МИСТЕЦТВО УКРАЇНИ

енциклопедія

том 1

А·К

МИСТЕЦТВО
УКРАЇНИ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

КУДРИЦЬКИЙ А. В. (відповідальний редактор)

АФАНАСЬЄВ В. А.
БІЛЕЦЬКИЙ П. О.
ГАМКАЛО І. Д.
ГОРДІЙЧУК М. М.
ДАНЧЕНКО С. В.
ЖОГОЛЬ Л. Є.
ЗАПАСКО Я. П.
ІСАЄВИЧ Я. Д.
КІЛЕССО С. К.
КОСТЮК О. Г.
КОТЛЯРЕВСЬКИЙ І. А.
КРИЖИЦЬКИЙ С. Д.
КУДІН В. О.
ЛАЩУК Ю. П.
ЛОГВИН Г. Н.
МІЛЯЄВА Л. С.
ПИЛИПЧУК Р. Я.
ПРАВДЮК О. А.
СЛОБОДЯН М. І.
ФЕДОРУК О. К.
ХАРЧУК Н. Ф.
ЯСІЄВИЧ В. Є.

МИСТЕЦТВО УКРАЇНИ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТОМ 1

А·К

КИЇВ
«УКРАЇНСЬКА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»
ІМЕНІ М. П. БАЖАНА
1995

ББК 85я2
М65

Енциклопедія «Мистецтво України» висвітлює історію української художньої культури від найдавніших часів до наших днів. Містить теоретичні матеріали, статті про жанри і види творчості, митців та мистецькі колективи, установи і заклади, про окремі пам'ятки історії і культури.

Перший том налічує понад 2 тисячі статей і понад тисячу ілюстрацій.

Видання розраховане на фахівців і широке коло читачів.

М65 **Мистецтво України:** Енцикл. в 5 т. / Редкол.: Кудрицький А. В. (відп. ред.) та ін.— К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1995.—

Т. 1: А—В.— 400 с.: іл.
ISBN 5-88500-027-1

Енциклопедія висвітлює історію української художньої культури від найдавніших часів до наших днів. Містить теоретичні матеріали, статті про жанри і види творчості, митців та мистецькі колективи, установи і заклади, про окремі пам'ятки історії і культури. Перший том налічує понад 2 тисячі статей і понад тисячу ілюстрацій. Розрахована на фахівців і широке коло читачів.

М $\frac{5010000000—010}{М222(04)— 95}$ Передплатне

ББК 85я2

ISBN 5—88500—026—3
ISBN 5—88500—027—1 (т. 1)

© Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1994

Енциклопедія «Мистецтво України» (ЕМУ) — перше багатотомне довідкове видання, покликане систематизувати багатовіковий художній процес в Україні, висвітлити внесок українського народу в духовну скарбницю людства. ЕМУ — універсальна за своїм змістом. Вона представляє архітектуру, живопис, графіку, скульптуру, театр, музику і кіно, етнографію і археологію, декоративно-ужиткове і народне мистецтво, естраду, цирк, радіо- і телемистецтво.

Читач дістане інформацію про українських митців, які в різний час жили і працювали на батьківщині й за рубежем, про діячів художньої культури інших народів, чиї життя і творчість були пов'язані з Україною. У виданні введено в обіг нові документальні матеріали, зокрема про повернутих історії, маловідомих або й зовсім невідомих читацькому загалу митців.

Цикл статей енциклопедії присвячено видатним історичним та архітектурним пам'ятникам, художнім осередкам, творчим спілкам і колективам, мистецьким науковим установам і навчальним закладам, музеям, періодичним виданням минулого і сучасності.

На сторінках ЕМУ представлені теоретичні матеріали про види, жанри, стилі, напрями і течії художньої творчості. У більшості статей вміщено середтекстову або підтекстову бібліографію.

Текстовий матеріал доповнюють ілюстрації (кольорові і чорно-білі) — портрети художників, композиторів, драматургів, акторів, архітекторів, репродукції мистецьких творів, численні фотографії пам'яток історії та архітектури, креслення, плани, схеми.

Статті розміщено за алфавітом. В частині біографічних довідок про вітчизняних митців дати життя вказано за старим і новим стилем, місце народження і смерті — за колишнім і сучасним адміністративним поділом.

Щоб забезпечити внутрішній зв'язок тематично близьких статей, запобігти в них повторенню того ж самого матеріалу, полегшити пошук необхідних відомостей, застосовано систему посилань. Назви статей, на які є посилання, набрано *курсивом*. Вжито прийняті в енциклопедичній літературі скорочення слів.

Тематичні реєстри термінів ЕМУ, матеріали першого тому обговорювалися колективами мистецьких інститутів і кафедр, культурно-освітніх закладів, творчих спілок, широкою громадськістю.

Рукопис здано до набору в квітні 1991. У процесі опрацювання коректур до тексту було внесено, в міру можливого, доповнення і уточнення. Фактичний матеріал подано станом на кінець 1993, в окремих статтях — станом на травень 1994.

А

АА́РОНСЬКИЙ Федір Іванович (бл. 1742, с. Хитці Сенецькі, тепер с. Хитці Полтав. обл.— 24.VIII 1825, Київ) — укр. живописець, фініфтяр, іконописець. Чернече ім'я — Феодосій (з 1802). Навчався живопису у З. П. *Голубовського* в *Лаврській іконописній майстерні*, де і працював до 1825 (очолював її 10 років). Виконував замовлення Києво-Печерської лаври, ін. монастирів, церков, приватних осіб. Серед творів А.— портрети Катерини I, Дмитра Ростовського, Олександра Невського; ікони «Успіння Богородиці», «Ангели-хранителі», «Христос у терновому вінці» тощо. Фініфтеві роботи: середник для Євангелія церкви Миколи Доброго (Київ; зберігається в Музеї істор. коштовностей); 8 прикрас до митри роботи Ф. Сорокіна (1789); 4 медальйони до ікони (1800); 2 зображення Спасителя благословляючого для 2-х *сакосів;* прикраси малого напрестольного Євангелія (оправа С. *Ростовського*) та Апостола і Євангелія (оправа С. *Стрельбицького*; всі — 1801). Останні 2 видання було подаровано Лаврою цариці Єлизаветі Олексіївні та цареві Олександру I. Після смерті А. залишилося 70 незакінчених живописних та 83 фініфтеві роботи. *В. А. Шиденко.*

АБАЗА́ Аркадій Максимович [1845 або 1848, Суджанський пов., тепер Курська обл.—3(16).I 1915, Курськ] — рос. і укр. піаніст, педагог, композитор, муз.-громад. діяч. Навчався у Харків. муз. уч-щі РМТ, Петерб. консерваторії (зокрема, у О. *Дрейшока* і К. *Еверарді*), вдосконалював майстерність в Німеччині у Г. фон Бюлова. Засновник і директор муз. школи у Сумах (1877—81). Викладав тут гру на фп., співи, теорію музики. Автор романсів (у т. ч. «То не вітер хилить гілку», «Утро туманное»), фортепіанних творів, редакцій записів народних пісень тощо.

АБА́ЗІВКА, Обазівка — село Полтав. р-ну Полтав. обл. Осередок худож. ткацтва і вишивки. Засн. у 19 ст. 1910 земство відкрило в А. навч. кравецько-рукодільну майстерню, де виготовляли жіночий, чоловічий і дитячий одяг для селян та міщан, а також церковний. Чоловічі та жіночі сорочки, скатерті вишивали у техніках *вирізування, мережки, лиштви,* використовуючи нитки (заполоч) приглушених кольор. гам (блакитні, жовті, коричневі кольори, вишивка білим по білому). Така ж тональність кольорів типова і для килимів з рослинно-геом. візерунками. Вироби майстерні експонувалися на Всерос. кустарно-пром. виставці 1913 (Київ). З 1922 в А. діяв вишивальний пункт, із серед. 20-х рр. 20 ст.— вишивальна артіль «Селянка-кустарка» (з 1971 — бригада Полтав. виробничо-худож. об'єднання). Виготовляли традиц. тканини, килими, доріжки і вишиті вироби з геом.-рослинним орнаментом. У 2-й пол. 20 ст. тут створюють в різних техніках вишиті чоловічі сорочки «чумачки» й «українки», жіночі блузи, гардини, скатерті, серветки, а також червоні рушники з мотивом дерева життя (див. *Вазон*). Працювали художники-інструктори Г. В. Мороз (дореволюц. період), В. В. *Болсунова* (1919—29). Роботи нар. майстрів А. зберігаються в ДМУНДМ, Полтав. ХМ. *В. М. Ханко.*

Абак.

АБА́К, абака (грец. ἄβαξ, ἀβάκιον, латинське abacus — дошка) — верхня прямокутна плита *капітелі* колони, півколони, *пілястри* класичних *ордерів архітектурних.* На абак спирається *архітрав.*

АБАКЕ́ЛІЯ Тамара Григорівна [19.VIII (1.IX) 1905, с. Хоні, тепер місто, Грузія — 14.V 1953, Тбілісі] — грузинський скульптор, графік і театр. художник, засл. діяч мист. Груз. РСР з 1941. Навчалася 1923—29 у Тбіліс. АМ. Автор іл. до видання укр. перекладу М. П. *Бажана* поеми Ш. Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» (1936—37), пам'ятника Лесі Українці в Сурамі (1952), оформлення ряду вистав і кінофільмів.

Літ.: Падалка М. Скульптор Тамара Абакелія. «Україна», 1950, № 2; Ступак Ю. Друг поезії. «Вітчизна», 1975, № 12; Бажан М. Мужність і ніжність. «Вітчизна», 1978, № 9; Тамара Абакелия. Скульптура. Графика. Декоративная живопись. Каталог. Тбилиси, 1963.

АББАКУ́МОВ Степан Тимофійович [23.XI (5.XII) 1870, Київ — 1919, там же] — укр. і рос. диригент, композитор, педагог. Закінчив 1890 Київ. муз. уч-ще (клас фп. Г. К. *Ходоровського-Мороза* і М. О. Лістовничого, клас віолончелі Ф. Мулерта), 1898 — Петерб. консерваторію (клас композиції М. Ф. Соловйова). Навчаючись у консерваторії, диригував виставами укр. драм. гуртка. В 1903 удосконалювався у А. Нікіша в Лейпцігу. В 1904—05 — диригент Павловського, 1907 — Ялтинського симф. оркестрів. З 1913 — у Києві: диригував симф. концертами Київ. відділення РМТ, літніми концертами в Купецькому саду. З 1916— диригент Київ. пересувного оперного театру, з 1918 — симф. оркестру «Союз оркестрантів» (з 1919 — ім. М. В. Лисенка). Автор вокал. та інструм. творів (не збереглися). *М. І. Кузьмін.*

А́БЕЛЄВА Алла Василівна (15.V 1938, м. Челябінськ) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1976. Закінчила 1961 Челяб. хореогр. уч-ще. З 1963 — актриса Черніг. укр. муз.-драм. театру ім. Т. Г. Шевченка. Ролі: Феся («Циганка Аза» М. Старицького), Ніна Леонідівна («Пізня серенада» В. Ільїна і Ю. Рибчинського), Роберта Олден («Американська трагедія» за Т. Драйзером), Еліза Дулітл («Моя чарівна леді» Ф. Лоу). *І. В. Романченко.*

АБЕСИ́НОВ Микола Миколайович (1.X 1935, Одеса) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1968. Закінчив 1958 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс С. М. *Ткаченка*). У 1960—76 — артист ансамблів пісні і танцю КВО, 1976—81 — Центральної групи радянських військ, з 1981 — київських військових оркестрів.

АБЛЕ́СИМОВ Олександр Онисимович [27.VIII (7.IX) 1742, Галицький пов. Костром. губ.— 1783, Москва] — рос. письменник, драматург, лібретист. Автор лібретто комічної опери «Мельник — чаклун, обманщик і сват» (муз. М. М. Соколовського; поставлена і видана 1779), в якій з етногр. точністю зображено сільс. життя і використано мелодії рос. нар. пісень. Опера була зразком для творів такого жанру, вплинула на укр. драматургію 10—30-х рр. 19 ст.— І. П. Котляревського, В. П. Гоголя (Яновського), П. С. Котлярова та ін. Ставилася на Україні в *кріпацьких театрах, Харківському вільному театрі* (у ролі мельника Фадея — М. С. *Щепкін*), аматор. колективами Київщини, Харківщини, Полтавщини. У 1823 польс. трупа 8 раз зіграла оперу рос. мовою у Києві. *М. Г. Лабінський.*

АБРАМО́ВИЧ Іван Петрович (2.II 1921, с. Річка, тепер Косівського р-ну Івано-Фр. обл.— 26.X 1978, там же) — укр. нар. майстер різьблення та інкрустації на дереві, мосяжник. Навчався у свого батька. З 1945 працював в артілі «Гуцульщина» (тепер Косівське худож.-виробниче об'єднання «Гуцульщина»). Створював традиц. для Гуцульщини за формою і декором скриньки, рахви, тарілки, вази, альбоми тощо. Роботи зберігаються в Івано-Фр. краєзнав. музеї, Коломийському та Косівському музеях нар. мист-ва Гуцульщини. *І. Я. Савчук.*

АБРАМО́ВСЬКИЙ Григорій Іванович (? — ?) — укр. півчий 17 ст. В 1652 за царським викликом прибув з Києва на службу до *Государевих півчих дяків хору* в Москві разом з п'ятьма ін. співаками. В 1654 повернувся на Україну. *Ю. П. Ясиновський.*

АБРИКО́СОВ Андрій Львович [14(27).XI 1906, Сімферополь — 20.X 1973, Москва] — рос. актор, нар. арт. СРСР з 1968. З 1926 працював у моск. театрах, зокрема 1938—73 — в Театрі ім. Є. Вахтангова. Ролі укр. репертуару: Огнєв, Павло, Максим Максимович («Фронт», «Макар Діброва», «Пам'ять серця» О. Корнійчука); Безбородько (у виставі Житомир. укр. муз.-драм. театру ім. І. А. Кочерги «Правда і кривда» за М. Стельмахом). Знімався в кіно, зокрема на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка (Широков, «П'ятий океан», 1940). Держ. премія СРСР, 1941.

А́БРИС (нім. Abriß — план, креслення) — контурний малюнок або креслення, зроблене від руки методом окомірної зйомки, безмасштабне креслення. В архіт. практиці застосовують при обмірних роботах як спосіб фікса-

ції фасадів, планів, розрізів та деталей споруд. На А. позначають усі розміри об'єкта, визначені безпосередньо в польових умовах. 1706 складено «Абрис Чернігівський» — важливе джерело з історії містобудування, фортифікації Чернігова на рубежі 17—18 ст. і попередніх епох (зберігається в Б-ці АН Росії в Петербурзі). Унікальна колекція замальовок (бл. 20) фасадів та планів громад. і культових споруд Києва, Козельця, Батурина, які виконав Берхгольц 1744, зберігається у зібранні Гессі-Гарлеманської колекції Нац. музею в Стокгольмі (частково демонструвалися на виставці 1963 у ДЕ в Петербурзі). Збереглися А., виконані арх. А. І. *Меленським*, який провадив обміри визначних пам'яток арх-ри України (поч. 19 ст.). Поняттю «абрис» відповідає термін *крокі*, що зараз має більше поширення в архітектурній практиці.

Літ.: Горбенко Е. Новая коллекция русских чертежей первой половины XVIII века. «Строительство и архитектура», 1964, № 12; Тиц А. А. Загадки древнерусского чертежа. М., 1978.

О. І. Авраменко.

АБРИСО́ВСЬКИЙ Савин Йосипович (1874, с. Петликівці, тепер Старі Петликівці Бучацького р-ну Терноп. обл.— 1900, м. Косів, тепер Івано-Фр. обл.) — укр. художник і композитор. Профес. муз. освіти не мав. Навчався 1892—96 у краків. АМ. Автор вальсів «Sus Reciprocite», «Vogune la galere», «Вальсу» для гітари (видані 1899 у Львові), вальсу «З останніх днів» (вид. 1903 у редакції Д. В. *Січинського*) та «Коломийки» для фп. Брав участь 1898 у виставці художників Львова. Образотвор. спадщина А. не збереглася.

Літ.: Якубович Є. Савин Абрисовський. «Діло», 1904, 15 січня. *П. К. Медведик.*

АБСТРАКЦІОНІ́ЗМ (від лат. abstractus — віддалений) — один з провідних напрямів мист-ва *авангардизму* та поставангардизму 20 ст. Заг. особливість А.— принципова відстороненість від зображення чи від відтворення явищ і предметів зовн. світу (звідси друга назва А. — «безпредметне мистецтво»). Абстрактний твір виступає як об'єкт внутр. суб'єктивної живописно-пластичної реальності.

Увага художника-абстракціоніста зосереджується не на враженнях, які він одержує ззовні, а на внутр. відчуттях. Митець пильно прислуховується до ритмів власного життя, які він сприймає та усвідомлює з надзвичайною тонкістю, чіткістю і в ще небаченій різноманітності виявів.

У творчості художника-абстракціоніста можна простежити дві стадії. Перша пов'язана зі спонтанним вибухом внутр. духовної експресії та надзвичайним відчуттям емоційного й символічного змісту кольорів. Друга, «ритмічна», приводить митців-абстракціоністів до суворої організації цілісних пластичних

Абстракціонізм. О. П. Архипенко. Купальниця. Метал, дерево, розпис. 1918. Філадельфійський музей мистецтва. США.

форм на грунті різних форм *симетрії, асиметрії* та періодичності розміщення матеріалу. Початковий етап розвитку А. спирався на традиції *символізму* та *модерну* європ. мист-ва кін. 19 — поч. 20 ст. А. знайшов своє яскраве відображення в композиціях 1910 та теоретико-поетич. працях В. В. *Кандинського* («Про духовне в мистецтві», 1911) — одного із засновників експресіоністичного напряму в мист-ві Німеччини, Росії, України. В галузі теорії А. в Харкові і Києві 1910—20 працював Ф. І. *Шміт*. Теор. та худож. погляди майстрів А. формувалися під впливом нім. філософів А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, «філософії життя» франц. мислителя А. Бергсона, ідей нім. композитора Р. Вагнера та теософських концепцій, пов'язаних із синтезом європ. філос. містицизму, буддизму та брахманізму.

Перші абстрактні полотна, т. з. ліричні абстракції, В. В. Кандинського, на думку самого автора, передають драм. звучання душі, пробуджуючи у глядача нові, витонченіші почуття, які ще не

Абстракціонізм. П. М. Керестей. Бузок і гладіолуси. Олія. 1989.

мають визначення у повсякденній мові. Вертикальні, горизонтальні, хвилясті лінії, кольор. плями у кожному творі мають свій символічний зміст. Для творчості В. В. Кандинського характерна спроба поєднати барвистість рос. нар. мист-ва з враженнями від муз. пошуків композиторів О. М. Скрябіна, І. Ф. Стравінського (Росія), А. Шенберга (Австрія).

Серед групи експресіоністів ін. багатоасоціативний напрям А. репрезентують роботи швейц. художника П. Клеє. У Франції перші спроби у галузі А. пов'язані з творчістю С. *Делоне-Терк* (народилась на Україні), яка 1911—12 створила абстрактні кольор. аплікації за мотивами укр. нар. мист-ва. Відштовхуючись від аналітичного *кубізму*, Р. Делоне і С. Делоне-Терк 1912—14 створили «симультанні композиції», розраховані на одночасне сприймання кольор. сполучень. До цього напряму належать і більш геометризовані абстрактні твори чес. художника Ф. Купки. Дальша трансформація концепцій кубізму та *футуризму* приводить до пошуків абстрактних форм і укр. митцями, які працювали в Парижі та Києві (О. П. *Архипенко*, О. О. *Екстер*, О. К. *Богомазов*, І. П. *Кавалерідзе* та ін.). 1913 виникає теорія «самодостатньої» живописної форми — «лучизм», творцем якої був рос. художник М. Ф. Ларіонов.

На поч. 20 ст., напередодні 1-ї світової війни, створюються соціальні та психол. передумови розвитку геом. абстракції. Її ви-

Абстракціонізм. О. П. Бабак. Подорож. Частина триптиха. Олія. 1989.

хідним пунктом була концепція кубізму, яка трактувала пріоритет форм над почуттям, прагнула до науково обгрунтованого впорядкування живописно-пластичної матерії. Один з перших творів геом. абстракції — «Чорний квадрат на білому тлі» (1913) К. С. *Малевича*. Митець вважав його тією межею («нуль форм»), за якою починається нове мистецтво «динамічного супрематизму», що втілює принцип «економії енергетичних сил». До цього періоду належать абстрактні просторові композиції з поєднанням різних матеріалів («контррельєфи») В. Є. *Татліна*. Творцем найбільш узагальненої концепції

геом. абстракції, т. з. «неопластицизму», був голл. живописець П. Мондріан, який прагнув реалізувати свої худож. погляди не тільки в мист-ві, але й у нових формах сусп. життя. П. Мондріан входив до групи «Де Стейл» (заснував 1917 архітектор і художник Т. ван Дусбург), діяльність якої відображена у практиці архіт.-худож. об'єднання «Баухауз» (Німеччина) і помітно вплинула на розвиток світової арх-ри та пром. форм мист-ва.

У Росії та на Україні в перші роки після Жовтня 1917 абстрактні форми мист-ва широко використовували у практиці *агітаційно-масового мистецтва* (Н. І. *Альтман* у Петрограді; О. К. Богомазов, О. О. Екстер у Києві, Л. М. Лисицький у Вітебську). Вплив різних напрямів А. помітний у багатьох галузях рад. мист-ва першого пожовтневого десятиріччя і пов'язаний із заг. перетворенням умов життя та побуту народу, із застосуванням нових, простих та конструктивних форм мист-ва, що стимулювало творчу уяву людини. Теоретичні засади нового мист-ва відображено у діяльності Ін-ту худож. культури у Москві і Петрограді, деклараціях «Утвердження нового» К. С. Малевича, «Проект утвердження нового» його учня Л. М. Лисицького, «Реалістичний маніфест» Н. А. Певзнера і Н. А. Габо, в переході на рейки виробничого мистецтва багатьох лівих «безпредметників» — В. Є. Татліна, О. М. Родченка, А. С. Попової, О. В. Розанової, В. Ф. Степанової та ін. Ідеї нової арх-ри абстрактних форм було втілено у проекті та моделі пам'ятника 3-му Інтернаціоналу В. Є. Татліна (1919—20) та просторових композиціях (макетах-«архітектонах») К. С. Малевича, які мали значний вплив на творчість рад. архітекторів-конструктивістів 20-х рр.

Подібний процес відбувався у 20 — на поч. 30-х рр. на Україні. Журнал укр. авангардизму «*Нова генерація*» (за ред. М. В. Семенка) 1927—30 пропагував творчість О. П. Архипенка, В. Є. Татліна, О. М. Родченка, Л. Мохой-Надя («Баухауз»), К. С. Малевича, який публікував у ньому свої осн. теор. праці. В оформленні журналу брав участь А. Г. *Петрицький*, який у власній багатогранній творчості (живопис, сценографія, книжкова та журнальна графіка) вдало використовував осн. принципи та прийоми абстрактного мист-ва. Пошуки нових виразних можливостей А. є характерними для «поезомалярства» М. В. Семенка. Худож. принципи А. в 20-х — на поч. 30-х рр. застосовували і майстри укр. сценографії В. Г. *Меллер*, О. В. *Хвостенко-Хвостов*, Б. В. *Косарєв*.

Одним з найзначніших явищ у розвитку А. на Україні була творчість харків. митця В. Д. *Єрмилова* — кубофутуриста, зачинателя *конструктивізму* та пром. дизайну на Україні. Прихильник геом. абстракції, він застосовував пластичні принципи в агіт. формах мист-ва, арх-рі, рекламі та книжковому оформленні. Незважаючи на вкрай несприятливі умови розвитку А. в рад. мист-ві після 1932, В. Д. Єрмилов був одним з тих майстрів, які залишалися вірними своїм худож. концепціям і створювали абстрактні композиції ще в кін. 50 — на поч. 60-х рр.

У світовому мист-ві 20-х рр. А. впливає на ін. напрями худож. авангарду — *дадаїзм*, *сюрреалізм*, а після 2-ї світової війни переживає нове піднесення, охоплюючи не тільки країни Зх. Європи та Америки, а й Японію, Австралію. Проте нові напрями абстрактного мист-ва, які поєднуються з прийомами сюрреалізму, кінетизму, оп-арту та ін., вже не мають таких тотальних претензій на перетворення життя людини, як теорії П. Мондріана чи К. С. Малевича. У Франції в 40-х рр. виступають майстри геом. «ліричної абстракції» (її відгалуження — «психічна імпровізація», або ташизм) та «абстрактної каліграфії». Художники США претендують на пріоритет у створенні течії «абстрактного експресіонізму», який включає прийоми «живопису дії» й поширюється у багатьох країнах Європи. Але сучас. течіям абстрактного мист-ва бракує нових худож. ідей, що призводить до деякої стагнації стилю та виникнення «абстрактного академізму».

В рад. мист-ві 50—70-х рр. розвиток А. пов'язаний з т. з. «другою культурою», яка не мала офіц. визнання до серед. 80-х рр. До цього часу можна говорити тільки про поодинокі осередки чи окремих майстрів абстрактного живопису та пластики, чиї твори не з'являлися на виставках в СРСР або були зовсім невідомі.

На Україні в кін. 50 — на поч. 60-х рр. у галузі абстрактного мист-ва працюють поодинокі художники, які здебільшого поєднують свої індивідуальні пошуки з працею в монумент. мист-ві, дизайні, плакаті чи мистецтвознавстві. Серед них — ужгород. живописець і графік П. Ю. Бедзир, київ. монументаліст В. П. *Ламах*, графік Г. І. *Гавриленко*, дизайнер і живописець А. С. Суммар.

Дальший розвиток абстрактного мист-ва на Україні припадає на 2-у пол. 70 — 1-у пол. 90-х рр. і пов'язаний з тенденціями поставангардизму. В цей час виступають зі своїми абстрактними картинами О. М. *Дубовик*, О. А. Петренко, О. П. Бабак, М. Є. Кривенко та ін., з'являються осередки А., напр., в Одесі (В. Сазонов, О. Г. Стовбур, В. В. Маринюк, В. Ф. Цюпко та ін.).

Літ.: Шмит Ф. И. Искусство. Основные проблемы теории и истории. Л., 1925; Советское искусство за XV лет. Материалы и документы. М.— Л., 1933; Рейнгардт Л. Я. Абстракционизм. В кн.: Модернизм. М., 1980; Москва — Париж 1900—1930. Каталог виставки. М., 1981; Рославец Е. Н. Разрушение образа. К., 1984; Утевська П., Горбачов Д. Сюжети з українського кубофутуризму. «Вітчизна», 1988, № 9; Кандинский В. О духовном в искусстве. «Творчество», 1988, № 8—10; 1989, № 1; Асеева Н. Ю. Украинское искусство и европейские художественные центры. Конец XIX — начало XX века. К., 1989; Лобановський Б. Б., Говдя П. І. Українське мистецтво другої половини XIX — початку XX ст. К., 1989.

С. С. Гурок, Б. Б. Лобановський.

«АВАНГА́РД» — літ.-мистецька група. Засн. 1926 в Харкові. Називала себе «авангардом післяжовтневого мистецтва», заявляла про тісний зв'язок мист-ва з «добою індустріалізації» (розуміючи її вузькотехнічно), оголошувала стилем епохи т. з. конструктивний динамізм. У своїх деклараціях авангардівці виступали проти «назадництва» й відсталості, але у творчій практиці були еклектиками. «А.» мав відмінні риси порівняно з футурист. орг-цією «*Нова генерація*». До «А.» належали поети В. Л. Поліщук (очолював групу), Ю. В. Корецький, Л. К. Чернов (Малошийченко), Р. Троянкер, прозаїк В. Ярина, художники В. Д. *Єрмилов*, Г. А. *Цапок*. Участники групи друкувалися в «Бюлетені „Авангарду"» (Харків, 1928), в якому було вміщено також «Прокламацію „Авангарду"» з гол. настановами авангардівців; та в «Мистецьких матеріалах „Авангарду"» (Харків, 1929).

С. А. Крижанівський.

«АВАНГА́РД» — альманах київ. філії орг-ції футуристів — учасників літгрупи «*Нова генерація*». Вийшло два номери: у січні й квітні 1930. Видавався за ред. письменника Г. Шкурупія. Опубліковано теор. статті з питань «лівого фронту мистецтв» (Г. Шкурупія), кіномистецтва (О. Перегуди, С. Власенка), драматургії (О. Полторацького), мист-ва кераміки (П. Мусієнка), станкового малярства, арх-ри й скульптури (Г. Адольфа, К. С. Малевича), про меблі нового побуту (С. Михайловича) тощо, уривок з кіносценарію О. Довженка «Земля»; ілюстрації обкладинки В. Г. Меллера до книг «Українські думи та пісні історичні» (упорядник Д. Ревуцький), В. Г. Кричевського — до кн. О. Влизька «Живу, працюю», репродукції творів художників П. Голуб'ятникова, М. Тряскіна, О. Морданя, Ю. Олексієнка, В. Овчинникова, Г. Хомази. Вміщено полемічну статтю, спрямовану проти «Літ.-мистецької групи „Авангард"» та її «Мистецьких матеріалів». *М. Г. Лабінський.*

АВАНГАРДИ́ЗМ (франц. avant-gardisme, від avant-garde — передовий загін) — умовний термін, на означення заг. новаторських напрямів у худож. культурі 20 ст., для яких характерні прагнення докорінно оновити худож. практику, пошук нових, незвичних засобів вираження форми і змісту творів. Особливістю А. є

не тільки прагнення до розриву з худож. традицією минулого, її образною системою та виражальними засобами, але й активний, революціонізуючий суспільство протест, який потребує переоцінки духовних цінностей та нового сприйняття і бачення світу. Ці риси дають можливість деяким митцям і теоретикам вважати А. «метаісторичним явищем», яке закономірно повторюється на різних істор. етапах розвитку мист-ва та л-ри.

У сучас. мистецтвознавстві під заг. назвою «А.» об'єднано такі різні мистецькі течії, як *кубізм, експресіонізм, абстракціонізм, футуризм,* дадаїзм, *сюрреалізм* та ін.

Проте термін «А.» ще не вказує на особливі творчі методи цих течій, їхню стильову відмінність (напр., тенденції «холодної» абстракції П. Мондріана чи «неоманьєризм» сюрреалістичних творів С. Далі).

Духовні засади авангардистів у худож. практиці часто поєднуються з соціальним протестом проти існуючих вад дійсності, її вже усталених цінностей, клішованої масової культури та культу «академічної краси». Проте анархічні тенденції антибурж. протесту, властиві більшості худож. течій 20—30-х рр., поступово втратили своє значення в теорії та практиці майстрів А. після 2-ї світової війни. На мистецтво активно впливає наука, підноситься роль технології у процесі виконання твору, що позбавляє твори мист-ва емоційних та інтуїтивних моментів, які мали гол. значення для попереднього періоду А.

Вже в 50 — на поч. 60-х рр. з'являються нові худож. течії в образотвор. мист-ві (*поп-арт, оп-арт,* кінетичне мист-во та ін.), у л-рі («новий роман»), у театрі (театр абсурду) та музиці (конкретна музика, електронна музика). Митці ставлять проблему докорінної відмінності нового авангарду від старого, який вже набув значення своєрідної класичної спадщини. На цей час припадає і широке використання терміну «А.», який у мистецтвознавчій практиці часто порівнюють з більш усталеним — «модернізм», що вживався у багатьох критичних працях ще до «нового мистецтва» 20 ст. Відмінність між цими термінами важко встановити, хоч деякі теоретики заперечують їх взаємозамінність або змістову синонімічність, вказуючи на те, що «модерністами» можна вважати тільки тих митців, які еклектично застосовують у власній творчості відкриття майстрів худож. авангарду (М. Рагон).

Розвиток авангардистських напрямів у худож. культурі Росії та України має своє органічне коріння в новаторському живопису М. О. *Врубеля* (починав свій творчий шлях у Києві) та картинах пізнього, укр. періоду

Авангардизм. Б. І. Буряк. Візантійське. Олія. 1988.

М. М. *Ге*, які можна вважати одними з перших проявів тенденції експресіонізму не тільки в рос. та укр., а й у європ. мист-ві. Виникненню на поч. 20 ст. ориг. варіантів авангардистських худож. течій у Росії та на Україні, які згодом зайняли своє місце у світовому мистецькому процесі, сприяв також вплив зх.-європ., насамперед франц., живопису. 1907—17 вітчизн. А. проходить кілька етапів розвитку, починаючи з подолання ретроспективного естетизму мистецького об'єднання «*Мир искусства*», засвоєння худож. принципів франц. неоімпресіонізму, постімпресіонізму (В. Ван-Гог, П. Гоген, П. Сезанн) і худож. відкриттів молодих майстрів франц. фовізму, кубізму, італ. футуризму та нім.-рос. експресіонізму (у створенні якого провідну роль відіграли рос. художники на чолі з В. В. *Кандинським*). Серед піонерів кубізму поряд з П. Пікассо, Ж. Браком, Х. Грісом, Ф. Леже, Р. Делоне — укр. майстри О. П. *Архипенко*, С. *Делоне-Терк*, О. О. *Екстер*, М. Ф. *Андрієнко-Нечитайло*. Рух вітчизн. А. не був випадковим, відірваним від нац. грунту. Його молоді представники могли спиратися на багатовікову спадщину: пам'ятки *античних держав Північного Причорномор'я, баби кам'яні*, мозаїки та фрески Київ. Русі, укр. та рос. ікони, нар. картинки. Визначення естетич. цінності цих творів не лише збіглося з активізацією новаторського руху, а й було значною мірою його джерелом. На цей час припадають відкриття для широкого глядача творів нар. груз. живописця Н. Піросманішвілі, укр. митця Т. Л. *Бойчука* та плідна співпраця молодих художників-авангардистів з майстрами таких центрів укр. нар. промислів, як Скопці (тепер с. Веселинівка) та Вербівка (обидва — Київ. обл.). Знайомство художника К. С. *Малевича* з динамічними за кольором розписами укр. Поділля було одним з джерел його новаторських пошуків у мист-ві «супрематизму».

Типові для художників-авангардистів висловлювання про відмову від «копіювання природи» та «вибивання публіки із закостенілого, дрімотного стану» творами мист-ва, що можуть спричинити її природний протест, поєднувалися з високою культурою худож. форми та творчим переосмисленням худож. традицій. Без цього не можна уявити творчість засновників абстракціонізму В. В. Кандинського та К. С. Малевича, просторові експерименти В. Є. *Татліна*, «лучизм» М. Ф. Ларіонова та Н. М. Гончарової, ліричний експресіонізм М. З. Шагала, синтетизм М. Л. *Бойчука*, здобутки у пластиці «порожнього простору» О. П. Архипенка, «аналітичне мистецтво» М. Ф. Філонова чи «тектонічний примітивізм» О. В. *Грищенка* та О. В. *Шевченка*.

Різноманітність пошуків свідчить не тільки про життєздатність раннього періоду рос. та укр. А., відсутність у ньому обмеженості й догматизму, а й про глибокий перегляд худож. інтересів і цінностей. Розвиткові мист-ва цього періоду притаманний діалектичний взаємозв'язок між зміцненням нац. худож. шкіл і відчуттям «корпоративного інтернаціоналізму», тобто прагнення художників різних країн, які мали спільні творчі погляди, до об'єднання.

На виставках худож. об'єднань у Москві («Бубновий валет», 1910, «Ослячий хвіст», 1912), Петербурзі («Спілка молоді», 1909) поряд з рос. майстрами виступали молоді митці з України (О. П. Архипенко, брати В. Д. Бурлюк і Д. Д. *Бурлюк*, О. В. Грищенко, М. М. *Синякова*, Є. Я. *Сагайдачний*, О. О. Екстер) і представники зх.-європ. А.

Значна роль у формуванні авангардистських об'єднань на Україні належить «салону» скульптора В. О. *Іздебського*, який організовував 1909—11 виставки в Одесі. За допомогою В. В. Кандинського була влаштована перша інтернац. виставка «салону» за участю рос., укр. та франц. майстрів різних напрямів, експонувалася 1909 в Одесі, Києві, Петербурзі, Ризі.

Перші кроки в галузі нового мистецтва багатьох укр. митців пов'язані з центром розвитку світового А.— Парижем. На Україні центром А. стає Київ, де 1908 за участю рос. митця та популяризатора нових худож. течій М. І. Куль-

Авангардизм. Л. Г. Маркосян. Натюрморт. Олія. 1989.

біна та О. О. Екстер влаштовується виставка групи «Ланка», а 1914 — виставка групи «Кільце», яку очолював О. К. *Богомазов*, один з провідних майстрів і теоретиків А. в укр. мист-ві. Водночас у місті створюється невеличке угруповання футуристів за участю поета М. В. *Семенка*, його брата художника В. В. *Семенка* та графіка П. М. *Ковжуна*.

1917—20 у Києві діє школа-студія О. О. Екстер за участю О. К. Богомазова та І. М. *Рабиновича*. В цей час відбувається творче становлення укр. митця-новатора А. Г. *Петрицького*. В Одесі влаштовує свої виставки «Група незалежних». У Харкові розвиток А. пов'язаний з діяльністю студій «*Голуба лілія*», «Будяк», «Викусь», «Кільце» та групою футуристів, які об'єднувалися навколо сестер Синякових. Серед митців Харкова авангардистські тенденції найяскравіше відбиваються у творчості М. М. Синякової, В. Д. *Єрмилова* та молодих художників «Союзу семи» (Б. В. Косарєв, В. Бобрицький, М. М. Іщенко, Г. А. Цапок та ін.), які видали 1918 альбом «Сім плюс три» та виконали оформлення «Артистичного кабаре» у стилі кубофутуризму. Ще одним центром укр. футуризму було с. Чорнянка побл. Херсона, де працювали брати Д. Д. і В. Д. Бурлюки. Нові худож. течії позначилися на мистецькому житті Зх. України. Риси експресіонізму помітні у пізньому живописі О. Х. *Новаківського*, графіці М. *Бутовича*, Я. Л. *Музики*, О. Й. *Сорохтея* та роботах творця укр. монументалізму М. Л. Бойчука.

Творчість художників-авангардистів 20 — поч. 30-х рр. посідає особливе місце в *монументальному мистецтві* та *агітаційно-масовому мистецтві* (зокрема, проект пам'ятника 3-му Інтернаціоналу В. Є. Татліна), плакаті, «Вікнах РОСТА» В. В. *Маяковського* в Москві та В. В. Лебедєва у Петрограді, арх-рі конструктивістів, виробн. мист-ві оформлювачів нового побуту та сценографії.

На Україні *Всеукраїнська рада мистецтв* (1919) закликала «будувати авангард революційного мистецтва». Ідеї синтетизму М. Л. Бойчука втілено на поч. 20-х рр. в оформленнях та розписах створеної ним школи монументалістів (Т. Л. Бойчук, І. І. *Падалка*, В. Ф. *Седляр*, О. Т. *Павленко*, А. М. Іванова та ін.). Риси примітивізму притаманні тогочасним розписам З. Ш. *Толкачова*.

Один з провідних майстрів укр. кубофутуризму та конструктивізму В. Д. Єрмилов виконав панно для оформлення майданів Харкова, прикрасив динамічними живописними композиціями агітпоїзд «Червона Україна» (1921), створив монумент. розписи, працював у галузі арх-ри малих форм та книжкового оформлення. 1928—29 він — худож. редактор журн. «*Авангард*», напрям якого пов'язаний з творчістю та теор. поглядами (теорія «спіралізму») укр. поета В. Л. Поліщука. Другу групу укр. авангарду очолює поет М. В. Семенко, який на поч. 20-х рр. проголошує «Маніфест панфутуризму» — нового синтетич. напряму в укр. л-рі та мист-ві, осн. риси якого збігаються з сучас. течіями європ. дадаїзму та рос. конструктивізму. Декларації панфутуристів про ліквідацію мистецтва багато в чому випереджають гасла «нової хвилі» кін. 60-х рр. Сам М. В. Семенко виступає з творами «поезомаляpства» («Кобзар», 1924), 1927—30 редагує журнал укр. А. «Нова генерація», пропагуючи у ньому теор. праці К. С. Малевича, О. П. Архипенка, В. Є. Татліна, О. М. Родченка, худож. роботи майстрів укр. авангардного живопису А. Г. Петрицького, В. Н. *Пальмова*. М. В. Семенко займає різко критичну позицію щодо творчості М. Л. Бойчука. В 20-х рр. тенденції А. помітні і в розвитку вищої мистецької школи на Україні, особливо Київ. худож. ін-ту, де викладали М. Л. Бойчук, О. К. Богомазов, К. С. Малевич, В. Н. Пальмов, В. Є. Татлін.

У 30-х рр. органічний розвиток рад. мист-ва був перерваний запровадженням догмату соціалістичного реалізму. Авангардистські пошуки художників, які не тільки не мали визнання, але й творчість яких переслідувалася, виявилися під час нетривалої «відлиги» 60-х рр. Це стосується насамперед кількох угруповань укр. монументалістів, до яких належали В. П. Ламах, І. С. Литовченко, Є. І. Котков, А. Ф. Рибачук, В. В. Мельниченко, А. О. Горська, В. І. Зарецький, В. Ф. Задорожний, І. С. Марчук, та художників різних напрямів укр. неофіц. мист-ва — експресіонізму (П. Ю. Бедзир, М. Я. Грицюк), абстракціонізму (Г. І. Гавриленко, А. С. Суммар), концептуалізму і летризму (В. І. Барський) та ін.

Укр. авангард 70-х рр. змушений був також розвиватися «у підпіллі». В пошуках сприятливих умов для творчості деякі митці виїжджали з України. Так, новатор у використанні традицій укр. малярства Ф. М. *Гуменюк* виїхав до Ленінграда, київ. «гіперреалісти» С. А. Гета і С. М. Базилев — до Москви, дніпропетровець В. Макаренко — до Таллінна. Дехто змушений був емігрувати.

Авангардизм. С. І. Панич. Дерзновенна пісня. Олія. 1989.

Авангардизм. Р. С. Жук. Гранат. Олія. 1989.

У кін. 70 — на поч. 80-х рр. мистецькі течії «нової хвилі» приходять на зміну застарілому А. Так, київ. художник Т. Й. Сільваші опрацьовує живописну концепцію т. з. «хронореалізму». Поодинокі твори укр. авангардистів з'являються на зарубіж. виставках. Серед них — роботи одес. художників В. Сазонова, В. М. Стрельникова, В. Л. Басанця, А. С. Шопіна, В. Хруща, Л. Яструб, які сформували осередок укр. А. Набуває популярності творчість микол. художника А. Д. *Антонюка*, киянина І. С. *Марчука*.

Плюралістичні тенденції мист-ва 1-ї пол. 80-х рр. висунули на перший план у худож. і теор. відношеннях явище укр. «трансавангарду», що засвідчили респ. худож. виставки 1987 «Молодість країни» і «Погляд». Показані твори відобразили широку палітру мистецьких пошуків художників різних регіонів України. Серед них — А. В. Савдов, Г. М. Сліпченко, С. І. Панич, О. М. Голосій, О. А. Гнилицький, К. В. Реунов, О. М. Тістол, О. Б. Сухоліт (Київ), Б. І. Буряк, Р. С. Жук, М. І. Демцю (Львів), П. М. Керестей (Ужгород), В. М. Гонтаров (Харків), О. А. Ройтбурд (Одеса), М. С. Гейко, Л. Г. Маркосян (Полтава), О. В. Маркитан, В. Б. Покиданець (Миколаїв) та ін.

Уперше ретроспективний показ творів укр. художників-авангардистів останніх десятиліть відбувся 1990 на виставці «Українське малARTство (60—80-і рр.)», організованій київ. центром сучас. мист-ва «Совіарт» і муніципалітетом датського міста Оденсе.

Під А. в музиці розуміють нові течії конструктивістського спрямування, що виникли після 2-ї світової війни і розвиваються до нашого часу: *алеаторику, колаж, полістилістику*, пуантилізм, *серіалізм, сонористику*, стохастику, «технічну» музику (зокрема, електронну, магнітофонну), «графічну» музику та ін. Їхньою спільною рисою є або відчутна перевага композиторсько-тех. завдань над утіленням образного змісту, або потяг до відбиття «надчуттєвих» станів, містичної медитативності. Авангардистськими, як правило, називають твори, в яких зазначені напрями набули «чистого», самодостатнього втілення. Серед представників світового муз. А.— П. Булез (Франція), К. Штокгаузен (Німеччина), Д. Кейдж (США), К. Пендерецький (Польща), А. Пуссер (Бельгія), Я. Ксенакіс (Греція) та ін.

Музичний А. значно розширив

межі естетич. освоєння світу (активне залучення шумових, у т. ч. натуральних, ефектів, електрозвукового синтезу, застосування у композиторській техніці математично-ігрових моделей та ін.), відкрив нові шляхи синтезу мистецтв.

Звернення рад. композиторів до виражальних засобів А. спостерігалося з кін. 50-х рр., у руслі поширеної в той час практики худож. експериментаторства, що становило своєрідний резонанс процесу демократизації сусп. життя країни, зміцнення її міжнар. контактів. Серед укр. композиторів принципи А. першими втілили В. В. *Сильвестров* (тріо для флейти, труби і челести, 1962), В. О. Годзяцький («Розриви площин» для фп., 1963), Л. О. *Грабовський* (тріо для фп., скрипки і контрабаса, 1964), які в подальшому синтезували їх із укр. муз. фольклором та нац. композиторською школою (сюїта «Фрески Софії Київської» для камерного оркестру В. О. Годзяцького, 1966, 2-а ред.— 1881; симфонія-легенда «Вечір на Івана Купала» Л. О. Грабовського, 1975; кантата на вірші Т. Г. Шевченка для хору а капела В. В. Сильвестрова, 1977). Зазначений синтез є стильовою підвалиною багатьох укр. композиторів 70—90-х рр.— В. С. *Бібика*, Б. М. *Буєвського*, І. Ф. *Карабиця*, О. О. Левковича, В. С. Мужчиля, Є. Ф. *Станковича*.

Літ.: Модернизм. Анализ и критика основных направлений. М., 1980; Павлишин С. Зарубежная музыка XX века. Пути развития. Тенденции. К., 1980; Рейнгардт Л. Я. Современное западное искусство. Борьба идей. М., 1983; Крючкова В. А. Антиискусство. Теория, практика авангардистских движений. М., 1985; Сучасні проблеми розвитку українського молодіжного мистецтва. «Образотворче мистецтво», 1987, № 4; Велігоцька Н. «Погляд» монументалістів. «Образотворче мистецтво», 1987, № 5; Тарасенко О. Грані пошуків і втрат. «Образотворче мистецтво», 1988, № 6; Соловьев А. По ту сторону очевидности. «Искусство», 1988, № 10; Кандинский В. О духовном в искусстве. «Творчество», 1988, № 8—10; 1989, № 1; Ларионов М. Лучизм. «Творчество», 1989, № 4; Соловьев А. Скетч о младоукраинской живописи (взгляд из Киева). «Декоративное искусство СССР», 1989, № 12; Українське малARTство (60—80 рр.). Каталог. Оденсе, 1990; Горбачов Д., Мельник В Український авангард. «Пам'ятки України», 1991, № 4.

С. С. Гурок, Б. Б. Лобановський

АВАНЄСОВ Георгій Амбарцумович (21.VI 1922, Луганськ — 17.IX 1984, там же) — укр. диригент, засл. діяч мист. УРСР з 1973. Закінчив 1948 Луганське муз. уч-ще, відтоді — його викладач. З 1945 — худож. керівник *Луганського оркестру народних інструментів*.

АВАНЗАЛ (від франц. avant — перед і salle — зал) — передній, перший зал, об'ємно-просторове вирішення і пластич. декор якого стилістично пов'язано з оформленням *інтер'єру*. А. емоційно готував до сприйняття гол. залу. В арх-рі України А. виник у кін. 18 ст. у палацових будівлях (*Тульчинський палац*, 1782; палац Шидловського в Одесі, 1830), набув поширення в адм., навч. і трансп. будівлях у 19—20 ст.

В. І. Тимофієнко.

АВАНЛО́ЖА (від франц. avant — перед і *ложа*) — у театр. будівлях внутр. закрита частина ложі.

АВАНСЦЕ́НА (франц. avant-scène) — передня частина сцени між завісою і рампою. Існувала в перших театр. будівлях на Україні з поч. 19 ст. Використовувалася для *інтермедій*, *монологів* у драм. театрах, а також в оперних і балетних виставах. До кін. 19 ст. належать пошуки нового планування сцени з великим *просценіумом*, який використовували в різних варіантах залежно від характеру п'єси і творчого методу театру.

АВГУ́СТА (?—?) — укр. гаптарка 18 — поч. 19 ст. Працювала у майстерні при *Флорівському монастирі* (Київ). Виготовляла на замовлення монастирів і приватних осіб різні худож. речі. Для Києво-Печерської лаври виконала з глазету архієрейську *митру* (1800), до якої золотар І. М. *Атаназевич* створив срібні позолочені медальйони.

В. А. Шиденко.

АВГУСТИ́Н (син Блажея Поручника; ?— бл. 1575, Львів) — укр. живописець. Працював у Львові. 1557 сріблив та розмальовував циферблат годинника на вежі ратуші, 1567 відновлював і малював ікони для *Кафедрального собору* у Львові.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

АВГУСТИ́Н (?—?) — укр. золотар 2-ї пол. 15 ст. Жив і працював у Львові. Виготовив 1477 дарохранильницю для костьолу в Сокалі, тепер Львів. обл.

Г. В. Савчук.

АВГУСТИНО́ВИЧ Георгій Пантелеймонович [1784, с. Темберщина, тепер м. Узин Білоцерківського р-ну Київ. обл.— 16(28). XII 1842, Київ] — укр. богослов, музикант і педагог. Закінчив 1808 Київ. академію, 1809—11 — викладач нотного співу в її ірмолойному класі, водночас до 1811 вів граматичний та істор. класи. З 20-х рр.— протоієрей Києво-Печерської Воскресенської церкви, благочинний Києво-Печерських і Старокиївських церков.

Л. А. Проценко.

АВГУСТИНО́ВИЧ Іоанн (?—?) — укр. золотар 16 ст. Жив і працював у Львові. Належав до цеху золотарів, живописців та конвісарів. У 1535 виготовляв на замовлення золотарські вироби для *Кафедрального собору* у Львові.

Г. В. Савчук

АВГУСТИНО́ВИЧ Олександр (7.II 1865, с. Іскшиня, побл. Кросно — 1944, Варшава) — польс. живописець. Навчався 1883—86 у краків. АМ та в худож. школі Ш. Холлоші в Мюнхені. Працював у Львові (1890—1914), Закопане та Познані. Малював портрети, краєвиди, побутові сцени на гуцульську тематику: «Портрет Я. Кулачковського» (НМЛ, 1890), «Автопортрет» (Львів. КГ, 1899), «На пасіці» (1905), «Дочки художника» (1907), «Вид Львова» (акв., 1908).

Ю. О. Біркульов.

АВГУСТИНО́ВИЧ Петро (?—?) — укр. золотар 2-ї пол. 17 ст. За походженням вірменин. Жив і працював у Львові. Належав до *золотарського цеху*. Декорував зброю і кінську збрую прикрасами із срібла та золота.

О. О. Авдєєв. Покровська церква в смт Лівадії. Крим. 1885.

О. Августинович. Автопортрет. Олія. 1899. Львівська КГ.

АВДЄЄВ Вадим Миколайович (23.XII 1933, Кіровоград) — укр. співак (тенор), засл. арт. УРСР з 1969. Навчався співу в О. Д. *Петляш*. Закінчив 1983 Київ. консерваторію (клас Д. Г. *Петриненко*). Соліст Ансамблю пісні і танцю КВО (1956—58), Укр. нар. хору ім. Г. Г. Верьовки (1958—60), Київ. філармонії (1960—85). В репертуарі: твори вітчизн. і зарубіж. класики, укр. нар. пісні. Лауреат 1-го респ. конкурсу ім. М. В. Лисенка (1-а премія, 1962).

Г. С. Савчук.

АВДЄЄВ Всеволод Миколайович (1877—1932) — укр. артист цирку (борець), виступав під псевдонімом «Дядечко Пуд». Навчався в Київ. ун-ті. Один з перших акторів дореволюц. кіно, здійснив спробу створити кінематограф. комедійну *маску*. В кін. 20-х рр. працював директором цирків, переважно на Україні.

Літ.: Гинзбург С. Кинематография дореволюционной России. М., 1963.

АВДЄЄВ Олексій Олександрович (17.III 1818, Тульська губ.— 18.III 1885, Петербург) — рос. архітектор, учений, письменник, академік арх-ри з 1871. Навчався в Моск. дворянському ін-ті. Побудував 1851 обсерваторію при Моск. ун-ті. 1852—53 жив у Римі, де вивчав арх-ру. Згодом працював у Криму. А. займався археол. дослідженнями, в т. ч. *Херсонеса* (1853), виконав плани його розкопок та базилік на його території, а також давнього Танаїса (Таманський п-ів; разом з видавцем журн. «Пропілеї» П. Леонтьєвим, 1854), де було розкопано 27 курганів. За проектами А. споруджено на Україні: Миколаївський храм-мавзолей (1857—70) на честь воїнів, які загинули 1854—55 при обороні Севастополя, та каплицю над могилою кн. М. Д. Горчакова (1863), огорожу, 2 будинки служителів Братського кладовища, каплицю на Інкер-

манських висотах поблизу давнього печерного храму (1860; художник Струков відкрив залишки давньохристиянського живопису та написів, нині храм відновлено); *Володимира собор* (всі — у Севастополі), Покровську церкву в Лівадії (1885), пам'ятник О. І. Казарському в Миколаєві. 1834 брав участь у роботі 11-го *Археологічного з'їзду* в Одесі від Моск. архіт. т-ва. А. є автором теор. праць з архітектури (в т. ч. «Церква Іоанна Предтечі в Керчі», 1857), а також мистецтвознавчих праць про творчість вітчизн. та зарубіж. художників. Портрет А. виконав С. Ф. Александровський (акварель, 1884).

Літ.: Доронина Э. Н., Яковлева Т. И. Памятники Севастополя Симферополь, 1978.

Л. І. Саприкіна, В. І. Тимофієнко

АВДЄЄВ-ПОГА́РСЬКИЙ Іван — укр. золотар 18 ст. Жив і працював у Новгороді-Сіверському. Створював золоті вироби та шати для ікон (1748, 1754; ДІМ) міськ. церков, зокрема для Успенського храму.

А. Т. Авдієвський.

АВДІЄВСЬКИЙ Анатолій Тимофійович (16.VIII 1933, с. Федварі, тепер с. Підлісне Олександрівського р-ну Кіровогр. обл.) — укр. хоровий диригент, нар. арт. СРСР з 1983. Закінчив 1958 Одес. консерваторію (клас К. К. *Пігрова*). 1958—63 — худож. керівник і гол. диригент Поліського ансамблю пісні і танцю *«Льонок»*, 1963—66 — Черкаського укр. нар. хору, з 1966 — Укр. нар. хору ім. Г. Г. Верьовки. 1971—76 — викладач Київ. консерваторії, 1977—80 — Київ. ін-ту культури, з 1980 — Київ. пед. ін-ту (з 1986 — професор), з 1991 — голова *Всеукраїнської музичної спілки.* Член-кор. Академії пед. наук України з 1993.

А. збагатив репертуар хору зразками автентичного фольклору, піснями і хор. мініатюрами *a капела* укр. композиторів-класиків і композиторів 20 ст., великими формами з симф. оркестром («Хустина» Л. Ревуцького), творами, написаними сучас. технікою (фольк-опера «Цвіт папороті» Є. Станковича, перше виконання — 1978; хоровий концерт «Го́ри мої, го́ри» В. Зубицького, перше виконання — 1987), чим значно підняв профес. рівень хору і розширив звукову палітру від нар. до академ. манери співу. Автор оригін. хорових творів («Над широким Дніпро́м», «Цвіти, Україно», «Місяць яснесенький» на вірші В. Лагоди, О. Новицького, Лесі Українки), обробок укр. («Колискова», «Павочка ходить», «Діброво зелена») і рос. («Матушка», «Вот мчится тройка почтовая») пісень, пісень народів світу (польс., чеських, ісп., бразільських, кор. та ін.). Держ. премія СРСР, 1978. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1968.

АВДІЄВСЬКИЙ Юрій Іванович (18.IV 1957, селище Холми Корюків. району Черніг. обл.) — укр. артист балету, засл. артист УРСР з 1988. Закінчив 1978 Ніжин. культурно-осв. уч-ще. 1979—81 — соліст Київ. мюзик-холу, з 1981 — ансамблю пісні і танцю «Подолянка» (м. Хмельницький).

АВДІЄНКО Тетяна Петрівна (справж.— Аведикова-Авдієнко; 8.I 1938, Херсон) — укр. і рос. актриса, засл. арт. УРСР з 1966. Дочка П. О. Аведикова-Авдієнка (див. *Аведикови*). Закінчила 1960 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс В. І. *Харченка*). Працювала у Вінн. (1960—62), Донец. (1962—72) укр. муз.-драм. театрах. З 1972 — актриса Моск. філармонії. Ролі: Тетяна («У неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською), Варка («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Аза («Циганка Аза» М. Старицького), Мирослава («На Івана Купала» М. Стельмаха), Дар'я («Тихий Дон» за М. Шолоховим), Павлина «Куховарка» А. Софронова).

АВДІЄНКО Яків Павлович (5.XI 1897, Харків — 16.III 1994, Київ) — укр. кінорежисер, засл. д. м. УРСР з 1988. Навч. на живописному ф-ті ВХУТЕМАСу. 1929—40 працював на студіях «Міжрабпромфільм», «Союзкінохроніка» (Москва), 1940—70 — на Київ. студії хронікально-документальних фільмів. Разом з О. П. *Довженком* працював над фільмами «Битва за нашу Радянську Україну» (1943), «Перемога на Правобережній Україні» (1944). Створив ряд картин: «Львів радянський» (1940, автор сценарію), «Київ є і буде радянським» (1941), «Знову в сім'ї єдиній» (1952), «На фермах України» (1957), «Поїзд дружби» (1960), «Завжди з тобою» (1970) та ін.

А́ВДІЙ, Овдій (?—?) — укр. скульптор-різьбяр серед. 13 ст. Працював у м. Холмі (Галицько-Волинське князівство). Прикрасив зх. і пн. фасади храму Іоанна Златоуста чотириликими капітелями, рельєфними зображеннями Спаса та Іоанна Златоуста над порталами (1259). Різьблення було пофарбовано і вкрито позолотою.

Літ.: Собко И. П. Словарь русских художников (XI–XIX в.), т. 1. СПБ, 1893; Некрасов А. И. Древнерусское изобразительное искусство. М., 1937.

АВЕДИКОВИ — династія укр. акторів. 1) Леонід Іванович А. (?—?) — актор, режисер і антрепренер укр. театру 2-ї пол. 19 ст., родоначальник династії. Усе життя працював на Україні, спочатку на рос. сцені (з 1864), у 80-х рр. очолив власну рос.-укр. трупу в Кременчуку, де ставив твори укр. драматургів. На поч. 60-х рр. допомагав драм. гурткові аматорів у м. Бобринці, серед яких був І. К. Тобілевич *(Карпенко-Карий).* У трупі А. дебютував Л. Р. *Сабінін* (1890). Серед ролей: Шельменко («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Виборний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Городничий («Ревізор» М. Гоголя). 2) Овдій Карпович А. (1877 — червень 1919, Харків). Дебютував 1888 у трупі дядька — Леоніда Івановича, працював у *Суходольского О. Л. трупі*, утримував власні трупи. У 1919 один з організаторів Харків. Першого укр. рад. зразкового театру. 3) Єлизавета Андріївна А. [театр. псевдонім — Аведикова-Потоцька; 3(15).IV 1878. Єлизаветград — 26.III 1968, Дніпропетровськ] — засл. арт. УРСР з 1948. Дружина Овдія Карповича. Дебютувала 1895 у с. Крюкові біля Кременчука. Працювала в трупі О. Л. Суходольського, в Першому трудколективі укр. артистів ім. Т. Г. Шевченка (Донбас, 1922—30), Лівобережній укр. драмі (Миколаїв, 1930—33), Артемівському (1944—47), Херсон. (1947—49), Дніпродзержин. (1949—52) укр. драм. театрах. Ролі: Ганна («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Вустя («Ой не ходи Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького), Марія Тарасівна («Платон Кречет» О. Корнійчука). 4) Петро Овдійович А. [театр. псевдонім — Аведиков-Авдієнко; 28.V (9.VI) 1899, Кременчук — 18.VI 1972, Дніпродзержинськ] — заслужений артист УРСР з 1951 року. Син Овдія Карповича та Єлизавети Андріївни. Грав на сцені змалку. Дебютував 1916 у трупі О. Л. Суходольського. Працював у трупах І. Калиниченка, Б. Аршанова-Лучицького, *Глазуненка С. О. трупі*, в театрі Політпросвіти під керів. І. Савченка-Львовського (Ставрополь, 1919—22), в Лівобережній укр. драмі (Миколаїв, 1930—33). Очолював Перший трудколектив укр. артистів ім. Т. Г. Шевченка (Донбас, 1922—30), Перший Донецький робітн.-колг. театр (разом з В. Вороною; Горлівка, 1933—44), укр. муз.-драм. театри Артемівська (1947—49), Дніпродзержинська (1949—59). Вистави: «Комуна в степах», «97» М. Куліша, «Отрута» А. Луначарського, «Молода гвардія» за О. Фадєєвим (перша постановка в СРСР, 1947), «Підступність і кохання» Ф. Шіллера, «Мандат» М. Ердмана. Ролі: Цокуль («Наймичка» І. Карпенка-Карого), Шмага («Без вини винні» О. Островського), Федір («Навала» Л. Леонова). 5) Віктор Овдійович А. [театр. псевдоніми — Аведиков-Потоцький, Потоцький; 1(14).II 1905, Григоріополь, тепер Республіка Молдова — 14.II 1971, Ужгород] — заслужений артист УРСР з 1950. У 1933—37 навчався в ДІТМ ім. А. В. Луначарського (Москва). Син Овдія Карповича і Єлизавети Андріївни, чоловік А. І. *Морозової*.

Працювати почав 1919 суфлером у театрі при штабі 1-ї Кінної армії (потім театр Політвідділу Донбасу). Дебютував як актор 1923 в театрі Дорпрофсожа (м. Вороничі). Виступав у робітн.-сел. театрах Донец., Луган., Харків., Вінн. областей (1923—36), в укр. муз.-драм. театрі ім. М. О. Щорса (Житомир, 1936—46), керував фронтовою бригадою цього театру (1943—44). У 1946—

71 — в Закарп. укр. муз.-драм. театрі (Ужгород). Ролі: Непокритий («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Копистка («97» М. Куліша), Хлестаков («Ревізор» М. Гоголя), Перчихін («Міщани» М. Горького), Труффальдіно («Слуга двом панам» К. Гольдоні). Помер на сцені під час виконання ролі Стецька («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка). До династії А. належать також актори Т. П. *Авдієнко*, М. А. *Поточька-Українка*, О. А. *Лугова*, Т. В. Аведикова, В. В. Аведиков, К. О. Аведиков-Карпенко, О. О. Аведиков-Славський та ін.

В. І. Заболотна

АВЕЛІ́ДЕС Бернард (?, Вільно — 23.IV 1617, Львів) — будівничий, чернець бернардинського ордену. За походженням литовець. Виконав начерки і керував будівом бернардинців костьолу (1600—30; див. *Бернардинців монастир), кларисок костьолу* (1607), обидва — у Львові; Богородиці костьолу бернардинців монастиря в м. Сокалі (тепер Львів. обл., 1604—19). У 1610 (або 1611) створив мармуровий надгробок Яна з Дуклі для львів. костьолу бернардинців.

В. С. Вуйцик.

АВЕНА́РІУС Георгій Олександрович (30.XI 1903 — 18.VI 1958) — рос. і укр. кінознавець, кандидат мистецтвознавства з 1957. Закінчив 1926 Одес. акторську студію Т-ва друзів рад. кіно, 1929 — операторський ф-т Одес. кінотехнікуму. В 1926—27 працював помічником, згодом асистентом оператора, знімався в епізодич. ролях на Одес. кіностудії. В 1932—36 читав курс лекцій з історії рад. та світової кінематографії в Київ. кіноін-ті. У цей час виступив з першими статтями, в т. ч. «До історії розвитку української комедії», «Проблема художнього образу у фільмах О. П. Довженка». З 1936 — викладач *ВДІК*у. Брав участь у створенні Держфільмофонду СРСР.

Тв.: Жан Ренуар. М., 1938; Гоголь на зарубежных экранах. «Искусство кино», 1952, № 3; Чарльз Спенсер Чаплин. Очерк раннего периода творчества. М., 1959.

АВЄ́РІН Всеволод Григорович [8(20).II 1889, с. Чепіль, тепер Харків. обл.— 3.IX 1946, Харків] — укр. графік. Закінчив 1914 Харків. худож. школу, де навчався у О. М. *Любимова* та М. С. *Федорова*, пізніше — в студіях Е. Штейнберга та К. Кіша (Харків). Був членом *АХЧУ* (з 1925). Працював у галузі книжкової та станкової графіки як аніматіст, переважно в техніці *літографії*, а також у жанрах портрета та пейзажу. Твори: іл. до дит. книжок (1936), творів Л. М. Толстого, М. Горького, Л. М. Квітка (1936—39), портрети, зокрема Т. Г. Шевченка (1939), серії пейзажів «По Осетії» (1931), «Крим» (акв., 1933); плакат «Нещадно знищувати вбивців наших дітей» (1941). Твори А. зберігаються в ДМУОМ, Харків. ХМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Посмертна виставка творів художника В. Г. Аверіна. Каталог. Х., 1950.

АВЄ́РКІЄВ Дмитро Васильович [30.IX (12.X) 1836, Катеринодар, тепер Краснодар — 7(20).I 1905, Петербург] — рос. драматург, театр. критик. Закінчив 1859 Петерб. ун-т. Автор істор. драм «Мамаєве побоїще» (1864), «Комедія про російського дворяни́на Флора Скобєєва» (1869) та ін. Мелодрама «Каширська старовина» (1872, з купецького життя 17 ст.) ставилася 1876—80 в *Савіна М. М. трупі* (Київ), драм. трупі *Російського драматичного товариства* (1879—93, Київ), Київ. міськ. театрі (1880—81), *Іваненка С. трупі* (1882, Київ), Т-ві рос. драм. артистів під керівництвом М. М. *Соловцова* (1892), в *антрепризах* Харкова і Одеси. У теор. праці «Про драму» виклав теорію драми від Арістотеля до Лессінга (1877—78, окреме вид. 1907).

Тв.: Драмы, т. 1—3. СПБ, 1906.

М. Г. Лабінський

АВЄ́РС (франц. avers, від лат. adversus — повернутий обличчям) — лицьовий бік монети або медалі.

АВЄ́РЧЕНКО Віталій Петрович (3.IV 1937, м. Каменськ-Шахтинський Ростов. обл.) — укр. і рос. актор та режисер, нар. артист України з 1992. Закінчив 1959 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс П. Т. *Сергієнка*), 1964 — реж. ф-т Харків. ін-ту мистецтв. Працював у Вінн. укр. муз.-драм. театрі ім. М. К. Садовського (1959—61), Донец. обл. ТЮГу (м. Макіївка, 1971—80, з 1987), Донец. укр. муз.-драм. театрі ім. Артема (1969—71, 1980—87). Ролі: Борис Годунов (однойм. трагедія О. Пушкіна), Сірано («Сірано де Бержерак» Е. Ростана). Вистави: «Тихий Дон» за М. Шолоховим (1969), «Ромео і Джульєтта» У. Шекспіра (1972), «Гроза» (1973), «Ліс» (1986) О. Островського, «Принц і жебрак» за М. Твеном (1990) та ін.

І. В. Романченко.

АВЕР'Я́НОВ Георгій Борисович (17.XI 1930, с. Біляївка, тепер місто Одес. обл.— 4.VI 1991, Харків) — укр. віолончеліст, педагог, засл. діяч мист. УРСР з 1981. Закінчив 1955 Одес. консерваторію. В 1958—59 — викладач Львів. консерваторії, з 1959 — викладач (з 1984 — професор) Харків. ін-ту мистецтв, з 1975 — його ректор. Виступав як соліст і в ансамблях.

АВЕР'Я́НОВ Євген Васильович (30.VII 1938, м. Горький, тепер Нижній Новгород) — укр. танцюрист, засл. арт. УРСР з 1969. Творчу діяльність почав у худож. самодіяльності. В 1957—61 артист ансамблю пісні і танцю «Донбас» (Донецьк), 1962—80 — Ансамблю танцю УРСР ім. П. П. Вірського, з 1982 — педагог-репетитор.

В. Д. Туркевич.

АВКСЄ́НТЬЄВА Віра Всеволодівна (20.VI 1936, м. Новокузнецьк, тепер Кемер. обл.) — укр. кінознавець, канд. мистецтвознавства з 1973. Закінчила 1958 філол. ф-т Львів. ун-ту. Працювала в Ін-ті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, з 1962 — у відділі кінознавства ІМФЕ АН УРСР. Автор книг «Романтизм в українському кіномистецтві» (1976), «Дума про народний подвиг» (у співавт., 1978), «Режисер у кіно» (1979), статей у збірниках.

АВЛОВ Григорій Олександрович [13(25).XI 1885 — 6.II 1960, Ленінград] — рос. режисер, театральний діяч, засл. арт. РРФСР з 1941. В 1921—22 очолював *Героїчний театр* у Харкові. Вистави: «Армія у місті» Ж. Ромена (1921), «Містерія-буфф» В. Маяковського (1921, перша постановка на Україні).

АВЛОШЕ́НКО Вадим Сергійович (3.VI 1940, Куйбишев, тепер Самара) — укр. кінооператор, засл. діяч мист. УРСР з 1989. Після закінчення 1963 ВДІКу працює на Одес. кіностудії худож. фільмів. Зняв кінофільми: «Вірність» (1965, у співавт.), «Увімкніть північне сяйво» (1972), «Остання справа комісара Берлаха» (1972), «Червоні дипкур'єри» (1977), «Петля Оріона» (1980, у співавт.), «Зіткнення» (1983), «Ку-Га» (1988), «В ніч на перше квітня» (1989).

АВРА́МЕНКО Василь (22.III 1895, Стеблів, тепер смт Черкас. обл.— 6.V 1981, Нью-Йорк; 4.V 1993 перепоховано в Стеблеві) — укр. хореограф, танцюрист і дослідник укр. нар. танцю. Був актором *Садовського М. К. театру*, працював на Галичині. З 1926 — у Канаді, де заснував і очолив Головну рухому школу укр. нац. танку. 1929 переніс школу до Нью-Йорку, де також створив «Балет Авраменка». У 20—50-х рр. гастролював у багатьох країнах Америки і Європи. Виступав з укр. хором О. А. *Кошиця* і танц. ансамблем у складі 300 осіб у «Метрополітен-опера» в Нью-Йорку (1931), на Всесвітній виставці в Чікаго (1933), в Білому домі у Вашінгтоні (1935) та ін. Заснував у США кіностудію, на якій 1936—37 було поставлено фільми «Запорожець за Дунаєм» (за однойм. оперою С. Гулака-Артемовського), «Наталка Полтавка» (за однойм. оперою М. Лисенка), «Маруся Богуславка». Автор підручника «Українські національні танці, музика і стрій» (1946). У Нью-Йорку створено фонд В. Авраменка. 1991 у Києві відбулася документ. виставка «З українським танцем по світу», 1993 у Стеблеві — міжнар. наук.-практ. конференція «Василь Авраменко та укр. культура».

Літ.: Коць М. Василь Авраменко. «Музика», 1993, № 4.

АВРА́МЕНКО Віталій Григорович (16.VIII 1912, с. Станіслав, тепер Білозерського р-ну Херсон. обл.— 24.IX 1974, Ніжин) — укр. актор, режисер, засл. арт. УРСР з 1952. Навчався у Київ. муз.-драм. ін-ті ім. М. В. Лисенка. Працював у театрах — Київ. укр. драм. ім. І. Франка (1932—34), Київ. обл. укр. муз.-драм. ім.

П. К. Саксаганського (1936—41, 1960—64 — його очолював; м. Біла Церква), на Київ. кіностудії худож. фільмів (1941—42, м. Ашхабад), у Запоріз. укр. муз.-драм. театрі ім. М. О. Щорса (1942—53). У 1944—45 — керівник фронтової концертної бригади, яка виступала в частинах 4-го Укр. фронту. Очолював Закарп. (1953—60, Ужгород), Ніжин. (1964—74) укр. муз.-драм. театри. Ролі: Микола («Украдене щастя» І. Франка), Пузир («Хазяїн» І. Карпенка-Карого), Хлєстаков («Ревізор» М. Гоголя), Фердинанд («Підступність і кохання» Ф. Шіллера), створив образ В. І. Леніна у виставі за п'єсою М. Погодіна «Кремлівські куранти». Вистави: «Як гартувалася сталь» за М. Островським (1950), «Її друзі» В. Розова (1952), «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого (1953).

О. С. Губко.

АВРА́МЕНКО Георгій Титович [15(28).III 1905, Київ] — укр. актор і режисер, засл. артист УРСР з 1964. Працював у *Харківському Новому театрі* ім. Лесі Українки (1924), пересувних театрах Києва, Вінниці, Жмеринки (1925—29), в житомир. театрі «Червоний шлях» (1933—38), у Першому Київ. робітн.-колг. театрі (1939—40), Житомир. (1940—41), Вінн. (1944—45), Кам'янець-Подільському (1945—46), Терноп. (1947—75) укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Хома Кичатий («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Шельменко («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Довгоносик («В степах України» О. Корнійчука), Фамусов («Лихо з розуму» О. Грибоєдова). Вистави: «Майська ніч» М. Старицького (1948), «Олеся» за О. Купріним (1964).

П. К. Медведик.

АВРА́МЕНКО Ігор Михайлович (17.IV 1929, Дніпропетровськ) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1979. Закінчив 1956 Дніпроп. театр. уч-ще (курс І. І. *Кобринського*). Працював у філармонії (1956—66), укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (1966—69); з 1969 — в ТЮГу ім. Ленінського комсомолу (всі — у Дніпропетровську). Ролі: Блюхер («Коли мертві оживають» І. Рачади), Жухрай («Як гартувалася сталь» за М. Островським), Юсов («Тепленьке місце» О. Островського), Берліоз Поплавський («Майстер і Маргарита» за М. Булгаковим), Сільвер («Скарби Флінта» Ю. Осноса за Р. Стівенсоном).

С. Я. Левенець.

АВРАМЧУ́К Євген Матвійович (14.XII 1934, смт Городниця, тепер Новоград-Волинського р-ну Житомир. обл.) — укр. танцюрист, засл. арт. УРСР з 1973. Танцював у самодіяльних ансамблях. 1958—78 — артист балету ансамблю «*Льонок*» Житомир. обл. філармонії.

АВРАШО́В Віктор Олександрович [6(19).III 1900, Харків — 25.I 1972, там же] — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1947. Навчався 1916—17 у Харків. театр. школі. З 1918 працював у театрах Харкова, зокрема, в драм. театрі Народ. дому (1920—23), театрах «*Арлекін*» (1924—26), комедії та сатири (1927—29), Драм. театрі обл. ради профес. спілок. З 1933 — в Харків. рос. драм. театрі ім. О. С. Пушкіна. Ролі: Молчалін («Горе з розуму» О. Грибоєдова), Круглосвєтов («Плоди освіти» Л. Толстого), Дорн, Солений («Чайка», «Три сестри» А. Чехова), Вайнонен («Оптимістична трагедія» В. Вишневського), Голуб («Історія одного кохання» К. Симонова)

К. О. Силіна.

АВСЮКЄВИЧ Марфа Ничипорівна (Марченко, Березовська; 13. VII 1880, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ — 29.VI 1965, Київ) — укр. актриса. Дружина Г. *Березовського*. Працювала у трупі Котенова (1905—06), *Садовського М. К. театрі* (1906—19), Перемишльському укр. драм. театрі ім. І. Я. Франка (1921—22), Руському театрі т-ва «Просвіта» в Ужгороді (1922—23) під керівництвом М. К. Садовського, *Орла-Степняка М. пересувному українському театрі* (1923), *Руському народному театрі* (1923—24), у трупі Р. Бойко (1925—27). Керувала з Г. Березовським аматор. гуртком у м. Кременці (тепер Терноп. обл.; 1927—39). Характерна актриса. Серед ролей: Гордиля («Циганка Аза» М. Старицького), Настя («Дві сім'ї» М. Кропивницького), Ганна («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Альвінг («Примари» Г. Ібсена).

Літ.: Василько В. С. Микола Садовський та його театр. К., 1962.

П. К. Медведик.

*О. Л. Кульчицька. **Автопортрет.** Олія. 1917. Львівський художньо-меморіальний музей О. Л. Кульчицької (філіал НМЛ).*

*Ф. Г. Кричевський. **Автопортрет у білому кожусі.** Олія. 1926. ДМУОМ. Київ.*

АВТОЛІТОГРА́ФІЯ — вид *літографії*; полягає в тому, що зображення на камені робить автор-художник, на відміну від репродукційної літографії, коли оригінал перемальовує на камінь майстер-літограф.

АВТОПОРТРЕ́Т — портрет художника, виконаний (мальований, різьблений, ліплений, рисований) ним самим; різновид жанру *портрета*, тісно пов'язаний з його розвитком. Разом з тим має свої відмінності. В давнину А. був рідкісним явищем, у середньовіч. мист-ві відомі поодинокі ідеалізовані зображення. Як окрема галузь мистецької діяльності утвердився в епоху *Відродження*. Тоді ж склалися певні різновиди А.

Оскільки А. найчастіше створювали для себе, тому художник не залежав від замовника, такі роботи менше підпорядковувалися тогочасним усталеним канонам та схемам. Здебільшого А. мав інтимний характер. Митці зображували самих себе за роботою, з атрибутами праці — палітрами, пензлями, олівцями; під час перебування у майстерні, в колі сім'ї чи друзів. Зрідка створювали репрезентативні, парадні А., проте найпоширенішими завжди були погрудні камерні зображення. Іноді А. включали в сюжетні чи пейзажні композиції. Картину еволюції А. в укр. мистві відновити складно, оскільки багато творів утрачено, решта лишилися анонімними. Перший відомий А. в укр. живописі вміщено на підписній іконі «Розп'яття» (1691, В. Липський). Художник зобразив себе поряд з родиною донатора. Ймовірно, автопортретним є також зображення «Євангеліста Луки» у розписах Воздвиження Чесного Хреста церкви в Дрогобичі (кін. 17—поч. 18 ст.). Зображення темнобородого чоловіка з палітрою і пензлем у руках перед мольбертом має явно портретні риси. 1803 нар. майстер Костянтин вмістив свій А. на церковній ко-

рогві (внизу композиції «Пієта» в овальному медальйоні зображено профільне погруддя молодого вусатого чоловіка у білому військ. мундирі та перуці з косою). Перший А. як окремий твір виконала А. С. *Полуботок* (1801). На полотні змальовано літню жінку в темному міщанському одязі, на звороті — традиційний напис — розповідь про життєвий шлях зображеної.

З перших десятиліть 19 ст., у процесі значних соціальних і духовних зрушень, із пожвавленням худож. життя митці частіше звертаються до А., що свідчить про самоусвідомлення, зростання сусп. ролі й значення митця як людини творчої професії. Особливо популярним стає А. у діяльності вихованців петерб. АМ, які відображали тогочасну духовну атмосферу. Романтизацією образу, увагою до внутр. світу позначено твори П. Г. *Зайцева* (1828, Н.-д. музей АМ у Петербурзі), І. К. *Зайцева* (1834—35, Полтав. ХМ), А. М. *Мокрицького* (1835, ДРМ), П. М. *Орлова* (1847, ДРМ), Д. І. *Безперчого* (1846, Харків. ХМ), потягом до реаліст. трактування характеру — К. С. *Павлова* (1835, ДМУОМ), Г. Г. *Лапченка* (1849, Алупкинський палац-музей) та ін. Винятково важливого значення набуває А. в творчості Т. Г. *Шевченка* (див. *Автопортрети Т. Г. Шевченка*). Прикладом включення своєрідно «замаскованого» А. у сюжетну канву зображення є картина Є. Ф. *Крендовського* «Збирання на полювання» (1836, ДТГ), де художник зобразив себе у бекеші, з рушницею в руках. Іноді А. вміщували в пейзажне полотно (І. П. *Похитонов* «Автопортрет. За роботою»; 1911, приват. зб., Франція; О. Г. *Сластіон* «Художник на етюдах», 80-і рр. 19 ст., Сум. ХМ).

Прагнучи наголосити на своїх соціальних симпатіях чи демократ. переконаннях, художники часто змальовували себе представниками народу — у вигляді селян (А.— А. М. *Гороновича*, 1848, ДТГ; Л. М. *Жемчужникова*, 1853, ДМУОМ; Н. Х. *Онацького*, 1909, Сум. ХМ; В. О. *Корнієнка*, 1904, Дніпроп. ХМ). Демократична спрямованість творчості М. Д. *Раєвської-Іванової* наочно постає в її А. (1866, приват. зб., Харків), де бачимо автора з палітрою і пензлем у руці, як і належить митцеві, відданому своїй справі, захопленому нею.

Демократизм і аналітичність образів характерні для А. художників-*передвижників*. Вони виконували А. монохромні олівцеві (П. Д. *Мартинович*, 1877), олійні, приглушеного колориту, переважно погрудні (М. К. *Пимоненко*, 1912), акварельні (С. П. *Костенко*, 1888).

Справжнього розквіту досягає А. на межі 19 і 20 ст. Майже у кожного тогочасного митця були не лише поодинокі А., а й цикли таких зображень. У передреволюц. добу, за складної сусп. та істор. ситуації, в А. виражено провідні тенденції жанру — дуже широкий спектр пластичних і образних пошуків. Форми та характер А. різні, разом з тим майже всі вони пройняті подихом бурхливої епохи. Пафосом боротьби, внутр. конденсованістю почуттів пройнято А. О. О. *Мурашка* (1917, ДМУОМ). Настрій часу відчувається і в А. Г. П. *Світлицького* (1925, ДМУОМ), де в зображення введено нотний рядок зі словами «и жизни кипучей, мятежной», що несподівано гостро забарвлює образ.

Серед зх.-укр. митців до А. активно звертались Я. *Машковський* (1825), М. *Яблонський* (1830, обидва — Львів. КГ), Т. Д. *Копистинський* (1871—72), Й. П. *Курилас* (1900, обидва — НМЛ) та ін. Численними були А. в творчості Я. В. *Пстрака*, М. І. *Федюка*, М. Д. *Сосенка*, І. І. *Труша*, О. Л. *Кульчицької*. Чітке усвідомлення важливої ролі митця, тему драматичної, але водночас прекрасної долі послідовно втілено у циклі автопортретів О. Х. *Новаківського*.

Новим змістом наповнюються А. художників рад. часу. Поряд з творами реаліст. напряму з'явилися А., вирішені в руслі *авангардизму* («Автопортрет» О. К. *Богомазова*, 1920-і рр.). У Ф. Г. *Кричевського* ще за дореволюц. доби простежується орієнтація на образи, сповнені життєвої снаги, фіз. здоров'я, духовної сили («Автопортрет», 1911, ДМУОМ). Найхарактерніший щодо цього «Автопортрет у білому кожусі» (1926—32), де виявлено творчі позиції митця, його мистецьке кредо. Широким узагальненням, героїзацією образу сповнено і невеликі графічні А.— О. О. *Кокеля* (1929, Харків. ХМ), К. М. *Єлеви* (1939, Київ. худож. ін-т), А. Г. *Петрицького* (1926, ДМУОМ). Пафос часу відчувається в камерному А. І. С. *Їжакевича* (1927, ДМУОМ), у піднесеному внутр. стані портретованого В. І. *Касіяна* (1920, пастель, ДМУОМ). У техніці силуету вирішено «Автопортрет з дружиною й дітьми» Г. І. *Нарбута* (1919, ДМУОМ).

До А. звертаються і нар. майстри К. *Білокур* (ДМУНДМ), Я. Отришко (20-і рр.). Численні автопортрети С. М. *Прохорова* створюють образ митця-трудівника. Багато уваги А. приділяли П. Г. *Волокидін*, С. Ф. *Бесєдін*, В. М. *Костецький*, Д. М. *Шавикін*. Серед друзів-однодумців змалював себе А. М. *Ерделі* в «Груповому портреті закарпатських художників» (1947, Закарп. ХМ).

У сучас. укр. А. простежуються типові напрями трактування образу, кращі з них відтворюють єдність особистого та загальнолюдського. Творче зростання наявне в «Автопортретах» Т. Н. *Яблонської*, до традицій документалізації образу звертається в композиції «На місці минулих боїв» В. Ф. Задорожний (1964, ДМУОМ), поглиблено-психол. лінію опрацьовує В. Г. Вировода-Готьє (1960), публіцистич. звучання домагається В. І. *Гурін* (1970), пульсуванням часу наповнює твори Г. О. *Неледва* (1974) та Р. М. *Багаутдінов* (1985).

Літ.: Автопортрет в русском и советском искусстве. Каталог выставки. М., 1977; Рубан В. В. Український портретний живопис першої половини XIX століття. К., 1984; Рубан В. В. Український портретний живопис другої половини XIX — початку XX століття. К., 1986.

В. В. Рубан.

АВТОПОРТРЕ́ТИ Т. Г. ШЕВЧЕ́НКА — власні зображення, створені художником протягом життя. Вони є своєрідною автобіографією митця-реаліста, співзвучні його поетич. творчості. Вирішення композиції, прийоми живопису, психол. характеристика, проблема світла і тіні у Т. Г. Шевченка змінювалися на кожному етапі його мистецького шляху. Відомий 31 завершений автопортрет митця. Один з перших виконано 1840—41 під час навчання в петерб. АМ (олія, ДМШ). В ньому — романтичний образ молодого поета-художника. У вирішенні композиції, поєднанні та співвідношенні кольорів відчутний вплив К. П. Брюллова. Твір не завершено. До часу перебування Шевченка на

Ю. П. Луцкевич. Автопортрет. Олія. 1983.

Автопортрет. О. М. Белянський. Адам і Єва. Олія. 1989.

Автопортрети Т. Г. Шевченка. Автопортрет. Олія. 1840—41. ДМШ. Київ.

Україні належать ще три автопортрети. Перший (туш, перо, 1843, ДРМ, музей приватних колекцій) виконано в Яготині й подаровано В. М. Рєпніній. До 1845 належать 2 портрети — подаровано Н. В. Тарновській (олівець, ДМШ) та А. Й. Козачковському (не зберігся). Вони ніби розвивають ідею попереднього. Кілька автопортретів митець створив на засланні. В оригіналах, за репродукціями та з листування відомо одинадцять таких творів. Перший написано незабаром після прибуття до місця заслання — Орської фортеці (олівець, 1847, ДМШ). Це портрет поета у солдатському мундирі та кашкеті-безкозирці; тяжкі муки вже наклали відбиток на обличчя Шевченка. В Оренбурзі та Новопетровському укріпленні митець також створював автопортрети: з них перший (сепія, 1849, ДМШ) подарований Ф. М. Лазаревському; автопортрет у кашкеті (сепія, 1849—50, НМЛ) — А. М. Венгжиновському, у солдатському мундирі (сепія, 1849, ДМШ) — А. І. Лизогубові. На них автор зобразив себе у вбранні, яке носив в експедиції. На обличчі — сліди втоми від нелегких мандрів.

До цих творів близькі й три авторські довільні повторення: «Автопортрет у білому кашкеті» (олія, 1849—50, не зберігся), «Автопортрет у білому кашкеті» (олія, 1849—50), «Автопортрет у чорному кашкеті» (олія, 1849—50, обидва — ДМШ). З автопортретів новопетровського періоду — портрет з бородою (олівець, білило, 1851, ДМШ), відомий лише за фотографією твір, подарований Кухаренкові (сепія, 1853—54), інший — О. Бодянському (не зберігся). До них належать й сюжетні, жанрові малюнки сепією: «Шевченко серед товаришів» (сепія, 1851), «Шевченко малює товариша» (сепія, 1856—57, обидва — ДМШ), «Шевченко і байгуші» (сепія, 1855—57, Харків. ХМ), «Діоген» (сепія, 1856), малюнки з серії «Притча про блудного сина» (сепія та бістр з тушшю, 1856—57, обидва — ДМШ), «Казарма» (сепія, 1857, ДРМ, музей приватних колекцій) та ін.

Повертаючись із заслання, Т. Г. Шевченко в Нижньому Новгороді створив два автопортрети (олівець, 1857 і 1858, ДМШ). В них постає образ сильної духом, нездоланної після найтяжчих випробувань людини. Шість автопортретів, виконаних у Петербурзі в останні роки життя, Шевченко здійснив технікою *офорта*. Працюючи над ними, він часто користувався фотографіями, зробленими 1858 у Петербурзі А. І. *Деньєром* та І. Ф. *Доссом*, 1859 у Києві І. В. *Гудовським*, 1860 — К. А. Нагорецьким. Ці твори свідчать про самобутній талант художника, його досягнення в офорті.

В кожному з них розкрито різні сторони характеру, відбито певний духовний стан митця. Серед них: «Автопортрет з бородою» за фотографією 1858, «Автопортрет зі свічкою», створений за оригінальним малюнком 1845, «Автопортрет у світлому костюмі» за фотографією 1860 (всі — 1860, ДМШ). Останній з цієї офортної серії — «Автопортрет у шапці й кожусі» (1860, за фотографією А. В. Деньєра) дає узагальнений образ портретованого. Твір вабить глибиною й цілісністю характеристики. До цього періоду належать і три автопортрети, написані олійними фарбами під помітним впливом Рембрандта. Один з них (1859) відомий з копії, яку виконав К. Д. Флавицький. Портретований тут з бородою. Другий (1860, ДМУОМ) експонувався на виставці 1860 у петерб. АМ. Школу Рембрандта відчутно і в живописно-колористичному вирішенні, і в контрасті між парубочим убранням та сумним поглядом передчасно постарілого, змарнілого Т. Г. Шевченка. Останнє полотно (1861, ДМШ) відтворює образ тяжко хворого художника. Автопортретні зображення є в деяких пейзажах автора («Шевченко малює селянське подвір'я», сепія, 1845, «Шевченко серед учасників експедиції на березі Аральського моря», сепія, 1848—49; обидва — ДМШ). Окреме місце посідають начерки автопортретів та автошаржі в альбомах 1839—43 та 1846—50, на полях деяких рукописів поета (поеми «Мар'яна-черниця», зб. поезій «Три літа», зберігається в Ін-ті л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН України) та на копії малюнка «Хата батьків Т. Г. Шевченка в с. Кирилівці» (1843, ДРМ, музей приватних колекцій).

Вони свідчать про почуття гумору, притаманне поетові навіть у найтяжчі роки життя. Автопортрети митця відображають його складний, сповнений творчих дерзань, переживань, революц. боротьби життєвий шлях. Разом з тим вони стверджують пошуки художника, його здобутки в портретному жанрі.

Літ.: Шевченко Т. Мистецька спадщина, т. 1—4. К., 1961—64; Паламарчук Г. П. Нескорений Прометей. К., 1968; Автопортрети Тараса Шевченка. Альбом. К., 1973.

Г. П. Паламарчук.

Автопортрети Т. Г. Шевченка. Шевченко і байгуші. Сепія. 1855—56. Харківський ХМ.

АВТОРСЬКА ПІСНЯ, самодіяльна пісня, бардівська пісня, гітарна пісня та ін.— напрям пісенної творчості 2-ї пол. 20 ст. У СРСР започаткована в серед. 50-х рр. як один із засобів втілення нового сусп.-політ. та худож.-естетич. мислення, викликаного до життя процесом демократизації рад. суспільства. Поєднує критичний соціальний аналіз і лірику, лаконічність викладу думки і асоціативність, насичену метафоричність поетич. мови і простоту муз. викладу. За природою творч. та виконавського процесу близька до нар. пісні. А. п. виникла в осередках співаючих поетів — профес. літераторів Москви та Ленінграда, студентів, туристів та ін., де була поширена самодіяльна пісенна творчість у супроводі гітари. Склалося три осн. напрями А. п.: побутовий (Б. Ш. Окуджава), вогнищевий (Ю. Й. Візбор), театрально-концертний (В. С. *Висоцький*). Серед жанрових джерел А. п.— романс, балада, муз. новела (насамперед творчість О. М. *Вертинського*), міський (т. з. вуличний) фольклор та ін. пісенні жанри. В 60—70-х рр. А. п. поширилася по всіх містах країни, на різних

комсомол. новобудовах, у військ. частинах.
А. п. передбачає сольне і колективне виконання. Осн. фігура нового мист-ва — співучий поет, який поєднує авторство (слів і музики) та виконання (спів і акомпанемент). У серед. 60-х рр. з'явилися також композиторидекламатори, які створюють пісні переважно на вірші рад., іноді зарубіж. поетів, за критеріями співзвучні А. п. Домінуючим у пісні є текст, акомпануючий інструмент — акустична гітара (подекуди фп., акордеон та ін.).
Прихильники А. п. об'єднуються у клуби самодіяльної пісні (КСП), т. зв. театри пісні тощо. КСП організовують конкурси і фестивалі А. п. (у т. ч. з 1968 — щорічний фестиваль у Самарі). Всесоюзні фестивалі: у Саратові (1986), Таллінні (1988), Києві (1990). 1987 було створено Всесоюзну раду КСП
На Україні розвивається два осн. напрями А. п. Перший (з кін. 50-х рр.) — переважно на рос.-мовній основі, спирається на моск.-ленінгр. традиції. Другий напрям (з 2-ї пол. 80-х рр.) — на укр.-мовній основі, грунтується передусім на традиціях укр. козацького та міського фольклору, кобзарського мист-ва, пісень січових стрільців. На відміну від першого тут збільшено роль естрадно-сценіч. виконавства, активно використовується рок-музична стилістика. Перші КСП у республіці з'явились у 70-х рр. (1972 — у Києві, 1975 — у Дніпропетровську; згодом було створено в більшості міст, у т. ч. у Києві, Харкові, Одесі, по кілька КСП). У 1980 була сформована регіональна рада КСП України та Молдови. Проводяться респ. (1-й заг. фестиваль А. п.— 1988 у Києві, 1-й фестиваль укр.-мовної А. п. «Оберіг» — 1989 у Луцьку), обласні та міські фестивалі А. п. 1993 в Києві відбулися перші міжнар. фестивалі А. п.— «Білі вітрила», «Золоті ворота».
Асоціацією авторів-виконавців укр.-мовної А. п. є естрад. театр «Не журись!» (Львів), деякі з них — лауреати 1-го респ. фестивалю *«Червона рута»* (1989) В. О. Жданкін («Гран-прі»), Е. В. Драч, В. Є. Морозов (1-а премія) і А. З. Панчишин (2-а премія) — гастролювали 1989—90 у ряді країн Європи й Америки.

О. О. Різник.

Автопортрети Т. Г. Шевченка. Автопортрет. Олівець. 1845. ДМШ. Київ.

Автопортрети Т. Г. Шевченка. Автопортрет у кашкеті. Сепія. 1849—50. ДМШ. Київ.

Автопортрети Т. Г. Шевченка. Автопортрет у шапці та кожусі. Офорт. 1860. ДМШ. Київ.

АВТОРСЬКЕ ПРАВО — розділ цивільного права, що регулює правовідносини, пов'язані з використанням наук. праць, творів л-ри, мист-ва; комплекс суб'єктивних прав і правомочностей, які належать авторові.
1952 укладено Всесвітню (Женевську) конвенцію про А. п., 1973 до неї приєднався СРСР. Існують двосторонні угоди країн про взаємну охорону А. п. 1992 створено Держ. агентство України з авторських і суміжних прав. В лютому 1994 прийнято Закон України «Про авторське право і суміжні права».
А. п. поширюється на будь-які твори л-ри, науки чи мист-ва незалежно від форми, призначення й цінності його, а також способу відтворення. Предметом А. п. можуть бути: усні твори (промови, лекції, доповіді тощо); письмові (літературні, наукові тощо); драматичні й муз.-драматичні, а також музичні з текстом або без тексту; переклади, сценарії, кінофільми, радіо- і телевізійні передачі; хореогр. і пантомімні, щодо постановки яких є згода, викладена письмово або в ін. формі; твори живопису, скульптури, графіч. і декор.-ужиткового мист-ва, ілюстрації, архіт. проекти, малюнки, креслення; плани, ескізи і пластичні роботи в галузі науки, техніки або для постановки на сцені драм. чи муз.-драм. твору; геогр. та ін. карти; фотографії та продукція, здобута способами, аналогічними фотографії; аудівізуальні твори; комп'ютерні програми; енциклопедії та антології, ін. роботи.
А. п. охороняє опубліковані й неопубліковані твори, але виражені в будь-якій об'єктивній формі, що дає змогу відтворювати результат діяльності автора навіть без його участі (рукопис, креслення, зображення, публічне виконання, магнітна плівка і т. д.). Робота вважається випущеною в світ (опублікованою), якщо про неї будь-яким способом повідомлено невизначеному колу осіб.
А. п. визнається лише за творами, які є результатом творчої самостійної діяльності автора. Під такою самостійністю в А. п. слід розуміти неповторність і оригінальність форми, оскільки в противному разі має місце запозичення або плагіат. А. п. охороняє саме знайдену автором суб'єктивну форму втілення ідей і задумів, а не самі ці ідеї або задуми. До самостійних об'єктів А. п. належать т. з. «залежні» або «похідні» твори, в т. ч. переклади, творчі переробки (напр., розповідного твору в драматичний, драматичного — в сценарій тощо), коли вони відповідають згаданим вище критеріям охороноздатності. Такі твори у авторсько-правовому розумінні вважаються незалежними від першоджерела. Усі різновиди творів охороняються з моменту їх втілення в об'єктивну форму без виконання будь-яких формальностей (реєстрація, депонування, наявність знака охорони тощо). Як виняток фотографічні твори дістають захист А. п. лише за умови позначення на кожному примірнику прізвища автора, місця і року випуску роботи в світ. Автором вважається особа, яка про це заявила, доки і оскільки не доведено протилежне. Суперечки про авторство розглядають суди із залученням експертизи. Не охороняються А. п. офіц. документи, закони, інструкції, судові рішення, а також твори нар. мист-ва, автори яких невідомі. Проте, якщо такі документи чи твори піддано самостійній обробці чи систематизації, А. п. виникає у автора обробки або укладача збірника. У такому разі об'єктом А. п. є сама обробка або упорядкування. А. п. визнається насамперед за особами, працею яких створено твір, тобто за авторами.
Після смерті автора А. п. (крім права на ім'я та недоторканність твору) переходить спадкоємцям, серед яких можуть бути і юрид. особи. А. п. у таких випадках може належати юрид. особам, зокрема орг-ціям, що випускають наук. збірники, енциклопедичні словники, журнали та ін. періодичні видання, підприємствам, які продукують кіно- і телефільми, радіо- і телевізійним орг-ціям. Їм належить А. п. на відповідні колективні твори в цілому, а за авторами окр. праць, що увійшли до складу спільної роботи, зберігається самостійне А. п. (напр., на статтю в енциклопедії чи журналі, сценарій або музику до кінофільму). А. п. на працю, створену в порядку виконання службових обов'язків у будь-якій орг-ції чи установі, належить авторові. Використання такого твору і випадки виплати автор. винагороди (понад заробітну плату) може бути визначено законодавством і постановами Кабінету Міністрів України.
А. п. стає власністю також і держави, зокрема в разі викупу нею А. п. у автора чи його спадкоємців, переходу А. п. до неї в спад-

щину за авторовим заповітом або внаслідок ліквідації юрид. особи, якій воно належало. А. п. на твір як результат спільної праці двох чи більше осіб є приналежністю співавторів, незалежно від того, становить він одне нерозривне ціле (неподільне співавторство) чи складається з частин, які мають також і самостійне значення (роздільне співавторство). Кожний з співавторів зберігає своє А. п. на належну йому частину колективного твору, що має самостійне значення. Відносини між співавторами (напр., порядок позначення прізвищ, розподіл винагороди тощо) може бути визначено за їхньою угодою. В разі відсутності її А. п. на колективний твір здійснюється всіма співавторами спільно (незалежно від частки творчої участі кожного). Тоді прізвища проставляються за алфавітом, а винагорода розподіляється при роздільному співавторстві — пропорційно обсягові відповідної частини твору, а при неподільному (і коли немає суперечки) — порівну.

Права, якими законодавство наділяє авторів, поділяються на майнові та особисті, немайнові. До перших належать права на опублікування, відтворення, поширення твору і одержання винагороди за його використання іншими особами, що допускається не інакше, як на підставі договору з автором або його правонаступниками. Використання будь-ким твору без договору з автором, коли укладення його обов'язкове, є порушенням А. п. Договір має бути укладено в письмовій формі, за винятком, коли йдеться про опублікування праць у періодич. виданнях і енциклопедичних словниках, коли письмова форма не є обов'язковою. Якщо твір використано, то сам по собі факт відсутності договору або недодержання його форми не може бути підставою для відмови авторові чи його правонаступникам у виплаті винагороди і задоволенні інших вимог, зумовлених А. п. Умови договору, укладеного з автором, якщо вони погіршують його становище порівняно з тим, як визначено законом або типовим договором, є недійсними, їх замінюють умовами відповідно до закону або типового договору.

До особистих, немайнових належать права автора позначати своє справжнє чи умовне ім'я (псевдонім) або зовсім не ставити його в разі будь-якого використання твору, а також право на недоторканність і цілісність його. При виданні, прилюдному виконанні чи ін. використанні роботи забороняється без згоди автора вносити будь-які зміни, скорочення, доповнення у самий твір, і в його назву та позначення імені автора. Те ж саме стосується і заборони супроводити працю ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями, поясненнями тощо. Особисті права належать тільки самому автору. Їх не можна передавати третім особам, вони не переходять у спадщину. Відчуження майнових А. п. закон допускає лише в обмеженому обсязі і на обмежений час.

Хоч і без згоди автора, проте з виплатою йому винагороди і з додержанням його особистих прав на ім'я та недоторканність праці є такі форми використання раніше випущених у світ творів: прилюдне виконання, з оплатою цього; запис на аудіовізуальну апаратуру з метою публічного відтворення або поширення, за винятком використання в кіно, на радіо або телебаченні; використання літ. твору композитором для написання муз. праці з текстом (винагороду виплачує орг-ція, що використовує муз. твір); використання творів образотворчого та фотомист-ва у пром. виробах (при цьому позначення прізвища автора не є обов'язковим).

Крім того, законодавством передбачено й ряд ін. обставин, коли допускається використання твору без згоди автора й без виплати автор. винагороди, але з обов'язковим позначенням прізвища автора і джерела використання (цитати тощо).

А. п. діє протягом усього життя автора і 50 років після його смерті, починаючи з 1 січня наступного року; А. п. юрид. осіб є чинним безстроково. По закінченні часу чинності А. п. твір може бути використано вільно, тобто без будь-яких договорів і без виплати винагороди, проте його цілісність та недоторканність, а також право на ім'я залишаються непорушними. Вільне використання твору дозволено і тоді, коли А. п. перейшло до д-ви. Особисті, немайнові права авторів в Україні охороняються безстроково з метою збереження творчих здобутків для майбутніх поколінь.

Порушення А. п. спричинює не тільки цивільну, а й кримінальну відповідальність порушника. Випуск під своїм ім'ям або привласнення чужого твору (плагіат), незаконне відтворення чи поширення такої праці, а також примус до співавторства є кримінальним злочином.

Для відновлення порушеного А. п. автор звертається з відповідними вимогами до орг-ції, яка допустила порушення, або до її керівного органу. В разі потреби він може звернутися до відповідної держ. установи, яка подає юрид. допомогу і виступає на захист законних інтересів авторів. Якщо конфлікт не буде залагоджено громад. або адм. засобами, то автор має право звернутися до суду. При цьому, незалежно від розв'язання справи, він не відшкодовує ніяких судових витрат.

Літ.: Матвеев Ю. Г. Международная охрана авторских прав. М., 1987.

В. І. Байбарза.

АВША́РОВ Борис Павлович (справж.— Гомоляка; 1889 — 23. XI 1964, Керч) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1951. Батько В. Б. *Гомоляки*. Працював у театрах — укр. пересувному Київ. окружної ради профес. спілок (КОРПС; 1927—30), укр. драм. ім. І. Я. Франка (1930—31), Київ. військ. округу (1932—41), ТЮГу (1946—60; всі — у Києві). Ролі: в театрі — Лісовик («Лісова пісня» Лесі Українки), Жевакін («Одруження» М. Гоголя), Король («Сміх і сльози» С. Михалкова), Татаринов («Два капітани» за В. Каверіним), у кіно — Василь («Вітер зі Сходу», 1940, Київ. кіностудія худож. фільмів).

АГАФО́НОВ Володимир Олексійович (13.IX 1935, м. Ростов Яросл. обл.) — укр. диригент і педагог, засл. арт. УРСР з 1987. Закінчив 1965 Ленінгр., 1971 — Київ. (клас М. Ф. *Колесси*, В. Б. *Гнєдаша*) консерваторії. 1965—66 — артист оркестру Крим. обл. філармонії (Сімферополь), 1967—72 керував сценіч. оркестром Київ. театру опери та балету, 1972—92 диригент симф. оркестру Донец. обл. філармонії, водночас з 1976 — викладач Донец. муз.-пед. ін-ту. *І. Д. Гамкало.*

АГАФО́НОВ Євген Андрійович (29.I 1879, Харків — 12.VI 1955, м. Ансонія, шт. Коннектікут, США) — укр. художник. 1899—1907 навчався в петерб. АМ у П. Ковалевського та Ф. О. Рубо. За дипломну картину «Ломовики» на обл. Південнорос. виставці у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ, 1910) А. удостоєно Золотої медалі. Під час революції 1905—07 ілюстрував харків. сатирич. журнали «Штык», «Меч», «Злой дух» та ін. Був членом Т-ва харків. художників (1906), організатором «*Кільця*» (1911—12), керівником студії «*Голуба лілія*» (1907—12), членом «Художнього цеху» (1918), вів Майстерню малювання та живопису Пролеткульту (1919), всі — у Харкові. Автор портретів А. М. Александрова (адвоката лейтенанта П. П. Шмідта, 1906), актриси В. Ф. Комісаржевської (1908), картин на укр. тему («Дівчата», 1908), пейзажів, графічних творів. Оформляв вистави в театрі-кабаре («Голубе око», 1908—11). Виступав як худож. критик. Твори А. зберігалися в Харків. ХМ (загинули під час Вел. Вітчизн. війни), залишились окремі малюнки, театр. ескізи. З 1920 жив за кордоном. *А. С. Півненко.*

АГЄЄНКО Олександр Наумович (1853 — поч. 20 ст.) — укр. архітектор. Закінчив 1876 петерб. буд. уч-ще, з 1882 працював на Україні. В 1882—88 — архітектор Таврійської губ., з 1889 — мелітопольський міськ. архітектор. Творчість А. пов'язана з *історизмом*, зокрема *російським стилем* й *неоготикою*. Серед споруд на Україні: церкви в селах — Гюнівці, Петропавлівці, Новопавлівці (1882—89; тепер Запоріз. обл., не збереглися), в с. Аутці

О. Н. Агеєнко. Палац генерала Попова в с. Васильєвому Запорізької обл. 1890.

(тепер Крим), палац генерала Попова в с. Васильєвому Запорізької обл. (1890) — у романтич. формах, з численними баштами й главками. *В. Є. Ясієвич.*

АГІБА́ЛОВ Василь Іванович [8(21).IV 1913, с. Велика Гнилуша, тепер с. Лозове Воронезької обл.] — укр. скульптор, нар. художник УРСР з 1978. У 1934—42 — навчався в Харків. худож. ін-ті у Л. А. *Блох*. Викладав у Луганському худож. уч-щі (1944—49), Харків. худож. ін-ті (1949—54). Працює в станковій і монумент. пластиці. Твори: пам'ятники — В. І. Леніну у Луганську (1949), «Молода гвардія» в Краснодоні (1954, обидва — у співавт. з В. І. *Мухіним* і В. Х. *Федченком*), монументи Вічної Слави у Дніпропетровську (1967; у співавтор. з М. Ф. *Овсянкіним*) та на честь проголошення Рад. влади на Україні в Харкові (1975, у співавт. з Я. Й. *Риком*, М. Р. Овсянкіним, С. В. *Світлорусовим*). Автор скульпт. портретів. Твори зберігаються в ДМУОМ, Харків. ХМ та ін. музеях. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1977.

В. І. Агібалов.

А́ГІН Олександр Олексійович (1817, Псков. губ.— 1875, Качанівка, тепер селище Черніг. обл.) — рос. графік. У 1834—39 навчався в петерб. АМ у К. П. *Брюллова* (одночасно з Т. Г. Шевченком). 1844 створив малюнки до оповідань Є. П. Гребінки «Ротмистр Хрущов», «Дивна перепілка», «Зла людина». Найвідоміша робота А.— 100 іл. до «Мертвих душ» М. Гоголя (1846). Альбом малюнків на теми з життя укр. народу згорів під час пожежі. У 1853 переїхав до Києва, де 1853—64 викладав малювання в кадетському корпусі. Пізніше працював гримером і бутафором у київ. театрі Бергера; в останні роки життя — учитель малювання у сім'ї поміщика В. В. Тарновського в Качанівці. А. був у дружніх стосунках з Т. Г. Шевченком. В. ДМШ зберігається портрет А., автором якого визнають Т. Г. Шевченка.

Тв.: Сто рисунков к сочинениям Н. В. Гоголя «Мертвые души». СПБ, 1846.
Літ.: Кузьминский К. Художник-иллюстратор А. А. Агин. Его жизнь и творчество. М.-Пг., 1923; Стернин Г. К истории создания «Ста рисунков к поэме Н. В. Гоголя „Мертвые души"». «Искусство», 1953, № 3; Стернин Г. Ю. Александр Алексеевич Агин. М., 1955; Харджиев Н. Новые материалы к биографии А. Агина. «Искусство», 1971, № 8; Курбатов В. Я. А. А. Агин. Л., 1979.

АГІТАЦІЙНО-МА́СОВЕ МИСТЕ́ЦТВО (від лат. agitatio — приведення в рух, спонукання) — одна з форм худож. діяльності, що використовується з метою ідейно-естетич. впливу на свідомість і почуття людей, висвітлення актуальних проблем сусп. життя, мобілізації широких мас на активну громад. діяльність. Існувало в різні часи і в різних країнах. Після жовтня 1917 стало одним з факторів ідейно-виховної та орг. роботи комуністичної партії, Рад. д-ви (див. *Агітпроп*). У наступні часи набуло широкого розвитку, жанрової та стильової різноманітності — *агітбригада*, *агітплакат*, *агітпоїзд*, *агіттеатр*, *агітфарфор*, *агітфільм* тощо.

Агітплакат. В. І. Сокол. «1 Травня». 1987.

Агітаційно-масове мистецтво. А. И. Страхов. Сторінка з альбому «Азбука Революції». 1921

Літ.: За ленінським планом. Монументальна пропаганда на Україні в перші роки Радянської влади. 1918—1922. Документи, матеріали, спогади. К., 1969; Культурне будівництво в Українській РСР 1917—1927. Збірник документів і матеріалів. К., 1979.

АГІТБРИГА́ДА, агітаційно-художня бригада — невеликий профес. або самодіяльний худож. колектив, який розв'язує завдання політ. агітації й пропаганди. Ств. при культурно-осв. і навч. закладах, на підприємствах, у колгоспах і радгоспах. А. у формі т. з. усних газет виникли у перші роки після жовтня 1917 для виступів перед червоноармійцями на фронтах громадян. війни. На поч. 20-х рр. сформувалися *«живі газети»* — найпоширеніший у той час різновид худож. агітації. Згодом було створено колективи *«Синьої блузи»* (профес. та самодіяльні). У 30-х рр. на Україні з'являються власне А., театри малих форм («Темафори»), театри робітн. молоді (ТРОМи або «Теробмоли»). Осн. форми виступів А.— концертно-естрадна програма, агітвистава. Застосовуються різні публіцистичні жанри — репортаж, інтерв'ю, нарис, фейлетон, хроніка місц. подій; спортивно-ігрові форми — конкурс, дискотека, лотерея, вікторина, телезмагання; фольклорні форми — свята, обряди, ритуали, звичаї, казки, балаган тощо. До програм А. входили танц. номери; муз. супровід — популярні мелодії або створені місц. аматорами. Худож. оформлення виступів А. включало декорації, костюми, маски, ляльки, грим, освітлення, тех. допоміжні засоби (кіно- та діафільми, діапозитиви, слайди), наочну агітацію тощо. Поряд з тимчасовими А. для проведення політ. і госп. кампаній формувалися постійно діючі. Систематично проводилися фестивалі, огляди, конкурси А. Колективи А. входили до складу *агітпоїздів*. Кращим А. колегія М-ва культури УРСР та президія Укрпрофради присвоювали назву «самодіяльна нар. агітбригада». Серед відомих А.— «Факел» Щербанівського Будинку культури Микол. обл. (ств. 1971, Респ. комсомол. премія ім. М. Островського, 1980), «Різець» Рутченківського рудоремонтного з-ду Донецька (ств. 1957; Респ. комсомол. премія ім. М. Островського, 1984), А. клубу тресту «Київміськбуд-4» та ін.

Літ.: Саруханов В. А. Агитбригада как вид самодеятельного художественного творчества. Л., 1979; Калашников В. Агітбригади на марші. К., 1982; Рожинский А. Я. Звонкоголосая агитация. М., 1986.

В. Ф. Калашников.

АГІТПЛАКА́Т — різновид мистецтва *плаката*. А. притаманні лаконізм зображальних засобів, динамічність і гострота композиції, монумент. узагальненість форми, декоративність.

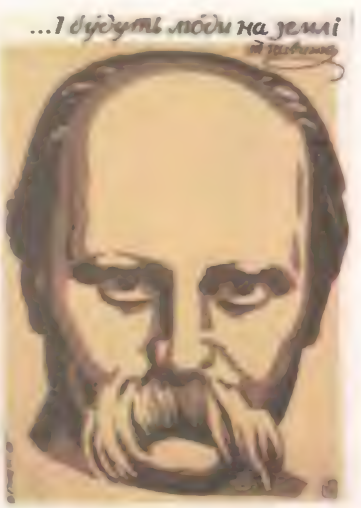

Агітплакат. Ф. Т. Глущук. «...І будуть люди на землі». 1987.

Попередниками сучас. А. були «Вікна сатири», РОСТА, УкРОСТА, ЮгРОСТА часів громадян. війни (див. *Агітпроп*), «Вікна ТАРС», «Вікна сатири» Спілки художників України, А. *агітпоїздів* періоду Вел. Вітчизн. війни. Виготовлення і поширення сучас. А. на Україні забезпечує майстерня *«Агітплакат»* Спілки художників України.

«АГІТПЛАКА́Т» — художньо-творча майстерня Спілки художників України. Випускає друк. плакати способом шовкографії. Засн. 1959. Виробничий процес забезпечував графіч. цех Київ. комбінату монумент.-декор. мист-ва Худож. фонду України. «А.» випустив у 1990 бл. 150 назв плакатів заг. тиражем понад 225 тис. прим. Діапазон тем: актуальні політ. заклики, добір-

ки плакатів до всенар. свят, цикли мемор. плакатів на честь видатних діячів укр. культури та мист-ва, сатирич. плакати на міжнар. теми, гумористич. плакати з критикою нероб, бракоробів, п'яниць, губителів природи. Чільне місце посідають плакати-афіші до ювілейних виставок і вечорів пам'яті видатних художників України; випускають також інструктивні плакати-форми по пропаганді техніки безпеки, для потреб пром. та с.-г. виробництва. Серед художників майстерні — К. Г. Агніт-Следзевський, Т. А. Лящук, О. М. Долотін, О. О. Капітан, О. В. Ворона, Е. І. Котков, І. Ф. Дзюбан, Ф. Г. Глущук, В. М. Решетов, Т. О. Хвостенко, О. К. Терентьєв, Ю. Б. Мохор, Г. І. Шевцов, В. К. Гавриленко (Київ), В. А. Буглак, Р. І. Зарицький (Львів), А. Бондар, В. К. Барабаш (Луганськ); З. Д. Мосійчук (Житомир), Я. Г. Райзін (Маріуполь), В. П. Абрамов, Г. І. Мельник, І. К. Попенко (Вінниця), А. І. Лейн (Сімферополь), В. В. Грищенко (Хмельницький) та ін.

Літ.: Агітплакат Спілки художників України. Каталог. К., 1973; 20 років «Агітплакату Спілки художників УРСР». Каталог виставки. К., 1983.

З. В. Кучеренко.

АГІТПО́ЇЗД — спеціально обладнаний пересувний засіб, колектив якого провадить пропагандистську і культурно-освітню роботу серед населення. Ініціатором створення А. був військ. відділ ВЦВК. У січні 1919 Президія ВЦВК затвердила розроблене за участю В. І. Леніна Положення про агітпоїзди. Складався з вагона-театру (вагона-клубу), вагона-кінематографа, вагона-бібліотеки, книжкового магазину тощо. В роботі А. використовувалися майже всі театр. жанри, випускалися газети, бойові листки, плакати. За аналогією створювалися агітавтопоїзди, агітмашини, агітпароплави, агітвози тощо. На Україні серед відомих тогочасних А. були: агітпоїзд ім. Жертв Революції (ств. 1919 з ініціативи О. М. Коллонтай), вагон-театр ім. М. І. Подвойського (ств. 1919 театр. секцією Нар. комісаріату у військ. справах), агітпоїзд ім. А. В. Луначарського (1919—20), Перший військ.-пересувний фронтовий літ.-інструкторський поїзд ім. В. І. Леніна (1919—20; оформлений групою митців під керівництвом рос. художника Г. Г. Нівінського; 1920 здійснив 12 рейдів у прифронтові райони України, Пн. Кавказу, Сибіру). В цей же період діяли: агітпоїзд Нар. комісаріату освіти (1920); вагон-клуб з його театр. трупою при 104-му батальйоні оборони залізниць Республіки (1920, Одеса); на півдні Криму — агітпоїзд політуправління Пд.-Зх. фронту в складі двох вагонів-театрів. 1921 в Харкові було сформовано агітпоїзд «Червона Україна», оформлений за участю В. Д. *Єрмилова*, О. В. *Хвостенка-Хвостова*, С. М. *Прохорова*, О. О. *Кокеля*. У роботі А. на Україні брали участь голова ВЦВК М. І. Калінін, голова Всеукр. ЦВК Г. І. Петровський, нарком А. В. Луначарський, письменник П. Г. Тичина, композитор К. Г. Стеценко та ін. Досвід тогочасних А. було використано в роки Вел. Вітчизн. війни. У травні 1994 організовано А. до Шевченківських днів.

В. Ф. Калашников.

Агітпоїзд Агітвіз Кам'янець-Подільської окрполітосвіти.

Агітпоїзд ім. В. І. Леніна на станції Луганськ. 1919.

АГІТПРО́П — термін, прийнятий на позначення рад. масового агіт.-пропагандист. мист-ва перших років після жовтня 1917 року. Виникло під впливом ленінського плану *монументальної пропаганди*. Проявилося в символіко-алегорич. образах у таких видах мист-ва, як *плакат*, вуличні декорації, настінні розписи, скульптура, поліграфія. Твори укр. А.: настінні композиції в Луцьких червоноармійських казармах у Києві роботи М. Л. *Бойчука*, І. І. *Падалки*, Т. Л. *Бойчука*, О. Т. *Павленко*, В. Ф. *Седляра* (1919); розпис агітпоїзда «Червона Україна» роботи В. Д. *Єрмилова* (1920); політплакати — «В. І. Ленін» А. Й. *Страхова* (1924), «Революційний крок держіть» А. Г. *Петрицького* (1919), «На коня, робітнику і селянине» Б. Силкіна (1920), «Наймит Петлюра продав Україну» О. В. *Маренкова* (1920), «Червоній Армії» І. М. *Рабиновича* (1919); журнальні іл. Г. І. *Нарбута* «Солнце труда», «Мистецтво»; декор. панно «Вихор» за мальовкою сел. майстрині Г. Ф. *Собачко-Шостак* (1919).

Завдяки держ. замовленням Наркомосу УРСР і Наркомвійська УРСР, Бюро укр. преси, місц. відділень РОСТА політ. мист-во набуває широкого розмаху. В Києві 1919 до дня оформлення революц. свят (День Червоної Армії, День пролет. культури, 1 Травня, День Білої квітки, Всеукр. день дитини тощо) було запрошено художників з Укр. Академії мист-в, профспілки художників Києва, Т-ва діячів укр. пластич. мист-ва, студії декор. мист-ва, Культурліги, *Київського художнього училища*. Найактивнішу роль у прикрашанні київ. вулиць відіграли група архаїстів на чолі з М. Л. Бойчуком, художники-реалісти Ф. Г. *Кричевський*, Ф. С. *Красицький*, М. А. *Прахов*, М. І. *Струнников* з учнями худож. уч-ща, група кубофутуристів на чолі з О. О. *Екстер* і О. К. *Богомазовим*, графіки, очолені Г. І. Нарбутом. У Харкові в мист-ві А. працювали митці з угруповань «Союз 7» і «Художній цех», в Одесі — «Товариство незалежних».

1919 було створено перші зразки революц. космізму (напр., панно О. В. Хвостенка-Хвостова «Бережись, Антанто, труд іде» до Всерос. першотравневого недільника, Київ). Динамічними декор. формами вирізнялися вуличні панно, що прикрашали вулиці Одеси до 1 Травня 1919 (художники А. Нюренберг, С. Фазіні, С. Олесевич, О. О. Екстер, Т. Б. *Фраєрман*). У день зустрічі гостей 2-го з'їзду Комінтерну 1920 були яскраво декоровані Харків (О. В. Хвостенко-Хвостов) і Одеса (Б. В. *Косарєв*). Великий фриз (6×30 м) «Червона Армія не знає перешкод» роботи А. Й. Страхова було змонтовано на фронтоні тріумфальної арки, зведеної влітку 1920 у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ) до зустрічі 1-ї Кінної армії.

До досягнень А. належать розписи інтер'єрів червоноармійських казарм і робітн. клубів, театрів. Стіни Луцьких казарм прикрашали композиції «Мир», «На варті», «Жнива», «Гуляй, душа, без кунтуша», виконані у стилістиці давньорус. монумент. малярства. Розпис «Стіни Героїв Трипілля» у Подільському комсомол. клубі в Києві створив 1920 З. Ш. *Толкачов*, використавши прийоми мист-ва Відродження.

В. Д. Єрмилов у настінних розписах харків. гарнізонного клубу 1920 застосував манеру *кубофутуризму* в поєднанні з прийомами наївного мист-ва (т. з. неопримітивізм). Динамічним ритмом і площинною декоративністю позначено 8-метрове панно О. В. Хвостенка-Хвостова «Труд, наука, мистецтво» для залу УкРОСТА у Харкові (1921). Інтер'єри оформляли також Г. А. *Цапок* (панно «Перекуєм гармати на плуги» для театру Муссурі, Харків, 1919), А. Г. Петрицький (панно «Громадянська війна», «Більшовицьке будівництво» для Дарницького залізнич. клубу, Київ, 1920), Г. А. *Бондаренко*.

(розпис Вощенківських казарм у Харкові, разом з В. Д. Єрмиловим), А. Райлян (Новгород-Сіверський).

У розписах *агітпоїздів* і агітпароплавів переважали традиції нар.-декор. живопису (агітпоїзд «Червона Україна», художники В. Д. Єрмилов, О. В. Хвостенко-Хвостов, С. М. *Прохоров*, О. О. Кокель; агітпоїзд ім. Сталіна — О. В. Хвостенко-Хвостов; «Вся влада Радам» — Г. А. Цапок, М. М. Міщенко, Г. Бабаєв, О. Левада; агітсанпоїзд 12-ї армії — О. К. Богомазов; агітпароплав «Пушкін» — О. О. Екстер, К. М. Редько, О. Г. Тишлер).

Випуск плакатної продукції забезпечували: київ. Бюро укр. преси (1919, художники Б. Ю. *Єфимов*, М. Кочергін, І. М. Рабинович); харків. відділення УкРОСТА (1920—21, «Вікна сатири», художники О. В. Хвостенко-Хвостов, В. Д. Єрмилов, Г. А. Бондаренко, Л. Б. *Каплан*, І. І. *Іванов*, А. Н. *Волненко*, Ю. Ганфа); Держ. малярсько-декор. майстерня, якою керував М. Л. Бойчук (Київ, 1920, І. І. Падалка, О. Т. Павленко, О. К. Богомазов, К. Редько); худож. секція Політуправління Київ. військ. округу на чолі з В. Невським (1920—21, Б. В. Силкін, Л. С. Хижинський, М. В. Алексєєв, М. Бріммер); одес. відділення ЮгРОСТА під керівництвом Б. Ю. Єфимова і Б. В. Косарєва (1920—21, С. Фазіні, С. Зальцер, О. Глузкін, О. Фікс, Л. Рів'єн, І. Ф. *Колесников*). «Вікна РОСТА» малював у Мелітополі 1920 О. Г. Тишлер. Серію листівок «Азбука революції» видав у Харкові 1921 А. Й. Страхов. У Полтаві готував політплакати П. Рожанковський, у Житомирі — Г. Раузе.

Патетико-героїчним плакатним духом пройнята книжкова графіка Г. І. Нарбута (робітник з гвинтівкою на обкладинці журн. «Солнце труда», 1919; робітник-Аполлон і пролет. Козак Мамай у журн. «Мистецтво», 1919—20) і О. В. Маренкова (богатирі-червоноармійці у журн. «Революционный фронт», Харків, 1921).

Складовою укр. А. стали скульпт. пам'ятники вождям революції і видатним діячам укр. культури, у пластиці яких реалістична подібність поєднувалася з експресивним загостренням форми. Це гіпсові погруддя В. І. Леніна і Т. Г. Шевченка роботи Ф. П. *Балавенського* (1919); бронз. пам'ятник К. Марксу роботи Й. М. Чайкова (1922), його ж роботи бюст К. Лібкнехта (1919), тимчасовий пам'ятник Р. Люксембург, зроблений М. І. Епштейном, усі — в Києві; погруддя Т. Г. Шевченка скульптора Б. М. *Кратка* у Харкові (1920); пам'ятник К. Марксу роботи М. І. *Гельмана* в Одесі (1920).

Значну роль у реалізації плану монумент. пропаганди на Україні відіграв І. П. *Кавалерідзе*, автор 4 пам'ятників, виготовлених з бетону, що їх було встановлено протягом 1918—23: Т. Шевченкові і Героям Революції у Ромнах, Г. Сковороді у Лохвиці і гігантської статуї Артема в Артемівську.

Для виготовлення скульптур у Харкові, Києві, Одесі і Чернігові було організовано держ. майстерні. *Д. О. Горбачов.*

АГІТТЕА́ТР — різновид театрального мист-ва. Виник під час громадян. війни, коли поширились мітинги, маніфестації та демонстрації, у формі масового театралізованого дійства, різних інсценізацій за мотивами істор. подій або драм. творів (по аналогії з *містеріями, дійствами*). З 1920 розвиваються нові форми А.: агітсуд («Над капіталом», «Над Петлюрою», «Над Денікіним» та ін.), *«жива газета»*, «Синя блуза», *агітбригада* тощо. Виставам А. притаманні алегоричність, використання символів. На Україні А. ств. у 1919. Так, 1 Травня 1919 в Києві було здійснено постановку масового видовища «Визволення праці» (сценарій Л. В. Нікуліна, реж. К. *Марджанішвілі*), в Харкові — костюмованого «Походу Інтернаціоналу», до якого було включено т. з. живі картини «Пролетаріат — вище над усе», «ІІІ Інтернаціонал», у червні — агітвистави «Чотирнадцяте липня» за Р. Ролланом, інсценізацію «Марсельєзи» тощо. У червні 1920 в Одесі поставлено агітдійство «Повстання на броненосці „Потьомкін"» та ін. Інсценізації проводилися також у Полтаві, Катеринославі, Олександрії (1 Травня 1921 було здійснено постановку «РРФСР і єднання пролетарів світу» за сценарієм Л. Чернова). Профес. театри готували до свят вистави та масові театралізовані видовища просто неба: «Витівки Скапена» Ж. Б. Мольєра (Київ), «Близнюки» Плавта (Одеса, Потьомкінські сходи), «Зорі» Е. Верхарна (Миколаїв) тощо. Місце дії — площі, вулиці й парки. Учасниками і виконавцями видовищ були червоноармійці, робітники, студенти.

У наступні роки А. змінює свій характер і зміст відповідно до сусп.-істор. умов. У парках і на стадіонах здійснюються інсценізації й театр. постановки, присвячені річницям Жовтня, уславленню подвигу челюскінців, рад. льотчиків і полярників, які підкорили Пн. полюс, та ін. Під час Вел. Вітчизн. війни на фронтах працювали агітбригади з різних міст України, зокрема агітбригада з Харкова (реж. В. М. *Оглоблін*) дала бл. 3 тис. концертів. У партизан. з'єднаннях С. А. Ковпака, О. Ф. Федорова, Д. М. Медведєва, напр., було створено *фронтові театри*, де виконувалися *ораторії, пантоміми*, літмонтажі, інтермедії.

Розвиток повоєнного А. пов'язано з діяльністю агітбригад. Його репертуар переважно відображав гол. теми соціально-політ. життя країни, окремих трудових колективів. За характером вистав А. являли собою масові видовища у парках, на стадіонах, у концертних і спорт. залах, безпосередньо на виробництві.

А. П. Обертинська

АГІТФАРФО́Р — різновид декоративно-ужиткового мистецтва; складова *агітаційно-масового мистецтва*. А. як засіб пропаганди виник у Франції після Великої франц. революції 1789—94 (фарфор. з-д у Невері). В Росії в перші роки Рад. влади А. випускав фарфор. з-д у Петрограді. Перші зразки А. на Україні виготовлено 1924 (П. Є. Губичев, *Будянський фаянсовий завод «Серп і молот»*). Найбільше поширився у 20-х — на поч. 30-х рр. 20 ст. Його створювали заводські майстри (М. К. Романюк), профес. художники і скульптори (І. К. *Українець*, М. К. *Котенко*, П. Н. *Мусієнко*, Ж. К. *Діндо*, Ю. С. Гаврилюк). Композиції агіт. характеру на вазах, тарелях, чайних сервізах, присвячені революції, рад. сучасності, включали орнамент. мотиви з п'ятикутними зірками, серпом і молотом, колосками, знаряддями праці, написи. Серед сюжетів — портрети К. Маркса, В. І. Леніна. Для декорування А. застосовували техніки *надглазурного розпису* з використанням *аерографа, декалькоманії*, друку, гумового штампа, фотокераміки.

Традиції А. використали художники довоєнних (В. С. Панащатенко, П. М. *Іванченко*, О. Д. *Сорокін*) і повоєнних років (О. І. Ярош, Д. С. Гоч, І. М. *Віцько*, М. С. *Трегубов*, В. М. *Трегубова*, В. П. *Єрмоленко*, В. Ф. та Л. В. Шевченки, В. І. Щербина). Укр. А. виготовлявся на Баранівському, Городницькому, Довбиському (Мархлевському), Полонському, Коростенському фарфор. з-дах. Зразки укр. А. зберігаються в ДМУНДМ та НМІ України, музеях Миргород. кераміч. технікуму і Баранівського фарфор. з-ду, Кам'янець-Подільському істор. музеї-заповіднику.

Літ.: Чарновський О. Агітаційний фарфор. «Образотворче мистецтво», 1970, № 6.

В. М. Ханко.

АГІТФІ́ЛЬМ — різновид кіномистецтва. Поширився за часів громадянської війни та іноозем. інтервенції (1918—20). За змістом

Агітаційний фарфор. Тарілка «Індустрія». 30-і рр. 20 ст. Баранівський фарфоровий завод. ДМУНДМ. Київ.

і формою політично загострений ігровий фільм-плакат, переважно короткометражний, близький до кінолистівок, кіномонтажів з хронікальними вставками тощо. Відзначався актуальністю, життєвою правдою, мав тематич. діапазон від трагедії до гострої сатири. А. демонстрували в кінотеатрах, на вулицях, у парках тощо; невід'ємні в діяльності *агітпоїздів*. 1919—20 Всеукр. кінокомітет разом з політвідділами Червоної Армії організував випуск понад 30 А., зокрема їх випускали кіновидавництво «Червона зірка» в Києві, політвідділ 41-ї д-зії в Одесі. Більшість стрічок присвячена Червоній Армії («Червоні по білих», «Червоноармійце, хто твій ворог?», «Хай живе Червона Армія!», «Червоний командир»). Фільми відбивали події революції («Митька-бігунець», «Паразит», «В царстві ката Денікіна»), показували зміни в психології людини старого світу («Той, що прозрів»), висвітлювали нові сусп. відносини («Єдина світова республіка праці», «Братерський союз міста і села», «Два світи», «Перше Травня»). Створювалися А. на антирелігг. та сан.-осв. теми («Одеса — Південна Пальміра», «Боротьба з ховрахами»). Серед постановників А. цього періоду — М. М. *Бонч-Томашевський* («Це буде останній і вирішальний бій», «Мир хатам — війна палацам»), М. Вернер («Все для фронту»), А. Ф. *Лундін* («Всевобуч», «Революційний тримайте крок»), М. Салтиков («Ми переможемо»), сценаристи — І. М. Леонідов, М. Кольцов, М. Наумов, Г. Тасін, Л. Нікулін, О. Вознесенський, Б. Леонідов, З. Тулуб, Я. Ядов, Н. Анін, Л. Замковий, Е. Пухальський. В А. знімалися профес. та самод. актори.

На поч. 30-х рр. поширився різновид А.— агітпропфільм, герої якого — робітники: металурги, залізничники, шахтарі, ударники буд-ва. Серед ігрових фільмів, поставлених на Україні,— «Накип» («Буйні паростки», 1930, реж. Л. Д. *Луков*), «Вогні Бессемера» (1931, реж. Є. Косухін, П. Коломойцев) та ін. Зважаючи на худож. недосконалість (схематичність, дидактичність) їх випуск з 1938 фактично припинився.

У роки Вел. Вітчизн. війни виходили антифашист. А.— «Бойові кінозбірники». Зокрема, укр. кінематографісти підготували 9-й їх випуск (1942), що складався з трьох кіноновел: «Квартал № 14» (реж. І. А. *Савченко*), «Сині скелі» (реж. В. О. *Браун*), «Маяк» (реж. М. С. Донською).

В сучас. кінематографії естетику А. поглиблено й розвинуто у фільмах з яскраво вираженою політ. і соціальною спрямованістю. Переважно це худож.-публіцистичні документ. стрічки, випущені студіями хронікально-документ. і наук.-популярних фільмів.

АГНІТ-СЛЕДЗЄВСЬКИЙ Казимир Генріхович [14(26).V 1898, Петербург — 6.IX 1973, Київ] — укр. графік, засл. діяч мист. УРСР з 1960. З 1913 навчався у Києві в худож. студії О. І. Мурашка у І. Ф. Селезньова та в політех. ін-ті (1916—22). Член АХЧУ (1926—29). З 1923 працював карикатуристом у газ. «Пролетарська правда», журн. «Глобус». Виконав іл. до книг «Історія одного міста» М. Салтикова-Щедріна (1930—31), віршів Д. Бєдного (1957), поеми «Сон» Т. Шевченка (1958, 1963) та ін. Під час Вел. Вітчизн. війни 1941—45 створив багато плакатів та карикатур для фронтової преси. 1944—73 — співробітник журн. «Перець». Автор сатирич. плакатів і станкових малюнків, агітплакатів.

Літ.: Виставка творів Казиміра Генріховича Агніта-Следзевського. Каталог. К., 1958; Казімір Агніт-Следзевський. [Альбом]. К., 1968.

АГО́РА (грец. *ἀγορά* — площа) — місце народних зборів у антич. містах, звичайно у вигляді площі, де розташовувалися торг., адм. та ін. споруди. А. були гол. елементом громад. центрів у *Пантикапеї*, *Херсонесі*, ін. антич. містах Пн. Причорномор'я. В *Ольвії* А. у плані — трапеція, пл. 0,34 га, по периметру її оточували *стоя*, торг. ряди, гімнасій, дикастерій (будинок суду) та житл. будинки. *В. І. Тимофієнко.*

АГО́РН Андрій (1703—80) — укр. маляр і архітектор. Родом з Хелмна на Помор'ї. 1752—55 жив у Острозі, потім — у Луцьку. 1756—63 — у Порицьку, брав участь у спорудженні костьолу, оздоблював його фресками.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

АГРА́МОВ Михайло Васильович (справж.— Аврамов; бл. 1835 — 4.IV 1893, Севастополь) — рос. актор і режисер. Працював 1882—83 у трупі М. М. *Дюкова*, 1884 — в опереті саду «Тіволі» (обидві — в Харкові), 1892—93 — в антрепризі І. М. *Грекова*, де здійснив вистави «Іванов» А. Чехова, «Розбійники» Ф. Шіллера, «Доктор Штокман» та «Нора» Г. Ібсена.

Літ.: Глама-Мещерская А. Я. Воспоминания. М.-Л., 1937. *О. В. Попов.*

АГРА́НОВ Володимир (Вульф) Йосипович (27.XII 1918, м. Жлобін, тепер Гом. обл.) — укр. художник кіно і театру, засл. діяч мист. УРСР з 1980. Закінчив 1938 Ленінгр. худож. технікум, 1943— ВДІК. Працював в Алма-Аті (1943—47), на «Ленфільмі» (1947—51). З 1951 — художник-постановник Київ. кіностудії худож. фільмів. Оформив фільми: «Павло Корчагін» (1956), «Лісова пісня» (1960), «Загибель ескадри» (1964), «Родина Коцюбинських» (1969—70), трилогію «Дума про Ковпака» (1975—80), «І ніхто у світі» (1985); театр. вистави: «Золоте листя» В. Собка (1956, Київ, укр. драм. театр ім. І. Франка), «Манон» Ж. Масне (1967, Київ. театр. опери та балету), «Закохана витівниця» Лопе де Веги (1975, Запоріз. укр. муз.-драм. театр ім. О. М. Щорса) та ін. *З. В. Кучеренко.*

Г. І. Аграті́на.

АГРАТІ́НА Георгій Іванович (5. IV 1948, с. Маршинці Новоселицького р-ну Чернів. обл.) — укр. музикант — виконавець на нар. інструментах (цимбали, сопілка, кувиці та ін.), нар. арт. УРСР з 1990. Закінчив 1977 Київ. консерваторію (з 1978 — її викладач). З 1970 — артист Держ. оркестру нар. інструментів України. Транскрипції творів укр. класики, обробок укр., молд. нар. пісень для оркестру нар. інструментів. *Н. В. Ярмоленко.*

К. Г. Агніт-Следзевський.

К. Г. Агніт-Следзевський. Ілюстрація до поеми Т. Г. Шевченка «Сон». Літографія. 1963.

АГРЄНЄВ-СЛАВЯ́НСЬКИЙ Дмитро Олександрович [справж.— Агренєв; 7(19).XII 1836, за ін. даними — 1834, Москва — 10(23). VII 1908, Рущук, тепер Русе, Болгарія, похований у Ялті] — рос. співак (тенор), хор. диригент, збирач нар. пісень. Навчався співу в Москві, Петербурзі, Мілані та Парижі. З 1862 вивчав і збирав рос., укр. та білорус. муз. фольклор. З серед. 60-х рр. присвятив себе пропаганді слов'ян. нар. пісні. Створив у Празі власний хор (з 1868 — «Слов'янська капела»), виступи якого мали театралізований характер, були популярними у багатьох країнах, а також у Росії й на Україні (у Києві, Харкові, Одесі, Чернівцях, про що є відгуки в місц. пресі). В репертуарі хору були нар. пісні, в т. ч. укр. (зокрема, «Ой зіронька зійшла» в обробках А.-С.), твори М. Березовського, Д. Бортнянського, *київський розспів* та ін. А.-С.— один з перших пропагандистів творчості М. В. Лисенка, який дебютував як піаніст в одному з концертів А.-С. (1867, Прага). А.-С. виступив з ініціативою спорудження у Києві на кошти від власних концертів «Слов'янського двору», який мав стати центром слов'ян. муз. культури (передбачалося створити безплатну муз. школу і школу співу, слов'яно-руську нар. б-ку, архів нар. творчості та концертний зал) і в майбутньому перерости у Русько-слов'янську консерваторію. Проте ініціативу А.-С. не було підтримано місц. владою і тому не реалізовано. А.-С.— автор спогадів, надрукованих у газ. «Киевское слово» (1887, № 11—13).

Літ.: Юркевич М. В. Д. А. Славянский в его четвертьвековой художественной и политической деятельности (с портретом). По документальным данным... М., 1889; Локшин Д. Замечательные русские хоры и их дирижеры. М., 1963; Лисенко М. В. Листи. К., 1964.

«АД І МАР» — дует сатириків. У його складі укр. артисти: Ад — Адам Іванович Талін (1884, Харків — 1961, Рига). Закінчив Муз.-драм. школу Миколи Лисенка в Києві. До 1917 — актор драм. театрів, з 1918 виступав в агітбригадах і театрах мініатюр на Україні. Мар — Марія Овсіївна Таліна [Всеволодова; 28.VIII (9.IX) 1899, Харків — ?). Закінчила театр. школу А. П. Петровського в Харкові. 1923 в Києві створили

естрад. дует «Ад і Мар» (існував до 1957). В жанрі політ. та побут. сатири артисти виконували діалоги, куплети, сценки, частівки.

АДАБА́Ш Аполлінарія Олександрівна [13(25).XII 1808, Катеринославська губ.— 3(15).VI 1881, Київ] — укр. муз. і церковна діячка, поетеса і лікарка. За походженням з Молдавії. Закінчила 1826 Зразкове уч-ще в Харкові. З 1856 — черниця, 1856—81 — ігуменя Парфенія Флорівського монастиря, при якому організувала жін. уч-ще, впорядкувала тут співацьку справу (з цією метою запросила на службу А. І. *Вишневського*), створила хор (складався з 46 учениць-півчих). Автор церковної служби Кирила і Мефодія, віршів рос. мовою (вид. 1875 у Києві). За ініціативою А. здійснено розпис Казанської церкви на тер. Флорів. монастиря, відкрито лікарню, в якій вона сама практикувала.

Л. А. Проценко.

АДА́ЖІО (італ. adagio — повільно, спокійно) — 1) В балеті — танц. фрагмент, що виконується на музику в повільному темпі. А.— обов'язкова складова частина розвинутих форм *класичного танцю: па-де-де, па-д'аксьйон, гран-па*. Найчастіше притаманне дуетному танцю, є одним з кульмінаційних пунктів розвитку хореогр. дії. Вправи А. використовуються як частина класичного екзерсису. 2) В музиці — одне з позначень повільного темпу або деяких повільних складових багаточастинних творів.

АДА́М (?—?) — львів. майстер-тесля 17 ст. У 1660 спільно з майстром *Андрієм* працював на будові Спаської церкви монастиря ченців-василіан в с. Крехові (тепер. Жовківського р-ну Львів. обл.). Церква тризрубна, трибанна. До 1876 стояла в с. Добросині (тепер Львів. обл., не збереглася).

В. С. Вуйцик.

АДАМА́НТ Самійло (?—?) — укр. ксилограф 2-ї пол. 18 ст. Створив шість гравюр («Св. Микола», «Успіння», «Собор святих» та ін.) для «Акафістника», виданих у Чернігові; гравюру «Св. Варвара» для «Акафіста св. Варвари» (Чернігів, 1783). Його монограма — С. А.

Літ.: Попов П. Матеріали до словника українських граверів. Додаток І. К., 1927; Логвин Г. Н. Чернигов, Новгород-Северский, Глухов, Путивль. М., 1965.

АДА́МІВКА — село Віньковецького р-ну Хмельн. обл., осередок гончарства. Засн. у 2-й пол. 18 ст. кн. Чарторийськими. В А. створюються червоний неполив'яний посуд, глиняна дрібна пластика, димарі та ін. вироби у традиціях кераміки с. Зінькова (виселком якого є А.).

В 1911 осередок налічував 341 двір гончарів (С. Бугаз, Я. *Бацуца*, П. Гаврилюк, Д. Дзюба, М. Столярчук, Д. Касіянчук та ін.). З поч. 20 ст. в А. розвивається своєрідний сюжетний та квітковий розписи. В 1923 тут створено артіль «Приклад гончарам», з 1930 працював гончарний з-д. В асортименті — традиц. горщики, макітри, слоїки, пасківники, глечики, баньки, а також тарілочки, попільнички, вазонники тощо, декоровані *описку*. В останні десятиліття виготовляли також полив'яний монохромний (прозора брунатна *полива*) посуд. Серед майстрів 80-х рр.— І. Наглій, І. Зозуляк, І. Костюк, П. Кравчук, М. Матанчук, Г. Гаврилюк, Є. Трембовецька, В. Зозуляк. Твори гончарів А. зберігаються в Музеї етнографії в Петербурзі, ДМУНДМ, МЕХП АН України та ін. музеях.

Адамівка. О. Я. Пиріжок. Гончарні вироби. Глина, розпис ангобами. 60-і рр. 20 ст. ДМУНДМ. Київ.

Адамівка. Банька. Теракота, розпис ангобами. 1913. Музей етнографії. Петербург.

Т. А. Романець.

АДАМО́ВИЧ Михайло (?—?) — укр. художник 18 ст. Малював і копіював портрети, ландшафти, створював настінні розписи. 1743—65 працював у Роздолі (тепер смт Львів. обл.); для місц. костьолу і лазарету малював картини та ікони, в палаці виконував живописно-декор. роботи та ін. 1765 оздоблював житл. будинок на *Ринок площі* у Львові.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

АДАМО́ВИЧ Сергій Тадейович (2.IV 1922, с-ще Рубіжня, тепер у складі м. Лисичанська Луган. обл.) — укр. художник, засл. діяч мист. УРСР з 1985. Закінчив 1950 Київ. худож. ін-т. Працює в галузі книжкової і станкової графіки, живопису. Твори: іл. до повісті І. Франка «Борислав сміється» (1952), роману О. Кобилянської «Земля» (1960, 1971), повістей М. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1962); полотно «Данило Галицький» (1953, Дніпроп. ХМ), серія «Козацькі вежі» (1989—91), пейзажі.

Літ.: Сергій Адамович. Каталог виставки творів. К., 1975; Владич Л. Графіка Сергія Адамовича. К., 1977; Заслуженный деятель искусств Украинской ССР Сергей Фадеевич Адамович. Книжная и станковая графика. Каталог выставки. М., 1986.

І. І. Верба.

С. Т. Адамович. Відлига Пастель. 1987.

АДАМО́ВСЬКИЙ А. (?—?) — укр. живописець 18 ст. Автор портрета Яна Дуніна-Борковського (1752, Львів. КГ).

Літ.: Львівський портрет XVI—XVIII ст. Каталог виставки. К., 1967.

А́ДАМСОН Амандус Генріх [Аманд Іванович; 31.X (12.XI) 1855, хутір Ууга-Рятсепа, побл. м. Балтійський Порт, тепер Палдіскі, Естонія — 26.VI 1929, там же] — ест. скульптор, представник реалістич. мист-ва. 1876—79 навчався в петерб. АМ у А. Р. фон Бока, її академік з 1907. 1887—91 вдосконалював майстерність у Парижі. Викладав в уч-щі тех. рисування Штігліца (1879, 1901—04) та у Рисувальній школі Т-ва заохочування художників (1886—87) у Петербурзі. Автор пам'ятника загиблим морякам броненосця «Русалка» в Таллінні (1902, бронза); жанрових («У тривожному чеканні», 1897, віск; 1925, бронза) та алегоричних («Поцілунок хвиль», 1906, бісквіт; 1923, мармур), декор. скульптур, скульпт. оздоблення будинків тощо. Створив кілька монументів для України: затопленим кораблям пам'ятник (Севастополь, 1904), пам'ятник Петру I у Полтаві (1915; встановлено спочатку у вестибюлі кадетського корпусу, 1950 — перед Музеєм історії Полтав. битви), скульпт. групи фонтана в Міскхорі (1905), пам'ятник першим запорожцям, які висадилися в Тамані (Таман. п-ів, Краснодар. кр., 1911), всі — бронза. Твори А. зберігаються в худож. музеях Таллінна, Тарту, Риги, ДРМ, ДТГ, музеї Миргородського кераміч. технікуму та ін.

А. Г. Адамсон. Пам'ятник першим запорожцям, які висадилися в Тамані 1792. Бронза. 1911. Таманський п-ів, Краснодарський край.

Літ.: А. Адамсон. Юбилейная выставка. Таллин, 1955; Климчук О. Крізь призму граніту. «Україна», 1980, № 38.

В. М. Ханко.

АДА́МСЬКА Марія Станіславівна (7.V 1916, Варшава) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1951. Закінчила 1933 студію при Донец. держ. драмі. Працювала в Донец. держ. драмі (1933—34), Артемівському (1934—45), Донец. ім. Артема (1945—71) укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Наталка («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Аза, Гордиля («Циганка Аза» М. Старицького), Варвара («Гроза» О. Островського), Меланія («Єгор Буличов та інші» М. Горького), Катаріна («Приборкання непокірної» В. Шекспіра).

О. О. Устинов.

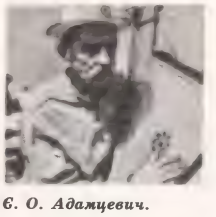

Є. О. Адамцевич.

АДАМЦЕ́ВИЧ Євген Олександрович [19.XII 1903 (1.I 1904), с. Солониця, тепер Лубенського р-ну Полтав. обл.— 19.XI 1972, село Холмівка, Крим] — укр. кобзар. В дитинстві осліп. Жив у Ромнах. Учень кобзаря М. П. Олексієнка. Бандурист-віртуоз. У репертуарі: істор. пісні про укр. нар. героїв Палія, Морозенка, Супруна і Байду; думи-пісні «Євшан-зілля», «На смерть Леніна»; родинно-побутові, жартівливі пісні («Про Адама і Єву», «Ой п'є вдова, гуляє»); пісні літ. походження на вірші Т. Шевченка, Я. Щоголева, О. Афанасьєва-

Чужбинського, М. Некрасова, П. Ж. Беранже, М. Вороного, О. Олеся та ін.; нар. танц. музика *(гопаки, козачки, метелиці)*; вальси, чардаші. Автор «Думи про Федька», думи «В неволі», композиції для бандури «Запорізький марш» (яка в обробці В. О. *Гуцала* увійшла до репертуару Київ. оркестру нар. інструментів)

Літ.: Правдюк О. Роменський кобзар Євген Адамцевич. К., 1971.

О. А. Правдюк

АДАМЯ́Н Петрос [Петро Ієронімович; 1849, Константинополь — 3(15).VI 1896, там же] — вірм. актор. Сценічну діяльність почав 1866 у вірм. театрі в Константинополі. 1884—88 виступав у місцевих трупах Харкова, Києва, Одеси, Феодосії, Керчі, Сімферополя, Єлизаветграда (тепер Кіровоград), Полтави, Кременчука, де грав вірменською і франц. мовами. Ролі: Арбенін («Маскарад» М. Лермонтова), провідні ролі в трагедіях У. Шекспіра та ін. А. належать поетичні й живописні твори, багато з яких були створені під час перебування в Одесі та Харкові.

Літ.: Писаревский Б. Е. Петр Иеронимович Адамян. Воспоминания. Одесса, 1896; Степанян Г. Петрос Адамян. Ереван, 1956.

Г. В. Довбищенко.

АДА́ШЕВ Олександр Іванович (справж.— Платонов; 1871—1934) — рос. актор. Вивчав театр. мист-во в Парижі, Відні, Мюнхені, Мілані. Працював у Рибінську, Твері, Костромі (1890—98), МХТ (1898—1913). У 1906—13 керував «Курсами драми Адашева» в Москві, що їх закінчили Є. Б. Вахтангов, С. Г. Бірман, М. О. Дурасова, М. М. Цереteлі. В 1917 А. разом з О. Л. Загаровим очолював Військ.-нар. спілку артистів-воїнів у Одесі. Працював в Одес. пересувному театрі ім. Т. Г. Шевченка, організував «Студію Адашева», випускники якої разом з випускниками Худож. студії 1921 заклали основу одес. театру «Массодрам». Працював у *Другому театрі Української Радянської Республіки* ім. Леніна, викладав на курсах при театрі (Київ, 1922—27), очолював Київ. польський театр (1929). У 1930 на базі *Балтського молдавського театру* створив Молд. драм. студію і очолював її до 1933. Вистави: «Цар Федір Іоаннович» О. Толстого, «Юлій Цезар» У. Шекспіра (обидві — 1922), «Два підлітки» Де Курселя (1925).

Г. В. Довбищенко.

АДИ́ТОН (грец. ἄδυτον — заповідне місце) — святилище давньогрец. храму. Містився за *целою*. Відомі А. храму Аполлонія Дельфінія (4—3 ст. до н. е.) в *Ольвії*, храмів у *Херсонесі* та ін. містах *античних держав Північного Причорномор'я*. Аналогічні приміщення створювалися і в будівлях 19 ст., які наслідували антич. храми,— Петропавлівська церква в Севастополі (1848), будинок Керченського історико-археологічного музею (кін. 19 ст.).

В. І. Тимофієнко

А́ДЛЕР Герман Бертольдович (2.XII 1899, Яблонець-над-Нісоу, Чехо-Словаччина — ?) — нім. диригент. Закінчив 1924 нім. муз. академію в Празі, брав також уроки в О. Землінського, В. *Новака* та Ф. Фінке. 1924—32 — диригент муз. театрів у Німеччині та Чехо-Словаччині. 1932—34 — керівник диригентського класу «Meister-schule» при Харків. муз.-драм. ін-ті, 1932—35 — гол. диригент симф. оркестру *Укрфілу* (Харків), 1935—37 — оркестру Укр. радіо в Києві (реорганізовано 1937 у Держ. симф. оркестр УРСР), з яким виконував «Українську симфонію» М. Калачевського, 2-у симфонію Л. Ревуцького. Був першим виконавцем ряду творів укр. рад. композиторів, зокрема 2-ї симфонії Б. Лятошинського (1936), 2-го фп. концерту Л. Ревуцького (1936). З 1938 працював за кордоном (з 1942 — у США). Серед учнів — Н. Г. *Рахлін*, В. С. *Тольба*, Д. Л. *Клебанов*.

І. Д. Гамкало.

АДМО́НІ Йоганн Григорович (псевд.— Адмоні-Красний; 17.VII 1906, Дессау — 5.IX 1979, Ленінград) — рос. композитор. Закінчив 1931 Ленінгр. консерваторію. Працював у жанрі камерної вокал. музики. Написав перші дві частини вокал. поеми «Пісні серця» на вірші І. Франка «Чим пісня жива» та «В шинку» (перекл. М. Рудермана і М. В. Ісаковського), а також романси на вірші М. Т. Рильського «На порозі гість веселий...», «Дощ одшумів. Блакить ясніє», «Крізь дощ прорізалася смуга...» (перекл. М. Комісарової).

М. К. Боровик.

АДО́ЛЬФ Густав Артурович (1901 — 19.X 1940) — укр. мистецтвознавець. Закінчив 1925 Київ. ін-т нар. освіти. З 1926 працював у Всеукр. істор. музеї ім. Т. Г. Шевченка. Автор статей з питань укр. образотворчого мист-ва: «Сучасні українські скульптори» («Авангард», 1930, № 2), про творчість А. Бурделя, М. Епштейна, М. Ю. Гельмана (усі — 1930), М. К. Пимоненка (1938), В. Х. Заузе (1939).

С. І. Білокінь.

АДРІА́Н Афанасій Іванович (Улазовський; 1708 — січень 1767, Київ) — укр. іконописець і будівничий. Чернець Києво-Печерської лаври. Іконопису навчався у Чернігові та в *Лаврській іконописній майстерні*. 1726—32 під керівництвом І. *Максимовича* і Ф. *Павловського* брав участь в оздобленні Успенського собору Києво-Печерської лаври. Писав ікони для іконостаса *Троїцької надбрамної церкви*. Був шафаром (керівником) «каменного строєнія» та управителем у Броварах (тепер місто Київ. обл.), начальником лаврського книжкового магазину на Подолі в Києві.

В. А. Шиденко.

АДРІА́НОВА-ПЕ́РЕТЦ Варвара Павлівна [30.IV (12.V) 1888, Ніжин, тепер Черніг. обл.— 6.VI 1972, Ленінград] — рос. і укр. літературознавець, чл.-кор. АН УРСР з 1926 і АН СРСР — з 1943, засл. діяч науки РРФСР з 1959. Дружина В. М. *Перетца*. Закінчила 1910 Вищі жіночі курси в Києві, 1912 — екстерном Київ. ун-т. Автор праць, присвячених літ-рі Київ. Русі, укр.-рос. літ. зв'язкам. А.-П. належать розвідки з історії укр. і рос. театр. мист-ва: «Житіє Олексія чоловіка Божого в давній руській літературі і народній словесності» (1917, здійснено порівняльний текстологічний аналіз укр., рос., польс. та грецьких літ. джерел найдавнішої пам'ятки *шкільної драми*), «З історії театру в Твері у 18 ст.» (1923), «Сцени і прийоми постановки в російському шкільному театрі 17—18 ст.» (1928), «Артаксерксово дійство. Перша п'єса російського театру 17 ст.» (1957).

Тв.: Сцена та костюм в українському театрі XVII—XVIII вв. «Україна». 1925, кн. 3.

Літ.: Горячева Р. И. Варвара Павловна Адрианова-Перетц. М., 1963.

М. Г. Лабінський

АЕРО́ГРАФ (від грец. ἀήρ — повітря і γράφω — пишу) — пристрій для розбризкування рідкої фарби стиснутим повітрям на папір, полотно, тканину, фарфор, фаянс та ін. А. різних розмірів і конструкцій застосовують для виготовлення театр. декорацій і плакатів, декорування інтер'єрів споруд, ретуші фотонегативів, фотовідбитків, у роботі над виконанням творів станкової та книжкової графіки.

АЖУ́Р (франц. ajour, від ajourer — робити наскрізним) — 1) Техніка створення наскрізного орнамент. візерунку. Застосовують в усіх різновидах декоративно-прикладного мист-ва та в арх-рі. Відома в *античних державах Північного Причорномор'я*, широко застосовувалася в Київ. Русі, набула розвитку в укр. декор. мист-ві. У *ткацтві* та *килимарстві* А. утворюють розсуванням і стягуванням ниток *основи* і *піткання*; у *гаптуванні, вишивці, витинанках, деревообробці художній* — вирізуванням малюнка чи його деталей (для кольор. контрасту інколи застосовують кольор. підкладки з ін. матеріалів); у *золотарстві, литві художньому* — плетінням з тонких металевих ниток або скрученого дроту (філігрань або *скань*); у кераміці та склі — прорізанням окремих деталей. 2) Виріб чи окремий елемент *декору*, зроблений в цій техніці: *мереживо*, тонка мереживна тканина, ажурні сіточки для очіпків (Зх. Україна), прикраси, дерев. або металеві ажурні грати, прорізний А. в десертних тарілках (т. з. порцелянове мереживо); у нар. дерев. арх-рі — балясини, наличники тощо.

А. І. Беляєва

АЗА́РОВ Борис Іванович (19.VII 1940, Сімферополь) — укр. режисер, засл. діяч мист. УРСР з 1983. Член президії Рад. центру *УНІМА* (1980—91). Закінчив 1975 Краснодар. інститут культури.

З 1962 — актор, з 1978 — гол. режисер Крим. театру ляльок. Вистави: «Коли ромашка розквітає» Р. Москової (1976), «Кішки-мишки» Ю. Чеповецького (1979), «Стійкий олов'яний солдатик» за Г. К. Андерсеном (1980), «Зоряний хлопчик» за О. Уайльдом (1985). Здійснив першу на Україні оперно-балетну виставу в театрі ляльок — «Казки Чуковського» (1984). *С. Г. Васильєв.*

АЗЄ́РСЬКА Єлизавета Григорівна [29.II (12.III) 1868, Полтава — 13.III 1946, Москва] — укр. та рос. співачка (меццо-сопрано) і педагог. Вихованка муз. школи М. А. *Тутковського* і Київ. муз. уч-ща (1891—94; клас М. М. Нолле і К. *Еверарді*). 1894—96 — солістка Київ. рос. опери. Водночас гастролювала в Мілані та Парижі. В 1897—98 співала у театрах Одеси, Казані, 1898—1918 — солістка Великого театру в Москві. Краща партія — Кармен (однойм. опера Ж. Бізе). Ін. партії: Любава («Садко» М. Римського-Корсакова), Лаура («Кам'яний гість» О. Даргомижського), Рафаель (однойм. опера А. Аренського). Була першою виконавицею всіх цих партій у Великому театрі. Виступала також як камерна співачка. В 1918 залишила сцену, згодом викладала у муз. технікумах Москви.

Є. Г. Азерська в ролі Кармен («Кармен» Ж. Бізе).

І. К. Айвазовський

Літ.: Из музыкального прошлого. М., 1960; Антонина Васильевна Неждановa. Материалы и исследования. М., 1967; Энгель Ю. Д. Глазами современника. М., 1971; Федор Иванович Шаляпин. Статьи и высказывания.— Приложения. М., 1979.

М. І. Кузьмін.

АЗО́ВСЬКА Віра Яківна [18(30). IX 1894, м. Борзна, тепер Черніг. обл.— 9.X 1958, Дніпропетровськ] — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1943. У 1935—58 працювала в Дніпроп. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка. Ролі: Аграфена Семенівна («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Ганна («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Параска («В степах України» О. Корнійчука), Мати («Мати своїх дітей» О. Афіногенова), Біке («Честь сім'ї» Г. Мухтарова).

С. Я. Левенець.

АЗО́ВСЬКА Марія О. (?—?) — укр. актриса. Працювала в трупах М. Л. *Кропивницького* (1895—97), Д. А. *Гайдамаки* (1898), О. І. Науменка (1899), М. К. *Ярошенка* (1900), П. К. Націлевича (1905), М. Гончаренка (1913). Ролі: Наталка («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Оксана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Панночка («Вій» М. Кропивницького за М. Гоголем), Катерина (однойм. опера М. Аркаса), Ярина («Пилип-музика» М. Янчука).

Є. С. Хлібцевич.

«АЗО́ВСЬКА ЧА́ЙКА» — естрадний оркестр. Ств. 1956 при Бердянському палаці культури (Запоріз. обл.). З 1966 — народний самодіяльний. Керівники — В. С. Зюзін (1956—62, 1965—70), Р. А. Дудаєв (1962—65); з 1970 — засл. працівник культури УРСР В. М. Жуковський. У репертуарі — твори І. Карабиця, Ю. Саульського, Г. Гараняна, С. Граппелі, А. Кролла та ін. Брав участь у зйомках кінофільму «На крилах азовської чайки» (1968, Київська кіностудія ім. О. П. Довженка).

Лауреат всесоюз. та респ. фестивалів і оглядів нар. творчості. Гастролював у Франції (1978) та Польщі (1988). *В. С. Чаюха.*

АЗО́ВСЬКИЙ Микола Панасович (2.X 1903, Київ — 31.X 1947, Буенос-Айрес) — укр. живописець. Закінчив 1928 Київ. худож. ін-т, де навчався у Ф. Г. *Кричевського* та М. Л. *Бойчука.* Працював у Харкові, на Донбасі, в Києві, з 1939 — у Львові. Емігрував 1945 в Рим, з 1947 — у Буенос-Айресі. Твори: «Свинопас» (1931), «Ударна бригада» (1931), «Ізотовці» (1935), «Чередник» (1936), «Гуцульський похорон» (1942). Серед картин, виконаних в експресіоністичній манері,— пейзажі України й Італії, портрети (кардинала Е. Тіссерана, єпископа І. Бучка, мистецтвознавця С. Гординського), натюрморти, театр. декорації. Автор ескіза гобелена «Жнива» (1936).

Літ.: Портнов Г. М. П. Азовський. «Малярство і скульптура», 1938, № 7.

С. І. Білокінь.

АЗРІКА́Н Арнольд Григорович (23.II 1906, Одеса — 19.VII 1976, Москва) — укр. співак (драм. тенор), засл. арт. УРСР з 1940. Закінчив 1931 Одес. консерваторію. У 1931—34 — соліст Харків., 1934—41 — Київ. театрів опери та балету. В 1941—45 — учасник фронтових бригад. У повоєнні роки — соліст оперних театрів Свердловська, Баку, Одеси. В 1965—75 викладав у Кишинів. ін-ті мист-в. У репертуарі мав понад 40 партій, серед яких: Андрій («Тарас Бульба» М. Лисенка), Павло («Перекоп» Ю. Мейтуса), Отелло, Радамес («Отелло», «Аїда» Дж. Верді), Рауль, Пінкертон («Богема», «Мадам Баттерфляй» Дж. Пуччіні) та ін. Здійснив також постановки опери Дж. Верді «Отелло» в оперних театрах Самари (1950), Саратова (1956) та ін. Держ. премія СРСР, 1946. *О. В. Ємець.*

АІКТ — див. *Міжнародна асоціація театральних критиків.*

АІТА — див. *Міжнародна асоціація аматорських театрів.*

АЙВАЗО́ВСЬКИЙ (Гайвазовський) Іван (Ованес) Костянтинович [17(29).VII 1817, Феодосія — 19.IV (2.V) 1900, там же] — рос. художник-мариніст і баталіст. За походженням — вірменин. Навчався (1833—37) в петерб. АМ у М. Н. Воробйова, а також у франц. мариніста Ф. Таннера. З 1844 — академік і художник Гол. мор. штабу, з 1847 — професор, з 1887 — почесний член петерб. АМ. Член ряду зарубіж. худож. академій. З 1894 — член *Товариства південноросійських художників* в Одесі. В 1880 заснував *Феодосійську картинну галерею.* У ранніх творах — «Морський берег» (1840, ДТГ), «Дев'ятий вал» (1850, ДРМ) був близький до *романтизму*, пізніше в його творчості посилюються реалістич. тенденції («Буря», 1872, Київ. МРМ; «Чорне море», 1881, ДТГ; «Серед хвиль», 1898, Феодос. КГ). З кін. 30-х рр. створив численні пейзажі Криму («Ялта», 1838, Феодос. КГ; «Місячна ніч у Гурзуфі», 1839, Сум. ХМ; «Кав'ярня

Ажур. Блюдо з ажурним краєм з с. Потелича на Львівщині. Фаянс, розпис. Серед. 19 ст. МЕХП АН України. Львів.

Ажур. Оправа Євангелія з прорізним орнаментом. Срібло. 1701. Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

І. К. Айвазовський. Млин на березі. Олія. 1851. Феодосійська КГ.

в Криму», 1847, Одес. ХМ), пізніше звертається до зображення природи та побуту України («Вид Одеси», 1846, ДРМ; «Чумаки в степу вночі», 1855, Держ. ХМ Білорусі, Мінськ; «Очерет на Дніпрі», 1857; «Під час жнив на Україні», 1891; «Весілля на Україні», 1891; три останні — Феодос. КГ) та ін.

У картинах батального жанру А. відобразив різні етапи історії вітчизн. військово-мор. флоту («Чесменський бій», 1848; «Похід Олега на Царград», 1887; «Бій брига „Меркурій"», 1892, всі — Феодос. КГ), а також події Кримської війни («Осада Севастополя», 1859, Феодос. КГ). Сам А. під час війни був у Севастополі, весною 1854 там було відкрито виставку його творів. Ряд полотен А. присвятив перебуванню О. С. Пушкіна на берегах Чорного м. [«О. С. Пушкін на березі моря поблизу Одеси», 1887, Микол. ХМ; «Прощання Пушкіна з Чорним морем» (фігуру Пушкіна написав І. Ю. *Рєпін*), 1887, меморіал. Музей О. С. Пушкіна, Петербург] та ін. У 1865 А. заснував у Феодосії першу в Криму худож. школу-майстерню. А.—ініціатор буд-ва у Феодосії торг. порту, залізниці та водогону; брав участь в археол. розкопках на околицях Феодосії, збудував нове приміщення археол. музею.

Портрети А. з натури писали О. В. Тиранов (1841), В. І. *Штернберг* (1843), В. Л. Тропінін (1856), І. М. Крамської та ін. А. встановлено пам'ятники у Феодосії (1930, скульптор І. Я. Гінцбург) і на могилі художника (1901, скульптор Біоджоллі).

Літ.: Собко Н. П. Словарь русских художников, т. 1. СПБ, 1893; Барсамов Н. С. И. К. Айвазовский. М., 1967; Барсамов Н. С. Айвазовский в Крыму. Симферополь, 1967; Айвазовский. Документы и материалы. Ереван, 1967; Айвазовский [Альбом]. Л., 1983.

В. В. Шлейов.

АЙВА́Н (перс.) — 1) *Тераса* з плоским перекриттям на колонах або стовпах, характерна для замкнутих житл. дворів кримсько-татарської арх-ри. У 19 — на поч. 20 ст. поширилися в арх-рі вілл і дач на Пд. березі Криму: корпус палацу «Мелас» у смт Санаторному (30—40-і рр. 19 ст.), дача «Кічкине» у Гаспрі (1908—11) та ін. 2) Приміщення зі склепінням, звернуте до внутр. подвір'я або площі (див. *Пештак*). Використовувався в середньовіч. арх-рі Криму при буд-ві гробниць, *мечетей, медресе, караван-сараїв*, палаців у 19 — на поч. 20 ст. (Воронцовський палац, 1830—46; див. *Алупкинський палацово-парковий комплекс;* палац «Дюльбер» у Кореїзі, 1895—97).

В. І. Тимофієнко.

І. К. Айвазовський. Буря. Олія. 1872. МРМ. Київ.

АЙЗЕНШТО́К Ієремія Якович [20.II (5.III) 1900, Єлизаветград, тепер Кіровоград — 7.VI 1980, Ленінград] — укр. і рос. літературознавець. Закінчив 1921 Харків. ін-т нар. освіти та аспірантуру при ньому (1925). Був першим ученим секретарем н.-д. Ін-ту Т. Г. Шевченка (Харків, 1926—30), де розгорнув активну роботу по збиранню і наук. вивченню укр. л-ри, в т. ч. драм. спадщини 19 — поч. 20 ст. Серед праць — дослідження, присвячені різним аспектам життя і творчості Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Т. Г. Шевченка — поета і художника («Шевченко і народна пісня», 1938; «Шевченко і фольклор» та «Т. Г. Шевченко і К. П. Брюллов», обидві — 1939; «Як працював Шевченко», 1940), І. П. Котляревського, М. В. Гоголя. Підготував перше повне коментоване видання Шевченкового «Щоденника» (Х., 1925).

Літ.: Ієремія Якович Айзенштok. «Радянське літературознавство», 1980, № 8.

Г. Д. Зленко.

АЙНА́ЛОВ Дмитро Власович [8(20).II 1862, Маріуполь — 12.XII 1939, Ленінград] — рос. історик мистецтва, чл.-кор. Рос. АН з 1914. Закінчив Новорос. ун-т в Одесі, де вчився у Н. П. Кондакова. Викладав у Казан. (1890—1903) та Петерб. (з 1903 — професор) ун-тах. Один з перших дослідників історії візант. та давньорус. мист-ва: «Києво-Софійський собор» (1889, разом з Є. К. Рєдіним), «Літопис початку російського мистецтва» (1904), «Історія руського монументального мистецтва» (у 2-х т., 1932—33, нім. мовою).

Тв.: Памятники христианского Херсонеса. М., 1901; Архитектура черниговских церквей. М., 1909; Византийская живопись XIV столетия. Пг., 1917.

С. І. Білокінь.

АЙТМА́ТОВ Чингіз (12.XII 1928, аїл Шекер, Киргизстан) — кирг. письменник, акад. АН Киргизстану з 1974, Герой Соц. Праці (1978). За інсценізованими повістями А. здійснено вистави у театрах України: «Материнське поле» (1966 — Київ. обласний; 1975 — Рівнен. укр. муз.-драм. театри; 1985 — Донец. обл. ТЮГ у Макіївці), «Тополька моя в косинці червоній» (1965 — Кіровогр. і Сум. укр. муз.-драм. театри), «І більше віку триває день» (1983 — Дніпроп. рос. драм. театр), «Плаха» (1988 — Івано-Фр., 1989 — Волин. муз.-драм. театри). Повість «Прощай, Гульсари!» з 1977 у репертуарі А. Н. *Паламаренка* (худож. читання). Ленінська премія, 1963. Держ. премія СРСР, 1968, 1977, 1983.

Л. В. Олійник.

АКАДЕМІ́ЗМ (франц. académisme) — напрям, що склався в мистецьких академіях у 16—19 ст. і грунтувався на догматичному наслідуванні зовн. форм класич. мист-ва (насамперед античного та епохи *Відродження*). Виник в Італії (болонська школа живопису, засн. бл. 1585), поширився в багатьох країнах Європи з утворенням *академій мистецтв* у Парижі (1648), Відні (1692),

Берліні (1694), Петербурзі (1757), Лондоні (1768). А. сприяв систематизації худож. освіти, закріпленню класич. традицій, що, проте, перетворювалися ним на систему «вічних» канонів і приписів; у живопису віддавав перевагу рисункові як «раціональному началу». Вважаючи сучасність негідною справжнього, «високого» мист-ва, А. протиставив їй позачасові й позанаціональні норми, ідеалізовані образи, далекі від реальності й сусп. життя сюжети (антична міфологія, Біблія, старод. історія), що підкреслювалося умовністю моделювання, кольору і рисунка, театральністю композиції, жестів і поз. Як офіц. й худож. напрям дворянства й буржуазії А. спрямовував свою ідеалістичну естетику проти передових нац. тенденцій мист-ва. Під тиском художників-реалістів (у Росії — зокрема *передвижників*) і митців, що сповідували буржуазно-індивідуалістичні тенденції у худож. творчості, А. видозмінювався, часом вироджуючись в еклектичне салонне мист-во. В 20 ст. у деяких країнах він проявлявся в оновлених формах *неокласицизму*. Вплив ідеалістич. естетики А. позначився також на розвитку укр. мист-ва (окремі твори І. М. *Сошенка*, Г. А. *Васька*, Д. І. *Безперчого* та ін.). Використовуючи сюжети, прийоми й засоби академіч. мист-ва, Т. Г. Шевченко разом з тим критикував А. як антиреалістич. напрям.

Термін «академізм» застосовують також для визначення будь-якої канонізації, перетворення на непорушну норму ідеалів і принципів мист-ва минулого.

В. А. Афанасьєв

АКАДЕ́МІЇ МИСТЕ́ЦТВ — науково-творчі центри в галузі образотвор. мист-ва, а також вищі навч. заклади. Перші А. м. виникли у 16 ст. в Італії як вільні об'єднання художників (Болонська академія, бл. 1585). У 1648 засн. Королівську академію живопису й скульптури у Парижі. В 17—18 ст. створено А. м. у Відні (1692), Берліні (1694), Лондоні (1768). У 19 ст. в ряді зарубіж. А. м. (Будапешт, Краків, Відень, Мюнхен) навчалося багато укр. художників. На ранніх етапах діяльність А. м. мала прогрес. характер. З 19 ст. А. м. стали виразниками офіц. мист-ва, відірваного від життя і передових ідей (див. *Академізм*). Назви академій часто привласнювали собі приватні худож. студії (академія Жюліана в Парижі, Ажбе — в Мюнхені). У 1757 засн. *Академію мистецтв* у Петербурзі. Першою вищою худож. школою України була *Українська державна академія мистецтва* (відкрито 22.XI 1917 у Києві). У 1933 створено Всеросійську академію мистецтв у Ленінграді, 1947 її реорганізовано в *Академію мистецтв СРСР* у Москві, 1992 Київ. худож. ін-т реорганізовано в *Українську академію мистецтва*.

«АКАДЕМІ́ЧНЕ БРА́ТСТВО» — т-во студентів-українців у Львові (1882—96). Відображало настрої прогрес студентства, яке брало участь у боротьбі проти нац. гноблення монархії Габсбургів. Осн. спрямування діяльності «А. б.» — культурно-освітнє. При ньому діяли наук. гуртки (істор., літ.-істор., етнографо-статистичний), б-ка (з читальнею) і хор (на чолі з О. Й. *Нижанківським*). «А. б.» систематично влаштовувало муз.-декламаційні вечори; краєзнав. мандрівки з концертними виступами. У концертах звучали твори М. В. Лисенка, А. К. Вахнянина, М. М. Вербицького, О. Й. Нижанківського, обробки нар. пісень. «А. б.» мало тісні контакти з вид-вом «Бібліотека музикальна». В його роботі брав участь І. Я. Франко. У 1896 на базі «А. б.» утв. т-во «Академічна громада». Хор «А. б.» влився до хору т-ва *Львівський «Боян»*.

Літ.: Загайкевич М. П. Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. К., 1960; Дей О. І. Іван Франко. Життя і діяльність. К., 1981. *М. П. Загайкевич.*

АКАДЕМІ́ЧНИЙ ТЕА́ТР — почесне звання в СРСР, що надавало М-во культури СРСР театрам, які виробили власні творчі традиції, виховали на їх основі значних акторів, створили ряд вистав, що здобули широке визнання глядачів і театр. громадськості. Запроваджено 1919.

В Україні (на 1994) — 11 А. т.: театри опери та балету — Національний театр опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка (1926), Одес. (1929), Харків. (1934), Львів. (1939), Донецький (1977); укр. драм. театри — Київ. ім. І. Франка (1940), Харків. ім. Т. Г. Шевченка (1947), Львів. ім. М. Заньковецької (1970); рос. драм. театри — Київ. ім. Лесі Українки (1956), Харків. ім. О. С. Пушкіна (1971), Кримський ім. М. Горького (1979). *Г. Т. Полозова.*

АКАДЕМІ́ЧНІ ЗВАННЯ́ — звання, що присуджувалися вихованцям (художникам і архітекторам), викладачам мистецьких академій, відомим колекціонерам, держ. і громад. діячам за видатні заслуги в галузі образотвор. мист-ва і арх-ри. В різних країнах А. з. мали свої назви. В петерб. *Академії мистецтв* існували А. з., затверджені відповідними статутами: академік, призначений (кандидат в академіки, 1764—1859), почесний член академії (1763—1918), почесний вільний общник (1766—1893), почесний любитель мистецтв (1763—1918). Всі звання присуджувалися на щорічних Публічних зборах академії шляхом голосування.

У різні часи академічних звань були удостоєні представники укр. мист-ва: 1860 звання академіка гравюри — Т. Г. Шевченко (за його гравюри з картин Рембрандта «Притча про робітників на винограднику» і І. І. Соколова «Приятелі»), академіків живопису — 1860 — К. О. Трутовський (за картину «Хоровод у Курській губернії»), 1887 — В. Д. Орловський (за картини «Захід сонця», «У степу», «Вечір») та ін. Почесними членами академії були представники укр. мист-ва або ін. митці й діячі науки, які працювали на Україні: живописець І. К. Айвазовський, археолог І. Бартоломей, композитор і колекціонер живопису Д. С. Бортнянський, худож. і музейний діяч Д. В. Григорович, колекціонери Б. І. Ханенко і П. І. Харитоненко та ін.; почесними вільними общниками — художниця М. Д. Раєвська-Іванова, археолог Т. В. Кибальчич, колекціонер Г. С. Тарновський та ін.; академіками — архітектори О. М. Бекетов, В. І. і О. В. Беретті, М. І. Бонч-Бруєвич, В. І. Сичугов, М. К. Толвинський та ін.; живо-

І. К. Айвазовський. Весілля на Україні. Олія. 1891. Феодосійська КГ.

писці М. К. Бодаревський, В. М. Галімський, К. К. Костанді, В. О. Котарбінський, Г. О. Ладиженський, Д. П. Маляренко, І. С. Саблуков, М. М. Сажин, Є. І. Столиця, Р. Г. Судковський, М. К. Пимоненко, Х. П. Платонов, О. А. Попов, О. П. Розмарицин, О. Ю. Рокачевський, скульптори Б. В. Едуардс, П. П. Забелло. Відповідно до Тимчасового статуту академії 1893, що діяв до 1918, звання академіка було збережене і введено нове — дійсний член. Серед них — живописці В. М. Васнецов, М. Д. Кузнецов, К. Я. Крижицький, І. Є. Грабар, А. І. Куїнджі, І. Ю. Рєпін, Ф. О. Рубо, В. О. Сєров, І. П. Похитонов та ін.; скульптори М. М. Антокольський, В. О. Беклемішев, Л. В. Позен. Для викладачів академії з 1764 було встановлено звання ректора, ад'юнкт-ректора (до 1802), радника, професора і радника (з 1802), заслуженого ректора, заслуженого професора (обидва — з 1830). Вихованцям академії на щорічних публічних зборах присуджували звання «класного» або «вільного» (некласного) художника.

Лит.: Юбилейный справочник Императорской академии художеств. 1794—1914, т. 1—2. СПБ, 1914; 225 лет Академии художеств СССР. Каталог выставки, т. 1—2. М., 1985. *В. В. Шлейов.*

АКАДЕ́МІЯ АРХІТЕКТУ́РИ СРСР (АА СРСР) — вища наук. установа. Існувала в Москві 1934—56. Статут і перший склад дійсних членів було затверджено 1939. АА СРСР розв'язувала завдання узагальнення творчої практики, розробки питань теорії рад. арх-ри, вивчення худож. спадщини. В складі академії було 6 науково-дослідних інститутів, музей архітектури, б-ка, майстерні. У 1945 створено філіал АА СРСР у Києві (див. *Академія архітектури УРСР*). 1956 АА СРСР реорганізовано в *Академію будівництва і архітектури СРСР.*

АКАДЕ́МІЯ АРХІТЕКТУ́РИ УРСР (АА УРСР) — наук. установа. Існувала 1945—56 в Києві. Філіал *Академії архітектури СРСР.* АА УРСР розробляла наук. проблеми сучас. буд-ва, готувала наук. кадри, брала участь у справі охорони пам'яток історії і культури, організовувала й проводила *архітектурні конкурси*, видавала наук. праці. В АА УРСР обирали почесн. членів, дійсн. членів та членів-кореспондентів з числа архітекторів, живописців, скульпторів, інженерів. Дійсними членами АА УРСР були П. Ф. Альошин, О. М. Вербицький, О. В. Власов, А. В. Добровольський, В. Г. Заболотний, В. І. Касіян, Є. І. Катонін, М. Г. Лисенко, О. О. Шовкуненко, членами-кореспондентами — Г. В. Головко, В. Д. Єлізаров, М. В. Замечек, О. М. Касьянов, В. М. Орєхов, Б. І. Приймак, О. О. Таційй, Я. А. Штейнберг та ін. Президентом Академії 1945—56 був архітектор В. Г. *Заболотний.* 1993 утв. Укр. академію архітектури.

АКАДЕ́МІЯ БУДІВНИ́ЦТВА І АРХІТЕКТУ́РИ СРСР (АБ і А СРСР) — наук.-дослід. установа. Існувала 1956—64. Створено на базі *Академії архітектури СРСР.* Розробляла наук. проблеми, пов'язані з індустріалізацією буд-ва, поліпшенням якості і зниженням його вартості. У складі АБ і А СРСР було 18 н.-д. ін-тів, наук. ради, музей арх-ри. 1963 в її складі було 2 почесні члени, 67 дійсних членів, 105 членів-кореспондентів. В 1964 на базі академії було створено ряд архіт. ін-тів. Від України почесним членом було обрано арх. О. І. *Дмитрієва*, дійсним членом — арх. А. В. *Добровольського.*

АКАДЕ́МІЯ БУДІВНИ́ЦТВА І АРХІТЕКТУ́РИ УРСР (АБ і А УРСР) — наук. установа. Існувала 1956—64 у Києві. Створено на базі *Академії архітектури УРСР* та ряду ін-тів Києва і Харкова. АБ і А УРСР розробляла наук. проблеми сучас. арх-ри і буд-ва, готувала наук. кадри, а також подавала наук. допомогу будовам республіки. Видавала «*Вісник Академії будівництва і архітектури УРСР*». Президентом АБ і А УРСР 1957—59 був А. М. Комар. Серед почесних членів — П. Ф. *Альошин*, О. М. *Вербицький*; дійсниих членів — Г. В. *Головко*, А. В. *Добровольський*, В. Д. *Єлізаров*, Є. І. *Катонін*, Б. І. *Приймак*; чл.-кор.— Я. А. *Штейнберг* та ін. У 1964 на базі академії було створено ряд архіт. ін-тів.

АКАДЕ́МІЯ МИСТЕ́ЦТВ (АМ) у Петербурзі — вищий держ. навч.-худож. заклад Росії 18—20 ст. Засн. 6.XI 1757 як «Академія трьох найуславленіших мистецтв» з ініціативи М. В. *Ломоносова* та відомого мецената графа І. І. Шувалова.

М. В. Ломоносов став автором першого академ. статуту (регламенту), І. І. Шувалов — перший її президент (1757—63). В 1758 при АМ було відкрито *Архітектурний клас* — гол. центр підготовки архітекторів Росії. У листопаді 1764 АМ перетворено на Імператорську Академію живопису, скульптури та арх-ри з виховним уч-щем. Вона дістала т. з. привілеї (право) та новий статут. Відтоді АМ виконувала не тільки функції навч. закладу, а й урядової установи. До її обов'язків належали: регламентування худож. життя, сприяння розвитку образотвор. мист-в та арх-ри, розподіл замовлень на худож. твори, присудження *академічних звань.* У 18 — на поч. 19 ст. АМ відігравала прогрес. роль у вихованні вітчизн. митців, поширенні принципів *класицизму*, стала центром худож. життя Росії. В 2-й пол. 19 ст. вона перетворилася на консервативну установу, що насаджувала офіц., далеке від життя й сусп. боротьби мист-во (див. *Академізм*). Розвиток демократич. мистецького руху призвів 1863 до публічного розриву з АМ групи її вихованців на чолі з І. М. *Крамським.* Вони утворили Артіль художників, на базі якої 1870 у Петербурзі було засн. Т-во *передвижників.* Разом з тим завдяки діяльності ряду педагогів (П. П. *Чистяков*, М. К. *Клодт* та ін.), а також внаслідок реформи АМ 1893 в ній до викладацької діяльності було допущено художників-реалістів (І. Ю. *Рєпін*, А. І. *Куїнджі* та ін.), і АМ зберегла своє значення як школа профес. майстерності. Було затверджено новий тимчасовий статут АМ; за ним її було поділено на Академічні збори, обов'язком яких стало керівництво всім худож. життям країни, та Вище худож. уч-ще. 12.IV 1918 АМ було ліквідовано. Вище худож. уч-ще після реорганізації під ін. назвами існувало 1920 та на поч. 30-х рр. У 1932 в Ленінграді створено Всеросійську Академію мистецтв, 1947 в Москві — *Академію мистецтв СРСР.*

АМ та її численні вихованці відіграли велику роль в історії укр. образотвор. мист-ва. В АМ розквітнув талант А. П. *Лосенка*, Д. Г. *Левицького*, В. Л. *Боровиковського*, К. І. *Головачевського*, І. П. *Мартоса* та ін. вихідців з України. При активній підтримці АМ її вихованець І. С. *Саблуков* засн. 1767 *«новоприбавочные» класи* при *Харківському колегіумі.* Їхня діяльність сприяла заснуванню в Харків. і Київ. ун-тах худож. класів, активними діячами яких були вихованці АМ К. С. *Павлов* та Г. А. *Васько.* Відома активна роль діяча АМ та мистецтвознавця В. І. *Григоровича* у створенні проекту *Київської художньої школи*, яку 1850 відкрив у Києві Х. С. *Буяльський.* За участю АМ в Одесі 1865 було відкрито *малювальну школу Одеського товариства заохочування красних мистецтв* (1899 перетворено на худож. уч-ще — підготовче відділення АМ), у Харкові — *Раєвської-Іванової М. Д. малювальну школу* (1869), у Києві — *Рисувальну школу М. І. Мурашка* (1875) та *Київське художнє училище* (1901). В 1-й пол. 19 ст. АМ дала Україні таких майстрів портрета, як Г. А. Васько, К. С. Павлов, П. М. Орлов, А. М. Мокрицький, І. М. Сошенко, П. Г. Шлейфер, Д. І. Безперчий; істор. та побутового жанрів — Г. І. Лапченко, П. Т. Борисполець, Є. Ф. Крендовський, М. В. Брянський, М. С. Башилов; пейзажу — О. М. Кунавін, О. Я. Кухаревський, І. К. Зайцев. У 2-й пол. 19 ст. вихованцями АМ були видатні укр. художники К. О. Трутовський, В. Д. Орловський, М. І. Мурашко, П. Д. Мартинович, К. К. Костанді, С. І. Васильківський, М. К. Бодаревський, М. Д. Кузнецов, М. К. Пимоненко, М. А. Беркос, О. Г. Сластіон та ін.

В історії укр. образотвор. мистецтва 1-ї пол. 19 ст. почесне місце посіли рос. художники, вихованці АМ, які в своїх творах відо-

бразили укр. тематику. Документально-істор. цінність мають пейзажі Ф. Я. Алексєєва і О. М. Кунавіна.

В. А. Тропінін, який довгий час жив на Україні, відкрив новий етап у розвитку укр. реалістич. портрета та побутового жанру. Живописець і рисувальник В. І. Штернберг, друг Т. Г. Шевченка, багато творів академ. періоду присвятив Україні. Вона справила глибокий вплив на К. О. Трутовського, Л. М. Жемчужникова та ін. Велике значення мала АМ для становлення й формування Т. Г. Шевченка-художника.

У визволенні поета від кріпацтва брали активну участь професори АМ К. П. Брюллов, О. Г. Венеціанов, поет В. А. Жуковський, конференц-секретар АМ В. І. Григорович. В АМ Т. Г. Шевченка було удостоєно звання академіка гравюри (1860), у стінах академії він жив і працював до останніх днів життя. 1964 з нагоди 150-річчя від дня народження великого Кобзаря в АМ було відкрито *Шевченка Т. Г. меморіальну майстерню-музей*. Вихованцями АМ були визначні рос. художники І. Ю. Рєпін, А. І. Куїнджі, М. О. Ярошенко, у творчості яких велике місце посідає укр. тематика. В АМ набували високої профес. майстерності численні укр. рад. митці — М. С. Самокиш, І. С. Їжакевич, К. О. Прохоров, Г. П. Світлицький, Ф. Г. Кричевський, Д. К. Крайнєв, К. Д. Трохименко, О. О. Кокель, О. О. Шовкуненко та ін. Вони визначили переважно реалістич. напрям укр. мист-ва, його гуманізм і народність.

Літ.: Юбилейный справочник Императорской академии художеств. 1794—1914, т. 1—2. СПБ, 1914; Затенацкий Я. П. Академия художеств и ее роль в истории украинского изобразительного искусства. В кн.: Академия художеств СССР. 200 лет. Десятая сессия (юбилейная). М., 1959; 225 лет Академии художеств СССР. Каталог выставки, т. 1—2. М., 1983.

В. В. Шлейов.

АКАДЕ́МІЯ МИСТЕ́ЦТВ СРСР — вища наукова і творча установа. Заснована за постановою РМ СРСР від 5.VIII 1947 на базі реорганізованої Всерос. академії мист-в (утв. 1933). До системи АМ СРСР увійшли: Н.-д. ін-т теорії та історії образотвор. мист-ва, Московський художній інститут ім. В. І. Сурикова — в Москві; Петербурзький інститут живопису, скульптури та архітектури ім. І. Ю. Рєпіна, Н.-д. музей АМ СРСР, наук.-бібліогр. архів, наук. б-ка (бл. 500 тис. томів), виробничі майстерні та лабораторії — в Петербурзі, творчі майстерні АМ СРСР у Москві, Петербурзі, Києві, Баку, Тбілісі, Бішкеку, Ташкенті, Казані, Мінську.

АМ здійснила капітальні видання з питань історії та теорії миства («Всесвітня історія мистецтв», т. 1—6, 1956—66; «Пам'ятники світової естетичної думки», тт. 1—5, 1962—70; «Історія мистецтва народів СРСР», тт. 1—9, 1971—82, та ін.) видає журнал «*Искусство*». Серед діячів укр. мист-ва і арх-ри в різні роки до складу АМ СРСР обиралися: дійсними членами — М. М. Божій, В. З. Бородай, С. О. Григор'єв, А. В. Добровольський, В. І. Касіян, М. Г. Лисенко, О. О. Шовкуненко, Т. Н. Яблонська, Г. В. Якутович; членами-кореспондентами — Й. Й. Бокшай, М. Г. Дерегус, І. М. Іванов, В. М. Костецький, О. М. Лопухов, Г. С. Меліхов, О. С. Пащенко, В. Г. Пузирков, М. Л. Рябінін, В. В. Шаталін, Т. М. Голембієвська. Президенти АМ СРСР — О. М. Герасимов (1947—57), Б. В. Йогансон (1958—62), В. О. Серов (1962—68), М. В. Томський (1968—83), Б. С. Угаров (1983—91). АМ СРСР нагороджено орденом Леніна (1975). 1991 перетворено на АМ Росії.

Літ.: Лисовский В. Г. Академия художеств. Л., 1982; 225 лет Академии художеств СССР. Каталог выставки, т. 1—2. М., 1983.

АКАДЕ́МІЯ НАУ́К УКРАЇ́НИ (АН України) — вища наук. установа республіки. Засн. в листопаді 1918 як Укр. АН(УАН), з 14.VI 1919 — Всеукр. АН (ВУАН), з 21.II 1936 — АН УРСР, з 1994 — Нац. АН України. Перше положення про АН було затверджено 14.VII 1921 РНК УРСР. Президентами АН були академіки В. І. Вернадський (1919—21), М. П. Василенко (1921), В. І. Липський (1922—28), Д. К. Заболотний (1928—29), О. О. Богомолець (1930—46), О. В. Палладін (1946—62). З 1962 президент АН України — академік Б. Є. Патон. В академії було організовано широкомасштабну дослідницьку роботу в галузі вивчення багатьох аспектів розвитку худож. культури на тер. України, систематизації мистецької спадщини укр. народу, дослідження її місця в світовому худож. процесі, зв'язків з мист-вом народів СРСР. З цією метою 1919 було створено Комісію для складання археол. карти України (див. *Всеукраїнський археологічний комітет*), Постійну комісію для складання Біографічного словника діячів України (з відділом мист-ва), 1920 — Етнографічну комісію (з 1927 — *Всеукраїнське етнографічне товариство*; 1925—32 видавало «*Етнографічний вісник*»). Діяли Кафедри мистецтвознавства та історії укр. мист-ва, Комісія для дослідження самодіяльного мист-ва, Кабінет укр. мист-ва, Комісія для дослідження худож. цінностей, Комісія для дослідження золотарства, Комісія для вивчення архівних джерел, Софійська комісія та ін., Кабінет революційно-масового мист-ва (1931). В 1934 засн. Ін-т матеріальної культури (з 1938 — *Археології інститут* АН України), 1936 — Ін-т фольклору, тепер — *Мистецтвознавства, фольклористики та етнології інститут* АН України).

У 20-х рр. АН УРСР здійснювала роботу по охороні і збереженню пам'яток історії і мист-ва на тер України (див. також *Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини*). В цей час АН УРСР було підпорядковано також ряд націоналізованих і держ. музеїв (у Києві, Харкові, Одесі, Херсоні, Кам'янці-Подільському, Каневі). Наук. доробок співробітників академії у галузі мистецтвознавства видає «*Наукова думка*», публікують періодичні журнали, зокрема «*Народна творчість та етнографія*».

Літ.: Культурне будівництво в Українській РСР. 1917—1927. Збірник документів і матеріалів. К., 1979; Історія Академії наук Української РСР. К., 1982.

АКАДЕ́МІЯ ТЕАТРА́ЛЬНА. Діяла протягом 1919 у Києві. Навч. програмою передбачалися спец. та заг.-осв. дисципліни. Керівник А. т.— В. В. *Сладкопєвцев*. Серед викладачів: мистецтвознавці А. О. *Альшванг* (історія музики), С. С. *Мокульський* (історія театру), критики і літературознавці М. П. *Алексєєв* (історія рос. театру), О. Й. *Дейч*, поет і перекладач Є. А. *Дроб'язко*, актори та режисери С. *Висоцька*, Г. К. *Крижицький* (обидва — майстерність актора), Л. Л. Лук'янов (грим). В А. т. навчалися майбутні актори М. О. *Левкоєв*, В. В. Куза (згодом засл. арт. РРФСР), Н. О. Розенель-Луначарська. При А. т. було створено майстерні худож. слова з відділами поезії (очолював І. Г. *Еренбург*), драматургії (керували Г. К. Крижицький, В. В. Сладкопєвцев), кіносценарний, худож. критики, журнально-газетної роботи. Восени 1919 А. т. влилась у *Київський музично-драматичний інститут* ім. М. В. Лисенка.

Літ.: Дейч А. Голос памяти. М., 1964; Крижицький Г. Випереджаючи час.— Смирнова-Іскандер О. В. Театральна Україна двадцятих років. К., 1984.

АКА́НТ (франц. acanthe, від грец. ἄκανθος) — в арх-рі орнам. елемент скульпт. оздоблення фасадів та інтер'єрів споруд у вигляді зубчастого листка рослини з такою ж назвою, поширеної в країнах Середземномор'я. А. покладено в орнамент. основу *корінфського ордера* та *композитного ордера*. А. широко використовували при оздобленні фасадів культових споруд, зведених у стилі *барокко* (дзвіниця на *Дальніх печерах* Києво-Печерської лаври, 1754—61), у куль-

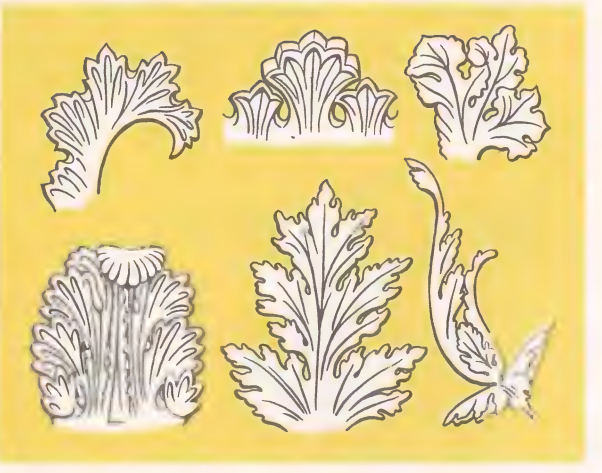

Аканти:
1 — грецький;
2 — візантійсько-романський;
3 — готичний;
4 — римський;
5, 6 — у стилі ренесанс.

тових та цивільних будівлях *класицизму* для оздоблення *капітелей, фризів, консолей* (*Воронцовський палац* в Одесі, 1826—30). У рад. арх-рі А. дістав застосування в 30-х та 50-х рр.

А. в укр. живопису (графіч. орнамент. заставки і кінцівки в книгах) та декор.-ужитковому мистві відомий з 12 ст. (шиферні плити з *Софійського собору*), поширився у 15—19 ст. (стилі: ренесанс, барокко, *рококо*, класицизм), спорадично — у 20 ст. Стилізований листок або гілку А. як один з елементів орнамент. композиції часто застосовували у золотарстві (оправи до книг, церковне начиння; майстри І. *Равич*, М. *Юревич*, І. М. *Атана́зевич*), худож. литві (гармати, дзвони; майстри К. *Балашевич*, І. *Бельман*, Ф. *Полянський*, А. *Станке*, К. *Франке*), різьбленні (шати до ікон, царські врата, меблі), вишиванні й ткацтві (одяг, тканини).

А КАПЕ́ЛА (від італ. a capèlla — у стилі капели) — хоровий (ансамблевий) спів без інструм. супроводу; напрям *хорової музики*. Його витоки сягають часів античності. В подальшому набув розвитку в творчості зх.-європ. композиторів доби *Відродження*. В мист-ві України підвалини А к. закладено, з одного боку, в нар. *гуртовому співі*, з другого — у візант. *культовій музиці*, прищепленій у церковному вжитку Київ. Русі в процесі прийняття християнства.

У розвитку вітчизн. музики А к. розрізняють 4 етапи. 1-й (10—17 ст.; на Галичині — до кінця 16 ст.) позначений зосередженістю А к. у рамках культової музики (професіонал. мист-во) і нар. гуртовому співі (фольклор). Осн. жанровий шар — одноголосий *розспів* (див. також *Гімн, Знаменний розспів*). Виконавсько-пед. база — церк. хори.

2-й етап (17 — поч. 19 ст.) характеризується взаємодією світської (придворної, міської побутової) та культової музики (як вітчизн., так і зх.-європ.), значним поширенням А к. у міськ. побуті, появою розгорнутих одно- і багаточастинних хорових композицій. Осн. форма виконавства — *партесний спів*. Найвищі досягнення цього етапу пов'язані з жанром *хорового концерту* 18—19 ст. (М. С. *Березовський*, Д. С. *Бортнянський*, А. Л. *Ведель*). Текстова основа професіонал. муз. творів обох етапів (за винятком фольклору) — старослов'янська. Виконувалися хорами *Київської академії, братських шкіл*, церковними хорами (див. також *Придворна співацька капела, Глухівська співацька школа, Розумовського Кирила придворна капела*).

3-й етап у розвитку А к. (серед. 19 ст.— 50-і рр. 20 ст.) пов'язаний із становленням *реалізму*, чільне місце посідає тут світська хорова творчість, основа якої — нац. (насамперед селянський) фольклор; істотно розширюється виражальна палітра письма. Провідними жанрами стали хорова пісня, мініатюра, п'єса, поема, які розвинулися в творчості М. М. Вербицького, І. А. Лаврівського, А. К. Вахнянина, М. В. Лисенка, К. Г. Стеценка, Н. О. Нижанківського, Д. В. Січинського. В цей час досяг розквіту жанр *обробки народної пісні*, що грунтується на засадах не тільки хорової п'єси та поеми (класичні зразки створили М. В. Лисенко, М. Д. Леонтович, К. Г. Стеценко, О. А. Кошиць), а й багаточастинної композиції А к. (т. з. віночки або в'язанки нар. пісень — «Веснянки» М. В. Лисенка, «Обжинки» Ф. М. Колесси, «Кобза»; «Бандура» Г. М. Давидовського, «Невдале залицяння» Є. Т. Козака). Текстова основа тогочасної музики А к.— літературна (переважно вірші укр. і рос. поетів) і фольклорна. Вона становила осн. частину репертуару хорів т-в *«Боян», «Торбан», Київської духовної академії*, студентських хорів консерваторій, ун-тів, численних аматор. колективів (див. *Бакалінський* А. Я., *Вітошинський* Й. С., *Демуцький* П. Д., *Яциневич* Я. М.). Основи співу А к. викладали у Київ. духовній академії, консерваторіях, муз. уч-щах РМТ, приватних муз. навч. закладах. У творчості композиторів Рад. України старшого покоління спостерігається переважно еволюційний розвиток традицій акапельної творчості М. В. Лисенка, М. Д. Леонтовича, К. Г. Стеценка, але при цьому відчутне розширення структурно-жанрового кола і ладово-інтонаційного діапазону (див. *Лад, Інтонація*) муз. мови, посилення барвистого, колористичного начала. Цими рисами позначено оригін. твори та обробки укр. нар. пісень П. О. Козицького, М. І. Вериківського, Л. М. Ревуцького, Б. М. Лятошинського, С. П. Людкевича, Г. Г. Верьовки, А. Я. Штогаренка, М. Ф. Колесси, А. Й. Кос-Анатольського, Г. І. Майбороди, Г. Л. Жуковського, В. Д. Кирейка та ін. Осередками музики А к. стають академ. *капели музичні, народні хори*, муз. навч. заклади, самодіяльні колективи. Чимало композиторів цього етапу виявили себе визначними хормейстерами (М. В. Лисенко, М. Д. Леонтович, К. Г. Стеценко, О. А. Кошиць, С. П. Людкевич, О. Й. Нижанківський, П. О. Козицький, М. Ф. Колесса, Г. Г. Верьовка, Я. С. Калішевський).

4-й етап розвитку музики А к. (від поч. 60-х рр. 20 ст.) характеризується значним розширенням її жанрово-стильових меж, відродженням розгорнутих багаточастинних жанрів, у т. ч. хорового концерту («Хоровий концерт» Ю. Я. Іщенка, «Гори мої, гори» В. Д. Зубрицького), становленням жанру кантати А к. (кантати Л. В. Дичко), хорової симфонії («Хорова симфонія-диптих» Є. Ф. Станковича), народженням

Акварель. О. О. Шовкуненко. Портрет художника Г. С. Савицького. 1946.

жанру хор-опери («Ятранські ігри» І. Н. Шамо), актуалізацією інтонаційно-жанрової сфери найдавніших нар.-пісенних жанрів, засвоєнням засобів виразності музики 20 ст.— *сонористики, алеаторики, пуантилізму* тощо (твори В. С. Бібика, В. В. Сільвестрова, В. Є. Назарова). Розширюється виконавська база музики А к.— поряд з наявними традиц. хоровими колективами розвивається мережа камерних хорів.

Літ.: Козицький П. О. Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування. К., 1971; Герасимова-Персидська Н. О. Хоровий концерт на Україні в XVII—XVIII ст. К., 1978; Пархоменко Л. Українська хорова п'єса. К., 1979.

М. М. Кречко.

Акварель. О. І. Губарєв. Осінь у Карпатах. 1971.

Акварель. С. І. Васильківський. Руїни в Суботові. ДМУОМ. Київ.

А́КВА Андреа дель (1584—?) — військ. інженер-фортифікатор, архітектор. Походженням з Венеції. Перед 1608 переїхав до Польщі, жив і працював у ряді міст Зх. України. Брав участь у проектуванні та буд-ві міськ. укріплень у Бродах (1630—35; див. *Бродівський замок*) і замку в с. Підгірцях (1635—40; див. *Підгорецький замок*), обидва — Львів. обл., разом з інж. Г. де *Бопланом*. Виконав проект фортифікацій Рашкова на Дністрі (тепер село Чернів. обл.) та Львова (1652, 1655; одна з оборонних башт, споруджених за проектом А. за Краківською брамою, наз. баштою Деляквиновою). 1655 працював над спорудженням замку для воєводи С. Лянцкоронського у Ягільниці (тепер село Терноп. обл.).

В. С. Вуйцик.

АКВАРЕ́ЛЬ (італ. acquerèllo, від лат. aqua — вода) — «водяні фарби», барвники, що розчиняються водою і призначені для акварельного *живопису*. Для А. характерні тонко тертий пігмент і великий процент клейких речовин (здебільшого рослинний клей з домішкою меду, цукру, гліцерину). Існує тверда, напівм'яка та м'яка акварель. А. наз. також живопис акв. фарбами переважно на папері, іноді на шовку, слоновій кістці тощо.

Часом до А. додають білила, що робить її непрозорою, корпусною і наближає за властивостями до *гуаші*.

А. відома з найдавніших часів. Нею оздоблювали папіруси у Старод. Єгипті, її використовували давньогрец. майстри *вазопису*, в суміші з гуашшю. А. правила за техніку для ілюстраторів середньовіч. рукописних книг. Саме від червоної акв. фарби «мініум» походить назва таких творів — *мініатюра*. Широко використовувалася А. у Китаї та Японії. У візант. маст-ві А. оздоблювали церковні книги. В 15—17 ст. А. брали переважно для розфарбовування *гравюр*, архіт. кресленików, ескізів картин та *фресок*. Важливою властивістю А. є прозорість і м'якість тонкого фарбового шару, крізь який просвічує колір основи. Техніка А. вимагає роботи алла прима, що не дає можливості суттєво доробляти і переробляти деталі. В А. поєднуються властивості живопису (багатство тону, побудова форми і простору кольором) і *графіки* (активна роль паперу в створенні зображення). Специфічними прийомами А. є розмиви та затьоки, які забезпечують ефект рухливості й живої трепетності зображення. А. буває і монохромною: *сепія, бістр*, «чорна А.», *туш*. Виконується круглими м'якими пензлями, іноді пером або олівцем.

Самостійні акв. роботи з'являються в кін. 15 ст. у нім. художника А. Дюрера. Широко застосовується А. в пейзажному живопису з 2-ї пол. 18 ст., особливо в Англії, де 1805 виникло «Товариство живописців-акварелістів».

Віртуозними майстрами А. були П. Сендбі, Дж. Р. Козенс, Т. Гертін, С. Котмен, які малювали по зволоженому паперу. Тоді ж А. поширюється у Франції (Ж. О. Фрагонар, Ю. Робер). В Італії виникла манера густого багатошарового живопису по сухому паперу, якому властиві різкі контрасти світла й тіні, кольору й білого паперу. В 19 ст. у техніці А. успішно працювали Е. Делакруа, О. Дом'є, П. Гаварні у Франції, А. Менцель — в Німеччині, дальшого розвою набуває англ. школа А. (Р. Бонінгтон, У. Тернер). Пізніше до А. звертались представники неоімпресіонізму (П. Сіньяк), експресіонізму (А. Матісс). У Росії А. набуває самостійного характеру в портретних мініатюрах (на слоновій кістці, фарфорі або перламутрі), панорамно-топографіч. ландшафтах, міських і паркових пейзажах (М. М. Іванов, Ф. Я. Алексєєв та ін.). Долаючи умовності мініатюрного живопису 18 ст., високої майстерності чистого акв. живопису досяг П. Ф. *Соколов*, портретні роботи якого відзначалися багатством ефектів гри світла й тіні, матеріальністю відтворення людського обличчя, коштовних тканин, полірованих меблів тощо. Віртуозно володіли технікою А. брати О. П. та К. П. Брюллови, О. А. Іванов. Виражальні можливості А. використовували І. Ю. *Рєпін*, В. І. Суриков, Л. Лагоріо, М. Клодт, В. О. Сєров, художники «Мира искусств». Акв. техніка М. О. *Врубеля* почасти нагадує мозаїчний набір. У прозорих, наче наповнених сухим повітрям Коктебеля акварелях М. О. *Волошина* відчутні дух і мова япон. гравюри.

На Україні А. застосовували для розфарбовування «перспективних видів», гравюр, панорамно-топографіч. краєвидів. Наприкін. 18 — на поч. 19 ст. поширюються пейзажі із зображенням старовини, залишків романтичних руїн. Особливе зацікавлення викликали нові пд. міста, а також Київ з його численними пам'ятками історії й культури. Панорамні узагальнені акв. пейзажі України створив В. А. *Тропінін* («Вид на садибу Моркових», «Вид на церкву і село Кукавку», «Село Нижня Алчадаївка»). Органічне поєднання архіт. і пейзажного мотивів властиве акв. пейзажам О. М. *Кунавіна*, який на поч. 19 ст. створив багато панорамних видів міст і сіл Чернігівщини, Полтавщини, Київщини. Працюючи безпосередньо з натури і додержуючись традиційного панорамного трактування, він застосовує тripланову побудову простору, виявляє посилену увагу до деталей («Вид з Миргорода на річку Хорол», «Вид Чернігова», «Вид села Кибинці», «Вид Лялича — маєтку графа П. В. Завадовського», «Село Вишеньки»). Протягом усього свого мист. життя до А. звертався Т. Г. Шевченко. В осягненні цієї техніки він спирався на творчість П. Соколова і особливо К. П. *Брюллова*, якого не раз копіював, пройшов шлях від розфарбовування малюнка в ранніх роботах до впевненого і вільного використання пластичних властивостей А. (портрети 1837—38).

Т. Г. Шевченко підніс укр. акв. живопис до рівня світових здобутків. Під його впливом до техніки А. і мотивів Києва звернувся М. М. *Сажин*, який залишив численні краєвиди та пам'ятні місця давньої столиці («Видубицький монастир у Києві», «Щекавиця — місце, де похований князь Олег», «Київ. Андріївська церква з західної сторони», «Золоті ворота»). Прагнучи документ. досто-

Акварель. О. О. Попов. В Іллічівському порту. 1980.

Акварель. Я. О. Басов. Київ. Вулиця Карла Маркса. 1981.

Акварель. О. М. Міщенко. На Полтавщині. 1987.

вірності, пожвавлюючи свої композиції жанровими мотивами, М. М. Сажин рідко підносився до натхненного відтворення мотиву, легкого й невимушеного володіння технікою А.

Багато ефектних акв. замальовок Києва зробив арх. Ф. *Солнцев*. До А. зрідка зверталися І. М. *Сошенко* («Битва Александра Македонського з Дарієм»), К. С. *Павлов* («Портрет Є. Ярової»), І. І. Соколов («Дві селянські дівчини»), Л. М. *Жемчужников* («Химка-забиячиха», 1853). Ті самі ідейно-змістові завдання, що й в олійному живописі, успішно розв'язували в техніці акварелі К. О. *Трутовський* («В місячну ніч», «Рекрутський набір», «Заграванння»), С. І. *Васильківський* («Село», «Захід сонця», «Руїни в Суботові»), Г. О. *Ладиженський* («Пейзаж», «Вівці на водопої», «Берег моря», «Мобілізація»). Витонченої краси досяг у своїх невеличких пейзажах *Вільє де Ліль Адан*. Як теоретик і майстер реалістич. акв. живопису виступав арх. В. А. *Фельдман*, демонструючи багатство колориту, чистоту й прозорість тонів. На поч. 20 ст. А. нерідко поєднують з графітним олівцем (Г. К. *Дядченко*), з тушшю (М. М. *Яровий*), з гуашшю (П. О. *Нілус*). Для створення ескізів та іл. до А. звертався Г. І. *Нарбут*, поєднуючи її з тушшю (іл. до «Єгорія Хороброго», казок Г. К. Андерсена). Широким діапазоном засобів і прийомів акв. живопису володіла О. Л. *Кульчицька*, працюючи над жанровими композиціями, пейзажами, портретами, в яких правдиво відобразила життя селян. Наук. цінність мали А. художниці, де відтворено понад 200 пам'яток давньої архітектури Західної України.

Акварель. М. І. Демцю. Де ви, господарі Карпат? 1988.

Різноманітність жанрів, манер і тех. прийомів властиві А. рад. художників. А. 20—30-х рр., як правило, довершені твори, написані в найбільш строгих традиціях станковізму. Вони свідчать про пошуки нових тем, образів і худож. вирішень. Це насамперед акв. серії О. О. Шовкуненка («Одеський суднобудівний завод», 1929—30; «Дніпробуд», 1930—32), які започаткували жанр індустріального пейзажу в укр. мист-ві. Серію (40 аркушів) акв. портретів написав наприкін. 20-х рр. А. Г. Петрицький. Художник за допомогою пластичних засобів А. зумів створити глибоко психологічні і емоційно виразні образи діячів укр. культури. Ніжні кольором, сповнені ліричним настроєм пейзажі і натюрморти виконав Г. П. *Світлицький*. Мист-во А. дедалі активніше виражає світосприйняття й емоційний стан митця. К. Ф. Богаєвський працює над пейзажами Сх. Криму, надаючи кожному з мотивів риси героїко-епічного стилю. Акв. пейзажі К. Д. *Трохименка* позначені глибиною узагальнень, роздумів про бачене. С. О. *Григор'єв* створив жанр. композиції, пройняті гострими спостереженнями, точністю життєвих реалій. Істор.-худож. значення мають А. художників-фронтовиків (Г. С. *Меліхов*, М. І. Базилєв, М. О. *Родін*), яким властиве поєднання точної документальності з безпосередністю враження від баченого й пережитого. Класичні за своєю завершеністю акварелі В. І. *Касіяна* (цикли «Самаркандські пейзажі» і «Люди Самарканда»). Значного поширення набула А. у повоєнні часи, особливо починаючи з 60-х рр. Проникливо ліричні акв. пейзажі і натюрморти М. П. *Глущенка*, написані автором з артистичною легкістю і невимушеністю, хвилюючим контрастом кольор. вирішень. Правдивим документом, що образно відтворює спорудження металург. Придніпров'я, є акварелі Г. Г. *Чернявського*. Свої враження від подорожі по республіках Радянського Союзу відтворив О. І. *Губарєв*. Віртуозно, з великою силою експресії втілює Я. О. *Басов* мор. мотиви. Жанрові композиції В. Ф. *Голованова*, поетичні пейзажі Г. І. *Гавриленка* і О. Ф. *Фіщенка*, позначені рисами монументальності композиції М. Ф. *Бережного*, Г. М. Вербицького, вишукані за кольор. сполученнями натюрморти С. О. Луньова та ін. демонструють різноманітність пошуків і високий рівень укр. митців, які працюють в А. Красу карпат. краєвидів, життя сучасників, поетичність нар. легенд, весільних та ін. обрядів яскраво відображають А. художників Закарпаття — А. М. Ерделі і Й. Й. Бокшая, їхніх учнів та послідовників — А. А. Коцки, Ф. Ф. Манайла, Е. Р. Контратовича та ін., а також засвідчують респ. виставки А. (1-а відбулася 1965). Актуальність думки, емоційна широта й різноманітність жанрів, тематична серійність і лірична щирість притаманні акв. роботам Н. Й. *Лопухової*, О. М. *Артамонова*, О. О. *Попова*, А. Ф. *Пономаренка*, М. А. *Максименка*, С. Т. *Адамовича*, Г. П. Польового, Г. П. Петрова, О. М. *Міщенка*, М. П. *Отковича*, В. Є. та Т. М. Купцових та ін.

Акварель. В. А. Понікаров. Натюрморт. 1988.

Літ.: Киплик Д. И. Техника живописи. М. — Л., 1950; Фармаковский М. В. Аква-

рель, её техника, реставрация и консервация. Л., 1950; Паламарчук Г. П. Автопортрети Т. Г. Шевченка. К., 1963; Сучасна українська акварель. Альбом. К., 1978; Соловйов О. Республіканська виставка акварелі. «Образотворче мистецтво», 1982, № 2. *В. А. Афанасьєв.*

АКВАТИ́НТА (італ. acquatinta, від acquafòrte — офорт і tinto — пофарбований, тонований) — різновид *гравюри*, що грунтується на протравлюванні кислотою металевої дошки крізь асфальтовий або каніфольний порошок. А. створює ефект, близький до тонового малюнка; може служити і для кольор. друку. Застосовують також у поєднанні з технікою штрихового *офорту*.

АКВЕДУ́К (від лат. aqua — вода і duco — веду) — міст з лотком або трубою, яким пропускали водовід через річки, шляхи. Спорудження А. почалося у 2-му тис. до н. е. в країнах Старод. Сходу та Старод. Греції. На тер. України відомий А. з арковим мостом у Севастополі (40-і рр. 19 ст.).

Акведук Північної бухти у Севастополі. 40-і рр. 19 ст.

АКЕРМА́НСЬКИЙ АРТИСТИ́ЧНИЙ ГУРТО́К. Ств. на поч. 90-х рр. 19 ст. в Акермані (тепер м. Білгород-Дністровський Одес. обл.). Поряд з аматорами виступали і профес. актори — О. Я. *Закушняк* (1893—1903), М. М. Литвинова, Р. Л. Райська, М. М. Недолін. В репертуарі: «Ідіот» за Ф. Достоєвським, «Вогні Іванової ночі» Г. Зудермана, «Треба розлучатись» В. Крилова, «Нора» Г. Ібсена, «Вічність у миттєвості» Т. Щепкіної-Куперник, «У горах Кавказу» І. Щеглова, «Каширська давнина» Д. Аверкієва, «Князь» Г. Ге, «Щасливець» В. Немировича-Данченка, «Червона квітка» І. Щеглова за В. Гаршиним, «Мадам Сан-Жен» В. Сарду. Гурток давав вистави в Акермані, Одесі, Бендерах, Тирасполі.

Літ.: Закушняк А. Вечера рассказа. М., 1984. *Г. В. Довбищенко.*

АКИ́МЕНКО Федір Степанович (1876—1945) — укр. і рос. композитор, педагог і піаніст. Див. *Якименко Ф. С.*

АКИМОВ Віктор Акимович [16 (29).I 1902] — рос. актор, нар. арт. РРФСР з 1958. Дебютував 1920 в показовому червоноармійському театрі (1921—24), навчався і працював у Харків. театрі рос. драми. В наступні роки — у театрах Дніпропетровська і Баку. З 1944 — в Сталінгр. (тепер Волгоградський) драм. театрі. Ролі: Протасов («Живий труп» Л. Толстого), Костя-капітан («Аристократи» М. Погодіна), Швандя («Любов Ярова» К. Треньова), Климов («Совість» за Ю. Чепуріним; Держ. премія СРСР, 1951).

АКИ́МОВ Микола Павлович [3 (16).IV 1901, Харків — 6.IX 1968, Москва, похований у Ленінграді] — укр. і рос. режисер, художник, нар. арт. СРСР з 1960, професор Ленінгр. театр. ін-ту з 1960. Навчався живопису в Петрограді під керівництвом М. В. Добужинського, О. Є. Яковлєва, В. І. Шухаєва. Виставляв свої роботи на 1-й Всеукр. худож. виставці живопису, графіки, скульптури профес. і самодіяльних художників та дит. творчості (Харків, 1919). Брав участь в оформленні театралізованих свят на площах Харкова (1919). Викладав малюнок на вищих курсах політосв. працівників (Харків, 1920—22). В театрі дебютував як художник по костюмах вистав харків. «*Театру казки*»: «Подвиги Геркулеса» Р. Побідимського (псевд. О. І. Білецького, 1921), «Снігуронька» О. Островського (1922) та художник вистав «Алінур» В. Мейєрхольда і Ю. Бонді за участю М. Коссовського (1922), «Зоряний хлопчик» за О. Уайльдом (1922), а також «Монна Ванна» М. Метерлінка у театрі «*Красный факел*» (1922, постановку не здійснено). З 1922 працював режисером і художником у театрах Москви і Ленінграда.

Серед оформлених А. вистав: «Брехня» О. Афіногенова (Харків. театр рос. драми, 1933), «Загибель ескадри» О. Корнійчука (Ленінгр. театр драми ім. О. С. Пушкіна, 1935), «Солом'яний капелюшок» Е. Лабіша (Харків. студія сцен. мистецтв при театрі рос. драми, 1936), «Фронт» О. Корнійчука (Моск. театр ім. В. В. Маяковського, 1943), «Весна в Москві» В. Гусєва (Київ. театр рос. драми ім. Лесі Українки, 1953). Виступав як художник кіно, працював у галузі станкового живопису, графіки, плаката. Зокрема, створив плакат до вистави «Диктатура» І. Микитенка у Ленінгр. театрі драми ім. О. С. Пушкіна (1930), портрети Ю. С. Лаврова (1929, 1968) і А. Гріншпуна (1968), укр. колгоспників (1930, 1931), дівчини з Чернівців (1968)

Тв.: Театральное наследие, кн. 1—2. Л., 1978.

Літ.: Театр для детей. Сборник статей... Х., 1926; Бартошевич А. А. Н. Акимов — художник. Л., 1947; Эткинд М. Г. Н. П Акимов — художник. Л., 1960; Театральный плакат Н Акимова [Альбом]. М., 1963; Бернацька Р. П., Бурмистренко С. Л. 50 років українського драматичного театру (хроніка 1935—1941 рр.). В кн.: Театральна культура, в. 4. К., 1967; Сахновський-Панкєєв В. О. На братній сцені. К., 1972; Эткинд М. Николай Акимов. Сценография. Графика. М., 1980. *В. Ф. Калашников.*

АКИ́МОВ Олександр Романович (9.VIII 1932, м. Костянтинівка Донец. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1977. Закінчив 1955 Дніпроп. театр. уч-ще. Працював у Єнакіївському театрі рос. драми ім. О. С. Пушкіна (1955—59); з 1959 — у Донец. укр. муз.-драм. театрі ім. Артема. Ролі: Назар («Марина» М. Зарудного), Тарас Голота («Правда» О. Корнійчука), Незнамов («Без вини винні» О. Островського), Акоп («Витівки Хануми» О. Цагарелі), Іван («Іван і мадонна» А. Кудрявцева). *І. В. Романченко.*

«АКО́РДИ» — перша антологія укр. лірики 2-ї пол. 19 ст. Видані «Українсько-руською видавничою спілкою» 1903 у Львові, в друкарні *Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка*. Упорядник і редактор І. *Я. Франко*. Містить твори 88 поетів пошевченківської доби. Ілюстрував «А.» Ю. І. *Панкевич*. Мистецьку цінність становлять форзаци й заставки з рослинними мотивами, віньєтки та кінцівки з мініатюрними краєвидами, сценами на побутові теми, геом. орнаментами. Під впливом львів. *сецесіону* виконано ініціали, якими оформлено бл. половини поезій. Спеціально для «А.» створено кілька великих ілюстрацій. Є також ілюстрації І. І. *Труша*, Г. *Коваленка*, Г. Грачова, фотографії. В доборі та упорядкуванні ілюстратив. матеріалу брав участь І. І. Труш. Кліше для друку іл. виготовлено у фотолітографічному закладі Е. Тжемеського (Львів). «А.» оправлено в полотно із золотим тисненням. *Б. З. Якимович.*

АКРОБА́ТИКА, акробатичне мистецтво (від грец. *ἀκροβατέω* — ходжу навшпиньки) — один із жанрів циркового та естрад. мист-ва; демонстрування номерів, що грунтуються на майстерному володінні тілом, високому розвитку сили та спритності. А. була відома у стародавніх Єгипті, Греції, Римі, Візантії. За часів Київ. Русі акробат. етюди, вправи тощо використовували *скоморохи*. Починаючи з 18 ст. поширилася в цирках. А. поділяється на партерну, повітряну та еквілібристику. Характерними напрямами А. є динамічна А. (темпова), в основі якої — прийоми перевертання тіла (сальто, піруети, перекати тощо) і статична А., що будується на принципі збереження рівноваги тіла в різних положеннях. На практиці часто обидва різновиди органічно поєднуються, утворюючи єдину худож. композицію. Партерна А. об'єднує усі різновиди, виконувані в партері: стрибкову — сукупність індивід., парних та групових стрибків у різних конфігураціях, у т. ч. через перешкоди (бар'єри, машини, людей тощо), та за допомогою спец. пристосувань (батут, трамплін); плечову — участь у номері щонайменше трьох виконавців, які стрибають на плечі один одному; силову — переважно силові трюки (стійки на руках, балансування на голові, силова рівновага); пластичну (найдавніший різновид А.) — поєднання силових, скульптурно-пластичних та

фігурно-композиційних елементів завдяки особливій гнучкості тіла; вольтижну — перекидання нижніми партнерами верхніх, які роблять різні стійки і сальто; кінну — виконання артистами трюків, комбінацій на конях. Повітряна А. має два різновиди: акробати на рамці та акробати на штамберті. Рамку або штамберт використовують як опору для елементів силової акробатики. Еквілібристика поділяється на партерну (ручний еквілібр, еквілібр на першах, драбинах, перехідній драбині, вільностоячій драбині, кулі, котушках, дроті, канаті, велосипеді) і повітряну (штейн-трапе і еквілібристика на канаті під куполом).

Залежно від профілю і використовуваних засобів артисти поділяються на акробатів-вольтижерів, плечових, стрибунів-ексцентриків, акробатів «ікарійських ігор», каскадерів, кінних, силових, темпових, повітряних, акробатів з підкидними дошками, велофігуристів, канатохідців, клоунів-стрибунів тощо. Серед відомих українських артистів цирку та естради — акробати В. Ю. і В. В. Лазаренки, В. В. *Довейко*, В. М. *Максимов*, Л. А. *Мозговий*, А. Г. *Стеценко*, С. С. і О. С. *Ялові*, В. Г. і М. Г. *Французови*. Елементи А. використовують в усіх ін. жанрах цирку та їх різновидах (гімнастика, жонглювання, клоунада, дресирування тощо), а також як постановочний прийом у театрі.

АКРО́ЙД Карол (1788—?) — англ. архітектор. Працював на Україні. За проектами А. в Миколаєві у формах пізнього *класицизму* збудовано мур і парадну браму суднобуд. верфі (1832—42); у 40—50-х рр.— квартал старофлотських казарм; перебудовано будинок і канцелярію головнокомандуючого Чорноморським флотом (тепер — Музей суднобудування і флоту).

В. І. Тимофієнко.

АКРО́ПОЛЬ (грец. *ἀκρόπολις* — верхнє місто) — укріплена частина давньогрец. міста, розташована на височині, т. з. верхнє місто. А.— спочатку фортеця, з 8 ст. до н. е.— реліг., культурно-громад. центр. На тер. України відомі А. *античних держав Північного Причорномор'я* (А. Пантікапея на г. Мітрідат у Керчі).

Літ.: Античные города Северного Причерноморья, т. 1. М.— Л., 1955; Античный город. М., 1963.

Акрополь Пантікапея на горі Мітрідат у Керчі. 6 ст. до н. е. Реконструкція.

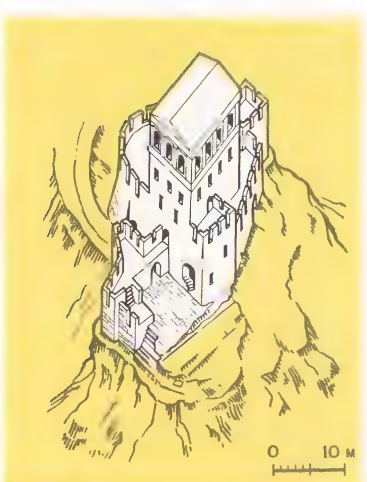

АКРОТЕ́РІЙ (грец. *ἀκρωτήριον* — вершина) — скульпт. елемент архіт. декору, розміщений на ріжках *фронтону*. А. виник в антич. арх-рі (*пальмети*, *грифони*, лев'ячі голови), використовувався для оздоблення культ. та цивільних споруд у стилях *барокко* (фігури святих костьолу Флоріана Шарого у смт Шаргороді Вінн. обл., 18 ст.), *класицизму* (пальмети *Одеського археологічного музею*, 1882—83), *неокласицизму* (пальмети на будинку Музею старожитностей та мист-в у Києві, тепер ДМУОМ, 1897—99) та ін.

АКСАМИ́ТОВ Дмитро Васильович (?—?) — рос. будівничий («палатних справ майстер») кін. 17 — поч. 18 ст. Працював на Україні. Є припущення, що А. керував буд-вом оборонних мурів і башт *Києво-Печерської лаври*.

АКСЕНТО́ВИЧ Теодор (13.V 1859, м. Брашов, тепер Румунія — 26.VIII 1938, Краків) — польс. живописець. Походив з родини львів. вірмен. Навчався в мюнхен. АМ (1878—82), в Парижі у Каролюс-Дюрана. Працював у Парижі (1882—95), з 1895 — у Кракові. Малював портрети і картини на теми з життя укр. селян: «Гуцульський похорон» (бл. 1881), «Свято Йордана» (1893, Нац. музей, Познань), «Коломийка» (1895, Нац. музей, Варшава), «Лірник і дівчина» (90-і рр. 19 ст.), «Гуцулка», «Дівчина з глечиком» (три останні — у Львів. КГ).

Ю. О. Бірюльов.

АКСЕСУА́Р (франц. accessoire, букв.— допоміжний, другорядний) — 1) У театрі — предмет *бутафорії* або реквізиту, що є супровідною сценіч. деталлю вистави. 2) В образотвор. мистві — допоміжні деталі в композиції.

АКСЮ́ТІНА Елеонора Іванівна (дівоче прізв. та сценіч. псевд.— Яроцька; 18.III 1928, с. Вербівка Ружинського р-ну Житомир. обл.— 5.V 1994, Київ) — укр. співачка, засл. арт. УРСР з 1974. Закінчила 1950 Київ. консерваторію (клас М. І. *Єгоричевої*), 1955 — аспірантуру при ній. В 1950—81 — солістка Київ. філармонії. 1981—94 — викладач Київ. ін-ту театр. мист-ва.

АКТ (лат. actus — дія), дія, картина — 1) Значна, порівняно завершена частина драм. твору або театр. вистави, яка здебільшого увінчується подією, що має важливе значення для розвитку драм. сюжету. Вперше поділ на А. запроваджено в рим. драматургії, де було п'ять А. П'ятиактний поділ прийнято і в епоху *Відродження* та *класицизму*. Між А. можуть бути: *інтермедія* (напр., до драми Я. Гаватовича, 17 ст.), міждія (В. Кюхельбекер, «Аргів'яни»), хор (Ж. Расін, «Есфір»). Сучас. п'єси мають від одного до п'яти А. 2) В фото- та образотвор. мист-ві — зображення оголеного тіла людини. Те саме, що й *ню*.

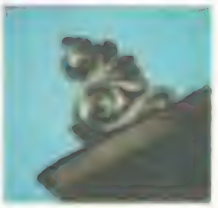

Акротерій. Пальмета на фронтоні будинку ДМУОМ у Києві. 1897—1900.

Т. Аксентович. Лірник і дівчина. Олія. Львівська КГ.

Акторське мистецтво. Скоморохи. Фреска Софійського собору в Києві. 11 ст.

«АКТО́Р» — театр в кафе. Ств. 1988 в Києві. Гол. режисер В. Шестопалов. Вистави: «Записки божевільного» за М. Гоголем, «Лавка» О. Гельмана. В трупі — актори київ. театрів, які працюють на договірних умовах.

І. В. Романченко.

АКТО́РСЬКЕ МИСТЕ́ЦТВО — мист-во акторської гри, створення худож. образів-персонажів у театрі, кіно, на естраді, телебаченні, радіо, у масових видовищах тощо. Основу А. м. становлять принцип *перевтілення* актора в образ, його світогляд і творча індивідуальність. Сучасне А. м. нерозривно пов'язане з *режисерським мистецтвом*. Від більшості ін. мист-в А. м. суттєво різниться тим, що актор є водночас і творцем худож. образу, і його матеріалом, оскільки для цього використовуються природні дані актора: зовнішні — фізичні (постать, рух, жест, міміка, голос) і внутрішні — психічні (емоції, темперамент, уява, спостережливість). А. м. має втілити у виставі, кінофільмі автор. та режисер. задум, виявити ідейний зміст твору, донести його до глядача (слухача), разом з тим збагатити п'єсу, лібретто, сценарій власною творчістю, життєвим досвідом актора.

Протягом істор. розвитку склалися різні форми акторського вияву; вони різняться за наголосом на внутр. (мистецтво переживання) чи зовн. (мистецтво удавання) процесах. Проте поняття внутр. і зовн. перевтілення мають лише умовний поділ, оскільки вони перебувають між собою в тісному взаємозв'язку. Цей процес у театрі відбувається на очах у глядача, в чому — своєрідність А. м. порівняно з ін. різновидами мист-ва.

Художня цілісність мистецького твору вимагає від актора відчуття ансамблю, вмілого застосування власних творчих засобів у заг. побудові вистави, кіно- і телефільму, радіовистави тощо.

Тісно пов'язаний зі своїми партнерами, актор разом з тим діє як самостійний митець, від імені певного персонажа. Ставлячи себе в обставини п'єси (сценарію) і ролі, актор створює характер на основі сценіч. перевтілення — зміни зовнішності, а головне — осягнення й виявлення духовного світу персонажа. Втілюючи образ, актор вдається до аксесуарів (*грим, костюм театральний, маска*) і тех. засобів (в екранних мистецтвах, лялковому і тіньовому театрах). Засоби худож. виразності зумовлено видом і жанром мист-ва, в якому творить митець: слово і пластика — в драм. театрі; спів, пластика й танець — у музичному (див. *Балет, Опера, Оперета*), своєрідні особливості в ін. різновидах видовищних мист-в (див. *Естрада, Цирк*). Важливими елементами праці актора є увага, уява, емоційна і моторна пам'ять, здатність до сценіч. спілкування і постійного самоконтролю, почуття темпоритму тощо.

А. м. зародилося в нар. обрядах і культових іграшках. Воно набуло певної професіоналізації з появою театру як різновиду миства на Сході, в старод. Греції й Римі, в антич. містах Пн. Причорномор'я. У Давній Русі в нар. іграх та обрядах виникли первісні форми А. м., які досягли професійного рівня в творчості *скоморохів*, мандрівних акторів-універсалів — балясників, музикантів, акробатів, жонглерів. Їхнє А. м. відзначалося синкретизмом, нерозмежованістю засобів (драм., муз., циркових тощо), імпровізацією, яскравим ігровим началом, переважанням зовн. зображальних барв.

На Україні наприкін. 16 — у 17 ст. виникли лялькові видовища *(вертеп)*, а також церковно-шкільний театр при духовних навч. закладах. Якщо перші розвивали народну, ігрищну традицію виконання, то у виставах *шкільної драми*, насамперед у їх канонічній, реліг. частині, утверджувалися риси мист-ва *барокко* з його контрастним, мозаїчним поєднанням містичних *алегорій*, химерних *метафор* та натуралістич. елементів. Грі акторів були властиві наспівна декламація, умовні, манірні пози і жести, що мали чітко визначений зміст. У пізніших зразках шкільних вистав, а також видовищах придворного (гетьманського) та приватного поміщицького (зокрема, кріпацького) театрів, які виникли в кін. 17 — на поч. 18 ст., проявлялися ознаки раціоналістичного, жорстко регламентованого А. м. *класицизму*, поширеного в театрах Франції, Німеччини, Польщі.

Естетика класицизму, заснована на принципі «облагородженої природи», тяжіла до ідеалізації дійсності, зобов'язувала акторів зображати «осіб однієї пристрасті» (О. С. Пушкін), а не складні суперечливі характери. Почуття актора перебували під неухильним контролем розуму, сценіч. мова значною мірою підпорядковувалася муз. законам, рухи — законам пластики. Зміна психол. стану передавалася не стільки зміною інтонації, скільки темпу *декламації*. Було вироблено серію умовних жестів, які означали різні людські пристрасті. Кожний душевний порив фіксувався, набував узагальненої й естетизованої форми.

Раціоналізм творчості призводив до канонів — раз і назавжди запроваджених прийомів актор. виразності. Відповідно до жорсткого поділу на «високий» та «низький» жанри був такий самий поділ акторів на трагіків і коміків. Разом з тим у виконуваних між діями духовної драми чи «високого» світського видовища побутових комічних сценках-інтермедіях переважала стихія нар. майданової гри. Буфонна комедійність поєднувалась із тенденцією до створення типу — маски, відбору сатирично загострених, життєво типових рис. Інтермедії, не пов'язані з сюжетом драм, часто переносилися на міськ. майдан, ярмаркову площу чи у придорожню корчму, де їх розігрували скоморохи, потішники або мандрівні дяки — учні духовних шкіл, відпущені на канікули.

Грунтуючись на інтермедії, розвивалася побутова комедія, яка формувала реалістич. принципи А. м. У 18 ст. усталилася нова форма аматор. і напівпрофес. демократ. театру. Акторами тут були ремісники, дворові люди, дрібні службовці. Вони розігрували усні нар. драми типу «Цар Максиміліан», де співіснували елементи *фарсу* й героїки, декламаційна манера гри, що походила від *шкільного театру*, і комедійно-сатирич. традиція скоморошіх вистав.

Класицистичний театр у Росії існував недовго, а поява *сентименталізму, романтизму* і *реалізму* відбувалася не в істор. послідовності, а майже одночасно. Характерними були виступи балет. акторів в опері й драмі, драматичних — навпаки, в опері. Це зумовлено тим, що прийоми актор. гри були тотожними в усіх різновидах театр. мист-ва. Процес формування нових напрямів почався з проникнення у класицизм окремих рис сентименталізму. Ідея природної рівності людей, критика рабства і гніту розкрилася в А. м. через яскраво емоційне, більш наближене до життя зображення внутр. світу простої людини, її моральних страждань, духовного благородства. Актор не просто зображував почуття, а переживав їх на сцені. Проте образ в сентиментальній драматургії й у театрі все ще мав риси абстрактності, емоційність підпорядковувалася моралізаторству. Естетика сентименталізму зробила доступними для актора безпосередні переживання героя, але не відкрила шлях до сценіч. перевтілення

М. С. Щепкін і Н. В. Рєпіна у водевілі «Матрос» Т. Соважа та Г. Делур'є. Художник Данненберг.

М. К. Садовський у ролі Богдана Хмельницького («Богдан Хмельницький» М. Старицького).

М. К. Заньковецька у ролі Олени («Глитай або ж Павук» М. Кропивницького).

П. К. Саксаганський у ролі Бонавентури («Сто тисяч» І. Карпенка-Карого).

У часи політ. реакції після поразки повстання декабристів великого значення набуває відображення у мист-ві трагедії, яку переживало суспільство. А. м. романтичного театру змальовувало протистояння героя юрбі, розкривало внутр. драму людини, яка прагне свободи, соціальної справедливості, але не має об'єктивної змоги втілити свої ідеали. Театр підказував бунт одинака проти рабської залежності. Найповніше цей напрям втілився у творчості П. С. *Мочалова*. Він часто гастролював у провінції; його вплив був безпосереднім не тільки на театр. смаки тогочасної публіки, а й на актор. гру (зокрема, Л. Ю. *Млотковського*). Процес формування нових напрямів активізувався після виникнення міськ. демократ. театрів з профес. трупами: 1750 — театр Ф. Г. Волкова у Ярославлі, 1756 — публічний театр у Петербурзі, 1757 — університетський у Москві, 1789 — *Харківський вільний театр*, 1808 — *Полтавський вільний театр*, з яким пов'язано початок історії укр. профес. театру, коли 1819 було поставлено п'єси І. П. Котляревського «Наталка Полтавка» та «Москаль-чарівник». Участь у них М. С. *Щепкіна*, вся його діяльність у Полтав., Київ. міськ. театрах, а згодом Моск. Малому театрі, а також численні гастролі у провінц. трупах ознаменувалися сценіч. реформою, яка узагальнила досвід попередників і сучасників артиста — І. Ф. *Уварова*, П. Є., М. Є. та А. Є. Барсових, *Павлова*. Одним із попередників нового напряму в А. м. був М. В. *Гоголь*, який в аматор. театрі Ніжин. гімназії відзначався реалістичністю актор. гри.

Холодній удаваності, форсованому зовн. темпераментові, штучним сценіч. ефектам класицизму в А. м. кін. 18 — поч. 19 ст. реалістична школа протиставила простоту і природність виконання, звернення до життєвих колізій, соціального буття людини,

її оточення. Заперечуючи хоч і раціонально-віртуозну, але байдужу імітацію життя, М. С. Щепкін віддавав перевагу артистові, який «влазить у шкуру дійової особи», створює на сцені типові і разом з тим індивідуалізовані характери людей, чиє поводження зумовлене їхньою вдачею, вихованням, сусп. середовищем. Відкидаючи штучну, наспівну декламацію класицизму, М. С. Щепкін утверджував мистецтво актора-реаліста, застерігав від бездумної гри «нутром», вимагав дбайливої роботи над образом, над собою. Творчість М. С. Щепкіна заклала у вітчизн. театрі підвалини теорії та практики реалістич. А. м.

Осн. методом А. м. стали глибоке розкриття психол. та соціальної своєрідності характеру персонажа шляхом внутр. перевтілення актора в образ. Спадкоємцями сценіч. традицій М. С. Щепкіна виступили в рос. театрі О. Є. Мартинов, династія Садовських, Г. М. Федотова, П. А. Стрепетова, М. М. Єрмолова, В. Ф. Комісаржевська, В. М. Давидов, згодом засновники й майстри Моск. худож. театру. На їхньому досвіді створювалася наук. теорія А. м.— *Станіславського система*. На укр. сцені продовжувачами щепкінської реформи виступили К. Т. *Соленик*, Л. І. *Млотковська*, І. Х. *Дрейсіг* — перше покоління укр. профес. акторів. Дальшого розвитку щепкінські традиції набули у творчості корифеїв укр. сцени на грунті реалістич. укр. драматургії. Режисура та А. м. укр. театру корифеїв розкривали закладені в ній соціально-викривальний пафос, риси соціальної типізації побуту і психології, демократизм і народність, широко використовували фольклорну поетичність, етногр. достовірність, синтетизм сценіч. видовища, де живе слово поєднувалося з нар. піснею і танком, елементами ігор та обрядів, атрибутами нар. ужиткового мист-ва. Все це вимагало від актора природного й органічного втілення образів у п'єсах різних стилістич. напрямів — істор.-романтичного («Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Маруся Богуславка» М. Старицького, «Титарівна» М. Кропивницького), соціально-побутового («Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Ой не ходи, Грицю» М. Старицького, «Наймичка» та «Безталанна» І. Карпенка-Карого), соціально-психологічного («Суєта», «Житейське море» І. Карпенка-Карого), народно-ігрового («Пошилися в дурні» М. Кропивницького, «Паливода 18 сторіччя» І. Карпенка-Карого, «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка).

Г. П. Юра в ролі Борулі («Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого).

А. М. Бучма в ролі Джіммі Хіггінса («Джіммі Хіггінс» Е. Сінклера, постановка Леся Курбаса).

В А. м. театру корифеїв поч. періоду ще переважали романтичні, етногр.-фольклорні барви, у наступні роки дедалі виразніше виступали елементи соціально-психол. стилю. Театр корифеїв виховав плеяду видатних актор. індивідуальностей — М. Л. Кропивницького, М. К. Заньковецьку, Г. П. Затиркевич-Карпинську, Л. П. Ліницьку, І. К. Карпенка-Карого, М. К. Садовського, Гн. К. Саксаганського, М. К. Садовську-Барілотті, Г. І. Борисоглібську, Ф. В. Левицького та ін., імена яких «увійшли золотими літерами на скрижалі світового мистецтва» (К. С. Станіславський). А. м. театру корифеїв мало ансамблевий характер, тяжіло до укрупнення характерів, посиленого драматизму й комізму.

Утиски царату гальмували розвиток укр. театру, його драматургії. Митці змушені були замкнутись у колі морально-етичних проблем. Заборонялися п'єси з гостросоціальною та істор. тематикою, а також перекладні. Це значно звужувало мистецьку палітру укр. акторів.

Після революції 1905—07 внаслідок наступу реакції, ідейної та худож. кризи театру А. м. зазнало певного занепаду. Поширилися явища низькопробного розважальництва, обігрування консервативних рис побуту. Лише у *Садовського М. К. театрі* та окремих кращих трупах, коли було знято деякі цензурні обмеження, репертуар поповнився перекладними творами, зокрема з рос. класики, розширилися його жанровий і стилістич. діапазони. Це вимагало вдосконалення А. м., пошуку засобів виразності для розкриття характерів, істор. обставин, змалювання нових для тогочасного укр. театру соціальних верств. Цими рисами відзначалося А. м. представників молодої генерації — І. В. Загорського, Леся Курбаса, О. І. Корольчука, І. О. Мар'яненка, С. Ф. Паньківського, О. Д. Петляш.

А. м. рад. театру, зокрема на Україні, дістало в спадщину прогрес. реалістичні традиції і разом з тим певні його обмеження, негативні тенденції, породжені смугою передреволюц. кризи й занепаду. Під впливом нової дійсності поступово перебудовувалася свідомість акторів, їхнє мист-во переймалося громадян. прагненнями, співзвучними ідеалам революції. На Україні живим втіленням кращих традицій була дальша діяльність передусім корифеїв тогочасного театру. Творчі принципи М. Л. Кропивницького, М. К. Садовського, П. К. Саксаганського продовжували і розвивали на укр. сцені їхні вихованці — Д. А. Гайдамака, М. Д. Дикова, І. Е. Замичковський, Є. П. Зарницька, О. А. Зініна, П. Т. Коваленко, М. П. Литвиненко-Вольгемут, Г. В. Маринич, М. О. Петлішенко, Г. Г. Рафальський, Б. В. Романицький, Л. Р. Сабінін, І. І. Садовський, О.. Л. Суходольський, С. В. Тобілевич, Є. О. Хуторна, Ю. С. Шостаківська. До рад. театр. колективів влилася значна група зх.-укр. акторів, творчість яких характеризувалася універсалізмом, жанровою гнучкістю: Г. І. Бабіївна, А. М. Бучма, М. М. Крушельницький, В. І. Калин, Е. Т. Коханенко, Ф. Л. Лопатинський, С. В. Федорцева. З рос. сцени на українську прийшли Л. М. Гаккебуш, В. А. Любарт, Г. Ю. Мещерська, Р. П. Нещадименко, Є. К. Сидоренко та ін. Проте осн. маса акторів вийшла з численних тодішніх епігонських труп, де переважали примітивізм, сентиментальність і мелодраматизм. Не мала належної підготовки й молодь, яка приходила з поширених у той час драм. гуртків. Лише невелику її частину становили випускники *Музично-драматичної школи Миколи Лисенка*, приватних студій Києва, Харкова, Одеси.

Строкатість складу, різнорідність традицій, відставання театр. освіти утруднювали діяльність нових укр. театрів. Життєво важливим стало завдання організації актор. освіти, підготовки кваліфікованих кадрів. З актор. студії виріс у Києві *«Молодий театр»* на чолі з Лесем Курбасом, який започаткував студійний рух, виховавши першу групу митців — оновлювачів укр. сце-

І. О. Мар'яненко у ролі барона Філіппа («Скупий лицар» О. Пушкіна).

Ю. В. Шумський у ролі Романюка та Н. М. Ужвій у ролі Наталі Ковшик («Калиновий гай» О. Корнійчука).

ни: С. К. Бондарчука, В. С. Василька, Ф. Л. Лопатинського, М. С. Терещенка, Г. П. Юру. Тут з метою виховання багатогранного актора розгорнулися новаторські пошуки в А. м.— від експресіоністичного, символічного до психологічного, народно-майданового, античного і театру барокко. Згодом організовуються десятки студій при театрах, кооперативних орг-ціях. Започатковуються вищі театральні навч. заклади в Києві: *Музично-драматичний інститут імені М. В. Лисенка* (1918), *Драматична консерваторія* (1918), *Академія театральна* (1919), *«Центростудія»* (1921). В А. м. проводився пошук нових виражальних засобів, у т. ч. на грунті конструктивізму, модернізму. Значний вплив на розвиток А. м. України мали режисерська та пед. практика учнів і соратників К. С. Станіславського — О. І. Адашева, В. К. Алексєєва, О. Л. Загарова, І. П. Чужого; пошуки яскравого, святкового театру К. Марджанішвілі, його спроби виховання різнобічного актора, здатного грати в драмі й опері, пантомімі та оперети; робота С. Висоцької, яка майстерно поєднувала досвід студій МХТ з традиціями польс. театру; творчість В. Е. Мейєрхольда та його учнів.

Новоутворені рад. театри прагнули формувати і розвивати, виходячи з власних естетич. програм, самобутні школи актор. майстерності. *Перший театр Української Радянської Республіки* ім. Шевченка на основі репертуару рос. і світової класики розвивав напрям психол. сценіч. мист-ва, домагаючись жанрової й стильової гнучкості актор. виконання. Формувався *Київський український драматичний театр* ім. І. Франка, який об'єднав митців колишніх «Молодого театру» і *Нового львівського театру*, а також акторів ряду ін. укр. труп. Ансамбль франківців, спираючись на репертуар героїчних, соціально-викривальних п'єс, опановував барви піднесені, емоційні.

В акторській майстерні «Центростудії» (згодом Театр імені Г. В. Михайличенка), яку очолював М. С. Терещенко, випробовувалися засоби *агіттеатру*, т. з. мистецтва колективного дійства. У *«Кийдрамте»*, а найбільш виразно — у *«Березолі»*, керівником яких був Лесь Курбас, велися пошуки нових засобів А. м. на основі раціональності, доцільності, тех. досконалості в поєднанні з образним, асоціативним мисленням. Складається оригін. естетична концепція театр. мист-ва, яка дістала назву «мистецького перетворення життя» і включала засоби умовного, метафоричного А. м. Формуванню цих рис сприяв репертуар, що складався з гостроактуальних композицій, переробок новітньої та класич. драматургії. Власні актор. школи мають — театр ім. М. Заньковецької, очолений О. І. Корольчуком та Б. В. Романицьким, який згуртував акторів — прихильників традицій корифеїв; Одес. держдрама (згодом Одес. укр. муз.-драм. театр ім. Жовтневої революції); Харківський Червонозаводський театр (згодом Донец. укр. муз.-драм. театр ім. Артема) та ін. колективи. Склад їх постійно поповнювався випускниками театр. студій, ін-тів та вихованцями самодіяльних гуртків, з яких на професс. сцену прийшли В. М. Добровольський, Д. О. Мілютенко, Н. М. Ужвій, Ю. В. Шумський, В. С. Яременко та ін.

Зростанню А. м. значною мірою сприяли поява в укр. рад. драматургії самобутніх авторів — М. Ірчана, О. Є. Корнійчука, І. А. Кочерги, М. Г. Куліша, І. К. Микитенка, постановки п'єс вітчизн. та світової класики, драматургії республік СРСР.

У роки Великої Вітчизн. війни в укр. А. м. ще більше зміцніли патріотичні, громадян. мотиви. Новим змістом — відтворенням героїчного, бойових і трудових подвигів народу — сповнюється А. м. повоєнного часу. Наприкін. 50 — у 60-х рр. внаслідок розширення тематики, переосмислення режисурою мистецького досвіду, використання засобів узагальненої сценіч. образності пожвавилися й творчі шукання в А. м. За спільної методолог. основи митці різних театрів прагнуть зберегти худож. своєрідність своїх колективів.

Однак протягом двох наступних десятиліть визначилася тенденція до втрати самобутності окремих театрів, уніфікації творчих манер. Поширився один заг. канон для вистав на сучас. тематику; зумовлений вторинністю значної кількості драм. творів, одноманітністю зображуваних ними життєвих ситуацій та схематичністю дійових осіб. Відповідно одноманітність, ілюстративність, зниження критеріїв худож. правди позначилися на А. м. Творчі здобутки припадають переважно на постановки драматургіч. класики.

У сучас. театрі на одній і тій же сцені співіснують різні стильові напрями. Вони вимагають поліфонічності, гнучкості в манері актор. виконання, виходячи при цьому з осн. принципу системи К. С. Станіславського — внутр. виправдання актором сценіч. образу. А. м. сучас. театру характеризується поглибленням інтелектуального, філос. начала, засвоєнням прийомів політ. театру. Ці тенденції тісно пов'язані з процесами, що відбуваються у режисерському мист-ві й драматургії, наближенням їх до життя з його реальними конфліктами і багатогранністю людських характерів.

А. м. в кіно бере початок від гри актора в театрі. Але, на відміну від театру, де завдяки безпосередньому і тривалому спілкуванню з глядачами актор має можливість удосконалювати свою роль, екранний образ втілюється один раз і назавжди. Це зумовлює особливе значення актор. роботи в кіно. Специфічним для гри в кіно є також те, що актор працює як в ансамблі, так і наодинці з кінокамерою, але в обох випадках у відповідності із заг. кінематографіч. засобами (ритм, діалог, пластичне розміщення в просторі, в кадрі та ін.). Ускладнює роботу актора в кіно те, що знімання відбувається покадрово, без якоїсь послідовності в часі, без тривалого розкриття образу. Для збереження цілісності образу від актора вимагається виключно розвинута творча уява, висока майстерність, природність. Необхідність цих важливих якостей зумовлюється й тим, що екран максимально наближає актора до глядача, який помічає і реагує на найтонші психол. нюанси гри. Проблема майстерності кіноактора виникла з народженням кіно в кінці 19 ст. На кожному новому етапі змінювалися характер, зміст, специфіка актор. виконання. В період *«німого» кіно* відсутність звуку, як засобу передачі внутр. стану героя фільму, фотографічна точність зображення обмежували актор. можливості, вимагали від акторів пошуків особливих форм створення образу. Гол. засобами А. м. в німому кіно були виразні жести, посилена міміка, пантоміма, які зображали емоції персонажів фільму. Понад усе цінувалася ефектна зовнішність, вміння носити вишукані туалети, приймати красиві пози. Виробилися певні штампи показу на екрані почуттів, які переносилися з фільму в фільм, що було спричинено також відсутністю змістовних сценаріїв.

М. М. Крушельницький у ролі Падура («Маклена Граса» М. Куліша).

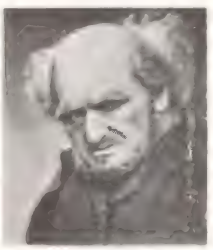

Д. О. Мілютенко в ролі блазня («Король Лір» У. Шекспіра).

М. Ф. Романов у ролі Федора Протасова («Живий труп» Л. Толстого).

В кіно на поч. 20 ст. поширилась система кінозірок, яка на практиці обмежувала майстерність виконавця, зводячи її до тиражування одного вдало знайденого образу. Проте кращим акторам (І. І. Мозжухін, А. Нільсен, Ч. Чаплін) школа німого кіно дала точне відчуття пластичності образу, філігранну техніку артикуляції, руху, жесту й міміки для лаконічного відтворення душевного стану героя. З розвитком кіномистецтва, поглибленням змісту сценаріїв фільмів зросли вимоги й усвідомлення більш широких можливостей А. м. на екрані. Відчутним стало звернення до театру, запозичення досвіду актор. гри, використання реалістич. традицій, методики роботи над роллю.

Від заснування укр. кінематографа в ньому брали участь визначні театр. актори А. М. Бучма, М. К. Заньковецька, І. Е. Замичковський, П. О. Масоха, М. К. Садовський, С. А. Свашенко, С. Й. Шкурат та ін., які принесли в кіномистецтво вміння створювати психол., життєво правдиві образи, високу культуру вико-

нання, мист-во перевтілення, знання заг. законів актор. творчості. Становлення кіноакторського мист-ва йшло через засвоєння театр. традицій і разом з тим прагнуло розвинути свої специфічні засоби виразності, намагалося позбутися традиц. театр. умовностей гри актора.

Після подій жовтня 1917 вперше в рад. ігровому кінематографі образ нової людини було втілено в *агітфільмах* (плакатні образи героїв часто створювали непрофес. виконавці — «типажі»: солдати, командири, політпрацівники Червоної Армії). На поч. 20-х рр. поширилася теорія «типажу», що виникла як реакція на гру акторів дореволюц. кіно, позначену мелодраматизмом, театральністю, удаваністю. «Типажем» могла стати людина з яскравою характерною зовнішністю, завдяки чому передавався зримий образ героя без гри. Зміст «типажу», за С. М. Ейзенштейном, полягав у зображенні фактів і людей у «мінімально обробленому й переробленому вигляді». Нового кінематографіч. актора, відмінного від «типажу», прагнув виховати рос. рад. режисер і теоретик кіно Л. В. Кулешов. Він вважав ідеальним виконавцем актора, який відмінно володіє технікою гри на екрані і якому притаманні природність дій та рухів, точність в емоціях, жестах, бездоганна фізична підготовка. За такими акторами закріпився термін «натурщик». Проте теорія Л. В. Кулешова, в якій все було запрограмовано від початку і до кінця, дещо обмежувала актора, позбавляла можливості імпровізації, живого почуття, відтворення розвитку людських характерів. Видатні рад. режисери В. І. Пудовкін, С. М. Ейзенштейн, О. П. Довженко вбачали перспективи розвитку А. м. в поєднанні природності поведінки актора в кадрі з виразними можливостями *монтажу*.

Естетичні норми А. м. у кінематографі зазнали докорінної еволюції, взаємозбагачення і взаємопроникнення різних стилів і напрямів актор. гри. Від

І. В. Миколайчук у ролі Петра і Б. С. Ступка у ролі Ореста (фільм «Білий птах з чорною ознакою», реж. Ю. Г. Іллєнко, 1972).

Н. М. Ужвій у ролі Олени Костюк (фільм «Райдуга», реж. М. С. Донської, 1943).

«типажу» в кіно прийшла життєвість, вірогідність, зовн. виразність, яскрава характерність. Від «натурщика» — точність у передачі емоцій, жестів, бездоганне володіння пластикою, розуміння природи кінематографа. Від театр. актора — точне і правдиве зображення на екрані людської поведінки і переживань, вміння передавати «життя людського духу». Осмислення заг. об'єктивних законів А. м. викликало необхідність звернутися (один з перших — В. І. Пудовкін) до вивчення і пристосування до потреб кіно системи К. С. Станіславського. На Україні перші кроки в розробці теорії К. С. Станіславського стосовно кіно зробив кінознавець і кінодраматург О. С. Вознесенський. Найповніше це було розвинуто в його теор. праці «Мистецтво екрана» (1924). В кін. 20 — на поч. 30-х рр. сформувалася рад. актор. школа, в основі якої — втілення нар. характерів, сучас. героя у поєднанні з майстерністю виконання.

Початок 30-х рр. ознаменувався виникненням *звукового кіно*, що відкрило широкі перспективи для розвитку кінодраматургії, кінорежисури і вдосконалення А. м. у напрямі внутр. розвитку образу. Подальша еволюція виконавської майстерності привела в 30-х рр. до ще більшого зближення кінематографа з життям, створення типових характерів у типових обставинах. Найяскравіше це виявилось у фільмах «Чапаєв» (Чапаєв — Б. А. Бабочкін; 1934, реж. Г. М. та С. Д. Васильєви), «Щорс» (Щорс — Є. В. Самойлов, Боженко — І. Ф. Скуратов; 1939, реж. О. П. Довженко), «Член уряду» (Олександра Соколова — В. П. Марецька; 1940, реж. Й. Ю. Хейфіц), «Богдан Хмельницький» (Богдан Хмельницький — М. Д. Мордвинов; 1941, реж. І. А. Савченко) та ін.

Розвитку А. м. у 30-х рр. сприяла практика режисерів І. П. Кавалеридзе, О. П. Довженка, І. П. Савченка. Працюючи з акторами, вони спиралися на закони реалістич. мист-ва, прагнучи цілковитої відповідності зовн. малюнка ролі внутр. стану, натуральному звучанню слова. Кіноактор у цей період утвердився як інтерпретатор кінодраматургії і режисерського задуму, як самостійний митець — повноправний учасник творчого процесу.

У роки Великої Вітчизн. війни гол. завданням для всіх кінмитців стала мобілізація духовних сил народу на боротьбу проти фашист. загарбників. Актори намагалися створити образи героїв, які б надихали на бойові подвиги. Характерними рисами А. м. цього періоду були відкрита публіцистичність, висока громадянськість, пристрасність. Етапними в укр. рад. кіно стали самобутні нар. характери: Олена Костюк («Райдуга», 1943, реж. М. С. Донської), Пелагея Часник («Партизани в степах України», 1942, реж. І. А. Савченко; обидві ролі створила Н. М. Ужвій), Тарас Яценко (А. М. Бучма; «Нескорені», 1945, реж. М. С. Донської).

А. м. діалектичне за своєю природою і безперервно еволюціонує. Сучас. роботі акторів у кіно властиві пошуки нових форм і засобів відтворення образу, творче осмислення й розвиток традицій попередніх часів. А. м. притаманні дальша психологізація образів героїв, мотивація їхніх вчинків та способу життя в динаміці. А. м. чутливо відгукнулося на розширення жанрової різноманітності творів, їхньої стилістики, що було відображено у кращих фільмах 60—80-х рр., знятих на кіностудіях республіки. Актори створили галерею образів, позначених дальшим зростанням А. м., відтворенням самобутніх характерів, що розкриваються у багатопланових зв'язках з дійсністю, з епохою. Зокрема, героїчні характери втілили К. П. Степанков (Кирпонос, «На Київському напрямку», 1968, реж. В. Т. Денисенко; Ковпак, «Дума про Ковпака», 1974—76, реж. Т. В. Левчук) та Л. Ф. Биков (капітан Титаренко, «В бій ідуть тільки „старики“», 1974, реж. Л. Биков). Особливого існування в ролі вимагала поетика романтич. фільмів. На екрані з'явився образ загадково-мовчазних героїв, символічних, узагальнених. Школа укр. поетич. кіно дала ряд видатних актор. робіт: К. С. Степанкова (Федір, «Комісари», 1970, реж. М. П. Мащенко; Тугар Вовк, «Захар Беркут», 1972, реж. Л. М. Осика), І. В. Миколайчука (Фабіан, «Вавілон-ХХ», 1980, реж. І. В. Миколайчук; Любомир, «Захар Беркут», 1972, реж. Л. М. Осика; Петро, «Білий птах з чорною ознакою», 1972, реж. Ю. Г. Іллєнко), Л. В. *Кадочникової* (Марічка, «Тіні забутих предків», 1965, реж. С. Й. Параджанов; Пидорка, «Вечір напередодні Івана Купала», 1968; Дана, «Білий птах з чорною ознакою», 1972; обидва — реж. Ю. Г. Іллєнко); Б. М. *Брондукова* (Злодій, «Камінний хрест», 1968; Бурунда, «Захар Беркут», 1972; обидва — реж. Л. М. Осика).

Ідейна, тематична, жанрова, стильова різноманітність сучас. кінематографа, інтенсивний розвиток тех., виражальних, образних засобів кіномистецтва, багатство режисерських індивідуальностей вимагають від сучас. кіно-

актора високої професійності, універсальних здібностей, що забезпечують свободу його внутр. і зовн. перетворень, підвищену чутливість. Див. також *Кіномистецтво, Радіомистецтво, Телевізійне мистецтво.*

Літ.: Вознесенский А. Искусство экрана. Руководство для киноактеров и режиссеров. К., 1924; Пудовкин В. Актер в фильме. Л., 1934; Про мистецтво театру. К., 1954; Бейлин А. Актер в фильме. Л.— М., 1964; Шляхи і проблеми розвитку українського радянського театру. К., 1970; Актер в кино. М., 1976; Советское актерское искусство. 50—70-е годы. М., 1982; Українське акторське мистецтво: традиції і сучасність. К., 1986; Слободян В. Р. Кіноактор і сучасність. К., 1987; Лемешева Л. Г. Профессия: актер. К., 1987.

Ю. М. Бобошко (театр); *В. Р. Слободян* (кіно).

АКУ́СТИКА (від грец. *ἀκουστικός* — слуховий) — вчення про звук; коливання пружних середовищ. Розгалужується на фізичну, фізіологічну, архітектурну, акустику музичну й електроакустику. А. в архітектурі досліджує поширення звукових хвиль у закритих приміщеннях (театр., лекційних, кіноконцертних та ін. залах) і ступінь сприйняття їх слухом людини. Виходячи з розмірів приміщень, їхніх форм та рівня *реверберації*, теор. розрахунками визначають засоби, якими забезпечується різноманітність звукосприймання слухачами і глядачами на кожному місці. В антич. спорудах акустич. ефекту досягали за допомогою підсилювачів звуку — бронз. посудин, розташованих у спец. камерах під місцями для глядачів (слухачів). Для поліпшення тембру і підсилення звуку в храмах Київ. Русі використовували *голосники* (*Софійський собор* у Києві, 1-а пол. 11 ст., та ін.).

А. музична — наука про фізичні закономірності музики у зв'язку з її сприйманням і виконанням. Розділ *музикознавства.*

М. П. Тищенко.

АЛЕАТО́РИКА (від лат. aleatorius — гральний) — різновид композиторської техніки 20 ст., побудований на принципі випадковості відтворення тих чи ін. елементів муз. мови у процесі творчості та виконання; відгалуження *авангардизму* в муз. мистві. Розрізняють А. обмежену, де окремі компоненти муз. тканини підлягають визначеності, точному записові (напр., виконавський склад, звуковисотні та ритмічні орієнтири), і необмежену, що заперечує будь-яку структурну визначеність твору. А. виникла в 50-х рр. у ФРН (К. Штокгаузен) та Франції (П. Булез). Прийоми обмеженої А. дістали широкого застосування у творчості укр. рад. композиторів 60—80-х рр. Першими звернулися до них В. О. Годзяцький, Л. О. Грабовський, А. М. Никодимович, В. В. Сільвестров, з 70-х рр.— більшість композиторів молодого й середнього поколінь, у т. ч. Є. Ф. Станкович, Л. В. Дичко, Ю. Я. Іщенко, В. С. Бібик, В. Д. Зубицький, Я. Р. Верещагін, Г. М. Сасько.

І. Б. Пясковський.

АЛЕВІ́З ФРЯ́ЗІН (Aloisio), Алевіз Новий (кін. 15 — поч. 16 ст.) — італ. архітектор. В 1503 працював у Криму, де почав буд-во *Бахчисарайського ханського палацу.* Зберігся різьблений кам. *портал* («Портал Алевіза») корінфського *ордера*, створений у стилі італ. *Відродження.* В 1504—08 працював у Москві.

Літ.: Эрнст Н. Бахчисарайский ханский дворец и архитектор вел. кн. Ивана III Фрязин Алевиз Новый. Симферополь, 1928, Асеев Ю. Работы Алевиза Нового в Крыму. «Строительство и архитектура», 1959, № 12.

АЛЕГО́РІЯ (грец. *ἀλληγορία* — іносказання) — худож. прийом, що полягає в інакомовному відображенні узагальненого змісту через образи реального життя. На відміну від *символу* А. має лише єдине, фіксоване значення. Вона не вичерпує худож. змісту твору мист-ва, проте надає образові додаткового підтексту, виступаючи, з одного боку, як конкретизація абстрактних понять, а з другого — як певне узагальнення предметних зображень. Найпоширеніший різновид А.— персоніфікація: зображення умовної фігури з одним або кількома *атрибутами*, що пояснюють її зміст. Система усталених атрибутів покликана зумовити асоціацію з абстрагованими ідеями (напр., Життя, Слави, Перемоги, Весни тощо). Ці образи у контексті худож. твору втілено у подобі живих істот (А. Весни — образ вродливої дівчини з квітами або у віночку; А. Миру — фігура з голубом та пальмовою гілкою; А. Перемоги — постать солдата, антич. богині Афіни Паллади чи бога Марса з типовими атрибутами — зброєю, військ. прапорами, трофеями тощо). Інколи А. передається виключно через композицію з характерних атрибутів (особливо в арх-рі — оздоблення фасадів та інтер'єрів споруд, у меморіальних ансамблях). А. споріднена з літ. формами — біблійні сюжети, байки, притчі.

Алегоричні сюжети характерні для мист-ва періодів та напрямів, естетика яких базується на суто раціональних засадах,— *античне мистецтво*, мист-во середньовіччя, *Відродження, бароко, класицизм, маньєризм.* Особливого розвитку А. набула у реліг. (іератичному) мист-ві — театралізованих процесіях, дійствах (див. *Літургійна драма, Міракль, Моралітe, Шкільна драма*). Зокрема, для укр. шкільної драми типовими стали такі алегорич. персонажі, як Милість божа, Гнів божий, Ворожість або Заздрість, Мир, Жорстокість, Рід людський тощо.

В укр. образотвор. мист-ві алегорич. сюжети набули широкої популярності в 17—18 ст., коли нац.-визв. боротьба укр. народу, особливо проти католицизму та уніатства, дала могутній поштовх розвитку нац. культури. Розвивалися полемічна л-ра, видавнича діяльність Острозької,

Алевіз Фрязін. Портал Бахчисарайського ханського палацу. Крим. 1503.

Алегорія. Видавничий знак Львівського братства. 17 ст.

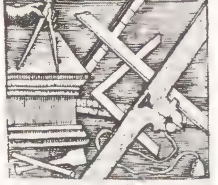

Алегорія. Правило життя. Ілюстрація до «Ифіки іерополітіки...». 18 ст.

Алегорія. А. Шімзер. Надгробок родини Тренклів-Брееріе-Венклів на Личаківському кладовищі у Львові. Вапняк. 1-а пол. 19 ст.

Львів. братської та Києво-Печерської друкарень. Емблемно-символічна сторона худож. мислення, сусп. процесів створила цілу систему образних А. та *емблем*, через які розкривалися ті чи інші філос., моральні, етичні та естетичні ідеї. А. надавалося широкого синкретичного змісту, їхня спрямованість була переважно моралістично-повчальною.

Алегоричні зображення ш. ходять як емблеми у мист-ві *геральдики*, утворивши т. з. категорію «негеральдичних фігур». Це особливо позначилося на видавничих знаках (видавничий знак Івана Федорова у львів. Апостолі, 1574), де було закладено ідею про велике сусп. значення друкарень, а також гербах укр. міст. Практичне застосування алегорич. прийомів розкрив Л. *Баранович* у своєму листі до В. Ясинського (1665—66). Тут докладно описано побудову і зміст задуманого ним титульного аркуша до видання його проповідей, де композиція аркуша в алегорич. плані охоплює весь зміст книги. Особливої популярності набувають алегорич. сюжети та образи в *гравюрі*. Мист-во граверів І. *Щирського*, О. *Тарасевича* і Л. *Тарасевича*, Н. *Зубрицького* та ін. дає низку прикладів пристосування теологічної тематики до актуальних життєвих проблем, а також вираження цих проблем через традиц. алегорич. образи (переважно з антич. та християн. міфології). Алегорич. прийоми широко використовували у патріотичних гравюрах до видань Києво-Печерської друкарні. З'явився новий тип гравюри — великі, на повний аркуш композиції, що в алегорич. формі відображали тогочасні воєнні та політ. події (авантитули «Києво-Печерського патерика», 1661; «Синопсиса», 1680).

Нац.-визв. боротьба спричинила появу циклу апокаліптичних А. Київ. гравер *Прокопій* створив низку апокаліптичних гравюр, поширюваних як народні картини. В алегорич. формі подавалися не тільки богословські догми, філос. положення, моральні принципи, а й цілком конкретні явища та події. Характерний приклад — п'ять малюнків І. Филиповича 1727 з похвального слова архієпископові Єпіфанію, на яких зображено засновників *Харківського колегіуму*. Осн.

джерелом алегорич. іконографії на Україні був філос.-моралістичний твір «Ифіка ієрополітіка...» (1712). Алегорич. сюжети «Ифіки» почерпнуто з антич. історії та міфології, церк. книг і популярних байок. Реальні та фантастичні тварини дано поряд з численними емблемами та персоніфікаціями. Іконографію «Ифіки» широко використовували для *настінних розписів* будинків і церков. Художники надавали цим мотивам спрощених монумент. форм, часом перетворюючи їх на колоритні образи декор.-монумент. мист-ва (настінні розписи будинків Київської академії, парафіяльного в с. Курашівцях Вінн. обл., архієрейського у с. Андруші, тепер у складі Переяслава-Хмельницького, 1753—57).

В алегорич. манері створювали істор. картини та іконописні композиції. До А. охоче звертався у своїх творах Г. С. *Сковорода*. Його книги («Наркісс...», «Абетка, або Буквар світу») сповнені різних алегорич. образів, виразних і пластичних, супроводяться малюнками, можливо, власноручного виконання.

Алегорич. образність, незважаючи на властиву їй штучність і абстрактність, не була осторонь напруженого, сповненого боротьби життя тогочасної України. До творів на істор. тему, вирішених в алегорич. формі, належать картини В. Л. *Боровиковського*, виконані для палацу в Кременчуці з нагоди подорожі Катерини II по Україні; «Сандомирська рокоша» (зберігається в НМІ України), ікони «Софія — премудрість Божая» і «Церква войовнича» із *Софійського собору* в Києві (відомі за описами *Павла Халебського* та малюнками з «*кужбушків*»). Найпопулярнішим серед алегорич. сюжетів *іконопису* було «Недрімане око». Ікони 17—18 ст. типу «Розп'яття з виноградною лозою», «Христос у виноградному точилі», «Христос-виноградар» мали на меті розкривати християн. догмат *євхаристії*, викупну жертву Ісуса Христа. В скульптурі цього періоду алегорич. зображення подано в оздобленні архіт. споруд (роботи *Пінзеля*, С. *Стажевського*, М. *Філевича* на соборі св. Юра у Львові, ратуші в м. Бучачі Терноп. обл. та ін.). Алегорич. сюжети багато представлені в декор.-ужитковому мист-ві (меблі, дзвони, гармати, ювелірні вироби), розписах на військ. знаменах. Зокрема, на 14 прапорах Запорізької Січі чільне місце відведене алегорич. зображенням Мужності, Вірності (між 1769 та 1774).

Алегорія. Фрагмент розпису центрального плафону глядачевого залу Львівського театру опери та балету ім. І. Франка. У центрі — «Танець»; художник З. Розвадовський. Олія. 1897—1900.

Г. І. Нарбут. Алегорія на новий 1916 рік. Акварель, гуаш. 1915. ДРМ. Петербург.

Алегорія. Ф. М. Бриж. Надгробок С. А. Крушельницької на Личаківському кладовищі у Львові. Бронза, граніт, 1980

За розквіту класицизму, *романтизму* та *реалізму* А. залишаються в творах академ. спрямованості. У деяких роботах Т. Г. Шевченка («Великий льох», «Косар», офорт «Казка») А. є одним із засобів худож. узагальнення.

У 19 ст. з розвитком капіталістич. відносин, торгівлі, судноплавства виникають нові форми архіт. споруд — палаци й парки урядовців та великої буржуазії, будинки військ. і торг. установ, банки, монумент. та мемор. пам'ятники. Алегорич. образи в оздобленні цих споруд, у декор. та мемор. скульптурі — переважно з антич. міфології; разом з тим з'являються й образи, народжені вимогами нових сусп. процесів. Водночас було виконано ряд алегорич. композицій з військ. атрибуції (монумент Слави у Полтаві, 1808—11, скульптор Ф. Ф. Щедрін). Зображували орлів та левів — алегорії Могутності та Гідності, різні А. мирного життя — Землеробства, Торгівлі, Достатку (зображення на пам'ятнику А. Е. Рішельє в Одесі, 1823—28, скульптор І. П. Мартос). Оригінальними в тогочасній укр. скульптурі є чотири барельєфи на будинку № 23 по Вірменській вул. у Львові, автор Г. Красуцький. Це побутові сцени з сільс. життя — А. чотирьох пір року. Наприкін. 19 — на поч. 20 ст. особливої популярності алегорич. зображення набувають у декор. скульптурі (оздоблення київ. споруд скульптора Е. *Саля*; внутр. та зовн. оформлення Львів. оперного театру, автори Т. Баронч, А. Л. Попель, Ю. Марковський, П. Війтович, Ю. Белтовський; будинку кол. крайового Галицького сейму, тепер Львів. ун-т ім. Івана Франка; робота С. Трембецького, І. Микульського; фасаду Гол. залізнич. вокзалу Львова, автор П. Війтович та ін.) та мемор. ансамблях (роботи Г. *Вітвера* та А. *Шімзера* на Личаківському кладовищі у Львові). Апокаліптичні, меланхолійні алегорич. образи, спричинені трагізмом 1-ї світової війни, втілено у творах Г. І. Нарбута. Класична А. Смерті — скелет з чорною шаллю, який блукає на землі, косою дістаючи здобич (композиція «1914 рік»); образ сумного старця, напівзруйновані вежі з медальйонами годинників («1916 рік. Хронос»).

Прагнучи збагатити мист-во політ. і філос. змістом, до алегорич. образів звертається укр. рад. театр 20-х рр. У виставах Леся Курбаса це — Прометей («Історичні ілюстрації»), Свобода («Свобода» М. Потшера), Польща («Гайдамаки» за Т. Шевченком), постаті імперіалістич. д-в — Америки, Англії, Франції, царської Росії («Джіммі Хіггінс» за Е. Сінклером); у постановках Б. С. Глаголіна та М. С. Терещенка — Свобода, Рівність, Братерство (драм. сатира «Лілюлі» Р. Ролана). А. використовують і укр. рад. плакатисти 20—30-х рр., шукаючи образ, спроможний передати революц. зміст (напр., О. В. *Хвостенка-Хвостова* «Бережись, Антанта, труд іде»). Набір алегорич. деталей, покликаних новою епохою, запровадили в монумент. мист-во укр. художники (М. Л. Бойчук, І. І. Падалка, Л. Ю. Крамаренко та ін.). Це численні композиції з яблунею — А. Дерева життя, з зображенням машин, їх деталей, серпа, молота, сталевого ковша, звідки ллється розплавлений метал,— А. невичерпної людської енергії.

У сучас. укр. мист-ві образи-алегорії використовують здебільшого в жанрах, що тяжіють до філос. узагальнень, політ. та сатирич. гостроти. У плакаті — різноманітні варіації на тему голуба миру, в монумент. скульптурі — алегорич. уособлення Батьківщини-матері, Воїна-захисника, Робітника і Колгосп-

ниці; в меморіальній — варіації зображень муз і атрибутів (пам'ятники: С. А. Крушельницькій на Личаківському кладовищі у Львові, 1978, скульптор Т. М. Бриж; Б. Р. Гмирі на Байковому кладовищі в Києві, скульптор К. А. Кузнецов, 1979, та ін.). До А. зверталися у численних картинах нар. майстрині декор. розпису К. В. *Білокур*, М. О. *Приймаченко* та ін.

Алегорич. уособлення в укр. театрі використано, зокрема, в постановках Київ. Молодіжного театру В. О. Шулаковим у п'єсі «Маленька футбольна команда» Ю. М. Щербака (А. Генерала Пентагону, Музи), інсценізації «Слова о полку Ігоревім» (А. Кари, Жалю), у п'єсах М. О. Стельмаха (образи Тополі, Чорта, Соняшника) та ін.

А. використовується і в кіномистецтві. У фільмах укр. кінематографістів («Вавілон-ХХ», реж. І. В. Миколайчук; «Чорна курка, або Підземні жителі», реж. В. С. Гресь; «Бумбараш», реж. М. Г. Рошеєв) такі споконвічні поняття, як любов, життя і смерть наповнюються метафоричним змістом, численними А. та символами. Див. також *Символ, Міфологічні сюжети* в мистецтві.

Літ.: Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. М., 1976; Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

О. В. Замостьян.

АЛЕЙНИКОВ Петро Мартинович [29.VI (12.VII) 1914, с. Кривель, тепер Шкловського р-ну Могильов. обл.— 9.VI 1965, Москва] — рос. кіноактор. Закінчив 1935 Ін-т сценічних мист-в у Ленінграді (майстерня С. А. Герасимова). З 1932 знімався в кіно. Герої А. відзначалися простотою і природністю, життєлюбством, оптимізмом. Зіграв ряд ролей у картинах, знятих на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка: Савка («Трактористи», 1939, реж. І. О. *Пир'єв*), студент-винахідник Вася («Шуми — містечко»), Ковтунов («П'ятий океан», обидва — 1940), Гайворон («Олександр Пархоменко», 1942), Ваня Курський («Велике життя», 1-а серія — 1940, 2-а — 1958; реж. Л. Д. *Луков*).

Літ.: Петр Алейников. М., 1967.

АЛЕКСА́НДРОВ Борис Олександрович [22.VII (4.VIII) 1905, м. Бологое, тепер Твер. обл.] — рос. композитор і диригент, нар. арт. СРСР з 1958, Герой Соц. Праці (1975), генерал-майор. Син О. В. *Александрова*. Закінчив 1929 Моск. консерваторію (клас композиції Р. М. *Глієра*). 1946—86 — начальник і худож. керівник *Ансамблю пісні і танцю Радянської Армії*. Оперети «Весілля в Малинівці» (1937), «Кому посміхаються зорі» за п'єсою О. Корнійчука «В степах України» (1972, Одес. театр муз. комедії) насичені укр. нар.-пісенними інтонаціями. А. належать обробки нар. пісень, у т. ч. укр. («Ой видно село», «Чуєш, брате мій»),

Алегорія. І. П. Мартос. Рельєф «Торгівля» на пам'ятнику А. Е. Рішельє в Одесі. Бронза. 1823—28.

Б. О. Александров.

О. В. Александров.

симф., камерно-інструм. та ін. твори. Ленінська премія, 1978. Держ. премія СРСР, 1950.

Л. З. Мазепа.

АЛЕКСА́НДРОВ Володимир Степанович [20.VI (2.VII) 1825, с. Бугаївка, тепер Ізюмського р-ну Харків. обл.— 29.XII 1893 (10.I 1894), Харків] — укр. письменник. Батько Л. В. *Александрової*. Закінчив 1853 Харків. ун-т. Опублікував «Народний пісенник з найкращих українських пісень, які найчастіше співаються з нотами особно» (1887). Автор тексту оперет «За Немань іду» (1872, на тему визв. боротьби укр. народу 1648—54 під керівництвом Б. Хмельницького) і «Не ходи, Грицю, на вечорниці» (1873; поставлена у трупі М. М. Кропивницького 1882); згодом їх переробив на драм. твори М. П. *Старицький*. Окремі поезії А. («Я бачив, як вітер березку зломив» на муз. А. Рубінштейна, «Ти несись, мій спів, з мольбою», «Пісня про гарбуза» та ін.) стали основою популярних нар. пісень.

М. Г. Лабінський.

АЛЕКСА́НДРОВ Григорій Семенович (30.IX 1904, Полтава — 20. VIII 1990, Київ) — укр. кінооператор, з. діяч мист. УРСР з 1988. У 1927 закінчив Одес. технікум кінематографії. Працював на Ялтинській та Одес. кіностудіях ВУФКУ. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 був оператором фронтових груп Центр. студії документ. фільмів, зняв фільми: «В небі Покришкін», «Берлін», «Визволення Праги», фронтові сюжети для кіножурналу «Новини дня» (1943—45). Працював 1945—50 на Київ. кіностудії худож. фільмів, 1953—65 — на студії «Київнаукфільм», 1965—72 — у Виробничо-творчому об'єднанні «Центрнаукфільм» (Київ. філіал). Зняв художні фільми: «Рейд» (1932), «Червона хустина» (1934, у співавт.), «Сорочинський ярмарок» (1939, у співавт., перший укр. кольоровий фільм), «Голубі дороги» (1947); хронікально-документальні фільми: «Єшал-Ада» («Зелений острів», 1927), «Світлий шлях» (1928), «Шевченково» (1935), «Визволення» (1940, у співавт., реж. О. П. *Довженко*); науково-популярні, де виступив також автором сценарію і режисером: «Важка операція» (1957), «І потече Дніпро за Перекоп» (1962), «Весна у Києві» (1965) та ін.

О. Б. Парфенюк.

АЛЕКСА́НДРОВ Дмитро Олександрович [?—26.X (8.XI) 1915, Кунцево, тепер у складі Москви] — рос. режисер. В 1895—1910 працював у Харкові (трупи О. М. *Дюкової*, О. О. Лінтварьова та ін.). Один з перших на Україні здійснив вистави за п'єсами А. Чехова «Чайка» (1896, для свого бенефісу), «Дядя Ваня» (1898), «Три сестри» (1901), «Вишневий сад» (1904).

Тв.: Мысли о сценическом искусстве. «Театр и искусство», 1901, № 20—24, 27.

О. В. Попов.

АЛЕКСА́НДРОВ Микола Олександрович (псевд.— Микола Олександренко, Николай Аров; 1840, Ставрополь — 1907, Петербург) — укр. та рос. письменник, літ. і худож. критик, етнограф, редактор, видавець. Навчався у 1-й Київ. гімназії, Моск. і Петерб. ун-тах. Мав тісні творчі контакти з діячами укр. л-ри та мист-ва Б. Д. *Грінченком*, М. Л. *Кропивницьким* та ін. У 60-х рр. виступав із статтями, рецензіями, худож. творами в петерб. журналах «Современник», «Якорь», «Дело», вів критичний відділ в «Женском вестнике» (Петербург), де надрукував статтю про Т. Г. Шевченка з приводу видання «Кобзаря» 1867 — «Недомовки про народного поета» (1867, № 8). Заснував 1881 в Петербурзі «*Художественный журнал*», де вмістив статті про творчість рос. і укр. художників. Надрукував спогади про відвідування в Каневі могили Т. Г. Шевченка. Інсценізував 1900 поему І. П. Котляревського «Енеїда».

Літ.: Лобас П. Невідомий лист М. Кропивницького. «Український театр», 1977, № 6.

П. О. Лобас.

АЛЕКСА́НДРОВ Олександр Васильович [1 (13).IV 1883, с. Плахіно, тепер Захаровського р-ну Рязан. обл.— 8.VII 1946, Берлін, похований у Москві] — рос. композитор, педагог і хоровий диригент, нар. арт. СРСР з 1937, доктор мистецтвознавства з 1940, генерал-майор. Закінчив Моск. консерваторію (1913 — по класу композиції, 1916 — по класу співу), з 1918 — її викладач (з 1922 — професор). 1928 А. створив і очолив Ансамбль пісні і танцю Радянської Армії (тепер його імені). Автор музики Держ. гімну СРСР (1943), пісні «Священна війна» (1941). А. належать обробка «*Заповіту*» Т. Шевченка — Г. Гладкого (1938) для чол. хору а капела та «Поема про Україну» («Шепчу шевченковские строки...», сл. О. Количова, 1943) для соліста і хору з оркестром, в якій використано мелодію широко відомої пісні «Реве та стогне Дніпр широкий» Д. Крижанівського, обробки укр. нар. пісень «Сусідка», «Розпрягайте, хлопці, коні», «Ой хмелю».

Літ.: Поляновский Г. А. Александр Васильевич Александров. М., 1983.

АЛЕКСА́НДРОВ Петро Олександрович [15 (26).VI 1794—?] — рос. живописець і літограф. Навчався 1802—15 в петерб. АМ. Писав акварелі та літографії. Серед них — «Вид руїн Золотих воріт у Києві» з малюнка 1651, виконаного невідомим художником.

Літ.: Сидоров А. А. Рисунок старых русских мастеров. М., 1956.

Л. І. Саприкіна.

АЛЕКСА́НДРОВА Людмила Володимирівна (Пантелеймонова; ?—?) — укр. композитор і громад. діяч 19 — поч. 20 ст. Дочка В. С. *Александрова*. У 50-х рр. навчалася у Варшав. консерваторії. Разом з батьком здійснювала муз. оформлення постановок його п'єс, оперет, зокрема «За Немань іду», «Не ходи, Грицю, на вечорниці». Автор відомих пісень-романсів «Дивлюсь я на

небо» (сл. М. М. Петренка), «Повій, вітре, на Вкраїну» (сл. С. В. Руданського), вперше надрукованих у зб. «Народний пісенник з найкращих українських пісень», упорядкованого В. С. Александровим (1887). Їх аранжування для голосу і фп. здійснив В. І. *Заремба*. Працювала у Харкові на ниві нар. освіти. Останні роки її життя минули на Донщині.

Т. П. Булат.

АЛЕКСА́НДРОВА-ДУБРО́ВІНА Любов Олександрівна [1839 — 21.VI (4.VII) 1915] — рос. актриса. Сценічну діяльність почала 1852 у Харкові в *Дюкової О. М. трупі*. Понад 50 років працювала в театрах Харкова, Казані, Саратова та ін. міст (16 років — у Харків. антрепризі М. М. *Бородая*). Виконувала драм., комедійні, побутові ролі жінок із сильним і владним характером. Серед них: Мурзавецька («Вовки і вівці» О. Островського), королева Єлизавета («Марія Стюарт» Ф. Шіллера), княгиня («Чародійка» І. Шпажинського).

М. Г. Лабінський.

АЛЕКСАНДРО́ВИЧ Іван (? — між 1685 і 1693) — укр. художник. У 1685 був одним із керівників Львів. цеху малярів.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

АЛЕКСАНДРО́ВИЧ (Александрін) Станіслав (поч. 80-х рр. 16 ст., Кромолов, тепер Польща — не раніше 1648, Львів) — укр. живописець. Учень і зять П. *Доношовича*. Виконував вівтар костьолу св. Марії Магдалини у Львові (1616), корогви для храму бернардинців (там же) та костьолу в м. Калуші (тепер Івано-Фр. обл.); обидві — 1635.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

В. С. Александрович.

АЛЕКСА́НДРОВ-КОЛЮПА́НОВ Олександр Петрович (?—31.VII 1913, Красноводськ, тепер місто в Туркменістані) — рос. антрепренер. В 1873 у його трупі в Харкові М. Л. *Кропивницький* поставив свою драму «Дай серцю волю, заведе в неволю». А.-К. працював у театрах понад 40 років.

Є. С. Хлібцевич.

АЛЕКСАНДРО́ВСЬКА Лариса Помпеївна [2 (15).II 1904, Мінськ — 23.V 1980, там же] — білорус. співачка (сопрано) і режисер, нар. арт. СРСР з 1940. Навчалася 1930—33 у Держ. студії опери та балету в Мінську. Учениця А. П. *Боначича*. 1933—51 — солістка, 1951—60 — гол. режисер Білорус. театру опери та балету, на сцені якого здійснила 1951 постановку опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм», де виконувала партії Оксани і Одарки.

АЛЕКСАНДРО́ВСЬКИЙ Ізмаїл Володимирович (псевд.— Из. Алський; 50-і рр. 19 ст.— 20-і рр. 20 ст.) — рос. театр. критик. Жив і працював на Україні. В 70-х рр. 19 ст. публікував статті й рецензії на мистецькі теми в петерб. газ. «Новости», пізніше співробітничав у київ. і одес. періодичних виданнях, зокрема в «*Одесском листке*». Автор архіт.-мистецького нарису «Собор св. Володимира в Києві», що мав чотири видання (1896—98). Був членом Київ. літ.-артистичного т-ва, на зібраннях якого виступав з доповідями про творчий шлях відомих майстрів вітчизн. сцени. Одну з них — «Актор Т. О. Чужбинов» — видано 1899 в Києві. Того ж року ін. доповідь «Актор (М. П. Рощин-Інсаров)» надруковано в петерб. «Биржевых ведомостях». Ці матеріали з додатком нарису про актора І. П. Киселевського увійшли до «*Иллюстрированного сборника Киевского литературно-артистического общества*» (1900). Випустив 1910 нарис про життя і сценіч. діяльність О. Є. Мартинова. 1918 в київ. журн. «*Театральная жизнь*» (№ 29) в статті «Український театр» аналізував «Розбійників» Ф. Шіллера в постановці П. К. Саксаганського. У фондах Держ. музею театр., муз. та кіномистецтва України зберігається відгук А. про режисерську діяльність Леся Курбаса в «*Молодому театрі*».

Г. Д. Зленко.

АЛЕКСЄ́ЄВ Володимир Сергійович [30.X (11.XI) 1861, Москва — 8.II 1939, там же] — рос. режисер, засл. арт. РРФСР з 1935. Брат К. С. *Станіславського*. Був муз. керівником, режисером і художником Алексєєвського гуртка, оперної студії, оперного театру ім. К. С. Станіславського, викладав ритміку на основі *Станіславського системи* (Москва). В 1914—17 працював у Харкові в трупі М. М. Синельникова, драм. студії П. І. Ільїна, Новому театрі-студії, де брав участь у здійсненні вистав «Роза і хрест» О. Блока, «Плач Рахілі» В. Крашельникова. Серед учнів — І. Я. *Юхименко*.

В. В. Голота.

АЛЕКСЄ́ЄВ Микола Васильович [7(19).III 1894, м. Моршанськ, тепер Тамбов. обл.— 2.I 1934, Ленінград] — укр. і рос. книжковий графік. Навчався в Київ. худож. уч-щі (1912—17) у Ф. Г. *Кричевського* та петерб. АМ (1917—18). У 1918—22 жив у Києві, працював у галузі книжкової (зокрема, дит. книжка) та пром. графіки. Автор численних обкладинок для вид-в «Книгоспілка», «Слово», «Сорабкоп», створених під впливом Г. І. Нарбута й Д. І. Митрохіна, до збірок М. Рильського «Синя далечінь» (1922), Д. Ревуцького «Золоті ключі» (1926), «Шевченківського збірника» (1924), книг С. Васильченка, Ю. Яновського, О. Досвітнього, О. Пушкіна, журн. «*Життя й революція*». Переїхав до Ленінграда, де працював у галузі *ксилографії*.

Літ.: Голлербах Е. Графіка М. В. Алексєєва. «Бібліологічні вісті», 1927, № 4; Н. В. Алексеев. Сборник статей памяти художника. [М.— Л.], 1936.

С. І. Білокінь.

АЛЕКСЄ́ЄВ Микола Якович (1747—?) — рос. архітектор кін. 18 ст. Закінчив 1766 петерб. АМ. Працював у Кременчуку. З 1777 спільно з військ. інж. О. Афанасьєвим проектував і керував буд-вом Катеринослава (першого; при злитті річок Самари і Кільчені). У зв'язку з перенесенням 1784 буд-ва центру намісництва на правий берег Дніпра (сучас. Дніпропетровськ) у Катеринославі (першому) роботи припинилися.

Літ.: Днепропетровску 200 лет. 1776—1976. Сборник документов и материалов. К., 1976.

О. І. Тищенко.

АЛЕКСЄ́ЄВ Михайло Павлович [24.V (5.VI) 1896, Київ — 19.IX 1981, Ленінград] — рос. і укр. літературознавець та мистецтвознавець, акад. АН СРСР з 1958, почес. доктор Оксфордського, Паризького (Сорбонна), Бордоського, Ростокського, Будапешт. ун-тів. Навчався 1907—14 у приват. київ. гімназії В. П. Науменка (де товаришував з М. Т. Рильським), паралельно відвідував Київ. муз.-драм. школу М. К. *Лесневич-Носової* по класу фп. й композиції, замолоду створив фп. сонату, кілька романсів, муз. до драми Р. Тагора «Чітра». В 1912 А. відшукав рукопис статуту *Київського музикантського цеху* (1728). Закінчив 1918 Київ. ун-т (1919—20 — його викладач). 1916—19 — член т-в друзів музики, дослідників мист-ва, історико-літературного при ун-ті. Викладав 1918 у *Драматичній консерваторії* та 1919 в *Академії театральній* історію театру і музики, працював у репертуарному відділі *ВУТЕКОМу* (1919, всі — у Києві). В 1920—22 — архівіст Одес. обл. архіву, 1920—27 — член Одес. бібліогр. т-ва, консультант-бібліограф, зав. бібліогр. відділом Одес. публіч. б-ки. В цей час читав лекції з історії мист-в у Одес. вищому худож. уч-щі. З 1927 — професор Іркут., з 1932 — Ленінгр. ун-тів. Очолював сектор взаємозв'язків рос. і зарубіж. л-р Ін-ту л-ри АН СРСР (Пушкінський дім), з 1959 — голова Пушкінської комісії АН СРСР.

Фахівець з історії рос., зх.-європ. та слов'ян. л-р. Осн. праці присвячено вивченню світового значення О. С. Пушкіна, М. В. Гоголя, М. Г. Чернишевського. За редакцією А. вийшло академ. видання творів І. С. Тургенєва. Перші виступи А. на муз. і театр. теми — статті про С. В. Рахманінова, І. Ф. Стравинського, О. М. Скрябіна, К. Дебюссі; «„Петрушка" на Київській сцені», «„Золотий півник" М. О. Римського-Корсакова в Київському міському театрі», статті про народний театр, опубл. 1916—18 в київ. періодиці («*Киевский театральный курьер*», «*Театральная жизнь*», «Театральный бюллетень»). У Києві було видано праці А. «І. С. Тургенєв і музика» (1918), «Бераже і французька пісня» (1933). В альманасі «Посев» (Одеса, 1921) вміщено його біогр. нарис про М. С. *Березовського*. А. досліджував історію музики в Росії 18—19 ст., склав бібліогр. покажчики л-ри про Л. Бетховена та

І. Александрович. Портрет Романа Сангушка. Олія. 17 ст. Львівська КГ.

Л. П. Александровська.

М. В. Алексєєв. Обкладинка до роману Ю. І. Яновського «Кров землі». 1927.

Ф. Шуберта, яким присвятив і окремі праці «Російські зустрічі й зв'язки Бетховена» (1927) та «Перші зустрічі з Шубертом» (1928). Автор досліджень з історії рос. («Драма Гоголя з англосаксонської історії», 1936; «Борис Годунов і Дм. Самозванець в західноєвропейській драмі», 1936) і зарубіж. драматургії (Р. Б. Шерідан, Г. Філдінг, Д. Свіфт) та ін. Видав кілька праць про драматургію О. М. Островського, зокрема «Заборона „Грозы" в Одесі», «Островський в Одесі» (обидві — 1923), «Пейзаж у творчості Островського» (1930). В 1921 опублікував також працю «Про драматичні досліди Достоєвського». М. Т. Рильський 1918 присвятив А. вірш «В глибокому затоні...»

Літ.: Финашина Г. Н. Михаил Павлович Алексеев [Биобиблиография]. М., 1972.

М. А. Шудря.

М. П. Алексєєв.

АЛЕКСЄЄВ Олександр Васильович (10.III 1938, село Бельково Хвойнинського р-ну Новгород. обл.) — рос. і укр. диригент, засл. діяч мист. РРФСР з 1978. Брат Ю. В. *Алексєєва.* Закінчив Ленінгр. консерваторію (1962 — клас хорового диригування, 1966 — клас оперно-симф. диригування). З 1984 — гол. диригент симф. оркестру Харків. філармонії, доцент Харків. консерваторії.

О. І. Чепалов.

Д. О. Алексідзе.

АЛЕКСЄЄВ Олексій Григорович [справж.— Лівшиць; 4(16).VII 1887 — грудень 1985, Москва] — рос. артист естради і режисер. Один із засновників естрад. жанру — *конферансу.* Закінчив юрид. ф-т Київ. ун-ту. Творчу діяльність почав 1909 в Одесі. Як актор, конферансьє, режисер працював у театрах Києва та Одеси — Бі-ба-бо (1909—13), «*Зеленый попугай*» (1911—12), «*Интимний театр*» (1917), «Гротеск» (1917—18), у Моск. театрі сатири і Моск. театрі оперети (1924—28). Акторська маска А.— петерб. денді (стримана, холоднувата манера спілкування з глядачами) — стала певною мірою емблемою театру «Гротеск». Серед ролей у власних постановках: Вірзинколь («Сан-Сусі в Царевококшайську»), провізор-конферансьє («Благодійний концерт у Крутогорську»); вистава — «Одруження» за М. Гоголем. Автор комедій і лібретто до оперет, зокрема «Людовик ...надцятий» (муз. Ю. С. Сахновського).

Т. В. Катасонова.

АЛЕКСЄЄВ Федір Якович [1753 або 1755, Петербург — 11(23).XI 1824, там же] — рос. живописець. Навчався 1766—73 в петерб. АМ, її академік з 1794, 1803—24 — її викладач. Один з основоположників жанру міськ. пейзажу у вітчизн. живопису. Твори присвячено переважно Петербургові. За матеріалами, зібраними під час поїздки на Україну і в Крим (1795), написав картини: «Вид м. Миколаєва» (1799, до 1830 — в ДРМ, тепер — у ДТГ), «Вид Бахчисарая» (ДРМ), «Міська площа в Херсоні» (акв., ДТГ), «Вид Херсона» (Херсон. краєзнав. музей) та ін. Зробив також ескізи проектів майбутніх площ у Полтаві (1808).

Літ.: Федоров-Давыдов А. Федор Яковлевич Алексеев. М., 1955; Андросова М. И. Федор Алексеев. Л., 1979.

Л. І. Саприкіна.

АЛЕКСЄЄВ Юрій Васильович (29.IV 1936, с. Бельково Хвойнинського р-ну Новгородської обл.) — укр. диригент, засл. діяч мист. УРСР з 1984. Брат О. В. *Алексєєва.* Закінчив 1963 Уральську. консерваторію (Свердловськ). З 1968 — гол. диригент оркестру Криворіз. рос. музд рам. театру. Вистави: «Вільний вітер» І. Дунаєвського (1969), «Королева чардашу» І. Кальмана (1974), «Холопка» М. Стрельникова (1975), «Моя чарівна леді» Ф. Лоу (1978), «Летюча миша» Й. Штрауса (1980), «Весела вдова» Ф. Легара (1981).

АЛЕКСЄЄВА-МЄСХІЄВА Варвара Володимирівна [справж.— Алексі-Месхішвілі; 1(12).II 1898, Тбілісі — ?] — рос. актриса, засл. арт. Груз. РСР з 1943. Дочка нар. арт. Груз. РСР В. С. Алексі-Месхішвілі. Закінчила 1916 драм. курси у Москві. В 1918—20 працювала у Києві — в «*Соловцов театрі*, Другому театрі Укр. Рад. Республіки ім. Леніна, запрошувалася на окремі вистави до театрів «Летюча миша», «Інтимний», «Жар-птиця». 1920—21 — актриса трупи М. М. Синельникова у Харкові. Тут під керівництвом О. І. *Білецького* А.-М. підготувала програми літ. вечорів «Пушкін», «Російський романтизм», «Символісти», «Сучасна поезія», з якими виступала в Харкові та Москві. Згодом працювала в театрах Москви і Тбілісі. На Україні зіграла ролі: Аня («Вишневий сад» А. Чехова), Ліза («Лихо з розуму» О. Грибоєдова), Наташа («На дні» М. Горького), Розі («Бій метеликів» Г. Зудермана), Жуанна («Дон Хіль» Тірсо де Моліни). Знімалась в німому кіно.

Г. В. Довбищенко.

Ф. Я. Алексєєв. Вид Херсона. Олія. 1797 — 1801. Херсонський ХМ.

АЛЕКСЄЄВА-ЮНЄВИЧ Марія Павлівна (1848—1922, Київ) — укр. та рос. співачка (сопрано) і педагог. Співала на сцені Великого театру в Москві. 1886—87 — солістка Київ. рос. опери, 1886—1913 — викладач Київ. муз. учща РМТ, 1913—16 — професор Київ. консерваторії. Партії: Антоніда («Іван Сусанін» М. Глинки), Джоконда («Джоконда» А. Понкіеллі). Серед учнів — М. І. *Литвиненко-Вольгемут.*

Літ.: Чечотт В. Двадцатипятилетие Киевской русской оперы (1867—1892 гг.). К., 1893; Михайлова Т. Виховання співаків у Київській консерваторії. К., 1970.

М. І. Кузьмін.

АЛЕКСЄЄНКО Ренета Іванівна (2.II 1923, Київ) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1977. Закінчила 1949 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс Л. М. *Гаккебуш*, С. М. *Ткаченка*). Працювала в Львів. обл. ім. Я. Галана (1949—50, м. Дрогобич), Запоріз. ім. М. О. Щорса (1951—54), Полтав. ім. М. В. Гоголя (1954—85) укр. муз.-драм. театрах; з 1985 — у Київ. театрі оперети. Ролі: Зоя Жмут («Вовчиха» за О. Кобилянською), Уляна («Дикий Ангел» О. Коломійця), Мадам Енно («На світанку» О. Сандлера та Г. Плоткіна), Акулина («Влада темряви» Л. Толстого), Дульська («Мораль пані Дульської» Г. Запольської).

О. В. Вдовенко.

АЛЄКСІДЗЕ Дмитро Олександрович [23.II (8.III) 1910, Тбілісі — 5.XII 1984, там же] — груз. і рос. режисер, нар. арт. СРСР з 1976. Закінчив 1934 ДІТМ ім. А. В. Луначарського. Працював у театрах ім. Ш. Руставелі (1936—64), ім. К. Марджанішвілі (1971—84) в Тбілісі. В 1964—70 — у театрах Києва, де поставив п'єси: «День народження Терези» Г. Мдівані (1962), «Антігона» Софокла (1965), «Патетична соната» М. Куліша (1965), «Пам'ять серця» О. Корнійчука (1969; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1971), «Камінь русина» О. Коломійця (1982), всі — в укр. драм. театрі ім. І. Франка; «Шлюб за конкурсом» К. Гольдоні (1967), «Розлом» Б. Лавреньова (1967), обидва — в рос. драм. театрі ім. Лесі Українки; «Отелло» Д. Верді (1966) — в театрі опери та балету. З 1939 вів пед. роботу (з 1968 — професор Київ. ін-ту театр. мист-ва).

Ю. М. Бобошко.

АЛЕМА́НДА (від франц. allemande — німецька) — танець, що виник у 16 ст. в Англії та поширився у Зх. Європі в 16—18 ст.; жанр інструм. *мініатюри.* Муз. розмір парний (2/4, 4/4), темп помірний; для А. характерна наспівна, «заокруглена» мелод. лінія. В музиці зх.-європ. *барокко* А. стає першою частиною старовинної інструм. *сюїти.* В укр. мист-ві до жанру А. зверталися М. В. Лисенко, В. С. Косенко («11 етюдів у формі старовинних танців» для фп.), Є. О. Юцевич («Сюїта в старовинному стилі» для фп.), І. Н. Шамо («Класична сюїта» для фп.), М. М. *Скорик* (сюїта для струнного оркестру), Я. Р. Верещагін («Маленька класична сюїта» для фп. або клавесина) та ін.

Т. Ю. Філенко.

АЛЕ́МБЕК Фрідріх (?—?) — львів. золотар 17 ст. Навчався цього ремесла у Львові, з 1615 — в Англії. До Львова повернувся 1622. Працював у Белзі та ін. містах.

Г. В. Савчук.

АЛЕ́ППСЬКИЙ Павло (бл. 1627—1669) — православ. церк. діяч, мандрівник і письменник з Сірії. Див. *Павло Халебський.*

АЛЕ́ШКО Марія Іванівна [1(13). IV 1882, Харків — 22.XII 1952, Тбілісі] — укр. співачка (сопрано). Закінчила 1905 Київ. муз. уч-ще РМТ (клас М. А. *Петца*). 1905—11 — солістка Харків. рос. опери, 1911—27 — Тбіліс. оперного театру. Гастролювала в Петербурзі, Кишеневі, Одесі, Вільно та ін. містах. Партії: Наташа («Русалка» О. Даргомижського), Татьяна («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Аїда (однойм. опера Дж. Верді) та ін.

Літ.: Новый летний театр. «Театр и искусство», 1906, № 22, 25.

М. І. Кузьмін.

АЛЕ́Я (франц. allée, від aller — іти) — дорога, пішохідна або проїзна, в парку чи саду, обабіч обсаджена деревами, іноді в поєднанні з чагарниками, декоративною (парк «*Софіївка*» в Умані, 1796—1801) та мемор. (алея Героїв у Чернігові, 1970—82) скульптурою; *павільйонами* та *фонтанами* (парк «*Олександрія*» в м. Білій Церкві, 1793 — 19 ст.). Типи А.: прямі (в *регулярних парках*), криволінійні (у регулярних і *пейзажних парках*). Розрізняють А. дворядні й багаторядні, одноярусні й багатоярусні, аркові *(перголи)*. Див. також *Бульвар.*

АЛІГЕ́Р Маргарита Йосипівна [24.IX (7.X) 1915, Одеса — 1.VIII 1992, Москва] — російська поетеса. Поема «Зоя» (1942; Державна премія СРСР, 1943), у сценіч. варіанті — «Казка про правду», здобула втілення в театрах ряду міст України. Переклала драму Лесі Українки «Камінний господар» (1971 — Літній театр у Москві та Воронезький драм. театр ім. О. В. Кольцова). Вірш «Кінець дня» (1940) присвячено О. П. Довженкові.

М. Г. Лабінський.

Меморіальна дошка Алімпію. Бронза. 1982. Скульптор Ю. К. Скобликова, арх. Т. Г. Довженко. Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

У. Аллан. Вид Левового гроту. Ілюстрація до поеми С. Трембецького «Софіївка».

Алея на Володимирській гірці у Києві.

АЛІКОВ Юрій Іванович (4.X 1934, м. Ульяновськ) — укр. сценарист. Закінчив 1957 Київ. ун-т. З 1959 (з перервою) працює на Київ. студії наук.-поп. фільмів, 1979—88 — гол. редактор. Автор сценаріїв наук.-популяр. фільмів: «Мова тварин» (1967, ряд нагород на міжнар. та всесоюз. кінофестивалях; медаль ім. М. В. Ломоносова 1-го ступеня АН СРСР, 1972), «Чи думають тварини» (1970; обидва — Держ. премія СРСР, 1972), «Я та інші» (1971), «Селекційний центр у Миронівці» (1980), «...Та щастя в особистому житті» (1980, повнометраж., «Центрнаукфільм»); мультиплікац. «Острів скарбів» (1987, спільно з Д. Я. Черкаським); автор і співавтор сценаріїв ряду худож. телефільмів, зокрема «Люди і дельфіни» (1982, три серії).

АЛІ́МПІЙ (Аліпій, Олімпій; бл. 1050 — 17.VIII 1114, Київ) — давньорус. живописець та золотар. За даними «*Києво-Печерського патерика*», з 1084 навчався у візант. майстрів, які оздоблювали *Успенський собор* Києво-Печерського монастиря; спільно з ними виконував мозаїчні роботи. Ймовірно, у *Лаврській іконописній майстерні* створив ікони для домової церкви невід. особи, ікону Богоматері (її Володимир Мономах перевіз до Ростова, тепер — у ДТГ) та ін. Поховано А. у *Ближніх печерах* Києво-Печерської лаври. На уцілілій частині стіни Успенського собору Лаври 1982 встановлено мемор. дошку А. (бронза, барельєфний портрет, скульптор Ю. К. Скобликова, арх. Т. Г. Довженко).

Літ.: Успенский М., Успенский В. Заметки о древнерусском иконописании. Известные иконописцы и их произведения. І. Св. Алимпий и П. А. Рублев. СПБ, 1901

АЛІ́МПІЙ (?—1755, Київ) — укр. іконописець. Працював у Києво-Печерській лаврі.

АЛІ́ПІЙ (Галик; бл. 1685, м. Богуслав, тепер Київ. обл.— 1763, Київ) — укр. живописець і гравер. Див. *Галик* Алімпій.

АЛІ́СОВ Михайло Олександрович [30.IV (12.V) 1859, Харків — після 1930, Ялта] — укр. художник-пейзажист. Навчався 1887—89 у петерб. АМ у Ю. Ю. Клевера. Працював у Феодосії під керівництвом І. К. *Айвазовського*. Жив у Харкові та Криму. Пейзажі А. відтворюють природу Прибалтики («Відлив», 1902), Криму («Ялта», «Феодосійська бухта», «Туман», всі — 1899; «Останній промінь», 1901), Кавказу («Берег Кавказу», 1901), Харківщини («Рання весна у Малоросії», «Річка Уда біля Основи», 1900; «Полотно залізної дороги», 1902). Брав участь у виставках Т-ва харків. художників (1902, 1914). Твори А. зберігаються в Чугуївському худож.-мемор. музеї ім. І. Ю. Рєпіна, приватних колекціях Харкова.

Літ.: Каталог картин и этюдов художника М. А. Алисова. Х., 1900.

А. С. Півненко.

АЛІ́СОВА Ніна Улянівна (16.X 1920, Київ) — рос. кіноактриса, засл. арт. РРФСР з 1950. У 1927—32 грала в Київ. театрі для дітей (тепер ТЮГ). Навчалася 1932—34 в Київ. муз. технікумі. Закінчила 1941 ВДІК. Найвідоміші ролі: Лариса («Безприданниця» за О. Островським, 1936), Дурсун («Дурсун», 1940; Держ. премія СРСР, 1941). Зіграла ролі у фільмах, знятих на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка, зокрема Пусі («Райдуга», 1943; реж. М. С. *Донською*; Держ. премія СРСР, 1946), матері героя («Тіні забутих предків», 1965; реж. С. Й. *Параджанов*), Параски («Криниця для спраглих», 1965, вихід на екрани — 1987; реж. Ю. Г. Іллєнко).

АЛЛА́Н (Аллен; Allen) Уїльям (1782, Едінбург, Шотландія — 22.II 1850, там же) — шотл. живописець, дійсн. член Королів. АМ у Лондоні з 1835, президент АМ в Едінбурзі. Навчався в Академії попечительств (Едінбург) та в Королів. АМ (Лондон). Автор картин на істор. та побутові теми, портретів, пейзажів. У 1806 приїхав до Росії, де перебував 8 років. Працював у Петербурзі, мандрував по Криму та Кавказу, збирав матеріали для своїх майбутніх полотен. На Україні жив у родині Потоцьких в Умані й Тульчині. 1811 їх відвідав франц. мандрівник, дипломат, письменник та перекладач Делагард і там зустрівся з А. Спогади про ці події він подав у своїй книзі «Подорож з Москви до Відня через Київ, Одесу та Германштадт», виданій у Парижі 1824. А. спільно з Делагардом підготував книгу «Софіївка». Делагард зробив франц. переклад поеми польс. поета 18 ст. С. Трембецького «Софіївка», для якої А. створив 6 малюнків пейзажів

парку «*Софіївка*»: «Вид Левового гроту», «Каскад „Три сльози"», «Грот Венери Медицейської», «Острів кохання», «Грот „Дзеркало богині Діани"», «Великий водоспад» (перевів у гравюри у Відні В. Ф. Шлоттербек, 1815). Був у Росії також 1844, написав для Зимового палацу в Петербурзі істор. картину «Петро Великий навчає своїх підданих кораблебудуванню». Картини А. зберігаються в ДЕ та ДРМ у Петербурзі. *Л. І. Саприкіна.*

АЛО́В Олександр Олександрович (26.IX 1923, Харків — 12.VI 1983, Москва) — рос. і укр. кінорежисер, сценарист, нар. арт. СРСР з 1983. Закінчив 1951 ВДІК (майстерня І. А. *Савченка*). Творчу діяльність почав 1947 на Київ. кіностудії худож. фільмів. Працював спочатку асистентом І. А. Савченка над фільмом «Тарас Шевченко», після його смерті завершив картину (1951, спільно з В. Н. *Наумовим*). З 1980 керував творчою майстернею *ВДІКу*.

О. О. Алов.

Алупкинський палацово-парковий комплекс. Головний корпус (вигляд з півночі). 1830—37. Арх. Е. Блор.

Серед фільмів: «Легенда про Тіля» (1978), «Тегеран-43» (1981; відзначені преміями міжнар. кінофестивалів), «Берег» (1984, Держ. премія СРСР, 1985). На Київ. кіностудії створив картини «Тривожна молодість» (1955), «Павло Корчагін» (1956); всі — спільно з В. Н. Наумовим. А. та В. Н. Наумов — співавтори сценарію укр. телевіз. фільму «Як гартувалася сталь» (1974, реж. М. П. *Мащенко*).

АЛО́ЇЗ Владислав Францович (справж.— Музикант Алоїз; 1.VII 1860, Прага — 1918, Петроград) — укр. і рос. віолончеліст, композитор, педагог. За походженням чех. Закінчив 1879 Празьку консерваторію (клас віолончелі і фп.). Того ж року переїхав до Росії. 1880—86 — викладач Київ. муз. уч-ща РМТ по класу віолончелі та фп., виступав у складі квартету *Київського відділення Російського музичного товариства*. Учасник концертів М. В. *Лисенка*, П. І. *Чайковського*. 1886—91 — викладач Муз. ін-ту у Варшаві, 1891—97 — Одес. муз. уч-ща РМТ. З 1897 жив у Петербурзі (соліст придворного оркестру, викладач *Придворної співацької капели*). Автор двох концертів для віолончелі з оркестром, сонати для віолончелі та фп., фп. тріо, романсів, п'єс для скрипки, віолончелі та ін. В репертуарі, крім власних творів,— Варіації на тему рококо П. І. Чайковського.

Літ.: Гинзбург Л. С. История виолончельного искусства [кн. 3]. М., 1965.

М. І. Кузьмін.

АЛО́ЇН Віктор Михайлович (24.IV 1931, Харків) — укр. співак (баритон), засл. арт. УРСР з 1974. Закінчив 1954 ДІТМ ім. А. В. Луначарського. 1954—56 — соліст Свердл., з 1956 — Одес. театрів муз. комедії. Партії: Яшка-Буксир («Біла акація» І. Дунаєвського), Распутін («Біла ніч» Т. Хрєнникова), Гришин-Алмазов («На світанку» О. Сандлера), Феррі («Королева чардашу» І. Кальмана) та ін. Знімався в кіно: Д'Ансельм («Ескадра іде на Захід», 1968), Цезар Галь («Вільний вітер», 1983, обидва — Одеська кіностудія).

З. М. Аврутін.

АЛПА́ТОВ Михайло Володимирович [27.XI (10.XII) 1902, Москва — 9.V 1986, там же] — рос. історик мист-ва, дійсн. член АМ СРСР з 1954, засл. діяч мист. РРФСР з 1958. Навчався 1919—21 в Моск. ун-ті. Автор праць з зарубіж. і вітчизн. історії, досліджував, зокрема, пам'ятки періоду Київської Русі (Києва, Чернігова та ін. міст). Серед праць: «Етюди з історії російського мистецтва» (т. 1—2, 1967), «Давньоруський іконопис» (1974) та ін. Золота медаль АМ СРСР, 1983. Держ. премія СРСР, 1974.

АЛПА́ТОВА Віра Вячеславівна (18.II 1950, с. Мала Сазанка Амурської обл.) — укр. співачка (сопрано), засл. арт. УРСР з 1985. Закінчила 1976 Київ. консерваторію (клас Н. Й. *Захарченко*). З 1977 — солістка капели «*Думка*».

АЛУ́ПКИНСЬКИЙ ПАЛАЦО́ВО-ПА́РКОВИЙ КО́МПЛЕКС — пам'ятка арх-ри 1-ї пол. 19 ст., зібрання творів мист-ва, музей. Споруджено з сіро-зеленого діабазу за проектом арх. Е. *Блора* майстрами-кріпаками для графа М. С. Воронцова в Алупці (Крим). Палац зведено в стилі *неоготики* з використанням елементів пізньої *готики* та маврітанських мотивів. Складається з головного (1830—37), Шуваловського (1830—34), бібліотеч. (1842—44, перебудова 1846, арх. У. *Гунт*), госп. (1838—42) корпусів, парадного та внутр. подвір'їв. Гол. корпус — двоповерхова симетрична споруда з зимовим садом і столовим корпусом. Пн. фасад оформлено в дусі т. з. тюдорівської арх-ри — поєднання елементів готичного стилю і арх-ри

Алупкинський палацово-парковий комплекс. Інтер'єр їдальні.

епохи *Відродження*. Фасад вертикально розчленовано на 7 рівнозначних частин. У центрі розміщено *ризаліт* з гол. входом, по боках — 2 триярусні башти з декор. *куполами*. Фасади декоровано кам. джгутами, парапети стін завершують кілевидні зубці. Центр пд. фасаду, звернутого до моря,— портал у маврітанському стилі *(пештак)*. Інтер'єри палацу прикрашено різьбленими панелями, стелями з ліпленням, камінами. У парадних приміщеннях (вестибюль, кабінет, ситцева та китайська кімнати, блакитна вітальня, зимовий сад та ін.) створено 1921 експозицію для ознайомлення відвідувачів музею з інтер'єрами 30—40-х рр. 19 ст., куди входять тогочасні худож. меблі, вироби з фарфору, бронзи й кришталю; твори зх.-європ. (Дж. Доу, Ю. Робера), рос. (В. А. *Тропініна*, М. О. *Касаткіна*) та укр. (Д. Г. *Левицького*, К. О. *Трутовського*, С. І. *Васильківського*) художників.

Бібліотеч. корпус розміщено на Пд. Сх. від гол., їх об'єднує перехід. Перший поверх перебудовано для проведення худож. виставок, другий збережено без змін. Дерев. стелю його кімнат оздоблено тягами та гербами-барельєфами (худ. І. *Ковшаров*). Зал б-ки включено до експозиції музею.

Паркові споруди (1829—48) створювалися водночас із палацом, вони становлять з ним єдиний ансамбль (фонтан «Трільбі», 1829; павільйон з діабазу, арх. В. Гунт, 1848; чайний будиночок, арх. Ф. *Ельсон*). Перед пд. фасадом трьома терасами розташовано регулярний парк. На першій — фігури біломармурових левів (1848, скульптор Боннані).

А. О. Артемов.

АЛУ́ШТИНСЬКИЙ МОГИ́ЛЬНИК — поховання в плитових могилах, виявлене в м. Алушті (Крим). Належать до трьох хронологіч. етапів: 10—14, 14—15, 15—18 ст. В похованні 14 ст. знайдено набір прикрас (137 виробів, 85 — золотих). Золоті бляхи з філіграні відтворюють форму квітки лотосу. Використано мотиви, характерні для золотоординської школи філіграні, вони аналогічні речам із Сімферопольського скарбу (розкопки 1967) і «шапці Мономаха». Поєднання візант. і малоазійських технік доводить кримське походження групи прикрас з А. м. Речі зберігаються в Сімфероп. краєзнав. музеї.

Р. С. Орлов.

АЛФЕРА́КІ Ахіллес Миколайович [21.VI (3.VII) 1846, Харків — 27.XII 1919, Петроград] — рос. композитор-аматор і піаніст, художник. За походженням грек. Закінчив 1868 істор.-філол. ф-т Моск. ун-ту. Брав уроки гри на фп. і з теорії музики у Воланжа, Прокша (в Москві) та ін. Був членом *Бєляєвського гуртка* (Петербург). Автор опери «Купальська ніч» (симфонічну сюїту з цієї опери виконано 1889, диригент М. А. *Римський-Корсаков*), фп. п'єс, пісень та романсів (вид. 1898). В останніх використано характерні інтонації укр. нар. пісень (зокрема, романс «Осіння ніч» на вірші Г. Гейне, 1884).

Л. В. Івченко.

АЛФЬО́РОВ Ігор Олександрович (25.I 1930, с. Костянтинівка, тепер Мар'їнського р-ну Донец. обл.— 13.II 1978, Київ) — укр. архітектор. Закінчив 1955 Харків. інженерно-буд. ін-т. 1965—75 — гол. архітектор Харкова, 1975—78 — 1-й заст. голови Держбуду УРСР. Брав участь у розробці генпланів міст Котовська (1957), Нового Донбаса (1958), Гуляйполя, Білопілля, Ворожби (всі — 1960), Жовтих Вод (1963), Харкова (1967), всі — у співавт. 1961—62 — керівник розробки генпланів Ханоя. Один з авторів монумента на честь проголошення Рад. влади на Україні (1975; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1977) та мемор. комплексу Слави (1977), обидва — у Харкові.

М. І. Гончаренко.

АЛФЬО́РОВ Микола Федорович (1760, Харківщина — 1848) — укр. і рос. архітектор, гравер, живописець. Почесний вільний общник петерб. АМ. Навчався у просвітницькому гуртку арх. О. О. *Палицина* (у т. з. *«Попівській академії»*) в с. Попівці на Сумщині. З 1800 працював у Петербурзі, 1805—10 вдосконалював майстерність у Зх. Європі. У 20-х рр. 19 ст. працював на Харківщині. Автор проекту *Вознесенської церкви* (1808, збудованої у стилі класицизму) в с. Великому Бобрику (тепер Сум. обл.).

В. І. Тимофієнко.

АЛЧЕ́ВСЬКА Христина (Христя) Олексіївна [4(16).III 1882, Харків — 27.X 1931, там же] — укр. поетеса, драматург, перекладач і педагог. Сестра Г. О. *Алчевського* і І. О. *Алчевського*. Навчалася в Харків. жіночій гімназії, на учител. курсах у Парижі. Літ. діяльність почала 1903. Після Жовтня 1917 друкувалася в харків. журналах і газетах, була членом *Всеукраїнського товариства драматургів і композиторів*. Автор драм. поеми «Луїза Мішель» (переробленої на кіносценарій), п'єси «Загибель юнака», лібретто опери «Кочубеївна» (музика В. Костенка), інсценізацій оповідань «Анулювали» і «Унтер Пришибєєв» А. Чехова (всі — 1926—31), спогадів про І. О. Алчевського. Листувалася з М. К. Заньковецькою.

Тв.: Співак з «душею геттінгенською». В кн.: Іван Алчевський. Спогади. Матеріали. Листування. К., 1980.

Літ.: Каталог творів членів Українського товариства драматургів, композиторів і сценаристів. Х., 1929; Додаток до каталогу творів членів Українського т-ва драматургів, композиторів і сценаристів «Всеукомдрам». Х., 1931; Грузинська Л. М. Про творчість Христі Алчевської радянського часу. «Радянське літературознавство», 1987, № 8.

М. Г. Лабінський.

АЛЧЕ́ВСЬКИЙ Григорій Олексійович (1866, Харків — 1920, Москва) — укр. композитор, піаніст, педагог-вокаліст. Брат І. О. *Алчевського* та Х. О. *Алчевської*.

Х. О. Алчевська.

І. О. Алчевський.

Закінчив Моск. консерваторію (з контрапункту навчався у С. І. *Танєєва*, з інструментування — у М. М. Іполитова-Іванова). Був у дружніх стосунках з діячами рос. муз. культури О. Б. Гольденвейзером і О. М. *Скрябіним*. Жив у Харкові. Організатор приват. оркестру балалаєчників. Автор муз. картини для симф. оркестру «Альоша Попович» (вперше виконано 1904 у Харкові, диригент І. І. *Слатін*), симфонії (1 ч.), камерно-вокал. творів, серед яких — 7 романсів на вірші Т. Г. Шевченка («Чого мені тяжко»), Лесі Українки, І. Я. Франка, («Безмежнеє поле»), Х. О. Алчевської (в т. ч. «Душа — се конвалія ніжна»; всі — у репертуарі І. О. Алчевського), та ін. Серед учнів — І. О. Алчевський.

Тв.: Вокальная техника в ежедневных упражнениях. М., 1907; Таблицы дыхания для певцов и их применение к развитию основных качеств голоса. М., 1908.

Літ.: Ивановский П., Милославский К. Иван Алчевский. М., 1972; Іван Алчевський. Спогади. Матеріали. Листування. К., 1980.

П. О. Івановський.

АЛЧЕ́ВСЬКИЙ Іван Олексійович [15(27).XII 1876, Харків — 27.IV (10.V) 1917, Баку, поховано в Харкові] — укр. співак (лірико-драм. тенор) і муз.-громад. діяч. Виховувався у літ.-мистецькій сім'ї; брат Х. О. *Алчевської* та Г. О. *Алчевського*. Навчався гри на скрипці у Харків. муз. уч-щі РМТ, співу — у свого брата (з 1893), разом з ним брав участь у регулярних домашніх вечорах-концертах, які організовували В. І. *Сокальський*, І. І. Слатін, ін. відомі діячі культури Харкова. Закінчив 1901 Харків. ун-т. 1.X 1901 дебютував на сцені Маріїнського театру в Петербурзі (партія індійського гостя в опері «Садко» М. Римського-Корсакова) і став його солістом. Водночас брав уроки сценіч. майстерності у О. О. Палечека. Згодом удосконалював вокал. освіту за кордоном (1902—04 — в Парижі у Я. М. Решке, 1905—06 — в Брюсселі у Ф. Литвин). 1905—06 — соліст театру «Де ла Монне» (Брюссель), 1906 (влітку) — «Ковент-Гарден» (Лондон), 1906—07 — «Мантхеттен опера хауз» (Нью-Йорк), 1907—08, 1915—16 — Опери С. І. Зиміна в Москві, 1908, 1910, 1912—14 — «Гранд-Опера» (Париж), 1909 — «Монте-Карло» (Монако), 1910—12 — Великого театру (Москва). Гастролював у багатьох містах Росії (Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі, Тбілісі, Баку та ін.), Зх. Європи та Америки. В оперному репертуарі А.— 47 партій, серед них: Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Петро («Наталка Полтавка» М. Лисенка), кобзар Стан («Кобзар» рум. композитора Г. Бенак-Феррарі, написано 1909 спеціально для А.), Герман («Пікова дама» П. Чайковського), Дон Жуан («Кам'яний гість» О. Даргомижського), Шуйський («Борис Годунов» М. Мусоргського), Зігфрід («Перстень Нібелун-

гів» Р. Вагнера), Альфред («Травіата» Дж. Верді) та ін. Співав також баритонові партії (Демон в однойм. опері А. Рубінштейна). У концерт. репертуарі — камерно-вокал. твори рос. і зарубіж. композиторів, романси М. В. Лисенка, Я. С. Степового, Г. О. Алчевського та ін.

А. був організатором і першим головою (1910—12) укр. літ.-мистецького т-ва «*Кобзар*» у Москві, силами якого було, зокрема, поставлено опери «Наталка Полтавка» М. Лисенка (1912) та «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (1915), де він виконував провідні тенорові партії. Після 1912 до кінця життя А. постійно брав участь у роботі цього т-ва, поєднуючи концертні виступи з читанням доповідей про укр. музику.

Літ.: Ивановский П., Милославский К. Иван Алчевский. М., 1972; Іван Алчевський. Спогади. Матеріали. Листування. К., 1980 *Т. О. Швачко.*

АЛЧЄВСЬКИЙ РОСІЙСЬКИЙ ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР. Під цією назвою в м. Алчевську Луганської області та ін. містах Донбасу 1942—44 працював *Миколаївський російський драматичний театр* ім. В. П. Чкалова.

АЛЮ́ТОВА Марія Петрівна (справж.— Дмитрієва; 24.XII 1918, м. Симбірськ, тепер Ульяновськ) — рос. актриса, засл. арт. УРСР з 1966. Закінчила 1941 студію при Том. драм. театрі. Працювала в драм. театрах РРФСР; у 1947—59 — актриса Кіровогр. рос. драм. театру ім. С. М. Кірова, з 1959 — у Донец. обл. рос. драм. театрі (м. Маріуполь). Ролі: Уляна («Дикий Ангел» О. Коломійця), Тугіна («Остання жертва» О. Островського), Тетяна («Міщани» М. Горького) та ін.

Н. М. Ісакова

АЛЯБ'ЄВ Олександр Олександрович (15.VIII 1787, Тобольськ — 6.III 1851, Москва) — рос. композитор. До 1823 був офіцером. Військ. службу починав у 3-му укр. козацькому полку в м. Білій Церкві. В 1825—47 перебував у в'язниці та на засланні за зв'язок з декабристами. З 1847 жив у Москві.

Автор 6 опер, балету, симфонії, хорів, численних романсів тощо. Перший з рос. композиторів почав збирати й обробляти укр. нар. пісні. 1832 А. спільно з М. О. *Максимовичем* підготував першу на Україні нотну збірку з 25 укр. нар. пісень «Голоси українських пісень, видані Михайлом Максимовичем» у власній гармонізації (1834). Пізніше А. гармонізував ще 12 укр. нар. пісень (6 видано 1839, 1859, 1884, 1898, решта увійшла до Повного зібрання творів А.). На вірші М. О. Максимовича А. створив романс «Мрія» (1833). Й. Х. *Вітвицький* написав цикл варіацій на тему найпопулярнішого романсу А. «Соловей».

Літ.: Штейнпресс Б. С. Страницы из жизни А. А. Алябьева. М., 1956; Штейнпресс Б. С. Первый музыкальный сборник украинских народных песен. В кн.: Голоса украинских песен. М., 1961; Доброхотов Б. В. Александр Алябьев. М., 1966; Шреєр-Ткаченко О. Я. Історія української музики, ч. 1. К., 1980. *К. В. Майбурова.*

АЛЬ ФРЕ́СКО, а фреско (італ. a fresco — по свіжому, по вогкому) — техніка *настінного розпису*, коли фарби кладуть на вогку штукатурку. Відома ще з часів Старод. Єгипту. В техніці А. ф. створено розписи *Софійського собору* в Києві. Відродженню її за рад. часу сприяли творчі зусилля укр. школи живопису 20-х рр. (розписи Луцьких казарм у Києві та ін.). Див. також *Фреска.*

А. М. Ревенко.

АЛЬБЕРТ (?—?) — золотар 1-ї пол. 15 ст. Жив і працював у Львові, куди переїхав з Кракова. А. належала з 1411 львів. міська ливарня срібла.

Г. В. Савчук.

АЛЬБЕРТІ́НІ Джоакіно (1751—1811, Варшава) — італ. композитор, диригент. Керував оркестром і хором О. *Будлянського* в с. Срібному на Чернігівщині (поч. 19 ст.). Твори: опери «Дон Жуан» (1783), «Вергілія», «Капельмейстер польський» (1808), кантати, симфонії та ін.

АЛЬБИКО́ВСЬКИЙ Микола Клеофасійович (2.I 1877, с. Гільці, тепер Чорнухинського р-ну Полтав. обл.— після 1933, Одеса) — укр. драматург, актор і театр. діяч. Закінчив Лохвицьку пов. школу. Творчу діяльність почав суфлером, потім — помічник режисера в рос. трупах А. А. Линтварьова (Лохвиця), С. І. Тамаріна (Глухів). З 1898 працював в укр. трупах А. А. Витвицької, І. В. Дорошенка, П. О. Хмари. 1903—29 А. був членом «Т-ва рос. драм. письменників та оперних композиторів» (з 1904 — Драм. спілка в Петербурзі і Моск. т-во драм. письменників і оперних композиторів). 1902—16 очолював т-во акторів, власну антрепризу. Брав участь в укр. і рос. аматор. трупах Одеси, Харкова, Полтави та ін. міст.

М. К. Альбиковський у ролі Івана («Кляте серце» В. Захаренка).

Перші літ. спроби А. належать до серед. 90-х рр. Виступав у жанрах водевілю («Райські чародії», 1901; «Невірний товариш», 1895), драми («Чародій Твардовський», написана 1903 за оповіданням «Пан Твардовський» Ю. Крашевського). Життєві факти лягли в основу п'єс «За долю мирську» (1909), «Кінець світу» (1911), «Городські міщани» (1914), «Син вихрестки» (йшла 1908—09 в *Суслова О. З. трупі*), «Мартинова помста, або Зелений квиток» (1915). Історична тема висвітлюється у творах «Сивий Дніпро» (1916), «За волю і долю» (1915, п'єса йшла 1923 в очолюваному А. Одес. укр. муз.-драм. театрі ім. М. К. Заньковецької). 1915 в «*Тернопільських театральних вечорах*» за режисурою та участю Л. *Курбаса* йшли водевілі А. «Ох, та не люби двох», «Жартівниця».

Автор ряду агітаційно-революційних п'єс «Ви жертвою впали», «Голодні» (обидві — 1923), комедій «Жартовлива доля», «За чужий гріх», «Новоженці», «Сон Телепня» (всі — 1923), буфонад «Балаганчик», «Політичний Грицько» (обидві — 1924). Драма «На порозі новини» (1933). Твори А. йшли в робітн. і сел. клубах України.

Тв.: [Твори]. В кн.: Український театр веселих мініатюр, т. 1—2. Одеса, 1915—16. *П. О. Лобас, Є. С. Хлібцевич*

АЛЬБІНО́ВСЬКА-МІНКЕ́ВИЧ Софія Юліанівна (18.XI 1886, м. Клагенфурт, Австрія — 30.VI 1972, Львів) — укр. живописець і графік. Навчалась у худож. студіях Відня (1901—06), Парижа (1906—09) та віден. Вищій школі ужиткового і декор. мист-ва (1909—12). З 1912 жила у Львові. Автор численних натюрмортів та пейзажів, у т. ч. на укр. тематику. Персональна виставка відбулася у Львові (1956). Твори А.-М. зберігаються у Львів. КГ, НМЛ, Івано-Фр. ХМ та ін. музеях республіки. *А. Ю. Дорош.*

АЛЬБРЕХТ Людвіг Карлович [27.V (8.VI) 1844, Петербург — після 1899, Саратов] — рос. та укр. віолончеліст, диригент, композитор, педагог і муз.-громад. діяч. Закінчив 1865 Петерб. консерваторію (клас К. Ю. Давидова). 1875—78 — директор і викладач Київ. муз. уч-ща РМТ, директор муз. частини Київ. відділення РМТ, диригент його оркестру; виступав як соліст-віолончеліст, у складі ансамблів.

Автор творів для віолончелі, метод. посібника «Школа гри на віолончелі» (1875, 1899). У репертуарі А. (під час роботи в Києві): як віолончеліста — фантазія для віолончелі з оркестром Ж. Серве, каприччіо для віолончелі В. Ліндера, власні твори; як диригента — обробки укр. нар. пісень для хору без супроводу і «Танець запорожців» О. Серова, «Малоросійський козачок» Е. Направника, «Вальс-фантазія» М. Глінки, 2-а симфонія Л. ван Бетховена та ін. Виступав з В. В. *Пухальським*, Г. К. *Ходоровським*-*Морозом*, О. Й. *Шевчиком.*

Літ.: Гинзбург Л. История виолончельного искусства [кн. 2]. М.-Л., 1957; Из истории Ленинградской консерватории. Л., 1964. *М. І. Кузьмін.*

А́ЛЬБРИХ Іван (?—?) — укр. золотар 18 ст. Жив і працював у Стародубі (тепер Брян. обл.). Виготовляв ложки і кубки (1742), оправив сріблом бурштинову табакерку для ген. хорунжого М. Ханенка.

Літ.: Петренко М. З. Українське золотарство. XVI—XVIII ст. К., 1970.

АЛЬБРИХТО́ВИЧ Варфоломій (?—1589, Львів) — львів. золотар 16 ст. Жив і працював у Львові. Належав до цеху золотарів, живописців та конвісарів. Створював кубки, чарки тощо. Виготовляв у техніці *філіграні* золоті намиста, запонки-шпильки, ланцюги (оздоблені *емаллю*, коштовним камінням), персні, підвіски з зображенням ягняти, пояси.

Г. В. Савчук.

«АЛЬКАЗАР» — перший стаціонар. цирк у Києві. 1874 австрієць І. Суббот збудував тимчасове дерев'яне приміщення цирку для

кінних вистав, 1875 француз О. Бергоньє замінив дерев'яну будівлю кам'яним двоповерховим цирком-театром «А.» (за проектом арх. В. М. Ніколаєва). Вистави почалися 28.XII 1875. Серед виконавців — іноземці: танцівники з неаполітанського театру «Сан-Карлос», англ. майстри клоунади — брати Хенлон-Лі, гімнасти, постановники *пантомім*, ікарійських ігор тощо. У вересні 1878 Бергоньє перебудував цирк на театр, першим антрепренером якого став М. М. *Савін*. *М. О. Рибаков*

«АЛЬМАНА́Х ЛІ́ВОГО МИСТЕ́ЦТВА». Театр. Музика. Малярство — укр. журнал, виданий зх.-укр. мистецьким об'єднанням (ЗУМО) на кошти авторів, серед яких були І. А. *Крушельницький* (гол. редактор), М. Ф. *Колесса*, З. *Лісса* та ін. Крім статей, у журналі вміщено ілюстрації, ноти хорового твору М. Ф. Колесси. Після виходу № 1 в грудні 1931 видання було заборонене польс. бурж. урядом. *Л. З. Мазепа.*

«АЛЬМАНА́Х МИСТЕ́ЦЬКОГО ОБ'Є́ДНАННЯ „ЖО́ВТЕНЬ"». Вийшов у Києві 1930 за редакцією арх. Є. В. *Холостенка*. В статтях І. Маца, А. Ю. Михайлова та ін. авторів проголошувалася необхідність наближення мист-ва до широких нар. мас, участі художників в оформленні клубів, будинків культури, революц. свят тощо. Разом з тим для ряду статей характерними були вульгарна соціологія, недооцінка худож. спадщини, певна модифікація *пролеткульту*. В альманасі вміщено репродукції творів художників В. І. Касіяна, Є. В. Холостенка, В. Ф. Овчинникова, З. Ш. Толкачова, М. А. Рокицького, статтю про творчість мекс. художника Д. Рівери. Обкладинка В. І. Касіяна та М. А. Рокицького.

Літ.: Афанасьєв В. Становлення соціалістичного реалізму в українському образотворчому мистецтві. К., 1967.

М. Г. Лабінський.

АЛЬО́ШИН Павло Федотович [16(28).II 1881, Київ — 7.X 1961, там же] — укр. архітектор і педагог, дійсн. член АА УРСР з 1945, почес. член АБіА УРСР з 1958, доктор арх-ри з 1946. Закінчив 1904 петерб. Ін-т цивільних інженерів, 1917 — петерб. АМ, де навчався у І. С. *Кітнера* та Л. М. *Бенуа*. 1900—17 А. вивчав арх-ру Греції, Італії, Англії, Франції, Норвегії. 1918—20 працював гол. архітектором Києва, 1922—24 — київ. губ. архітектором. 1937 брав участь у першому з'їзді архітекторів УРСР та СРСР. А.— один з визначних представників вітчизн. арх-ри 1-ї пол. 20 ст. У своїй творчості використовував здобутки *неокласицизму*, *модерну*, *конструктивізму* та *необарокко*. Авторському стилеві А. властиві функціональний метод проектування, звертання до традицій укр. нар. арх-ри. Автор проектів містобудівних комплексів: «Зелений Петроград» (1917), курорт-сад «Камперія» (1917),

П. Ф. Альошин.

П. Ф. Альошин. Житловий будинок по вул. Чкалова № 74 у Києві. Поч. 20 ст.

планування Мурманська (1917—18; здійснено частково), с-ща ХТЗ (1930), конкурсного проекту реконструкції та забудови *Хрещатика* в Києві (1945, 2-а премія). Споруди у Києві: *Педагогічний музей* (1909—12, реконструкція 1937, тепер Будинок учителя), Ольгинська гімназія (1906—27, тепер будинок АН України), особняк по вул. Чекістів № 1/15 (1911—12, тепер М-во закордон. справ України); житл. будинки по вулицях Чкалова № 74, Володимирській № 19 (1914, не зберігся), Богомольця № 20 (1909—14), *Будинок лікаря* по вул. Вел. Житомирській № 17 (1928—31).

П. Ф. Альошин. Будинок учителя (колишній Педагогічний музей) у Києві. 1909—12. Реконструкція 1937.

За проектами А. споруджено будинок Бажанова у Петербурзі (1906—10, тепер б-ка), селекційну станцію в Миронівці Київ. обл. (1923) та ін. Проектував і керував відбудовою зруйнованих під час Великої Вітчизн. війни пам'яток арх-ри — ун-ту та *Маріїнського палацу* в Києві (1944—51). Розробляв теор. питання архри шкільних будинків (1903—06), методів виховання архітекторів широкого профілю (1918—24), застосування худож. кераміки (1945). А. був одним з засновників *Архітектурного інституту* та *Київського художнього інституту* (професор з 1921). Серед учнів — В. Г. *Заболотний*, П. Г. *Юрченко*, Й. Ю. *Каракіс*, П. Ю. *Шпара* та ін. На фасаді кол. Будинку лікаря в Києві 1982 встановлено А. мемор. дошку (скульптор В. М. Клоков, арх. А. Ф. Ігнащенко).

Тв.: Батько і син Беретті. З архітектурної спадщини. «Архітектура Радянської України», 1938, № 3; Принципы восстановления разрушенных предприятий Донбасса. К., 1948.

Літ.: Виставка творчих праць дійсного члена Академії архітектури УРСР, доктора архітектури, професора Павла Федотовича Альошина. К., 1956; Юрченко П. Зодчий і педагог. «Архітектура і будівництво», 1956, № 1; Ясієвич В. Є. Київський зодчий П. Ф. Альошин. К., 1966; Ясиевич В. Е. Творческое кредо зодчего. «Строительство и архитектура», 1981, № 3.

В. Є. Ясієвич.

АЛЬО́ШИН Самуїл Йосипович [справж.— Котляр; 8(21).VII 1913, Замбрув, тепер Польща] — рос. драматург. Закін. 1935 Військ. академію моторизації й механізації в Москві. Кандидат тех. наук з 1946. У творах А. порушує проблеми морально-етич. характеру, які він розв'язує через філос. осмислення життя. Серед вистав за п'єсами А.: «Директор» (1950 — Київ. рос. драм. театр ім. Лесі Українки; реж.— К. Хохлов; в ролі Потапова — М. Романов); «Точка опори» (1960 — Херсон., 1962 — Микол. укр. муз.-драм. театри); «Палата» (1963 — Донец., Вінн. укр. муз.-драм. театри); «Дон-Жуан» (1967 — Львів. ТЮГ; Луганський драм. театр); «Інша» (1971 — Микол. рос. драм. театр); «Все залишається людям» (1960 — Львів. укр. драм. театр, реж. і виконавець гол. ролі Б. *Романицький*); «Кущ горобини» (1978 — Севастоп. рос. драм. театр); «Тема з варіаціями» (1980 — Харків. рос. драм. театр).

С. А. Шевчишин.

АЛЬТАМО́НТЕ Мартіно (Гогенберг Мартін; 8.V 1657, за ін. даними — 1659, Неаполь — 14.IX 1745, Лінц, Австрія) — італ. живописець. Навчався у римській АМ ім. св. Луки (педагоги К. Маратта, Дж. Б. Гаулі, Д. Бранді). З 1684 жив у Жовкві (тепер Львівської області). На замовлення польс. короля Яна Собеського декорував королівські замки у Жовкві та Підгірцях. Створив для них 7 картин на батальні теми. Збереглися ескіз «Битва під Віднем» (1685, Будапешт. музей образотвор. мист-в), картини «Битва під Віднем», «Битва під Парканами» (обидві завершено 1693—94), де прославлено перемоги Яна Собеського в битвах з турками. Твори написано під впливом італ. майстрів, а також *жовківської школи різьблення на дереві та малярства*, зокрема І. *Рутковича*. А. виконував замовлення львів. монастирів (францісканців, кармелітів, бернардинців) і храмів, а також магнатських родин. Серед ін. творів — картини «Несення хреста», «Тайна вечеря», «Сусанна і старики» (Львів. КГ). 1702 (за ін. даними 1707) виїхав до Австрії, але ще протягом трьох десятиліть підтримував творчі зв'язки зі Львовом. Написав для монастиря бернардинців картини «Прийняття Л. Бернарда на небо», «Св. Кінга».

Літ.: Крип'якевич І. З історії Жовкви. «Життя і знання», 1931/32, № 13—15; 1933, № 1; Овсійчук В. Мартіно Альтамонте. «Жовтень», 1972, № 2; Возницький Б. Олеський замок. Львів, 1977.

В. А. Овсійчук.

АЛЬТА́Н (від італ. altana — відкрита тераса) — див. *Балкон*.

АЛЬТА́НІ Іполит Карлович [15(27).V 1846, Катеринослав. губ. — 17.II 1919, Москва] — укр. і рос. диригент, хормейстер та педагог. Член франц. Академії красних мист-в з 1895. Змалку концертував по містах України як скрипаль-вундеркінд. Закінчив 1866 Петерб. консерваторію (клас скрипки Г. *Венявського*, композиції — М. І. Заремби та А. Г. Рубінштейна). 1867—82 — репетитор хорів, капельмейстер, гол. диригент (з 1874) Київ. рос. опери; 1869—71, 1875—76 — викладач Київ. муз. уч-ща РМТ з гармонії, контрапункту, історії музики; 1874—75 — муз. директор Київ. відділення РМТ. 1870—75 з оркестром Київ. рос. опери брав участь у концертах М. В. Лисенка. 1882—1906 — гол. дири-

гент Великого театру в Москві. Серед перших постановок у Київ. рос. опері — «Різдвяна ніч» М. Лисенка, «Опричник» П. Чайковського, «Іван Сусанін» М. Глінки (всі — 1874), «Ворожа сила» О. Серова (1880), «Галька» С. Монюшка (1875), «Аїда» Дж. Верді (1877). В симф. концертах у Києві вперше виконав «Реквієм» В. Моцарта (1874), музику П. Чайковського (брав у А. уроки диригування) до драми «Снігуронька» О. Островського (1875).

Літ.: Чечотт В. Двадцатипятилетие Киевской русской оперы (1867—1892 гг.). К., 1893; Салина Н. Большой театр. В кн.: Жизнь и сцена. Л.— М., 1941; Соколов Н. Капельмейстер русской оперы. «Советская музыка», 1971, № 11.

М. І. Кузьмін.

А́льтенберг Маріан (16.VIII 1907, Львів — 29.V 1943, Варшава, страчений фашистами) — польс. та укр. диригент і піаніст. Закін. Львів. консерваторію по класу фп., диригування вивчав у Берліні. Виступав у Львові як соліст і акомпаніатор на радіо, згодом — концертмейстер оперного театру, диригент аматор. робітн. хору. 1939—41 — диригент Львів. театру опери та балету. Був також диригентом симф. концертів Львів. філармонії.

І. Д. Гамкало.

АЛЬТЕРА́ЦІЯ (від лат. alter — один із двох, ближній) — 1) Підвищення або зниження ступеня основного звукоряду даної муз. системи без зміни її назви. У *нотописі* А. відбито за допомогою спец. знаків; ♯ (дієз) — підвищення на півтону, 𝄪 (дубль-дієз) — підвищення на цілий тон, ♭ (бемоль) — зниження на півтону, 𝄫 (дубль-бемоль) — зниження на цілий тон, ♮ (бекар) — скасування попереднього підвищення або зниження. 2) Хроматична видозміна (див. *Хроматизм*) основних нестійких ступенів *ладу* з метою загострення їх тяжіння до стійких.

Н. І. Альтман. Портрет бабусі. Кольоровий олівець, вугіль. 1908. ДРМ. Петербург.

А́льтман Мойсей Елькович (8.V 1890, м. Ліпкани, тепер смт Брічанського р-ну, Молдова — 21.X 1981, Чернівці) — євр. письменник. Автор п'єс «На покутному ланцюгу» (1946), «Дочка Ефти» (1947), «Десята заповідь» (1948), «Маніш» (1965) та ін. У повоєнний час працював зав. літ. частиною євр. театру ім. Шолом-Алейхема (Чернівці). Тут ішли п'єси А., в його перекладах «Без вини винуваті» О. Островського, «Скупий» Ж. Б. Мольєра та ін.

О. Ф. Степаненко.

А́льтман Натан Ісайович [10(22).XII 1889, Вінниця — 12.XII 1970, Ленінград] — укр. та рос. живописець, театр. художник, графік і скульптор. Навчався 1903—07 в Одес. худож. уч-щі. Створив скульпт. портрети В. І. Леніна, А. В. Луначарського, С. І. Халтуріна, працював художником у театрах Москви та Ленінграда, займався книжковою графікою. У ранніх творах відобразив життя укр. містечок Поділля та Волині. 1912 у Вінниці вийшло два випуски графічних робіт А. «Вінниця у шаржах».

Літ.: Эткинд М. Натан Альтман. М., 1971.

А. Ю. Дорош.

М. Альтамонте. Битва під Віднем 12 вересня 1683. Фрагмент. Олія. 1693—94. Музей-заповідник «Олеський замок» (філіал Львівської КГ).

АЛЬФРЕ́ЙНІ РОБО́ТИ — оздоблення приміщень декор. розписами нанесенням (з допомогою трафарету) на поверхню стін або стель візерунків та імітації ліпних прикрас, цінних порід дерева тощо. Для А. р. вживають клейові, олійні та емалеві фарби, застосовують пензлі, гумові торцівки і валики, *аерографи*. Використовують і *декалькоманію* та фотомех. спосіб імітування цінних оздоблювальних матеріалів.

АЛЬШВА́НГ Арнольд Олександрович [19.IX (1.X) 1898, Київ — 28.VII 1960, Москва] — музикознавець, доктор мистецтвознавства з 1944. Закінчив Київ. консерваторію (1920 — клас фп. Г. К. *Ходоровського-Мороза* та Г. Г. *Нейгауза*, 1922 — клас композиції Р. М. *Глієра*, Б. Л. *Яворського*). З 1919 — викладач істор. дисциплін на муз. курсах, начальник першої рад. військ.-муз. школи при Наркомвійськвідділі УРСР, з 1920 — лектор Вищої військ.-політ. школи Правобереж. України. З 1923 — професор і декан муз.-наук. ф-ту Київ. консерваторії. З 1924 працював у Москві. Згодом на Україні не раз гастролював як піаніст і виступав з лекціями з питань муз. культури.

Автор монографій про П. І. Чайковського (1959), К. Дебюссі (1935), Л. ван Бетховена (1952), статей про П. О. Козицького (1934), В. В. Пухальського (1948), ряду публікацій в укр. пресі. Серед муз. творів — Симф. поема на укр. нар. теми (1926). Підтримував дружні стосунки з П. О. *Козицьким* (який присвятив А. фп. прелюдію, 1920), Лесем *Курбасом*, В. Л. *Модзалевським*, Г. І. *Нарбутом*, П. Г. *Тичиною*.

АЛЬШИЦЬ Леон Якович [17 (30).I 1910, Житомир — 12.X 1983, Одеса] — укр. художник театру, засл. художник УРСР з 1978. Закінчив 1931 Київ. худож. ін.-т. Навчався у В. Є. *Татліна*, К. М. *Єлеви*, М. А. *Тряскіна*. 1933—53 працював у театрах Червоної Армії (Київ, Одеса, Львів), 1954—79 — в Одес. рос. драм. театрі ім. А. В. Іванова (1957—75 — гол. художник), де оформив, зокрема, вистави «У день весілля» В. Розова (1969), «Дощ» С. Моема (1975). Оформлення вистав: «Діти сонця» М. Горького (1937), «Розгром» за О. Фадєєвим (1971, всі — у Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки); «Фронт» О. Корнійчука (1943, театр Забайкал. фронту); «Учень диявола» Б. Шоу (1970, Київ. укр. драм. театр ім. І. Франка) та ін.

Тв.: Решение всегда рядом. В кн.: Советские художники театра и кино. М., 1978.

Літ.: Глазов М. Простота мудрості. «Український театр», 1977, № 2.

З. В. Кучеренко.

АМАЗО́НКИ (грец. Ἀμαζόνες, букв.— безгруді) — у грец. міфології войовниче плем'я жінок, що не терпіли в своєму середовищі чоловіків. Утворили власну державу на чолі з царицею. Одружувалися з представниками сусідніх племен тільки для продовження роду. Новонароджених хлопчиків віддавали батькам або вбивали, дівчаток виховували для ві́йни; випалювали їм праву грудь для більш зручного володіння зброєю. Старод. письменники розрізняли азіатських, скіф. та афр. А. За давньогрец. легендами, внаслідок шлюбу скіф. юнаків з А. з'явилося нове плем'я — сармати.

У мист-ві відомі статуї А. роботи грец. митців Полікле́та, Фідія та ін. (збереглися рим. копії цих творів), *рельєфи*. Особливо популярними були сцени амазономахії — війни між А. та грец. героями. На тер. України 1912 на о. Березань побл. Очакова було знайдено давньогрец. чорнофігурний кубок (6 ст. до н. е.), сюжет розпису якого — боротьба *Геракла* з А.; серед А.— їхня цариця — образ, що досить рідко трапляється в сценах амазономахії. Оригінальністю зображення боротьби греків з А. виділяється також розпис чорнофігурного лекіфу з *Ольвії* (6 — поч. 5 ст. до н. е.).

АМА́ТОРСЬКИЙ ТЕА́ТР (від лат. amator — любитель, прихильник) — тип народного непрофесійного театру. Виник поряд з *фольклорним театром* і значною мірою замінив його. А. т. у Зх Європі та в Росії розвивався у двох аспектах — аристократичному і демократичному, які відрізнялися один від одного в естетичному й особливо у соціальному відношеннях. Від фоль-

клорного театру А. т. відрізнявся передусім своїм репертуаром, який складався з творів профес. драматургів. Вистави А. т. наближались за своїми сценічними формами до профес. театру, який існував у той час у країнах Зх. Європи і в Росії. На Україні А. т. з'явився у 1-й пол. 18 ст., коли діяв *шкільний театр*, але ще не було театру професійного. Перші відомості про «партикулярні» вистави, які давали у свята і в масницю аматори в Глухові в приватних будинках вельможних панів, належать до 30-х рр. 18 ст. Літопис укр. А. т. починається 7.IV 1730 з домашньої вистави у будинку глухівського заводчика І. Миклашевського. 21.XII 1750 імператриця Єлизавета Петрівна видала спец. указ, в якому вперше було регламентовано А. т. як нове явище культур. життя імперії, передусім обох столиць. З часом такі вистави починають з'являтися в провінц. містах, зокрема й на Україні. Відомості, які дійшли до нас, свідчать, що це були вистави рос. мовою. 1770 аматор. гурток офіцерів у фортеці св. Єлизавети (1775 поряд з цією фортецею виникло місто Єлизаветград, тепер Кіровоград) показав рос. комедію «Кав'ярня» — переробку відомої комедії Ж.-Ж. Руссо, здійснену 1765 обер-комендантом фортеці В. А. Чертковим. Ця комедія зазнала переробки й ін. автора: на титульному аркуші видання «Трактир, комедія, або Питний дім, веселе грище» (С.-Петербург, 1777) зазначено: «Переклала російською мовою панна NN, яка перебувала в одному з українських міст, де й комедію цю у тамтешньому театрі кілька разів було виставлено». Переробку здійснила Н. Макарова-Нейолова. У 80-х рр. 18 ст. виник у Харкові аматорський, т. з. благородний, театр, що складався з 12 осіб (діяв недовго). 1789 цей театр відновив вистави у переобладнаній дерев. прибудові до намісницького палацу. Театр очолив Д. Москвичов. Репертуар складався з рос. комедій і комічних опер — «Сажотрус-князь, князь-сажотрус» І. Дмитревського, «Сварлива» О. П. Сумарокова, «Так і слід» М. І. Верьовкіна, «Недоросток» Д. І. Фонвізіна, «Мельник — чаклун, обманщик і сват» О. О. Аблесимова, «Два мисливці» і «Картина, яка говорить» франц. драматурга Л. Ансома. Театр мав спочатку напівпрофес. характер, проте незабаром повністю професіоналізувався (див. *Харківський вільний театр*). На поч. 90-х рр. 18 ст. ставилися періодичні «благородні» вистави у флігелі царського (пізніше — Маріїнський) палацу в Києві. У 18 ст. великі поміщики влаштовували аматор. вистави не тільки в своїх міськ. резиденціях, а й у власних маєтках у селах. Так, 1797—1801 в с. Козацькому (тепер Звенигородського р-ну Черкас. обл.) діяв домашній театр С. Голицина, в якому брав участь Г. А. Крилов; 1799—1802 — домашній театр у маєтку Г. Ф. Квітки-Основ'яненка в с. Основі під Харковом (тепер у межах Харкова). У 2-й пол. 18 ст. існували домашні А. т. у палацах польс. магнатів на тер. Правобережної України, зокрема 1782 — театр О. Морського в с. Байківцях (тепер Волин. обл.); 1784—98 — театр Щ. Потоцького у Тульчині (тепер місто Вінн. обл.). У 1-й пол. 19 ст. аматор. вистави на Україні мали спорадичний характер. Відомостей про них небагато: 1804 відбулись вони в Одесі, 1808 — в Полтаві, 1816 — в Херсоні. Протягом двох періодів (1806—14 і 1822—25), пов'язаних з перебуванням магната Д. П. Трощинського в своєму маєтку в с. Кибинцях (тепер Полтав. обл.), діяв А. т., яким керували з 1812 В. П. Гоголь (батько М. В. Гоголя) і В. В. Капніст. У репертуарі театру були рос. драм. твори «Бригадир» Д. І. Фонвізіна, «Тріумф» І. А. Крилова, «Хвалько» Я. Б. Княжніна, «Богатонов, або Провінціал у столиці» М. М. Загоскіна, «Филимон і Бавкіда» (невідомого автора) та ін. твори, можливо й «Ябеда» В. В. Капніста, укр. п'єси «Простак, або Хитрощі жінки, перехитрені солдатом», «Собакавівця» В. П. Гоголя та ін., які поряд з п'єсами І. П. Котляревського започаткували нову укр. драматургію (див. *Трощинського Д. П. домашній театр*).

Розвиткові театр. аматор. руху в 1-й пол. 19 ст. сприяли вищі й середні навч. заклади, які було засновано на Україні: Харків. (1805) і Київ. (1834) ун-ти, Рішельєвський ліцей в Одесі (1817), Ніжин. гімназія вищих наук кн. Безбородька (1820, див. *Ніжинський ліцей*). Традиції давнього шкільного театру зберігалися в той час і в духовних семінаріях (київ., харків., полтав. та ін.), учні яких давали вистави просто неба під час травневих канікул (зокрема, у Києві — на горі Скавиці). Відома активна діяльність 1824—29 учнівського драм. аматор. театру під керівництвом М. В. Гоголя в Ніжин. гімназії вищих наук (див. *Ніжинський аматорський театр*). У репертуарі театру були, зокрема, драм. твори Д. І. Фонвізіна, І. А. Крилова, В. О. Озерова, Я. Б. Княжніна, О. І. Писарєва, Ж. Б. Мольєра, А. Коцебу та ін. П'єси іноз. авторів виконувались мовою оригіналу. Можна припустити, що тут ішли й укр. п'єси В. П. Гоголя та І. П. Котляревського.

А. т. при Київ. ун-ті засн. 1839. У репертуарі були п'єси рос. драматургів, а також У. Шекспіра, Ж. Б. Мольєра, В. Гюго (в рос. перекладах). Керував театром студент П. Селецький. 1833—34 систематично діяв А. т. при Т-ві доброчинства в Одесі. У репертуарі колективу: «Благородний театр» М. М. Загоскіна, «Повітряні замки» М. І. Хмельницького, «Вчитель і учень, або В чужому бенкеті похмілля» і «Клопотун, або Діло майстра боїться» О. І. Писарєва (рос. мовою), «Кращий день життя» і «Готель у Піренеях» Е. Скріба (франц. мовою), «Аристодем» В. Монті (італ. мовою) та ін. У 30—40-х рр. 19 ст. стало модою серед дружин губернаторів у Харкові, Полтаві, Чернігові, Катеринославі, Херсоні здійснювати рос. «благородні» вистави на користь потерпілих від пожежі. В них брали участь представники сусп. «верхів», різночинці. У 50—60-х рр. у цих містах розвинувся аматор. рух за участю демократичних «низів», до репертуару якого проникають й укр. п'єси. Розвиток нової укр. драматургії в традиціях, започаткованих І. П. Котляревським («Сватання на Гончарівці», «Бой-жінка» Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, «Любка, або Сватання в селі Рихмах» П. С. Котлярова, «Купала на Івана» С. Писаревського, «Чорноморський побит» Я. Г. Кухаренка та ін.), сприяв становленню не тільки професійного, а й А. т. Вистави цих п'єс відбувалися в деяких містах на Україні та за її межами. Так, А. т. Петерб. мед.-хірургічної академії, де навчалися й українці, 1840—43 давав вистави не тільки рос., а й укр. мовою. Тут 1843 було вперше поставлено драму Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля». Для цього гуртка надіслав свою п'єсу «Чорноморський побит» Я. Г. Кухаренко (1842). 1857 в Немирівській гімназії на Поділлі була показана «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського за участю ініціаторів постановки О. В. Марковича і М. О. Марковички (Марка Вовчка), за режисурою І. Дорошенка.

На Правобережній Україні, територія якої в 1-й пол. 19 ст. була під сильним польс. впливом у сфері культур. життя і де діяли до 1863 польс. профес. трупи, відбувалися аматор. вистави лат., польс. і укр. мовами. В Галичині, яка належала до Австрійської держави, діяв постійний польський профес. театр у Львові, створювалися і польс. А. т.

1797—1803 набули широкої популярності аматор. вистави учнів львів. укр. духовної семінарії. Цьому сприяла талановита гра семінариста І. Сточкевича, який виступав і перекладачем на польс. мову творів зх.-європ. драматургів, і організатором та керівником цього А. т. Є відомості про якісь польс. вистави 1829—30 і 1833—34 у львів. укр. семінарії. 1838 в семінарії відбулася перша укр. вистава — інсценізація укр. весільного обряду за нар. піснями із зб. «Руське весілля» Й. Лозинського (вид. 1835). Протягом чотирьох років семінаристи час від часу повторювали цю виставу, додаючи до неї імпровізовані комедійні сценки на зразок *інтермедій*. 1842 вистави в стінах семінарії було заборонено, але колишні учасники їх стали орга-

нізаторами укр. А. т., які виникали в умовах демократизації сусп. життя після демократич. революції 1848 в Австрії. Перший гурток виник у Коломиї. В червні 1848 відбулася перша вистава «комедіо-опери» «Дівка на відданню, або На милування нема силування», що була переробкою «Наталки Полтавки» І. П. Котляревського, якій І. Озаркевич надав місц. покутського колориту. Протягом 1848—50 було показано п'єси І. Озаркевича: «Жовнір-чарівник» (переробка «Москаля-чарівника» І. П. Котляревського), «Сватання, або Жених навіжений» (переробка «Сватання на Гончарівці» Г. Ф. Квітки-Основ'яненка), «Весілля, або Над цигана Шмагайла нема розумнішого» (переробка «Купала на Івана» С. Писаревського) та ін. драм. переробки. Керівником цього укр. А. т. був військ. офіцер чех А. Лейтнер. Другим аматор. укр. осередком став Львів, де показували згадані п'єси-переробки І. Озаркевича, а також здійснену В. Ковальським переробку п'єси А. Коцебу «Згублена дитина». Третім аматор. укр. театр. центром був Перемишль (тепер Пшемисль, Польща), де з 1849 йшли п'єси-переробки І. Озаркевича, а також п'єса «Козак і мисливець» І. Вітошинського (переробка з А. Коцебу) і «комедіо-опера» Ю. Желехівського «Процида, або Поплета часом придасться». Музику до вистав писав М. М. Вербицький. Реакція, яка наступила в Австрії після революції, починаючи з 1850, припинила більш ніж на ціле десятиліття укр. аматор. життя.

Зародження А. т. на Закарпатті пов'язано так само зі школами. Однак залишилося дуже мало зразків шкільної драматургії. Дійшли до нас із списків 1-ї пол. 19 ст. лише панегірик на честь єпископа А. Бачинського і пастораль у вигляді діалога «Дойник, Козлик і Сиродав» А. Вальковського (датовані 1807). Дві інші пасторалі, написані лат. мовою в 40-х рр. 19 ст., виконували учні Ужгород. гімназії в резиденції ужгород. єпископа. Першу і єдину на той час на Закарпатті п'єсу, написану укр. мовою, «Добродітель превишає богатство» О. В. Духновича (надруковано 1850 в Перемишлі) вперше зіграли 14. VI 1851 в м. Земплині (тепер Прящівщина, ЧСФР) школярі сіл Стройняни й Тополяни (тепер села Стройне і Тополин Закарп. обл.). Але в реакційних умовах тогочасного сусп. життя в Австрії аматор. рух на Закарпатті в 50-х рр. не міг розвинутись. На хвилі першої революц. ситуації в Росії 1859—61 на Україні активізувався й демократизувався укр. аматорський рух. Восени 1859 відновив свою діяльність А. т. Київ. ун-ту (див. *Київського університету студентський театр*), активну участь у якому в різний час брали М. П. Старицький, М. В. Лисенко, П. П. Чубинський, Ф. К. Вовк, О. О. Русов, О. І. Левицький, О. О. Лисенко, Л. М. Драгоманова-Кучинська та ін. В репертуарі колективу були твори І. П. Котляревського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, В. П. Гоголя, М. П. Старицького, О. С. Грибоєдова, О. С. Пушкіна, М. В. Гоголя, О. М. Островського, У. Шекспіра, муз. вистави М. В. Лисенка та ін. 1859 в Києві на Подолі відкрилася перша недільна школа для дорослих, згодом такі школи стали з'являтися і в інших містах України. При більшості з них виникали аматор. драм. гуртки. Один із таких гуртків почав свою діяльність у Полтаві 1861 з ініціативи О. Я. Конисського і Д. П. Пильчикова, керівником його став В. Лобода. Вистави п'єс І. П. Котляревського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, О. М. Островського відбувалися у Полтаві в приватному театр. приміщенні Соколова. Демократичний характер школи і репертуарний напрям драм. гуртка при ній не подобалися полтав. губернаторові, і він заборонив вистави. Так само було заборонено А. т. при недільних школах у Чернігові, Миргороді (керівник — А. П. Свидницький). У червні 1862 царський уряд ліквідував недільні школи по всій Росії, зокрема й на Україні. Але всупереч цій забороні більшість А. т., що були при недільних школах, продовжувала свою діяльність і після закриття шкіл, у т. ч. в Полтаві, Змієві (тепер Харків. обл.), Старобільську (тепер місто Луганської обл.).

А. т. у Чернігові, заснований поетом Л. І. *Глібовим* під назвою *Чернігівський аматорський гурток*, відкрився в лютому 1861 постановкою «Наталки Полтавки» І. П. Котляревського. На чолі колективу стояла колегія, до якої входили О. В. Маркович (режисер, композитор і диригент), І. Дорошенко (режисер), К. В. та Г. П. Галагани (художнє оформлення), Д. Старицький (культура мови), О. М. Лазаревський (укр. історик, вчитель і наставник М. К. Заньковецької). Виконавцями були С. Д. Ніс (укр. етнограф, лікар за фахом), М. Глібова (дружина Л. І. Глібова), М. О. Загорська (Ходот, згодом відома співачка) та ін. Посилення реакції після придушення польс. нац.-визв. повстання 1863 (зокрема, розпорядження царського уряду про заборону друкування літ-ри укр. мовою; див. *Валуєвський циркуляр 1863*) негативно вплинуло передусім на долю профес. укр. театру, який фактично опинився під забороною. Було загальмовано й діяльність укр. А. т., особливо у великих губ. містах. Проте в деяких повітових центрах оживляються аматор. гуртки. Насамперед це стосується гуртків у Бобринці (див. *Бобринецький театральний гурток*) і Єлизаветграді. Перші рос. та укр. вистави у Бобринці відбулися 1856. На поч. 60-х рр. тут засновано новий гурток під керівництвом І. К. Тобілевича, до якого згодом приєднався М. Л. Кропивницький. 1865 повітовий центр з Бобринця було перенесено до Єлизаветграда, і разом з ін. чиновниками — учасниками драм. гуртка туди переїхав І. К. Тобілевич, а згодом і М. Л. Кропивницький. *Єлизаветградський аматорський гурток* почав не менш активну діяльність, яку змушений був припинити через *Емський акт 1876*, спрямований проти укр. мови, культури взагалі і театру зокрема. У 60—70-х рр. 19 ст. діяв у Сумах А. т. під керівництвом М. Ф. Бабича (див. *Бабича М. Ф. театр*). Вистави відбувались у спец. приміщенні, збудованому ним 1864. Репертуар театру становили п'єси рос. та укр. драматургів, серед яких були і п'єси самого М. Ф. Бабича. Після смерті М. Ф. Бабича 1875 вистави його гуртка припинилися.

Окремої згадки заслуговують укр. аматор. вистави 1865 в Богодухові на Харківщині, де жив драматург і діяч аматор. руху А. І. Вельсовський, 1864—65 — в Радомишлі, Білій Церкві, Житомирі, Лебедині і Вовчанську та в ін. містах. Яскравим явищем аматор. руху в Києві став «Перший музично-драматичний гурток міста Києва» на чолі з М. П. Старицьким і М. В. Лисенком, засн. 1872 в будинку сестер Ліндфорс. Перша його вистава — «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка» М. П. Старицького (переробка п'єси «До мирового» П. Мирного), 1872 показано оперету М. В. Лисенка «Чорноморці» (переробка М. П. Старицького з п'єси Я. Г. Кухаренка «Чорноморський побит»), 1873 — муз. комедію «Різдвяна ніч» (муз. М. В. Лисенка, текст М. П. Старицького за М. В. Гоголем), 1874 — нову редакцію цього твору — оперу «Різдвяна ніч»; оперету «Сорочинський ярмарок» Гротенка (п'єса М. П. Старицького за М. В. Гоголем). Ентузіастами діяльності цього театру виступили етнографи Г. С. Тарновський і Ф. К. Вовк, О. О. Русов, дружина М. П. Драгоманова — Л. М. Драгоманова-Кучинська та ін. 1876 театр припинив свою діяльність.

На зх.-укр. землях, а саме у Львові, в березні 1864 після тривалої перерви починає свою роботу перший А. т. на чолі з двома профес. акторами О. В. Бачинським й Т. Й. Бачинською як *Руський народний театр*, який через рік з аматорського перетворився на профес. і проіснував під опікою т-ва «*Руська бесіда*» до 1924. У 1868 у Львові також працював аматор. гурток, який очолював Ю. Нижанківський. У 70-х рр. 19 ст. аматор. вистави у Львові давало студентське т-во «Академічний гурток», серед них — одна з перших п'єс І. Франка «Три князі на один престол».

Поза Львовом аматор. рух у той час ще не набув масового характеру.

На Закарпатті діяльність А. т. почалася в 60-х рр. 19 ст. 1863 в Ужгороді гімназисти під керівництвом викладача укр. мови К. Сабова зіграли двоактну комедію А. Коцебу «Арабський порох», 1864 у тій же гімназії було показано «Одруження» М. В. Гоголя під назвою «Сваха» й зі зміненими іменами дійових осіб, без зазначення прізвища автора. Оскільки саме 1864 було заборонено учням гімназій влаштовувати аматор. вистави, то ужгород. гімназисти продовжували їх у гуртожитку до 1867. В 1864 почав свою діяльність театр. гурток ужгород. молоді під керівництвом М. Поповича. П'єси ставили в приміщеннях будинку сиріт, духовної семінарії і міськ. готелю «Коруна». Серед цих вистав виділялася п'єса І. Даниловича-Коритнянського «Сімейне свято», написана рос. мовою на місц. закарп. матеріалі. З 1867, коли до церковної влади на Закарпатті прийшла т. з. мадярська партія, будь-які театр. вистави закарп. українців було припинено аж до 20-х рр. 20 ст.

Після 1881, коли царизм змушений був відступити у своїх великодержавних діях проти укр. культури, було дозволено лише двомовний рос.-укр. театр. Це дало змогу діячам укр. театр. культури М. А. Кропивницькому, М. П. Старицькому, М. К. Садовському, М. К. Заньковецькій та ін. довести справедливість слів О. М. Островського, що нац. театр є ознакою зрілості нації, так само, як і академії, ун-ти й музеї. Було створено укр. театр корифеїв. Його засновниками стали ті, хто пройшов першу сценіч. школу в А. т. Відтепер укр. професіон. трупи мали значний вплив на розширення сфери діяльності і географію аматор. гуртків, які показували і укр. драм. вистави. Причому А. т. виникають не лише в містах, а й у селах. П'єси укр. драматургів з репертуару професіон. труп становлять основу репертуару А. т.

У 80—90-х рр. 19 ст. аматор. вистави поширюються в робітн. середовищі в містах, на з-дах і ф-ках, навіть у військ. частинах, де ставили гол. чин. *водевілі*. Але осн. осередком розвитку А. т. стає село, де місцеві ентузіасти, здебільшого представники інтелігенції, очолюють діяльність окремих гуртків. Інформація про роботу цих гуртків вміщується на сторінках місц. періодичної преси. З серед. 90-х рр. діяльність аматор. гуртків, яка досі мала розрізнений характер, виливається у справжній рух. А. т. набув якісно нових рис. Виникла потреба у змістовнішому репертуарі, вивченні смаків та інтересів глядачів з народу, сприймання й розуміння ними різних драм. творів. Наприкінці 90-х рр. 19 ст. на сторінках преси дедалі частіше обговорюються питання заг.-осв. характеру. В них особливе місце посідає А. т., яким цікавляться навіть земства. В Золотоноші (тепер Черкас. обл.) і Конотопі (тепер Сум. обл.) земства ухвалили збудувати на свої кошти нар. доми, в яких передбачалися б зали для театр. вистав. Черніг. земство, обговоривши на своєму засіданні питання про розвиток А. т., звернулося до м-ва внутр. справ з вимогою скасувати репертуарні обмеження і дозволити аматорським гурткам ставити всі п'єси, які йшли у професіон. театрах.

1883 київ. губернатор Дрентельн, якому підпорядковувалися Київ., Подільська і Волин. губернії (а також за сумісництвом — Полтав. і Черніг.), заборонив виступати на цій території укр. професіон. трупам (заборона тривала до смерті губернатора 1893), і аматор. вистави укр. мовою, які не підлягали цій забороні, були єдиними проявами устремлінь укр. населення цих губерній до розвитку нац. театру.

В Києві було засновано драм. гурток, що діяв у будинку професора Київ. ун-ту О. Ф. Кістяківського, під керівництвом і режисурою К. І. Арабажина. Серед учасників гуртка — письменники О. Я. Кониський і В. І. Самійленко, історик В. Б. Антонович, актриса М. М. Старицька, музикант Я. П. Гулак-Артемовський, мовознавець П. І. Житецький, син господаря дому В. О. Кістяківський (згодом акад. АН СРСР). Внаслідок зусиль передової укр. інтелігенції укр. драм. твори з'явилися і в репертуарі офіційно дозволеного *Російського драматичного товариства* (діяло 1879—89). Є відомості, що укр. вистави відбувалися потай на околицях Києва, зокрема за участю залізничників, гуртком яких керувала М. М. Старицька. Відомий також А. т. робітників київ. друкарень Ковальського і Кульженка, що діяв з 80-х рр. 19 ст. під керівництвом В. Г. Гульбенка (згодом актор Київ. театру М. К. Садовського). В репертуарі театру переважала укр. драматургія. В робітн. середовищі діяли А. т. на полтав. цегельно-черепичному з-ді (з 1884), київ. з-ді «Арсенал» (з 1893). В 90-х рр. 19 ст. аматор. рух в Росії, зокрема на Україні, розвивався за рахунок появи численних гуртків при чайних, які підлягали заснованим 1892 «попечительствам про народну тверезість». Такі аматор. гуртки за участю робітників було створено, зокрема, в Києві на Деміївці (керівник гуртка залізнич. майстерень В. Миколаєвич), при чайній з-ду Гретера і Криванека (тепер з-д «Більшовик»; з 1897 гуртком керувала М. М. Старицька). Подібні А. т. виникають і в ін. містах України. У великих містах керівниками А. т. здебільшого були професіон. актори. Застосовували вони також засоби виразності (декорації й грим), запозичені з фольклор. театру. Оскільки репертуар укр. професіон. труп був обмежений тільки укр. нац. драматургією (перекладні п'єси заборонялися), то й А. т. живився тією ж драматургією. Учасники укр. аматор. вистав 80-х рр. 19 — поч. 20 ст. виявляли подвижництво, бо всі свої мистецькі устремління вони здійснювали всупереч перешкодам, які чинила самодержавна адміністрація на місцях, під всяким приводом забороняючи укр. вистави. Актори таких вистав іноді піддавалися поліцейським репресіям за постановку спектаклів без спец. дозволу місц. влади.

Виникнення А. т., які грали укр. мовою, у містах, селах і військ. середовищі свідчило про масове волевиявлення укр. народу до розвитку нац. театру. Такі ж тенденції спостерігалися й на укр. землях, що перебували під Австро-Угорщиною. Діяльність професіон. колективу — Руського нар. театру у Львові, а також приватної *Бачинського О. В. трупи* сприяла появі А. т. в багатонац. містах і селах Галичини і Буковини. Драм. колективи виникають тут при місц. філіях культур.-осв. т-ва *«Просвіта»*, ремісничого т-ва «Зоря», в т. з. академ. (студентських) громадах тощо. 1879 створено Перше літ.-драм. т-во ім. Г. Квітки-Основ'яненка в Коломиї (під керівництвом драматурга І. Трембицького), яке проіснувало до поч. 20 ст. Услід за Коломиєю і Львовом в 90-х рр. 19 ст. осередками укр. аматор. руху стають Тернопіль, Стрий, Самбір, Станіслав (тепер Івано-Франківськ) та ін. зх.-укр. міста. За допомогою вчительства цей рух поширився й у селах. У 70-х рр. 19 ст. поодинокі укр. аматор. вистави грали в Чернівцях. Тут 1884 було створено Перше руське драм. т-во, головою якого став письменник і композитор С. І. Воробкевич, режисером — укр. професіон. актор М. Кораллевич-Душинський; серед актрис — Теофіла й Марія Романовичі. Після від'їзду з Чернівців цих діячів т-во припинило діяльність. Укр. А. т. у буковинських селах не було до кін. 19 ст.

Наприкінці 19 ст. виникла ідея створення т-ва, яке б займалося методичним забезпеченням укр. аматор. гуртків. З цією метою 1898 було створено за участю І. Я. Франка *Драматичне товариство імені І. Котляревського,* яким було поставлено кілька вистав у Львові. 1907—09 у Львові існувало вже сім укр. А. т., зокрема при т-вах «Просвіта», «Сокіл», «Зоря», «Воля». А. т. при т-ві «Сокіл» показав 1907 драму І. Я. Франка «Украдене щастя» не за спотвореним цензурою варіантом п'єси, а в первісному її вигляді. 1909 цей драм. колектив перейшов під опіку т-ва «Руська бесіда» і до 1914

функціонував як *Український людовий театр* у Львові. Цей театр послужив зразком для створення «Українського народного театру ім. Івана Тобілевича» в Станіславі (тепер — Івано-Франківськ). В лютому 1911 театр відкрився виставою «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського, перед початком якої виступив І. Я. Франко.

В Чернівцях 1901 виникло «Товариство руських ремісників „Зоря"», а при ньому — драм. гурток під керівництвом професс. актора І. Захарка. На основі цього гуртка 1904 було створено напівпрофес. Руський селянський театр (з 1907 — *Буковинський народний театр*). Своєю діяльністю колектив втілив у життя ідею І. Я. Франка про професс. укр. театр для сільс. населення. А. т. діяли також при муз. т-вах *Буковинський «Боян»* і «Руський міщанський хор».

Самобутнім в історії аматор. руху на Україні був Гуцульський театр, який заснував 1910 Г. М. Хоткевич. Це безприкладне в історії слов'ян. народів явище — нар. театр в його фольклорно-етногр. різновиді. Всі актори цього театру були неписьменні, виступали у звичайному повсякденному одязі, ототожнюючи зображуване на сцені з самим життям.

На Сх. Україні на поч. 20 ст. новими якостями ознаменувався не тільки професс., а й А. т. Виникло багато А. т., які грали рос. або укр. мовою, іноді були й двомовні. А. т. засновували при домах «Товариств для поширення в народі письменності». З ініціативи цих т-в 1902 збудовано в Києві Троїцький нар. дім, 1903 — Харків. нар. дім. Земства споруджують у багатьох містах України невеликі театр. приміщення. Виникають різні робітн. т-ва, при яких з'являються А. т. Зокрема, в Харкові при заводі «Металіст» діяло «Товариство Дому робітників», яке збирало кошти на спорудження клубу, організовувало драм. колектив. 1909 у Харкові відкрився перший на Україні Палац робітників, на сцені якого давали вистави робітн. А. т.

Активізувалася діяльність А. т. у селах. В с. Пізняках Лохвицького пов. на Полтавщині 1901 відкрився сільс. А. т. під керівництвом М. Л. Кропивницького, письменник А. Ю. Тесленко 1903 очолив А. т. в с. Харківцях цього ж повіту, у с. Мануїлівці Козелецького пов. Полтав. губ. в середині 90-х рр. 19 ст. засновано драм. гурток, в діяльності якого 1897 і 1900 брав участь М. Горький (зокрема, грав дві ролі у виставі «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого; див. *Мануйлівський сільський театр*). 1896—1920 активно діяв А. т. в с. Гайвороні (тепер Черніг. обл.; див. *Гайворонський гурток аматорів театрального мистецтва*).

Перша рос. революція 1905—07 внесла рішучі зміни в діяльність не тільки укр. професс. театру (оскільки було скасовано правові обмеження Емського акту 1876 і циркулярів 1881 та 1884), а й А. т. На аматор. сцену проникає новий репертуар: драматургія, пройнята революц. ідеями, перекладені з ін. мов твори, які раніше було заборонено ставити на укр. сцені (в межах Рос. д-ви).

Посилаючись на маніфест 1905, який дозволяв створювати т-ва й спілки, укр. сусп.-культурні діячі почали засновувати школи з викладанням рідною мовою, культурно-осв. т-ва «Просвіта», запозичуючи для них статути галицьких «Просвіт». При цих т-вах виникають укр. А. т., в репертуарі яких не тільки укр. класика, а й перекладна драматургія (зокрема, в Катеринослав. драм. гуртку «Просвіти» — п'єси Г. Гауптмана «Візник Геншель» і «Ткачі», в яких звучали мотиви революц. повстання пролетарів). Завдяки участі професс. режисерів, художників, композиторів ці вистави сягали рівня професс. труп. А. т. при професс. спілках, т-вах «Просвіта», нар. домах, чайних та ін. закладах мали характер стабільних організованих мистецьких колективів. У період реакції, що настала після придушення революції 1905—07, було закрито «Просвіту», профспілки й А. т., які діяли при них. Царизм знову почав похід на культуру і мову укр. народу. М-во освіти видало спец. розпорядження, якими суворо заборонялося використовувати шкільні приміщення для вистав, а вчителям брати участь у виставах взагалі. Це був відчутний удар по аматор. рухові, особливо на селі. Однак самодержавству не вдалося повністю загальмувати цей рух, особливо в робітн. середовищі. Замість закритих і ліквідованих А. т. утворювалися нові, до яких вливалася революційно настроєна молодь. У діяльності А. т. продовжували брати участь М. Л. Кропивницький (1907 організував А. т. у Лисичанську на Донбасі), М. М. Заньковецька (1906 брала участь в А. т. в Ніжині). 1912 повернувся з Галичини до Харкова Г. М. Хоткевич і очолив А. т. в «Товаристві Дому робітників».

На Всерос. з'їзді діячів театру 1909 в Москві пролунали заклики селян до професс. митців допомогти робітн. і сел. театрам. Внаслідок цього при Всерос. т-ві сценіч. діячів було утворено Комісію сільс. театрів, яка мала вплив і на діяльність нар. театрів на Україні, оскільки в її складі було бл. 20 постійних кореспондентів із Харкова, Катеринослава та ін. міст. 1912 було організовано секції сприяння сільс., фабричним і шкільним театрам при Моск. т-ві нар. ун-тів ім. Шанявського. Оскільки філіали цього ун-ту працювали в Києві й Харкові, то діяльність секції поширювалась і на Україну. З 1915 секція мала назву «Будинок ім. академіка В. Полєнова». В цьому т-ві були укр. художники М. І. Мурашко, К. К. Костанді та ін. У постанові Всерос. з'їзду щодо кооперації (1913, Київ) було ухвалено заснувати при кооперацiях власні нар. доми, при яких діяли б А. т. Цю думку підтримали Полтав. і Харків. земські управи. 1915 на Україні діяло понад 300 кооперативних і кредитних т-в; серед них були й такі, що збудували нар. доми і обладнали при них нар. театри.

Багато уваги проблемі А. т. приділив з'їзд з питань організації розумних розваг Харків. губ., скликаний у червні 1915 Харків. т-вом письменності. Цей захід мав всерос. значення. Організатори з'їзду прагнули обійти політ. питання і навіть прийняли рішення не допускати політ. доповідей. Проте на з'їзді прозвучала вимога надати українцям право вільно виставляти твори укр. письменників, скасувати заборону публічного виконання укр. пісень. З'їзд висловив побажання, щоб нар. театрові, який сприяє мистецькому розвиткові народу і має велике освітнє й виховне значення, було відведено одне з перших місць при організації розваг на селі і щоб вистави, які організовують А. т. для укр. населення, грали його рідною мовою. З'їзд також висловився за скасування цензури для вистав А. т., запропонував проводити конкурси п'єс для нар. театрів, організовувати підготовку спец. інструкторів і керівників-режисерів, налагодити дешеве видання п'єс з режисерськими коментарями, інструкціями для влаштування сцени, виготовлення декорацій, бутафорії, костюмів, гриму. Цей з'їзд мав великий громад. резонанс. Він сприяв успішній підготовці Всерос. з'їзду діячів нар. театру, який 1915—18 скликáли кілька разів Рос. театр. т-во і Секція сприяння влаштуванню сільс., фабричних та шкільних театрів. На з'їзді виступили представники різних нац. театрів (лит., латв., тат., вірм., груз., польс., євр. і українських). Л. М. Старицька-Черняхівська розповіла про тяжкі умови існування укр. професс. і нар. театру. На з'їзді було утворено секцію А. т. окремих народностей Росії, що дало змогу привернути увагу громадськості до становища театрів пригноблених національностей царської Росії. Доповідачі говорили про шовіністичну великодерж. політику царського уряду, про грубе нехтування елементарними правами нац. меншостей. З'їзд висловився за повну рівноправність усіх народів Росії в галузі театр. мист-ва і прийняв резолюцію: відмінити заборони і обмеження вільного вживання ними рідної мови в справі нар. театру й ін. проявів культур. життя, пов'язаних з театр. починаннями;

відмінити спец. обмеження щодо театрів і драм. та муз. репертуару театрів окремих народів Росії. Але програма, накреслена з'їздом, не могла бути виконана в умовах першої імперіалістичної війни. З серед. 1916 царизм застосував нові репресії щодо укр. мови, культури, зокрема театру. У 20-х роках аматор. театр. мистецтво розвивалося в руслі *самодіяльного театру*.

Літ.: Казимиров О. Український аматорський театр. К., 1965; Український драматичний театр, т. 1. К., 1967; Пилипчук Р. Я. Український аматорський театр на Буковині (друга пол. XIX — поч. XX ст.). «Народна творчість та етнографія», 1964, № 1; Пилипчук Р. Я. Український аматорський театр на Закарпатті (50—60-і роки XIX ст.). «Народна творчість та етнографія», 1966, № 1; Хайченко Г. А. Русский народный театр конца XIX — начала XX века. М., 1975. *Р. Я. Пилипчук.*

«АМАТОРСЬКИЙ ТЕАТР» — журнал, присвячений питанням самодіяльного театру. Видавався 1925—27 театр. комісією т-ва *«Просвіта»* у Львові (1925 — щокварталу, з 1926 — щомісяця). Редактор — С. Магаляс. Публікував короткий зміст рекомендованих п'єс, характеристики дійових осіб, сценіч. обстановки, мізансцен, костюмів, поради стосовно техніки гримування, виготовлення реквізиту, бутафорії тощо, а також матеріали з питань актор. майстерності, режисури. В «А. т.» було вперше надруковано статтю М. К. *Вороного* «Режисер». Вміщувалися статті з історії аматор. руху, хроніка, короткі рецензії на вистави самодіяльних колективів, інформація про нові драм. надходження. Журнал виходив із щомісячним додатком *«Театральна бібліотека»* (редактор — Г. Г. *Гануляк*).

І. В. Волицька.

АМБІЦЬКІ — укр. різьбярі на дереві; брати. Юрій Іванович А. (13.I 1927, с. Прусик, побл. Санока, тепер Польща); Мирон Іванович А. (18.XI 1928, там же). З 1945 живуть на Україні. 1964 закінчили Львів. ін-т прикладного та декор. мист-ва у І. В. Севери. Розвиваючи традиції лемківського різьблення, А. створили скульпт. композиції: «Водопій», «Гайдамаки» (1961), «Будьоннівці під Львовом» (1962), «Було колись на Вкраїні» (1964), «Нащадки Довбуша» (1967), «Голова гуцула» (1972), «Танок» (1975), «Сестри Байко» (погруддя відомих співачок з Лемківщини, у співавт. з В. Одрехівським, 1976), «Лілея» (1977), «Золота осінь» (1979), «Журавлі» (1984), «У батьківській кузні» (1986), «Портрет Т. Шевченка» (1988) та ін. А. працюють також в ін. техніках декор.-ужиткового мист-ва, учасники обласних, республіканських, всесоюзних та міжнар. (Франція, Угорщина, Німеччина, Канада) виставок.

Літ.: Мирон та Юрій Амбіцькі. Виставка творів скульптури. Львів, 1988.

І. Д. Красовський.

АМБРОС (Ambros) Владімір (18.IX 1890, Простейов, тепер Чехо-Словаччина — 12.V 1956, там же) — чес. композитор, диригент і педагог. Навчався 1908—10 в органній школі (Брно) у Л. *Яначека* і в консерваторії у Франкфурті. Автор опер, зокрема «Украдене щастя» (за І. Франком, пост. 1925 нар. театрами у Брно та 1927 — в Оломоуці), фп. творів (у т. ч. «Медитації на українські народні пісні», 1952).

Літ.: Загайкевич М. Музичний світ великого Каменяра. К., 1986.

Т. Ю. Філенко.

АМВРО́СИМОВ (Афросимов) Михайло Андрійович (1776, Петербург — 1825) — рос. та укр. архітектор. 1802—17 працював у Полтаві губ. архітектором, 23 роки керував місц. креслярнею. Автор генплану забудови Полтави (1803); очолив забудову *Круглої площі*, склав попередній проект колони Слави (1804, встановлено 1811). Серед споруд у Полтаві: богадільня (1810, тепер адм. установа); театр (1810), робітний заїжджий двір (1812), торг. ряди (1812—14), дзвіниця церкви Вшестя (Стрітенської, 1814); більшість — не збереглася. Здійснив забудову ряду пов. міст Полтав. і Черніг. губерній за *«зразковими проектами»*: житл. будинки, присутствені місця, лікарні, казарми, поштові станції.

Літ.: Бодянский П. Достопримечательности Полтавы. Полтава, 1850; Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятниках. Полтава, 1902; Онищенко Н. Е. Творчество мастеров русского монументального искусства в Полтаве в начале XIX в. В кн.: Зодчество Украины К., 1954.

В. І. Тимофієнко.

АМВРО́СІЙ (?—?) — укр. художник 18 ст. Жив і працював у *Манявському скиті*. Автор малюнків до рукописного «Ірмологіона» (1731—33; тепер у Центр. держ. б-ці, Бухарест). Під малюнками «Євхаристична трапеза», «Спас нерукотворний», «В'їзд в Єрусалим» є підпис «Амвросій».

О. Ф. Сидор.

АМЕРИКЯ́Н Цолак [справж.— Галуст Керопович Сулуликян; 23.IX (5.X) 1887, м. Трабзон, Туреччина — 17.IX 1964, Ленінакан, тепер Кумайрі] — вірм. актор, нар. арт. Вірм. РСР з 1947. На сцені з 1906.

У 1918—30 очолював вірм. трупи на Україні, які працювали у Керчі, Києві, Харкові, Одесі, Миколаєві. З 1931 — актор Ленінакан. театру ім. А. Мравяна. Ролі: Багдасар («Дядько Багдасар» А. Пароняна), Гіж Данел («Злий дух» за О. Ширванзаде), Кречинський («Весілля Кречинського» О. Сухово-Кобиліна), Шейлок («Венеціанський купець» У. Шекспіра).

Літ.: Овакимян Б. Из истории армяно-украинских театральных связей. В кн.: Театральные связи. Ереван, 1972.

Г. В. Довбищенко.

АМІ́НОВА Олена Анатоліївна (1.I 1950, м. Новоград-Волинський Житомир. обл.) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1979. Закінчила 1973 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс В. О. *Неллі*). Працювала 1973—75 в Рос. драм. театрі Пн. флоту (Мурманськ). З 1976 — в Одеському рос. драм. театрі ім. А. В. Іванова. Ролі: в театрі — Маша («Три сестри» А. Чехова), Ліпочка («Банкрут» О. Островського), Маша («Я — жінка» В. Мережка), Клеопатра («Цезар і Клеопатра» Б. Шоу); в кіно — Надія («Софія Грушко», 1970, Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка), Лоранца («Формула кохання», 1984). *В. І. Заболотна.*

АМІ́ТОВ Михайло (Мойсей) Семенович [2(15).III 1912, Баштанка, тепер місто Микол. обл.— 3.IV 1980, Донецьк] — рос. актор, режисер, засл. арт. Туркм. РСР з 1944, засл. діяч мист. РРФСР з 1961. Закінчив 1934 театр. студію під керівництвом нар. арт. СРСР М. С. Плотникова в Москві. Працював актором і режисером у ТЮГу (1927—32, 1934—36), рос. драм. театрі ім. В. П. Чкалова (1936—37; обидва — в Миколаєві), рос. драм. театрі ім. О. С. Пушкіна (1937—58; 1939—58 — гол. режисер; Вінниця, Костянтинівка, Єнакієве). Очолював Хабаров. театр драми (1958—62), Донец. укр. муз.-драм. театр ім. Артема (1963—67). Ролі: Войницький («Дядя Ваня» А. Чехова), Павло Корчагін («Як гартувалася сталь» за М. Островським), Сміт («Російське питання» К. Симонова). Вистави: «Платон Кречет» О. Корнійчука (1939), «Не називаючи прізвищ» В. Минка (1953), «Горе з розуму» О. Грибоєдова (1945), «Живий труп» Л. Толстого (1961), «Останні» М. Горького (1968).

Г. С. Костинська

АМПІ́Р (від франц. empire — влада, панування; імперія) — стильовий напрям в арх-рі й мист-ві поч. 19 ст., що завершив еволюцію класицизму. На думку деяких зарубіж. і вітчизн. вчених, А.— самостійний стиль, який став попередником періоду *історизму*. А. склався у Франції в кін. 18 ст., особливого розвитку набув у період імперії Наполеона I. Орієнтуючись, як і класицизм, на зразки *античного мистецтва*, А. використав худож. спадщину архаїки Старод. Греції та імператорського Риму (монумент. *портики*, здебільшого *доричного ордера* і *тосканського ордера, арматура* в архіт. деталях і скульпт. декорі), давньоєгип. архіт. і пластич. мотиви (великі нерозчленовані площини стін і *пілонів*, масивні геом. об'єми, єгип. орнамент, стилізовані сфінкси). А. склався в руслі класицизму, в якому пошуки простоти форм і декору поступово змінилися прагненням до їхньої лапідарності й суворої монумент. виразності (арка на пл. Каррузель, 1806, арх. Ш. Персьє і П. Фонтен; церква Мадлен, 1807, арх. П. Віньйон; обидві — у Парижі). В 1-й третині 19 ст. А. виявився в арх-рі Великобританії, Австрії, Німеччини, Італії та Росії, де набув рис нац. самобутності (в Петербурзі — містобудівні ансамблі, арх. К. І. Россі; Адміралтейство, 1806—23, арх. А. Д. *Захаров*; Гірничий ін-т, 1806—11, арх. А. Н. Вороніхін та ін.).

Риси А. були притаманні й арх-рі України 1-ї пол. 19 ст. Створю-

валися містобудівні ансамблі, в регулярній структурі міст головним став громад. центр у вигляді великої площі (*Кругла площа* у Полтаві, арх. М. А. *Амвросимов*, з використанням типових проектів арх. А. Д. Захарова), широкого проспекту, що об'єднував кілька площ (Катеринінський просп. у Катеринославі, тепер проспект К. Маркса в Дніпропетровську), або просторово розкритого бульвару (*Приморський бульвар* в Одесі, інж. К. Потьє, арх. Ф. К. *Боффо*). Архіт. форми споруд набули більшого лаконізму, нерідко утворюючи суцільний фронт забудови. Масивні *колонади*, здебільшого дорич. і тосканського ордерів, ніби притиснуті до стіни, не порушували її монолітності. Рідко розставлені вікна, як правило, не мали *наличників*, трикутні *фронтони* замінено ступінчастими *парапетами*. Широко використовували скульпт. вставки, які, багато раз повторюючись, підкреслювали монументальність архіт. образів. Для втілення величності в скульпт. декор вмонтовувалися воїнські емблеми — бойове спорядження, зброя, лаврові вінки тощо. Ці характерні особливості притаманні *Воронцовському палацу* в Одесі (1824—29, арх. Ф. К. *Боффо*; тепер Палац дітей та юнацтва), *Наришкіна палацу* в Сімферополі (1823—26, арх. Ф. *Ельсон*), обсерваторії в Миколаєві (1821—27, арх. Ф. *Вунш*), лікарні в Одесі (1806—08, 1821, арх. Ж. *Тома де Томон*, Ф. і Д. *Фраполлі*), будинку суконної ф-ки в Катеринославі (1823—25, арх. П. Т. Торопов), гауптвахти у Львові (поч. 19 ст.).

Форми А. мали вплив і на нар. буд-во (входи в сел. хати, церкви акцентувалися портиками із спрощеними колонками і фронтонами, *сандриками* над вікнами).

Риси А. виявилися в зх.-європ. живописі, декор. мист-ві: в інтер'єрах будівель (оздоблення панелей, *падуг*, підлоги і *плафонів*), меблях та ін. Паркетна підлога виконувалася в техніці *інтарсії* з цінних порід дерева і відзначалася структурно чіткою і своєрідною за малюнком композицією. Важкуваті, масивні меблі виготовляли з натур. дерева, інколи фанерували деревом ін. кольору, оздоблювали металом і кісткою в техніці *інкрустації*; для накладок застосовували *бронзу*. Меблі декорували орнамент. (вінки, *пальмети*, орли, *аканти*, ліри, сфінкси та ін.) та архіт. мотивами. Ніжки і підлокітники крісел і диванів робили у вигляді *герм* чи зображень тварин. Для освітлювальної арматури (люстр, бра, шандалів) поряд з кришталем застосували бронзу, вироби оформлялись класичним орнаментом. Кахляні печі та мармурові каміни, які виготовляли з-ди в містах Ніжині і Коропі на Чернігівщині, Жовкві і Яворові на Львівщині, були

Ампір. «Башта вітрів» Морської бібліотеки в Севастополі. Поч. 19 ст.

Ампір. Панно з садиби П. Завадовського в с. Ляличах Брянської обл. Кін. 18 — поч. 19 ст.

прямокутні, трикутні або круглі за формою з ордерними елементами карнизів і пілястр.

У виробах з фарфору (Корецька фарфорова ф-ка) і скла (підприємства Києва, Лютежа Київ. обл. та ін.) варіювались антич. сюжети і композиції. В оформленні килимів здебільшого використовували рослинний орнамент, який відзначався багатством мотивів. Чистотою та інтенсивністю кольору відзначалися худож. тканини з Ніжина, Кролівця (Сумщина), Богуслава (Київщина) та ін. міст. В оздобленні їх переважали рослинні орнамент. мотиви та сюжетні композиції антич. тематики.

Літ.: Буржуа Э. К характеристике стиля ампир. В кн.: История архитектуры в избранных отрывках. М., 1935; Некрасов А. И. Русский ампир. М., 1935; Сімікін М. І. Український ампір. «Архітектура Радянської України», 1940, № 3.

В. І. Тимофієнко.

АМПЛУА́ (франц. emploi — використання, посада, роль) — сукупність ролей, що за своїм характером і змістом відповідають сценічним даним актора. А. склалися протягом історії театру і відповідно до розвитку стилів та напрямів у драматургіч. і *акторському мистецтві*. Виникненню та утвердженню А. сприяли два зустрічні процеси в історії театру: перехід з п'єси в п'єсу однопланових персонажів і усталення виконавських традицій, що обмежували можливості індивід. трактування ролі. А.— перехідний етап від театру масок Старод. Греції та Сходу, комедії дель арте до індивідуалізованих образів реалістич. театру. Згідно з указом 1766 директора циркулярних театрів і музики А. були запроваджені в Росії. Існували до поч. 20 ст. Чоловічі А.— коханець, герой, комік, простак, резонер, фат; жіночі — героїня, комічна бабуся, гранд-дама, травесті, інженю, субретка та ін. На певних стадіях розвитку театр. мист-ва А. мало позитивне значення, даючи змогу актору спеціалізуватись у визначених ролях, удосконалювати майстерність, зберігати традиції. Робота акторів в усталених А. відкривала можливість працювати в умовах приватної *антрепризи*, переходячи з трупи в трупу. З розвитком реалістич. драматургії, що вимагала створення різнопланових життєвих характерів, з утвердженням акторського ансамблю в театрі А. обмежувало індивід. трактування ролі, стримувало розвиток актор. майстерності, призводило до штампів. Окремі визначні актори виходили за рамки А. Проти А. виступали К. С. Станіславський, І. Я. Франко, Лесь Курбас та ін.

Сучас. театр. мист-во практично відмовилося від закріплення за виконавцями вузького кола ролей, утверджуючи широкий творчий діапазон актора. *В. Г. Давидов.*

АМУЛЕ́Т (лат. amuletum, з араб.), талісман — предмет, якому приписується надприродна здатність відвертати нещастя, хворобу, чари, біду тощо. Відомі з первісного суспільства. А. створювали з глини, способом *лиття* з металу; вирізьблювали з кості, дерева, оздоблювали *гравіруванням, черню, емалями* тощо. В *первісному мистецтві* за А. правили антропоморфні зображення, птахи, звірі та ін. символи язичницької міфології. Серед різних прикрас 10—13 ст. трапляються талісмани, які свідчать про залишки язичницької релігії серед населення *Київської Русі:* круглі підвіски — символи Сонця, лунниці — Місяця, підвіски-дзвіночки — обереги від злих духів, ключики — символи багатства, сокирки — символи Перуна та

Амулети-топірці. 11—12 ст. За розкопками на Княжій горі. Київська обл.

ін. Християнські А.— натільні хрестики, енколпіони (хрестискладні), ікони круглої та прямокутної форм із зображенням Христа, Марії, святих — Миколи, Пантелеймона та ін. Частину хрестів оздоблено емалями. Часто язичницька та християнська символіки зливаються в одному виробі — хрести в колі чи лунниці, круглі підвіски, де на одному боці зображено християнських святих, на ін.— оточену зміями жіночу голову. Переплетення язичницьких та християнських мотивів зафіксовано в етногр. матеріалах аж до поч. 20 ст. А. в первісному значенні цього слова в 20 ст. практично зникає. Декор. *обереги* створюють художники-професіонали Н. І. *Федорова* та ін. Колекції А. різних епох зберігаються в

Музеї істор. коштовностей (Київ), Києво-Печерському заповіднику, НМІ України та ін.

О. П. Моця.

АМФІПРО́СТИЛЬ (від грец. ἀμφί — з обох боків, πρό — попереду і στῦλος — стовп, колона) — антич. храм з двома колонними *портиками* на торцевих фасадах. Композиція храмів типу А. використовувалася при забудові *античних держав Північного Причорномор'я.*

АМФІТЕА́ТР (грец. ἀμφιθέατρον) — 1) Давньорим. будівля для масових видовищ (боїв гладіаторів тощо). Монумент. споруда еліптичної форми з *аркою* посередині, навколо якої уступами вгору розташовано місця для глядачів. Конструктивна основа А.— складна система арок і стовпів зі склепінчастими *галереями* та сходами між ними. Відомий А. у Римі — Колізей. 2) У сучас. театрах, цирках, кінотеатрах, на стадіонах — місця, розташовані півкруглими уступами за партером.

А́МФОРА (лат. amphora, від грец. ἀμφορεύς) — різновид антич. та середньовіч. вузькогорлого або широкогорлого дворучного посуду. Є 2 осн. групи А.— гостродонні керамічні А.-тара (для вина, олії тощо), без прикрас; плоскодонні керамічні, скляні, металеві А.-глечики (господарські, столові, парадні), бувають без прикрас або з декор. покриттям, розписами, рельєфами тощо. На тер. України А. з'явилися з початком антич. колонізації (див. *Античні держави Північного Причорномор'я*). А. завозили з середземномор., причорномор. міст, а також виготовляли в деяких осередках Пн. Причорномор'я. Антич. А. використовували племена Скіфії, зарубинецької, черняхівської та ін. культур, зрідка наслідували їх у виготовленні власного гончарного посуду. В 5—13 ст. у Пн. Причорномор'ї виготовляли А. з поєднанням пізньоантичних та середньовічних рис. А. відомі в давньорус. домонгольській кераміці під назвою *корчаги*. Амфороподібні глечики є в укр. нар. кераміці (див. *Кераміка, Вазопис* античний).

Т. А. Романець.

Амфора плоскодонна з кургану Чортомлик. Срібло, золото, карбування, гравірування 4 ст. до н. е. ДЕ.

АНА́НЬЄВ Олександр Миколайович [11(24).VIII 1912, с. Велика Орловка, тепер Мартинівського р-ну Ростов. обл.] — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1978. Закінчив 1939 Одес. театр. уч-ще. Працював у Кам'янці-Подільському (1939—44), Запоріз. (1944—54), Одес. ім. Ленінського комсомолу (1954—56), Чернів. (1956—81) укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Сганарель («Камінний господар» Лесі Українки), Павка Корчагін («Як гартувалася сталь» за М. Островським), Пашкевич («Дума про любов» М. Стельмаха), Бризгалов («Кафедра» В. Врублевської), Терешко Колобок («Трибунал» А. Макайонка), Труффальдіно («Слуга двом панам» К. Гольдоні). Створив образ В. І. Леніна у виставах І. Попова, М. Погодіна. Автор п'єс «Дзвонять дзвони» (1970), «Дністрові кручі» (за Ю. Федьковичем, 1959), «Вовчиха» (за О. Кобилянською, 1974).

Т. В. Сулятицький

АНА́НЬЄВА Валентина Антонівна (7.I 1939, Київ) — укр. танцюристка, засл. арт. УРСР з 1969. Після закінчення Київ. хореогр. уч-ща 1958—91 — солістка *Ансамблю танцю України* ім. П. П. Вірського. Сольні партії в хореогр. мініатюрах і танцях «Ой під вишнею», «Ми з України» та ін.

В. Д. Туркевич.

АНА́НЬЇН Степан Андрійович (1875—1942) — укр. психолог і педагог. 1912—25 — професор Київ. ун-ту. З 1925 жив у с. Змієві (тепер місто Харківської обл.). Автор праць з муз. психології.

Тв.: Психологія музичних переживань «Музика», 1923, № 8—9; До вивчення музичного боку дітей та дитячої музичної здібності. «Музика», 1924, № 1- -3.

АНАСТА́СІЙ (?—?) — укр. гравер серед. 18 ст. Чернець Києво-Печерської лаври. Автор гравюри на міді «Великомученик Дмитрій уражає диявола».

АНАТО́ЛІЙ (?—?) — укр. художник 2-ї пол. 17 ст. Чернець Почаївської лаври. Написав картину «Облога Почаєва турками 1675 року». Уявлення про неї дає повторення сюжету на гравюрі Н. *Зубрицького* (1704).

АНГАЖЕМЕ́НТ (франц. engagement — зобов'язання, найняття) — запрошення актора, артистич. колективу на певний строк для участі у виставах чи концертах приватної антрепризи або казенного театру за умовами контракту (угоди). Найбільше поширився у 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. Здебільшого практикувалося запрошення акторів на театр. сезон або для участі в окремих виставах.

«АНГАЖЕМЕ́НТ» — двотижневий артистич. журнал, присвячений театрам-вар'єте і циркам. Виходив у Москві (червень — липень 1914). Подавав відомості про діяльність акторів та їхні т-ва в Росії та за кордоном, опубл. заг. довідковий покажчик, рекламні фото співаків, танцівників, акробатів, диригентів та ін.; вміщено програми театрів, інформацію про театр. життя Харкова, Катеринослава (тепер Дніпропетровськ), Києва, Бердичева та ін. міст України.

Н. М. Сидоренко.

Ангел. Малюнок з «кужбушків» Лаврської іконописної майстерні. Туш, перо. 60-і рр. 18 ст. ЦНБ АН України. Київ.

Ангел з мандоліною. Дерево. 1-а пол. 17 ст. Львівська КГ.

А́НГЕЛИ (грец. ἄγγελος — вісник) — міфіч. персонажі культового мист-ва, уособлення посередників між богом і людьми. У християнстві А. поділяються на 9 рангів (архангели — старші А., херувими, серафими тощо) відповідно до поділу придворних чинів, що існував за візант. імператорів. Зображення А. подано у розписах храмів, а також в *іконописі*

А́НҐЕЛЬСЬКИЙ Дмитро Іванович (12.III 1901, Вільнюс — 1937) — укр. графік і живописець. Член *АХРР* (з 1926) та *АХЧУ* (1927—31). Жив у Полтаві з 1920. Працював у галузі живопису — натюрморт «Соняшники», «Інтер'єр кімнати М. О. Ярошенка в Полтавській картинній галереї», «Стіжки» (всі — 1926), «Жовтневий сад. Полтава» (1928), «На Пслі» (1929). Автор численних книжкових заставок і кінцівок, де творчо інтерпретовано орнамент. мотиви, використано традиції укр. книжкового мистецтва доби *барокко*. Заставки, кінцівки до видань: «Полтавщина. Збірник» (1927), «Полтавський державний музей ім. В. Г. Короленка» (1928), «Килимарство й килими Полтавщини» Я. Риженка (1928). Автор портретів олівцем, зокрема художників П. М. Горобця (1924), М. О. Донцова (1931, обидва — Полтав. ХМ).

В. М. Ханко.

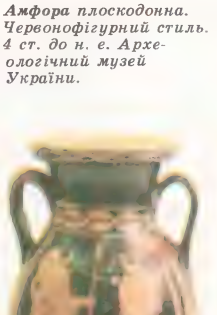

Амфора плоскодонна. Червонофігурний стиль. 4 ст. до н. е. Археологічний музей України.

АНГЛІ́ЙСЬКИЙ ПАРК — нерегулярний парк. Див. *Пейзажний парк, Садово-паркове мистецтво.*

АНГО́Б (франц. engobe) — покриття білою або кольор. глиною, розведеною на воді, що наноситься на поверхню керамічн. виробу (повністю чи частково) у вигляді розпису (перед випалом), щоб усунути нерівності і надати певного кольору черепку. Ангобний розпис здебільшого вкривають *поливою*. А. здавна широко застосовують у більшості гончарних осередків України — у *Дибинцях, Опішні, Ічні, Бубнівці — для обливки* й розпису виробів *ріжкуванням* та *фляндруванням*; у *Косові, Пистині, Сокалі* розпис А. поєднується з *гравіруванням*, у *Вільхівці, Хусті, Виноградові* — з «урізом», в *Адамівці* поширено розпис А. без дальшого глазурування (див. *Описка*). На Україні використовують переважно А. білого (*побіл*), червоно-коричневого (*червінка*), темно-коричневого (описка) та ін. кольорів.

О. О. Клименко.

А́НДЕРСЕН (Andersen) Ганс Крістіан (2.IV 1805, Оденсе — 4.VIII

1875, Копенгаген) — дат. письменник. Навчався 1828 в Копенгаген ун-ті. Почав друкуватися 1835. Світову славу здобули казки А. Йому належать також романтичні драми, комедії, водевілі, оперні лібретто, п'єси-казки. Серед театр. вистав за казками А.: «Снігова королева» (1955 — Черкас. укр. муз.-драм. театр; 1976 — Львів. ТЮГ); «Солдат і відьма» (1986 — Івано-Фр.), «Огниво» (1963 — Луганський), «Стійкий олов'яний солдатик» (1980 — Крим.), «Русалонька» (1983 — Запоріз.), «Легенда про Кая і Герду» (1985 — Київ. театр ляльок). За мотивами казок укр. драматурги написали п'єси: В. Данилевич — «Стійкий олов'яний солдатик», Н. Ланге — «Легенда про Кая і Герду». Вперше укр. мовою «Казки Андерсена з короткою його життєписсю» видано 1873 у перекл. М. Старицького, з іл. М. Мурашка.

С. Г. Васильєв.

АНДРЕА́ДІС Галина (справж.— Минаїв; 22.VI 1932, Ставрополь) — укр. співачка (меццо-сопрано) у США. Закінчила 1960 консерваторію в Буенос-Айресі (клас А. Цетера). 1959—63 співала на оперних сценах Аргентіни, з 1963 — у США. Партії: Анна («Анна Ярославна» А. Рудницького), Марфа («Хованщина» М. Мусоргського), Мати («Мавра» І. Стравинського), Азучена («Трубадур» Дж. Верді) та ін. У концертному репертуарі — твори укр. (М. Лисенка, К. Стеценка, А. Вахнянина, В. Барвінського, С. Людкевича, Б. Лятошинського, А. Гнатишина та ін.) та зарубіж. композиторів. Гастролі у країнах Америки та Зх. Європи. Лауреат Держ. конкурсу камерних співаків у Буенос-Айресі (1960).

І. М. Лисенко.

АНДРЕ́ЙКО Дмитро Андрійович (30.I 1864, с. Трудовач, тепер Золочівського р-ну Львів. обл.— 10.VI 1888, Львів) — укр. композитор, хор. диригент, музикант-виконавець і фольклорист. Закінчив 1887 Коломийську гімназію, навчався у Львів. духовній семінарії, де був диригентом учнів. хору. Виступав у концертах як цитрист і скрипаль. Записав ряд укр. пісень (слова і мелодії), частину яких вмістив П. І. *Бажанський* у зб. «Русько-народні галицькі мелодії». Автор збірки обробок укр. нар. пісень для вокал. квартету «Вінок з народних мелодій» (1885), упорядник збірки обробок укр. нар. пісень укр. композиторів «Звуки України. Українські народні пісні з нотами на один голос і з повним текстом» (вид. 1919).

П. К. Медведик.

АНДРЕ́ЙЧИН Андрій Михайлович (2.IX 1865, с. Устя Руське Горлицького пов., тепер Польща — 4.I 1914, Львів) — укр. гравер і літограф. Навчався 1879—81 в Києві у *Рисувальній школі М. І. Мурашка* (педагоги М. І. Мурашко, С. І. *Васильківський*) та в типолітографічній майстерні Г. П. Корчака-Новицького; 1886 закінчив Львів. худож.-пром. школу. Вдосконалював знання лінограврюри і працював у майстернях у Львові (1881—86), Кракові (1886—88), Відні та Будапешті (1890—92). 1893—1914 мав у Львові власну літографію. Твори А. на крайовій виставці у Львові 1894 відзначено бронзовою медаллю. Літографія А. виконувала замовлення львів. т-в: Наукового ім. Т. Шевченка, «*Бояна*», «Зорі», «Сокола», а також ун-ту, окремих видавців. Мистецько-наук. значення мають видані А. роботи: «Вишивки Східної Галичини» (1895), «Українські монограми для вишивок хрестиком і гафтом» (1896), «Альбом рисунків знаменитих архітектурних пам'яток України, Росії і Білорусії» (1896, 40 іл.); істор. портрети і картини художника А. *Пилиховського* — «Данило Галицький», «Роман Мстиславич», «Богдан Хмельницький», «Бій з татарами біля Десятинної церкви у Києві», «Роман Мстиславич Галицький перемагає половців» та ін. (всі — 1895—97; були на худож. виставці 1898); «Етнографічна карта України» Г. Величка (1897), серії поштових листівок з творів С. І. *Васильківського*, М. С. *Самокиша*, О. Л. *Кульчицької* та ін., ноти муз. творів, нар. пісень. Свій досвід А. передав синові В. А. Андрейчину, який працював у літографії Львова до 1947.

Літ.: Андрейчин Андрей Мих. В кн.: Левицкий И. Ем. Прикарпатская Русь в XIX веке в биографиях и портретах ее деятелей, т. 1, в. 1. Львів, 1898.

П. К. Медведик.

АНДРЕЯ́НОВА Олена Іванівна [1(13).VII 1819 — 14(26).X 1857, Париж] — рос. балерина. 1853—54 разом з П. Маловернем очолювала гастрольну трупу петерб. та моск. танцівників, які вперше показали балети з репертуару столичних театрів глядачам Києва, Одеси, Харкова, Полтави та ін. міст України і Росії.

АНДРЄЄВ Борис Федорович [27.I (9.II) 1915, Саратов — 25.IV 1982, Москва] — рос. кіноактор, нар. арт. СРСР з 1962. Закінчив 1937 Сарат. театр. технікум. Створені ним образи відзначаються народністю, психол. глибиною, зокрема у фільмах, знятих на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка: льотчик («Винищувачі»), Назар Дума («Трактористи», реж. І. О. *Пир'єв*), Харитон Балун («Велике життя», 1-а серія; реж. Л. Д. *Луков*; обидва — 1939), анархіст («Олександр Пархоменко», 1942, реж. Л. Д. Луков), Довбня, боярин Пушкін («Богдан Хмельницький», 1941 року, режисер І. А. *Савченко*), матрос Лучкін («Максимко», 1952, реж. В. О. *Браун*), Матвій («Доля Марини», 1953, реж. В. І. *Івченко*, І. П. Шмарук), купець Гризлов («День ангела», 1967, реж. С. С. *Говорухін*, Одес. кіностудія), а також ролі у фільмах, поставлених за сценаріями О. П. Довженка: Сава Зарудний («Поема про море», 1958), генерал Глазунов («Повість полум'яних літ», 1961), дід Платон («Зачарована Десна», 1963, реж. Ю. І. *Солнцева*). Держ. премія СРСР, 1948, 1950.

В. Р. Слободян.

АНДРЄЄВ Василь (?—?) — укр. і рос. гравер 2-ї пол. 17 — поч. 18 ст. Учень О. Трухменського. Ілюстрував зб. оповідань І. Галятовського «Небо нове» (17 ст.). Його гравюри, вміщені в альбомі «*кужбушків*», були зразками для навчання київ. граверів і малярів.

Літ.: Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв. СПБ, 1895; Попов П. Матеріали до словника українських граверів. К., 1926

Ш. М Гарцман

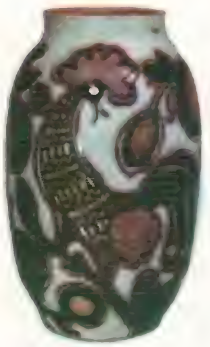

Ангоб. Н. Ю. та В. С. Протор'еви. Ваза «Червоні птахи». Глина, розпис ангобами. 1967. ДМУНДМ. Київ.

Б. Ф. Андрєєв.

М. А. Андрєєв.

М. А. Андрєєв. Жниця. Гіпс. 1899. МРМ. Київ.

АНДРЄЄВ Леонід Миколайович [9(21).VIII 1871, Орел — 12.IX 1919, с. Нейвала, побл. м. Мустамякі, Фінляндія] — рос. письменник. Закінчив 1897 Моск. ун-т. Його дружиною була К. І. Загорська (1875—1912), онука Т. Г. Шевченка по лінії брата. Свою літературну діяльність почав 1890. Автор оповідань, повістей, романів, драм. творів. Після Жовтня 1917 емігрував. Твори А. йшли в театрах України: «Життя людини» (1907 — Харків. міськ. театр, реж. К. *Марджанішвілі*; київ. театр «Соловцов»); «Дні нашого життя» (1908), «Анатема», «Анфіса» (обидві — 1909, всі — театр «Соловцов»), «Gaudeamus» (1910 — *Руський народний театр* у Львові), «Лікар Керженцев» («Мысль»; 1917 — київ. «*Молодий театр*», переклав, інсценізував, був режисером і виконавцем гол. ролі Г. П. *Юра*, він же 1921 поставив цей спектакль у Театрі ім. І. Франка), «Дні нашого життя» (1919 — Полтав. рос. драм. трупа профспілки артистів і трудівників сцени; 1920 — Черкас. худож.-артистична студія), «Цар-Голод» (1919 — Київ. театр Червоної Армії) та ін. На Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка за творами А. 1988 знято фільм «Любов до ближнього» (телеоб'єднання «Промінь»).

М. А Шудря.

АНДРЄЄВ Микола Андрійович [14(26).X 1873, Москва — 24.XII 1932, там же] — рос. скульптор і графік, засл. діяч мист. РРФСР з 1931. Навчався у Москві в Строгановському уч-щі (1885—91) та уч-щі живопису, скульптури і арх-ри (1892—1901) у С. Волнухіна. На основі замальовок та скульпт. етюдів, виконаних безпосередньо з натури, створив «Ленініану» (1919—32). Автор пам'ятника М. В. Гоголю на Су-

воровському бульварі в Москві (1904—09). Учасник конкурсів на проекти пам'ятників Т. Г. Шевченкові для Києва (1907, 1913), Харкова та Канева (обидва — 1929). Створив композицію «Кобзар» (1910, ДТГ). Твори зберігаються у ДТГ, ДРМ, Сімферопол. ХМ, Київ. МРМ та ін.

Літ.: Дубовицкая Н. Н. Николай Андреев М., 1970.

АНДРЄЄВ Микола Олександрович [1822 — 28.I (9.II) 1898, Москва] — рос. співак (драм. тенор). Навчався співу приватно у Ф. Ронконі (Петербург) та А. Буцці (Мілан). З 1857 виступав на сценах Петербурга. 1872—76 — соліст Київ. рос. опери, учасник концертів Київ. відділення РМТ, викладач співу в Київ. муз. уч-щі. Згодом жив і працював у Москві. Партії: Собінін («Іван Сусанін» М. Глинки), Князь («Русалка» О. Даргомижського), Руальд («Рогнеда» О. Сєрова) та ін.

Літ.: Кюи Ц. Избранные статьи. Л., 1952; Одоевский В. Музыкально-литературное наследие. М., 1956. *М. І. Кузьмін.*

АНДРЄЄВ Павло Сергійович (1869—1939) — рос. і укр. архітектор. Навчався 1891—99 в петерб. АМ. Працював у Києві, де за його проектами зведено будинки Волзько-Камського банку (1912—13, тепер вул. Хрещатик, № 10) і торг. пасажу з *прибутковими будинками* у формах *неокласицизму* (1913—14, не збереглися). Розробив проект реконструкції та часткової забудови *Хрещатика* (1913). В 30-х рр. викладав у Київ. буд. технікумі.

В. Є. Ясієвич.

П. С. Андреєв. Адміністративний будинок (колишній Волзько-Камський банк) у Києві. 1912—14.

АНДРЄЄВА Марія Федорівна (справж.— Юрковська; 1868, Петербург — 8.XII 1953, Москва) — російська драматична актриса. Батько — з дворян Харків. губ., був гол. режисером Александринського театру в Петербурзі, мати і старша сестра — актриси того ж театру.

Сценіч. діяльність почала 1894. В 1898—1905 — актриса МХТу. Була дружиною М. *Горького*, його секретарем, перекладачем. 1914—15 — актриса київ. «*Соловцов» театру*, в якому зіграла ролі: Маша («Три сестри» А. Чехова), Ніна («Маскарад» М. Лермонтова), Ганна Демуріна («Ціна життя» В. Немировича-Данченка).

А.— одна з ініціаторів створення Великого драм. театру в Петрограді (1918), де працювала 1919—26. В 1919—21 — заст. комісара в справах мист-в у Петрограді, 1931—48 — директор Моск. будинку вчених. В різні роки портрети А. малювали І. Ю. Рєпін (вона позувала йому для ілюстрацій до «Маленьких трагедій» О. Пушкіна), І. М. Крамської («Зачиталася. Маша Юрковська»), І. І. Бродський, М. В. Добужинський, М. А. Андрєєв (1922).

Літ.: Городиський М. П. Київський театр «Соловцов» К., 1961; Волохова Н. А. «Феномен». Страницы жизни и деятельности М. Ф. Андреевой. Л., 1986.

О. А. Пазенко.

М. Ф. Андреєва.

АНДРЄЄВ-БУРЛАК Василь Миколайович [справж.— Андрєєв; 1843 — 10(22).V 1888] — рос. актор. Навчався в Казанському ун-ті. На профес. сцені дебютував 1868 в Ростові-на-Дону. 1883 організував «Перше товариство російських акторів», з яким не раз гастролював і на Україні. Грав у антрепризі В. Д. *Рокотова* при Київ. міськ. театрі (1874), *Савіна М. М. трупі* (1884). Ролі: Осип («Ревізор» М. Гоголя); Щасливцев, Любим Торцов, Корнилов («Ліс», «Бідність не порок», «Трудовий хліб» О. Островського), Сганарель («Хоч лусни, а одружися» Ж. Б. Мольєра). А.-Б. був відомим майстром худож. читання. В Києві 1874 виконував уривки з творів М. Гоголя, Ф. Достоєвського, власні твори. 1886 А.-Б. прочитав в Одесі курс лекцій «Про драматичне мистецтво».

Тв.: Сцена и жизнь. Одесса, 1886; Драматическое искусство. Одесса, 1886.

Літ.: Глама-Мещерская А. Я. Воспоминания. М.-Л., 1937; Нельс С. М. Андреев-Бурлак. М., 1971. *М. Г. Лабінський.*

АНДРЄЄВСЬКИЙ Павло Аркадійович [29.VI (11.VII) 1849, Харків — 20.III (1.IV) 1890, Київ] — рос. драматург і театр. критик. Закінчив 1871 Харків. ун-т. Працював у Самарі. З 1875 жив у Києві, виступав з рецензіями на окремі вистави й театр. оглядами в періодич. виданнях «*Киевский листок*», «Киевское слово», «*Киевлянин*» та ін. 1880—86 видавав газ. «Заря» (Київ), відводячи в ній значне місце публікаціям з питань театр. життя, писав про гастрольні виступи П. А. *Стрепетової*, М. Г. *Савіної* та ін. майстрів сцени. Автор ряду драм. творів, зокрема драми «Хвороба віку» (1878; поставлена 1887 трупою Київ. драм. т-ва) та комедії «Привиди» (1879—Київ. міськ. театр).

Літ.: Петровская И. Ф. Театр и зритель провинциальной России. Вторая половина XIX века. Л., 1979. *Г. Д. Зленко.*

АНДРІЄВИЧ Іван (Котляр; ?— ?) — укр. ливарник кін. 17 ст. Працював у Новгороді-Сіверському. Відлив для місц. Спаського монастиря дзвін, оздоблений орнаментами і різними композиціями із зображенням Спаса (1698).

Літ.: Лазаревский А. Украинские исторические мелочи, т. 1. К., 1901; Модзалевський В. До історії українського ліярництва. В кн.: Збірник секції мистецтв, І. К., 1921.

АНДРІЄВИЧ Роман Павлович (?, Полтавщина — ?) — укр. поет і драматург 1-ї пол. 19 ст. Писав укр. і рос. мовами. Автор комедії «Побут Малоросії в першій половині 18 століття» (1831; пізніша назва — «Пан Сюсюрченко»). У ній вперше в укр. драматургії створено образ представника провінц. заможного селянства, з його прагненням перейняти панські звички, жити за прикладом столичного дворянства.

Тв.: Быт Малороссии в первую половину XVIII столетия. В кн.: Українська драматургія першої половини XIX століття. Маловідомі п'єси. К., 1958.

Літ.: Лобас П., Шубравський В. Роман Андрієвич — поет і драматург. «Радянське літературознавство», 1972, № 11. *П. О. Лобас.*

АНДРІЄВИЧ Ференц (?—1650) — укр. художник. Жив у Львові. Член *Львівського Успенського Ставропігійського братства*.

АНДРІЄВСЬКА Ніна Костянтинівна (20.XII 1927, Київ) — укр. композитор, музикознавець, засл. журналіст УРСР з 1983. Закінчила 1952 Київ. пед. ін-т, 1954 — Київ. консерваторію. З 1953 працює на Укр. радіо. Автор муз.-осв. радіопередач, статей і рецензій. Муз. твори переважно в жанрі вокал. музики. Серед них: «Три шляхи» та «Тополя» (на сл. Т. Г. Шевченка), «Понад плаєм спів лунає», «Якби я вміла вишивать...» (на сл. Л. І. Реви), «Моя земля» (на сл. О. А. Прокоф'єва), «Колихалися берези» (на сл. Янки Купали). Автор книжки «Дитячі опери М. В. Лисенка» (К., 1962). Дипломант Всесоюз. конкурсу композиторів (1972, Москва).

І. Г. Мащенко.

АНДРІЄВСЬКА-СУХОДО́ЛЬСЬКА Софія Василівна (?—?) — укр. актриса кін. 19 — поч. 20 ст. Працювала в трупах М. Л. Кропивницького (1889), І. Л. Сагатовського (1903—05), О. Л. Суходольського (1907—08), Л.Р. Сабініна (1912), свого чоловіка О. О. Суходольського (1914) та ін. Виконувала характерні ролі, вокал. партії.

Є. С. Хлібцевич.

АНДРІЄВСЬКИЙ Степан Степанович (?, Київ — після 1803) — укр. співак. 1742—74 — півчий петерб. *Придворної співацької капели*. 1758 відряджений до Києва для набору півчих до капели, а також для навчання їх у *Глухівській співацькій школі*. Згодом жив у Києві.

Літ.: А. А. Набор в Киеве певчих для придворной капеллы в 1758 году. «Киевская старина», 1891, № 3.

Л. І. Саприкіна.

АНДРІЄНКО-НЕЧИТА́ЙЛО Михайло (Мішель) Федорович (29.XII 1894, Херсон — 12.IX 1982, Париж) — укр. живописець, художник театру, мистецтвознавець, письменник. Середню освіту здобув у Херсоні, де 1910—12 брав участь у виставках Т-ва аматорів мист-ва. Навчався 1912—17 у петерб. рисувальній школі при Т-ві заохочення мист-в, директором якої був М. К. *Реріх*, та на юрид. ф-ті ун-ту. Вчителями А.-Н. були також А. О. Рилов, І. Я. Білібін. В «Артистичному салоні» Н. О. Добичиної в Петербурзі 1914 експонувалися ранні

М. Ф. Андрієнко-Нечитайло. Дівич-вечір. Із серії «Українські типи». 30-і рр. 20 ст.

символічні твори А.-Н., 1915—16 — твори, позначені кубізмом. Водночас виконував ілюстрації для журналів і газет, декорації для Суворінського театру. 1918—19 — художник Камерного театру К. М. Миклашевського в Одесі (оформив вистави «Електра» Г. фон Гофмансталя, «Близнюки» Плавта, «Чудо Теофіла» Рютбефа). 1920 виїздить з України за кордон. У тому ж році створює декорації і костюми до балету Р. Дріго «Мільйони Арлекіна», який поставив Б. Г. Романов у Бухарестському оперному театрі. 1921—22 — у Празі, декоратор Рос. камерного театру (декорації до вистави «Смерть Павла I» Д. Мережковського та ін.), виконує замовлення чес. Нац. театру (вистава «Недоросток» Д. Фонвізіна) і Нім. опери (опера «Нуш-Нуші» П. Гіндеміта). З 1923 — у Парижі; разом з М. П. *Глущенком* та К. М. *Редьком* входив до паризького Театру укр. митців. Продовжує займатися живописом у кубоконструктивній манері («Композиція», 1924; «Персонаж», 1926; «Конструкція», 1924). У 30-х рр. створив серію картин з помітною сюрреалістичною організацією образних елементів («Натюрморт з годинником», 1931; «Голуб на вікні», 1932; «Ярмарковий намет», 1932; «Профіль на березі моря», 1933). У 40—50-х рр. в стилі неореалізму зображує побутові сцени (цикл «Зниклий Париж»). З 1958 повертається до абстрактних живописних конструкцій. Його картини — це чітке інструментування, ритмічна пластика різних елементів, узятих з реального життя («Рожеві плани», 1964; «Сценічний простір», 1970). Виставки творів А.-Н. відбулися в Римі (1965), Парижі (1972), Амстердамі (1976). Мистецтвознавчі праці й худож. твори опубліковано в 60-х рр. переважно в журн. «Сучасність» (Мюнхен), «Нотатки з мистецтва» (Філадельфія), «Возрождение» (Париж); окремим виданням вийшла збірка «Перехрестя» (Париж, 1976). Твори А.-Н. зберігаються в НМЛ, музеях Парижа, Відня, Лондона, Нью-Йорка.

Літ.: Січинський В. Андрієнко. Львів, 1934; Маркаде Ж.-К., Маркаде В. Камерне мистецтво Андрієнка. «Всесвіт», 1990, № 1.

АНДРІЇВ Степан (?, Умань—?) — укр. іконописець 18 ст. Походив з козацького роду, жив на Запорізькій Січі. 1747—49 оселився в Межигірському монастирі побл. Києва. Пізніше став учнем *Лаврської іконописної майстерні*, де навчався у іконописців П. Шауме та І. Колачинського.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

АНДРІЇВСЬКА ЦЕ́РКВА в Києві — пам'ятка арх-ри стилю *бароко*. Збудована 1749—54 (оздоблювальні роботи — до 1767) за проектом арх. Ф. Б. *Растреллі*. Перший проект (1745), відхилений царицею Єлизаветою, належав арх. Й. Г. *Шеделю*. Ф. Б. Растреллі зберіг первісну ідею хрещатого п'ятиверхого храму, але своєрідно її витлумачив. Керував буд-вом арх. І. Ф. *Мічурін*. У 19 ст. А. ц. не раз ремонтували, внаслідок чого було змінено форму *бані*, втрачено частину декору. Перебудови провадилися за проектами А. І. *Меленського*, П. І. *Спарро*, В. М. *Ніколаєва*. Сучас. вигляду А. ц. набула після реставрації 1974—79, яку здійснила арх. В. І. Корнєєва за кресленнями Ф. Б. Растреллі (зберігаються в музеї «Альбертіна», Відень). А. ц. збудовано на відрогові *Старокиївської гори* заввишки бл. 100 м над Дніпром. Фундаменти заглиблено на 14 м, що дало змогу поставити двоповерховий будинок-*стилобат* з допоміжними приміщеннями. В плані А. ц.— хрест з кінцями неоднакової довжини: вісь Сх.-Зх.— 31 м, Пн.-Пд.— 20 м. Висота церкви — 47 м, стилобата — 15 м, діаметр бані — 10 м. Навколо будівлі — *тераса*, куди з вулиці ведуть круті чавунні сходи (1844—46). Силует А. ц. контрастує до масивної центр. бані з легкими декор. баньками, що увінчують *контрфорси*. Стіни й барабан оформлено *пілястрами*, контрфорси — парними, зібраними в пучки *колонами* (1-й ярус — *корінфського ордера*, 2-й — *іонічного ордера*). Центр. баню та стіни декоровано *люкарнами* в обрамленні пишного скульпт. орнаменту, на *фронтонах* розміщено *картуші*. Пластично-образну виразність споруди значною мірою зумовлює поліхромне фарбування архіт. та скульпт. декору: білизна колон, пілястрів, карнизів; позолота капітелей, картушів, гірлянд квітів, бірюза стін, зелені бані. В інтер'єрі, декорованому в стилі *рококо*, колір також є одним з важливих засобів створення худож. образу. Розкриття простору підсилено білими пілястрами іонічного ордера та профілюванням стін, що надає інтер'єрові витонченості, святковості.

Андріївська церква у Києві. 1749—54. Арх. Ф. Б. Растреллі.

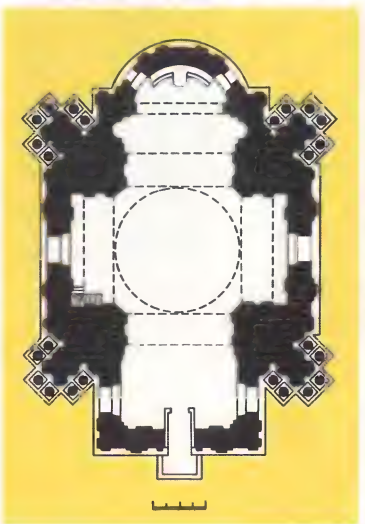

Андріївська церква у Києві. План.

Андріївська церква у Києві. Фрагмент фасаду.

Ліплене оздоблення (позолочені голівки херувимів, гірлянди квітів, стилізовані черепашки) виконано за формами укр. різьбярів М. *Чвітки*, Я. *Шевлицького* і моск. майстрів І. та В. Зиміних, П. Ржевського та ін. Гол. ідейно-мистецький акцент інтер'єра — різьблений триярусний *іконостас* (1753—61, за проектом Ф. Б. Растреллі) з соковитим живописом. На пурпурному тлі розміщено золочені пілястри корінфського ордера, карнизи, рами ікон, фігурки ангелів, голівки херувимів. Увінчує іконостас скульпт. композиція «Розп'яття», у створенні якої брали участь петерб. різьбярі І. Домаш, А. Карловський.

Більшу частину ікон для нього (25) створила «живописна команда» під керівництвом художника І. Я. Вишнякова. Його пензлю належить ікона «Богоматір з дитиною». Інші — «Тайна вечеря» (у вівтарі), «Успіння Богородиці», живопис царських врат, різьбленої проповідницької кафедри, бані — роботи художника

Андріївська церква у Києві. Інтер'єр.

О. П. *Антропова*. Розпис на звороті іконостаса здійснили укр. художники І. Роменський та І. *Чайковський*. Живопис А. ц.— на реліг. сюжети за манерою виконання має, однак, світський характер і гармонійно поєднується з арх-рою, різьбленням, численними ліпними прикрасами. Оздоблення інтер'єра доповнює живопис 19 ст. у стилі *класицизму* — «Вибір віри князем Володимиром» (невід. автор) та «Проповідь апостола Андрія» (1847, художник П. Т. *Борисполець*). З 1968 А. ц. відкрито як архіт.-істор. музей, філіал заповідника «*Софійський музей*».

Літ.: Титов Ф. Историческое описание Киево-Андреевской церкви. К., 1897; Логвин Г. Н. Архитектура Андреевской церкви в Киеве. К., 1959; Мироненко О. К. Андріївська церква. К., 1970; Литвинчук Ж. Г. Андріївська церква. К., 1985.

Г. Н. Логвин.

АНДРІЇВСЬКИЙ УЗВІЗ — вулиця в заповідній істор. частині Києва (див. *Давній Київ*). Сучас. назва — з 40-х рр. 18 ст. Проходить від Контрактової пл. до Володимирської вул. по Старокиївському плато, між горами Андріївською, Уздихальницею і Замковою. Одна з найдавніших вулиць міста, відома з 11 ст. Зв'язувала *дитинець* з подільською торг. площею. Вулицю часто ототожнюють з літописним Боричевим узвозом. У 17 ст. стала гол. дорогою із Старого міста на Поділ, проходила через Київ. (Подільські) ворота. Перші будівлі на А. у. з'явилися в 17 ст. під час спорудження на ньому земляного бастіону Старокиївської фортеці (див. *Київська фортеця*). 1747 почалися підготовчі роботи, а 1749 — буд-во *Андріївської церкви*. У 1-й пол. 19 ст. на А. у. було споруджено житл. будинки, відмічені рисами *класицизму* (№ 1/11, 10, 38). До останньої чверті 19 ст. забудова А. у. залишалася розрідженою і складалася з одно- і двоповерхових житл. будинків, найчастіше дерев'яних, з садами і подвір'ями (зберігся будинок № 17). В кін. 19 — на поч. 20 ст. почали споруджувати великі *прибуткові будинки*, арх-ра яких відбила стилістичну різноманітність *історизму*, риси *модерну*. В цей період А. у. перетворюється на торг. вулицю. Серед архітекторів, за проектами яких здійснювалася забудова А. у. в кін. 19 — на поч. 20 ст.,— М. М. *Горденін* (№№ 13, 24), М. М. Казанський (№ 2), А. К. *Краус* (№ 18), В. М. *Ніколаєв* (№ 21), П. І. *Спарро* (№ 4/26), К. Ф. *Шіман* (№№ $2^{б}$, $2^{в}$), М. О. *Вишневський*, О. Р. *Хойнацький* (№№ 3, 34). В кін. 19 ст. на вулиці розбито сквер з ажурною альтанкою. 1981—83 проведено регенерацію вулиці (архітектори А. М. *Милецький*, А. В. Колесникова, Л. С. Гараніна, Д. П. Воронцов). Для А. у. характерні ансамблевість забудови, унікальність архіт.-ландшафтного середовища. З А. у. пов'язані життя і діяльність ряду діячів культури — у будинку № 15 (т. з. *Замку Річарда Левове Серце*) жили художники Г. К. *Дядченко* (встановлено мемор. дошку), Ф. С. *Красицький*, І. С. *Макушенко*; скульптор Ф. П. *Балавенський*. Тут же в кін. 1905 відбувалися перші редакційні збори журн. «*Шершень*». У будинках № 13 і № 38 жив письменник М. О. *Булгаков* (у буд. № 13 відкрито мемор. музей письменника, встановлено мемор. дошку, скульптор А. Кущ). У будинку № 34 жили філолог-арабіст Т. Г. Кезма, філолог, педагог і громад. діяч, чл.-кор. Петерб. АН П. Г. Житецький; письменник Григір Тютюнник (встановлено мемор. дошку, скульптор В. Луцак, арх. І. Лебідь). На А. у. працюють театр «Колесо» (№ 12), «Театр на Подолі» (№ 20), виставочний зал Музею історії Києва (№ 3), а також творчі об'єднання «Гончарі», «Триптих». Тут влаштовуються з 1983 свята мистецтв, вернісажі.

Літ.: Гутнов А. Киев. Андреевский спуск «Архитектура СССР», 1983, № 2.

Т. В. Скибицька.

АНДРІЙ (?—?) — укр. живописець 15 ст. Жив на Волині. Очолював художників при розписах замкової каплиці св. Трійці в м. Любліні (Польща). Дату закінчення цих робіт (1418) та ім'я майстра зазначено в написі на стіні церкви. А. присвячено дослідження польс. істориків М. Валіцького, Ф. Копери, Й. Судери та ін.

Літ.: Эттингер П. Русская церковная стенопись в средневековой Польше. «Старые годы», 1915, № 1—2; Соболевский А. И. Русские фрески в Старой Польше. М., 1916.

Г. Н. Логвин.

Андрій. Фрагмент розпису «Заушеніе» в каплиці св. Трійці у Любліні. Польща. 1418

АНДРІЙ (?—?) — укр. художник 16 ст. Жив. у Львові. 1524 Д. *Зубрицький* у своїй львів. хроніці згадує А. як «славного маляра Андрія Рушна».

АНДРІЙ (?—?) — львів. майстертесля 17 ст. У 1660 спільно з майстром *Адамом* і теслями з м. Жовкви (тепер Львівської області) та с. Куликова збудував Спаську церкву монастиря чернців-василіан в с. Крехові (тепер Львів. обл.). До 1876 вона стояла у с. Добросині (тепер Львів. обл.; не збереглася).

В. С. Вуйцик.

АНДРІЙЧИ́НА (Многогрішний; ?—?) — укр. художник-мініатюрист 1-ї пол. 16 ст. Працював на Волині. Створив заставки і мініатюру-портрет Григорія Двоєслова до Служебника (ДІМ у Москві), зображення євангелістів, заставки, буквиці до Четвероєвангелія, яке 1575 було подароване Софійському собору в Новгороді (Новгород. істор.-худож. музей). А. вважають автором мініатюр до Холмського євангелія 13 ст. (Держ. б-ка Росії).

Андрійчина. Мініатюра із зображенням Григорія Двоєслова до Служебника. 16 ст. Історичний музей. Москва.

Стилістично твори А. пов'язано з пізніми готичними та ранніми ренесансними традиціями в укр. мист-ві, що засвідчено орнаментикою, якою оздоблено манускрипти, і трактуванням образу людини.

Літ.: Мілясева Л. С. Майстер XVI ст. Андрійчина. «Українське мистецтвознавство», 1971, в. 5.

Л. С. Міляєва.

АНДРІЯ́НЕНКО Віра Іванівна (21.III 1946, м. Гадрут, Азербайджан) — укр. співачка, нар. арт. України з 1993. Закін. 1875 Казах. консерваторію (Алма-Ата). З 1976 — солістка Луган. філармонії.

АНДРІЯ́ШЕВ Павло Іванович (1875, Київ — 3.II 1926, Харків) — укр. художник театру. Навчався в Уч-щі тех. рисування А. Л. Штігліца в Петербурзі. Оформив вистави «Зелена папуга» А. Шніцлера, «Бюрократичним шляхом» О. Димова (обидві — 1904—05) у київ. «*Соловцов*» *театрі* під керівництвом І. Є. *Дуван-Торцова*; «Діти сонця» М. Горького та «Ревізор» М. Гоголя (1905) в Київ. загальнодоступному театрі; «Гамлет» У. Шекспіра, «Дні нашого життя» Л. Андрєєва, «Зачароване коло» А. Ріделя, «Саломея» О. Уайльда (всі — 1906—09) у театрі «Соловцов»; «Марія Стюарт» Ф. Шіллера, «Венеціанський купець» У. Шекспіра, «Лихо з розуму» О. Грибоєдова та ін. (всі — 1909 — поч. 1920) — в Харків. міськ. театрі під керівництвом М. М. *Синельникова*. Викладав малюнок у гімназіях. Після Жовтня 1917 — в профшколах Харкова; 1920 — 26 вів худож.-декор. клас у Харків. худож. технікумі.

В. Т. Габелко.

АНДРО́СОВ Віктор Григорович (30.X 1938, м. Краснодон Луганської обл.) — укр. естрад. співак, засл. арт. УРСР з 1973. Закінчив 1962 Всерос. творчу майстерню естрад. мист-ва (Мос-

Андріївський узвіз

ква). З 1963 — соліст Микол. філармонії. 1972—81 — худож. керівник вокально-інструм. ансамблю «Багряні бригантини» (Миколаїв). У репертуарі — пісні укр. рад. композиторів. Виконавець пісень у кінофільмах укр. студій (зокрема, «Білий птах з чорною ознакою», 1971, Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка).

АНДРУСЕ́НКО Дмитро Васильович (4.X 1885, с. Решетилівка, тепер смт Полтав. обл.— 18.VII 1965, Суми) — укр. кобзар, диригент, педагог. Майстер укр. нар. муз. інструментів (бандур, цимбал, сопілок). Закінчив 1921 дворічні диригентські курси у Полтаві. З 1921 — викладач співу, керівник хорів, організатор капел бандуристів у Решетилівці (1927) і Веприку (1931—32) на Полтавщині, Кривому Розі Дніпроп. обл. (1929—31), Недригайлові та Вільшані (1932—41), Шалигиному (1945—47) на Сумщині, першої на Україні робітн. капели бандуристів при Палаці культури з-ду ім. М. В. Фрунзе в Сумах (з 1947). Виступав і як кобзар-соліст. Автор пісень.

Б. М. Жеплинський

АНДРУСЕ́НКО Микола Іванович (13.V 1922, с. Мірошниківка, тепер Валківського р-ну Харків. обл.) — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1979. Працював у Львів. обл. укр. драм. театрі ім. Я. Галана (Дрогобич, 1946—57); з 1957 — в Крим. укр. театрі драми і муз. комедії (Сімферополь). Актор гострохара́ктерного, комедійного плану. Ролі: Возний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Шельменко («Шельменко-денщик», Г. Квітки-Основ'яненка), Іван, Мартин Боруля («Безталанна», «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого), Колобок («Трибунал» А. Макайонка), Акоп («Ханума» А. Цагарелі).

Г. С. Фіцко.

АНДРУ́СІВ Петро (2.VII 1906, Кам'янобрід, тепер село Львів. обл.— 29.XII 1981, м. Рівергед, США) — укр. художник, педагог та громад. діяч. Закінчив 1936 варшавську АМ. Поглиблював худож. майстерність у Парижі. Викладав у мист. навч. закладах Варшави, зокрема у Вищій архіт. школі. Один із засновників 1927 гуртка молодих зх.-укр. художників «*Спокій*». 1920—30 виконав ілюстрації до дит. книжок «Світ дитини», «Наш приятель» і «Дзвіночок», творів М. Матвійчука, О. Лотоцького. 1939 під час бомбардування німцями Варшави весь творчий доробок А. зник. З 1947 жив у США (Філадельфія, Рівергед). Брав участь в організації «Української мистецької студії», був її викладачем; співзасновником журн. «Нотатки з мистецтва», дійсним членом Філадельфійського мистецького т-ва, секретарем *Об'єднання митців-українців Америки* (ОМУА). А.— майстер істор. та батального жанрів. Його реалістичні полотна в основному присвячені історії Київської Русі та Запорізької Січі: «Сватання Анни Ярославни», «Княжа пристань у Києві», «Бій Ігоря з половцями», «Французькі посли у Ярослава Мудрого», «Хрещення Русі — України», «Зустріч гетьмана Мазепи з Костем Гордієнком», «Бій під Конотопом», «Богдан Хмельницький», «На дворі гетьмана Розумовського». Писав також ікони, виконав розписи церков (церква св. Йосафата у Філадельфії), іконостасів, ілюстрував багато різних укр. видань (серед них — «Історія Гуцульщини», твори В. Барагури, Р. Завадовича, О. Олеся, Ю. Тиса, Л. Храплівої). Автор мистецтвознавчих праць. Твори А. експонувалися на виставках у Варшаві, Львові, Празі, Берліні, Хельсінкі, Парижі, у США, зокрема на виставках ОМУА.

АНДРУШИ́НСЬКИЙ Андрій (?—?) — укр. художник 18 ст. У 1704 спільно з В. *Петрановичем* оздоблював королівський замок у м. Жовкві (тепер Львів. обл.).

Літ.: Свенціцька В. Словник жовківських майстрів живопису та різьби. «Українське мистецтвознавство», 1967, в. 1.

АНДРУ́ШКО (?—?) — львів. художник. 1664 виконав рисунки для гравюр «Субота усопших» і «Неділя преподобних отців» до «Тріоді пісної» (Львів, друкарня Ставропігійського братства, 1664).

Літ.: Архив Юго-Западной России, т. 11, ч. 1, К., 1904; Выдашенко М. Б. Львовский гравер второй половины XVII в. Василий Ушакевич. В кн.: Федоровские чтения 1980. М., 1984.

В. С. Александрович.

АНИ́КОНКІНИ — родина майстрів золотих і срібних справ 19 ст. Жили й працювали у Києві. Григорій Олександрович А. (?—1867). Ольга Миколаївна А. (?—?) — дружина Г. О. Аниконкіна. Микола Григорович А. (?—?) — син Г. О. і О. М. Аниконкіних. Виготовляли срібні прикраси, побутові речі на приватні замовлення та для Києво-Печерської лаври.

В. А. Шиденко.

АНИ́СИМОВ Сергій Григорович (21.X 1945, смт Решетилівка Полтав. обл.) — укр. співак (тенор), засл. арт. УРСР з 1978. Закінчив 1969 Харків. ін-т культури. З 1971 — соліст Ансамблю пісні і танцю Червонопрапорного Західного прикордонного округу.

Т. Ю. Філенко.

АНИ́СИМОВ Яків Іванович (1761 — 20-ті рр. 19 ст.) — рос. архітектор, академік арх-ри. Навчався в петерб. АМ. На поч. 19 ст. працював у Севастополі, склав проекти будинків магістрату, сирітського суду і поліції (не збереглися).

В. І. Тимофієнко.

АНИ́СИМОВИ Любов і Віктор — укр. естрадні співаки (вокал.-інструм. дует), засл. артисти УРСР з 1988. Брат і сестра. Віктор Леонідович А. (20.XI 1959, м. Ніжин Черніг. обл.) закінчив 1981 Київ. уч-ще естрадно-циркового мист-ва. Співак (тенор), акомпанує на гітарі, фп. Любов Леонідівна А. (за чоловіком — Васильківська; 17.VI 1963, м. Ніжин Черніг. обл.) закінчила 1982 Київ. уч-ще естрадно-циркового мист-ва. Співає (сопрано), акомпанує на скрипці, флейті, окарині. 1981—85 — артисти Терноп., з 1985 — Вінн. філармоній. В репертуарі — твори укр. композиторів, зокрема «Біла криниця» П. Дворського, «Якщо в небі сонце світить...» В. Ільїна, «Андріївський узвіз» О. Злотника та ін. Лауреати 3-го Респ. конкурсу артистів естради (Чернівці, 1982, 2-а премія), 3-го Всесоюз. конкурсу артистів естради (Ялта, 1983, «Гран-прі»), Всесоюз. телевізійного конкурсу «С песней по жизни» (Москва, 1984, 3-я премія).

Літ.: Співають Анісімови К., 1990.

М. І. Андрусенко.

Анімалістичний жанр. Кінь неприборкуваний. Ілюстрація до «Ифіки іерополітіки...». 18 ст.

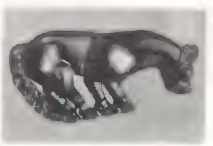

Анімалістичний жанр. Скіфська золота пантера з Келермеського кургану (Краснодарський край). 6 ст. до н. е. ДЕ. Петербург.

АНИ́ЩЕНКО Алла Михайлівна (17.I 1937, Полтава) — укр. архітектор, засл. арх. УРСР з 1985. Закінчила 1960 Київ. худож. ін-т. Серед споруд: готель «Либідь» (1970), реконструкція Респ. стадіону (1966—67, 1978—80); обидва — у Києві, у співавт. Проекти споруд з вантовим покриттям (Держ. премія УРСР, 1982): криті ринки у Черкасах (1972, у співавт.), Києві (Залізничний, 1973), Рівному та Харкові (обидва — 1979), Баку (1982); універсам Печерського р-ну в Києві (1982). Автор наук. праць з питань теорії арх-ри.

Л. О. Гурська.

АНИ́ЩЕНКО Марія Борисівна (12.VII 1918, с. Рокитне, тепер Бєлгород. обл.) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1960. Закінчила 1936 пед. технікум у м. Суджі Курської обл. Працювала в Полтав. пересувному ім. І. П. Котляревського (1936—41), Полтав. ім. М. В. Гоголя (1941—46), Ізмаїльському (1946—48), з 1948 — у Вінн. ім. М. К. Садовського укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Маруся («Маруся Богуславка» М. Старицького), Ліда («Платон Кречет» О. Корнійчука), Уляна («Дикий Ангел» О. Коломійця), Гурмижська («Ліс» О. Островського), Ярова («Любов Ярова» К. Треньова).

К. О. Силіна

АНІМАЛІСТИ́ЧНИЙ ЖАНР (від франц. animal — тварина) — зображення тварин у живопису, скульптурі, графіці, декор.-ужитковому мист-ві. Джерела А. ж.— у верхньому палеоліті (35—10-е тис. до н. е.); у розписах печер, гравіруванні на камені, кістці, дрібній пластиці. Ці твори відіграли важливу роль у мист-ві Давнього Сходу і антич. світу. В середньовіч. Китаї такі картини утворювали окремий жанр.

У європ. мист-ві становлення А. ж. припадає на 17 ст., особливо в голландському живописі

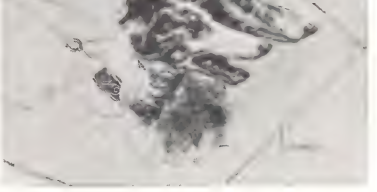

Анімалістичний жанр. М. С. Самокиш. Борзі. Туш, перо. 1896.

(П. Поттер, А. Кейп). Серед художників-анімалістів 19 ст.— К. Труайон, Р. Бонньйор, скульптор А. Л. Барі (Франція), в рос. мист-ві — П. Соколов, О. Степанов та ін. Витоками А. ж. на тер. України є гравіровані анімалістичні малюнки на плитах пісковику в гротах Кам'яної Могили поблизу Мелітополя; узагальнені й орнаментизовані такі самі малюнки на керамічних посудинах *трипільської культури*; у мистецтві скіфів т. з. *«звіриний стиль»*; твори давньогрец. анімалістів знайдені у скіфських похованнях (рельєфні зображення коня на срібній вазі з *Чортомлику*, 4 ст. до н. е.; фігури тварин на *пекторалі* з *Товстої могили*, 4 ст. до н. е.).

В мист-ві *Київської Русі* трапляються узагальнені анімалістич. малюнки у геометризовано-геральдичному стилі (декор. розписи сходових веж Софійського собору в Києві; зразки книжкової мініатюри, ювелірне мист-во; капітель Борисоглібського собору в Чернігові, 12 ст.). Поряд з декор. формами для мист-ва Київ. Русі характерні також реалістич. картинки тварин (фрескові сюжети сходових веж Софійського собору в Києві, 11 ст.; шиферні рельєфи з Києво-Печерського монастиря, 11 ст.). В укр. мист-ві 14—18 ст. А. ж. не виступав як самостійний у живописі та скульптурі. Разом з тим його широко застосовували в мініатюрі рукописів (*Київський псалтир*, 1397), станковій та книжковій графіці (гравюри «Ифіки ієрополітіки...»), численних *«кужбушках»* худож. майстерні Києво-Печерської лаври, а також у т. з. маргінальній графіці самодіяльних митців, які оздоблювали ділові документи своєрідними «звіриними» ініціалами й виразними начерками фігур різних істот.

В кін. 18 — 1-й пол. 19 ст. атрибутом нар. картини *«Козак Мамай»* стали стрункі силуети «басових» коней. У 17—19 ст. багато анімалістичних композицій містили твори нар. майстрів (гончарні вироби та *кахлі* з різних областей; фігурний посуд у вигляді левів, баранчиків тощо з *Опішні* та *Хомутця*; ведмедики з *гутного скла*). Своєрідний світ нар. анімалізму дістав вияв у казковій тератології пряникових дощок, поширених по всій тер. України.

В профес. укр. мист-ві 19 — поч. 20 ст. А. ж. посів особливе місце. Йдеться і про твори Т. Г. Шевченка, де зображення тварини часто мають закінчену анімалістичну композицію (офорт «Видубицький монастир у Києві» з серії «Живописна Україна»). А. ж. виявляється також і в роботах С. І. Світославського («Воли на пашні», 1891), С. І. Васильківського («Козача левада», 1893), К. К. Костанді («Гуси», 1895). Реалізмом позначено зображення тварин у станкових творах Л. В. Позена. Романтичні тенденції в укр. А. ж. виразно простежуємо в монумент. пластиці *модерну* (скульпт. оформлення будинку арх. В. В. *Городецького*, 1902—03; фігури левів перед будинком ДМУОМ, 1897—1900; обидва — в Києві, скульптор Е. *Саля*).

Становлення А. ж. в рад. укр. графіці пов'язано з творчістю Г. І. *Нарбута* (малюнки «Української абетки», 1917). Він створив особливий стиль, поєднавши реалістич. виразність з тонкою стилізацією, відповідними просторові графічного аркуша. Глибокий зв'язок з образною побудовою нар. картини притаманний анімалістич. композиціям Т. Л. *Бойчука*, графіч. лаконізм — творам О. Т. *Павленко*, К. В. *Гвоздика*, С. П. *Кононучука*. Традиції А. ж. продовжили В. Г. *Аверін*, В. Г. *Литвиненко*, Г. Н. Гліkман, Ю. О. Рубан, Я. С. *Ражба*, В. М. *Клоков*, О. Рапай-Маркиш, С. Д. Кошелєв. *Б. Б. Лобановський.*

АНІМАЦІЙНЕ КІНО (від лат. anima — душа, animatio — одушевлення, одухотворення) —термін, вживаний на означення виду кіномистецтва, що відображає дійсність за допомогою знятих на плівку послідовних фаз руху мальованих або об'ємних предметів методом покадрової зйомки (див. *Мультиплікаційне кіно*). Проекція цих зображень на екран зі швидкістю 24 кадри / сек. створює ілюзію руху, ефект «оживлення», «одушевлення». У Києві 1989 відбувся 1-й Всесоюзний фестиваль мульт. фільмів «Крок» під девізом «Аніматори всіх країн, єднайтеся!», 1991 — Міжнар. фестиваль анімаційних фільмів «Крок — 91».

АННА ВСЕ́ВОЛОДІВНА (? — 3.XI 1112, Київ) — дочка вел. князя київського Всеволода Ярославича, онука Ярослава Мудрого і візант. імператора Костянтина Мономаха. Черниця Андріївського (Янчина) монастиря, де 1086 заснувала дівоче уч-ще. Поряд з ремеслами, тут навчали грамоти і співу.

АННА́ТО Пальміра Францівна (Сетова; ? — 16.V 1899, Петербург, похована в Києві) — укр. муз. і театр.-громад. діячка. Дружина Й. Я. *Сетова*. За походженням італійка. До одруження була цирковою наїзницею. 1877—83 і 1892—93 — зав. постановчою частиною *Київського міського театру*, допомагала чоловікові в його антрепренерській діяльності у *Київській російській опері* (1894—96 — її антрепренер), *Бергоньє театрі* та ін. На власні кошти почала спорудження будинку *«Соловцов» театру*. Одна з фундаторів *Київського літературно-артистичного товариства*.

М. О. Рибаков

АННЕНКОВА Стефанія Петрівна (Анненкова-Мельник; 25.I 1923, с. Рогізно, тепер Яворівського р-ну Львів. обл.— 8.II 1980, Кривий Ріг) — укр. і рос. актриса, засл. арт. УРСР з 1966. Закінчила 1944 студію при Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької. Працювала в ньому (1944—49), в театрах Хабаровська (1949—58), Прокоп'євська (1958—60), Павлодара (1960—61), Криворіз. рос. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (1961—80). Ролі: мадам Енно («На світанку» О. Сандлера), Євгенія («На людному місці» О. Островського), Комісар («Оптимістична трагедія» В. Вишневського), Ганна («Доля Ганни» З. Тоболкіна), Антігона («Антігона» Софокла). *С. Я. Левенець.*

А́ННИ КОСТЬО́Л у смт Луковe Волин. обл.— пам'ятка арх-ри 16 ст. Костьол однонефний, перекритий півциркульним *склепінням*. У 18 ст. зведено барокковий *фронтон*. Стіни розчленовано *пілястрами*, прорізано високими арковими вікнами. 1875 перебудовано центр. неф.

А́ННИ ЦЕ́РКВА у с. Буківцевому Закарп. обл.— пам'ятка дерев. арх-ри 17 ст. Перебудована 1791 майстром Г. Макаровичем: над *бабинцем* було споруджено башту з барокковим верхом. Главки крито *лемехом*, дах — *гонтом*.

А́ННИКОВА Нінель Михайлівна (Шевцова; 24.III 1924, Харків) — укр. артистка муз. комедії (ліричне сопрано), засл. арт. УРСР з 1960. 1944—56 — солістка Харків. театру муз. комедії, 1956—68 — Київ. театру оперети, 1968—73 — Сум. філармонії. Ролі: Яринка («Весілля в Малинівці» О. Рябова), Тоня («Біла акація» І. Дунаєвського), Сільва (однойм. оперета І. Кальмана).

АННОЗАЧА́ТІЇВСЬКА ЦЕ́РКВА — 1) У с. Підбереззі Волин. обл. Пам'ятка дерев. арх-ри 17 ст. Тризрубна, з масивною *банею*. В інтер'єрі збереглися живопис і різьблення 19—20 ст. 2) Києво-Печерської лаври. Збудована 1679 над входом до *Дальніх печер*. Однобанна, прямокутна у плані, з півкруглою центр. і прямокутними бічними *апсидами*. 1796 гонтове покриття даху замінено залізним, баню позолочено. 1811 закінчено роботи під керівництвом рос. майстрів М. Хомякова і В. Сєрикова: грушоподібну баню замінено новою, шатрової форми; встановлено різьблений двоярусний іконостас. Інтер'єр у 19 ст. розписано сюжетними та орнамент. композиціями. У 70—90-х рр. 20 ст. проведено ремонтно-реставраційні роботи.

АНОНІ́МНІ А́ВТОРИ (від грец. ἀνώνυμος — безіменний) — автори пам'яток мист-ва, ім'я яких не встановлено. Ці твори ще наз. анонімами. У музиці анонімне авторство є характерною властивістю муз. фольклору, поширене й у профес. мист-ві. У вітчизн. музиці аноніми відомі з часів Київ. Русі; існують у таких формах: усному побутуванні (народні пісні й танці), документально-хронікальних згадках (реєстри *братських шкіл*, старовинних б-к, архівів тощо) і рукописах (серед них — датовані та недатовані). Аноніми, що набули поширення на Україні,— ряд культових *роз-*

співів, кантів, партесних концертів (у т. ч. «Сначала днесь поутру рано», «Вік мій», «Плачу і ридаю») та ін. Безіменним є і класичний твір укр. музики пізнішого часу — Симфонія соль мінор (вперше виконана 1909; див. *Симфонічна музика*).

АНСА́МБЛЬ (франц. ensemble, букв.— разом) — 1) В арх-рі — гармонійна єдність споруд, творів монумент.-декор. мист-ва, зелених насаджень. Засоби формування А.: просторова композиція, силует, пропорційні співвідношення частин і цілого, пластика, колір. А. створюють у єдиному стилі (*Кругла площа* в Полтаві, *Свободи площа* у Харкові) або різностильові (*Києво-Печерська лавра, Незалежності майдан* у Києві). Великі А. складаються з кількох підпорядкованих заг. композиції А. (*Хрещатик* у Києві). В умовах масової забудови нових житл. районів однотиповими житл. та громад. будинками зросло значення оригінальності, неповторності А. (житл. райони *Перемога* в Дніпропетровську, 1970—85; Виноградар у Києві, 1974—86; *Сихів* у Львові, 1975—87). При застосуванні синтезу мистецтв створено мемор. архіт.-скульптурні А.: *«Україна — визволителям»* у с. Міловому Луганської обл. (1972), *«Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр.»* (1981) та ін. 2) У музиці поняття «А.» має кілька значень. А.— порівняно невеликий (2—11 чол.) склад музикантів-виконавців або співаків, які виконують твір спільно, але кожний проводить окрему партію. Такий тип А. дістав назву «камерний ансамбль» (у 20 ст. також «ансамбль солістів»). Серед них розрізняють вокал. та інструм., мішані та однорідні (що складаються з інструментів однієї групи — струнні смичкові, дерев'яні духові та ін.— або голосів одного тембру). На Україні подібне ансамблеве виконавство відоме з давнини (*фольклорно-етнографічні ансамблі, троїста музика*, атрибут виконання *протяжних пісень, псальм, кантів*). Див. також *Камерна музика, Естрадні ансамблі, ВІА*. А.— мист. колектив, де поєднано різні групи виконавців: А. танцю (оркестр і танц. група), А. пісні і танцю (оркестр, хор, танц. група). А.— муз. твір, написаний для камерного А. виконавців. Його основні жанри склалися за *класицизму*, розвиваються і в наш час (*дует, тріо, квартет, квінтет*, секстет, септет та ін.).

В укр. музиці зразки А. створили М. В. *Лисенко*, К. Г. *Стеценко*, Б. М. *Лятошинський*, А. Д. *Філіпенко*, І. Н. *Шамо*, Є. Ф. *Станкович* (камерно-інструм. та ін.), Ю. С. *Мейтус* (А. в операх) та ін. 3) А. в театр. мист-ві — злагодженість у грі акторів, вміння поєднувати свій задум і сценіч. завдання із завданнями ін. акторів у рамках режисерського задуму вистави. А. сприяє стильовій єдності спектаклю, в ньому виявляється особлива природа театру як мист-ва синтетичного, колективного, що передбачає гармонійне поєднання всіх його виражальних засобів. 4) В одязі — витримання його деталей в одному стилі, кольорі, фасоні тощо.

М. С. Коломієць (арх-ра), Г. Й. Ткаченко (музика).

АНСА́МБЛЬ МІК (мандолін і концертин) — напівпрофесійний оркестр, ств. 1925 *Музичним товариством імені М. Д. Леонтовича* з метою популяризації серед пролетар. слухачів кращих зразків вітчизн. та зарубіж. музики. Об'єднував 40 учасників. Ініціатор створення ансамблю і його диригент — М. І. *Радзієвський* (ансамблем диригували також А. А. Наумов, О. Г. *Климов*). Складався з квартетів мандолін і концертин, групи гітар і контрабасів. В репертуарі ансамблю — твори світової і рос. класики, укр. композиторів М. В. Лисенка, Я. С. Степового, М. І. Вериківського, Л. М. Ревуцького. З ансамблем виступали З. М. *Гайдай*, Д. Г. *Євтушенко* та ін. Існував до 2-ї пол. 30-х рр.

Літ.: Шамаева К. И. Концертная жизнь Киева 1919—1932 годов. В кн.: Из прошлого советской музыкальной культуры, в. 3. М., 1982.

К. І. Шамаєва.

АНСА́МБЛЬ ПІ́СНІ І ТА́НЦЮ — художній естрадно-концертний колектив, у творчості якого поєднано різні види виконавства: вокальне (хор, ансамбль, соло), інструментальне (симф. оркестр або нар. інструментів), хореографічне (сольні танці, ансамблі). Першим таким колективом в СРСР став Ансамбль пісні і танцю Радянської Армії (1928), на Україні — *Ансамбль танцю України*.

Серед А. п. і т., що працюють в Україні (1994); *Ансамбль пісні і танцю Західного прикордонного округу, Ансамбль пісні і танцю Збройних сил України, Ансамбль пісні і танцю Прикарпатського військового округу, Ансамбль пісні і танцю Чорноморського флоту, Буковинський Ансамбль пісні і танцю, Гуцульський ансамбль пісні і танцю*, шахтарський А. п. і т. *«Донбас»*, вокально-хореогр. жіночий ансамбль *«Таврія»* та ін. В репертуарі А. п. і т.— нар. пісні й танці, твори класичні, вітчизн. та зарубіж. композиторів, а також концертні програми з єдиним сюжетно-композиційним задумом, а також з елементами театралізації.

Худож. форми А. п. і т. притаманні й муз.-хоровим колективам (*Український народний хор* ім. Г. Г. Верьовки та ін.).

АНСА́МБЛЬ ПІ́СНІ І ТА́НЦЮ ЗАХІ́ДНОГО ПРИКОРДО́ННОГО О́КРУГУ. Ств. 1971. Худож. керівник і гол. диригент — С. Є. *Павлюченко*. В ансамблі — хор., хореогр. група, оркестр. У репертуарі — пісні українських композиторів, переважно на військ.-патріотичну тему, пісні й танці різних народів (у т. ч. укр.), хорові твори вітчизняної та зарубіжної класики. Серед вихованців ансамблю — Є. М. Бєляєв, А. Г. Гайденко, В. В. Мокренко. У складі колективу були: С. Г. Анисимов, О. І. Дроб'язко, М. С. Шопша. Лауреат всесоюз. оглядів-конкурсів прикордонних військ. ансамблів (Москва, 1976, 1981, 1-е місце). Респ. комсомольська премія ім. М. Островського, 1978.

Т. Ю. Філенко.

АНСА́МБЛЬ ПІ́СНІ І ТА́НЦЮ ЗБРО́ЙНИХ СИЛ УКРАЇ́НИ. Ств. 1939 як Ансамбль пісні і танцю Пд.-Кавказ. військ. округу. 1940—41 — Ансамбль пісні і танцю Київ. Особливого військ. округу. Під час Вел. Вітчизн. війни — Ансамбль червоноармійської пісні і танцю Пд.-Зх. фронту. З 1944 і до липня 1993 — А. п. і т. Червонопрапорного Київ. військ. округу. Серед засновників ансамблю — В. Д. Компанієць, М. Я. Венедиктов, П. П. *Вірський*, Є. П. Шейнін. 1949—72 — начальник і худож. керівник В. О. *Мизников*, з 1974 — О. І. *Пустовалов*. В ансамблі — хор, хореогр. група і оркестр. У репертуарі — пісні композиторів, нар. (зокрема, укр.) пісні й танці та ін. З ансамблем пов'язана діяльність Є. М. *Бєляєва*, Ю. Й. *Березіна*, Л. М. *Венедиктова*, О. Й. *Дарчука*, П. П. *Кармалюка*, В. М. *Минька*, М. І. *Різоля*, К. В. *Силантьєва*, А. Я. *Сироватського*, О. М. *Таранця*, Ю. Т. *Тимошенка*, М. С. *Фокіна*, М. Г. Фрадкіна, М. Я. Чайкіна та ін.

У складі ансамблю були: О. М. *Благой*, С. С. *Грищенко*, Б. Г. *Данильчук*, А. І. *Доронін*, В. Г. *Зарков*, А. О. *Маняченко*. Республіканська комсомольська премія імені М. Островського (1976).

Т. Ю. Філенко.

АНСА́МБЛЬ ПІ́СНІ І ТА́НЦЮ ПРИКАРПА́ТСЬКОГО ВІЙСЬКО́ВОГО О́КРУГУ. Ств. у липні 1937 як ансамбль червоноармійської пісні і танцю Харків. військ. округу (худож. керівник В. Попов). У роки Вел. Вітчизн. війни — ансамбль Сталінград. фронту. З 1945 — ансамбль Прикарп. Військ. округу, спочатку в Чернівцях, з 1946 — у Львові. В репертуарі, зокрема, твори укр. композиторів, обробки українських народних пісень.

Серед худож. керівників — Г. М. *Копосов*, Д. В. *Леденьов*, В. Й. *Халавчук*, О. М. *Чепцов*, балетмейстерів — П. П. Мітін, О. М. Шатохін, солістів — Б. М. *Гливка*, Л. Г. *Невинний*, П. М. *Шмигельський*, М. М. *Співак*, С. М. *Устинов*, Т. Б. Брисіна, В. І. Охота та ін.

Тут починали свій творчий шлях композитори К. О. *Мясков*, В. О. Пономаренко, співаки Є. М. *Бєляєв*, З. Й. *Бабій*, Б. О. *Базиликут*, Л. В. Пшеничний, С. М. *Фіцич*, О. М. *Чепурний*, Л. А. *Ярошенко*, диригент Т. О. *Микитка* та ін.

Л. З. Мазепа.

АНСА́МБЛЬ ПІ́СНІ І ТА́НЦЮ ЧОРНОМО́РСЬКОГО ФЛО́ТУ. Ств. 1932. Організатор і перший худож. керівник — С. Кузнецов. Ансамбль очолювали: Б. В. Боголєпов (1950—75), І. М. *Самофатов* (1976—86), О. В. Сметанін (з 1986). У складі ансамблю — хор, танц. група, оркестр. В репертуарі — пісні сучас., зокрема укр., композиторів та ін. твори. Перший виконавець пісні «Заповітний камінь» Б. Мокроусова (1944). З колективом пов'язана діяльність О. В. *Бикова*, С. І. *Борматова*, О. А. *Іванова*, Е. О. *Кузьми*, О. А. *Мірошниченка*, О. К. *Погребного*, В. Ф. *Турченка*. У складі ансамблю були: Ф. О. *Богдан*, В. С. *Слабий*, О. В. *Степаненко*, Є. Я. *Устинов*, О. М. *Шерстюк*. Лауреат оглядів-конкурсів ансамблів ВМФ (Москва, 1981; 1-е місце), ансамблів пісні і танцю Збройних Сил (Москва, 1983; 2-е місце). Респ. комсомольська премія ім. М. Островського, 1972.

АНСА́МБЛЬ ТА́НЦЮ УКРАЇ́НИ, Державний заслужений академічний ансамбль народного танцю України імені П. П. Вірського — хореогр. колектив, складається з танцювальної трупи і оркестру.

Ств. в Києві навесні 1937 балетмейстерами П. П. *Вірським* та М. О. *Болотовим* з метою вивчення і популяризації нар. хореогр. мист-ва. До складу першої трупи увійшли О. Г. *Долгих*, Л. В. *Калінін*, Р. П. Савицька, Н. О. Морозова, В. М. Бакалейникова, Б. Н. Каменькович, М. О. Коваленко, Я. О. Додін, В. Г. Лихачов, М. Н. Тамбюте та ін. Програма колективу включала «Українську сюїту», сучас. танці Донбасу, в т. ч. «Шахтарський перепляс», хореогр. картинки на рад. тематику — «Радянські прикордонники», «На балу», танці народів СРСР. Перший виступ відбувся 1.IX 1937 у Москві на Міжнар. театр. фестивалі. 1940 реорганізовано в Респ. ансамбль пісні і танцю УРСР, 1951 — в Держ. ансамбль танцю УРСР. з 1991 — сучас. назва. Укр. танці, танці народів СРСР, жанр. сценки поставили в цей період О. Я. *Бердовський*, В. І. *Вронський*, С. М. *Сергєєв*, А. П. Гірман, І. В. Курилов, Л. В. Калінін, М. Г. Ромадов, Т. М. Устинова та ін. 1937—40, 1955—75 ансамбль очолював П. П. Вірський, під керівництвом якого було створено великий самобутній репертуар. Ансамбль перетворився на один з найпопулярніших танц. колективів світу, зросло кілька поколінь високопрофес. майстрів нар. танцю. Серед них — нар. артисти УРСР О. О. Гомон, В. С. Котляр, засл. артисти УРСР: Є. В. Авер'янов, В. А. Ананьєв, В. Л. Бобовников, Ю. А. Богомазов, А. В. Добровольський, В. К. Застрожнов, В. С. Ізотов, А. М. Князєв, Л. Г. Козаченко-Макарова, В. Г. Коржов, М. М. Меркулов, В. П. Мєщан, Т. П. Михайлевич, Б. Д. Мокров, М. П. Мотков, В. А. Таланова, Г. М. Чапкіс, засл. арт. Каз. РСР Б. Ф. Чорноусов. Худож. керівництво колективом також здійснювали: комісія на чолі з С. М. Сергєєвим (з 1951), О. Г. *Опанасенко* (1952), В. І. Вронський (1952—54), Л. Д. *Чернишова* (1954—55), О. О. *Гомон* (1975—76), К. Ю. *Василенко* (1976—78) та О. Н. *Сегаль* (1977—80, гол. балетмейстер), з 1980— худож. керівник і директор — М. М. *Вантух*. Гол. диригенти — І. Є. Іващенко (1956—80), Є. І. Досенко (1980—84), С. І. Савчук (з 1984). Балетмейстери-репетитори — Є. В. *Авер'янов* та Б. Ф. Чорноусов. У репертуарі ансамблю зберігаються та відновлюються кращі роботи П. П. Вірського. Продовжуючи його традиції, М. М. Вантух на основі нар.-хореогр. матеріалу поповнив репертуар композиціями «Карпати», «Український чоловічий танець з бубонами», рос. танець «Ти, Росіє моя» та ін. У складі трупи були: М. Г. *Бадрак*, Т. Г. *Єгорова*, М. П. *Лисенко*, А. С. Магітов, В. С. *Магітов*, С. В. Макаров, М. І. Назаренко, Г. Г. *Недоступ*, Ю. М. *Сардаковський*, А. Ф. *Фетисова*. З 1962 при А. т. України діє хореогр. студія.

В репертуарі: укр. нар. танці «Гопак», «Козачок», кадриль «Дев'ятка», героїчний — «Запорожці», жартівливі — «Повзунець», «Чумацькі радощі», «Шевчики», комедійні сценки з старовинного *вертепу* — «Ляльки» та «Ой під вишнею», ліричні — «Подоляночка», «Плескач», романтичний — «Про що верба плаче», танці, присвячені рад. дійсності,— «Ми з України», «Рукодільниці», «Колгоспна полька», «Комсомольське весілля», «Сестри», «Ми пам'ятаємо», одноактний балет «Жовтнева легенда» та ін. В ансамблі постановки здійснили також К. Ф. *Балог*, О. Н. Сегаль. Музика до більшості номерів — обробки нар.-пісенних і танц. мелодій І. Є. *Іващенка* (1956—80 — гол. диригент ансамблю). З колективом працювали композитори А. Д. Філіпенко, В. Б. Гомоляка, Л. М. Колодуб, В. П. Рождественський, Б. Л. Яровинський та ін., художники А. Г. Петрицький, Ф. Ф. Нірод, Т. Н. Яблонська, Г. М. Маковська, А. А. Коцка та ін.

1959 колективові присвоєно звання заслуженого, 1971 — академічного ансамблю, з 1977 — ім. П. П. Вірського. Нагороджений 1987 орденом Дружби народів.

Літ.: Боримська Г. В. Державний заслужений ансамбль танцю Української РСР. К., 1959; Боримська Г. В. Самоцвіти українського танцю. К., 1974. *І. В. Цебенко.*

«АНСА́МБЛЬ УКРАЇ́НСЬКИХ АКТО́РІВ» — театр. трупа. Працював 1945—48 в Австрії та Німеччині. Складався в основному з акторів кол. Львів. оперного театру. Мистецький керівник — В. І. *Блавацький*. В репертуарі: «Народний Малахій», «Мина Мазайло» М. Куліша, «Домаха» Л. Коваленка, «Антігона» Ж. Ануя.

Антаблемент доричного ордера: а — архітрав; б — фриз; в — карниз; г — метопа; д — тригліф.

Антефікс. Етрурія. Теракота. 5—4 ст. до н. е. Музей західного та східного мист-ва. Київ.

Анти.

АНТАБЛЕМЕ́НТ (франц. entablement, від table — стіл, дошка) — верхня частина споруди, сперта на колони, складовий елемент класич. *ордера архітектурного*. Поділяється на *архітрав*, *фриз* і *карниз*; буває неповний А. (без фриза). Сформувався у мурованій арх-рі старод. Греції і Риму. В спорудах епохи *Відродження* А. використовувався для розчленування фасадів, завершення віконних отворів, *порталів*, *арок* (житл. будинки у Львові на *Ринок площі*). В арх-рі стилю *бароко* А. мав складні криволінійні форми, *пілястри*, *лопатки* (костьол *домініканців монастиря* у Вінниці). В арх-рі *класицизму* використовувався у *портиках* і *колонадах* (палац у Верхівні Житомир. обл., 80-і рр. 18 ст.). А. застосовували в рад. арх-рі 30—50-х рр. 20 ст. (*Верховної Ради України будинок* у Києві, 1936—38).

АНТЕФІ́КС (від лат. antefixus — спереду прикріплений) — архіт. прикраса з мармуру, *теракоти* у вигляді *пальмети* чи щита з рельєфним *орнаментом* або зображенням фантастич. тварин. А. розміщували на карнизі споруд. Характе́рний для античної архітектури.

АНТИ (лат. antae) — значно видовжені торці поздовжніх стін будинку, якими огороджено вхід. Найчастіше застосовувалися в давньогрец. храмах. Такий тип споруд дістав назву «храм в антах» (невеликі святилища без *портиків* і *колонад* з архіт. оздобленими видовженими торцями стін). А. широко використовували в спорудах *класицизму* (*Спасо-Преображенський собор* у Новгороді-Сіверському Черніг. обл., 1806), *неокласицизму* (міська б-ка в Одесі, 1904—06), укр. арх-рі 30—50-х рр. 20 ст. (санаторій нафтовиків у м. Старому Криму, 1952). *В. І. Тимофієнко*

АНТИАЛКОГО́ЛЬНИЙ ТЕА́ТР. Працював як пересувний театр 1929—30 під керівництвом Т. П. *Колесниченка*. В репертуарі —

п'єси Т. Колесниченка «Чад», «Зелений змій». Серед акторів — А. Д. Каневський, Ф. В. *Левицький.*

Літ.: Василько В. Ф. В. Левицький. К., 1958

АНТИКВАРІА́Т (від лат. antiqua — старовина) — старі речі, що мають худож. цінність. Словом «антикварій» (antiquarius) спочатку називали вченого, який вживав архаїчну лексику, з 16 ст.— дослідника класич. давнини; з серед. 19 ст. в Німеччині цю назву перенесено на торговця старовинними книгами, згодом — рідкісними речами взагалі. Торгівля старовиною як окрема галузь існувала вже у 17 ст., широко розвинулася лише з 2-ї пол. 18 ст. Традиц. предметами А. вважалися книги, автографи, креслення, твори образотвор. та ужиткового мист-ва; згодом, особливо на Заході, сфера такої торгівлі розширилася — від одягу до тех. приладдя 19 ст. Ринок А. виник в Європі у 18 ст. з центрами в Римі та Парижі, з поч. 19 ст.— Берліні й Лондоні, який відтоді став провідним осередком світової антикварної торгівлі. Осн. її форма — *аукціон.* У Росії її центром вважався Петербург. У серед. 19 ст. склався тип т. з. «холодного антиквара» — офені, що не мав свого приміщення. На Україні торгівля А. розвивалася з 80-х рр. 19 ст. Наприкін. 19 — на поч. 20 ст. в Києві, Львові та ін. містах були магазини А. Особливо поширилася торгівля А. в Одесі, куди періодично надходили у продаж предмети античної доби з Пн. Причорномор'я. Торгівля А. досі залишається одним із важливих джерел поповнення худож. колекцій. Напр., Б. І. *Ханенко* у антикварів придбав твори «Мадонна з немовлям Христом та Іоанном» П. Ф. Фйорентіно (Флоренція, 1903), «Орфей і Еврідіка» Я. дель Селайо (Мюнхен, 1911), «Вознесіння Богоматері» невід. іспан. майстра 15 ст. (Мадрід, поч. 20 ст.) — всі у Київ. музеї зх. та сх. мист-ва. На Україні цю торгівлю зосереджено в спеціалізованих комісійних магазинах, роботу яких консультують музейні фахівці. Держ. музеї користуються переважним правом відбору і придбання худож. творів, що надійшли у продаж.

Літ. Большая иллюстрированная энциклопедия древностей. Прага, 1982.

К. О. Акінша.

АНТИ́ПОВА Світлана Олександрівна (17.IV 1945, Москва) — укр. артистка балету, засл. арт. УРСР з 1975. Після закінчення 1962 Одес. балет. школи — солістка Одес. театру опери та балету (до 1988). Партії: Одетта — Оділлія («Лебедине озеро» П. Чайковського), Джульєтта («Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва), Егіна («Спартак» А. Хачатуряна), Ліза («Марна пересторога» А. Герольда) та ін. *В. Д. Туркевич.*

АНТИФО́Н (від грец. ἀντίφωνος — той, що звучить у відповідь) — піснеспів, побудований на почерговому виконанні твору двома хорами або солістом і хором (об'єднане звучання хорів у кінці твору дістало назву «катавасія»). Своїм походженням пов'язаний з давньогрец. трагедією. Див. *Культова музика.*

АНТИ́ЧНЕ МИСТЕ́ЦТВО (від лат. antiquus — давній) — давньогрец. та давньорим. мист-во. Розвивалося в 1-му тис. до н. е. і 1-й половині 1-го тис. н. е. А. м. передувала кріто-мікенська культура (3-є тис. до н. е.— серед. 2-го тис. до н. е.). Кращі твори А. м. утверджували високі гуманістичні ідеали в художньо досконалих, класично ясних формах. Розквіт А. м. припав на 5—4 ст. до н. е. В епоху еллінізму його вплив поширився на значні території (в т. ч. і *античних держав Північного Причорномор'я*), де зародилися місц. школи елліністичного мист-ва.

АНТИ́ЧНІ ДЕРЖА́ВИ ПІВНІ́ЧНОГО ПРИЧОРНОМО́Р'Я. Виникли у 6 ст. до н. е. внаслідок грец. колонізації. Гол. міста-держави — *Тіра* (Нижнє Подністров'я), *Ольвія* (Нижнє Побужжя), *Херсонес* (Зх. Крим), а також Боспорська д-ва із столицею *Пантікапеєм* (Сх. Крим, Таманський п-ів). В історії розвитку *містобудування* і *архітектури, живопису, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва* А. д. П. П. виділяють 2 періоди — грецький (6 ст. до н. е.— серед. 1 ст. до н. е.) і римський (серед. 1 ст. до н. е.— 70-і рр. 4 ст. н. е.). Грецький період має 3 етапи: архаїка (6 ст. до н. е.— поч. 5 ст. до н. е.), класичний (5 ст. до н. е.— 30-і рр. 4 ст. до н. е.), елліністичний (30-і рр. 4 ст. до н. е.— прибл. серед. 1 ст. до н. е.). Архаїчний та класичний етапи базувалися на розвитку суто еллінських традицій; для еллініст. етапу характерні проникнення східногрец. традицій, синтез місц. впливів. У рим. період поряд з малоазійськими традиціями поширилися рим. та провінційно-римські.

Містобудування й архітектура. Регулярні системи планування міст поширення не набули (виняток — частково Херсонес, Ілурат, Порфмій). У Пантікапеї, Ольвії, Тірі та ін. містах планування було зумовлено особливостями *рельєфу*, звідси їх мальовничість. Містобудівною домінантою був комплекс *агори* разом з *теменосами*, інколи театром (Ольвія, Херсонес), розташованими вздовж гол. поздовжньої магістралі, або *акрополь* з культовими та палацовими будівлями (Пантікапей). Уздовж агори розміщувалися одно- і двоповерхові стої (галереї-портики), торг. ряди, гімнасій, адм. будинки, суд (дикастерій), центр. культовий комплекс. Стої та більшість будівель по фасаду мали вигляд портиків *доричного ордера* чи *іонічного ордера.* У перші ст. н. е. в містах виникли цитаделі, де зосереджувалися рим. гарнізони

Античні держави Північного Причорномор'я. Міська брама Херсонеса. 4 ст. до н. е.

Античні держави Північного Причорномор'я. Квартал житлових будинків в Ольвії. 3—2 ст. до н. е. Реконструкція С. Д. Крижицького.

(Тіра, Ольвія, Херсонес). Міста мали високий рівень благоустрою (водопостачання, каналізація; смітники за містом). Їхні розміри невеликі: від кількох до 55 га (тільки тер. Пантікапея в перші ст. н. е. досягала 100 га). Вулиці вузькі (3—5 м), без зелених насаджень. По периметру міст розташовували оборонні споруди (круглі або прямокутні в плані кам'яні *башти* і стіни із зубцями), в перші ст. н. е. їх доповнювали ровами та валами. Велике значення для оборони мали міські *брами*, з обох боків фланковані баштами (Ольвія), їх *портал* зводили у вигляді *арки*, оздобленої *колонами* і *архівольтом.* Товщина стін від 1,5 м (ранній період; Тірітака) до 6—6,5 м (перші ст. н. е.; Ілурат).

А. д. П. П. провадили культове та житл. буд-во, споруджували будівлі адм. та громад. призначення. За своїм плануванням вони мало відрізнялися від споруд ін. міст античного світу. Широко застосовувалися грецькі *ордери архітектурні.* Найвизнач. архіт. будівлями А. д. П. П. були *храми.* Прямокутні, іноді круглі в плані, вони споруд. на *стереобатах.* Стіни робили з вапняку, колони та ін. архіт. деталі — іноді з мармуру. *Фризи* оздоблювали сюжетними рельєфами, гірляндами, розетками та ін. декор. елементами. Будували храми кількох типів — антові, простильні, пепіптеріальні, толосові. Відомі залишки храмів Аполлона Дельфінія, Зевса та ін. Їх зводили здебільшого в іонічному ордері; у 4 ст. до н. е. поширився доричний ордер. *Корінфський ордер* використовувався рідко (практично тільки в інтер'єрах). У перші ст. н. е. з'явилися елементи *тосканського ордера.* В оздобленнях архаїчних і класичних храмів застосовували *кераміку архітектурну* — рельєфні зображення *меандра* і *пальмет*, горгони Медузи, *Афіни* та ін. В архрі храмів простежувалися осн. напрями розвитку, характерні для Греції та Малої Азії (полегшення пропорцій, зміни в *антаблементі* іонічного ордера, поєднання в одній споруді різних ордерів, поява сх. впливів та ін.).

Житл. споруди в 6 ст. до н. е.— однокамерні землянки і напівземлянки, з 5 ст. до н. е. повністю використовували грец. об'ємно-планувальні типи будинків. Се-

ред ордерних споруд були поширені пастадний (див. *Пастада*) і перистильний типи, у безордерних — будівлі типової грец. схеми.

Житл. будинки мали внутр. двори, де здебільшого і проходило життя родини. Серед критих приміщень вирізнялися андрони (чоловічі приймальні), гінекеї (жіночі приміщення), комплекси ойкосів (житл. частина). Житл. кімнати розміщували у пн., рідше зх. або сх. частинах осель. Підлоги андронів робили з різнокольорової гальки, викладаючи сюжетні й орнамент. зображення (Ольвія, Херсонес). У перші ст. н. е. поширилися розписи, використовувалась інкрустація. В них відчутний вплив провінційно-рим. школи декору, що виявився у специфічному наборі обломів *карнизів*, застосуванні рельєфних гірлянд виноградного грона і листя та ін. *Меблі* в спорудах різного призначення прикрашалися кістяними або металевими накладками, інкрустаціями. Значну цінність становлять *некрополі* міст з поховальними спорудами. Кам. склепи почали споруджувати з 4 ст. до н. е. Вони мали прямокутну в плані форму і складалися з курганного земляного насипу, кам. крепіди, *дромосу* і поховальної камери, яку перекривали уступчастими склепіннями, наприкінці елліністичного етапу та в перші ст. н. е.— коробовими та циліндричними.

Кургани найтиповіші для Боспора (*Золотий курган, Царський курган* та Мелек-Чесменський). Особливий інтерес становлять розписи боспорських склепів і саркофагів, де послідовно простежуються стилі, близькі до помпейських. Велике поширення в А. д. П. П. дістала арх-ра малих форм — *вівтарі, фонтани*, портики і колони вотивного призначення, поховальні пам'ятники у вигляді едикул, двоколонних портиків та ін. Збереглися тільки окремі архіт. деталі та присвяти.

У Пн. Причорномор'ї провінційно-рим. традиції виявилися здебільшого в буд-ві рим. цитаделей та споруд, пов'язаних з функціонуванням їх, зокрема терм (громад. лазні), у появі нових мотивів декор. оформлення, елементів тосканського ордера. Архітектура А. д. П. П. порівняно з Грецією мала провінційний характер щодо масштабів буд-ва і розмірів окремих споруд. В Пн. Причорномор'ї усталився місц. стильовий напрям в арх-рі (зокрема, житл. буд-ві). Склалися й свої прийоми буд. техніки — шарові підвалини, цистерни, вирізані у грунті та ін. Своєрідну арх-ру мала столиця скіфського царства Неаполь Скіфський.

Монумент. живопис в А. д. П. П. поширився з 4 ст. до н. е. (на думку інших дослідників, з 6 ст. до н. е.). Розквіт його припадає на елліністичний етап. Орнаментація, портрети, жанрові сцени виконано в техніках *фрески, енкаустики, мозаїки* (кольор. галька). Портрети подано на розписаних надгробних стелах (голова юнака, Херсонес; зображення фігур померлих, Босфор). Найпоширеніші кольори: червоний, білий, чорний, жовтий, коричневий, синій, пізніше — зелений. Зразки монумент. живопису найповніше представлено на Боспорі в розписах стін будівель і поховальних споруд. Декор. розпис переважно квітковий, іноді доповнювався сюжетними або просто фігурними композиціями. Для місц. монумент. живопису характерні умовність кольору в передачі пейзажу, площинність фігур, відсутність перспективи, порушення пропорцій. Визначні пам'ятки монумент. живопису боспорської школи — розписи склепів *Близниці Великої* (4 ст. до н. е.), Деметри (1 ст. н. е.), кам. саркофага з Пантікапею та ін.

Скульптура виконувалася для оздоблення храмів, площ, інтер'єрів житла, з ритуальною метою. В ній виразно виявилися місцеві, неантичні, традиції, естетичні норми (порушення пропорцій, умовність зображення поряд з яскравими індивідуальними характеристиками, збереженням місц. етнічного типу). Поширилася статуарна скульптура — зображення богів, героїв, правителів, звірів (з мармуру, вапняку, бронзи, дерева); рельєфи — відтворення міфол. сюжетів, надгробних трапез, фігур померлих тощо (з мармуру, вапняку); дрібна пластика — зображення божеств, героїв, трагічних і комічних акторів, звірів, побутових сценок (теракота). Твори часто розфарбовували. В 6 — 1 ст. до н. е. до А. д. П. П. надходила з метрополії значна кількість іонійської, аттічної скульптури (в т. ч. роботи школи Праксітеля, Полікрата, Стратоніда, Скопаса та ін.).

У 6—5 ст. до н. е. були поширені т. з. куроси — статичні зображення Аполлона з характерним для архаїки м'яким, скупим моделюванням деталей. Пізніше в Ольвії, Кепах, Пантікапеї з'явилися зразки елліністичної скульптури — статуї Діоніса, Артеміди Ольвійської, Афіни, Зевса, Ерота, Афродіти та ін.; серед надгробних пам'ятників Ольвії 5 ст. до н. е.— мармурова стела на честь Леокса (зображено лучника та юнака і подано віршований напис), аттічні стели з акротеріями, чоловічими та жіночими фігурами.

Античні держави Північного Причорномор'я. Надгробний кам'яний бюст з Херсонеса. 2—3 ст. н. е. Херсонеський історико-археологічний заповідник. Севастополь.

Античні держави Північного Причорномор'я. Мармурова плита з Херсонеса з рельєфним зображенням грифона. 2 ст. н. е. Херсонеський історико-археологічний заповідник. Севастополь.

Античні держави Північного Причорномор'я. Стела Ситонів з Ольвії. Мармур. 2 ст. до н. е. Археологічний музей ЦНПМ АН України. Київ.

В перші ст. н. е. у скульптурі виразно виявилися риси рим. мист-ва, вплив сх. та ін. традицій. Серед найзначніших творів цього періоду — статуї Кібели і Афродіти з Пантікапея, рим. портрети (Тіра, Боспор), фігури левів.

Місц. пн.-причорноморська школа пластики розвивалася з 5 ст. до н. е. В ній простежується вплив антич. традицій. Багато подібних скульптур знайдено на Боспорі, зокрема фігури богині Астарти (2-а пол. 4 ст. н. е.), надгробні пам'ятники. Виготовляли тут і статуї правителів Спартокідів. Значно поширилися пам'ятники у вигляді напівфігур, антропоморфних скульптур, рельєфів із зображенням померлих та їхніх родичів (Ольвія, Херсонес), надгробки, де відтворено вершників (стела Менона з Пантікапея, Агафа з Фанагорії). Водночас з'являються пам'ятники — фігури з драпіруванням: надгробок Феагена і Макарії (Херсонес), стели зі сценами загробних трапез (Ольвія, Херсонес), рельєфні погрудні портрети, поставлені в ніші стел (Херсонес). Широко створювали рельєфи, присвячені богам, і сюжетні композиції, пов'язані з ними (Херсонес, Ольвія).

В А. д. П. П. була поширена коропластика. Її використовували для вотивних підношень при оздобленні житла. Майстри в Херсонесі виготовляли великі глиняні статуї без застосування форм, в Ольвії — значних розмірів напівфігури Деметри і Кори. Коропластика А. д. П. П. тяжіла до індивідуалізації рис і конкретизації образів. З кінця елліністичного періоду ослаблюється інтерес до зображення людей, у моделюванні проступають схематизм, умовність.

Декоративно-ужиткове мистецтво в А. д. П. П. представлене творами здебільшого у кераміці, металі, рідше — у камені (*гліптика*), дереві, кістці, склі, зразками ткацтва і вишивки. Значну частину кераміки в 7—1 ст. до н. е. вкривали чорним лаком і розписами. В декорі посуду 7—4 ст. до н. е. використовували східні мотиви (Березанський динос; чорно- і червонофігурні вази з малюнками). Серед сюжетних зображень — міфологічні, рідше — жанрові сцени. Були поширені орнамент. мотиви — *меандр, пальмета* тощо. З кін. 4 ст. до н. е. декор. посуд став стриманішим. Прості рослинні і геом. орнаменти наносили вохристими та білими фарбами, рідкою глиною. Сюжетні поліхромні зображення виконували без застосування лаку. Тоді ж з'являється місц. розписна кераміка, на якій позна-

чився вплив малоазійської худож. школи — вишуканість пластичних форм, вибагливість поліхромних орнаментів.

Поліхромна продукція мала свої особливості в різних центрах. Ольвійські майстри застосовували орнамент. і сюжетні мотиви в оздобленні курильниць і *амфор* (привертає увагу розпис амфори, де відображено сцену переходу померлих в загробне життя). Пантікапейським митцям властиве використання сюжетів з чорнофігурного *вазопису*. Наприкінці елліністичного етапу розвитку посуду занепадає. Ширше вживалася рельєфна орнаментація спочатку по всій поверхні (т. з. мегарські чаші), пізніше — лише у вигляді окремих мотивів декору. У рим. період парадну кераміку вкривали червоним лаком і прикрашали простими рельєфами.

Худож. вироби з металу здебільшого привозили чи виготовляли за формами і зразками, поширеними в метрополії. Сережки, діадеми, вінки, намиста, дзеркала тощо з бронзи, срібла, золота, електру виконували в техніках *тиснення, лиття, карбування*. В 6—5 ст. до н. е. вироби були переважно з бронзи (кратер з ручкою у вигляді горгони Медузи з кургану поблизу с. Мартоноші Кіровогр. обл.; ручка дзеркала з фігурою Артеміди з поховання поблизу с. Аншки в Криму). Велику групу виробів виготовлено у скіфському *звіриному стилі*: дзеркала ольвійського типу з ручками, оздоблені фігурами тварин; хрестовидні бляхи; зображення хижих звірів, що лежать, згорнувшись кільцем. Значно розвинулася *торевтика* в Ольвії. Срібні вироби (дзеркала, посуд) 6—5 ст. до н. е. оздоблювали *гравіруванням* (дзеркало з Келермеського кургану, де зображено владичиць звірів і тварин; срібні *кіліки* з Семибратнього кургану). Високого рівня роботи майстрів 4 ст. до н. е. із золота знайдені в скіфських курганах (гребінь і посуд з кургану *Солоха*, амфора з кургану *Чортомлик*, посуд з *Гайманової могили*, пектораль з *Товстої могили*). Значну цінність становлять ювелірні прикраси, оздоблені *зерню, сканню, філігранню*, а також зброя, кінська збруя, військ. спорядження. Частина творів торевтики відображає міфол. сюжети — футляри для лука і стріл із сценами життя Ахілла (Мелітопольський та ін. кургани). Фігури і орнаменти здебільшого розташовували фризами, з урахуванням *тектоніки* виробу. Реалізм зображень, смислова наснаженість сюжетів поєднувалися з виразною пластикою, тонкою проробкою деталей. Більшість дослідників вважає, що ці вироби створено у майстернях Боспору, інші — у Фракії чи Греції. У 4—2 ст. до н. е. в Ольвії виготовляли значну кількість культових виробів із свинцю у вигляді фігурок вершників, воїнів, божеств та ін. У 3—1 ст. до н. е. домінували поліхромні речі на противагу монохромним більш раннього періоду. Щедро використовувалися кольор. вставки з каменів і скляної пасти.

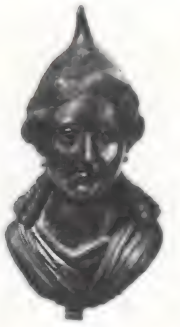

Античні держави Північного Причорномор'я. Цариця Боспора Дінамія. Мідь. Кін. 1 ст. до н. е.— поч. 1 ст. н. е. ДЕ. Петербург.

Античні держави Північного Причорномор'я. Золота підвіска із зображенням голови Афіни з кургану Куль-Оба поблизу Керчі. 4 ст. до н. е. ДЕ. Петербург.

Окремими різновидами торевтики були лиття і карбування монет. Виготовлені в усіх пн.-причорноморських полісах, вони свідчать про високий рівень розвитку мист-ва.

Зброю, воїнські доспіхи прикрашали бронзовими зображеннями горгони Медузи, Афіни, тварин (Керченський, Кекуватський, Мелітопольський кургани). Держаки мечів, кинджалів та піхви також орнаментували фігурками тварин, рослинними і геом. мотивами.

В А. д. П. П. було розвинуто мист-во обробки дерева, кістки, різьблення на камені. Розрізняють три його види: круглоскульптурний, рельєфний та інтарсійно-інкрустаційний. З перших ст. н. е. з'явилася і почала переважати техніка *маркетрі*. Саркофаги та ін. дерев. вироби оздоблювали різьбленою архіт. і рослинною орнаментацією, сюжетними зображеннями. При обробці кістки використовували об'ємні та плоскі прийоми різьблення. Поширені сюжети — антропо- і зооморфні фігури, жанрові сцени.

Вовняні та лляні тканини розписували пензлем рослинними фарбами або в техніці *батик*, оздоблювали вишивкою шерстяними та золотими нитками (рослинні, геом. орнаменти, міфол. сюжети). Більшість тканин походить із боспорських некрополів.

Із скла робили посуд, намисто, підвіски у вигляді амфор, грон винограду, зображень божеств. У 6—5 ст. до н. е. в Пн. Причорномор'я завозили флакони з поліхромного фінікійського скла, пізніше — худож. посуд з Александрії, італ. та рейнських областей.

Музика, театр. Відомостей про ці мист-ва в А. д. П. П. збереглося мало. Про їхній розвиток свідчать знахідки фрагментів муз. інструментів, зображення музикантів на надгробних стелах і в розписах; знахідки трагедійних і комічних масок акторів, відкриття залишків т-ру в Херсонесі, а також згадки про театри в писемних пам'ятках Пантікапея й Ольвії, *графіті* та епітафіях. З муз. інструментів відомі кіфара, ліра, флейта, труба. Рівень муз. культури був досить високий. Це підтверджує і той факт, що боспорського вчителя музики Ісіла згадано у списках Дельфійського змагання музикантів. На рельєфах саркофагів 2 ст. н. е., знайдених у Керчі, зображено циркові сцени.

На тер. колишніх А. д. П. П. (Тіра, Ольвія, Херсонес, Керкінітіда, Пантікапей, Німфей, Тіритака, Горгіппія, Танаїс) систематично провадяться археол. розкопки. Створено заповідники: Ольвійський (Академії наук України), Херсонеський і Керченський (М-ва культури України), Горгіппійський і Танаїський (М-ва культури Росії). Найзначніші колекції антич. мист-ва зберігаються в *Ермітажі* (Петербург), музеях — істор. (Москва), образотвор. мист-ва (там же), істор. коштовностей (Київ), археології (Одеса), наук.-природничому АН України (Київ) і АН Росії (Москва, відділ у Петербурзі); Білгород-Дністровському, Очаківському, Микол., Херсон., Сімферо., Євпаторійському, Керченському, Анапському та Ростов. краєзнавчих.

Літ.: Ростовцев М. И. Античная декоративная живопись на юге России, т. 1—2. СПБ, 1913—14; Иванова А. П. Искусство античных городов Северного Причерноморья. Л., 1953; Кобылина М. М. Терракотовые статуэтки Пантикапея и Фанагории. М., 1961; Иванова А. П. Скульптура и живопись Боспора. К., 1961; Терракоты Северного Причерноморья, ч. 1—2. М., 1970; Сокольский Н. И. Деревообрабатывающее ремесло в античных государствах Северного Причерноморья. М., 1971; Терракотовые статуэтки, ч. 3—4. М., 1974; Античная скульптура Херсонеса. К., 1976; Денисова В. И. Коропластика Боспора. Л., 1981; Крыжицкий С. Д. Жилые дома античных городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э.— IV в. н. э.). К., 1982; Античные государства Северного Причерноморья. Археология СССР, т.9. М., 1984; Пичикян И. Р. Малая Азия — Северное Причерноморье. Античные традиции и влияния. М., 1984; Крыжицкий С. Д. Ольвия. Историографическое исследование архитектурно-строительных комплексов. К., 1985; Античные государства Северного Причерноморья. В кн.: Археология Украинской ССР, т. 2. Скифо-сарматская и античная археология. К., 1986.

С. Д. Крижицький.

АНТІН (?—?) — укр. золотар 18 ст. Жив і працював у Стародубі (тепер Брян. обл.). В 1733 виготовив срібний келих на замовлення ген. хорунжого М. Ханенка.

Літ.: Петренко М. З. Українське золотарство XVI—XVIII ст. К., 1970.

АНТКІВ Богдан Михайлович (14.I 1915, с. Острів, тепер Терноп. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1952. Закінчив 1969 Львів. консерваторію (клас Ю. О. *Луціва*). Працював у Терноп. хоровій капелі (1940—41), театрах — Терноп. драм. ім. І. Я. Франка (1944—48), Терноп. муз.-драм. ім. Т. Г. Шевченка (1948—63), з 1963 — у Львів. укр. драм. ім. М. Заньковецької. Ролі: Гонта («Гайдамаки» за Т. Шевченком), Михайло («Суєта» І. Карпенка-Карого), Старицький («Марія Заньковецька» І. Рябокляча), Наливайко (однойм. п'єса за І. Ле), Гайдай («Загибель ескадри» О. Корнійчука), Кречинський («Весілля Кречинського» О. Сухово-Кобиліна). Автор інсценізацій «Сестри Річинські» (у співавт. з І. *Вільде*, 1969), «Прапороносці» (за О. Гончаром, у співавт. з С. Данченком, 1975), «Мотря» (за Б. Лепким, 1991) та ін.

П. К. Медведик

АНТКІВ Зіновій Богдан Богданович (6.IV 1942, с. Острів Терноп. обл.) — український хоровий диригент, народний артист УРСР з 1991 року. Син Б. М. *Ант-*

ківа. Закінчив 1969 Львів. консерваторію (клас М. Ф. *Колесси*). 1969—84 — хормейстер капели «Думка», з 1984 — худож. керівник та гол. диригент *Київської чоловічої хорової капели* ім. Л. М. Ревуцького.

І. Д. Гамкало

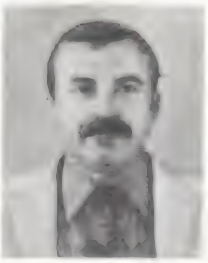

З. Б. Б. Антків.

АНТОКО́ЛЬСЬКИЙ Марко Матвійович [21.X (2.XI) 1843, Вільно — 26.VI (9.VII) 1902, Бад-Гомбург, Німеччина] — рос. скульптор. З 1862 — вільний слухач петерб. АМ (педагоги М. С. Пименов, І. І. Реймерс), її академік з 1871. Автор скульпт. портретів та творів на істор. тему. Серед них: «Християнська мученица» («Не від цього світу», бронза, 1887), «Нестор-літописець» (мармур, 1892), надгробок дочки І. О. Терещенка (мармур, 1888),. всі — Київ. МРМ.

Літ.: Кузнецова Э. В. Марк Матвеевич Антокольский. Л., 1986.

Л. І. Саприкіна

***М. М. Антокольський.** Надгробок дочки І. О. Терещенка. Мармур. 1888. МРМ. Київ.*

АНТО́НЕНКО Григорій Миколайович (28.VIII 1927, с. Степанівка, тепер Гуляйпільського р-ну Запоріз. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1979. Дебютував 1943 у Запоріз. прифронтовому театрі ім. М. О. Островського. Закінчив 1948 студію при Запоріз. укр. муз.-драм. театрі ім. М. О. Щорса (курс В. Г. *Магара*). Працював у цьому театрі (1944—55, з 1957). Ролі: Микола («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Гусак («Нащадки запорожців» О. Довженка), Яша («Професор Буйко» Я. Баша), Непряхін («Золота карета» Л. Леонова), Швейк («Пригоди бравого солдата Швейка» Я. Гашека).

О. Ф. Степаненко.

АНТО́НЕНКО Микола Іванович (16.III 1953, Сімферополь) — укр. диригент, засл. арт. УРСР з 1983. Закінчив 1977 Моск. муз.-пед. ін-т ім. Гнесіних. З 1979 — гол. диригент Крим. укр. театру драми і муз. комедії, з 1991 — худож. керівник Крим. камерного театру (Сімферополь).

Серед муз. вистав — оперета «Іспанська рапсодія» В. Ільїна (1986, перше виконання), опера «Аптекар» Й. Гайдна (1984).

Г. С. Фіцко.

АНТО́НИК Каталіна Дюлівна (6.V 1922, м. Берегове, тепер Закарп. обл.) — укр. майстер декор. мист-ва, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1983. Розвиває традиції закарп. нар. ткацтва. В техніці ручного перебору створює тематичні панно, рушники, наволочки, килимки, оздоблені геометризовано-рослинним орнаментом, який доповнюють ажурні поперечно-смугасті візерунки. В роботах домінує червоний колір з вкрапленням чорного або синього на білому тлі. Твори експонувались на респ., всесоюз. та міжнар. виставках (Португалія, Індія, Австрія). Зберігаються у ДМУНДМ та ін. музеях.

Т. О. Романова.

АНТО́НИЧ Богдан Ігор (5.X 1909, с. Новиця, тепер Польща — 6.VII 1937, Львів) — укр. поет. Закінчив 1933 Львів. ун-т. Автор збірок поезій «Привітання життя» (1931), «Три перстені» (1937), «Книга Лева» (1936), «Зелена євангелія», «Ротації» (обидві — 1938). Значну роль у поезії А. відіграють муз., живописні та ін. мистецькі образи і форми — книжка «Велика гармонія», вірші «Концерт», «Подвійний концерт», «Дует», «Кода», «Хоровід», «Гімн», «Елегія», «Пісня». А. також належать лібретто (драм. поема) опери «Довбуш» (1939 за цим лібретто написав однойм. оперу А. Рудницький), статті з естетики «Монументальний реалізм» (1932), «Між змістом і формою» (бл. 1932), «Національне мистецтво» (1933) та ін. Частину мистецтвознавчих праць, статті і нотатки друкував у львів. часописах «Дажбог», «Назустріч». Серед творів за мотивами поезій А.— симфонія Л. Дичко «Привітання життя» для баса і сопрано з оркестром (1972).

Тв.: Національне мистецтво. В кн.: Наука і культура. Україна, в. 24. К., 1990.

***К. Д. Антоник.** Доріжка. Льон, ірис, ручне ткацтво. 1970. ДМУНДМ. Київ.*

АНТОНІ́ВСЬКИЙ СКАРБ, Інгульський скарб — археологічна пам'ятка *сабатинівської культури* (13 ст. до н. е.). Знайдено 1962 побл. с Антонівки Новобузького р-ну Микол. обл. Разом з бронзовими знаряддями праці в А. с. були: зброя (короткий меч), деталі кінської збруї (псалії та підвіски), *браслети*, зливки міді. Знахідки свідчать про значний розвиток металообробки у давнього населення Пн. Причорномор'я, його тісні зв'язки з племенами Подунав'я. Більшість речей виготовлено в типовій функціонально-технол. манері, за винятком прикрас кінської збруї — антропоморфних підвісок, в абрисах яких проглядається жіноче обличчя. Скарб зберігається в Одес. археол. музеї.

Літ.: Сымонович Э. А. Ингульский клад. «Советская археология», 1966, № 1; Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР. К., 1967.

В. І. Клочко, В. В. Отрощенко.

АНТО́НІЙ (?—?) — укр. іконописець 15 ст. Чернець. Жив у Києві. 1409 розписував Троїцький собор у Пскові.

АНТО́НІЙ (1593, Львів — ?) — укр. живописець. Малювати навчався у батька, згодом став ченцем кармелітського ордену. Деякий час удосконалював майстерність у Римі. Виконав ряд худож. робіт у різних монастирях свого ордену.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983

АНТО́НІЙ (?—?) — укр. художник серед. 18 ст. Жив у Городищі на Волині. Чернець кармелітського монастиря. Створював фрески у костьолах Волині — в Городищі, Любешеві та Берестечку (частково збереглися).

АНТО́НІЙ ПЕЧЕ́РСЬКИЙ (983—10.VII 1073, Київ) — церковний діяч *Київської Русі*, один із засновників Києво-Печерського монастиря. Літопис засвідчує, що чернець Антоній родом з Любеча, оселився 1013 на *Дальніх печерах*. Брав активну участь у політ. житті, підтримуючи київ. кн. Святослава Ярославича в його боротьбі за великокнязівський престол. Похований на *Ближніх печерах*. А. П. канонізовано православною церквою. На його честь названо храми (Антоніївська церква на Ближніх печерах, 11 ст.; *Антонія і Феодосія собор* у м. Василькові Київ. обл., 1756—58). В іконографії зображення А. П. здебільшого подано разом з *Феодосієм Печерським* (рельєф з портретом А. П. з *Успенського собору* Києво-Печерської лаври, 1470; ікона «Антоній і Феодосій» з іконостаса Успенського собору; гравюри 17—18 ст.).

АНТОНІ́НА (?—?) — укр. гаптувальниця 18 ст. Працювала у Флорівському монастирі в Києві. Виконувала замовлення Києво-Печерської лаври, зокрема 1778 зробила на червоному оксамиті оздоблення до *митри* архімандрита. 1780 реставрувала старовинні тканини.

В. А. Шиденко.

АНТО́НІЯ І ФЕОДО́СІЯ СОБО́Р у м. Василькові Київ. обл.— пам'ятка укр. арх-ри. Споруджено 1756—58. С. Д. *Ковніром* у стилі укр. *барокко*. Собор квадратний у плані. Завершується 5 *банями*. Фасади прикрашено *пілястрами* з ліпними *капітеля-*

плавно зігнутими *фронтонами* над вікнами і *апсидами* (скульптор С. *Тальянець*). В інтер'єрі збереглися розписи 1757—58 (художник В. Г. *Бібиков*).

Крицький Б. О. Архітектурно-будівельна діяльність Степана Ковніра. [illegible] Питання історії архітектури та будівельної техніки України. К., 1959.

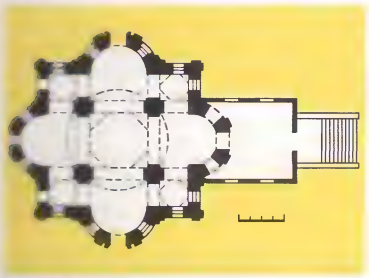

Антонія і Феодосія собор. у м. Василькові Київської обл. 1756—58. Будівничий С. Д. Ковнір.

Антонія і Феодосія собор у м. Василькові. План.

АНТО́НОВ Володимир Іванович (7.V 1937, Орел) — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1991. Після закінчення 1960 Харків. театр. ін-ту (курс О. І. *Сердюка*) — в Харків. ТЮГу. Ролі: в театрі — Бобчакін («Одруження» М. Гоголя), Адам («Божественна комедія» І. Штока), Журден («Міщанин у дворянстві» Ж. Б. Мольєра); в кіно — Пташкін («Повість про Пташкіна», 1964), Кузьмич («Народжена революцією», 1973—77), Ярема («Кармалюк», 1984), всі — Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка; Замполіт («Комбати», 1983, Одес. кіностудія).

Л. Г. Філіпенко.

АНТО́НОВ Володимир Сергійович (23.VIII 1932, Воронеж) — укр. флейтист, засл. арт. УРСР з 1969. Закінчив 1955 Київ. консерваторію, 1967 — аспірантуру (клас А. Ф. *Проценка*). З 1948 — в оркестрі Київ. театру опери та балету (з 1955 — соліст). З 1960 — викладач Київ. консерваторії (з 1991 — професор, з 1994 — зав. кафедрою). Виступає як соліст, в ансамблі. А. присвячений концерт для флейти І. Н. *Шамо* (1977). Лауреат Респ. (1957; 1-а премія) та Всесоюз. (1957; 3-я премія) конкурсів музикантів-виконавців.

І. Д. Гамкало.

АНТО́НОВ Леон (?—?) — укр. живописець кін. 18 — поч. 19 ст. Жив і працював у Києві. 1811 на замовлення Києво-Печерської лаври написав ікони для іконостаса Антоніївської церкви на Ближніх печерах.

В. А. Шиденко.

АНТО́НОВ Семен (?—?) — укр. будівничий 18 ст. Був архітектором Софійського та Михайлівського Золотоверхого монастирів у Києві. 1748—58 за проектом А. збудовано мансарду *Митрополичого будинку* в Софійському монастирі, 1764 — резиденцію архімандрита Михайлівського Золотоверхого монастиря у Богоявленській церкві під Києвом (не збереглася). Можливо, брав участь у створенні бароккового декору фасадів *Михайлівського Золотоверхого собору* (40-і рр. 18 ст.; не збереглися).

Мусієнко П. Трагедія таланту. «Україна», 1966, № 17.

АНТО́НОВА Ніна Василівна (2.XII 1935, Київ) — укр. кіноактриса, засл. артистка УРСР з 1980. Закінчила 1958 Вище театр. училище ім. Б. В. Щукіна (Москва). З 1964 — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. Серед ролей: Натка («Військова таємниця», 1959, Одес. кіностудія), Варка («Варчина земля», 1969), Катерина Богоград («Тут нам жити», 1972), Марія Шевчук («Провал операції „Велика Ведмедиця"», 1982); усі — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка.

П. П. Антонов-Дружинін.

АНТО́НОВ-ДРУЖИ́НІН Павло Павлович [12(25).X 1916, с. Єлшанка, тепер Сергієвського р-ну Самар. обл.— 25.II 1985, Харків] — рос. актор, нар. арт. УРСР з 1974. Закінчив 1936 студію при Центр. театрі Рад. Армії в Москві. Працював у театрах Москви (1936—41, 1945—48), Ярославля (1949—52). В 1952—77 — у Харків. рос. драм. театрі ім. О. С. Пушкіна. Ролі: Вознесенський («Відкриття» Ю. Щербака), Мелузов («Таланти і поклонники» О. Островського), Астров («Дядя Ваня» А. Чехова), Кірсанов («Нові люди» за М. Чернишевським), Улдис («Вій, вітерець!» Я. Райніса), Леандр («Витівки Скапена» Ж. Б. Мольєра), Фердінанд («Підступність і кохання» Ф. Шіллера), Кассіо («Отелло» У. Шекспіра).

Л. Г. Попова.

Д. С. Антонович у ролі Залізняка («Гайдамаки» за Т. Шевченком).

АНТОНО́ВИЧ Володимир Боніфатійович [6(18).I 1834, м. Махнівка, тепер с. Комсомольське Вінн. обл., за ін. даними — 1830, Чорнобиль, тепер Київ. обл.— 8(21).III 1908, Київ] — укр. історик, археолог, етнограф, чл.-кор. Рос. АН з 1901. Батько Д. В. *Антоновича*. Закінчив 1855 медичний, 1860 — історико-філол. ф-ти Київ. ун-ту (з 1878 — його професор). Один з лідерів «Старої громади». 1863—80 — гол. редактор *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів*, з 1881 — голова *Історичного товариства Нестора-літописця*. Автор досліджень з історії України. У своїх археол. працях велику увагу приділяв слов'ян. і давньорус. археології. Разом з М. П. *Драгомановим* видав «Історичні пісні малоруського народу» (т. 1—2. К., 1874—75), у коментарях до яких проведено широкі зіставлення сюжетів укр. пісень і пісень пд.-та зх.-слов'ян. народів. Автор праць з нумізматики («Опис монет та медалей, що зберігаються в нумізматичному музеї університету св. Володимира», в. I—III. К., 1896—1906); статей про монетні скарби, срібники кн. Володимира (1873), музей старожитностей і нумізматичний кабінет Київ. ун-ту (1884), публікацій, присвячених творчості Т. Г. Шевченка, М. М. Александровича, А. П. Свидницького та ін.

Тв.: Твори, т. 1. К., 1932.

Літ.: Дорошенко Д. Володимир Антонович: його життя й наукова та громадська діяльність. Прага, 1942; Брайчевський М. Європеєць рідної історії. «Україна», 1989, № 44—45.

С. І. Білокінь.

АНТОНО́ВИЧ Данило Сидорович [справж.— Будько; 10(22).XII 1889, м. Білопілля, тепер Сум. обл.— 8.II 1975, Харків] — укр. актор, педагог, нар. арт. СРСР з 1954. Закінчив 1919 Київ. муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка (одержав диплом № 1). Творчу діяльність почав у Київ. держ. драм. театрі (з 1919 — *Перший театр Української Радянської Республіки* ім. Шевченка). Працював у театрах — «*Кийдрамте*» (1920—21), Першому робітн. (Москва) під керівництвом С. М. Ейзенштейна (1923—26), «*Березолі*» (1922—23, 1926—35; з 1935— Харків. укр. драм. ім. Т. Г. Шевченка). Найзначніші творчі досягнення А. пов'язані з виконанням ролей гострої соціальної спрямованості. Серед ролей: у театрі — Залізняк («Гайдамаки» за Т. Шевченком), Гнат Голий («Сава Чалий» І. Карпенка-Карого), Гайдай, Голота, Кривоніс («Загибель ескадри», «Правда», «Богдан Хмельницький» О. Корнійчука), Ярослав («Ярослав Мудрий» І. Кочерги), Швиденко («Генерал Ватутін» Л. Дмитерка; Держ. премія СРСР, 1948), Тихон («Гроза» О. Островського), Кошкін («Любов Ярова» К. Треньова), Креон («Цар Едіп» Софокла), Отелло («Отелло» У. Шекспіра); в кіно — Робітник («Страйк», 1924), Матрос («Броненосець „Потьомкін"», 1925, обидва — на кіностудії Держ. кіно, реж. С. Ейзенштейн), Залізняк («Коліївщина», 1933), Прометей («Прометей», 1936), Стожар («Сім'я Стожарів», 1938). З 1946 викладав у Харків. театр. ін-ті (з 1957 — професор). Серед учнів — Л. С. *Тарабаринов*, Л. Ф. *Биков*, С. М. *Чибісова*, А. Я. *Гаврюшенко* та ін. Образ А. відтворювали художники Г. С. *Верейський* («Робота над роллю» — А. з Н. В. *Герасимовою*, 1929; портрети, 50-і рр.); Я. М. *Струхманчук* (А. в ролях Залізняка в «Гайдамаках» за Т. Шевченком, Маркіза в «Мірандоліні» К. Гольдоні; обидва рисунки — 1920).

Тв.: Записки актора. «Прапор», 1958, № 3—5.

Літ.: Гельфандбейн Г. Д. Д. І. Антонович. Х., 1947; Гайдай И. Н. Даниил Исидорович Антонович — народний артист СССР. К., 1960.

М. Г. Лабінський.

АНТОНО́ВИЧ Дмитро Володимирович [псевдоніми і криптоніми — Войнаровський, Северин Войнилович, Муха, Подорожний, Шельменко, Simplissimus, А. Д., Д. А., С. В.; 2(14).XI 1877, Київ — 12.X 1945, Прага] — укр. учений-енциклопедист, театрознавець, мистецтвознавець, політ. і громад. діяч. Навчався з 1895 в Київ. ун-ті. Вивчав історію італ. мистецтва та його зв'язки з Україною. Організував 1894 театр. трупу в Канівському повіті, наприкін. 1890-х — у Чернігові і Харкові. Викладав історію костюма і стилів у Муз.-драм. школі М. Лисенка. Виступав також як театр. критик, автор статей про художників (М. Г. Бурачека, М. М. Ге, М. І. Паращука), худож. виставки в Києві і Полтаві (у журналах «Киевская старина», «Сяйво», «Літературно-науковий вісник», «Дзвін», «Промінь», газетах

«Театральні вісті», «Рада», «Робітнича газета»; всі — у Києві). Один з організаторів 1917 Центр. Ради (заст. голови, згодом — ген. секретар морських справ) та Укр. держ. академії мистецтв. 1917—19 був членом (разом з Лесем Курбасом, І. О. Мар'яненком, В. Г. Кричевським, М. К. Вороним, М. Г. Бурачеком, Л. М. Старицькою-Черняхівською та ін.) к-ту Укр. нац. театру, з ініціативи якого в Києві 1917—18 відкрилися *Національний зразковий театр, Державний драматичний театр, Залізничні театри*. З 1919— в еміграції. З 1922 — у Празі: один з організаторів *Українського вільного університету*, протягом 20 років — його викладач (зокрема вів семінари з мистецтва), 1928—30 і 1937—38 — його ректор; 1923—45 — керівник Укр. історико-філологічного т-ва; засновник 1925 і директор Музею визв. боротьби України (мав театральний і шевченківський відділи); один із засновників 1927 Укр. т-ва прихильників книги. Опублікував 1925—32 ряд праць, присвячених творчості укр. художників (О. О. Мурашка, Д. І. Безперчого, Т. Л. Бойчука, Я. Станіславського, В. Лепикаша). Автор монографії «Триста років українського театру: 1619—1919» (Прага, 1925), статей, досліджень про укр. драм. мистецтво, історію укр. арх-ри, численних шевченкознавчих статей, монографії «Шевченко як маляр» (увійшла до 12 т. Повного зібрання творів Т. Шевченка, Варшава — Львів, 1937). Один з авторів і редактор збірника лекцій «Українська культура» для студентів Укр. технічно-господарського ін-ту в Подебрадах (1940). Ім'я А. надано Музею-архіву Української вільної АН у США.

Літ.: Мяковський В. Дмитро Антонович. Вінніпег, 1967. *С. І. Білокінь.*

АНТОНО́ВИЧ Мирослав (1.III 1917, м. Долина, тепер Івано-Фр. обл.) — укр. співак (баритон), диригент і музикознавець у Нідерландах, доктор музикології з 1951. Навчався у Вищому муз. ін-ті у Львові. Після закінчення 1951 музикологічного ф-ту Утрехтського ун-ту (Нідерланди) — його професор. У тому ж році заснував і очолив «*Візантійський хор*». Гастролював у країнах Європи й Америки. 1990 — перші гастролі на Україні. Автор праць «Українські співаки на Московщині в 17 ст.» (1961, Париж; укр. мовою), «Канти з українських ірмологіонів» (1974, Лондон), «Станіслав Людкевич — композитор, музиколог» (1980, Рим; укр. мовою) та ін.

І. Д. Гамкало.

АНТОНО́ВИЧ Ян Болоз (1858—1922) — укр. мистецтвознавець. Див. *Болоз-Антонович* Ян.

АНТОНО́ВСЬКИЙ Геннадій Михайлович [31.VIII (13.IX) 1859, Петербург — 13(26).V 1903, Київ] — рос. архітектор. Закінчив 1887 петерб. Ін-т цивільних інженерів. Працював на Україні. За проектами А. виконано інтер'єри реального уч-ща в Рівному (1890), у стилі *неоренесансу* споруджено Троїцький нар. дім у Києві (1902, тепер театр оперети; буд-вом керував арх. П. І. *Голландський*). З 1896 А.— губ. архітектор Києва.

Літ.: Геннадий Михайлович Антоновский. «Строитель», 1903, № 19—24.

В. Є. Ясієвич.

АНТОНО́ВСЬКИЙ Олександр Петрович [22.VIII (3.IX) 1863, Кишинів — 13.III 1939, там же] — рос. співак (бас-профундо). Навчався 1882—86 у Моск. консерваторії (клас Д. Гальвані). 1890—92 — соліст Київ., 1892—94 і 1899 — Одес., 1894—99 — Харків. рос. опер, 1902—10 — «Нової опери» в Петербурзі. З 1921 — викладач Кишинів. консерваторії. Партії: Сусанін, Руслан («Іван Сусанін», «Руслан і Людмила» М. Глинки), Кончак («Князь Ігор» О. Бородіна), Мельник («Русалка» О. Даргомижського), Олоферн («Юдіф» О. Серова), Варязький гість («Садко» М. Римського-Корсакова) та ін. Серед учнів — М. М. *Дідученко*.

Літ.: Левик С. Ю. Записки оперного певца. М., 1962. *І. М. Лисенко.*

АНТО́НЧИК Михайло Владиславович (15.VI 1921, Київ) — укр. живописець, нар. художник УРСР з 1982. Закінчив 1950 Київ. худож. ін-т (майстерня А. Г. *Петрицького*, К. М. *Єлеви*). Автор ліричних полотен переважно на сільські теми. Серед них: «Свято в селі Моринцях. Відкриття Палацу культури» (1963—64), «Золотий вік» (1970—71), «Жовтнем народжені» (1964—65), «Колгоспники» (1964—67), триптих «Поема про жінку» (1968—69), «Мої вчителі. Кость Єлева і Анатолій Петрицький» (1971—72), «Господар рідної землі» (1975), «Творці» (1979), «Листи сина» (1983), «Безсмертя» (1985), «Фронтові листи» (1990). Автор багатьох плакатів і портретів. Твори А. зберігаються в ДМУОМ, ін. музеях республіки.

Літ.: Михайло Антончик. Альбом. К., 1980.

М. В. Антончик.

А. Д. Антонюк. Вчителю, хто ми? Олія. 1988. ДТГ. Москва.

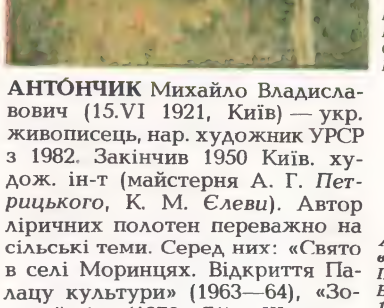

М. В. Антончик. Господар рідної землі. Олія. 1975. ДМУОМ. Київ.

АНТОНЮ́К Анатолій Іванович (18.V 1952, с. Коцюри Любомльського р-ну Волин. обл.) — укр. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1979. Закінчив 1971 студію при Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка, 1986 — режисерський ф-т Моск. театр. уч-ща ім. Б. В. Щукіна. Працював у Харків. (1971—75), з 1976 — в Одес. укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Гнат («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Перелесник («Лісова пісня» Лесі Українки), Самозванець («Борис Годунов» О. Пушкіна). Вистави: «Біда від ніжного серця» В. Сологуба (1981), «Каса маре» Й. Друце (1986).

В. В. Голота.

АНТОНЮ́К Андрій Данилович (15.X 1943, м. Первомайськ Микол. обл.) — укр. живописець, засл. художник УРСР з 1989. Закінчив 1962 Одес. худож. уч-ще, де навчався у О. П. *Ацманчука* та Т. І. Єгорової. Творчості А. притаманні вплив наївного нар. мист-ва, символіка *експресіонізму* та естетика *модерну*. Твори: «Вікно» (1970), диптих «Моя Земля» (1971), «Весна» (1974), «Моя Венеція» (1980), «На Бузі», «Багопільська мадонна» (1987), «Вчителю, хто ми?» (1988), «Прийдіть і поклоніться» (1992) та ін. Зберігаються в ДТГ у Москві, ДМУОМ та ін. музеях. Держ. премія України ім. Т. Шевченка (1994).

Р. А. Звиняцьківський.

АНТОПІЛЬСЬКИЙ ПАЛАЦОВО-ПА́РКОВИЙ КО́МПЛЕКС — пам'ятка арх-ри кін. 18 — поч. 20 ст. Міститься в с. Антополі Вінн. обл. До складу ко́мплексу входять палац (30-і рр. 19 ст.), парк (кін. 18 ст.), госп. будівлі (30-і рр. 19 ст.— поч. 20 ст.). Парк розташовано на пл. 30 га. План поєднується з мальовничим рельє-

Антопільський палацово-парковий комплекс. Палац в с. Антополі Вінницької обл. 30-і рр. 19 ст.

фом місцевості. Палац у стилі *класицизму* зведено на пагорбі, перед гол. фасадом — партер. Фасад п'ятидільний з *ризалітами*. Центр. частину палацу акцентує *портик (іонічний ордер)* з *фронтоном* та ступінчастим *аттиком*. Парковий фасад декоровано *пілястрами*. Внутр. планування гол. будинку — анфіладне. Збереглися плафони з ліпленням та мармурові каміни. У 1-й пол. 19 ст. прибудовано крила, оздоблені в стилі *неоренесансу*.

В. І. Курмакова.

АНТО́ШЕНКОВ Григорій Іванович [12(24).III 1898, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ — 23.XII 1970, Владивосток] — рос. і укр. актор і режисер, нар. арт. РРФСР з 1954. Закінчив 1934 ДІТМ ім. А. В. Луначарського. Дебютував 1920 у червоноармійській самодіяльності. 1923—28 працював у трупі пересувного театру Катеринінської (тепер Придніпровська) залізниці під керівництвом Л. К. *Людвигова*, у Дніпроп. укр. муз.-драм. ім. Т. Г. Шевченка (1928—31), Примор. драм. ім. М. Горького (1939—70, Владивосток) театрах. Ролі: Галушка, Романюк («В степах України», «Партизани в степах України», «Калиновий гай» О. Корнійчука), Безсеменов, Бубнов («Міщани», «На дні» М. Горького), Войницький («Дядя Ваня» А. Чехова). Серед вистав — «В степах України» О. Є. Корнійчука (1941).

О. Ф. Степаненко.

«АНТРА́КТ» — худож.-сатирична театр. газета. Виходила в Одесі у жовтні 1909 (чотири номери). Містила програми і лібретто вистав усіх театрів і видовищних закладів Одеси, хроніку артистич. життя міста, рекламні оголошення. Значне місце посідали віршовані й прозові гумор. твори на театр. теми, дружні шаржі, зокрема на Ф. І. Шаляпіна, епіграми на художників К. Ф. Богаєвського, Г. С. Головкова, В. В. Кандинського, П. О. Нілуса, пародії на театр.-мистецькі рецензії.

Г. Д. Зленко.

«АНТРА́КТ» — гумористичний журнал («про те, про се й про інше»). Видавався 1909 у Києві. Друкувалися анекдоти, гумористичні оповідки з театр. буднів, різні побутові новини з життя митців тощо.

Н. М. Сидоренко.

АНТРЕ́ (франц. entrée — вхід, вступ, вихід на сцену) — 1) Різновид циркової драматургії, сюжетна, розмовна чи пантомімічна сценка, виконувана *клоунами*. Має зав'язку, кульмінацію і розв'язку. Зміст клоунського А. частіше розкривається дією (якимнебудь осн. трюком), а не словом. Завершується А. здебільшого ударним смисловим і водночас комічно непередбаченим фіналом. Як цирковий термін утвердився у 80-х рр. 19 ст., коли вже склався творчий дует «білого і рудого» клоунів. У сучас. цирку під А. розуміють клоунський номер, що може включати *репризи* на злободенну тему, ексцентричні та буфонадні трюки, елементи *пародії* й *пантоміми*. 2) У балеті — вступна частина *па-де-де*, *гран-па* та ін. композиційних форм. танцю.

АНТРЕПРЕНЕ́Р (франц. entrepreneur — підприємець) — господар, орендатор, утримувач приватного видовищного підприємства: театру, цирку та ін. А. існують з моменту появи профес. труп. У Росії профес. А. з'явилися у 18 ст. Серед них були іноземці, а також поміщики, що перетворили свої *кріпацькі театри* на комерційні підприємства (на Україні — театри Д. Ширая, А. Ілліньского). Помітну роль у розвитку російського і українського театрів 1-ї пол. 19 ст. зіграли антрепренери Й. І. Калиновський, І. Ф. Штейн, Л. Ю. Млотковський, К. М. Зелінський. А. були корифеї укр. театру М. Л. Кропивницький, М. П. Старицький, І. К. Карпенко-Карий, П. К. Саксаганський, М. К. Садовський, провідні митці зх.-укр. театру О. В. Бачинський, Й. Д. Стадник та ін. З 2-ї пол. 19 ст. орг. і творчу роботу поєднували Г. А. Ашкаренко, М. Ф. Багров, В. О. Грицай, Г. Й. Деркач, Дюкови, Л. Я. Манько, П. М. Медведєв, М. К. Милославський, І. Я. Сетов, М. М. Синельников, М. І. Собольщиков-Самарін, М. М. Соловцов, О. Л. Суходольський, О. З. Суслов. Серед циркових А.— Д., А. і Л. Нікітіни, А. Бергоньє, В. Сур, М. Труцці, А. і В. Дурови, П. Крутиков, Ж. Б. Годфруа, А. Девіньє.

І. Д. Безгін.

АНТРЕПРИ́ЗА (франц. entreprise, від entreprendre — розпочинати) — театральне або циркове підприємство, створене і очолюване приватним підприємцем — *антрепренером*.

АНТРЕСО́ЛЬ (франц. entresol, від entre — між і sol — земля, грунт) — 1) Верхня частина приміщення, поділеного на дві чи більше частин. Поширилася в спорудах 19 ст.: торг. залах, *пасажах*, вокзалах. 2) Верхній напівповерх з внутр. *галереєю* в особняках і садибних будинках 18 — 1-ї пол. 19 ст. (див. *Мезонін*). 3) У сучас. житл. будинку — полиця під стелею для зберігання речей.

АНТРО́ПОВ Олексій Петрович [14(25).III 1716, Петербург — 12(23). VI 1795, там же] — рос. живописець-портретист. Навчався в Петербурзі в *Канцелярії від будівництва* (з 1732), потім у складі її «живописної команди» (з 1739). Жив у Москві, Петербурзі та Києві. Працював також у галузі реліг. та декор. живопису. 1752—55 брав участь у розписах *Андріївської церкви* в Києві, для інтер'єру якої виконав картини «Тайна вечеря» (у вівтарі), «Успіння Богоматері» (в іконостасі), живопис царських врат тощо.

Літ.: Савинов А. Алексей Петрович Антропов. М.— Л., 1947; Сахарова И. М. Алексей Петрович Антропов. М., 1974.

АНТРО́ПОВ-ЕСТРЮ́Н Север'ян Олександрович [11(24).I 1905, Київ — ?, Івано-Франківськ] — рос. і укр. актор та режисер, засл. арт. УРСР з 1955. Закінчив 1928 Ленінгр. театр. уч-ще (педагог П. П. *Гайдебуров*). Працював 1928—55 у театрах Ленінграда, Сухумі, Павлодара, Балашова, Рубцовська, Краснодара; 1955—65 — в Криворізькому рос., з 1965 — Івано-Фр. укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Кошкін («Любов Ярова» К. Треньова), Хомутов («Вогняний міст» Б. Ромашова), Жухрай («Як гартувалася сталь» за М. Островським), Забелін («Кремлівські куранти» М. Погодіна). Вистави: «Остання жертва» О. Островського, «Чайка» А. Чехова, «Варвари» М. Горького, «Сильні духом» за Д. Медведєвим, «За тих, хто в морі» Б. Лавреньова.

К. О. Силіна.

АНУ́БІС (грец. Ἄνουβις) — у єгип. міфології бог-покровитель померлих, а також некрополів, поховальних обрядів, бальзамування. За Плутархом, син Осіріса й Ісіди (за ін. джерелами — її брат і чоловік). Давні греки ото-

О. П. Антропов. Тайна вечеря. Олія. Вівтар Андріївської церкви. Київ.

тожнювали А. з *Гермесом*. Зображували у вигляді лежачого чорного шакала, дикого собаки Саба (суддя богів) або у вигляді людини з шакалячою чи собачою головою. Серед давньоєгип. мистецьких пам'яток у музеях України — *пектора́лі*, статуетки та ін. вироби із зображенням Анубіса.

АНУ́Й (Ануйль; Anouilh) Жан (23.VI 1910, Бордо — 3.X 1987, Лозанна) — франц. драматург. У творчості А. відтворено кризу світогляду сучас. франц. інтелігенції. В театрах України ставилися його драми переважно на міфол. та істор. сюжети: «Медея» (1967 — Львів. рос. драм. Рад. Армії, 1978 — Черкас. укр. муз.-драм.; 1979 — Донец. рос. драм.), «Жайворонок» (1983 — Сум. театр для дітей та юнацтва), «Жанна д'Арк» (1984 — Микол. рос. драм.), «Антігона» (1985 — Одес. юного глядача), «Запрошення до замку» (1985 — Дніпродзержинський рос. муз.-драм.).

В. Ф. Калашников.

АНУ́М — мистецька орг-ція на зх. землях України. Діяла 1931—39 у Львові. Див. *Асоціація незалежних українських митців*.

АНУ́РОВ Олександр Герасимович [справж.— Онуров; 8(21).IV 1914, м. Костянтинівка, тепер Донец. обл.] — укр. і рос. актор, нар. арт. УРСР з 1976. Навчався 1930—32 в Київ. худож. ін-ті. Працював у драм. театрах — Вседонбаському рос. (Костянтинівка, 1932), Сталінському укр. (тепер Донец. укр. муз.-драм. ім. Артема, 1933—35), Вінн. рос. пересувному (1935—36), Центр. Рад. Армії (Москва, 1938—41), фронтовому Пд.-Зх. фронту (1941—45), Одес. Рад. Армії (1945—53). З 1953 — у Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки. Ролі: в театрі — Серебряков («Дядя Ваня» А. Чехова), Петро («Влада темряви» Л. Толстого), Черкун («Варвари» М. Горького), Дородов («Пізня любов» О. Островського), Ведерников («Роки блукань» О. Арбузова), Васін («Російські люди» К. Симонова), Теодоро («Собака на сіні» Лопе де Веги), Вуланд («Хижаки» О. Писемського); у кіно — Дзержинський («Правда», 1957), Петлюра («Кров людська — не водиця», 1960), обидва — Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка.

О. В. Харченко.

АНУФРІЄ́НКО Анатолій Васильович (18.III 1940, Луганськ) — укр. диригент, засл. діяч мист. УРСР з 1985. Закінчив 1962 оркестровий ф-т Київ. консерваторії, 1977 — ф-т оперно-симф. диригування (клас Ю. О. *Луціва*) Львів. консерваторії. 1961—76 — соліст оркестру, 1976—77 — асистент гол. диригента, 1977—79 — диригент-стажист Київ. театру опери та балету, з 1979 — худож. керівник і гол. диригент Держ. естрадно-симф. оркестру України. З 1988 — худож. керівник ансамблю пісні і танцю «Таврія».

АНФЕ́МІЙ (грец. 'ανθέμιον — квітка; малюнок квітки) — різновид рослинного *орнаменту* у вигляді стилізованих квітів, *пальмет* та ін. мотивів. Поширений в арх-рі та декор. мист-ві. Буває в декорі *архівольтів*, *антаблементів*, інтер'єрів споруд, зокрема арки *«Чорної кам'яниці»* у Львові (16 ст.).

А. О. Леонова.

Анфемій. Внутрішнє обрамлення вікон Чорної кам'яниці у Львові. Мармур, різьблення. 16 ст.

О. Г. Ануров.

АНФЕСТЕ́РІЯ СКЛЕП — археол. пам'ятка 1 ст. н. е. на пн. схилі г. Мітрідат побл. м. Керчі. Відкритий 1877. Назва — за написом над поховальною нішею: «Анфестерій, син Гегесіппа, він же Ктесамен». Належить до споруд з плоским склепінням камери. Розпис (зберігся в зарисовках художника Гросса) являв собою поєднання силуетних і графічних сюжетних зображень. Осн. сюжет, вміщений у зх. *люнеті*, відображав сцену загробного виїзду небіжчика з використанням традиц. для поховальних пам'ятників елементів (постать жінки у кріслі в ієратичній позі, загробна трапеза).

Н. О. Лейпунська.

АНФІЛА́ДА (франц. enfilade, від file — ряд) — ряд суміжних кімнат або колон, розміщених на одній лінії; при відчинених дверях створюється наскрізна перспектива всіх інтер'єрів, що становлять єдину архіт.-пластичну систему (*Тульчинський палац*, 1757; *Маріїнський палац* у Києві, 1745—52).

А́НФІЯ (?—?) — укр. гаптувальниця 18 ст. Працювала в 50—60-х рр. у *Флорівському монастирі* (Київ). Виготовляла худож. прикраси га церк. одяг, гаптувала золотом і сріблом культові речі.

В. А. Шиденко.

Анфілада. Інтер'єр Музею російського мистецтва у Києві. 1882—84. Арх. А. Л. Гун, В. М. Ніколаєв.

А́НЧИЦЬ (Anczyc) Владислав Людвік (псевд.— Казімеж Гуральчик; 12.XII 1823, Вільно, тепер Вільнюс — 28.VII 1883, Краків) — польс. драматург, публіцист і поет. Закінчив Краків. ун-т. В одноактній п'єсі «Селяни-аристократи» (пост. 1849) показав життя польс. села. Йшла в *Руському народному театрі* у Львові (1865 під назвою «Мужики-аристократи» в перекл. О. Левицького), відтоді часто з'являлась на укр. сцені в Галичині. 1884 І. К. Карпенко-Карий переробив її на жарт-водевіль «З Івана — пан, а з пана — Іван». А.— автор водевілю «Роберт і Бертран, або Два злодії» (1871; пост. Руським нар. театром 1876), істор. драми «Косцюшко під Рацлавіцами» (1881), п'єси «Селянська еміграція» (1877).

Р. Я. Пилипчук.

АПАНО́ВИЧ Олена Михайлівна (9.IX 1919, м. Мелекес, Ульян. обл.) — укр. історик, філолог, мистецтвознавець, канд. істор. наук з 1950. Закінчила 1941 Харків. пед. ін-т. З травня 1944 — у Києві: наук. співробітник, зав. відділом давніх актів ЦДІА УРСР; 1950—72 — в Ін-ті історії АН УРСР. Дослідження з історії України 16—18 ст. Ряд наук. праць А. присвячено запорозькому козацтву («Культура козацтва. Деякі аспекти розвитку культури Запорозької Січі», 1991), життю і діяльності першого президента Укр. АН В. І. Вернадського («Мистецтво в житті і творчості В. І. Вернадського», 1989), питанням розвитку укр. культури («Художність та історизм», 1970, «Про довбишів, що в бубни бубонять», «В якого Бога вірила Січ», обидві — 1990) та ін. Виявляла і класифікувала пам'ятні місця запорозького козацтва в Україні і поза її межами (матеріали опубліковано 1967—68 в журн. «Україна»); у б-ках Києва, Харкова, Одеси, Москви, Петербурга виявила, атрибутувала й реконструювала з л-ри 30 нових списків літопису Григорія Грабянки. Консультант фільмів: художніх — «Поки є час», «Чорна долина» (обидва — реж. Б. Шиленко, Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка) та наук.-популярних — «Райські острови Сагайдачного», «Козак Мамай», «Козацькі могили» (всі — «Київнаукфільм»), «Гомоніла Україна» (Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка), «Не пропала їхня слава» (співавтор сценарію; «Укркінохроніка»). Держ. премія України ім. Т. Шевченка (1994).

Тв.: Збройні сили України першої половини XVIII століття. К., 1969; Рукописная светская книга XVIII в. на Украине. К., 1983; Розповіді про запорізьких козаків. К., 1991.

АПА́ТСЬКИЙ Володимир Миколайович (Апацький; 29.VIII 1928, Мінськ) — укр. фаготист, засл. арт. УРСР з 1974, кандидат мистецтвознавства з 1972. Закінчив 1953 Білорус. консерваторію, 1956 — аспірантуру при Ленінгр. консерваторії. 1951—53 — соліст оркестру Білорус., 1954—55 —

Малого (Ленінград) оперних театрів, 1955—57 — Ленінгр. симф. оркестру, 1957—81 — артист оркестру Київ. театру опери та балету. З 1967 — викладач Київ. консерваторії (з 1986 — професор). Автор праць з методики викладання та проблем виконавства на духових інструментах.

І. Д. Гамкало.

АПЕЛЬМА́Н Вільгельм (?—?) — інженер-фортифікатор 1-ї пол. 17 ст. У 1615 прибув до Львова для перевірки міськ. укріплень, склав їх проект і виготовив модель. Її вирізьбив на двох таблицях скульптор Г. *Фонблак*.

В. С. Вуйцик.

АПИ́ШКОВ Петро Володимирович (1841 — після 1901, Кутаїсі) — рос. архітектор. Закінчив 1862 Петерб. буд. уч-ще. У 1876—86 — архітектор Одес. інженерного військ. округу. Проектував у стилі *історизму* житл. будинки в Одесі: по сучас. вулицях — Кірова № 96 (1883), Орджонікідзе № 13 (1881); флігелі будинку по вул. Миру № 4 (1881).

В. О. Пилявський.

А́пі — одне з тріади вищих скіф. божеств, дружина *Папая* (за висновками ряду дослідників, «дочка ріки *Борисфен*»); уособлює землю і воду як першоджерела всього сущого. Геродот ототожнював А. з одним з найменш персоніфікованих божеств грец. пантеону — *Геєю*. В культі А. відбилися гол. чин. погляди місц. пн.-причорноморського населення 5—3 ст. до н. е. Зображення А. збереглися на золотих виробах з кургану *Куль-Оба* (4 ст. до н. е.) та ін.

Апі. Золота бляшка з кургану Куль-Оба. 4 ст. до н. е. ДЕ. Петербург.

Аполлон Бельведерський. Римська копія з грец. бронзового оригіналу Леохара (350—330 до н. е.). Мармур. Ватікан.

АПЛІКА́ЦІЯ (лат. applicatio — приєднання, накладання) — створення декору *(орнаменту, малюнка)*, а також театр. декорацій методом нашивання чи наклеювання на тканину, папір, дошку, шкіру тощо різнокольорових шматочків матеріалу (тканини, паперу, соломи, шкіри); твір, виконаний таким способом. На тер. України в багатьох скіфських і сарматських похованнях виявлено рештки речей, прикрашених А. З часів Київської Русі А. оздоблювали предмети світського та церк. побуту. У *костюмі народному* застосовуються А. із шкіри, хутра, сап'яну, металевих деталей тощо (див. *Накладне шитво*), в оздобленні житла й предметів домашнього вжитку — із соломи, деревини, паперу (накладні *витинанки*), тканин, стрічок. Окремий різновид А. становить *флористика*. Серед сучас. майстрів — О. Ф. *Саєнко*, С. І. Самутіна-Болсуновська, О. І. Лесевич, І. С. Янів, М. Г. Фіжбин, Я. М. та А. М. Заневчики.

Е. М. Литвинець.

Аплікація. Кептар. Шкіра. 1900. Коломийський музей нар. мист-ва Гуцульщини.

АПМУ — музично-громад. орг-ція. Існувала 1928—32. Див. *Асоціація пролетарських музикантів України*.

АПОЛЛО́Н (грец. Ἀπόλλων), Феб — у грец. міфології син *Зевса* і *Лето*, брат-близнюк *Артеміди*, олімп. бог, образ якого, змінюючись з культур. та госп. розвитком Старод. Греції, мав як нищівні, так і благодійні риси. А. шанували спочатку як демона смерті, який карав винних своїми несхибними стрілами, пізніше його ототожнювали з *Геліосом*, богом Сонця. Крім того, А.— зцілитель хворих, захисник пастухів, охоронець худоби, засновник і будівник міст, оборонець переселенців. Згодом А. стає богом музики, поводирем муз. Головні центри культу А.— о. Делос, Дельфи з осн. святилищем А., Фіви, *Ольвія* та ін. Скіф. аналог А.— *Гойтосір*.

Грец. скульптори зображували А. вродливим, високим, стрункім юнаком з довгим волоссям, з луком або лірою в руках, інколи з вовком біля ніг; в елліністичну добу — оголеним юнаком, який грає на кіфарі. Статуї А. роботи давньогрец. митців Скопаса, Леохара, Праксітеля дійшли до нас у рим. копіях. Найвідоміші скульптури: А. Бельведерський, А. Мусагет, А., який грає на лірі (Ватіканський музей), А. з ящіркою, А. Савроктонос (Римський музей). До образу А. зверталися видатні майстри образотворчого та муз. мист-ва. На Україні образ А. трапляється у творах мист-ва *античних держав Північного Причорномор'я*: різьблене позолочене зображення А. на залишках саркофага зі Зміїного кургану побл. Керчі (4 ст. до н. е.), розпис чорнофігурної чаші з Ольвії (кін. 6 ст. до н. е.), рельєфне зображення А. на залишках знайденого побл. Керчі мармурового фриза (5 ст. до н. е.) та ін.

«АПОЛЛО́Н» — літ.-мистецький журнал з питань образотворчого, муз. і театр. мист-ва. Виходив у Петербурзі 1909—17 (спочатку щомісяця, з 1911 — десять книг щороку, деякі номери подвоєно і потроєно). Видавці — С. К. Маковський, М. К. Ушков та ін. 1911—12 (двічі на місяць) друкувався додаток «Русская художественная летопись». При «А». діяло однойм. книговид-во. В журналі виступали представники різних видів мист-ва і худож. течій поч. 20 ст. Тут було надруковано статті, присвячені мист-ву України: «Малоросійське барокко» (1911) та «Старовинна архітектура в Галичині» (1915) Г. Лукомського, «Архаїзм у російському живописі» (1909), «Костянтин Богаєвський» (1912) М. Волошина, «Зібрання Ханенка в Петрограді» (1916) В. Воїнова, «А. Ф. Гауш» (1913) А. Ростиславова, «Шевченко і Містраль» (1911) П. Наумова та ін., різні оглядові матеріали про художнє, муз. та театр. життя України (Є. Кузьміна, Й. Міклашевського, Мнішека, Б. Яновського з Києва, М. Гершенфельда з Одеси). Серед ілюстративних матеріалів — заставки, віньєтки та іл. Г. Нарбута (1910—13), який створив і титул «А.» за 1916. Журнал був тісно пов'язаний з *символізмом* та акмеїзмом

В. В. Шлейов

АПОЛЛО́НОВ Іван Григорович (28.IV 1933, с. Веселий Поділ, тепер Семенівського р-ну Полтав. обл.) — укр. художник декор. скла, засл. художник УРСР з 1983. Після закінчення 1960 Ленінгр. вищого худож.-пром. уч-ща ім. В. І. Мухіної працює на Київ. з-ді худож. скла. Творчості А. притаманні образність і асоціативність, використання різних технік обробки скла (алмазне гранування, розпис тощо). Твори: таріль «Кобзар» (1964); сервіз «Зима» (1968), штофи, декорат. вази «Образи дівчат» (1989), «Дніпровська хвиля» (1990), об'ємні композиції «Садок вишневий коло хати» (1972), декор. композиції «Ранок Київської Русі», «На рідних луках» (обидві — 1982), «Ой не шуми, луже» (1985). Зберігаються у ДМУНДМ та ін. музеях республіки.

І. Г. Аполлонов. Декоративні штофи «Квіти». Кольорове скло, гутна обробка. 1987.

Літ.: Яроменок Е. Доробок Івана Аполлонова. «Образотворче мистецтво», 1984, № 3; Іван Аполлонов. Альбом. К., 1985.

АПОЛЛО́НОВ Іван Іванович [1868, Пенз. губ.— 31.V (13.VI) 1915, Київ] — укр. і рос. хор. диригент, педагог, композитор. Закінчив 1890 Пенз. духовну семінарію, з 1885 — її *регент*. 1899—1915 — керівник хору при Київ. *Михайлівському Золотоверхому монастирі* (серед помічників — К. Г. Стеценко), з 1905 — засновник, керівник і викладач курсів

хорового співу й теорії музики та літніх курсів для вчителів при Києво-Михайлівській учительській школі, на які покладалася також організація сільс. нар. хорів. Досконало оволодів мистецтвом *київського розспіву*. Сприяв розвитку хорового співу на Київщині. Автор зб. «Майже повне коло церковного звичайного наспіву Київської єпархії для трьох голосів», ін. хорових творів (усі — у рукописах).

Літ.: Надеждинский М. И. И. Аполлонов (Некролог). «Киевлянин», 1915, 1 июня.

Л. А. Проценко.

АПО́СТОЛ Миколай (? — ?) — грец. художник 18 ст. Родом з Охрида. Після семи років навчання на батьківщині приїхав до Києва, де з 1755 працював у *Лаврській іконописній майстерні*.

«АПО́СТОЛ» — найдавніша друкована книга на Україні, видатна пам'ятка книжкового мист-ва. Видана в лютому 1574 І. *Федоровим* у Львові. Текст складено і надруковано гарного малюнку кириличним шрифтом (тим самим, що й моск. видання цієї книги; 1563—64). Книгу оздоблено високохудож. *дереворитами* — численними заставками, кінцівками, худож. ініціалами, а також трьома фігурними гравюрами.

У створенні цих прикрас органічно поєднано засади мист-ва Ренесансу з традиц. мотивами і прийомами місц. нар. творчості. Виготовляли їх різні майстри. Більшість заставок, дереворитні ініціали і архіт. рамка на фронтисписі, оздоблення герба О. Ходкевича, ймовірно, належать І. Федорову. Зображення євангеліста Луки на фронтисписі підписано ініціалами ЛП і WS. Монограми гіпотетично розшифровуються так: ЛП — Лаврентій Пилипович (Пухала, львів. художник, з яким Федоров перебував у ділових зв'язках) і WS — Вендель Шарфенберг (можливо, краківський гравер, який підписував свої роботи цими лат. літерами).

Цю монограму поставлено й під друкарською маркою І. Федорова — рослинною композицією з гербами Львова і самого друкаря. Оригінальні федоровські дошки з декор. прикрасами використовували укр. друкарі протягом 17, 18 і поч. 19 ст. Збереглося (зареєстровано) в кол. СРСР і за його межами 103 прим. «Апостола».

Літ.: Попов П. М. Початковий період книгодрукування у слов'ян. К., 1958; Исаевич Я. Д. Львовский Апостол Ивана Федорова 1574 года. В кн.: Книга. Исследования и материалы, сб. 9. М., 1964; Запаско Я. П. Мистецька спадщина Івана Федорова. Львів, 1974.

Я. П. Запаско

АПО́СТОЛИ (грец. ἀπόστολος — посланець) — персонажі культового мист-ва, які уособлювали 12 учнів, послідовників Христа. Зображення А. відомі з пам'яток візант. та давньорус. мист-ва. Тему А. відбито в *настінних розписах* храмів *Київської Русі*, (зокрема *мозаїки* в барабані купола та композиція «Євхаристія» в інтер'єрі *Софійського собору*, 11 ст.; *фрески* з *Кирилівської церкви*, серед. 12 ст., обидві — у Києві), а також в *іконописі* (ікона «Петро і Павло», 11—12 ст., Новгород. ХМ) та *мініатюрі* («Апостол Петро з князем Ярополком та княгинею Іриною», мініатюра з Трірського псалтиря, 1078—87). З 15 ст. зображення А. відіграють важливу композиційну роль в *іконостасі* (апостольський ряд іконостаса *Спасо-Преображенської церкви* в с. Великих Сорочинцях Полтав. обл., 18 ст.). Їх подано також у декор. кам. скульптурі («Св. Петро» на фасаді *Боїмів каплиці* у Львові, 17 ст.), у дерев. скульптурі вівтарних композицій зх.-укр. храмів (постаті Петра і Павла з Підгаєцької церкви на Львівщині, серед. 17 ст., ДМУОМ, Київ).

АПСИ́ДА, абсида [від грец. ἁφις (ἁφτδος) — склепіння] — виступ культової споруди, напівкруглий, багатокутний, прямокутний у плані, перекритий півкуполом або зімкненим півсклепінням; замикає *неф* чи *трансепт*. У християн. храмах — вівтарний виступ, орієнтований на схід. А. з'явилися в давньорим. *базиліках*. Здебільшого кількість їх відповідала числу нефів. А. прикрашали нішами (Софійський собор у Києві, 11 ст.), півколонами (*Пантелеймона церква* у давньому Галичі, 12 ст.), аркатурними поясами (*Василія церква* в Овручі, бл. 1190), вікнами (*Петропавлівська церква* у Кам'янці-Подільському, 1580), *пілястрами* (*Спасо-Преображенська церква* у с. Великих Сорочинцях, 1732), ліпленням (*Різдва Богородиці собор* у Козельці, 1752—63).

Апсида.

М. О. Апухтін.

АПУ́ХТІН Микола Олександрович (20.V 1924, Ташкент) — укр. артист балету, нар. арт. УРСР з 1960. Закінчив 1940 Ленінгр. хореогр. уч-ще. 1945—67 — соліст Київ. театру опери та балету. Партії: Степан («Лілея» К. Данькевича), Лукаш («Лісова пісня» М. Скорульського), Софрон («Маруся Богуславка» А. Свєчникова), Зігфрід, Дезіре («Лебедине озеро», «Спляча красуня» П. Чайковського), Конрад («Корсар» А. Адана), Спартак («Спартак» А. Хачатуряна) та ін. 1951—72 — викладач Київ. хореогр. уч-ща, 1972—78 — педагог-репетитор *Ансамблю танцю України*, 1978—81 — худож. керівник нар. ансамблю танцю Палацу культури київ. з-ду «Більшовик», 1981—84 — балетмейстер-репетитор *Київського театру естради*.

Т. О. Швачко.

АРАБА́ТСЬКА ФОРТЕ́ЦЯ у селі Каменському в Криму. Зведена турками 1702. З 1784 перейшла до Росії. Споруда бастіонного типу (див. *Бастіон*), у плані близька до трапеції. Фортецю оточує рів, з'єднаний каналом з морем. Від ін. фортечних споруд (*мечеть*, казарма та ін.) залишилися руїни.

О. Я. Артемов.

АРАБЕ́СКИ, арабеск (від італ. arabesco — арабський) — тип близькосх. середньовіч. орнаментики, для якої характерне поєднання геом. і стилізованорослинних форм, інколи вони доповнюються фігуративними та шрифтовими елементами, вигадливо переплетеними у складному ритмі. Стадіальний еквівалент у мист-ві давньорус. і укр. середньовіччя — плетінково-тератологічний орнамент (різьблені капітелі *Борисоглібського собору* 12 ст. у Чернігові; мініатюрні заставки Київ. євангелія 1393). В широкому розумінні А. наз. також усілякі візерунки ускладнено-примхливих обрисів, зокрема *гротеск*, канделябровий орнамент, мореск, поширені в Європі з часів *Ренесансу*. На Україні застосування такої орнаментики забарвлювалося місц. традиціями (*Пересопницьке євангеліє* 1556—61, львів. «Апостол» 1574 Івана Федорова та ін. пам'ятки).

М. Р. Селівачов.

АРАКЕ́Л (? — ?) — вірм. мініатюрист серед. 14 ст. Працював у Кафі (Крим). Створював мініатюри, заставки та малюнки на полях

Апостол. Сторінка книги. Львів, друкарня Івана Федорова. 1574.

Апостоли Петро та Павло. Дерево. 2-а пол. 17 — поч. 18 ст. ДМУОМ. Київ.

книжок (орнаменти і жанрові сцени), у святкових мінеях (вірм. рукописи 1356 і 1360, зберігаються у Матенадарані, Єреван).
Я. Р. Дашкевич.

АРАНДАРЕ́НКО Микола Іванович (1795—1867) — укр. історик і етнограф. У 40—50-х рр. 19 ст. обіймав посаду управителя Полтав. палати держ. маєтностей, пізніше — губернатор Архангельська. Автор «Записок про Полтавську губернію» в трьох частинах (1848—52) — першого комплексного дослідження про цей край. В другій частині (1849) широко представлені фольклорні та етногр. матеріали — *думи* (6 текстів), історичні (8), чумацькі, ліричні, побутові, календарно-обрядові пісні (в т. ч. купальські, великодні, різдвяні, веснянки та ін.), описи нар. ігор, весільних обрядів, відомості про житло, одяг, нар. промисли, ремесла та ін.
І. П. Березовський.

АРАНЖУВА́ННЯ (від франц. arranger — упорядковувати, влаштовувати) — перекладання муз. твору для іншого (порівняно з оригіналом) складу виконавців: фп. п'єси — для хору *a капела*; пісні (для голосу і фп.) — для естрадного ансамблю. На відміну від *транскрипції*, обробки (див. *Обробка народної пісні*), А. обмежується пристосуванням *фактури* оригіналу до тех. можливостей ін. інструмента (голосу) або виконавського складу. Див. *Співацьке мистецтво, Хорова музика, Інструменти музичні, ВІА*.

АРАРАТЯ́Н Ваагн Георгійович (21.VIII 1902, Тбілісі — 25.IX 1983, Москва) — вірм. композитор, засл. діяч мист. Вірм. РСР з 1960. Закінчив 1938 Одес. консерваторію (клас композиції М. М. *Вілінського*). Автор солоспівів «Заповіт» (1938), «Мені однаково» (1939), «Косар», «Нащо мені чорні брови» (обидва — 1940) та ін. на вірші Т. Г. Шевченка. Пам'яті поета присвятив «Елегію» для струнного оркестру (1938).

Аракел. Мініатюра з лекціонарію. 1356. Матенадаран. Єреван.

АРБЄ́НІН Вадим Андрійович [23. III (4.IV) 1895, Владикавказ — VII 1989, Київ) — рос. і укр. актор, засл. арт. УРСР з 1956. Закінчив 1915 Моск. ун-т, театр. студію К. С. Станіславського і В. І. Немировича-Данченка. Працював у театрах Москви та ін. міст. Учасник фронтових бригад, 1943—46 — актор Крим. рос. драм. театру, 1946—75 — Крим. філармонії. Ролі: Хлестаков («Ревізор» М. Гоголя), Мишкін («Ідіот» за М. Достоєвським), Нагульнов («Піднята цілина» за М. Шолоховим). Концертні програми за творами А. П. Чехова, М. Горького, С. О. Єсеніна, В. В. Маяковського та ін. *Г. С. Фіцко.*

А́РБІТ Семен Михайлович (23. VII 1921, м. Білгород-Дністровський, тепер Одес. обл.— 11.VIII 1986, Львів) — укр. диригент, засл. арт. УРСР з 1972. Закінчив 1951 Львів. консерваторію (клас І. І. *Паїна*). З 1948 — хормейстер (з 1949 — головний), 1953—58 та з 1960 — диригент Львів., 1958—60 — Челяб. театрів опери та балету. Здійснив постановки балетів «Маруся Богуславка» А. Свєчникова (1953), «Орися» А. Кос-Анатольського (1964, перше виконання), «Спартак» А. Хачатуряна (1965), опери «Відроджений травень» В. Губаренка (1975) та ін. 1951—71 — організатор і керівник нар. самодіяльного симф. оркестру Львів. політех. ін-ту. З 1960 — викладач Львів. консерваторії.
І. Д. Гамкало.

АРБО́ Олександр Степанович (справж.— Остроухов; 12.VI 1882, м. Тростянець, тепер Сум. обл.— 10.XII 1962) — укр. актор, режисер, один з корифеїв укр. кіно. Дебютував в аматор. театрі в Катеринославі (тепер Дніпропетровськ). Працював в укр. трупах М. К. Садовського, Д. А. Гайдамаки, О. З. Суслова, О. Л. Суходольського, рос. трупах В. Ф. Комісаржевської та М. М. Синельникова, виступав на естраді як читець. З 1910 театр. діяльність поєднував з роботою в кіно. А. один з перших застосував прийоми комбінованих зйомок як засіб худож. виразності. Після Жовтня 1917 керував червоноарм. самодіяльністю, виступав з «кіномовлячими» фільмами, змонтованими з хроніки та фрагментів різних ігрових кінокартин, об'єднаних сучас. тематикою («Розмова локомотива з вагонами», «Розмови з планетою Марс» та ін.). Серед ролей: Ісправник («Алім»), Кергельс («Боротьба велетнів»), обидва — 1926; начальник охранки («Кіра-Кіраліна», 1927) — всі на *ВУФКУ*. В поставлених фільмах зіграв ролі: Іван («Денщик підвів, або Хохол наплутав», 1910), Бабочкін («Оце так поцілунок», 1911), Плюмажев, Цапкін («Красива жінка», «Набридливий вояжер», 1918; обидва за оповіданнями А. Аверченка), Толкачов («Дачний чоловік» — перша екранізація творів А. Чехова у вітчизн. кіно, 1911), реж. кінофільму «Під дзвін ланцюгів» (1913—14).
Літ.: Шимон А. Страницы биографии украинского кино. К., 1974.
Г. В. Довбищенко.

АРБУ́ЗОВ Олексій Миколайович [13 (26).V 1908, Москва — 20.IV 1986, там же] — рос. драматург. Закінчив театр. школу в Петрограді. Літ. діяльність почав 1923. Серед вистав в театрах України: «Шестеро коханих» (1935, Черкаси), «Таня» (1948, Хмельницький), «Роки блукань» (1955, Київ. рос. драм. театр ім. Лесі Українки, реж. М. Ф. *Романов*), «Іркутська історія» (1960, Запоріжжя), «Мій бідний Марат» (1974, Ужгород), «У цьому тихому старому домі» (1974, Львів), «Старомодна комедія» (1975, Одеса), «Місто на зорі» (1976, Макіївка), «Жорстокі ігри» (1979, Полтава). П'єси А. стали основою однойм. мюзиклів В. Ільїна «У цьому тихому старому домі» (1976 — Одес. театр муз. комедії, 1977 — Вінн. укр. муз.-драм. театр), «Місто на зорі» (1978, Київ. театр оперети), опери М. Кармінського «Іркутська історія» (1978 — Харків. театр опери та балету).
Літ.: Василинина И. Театр Арбузова М., 1983.
С. Г. Васильєв.

АРВА́Й (? — ?) — укр. будівничий 19 ст. Спорудив дерев. церкву в с. Погарі (тепер Львів. обл.), одну з характерних пам'яток *бойківської архітектурної школи*.

АРВО́ Ф. (? — ?) — франц. архітектор 18 ст. Автор ландшафтного паркового ансамблю «Кайзер» (2-а пол. 18 ст.) у Антонінах (тепер смт Хмельн. обл.). На тер. парку — дендрозаповідник.

АРГАМА́КОВ Костянтин Миколайович (1875 — ?) — рос. піаніст-педагог, композитор, муз.-громад. діяч. 1906 оселився у Києві, того ж року відкрив приват. «Зразкові класи гри на фортепіано та курси піаністів-методистів» (існували до 1914). При курсах створив «Педагогічний музей», в якому було зібрано численні експонати з історії муз. культури: старовинні та сучас. клавішні інструменти в оригіналі, в малюнках і кресленнях, гуслі, зразки старовинних нотних рукописів у копіях та видань світської і культової музики (в т. ч. подаровані А. Києво-Печерською лаврою), посібники гри на фп., бл. 1700 портретів музикантів. Автор циклу з 7 програмних п'єс для фп., зокрема, «Урочистого маршу на взяття Львова», «Елегії на розорення Бельгії» та ін. (цикл написано на фронті, вид. 1915; кошти від збору були перераховані на користь Сербії), романсів.
Літ.: Яновский Б. Театр и музыка. «Киевская мысль», 1908, 28 сентября.
Л. І. Саприкіна, М. І. Кузьмін.

Арабески. Заставка Київського евангелія. 1393. Державна публічна бібліотека. Петербург.

Арабески. Заставка Євангелія Кін. 16 ст. Бібліотека АН Росії. Петербург.

АРГІ́МПАСА, Артімпаса (грец. 'Αρτιμπασα) — у скіф. міфології богиня плодючості і материнства, володарка живих і мертвих, захисниця, покровителька людського роду. З 7 ст. до н. е. вважалася покровителькою скіф. царів. На думку Геродота, у греків А. ототожнювалась з *Афродітою*. Особливість худож. зображення А. у скіф. пам'ятках — використання відомих у грец. та сх. мист-ві іконографічних схем: т. з. сцени «прилучення», поза «оранти» та ін. (бляшки з курганів *Куль-Оба*, Мелітопольського, *Чортомлика* та ін.).

Аргімпаса. Ажурна пластина з Олександропольського кургану на Дніпропетровщині. Залізо, золото, срібло. 4 ст. до н. е. ДЕ. Петербург.

АРГО́НСЬКА Ліна Георгіївна [27. IX (9.X) 1895, Севастополь — 17.VI 1976, Ленінград] — рос. і укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1951. Працювала в театрах: Нар. драм. (1917), «Тверезість» (1918; обидва — в Одесі), Херсон. міському (1919), Єнакіївському рос. драми ім. О. С. Пушкіна (1920—27), обласному рос. драм. (1928—36), рос. драми ім. О. С. Пушкіна (1937—38; обидва — у Вінниці), Сх. Казахстану (1942—45), Кам'янець-Подільському (з 1950 — Ізмаїльському) рос. драм. (1939—42, 1945—60). Ролі: Параска, Ковшик («В степах України», «Калиновий гай» О. Корнійчука), Огудалова, Шаблова («Безприданниця», «Пізня любов» О. Островського). *К. О. Силіна.*

АРГУНО́В Яків Іванович [1784, Петербург (?) — після 1830] — рос. живописець і графік. Син і учень І. П. Аргунова. 1816 звільнений з кріпацтва. Писав портрети гетьманів (Б. Хмельницького, Ю. Хмельницького, Д. Апостола, І. Самойловича, К. Розумовського) для книги Д. Н. Бантиша-Каменського «Історія Малоросії» (1822) та для видання альбому «Изображения людей знаменитых или чем-нибудь замечательных, принадлежащих по рождению или заслугам Малой России» (1844) із зібрання П. П. Бекетова. Серед живописних творів — портрети В. П. Розумовської (1824, НМІ України), Олександра І та ін.

Літ.: Каталог музея Украинских древностей В. В. Тарновского, т. 2. Чернигов, 1903; Станюкович В. Семья Аргуновых. Л., 1926. *Ш. М. Гарцман.*

Я. І. Аргунов. Портрет В. П. Розумовської. Олія. 1824. НМІ України. Київ.

АРДА́РОВ Григорій Павлович [справж.— Богданович, 28.III (9. IV) 1888 — 17.II 1956, Казань] — рос. актор, режисер, нар. арт. РРФСР з 1954. Закінчив 1907 Одес. театр. школу М. І. Морської. Дебютував 1908 в антрепризі М. І. Собольщикова-Самаріна в Ростові-на-Дону. Працював у театрах Харкова, Баку, Тбілісі. Актор і режисер театру «Комедія», рос. драм. театру (Одеса, 1920—24), організатор і гол. режисер «Колективу драми Подільського об'єднання» (1925—26), який працював у Кам'янці-Подільському, Могильові-Подільському, Проскурові (тепер Хмельницький), Вінниці, 1936—56 — в Казанському драм. театрі. Ролі: Кречинський («Весілля Кречинського» О. Сухово-Кобиліна), цар Іоанн («Смерть Іоанна Грозного» О. Толстого), Сатін («На дні» М. Горького). Вистави: «Ревізор» М. Гоголя, «Дворянське гніздо» за І. Тургенєвим. *О. М. Мартиненко.*

АРДІ́-СВЄТЛО́ВА Ольга Василівна (1868, Таганрог — 1947) — рос. актриса. Працювала 1886—90 (з перервою) у *Деркача Г. Й. трупі*, 1897—98 — у *Дюкової О. М. трупі* (в Одесі та Харкові). Ролі: Дездемона («Отелло» У. Шекспіра), Леонора («Честь» Г. Зудермана) та ін.; співала також в укр. хорі.

Тв.: Начало пути. В кн.: Русский провинциальный театр. Воспоминания. Л.—М., 1937. *О. В. Попов.*

АРЕ́НА [лат. (h)arena, букв.— пісок] — 1) У Стародавньому Римі — посипаний піском овальний майданчик у центрі цирку або амфітеатру, де відбувалися бої гладіаторів, кінні змагання та ін. видовища. 2) У сучас. цирку А. (або *манеж*) — круглий майданчик з бар'єром, де відбувається вистава. Стандартний діаметр А.— 13 м. А. використовується також для експеримент. театр. вистав, тематич. концертів, конкурсів.

АРЕНДАРЕ́ВСЬКІ — родина укр. золотарів 18—19 ст. Жили і працювали у Києві. Андрій Гнатович А. (1770 — після 1830). Мав у Києві власну майстерню. Робив ювелірні речі на продаж. Антін Андрійович А. (не раніше 1795— після 1857). В 1843 — у списках майстрів *срібного цеху*. Петро Андрійович А. [1799 — 7 (19).II 1856]. З 1825 — член срібного цеху, з 1840 — його почесний майстер. Петро Сидорович А. (1800 — після 1841). Почесний майстер срібного цеху. Яків Андрійович А. (? — 1861). Належав до срібного цеху. Федір Якович А. [1843—3 (15).XII 1899].

Літ.: Петренко М. З. Українське золотарство XVI—XVIII ст. К., 1970. *Л. А. Проценко.*

АРЕНДА́Ш Василь Іванович (1.VIII 1936, Ужгород) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1977. Закінчив 1964 Ужгород. муз. уч-ще. Актор Чернів. філармонії (1964—65), Черніг. (1967—69) і Закарп. (з 1969) укр. муз.-драм. театрів. Ролі: Петро («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Іван Непокритий («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Тихий («Нащадки запорожців» О. Довженка), Антоніо Террачіні («Пам'ять серця» О. Корнійчука), Швандя («Любов Ярова» К. Треньова). *І. М. Давидова.*

А́РЕНС Ельга Еріхівна (1900, Мелітополь, тепер Запоріз. обл.— 13.V 1966, Київ) — укр. естрад. співачка, засл. арт. УРСР з 1948. Народилася в сім'ї акторів. 1916 працювала у Києві в *Народному театрі*, гастролювала по Україні, в роки громадян. війни виступала у театрі при 1-й Кінній армії. 1921 — у київ. театрах мініатюр, 1922—60 — артистка укр. естради, виконавиця естрад. пісень рад. композиторів. *Л. А. Проценко.*

АРЕ́НСЬКИЙ Антон (Антоній) Степанович [30.VI (12.VII) 1861, Новгород — 12 (25).II 1906, побл. Теріокі, тепер м. Зеленогорськ Петерб. обл.] — рос. композитор, диригент, піаніст, педагог. Закінчив 1882 Петерб. консерваторію (клас М. А. *Римського-Корсакова*). 1882—95 — викладач (з 1889 — професор) Моск. консерваторії. 1895—1901 — директор *Придворної співацької капели* в Петербурзі. Автор 3 опер, балету, 2 симфоній, інструм. п'єс, романсів, варіацій на тему укр. нар. пісні «Журавель» для двох фп. тощо. Значну популярність здобула його Фантазія на теми І. Т. Рябініна для фп. з оркестром, де майстерно розроблено мелодію київ. *билини* «Про Вольгу та Микулу» (1899). 1900 диригував виконанням власних творів у Харкові, 1902 гастролював з відомим квартетом Мекленбурга-Стрілецького в Києві, Одесі, Катеринославі. Автор методич. праць у галузі музики. Серед учнів — Р. М. *Глієр*.

Літ.: Цыпин Г. М. А. С. Аренский. М., 1966. *К. В. Майбурова.*

АРЕ́НСЬКИЙ Михайло Васильович [27.V (8.VI) 1895, Москва — 15.V 1980, Куйбишев] — рос. актор, нар. арт. РРФСР з 1957. Працював у Київ. рос. драмі (1922—26), театрі *«Красный факел»* (1927—35), з 1936 — у Куйб. драм. театрі. Серед ролей укр. репертуару — Роман Круча, Дремлюга («Банкір», «Крила» О. Корнійчука).

АРЕ́НСЬКИЙ Яків Мойсейович [справж.— Файбишенко; 13 (25). XI 1896, Одеса — 16.III 1968, Луганськ] — рос. і укр. актор, засл. арт. УРСР з 1948. Працював на Україні у пересувних трупах (1918—25), театрі *«Красный факел»* (1926—27), Луганському рос. драм. театрі (1939—63). Ролі: Перкінс («Місія містера Перкінса в країну більшовиків» О. Корнійчука), Юсов («Тепленьке місце» О. Островського), Фамусов («Горе з розуму» О. Грибоєдова), Коломійцев («Останні» М. Горького), Дронов («Все залишається людям» С. Альошина). *І. М. Давидова.*

АРЕ́С, Аре́й (Ἄρης) — у грец. міфології спочатку бог бур і гроз, згодом бог війни. Син *Зевса* і *Гери*. Виїздив на бойовій колісниці у супроводі духів смерті, своїх синів та сестри Еріди — богині розбрату і ворожнечі. За Гомером, А. брав участь у Троянській війні на боці троянців. Мав сутички з *Афіною, Гераклом*, з ревнощів убив коханця *Афродіти* Адоніса. В Афінах ім'ям А. назвали пагорб (Ареопаг), біля підніжжя якого спорудили храм на його честь. У давньогрец. мист-ві А. зображували молодим вродливим воїном із щитом і списом або мечем. Відома рим. копія статуї А. роботи Лісіппа. В ДЕ зберігається погрудддя А. в бойовому шоломі, гребінь якого підтримує сфінкс (можливо, рим. копія статуї роботи Поліклета). Давні римляни ототожнювали А. з Марсом. Геродот вказує на існування аналогічного бога у скіфів, які йому, єдиному з усіх богів, зводили святилища, приносили жертви. Ці святилища не збереглися, але відомо, що вони були великі за розміром і зводилися в кожному поселенні. А. у скіфів символізував короткий мечакинак. У Криму знайдено масивну брилу із зображенням такого меча.

А. В. Ареф'єв.

АРЕ́Ф'ЄВ Анатолій Васильович (24.XI 1918, м. Ставрополь, тепер Тольятті Самар. обл.— 28.I 1989, м. Дніпропетровськ) — рос. художник театру, нар. художник СРСР з 1967. Закінчив 1938 Пензен. худож. технікум. Працював у Кирг. (з 1947), Горьков. (з 1971) театрах опери та балету. З 1973 — гол. художник Дніпроп. театру опери та балету. Оформив у ньому опери «Богдан Хмельницький» К. Данькевича (1976; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1976), «Брати Ульянови» Ю. Мейтуса (1980), «Аїда» Дж. Верді (1981), балет «Баришня і хуліган» Д. Шостаковича (1978).

Літ.: Лупандина А. Анатолий и Владимир Арефьевы. В кн.: Советские художники театра и кино 77/78. М., 1980.

З. В. Кучеренко.

АРЕ́Ф'ЄВ Володимир Анатолійович (20.V 1949, Фрунзе, тепер Бішкек, Киргизстан) — укр. театр. художник, засл. художник УРСР з 1978. Син А. В. *Ареф'єва*. Закінчив 1973 Моск. худож. ін-т ім. В. І. Сурикова. З 1974 — у Дніпропетр. театрі опери та балету. Оформив вистави: «Лісова пісня» М. Скорульського, «Богдан Хмельницький» К. Данькевича, «Лускунчик» П. Чайковського, «Ріголетто» Дж. Верді та ін.

АР'ЄРСЦЕ́НА (від франц. arrière — позаду і *сцена*) — задня частина сцени, яка використовується для декорацій, що створюють ілюзію простору. В театр. будівлях А. становить третину і більше від глибини осн. сцени. На А. розташовано *фурки*, накатне коло з поставленими декораціями. Згори А. обладнується *колосниками* з підйомниками і світловою апаратурою.

В. М. Арістов

Істотного значення набуває А. у зв'язку з поширенням світлопроекційних декорацій.

АРИВАНЮК Іван Іванович (8.I 1948, с. Новосілки, тепер Смолярі Старовижівського р-ну Волин. обл.) — укр. майстер декор. мист-ва, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1974. Закінчив 1967 худож.-ремісниче уч-ще в смт Івано-Франковому (Яворів. р-ну, Львів. обл.). Працював на Луцькому меблевому комбінаті (1967—68), з 1968 — майстер сувенірного цеху Ківерцівського лісгоспзагу. Працює в техніці різьблення, *інкрустації* та *інтарсії* на дереві.

І. І. Ариванюк. Декоративна тарілка. Дерево, різьблення, тонування. 1872. ДМУНДМ. Київ.

Твори: декор. тарелі «В. І. Ленін» (1970), «Іван Франко» (1971), «Леся Українка» (1971); фігурна композиція «Лісова пісня» (1985). Зберігаються у ДМУНДМ, МЕХП АН України.

О. Ф. Ошуркевич.

АРІЄ́ТА (італ. arietta — маленька арія) — різновид *арії*. Відрізняється наспівною ліричною мелодикою, невеликим розміром і простою, здебільшого 2-частинною структурою.

АРІО́ЗО (італ. arioso — подібно до арії; також — виразний, наспівний; просторий, сповнений повітря) — різновид *арії*. Відрізняється невеликим розміром і вільною, здебільшого «наскрізною» побудовою. В оперних і кантатно-ораторіальних творах А. набуває ознак проміжної форми між арією та *речитативом*, а сама назва «А.» визначає певну манеру виконання — наспівно, але з деяким наближенням до декламації: А. Тараса («Тарас Бульба» М. Лисенка), Любки Шевцової («Молода гвардія» Ю. Мейтуса), Тура («Богдан Хмельницький» К. Данькевича).

Г. Й. Ткаченко.

АРІСТОВ Василь Михайлович [17 (29).I 1898, Москва — 9.V 1962, Харків] — рос. і укр. актор і режисер, нар. арт. УРСР з 1946. Працював у театрах Москви (1913—33), в Київ. (1934—36) і Харків. (1936—62) рос. драм. театрах. Ролі: Петерсон («Під золотим орлом» Я. Галана), Горлов («Фронт» О. Корнійчука), Мурзавецький («Вовки і вівці» О. Островського), Безсеменов («Міщани» М. Горького), Шадрін («Людина з рушницею» М. Погодіна), Полежаєв («Неспокійна старість» Б. Рахманова), Сиплий («Оптимістична трагедія» В. Вишневського). Вистави: «Неспокійна старість» Б. Рахманова (1937), «Бронепоїзд 14-69» В. Іванова (1951), «Гаряче серце» О. Островського (1951), «Учень диявола» Б. Шоу (1958). Знімався в кіно.

О. А. Пазенко.

АРІЯ (італ. ària) — завершений сольний вокал. епізод в опері, ораторії, кантаті. Узагальнює певний етап драматургії твору, характеризує і розкриває емоц. стан героя. А. наз. також окремі концертні вокал. твори, інструм. п'єси наспівного характеру, частини оркестр. сюїт. Народження А. збігається з народженням *опери*. В укр. муз. мист-ві еволюція А. відбиває хід еволюції вітчизн. опери: якщо перші відомі на Україні її зразки (А. з опери «Демофонт» М. С. *Березовського*) цілком відображають специфіку А. італійської опери seria, то з розвитком укр. класичної опери та оперети А. збагачується рисами нац. пісенних жанрів, насичується елементами *речитативу*, поглиблюється характеристиками героя та ситуації, що визначило її форми: *монолог*, А.-пісня, А.-оповідання. Напр., романс Оксани («Запорожець за Дунаєм» С. *Гулака-Артемовського*), пісня та монолог Тараса («Тарас Бульба» М. Лисенка). Значним є вплив думи на розвиток А. Напр., пісня Тараса, дума Кобзаря («Тарас Бульба» М. Лисенка), оповідання Захара Беркута («Золотий обруч» Б. *Лятошинського*) та Кривоноса («Богдан Хмельницький» К. *Данькевича*), 2-а ч. кантати-симф. «Україно моя» А. *Штогаренка* (колискова для мецо-сопрано з хором). Укр. композитори звертаються і до форми А. в її традиційному вигляді. Серед останніх — арії Тараса («Облога Дубно» П. Сокальського), Остапа, Татарки («Тарас Бульба» М. Лисенка), Одарки («Купало» К. Вахнянина), Богдана Хмельницького, Кривоноса та ін. гол. персонажів опери «Богдан Хмельницький» К. Данькевича, Мавки («Лісова пісня» В. Кирейка) та ін. Різновиди А.— *арієта, аріозо.*

Г. Й. Ткаченко.

АРКА (від лат. arcus — дуга, склепіння) — криволінійне перекриття отвору в стіні або просторі між двома опорами — стовпами, *колонами, пілонами*; несуча буд. конструкція, що працює переважно на стиск, через що виникає *розпір*. А. будують з каменю, цегли, залізобетону. Залежно від внутр. обрису бувають півциркульні, колові, стрілчасті, кілевидні, еліптичні, підковоподібні, повзучі та ін.; за призначенням — підпружні, розвантажувальні, підпірні, зворотні, декоративні (декор. аркові ніші, *аркатура*) тощо. Аркові конструкції відомі ще в арх-рі Старод. Сходу (3-є тис. до н. е.). У Старод. Римі поширилися в монумент. арх-рі (*акведуки*, тер-

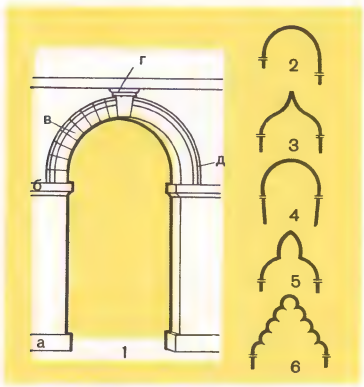

Арки:
1 — півциркульна (а — плінтус;
б — імпост;
в — лоб арки;
г — замкове каміння;
д — архівольт),
2 — повзуча,
3 — кілеподібна,
4 — підковоподібна,
5 — трьохлопатева,
6 — багатолопатева.

ми, *тріумфальні арки*). Пізніше аркова композиція з'явилася в арх-рі *готики, барокко, класицизму*. Найдавніші конструкції А. на тер. України — міська брама в Херсонесі (5—2 ст. до н. е.), аркові отвори і портали Інкерманського печерного храму в Севастополі (8—9 ст.). Підпружні А. широко використовувалися в мурованих візант. (*Іоанна Предтечі церква* в Керчі, 8—14 ст.), давньорус. (*Софійський собор* у Києві, 11 ст.), тур. храмах і мавзолеях (*Джума-Джамі мечеть* в Євпаторії, 1552—64), православних, рідше — католицьких храмах 14 — поч. 20 ст. (*Покровська церква-фортеця* у с. Сутківцях Хмельн. обл. 1467; корпус аркад *Києво-Печерської лаври*, 18 ст.). Для перекриття великих площ почали застосовувати аркові ферми (Бессарабський ринок у Києві, 1910—12).

В сучас. арх-рі широко використовують складні аркові конструкції з металу та залізобетону (міст метро у Києві, 1965).

Л. З. Панчишин.

АРКА́ДА (франц. arcade, італ. arcata) — ряд однакових за формою і розмірами *арок*, що спираються на стовпи, *колони* або *пілястри* (глухі аркади). На Україні було застосовано А. при буд-ві відкритих галерей культових споруд (*Софійський собор* у Києві, 11 ст.; А. на *Дальніх печерах* Києво-Печерської лаври, 18 ст.), житл. будинків епохи *Відродження* (*Корнякта будинок* у Львові, 1589), торг. споруд (*Гостиний двір* у Києві, 1809—28; Білій Церкві, 1809—14; Новгороді-Сіверському, кін. 18 — поч. 19 ст.). А. використовувалася в нар. дерев. арх-рі (галицька, гуцульська, бойківська, закарпатська та ін. архіт. школи): *опасання* на дзвіницях та *ганки* в житл. і культових спорудах.

Л. З. Панчишин.

Аркада карантину в Одесі. 1803—07.

А. І. Аркадьєв.

Аркада житлових будинків 17 ст. у м. Жовкві Львівської обл.

АРКА́ДЬЄВ А. І. (? — 25.I 1922, Одеса) — рос. актор і режисер. Дебютував 1893 у Василеостровському робітничому театрі в Петербурзі. Працював у трупі В. Ф. Комісаржевської, в театрах Саратова, Царицина (тепер Волгоград), Кишинева, Мінська, Полтави. В Одесі очолював Червоноармійський театр ім. Я. М. Свердлова, працював у Театрі загальнодоступної драми, драм. трупі профспілки театр. працівників, «*Массодрамі*». В Одесі здійснив постановки вистав «Цар Едіп» Софокла, «Влада» М. Тверського. Вів пед. роботу, зокрема очолював разом з Б. Я. *Генісом-Лоренцо* театр. студію, випускники якої засн. театр «*Красный факел*». Один із засновників журн. «*Театруд*».

В. В. Голота.

АРКА́ДЬЄВ Аркадій Іванович [справж.— Кудерко; 7 (20).II 1907, Одеса] — укр. актор, нар. арт. СРСР з 1977. Закінчив 1927 Одес. муз.-драм. ін-т (курс Л. Ф. *Лазарєва*). Працював у районному драм. (1924—27) та рос. драм. театрі ім. А. В. Іванова (1927—32, обидва — в Одесі), Дніпропетровському російському драматичному театрі ім. М. Горького (1932—35). З 1935 — актор і режисер Львів. рос. драм. театру Рад. Армії (до 1944 — в Києві, до 1954 — в Одесі). Ролі: в театрі — Юліус Фучік («Прага залишається моєю» Ю. Буряківського; Держ. премія СРСР, 1952), Луконін, Глоба («Хлопець із нашого міста», «Російські люди» К. Симонова), Мотильков, Рибаков («Слава», «Син Рибакова» В. Гусєва), Пекленанов («Бронепоїзд 14-69» Вс. Іванова), Борейко («Порт-Артур» А. Степанова, І. Попова, власна постановка); в кіно — Никифоров, Боцман, Нептун («В далекому плаванні», 1945), Колаченко («Голубі дороги», 1947; обидва — Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка), Книшев («Російський ліс», 1964), Родзянко («Агонія», 1981; обидва — кіностудія «Мосфільм»). Вистави: «Пісня про чорноморців» Б. Лавреньова (1954), «Кряжеви» В. Лаврентьєва (1955). Срібна медаль ім. О. Д. Попова 1973 за вистави на військ.-патріотичну тему («Син Рибакова» В. Гусєва, «Лейтенанти» А. Пінчука, «Однополчани» Г. Семенка, «Спадщина» А. Софронова).

С. М. Веселка.

АРКА́ДЬЄВ Аркадій Семенович [справж.— Гірштейн; 9.VI 1899, Харків — 8.XII 1966, Київ] — український артист балету.

Навчався в хореографіч. студії Н. О. *Дудинської-Тальйорі* (Харків). З 1920 — артист Харків., 1942—59 — Київ. театрів опери та балету. Партії: фея Карабос («Спляча красуня» П. Чайковського), Квазімодо, Іванко («Собор Паризької Богоматері», «Горбоконик» Ч. Пуньї), Санчо Панса («Дон Кіхот» Л. Мінкуса), Сват («Гаяне» А. Хачатуряна) та ін.

В. Д. Туркевич.

АРКА́ДЬЄВ Іван Петрович [7 (19).I 1872, Петербург — 30.XII 1946, Ленінград] — рос. диригент, композитор. Закінчив 1893 Петерб. консерваторію (клас скрипки Л. С. Ауера). Теорію композиції вивчав у А. К. Лядова. Серед постановок — опера «Пан сотник» Г. *Козаченка* (1902, перше виконання, Нар. дім у Петербурзі). 1920—23 — ректор і професор Одес. консерваторії, диригент Одес. театру опери та балету. З 1923 — в Петрограді. Автор симф. творів, хорів, романсів, фп. п'єс та ін.

І. Д. Гамкало.

АРКА́ДЬЄВА Ліліана Аркадіївна (11.IV 1932, Одеса) — рос. і укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1975. Дочка А. І. *Аркадьєва*. Навчалася в Одес. ун-ті (1951—54). Працювала в театрах Майкопа (1959—61), Рибінська (1961—64), Сахаліну (1961—68). В 1954—58 та з 1969 — у Закарп. рос. драм. театрі (м. Мукачеве). Ролі: Простакова («Недоросток» Д. Фонвізіна), Аркадіна («Чайка» А. Чехова), Валька («Іркутська історія» О. Арбузова), Корделія («Король Лір» У. Шекспіра), Мати (однойм. п'єса К. Чапека), Бернарда («Дім Бернарди Альби» Ф. Гарсіа Лорки).

І. М. Давидова.

АРКА́Н — гуцульський героїчний чоловічий танець. Назва походить від аркана — одного з чабанських знарядь. У танці відображено особливості праці та побуту чабанів. Виконують замкненим колом або півколом з топірцями в руках. А. має конкретний сюжет, відбитий у композиційній структурі: кожну його танц. фігуру пов'язано з новим сюжетним ходом, зміст якого передають команди «ватажка» (окремі послідовні вигуки провідного танцюриста): «Гей, до кола!», «Аркан» (виконується гол. фігура танцю), «Кошара», «Свердло», «Кленовий лист», «Батько спить», «Батько встав» (кульмінаційний поворот у танці). У заключній частині А. виконавці змагаються в спритності, силі, демонструючи різні тех. прийоми: присядки, стрибки, віртуозне володіння топірцем. Після завершальної команди «ватажка» («Аркан») танцюристи у ритмі осн. фігури танцю залишають майданчик. А. складається з двох груп рухів: «прибій» та «зміни»; «підківка», «тропачок», «гайдук» (див. *Коломийка*). Кількість муз. варіантів — нечисленна. Для мелодії характерні чіткий, акцентований дводольний метр (див. *Метроритм*), підкреслення енергійної квартової інтонації, пружний, швидкий темп. Основна ритмічна фігура — ♩♩|♫♩|. А. широко побутував серед опришків у 19 ст. На концертній естраді вперше з'явився в репертуарі танц. групи *Українського народного хору* ім. Г. Г. Верьовки та *Гуцульського ансамблю пісні і танцю* (постановка В. В. *Петрика*).

Муз.-жанрові ознаки А. відображено у ряді творів українськ.

композиторів: симф. сюїти «Закарпатські ескізи» В. *Гомоляки*, «Гуцульській рапсодії» Г. *Майбороди*, операх «Золотий обруч» Б. *Лятошинського* і «Милана» Г. Майбороди, балеті «Хустка Довбуша» А. *Кос-Анатольського* та ін.

Літ.: Гуменюк А. І. Народне хореографічне мистецтво України. К., 1963; Українські народні танці. К., 1969.

І. А. Карпович.

АРКА́Н» — оркестр нар. інструментів. Ств. 1977 при Делятинському Будинку культури Надвірнянського р-ну Івано-Фр. обл. З 1988 — народний самодіяльний. Засновник і керівник оркестру — С. Орел. В репертуарі: гуцул. нар. мелодії для флейти з оркестром в обробці В. Агратіни, «Аркан», «Буковинський марш», «Коломийки», фантазія на гуцул. нар. мелодії для скрипки з оркестром в обробці С. Орла, «Угорський танець № 4» Й. Брамса, «Чардаш» В. Монті. Лауреат Всесоюз. і Респ. фестивалів та оглядів нар. творчості. Гастролював в Румунії 1988.

В. В. Олексюк.

АРКА́НОВА Валентина Федорівна (5.II 1934, Херсон) — укр. співачка (лірико-колоратурне сопрано), нар. арт. УРСР з 1968. Після закінчення 1956 Харків. консерваторії — солістка Харків. театру опери та балету (дебютувала в партії Антоніди — «Іван Сусанін» М. Глинки). Партії: Марильця («Тарас Бульба» М. Лисенка), Оксана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Любка («Молода гвардія» Ю. Мейтуса), Зіна («Лейтенант Шмідт» Б. Яровинського, перше виконання, 1970), Людмила («Руслан і Людмила» М. Глинки), царівна Лебідь («Казка про царя Салтана» М. Римського-Корсакова), Лючія («Лючія ді Ламмермур» Г. Доніцетті). Концертна діяльність. Гастролювала за кордоном. З 1970 — викладач Харків. ін-ту мист-в (з 1986 — професор).

Т. О. Швачко.

АРКА́С Микола Миколайович [26.XII 1852 (7.I 1853), Миколаїв — 13 (26).III 1909, там же] — укр. композитор, муз.-громад. діяч, історик. Закінчив 1875 Новорос. ун-т в Одесі. 1875—99 служив у мор. відомстві в Миколаєві. Профес. муз. освіти не мав. Підтримував тісні творчі стосунки з М. В. *Лисенком*, П. І. *Ніщинським*, М. Л. *Кропивницьким* (у студентські роки брав участь у його виставах як актор-аматор). Перші композиторські спроби здійснив у 70-х рр. Автор першої опери на шевченківський сюжет — побут.-соціальної драми «Катерина» (1891, за однойм. поемою Т. Г. Шевченка, лібретто А.). Клавір опери видано в муз. редакції П. У. *Молчанова* 1897 у Петербурзі. Прем'єра відбулася 12.II 1899 у постановці Т-ва русько-малоруських артистів під керівництвом М. Л. Кропивницького в моск. театрі «Акваріум» (оркестровка Б. І. *Воячека*); згодом її поставили в Одесі *Суслова О. З. трупа* (1899), у Львові в театрі *«Руської бесіди»* М. К. *Садовського* (1906) та Й. Д. *Стадник* (1908), а також під час гастролей укр. труп у Києві М. Кропивницький (1899), у Варшаві трупа М. К. *Ярошенка* (1902), Кракові Й. Д. Стадник (театр «Руської бесіди», 1913). Згодом «Катерину» поставлено в Київ. театрі опери та балету (1927, 1957), Оперній студії Київ. консерваторії (1956), ін. оперних театрах республіки.

Муз. редакцію та оркестровку опери здійснювали також Й. В. *Прибик* (1903), Г. П. *Таранов* (1956, нове лібретто Д. М. Бобиря). 1934 на її матеріалі М. І. *Вериківський* створив сюїту для симф. оркестру. З ін. творів А. відомо про 2 зб. обробок укр. нар. пісень (80 пісень, частину з яких записано А., в т. ч. з голосу Т. М. *Пархоменка*, не видано, 1929 рукопис загублено), 2 романси (зокрема, «Я не можу тобі розказать про любов», 1901). У муз. творчості А. спирався на стилістику укр. романсу та «зовнішню» атрибутику деяких ін. укр. фольклорних жанрів (у т. ч. *дум*). Автор поетич. творів (серед них — вірш «На вбивство лейтенанта Шмідта»).

А. проводив активну культур.-освітню (лекційну та пед.) діяльність на Миколаївщині. В 1907—09 — організатор і голова микол. т-ва *«Просвіта»*. Як історикові йому належить дослідження «Історія України-Русі» (1907).

У Миколаєві 1993 встановлено пам'ятний знак А.

Тв.: Історія України-Русі. К., 1990.

Літ.: Кауфман Л. С. М. М. Аркас. К., 1958.

О. О. Різник.

АРКА́С Микола Миколайович (1888, Миколаїв — 14.XII 1938, м. Хуст, тепер Закарп. обл.) — укр. актор і режисер. Син композитора М. М. *Аркаса*.

1920—21 — актор і режисер *Когутяка І. І. пересувного театру* у Станіславі (тепер Івано-Франківськ), 1921—23 — *Коссака В. А. трупи* в Коломиї, 1926—28 — *Руського театру товариства «Просвіта»* в Ужгороді (1929 — його директор), на сцені якого поставив, зокрема, «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького (грав роль Микити), «Наталка Полтавка» І. Котляревського (грав роль Виборного), «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (роль Карася), «Катерина» М. Аркаса, «Живий труп» Л. Толстого, «Весела вдова» Ф. Легара. 1930 в Празі працював в аматор. студент. театрі «Верховина» (поставив «Марусю Богуславку» М. Старицького), 1930—34 (з перервами) — керівник відновленого Руського пересувного театру в Ужгороді. Окремі спектаклі здійснив 1934 і 1936 в театрі «Нова сцена» у Хусті.

П. К. Медведик.

АРКАТУ́РА (нім. Arkatur, від італ. arcata — *аркада*) — ряд декор. несправжніх глухих арок на фасаді будівлі або стінах внутр. приміщень. Іноді має вигляд поясу, доповненого півколонками, *лопатками* на *кронштейнах* (аркатурний пояс). Виникла у романській арх-рі 10—13 ст. На тер. України характерна для культових споруд 11—13 ст. (*Успенський собор* у м. Володимирі-Волинському, 1170; *Пантелеймона церква* в давньому Галичі, тепер с. Шевченкове Івано-Фр. обл., 12 ст.), фортечних 14—16 ст. (башти *Кам'янець-Подільського замку*), цивільних поч. 20 ст. (палац у с. Новоселиці Хмельн. обл.).

АРКБУТА́Н (франц. arc-boutant — підпірна арка) — тип підпірних арок, що становлять противагу розпорові склепінь або передають їх розпір на підпірний стовп — *контрфорс*, надають стійкості стінам і окремим стовпам. А. застосовано, зокрема, при спорудженні *Софійського собору* в Києві (11 ст.), *П'ятницької церкви* у Чернігові (кін. 12 — поч. 13 ст.), *Вознесенського костьолу* у м. Виноградові Закарп. обл. (кін. 13—15 ст.), друкарні *Києво-Печерської лаври* (А.— 1772—73, 1849).

Л. З. Панчишин.

АРКОСО́ЛІЙ (від лат. arcus — дуга, склепіння і solium — труна, саркофаг) — *ніша* для *саркофага* в товщі стіни культової споруди, печери, *крипти*.

АРКУШЕ́НКО Володимир Прокопович (16.V 1925, Первомайськ, тепер Микол. обл.— 7.V 1977, Львів) — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1969. Закінчив 1950 Київ. ін-т театр. мист-ва. Працював в Одес. театрі ім. Ленінського комсомолу (1944—46, з перервою), Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької (1950—77). Ролі: в театрі — Терешко («Суєта» І. Карпенка-Карого), Стецько («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка), Некований («Пора жовтого листя» М. Зарудного), Пипцьо («Човен хитається» Я. Галана), Андрій («В добрий час» В. Розова), Зозуля («Комсомольська лінія» Є. Кравченка), Блазень («Король Лір» У. Шекспіра); в кіно — Малоштан. («Кі-

В. Ф. Арканова.

М. М. Аркас.

Аркатура Борисоглібського собору в Чернігові. 12—19 ст.

В. П. Аркушенко.

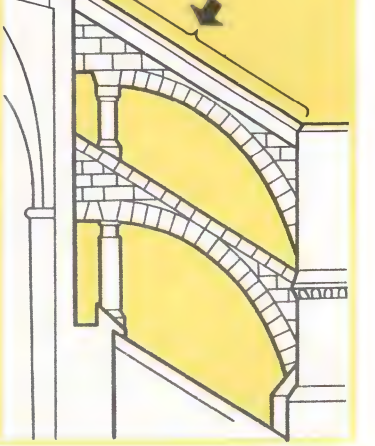

Аркбутан.

нець Чирви-Козиря», 1957), лейтенант Зубар («Іванна», 1959), обидва — Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка. *С. М. Веселка.*

АРКУШЕ́НКО Тетяна Володимирівна (14.I 1954, Донецьк) — укр. і рос. актриса, засл. арт. УРСР з 1987. Дочка В. П. *Аркушенка* та Л. Я. *Каганової*. Закінчила 1976 Київ. ін-т театр. мистецтва (курс Д. В. *Франька*). Дебютувала 1974 у Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки в ролі Анюти («Влада темряви» Л. Толстого). Працювала у Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (1981—83), 1976—81 та з 1983 — у Львів. драм. театрі Української Армії. Ролі: Ксенія («Розлом» Б. Лавреньова), Юля («Відпустка за пораненням» В. Кондратьєва), Вікторія («Щастя моє...» О. Червінського), Рукояткіна («Допит» О. Родіонова). *Е. З. Слуцька.*

«АРЛЕКІ́Н» — театр, засн. на поч. 1919 в Києві О. Я. *Каплером*, Г. М. *Козинцевим*, С. Й. *Юткевичем*. В репертуарі — «Балаганчик» О. Блока, «Балаганна вистава» Г. Козинцева і С. Юткевича. Припинив існування в серпні 1919, коли Київ тимчасово захопили денікінці.

Літ.: Каплер А. Странствия в искусстве. В кн.: Каплер А. Избранные произведения, т. 2. М., 1984.

АРМАТУ́РА (лат. armatura — озброєння, спорядження) — 1) У буд-ві складова частина залізобетонних конструкцій.

2) В арх-рі *класицизму* елементи скульпт. декору (зображення зброї, військ. спорядження, прапорів тощо) на фасадах будинків, п'єдесталах монументів (флігель палацу в Тульчині, 1757; *Колона Слави* в Полтаві, 1805—11).

Арматура. Фрагмент Колони Слави в Полтаві. 1805—11. Скульптор Ф. Ф. Щедрін.

АРМУ — творче об'єднання укр. рад. художників. Засн. 1925. Див. *Асоціація революційного мистецтва України.*

АРНО́ЛЬД Арнольд Григорович [справж.— Барський; 1 (13).IX 1897 — 19.VI 1969] — рос. і укр. режисер, засл. діяч мист. РРФСР з 1963. Був актором київ. *«Соловцов» театру*. З 1919 працював у цирку та на естраді. Автор і постановник пантоміми «Маріетта і клоун Піпо» в Київ. цирку (1922). В 1937 на його основі поставив номер «Цовкра» групи дагестанських канатохідців-акробатів. 1943—55 — гол. режисер Московського цирку, 1956—60 — художній керівник Центральної студії циркового мистецтва.

АРНО́ЛЬД Юрій (Георгій) Карлович [псевд.— А. Ю. Гармонін, Меломан; 1 (13).XI 1811, Петербург — 8 (20).VIII 1898, м. Каракаш, тепер у складі м. Сімферополя] — рос. композитор і музикознавець. Дослідження з давньорус. музики: «Теорія давньоруського церковного і народного співу на основі автентичних трактатів і акустичного аналізу» (вип. 1, 1880), «Гармонізація давньоруського церковного співу за еллінською і візантійською теорією та акустичним аналізом» (1886); рецензії на виступи С. С. *Гулака-Артемовського*, О. П. *Петрова* та ін.

АРСЕНА́Л (франц., ісп. arsenal, від араб. дар ас сіна'а — майстерня зброї) — споруда з розміщеним у ній підприємством для виготовлення, ремонту, зберігання, приймання та видачі військам зброї, боєприпасів. На Україні виникли у 16 ст. 1) Міський А. у Львові — пам'ятка арх-ри 1554—56. В 1574—75 перебудовано. В плані — витягнутий прямокутник з примкнутими до нього вежами міськ. укріплень 14 ст. Товсті стіни з нетесаного вапняку і цегли прорізано *бійницями*. 1973—80 пам'ятку реставровано, з 1981 — філіал Львів. істор. музею. 2) Королівський А. у Львові — пам'ятка арх-ри. Споруджено 1639—46 за проектом інж. та арх. П. *Гродзинського*. Будівля мурована, прямокутна в плані, з двома Г-подібними крилами. Гол. фасад прикрашено *лоджією* та барковим *фронтоном*. Зберігся різьблений *портал* ренесансних форм. З 1939 в будинку міститься Львівський обласний державний архів.

3) А. Старої Печерської фортеці (див. *Київська фортеця*) — пам'ятка арх-ри. Зведено 1784—98 за проектом військ. інж. І. Мелера. Споруда двоповерхова, квадратна в плані, з замкнутим подвір'ям. Стіни оброблено *рустом*, прорізано великими вікнами. 4) А. Нової Печерської фортеці — комплекс споруд 1831—61 в Києві. 5) А. у Херсоні — Пам'ятка арх-ри. Споруджено 1784 у стилі *класицизму*. Збереглися два триповерхові об'єми. Фасади акцентовано шестиколонними *портиками*. Вікна декоровано горизонтальними сандриками на *кронштейнах*.

Арсенал Королівський у Львові. 1639. Арх. П. Гродзинський.

О. М. Артамонов.

АРСЕ́НІЙ ЕЛАСО́НСЬКИЙ (1549, Фесалія, Греція — 1626) — грец. церк. та культурний діяч, педагог. На поч. 80-х рр. 16 ст.— єпископ в Еласоні. 1586—88 — перший ректор і викладач співу *Львівської братської школи*. Поширював на Україні *грецький розспів*.

Літ.: Бажанський П. Історія руського церковного співу. Львів, 1890.

Ю. П. Ясиновський

АРСЕ́НІЙ КРОМНЕ́ЦЬКИЙ (?— ?) — укр. живописець 18 ст. У 1759 очолював майстерню при Софійському монастирі в Києві.

АРСЕ́НКО Арсен Діонисович [справж.— Попсуйшапка; 2 (15). III 1903, с. Нова Водолага, тепер смт Харків обл.— 30.VIII 1945, Мінськ] — білорус. і укр. співак (баритон), нар. арт. БРСР з 1944. Закінчив 1928 Харків. муз.-драм. ін-т. 1928—30 — соліст *Другої пересувної опери* (Вінниця), 1930—34 — Одес., 1934—36 — Дніпроп., 1937—45 — Білорус. (Мінськ) театрів опери та балету, 1936—37 — Великого театру (Москва). Партії: Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Онєгін («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Фігаро («Севільський цирульник» Дж. Россіні), Ескамільо («Кармен» Ж. Бізе), Кузьмич («В пущах Полісся» А. Богатирьова), Андрій («Гілка щастя» О. Туренкова) та ін. Концертна діяльність.

Літ.: Смольский А. Арсен Арсенко. В кн.: Слово о мастерах сцены. Минск, 1967 [білорус. мовою]. *І. М. Лисенко*

АРСЕ́НЬ Б. (1878—1921) — укр. муз. фольклорист. Див. *Бакалінський А. Я.*

АРТАМО́НОВ Михайло Іларіонович [23.XI (5.XII) 1898, с. Виголево, тепер Твер. області — 29, за ін. даними — 31.VII 1972, Ленінград] — рос. археолог, професор з 1935, доктор істор. наук з 1941. Закінчив 1924 Ленінгр. ун-т. 1939—43 — директор Ін-ту археології АН СРСР, 1948—51 — проректор Ленінгр. ун-ту (1949 — водночас зав. кафедрою археології). 1951—64 — директор Держ. Ермітажу. Почес. член Шотланд. т-ва антикварів (з 1942), дійсн. чл. Польс. АМ (з 1960). Праці присвячено вивченню давньорус. мист-ва, історії та культури скіфів, хозарів і слов'ян.

Тв.: Сокровища скифских курганов в собраниях Государственного Эрмитажа. Прага — Л., 1966; Киммерийцы и скифы. Л., 1974; Искусство скифов. В кн.: Триста веков искусства. М., 1976.

В. В. Шлейов.

АРТАМО́НОВ Олексій Михайлович (18.II 1918, с. Введенка, тепер Тамб. обл.) — укр. живописець, нар. художник УРСР з 1985. Навчався 1934—38 в Моск. худож. уч-щі у М. П. Кримова. Працює в галузі станкового та монумент. живопису. Осн. твори присвячено героїч. боротьбі партизанів у Великій Вітчизн. війні 1941—45. Автор картин: «Народні месники» (1967), «За Батьківщину» (1971), «Іде війна народна» (1975), «Це — наша молодість» (1981), «Інтернаціоналі-

О. М. Артамонов. Після бою. Олія. 1974. ДМУОМ. Київ.

сти» (Ян Налепка і генерал О. М. Сабуров, 1984), «На визволеній землі» (1985) та ін. Твори зберігаються в ДМУОМ, Донец. ХМ, Укр. держ. музеї історії Великої Вітчизн. війни та ін. Срібна медаль ім. М. Б. Грекова, 1987.

Літ.: Олексій Артамонов. Альбом. К., 1986.

АРТАМО́НОВ Олексій Павлович [4 (17).II 1906, м. Новочеркаськ, тепер Ростов. обл.] — рос. композитор, диригент, педагог, засл. діяч мист. РРФСР з 1957. Закінчив 1927 Ростов. муз. ін-т. З 1958 — диригент, 1960—68 худож. керівник Ростов. філармонії. Автор 5 опер (у т. ч. «Загибель ескадри» за О. Корнійчуком, 1936; «Маскарад» за М. Лермонтовим, вперше пост. 1957 у Харкові; «Її друзі» за В. Розовим, вперше пост. 1964, там же), 12 симфоній, 5 оперет, музики до драм. вистав, романсів, пісень та ін. *І. Д. Гамкало*

АРТАСЕ́ВИЧ Іван Олексійович (? — бл. 1797, Київ) — укр. іконописець 18 ст. Майстер *Лаврської іконописної майстерні.*

АРТЕ́К — дит. оздоровчий центр (до 1991 — міжнар. піонер. табір ім. В. І. Леніна). Розташ. на Пд. березі Криму, побл. Гурзуфа. Заснований 1925. Включав 10 таборів, серед них «Морський» (1960—61) і «Прибережний» (1960—64; Держ. премія СРСР, 1967) збудовано за проектом арх. А. Т. *Полянського*, В. С. Вітухіна, інж. Ю. В. Рацкевича та ін. На тер. А.— бл. 250 будинків і споруд (спальні та лікувальні корпуси, школа, концерт. зал, станція юних техніків, 3 стадіони, 4 плавальні басейни, кіностудія, б-ка та ін.).

Літ.: Полянский А. Т. Артек. М., 1966; Кондрашенко Л. И. Артек, Симферополь, 1970. *Л. М. Грачова.*

АРТЕ́МЕНКО Володимир Микитович (9.III 1936, с. Мельники, тепер Черкас. обл.) — укр. режисер документ. кіно. Закінчив 1963 актор. ф-т Харків. театр. ін-ту, 1973 — режисерський ф-т Київ. ін-ту театр. мист-ва. З 1973 — на студії «Укркінохроніка». Автор сценаріїв та режисер фільмів: «Зійшов солдат на п'єдестал» (1981), «Солдатські вдови» (1983, головний приз 17-го Вкф, Київ, 1984), «Мене вбито у Сталінграді» (1983), «Слово після страти» (1985), «Ой на горі калина» (1990)

АРТЕ́МЕНКО Григорій Михайлович (10.VII 1937, с. Новоолександрівка, тепер Кіровогр. обл.) — укр. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1979. Закінчив 1964 акторський, 1981 — режисерський ф-ти Київ. ін-ту театр. мист-ва. З 1964 — в Житомир. укр. муз.-драм. театрі ім. І. А. Кочерги. Ролі: Голохвостий («За двома зайцями» М. Старицького), Рудий («Марко в пеклі» І. Кочерги), Марко («Вампір» А. Страшимирова). Вистави: «Українські водевілі» А. Велісовського, М. Кропивницького, М. Старицького (1981), «Ділок» О. Толстого (1983), «Маленький сажотрус» Б. Бріттена (1985). *В. І. Гуменюк.*

АРТЕ́МЕНКО Іван Іванович (15.IX 1924, с. Гаврилівка, тепер Херсон. обл.— 27.IV 1989, Київ) — укр. археолог, чл.-кор. АН України з 1982. Закінчив 1948 Дніпроп. ун-т. 1973—87 — директор Ін-ту археології АН України. Праці з історії населення Сх. Європи епохи неоліту, мідного і бронзового віку.

АРТЕ́МЕНКО Костянтин Григорович (25.II 1925, с. Хомівка, тепер Радомишльського р-ну Житомир. обл.) — укр. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1964. Закінчив 1950 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс В. Б. *Вільнера*), 1964 — Вищі режисерські курси в Москві. Працював у Чернів. укр. муз.-драм. театрі ім. О. Ю. Кобилянської (1950—69; з 1965 — гол. режисер); 1969—78 — режисер Київ. театру оперети. Ролі: у театрі — Сава («Земля» за О. Кобилянською), Андрій («В добрий час» В. Розова); в кіно — Тодоріка («Земля», 1954), Гусак («Кінець Чирви-Козиря», 1959), Городський («Народжена революцією», телефільм, 1977), Луговник («Жменяки», 1987), всі — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. Вистави: Полум'яні серця» С. Снігура (1968; респ. комсомол. премія ім. М. Островського), «Червоні маки» за В. Бобляком (1967).

О. Ф. Степаненко.

АРТЕ́МЕНКО Людмила Михайлівна (24. XII 1949, м. Ірпінь Київ. обл.) — укр. естрад. співачка, засл. арт. УРСР з 1979. Закінчила 1977 Дніпроп. муз. уч-ще (відділення хорового диригування). З 1974 — солістка вокально-інструм. ансамблю «*Водограй*» (Дніпропетровськ).

АРТЕ́МЕНКО Тамара Дмитрівна (27.VI 1950, Чернівці) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1981. Закінчила 1973 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс В. О. *Неллі*). Працювала 1973—75 у Дніпроп. ім. Т. Г. Шевченка, з 1975 — у Чернів. ім. О. Ю. Кобилянської укр. муз.-драм. театрах.

Серед ролей: Варка («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Рахіра («Земля» за О. Кобилянською), Ася («Голубі олені» О. Коломійця), Агафія Тихонівна («Одруження» М. Гоголя). *Т. І. Колісник.*

АРТЕ́МІВСЬКИЙ УКРАЇ́НСЬКИЙ МУЗИ́ЧНО-ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР. Ств. на базі самодіяльного театру саносвіти у 20-х рр. В 1933—41 мав назву Донецький укр. робітничо-колгоспний пересувний театр, з 1941 — сучас. назва. 1941—44 працював у містах Кзил-Орді Каз. РСР, Джалал-Абаді Кирг. РСР, з 1944— у Макіївці, з 1946 — в Артемівську. Існував до 1963. Очолювали театр Г. В. *Воловик* (1929—32, 1954—57), В. М. Васильєв (1938—41), Ю. Л. Шнейдерман (1944—47), П. О. Аведиков-Авдієнко (1947—49), Д. Г. Пихтін (1949—52), М. В. *Молчанов* (1952—54), К. В. Цимбал (1957—58), В. П. Яшин (1958—59), М. О. Грабовський (1959—61), В. В. *Вереміенко* (1961—63). З театром пов'язана творчість Н. Х. *Тимошенко*, О. О. *Дудківської*, П. П. Дзюби. Вистави: «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Лимерівна» П. Мирного,

Артек. Житлові корпуси.

«Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого, «Дві сім'ї» М. Кропивницького, «У неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською, «Платон Кречет», «Макар Діброва» О. Корнійчука, «Свої люди — поквитаємось» О. Островського, «Васса Желєзнова» М. Горького, «Історія одного кохання» К. Симонова, «Молода гвардія» за О. Фадєєвим, «Навала» Л. Леонова, «Отелло» У. Шекспіра, «Трактириця» К. Гольдоні, «Підступність і кохання» Ф. Шіллера, «Пігмаліон» Б. Шоу та ін.

Н. М. Генцлер.

АРТЕМІ́ДА (Ἄρτεμις) — у грец. міфології дочка *Зевса* і *Лето*, сестра-близнюк *Аполлона*, первісно шанована як богиня тваринного і рослинного світу. За пізнішими віруваннями — богиня полювання, лісів і гір, місяця і породіль. В Ефесі на честь шанованої тут А. як матері-годувальниці було споруджено відомий храм («сьоме чудо світу»), який пізніше спалив Герострат. У рим. пантеоні її ототожнювали з *Діаною*, у слов'ян. міфології — з *Даною*. Атрибутами богині є лук та стріли.

Із скульптурних зображень А., що збереглися до нашого часу, найвідоміша луврська статуя, кілька її погрудь зберігається в ДЕ. Образ А. відтворено в світовому живописі. На тер. України культ А. був поширений в *античних державах Північного Причорномор'я*. В *Ользії* знайдено статуетки богині, мармурову статую (т. з. А. Ольвійська, 3—2 ст. до н. е.), в Керчі — частину мармурового фризу з рельєфним зображенням А. (5 ст. до н. е.).

Артеміда Ольвійська. Мармур. 3—2 ст. до н. е. Археологічний музей ЦНПМ АН України. Київ.

АРТЕМО́ВИЧ Нінель Юріївна (1.IV 1924, м. Лозова, тепер Харків. обл.— 10.IX 1977, Київ) — укр. диктор, засл. арт. УРСР з 1976. Закінчила 1964 Київ. ун-т. З квітня 1943 працювала на *радіостанції імені Т. Г. Шевченка*, 1944—77 — диктор Укр. респ. радіо (Київ). Брала участь як читець у літ.-худож. радіопередачах за творами вітчизн. і зарубіж. письменників.

А. Ф. Євенко.

АРТЕМО́ВСЬКИЙ Семен Степанович (1813—1873) — укр. композитор і співак. Див. *Гулак-Артемовський* С. С.

«А́РТЕС» («Artes») — мистецьке об'єднання польс., укр. та євр. художників у Львові. Існувало 1929—35. Першим головою «А.» був Р. Ю. *Сельський*. Група його учасників — М. І. *Сельська*, О. Ган, М. Влодарський — навчалася у паризькій академії сучас. мист-ва Ф. Легіса, де викладала О. О. *Екстер*. До складу об'єднання увійшли члени львівської групи «Форміст» (Л. Ліллє), ін. художники. На виставках «А.» (перша відкрилася в січні 1930) експонував свої твори Л. І. *Левицький*. 1932 «А.» колективно увійшов до щойно організованої Львів. профспілки художників. Творчість митців — членів «А.» розвивалася на засадах *конструктивізму*, з орієнтацією на моск. ЛЕФ (Лівий фронт мистецтва) і фільми С. М. Ейзенштейна (Р. Ю. Сельський, М. І. Сельська, Л. Тирович). Відчутні були також впливи *кубізму* (А. Рімер), *сюрреалізму* (Є. Яніш), *експресіонізму* (Т. Войцеховський), з серед. 30-х рр.— *соціалістичного реалізму* (М. Влодарський). 1970 у Вроцлавському музеї (Польща) відбулася виставка творів учасників «А.».

Д. О. Горбачов.

АРТИ́НОВ Михайло Григорович (21.III 1853 — 16.IV 1913, Київ) — укр. архітектор. Закінчив 1879 Петерб. буд. уч-ще. Брат арх. Г. Г. Артинова. Працював у Харкові і Києві. Представник *російського стилю* в арх-рі. Споруди в Києві: Лук'янівський нар. дім (1899—1903, тепер Будинок культури працівників ТТУ, вул. Дегтярівська № 5), прибутковий буд. Сніжка і Хлєбникової (1901, тепер житловий будинок, втрачено завершення, вул. Пушкінська № 45), дитяча лікарня (1897—98, тепер мед. лабораторія, вул. Воровського № 20), амбулаторія лікарні для робітників (1899—1901, тепер дитяча лікарня, вул. Косіора № 28), особняк на розі вулиць Інститутської і Садової (1896, не зберігся) та ін.

В. Є. Ясієвич, М. Б. Кальницький

М. Г. Артинов. Прибутковий будинок у Києві (тепер житловий будинок на розі вул. Пушкінської і площі Л. Толстого). 1901. Фото поч. 20 ст.

«АРТИ́СТ» — рос. журнал з питань театру, музики, образотвор. мист-ва. Виходив у Москві 1889—95. В 1892—93 журнал мав додаток «Дневник артиста» (друкувався влітку). Видавець-редактор «А.» — Ф. А. Куманін, з 1894 — Н. В. Новиков. Відповідальні редактори — О. Р. Гіппіус, з 1891 — І. І. Петров, з 1892 — Є. Є. Корш. З 1894 «А.» виходив із підзаголовком «Журнал изящных искусств и литературы». Друкувалися наук. та критичні статті, рецензії, огляди мистецького життя, худож. твори, мемуари. В журналі висвітлювалися гастролі укр. труп М. П. Старицького, М. К. Садовського, Г. Й. Деркача у Москві, аналізувалися нові твори укр. драматургів, творчість М. К. Заньковецької, М. К. Садовського та ін. корифеїв укр. сцени. В розділі «Хроніка» постійна рубрика «Українські трупи» інформувала про виступи укр. драм. колективів на всій тер. Росії. Розділ «Сучасний огляд» регулярно вміщував кореспонденції з міст України (Харкова, Києва і Одеси) про театр. і муз. життя, репертуар і творчий склад труп провінційних театрів.

О. В. Попов.

«АРТИСТИ́ЧЕСКИЙ ВЕ́СТНИК» — довідковий мистецький листок. Виходив у Харкові 1910. Друкував адреси цирків, театрів-вар'єте у Росії, оголошення про їхній репертуар, відомості про акторів, сатирич., гумористич. твори на театр. теми, критич. статті.

Н. М. Сидоренко.

«АРТИСТИ́ЧЕСКИЙ ДРУГ» — довідковий артистичний листок. Виходив у Харкові 1909—10. Видавець — А. А. Богданович. Спочатку мав назву «Артистический мир». У листопаді 1909 — лютому 1910 вийшло 4 номери. Друкувалися оголошення театр., естрад. і цирк. артистів, які шукали *ангажементу*.

О. В. Попов.

«АРТИСТИ́ЧНА ВІТА́ЛЬНЯ» — театр-студія. Засн. у Києві в квітні 1988. Худож. керівник Ф. І. Яблоновський. В репертуарі: «Невільник честі» за мотивами творів М. Лермонтова, «Флорентійські ночі» за М. Цвєтаєвою, «Собаче серце» за М. Булгаковим, «Людський голос» Ж. Кокто та ін. В трупі — актори киів. театрів, які працюють на договірних умовах.

І. В. Романченко.

«АРТИСТИ́ЧНИЙ ВІ́СНИК» — щомісячний журнал з питань музики, театру, образотвор. і декор.-ужиткового мист-ва, арх-ри. Видавався *Союзом співацьких і музичних товариств* у Львові 1905 (вийшло 10 номерів, три з них спарені). Редактори — С. П. *Людкевич*, І. І. *Труш*. Друкувалися матеріали з історії укр. давньої та нової музики, актуального муз. життя Львова, про діяльність хорових т-в, *Руського народного театру* в Галичині, статті про визначних композиторів (Д. С. Бортнянського, Г. Берліоза, М. В. Лисенка), художників (Ф. С. Красицького, І. І. Труша, М. Д. Сосенка, А. І. Монастирського, А. Менцеля та ін.), огляди виставок (укр. художників, картин з гуцул. життя польс. художника К. Сіхульського та ін.), нових муз. видань, повідомлення про нові театр. вистави, концерти, мистецькі конкурси і відгуки про них, хроніка. Тут вперше опубліковано статті І. Я. Франка «Наша театральна мізерія» і «Думки профана на музичні теми», музикознавчі розвідки Ф. М. *Колесси* (про нац. начало в музиці та ін.), С. П. Людкевича, ряд статей І. І. Труша про театр. проблеми, худож. фотографію, япон. живопис, розвиток музейної справи, книжкову графіку, матеріал Г. М. *Хоткевича* про нац. архіт. стиль та ін. У деяких номерах вміщено нотні додатки — обробки нар. пісень і оригін. твори укр. композиторів (С. П. Людкевича, О. Й. Нижан-

ківського). Журнал було ілюстровано репродукціями з нових живописних і різьбярських творів укр. митців (І. І. Труша, Ф. С. Красицького, М. Д. Сосенка, І. С. Макушенка, В. Л. Масляникова, Шкрібляків, М. С. Мегеденюка, І. М. Буряка). Окремі публікації позначені модерністськими тенденціями.

Р. Ф. Кирчів.

АРУТЮНЯ́НЦ Анатолій Саркісович (21.I 1921, Омськ) — укр. графік, засл. художник УРСР з 1980. Навчався 1940—46 в Алма-Атин. худож. уч-щі у А. М. *Черкаського*. Художник-карикатурист журн. *«Перець»*. Твори: іл. та оформлення до книжок «Ходить Перець по городу» О. Олійника (1952), «Долар на престолі» О. Носенка (1967) та ін., збірники власних творів.

Тв.: Карикатури. Шаржі. К., 1967; Дружні шаржі. К., 1971; Карикатури та дружні шаржі. К., 1989.

АРХА́ЇКА (від грец. ἀρχαϊκός — старовинний, стародавній) — ранній етап в істор. розвитку будь-якого явища. Термін «А.» звичайно вживається для визначення давньогрец. образотвор. мист-ва (7—6 ст. до н. е.). За часів А. склалися осн. форми арх-ри, монумент. скульптури й вазопису. У ширшому значенні А.— мист-во давніх істор. епох. На тер. України пам'ятки А. відомі з розкопок *античних держав Північного Причорномор'я* (Березані, *Ольвії, Тіри, Пантікапея* та ін.), а також скіф. курганів (див. *Скіфське мистецтво*). У мистецтвознавстві цей термін вживають також щодо творів, де виявлено давні форми (переважно античні). На Україні звернення до форм А. найбільше виявилося у період пізнього *класицизму* — в арх-рі інтер'єрів, у малих архіт. формах палацово-паркової арх-ри, а також у мемор. спорудах (надгробки на *Личаківському кладовищі* у Львові та ін.).

О. В. Замостьян.

Архаїка. Рельєф із зображенням Діоніса, Сілена, сатира та менади з Херсонеса. Мармур. 2 ст. н. е. Херсонеський історико-археологічний заповідник. Севастополь.

АРХА́НГЕЛІВ МИХАЇ́ЛА І ГАВРИЇ́ЛА ЦЕ́РКВА — пам'ятка вірм. арх-ри 1408. Споруджено у Феодосії (Крим) за зразком вірм. храму 12 ст. в с. Птгні побл. Єревана. *Базиліка* з однією *банею* та оздобленою різьбленням дзвіницею із шатровим завершенням. 1967—70 проведено реставрацію пам'ятки.

АРХА́НГЕЛЬСЬКИЙ Святослав Миколайович [3 (16).V 1904 — 8.V 1963, Севастополь] — рос. і укр. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1954. Закінчив 1926 Сарат. театр. уч-ще. Працював у театрах Саратова, Іванова, Астрахані, Алма-Ати, Ярославля; Севастоп. ім. А. В. Луначарського (1940—41, 1945—57) та Чорномор. Червонопрапорного флоту (1957—63) рос. драм. театрах. Ролі: Хлєстаков («Ревізор» М. Гоголя), Серебряков («Дядя Ваня» А. Чехова), Боровський («За тих, хто в морі» Б. Лавреньова), Яго («Отелло» У. Шекспіра), Теодоро («Собака на сіні» Лопе де Веги). Вистави: «Без вини винні» О. Островського, «Будиночок на околиці» О. Арбузова, «Слуга двом панам» К. Гольдоні.

К. О. Силіна.

Архаїка. Портрет юнака з херсонеського некрополя. Вапняк, енкаустика, 4 ст. до н. е. Херсонеський історико-археологічний заповідник. Севастополь.

Архаїка. Золота сережка з м. Феодосії. 4 ст. до н. е. ДЕ. Петербург.

АРХЕОГРАФІ́ЧНА КОМІ́СІЯ — наук. установа, створена 1834 у Петербурзі спочатку як тимчасова для видання актів, зібраних археографіч. експедиціями. З 1837 — постійна установа для збирання, опису й видання документів та істор. пам'яток. А. к. опублікувала збірки документів з історії Росії, Білорусії, Литви, Кавказу, України («Акты Западной России», «Акты Южной и Западной России», «Полное собрание русских летописей», «Акты исторические», «Дополнения к актам историческим» та ін.). З 1872 випускала «Русскую историческую библиотеку» (вийшло 39 томів). Було видано багато документів з історії Росії та України періоду феодалізму. В роботі комісії брали участь П. М. Строєв, М. І. Костомаров, С. В. Соловйов, М. В. Качалова, М. І. Семевський. 1922 А. к. було передано Академії наук і 1926 об'єднано з Постійною істор. комісією АН СРСР в одну Постійну істор.-археографічну комісію при АН СРСР. 1931 її реорганізовано в Істор.-археографічний інститут, який 1936 влився в новоутворений Ін-т історії АН СРСР.

АРХЕОГРАФІ́ЧНА КОМІ́СІЯ АН України — наук. установа, створена 1919 в Києві для публікації документ. матеріалів з історії України. 1921 до А. к. влилася *Тимчасова комісія для розгляду давніх актів*. Перевидала «Сказанія о войні» Самійла Величка (т. 1, 1926), «Опис Новгород-Сіверського намісництва» (1931), «Матеріали до історії картографії України» В. Кордта (т. 1, 1931; з репродукціями давніх карт), «Цехову книгу бондарів, стельмахів...» (1932), «Переписні книги 1666 року» (1933), «Український археографічний збірник» (т. 1—3, 1926—30, з розвідкою про ставлення О. М. *Лазаревського* до культур. цінностей Чернігівщини), «Український архів» (т. 1—2, 4, 1929—31). Видання містили, зокрема, матеріали з арх-ри та декор.-ужиткового мист-ва. Серед членів А. к.— Г. П. Житецький, К. О. Лазаревська, К. В. Харлампович, А. С. Криловський, В. О. Романовський, В. І. Щербина, М. М. Ткаченко та ін. 1936 А. к. реорганізовано у відділ археографії Ін-ту історії АН УРСР. У 1969 була створена нова А. к., однак в той час розгорнути її роботу не вдалося. Реальне відновлення А. к. відбулося 1987. Затверджено комплексний перспективний план видань А. к. на період до 2000 р., який нараховує понад 200 позицій, згрупованих в 17 серій, створено комісію по вивченню спадщини М. С. *Грушевського*, а також регіональні відділення А. к. у Дніпропетровську і Львові. На базі А. к. 1992 створено Ін-т укр. археографії АН України

Літ.: Сохань П. Знати правду історії. «Україна», 1991, № 17.

С. І. Білокінь.

АРХЕОГРА́ФІЯ (від грец. ἀρχαῖος — стародавній і γράφω — пишу) — спеціальна (допоміжна) історична дисципліна, що вивчає теорію і практику видання писемних істор. джерел, розробляє принципи й методи їхньої публікації. Зародження А. на Україні пов'язане з початком використання літописних документів, складання скопійованих актових книг. У 16 — на поч. 17 ст. перші спроби публікації істор. джерел були зумовлені політ. та ідеологіч. боротьбою проти польс. і лит. магнатів, католицизму та уніатства. Публікації з наук. метою з'явилися у 18 ст. в працях Г. Конисього, В. Г. Рубана, Ф. В. Туманського. Наук.-критич. характеру видання писемних джерел набули в 19 ст. завдяки діяльності установ, т-в, редакцій періодич. видань. Вагомий внесок у справу видання писемних джерел з історії укр. культури зробили *Одеське товариство історії і старожитностей* (1839—1921), *Тимчасова комісія для розгляду давніх актів* у Києві (1843—1921), Подільське єпархіальне історико-археол. т-во (1865—1921), *Наукове товариство імені Шевченка* у Львові (1873—1939), Історико-філол. т-во при Харків. ун-ті (1877—1919), Історико-філол. т-во при Новоросійському ун-ті в Одесі (1889—1917), Історико-філол. т-во при Ніжинському історико-філол. ін-ті (1894—1917), Таврійська (1887—1917), Черніг. (1896—1917), Катеринослав. (1903—17), Полтав. (1903—17) архівні комісії. Помітне значення для розвитку на Україні А. мала діяльність Т-ва історії та старожитностей російських при Моск. ун-ті (1804), *Археографічної комісії* в Петербурзі (1834). Найзначнішими публікаціями які містили чимало документів з історії арх-ри і містобудування розвитку нар. промислів та декор.-ужиткового мист-ва України, є «Архив Юго-Западной России» (35 т., ч. 1—8; К., 1859—1914), «Жерела до історії України-Русі» (11 т.; 1895—1924) «Памятники, изданные Временной комиссиею для разбора древних актов» (т. 1—4; 1845—59), «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею» (т. 1—15; 1863—92), «Мемуары от-

носящиеся к истории Южной Руси» (вип. 1—2; 1890—96), «Генеральное следствие о маетностях Гадячского полка (1729—1730)» (1893), «Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка (1729—1730)» (1901), «Генеральное следствие о маетностях Прилуцкого полка (1729—1731)» (1896), «Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка (1729—1730)» (1908), праці Д. І. Багалія «Материалы для истории колонизации и быта степной Украины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ. в 16—18 столетии)» (1886) і О. М. Лазаревського «Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления» (т. 1—3, 1888—1902) та ін. Багато аналогічних документів вміщено в журналах «*Киевская старина*», «Записки Наукового товариства імені Шевченка» та ін.

Після Жовтня 1917 з'явилися нові наук. установи в галузі А., зокрема, в складі АН УРСР 1919 почала діяти *Археографічна комісія* АН України. Значну роль для розвитку А. відіграла централізація архівної справи (див. *Архів-музей літератури і мистецтва України*). За роки Рад. влади у Києві видано багато фундаментальних публікацій, у т. ч. «Документи до історії Києва 1494—1835 рр.» (1926), «Книга Глухівського калачного цеху» (1926), «Українські грамоти 14—15 ст.» (1928), «Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку» (1929), «Генеральне слідство про маєтності Лубенського полку» (1931), «Опис Новгород-Сіверського намісництва» (1931), «Цехова книга бондарів, стельмахів, колодничих, столярів м. Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 р.» (1932), «Переписні книги 1666» (1933), «Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах» (1950), «Шевченко Т. Г. Документи і матеріали. 1814—1963» (1963), «Т. Г. Шевченко. Документи та матеріали до біографії (1814—1861)» (1975), «Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917—1959» (в 2-х т.; 1959—61), «Культурне будівництво в Українській РСР» (зб. документів і матеріалів; т. 1 — 1917—1927; вид. 1979, і т. 2 — 1928 — червень 1941; вид. 1986) та ін. Добірки матеріалів, зокрема з питань арх-ри і мистецтва, публікують журнали «*Архіви України*», «*Народна творчість та етнографія*», «*Пам'ятки України*», місячник «Старожитності».

І. Л. Бутич.

АРХЕОЛО́ГІЇ ІНСТИТУ́Т АН України — науково-дослідна установа, що здійснює і координує наук. та експедиційні дослідження в галузі *археології* і старод. історії на тер. України. Утв. 1919 в Києві як Комісія АН УРСР по складанню археол. карти України. Мав назви: Археол. комісія (1921—23), Археол. к-т (1923—24), Всеукр. археол. к-т (1924—34), Інститут матеріальної культури АН УРСР (1934—38); з 1938 — Ін-т археології УРСР, з 1991 — сучас. назва. В ін-ті працюють відділи: первісної, скіфо-античної, слов'ян., давньорус. і середньовічної археології, теорії і методики археології, охорони археол. досліджень і джерелознавства, археології Криму (Сімферополь), археології Пн.-Зх. Причорномор'я (Одеса), археології Нижнього Побужжя (заповідник Ольвія, Микол. обл.). Видання А. і. (крім монографій): «Археологія» (т. 1—24, 1947—70), «Археологічні пам'ятки УРСР» (т. 1—13, 1949—63), «Краткие сообщения Института археологии» (т. 1—12, 1952—62), «Нариси стародавньої історії Української РСР» (1959), «Археологические исследования на Украине» (в. 1—4, 1967—72, в. 4 видано укр. мовою), зб. «*Археологія*» (з 1971), «Археологія Української РСР» (т. 1—3, 1971—75), «Археология Украинской ССР» (т. 1—3, 1985—86). Видання містять значний матеріал з історії та археології, арх-ри і мист-ва України, зокрема Києва. В А. і. зберігаються польова документація археол. розкопок, великі колекції творів мист-ва, зокрема античного. При ін-ті створено археол. музей, з 1969 — у складі ЦНПМ АН України та Ін-ту зоології АН України.

АРХЕОЛОГІ́ЧНА КОМІ́СІЯ ВСЕУКРАЇ́НСЬКОЇ АКАДЕ́МІЇ НАУ́К — див. *Всеукраїнський археологічний комітет*.

АРХЕОЛОГІ́ЧНЕ ТОВАРИ́СТВО в Києві, Церковно-археологічне товариство. Ств. 1872 при *Київській духовній академії*. Члени т-ва збирали і вивчали матеріали про пам'ятки старовини. А. т. видавало «Чтения в Церковно-археологическом обществе» (14 вип., 1883—1916), а також щорічні звіти. А. т. налічувало 200 членів. 1880—1905 заслухало 224 доповіді вчених — М. І. Петрова (90 доповідей), О. О. Дмитріївського, П. О. Лашкарьова, В. З. Завітневич, О. І. Булгакова та ін. При А. т. 1872 М. І. Петров заснував музей, у якому на 1910 налічувалося бл. 33 тис. експонатів: бл. 1300 рукописних книг, пам'ятки живопису, графіки, скульптури, стародруки, акти, грамоти, рідкісні рукописи; серед них — доісторичні та істор. старожитності, в т. ч. й язичницькі. А. т. видавало щорічні звіти. Праці членів т-ва публікувалися в «Трудах Киевской духовной академии». З 1901 наз. Церковно-істор. і археол. т-вом. Припинило свою діяльність 1919. Стародруки, рукописи, грамоти було передано Всенар. б-ці України (тепер ЦНБ АН України), речові експонати — Музею письменства і книги.

Літ.: Петров Н. И. Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. К., 1897.

І. Л. Бутич, С. І. Білокінь.

АРХЕОЛОГІ́ЧНІ З'ЇЗДИ. Проводилися з ініціативи Моск. археол. т-ва. Протягом 1869—1911 відбулося 15 з'їздів, з них 6 — на Україні: 3-й і 11-й — у Києві (1874, 1899), 6-й — в Одесі (1884), 12-й — у Харкові (1902), 13-й — у Катеринославі (1905), 14-й — у Чернігові (1908). А. з. сприяли активізації досліджень старовини в місцевостях, де мав відбутися черговий з'їзд, формуванню *мистецтвознавства* як науки. А. з. стимулювали виникнення археол. т-в і музеїв, зокрема у Києві було створено *Історичне товариство Нестора-літописця*, археол. музеї при *Київській духовній академії* та Київ. ун-ті. А. з. організовували екскурсії (починаючи з 3-го), виставки, які запроваджували в наук. обіг численні пам'ятки мист-ва. Експонати виставки 11-го з'їзду лягли в основу Київ. міськ. музею старожитностей і мист-в (тепер — *Історичний музей України* та *Українського образотворчого мистецтва музей*). У доповідях і рефератах на з'їздах (напр., на 3-му з'їзді заслухано бл. 110 рефератів, на 6-му — до 117) обговорювалися питання археології, історії, істор. географії, історії мист-ва, етнографії, нумізматики тощо. Матеріали друкувались у «Трудах» відповідних з'їздів. Серед них: статті П. Г. Лебединцева, П. О. Лашкарьова, П. В. Павлова, Г. Г. *Павлуцького* про арх-ру часів *Київської Русі*, М. М. Левченка — про руйнування пам'яток старовини («Труды» 3-го археол. з'їзду в Києві, т. 1, 1878; «Труды» 14-го археол. з'їзду, т. 2, 1911), В. Г. Антонова — про *Кирилівську церкву* в Києві та Ф. К. *Вовка* — про особливості укр. нар. орнаментики (там же, т. 2); П. О. Лашкарьова — відносно церков Чернігова й Новгорода-Сіверського («Труды» 11-го археол. з'їзду, т. 2, 1902); М. М. Бережкова — щодо арх-ри Чернігова («Труды» 14-го археол. з'їзду, т. 2, 1911); Д. П. Міллера — про арх-ру Новгорода-Сіверського (там же, т. 2); з приводу збірки портретів 17 ст. («Труды» 14-го археол. з'їзду, т. 3, 1911); Я. І. Смирнова — про малюнки краєвидів Києва 1651 А. *Вестерфельда* («Труды» 13-го археол. з'їзду в Катеринославі, т. 2, 1908).

Серед учасників А. з. були відомі вчені та діячі культури В. Б. Антонович, Д. І. Багалій, М. Ф. Біляшівський, М. П. Драгоманов, П. І. Житецький, М. І. Костомаров, М. В. Лисенко, В. Г. Ляскоронський, В. М. Перетц, М. І. Петров, М. П. Старицький, В. В. Хвойка, П. П. Чубинський, Д. І. Яворницький та ін.; зарубіж. вчені Л. Леже (видав у Парижі «Доповідь про археологічний конгрес у Києві», 1877) та А. Рамбо (Франція), С. Новакович (Сербія), В. Ягич (Хорватія). Перед учасниками 3-го з'їзду виступив кобзар О. М. *Вересай*.

С. І. Білокінь.

АРХЕОЛОГІ́ЧНІ ТОВАРИ́СТВА — громадські орг-ції для дослідження, популяризації та охорони старожитностей, переважно археол. пам'яток. На Україні діяли *Одеське товариство історії та старожитностей* (засн. 1839), Церковно-археол. т-во при Київ. духовній академії (засн. 1872; див. *Археологічне товариство* в Києві) та *Історичне товариство Нестора-літописця* (1873). В 1923—29 існувало Таврійське т-во історії, археології та етнографії в Сімферополі. Після Жовтня 1917 центрами вивчення та охорони археол. пам'яток стали держ. установи: н.-д. ін-ти, музеї, вузи, а також *Українське товариство охорони пам'яток історії та культури* (засн. 1966). В 1959 створено *Одеське археологічне товариство*.

АРХЕОЛОГІ́ЧНО-БІБЛІОГРАФІ́ЧНА ВИ́СТАВКА СТАВРОПІГІ́ЙСЬКОГО ІНСТИТУ́ТУ у Львові — перша окрема велика виставка пам'яток давньоукр. культури. Відбулася в приміщенні Ставропігійського інституту у Львові 10.X 1888 — 28.II 1889. Безпосередніми її організаторами були І. *Шараневич* та А. Петрушевич. У каталозі виставки зазначено 887 експонатів зі збірок *Львівського Успенського (Ставропігійського) братства* при Успенській церкві, навч. закладів, численних церков і монастирів Галичини. Виставка складалася з двох розділів — бібліогр. і археол.-мистецького. В експозиції були представлені рукописи 12—18 ст., листи істор. осіб, документи, привілеї і грамоти, ілюстровані укр. стародруки; ікони 14—18 ст., портрети, давні орнаментальне й фігуративно-сюжетне шитво та гаптування, вироби золотарів, конвісарів, людвісарів та різьбярів на дереві, археол. знахідки з околиць давнього Галича. Експонати виставки стали основою для утворення Музею Ставропігійського інституту.

Літ.: Шараневич И. Каталог археологическо-библиографической выставки Ставропигийского института во Львове. Львов, 1888; Шараневич И. Отчет из археологическо-библиографической выставки. Львов, 1889. *О. Ф. Сидор.*

АРХЕОЛО́ГІЯ (від грец. ἀρχαῖος — стародавній і λόγος — вчення) — наука, яка на основі речових джерел вивчає історію розвитку суспільства в усій його цілісності й конкретності. Охоплює період від *кам'яного віку* до пізнього середньовіччя (15 ст. н. е.). Досліджує окремі давні предмети (знаряддя праці, посуд, зброю, прикраси) і цілі комплекси (поселення, скарби, могильники), відкриті внаслідок археолог. розкопок, на підставі чого відновлює соціально-економічну історію епох, які мало або зовсім не висвітлені писемними джерелами. А. оформилась як наука на поч. 20 ст. (до цього А., яка вивчала античність, мала мистецтвознавче спрямування).

Невід'ємна частина археол. досліджень — вивчення і описування мистецьких пам'яток кам'яного віку, міді-бронзи епохи, *залізного віку* та ін. давніх епох. Археол. знахідки — осн. джерело для аналізу пам'яток *первісного мистецтва, античного мистецтва, скіфського мистецтва, сарматського мистецтва, давньослов'янського мистецтва, середньовічного мистецтва* та ін. А. тісно пов'язана з *етнографією, мистецтвознавством*, епіграфікою, нумізматикою, *сфрагістикою, геральдикою* та ін. науками.

Термін «А.» використовували на означення давньої історії (давньогрец. філософ Платон, 5—4 ст. до н. е.), історії пам'яток класичного мист-ва («Опис Еллади» давньогрец. письменника Павсанія, 2 ст. н. е.). А. в сучас. розумінні виникла в епоху *Відродження* (15—16 ст.) у зв'язку з вивченням пам'яток антич. мистецтва, колекціонуванням, дослідженням стародавніх написів та розшукуванням скарбів.

Періодизацію давньої історії (за зміною стадій у виробн. знарядь праці) на кам'яний, мідний (бронзовий) і залізний віки запропонував рим. філософ і поет Лукрецій («Про природу речей»; 1 ст. н. е.), визначив датський археолог К. Томсен («Путівник по північних старожитностях», 1836). Дослідження у 19 ст. пам'яток *палеоліту* (3 млн. до н. е.— 10-е тис. до н. е.; живопис і скульптура в печерах Іспанії та Франції та ін.), *неоліту* (6—3-є тис. до н. е.), *енеоліту* (4—3-є тис. до н. е.) дали змогу зх.-європ. археологам встановити осн. етапи розвитку первісної культури, класифікувати численні речові знахідки різних епох, розробити хронологію бронзового і залізного віків (англ. археолог Дж. Леббок та французькі — Г. Мортільє, А. Брейль). Типологічний метод дослідження пам'яток запропонували швец. археолог О. Монтеліус та ін.

Одними з перших вітчизн. археол. досліджень були розкопки *Десятинної церкви* в Києві з ініціативи Петра Могили в 30-х рр. 17 ст. Становлення і розвиток А. на Україні (у 19 ст. здебільшого вживали термін «старожитності») тісно пов'язані з розвитком рос. А.: збирання археол. колекцій (твори мист-ва для кунсткамери; «сибірська колекція Петра I»), зародження наук. методів вивчення пам'яток давнини (поч. 18 ст.). 1739 В. М. Татищев видав одну з перших у світі інструкцій для археол. розкопок. Поширенню археол. знань значною мірою сприяв президент петерб. АМ рос. археолог О. М. Оленін, дослідник літописів, давньорус. мініатюр і фресок, укр. етнографії. В кін. 18 — на поч. 19 ст. почалися дослідження давньогрец. міст і курганів Криму, давньослов'ян. і давньорус. пам'яток історії та мист-ва. На тер. України провадились розкопки Десятинної церкви в Києві (1824), курганів *Куль-Оба* (1830, К. А. Лохвицький) і *Чортомлик* (1862, І. Є. Забєлін). Було виявлено і почали досліджувати палеолітичні стоянки: Гінцівську на Полтавщині (1871), Вовчий Грот у Криму (1880), Кирилівську в Києві (1893—1903), Мізинську на Чернігівщині (1908—16), кургани епохи енеоліту та бронзового віку. З розвитком археол. досліджень пов'язана організація музеїв на Пд. України — у Миколаєві (1806), Феодосії (1811), Одесі (1825), Керчі (1826), створення археол. т-в, зокрема *Одеського товариства історії та старожитностей* (1839). Істотне значення для розвитку А. мало створення археол. комісії при м-ві Двору (Петербург, 1859) та Моск. археол. т-ва (1864), що видавали дозвіл на проведення розкопок (т. з. відкритий лист, з 1889), Церковно-археол. т-ва при Київ. духовній академії (з 1872; див. *Археологічне товариство* в Києві), *Історичного товариства Нестора-літописця* (з 1873) у Києві. Моск. археол. т-во проводило *археологічні з'їзди* (усього відбулося 15, з них 6 — на Україні). Результати досліджень опубліковано в «*Археологической летописи Южной России*», «Записках Одесского общества истории и древностей», «Известиях Таврической учёной архивной комиссии», «*Трудах*» археол. з'їздів, монографіях («Опис Києва», «Старожитності України») та ін. виданнях. Великі колекції пам'яток мист-ва (зокрема укр.) зібрали окремі колекціонери (Б. І. *Ханенко*), Музей Київ. ун-ту, Київ. музей старожитностей і мист-в (тепер ці колекції зберігаються в НМІ України, Київ. музеї зх. та сх. мист-ва). Важливі дослідження на Україні проводили М. Ф. Берлинський, Ф. К. Вовк, Д. І. Яворницький, К. К. Костюшко-Валюжинич, Б. В. Фармаковський, І. Є. Забєлін, В. О. Городцов, В. В. Хвойка, Д. Я. Самоквасов, М. О. Макаренко, М. І. Веселовський, М. Ф. Біляшівський та ін.

1919 створено Рос. академію матеріальної культури (тепер Ін-т археології АН Росії). В тому ж році при АН УРСР було

Археологія. Килик чорнофігурний з Ольвії. Миколаївська обл. Глина. 6 ст. до н. е. Археологічний музей ЦНПМ АН України. Київ.

Археологія. Скіфський ідол з с. Нововасилівки Миколаївської обл. Вапняк. 4 ст. до н. е. Археологічний музей. ЦНПМ АН України. Київ.

створено комісію для складання археол. карти України, 1921 її перетворено на Археол. комісію, 1924 — на Всеукр. археол. к-т, 1934 — Ін-т історії матеріальної культури, з 1938 — Ін-т археології АН УРСР, з 1991 — *Археології інститут* АН України (має відділи у Сімферополі та Одесі).

Археол. пам'ятки палеолітичної та ранньонеолітичної епох вивчав Кабінет антропології та етнології АН УРСР (з 1921). Дослідження на тер. України здійснюють також Ін-т сусп. наук АН України (Львів), археол. та краєзнавчі музеї, ун-ти і пед. ін-ти. Укр. археологи провадять розкопки у співдружності з археологами ін. наук. центрів. Дослідження у зонах новобудов здійснюються згідно статей Закону УРСР про охорону і використання пам'яток історії та культури (1978). Вивченню та популяризації археол. пам'яток сприяє засн. 1966 *Українське товариство охорони пам'яток історії та культури*. Важливе значення для А. мають археол. карти: «Археологічна карта Причорномор'я Української РСР» (1951), «Карта палеоліту УРСР» (1954), «Давньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР» (1957), «Пам'ятки черняхівської культури на території УРСР» (1960) та ін.

За рад. часу на тер. України досліджено значну кількість пам'яток з найдавніших часів до середньовіччя. Серед зразків первісного мистецтва — гравірований бивень (*Кирилівська стоянка*; досліджував В. В. Хвойка, 1899—1903) та гравірована лопатка мамонта (Молодове-1; досліджував О. Черниш, 1976). Розкопки пізньопалеолітич. поселень *(Мізинської стоянки* та *Межиріцької стоянки)* дали цінний матеріал для вивчення культури — кістяні обручки, браслети, гравіровані найдавнішими з відомих декор. візерунків — *меандром*; жіночі фігурки; кістяні муз. ударні інструменти для різних обрядових дій; найдавніші з відомих жител з кісток мамонта (досліджували Ф. К. Вовк, М. Я. Рудинський, І. Г. Шовкопляс, І. Г. Підоплічко, С. М. Бібиков та ін.). Кістяні статуетки і флейти знайдено на стоянках *Молодове*. Період *мезоліту* майже не залишив пам'яток мист-ва, проте неоліт репрезентовано всіма його видами: *буго-дністровська культура* (відкрита в 50-і рр., досліджували А. В. Добровольський, Є. Ю. Кричевський, М. Л. Макаревич, В. М. Даниленко), *лінійно-стрічкової кераміки культура* (досліджували І. Свєшников, Ю. Захарук, К. Черниш), *сурсько-дніпровська культура* (досліджував В. Даниленко). Для неоліту Закарпаття характерна антропоморфна пластика: глиняні жіночі статуетки, розписаний посуд. Для мисливсько-рибальських господарств специфічною була орнаментація посуду (досліджували Д. Я. Телегін, В. Непріна); набори прикрас відомі з розкопок Маріупольського, Нікольського, Васильєвського та ін. могильників.

В епоху енеоліту виникло ремісниче виробництво, в т. ч. *гончарство*, кольорова металургія, що значною мірою збагатило творчі можливості людини. Між Дніпром і Дністром у ці часи відома високорозвинута *трипільська культура*, яку в різний час вивчали Г. Оссовський, К. Гадачек, О. Кандиба, В. В. Хвойка, Т. С. Пассек. У 50—70-х рр. виявлено унікальну арх-ру цієї культури: гігантські *Майданецьке поселення* та поселення Добривода (Рівнен. обл.) і Тальянки (Черкас. обл.), що налічували понад 1500 жител; поселення *Володимирівка*, де будинки розташовувалися концентричними колами. Деякі поселення було укріплено ровами та валами. Досягнення трипільської архри — двоповерхові будинки. Виняткове явище — поліхромний і монохромний розпис трипільської кераміки, що відтворює образи людей, тварин, рослини, космічні символи

На узбережжі Дунаю і Пруту існувала *гумельницька культура*, від якої збереглися модельки двоповерхових споруд, фігурки богинь. На поселенні побл. с. Дерііївки (Кіровогр. обл.) середньостогівської культури виявлено глиняні жіночі фігурки, фігурки тварин, орнаментована штампом кераміка (досліджував Д. Я. Телегін).

У степовому Причорномор'ї та Подніпров'ї вивчено пам'ятки *Михайлівського поселення* (досліджували О. Ф. Лагодовська, О. Г. Шапошникова, М. Л. Макаревич); кургани, часто з *кромлехами, крепідами*, мегалітичні гробниці, іноді з розписом, святилища (майданчики-вівтарі побл. с. Каланчака, смт Тимофіївки Херсон. обл.), найдавніші антропоморфні стели, статуетки (Довга могила).

Значні археол. дослідження проведено в Криму і Пн. Причорномор'ї, які населяли племена *кемі-обинської культури* (досліджував А. О. Щепинський, вивчалася в 60—70-х рр.). Ця культура винятково багата пам'ятками монумент. мист-ва. Досліджено кромлехи, крепіди, *менгіри* та антропоморфні стели із зображеннями тварин, людини, орнамент. мотивами. Скульптура (Керсоносівська та Наталіївська статуї) свідчить про вплив цивілізації Сходу на відтворення образу людини (богів-пастухів типу шумерського Думузі або вождя-жерця, заступника бога на землі). Значну цінність становлять кримські стели, виготовлені з діориту (Верхоріченська, Бахчисарайська, Чобручинська, Казанківська, Бахчи-Еллінська статуї). Поліхромний розпис з мотивами геометрич. орнаменту виявлено на гробницях. На Пд. України В. О. Городцов виділив *ямну культуру*, яку вивчали в 60—80-х рр. О. І. Тереножкін, О. Г. Шапошникова, Д. Я. Телегін, В. В. Отрощенко та ін. На її стильові риси помітний вплив мала кемі-обинська культура (мегалітичні споруди з Вербівського кургану, стели та кам'яні статуетки із *Златопільського кургану*). У племен ямної культури існували найдавніші на Україні кам. споруди, в т. ч. оборонні (Михайлівське поселення, Скеля-Каменоломня та ін.), найдавніший у світі колісний транспорт. М. І. Веселовський 1890—91 дослідив більшу частину *наскельних зображень* Кам'яної Могили — пам'ятки первісного мист-ва світового значення. Наук. дослідження *Кам'яної Могили* проводили також О. Бадер (1936), М. Я. Рудинський (1951—57), В. М. Гладилін, Б. Михайлов (60-і рр.), В. Даниленко (1969—73). Знайдені в ній наскельні зображення мають кілька стилістико-хронологіч. груп (зооморфні з вибіркою каменю по всій площі фігур, лінійно-графічні, геометричні та ін.), проте хронологію пам'ятки до кінця не з'ясовано. Групи зображень дістали назви: «грот бика», «стопи», «супряга биків» тощо.

Епоха бронзи на Україні представлена понад 20 археол. культурами. Тогочасний процес соціальної диференціації і призвів до змін форм ідеології та мист-ва — посилилася роль обрядів календарного циклу, в них зростало значення сонячних культів. Найдавнішу з цієї епохи — середньодніпровську культуру виділив В. О. Городцов 1914. Її представлено пам'ятками з київ. скарбу — бронзові (мідні) діадеми, підвіски, кільця тощо. Частина археол. культур епохи бронзи дістала назви від специфіч. орнаментації кераміки відбитками шнура. На Прикарпатті та Волині виявлено городоцько-здовбицьку і стжижовську культури, які представлені металевими прикрасами (досліджував І. К. Свєшников та ін.).

Значною кількістю пам'яток, що становлять інтерес для мистецтвознавства, відзначається *катакомбна культура*, яку вперше вивчив В. О. Городцов на Сіверському Донці (1905). Згодом її назвали донецькою катакомбною культурою (досліджували у 70-х рр. С. Братченко, Н. Чередниченко, В. Отрощенко та ін.). В курганах катакомбної культури знайдено модельовані черепи, різну кераміку з геом. орнаментом, іноді з поліхромним розписом (виявлено в Привольненському та Антонівському похованнях). Металеві прикраси зазнали впливу культур Пн. Кавказу. Високохудожню шліфовану сокиру-молоток — ознаку значного соціального рангу її

господаря — знайдено в Баратівському кургані; річ виготовлено з діабазового порфіриту і оздоблено рельєфними візерунками, в т. ч. мотив колосу. Виготовлення бронзових прикрас (обручок, гривен, бус тощо) було характерне для племен комарівської культури (досліджено в 50—60-х рр. у зх. областях України І. Свєшниковим, у 80-х рр.— Т. Сулімирським, М. Смішко). Багато орнаментовану кераміку і прикраси (досліджували С. С. Березанська та ін.) знайдено у Войцехівському та Іванівському могильниках тшинецької культури.

З поширенням на більшості тер. України *багатоваликової кераміки культури* (досліджувала в 50—60-х рр. С. С. Березанська) пов'язано значні зміни в орнамент. декорі посуду: зникли відбитки шнура, з'явилися мотиви валика, трикутників, зигзага. Розвинулись кольорова металургія, різьблення на кістці. Знайдено найдавніші в Європі сх. походження фаянсові та скляні прикраси *(Бабинське поселення)*.

Бронзові прикраси, антропоморфні стели були поширені у племен *зрубної культури* (досліджували В. Городцов 1905—07, І. Фабріціус — у 20-х рр., О. І. Тереножкін, О. Лєсков, Д. Я. Телегін — у 50—70-х рр.). Унікальні пам'ятки кам'яного домобудування — *Кіровське поселення*, худож. бронзи — *Антонівський скарб*, Карбуновський скарб, металург. майстерні побл. с. Головурів Київ. обл. та ін. відкрито в 50—60-х рр. (досліджували Н. Погребов, В. Рибалова, І. Шарафутдінова, І. Черняков та ін.). Глиняна зооморфна пластика і зольники (своєрідні святилища), характерні для племен *білогрудівської культури*, відкрито в 20-х рр. (досліджували О. Тереножкін, 1949, С. Березанська, Г. Ковпаненко, 1951—53).

На рубежі 9 і 8 ст. до н. е. бронза і камінь поступаються залізу, настає епоха раннього залізного віку. До неї належать досліджені О. Тереножкіним в Криму (1960—70) чорногорівські і новочеркаські пам'ятки *кіммерійського мистецтва*, близькі мистецтву білозерської культури. Складний *геометричний орнамент* простежується на металі, кістці (лунниці, бляхи кінської збруї *Зольненського поховання*; золоті набори прикрас із поховань у с. Львовому, кургані *Висока могила*). Численні прикраси *чорноліської культури* відомі зі скарбів Суботівського городища, Квітківського поховання воїна, а декор посуду — з матеріалів Жаботинського поселення. На узбережжі Дністра виявлено високохудожні вироби гальштатської культури *(Михалківський скарб)*, на узбережжі Пд. Бугу — глиняні фігурки птахів і рясно прикрашений посуд (поселення *висоцької культури*).

Племена, що населяли Пн. Причорномор'я у 5 ст. до н. е., відомі під назвою скіфи. Розкопки скіфських *царських курганів*, які розпочали ще в 19 ст. І. Забєлін, М. Веселовський, продовжили в 50—70-х рр. О. Тереножкін, Б. Мозолевський, В. Бідзиля, О. Лєсков, М. Чередниченко та ін. Велику кількість творів мист-ва знайдено в курганах Куль-Оба, Чортомлик, Солоха, *Мелітопольському кургані, Гайманівій могилі* і *Товстій могилі*, Бердянському кургані та ін. Зібрання шедеврів антич. мист-ва поповнилися *пектораллю* з Товстої та чашею з Гайманової могил, колекціями *Хоминої могили*, Мордвинівських і Гюнівських курганів. Археологи дослідили численні скіфські кургани, катакомби, камери з кам. облицюванням або кладками (пам'ятки ритуальної арх-ри). Загальноскіфські традиції в арх-рі і худож. металі простежуються в Матронівському, Трахтемирівському, Хотівському, Бельському городищах, де знайдено кургани з дерев. конструкціями (Перепетиха, Бобриця, Синява, Глеваха та ін.). Царські кургани відомі у локальних групах: Ворсклинський, Посульський (*Старша могила*, розкопки Т. Кибальчича, 1876, Д. Самоквасова, 1889).

Велику кількість матеріалів знайдено при розкопках курганів поблизу м. Сміли (археолог А. Бобринський). Прикраси з курганів лісостепу, створені у скіфському *звіриному стилі*, вивчали М. Ростовцев, Б. Піотровський, М. Артамонов, А. Манцевич, В. Іллінська та ін. Із скіфської скульптури (налічується понад 90) найбільш відома статуя з Нововасилівки (знайдено 1975). Худож. культуру пізньоскіфських поселень (2-а пол. 3 ст. до н. е.— 4 ст. н. е.) в нижній течії Дніпра (*Золотобалківське городище, Кам'янське городище* з кам. житл., громад. і культовими спорудами) та в Криму (*Неаполь Скіфський*, Алма-Кермен, Тарпанчі) досліджували І. Фабріціус, Б. Граков, М. Вязьмітіна та ін.

Сарматське мистецтво було майже невідоме до знахідок багатих поховань у 70—80-х рр. Експедиції Ін-ту археології АН УРСР, Дніпроп. ун-ту, Вінн. краєзнав. музею знайшли унікальні вироби сарматів, твори мист-ва Середземномор'я, Єгипту, Сходу: *гаптування*, золоті обручки з перлинами і фігурками міфічних персонажів, дорогоцінні камені, алебастрові глечики тощо.

В 19 ст. розкопками *Ольвії, Херсонеса, Пантікапея* та боспорських курганів (*Близниця Велика*, Мала Близниця, «Сім братів») почато вивчення пам'яток мист-ва *античних держав Північного Причорномор'я*.

З мист-вом слов'ян. та сусідніх з ними племен пов'язано *зарубинецьку культуру* і *черняхівську культуру* (відкрив В. В. Хвойка 1901), *київську культуру* та *колочинську культуру* (виділено в 60—70-х рр.; В. Даниленко, Е. Симонович, Є. Максимів, Р. Терпиловський). В зарубинецькій культурі дослідники відзначають металеві деталі костюма з помітним впливом *латенської культури*. У *пшеворській культурі* привертають увагу прикраси Гриневського могильника, в т. ч. міфолог. сюжети на піхвах меча. Київська культура багата наборами прикрас з *виїмчастими емалями*, частина яких походить з Межигірського, Борзнянського, Жуківського, Клепчанського скарбів. Вплив традицій мист-ва Пн. Причорномор'я римського часу позначився на черняхівській культурі. Її пам'ятки — посуд із складними орнамент. композиціями, вироби з кістки, металеві деталі костюма, склоробна майстерня *(Комарівське поселення)*. Культуру досліджували в 50—80-х рр. Є. Махно, М. Брайчевський, В. Баран, Н. Кравченко, М. Тихонова, Е. Симонович, Б. Магомедов та ін. Відкриту С. Гамченком на поч. 20 ст. *празьку культуру* вивчали в 1950—70-х рр. (В. Ауліх, І. Русанова, В. Баран). Своєрідна арх-ра житла простежується на Рашківському поселенні, твори ювелірного мист-ва — на Зимнівському городищі.

У серед. Подніпров'ї 1956—59 Д. Березовець відкрив пеньківську культуру. Збереглися багаті набори прикрас, серед яких — зоо- та антропоморфні фібули, поясна гарнітура. О. Спицин визначив їх як «старожитності антів» (1928), Б. Рибаков — «старожитності русів» (1953). На поселеннях пеньківської культури виявлено ювелірні майстерні, металеві прикраси — в розкопках колочинської культури (досліджували Е. Симонович, Р. Терпиловський). На одному з цих поселень знайдено 1981 скарб «антського типу» (Великобудківський скарб). Розвиток геом. орнаментації слов'ян. посуду вивчено на матеріалах лука-райковецької культури. *Волинцевську культуру* і *роменську культуру* на Лівобережжі Дніпра досліджували з поч. 20 ст. М. Макаренко, Д. Березовець, О. Сухобокова та ін. Важливі дані одержано щодо буд-ва фортифікац. споруд (Опішнянське, Битицьке, Новотроїцьке, Кам'янське на Пслі городища), житл. буд-ва, а також ювелірної справи (Харіївський, Опішнянський, Івахницький, Полтавський скарби).

На значній тер. Приазов'я, Причорномор'я у 2-й пол. 1-го тис. н. е. жили неслов'ян. племена *салтівської культури* (досліджували В. Бабенко, С. Семенов-Зусер, Д. Березовець, О. Пархоменко та ін.). Для культури характерні високохудож. посуд, поясні і збруйні прикраси, своє-

Археологія. Амфора з о. Березань у Дніпро-Бузькому лимані. Миколаївська обл. Глина. 6 ст. до н. е. Археологічний музей ЦНПМ АН України. Київ

Археологія. Амфорка інгульської катакомбної культури з с. Пісків Миколаївської обл. Глина. Археологічний музей ЦНПМ АН України. Київ.

Археологія. Хорос із с. Сахнівки Черкаської обл. Бронза. 12—13 ст. НМІ України. Київ.

рідна арх-ра жител, кам. фортифікація. «Геральдичний стиль» прикрас відкритої у 80-х рр. *сивaської культури* репрезентовано пишними похованнями. Скарби 6—8 ст. містять значну кількість прикрас з Візантії, Сходу.

Археол. вивчення пам'яток давньорус. культури почато в 19 ст. Розкопки поступово нагромаджували матеріал для вивчення ужиткового мист-ва, скульптури (досліджували К. Лохвицький, Є. Болховитінов, М. Берлинський, А. Аненков, Г. Кибальчич, І. Хойнівський, М. Біляшівський, В. Хвойка, Д. Мілєєв та ін.). Починаючи з 20-х рр. пам'ятки давньорус. мист-ва вивчають Т. Мовчанівський, М. Каргер, В. Богусевич, П. Толочко, Ю. Асєєв, Н. Холостенко та ін. Значний матеріал досліджено в 70-х рр. на тер. Києва, в т. ч. унікальні знахідки на Подолі пам'яток дерев. арх-ри 10—11 ст. (П. Толочко, К. Гупало, Г. Івакін, М. Сагайдак та ін.). Вивчення кам. арх-ри Києва тривало у 80-х рр. (комплекс Кловського монастиря, *Пирогощі Богородиці церква*). Важлива категорія знахідок — *Київські скарби* ювелірних прикрас 10—13 ст. (останній відкрито 1986). На їх основі, а також за матеріалами ін. скарбів виділено давньорус. школи і центри ювелірного ремесла (70—80-і рр., досліджували Т. Макарова, Р. Орлов). Здійснено археол. дослідження Чернігова, Переяслава, *Галича*, Новгорода-Сіверського, Любеча, *Вишгорода*, Путивля, *Білгорода*, Княжої Гори, *Пліснеська*, Воїні, Юр'єва, *Василева*, Звенигорода (Б. Рибаков, М. Кучера, О. Сухобоков, В. Коваленко, А. А. Карнабед).

Розкопки городищ дають змогу уточнити хронологію, культурну приналежність, стилістичні особливості пам'яток арх-ри, різновидів худож. ремесла (ювелірного, різьблення на кістці та камені, скловиробництва тощо). 1976—85 вивчено *Змійові вали* — унікальні фортифікац. споруди. Пам'ятки мист-ва, знайдені в могильниках, дали змогу реконструювати давньорус. одяг, вивчити вишивку, орнамент, школи худож. металообробки 10—11 ст. (*Чорна могила*, Липове, Берізки, Табаївка, Шестовиця, Буки, *Київські могильники)*, а також ювелірну технологію (Табаївка, *Пересопниця*). Давньоруські могильники досліджували в 19 ст. Д. Самоквасов, за рад. часу — Т. Мовчанівський, Д. Бліфельд, А. Моця та ін. Певна частина цінностей 10—13 ст. (худож. метал, різьблена кістка, глиняний посуд, предмети християн. культу) надходила до Русі з Візантії, країн Зх. Європи та ісламського Сходу (досліджували В. Даркевич, В. Зоценко та ін.).

В 80-х рр. знайдено поховання племенної знаті печенігів, половців, які кочували степами Пн. Причорномор'я в 9—13 ст. В них містилися прикраси з дорогоцінних металів, візант. тканини, кераміч. і метал. посуд (могильники в Новокам'янці, Булгаковому, *Чингульський курган*). Ці речі, а також попередні знахідки (Гаївка, Сарайли-Кіят) дали змогу виділити пн.-причорномор. центр худож. металообробки 9—11 ст. (досліджували Р. Орлов, В. Отрощенко). Половецьку скульптуру, що зображує воїнів, жінок, досліджила С. Плетньова.

З поч. 20 ст. археологи вивчають мистецтво Криму 4—15 ст. Поліхромні прикраси знайдено на Донузлавському городищі (Біляуське поховання), у Миролюбовському похованні (І. Засецька, А. Амброз). Досліджено збудовані за Юстініана І візант. фортеці 6 ст. н. е. Алустон (в м. Алушті) та Горзувіти (у смт Гурзуфі), а також поселення, укріплення, монастирі, у т. ч. печерні — Бакла (побл. с. Скалистого), Качі-Кальйон (побл. с. Баштанівки), Ескі-Кермен (побл. с. Красного Маку), Мангуп-Кале (побл. с. Залісного), Киз-Кермен і Тепе-Кермен (побл. с. Кудриного), Челтер-Коба та Сюренське укріплення (побл. с. Малого Садового), Челтер-Мармара (побл. с. Тернівки, всі — Бахчисарайського р-ну), Чуфут-Кале (в м. Бахчисараї), Інкерманський монастир (побл. м. Севастополя) та ін. Відкрито візант. пам'ятки 8—10 ст.— плитові могильники, поселення, укріплені монастирі (в Алушті, Гурзуфі, Планерському, Севастополі, Сімеїзі, Судаку, Форосі та ін.).

1907 М. Репников дослідив кафедральний храм св. Апостолів з мозаїчною підлогою (у кол. Партеніті, тепер смт Фрунзенське). 1978 О. Асібабін розкопав триапсидну *базиліку* в Судаку.

В 12—15 ст. мист-во Криму розвивалося в кількох регіонах: Херсонесі, Готії, лісостеповому Криму і на Керченському п-ові. Досліджено фортифікац. споруди і мозаїки Херсонеса (О. Домбровський, О. Уваров, А. Якобсон, Г. Бєлов, С. Стрежелецький, Є. Веймарн, М. Фронжуло, І. Баранов та ін.).

Найбільші колекції пам'яток мист-ва, знайдених на тер. України, зберігаються в ДЕ, Музеї істор. коштовностей (Київ), археол. музеях ін-тів археології АН України та АН Росії, НМІ України, Сімферопол. і Вінн. краєзнав., Одес. археологічному музеях, Переяслав-Хмельн. істор.-культур. і Керченському істор.-археол. заповідниках та ін.

Літ.: Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957; Археологія Української РСР, т. 1—3. К., 1971—75; Лесков А. М. Новые сокровища курганов Украины. [Альбом]. Л., 1972; Курганы на Южном Буге. К., 1978; Толочко П. П. Древний Киев. К., 1983; Мозолевський Б. М. Скіфський степ. К., 1983; 50 лет Института археологии АН УССР. К., 1984; Культуры эпохи бронзы на территории Украины. К., 1986; Винберг Н. А., Заднепровская Т. Н., Любимова А. А. Советская археологическая литература. Библиография. 1941—1957. М.— Л., 1959; Советская археологическая литература. Библиография. 1918—1940. М.— Л., 1965; Шовкопляс І. Г., Дмитренко Н. Г. Радянська література з археології України. 1967—1975 рр. Покажчик літератури. К., 1978.

Р. С. Орлов.

«АРХЕОЛО́ГІЯ» — наук. видання *Археології інституту* АН України. Засн. 1947. До 1970 вийшло 24 т. збірників. З 1971 під цією назвою періодично виходив респ. міжвідомчий збірник, який видавався спільно з *Українським товариством охорони пам'яток історії та культури*, з 1989 — щоквартальний журнал.

«АРХЕОЛОГИ́ЧЕСКАЯ ЛЕ́ТОПИСЬ ЮЖНОЙ РОССИ́И» — періодичне видання. Виходила щомісяця 1899—1901 у Києві як додаток до журн. «*Киевская старина*», 1903—05 — окремий журнал, що виходив раз на два місяці. Редактор-видавець — М. Ф. *Біляшівський*. У виданні публікувались статті про пам'ятки старовини (з найдавніших часів до 19 ст.), гол. чин. археол., декор.-ужиткового мист-ва, арх-ри, скульптури, живопису, матеріали про діяльність наук. т-в, про виставки тощо. Серед публікацій: статті Є. М. Кузьмина «Кілька слів про південно-руське мистецтво і завдання його дослідження» (листопад 1900); С. Яремича «Пам'ятки мистецтва 16 і 18 ст. у Києво-Печерській лаврі» (червень 1900); О. А. Спицина «Мідний пояс кавказького типу, знайдений в Київській губернії» (жовтень 1899); «Екскурсії по підготовці робіт до з'їзду у Києві влітку 1898 р.» (археол. дослідження В. Б. Антоновичем Волинської губ., В. Г. Ляскоронським — Полтав., Харків. та ін. губ.; огляд П. О. Лашкарьовим церк. арх-ри й іконопису в Чернігові і Новгороді-Сіверському) (березень 1899); «Кам'яні і глиняні ікони княжої епохи» (серпень 1899); «Про роботу Київського товариства старожитностей і мистецтв», «Живопис у Кирилівському монастирі» (обидві — січень 1899); огляд публікацій у журн. «Искусство и художественная промышленность» (лютий 1900); рецензії на книгу П. О. Лашкарьова «Церковно-археологічні нариси» (1898) та «Каталог Музею українських старожитностей В. В. Тарновського» (т. 2, 1900) та ін. Видання мало ілюстративний та картографічний додатки. *І. М. Баланчук.*

АРХИПЕНКО Олександр Порфирович (30.V 1887, Київ — 24.II 1964, Нью-Йорк) — укр. скульптор, живописець, графік. Навчався 1902—05 в Київ. худож. уч-щі, з якого був виключений за участь у студентських виступах у зв'язку з початком 1-ї рос. революції. 1906 переїхав до Москви, де до 1908 продовжував студіювати в Моск. уч-щі живопису, скульптури та архітектури. 1908—21 працював у Парижі, 1921—23 — у Берліні, з 1923 — у Нью-Йорку.

Митець активного творчого пошуку, А. прагнув винайти нові пластичні можливості й засоби більшої емоційної виразності

Архівольт.

образу, що живився суб'єктивною авторською уявою. Захопившись спочатку архаїкою («Відпочинок», 1910), він перший у світовому мист-ві втілив у скульптурі концепцію кубізму (т. з. геометрична скульптура; «Статуетка», «Боксери», «Гондольєр», всі — 1914; «Солдат іде», 1917), протягом багатьох років експериментував, комбінуючи різної конфігурації прості геом. фігури, досягаючи оригін. пластичного ефекту і формально-композиційної завершеності. Намагаючись зруйнувати застиглі форми скульптури, А. 1912 винаходить т. з. «скульптоживопис» — штучне поєднання, своєрідний синтез живопису і скульптури, коли площинне зображення на полотні людини, різних предметів тощо у межах однієї композиції перетворюється на об'ємне («Купальниця», 1915; «Натюрморт на круглому столі», 1916; «Жінка, яка стоїть», 1919, та ін.). Інтерпретуючи пластичні традиції *готики, Ренесансу, бароко*, А. часто застосовував прийоми розфарбування своїх композицій («Карусель П'єро», 1913; «Жозефіна Бонапарт», 1935; «Жовте і чорне», 1938; «Океанська мадонна», 1957). У своїй роботі поєднував різні матеріали

О. П. Архипенко.

О. П. Архипенко Анжеліка. Бронза, золочення. 1926.

(метал, скло, цемент, дерево, теракота, пластмаса, перли тощо), уживав у скульптурі об'ємні заглиблення і порожнини («Жінка робить зачіску», 1915; «Єгипетський мотив», 1917; «Коричневе і біле», 1942; «Мадонна», 1936). 1912 А. відкрив і 1924 обгрунтував принципи «рухомого малярства» (згодом дістав назву «архипентура»), сконструював складний механізм, що, надаючи рух вузьким кольор. смужкам, давав можливість утворювати різні композиції, образна конфігурація яких змінювалася за авторським задумом. Як один з яскравих і характерних представників *авангардизму* А. мав значний вплив на розвиток модерністського мист-ва в країнах Європи та Америки. Разом з тим відомі його реалістичні твори — композиції і портрети, позначені глибокою психологічністю, виразністю образного рішення, досконалістю пластичних рішень [«Мати і дитина», 1910; «Білий торс», 1916; цикл портретів дружини митця «Анжеліка», 20-і рр.; портрети Т. Г. Шевченка, 1923 і 1933, І. Я. Франка, 1925; диригентів В. Менгельберга, 1925 (ДМУОМ), і В. Фуртвенглера, 1927; амер. письменника Т. Уайлдера, 1926, та ін.].

О. П. Архипенко. Відхилена. Теракота. 1922.

За життя А. відбулося 110 персональних виставок його творів у багатьох країнах світу. В 20-х рр. А. брав участь в організації експозиції рад. мист-ва за кордоном. Твори художника зберігаються в багатьох музеях світу, а також ДМУОМ, НМЛ, Музеї образотвор. мист-в ім. О. С. Пушкіна в Москві.

Літ.: Мухина В. И. Художественная жизнь Парижа. В кн.: Мухина В. И. Художественное и литературно-критическое наследие. М., 1960; Коротич В. Плексигласова мадонна самотності. Із біографії О. Архипенка. «Вітчизна», 1966, № 10; Лобановський Б. Художник і світ речей. «Всесвіт», 1968, № 1; Німенко А. Невтомний шукач. «Всесвіт», 1987, № 5; Німенко А. Його творчість — «архипентура». «Україна», 1987, № 22; Олександр Архипенко. Альбом. К., 1989.

Д. О. Горбачов.

АРХИ́ПОВ Абрам Юхимович [15 (27).VIII 1862, с. Єгорово, тепер Рязан. обл.— 25.IX 1930, Москва] — рос. живописець, нар. художник РРФСР з 1927, дійс. член петерб. АМ з 1916. Навчався 1877—83 та 1886—88 у МУЖСА у В. Г. Перова, В. Д. Поленова, 1884—86 — в петерб. АМ. Член Товариства пересувних худож. виставок з 1891, Союзу рос. художників — з 1904, АХРР — з 1923. Автор жанрових картин «По річці Оці» (1890), «Зворотний» (1896), «Пралі» (1901) та ін., пейзажів, портретів. Викладав у МУЖСА (1894—1918), ВХУТЕМАСі в Москві (1922—24). Серед учнів А.— Ф. Г. *Кричевський*. Твори А. зберігаються в Київ. МРМ, Харків., Полтав., Дніпроп. ХМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Абрам Ефимович Архипов. Альбом. М., 1958; Ненарокомова И. Солнечные полотна Абрама Архипова. М., 1982.

АРХИ́ПОВ Микола Єгорович (5. III 1929, с. Гороховка Воронез. обл.) — укр. співак (тенор), засл. арт. УРСР з 1974. Закінчив 1950 муз. уч-ще при Моск. консерваторії. 1954—56 — соліст Луганської філармонії, 1956—85 — артист капели «Думка», з 1985 — хору Київ. дитячого муз. театру.

«АРХІ́ВИ УКРАЇ́НИ» — наук.-практичний журнал. Гол. архівного управління при КМ України. Засн. 1947 під назвою «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління». 1947 видано один номер, 1948—50 — по два, 1951—55 — по три, 1956—59 — по чотири на рік, з 1960 — шість на рік. З липня — серпня 1965 — сучас. назва. 1949—57 видавалися рос. мовою. «А. У.» публікують документи та їх огляди, статті і повідомлення з історії, л-ри, фольклору й етнографії, арх-ри, музеєзнавства, театр., образотвор. і декор.-ужиткового миства тощо. Значне місце надається критико-бібліогр. та біогр. матеріалам, що стосуються питань культури і мистецтва.

І. Л. Бутич.

АРХІ́В-МУЗЕ́Й ЛІТЕРАТУ́РИ І МИСТЕ́ЦТВА УКРАЇ́НИ, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ). Створено в Києві за постановою РМ УРСР від 4.V 1966 з метою комплектування, збереження та наук. використання документів і матеріалів з історії культури укр. народу. В ЦДАМЛМ сконцентровано 1130 окремих фондів, документи з історії укр. літ-ри та мист-ва 18—20 ст., книги та ін. друк. видання, понад 3 тис. речових експонатів. Серед них — фонди *Київського товариства охорони пам яток старовини і мистецтв* та київ. *Товариства заохочування художників*, Комітету по Держ. преміях України ім. Т. Г. Шевченка в галузі л-ри, журналістики, мист-ва й арх-ри, респ. творчих спілок і організацій; особові фонди Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, М. Г. Павлика, О. П. Довженка, І. П. Кавалерідзе; художників Г. К. Дядченка, І. С. Їжакевича, Ф. С. Красицького, Г. І. Нарбута, В. Д. Єрмилова, В. І. Касіяна, А. Г. Петрицького, А. Й. Страхова, Б. М. Кратка; архітекторів В. І. та О. В. Беретті, П. Ф. Альошина, О. М. Вербицького, В. Г. Заболотного; композиторів К. Г. Стеценка, М. А. Тутковського, Г. Г. Верьовки, С. П. Людкевича, Б. М. Лятошинського, Л. М. Ревуцького; діячів театру і кіно М. Л. Кропивницького, Л. В. Собінова, С. В. Тобілевич, Б. Р. Гми-

А. Ю. Архипов. Молода селянка в жовтій хустці. Олія. 1916. МРМ. Київ.

рі, З. М. Гайдай, І. С. Паторжинського, О. А. Петрусенко, М. Д. Роменського, Л. А. Руденко, А. М. Бучми, Г. Г. Борисоглібської, О. М. Ватулі, В. С. Василька, Л. Ф. Дубовика, Ю. С. Лаврова, Б. В. Романицького, Б. Х. Тягна, акторських династій Стадникових і Юрчакових та ін. Діють мемор. кабінети А. В. Головка, Ю. І. Яновського, І. К. Микитенка, П. Й. Панча, Ю. К. Смолича, М. П. Стельмаха, Л. С. Первомайського, А. С. Малишка, П. І. Майбороди, Н. С. Рибака, мемор. кімната О. П. Довженка та худож. майстерня М. П. Глущенка. ЦДАМЛМ організує стаціонарні та пересувні виставки, публікує документи своєї збірки. *М. І. Крячок.*

АРХІВО́ЛЬТ (італ. archivolto) — архіт. деталь, що являє собою обрамлення прогону *арки*. Виділяється з площини стіни, має профільовану (див. *Обломи архітектурні*) поверхню, оздоблену різьбленням, ліпленням (*ратуша* у Бучачі, 1750—51), *рустом* (житл. будинки на *Ринок площі* у Львові). А. з'явився в арх-рі Стародав. Риму. На тер. України поширився в арх-рі *Відродження, бароккo, класицизму*. Іл. с. 88.

АРХІМО́ВИЧ Лідія Борисівна [26.X (8.XI) 1916, Київ — 7.II 1990, там же] — український музикознавець, канд. мистецтвознавства (1947). Закінчила 1943 Сарат. консерваторію, 1947 — аспірантуру при Київ. консерваторії. 1947—77 — ст. наук. співробітник ІМФЕ АН УРСР (1969—74 — зав. відділом театрознавства).

Серед праць: «Українська класична опера» (1957), «Віталій Кирейко» (1968), «Шляхи розвитку української радянської опери» (1970), в т. ч. у співавт.— «М. В. Лисенко. Життя і творчість» (1952, 1963), «Музична культура України» (1961), «Нариси з історії української музики» (у 2-х т., 1964). Є також автором розвідок про Б. Р. Гмирю, Ю. С. Мейтуса, О. К. Глазунова, С. В. Рахманінова. Респ. премія УТТ у галузі театрознавства і театр. критики, 1979.

АРХІСТРАТИ́ГА МИХАЇ́ЛА ЦЕ́РКВА в с. Острові Київ. обл.— пам'ятка дерев. арх-ри Правобережної України. Збудована 1740. Тризрубна, з невисокими бічними вівтарями та притвором, трьома *банями*. Високі *зруби* розділено *карнизом* на два яруси. Дзвіниця. Зберігся розпис 19 ст.

АРХІТЕКТО́НІКА [грец. ἀρχιτεκτονική (τέχνη) — будівництво, побудова] — 1) Художнє вираження конструктивної структури споруди, скульптури або твору декор. мист-ва, виявлене у взаємозв'язку та взаємозумовленості елементів цілого. 2) Будова худож. твору, його композиція.

АРХІТЕКТУРА (лат. architectura, від грец. ἀρχιτέκτων — будівничий) — мист-во створення (проектування і спорудження) будівель, а також їхніх комплексів; самі будинки й споруди, ансамблі споруд, які формують просторове середовище для життя і діяльності людей. А. є необхідною частиною засобів виробн. (*промислова архітектура*) і матеріальних засобів існування людини (цивільна архітектура). Створення міст, населених пунктів і регулювання всієї системи розселення становлять окрему частину А.— *містобудування*. А. є водночас частиною матеріальної культури і мист-ва. Вона підпорядкована потребам людей, соціальній організації суспільства і відображає його ідеологічні й естетичні ідеали. А. притаманні три діалектично пов'язані між собою властивості: функціональна, що зумовлює тип і призначення будівлі; конструктивна, до якої належать засоби створення споруди; художня. Гол. засоби створення худож. образу в А.— формування простору й *архітектоніка*, а також *симетрія* й *асиметрія*, контрасти, *ритм, пропорції, масштаб*. Ці засоби доповнюються різними прийомами обробки поверхні споруди, які надають А. пластичності, фактури, кольору. А. розв'язує худож. завдання разом з ін. видами мист-ва (див. *Синтез мистецтв*). Сукупність функціональних, конструктивних і худож. рис, властивих А. того чи ін. народу в певний істор. період, становить її стиль. Подібність загальноістор. умов визначає поширення єдиного архіт. стилю у багатьох країнах. Своєрідність нац. рис, побут і духовна культура різних країн виявилися в нац. особливостях А. (див. також *Народна архітектура*).

Архітектура. Палац князя Володимира у Києві. Кін. 10 — поч. 11 ст. Реконструкція Ю. С. Асєєва.

Архітектура. Церква Пантелеймона в давньому Галичі (тепер с. Шевченкове Івано-Франківської обл.). 12 ст. Перебудова 17 ст.

Архітектура. Борисоглібський собор у Чернігові. 1120—23. Реставрація 1952.

Давня архітектура. А. України зародилася в період первісно-общинного ладу, перші будівлі відомі з часів *палеоліту* (3 млн. — 10 тис. років тому). Це були пристосовані для житла печери (печера Кіїк-Коба в Криму), землянки і намети (Пушкарівська стоянка, *Межиріцька стоянка, Мізинська стоянка*). За часів *неоліту* (6—4-е тис. до н. е.) та *енеоліту* (4—3-є тис. до н. е.) на родових поселеннях землеробських культур будували досить складні житл. та госп. споруди. Поселення *трипільської культури* (4—3-є тис. до н. е.) на ранньому етапі складалися з 30—40 наземних жител (одно-двокамерних) та госп. споруд, розміщених по колу одне біля одного. Були великі поселення, що складалися з кількох будівель, розміщених кількома концентричними колами, і поселення-гіганти, укріплені валами і ровами (т. з. протоміста; *Майданецьке поселення*).

Найдавніші поховальні споруди належать до серед. 4-го тис. до н. е.— курганні могильники (іноді з кам'яними *гробницями*); *мегалітичні споруди (менгіри, дольмени* та *кромлехи)* з'явилися в 2-й пол. 3-го тис. до н. е.

В 1-му тис. до н. е. скіфські племена в степових районах України будували численні укріплені поселення (*Більське городище* на Полтавщині). Житла будували у вигляді землянок (Трахтемирівське городище на Черкащині) або приміщень криволінійної форми з рядами вертикальних стовпів (Кам'янське городище Запоріз. обл.).

У Криму скіфські міста укріплювали кам. стінами та забудовували кам. будинками, які зводили під впливом антич. А. (кам. мавзолей в м. *Неаполі Скіфському*, руїни міста збереглися на околиці Сімферополя). Своєрідними монумент. пам'ятками скіфів є *кургани*. Значну архіт. спадщину залишили *античні держави Північного Причорномор'я*, що виникли в 6—4 ст. до н. е.

Значний інтерес становлять *некрополі* антич. міст з кам. склепами, монументами. В Криму відомі споруди також римських будівничих (фортеця та терми

в Хараксі). Про високий рівень антич. А. свідчать залишки храмів *Теменоса* в *Ольвії*, укріплення і театр у *Херсонесі*, *Царський курган* та *Золотий курган*, *Деметри склеп* і руїни споруд на горі Мітрідат у Керчі.

В Криму збереглися залишки численних пам'яток візант. А.— руїни *базилік* та центрально-купольних храмів 6—10 ст. у Херсонесі, *Іоанна Предтечі церква* в Керчі (10—13 ст.).

На території, яку заселяли давні сх. слов'яни, розвивалася самобутня А.— дерев. будівлі, укріплення, язичницькі святилища, оздоблені різьбленими деталями, скульптурою, живописом і ритуальними предметами. Святилища були оточені земляними валами, курганами, огорожами з дерев. стовпів. У 5—10 ст. н. е. формувалися принципи забудови і планування слов'ян. поселень і міст, типи і конструкції житл., госп. і оборонних споруд, удосконалювалася майстерність будівничих. Осн. буд. матеріалом було дерево, що позначилося на формах і конструкціях будівель: зрубові (див. *Зруб*) у лісових місцевостях, каркасні — в лісостепових. Планування селищ найчастіше було лінійним: будинки розміщували вздовж річок чи шляхів в один-два ряди. Селища оточували дерев. огорожі, вали, рови. На священних пагорбах ставили скульптури язичницьких богів, над похованням насипали кургани. З 9—10 ст. внаслідок розвитку ремесел і торгівлі зростали міста, насамперед давньоруська столиця — Київ. Тогочасне місто складалося з трьох частин — *дитинця* з оселями князів та дружинників, укріпленого *окольного міста*, де жила переважна частина населення, та *посадів*, або «кінців», де селилися ремісники та торговий люд. Міста були оточені оборонними укріпленнями, які здебільшого складалися з рядів засипаних землею дерев. клітей *городень* з бойовими *заборолами* та ровами перед ними. Над воротами ставили дерев. (зрідка кам'яні) вежі. Забудова міст мала мальовничий характер — житл. зрубові споруди, найчастіше двокамерні (сіни та

Архітектура. Хотинський замок. Чернівецька обл. 13—18 ст.

істба), у дворах зводили госп. будівлі. Князівські та боярські двори (хороми) складалися з комплексу будівель та приміщень.

З 10 ст. в Київ. Русі відоме муроване буд-во (кам. терем княгині Ольги в Києві, згаданий 945 у літописі), яке почало поширюватися з часів кн. Володимира Святославича (980—1015) і досягло розквіту за князювання Ярослава Мудрого (1019—54). Давньорус. майстри запозичили з візант. А. хрестово-купольну систему культової споруди, що стала канонічною, але збагатили її місц. традиціями. Буд-во велося з нетесаного каменю і цегли *(плінфи)* на вапняному з домішками товченої кераміки розчині (цем'янки). Фундаменти споруд робили з каменю, стіни зводили технікою мішаної кладки: ряди плінфи чергувалися з рядами каменю. Своєрідним прийомом давньорус. будівничих було мурування т. з. втопленими рядами. Осн. конструкціями перекриття в давньорус. мурованому буд-ві були півциркульні *арки*, коробові та купольні *склепіння*. В буд-ві і скульпт. оформленні використо-

Архітектура. Генуезька фортеця у м. Судаку. Крим. 14—15 ст.

вували рожевий шифер, з якого виготовляли *карнизи*, підлоги, *саркофаги* тощо. Для оздоблення інтер'єрів нерідко використовували мармур (деталі передвівтарної перегородки, саркофаги). Багатоколірними *мозаїками* і *фресками* вкривали стіни, стовпи, арки й куполи. В розвитку буд. техніки та монумент. живопису значну роль відіграли зовн. зв'язки Київ. Русі, насамперед з Візантією, звідки залучали майстрів для буд. та живописних робіт. За три століття зодчество Київ. Русі пройшло кілька етапів, що відповідали змінам істор. умов та особливостям розвитку світового архіт. процесу. В кін. 10 — на поч. 11 ст. розширюється тер. київ. *дитинця*, розміщеного на Старокиївській горі *(Володимира місто)*, там будують кам. князівські палаци та *Десятинну церкву* (989—996). У кін. 10—11 ст. у Серед. Придніпров'ї забудовувалися також Чернігів, Переяслав, Вишгород, Білгород. Для захисту від кочовиків уздовж річок Десни, Стугни, Сули, Трубежа й Оскола створювали укріплені лінії з фортецями (Тумащ, Родень).

Під час правління Ярослава Мудрого зросла роль Києва як столиці Давньорус. д-ви. Почалося буд-во його нової частини *(Ярослава місто)* з могутніми укріпленнями, кам'яними *Золотими воротами*, *Софійським собором* («митрополією Руською»), монастирями Ірини та Георгія. Основою оборонних укріплень були дерев. вали з городнями та заборолами. Видатною пам'яткою арх-ри 11 ст. є *Спасо-Преображенський собор* у Чернігові (бл. 1036). У 2-й пол. 11 ст. у зв'язку з розвитком феод. відносин та посиленням впливу церкви поширився тип одноглавого тринефного хрестово-купольного храму, який пізніше стає характерним для всієї давньорус. А. Зразком для цього типу храму став *Успенський собор* (1072—78) Печерського монастиря в Києві (див. *Києво-Печерська лавра*), створений майстрами києво-печерської буд. школи. Серед ін. споруд цієї школи — *Троїцька надбрамна церква* та трапезна Печерського монастиря (1106—08), собор *Михайлівського Золотоверхого монастиря* (1108—13). Пам'ятками цих часів є також *Михайлівський собор* Видубицького монастиря (1070—88) та *Спаса на Берестові церква* (1113—25).

Своєрідною була А. Переяслава, де будували порівняно невеликі церкви з оригін. системою перекриття та завершенням фасадів. Серед цих споруд найбільшим був Михайлівський собор (кін. 11 ст.), багато оздоблений

Архітектура. Верхній замок у Луцьку. Башта. 13—16 ст.

Архітектура. Церква Василія в м. Овручі Житомирської обл. Бл. 1190. Реконструкція 1907—1909 рр.

фресковим розписом та мозаїкою. Частково збереглася *Михайлівська (Юр'єва) божниця* в Острі з фрагментами розпису 11 ст.

З 30-х рр. 12 ст. настає новий етап у розвитку давньорус. арх-ри, коли в окремих областях Русі формувалися окремі архіт. школи. У Придніпров'ї та на Волині будували у техніці цегляного мурування за «порядовою системою», у давньому *Галичі* будинки споруджували з місц. каменю. В Придніпров'ї зводили культові споруди за типом Успенського собору Києво-Печерської лаври, але з новими стилістич. рисами. Їх композиції стають більш статичними, фасади декорують напівколони, *аркатура, поребрик*. Деякі елементи декору наближаються до середньовічного романського зодчества (*Пирогощої Богородиці церква*, 1132—36; *Кирилівська церква*, серед. 12 ст.; обидві — в Києві; *Успенський собор* у Каневі, 1144; *Успенський собор* у Володимирі-Волинському, 1156; *Іллінська церква, Борисоглібський собор* та *Успенський собор* Єлецького монастиря, останні три — у Чернігові, 12 ст.). Характерною рисою черніг. А. було застосування в декорі фасаду різьблених деталей (Борисоглібський собор, Михайлівська церква): капітелей, наріжних каменів та ін. В різьбленні помітний вплив романського мист-ва, а також простежуються місц. традиції (семантика язичницьких зображень). Особливо яскраво певні риси романського архіт. стилю проявилися в кам. спорудах Галича (*Пантелеймона церква*, 12 ст.). В кін. 12 ст. в А. давньоруських земель виник новий стилістичний напрям, зумовлений зростанням міст, розвитком нар. мист-ва. В культовому зодчестві набули поширення невеликі храми з центр. баштоподібною композицією, динамічним нарощенням форм, багатим цегляним декором фасадів. Деякі риси нового стилю нагадують А. *готики*, будівель країн Кавказу та Балкан. На тер. України до цього напряму

Архітектура. Спасо-Преображенський собор у м. Ізюмі Харківської обл. 1684.

Архітектура. Микільський (військовий) собор у Києві. 1690—93. Арх. И. Д. Старцев. Зруйнований 1935.

Архітектура. Каплиця Кампіанів у Львові. Кін. 16 — поч. 17 ст.

належать *Василія церква* в Овручі (бл. 1190), собор Апостолів у Білгороді під Києвом (1197), церква Василія на Новому княжому дворі у Києві (1167), *П'ятницька церква* в Чернігові (кін. 12 — поч. 13 ст.), Спаський собор у Путивлі та Спаський собор у Новгороді-Сіверському (обидва — кін. 12 — 1-а пол. 13 ст.).

Давньоруська А., її традиції та здобутки були тією основою, на якій розвинулася А. України.

Ю. С. Асеєв.

Архітектура 13 — 1-ї пол. 18 ст. Після монголо-тат. навали поступово відновлюється буд-во на укр. землях, насамперед на Волині та в Галичині. Екон. зв'язки укр. міст сприяють зростанню ремісничо-купецького прошарку і зміцненню феод. верхівки, яка захоплює значні земельні володіння. У зв'язку з посиленням міжфеодальної боротьби укріплюються міста і резиденції феодалів. У містобудуванні почали застосовувати органічну нерегулярну систему планування, що бере свої початки з доби Київської Русі (Луцьк, Володимир-Волинський, Новгород-Сіверський). З наданням містам у 14 ст. магдебурзького права в А. прийшли західноєвроп. прийоми регулярного планування міст з *Ринок площею* і *ратушею* у центрі (Львів, Кам'янець-Подільський).

У стилістичній еволюції укр. А. пройшла ті самі етапи розвитку, що й А. Європи — *Передвідродження* (2-а пол. 13 — 1-а пол. 16 ст.), *Відродження* (2-а пол. 16 — 1-а пол. 17 ст.), *барокко* (2-а пол. 17—18 ст.). А. Передвідродження притаманні риси більшої мальовничості силуету, масштабного узгодження з навколишнім середовищем, увага до зовн. декору *(ніші, поребрик)*. Естетичні засади стилю своєрідно реалізовано в *галицькій архітектурній школі* — башти в Белавині, Столп'ї, Спасі, Чернієві (тепер Польща), *Хотинському замку* (всі — 13 ст., перебудови 14—15 і 17—18 ст.), *Білгород-Дністровської фортеці* (13 ст., перебудови 15—17 ст.), *Кам'янець-Подільського замку* (13—14 ст., перебудова 16—17 ст.); в традиціях *волинської архітектурної школи* — башти в Каменці та Льєтні (тепер Бєларусь), Холмі (тепер Польща); Дрогобичі, *Верхнього замку* в Луцьку (всі — 13—14 ст., перебудова 15—17 ст.). Могутні мури і башти мали щілиноподібні *бійниці*, зубчасті завершення *(мерлони)*. В оздобленні мурів використовували готичний (Луцьк, Львів, Дрогобич) або нар. орнамент (Хотин). Структура оборонних споруд вдосконалювалася, кількість башт зростала. Їх роль у силуеті міст, замкових і монастирських ансамблів стала провідною.

У 14—15 ст. помітно зміцнюється магнатська верхівка, що спричинило буд-во замків-резиденцій (*Олеський замок, Невицький замок, Острозький замок* та ін.). У кін. 15 — на поч. 16 ст., з поширенням вогнепальної зброї майже всі укріплення було перебудовано: потовщали мури, змінилася форма бійниць. У культовому буд-ві усталилися тринефні храми хрестово-купольного типу (церква Юра у Львові, 13 ст., не збереглася) та тридільної композиції, які наслідували структуру храмів 12—13 ст. (типу Іллінської церкви у Чернігові, 12 ст.). На княжі замовлення споруджено кілька *ротонд* з *конхами*, врізаними в товщу стін (*Горянська ротонда* в Ужгороді, серед. 13 ст.) або виступаючими на фасадах (*Василіївська церква* у Володимирі-Волинському, 13—14 ст.).

На зх.-укр. землях спостерігається поєднання форм давньорус. А. з елементами *романського стилю* та *готики*. Під впливом оборонної А. в дерев. культовому буд-ві утверджуються тридільні безверхі храми, в яких *бабинець* однієї ширини з нефом, висока оборонна вежа з підсабиттям (*Миколаївська церква* в с. Середньому Водяному, 1428, та в с. Колодному, 1470; обидві — Закарпат. обл.). Середній верх також набуває значного розвитку по висоті і масах, тому такі храми наз. «баштовими» (Парасківська церква, 16 ст., в с. Радружі, тепер Польща, і *Святодухівська церква* в с. Потеличі Львів. обл., 1502). Поряд з цим поширюються тридільні триверхі храми (*Михайлівська церква* в с. Чесниках Івано-Фр. обл., 14 ст.).

В розвитку А. 14—16 ст. спостерігається строката картина у виборі типів споруд, різних

Архітектура. Колегіум у м. Новгороді-Сіверському Чернігівської обл. Кін. 16—18 ст.

за розмірами й планово-просторовими структурами. Характерним став пошук масштабу і пропорцій будівель, які були б співрозмірні людині в структурі інтер'єра і зовн. формах. Нові риси виявилися також у тринефних храмах, коли три бані ставили по вісі середнього поздовжнього нефа (*Різдва Христового церква* в Галичі, кін. 13 — поч. 14 ст.) або замість бань влаштовували систему нервюрних (див. *Нервюра*) готичних склепінь (*Різдва Богородиці церква* в м. Рогатині, Івано-Фр. обл., 14 ст.). Звернення до спадщини давньорус. А. стимулювало будво тринефних храмів з однією банею (*Троїцька церква* в с. Устенському Другому Рівнен. обл., 15 ст.) або п'ятьма (*Троїцька церква* в с. Межирічі Рівнен. обл., 15 ст., і *Богоявленська церква* в Острозі Рівнен. обл., 15—16 ст., перебудована 1887—92). Тринефний тип храму також пристосовують до оборони: залишають центр. баню, але на горищі по периметру храму влаштовують бійниці (*Миколаївська церква* в с. Мильцях Волин. обл., 1542) або замість бань будують наріжні оборонні вежі (*Успенська церква*, 1495, в с. Зимному Волин. обл.). Розвиток оборонних пристосувань в культовій А. досяг найбільшої довершеності в *Покровській церкві-фортеці* в с. Сутківцях Хмельн. обл. (1467).

Під впливом нар. дерев. А. поши р. тип тридільного в плані храму (вівтар — неф — бабинець) у найрізноманітніших планово-просторових варіаціях. Деякі з них ускладнено прибудовою каплиць (*Миколаївська церква* у Львові, кін. 13 ст.). Але ще більшого поширення набувають т. з. конхові храми, в яких з Пн. і Пд. замість каплиць влаштовували гранчасті або півкруглі конхи-апсиди, а нефи перекривали півциркульним або хрещатим склепінням (*Петропавлівська церква* в Кам'янці-Подільському, 1580). Часом конхи утоплювали у товщу стіни, а над нефом на низькому підбаннику ставили верх (Троїцька церква в с. Зінькові Хмельн. обл., 16 ст., не збереглася). В численних храмах цього типу немає бань над нефом, є лише оборонна башта над бабинцем (*Онуфріївська церква* в смт Гусятині Терноп. обл., кін. 16 — поч. 17 ст.).

Менше будували хрещаті храми з прямокутними (крім вівтарного) кінцями хреста (*Петропавлівська церква* в Новгороді-Сіверському, 16—17 ст.) або з півкруглими (*Онуфріївська церква* в с. Лаврові Львів. обл., кін. 15 — поч. 16 ст.). При всій відмінності композицій внутр. простору та об'ємів цих споруд, їх об'єднує одна особливість — постановка підбанника за допомогою ступінчасто розташованих арок по лінії Сх.— Зх., на які

Архітектура. Будинок Я. Лизогуба (будинок полкової канцелярії) у Чернігові. Кін. 17 ст.

перекинуто в протилежному напрямі арки з меншим просвітом.

Прогресивнішою конструкцією став *залом*, вперше застосований в дерев. А. 11—12 ст. і збережений нар. теслями. Особливість такої конструкції полягає в тому, що підбанник несуть не підпорні арки та навскісні трикутні вставки, а замкнуте, ніби зрізане на $^1/_3$ чи $^2/_3$ висоти, склепіння. На цьому отворі ставиться підбанник, що несе баню (*Троїцька церква* в с. Зимному Волин. обл., 1465—75). Така конструкція мала великі

Архітектура. Бахчисарайський ханський палац. Інтер'єр. Крим. 16—18 ст.

можливості для висотного розкриття внутр. простору і при скромних розмірах будівель надавала урочистості інтер'єру.

Інтенсивний розвиток ремесла і торгівлі, а також перехід від натурального г-ва до фільваркових форм сприяли збагаченню міст, феодалів, що відповідно стимулювало буд-во, обсяг якого з серед. 16 ст. швидко зростає. Розвиток феод. відносин зруйнував общинну форму сільс. г-ва, гол. формою визиску став оброк. Після Люблінської унії (1569) польс. феодали захопили Сх. Поділля, Волинь, Придніпров'я з Чернігово-Сіверщиною. Це зумовило загострення нац. і соціальних відносин. Кін. 16 і 1-а пол. 17 ст. позначені безперервними козацько-сел. повстаннями, утворилася Запорізька Січ. Ця боротьба досягла кульмінації у війні 1648—54 під проводом Богдана Хмельницького і закінчилася приєднанням Лівобережної України до Росії.

Складні соціально-екон. відносини вплинули на розвиток укр. худож. культури й А. Своєрідність їхньої стилістичної еволюції полягає у поєднанні впливів мист-ва Відродження і досягнень давньоруської спадщини.

Тогочасна А. позначена вдосконаленням планування міст. На центр. площах, крім міськ. собору, з'являються ратуші (магістрати) з високими вежами і годинником (ратуші в Кам'янці-Подільському, кін. 14 — поч. 19 ст., і Києві, 17 ст.; остання не збереглася). Певного поширення набуває регулярне планування міст, в основі якого — центр. площа з прямокутною сіткою вулиць (Львів, Жовква, Броди та інші міста). Силует міст також зазнав значних змін: численні високі оборонні вежі, багатоярусні дзвіниці, бані культових споруд, вежі міськ. ратуш.

В ансамблі міст житл. забудова регламентувалася ордерною системою єдиного ритмічного ряду окремих будинків та єдиного стильового оздоблення фасадів, які мали тільки по три вікна. Біля кожного будинку зводили аркади-підсіння, де в негоду провадилася торгівля. Забудова площ та вулиць внаслідок єдиного аркового мотиву була цілісною і виразною (ринкові площі і забудова Львова, Жовкви, Бродів, Бучача). Трьохвіконні фасади кам'яниць також виявляли їхню планово-просторову структуру («Чорна кам'яниця» у Львові, кін. 16 — поч. 17 ст.); іноді влаштовувався маленький дворик та аркади-галереї (*Корнякта будинок* у Львові, 1571—80, арх. П. Барбон, перебудови 17 ст.) — одне з найхарактерніших явищ в укр. мурованій і дерев. А.

Для всіх без винятку споруд цього періоду характерне соковите орнамент. різьблення геом. або рослинних мотивів (найчастіше *аканту* та виноградної лози). Але найголовнішою ознакою А. стало застосування ренесансної системи пропорційного планування мас споруди і ордера. Водночас велика увага приділя-

Архітектура. Миколаївська церква у Вінниці. 1746.

лася синтезу мист-в. Крім різьблення, храми, ратуші, кам'яниці прикрашали розписами. Найвищого розквіту досягають в цю добу іконостаси, які разом із настінними розписами створювали урочисті інтер'єри (*Успенська церква* у Львові, 1572—1629; *Святодухівська церква* в с. Потеличі Львів. обл., 1502; *Успенська церква* в с. Новоселиці Закарп. обл., 17 ст.; *Воздвиженська церква*, 1502, та *Юра церква* в Дрогобичі, кін. 15 — поч. 16 ст., перебудова 17 ст.).

В оборонній А. також поширюються декор. мотиви: аркатура, високі фігурні аттики, зубчасті парапети і ренесансні різьблені архіт. деталі — наличники вікон, портали, різьблені сволоки (Острозький замок, 14—19 ст.; замки в Бережанах, Старому Селі). У 1-й пол. 16 ст. виникає нова форма оборонних споруд — замки-палаци, в яких житл. корпуси з аркадами-галереями розміщували по периметру двору; зовн. стіни замків були оборонними мурами і мали бійниці (*Бережанський замок*, 1554; *Бродівський замок*, 1630—35, і *Підгорецький замок*, 1635—40, обидва — арх. А. дель Аква, за участю інж. Г. Л. де Боплана; *Золочівський замок*, 16—17 ст.). В оздобленні використовували прийоми різьблення, властиві ренесансній і нар. арх-рі. На Закарпатті в традиціях галицької школи збудовано нерегулярні в плані Невицький замок (побл. Ужгорода, 15 ст.) і *Мукачівський замок* (1667—1748).

Особливо вишуканою стала А. храмів і дзвіниць. Важливим досягненням в їх композиції було органічне поєднання автохтонних архіт. традицій з ренесансними (каплиця Трьох Святителів, 1578—91; Успенська церква, 1597—1629; вежа Корнякта, 1580, у Львові). Крім тридільних будували й хрещаті в плані мурované споруди з різною формою рамен (гранчасті або круглі) та кількістю бань (однобанна *Притиска Миколи церква* в Києві, 1695—1707; п'ятибанна *Успенська церква* в с. Низкиничах Волин. обл., серед 17 ст.).

Дерев. буд-во відзначалося пропорційними планом і композиціями споруд, ошатним різьбленим інтер'єром (*Преображенська церква* в с. Нуйно Волин. обл., 16 ст.).

У 1-й пол. 17 ст. на Придніпров'ї та Лівобережжі поширилася конструкція залому, що давало можливість створювати динамічні композиції в храмовому буд-ві та вдосконалювати прийоми висотного розкриття внутр. простору (Юріївська церква в с. Іваниці на Чернігівщині, 1654, не збереглася).

Своєрідною була А. Криму. Значний вплив на неї мали традиції вірм. зодчества (див. *Вірменських колоній мистецтво* на Україні), зокрема, сюжетне та декор. різьблення в стилі сельджуцького мист-ва (*Архангелів Михаїла і Гавриїла церква*, 1408; *Іоанна Предтечі церква*, 1348; *Стефана церква*, 14 ст., всі — у Феодосії). У фортифікаційному буд-ві виявилися риси тогочасної європ. А. (*Генуезькі фортеці* в Судаку, Феодосії, Балаклаві). Поширилися купольні тат. мечеті (*Джума-Джамі* — мечеть в Євпаторії, 1552—64, арх. Х. Сінан).

У 2-й пол. 17 — кін. 18 ст. в укр. А. почався новий етап — панування стилю укр. барокко. Цей стиль на Україні має чимало самобутніх рис, зумовлених специфікою сусп. умов життя. А. засвоїла досягнення європ. барокко, оволоділа прийомами ансамблевої композиції, просторовості, внутр. напруження образу, динаміки, руху і контрасту в розвитку форм, разом з тим у кращих зразках зберегла складну єдність, надбання класич. А. і нар. декоративності.

Розвиток стилю укр. барокко був осяяний перемогами, здобутими у визв. війні укр. народу 1648—54 проти шляхетсько-католицької реакції і татаро-турецької агресії. Укр. державність стала підвалиною для зміцнення нац. самосвідомості. Перед А. і мист-вом постали нові вимоги — прославити військ. подвиги, звершені у визв. боротьбі. Сх. землі України починають випереджати в екон. розвитку зх. землі, що лишилися під владою шляхетської Польщі.

Після приєднання до Росії Сх. Україна увійшла в орбіту всерос. ринку. Зміцнілі міста і збагатіла козацька верхівка розгорнули масштабне мурované й дерев. буд-во. В цей період спостерігається прагнення будівничих надати своїм творам героїч. піднесеності в поєднанні з щирою задушевністю і ліризмом, що визначило образний лад А., її гуманістичне забарвлення.

Провідне місце в розвитку культури й економіки почали відігравати полкові та сотенні міста. В них розгорнулося буд-во громад. споруд — будинків канцелярій, колегіумів, культових споруд. Водночас гетьманська і полкова старшини, прагнучи підтримки церкви, надавали єпископам та монастирям великі зем. наділи та грош. допомогу для нового буд-ва. В містах, монастирях починає інтенсивно розвиватися ремісниче виробн. (селітряні з-ди, *гути*, гуральні, цегельні, ткацькі, ковальські, гончарські промисли тощо), яке багато в чому задовольняло потреби буд-ва.

Розвиток економіки, відсіч татаро-турецькій агресії та зміцнення пд. кордонів Рос. д-ви приваблювали до себе переселенців з районів, що лишилися в шляхетській неволі. 1666 на Лівобережжі існувало понад 90 міст, в яких проживало 20 % населення, на Слобожанщині — 57 міст. Тільки на Київщині та Чернігівщині мешкало 1750 тис. чол. За час після визв. війни кількість поселень зросла з 1500 до 2250 в 1730, причому 409 з них (або 13 %) були міськими. Розвиткові А. сприяло поширення освіти. Так, тільки на Лівобережній Україні в серед. 18 ст. було бл. 1 тис. шкіл. У Києво-Могилянській колегії (див. *Київська академія*), Харківському, Чернігівському, Переяславському колегіумах вивчали геодезію, арх-ру, інженерні та природничі дисципліни, малюнок і креслення.

Архітектура. Палац у с. Качанівці Чернігівської обл. Кін. 70-х рр. 18 ст. Арх. К. І. Бланк, М. К. Мосцепанов.

Архітектура. Церква Різдва у Києві. 1810—14. Арх. А. І. Меленський. Зруйновано в 30-х рр. 20 ст.

Архітектура. Будинок Балабух по вул. Костянтинівській № 2 у Києві. 1830.

Архітектура. Успенська церква в с. Кирничках Ізмаїльського р-ну Одеської обл. 1841.

В еволюції стилю укр. барокко можна простежити три етапи: перший — 2-а пол. 17 ст.— 1720; другий — 20—50-і рр. 18 ст. і третій — 2-а пол. 18 ст. На всіх етапах *ордер архітектурний* приваблює будівничих не стільки конструктивною логікою, скільки декор. можливостями. Колони і пілястри не тектонічні, фронтони, антаблементи членуються при́стінками або й зовсім розриваються, внаслідок чого стають виразнішими пластика і форма. Масиви споруд набувають динаміки, а форми — руху. Відповідно до геометрії форм екстер'єру перебуває інтер'єр — контраст освітлених і затінених приміщень, перехід статичних прийомів творення простору до глибинного (рідше) або висотного його розкриття.

На першому етапі А. розвивається у тісній взаємодії з образотвор. мист-вом. У містобудуванні завершується компонування архіт.-ландшафтних ансамблів, центрами яких є масиви гол. споруд, доповнені вертикальними акцентами високих багатоярусних дзвіниць (ансамблі *Києво-Печерської лаври*, 11—18 ст.; *Видубицького монастиря*, 11—18 ст., у Києві; *Троїцького монастиря* в Чернігові, 17—18 ст.; *Мгарського монастиря* в Полтав. обл., 17—19 ст.; *Спасо-Преображенського монастиря* в Новгороді-Сіверському, 12—18 ст., та ін.). Мальовничі бані храмів та високі дзвіниці прикрашають Львів, Київ, Чернігів, Переяслав.

Дедалі більшу роль починають відігравати громад. будівлі — ратуші з високими вежами (у Самборі, 17 ст.; Бучачі, 1751, арх. Б. Меретин; Добромилі, 18 ст., та ін.), адм. будівлі (будинок канцелярії Київ. полку в Козельці, 1765, арх. І. Г. Григорович-Барський), житл. будинки, палаци (*Маріїнський палац*, 1745—52, арх. Ф. Б. Растреллі; *Кловський палац*, 1752—56, арх. П. І. Неєлов, за участю будівничого С. Д. Ковніра; обидва — у Києві).

Поширеним типом монастирського житл. буд-ва були келії (*Єлецького Успенського монастиря* в Чернігові, *Михайлівського Золотоверхого монастиря* у Києві, обидва — кін. 17 ст.;

соборних старців у Києво-Печерській лаврі, кін. 17—18 ст.; *Софійського монастиря* в Києві, серед. 18 ст.), а також трапезні (Видубицького монастиря, 1696—1701; Михайлівського Золотоверхого монастиря, 1713; Троїцького монастиря в Чернігові, 1679). Своєрідність барокко позначилася на будівлях навч. закладів (колегіуми в Чернігові, кін. 16—18 ст.; Новгороді-Сіверському, кін. 17 ст.; Кременці, 1731—43; Переяславі, 18 ст., та *бурси* в Києві; старий корпус Київ. академії, 1704, 1732—40, арх. Й. Г. Шедель).

Культові споруди цього періоду наслідують традиції А. Київської Русі, але стають виразнішими за композицією, внаслідок того, що гол. поперечний неф виступає невеликими ризалітами на фасадах. Різноманітність досягнута щедрим застосуванням пластич. декору (фронтонами, порталами, фігурними наличниками вікон та плоских чи глибоких ніш), кількістю бань і розташуванням їх (навхрест, як у дерев. церквах, або по діагоналі, як у храмах 12 ст.) — *Троїцький собор* у Чернігові, 1679—95; *Преображенський собор* у Мгарі, 1684—92, арх. Й. Баптіст та М. Томашевський, будівничий А. Пирятинський; Різдва Богородиці собор в Гамаліївці Шосткин. р-ну Сум. обл., поч. 18 ст. Мурувані тридільні храми будували з однією банею (*Миколаївська церква* в Глухові, Сум. обл., 1686) чи трьома (*Воскресенська церква* в Сумах, 1702) або ускладнювали їх на кутах нефів каплицями, увінчаними банями, від чого тридільний триверхий храм перетворювався на мальовничий семиверхий (*Різдва Богородиці церква* у Києві, 1696). Разом з тим на першому етапі укр. барокко визначилися характерні особливості окремих архіт.-буд. шкіл, відповідно до етногр. регіонів України. Сформувалися *придніпровська архітектурна школа*, полтав., черніг., слобожанська, волин., подільська, галицька, буковинська, гуцульська, бойківська, лемківська та закарп. школи нар. А. (див. окремі статті). На другому етапі укр. барокко досягає свого розквіту, що виявляється в посиленій експресії форм, мальовничості в композиції мас, в декоративності й пишності. Стіна споруди продовжує зберігати

Архітектура. Троїцький собор у м. Новомосковську Дніпропетровської обл. 1773—81. Арх. Я. Погребняк.

своє тектонічне призначення, однак на ній фантазією майстрів створюються привабливі декор. композиції. Всі споруди — нові чи вже існуючі — прикрашають килимом ліпленого декору з орнамент. та сюжетними мотивами в дусі нар. мист-ва. В оздобленні примхливо поєднуються античні, фольклорні та західноєвроп. сюжети в укр. інтерпретації. Декор посилюється інтенсивним кольор. тлом, барвистою полив'яною керамікою. Спільні прикмети стилю укр. барокко своєрідно реалізувала кожна регіональна школа.

На третьому етапі розвитку укр. барокко помітні відхід від пишного декору, стриманість та зміни в орнамент. оздобленні, поширення рокайлевих мотивів (про дальший розвиток стилю див. *Барокко*). За весь період еволюції стилю барокко укр. майстри зуміли своєрідно витлумачити його естетич. засади і створити оригінальні споруди, в яких принцип органічної А., висотне розкриття внутр. простору знайшли найбільш витончене і високомистецьке втілення. Вони не мають аналогій у світовій А. і є найвищим досягненням архіт. генію укр. народу, його внеском у скарбницю світового мист-ва.

Г. Н. Логвин.

Архітектура кін. 18 — 1-ї пол. 19 ст. А. України цього періоду характеризується розвитком містобудування, поширенням та утвердженням нового стилю — *класицизму*, що поєднав геом. чіткість, раціональність форм *античного мистецтва* та епохи *Відродження*. Утвердження стилю проходило під впливом прогрес. ідей просвітительства, наростання демократич. руху, розквіту л-ри та мист-ва, піднесення нац. патріотизму після Вітчизн. війни 1812. Укр. А. цього періоду притаманні заг. класицистичні тенденції і стилістична спрямованість рос. А., з якою вона була тісно пов'язана. Класицизм регламентував структуру будівель, організацію їх внутр. простору. Виникло нове розуміння комфорту (висота приміщень, освітлення, вентиляція). Пластичні форми, скульптурні оздоблення, характерні для укр. барокко, поступаються місцем стриманій гладі стін; силуети бань культових споруд набувають сферичної форми. У плануванні й забудові міст середньовічна замкненість і центричність замінюються регулярним (прямокутним) плануванням. Крім мотивів антич. класики, в укр. А. помітний і романтичний напрям з використанням форм готичного стилю, на Пд. України і в Криму — мотивів нар. молд. А. та мусульм. споруд.

Розвиток А. зумовлювався прогресом буд. техніки (використання метал. конструкцій, запровадження стандартів на розміри цегли, поліпшення її якості). Проте, як і раніше, було поширене дерев. буд-во. Містобудування набуло в цей період провідного значення і відбувалося в заг. руслі розвитку рос. міст. З 2-ї пол. 18 ст. забудова міст України здійснювалася під керівництвом «Комісії Петербурга і Москви», а з поч. 19 ст.— Будівельним к-том при М-ві внутр. справ. Теор. питання цивільної А. розробляли і в Миколаєві при *«Чорноморському депо»*. 1807 воно видало книгу капітана флоту Х. Б. де Граве «Техніко-практичні настанови про цивільну архітектуру», в якій розглянуто питання теорії А. Підвищенню інтересу до палацово-паркового мист-ва сприяв літ.-худож. гурток, т. з. «Попівська академія» на Сумщині, яка переклала і видала в Петербурзі книгу Р. П. Жерардера «Про складання ландшафтів або засоби прикрашати природу...».

Розвиток класицизму на Україні має три етапи: становлення стилю (60—90-і рр. 18 ст.), високий класицизм (*ампір*; 90-і рр. 18 ст.— 30-і рр. 19 ст.), загасання стилю (30—60-і рр. 19 ст.).

А. першого етапу відзначається переходом від барокко до класицизму, пошуками нових засобів худож. виразності, розробкою принципів містобудування та ансамблевої забудови. Архіт. композиції ансамблів площ,

Архітектура. Палац у смт Старому Мерчику Харківської обл. Кін. 18 ст. Арх. П. А. Ярославський (?).

Архітектура. Присутствені місця у Полтаві. 1810. Арх. А. Д. Захаров.

вулиць, окремих комплексів, розміщених на околицях міста або в сільс. місцевостях, мали відкритий характер. Містобудування займало провідне місце на Пд. України і в Криму. За ген. планами тут закладали нові міста, як правило, з регулярним (прямокутним) плануванням, які стали адм. центрами, значними торг. та військ. портами: Єлизаветград (1765, тепер Кіровоград), Херсон (1778, буд. роботи під керівництвом інж. І. А. Ганнібала, 1784 — інж. М. І. Корсакова), Маріуполь (1779), Олександрівськ (1783, тепер Запоріжжя), Севастополь (1784), Катеринослав (тепер Дніпропетровськ, 1787, арх. К. Геруа; 1792 — І. Є. Старов; 1817 — В. Гесте), Миколаїв (1789, інж. І. І. Князєв, І. Ф. Деволлан, арх. І. Є. Старов), Одеса (1794, в забудові брали участь арх. Ф. К. Боффо, Г. І. Торічеллі, Д. і Ф. Фраполлі).

В цей період почалася розробка планів реконструкції старих адм. центрів, що набули статус губ. і повітових міст. Було розроблено і затверджено перші генплани забудови Чернігова (1786, 1803), Полтавщини (1804), Києва (1787, інж. І. Меллер, А. Шувалов, землемір Л. Шмегельський, офіційно затверджено план 1837 за участю арх. В. І. Беретті, Л. В. Станзані), Харкова (1784, буд-во здійснювалося за планом 1804).

В містах України збудовано ряд значних цивільних споруд, для яких характерні лаконічне планування, стриманий декор, широке використання *ордерів архітектурних*. До них належать: будинки магістрату в Миколаєві, Кременчуку, Ніжині (всі — кін. 18 ст., не збереглися), будинок Дворянського зібрання у Білій Церкві (1780), *Тульчинські палаци*, *Потьомкіна палац* у Катеринославі, Зимовий палац у Білій Церкві (кін. 18 — поч. 19 ст.), провіантські склади в Харкові (1785—87, арх. П. А. Ярославський), *арсенали* в Херсоні (1784) та Києві (Старої Печерської фортеці, 1784—1798, інж. І. Меллер), Будинок штабу флоту в Миколаєві (1793, тепер Музей суднобудування і флоту) та ін.

Крім цивільних споруд, зводилися культові споруди, в яких також помітний поступовий відхід від бароккових і наближення до класицистичних форм (Михайлівська церква в с. Старому Айдарі Луганської обл., 1787; *Троїцька церква* в с. Вишняках Хорольського р-ну Полтав. обл.). Гол. типом культової споруди став великий міськ. собор з простими прямокутними об'ємами, увінчаними сферичним куполом. Невід'ємними ознаками храмів були колонні *портики*, зник багатий скульпт. декор. Переважали хрестово-купольні будівлі (грецька Всіхсвятська церква в Ніжині, 80-і рр. 18 ст.; *Спасо-Преображенський собор* у Новгороді-Сіверському; Катеринінська церква в с. Катеринці Микол. обл., кін. 18 — поч. 19 ст.; Андріївська церква в с. Стольному Черніг. обл., 1782). Споруджувалися також *ротонди* (*Миколаївська церква* в смт Диканьці Полтав. обл.), *базиліки* з одним куполом (Греко-Софійська церква в Херсоні, 1780).

Архітектура. Університет св. Володимира у Києві. 1837—42. Арх. В. І. Беретті. Фото поч. 20 ст.

За часів класицизму сформувалися теор. і практичні принципи палацово-садибної А., які спиралися на досвід рос. та зарубіж. буд-ва (див. *Палацово-парковий комплекс*, 18—19 ст.). Відступали попередні архіт. й мист. традиції, що склалися в побуті пануючої верхівки за часів гетьманщини. Форми й елементи оборонної А., які ще були помітні в панських будинках на поч. 18 ст., барокковий декор втрачаються, їхнє місце займають елементи ордерної А. (колони, карнизи, *сандрики*, грекоримські орнамент. мотиви та декор. скульптура). Серед споруд, у яких помітні риси перехідного періоду,— палаци в смт Микулинцях Терноп. обл. (60-і рр. 18 ст.); в смт Старому Мерчику Харків. обл. (див. *Старомерчицький палацово-парковий комплекс*), у смт Млинові (1780, арх. Е. Шрегер) і с. Великих Межирічах Рівнен. обл. (див. *Великих Межирічів палацовий ансамбль*).

Серед палаців у стилі раннього класицизму — у смт Качанівці Черніг. обл. (див. *Качанівський палацово-парковий комплекс*) смт Хотіні Сум. обл. (див. *Хотінський палац*), Вороновиці Вінн. обл. (кін. 18 ст.), с. Веселій Горі (кін. 18 — поч. 19 ст.) м. Олександрівську Луганської обл. (кін. 18 ст.). Створювали також садибні ансамблі з романтичним трактуванням будівель у вигляді середньовічних замків з баштами та стрільчастими арками — палаци в с. Вишеньках Черніг. обл. (1787, арх. М. К. Мосцепанов) та в Корсуні-Шевченківському (див. *Корсунь-Шевченківський палац*).

Вплив класицизму певною мірою позначився й на нар. А. Його формальні елементи виявилися при плануванні сіл і містечок, буд-ві церков, житла, госп. споруд. Зокрема, в житл. та госп. спорудах Полтавщини з'являються ордерні елементи (полтавська архіт. школа). В сільс. житлі Поділля та Волині здебільшого застосовували просте членування фасадів пілястрами (подільська та волинська архіт. школи). Поширеним типом житла, яке часто сполучалося з торг. приміщеннями, корчмою або готелем, на Правобережжі були заїзди (заїзди в Кременці Тернопол. обл., кін. 18 — поч. 19 ст., смт Шаргороді Вінн. обл., поч. 19 ст.). Традиції культової нар. дерев. А. продовжувалися на зх.-укр. землях — Воздвиженська церква в с. Будькові Львів. обл., 1781 (галицька архіт. школа), *Успенська церква* в Чернівцях, 1783 (буковинська архіт. школа), Святодухівська церква в с. Верхній Рожанці Львів. обл., 1804 (бойківська архіт. школа), Преображенська церква с. Маринині Рівнен. обл., 180 (волинська архіт. школа), Покровська церква в с. Малій Радогощі Хмельн. обл., 1800 (подільська архіт. школа).

Досягненням другого етапу класицизму було створення великих містобудівних ансамблів, широке застосування декор. мист-ва для втілення значних художніх задумів. Розповсюдження типових проектів казенних споруд і «*зразкових проектів*» фасадів житл. будинків змінило обличчя багатьох укр. міст, привело до певної єдності стилю забудови вулиць і площ. За новими планами розвивалися губ. міста (Київ, Чернігів, Харків, Полтава, Кременчук, Суми, Лубни, Ромни), невеликі повітові міста (Ніжин, Козелець, Чигирин та ін.). Продовжувалася забудова Херсона, Миколаєва, Одеси, Севастополя, Катеринослава. Головним у планах реконструкції міст було утворення прями-

Архітектура. Півкругла площа в Одесі. Поч. 19 ст. Арх. А. І. Мельников.

вулиць, розчленування міста на квартали, виділення нових територій під площі.

Містобудування поч. 19 ст. на Україні знаменувало собою перехідний етап від стихійного зростання міст до розвитку їх за заздалегідь накресленим планом. Багато сучас. міст зберегли в своїй основі регулярне планування, що було запроваджено саме в той час. Широко використовувалося променеве (Катеринослав), прямокутне планування (Миколаїв, Одеса) або сполучення їх (Сімферополь). Для забудови центру міст характерною стала симетрична композиція ансамблів споруд з однаковим ритмом фасадів адм. приміщень (*Кругла площа* в Полтаві; *Приморський бульвар* з *Напівкруглою площею* та *Потьомкінськими сходами* в Одесі).

Перепланування міст, а також зростання кількості населення зумовили значну зміну старого і збільшення нового житл. фонду. Забудова мала здійснюватися з додержанням певних норм і правил. Видані 1809—13 гравіровані альбоми збірок рекомендованих типових проектів фасадів «обивательських» будинків, надвірних будівель, воріт-огорож, розроблені арх. В. П. Стасовим, Л. Рускою та В. Гесте, розсилали в губ. креслярні. Губ. креслярні (засн. 1802) мали велике значення в налагодженні проектної справи і буд-ва. Житл. забудову міст протягом 1-ї пол. 19 ст. проводили за кількома типами будинків. Гол. типом, переважно на околицях, залишався, як і раніше, одноповерховий дерев. або мурований отинькований, вкритий соломою або тесом будинок на дві половини, оздоблений *піддашшям* чи ганком з двох-чотирьох дерев. або цегляних колон з трикутним фронтоном. Другий тип — муровані міщанські особняки з портиками (житл. будинок у Києві по вул. Московській № 40) і будинки з магазинами, майстернями на першому поверсі та парадними кімнатами на другому. Часто великі двоповерхові міські особняки будувались заможними городянами як *прибуткові будинки*, здавалися в найом. Особливістю житл. будинків на Пд. України були *галереї* з колонами вздовж одного чи двох боків будинку.

Частину міськ. забудови становили дворянські палаци й особняки, які зводили за спец. проектами (*Наришкіна палац* в Сімферополі; *Потоцького палац* та *Воронцовський палац* в Одесі). В монастирських комплексах у стилі класицизму зводили житл. будинки (будинок єпископа в Луцьку, поч. 19 ст.; будинок митрополита в с. Міжгір'ї Львів. обл., 20-і рр. 19 ст.; архієрейські будинки в Харкові, 1820—26, тепер Істор. музей; Почаєві, 1825; будинок ігумені *Флорівського монастиря* у Києві, 1821). За типовими проектами споруджували адм. і службові будинки, зокрема присутствених місць. Вони були в числі гол. адм. і громад. споруд міста, в них розміщувалися держ. і губ. установи. По осі будівлі на гол. фасаді зводили урочистий шестиколонний портик, увінчаний фронтоном. Площини стін ритмічно членувалися однаковими вікнами і простінками. Перший поверх був рустований, бельєтаж мав легкий *руст*, стіни третього поверху залишалися рівними. Будівлю завершували розвинуті карнизи з *модульйонами* (присутствені місця в Харкові, 1795—1805, арх. П. А. Ярославський, не збереглися; в Полтаві, 1810, арх. А. Д. Захаров; в Одесі, 1826—28, архітектори А. І. Мельников і Ф. К. Боффо).

Чимало спільного в архіт. рішенні мали й ін. споруди, зокрема будинки дворянських (у Києві, поч. 19 ст., арх. А. І. Меленський, та Харкові, 1815—20, арх. Є. О. Васильєв; обидві споруди не збереглися; у Полтаві, 1810), та офіцерських зібрань (в Миколаєві, 1824), будинки генерал-губернаторів (в Чернігові, 1808—21, тепер Істор. музей, та Полтаві, 1812), волосної (в с. Коробочкиному Харків. обл., 1823) і міськ. управ (у Чугуєві, 20-і рр. 19 ст.). До оригін. зразків адм. споруд в стилі класицизму належить ратуша в м. Бережанах Терноп. обл. (1811). На формування архіт. своєрідності міст вплинуло широке буд-во комерц. споруд: *контрактовий будинок* у Києві, *гостині двори* в Білій Церкві (1809—14), Києві (1809—28, архітектори Л. Руска та А. І. Меленський) і Новгороді-Сіверському (кін. 18 — поч. 19 ст.), торгові ряди в Чугуєві (поч. 19 ст.); склади (1810) та будинок Старої біржі в Одесі.

З розвитком світського мист-ва почали споруджувати спец. театр. приміщення (Міський театр у Києві, 1804—06, арх. А. І. Меленський; театр в Одесі, 1809, арх. Ж. Тома де Томон; обидві споруди не збереглися). Для поч. 19 ст. характерна поява навч. закладів різного профілю (новий корпус Харків. ун-ту, 1829—31; гімназія в Харкові, 1814, обидва — арх. Є. О. Васильєв; *Ніжинський ліцей*, новий корпус *Київської духовної академії*, Подільське уч-ще у Києві, 20-і рр., арх. П. А. Дубровський; гімназія в Рівному, 1829).

Потреби армії зумовили масове буд-во військ. споруд (казарми, госпіталі, манежі), в яких широко використовували стиль класицизму (комплекс Чорноморського госпіталю в Херсоні, 1808—10, арх. А. Д. Захаров; не зберігся). Зводилися споруди й цивільного призначення (шпиталь в Одесі, 1806—21, арх. Ж. Тома де Томон; богадільня в Полтаві, 1820—23, арх. М. А. Амвросимов). З'являються пром. споруди (паперова ф-ка в с. Проскурівці Херсон. обл., 1-а пол. 19 ст.; суконна ф-ка в Катеринославі, 1823—25, арх. П. Т. Торопов). Будувалися *тріумфальні арки* (Диканька Полтав. обл., 1820, арх. Л. Руска), поштові установи (Біла Церква, 1825—31). В 1821—27 у Миколаєві було зведено одну з перших у країні обсерваторій.

Палацово-садибна А. поч. 19 ст. продовжувала і розвивала традиції раннього класицизму — палаци в селах Самчиках Хмельн. обл. (поч. 19 ст.), Бобрику Полтав. обл. (1805—07), Малижиному Харків. обл. (20-і рр. 19 ст., зведено за типовим проектом міськ. житл. будинку), Дігтярах Черніг. обл. (1825—32, арх. П. А. Дубровський). Поряд з цим створювали садиби романтичного напряму (з використанням готики, мавританського, турецького та ін. стилів і стильових напрямів) — палаци в с. Новоселиці Хмельн. обл. (поч. 19 ст., неоготика), с. Шарівці Богодухівського р-ну Харків. обл. (поч. 19 ст., неороманський стиль), с. Вікні Чернів. обл. (1809, неороманський стиль), в Гаспрі (1831—36, арх. В. Гунт, неоготика) і Алупці в Криму (див. *Алупкинський палацово-парковий комплекс*).

Архітектура. Заїжджий будинок у м. Кременці Тернопільської обл. 1-а пол. 19 ст.

Архітектура. Львівський університет (колишній будинок крайового Галицького сейму). 1877—81. Арх. Ю. Гохбергер.

Архітектура. Павільйон Флори у парку «Софіївка» в м. Умані Черкаської обл. 1842—44. Арх. Раппонетт та А. І. Штакеншнейдер.

Палацово-садибна А. тісно пов'язана з плануванням і буд-вом парків. У *садово-парковому мистецтві* відбувся перехід від *регулярних парків* («французьких») до *ландшафтних парків* («англійських»). На зміну прямим *алеям* з підстриженою зеленню прийшли ніби створені самою природою мальовничі зелені масиви із звивистими доріжками, галявинами, струмками і річками, озерами, вписаними в рельєф місцевості, а також з мальовничим розташуванням рослинності у вигляді окремих груп дерев, кущів, прикрашених парковою скульптурою, павільйонами, *фонтанами*. Серед ландшафтних паркових ансамблів — *«Олександрія»* в Білій Церкві, *«Софіївка»* в Умані, *Сокиринський палацово-парковий комплекс, Тростянецький дендропарк* (Черніг. обл., 1834—64). Значну роль у розвитку паркобудування відіграв Д. Міклер, який створив на Волині і Поділлі понад 40 парків.

Особливості А. культових споруд значною мірою виявилися у характері дзвіниць. Раніше вони були ознакою монастирів у вигляді завершень над їх в'їзними брамами. В 1-й пол. 19 ст. їх почали будувати при міськ. соборах або окремо від них (дзвіниця 1774—1801 біля Успенського собору в Полтаві). Буд-во культових споруд провадилося за типовими проектами і зводилося в основному до п'яти типів: хрестоподібні у плані з одним верхом і колонними портиками на фасадах (Миколаївська церква в с. Веприку Полтав. обл., 1823); куполоподібні з колонними портиками по боках об'ємного хреста і з банею над центр. частиною (Преображенська церква в с. Яблунівці Черніг. обл., 1823; соборний храм у Кременчуку, 1802, арх. Д. Кваренгі, не зберігся); круглі в плані, оточені колонами, увінчані банею (*Інзова мавзолей* у м. Болграді Одес. обл.; Миколаївська церква на *Аскольдовій могилі*); круглі в плані, з портиками, увінчані банею (Миколаївська церква в с. Рокитному Одес. обл., поч. 19 ст.; Воскресенська церква Флорівського монастиря у Києві, 1824, арх. А. І. Меленський); куполоподібні храми з розвинутим зх. нефом, одним верхом і багатоярусною дзвіницею (Преображенський собор у Катеринославі, 1830—35, арх. А. Д. Захаров). Споруджувалися також культові споруди базилікального типу (костьол Яна Непомука в с. Заміхові Хмельн. обл., 1801—20). В с. Славгороді Сум. обл. збудовано Троїцьку церкву (1808) у вигляді антич. храму-*периптера*.

Твори монументальної скульптури створювалися у дусі античності (*Магдебурзькому праву пам'ятник* у Києві; *Колона Слави* в Полтаві; пам'ятник А. Е. Рішельє в Одесі, 1823—28, скульптор І. П. Мартос).

Розвиток А. й містобудування на тер. Сх. Галичини, Пн. Буковини й Закарпаття проходив під впливом польської, а з кін. 18 ст.— австр. та угор. А. В А. Львова кін. 18 — поч. 19 ст. відбувалося помітне ослаблення старих худож. традицій, почав утверджуватися класицизм, проте композиції споруд були менш строгі, без використання архіт. ордерів (міський театр, 1837—42, арх. І. Зальцман та Л. Піхль, тепер Львів. укр. драм. театр ім. М. Заньковецької; ратуша, 1827—35, арх. Й. Маркль, Ф. Трешер, тепер міськрада). Монументальною класицистичною спорудою Львова є *Оссолінеум* (тепер Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника). В Чернівцях у стилі пізнього класицизму було споруджено ратушу (1847, арх. Л. Микулич).

На останньому етапі класицизму внаслідок розвитку на Україні капіталістич. відносин у містах поширилося багатоповерхове житл. буд-во, зростали пром. підприємства, навч. заклади. Було затверджено нові генплани Єлизаветграда (1830), Херсона (1833), Миколаєва (1836), Києва (1837), Одеси (1841) та ін. Утворено буд. к-ти та затверджено Положення про забудову Києва, Єлизаветграда, Миколаєва, Харкова. Створено нові серії проектів фасадів житл. будинків та громад. споруд, в яких було зроблено спробу уникнути одноманітності забудови. Проте А. цього періоду характеризують спрощеність, раціональність, казарменість. У містах, які мали стратегічне значення, розвивалося військ. буд-во: Нова Печерська фортеця у Києві (див. *Київська фортеця*), укріплення в Севастополі (1834). У 30—40-х рр. у Вознесенську, Чугуєві, Єлизаветграді та ін. містах споруджували штабні будинки, казарми, військ. уч-ща, склади, стайні, манежі (*військове містечко* в Єлизаветграді). В кращих спорудах цього періоду ще простежуються риси високого класицизму: *Інститут шляхетних дівчат* у Полтаві, 1832; Києві, 1838—43, арх. В. І. Беретті (тепер Міжнар. центр к-ри та мистецтв), Київ. ун-т, 1837—42, арх. В. І. Беретті; будинок 1-ї Київ. гімназії, 50-і рр., арх. О. В. Беретті; ансамбль поштової станції у Києві, серед. 19 ст. Культова А. цього періоду характеризується спорудженням великих міськ. храмів (Преображенський собор у Болграді, 1833—38, арх. А. І. Мельников; Преображенський собор у Білій Церкві, 1833—39) та ін. В основі планувально-об'ємних композицій громад. та культових споруд покладено принципи, вироблені на попередніх етапах розвитку А. школи рос. класицизму. Занепад стилю раніше і виразніше проявився у великих містах, у малих його традиції існували протягом перших десятиліть 2-ї пол. 19 ст.

І. О. Ігнаткін.

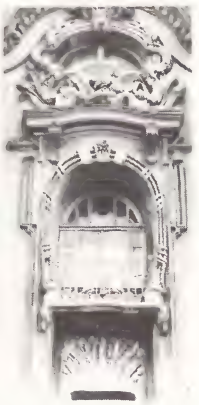

Архітектура. Готель «Великий Московський» в Одесі. Фрагмент фасаду. 1901. Арх. Л. Л. Влодек.

Архітектура. Будинок на Андріївському узвозі № 15 («Замок Річарда Левове Серце») у Києві. 1902.

Архітектура 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст. Укр. А. цього періоду відбила особливості розвитку капіталістич. суспільства пореформеного періоду. Зміни в сусп.-екон. житті, науці, техніці й культурі позначилися на нових типах споруд, стилістичних напрямах і естетич. смаках. На зміну класицистичному методу і стилю поч. 19 ст. приходить метод *історизму*, відроджується європ. і нац. архіт. спадщина *(неоготика, неоренесанс, необароко, російський стиль, український стиль, неокласицизм)*.

Розвиток соціально-демократич. руху, наук.-тех. досягнення кін. 19 ст. поставили вимогу створення нової А. Вагомий вплив на А. мали зміни в матеріально-тех. базі буд-ва. Розвивалися буд наука і техніка, почали застосовувати нові матеріали і конструкції (метал, цемент, залізобетон, скло, кераміка).

А. цього періоду стає демократичнішою. Поряд з держ. і культовим буд-вом зростає кількість пром., транспортних, торг. споруд, житл. будинків, які мали нові архіт. форми: залізничні *вокзали* (в Одесі, 1879—83, арх. В. О. Шретер; Харкові, 1896—1901, арх. Ю. С. Цауне; обидва не збереглися), *криті ринки* (в Одесі, 1896, арх. А. Д. Тодоров; Києві, 1910—12, арх. Г. Ю. Гай і М. П. Бобрусов), *пасажі* (в Одесі, 1898—99, арх. Л. Л. Влодек; Києві, 1913, арх. П. С. Андреєв), біржі (Нова біржа в Одесі, 1894—99, арх. О. Й. Бернардацці). В кін. 19 ст. з'явилися великопрольотні металеві мости (залізнич. міст завдовжки бл. 1,5 км через Дніпро побл. Києва, 1870, інж. А. Є. Струве), ажурні металеві *башти*, маяки. Важливим компонентом А. стали видовищні споруди, розраховані на численного глядача (Крутикова цирк у Києві на 2 тис. місць, 1903, арх. Е. П. Брадтман, не зберігся; панорама «Оборона Севастополя 1854—55 рр.», 1902—05, арх. В. А. Фельдман, інж. А. І. Енберг, художник Ф. О. Рубо), та будівлі широкого громад. призначення — Лук'янівський (1903, арх. М. Г. Артинов) і Троїцький (1901—02, арх. Г. М. Антоновський) *народні доми*; обидва — в Києві.

Залізобетонні та метал. каркаси, перекриття, куполи зумовили нові форми інтер'єрів багатьох споруд. Бетонні та керамічні оздоблення фасадів, майолікові прикраси, чавунне литво та ковані грати балконів визначили

Архітектура. Земська школа у с. Млинах Лохвицького р-ну Полтавської обл. (не збереглася). 1910. Фото поч. 20 ст.

нові риси А. громад. і житл. будинків. Збільшилася кількість цегляних будинків з особливим декором *(цегляний стиль)*.

Велике значення для розвитку А. і формування її напрямів мали творчі зв'язки рос. і укр. архітекторів. Більшість архітекторів України здобували вищу освіту в петерб. АМ та *Петербурзькому інституті цивільних інженерів*. Відомі рос. архітектори були авторами конкурсних проектів (див. *Архітектурні конкурси*) споруд для України (О. В. Щусєв, В. О. Щуко, О. І. Дмитрієв, І. С. Кітнер, В. О. Шретер, Ф. І. Лідваль та ін.). З кін. 19 — поч. 20 ст. вища буд. та середня *архітектурна освіта* почала розвиватися в Києві, Харкові, Одесі, Львові. Продовжувалася підготовка архітекторів у майстернях провідних зодчих.

У тісному контакті з рос. навч. закладами і творчими організаціями (петерб. АМ, Петерб. т-вом архітекторів, Моск. архіт. т-вом) діяли *архітектурні товариства* та гуртки на Україні (Київ, Одеса, Харків, Львів). Творчі угруповання впливали на розвиток мистецької практики, на сторінках місц. періодич. видань висвітлювали питання А. Було створено *Український художньо-архітектурний відділ* Харків. літературно-худож. гуртка (1912), який вів значну роботу по організації виставок, архіт. конкурсів, вивченню і використанню нар. традицій. Аналогічну роль відігравало «*Товариство для розвою руської штуки*» у Львові (1898). Все це сприяло зростанню майстерності укр. архітекторів, сусп. визнанню їхньої творчості. Звання академіків А. здобули укр. зодчі О. М. Бекетов, В. М. Ніколаєв, В. І. Сичугов, М. К. Толвинський.

Широкого визнання здобула творчість архітекторів одес. (О. Й. Бернардацці, Ю. М. Дмитренко, Л. Л. Влодек), київ. (О. В. Беретті, П. Ф. Альошин, О. В. Кобелєв, В. В. Городецький), харків. (Б. Г. Михаловський, О. М. Бекетов, В. Г. Кричевський), катеринослав. (Д. С. Скоробогатов, О. Л. Красносельський) шкіл. На Зх. Україні працювали З. Горголевський, В. Садловський, І. І. Левинський, А. Захаревич та ін.

Певних успіхів було досягнуто в інженерному обладнанні міст, що сприяло поліпшенню санітарних умов і благоустрою, особливо у великих містах, де в кін. 19 ст. споруджували водогони, каналізацію, впроваджували газове, а згодом і електр. освітлення вулиць, центр. опалення в будинках.

Розвиток міськ. транспорту, який зв'язав центр з околицями, сприяв утворенню трансп. магістралей та площ. Збільшилася кількість великих (Київ, Одеса, Харків, Катеринослав — з населенням понад 200—500 тис. чол., 1913), середніх (Львів, Миколаїв, Житомир, Сімферополь — з населенням 100—200 тис. чол.) міст. Біля великих з-дів і шахт будували пром. с-ща, які згодом перетворилися на міста — Маріуполь, Юзівка (тепер Донецьк), Кам'янське (тепер Дніпродзержинськ). Поступово вдосконалювалося планування, забудова й благоустрій центрів великих міст, де зводили багатоповерхові житл. будинки (до 5—6 поверхів), архіт. ансамблі, громад. споруди та монументи, створювали парки й сквери, які досі домінують в історичних центрах багатьох міст України. Серед кращих міськ. ансамблів — *Софійська площа* в Києві, *Міцкевича Адама площа* у Львові. Нових рис набула забудова *Дерибасівської вулиці* й *Пушкінської вулиці* в Одесі, *Хрещатика, Володимирської вулиці* та Миколаївської вулиці (тепер вул. К. Маркса) в Києві, Катеринінського проспекту в Катеринославі (тепер проспект К. Маркса у Дніпропетровську), *Сумської вулиці* та Пушкінської вул. у Харкові. Створено ряд парків у Києві (Купецький парк, 1882; *Пушкінський парк*, 1901; парк політехнічного ін-ту, поч. 20 ст.), Міський парк у Харкові (1907), *Стрийський парк* у Львові (1887), в Криму — екзотичні ландшафтні парки: Алупкинський, Ліварійський, Харакський та ін. Споруджували палацові комплекси *(Ліварійський палацово-парковий комплекс)*. Проте для забудови міст характерні різностильовість і зумовлене приватною власністю на землю утворення подвір'їв-криниць, позбавлених *інсоляції*. Між забудовою і благоустроєм великих міст і робітн. с-щ, центру міст і околиць збільшувалися соціальні контрасти. У великих і малих містах з'явилися вулиці, цілком забудовані особняками, А. яких відзначалася оригінальністю, а інтер'єри — високою якістю декор. оздоблення (розписами, декор. скульптурою, худож. литвом, різьбленням на дереві), створеного в майстернях місц. та петерб. майстрів (*Городецького будинок*, особняк графів Уварових, поч. 20 ст., арх. П. І. Голландський, обидва — в Києві; особняк у Сабанєєвському пров. № 5 в Одесі, 1893—94, арх. В. М. Кабіольський та ін.). А. 50—80-х рр. притаманні стилізації на теми готики, Відродження, барокко, романського стилю та рос. стилю. Найхарактерніші зразки неоготики належать до 50—70-х рр.: палац Бжозовського (тепер культурно-осв. технікум) і Шахський палац (обидва — 1852, арх. Ф. В. Гонсіоровський, тепер Будинок нар. творчості), обидва — в Одесі; залізнич. вокзал у Києві (1867—69, арх. І. С. Вишневський; не зберігся). Певною мірою цей напрям простежується і в будівлях пізнішого часу: Миколаїв. костьол (1899—1909, арх. С. П. Воловський, В. В. Городецький), прибутковий будинок на *Андріївському узвозі* № 15 (1902; т. з. «Замок Річарда-Левове Серце»), лікарня на вул. Рейтарській № 22 (1913, арх. І. А. Зекцер); всі — у Києві. Найпоширенішим був неоренесанс, в стилі якого будували держ., громад. і навч. споруди: будинок крайового Галицького сейму (1877—81, арх. Ю. Гохбергер, тепер ун-т), політех. ін-т (1872—77, арх. Ю. Захаревич), обидва — у Львові; міські думи в Києві (1876, арх. О. Я. Шілле, не збереглася) та Катеринославі (1900—01, арх. Д. С. Скоробогатов, тепер міськрада), біржа в Харкові (1880, арх. Б. Г. Михаловський; не збереглася); театр опери та балету (1899—1901, арх. В. О. Шретер), будинки земства

Архітектура. Театр опери та балету у Львові. Інтер'єр. 1897—1900. Арх. З. Горголевський; скульптори П. Війтович, А. Л. Попель, М. Герасимович; художники С. Дембицький (керівник), Ю. Зубер, О. Августинович, с. Батовський-Качор. С. Рейхан.

Архітектура. Полтавський краєзнавчий музей (колишнє Полтавське земство). 1903—08. Арх. В. Г. Кричевський, художники В. І. Васильківський, М. С. Самокиш. Відновлено 1964; арх. П. Ф. Костирко.

(1913, арх. В. О. Щуко) та Маріїнської общини Червоного Хреста (1913, арх. В. М. Риков); всі три — в Києві; Комерційне уч-ще в Харкові (1888—91 арх. О. М. Бекетов, тепер юрид. академія); судові установи в Одесі (1895, арх. М. К. Толвинський та ін., тепер управління Одес. залізниці).

В неороманському стилі було зведено величну споруду Київ. політех. ін-ту (1901, арх. І. С. Кітнер). Характер офіц. напряму А. 19 ст., особливо в культовому зодчестві, мав рос. стиль, який був наслідком політики т. з. єдності «православ'я, самодержавства і народності». Засновниками стилю були архітектори В. П. Стасов і К. А. Тон. На їх спорудах позначилися впливи візант. та давньорус. А. (*Володимиру князю пам'ятник* у Києві). Серед споруд рос. стилю на Україні: Благовіщенський собор у Харкові (1888—1901, арх. М. І. Ловцов), церква-мавзолей М. І. Пирогова у Вінниці (1880, арх. В. І. Сичугов), залізнич. вокзал у Катеринославі (1880, не зберігся), трапезна Києво-Печерської лаври (1893—95, арх. В. М. Ніколаєв) та численні житл. будинки в Києві, споруджені за проектами В. М. Ніколаєва, М. Г. Артинова та ін. архітекторів (кін. 19 — поч. 20 ст.).

На Україні з серед. 19 ст. почалися пошуки укр. стилю. Про це свідчать т. з. панські будинки — *Галагана Г. П. будинок* у с. Лебединцях Черніг. обл., будинки О. О. Рахманової в с. Вейсбахівці (1878, 1886, тепер с. Білорічиця Черніг. обл.; арх. О. Е. Ягн). Тут традиції нар. А. були використані, зокрема, у формах даху, вікон, ганків, у декорі. На зх.-укр. землях яскравим зразком цього стилю є резиденція митрополита Буковини в Чернівцях (1864—82, арх. Й. Главка, тепер ун-т), в якому візант. та готичні мотиви доповнено декор. прийомами нар. творчості Прикарпаття.

На поч. 20 ст. пошуки нац. стилю зумовили устачення трьох творчих напрямів. Перший — *неоукраїнський стиль* (за ін. джерелами — укр. стиль, або укр. модерн). Його представники вивчали нар. А., етнографію, видавали зібрані матеріали, експонували їх на спец. виставках у Харкові та Петербурзі, виступали в пресі з статтями і дослідженнями. В неоукраїнському стилі розрізняють дві регіональні школи — харківську та львівську. До першої належить творчість арх. В. Г. Кричевського, К. М. Жукова, В. К. Троценка, худ. С. Г. Тимошенка, Е. Н. Сердюка, О. Г. Сластіона та ін. Харків. школа орієнтувалася на слобожанську архіт. школу. Для неї характерна наявність теор. платформи; споруди мають оригін. композиції, високі чотирисхилі дахи, башти, ганки, цегляні орнаменти на фасадах, майолікові деталі, декор. розпис, дерев. різьблення.

Архітектура. Покровська церква в с. Пархомівці Київської обл. 1903—06. Арх. В. О. Покровський, художник М. К. Реріх (ескізи мозаїки).

Серед кращих творів цієї школи — *Полтавського земства будинок* (1903—08, арх. В. Г. Кричевський), худож. уч-ще в Харкові (1914, арх. К. М. Жуков), сільс. школи в Канівському (тепер Черкас. обл.) та Лохвицькому (тепер Полтав. обл.) повітах (1909—13, художник О. Г. Сластіон), міське уч-ще ім. М. Грушевського (1910, арх. В. Г. Кричевський, Е. П. Брадтман, вул. Фрунзе № 164) і школа (1910—12, арх. В. Г. Коробцов, пров. Ч. Бєлінського) у Києві та ін.

Львів. школа неоукраїнського стилю формувалася на базі архіт. майстерні І. І. Левинського, в якій працювали О. Лушпинський, Л. Левинський, Т. Обмінський, Є. І. Червинський. Вони вивчали і застосовували прийоми і мотиви нар. А. Прикарпаття, використовували майолікові вироби за нар. взірцями. Ідейною платформою цього напряму були теор. погляди «Товариства для розвою руської штуки», «Товариства української літературної науки і штуки» (1905) у Львові, які об'єднували діячів л-ри і мист-ва.

Своєрідністю відзначалися споруди львів. архітекторів — будинок т-ва «Дністер» (1905), Вищий муз. ін-т ім. М. Лисенка (1915, обидва — арх. І. І. Левинський) у Львові, житл. будинки і Народні доми у Львові, Чернівцях, Дрогобичі, Кам'янці-Бузькій та ін. містах. Для цієї школи характерні складні асоціації, пов'язані з впливом модерну, нар. творчості гуцулів, т. з. закопанського стилю, давньорус. та бароккових елементів, що відбивали істор. та етногр. особливості регіону.

Архітектура. Палац залізничників (колишній театр клуб) у Дніпропетровську. 1909—12. Арх. О. М. Гінзбург.

Архітектура. Інститут мікробіології ім. І. І. Мечникова (колишній будинок Медичного товариства) у Харкові. 1911. Арх. О. М. Бекетов.

Другий напрям — необарокко. Спирався на взірці укр. арх-ри 17 — поч. 18 ст. Серед пам'яток — житл. будинок на площі Б. Хмельницького в Києві (1914, арх. П. Ф. Альошин; не зберігся), церква на козацьких могилах під м. Берестечком Рівнен. обл. (1912, арх. В. М. Максимов), лікарня в м. Лубнах Полтав. обл. (1915, арх. Д. М. Дяченко) та ін.

Третій загальнорос. напрям в А., який поширився і на Україні, дістав назву *неоросійського стилю*. Його представники використали творчу спадщину Давньої Русі, зокрема А. Новгорода і Пскова 10—12 ст., — *Спаська церква* в с. Наталівці, тепер с. Володимирівка Краснокутського р-ну Харків. обл. (1908—12, арх. О. В. Щусєв, скульптори С. Т. Коненков, О. Т. Матвєєв), дівоче уч-ще в Лубнах Полтав. обл. (1907, арх. О. М. Бекетов, тепер школа) та Селянський банк у Полтаві (1907, арх. О. В. Кобелєв, тепер адм. установа). Для цих споруд характерне широке використання декор. пластики, розписів, мозаїки з мотивами давньослов'ян. міфології, фольклору, українських народних орнаментів.

На рубежі 19 і 20 ст. поширився загальноєвроп. стиль *модерн*, який мав два періоди в укр. А.: ранній (90-і рр. 19 ст.— 1907) і пізній (1908 — поч. 20-х рр.).

Укр. модерн характеризується творами, типовими для стилістики європ. модерну (використання рослинних та антропоморфних мотивів, емоційна насиченість композицій, індивід. неповторність образів). До використання нових прийомів і матеріалів, їхнього декор. застосування перейшли й окремі архітектори старшого покоління (О. М. Бекетов, В. В. Городецький, Л. Л. Влодек, Е. П. Брадтман, В. Садловський). На пізньому етапі модерн творчо і більш усталено освоювало переважно нове покоління — арх. О. М. Вербицький, О. М. Гінзбург і О. І. Ржепишевський у Харкові, М. Ульям і А. Захаревич у Львові, М. А. Ваксман у Вінниці та ін. Модерн був найпоширенішою течією в А. багатоповерхових *прибуткових будинків*. Під час першої світової війни стиль занепав, хоча творчі настанови модерну (протест проти нормативності і прийомів історизму 19 ст., органічність і свобода використання природних форм, матеріалу, фактури, декору) позначилися на розвитку подальших стилів неокласицизму, раціоналізму тощо.

Кращі споруди в стилі модерн — готель «Московський» в Одесі (1901, арх. Л. Л. Влодек), Городецького будинок (1901—09) і цирк Крутикова (1903, арх. Е. П. Брадтман, не зберігся) у Києві, вокзал у Ковелі (1903, арх. О. М. Вербицький, не зберігся), банк (1907, арх. О. М. Бекетов, тепер ляльковий театр), магазин (1912, арх. В. М. Покровський, тепер істор. музей) та житл. будинки (арх. О. М. Гінзбург, В. О. Естерович) у Харкові.

Регіональна зх.-укр. школа модерну розвинулась під впливом архітекторів Відня. Для цих споруд характерне тяжіння до нар. джерел: витонченість деталей, декор. металеве литво та ковані грати, різьблення на дереві, бетонні та керамічні деталі — вироби місц. майстрів.

Серед кращих споруд — залізничний вокзал (1904), філармонія (1907, обидва — арх. В. Садловський), прибуткові будинки на вул. Валовій (1900-і рр., арх. І. Левинський, М. Улям, О. Захаревич та ін.) у Львові, ощадна каса у Чернівцях (1901, тепер адм. будинок), прибуткові будинки у Чернівцях і Станіславі (1910-і рр.).

Паралельно з модерном у 10-х рр. 20 ст. певного розвитку в укр. А. набув *раціоналізм*, що виходив з функціональної організації простору, безорнамент. формоутворення на засадах новітніх матеріалів і конструкцій: залізобетонний маяк у Миколаєві (1904, інж. М. К. П'ятницький, арх. О. О. Баришников), театр-клуб у Катеринославі (1909—12, арх О. М. Гінзбург, тепер Палац залізничників у Дніпропетровську), будинок адм. установи на Хрещатику, № 6 у Києві (1911—13, арх. Д. Г. Торов, І. А. Зекцер), оптові склади в Харкові (1913, арх. О. І. Ржепишевський). В цей же період поширюється неокласицизм, який набуває загальнорос. характеру, відтворює на новому рівні риси рос. класицизму кін. 18 — поч. 19 ст., зокрема його ансамблевість, елементи ордерної системи, симетричні композиції і плани, декор. елементи і мотиви. Серед кращих творів у Києві: *Педагогічного музею будинок*, комплекс споруд Всерос. пром. виставки (1913, арх. Ф. Е. Вишинський, не збереглися), будинок Вищих жіночих курсів (1913, арх. О. В. Кобелєв; тепер адм. установа). В Катеринославі будинки в стилі неокласицизму було споруджено за проектами О. М. Красносельського, в Харкові — О. М. Бекетова, В. О. Естровича, А. І. Горохова та ін., в Одесі — Ф. А. Троупянського та ін.

Велике значення в А. кін. 19 — поч. 20 ст. мав *синтез мистецтв*. Численні громад. і культові споруди декорували скульптурою, розписами та мозаїкою. Кращі зразки — *Володимирський собор* в Києві, театри опери та балету в Одесі (1884—87, арх. Г. Гельмер і Ф. Фельнер, скульптори Ф. Наталі, Ф. Фрідль) та Львові (1897—1900, арх. З. Горголевський, скульптори П. Війтович, А. Л. Попель, М. Герасимович, художники Ю. Зубер, О. Августинович, С. Батовський-Качор, С. Рейхан, під керівництвом С. Дембицького), *Троїцький собор* у Почаєві.

Твори монумент.-декоративної скульптури прикрашали фасади багатьох споруд (вокзали, театри, житл. будинки). На площах, вулицях, у парках міст було встановлено монументи, які органічно вписалися в нові архіт. ансамблі: *Хмельницькому Богдану пам'ятник* у Києві (1888, автор проекту М. Й. Микешин, скульптори П. А. Велінський, А. Л. Обер, арх. В. М. Ніколаєв), О. С. Пушкіну в Одесі (1888, скульптор Ж. А. Полонська, арх. Х. К. Васильєв) та І. П. Котляревському в Полтаві (1896—1903, скульптор Л. В. Позен), *Міцкевичу Адаму пам'ятник* у Львові (1905—06, скульптори М. І. Паращук, А. Л. Попель).

Співтворчість художників і архітекторів зумовила підвищення громад. значення А. і містобудування, їхнє худож. значення, виразність втілення демократич. ідей, істор. тем, мотивів нар. мист-ва. Деякі художники брали безпосередню участь у проектуванні архіт. споруд (О. Г.Ластіон, С. І. Васильківський, І. І. Труш та ін.), сприяли поширенню нац. традицій в А. кін. 19 — поч. 20 ст.

Архіт. напрями й течії в укр. А. поч. 20 ст. істотно вплинули на розвиток архіт.-мистецьких напрямів укр. А. 20-х рр.

В. Є. Ясієвич.

Архітектура України 20—80-х рр. 20 ст. поділяється на п'ять осн. етапів, які різняться стилістичними напрямами, тех. і технол. рівнем впровадження індустр. матеріалів і конструкцій, прогрес. методів комплексного буд-ва.

Перший етап (1920—33). Містобудуванню цього періоду притаманне створення «соцміст» з новою організацією життя і побуту робітн. та шахтар. селищ при гігантах індустрії: «соцміста» Велике Запоріжжя (1930—32, арх. І. І. Малозьомов, В. С. Андрєєв, О. М. Касьянов та ін.) та Кривого Рога (1931, арх. В. Г. Заболотний, Й. Ю. Каракіс); с-ще ХТЗ (1929 – 31, арх. П. Ф. Альошин, П. А. Доліщиський, П. Ю. Шпара) та ін. Період характеризується появою в містобудівній практиці СРСР, зокрема на Україні, *районного планування* (Пд. берег Криму, Донбас, Дніпроп. пром. район), що передбачало планомірність у використанні тер. регулювання всіх видів буд-ва, створення найсприятливіших умов для життя і праці населення. На цьому етапі розвитку А. виділяються три осн. стилістичні напрями.

Одна група архітекторів прагнула творчо використати у своїх спорудах архіт. форми укр. нар. зодчества та форми укр. мурованої А., зокрема укр. барокко. Так, при буд-ві с-ща Харків. паровозобудівного з-ду (1923—24) було впроваджено типові проекти 4-квартирних двоповерхових будинків (арх. В. К. Троценко). Їх худож. рішення відбиває найтиповіші риси традиц. укр. нар. житла (форма вікон, різьблення ганків, характерні обриси даху, що нагадує стріху сел. хати). Цей стилістичний напрям виявився гол. чин. у буд-ві громад. закладів: Миронівська селекційна станція (1922, арх. П. Ф. Альошин), робітн. клуб у Кременчуці (1925—26, арх. Ф. М. Мазуленко), *Української сільськогосподарської академії комплекс* (1925—31, арх. Д. М. Дяченко), залізнич. вокзал у Києві (1927—33, арх. О. М. Вербицький). Друга група зодчих, переважно майстрів старшого покоління, використовувала у своїх будовах традиц. архіт. форми класики і вважала, що лише певний порядок і вироблена віками худож. обробка складових частин споруди можуть бути прийняті на озброєння рад. А. У формах неокласики в перші десятиріччя Рад. влади створено ряд споруд, що увійшли до фонду вітчизн. А.: поліклініка у Харкові (1925—27, арх. В. А. Естрович), Палац профілактики у Дніпропетровську (1924—27, арх. О. Л. Красносельський), житл. будинок по вул. Сумській № 116 у Харкові (1926—38, арх. М. Ф. Покорний, О. В. Лінецький).

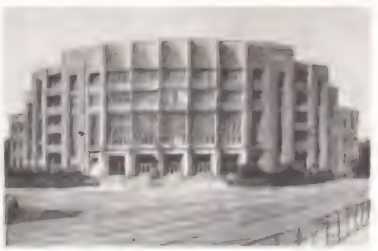

Архітектура. Палац культури залізничників (колишній Палац робітника) у Харкові. 1928—32. Арх. О. І. Дмитрієв

Серед творчих об'єднань архітекторів найбільш популярним та активним у пропаганді своїх теор. положень було Т-во сучас. архітекторів (1925). У 1928 у Харкові створені *Товариство сучасних архітекторів України* (ТСАУ) з філіалами у Києві та Одесі, творчі об'єднання «*Жовтень*», Всеукраїнське об'єдн. пролетарських архітекторів (ВУОПРА) та ін. Ці об'єднання пропагували концепції *конструктивізму*, раціональність архіт. форм, впровадження нових буд. матеріалів (залізобетону, скла, металу), намагалися комплексно вирішувати проблеми соціалістич. містобудування. У зв'язку з цим проектувалися нові за соціальним змістом типи споруд: *будинки-комуни*, житл. комплекси, «соцміста», робітн. клуби, фабрики-кухні. Разом з тим конструктивісти нігілістично ставилися до архіт. спадщини, перебільшували значення конструктивних

Архітектура. Будинок Держпрому в Харкові. 1925—29. Арх. С. С. Серафимов, М. Д. Фельгер, С. М. Кравець.

і функціональних властивостей А.

В дусі конструктивізму зведено сотні споруд, які відзначалися не лише пошуками нової організації побуту, життя та праці, але й оригінальністю та новизною об'ємно-просторової композиції. Найбільший вплив на розвиток А. 20-х рр. мав ансамбль площі Дзержинського (з 1991 — *Свободи площа*) і будинок *Держпрому* у Харкові (1925—29, арх. С. С. Серафимов, М. Д. Фельгер, С. М. Кравець), що складається з трьох сполучених між собою переходами секторів, осі яких спрямовано до центру круглої частини площі, а в об'ємах — це сполучення різного розміру вертикально поставлених паралелепіпедів, що стрімко наростають до центру. Серед ін. споруд конструктивізму: *Палац робітника* у Харкові (1928—32, арх. О. І. Дмитрієв, тепер Палац культури залізничників); лікарня (1930—31, арх. Л. Й. Юровський) і комплекс *Дніпрогесу* (1927—32, арх. В. О. Веснін, М. Я. Коллі, Г. М. Орлов, С. Г. Андрієвський; обидві споруди — у Запоріжжі); палац культури «Харчовик» у Києві (1933, арх. М. О. Шехонін, тепер будинок культури «Славутич»).

Другий етап (1933—41) пов'язаний з виконанням планів другої і третьої п'ятирічок. 1933 було створено *Спілку архітекторів України*, а також великі проектні орг-ції. Змінився стилістич. напрям розвитку А., яка стала орієнтуватися на творче опанування класичної і нац. архіт. спадщини. Створення *Академії архітектури СРСР* (1934) позитивно вплинуло на розвиток н.-д. роботи, піднесення заг. культури рад. зодчества, однак її діяльність позначилась однобічним підходом до оцінки розвитку А. Проблемам розвитку А. було присвячено 1-й Всеукр. з'їзд рад. архітекторів, який відбувся 1937 у Києві.

Реконструкція історичних і розвиток нових міст вимагали грунтовної розробки генпланів. Тільки в період між 1934—38 *Діпроміст* розробив на наук. засадах понад 50 генпланів. За генпланом Донецька (1934, арх. П. О. Головченко, А. І. Станіславський) було проведено реконструкцію центру і гол. магістралі міста (вул. Артема), укрупнено квартали, розширено трансп. магістралі. 1936 розроблено ген. план Харкова (арх. О. М. Касьянов та ін.), який визначив принципи реконструкції міста з урахуванням історично сформованої системи вулиць і площ — радіальна система плану за проектом перетворювалася на радіально-кільцеву, створювалися перехресні магістралі, що забезпечували зручний зв'язок між окремими районами міста в обхід центру. Новий ген. план Києва (1936—38, арх. П. П. Хаустов та ін.) вперше передбачав розвиток міста на обох берегах Дніпра, формування нових пром. районів, центр. магістралей та урядового центру. Проте плани реконструкції столиці України, продиктовані новими ідеологічними засадами, призвели до знищення численних архіт. пам'яток, зокрема Михайлівського Золотоверхого собору 12 ст.

З урахуванням проектів районного планування створювали пром. зони і вузли, розміщували гіганти пром-сті. До кращих пром. комплексів належать 2-а черга Харків. тракторного заводу (1936—38, арх. І. Х. Виноград, О. І. Гончарук, Д. Д. Широкорад), Слов'янський ізоляторний з-д (1938—40, арх. Л. К. Благов, О. Ю. Лейбфрейд).

На магістралях великих міст за індивідуальними проектами зводили житл. будинки, які формували міські центри: житл. будинки у Києві (вул. Б. Хмельницького № 68, т. з. «Роліт», 1930—31, арх. В. Г. Кричевський, П. Ф. Костирко; вул. Пирогова № 2/35, 1935, арх. Г. В. Шлаконьов), у Дніпропетровську (вул. Леніна № 9, 1936, арх. М. Г. Клебанов), у Харкові (вул. 8-го з'їзду Рад № 1, 1937, арх. П. Ю. Шпара).

Житл. буд-во супроводилося спорудженням магазинів, їдалень, дошкільних дит. закладів і шкіл. Ці споруди зводилися на основі використання лише типових проектів. Найпоширенішим був типовий проект ясел на 60 місць арх. Т. М. Волкобой (двоповерхова споруда мала компактний об'єм з чітким плануванням, в оздобленні фасаду використано елементи нар. А.). Ясла на 120 місць споруджували за типовим проектом арх. Г. О. Сластіона. Для розробки типових проектів шкіл було створено спеціалізовану проектну орг-цію «Шкільпроект», яка 1935—40 розробила понад 100 типових проектів шкіл. Буд-во шкіл за цими проектами сприяло підвищенню його темпів і мало прогрес. значення з екон. погляду. Розвиток звукового кіно зумовив буд-во кінотеатрів різної місткості. Найдосконаліше планування мав кінотеатр «Стахановець» у Кадіївці (тепер м. Стаханов) Луганської обл. (1936, арх. М. І. Нікарро-Карпенко). Зводять тип багатозального кінотеатру: «Жовтень» у Києві (1930—34, арх. В. М. Риков), ім. Т. Г. Шевченка у Донецьку (1933—38, арх. Л. А. Теплицький) та ім. М. О. Щорса у Чернігові (1936—39, арх. П. Ф. Савич).

Серед видовищних споруд чільне місце займає театр опери та балету в Донецьку (1935—40, арх. Л. І. Котовський), збудований за класичною схемою з послідовним розміщенням касового вестибюля, фойє, залу глядачів і сценічної групи приміщень. Гол. фасад театру формує п'ятипрогінна аркада, яка в літню пору використовується як фойє. До кращих музейних споруд належить комплекс літ.-мемор. музею Т. Г. Шевченка у м. Каневі Черкас. обл. (1934—37, арх. В. Г. Кричевський, П. Ф. Костирко), запроектований з використанням форм і прийомів укр. нар. зодчества.

В курортних місцевостях зведено нові оздоровчі комплекси: санаторій металургів у Верхньодніпровську Дніпроп. обл. (1935—37, арх. О. О. Тацій, М. К. Іванченко, Б. О. Ведьорников), санаторій ЦК профспілки вугільників у Маріуполі Донец. обл. (1939, арх. О. В. Лук'янов), санаторій ВЦРПС в Одесі (1935—37, арх. М. А. Кац, М. А. Шліфер). Великі стадіони споруджено у Києві, Одесі, Харкові, Дніпропетровську, серед них найбільший — Республіканський у Києві на 50 тис. глядачів (1937—41, арх. М. Г. Гречина).

Важливою подією у громад. житті республіки було спорудження у Києві двох визначних держ. закладів: *Кабінету міністрів України будинку* (1935—37, арх. І. О. Фомін, П. В. Абросимов) і *Верховної Ради України будинку* (1936—39, арх. В. Г. Заболотний). Незважаючи на те, що вони зведені майже поряд, в них проявилися діаметрально протилежні творчі концепції зодчих. Класичні архіт. форми будинку Кабінету міністрів підкреслено монументалізовані, Верховної Ради — камерні, і це проявилося в майстерному його поєднанні із навкол. середовищем, у трактуванні фасадів і особливо в опорядженні інтер'єрів, де тактовно використано мотиви нар. мистецтва.

Третій етап (1945—55) — це період велетенських робіт по відбудові міст і сіл, зруйнованих під час Великої Вітчизн. війни і тимчасової нім.-фашист. окупації. Постало завдання не лише відбудувати зруйноване, а й провести докорінну реконструкцію. Для А. цього періоду характерна орієнтація на використання форм і прийомів класики у поєднанні з елементами укр. барокко. Більшою мірою форми класики властиві для відбудови міст Одеси, Херсона, Дніпропетровська та Миколаєва, форми класики у поєднанні з барокковими — для Києва, Харкова, Полтави, Чернігова, Сум, Кіровограда.

Архітектура. Український музично-драматичний театр ім. М. В. Гоголя в Полтаві. 1951—53. Арх. О. О. Малишенко. О. О. Крилова.

З метою поліпшення сан. стану міст 1944 спец. постановою Уряду республіки було заборонено відновлювати в зонах житл. забудови зруйновані пром. підприємства і споруди. У містах, розташованих на берегах рік (Дніпропетровськ, Херсон, Запоріжжя, Кременчук), прибережні зони звільняли від дрібних підприємств і складів. Пром. споруди і комплекси відбудовували на основі досягнень тогочасної науки і техніки. Це металург. гіганти Донецька, Запоріжжя, Маріуполя, машинобудівні з-ди Харкова, Києва, Краматорська. 1951 почалося буд-во Каховської ГЕС (арх. Г. М. Орлов, Ю. М. Гумбург).

Генпланом відбудови міста Севастополя (1945, арх. В. М. Артюхов, Ю. А. Траутман, інж. І. К. Жилко) передбачалися значні реконструктивні заходи з ліквідацією скупченості у забудові та з організацією зручних трансп. магістралей. До моря були звернені архіт. ансамблі нових магістралей і площ міста, які будували з використанням кращих традицій класичної А. Це вул. Леніна, проспект Нахімова, Велика Морська, на яких зведено житл. будинки, громад. споруди, театр, Матроський клуб. При відбудові майже повністю зруйнованого Тернополя (1945, арх. Н. І. Новіков, Н. Ф. Панчук) створено нові укрупнені квартали, міськ. центр зі скверами, бульварами, пішохідними вулицями та мальовничим Комсомольським озером на р. Серет. Нові генплани були створені для Запоріжжя, Донецька, Дніпропетровська, Чернігова та ін. міст.

На карті республіки виникли і нові міста (Нова Каховка в Херсон. обл., 1951—54; арх. А. Д. Моторін, В. Е. Монтлевич, В. О. Дейнека). При шахтах і окремих підприємствах зводили робітн. с-ща (с-ще шахти ім. Абакумова в Донец. обл., 1946—51; арх. Л. М. Дмитрієвська, Б. П. Жежерін, Г. І. Копоровський).

В містах республіки з'явилися перші, сповнені сурової простоти і лаконізму архіт.-скульптурні мемор. комплекси на честь воїнів Рад. Армії, які загинули в боротьбі проти фашизму. Серед них: Холм Слави у Львові (1945—52, арх. А. В. Нательченко, Г. Л. Швецько-Вінецький, скульптори М. Г. Лисенко, В. Ф. Форостецький), меморіал у Чернівцях (1948, скульптор Г. Л. Петрашевич, арх. В. І. Григор), некрополь бригади мор. піхоти полковника П. П. Горпищенка у Севастополі (1945—54, арх. В. В. Петропавловський), обеліск Вічної Слави в Києві (1955—57, скульптор І. Г. Першудчев, арх. А. М. Милецький, В. В. Бакланов, Л. В. Новиков), пам'ятник піонерам-героям у Лубнах Полтав. обл. (1955—59, скульптор Є. Ю. Горбань, арх. С. К. Кілессо).

Архітектура. Забудова вул. Хрещатик у Києві. 1948—58. Арх. О. В. Власов, А. В. Добровольський, О. І. Малиновський, В. Д. Єлізаров. Б. І. Приймак, О. І. Заваров.

Характерною рисою в архіт. практиці післявоєнного десятиріччя було широке застосування ансамблевої забудови міст. Яскравим прикладом став відроджений *Хрещатик* у Києві. 1944—46 було проведено всесоюз. конкурс на забудову цієї магістралі. Робота, проведена під час конкурсу, лягла в основу проекту, за яким і було здійснено забудову (1948—58, арх. О. В. Власов, А. В. Добровольський, В. Д. Єлізаров, Б. І. Приймак, О. І. Заваров, О. І. Малиновський, інж. І. О. Скачков, В. І. Реп'ях). Композицію ансамблю побудовано на контрастному зіставленні суцільного фронту забудови з парного боку і споруд, розміщених на рельєфі з розривами, які відкривають у несподіваних ракурсах зелені схили Хрещатицької долини з непарної сторони. На перших поверхах майже всіх споруд розміщено магазини.

В цей же час сформовано архіт. ансамблі проспектів Леніна у Запоріжжі (1949—56, арх. Г. Г. Вегман, А. Д. Моторин) і К. Маркса у Дніпропетровську (1947—57, арх. Д. Д. Жигачов, Д. І. Щербаков, О. Б. Петров); нові центр. площі стали окрасою Херсона (1950—56, арх. Г. Д. Трудлер) і Луцька (1951—58, арх. Г. В. Бородін, Р. Г. Метельницький). Чільне місце в ансамблях нових площ зайняли адм. споруди. Перехід до буд-ва багатоповерхових житл. будинків на центр. магістралях Києва, Харкова, Одеси, Полтави, Сум, Кіровограда супроводився розробкою серій типових секцій, впровадженням індустр. матеріалів і конструкцій. Здійснювалася робота по створенню перших проектів великопанельних і великоблокових житл. будинків. Один з перших експериментальних великопанельних житл. будинків зведено 1951 у Києві по вул. Червоноармійській, № 16 (арх. В. Д. Єлизаров, М. П. Єпіфанович, В. Й. Конопацький), житл. будинки з-ду ім. Ілліча з великих блоків зведено в Маріуполі (1954—56, арх. В. К. Троценко, Д. Н. Яблонський, В. Г. Цвик). Житл. буд-во супроводилося спорудженням шкіл, дошкільних дит. закладів. В А. закладів торгівлі і громад. харчування простежується тенденція до їх укрупнення і кооперування. З'явилися споруди, в яких в одному об'ємі розміщено універмаг, продовольчий магазин, кафе, ресторан (Будинок торгівлі в Кременчуці Полтав. обл., 1952—54, арх. В. І. Іваницький).

На магістралях і площах великих і малих міст споруджено театри, клуби, кінотеатри. Нові театри зведено у Полтаві (1951—54, арх. О. О. Малишенко), Рівному (1952—55, арх. О. О. Крилова, О. О. Малишенко), Тернополі (1953—55, арх. І. Д. Михайленко, Д. С. Чорновол, В. І. Новиков), Севастополі (1953—55, арх. В. В. Пелевін). Багатозальні кінотеатри будували за індивід. проектами: тризальний кінотеатр «Київ» у Києві (1952, арх. О. О. Тацій, В. І. Чуприна, інж. В. В. Захарченко), двозальні кінотеатри «Металург» у Луганську (1951, арх. І. П. Панченко, І. П. Домбровський) та «Україна» в Херсоні (1955, арх. Г. Д. Трудлер). Більшість кінотеатрів, клубів і палаців культури зводили за типовими проектами. З'явилися нові типи громад. споруд — великі криті спорт. і кіноконцертні зали, авто- і аеровокзали, будинки техніки. Перший критий спорт. зал споруджено у Донецьку (1952—53, арх. Г. І. Навроцький, О. К. Терзян), перший кіноконцертний зал — у Запоріжжі (1951—53, арх. Г. Г. Вегман), перший Будинок техніки — у Луганську (1950—53, арх. В. П. Фадеїчев), майже водночас прийняли перших пасажирів аеровокзали у Донецьку, Львові, Харкові та Сімферополі, автовокзали у Рівному та Харкові.

Під час війни було зруйновано майже всі залізничні вокзали. У післявоєнне десятиріччя збудовано сотні станційних споруд. Своєрідні об'ємно-планувальні композиції мають вокзали у Дніпропетровську (1954, арх. О. М.

Архітектура. Пансіонат «Дружба» в Ялті. 1980—85. Арх. І. Василевський, Ю Стефанчук, В. Дивнов, Л. Кеслер.

Душкін) та Одесі (1952, арх. Л. М. Чуприна), на станціях Миронівка Київ. обл. (1953, арх. П. Ф. Красицький) і Ясинувата Донец. обл. (1952, арх. Є. О. Лимар, В. М. Сиром'ятников). Здійснювалося послідовне буд-во спорт. і лікувально-оздоровчих закладів: стадіон «Шахтар» у Донецьку (1949, арх. Г. І. Навроцький, С. І. Северін), грязелікарня у Трускавці Львів. обл. (1951, арх. П. Г. Юрченко, М. М. Степанов), санаторій ім. 30-річчя Радянської України в Пущі-Водиці під Києвом (1951, арх. Є. О. Маринченко), санаторій «Україна» в Місхорі у Криму (1951—55, арх. Б. В. Єфимович). Помітним явищем в А. республіки було створення комплексу Донец. ін-ту травматології і ортопедії (1953—55, арх. М. І. Яковлєв). У плані споруда нагадує розігнуту в бік вул. Артема гігантську підкову. В пластичній обробці фасадів споруди майстерно використано класичні архіт. форми.

Під час Великої Вітчизн. війни було повністю зруйновано або пошкоджено 347 унікальних пам'яток вітчизн. зодчества. У повоєнний час розроблено наук. засади проведення досліджень і реставрації пам'яток А. і монумент. живопису за участю худ. І. Е. Грабаря, арх. О. В. Щусєва, П. Д. Барановського, М. В. Холостенка та ін. Було здійснено реставрацію *П'ятницької церкви* (1944—52, арх. П. Ф. Барановський, М. В. Холостенко) і *Борисоглібського собору* (кін. 40 — поч. 50-х рр., арх. М. В. Холостенко), обидві споруди — в Чернігові; комплексу *Києво-Печерської лаври* (арх. М. В. Холостенко, М. М. Говденко, О. М. Пламеницька, Л. І. Граужіс та ін.), будинку Київ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1944—49, арх. М. О. Грицай під керівництвом П. Ф. Альошина), ансамблю *Круглої площі* у Полтаві (1944—55, арх. М. Ю. Онищенко, А. Л. Вайнгорт) та ін.

У повоєнні роки поряд із буд-вом у містах провадилася реконструкція сіл. Кращі за плануванною організацією — с. Демидів Київ. обл. (1948, арх. І. Г. Шемсединов) та смт Диканька Полтав. обл. (1946, арх. В. І. Васильченко, Б. В. Монтаков).

Четвертий етап (1955—70) пов'язаний із зміною стилістичної спрямованості А., дальшим наук.-тех. прогресом, швидким збільшенням міськ. населення. Це змусило в стислі строки реорганізувати матеріальну базу буд-ва, створити нову систему підприємств заводського домобудування, потужну індустрію виробн. буд. матеріалів і конструкцій. Для масового буд-ва було розроблено типові проекти житл. і громад. споруд, більше уваги приділялося вирішенню технол., техніко-екон. та соціальних проблем і менше — архіт. виразності і елементарній комфортності. Однак у пошуках естетич. осмислення індустр. матеріалів і конструкцій можна простежити тенденцію до створення засобами А. підкреслено полегшених мас великих скляних вітражів у поєднанні з невеликими глухими об'ємами. В зх. областях республіки почалися пошуки регіональних архіт. мотивів, що базувалися на використанні форм і прийомів дерев. нар. зодчества.

У 60-х рр. розроблено генплани для всіх обл. центрів і більшості районних центрів. Гол. концепцією у тер. розвитку міст було створення нових житл. районів на вільних ділянках при обмеженні реконструктивних робіт у центрах. Найповніше ці тенденції проявилися у генпланах Запоріжжя (1965, арх. А. Н. Рапопорт, Є. С. Куц, Н. П. Шкоденко та ін.), Харкова (1967, арх. В. Л. Антонов, М. М. Авраменко, С. М. Клевицький, П. Ю. Шпара та ін.), Дніпропетровська (1967, арх. О. О. Малишенко, В. С. Ступаченко, В. Г. Маєвська, Ю. С. Полоскова та ін.). Принципово нові положення закладено в планувальній і просторовій організації Києва у генплані 1967 (арх. Б. І. Приймак, Г. М. Слуцький, В. М. Гречина та ін.), за яким композиційною віссю міста ставав Дніпро. Буд-во нових житл. районів зосереджувалося переважно на намитих територіях у заплаві ріки.

Перші житл. райони проектували на основі мікрорайонування з чіткою системою підприємств громад.-торг. обслуговування. На зміну кварталам з периметральною забудовою прийшли прийоми вільного планування. Райони забудовували 5—9-поверховими будинками: Першотравневий житл. масив (1956—59, арх. О. І. Заваров, Л. М. Стависька-Брехунець, С. Б. Шпільт), Русанівка (1961—74, арх. П. С. Кульчицький, В. Є. Ладний), обидва — у Києві, Павлове Поле у Харкові (1957—61, арх. Л. М. Тюльпа, С. М. Соколовський, В. С. Васильєв, Л. М. Лоєвська), Калинівський у Донецьку (1958—65, арх. А. П. Страшнов, О. Д. Кузнецов).

Соціально-екон. передумови викликали до життя нові типи громад. споруд — комбінати побутового обслуговування, торг. центри, універсами. В проектуванні масових громад. споруд, що зводилися за типовими проектами, можна простежити тенденцію до збільшення їхньої місткості за рахунок кооперування. З'явилися споруди, А. яких визначала та чи ін. конструктивна система: кіноконцертний зал *«Україна»* у Харкові із сідлоподібним вантовим покриттям (1963, арх. В. С. Васильєв, Ю. О. Плаксієв, В. О. Реусов, інж. Л. Б. Фрідган); готель «Тарасова гора» у Каневі, запроектований на основі збірних грибоподібних конструкцій (1961, арх. Н. Б. Чмутіна, О. В. Гусєва, В. Г. Штолько, А. О. Зубок, інж. А. О. Ігнатенко, Л. Г. Дмитрієв), *Палац спорту* в Києві, А. якого має в основі збірний залізобетонний каркас і навісні панелі-склопакети (1961, арх. М. Г. Гречина, О. І. Заваров, інж. В. І. Реп'ях).

Пошуками регіональних архіт. мотивів позначено комплекс пансіонату «Гуцульщина» в м. Яремчі Івано-Фр. обл. (1965, арх. В. С. Лукомський, І. П. Боднарук, С. П. Валевський, І. М. Гринів, В. І. Стасів), ресторан «Млин» у Києві (1968, арх. О. І. Малиновський, Л. Ф. Берлінська). Об'ємно-просторова композиція Палацу дітей і юнацтва ім. М. Островського у Києві вперше у вітчизн. практиці побудована на худож. осмисленні перетікаючого простору і застосуванні розсувних перегородок, що забезпечили необхідну трансформацію приміщень (1965, арх. А. М. Милецький, Е. А. Більський, інж. О. М. Печонов, Л. О. Лінович). Значний мемор. комплекс створено на батьківщині героїв «Мо-

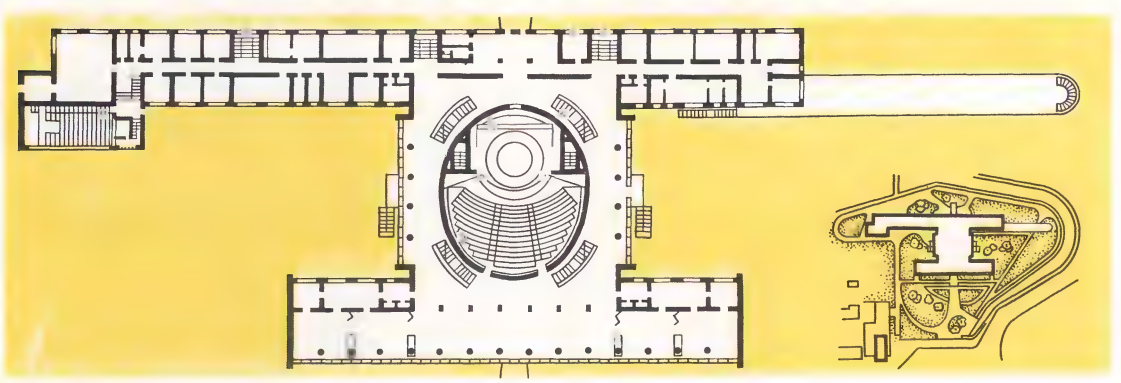

Архітектура. Київський палац дітей та юнацтва. План. 1962—65. Арх. А. М. Милецький, Е. А. Вільський.

лодої гвардії» в Краснодоні Луганської обл. (1968, арх. В. Г. Смирнов). До його складу входять музей, б-ка і пам'ятник героям.

Розвиток автомоб., повітряного і мор. транспорту сприяв розвиткові А. трансп. споруд. Найзначніші з них: міжнар. аеропорт у Борисполі (1965, арх. А. В. Добровольський, О. І. Малиновський, Д. П. Попенко, Ю. М. Євреїнов, інж. Л. Г. Дмитрієв, М. Н. Панич), мор. вокзал в Одесі (1968, арх. В. К. Головін, В. П. Кремляков). 1960 став для ладу перший радіус Київ. метрополітену, А. станцій якого позначена впровадженням синтезу монумент.-декор. мист-ва: «Хрещатик» — декор. керамічні панно (арх. А. В. Добровольський, М. С. Коломієць та ін., худ. О. А. Грудзинська, Н. І. Федорова), «Університет» — скульпт. погруддя видатних діячів вітчизн. культури (арх. Г. В. Головко, М. М. Сирків, Є. Л. Іванов, скульптори М. Д. Декерменджі, В. І. Зноба, О. О. Ковальов, Е. М. Кунцевич та ін.).

Органічно вписався в ансамбль старод. Львова навч. корпус політех. ін-ту (1965, арх. Р. М. Липка, А. М. Рудницький). Значним досягненням А. було спорудження у Києві Палацу культури *«Україна»* (1970, арх. Є. О. Маринченко, І. Г. Вайнер, П. Н. Жилицький; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1971).

А. пром. споруд цього періоду представляють комплекси Кременчуцької ГЕС на Дніпрі (1954—62, арх. А. Я. Мошенський, О. Л. Волчик, П. В. Мозговой, А. С. Маяк, Г. В. Соколов), де вперше створено станцію відкритого типу; Північний гірничозбагачувальний комбінат у Кривому Розі (1962—70, арх. В. Г. Каніщев, Н. Ф. Гершман, З. С. Комановський, Г. І. Черкаський).

Реконструкція сільс. нас. пунктів провадилася переважно на основі планувальної структури, що історично склалася з формуванням нового громад.-торг. центру, спорудженням будинків садибного типу (одноповерхових або з квартирами у двох рівнях), впорядкуванням території. Це села Ксаверівка Київ. обл. (1959—60, арх. В. Я. Кравченко, Е. Х. Грингоф), Моринці Черкас. обл. (1963—64, арх. В. М. Орєхов, Г. С. Панько, В. І. Мєшкова, В. К. Черевко) та ін.

П'ятий етап (1970—90) пов'язано з дальшим використанням індустр. матеріалів і конструкцій, комплексним вирішенням не тільки тех. і технол., але й естетич. питань розвитку вітчизн. А. Особлива увага приділялася вдосконаленню типових проектів житл. і масових громад. споруд, які зводили індустр. методами. З 1970 замість типових будинків архітектори запропонували блок-секції, півблок-секції, блок-елементи і почали компонувати житл. структури різної конфігурації в плані і створювати каскадні композиції будинків висотою 9, 12, 16, 18, 22 поверхи. Водночас тотальна індустріалізація вичерпала свої можливості, що спричинило безликість більшості нових житл. районів, примітивність їх планування, високу вартість і низькі експлуатаційні якості квартир і громад. споруд. Пошуки зосередилися на нац. та регіональних особливостях зодчества, що виявилося в А. дошкільних дит. споруд, шкіл, закладів лікування, відпочинку, харчування, вокзалів та ін.

Архітектура. Київський університет. Корпуси нового комплексу. Поч. 80-х рр. 20 ст. Головний архітектор проекту В. О. Ладний.

На зміну гол. архіт. темі 60-х рр.— скляному вітражу в 70-х рр. прийшла тема пластичної глухої поверхні, яку вперше було застосовано в А. житл. будинків по вул. Героїв Сталінграда у Харкові (1972—75, арх. І. Б. Кресслер, П. Г. Чечельницький, інж. П. П. Фастовець). Ускладнюється просторова композиція нових житл. районів, яка значною мірою враховує особливості рельєфу, містобуд. традиції кожного конкретного населеного пункту. Визнання громадськості дістали житл. райони *Сріблястий* у Львові (1975—78, арх. З. В. Підлісний, Л. Д. Нивіна, С. М. Землянкін; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1980), *Перемога* у Дніпропетровську (1970—83, арх. П. Р. Ніренберг, М. П. Розанов, О. Г. Хавкін, Е. Б. Ящунський; Держ. премія СРСР, 1980). Разом із зодчими над створенням архіт. середовища нових житл. районів все частіше працюють художники-монументалісти (житл. район Виноградар у Києві, 1974—84; арх. Е. А. Більський, худ. О. П. Миловзоров, Л. І. Муравйова, Л. В. Шатух). Колористику оформлення житл. району Вигурівщина-Троєщина у Києві на основі використання прийомів *суперграфіки* розробили разом з арх. В. І. Єжовим, В. І. Гопкалом, В. М. Гречиною, Г. З. Гуренковим, В. Є. Коломійцем художники В. І. Пасивенко та В. М. Прядка (1984—86).

Поряд з буд-вом нових житл. районів на вільних ділянках все більше уваги приділяється реконструктивним роботам в істор. центрах. Це реконструкція *Незалежності майдану*; району вулиць Горького — Боженка (1984—87, арх. І. П. Шпара, О. Б. Носенко, І. В. Черняховська, В. А. Розенберг), обидва — у Києві; районів вулиць Леніна — Чкалова і Сєрова — Мечникова у Дніпропетровську (з 1986, арх. П. Р. Ніринберг, В. О. Гарсія, А. Г. Шковира, О. В. Замковая та ін.), істор. центру м. Дубна Рівнен. обл. (1983—87, арх. Е. Е. Водзинський, В. А. Лихолат, В. М. Ширяєв), площі Ринок у Дрогобичі Львів. обл. (1985, арх. Б. М. Кубай). Проведено роботи по реставрації і реконструкції визначних пам'яток А.: *Видубицького монастиря*, 11—19 ст. (1967—81, арх. Р. П. Бикова), трапезної *Михайлівського Золотоверхого монастиря*, 1713 (1976—81, арх. В. П. Шевченко), *Золотих воріт*, 1037 (1980—82, арх. Є. І. Лопушинська, М. В. Холостенко, історик С. О. Висоцький), всі — у Києві; *Покровського собору* в Харкові, 1689 (1965—70, арх. Б. Б. Петичинський, В. І. Корнєєва), *Воскресенської церкви* в Сумах, 1702 (1970—78, арх. М. М. Говденко), *Верхнього замку* в Луцьку, 13—15 ст. (1965—77, арх. М. М. Говденко, О. М. Годованюк), Кам'янець-Подільської фортеці, 13—18 ст. (1965—75, арх. Е. І. Пламеницька), замку в Острозі Рівнен. обл., 14—17 ст. (1965—75, арх. О. М. Годованюк), *Іллінської церкви* в с. Суботові Черкас. обл. (1972—78, арх. С. К. Кілессо).

Розвиток туризму, інтенсифікація виробн. та активізація громад. діяльності вимагали буд-ва готелів різного класу. Розміщені в центрах міст, вони відіграють значну роль у формуванні архіт. ансамблів, а іноді й визначають їхні обриси. Саме таку роль відіграють готелі «Київ» у Києві (1968—73, арх. І. М. Іванов, В. Д. Єлізаров, М. І. Кучеренко, Г. Г. Дурново, Р. Е. М. Гупало), «Градецький» у Чернігові (1983, арх. В. Г. Штолько, А. В. Грачова, О. О. Кабацький, В. І. Ральченко; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1984) та ін. В житл. районах зводять кінотеатри, універсами, громад.-торг. центри, школи і дошкільні дит. заклади. Крім збільшення місткості масових громад. споруд, послідовно підвищується їх комфортність. Зокрема, у проектуванні кінотеатрів простежується послідовна орієнтація на створення багатозальних споруд із залами невеликої місткості, де передбачено блок-фойє з виставочним і читальним залами, ігротекою,

кафе (кінотеатр «Бобровиця» в Чернігові, 1985, арх. В. І. Ральченко). В складі приміщень дит. ясел-садків з'являються зимові сади, басейни (ясла-сад на 320 місць абразивного з-ду в Запоріжжі, 1982, арх. Е. В. Сачава, В. М. Шапошник). Зводяться навч.-виховні комплекси, зокрема у Дніпродзержинську Дніпроп. обл. (1976, арх. В. І. Єжов, Н. П. Зінов'єва, А. П. Сніцарєв, Е. М. Синькевич).

Розвиток різних форм громад. діяльності викликав до життя нові типи масових і громад. споруд — будинки політосвіти, палаци одруження, культурно-спорт. комплекси.

Формуються нові типологічні риси громад. споруд — будинки природи, де влаштовують виставки квітів, птахів, передбачено кімнати для роботи пасічників, кактусоводів та ін. До таких споруд належить і магазин-оранжерея «Квіти України» в Києві (1980—85, арх. М. А. Левчук, Є. Д. Гончаренко, Б. М. Лавров, інж. М. Л. Панич). Дедалі більше уваги приділяється ландшафтній А.: створено пейзажний парк ім. 50-річчя СРСР у Черкасах (1972—79; арх. В. Г. Гнєздилов, Г. А. Урсатій, інженер Е. Д. Смирнова; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1979), проведено реконструкцію зоопарку в Києві (1966—72; арх. В. А. Михайлов, інж. Г. В. Гондцкевич, Г. В. Мурашов). Значною подією в культур. житті республіки стало буд-во театрів: оперного у Дніпропетровську, муз.-драматичних у Луганську, Житомирі, Луцьку, Хмельницькому, муз. комедії в Одесі, лялькового в Полтаві. Крім театрів, створених за традиц. класичною планувальною схемою — з послідовним розміщенням вестибюля, фойє, залу і сцени з обслуговуючими приміщеннями (театр драми і муз. комедії ім. М. Щепкіна в Сумах, 1980, арх. С. П. Сліпець, М. П. Лушпа, А. Ю. Чорнодід; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1981), зведено театр. споруди за оригін. асиметричними схемами — укр. муз.-драматичний театр у Сімферополі (1977, арх. С. Ю. Афзаметдінова, В. Л. Юдін; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1978), муз.-драм. театр ім. І. Франка в Івано-Франківську (1982, арх. С. П. Сліпець, Д. Г. Сосновий; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1983). Шатрове покриття з монолітного залізобетону, що нагадує обриси традиц. шапіто, надало оригін. вигляду цирку на 2000 місць у Дніпропетровську (1982, арх. П. Р. Ніренберг, С. Є. Зубарєв).

Архітектура. Готель «Тарасова гора» у Каневі. 1961. Арх. Н. Б. Чмутіна, О. В. Гусєва, В. Г. Штолько. А. О. Зубок, інженери А. О. Ігнатенко, Л. Г. Дмитрієв.

Архітектура. Житловий масив Троєщина у Києві. 1982—85. Арх. В. І. Гопкало, Г. З. Гуренков, В. М. Гречина, В. Є. Коломієць; художники В. М. Прядка, В. І. Пасивенко, інж. Л. О. Лінович.

Велика увага приділяється А. лікувально-оздоровчих закладів, будуються мед. містечка, санаторні комплекси, будинки відпочинку, пансіонати з урахуванням не тільки нових методів лікування, але й сучасних досягнень А.

Серед них: клініка нейрохірургії і невідкладної мед. допомоги у Харкові (1973, арх. Ф. О. Макаренко, Ф. Й. Сегай), госпіталь для ветеранів Великої Вітчизн. війни (1982, арх. І. М. Касперт, А. Б. Сенцова, О. М. Коновалов) та Ін-т педіатрії, акушерства і гінекології ім. проф. П. М. Буйка (арх. Д. П. Попенко, Л. Ф. Лось, інж. І. П. Пухова, Л. Ц. Ваймишева; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1982), обидва — у Києві, дит. обл. лікарня в Івано-Франківську (1986, арх. Л. Л. Лукомська). Першою спорудою терасного типу, що майстерно вписана в складний кримський рельєф, став піонер. табір «Чайка» в Алушті (1979, арх. Т. І. Бєляєва, О. А. Линьков; Держ. премія СРСР, 1979).

Зведено ряд критих ринків, більшість з яких має вантові покриття, що дає можливість архітекторам створювати оригін. за формою споруди: критий ринок у Черкасах (1972, арх. Н. Б. Чмутіна, А. М. Анищенко, інж. Л. Г. Дмитрієв, Г. Б. Гільман), Житній ринок у Києві (1980, арх. О. Б. Моніна, В. Г. Штолько, інж. Б. О. Беднарський). Майже в усіх обл. центрах зведено нові трансп. об'єкти — залізничні, авто- і аеровокзали, будують нові радіуси метрополітену в Києві та Харкові. Оригін. архіт. трактування мають станції «Спортивна» у Харкові (1975, архіт. Ю. О. Плаксієв, В. О. Співачук) та «Площа Толстого» у Києві (1981, арх. М. А. Левчук, В. Б. Жежерін та ін.). В оформленні їх використано пластику, колір і світлові ефекти у поєднанні з анодованим металом, синтетичними матеріалами. Велику роль у формуванні архіт. обличчя великих міст відіграють сучас. трансп. розв'язки в різних рівнях та мостові переходи (Московський мостовий перехід у Києві, 1976, інж. Г. Б. Фукс, арх. А. В. Добровольський та ін.).

Своєрідністю архіт. форм і планувальної організації виділяються комплекс інженерного уч-ща в Дніпропетровську (1982—85, арх. О. С. Чмона, О. С. Філіпов, С. В. Рогочий) і архіт. ф-т Київ. інженерно-буд. ін-ту (1983, арх. Л. І. Філенко, В. Л. Коробка, М. Ш. Гершензон, інж. Л. О. Лінович).

Помітним явищем у сучас. А. стало створення ряду музеїв і мемор. комплексів. Серед них: Київ. філіал Центр. музею В. І. Леніна (1982, арх. В. І. Гопкало, В. М. Гречина, В. Є. Коломієць, Л. І. Філенко; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1985; з 1992 — культур.-просвіт. центр «Укр. дім»), мемор. комплекс «*Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр.*» у Києві (1977—81, арх. В. Д. Єлизаров, скульптори В. З. Бородай, Ф. М. Согоян та ін.; Ленінська премія, 1984), літ.-мемор. музеї М. Островського в Шепетівці Хмельн. обл. (1979, арх. М. О. Гусєв, В. М. Суслов, А. Ф. Ігнащенко, художники А. Ф. Гайдамака, І. В. Скорунський, Л. І. Коваленко), М. В. Гоголя в с. Гоголевому Полтав. обл. (1980—84, арх. А. Л. Вайнгорт, скульптор О. О. Ковальов), «Героям Аджимушкаю» — меморіальний ансамбль у Керчі (1982, скульптори Є. Ю. Горбань, Б. Є. Климушко, арх. С. М. Миргородський, А. Б. Сенцова), монумент Вічної Слави в Луцьку (1977, скульптор М. К. Вронський, арх. В. Г. Гнєздилов), меморіал Вічної Слави в Черкасах (1977, скульптори Г. Н. Кальченко, Е. М. Кунцевич, Б. П. Микитенко, арх. А. Ф. Ігнащенко, О. С. Ренькас), монумент на честь подвигу рад. воїнів у боях при форсуванні Дніпра на Букринському плацдармі в с. Баліко-Щучинці Київ. обл. (1986, скульптор В. І. Зноба, арх. С. О. Захаров, В. О. Корнєєв, Ю. П. Платонов).

Розвиток пром. А. на сучас. етапі позначений не тільки індустріалізацією буд-ва, але й наук.-тех. прогресом в результаті широкого впровадження передової пром. технології. Відбувається процес активної архіт. організації пром. середовища на основі створення великих пром. вузлів. Серед пром. споруд з раціональною організацією виробничого процесу, компактністю і виразністю об'ємів — стан «3600» на Мелітопольському металург. з-ді «Азовсталь» (1970—73, арх. Б. І. Бочаров, М. Г. Клебанов, О. Е. Осинський), комплекс шахти «Південно-Донбасівська-3» в Донецьку (1982—86, арх. Е. В. Квартенко, В. І. Кириленко, В. В. Авдєєв), завод-автомат бетонних сумішей у Києві (1983—85, арх. Г. Б. Сафонов,

С. І. Боборикін), хлібозавод у Ялті (1970—73, арх. О. К. Кіналь-Островський, В. І. Мочоний).
Велике соціально-екон. значення має комплексна перебудова села. Вона передбачає створення нових поселень, в яких засобами А. формується сучасне середовище. Це і раціональне розселення сільс. населення, і досконаліша архіт.-планувальна організація села, буд-во сучас. зручних і красивих будинків з усіма вигодами, створення громад. центрів і раціонально спланованих пром. зон. У практиці сільс. буд-ва садибна забудова займає понад 93 %, існує також мішана і безсадибна забудова. Прикладом садибної забудови є с. Руднєве Сум. обл. (1982—83, арх. В. М. Шахов), мішаної — с. Михайлівка в Криму (1970—75, арх. Г. В. Воробйов, Л. І. Тарасов, В. Л. Михайловська та ін.) і безсадибної — с. Калита Київ. обл. (1970—73, арх. І. Л. Дабагян, Е. С. Коваленко, І. М. Коваленко, Г. С. Панько та ін.). Серед найбільш вдало реконструйованих сіл: Вузлове Львів. обл. (1979—85, арх. А. М. Шуляр, І. Є. Оксентюк, В. С. Марченко та ін.; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1986), Матусів Черкас. обл. (1980—84, арх. В. П. Кузнецов, С. М. Фурсенко, М. Я. Собчук, Л. С. Кондрацький, О. С. Ренькас; Держ. премія СРСР, 1989).
У зв'язку з перебудовою і реконструкцією сільс. населених пунктів виникла потреба у збереженні кращих зразків нар. А. В республіці у 60—80-х рр. створено кілька музеїв просто неба: у Києві, Львові, Ужгороді та Переяславі-Хмельницькому Київ. обл.
Реалізація генпланів, складених у 60-х рр., стимулювала складання нових — до 2005—10. Загальна їх риса — обмеження зростання великих, інтенсивний розвиток малих і серед. міст. Поряд з буд-вом нових житл. районів велика увага приділятиметься реконструктивним роботам в істор. центрах.
Великі реконструктивні роботи при обмеженні тер. розвитку притаманні новим генпланам Миколаєва, Херсона, Рівного, Сум, Полтави, Львова та ін. міст республіки, більш високі вимоги ставляться до планування, впорядкування та озеленення міст.
С. К. Кілессо.

Літ.: Заболотный В. И. Тридцать лет советской архитектуры на Украине. К., 1948; Зодчество Украины. К., 1954; Памятники архитектуры Украины. К., 1954; Нариси історії архітектури Української РСР, [кн. 1—2]. К., 1957—62; Сова П. П. Архітектурні пам'ятки Закарпаття. Ужгород, 1958; Каргер М. К. Древний Киев, т. 1—2. М.— Л., 1958—61; Асеев Ю. С., Лебедев Г. А. Архитектура Крыма. К., 1961; Головко Г. В., Ігнатов О. Н., Коломієць М. С. Архітектура України на новому етапі (1954—1964 рр.). К., 1964; Історія українського мистецтва, т. 1—6. К., 1966—70; Цапенко М. П. Архитектура Левобережной Украины XVII—XVIII веков. М., 1967; Логвин Г. Н. По Україні. К., 1968; Кілессо С. К. Мистецтво будівничих К., 1971; Словник художників України. К., 1973; Коломієць М. С. Проблеми формування сучасної архітектури Української РСР. К., 1973; Головко Г. В. Архитектура Советской Украины. М., 1973; Сучасна архітектура Радянської України К., 1974; Таранушенко С. А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. К., 1976; Макушенко П. И. Народная деревянная архитектура Закарпатья (XVIII — начало XX века) М., 1976; Килессо С. К. Архитектура Крыма. К., 1983; Архитектура Украины на современном этапе. К., 1984; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Иллюстрированный справочник-каталог, тт. 1—4. К., 1983—1986; Тимофеенко В. И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. К., 1984; Архитектура Советской Украины. К., 1987; Ясиевич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX -XX веков. К., 1988.

«АРХИТЕКТУ́РА И СТРОЙТЕЛЬСТВО» — журнал, орган К-ту у справах архітектури при Раді Міністрів СРСР. Видавався 1946—50 у Москві як продовження журн. *«Архитектура СССР»*. Подавалися проекти відбудови міст і селищ, реконструкції окремих кварталів, забудови центр. вулиць, зокрема *Хрещатика* в Києві. Вміщувалися статті з історії та практики арх-ри, пропагувалася індустріалізація буд-ва.
О. І. Сидоренко.

«АРХІТЕКТУ́РА РАДЯ́НСЬКОЇ УКРАЇ́НИ» — щомісячний журнал Спілки рад. архітекторів України. Видавався у Києві з 1938 за рішенням 1-го з'їзду рад. архітекторів УРСР. Вихід припинився у червні 1941. Друкував описи проектів *Верховної Ради України будинку*, Республіканського стадіону, мосту через Дніпро, універмагу (всі — у Києві); генпланів реконструкції обл. центрів, статті про соціалістич. реалізм, нац. форми в арх-рі, проблеми зеленого буд-ва і квіткового оформлення міст, розповідав про архіт. стилі, історію забудови і планування Києва у дореволюц. час. Висвітлював діяльність на Україні видатних зодчих, зокрема В. І. та О. В. *Беретті* (вміщено першу розвідку про них), Ф. Б. *Растреллі*, М. Ф. Казакова, П. І. *Неєлова*, творчий шлях укр. архітекторів О. М. *Бекетова*, О. В. *Кобелєва* В. М. *Рикова*, В. К. *Троценка*. Авторами були П. Ф. *Альошин*, М. О. *Даміловський*, В. К. Троценко, М. В. *Холостенко* та ін. У журналі подавалися інформація про худож. виставки, бібліографія нових видань з арх-ри, друкувався словник архіт. термінів. Статті ілюстровано фотознімками.
О. І. Сидоренко.

«АРХИТЕКТУ́РА СССР» — теор., наук.-практичний журнал, орган Держ. к-ту з арх-ри і містобудування при Держбуді СРСР та Спілки архітекторів СРСР. Видавався 1933—91 у Москві (спочатку — як щомісячник). 1941 вийшло 2 зб. під назвою «Строительство военного времени», 1942—47 — 18 неперіодичних зб. статей під назвою «Архитектура СССР», які порушували проблеми, пов'язані з потребами фронту. 1946—50 видання продовжив журн. *«Архитектура и строительство»*. В 1951—83 виходив щомісячно під вказаною назвою, з 1984 — збільшеним обсягом раз на два місяці. Вміщував матеріали і дослідження з історії й теорії арх-ри, рецензії на окремі проекти й будови, статті про творчість архітекторів, знайомив з практикою буд-ва, зокрема на Україні, зарубіж. досвідом.
О. І. Сидоренко.

«АРХІТЕКТУРА УКРАЇНИ» — двомісячний журнал Спілки архітекторів України та Держбуду України. Видається у Києві з 1953. Спочатку мав назву «Архітектура і будівництво», 1957—59 — «Будівництво і архітектура» (виходив укр. і рос. мовами), 1959—91 — «Строительство и архитектура», з 1991 — сучас. назва. Висвітлює питання містобудівництва, проектування житл. будинків, громад. та с.-г. споруд, проблеми історії та теорії арх-ри, монумент. мист-ва, ландшафтної арх-ри, досвід майстрів вітчизн. та зарубіж. зодчества. Видання багато ілюстроване. Першим гол. редактором був М. П. *Цапенко*. Серед авторів — Ю. С. Асєєв, С. К. Кілессо, М. С. Коломієць, Г. Н. Логвин, В. В. Чепелик, Д. Н. Яблонський, В. Є. Ясієвич та інші.

АРХІТЕКТУ́РИ МУЗЕ́Й імені О. В. Щусєва — н.-д. установа, методич. центр вивчення історії арх-ри та сучас. буд-ва. Засн. 1964 у Москві на базі музею *Академії архітектури СРСР* та Музею рос. арх-ри ім. О. В. Щусєва. Має відділи: історії рос. і рад. арх-ри, реставрації, графіки, фондів наук. пропаганди і виставок та фототеку. Відділ історії рос. арх-ри розміщено в Донському монастирі (комплекс споруд 16—18 ст.). Значне місце в експозиції та фондах посідають архіт. графіка (оригін. креслення, проекти архітекторів 18—19 ст. і радянських), матеріали обстеження архіт. пам'яток, зокрема України, колекції мемор. скульптури 18—19 ст., предметів декор.-ужит-

Архітектури музей імені О. В. Щусєва. Проект реставрації церкви Василія в м. Овручі Житомирської обл. 1905—08. Арх. О. В. Щусєв.

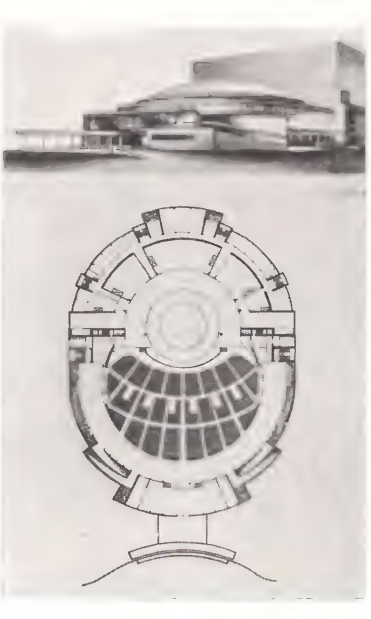

Архітектури музей імені О. В. Щусєва. Конкурсний проект театру масового та музичного дійства в Харкові. 1930. Арх. О. О., В. О. і Л. О. Весніни.

кового мистецтва та живопису. Арх-ру України представлено проектами, обмірними кресленнями, рисунками, гравюрами, копіями фресок, натурними фотографіями, зразками буд. матеріалів та фрагментами архіт. декору. Зберігаються архіви рад. архітекторів, які брали участь у реставрації пам'яток (Ю. С. *Асєєв*, П. Д. *Барановський*, А. Є. *Білогруд*, О. В. *Щусєв* та ін.), проектуванні громад. та житл. споруд у 20—30-х рр. (*Весніни*, І. О. *Фомін*, В. О. *Щуко* та ін.), в конкурсах 40-х рр. по плануванню та забудові міст України (В. Г. Гельфрейх, І. В. *Жолтовський*, Б. І. *Приймак*, Д. М. Чечулін та ін.). В музеї є колекція креслень та фотографій укр. нар. арх-ри.

Літ.: Научно-исследовательский музей архитектуры. Путеводитель. М., 1962.

Т. М. Нікітіна.

АРХІТЕКТУ́РИ МУЗЕ́Й АКАДЕ́МІЇ АРХІТЕКТУ́РИ УРСР. Засн. 1944 у Києві. З 1957 — Музей арх-ри і буд. техніки при Н.-д. ін-ті теорії, історії арх-ри і містобудування, з 1965 — методич. фонд цього ін-ту. Зберігаються проекти архітекторів В. О. *Весніна*, І. О. *Фоміна*, П. Ф. *Альошина*, О. М. *Бекетова*, В. Г. *Заболотного*, малюнки, макети, велика колекція фотографій та негативів архіт. пам'яток України. Частину матеріалу в 70-х рр. передано в Держ. архів-музей л-ри і мист-ва України та Держ. архіт.-істор. заповідник «Софійський музей». *В. Є. Ясієвич.*

АРХІТЕКТУ́РНА КОМА́НДА — установа, створена генерал-губернатором Г. О. Потьомкіним у Кременчуці для забудови міст Пн. Причорномор'я в 3-й чверті 18 ст. До складу А. к. входили арх. М. Я. *Алексєєв*, П. О. *Булганський*, К. *Заснєв*, П. В. Неєлов, І. К. *Ситников* та ін. Під керівництвом губ. арх. К. Паульсона вони складали генплани забудови міст, проектували громад., житл. та пром. споруди. *В. І. Тимофієнко.*

АРХІТЕКТУ́РНА ОСВІ́ТА — система підготовки профес. архітекторів. Виховання кадрів спочатку відбувалося у процесі архіт.-буд. діяльності, коли досвід і знання передавалися від майстра учневі. Перші навч. заклади, де архітектори одержували профес. освіту,— академії мист-в (кін. 16 — поч. 17 ст.). У першому буд. навч. закладі Росії — петерб. АМ (див. *Архітектурний клас*) було використано досвід шкіл-майстерень («Канцелярія від будівництва» Моск. архіт. школи).

У 16—18 ст. на Україні існували *будівничих цехи*, де готувалися місц. кадри будівничих. Становлення й розвиток профес. А. о. на Україні відбувалися під впливом вітчизн. і світової систем А. о. У 18 ст. арх-ру як дисципліну викладали у Києво-Могилянській академії (див. *Київська академія*), у 19 ст. в ун-тах Києва та Харкова. Архітекторів середньої ланки (архітекторських помічників) готували у додаткових класах (архітектурний клас Харків. колегіуму, 70-і рр. 18 ст.).

З розвитком капіталізму сталися значні зміни в арх-рі та буд-ві, виникла потреба в нових за своїм характером спорудах, що спричинило необхідність підготовки архітекторів нового типу, в діяльності яких поєднувалися інженерно-конструкторська та худож. сторони. Принципові елементи інженерної освіти було включено до системи А. о. (Петерб. ін-т цивільних інженерів, 1882). Випускникам ін-ту присвоювали звання «цивільний інженер», вихованцям АМ — «архітектор-художник».

З 2-ї пол. 19 ст. на Україні відбувалося становлення інженерно-архіт. освіти (Львів. політех. ін-т, 1872; Харків. технол. ін-т, 1885; Київ. політех. ін-т, 1899). На цей же час поширилася система середньої А. о. «Архітекторських помічників» готували на архіт. відділах *Одеського художнього училища* (1898), *Київського художнього училища* (1901), *Харківського художнього училища* (1912) та ін. Провадилася підготовка архітекторів у приватних проектних бюро, які очолювали провідні фахівці (Київ, Харків, Львів, Одеса). Важливу роль у розвитку А. о. України на межі 19 і 20 ст. відіграли арх. О. М. Бекетов, П. І. Голландський, Ю. О. Захаревич, О. В. Кобелєв, І. І. Левинський, В. М. Ніколаєв, В. О. Обремський, В. А. Фельдман.

Після Жовтн. революції гол. мистецькими вузами Росії, які готували кадри архітекторів, стали *ВХУТЕМАС* (з 1920), з 1933 — *Московський архітектурний інститут*. На Україні створено нові навч. заклади — Одес. політех. ін-т (1918), Академія мист-в у Києві (1917; з 1922 — *Інститут пластичних мистецтв*) і *Архітектурний інститут* (1918). 1924 на їх основі виник *Київський художній інститут*. На архіт. ф-ті діяло 4 проектні майстерні, якими керували П. Ф. Альошин, О. М. Вербицький, В. М. *Риков*, Б. В. Сакулін. Аналогічні ін-ти було створено в 20-х рр. у Харкові (викладали О. М. Бекетов, К. М. Жуков, В. К. Троценко) та Одесі (М. В. Замечек, О. Д. Зейлінгер, М. Ф. Покорний, Ф. П. Нестурх). 1930 було засновано інженерно-буд. ін-ти з архіт. ф-тами (*Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут*, *Київський інженерно-будівельний інститут*, *Одеський інженерно-будівельний інститут*, *Харківський інженерно-будівельний інститут*). 1972 створено *Макіївський інженерно-будівельний інститут*.

Серед діячів А. о. в Україні — В. Г. Заболотний, Ю. С. Асєєв, І. О. Багенський, А. В. Добровольський, Є. І. Катонін, П. Ф. Костирко, І. В. Моргілевський, Б. І. Приймак, А. М. Рудницький, О. О. Тіц, Н. Б. Чмутіна, П. Г. Юрченко та ін.

Літ.: Кондель-Пермінова Н. Чи має майбутнє архітектурна освіта на Україні.— Клименюк Т. Львівська архітектурна школа. До історії створення. «Архітектура України», 1991, № 5.

Н. М. Кондель-Пермінова.

«АРХИТЕКТУ́РНАЯ ЭНЦИКЛОПЕ́ДИЯ» — галузеве видання. Вийшло 7 томів (1902—14). Автор і видавець — арх. Г. В. Барановський. Побудована за типологіч. принципом; у ній представлено проекти (в т. ч. конкурсні): фасади, плани, розрізи, генплани будинків 19 ст. для міст Росії та України (арх. О. Й. *Бернардацці*, П. І. *Голландський*, О. В. *Кобелєв*, С. А. *Ландесман*, О. М. *Бекетов* та ін.). В «А. Э.» використано матеріали з періодич. видань. *В. Є. Ясієвич.*

АРХІТЕКТУ́РНИЙ ВІ́ДДІЛ КИЇ́ВСЬКОГО ВІДДІ́ЛЕННЯ РОСІ́ЙСЬКОГО ТЕХНІ́ЧНОГО ТОВАРИ́СТВА. Виділений 1894 зі складу механіко-буд. відділу Київського відділення Російського технічного товариства. Члени відділу організовували доповіді про нові споруди та з заг. питань буд. мист-ва, брали участь у проведенні *архітектурних конкурсів*, обирали делегатів на з'їзди рос. зодчих. Першим головою відділу було обрано акад. арх-ри В. М. *Ніколаєва*, згодом його очолював О. В. *Кобелєв*. До складу відділу входили арх. В. А. *Безсмертний*, Є. Ф. *Єрмаков*, Й. А. *Зекцер*, В. І. Куликовський, І. В. *Ніколаєв*, В. А. *Обремський*, Г. П. *Шлейфер* та ін. Існував до 1918. *М. Б. Кальницький.*

АРХІТЕКТУ́РНИЙ ІНСТИТУ́Т. Засн. у Києві 1918. Серед організаторів і викладачів художники М. Я. *Козик*, Ф. С. *Красицький*, арх. П. Ф. Альошин, М. О. *Даміловський*, Д. М. *Дяченко*, В. М. *Риков*, О. М. *Вербицький*, В. Г. Кричевський, І. В. *Моргілевський*, В. А. *Фельдман*, П. П. *Хаустов*. В А. і. готували «архітектора-художника-конструктора-організатора буд-ва». Діяли майстерні пром., житл., громад. і культурних споруд, композиції поселень та ін. 1924 об'єднано з Ін-том пластич. мист-в і реорганізовано в *Київський художній інститут*.

АРХІТЕКТУ́РНИЙ КЛАС — 1) Петербурзької АМ. Засн. 1758. У 2-й пол. 18 — 1-й пол. 19 ст.— центр підготовки архітекторів у Росії. А. к. — перший вищий буд. навч. заклад країни (див. *Архітектурна освіта*). Серед перших його викладачів — О. Ф. Кокорінов, Ж. Б. Валлен-Деламот, вихованців — І. Є. Старов, В. І. Баженов, О. Г. Яновський. А. к. зберігав і розвивав класицистичні традиції. Навчання складалося з теор. курсу і практичної роботи. З 1767 для всіх вихованців АМ почали читати «публічні лекції» з арх-ри, з 1827 — курси археології та теорії мист-в. Наприкін. 18 ст. розвивалася архіт. теорія, що базувалася на класичній теор. спад-

щині; було видано книгу італ. архітектора епохи *Відродження* Віньйоли «Скорочений Вітрувій, або Досконалий архітектор» (1789), правила з трактатів Палладіо і Вітрувія. У теор. цикл входили загальні (анатомія) та спец. (математика, механіка) курси. Рисунку учні А. к. навчалися спільно з живописцями та скульпторами (малювали з натури і гіпсів). Разом з тим в А. к. вивчали спец. графічні дисципліни (ортогональні зображення, перспективу, тушування, відмивку), знайомилися з архіт. формами класики, *ордерами архітектурними*, копіювали зразки. Пізніше переходили до осн. дисципліни — композиції. Оригін. роботи учнів відзначали срібними (малими та великими) і золотими (також двох ступенів) медалями. Велика золота медаль давала право стати пенсіонером АМ. За положенням Академії 18 ст. перед пенсіонерами ставили два завдання: вивчення пам'яток арх-ри — античної та Відродження, зразків сучас. будва; практика у кращих архітекторів Рима та Парижа і виконання під їх керівництвом оригін. проéктів. Через 4 роки після повернення на батьківщину вихованці АМ ставали «назначеними» з правом виконання робіт на звання академіка (див. *Академічні звання*).

На поч. 19 ст. було запроваджено нові дисципліни — геометрію, геодезію, механіку, згодом — буд. техніку. 1830 створено майстерні А. к., якими керували А. А. Тон і О. П. Брюллов. 1893 А. к. було перетворено на архіт. відділення АМ з рядом спец. класів при ньому. В петерб. АМ здобули освіту відомі укр. архітектори, а також зодчі, які працювали на Україні, визначили рівень і спрямованість укр. арх-ри: К. С. Афанасьєв, М. І. Аштоков, О. М. Бекетов, В. І. Беретті, О. В. Беретті, М. І. Бончі-Бруєвич, В. Верлон, К. Геруа, П. І. Годегард, А. Д. Захаров, З. П. Іванов, І. Ф. Колодінов, А. І. Мельников, Ф. І. Моранді, М. Мосципанов, П. В. Неєлов, В. Рульов, М. П. Самонов, П. І. Спарро, І. Є. Старов, В. П. Стасов, Ж. Тома де Томон, А. А. Тон, К. А. Тон, В. І. Фурман, І. І. Шарлемань-Боде, А. І. Штакеншнейдер, О. Г. Яновський та ін.

Літ.: Академия художеств СССР. 200 лет. М., 1959; Лисовский В. Г. Архитектурная школа Академии художеств. Л., 1981; Евсина Н. А. Архитектурная теория в России второй половины XVIII — начала XIX века. М., 1985.

2) При Харківському колегіумі. Входив до складу додаткових класів. Ств. у 70-х рр. 18 ст. Перший керівник І. С. Саблуков. Викладали випускники Харків. колегіуму, учні арх. В. І. *Баженова* — М. *Калиновський* та П. А. *Ярославський*. Викладання проводилося на зразок А. к. петерб. АМ. Існував до 1789.

Літ.: Соколюк Л. Д. Харьковская художественная школа и ее роль в формировании системы художественного образования на Украине в XVIII в. В кн.: Русское искусство второй половины XVIII — первой половины XIX в. М., 1979.

О. І. Тищенко, Н. М. Кондель-Пермінова.

АРХІТЕКТУ́РНИЙ ОБ'ЄМ — 1) Загальний об'єм споруди, який складається з об'ємів внутр. приміщень і конструкцій, що їх утворюють (зовн. і внутр. стіни й перегородки, міжповерхові й піддахові перекриття, *еркери, балкони, галереї* та ін.). 2) Просторова характеристика форми будівлі за планом (компактна, розгорнута, фронтальна, глибинна та ін.).

М. П. Тищенко.

АРХІТЕКТУ́РНІ ЗАВЕ́РШЕННЯ — декор. верхівка архіт. споруд (громад., адм., житл., фортифікаційних, культових, садово-паркових) та малих архіт. форм з металу, дерева, каменю. А. з. можуть мати практичне призначення (емблема, знак візуальної інформації, реклама, покажчик вітру, флагшток, громовідвід тощо). Осн. різновиди: флюгери, репіди, шпилі, надбанні хрести. Часом А. з. бувають *скульптура* або *рельєф*. На тер. України відомі з часів *Київської Русі*. У 10—13 ст. найуживанішими були шпилі (вертикальні металеві стержні) та надбанні хрести, оздоблені рослинним, геом. декором або зображенням геральдико-міфіч. характеру, півмісяцем, кулею. За композиційно-стильовим рішенням А. з. часів Київ. Русі наслідують візант. зразки, які було трансформовано відповідно до місц. худож. традицій.

Архітектурні завершення. Сирена. Флюгер. Метал, карбування. 17 ст. Музей історії Києва.

Архітектурні завершення. Феміда. Статуя з Подільського магістрату в Києві. Кована мідь, карбування. 1777. Музей історії Києва.

На Україні найбільшого поширення А. з. набули в 17—18 ст. Їх прикрашали рослинною та геом. орнаментикою в стилі укр. *барокко* та укр. нар. мист-ва («дерево життя», «вазон», гілочки з листям та квітами чи бутонами). Надбанні хрести цього періоду відзначаються графічністю лінійного малюнку, врівноваженістю композиції, легкістю та прозорістю орнаментики. Скульпт. А. з. з металу і каменю мають пропорційні співвідношення з архіт. об'ємами (статуї архангела Михаїла на *арсеналі* у Львові, 17 ст.; апостола Андрія — на ротонді фонтана «Самсон» у Києві, 18 ст.; рельєф із зображенням архангела Михаїла — на фронтоні *Михайлівського Золотоверхого монастиря* у Києві, 18 ст., та ін.). А. з. адм. споруд 19 ст. являють собою держ. герб Російської імперії. З останньої третини 19 ст. найбільш застосовувані серед А. з.— шпилі з елементами рослинної та геом. орнаментики. Осн. мотивами оздоблення флюгерів були прапорці з заокругленими краями та просічною орнаментикою, а також зображення півня.

Скульпт. А. з. відзначаються алегорично-символічним характером, вишуканим силуетом, зв'язком з арх-рою (постать архангела Михаїла зі змієм — на будинку Думи на Хрещатику в Києві, 1878, не зберігся; статуї «Слава», «Перемога», «Любов» — на Львів. театрі опери та балету, 1897—1900). З'являються нові різновиди А. з., зокрема т. з. гребені — декор. грати на дахах будинків, характерні для рос. арх-ри 17 ст. і арх-ри *модерну* (будинки № 1 по вул. Ярославів Вал у Києві, кін. 19 ст., і № 20 по вул. Руській у Львові, 1905), а також «корони» — декор. металеві огорожі на вежах будинків, споруд у формах франц. ренесансу та *неокласицизму*.

В рад. арх-рі використано А. з. у вигляді шпилів та флюгерів, рідше — скульптуру. Шпилі мають лаконічний строгий силует і здебільшого прикрашені рад. символікою — п'яти-

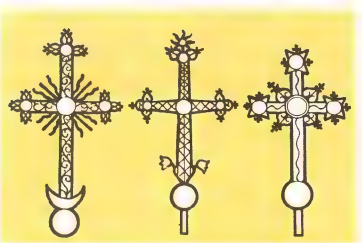

Архітектурні завершення. Надкупольні хрести. 17—18 ст.

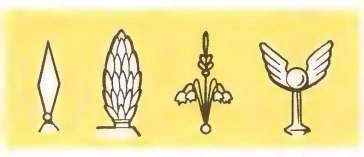

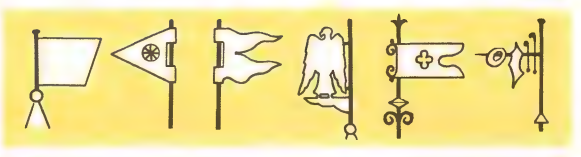

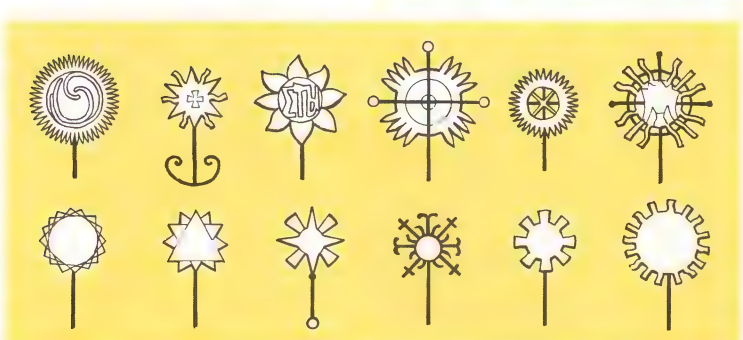

Архітектурні завершення. Шпилі. 17 — поч. 20 ст.

Архітектурні завершення. Флюгери. 17—19 ст.

Архітектурні завершення. Репіди. 17—19 ст.

кутною зіркою, вписаною у коло або обрамленою вінком з лаврового чи дубового листя; серпом і молотом; схрещеними молотками. Шпиль водночас може правити за символічну емблему. Флюгер найчастіше використовують у садово-парковій арх-рі та малих арх. формах. Скульптуру як А. з. застосовували переважно в 40—60-х рр. (постать жінки зі снопом на ВДНГ УРСР, 1951—57; тепер — Респ. центр виставок і ярмарків). Див. також *Декор* в архітектурі. *В. Ю. Могильовський.*

АРХІТЕКТУ́РНІ КО́НКУРСИ — творчі змагання архітекторів на кращий проект окремої споруди, планування і забудови вулиць, площ, міст. А. к. оголошують замовники або архіт. організації, які визначають умови конкурсу, терміни, склад проекту, журі. Розрізняють конкурси на замовлення, відкриті й закриті. Кращі проекти відзначаються преміями, рекомендуються до буд-ва. А. к. практикуються з 2-ї пол. 19 ст., зокрема на Україні проводилися (в т. ч. й міжнародні) на проекти театрів в Одесі (1876, 1883) та Києві (1899), Бессарабського *критого ринку* в Києві (1907), *Полтавського земства будинку* (1903) та ін. 1872 Петерб. т-во архітекторів і Моск. архіт. т-во розробили «Правила для архітектурних конкурсів», затверджені 5-м з'їздом рос. зодчих (1913). У розробці конкурсних проектів брали участь видатні рос. та укр. архітектори.

За рад. часу відбулися всесоюзні й міжнар. А. к. на проекти будинку *Держпрому* та площі Дзержинського в Харкові (1925; тепер *Свободи площа*), *Дніпрогесу* в Запоріжжі (30-і рр.), будинку Театру масового муз. дійства (1930, 145 проектів), залізнич. вокзалу (1925—27), урядового центру (1935—37; цей конкурс відіграв негативну роль для культури України, оскільки передбачав руйнування істор. пам'яток, зокрема Михайлівського Золотоверхого собору 12 ст.), планування та забудови *Хрещатика* (1945), всі — в Києві. В цих проектах брали участь рос. архіт. В. О. Веснін, О. В. Власов, Г. П. Гольц, І. В. Жолтовський, С. С. Серафимов, І. О. Фомін, О. В. Щусєв, Г. М. Орлов та укр. арх. О. М. Вербицький, М. Г. Гречина, А. В. Добровольський, В. Г. Заболотний, Й. Ю. Каракіс, О. Л. Красносельський, І. І. Малоземов, В. М. Риков, В. К. Троценко, М. В. Холостенко, Я. А. Штейнберг. За конкурсними проектами було споруджено *Верховної Ради України будинок* (1936—39), вокзал (1929—32) та кінофабрику (тепер Київ кіностудія худож. фільмів ім. О. П. Довженка, 1926—29); всі — у Києві; Червонозаводський театр у Харкові (1933—38), Палац ім. Ілліча в Дніпропетровську (1926—32) та ін. З 1950 Держбуд УРСР, САУ, Укр. респ. к-т профспілок робітників буд-ва і промбудматеріалів і НТТ «Будіндустрія» організовували щорічний конкурс на кращі споруди і архіт. комплекси. З 1975 Держбуд УРСР і САУ проводять щорічні А. к. на кращий проект року. Після розробки генплану міста оголошувалися всесоюзні та респ. А. к. на кращий проект детального планування і забудови його центру. На всесоюз. А. к. першими преміями відзначено проекти для Одеси (1968, арх. Б. І. Тандарін, В. К. Головін та ін.), Сум (1974, арх. Л. В. Вавакін та ін.), Дніпропетровська (1975, арх. Т. В. Устенко, В. К. Щербань та ін.), Ужгорода (1985, арх. І. Р. Могитич та ін.).

САУ і міськради нар. депутатів проводять А. к. на кращі проекти планування і забудови площ та центр. магістралей міст. Зокрема, за конкурсними проектами здійснено забудову Московської (1981, арх. П. А. Тарасюк, Б. К. Романенко, А. Г. Савчук) та Харківської (1983, арх. А. С. Бондарчук, М. М. Дьомін, О. І. Кутовий) площ, Хрещатика (1984, арх. Н. Б. Чмутіна, А. Д. Антонюк та ін.), всі — у Києві. За конкурсними проектами зведено мемор.-пед. музей ім. А. С. Макаренка в Кременчуці Полтав. обл. (1987, арх. В. Г. Ширяєв, В. М. Прач, В. М. Гаврилюк), комплекс дельфінарію в Севастополі (1986, арх. Г. Г. Гузьминський, О. С. Гладков). Укр. архітектори беруть участь у міжнар. А. к.: «Житло майбутнього»; ансамбль споруд Пловдивського ун-ту (1986).

Однією з форм А. к. є виїзний експрес-конкурс, в якому учасники за 3—5 днів виконують на конкурсній основі ескізний проект.

Літ.: Смурова Н. А. Организация конкурсного дела в России.— Казусь И. А. Организация конкурсного проектирования в советской архитектуре. В кн.: Проблемы истории советской архитектуры. М., 1983.

В. Є. Ясієвич, С. К. Кілессо.

АРХІТЕКТУ́РНІ ТОВАРИ́СТВА — об'єднання архітекторів і будівельників. Почали утворюватися в Росії та на Україні в 19 ст. з метою творчого і профес. співробітництва, проведення виставок, конкурсів, з'їздів, створення курсів підвищення кваліфікації, видання періодич. преси. А. т. проводили вивчення архіт. спадщини, її охорону та реставрацію, експертизу проектів і будов. Першим на Україні було *Одеське товариство архітекторів і будівельників* (1860), яке пізніше увійшло до Рос. технічного товариства на правах його відділу.

Укр. архітектори брали участь у діяльності рос. А. т., зокрема Московського архіт. т-ва (1867), Т-ва архітекторів-художників у Петербурзі (1913) та Петерб. т-ва архітекторів (1870). Вони виступали на з'їздах т-в, друкували статті та звіти про творчу діяльність архітекторів на Україні. У Львові архітектори спільно з художниками були учасниками створення *«Товариства для розвою руської штуки»* (1898), в Харкові — *Харківського літературно-художнього гуртка* (1912). За рад. часу було засновано нові т-ва і об'єднання: *Асоціація нових архітекторів* (АСНОВА), об'єднання архітекторів і художників при *ВХУТЕМАСі* (30-і рр.), Всеросійське об'єднання (товариство) сучасних архітекторів (1925).

На Україні діяло *Товариство сучасних архітекторів України* (ТСАУ, 1928—32) з філіалами в Києві, Одесі, Харкові, Дніпропетровську. 1929 створено *Всесоюзне об'єднання пролетарських архітекторів*, у складі якого були й укр. митці. Члени цього об'єднання виступали з критикою *конструктивізму* і *функціоналізму*, за використання класич. архіт. спадщини. 1930—32 на базі А. т. засновано *Спілку архітекторів СРСР*, 1933 — *Спілку архітекторів України* (САУ).

В. Є. Ясієвич.

АРХІТЕКТУ́РНО-БУДІВЕ́ЛЬНИЙ ВІ́ДДІЛ ХА́РКІВСЬКОГО ТЕХНІ́ЧНОГО ТОВАРИ́СТВА. Ств. 1904 за ініціативою інженерів-архітекторів і художників (В. В. Величко, В. А. Фельдман, В. О. Покровський, С. І. Загоскін, О. М. Гінзбург, О. М. Бекетов, О. І. Ржепишевський). Існував до 1917. Відділ ставив перед собою завдання поліпшувати буд. і худож.-пром. справу на Пд. Росії. Члени відділу знайомилися з досягненнями зарубіж. інженерної справи і арх-ри, організовували конкурси проектів, популяризували архіт. пам'ятки Харкова (видано серію ілюстрованих збірок за ред. Д. П. *Гордєєва*, в яких особливу увагу приділено *українському стилю*).

А. С. Півненко.

«АРХИТЕКТУ́РНОЕ НАСЛЕ́ДСТВО» («Архітектурна спадщина») — збірник наукових досліджень з історії арх-ри народів СРСР. Видання Центр. ін-ту теорії і історії арх-ри. Засновано в 1951. Статті присвячено новим дослідженням з історії *містобудування*, окремих споруд, творчості архітекторів. В «А. н.», зокрема, вміщено статті з історії укр. арх-ри. До 1986 вийшло 32 видання.

В. Є. Ясієвич.

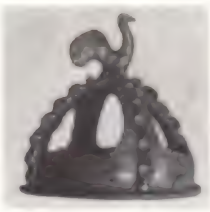

Архітектурні завершення. Навершя димаря з с. Бровах Черкаської обл. Глина, ліплення. 1964

Архітектурні завершення. Скульптура на павільйоні «Зернові та олійні культури» на ВДНГ УРСР (тепер Респ. центр виставок і ярмарків) у Києві. 1951—57.

Архітектурні конкурси. Проект забудови урядового центру в Києві (не здійснено). 1934. Арх. В. О. Веснін.

«АРХИТЕКТУ́РНО-ХУДО́ЖЕСТВЕННЫЙ ЕЖЕНЕДЕ́ЛЬНИК» («Архітектурно-художній тижневик») — ілюстр. видання Т-ва архітекторів-художників у Петрограді. Виходив 1914—17. Серед редакторів — арх. О. Р. *Мунц*, А. Є. *Білогруд* та ін. Публікував статті та інформаційні матеріали з питань буд-ва, арх-ри громад. споруд, конкурсні проекти, в т. ч. і для України. 1916 було надруковано статті Ф. П. *Нестурха* про профес. права архітекторів, про творчість П. Ф. Альошина, В. І. та В. О. Беретті.

В. Є. Ясієвич.

АРХІТЕКТУ́РНО-ХУДО́ЖНЬОЇ КЕРА́МІКИ ЛАБОРАТО́РІЯ. Засн. у Києві 1944. Була підпорядкована Академії арх-ри УРСР (1945—56), Академії арх-ри і будва УРСР (1956—64), з 1965 — при Київ. зональному н.-д. ін-ті експеримент. проектування. Створює керамічне оформлення інтер'єрів громад. споруд: ресторани «Дніпро» (1964), «Метро» (1970, обидва — Н. І. *Федорова*, Г. Г. *Шарай*), Будинок кіно (1973—76), ресторан «Русь» (1980, обидва — Л. І. *Мєшкова*), всі — в Києві; оформлення Будинку ЮНЕСКО в Парижі (1985—86, Л. І. Мєшкова) та ін. Лабораторія розробляє нові технол. рішення полив. глазурей. З лабораторією пов'язана творчість художників Н. І. Федорової (очолювала її 1946—79), Г. С. Севрук, О. А. Грудзинської, Г. Г. Шарай, Г. А. Рюміної, А. В. Яценюк, нар. майстрів Я. І. *Падалки*, О. С. *Железняка*, Ф. І. Олексієнка, Р. П. Байсечко та ін.

О. О Клименко.

Архітектурно-художньої кераміки лабораторія. О. І. Грудзинська. Ваза. Глина, глазур. О. С. Железняк Іграшки. Глина, ліплення, глазур. Всі — 50—60-і рр. 20 ст. ДМУНДМ. Київ.

Б. В. Асаф'єв.

АРХІТРА́В (від грец. *ἀρχι...*— префікс, який означає зверхність, і лат. trabs — балка) — головна балка, що перекриває прогін між *колонами*; нижня з трьох горизонт. частин *антаблемента*. В *доричному ордері* і *тосканському ордері* А.— широка рівна балка; в *іонічному ордері* та *коринфському ордері* поверхню балки розчленовано на горизонтальні смуги (див. *Ордери архітектурні*).

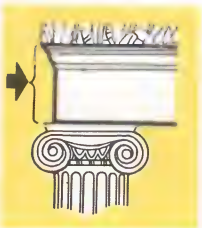

Архітрав.

АРЦЕМЮК Олександра Володимирівна (16.VI 1938, м. Тирасполь, Молдова) — укр. співачка (меццо-сопрано), засл. арт. УРСР з 1978. Після закінчення 1961 Моск. консерваторії — солістка Харків. театру опери та балету. Партії: Любаша («Царева наречена» М. Римського-Корсакова), Ольга («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Кармен (однойм. опера Ж. Бізе) та ін. Лауреат Респ. конкурсу вокалістів (1968; 1-а премія).

АРЦИМО́ВИЧ Антон Францович (бл. 1871, Волинь — ?) — укр. та рос. співак (тенор). Вокальну освіту здобув приватно. Артистичну діяльність почав в укр. муз.-драм. трупах М. К. *Садовського* і М. Л. *Кропивницького* (1891—93). У 1893—96 — соліст Київ. рос., 1896—97, 1921—22 — Харків., 1897—99 — Тифліс., 1899—1900 — Пермської опер, 1900—05 — Казансько-Сарат. оперного т-ва. Виступав також на оперних сценах Петербурга (1901), Москви (1907—08), Одеси та ін. Партії: Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Петро («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Герман, Ленський («Пікова дама», «Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Самозванець («Борис Годунов» М. Мусоргського), Каніо («Паяци» Р. Леонкавалло) та ін.

А. Ф. Арцимович.

І. М. Лисенко.

АСА́Ф'ЄВ Борис Володимирович [псевд.— Ігор Глєбов; 17 (29).VII 1884, Петербург — 27.I 1949, Москва] — рос. композитор, музикознавець, педагог, акад. АН СРСР з 1943, нар. арт. СРСР з 1946. Закінчив 1908 історико-філол. ф-т Петерб. ун-ту, 1910 — Петерб. консерваторію (клас композиції А. К. Лядова). 1925—43 — професор Ленінгр., з 1943 — Моск. консерваторій. Питання розвитку укр. музики дістали відображення у працях А., де розглядаються проблеми жанрово-стильової еволюції вітчизн. вокал. музики — канти, хорові концерти, солоспіви. 1925 опублікував у журн. «Музыка» розвідки «В межах і поза межами професіоналізму» (№ 7—10), «Дві течії — дві оцінки» (№ 11—12), 1927 — у зб. «Музика і музичний побут старої Росії» статтю «Про дослідження російської музики 18 ст. і дві опери Бортнянського». А. належать спогади про І. О. *Алчевського* (1917) та В. О. *Дранишникова* (в журн. *«Радянська музика»*, 1940), а також дослідження про І. К. Айвазовського, І. Ю. Рєпіна, А. І. Куїнджі, К. Я. Крижицького. Автор 28 балетів, серед них — вперше поставлені на Україні «Полум'я Парижа» (1934, Дніпропетровськ), «Бахчисарайський фонтан» (1937, Одеса), «Кавказький бранець» (1938, Київ); 11 опер, 4 симфоній та ін. Держ. премія СРСР 1940, 1948.

Тв.: Избранные труды т. 1—5. М., 1952—57; Русская живопись. Мысли и думы. Л.— М., 1966.

Т. П. Булат.

АСЄЄВ Юрій Сергійович [13 (26).XII 1917, Київ] — укр. архітектор, мистецтвознавець, доктор арх-ри з 1972, засл. архітектор України з 1991. Закінчив 1941 Київ. інженерно-буд. ін-т. Автор багатьох праць з питань арх-ри і мист-ва Київської Русі, історії укр. арх-ри: «Орнаменти Софії Київської» (1949), «Архітектура Київської Русі», «Мистецтво стародавнього Києва» (обидві — 1969), «Стили в архитектуре Украины» (1989) та ін. Брав участь у колективних працях «Пам'ятники архітектури України» (1954), «Нариси історії архітектури УРСР» (1957), «Історія українського мистецтва» (т. 1, 1966; Держ. премія УРСР, 1971). З 1948 викладав історію арх-ри в Київ. інженерно-буд. ін-ті, з 1953 — в Київ. худож. ін-ті (з 1972 — професор).

Тв.: Джерела. Мистецтво Київської Русі. К., 1980; Архитектура древнего Киева. К., 1982; Мистецтво Київської Русі. К., 1989.

АСИМЕ́ТРІЯ (грец. *ἀσυμμετρία* — нерозмірність, невідповідність) — один з різновидів композиції, коли її елементи мають нерівнозначні функції; підпорядкування частини цілому. А.— передумова динамічної побудови композиції, мальовничості форм. А. органічно пов'язана з *симетрією*. Більшість симетричних об'єктів (композицій) включають асиметричні елементи. Асиметричні вирішення поширилися на сучас. етапі розвитку архітектури (житл. райони Сріблястий у Львові, 1975—78; Вигурівщина-Троєщина у Києві, 1984—87, та ін.).

М. С. Коломієць.

АСКЛЕ́ПІЙ (грец. *Ἀσκληπιός*) — у грец. міфології бог лікування, син *Аполлона* і німфи Короніди. За порушення встановленого богами порядку (воскрешення мертвого) був убитий *Зевсом*. Серед дочок А.— *Гігієя* та *Панакея*. В Старод. Римі вшановувався з поч. 3 ст. до н. е. як Ескулап. Зображували А. з патерицею, навколо якої обвивалася змія, іноді А. ототожнювали із змією. Культ А. існував в *античних державах Північного Причорномор'я*. Однією з культових споруд *Пантікапея* був храм А. Зображення А. зустрічається в мармурових скульптурах 4—3 ст. до н. е., на рельєфі стели ситонів (усі — з *Ольвії*), амулетах із скляної пасти та ін. (пам'ятки зберіг. в музеях Києва, Одеси та ін. міст).

АСКО́ЛЬДОВА МОГИ́ЛА, Угорське урочище — частина паркового комплексу в Києві, на схилах правого берега Дніпра.

За літописними свідченнями, на цьому місці 882 князь Олег убив київ. князів Аскольда і Діра (першого з них, як вважають, поховано на місці загибелі). Княгиня Ольга заснувала в цій місцевості жіночий монастир, перетворений у 12 ст. на чоловічий — Миколаївський Пустинно-Слупський.

На місці загибелі Аскольда 955 було споруджено дерев. Миколаївську церкву. У 17 ст. тут була церква, яка мала 3 *зруби* і 3 *бані* в стилі укр. *барокко*. 1809—10 було зведено нову мурована церкву у стилі *класицизму* (арх. А. І. *Меленський*). Споруда являла собою двоярус-

ну *ротонду*, оточену *колонадою*, перекриту півсферичною банею; олійний розпис стін, вівтаря, бані здійснив 1815—17 київ. іконописець Й. *Білецький*. 185(церкву знову було розписано, 1897 встановлено білий мармуровий іконостас, привезений з Італії. Того ж року оновлено розписи за мотивами творів В. М. *Васнецова*. 1867 на тер. А. м. було споруджено каплицю Миколи-чудотворця з 5 золоченими банями.

З 1786 стає заг. кладовищем, яке з поч. 19 ст. почали впорядковувати: 1866 обнесено кам. огорожею в *російському стилі*, браму оздоблено розписами на біблійні сюжети. 1901 за проектом арх. Є. Ф. *Єрмакова* збудовано дзвіницю. На кладовищі було поховано понад 2 тис. діячів культури; серед них — антрепренери С. В. Брикін, С. С. Іваненко, П. Ф. *Аннато*, М. М. Соловцов, артисти М. М. Глєбова, Н. В. Іскра, А. П. Миловидова, Є. Я. Недєлін; диригенти О. М. Виноградський, Я. С. Калішевський, колекціонер В. В. Тарновський-молодший, арх. В. М. Ніколаєв, Є. О. Толстой, О. Я. Шілле, Г. П. Шлейфер та ін.

1919 кладовище закрили. З 1934 А. м. включено до складу заг. парку на схилах Дніпра. 1936 за проектом арх. П. Г. *Юрченка* Миколаївську церкву перетворено на парковий павільйон. 1940 проведено перепланування А. м., пам'ятники, склепи знесено. З 1982 у павільйоні відкрито відділ музею історії Києва з постійною експозицією «Історія місцевості „Аскольдова могила"».

А. м. зображено у творах живопису та графіки (Т. Г. Шевченко, 1846; В. Ф. *Тімм*, 1867; І. С. *Їжакевич*, 1913). М. М. Загоскін написав роман «Аскольдова могила» (1833), О. М. *Верстовський* створив оперу (1835), А. А. Ахматова присвятила вірш (1910).

Л. А. Проценко.

АСКОЧЕ́НСЬКИЙ Віктор Іпатійович [1 (13).X 1813, Воронеж — 18 (30).V 1879, Петербург] — рос. історик, письменник, видавець, хоровий диригент. Брат К. І. *Аскоченського*. Закінчив 1839 Київ. духовну академію. До 1846 — її професор, 1837—39 керував тут хором. Видавав у Києві (1856—58) і в Петербурзі (1858—77) тижневик «Домашня бесіда» (рос. мовою). Серед наук. праць — «Київ з його найдавнішим училищем — Академією» (1856), «Історія Київської духовної семінарії по перетворенню її в 1819 році» (1863), де вміщено відомості про життя і творчість М. С. *Березовського*, К. І. Аскоченського та ін. вітчизн. музикантів. За спогадами сучасників, А. був також виконавцем укр. нар. пісень. Водночас сусп. погляди А. мали монархічну спрямованість (їх висміяв Т. Г. Шевченко у вірші «Умре муж велій у власяниці»). Переклав драму Ю. Коженьовського «Карпатські горці» («Верховинці»), яка широко йшла в театрах Зх. України.

С. І. Лісецький.

АСКОЧЕ́НСЬКИЙ Костянтин Іпатійович (? — ?) — укр. і рос. хоровий диригент, композитор. Брат В. І. *Аскоченського*. Навчався 1845—47 у Київ. духовній академії, водночас керував її хором. Автор ряду хорових творів, зокрема «Херувимської» (рукопис).

С. І. Лісецький.

АСЛА́Н Онуфрій (? — ?) — вірм. мініатюрист 17 ст. Жив у Львові, чернець. 1677 закінчив писання та оздоблення вірм. Місалу (богослужбова книга, зберігається у Матенадарані, Єреван).

АСНИКО́ВСЬКИЙ Ян (1797, за ін. даними — 1798 або 1800, Варшава — 14.I 1849, Вільно, тепер Вільнюс) — польс. співак (баритон) і актор. Виступав у трупах О. Ленкавського (1827—28), П. Реканowського, К. Шмітгофа та ін., 1829—31 працював у Львові. Гастролював у Калуші (1827), Львові (1842), Житомирі, Харкові (в обох — 1846). Один з перших на Україні виконавців партії Фігаро в опері «Севільський цирульник» Дж. Россіні.

М. І. Кузьмін.

Аскольдова могила. Миколаївська церква-ротонда. 1810. Арх. А. І. Меленський.

Аскольдова могила. Ротонда. Перебудова Миколаївської церкви-ротонди. 1936. Арх. П. Г. Юрченко.

АСНОВА — об'єднання архітекторів, інженерів, художників. Засн. 1923. Див. *Асоціація нових архітекторів.*

АСОЦІА́ЦІЯ (від лат. associo — з'єдную, сполучаю) в мистецтві — спосіб художньої виразності, оснований на виявленні зв'язку чуттєвих образів, що виникають у процесі безпосереднього відображення дійсності, з уявленням, збереженим у пам'яті чи закріпленим у культурно-істор. досвіді людства. Вперше це поняття запровадив Арістотель, який виділив у пізнанні чотири види А.— за суміжністю, часовою послідовністю, схожістю і контрастом. У 18 ст. ідеї асоціанізму проникають в естетику, теорію мист-ва. Г. Фехнер запроваджує «принцип А.» для розкриття творчої уяви, естетичного сприйняття і насолоди.

Використання А.— прикметна ознака худож. мови різних видів мист-ва. Творче перетворення дійсності у мист-ві зумовлюється здатністю асоціативно співвідносити предмети і явища навколишнього світу, продуктивно конструювати за допомогою уяви їхні нові, неусталені зв'язки. У мист-ві діє «закон асоціацій», який М. В. Ломоносов назвав «законом співуявлення». Як важливий чинник, що зумовлює переносне значення слів і своєрідну поетичність образу, розглядав А. О. О. Потебня. Згідно його поглядів А. впливає на взаємодію розкутих уявлень, поєднує образи і думки, утворює нові худож. поняття. Розглядаючи у розвідці «Із секретів поетичної творчості» характерні прояви худож. уяви, І. Я. Франко докладно простежив діяння законів А. в поетич. мист-ві, обгрунтував роль асоціювання в розвитку самобутнього худож. хисту, індивід. стилю.

Розгорнута асоціативність — важливий компонент худож. мислення; завдяки несподіваному зближенню віддалених уявлень і понять відкриваються додаткові, непередбачені зв'язки явищ, вловлюється їх глибинний семантичний зміст. В естетич. плані продуктивне значення має пізнавально-конструктивна роль А. в осягненні суті індивід. предметів і явищ через зіставлення з іншими, в утвердженні нових типів худож. смислотворення. А. сприяють багатогранному виявленню причинно-наслідкових зв'язків, які визначають рух худож. образів і сюжету твору, ефективному використанню в худож. контексті метафор, символів, тропів.

За своїм змістовим навантаженням А. в мист-ві можуть бути предметно-смислові, емоційно-виразні, культурно-символічні; утворення А. в худож. процесі відбувається різними творчими шляхами (використовують прийоми подібності, контрасту, суміжності тощо). А. худож. свідомості, спрямовані на подолання шаблонів і стереотипів сприйняття, відзначаються новизною і багатозначністю. Зміст, структурні зв'язки і семантичне наповнення А. у мист-ві змінюються внаслідок істор. розвитку, трансформації творчих методів, напрямів, стилів. У мист-ві часів Київської Русі, коли ще відчувався відгомін міфол. уявлень,

використовували усталені асоціації в дусі середньовічного *символізму* і канонічності. Бароккове худож. мислення спонукає до обігрування різного роду полярностей, зіткнення реального і фантастичного, застосування несподіваних оптичних, слухових і композиційних ефектів, складного метафоризму. Виникають нові форми асоціативної образності, порівнянь, аналогій.

А. в мист-ві виникає не тільки під впливом життєвих, але й худож. вражень. Їх застосовують на різних рівнях організації і побудови творів.

Відбувається тонке поєднання достовірності й умовних А., введення в худож. контекст нових естетич. символів, метафоричних, сугестивних прийомів, асоціативного підтексту.

А. в мист-ві — поняття загальнохудожнє, механізм дії А. сприяє оновленню худож. світобачення, увиразненню худож. ідей та спостережень. Використання асоціативних прийомів залежить від естетич. уподобань митця, спрямування естетич. інтересів, розвитку творчого обдарування. З метою адекватного осягнення А. митець програмує хід А. у адресата, але в реальному процесі сприйняття худож. творів суттєву роль відіграє індивід. досвід, культурно-естетичний розвиток людини. Повноцінне естетичне сприйняття передбачає розвиток специфічних худож. А., знання конвенціонального коду мистецтва.

Літ.: Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості. В кн.: Франко І. Я. Зібрання творів, т. 31. К., 1981; Потебня О. О. Естетика і поетика слова. К., 1985; Шудря К. П. Влада творчості. Евристично-спонукальні можливості мистецтва. К., 1976. *К. П. Шудря.*

АСОЦІА́ЦІЯ НЕЗАЛЕ́ЖНИХ УКРАЇ́НСЬКИХ МИТЦІ́В (АНУМ) — масова мистецька орг-ція на зх. землях України. Діяла 1931—39 у Львові. Керівники — Я. Л. Музика, П. М. Ковжун, М. Осінчук. Члени орг-ції — М. Бутович, М. П. Глущенко, М. Ф. Андрієнко-Нечитайло, Л. Л. Гец, С. Гординський, П. П. Обаль, Р. Ю. Сельський, М. І. Сельська, М. Дольницька, Ф. Ємець, М. Д. Драган, В. Січинський.

За своєю мистецькою платформою АНУМ була близькою до об'єднань *АРМУ* та *ОСМУ*. Асоціація декларувала своє завдання як консолідацію укр. митців, які працювали в Галичині та за її межами, розвиток укр. мист-ва на основі традицій європ. худож. процесу 1-ї третини 20 ст., інтенсифікацію худож. життя, а також виховання обізнаного зацікавленого мист-вом суспільства. З цією метою АНУМ підготувала 11 виставок, збірних і персональних. На першій (1931) експонувалися твори відомих митців Франції, Італії, членів «паризької групи» та художників Львова. В другій виставці графіки (1932), як і в наступних, брали участь укр. митці, які працювали у Зх. Європі, Галичині та СРСР. Персональні виставки — О. Л. Кульчицької, М. П. Глущенка, Л. Л. Геца, О. В. Грищенка, В. Ласовського. АНУМ випустила за рахунок членських внесків перші на зх. землях України мистецькі видання укр. мовою — 11 каталогів виставок, 7 монографій про художників (О. Л. Кульчицьку, М. П. Глущенка, О. В. Грищенка та ін.), зб. «Екслібрис», 5 щорічників журн. *«Мистецтво»* (1932—36), матеріали якого мали профес. і водночас просвітительський характер. *О. О. Рінко.*

АСОЦІА́ЦІЯ НОВИ́Х АРХІТЕ́КТОРІВ (АСНОВА) — об'єднання архітекторів, інженерів, художників. Засн. 1923 викладачами ВХУТЕМАСу на чолі з М. О. Ладовським. Члени об'єднання прагнули розв'язати проблеми синтезу арх-ри і пластич. мист-в, висували ідею формотворення на грунті формально-естетичних і психоаналітичних властивостей форми в арх-рі. Було розроблено основи теорії арх-ри та методи її викладання в навч. закладах (зокрема, «пропедевтичний курс», куди входила дисципліна «простір», де розкривалися композиційні особливості форми, маси, *ритму*). Ці методи використано в *Київському художньому інституті* (20-і рр.) при викладанні формально-тех. дисциплін, на основі яких було зроблено спроби виявити композиц. властивості форми і простору (викладачі В. Є. *Татлін*, Є. Я. *Сагайдачний*, М. І. *Гельман* та ін.). Бригада архітекторів (арх. А. В. Бунін та ін.) розробила один з конкурсних проектів Театру масового дійства для Харкова (1931, не здійснено). 1928 на базі АСНОВА створено об'єднання архітекторів-урбаністів (АРУ). *В. Є. Ясієвич.*

АСОЦІА́ЦІЯ ПРОЛЕТА́РСЬКИХ МУЗИКА́НТІВ УКРАЇ́НИ, Асоціація пролетарських музик України (АПМУ) — творче об'єднання молодих укр. рад. композиторів і музикознавців, яке діяло 1929—32 у Харкові (філії — у Києві, Одесі та Дніпропетровську). Утворена під впливом Рос. асоціації пролет. музикантів (РАПМ), була пов'язана з нею організаційно та ідейно. На початку діяльності об'єднала частину членів *ВУТОРМу* і *Асоціації революційних композиторів України*. АПМУ сприяла розвитку худож. самодіяльності, підтримувала і згуртовувала молодих митців із середовища робітників, селян, трудової інтелігенції. Водночас Асоціація керувалася, як і РАПМ, догматичним, вульгарно-соціол. трактуванням засад марксистсько-ленінської ідеології, т. зв. пролетарськими ідейно-теорет. настановами, практикувала командно-адміністративний підхід до творчого процесу. Для АПМУ властиве тенденційне, вузькокласове тлумачення здобутків як фольклору (надання права на життя лише тим його зразкам, які однозначно відбивають «почуття і думки експлуатованих верств селянства»), так і профес. музики (протиставлення одних класиків муз. культури іншим за ідейною «кваліфікацією» їх творчості), безпідставне звинувачення ряду митців, у т. ч. і визначних, в укр. бурж. націоналізмі (зокрема, М. В. *Лисенка*, К. Г. *Стеценка*, Г. М. *Давидовського* та ін.), вкрай спрощений погляд на зміст і форму муз. твору, орієнтація композиторів насамперед на написання *масової пісні*, постановка ін. жанрів — муз.-сценіч., симф., *камерної музики* — у підлегле, другорядне становище, приниження ролі митця, індивідуальності у творчому процесі, зневага до професіоналізму в мистецтві, непримиренне ставлення до будь-яких інших муз. об'єднань та їх членів (ВУТОРМу, *Асоціації сучасної музики* та ін.) і явищ культури, які не вписувалися в теорет. догмати лідерів АПМУ (про що свідчить розгорнута асоціацією в пресі та лекційній роботі кампанія боротьби з «циганщиною», «фокстротчиною», «церковщиною», «просвітянським світоглядом» у музиці).

Серед фундаторів і членів АПМУ — О. О. *Білокопитов* (відп. секретар), О. В. Арнаутов, Ф. Ф. *Богданов*, В. Т. *Борисов*, О. Г. *Дашевський*, В. Д. *Довженко* (зав. кабінетом масової муз. роботи), Р. А. Єськіна, М. Т. *Коляда*, З. З. Сердюк, О. П. Чабан, Т. І. Шутенко. АПМУ підтримала перші творчі кроки П. Д. *Гайдамаки*, А. Я. *Штогаренка*, Р. І. Верещагіна, А. К. Лазаренка та ін. укр. композиторів.

АПМУ припинила існування згідно з постановою ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» (1932). *О. В. Шевчук.*

АСОЦІА́ЦІЯ РЕВОЛЮЦІ́ЙНИХ КОМПОЗИ́ТОРІВ УКРАЇ́НИ (АРКУ) — муз.-громад. організація, що існувала 1927—29 у Харкові. Засновник і голова — В. Г. *Костенко*. 1927 асоціація виступила з відозвою, у якій проголошувалá орієнтацію муз. творчості на міські пролет. верстви, втілення революц. та індустр. тематики, культивування оперно-симф. та камерно-інструм. музики, принципи інтернаціоналізму муз. мист-ва, поєднані з культивуванням укр. нац. начала, добору рад. композиторських кадрів за класово-ідеологіч. ознаками. Водночас у відозві містилися безпідставні звинувачення *Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича* у «просвітянському» спрямуванні діяльності, однобічній орієнтації на сел. мист. традиції, обмеженні творчості рамками хор. музики. За чільний орієнтир укр. рад. музики лідери АРКУ вважали доробок М. І. *Вериків-*

ського і П. О. *Козицького*. Згідно з задумом фундаторів асоціація мала включити до свого складу всі муз.-громад. організації, що діяли на Україні (Муз. т-во ім. М. Д. Леонтовича, Т-во прихильників музики, Т-во муз. педагогів тощо).

Естетич. засади АРКУ найбільш наочно втілені в окремих творах його членів: В. Костенка (симфонія «1917 рік», бл. 1927), Ю. С. Мейтуса (симф. сюїта № 2 «Дніпрельстан», 1928), В. М. Нахабіна [симф. поеми «Пам'яті В. І. Леніна», 1929; «Індустріальна поема» («Завод»), 1931] До складу асоціації увійшли також молоді випускники Харків. муз.-драм. ін-ту — композитори Ф. Ф. Богданов, В. Т. Борисов, О. Г. Дашевський, М. Т. Коляда, музикознавці О. В. Арнаутов, Я. Я. Полфьоров.

Суперечливий, строкатий характер програмних настанов АРКУ призвів 1928 до її розколу (частина її членів увійшла до новоутвореної *Асоціації пролетарських музикантів України*), 1929 перетворена у Організацію пролетарських композиторів України (ОПКУ), яка 1931 самоліквідувалася. *О. В. Шевчук*

АСОЦІА́ЦІЯ РЕВОЛЮЦІ́ЙНОГО МИСТЕ́ЦТВА УКРАЇ́НИ (АРМУ) — творче об'єднання укр. рад. художників. Засн. 1925 у Києві. Виступала за консолідацію активних революц. худож. сил і створення мист-ва в довершених формах, відповідних класовій ідеології пролетаріату; декларувала рівноцінність ужиткових і образотворчих мист-в, обстоювала переваги монумент. живопису над станковим. Водночас окремі члени АРМУ не схилялися до реалістич. традицій.

Було проведено 3 респ. з'їзди АРМУ — 1926, 1929 і 1930. Мала філії у Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Артемівську та групи в Умані і в Межигір'ї на Київщині. Влаштовувала виставки творів своїх членів у Дніпропетровську (1926—27), Києві (1927), Умані (1927), Одесі (1927), респ. виставку в Харкові (1927). Організувала в Києві виставку гравюри та малюнка художників Вірменії, Білорусії, Грузії, Російської Федерації, України (1928). Брала участь у загальнореспр. виставках Наркомосу УРСР (1927—30) та загальносоюзних виставках «Мистецтво народів СРСР», «Гравюра СРСР за 10 років». Створила монумент. розписи в Ін-ті кооперації в Києві (1926) та Колгоспному санаторії ім. ВУЦВК в Одесі (1928). З діяльністю АРМУ пов'язано заг. пожвавлення мистецького життя на Україні в 20-х рр., зміцнення контактів з митцями ін. республік та зарубіж. художниками. Помітний внесок зробили художники АРМУ в розвиток укр. рад. монумент. живопису (М. Л. *Бойчук*, М. А. *Рокицький*, О. В. Мизин, К. В. *Гвоздик*, М. Й. *Шехтман*, О. Т. *Павленко* та ін.), станкового живопису (І. І. *Падалка*, В. Ф. *Седляр*, С. М. *Прохоров*), графіки (С. О. *Налепинська-Бойчук*, О. М. *Довгаль*, В. І. *Касіян*), скульптури (Ж. К. *Діндо*, Б. М. *Кратко*), худож. конструювання та оформлення (В. Д. *Єрмилов*).

Членами АРМУ були деякі художники-українці, що проживали в той час за рубежем (зокрема М. П. *Глущенко*). Очолював асоціацію І. І. *Врона*. 1927 група художників вийшла з асоціації і заснувала *Об'єднання сучасних митців України* (ОСМУ). 1930 ін. група утворила об'єднання «*Жовтень*». 1931 деякі члени «Жовтня» разом з АРМУ заснували *Всеукраїнську асоціацію пролетарських художників* (ВУАПХ), яка існувала до квітня 1932.

Літ.: Врона І. І. Мистецтво революції і АРМУ. К., 1926. *В. А. Афанасьєв.*

АСОЦІА́ЦІЯ СУЧА́СНОЇ МУ́ЗИКИ (АСМ) — об'єднання профес. композиторів і музикантів-виконавців, яке існувало в СРСР у 20 — на поч. 30-х рр. На Україні АСМ діяла в Києві 1926—29, де виникла як лабораторія при київ. майстерні композиторів *Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича*, з 1928 — в складі ВУТОРМу. Ставила метою пропаганду, вивчення та практичне творче засвоєння нових надбань укр., рос. та зх.-європ. музики. Ядро київ. АСМ складали: Б. М. *Лятошинський* (голова), І. Ф. *Белза*, М. І. *Вериківський*, М. А. *Гозенпуд*, В. М. *Дембський*, Ф. М. *Надененко*, М. І. *Радзієвський*, Л. М. *Ревуцький*, М. П. *Фролов*, С. А. Шварц. 1926 — на поч. 1928 влаштовувала щонедільні закриті, з 1928 — відкриті, доступні масовій аудиторії концерти. *О. В. Шевчук.*

АСОЦІА́ЦІЯ ТЕА́ТРІВ-СТУ́ДІЙ УКРАЇ́НИ. Ств. 1989 для сприяння розвиткові студійного руху, соціальної, правової та творчої допомоги колективам такого типу.

АСОЦІА́ЦІЯ УКРАЇ́НСЬКИХ МИТЦІ́В КВЕБЕ́КУ (АУМК; франц. Société des artistes ukrainiens du Quebec) — творча група, що організаційно входить до Канадської асоціації митців. Ств. 1963. Об'єднує живописців, графіків і скульпторів укр. походження, які проживають у канадській пров. Квебек. Осн. цілі АУМК: заохочення і фінансова підтримка художників, організація колективних і персональних виставок їхніх творів, налагодження зв'язків з укр. художниками ін. провінцій Канади, а також України, США, Австралії, Зх. та Центр Європи, творча співпраця з ін. нац. об'єднаннями митців Канади. *Д. В. Степовик.*

АСОЦІА́ЦІЯ ХУДО́ЖНИКІВ РЕВОЛЮЦІ́ЙНОЇ РОСІЇ (АХРР, з 1928 — Асоціація художників революції, АХР) — худож. об'єднання. Засн. 1922 у Москві. Спираючись на традиції *передвижників*, члени АХРР прагнули створити доступне широким нар. масам мист-во під лозунгами «художнього документалізму», «героїчного реалізму». АХРР відіграла значну роль у формуванні методу *соціалістичного реалізму*. Серед провідних майстрів АХРР: М. О. Касаткін, С. В. Малютін, Ф. С. Богородський, І. І. Бродський, О. М. Герасимов, М. Б. Греков, Б. В. Йогансон, Є. О. Кацман та ін. АХРР мала понад 40 філій у РРФСР та союз. республіках (на Україні — в Полтаві), підтримувала творчі зв'язки з *АХЧУ*. Організувала бл. 80 виставок, зокрема в Харкові (січень 1926), за участю укр. художників (С. М. *Прохоров*, М. С. *Самокиш* та ін.). Видавала журн. «Искусство в массы» (1929—30). Поряд із ствердженням реалістич. традицій, прагненням до героїко-романтич. висвітлення революц. подій у творчості деяких членів АХРР позначилися тенденції до поверхового відтворення побуту, *натуралізму*. Існувала до 1932.

Літ.: Князева В. П. АХРР. Л., 1967; Ассоциация художников революционной России «АХРР» Сборник воспоминаний, статей, документов. М., 1973.

АСОЦІА́ЦІЯ ХУДО́ЖНИКІВ ЧЕРВО́НОЇ УКРАЇ́НИ (АХЧУ) — творче об'єднання укр. рад. художників. Ініціативна група асоціації виникла 1923 в Києві. 1925 вона уклала з *Асоціацією художників революційної Росії* (АХРР) «Договірну угоду», за якою схвалювала відому декларацію АХРР 1922. В серпні 1926 офіційно затверджено статут АХЧУ. Ставила завданням об'єднати митців для активної участі в соціалістич. будівництві на основі реалістич., зрозумілого масам відтворення революц. дійсності, творчого опанування прогрес. традиціями вітчизн. мист-ва, насамперед *передвижників*. Провела 2 всеукр. з'їзди своєї організації (1928, 1930). Мала філії в Києві, Харкові, Полтаві, Одесі, Чернігові, Херсоні, Миколаєві та уповноважених в ін. містах. Влаштовувала виставки творів своїх членів у Києві (1925, 1926), Полтаві (1927, 1928), Чернігові (1928—29); експозицію під назвою «Культпохід на Донбас» (1930), яка відвідала 20 міст; респ. виставку в Харкові (1927), виставку плаката в Миколаєві (1931). Брала участь в загальнореспр. виставках Наркомосу УРСР (1927—30) та виставці «Мистецтво народів СРСР» у Москві (1927). Здійснила худож. оформлення Харкова до 10-ї річниці Жовтн. революції та декорації для 10 палаців культури Донбасу (1927). Творчість членів АХЧУ зумовила досягнення молодого укр. рад. мист-ва в таких жанрах, як історичний (Ф. Г. *Кричевський*, І. С. *Їжакевич*, Г. П. *Світлицький*, П. В. *Васильєв*, П. В. *Носко*), портретний (М. Я. *Козик*, М. І. *Жук*, Ф. Г. Кричевський, Ф. С. *Красицький*), побутовий (В. М. *Коровчинський*, А. М. *Черкаський*, О. І. *Сиротен-*

Астрагал.

ко, К. Д. *Трохименко*, І. Ф. *Хворостецький*). 1929 київ. група членів АХЧУ вийшла з Асоціації й заснувала *Українське мистецьке об'єднання* (УМО). 1930 АХЧУ перетворилася на *Всеукраїнську асоціацію пролетарських митців* (ВУАПМИТ), яка існувала до 1932. АХЧУ мала своє вид-во (1929—32), матеріали якого було передано вид-ву «Мистецтво».

Літ.: М. К. Асоціація художників Червоної України (АХЧУ). «Радянське мистецтво», 1928, № 6; Р. К. В Асоціації художників Червоної України. «Гарт», 1930, № 7—8. *В. А. Афанасьєв.*

АССІТЕЖ — див. *Міжнародна асоціація театрів для дітей і юнацтва.*

АСТАЛО́Ш Василь Михайлович (11.I 1924, м. Свалява, тепер Закарп. обл.) — укр. нар. майстер декор.-ужиткового мист-ва, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1971. Працює в галузі худож. обробки дерева та металу. Майстерності навчався у батька М. І. Асталоша. Працював творчим майстром та гол. художником Драчинської худож.-сувенірної ф-ки (1968—85). Твори: різьблені з дерева портрети В. І. Леніна (1980), І. Я. Франка (1980—82), Т. Г. Шевченка (1980—82), композиції «Шота Руставелі» (1964), «Олекса Довбуш» (1980), «Трембітар» (1965); серед карбованих робіт — «Ленін у Польщі» (1975—78). Учасник міжнар. виставок. Твори зберігаються у ДМУНДМ, Ужгород. краєзнав. музеї, музеях Канади і Чехо-Словаччини.

АСТА́НГОВ Михайло Федорович (справж.— Ружников; 3.XI 1900, Варшава — 20.IV 1965, Москва) — рос. актор, нар. арт. СРСР з 1955. Навчався в Моск. ун-ті, театр. школі О. О. Матвєєвої, студії ім. Ф. І. Шаляпіна (Москва, 1919—22). Артист широкого діапазону, володів мист-вом психол. гротеску. 1927—28 — актор Одес. рос. драм. театру, де зіграв ролі: Бетховен («Бетховен» М. Жижмора), Никифор («Закат» І. Бабеля), Незеласов («Бронепоїзд 14-69» В. Іванова), Годун («Розлом» Б. Лавреньова) та ін. З 1930 — актор моск. театрів, з 1945 — Театру ім. Є. Вахтангова. Серед ролей укр. репертуару: Гайдай, Керенський («Загибель ескадри», «Правда» О. Корнійчука). Знімався в кіно, в т. ч. на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка: Ервін Енекке («Третій удар», 1948), Капітан «Бетсі» («Максимко», 1952), Прасков («Круті сходи», 1957). Держ. премія СРСР, 1948, 1950, 1951.

Літ.: Михаил Астангов. М., 1971; Давыдова И. В созвездии братских культур. К., 1982. *Г. В. Довбищенко*

АСТАРІ́ТА (Astaritta, Astarita) Дженнаро (бл. 1745—49 — після 1803) — італ. композитор і диригент. Працював в Італії, Братіславі, 1784—89 та 1795—1803 — у Росії (переважно в Петербурзі). Автор більш як 40 оперних та ін. творів. Рукописи клавірів опер «Збитенник» та «Безлюдний острів» зберігалися в б-ці графів Розумовських, у яких

В. М. Асталош. Барельєф «Переяславська рада». Дерево, різьблення. 1954. ДМУНДМ. Київ.

М. Ф. Астангов у ролі Бетховена («Бетховен» М. Жижмора).

В. Л. Астаф'єва в ролі Аїди («Аїда» Дж. Верді).

Л. Р. Атаманська.

1786—87 працював А. (тепер у Центр. наук. б-ці АН України). У «Збитеннику» (1786, рос. мовою, лібретто Я. К. Княжніна) наявний вплив мелодики укр нар. пісень.

Літ.: Ольховський А. «Збитенщик» Астаріта. В кн.: Українська музикальна спадщина. К., 1940. *Л. В. Івченко*

АСТА́Ф'ЄВА Віра Леонідівна (1867, Конотопський повіт Чернігів. губ.— 4.XII 1927, Київ) — укр. співачка (драм. сопрано) і педагог. Виховувалася у мистецькому оточенні (сестра Варвара — художниця, учениця І. І. *Шишкіна*, дядько — В. О. *Беклемішев*). На поч. 80-х рр. 19 ст. брала уроки співу у К. О. *Брагіна*, водночас дебютувала у Київ. рос. опері (1892—97 — її солістка) в партії Маргарити («Фауст» Ш. Гуно). 1887—92 вдосконалювала майстерність в Італії у Галетті та Ванцо, співала в театрах Пізи, Кремони, Мессіни, Генуї. Згодом виступала на сценах Петербурга, Одеси, Риги, Тбілісі, Казані, Мінська, Саратова та ін., 1905—08 — Італії й Австрії. В репертуарі – понад 60 провідних партій в операх світової класики. У концертному репертуарі, зокрема, укр. нар. пісні. Однією з перших пропагувала укр. муз. культуру за кордоном. 1913—19 — викладач приватних муз. шкіл Києва, 1919—27 — професор *Музично-драматичного інституту імені М. В. Лисенка.* *Л. А. Проценко.*

АСТРАГА́Л (грец. ἀστράγαλος — хребець, кістка) — деталь класичної арх-ри у формі валика (іноді оздобленого низкою стилізованого намиста) з поличкою (див. *Обломи архітектурні*). А. з'єднує стовп колони з *капітеллю* чи *базою.*

АСФА́ЛЬТ (грец. ἄσφαλτος) гірська смола, утворюється в природі з нафти як продукт фізико-хім. зміни бітумів. З А. виготовляють олійні фарби. У живопису використовують з 17 ст. (у чистому і розведеному вигляді для *лесирування*). У суміші з воском та смолами застосовують в графічних техніках. *П. В. Нестеренко.*

АТАМА́НСЬКА Лідія Робертівна (справж.— Візенберг; 1886—30.IX 1925, Ленінград) — укр. актриса. Працювала в трупі свого чоловіка Т. П. *Колесниченка.* Виконувала драм. ролі у виставах укр. класич. драматургії. *Є. С. Хлібцевич*

АТАМАСІ́ — родина укр. нар. гончарів. Іван Захарович А. [12 (25).VII 1910, с. Головківка, тепер Чигиринського р-ну Черкас. обл.— 25.V 1956, там же]. Виготовляв миски, прикраш. *фляндруванням.* Розпис простий і невимушений, нагадує прожилки каменю, гру хвиль на воді. Петро Іванович А. (15.XII 1933, с. Головківка Чигиринського р-ну Черкас. обл.— 5.VI 1986, там же). Син І. З. Атамася. Виготовляв горщики, глечики, макітри, миски, прикрашені фляндрівкою. Розпис центрально-симетричний з частим використанням горизонтальних смуг. Твори А. зберігаються у ДМУНДМ. *Г. М. Заболотна*

АТАНАЗЕ́ВИЧ Іван Михайлович [1732– 12 (24).II 1825, Київ] — укр. золотар. Син київ. золотаря

І. М. Атаназевич. Чільна дошка оправи Євангелія. Срібло, карбування. 1768. Києво-Печерський історико-культурний заповідник

М. О. Атаназевича. З 1802 — голова київ. управи ремісничих цехів; почесний громадянин Києва. Серед виробів — срібні блюдо і цукорниця (1779), оправа Євангелія (1768), хрест (1772), дарохранильниці (1766, 1788), потир (1809) та ін. з характерними стильовими ознаками *барокко* (рослинні орнамент. мотиви, зокрема акантове листя) та *рококо* (асиметричний орнамент у вигляді стилізованих черепашок, вигнуті лінії, закрутки). Твори зберігаються в НМІ України, Києво-Печерському заповіднику, Черніг. істор. музеї.

Літ.: Петренко З. І. Українське золотарство XVI—XVIII ст. К., 1970.

Л. А. Проценко.

АТЛАНТ ("Ατλας) — 1) У грец. міфології — син *титана* Япета і Клімени, брат *Прометея*; брав участь у боротьбі титанів проти *Зевса*, за що був покараний: мусив вічно підтримувати небо. 2) В арх-рі — опора у вигляді чоловічої постаті, що підтримує перекриття будівлі, *портик*, балкон тощо. Відомий з антич. часів, поширився в арх-рі житл. будинків на Україні з 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст.

Атланти на будинку в Чернівцях.

АТО́ВИЧ Антон Іванович (? — ?) — укр. золотар і живописець кін. 17 — поч. 18 ст. Працював у Ромнах (тепер Сумська обл.). Створив оклад до Євангелія (у співавт. з А. *Песляковським*), прикрашений *сканню* і рельєфними зображеннями євангелістів та апостолів. Зберігається в Полтав. ХМ.

Літ.: Мусієнко П. Видатний український художник XVIII ст. «Мистецтво», 1959, № 6.

АТОНА́ЛЬНІСТЬ (від грец. ἀ...— префікс, який означає заперечення, і *тональність*) — тип звуковисотної організації в музиці, оснований на цілковитій рівноправності тонів, відсутності стійкого ладового центра, протилежність тональності. Її найпоширеніший різновид — т. з. несерійна *додекафонія*. Виникла у зх.-європ. музиці поч. 20 ст. (А. Шенберг, А. Берг, А. Веберн та ін.) на грунті муз. *експресіонізму*. В укр. музиці А. використовується з 20-х рр. Першими до неї звернулися Б. М. Лятошинський, М. І. Вериківський, М. Ф. Колесса. В 30—50-х рр. А. поряд з додекафонією в рад. музиці помилково ототожнювалася з течіями бурж. мист-ва, де вона застосовувалася (експресіонізмом, конструктивізмом тощо), а її використання у композиторській творчості всіляко засуджувалося. З 60-х рр. А. поряд з ін. засобами муз. виразності широко використовується в укр. кантатно-ораторіальній, симф., камерній музиці, муз.-сценіч. та ін. жанрах. Органічно з'єднана з інтонац. тканиною муз. фольклору, А. є складовою частиною муз. мови творів М. М. *Скорика*, Є. Ф. *Станковича*, В. С. *Губаренка*, І. Ф. *Карабиця*, О. П. *Киви*, В. С. *Бібика*, Ю. Я. *Іщенка*, В. В. *Сільвестрова* та ін.

І. Б. Пясковський.

АТРАКЦІО́Н (франц. attraction, від лат. attraho — притягую) — центр. *номер* циркової програми, позначений високою виконавською майстерністю, видовищною ефектністю. В А. обов'язково присутні елементи новизни, трюкової насиченості. Розраховано на підвищений інтерес глядачів. Набув поширення в кін. 19 ст., передусім у зв'язку з розвитком техніки, оскільки виконання А. здебільшого грунтується на використанні складної тех. апаратури. Сучас. А. характеризується ускладненою розгорнутою худож. композицією, де трюкова винахідливість і виразність поєднуються з елементами романтичності. Найпопулярніші дореволюц. виконавці А.: наїзниця О. Сур (цирк В. Сура в Києві, 1893—96), велофігуристи Нуазетт (цирк *Нікітіних* у Києві, 1910; з їх ім'ям пов'язано виникнення терміну А.), брати А. Л. і В. Л. *Дурови*, дресирувальник коней П. С. *Крутиков*, жонглери М. С. та К. І. Пащенки (цирк Крутикова, 1905) та ін. Серед відомих А. українського цирку: «Політ на санях» (1931, за участю І. М. *Бугримової* та О. М. Буслаєва), канатохідці «Цовкра» (1937; поставлено майстернею підготовки нових номерів при Київ. цирку під керівництвом М. Міхельсона, реж. А. Г. *Арнольд*, організатор номера Д. С. *Вольський*); силові акробати брати *Ялові*, «Куля сміливості» (1950, за участю *Маяцьких*), кінно-балетна пантоміма «Бахчисарайська легенда» (1963, підготовлено 1960—62 при Київ. цирку під керівництвом Б. П. Манжелі, реж. М. М. Зінов'єв), дресирувальники левів *Шевченки*, антиподист Ф. І. *Микитюк* та ін.

АТРИБУ́Т (від лат. attribuo — надаю, наділяю) — необхідна, невід'ємна властивість предмета або явища. У мист-ві — характерна речова ознака міфол. або істор. персонажу (групи), а також алегоричної фігури (кіфара — Аполлона, пернач — козацького полковника, серп — селянства, пальмова гілка — миру та ін.). Одна й та сама річ може бути А. різних персонажів (меч, молот, ліра), а один персонаж — мати кілька А. (булава, бунчук, перо — ознаки гетьманської влади). У *геральдиці* широко вживається як *емблема* певного змісту. Має важливе значення для *атрибуції* творів образотвор. та декор. мист-ва, особливо середньовічного.

АТРИБУ́ЦІЯ (лат. attributio — припис, властивість) у мистецтвознавстві — один з етапів дослідницької роботи: з'ясування автора (чи школи), місця й часу здійснення худож. твору, визначення зображених у ньому подій, осіб тощо. Провадиться за певною методикою, включає іконографічний, стилістичний і техніко-технол. аналіз; результати його підкріплюються історіографіч. дослідженням — співвідношенням усіх відомостей про історію твору. Іконографіч. аналіз полягає у визначенні сюжету, змальованих подій, місць, осіб, що вимагає ретельного вивчення зображуваних *атрибутів*, гербів, костюмів, зброї, предметів обстановки, архіт. споруд; у пошуках аналогій, з'ясуванні, чи досліджуваний твір не являє собою авторської репліки (повторення) або частини заг. композиції (диптиху, триптиху тощо). Стилістич. аналіз через зіставлення даного твору з ін. має підтвердити ідентичність його худож. манери з манерою певного автора або групи авторів (майстерні, школи, кола). Техніко-технол. аналіз, опираючись на поширені останнім часом т. з. «точні» методи — фотографію, рентгеноскопію, хім. дослідження, комп'ютерну та електронно-обчислювальну техніку тощо, — підтверджує або заперечує дані візуального вивчення, уточнює час створення, виявляє фальсифікації. Точність А. залежить від багатьох об'єктивних обставин, а також від умілого поєднання різних дослідницьких методів. Результати нових А. публікуються в спец. мистецтвознавчих збірниках, щорічнику «Музей», журн. «*Искусство*», «*Образотворче мистецтво*» та ін.

К. О. Акінша.

АТТИК (від грец. 'Αττικός — той, що походить з Аттіки, афінський) — стінка, розташована над *карнизом*, що завершує споруду, у вигляді *балюстради* або стіни, розкрепованої *лопатками*, *пілястрами*, прикрашеної *волютами*, *люкарнами*, *рельєфами*

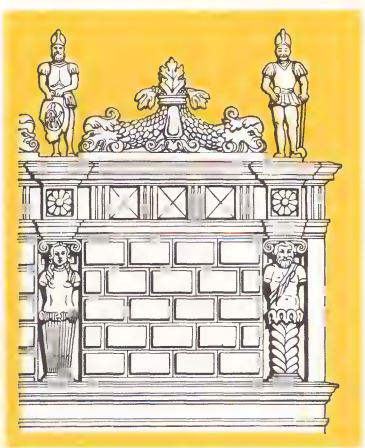

Аттик будинку Корнякта (графічне зображення) у Львові. 1678.

К. Ауер. Центральна вулиця Львова на березі р. Полтви. Літографія. 19 ст.

тощо. Виник в арх-рі Старод. Греції. На Україні А. використовували в цивільній і культовій арх-рі *Відродження* («*Чорна кам'яниця*» у Львові, 1677), *барокко* (*Марка костьол* в с. Новоукраїнці Львів. обл., 1688—93), *класицизму* (*Воронцовський палац* в Одесі, 1826—30), в рад. арх-рі 30—50-х рр.

«АУДІО УКРАЇНА» — укр. держ. фірма грамзапису. Ств. 1991 в Києві на базі Укр. філії Всесоюз. фірми грамплатівок «*Мелодія*».

АУЕР Карел (1818—?) — укр. графік. За походженням чех. Жив у Львові. Автор пейзажів Галичини (серії літографій): «Вид Бережан», «Вид ринку в Жовкві», «Вид міста Львова з півночі» та ін.; портретів. Пейзажі часто пожвавлено постатями селян та жанровими сценами. Оформив грамоту Ставропігійського інституту. Співробітничав у львів. журн. «Вісник мод паризьких», який виходив 1840—48.

АУКЦІО́Н [від лат. auctio (auctionis) — збільшення]. Продаж з публічного торгу у визначеному місці та визначений час майна (в т. ч. худож. творів), заздалегідь виставленого для огляду. Воно стає власністю того з покупців, хто запропонував найбільшу ціну. Твір мист-ва, отже, розглядається на А. як певна форма капіталовкладень. Публічний А. творів мист-ва як різновид торг. операції почав розвиватися на поч. 17 ст. у Голландії та Італії, згодом у Франції. З 18 ст. в А. беруть участь колекціонери з ін. країн. Відтоді твори почали вивозити у Росію, на Україну. В першій пол. 19 ст. голландці брати Невенхейс у Лондоні фактично монополізували всю торгівлю картинами, поклавши початок утворенню аукціонних фірм, що взяли на себе експертні, рекламні та орг. функції. Лондон і досі залишається міжнар. центром аукціонної торгівлі речами мист-ва (фірми «Сотбі», «Крісті»). Через А. придбано, зокрема, деякі шедеври світового мист-ва, що зберігаються нині в музеях України: «Портрет інфанти Маргарити» Д. Веласкеса, «Мадонна з немовлям і апостолами» М. Пальмеццано (обидва — Київ. музей зх. та сх. мист-ва), які привезені 1912 Б. І. *Ханенком* з розпродажу гамбурзької галереї Вебера.

Б. Г. Афанасьєв.

Афанасій Петрович. Дзвін. Метал, лиття. 1705. Історико-архітектурний заповідник «Софійський музей». Київ.

Афанасій К. Києво-Печерська лавра. Фрагмент титульного аркуша «Акафіста». Дереворит. 1677.

Незважаючи на попередню роботу фахівців, практика навіть найбільш значних сучас. А. не виключає можливості продажу творів, незаконно вилучених у попередніх власників, вивезених контрабандою або підроблених.

Великих розмірів набрала аукціонна торгівля після Лютневої революції в Росії (Петроград, Москва, Київ, Одеса). Діяла спец. іноземна агентура скупки та відправки мистецьких творів за кордон. 19 вересня 1918 було прийнято декрет Ради Народних Комісарів «Про заборону вивозу та продажу за кордон предметів особливого художнього та історичного значення», 5 жовтня 1918 — «Про реєстрацію, прийом на облік та охорону пам'ятників мистецтва і старовини, що перебувають у володінні приватних осіб, товариств та установ». Проте на території СРСР А. творів мист-ва діяли до серед. 30-х рр. На той час з країни, зокрема з київ. музеїв, було вивезено великі худож. цінності. З 1987 А. відновлено як одну з форм діяльності Рад. фонду культури. Через його закупки до музеїв повернулися окремі твори. Напр., на А. фірми «Сотбі» (Англія, 1982) було закуплено «Портрет невідомої в блакитній шалі» В. *Боровиковського*; «Портрет М. І. Мюссар» Д. *Левицького* (обидва — ДТГ).

Літ.: Румянцев Ф. Я. Бизнес на искусстве. М., 1976; Костеневич А. Искусство и коммерция. В. кн.: Панорама искусств 5. М., 1982; Мосякин А. Продажа. «Огонек», 1989, № 6—8. *В. Т. Орлов.*

АФАНА́СІЙ (? — ?) — волинський іконописець 18 ст. Виконав 1736 ікону «Богородиця з немовлям» (Рівнен. краєзнав. музей). *О. Ф. Сидор.*

АФАНА́СІЙ К. (Атаназій К.; ? — ?) — укр. гравер 2-ї пол. 17 ст. 1663—65 працював у Львові, 1674—87 — в Києві. Створив іл. і заставки до «Тріоді» (1663) й «Акафіста» (1674), гравюри «Києво-Печерська лавра» (1677) та «Страшний суд». Відомо бл. 200 гравюр у львів. і київ. стародруках. Його монограми: А., А. А., А. К., К. А.

Літ.: Попов П. Матеріали до словника українських граверів. К., 1926.

АФАНА́СІЙ ПЕТРО́ВИЧ (? — ?) — укр. ливарник кін. 17 — поч. 18 ст. Жив і працював у Києві. Відлив дзвони: для Михайлівського собору *Видубицького монастиря* (1690), дзвіниці *Софійського монастиря* (1705; обидва — у Києві), «Кизикермен» для собору Хрестовоздвиженського монастиря у Полтаві (1695; перелито в кін. 19 ст. зі збереженням зображень і текстів; фонди Полтав. краєзнав. музею).

Літ.: Модзалевський В. До історії українського ліярництва. В кн.: Збірник секції мистецтв І. К., 1921.

АФАНА́СІЙ ПИРЯ́ТИНСЬКИЙ (? — ?) — укр. будівничий кін. 17 ст. Завершив спорудження Преображенського собору (1684—92) *Мгарського монастиря*, розпочате Й. *Баптістом*.

АФАНА́СІЯ (? — ?) — укр. гаптувальниця 18 ст. Працювала в 20—30-х рр. у *Флорівському монастирі* (Київ). 1726 вишила золотом *корогву* для Успенського собору Києво-Печерської лаври. *В. А. Шиденко.*

АФАНА́СЬЄВ Афанасій (? — ?) — рос. гравер 19 ст. Учень О. А. Осипова. Створив ряд гравюр для книг з вітчизн. історії, зокрема «Зібрання портретів росіян, знаменитих своїми діяннями...» (М., 1821—24), «Зображення людей знаменитих, що належали місцем народження та заслугою Малоросії» П. П. Бекетова (М., 1841), та ін.; гравюру «Перемога Аскольда і Діра над хазарами» для кн. О. Семенова «Російські сказання» (М., 1820, 1824). Автор портретів Феофана Прокоповича, С. Яворського, О. Безбородька, І. Богдановича та ін.

Літ.: Собко Н. П. Словарь русских художников (XI—XIX в.), т. 1. СПБ, 1893; Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв. СПБ, 1895; Адарюков В. Я. Добавления и исправления к подробному словарю русских гравированных портретов Д. А. Ровинского. СПБ, 1911. *Ш. М. Гарцман.*

АФАНА́СЬЄВ Борис Гнатович (13.I 1920, м. Мстиславль, тепер Могильов. обл.— 28.IX 1992, Дніпропетровськ) — рос. і укр. диригент, нар. арт. РРФСР з 1971. Закінчив 1947 Мінську консерваторію. 1953—60 — гол. диригент Держ. симф. оркестру БРСР, 1960—76 — гол. диригент Перм., 1976—84 — Одес., з 1984 — Дніпропетр. т-рів опери та балету. Серед постановок: «Семен Котко» С. Прокоф'єва (1977), «Петро I» А. Петрова (1979), «Хованщина» М. Мусоргського (1980), «Мазепа» П. Чайковського (1986), «Вій» В. Губаренка (1984). Автор статей, присвячених проблемам рад. опери. *І. Д. Гамкало.*

АФАНА́СЬЄВ Василь Андрійович (1.I 1922, с. Копиченське Федоровського р-ну Куст. обл.) — укр. мистецтвознавець, доктор мистецтвознавства з 1985. Брат Є. А. *Афанасьєва*. Закінчив 1949 Ленінгр. ун-т. Автор дослі-

джень з історії укр. мист-ва «Товариство південно-російських художників» (1961), «Становлення соціалістичного реалізму в українському образотворчому мистецтві» (1967), «Риси сучасності» (1973), «Українське радянське мистецтво 60–80-х рр.» (1984), книг про художників К. К. Костанді, П. О. Нілуса, С. О. Григор'єва, Ф. І. Шміта. Брав участь у створенні «*Історії українського мистецтва*» (1966–70, Держ. премія УРСР, 1971), *Шевченківського словника* (1976–77), «Історії мистецтва народів СРСР» (т. 8–9, 1977–82).

Віктор Афанасьєв.

АФАНА́СЬЄВ Віктор Андрійович [20.XII 1916 (2.I 1917), Актюбінськ, Казахстан — 4.VI 1987, Харків] — укр. режисер, нар. арт. УРСР з 1967. Віце-президент Рад. центру УНІМА з 1968. Сценічну діяльність почав 1934 у Всеукр. показовому театрі ляльок Харків. палацу піонерів ім. П. П. Постишева. Організатор і худож. керівник Алтайського (Барнаул, 1937–39), гол. режисер Караганд. (1939–40), Харків. (1952–84) театрів ляльок. 1963 за угодою між М-вом культури СРСР і Араб. Республікою Єгипет організував театр ляльок у Каїрі. Кращі вистави А. відзначаються соціальною гостротою в поєднанні з лірико-романтичним звучанням. Спектаклі: «Чортів млин» Я. Дрди, І. Штока (1955), «Король-олень» К. Гоцці (1958), «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (1956), «Дванадцять стільців» за І. Ільфом та Є. Петровим (1960), «Божественна комедія» І. Штока (1965), «Український вертеп» (1975), «Шерлок Холмс проти агента 007, або Де собака заритий» А. Житницького, В. Левіна (1977). 1969 А. організував і до 1985 очолював кафедру театру ляльок Харків. ін-ту мистецтв. *С. Г. Васильєв.*

О. С. Афанасьєв-Чужбинський.

АФАНА́СЬЄВ Володимир Вікторович [26.II (10.III) 1895, Томськ — 25.XII 1974, Севастополь] — рос. актор, засл. арт. РРФСР з 1947, нар. арт. Узб. РСР з 1951. Працював (1918—57) у театрах Бійська, Таганрога, Ростова-на-Дону, Комсомольська-на-Амурі, Хабаровська, Мінська, Краснодара (1957—68), в Севастоп. рос. драм. театрі ім. А. В. Луначарського. Ролі: Галушка («В степах України» О. Корнійчука), Ванюшин («Діти Ванюшина» С. Найдьонова), Аким («Влада темряви» Л. Толстого), Лука («На дні» М. Горького), Щукар («Піднята цілина» за М. Шолоховим). Створив образ В. І. Леніна в п'єсах А. Даля, М. Ф. Погодіна, М. П. Шатрова, О. Я. Каплера. *І. М. Давидова.*

АФАНА́СЬЄВ Євген Андрійович (17.XI 1926, с. Копиченське Федоровського р-ну Куст. обл.) — укр. мистецтвознавець, засл. діяч мист. УРСР з 1983. Брат В. А. *Афанасьєва*. Закінчив 1951 Ленінгр. ун-т. Осн. праці: монографічні альбоми «Валентин Зноба» (1970), «Михайло Антончик» (1980), альбоми «Ювілейна художня виставка, присвячена 150-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка» (1965), «Ленінським шляхом» (1979), «Врівень з життям» (1983); нарис «Михайло Лисенко» (1975) та ін.

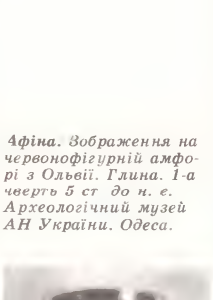

Афіна. Зображення на червонофігурній амфорі з Ольвії. Глина. 1-а чверть 5 ст. до н. е. Археологічний музей АН України. Одеса.

АФАНА́СЬЄВ Костянтин Семенович (1821 — 5.II 1871) — рос. архітектор. Закінчив 1843 петерб. АМ (з 1857 — її академік) та буд. уч-ще Гол. управління шляхів сполучення і публічних споруд. 1843—49 працював у Полтаві, був членом Полтав. буд. і дорожної комісії (архітекторський помічник). За проектами А. у 40-х рр. 19 ст. перебудовано губернаторський будинок і присутствені місця. Автор споруд для перенесеного з Ромнів у Полтаву Іллінського ярмарку, міськ. театр. саду, мосту в Кременчуці (не збереглися). *О. І. Тищенко*

АФАНА́СЬЄВ Олександр Гаврилович (? — ?) — рос. гравер на міді 1-ї пол. 19 ст. 1816—62 працював у Москві. Створив гравюри (зображення міст, монастирів, святих) для видань Моск. т-ва історії та старожитностей російських, Києво-Печерської лаври (30–40-і рр. 19 ст.) та ін. До кн. «Опис Києво-Печерської Лаври» (1826) виготовив гравюри, перевів на мідь плани Києва (1638), які склав А. Кальнофойський, зробив 7 гравюр для «Опису Києво-Софійського собору».

Літ.: Собко Н. П. Словарь русских художников (XI XIX в.), т. 1. СПБ, 1893; Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI- XIX вв. СПБ, 1895; Петров Н. Старинные южнорусские гравировальные доски типографий Києво-Печерской, Ильинской, Черниговской и Почаевской «Искусство в Южной России Графика. Живопись. Художественная промышленность», 1914, № 3—4; Попов П. Матеріали до словника українських граверів. К., 1926.

Ш. М. Гарцман.

АФАНА́СЬЄВА Неліда Василівна (20.VI 1946, Хабаровськ) — укр. піаністка, засл. арт. УРСР з 1990. Після закінчення 1970 Київ. консерваторії (клас доцента О. Г. Холодної) — концертмейстер Київ. філармонії. В концерт. репертуарі — твори вітчизн. та зарубіж. класики, укр. рад. композиторів. Перше виконання в ансамблі з віолончелістом В. С. *Червовим* творів А. Я. Штогаренка («Соната», 1971), Ю. І. Іщенка («Соната», 1971; «Рапсодія», 1973); у фп. дуеті з С. П. *Глух* — творів Л. В. *Дичко* («Сюїта», 1988), В. Д. Кирейка («Веснянка», 1987) та ін. 1984 на студії «Укртелефільм» вийшов фільм «Настрої» (реж. Ю. Ф. Суярко), присвячений творчості А. та С. П. Глух.

АФАНА́СЬЄВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ Олександр Степанович [справж. — Афанасьєв; псевд.— Невідомий, Лубенець, Пустинник та ін.; 28.II (11.III) 1816, с. Ісківці, тепер Лубенського р-ну Полтав. обл. — 6 (18).IX 1875, Петербург] — укр. письменник, історик, фольклорист. 1829—35 навчався у Ніжин. ліцеї, 1836—43 — на військ. службі у Белгороді, потім повернувся на Україну, 1845—46 супроводив Т. Г. Шевченка в подорожі по Лівобережній Україні, з 1847 жив у Росії (Воронеж, Петербург). Брав участь в етногр. експедиції на Пд. Росії.

На вірш А.-Ч. «Е. П. Г -кі» («Скажи мені правду, мій любий козаче», вперше опублікований в альманаху «Ластівка», 1841) Р. А. *Пфеніг* написав романс, який у дещо зміненому вигляді став популярною укр. нар. піснею. Укр. нар. музика є прообразом багатьох поезій А.-Ч. («Бандурист», «Українська дума», «Славно твоя кобза грає», поема «Упир» та ін.). Серед фольклористичних праць: публікація текстів *дум* «Дві старовинні малоросійські думи» («Про Івана Коновченка», «Про Самійла Кішку»), «Ще дві старовинні малоросійські думи» («Про трьох братів», «Бандурист»); нарис «Лист в редакцію про малоросійські думи» (всі надруковано в «Известиях отд. русского языка и словесности имп. АН», 1853, додаток до 2-го т.), «Провінційні нотатки» (про знавця та виконавця укр. нар. пісень Євмика, 1853), «Побут простого народу в Алешках» (1855). Автор статей про муз.-концертне життя у Києві та Одесі в газ. «Одесский вестник», «Северная пчела», «Иллюстрация», «Русский мир».

Літ.: Франко І. Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський. В кн.: Франко І. Зібрання творів, т. 39. К., 1983.

АФЗАМЕТДІ́НОВА Санія Юнусівна (24.XII 1924, Казань) — укр. архітектор. Закінчила 1948 Моск. архіт. ін-т. Серед споруд — житл. будинки у Києві (60-і рр.), муз.-драм. театри в Сімферополі (1976; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1978) та Ужгороді (1978, у співавт.). *В. І. Черна.*

АФІ́НА, Афіна Паллада (Ἀθηνᾶ Παλλάς) — у грец. міфології одне з головних олімпійських божеств. Народжена з голови *Зевса*. Позбавлена жіночих нахилів, А.— утілення держ. мудрості й величної сили, моральних, вольових та етичних уявлень тогочасного світу. Вшановувалась як покровителька оборонної війни і перемоги, охоронниця міст, знавець морської справи, богиня миру й добробуту, ремесел й лікування, мист. винахідливості й мудрості. В рим. міфології її ототожнювали з *Мінервою*.

У мист-ві А. зображували войовничою богинею зі списом, щитом, у шоломі та із статуєю *Ніке*; іноді з атрибутом жіночої праці — прядкою. Першим дав ідеальне втілення богині Фідій.

На Україні збереглися зображення А. в творах антич. та скіф. мист-ва: на давньогрец. керамічному посуді (у т. ч. на т. з. панафінейських амфорах, якими нагороджували переможців змагань борців і музикантів), знайденому в *Ольвії* (6—4 ст. до н. е.);

в теракотовій пластиці; на метал. виробах, зокрема на золотій підвісці з кургану *Куль-Оба* побл. Керчі (4 ст. до н. е.) та ін.

АФІНОГЕ́НОВ Олександр Миколайович [22.III (4.IV) 1904, м. Скопін, тепер Рязанської області — 29.X 1941, Москва] — російський драматург. Закінчив 1924 Московський ін-т журналістики. Осн. проблематика творів А.— формування і становлення нар. інтелігенції, викриття бюрократизму, пристосовництва й кар'єризму, уславлення інтернац. солідарності рад. людей з ісп. народом у війні проти фашизму. Серед вистав, здійснених на Україні за п'єсами А.: «Професор Друмонд» (1925 — Харків. театр Пролеткульту), «Вовча стежка» (1929), «Дивак» (1930), обидві — реж. М. О. *Світловидов*, «Страх» (1932), «Машенька» (1941), обидві — реж. В. О. *Неллі* (останню здійснив 1959 і виконував роль Окайомова М. Ф. *Романов*), всі — в Київ. рос. драм. театрі; «Салют, Іспаніє!» (1936 — Харків. рос. драм. театр) та ін.

С. Г. Васильєв.

АФІ́ША (франц. affiche — об'ява) — різновид реклами та оголошення (як правило, друкованих) про драм., муз. і цирк. вистави, концерти, кінофільми, виставки та ін. художні заходи. А. вивішуються на спец. тумбах, щитах біля входу до театру та ін. видовищних установ, на людних місцях, площах.

Звичай виставляти публічно різні оголошення відомий ще в старод. Єгипті, Греції, Римі. А. карбували на мідних дошках, вирізьблювали на спец. дерев. щитах і мармур. плитах, писали на папірусах і пофарбованих у білий колір стінах будинків. За А. правили також крикуни — «проко» (в Старод. Греції), «рекламаре» (у Римі). Для середньовіч. театру роль А. виконували «зазивали», «глашатаї», які сповіщали про місце і назву вистави, інколи повідомлення виголошували у віршованій формі. Писана А. вперше з'являється в 16 ст. у Франції (оголошення невеликого розміру прикріплювалося біля входу до театру). Прізвища драматурга, виконавців, відомості про ціни та квитки тощо з'являються на А. в 17 ст.

На Україні з поширенням *шкільного театру* виникає А.— «тези» або «конклюдії», писані від руки спочатку латинською, а згодом — лат. і рос. мовами, де зазначалися імена учасників дійства. В зх.-укр. духовних семінаріях А. про вистави учнів писали лат. і польс. мовами. В Київ. колегіумі (згодом — Київська академія) А. оздоблювали сюжетами й зображеннями, а в 17 ст. від мальованих А. перейшли до графічних. Художню композицію малюнків створювали самі студенти або запрошували профес. художників. А. друкували на папері, атласі, шовку в друкарні Києво-Печерської лаври, інколи за кордоном. Вони мають високий худож. рівень, донесли до наших часів портрети істор. осіб, а також види арх. споруд. А. прикріплювали на воротах монастиря, стінах академ. будинків, дарували почесним гостям. З розвитком *кріпацького театру* й приватних антреприз А. писали рос. та іноз. мовами, згодом почали друкувати у вигляді програмок, які називалися афішками. Гастролюючи на Україні, польські трупи О. Ленкавського, П. Жмійовського з дозволу властей вивішували лише шрифтові А., обов'язково рос. і польс. мовами. Розмір А. поступово зростав, з'явилися шрифти не лише чорного, а й синього кольору. Укр. театр корифеїв (засн. 1882) дістав право друкувати А. рідною мовою лише на поч. 20 ст.

Перша А. укр. мовою сповіщала, що 17 січня 1906 Товариство артистів під орудою П. К. Саксаганського покаже виставу «Підпанки» І. Карпенка-Карого. Однією з перших укр. мовою була А. 1910 до вистави «Енеїда» в *Садовського М. К. театрі*. А *Руського народного театру* у Львові друкували укр., а також укр. і польс. мовами чорним шрифтом на кольор. папері.

За рад. часу авторами А. були відомі художники — А. Г. Петрицький, О. В. Хвостенко-Хвостов, В. Г. Меллер, М. М. Щеглов, А. Ф. Пономаренко та ін., які створювали також театральні і кіноплакати, А. худож. виставок тощо. Розрізняють А. окрему (повиставну); зведену (репертуарну) — на групу вистав або кінофільмів кожного окремого чи всіх театрів і кінотеатрів міста (зазначаються дати проведення); анонс (повідомлення про нову виставу, виставку тощо). А. прем'єр подаються докладніше: зазначають прізвище автора, режисера, акторів, художника, композитора, диригента, балетмейстера та ін. Доповненням до театр. А. випускають т. з. програми з переліком дійових осіб та виконавців.

К. С. Шевякова.

АФО́НІНА Валентина Олексіївна (9.III 1926, ст. Калачинська Ом. обл.) — рос. актриса, засл. арт. РРФСР з 1961. Закінчила 1944 студію при Кемеровському театрі ім. А. В. Луначарського. Працювала в театрах Кемерова (1944—48), Томська (1948—61); з 1961 — в Севастоп. рос. драм. театрі ім. А. В. Луначарського. Ролі: Марина («Приїздіть у Дзвонкове» О. Корнійчука), Василиса («На дні» М. Горького), Віра Сергіївна («Енергійні люди» В. Шукшина), Варвара («Останній строк» В. Распутіна), Катаріна («Приборкання непокірної» У. Шекспіра).

АФРОДІ́ТА (Ἀφροδιτη) — у грец. міфології богиня вроди і кохання, мати *Ероса*, цариця *німф* і *харит*. Існують дві версії народження А.: за однією вона — дочка *Зевса* й Діони; згідно з другою, А. народилася з морської піни. А. допомагає закоханим, героям і мореплавцям, караючи тих, хто зневажає кохання. Образ А. бере своє походження від фінікійської Астарти, вавілоно-ассірійської Іштар, єгипетської Ісіди. В Римі її ототожнювали з *Венерою*; у скіф. міфології — з *Аргімпасою*. Оповіді про пригоди А. знаходимо у Гомера, Гесіода.

Афродіта. Статуя з Кіпру. Вапняк. Поч. 5 ст. до н. е. Археологічний музей АН України. Одеса.

У давньогрец. мист-ві тип зображень А. зазнав багатьох змін. Перші теракотові статуетки богині проникли в Грецію з Кіпру. Вони зображають А. оголеною, прикрашеною головним убором, намистом, браслетами. Антич. грец. мист-во внесло в скульптуру сувору грацію, що поступово набувала привабливих, чуттєвих рис. А. Кнідська Праксителя стала прототипом для багатьох наступних творів. До нашого часу збереглися оригін. скульптури — А. Кіренська, А. Мілоська, рельєф зі сценою народження богині, *вази, фрески* з її зображенням. На тер. України образ А. зустрічається у творах мист-ва *античних держав Північного Причорномор'я*: зображення на пластині зі слонової кістки з кургану *Куль-Оба* біля Керчі (4 ст. до н. е.), у мармуровій, теракотовій та бронзовій пластиці, у т. ч. на шпильках для волосся, ручках дзеркал та ін.

АХВЛЕДІА́НІ Вахтанг Георгійович (8.III 1924, Кутаїсі — 5.X 1984, Луганськ) — укр. і груз. живописець, засл. художник УРСР з 1980. Закінчив 1951 тбіліс. АМ. Твори: «Зустріч Т. Г. Шевченка з А. Цереteлі» (1961), «Портрет знатної доярки Ганни Закутько» (1967), «Наталка» (1971), «Богатирі Донбасу» (1979), «У братній сім'ї» (1982). Зберігаються у Луганському ХМ, Дніпроп. ХМ та ін.

АХЕКЯ́Н Тетяна Луківна (21.II 1927, Київ) — укр. артистка балету, педагог, засл. арт. УРСР з 1984. Закінчила 1941 Київ. хореогр. уч-ще, 1950 — хореогр. відділення Ленінгр. консерваторії. 1944—47, 1951—71 — артистка, 1971—88 — педагог-репетитор Київ. театру опери та балету, водночас 1950—68 — педагог Київ. хореогр. уч-ща, 1971—75 — педагог-репетитор *Ансамблю танцю України* ім. П. П. Вірського, з 1988 — педагог-репетитор Київ. театру класичного балету.

В. Д. Туркевич.

Афродіта. Статуетка з Херсонеса. Бронза, 2 ст. н. е. Археологічний музей АН України. Одеса.

АХІ́ЛЛ, Ахіллес [Ἀχιλ(λ)εύς] — у грец. міфології один з героїв Троянської війни, гол. персонаж «Іліади», син царя мірмідонян Пелея та морської богині Фетіди. Прагнучи подарувати сину безсмертя, Фетіда занурювала його у священні води підземної річки Стікс, тримаючи за п'яту, яка лишилася єдиним вразливим місцем (звідси вислів «ахіллесова п'ята»). Як було провіщено, А. загинув біля мурів Трої: стріла влучила йому саме

Ахілл бореться з царицею амазонок Пенфесілеєю. Фрагмент східного фриза храму Аполлона в Бассах. Мармур. Кін. 5 ст. до н. е. Британський музей. Лондон.

в п'яту. За одним із міфів, після смерті А. перебував на о-ві Левкой (тепер о. Зміїний) в гирлі Дунаю (тут був храм із статуєю А.); за ін. міфом — на Тендрівській косі біля гирла Дніпра.

А.— улюблений персонаж антич. мист-ва: помпейських *фресок*, творів *вазопису*, стінних *рельєфів*. Міф про А. був сюжетом численних творів л-ри (Евріпід, Вергілій, Овідій). З 16 ст. сцени з життя А. набули широкого відображення у живопису, муз.-драм. мист-ві.

Свідченням культу А. в *античних державах Північного Причорномор'я*, а також на скіф. землях є посуд, вотивні керамічні та кістяні предмети, зброя тощо.

АХМЕТЕ́ЛІ Олександр (Сандро) Васильович [1 (13).IV 1886, с. Анага, тепер Грузія — 29.VI 1937] — груз. режисер, театр. діяч, нар. арт. Груз. РСР з 1933. Закінчив 1916 юрид. ф-т Петерб. ун-ту. В 1920—26 — *режисер*, 1926—35 — гол. режисер і худож. керівник Першого держ. груз. театру ім. Ш. Руставелі (Тбілісі). Був тісно пов'язаний з театр. культурою України. В липні 1930 театр. колектив, яким керував А., гастролював у Харкові з виставами «Ламара» за В. Пшавелою (1926), «Розлом» Б. Лавреньова, «Анзор» С. Шаншіашвілі за п'єсою Вс. Іванова «Бронепоїзд 14-69» (обидві — 1928). Харків. рецензенти високо оцінили вистави театру. А. подружився з укр. діячами культури Лесем *Курбасом*, М. Г. *Кулішем*, А. М. *Бучмою*, М. М. *Крушельницьким*, В. М. *Чистяковою*, В. Г. *Меллером*, Ю. С. *Мейтусом* та ін. У червні — липні 1931 А. вітав приїзд театру *«Березіль»* на громад. мітингу, що відбувся в Тбілісі, а також статтею «Авангардові театральної культури Радянської України „Березіль" гарячий привіт» (газ. «Заря Востока», 28.VI 1931). Репресований.

Збереглося листування А. з І. К. *Микитенком* з приводу постановки в груз. театрі п'єс «Кадри» і «Справа честі».

Тв.: Из творческого наследия. В кн.: Сандро Ахметели. Тбилиси, 1977.

Літ.: Урушадзе Н Сандро Ахметели. М., 1990 *Н. М. Шалуташвілі.*

АХРАМЄЄВ Віктор Семенович (14.I 1926, с. Михайловка Усть-Кальманського р-ну Алтайськ. краю) — рос. і укр. актор, засл. арт. Каз. РСР з 1961. Закінчив 1948 студію при рос. драм. театрі в Алма-Аті. Працював у рос. драм. театрах Алма-Ати (1949—62, 1963—74), Мінська (1962—63), Новосибірська (1974—77). З 1977 — актор Донец. обл. рос. драм. театру. Ролі: Ромодан («Крила» О. Корнійчука), Гнат Гиря («97» М. Куліша), Ніл («Міщани» М. Горького), Абай («Абай» М. Ауезова), Ясон («Медея» Евріпіда).

Г. С. Костинська

О. П. Ацманчук. Портрет Ольги Токаревої. 60-і рр. 20 ст. Одеський ХМ.

Ашкаренка Г. А. трупа. Виконавці ролей у виставі «Назар Стодоля» Т. Шевченка. 1882.

АХРР — творче об'єднання рад. художників. Засноване 1922 у Москві. Див. *Асоціація художників революційної Росії*.

АХЧУ — творче об'єднання укр. рад. художників. Див. *Асоціація художників Червоної України*.

АХШАРУ́МОВ Дмитро Володимирович [8 (20).IX 1864, Одеса — 3.I 1938, Ашгабат — укр. скрипаль, диригент, педагог. Навчався приватно у В. З. Саліна, Л. С. Ауера, О. І. Рубця (Петерб. консерваторія, 1884—85) та у Я. Донта, Р. Фукса (Віденська консерваторія, 1885—86). 1886—96 виступав за кордоном і в Росії. Виконував твори класич. репертуару. 1897—1919 жив і працював у Полтаві, де був організатором симф. оркестру (1898), відділення РМТ (1899), муз. класів (1902, з 1903 — муз. уч-ще). 1904—19 — директор уч-ща, викладач муз.-теор. дисциплін, керівник учнівського оркестру. Був учасником струнного квартету. Влаштовував популярні концерти, концерти-лекції. Гастролював з Полтав. симф. оркестром *по містах України, Росії*, Білорусії, Польщі, який виконував твори укр. композиторів М. В. Лисенка, І. І. Рачинського, В. І. Сокальського, М. М. Калачевського. Брав участь в концертах Ф. М. *Попадича*. 1920—26 — організатор і диригент Першого феодосійського, 1926—29 — гол. диригент Воронезького симф. оркестрів. 1929—37 — викладач Туркм. худож. технікуму в Ашгабаті. Перший виконавець «Української симфонії» М. *Калачевського* на Україні (2.III 1900, Полтава). Твори: «Елегія для струнного оркестру», «Сюїта на укр. теми в стилі старовинної музики» та ін. Репресований.

Літ.: Кауфман Л. Дмитро Володимирович Ахшарумов. К., 1971. *Г. А. Дзюба.*

АЦМАНЧУ́К Олександр Павлович (8.IX 1923, Одеса — 6.X 1974, там же) — укр. живописець. Закінчив 1947 Одес. худож. уч-ще, 1953 — ІЖСА (педагоги Л. О. *Мучник*, М. А. *Шелюто*, М. І. Авілов). Твори: героїко-романтична композиція «Дано наказ...» (1957), полотна «Кущ оливи» (1963), «Солдат миру» (1967), «Ленін на трибуні» (1967), «Квітуча гілка» (1970), «Обчислювач» (1973), «Портрет О. Токарєвої» (1973). Зберігаються в ДМУОМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Александр Павлович Ацманчук. Каталог. Одесса, 1983. *Т. В. Басанець.*

АШИ́К Антон Бальтазарович [4.VIII 1801, за ін. даними — 1802, м. Рагуза, тепер м. Дубровник, Югославія — 26.V (7.VI) 1854, Одеса) — археолог. За походженням серб. Виховувався у Рішельєвському ліцеї (Одеса). З 1812 жив і працював в Одесі та Керчі. Дослідник худож. пам'яток Криму і Пн. Причорномор'я, з 1839 — член Одес. т-ва історії та старожитностей. 1826 — засновник, 1833—49 — директор Керченського історико-археол. музею.

Тв.: Керченские древности. О Пантикапейской катакомбе, украшенной фресками. Одесса, 1845; Боспорское царство, ч. 1—3. Одесса, 1848—49; Часы досуга с присовокуплением писем о керченских древностях. Одесса, 1850.

В. В. Шлейов.

АШКАРЕ́НКА Г. А. ТРУ́ПА. Засн. 1880 на Україні як антреприза, з базою в Кременчуку. Спочатку, як рос. трупа, обминаючи заборону, зрідка давала укр. вистави. З грудня 1881 однією з перших почала виступати виключно з укр. репертуаром. Після *Емського акту 1876* це стало значним поштовхом для дальшого розвитку укр. театру й драматургії. У трупі працювали М. Л. *Кропивницький* (актор і режисер), Г. А. *Ашкаренко* (антрепренер, актор), Брайловський (хормейстер), Козак (диригент), артисти М. К. *Садовський*, Н. П. *Волкова*, Н. В. Жаркова, Є. Крамаренко, О. Лавровська, О. І. Маркова (Оденцова), Г. Тимаєва та ін. Акторський склад був строкатим за рівнем майстерності; хор і танці не завжди органічно вплітались у виставу; оформлення часом не відповідало етногр. та істор. достовірності. В репертуарі: «Наталка Полтавка» І. Котляревського (муз. М. Васильєва-Святошенка), «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «За Німан іду» М. Старицького за В. Александровим, «Гаркуша» О. Стороженка, «Невольник» і «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького (дві останні 1882 було вперше поставлено цією трупою), «Одруження» М. Гоголя, «На всякого мудреця доволі простоти» О. Островського та ін. Навесні 1882 трупа розпалась.

Літ.: Ашкаренко Г. А. Спомин про першу Українську трупу. «Рідний край», 1908, № 15. *Є. С. Хлібцевич.*

АШКАРЕ́НКО Григорій Андрійович (1856, м. Кременчук, тепер Полтав. обл.— 23.III 1922, с. Пісочин, тепер смт Харківського р-ну Харків. обл.) — укр. актор, антрепренер і драматург. Організатор рос.-укр. профес. *Ашкаренка Г. А. трупи* (1880—82), у складі якої працювали М. Кропивницький і М. Садовський. Працював актором у власній трупі та *Деркача Г. Й. трупі* (1892), керував аматор. театром у Кременчуці. Грав характерні ролі: Возний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Прокіп, Шельменко («Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), сотник Бутуза («Гаркуша» О. Стороженка), Кичатий («Назар Стодоля» Т. Шевченка). Автор соціально-побутових драм («Рідна мати гірша мачухи», 1891; «Маруся», 1897; «Страдниця», «Не стерплю, серце», 1911), комедій («Оказія з сотником Яремою», 1896; «Однаковий для всіх, або Чесний Шая», 1909; «Фражевий пан», 1911); переробки п'єси О. Островського «Без вини винуваті» — «Безбатченко» (1909). У співавторстві з І. А. *Тогобочним* написав драми «Кого судити», «За веселе життя» (обидві — 1905), «Черниця» (1906), інсценізував повість Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма» (1889), твори М. В. Гоголя «Тарас Бульба» (1886) та «Ніч перед Різдвом» (під назвою «Царицині черевички, або Чого кохання не зможе», 1890), переклав укр. мовою «Продану наречену» К. Сабіни. Написав «Спомини про першу українську трупу» («Рідний край», 1908, № 15). Окремі свої п'єси А. ставив у власній трупі й у трупах М. Кропивницького та Г. Деркача.

П. К. Медведик.

АШПЕ́РГЕР (Aszpergevova) Амелія (дівоче — Камінська; 29.XI 1815, або 1816, чи 1818, Варшава — 27.I 1902, Львів) — польс. актриса. Дебютувала 1835 на сцені варшав. театру «Розмаїтості», потім виступала у Вільно, Мінську і знов у Варшаві. В 1842—96 (з перервами) грала в львів. польс. театрі. Ролі — Офелія, міссіс Пейдж («Гамлет», «Віндзорські кумасі» У. Шекспіра), Емілія («Емілія Галотті» Г. Лессінга), Луїза («Підступність і кохання» Ф. Шіллера).

О. В. Вдовенко.

АШТО́КОВ (Ашитков) Микола Ілліч (?—?) — укр. архітектор 1-ї пол. 19 ст. Кріпак графа О. Г. Розумовського (до 1816). З 1816 — вільний пенсіонер петерб. АМ. 1826 здобув атестат 1-го ступеня та срібну медаль АМ, 1827 — 2-у золоту медаль. 1836—59 працював архітектором при Харків. навч. округзі. Зберігся будинок кол. 1-ї чол. гімназії (тепер Харків. індустр. технікум; 1814; перебудовано бл. 1841), який спорудив А. за проектом арх. Є. О. *Васильєва* у формах пізнього *класицизму*.

О. І. Тищенко.

Г. Г. Бабенко.

БА́БА — одне з найдавніших і і найзначніших божеств у давніх слов'ян, богиня життя, родючості, здоров'я, мисливців, породіль. Культ Б. зародився за часів матріархату. Капища Б. містилися на високих горах понад ріками Дніпром і Россю. На честь Б. приносили жертви (тварин), підтримували жертовний вогонь; мисливці, воїни влаштовували ритуальні танки́. На межі н. е. культ Б. перестає існувати.

БА́БЕЛЬ Ісак Еммануїлович [справж. прізв.— Бобель; 1 (13). VII 1894, Одеса — 27.I 1940, Харків] — рос. письменник. Навчався 1911—15 в Київ. комерційному ін-ті. Друкуватися почав 1913 в київ. журн. «*Огни*». Був бійцем 1-ї Кінної армії. У циклі оповідань «Кінармія» (1926) описав драм. колізії громадян. війни на Україні. Серед вистав за творами Б.: «Занепад» (1927 — Одес. держдрама, реж. В. Б. *Вільнер*, в гол. ролях — Ю. В. *Шумський*, Г. Ю. *Мещерська*, Л. В. *Мацієвська*, в епізодичній ролі — П. М. *Нятко*; Одес. рос. драм. театр, реж. О. Л. *Грипич*), «Кінармія» (1972 — Сум. театр драми і муз. комедії, реж. І. В. *Рибчинський*, 1981 — Львів. ТЮГ, реж. В. Д. *Опанасенко*). За сценаріями Б. у ВУФКУ поставлено фільми «Сіль» (1925, реж. П. І. *Чардинін*), «Беня Крик» («Кар'єра Бені Крика», 1927; реж. В. Б. Вільнер), «Джіммі Хіггінс» (за однойм. романом Е. Сінклера, 1928; реж. Г. М. *Тасін;* в гол. ролях А. М. *Бучма*, К. П. *Кошевський*, Ю. І. *Солнцева*, І. Е. *Замичковський*). Працював над сценарієм фільму «Як гартувалася сталь» (за однойм. романом М. Островського) на замовлення О. П. Довженка (уривок сценарію зберігається в музеї Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка). Репресований.

Тв.: Конармия. Избранные произведения. К., 1989.

Літ.: Нятко П. Одеса. Держдрама. «Занепад» І. Бабеля. «Український театр», 1984, № 6.

С. Г. Васильєв.

БАБЕ́НКО Алла Григорівна (26. XII 1937, Дніпропетровськ) — укр. режисер, засл. діяч мист. УРСР з 1988. Закінчила 1971 Моск. театр. уч-ще ім. Б. Щукіна (курс нар. арт. СРСР Б. О. Захави). Працювала в Казан. рос. Великому драм. театрі (1971—75), театрі ім. Мосради (Москва, 1975—77). З 1977 — у Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької. Вистави: «Нора» Г. Ібсена (1978), «Житейське море» І. Карпенка-Карого (1981), «Безприданниця» О. Островського (1984), «Отелло» У. Шекспіра (1985), «Федра» Расіна (1988).

БАБЕ́НКО Георгій Гаврилович [19.II (4.III) 1909, Одеса — 13.III 1977, Київ] — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1954. Закінчив 1928 студію при Одес. робітн.-сел. театрі. Працював в Одес. укр. муз.-драм. театрі ім. Жовтневої революції (1929—32, 1933—54, 1963—69; до 1930 — Одес. держдрама), Харків. театрі Революції (1932—33), Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (1954—63). Ролі: в театрі — Сава («Земля» за О. Кобилянською), Гайдай, Платон («Загибель ескадри», «Платон Кречет» О. Корнійчука), Єгор Буличов («Єгор Буличов та інші» М. Горького), Карл Моор («Розбійники» Ф. Шіллера); в кіно — Степан («Каховський плацдарм», «Українфільм», Одеса, 1933), Гоголинський («Іван Франко», 1956), Вінниченко («Правда», 1957; обидва — Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка).

О. М. Хурсіна.

БАБЕ́НКО Микола Андрійович (8.I 1942, м. Бориспіль Київ. обл.) — рос. і укр. актор, засл. арт. РРФСР з 1979. Закінчив 1962 Київ. ін-т театр. мист-ва. Працював у Рязан. (1964—68), Омському (1968—80) рос. драм. театрах. З 1980 — артист Київ. театру драми і комедії. Ролі: царевич Федір («Смерть Іоанна Грозного» О. Толстого), Потапов («Премія» О. Гельмана), Рогожин («Настасія Пилипівна» за Ф. Достоєвським), Ебін («Любов під в'язами» Ю. О'Ніла). Знімається в кіно.

І. В. Романченко.

БАБЕ́НКО Надія Несторівна (30. IX 1926, с. Вересоч, тепер Чернігів. обл.) — укр. художник декор. мист-ва у галузі худож. ткацтва, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1976. Закінчила 1948 Кролевецький технікум худож. промислів. З 1951 працює в смт Решетилівці Полтав. обл. 1958—73 — гол. художник *Решетилівської фабрики художніх виробів*. Серед творів: килими «Дивоцвіт» (1975), «Світанок» (1980), «Урочистий» (1982), «Мир землі квітучій» (1985); вишиті рушники. Твори зберігаються в Музеї етнографії у Петербурзі, ДМУНДМ. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1986.

Т. О. Романова.

БАБЕНЦО́В Віктор Володимирович (5.II 1921, с. Литвинівка, тепер у складі м. Верхньодніпровська Дніпроп. обл.) — укр.

Н. Н. Бабенко. Килим. Вовна, ткацтво. 1967.

В. В. Бабенцов. Портрет матері. Олія. 1984. ДМУОМ. Київ.

художник, засл. діяч мист. УРСР з 1977. Закінчив 1952 Київ. худож. ін-т (клас К. Д. *Трохименка*, В. М. *Костецького*). Працює в галузі тематич. живопису, а також у жанрах портрета і пейзажу. Твори: «Т. Г. Шевченко у Кам'янці-Подільському» (1964), «Стояла я і слухала весну...» (1970), «На визволеній землі. Рік 1943» (1978), «Крим» (1981), «Портрет матері» (1984), «Квітучий мигдаль» (1991) та ін. Зберігаються в ДМУОМ, Харків. ХМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Віктор Бабенцов. Альбом. К., 1985

БАБЕ́ЦЬКИЙ Юхим Мусійович [псевд.— І. Тавридов, Е. Ембе, Е.М.Б.; 1860, Євпаторія — 8 (21). XII 1916, Харків] — театр. критик, драматург, перекладач. 1901—16 працював у журн. «*Театр и искусство*», вів постійну рубрику «Харківські листи», де висвітлював діяльність рос. і укр. драм. труп, опери, оперети, виступи гастролерів; співробітничав у харків. газ. «Южный край». Автор п'єс і переробок — «Шкільна пара», «Друг жінок» (за О. Дюма-сином), «Флірт» («Гра в кохання», за польс. драматургом М. Балуцьким).

О. В. Попов.

БА́БИ КАМ'ЯНІ́ — стародавні скульптурні зображення людини із каменю (вис. до 4 м), поширені у кочових народів Європи і Азії. Ставили на могилах, що було пов'язано з культом предків. Б. к. відомі в степовій частині України від *енеоліту* (серед. 4-го тис. до н. е.— серед. 3-го тис. до н. е.) до середньовіччя (13 ст.). Енеолітичні Б. к.— це примітивно оброблена кам'яна плита з виступом-головою чи без нього, інколи пофарбована червоною *вохрою*. Статуї раннього та серед. етапу *бронзового віку* (30—17 ст. до н. е.) відомі в основному в підкурганному поховальному обряді племен *ямної культури, кемі-обинської культури* та *катакомбної культури*. Виділяються 5 морфологічних типів Б. к. цього періоду — стели, антропоморфні стели, менгіри, фалоїдне каміння, а також *ідоли*. Трапляються Б. к. багато оздоблені складним геом. орнаментом, зооморфними та антропоморфними сюжетами, виконаними в техніці *гравірування* та видовбування.

Кіммерійські Б. к.— рельєфні та гравіровані неантропоморфні статуї (8—1-а пол. 7 ст. до н. е.), що мають монумент. поздовжньо-овальні форми. Скіфські скульптури (7—5 ст. до н. е.) виготовлені з гранітних та вапнякових плит. Серед них виділяються дві стилістично неоднорідні групи — стели та ідоли; знайдено у поховальних пам'ятках та святилищах. Частину статуй виконано у схематичній манері, решта в досить реалістичних традиціях передає образ озброєної людини (ідол із с. Ольховчик, Дніпроп. обл.; НМІ України). На скіф. Б. к. пізнішого періоду відчутний вплив *античного мистецтва*.

Сарматські Б. к. (3 ст. до н. е.— 4 ст. н. е.) малочисельні. Здебільшого це стели, на яких у схематичній манері зображено фігуру воїна. Слов'ян. статуї (2—5 ст. н. е.) найпоширеніші в Подністров'ї та на Пд. Побужжі; стилістично дуже неоднорідні. Частина з них відома як ідоли та стели *черняхівської культури*, деякі пов'язані з поховальним обрядом, інші знайдено у святилищах (Іванківське святилище, *Збруцький ідол*).

Скульптури протюркських і тюркських племен (10—13 ст.) переважно стеловидні, є також круглі. Відомі чоловічі та жіночі статуї, серед них — унікальна статуя жінки з дитиною (т. зв. Чорнухинська мадонна з с. Чорнухино Луганської обл.). Характерні риси половецьких Б. к.— деталізація в зображенні одягу, прикрас, речового інвентаря; певні канони зображення людської постаті та речей. Б. к. зберігаються в істор. музеях Києва, Дніпропетровська та ін. міст.

Н. Д. Довженко.

Баба кам'яна з південноукраїнського степу. 11—13 ст. НМІ України. Київ.

БАБИ́НЕЦЬ — зх. частина православного храму, де під час служби стояли жінки. Об'єм Б. чітко виявляється в композиції т. з. тризрубної дерев. церкви, де три окремі *зруби* ставилися по осі Зх.-Сх. (*Миколаївська церква* із с. Кривки, 1763; перенесено 1930 до Львова; церква Параскеви в с. Плугові, Львів. обл., 1715).

О. І. Авраменко.

БА́БИНСЬКЕ ПОСЕ́ЛЕННЯ — поселення *багатоваликової кераміки культури*. Відкрито побл. с. Бабиного Херсон. обл. Тут знайдено плоскодонний широкогорлий посуд, орнаментований складними рельєфними та прокресленими геом. композиціями (в основі яких — горизонтальні пояси, трикутники, паркетні ялинкові візерунки), а також найдавніші в Європі скляні (пастові) і фаянсові дворіжкові бородавчасті буси сх. походження.

БА́БИЧ Ігор Анатолійович (4.IV 1937, с. Красний Колядин Черніг. обл.) — укр. співак (баритон), засл. арт. УРСР з 1974. Після закінчення 1965 Київ. муз. уч-ща ім. Р. М. Глієра — соліст капели «*Думка*».

БА́БИЧ Михайло Федорович (псевд.— Бабичев; ? — після 1875, Суми) — укр. актор, антрепренер, драматург. На власні кошти 1864 спорудив приміщення театру в Сумах (див. *Бабича М. Ф. театр*). Писав драм. твори, гол. чин. комедії. Об'єктом сатирич. зображення Б. були представники сільс. верхівки («Чудна комедія, або Не роздивився, з ким перевінчався»), судових установ, адвокати («Смішний погляд, або Справа навпаки»), ласі до приданого женихи («Чумак, або Моторна дівчина»). Пригоди ремісників на селі змальовано у водевілі «Набійники, або Знайшов батька в скрині», конфлікти в сел. родині розкрито в драмі «Гусар, або Цікава думка». Більшість п'єс написано в 60—70-і рр. Постановку цих п'єс було дозволено 1873. Вони входили до репертуару сум., харків. та ін. аматорських театрів.

Тв.: Гусар, или Интересная новость. Х., 1873.

Літ.: Чугуевец П. М. Ф. Бабичев, автор малороссийских пьес и основатель театра в Сумах. «Южный край», 1882, 23 августа.

П. О. Лобас.

БА́БИЧ Ростислав Олексійович (18.IV 1937, Рівне) — укр. диригент, нар. арт. УРСР з 1988. Закінчив 1962 Львівську, 1975— Київ. (клас В. М. *Кожухаря*) консерваторії. 1965—72 працював гол. диригентом Укр. ансамблю «Балет на льоду», 1974—75 — Київ. мюзик-холу. З 1975 — гол. диригент *Естрадно-симфонічного оркестру Укртелерадіокомпанії*.

БА́БИЧА М. Ф. ТЕА́ТР. Засн. 1865 в Сумах. Працював у приміщенні, збудованому М. Ф. *Бабичем* 1864. Відкрився прем'єрою «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка. В репертуарі: «Весілля Кречинського» О. Сухово-Кобиліна, «Мотря» К. Тарновського, «Одруження» М. Гоголя, «Багато галасу з дрібниць» А. Яблочкіна (всі — 1865), «Ліс» О. Островського (1872). М. Ф. Бабич ставив і власні комедії — «Гусар, або Цікава думка» (1873), «Набійники, або Знайшов батька в скрині» (1873), «Чудна комедія, або Не роздивився, з ким перевінчався», «Чумак, або Моторна див-

Бабинець церкви Різдва Богородиці в м. Камені-Каширському Волинської обл. 1723.

чина» (1865). 1875 театр припинив діяльність.

Літ.: Казимиров О. Аматорський театр Бабича в Сумах. В кн.: Казимиров О. Український аматорський театр. К., 1965.

П. К. Медведик.

БАБИ́ШКІН Олег Кіндратович (псевд.— Савич Ол.; 4.XI 1918, м. Переяслав, тепер Переяслав-Хмельницький Київ. обл.— 1.VII 1991, Київ) — укр. літературознавець і мистецтвознавець, доктор філол. наук з 1963. Закінчив 1941 Київ. ун-т (1965—72 — його викладач, з 1967 — професор). 1945—60 працював в Ін-ті л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, 1960—65 — в Гол. редакції Укр. Рад. Енциклопедії. Автор монографій та літ.-критичних нарисів про творчість укр. письменників, з питань драматургії та кіномистецтва, зокрема статей про М. П. Бажана, О. П. Довженка, І. А. Савченка, І. П. Кавалерідзе, драматургію О. І. Олеся, кінодраматургію Ю. О. Збанацького та ін. Упорядкував збірники спогадів і статей «Олександр Довженко» (1959), «О. Довженко про красу» (1968), «Леся Українка про мистецтво» (1966). Окремими виданнями вийшли праці «Драматургія Лесі Українки» (1963), «Українська література на екрані», «Амвросій Бучма в кіно» (обидві — 1966), «Сучасне кіномистецтво Заходу» (1968), «У мандрівку століть», «Слово про Лесю Українку» (1971), «Кіномистецтво сьогодні» (1972), «Радянське багатонаціональне кіномистецтво» (1974), «Кінематограф сучасного Заходу» (1984). У кн. «Кіноспадщина Юрія Яновського» (1987) розглянуто його сценарії, п'єси, статті та нариси про кіно, проаналізовано вплив кіномистецтва на формування стилю письменника. Упорядкував кн. «Микола Вороний. Театр і драма» (1989). *М. Г. Лабінський.*

БАБІЇ́ВНА Ганна Іллівна [2 (14).XI 1897, с. Добромірка, тепер Терноп. обл.—2.VIII 1979, Харків] — укр. актриса. Дружина Я. Д. *Бортника.* Дебютувала 1918 в Терноп. укр. драм. театрі. Працювала у *«Кийдрамте»* (1920—21), *«Березолі»* (1922—34), Харків. укр. драм. театрі (1935—60). Ролі: в театрі — баба Лукія («Комуна в степах» М. Куліша), Варвара («Богдан Хмельницький» О. Корнійчука), Кабаниха («Гроза» О. Островського), Любов Ярова (однойм. п'єса К. Треньова), Голда («Тев'є-молочник» Шолом-Алейхема), фрау Міллер («Підступність і кохання» Ф. Шіллера); в кіно — Баба («Вендетта» 1924, ВУФКУ, Одеса), Василина («Над Черемошем», 1955, Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка). *П. К. Медведик.*

БАБІЙ Адам Минович (1898, с. Почапинці, тепер Черкас. обл.— 1937) — укр. диригент, педагог і музикознавець. Закінчив 1927 Київ. муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка (з 1926 — його викладач). З 1925 — член бюро Об'єднання диригентів при Муз. т-ві ім. М. Д. Леонтовича і секретар муз. секції Ін-ту укр. мови ВУАН, де займався розробкою укр. муз. термінології. Керував самодіяльними хоровими колективами. Надрукував ряд статей в журналах *«Музика»*, *«Музика — масам»*, *«Советская музыка»* з питань хорової культури і муз. виховання.

Тв.: Основні елементи музичної грамоти. Х.— К., 1930; Мистецтво хорового співу К.— Х., 1937

І. Д. Гамкало.

БАБІЙ Зіновій Йосипович (27.I 1935, с. Підсадки, тепер Львів. обл.— 27.VII 1984, Мінськ) — укр. і білорус. співак (ліро-драм. тенор), нар. арт. БРСР з 1964. Навчався 1957—59 в Київ. консерваторії. Закінчив 1981 Білорус. консерваторію (Мінськ) 1954—57 — соліст Ансамблю пісні і танцю Прикарп. військ. округу, 1957—60 — Київ., 1960—63 — Львів., з 1963 — Білорус. (Мінськ) театрів опери та балету. Партії: Орест («Орестея» С. Танєєва), Сергій («Олеся» Є. Тикоцького), Хозе («Кармен» Ж. Бізе), Отелло («Отелло» Дж. Верді), Рудольф («Богема» Дж. Пуччіні). В концертному репертуарі — твори українських композиторів.

БАБІЙ Олександр Максимович (1906 — 31.X 1953, Київ) — укр. звукооператор. Закінчив 1936 Київ. ін-т кінематографії. З 1930 працював на «Українфільмі» (з 1939 — Київ. кіностудія худож. фільмів). Брав участь у створенні фільмів «Іван» (1932, реж. О. П. *Довженко*; перший укр. ігровий звуковий фільм), «Вершники» (1939), «Тарас Шевченко» (1950, обидва — реж. І. А. *Савченко*), «Як гартувалася сталь» (1942), «Нескорені» (1945; обидва — реж. М. С. *Донською*), «Подвиг розвідника» (1947; реж. Б. В. *Барнет*) та ін.

БАБІЙ Ярослав Федорович (6.IX 1942, с. Середня Івано-Фр. обл.) — укр. режисер, засл. діяч мист. Тув. АРСР з 1983. Закінчив 1972 Київ. ін-т театр. мист-ва (педагоги В. С. *Лизогуб*, А. Н. *Скибенко*). Працював режисером у Терноп. (1972—73), Рівнен. (1973—86, 1979—84 — гол. режисер) укр. муз.-драм. театрах. З 1986 — гол. реж. Львів. обл. укр. муз.-драм. театру ім. Ю. Дрогобича (м. Дрогобич). Вистави: «Розбійники» Ф. Шіллера (1976), «Святая святих» І. Друце (1980), «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка (1982, Тув. драм. театр), «Межа спокою» П. Загребельного (1986)

БА́ВНИЦЯ — жіночий *головний убір*, поширений на Львівщині (зокрема, в сучас. Яворівському р-ні) в 19 — на поч. 20 ст. За формою обручеподібний, виготовляється з невеликого, складеного у кілька разів полотна. Б. вишивали геом. стрічковим візерунком, який не повторювався на ін. частинах одягу.

БАГАЛІЙ Дмитро Іванович [26.X (7.XI) 1857 — 9.II 1932, Харків] — укр. історик, культур.-освітній і громад. діяч, акад. АН УРСР з 1919. Закінчив 1880 Київ. ун-т (1876—77 навчався в Харків. ун-ті). З 1883 — приват-доцент, з 1887 — професор кафедри рос. історії, 1906—10 — ректор Харків. ун-ту. 1910—14 — член Держ. Ради, 1914—17 — голова Харків. міської Думи. З 1919 — голова істор.-філол. відділу, згодом — член президії АН УРСР. У 20-х рр.— викладач історії в Харків. і Полтав. ін-тах нар. освіти, очолював н.-д. кафедру історії України в Харків. ун-ті. З 1926 — перший директор Ін-ту Тараса Шевченка, з 1930 — директор н.-д. Ін-ту історії укр. культури, був головою Центр. архів. управління при ВУЦВК.

Як учений Б.— представник істор. школи В. Б. *Антоновича*. Його наук. спадщина включає бл. 350 публікацій, у т. ч. підручників, монографій, археографічних видань, статей з історії переважно Слобідської України. Багато праць присвятив також архівній справі, краєзнавству, джерелознавству, археології, історії укр. культури, освіти, письменства.

Досліджував нац.-визв. рух, повстання декабристів в Україні, діяльність Кирило-Мефодіївського т-ва, творчість Т. Г. Шевченка, Г. С. Сковороди, П. П. Гулака-Артемовського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка та багатьох ін. діячів укр. науки і культури.

Пам'ятник на могилі Б. скульптора Л. А. *Блох* (1932).

Тв.: Історія Слобідської України. Х., 1990.

Літ.: Сборник Харьковского Историко-филологического общества, т. 20. Издан в честь проф. Д. И. Багалея (1880—1910 гг.), Х., 1911; Бойко І. Д. До сторіччя з дня народження видатного українського історика Д. І. Багалія. «Український історичний журнал», 1957, № 2; Юрченко О. Академік Дмитро Іванович Багалій і Слобідська Україна. «Прапор», 1988, № 6; Заруба В. Михайло Грушевський та Дмитро Багалій. «Березіль», 1991, № 9.

Багатоваликової кераміки культура. Горщики. Глина. 17—15 ст. до н. е.

БАГАТОВА́ЛИКОВОЇ КЕРА́МІКИ КУЛЬТУ́РА — археол. культура серед. етапу бронз. віку. Була поширена в степ. і лісостеп. зонах України. При розкопках виявлено залишки напівземлянкових і наземних глинобитних жител з коридором, у курганах — поховальні ями, зруби, зрідка — кам'яні скрині. Посуд, здебільшого тричастинні горщики, оздоблено наліпним валико-

Бавниця.

вим (звідси й назва культури) прокресленим орнаментом, гребінцевим штампом. Для Б. к. к. характерні високі горщики ламаного профілю з прямим чи розширеним горлом і ребристими боками; рідше трапляються банки, миски, горщики з невисоким горлом та дещо опуклими боками. Оригін. орнамент. композиції має кераміка *Бабинського поселення*. Простежується вплив на декорування посуду Б. к. к. племен *катакомбної культури* (геом. мотив — трикутник) та ін. культур. У похованнях Б. к. к. знайдено булави, пастові та фаянсові буси; кістяні пряжки у вигляді кілець або круглих чи овальних щитків, часто з рельєфним обідком; рогові дископодібні псалії — деталі кінської збруї. Пам'ятки Б. к. к. зберігаються в Археол. музеї АН України.

Літ.: Братченко С. Н. Культура многоваликовой керамики. В кн.: Археология Украинской ССР, т. 1. К., 1985.

БАГАТОГОЛО́ССЯ — 1) Склад муз. твору, спосіб викладу муз. думки, що полягає в одночасному поєднанні кількох спів. голосів або муз. інструментів. Споріднені Б. терміни — *поліфонія*, гомофонія. Антипод — *одноголосся* (монодія). Б.— домінуючий тип фактури в музиці європ. та ін. народів. Термін «Б.» усталився і застосовується в рос., укр., білорус. та груз. фольклористиці з поч. 20 ст. Для характеристики вокально-хорових жанрів нар. творчості у профес. вокально-хоровій та ансамблевій музиці поширені варіанти цього терміна — багатоголосий спів, багатоголосий склад та ін. 2) У фольклорі — спосіб складання і виконання нар. пісень та інструм. музики кількома виконавцями (хором, хоровою групою, інструм. ансамблем) в умовах усного побутування. Значну роль при цьому відіграє *імпровізація*. На відміну від професійної музики, де основним критерієм визначення Б. є кількість одночасно виконуваних партій, у фольклорі таким критерієм є кількість учасників виконання — «спів (гра) багатьма голосами».

Б. є неодмінною властивістю укр. нар. гуртового (колективного) та хорового співу. Носії традиції нар. багатоголосого співу становлять творчий організм, що формується протягом багатьох років і навіть десятиліть (див. *Фольклорно-етнографічні ансамблі*). Укр. Б. розвинулось від його найдавніших, найпростіших форм (переклички-діалоги двох гуртів виконавців у *календарно-обрядових піснях*) до розвинутого, складного *підголоскового співу*, поєднаного з іншими формами Б. Найбільш розвинуте у *протяжних піснях* Полтавщини та Черкащини.

Найпоширеніші різновиди Б. в укр. фольклорі: 1) гетерофонія, що характеризується епізодичними, поодинокими розбіжностями між голосами; цей найпростіший і найдавніший різновид Б. характерний для календарно-обрядових і давніх *весільних пісень*; 2) підголосковий спів — один з найтиповіших різновидів укр., а також рос. і білорус. нар. Б.; полягає в одночасному поєднанні розбіжних варіантів однієї мелодії та голосів із самостійною мелодичною лінією; передбачає функціональний розподіл голосів на осн. голос, який веде (тягне, «ватажить») осн. мелод. лінію, підголосок, що «голосить», «вершить», нижні голоси, що «громлять», «басують». Виникнення такого співу пов'язано з ускладненням, ритмічним і ладовим (див. *Лад*) збагаченням пісенної мелодики в процесі її розвитку; 3) акордово-гармонічна фактура — спів акордами, послідовність яких підпорядкована принципам тонально-гармонічної логіки (див. *Тональність*). Суттєвою ознакою тут є партія нижнього, басового голосу, який виконує роль передусім ладо-функціонального організатора, підкреслюючи гармонічні функції акордів. Така форма Б. характерна для пісенних жанрів пізнього походження (*канти, робітничі пісні*, студентські, солдатські та ін. пісні). В цій фактурі (залежно від контингенту співаків, умов виконання) співають і пісні давніших жанрів. Акордово-гармонічна споріднена з гомофонно-гармонічною фактурою, яка передбачає поділ муз. тканини на соло (провідний, мелодично розвинутий голос) і супровід (супутні, фонові голоси). Найвиразніше цей різновид Б. виявляється у пісенних жанрах з інструм. супроводом (*билини, думи*, романси).

Зазначені різновиди Б. перебувають у тісній взаємодії. Так, підголосковий спів включає елементи гетерофонії, акордово-гармонічна фактура у багатьох випадках поєднується з підголосковим співом (напр., у жанрах сел. фольклору пізнього походження, у жанрі канту, де два верхні, мелодичні, голоси рухаються паралельними терціями, а басовий виконує роль гармонічного фундаменту) та ін.

Укр. нар. Б. розвивається невід'ємно від профес. музики. Про це свідчить спорідненість підголоскового та давньорус. церковного строчного співу (див. *Культова музика*). Нар. Б. впливало на формування фактури *партесного концерту* і *хорового концерту* 17—18 ст. У 19—20 ст. Б. як одне з найважливіших джерел нац. профес. музики було розвинуто у творчості укр. композиторів М. В. Лисенка, М. Д. Леонтовича, К. Г. Стеценка, С. П. Людкевича, Л. М. Ревуцького, Б. М. Лятошинського, П. О. Козицького, А. Я. Штогаренка, М. Ф. Колесси, Л. В. Дичко та ін. Разом з тим профес. музика, активно поширювана в побуті, сприяла виникненню нових форм Б. у фольклорі. Так, партесний і хоровий концерти, канти поширювали по всій території України мандрівні дяки, вчителі співів, у т. ч. вихованці *Київської академії* та *Острозької школи, братських шкіл*. Виконання в містах і поміщицьких маєтках хорової та інструм. музики композиторів різних країн Європи зумовило проникнення в укр. нар. Б. акордово-гармонічної фактури, елементів імітаційної поліфонії.

Сучас. розвиток Б. активізований процесами взаємопроникнення сел. та міської культур. Нар. багатоголоса пісня звучить не лише в побуті, а й зі сцени у виконанні фольклорно-етногр. ансамблів, *народних хорів*, фольклорних співців та профес. хорових колективів (*Український народний хор* ім. Г. Г. Верьовки та ін.).

Записувати й досліджувати укр. нар. Б. почали в 2-й пол. 19 ст. Активну участь у цих дослідженнях брали укр. (О. І. *Рубець*, на поч. 70-х рр.), рос. (Є. Е. *Ліньова*, 1903 — на Полтавщині, 1913 — в Галичині), чес. (Л. *Куба*, 1886 — в Галичині, 1887 — на Сх. Україні) вчені. Збирання укр. багатоголосого фольклору розвинулося далі після введення звукотех. засобів запису (з 1903— фонографа, вперше застосованого Є. Е. Ліньовою, в наш час — магнітного запису). Серед перших укр. записувачів, які користувалися фонографом, на Сх. Україні — Б. В. *Підгорецький*, М. А. *Янчук*, на Зх. Україні — О. І. *Роздольський*, М. Ф. *Колесса*, С. П. *Людкевич*. На межі 19 і 20 ст. фольклористична діяльність набуває організованих форм: в серед. 90-х рр. у Львові створено Етногр. комісію Наук. т-ва ім. Шевченка, 1901 в Петербурзі — Музично-етногр. комісію (голова — М. Янчук, серед членів — М. В. Лисенко, С. І. Танєєв, Є. Е. Ліньова), які також ставили за мету вивчення нар. Б.

1922—36 на Україні збирання і дослідження Б. проводили Кабінет муз. етнографії та Етногр. комісії ВУАН, у 20-х рр.— також етногр. відділ при *Музичному товаристві імені М. Д. Леонтовича*, з 1936 — Ін-т укр. фольклору АН УРСР (з 1944 — *Мистецтвознавства, фольклористики та етнології інститут* ім. М. Т. Рильського АН України). Значний внесок у цю справу роблять Київ., Харків., Львів. та Одес. консерваторії (здійснюють записи безпосередньо від нар. виконавців). Серед дослідників укр. Б.— К. В. Квітка, П. О. Козицький, Д. М. Ревуцький, Г. Г. Верьовка, Г. Т. Танцюра, О. І. Стеблянко, М. П. Гайдай, В. Й. Харков, О. З. Міньківський, Л. І. Ященко, А. І. Гуменюк, З. І. Василенко, А. І. Іваницький, О. І. Мурзіна, Г. М. Вірановський та ін.

Див. також *Музикознавство, Фактура.*

Літ.: Грінченко М. О. Історія української музики. К., 1922; Ященко Л. І. Українське народне багатоголосся. К., 1962; Українське народне багатоголосся. К., 1963; Молдавин М. Народний підголосковий спів. К., 1980; Можейко З., Правдюк А. Музыкальный фольклор. В кн.: Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья. Минск, 1987. *О. А. Правдюк.*

БАГАТОКА́МЕРНА ЗЙО́МКА — спосіб зйомки фільмів, який застосовують, щоб отримати кінозображення у складних об'ємних декораціях, з метою точного відтворення життєвої реальності, розширення внутр. простору і глибини кадру, динамізації зображуваних подій. Здійснюється водночас кількома кінокамерами, що дає можливість простежити за тривалим рухом героїв картини та прискорити процес зйомок в екстремальних умовах. Використовується також для фіксації ігрових епізодів із «швидкозникаючим» реквізитом, які важко продублювати (пожежа, ін. стихійні лиха, «космічні» трюки тощо).

Л. М. Колесников.

БАГАУТДІ́НОВ Рафаель Махмутович (10.VIII 1931, Казань) — укр. художник. Закінчив 1963 Київ. худож. ін-т (учителі з фаху О. С. *Пащенко*, І. М. *Селіванов*, С. П. *Подерв'янський*). Працює в галузях станкової та книжкової графіки, живопису, плаката. Твори: серії ліногравюр «Татарський поет Муса Джаліль» (1963—64), «Батьки і діти» (1969); оформлення книг О. Гончара «Собор» (1968), С. Айні «Смерть лихваря» (1978), А. Чехова «Пьесы» (1982); живописні полотна «Присвята М. Врубелю» (1982), «Останній автопортрет Т. Шевченка» (1985), «Пам'яті Василя Стуса» (1991), портрети діячів культури, письменників. Участь у зарубіж. виставках з 1964.

Літ.: Рафаель Багаутдінов. Каталог. К., 1985; Рубан В. Діапазон пошуків Рафаеля Багаутдінова. «Образотворче мистецтво», 1986, № 6; Слабошпицький М. Дорога від себе й до себе. «Вітчизна», 1991, № 8.

БАГА́ЦЬКА Віра Микитівна (9.V 1926, с. Дирдин, тепер Черкас. обл.) — укр. співачка (лірико-драм. сопрано), засл. арт. УРСР з 1974. Закінчила 1954 Київ. консерваторію (клас Д. Г. *Євтушенка*). 1954—81 — солістка Київ. театру опери та балету, з 1981 — зав. оперною трупою. Партії: Катерина («Катерина» М. Аркаса), Оксана, Одарка («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Буслаївна («Аскольдова могила» О. Верстовського). *Н. В. Ярмоленко.*

БАГЕ́НСЬКИЙ Іван Олександрович (25.I 1883, м. Сороки, тепер Молдова — 12.VI 1967, Львів) — укр. архітектор. Професор Львів. політех. ін-ту, один із засновників Львів. відділення Спілки архітекторів України. Навчався 1902—05 у Варшав. ун-ті, закінчив 1910 Вищу політех. школу у Львові. За проектами Б. у Львові збудовано бл. 30 споруд, серед них — палац (1923, тепер Будинок учителя), житл. будинки, будинок Санітарно-бактеріол. ін-ту (1938) та ін.

БАГЛЄЙ Федір Іванович [18 (31).XII 1901, Київ — 26.VII 1982, Дніпропетровськ] — рос. і укр. актор, засл. арт. УРСР з 1949. Закінчив 1921 студію при Київ. театрі рос. драми. Працював у Київському (1921—35), Бакинському (1937—39) рос. драм. театрах, у театрі Київ. військ. округу (1940—41), Дніпроп. рос. драм. театрі (1943—69). Ролі: Платон («Платон Кречет» О. Корнійчука), Яровий («Любов Ярова» К. Треньова), Протасов («Діти сонця» М. Горького), Томас Гальмер («Крадіжка» Дж. Лондона). *С. Я. Левенець.*

БА́ГМУТ Іван Адріанович [25.V (7.VI) 1903, с. Бабайківка, тепер Дніпроп. обл.— 20.VIII 1975, Харків] — укр. письменник, драматург, сценарист. Навчався в Харків. с.-г. ін-ті. Працював на пед. і видавничій роботі. Автор п'єс, кіносценаріїв, драм. композицій: «Щасливий день суворовця Криничного» (1949, однойм. драм. радіокомпозиція, 1950), «Записки солдата» (1951), «Пригоди чорного кота Лапченка» (1964); «Дорога мамочка» (1952); «Степи цвітуть» (1959). Премія ім. Лесі Українки, 1973.

Літ.: Заєць І. Іван Багмут. К., 1985.

Л. І. Барабан.

БАГРИНО́ВСЬКИЙ Михайло Михайлович [30.IX (12.X), за ін. даними — 29.IX (11.X) 1885, Москва — 13.I 1966, там же] — рос. диригент, композитор. Закінчив 1908 муз.-драм. уч-ще Моск. філармоніч. т-ва (клас композиції і диригування А. М. *Корещенка*). З 1919 виступав з симф. оркестром ім. М. В. Лисенка, 28.VII 1919 оперою «Утоплена» М. Лисенка відкрив Держ. укр. муз. драму (обидва — в Києві). 1920—21 в Харкові вів оперний клас у Муз. академії, виступав як диригент. З 1934 — професор Моск. консерваторії. Серед творів — муз. комедія «Гра з Джокером» (1927, пост. в Харкові 1928). Автор спогадів про М. І. *Донця* (опубл. 1983).

І. Д. Гамкало.

БАГРИ́ЦЬКИЙ Едуард Георгійович [справж.— Дзюбін; 22.X (3.XI) 1895, Одеса — 16.II 1934, Москва] — рос. поет, драматург, художник. Учасник громадян. війни на Україні. Перші відомі малюнки (іл. до рукописного журн. «Дни нашей жизни») виконав 1911. Літ. діяльність почав 1915. Перша спроба драм. твору — поема «Трактир» (1919—20; остання ред.— 1933). Автор ескізів і текстів для «Окон ЮгРОСТА» та «*Вікон УкРОСТА*». Брав участь у створенні панно й плакатів для оформлення революц. свят і масових заходів в Одесі. З 1925 жив у Москві. Натхненний творчістю Т. Г. Шевченка й укр. нар. епосом, Б. завершив тут поему «Дума про Опанаса» (1926) — про події революції та громадян. війни на Україні. Її мотиви використано в лібретто однойм. опери, виконаного на замовлення Муз. театру ім. В. І. Немировича-Данченка у Москві (1932—33; окреме вид. 1935). Написав кілька пісень для власної радіокомпозиції «Тарас Шевченко» (1933—34). Разом з групою поетів переклав драм. поему Б. Ясенського «Галицька жакерія (Слово про Якова Шеля)» (окреме вид. 1931).

Е. Г. Багрицький.

Е. Г. Багрицький. Гайдамака. Олівець. 1930.

М. Ф. Багров у ролі маркіза Позі («Дон Карлос» Ф. Шіллера).

Графічна спадщина Б. становить понад 400 творів (зберігаються в Ін-ті світової літератури ім. О. М. Горького у Москві). Це автопортрети й автошаржі, портрети вітчизн. і зарубіж. письменників, іл. до власних творів, замальовки птахів, риб, тварин тощо. За поемою Б. «Дума про Опанаса» В. Гарлицький (лібретто) та М. Красєв (музика) створили однойм. оперу для юнацтва (окреме вид. 1938). Образ Б. втілили у скульпт. портретах І. Д. Александрова (дерево, 1959; кована мідь, 1959, ДРМ у Петербурзі) й М. І. Нарузецький (кована мідь, 1979, Одес. літ. музей), в барельєфі — М. І. Нарузецький (1984, на будинку, де народився Б.).

Літ.: Шебалин В. Я. Опера «Дума про Опанаса». В кн.: Багрицкий Э. Воспоминания современников. М., 1973; Азаров В. Рисунки поэта [Э. Г. Багрицкого]. В кн.: Литературное наследство, т. 74. Из творческого наследия советских писателей. М., 1965.

Ш. М. Гарцман, Г. Д. Зленко.

БАГРІЙ Іван Юхимович (1911, с. Опішня, тепер смт Полтав. обл.— червень 1941, під Львовом) — укр. майстер худож. кераміки. Навчався 1936—38 в Опішнянській керамічній профтехшколі. Працював в промартілі «Червоний керамік» (тепер з-д «Художній керамік») в Опішні, 1938—41 — у гончарному цеху буд. з-ду в Єревані. Створював полив'яні тарелі, вази, глечики з аніималістичними ручками (зокрема, у вигляді ящірок), іграшки з розписом у два-три кольори без обведення контурів. Учасник першої виставки укр. нар. мист-ва, яка 1936 демонструвалась у Києві, Москві, Ленінграді (диплом 1-го ступеня). Загинув на фронті. Твори не збереглися. *В. М. Ханко.*

БАГРО́В Михайло Федорович (справж.— Топор; 1864, м. Ананьїв, тепер Одеської обл.— після 1923 — рос. актор і антрепренер. Закін. 1883 Моск. театр. уч-ще. 1883—98 — актор Малого театру. Партнер Г. М. Федотової, М. М. Єрмолової, М. Х. Рибакова, О. І. Южина. 1900—10 (з перервою) — актор «*Соловцов» театру*, 1910—17 — антрепренер київ. і одес. оперних та драм. труп. В антрепризах Б. грали Г. О. *Пасхалова*, В. М. *Петіпа*, М. М. *Радін*, М. Х. *Рибаков*, І. А. *Слонов*, В. Л. *Юренєва*, працювали режисери М. М. *Синельников*, К. *Марджанішвілі*, в оформленні вистав брав участь В. В. *Верещагін*. Серед ролей: Вершинін («Три

сестри» А. Чехова), дон Карлос (однойм. п'єса Ф. Шіллера), Ромео («Ромео і Джульєтта» У. Шекспіра). *Г. В. Довбищенко.*

БАГРЯНИЙ Іван [справж.— Лозов'ягін Іван Павлович; 19.IX (2.X) 1906, м. Охтирка, тепер Сум. обл.— 25.VIII 1963, Новий Ульм, ФРН] — укр. письменник, поет, драматург і громад.-політ. діяч. Навчався у Київ. худож. ін-ті. Перша прозова збірка оповідань Б. «Чорні силуети» (1925), видана під псевд. Полярний, оформлена власними ілюстраціями. Перші вірші надрукував у журн. «*Глобус*» (1926). Належав до літ. об'єднання «Марс». 1932 репресований, до 1939 перебував у Сибіру, в т. ч. 1936—38 — після втечі з таборів у Хабаров. краї (Зелений Клин) та Амур. обл. 1939—41 працював театр. художником у Народному домі в Охтирці. Під час Вел. Вітчизн. війни, перебуваючи в окупації, включився в антифашист. рух. Серед творів, що викривають гітлеризм,— сатирична п'єса «Генерал» (1942). В публіцистичному есе цього часу «Між привидом і трупом» засудив тоталітаризм.

З 1943 жив у Німеччині, де заснував і очолив Укр. революц.-демократ. партію, був головою Укр. нац. ради і віце-президентом Укр. Нар. Республіки в еміграції. Заснував у Новому Ульмі газ. «Українські вісті», в якій активно друкувався.

Б.— один з перших укр. письменників, який відобразив поневіряння репресованих у сталінських концтаборах: роман «Звіролови» (1944; під назвою «Тигролови» вид. 1946—47), «Сад Гетсиманський» (1950), драм. поема «Морітурі» (1947). Трагічній долі дивізії СС «Галичина» Б. присвятив повість «Огненне коло» (1953). Серед ін. творів — роман «Людина біжить над прірвою», істор. роман у віршах «Скелька» (1929), поеми «Монголія» (1927), «Аве Марія» (1929), «Меченосці», повість-вертеп «Розгром» (1948), зб. віршів «Золотий бумеранг» (1946), дит. казки «Генерал» і «Про лелек та Павлика-мандрівника» (власноручно ілюстровані) та ін. На вірші Б. написали ряд пісень Г. *Китастий*, у т. ч. «Гімн української молоді» («Вперед, сини народу»), «Марш української молоді» для зарубіж. Об'єднання демократ. укр. молоді, «Вставай, народе», «Пісня про Тютюнника» та М. *Фоменко*.

Твори Б. перекладені англ., нім. та ін. мовами. На могилі Б. встановлено пам'ятник (скульптор Л. *Молодожанин*). Держ. премія України ім. Т. Шевченка (посмертно), 1992.

Літ.: Гаврильченко О., Коваленко А. Огненне коло Івана Багряного. «Київ», 1991, № 3; Коновал О. Іван Багряний. «Дзвін», 1991, № 5, Шугай О. Через терни Гетсиманського саду. «Україна» 1991 № 18.

БАДРАК Микола Григорович (17.XII 1951, м. Кандалакша Мурм. обл.) — укр. танцюрист, засл. арт. УРСР з 1985. Закінчив 1970 хореогр. студію при Ансамблі танцю України, з 1972 — його соліст. Провідні партії в танцях і хореогр. картинах «Шевчики», «Повзунець», «Чумаки», «Гопак», «Запорожці».

БАЄНКО Віктор Іванович (8.XII 1936, хутір Густий Гай, тепер у складі с. Созонівки Кіровогр. обл.) — укр. і рос. актор, нар. арт. УРСР з 1987. Закінчив 1958 актор. (курс М. П. *Верхацького*), 1975 — режисерський (курс В. І. *Харченка*) ф-ти Київ. ін-ту театр. мист-ва. Працював в Одес. ім. Жовтневої революції (1958—60), Дніпроп. ім. Т. Г. Шевченка (1962—72) укр. муз.-драм. театрах, Крим. (1960—61) і Дніпроп. ім. М. Горького (з 1972) рос. драм. театрах. Ролі: Іван («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Мирон («Зачарований вітряк» М. Стельмаха), Алеко («Цигани» О. Пушкіна), Нерон («Театр часів Нерона і Сенеки» Е. Радзінського). Створив образи Мартіана та Юди в телевиставах «Адвокат Мартіан», «На полі крові» Лесі Українки. *С. Я. Левенець.*

М. П. Бажан.

БАЖАН Микола Платонович [псевдоніми і криптоніми — З. Б., М. Б.; Бажан Нік., Буш М., Панфутурист, Панфутурист-екструктор, Б. Миколюк та ін.; 26.IX (9.X) 1904, м. Кам'янець-Подільський, тепер Хмельн. обл.— 23.XI 1983, Київ] — укр. поет і вчений, держ. і громад. діяч, акад. АН УРСР з 1951, засл. діяч мист. Груз. РСР з 1964, нар. поет Узб. РСР з 1968, засл. діяч науки УРСР з 1966. Герой Соц. Праці (1974). 1921—23 навчався в Київ. кооперативному ін-ті, 1923—25 — у Київ. ін-ті зовн. зносин. Почав друкуватися 1923. 1940—41 — гол. редактор журн. «Радянська Україна», 1941—43 — газ. «За Радянську Україну». 1943—48 — заст. Голови Ради Міністрів УРСР; голова правління Спілки письменників України (1953—59); гол. редактор Головної редакції Укр. Рад. Енциклопедії (УРЕ, 1957—83). За його ініціативою та під його наук. керівництвом було двічі видано *Українську Радянську Енциклопедію* — 17 (1959—65) і 12 (1977—85; укр. та рос. мовами) томів, «*Історію українського мистецтва*» (т. 1—6, 1966—68; Держ. премія УРСР, 1971), *Шевченківський словник* (1977—78); почато роботу над *Українською Літературною Енциклопедією* та енциклопедією «Мистецтво України». Автор поем «Гофманова ніч» (1929), «Число» (1931), «Смерть Гамлета» (1932), «Трилогія пристрасті» (1933), «Безсмертя» (1935—37), «Батьки й сини» (1938), «Данило Галицький» (1942; Держ. премія СРСР, 1946), «Політ крізь бурю» (1964; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1965), «Нічні роздуми старого майстра» (1976). У творчому доробку Б.— збірки віршів «17-й патруль» (1926), «Різьблена тінь» (1927), «Будівлі», «Ямби» (обидві — 1940), «Клятва» (1941), «Сталінградський зошит» (1943), «Англійські враження» (1948; Держ. премія СРСР, 1949), «Міцкевич в Одесі», «Роки» (обидві — 1957), «Італійські зустрічі» (1961), «Карби» (1978; Ленінська премія, 1982), «Доробок» (1979) та ін.

Б.— автор тексту Держ. гімну УРСР (1949 — разом з П. Г. Тичиною, друга редакція — 1978; музика автор. колективу під керівництвом А. Д. Лебединця). Цикл поезій «Нічні концерти» (1977) — оригінальне втілення у слові вражень від музики М. Д. Леонтовича, Д. Д. Шостаковича, Ф. Шуберта, Е. Вілла-Лобоса, Яна Сібеліуса, пісень франц. співачки Едіт Піаф. Б. належать книга мемуарів «Думи і спогади» (1982), переклади поем «Витязь у тигровій шкурі» Шота Руставелі (1937; Держ. премія Груз. РСР, 1937), «Фархад і Ширін» А. Навої (1947), «Давитіані» Д. Гурамішвілі (1949), «Поезій» Р. М. Рільке та ін. Б. активно сприяв ознайомленню укр. читача з надбаннями рад. і світової літ. та мистецької класики.

1920—21, навчаючись у драм. студії «*Кийдрамте*», брав участь у масовках, грав епізодичні ролі, зокрема виконував роль діда у виставі «Гайдамаки» за Т. Шевченком. За пропозицією Леся *Курбаса* режисером Уманського аматор. колективу було призначено Б., який поставив тут 1921 інсценізацію «Березневий каламут» (за віршами В. М. Блакитного із зб. «Удари молота і серця» та окремими поезіями П. Г. Тичини й В. Г. Чумака). Свої враження від зустрічі з колективом «Кийдрамте» Б. відобразив у поемі «Дебора» (1978) й спогаді-есе «В світлі Курбаса» (1982). Леся Курбаса вважав своїм учителем і присвятив йому поетичний цикл варіацій на тему Р. М. Рільке «Надію я розшукую свою...» («Прапор», 1964, № 5). Перші статті Б., присвячені театр. мистецтву,—

«Лесь Курбас і Всеволод Мейєрхольд» та «Буревій» — опубліковано 1923 в київ. газ. «Більшовик» (від 23.V і 10.XI). В них автор аналізував творчість цих режисерів, рецензував виставу «Нові ідуть» («Буревій»), яку здійснив Ф. Л. Лопатинський у театрі *«Березіль»*. Згодом писав про вистави Київ. («Макар Діброва», 1949, та ін.) і Харків. («Театр творчих дерзань», 1950) укр. драм. театрів, Київ. театру опери та балету (про оперу «Богдан Хмельницький», 1951).

У літ. доробку Б. багато матеріалів, пов'язаних із становленням і розвитком укр. рад. театру (спогади про театр. процес 20—30-х рр., роздуми про театр. явища 70—80-х рр.), а також аналіз драматургії О. Є. Корнійчука, І. А. Кочерги, Л. Д. Дмитерка, В. М. Собка, П. А. Лавреньова та ін. У перекладі Б. 1954 в Київ. укр. драм. театрі йшла вистава за п'єсою польс. драматурга А. Тарна «Звичайна справа». Автор перекладів лібретто опер, поставлених у Київ. театрі опери та балету: «Даїсі» З. Паліашвілі (1938), «В бурю» Т. Хренникова (1939), «Князь Ігор» О. Бородіна (1952), «Хованщина» М. Мусоргського (1963), «Катерина Ізмайлова» Д. Шостаковича (1964); оперети В. Долідзе «Кето і Коте», поставленої 1939 в Київ. театрі муз. комедії. Б.— засновник укр. кінокритики, теоретик екранного мист-ва, активний діяч *ВУФКУ*. Очолював журн. *«Кіно»* (1926—29), спрямувавши його на розв'язання питань творення укр. нац. кіномистецтва. Виступав проти провінціалізму укр. кіно, за глибинне відтворення у фільмах нар. життя і творчий обмін з кінематографістами республік Рад. Союзу та зарубіж. кіно. 1929—32 Б.— редактор на Київ. кінофабриці.

Водночас читав лекції у *Київському кіноінженерів інституті*, був ініціатором і учасником теор. дискусій з актуальних проблем кіно. На з'їзді Всеукр. асоціації режисерів, літераторів і сценаристів 1930 зробив доповідь про стан кіномистецької справи на Україні. Здобутки укр. рад. кіно 20—30-х рр. Б. уперше узагальнив у статтях «Кіно на 10 роковини Жовтня» (1927) та «Шлях кіно» (1932). У 60–70-х рр. обгрунтував і відстоював засади т. з. поетичного укр. кіно, яке продовжувало традиції О. П. Довженка у фільмах за класичними творами укр. та рос. літератури.

Б. багато писав про творчість видатних укр. кіномитців, одним з перших визначив місце фільмів О. П. Довженка в історії укр. культури, рад. і світового кіно (статті про «Звенигору», «Арсенал», «Землю», брошура «О. Довженко», 1930; статті 1940; спогад-есе «Написано через сорок два роки», 1981, та ін.).

Виступав із статтями про творчість Ю. І. Яновського в кіно («Майстер залізної троянди», 1979), індивід. особливості кінорежисерської роботи І. П. Кавалеридзе, Ф. Л. Лопатинського, про метод групи «кіноки» (Дзиги Вертова, М. Кауфмана, Б. Цейтліна), діяльність у кіно художників А. Г. Петрицького, В. Г. Кричевського («Творець у кіно», 1927), оператора Д. П. Демуцького та ін.

У численних статтях Б. подано глибокий аналіз актор. роботи майстрів укр. кіно — А. М. Бучми, С. Й. Шкурата, С. А. Свашенка, М. З. Надемського, П. О. Масохи, Д. Л. Капки та ін. Його перу належить також нарис про творчість груз. актриси Н. Г. Вачнадзе («Ната Вачнадзе», 1981), яку з його ініціативи було запрошено до роботи в укр. кіно.

Як кіносценарист Б. збагатив поетику укр. кіномистецтва. В центрі його сценаріїв — образ борця за соціальне і нац. визволення (кіноповість «Алім», 1926, реж. Г. М. Тасін; «Микола Джеря» за однойм. повістю І. Нечуя-Левицького, 1927, реж. М. С. Терещенко), дитяча тематика («Пригоди полтинника» за оповіданнями В. К. Винниченка «Федько Халамидник» та «Бабусин подарунок», 1928, реж. А. Ф. Лундін; «Рік народження 1917», 1932), молодіжна проблематика («Студентка», співавтор сценарію і реж. О. Я. Каплер), соціально злободенна («Квартали передмістя», реж. Г. Гричер-Чериковер; обидва — 1929), публіцистична («Марш шахтарів», 1932). Кіносценарії: «Мокра пристань» (1932, у співавт.), «Катерина» за поемою Т. Шевченка (1937, нова редакція — 1961), «Серця двох» і «Пристрасть» (обидва — у співавт. з Ю. І. Яновським); за останніми трьома сценаріями фільми не знято.

Б. очолював Шевченківський к-т УРСР по відзначенню 100-річчя з дня смерті і 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. Був упорядником збірника «Мікеланджело. До 500-річчя з дня народження» (К., 1975), до якого увійшло багато перекладених ним поезій видатного італ. митця. Автор спогадів-есе про польс. письменника й театр. діяча Я. Івашкевича, драматурга М. Г. Куліша, режисера Леся Курбаса, художників К. В. Білокур, М. П. Глущенка, груз. скульпторку Т. Г. Абакелія, піаніста Л. Мюнцера та ін.

Під час Великої Вітчизн. війни здобула популярність пісня Г. Г. Верьовки на вірш Б. «Клятва» (1941). Цей же вірш став основою однієї з частин ораторії «Жовтень» К. Данькевича (1957), кантати «Клятва» Ю. Мейтуса (1941). Твори поета використано у вокально-симф. поемах «Данило Галицький» Б. Кржанівського (1945) та «Очі Ілліча» В. Стегайлова (1980), «Ораторії-баладі» С. Файнтуха (1946–47, 2-а ред.— 1965). Поетичні твори Б. ілюстрували В. Є. Татлін, М. Г. Дерегус, Г. І. Гавриленко, В. Я. Чебаник та ін. Його портрети створили художники З. Ш. Толкачов, Д. З. Шостак, С. О. Григор'єв, М. С. Сар'ян. За творами Б. на Укр. телебаченні 1983 знято телефільми «Київські етюди» та «Нічні концерти» за участю автора, В. М. Івченка та Б. С. Ступки. На будинку, де жив поет 1944—83, встановлено меморіальну дошку (1984, бронза), на Байковому кладовищі — надгробок (1987; бронза, граніт; обидва — скульптор І. В. Макогон).

В. І. Баєнко.

Тв.: Твори, т. 1—4. К., 1984—85; Найважливіше з мистецтв. Нарис про кіно. К., 1929; Місіонери «чистого кіно» «Кіно», 1931, № 10—12; Под знаком Леся Курбаса. В кн.: Лесь Курбас. Статьи и воспоминания о Л. Курбасе. Литературное наследие. М., 1987.

Літ.: Бабишкін О. Поет і питання кіномистецтва. «Радянське літературознавство», 1974, № 10; Лабінський М. Два автографи. «Український театр», 1984, № 6; Щербак А. І. Кіно Миколи Бажана. К., 1986; Петрова О. Висока ікньої дружби. «Вітчизна», 1986, № 4; Бабишкін О. Доповнюючи тему «Бажан і кіно». «Київ», 1987, № 10.

О. К. Бабишкін, М. Г. Лабінський

БАЖА́НСЬКА Ольга (Олександра) Порфирівна (за чоловіком — Озаркéвич; літ. псевд.— Оксана, Олеся Б.; 30.XII 1866, Львів — 15.VII 1906, м. Закопане, тепер Польща, похована у Львові) — укр. піаністка, письменниця і фольклористка. Дочка П. І. *Бажанського*. Закінчила Львів. учительську семінарію. Музики навчалась у батька та І. Ф. *Гунєвича* у Львові. Згодом працювала вчителькою у с. Сороках (тепер Сороки-Львівські) та м. Городку (обидва — тепер Львів. обл.). 1892—1900 виступала як піаністка у концертах т-ва *Львівський «Боян»*, зокрема присвячених Т. Г. Шевченку і М. С. Шашкевичу. Акомпанувала в концертах С. А. *Крушельницькій*, І. Скалишу та ін. співакам.

В репертуарі також фп. твори зарубіж. композиторів. Автор літ. творів. Укр. нар. прислів'я, які Б. записала в Сороках, опублікував І. Я. Франко у зб. «Галицько-руські приповідки» (1901—10); записані Б. нар. пісні увійшли до зб. «Русько-народні галицькі мелодії» (1905—12, упорядник П. І. Бажанський).

П. К. Медведик.

БАЖА́НСЬКИЙ Іван Миколайович (псевд.— Мужик; 26.II 1863, с. Дорошівці, тепер Чернів. обл.— 20.V 1933, м. Вашківці тієї ж обл.) — укр. письменник, педагог, музикант, хормейстер і перший фотохудожник-аматор на Буковині. У своїх віршах і новелах, що були надруковані у чернів. періодиці, реалістично змалював тяжке життя буковин. селян на батьківщині і в заокеанській трудовій еміграції, викривав мілітаризм, висміював забобонність, виступав проти алкоголізму. Шкільні драм. гуртки ставили його п'єси «Горілка» і «Переконалася». Автор ряду дидактичних статей. На межі 19 і 20 ст. започаткував фото-

аматорство краю. Бл. 50 його негативів, що збереглися, свідчать про високий рівень унікальних знімків з видами наддністрянських сіл, будівель та їхніх мешканців у нар. вбранні («Село Дорошівці», «Сільський хор у Вікні», «Молоде подружжя»; всі — на поч. 20 ст.). Був організатором і тривалий час керівником хору у с. Вікні (тепер Заставнівського р-ну Чернів. обл.), де вчителював 1887—1911.

Г. В. Дем'ян.

БАЖА́НСЬКИЙ Порфирій Іванович (22.II 1836, с. Белелуя Івано-Фр. обл.— 29.XII 1920, Львів) — укр. композитор, фольклорист, музикознавець і муз.-громад. діяч. Закінчив 1864 духовну семінарію у Львові. Музики навчався у Г. Згайби, С. І. *Воробкевича*, І. А. *Лаврівського*, І. Ф. *Гунєвича*. Був учителем співу, регентом, сільс. священиком. Працював у селах Сороках (тепер Сороки-Львівські) та Жабйому (тепер смт Верховина Івано-Фр. обл.), де зібрав чимало фольклорного матеріалу. Записав понад 4 тисячі укр. нар. мелодій. У музикознав. працях виступав за використання укр. муз. фольклору в профес. творчості.

Серед творів: 8 «простонародних» опер-мелодрам — «Довбуш, чорногорський ватажок» (Львів, 1907; 2-а ред.— «Олекса Довбуш», Перемишль, тепер Пшемисль, Польща, 1913), «Олеся», «Біла циганка» (клавір видано 1908), «Уляна», «Весілля під свято Йвана», «Марійка, татарська бранка з Коломиї» (всі — Львів, 1908), «Болюча трагедія» (Львів, 1914), «Глухе село»; 6 оперет — «Параня», «Сибіячка», «Сузанна», «Німа», «Сирітка», «Маруся» (всі — на власні лібретто); музика до драм «Покійний Опанас» (1869), «Гнат Приблуда», «Марійка», «Галя», а також оркестрові, хорові (в т. ч. 4 літургії; II—IV, 1907—1911) твори.

Б.— один з перших укр. музикознавців, автор праць переважно з історії вітчизн. музики: «Історія руського церковного пінія» (1890), «Малоруський музикальний народний тон», «Руссько-народна поетична і музикальна ритміка» (обидві — 1891), «Малоруська народна мелодика» (1892), «Руссько-народна музикальна опера», «Руссько-народна музикальна гармонія» (обидві — 1900), «Ціха і будова стародавньої музикальної гармонії» (1904), «Нова метода записування руссько-народної мелодії» (1904), «Руссько-народний музикальний стиль» (ч. I, 1907, ч. II, 1911), «Руссько-народна натуралістична музика» (1913), а також посібників «Повна інструментація європейських і руських народних інструментів» (1914), «Школа церковного пінія», ряду ін. муз.-теор. праць та підручників (рукописи). Уклав фундаментальний збірник пісень «Руссько-народні галицькі мелодії» [10 випусків («сотень»), вид. 1905—12, вміщено 1000 пісень], першу в Галичині збірку творів укр. композиторів «Кобзар» (чол. вокал. квартети; разом з А. К. *Вахнянином*, 1885).

Творча спадщина Б. дістала неоднозначну оцінку з боку діячів мист-ва. Так, І. Я. Франко, С. П. Людкевич і ряд ін. сучасників Б. відзначали її дилетантський, поверховий характер.

Літ.: Загайкевич М. П. Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. К., 1960. *Л. З. Мазепа.*

П. І. Бажанський. Портрет роботи К. М. Устияновича. 1878. НМЛ.

А. І. Баженов.

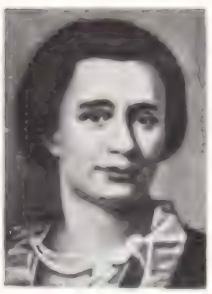

В. І. Баженов.

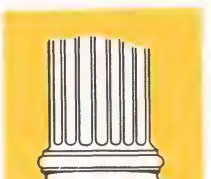

База колони.

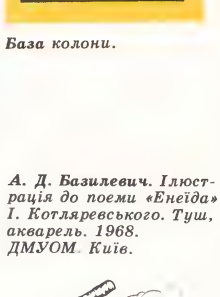

А. Д. Базилевич. Ілюстрація до поеми «Енеїда» І. Котляревського. Туш, акварель. 1968. ДМУОМ. Київ.

БА́ЗА (від грец. βάσις — основа) в архітектурі — основа *колони* або *пілястра*.

БАЗА́РОВА Ніна Володимирівна [? — 1 (13).XII 1889, Сімферополь] — укр. актриса. Сценічну діяльність почала в рос. трупі. В січні 1889 вступила до трупи М. Л. Кропивницького. Виступала в комедіях і водевілях. Серед ролей — Галя («Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка).

Літ.: Кропивницький М. Л. Промова на могилі артистки Ніни Володимирівни Базарової. В кн. Кропивницький М. Л. Твори, т. 6. К., 1960. *Є. С. Хлібцевич.*

БАЗИЛЕ́ВИЧ (? — ?) — укр. композитор і диригент 2-ї пол. 17 ст. Муз. освіту здобув у Києві (з 1691). Згодом керував хоровою капелою *Львівського братства*. Автор партесних творів.

Ю. П. Ясиновський

БАЗИЛЕ́ВИЧ Анатолій Дмитрович (7.VI 1926, м. Жмеринка, тепер Вінн. обл.) — укр. графік, засл. діяч мист. УРСР з 1969. Закінчив 1953 Харків. худож. ін-т (майстерня Й. А. *Дайца*, Г. А. *Бондаренка*, В. Ф. *Мироненка*).

Працює переважно в галузі книжкової та станкової графіки. Твори Б. відзначаються глибиною психол. характеристик образів, віртуозним рисунком. Автор іл. до книжок «Пригоди бравого вояка Швейка» Я. Гашека (1957), «Пан Халявський» Г. Квітки-Основ'яненка (1959), «Піднята цілина» (1954), «Тихий Дон» (1960) М. Шолохова, «Енеїда» І. Котляревського (1968), «Співомовки» С. Руданського (1974), до збірок укр. нар. казок (1970, 1974), творів І. Франка, Марка Вовчка та ін. Брав участь в ілюструванні ювілейного видання «Кобзаря» Т. Шевченка (1964), оформив видання «Малий Кобзар» (1969).

Літ.: Анатолій Базилевич і Іван Селіванов. Каталог виставки. К., 1961; Анатолій Базилевич. Альбом. К., 1976.

А. О. В'юник

БАЗИЛЕ́ВИЧ Інна Петрівна [28 XI (11.XII) 1906, Єлизаветград, тепер Кіровоград — 31.V 1990, Київ] — укр. артистка, заслужена актриса УРСР з 1951. Закінчила 1924 Одес. студію «Березоля». Працювала в Одес. робітничо-сел. театрі (1925—26), в харківських театрах «Веселий пролетар» (1927—28), «Березіль» (1929—30), Театрі Революції (1931—37), Театрі ім. Ленінського комсомолу (1937—40; з 1940 — Чернівецький укр. муз.-драм. театр ім. О. Ю. Кобилянської), в Івано-Фр. укр. муз.-драм. театрі ім. І. Франка (1945—68). Ролі: Наталка («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Мавка («Лісова пісня» Лесі Українки), Ліда («Платон Кречет» О. Корнійчука), Марія Тюдор («Марія Тюдор» В. Гюго), Клея («Езоп» Г. Фігейредо), Філумена («Філумена Мартурано» Е. Де Філіппо).

П. К. Медведик.

БАЗИЛЕ́ВИЧ Мануїл (? — ?) — укр. поет серед. 18 ст. Навчався в Київ. академії. З 1750 — учитель піітики Смолен. духовної семінарії. Між 1752 і 1755 написав

БАЖА́НОВ Анатолій Іванович (2.XII 1945, Дніпропетровськ) — укр. скрипаль, нар. арт. УРСР з 1989. Закінчив 1968 Моск. консерваторію, 1971 — аспірантуру при Київ. консерваторії (клас О. В. *Криси*). 1968—69 — у Держ. симф. оркестрі УРСР, з 1970 — перший скрипаль *Квартету імені М. В. Лисенка*. З 1983 — викладач Київ. консерваторії. Концертна діяльність. Гастролював за рубежем. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1977.

Т. Ю. Філенко.

БАЖЕ́НОВ Василь Іванович [1 (12).III 1737 або 1738, с. Дольське Калуз. губ. або Москва — 2 (13).VIII 1799, Петербург, похований у с. Старе Глазово Тул. обл.] — рос. архітектор, теоретик арх-ри і педагог, представник *класицизму*. Навчався 1758—60 в *архітектурному класі* петерб. АМ, 1760—62 — в Школі красних мист-в у Парижі. З 1765 — академік, 1799 — віцепрезидент петерб. АМ. З 1766 проектував і будував громад., житл. і культові споруди у Москві, вів пед. роботу при Кремлівській експедиції будування. Останні роки життя пов'язані з роботою в Петербурзі. В 60—70-х рр. 18 ст. Б. виховав цілий ряд талановитих зодчих, у т. ч. українських. Найбільш яскраво стилістичні прийоми архіт. школи Б. (складність і виразність планових і об'ємних побудов, виразність деталей та ін.) виявилися у творчості укр. арх. П. А. *Ярославського*, а також учнів Б., які працювали на Україні, Н. А. і А. А. Квасових, М. *Калиновського*, М. К. Мосцепанова.

Літ.: Підлісна Г. Н. Нові дані про пам'ятники української архітектури і майстрів, які працювали на Україні у XVIII в. В кн.: Питання історії архітектури та будівельної техніки України. К., 1959; Снегирёв В. Л. Зодчии Баженов. М., 1962. Пигалев В. И. Баженов. М., 1980; Разгонов С. Н. Василий Иванович Баженов. М., 1985.

О. І. Тищенко.

БАЖЕ́НОВ Микола Михайлович [6 (18).X 1885, Харків — 18.XII 1962, там же] — укр. мовознавець, літературознавець і педагог. Закінчив 1909 Харків. ун-т (з 1959 — його професор). Викладав у харків. ін-тах нар. освіти та педагогічному. Вивчав функціонування худож. слова у живому звучанні, мист-во деклямації і виразного читання («Виразне читання і культура усної мови», 1949).

Тв.: Виразне слово. Теорія, техніка і методика читання. К., 1940; Выразительное чтение. Х., 1960 [у співавт.].

«Декламацію», побудовану на зразок трагедокомедій В. *Лащевського* і Г. *Конисього*. У творі є запозичення з «Воскресіння мертвих» Г. Конисього. «Декламація» має форму драми на одну дію, п'ять яв, пролог та епілог. Твір морально-повчального характеру, викриває несправедливий суд, гноблення бідних, розбещене життя, пияцтво. Написаний старослов'ян. мовою з численними українізмами. До «Декламації» включено також дві *інтермедії* білорус. мовою.

Тв.: Драматическое произведение XVIII-го века, найденное в рукописях Смоленской духовной семинарии. «Киевская старина», 1897, № 7—9 (Приложения); [Вірші]. В кн.: Аполлонова лютня. Київські поети XVII—XVIII ст. К., 1982. *Літ.*: Петров Н. Очерки из истории украинской литературы XVII—XVIII веков Киевская искусственная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая. К., 1911.

БАЗИЛЕ́ВИЧ Федір (1897—1931, Львів) — укр. актор. 1922—29 — актор, 1927—29 — директор *Ужгородського народного театру*, 1930—31 — в театрі ім. І. Тобілевича у Львові. Серед ролей: Гриць («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького), Микола («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Омелько («Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого), Степан («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького).

П. К. Медведик.

БАЗИЛЕ́ВСЬКА Євгенія (? — ?) — укр. актриса кін. 19 — поч. 20 ст. У 1895—99 виступала в трупах М. К. Садовського і П. К. Саксаганського. 1914 організувала власну трупу в Прилуках. Серед ролей: Наталка («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Маруся («Лимерівна» Панаса Мирного).

Є. С. Хлібцевич.

БАЗИЛЕ́ВСЬКА-БАРТАШЕ́ВИЧ Тетяна Анатоліївна (9.IV 1959, Миколаїв) — укр. нар. майстер худож. ткацтва. Закінчила 1979 Кролевецьке художньо-пром. уч-ще. Створює рушники, декор. панно, орнаментовані тканини для одягу. Диплом на міжнар. виставці в Болівії (1983). Твори зберігаються в Микол. краєзнав. музеї, Музеї нар. арх-ри та побуту України у Києві.

В. В. Малина.

БАЗИЛИКУ́Т Богдан Омелянович (24.VIII 1938, с. Гадинківці, тепер Тернопільської області) — український співак (ліричний тенор), нар. арт. України з 1992. Закінчив 1971 Львів. консерваторію (клас М. В. *Шелюжка*). 1971—79 і з 1984 — соліст Львів. театру опери та балету, 1979—83 — ансамблю пісні і танцю Пд. групи військ в Угорщині. 1960—61, 1964—71 і з 1985 викладач (з 1988 — доцент) Дрогобиц. пед. ін-ту. Партії: Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Петро («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Дубровський (однойменна опера Е. Направника), Пінкертон («Чіо-Чіо-сан» Дж. Пуччіні) та ін. Лауреат респ. пісенного конкурсу (Краснодон, 1969, 1-а премія).

Л. З. Мазепа.

І. П. Базилевич.

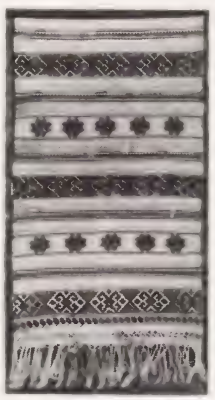

Т. А. Базилевська-Барташевич. Рушник. Бавовна, муліне, перебірне ткацтво. 1983.

БАЗИЛІ́ВСЬКИЙ Микола Пимонович [7 (20).VII 1909, м. Чигирин, тепер Черкас. обл.— 25.VII 1993, Київ] — укр. театрознавець, публіцист. Закінчив 1938 Київ. ун-т. Викладав у Донец. пед. ін-ті і Київ. ун-ті (1938—64, з перервами), працював зав. літ. частиною Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка (1950—54). Літ. діяльність почав 1925. Опублікував статті, розвідки з різних питань л-ри та мист-ва: «Т. Шевченко й А. Олдрідж», «Т. Шевченко й А. Харамбашич», «„Живописна Україна" в критиці й мистецтві», «Рєпін і Україна», «Мости дружби» (про укр.-груз. театр. зв'язки), «Італійське відлуння» (про укр.-італ. літ.-мистецькі зв'язки), «Іван Франко і театр», а також нариси про П. К. Саксаганського, Л. Дніпрову Чайку, В. А. Чаговця, А. М. Бучму, Г. П. Юру, Ю. В. Шумського, М. М. Крушельницького, Н. М. Ужвій, О. М. Ватулю, П. Т. Сергієнка, Г. А. Нудьгу, Ю. О. Меженка, спогади про М. Т. Рильського, А. С. Малишка.

Літ.: Кулаковський В. Невтомний дослідник рідної культури. «Соціалістична культура», 1990, № 11

БАЗИЛІ́КА (лат. basilica, від грец. βασιλική — царський дім, палац) — споруда, прямокутна в плані, витягнута по осі Зх.-Сх., розділена рядами *колон* або *пілонів* на 3—5 *нефів*. Середній неф закінчується *апсидою* і значно вищий за бічні, що дає змогу добре освітлювати споруду. Нефи перекривали дерев. кроквами, пізніше — мурованими *склепіннями* (циліндричними і хрестовими). Тип Б. склався у Рим. імперії, де вона мала громадсько-адм. призначення (Б. Костянтина і Максенція, 306—313), згодом вона стала осн. типом ранньохристиян. храмів. Пізніше у Б. з'являється *трансепт*, над бічними нефами — галереї-*емпори*, над середохрестям — *купол* (купольна Б.). Б. поширилися з 4—5 ст. у країнах Середземномор'я, Закавказзя, у Пн. Причорномор'ї (Уваровська Б. в Херсонесі, 6—9 ст.). Б.— гол. тип католицьких храмів у романській, готичній арх-рі доби *Відродження* і стилю *бароккo* (Європа, Лат. Америка). На Україні Б. з'явилися у 15 ст. У 17—18 ст. будувалися базилікові костьоли: бернардинців (1600—30; див. *Бернардинців монастир*) і єзуїтів (1610—30), обидва — у Львові; *Петропавлівський костьол* (16—18 ст.) у Кам'янці-Подільському.

В. В. Вечерський.

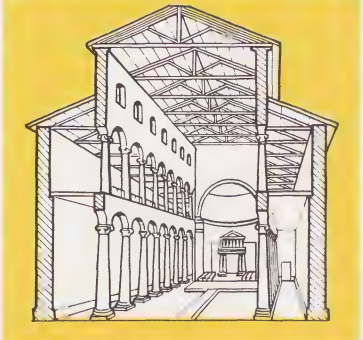

Базиліка (розріз)

БАЙБАКО́ВА Кіра Сергіївна (3.X 1927, с. Нікольське, тепер Моск. обл.) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1972. Після закінчення 1949 театр. уч-ща ім. М. С. Щепкіна в Москві (курс В. М. Пашенної) — в Одес. рос. драм. театрі Рад. Армії (з 1954 — у Львові). Ролі: Катя («Два капітани» В. Каверіна), Людмила («Васса Желєзнова» М. Горького), Роза Олександрівна («Ретро» Б. Галіна), М. І. Ульянова («Більшовики» М. Шатрова), Памела («Дорога Памела» Дж. Патріка).

С. М. Веселка.

БА́ЙДА-СУХОВІ́Й Дмитро Михайлович (8.XI 1882, с. Нагірне на Полтавщині — після 1970) — укр. актор, режисер, бандурист, збирач і пропагандист укр. нар. пісень, один з засновників укр. кіно. Дебютував 1899 в антрепризі О. П. Суходольського. Працював у трупах М. К. Садовського, О. З. Суслова, Д. А. Гайдамаки, Л. Р. Сабініна. Виступав як бандурист (1907—12 — в дуеті з Д. А. Гамалієм). На поч. 20 ст. утримував власну трупу. 1910—16 працював в кіно. Після 1917— керівник червоноарм. самодіяльності, аматор. театрів. Ролі: Дмитро («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького), Вакула («Ніч перед Різдвом» за М. Гоголем), Лейба («Жидівка-вихрестка» І. Тогобочного). Поставив фільми: «Кума Феська» за водевілем В. Дмитренка «Кумміршник, або Сатана в бочці» (1910 або 1911; зіграв всі чоловічі ролі; один з перших знімав фільм не в сюжетній послідовності, а окремими кадрами, як у сучас. кіновиробництві), «Змія підколодна» (екранізація вірша І. Нікітіна), «Сватання на вечорницях» за п'єсою С. Карпенка-Паливоди (роль Телепня), «Три кохання в мішку» (всі — 1911), «Навкруги зрада» (1912; власний сценарій, втілив всіх персонажів фільму), «Шельменко-денщик» за комедією Г. Квітки-Основ'яненка (1912), «Запорізький клад» за п'єсою К. Ванченка-Писанецького (1912 або 1913), «Спіть, орли бойові, або Війна і життя» (1914 або 1916).

Літ.: Вишневский В. Художественные фильмы дореволюционной России. М., 1945; Журов Г. З минулого кіно на Україні. К., 1959; Шимон А. У истоков. В кн.: Шимон А. Страницы биографии украинского кино. К., 1974.

Г. В. Довбищенко.

БА́ЙДУКО́В Олександр Васильович (10.VI 1923, с. Троїцьке, тепер Запоріз. обл.) — укр. живописець, засл. худ. УРСР з 1989. Навч. 1909—41 у Дніпроп. худож. уч-щі. Твори: «Луцький замок» (1963), «Багатства озера Світязь» (1976), «Диво-степ» (1964), «Пам'ять про отамана Запорозької Січі Івана Сірка» (1986), «Лісова пісня» (1991).

БА́ЙКО, сестри — укр. співачки (вокальне тріо), нар. артистки

Байко Даніїла Яківна, Марія Яківна та Ніна Яківна.

УРСР з 1979. Нар. у с. Яблуниці (тепер Польща). Закінчили 1958 вокал. і оркестр. (клас бандури) факультети Львів. консерваторії. Спільно виступали з 1953, солістки Львів. філармонії. Даніїла Яківна Б. (20.VIII 1929). В 1968—69 — викладач культур.-освітнього, 1969—84 — пед. училищ у Львові. Марія Яківна Б. (2.III 1931). З 1959 — викладач, з 1982 — професор Львів. консерваторії (серед учнів — І. Д. *Попович*, Л. І. *Кондрашевська*, Г. Чорноба). Ніна Яківна Б. (25.VIII 1933). У 1953—56 і 1966—80 — викладач дитячої муз. школи у Львові, з 1982 — Київ. ін-ту культури (з 1992 — доцент). В репертуарі тріо — укр. нар. пісні, твори вітчизн. та зарубіж. композиторів. Лауреати 6-го Всесвіт. фестивалю молоді і студентів (1957, Москва). Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1976. З участю Б. знято фільм-концерт «Українська баркарола» (1984, «Укртелефільм»). *Л. З. Мазепа.*

БАЙКО́ВА Варвара Василівна (бл. 1850, Полтав. губ.— ?) — укр. і рос. співачка (меццо-сопрано). Закінчила 1871 Моск. консерваторію (клас О. Д. Александрової-Кочетової). 1871—73 — солістка Київ. рос. опери, 1874—75 — антрепризи Ф. Г. *Берґера* (Харків). Партії: Ваня, Ратмир («Іван Сусанін», «Руслан і Людмила» М. Глинки), Княгиня («Русалка» О. Даргомижського), Морозова («Опричник» П. Чайковського), Ізяслава («Рогнеда» О. Сєрова), Зібель («Фауст» Ш. Гуно), Міледі («Фра-Дияволо» Дж. Мейєрбера).

М. І. Кузьмін.

БАЙКОВА́ Ольга Олександрівна (20.III 1925, Ленінград) — укр. артистка балету, засл. арт. УРСР з 1956. Навчалася в балетній студії Палацу культури ім. М. Горького (Ленінград). 1944—64 — солістка Львів. і Харків. театрів опери та балету. Партії: Лілея (однойм. балет К. Данькевича), Одетта-Оділлія, Аврора («Лебедине озеро», «Спляча красуня» П. Чайковського), Раймонда, Жізель (однойм. балети О. Глазунова і А. Адана) та ін.

В. Д. Туркевич.

БАК Михайло Абрамович [19. XII 1902 (1.I 1903), Одеса — 7.XI 1989, Москва] — укр. і рос. диригент і композитор. Навчався 1913—23 в Одес. консерваторії (клас скрипки Ф. Я. *Ступки*), 1927 брав уроки диригування у Г. А. *Столярова*, 1934—36 — уроки гармонії і поліфонії у І. В. Способіна в Москві. З 1922 — скрипаль в укр. пересувному театрі в Проскурові (тепер Хмельницький), де дебютував як диригент з виставою «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського. 1924—25 — диригент і зав. муз. частиною укр. драм. театру в Одесі, 1926—30 — укр. драм. театру ім. М. Заньковецької (тепер у Львові), 1930—33 — укр. муз.-драм. театру ім. Т. Г. Шевченка у Дніпропетровську. З 1933 працював у моск. театрах (Держ. укр. театр РРФСР, «Ромен», театр ім. Є. Т. Вахтангова та ін.). З 1963 — на творчій роботі. Твори: балет «Три царства» (1938), «Українська сюїта» для хору та оркестру (1940), п'єси для різних інструментів, романси (у т. ч. «Утоптала стежечку», «На вгороді коло броду» на сл. Т. Шевченка, 1939), музика до драм. вистав, обробки укр., молд. пісень для хору та ін.

І. Д. Гамкало.

БА́КА Володимир Петрович (2. VII 1934, м. Калуш, тепер Івано-Фр. обл.) — укр. танцюрист і хореограф, засл. арт. УРСР з 1973. Закінчив 1959 хореогр. студію при Львів. палаці культури будівельників. 1960—68 — соліст ансамблю танцю «Надзбручанка», 1968—77 — естрадної групи «Дністер» Терноп. філармонії. 1980—86 — хореограф. танц. колективу «Пролісок» Терноп. фінансово-екон. ін-ту. *П. К. Медведик.*

БАКА́Л Іполит Іванович [19.IV (1.V) 1871, Бессарабія — після 1896] — укр. художник. Навчався у Київ. рисувальній школі М. І. Мурашка та в МУЖСА (1889—94). Твори: «Чоловіча голова» (1890), «Голова Зевса» (1891, обидві — у Київ. музеї рос. мист-ва), «З околиць Києва», «Тиша», «Вечір», «Біля річки», «У паризькому кафе» (етюд 1896, ДТГ). Картина Б. «Вуличка» експонувалась у Біржовому залі на виставці, яку організувало Київ. т-во заохочування художників.

Літ.: Первая весенняя выставка картин «Киевское слово». Каталог. К., 1893; Мурашко Н. И. Воспоминания старого учителя. К., 1907. *Л. І. Саприкіна.*

БАКАЛЕ́ЙНИКОВ Микола Романович [1 (13).XII 1881, Москва — 6.III 1957, Свердловськ] — рос. флейтист, диригент, композитор. Закінчив 1900 Моск. консерваторію. Уроки гармонії та контрапункту брав у С. І. *Танєєва*. Диригував балетними виставами у Великому театрі, де 1915 поставив «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (за участю І. О. *Алчевського*, К. Г. *Держинської*, П. І. *Цесевича*). З 1919 — артист оркестру й диригент Київ. опери, у 1926 — один з організаторів «*Симфансу*». З 1931 — у Свердловську. Автор музики до 53 драм. вистав, у т. ч. «Платон Кречет», «Загибель ескадри» (обидві — 1935), «Богдан Хмельницький» (1939) О. Корнійчука.

І. Д. Гамкало.

А. Ю. Паучек. Баклага. Дерево, токарство, різьблення. 1983.

БАКАЛІ́НСЬКИЙ Арсен Якимович [псевд.— А. З., Арсень Б.; 13 (25).I 1880, с. Вороньків, тепер Київ. обл.— квітень 1921, там же] — укр. фольклорист, хормейстер, поет, культурний діяч. Закінчив 1900 Київ. духовну семінарію. Під час навчання співав у хорі М. В. Лисенка, з яким 1899 здійснив подорож по Україні. 1901—04 працював учителем поч. уч-ща в с. Сеньківці (тепер Київ. обл.), 1904—06 викладав спів у різних уч-щах Києва, 1906—20 (?) завідував Києво-Пріорським уч-щем, де також викладав спів. Водночас керував учнівськими хорами, чол. хором робітників з-ду Цепи Галя, диригував хором Лук'янівського нар. дому, з якими виконував переважно укр. нар. пісні. Підтримував стосунки з видатними діячами укр. культури — М. В. Лисенком, К. Г. Стеценком, О. А. Кошицем та ін. Серед фольклористичних праць — «Український співаник» (1904, виданий в Одесі під псевд. Арсень Б.), що складається з укр. народних пісень (тексти і ноти).

Стилістика укр. пісенного фольклору мала вплив на поетичну творчість Б. (зб. «Молоді поривання», 1903). Автор статей з питань нар. освіти. *Ю. В. П'ядик.*

БАКАНІ́ДЗЕ Отар Акакійович (27.III 1929, Тбілісі) — груз. літературознавець і театрознавець, доктор філол. наук з 1968, засл. працівник культури УРСР з 1972. В працях «Український театр у Тбілісі» (1967), «Леся Українка» (1971), «Грузинсько-українські літературні і театральні зв'язки» (1982) висвітлює літ. й мистецькі взаємини України і Грузії кін. 19 — поч. 20 ст., зокрема гастролі у Тбілісі театр. труп І. Х. Дрейсіга (1845—46), М. П. Старицького (1889), М. Л. Кропивницького (1889—91), О. З. Суслова і О. Л. Суходольського (1895—1900), Г. Й. Деркача (1892), М. К. Садовського (1897), виступи на груз. сцені М. К. Заньковецької, Є. П. Зарницької, Л. Я. Манька, Є. П. Боярської та ін.

Досліджує т. з. кавказькі вечори, що відбувалися в Харкові, Києві та Одесі 1894—1900.

Тв.: Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини. К., 1984.

М. Г. Лабінський.

БАКЛА́ГА, плесканка, плоска, чутра — вид побутового та декор. посуду переважно з дерева та глини у вигляді диска з опуклими боками. На похідних Б. робили вушка для привішування до пояса, іноді — дві пари коротких ніжок, на горлі — ручку. На основі форм Б. створюють декор. глеки, *глечики* на високій ніжці, іноді з носиком (як у *куманців*). Традиції укр. Б. сягають черняхівського та ранньослов'ян. посуду. Б. керамічні декорують розписом (*Косів, Бар, Дибинці, Київ, Опішня* та ін.), дерев'яні гуцульські оздоблюють різьбленням та інкрустацією.

Т. А. Романець.

БАКЛА́Н Федір Миколайович (31.XII 1930, Київ — 26.VII 1983, Київ) — український артист балету, заслужений артист УРСР з 1960. Закінчив 1948 Київське хореографічне уч-ще, 1968 — Київ. театр. ін-т. 1948—72 — соліст Київ. театру опери та балету. Партії: Лукаш («Лісова пісня» М. Скорульського), Базіль («Дон Кіхот» Л. Мінкуса), Принц («Лускунчик» П. Чайковського), Батир («Шурале» Ф. Ярулліна), Ромео («Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва). Викладав у Київ. хореогр. уч-щі (1959—68), Київ. ін-ті театр. мист-ва (з 1968; з 1977 — професор, з 1982 — ректор).

Т. О. Швачко.

Ф. М. Баклан.

БА́КОТА — село, тепер у складі с. Старої Ушиці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл., осередок *витинання* кін. 19 — 1-ї пол. 20 ст. Серед майстрів — О. Отаманюк (автор витинанок «баби», «верхівець», «одуд», «вазон з птахами») та ін. Твори майстрів з Б. зберігаються у ДМУНДМ.

Літ.: Гагенмейстер В. Настінні паперові прикраси Кам'яниччини. Кам'янець-Подільський, 1930; Станкевич М. Є. Українські витинанки. К., 1986.

М. Є. Станкевич.

Бакота. О. Отаманюк. Вершник. Папір, витинання, 1928.

БАКС (Вах) Арнолд Едуард Тревор (8.XI 1883, Лондон — 3.X 1953, Корк, Ірландія) — англ. композитор, піаніст, диригент. Під враженням своїх гастролей по Україні написав фп. п'єси «Травнева ніч на Україні», «Гопак» (1910).

БАКУСЄ́ВИЧ Володимир Петрович (1916, с. Гавареччина, тепер Львів. обл.) — укр. майстер худож. кераміки, засл. майстер нар. творчості з 1990. Виготовленню традиц. *кераміки чорнолощеної* навчався у батька Петра Павловича Б. (1866—1946). Дзбанки, гладищики, горщики, друшляки, миски, баранці, свічники та ін. декорує в техніках *гравірування, лискування*. Твори експонувалися на міжнар. виставках. Зберігаються в ДМУНДМ, МЕХП АН України та ін. музеях.

БАКУСЄ́ВИЧ Мар'ян Мар'янович (11.VIII 1931, с. Гавареччина, тепер Львів обл.) — укр. майстер худож. кераміки, засл. майстер нар. творчості з 1990. Працює в галузі *кераміки чорнолощеної*. Глеки, горщики, макітри, миски, дзбанки-близнята, вази, свічники та ін. декорує *гравіруванням, лискуванням*. Твори експонувалися на міжнар. виставках. Зберігаються в ДМУНДМ, МЕХП АН України, музеї-заповіднику «Олеський замок».

БАКШТА́ЄВ Леонід Георгійович (10.V 1934, с. Добринь, тепер Гом.-обл.) — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1987. Закінчив 1958 Білорус. театрально-худож. ін-т (курс нар. арт. СРСР Д. О. Орлова). Працював у рос. драм. театрах Фергани (1958—59), Майкопа (1959—60), Миколаєва (1960—62), Дніпропетровська (1962—66). З 1966 — актор Київ. рос. драм. театру ім. Лесі Українки. Ролі: в театрі — Платон («Платон Кречет» О. Корнійчука), Микита («Влада темряви» Л. Толстого), Іванов («Іванов» А. Чехова), Телегін («Ходіння по муках» за О. Толстим), Карл Моор («Розбійники» Ф. Шіллера); в кіно — Остап («Білий птах з чорною ознакою», 1970), Костянтин («Ати-бати, йшли солдати...», 1976), Альохін («Історія одного кохання», 1981), Горєлов («Штормове попередження», 1991; всі — Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка), Бєлов («Петля Оріона», 1981, Одес. кіностудія).

О. В. Харченко

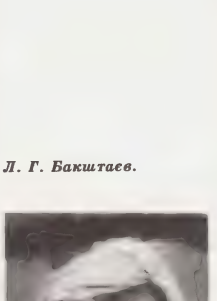

Л. Г. Бакштаєв.

БАЛАБА́Н Борис Олександрович [23.XII 1905 (5.I 1906), Харків — 8.III 1959, Київ] — укр. режисер і актор, засл. арт. УРСР з 1942. В 1922—29 у мист. об'єднанні «*Березіль*» проходив підготовку в режисерській лабораторії і працював актором. Очолював Харків. театр муз. комедії (1929—34), Київ. театр оперети (1944—47); працював у моск. театрах (1934—44), Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (1948—59). Б.— актор ексцентричного, гротескового плану, володів засобами цирк. мист-ва, акробатики. Ролі: Куликівський («Пролог» С. Бондарчука, Л. Курбаса), Буфон («Жакерія» П. Меріме), Прюдон («Золоте черево» Ф. Кроммелінка). Вистави: «Алло, на хвилі» (спільно з Л. Ф. *Дубовиком*, В. М. *Скляренком*, 1929), «Плацдарм» М. Ірчана (спільно з Л. Курбасом, 1932), «Професор Буйко» Я. Баша (1949), «Петербурзька осінь» О. Ільченка (1954), «Доктор філософії» Б. Нушича (1956).

Літ.: Мистецтво франківців. К., 1970.

Ю. М. Бобошко.

БАЛАБА́Н Гедеон (світське ім'я — Григорій Маркович; 1530 — 9.II 1607) — укр. культурно-освітній, церк. і політ. діяч. З 1566 — єпископ у Львові, потім у Галичі, Кам'янці-Подільському, з 1576 — знову у Львові. Виступав проти запровадження в Україні григоріанського календаря (1582), проти Брестської унії 1596, засуджував дії польс. королів. влади на посилення гніту укр. населення. Після смерті І. *Федорова* сприяв відновленню *Львівського братства друкарні*. Заснував б-ки і школи у селах Стрятині та Крилосі (тепер Івано-Фр. обл.), а також *Балабанів гурток, Крилоську друкарню, Стрятинську друкарню*.

Літ.: Памятники полемической литературы в Западной Руси, кн. 3. СПБ, 1903.

БАЛАБА́НІВ ГУРТО́К — коло укр. культурно-освітніх діячів 1-ї пол. 17 ст., переважно членів *Львівського братства*, залучених Г. *Балабаном* до редакційно-видавничої роботи у *Стрятинській друкарні* і *Крилоській друкарні*, розміщених у родових маєтках Балабанів. До організації друкарень були причетні племінники Г. Балабана — Ф. Балабан та І. Балабан, з ними співробітничали Ф. Касіянович (Касіаніді), В. Гребеневич, «справщиком» (коректором) був Веніамін. Активно працював у Стрятині Памво *Беринда*. Б. г. сприяв розвитку редакційно-видавничої справи в Україні, вперше у практиці укр. книгодрукування ввів до тексту сюжетні гравюри-ілюстрації. Наприк. першого десятиріччя 17 ст. провідні діячі Б. г. переїхали до Києва й увійшли до Києво-Печерського наук.-літ. гуртка Є. Плетенецького.

Літ.: Исаевич Я. Д. Преемники первопечатника. М., 1981.

БАЛА́БІН Альберт Григорович (19.XI 1934, м. Плавськ, тепер Тул. обл.) — укр. художник скла, засл. художник УРСР з 1982. Навчався 1953—55 у Ленінгр. худож. уч-щі ім. І. І. Бродського, 1959—63 — Ленінгр. вищому худож.-пром. уч-щі ім. В. Г. Мухіної. Працював на Керченському з-ді скловиробів (1963—68), з 1968 — на Київ. з-ді худож. скла. Створює скульптуру малих форм та жанр. композиції, сам виконує їх у гутній техніці як майстер-склодув. Пластиці Б. властиве органічне поєднання фантазії і дійсності, ліризму та гумору. Твори: «На базар» (1970), «Торси» (1972), «Вітрила» (1975), «Аврора» (1977), «Ведмеді - олімпійці» (1980), «Кінь-вогонь» (1985), «Кораловий риф» (1987). Для ВДНГ УРСР (тепер Респ. центр виставок і ярмарків) створив монумент.-просторові композиції «Фонтани» (1975) та «Флора» (1982). Твори зберігаються в ДМУНДМ, МЕХП АН України та ін.

А. Г. Балабін. Композиція «На Хортиці». Кришталь, гутна техніка. 1982.

БАЛА́БІН Патрикей (1734 — після 1765) — рос. гравер. Навчався в рисувальних (з 1749) та гравірувальних (з 1755) палатах петерб. АН. Працював у техніці різцевої гравюри. Виконав гравюру «Вид Полтави», яку було вмонтовано в цегляний стовп, споруджений 1778 в пам'ять про Полтавську битву (зґодом зберігалась у петерб. Воскресенській церкві).

С. І. Білокінь.

БАЛА́БУХ БУДИ́НКИ в Києві — архіт. пам'ятки, міські житл. споруди в стилі *класицизму* в істор. зоні *Подолу*. Були власністю родини купців Балабух. 1) Будинок № 2/1 по вул. Костянтинівській (поч. 30-х рр. 19 ст.), двоповерховий з підвалами, прямокутний у плані. Перекриття 1-го поверху склепінчасті. В оздобленні фасаду використано мотив *аркади*, вікна

Балабух будинок по вул. Петра Сагайдачного № 27 у Києві. Кін. 18 — поч. 19 ст.

прикрашено прямими *сандриками*. 2) Будинок з флігелем по вул. Петра Сагайдачного № 27 (кін. 18 — поч. 19 ст.), одноповерховий, з глибоким склепінчастим підвалом на подвійному фундаменті, прямокутний у плані. Флігель (1839, арх. Л. В. Станзані) двоповерховий, прямокутний у плані. Вздовж дворового фасаду — двоповерхова *галерея*. Інтер'єри не збереглися. 1981—82 Б. б. реконструйовано.

М. Б. Кальницький.

БАЛА́БУХА Федір Олексійович (2.III 1926, с. Вищетарасівка, тепер Дніпроп. обл.— 15.VI 1990, Луцьк) — укр. актор, народний арт. УРСР з 1976. Закінчив 1946 студію при Запоріз. укр. муз.-драм. театрі ім. М. О. Щорса (педагог — В. Г. *Магар*). Працював у Запоріз. (1944—47), Мелітопольському міському (1947—48), Херсон. пересувному (1948—50), Ніжинському (1950—54), Волинському (1954—83) укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Василь («Циганка Аза» М. Старицького), Шельменко («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Т. Г. Шевченко («Серце поета» М. Левченка), Вітровий («Калиновий гай» О. Корнійчука), Незнамов («Без вини винні» О. Островського), Коломійцев («Останні» М. Горького).

Ю. В. Кобець.

Ф. О. Балабуха.

БАЛАВЕ́НСЬКИЙ Федір Петрович [31.XII 1864 (12.I 1865), м. Люботин, тепер Харків. обл.— 8.XI 1943, с-ще Ліанозово, тепер у складі Москви] — укр. скульптор. Закінчив 1896 Київ. рисувальну школу М. І. Мурашка, 1903 — петерб. АМ (клас В. О. *Беклемішева*). Викладав у Тбіліс. (1905—06) і Київ. (1907—22) худож. уч-щах, Миргород. худож.-кераміч. технікумі (1922—30).

І. В. Балагурак. Таріль. Дерево, різьблення. 1962. ДМУНДМ. Київ.

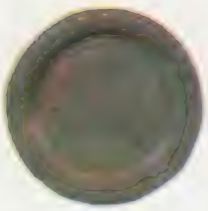

Ф. П. Балавенський. Скульптурна композиція «Любов» на будинку Інституту гігієни праці і профзахворювань (колишній будинок Маріїнської громади Червоного Хреста) у Києві. Бетон. 1912—13.

Працював у галузі портретної і декор.-монумент. пластики. Творчості Б. властива емоційна, психол. характеристика образу. Серед творів: понад 20 скульпт. портретів Т. Г. Шевченка, портрети М. В. Лисенка, І. П. Котляревського (1903), всі — гіпс; надмогильне погруддя М. Л. Кропивницького на Харків. кладовищі (бронза, 1914). Автор алегоричних горельєфів на будинках — Ф. Ісерліса (1909, тепер житл. будинок), Маріїнської громади Червоного Хреста (1912—13; тепер н.-д. ін-т) та іподрому (1915—16), всі — у Києві. Брав участь у здійсненні ленінського плану *монументальної пропаганди* (бюсти В. І. Леніна і К. Маркса, гіпс, 1918—19).

Літ.: Богданович Г. Федір Петрович Балавенський К., 1963.

О. В. Замостян.

БАЛАГА́Н (від перс. балагане — верхня кімната, балкон) — 1) Тимчасова будова для різного типу видовищ — театральних, лялькових, естрадних, циркових (зокрема, укр. мандрівних труп). У Росії й на Україні існували з кін. 18 до 30-х рр. 20 ст. переважно на ярмарках, міськ. майданах. Б. являв собою дощату споруду з брезентовим покриттям. Перед входом був високий балкон (раус) для закликальників. У 60—70-х рр. 19 ст. на Україні був відомий театр. Б. купця М. Ф. *Бабича* в Сумах (див. *Бабича М. Ф. театр*). 2) У переносному значенні — буфонадно-фарсовий стиль театру, який у театрознавстві дістав також назви — нар. майдановий театр, сценіч. примітив, театр. лубок. На поч. 20 ст. деякі театр. діячі з метою демократизації театру звертаються до мистецтва Б. Одній із своїх драм О. О. Блок дає метафоричну назву — «Балаганчик». В. В. Маяковський використовує прийоми мист-ва Б. при створенні «Містерії-буфф». В. Е. Мейєрхольд у статті «Балаган» висловлює ідеї духовного оздоровлення театру шляхом повернення до мист-ва Б. Ці ідеї заперечує Лесь Курбас у статті «Театральний лист» (1918), вважаючи прийоми Б. непридатними для інтелектуального мист-ва. У 20—30-х рр. ряд режисерів (С. Е. Радлов, О. Д. *Дикий*, О. Д. Попов, Ф. Л. *Лопатинський*, Г. П. *Юра*, М. С. *Терещенко*) проголошують гасло відродження Б. і використовують прийоми його мист-ва для «ретеатралізації театру», тобто повернення надміру «запсихологізованому» театр. мист-ву яскравих засобів видовищності, святковості. В плані Б. були поставлені «Скапен-штукар» Ж. Б. Мольєра в *Київському театрі класичної трагедії і комедії* (1919), «Балаганна вистава» Г. Козинцева та С. Юткевича в театрі «Арлекін» (1919, обидва — в Києві), «Два Петра» в микол. театрі «Червоний перець» (1921), «Приборкання непокірної» У. Шекспіра у Першому театрі Укр. Рад. республіки ім. Шевченка (1922) та ін.

Ю. М. Бобошко.

БАЛАГУРА́К Іван Васильович (29.VI 1922, м. Косів, тепер Івано-Фр. обл.) — укр. нар. різьбяр, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1968. Працює в галузі худож. різьблення на дереві. Навчався у Ю. І. *Корпанюка* та С. І. *Корпанюка*, В. Г. *Девдюка*. Виготовляє декор. скриньки, посуд, прикраси, худож. меблі, портретні рамки, декор. тарелі («Богдан Хмельницький», 1957; з портретом Леніна, 1969), оклади і футляри до книг (з портретом Т. Г. Шевченка, 1961), альбомів, вітальних адрес. Серед ін. творів — серії портретів Т. Г. Шевченка та І. Я. Франка, які виконано в техніці *різьблення* та *інкрустації*. Твори зберігаються в Музеї етнографії у Петербурзі, Музеї народного мистецтва Гуцульщини в Коломиї, музеях Києва, Львова, Косова та ін.

Літ.: Соломченко О. Г. Народні таланти Прикарпаття. К., 1969; Соломченко О. Г. Сучасні художні промисли Прикарпаття. К., 1979.

О. Г. Соломченко.

БАЛАГУРА́К Осип Васильович (25.IV 1928, м. Косів, тепер Івано-Фр. обл.) — укр. нар. різьбяр. Працював на Косівському художньо-виробничому об'єднанні «Гуцульщина» (1946—69). З 1962 — в Косів. худож.-виробничому комбінаті Худож. фонду України. Працює в техніці сухого різьблення, інколи вводить *інкрустацію* деревом, бісером, металом, перламутром. Серед творів — альбоми і шкатулки. Твори зберігаються в ДМУНДМ, МЕХП АН України, Коломийському та Косів. музеях нар. мистецтва Гуцульщини.

К. Г. Каркадім.

БАЛА́ДА (франц. ballade, з прованс. balada, від balar — танцювати) — жанр давньої епіко-ліричної нар. та профес. пісні і поезії. Відзначається гостродрам. сюжетикою переважно побутового або соціально-побутового змісту. Назва Б. з'явилась у середньовічній лицарській прованс. поезії. В той час Б. являла собою жанр танцювальної пісні, її виконували барди і менестрелі. Б.— виразно інтернац. явище, про що свідчить схожість її сюжетів у різних народів, водночас у кожній нац. культурі вона має самобутні риси. Так, в укр. фольклорі Б.— жанрово розгалужений, поширений по всій тер. України, генетично пов'язаний з давньорус. епосом, найбільшою мірою споріднений з історичними піснями, піснями-хроніками та соціальними піснями, шар муз.-поетич. творчості. Налічує до 300 сюжетів, нац. ядром яких є, зокрема, «Козак і Кулина», «Пісня про Штефана-воєводу», «Бондарівна», «Дівка-бранка», «Тройзілля», «Смерть чумака в дорозі». В процесі інтенсивної стильової еволюції Б. склалися її осн. ознаки — оповідність, діалогічність, правильна строфіка. Укр. Б. притаманний дворядковий

вірш силабічної будови — (6+ +6) 2, (4+4+6) 2, (8+8) 2, (7+ +7) 2, подекуди із серединними рефренами на вигуках «ой», «гей», «да». Виконують соло і хором (гуртом). Лексичні та муз. особливості укр. Б. як жанру, що грунтується на худож. відображенні середовища, в якому вона виникла й поширилась, яскраво виявляються в регіональних стилях фольклору.

У профес. мист-ві жанр Б. виявляє насамперед романтич. спрямованість образного ладу творів, зокрема в л-рі 18—19 ст. (Р. Бернс, В. Скотт, Ф. Шіллер, А. Міцкевич, укр.— Т. Г. Шевченко, Ю. А. Федькович, М. С. Шашкевич), музиці 19—20 ст. (переважно камерні твори Ф. Шуберта, Ф. Шопена, М. І. Глинки, О. С. Даргомижського, україн. композиторів В. С. Косенка, С. П. Людкевича, Б. М. Лятошинського, І. Н. Шамо та ін.). Б. набула розвитку у сучас. пісенних напрямах: *авторській пісні, рок-музиці* та ін.

Літ.: Лінтур П. В. Народні балади Закарпаття. Львів, 1966; Грица С. Й. Мелос української народної епіки. К., 1979; Балади. К., 1987. *С. Й. Грица.*

БАЛА́КІРЄВ Милій Олексійович [21.XII 1836 (2.I 1837), Нижній Новгород — 16 (29).V 1910, Петербург] — рос. композитор, диригент, піаніст і муз.-громад. діяч. Гри на фп. навчався приватно у О. І. *Дюбюка* в Москві (1846) і К. К. Ейзріха в Нижньому Новгороді (1850—51). Організатор і керівник *«Могучої кучки»* (1862—72). В 1883—94 — керівник *Придворної співацької капели* в Петербурзі. В репертуарі Б. як піаніста були, зокрема, твори А. С. *Гуссаковського*. Серед вихованців Б. по Придворній співацькій капелі — Ф. С. *Якименко*, який залишив спогади про нього. Був знайомий з Т. Г. Шевченком (з 1859), високо цінував його творчість.

Літ.: Милий Алексеевич Балакирев. Исследования и статьи. Л., 1961; Милий Алексеевич Балакирев. Летопись жизни и творчества. Л., 1967; Гордеева Е. М. Композиторы «Могучей кучки». М., 1985.

БАЛАНО́ВСЬКА Леоніда Миколаївна [26.X (7.XI) 1883, м. Шпола, тепер Черкас. обл.— 28.VIII 1960, Москва] — укр. і рос. співачка (сопрано). Закінчила 1906 Петерб. консерваторію. 1906—08 — солістка Київ. рос. опери, 1908—19 і 1925—26 — Великого театру СРСР, 1919—22 — Севастоп. опери, 1926—33 — Харків. театру опери та балету. 1918 разом з К. Шимановським виступала у Єлизаветграді. 1927 — 33 — викладач Харків. музично-драм. ін-ту, 1933—35 — Бакинської, 1935—60 — Моск. (з 1941 — професор) консерваторій. Серед учнів — Н. К. *Міссіна*. Б.— активний пропагандист укр. вокал. музики, була членом муз.-драм. т-ва *«Кобзар»* у Москві (1910—17), виконувала укр. нар. пісні, романси М. Лисенка і Я. Степового. Мала голос широкого діапазону, співала також меццо-сопранові партії. Партії: Ганна («Майська ніч» М. Римського-Корсакова), Марина Мнішек («Борис Годунов» М. Мусоргського), Оксана, Марія («Черевички», «Мазепа» П. Чайковського). Одна з кращих виконавиць вагнерівського репертуару. Гастролювала в Англії, Франції, Австрії. *І. М. Лисенко*

БАЛАНО́ВСЬКИЙ Леонтій (?, м. Ніжин — ?) — укр. і рос. півчий кін. 17 — поч. 18 ст. Перебував на службі у царівни Наталії Олексіївни. З 1702 — придворний священик.

Ю. П. Ясиновський.

БАЛА́ЦЬКИЙ Дмитро Євменович [26.X (8.XI) 1902, м. Гайсин, тепер Вінн. обл.— 15.III 1981, Полтава] — укр. хоровий диригент. Закінчив 1929 Київ. муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка. Один із засновників і керівник (1923—25) Гайсинської хорової капели «Зірка», 1927 — один з ініціаторів створення *«Хорансу»*. 1937—38 — худож. керівник Держ. капели бандуристів УРСР. 1938 репресований і висланий до Казахстану.

1947—48 — керівник хорової капели Одес. філармонії, 1949 — хормейстер Ансамблю пісні і танцю УРСР у Києві. З 1949 працював у Полтаві керівником хорової капели обл. філармонії, 1951—61 — самодіяльного хору і вокал. ансамблю. Автор музики пісні «Розпрягайте, хлопці, коні» (1918), яка стала народною. М. Т. Рильський присвятив Б. вірш «Бетховен».

Тв.: З піснею в серці. [Спогад про М. Т. Рильського]. В кн.: Син країни Рад. К., 1982.

Літ.: Кауфман Л. С. Пісня знаходить автора. К., 1966. *І. Д. Гамкало.*

БА́ЛАШ Віктор Григорович (28. III 1932, Москва) — укр. художник театру, засл. художник УРСР з 1978. Закінчив 1953 Моск. худож. уч-ще пам'яті 1905 року. З 1959 — гол. художник Херсон. укр. муз.-драм. театру. Оформив вистави: «Назар Стодоля» Т. Шевченка (1954), «Зачарований вітряк» М. Стельмаха (1966), «Кар'єра Артура Уї» Б. Брехта (1975), «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого (1976), «Вірність» М. Зарудного (1981).

БАЛАШЕ́ВИЧІ — укр. майстри худож. литва 17 — поч. 18 ст. Жили і працювали у Глухові. Йосип Тимофійович Б. (? — ?). Виливав гармати, оздоблені орнаментом, а також картушами з написами й гербами. Карпо Йосипович Б. (? — 1735), син Й. Т. Балашевича. Відомі його роботи: мортира (1698), гармати (1697, 1705 і 1717), прикрашені рослинним орнаментом та зображеннями реальних і фантастич. істот. Твори Б. зберігаються в Артилерійському музеї в Петербурзі, Оружейній палаті в Москві, Черніг. істор. музеї та ін.

Й. Т. Балашевич. Деталь гармати. Метал, литво. 1697. ДЕ. Петербург.

М. О. Балакірев.

М. О. Балема.

БАЛАШО́ВА Роза Трохимівна (9.VIII 1927, с. Гостьє, тепер Мещовського р-ну Калуз. обл.) — рос. актриса, нар. арт. РРФСР з 1982. Закінчила 1948 Моск. театр. уч-ще ім. М. С. Щепкіна. Дебютувала в Воронезькому театрі ім. О. В. Кольцова. Працювала в Одес. рос. драм. театрі ім. А. В. Іванова (1953—62), з 1962 — в Ленінгр. театрі драми ім. О. С. Пушкіна. Ролі в Одес. театрі: Ліда («Платон Кречет» О. Корнійчука), Таня («Таня» О. Арбузова), Любов Ярова («Любов Ярова» К. Треньова), Ніла Снєжко («Барабанщиця» О. Салинського), Ілона («Кам'яне гніздо» Г. Вуолійокі).

Б. Я. Барська.

БАЛАЯ́Н Роман Гургенович (15. IV 1941, с. Неркін-Оратаг, Нагірний Карабах) — український кінорежисер; заслужений діяч мист. УРСР з 1990. Навчався 1962—64 в Єреванському худож.-театр. ін-ті. Закінчив 1969 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс Т. В. *Левчука*). 1970 на студії «Укркінохроніка» зняв документальний фільм-портрет «Анатолій Петрицький». З 1970 — режисер Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. Здійснив екранізацію творів А. П. Чехова «Каштанка» (1976) та «Поцілунок» (1983, автор сценарію; обидва — телевіз.), І. С. Тургенєва «Відлюдько» (1977), М. С. Лєскова «Леді Макбет Мценського повіту» (1989, обидва — співавтор сценарію). Складні морально-етичні проблеми порушено у фільмах Б. «Польоти уві сні та наяву» (1982; Держ. премія СРСР, 1987) та «Храни меня, мой талисман...» (1986), «Філер» (1987).

БАЛЕ́Й Вірко (Вірослав; 21.X 1938, м. Радехів, тепер Львів. обл.) — укр. диригент, піаніст і композитор. Закінчив 1963 консерваторію в Лос-Анджелесі. З 1971 — худож. керівник щорічного фестивалю сучас. музики, з 1974 — керівник камерного оркестру, з 1980 — худож. керівник і диригент симф. оркестру, з 1983 — оперного театру (всі — у Лас-Вегасі, США). Автор «Думи-монолога» для симф. оркестру, присвяченого А. Л. *Веделю* (1984, 2-а ред.— 1988), творів для фп., віолончелі, кларнета та ін. інструментів. Активний пропагандист україн. музики за кордоном у концертних виступах, лекційній та громад. діяльності. Україну вперше відвідав 1974 (гастролі з 1988).

Тв.: Галузка культури світової. «Київ», 1991, № 12; Орфей розкутий. «Сучасність», 1994, № 2.

Літ.: Петров І. Вірко Балей у Києві. В кн.: Наука і культура. Україна, в. 23, К., 1989.

БАЛЕ́МА Микола Опанасович (1.V 1948, с. Жилинці Хмельн. обл.) — укр. диригент, нар. арт. УРСР з 1988. Після закінчення 1972 Уральської консерваторії в Свердловську — худож. керівник і гол. диригент Держ. укр.

ансамблю пісні і танцю «Подолянка» Хмельн. обл. філармонії.

БАЛЕ́Т (італ. balletto, від лат. ballo — танцюю) — вид музично-театр. мист-ва, зміст якого втілюється насамперед у хореогр. образах. Є явищем *синтезу мистецтв*. Осн. компоненти Б.: лібретто (або сценарій), в якому викладено заг. чинники драматургії Б. (сюжет, характеристику дійових осіб та ін.), балетна музика (як оригінальна, написана спеціально з метою втілення даного лібретто, так і компілятивна), хореогр. дія, що відтворюється засобами *балетмейстерського мистецтва* і силами балет. виконавців (балерин, артистів балету; солістів і *кордебалету*), художнє оформлення (декорації, костюми, освітлення тощо). За жанрами Б. поділяють на Б.-трагедію, Б.-комедію, Б.-п'єсу і Б.-симфонію. Б. може бути одно- і багатоактним, сюжетним або безсюжетним тощо, являти собою хореогр. *мініатюру*. Термін «Б.» виник в Італії у 16 ст. Перша балетна вистава «Комедійний балет королеви» здійснена 1581 у Франції, в Росії — 1673 [«Балет про Орфея та Еврідіку» (балетмейстер Н. Лім)]. Джерела Б. на Україні — в нар. хореогр. творчості, фольклорно-театралізованих обрядах, муз.-танц. інтермедіях *шкільного театру* (17—18 ст.). Перші професс. балетні вистави поставлено в Харків. аматор. театрі у 80-х рр. 18 ст. Балетна трупа театру під керівництвом П. І. Іваницького (кол. петерб. танцівника) виконувала сюжетні *дивертисменти* з елементами укр. народного танцю (вперше в Б.). Серед танцюристок була Малярівна, яку згадував Г. Ф. Квітка-Основ'яненко у своїх спогадах. 1801 *Ширая Д. І. театр* мав у репертуарі Б. «Венера і Адоніс», 1805—09 постійно давав балетні вистави у *Київському міському театрі*. 1816 *Штейна І. Ф. трупа* поставила у Харкові Б. «Чарівна флейта», «Принцеса Каррарська», «Пігмаліон», «Цигани». Укр. нар. танці вперше на укр. професс. сцені з'явилися у виставі «Наталка Полтавка» І. Котляревського, здійсненій 1819 *Полтавським вільним театром*. 1823 укр. танець уведено в постановку опери «Українка, або Чарівний замок» (невід. автора) у Київ. міськ. театрі. Дальший розвиток нац. сценіч. хореографії пов'язаний з *Руським народним театром* у Львові (60—90-і рр., балетмейстер А. І. Нижанківський), муз.-драм. і оперними постановками М. Л. *Кропивницького* (за участю у 90-х рр. Т. *Ніжинського*), М. П. *Старицького*, М. К. *Садовського* та ін. У 20-х рр. 19 ст. укр. танц. дивертисменти і балетні вистави показували у Харкові, Києві, Одесі трупи І. Ф. Штейна та Л. Ю. *Млотковського*. З 40-х рр. на Україні гастролювали і працювали майстри рос. та зарубіж. балету: в Києві і Харкові — моск. артисти на чолі з Т. І. Івановою (Глушковською, 1843), в Одесі, Києві і Харкові — трупи під керівництвом К. Ф. Богданова (1848, за участю Н. К. *Богданової*), польс. балетмейстера М. *Піона* (1852, вистави «Весілля в Ойцуві» Я. Стефані, «Стах і Зоська» Жабчинського, «Мрія поета» Ч. Пуньї); 1853—54 в Києві, Харкові, Одесі і Полтаві — трупа, очолювана О. І. *Андреяновою* і П. Маловернем (виконувала у скороченому вигляді Б., що йшли на столичних сценах); 1863—67 у театрі Італ. опери в Києві працювала балетна трупа австр. балетмейстера А. Опфермана, який здійснив постановки Б. «Есмеральда» і «Катерина, дочка розбійника» Ч. Пуньї, «Жізель» А. Адана, «Чарівна флейта» Р. Дріго. 1893 почала перший балет. сезон *Київська російська опера*, 1893—1909 (з перервою) в театрі працювала балетна трупа С. Ленчевського і З. Г. Ланге (серед вистав — «Малоросійський балет» і «Жнива в Малоросії», де були використані укр. нар. танці). 1910—13 трупу очолював польс. балетмейстер К. Залевський, який широко використовував укр. нар. танці, театралізував весільні обряди (дбаючи про піднесення профес. культури укр. танцівників, запрошував на гастролі провідних майстрів рос. Б.), з 1914 — А. А. Романовський (відкрив при театрі студію і поставив танц. дивертисмент в опері «Ноктюрн» М. Лисенка, поєднавши класичний танець з укр. танц. елементами), 1915—17 — О. О. Кочетовський (з Москви) і Б. Х. *Ніжинська*. Вони сприяли піднесенню виконавської культури артистів трупи, демонструючи Б. за хореографією М. М. *Фокіна* («Єгипетські ночі» А. Аренського, «Карнавал» на музику Роберта Шумана та інші) і М. І. Петіпа («Горбоконик» Ч. Пуньї). 1910—14 у Києві гастролювали рос. майстри Б.— К. В. Гельцер, Є. К. Обухова, О. О. Смирнова, Л. М. Єгорова, С. Д. Андріанов, Л. О. *Жуков*, О. М. Балашова, М. М. Мордкін, М. Ф. Кшесінська, 1915 — група артистів Б. Великого театру на чолі з О. М. Балашовою і М. М. Мордкіним. Укр. сценічний танець набував розвитку в муз. виставах *Садовського М. К. театру* (1907—19), де В. М. *Верховинець* організував «вечори укр. хореографії», поставив розгорнуті танц. картини в операх і оперетах К. Г. Стеценка і М. В. Лисенка, застосувавши принцип театралізації зразків танц. фольклору; там же розпочав творчу діяльність Василь *Авраменко*.

Після жовтня 1917 року балетною трупою Київської рос. опери керували балетмейстери М. П. Фроман і М. М. Мордкін, який у цьому театрі здійснив вистави: «Жізель» А. Адана, «Вальпургієва ніч» Ш. Гуно (сценографія А. Г. *Петрицького*) і дивертисмент. У створеній 1919 *«Музичній драмі»* М. Мордкін (за участю Леся Курбаса) поставив балет «Азіаде» Л. Бурго-Дюкудре, укр. танц. дивертисменти в операх «Утоплена» М. В. Лисенка і «Галька» С. Монюшка. На поч. 20-х рр. в оперних театрах Києва, Харкова й Одеси працювали балетмейстери Р. Й. Баланотті, А. Романовський, М. М. *Дисковський*, М. А. *Соболь*, П. К. *Йоркін* (створив молодіжний балетний колектив з вихованок *Дудинської-Тальйорі Н. О. балетної студії*. Існував 1920—24). 1925 в Харкові відкрито перший укр. рад. театр опери та балету — Укр. держ. столичну

Балет. Сцена з балету «Пан Каньовський» М. Вериківського. Харківський театр опери та балету. 1931.

Балет. Сцена з балету «Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва. Харківський театр опери та балету. 1962.

Балет. Сцена з балету «Дон Кіхот» Л. Мінкуса. Львівський театр опери та балету. 1960.

Балет. Сцена з балету «Лісова пісня» М. Скорульського. Київський театр опери та балету. 1972.

оперу. Балетну трупу (60 чол.) очолив Р. Й. Баланотті (постановник «Лебединого озера» П. Чайковського, укр. танц. дивертисментів в опері «Сорочинський ярмарок» М. Мусоргського). 1926 держ. оперно-балетні театри створено у Києві (балетмейстери Л. О. Жуков та М. Р. *Рейзен*) та Одесі (балетмейстер Р. Баланотті). 1926—27 існувало Об'єднання театрів Харкова, Києва та Одеси під керівництвом Й. М. *Лапицького*. Очолити укр. балетні колективи було запрошено майстрів моск. Великого театру. Так, у Харкові В. О. *Рябцев* і А. М. *Мессерер* поставили Б. «Дон Кіхот» Л. Мінкуса, «Горбоконик» Ч. Пуньї, «Корсар» А. Адана (в ред. О. О. Горського), в Одесі працював К. Я. *Голейзовський*. Восени 1927, після ліквідації об'єднання, харків. колектив, яким керував М. Ф. *Мойсєєв*, вперше на Україні здійснив постановку Б. «Червоний мак» Р. Глієра за участю В. С. *Дуленко*, К. Г. *Васіної*, В. К. *Литвиненка*, О. М. *Соболя*. Балетні трупи республіки вели дальші пошуки оригін. рішень цього твору; кращими стали роботи П. П. Вірського і М. О. Болотова (1928, Одеса), М. М. Дисковського за участю Р. В. *Захарова* (1928, Київ), В. К. Литвиненка (1929, Харків); 1940 — у Львові (балетмейстер М. І. Трегубов). Серед прем'єр інші твори рад. композиторів (вперше на рад. сцені) — «Блазень» С. Прокоф'єва (1928, Київ, балетмейстер М. Дисковський), «Золота доба» Д. Шостаковича (1930, Київ, балетмейстер Є. Д. Вигильов; 1931, Одеса, балетмейстер М. Мойсєєв).

1928 відкрилась *Перша пересувна опера*, балетну трупу якої очолив П. Йоркін, 1929 — *Друга пересувна опера* (гол. балетмейстер Ю. П. Ковальов), де балетною прем'єрою став «Червоний мак» Р. Глієра, і *Третя пересувна опера*, на сцені якої також показано цей Б. (гол. балетмейстер Ф. І. Пінно). 1932 Першу пересувну оперу було реорганізовано у стаціонарний *Дніпропетровський театр опери та балету*, в якому 1934—35 П. П. Вірський і М. О. Болотов вперше здійснили постановку комедійного Б. «Міщанин з Тоскани» В. *Нахабіна* (за «Декамероном» Дж. Бокаччо).

Зміцнювалась творча співдружність балетних колективів з укр. композиторами, в результаті якої репертуар збагатився героїко-революц. Б. «Ференджі» Б. *Яновського* (1930, Харків, балетмейстери П. К. Кретов і М. М. *Форрегер*; 1931, Одеса, балетмейстер М. Мойсєєв; 1932, Київ, балетмейстер В. Литвиненко) та «Карманьйола» В. *Фемеліді* (1930, Одеса, балетмейстер М. Мойсєєв). 1931 В. Литвиненко поставив за участю В. Верховинця у Харкові та у Києві перший героїч. укр. балет «Пан Каньовський» («Любина Бондарівна») М. Вериківського, в якому закладено основи хореогр. мови нац. Б., поєднано лексику та форми класич. хореографії і укр. нар. танців, традиції класич. балетного і нац. муз.-драм. театру (1932 — у Дніпропетровську, балетмейстер П. Йоркін).

Створення нац. Б. стимулювало розвиток укр. нар.-сценіч. танцю. Розгорнуті укр. хореогр. картини було включено в опери «Золотий обруч» Б. *Лятошинського*, нові постановки «Тараса Бульби» і «Наталки Полтавки» М. Лисенка, «Запорожця за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (останні дві роботи 1936 були високо оцінені критикою на 1-й Декаді укр. мист-ва і л-ри в Москві); серед їх постановників — В. Верховинець, П. Вірський, М. Болотов. Група виконавців нар. танців під керівництвом М. А. Соболя працювала 1934 у Київ. театрі опери та балету (1935 здобула 1-й приз на Міжнар. фестивалі нар. танців у Лондоні).

Інтенсивний розвиток нац. хореографії дав поштовх до написання героїко-романтич. Б. «Лілея» К. Данькевича за мотивами творів Т. Г. Шевченка (1940, Київ), де постановник Г. О. *Березова* продовжила пошуки синтезу укр. нар. і класич. танц. лексики, широко використала досвід укр. і світового Б.: зразки дуетного та сольного танцю, стильові особливості чол. та жін. сценіч. танцю (гол. партії — А. І. *Васильєва* і О. М. Соболь), у масових сценах — застосування елементів танц. *симфонізму* (1945 пост. в Одесі, 1946 — у Донецьку і Львові). Аналогічний синтез втілено і у героїчному Б. «Світлана» Д. Л. *Клебанова* (1941, Харків, балетмейстер П. Йоркін, виконавці — А. В. *Яригіна* та М. Ф. *Орешкевич*).

Формування нац. репертуару поєднувалось з поглибленим освоєнням рос. хореогр. спадщини; у цьому укр. колективам активно допомагали майстри Б. Москви і Ленінграда. 1926 на Україні почали працювати випускники Ленінгр. хореогр. уч-ща, вихованці А. Я. *Ваганової* — К. Г. Васіна, Н. В. Верикундова, Н. М. Виноградова, І. М. Герман, Р. В. Захаров, Ю. П. Ковальов, К. О. *Муллер*. Театри України широко звертались до Б. рад. композиторів, серед яких — «Полум'я Парижа» (1933, Дніпропетровськ; 1935, Харків), «Кавказький бранець» (1937, Київ) та «Бахчисарайський фонтан» (1937, Київ; 1938, Харків, Одеса і Луганськ; 1939, Дніпропетровськ) Б. В. *Асаф'єва*, «Серце гір» А. Баланчивадзе (1940, Київ і Харків), «Соловейко» М. Крошнера (1939, Одеса). Використовуючи принципи реалістичної пантомімно-танц. балет. драми, П. П. Вірський і М. О. Болотов 1936 здійснили в Києві нову редакцію Б. «Міщанин з Тоскани» В. Нахабіна. Утвердженню реалізму на укр. балетній сцені сприяли постановки балетмейстерів Ф. В. Лопухова, В. М. *Чабукіані*, І. І. Арбатова, С. М. *Сергєєва*, В. І. *Вронського*, М. Д. Цейтліна.

У роки Великої Вітчизн. війни оперні театри Києва і Харкова було евакуйовано до Іркутська, де вони об'єдналися в один колектив. Театри Одеси і Дніпропетровська працювали в Красноярську, балетною трупою керував В. І. Вронський. У перші повоєнні роки балетні вистави укр. театрів активно розкривали героїчну тему: було створено Б. про партизанів «Олеся» Ю. Русинова (1945, Одеса, балетмейстер В. І. Вронський), новий героїко-патріотич. варіант «Світлани» Д. Клебанова (1946, Харків; 1948, Львів) та ін. У цих виставах високу актор. майстерність показали не тільки досвідчені майстри балету — А. І. Васильєва, А. Б. *Ринділна*, Н. Виноградова, А. Яригіна, З. М. *Лур'є*, О. Я. *Бердовський*, О. М. *Сталінський*, а й молоді виконавці — Н. В. *Слободян*, Є. М. *Єршова*, Л. П. *Герасимчук*, О. М. *Потапова*, О. П. Горчакова, О. О. Байкова, М. О. *Апухтін*, А. А. Бєлов, П. П. Плавник, Ф. М. *Баклан*, М. М. Новиков, О. С. Поспєлов,

Балет. Сцена з балету «Свіччине весілля» Ю. Знатокова (Меланка — Г. Л. Сердюк, Іван Свічка — М. Підлозний). Одеський театр опери та балету. 1974.

Балет. Сцена з балету «Любов — чарівниця» М. де Фальї (Канделас — Н. З. Баришева). Одеський театр опери та балету. 1975.

Балет. Сцена з балету «Дон Кіхот» Л. Мінкуса (Кітрі — В. Ф. Калиновська, Базіль — В. І. Круглов). Київський театр опери та балету. 1975.

Балет. Сцена з балету «Лебедине озеро» П. Чайковського. Київський театр опери та балету. 1980.

Р. А. *Клявін*, О. А. Середа, В. В. *Гудименко*.

З серед. 40-х рр. укр. театри постійно включали до репертуару Б. композиторів народів СРСР. Було здійснено нові інтерпретації Б. «Гаяне» А. *Хачатуряна*, «Юність» М. Чулакі, «Лайма» А. Лепіна, «На березі моря» Ю. Юзелюнаса, «Сім красунь» К. Караєва, «Шуралe» Ф. Яруллiна, «Попелюшка» С. Прокоф'єва, «Під небом Італії» В. Юровського. Розвиваючи традиції «Лілеї» К. Данькевича, театри у співдружності з укр. композиторами активно створювали нац. балет. репертуар, збагачували досягнення актор. і балетмейстер. мист-ва. Про це свідчать вистави: «Лісова пісня» М. *Скорульського* (1946, Київ), «Маруся Богуславка» А. *Свєчникова* (1951, Київ, обидва — балетмейстер С. Сергєєв), «По синьому морю» Ю. Русинова (Одеса, балетмейстери С. О. Павлов і З. О. Васильєва), «Ростислава» Г. *Жуковського* (обидва — 1955, Київ, балетмейстер В. І. Вронський), «Сорочинський ярмарок» В. *Гомоляки* (1956, Донецьк) та «Хустка Довбуша» (1951, Львів), «Сойчине крило» А. Кос-Анатольського (1956, Львів, всі три — балетмейстер М. І. Трегубов), «Таврія» В. Нахабіна (1959, Донецьк, балетмейстер І. К. Ковтунов), «Тіні забутих предків» В. *Кирейка* (1960, Львів, балетмейстер Т. Є. Рамонова; 2-а ред.— 1963, Київ, балетмейстер Н. М. *Скорульська*), «Оксана» В. Гомоляки (1964, Донецьк, балетмейстер Р. А. Клявін). У більшості цих вистав, що грунтувалися на принципах балет. драми і включали етногр.-побутові елементи, дедалі послідовніше проявлялася тенденція до поглиблення процесу розкриття ідейно-філос. змісту літ. першоджерел.

Пошуками нових шляхів розвитку хореогр. лексики і танц.-симф. форм, освоєнням досягнень рад. Б. кін. 50—60-х рр., утвердженням принципів танц. симфонізму, розширенням і поглибленням синтезу нар. і класич. танцю позначені кращі вистави театрів республіки: «Лісова пісня» М. Скорульського (2-а ред., 1958, Київ, балетмейстер В. І. Вронський), «Камінний господар» В. Губаренка (1969, Київ, балетмейстер А. *Шекера*; 1970, Харків, балетмейстер М. Арнаудова), «Свіччине весілля» Ю. Знатокова (1974, Одеса, балетмейстер І. О. *Чернишов*). Пошук засобів втілення сучас. теми, синтезу виражальних засобів класич. і нар. танцю притаманний постановкам П. Вірського («Чорне золото» В. Гомоляки, 1960, Київ), І. Ковтунова («Пісня про дружбу» Ю. Щуровського, 1961, Харків), М. С. *Заславського* («Орися» А. Кос-Анатольського, 1964, Львів), В. Вронського («Поема про Марину» Б. Яровинського, 1968, Київ), А. Шекери («Балада про матір» А. Штогаренка, 1975, Київ), Г. О. *Майорова* («Повернення» на музику Б. Лятошинського, 1975, Київ). Серед вистав 60—90-х рр.— «Стежкою грому» К. Караєва (1964, Львів), «Спартак» А. Хачатуряна (1965, Львів; 1967, Харків), «Легенда про любов» А. Мелікова (1967, Київ), «Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва (1972, Харків), істор.-патріотич. балети «Ольга» і «Прометей» Є. *Станковича* (1982 і 1986, Київ; всі — балетмейстер А. Шекера), «Лісова пісня» М. Скорульського і «Любов'ю за любов» Т. Хрєнникова (обидва — балетмейстер З. Е. Кавац; 1978, 1979 — Дніпропетровськ), «Антоній і Клеопатра» Е. Лазарєва (1972, Львів, балетмейстер С. В. Дречин; 1974, Донецьк, балетмейстер С. М. Тулуб'єва), «Чіполліно» К. Хачатуряна (1974, Київ, балетмейстер Г. О. Майоров; Держ. премія СРСР, 1976), «Анна Кареніна» Р. Щедріна (1976, Одеса, балетмейстери М. М. *Плісецька*, В. В. *Смирнов-Голованов*, Н. І. Риженко), «Тіль Уленшпігель» Є. Глєбова (1974, Львів, балетмейстер М. Заславський), «Тисяча і одна ніч» Ф. Амірова (1982, Донецьк, балетмейстер В. М. *Шумейкін*; Дніпропетровськ, балетмейстер Л. В. *Воскресенська*), «Соляріс» С. Жукова (1990, Одеса, балетмейстер О. М. Соколов), «Лускунчик» П. Чайковського (1993, Київ, балетмейстер В. П. Ковтун). У цих різних за стильовими ознаками постановках класич. балетів розкрилась творча самобутність нар. артистів СРСР В. Ф. Калиновської, В. П. Ковтуна, О. М. Потапової, Т. О. Таякіної, нар. артистів УРСР Н. З. Баришевої, А. В. Гавриленко, Л. М. Еллінської, С. І. Коливанової, А. В. Лагоди, І. П. Лукашової, Л. І. Сморгачової, Р. О. Хилько, В. І. Круглова, Г. О. Ісупова, П. П. Пєтухова, Т. К. Попеску, М. Д. Прядченка, І Г. Михайличенко та ін.

У розвитку реалістич. принципів укр. балету велику роль відіграли художники А. Г. Петрицький, О. В. Хвостенко-Хвостов, А. Н. Волненко, Ф. Ф. Нірод, П. О. Злочевський, Є. М. Лисик, Л. С. Братченко; диригенти С. В. Турчак, Я. А. Вощак, О. М. Рябов, Б. І. Чистяков, А. П. Власенко, К. А. Єременко та ін.

В Україні діє шість театрів опери та балету (Київ, Харків, Одеса, Львів, Донецьк, Дніпропетровськ; див. окремі статті), *Театр класичного балету* (з 1981). Працюють Київ. дитячий муз. театр (з 1984), де поставлено балети «Хлопчиш-Кибальчиш» М. Сільванського (1984, балетмейстер В. П. Федотов), «Горбоконик» Р. Щедріна, «Панночка і хуліган» Д. Шостаковича (1985, 1986, балетмейстер В. В. *Литвинов*), ансамбль «*Балет на льоду*» (з 1960), *Київське хореографічне училище*, 4 балетні школи (див. *Хореографія*).

Літ. див. до ст. *Балетознавство*.

Ю. О. Станішевський.

«БАЛЕ́Т НА ЛЬОДУ́» — укр. художньо-спортивний ансамбль. Засн. 1960 як гастрольний колектив Держ. комітету по фіз. культурі і спорту УРСР. У репертуарі — одноактні балети, хореогр. композиції і мініатюри, що поєднують засоби мист-ва *балету* з технікою фігурного катання на ковзанах: «Ніч перед Різдвом» А. Свєчникова і О. Сандлера (1960), «Весняна казка» (1967) та «Про що співала трембіта» К. Домінчена (1970; всі — балетмейстер В. І. Вронський), «Вогонь і крига» (музика компілятивна, 1980, балетмейстер В. М. Чабукіані), «Богатирська симфонія» І. Карабиця (1982, балетмейстер О. М. Зайцев), «Кармен» Ж. Бізе — Р. Щедріна (1985, балетмейстер В. П. Федотов) та ін. Худож. керівництво ансамблем здійснювали В. І. Вронський (1960—73), Р. А. Клявін (1974—75), О. М. Зайцев (1973—77, з перервою), В. М. Чабукіані (1977—81), Е. Я. Вітебський (1981—85 і з 1988), В. П. Федотов (1985—87), В. М. Гаченко (1987—88). У трупі виступали засл. артисти УРСР І. І. Крючков, І. П. Лисиченко, Г. Б. та Л. П. Теппо, Т. А. Черезова.

Солісти: Г. В. *Гржибовська*, В. О.

Балет. Сцена з хореографічної композиції «Українське гран-па». Київський театр класичного балету. 1982.

Балет. Сцена з балету «Снігова королева» Ж. Колодуб. Донецький театр опери та балету. 1984.

Балет. Сцена з балету «Хлопчиш-Кибальчиш» М. Сильванського. Київський дитячий музичний театр. 1984.

Балет. Сцена з балету «Корсар» А. Адана (Конрад — В. Я. Писарев, Рабиня — І. Б. Дорофеєва). Донецький театр опери та балету. 1990.

Балет. Сцена з балету «Спляча красуня» П. Чайковського (Аврора — Г. А. Дорош, Дезіре — В. М. Страхов). Дніпропетровський театр опери та балету. 1990.

Боголюбов, А. Г. *Євдокимов*, С. В. *Орєхов*, Б. Б. Курашвілі, Є. І. Мечик, Б. В. Успенський, І. І. Черкасова (1991). На 12-му Міжнар. фестивалі молоді і студентів у Москві 1985 колектив здобув звання лауреата. Нагороджений Почесною Грамотою Президії ВР УРСР (1985). Респ. комсомольська премія ім. М. О. Островського, 1983. *В. П. Федотов.*

БАЛЕТМЕ́ЙСТЕРСЬКЕ МИСТЕ́ЦТВО (від нім. Balletmeister — постановник балету) — напрям мистецької діяльності, осн. предметом якої є *хореографія* в *балеті*, балетних і танц. епізодах в ін. муз.-сценіч. видах мист-ва (*операх, оперетах, ораторіях*, драм. виставах, кінофільмах, мультфільмах та ін.), концертному інсценізованому *танці* та хореогр. номері. Головна фігура Б. м.— балетмейстер (постановник, почасти автор хореогр. основи твору). Грунтується на лібретто (сценарій), музиці (оригін. і компілятивній, іноді складеній з різних муз. творів самим балетмейстером) і худож. оформленні (костюми, освітлення тощо), що вимагає постійної співпраці балетмейстера з лібретистом, композитором, художником, інженерно-освітлювальною службою, балеринами і артистами балету.

Серед представників Б. м. України дожовтн. часу — П. І. Іваницький (80-і рр. 18 ст.), І. Ф. *Штейн* (поч. 19 ст.), М. *Піон* (серед. 19 ст.), С. Ленчевський (кін. 19 — поч. 20 ст.), О. В. Кочетовський, Б. Х. *Ніжинська*, В. *Ніжинський*, С. *Лифар*, (1-а половина 20 ст.). Створення укр. нац. балет. репертуару насамперед пов'язане з Б. м. В. М. Верховинця, П. П. Вірського, В. І. Вронського, Л. Д. Чернишової, Г. О. Березової, В. К. *Литвиненка*, Р. А. Клявіна, С. М. Сергєєва, М. С. Заславського, М. І. Трегубова, Н. М. Скорульської, Я. М. Чуперчука та ін. Серед представників укр. експеримент. Б. м.— М. М. Дисковський. Окрема сторінка укр. Б. м.— творчість В. *Авраменка.*

Сучас. Б. м. України представлене творчістю В. П. Ковтуна, М. М. Вантуха, О. О. Гомона, Г. О. Ісупова, О. Н. Сегаля, А. Ф. Шекери, В. В. Литвинова, В. В. Смирнова-Голованова, В. П. Федотова, Л. В. Воскресенської, Н. І. Риженко, В. М. Шумейкіна, К. Ф. Балог та ін. Підготовку балетмейстерів здійснюють балетмейстерські відділення ДІТМ ім. А. В. Луначарського (Москва, з 1946) та Петерб. консерваторії (з 1962). *І. В. Цебенко.*

БАЛЕ́ТНІ КО́НКУРСИ — творчі змагання (міжнар., всесоюзні, респ.) артистів балету і балетмейстерів. Проводяться з 1932 (1-й конкурс хореографів у Парижі). Стали регулярними і набули широкої популярності з серед. 60-х рр. 20 ст. Найзначніші міжнар. конкурси артистів балету — у Варні (з 1964), Москві (з 1969), Токіо та Осаці (з 1976) та ін. 1965 у Москві почали проводитися Всесоюзні Б. к., з 1972 — Всесоюзні конкурси балетмейстерів та артистів балету (раз у чотири роки).

Серед представників укр. хореографії — лауреатів Міжнар. конкурсів: у Москві — Є. В. *Косменко*, Л. І. *Сморгачова*, В. П. *Ковтун*, Т. О. *Литвинова*, Т. О. *Таякіна*, Н. Л. *Семизорова*, М. Д. *Прядченко*, А. В. *Кучерук*, Г. С. *Кушнірова*, В. Я. *Писарєв*, В. А. Яременко; у Варні — С. І. *Коливанова*, Т. О. Таякіна, В. П. Ковтун, Р. О. *Хилько*, А. В. Кучерук, Є. М. *Костильова*, В. А. Яременко, І. Є. Задаянна, С. О. *Бондур*; у Токіо — Л. І. Сморгачова, С. А. *Лукін*; у Хельсінкі та Джексоні (США) — В. Я. Писарєв; у Парижі — С. О. Бондур.

Серед переможців всесоюз. Б. к. у Москві — балетмейстери А. Ф. *Шекера*, В. В. *Литвинов*, В. П. *Федотов*, В. М. Гаченко, Г. О. Майоров, Г. М. Песчаний; артисти Л. І. Сморгачова, Р. О. Хилько, Т. В. Боровик, Є. В. Косменко, А. В. Кучерук, Г. С. Кушнірова, В. Я. Писарєв, В. О. Снєжина, С. Г. *Яппаров.*

З 1983 у Києві проводиться укр. конкурс балетмейстерів та артистів балету. Серед переможців: балетмейстери В. М. Гаченко, В. В. Литвинов, А. Д. Рубіна, О. М. Соколов; артисти Т. В. *Боровик*, В. Я. Писарєв, В. В. Борисов, Л. В. Данченко, І. Б. Дорофеєва, О. В. Кириченко, А. А. Козлов, І. В. Лаврова, Н. В. Трокай. *І. В. Цебенко.*

БАЛЕ́ТНІ СТУ́ДІЇ — навч. заклади по підготовці артистів *балету*. На Україні створювалися з поч. 20 ст. Мали також назви шкіл, майстерень, танц. колективів. Спочатку були переважно приватними. Окремі з них забезпечували театри балет. кадрами, відігравали значну роль в естетич. вихованні молоді. У пореволюц. роки вихованці Б. с. часто виступали з шефськими виставами і концертами у пролет. клубах, серед бійців Червоної Армії, учнів трудових шкіл. Б. с. поділялися на студії *класичного танцю* і т. з. студії нового танцю (див. *Танець-модерн*) або вільної *ритмопластики* (виникли під впливом творчості А. *Дункан*). Серед Б. с. класич. танцю — *Дудинської-Тальйорі Н. О. балетна студія* (Харків) та *Чистякова І. О. балетна студія* (Київ), випускники яких утворили основу перших балет. труп Харків. та Київ. оперних театрів. Відомі також студії Б. Х. *Ніжинської*, М. М. *Мордкіна*, Р. В. *Захарова*, Б. Джеллато, К. Ю. *Давидової*, З. Г. та В. С. Ланге, А. А. Романовського (всі — у Києві), Ю. М. Седової, З. С. Нелле (обидві — в Харкові), Р. Ремиславського, К. А. *Пушкіної* (обидві — в Одесі). Вихованці останньої продовжували навчання на хореогр. відділенні Одес. муз.-драм. ін-ту, яке очолював В. І. *Пресняков.* У Києві 1933 було відкрито хореогр. відділення театр. технікуму, 1934 — Б. с. при оперному театрі, на базі яких 1938 створено *Київське хореографічне училище.* Серед студій «нового танцю» — хореогр. майстерня «*Іскра*».

При Харків., Одес., Львів., Донец. театрах опери та балету працюють балетні школи, що дають початкову хореогр. освіту. Їхні учні беруть участь у виставах театрів, виступають з концертами, самостійними балет. постановками. Діють студії при *Ансамблі танцю України* ім. П. П. Вірського та ін. колективах, численні самодіяльні Б. с.— при палацах школярів, палацах та будинках культури. *І. В. Цебенко.*

БАЛЕТОЗНА́ВСТВО — галузь *театрознавства*; наука про *балет*. Включає його історію, теорію та балетну критику. Історія балету вивчає процеси розвитку його *хореографії*, теорія — структурно-стильові особливості балету; балетна критика висвітлює явища сучас. балету.

Перші друковані згадки про балет на Україні з'явилися на поч. 19 ст. і пов'язані з діяльністю *кріпацьких театрів* («Подорож до Малоросії» П. П. Шалікова, 1803). Матеріали з історії перших профес. постановок балет. вистав на харків. сцені 1780 та постановок у *Штейна І. Ф. трупі* з 1816 подає Г. Ф. Квітка-Основ'яненко у ст. «Історія театру в Харкові» (1841). Відомості про розвиток балету в Києві вперше вміщено у книзі «Драматичний театр у Києві» М. Ніколаєва (1898). Публікації з питань балету (переважно анонімні) друкувала місц. преса.

1919 було видано перше фундаментальне дослідження в галузі нац. танц. фольклору — «Теорія українського народного танцю» В. М. *Верховинця.* Після створення балет. труп в оперних театрах України (1925—26) постійну увагу балету почали приділяти газети і журнали Києва, Харкова, Одеси (відгуки на вистави, дискусії про значення балет. класики та шляхи розвитку нац. балету, інтерв'ю з відомими балетмейстерами). Авторами публікацій часто були поети, літератори, композитори, музикознавці й театрознавці — М. І. *Вериківський*, М. К. *Вороний*, П. О. *Козицький*, Я. Я. *Полфьоров* та ін. У передвоєнний час та після війни з грунтовними рецензіями на балетні вистави театрів України у центр. та респ. пресі виступали І. Ф. *Белза*, Я. Й. *Ган*, А. А. *Гозенпуд*, Є. М. *Кротевич*, М. Т. *Рильський*, В. А. *Чаговець.*

Активний розвиток укр. балету почався з 60-х рр. З'явилися узагальнюючі дослідження про розвиток укр. балет. театру Ю. О. *Станішевського*, укр. балетну музику і драматургію — М. П. *Загайкевич*, про жанрову

різноманітність укр. рад. балету — В. М. Пасютинської. У цей час видано монографії про Київ. (М. П. *Стефановича*), Харків., Львів., Одес. і Дніпропетровськ. театри опери та балету, де значну увагу приділено балет. виставам, творчості визначних діячів української хореографії; популярні книжки про балет Ю. О. Станішевського, Л. В. Долохової, Н. І. Матусевич та ін. Питання нар.-сценічної хореографії висвітлено у працях А. І. *Гуменюка*, К. Ю. *Василенка*, Г. В. Боримської, Є. В. Зайцева, методичних, репертуарних збірниках для учасників худож. самодіяльності. Вийшли праці з методики хореогр. роботи в школі і позашкільних закладах, з питань хореографії народів світу (Г. О. *Березової*, Л. А. Бондаренко та ін.). Питання балету постійно висвітлюють у журн. «*Музика*» та ін. респ. періодич. виданнях.

Дослідження проблем Б. на Україні здійснюють відділи театрознавства і музикознавства *Мистецтвознавства, фольклористики та етнології інституту* АН України.

Літ.: Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю. К., 1919; Станішевський Ю. Український радянський балет. К., 1963; Гуменюк А. І. Народне хореографічне мистецтво України. К., 1963; Бондаренко Л. А. Методика хореографічної роботи в школі і позашкільних закладах. К., 1966; Станішевський Ю. Хореографічне мистецтво. К., 1969; Загайкевич М. П. Українська балетна музика. К., 1969; Василенко К. Ю. Лексика українського народно-сценічного танцю. К., 1971; Боримська Г. В. Самоцвіти народного танцю. К., 1973; Зайцев Є. В. Основи народно-сценічного танцю, ч. 1—2. К., 1975—1976; Березова Г. О. Класичний танець у дитячих хореографічних колективах. К., 1977; Загайкевич М. П. Драматургія балету. К., 1978; Станішевський Ю. Балетний театр Радянської України. 1925—1985. К., 1986.

І. В. Цебенко.

БА́ЛИЦЬКИЙ Андрій Федотович (1884, м. Канів, тепер Черкас. обл.— 1964, там же) — укр. гончар. Працював разом з братом Филимоном Федотовичем Б. Виробляв миски, глечики, розписуючи їх *рослинним орнаментом*, розмальовував переважно по мокрій обливці червоним, коричневим, білим *ангобами*. Твори зберігаються в ДМУНДМ, Канівському музеї нар. декор. мист-ва.

Г. М. Заболотна.

БА́ЛИЦЬКІ — родина укр. гончарів з с. Постав-Муки Полтав. обл. Степан Трохимович Б. [1 (13).VIII 1885 — 29.XI 1965] та його син Павло Степанович Б. [16.II (1.III) 1913 — 6.VII 1984] виготовляли традиц. для Лівобережжя полив'яний посуд, розписаний *рослинним орнаментом* у техніці *фляндрування*. Твори зберігаються у ДМУНДМ.

В. М. Ханко.

БАЛІЄВ Євген Якович [18 (31). XII 1912, Пенза] — рос. і укр. актор, нар. арт. УРСР з 1976. Дебютував у Ярославському театрі імені Ф. Волкова (1930). Працював у Севастоп. (1931—32), Крим. ім. М. Горького (1932—33), Сарат. (1933—36) рос. драм. театрах. З 1936 — актор Київ. рос. драм. театру ім. Лесі Українки. Б.— комедійний актор, створив ряд гротескних образів. Ролі: Аркадій («Дочка прокурора» Ю. Яновського), Коваленко («Далекі вікна» В. Собка), Мишко Япончик («Світанок над морем» за Ю. Смоличем), Олександр («Останні» М. Ґорького), Батько («Затюканий апостол» А. Макайонка), Вітальєв («Добряки» Л. Зоріна), Збишек («Мораль пані Дульської» Г. Запольської — у виставі та кінофільмі, 1957).

І. В. Романченко.

Є. Я. Баліев.

БА́ЛКА — конструктивний несучий прямолінійний елемент у вигляді бруса. Б. поділяють: за матеріалом — на залізобетонні, металеві та дерев'яні; за кількістю підпор і характером спирання на них — на одно- і багатопрогонові, консольні та ін. За призначенням є Б. головні (див. *Архітрав*) та допоміжні. Б. використовують у конструкціях будинків, мостів, естакад тощо.

БА́ЛКО́Н (італ. balcone) — огороджений (*балюстрадою, парапетом* тощо) майданчик на консольних *балках* (дерев., метал., залізобетонних), що виступає з стіни будівлі; плита (гол. чин. залізобетонна) на фасаді або в інтер'єрі споруди (напр., в театрі). Б., що охоплюють увесь будинок, наз. *галереями* (*Корнякта будинок* у Львові, 1589); Б., які підпираються стовпами,— альтанами (будинок контори Держ. комерційного банку, тепер — Національний банк України у Києві, 1902—05).

Балкон будинку по вул. К. Маркса № 9 у Києві. 1900.

Балкон будинку по вул. Б. Хмельницького № 30/10 у Києві. 1901. Арх. М. І. Яскевич.

В Європі Б. з'явилися в середні віки в оборонному *(машикулі)* і церковному *(кафедри)* буд-ві. В житл. арх-рі їх стали використовувати в Італії в епоху *Відродження*. З 18 ст. Б.— важливий елемент членування фасаду (готель «Лондонський» в Одесі, 19 ст.; особняк на бульварі Шевченка № 12, тепер Музей Т. Г. Шевченка в Києві, 1841—75). Особливого значення набув в арх-рі *модерну*. Решітки Б. часто виконано з литого чи кованого заліза.

БА́ЛЛА Йосип (бл. 1873 — ?) — укр. живописець. На поч. 20 ст. працював у Львові та Відні. Малював краєвиди, портрети, займався монумент. живописом. 1903 виконав у касовому залі Львів. залізнич. вокзалу стінні розписи з зображенням *алегорій* залізнич. транспорту, гірничої та нафтової пром-сті (не збереглися). Зробив ескізи розписів *Успенської церкви* у Львові (1908—09, не реалізовано).

Ю. О. Бірюльов.

БА́ЛОВНЕ — село Новоодеського р-ну Микол. обл., осередок *вишивки* і *ткацтва*. Засн. в кін. 17 ст. Поблизу села досліджено 3 поселення *бронзового віку* і одне — 1 ст. н. е. Художню цінність мають меч і золотий перстень скіфського часу, знайдені в одному з курганів. У Б. здавна поширені худож. ремесла — гончарство, писанкарство, лозоплетіння, ковальство, настінні розписи та каменярський промисел (профільні фігури з каменю, карнизи для оздоблення вікон і дверей, надгробки). З 80-х рр. 19 ст. набуло розвитку худож. ткацтво (вовняні доріжки та килими) та вишивка, оздоблена рослинним орнаментом. На поч. 20 ст. з'являються сюжетні зображення (зокрема, Юрія Змієборця) з дидактичними текстами.

Майстрині Б. використовують традиц. композиційні прийоми, орнаменти, колорит і техніку вишивання. Серед майстрів — Г. К. і Г. І. Андрєєви, О. П. Баранова, З. Д. Селіванова, Г. І. Горбенко, Г. В. Халявко та ін. Твори майстрів зберігаються у Микол. краєзнав. музеї, Музеї нар. арх-ри та побуту України (Київ).

В. В. Малина

БА́ЛОГ Клара Федорівна (17.VII 1928, Ужгород) — укр. танцюристка, балетмейстер, нар. арт. УРСР з 1974. Закінчила 1947 Ужгород. муз.-пед. уч-ще. З 1945 — солістка балету, з 1959 — балетмейстер *Закарпатського народного хору*. Записала і поставила на профес. сцені танці різних районів Закарпаття. Серед створених нею сценіч. варіантів нар. танців — «Яроцька карічка», «Бубнарський», «Раковецький кручений», «Дробойка», «Дуботанець», «Весільний» (варіант під назвою «Березнянка» — в *Ансамблі танцю України*), танці в опері «Милана» Г. *Майбороди* (Київ. театр опери та балету, 1967), хореогр. композиції «Вівчарі на полонині», «Закарпатські орнаменти» (обидві — на муз. І. Ф. Мартона) та ін.

В. М. Тетеря.

БАЛТАРО́ВИЧ Володимир (Стон-Балтарович; 8.VI 1904, м. Золочів, тепер Львів. обл. — 11.X 1968, Прага) — укр. композитор і співак (тенор). За фахом лікар. 1922—25 навчався у Вищому муз. ін-ті у Львові (клас фп. В. О. *Барвінського*, скрипки — О. В. *Москвичіва*), 1931 закінчив курси муз. композиції у Празі. 1931—39 — у Львові: організував творчо-концертну групу «*Богема*», брав участь у муз. радіопередачах (1937—39), виступав у концертах як співак. Опублікував ряд статей у журн. «*Українська музика*». 1939—45 — на військ. службі в польс. армії. З 1946 жив у Празі. Серед тво-

Баловне. В. І. Торопенко. Рушник. Фрагмент. Полотно, вишивка, мереживо. 1915.

рів: оперети «Мефістіада» (1930—31), «Подружжя в двох помешканнях», «Жабуриння» («Жабуриння», у співавт. з В. Безкоровайним; обидві — 1932—34); солоспіви і хори на вірші Т. Г. Шевченка та ін. поетів; пісні на власні вірші; для духового оркестру — марш «Похід медиків» (1937), марш, присвячений Товариству Червоного Хреста (1955); соната для скрипки і фортепіано. В репертуарі Б.-співака — твори зх.-укр. композиторів, власні твори, укр. нар. пісні та ін.

М. Л. Білинська, П. К. Медведик.

БА́ЛТСЬКИЙ МОЛДА́ВСЬКИЙ ТЕА́ТР. Засн. 1928 у м. Балті Одес. обл. на базі самодіяльного молд. драм. колективу. Відкрився 21 грудня виставою «Підземна Галичина» М. Ірчана. 1930 театр очолив О. І. *Адашев*, який створив на його основі драм. студію. 1933 більша частина акторів студії влилась у новостворений Перший молд. рад. театр у Тирасполі.

Г. В. Довбищенко.

БАЛЮСТРА́ДА (франц. balustrade, з італ. balaustrata) — невисока огорожа сходів, *терас, балконів, галерей, аттиків*, яка складається з ряду фігурних стовпчиків *(балясин)*, з'єднаних зверху горизонт. балкою або поручнями. Б. характерна для цивільних споруд *класицизму* (*Тульчинський палац*, 1782), *неокласицизму* (Немирівський палац, 1894—1917), трапляється в арх-рі кін. 19 — поч. 20 ст., в рад. арх-рі 30—50-х рр. (житл. і громад. будинки). Б. використовували і в нар. арх-рі (хати Київ., Івано-Фр. областей).

БАЛЯ́С Володимир (1906, Рогатин, тепер місто Івано-Фр. обл.— 18.IV 1980, Сан-Дієго, США) — укр. художник. Навчався у Львів. політех. ін-ті, 1939 закінчив варшав. АМ. 1939—44 викладав графіку у Львів. ін-ті пластичних мист-в. Жив у Польщі, Німеччині, Канаді, США, Бразілії, Мексіці. Працював у галузях живопису («Автопортрет»), графіки (дереворит «Мрія», оформлення книжок), скульптури. Брав участь у численних виставках у Львові, Варшаві, Софії, Римі, Києві, Москві, Мюнхені, Нью-Йорку, Торонто та ін. Твори зберігаються в колекції Конгресу США (Вашінгтон), Музеї мист-ва в Голлівуді, приватних збірках.

БАЛЯСИНИ — невисокі фігурні стовпчики, які підтримують поручні *балюстради*. Виготовляються з дерева, металу, бетону. Бувають плоскі, круглі або гранчасті в перерізі.

К. Ф. Балог.

Баловне. Н. Є. Лебідь. Рушник. Фрагмент. Полотно, вишивка, мереживо. 1921.

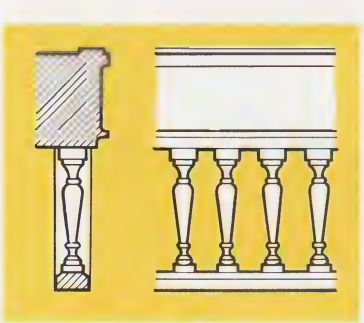

Балюстрада.

БА́ЛЬДВІН-РА́МУЛЬТ Людвік (1858—1929, Львів) — архітектор. Закінчив архіт. відділення Львів. політех. ін-ту. Викладав у Львів. худож.-пром. школі. Збудував у Львові гол. поштамт (1890), тютюнову ф-ку, кілька житл. будинків, у т. ч. будинки в стилі *модерн* по вул. І. Франка № 124—128 (1907).

Ю. О. Бірюльов.

БАЛЬЗА́К (Balzac) Оноре де (20.V 1799, Тур — 18.VIII 1850, Париж) — франц. письменник. Двічі приїздив на Україну. 1847—50 жив у маєтку польс. поміщиці Е. Ганської в с. Верхівні (тепер Ружинського р-ну Житомир. обл.), 1850 вінчався з нею в Бердичеві. У листопаді 1847 і 1848, січні, лютому і березні 1850 відвідав Київ. Перебуваючи на Україні, працював над драмою «Мачуха» (1848), написав нотатки про подорож на Україну. Б. цікавився життям селян, з захопленням писав рідним про кріпака-умільця з Верхівні, який із заліза створював гідні подиву портрети та картини.

На Україні за творами Б. здійснено вистави: «Мачуха» [1940 — Одес. рос. драм. театр, реж. В. Б. *Вільнер*; 1944 — Чернів. укр. муз.-драм. театр, а також в Кіровогр. (1948), Ніжинському (1954), Запоріз. (1955), Терноп. (1960), Крим. (1965) укр. драм. театрах]; «Євгенія Гранде» (за однойм. романом, інсценізація Ю. К. *Смолича*; 1940 — Харків. укр. драм. театр, реж. М. М. *Крушельницький* і Р. О. *Черкашин*, в гол. ролях — В. М. *Чистякова*, І. О. *Мар'яненко*, О. І. *Сердюк*); «Провінціальна історія» (за романом «Життя холостяка», 1939 — Харків. рос. драм. театр, реж. В. М. *Арістов*; 1960 — Криворізький рос. муз.-драм. театр) та ін. За мотивами роману Н. С. Рибака «Помилка Оноре де Бальзака» на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка знято однойм. фільм (1968, реж. Т. В. *Левчук*). Б. присвятили свої твори скульптор В. З. *Бородай*, живописець В. І. *Одайник* та ін. укр. митці. В с. Верхівні (тепер Житомир. обл.) в кол. маєтку Е. Ганської 1959 створено кімнату-музей О. де Бальзака.

Тв.: Думки про мистецтво. К., 1981.

Літ.: Грін А. Театр Бальзака. «Театр», 1938, № 3; Моруа А. Прометей, або життя Бальзака. К., 1977; Наливайко Д. С. Оноре Бальзак. К., 1985.

С. А. Шевчишин.

БАЛЬЗА́НІ Джузеппе (бл. 1720, м. Болонья — ?) — італ. живописець. Кілька років працював у Польщі. 1750—51 намалював вівтарні образи для Святодухівського костьолу бернардинців у Кристинополі (тепер Львів. обл.).

БАЛЬК Зигмунд (14.VII 1873, Львів — 1941, там же) — польс. і укр. художник театру. Навчався у Львів. пром. школі (клас І. Ділля) та у фірмі декорацій у Відні (педагог Г. Бургарт). Відбував практику у Берліні, Лейпцігу і Дрездені. 1895—1930 працював художником у *Львівському польському театрі* (1895—1901, разом з І. Діллем), 1902—05 — у *Руському народному театрі* у Львові, а також у мандрівних театрах Зх. України. Оформляв інтер'єри Львів. оперного театру (1901), залізнич. вокзалу та ін. Оформив вистави: «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана, «Кордіан» Ю. Словацького, «Пер Гюнт» Г. Ібсена, «Лоенгрін» Р. Вагнера, «Отелло» Дж. Верді (всі — у Львів. польс. театрі); «Катерина» М. Аркаса, «Відьма» М. Лисенка (1902), «Пісні в лицях» М. Кропивницького (1903; всі — у Руському нар. театрі). Автор медальйонів і портретів зарубіж. композиторів. За декорації до опер Р. Вагнера одержав золоту медаль на міжнар. виставці у Римі (1913).

П. К. Медведик.

БАЛЬМЕ́Н (де Бальмен) Яків Петрович [29.VII (10.VIII) 1813, с. Линовиця, тепер смт Черніг. обл.— 14 (26).VII 1845, Кавказ] — укр. художник-аматор, граф. За походженням француз. Зак. 1832 Ніжин. ліцей, пізніше служив в армії офіцером. 1843 познайомився і зблизився з Т. Г. Шевченком. Разом з М. С. *Башиловим* виконав ілюстрації, заставки, кінцівки і заголовні літери до рукописного «Кобзаря» Т. Шевченка (1844; Ін-т л-ри АН України, Київ). Ілюстрував також його поеми «Гайдамаки» та «Гамалія». Поет присвятив Б. поему «Кавказ». Б.— автор альбому малюнків «Гоголівський час» (вид. 1909) і щоденника подорожі по Криму з 300 малюнками у тексті (1842).

Тв.: Повести. Х., 1988.

Літ.: Лернер Н. Я. П. де-Бальмен, друг Т. Г. Шевченко. «Каторга и ссылка», 1928, № 2; Кузьменко А. Ю. Друже незабутий... К., 1989.

О. В. Замостян.

БА́ЛЬНИЙ ТА́НЕЦЬ. Виконується парою або більшою кількістю учасників на танц. вечорах (балах). Має також назву «побутовий танець». Походить від *народного танцю*. Зародився в Італії у 15 ст., поширився у Франції, яка в 16—17 ст. стала його законодавицею (1661 тут створено Королівську академію танцю). На Україні Б. т. з'явився в 17 ст. у середовищі польс. та укр. феод. верхівки. Популярними танцями того часу були *менует, гавот, алеманда, сарабанда*, буре, *жига*, з 18 ст.— ригодон, екосез та ін. На поч. 19 ст. поширилися *кадриль*, лансьє, галоп, канкан, *полька, мазурка, полонез*, в яких поєднуються елементи масового і парного танцю, а з серед. 19 ст.— *вальс*. З поч. 20 ст. на розвиток Б. т. починає впливати танц. фольклор Пн. та Пд. Америки, з'являються вальс-бостон, тустеп, уанстеп, фокстрот, румба, *танго*, чарльстон, після 2-ї світової війни — джайв, твіст.

З 17 ст. (в Росії та на Україні — з 18 ст.) Б. т. активно взаємо-

діяв з балетом. Деякі форми Б. т. розвинулись в *історико-побутовий танець*. Б. т. швидко поширився в різних країнах і згодом набув у кожній з них певних нац. особливостей. Так з явилися укр. варіанти вальсу, польки, кадрилі та ін. Створюються нові танці на нац. основі: «Український ліричний» (О. Я. *Бердовський*), «Українська коловерть» (В. Г. *Захарченко*), «Український бальний» (Л. Г. Онищенко) тощо.

Викладання Б. т. на основі *класичного танцю* з 18 ст. було запроваджено у більшості навч. закладів — ун-тах, гімназіях, військ. уч-щах, ін-тах шляхетних дівчат. Так, у Харків. ун-ті 1810—14 Б. т. викладав відомий петерб. артист балету Г. Л. Єропкін. Деякі фігури Б. т. того часу зафіксував Д. Г. *Левицький* у портретах вихованок Смольного ін-ту Борщової, Левшиної, Нелідової.

Сучас. Б. т. поділяються на масові та конкурсні. Останні регламентуються програмами конкурсів, які організує Міжнар. федерація Б. т., і потребують спец. підготовки. З 1970 року проводилися всесоюзні конкурси Б. т., на Україні республіканські — з 1980. Мережа студій Б. т. діє при палацах культури, клубах, молодіжних установах. Відомі укр. самодіяльні ансамблі Б. т.: «Веселка» Палацу культури з-ду «Більшовик» (Київ), «Грація» Полтав. пед. ін-ту, «Вікторія» Палацу культури корабелів (Севастополь), «Сузір'я» Палацу культури Кременчуцького автозаводу та ін. Практичні питання Б. т. на Україні розробляють А. М. *Кривохижа*, П. С. Горголь, В. А. Єлізаров, О. І. Литвинов, О. П. Кулак, Г. М. *Чапкіс* та ін. Б. т. широко застосовується у творчості профес. балетмейстерів, композиторів, виконавців, у танц. жанрах *естрадного мистецтва*.

Літ.: Ивановский Н. П. Бальный танец XVI—XIX вв. Л.— М., 1948; Школьников Л. Рассказы о танцах. М., 1966; Современный бальный танец. М., 1978.

БАЛЬЦ Володимир Степанович [13(25).VI 1864, Одеса — 20.I 1939, там же] — укр. живописець. Навчався в Одес. рисувальній школі (1881—83) та петерб. АМ (1883—89) у П. П. *Чистякова*. Член *Товариства південноросійських художників* з 1890, *Товариства художників імені К. Костанді* з 1922. Твори: «Морський вид біля м. Одеси» (1895), «Мис Фіолент. Крим» (1895—96), «Місяць. Прибій» (1918), «Загибель крейсера „Очаків"», «Броненосець „Потьомкін" проходить перед царською ескадрою в 1905 році», «Морський пейзаж» (1938) та ін. Зберігаються в ДМУОМ, Одес. ХМ та ін.

Літ.: Афанасьєв В. Товариство південноросійських художників. К., 1961.

С. Й. Рябичева.

БАЛЬЦЕРО́ВСЬКИЙ Федір (Бальцеров; ? — ?) — укр. живописець 2-ї пол. 18 ст. Навчався у *Лаврській іконописній майстерні* у А. *Галика*. В «*кужбушках*» є його малюнки: «Поклоніння волхвів», «Благовіщення», «Апостол Фома», «Іоанн Предтеча» (два останні — 1750), «Портрет Василя Дворецького» (1751), «Марія Магдалина» (1752), «Петро» та ін. У 80-х рр. 18 ст. виконав іконостас для собору в м. Острі Черніг. обл. (не зберігся).

БАНДРІ́ВСЬКА Одарка Карлівна (17.III 1902, с. Грабів, тепер Польща — 5.V 1981, Львів) — укр. співачка (драм. сопрано), педагог. Племінниця С. А. *Крушельницької*. Закінчила 1922 Вищий муз. ін-т ім. М. Лисенка у Львові. В 1928—29 брала уроки співу у С. А. Крушельницької (м. Віареджо, Італія). 1940—63 — доцент Львів. консерваторії. Серед учнів — Д. Я., М. Я. та Н. Я. *Байко*, Т. С. *Дідик*, Л. П. *Дороніна*.

А. І. Кушплер.

БАНДРО́ВСЬКА-ТУРСЬКА (Bandrowska-Turska) Єва (20.V 1899, Краків — 25.VI 1979, Варшава) — польс. співачка (лірико-колоратурне сопрано). Співу навчалася у О. Бандровського-Саса (1911—13) в Кракові, Відні та Мілані. 1918—19 і 1926—28 — солістка оперного театру у Львові, 1928—30 — у Познані та Варшаві. 1930—60 гастролювала у багатьох країнах світу, в т. ч. в СРСР (1934 та в післявоєнні роки — в Києві, Харкові та Одесі, 1939 — у Львові). З 1946 — проф. Краків. консерваторії. Партії: Леонора, Джільда («Трубадур», «Ріголетто» Дж. Верді), Розіна («Севільський цирульник» Дж. Россіні), Манон Леско («Манон» Л. Массне), Лакме (однойм. опера Л. Деліба). Уславилася як виконавиця вокальних творів К. *Шимановського*.

Л. З. Мазепа.

БАНДУ́РА — один з найдавніших укр. нар. струнно-щипкових інструментів. Походить від лютні. Аналогічні інструменти були і в ін. країнах, про що свідчать їхні назви — англ. «бандоре», ісп. «бандурріа», груз. «пандурі» та ін. Первинні *кобза* та Б. вважаються різновидами одного інструмента, хоч друга більш пізня і досконала. Перші згадки про кобзи-Б. датуються 15 ст.

На Україні спочатку робили довбані Б. з липи, червоної верби, явора, клена. Складалася кобза-бандура з корпуса, вузької шийки з ладами та кількох струн. З часом збільшилася кількість струн на грифі, на корпусі з'явилися короткі струни — приструнки, через що інструмент набув грушоподібної форми.

Сучасна Б. має 62—65 струн. Діапазон — До великої октави — Соль або Ля 3-ї октави. Складається з корпуса, що власне є резонаторною коробкою, та грифа. Нижче резонаторного отвору розташований підструнник для приструнків, а ліворуч від нього — підструнник для басів (найдовших струн, обвитих мідним дротом — канителлю). Гриф (вузька верхня частина інструмента) закінчується головкою з поріжком і кілочками для кріплення басових струн, що йдуть вздовж грифа. Басові струни — найдовші, обвиті мідним дротом — канителлю. Праворуч над декою — приструнки, закріплені угорі на кілочках шемстка (верхня частина деки). Знизу всі струни кріпляться на спец. штифтах. На Б. звук видобувається щипком пучки з нігтем (природним або штучним, що спеціально виготовляється, плектром). Інструмент передбачає такі виконавські прийоми та штрихи: щипок, удар, тремоло, флажолет, стаккато, гліссандо; гамоподібні ходи (одноголосі, паралельними терціями, секстами, октавами); гра три- й чотиризвучними акордами.

Ф. Бальцеровський. Марія Магдаліна. Малюнок з «кужбушків» Лаврської іконописної майстерні. Туш. 1752. ЦНБ АН України. Київ.

О. К. Бандрівська.

Бандура конструкції В. Я. Герасименка.

Практика гри на Б. до 20 ст. розвивалася в межах *кобзарського мистецтва* і аматорства.

Значний внесок у розвиток гри на Б. зробили кобзарі-бандуристи Ф. Ф. *Гриценко-Холодний*, В. А. *Кабачок*, І. Й. *Кучугура-Кученко*, Ф. Д. *Кушнерик*, Є. Х. *Мовчан*, В. М. *Перепелюк*, М. П. *Полотай*, виконавець, педагог і композитор Г. М. *Хоткевич*. Усталилися два основні типи Б., а звідси й дві школи гри — чернігівська і зіньківська. Спочатку Б. була діатонічною (на ній грали в одній *тональності*), згодом стала хроматичною (грають у різних тональностях). Хроматизація черніг. Б. здійснена введенням нижнього ряду струн, зіньківської — введенням поодиноких важелів (на шемстку) для перестроювання струн в різні тональності. Удосконалена черніг. Б. дістала назву київської, зіньківська — харківської. На київ. Б. лівою рукою грають на басових струнах нижній голос фактури, правою — на приструнках мелодію й акорди. На харків. Б. можна грати обома руками по всьому діапазону інструмента. Київ. Б. без перемикачів більш поширена, має стабільний хроматичний соль-мажорний лад (можлива гра в кількох тональностях), київ. Б. з хроматичним перестроюванням має два повних ряди приструнків, що утворюють хроматичний звукоряд, а механізм тонального перестроювання включає сім важелів (що дає змогу грати в будь-якій тональності).

Можливості Б. значно розширили укр. майстри-винахідники О. С. Корнієвський, С. П. Снігірьов, В. П. Тузиченко, В. Я. *Герасименко*, І. М. *Скляр* (створив київ. Б. з хроматичним перестроюванням і розробив нову конструкцію Б., в якій поєднав київ. і харків. способи гри). 1954 почалося серійне виробн. Б. з перемикачами на Черніг. муз. фабриці. У Львові В. Я. Герасименко створив Б. «Львів'янка» (з 1964 виготовляється на Львів. фабриці муз. інструментів). Б. почали широко використовувати не тільки для акомпанементу, а й як

сольний та ансамблево-оркестровий інструмент. Б. входить до складу оркестрів та ансамблів укр. нар. інструментів. Утворилися капели й ансамблі: *Капела бандуристів України, Капела кобзарів, Тріо бандуристок Київської філармонії*, Ансамбль бандуристів Держтелерадіо України та ін. Імпровізаційна народна гра стала передумовою профес. концертного виконавства. В 50-х рр. 20 ст. відродилось і почало поширюватися сольне концертне виконання на Б. Зросла плеяда бандуристів — концерт. виконавців, деякі з них поєднують гру зі співом: нар. артисти УРСР А. М. Бобир, Г. Н. Нещотний, засл. артисти УРСР Ф. А. Жарко, В. П. Єсипок, а також Г. І. Менкуш. Серед солістів-інструменталістів — засл. артисти УРСР С. В. Баштан, І. А. Коваль, П. П. Чухрай, Ю. О. Незовибатько, лауреати міжнар. і держ. конкурсів музикантів-виконавців на нар. інструментах А. Ф. Омельченко, Л. В. Коханська, К. Г. Новицький, Р. Д. Гриньків, Л. К. Посікіра та ін. Серед закордонних — В. *Ємець* (Канада), В. Мішалов (Австралія, США), Г. Китастий, П. Писаренко (обидва — США). Класи гри на Б. є в багатьох муз. навч. закладах. Один з перших класів гри на Б. відкрито 1908 у *Київській музично-драматичній школі Миколи Лисенка*. Відомі педагоги-бандуристи: Г. М. Хоткевич, В. А. Кабачок, А. М. Бобир, В. Я. Герасименко, А. Ф. Омельченко, С. В. Баштан та ін. Свого часу вийшли школи (посібники) гри на бандурі Г. М. Хоткевича (1909), В. К. Шевченка (1914), В. П. Овчинникова (1913—14), М. В. Домонтовича (1913), В. А. Кабачка та Є. О. Юцевича, М. В. Опришка (1967), А. Ф. Омельченка (1973), С. В. Баштана та А. Ф. Омельченка (1984).

Основу репертуару виконавців на Б. складають укр. нар. пісні, думи, інструм. награші, твори професс. композиторів. Серед укр. авторів концертних творів для Б.— композитори Г. М. Хоткевич (героїчна поема «Байда», думи «Буря на Чорному морі», «Невільницький ринок у Кафі»), А. О. Коломієць («Українська соната» для Б. та фп., 1968, і соната для двох Б., 1982), М. В. Дремлюга (концерт для Б. з симф. оркестром, поема-рапсодія, 1981; три сонати, три сюїти), К. О. *Мясков* (чотири фантазії та концерт для Б. з оркестром нар. інструментів, п'єси для Б. соло), В. Д. *Кирейко*, В. П. Полевой, М. Й. *Сільванський*, В. Д. *Зубицький*, В. П. *Губа*, Л. О. *Грабовський* та ін. Репертуар поповнюється також перекладеннями для Б. творів укр., рос. та зарубіжної класики. Найбільша з колекцій Б.— у *Народної архітектури та побуту музеї України* у Києві. Серед період. видань — журн. «*Бандура*». З 1993 — міжнар. конкурс бандуристів ім. Г. М. Хоткевича.

Літ.: Хоткевич Г. М. Музичні інструменти українського народу. Х., 1930; Гуменюк А. І. Українські народні музичні інструменти. К., 1967; Скляр І. М. Київсько-харківська бандура. К., 1971; Баштан С. В., Омельченко А. Ф. Школа гри на бандурі. К., 1984; Немирович І. О. Взяв би я бандуру. К., 1986.

С. В. Баштан.

«БАНДУ́РА» — літ.-худож. журнал. Вид. укр. і англ. мовами з 1981 щоквартал. Школа кобзарського мист-ва у Нью-Йорку. Утримується переважно на індивід. пожертвування. Засн. на базі укр.-англ. щомісячника «Кобзарський листок».

Висвітлює питання розвитку укр. фольклору, *кобзарського мистецтва*, культурні взаємини різних регіонів укр. діаспори, її зв'язки з мистецтвом України, питання бандурного виконавства і педагогіки, виготовлення і поширення укр. муз. інструментів тощо. В журналі опубліковано кілька курсів гри на бандурі, автори яких — Г. М. Хоткевич, Ю. Китастий, В. Мішалов, Г. К. Ткаченко. Крім статей різних жанрів та худож. творів, містить ноти і фотоматеріали. Видавець і гол. редактор М. Чорний, худож. оформлення Б. Пачовського. *М. Р. Селівачов.*

«БАНДУРИ́СТ» — укр. студентський чоловічий хор. Засн. 1905 при Львів. ун-ті (до нього входили й студенти ін. вузів). Його засновником і першим диригентом був І. *Смолинський*. З «Б.», яким диригували також І. О. Гриневецький, Б. І. Вахнянин, М. Ф. Колесса та ін., часто виступали хор т-ва *Львівський «Боян»*, співаки М. Т. Голинський, М. В. Микиша, Г. А. Крушельницька, О. І. Любич-Парахоняк; у роботі хору також брали участь Г. М. Хоткевич, С. П. Людкевич, Т. В. Шухевич, Є. І. Купчинський та ін. У репертуарі — переважно твори укр. композиторів (М. В. Лисенка, К. Г. Стеценка, М. Д. Леонтовича, В. О. Барвінського та ін.), укр. нар. пісні, а також хори зх.-європ. класиків. Виступав у Львові, під час літніх канікул — в ін. містах Зх. України. Численні схвальні відгуки про «Б.» у зх.-укр. пресі належать В. О. Барвінському, С. П. Людкевичу та ін. Існував до 1939.

Л. З. Мазепа.

Бандуристи. В. І. Касіян. Ілюстрація до поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка. Фрагмент. 1954.

Бандура конструкції І. М. Скляра.

БАНДУ́РКА Данило Степанович (Бандурко, Малий, Рихлієвський; бл. 1738, Київ — ?) — укр. бандурист. Гри на бандурі навчався у бандуриста М. Волошенка (Волошина) з Богуслава. Три роки служив бандуристом у київ. губернатора Леонтьєва, деякий час мандрував. 1754—60 перебував на Запорізькій Січі. 1760—61 брав участь як кобзар у гайдамацьких походах, за що 1761 був заарештований і ув'язнений царською владою. Є припущення, що Б. був виданий польській владі і страчений.

Літ.: Ястребов И. В. Гайдамацкий бандурист. «Киевская старина», 1886, № 10; Хоткевич Г. М. Дещо про бандуристів та лірників. «Літературно-науковий вісник», 1903, кн. 1; Лавров Ф. І. Кобзарі. Нариси з історії кобзарства на Україні. К., 1980.

Б. М. Жеплинський.

БАНК (франц. banque, з італ. banca, від banco — лава, конторка) — будинок для проведення фінансово-кредитних операцій і зберігання грошових коштів. Буд-во Б. на Україні розгорнулося у 2-й пол. 19 — поч. 20 ст. з розвитком капіталізму. Спочатку Б. мали не досить чітке планування: операційний зал — у глибині ділянки, зовні нагадували житл. будинки. Про це свідчать збудовані в Одесі Земський і Держ. Б. (обидва — 1882, арх. В. Ф. Маас, тепер адм. установи), Кредитне т-во (1881, арх. А. Г. Люйкс, тепер науково-тех. т-во). В кін. 19 — на поч. 20 ст. зальні приміщення розміщували з чільної сторони і виділялися на фасадах вел. отворами і монумент. *ордером архітектурним*: Бессарабсько-Таврійський (1899) і об'єднаний Б. (1910; тепер Палац одруження), обидва — в Одесі, арх. С. А. Ландесман; Азовсько-Донський (1914, арх. Ф. І. Лідваль; тепер Ін-т фізкультури) і Т-ва взаємного кредиту Б. (1903—05, арх. Ю. С. Цауне), обидва — у Харкові. Згодом склалися композиційні системи сполучення операційного залу з конторськими і службовими

Банк. Будинок Національного банку України в Києві. 1902—05. Арх. О. В. Кобелев, О. М. Вербицький; скульптор Е. Скаля. Надбудова 1934; арх. О. В. Кобелев, В. М. Риков.

приміщеннями — вільна, лінійна і центрична, але різне внутр. планування рідко відбивалося на зовн. вигляді. Більшість Б. зводили у стилі *неоренесансу*, вони своєю масивністю немовби символізували несхитність капіталу: Б. в Івано-Франківську по вул. Гетьмана Мазепи (1884, арх. Р. Меус), у Львові по вул. Коперника (кін. 19 ст., арх. О. Сосновський, Ю. О. Захаревич), Держ. Б. (1900, арх. Р. П. Голенищев, надбудова 1932, арх. О. М. Бекетов, тепер науково-тех. т-во) і Петерб. міжнар. Б. (1913, арх. В. В. Величко, тепер Центр. каса) у Харкові; Південнорос. Б. у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ, 1913, арх. Е. Ф. Шретер), 2-е кредитне т-во в Одесі (1901—03, арх. О. Й. Бернардацці, тепер т-во «Знання»). На поч. 20 ст. Б. будували з використанням ін. істор. стилів: *неоампіру* — Петрогр. (1911—14, арх. Л. М. Бенуа, тепер адм. установа) і Волзько-Камський (1912—13, арх. П. С. Андрєєв), обидва — у Києві; *модерну* — Волзько-Камський у Харкові (1907, арх. О. М. Бекетов, тепер театр ляльок); *неокласицизму* — Азовсько-Донський в Одесі (1912, арх. А. Б. Мінкус), Північний у Харкові (1908, арх. О. Р. Мунц, А. К. Шпігель); *російського стилю* — Селянські Б. у Полтаві (1906—09, арх. С. В. Носов, О. В. Кобелєв) та Одесі (1908—13, арх. Ю. М. Дмитренко, тепер Палац студентів).

1896—98 за проектом арх. О. М. Бекетова збудовано Земельний Б. (тепер автотранспортний технікум) у Харкові. Центр. ядро триповерхової споруди — двоповерховий операційний зал і розташований над ним зал для зібрань. З боку площі на 1-му поверсі — парадний вестибюль, приміщення для правління, над ними — *анфілада* з трьох залів для нарад. Фасади виконано у стилі неоренесансу, з використанням форм пізнього ренесансу. Центр. вісь виділено *ризалітом*, 1-й поверх вирішено у вигляді рустованого цоколя, який несе на собі парадну верхню частину з великими арковими вікнами і колонами *корінфського ордера*. Пишно декорований *антаблемент* закінчується *парапетом*, який у центрі переходить у високий *аттик*.

Державний Б. у Києві (тепер Національний банк України) споруджено 1902—05 за проектом арх. О. В. Кобелєва і О. М. Вербицького (скульптор Е. Саля, за участю скульптора Ф. П. Соколова; надбудова 1934, арх. А. В. Кобелєв, В. М. Риков). В центрі споруди — вестибюль і операційний зал (пл.— 720 м^2), оздоблений ліпленим декором і *вітражами*. Фасади декоровано у стилі неоренесансу. Цегляні стіни облицьовано штучним каменем, що імітує сірий граніт і рожевий піщаник, колони виготовлено з лабрадориту, *портал* і *карниз* прикрашено майолікою. Обліковий Б. в Одесі споруджено 1904—06 за конкурсним проектом арх. Ю. М. Дмитренка. Будинок вирішено у стилі неоренесансу. Операційний зал має великі аркові вікна, вхід відмічено порталом і півциркульною нішею.

Російсько-Азіатський Б. в Одесі збудовано 1911 за проектом арх. С. С. Гальперсона. Операційний зал із службовими кабінетами розміщено по осі вестибюля. Фасад будинку оздоблено пластичним декором у стилі неоренесансу. Особливої урочистості надають споруді вікна 2-го поверху, оформлені у дусі генуезької школи (зокрема, арх. Г. Алессі) доби Відродження. Вони гармонують з колонами *іонічного ордера*, антаблементом і аттиком.

У Києві 1913 споруджено Російський Б. для зовн. торгівлі (тепер ГоловАПУ) у стилі неоренесансу (проект з використанням мотивів Відродження розробив арх. Ф. І. Лідваль). Операційний зал розміщено за 4-поверховим корпусом. Масивні гранітні *русти* фасаду контрастують з гладенькими стінами 1-го поверху і широким *фризом* з карнизом та парапетом з обеліскими. Фасади прикрашено також орнамент. лопатками і рельєфами (скульптор В. В. Кузнецов). Переважну частину будинків кол. Б. використовують за їхнім призначенням і тепер; більшість з них є пам'ятками арх-ри.

Літ.: Тимофеенко В. И. Строительство зданий банков на Украине в дооктябрьский период. В кн.: Вопросы архитектуры. М., 1972. *В. І. Тимофієнко.*

БАНКО́ВСЬКИЙ Микола Владиславович (3.III 1919, Курськ) — рос. і укр. актор, засл. арт. УРСР з 1971. Закінчив ДІТМ ім. А. В. Луначарського (курс нар. арт. СРСР П. В. Массальського). Працював у театрах Алма-Ати (1957—59), Ленінграда (1960—63), Омська (1963—68), в Крим. (1968—78, 1979—83) і Донец. (1978—79) обл. рос. драм. театрах. З 1983 — в Крим. філармонії. Ролі: Терновий («І відлетимо з вітрами» М. Зарудного), Борис Годунов («Цар Федір Іоаннович» О. Толстого), Клавдій («Гамлет» У. Шекспіра); літ. композиції за творами М. П. Булгакова, В. В. Маяковського, Б. Л. Васильєва. Знімався в кіно (адмірал Барнсуел у фільмі «Останній доказ королів», 1983, «Укртелефільм»). *І. М. Давидова.*

БАНО́КІН Олексій Степанович (7.III 1930, Оренбург) — укр. військ. диригент, засл. арт. УРСР з 1968. Закінчив 1954 Ін-т військ. диригентів у Москві. 1974—79 — начальник оркестрової служби Одес. військ. округу. З 1979 — викладач Одес. консерваторії. *А. І. Кузьменко.*

БА́НЯ — склепінчасте перекриття споруди; верх церковної будівлі. Див. *Купол.*

БА́НЬКА, баня — вид укр. нар. кераміч. побутового та декор. посуду. Місц. назви: тиква, куршіль, корчага, канта (Закарпаття); пушка, бандурка (Волинь); кубушка, ковбушка, куман тощо (Сх. Україна). Найтиповіші форми Б.: повний, кулястий корпус і вузенька шийка. Місц. варіанти Б. мають більш приземкуватий або витягнутий корпус, *наліпи* на ручці. Б. бувають неполив'яні, монохромні, поліхромні з підполивним розписом. Сироглиняні Б. з носиком, прикрашені гладженням (див. *Полірування*), створюють у с. *Коболчині* (Чернів. обл.); розписані традиц. сюжетними та орнамент. композиціями — у *Косові* й *Коломиї* (обидва — Івано-Фр. обл.); оздоблені сюжетним квітковим та геом. розписом *ангобами* по теракотовому черепку — в с. Адамівці (Хмельн. обл.); прикрашені підполивним геом. та рослинним, іноді рельєфним орнаментом — на Поділлі, Подніпров'ї, Слобожанщині.

Т. А. Романець.

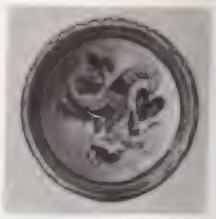

Бар. Миска. Глина, полива, розпис ангобами. Бл. 1930. Полтавський краєзнавчий музей.

БАНЬКЕ́ВИЧ Вікентій (Вінцентій; бл. 1830—1861, Житомир) — укр. скрипаль, композитор, диригент, педагог. Гри на скрипці навчався у Вільні, а також в Петербурзі (в О. Ф. Львова приватно). Як скрипаль гастролював у Києві, Петербурзі, Вільні, Кенігсбергу. В останні роки життя керував оркестром Житомир. театру, заснував муз. школу в с. Зарубинцях (тепер Житомир. обл.), в якій викладав. Автор творів для скрипки, фантазії на укр. теми, рондо, концертино та ін. *І. Д. Гамкало.*

БАПТИСТЕ́РІЙ (грец. βαπτιστήριον — купіль), хрещальня — культове приміщення, де здійснюють реліг. обряд хрещення. В країнах Зх. Європи Б.— часто окрема споруда (кругла або восьмигранна у плані, перекрита *куполом*), зведена біля *базиліки* або церкви. Всередині Б. прикрашали *мозаїкою*, скульптурою, посередині був басейн (купіль). Найвідоміші Б.— в Равенні (серед. 5 — поч. 6 ст.), у Флоренції (11—13 ст.). Серед споруд цього типу на тер. України — Б. у *Херсонесі* (6 ст. н. е.). У православних храмах хрещальня, як правило, окреме приміщення праворуч від *нартексу* (хрещальні *Софійського собору*, 11 ст., і *Володимирського собору*, 1862—82; обидві — у Києві) та ін.

БАПТІ́СТ Йоганн (? — ?) — нім. архітектор. У 17 ст. працював на Україні. За його проектами збудовано 1679—95 *Троїцький собор* Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові і 1684—92 *Преображенський собор* Мгарського монастиря на Полтавщині, в яких зодчий поєднав досягнення давньорус. арх-ри (зокрема, черніг. школи) і європ. *барокко* (соковитий орнамент. ліплений декор з елементами ордерної арх-ри). Творчість Б. мала істотний вплив на формування стилю укр. барокко. *Г. Н. Логвин.*

Барабан в архітектурі.

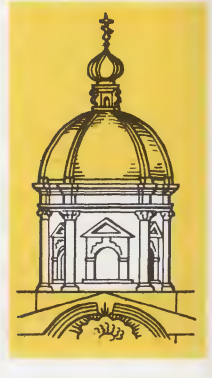

БАР — місто Вінн. обл. У документах згадується під 1425 як місто Ров, з 1537 — сучасна назва. На тер. міста розкопано курган, в якому знайдено пам'ятки *бронзового віку*, в урочищі р. Рову — залишки давньорус. поселення 10—11 ст. З 30-х рр. 15 ст. до 1795 — у складі шляхетської Польщі. Серед архіт. пам'яток — Покровський монастир (18—20 ст.), залишки фортеці (1538—40, 17 ст.), Успенська церква (1757), палац (19 ст.). Б. відомий як давній осередок *гончарства*. В 16 ст. тут засн. гончарний цех. Посуд має специфічну систему ріжкованих підполивних розписів. Миски розписували *рослинно-геометричним орнаментом*. Рисунок виконували рудою глиною на білому тлі, доповнювали зеленою, оранжевою та цегляно-червоною барвами. Одна з найпоширеніших композицій на мисках — зображення на дні птаха на гілці. На поч. 20 ст. майстер П. Самойлович створював способом *ритування* сюжетні композиції — переважно побутові сцени. Серед майстрів-гончарів — Б. та П. Лукашенки, Й. Врублевський, О. Решетник. З 50-х рр. гончарство в Б. не існує. Твори зберігаються в ДМУНДМ, МЕХП АН України, Музеї етнографії у Петербурзі. У Барі є Будинок культури, народний мемор. музей М. М. Коцюбинського, краєзнавчий музей.

Ю. П. Лащук.

БАРАБА́Н в архітектурі — 1) Циліндрична або багатогранна частина завершення будівлі, яка підтримує *купол* (баню). Б. поширені у візант., груз., вірм., давньорус. та укр. культовій арх-рі. Здебільшого мають вікна (світловий Б.), прикрашені ліпним чи різьбленим скульпт. орнаментом (*Софійський собор* у Києві, 1-а пол. 11 ст.), декором з цегли, білого каменю, теракоти, *кахлів* (*Георгіївський собор* Видубицького монастиря у Києві, 1696—1701), *колонами*, півколонами, *пілястрами*, *сандриками* (*Успенський собор* у Харкові, 1771—77). В дерев. арх-рі найпоширеніші типи Б.— *четверик* або *восьмерик*, які іноді бувають багатоярусні (*Троїцький собор* у Новомосковську, 1775—80). 2) Конструктивна основа *капітелі* колони. Являє собою кругле тіло, а в профілі має вигляд дуже витягнутого *гуська*.

Л. З. Панчишин.

БАРАБА́НОВ Віктор Григорович (25.I 1951, Київ) — укр. скрипаль, засл. арт. УРСР з 1989. Закінчив 1974 Київ. консерваторію. 1974—77 (з перервою) — артист симф. оркестру Укр. радіо, 1977—78 — Держ. симф. оркестру УРСР, 1978—79 — Укрконцерту, 1980—89 — Квартету ім. М. Леонтовича Київ. філармонії. З 1989 працює в Мексиці (за контрактом).

БАРАБА́Ш Іван Іванович [21.VII (3.VII) 1912, с. Велика Лихівка, на Харківщині, тепер знято з обліку — 16.II 1973, Київ] — укр. письменник. Закінчив 1937 Харків. політех. ін-т. Літ. діяльність почав 1943. Автор трагедії «Тарас Бульба» за М. Гоголем (пост. 1963), комедій з сільс. життя «Закохані серця» (1962; пост. 1964), «Видно шляхи полтавські», «Українські жартівниці» (обидві — 1968), «Кручені паничі» (1969), драм «Три долі» (1980), «Люди, бережіть синів!» (1972), які йшли на сценах театрів України.

БАРАНЕ́ЦЬ — вид укр. декор. фігурного *посуду*. За основу форми взято *барило* на чотирьох ніжках з баранячою головою. На Україні ця форма посуду стала традиційною, як символ добробуту використовувалась в обрядах — сватання, весілля тощо. Б. оздоблюють *ліпленням*, розмальовують *рослинним орнаментом*. Б., розписані у стилі

Баранці. Глина, полива. розпис.

барокко, створювали на Полтавщині. З 19 ст. поширюються скляні Б. для напоїв. На Гуцульщині виготовляють глиняні свічники у формі Б., розписані в традиц. стилі (Й. Табахорнюк, П. Й. *Цвілик* та ін.). На основі Б. укр. художники-керамісти і нар. майстри (В. О. *Омеляненко*, Т. Н. *Демченко*, І. А. *Білик*, Д. Ф. *Головко* та ін.) створили оригін. тип декор. скульптури з гумористичним забарвленням, для якої характерне дскорування орнамент. рельєфом, однокольор., інколи багатокольор. поливи. Скляні Б. є серед виробів М. А. *Павловського* та ін.

Т. А. Романець.

БАРАНЕ́ЦЬКИЙ Григорій (? — ?) — укр. різьбяр. Працював на поч. 18 ст. в Галичині. У НМЛ зберігаються два дерев. різьблені ручні хрести: 1726 (зі Стрийщини) і 1728 (зі Старого Самбора) з підписом «Баглаи Баранецкии-грегорі».

Літ.: Свєщіцька В. Різьблені ручні хрести XVI—XX ст., ч. 1. Львів. 1939.

О. Ф. Сидор.

БАРА́НІВСЬКИЙ ФАРФО́РОВИЙ ЗАВО́Д — гол. підприємство баранів. виробн. об'єднання «Фарфор-фаянс». Засн. 1803 М. Мезером (працював тут до кінця 20-х рр. 19 ст.) у містечку Баранівці (тепер смт Житомир. обл.), у маєтку поміщиків Любомирських-Валевських. На з-ді виготовляли різні види столового і чайного посуду, декор. вази, аптечний посуд, свічники та ін. Вироби декорували розписом (поліхромним, рідше — монохромним), *золоченням* і *тонуванням* поверхні здебільшого в чорний, зелений, синій та блакитний кольори. Осн. тип орнаментації — рослинний. Вироби 1810—20 мали риси пізнього *класицизму*; 1820—40 — відзначалися широтою і варіантністю колористичних рішень. З серед. 19 ст. форми та декор баранівського фарфору стали масивнішими, спрощеними. Для виробів Б. ф. з. 2-ї пол. 19 ст.— поч. 20 ст. характерні репродукційність, вільне відтворення зразків попередніх стилів, пишність форм і декору при недосконалому рисунку. Проте деякі вироби засвідчили пошук пластичних якостей фарфору.

Баранівський фарфоровий завод. Ваза. Фарфор, надглазурне тонування, розпис. 1895. Вінницький краєзнавчий музей.

Д. Ф. Головко, Баранець урочистий. Глина, кольорові поливи, ліплення, тиснення. 1959. ДМУНДМ. Київ.

Баранівський фарфоровий завод. Супниця. Фарфор, розпис. 1-а третина 19 ст. ДМУНДМ. Київ.

Баранівський фарфоровий завод. В. Г. Спиця. Сервіз «Олена». Фрагмент. Фарфор, золочення. 70-і рр. 20 ст. МЕХП АН України. Львів.

В рад. час з-д розширено, реконструйовано. У 20-х рр. 20 ст. випускав столовий та чайний посуд, декор. вази, тарелі, оздоблені рослинним орнаментом, золоченням, іноді емблемами, написами агіт. характеру, а також статуетки. При з-ді існує музей. Вироби з-ду відзначено на багатьох міжнар. і всесоюз. виставках та ярмарках. Зберігаються в ДМУНДМ, МЕХП АН України та ін. Б. ф. з. нагороджено орденом Жовтневої Революції (1971).

Літ.: Петрякова Ф. С. Украинский художественный фарфор. (Конец XVIII — начало XX ст.). К., 1985.

Ф. С. Петрякова.

БАРА́НОВ Кирило (? — ?) — укр. іконописець кін. 18 ст. 1785 виконав іконостас для церкви Різдва Богородиці в с. Жуклі (тепер Черніг. обл., не зберігся).

БАРА́НОВ Петро Федотович (? — ?) — укр. кахляр 18 ст. Виконував замовлення Києво-Печерської лаври. 1757 разом з С. *Рединим* виготовив на лаврській Либідській цегельні худож. кахлі для груб і камінів у келіях архімандрита, намісника та со-

борних ста́рців лаври. Створив кахлі у стилі *барокко* для Кловського палацу в Києві. Зразки зберігаються в Києво-Печерському заповіднику та ДМУОМ.

В. А. Шиденко.

БАРАНО́ВИЧ Георгій (1776, с. Смоляжі, тепер с. Смоляж Черніг. обл.— ?) — укр. хоровий диригент і педагог. Закінчив 1804 Київську академію. Водночас був керівником її хору, викладав співи у нотному класі (1799—1804) та ін. предмети (в т. ч. франц. мову). Автор посібників «Ірмологіон по печерському наспіву» і «Правила для нотного ірмолойного пінія», якими тривалий час користувались педагоги і студенти академії (рукописи не збереглися). Учні Б.— Г. П. *Августинович* і В. І. *Сербжинський*.

С. Й. Лісецький.

БАРАНО́ВИЧ Лазар [1620 — 3 (13).IX 1693, Чернігів] — укр. церк., політ. і культур. діяч. Навчався у Віленській, Київ. та Калішській (Польща) колегіях. 1647 — ректор колегії в м. Гощі (тепер смт Рівнен. обл.), з 1650— Києво-Могилянської колегії. З 1657 — архієпископ черніг. і новгород-сіверський. Велику увагу приділяв розвиткові шкільної справи й книгодрукування. При своєму дворі утримував хорову капелу, якою керував С. О. *Пекалицький*. Б.— автор муз. творів; в одному з рукописних *ірмологіонів* (після 1700) вміщена його «Херувимська» (зберігається у Львів. істор. музеї); є відомості про поширення свого часу кантів і псальм, створених Б. Зб. віршів «Аполлонова лютня» (польс. мовою, 1671) та ін.

О. С. Цалай-Якименко.

БАРАНО́ВИЧ Федір (? — ?) — укр. золотар 2-ї пол. 18 ст. Жив і працював у Києві. Збереглися твори Б.— потир і дарохранильниця (1775), піддон від потиру (1777), позначені рисами *рококо*. Серед учнів — золотарі М. Балковський, І. Понятовський, А. Шигура, Д. Якубовський.

БАРАНО́ВСЬКА Віра Всеволодівна (1885 — 7.XII 1935, Париж) — рос. актриса. 1915—17 працювала в трупі М. М. Синельникова, 1918 утримувала власну трупу (див. *Барановської В. В. камерний театр*), 1919 — в Першому Рад. драм. театрі (всі — в Харкові). Серед ролей: Маша («Три сестри» А. Чехова), Наташа («На дні» М. Горького), Офелія («Гамлет» У. Шекспіра), Гільда («Будівничий Сольнес» Г. Ібсена). В 20-х рр. гастролювала на Україні. В кінофільмі «Мати» (1926, за М. Горьким) створила образ Ниловни.

Літ.: Пономарёва Т. Вера Барановская. «Искусство кино», 1966, № 5.

О. В. Попов.

БАРАНО́ВСЬКИЙ (Baranowski) Данте (25.V 1882, Венеція — 16.VI 1925, м. Криниця, тепер Польща) — польс. скрипаль, диригент, муз. критик, антрепренер і актор. 1891—1901 навчався у консерваторіях Львова (клас скрипки М. Вольфсталя) та Відня. Закінчив також філос. ф-т Львів. ун-ту. Був диригентом університетського хору, а також оркестру Політехніки (тепер Львів. політех. ін-т). 1906—13 вів активну муз.-громад. діяльність у Львові: був диригентом аматор. хорів, муз. критиком «Газети львівської», організатором і керівником Міського муз. т-ва (з 1908; див. *Польські музичні товариства* у Львові) та його оркестру, одним з організаторів Союзу сел. театрів і хорів. 1912—13, 1918 — худож. директор *Львівського польського театру*, з яким гастролював по Галичині. З 1913 — антрепренер і актор у театрах Польщі. Виконавець характерних ролей.

Л. З. Мазепа, П. К. Медведик.

Л. Баранович.

І. Барановський. Пророчиця Анна. Олія. Кін. 18 ст. НМЛ.

БАРАНО́ВСЬКИЙ Іван (? — ?) — укр. художник кін. 18 ст. Працював у Галичині. Розписав фойє старого театру у Львові. Автор ікон «Пророчиця Анна» та «Симеон-богоприймець» (зберігається у НМЛ).

БАРАНО́ВСЬКИЙ Максим (? — ?) — укр. іконописець кін. 18 — поч. 19 ст. Жив у Києві. З 1798 виконував ікони для Києво-Печерської лаври.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

БАРАНО́ВСЬКИЙ Петро Дмитрович [28.I (9.II) 1892, с. Шуйське, тепер Смол. обл.— 12.VI 1984, Москва] — рос. архітектор, професор, засл. діяч мист. РРФСР, один із засновників вітчизн. школи архітекторів-реставраторів. Закінчив 1912 Моск. буд.-тех. уч-ще, 1918 — Моск. археол. ін-т. За проектами Б. відроджено понад 100 пам'яток арх-ри Грузії, Азербайджану, Росії, України, Карелії. На Україні Б. реставрував *П'ятницьку церкву* (кін. 12 — поч. 13 ст.) у Чернігові (1943—62, разом з М. В. *Холостенком*), 1957—70 проводив обміри і дослідження *Спаса на Берестові церкви* у Києві (12, 19 ст.) та руїн *Успенського собору* (11 ст.) Києво-Печерської лаври, церкви-ротонди 11—12 ст. у м. Галичі Івано-Фр. обл. Автор статей і метод. розробок з питань реставрації пам'яток архри і монумент. живопису.

С. К. Кілессо.

БАРАНО́ВСЬКОЇ В. В. КА́МЕРНИЙ ТЕА́ТР. Ств. у Харкові в грудні 1918. Антрепренер і провідна актриса — В. В. *Барановська*, режисер — Б. С. *Глаголін*. У репертуарі: «Пристрасті» П. Клоделя, «Мрія кохання» О. Косоротова, «Нора» Г. Ібсена. Припинив існування 1919.

О. В. Попов.

БАРА́НЦЕВ Тимофій Прокопович (1.I 1859, Житомир — ?) — укр. драматург кін. 19 — поч. 20 ст. Закінчив 1889 Віленське піхотне юнкерське уч-ще. У 80 — на поч. 90-х рр. написав 10 п'єс, більшість з яких було 1894 заборонено цензурою через їх гостросоціальний, сатиричний зміст. На основі поеми Т. Г. Шевченка написав драму «Наймичка». Істор. минуле України відобразив у драмах «Гамалія», «Княжна Локсандра», «Мотря Кочубей»; складні суперечності між селянами і поміщиками — в п'єсах «Три шляхи», «На роздоріжжі», проблеми сімейних стосунків — у п'єсах «Не доля», «Батьки — діти», «Не під вік», «Мара». Твори Б. зберігаються у відділі рукописів Петерб. держ. театр. б-ки ім. А. В. Луначарського.

П. О. Лобас.

БАРАНЮ́К Іван (1806, Москалівка, тепер у складі м. Косова Івано-Фр. обл.— 1860, там же) — укр. нар. майстер худож. кераміки. Один із засновників косівської школи кераміки. Розквіт творчості припадає на 40—50-і рр. Серед творів — посуд, свічники, кахлі. У розписах, виконаних *ангобами* по ритованому малюнку, відобразив життя і побут верховинців, красу карпатської природи; жанрові композиції поєднував з квітково-рослинним орнаментом. У колориті розписів — зелений, червоно-коричневий і вохристо-жовтий кольори, тло — біле. Серед учнів — син М. І. *Баранюк*, О. П. *Бахматюк*. Твори зберігаються в МЕХП АН України, Коломийському та Косівському музеях нар. мист-ва Гуцульщини.

Літ.: Лащук Ю. П. Косівська кераміка. К., 1966; Соломченко О. Г. Народні таланти Прикарпаття. К., 1979.

О. Г. Соломченко.

БАРАНЮ́К Йосип Михайлович (1863, с. Москалівка, тепер у складі м. Косова Івано-Фр. обл.— 1942, там же) — укр. нар. майстер худож. кераміки. Навчався у свого батька М. І. *Баранюка*, продовжував традиції косівської школи кераміки. Посуд покривав *поливою*, декорував геом. та геометризованим рослинним орнаментом. Миски Б. мають широке дно з орнаментом. Вироби Б. розписані червоною і зеленою фарбами; рисунок, який нанесено *ріжкуванням* і *ритуванням*, має підкреслену графічність зображення. Роботи зберігаються у Коломийському музеї нар. мистецтва Гуцульщини, МЕХП АН України, ДМУНДМ.

І. Баранюк. Таріль. Глина, полива, розпис ангобами, гравірування. 2-а пол. 19 ст. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини.

Й. М. Баранюк. Миска. Глина, гравірування, підполивний розпис ангобами. Кін. 19 — поч. 20 ст. ДМУНДМ. Київ.

Літ.: Лащук Ю. П. Косівська кераміка. К., 1966; Гоберман Д. Н. Гуцульщина — край искусства. М.— Л., 1966; Соломченко О. Г. Народні таланти Прикарпаття. К., 1979.

О. Г. Соломченко.

БАРАНЮК Михайло Іванович (1834, с. Москалівка, тепер у складі м. Косова Івано-Фр. обл.— 1902, там же) — укр. нар. майстер худож. кераміки. Представник косівської школи кераміки. Навчався у батька — І. *Баранюка.* Виготовляв свічники та ужитковий посуд, оздоблений у техніці *фляндрування.* Береги мисок Б. розписував орнамент. мотивами, дно заповнював жанровими композиціями з життя гуцулів. Фігури людей, тварин, предмети побуту виконані ритованим контуром, розписані коричневим, зеленим та жовтим кольорами на білому тлі. Твори зберігаються в Коломийському музеї нар. мист-ва Гуцульщини.

Літ.: Соломченко О. Г. Народні таланти Прикарпаття. К., 1969.

О. Г. Соломченко.

БАРАНЮК Танасій Танасійович (8.I 1825, м. Косів, тепер Івано-Фр. обл.— 15.IX 1964, там же) — укр. нар. майстер худож. різьблення. Навчався у батька Т. Баранюка. Виготовляв декоративні баклаги, скриньки, портсигари, тарелі. Застосовував різні види різьблення та *інкрустацію,* рідше *інтарсію.* Учасник міжнар. виставок (Франція, Австрія, Болгарія). Твори зберігаються в ДМУНДМ, Коломийському музеї нар. мист-ва Гуцульщини.

В. О. Толстов.

БАРА́НЯЧІ РО́ГИ, барани, баранці, баранчики — нар. орнамент. мотив. Для нього характерні подвійні спіральні елементи криволінійних (розписи, витинанки, вироби з дерева і металу) або стилізовано-прямокутних (вишивка, ткацтво, силяння з бісеру) обрисів. Поширений на всій тер. України. Зразки спірального візерунка відомі у мист-ві палеоліту (ромбічно-меандрова орнаментика на виробах з кістки; Мізинська стоянка, Чернігівщина). В орнамент. композиціях Б. р. розміщують здебільшого симетрично (специфічний вид симетрії — дзеркальний). Локальні назви: басове вухо, гачки, закрутки, каталка, качині шийки, ключки, косиця, круки, круторіг, крученики, кучері, оленячі ріжки тощо.

М. Р. Селівачов.

БАРА́ТОВА Марія Вікторівна [29.V(10.VI) 1895, Київ — 28.I 1957, Москва] — рос. і укр. співачка (лір. сопрано), засл. арт. РРФСР з 1948. Навчалася 1913—16 в муз. школі М. А. *Тутковського.* 1916—22 і 1928—29 — солістка оперного театру у Києві, 1922—24 — оперного театру С. І. Зиміна в Москві, 1924—25 — Харків. опер. театру. Співала в театрах Свердловська, Пермі, Тбілісі. 1929—50 — солістка Великого театру СРСР. Партії: Марильця («Тарас Бульба» М. Лисенка; перше виконання 1924, Харків), Іоланта («Іоланта» П. Чайковського), Снігуронька (однойм. опера М. Римського-Корсакова), Мімі («Богема» Дж. Пуччіні).

І. М. Лисенко.

БАРАШІВСЬКИЙ ФАРФО́РОВИЙ ЗАВО́Д. Засн. у 50-х рр. 19 ст. у с. Барашах, тепер Житомир. обл. Період піднесення виробн.— 2-а пол. 70-х рр.— 1895. Найпізніші відомості про з-д датуються 1913. Тут виготовляли фарфоровий та фаянсовий чайний і столовий посуд, декорований надглазурним і підглазурним розписом. Характерні композиції — дрібні квіти (волошки), розкидані по всьому полю, у центрі — букет, по бортику — кольор. обвідки, інколи з монограмою в готичному стилі. Характерне вільне використання коричневого, зеленого, рожевого, блакитного, золотавого кольорів. Твори зберігаються у ДМУНДМ.

Літ.: Петрякова Ф. С. Украинский художественный фарфор (Конец XVIII – начало XX ст.) К., 1985.

Ф. С. Петрякова.

БА́РБАГ (Barbag) Северин Євген (4.IX 1891, м. Перемишляни, тепер Львів. обл.— 26.IX 1944, Свідер, побл. Варшави) — польс. композитор і музикознавець. Грина фп. і композиції навчався у Г. Мельцера і Л. *Ружицького* у Львові та у Й. Б. Маркса у Відні. Закінчив 1924 Віденський ун-т (вивчав музикознавство у Г. Адлера), здобувши вчений ступінь доктора. 1925—39 — професор муз.-теор. дисциплін Львів. муз. ін-ту (з 1930 — Львів. консерваторія ім. К. Шимановського), 1939—41 — Львів. консерваторії. Серед учнів — А. Й. *Кос-Анатольський.* Автор оркестрових, камерних, фп. творів і музикознавчих праць.

Л. З. Мазепа

БАРБАКА́Н (франц. barbacane) — підковоподібна у плані *башта* без даху, розміщена перед *брамою* і пов'язана з нею функціонально та конструктивно; елемент оборонної системи середньовічного замку або міськ. фортеці (Б. *Генуезької фортеці* в Судаку, 14—15 ст.).

БАРБО́Н Петро (?, Італія — 1588, Львів) — укр. будівничий. Жив і працював у Львові. Збудував там дзвіницю при братській *Успенській церкві,* т. з. *Корнякта вежу* (1580, за участю П. *Римлянина*) і житл. *Корнякта будинок* (1580) у своєрідно трактованих формах італ. *Відродження.* Відомі споруди, перелічені Б. у заповіті 1588 (не збереглися): криниця на *Ринок площі* у Львові, збудована на замовлення купця Т. Альберті (1589, закінчував П. Римлянин); роботи у *Вірменському соборі.* Будував для львів. старости М. Гербурта, можливо, в Фельштині (тепер с. Скелівка) та м. Добромилі (обидва — Львів. обл.). Мав вплив на творчість укр. арх. П. Римлянина і А. *Прихильного.*

В. С. Вуйцик.

П. Барбон. Будинок Корнякта у Львові. Внутрішнє подвір'я. 1571—80.

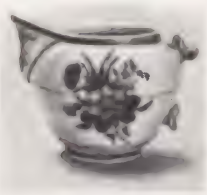

Барашівський фарфоровий завод. Молочник. Фарфор, надглазурний розпис, золочення. 60—70-і рр. 19 ст. ДМУНДМ. Київ.

Барвінок. Один з основних орнаментальних елементів.

Баранячі роги. Один з основних орнаментальних елементів.

БАРВІНЕ́НКО С. (псевд.— Гавриленко; ? — ?) — укр. драматург серед. 19 ст. Автор комедії «Остап Дуля, або Жених з гарбузом» (1852), яка помітно збагатила сатиричні та демократ. тенденції тогочасної драматургії. У п'єсі відображено типові картини кріпосницької дійсності, наростання протесту селян проти зловживань та жорстокостей представників сільс. верхівки. 1855 входила до репертуару петерб. Олександринського театру. Рукопис комедії зберігається в Петерб. театр. б-ці.

П. О. Лобас.

БАРВІ́НОК — нар. орнамент. мотив у формі хрещатих листочків, близькій до натуральної. Мотиви відомі на тер. України з мист-ва *трипільської культури* і поширені по всій лісостеповій зоні України та на Прикарпатті. Листочки компонуються симетрично або вільним малюнком (вибійка Львівщини), іноді стилізуються правильними геом. фігурами.

М. Р. Селівачов.

«БАРВІ́НОК» — щомісячний всеукраїнський дитячий журнал. Попередником «Б.» був журнал «Жовтеня», що видавався 1928—41 у Харкові. 1941—44 не виходив. З квітня 1945 видання поновлено в Києві під сучас. назвою, з 1950 виходить також і рос. мовою. Вміщує твори письменників, які пишуть для дітей, широко пропагує дитячу художню творчість, проводить конкурси юних художників. 1978—90 присуджувалася засн. ЦК ЛКСМУ премія ім. О. Копиленка за кращі твори для дітей, опубліковані на сторінках «Б.». Серед її лауреатів — художники В. Мельниченко, Н. Денисова, П. Ткаченко, С. Поляков, Р. *Сахалтуєв,* О. Міхнушова, В. Ширяєв, В. Сирцова. Нагороджений Почесною Грамотою Президії ВР УРСР (1978).

В. В. Моруга.

«БАРВІ́НОК» — ансамбль пісні і танцю. Ств. 1974 у м. Свердловську Луганської обл. при Будинку культури ім. Я. М. Свердлова. З 1978 — народний самодіяльний. У репертуарі: вокально-хореогр. композиції «Пори року», «Привітальна», «Запорожці», хореогр. картинка «Ніч перед Різдвом», пісні і танці різних народів. Лауреат всесоюз. та респ. фестивалів і оглядів нар. творчості. Гастролі у Болгарії, 1982.

А. П. Шевченко.

БАРВІ́НСЬКА Євгенія Максимівна (20.XII 1854, Львів — 20.XII 1913, там же) — укр. піаністка,

хоровий диригент, співачка (сопрано) і муз.-громад. діяч. Мати В. О. *Барвінського*. Закінчила 1874 учительський ін-т у Львові. Гри на фп. навчалася приватно у Ф. Лоренца у Перемишлі (тепер Пшемисль, Польща) і у К. *Мікулі* у Львові. Разом з А. Крушельницьким (батьком С. А. *Крушельницької*, першою муз. вчителькою якої була Б.) організувала чоловічий і жіночий хори у Тернополі (1882—86 — їхній керівник). Одна з організаторів (1891—95 — диригент) *Львівського «Бояна»*. Пропагандист творчості укр. композиторів (М. В. Лисенка, І. С. Воробкевича, М. М. Вербицького, М. Л. Кропивницького, В. Г. Матюка, Д. В. Січинського, Г. Г. Топольницького). Листувалася з М. В. Лисенком, С. А. Крушельницькою. *Л. З. Мазепа.*

Є. М. Барвінська.

БАРВІ́НСЬКА Феодосія Андріївна [30.V (11.VI) 1899, Суми — 12.X 1966, Київ] — укр. актриса, нар. арт. УРСР з 1943. Нар. в акторській сім'ї. Сценічну діяльність почала в укр. мандрівній трупі О. Л. Суходольського (1913), грала в ін. мандрівних трупах, у т-ві «Сурма». 1921—59 — актриса Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка. Б. рівною мірою були властиві барви героїчні, пафосні (Лауренсія у «Фуенте овехуна» Лопе де Веги), ліричні і лірико-комедійні (Мавка в «Лісовій пісні» Лесі Українки», Мірандоліна в «Господині заїзду» К. Гольдоні). Створила багатогранні людські характери: Ваніна Наташа («Житейське море», «Суєта» І. Карпенка-Карого), Зося, Ліда («Богдан Хмельницький», «Платон Кречет» О. Корнійчука), Ірина, Коринкіна («Остання жертва», «Без вини винні» О. Островського), Надія, Варвара («Останні», «Єгор Буличов та інші» М. Горького). Знімалася в кіно: Жінка обивателя («Іван», 1932), Гувернантка («Червона хустина», 1934; обидва — кіностудії «Українфільм»), фрау Мільк («Під золотим орлом», 1957, Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка).

Ф. А. Барвінська.

Літ.: Поляков А. Феодосія Андріївна Барвінська. Х., 1940; Мистецтво франківців. К., 1970. *Ю. М. Бобошко.*

В. О. Барвінський.

БАРВІ́НСЬКИЙ Василь Олександрович (20.II 1888, Тернопіль — 9.VI 1963, Львів) — укр. композитор, піаніст, музикознавець, педагог, муз.-громад. діяч, доктор мистецтвознавства з 1940, почесний доктор Укр. ун-ту в Празі (з 1938). Гри на фп. навчався 1895—1905 в муз. школі К. *Мікулі* (у М. Яшек-Солтисової, В. Квасницького, П. Бернацької), 1905—06 — у В. *Курца* (все — у Львові). Водночас у 1900-і рр. навчався на юрид. ф-ті Львів. ун-ту, з 1907 — на філос. ф-ті Карлового ун-ту (Прага), де відвідував лекції відомих музикознавців О. Гостинського і З. *Неєдлого*. Закінчив Празьку консерваторію (1911 — клас фп. І. Гольфельда, 1914 — клас композиції В. *Новака*). 1911—14 працював у Празі (приватна муз.-пед. діяльність, гастролі по Чехословаччині); 1913 тут відбулися перший авторський концерт Б. і концерт укр. нар. пісні, який він організував. З 1914 — у Львові, де виявив себе одним з найактивніших організаторів укр. муз. життя: 1915—39 — професор і директор *Вищого музичного інституту* ім. М. Лисенка, водночас (1922—28) викладав теор. дисципліни в муз. ін-ті А. Нементовської; 1921, 1924, 1925 — член правління т-ва *Львівський «Боян»*; 1934 — один з організаторів і член правління, 1936—39 — голова *Спілки українських професійних музикантів;* був членом *Музичного товариства імені М. В. Лисенка*, 1932—39 — у складі творчо-концертної групи *«Богема»*. У 20-х рр. разом з Г. А. *Крушельницькою*, М. О. *Менцинським*, О. І. *Любич-Парахоняк*, Р. *Любинецьким* (з яким 1923 гастролював у Чехословаччині), Б. Т. *Бережницьким* (1928 виступав з ним у власних автор. концертах у Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську), скрипалем Є. Перфецьким концертував у містах Зх. України. Після гастролей по Рад. Україні, де Б. встановив дружні взаємини з багатьма діячами культури (зокрема, П. О. *Козицьким*, В. С. *Косенком*, Л. М. *Ревуцьким*, Г. М. *Беклемішевим*, К. В. *Квіткою*, В. А. *Золотарьовим*), пропагував укр. рад. музику на зх.-укр. землях. 1939 Б.— депутат Народних зборів Зх. України. 1939—41 і 1944—48 — професор і ректор *Львівської консерваторії*, 1941—44 — директор Держ. муз. школи з укр. мовою навчання. 1939—41 — голова Львів. оргкомітету *Спілки композиторів України*. 1948 був репресований, до 1958 перебував на засланні у Мордовії, 1964 реабілітований (посмертно).

Б.— композитор лірико-романтич. спрямування. Продовжуючи традиції М. В. *Лисенка*, він водночас зазнав впливу франц. *імпресіонізму*, нової чес. композиторської школи. Значна частина його творів грунтується на укр. нар.-пісенному мелосі, істотну роль у них відіграє *поліфонія*. Твори: вокал.-інструм. етногр. картини «Українське весілля» для мішаного хору, квартету солістів і оркестру (1914), кантати «Заповіт» (сл. Т. Шевченка, 1917), «Наша пісня, наша туга» (сл. С. Черкасенка, 1933), «В перші роковини» (сл. П. Карманського), «Пісня про Вітчизну» (сл. М. Рильського, обидві — 1940); для симф. оркестру — «Українська рапсодія» (1911), увертюра-поема (1930); камерно-інструм. твори — фп. секстет (1915), фп. квінтет (1953—63), 2 струнні квартети (1912, 1935), 2 фп. тріо (1910, 1911). Значну частину композиторської спадщини Б. становлять твори для окремих інструментів, зокрема, для фп.— концерт (1937), соната (1910), варіації на власну тему (1909), варіації на тему укр. нар. колядки (1917), варіації і фугетта на укр. нар. тему (1920); цикли п'єс «Вісім прелюдій» (1908), «Пісня. Серенада. Імпровізація» (1911), «Любов» (1913—15), «Шість мініатюр на укр. нар. теми» (1920); 20 дитячих п'єс на теми укр. нар. пісень (з них 10 п'єс виділено у цикл «Наше сонечко», 1935) та ін. Б.— один з перших укр. композиторів, фп. твори якого було надруковано за межами України, зокрема вид-вом «Українська накладня» (Київ — Лейпціг, 1918), у США, Японії. Серед творів для скрипки і фп.— соната (1925), для віолончелі — концерт (1956), соната (1925), сюїта на укр. нар. мотиви (присвячена П. О. Козицькому, 1927), варіації на укр. нар. тему (1918) та ін. Б. належать хорові твори *a капела* («Шевченкова хата», «Колосися, ниво» на сл. Б. Лепкого, «Вітчизні» на сл. М. Рильського) і в супроводі фп., солоспіви для голосу в супроводі оркестру («Псалом Давида» на сл. П. Куліша, «Ноктюрн», «Сонет» на сл. І. Франка, «Портрет Леніна» на сл. М. Рильського), скрипки і фп. («Пісня пісень» на сл. В. Маслова-Кос-Стокоза) та фп., а також обробки укр. нар. пісень і пісень ін. народів для хору а капела (в т. ч. «Уже сонечко закотилось», 1923), голосу соло (в супроводі фп., скрипки і фп.) і для фп. («Збірка українських народних пісень», «Збірка українських колядок і щедрівок», обидві — 1935). Серед музикознавчих і муз.-критичних праць Б.: оглядово-дослідницькі статті «Огляд історії української музики» (у кн. «Історія української культури», Львів, 1937), «З історії музичної культури Західної України» (1941); статті та рецензії «В обороні доброго імені української музичної культури» (відповідь А. *Рудницькому*, 1935), «Бела Барток у Львові», «Мої спогади про М. Лисенка» (обидві — 1937), «Віктор Косенко» (1939), «Вільно звучить українська пісня», «Відроджене мистецтво» (обидві — 1940), «Розвиток української музики», «Батько української музики і Тарас Шевченко» (обидві — 1945), «Митець великого обдарування» (про С. П. Людкевича 1958) та ін. розвідки, надруковані в журналах *«Боян»*, *«Українська музика»*, *«Радянська музика»*, *«Мистецтво»*, в «Українській загальній енциклопедії», укр., рос. і польс. газетах.

Літ.: Павлишин С. С. Василь Барвінський. К., 1990; Лисько З. Василь Барвінський. «Українська музика», 1938 № 2; Щепанська М. Василь Олександрович Барвінський. «Радянська музика» 1941, № 2; Павлишин С. Василь Олександрович Барвінський. «Українське музикознавство», 1968, в. 3; Мазепа Л. Василь Барвінський. В кн.: Українськиі календар. Варшава, 1988; Мазепа Л. Трагічна доля митця. «Музика», 1988, № 5

Кучер М Півтора року з Василем Барвінським. «Україна», 1990, № 31.
Л. З. Мазепа.

БАРВІ́НСЬКИЙ Осип Григорович (літ. псевд.— М. Нетяга, І. Григорович; вересень 1844, с. Шляхтинці, тепер Тернопільської області — 8.II 1889, с. Сировари, тепер тієї ж обл.) — укр. письменник. Навчався у Львів. духовній семінарії. Виступав зі статтями про культур. рух у пд. слов'ян та ін. Автор трагедії «Павло Полуботок, наказний гетьман України» (вид. 1893), драми «Чернігівка» за повістю М. Костомарова (обидві — у 80-х рр. на сцені *Руського народного театру* у Львові).

БАРВІ́НСЬКИЙ Павло Якович [літ. псевд.— Ізраїльтенко; 1862, слобода Борисовка, тепер смт Бєлгород. обл.— 21.VIII (3.IX) 1908, там же] — укр. актор і драматург. Навчався в Моск. консерваторії, працював в укр. трупах М. Л. Кропивницького, М. К. Садовського, О. М. Василенка, Г. Й. Деркача, М. К. Ярошенка, в *Руському народному театрі* у Львові (1902), керував власною трупою (1900). 1903 оселився в Бєлгороді, де організував укр. гурток аматорів. Серед ролей — Золотницький («Хазяїн» І. Карпенка-Карого). Друкувався в журн. «*Літературно-науковий вістник*», «Русская мысль». Автор драм. творів, інсценізацій: «Насильно криницю рити — води не пити» (1894), «Марко проклятий» за О. Стороженком (1897), «Сучасний Дон-Кіхот», «Загублений вік», «Жертва» (всі — 1898), «Енеїда» за І. Котляревським (1901), «Антось Дукат» (1908). П'єси «Орли України» (1895), «Гайдамаки» за Т. Шевченком, «За віру» (обидві — 1897), «Запорізьке добро» (1898), «Сатана» («Володар пітьми», 1903) було заборонено цензурою. В драмі «Каторжна» (1898) вперше порушено робітн. тему, показано побут шахтарів, взаємини між селянами, укр. і рос. робітниками (1900 йшла в *Ярошенка М. К. трупі*).

Тв.: Драматичні твори, т. 2. Полтава, 1908 *Є. С. Хлібцевич.*

БАРВІ́ТОВ Василь Андрійович (1840—1886) — рос. живописець. Працював у Петербурзі. Писав картини на реліг. теми. Виконав малюнок «Києво-Флорівський жіночий монастир», з якого було зроблено літографію в Парижі.

Літ.: Крізь віки. Альбом. К., 1982.
Л. І. Саприкіна.

БАРВНИКИ́ — органічні сполуки, призначені для фарбування різних матеріалів (шкіри, паперу, тканин та ін.). Бувають синтетичні або рослинного чи тваринного походження. За способом застосування розрізняють кислотні, кубові, основні, протравні і прямі Б., *пігменти*. Найпоширеніші природні Б.— аліза́риновий червоний з коріння марени та індиго синій з листя індигоноски. В 50-х рр. 19 ст. одержано перші синтетичні Б. В. кін. 19 ст. природні Б. повністю замінено синтетичними (анілінові фарби та ін.).

БАРДЕ́ЙОВСЬКИЙ СКА́НСЕН — музей нар. арх-ри в м. Бардейові (Словаччина), експонатами якого є пам'ятники дерев. буд-ва українців (лемків) Сх. Словаччини. Ств. 1961 на тер. Бардейовського курорту, відкритий для відвідувачів 1965. Першим його експонатом стала лемківська дерев. церква 18 ст. з Никльової (Микулашової), яку з ініціативи лікаря Атласа перевезено і відтворено тут ще 1927. На тер. музею нараховується бл. 50 архіт. споруд великої форми. Б. с.— осередок дослідницької праці в галузі етнографії та мист-ва українців у Словаччині.
І. Д. Красовський

БАРДЕ́М (Бардем Муньйос; Bardém Muñoz) Хуан Антоніо (2.VI 1922, Мадрід) — іспанський режисер і сценарист. Закінчив 1947 Ін-т вивчення і практики кінематографії (Мадрід). 1955 створив один з кращих своїх фільмів «Смерть велосипедиста». Серед ін. картин Б.— «Головна вулиця» (1956), «Помста» (1957). 1982 Б. поставив на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка худож. фільм «Попередження» (спільне виробн. Болгарії — СРСР — НДР, одна з гол. премій 22-го Мкф., 1982, Карлові Вари).

Літ.: Кинорежиссер Хуан Антонио Бардем. М., 1965

БАРЕЛЬЄ́Ф (франц. bas-relief, букв.— низький *рельєф*) — вид *скульптури*, рельєф з опуклим зображенням, яке виступає над площиною не більше ніж на половину свого об'єму. Орнамент., декор., фігуративними Б. прикрашають архіт. споруди, утилітарні та декор. вироби. Використовують для оздоблення пам'ятників, стел, мемор. дошок і дрібної пластики. Б. відомий на Україні з епохи *Київської Русі*. До нашого часу збереглися Б. 11 ст., вмонтовані в стіні друкарні Києво-Печерської лаври, два шиферні Б. 11—12 ст. з *Михайлівського Золотоверхого монастиря* в Києві. *А. М. Ревенко.*

Барельєф із зображенням Нептуна на будинку на площі Ринок у Львові. Скульптор Г. Красуцький. Стукко. Серед. 19 ст.

БАРЗИЛО́ВИЧ Семен Андрійович (25.IV 1903, м. Новий Ропс на Брянщині — 27.VII 1958, Київ) — укр. архітектор, педагог. Закінчив 1928 Київ. худож. ін-т. Брав участь у проектуванні забудови *Хрещатика* (1947—55), буд-ві кінофабрики (1927—30, тепер Київ. кіностудія худож. фільмів ім. О. П. Довженка; під керівництвом В. М. *Рикова*), залізничного вокзалу (1928—30, під керівництвом О. М. *Вербицького*); всі — у Києві. Автор добудови Київ. театру опери та балету (1937—38), оформлення могили Т. Г. Шевченка в Каневі (1929—32), проектів Будинку Червоної Армії в Тернополі (1941), житл. будинків у Донецьку, Києві. *Л. А. Проценко.*

«Барикади театру». Обкладинка.

«БАРИКАДИ ТЕАТРУ» — літ.-худож. ілюстрований двотижневик. Орган мистецького об'єднання «*Березіль*» (Київ). Виходив з жовтня 1923 по січень 1924 (п'ять номерів). Тут надруковано статті про творчу програму театру «Березіль», акторське і режисерське мист-во (Лесь Курбас), наук. організацію мистецької праці (М. Семенко, С. К. Бондарчук), виступи Й. В. Шевченка, Г. Г. Ігнатовича, Ф. Л. Лопатинського, В. С. Василька, В. Г. Меллера, С. Ф. Паньківського, М. П. Бажана (під криптонімом Н. Б.), О. А. Слісаренка, Г. Шкурупія; уривок кіносценарію «Чума» нім. поета і драматурга В. Гозенклевера; списки рекомендованих п'єс, відомості про нові книги з проблем театру і драматургії. Вміщено хроніку творчого життя в театрах України, Рос. Федерації, зарубіж. країн. Публікувалися уривки з рецензій періодики на вистави театру «Березіль», фотоілюстрації (сцени з вистав), ескізи костюмів В. Г. Меллера, М. М. Симашкевич, М. Ашкіназі. Обкладинка Н. В. Генке-Меллер. Журн. виходив за редакцією Леся Курбаса.
М. Г. Лабінський

БАРИ́ЛА Клавдія Федорівна (18. III 1949, с. Великі Солонці Полтав. обл.) — укр. актриса, засл. арт. Каб.-Балкар. АРСР з 1982. Після закінчення 1968 Дніпроп. театр. уч-ща — у Вінн. муз.-драм. театрі ім. М. Садовського. Ролі: Марися («Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого), Ліда («Дикий Ангел» О. Коломійця), Комелькова («А світанки тут тихі...» за Б. Васильєвим).

К. О. Силіна.

БАРИ́ЛО — невелика декор. посудина, що імітує форму діжки. Відома в європ. кераміці з давньорим. часів. З 19 ст. Б.— один з видів укр. посуду, прикрашеного підполивним розписом, *гравіруванням*, *рельєфом* тощо (*Опішня*, *Косів* та ін. осередки). *Т. А. Романець.*

БАРИНОВ Микола Іванович (1843 — не раніше 1878) — рос. скульптор, почесний вільний общник петерб. АМ. 1860—69 відвідував її класи. Автор надгробка героя рос.-тур. війни 1877—78 генерала М. С. Леонова на тер. *Дальніх печер* Києво-Печерської лаври.

БАРИНОВА-КУЛЕ́БА Віра Іванівна (1.XII 1938, с. Римарівка Полтав. обл.) — укр. живописець, засл. діяч мист. УРСР з 1989. Закінчила 1965 Київ. худож. ін-т (майстерні В. Г. *Пузиркова*, К. Д. *Трохименка*, В. М. *Костецького*

В. І. Баринова-Кулеба. Великдень. Із серії «Давність і тепер». Олія. 1989.

та ін.), 1969 — творчі майстерні АМ СРСР у Києві в С. О. *Григор'єва*. З 1969 викладає у Київ. худож. ін-ті. Працює в галузі жанр. станкового живопису, натюрморту, портрета. Твори: «Дівчата» (1965), «Вісті з села» (1968), «На світанку» (1978), триптих «Перший радянський хліб» (1979), «До мами на ферму» (1980), триптих «В ім'я життя» (1982), натюрморт «Півники» (1984), «Урок миру» (1986), «Портрет М. Драгоманова» (1991). Зберігаються в ДМУОМ та ін. музеях республіки.

БАРИТО́Н (італ. baritono, від грец. βαρύς — важкий, низький і τόνος — тон) — 1) чоловічий голос, середній між басом і тенором. Діапазон Б.— від ля великої октави до ля-бемоль 1-ї октави. За характером тембру і силою звучання розрізняють Б. ліричний, лірико-драматичний і драматичний. Звучання ліричного Б. світле, м'яке, наближається до драм. тенора. Драм. Б. (або бас-баритон) — голос більшої сили, густішого тембру, близький до басу. Чистий тип Б.— явище досить рідкісне. Найпоширеніший лірико-драм. Б., який може виконувати не тільки ліричні, а й драм. партії. Серед відомих укр. співаків-баритонів — М. С. Гришко, Д. М. Гнатюк, М. Г. Зубарєв, А. О. Іванов, П. П. Кармалюк, М. К. Кондратюк, К. А. Лаптєв, Р. Г. Майборода, М. Ф. Манойло та ін. 2) Мідний духовий інструмент, що використовується переважно в духовому оркестрі. *О. В. Іовса.*

БА́РИШЕВ Микола Андрійович [27.I (9.II) 1907, Казань — 10.IV 1944, Сімферополь] — укр. художник театру. Закінчив 1929 Казанський худож. технікум. З 1930 — художник Крим. рос. драм. театру ім. Горького. Оформив вистави: «Приборкання непокірної» У. Шекспіра (1935), «Підступність і кохання» Ф. Шіллера, «Як гартувалася сталь» за М. Островським, «Людина з рушницею» (всі — 1939) і «Кремлівські куранти» (1940) М. Погодіна. Під час нім.-фашист. окупації Криму очолював підпільну групу. Розстріляний фашистами. *Р. Д. Бащенко.*

БА́РИШЕВА Наталія Здиславівна (22.VII 1946, Одеса) — укр. артистка балету, нар. арт. УРСР з 1979. Закінчила 1962 балетну школу в Одесі, 1984 — ДІТМ ім. А. В. Луначарського. З 1963 — солістка Одес. театру опери та балету. Партії: донна Анна («Камінний господар» В. Губаренка), Одетта-Оділлія («Лебедине озеро» П. Чайковського), Раймонда, Жізель (однойм. балети О. Глазунова і А. Адана), Фрігія («Спартак» А. Хачатуряна) та ін. *В. Д. Туркевич.*

БА́РИШІВКА — смт Київ. обл. Осередок худож. ткацтва та вишивки. В істор. джерелах згадується 1603. У 1926—27 тут було створено артіль ткачів та вишивальниць. Виготовляють жіночі блузи, плаття, скатерті, вишиті хрестиком, гладдю, штапівкою, виколом, занизуванням, вирізуванням. З 1971 у Б.— філіал Київ. виробничо-худож. об'єднання ім. Т. Г. Шевченка з дільницею по створенню килимів у с. Веселинівці (Київ. обл.). Серед майстрів — Г. К. *Цибульова*, З. Г. Сависько, В. В. Рахуба. Твори зберігаються у ДМУНДМ та ін.

У 17 ст. тут збудовано дерев. замок, оточений ровом і земляними валами, та Троїцьку церкву; у 18 ст.— Успенську церкву (всі — не збереглися). Пам'ятник землякам, які загинули в роки Вел. Вітчизн. війни (1985, арх. В. Г. Гнєздилов). 1843, 1844 у Б. бував Т. Г. Шевченко, про що він згадував у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали».

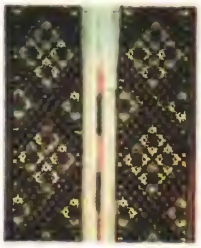

Баришівка. Г. К. Цибульова. Чоловіча сорочка. Фрагмент. Полотно, вишивка, 1964.

Н. З. Баришева.

БАРИ́ШНИКОВ Рєвольд Володимирович (18.XI 1924, Харків — 5.VIII 1985, там же) — укр. живописець і графік, засл. художник УРСР з 1976. Закінчив 1954 Харків. худож. ін-т (педагоги — С. Ф. *Бесєдін*, Г. О. *Томенко*). Працював у галузі станкового живопису. Твори: «Вставайте, кайдани порвіте!» (1964), «Піднімають прапор» (1975), «Напередодні» (1980), «Перемога» (1982) та ін. Зберігаються в Харків. ХМ., Дніпроп. ХМ та ін. музеях.

БАРКАРО́ЛА (від італ. barcaróla, від barca — човен) — 1) Пісня венеціанських човнярів. 2) Жанр лірич. пісні та інструм. мініатюри. Поширилася з 17 ст. у країнах Зх. Європи, з 18 ст.— у Росії. Жанром профес. музики стала з 18 ст. Темп Б. повільний, розмір здебільшого 6/8. Б. властивий широко розспівний, «відкритий», подібний до коливання хвиль характер мелодії. Серед укр. композиторів — авторів Б.— М. В. Лисенко («Баркарола» для фп., «Пливе човен» для двох сопрано), П. П. Сокальський, М. М. Калачевський, М. А. Тутковський, Г. К. Ходоровський-Мороз, С. П. Людкевич, А. Й. Кос-Анатольський (фп. п'єси), Б. М. Фільц (романс «Баркарола» на сл. В. М. Сосюри, «Весняна баркарола» для вокал. тріо на сл. М. М. Петренка) та ін. *Т. Ю. Філенко.*

БА́РМИ (від давньоісл. barmr — край, берег) — нагрудна прикраса, подібна до *намиста*, з округлих золотих або срібних, інколи позолочених медальйонів із зображеннями святих Деісусного чину, орнаментованих хрестів. Між медальйонами бували пронизки, металеві буси. Зображення рельєфні або виконані в техніці *перегородчастої емалі*, *гравірування*, *черні*; медальйони обрамляли коштовним камінням, перлами, *сканню*, *зерню*. Виготовлялись на індивідуальні замовлення. На Русі поширились, ймовірно, з Візантії з прийняттям християнства як символи князівської влади. До 17 ст. Б. використовували як один з елементів (наплічник) вбрання рос. царів.

Літ.: Толочко П. П. Про приналежність і функціональне призначення діадем і барм в Древній Русі. В кн.: Археологія, т. 15. К., 1963 *Ф. С. Петрякова.*

Барми. Фрагмент. Золото, перли, коштовні камені, перегородчаста емаль. 12 ст. Музей історичних коштовностей України. Київ.

БАРМО́ТІН Семен Олексійович (1877, Петербург — ?) — рос. композитор і педагог. Навчався у Придворній співацькій капелі у Петербурзі у М. О. *Балакірєва*, 1899—1901 — в Петерб. консерваторії (закінчив 1903 екстерном; клас композиції М. А. Римського-Корсакова). Протягом 1901—23 викладав у Придворній співацькій капелі (Петербург) та муз. школі у Херсоні, 1923—25 — у Петрогр. (Ленінгр.) консерваторії. Автор ряду романсів, фп. та ін. творів. Серед учнів — М. Д. *Леонтович*, А. Т. Воликівський. Б. присвячений один з нарисів Ф. С. *Якименка* (1911).

БА́РНЕТ Борис Васильович [5 (18).VI 1902, Москва — 8.I 1965, Рига] — рос. кінорежисер, актор, засл. арт. РРФСР з 1935, засл. діяч мист. УРСР з 1951. Навчався в Моск. держ. технікумі кінематографії (майстерня Л. В. Кулєшова). На Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка зняв пригодницьку картину «Подвиг розвідника» (1947; Держ. премія СРСР, 1948; в головних ролях — А. М. *Бучма*, П. П. *Кадочников*; Б. зіграв одну з центр. ролей — генерала фон Кюна), а також фільми «Щедре літо» (1950), «Концерт майстрів українського мистецтва» (1952, автор сценарію).

Літ.: Кушниров М. А. Жизнь и фильмы Бориса Барнета. М., 1976.

БА́РНИЧ Ярослав Васильович (30.IX 1896, с. Балинці, тепер Івано-Фр. обл.— 1.VI 1967, м. Клівленд, США) — укр. композитор, диригент, скрипаль і педагог. Закінчив 1924 Вищий муз.

ін-т ім. М. В. Лисенка у Львові. 1922—24 — диригент театру «Бесіда» у Львові, 1924 очолював власну муз.-драм. трупу, 1925—26 — театр т-ва «Просвіта» (обидва — в Ужгороді), де, зокрема, поставив оперу «Відьма» Я. *Ярославенка*. Працював учителем музики і худ. керівником аматорського театру в Самборі (тепер Львів. обл., 1927—29) і Станіславі (тепер Івано-Франківськ, 1931—39), 1929—30 — диригент *Стадника Й. Д. театру*. 1939—41 — диригент симф. оркестру і оркестру муз.-драм. театру ім. І. Франка у Станіславі (тепер Івано-Франківськ), 1941—44 — Львів. оперного театру. Один із засновників і худож. керівників (1940—41) *Гуцульського ансамблю пісні і танцю*. З 1950 жив у США.

Твори: оперети «Дівча з Маслосоюзу» (1935), «Шаріка» (1936), «Пригода в Черчі» (1938; всі пост. *Театром імені І. Тобілевича* в роки їх написання), «Гуцулка Ксеня» (1939, включає однойм. пісню, яка стала народною; того ж року пост. *Театром імені І. Котляревського*), камерно-інструм., хорові твори, романси, музика до театр. вистав.

Літ.: Кульчицький О. Нова українська оперетка. «На зустріч», 1935, № 21; Оперета «Шаріка» в Театрі ім. Тобілевича. «На зустріч», 1937, № 9.

П. К. Медведик.

БА́РОВ Олександр Олександрович (1890—1920, Харків) — рос. актор. 1908—12 працював у МХТ, з 1912 — в *Синельникова М. М. трупі*, 1920 — в *Драматичній трупі Губвійськкому*. Ролі: Городничий («Ревізор» М. Гоголя), Федір («Цар Федір Іоаннович» О. Толстого), Штокман («Лікар Штокман» Г. Ібсена), Телегін («Дядя Ваня» А. Чехова) та ін. За виконання ролі Королівського голяра (1919) у виставі за однойм. п'єсою А. В. Луначарського був заарештований денікінською контррозвідкою, але завдяки зусиллям громадськості уникнув страти. Викладав у драм. студії (Харків). Автор п'єси «Осінь» (1914), статей з проблем театр. мист-ва.

О. В. Попов.

БАРО́ККО (від італ. barocco — вигадливий, химерний) — стиль у мист-ві, що панував з кін. 16 до серед. 18 ст. Поширився в Європі та на амер. континенті. Криза ренесансної культури у 16 ст., контрреформація, утвердження абсолютизму, перемога у ряді країн Європи протестантизму, виникнення капіталістич. відносин та реставрація феодалізму, боротьба різних ідеологій та світоглядів визначили неоднозначну стилістику Б. Найтиповіших класичних форм Б. набуло у католицьких і абсолютистських д-вах. Умовно в Зх. та Сх. Європі виділяють Б. католико-монархічне та протестантсько-бурж., хоч окремі їхні риси були спільними. Б. служило утвердженню католицизму (ідеям контрреформації) та прославленню абсолютизму, несло

О. О. Баров у ролі царя Федора («Цар Федір Іоаннович» О. Толстого).

в собі риси моралізаторства й дидактики. Водночас у мист-ві Б. певною мірою відображено й антифеод. протест та нац.-визвольні рухи, що вносило в нього струмінь демократичних бунтарських устремлінь. У Б. співіснували відголоски Ренесансу і середньовіччя (*готика*, візантизм) поряд з новітніми течіями *класицизму, реалізму*.

Мист-ву Б. притаманні пафос і пишномовна патетика, безмежна фантазія й містика, глибокий інтерес художників до внутр. світу людини і матеріального світу речей. У ньому співіснували образи антич. міфології й Біблії, драматизм і ригоризм, *символіка*, філос. концептуальність і зовн. декоративність, *алегорія* та емблематика. Людина в мист-ві Б. постає багатоплановою особистістю, втягненою в круговерть і конфлікти середовища.

Стилістичні форми Б. специфічні. Йому притаманний особливий *синтез мистецтв*, коли архітектура, скульптура і монумент. живопис виступали в рівноправній гармонійній єдності. В муз. та театр. мист-ві раціональна концепція гармонії, притаманна оптимістичному ідеалові епохи *Відродження*, поступилася місцем драм. і трагічному світогляду, висловленому в патетичній формі. Драма душевного стану, бурхливий рух, вибагливість і патетика, вагання між відчаєм і надією, добром і злом, життям і смертю, контрастні зіставлення у полемічних трактатах, нашарування метафор, порівнянь, високопарних слів, трагедійних живописань наповнюють муз., літ., драм. та худож. твори Б.

Розрізняють етапи розвитку стилю Б.: раннє Б. (див. *Маньєризм*), в якому зародилися риси відходу від худож. культури Відродження; зріле Б., коли його особливості виявилися найяскравіше; пізнє Б., що поєднується з стилем *рококо*. З розвитком Б. майже зникали специфічні особливості кожного виду мист-ва: арх-ра ставала «скульптурною», пластичною, скульптура — «живописною», малярство у поєднанні з арх-рою збагатилося новими просторовими рішеннями. Арх-ра значно урбанізувалася, виявилося прагнення до певних акцентів в організації міських ансамблів, площ. Разом з культовим розвивалося і палацове буд-во з характерною динамічною пластикою стін, грою світлотіні, що викликає певні ілюзорні ефекти. Архітектори віддавали перевагу криволінійним абрисам, вигнутим фасадам, фронтонам, прикрашеним різними архіт.-декор. елементами. Іноді будували суворі аскетичні споруди, які вражають своєю монумент. масштабністю. Певні архіт. ансамблі мали складні ідейні програми, до реалізації яких підключалося і природне середовище. Вважають, що культова бароккова арх-ра бере початок в Італії, палацова — у Франції.

У скульптурі віддавали перевагу композиції з круговим візуальним сприйняттям, образи якої виражали стан екзальтації, глибокого страждання, душевного напруження або соціальної гордині. Міське середовище збагачувалося пам'ятниками, декор. скульптурою, фонтанами, інтер'єри — декор. різьбленням, розписами, в яких спостерігалася широка амплітуда тем, сюжетів, засобів худож. виразності. Монументалісти підкорювали глядача грандіозністю зображеної події, фантазією, патетикою позаземного дійства. Митці віртуозно володіли ракурсом, передаючи ілюзію безмежності простору, що ніби виходив за межі архіт. статики споруди. Водночас у станковому малярстві набули розвитку побутовий жанр, реалістичний портрет, пейзаж, натюрморт. У реліг. сюжетах одні майстри акцентували містичний ефект, інші, навпаки, зображуючи чудо, трактували його як побутову подію, зіставляли з реальним життям людини. Одні — пропагували крайній аскетизм, інші — стверджували гедоністичну радість буття. Багато бароккових творів, навіть реалістичних, мають складний концептуальний підтекст. Для створення драм. напруження в живопису особлива роль відводилась світлотіні. Завдяки віртуозній майстерності в оволодінні ескізною манерою було досягнуто великих успіхів в експресії образу. У графіці віддавалася перевага різцевій гравюрі та офорту, поряд з якими набули поширення малюнок, естамп, книжкова ілюстрація до релігійних і світських творів, у тому числі наукових видань, географічних атласів.

Б. мало специфічні риси на

Барокко. Миколаївський собор у м. Ніжині Чернігівської обл. 1668.

Барокко. Троїцький собор Густинського монастиря на Чернігівщині. 1674—76.

Балканах, у православних країнах, у т. ч. серед сх. слов'ян.

На Україні Б.— домінуючий стиль у мист-ві 17—18 ст. Він формувався у складний істор. період. Нац.-визв. війна укр. народу 1648—54 проти шляхетської Польщі, приєднання України до Росії, Андрусівське перемир'я 1667 змінили політ. кордони держав. Лівобережна Україна та Київ з околицями залишилися в межах Росії, а Закарпаття — в Австро-Угорщині, решта — під пануванням Речі Посполитої. Це зумовило своєрідність Б. на укр. землях. Зберігаючи нац. традиції, укр. мистецтво входило в прямі й опосередковані контакти з худож. культурою сх.-слов'ян. народів, країн Зх. Європи. Водночас укр. мист-во протистояло польс.-католицькій експансії.

Архітектура. Першим містом на Україні, в арх-рі якого виявилися ознаки стилю Б., став Львів. Хоча в той час ще панував стиль ренесансу, у місті почали зводити бароккові споруди. Одна з них — *єзуїтів костьол* (1610—30, арх. Д. *Бріано*), який наслідував бароккову арх-ру церкви Іль Джезу в Римі (1568—75, арх. Г. Віньола, Дж. Порта) і водночас був покликаний насаджувати серед укр. народу реліг. ідеї уніатства. Буд-во ін. бароккових споруд у Львові (напр., *кармелітів костьол*, 1634, арх. А. Покора) співпало із спорудженням ренесансних ансамблів (напр., Успенського братства). У ряді будівель, зокрема в мемор. каплицях, створених на замовлення міщанства, часто співіснують бароккові риси з ренесансними. Якщо в *Кампіанів каплиці* [1619, арх. П. *Римлянин*, В. *Капінос*, скульптори А. *Бемер* і Г. *Горст* (?), Львів] загалом ренесансний задум споруди лише порушується скульптурним декором фасаду в стилі Б., то в *Боїмів каплиці* (1609—15, арх., імовірно, А. Бемер, скульптори Я. *Пфістер*, Г. *Шольц*) ранньобароккові маньєристичні тенденції, характерні для мист-ва Нідерландів і Німеччини, переважають. А. Бемер привніс риси Б. і в ренесансний за задумом бернардинців костьол у Львові (1613—21). *Підгорецький замок* з палацом на Львівщині (1635—40, арх. А. дель *Аква*, за участю інж. Г. де *Боплана*) поєднав у собі ознаки італ. фортифікаційного мист-ва і франц. палацової арх-ри з типовою для неї стриманістю і логічністю форм. Примхливо переплелися бароккові і ренесансні елементи в будівлі Королівського арсеналу у Львові (1639—44, арх. П. Гродзицький), в якій переважає світський характер архіт. образу.

Нац.-визв. рух на Україні 1-ї пол. 17 ст. ішов під впливом боротьби реліг. ідей православ'я і католицизму, що позначилося й на арх-рі культових споруд. В арх-рі, зокрема Лівобережної України, почали особливо культивуватися традиції давньорус. мист-ва, багато уваги приділялося реставрації церков періоду Київ. Русі. Проте звернення укр. митців до середньовічних ремінісценцій проходило у контексті тогочасних досягнень зх.-європ. культури, яка віддавала перевагу стилю Б. Це позначилося, зокрема, на реставраційних роботах, які проводив у Києві Петро Могила (*Софійський монастир*, 1633—47, арх. О. Манчіні; *Спаса на Берестові церква*, 1644). Імпозантну величність бароккових споруд також використано в буд-ві безкупольної *Іллінської церкви* (1653) в резиденції Б. Хмельницького в Суботові. Відродження в укр. арх-рі тетраконхового храму не тільки дало змогу підкреслити притаманну Давній Русі п'ятибанність, а й створити мальовничий ансамбль баштоподібних об'ємів із своєрідним пластичним ефектом (*Успенська церква* в с. Низкиничах на Волині, 1638).

Барокко. Покровський собор у Харкові. 1689.

Барокко. Іконостас. Спасо-Преображенської церкви у с. Великих Сорочинцях Полтавської обл. 1732—34.

З 2-ї пол. 17 ст. Б.— визначальний стиль арх-ри України. На приєднаних до Росії укр. землях Б. набуло оригін. форм, які розробляли поряд з місц. будівничими рос. та іноземні архітектори. На Лівобережній Україні і в Києві, що одержали нові соціально-екон. імпульси для свого розвитку, утверджувалась перемога укр. народу в нац.-визвольній боротьбі 1648—54 буд-вом нових мурованих культових споруд. В них поєдналися традиції нар. дерев. буд-ва, де найяскравіше втілилися риси укр. арх-ри й естетики, з творчими здобутками рос. арх-ри. Будівлі вражають великою кількістю композиційних і конструктивних рішень, в яких переважає тенденція до мальовничості споруди, нетрадиційних ефектів інтер'єрів. Композиція хрестово-купольного храму дещо переосмислюється: башти уподібнюються до *ризалітів*, разом з *трансептом* вони ніби порушують монолітність колони; фронтони, карнизи, портали надають спорудам нового вигляду [*Микільський (військовий) собор* у Києві, 1690—96, арх. Й. Д. *Старцев;* зруйновано 1935].

Трансформація у мурованій арх-рі об'ємних і планово-просторових принципів дерев. храмів дала змогу об'єднати три, п'ять, дев'ять баштоподібних (найчастіше гранчастих) об'ємів, які увінчували три, п'ять, дев'ять грушоподібних куполів. Більшість таких споруд (за винятком тридільних) мали хрестоподібний план. Стриманий скульпт.

декор. кін. 17 ст. поступається ошатному декору 18 ст. У цей період було створено своєрідні храми, що являли собою хоч і надзвичайно різноманітну, проте одностильову арх-ру. Їхні фасади вражають грою розчленованих мас, які то чітко виступають, то, навпаки, ховаються. Водночас внутр. простір, навпаки, відзначається цілісністю і бездоганним освітленням. Стрункі і величні собори відігравали велику роль у містобудуванні (*Катеринінська церква* в Чернігові, 1715; *Георгіївський собор* Видубицького монастиря у Києві, 1696—1701). Зовні масивні і міцні, вони мали складне рішення інтер'єрів (*Троїцький собор* Густинського монастиря, 1674—76; *Миколаївський собор* у Ніжині, 1668). У мурованій арх-рі зодчі використовували систему заломів, яка в дерев. будівлі допомагала вирішувати конструктивне завдання висотного розкриття внутр. простору. Це було зумовлено не тільки естетичними уявленнями, а й прагненням надати храму нац. неповторності (*Покровський собор* у Харкові, 1689). Водночас під впливом стилю Б. змінилася і сама дерев. арх-ра: у тридільних храмах з'явилися вигадливі композиції з *криласами*, намети було замінено барокковими банями (*Юра церква* у Дрогобичі, кін. 15 — поч. 16 ст.; перебудова 1678).

Значних змін зазнала цивільна мурована арх-ра. Будинок полкової канцелярії у Чернігові (див. *Лизогуба Якова будинок*, 90-і рр. 17 ст.) набув рис Б. за рахунок майже скульп. декору, архіт. елементи якого запозичено з рос. зодчества 17 ст. і укр. дерев. арх-ри.

На укр. землях, які залишилися під владою шляхетської Польщі, католицька церква прагнула утвердити свої ідеологічні позиції буд-вом костьолів, зокрема єзуїтських: *домініканців костьол* у Жовкві (1655), *Миколаївський костьол* ордена тринітаріїв у Львові (1735—45). Оформлення фасадів споруд такого типу було у дусі арх-ри поч. 17 ст., тобто виглядало вже анахронізмом, але їх інтер'єри декоровано в стилі пізнього Б. — рококо.

У 30—50-х рр. 18 ст. Б. на Україні досягло найбільш синтетичних форм. Масштабне буд-во на Лівобережній Україні і в Києві стверджувало нову урбаністичну естетику. У *Києво-Печерській лаврі* 1731—44 замість дерев. зведено величну мурованну дзвіницю (арх. Ф. Васильєв, Й. *Шедель*). Вона стала не тільки урочистою домінантою монастирських будівель, але й відігравала вагому роль в організації силуету міста з боку Дніпра. Стилістичну єдність лаври створено буд-вом нових споруд — келій, друкарні і оформленням декору давньорус. храмів — *Троїцької надбрамної церкви* (поч. 12 ст., перебудова 1722—29), *Успенського собору* (1073—78; реставрація 1723—29). Їх отиньковані стіни було прикрашено ліпним орнаментом, різьбленими віконними наличниками, криволінійними фронтонами, живописом у декор. *картушах*, майоліковими розетками. Так само було перебудовано й ансамбль Софійського монастиря: відбудовано *Софійський собор* (1685—1707), споруджено трапезну, консисторію, будинок митрополита, *браму Заборовського* (1746—48, арх. Й. Шедель), завершено буд-во дзвіниці (1744—48, арх. Й. Шедель), що стала гол. акцентом не тільки обителі, а й усього Верхнього міста. Багато декоровані стіни дзвіниці з дещо важкуватою урочистістю демонстрували типовий арсенал барокових ліпних прикрас — герби, символи християнства, античні алегорії, гірлянди рослинних орнаментів тощо.

Принципово змінилися й інтер'єри відновлюваних храмів: заново був переписаний монумент. живопис, встановлено нові іконостаси, що принципово трансформувало організацію внутр. простору.

Яскравим прикладом укр. Б. є *Спасо-Преображенська церква* у с. Великих Сорочинцях Полтав. обл. (1732—34). В її арх-ру було вкладено концепцію, яка поєднує ідею храму — свято *Преображення* і усипальні — мавзолею гетьмана Данила Апостола. В декорі також простежуються теми божественного світла і повсякденності буття, яке виступає у барокковій антитезі з мотивом вічності життя. І фасад, і інтер'єр, включаючи різьблення іконостаса і живопис ікон, підпорядковані складному задуму будівлі.

У серед. 18 ст. Б. в арх-рі вступило у нову фазу — рококо. В 50—70-х рр. на Україні створено ряд архіт. шедеврів, органічно вписаних у забудову і ландшафт. Їх створили представники різних архіт. шкіл (укр., рос., австро-чес.), але всі споруди мають багато спільного. Легкі й витончені, парадні й ефектні, зі сходами, терасами, балюстрадами, вазами, оздобленими примхливим декором фасадами, вони несуть у собі певні космополітичні особливості пізнього Б. Серед авторів цих споруд — арх. Ф. Б. *Растреллі* (*Андріївська церква* у Києві, 1749—54, буд-вом керував арх. І. Ф. Мічурін), А. В. *Квасов* (*Різдва Богородиці собор* у м. Козельці Черніг. обл., 1752—63), Й. *Баптіст* (*Преображенський собор* Мгарського монастиря на Полтавщині, 1684—92).

Визначним зодчим укр. Б. на Київщині був І. Г. *Григорович-Барський*, його творчості притаманні різні композиційні прийоми, мальовнича пластика фасадів, вишуканий декор (*Покровська церква*, 1766—72, *Миколи Набережного церква*, 1772—75, обидві — у Києві). У творчості арх. Б. *Меретина*, який працював у Галичині та на Поділлі, найповніше проявився синтез арх-ри і скульптури: *Юра собор* у Львові (1744—70), ратуша в м. Бучачі Терноп. обл. (1751), костьоли в м. Городенці Івано-Фр. обл. (1743—60), у селах Наварії (1739—48) і Годовиці (1751—58) Львів. обл. Витончені

Барокко. Собор Юра у Львові. Фрагмент фасаду. 1748—62. Арх. Б. Меретин, скульптор Пінзель

Барокко. Дзвіниця Києво-Печерської лаври. 1731—44. Арх. Ф. Васильєв, Й. Шедель.

Барокко. Костьол домініканців у Львові. Інтер'єр. 1749—64. Арх. Ян де Вітте.

силуети його споруд сповнені руху, мають несподівані ракурси, бездоганний малюнок декор. деталей. До цього ж напряму в арх-рі належать споруди арх. Г. *Гофмана* і П. *Полейовського* (*Успенський собор* у м. Почаєві Терноп. обл., 1771—83), П. *Гижицького* (ансамбль колегіуму в Кременці, 1731—43). Класичними тенденціями відмічена творчість інж. Я. де Вітте (*домініканців костьол* у Львові, 1749—64; керував буд-вом М. Урбаник, згодом — К. Мурадович, І. Фесінгер). У ньому своєрідно переплелися риси пізнього і раннього Б., пов'язаного з творчістю італ. арх. А. Палладіо.

Скульптура в 1-й пол. 17 ст. порівняно з попереднім періодом наповнювалась новим змістом, якісно змінювалась за пластичним вирішенням, худож. рівнем і своєю функцією. Насамперед її характеризував найтісніший зв'язок з арх-рою, що по суті активізувала розвиток пластики, яка в свою чергу стала не лише необхідним доповненням арх-ри, а й вагомим аргументом для її стильового уточнення. Скульптура на фасадах та в інтер'єрах будівель відбивала складні програми клерикального (у вівтарях, іконостасах), а також світського характеру (надгробки). Незважаючи на те, що ідеї католицизму і православ'я вступили у протиборство, у мистецтві, що служило їм, простежуються стилістичні взаємовпливи обох реліг. напрямів. Це виявлялося в риторичному задумі кожного ансамблю, у використанні спільних композиційних і декор. рішень, прийомів. Так, фасад каплиці Боїмів у Львові побудовано за принципом укр. іконостаса; грандіозний скульптурний ансамбль споруди (скульптор Г. *Шольц*) дещо перегукується з іконами із зворотною перспективою. Водночас декор. оформлення вівтарів було асимільовано укр. різьбярами в іконостасах (різьблення *Святодухівської церкви іконостаса* в м. Рогатині Івано-Фр. обл., 1649—50).

Визначним представником мист-

Барокко. Г. Шольц. Зняття з хреста. Фрагмент фасаду каплиці Боїмів у Львові. 1609—15.

Барокко. Собор Різдва Богородиці у смт Козельці Чернігівської обл. 1752—63. Арх. А. В. Квасов, І. Г. Григорович-Барський.

Барокко. Ратуша в м. Бучачі Тернопільської обл. 1751.

Барокко. Успенський собор у м. Почаєві Тернопільської обл. Фрагмент. 1771—83. Арх. Г. Гофман, П. Палейовський.

ва раннього Б. на Україні виступає вроцлавський скульптор Я. *Пфістер*. Створені ним надгробки Синявських у м. Бережанах (тепер Терноп. обл.), Боїмів у Львові, Я. Даниловича в Олеську (тепер смт Львів. обл.) розкривають ідею вічного спокою за допомогою контрасту між статичними фігурами померлих та динамікою архіт. композиції, життєвістю алегоричних персонажів. Скульптор широко звертається до типових для Б. символіки, ефектів освітлення, живописних можливостей поєднання різних матеріалів. Крім мармуру, в скульптурі того часу широко застосовувалися стукко, алебастр. Надгробні пам'ятники переважно виражають ідею шляхетної винятковості, соціальної гордині, яка не схиляється навіть перед лицем смерті. Як і в епоху Ренесансу, в Б. переважає лицарський ідеал (портрет Адама Киселя в Успенській церкві в с. Низкиничах Волин. обл., бл. 1683).

У 2-й пол. 17 ст. продовжують створювати епітафії та надгробки, пов'язані з іменами великих магнатів, представників королівських та шляхетних родів, знатного духівництва (реставрація феодалізму на землях Речі Посполитої зменшила вплив міщанства). В деяких з них можна помітити епігонство, відголоски вже схоластичних ренесансних форм (надгробок архієпископа Я. Тарновського в кафедральному соборі у Львові, скульптор О. *Прохенкович*, 60-і рр. 17 ст.), а також відголоски маньєризму та наївного реалізму (епітафії С. Вижицького в костьолі бернардинців у Львові, 1680; А. Жураковського в церкві в с. Пацики Львів. обл., 1692). Мист-во примітиву, що поширилося по всій тер. України, мало вплив і на монумент. скульптуру, яка прикрашала ренесансні споруди і по-барокковому переобтяжувала їх конструктивно чіткі та раціональні фасади (Богоматір, святі Мартин, Станіслав, Костка на *«Чорній кам'яниці»* у Львові, 1675—77, аттик на *Корнякта будинку* у Львові, кін. 70-х рр. 17 ст.). Дещо класицистичні за формою, але бароккові за своїм задумом твори гданського майстра А. *Шлютера* — надгробки Яна Собеського та Я. Даниловича (1692) в королівській резиденції Яна Собеського в Жовкві.

У 80-х рр. 17 ст. велику роль в оздобленні інтер'єрів будівель відігравало декор. різьблення, в якому широко використовували рослинні мотиви — витончений вигин *аканта*, лаврові вінки, грона винограду, розетки, пальмети, картуші тощо (каплиця Трьох святителів і «Чорна кам'яниця» у Львові, костьол у м. Жидачеві Львів. обл. та ін.).

Найчіткіше усі характерні риси Б. виявилися у скульптурі епохи рококо. На відміну від вишуканої, декоративної зх.-європ. скульптури укр. пластика сповнювалася глибокою образністю, емоційністю, що у поєднанні з арх-рою створювало яскраве видовище. Ознаки рококо гол. чином виявились у дещо граціозній елегантності алегоричних постатей, іноді в афектованому жесті, складках тканин. Найтиповіша пам'ятка того часу — ансамбль собору Юра у Львові (1745—70), у створенні якого, крім арх. Б. Меретина, брав участь ряд львів. скульпторів — *Пінзель*, С. *Фесінгер*, Ф. Філевич, М. *Філевич* та ін. Як і в ін. католицьких храмах та уніатських церквах, вівтар тут відзначається палацовою пишністю. У творчості деяких львів. скульпторів цього періоду (М. Полейовський, Я. *Оброцький*) помітний перехід від рококо до *класицизму*.

На стінах київ. будівель декор. бароккова скульптура не тільки виконувала виразну геральдико-емблематичну роль (рельєфи архангела Михаїла на ратуші, у *Михайлівському Золотоверхому монастирі*), але й була органічною складовою їхніх інтер'єрів. Незважаючи на те, що скульптури створено в серед.

Барокко. Ян Пфістер. Геній смерті. Фрагмент надгробка Яна Замойського в кафедральному соборі у Львові. Поч. 17 ст.

18 ст., вони не позбавлені рис рококо.

17—18 ст.— період інтенсивного розвитку укр. високого іконостаса, що являв собою синтез мист-в, об'єднуючи арх-ру, різьблення, живопис, пізніше скульптуру, а також ювелірне мистецтво. Майстри укр. іконостаса чутливо реагували на всі етапи розвитку стилю Б., виявляючи високий професіоналізм архіт.-декор. рішень. Виконані на замовлення духівництва, козацтва, а також селянських громад, іконостаси прикрашали мурованні чи дерев. храми і були вищим виявом їхньої ідеї. У 1-й пол. 17 ст. стримане різьблення іконостасів було підпорядковане ренесансно-раціональній арх-рі. З серед. 17 ст. ускладнена архітектонічна композиція іконостаса набула пластичних форм, в яких підкреслено такі елементи, як портал царських врат, *архівольти*, карнизи, колони, картуші, поліхромна в'язь рельєфних орнаментів на всіх конструкціях (Святодухівської церкви іконостаса в Рогатині, 1649—50; церкви Юра в Дрогобичі, 1658—66). Змінюється і характер царських врат: в них різьблення починає домінувати над живописом, а з поч. 18 ст. з'являються рельєфні фігуративні зображення (карбовані срібні врата *Борисоглібського собору* в Чернігові, дерев. різьблені врата Троїцької церкви у Жовкві). На межі століть архіт. образ іконостаса набуває бароккових форм за рахунок фронтонів, *волют*, пишної орнаментики (т. з. *Богородчанський іконостас* із Манявського скиту, 1698—1705). У 30-х рр. 18 ст. він перетворюється на динамічну композицію з вигнутими ярусами, глибоким ажурним позолоченим різьбленням. Ікони намісного ряду оздоблюють хитросплетінням рослинних орнаментів, мотиви яких різьбярі брали з місцевої флори (Преображенська церква в с. Великих Сорочинцях, 1732—34).

Рококо викликало до життя два типи худож. вирішень іконостасів. Перший тип виник під впливом творчості Ф. Б. *Растреллі* (іконостас Андріївської церкви в Києві, 1752) і поширився у 60-х рр.— іконостаси Преображенського собору Мгарського монастиря (1762—65), скульптор С. З. *Шалматов*; Хрестоздвиженської церкви Києво-Печерської лаври (1769). Другий виник на противагу католицькому Б., і тому має пишне рокайлеве різьблення, поєднане з круглою та горельєфною скульптурою (іконостас Покровської церкви в м. Ромнах Сум. обл., 1768, скульптор С. З. Шалматов).

Живопис. У 1-й пол. 17 ст. бароккові тенденції в малярстві ще мало відчутні. Поряд з реліг. розвиваються світські жанри — портрет, історико-батальний. Домінуючим в укр. мист-

Барокко. Бичування Христа. Фрагмент розпису церкви Юра в м. Дрогобичі. 1651—78.

Барокко. Павло з Видгоща. Фрагмент декору лави в костьолі бернардинців у Львові. Дерево, різьблення. 1609—15.

Барокко. Іконостас Андріївської церкви у Києві. Декоративна деталь. Дерево, різьблення. 1749—54.

Барокко. І. Руткович. Князь Володимир Великий. Фрагмент Жовківського іконостаса. Олія, темпера, золочення. 1697—99. НМЛ.

ві залишився іконопис, в якому суттєво змінився образний лад під впливом ренесансних і маньєристичних форм. Фігуру на іконі зображували реалістично, на основі знань пластичної анатомії, відповідно писали драпірування, тканини. Але у празникових і страсних сюжетах художники часто орієнтувалися на зх.-європ. іконографію, джерелом якої були нім. та голл. гравюри. При цьому іконопис зберігав багато старорус. ознак (золоте тло, поруч з прямою — зворотна перспектива) жанрів. Помітний вплив на іконопис мав зв'язок між народними і високопрофесійними митцями. Дидактизм і моралізаторство все ж можна вважати одними з ранніх ознак Б. Високий іконостас, який поширився в той час, виконував важливу теологічну функцію: майже кожен зведений ансамбль мав свою ідейно-художню програму, зображення на іконах та супроводжувальні тексти були полемічно загостреними і відображали потреби нац.-визв. боротьби (іконостаси церков П'ятницької, 1-а пол. 17 ст.; Успенської, 1630—38, художники Ф. *Сенькович*, М. *Петрахнович*, обидві — у Львові). Інтерес до побутових деталей та до міщанського костюму, який виник в іконописі (ікона «Вітхозавітна трійця» в іконостасі Святодухівської церкви у Рогатині, 1650), був своєрідною трансформацією тенденцій сх.-європ. Б. Найменш чітко стиль Б. виявився в портреті, де ренесансний гуманізм пригнічувався панегіричністю, схематичною умовністю, зовн. декоративністю, які визначили пізніше його барокковий характер,— портрети Сигізмунда III (ймовірно, Я. Богушович, 1611), К. Збаразького (невід. художник, 1622). Композиції деяких зображень наслідували кінний живописний портрет (хоругва з портретом сина Б. Хмельницького — Тимофія, серед. 17 ст.).

Під впливом мист-ва Б. в живопису України розвивалися істор. та історико-батальний жанри. Картини панегіричного характеру, які прославляли королівську династію і магнатство, їх експансіоністську політику, виконували художники при королівських дворах. Відтворення на грандіозних полотнах битв претендували на документальну грунтовність («Битва під Клушино» Ш. *Богушовича*, 1620). Особливо панегіричним було втілення образу польс. короля Яна Собеського, кінний портрет якого вводився в кожну панораму битви («Битва під Віднем» і «Битва під Парканами» М. *Альтамонте*, обидві — кін. 17 ст., кафедральний костьол у Жовкві). Як апофеоз королівської влади, ці твори худож. засобами підкреслювали серед воїнства особу короля. Для монумент. живопису були характерними символіка та алегорія (розписи плафону, присвячені ґетьману С. Конецпольському, в Підгорецькому замку, 17 ст.).

Монумент. живопис 2-ї пол. 17 ст.— поч. 18 ст. зберігся гол. чин. у дерев. церквах. Риси Б. у ньому відчутні в прагненні до дидактики, у створенні складних концептуальних програм, у підкресленні теми покаяння. На межі 17 і 18 ст. ця тенденція зростає. Живописців все більше надихає ораторська, полемічна л-ра, алегорія, оповідне трактування реліг. сюжетів, зображення своєрідних топографічних карт на стінах (розписи церкви Юра, 1651—78, 1711—1714, та *Воздвиженської церкви*, 1672, обидві — у Дрогобичі). Зв'язок живопису з поетикою укр. літ. Б., його проповідницького жанру, помітний в класич. пам'ятці *київської школи монументального живопису* — розписі Троїцької надбрамної церкви Києво-Печер. лаври (1732—34). В храмі 12 ст. художники створили злагоджений ансамбль зрілого Б., своєрідно переосмисливши досвід зх.-європ. монумент. мист-ва. Ілюзіонізм живопису ніби подолав розміри невеликої церкви, створивши в ній нові просторові ефекти, перспективи. Грандіозні інтер'єри з колонами, ідилічні краєвиди, небо з хмарами й ангелами дематеріалізували стіни і склепіння. Безліч композицій розмістилася не тільки на лопатках стовпів, а й у заглибленнях між ними. В ансамблі панує пафос, бароккова мажорність, посилена позолоченим різьбленням іконостаса і мальовничістю ікон. Незважаючи на реліг. тему, навіть на драматизм окремих сюжетів, живопис у монастирській церкві викликає почуття радості буття. Воно — у життєствердуючих образах святих (у тому числі й великомучеників), соковитих орнаментах, гірляндах плодів, у всій мальовничості дійства, яке дещо театрально розгорнуто на стінах і склепіннях. Живопису підпорядковані навіть прикрашені пейзажами меблі, розписані двері.

Нац.-визв. рух, в якому важливу роль відігравало козацтво, відображено і в стінопису. Портрети П. Конашевича-Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Самойловича та ін. зображено на стінах Успенського собору Києво-Печерської лаври (17 ст.), Троїцького собору Густинського монастиря (1676) та ін. З поч. 18 ст.

Бароккo. Богородиця. Ікона з с. Космача Івано-Франківської обл. 17 ст. Івано-Франківський ХМ.

католицька та уніатська церкви посилили в костьолах пропагандистський характер живопису, відродивши ілюзорність малярства 17 ст. Містичні композиції як теологічний коментар католицизму були підключені до театралізованого літургічного обряду. Художники звернулися до алегорії, бароккової емблематики, коментували абстрактні поняття релігії. Арх-ра, внутр. простір костьолів разом з живописом створювали єдину ефемерну сценографію, побудовану за принципом обов'язкової ієрархії сюжетів. Серед характерних сюжетів — апофеози святих: розписи костьолів єзуїтів (1742, Ф. і С. *Екштейни*), кармелітів (1730, Дж. *Педретті*), бернардинок (1738—40, В. *Мазуркевич*), усі — у Львові; бернардинців у Кристинополі (1758), домініканців у смт Підкамені Львів. обл. (1766) і Тернополі (1776—79), кафедрального собору у Львові (1728; усі — С. *Строїнський*). Зберігаючи давньорус. архіт. принципи щодо організації внутр. простору, укр. дерев. церкви у своєму стінописі зазнали лише деякого впливу мист-ва рококо. У розписах з'явилися алегоричні сюжети (Зачатіївська церква в с. Вислобоках Львів. обл., 1763), медальйони, манірні образи мучениць (церква св. Параскеви в с. Олександрівці Закарп. обл., 1799, С. Теребельський).

У 2-й пол. і наприкінці 17 ст. Б. своєрідно було відображено в укр. іконописі та портреті, які стилістично пов'язані між собою. Оволодівши реалістичними засобами зображення людини, перспективою, краєвидом, художники в іконі зберегли традиц. риси реліг. живопису. Втручання зх.-європ. іконографії в сюжети на теми «празників», «страстей», «п'ятидесятниць» не призвело до істотних змін у змісті іконостаса. Протягом багатьох віків церква зберігала ті самі жанрові форми в ярусі «Моління», в намісних іконах Богоматері з дитиною і Христа-Пантократора, хоч образи святих, Марії, Христа вже писали із знанням пластичної анатомії, а їх одяг — відповідно до реалістичної пластики драпірування. В «Молінні» переважала ідея предстояння, окреслювався урочистий силует постаті на золотому тлі, характерний і для намісних ікон. І все ж стиль живопису ансамблю почав залежати від бароккової арх-ри іконостаса: особлива увага приділялася чудесам Христа, з чим пов'язана поява циклу «п'ятидесятниць», тем мученичества. Посилився драматизм та експресія у трактуванні навіть традиц. сюжетів. Заглиблене різьблення іконостасів вимагало більшої насиченості кольорів (у драпіруванні, пейзажному тлі ікон), соковитості бароккових орнаментів. Особливим різьбленням виділявся перший ярус іконостаса, в ньому органічно співіснували врата — царські, ажурні, південні і північні — з живописними зображеннями архангелів або архістратига Михаїла і Мельхиседека тощо. Наприкін. 17 ст. крилатий лицар архангел Михаїл почав уособлювати справедливість, в його руках, крім меча, з'являються ваги. Хоча його образ міг і змінюватися: бути мужнім, рішучим або поетичним, мрійливим, навіть дещо куртуазним.

Бароккo. Ф. Сенькович. Іоанн Златоуст. Ікона з церкви Успіння Богородиці у Львові. Олія, темпера, золочення. 20-і рр. 17 ст. НМЛ.

Про весь діапазон пошуків у рамках стилю Б., специфічно трансформованих в укр. живопису, свідчать твори майстрів *жовківської школи різьблення на дереві та малярства* (І. *Руткович*, Й. *Кондзелевич*).

І. Руткович в іконостасах не стільки наголошував на теологічній абстрагованості задуму, скільки мав потяг до конкретного історизму — характерній рисі в укр. культурі того часу. У створеному ним іконостасі для церкви Різдва Христового в Жовкві (1697—99) художник розмістив зображення не тільки візант. імператора Костянтина, а й київ. князя Володимира, що підкреслювало почуття нац. гідності українця. В іконах празників було представлено опоетизований міщанський побут, життя середовища, до якого належав сам митець. У двох іконах «Моління», створених І. Рутковичем для церкви в с. Потеличах на Львівщині, де був найзначніший центр гончарства, він вводить портрети міщан (що пізніше не зважився зробити жоден художник). Бароккова темпераментність характерна і для живописного стилю цього митця.

Бароккo. Портрет Параски Сулимової. Олія. Серед. 18 ст. ДМУОМ. Київ.

Пошук складного духовного життя персонажів ікон притаманний ченцеві Й. Кондзелевичу. І хоча художник звертає увагу на реалії, пише навіть досить конкретні пейзажі, вони для нього вторинні, як данина своєму часові (Богородчанський іконостас з Манявського скиту, 1698—1705).

У зв'язку з розвитком портретного жанру в іконах з'являються численні ктиторські та епітафіальні зображення, серед яких особливий інтерес становлять композиції, створені в Києві та на Лівобережній Україні. Найчіткіше риси Б. виявляються в портретах козацької старшини, де поєднано традиц. іконографію, іноді з відголосками окремих готичних зразків, з декор.-площинною фігурою донатора, сповненого гордовитого козацького самоутвердження («Розп'яття з портретом лубенського полковника Леонтія Свічки» з м. Пирятина Полтав. обл., кін. 17 — поч. 18 ст.).

У кін. 17 — на поч. 18 ст. на Україні продовжував побутувати живописний портрет. Це був найреалістичніший вид бароккового портрета, емоціональний ефект якого полягав у тому, що небіжчика зображували на його труні (портрети митрополита Досифея, художник Х. *Веселович*, бл. 1693; А. Красовської, 1714; М. Чайковського, 1762).

У 1-й пол. 18 ст. популярними стають ікони «Покрова Богоматері». Це твори, в яких зображено дію, що відбувається звичайно в інтер'єрі церкви на тлі пишних бароккових іконостасів. В них часто можна знайти групові портрети замовників. Іконографія «Покрови Богоматері» передбачає зображення двох сфер — небесної та земної, події та чуда. У давніх пам'ятках небесна — основна. У пам'ятках періоду Б. перемагає земна сфера, в легендарній події канонічні персонажі та зображення сучасників художника грають однакову роль (ікони «Покрова Богоматері» з Покровської церкви в с. Сулимівці, поч. 18 ст., та зі Спасо-Преображенського собору в Новгороді-Сіверському).

Зріле Б. (30-і рр. 18 ст.) в іконопису представлено пам'ятниками київ. школи (іконостаси церкви в с. Великих Сорочинцях Полтав. обл. і Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври). В них виявилися всі бароккові ознаки, характерні для

укр. живопису,— концептуальність задуму, реалістичні засоби зображення, пафос і патетика, декоративність, що підкреслювалася безліччю орнаментів на іконах, костюмах персонажів при їх умовному площинному трактуванні. Інтер'єри на іконах відзначені пишністю і багатством, персонажі намісного ряду, «Моління» світяться золотом і сріблом. Але й тут світ божественний у певній мірі тотожний світу реальному: святі й миряни одягнені в костюми того часу, нерідко мають конкретні портретні характеристики. В іконостасах з'явилися численні геральдичні композиції. Зріле Б. в іконопису було досить стійким явищем, що яскраво підтверджує виконаний 1762 іконостас Вознесенської церкви в с. Березні Черніг. обл.

Рококо в іконопису, як і в ін. видах мист-ва укр. Б., виявилося опосередковано: з'явилися більш вишукані зображення святих, особливо великомучениць (ікони з Миколаївської церкви в Конотопі Сум. обл., серед. 18 ст.).

З 2-ї пол. 18 ст. в живопису укр. Б. з'явилися риси занепаду, що позначилося і на схоластичній течії іконопису, алегоричних творах складного теологічного змісту («Древо життя», можливо, художник Самуїл, 1767).

Портрети, створені у 18 ст. укр. художниками в Києві та на Лівобережжі, виявили особливості нац. трансформації стилю Б. Правдивість у відтворенні індивід. рис портретованого не була домінуючою, а натомість переважала узагальненість образу. Підкреслювалися риси, притаманні уявленням про ідеал козацької знаті: гордовитість, соціальна гідність, імпозантна величність, мужність, підтверджені зображенням герба, воїнських атрибутів. Незважаючи на монотонність композиційних схем портретів (на повний зріст, поясний, погрудний), їх відзначає велика різноманітність декор. рішень, що йде від традицій іконопису (портрет В. Гамалії, серед. 18 ст.). Укр. портрету Б. не властивий драматизм, він швидше виняток (портрет Д. Долгорукого, художник Самуїл, 1769). Домагаючись площинної килимовості цілого, репрезентативної імпозантності портретованих, митці зображували козацьку верхівку в парадних костюмах з багато орнаментованих тканин. У портретах багато умовного, відсутня просторовість, часто введено драпірування, портретований ніби наближений до глядача, завдяки чому ці твори органічно вписувалися в церк. інтер'єр (портрети Є. Данилова, 1752, М. Миклашевського, серед. 18 ст.). У такій же манері написано портрети знатного духівництва, яке часто зображали в пишних, розшитих золотом ризах, перед престолами, вкритими килимами (портрет Д. Ростовського, 60-і рр. 18 ст.). Еволюція стилю Б. у портретах знайшла своє відображення в дещо зміненому силуеті фігури, зображенні рокайлевих атрибутів, меблів, рамах. Висока живописна культура творів, естетика образного ладу не зробили їх у 18 ст. анахронізмом.

Графіка в 1-й пол. 17 ст. представлена гол. чин. *ксилографією*, яка застосовувалася для оформлення та ілюстрування друкованих книг. Гравюра стала популяризатором нових тем, сюжетів, іконографії, часто взятих із зх.-європ. джерел 16—17 ст. Але майстри видозмінювали оригінал, прагнучи чіткості й простоти графічної мови, доступного і дещо наївного худож. образу. Разом з тим, укр. ксилографія була пов'язана з іконописом, що часто коректувало її худож. форму, орієнтуючи на нац. традиції. Завдяки цьому багато ілюстрована укр. книга стала значним явищем у худож. культурі народу.

Одним з перших майстрів, який звернувся до бароккових елементів оформлення, був гравер *Ілля*. Його приваблювали декор. мотиви (гірлянди, картуші), можливість докладно пояснити гол. думку, для чого він об'єднує різні сюжети в єдину композицію («Євхологіон», 1646). Тривожний час нац.-визв. боротьби укр. народу в 17 ст. знайшов відображення в деяких композиціях Іллі до Біблії (1645—49). Наповнені внутр. динамікою, драматизмом, вони несуть у собі ту напружену емоціональність, яку можна вважати провісником Б. в укр. графіці. В них є філос. глибина, відчуття неосяжності Всесвіту. Оперуючи нетрадиційним для техніки ксилографії прийомом протиставлення чорного і білого, майстер досягає майже містичного освітлення, надаючи ілюстраціям особливої експресії.

Барокко. Деісус. Фрагмент іконостаса Вознесенської церкви смт Березни Чернігівської обл. Олія, золочення. Бл. 1761. ДМУОМ. Київ.

Барокко. В. Петранович. Я. Собеський зі своїм небесним патроном. Олія. 40-і рр. 18 ст. НМЛ.

Барокко. Портрет отамана Війська Донського Данила Єфремова. Олія. 1752. ДМУОМ. Київ.

Ідеї Іллі продовжив розвивати 1646—42 Прокопій в ілюстрованому ним «Апокаліпсисі», в якому гостро пролунала тема покарання. В мист-ві Б. цінувалися не тільки емоційність, а й освіченість: Ілля був професіоналом-ерудитом, він знав багато зх.-європ. і слов'ян. першодруків, залишив слід у науці як автор першої сх.-слов'ян. наук. карти.

У 2-й пол. 17 ст. у гравюрі найповніше втілилася поетика літ. Б. з усіма характерними рисами. Творчість укр. граверів була пов'язана з численними центрами Речі Посполитої та Росії, вони виконували замовлення представників православного та католицького клірів, інтелігенції, смаки яких відповідно впливали на стиль творів. Укр. гравюра вибірково асимілювала різні тенденції свого часу. Інтеграція різних видів худож. творчості, притаманна Б., виявилася у взаємопроникненні літ-ри і графіки, їх взаємозалежності, що відбилося на образному ладі книги: титул і фронтиспіс розкривали всю багатоплановість її змісту, заг. худож. оформлення відповідало тексту. Художник у композиції підкреслював гол. думку і коментував її за допомогою типових бароккових прийомів, знаходив еквівалентний слову зоровий образ, символічне значення якого роз'яснювали ін. зображальні мотиви за принципом «несхожої схожості» або «суголосної несуголосності» («Меч духовний» Л. Барановича, 1666; «Ключ разуменія» І. Галятовського, 1659; «Виноград Христовий» С. Яворського, 1698). В ін. випадках тема мала кілька варіантів, посилюючись у рефренах («Вінець Христовий» А. Радивиловського, 1668). Відмовив-

Барокко. І. Щирський. Іоанн Златоуст, Гравюра на металі. Вільно, 1682.

шись від архіт. рамки (конструктивна основа фронтисписа в 1-й пол. 17 ст.), майстри прагнули знайти декор. рішення велемовного контексту кожної композиції. Укр. гравери володіли великим арсеналом символів, емблем, алегорій, добре орієнтуючись, як і письменники, у поширених іноземних посібниках. Завдяки емблемам набували ін. змісту реальні предмети, зображення звірів, рослин; алегоричними були, звичайно, персонажі античної міфології, часто зіставлені з біблійними або євангельськими. В результаті майже кожний графічний твір, виконаний за принципом Б., формував дещо метафоричне мислення. Суть символу іноді змінювалася, тому його осмислення вимагало розумової гнучкості. Навіть добре відомі за іконографією сюжети у новому контексті набували іноді несподіваного тлумачення. Хоча новизна, до якої прагнули майстри укр. Б., йшла поруч з використанням традиційної гравюри 1-ї пол. 17 ст., проте у 2-й пол. 17 ст. була розроблена ціла шкала характерних прийомів. В одних випадках емоційність худож. образу досягалася завдяки відтвореному стану природи, пейзажу, в інших — емоційною була сама манера дещо ескізного штриха. Іноді змінювалася іконографія добре знайомого реліг. сюжету: замість традиц. зображення празника — схоластична композиція, яка представляла складну метафору, розшифровану текстами на бандеролях («Св. Параскева» і «Різдво Христове» Л. Барановича у кн. «Труби словес проповідних...», 1674). Художники користувалися свободою творчого пошуку, що давало змогу трактувати деякі реліг. теми як реалістичні жанрові сценки, контрастом до яких служили зображені надприродні сили, чудеса і т. д. («Різдво Іоанна Предтечі» Л. Барановича, там же).

Декоративність — характерна риса укр. Б.— у книгах виявилась у використанні картушів, безлічі орнаментів. Одним з типових жанрів був панегірик, де ознаки стилю ніби підсумовані у найрізноманітніших худож. рішеннях. Напр., в епітафіальному панегірику митрополиту С. Косову (1657) був створений своєрідний ребус, побудований за принципом бароккової схоластики, який можна розшифрувати лише за написами. Для кожного подібного твору поряд з уславленням певної персони, її «цнот» обов'язковою була дидактика. Дещо ін. завдання мають панегірики-присвяти, особливо в книгах, адресованих царській династії. Це — фронтиспіси. Вони переобтяжені складним асоціативним рядом, паралелями, іносказанням, в них використано геральдику, підкреслено середньовічну ідею божественної винятковості. Геральдика — частина бароккової естетики, тому в книжках велика кількість гербів, які супроводжують вірші, що тлумачать значення емблем і атрибутів.

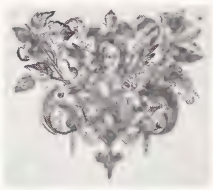

Барокко. Ілля. Кінцівка до Великого требника. Гравюра на дереві. Київ. 1646.

Барокко. Ілля. Життедайне дерево. Євхологіон. Гравюра на дереві. 1646. Київ.

Барокко. Г. Левицький. Портрет Р. Заборовського. Гравюра на металі. Київ. 1739.

Наприкінці 17 ст. укр. графіка суттєво змінилася під впливом запровадження техніки *мідьориту*, якою володіли митці, що пройшли зх.-європ. школу. Їхні роботи, створені за межами укр. земель, органічно пов'язані з культурою Центр. Європи. Маючи великий досвід роботи в різних жанрах, майстри збагатили укр. мист-во, розширили його худож. обрії. Працюючи у Вільні, О. *Тарасевич* і його послідовники Л. *Тарасевич* та І. *Щирський* продемонстрували весь діапазон можливостей стилю Б. у гравюрі. Володіючи реалістичним рисунком, вони зображували католицьких святих, передавали стан реліг. екстазу («Невідомий святий» Л. Тарасевича, 1680; «Молитва св. Домініка і св. Фоми» І. Щирського, 1681). Художники користувалися такими прийомами, як контраст, протиставлення, драм. сюжетна колізія («Мучеництво св. Катерини Александрійської» Л. Тарасевича, 80-і рр. 17 ст.). У книжковій ілюстрації вони ніби намагаються подолати межі між різними видами мист-ва, їх авторські (не репродукційні) композиції іноді навіть наслідують скульптуру (титул О. Тарасевича до «Раціональної філософії», 1683). Виключне знання художниками емблем, геральдики, алегорій, характерне для естетики Б., відбилося у панегіриках і тезах, які складають значну частину їхньої творчості. І хоча цим творам властива полісюжетність, у них завжди перемагає логічна чіткість композицій, уміння підпорядкувати другорядне головному. Автори володіли всіма техн. засобами різцевої гравюри, створювали досконалі патетичні композиції. Панегірики відзначаються винахідливістю, гостротою задуму і фантазією. Іноді особа, якій присвячувався панегірик, ідеалізувалася в образі лицаря, що було характерно і для ряду живописних портретів того часу («Тріумф Б. Шереметєва» Л. Тарасевича, 1695). Контрасти світла і тіні дозволяли майстрам досягати значного емоційного впливу творів. Світло стало одним з характерних образотворчих засобів Б.

В кін. 17 — 1-й пол. 18 ст. у створенні панегіриків, тез (конклюзій) особливу славу здобули київ. митці. Вони присвячували твори гол. чин. вельможам (духівництву) або диспутам, що проходили в стінах Києво-Могилянського колегіуму (академії). Друкувалися панегірики не тільки на папері, а й на шовку. Дуже різні за тематикою, вони були об'єднані стилем Б., що виявлялося в намаганні через цноти однієї людини відтворити узагальнену картину світу, де життя земне і небесне поєднуються. Подібна ідеалістична модель світобудови, традиц. для реліг. світогляду, була характерною і для укр. іконопису. Однак, у графічних творах головними були не стільки реліг. сюжети, скільки обожнювання конкретної особи. У панегіриках зображуваний світ земний не абсолютно реальний: в ньому поряд з портретами, відомими архіт. пам'ятками велику роль відіграють біблійні, євангельські персонажі, алегоричні фігури, емблеми, герби тощо. Іноді панегірикам властива сценографічна бравурність («Теза на честь Р. Копи, І. Негребецького» Г. *Левицького*, 1738) або, навпаки, певна схоластичність («Панегірик на честь С. Яворського» І. Мигури). Багато з них сповнені почуттям патріотизму, уславлюють стародавній Київ з його святинами, рівнем освіти, що принесла місту популярність у слов'ян. світі 17—18 ст. («Теза на честь П. Калачинського» І. Щирського, кін. 17 ст.). Глибиною проникнення в психологію людини відзначені твори О. Тарасевича (портрети К. Жоховського, 80-і рр. 17 ст.; Л. Барановича, 1693) і Л. Тарасевича (портрети К. С. Радзивілла, 1692; Г. Л. Землі, 1690). Їх барокковий характер визначений не тільки

характерним обрамленням, аксесуарами, атрибутами, а й типовим для стилю Б. відчуттям контакту між портретованим і глядачем. Л. Тарасевич іноді підкреслював цей ефект тим, що ілюзорно відтворював перший план.

Поруч з естампом розвивалася і книжкова гравюра. І хоча в ній помітна певна тенденція зберегти традицію, вона мала багато нових прикмет. Так, в оформленому Л. Тарасевичем «*Києво-Печерському патерику*» (1702) збережено лише зовн. ознаки, які нагадують видання 1661 р. Тут багато розповідних мотивів, які поетично відтворюють буденне життя монастиря, київ. краєвиди, пам'ятки арх-ри Лаври. Але гол. метою видання стало уславлення святих вітчизн. православної церкви. Тому Л. Тарасевич зосереджує увагу не стільки на індивід. рисах ченця, скільки на його духовному осяянні. Для мист-ва Б. характерна виховна функція, якою пройняті тогочасні л-ра і театр. «Ифіка іерополітика», ілюстрована 1712 Н. *Зубрицьким*, стала поширеною книгою у слов'ян. світі (1760 перевидана у Львові, її копіювали живописці). Книги, розраховані на досить масового читача, що було типовим для естетики слов'ян. Б., ілюстративним рядом — простими, іноді буденними картинками або емблемами — пояснювали поетичні моральні сентенції. Водночас кожна ілюстрація була іносказанням, що езопівською мовою розкривала певні норми моралі.

Типовим майстром укр. Б. в графіці був А. *Козачківський*. Всі його твори відзначені динамізмом композиції, внутр. напруженням, афектованою патетикою. В цьому ж плані працювали в Почаєві А. та Й. *Гочемські*. Бароккові алегорії і емблеми завжди були невід'ємною частиною оформлення календарів, які друкували укр. друкарні 18 ст. Стиль рококо теж залишив певний слід у гравюрі: він відчутний у творах Г. *Левицького* (заставки до кн. А. Козачинського «Філософія Аристотелева», 1745; «Теза на честь Р. Заборовського», 1739), рокайлевих елементах оформлення книг київ., львів. і почаївського друку. В укр. графіці Б. було домінуючим стилем до кінця 18 ст.

Декоративно-ужиткове мистецтво. В цій галузі Б. утвердилося на Україні з 2-ї пол. 17 ст. Мало глибинний зв'язок з традиціями нар. мист-ва, з його потягом до підвищеної декоративності і образності. Укр. Б. має фольклорну основу, що зумовило його поступовий перехід від *Ренесансу*, послідовне і органічне формування худож. системи.

З чітким розподілом майстрів на тих, що створюють малюнок, і тих, що виконують його в матеріалі, почали вирізняти профес. декорат. мист-во (задовольняло потреби панівних класів) і *народну творчість*. Багатою орнаментикою, гербами, написами, барельєфами прикрашаються речі світського і культового призначення. Акцентуються урочистість і ошатність виробів, пишність їх оздоблення. Рослинний орнамент наповнюється соковитістю, динамікою, об'ємно-пластичним вирішенням. У композиціях відчувається прагнення передати не стільки конкретне зображення рослин, скільки виявити їх образно-символічний зміст. Утверджується і поширюється орнамент. мотив «Єсеєво дерево». Пов'язаний з праслов'ян. уявленням про священне «дерево життя», він наповнюється життєстверджуючим змістом радості буття, його оновлення. У 2-й пол. 17 ст. розквіту набуває різьблення іконостасів з центрами у Києві, Чернігові, Львові, Ніжині, Судовій Вишні і Жовкві Львів. обл. Основна увага приділяється різноманітності композицій, укрупненню й округленню форм. Переважаючий мотив рослинного орнаменту — лоза і грона винограду, стебла і листя *аканта*. Пластика різьби енергійна, але не виходить за межі площини дошки (Жовківський іконостас, 1697; *Богородчанський іконостас*, 1698).

У 1-й пол. 18 ст. серед орнамент. мотивів з'являються квіткові — троянда, шипшина, гвоздика, соняшник, форми яких набувають тримірної просторовості, що надає різьбленню ілюзії глибини. Колонки, стовпчики, карнизи іконостасів перетворюються на букети квітів. Посилюється об'ємність, пишність форм *рельєфу*. Різьбленню іконостасів підпорядковані живопис і скульптура (іконостаси *Софійського собору* в Києві, 1720; *Мгарського монастиря*, 1762—65; Вознесенської церкви в с. Березні Черніг. обл., 1761; Преображенської церкви у с. Великих Сорочинцях Полтав. обл., 1732). Елементи різьби покривались *левкасом*, фарбувались або ж позолочувались, що надавало іконостасам цілісності, святковості, патетики.

Барокко. А. Козачковський. Цар Давид. Тлумачний псалтир. Гравюра на металі. Київ. 1727.

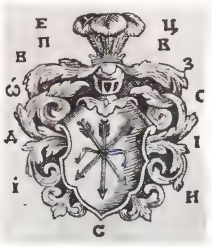

Барокко. Н. Зубрицький. Герб Івана Скоропадського з «Ифіки Іерополітіки» Гравюра на металі 1712. Київ.

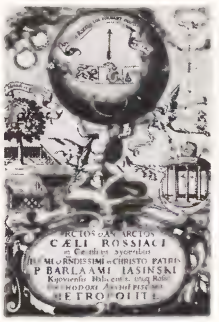

Барокко. О. Тарасевич. Титул панегірика на честь Варлаама Ясинського. Гравюра на металі. 1690. Київ.

Риси стилю Б. яскраво проявились у *золотарстві* та *литві художньому*. З срібла карбувались шати ікон, пишні царські врата, панікадила з великою кількістю свічників, дарохранильниці, *потири*, оправи для Євангелія, різні побутові речі: кухлі, келихи, ковші, чарки тощо. Вони відзначаються щедрістю декор. форм, рослинною орнаментикою. У золотарстві панує *карбування* високого і низького рельєфу, широко використовується контрастне чергування срібного тла і позолочених частин орнаменту. Рослинний орнамент та сюжетні зображення, виконані в техніці карбування, рідше гравірування, поєднуються з емалями, колорит яких побудовано на поєднанні блакитного, золотаво-жовтого, зеленого, різних відтінків рожевого кольорів.

Вишуканістю форм і розкішним оздобленням у вигляді буйних акантових розводів з вел. квітковими бутонами, гірляндами плодів відзначаються роботи київ. золотарів І. *Равича* (чайник, 1715; оправа Євангелія, 1717; свічник, 1747; дарохранильниця, 1747), І. *Білецького* (оправа Євангелія, 1722, 1738), М. *Юревича* (царські врата, 1748, та оправа гол. престолу, 1751, для *Успенського собору* Києво-Печерської лаври), П. *Волоха* та І. *Завадовського* (царські врата Софійського собору в Києві, 1747). Майстри В. *Мощенко* та С. *Семиговський* оздоблювали свої вироби карбованим орнаментом, в який уводили мотиви груш, яблук, винограду, польових квітів і трав; в їх творчості простежується зв'язок з укр. нар. мист-вом.

У худож. литві стиль Б. найяскравіше виявився у декорат. оформленні холодної та вогнепальної зброї. У Києві, Львові, Стародубі, Новгороді-Сіверському, Ніжині, Глухові було засновано ливарні майстерні, в яких відливали дзвони, гармати. Прикрашали їх рослинним орнаментом високого або низького

Барокко. Блюдо. Срібло, позолота, карбування. 17 ст. Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

рельєфу, написами, картушами з гербами. Найвідоміші роботи ливарників *Афанасія Петровича* (дзвін для Софійського собору в Києві, 1705), *Й. Балашевича* (гармати, 1692, 1697), *Олексія Івановича* (дзвін, 1720), *І. Коробкіна* (дзвони для Софійського собору у Києві 1776, 1781), Ф. Кам'янського (дзвін «Кирило», 1753) та ін.

У *гаптуванні* й *вишивці* 17 — поч. 18 ст., які виконували різнокольор. шовковими нитками, з'являються нові рослинні мотиви, ускладнюється орнамент, який набуває динамічних вибагливих форм. Композиції переважують деталями, панують яскраві барвисті сполучення. У гаптуванні зображувані постаті об'єднуються рухом в одне ціле; обличчя, руки вишиваються, а з 20-х рр. 18 ст. малюються художником. Рослинне облямування стає ширшим, наповнюється барокковими елементами. Багатою вишивкою і *аплікацією* оздоблювався церковний і козацької верхівки одяг.

У 17—18 ст. стиль Б. розвивається у *ткацтві*, зокрема, в килимарстві, де особливо позначилися традиції укр. нар. миства. Для килимів у стилі Б. характерне зіставлення світлого тла і контрастної кайми, виконаної гребінцевою технікою на вертикальних верстатах (килими з с. Лагодова Львівської обл., 1698, з Черкащини і Полтавщини, 18 ст.). Соковиті рослинні орнаменти на безворсових килимах створювали на Лівобережній Україні. Пишність, помпезність стилю Б. знайшла відтворення у килимах, виготовлених у панських майстернях. Посилення декоративності в них виявилось в ускладненні орнамент. композицій (букети, кошики, вази з квітами), їх колористичного рішення (поєднання світло-блакитного, білого, золотаво-вохристого, синього, ніжно-зеленого кольорів).

У кін. 17—18 ст. розквітло *золототкацтво*, де панували пишність та ефект золотого і срібного полиску тканин, оздоблених вибагливою рослинною орнаментикою. Шовк, перетканий золотом і сріблом, виготовляли *Бродівська шовкоткацька мануфактура, Станіславська шовкоткацька мануфактура*, золототкацькі майстерні Поділля і Волині (Збараж, Корець, Сатанів, Горохів, Немирів, Ямпіль) та ін. В барокковому стилі створюють настінні шпалери, портьєри, тканини для меблів, золототкані *макати* та *пояси*.

У барокковому *гутному склі* поширюється декор. розпис штофів, карафок, баклаг білими або кольоровими емалями (Чернігівщина, Полтавщина). Серед сюжетів — зображення козака зі зброєю або нар. муз. інструментом, тваринні й рослинні композиції та ін. У склі (зокрема, у виготовленні *фігурного посуду*) посилюється пластичне оздоблення тоненькими спіралями скляних ниток, *наліпами*, гофрованими стрічками.

Барокко. Сонячне коло. Полотно, шовк, перли, коштовні камені, золоті і срібні нитки. 17 ст. Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

Барокко. Килим ворсовий з с. Лагодова на Львівщині. Вовна, ткацтво. 1698. МЕХП АН України. Львів.

Барокко. Оправа Євангелія. Оксамит, срібло, позолота, карбування, гравірування. 17—18 ст. Борислав Львівської обл.

Кольор. емалями та *ангобами* розписують полив'яну кераміку (Київ, Васильків, с. Дибинці Київ. обл.). Широкого розвитку набуває виробн. архіт. та декор. вставок (для будівель Києво-Печерської лаври, 18 ст.), печних кахлів (Київ, Межигір'я, Васильків, Чернігів, Глухів, Ічня, Переяслав, Батурин, Ніжин). Кахлі розписували пишним рослинним орнаментом, куди іноді вводили постаті людей, тварин, птахів (Ф. Плясун, С. *Безтілесний*, Й. Литвин). Жанрові сюжети, геральдичні мотиви розміщували у фігурних картушах. На Полтавщині створювали баклаги, куманці, барильця, фігурний посуд у вигляді птахів, баранців, левів, оздоблювали їх вибагливим декор. рослинним розписом (Опішня, Глинськ, Миргород, Зіньків, Ромни).

Стиль Б. відіграв велику роль у дальшому розвитку нар. миства України, зокрема декорат. розпису, вишивки рушників Центр. України, створення решетилівських килимів. Деякі стильові риси Б. творчо переосмислили сучас. художники.

Музика Б.— як напрям європ. профес. музики — склалася у кін. 16 — серед. 18 ст. Це було явище внутрішньо суперечливе, що виявилося, з одного боку, в потягу до монументальності, масштабності, драматизму звучання, яскравих контрастних зіставлень, з іншого — в посиленні, порівняно з музикою епохи Відродження, індивідуалізованого начала, більшій емоційній відвертості висловлення, грацізності, примхливій візерунчатості муз. мови, а подекуди у зверненні до прийомів звукозображальності, звуконаслідування. Це зумовило виникнення нових жанрів та форм, зокрема й великих — *опера, балет, ораторія, кантата*, інструм. *концерт, сюїта* та ін., а також малих форм — *прелюдія, токата*, канцона, фантазія, фуга, програмна п'єса (див. *Програмна музика*) з конкретними сюжетними назвами.

Муз. тканина творів Б. характеризується здебільшого плинністю, своєрідною безперервністю звукового потоку, опорою на різноманітні форми *поліфонії*.

У муз. культурі України Б. формувалося у кін. 16 ст. у процесі активізації її інтернац. зв'язків і утвердження у профес. музиці багатоголосого співу. Особливості укр. муз. Б.— оптимістичний характер більшості творів, тісний зв'язок з муз.-побутовими жанрами. Властиве Б. розшарування на великі та малі форми виявилося в укр. музиці в таких її нац. специфічних жанрах, як *партесний концерт, кант, псальма*, пізніше, у 18 ст.— *хоровий концерт*. Якщо партесний концерт як твір переважно урочистого, монумент. плану призначався для великої аудиторії, «просторової акустики» соборів, палаців, міських площ, то кант, який відрізнявся розмаїтістю жанрових різновидів (ліричні, моралізаторські, духовні, військові та ін.), мав ширшу функціональну амплітуду — побутову, культову, свя тково-урочисту. Водночас, і в жанрі партесного концерту спостерігаються відхилення від його основної (урочистої, культової) функції у бік побутової (жартівливий концерт «Сначала днесь поутру рано» невід. автора), що свідчить про тенденцію до взаємопроникнення великої та малої форм.

Б. в укр. музиці стало сполучною ланкою між маст-вом церковного *розспіву* та *класицизмом*. Видатні представники муз. Б. на Україні — М. П. *Дилецький*, С. О. *Пекалицький*. Зразки нац. інструм. бароккової музики до нашого часу невідомі. Укр. профес. музика саме у формах Б. значною мірою сприяла у 17 ст. розвиткові рос. профес. музики, утвердженню хорового багатоголосся в Росії, поширенню в ній партесного і кантового співу.

Муз. форми та жанри Б. справили вплив і на дальший розвиток укр. музики. До них зверталися М. В. Лисенко, В. С. Косенко, М. Ф. Колесса, насичуючи їх романтичною та реалістичною образністю, інтонаціями укр. нар. пісень. У 60—90-х рр. 20 ст. спостерігається відродження музики Б. на Україні, що відбило загальносвітові неокласицистичні (див. *Неокласицизм*) та необароккові тенденції. Це спостерігається передусім у хоровій творчості укр. рад. композиторів. Так, про нове звернення до жанру вітчизн. хорового концерту свідчать «Хоровий концерт» Ю. Я. Іщенка, концерт «Сад божественних пісень» І. Ф. Карабиця, «І нарекоша ім'я Київ» Л. В. Дичко, хорові епізоди в симфонії № 3 «Я стверджуюсь» Є. Ф. Станковича та ін. Переосмислені на сучас. тематичному і виражальному грунті жанри Б. в камерно-інструм. творчості втілюють як композитори старшого покоління (Д. Л. Клебанов, Г. П. Таранов, Є. О. Юцевич), так і середнього та молодшого (М. М. Скорик, Л. В. Дичко, В. С. Бібик, Л. О. Грабовський, В. П. Губа, А. С. Караманов, В. В. Сільвестров, В. Д. Зубицький, Є. М. Льонко, С. О. Мамонов, В. М. Птушкін, О. В. Яворик), у жанрі камерної кантати — О. П. Кива, В. М. Загорцев, І. Я. Кириліна, О. В. Костін. Серед кращих інтерпретаторів творів Б.— *Київський камерний хор* ім. Б. М. Лятошинського, *Київський камерний оркестр*, камерні оркестри філармоній та ін.

Театр Б. характеризується переплетінням мотивів раціоналізму і містики, монументальністю форм і водночас їх дисгармонією, контрастним поєднанням абстрактних алегорій і грубо натуралістичних елементів, піднесеного і жахливого, строкатістю, мозаїчністю прийомів, вживанням химерно-вигадливих тропів, метафори, прозопопеї (уособлення), очуднення. Існували два осн. розгалуження в культурі Б., зумовлені соціальним призначенням театру. Це придворні (гетьманські) закриті для масового глядача театри, *шкільні театри, народна драма*, ярмаркові театри. Види, жанри, форми театру Б. здебільшого носять локальний характер, притаманний лише певній країні або окремому її регіону. Крім трагедії і комедії, театр Б. культивує істор. хроніку, пастораль, сатиру (памфлет), модернізовані жанри середньовічної сцени типу *мораліте й містерії* (ауто), казку, фарс, оперу-буф, комедію-балет, алегоричну драму-диспут, пантоміму тощо. В цей період відбувається процес усталення і впорядкування мистецьких форм, що дістало завершення лише з утвердженням *класицизму*.

На Україні побутування театру Б. припадає на 16 — 1-у пол. 18 ст. Серед явищ укр. театру Б.— народна драма («Лодка», «Цар Максиміліан»), постановки якої здійснювались аматорами з простолюду; *вертеп*, близький за сюжетом різдвяній шкільній драмі та окремим *інтермедіям*. Наприкінці цього періоду створено гетьманський театр К. Розумовського у Глухові, де виконували рос., італ. і франц. мовами опери-буф, комедії-балети. Осередком культури та знаряддям опору католицькій експансії стали шкільні театри. П'єси для них писали церковнослов'ян. мовою викладачі риторики й піітики з православного духовенства (І. Волкович, Ф. Прокопович, Ф. Трофимович, Л. Горка, Д. Туптало, М. Довгалевський, С. Ляскоронський), звертаючись до сюжетів, пов'язаних з церковною л-рою; але з часом все ширше використовуються світські мотиви, а окремі з них набувають соціального звучання («Владимир, славеноросских стран князь і повелитель» Ф. Прокоповича, «Мілость божія, Україну через Зіновія Богдана Хмельницького... освободівшая» невід. автора).

Виключно світській тематиці присвячені комічні сценки з нар. побуту — інтермедії. В них панували, за словами О. С. Пушкіна, «груба відвертість народних пристрастей», «вільність суджень майдану». Постановки шкільної драми відбувались в актових і молитовних залах шкіл, імовірно, на тлі настінних реліг. розписів. Є свідчення, що у Києві окремі вистави грали просто неба в урочищі Глибочиця. Місце виконання, арх-ра приміщення визначали й тип сцени — містеріальний, з *симультанною декорацією*, що передбачала окремі майданчики для Раю, Землі, Пекла («Олексій, чоловік божий»), або камерний, зі сценою-коробкою і трикутними кулісами (теляріями), як у єзуїтському театрі. Судячи з ремарок до п'єс, використовувались світлові ефекти, спец. сценічні механізми («махіни і літання», показ гієни вогненної, загибелі корабля серед морських хвиль, перебування Іони у китовім череві), тіньова проекція (показ «чрез умбри»). Вистави супроводжувались музикою, хоровими співами, танцями, *пантомімами*. Певна частина вистав мала літ.-деклamаційний характер. Костюм і окремі атрибути були вирішальною ознакою дійової особи, прикметою її соціального стану (Цар, Гетьман, Чернець та ін.), вказівкою на функціональну роль «постаті від театру» (Пролог, Антипролог, Епілог), на алегоричну сутність персонажів з Біблії, Євангелія чи антич. міфології (Христос, Люципер, Венера, Муза, Вулкан, Фортуна та ін.) або персонажів-абстракцій (Натура людська, Гнів божий, Милість божа, Україна, Земля, Небо, Доброчесність, Глупство, Вік златий, Вік залізний, Серце Богородиці та ін.).

Для характеристики міфол. та алегорич. дійових осіб існувала детально розроблена у спец. трактатах емблематика. Були трактати, які регламентували творчість хорега (режисера) та подавали правила актор. гри. Найменш регламентованими, а тому найближчими до правди життя були інтермедії. З часом вони звільнилися від канонічної основи шкільного театру і, поєднані з нар. драмою, стали основою репертуару мандрівних дяків, ярмаркових театрів. Це були паростки публічного театру. Традиції інтермедії одержали продовження в укр. реалістичній комедії 19 ст. Зокрема, від інтермедій ведуть родовід такі комедійні персонажі, як бурлака Микола («Наталка Полтавка»), Стецько («Сватання на Гончарівці»), Шельменко («Шельменко-денщик»). Побут і звичаї мандрівних дяків відображено у п'єсі І. К. Карпенка-Карого «Чумаки», дотепному описі ярмаркової вистави у романі О. Є. Ільченка «Козацькому роду нема переводу». Широку картину життя духовної школи, постановки шкільної вистави подано в істор. комедії Л. М. Старицької-Черняхівської «Милість божа».

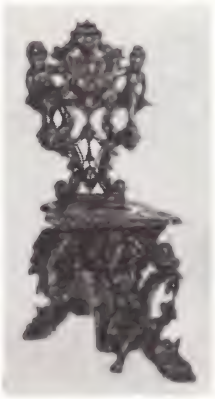

Барокко. Стілець. Дерево, різьблення. Поч. 17 ст. МЕХП АН України. Львів.

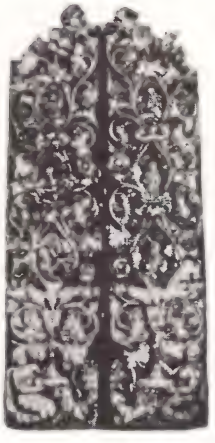

Барокко. Царські врата. Дерево, різьблення. Волинь. 18 ст. Волинський краєзнавчий музей. Луцьк.

Барокко. Інтер'єр Спаської церкви в м. Лохвиці Полтавської обл. 18 ст

Досягнення майстрів Б. мали помітний вплив на подальший худож. процес, сприяли формуванню нац. шкіл мист-ва у 18—19 ст., збагатили мист-во *класицизму, романтизму* і *реалізму*.

Засоби виразності Б., які покликані були посилити вплив худож. творів на людину, активно використовуються й сучас. митцями.

Літ.: Кузьмин Е. От XVII к XVIII веку. О некоторых памятниках южнорусского прикладного искусства. «Старые годы», 1909, № 7—9; Лукомский Г. Украинское барокко. СПБ, 1911; Вельфлин Г. Ренессанс и барокко. СПБ, 1913; Ернст Ф. Українське мистецтво XVII—XVIII віків. К., 1919; Белецкий А. И. Старинный театр в России. М., 1923; Старинный театр в России XVII—XVIII вв. Пг., 1923; Старинный спектакль в России. Л., 1928; Берладіна К. Матеріали з історії українського образотворчого гаптування. В кн.: Мистецтвознавство, зб. 1. Х., 1928—29; Білецький О. І. Українська драматургія XVII—XVIII ст. В кн.: Матеріали до вивчення історії літератури, т. 1. К., 1959; Логвин Г. Украинское искусство. X—XVIII вв. К., 1963; Свенціцька В. І. Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві XVII ст. К., 1966; Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI—XVIII ст. К., 1966; Жолтовський П. Образотворче мистецтво в українській літературі XVI—XVIII ст. «Українське мистецтвознавство», 1967, в. 1; Цапенко М. В. Архитектура Левобережной Украины XVII—XVIII веков. М., 1967; Логвин Г. Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. К., 1968; Новаківська Н. П. Художники Лівобережної України, Слобожанщини й Києва XVIII ст. «Українське мистецтвознавство», 1969, в. 3; Драган М. Д. Українська декоративна різьба XVI—XVIII ст. К., 1970; Петренко М. З. Українське золотарство XVI—XVIII ст. К., 1970; Жолтовський П. М. Художнє лиття на Україні. XIV—XVIII ст. К., 1973; Петрякова Ф. С. Українське гутне скло. К., 1975; Токкати для фортепіано, т. 1—4. К., 1975—79; Партесний концерт. К., 1976; Фоменко В. М. Григорій Левицький і українська гравюра. К., 1976, Таранушенко С. А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. К., 1976; Жолтовський П. М. Український живопис XVII—XVIII ст. К., 1978; Герасимова-Персидська Н. О. Хоровий концерт на Україні в XVII—XVIII ст. К., 1978; Поліфонічні твори українських композиторів для фортепіано, зошит 1—3. К., 1979—85; Сидорович С. Й. Художня тканина західних областей УРСР. К., 1979; Славянское барокко. Историко-культурные проблемы эпохи. М., 1979; Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні, кн. 1—2. Львів, 1981—84; Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили. К., 1981; Любченко В. Ф. Львівська скульптура XVI—XVII століть. К., 1981; Белецкий П. А. Украинская портретная живопись XVII—XVIII вв. Л., 1981; Софронова Л. А. Поэтика славянского театра XVII — первой половины XVIII в.. Польша, Украина, Россия. М., 1981; Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні. К., 1982; Степовик Д. В. Українська графіка XVI—XVIII століть. К.,

1982; Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983; Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983; Степовик Д. В. Леонтій Тарасевич і українське мистецтво барокко. К., 1986; Українське літературне барокко. К., 1987. *Л. С. Міляєва* (архітектура і образотворче мистецтво), *Т. В. Кара-Васильєва* (декоративно-ужиткове мистецтво),

Ю. М. Бобошко (театр)

БАРО́НІ-КАВАЛЬКАБО-КАСТІЛЬЙО́НІ (Baroni-Cavalcabo-Castiglioni) Юлія (1805, Відень — ?) — австр. піаністка і композитор-аматор. За походженням італійка. Учениця Ф. К. В. *Моцарта*, з яким 1826 заснувала *Музичне товариство святої Цецілії* у Львові. Влаштовувала щотижневі концерти, в яких брали участь Ф. К. В. Моцарт, А. Каталані та ін. В концертних програмах — кантатно-ораторіальні, симф., камерні та ін. твори. Б.-К.-К. виступала як піаністка-солістка і в ансамблі з К. *Ліпінським*. Автор понад 40 творів для фп., значна частина яких видана.

Л. З. Мазепа

БА́РОНЧ Тадей (24.III 1849, Львів — 12.III 1905, там же) — польс. скульптор. Походив з вірм. родини. Вчився у краківській та мюнхенській АМ, був в Італії. З 1875 постійно працював у Львові. Бл. 1874 виконав у теракоті перше в зх.-укр. скульптурі погруддя Т. Г. Шевченка (не збереглося). 1883 на виставці у Кракові експонував парні погруддя укр. селянина і селянки (теракота). Створив численні погруддя та медальйони з портретами львів. діячів культури. Автор надгробків на Личаківському кладовищі (зокрема, К. Ордону, Г. Шмідту). Виконав монумент.-декор. скульптури у Львові — погруддя на фасаді буд. по вул. Князя Романа № 5 (1875), алегоричну групу на фасаді будинку Галицької ощадної каси (тепер МЕХП АН України; 1890), скульптуру «Комедія» в ніші біля входу в оперний театр (1899). У Львів. КГ зберігається бл. 50 творів Б., зокрема «Геній» (теракота, 1884), «Селянин»

Т. Баронч. Комедія. Алегорична композиція на фасаді Львівського театру опери та балету. 1899.

О. С. Барсегян.

(гіпс, 80-і рр.), «Тигр» (бронза), «Чоловіча постійність», «Львівський пантеон» (гіпс, 90-і рр.).

Літ.: Німенко А. В. Українська скульптура другої половини XIX — початку XX ст. К., 1963; Історія українського мистецтва, т. 4, кн. 2. К., 1970.

Ю. О. Бірюльов.

БАРСА́МОВ Микола Степанович [4(16).XI 1892, Тбілісі — 11.IV 1976, Феодосія] — укр. живописець і мистецтвознавець, засл. працівник культури УРСР з 1969. Навчався в Ростов. вечірній рисувальній школі (1909—13), в студії І. І. Машкова (Москва, 1913) і МУЖСА (1913—17) у А. Ю. Архипова, М. О. Касаткіна, К. О. Коровіна. З 1923 жив у Феодосії. Був директором Феодосійського історико-археол. музею (1923—36) та *Феодосійської картинної галереї* ім. І. К. Айвазовського (1923—62). Твори: картини «Ворог прийшов» (1945), «Повернення» (1946); пейзажі «Схід місяця

М. С. Барсамов. Схід місяця біля берегів Феодосії. Олія. 1948. Феодосійська КГ.

у Феодосії» (1948), «Ранок у Феодосійському порту» (1958); портрети «Художник О. В. Куприн» (1948), «Автопортрет» (1968); натюрморти «Фрукти» (1937), «Білі троянди» (1962). Автор мистецтвознавчих праць «Іван Костянтинович Айвазовський» (1930), «І. К. Айвазовський» (1962), «45 років у галереї Айвазовського» (1971) та ін. Твори Б. зберігаються у ДРМ в Петербурзі, ДМУОМ, Сімферопол., Харків. та ін. худож. музеях республіки.

Літ.: Николай Степанович Барсамов. Каталог. Симферополь, 1968; Николай Степанович Барсамов. Каталог выставки. Феодосия, 1972.

Р. Д. Бащенко.

БАРСЕГЯ́Н Олександр Сергійович (10.I 1929, Батумі) — укр. режисер, педагог, нар. арт. УРСР з 1978. Закінчив 1953 Харків. ін-т театр. мист-ва (курс Л. Ф. *Дубовика*). Був режисером Дніпродзержинського укр. пересувного театру (1953—56), гол. режисером Львів. (1956—62), Київ. (1962—70) театрів юного глядача, Київ. театру оперети (1970—74); з 1975 — Харків. рос. драм. театру ім. О. С. Пушкіна. Викладач з 1976, з 1988 — професор Харків. ін-ту мист-в. Вистави: «У неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською (1954), «Молода гвардія» за О. Фадєєвим (1964; премія ім. Ленінського комсомолу, 1965), «Ромео і Джульєтта» У. Шекспіра (1965), «Відкриття» Ю. Щербака (1975), «Темп» М. Погодіна (1976), «Вишневий сад» А. Чехова (1979), «Зоря і смерть Пабло Неруди» І. Драча (1986), «Подія» В. Набокова (1993).

БА́РСОВ Петро Єгорович (? — 1823) — рос. і укр. актор та антрепренер. 1817—21 — антрепренер *Полтавського вільного театру*, де ставив п'єси «Недоросток» Д. Фонвізіна, «Хвалько» і «Диваки» Я. Княжніна, «Своя сім'я, або Заміжня наречена» О. Шаховського, п'єси О. Грибоєдова, М. Хмельницького, Ж. Б. Мольєра, Р. Б. Шерідана, А. Коцебу та ін. Постановки Б. 1819 п'єс «Наталка Полтавка» (був першим виконавцем ролі Петра) та «Москаль-чарівник» І. Котляревського започаткували історію укр. профес. театру.

БА́РСЬКИЙ Михайло Ілліч (31.I 1933, Кіровоград) — укр. режисер, народний артист України з 1992. Закінчив 1968 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс М. К. *Йосипенка* та І. О. *Волошина*). 1965—89 — гол. режисер Кіровогр. студії телебачення, з 1989 — худож. керівник Кіровогр. укр. муз.-драм. театру ім. М. Л. Кропивницького. Здійснив постановки: телевистав — «Пошились у дурні» та «По ревізії» М. М. Кропивницького, «Москаль-чарівник» І. Котляревського; вистав у театрі — «Наймичка» І. Карпенка-Карого, «Василь Миронович і кумпанія» М. Кропивницького, «97» М. Куліша, «Маскарад» М. Лермонтова та ін. Автор п'єс «Шляхи до щастя» (у співавт., Донец. рос. драм. театр, 1960), «Недоспівана пісня» (Кіровогр. укр. муз.-драм. театр і Луган. рос. драм. театр, 1969), «Високе небо» (Кіровогр. укр. муз.-драм. театр, 1989).

БАРТНИ́ЦЬКИЙ Р. С. (? — ?) — укр. маляр 18 ст. Жив і працював у Львові. 1740 брав участь у фресковому розписі бернардинців костьолу у Львові.

БА́РТОК (Bartók) Бела (25.III 1881, м. Надьсентміклош, Трансільванія, тепер м. Синніколаул-Маре, Румунія — 26.IX 1945, Нью-Йорк) — угор. композитор, піаніст, фольклорист і педагог. 1889—92 жив у м. Виноградові (тепер Закарп. обл.). Записав 11 тис. нар. мелодій, серед яких бл. 90 укр., у т. ч. 40 інструментальних (записані поблизу м. Хуста на Закарпатті); деякі з них використано у 2-й рапсодії для скрипки з оркестром (1928) і скрипкових дуетах (1931). Серед останніх творів Б.— обробка укр. нар. пісні «Я купив на ярмарку ячменю» (автор. назва — «Чоловікове горе»). З 1925 листувався з Ф. М. *Колессою*, пізніше — з К. В. *Квіткою*, Ю. С. *Мейтусом*, підтримував стосунки з Д. Є. *Задором*, від якого 1939 одержав записи нар. пісень Закарпаття. Як піаніст виступав у Харкові (1929), якому присвятив інструментовану тут 1-у рапсодію, Одесі (1929), Львові (1936) та ін. містах. Перебування Б. у Львові описане В. О. Барвінським (1937). Відомо, що Б. вивчав укр. мову. У праці «Народна музика Угорщини та сусідніх народів» (в СРСР вид. 1966) Б.

звернувся до укр. нар. пісень із збірок «Галицько-руські народні мелодії» (упорядники О. Роздольський, С. П. Людкевич), «Народні пісні з південного Підкарпаття» та «Народні пісні з Галицької Лемківщини» (упорядник Ф. М. Колесса), «Українські народні мелодії» (упорядник К. В. Квітка) та ін. Творчість Б. мала значний вплив на муз. культуру 20 ст., передусім на композиторів *«Нової фольклорної хвилі»*. Твори Б. — у репертуарі оркестрових, камерно-інструм., хорових колективів України. Міжнар. премія Миру, 1955.

Літ.: Письма Бела Бартока Филарету Колессе. «Советская музыка», 1961, № 1; Цірікус К. Зв'язки функціональної системи Бартока з принципами ладоутворення народної пісні. «Українське музикознавство», 1975, в. 10; Чижик І. Типи звуковисотної організації в музиці Б. Бартока. «Українське музикознавство», 1980, в. 15; Ровенко О. Теоретичні основи стретно-імітаційної поліфонії Бартока. «Українське музикознавство», 1981, в. 16; Шевчук О. Осмислюючи художньо-національні традиції [Б. Барток і Україна]. «Музика», 1981, № 5; Квітка К. В. Фольклористична спадщина Миколи Лисенка. В кн.: Квітка К. В. Вибрані статті, ч. 2. К., 1986.

Л. З. Мазепа.

БА́РТФАЙ Тереза Степанівна (1.IV 1929, с. Ворочеве, тепер Закарп. обл.) — співачка, засл. арт. УРСР з 1968. У 1946—84 — солістка *Закарпатського народного хору*.

БА́РЦАЛ Антон Іванович (25.V 1847, м. Чеське Будейовіце, тепер Чехія — 1927, Німеччина) — чес., укр. і рос. співак (тенор), режисер і педагог.

1865—67 навчався у придворній оперній школі у Відні. Співав на оперних сценах Києва та Одеси (1870—78), де потім не раз гастролював. 1874—75 вів клас співу в Київ. муз. уч-щі РМТ. Водночас був членом-виконавцем Київ. відділення РМТ, брав участь у концертах М. В. Лисенка, а також слов'ян. музики. 1878—1906 — соліст і режисер (з 1889 — гол. режисер) Великого театру (Москва). Партії: Фінн («Руслан і Людмила» М. Глінки), Князь («Русалка» О. Даргомижського), Арнольд («Вільгельм Телль» Дж. Россіні), Фауст («Фауст» Ш. Гуно) та ін. У Київ. рос. опері поставив 1874 оперу «Опричник» П. Чайковського та ін.

Літ.: А. С. Концерт [А. И. Барцала] «Киевлянин», 1872, 11 марта; Вальц К. Ф. Шестьдесят пять лет в театре. Л., 1928; Салина Н. В. Жизнь и сцена Л.— М., 1941.

М. І. Кузьмін.

БАРЦІ́ЦЬКИЙ (Барсицький) Адам Йоганн (? — 1843, Харків) — польс. і укр. композитор, піаніст і педагог. У 20—40-х рр. 19 ст. викладав гру на фп. в Харків. ун-ті. Автор солоспівів, фп. та ін. творів. Серед них — обробка трьох укр. нар. пісень до п'єси «Наталка Полтавка» І. П. *Котляревського* (опубл. 1833). Серед учнів — П. П. *Сокальський*.

М. Б. Степаненко.

БАРЧУК Анатолій Трохимович (16.IX 1939, с. Бабанка Черкас. обл.) — укр. кіноактор, засл. арт. УРСР з 1983. Закінчив 1963 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс М. М. *Карасьова*). З 1966 — актор Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. Ролі: Іван Кудря («Два роки над прірвою», 1966), Попудренко («Підпільний обком діє», 1977), Славута («На київському напрямку», 1968), Калашник («Високий перевал», 1981), Барський («Скарга», 1985) та ін.

БАС (італ. basso — низький, глибокий) — 1) Найнижчий чоловічий співацький голос з діапазоном від фа великої октави до фа першої октави. Розрізняють співучий Б., або центральний (basso cantante), низький, або глибокий (італ. basso profundo), в оперному виконавстві також характерний комічний (basso buffo). Співучий Б. має звучний верхній регістр і яскравий центр діапазону. Низький Б. відзначається могутнім, гнучким звучанням низького регістру і напруженим — верхнього. Найнижчий — Б.-октава з діапазоном ля контроктави — ля малої октави; особливо виразне його звучання в хорах *a капела*. Характерному Б. притаманні рухливість, гнучкість. Серед укр. співаків-басів — С. С. Гулак-Артемовський, Й. О. Петров, О. М. Носалевич, Б. Р. Гмиря, М. І. Донець, О. П. Кривченя, І. С. Паторжинський, М. Д. Роменський, І. К. Тоцький, П. І. Цесевич, М. А. Частій, В. Г. Грицюк, А. І. Кочерга. 2) Найнижча партія багатоголосого твору. 3) Муз. інструменти найнижчого регістру — туба-Б., бас-кларнет та ін. 4) Б. цифрований (генерал-Б.) — басовий голос з цифрами, якими позначають співзвуччя у верх. голосах. За цифрованим Б. у 17 — на поч. 18 ст. імпровізували акомпанемент.

О. В. Іовса.

БАСАЛА́ЄВ Олександр Федорович (4.II 1938, с. Бурея Хабаров. краю) — укр. співак (бас), засл. арт. УРСР з 1989. Закінчив 1971 Ростов. муз.-пед. ін-т (клас О. П. Зданович). 1972—74 — соліст Новосиб., 1974—75 — Воронезького, з 1975 — Дніпроп. театрів опери та балету. Партії: Борис Годунов (однойм. опера М. Мусоргського), Кочубей («Мазепа» П. Чайковського), Мефістофель («Фауст» Ш. Гуно).

Т. А. Шпаковська.

БАСАНЕ́ЦЬ Олександр Дмитрович (3.IX 1931, м. Лебедин, тепер Сум. обл.) — укр. живописець, засл. діяч мист. УРСР з 1989. Закінчив 1962 Київ. худож. ін-т (майстерні К. Д. *Трохименка*, В. М. *Костецького*, В. Г. *Пузиркова*), з 1962 викладає в ньому (з 1990 — професор). Працює в галузі станкового живопису. Твори: «До нового життя» (1962), «Колгоспна весна» (1965), «Ранкова пошта» (1972), «Революція кличе» (1971), «Трави цвітуть» (1978), «Дорогий образ» (1981), «Весна в партизанському загоні» (1980), «Проліски надій» (1985), «Коли на землі мир» (1986), серія картин «Мій рідний край» (1987—92). Зберігаються в ДМУОМ, Сум., Донец., Івано-Фр., Лебединському ХМ.

БАСАНЕ́ЦЬ Петро Олексійович (23.IV 1926, с. Бурімка, тепер Черніг. обл.) — укр. живописець і графік, нар. художник УРСР з 1990. Закінчив 1958 Київ. худож. ін-т (вчителі К. Д. *Трохименко*, В. М. *Костецький*, В. Г. *Пузирков*), з 1961 викладає в ньому (з 1981 — професор). Твори: «Ходаки з Чернігівщини» (1958, Черніг. істор. музей), «У рідному краї» (1964, Лебединський ХМ), триптих «Чернігівці — герої Жовтня» (1967, Черніг. ХМ), «Наш клас» (1975), іл. до роману «Данило Галицький» М. Хижняка, «Свято на Черкаській землі» (1986), «Гонта під Уманню», «Портрет П. Тичини» (обидва — 1991).

БАСЕ́ЙН (франц. bassin) — штучне водоймище, звичайно частина архіт. комплексу *саду* або парку. Перші Б. з'явилися в країнах Старод. Сходу, пізніше — в старод. Греції й Римі. З 2-ї пол. 16 ст. в Італії будували декор. Б. З 18 ст. Б. став важливим композиційним елементом *садово-паркового мистецтва* Європи, зокрема на Україні — у паркових ансамблях *«Софіївка»* в Умані (1796—1806), *Тростянецький дендропарк* на Чернігівщині (1834—64) та ін. Б. широко використовують у сучас. арх-рі.

П. О. Басанець. Чуття єдиної родини. Олія. 1982.

Б. також — спортивна споруда для навч.-тренувальних занять з плавання, стрибків у воду. Бувають відкритими і закритими, споруджують найчастіше за типовими проектами.

БАСИСТЮК Ольга Іванівна (19. VIII 1950, с. Поляни Хмельн. обл.) — укр. співачка (ліричне сопрано), нар. арт. УРСР з 1985. Закінчила 1974 Львів. консерваторію (клас Л. І. *Жилкіної*). 1975—81 — солістка Львів. філармонії, з 1981 — Будинку органної та камерної музики України (Київ).

У репертуарі — камерні твори вітчизн. та зарубіж. класики, арії з опер, нар. пісні. Лауреат міжнар. конкурсів вокалістів у Ріо-де-Жанейро (1975, «Гран-прі»), Плевені (1976, 1-а премія, золота медаль), конкурсу грамзапису у Братіславі (1978). Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1987.

Літ.: Мельник О. «Серце і голос...». «Музика», 1984, № 2; Великанова О. Ольга Басистюк. «Музыкальная жизнь», 1987, № 16. *О. О. Великанова.*

БА́СМА (тюрк.) — спосіб штампування рельєфних зображень на бляхах із золота, срібла та ін. пластичних металів. Б. використовували у Київ. Русі: робили заготовки під *чернь* і *виїмчасту емаль*, виготовляли порожнисті *колти*, поясні бляхи, нашивні платівки для тканин, *діадеми*. Самостійного значення набула в 12 ст., найбільшого поширення — у 16—17 ст. Б. оздоблювали *іконостаси*, рами і тло ікон, оправи книг, скрині тощо.

БА́СОВ Яків Олександрович (2.II 1914, м. Сімферополь) — укр. живописець і графік, засл. художник УРСР з 1978. Закінчив 1937 ЛІЖСА (навчався у М. С. *Самокиша*, Д. М. Кардовського та ін.). Працює переважно в жанрі пейзажу (техніка акварелі). Твори: «Моя Україна» (1969), «Чорне море» (1978), триптих «Пам'яті героїв Аджимушкая» (1984), «Весна на Україні» (1985). Створив ліричні пейзажі Криму. Твори зберігаються у ДМУОМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Яков Басов. Акварели. Выставка. Симферополь, 1978; Яків Басов. Альбом. К., 1979; Акварели Якова Басова. Каталог. Симферополь, 1985.

БАСО́ЛЯ, бас — укр. нар. струнний смичковий інструмент басового регістру, за формою і розмірами близький до віолончелі. Діапазон Б. — від до великої октави до мі другої октави. Б. має 3—4-жильні струни, настроєні за квінтами (рідше — квартами). Звук видобувається коротким прямим смичком. На деяких Б. грають щипками обох рук. Б. відома на Україні з 17 ст. Використовується як басова опора в нар. інструм. ансамблях, зокрема *троїстих музиках*. Згадується в нар. піснях. Поширена також у Білорусі (басетля).

О. І. Басистюк.

Я. О. Басов. Морське узбережжя. Акварель. 1981.

Літ.: Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. К., 1967. *М. К. Боровик.*

БАСО́Н (від франц. passement — тасьма) — плетені на верстатах вироби (шнури, тасьма, бахрома, китиці тощо) для оздоблення одягу, меблів, драпіровок та ін.

БА́ССЕЛЬ Валерій Михайлович (12.VII 1939, Москва) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1988. Закінчив 1960 Новосиб. театр. уч-ще при театрі «Красный факел» (курс К. С. *Чернядєва*). Працював у театрах Новосибірська (1960—64), Алма-Ати (1964—71), Калінінграда (1971—72); з 1972 — в Одес. рос. драм. театрі. Ролі: Чебутикін («Три сестри» А. Чехова), Ар'є-Лейб («Присмерк» І. Бабеля), Муратов («Зикови» М. Горького), Рембрандт (телефільм «Рембрандт», 1982).

О. В. Вдовенко.

БАССО́ЛІ (Bassoli) Карло (1815, Лугано — 2.VIII 1884, Турін) — італ. живописець і літограф. Працював на Україні 1830—40. Автор пейзажів («Одеса. Вид театру», 1833, Музей О. С. Пушкіна, м. Пушкін), 24 краєвидів Криму для альбому (Одес. наук. б-ка), малюнків для «Одеського альманаху на 1839 рік» (1839), для кн. «Хронологічний огляд історії Новоросійського краю 1731—32 рр.» А. Скальковського (1838), а також літографії та віньєтки до альбому «Спогади про свято в Одесі 6 вересня 1837 р.» (1848).

Літ.: Одесский альманах на 1839 год. Одесса, 1839; Обольянинов Н. Каталог русских иллюстрированных изданий 1725 1860 гг. т. 1 М., 1914; Литературное наследство, т 60, кн 1. М., 1956. *Л. І. Саприкіна.*

БАСТЕ́Я (італ. bastia), рондель — земляний вал чи двоярусна кам'яна (цегляна) споруда, напівкругла або підковоподібна в плані; елемент оборонної системи. Б. є характерною для 15 ст., коли її почали будувати замість *башт*. Виступала за лінію стіни й призначалася для обстрілу місцевості спереду та фланкової (бокової) оборони фортечних мурів або рову перед ними. Перехідна форма від башти до *бастіону*. На Україні Б. збереглися на Тернопільщині в *Бережанському замку* (1534—54), замках у м. Бучачі (14—17 ст.), селах Яблунівці (14—18 ст.) та Сидорові (40-і рр. 17 ст.).

БАСТІО́Н (франц. bastion) — виступаюча наріжна частина фортеці у вигляді п'ятикутника, пристосована для артилер. обстрілу підходів до фортеці. Дві сторони п'ятикутника, що утворювали звернутий до напільної частини кут (т. з. бастіонний кут від 60 до 90° і більше), наз. фасами; бокові сторони, які утворювали з фасами кут 90 — 120° і з'єднували їх з валом (огорожею) фортеці *(куртиною)* — фланками; п'ята, тильна сторона з боку фортеці-п'ятикутника, мала назву горжі. Іноді фаси в місцях з'єднання з фланками дещо подовжували й заокруглювали, утворюючи «вуха» Б., які прикривали фланки. Б. складалися з нижньої частини — гол. Б. та верхньої — кавальєра.

Залежно від буд. матеріалу є кам'яні, земляні, кам'яно-земляні та дерево-земляні Б. Внутр. частини Б. монолітні або складалися зі склепінчастих приміщень (казематів, порохівень, складів тощо). Форма та конструкція Б. виключали можливість т. з. мертвих полів (непростріляваних зон).

Уперше Б. з'явилися в Італії в кін. 15 ст., у Росії — в 16 ст. На Україні появі кам'яно-земляних бастіонних замків передували кам. замки передбастіонного типу (з формою *башт*, подібною до Б.), буд-во яких почалося з 2-ї пол. 15 ст. *(Сутковецький замок)* і поширилося у 16—17 ст. (*Сатанівський замок* у смт Сатанові Хмельн. обл., замки у м. Збаражі, смт Заложцях та с. Золотому Потоці Терноп. обл., у с. Іванові Вінн. обл.).

Найдавнішим замком суто бастіонного типу на Україні є *Олицький замок* (1558—67). В кін. 16 — 1-й пол. 17 ст. збудовано бастіонні регулярні замки у містах Жовкві, Золочеві, в селах Підгірцях (див. *Підгорецький замок*, всі — Львів. обл.), Чернелиці (Івано-Фр. обл.), в Ужгороді (Закарп. обл.). Оригінальним є бастіонне укріплення *Кам'янець-Подільського замку*, споруджене 1621. У 16—17 ст. на Волині були поширені і дерев'яно-земляні бастіонні замки (в селах Володимирці, Мошаниці, Низкиничах, Степані). У 18 ст. такі замки утв. т. з. «українську лінію» (сучас. м. Красноград, села Петрівське, Парасковія, Октябрське, Михайлівка, Скалонівка та ін. Харків. обл.). 1703 зведено бастіонну *Арабатську фортецю* в Криму, 1706 — 23 — наймогутнішу на Україні *Київську фортецю* бастіонної системи.

Літ.: Ленченко А. В Из истории военно-инженерного искусства эпохи воссоединения Украины с Россией. В кн.: Проблемы современной архитектуры и историческое наследие Украины. К., 1979; Годованюк Е. М. Исследования бастионных замчищ Волыни. В кн.: Исследование и охрана архитектурного наследия Украины. К., 1980; Нельсовский Ю. А., Годованюк Е. М. Каменные замки Западной Украины конца XVI — первой половины XVII вв. «Архитектурное наследство», 1986, № 34.

О. А. Пламеницька

БАСЮК Іван Олександрович [15 (28).XII 1915, с. Семенівка, тепер Білгород-Дністровського р-ну Одес. обл.] — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1973. Закінчив 1938 Одес. театр. уч-ще (курс Л. В. *Мацієвської*). Працював у Херсон. укр. муз.-драм. (1944—49, 1956—76), Одес. обл. ім. Ле-

нінського комсомолу (1949—56) театрах. Ролі: Стецько («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка), Демид («Потомки запорожців» О. Довженка), Некований («Пора жовтого листя» М. Зарудного), Тимофій Слива («Куховарка» А. Софронова).

БАТА́ЛЬНИЙ ЖАНР (від франц. bataille — битва) — жанр образотворчого мист-ва, присвячений темам війни та військ. життя. Відображення найважливіших або характерних моментів битви, а також розкриття істор. змісту воєн. подій зближує Б. ж. з *історичним жанром*. Сцени повсякденного життя армії і флоту в творах Б. ж. близькі до *побутового жанру*.

Зображення батальних сцен відомі з давніх часів — давньогрец. вазопис, рельєфи на спорудах Старод. Сходу, на фронтонах і фризах храмів Старод. Греції, на давньорим. тріумфальних арках і колонах; у мист-ві середньовіччя — в *мініатюрах*, зрідка в *іконописі*, на тканинах («Килим з Байє», бл. 1073—83). Формування Б. ж. відбувалося в 16—17 ст.

Узагальненістю і глибоким змістом позначено твори Б. ж. художників епохи Відродження (Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Тіціан, Тінторетто, Д. Веласкес, П. П. Рубенс та ін.). Нац.-визв. війни 18—19 ст., романтичне сприйняття їх відображено в мист-ві зх.-європ. майстрів (А. Гро, Т. Жеріко, Е. Делакруа, Ф. Гойя). У 18 ст. з'являються твори Б. ж. у рос. мистві (гравюри з картин «Куликовська битва» і «Полтавська баталія» О. Ф. Зубова, мозаїка майстерні М. В. Ломоносова «Полтавська баталія», 1762—64, та ін.). Прогрес. тенденції в розвитку Б. ж. у 19 — на поч. 20 ст. пов'язані з реалістич. розкриттям соціальної природи воєн. Художники рос. академ. напряму (О. І. Зауервейд, Б. П. Віллевальде, А. Є. Коцебу) поступово відмовилися від створення традиц. умовних композицій з полководцями в центрі, прагнучи документальної точності. Реалістичні тенденції характерні також для батальних композицій ряду художників ін. напрямів («козачі сцени» в літографіях О. О. Орловського, малюнки П. О. Федотова, літографії В. Ф. Тімма, картини О. Д. Ківшенка), особливо для творчості *передвижників* (В. М. Васнецов, В. І. Суриков, І. Ю. Рєпін та ін.). Розвивалося мист-во батальної *марини* (І. К. Айвазовський, О. П. Боголюбов), *панорами* та *діорами* (Ф. О. Рубо). Правдиво і яскраво відобразив антигуманну сутність мілітаризму В. В. Верещагін.

Нових рис набув Б. ж. у рад. образотворчому мист-ві. У перші роки Рад. влади він широко виявився у графіці і плакатах, пізніше — у творах живописців і скульпторів *Студії військових художників* ім. М. Б. Грекова, «Вікнах ТАРС».

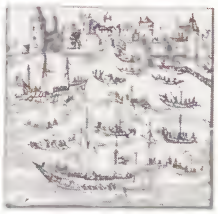

Батальний жанр. Невідомий гравер. Здобуття Кафи. Ілюстрація до «Віршів» К. Саковича. 1622.

Батальний жанр. Ф. О. Рубо. Фрагмент панорами «Оборона Севастополя». 1902—04.

На тер. сучас. України найдавніші сюжети з Б. ж.— реалістич. зображення батальних сцен та військ. побуту на золотих виробах із скіф. поховань (гребінь з кургану Солоха, ваза з кургану *Куль-Оба*, обидва — 4 ст. до н. е.). В мист-ві Київ. Русі — на шиферних плитах *Михайлівського Золотоверхого собору* у Києві (2-а пол. 11 ст.), а також в мозаїці того ж собору, на якій зображено Дмитра Солунського у воїнському спорядженні. Численні батальні сцени є в мініатюрах *Київського псалтиря* (1397) та в *Радзивіллівському літописі* (15 ст.). Поява в 2-й пол. 16 ст. творів іконопису із зображенням архангела Михаїла (ікона «Архангел Михаїл» із с. Яблунева Львів. обл., 16 ст.) пов'язана з активізацією сил опору та пробудженням патріотизму укр. народу.

Серед перших багатофігурних батальних композицій була картина Ш. Богуша «Битва під Клушином» (17 ст.), на якій зображено бій, що відбувся 1610 між польс. і рос. військом під керівництвом боярина Д. Шуйського. У картині, що спиралася на іконописні традиції, скрупульозно написані амуніція, військовий табір. Оригінально вирішується динамізм баталії в гравюрі «Взяття Кафи» з «Віршів на жалосний погреб... Сагайдачного» К. Саковича (1622). Інша гравюра до

Батальний жанр. С. І. Васильківський Бій запорожців з татарами. 80-і рр. 19 ст. ДМУОМ. Київ.

Батальний жанр. Облога Києва. Мініатюра з Радзивіллівського літопису. 15 ст.

Батальний жанр. М. С. Самокиш. Атака. (Бій за прапор). Олія. 1929. Центральний Будинок Радянської Армії. Москва.

ції книги стала у 17—18 ст. офіц. гербом Запорізької Січі. Образ відтвореної на ній постаті козака з шаблею і рушницею був обов'язковим елементом на військ. печатках і прапорах. Оригін. сюжети Б. ж. серед. 17 ст. про драм. події війни 1648—54 належать голл. художникові А. *Вестерфельду*, який у почті лит. гетьмана Януша Радзивілла був на Україні. На його гравюрах зображено облогу Києва 1651 лит. військами на фоні архіт. пейзажів міста (збереглися в копіях 18 ст.). Визв. боротьба укр. народу 17 ст. сприяла дальшому розвиткові Б. ж. Композиції творів живопису і графіки стали більш розгорнуто і масштабно відтворювати сцени війни. Широкої популярності набули гравюри Н. Зубрицького «Облога Почаєва турками» (1704; відома з гравюри А. Гочемського, 1770), Л. Тарасевича «Взяття Азова» (кін. 18 ст.) та ін.

Прагнення укр. народу до соціального і нац. визволення відтворено в нар. картині «*Козак Мамай*». Пам'ятками Б. ж. є цикл монумент. розписів з епізодами батальних сцен періоду швед. інтервенції в Польщі у Підгорецькому та Вишневецькому замках, костьолі в м. Жовкві (тепер Львів. обл.).

У 1-й пол. 19 ст. розвиток Б. ж. в укр. мист-ві сповільнюється. До цього періоду належать лише окремі твори Т. Г. Шевченка (іл. до «Історії Суворова», «Смерть Олега, князя древлянського», «Козаки»), а також малюнки до рукописного «Кобзаря» Т. Шевченка (1844) Я. де Бальмена. У 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. Б. ж. відроджується знову, що було зумовлено зростанням соціальної і нац. самосвідомості укр. народу. До Б. ж. звертаються С. І. Васильківський («В запорізькому степу», «Сутичка запорожців з татарами», 1892), М. К. Пимоненко («У похід», «Повернення», 1900—03), Г. С. Крушевський («Тривога», 1899), А. І. Манастирський («Біля водопою», 1917), О. Г. Сластіон (цикл іл. до поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», 1886), А. Пилиховський («Бій з татарами біля Десятинної церкви»). Ряд батальних сцен (рисунки пером М. С. Самокиша) містить альбом «З української давнини» (1900). Укр. митцям — представникам Б. ж. властиве глибоке знання історії та побуту народу, тонке відчуття нац. колориту, задушевність, поетичне відтворення стану природи. В укр. скульптурі цього періоду до Б. ж. звертається Л. В. Позен («Запорожець у розвідці», 1882; «Скіф», 1889). На цей час припадає звернення до укр. істор. тематики польс. художників Я. Матейка («Богдан Хмельницький і Тугай-бей під Львовом», 1885), Ю. Коссака («Зустріч Богдана Хмельницького з Тугай-беєм», 1885), Ю. Брандта («Військо йде», «Вітання степу»; обидва — 19 ст.), С. Батовського-Качора та ін.

В укр. рад. образотворчому мист-ві твори Б. ж. з'явилися в перші роки Рад. влади. Стислим лінійно-графічним малюнком і компактною композицією відображують революц. баталії плакатисти («На коня, рабочий и селянин! Красная кавалерия — залог победы!», «Вступайте до Червоної кінноти», обидва — Б. В. Силкіна, 1920). Основоположником Б. ж. в укр. рад. мист-ві був М. С. *Самокиш*, твори якого позначено високим професіоналізмом відтворення динаміки битви [«Атака («Бій за прапор»), 1922; «Напад на білих», 1927; «Бій Івана Богуна з польським магнатом Чарнецьким», 1932; «Перехід Червоної Армії через Сиваш», 1935]. Події громадян. війни з властивою йому майстерністю відтворив Г. К. Світлицький у картині «Перехід богунців через Дніпро» (1928), психологічну виразність революц. пориву робітників передано у багатофігурних композиціях М. А. *Рокицького* «Оборона Луганська» (1932) та «Похорон бойового товариша» (1935). Героїко-романтичні образи учасників громадянської війни зображує Ф. Г. Кричевський у своєму творі «Переможці Врангеля» (1934—35). Цикл гравюр «Жінка в революції» створила О. Б. Сахновська (1930—32), до символу підняв образи рад. бійців В. І. Касіян у гравюрах «Герой Перекопу», «Перекоп» (1927), творчо використав традиції давньорус. майстрів І. І. Падалка в іл. до «Слова о полку Ігоревім» (1928). До Б. ж. звертаються скульптори П. М. Ульянов, Б. М. Іванов, М. Г. Лисенко та ін.

Батальний жанр. Г. О. Малаков. Серпневі дні і ночі. Із серії «Київ у грізний час». Кольорова лінограверюра. 1967

Батальний жанр. Ф. І. Согоян. Скульптурна група «Форсування Дніпра». Бронза. 1981. Меморіальний комплекс «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—45 років». Київ.

Батальний жанр. О. І. Владимирова, В. М. Прядка. Гобелен «Русь». Вовна, ручне ткацтво. 1979.

Героїзм рад. народу в роки Вел. Вітчизн. війни надихнув укр. митців на нові теми й композиц. рішення у Б. ж. Воєнний час вимагав від митців великої мобільності й оперативності. Тому першорядного значення набувають усі види графіч. мистецтва — плакати В. Касіяна («В бой славяне!», 1942; «Гнів Шевченка — зброя Перемоги», 1943; «І вражою злою кров'ю волю окропіте!», 1944), численні фронтові замальовки С. М. Єржиковського, Г. С. Меліхова, А. Г. Петрицького, М. Г. Глущенка, М. І. Гнойового, В. В. Парчевського, А. М. Іовлєва, І. Ф. Дзюбана та ін., які пізніше лягли в основу завершених творів.

У повоєнний час укр. митці розвивають традиції Б. ж. у темах Вел. Вітчизн. війни, а також героїчного минулого укр. народу. Їхні твори не тільки пройняті героїкою, глибоким ліризмом, але й позначені життєвим документалізмом. Це картини М. Г. Дерегуса (триптих «Дума про козака Голоту», 1960), В. Г. Пузиркова («Чорноморці», 1947), В. В. Шаталіна («По долинах та узгір'ях», 1967), В. В. Полтавця («Атаку відбито», 1950), О. А. Хмельницького («Перемо-

Батальний жанр. В. В. Полтавець. Святослав. Олія. 1981—82. Красноградська КГ. Харківська обл.

га», 1961) та ін., графічні серії М. І. Гнойового, М. Г. Дерегуса, О. Г. Данченка, А. М. Іовлєва, Г. В. Малакова, В. В. Парчевського, М. О. Родіна, іл. Г. В. Якутовича до «Повісті временних літ» та ін.

Створюються діорами, в яких розгортаються багатофігурні батальні композиції, що відтворюють істор. події на Україні: «Полтавська битва» (А. М. Горпенко, Г. Ю. Марченко та ін., 1958; Музей історії Полтав. битви), «Штурм фортеці Очаків російськими військами в 1788 році» (М. О. Салiонов, 1970; Військово-істор. музей ім. О. В. Суворова в Очакові), «Битва за Дніпро» (М. Я. Бут, М. В. Овечкін, 1975; Дніпроп. істор. музей ім. Д. І. Яворницького), «Битва за Київ. Лютізький плацдарм» (М. С. Присєкін, 1980; с. Нові Петрівці Київ. обл.).

Героїчне минуле втілено в скульп. станкових творах («Фашисти не пройдуть» М. І. Гельмана, 1947), барельєфах і горельєфах («Арсенальці на барикадах у Києві» М. П. Ковтуна, М. П. Короткевич, 1961), пам'ятниках і монументах [пам'ятники «Легендарна тачанка» побл. Каховки Херсон. обл. (1967, скульптори Л. Л. Михайльонок, Ю. М. Лоховинін, Л. О. Родіонов), 68 морякам-десантникам у Миколаєві (1974, скульптор Ю. Поммер та ін.), морякам Дніпровської військ. флотилії у Києві (1979, скульптори М. К. Вронський, О. П. Скобликов), бійцям Першої Кінної армії в с-щі Олесько Львів. обл. (1976, скульптор В. Н. Борисенко, арх. А. Д. Консулов), монумент на честь воїнів Пд.-Зх. фронту в урочищі Шумейкове Полтав. обл., пам'ятник героям визв. війни 1648—54 років у м. Жовтих Водах Дніпроп. обл. (1987, автори двох останніх — скульптори Л. Ю. Білостоцький, О. О. Супрун)]. Багатофігурні батальні композиції створено в мемор. комплексі *«Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр.»* (1981; скульптори В. З. Бородай, Ф. М. Согоян).

Літ.: Жолтовський П. М. Визвольна боротьба українського народу в пам'ятках мистецтва XVI—XVIII ст. К., 1958; Увічнений подвиг. Альбом. К., 1987. *Ю. В. Белічко.*

БАТАШО́В Родіон (? — ?) — рос. ливарник 18 ст. Жив і працював у Тулі. 1751 по моделях, виготовлених Жирардоном за малюнками Б. Ф. *Растрелли*, під наглядом арх. О. Євлашова відлив з чавуну капітелі та орнаменти для *Андріївської церкви* в Києві. *В. Ю. Могильовський.*

БА́ТИК (малайське) — техніка ручного розпису тканин; багатобарвна тканина, оздоблена за допомогою цієї техніки. Є два види Б.— гарячий і холодний. В основі техніки Б.— фарбування тканини з малюнком за допомогою тампонів або у спец. баках. Орнамент, візерунок або сюжетне зображення наносять на тканину пензлем, штампом чи скляною трубкою непроникними для фарби речовинами — резервом (розігрітий парафін — гарячий Б., гумовий клей — холодний Б.). Після фарбування їх знімають прасуванням через гігроскопічний папір. Для створення тканини зі складним багатоколірним малюнком застосовується кількаразове фарбування. Б. здавна відомий в Індонезії, Японії, Індії, Сірії, в *античних державах Північного Причорномор'я*. На Україні з 18 ст. у техніці, подібній до Б., розписують писанки (див. *Капанка*). У 30-х рр. 20 ст. у тех Б. виготовляли сувенірні тканини (В. Ю. *Лимаренко* та ін.). З 60-х рр. Б. використовують здебільшого художники текст. підприємств республіки. Декор. квіткові композиції створює Н. П. *Грибань*, тканини для одягу — Т. В. Мороз, В. Д. Андріяшко. Великі декор. панно з 70-х рр. виконують Л. Г. Довженко, Н. Г. Пікуш, Н. В. Лапчик, Г. Л. *Захарисевич*, Н. П. Павук. З 70—80-х рр. Б. почали широко застосовувати у виготовленні сценіч. костюмів, оздоблені блуз, оформленні інтер'єрів. Серед художників — О. О. Приведа, О. А. Крип'якевич, М. В. Токар, І. Я. Боднар, О. В. Мінько, Т. А. Боголіка, Л. В. Федорук.

Літ.: Корюкин В. Н. Батик. Художественное оформление тканей. Л., 1968. *Г. Г. Стельмащук.*

Батик. В. Ю. Лимаренко. Танець. Шовк. 1960.

БАТИСТЯК Іван (? — ?) — укр. нар. майстер худож. кераміки 17 ст. Працював у Коломиї, де разом з П. Пискозубом, М. Юркевичем та ін. майстрами 1661 організував гончарний цех. Виготовляв свічники, ставники, глечики та ін. вироби, вкривав їх білим *ангобом* і оздоблював геометризованим орнаментом.

БАТІГ Іван (псевд. — Новацький Ян; 15.VI 1872, Львів — 10.IV 1923, Краків) — укр. і польс. актор, режисер. Навчався акторської майстерності у М. *Дерінга*. 1890—94 працював у Галичині в пересувних трупах — С. Ляпоцької, Л. Квецінського, В. Антоневського, 1895—96 — у Кракові і Познані. 1901 дебютував як режисер в аматор. театрі у Львові. 1896—20 виступав у трупі Львів. міськ. театру, з яким гастролював у Києві (1905), Відні (1910, 1914—15), Парижі (1913). В 1920—23 — худож. керівник і режисер театру «Багателя» (Краків). Серед ролей: Петро («Міщани» М. Горького), Олексій («Діти Ванюшина» С. Найдьонова), Збишко («Мораль пані Дульської» Г. Запольської), Вернард («Загибель „Надії"» Г. Гейєрманса), Іван («Молодість» М. Гальбе). 1905 поставив у Львів. міськ. театрі комедію «Лікар з примусу» Ж. Б. Мольєра.

Батик. Е. І. Титаренко. Метелики. Шовк. 1983.

БА́ТОВ Олег Миколайович (1.X 1940, Харків) — укр. актор, майстер худож. слова, засл. арт. УРСР з 1989. Після закінчення 1963 театр. студії при Харків. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (курс Л. А. *Криницької* та В. М. *Мізиненко*) працював у Рівнен. укр. муз.-драм. театрі, 1968—70 — в Харків. укр. драм. театрі, 1970—71 — у Львів. ТЮГу. З 1971 — актор Львів. філармонії. Лауреат Респ. конкурсу читців (Київ, 1967, 3-я премія).

П. К. Медведик.

БАТО́ВСЬКИЙ-КА́ЧОР Станіслав (29.I 1866, Львів — 5.V 1946, там же) — польс. живописець. Навчався у Краків. школі красних мист-в (1883—85) у віденській (1885—87) та мюнхенській (1887—89) АМ. З 1892 — у Львові. 1903—14 керував власною живописною студією. Працював переважно в істор. і батальному жанрах, а також у галузі портрета і пейзажу. Автор картин на теми укр. історії й побуту: «Галицький князь Юрій I в іконописця» (1888), «Ярослав Мудрий» (1887; обидві — у Львів. КГ), «Львів'янка 16 ст.» (1891, пастель), «Українка» (1892), «Вечорниці» (1894), «Повернення козака з війни» (1894), «Вид Львова» (1898, обидві — у Львів. КГ); монумент. творів — вітраж у кафедральному костьолі (1895) і панно в театрі опери та балету (1900), обидва — у Львові.

Ю. О. Бірюльов.

С. Батовський-Качор. Галицький князь Юрій I в іконописця. Олія. 1887. Львівська КГ.

БАТРА́К Анастасія Федорівна (1889, м. Зіньків, тепер Полтав. обл.— 16.II 1982, м. Гадяч тієї ж обл.) — укр. майстер худож. вишивки. Серед виробів — жін. і чол. сорочки, блузки і плаття, рушники, скатерті, накомодники, оздоблені традиц. геом.-рослинними узорами (у т. ч. «древо

життя», червоно-чорні троянди). Вишивала переважно в приглушеній гамі та білим по білому; техніки *вирізування*, виколювання, зерновий вивід, зубцювання, *мережка, гладь, хрестик*. В «Альбомі українських узорів» (Зіньків, 1914) названа кращою вишивальницею в Зінькові.

В. М. Ханко

БАТТІСТІ́НІ (Battistini) Маттіа (27.II 1856, Рим — 7.XI 1928, Контільяно, Італія) — італ. співак (баритон). Закінчив Римський ун-т. З 1878 співав у різних театрах Італії. В 1895, 1902, 1906, 1912—14 гастролював на Україні — в Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі (тепер Дніпропетровськ), Єлизаветграді (тепер Кіровоград). Підтримував дружні стосунки і виступав разом з С. А. *Крушельницькою* (в опері «Трубадур» Дж. Верді, 1898, театр «Ла Скала» в Мілані; 1898—1902 — в концертах у Варшаві) і О. П. *Мишугою* (у виставі «Травіата» Дж. Верді, 1906, Київ. рос. опера). Спеціально для нього Й. В. *Прибик* поставив в Одесі 1895 оперу «Марія ді Роган» Г. Доніцетті. Митець прогрес. поглядів, Б. з метою залучення найширших верств народу до муз. мист-ва разом з О. П. Мишугою 1912 склав план буд-ва на хуторі Почапцях на Полтавщині (тепер у складі м. Миргорода) літнього театру і муз. школи-пансіонату для навчання сел. дітей співу (здійсненню цього задуму перешкодила 1-а світова війна), давав в Одесі та Варшаві концерти за зниженими цінами на квитки.

Під час гастролей на Україні виконував партії Демона («Демон» А. Рубінштейна), Руслана («Руслан і Людмила» М. Глинки), Онєгіна, Єлецького («Євгеній Онєгін», «Пікова дама» П. Чайковського), Дон Жуана («Дон Жуан» В. Моцарта), Ріголетто, Жермона, Яго («Ріголетто», «Травіата», «Отелло» Дж. Верді).

Літ.: Тимохин В. Маттиа Баттистини. В кн.: Тимохин В. Выдающиеся итальянские певцы. М., 1962; Пальмеджани Ф Маттиа Баттистини. Король баритонов М.— Л., 1966; Олександр Мишуга Спогади. Матеріали. Листи. К., 1971.

В. С. Максименко.

БАТУ́РИН Віктор Миколайович (3.VI 1937, Полтава) — укр. художник-оформлювач, засл. художник УРСР з 1984. Навчався 1962—67 у Моск. поліграф. ін-ті. Оформлював літ.-мемор. музей і садибу І. П. Котляревського (1969), музей-садибу Панаса Мирного (1974), обидва — у Полтаві; військ.-істор. музей ім. О. В. Суворова в Очакові (1972), музей театр., муз. і кіномистецтва України у Києві (1980), музей-заповідник М. В. Гоголя в с. Гоголевому Полтав. обл. (1984).

БАТУ́РИН — с-ще міськ. типу Бахмацького р-ну Черніг. обл. Засн. 1576 польс. королем Стефаном Баторієм як місце перебування гетьмана Запорізької Січі. Згадується у документах 1625. У 1669—1708 і 1750—64 — резиденція гетьманів Лівобереж-

М. Баттістіні.

ної України. На тер. Б. виявлено залишки поселень епохи *неоліту, бронзи*, скіф. періоду (5—3 ст. до н. е.), а також залишки давньорус. городища (9—13 ст.). В останній третині 17 ст. в Б. було споруджено цегляний і керамічний (виготовляли полив'яні й розписні кахлі) з-ди. У кін. 17 — на поч. 18 ст. зведено будинок ген. судді В. Л. Кочубея (пам'ятка укр. цивільної арх-ри; зберігся у перебудованому вигляді; тепер філіал Черніг. істор. музею). 1799—1803 за проектом арх. Ч. *Камерона* у стилі *класицизму* збудовано палац гетьмана К. Г. Розумовського (див. *Батуринський палац*), навколо якого за проектом арх. А. *Ріналді* закладено парк. У стилі класицизму споруджено *Воскресенську церкву* (1790 – 1803). При дворі К. Г. Розумовського працювали живописці-кріпаки, серед них І. *Усенко*. Під час перебування графа А. К. Розумовського в Б. (до 1801) в його маєтку існував хор півчих — вихованців Д. С. *Бортнянського*. Є відомості, що вони, перебуваючи у Відні в складі почту А. К. Розумовського, не раз співали у присутності Л. ван *Бетховена*. У 1843 у Б. побував Т. Г. Шевченко, виконав кілька графічних пейзажів. 1909 тут викладав спів К. Г. *Стеценко*. У місті споруджено пам'ятники землякам, які загинули під час Вел. Вітчизн. війни, і видатному укр. вченому-бджоляру 19 ст. П. І. Прокоповичу (обидва — 1975, скульптор І. А. *Коломієць*). Є Будинок культури, муз. школа.

БАТУРИ́НСЬКИЙ ПАЛА́Ц — пам'ятка арх-ри у смт Батурині Черніг. обл. Зведений 1799 – 1803 для К. Г. Розумовського за проектом арх. Ч. *Камерона*. Палац у стилі *класицизму* — єдиний об'єкт, який зберігся від садиби, не раз був зруйнований і відбудований (1911—13, арх. А. Є. *Білогруд*; 1967). Споруджений з цегли та каменю, отинькований, у плані — прямокутник з *ризалітами*-півротондами. Будівля має лаконічний об'єм, всі фасади вирішено рівноцінно. Гол. фасад (парковий) акцентовано восьмиколонним *портиком* іонічного ордера. Ризаліти прикрашено півколонами. Цокольний та перший поверхи рустовані, вікна оздоблено трикутними *сандриками*. Перекриття підвалів і ризалітів склепінчасті, в ін. приміщеннях — плоскі балкові. Планування кімнат відрізняється різноманітністю конфігурацій. В інтер'єрах частково зберігся ліплений декор, паркет, печі. Використаний при буд-ві палацу прийом «кубічної» центричної композиції не набув поширення: Б. п. — єдина на Україні споруда такого типу.

Батуринський палац. 1799—1803. Арх. Ч. Камерон.

БАТУ́РІНА Надія Петрівна (2[illegible] XI 1928, Миколаїв) — укр. і рос. актриса, засл. арт. УРСР з 1969. Закінчила 1951 Одес. ун-т, 1955 — драм. студію Одес. театру Рад. Армії. Працювала в Одесі у театрі Рад. Армії (1954—55), ТЮГу (1955—58), в укр. муз.-драм. (1958—61) і рос. драм. (1961) театрах. З 1961 — у Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки. Ролі: Донна Анна («Камінний господар» Лесі Українки), Марина («Патетична соната» М. Куліша), Агнія («Традиційний збір» В. Розова), пані Лазич («ТБЕФ» Б. Нушича).

О. В. Харченко

БАТЮК Порфирій Кирилович [28.II (11.III) 1884, м. Зіньків тепер Полтав. обл.— 19.IV 1973, Київ] — укр. композитор і фольклорист. Закінчив 1912 муз. клас Придворної співацької капели у Петербурзі із званням диригента, вчителя співу і теорії музики. 1913—20 — вчитель співу в гімназії, 1920—26 — викладач на пед. курсах для підготовки муз. керівників сільс. хорових гуртків, організатор (разом з П. Н. *Толстяковим*) хору в м. Зіньків на Полтавщині. 1926—33 викладав муз.-теор. дисципліни у пед. технікумі в м. Охтирці (тепер Сум. обл.). 1933—41 — методист Будинку худож. виховання дітей, диригент самодіяльних хорів у Харкові. 1944—47 — старший наук. співробітник ІМФЕ АН УРСР (Київ). Збирач і пропагандист укр. фольклору.

Твори: хори *a капела* — «Заповіт», «Мені тринадцятий минало» (сл. Т. Шевченка, 1922) «Слався, радянський народ» (сл. М. Рильського, 1950), «Тихо над річкою» (сл. С. Черкасенка, став нар. піснею) та ін., кантати фп. п'єси, романси, пісні, обробки нар. пісень.

Л. Я. Івахненко

БА́УЕР Бруно Альбертович (1870 — після 1929) — рос. і укр. архітектор. Закінчив 1897 петерб. Ін-т цивільних інженерів. З 1899 працював в Одесі, зокрема 1907—16 — архітектор при Новоросійському ун-ті. За проектами Б. споруджено флігелі житл. будинку по вул. Гоголя № 14 (1906) та ін. Один із засновників буд. ф-ту Одес. політех. ін-ту, де з 1919 викладав курс архіт. проектування.

В. О. Пилявський.

БА́УЕР Християн (? — ?) — майстер-золотар 18 ст. з Бреславля (тепер м. Вроцлав, Польща). На замовлення Києво-Печерської лаври за проектом О. *Тарасевича* зробив мідну карбовану позолочену раку для мощей Феодосія (не збереглася). Починаючи з 1727, кілька років працював у Києві по віднов-

ленню інтер'єра лаврського *Успенського собору*. Зробив дві срібні лампи, виконував позолотні роботи, зокрема 1729—30 разом з київ. золотарем М. *Лазаревичем* позолотив двері собору і царські врата гол. іконостаса.

Літ.: Петренко М. З. Українське золотарство. XVI—XVIII ст. К., 1970. *В. А. Шиденко.*

БАУКІН Геннадій Миколайович (4.I 1931, Беговат, тепер Бекабад, Узбекистан) — укр. артист балету, педагог, засл. арт. УРСР з 1976. Закінчив 1955 Моск. хореогр. уч-ще. Артист балету Одес. (1955—56), Київ. (1956—84) театрів опери та балету. 1981—84 — педагог-репетитор хореогр. відділення Колумбійського ін-ту мист-в у США. З 1984 — педагог Київ. хореогр. уч-ща. Партії: Лукаш («Лісова пісня» М. Скорульського), Ромео («Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва), Вацлав («Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва). Лауреат Всесвіт. фестивалю молоді і студентів у Москві (1957). *В. Д. Туркевич*

БАУМАН Фредерік (бл. 1765 або 1770, м. Мітава, тепер Єлгава, Латвія — 1845) — архітектор, скульптор-декоратор. Навчався у Варшаві й Берліні. З 1817 він працював у Львові, де реставрував *Корнякта будинок*, у 30-х рр. брав участь у декор. оформленні інтер'єрів *Оссолінеуму* (тепер Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника), перебудував у стилі віденського *класицизму* житл. будинок № 8 на пл. Ринок (40-і рр.), перебудував палаци Потоцької, Холоневського (не збереглися), Левицьких-Семенських (вул. Пекарська № 19). На Львівщині Б. оформив фасади палаців Уруських у Білці-Шляхетській (тепер с. Верхня Білка) та в Юськовичах (тепер с. Йосипівка). Б. приписується декор будинку сучас. театру ім. М. Заньковецької, палацу Комелло (вул. Пекарська № 50), кілька пам'ятників на Личаківському кладовищі, всі — у Львові.

В. І. Тимофієнко, В. С. Вуйцик.

БАУНД-БРУК (Bound Brook) — церковно-музейний комплекс Укр. автокефальної православної церкви у США (за назвою місцевості побл. Нью-Йорка, де він розташований). Засн. 1955 патріархом Мстиславом. Композиційний центр комплексу — храм св. Андрія Первозваного у модернізованих формах козацького *барокко* (1964, арх. Ю. Кодак), споруджений в пам'ять героїв і мучеників укр. народу, зокрема жертв голодомору 1932—33. Біля храму — пам'ятники св. княгині Ользі та митрополиту В. Липківському, цвинтар з похованнями відомих укр. громад. і політ. діячів, літераторів, митців, у т. ч. В. Г. *Кричевського.*

У музеї, розміщеному в цокольній частині храму, експонується давнє укр. мист-во: рідкісні рукописи і стародруки; плащаниці (їх колекція — одна з найбільших у світі, нараховує бл. 400 творів, датованих від 16 ст.), ризи, єпітрахиль митрополита Петра *Могили*, ікони, дорогоцінні шати, літургійний посуд, зразки козацької зброї, клейнод гетьмана Івана Мазепи з емалевим зображенням Розп'яття; твори укр. декор. мист-ва (зокрема 3 тис. писанок 19 ст.), предмети одягу та побуту; муз. інструменти, килими з Полтавщини,. Поділля, Прикарпаття. У музеї також є експонати, збережені під час 2-ї світової війни кол. директором Полтав. музею К. Мощенком, зокрема оригінали замальовок до альбому писанок з колекції К. Скаржинської з Лубен (вид. 1899, Москва).

Літ.: Селівачов М. Десять тижнів у США. «Всесвіт», 1991, № 1.

М. Р. Селівачов.

БАХ Роберт Романович [28.I (9.II) 1859, Петербург — 17.IX 1933, Ленінград] — рос. скульптор. Закінчив 1885 петерб. АМ, з 1891 — її академік. Працював у галузі станкової скульптури. Автор скульпт. портретів Т. Г. Шевченка (бронза, 1886, ДМШ та НМІ України).

БАХ Себастьян (1707, Чехія — 1746, Львів) — чес. живописець. 1741 приїхав до Львова. Тут під керівництвом Ф. *Екштейна* працював над розписом *єзуїтів костьолу*. Для єзуїтської школи створив триптих.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К. 1983.

БАХАРЄВ Віктор Леонідович (4.XII 1935, м. Брянка, тепер Луган. обл.) — укр. диригент, педагог, засл. діяч мист. України з 1992. Канд. пед. наук з 1975. Закін. 1962 Харків. консерваторію. З 1986 — ректор Донец. консерваторії (професор з 1990). Працював хормейстером хору укр. пісні Харків. філармонії, ансамблю пісні і танцю «Донбас». Автор наук. праць з теорії та історії хорового виконавства.

БАХМАТЮК Олександр Петрович (Бахмінський, Бахміцький; 10.XII 1820, м. Косів, тепер Івано-Фр. обл.— 15.III 1882, там же) — укр. нар. майстер худож. кераміки. Гончарної справи навчався у батька, пізніше — у І. *Баранюка*. Серед його творів: миски, горнята, дзбанки, кухлі, свічники, куманці, баранці з підвазонниками на спині, макітри тощо, розписані кольоровими *ангобами* в техніці *ріжкування*. Виготовляв кахлі для печей, коминів, на яких зображав жанрові сценки з життя гуцулів, героїв нар. дум, казок, легенд. Основа розписів Б. — *ритування* по сирому *побілу* черепка; кольори — зелений, червоно-коричневий і жовтий на білому тлі. Твори зберігаються у Музеї етнографії у Петербурзі, Істор. музеї у Москві, ДМУНДМ, МЕХП АН України, Коломийському музеї нар. мист-ва Гуцульщини та ін.

Літ.: Соломченко О. Г. Народні таланти Прикарпаття. К., 1969; Олекса Бахматюк. Альбом. К., 1976; Гоберман Д. Н. Искусство гуцулов. М., 1980. *О. Г. Соломченко.*

Р. Р. Бах

Р. Р. Бах. Портрет Т. Г. Шевченка. Бронза. 1886. ДМШ. Київ.

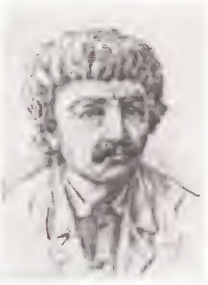

О. П. Бахматюк.

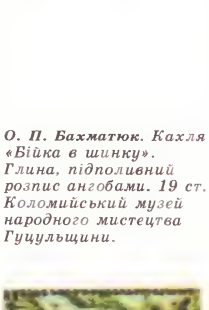

О. П. Бахматюк. Кахля «Війка в шинку». Глина, підполивний розпис ангобами. 19 ст. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини.

БАХРУШИНА О. О. МУЗЕЙ, Центральний театральний музей імені О. О. Бахрушина — одне з найбільших у світі зібрань з історії муз. і драм. театру. Ств. 1894 в Москві. Його засновник — колекціонер, меценат, шанувальник театр. мист-ва О. О. Бахрушин. 1913 подарував свою збірку АН. У фондах музею — бл. 1,5 млн. одиниць зберігання (на 1988). Серед експонатів музею — матеріали з історії укр. дореволюц. й рад. театру, зокрема присвячені М. К. Садовському, М. К. Заньковецькій, І. О. Мар'яненку, афіші виступів укр гастролюючих труп у різних містах України і Росії. В музеї представлено твори укр. художників О. О. Екстер, А. Г. Петрицького («Сорочинський ярмарок», «Вільгельм Телль»), В. Г. Меллера («Мазепа»), ескізи костюмів для постановок Б. Х. Ніжинської у Києві («Місто»), О. В. Хвостенка-Хвостова («Севільський цирульник»), О. Г. Тишлера (оформлення київ. агітпароплава), Н. А. Шифріна («Лев Гурич Синичкін»), І. М. Рабиновича («Ревізор»), а також твори сучас. художників укр. театру Ф. Ф. Нірода, Д. Д. Лідера та ін. У музеї зберігаються афіші й фотографії вистав, які здійснили М. М. Крушельницький, Лесь Курбас, Б. Н. Норд, Г. П. Юра, автографи М. Ф. Романова, Ю. С. Лаврова, театр. костюми Н. М. Ужвій та ін. Магнітофонні записи опер і концертів, зокрема у виконанні І. С. Паторжинського, М. І. Литвиненко-Вольгемут, Б. Р. Гмирі, З. М. Гайдай, Д. М. Гнатюка, Є. І. Чавдар та ін.

Літ.: Филиппов В., Медведев Б. Театральный музей имени А. А. Бахрушина. М., 1955. *В. А. Халиф.*

БАХТІН Костянтин Миколайович (1873 — ?) — укр. живописець-пейзажист. Закінчив 1900 Київ. худож. уч-ще. Ініціатор 3-ї виставки київ. живописців, яка відбулася у Міському музеї (1910). Твори: «Вечоріє», «Стара садиба» (обидва — 1910), «Вечір восени» (1911), «Сонячний день» (1914), «Перша зелень», «Пізня осінь» (1916), «Бузок» (1923), «Останні квіти» (1927), «Весна», «Річка» (1928) та ін

Літ.: Выставки картин киевских художников. К., 1912. *Л. І. Саприкіна.*

БАХЧИСАРАЙ — місто в Криму, на р. Чуруксу. Вперше згадується 1502. На тер. Б. відомі 2 ранньопалеолітичні стоянки, побл. міста — кургани періоду ранньої *бронзи*. До 1736 — столиця Крим. ханства. 1783 у складі Криму приєднано до Росії. Вузька долина з пересіченою місцевістю зумовила іррегулярне планування міста — на природних терасах. Центром забудови став комплекс споруд *Бахчисарайського ханського палацу* (16—18 ст.; тепер історико-архіт. музей). У Б. збереглися й ін. пам'ятки кримсько-тат. арх-ри: мавзолей Ескі-Дюрбе (14 ст.), мечеть Тохтали-Джамі (1707), лазня по вул. Затрубній (18—19 ст.),

фонтани на вул. Комунарів і Червонофлотській (18—19 ст.). На околиці Б.— мавзолеї Хаджі-Гірея і Менглі-Гірея (1501), медресе Зінджирли (1500), комплекс з 4 мавзолеїв та ін. На високому плато — залишки печерного середньовічного міста-фортеці *Чуфут-Кале* (тепер археол. заповідник). Між Чуфут-Кале та істор. центром Б.— *Успенський печерний монастир* (8—19 ст.). Перебування в Б. надихнуло О. С. Пушкіна на створення поеми «Бахчисарайський фонтан». Образ Б. відтворив А. Міцкевич у сонетах «Бахчисарай уночі», «Гробниця Потоцької», «Бахчисарай» та ін., Леся Українка — у віршах «Бахчисарай», «Бахчисарайський дворець», «Бахчисарайська гробниця» з циклу «Кримські спогади».

Літ.: Чурилов И. И. Бахчисарай. К., 1973; Нагаевская Е. В. Бахчисарай. Симферополь, 1979.

В. І. Тимофієнко.

БАХЧИСАРА́ЙСЬКИЙ ХА́НСЬКИЙ ПАЛА́Ц — комплекс пам'яток арх-ри 16—18 ст. у Бахчисараї. Створювали палац італ., іран., тур., укр. і рос. майстри. Найзначніші споруди розміщено по периметру великого подвір'я. З пн. боку його замикає корпус почту з баштою над аркою гол. брами. У Зх. частині подвір'я розміщено гол. корпус палацу, до пд. торця якого примикають стіни тилового подвір'я і Соколиної башти. Вздовж сх. сторони палацу розміщена Велика палацова мечеть (1740—49), кладовище з пн. і пд. *дюрбе* і *ротондою*, корпус-стайня. За кладовищем — лазня Сари-Гюзель (1533). З пд. боку подвір'я — бібліотечний корпус з пд. брамою. Далі — гробниця Діляри Бікеч. Заг. площа Б. х. п.— 4 га.

Гол. корпус закладено на поч. 16 ст., буд-во закін. у 18 ст. Споруда двоповерхова, витягнута по вісі Пд.-Пн., складна у плані, з внутр. фонтанним подвір'ям. Планування анфіладне. Стіни першого поверху муровані, другого — фахверкові (дерев. каркас з цегляним заповненням); всі стіни отиньковано й побілено. Між віконними отворами другого поверху — *фрески* з арабесковими мотивами. Будівля складається з пд. (парадної) половини і пн. (житлової). У парадній на першому поверсі розміщуються портал Алевіза, канцелярія палацу, зал ради і суду (диван), фонтанне подвір'я, літня альтанка, Мала палацова мечеть. Портал Алевіза або Демір-Капу («Залізні двері») — найдавніша частина палацу. Пишний різьблений портал (1503, італ. арх. *Алевіз Фрязін*) виконано у дусі мист-ва *Відродження*. До ремонту 1784—87 портал правив за гол. вхід.

Я. Й. Бацуца. Дзбанок. Глина, розпис ангобами. Кін. 19 — поч. 20 ст. МЕХП АН України. Львів.

Я. Й. Бацуца. Глечики. Глина, розпис. Поч. 20 ст. МЕХП АН України. Львів.

Падуги дерев. різьбленої стелі залу ради і суду розписали рос. майстри орнамент. мотивами. Верхній ряд вікон прикрашено *вітражами*. Фонтанне подвір'я у плані має складну конфігурацію; тут розташовано «Золотий фонтан» (1733) і «Фонтан сліз» (1764, іран. майстер *Омер*). Перший фонтан облицьовано мармуром, другий — мармуровий; їх оздоблено різьбленим рослинним орнаментом і позолоченими написами. «Фонтан сліз» оспівав О. С. Пушкін у поемі «Бахчисарайський фонтан». Літню альтанку збудував майстер Омер у серед. 18 ст. Стеля альтанки різьблена (рос. майстер В. Дорофєєв). Центр. частину Малої палацової мечеті перекрито куполом на восьмигранному барабані. В пд. стіні — різьблений міхраб. Приміщення другого поверху — кавова кімната, посольський зал, золотий кабінет.

Житл. частину палацу також пишно декоровано — різьблені стелі, розписані двері. Гарем — одноповерхова фахверкова споруда. Дерев. стелі оздоблено різьбленням і розписами (тепер тут експонуються посуд, меблі, жін. одяг, килими, вишивки 17—19 ст.). Корпус почту зведено у 16 ст.; 1736 був знищений пожежею, пізніше відбудований, 1774 перебудований. Спочатку корпус призначався для охорони і почту. Будівля фахверкова, складається з башти, сх. частини з двох'ярусною *галереєю* з боку подвір'я і зх.— з одноярусною галереєю. Фасади розписані *картушами* з геом. і рослинними орнаментами. В зх. крилі корпусу розміщено музейну експозицію.

Велика палацова мечеть (1740) — споруда базилікального типу (див. *Базиліка*) з *нартексом*, прямокутна у плані. На сх. і зх. фасадах — два *мінарети* з балконами, за ними йдуть аркадні галереї. В пд.-зх. частині інтер'єра мечеті розміщено ханську ложу, декоровану фаянсовими плитками і розписами. В пд. стіні — ніша, прикрашена різьбленням на камені, та дерев. *мімбер*. На фасаді між вікнами верхнього ярусу — орнамент. розписи (майстер Омер). У кол. мечеті розміщено відділ археології музею. Мавзолеї «Діляри Бікеч» (1764), «Північне дюрбе» (17 ст.), «Південне дюрбе» (17 ст.) належать до типу купольних. Невід'ємною частиною комплексу були сади. Збереглися басейновий сад (18 ст.), гаремний сад (18 ст.), сад у великому подвір'ї, які мають регулярне планування, прикрашені фонтанами. З 1960 в Б. х. п. проводяться реставраційні роботи (арх. О. І. Лопушинська). З 1955 функціонує Бахчисарайський історико-археол. музей, створений на базі палацу-музею і печерних міст. У залах палацу експонуються твори укр. живописців, зокрема І. С. *Їжакевича*, В. Ф. *Задорожного*, М. С. *Самокиша* та ін.

Бахчисарайський ханський палац. Мечеть. 1740.

А. О. Артемов.

БАЦУ́ЦА Яків Йосипович (1854, с. Адамівка, Віньковецького р-ну Хмельн. обл.— 1932 чи 1933, там же) — укр. нар. майстер кераміки. Виготовляв іграшки та неполив'яний посуд, жовтогарячий і брунатно-фіолетовий за колоритом. Традиц. рослинний декор адамівської кераміки збагатив схематизованими зображеннями людей, тварин і птахів. Геом. орнамент розміщував на вінцях, денцях і ручках посуду — мисок, глечиків, дзбанків, баньок. Твори Б. експонувалися на всерос. та зарубіж. виставках. Зберігаються в МЕХП АН України, Музеї етнографії у Петербурзі та ін.

Л. В. Полищук

БАЧИНСЬКА Ольга Антонівна (5.VI 1875, м. Сучава, тепер Румунія — 25.VII 1951, м. Стрий Львів. обл.) — укр. колекціонер, популяризатор нар. *вишивки*, громадсько - культурний діяч. 1914—15 під час перебування в австр. концтаборі в Гмінді почала збирати зразки вишивок у жінок, яких туди вивезли з Галичини і Буковини. Продовжувала цю роботу й після повернення до Львова. 1926 передала 1387 паспортизованих узорів і значну кількість предметів народного одягу Національному музеєві у Львові. Найповніше представлені галицькі і буковинські зразки вишивок кін. 19 — поч. 20 ст. Частина зразків зберігається в Стрийському краєзнав. музеї та в приватних зібраннях.

Г. В. Дем'ян.

БАЧИ́НСЬКА Теофілія Йосипівна (дівоче — Лютомська; 1837, Вільно, тепер Вільнюс — 17.I 1906, м. Самбір, тепер Львів. обл.) — укр. актриса. Дружина О. В. *Бачинського*. Виступала в польс.-рос.-укр. трупах у Києві, Кам'янці-Подільському, Житомирі (1853—63), у *Бачинського О. В. трупі* (1864—75). Ролі: Маруся («Маруся» за Г. Квіткою-Основ'яненком), Галя («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Оля («Підгіряни» І. Гушалевича), Пракседа («Карпатські верховинці» Ю. Коженьовського), Дженні Ерстон («Варіатка» Деноїє і Ож'є).

Р. Я. Пилипчук.

БАЧИ́НСЬКИЙ Ілля (? — ?) — укр. поет кін. 17 — поч. 18 ст. Автор відомої з рукописної збірки 1729 «Пісні світової» («І мні тоскно...»), яка стала основою популярної у народі пісні, збереглася у кількох записах, у т. ч. в закарп. *співаниках*.

Тв.: Пісня світова. В кн.: Антологія української поезії, т. 1. К., 1984.
В. Л. Микитась.

БАЧИ́НСЬКИЙ Омелян Васильович (1833, с. Жукотин, тепер Львівської області — 10.VII 1907, м. Самбір, тепер тієї ж обл.) — укр. актор, режисер, антрепренер. Засновник укр. профес. театру в Галичині. Сценічну діяльність почав 1852 у Львів. польс. театрі. 1857—63 виступав у польс.-рос.-укр. трупах у Києві, Кам'янці-Подільському, Житомирі та ін. містах. 1864—67 — директор *Руського народного театру* у Львові, 1868—92 керував власною трупою (див. *Бачинського О. В. трупа*) в Галичині. Ролі: Макогоненко («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Стецько («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка), Назар («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Антось Ревізорчук («Верховинці» Ю. Коженьовського), Флен («Веселі школярі» Ф. Зуппе).
Р. Я. Пилипчук.

БАЧИ́НСЬКОГО О. В. ТРУ́ПА. Діяла під різними назвами 1868—92: у Кам'янці-Подільському (1868—69), в Галичині, на Буковині, Лемківщині і в пд.-сх. Польщі як драм. т-во О. Бачинського (1873—92); в пд.-сх. частині Польщі (1888 — гастролі в Кракові). У 1864—67, 1870—73 трупа виступала як *Руський народний театр* у Львові; 1875—90 — укр.-польс. трупа. В складі трупи: Т. Й. Бачинська, К. Клішевська, Ю. Гембицька, О. Й. Моленцька, Т. Г. Гембицький, Й. Новицький, К. О. Підвисоцький, С. Санецький та ін. Вистави: драматичні — «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Маруся» і «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Ревізор» М. Гоголя, «Верховинці» Ю. Коженьовського, «Розбійники» Ф. Шіллера, «Урієль Акоста» А. Гуцкова; музичні — «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Весела війна» Й. Штрауса, «Преціоза» А. Вольфа.
П. К. Медведик.

БАШ Яків [справж.— Башмак Яків Васильович; 26.VII (8.VIII) 1908, с. Милове, тепер Херсон. обл.— 14.III 1986, Київ] — укр. письменник. Закінчив 1937 Київ. ун-т. 1944—46 — директор видва «*Радянський письменник*». Автор драм «Професор Буйко» — про боротьбу рад. народу проти фашист. загарбників (1949 — Київ. укр. драм. театр, в ролі Буйка — Ю. В. *Шумський*; Чернів. укр. муз.-драм. театр, реж. Б. А. *Борін*); «Дніпрові зорі» — про відродження зруйнованого Дніпрогесу (1951, 1970 — Запоріз. укр. муз.-драм. театр, 1952 — Київ. і Львів. укр. драм. театри); комедії «У кожного своя ціль» (1956 — Харків. укр. драм. театр); спогадів про Ю. В. Шумського. Респ. комсомольська премія ім. М. О. Островського, 1970.
Тв.: П'єси. К., 1958; Твори. т. 1—2. К., 1978
І. М. Давидова.

Т. Й. Бачинська.

О. В. Бачинський.

Я. В. Баш.

БА́ША Федір (бл. 1810—?) — укр. кобзар і лірник. Жив у с. Тамарівці (тепер немає), поблизу м. Пирятина (тепер Полтав. обл.). Дорослим осліп. Згодом (бл. 1840—50) два роки навчався в с. Смотриках на Полтавщині у кобзаря Лантуха, у якого перейняв думу «Про козацьке життя» («Про козака і козачку»). Виконував також думи «Буря на Чорному морі», «Дума про втечу трьох братів з города Азова», «Івась Коновченко», «Сестра і брат», *псальми*, укр. нар. пісні. Мав 15 учнів.
Літ.: Горленко В. П. Кобзари и лирники «Киевская старина», 1884, № 1, 12; Українські народні думи, т. 1. Х., 1927.
Б. М. Жеплинський.

БАШИЛОВ Михайло Сергійович [18.X 1821, Могильов. губ.— 29.XI (10.XII) 1870, Боцін, Австрія] — укр. і рос. живописець, графік. Закінчив Харків. ун-т. Спец. худож. освіти не мав. Тривалий час жив в с. Линовиці на Полтавщині (тепер смт Черніг. обл.), з кін. 50-х рр. 19 ст.— у Москві. 1843—44 для харків. літ.-худож. альманаху «Молодик» виконав портрети укр. письменників Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, І. П. Котляревського та С. Климовського, а також малюнок будинку Г. Ф. Квітки-Основ'яненка в с. Основі, тепер у межах Харкова. 1843 познайомився з Т. Г. Шевченком. Разом з Я. П. *Бальменом* виконав іл. до рукописного «Кобзаря» Т. Г. Шевченка (1844), зокрема до вірша «Перебендя», поеми «Катерина», балади «Тополя» та ін. На першій сторінці намалював портрет Т. Г. Шевченка (туш, перо). Написав живописні картини «Наймичка» (1857) та «Три покоління» (1858) за поемою Т. Г. Шевченка «Наймичка». У Москві Б. працював інспектором худож. уч-ща при т-ві художників, виконував іл. Твори Б. зберігаються в ДМШ у Києві.

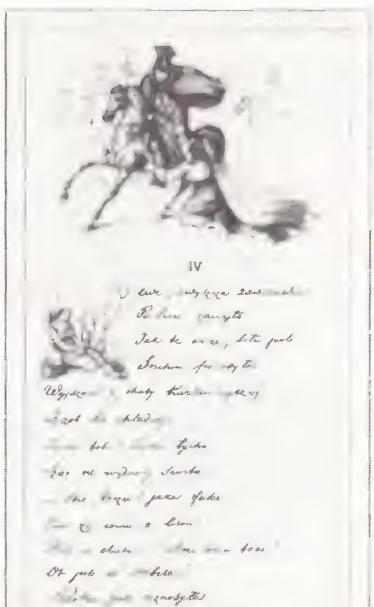
М. С. Башилов. Ілюстрація до рукописного «Кобзаря» Т. Шевченка. Туш. 1844. Інститут літератури АН України. Київ.

Літ.: Мацапура М. І. Михайло Башилов — перший ілюстратор творів Кобзаря. «Україна», 1966, № 52.
О. В. Замостян.

БАШКИ́РЦЕВА Марія Костянтинівна [11(23).XI 1860, с. Гавронці, тепер Полтав. обл.— 19 (31).X 1884, Париж] — укр. художниця. З 1870 через хворобу легень жила з родиною в Італії та Франції. Влітку часто приїздила на Україну. З 1876 навчалася живопису у В. О. *Котарбінського*, 1877—81 — у приватній академії Жюліана в Парижі під керівництвом Р. Жюліана та Т. Робера-Флері. Певний вплив на творчість художниці мав франц. живописець Ж. Бастьєн-Лепаж. 1879 на конкурсі учнівських робіт здобула золоту медаль. Писала жанрові картини, портрети сучасників. Творам Б. притаманне прагнення реалістич. відображення дійсності, демократичність сюжетів, емоц. та психол. переконливість образів. Серед творів: «Молода жінка читає „Проблему розлучення" О. Дюма» (1880, Харків. ХМ), «У студії Жюліана» (1881, Дніпроп. ХМ), «Жан і Жак» (1883), «Парасолька» (1883, ДРМ), «Автопортрет» (1883—84), «Жіночий портрет» (80-і рр. 19 ст., ДТГ), «Три різновиди сміху» (1884), «Мітинг» (1884, Музей сучас. мист-ва, Париж). Б.— автор «Щоденника» (1887). Виставки Б. відбулися 1885 у Франції, 1887 — в Голландії, 1929 — в СРСР. Твори художниці зберігаються в музеях України, Росії, Франції, Голландії, США.
У Ніцці (Франція) в музеї Шере існує зал Б. 1984 у Диканській картинній галереї відкрита кімната пам'яті Б. За мотивами життя і творчості художниці Ф. Слабошпицький написав роман «Марія Башкирцева» (К., 1986). Іл. с. 170.
Тв.: Дневник. СПБ, 1893; «На славу моєї країни». Із щоденника. «Україна», 1987, № 5
Літ.: Герро М. Мария Башкирцева. М., 1905; Санжаревський Д., Скалацький К. Спалах. «Дніпро», 1967, № 12; Асєєва Н. Поезія неприкрашеної правди «Всесвіт», 1985, № 11.
Н. Ю. Асєєва.

БАШЛО́ВКА Михайло Федорович (10.XI 1924, хутір Макухи, тепер село Полтав. обл.— 30.IV 1973, Київ) — укр. кобзар. У дитинстві втратив зір. Грати на бандурі почав 1940. У 1944—45 мандрував з кобзою по Полтавщині, Харківщині, Київщині. 1945 оселився в Києві, грав в ансамблі кобзарів Київ. т-ва сліпих. Автор ряду пісень, у т. ч. пісні-думи «Про Івана Богуна» та пісні «Як полки Богдана».
Б. М. Жеплинський.

БА́ШНИЙ (Bashnỳ) Йосиф (2-а пол. 18 ст., Чехія — 1844, Львів) — чес. диригент, флейтист і композитор. Творчу діяльність почав як військ. капельмейстер, деякий час працював у Києві. На поч. 19 ст. переїхав до Львова, де виступав як віртуоз-виконавець на *дримбі* та флейті, грав на скрипці в оркестрі міськ. театру, викладав спів, вів школу органної гри, керував хором і оркестром кафедрального костьолу.

1838—44 — заст. директора *Галицького музичного товариства*. Автор театр., салонної та культової музики, статті «Про українську музику з приводу пісень, зібраних Єдлічкою» (опубл. у журн. «Рух музичний», Варшава, 1862). *І. Д. Гамкало*

БА́ШТА (від італ. bastia — укріплення), вежа — споруда, висота якої значно переважає розмір сторони або діаметр основи. За призначенням Б. бувають оборонні (див. *Брама*), оборонно-житлові (див. *Донжон*), оборонно-культові, культові (див. *Дзвіниця, Мінарет*), цивільні (див. *Ратуша*), меморіальні, декоративні та для тех. потреб. Типи Б.— квадратні, круглі, п'ятигранні, шестигранні, напівкруглі, полігональні, овальні, неправильної форми. Виникли як оборонні й сторожові споруди, поступово стали важливими елементами композиції громад. і культових споруд, міськ. укріплень, замків. Широко відомі в історії світової арх-ри. Оборонні мурована Б. зводили в *античних державах Північного Причорномор'я* — Ольвії та Херсонесі (Б. Зенона у Херсонесі, 9—10 ст.).

Дерев. оборонні Б. були складовою частиною давньорус. фортець (замок у смт Любечі на Чернігівщині, фортеця у с. Витачеві на Київщині, обидві споруди — 11—12 ст.; дерев. замок у Києві, 14 ст.). У деяких давньорус. соборах були Б. зі сходами, які вели на хори (*Софійський собор* у Києві, 1-а пол. 11 ст.; *Спасо-Преображенський собор* у Чернігові, 1036). Починаючи з 13 ст., поширилося буд-во мурованих Б. (Б. в Белавині, Столп'ї, Хелмі, тепер Польща; Чернієві Івано-Фр. обл.; Б. *Хотинського замку*, всі — 13 ст.; Б. *Верхнього замку* у Луцьку, 14 ст.). Оборонні Б. в переважній більшості виступали за фортечні мури на третину — три чверті свого об'єму; інколи повністю розміщувалися поза укріпленнями і з'єднувалися з ними фортечним муром (т. з. шиї, див. також *Барбакан*). Такі Б. мали 3—6 ярусів, завершувалися дахами (конічними, шатровими, із *заломами* й без них), деякі — зубцями. У верхній частині Б. робили амбразури, *бійниці, машикулі*. Між Б. й укріпленнями були спец. переходи. Перекриття — *склепіння* та дерев. *балки*. На яруси вели зроблені у товщі стіни сходи або дерев. драбини. Арх-ра оборонних Б.— функціональна. Декором служили профільовані пояски та *карнизи* між ярусами, білокам'яні лутки бійниць та отворів, різьблені плити з геральдичними елементами, *фризами* (Б. Рожанка, кін. 14 — серед. 16 ст., у *Кам'янець-Подільському замку*). В добу *Відродження* оздоблення Б. стало багатшим — аркатурні *парапети, рустн*, білокам'яний різьблений декор парадних в'їздів (*Бережанський замок*, 16 ст.; Старосільський замок, 16—17 ст.; *Підгорецький замок*, 17 ст.; всі — на Львівщині).

Декор. Б. та баштоподібні елементи були характерні для палацової арх-ри 19 ст. (*Качанівський палацово-парковий ансамбль*; палац генерала Попова в с. Васильєво Запоріз. обл., арх. О. Н. *Агєєнко*) та арх-ри міськ. громад. споруд і житл. будинків періоду *історизму* (будинок міської думи 1876, арх. О. Я. *Шілле*, не зберігся; житл. будинок № 15 на *Андріївському узвозі*, 1902, арх. Є. Ф. Єрмаков, обидва — у Києві). З 2-ї пол. 19 ст. почали будувати Б. тех. призначення — водонапірні (с. Маліївцях Хмельн. обл. у вигляді круглої оборонної Б. з машикулями, 2-а пол. 19 ст., телевізійні (з серед. 20 ст.). У сучас. арх-рі застосовуються баштоподібні композиції споруд як домінанти забудов (житл. будинок-Б. на Оболоні у Києві, 1980, арх. І. М. *Іванов* та ін.).

О. А. Пламеницька

Башта в садибі у с-щі Качанівці. Чернігівська обл. Кін. 18 ст. Арх. К. І. Бланк.

М. К. Башкирцева. Автопортрет. Олія. 1883. Ніцца. Франція.

М. К. Башкирцева. У студії Жюліана. Олія. 1881. Дніпропетровський ХМ.

БАШТА́Н Сергій Васильович (21.1.1927, с. Нові Бірочки, тепер Великий Хутір Черкас. обл.) — укр. бандурист, педагог, засл. арт. УРСР з 1967. Після закінчення 1959 Київ. консерваторії — її викладач (з 1980 — професор). 1955—59 — соліст ансамблю бандуристів Укр. радіо, 1959—68 — Укр. нар. хору ім. Г. Г. Верьовки. Лауреат Всесвіт. фестивалю молоді та студентів (1-а премія, Москва, 1957). Автор п'єс для бандури, обробок нар. пісень, навч.-метод. посібників гри на бандурі, статей в укр. та зарубіж. пресі. Серед учнів Б.— П. П. *Чухрай*, І. А. *Коваль*, Ю. О. *Незовибатько*. *Т. Ю. Філенко*

БАЯ́Н (від імені давньорус. співця Бояна) — язичковий, клавішно-пневматичний інструмент удосконалений різновид гармоніки з хроматичним звукорядом для виконання мелодії та басо-акордового акомпанементу. Першу хроматичну гармоніку виготовив 1870 рос. майстер М. І. Білобородов. 1891 баварський майстер Мірвальд сконструював хроматичну гармоніку з трирядною побудовою правої клавіатури, яка використана в сучас. баяні. Термін «Б.» запровадили 1907 петерб. майстер П. Є. Стерлігов і гармоніст Я. Ф. Орланський-Титаренко. Існує 3 осн. типи сучас. Б.: стандартний або готовий, виборний, готово-виборний.

Стандартний Б. має трирядну праву клавіатуру (здебільшого 52 кнопки в діапазоні від мі малої октави до соль п'ятої) і п'ятирядну (по 20 кнопок у кожному ряді) ліву клавіатуру з потроєними в октавах басами та «готовими» акордами.

Виборний Б. відрізняється від стандартного побудовою лівої клавіатури, яка являє собою хроматичний звукоряд, розташований за принципом правої клавіатури. Готово-виборний, або комбінований, Б. обладнаний перемикачами для заміни виборної системи на готову. Характерною особливістю Б. є подовжений співучий звук, який виникає при натискуванні на щільно

розташовані кнопки клавіатури та одночасному русі міха, що повітряним струмом спричиняє коливання металевих платівок — «голосів». Завдяки цьому на Б. можливе виконання найскладніших різновидів гармонічної і поліфонічної *фактури*.

На Україні Б. з'являється в кін. 19 — на поч. 20 ст. в пром. центрах Донбасу, Придніпров'я, на Харківщині, Одещині. Водночас починається кустарне, а згодом і фабричне виробництво Б. Відомі майстри П. В. Перегудов (Донбас), К. О. Міщенко (Харків), І. В. Сорокопуд (Дніпропетровськ), С. Ф. Брюхацький (Запоріжжя), А. А. Кузовков (Умань), Є. М. Грабовський (Житомир). У зх. регіонах республіки Б. поширився після Вел. Вітчизн. війни. Як один з найпопулярніших на Україні нар. інструментів, його використовують фольклорні виконавці (в т. ч. у *троїстій музиці*), входить до складу професійних і самодіяльних оркестрів нар. інструментів. Серед відомих баяністів — М. І. *Різоль*, І. І. *Журомський*, М. Г. і Р. Г. *Білецькі*, В. В. *Бесфамільнов*, В. О. *Булавко*, В. Д. *Зубицький*, Я. М. *Ковальчук*, С. С. Грінченко, Ю. В. Федорів, П. В. Фенюк.

Оригін. репертуар для Б. створили композитори А. П. Гайденко, В. Д. Зубицький, К. О. Мясков, М. Й. Сільванський, І. Н. Шамо, Ю. І. Шамо, В. Я. Підгорний та ін. Проблеми виконавства на Б. розроблено в монографіях І. Д. Алексєєва «Методика викладання гри на баяні» (1957), М. А. Давидова «Методика перекладання інструментальних творів для баяна» (1982), «Основи формування виконавської майстерності баяніста» (1983), М. І. Різоля «Принципи застосування п'ятипальцевої аплікатури на баяні» (1977).

Літ.: Мирек А. М. Из истории аккордеона и баяна. М., 1967; Баян и баянисты, в. 1—6. М., 1970—84.

М. А. Давидов.

«БАЯ́Н» — рос. муз.-співацький журнал. Видавався у Тамбові 1907—09 (вийшло 28 номерів). Видавець і редактор — П. М. *Бігдаш-Бігдашев*. Постійними співробітниками «Б.» були О. В. *Гаврилюк*, М. П. *Гайдай*, А. Ф. Пащенко. Ряд матеріалів, опублікованих 1909 у журналі, присвячено укр. музиці, зокрема статті «Українська музика та її представники» М. *Грінченка* (№ 1), «Музика на українській сцені» К. *Стеценка* (№ 2, 4), «Матеріали з історії народної та церковно-співацької справи на Україні» (№ 6) і «Місто Новгород Великий» (№ 5) М. Гайдая. Серед муз. творів — партитура «П'яти російських пісень» для мішаного хору А. Ф. Пащенка (присвячено П. М. Бігдаш-Бігдашеву, окр. видання — 1908), «Херувимська пісня» М. І. *Компанейського* та ін. Припинив існування після від'їзду П. М. Бігдаш-Бігдашева з Тамбова.

Т. Н. Шаманіна.

БАЯ́НОВА Неллі Львівна (справжнє — Гребенюк; 15.VIII 1927, Київ) — укр. співачка (меццо-сопрано), засл. арт. УРСР з 1968. Закінчила 1955 Київ. консерваторію (клас О. Д. *Ропської*). 1955—64 — солістка Одес., 1964—70 — Донец., 1970—72 — Львів. театрів опери та балету, 1972—75 — Київ., 1976—86 — Одес. філармоній. Партії: Соломія («Богдан Хмельницький» К. Данькевича), Любаша («Царева наречена» М. Римського-Корсакова), Фрося («Семен Котко» С. Прокоф'єва), Еболі («Дон Карлос» Дж. Верді; перше виконання партії в оригін. тональності в СРСР, 1962, Одеса).

В. С. Максименко

БЕ́БЕР Петро (? — 1711) — архітектор. Працював на Україні в кін. 17 — на поч. 18 ст. Під його керівництвом 1685 проводилися роботи у замку в місті Жовкві (тепер Львівської обл.), збудовано міську ратушу (1687, не збереглась), можливо, синагогу (кін. 17 ст.). Б. будував палац в с. Кукезові побл. Львова (1694, не зберігся), виконав проект реставрації та надбудови *Корнякта вежі* у Львові (1695, було надбудовано ярус та зведено бароккову баню з 4 обелісками).

Г. І. Кос.

БЕБЕ́ШКО Марія Іванівна (20.I 1921, с. Линовиця, тепер смт Черніг. обл.) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1966. Працювала в укр. драм. і укр. муз.-драм. театрах Кам'янця-Подільського (1938—40), Прилук (1943—48), Чернігова (1948—69). Ролі: Оксана, Одарка («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Катерина («Катерина» М. Аркаса), Уляна («Потомки запорожців» О. Довженка), Тетяна («Розлом» Б. Лавреньова).

К. О. Силіна.

БЕ́БКО Антоніна Федорівна (3.VI 1934, Решетилівка, тепер смт Полтав. обл.) — укр. килимарниця, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1982. Працює з 1950 на *Решетилівській фабриці художніх виробів*. Твори: орнамент. килими і сюжетно-темат. гобелени (за ескізами художників) «Слава Черкащини» (1976, за ескізами І. С. та М. Т. Литовченків), «Земля моя» (1979), «Стельмахові роси» (1981), «Рідні простори» (1982), «Україна» (1983; всі — за ескізами Л. Є. *Жоголь*), «Ім'я Леніна і світ» (1981; за ескізом В. М. Прядки, О. І. Владимирової), «Осінній ранок» (1985, за ескізом Л. С. *Товстухи*). Твори Б. зберігаються у ДМУНДМ та ін. музеях.

А. К. Жук.

БЕ́ГМА Володимир Володимирович (26.II 1938, Київ) — укр. режисер, педагог, засл. діяч мист. УРСР з 1976. Закінчив 1970 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс В. О. *Неллі*), з 1980 — його викладач. 1970—76 та з 1981 — режисер Київ. театру опери та балету, 1976—81 — гол. режисер Київ. театру оперети. Вистави: опери — «Тарас Бульба» М. Лисенка (1971), «Наймичка» М. Вериківського (1984), «Ріголетто» Дж. Верді (1975), «Жанна д'Арк на вогнищі» А. Онеггера (1983, Алма-Ата), оперети — «Три мушкетери» М. Дунаєвського (1977), «Місто на світанку» (1978), «Есмеральда» (1989), «Засватана-невінчана» (1990) В. Ільїна, «Серенада сонячної долини» Г. Міллера (1991).

Т. Ю. Філенко

Д. І. Бедзик.

БЕ́ДЗИК Дмитро Іванович [20. X (1.XI) 1898, с. Вільхівці Саноцького повіту, тепер Польща — 27.XI 1982, Київ] — укр. письменник і драматург. Закінчив 1926 Харків. ін-т нар. освіти. Був членом літ. орг-цій «Плуг» і «Західна Україна». Друкувався з 1924. П'єси: «Шахтарі» (1924), «Чорнозем ожив» (1925), «Хто кого?» (1927), «В бабусиних обіймах» (1928), «Крик землі» (1930), «Сян Чен» (1932), «Андреас Орбе» (1934). Автор п'єс для дітей — «Каттян» (1935), «Невольник» (1937), «Арсенальці» (1939), «Останній вальс» (1959). Б. відображував революц. боротьбу, класові сутички на селі. У 20—30-х рр. п'єси Б. становили осн. репертуар самодіяльних *робітничо-селянських театрів*.

Тв.: Вибрані п'єси. К., 1957; Твори, т. 1—2. К., 1978.

Літ.: Кирилюк Є. Дмитро Бедзик. В кн.: Українські радянські письменники, в. 8. К., 1976.

М. Г. Лабінський.

БЕ́ДЗИК Юрій Дмитрович (25.XI 1925, Харків) — укр. письменник. Син Д. І. *Бедзика*. Закінчив 1949 Київ. ун-т. Літ. діяльність почав 1954. З 1953 — на редакційно-видавничій роботі, 1969—72 — гол. редактор Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка.

Автор п'єс «Лицарів не судять» (1980, Вінницький укр. муз.-драм. театр), «Чотири жінки біля ставу» (1984, Київ. театр драми і комедії), «Врятуйте доктора Рейча» (1983, Дніпроп. рос. драм. театр; 1984 йшла під назвою «Останнє зустріч» в Одес. рос. драм. і Луганському муз.-драм. театрах).

І. М. Давидова.

БЕДНАЖЕ́ВСЬКА (Bednarzewska) Констанція (10.IV 1866, Варшава — 11.I 1940, Краків) — польс. актриса. Дебютувала 1892 в польс. театрі у Петербурзі. Працювала в театрах Кракова (1893—94, 1898—99, 1913—30), Львова (1895—98, 1900—06, 1911—13) та ін. міст. Ролі у Львів. міськ. театрі: Тетяна («Міщани» М. Горького), Анеля («Дівочі обітниці, або Магнетизм серця» А. Фредро), Русалка («Потоплений дзвін» Г. Гауптмана), Діана («Фантазії» Ю. Словацького).

Л. З. Мазепа

БЕ́ДРОС ЗАХАРІЯШО́ВИЧ (? — ?) — золотар кін. 17 ст. Вірменин за походженням. Належав до *золотарського цеху*. Працював 1670—90 у королівській ювелірній майстерні у Львові. Оправляв у золото та оздоблював *інкрустацією* щити, сагайдаки, кінську збрую для короля Яна III Собеського, польс. та укр. магнатів.

Г. В. Савчук.

Ф. П. Безверхнев. Тюльпани. Олія. 1976.

БЕЗВЕ́РХНЄВ Федір Павлович (13.X 1918, с. Каверзіно, тепер Сокольського р-ну Іван. обл.) — укр. самодіяльний живописець, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1980. Твори: «Смоленщина, 1944» (1950), «Дорогі слова» (1964), «Вічна слава героям» (1972), «Вірність» (1976), «Засідання парткому» (1982), портрети та ін. Зберігаються в Ужгородському краєзнав. музеї.

БЕЗВО́РСОВИЙ КИЛИМ — вид укр. нар. *килима*. Гладенький, з двобічним орнаментом, *основа* — лляна чи конопляна, нитки *піткання* — вовняні. За археол. даними, Б. к. існував в *античних державах Північного Причорномор'я*, у скіф. племен. У сх. слов'ян широко використовувався в 2-й пол. 10—12 ст. у побуті, в ритуальних обрядах (зокрема, поховальних). Орнамент слов'ян. килимів здебільшого смугастий. Виготовляли їх на вертикальних та горизонтальних верстатах. У 16—17 і особливо у 18 ст. поряд з домашнім ткацьким ремеслом існували *мануфактури* при панських маєтках, де виробляли т. з. панські Б. к., оздоблені рослинним орнаментом, зокрема у стилі *барокко*. Центрами виробн. Б. к. в той час були Поділля, Волинь, Полтавщина, Київщина, Чернігівщина. Основний тип укр. нар. Б. к. сформувався у 18 ст. Він має чітко виражені локальні особливості, зумовлені технікою виконання, характером орнаменту, розмаїттям композиційних схем, багатством колориту. Ткали Б. к. без попередніх ескізів, нитки фарбували натур. барвниками (з 19 ст.— аніліновими фарбами). Вироби на Сх. Україні, особливо на Полтавщині, виготовляли в техніці *кругляння* або «гребінцевій» (дає змогу живописно трактувати *рослинний орнамент*). Лічильна техніка (зх. області України, рідше — східні) застосовується для ткання Б. к. з *геометричним орнаментом* або геометризованим. На Б. к. Сх. України орнамент. композиції розміщували найчастіше вертикально, на килимах Зх. України — горизонтально.

Сучас. нар. майстри та профес. художники, переосмислюючи місц. особливості виготовлення Б. к., знаходять нові прийоми трактування традиц. орнаментів, їх компонування, колористичні рішення. Б. к. створюють на Богуславській фабриці худож. виробів «Богуславка», Київ. художньо-виробничому об'єднанні ім. Т. Г. Шевченка, Решетилівській, Глинянській, Тячівській, Коломийській ф-ках худож. виробів, виробничо-художньому об'єднанні «*Гуцульщина*» та інших підприємствах.

Літ.: Сидорович С. Й. Художня тканина західних областей УРСР. К., 1979.

І. І. Несен.

Безкінечник. Один з основних орнаментальних елементів.

БЕ́ЗГІН Євген Іванович (29.XII 1923, Харків — 26.XI 1985, Полтава) — укр. артист балету та балетмейстер, засл. арт. УРСР з 1973. Закінчив балетну школу-студію при Харків. театрі опери та балету. 1948—51 — соліст балету Донец., 1951—60 — Свердл. театрів опери та балету. 1963—66 — балетмейстер Запорізького, 1966—76 — Полтав. укр. муз.-драм. театрів, 1976—85 — вокально-хореогр. ансамблю «Веселка» Полтав. обл. філармонії.

Партії: Блазень («Лебедине озеро» П. Чайковського), Нуралі («Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва), Айболить («Доктор Айболить» І. Морозова), Санчо Панса («Дон Кіхот» Л. Мінкуса).

БЕ́ЗГІН Ігор Дмитрович (8.X 1936, Харків) — укр. театрознавець, доктор мистецтвознавства з 1991. Закінчив 1968 Київ. ін-т театр. мист-ва (1975—85 і з 1991 — його викладач, зав. кафедрою організації праці та управління театр. справою, з 1992 — професор). 1964—67 — директор театру юного глядача, 1967—68 — українського драматичного театру ім. І. Франка (обидва — у Києві). 1985—91 — доцент Київ. консерваторії. У співавторстві опублікував книги «Радянський формений костюм для сцени» (кн. 1—2), «Мистецтво — воїнам» (обидві — 1983), «Театральне мистецтво: організація і творчість» (1986).

Тв.: Визначення рівня організації і керування творчо-виробничим процесом в театрі. К., 1972; Объект управления — театр. К., 1976; Театральне мистецтво і радянська дійсність. К., 1978; Организационные проблемы театра. К., 1993.

М. Г. Либінський.

БЕЗДІ́ЛЬНИЙ Микола Павлович (11.XI 1923, Нові Санжари, тепер смт Полтав. обл.— 22.X 1980, м. Бережани Терноп. обл.) — укр. графік, живописець, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1973. Закінчив 1951 Полтав. муз. уч-ще. Працював у муз. школах на Тернопільщині — в Збаражі (1951—55) та Бережанах (1955—80), де 1980 організував худож. школу. Твори: графічні — «Цегельний завод» (1977), «Рідна земля» (1980); живописні — «Верховинка» (1964), «Верби над річкою» (1978), «Дощ іде» (1980); серед декоративних — розписи, витинанки, аплікації, вироби з металу, шкіри, дерева, кераміки. Учасник міжнар. виставок. Твори зберігаються у МЕХП АН України, Терноп. ХМ, Бережанському краєзнав. музеї.

М. П. Бездільний Зустріч на полонині. Олія. 1978. Бережанський краєзнавчий музей

Літ.: Микола Бездільний. Каталог. Тернопіль, 1982.

О. І. Шестакова.

БЕЗЕКИ́РСЬКИЙ Василь Васильович [14 (26).I 1835, Москва — 8.XI 1919, там же] — рос. скрипаль, диригент, педагог і композитор. Гри на скрипці навчався у Р. Славика в Москві, Ю. Леонара в Брюсселі (1858—60), там же брав уроки композиції у Б. Дамке. Працював у Москві та Петербурзі. Багато гастролював за кордоном, у Росії та на Україні, зокрема в Києві (1868, 1872), Харкові (1857, 1868, 1871—72), Одесі (1856, 1870, 1878), про що писав у своїх спогадах «Із записної книжки артиста» (1919). З 1900 — почесний член Київ. літ.-артистичного товариства. Праця Б. «Короткий історичний огляд музично-скрипкового мистецтва з 17 по 20 ст.», видана В. Л. *Ідзиковським* (Київ — Варшава, 1913).

Літ.: Лисенко М. В. Листи. К., 1964, Проф. В. В. Безекирский (К его 60-летнему юбилею) «Русская музыкальная газета», 1910, № 12.

О. О. Різник.

БЕЗКІНЕ́ЧНИК — укр. нар. орнамент. мотив. Поширений на всій тер. України. Гол. елемент Б.— замкнута меандрова лінія (див. *Меандр*), відома з палеоліту, зокрема на виробах з бивнів мамонта (див. *Мізинська стоянка*). Тех. особливості деяких видів мист-ва зумовлюють стилізацію Б. у вигляді зигзага (нанизування *бісеру*), кружечків, діагонально з'єднаних рисками (*випалювання*).

М. Р. Селівачов

БЕЗКЛЮ́БЕНКО Сергій Данилович (15.VI 1932, с. Ладижинка, тепер Черкас. обл.) — укр. кінознавець, доктор філос. наук з 1977. Закінчив 1956 Київ. ун-т. 1963—67 — гол. редактор Донец. студії телебачення, 1970—77 — на парт. роботі, 1977—83 — міністр культури УРСР, з 1983 — зав. відділом кінознавства ІМФЕ АН України. Автор ряду сценаріїв телефільмів, книг «Суспільна природа мистецтва» (1972), «Телевізійне кіно. Нарис теорії» (1975; 1-а премія СК СРСР, 1976), «Соціальна сутність мистецтва» (1976), «Розвиток культури в Українській РСР» (1981), «Грані творчого методу» (1986) та ін.

Тв.: Музы на ложе Прокруста. К., 1988

БЕЗКОРОВА́ЙНИЙ Василь Васильович (12.I 1880, Тернопіль —

5.III 1966, м. Буффало, США) — укр. композитор, диригент і піаніст. Закінчив Львів. ун-т. Муз. освіту здобув 1906—07 у Львів. консерваторії (педагоги — М. *Солтис* і С. Невядомський). 1908—10 — диригент *Львівського «Бояна»*, згодом працював учителем гімназій і був диригентом хор. т-в «Боян» у Станіславі (1913—14), Тернополі і Золочеві; в останніх заснував філії *Вищого музичного інституту* ім. М. Лисенка (відповідно 1928 і 1931), в яких викладав. З 1938 — у Польщі та Австрії, з 1949 — у м. Буффало (США). Музика Б. відрізняється опорою на укр. нар.-пісенну мелодику. Твори: дитяча оперета «Казка про Червону Шапочку» (лібретто Л. Полтави), водевіль «Жабуриння» (у співавт. з В. Балтароьичем); для симф. оркестру — «Українська різдвяна увертюра», «Думка і шумка», «Збірник українських народних пісень», хори — на сл. Т. Шевченка, Лесі Українки, П. Тичини, солоспіви на сл. Т. Шевченка, О. Олеся та власні слова; для фп. — 3 сонати, фантазія «В гаю зеленім», «Збірник легких творів для фортепіано» (в 2 ч.); збірка колядок «При ялинці», «Збірник українських народних пісень», вальси; п'єси для скрипки з фп., для цитри та ін. *М. Л. Білинська.*

Д. І. Безперчий. Бандурист. Олія. 1860. ДМУОМ. Київ.

БЕЗПЕ́РЧИЙ Дмитро Іванович [18 (30).X 1825, слобода Борисовка, тепер смт Бєлг. обл.— 17 (30).IV 1913, Харків] — укр. живописець і педагог. Кріпак графа Д. М. Шереметєва. З 1843 — вільний слухач петерб. АМ, де навчався у К. П. *Брюллова*. Працював на Україні. У 60—70-х рр. викладав у малювальній школі М. І. Раєвської-Іванової в Харкові. Збереглися начерки малюнків Б. до поеми «Гайдамаки» Т. Г. Шевченка, вплив поезії якого помітний і в жанрових творах художника. При дещо умовній композиції і стриманому колориті картини Б. відзначаються реалістич. переконливістю й романтич. забарвленням. Твори: «Сватання на Гончарівці», «Автопортрет» (1846), «З поля» (1859—60, обидва — Харків. ХМ), «Бандурист» (60-і рр. 19 ст., Сум. ХМ; варіант та акв.— 1860, ДМУОМ); види Алупки, міст України, які мають етногр. цінність.

Літ.: Чернова М. Дмитро Іванович Безперчий. К., 1963; Антонович Д. Дмитро Безперчий (1825—1913). «Слово», 1991, ч. 17.

БЕЗПОЛЬО́ТОВА Валентина Володимирівна (справж.— Безпольотова-Корнезо; 20.X 1920, Миколаїв — 14.X 1973, Чернівці) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1963. Навчалася 1938—41 в Одес. ун-ті. Працювала в Миколаєві — у філармонії (1944—47) і ТЮГу (1947—50), Чернів. укр. муз.-драм. театрі ім. О. Ю. Кобилянської (1952—73). Ролі: Рахіра («Земля» за О. Кобилянською), Марія Безкоровайна («Дума про любов» М. Стельмаха), Катерина («Червоні маки» за В. Бабляком), Ліпочка («Свої люди — поквитаємось» О. Островського), Марія Тюдор («Марія Тюдор» В. Гюго). *Т. В. Сулятицький.*

БЕЗСМЕ́РТНИЙ Володимир Андріанович [21.XII 1861 (3.I 1862), Київ — 6.VIII 1940, там же] — укр. архітектор, інженер і педагог. Закінчив 1885 петерб. Ін-т цивільних інженерів. 1886—93 працював у Волин. губ. буд. відділі (Житомир). Проектував громад. та інженерні споруди (будинок суду у Житомирі, 1893, та ін.). 1893—1919 — київ. губ. інженер. У кін. 19 — на поч. 20 ст. збудував у Києві пром. споруди: електростанцію на вул. Андріївській, силову станцію трамваїв на Набережному шосе № 2 та ін. Будував 1913—14 (за проектом О. В. Кобелєва) колишню Київську казенну палату (Львівська пл. № 14), проектував *прибуткові будинки* по вул. Петра Сагайдачного № 10 (1899), вул. Артема № 40 (1913) та № 42 (1905), Гоголівській № 23 (1909), особняк по вул. Мельникова № 8 (1911). Творчість Б. характеризують проектні розробки у різних стильових манерах. Брав участь як консультант у зведенні багатьох громад. споруд у Києві. Делегат 1-го (1892) та 2-го (1895) з'їздів рос. зодчих, 1-го з'їзду рад. архітекторів України (1937). З 1921 викладав у Київ. політех ін-ті.

Літ.: Кобелєв О. В. Володимир Андріанович Безсмертний. «Архітектура Радянської України», 1940, № 9.

М. Б. Кильницький.

БЕЗСМЕ́РТНИЙ Олександр Миколайович (6.VIII 1949, с. Білорічиця Черніг. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1979. Закінчив 1973 Київ. ін-т театр. мист-ва. Працював у Луганському муз. драм. театрі (1973—75), ансамблі пісні і танцю Київ. військ. округу (1975—80); з 1981 — актор Київ. ТЮГу. Ролі: Хорія («Запах стиглої айви» Й. Друце), Буридан («Нельська вежа» А. Дюма), Мартін Дазерт («Екву» П. Шеффера), Пройдисвіт («Ярмарковии гармидер» І. та Я. Златопольських). *Ю. М. Боровик.*

Д. І. Безперчий. Автопортрет. Олія. 1846. Харківський ХМ

В. В. Безпольотова в ролі Анниці («Лук'ян Кобилиця» Л. Балковенка і Г. Мізюна).

В. А. Безсмертний.

Д. І. Безуглий. Над річкою Снов. Олія. 1972. ДМУОМ. Київ.

БЕЗСО́НОВ Олександр Григорович (13.XI 1919, с. Повалиха, тепер Тальменського р-ну Алт. кр.— 17.II 1983, Одеса) — рос. актор, засл. арт. Латв. РСР з 1960, засл. арт. УРСР з 1969. Закінчив 1949 Харків. театр. ін-т. Працював у театрах Новокузнецька (1937—39), Єревана (1951—52), Лієпаї (1952—61), в Харків. обл. драм. театрі (1949—50), Театрі Чорномор. Червонопрапорного флоту ім. Б. А. Лавреньова (1950—51, Севастополь), Одес. рос. драм. театрі (1961—83). Ролі: Бєлугін («Одруження Бєлугіна» О. Островського), Микита («Влада темряви» Л. Толстого), Чепурной («Діти сонця» М. Горького), Максимов («Дипломат» С. Альошина). *В. В. Голота.*

БЕЗСО́НОВ Сергій Васильович (1885—1955, Москва) — рос. історик арх-ри, доктор арх-ри з 1936, чл.-кор. АА СРСР з 1944, дійсний член АА УРСР з 1945. Закінчив 1910 Казанський ун-т. Навчався в Моск. археол. ін-ті. Викладав у цьому ін-ті (з 1920), Моск. ун-ті (1930—33), був професором Моск. архіт. ін-ту (1932—55). Автор і редактор ряду підручників та навч. посібників з історії рос. арх-ри, праць про окремі архіт. пам'ятки, діяльність кріпаків-архітекторів. Значну увагу приділив дослідженню арх-ри України 16—18 ст.

Тв. Архитектура Андреевской церкви в Киеве. М., 1951.

Літ.: Максимов П. С. В. Безсонов (некролог). В кн.: Архитектурное наследство, в. 8. М., 1957. *В. В. Шлейов.*

БЕЗТІЛЕ́СНИЙ Степан (? — ?) — укр. кераміст 18 ст. Жив і працював у Києві. 1749 для *Андріївської церкви* виготовив 24 круглі керамічні бази колон і 9 раковин на вікна; 1750 для груб у келіях на *Ближніх печерах* Києво-Печерської лаври зробив мальовані кахлі і «двоякі рожі» (рози). Твори Б. зберігаються у Києво-Печерському заповіднику, ДМУОМ. *В. А. Шиденко.*

БЕЗУ́ГЛИЙ Данило Іванович [10 (23).XII 1914, хутір Іванівка, тепер с. Кобеляц. р-ну Полтав. обл.— 29.I 1977, Київ] — укр. живописець, засл. діяч мист. УРСР з 1972. Закінчив 1942 Київ. худож. ін-т (майстерня К. Д. *Трохименка*). Твори: серії «Дніпрогес» та «Земля Карпатська» (1946), картини «Дніпро форсовано» (1947), «Т. Шевченко серед казахів» (1948), «Ранок» (1955),

«Мрія» (1957), «Берізки» (1970); етюди, створені під час подорожей по Чехословаччині (1955), Індії (1957), Китаю (1959). Зберігаються в ДМУОМ, Харків. ХМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Данило Безуглий. Каталог. К., 1967.
В. Т. Орлов.

БЕЗУ́ГЛИЙ Тимофій (? — ?) — укр. композитор і піаніст серед. 19 ст. Представник *романтизму*. Серед творів для фортепіано: балада «Конашевич-Сагайдачний», «Українська колискова», елегія «Барвінок», мазурка «Подолянка», скерцо «Русалки», «Жалібний марш на смерть Т. Шевченка» (вид. 1865 в Петербурзі М. І. *Бернардом*).

М. Б. Степаненко.

БЕЗХУ́ТРИЙ Микола Микитович (16.X 1919, Харків) — укр. мистецтвознавець. Закінчив 1946 Харків. ун-т. Автор наук. та наук.-популяр. праць з питань укр. образотворчого мист-ва: «С. І. Васильківський» (1954), «О. М. Довгаль» (1962), «Сонячний художник» (1967), «Художники Харкова» (1967), «Харківський художній музей» (1960, 1964, 1971), «Народжений вдруге» (1971), «Леонід Чернов» (1979), «Петро Левченко» (1984, 1987). Брав участь у колективній праці «Історія українського мистецтва» (т. 4, 1970).

БЕЗЧА́СТНОВ Михайло Федорович (листопад 1872, м. Бендери, тепер Молдова — 5.V 1942, Одеса) — укр. архітектор. 1892 — 98 навчався в петерб. Інституті цивільних інженерів. Працював в Одесі. Осн. споруди і проекти: житл. будинок по вул. Пушкінській № 7 (1908), ген. план реконструкції Одеси (1936—38), проект парку ім. Т. Г. Шевченка (1936, у співавт. з арх. М. В. Замечеком, Я. С. Гольденбергом). Викладав в Одес. ін-ті комунального та цивільного буд-ва.

БЕЗЩА́СНИЙ Конон Петрович [3 (15).X 1884, станиця Полтавська, тепер Кущевського р-ну Краснодар. кр.— 1967, м. Слов'янськ того ж краю] — укр. кобзар. Гри на бандурі навчався самостійно. Виступав у Краснодарі, Новоросійську, Харкові, Миколаєві. На запрошення Д. І. Яворницького 1928 виступав у Дніпроп. істор. музеї. Після Вел. Вітчизн. війни жив у м. Слав'янську-на-Кубані. У репертуарі — *думи*, укр. жартівливі пісні, нар. танці.

Літ.: Шаповал І. Гість з кобзою. В кн.: Шаповал І. В пошуках скарбів. К., 1983.
Б. М. Жеплинський.

БЕ́ЙКОВА Ксенія Данилівна (? — ?) — укр. гаптарка кін. 18 — поч. 19 ст. Послушниця *Флорівського монастиря* у Києві. На замовлення *Києво-Печерської лаври* виготовляла предмети реліг. призначення, серед яких гаптовані вироби (1792, 1794), 3 хрести і *митра* для настоятеля лаври (1800). Разом із золотарем І. М. *Атаназевичем* 1801 переробила срібноковану і позолочену митру. Твори зберігаються у Києво-Печерському заповіднику.

В. А. Шиденко.

БЕКЕ́ТОВ Олексій Миколайович [19.II (3.III) 1862, Харків — 23.XI 1941, там же] — укр. архітектор і педагог, акад. петерб. АМ 1894, дійсний член ЛА СРСР з 1939, доктор арх-ри з 1939, засл. діяч мист. УРСР з 1941. Закінчив 1888 петерб. АМ. До 1917 працював у власному проектному бюро. Брав участь у роботі з'їздів рос. зодчих (1911, 1913), у діяльності прогрес. товариств, зокрема «Товариства поширення в народі письменності у Харкові» (розробляв проект перших нар. шкіл), співробітничав у журналах «Зодчий», «Ежегодник» та ін. Після Жовтн. революції працював у проектному ін-ті «Шахтобуд». Як прихильник ідей *історизму* в арх-рі, Б. успадкував класичні традиції арх-ри. Його творчості, яка розвивалася в руслі поширених на той час стилів *неоренесансу* і *неокласицизму, модерну, неоросійського стилю* й *конструктивізму*, властиві висока культура розробки планів, деталей фасадів та інтер'єрів, *синтез мистецтв*. Споруди у стилі неоренесансу: комерційне уч-ще (1888—91, тепер юрид. ін-т), Земельний банк (1896—98, тепер автотранспортний технікум), судові установи (1897—1903), Торг. банк (1899, тепер адм. установа), особняк Бекетових (1897, тепер Будинок учених), особняк (1914, тепер художній музей), всі — у Харкові; театр у Сімферополі (1911), судові установи в Новочеркаську (1909). Твори: в стилі модерн — гол. корпус гірничого ін-ту (1900) та Управління Катерининської залізниці (1905—11) в Катеринославі (тепер Дніпропетровськ), Волзько-Камський банк (1907, реконструкція — в 70-х рр. 20 ст., тепер ляльковий театр), постамент пам'ятника В. Н. Каразіну (1907) та ін., у стилі неокласицизму — будинок Медичного т-ва (1911, тепер н.-д. ін-т ім. Мечникова), Вищі жіночі курси (1914), комерційний ін-т (1914—16, тепер Ін-т механізації та електрифікації с. г.), всі — в Харкові. Однією з кращих споруд Б. дореволюц. періоду є будинок жіночого уч-ща в Лубнах (1907, тепер школа), створений під впливом укр. романтизму. Після 1917 за проектами Б. було споруджено робітн. будинки та клуби в селищах Донбасу, будинок електротех. ін-ту в Харкові (1921—29), житл. будинок по вул. Михайла Грушевського № 9 у Києві (1936), будинок ун-ту в Донецьку (1936). Б. брав участь

О. М. Бекетов. Школа (колишнє жіноче училище) в м. Лубнах Полтавської обл. 1907.

О. М. Бекетов.

В. О. Беклемішев. Портрет роботи В. Є. Маковського. Олія. 1909. ДРМ. Петербург.

В. О. Беклемішев. Т. Г. Шевченко. Мармур. 1899. ДМШ.

у конкурсних проектах *Держпрому*, забудови *Сумської вулиці* в Харкові та ін.

З 1889 — викладач (з 1898 — професор) у Харків. ін-тах — технол., інж.-буд., комунального г-ва. Одним з перших у пед. практиці запровадив системне вивчення архіт. форм і стилів. Серед його учнів — В. Г. *Кричевський*, О. М. *Душкін*, О. О. *Таційй*, О. М. *Касьянов* та ін.

Б. працював і як художник-акваре́ліст (пейзажі Криму, архіт. мотиви). Малюнки зберігаються в Харків. ХМ та приватних збірках. Виставки графіч. творів Б. відбулися 1939, 1946, 1969 та 1987 в Харкові.

Тв.: Архітектура. Х., 1906; Мої стимули до роботи. «Архітектура Радянської України», 1939, № 6.

Літ.: Штейнберг Я. А. Олексій Михайлович Бекетов. «Архітектура Радянської України», 1939, № 6; Ігнаткін І. О. Олексій Миколайович Бекетов. К., 1949; Полютін В. Архітектор, художник, будівельник. «Прапор», 1960, № 3; Игнаткин И. А., Килессо С. К., Ясиевич В. Е. К 100-летию со дня рождения А. Н. Бекетова. «Строительство и архитектура», 1962, № 4.
В. Є. Ясієвич

БЕКЛЕМІ́ШЕВ Володимир Олександрович [3 (15).VIII 1861, Катеринославщина — січень 1920, м. Новоржев, тепер Псков. обл.] — рос. скульптор. Закінчив малювальну школу М. Д. Раєвської-Іванової в Харкові. Навчався 1878—87 у петерб. АМ, її академік з 1893. Викладав у петерб. рисувальній школі Т-ва заохочування художників (1887) та в петерб. АМ (з 1888; з 1894 — професор; 1900—12 та 1906—11 — ректор). Творчість Б. розвивалась під впливом реалізму *передвижників*, хоч деяким його творам властиві риси *академізму*. Твори: поясний портрет Т. Г. Шевченка (1898, гіпс), погруддя Шевченка (1899, мармур), встановлене в садибі Алчевських (див. *Алчевський* І. О.) у Харкові. 1911 Б. брав участь в орг-ції виставки худож. творів Т. Г. Шевченка в петерб. АМ, був членом Т-ва імені Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Пд. Росії, членом журі і безпосереднім учасником конкурсів 1909—13 на проект пам'ятника Т. Г. Шевченкові для Києва. Твори Б. зберігаються в ДМШ, Дніпропетр. ХМ, Київ МРМ, ін. музеях республіки.

Літ.: Богданович Г. О портретах Т. Г. Шевченко работы В. А. Беклемишева. «Радуга», 1964, № 6.
О. В. Замостьян

БЕКЛЕМІ́ШЕВ Григорій Миколайович [21.I (2.II) 1881, Москва — 5.II 1935, Київ] — укр. піаніст, педагог, композитор, засл. професор УРСР з 1926. Закінчив 1900 Моск. консерваторію (клас В. І. Сафонова), потім навчався в Берліні у Ф. Бузоні. Концертував у містах Росії та Німеччини. З 1913 — професор Київ. консерваторії, 1923—34 — Київського муз.-драм. інституту ім. М. В. Лисенка (з кін. 20-х рр.— перший керівник аспірантури цього ін-ту). 1919—22 — муз. інструктор 12-ї армії, пізніше — Політуправління Київ. округу Червоної Армії. Активно висту-

пав як піаніст-виконавець і муз. пропагандист. 1923—28 здійснив цикл сольних лекцій-концертів «Музично-історичні демонстрації» для широких кіл слухачів. 1922—35 — учасник (разом з Д. С. *Бертьє* та С. В. *Вільконським*) «професорського тріо» (у репертуарі — твори М. В. Лисенка, В. О. Барвінського, В. А. Золотарьова, Б. М. Лятошинського та ін.). 1930 разом з Л. М. Ревуцьким та В. Золотарьовим підготував серію нотних видань «Український музичний репертуар». Сприяв виступам укр. піаністів у Москві, популяризації української музики в республіках СРСР. Автор п'єс, етюдів, прелюдій, транскрипцій для фп., а також навч. програм, методич. розробок, посібників. Ініціатор відкриття при Київ. консерваторії муз. школи-десятирічки і муз. уч-ща.

В пед. роботі продовжував і розвивав традиції кращих фп. шкіл. Серед учнів — М. А. *Гозенпуд*, А. М. *Луфер*, Є. М. Сліпак, Г. В. *Курковський*, А. А. Янкелевич.

Тв.: Психо-фізичні основи сучасної фортепіанної техніки. «Радянська музика», 1939, № 4

Літ.: Курковський Г. В. Педагоги-піаністи Київської консерваторії (1913—1933 рр.). «Українське музикознавство», 1967, в. 2; Курковский Г. В., Пухальский В. В. и Беклемишев Г. Н. В кн.: Научно-методические записки Киевской консерватории. К., 1957; Шамаєва К. И. Концертная жизнь Киева 1919—1932 годов. В кн.: Из прошлого советской музыкальной культуры, в. 3. М., 1982.

К. І. Шамаєва.

БЕКЛЕМІ́ШЕВА Ірина Михайлівна [7 (20).IV 1908, м. Ніжин, тепер Чернігівської обл. — 18.III 1988, Чернівці] — укр. живописець, засл. діяч мист. УРСР з 1964. Закінчила 1927 Київ. худож. ін-т, де навчалася у Ф. Г. *Кричевського*, Л. Ю. *Крамаренка*. 1936—41 — викладач цього ін-ту. Була членом АРМУ (1926—27). Твори переважно в галузі пейзажу: «Сутінки» (1945), серія «Пейзажі Буковини» (1949—57), «Карпатська весна» (1968), «Травень на Буковині» (1970), «Черемош» (1975); зберігаються в ДМУОМ, Харків. ХМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Ірина Беклемішева. Альбом. К., 1978

БЕ́ЛЕЗА Гаврило (? — ?) — укр. золотар і мідних справ майстер 2-ї пол. 18 ст. Жив і працював у Києві. Роботи виконував разом з І. М. *Атаназевичем* та О. Т. *Іщенком*. 1785 оздобив мідними бляхами і срібними карбованими прикрасами престол *Воздвиженської церкви* на Ближніх печерах Києво-Печерської лаври, 1786 виконав для *крипти* у Ближніх печерах оригін. металеві грати з рамами.

В. А. Шиденко.

БЕЛЗ — місто Львів. обл. Вперше згадується в літописі під 1030. У 12—13 ст. — центр Белзького князівства. 1388 Б. захопила феод. Польща. За першим поділом Польщі 1772 Б. у складі Сх. Галичини загарбала Австрія (з 1867 — Австро-Угорщина), 1918 — Польща. За договором між СРСР і Польщею від 15.II 1951 про обмін ділянками держ. територій Б. включено до складу України. Археол. дослідження міста ведуться з 1935. Тер. давнього Б. складалася з дитинця, окольного міста (городище Замочок площею 7 га) і кількох неукріплених районів. На дитинці виявлена гол. вулиця з дерев. покриттям і житл. та госп. спорудами зрубної конструкції. З культур. шару Б. походять візант. амфори, хрести (у т. ч. енколпіони) з емаллю, скляні прикраси (браслети, намиста). З худож. ремесел були розвинуті косторізне і гончарне. Крім посуду, виробляли керамічні та полив'яні писанки, розмальовані чорною і зеленою фарбами. Серед знахідок є також кістяні і метал. писала, печатка з написом «Дънеслово». У місті збереглися пам'ятки арх-ри різних епох: обведена ровом вежа (1606, реставрована 1969, 1979), ансамбль монастиря домініканок — Миколаївський костьол (1653) з настінним розписом (1900) та келії (1743), ансамбль *галицької архітектурної школи* — дерев. П'ятницька церква (17 ст., реставр. 1979) та дзвіниця (19 ст.).

Літ.: Петегирич В. М. Древнерусский город Белз. М., 1985; Габор В. Куди подівся белзький меч? «Дзвін», 1991, № 10.

Р. С. Орлов.

Г. М. Беклемішев.

БЕ́ЛЗА Ігор Федорович [26.I (8.II) 1904, м. Кельце, тепер Польща — 8.I 1994, Москва] — укр. і рос. музикознавець, композитор, педагог.

Засл. діяч мистецтв РРФСР з 1974, доктор мистецтвознавства з 1954, почесний доктор Празького ун-ту з 1967 та Муз. академії ім. Ф. Шопена з 1981 (Польща). Закінчив 1925 Київ. консерваторію (клас композиції Б. М. *Лятошинського*); 1925—36 — її викладач, 1936—41 — професор; викладав і в Київ. ін-ті кінематографії. Працював у Києві на кіностудії (1930—37), у вид-ві «Мистецтво» (1938—41), журналі «Радянська музика». 1942—49 — професор Моск. консерваторії. З 1954 — в Ін-ті слов'янознавства і балканістики АН СРСР. Серед публікацій: «Українська музика в роки війни» (1946), «Б. М. Лятошинський» (1956), «Володимир Олександрович Дранишников» (1969), а також статті з історії укр. музики в журналах «Кіно» (1930—33), «Радянська музика» (в т. ч. «Нові музичні обробки „Заповіту" Т. Г. Шевченка», 1939); «Советская музыка» (1935—38), «Радянське кіно» (1934—38).

Твори: симфонії, камерно-інструм. ансамблі, сонати, романси, хори, музика до кінофільмів. Серед них написано у Києві 4 симфонії, 5 фп. сонат, струнний квартет, 2 балади для голосу з фп. на вірші Т. Г. Шевченка («Ой чого ти почорніло» і «Слово про полк Ігорів»), концерт для фп. з оркестром; музику до кінофільмів «Арсенал» (1929, реж. О. П. Довженко), «Дві жінки» (1930), «Кришталевий замок» (1934, усі в співавт. з Б. М. Лятошинським), «Фронт» (1931), «Молодість» (1934) та ін.

Літ.: Сидоров А. А., Злыднев В. И. И. Ф. Белза как историк культуры. В кн.: Славяне и Запад. М., 1975; Олійник Л. Розмаїття творчих інтересів. «Музика», 1984, № 1.

К. І. Шамаєва

БЕ́ЛИНА-СКУПЕ́ВСЬКИЙ Стефан Броніславович [23.VIII(4.IX) 1885, Київ — 2.IX 1962, Гданськ] — укр. і польс. співак (драм. тенор), педагог. Закін. (до 1910) Муз.-драм. школу М. К. Лисневич-Носової в Києві (клас фп.). Співу навчався 1910 приватно в Карлсруе (Німеччина) і Монако. Того ж року дебютував на оперних сценах Праги і Берліна, 1914—17 співав в оперних театрах та концертних залах Києва, Одеси, Катеринослава (тепер Дніпропетровськ), Миколаєва, 1917—19 — Києва (був також учасником концертів-мітингів та ін. масових культур. заходів). 1920 виїхав за кордон, співав у театрах Європи й Америки. З 1928 жив у Польщі, викладав спів у Вищій муз. школі у Варшаві, з 1946 — професор Вищої муз. школи в Сопоті, 1953 — директор Балтійської опери в Гданську.

Партії: Левко («Майська ніч» М. Римського-Корсакова), Дубровський (однойм. опера Е. Направника), Герцог, Радамес («Ріголетто», «Аїда» Дж. Верді), Хозе («Кармен» Ж. Бізе), Каніо («Паяци» Р. Леонкавалло), цар Едіп (однойм. опера І. Стравинського) та ін.

М. І. Кузьмін

БЕ́ЛЛЕР Олександр Іванович (5.VIII 1800, Петербург — 25.II 1880, там же) — рос. живописець. Навчався у О. Г. *Венеціанова*. 1832 здобув звання некласного художника перспективного живопису. Писав краєвиди, портрети, ікони. Подарував 12 ікон церкві в м. Лохвиці Полтав. обл., виконав також 12 ікон для лікарні в м. Обухові Київ. обл.

Літ.: Алексеева Т. В. Художники школы Венецианова. М. 1958

Л. І. Сапрыкіна.

БЕЛТО́ВСЬКИЙ Юліуш (1852, Новий Тарг, тепер Польща — 17.VII 1926, Львів) — польс. скульптор. Навчався в різних художніх центрах Зх. Європи. З 1895 працював у Львові, викладав у Худож.-пром. школі. Виконав барельєфи для житл. будинків № 60 по вул. Пушкіна

І. М. Беклемішева. Під горою. Ферма. Олія. 1973—75. ДМУОМ. Київ.

(1911) та № 10 по вул. Міцкевича (1912), фігуру Полігімнії на фасаді Львів. оперного театру (1899). Автор пам'ятників І. М. Іссаковичу у *Вірменській церкві* (1904) і на Личаківському кладовищі (1905); творів станкової скульптури — статуеток, плакет, медальйонів («Портрет З. Горголевського», 1900; «Львівський вокзал», 1905). Виконував також предмети ужиткового мист-ва, книжкові обкладинки, архіт. проекти (санаторій у Ворохті Івано-Фр. обл., 1901). *Ю. О. Бірюльов.*

БЕЛЬВЕДЕ́Р (італ. belvedere, букв.— чудовий краєвид) — 1) Архіт. оформлений оглядовий майданчик, звідки відкривається мальовничий краєвид. Б. може бути частиною споруди (альтан, дах, *башта*), самостійною будівлею (*павільйон*, розважальний *палац*, садовий будинок) в палацових комплексах та *парках*. Відомий з 15 ст. У 19 ст. поширилися невеликі башто- і храмоподібні Б. у садах та парках. Серед споруд цього типу на Україні — Б. у «*Софіївці*» в Умані. 2) Назва, що закріпилася за деякими палацовими спорудами, збудованими у красивому природному оточенні (палац у Варшаві, 1818—22, арх. Я. Кубицький).

Бельведер в Одесі. 1826—28. Арх. Ф. К. Боффо.

БЕЛЬЕТА́Ж (від франц. bel — прекрасний та étage — поверх) — 1) Здебільшого другий поверх будинку, палацу, особняка чи громад. споруди. Приміщення Б. мають більші розміри та пишніше опорядження. Серед зразків: Б. *Маріїнського палацу* (1745—52, арх. Ф. Б. Растреллі), *Педагогічного музею будинку* (1911, арх. П. Ф. Альошин; обидва — в Києві), губернаторського будинку в Катеринославі (тепер Дніпропетровськ; серед. 19 ст.) та ін. 2) Перший ярус лож над бенуаром і амфітеатром або *партером* у театр. залі.

Л. З. Панчишин

БЕ́ЛЬМАН Іоанн (? — ?) — укр. ливарник поч. 19 ст. Жив і працював у Львові. Відлив дзвони для ряду церков і костьолів на тер. сучасної Львівщини та Івано-Франківщини. Фризи дзвонів оздоблював *рослинним орнаментом*, плащі дзвонів — композиціями на реліг. теми, а також написами. 1835 відлив

І. Бельман. Орнаментована деталь дзвону. Метал, литво. 1835.

Г. Бельхович. Дзвін. Метал, литво. 1680.

М. П. Бем.

дзвін для вежі львів. ратуші. Відомо 11 дзвонів з підписами Бельмана.

БЕЛЬХО́ВИЧ Григорій (? — 1683, Львів) — укр. ливарник. Навчався у А. *Франке*. Працював у Львівській міській людвісарні, керував нею 1672—83. Відливав гармати і дзвони. Для *бернардинців монастиря* у Львові створив багато декорований дзвін (1680), оздоблений чотирма *фризами* з рослинним орнаментом.

БЕМ Марія Петрівна [16 (29).IV 1908, с. Зульці, тепер с. Веселе Березнегуватського р-ну Микол обл.— 29.XII 1978, Київ] — укр. співачка (лірико-колоратурне сопрано), нар. арт. УРСР з 1946. Закінчила 1930 Одес. консерваторію (клас Ю. А. Рейдер) 1931—41 — солістка Одес., 1942—56 — Київ. театрів опери та балету. Партії: Оксана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Панночка («Утоплена» М. Лисенка), Антоніда, Людмила («Іван Сусанін», «Руслан і Людмила» М. Глинки), Марфа, Царівна-лебідь («Царева наречена», «Казка про царя Салтана» М. Римського-Корсакова), Мімі («Богема» Дж. Пуччіні).

І. М. Лисенко.

БЕМ (Bem) Францішек (? — ?) — польс. композитор і піаніст 19 ст. Працював у Тульчині, 1841 заснував школу органістів у Львові, яка спочатку була приватною, а в 60-і рр. входила до складу консерваторії *Галицького музичного товариства*. Автор двох увертюр, балетної музики, полонезів. *Л. З. Мазепа.*

БЕМ Юзеф Захаріаш (14.III 1794, Тарнув, тепер Польща — 10.XII 1850, Халеб, Сірія) — інженер-капітан. 1831—33 виконав проект перебудови монастиря і костьолу кармелітом взутих (первісний проект арх. П. *Нобіле*) під бібліотечні збірки і музейні колекції Оссолінських (1827, тепер Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника АН України; див. *Оссолінеум*). *В. С. Вуйцик.*

БЕ́МЕР (Нерихлий) Андрій (Ендріс, Ендріш) Матвійович (2-а пол. 16 ст., Вроцлав, тепер Польща — бл. 1626, Львів) — укр. архітектор і скульптор. З 1584 згадується в матеріалах львів. *будівничих цеху*, 1593 був його старшим майстром. Орендував каменярню в с. Чернові (тепер Івано-Фр. обл.). Працював у Львові: спорудив фонтан на *Ринок площі* (1580, разом з В. *Капиносом*), вежу *ратуші* (1617—19, зруйновано 1826), перебудував надгробок у каплиці Вольфовичів (див. *Кафедральний собор*); виготовив скульптуру лева, що стояла перед ратушею (1591; з 1871 — у *Високому замку*), та рельєфний *картуш* із зображенням герба Львова для міськ. муру (1608, зберігається у Львів. істор.-архіт. заповіднику); вів нагляд за буд-вом костьолу Лаврентія, виконував роботи для К. Захаревича на *Вірменській вулиці* та ін. роботи у Львові. Ймовірно, Б. завершував буд-во костьолу бернардинців (вежа, декор фасаду; див. *Бернардинців монастир*) і працював над спорудженням *Боїмів каплиці* (1609 11), *Кампіанів каплиці* (1619, *аттик*, картуші, рельєфи).

В. С. Вуйцик, Г І Кос.

А. Бемер. Рельєф «Герб Львова». Камінь. 1608. Львівський історичний музей.

БЕ́НДИК Іван (Ян) Карлович (1893, Ужгород — ?) — укр. майстер кераміки. В традиціях закарп. гончарства створював корчаги, пивники, блюда. В декорі використовував рослинні та геом. мотиви. Твори зберігаються в ДМУНДМ. *О. О. Клименко*

БЕ́НДРИК Микола Кузьмович (26.IV 1914, Ольгинка, тепер смт Донец. обл.) — укр. живописець, засл. художник УРСР з 1978. Закінчив 1939 АМ у Ленінграді. 1946—54 викладав у Львів. ін-ті прикладного та декор. мист-ва. Брав участь у створенні панорами «Співдружність народів СРСР» на всесвіт. виставці у Нью-Йорку (1938—39). Твори: «Прийом робсількорів у редакції газети „Правда"» (1939), «Перед великим звершенням» (1965), «Фашизм» (1978—81), «Женя з Чебурашкою» (1988), серія пейзажів м. Городні (1989—90) та ін. Зберігаються в ДМУОМ, Маріупольському ХМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Михальський Г. Покликання Миколи Бендрика. «Образотворче мистецтво», 1985, № 6.

БЕНЕДИКТ (? — ?) — укр. золотар 16 ст. Жив і працював у Львові. Належав до цеху золотарів, живописців та конвісарів. В архівних документах згадується під 1557. *Г. В. Савчук.*

БЕНЕДИКТИ́НОК МОНАСТИ́Р у Львові — комплекс пам'яток арх-ри оборонного типу. Засн. 1593. Спершу був дерев'яний, з 1597 — мурований. У складі Б. м.— костьол з келіями та баштою, мури з барокковою брамою. У буд-ві костьолу брав участь арх. І. *Римлянин*. Після пожежі 1623 костьол 1627 було відбудовано під керівництвом арх. Я. *Покоровича*. Можливо, в цей час було зведено башту. Бл. 1687 завершено буд-во келій і оборонних мурів. Відбудовували монастир також після пожеж 1748 (арх. М. *Урбанік*) і 1800. У 1907 здійснено грунтовну реставрацію Б. м. Костьол — однонефна, прямокутна у плані споруда з шестигранною *апсидою*, перекрита хрещатим склепінням. У бічних стінах — *аркосолії*. *Неф* і вівтар розділяє півциркульна арка, яка спирається на спарені *пілястри*. Зовні стіни розчленовано нішами з вузькими вікнами, укріплено *контрфорсами*. Декор. елементи фасаду — різьблені портали і башта на пд. фасаді, увінчана доричним *фризом* і фігурним ренесансним *аттиком*. З пд. Сх. до костьолу примикає складна в плані двоповерхова споруда з келіями, яка має елементи ренесансної арх-ри: відкрита *лоджія* з трьома арками, над якими в

нішах встановлено скульптури. В багатьох приміщеннях збереглися різьблені замкові камені і *консолі*. *В. С. Вуйцик.*

БЕНЕФІС (франц. bénéfice — прибуток, користь) — вистава, збір від якої повністю або частково належить одному або кільком бенефіціантам за вирахуванням витрат на її підготовку. В Росії запроваджений 1783 як засіб заохочення драматургів, композиторів, капельмейстерів і акторів. Спочатку Б.— вид разової матеріальної допомоги, пізніше — неофіц. надбавка до зарплати. Бенефісна система часто призводила до поповнення репертуару театрів п'єсами комерційного характеру. В окремих випадках право бенефіціанта на вибір п'єси сприяло пропаганді кращих зразків світової драматургії. Так відбулися прем'єри п'єси «Талан» М. М. Старицького в бенефіс М. К. Заньковецької 1894 на гастролях трупи М. К. Садовського в Москві; трагедії «Макбет» У. Шекспіра в бенефіс Леся Курбаса 1920 в «Кийдрамте» та ін. 1809 Б. на користь драматургів і композиторів скасовано. З 1882 власт. провідним акторам як форму винагороди. 1908 Б. було ліквідовано в імператорських театрах, але вони існували в приватних антрепризах. У такій формі 1925 Б. в СРСР скасовано. На поч. 90-х рр. на Україні Б. відновлено.

Г. В. Довбищенко.

«БЕНЕФІС» — театр-студія. Ств. 1988 в Києві. Гол. режисер — М. Народецький. В репертуарі: «Дорога Олена Сергіївна» О. Разумовської, «Мати Ісуса» О. Володіна, «Врятуй від ненависті» за віршами та піснями О. Галича, «Дон Хуан» Г. Фігейреду.

І. В. Романченко.

БЕ́НЗИК Степан (1754, с. Сміле, тепер Сум. обл.— ?) — укр. конвісар. Навчався конвісарству з 1776 в майстерні при Києво-Печерській лаврі у майстра П. *Тихоновича*. Працював майстром та начальником лаврської майстерні; мав учнів. Відливав посуд і різне церковне начиння, переробляв старі речі. Твори зберігаються у Києво-Печерському заповіднику. *В. А. Шиденко.*

БЕ́НИЧ Григір (Бенуччі; ? — ?) — укр. золотар 17 ст. Жив і працював у Львові. Згадується в архівних документах 1628. Належав до *золотарського цеху*. Виготовляв срібний посуд, золоті та срібні прикраси. Золотарством займалися і його дружина та сини Мартин (? — 1646) і Ян (? — 1634), які виготовляли посуд, прикраси, оздоблювали позолоченим сріблом шаблі, кінську збрую, книги. *Г. В. Савчук.*

БЕНОЕ (Benoe, Benoît) Кароль (Бенуа Шарль; ? — ?) — військ. інженер та архітектор 17 — поч. 18 ст. Француз за походженням. 1684—98 працював у Станіславі (тепер Івано-Франківськ), де доповнив і укріпив міськ.

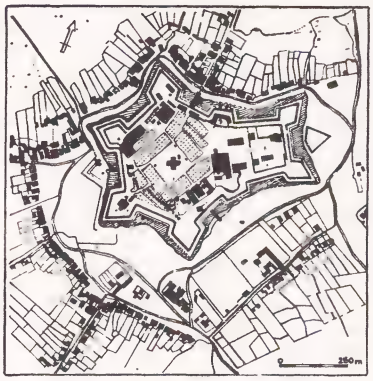

К. Беное. План міста-фортеці Станіслава. 1792.

фортифікац. споруди (частково збереглися), збудував палацовий ансамбль, будинки колегіуму (1672—1703) та ратуші (1695). Для Львова Б. розробив проект лазарету боніфратрів (1683) і, ймовірно, костьолу євангелістів (1685). Спорудив торговий зал у Гусятині (тепер смт Терноп. обл.; не зберігся).

Літ.: Площанский В. Галицко-русский город Станиславов, по достоверным источникам. «Науковый литературный сборник, издаваемый обществом Галицко-русской матицы, год издания 4», 1868, в. 1—2. *Г. І. Кос, С. Р. Кравцов*

БЕНУА́ Леонтій Миколайович [11 (23).VIII 1856, Новий Петергоф, тепер Петродворець — 8.II 1928, Ленінград] — рос. архітектор, педагог, засл. діяч мист РРФСР з 1927. Син М. Л. *Бенуа*. Закінчив 1879 петерб. АМ, з 1893 — її дійсний член, з 1894 — професор. 1903—06 і 1911—17 — ректор Вищого худож. уч-ща при петерб. АМ; 1884—92 і 1920—27 викладав у петерб. Ін-ті цивільних інженерів. Серед учнів — укр. архітектори П. Ф. *Альошин*, Є. І. *Катонін*, рос. архітектори А. Є. *Білогруд*, Ф. І. *Лідваль*, І. О. *Фомін*, В. О. *Щуко*, О. В. *Щусєв*. У Києві на вул. Хрещатик № 8 за його проектом споруджено будинок Петерб. обліково-позичкового банку (1911—14, тепер адм. установа).

Літ.: Л. Н. Бенуа. Каталог выставки. Л., 1956. *С. Г. Мамаєв*

БЕНУА́ Микола Леонтійович [1 (13).VII 1813, Петербург — 11 (23).XII 1898, там же] — рос. архітектор, акваре́ліст, майстер декор. мист-ва. Почесний член петерб. АМ з 1896. Батько Л. М. *Бенуа* та О. М. *Бенуа*. Закінчив 1836 петерб. АМ (її академік з 1847). Серед творів на Україні — церква в маєтку М. М. Павлова (тепер у складі м. Павлограда Дніпроп. обл.; 1847—62), проект церкви для садиби А. М. Шидловського на Харківщині (1846). Автор проекту пам'ятника на могилі В. І. *Штернберга* в Римі (1845).

Літ.: Бартенева М. И. Николай Бенуа. Л., 1985; Бенуа А. Н. Мои воспоминания, т. 1, кн. 1. М., 1980.

С. Г. Мамаєв.

БЕНУА́ Олександр Миколайович [21.IV (3.V) 1870, Петербург — 9.II 1960, Париж] — рос. художник, мистецтвознавець і театр. діяч. Один із засновників і теоретик мистецького об'єднання «*Мир искусства*». Син

Л. М. Бенуа.

М. Л. *Бенуа*, брат Л. М. *Бенуа*. Навчався 1890—92 в петерб. АМ. З 1926 жив у Франції. Виконав іл. до творів О. Пушкіна «Мідний вершник» (вид. 1903, 1922) та «Пікова дама» (вид. 1899, 1911, 1917); писав картини, оформлював вистави. Твори Б. представлені в худож. музеях України. У дослідженнях з історії образотв. мист-ва звертався до творчості укр. художників К. О. Трутовського, В. Д. Орловського, С. І. Світославського та ін. Підтримував творчі стосунки з В. Д. *Замирайлом*, Г. І. *Нарбутом*, С. П. *Яремичем*. Опублікував у київ. журн. «Искусство и печатное дело» (1910, № 2—3) статтю «Завдання графіки».

Тв.: История живописи в XIX веке. Русская живопись, ч. 1—2. СПБ, 1901—02, История живописи всех времен и народов, т. 1—4. СПБ, 1912; Возникновение «Мира искусства». Л., 1928; Мои воспоминания, кн. 1—5. М., 1990.

Літ.: Эрнст С. Александр Бенуа. Пг., 1921; Эткинд М. Александр Николаевич Бенуа Л.— М., 1965. *С. Г. Мамаєв.*

БЕНЦ (Бенціановський) Климентій Якович [17 (30).VII 1908, Київ — 28.IX 1971, Ленінград] — укр. композитор і диригент. 1927—29 навчався у Київ. муз. драм. ін-ті ім. М. В. Лисенка. 1928—44 — зав. муз. частиною і диригент театрів Києва, Львова, Ташкента. 1944—46 — худож. керівник Львів. естради. 1946—1968 — гол. диригент Харків. театру муз. комедії. Автор музичних комедій «Хороша дівчина» (пост. 1938), «В новорічну ніч» (пост 1940), «Маленька мама» (пост. 1944), «Любов актриси» (пост. 1947), «Марійчине щастя» (пост. 1951) та ін.; пісень, музики до вистав. *І. Д. Гамкало.*

БЕ́НЦАЛЕВА Теодозія Іванівна (1894, м. Калуш, тепер Івано-Фр. обл.— 16.V 1919, Тернопіль) — укр. актриса. Працювала в *Руському народному театрі* у Львові (1913—18, з перервою), *«Тернопільських театральних вечорах»* (1915—17), *Тернопільському українському драматичному театрі* (1918—19). Ролі: Терпилиха («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Морозиха («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Мотря («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Палажка («Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого), Кулина («Хмара» О. Суходольського). *П. К. Медведик.*

БЕНЦА́ЛЬ Микола Гнатович (24.V 1891, с. Курівці, тепер Терноп. обл.— 9.IX 1938, м. Коломия, тепер Івано-Фр. обл.) — укр. актор, режисер і театр. діяч. Учень Й. Д. *Стадника*, Леся *Курбаса*. 1907—08 навчався у Львів. школі диригентів хору і гри на скрипці. Працював у *Руському народному театрі* у Львові (1910—24; з перервою), в *«Тернопільських театральних вечорах»* (1915—17; з квітня 1916 — режисер), у *Тернопільському українському драматичному театрі* (1918—19 очолював його), *Новому львівському театрі* (1919—20), у *Стадника Й. Д. театрі* (1926—29), в різ-

них укр. трупах, зокрема І. Когутяка (1923), О. Міткевич (1925), в *Театрі імені І. Тобілевича* (1930—38). Б. був багатоплановим актором. Ролі: Гриць («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького), Омелько («Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого), Михайло Гурман («Украдене щастя» І. Франка), Лукаш («Лісова пісня» Лесі Українки), Осип («Ревізор» М. Гоголя). Вистави: «Безталанна» І. Карпенка-Карого (виконував роль Гната), «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка (обидві — 1916), «Украдене щастя» І. Франка (1917), «Дядя Ваня» А. Чехова (1925), «Лісова пісня» Лесі Українки (1930).

Літ.: Кривицька Л. Бенцаль. В кн.: Кривицька Л. Повість про моє життя. К., 1965, Рудницький М. І. Микола Бенцаль. В кн.: Рудницький М. І. В наймах у Мельпомени. К., 1968.

П. К. Медведик.

БЕНІШ Альберт Федорович [14 (26).VII 1861, Петербург — 25.X (7.XI) 1915, Харків] — укр. і рос. піаніст, композитор, педагог. За походженням німець. Гри на фп. і муз.-теор. дисциплін навчався у В. І. Главача в *Придворній співацькій капелі* в Петербурзі. Закінчив 1882 Петерб. консерваторію (клас фп. Л. Брассена). 1882—83 удосконалював майстерність у Ф. Ліста у Веймарі. 1885—88 — викладач фортепіано у Харків. муз. училищі РМТ. З 1888 він приватний фп. клас у Харкові, 1896—1915 очолював тут спец. фп. школу. Автор оркестрових п'єс, романсів, творів салонного характеру для фп. (у т. ч. «Малоросійської картинки», яку сам вперше виконав 1892 у Харкові; вид. 1895). Як піаніст виступав у Москві (1882), Петербурзі (1885, 1894), Харкові (1885—1914). В репертуарі — зх.-європ. і рос. класика. Серед учнів — С. Е. *Борткевич*.

О. В. Кононова.

БЕНЮК Богдан Михайлович (26.V 1957, смт Битків Івано-Фр. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1988. Брат П. М. *Бенюка*. Закінчив 1978 Київ. ін-т театр. мист-ва. 1978—80 працював у Київ. ТЮГу. З 1980 — в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка. Ролі: в театрі — Калитка («Сто тисяч» І. Карпенка-Карого), Щирий («Момент» В. Винниченка), Бегемот («Майстер і Маргарита» М. Булгакова); в кіно — Кринкін («Атибати, йшли солдати...», 1976), Борсук («Золота курка»), Горілий («Очікуючи вантаж на рейді Ходжоу», обидва — 1993); всі — Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка.

БЕНЮК Петро Михайлович (4.III 1946, с. Битків, тепер смт Івано-Фр. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1987. Брат Б. М. *Бенюка*. Після закінчення 1971 Київ. ін-ту театр. мист-ва (курс Б. П. *Ставицького*, О. З. *Смолярової*) — у Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької. Ролі: в театрі — Крамарюк («Житейське море» І. Карпенка-Карого), Пипцьо («Човен хитається» Я. Галана),

М. Г. Бенцаль.

Швейк («Пригоди бравого вояка Швейка» за Я. Гашеком). Бюрократ («Замшевий піджак» Н. Стратієва); в кіно — Вітовський («Багряні береги», 1980, Одес. кіностудія), Степан («Таємниця святого Юра», 1982), Батюшка («Камінна душа», 1988), Бублик («Шоколадний бар», 1990); всі — Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка.

БЕНЬКО́ВСЬКИЙ Ігнатій (1732, с. Возище, тепер у складі м. Володимира-Волинського Волин. обл. — 1778, с. Гошів, тепер Івано-Фр. обл.) — укр. художник і поет. Навчався у Володимирі-Волинському. 1753 вступив до Почаївського монастиря. Жив і працював у монастирях на Зх. Україні — в Низкиничах, Кристинополі (тепер Львів. обл.), Лішні, Деражні, Літині, Дрогобичі. 1776 повернувся до Почаєва. Востаннє згадується в документах у квітні 1778.

Літ.: Жолтовський П. М. Словник-довідник художників, що працювали на Україні в XIV—XVIII ст. В кн.: Матеріали з етнографії та мистецтвознавства, в. 7—8. К., 1962; Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

В. С. Александрович.

БЕ́РАК Криштоф (? — ?) — укр. золотар 1-ї пол. 17 ст. Жив і працював у Львові. Належав до *золотарського цеху*. Оправляв зброю золотом і сріблом. Створював ювелірні вироби на замовлення львів. монастирів, зокрема домініканців.

Г. В. Савчук.

БЕ́РГЕР Фердінанд Георгійович [? — 8 (20).IX 1875, Харків] — рос. антрепренер, режисер і співак (бас). У 50-х рр. організував Італ. оперну трупу (був її директором і режисером), з якою 1863—65 виступав у Полтаві, Одесі, Києві. Один із засновників *Київської російської опери*, 1867—74 — її антрепренер і соліст. 1874—75 заснував і до кінця життя очолював Харків. рос. оперу. Партії: Фігаро, Бартоло («Севільський цирульник» Дж. Россіні), дон Паскуале (однойм. опера Г. Доніцетті) та ін.

М. І. Кузьмін.

БЕРГОНЬЄ́ ТЕА́ТР — театральне приміщення в Києві, яке використовувалось для гастрольних виступів різних театр. колективів. Будував 1874—78 франц. підприємець О. Е. Бергоньє. Спочатку діяв як театр-цирк «Альказар», з 1878 — перебудовано для театру (арх. В. М. Ніколаєв). У січні — лютому 1882 в Б. т. виступала *Ашкаренка Г. А. трупа* за участю М. Л. Кропивницького і М. К. Садовського. В листопаді — грудні 1882 у театрі гастролювала *Кропивницького М. Л. трупа*, в жовтні — листопаді 1883 — *Старицького М. П. трупа*. Протягом 1884—91 щороку гастролювало Моск. т-во драм. акторів, яке очолював М. М. *Соловцов*; 1891 він заснував тут *«Соловцов» театр* (виступав до 1898). У Б. т. відбувалися гастролі італійських оперних труп. Після Жовтня 1917 виступали *«Молодий театр»* (1917), *Театр Червоної Армії* (1919), *Перший театр Української Радянської Республіки* ім. Шевченка (1919—23), театр *«Березіль»* (1924). З 1926 в реконструйованому приміщенні Б. т. — *Київський російський драматичний театр* ім. Лесі Українки.

Бергонье театр у Києві. Фото поч. 90-х рр. 19 ст.

М. Г. Лабінський.

БЕРДЕ́ННИКОВ Михайло Андрійович (30.X 1919, Архангельськ — 14.X 1990, Київ) — український хоровий диригент і педагог, засл. арт. УРСР з 1951. Закінчив 1946 Київ. консерваторію (клас Г. І. Компанійця), 1950 — аспірантуру (клас оперно-симф. диригування Н. Г. *Рахліна*). 1949—51 — гол. хормейстер Київ. театру опери та балету, де брав участь у постановках опер «Галька» С. Монюшка, «Аїда» Дж. Верді, «Богдан Хмельницький» К. Данькевича (перша постановка, 1951). З 1946 (з перервами) — викладач Київ. консерваторії (з 1977 — професор). Серед учнів — Т. М. *Копилова*, В. О. *Тищенко*. Б. — муз. редактор збірок творів Дж. Палестріни, мотетів Й. С. Баха, партитури опери «Алкід» Д. Бортнянського.

Тв.: Про деякі методичні проблеми у класі хорового диригування. «Українське музикознавство», 1972, в. 7; Мадригали Палестріни. «Українське музикознавство», 1984, в. 19; Мотеты И. С. Баха. В кн.: И. С. Бах и современность. К., 1985.

І. Д. Гамкало.

БЕРДІЄ́В Микола Володимирович (19.XII 1922, Ашхабад) — укр. трубач, педагог, композитор, засл. арт. УРСР з 1969. Закінчив 1949 Київ. консерваторію (клас В. М. *Яблонського*); з 1967 — її викладач, з 1983 — професор. В 1944—71 — соліст оркестру Київ. театру опери та балету, 1944—83 — артист *Укрконцерту*.

Твори: 3 концерти для труби з оркестром, соната, етюди, обробки для труби п'єс укр. і рос. композиторів.

БЕРДИ́ЧІВ — місто Житомир. обл., райцентр, на р. Гнилоп'яті. Виник у 15 ст. 1483 був зруйнований крим. татарами. Після Люблінської унії 1569 — під владою Польщі. Під час нац.-визв. війни 1648—54 Б. здобуло військо Б. Хмельницького. 1702 С. Палій розбив поблизу Б. польс. військо. Після 2-го поділу Польщі 1793 Б. у складі Правобережної України приєднано до Росії. З 1845 — повітове місто.

На тер. Б. виявлено поселення доби *бронзи* і *черняхівської культури*. У кін. 16 ст. київ. воєвода Я. Тишкевич побудував тут замок, 1627 заснував католицький *кармелітів монастир*, якому подарував давню чудодійну ікону Богоматері, що спричинило масове паломництво до Б. Над спорудженням Маріїнського костьолу

(1739—54) на тер. монастиря працювали інж.-арх. Я. де *Вітт*, арх. Г. *Тарнавський*, розписував інтер'єр італ. маляр Б. *Фредеріче*. Монастирська б-ка містила рідкісні книги і рукописи (в т. ч. «Мемуари 1490—1516 Яничара Поляка»). Монахи мали з 1760 друкарню (1840 перенесена до Житомира), де було випущено 650 книг (у т. ч. духовні та істор. видання, календарі). Серед друкарів-граверів був Федір Раковецький — батько філолога і археолога І. Ф. Раковецького.

З середини 18 ст. володарем Б. став магнат Радзивілл, за клопотаннями якого 1765 засновано десять щорічних ярмарків, що мали європ. значення і не поступалися Лейпцігським. Гол. предметом вивозу були місцевого виробн. полотно, сукно, шовк. Уже в цей час активну участь у комерційній діяльності поряд з українцями і поляками брало єврейське населення Б., яке мало власну юрисдикцію (перша євр. громада згадується під 1721). Крім торгівлі, вони розвивали швецьке та кравецьке ремесло, обробку дерева, металу, шкіри. З 1780 Б. упродовж багатьох десятиліть був пд.-зх. центром євреїв-хасидів. Наприкінці 18 ст. була зведена монумент. споруда синагоги (зазнала перебудов). 1825 було затверджено ген. план Б. відповідно до засад класицизму, але місто довгий час зберігало ознаки середньовічної містобудівної культури: іррегулярність, мальовничість, тісний зв'язок планування і забудови з ландшафтом. Зведений 1826 костьол Варвари — тринефна, чотиристовпна *базиліка* в традиц. спрощених формах *барокко* (у березні 1850 тут вінчалися франц. письменник Оноре де Бальзак і Е. Ганська). Своєрідними архіт. домінантами міста були Троїцька церква (1836) і Успенський собор (1-а пол. 19 ст., знесений 1929). Наприкінці 19 ст. було споруджено театр, в якому до 1911 виступали місц. і гастролюючі трупи, окремі виконавці.

На поч. 20 ст. забудовувалися старі і нові вулиці десятками житл. будинків, фасади яких були оздоблені профільною цеглою і метал. витонченими деталями. Своєрідний цегляний *модерн* представлений також монумент. спорудами комерційного уч-ща і Миколаївської церкви. Худож. цінністю Б. є його старі некрополі, зокрема євр. кладовище, де збереглися кам'яні надгробкимацейви з оригін. орнамент. штрифтовим різьбленням.

Восени 1846 у Б. побував Т. Г. Шевченко: малював істор. пам'ятки, записував укр. нар. пісні (1960 зведено пам'ятник Кобзареві, скульптор П. Криворуцький). 1847 виступав Ф. Ліст.

Досліджував архіт. пам'ятки міста М. Ф. Біляшівський («Костьол у Бердичеві», 1904). Тут народилися співачка М. Я. *Будкевич*, актори — засл. діяч мист. УРСР А. Ю. *Сонц*, нар. арт. УРСР П. Г. *Міхневич*, рос. письменник В. С. Гроссман.

1933—35 у Б. базувався *Вінницький пересувний робітничо-колгоспний театр*. 1944—1963 діяв *Бердичівський міський український музично-драматичний театр*. У Б.— історико-краєзнав. музей. Будинок культури заводу «Прогрес», муз. і худож. школи; 2 парки — пам'ятки садово-паркового мист-ва.

Літ.: Кот С. И. Бердичев. Путеводитель. К., 1982; Ходорковський Ю. Бердичів. Пам'ятки єврейської культури в історичному середовищі. «Архітектура України», 1991, № 5. *Ю. І. Ходорковський.*

БЕРДИЧІВСЬКИЙ МІСЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР. Утв. 8.I 1944 в м. Бердичеві Житомир. обл. В репертуарі: «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Суєта» І. Карпенка-Карого, «Весілля в Малинівці» Л. Юхвіда, «На Вкраїні милій» І. Чабаненка, «Російські люди» К. Симонова, «Розкинулось море широко» В. Вишневського. В театрі працювали режисери І. В. Зінченко, С. І. Парубочий, В. Ю. Раєвський, актори Л. І. Горличка, І. А. Красс, А. Ф. Михайловська, В. В. Орловський, Є. В. Савицький, В. П. Федорчук, О. П. Хильченко. Існував до 1963. *В. І. Гуменюк.*

БЕРДО́ВСЬКИЙ Олександр Якович [1 (14).III 1909, Київ — 8.V 1981, там же] — укр. артист балету і балетмейстер, засл. арт. УРСР з 1954. Навчався у *Чистякова І. О. балетній студії* в Києві. 1925—41 та 1944—54 — артист Київ. театру опери та балету. Партії: Лукаш («Лісова пісня» М. Скорульського), Зігфрід («Лебедине озеро» П. Чайковського), Базіль («Дон Кіхот» Л. Мінкуса), Блазень («Блазень» С. Прокоф'єва). Постановник танців в опері «Галька» С. Монюшка (Київ. театр опери та балету, 1949), балету «Чорне золото» В. Гомоляки (Донец. театр опери та балету, 1957) та ін.

Тв.: Танцювальні композиції та етюди танців народів світу. ч. 1—2. К., 1975 [у співавт.]. *І. В. Цебенко.*

БЕРДЯЄВ Валеріан Валеріанович (7.III 1885, Гродно — 28.XI 1956, Варшава) — рос. і польс. диригент, педагог. Закінчив 1906 Лейпцігську консерваторію (диригуванню навчався у А. Нікіша, композиції — у М. Регера). З 1908 — диригент Маріїнського театру, з 1913 — опери Народного дому в Петербурзі. З 1916 — оперний, з 1918 — симф. диригент у Харкові, 1919 — в Києві, де виступав з Симф. оркестром ім. М. В. Лисенка та оркестром оперного театру. 1924—25 — гол. диригент симф. оркестру Ленінгр. філармонії. 8.X 1926 оперою О. Бородіна «Князь Ігор» відкрив перший сезон Держ. укр. опери в Одесі (1926—27 — її гол. диригент). 1927—28 — гол. диригент Київ. театру опери та балету, де поставив опери «Ніч перед Різдвом» і «Казка про царя Салтана» М. Римського-Корсакова. Давав симф. концерти з творів укр. музики (увертюра до опери «Наталка Полтавка», «Урочистий марш» М. Лисенка, «Українська фантазія» В. Пухальського, «Веснянки» М. Вериківського), вів оперний і диригентський класи в Муз.-драм. ін-ті ім. М. В. Лисенка. Серед учнів — Н. Г. *Рахлін*, О. Г. *Климов*. З 1930 працював у Польщі, де очолював провідні муз. колективи. Б.— майстер широкої кантилени, багатої динаміки, ориг. концепцій виконання. *І. Д. Гамкало.*

БЕРДЯЄВ Сергій Олександрович [псевд.— Обухівець; 1860, Київ — 6 (19).XI 1914, там же] — укр. поет, перекладач, худож. критик, театрознавець. Навчався у Києві в Колегії Павла Галагана, у Петербурзі та за кордоном. Працював лікарем. Писав укр. і рос. мовами. Друкувався в рос. журналах «Наблюдатель», «Русский архив» та укр. періодич. виданнях — газетах «Діло», «Буковина», «Громадська думка», «Рада», журн. «*Літературно-науковий вістник*» та ін. Автор статей про творчість І. К. Карпенка-Карого (1900, 1903), М. В. Лисенка (1903), М. Метерлінка (1913) та ін. Відомі його статті «Правда і мішура в мистецтві» (1895), «Старість душі» (1897, рецензія на драму А. П. Чехова «Іванов»; обидві — в київ. газ. «*Жизнь и искусство*»), «Ідейна малоросійська драма» (про постановку «Сави Чалого» І. Карпенка-Карого в трупі М. Л. Кропивницького; журн. «Киевские отклики», 1905).

Літ.: Рибаков М. Під псевдонімом «Старий театрал...». «Культура і життя», 1991, 25 травня; Рибаков М. «Сей широко освічений чоловік». «Україна», 1991, № 16. *Ф. П. Погребенник.*

БЕРДЯНСЬКИЙ ХУДО́ЖНІЙ МУЗЕ́Й імені І. І. Бродського. Ств. 1930 на базі збірки творів, яку подарував м. Бердянську І. І. Бродський. Має відділи рос., укр. (19 — поч. 20 ст.) і рад. мист-ва. 1991 фонди музею налічували бл. 2700 одиниць зберігання. В колекції — твори художників І. К. Айвазовського, О. М. Бенуа, М. П. Богданова-Бєльського, І. І. Бродського, О. П. Головіна, М. Н. Дубовського, С. Ю. Жуковського, В. Х. Заузе, М. П. Іванова, О. В. Ісупова, К. О. Коровіна, І. М. Крамського, П. І. Котова, М. Д. Кузнецова, А. І. Куїнджі, Б. М. Кустодієва, О. І. Лактіонова, П. О. Левченка, В. Є. та К. Є. Маковських, В. М. Максимова, Л. Ф. Малявіна, К. С. Петрова-Водкіна, І. Ю. Рєпіна, В. А. Сєрова, К. О. Трутовського, Л. В. Туржанського, П. Д. Шмарова; скульпторів М. Ф. Блоха, Є. О. Лансере; серед експонатів декор.-ужиткового мист-ва — фарфор з-ду Гарднера.

Літ.: Бердянский художественный музей им. И. И. Бродского. Каталог. К., 1975; Бердянський художній музей ім. І. І. Бродського. Альбом. К., 1985. *О. М. Москальов.*

БЕРЕГИ́НЯ — міфологічний персонаж у сх. слов'ян. Ототожнювалася з фантастичними іс-

тотами, які, за повір'ями, населяли навколишню природу (русалки, мавки тощо), або з образом жінки-праматері — уособленням вічного кругообігу життя; наділялася магічною силою. Б.— також амулет (див. *Оберег*), якому приписували здатність захищати людину та її дім від злих чар і духів. Мотив Б. набув поширення в декор.-ужитковому мист-ві, зокрема в ювелірній справі (у фібулах, орнамент. бляшках, підвісках), худож. *вишивці* (до 19 ст.). Б. зображували на весь зріст з піднесеними догори руками — в позі благання. Стилістично характер образу нестійкий. Відомі зображення з різним ступенем схематизації. Пізніше, за часів християнства, образ Б. злився з образом Богоматері *(Оранта)*. В наш час мотив Б. використовується в архіт. оздобленні будівель, у творчості художників декор.-ужиткового мист-ва

Літ.: Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. М., 1981. *О. В. Замостян*

«БЕРЕГИ́НЯ» — фольклорний театр-студія. Засн. у вересні 1988 в Києві. Худож. керівник — М. О. Буравський. В репертуарі — фольклорні програми «Животоки», «Щедрий вечір» з використанням укр. класичної драматургії. *І. В. Романченко.*

БЕ́РЕГІВСЬКИЙ КОСТЬО́Л — пам'ятка арх-ри 13—14 ст. у м. Береговому Закарп. обл. Однонефна *базиліка* з хором і баштою-дзвіницею має асиметричну композицію. Під час фрагментарної реставрації 1975—78 на пд. фасаді було розкрито від шару тиньку півциркульний проріз з білокам. профільованим обрамленням та фрагмент первісної кладки споруди. У першому ярусі дзвіниці зберігся готич. дверний отвір у формі стрілчастої арки; два верхніх яруси перебудовано 1924. В інтер'єрі привертає увагу хрещате склепіння вівтаря та щілиновидне вікно з широкими відкосами. Споруда перехідного типу від романської до готич. арх-ри. *Л. А. Пляшко.*

БЕРЕГІВСЬКИЙ МАЙОЛІКОВИЙ ЗАВО́Д. Засн. 1967 в Береговому Закарпатської обл. З 1979 — у системі *Укрхудожпрому*. З-д випускає декор. та ужитковий посуд, молочні, кавові та столові набори в традиціях нар. мист-ва Закарпаття. Серед майстрів — З. Б. Ортупай, Е. А. Лендел, Н. Е. Товт, К. М. Волошенко, Ж. В. Молнар, А. І. Бокені, А. Л. Чалдаш. *Ю. П. Лащук.*

БЕ́РЕГОВЕ — місто Закарп. обл. Виникло в 11 ст., входило до складу Київ. Русі. В кін. 11 ст. підпало під владу Угорщини. З 1945 у складі Закарп. обл. возз'єднано з Україною. Пам'ятки арх-ри: в істор. центрі Б.— *Берегівський костьол* (13—14 ст.), *Здвиженський костьол* (1247—1839), *«Графське подвір'я»* (1629), комплекс будівель «Лев'ячий двір», що правив за заїзд (кін. 17 ст.); на околиці, на тер. кол. с. Чопівки — Графський палац (поч. 19 ст.), 2 комітатських будинки (кін. 19 ст.; поч. 20 ст., арх. І. Міклоуш). Через канал Верке, що з'єднує річки Боржаву і Латорицю, споруджено міст, що доповнює своєрідну арх-ру міста. У місті в 30-х рр. 20 ст. зведено ряд житл. будинків у стилі *конструктивізму*. Пам'ятники — рад. воїнам — визволителям міста (1945), Ш. Петефі, погруддя Л. Кошута, Д. Уйеша. З 17 ст. Б. відоме як осередок *гончарства*. 1967 відкрито *Берегівський майоліковий завод*, 1972 — цех худож. промислів (вироби з кераміки, дерева, металу тощо). З 1952 працює самод. драм. колектив, якому 1959 присвоєно звання нар. театру. 1993 ств. профес. угор. театр. *Л. А. Пляшко.*

БЕРЕГО́ВСЬКИЙ Мойсей Якович [11 (23).I 1892, с. Термахівка Київ. обл.— 12.VIII 1961, Київ] — євр. музикознавець-фольклорист, канд. мистецтвознавства з 1943. Закінчив 1920 Київ. консерваторію (клас композиції Б. Л. *Яворського*, навчався також по класу віолончелі у Ф. В. Мулерта), в якій 1937—41 і 1944—48 був зав. кабінетом етнографії.

1922—24 навчався у Петроградській консерваторії (клас композиції М. О. Штейнберга). 1928—50 працював в установах АН УРСР. Автор праць з питань розвитку євр. фольклору на тер. України, Білорусі та Польщі.

Тв.: Еврейский музыкальный фольклор, т. 1. М., 1934; Еврейские народные песни. М., 1962; Еврейская инструментальная народная музыка. М., 1987.

БЕРЕ́ЖАНИ — місто Терноп. обл. Вперше згадується 1375. Назву міста пов'язують з найменуванням мешканців, які поселилися на березі р. Золотої Липи. Між двома рукавами річки на болотистій місцевості феодал Синявський 1534 заклав кам. замок з ренесансною каплицею (див. *Бережанський замок*). На лівобережжі розбудовувалось місто, оточене земляними валами з дерев. вежами. 1530 йому було надано магдебурзьке право. В регулярне планування міста органічно вписано ряд кам. культових споруд: парафіяльний (1600) та вірменський (1710) костьоли, ансамбль монастиря бернардинців (1716—42), Троїцький собор (1768). В центрі кол. площі Ринок споруджено в стилі раннього *класицизму* міську ратушу (1811). На околиці — дер. Миколаївська церква (1691) — пам'ятка *галицької архітектурної школи*. Центр. частина забудована дво- і триповерховими кам. будинками в 17—19 ст. У місті споруджено мемор. комплекс на честь рад. воїнів-визволителів (1978, скульптор Е. П. *Мисько*). Б.— відомий осередок укр. *гончарства* (склався у 2-й пол. 19 ст.). Тут здавна створювали кахлі та посуд, оздоблені в техніці *фляндрування*. Вкриті білим *ангобом* вироби розписували вишуканим дрібним, переважно рослинним орнаментом зеленого та рудого кольорів. Твори місц. майстрів зберігаються у МЕХП АН України. Поширена худож. деревообробка. 1968 засн. цех сувенірів. Серед майстрів — М. Ф. Завітський, С. С. Ілляш 1893—1939 діяло укр. муз.-хорове т-во *Бережанський «Боян»* 1940—41 — *Бережанський український драматичний театр*. Будинок культури, кінотеатр. У Б. в 16—17 ст. працювали скульптори Г. Горст та Я. *Пфістер*, у 19 ст.— Л. *Марконі*. Тут народилися відомі діячі укр. культури — поет С. А. Твердохліб, композитор Н. О. *Нижанківський* художники Є. *Білявський*, О. Л. *Кульчицька* (на честь 100-річчя від дня її народження споруджено пам'ятний знак, скульптор Е. П. Мисько, 1977). З Б. пов'язано ім'я укр. художника Ю. І. *Панкевича*, письменників М. С. Шашкевича, Б. Лепкого.

Літ.: Чернецький Й. Бережани. Львів 1905; Герета І. П. Бережани. Львів, 1979 *В. В. Фенцур.*

БЕРЕЖА́НСЬКИЙ Петро Іванович (? — ?) — укр. півчий 17 ст. Закінчив Києво-Могилянську академію, де співав в академ. капелі, 1652 — у *Государевих півчих дяків хорі* (Москва). Того ж року повернувся до Києва через матеріальні нестатки.

І. М. Лисенко

БЕРЕЖАНСЬКИЙ «БОЯН» — укр. муз.-хорове товариство. Діяло 1893—1939 у *Бережанах*. Його засновники — О. Й. *Нижанківський* (1893—95 — диригент його колективів, 1896—1914 — диригент Л. Ремез) і письменник А. Чайковський. У складі — чоловічий і мішаний хори, духовий оркестр. Серед солістів — співачки Д. Глібовицька, К. Дияковська, Г. Нижанківська, співаки Ю. Бачинський, Л. Дияковський, І. Рибак, скрипаль І. Барановський. У концертах також брали участь С. А. *Крушельницька*, І. *Григорович*, Є. І. *Купчинський*. Організовувало концерти, присвячені Т. Г. Шевченку, М. С. Шашкевичу, Ю. А. Федьковичу, І. Я. Франку, А. Міцкевичу. 1909 силами т-ва було влаштовано авторський концерт Д. В. *Січинського*. У репертуарі були твори М. В. Лисенка, М. М. Вербицького, І. А. Лаврівського, В. Г. Матюка, О. Й. Нижанківського, П. І. Ніщинського, рос. і зх.-європ. композиторів, нар. пісні.

П. К. Медведик

БЕРЕЖА́НСЬКИЙ ЗА́МОК — пам'ятка фортифікаційної арх-ри епохи *Відродження* у м. *Бережанах* Терноп. обл. Замок перехідного типу — від оборонних замків до палаців. Б. з. зведено 1534—54. Спочатку до складу замку входили палац із в'їзною *брамою*, напівкругла і 4-гранна *башти*, Троїцький костьол (1554). У 1570 в пн. частині *дитинця* було споруджено дерев. будинок і башту. В 1-й пол. 17 ст. Б. з. укріплено бастеями, в одній з яких розміщувався

Бережани. Дзбан. Глина, полива. Поч. 20 ст. МЕХП АН України. Львів.

арсенал. Зовн. укріплення Б. з. споруджено за новоголл. системою (схему розробив інж. Г. Л. де *Боплан*). Заключний етап будва — кін. 17 — поч. 18 ст. В останній третині 18 століття Б. з. почав руйнуватися, 1829 розібрано два верхніх яруси башт, пізніше знесено бастіонні укріплення. Після перебудов Б. з. набув форми правильного п'ятикутника. У плануванні тричі використано прийом фланкування мурів великими баштами, які мають розгорнуту систему *бійниць*. По периметру замкового подвір'я розміщено 4 двоповерхові корпуси, триповерховий палац, Троїцький костьол. На зовн. стінах споруд були бійниці, на внутр.— великі вікна, аркади-галереї. Палац увінчує *аттик*, декорований глухою *аркадою* з бійницями. Гол. проїзд палацу оформлено різьбленим білокам. ренесансним *порталом*. Кімнати палацу було прикрашено скульптурою, портретами, стіни розписано сюжетами на теми військ. баталій (див. *Бережанського замку збірка живопису*). Троїцький костьол-усипальня належить до унікальних пам'яток України епохи Відродження. 1554 було збудовано однонефну споруду з гранчастим *пресбітерієм*, 1619—24 до неї добудували з пд.-зх. боку *каплицю* (декорована 1627—28), пізніше споруджено пн.-сх. каплицю. Об'ємно-просторова композиція споруди близька до структури італ. купольних усипалень 16—17 ст. *Неф* перекрито хрещатим *склепінням*, *нартекс* — півциркульним з *розпалубками*, пресбітерій — півциркульним та чвертьсферичним з трьома розпалубками склепіннями. Фасад центр. частини споруди декоровано: ренесансний різьблений (поєднання мотивів ренесансного та укр. нар. виїмчатого різьблення) портал підкреслено сегментним *сандриком*, ренесансну композицію вікон доповнюють овальні *ніші* та *пілястри* корінфського ордера у стилі *барокко*. Купол однієї з каплиць декоровано ліпленням (скульптор Я. *Пфістер*); в каплиці знаходились скульпт. надгробки власників Б. з.— феодалів Синявських (скульптор Г. *Горст*, тепер — у Львів. КГ). Фрагменти зруйнованих 1945—65 надгробків зберігаються у Львів. КГ. *Г. Н. Логвин.*

Бережанський замок. 16—18 ст.

БЕРЕЖА́НСЬКИЙ СКАРБ. Знайдений 1965 в с. Бережанці Чемеровецького р-ну Хмельн. обл., розташованому на місці давнього слов'ян. поселення. Датується 2—3 ст. н. е. Складався з 2-х золотих шийних гривен (одна з них орнаментована ромбічними виступами, від другої зберігся тільки фрагмент), срібної підвіски, бронзових браслетів з ажурними виступами-шишечками, намиста зі скла, сердоліку і скляної пасти (різні за кольором сплющені, овальні та округлі намистинки). Певний інтерес становить амулет у вигляді птаха (качки), відлитий з бронзи. Подібні ритуальні фігурки відомі у старожитностях Центр. Європи і Кавказу, трапляються вони й серед давньогрец. і рим. пам'яток до 4 ст. н. е. Аналогічні Б. с. речі виявлено в регіонах Центр. та Пд.-Сх. Європи, у старожитностях кельтського світу, а також серед пам'яток сарматських і греко-фракійських племен 1—3 ст. н. е. Окремі речі з Б. с. свідчать про майнове і соціальне розшарування у слов'ян. племен Серед. Подністров'я. Скарб зберігається у Кам'янець-Подільському істор. музеї-заповіднику. *І. С. Винокур.*

М. Ф. Бережний. Натюрморт. Пастель 1988.

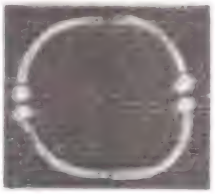

Бережанський скарб. Золота гривна

БЕРЕЖА́НСЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДРАМАТИЧНИЙ ТЕА́ТР. Засн. у м. *Бережанах* як пересувний. Діяв 1940—41. Гол. реж.— М. В. *Хороманський*. У трупі: П. І. Карабіневич, І. Я. Кузенко, С. Д. Кузьова, О. І. Пришляк, В. Ю. Росса (диригент), І. О. Шикульський. У репертуарі: «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Лісова пісня» Лесі Українки, «Платон Кречет» О. Корнійчука, «Скрипка гуцула» Ю. Мокрієва. *П. К. Медведик.*

БЕРЕЖА́НСЬКОГО ЗАМКУ ЗБІ́РКА ЖИВОПИСУ — збірка портретів, монумент та станкового живопису, яка належала феодалу М. Синявському. З інвентарного опису 1762 відомо, що збірка була розміщена у 14 залах, покоях та б-ці *Бережанського замку*. Стіни залів були розписані картинами на теми військ. баталій (Віденська, Хотинська, Журавнинська та ін.). На плафонах двох великих залів зображено батальні композиції, що відтворювали битви проти ґурків під Віднем та Журавним у 17 ст. Над дверима та камінами розміщувалися картини з анімалістичними сюжетами. Найбільше у збірці було портретів: т. з. великий зал прикрашали 48 портретів королів Польщі; у «віденському» залі в суперпортах були портрети Петра I на білому коні та королеви Ядвіги, в ін. приміщеннях — портрети київ. воєводи А. Потоцького, гетьмана Синявського, його дружини, ін. коронних гетьманів. Автором картин та багатьох портретів вважають укр. маляра Василя зі Львова. Твори виконували також рос., франц., італ. та ін. живописці. Окремі твори збірки зберігаються у Львів. КГ, НМЛ, ДМУОМ та ін. музеях України.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

БЕРЕЖНА́ Надія Сергіївна [17 (30).IX 1911, м. Сміла, тепер Черкас. обл.] — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1966. Працювала в Запоріжжі в укр. муз.-драм. театрі ім. М. Щорса (1934—79; до 1944 — Житомирський) і ТЮГу (1979– 86). Ролі: Василина («Калиновий гай» О. Корнійчука), Поліна («Тепленьке місце» О. Островського), Уля Громова («Молода гвардія» за О. Фадєєвим), Марія Олександрівна Ульянова («Призначення» В. Долгих), Люсі Купер («Поступись місцем» В. Дельмар)

К. О. Силіна.

БЕРЕЖНИЙ Іван Тарасович (? — ?) — укр. художник-кераміст кін. 19 — поч. 20 ст. Жив і працював в *Опішні* з 1906. Закінчив на поч. 20 ст. Миргород. худож.-пром. школу. Виготовляв декор. вази витягнутих пропорцій, вазони для квітів, тарелі, вкриті *поливою*. Рослинні орнамент. композиції чітко окреслені, мають строкатий колорит. На творчості Б. позначився вплив стилю *модерн*. Учасник Полтав. с.-г. виставки 1909 (срібна медаль). Твори зберігаються в Музеї етнографії у Петербурзі, Полтав. краєзнав. музеї.

В. М. Ханко.

БЕРЕЖНИЙ Микола Федорович (24.VII 1938, с. Матвєєво, Краснодар. кр.) — укр. графік, акваре́ліст, засл. діяч мист. УРСР з 1976. Закінчив 1957 Краснодар. худож. уч-ще. Працював у Краснодарі, Омську, з 1971 — у Миколаєві. Твори: серії «Індустріальний Миколаїв», «По містах Югославії» (обидві — 1972), «По містах-героях Чорномор'я» (1974—76), «Сільська тема» (1976), «Північ — південь» (1979), «Бузькі мотиви» (1982—86), «Греція—Ольвія» (1991) та ін.

БЕРЕЖНИЦЬКИЙ Богдан Теофілович (1887, м. Самбір, тепер Львів. обл.— 1964, Відень) — укр. віолончеліст. Навчався в польс. консерваторії у Львові та Лейпцігській консерваторії (у Ю. Кленгеля). Працював у Відні концертмейстером віолончелей у симф. оркестрі «Фольксопер» («Народної опери») і в квартеті Готтесмана. Виступав разом з В. О. *Барвінським* в його автор. концертах 1924 та 1929 у Львові і під час гастрольної поїздки по Україні 1928—29. В репертуарі — твори В. О. Барвінського («Українська сюїта», «Варіації на українську народну пісню» для віолончелі та фп.), О. К. Глазунова («Іспанська серенада», «Пісня Менестреля»), зх.-європ. композиторів. Серед рецензентів концертних виступів Б.— С. П. *Людкевич*.

М. Л. Білинська.

БЕРЕЗА Василь (1754, містечко Свірж, тепер село Львів. обл.— 1835, за ін. джерелами — 1827 або 1831, там же) — укр. живописець. Навчався сім років у Римі, де зробив численні копії з картин італ. майстрів. Жив у с. Краковці, з 1793 — у Свіржі.

Твори: картини «Лягава», «Гонча» (обидві — у НМЛ); композиції «Різдво Христове», «Воскресіння», «Франціск Асизький», «Св. Павло» (згоріли 1833) для костьолу францисканців; ікона «Св. Михаїл» (з оригіналу італ. живописця Гвідо Рені) для костьолу бернардинців (обидва — у Львові).

БЕРЁЗА Євген Якович (28.I 1942, Дніпропетровськ) — укр. співак (лірико-драм. тенор), засл. арт. УРСР з 1982. Закінчив 1971 Харків. ін-т мист-в. 1966—67 — артист Укр. нар. хору ім. Г. Г. Верьовки, 1967—70 — диригент Черкас. укр. нар. хору, з 1971 — соліст капели бандуристів України. У репертуарі — твори укр. композиторів, укр. нар. пісні.

БЕРЕЗА́НСЬКА Галина Олексіївна (26.IX 1926, с. Мала Олександрівка, тепер Херсон. обл.— 3.III 1975, Дніпропетровськ) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1969. Після закінчення 1951 Дніпроп. театр. уч-ща (курс І. Г. *Кобринського*) працювала в Дніпроп. укр. муз.-драм. театрі. Ролі: Варка («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Катерина (однойм. опера М. Аркаса), Ліда («Майстри часу» І. Кочерги), Поліна («Солдатська вдова» М. Анкілова).

С. Я. Левенець.

БЕРЕЗА́НСЬКЕ ПОСЕ́ЛЕННЯ (ін. назви: Борисфен, Борисфеніда) — одне з найбільш ранніх давньогрец. поселень у Пн. Причорномор'ї. Розташоване на о. Березань на Зх. від м. Очакова. Виникло в 2-й половині 7 ст. до н. е., існувало (з перервою у 2—1 ст. до н. е.) до перших ст. нашої ери. Під час розкопок виявлено 2 типи жител — землянки та напівземлянки (кін. 7—6 ст. до н. е.) і наземні сирцево-кам. будинки (з 2-ї пол. 6 ст. до н. е.). Крім житл. будівель були громадські й культові споруди, прикрашені іноді привізною поліхромною архіт. теракотою. Одну з найцікавіших культових споруд — абсидальний храм збудовано у 5 ст. до н. е. На Б. п. вже в архаїчні часи (5 — поч. 6 ст. до н. е.) існувало гончарне виробн., про що свідчать знайдені фрагменти посудин та знарядь праці. В худож. відношенні найдосконалішою є привізна кераміка — сх.-грец. розписна, аттічна та корінфська. Серед зразків сх.-грец. кераміки — видатна пам'ятка архаїч. вазопису кратер-дінос (6 ст. до н. е.). Поверхня посудини вкрита складними композиціями, що зображують фігурки тварин, бутони лотосу, хороводи, колісниці й вершників на здиблених конях. Розпис виконано темно-коричневим лаком, пурпуром і білою накладною фарбою, використано також різьблення. Свідченням розвитку мідноливарного виробн. є форми, в яких відливали прикраси (бляшки зі стилізованими зображеннями оленя, хижака, підвіски у вигляді рибок, намистини, сережки тощо) та предмети побуту.

Березанське поселення. Кратер-дінос. 6 ст. до н. е.

На поселенні знайдено також залишки залізоробного виробн. До скульпт. пам'яток належать антропоморфні надгробки. Серед творів коропластики — зображення богинь Деметри, Кори-Персефони, Афродіти, Артеміди та ін. Деякі теракоти мають сліди поліхромного розпису. Матеріали з розкопок Б. п. зберігаються у фондах Ін-ту археології АН України, Археологічному музеї АН України, ДЕ в Петербурзі, Одес. археол. музеї АН України.

Літ.: Лапин В. В. Греческая колонизация Северного Причерноморья. К., 1966; Археология Украинской ССР, т. 2. К., 1986; Культура населения Ольвии и её округи в архаическое время. К., 1987.

С. М. Мазараті.

«БЕРЕЗІ́ЛЬ». Засн. 1922 в Києві як мистецьке об'єднання (МОБ), що поєднувало творчо-виробничу практику з експериментальною, навчально-виховною та наук. роботою. МОБ було своєрідною академією мистецтв і являло собою розгалужену систему: *«Березоля» творчі майстерні, «Березоля» теоретично-творчі станції та комісії, «Березоля» лабораторії*, які заклали на Україні основи театрів різних видів і жанрів, театр. музей. Започаткував основи наук. організації праці в театрі, соціологічних досліджень, театрознавства та ін. МОБ стало центром виховання нац. кадрів України в галузі літ-ри і мист-ва. Після переведення 1926 в Харків МОБ реорганізовано в Центр. театр республіки «Березіль» (з 1935 — *Харківський український драматичний театр* ім. Т. Г. Шевченка). Театр «Б.» відкрився 7.XI 1922 композицією «Жовтень» (текст колективу 1-ї майстерні «Б.»), що визначила його напрям як політичного театру. Еволюція соціально-естетич. і мистецьких принципів, розвиток укр. рад. драматургії, зросла актор. і режисерська майстерність колективу зумовили в кін. 20-х рр. філос. спрямування «Б.». Найбільші досягнення пов'язані з творчою співдружністю «Б.» з М. Г. Кулішем. Засновником і керівником «Б.» (до 1933) був Лесь *Курбас*, з 1934 його очолював М. М. *Крушельницький*. МОБ об'єднував понад 250 творчих працівників. Серед них — Д. С. Антонович, Б. О. Балабан, Г. І. Бабіївна, С. К. Бондарчук, Я. Д. Бортник, Є. В. Бондаренко, А. М. Бучма, В. С. Василько, М. П. Верхацький, Л. М. Гаккебуш, Й. Й. Гірняк, Д. П. Демуцький, П. Т. Долина, Л. Ф. Дубовик, О. Г. Івашутич, Р. Г. Івицький, С. І. Каргальський, С. В. Коваль, Л. В. Комарецька, Л. А. Криницька, Д. І. Козачківський, П. М. Кудрицький, Ф. Л. Лопатинський, Ю. Я. Лішанський, С. А. Мануйлович, І. О. Мар'яненко, П. О. Масоха, В. Г. Меллер, Д. О. Мілютенко, Р. П. Нещадименко, В. Онацька, З. О. Пігулович, Ф. І. Радчук, С. А. Свашенко, О. І. Сердюк, В. М. Скляренко, А. М. Смерека, І. М. Стешенко, Н. К. Титаренко, Б. Х. Тягно, Н. М. Ужвій, С. В. Федорцева, О. Л. Хвиля, Р. О. Черкашин, В. М. Чистякова, Й. В. Шевченко, В. М. Шкляєв та ін. Творчі контакти з «Б.» підтримували О. Ахметелі, М. П. Бажан, Ф. П. Бжикян, Остап Вишня, Мирослав Ірчан, С. М. Міхоелс, А. Г. Петрицький, М. В. Семенко, Ю. К. Смолич, П. Г. Тичина та ін. (див. окр. статті). Осн. репертуар: «Жовтень» (1922), «Рур» Леся Курбаса, «Газ» Г. Кайзера, «Джіммі Хіггінс» за Е. Сінклером (всі — 1923), «Гайдамаки» за Т. Шевченком, «Макбет» У. Шекспіра, «Машиноборці» за Е. Толлером, «Секретар профспілки» за Л. Скоттом (всі — 1924), «За двома зайцями» за М. Старицьким, «Жакерія» П. Меріме, «Комуна в степах»

«Березіль». Сцена з вистави «Джіммі Хіггінс» Леся Курбаса за Е. Сінклером.

М. Куліша (всі — 1925), «Золоте черево» Ф. Кроммелінка, «Шпана» В. Ярошенка (обидві — 1926), «Пролог» Леся Курбаса і С. К. Бондарчука, «Жовтневий огляд» — драм. композиція Курбаса, «Король бавиться» за В. Гюго, «Яблуневий полон» І. Дніпровського (всі — 1927), «Народний Малахій» М. Куліша, «Бронепоїзд 14-69» В. Іванова, «Змова Фієско в Генуї» Ф. Шіллера (всі — 1928), «Алло, на хвилі 477» (текст колективу «Б.»), «Мина Мазайло» М. Куліша (обидві — 1929), «Диктатура» І. Микитенка, «97» М. Куліша (обидві — 1930), «Невідомі солдати» Л. Первомайського (1931), «Тетнулд» Ш. Дадіані, «Плацдарм» М. Ірчана, «Хазяїн» І. Карпенка-Карого (всі — 1932), «Маклена Граса» М. Куліша, «Загибель ескадри» О. Корнійчука (обидві — 1933), «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого (1934). У театрі видавались журн. «*Барикади театру*» і газ. «Березіль».

Літ.: Курбас Л. Березіль. «Барикади театру», 1923, № 1; Курбас Л. Сьогодні українського театру і «Березіль». К., 1927; Курбас Л. 45-я дивизия и «Березіль». В кн.: История 45-ой Волынской Краснознаменной стрелковой дивизии, т. 1. К., 1929; Шевченко Й. Сучасний український театр. Х., 1929; Кисіль О. Український театр. К., 1968; Тернюк П. І. Іван Мар'яненко. К., 1968; Смолич Ю. Курбас. В кн.: Смолич Ю. Розповідь про неспокій триває, ч. 2. К., 1969; Лесь Курбас. Спогади сучасників. К., 1969; Кузякіна Н. П'єси Миколи Куліша. К., 1970; Довбищенко Г., Лабінський М. Поема народного гніву. К., 1972; Рулін П. На шляхах революційного театру. К., 1972; Танюк Л. Марьян Крушельницкий. М., 1974; Кузякина Н. Б. «Макбет» Шекспира в постановках Леся Курбаса. В кн.: Пьеса и спектакль. Л., 1978; Горбенко А. Г. Харківський театр імені Т. Г. Шевченка. К., 1979; Корниенко Н. Лесь Курбас и художники. В кн.: Советские художники театра и кино, в. 5. М., 1983; Кузякина Н. Б. Становление украинской советской режиссуры. Л., 1984; Бажан М. В світлі Курбаса. В кн.: Бажан М. Твори, т. 3. К., 1985; Запорожец А. В. Мастер. Воспоминания о Лесе Курбасе. В кн.: Запорожец А. В. Избранные психологические труды, т. 1. М., 1986; Бобошко Ю. М. Режисер Лесь Курбас. К., 1987; Лесь Курбас. М., 1987; Лесь Курбас Березіль. К., 1988; Довбищенко Г., Лабінський М. На сцені «Гайдамаки». К., 1989; Молодий театр. Генеза. Завдання. Шляхи. К., 1991.

Н. М. Корніенко.

«БЕРЕЗІЛЬ-93» — перший міжнар. театр. фестиваль у Харкові (1993), на якому були показані вистави театрів із США, Іспанії, Франції, Польщі, України, Росії, Білорусі, театрів-студій різних шкіл і напрямів. Під час фестивалю відкрито могилу-пантеон родини Л. *Курбаса,* мемор. дошку В. *Чистяковій;* відбулася наук. конференція «Лесь Курбас і світовий театральний процес».

БЕРЕ́ЗІН Юхим Йосипович (11.XI 1919, Одеса) — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1960. Закінчив 1941 режисерський ф-т Київ. ін-ту театр. мист-ва (курс Г. М. *Полежаєва*). З 1940 — на Укр. естраді (з 1959 — *Укрконцерт*; 1947—48 — гол. режисер). Разом з Ю. *Тимошенком* склав гумористичний сатир. дует — Штепсель і Тарапунька. Виступав у виставах «Хвилюйтесь, будь ласка», «Моя хата з краю», знявся у фільмах «Тарапунька і Штепсель під хмарами» (1954), «Їхали ми, їхали» (1963), «Сміханічні пригоди Штепселя і Тарапуньки» (1971), «Від і до» (1977, співавтор сценарію; всі — Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка), «Веселі зірки» (1954).

Ю. Й. Березін.

Г. О. Березова.

Літ.: Слободенко О. А. Дарований людям сміх. К., 1979.

БЕРЕЗНИЦЬКИЙ Григорій Семенович [17(29).XI 1850, с. Янишівка, тепер с. Іванівка Ставищенського р-ну Київ. обл.— ?] — укр. композитор, співак і педагог. До 1874 співав у хорі митрополитів Філарета і Арсенія в Києві, 1874—79 — у капелі княгині М. Демидової в її маєтку Сан-Донато (побл. м. Флоренції), 1881—91 — вчитель співу Київ. ремісничої школи (згодом завідуючий її пансіоном). Підтримував зв'язки з П. Д. *Демуцьким.* Автор культової музики та хорових аранжувань.

БЕРЕЗНЯК Ілля Григорович (справж.— Пивоваров; 1877, Ізюмський пов. Харків. губ.— ?) — укр. актор. Творчу діяльність почав в аматор. виставах. У 1901—08 (з перервою) — актор у трупах І. О. Науменка, В. О. Грицая, С. Морозенка і Г. Г. Каганця, С. Н. Максимовича, І. В. Квітки-Павловського, С. Г. Любимова, А. Б. Дукельського, Л. Н. Григоренка, І. А. Сагіна. З 1909 — розпорядник і режисер т-ва акторів, 1915 — в трупі М. К. Ярошенка. Деякий час працював у робітн.-сел. театрах, з 1934 — у Черніг. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка. Ролі: Черевик («Сорочинський ярмарок» М. Старицького за М. Гоголем), Дранко («Пошились у дурні» М. Кропивницького), Омелько («Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого), Стрижень («Загибель ескадри» О. Корнійчука), Ляпкін-Тяпкін («Ревізор» М. Гоголя). Автор п'єс «У кого гроші, той хороший» (1902), «За честь».

Є. С. Хлібцевич.

БЕРЕЗНЯКИ — житл. масив у Києві, на лівому березі Дніпра. Осн. забудова здійснена 1970—78. Автори проекту — архітектори В. М. *Гречина,* С. Б. Шпільт, Г. М. Блінова, В. І. Козлова. Масив має чітку планувальну структуру, в який поєднуються групи будинків з вільними ділянками, регулярні форми забудови — з вільними обрисами водойм, груп дерев. У середній частині Б.— парк із спорт. зоною, що прилягає до озера Тельбин. Значну роль в естетич. оформленні масиву відіграють елементи монумент.-декор. пластики.

Житловий масив Березняки в Києві. Фрагмент забудови. 80-і рр. 20 ст.

Літ.: Архитектура Украины на современном этапе. К., 1984; Киев. Энциклопедический справочник К., 1986.

БЕРЕ́ЗОВА Галина (Ганна) Олексіївна [2 (15).VI 1909, Петербург] — рос. і укр. артистка балету, балетмейстер, педагог, засл. арт. УРСР з 1941. Закінчила 1925 Ленінгр. хореогр. уч-ще (педагог А. Я. *Ваганова*), 1937 — оперно-режисерський ф-т Ленінгр. консерваторії. 1925—33 — солістка, 1933—37 — асистент худож. керівника балетної трупи Ленінгр. театру опери та балету. 1937—41 — худож. керівник і гол. балетмейстер, 1944—47 — балетмейстер Київ. театру опери та балету. 1945—66 — худож. керівник і педагог, з 1972 — педагог Київ. хореогр. уч-ща. 1969—73 — викладач у Київ. ін-ті культури, 1981—85 — балетмейстер-репетитор Київ. театру класичного балету. Постановник балетів «Лебедине озеро» (1937, 1942), «Спляча красуня» (1937) і «Лускунчик» (1951) П. Чайковського, «Бахчисарайський фонтан» і «Кавказький бранець» Б. Асаф'єва (обидва — 1938), «Лілея» К. Данькевича (1940, перше виконання; 1945) у Київ. театрі опери та балету.

Тв.: Класичний танець у дитячих хореографічних колективах. К., 1977; Хореографічна робота з дошкільнятами. ч. 1—2. К., 1982—83.

Т. О. Швачко.

Березоворудківський палацово-парковий комплекс. Палац. 2-а пол. 18—19 ст. Полтавщина.

БЕРЕЗОВОРУДКІВСЬКИЙ ПАЛАЦОВО-ПАРКОВИЙ КОМПЛЕКС — пам'ятка арх-ри 2-ї пол. 18—19 ст. в с. Березовій Рудці Полтав. обл. Маєток належав поміщикам Закревським. На основі природного листяного лісу розбито пейзажний парк (100 га) з каскадом ставків та альтанками. В центрі комплексу — двоповерховий мурований палац, прямокутний у плані, з розвинутими бічними *ризалітами* на дворовому фасаді та *аркадою* на парковому. Над аркадою — *галерея* з відкритими *лоджіями.* Фігурні метал. грати балкону та *капітелі* колон *композитного ордера* надають палацу мальовничості. У вирішенні дворового фасаду використано прийоми укр. *барокко.* Його різноманітять фронтони хвилястої форми та *еркери* на ризалітах. Парадне подвір'я-*курдонер* обмежують

по боках два симетричні мурковані одноповерхові флігелі у стилі раннього *класицизму*, прикрашені чотириколонними доричними *портиками* з дерев. фронтонами. Маєток оточує цегляний мур з візерунковою кладкою. 1843, 1845, 1846 тут бував Т. Г. Шевченко. *Л. М. Суходняєва.*

БЕРЕЗОВСЬКА Параска Олексіївна (30.IX 1900, с. Клембівка, тепер Вінн. обл.— 26.XII 1986, там же) — вишивальниця, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1964. Працювала 1925—64 в клембівській артілі «Жіноча праця» (згодом — *Клембівська фабрика художніх виробів*). Розвинула традиції нар. вишивки Поділля. Серед творів — жіночі блузи, чоловічі сорочки, рушники, оздоблені геом. і рослинно-геометризованим орнаментом. Твори Б. зберігаються в ДМУНДМ, Вінн. краєзнав. музеї.

Т. В. Кара-Васильєва

БЕРЕЗО́ВСЬКИЙ Володимир Семенович (1882, Львівщина — 1956, м. Заготелець, Польща) — український хоровий диригент і композитор. Навчався у Львів. вищому муз. ін-ті. Працював диригентом хорових т-в «Бандурист» у Львові (1908—11, 1920—25) та «Боян» у Перемишлі (тепер Пшемисль, Польща, 1911—14) і Тернополі (1931—38). 1940—41 — хормейстер Терноп. драм. театру. Твори: мішані хори «Якби мені, мамо, намисто» (сл. Т. Г. Шевченка, 1923), «Ой люлі, смутку» (сл. П. С. Карманського, 1925) та ін., твори для фп., обробки нар., у т. ч. укр., пісень. *П. К. Медведик.*

БЕРЕЗО́ВСЬКИЙ Григорій (1878, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ — 1952, с. Підлісці, тепер Терноп. обл.) — укр. актор і режисер. Чоловік М. *Авсюкевич*. Творчу діяльність почав в аматор. гуртку залізничників Катеринослава. Працював у *Садовського М. К. театрі* (1906, Полтава; 1907—19, Київ), Драм. театрі ім. І. Франка у Перемишлі (тепер Пшемисль, Польща; 1921—22), в *Руському театрі товариства «Просвіта»* в Ужгороді (1922—23), у трупі М. Орла-Степняка в Дрогобичі (1923—24), у *Бойко Раїси театрі* (1925—27). 1928—37 — режисер аматор. гуртка у м. Кременці (тепер Терноп. обл.), де поставив драми «Лісова пісня» Лесі Українки, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького та ін. Б. винайшов і вперше застосував багато оригін. світлових ефектів у виставах Театру М. К. Садовського у Києві. Серед ролей: Шельменко («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Кравчина («Сава Чалий» І. Карпенка-Карого), дядько Лев («Лісова пісня» Л. Українки), Хлопов («Ревізор» М. Гоголя). Б.— автор рукописних «Згадок» про Театр М. К. Садовського (зберігаються в Музеї театр., муз. та кіномист-ва України)

П. О. Березовська. Купон жіночої блузи. Крепдешин, вишивка, 1960. ДМУНДМ. Київ.

Г. Березовський.

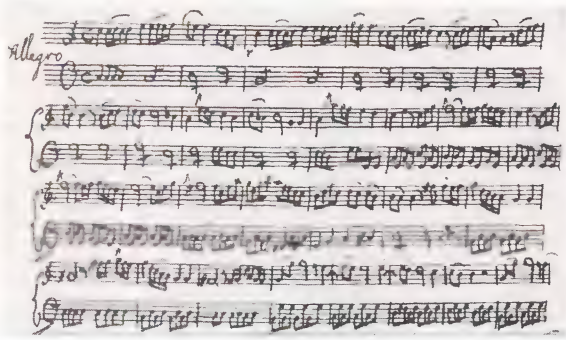

М. С. Березовський. Соната для скрипки і чембало. Автограф першої сторінки рукопису.

Літ.: Василько В. Микола Садовський та його театр. К., 1962. *П. К. Медведик.*

БЕРЕЗО́ВСЬКИЙ Максим Созонтович [16 (27).X 1745, м. Глухів, тепер Сум. обл.— 22.III (2.IV) 1777, Петербург] — укр. композитор і співак. Перші муз. враження Б. пов'язані з мистецьким життям Глухова (діяльність *Глухівської співацької школи*, виступи капели К. Г. *Розумовського*, виконання творів А. А. *Рачинського*). Навчався в Київ. академії, де познайомився з кантовим (див. *Кант*) та *партесним співом*, почав створювати перші композиції для хору. 1758 Б. призначено півчим капели вел. князя Петра Федоровича в Оранієнбаумі (тепер м. Ломоносов Петерб. обл.). Тут він брав уроки співу в італ. співачки Н. Гарані і виступав у провідних партіях в операх італ. композиторів Ф. Арайї та В. Манфредіні. З 1762 співак придворної італ. капели, де виступав разом з Є. Т. *Білоградською*. В 60-х рр. Б. навчався в Петербурзі композиції в італ. композитора Ф. Ціппіса, писав духовні концерти під впливом італ. музики. 1769 був направлений за кордон для завершення навчання. 1770 брав уроки композиції у Дж. *Мартіні* в Болоньї. 1771 витримав іспит у Болонській філармонічній академії на звання академіка-композитора і став членом Болонського філармонічного т-ва. В Італії Б. написав оперу «Демофонт» (лібретто П. Метастазіо; пост. 1773 в Ліворно), сонату для скрипки та чембало (1772, Піза). Це перші відомі зразки оперного і камерно-інструм. жанрів, які створив україн. композитор. На думку окремих дослідників, до цього періоду належать його хорові цикли «Літургія» (у 8 ч.) і «причасні вірші».

1773 Б. повернувся до Росії. Придворні кола байдуже і недоброзичливо поставилися до його творчих досягнень. До кінця життя композитор не мав посади, відповідної до набутої за кордоном освіти. Не здійснилася й обіцянка кн. Г. О. Потьомкіна призначити Б. директором Катеринославської муз. академії. Доведений до відчаю принизливим становищем і матеріальною скрутою, Б. заподіяв собі смерть.

Доробок Б. відзначають напружений драматизм, тонке відчуття гармонії і ладового колориту (див. *Лад*), високий рівень володіння поліфонічною технікою (див. *Поліфонія*).

У творчості Б. поєднуються риси *барокко, класицизму* і *сентименталізму*; муз. мова та стилістичні прийоми його творів, з одного боку, близькі ранньокласич. європ. мист-ву, з іншого — орієнтовані на засоби виразності укр. і рос. профес. хорової музики та муз. фольклору. В історію україн. муз. культури Б. увійшов передусім як автор циклічних (багаточастинних) хорових духовних концертів *a capella*, в яких він узагальнив надбання зх.-європ. і вітчизн. хорової музики. Структурні принципи хорових концертів Б. були розвинуті Д. С. *Бортнянським*, а образна драматизація його музики вплинула на творчість А. Л. *Веделя*. Найяскравіший з концертів — «Не отвержи мене во время старости».

В дожовтн. період хорові та інструм. твори Б. входили до репертуару ряду провідних хорів (у т. ч. Придворної співацької капели в Петербурзі), в наш час їх виконують Рос. академ. хорова капела ім. О. О. Юрлова (Москва; концерт «Не отвержи мене...» записаний на платівку), Держ. академ. капела ім. М. І. Глинки (Петербург), академ. капели України «*Думка*» і «*Трембіта*», *Київський камерний хор* ім. Б. М. Лятошинського та ін.

Частину творів Б. видано, зокрема хорові концерти «Не отвержи мене во время старости» (вперше 1818 у Петербурзі, згодом не раз перевидавався), «Господь воцарися» (у зб. «Історична хрестоматія», вип. 4, 1903); 7 частин «Літургії» (перекладені Є. С. Азєєвим для 4-голосого чол. хору, «Збірка духовно-музичних творів і перекладень різних авторів для 4-х чоловічих голосів», бл. 1914), 4 «причасні вірші» — «Творяй ангели», «В пам'ять вічну», «Чашу спасенія приїму», «У всю землю» (1887, 1938), дві арії з опери «Демофонт» (1968, 1978), екзаменаційний антифон (1951), сонату для скрипки та чембало (1983), 4 арії з опери «Демофонт» (1988), літургію для мішаного хору і 10 «причасних віршів» (1989). Зберігається в рукописах хоровий концерт «Бог ста в сонмі богів».

Значна частина творчої спадщини Б. тривалий час вважалася загубленою. Муз. дослідники Ю. В. Келдиш, М. Г. Рицарєва, М. Б. Степаненко, А. В. Палєхін та ін. знайшли і реставрували ряд творів композитора. Проте чимало його композицій відомі лише з назв: хорові концерти — «Не отвержи мене» (на 8 голосів), «Внемліте, людіє», «Вскую мя отрінул», «Милость і суд воспою», «Не імами іниє помощі», «Нині сили небесні», «Отригну серце моє», «Прідіте й відіте» «Слава в вишніх Богу», «Суди

Господи, обидящі», «Тобі Бога хвалимо», «Услиші сія всі язиці»; «причасні вірші» — «Вкусіте і відіте» (двохоровий), «Всі язици восплєщитє», «Херувимська», більша частина опери «Демофонт». Серед зарубіж. дослідників життя і творчості Б.— Ф. Фетіс (19 ст.), А. Мозер (20 ст.).

Літ.: Болховитинов Е. Новый опыт исторического словаря о российских писателях. «Друг просвещения», 1805, № 6; Бсликов П. Березовский. В кн.. Энциклопедический лексикон, т. 5. СПБ, 1836; Воротников П. Березовский и Галуппи. «Библиотека для чтения», 1851, № 2; Аскочевский В. Киев с его училищем Академией, ч. 2. К., 1856; Лебедев Н. А. Березовский и Бортнянский как композиторы церковного пения. СПБ, 1832; Грінченко М. Історія української музики. К., 1922; Штелин Я. Музыка и балет в России XVIII века. Л., 1935; Витвицький В. Максим Березовський. Життя і творчість. Джерсі Сіті, 1974; Келдыш Ю Неизвестная опера русского композитора («Демофонт» М. Березовского). «Советская музыка», 1966, № 12; Боровик М. Максим Березовський. «Народна творчість та етнографія», 1970, № 5; Маценко П. Дмитро Степанович Бортнянський. Максим Созонтович Березовський. Вінніпег, 1951; Рыцарева М. Композитор М. С. Березовский. Жизнь и творчество. Л., 1983; Степаненко М. Скрипичная соната Максима Березовского. «Советская музыка», 1984, № 1; Левашев Е. М., Полехин А. В. М. С. Березовский. В кн.: История русской музыки, т. 3, ч. 2. М., 1985; Юрченко М. Неизвестные произведения Березовского. «Советская музыка», 1986, № 2; Юрченко М. Итальянские письма о Максиме Березовском. В кн.: Памятники культуры. Новые открытия. М., 1991.

М. С. Юрченко.

БЕРЕЗО́ВСЬКИЙ Михайло (? — ?) — укр. композитор, муз. теоретик і педагог 18 ст. Автор підручника з партесної композиції «Граматика», в якому розвинув пед. і теор. принципи М. П. *Дилецького* (рукопис зберігається в Держ. б-ці Росії).

О. С. Цалай-Якименко.

«БЕРЕЗО́ЛЯ» ЛАБОРАТО́РІЇ — 4 навч. підрозділи при мист. об'єднанні «*Березіль*» (МОБ). 1) Режисерська лабораторія (спочатку під назвою «Кермо») виникла при утворенні МОБ як студія для навчання режисерів і метод. центр театрів республіки; водночас мала виконувати функції редакційної колегії журн. «Кермо». Ці наміри не було здійснено. Проте 4.III 1923 організовано режисерську лабораторію з метою навчання театр. молоді режисури, а також підвищення її заг. культур. рівня. Навч. процес здійснювався без відриву лаборантів від актор. творчості, роботи на ін. посадах у театрі під час підготовки чергових вистав і поділявся на лабораторні і шкільні заняття. Шкільні включали, зокрема, вивчення філософії, історії театру, теорії музики, композиції вистави, хореографії, законів художнього оформлення вистави, техніки сцени, електротехніки, засвоєння пед. навичок. Кожний лаборант опрацьовував повністю драм. твір. Після засвоєння знань та навичок, потрібних для виконання обов'язків режисера, лаборант виконував роботу асистента, другого режисера, нарешті самостійно ставив виставу. За такої організації поділ складу лабораторії на курси або набори — умовний.

Так, до першого набору можна віднести С. К. Бондарчука, В. С. Василька, Г. Д. Затворницького, Г. Г. Ігнатовича, Ф. Л. Лопатинського, Й. В. Шевченка; до другого — Я. Д. Бортника, А. М. Бучму, Г. В. Воловика, П. Т. Долину, А. Ірія, І. А. Кригу, П. М. Кудрицького, Ю. Я. Лішанського, З. О. Пігулович, О. Й. Перегуду, Б. Х. Тягна, Х. М. Шмаїна; до третього — К. Я. Дітгяренка, О. А. Магат, В. Онацьку, В. М. Чистякову; до четвертого — Б. О. Балабана, М. П. Верхацького, В. Воронова, В. Гайвороського, Л. Ф. Дубовика, О. Іщенка, М. М. Крушельницького, Л. Т. П'ясецького, В. М. Скляренка, Р. О. Черкашина. Склад учасників лабораторії фактично очолював ін. підрозділи МОБу, здійснював кураторство над його станціями та комісіями. Зважаючи на керівну роль у всьому творчому житті «Березоля», з 11.X 1924 режисерська лабораторія набула статусу режисерського штабу театру з відповідними функціями. За нею залишалися також навч. і виховна функції. Коли навч. завдання у зв'язку з організацією при «Березолі» драм. студії (1930) виступили на перший план, режисерський штаб знову став називатися лабораторією.

2) Макетна майстерня, якою керував В. Г. Меллер, фактично була лабораторією сценографії, де художники театру набували досвід у процесі виробничої підготовки вистав, а також здобували фахову і заг. освіту. До її складу входили Д. І. Власюк, І. Г. Курочка-Армашевський, М. Санников, М. М. Симашкевич, В. М. Шкляєв.

3) Хореографічна майстерня (лабораторія), яку очолювали Н. П. Шуварська та В. М. Верховинець, лише почала роботу по узагальненню досвіду укр. хореографії (матеріали не збереглися).

4) Лабораторія слова працювала під керівництвом Леся Курбаса і складалася з груп голосу (І. О. Мар'яненко, П. М. Кудрицький, Л. М. Гаккебуш, О. І. Сердюк) і слова (В. М. Чистякова, Р. П. Нещадименко, З. О. Пігулович, В. С. Василько). До її роботи було залучено фахівця зі сценіч. мови проф. Й. О. Куніна, за методикою якого навчалися актори трупи «Березоля». 1930 у Харкові організовано також студію слова.

«Б.» л. припинили роботу наприкінці 1933.

Літ.: Гладишева А. О. У майстерні сценічного слова. В кн.: Театральна культура, в. 13. К., 1987. Див також *літ.* до ст. «*Березіль*».

Ю. М. Бобошко.

«БЕРЕЗО́ЛЯ» ТВО́РЧІ МАЙСТЕ́РНІ. 1-а майстерня мистецького об'єднання «*Березіль*» (МОБ) утв. 30.III 1922 в Києві (з грудня 1922 — ім. 45-ї Червонопрапорної дивізії). До її складу ввійшли актори «*Кийдрамте*» та студенти *Музично-драматичного інституту імені М. В. Лисенка.* Серед них: І. Д. Авдієва, Д. І. Антонович, Г. І. Бабіївна, Б. О. Балабан, Г. В. Воловик, М. Домашенко, Г. Г. Ігнатович, А. Ірій, Л. В. Комарецька, М. Т. Кононенко, П. М. Кудрицький, Г. Марич, Р П. Нещадименко, М. В. Савченко, Б. Х. Тягно, В. М. Чистякова, Й. В. Шевченко. Керівник — Лесь Курбас. Робота майстерні мала експеримент. характер. Улітку 1922 працювала в Білій Церкві. Поєднувала заг. і фахове навчання з постановкою спектаклів («Мірандоліна» К. Гольдоні, «Адвокат Патлен» невід. автора, «Анджело — тиран падуанський» В. Гюго, «Цвіркун на печі» за Ч. Діккенсом, «Нора» Г. Ібсена). З осені 1922 майстерня підготувала імпровізаційним методом за режисерськими сценаріями Леся Курбаса і в оформленні В. Г. Меллера вистави — плакати «Жовтень»

«Березоля» лабораторії. Режисерська лабораторія. Сидять (зліва направо): Я. Д. Бортник, В. С. Василько, Б. Х. Тягно, З. О. Пігулович. Лесь Курбас. Ф. Л. Лопатинський, Ю. Я. Лішанський; стоять: П. М. Кудрицький, І. А. Крига, А. Ірій, 1925.

(1922) та «Рур» (1923). Здійснено також постановки «Газ» Г. Кайзера (1923), «Протигази» С. М. Третьякова (1924, обидві — реж. Лесь Курбас, художник В. Меллер), «Комуна в степах» М. Г. Куліша (1925, реж. П. М. Кудрицький, художники В. М. Шкляєв, М. М. Симашкевич).

2-а майстерня засн. 30.XII 1922 на базі київ. «*Незалежного театру*». В її складі: С. К. Бондарчук, А. М. Бучма, В. С. Василько, Л. М. Гаккебуш, П. Т. Долина, С. А. Мануйлович, О. І. Сердюк. Керівник — Лесь Курбас. 1923 ці актори склали основу колективу 4-ї майстерні, а до 2-ї було прийнято групу молоді, яку очолив Ф. П. Лопатинський. Завдання майстерні — створення театру для дітей. Готували спектаклі «Кентервільський привид» за О. Уайльдом та «Жерці» за О. Цагарелі, однак здійснено було лише виставу «Нові йдуть» («Буревій», за оповіданнями Ю. Зозулі, 1923; реж. Ф. Лопатинський, художник В. Шкляєв). У квітні 1924 за браком коштів припинила діяльність.

3-я майстерня створена в січні 1923 у Білій Церкві на базі місц. студії. Мала своїм завданням створити зразковий театр для повітового міста. Керівник — Я. Д. Бортник. Репертуар повторював постановки 2-ї та 4-ї майстерень («Цар Едіп» Софокла, «Жовтень», «Рур»; «Джіммі Хіггінс» за Е. Сінклером). Її колектив здійснив гастрольну подорож по Житомирщині та Поділлю. На базі 3-ї майстерні засн. *Білоцерківський український робітничо-селянський театр* ім. Леся Курбаса.

4-а майстерня (керівник — Лесь Курбас) утв. 20.III 1923 як показовий театр, призначений для демонстрації глядачам досягнень, здобутих у процесі студійної роботи всього колективу. Вона стала основою постійно діючого театру «*Березіль*», до складу якого ввійшли члени кол. 2-ї майстерні, а також Д. І. Антонович, Б. О. Балабан, С. К. Бондарчук, Й. Й. Гірняк, О. Г. Івашутич, С. І. Карпальський, С. В. Коваль, Л. В. Комарецька, М. Т. Кононенко, А. І. Крига, Л. А. Криницька, М. М. Крушельницький, А. Г. Макаренко, І. О. Мар'яненко, П. М. Нятко, О. Й. Перегуда, Ф. І. Радчук, А. М. Смерека.

Вистави: 1923 — «Джіммі Хіггінс» за Е. Сінклером (інсценізація і постановка Леся Курбаса, композитор А. Буцький); 1924 — «Машиноборці» Е. Толлера (реж. Ф. Лопатинський), «Секретар профспілки» за однойм. романом Л. Скотта (інсценізація і постановка Б. Тягна та П. Кудрицького), «Людина — маса» Е. Толлера (реж. Т. Ігнатович), «Макбет» У. Шекспіра (реж. Лесь Курбас; всі — художник В. Меллер), «Гайдамаки» за поемою Т. Шевченка (інсценізація, постановка і сценографія Леся Курбаса, композитор Р. М. Глієр), «Пошились у дурні» — осучаснена переробка В. М. Ярошенка і Ф. Л. Лопатинського однойм. комедії М. Л. Кропивницького (реж. Ф. Лопатинський); 1925 — «За двома зайцями» за М. Старицьким (реж. В. Василько), «Жакерія» П. Меріме (реж. Б. Тягно, композитори А. Буцький, М. Вериківський), «Напередодні» О. Поповського та А. Піотровського (реж. Лесь Курбас, всі — художник В. Шкляєв), 1926 — «Шпана» В. Ярошенка (реж. Я. Бортник).

5-а майстерня утв. 7.X 1923 у Борисполі як модель театру для села. Керівник — В. Онацька. У репертуарі — пристосовані для клубної сцени вистави «Березоля» («Джіммі Хіггінс», «Жовтень» та «Рур»).

6-а майстерня засн. 19.V 1924 в Одесі. Керівники — С. К. Бондарчук, П. Г. Долина. Проводилася студійно-навч. робота за системою Ф. Дельсарта. Вистави: «Чудотворці» (автор і реж. С. К. Бондарчук, художники М. Данилов і О. Ексельбріт), «Джіммі Хіггінс» (за інсценізацією та режисерським планом Леся Курбаса, режисери П. Т. Долина, С. К. Бондарчук, С. А. Мануйлович), «Царі» за Т. Г. Шевченком (інсценізація і постановка П. Т. Долини). Майстерня обслуговувала робітн. клуби Одеси, проводила анкетування глядачів, соціологічні дослідження, підтримувала зв'язок з місц. літераторами. Існувала до березня 1925. Більша частина трупи влилась в «Держдраму», засн. 1925 в Одесі. В заг. структуру МОБ входили також агітмайстерні в с. Березні, тепер Володарського р-ну Київ. обл. (керівник Г. Стащук), с. Мокрій Калигірці, тепер смт Черкас. обл. (керівник А. Грабовський), у селищі Миронівці, тепер місто Київ. обл., та с. Ободівці на Київщині (тепер Житомир. обл.).

Літ.: Голота В. В. Одеська філія «Березоля». В кн.: Театральна культура, в. 11. К., 1985. Див. також *літ.* до ст. «*Березіль*».

Ю. М. Бобошко.

«БЕРЕЗО́ЛЯ» ТЕОРЕТИ́ЧНО-ТВО́РЧІ СТА́НЦІЇ ТА КОМІ́СІЇ — мережа н.-д. осередків (станцій) та організаційно-творчих комісій, створених у рамках мистецького об'єднання «*Березіль*» (МОБ). 1) Репертуарна станція (керівник — Л. Френкель) здійснювала підготовку п'єс, інсценізацій, перекладів для майстерень «Березоля» і підшефних робітн., сел., червоноарм. клубів та драм. колективів. Тут працювали письменники В. М. *Ярошенко*, Я. Г. *Савченко*, М. В. *Семенко*, П. П. Філіпович, О. Бурхгардт, а також режисери та актори, що мали літ. здібності. Підготовлено і поставлено у майстернях «Б.» вистави: «Чудотворці» С. К. *Бондарчука*, «Царі» П. Т. *Долини* за Т. Г. Шевченком, «Робселькорія» Ф. Л. *Лопатинського* та П. М. *Кудрицького*, «Операційний план» З. О. *Пігулович* та Л. Френкеля, «Сількор Головко» та «Ленін» Ф. Л. Лопатинського (чотири останні видано 1926 «Книгоспілкою»), «Жовтневі епізоди», «Дні суму і тривоги», «Ліга націй» тощо. 2) Клубна станція (керівник — З. О. Пігулович) надавала метод. допомогу робітн., сел., комсомол. та червоноарм. клубам, самодіяльним гурткам, агітбригадам. 3) Станція фіксації і систематизації досвіду (керівник — Лесь Курбас) на основі творчого досвіду «Березоля» і окремих діячів театру (В. Е. *Мейєрхольда*, Є. Б. *Вахтангова*, О. Я. *Таїрова*, В. С. *Смишляєва*, Е. *Піскатора*, Г. Крега, Г. Фукса, С. М. Волконського, Ф. Дельсарта та ін.) розробляла власну театр. систему — науку про театр, закони його творчості. 4) Станція мови і театральної термінології в контакті з АН УРСР працювала над розробкою методич. матеріалів з укр. орфоепії, сценічної мови, над складанням словника театр. термінів. 5) Станція сільс. театру добирала репертуар, надавала методич. допомогу, влаштовувала семінари для керівників і учасників сільс. драм. гуртків, влаштовувала їхні показові вистави, проводила обмін досвідом. 6) Станція наук. організації праці (керівник — Ф. Л. Лопатинський) вивчала питання розподілу та обліку праці в театрі, розробляла рекомендації по удосконаленню процесу підготовки вистави; мала визначити оптимальну структуру всього об'єднання. 7) Статистичне бюро здійснювало анкетування глядачів, аналізувало їхній соціальний склад, відгуки на вистави, перевіряло дохідливість мистецької мови «Березоля» для робітн., сел. та робітфаківської аудиторії. 8) Бібліотечна комісія у складі О. В. *Запорожця*, О. А. Магат, Б. Х. Тягна формувала бібліотеку театру, складала рекомендаційні списки спец. л-ри для навчання, методич. і наук. роботи станцій та комісій. 9) Психотехнічна комісія (керівник — лікар-психіатр проф. В. Гаккебуш) вивчала природу актор. обдарування, визначала об'єктивні вимоги до психофізичних даних актора. 10) Дисциплінарна комісія розбирала і розв'язувала конфлікти, забезпечувала чіткість і продуктивність роботи МОБ. 11) Музейна комісія (голова — В. С. *Василько*) збирала матеріали з історії укр. театру. В її складі: Л. М. *Гаккебуш*, О. Ф. *Швачко*, М. П. *Савченко*, В. Гайворонський, М. Т. *Кононенко*, О. І. *Сердюк*, Д. П. *Демуцький*, П. О. *Масоха*. Комісія, зокрема, зібрала матеріали про діяльність корифеїв укр. сцени, розробила схему співіснування напрямів у тогочасному

Берестяні вироби. Кошіль. Кін. 19 — поч. 20 ст. Музей народної архітектури та побуту України. Київ.

укр. театр. мист-ві. Матеріали, зібрані комісією, стали основою фондів Театр. музею УРСР (див. *Театрального, музичного та кіномистецтва України музей* у Києві). 12) Видавнича комісія випускала журнали «Наш фронт» (рукописний, вийшло 2 номери) та «*Барикади театру*». 13) Прес-бюро інформувало редакції газет та журналів про діяльність МОБ, його плани, наступні прем'єри, творчі задуми режисерів тощо. Ю. М. Бобошко.

БЕРЕЙТОР (від нім. Bereiter — об'їждчик, наїзник) — 1) Фахівець, що об'їжджає коней, навчає верхової їзди. 2) В цирку — помічник дресирувальника.

БЕРЕЛЕ́Т Володимир Ілліч (19.II 1946, с. Новоолександрівка Дніпроп. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1985. Закінчив 1967 Дніпроп. театр. уч-ще (курс Д. С. *Лазуренка*), 1983 — ДІТМ ім. А. В. Луначарського. Актор Криворізького рос. муз.-драм. театру імені Т. Г. Шевченка (1970—73), Сум. театру драми та муз. комедії (1967—70, з 1973). Ролі: Степан («Маруся Богуславка» М. Старицького), Левко («Майська ніч» за М. Гоголем), Гусак («Потомки запорожців» О. Довженка), Паганіні («Паганіні» Ф. Легара).

БЕРЕСТЯНІ ВИРОБИ — ужиткові речі, виготовлені з бересту — насиченого смолою поверхневого шару молодого березового стовбура. Берестяні посуд, взуття, кошики, сумки тощо відомі з часів Київської Русі. Серед них — циліндричний посуд (рідше — прямокутний) з кришками (діаметр 8—15 см), низькі відкриті місткості (діаметр 40—45 см), овальні й округлі короби (вис. до 44 см) для зберігання білизни, одягу, прикрас та ін. хатніх речей. Крім техніки плетіння, використовували зшивання ликом широких смужок бересту, часто основу робили з лубу, а берестом лише обшивали. Покришки і денця здебільшого були дерев'яні. Б. в. оздоблювали різьбленням, тисненням, розписом, у декорі — плетінчастий орнамент.

При тисненні на свіжому весняно-літньому бересті лишається глибокий рисунок з м'якими краями; на бересті, заготовленому ін. пори року, рельєф рисунку неглибокий, малопомітний.

У 19 ст. існували промисли берестоплетіння, у 20 ст. Б. в. створюють самодіяльні майстри в Харкові, Києві, на Поліссі, Поділлі, Волині та Харківщині. Сучас. майстри з бересту виготовляють декор. скульптуру — фігурки звірів, птахів, людей (В. Третяк, О. Пєтухов); самодіяльний майстер Б. Чурилов за допомогою шила і твердих олівців створює на бересті малюнки архіт. пам'яток. Б. в. зберігаються у Музеї нар. арх-ри та побуту України в Києві, МЕХП АН України та ін.

М. Р. Селівачов, Л. Г. Орел.

БЕРЕ́ТТІ Вікентій Іванович [3 (14).VI 1781 — 6 (18).VIII 1842, Київ] — рос. та укр. архітектор. 1798—1804 навчався в петерб. АМ у арх. А. Д. *Захарова*, з 1809 — академік, з 1831 — професор арх-ри. Представник стилю класицизму. З 1802 працював у Петербурзі (разом з арх. Ж. *Тома де Томоном*) на буд-ві Біржі та Великого театру (не зберігся), з 1810 — в Комітеті для будівель та гідравлічних робіт. Займався благоустроєм і буд-вом мостів, проектуванням житл. будинків і культових споруд. 1834 Б. за завданням петерб. АМ разом з арх. А. І. *Мельниковим*, О. П. *Брюлловим*, К. А. *Тоном* взяв участь у конкурсі на проект будинку Київ. університету. 1835 переїхав у Київ.

В. І. Беретті. Вигляд Київського університету з Ботанічного саду. Акварель, 1846. Художник М. М. Сажин. НМІ України. Київ.

Діяльність Б. мала значний вплив на розвиток арх-ри Києва 30—40-х рр. 19 ст. Розробив (разом із землеміром Л. Шмегельським та арх. Л. Станзані) ген. план міста (затверджено 1837), створив проекти ряду споруд. Центром архіт. ансамблю забудови нової частини міста (див. *Володимирська вулиця* у Києві) став гол. корпус ун-ту (1837—42), який визначив її планування. За проектами Б. було споруджено Інститут шляхетних дівчат (1838—43; тепер Міжнар. центр культури та мистецтв), обсерваторію (1841—45, вул. Обсерваторна № 3). *В. І. Тимофієнко*

БЕРЕ́ТТІ Олександр Вікентійович [15 (27).IV 1816, Петербург — 6 (18).VI 1895, Київ] — рос. та укр. архітектор. Син В. І. *Беретті*. 1827—37 навчався в петерб. АМ, з 1840 — її академік. Після 1840 працював у Києві. Викладав історію арх-ри в Київ. ун-ті (з 1855 — професор). Після смерті батька 1842 був призначений гол. архітектором буд. комітету Київ. ун-ту. Під його керівництвом завершено розпочате В. І. Беретті буд-во Ін-ту шляхетних дівчат та обсерваторії. Б.— автор проектів багатьох громад. і житл. споруд Києва, будинків уч-щ для ряду міст України. Для творчості архітектора характерне використання форм і прийомів арх-ри пізнього класицизму і новітніх досягнень буд. техніки. Серед споруд: метеорологічна станція (1847, вул. Л. Толстого № 14), власний будинок архітектора (1848, вул. Володимирська № 35), готель «Європейський» на Хрещатику (1850, не зберігся), будинки 1-ї (1850—52, бульв. Т. Шевченка № 14, тепер гуманітарний корпус ун-ту) та 2-ї (1856, бульв. Т. Шевченка № 18, тепер телефонна станція) гімназій, пансіон Лєвашової (50-і рр., вул. Володимирська № 54, тепер Президія АН України), анатомічний театр (1851—53, вул. Б. Хмельницького № 37, тепер Музей медицини України), реальне уч-ще (1878, вул. В. Житомирська № 2, тепер Дитячий музичний театр). 1862—68 Б. завершив проект (перший варіант — арх. І. В. *Штрома* і П. І. *Спарро*) *Володимирського собору* в Києві, був гол. будівничим і членом буд. комітету собору. Одним з перших почав широко використовувати в архрі цивільних споруд худож. литво (чавунна огорожа 1-ї київ. гімназії).

В. І. Беретті.

О. В. Беретті.

О. В. Беретті. Гуманітарний корпус Київського університету (колишня 1-а гімназія). 1850—52.

Літ.: Бутник-Сіверський Б. С. Архітектор В. І. Беретті в Києві. К.— Львів. 1947; Тимофеенко В. И. Архитектор В. И. Беретти. «Строительство и архитектура», 1981, № 8. *Т. В. Скибицька.*

БЕРИ́НДА Памво [світське ім'я — Павло; між 1555—60, Самбірщина, ймовірно, с. Чайковичі, тепер Львів. обл.— 13(23).VII 1632, Київ] — укр. письменник, лексикограф, гравер, друкар. Учасник *Балабанів гуртка*. Працював книгодрукарем у *Стрятинській друкарні* (1597—1605) та *Крилоській друкарні* (1606—08). В «*Євангелії учительнім*» (Крилос, 1606) Б. уперше в укр. друкарстві впровадив сюжетні ілюстрації. Був активним діячем *Львівського братства*, працював у братських друкарні і школі (1613—19). Близько 1616 Б. запрошено до Києва для участі у підготовці видання «Анфологіона» (автор передмови), а восени 1619 він разом із сином Лукашем і Степаном *Беріндою* (ймовірно, брат) назавжди оселився в Києво-Печерській лаврі. Виконував роботу редактора, перекладача, друкаря, гравера, згодом став гол. друкарем і завідувачем *Києво-Печерської лаври друкарні* і, можливо, викладав у Київ. братській школі; був активним учасником наук. гуртка, зібраного Єлисеєм Плетенецьким. Як архітипограф, редактор і перекладач Б. брав участь у виданні капітальних лаврських друків 20-х рр. 17 ст.

Найвизначніша наук. праця Б.— «Лексіконъ славенороссkій и именъ тлъкованіе» (Київ, 1627), в якому перекладено укр. мовою або витлумачено бл. 7 тис. слів і який використовувався як по-

П. Беринда. Євангеліст Марко. Євангеліє. Львів. 1636.

сібник для вивчення церк.-слов'ян. мови в школах у 17—18 ст. Б. належать також передмови і післямови до ряду лаврських видань та кілька панегіричних епіграм. 1616 видав у Львові свою книжечку «На рожство... вѣршѣ для утѣхи православным христіаном», присвячену львів. єпископу Ієремії Тисаровському, в яку ввів до відомого вже на Україні жанру *декламації* елементи драм. вистави. Тому його вважають одним із зачинателів *шкільної драми*. Б. брав участь у створенні колективного акростихового панегірика Петрові *Могилі* «Імнологія» (1630).

Б. підніс на новий рівень мист-во графіки на Україні. Він є автором дереворитів, надрукованих у книгах, що виходили в Крилосі, Стрятині, Львові і Києві (1-а пол. 17 ст.), виступив ініціатором видання популярних ксилографічних аркушів для масового поширення (К., 1926—28). Худож. оформлення книг, виданих Б., має ренесансний характер.

Літ.: Коляда Г. И. Памво Берында — архитипограф. В кн.: Книга. Исследования и материалы, сб. 9. М., 1964; Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI—XVII ст. Львів, 1971; Ощуркевич Л. А. Памво Берында и первые иллюстрированные издания на Украине. В кн.: Народная гравюра и фольклор в России XVII—XIX вв. М., 1976; Степовик Д. В. Українська графіка XVII—XVIII століть Еволюція образної системи. К., 1982.

В. В. Німчук, Л. О. Ощуркевич.

БЕРИ́НДА Степан (Стефан; ? — після 1634) — укр. друкар, гравер і поет. Родом з Галичини, очевидно, брат П. *Беринди*, виступав як його сподвижник у літ.-видавничій діяльності. Працював у *Стрятинській друкарні* Балабанів, пізніше — у Львів. братській друкарні. Наприкінці 1619 переїхав до Києва, де працював у *Києво-Печерській лаврі друкарні*, зокрема друкував «Лексіконъ славенороссκій...» Памво Беринди (1627). Один із співавторів акровіршового панегірика Петру *Могилі* «Імнологія» (1630); ім'ям Б. підписано партію «І друг друга обыймѣм» Б. належать дві гравюри з власними ініціалами — в «Акафістах» (1629) і в «Параміфії» (1634; датована 1629).

Літ.: Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні, кн. 1. Львів, 1981.

Б. Бері. Тарілка. Фаянс. Поч. 20 ст. ДМУНДМ. Київ.

БЕ́РІ Борох (бл. 1867, м. Городниця, тепер смт Житомир. обл.— 1940) — майстер розпису на фарфорі та фаянсі. Навчався у свого батька, робітника фарфор. з-ду. З 1887 працював на *Кам'янобрідському фаянсовому заводі*. В розписах посуду та скульпт. статуеток широко використовував волинські нар. орнамент. мотиви.

БЕРКО́ВИЧ Ісак Якович [15(28). XII 1902, Київ — 5.I 1972, там же] —укр. композитор, піаніст, педагог. Закін. 1925 Київ. консерваторію (класи: фп.— В. В. *Пухальського*, композиції — Б. М. *Лятошинського*), з 1932 — її викладач (з 1969 — професор). Тв.: концерти для фп. з оркестром (1961, 1963, 1967), цикли пед. п'єс та ансамблів для фп.; «Школа гри на фортепіано» (1960).

БЕРКО́ВИЧ Юхим Аркадійович [справж. ім'я та по-батькові — Хаїм Аронович; 21.IX (4.X) 1907, м. Алушта, Крим — 5.I 1977, Дніпропетровськ] — рос. актор, засл. арт. УРСР з 1947. Закінчив 1930 студію при Крим. рос. драм. театрі, 1930—31 працював у ньому. 1931—33 — в Тульському, 1933—36 — П'ятигорському, 1936—70 — Дніпроп. рос. драм. театрах. Ролі: Робінзон («Безприданниця» О. Островського), Швандя («Любов Ярова» К. Треньова), Тев'є («Тев'є-молочник» за Шолом-Алейхемом), Трістан («Собака на сіні» Лопе де Веги).

С. Я. Левенець.

БЕ́РКОС Михайло Андрійович [22.VIII (3.IX) 1861, Одеса — 20.XII 1919, Харків] — укр. живописець-пейзажист. Закінчив 1877 Одес. рисувальну школу, 1889 — петерб. АМ (майстерня П. К. Клодта і В. Д. Орловського). З 1893 працював переважно на Україні; з 1904 викладав у Харків. рисувальній школі. З 1890 брав участь у виставках *Товариства південноросійських художників*. Б. досконало володів малюнком, захоплювався *пленером*. Твори: «Льон цвіте» (1893); «Вулиця у повітовому місті (Умань)» (1895); «Будяки» (1898), «Алея. Біля старого будинку» (1911), «Пейзаж з вербами» (1915) та ін. Зберігаються в Харків., Ульянов. ХМ, Алупкинському палаці-музеї та ін. музеях. Виставки творів Б. відбулися 1906, 1938, 1962 у Харкові.

Літ.: Михайло Андрійович Беркос. Каталог. Х., 1962

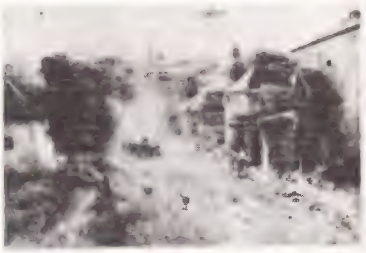

М. А. Беркос. Вулиця в Умані. Олія. 1895. Харківський ХМ.

М. А. Беркос. Диканька. Олія. 1910. Харківський ХМ.

БЕ́РКУН Ілля Мусійович (1903, Херсон — 23.XI 1964, Москва) — рос. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1954. Закінчив 1926 Одес. муз.-драм. ін-т ім. Л. ван Бетховена. Працював в Одес. (1926—28), Кременчуцькому (1928—29), Дніпроп. (1933—41) рос. драм. театрах; у театрі *«Шахтарка Донбасу»* (1929—33), Одес. театрі Рад. Армії (1941—54). З 1955 — разові постановки в одес. театрах. Вистави: «Прага залишається моєю» Ю. Буряківського (1951, Держ. премія СРСР, 1952), «Куховарка» А. Софронова (1957), «Цирк запалює вогні» Г. Мілютіна (1960), «Севастопольський вальс» К. Лістова (1961).

К. О. Силіна.

БЕРЛИ́НСЬКИЙ Максим Федорович [6(17).VIII 1764, Нова Слобода, тепер село Сум. обл.— 6(18).I 1848, Київ] — укр. історик, археолог. Народився в сім'ї священика. Навчався 1776—86 в Київ. академії, після закінчення якої викладав у петерб. Учительській семінарії (згодом — Гол. пед. ін-т), 1788—1834 — у Київ. Гол. нар. уч-щі (згодом — київ. гімназія). 1799—1800 Б. підготував до друку «Історію міста Києва», яка складається з двох частин: перша — історія Києва на тлі заг. історії України, друга — топографічно-археол. опис міста. Праця містить також матеріал про культур. життя Києва, його містобудівельну історію. Кілька уривків праці 1844 було опубліковано в альманасі «Молодик» (після смерті Б. сліди рукопису загубилися; 1970 віднайдено цензорський примірник у Публ. б-ці ім. Салтикова-Щедріна в Петербурзі). Першу частину 1972 надруковано в 1-му томі відродженої «Київської старовини», повне видання побачило світ 1991. Б.— автор підручника «Історія російська для використання юнацтву» (1800), «Короткого опису Києва» (1820), більш як десятка статей істор. та археол. змісту в альманахах («Улей», «Украинский журнал») і часописах.

Тв.: Історія міста Києва. (Підготовка тексту до публікації, передмова та коментарі М. Ю. Брайчевського). К., 1991.

БЕРНА́ДСЬКИЙ Валентин Данилович [31.XII 1916 (13.I 1917),

с. Озеряни Бобровицького р-ну Черніг. обл.] — укр. живописець, засл. художник УРСР з 1976. Закінчив 1950 ленінгр. ІЖСА (майстерня Б. В. *Йогансона*). 1950—52 викладав у Крим. худож. уч-щі ім. М. Самокиша. Працює в жанрах тематичної картини, портрета, пейзажу. Твори: «Кримська осінь» (1960), «Будівельники Північно-Кримського» (1969), «Династія хліборобів» (1979), «Переможці Врангеля» (1985). *В. С. Вуйцик.*

БЕРНАКЕ́ВИЧ Василь (? — ?) — укр. різьбяр 2-ї пол. 18 ст. 1774 виконав різьблений амвон для нової трапезної *Почаївської лаври*. В цьому ж році виконував роботи для церкви в с. Ситному побл. Почаєва (Терноп. обл.). 1781 продовжував працювати в Почаївському монастирі. *В. С. Вуйцик.*

БЕРНА́Р (Bernhardt) Сара (22.X 1844, Париж — 26.III 1923, там же) — франц. актриса. Закінчила 1862 драм. клас Паризької консерваторії. Гастролювала на Україні 1881 (Київ, Одеса), 1892 (Київ, Одеса, Харків), 1908 (Київ). Ролі, зіграні під час цих гастролей: Маргарита Готьє («Дама з камеліями» О. Дюма-сина), Тоска (однойм. п'єса В. Сарду), Клеопатра («Клеопатра» В. Сарду за мотивами трагедії «Антоній і Клеопатра» У. Шекспіра), Адрієнна Лекуврер, Федра (однойм. п'єси Е. Скріба і Ж. Расіна) та ін. Високо оцінила виконання актором Київ. театру «Соловцов» Є. Я. Недєліним ролі Наполеона у виставі «Мадам Сан-Жен» В. Сарду.

Тв.: Мемуары Сары Бернар. СПБ, 1908. *Літ.:* Леонтьевский Н. Три приезда Сары Бернар в Россию. «Театр», 1970, № 2. *О. В. Попов.*

БЕРНА́РД (Бернат; ? — ?) — укр. різьбяр поч. 17 ст. 1614—30 працював у Львові. Для вежі міської ратуші виконав кронштейни з геральдичними прикрасами і гербами міста (1619—21).

БЕРНА́РД Матвій (Моріц) Іванович [1794, м. Мітава, тепер м. Єлгава, Латвія — 27.IV (9.V) 1871, Петербург] — рос. композитор, піаніст, диригент, муз. видавець і критик. Навчався у піаніста і композитора Дж. Філда. До 1822 — викладач з фп. у Москві, капельмейстер придворної капели графа П. Потоцького в с. Михнівці (тепер с. Немовичі Рівнен. обл.), де записав ряд укр. нар. пісень (тексти й ноти). З 1822 працював у Петербурзі, де 1829 заснував найбільшу в Росії муз.-видавничу фірму (1885 була куплена П. І. Юргенсоном). Пропагував укр. музику. Упорядкував і 1847 видав зб. нар. пісень «Пісні руського народу» (4-й розділ — «Пісні малоросійські»), який 1863 перевидано із доопрацюванням (пісні подано в обробці Б. для голосу і фп.). Видав зб. «Сто малоросійських пісень» (упорядник — А. В. *Єдлічка*) з власною обробкою пісень для фп. (1869). *Л. І. Саприкіна.*

О. Й. Бернардацці.

О. Й. Бернардаціі. Готель «Красний» в Одесі. Фасад і деталі оздоблення входу. 1898—99.

БЕРНАРДА́ЦЦІ Йосип Олександрович (1871 — ?) — архітектор. 1896—1903 навчався в петерб. АМ. За проектом Б. на поч. 20 ст. перебудовано 2-й корпус Гірничого ін-ту в Катеринославі (тепер Дніпроп. гірничий ін-т). *В. І. Тимофієнко.*

БЕРНАРДА́ЦЦІ Олександр Йосипович [1831, П'ятигорськ — 13 (26).VIII 1907, Одеса] — укр. і рос. архітектор. 1843—50 навчався в Петерб. буд. уч-щі. 1856—77 — міськ. архітектор Кишинева, де збудував тимчасовий театр, грецьку церкву. 1878 переїхав до Одеси у зв'язку з буд-вом залізнич. вокзалу (проект арх. В. О. *Шретера*). 1878—93 — архітектор Новоросійського ун-ту, з 1893 — Одес. градоначальства. Споруди Б. *(неоренесанс, необарокко)* відрізняє високий буд.-тех. рівень, вміле використання архіт. стилів. За проектами Б. збудовано Нову *біржу* (1894—99, тепер зал філармонії), Інвалідний будинок (1886, не зберігся), будинок Тех. т-ва (1892—94, у співавт. з арх. Е. Я. Меснером), готель «Красний» (1898—99), будинок Т-ва взаємного кредиту (1901—03), Євангелічну лікарню (1894), торгові будинки та церкви. Б. закінчив буд-во університетських клінік по вул. Пастера № 7—9 (проект арх. М. К. *Толвинського*). Серед житл. споруд — будинки по вулицях Баранова № 20 і 40, Гоголя № 23 (всі — 2-а пол. 19 ст.), Академіка Павлова № 17 (поч. 20 ст., у співавт. з Ф. П. *Нестурхом*), Пушкінській № 22 (поч. 20 ст.) і № 34 (кін. 19 ст.), Радянської Армії № 15 (1891); Мерзліївській № 7 і 12 (обидва — кін. 19 ст.); Троїцькій № 18 і 20 (поч. 20 ст.). Б. брав участь у роботі *Одеського відділення Російського технічного товариства*, Петерб. т-ва архітекторів (див. *Архітектурні товариства*), з'їздів рос. зодчих.

Літ.: 50-летний юбилей архитектурно-художественной деятельности А. И. Бернардацци. «Зодчий», 1900, № 8. *В. І. Тимофієнко.*

БЕРНАРДИ́НЦІВ МОНАСТИР — пам'ятки архітектури. 1) У Дубно Рівнен. обл. Збудований у 30-х рр. 17 ст. побл. Луцької брами та земляного валу, що захищали місто з Зх. До ансамблю Б. м. входять костьол у стилі *барокко* та двоповерхова споруда з келіями. Костьол — тринефна шестистовпна *базиліка* з *нартексом* та видовженим п'ятигранним *пресбітерієм*, до якого з Пн. прилягають *сакристія* та 5-ярусна вежа-дзвіниця з барокковим завершенням. Центр. *неф* перекрито півциркульним *склепінням* з розпалубками, бічні нефи та нартекс — хрещатим, пресбітерій — зімкнутим склепіннями. Фасади поділено *пілястрами* тосканського ордера, між якими розташовано високі вузькі вікна з лучковими перемичками. В інтер'єрі частково збереглися розписи темперою 18 ст. Монастир закрито 1855. Під час пристосування костьолу під православну Миколаївську церкву (1855—20-і рр. 20 ст.) гол. фасад зазнав деяких перебудов.

Бернардинців монастир у Львові. 17—18 ст.

Т. Г. Маніфасова.

2) У Луцьку. Зведено 1752—89 (арх. П. *Гижицький*). До ансамблю Б. м. входять костьол і келії, які півкільцем охоплюють його зі Сх. Будинок келій має ризаліти, що вносять в пізньобарокковий характер арх-ри мотиви, притаманні оборонному будів. Костьол — *базиліка* з трьома *нефами, трансептом* та *нартексом*. 1877—79 за проектом арх. М. Раструханова костьол перетворено на Троїцький кафедральний собор: над перехрестям нефів надбудовано *баню*, над нартексом — *дзвіницю*. Перекриття нефів — хрещаті *склепіння*. В соборі збереглися олійні розписи 1905 (художник Ф. Параляк) і 60-х рр. 20 ст. (художник Л. І. Спаська). У підвальному вівтарі встановлено вівтар із Спасопреображенської церкви (Луцьк). Навколо Б. м. у 2-й пол. 18 — серед. 19 ст. формувалася міська забудова. *Б. В. Колосок.*

3) У Львові — комплекс пам'яток арх-ри 17—18 ст. Зведений на місці дерев. споруд 15 ст. Один із львів. архіт. ансамблів епохи *Відродження*. До складу Б. м. входять костьол з келіями, дзвіниця, *ротонда*, пам'ятна колона. Монастир, оточений стінами, ровом і валом, був самостійним укріпленим пунктом

міста. Костьол будували 1600—30, одночасно зводили келії. Першим його будівничим був монах-бернардинець Б. *Авелідес*, потім — архітектори П. *Римлянин*, А. *Прихильний*, завершував буд-во будівничий і скульптор А. *Бемер*. Костьол — тринефна *базиліка* з видовженою гранчастою *апсидою* — поєднує в собі риси італ. і нім. Відродження. *Щипці* зх. та сх. фасадів оздоблено декор. елементами, характерними для арх-ри Пн. Європи 17 ст. Інтер'єр створено у 18 ст. Численні дерев. *вівтарі* виконали у 30—40-х рр. 18 ст. сницарі Т. Гуддер, К. Кутшенрайтер; розписи на стінах — монах-живописець В. *Мазуркевич* з помічниками Р. *Бортницьким*, В. *Волинським*, Й. *Сорочинським* (1738—40), різьблені лави — Павло з Бидгоща (1640—44, збереглися копії поч. 20 ст.). Келії — складна у плані будівля з внутр. подвір'ям, крила якої укріплено *контрфорсами*. Внутр. планування коридорне, перекриття склепінчасті, хрестові. Дзвіницю (1733—34) добудовано до старого замкового муру. Ротонда (1761) у вигляді відкритої аркової альтанки увінчана куполом з розписами. Комплекс Б. м. реставровано в 60—70-х рр. 20 ст. *В. А. Овсійчук.*

4) У Самборі Львів. обл. у стилі *барокко*. Засн. 1698. Складається з кількох споруд. Костьол Станіслава зведено 1709—51 за проектом арх. Я. І. *Деламарса* й за участю арх. П. *Гижицького*. Становить прямокутну в плані тринефну *базиліку*. Пластика гол. фасаду, фланкованого двома низькими *баштами*, створена мінімумом архіт. елементів, точно знайденим співвідношенням отворів, площин, «дзеркал», ліпнини. Урочистість інтер'єра підкреслюють ритмічні повтори стовпів і арок, несучих систему циліндричних і хрещатих *склепінь*, та динамічний складнопрофільований *карниз*. Після реставрації 1981 в костьолі відкрито концертний зал. З Пд. до костьолу примикають двоповерхові корпуси келій. Парадний бік ансамблю замикає триярусна, з шатровим верхом башта-дзвіниця, форми якої запозичено з оборонних веж 16 ст. *В. І. Курмакова.*

5) У Сокалі Львів. обл.— ансамбль у стилі *барокко*. Зведено 1604—19 за проектом будівничого Б. *Авелідеса*. Пожежі (1843 і 1870) і перебудови (1732, 1870, 1920) змінили вигляд Б. м. Він був оточений подвійним кільцем кріпосних мурів з наріжними *баштами* і двома в'їзними *брамами* (збереглася пн. брама). До складу монастиря входить костьол Богородиці — з трьома *нефами*, 4-стовпний з *трансептом*, високим скатним дахом. Між подовженим *хором* з гранчастою *апсидою* і нефом розміщується квадратна у плані башта з годинником і куполом. Келії примикають до костьолу, мають коридорне планування, внутр. подвір'я.

БЕРНА́ЦЬКИЙ Іван Йосипович (1.VII 1946, с. Городниця Підволочиського району Терноп. обл.) — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1991. Закінчив 1969 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс В. Д. Биковця). Працював у Волин. укр. муз.-драм. театрі (1969—80); з 1980 — у Львів. укр. драм. театрі ім. М. К. Заньковецької. Ролі: Гнат («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Незнамов («Без вини винні» О. Островського), Хорія («Іменем землі і сонця» Й. Друце), Езоп («Езоп» Г. Фігейреду). *С. М. Веселка.*

БЕРНА́ЦЬКИЙ Михайло Михайлович (18.VIII 1916, м. Косів, тепер Івано-Фр. обл.— 26.VIII 1981, там же) — укр. нар. майстер різьби на дереві. Працював в артілі «Гуцульщина» м. Косова (1939—59), на Косів. худож.-виробничому комбінаті Худфонду УРСР (1959—81). Виготовляв тарелі, альбоми, шкатулки, рахви, вази і кубки, декоровані *інкрустацією, плоским різьбленням*.

Працював над шевченківською темою. Учасник міжнар. виставок. Твори зберігаються в ДМУНДМ, МЕХП АН України, Коломийському та Косівському музеях нар. мист-ва Гуцульщини. *К. Г. Карквадім.*

БЕРНА́ЦЬКИЙ (Biernacki) Никодим (1826, Тернопіль — 6.V 1892, м. Санок, тепер Польща) — польс. скрипаль і композитор. Музики навчався в с. Чорному Острові (тепер смт Хмельн. обл.). 1841 грав у військ. оркестрах у Чернівцях, згодом концертмейстер оркестру театру С. Скарбека у Львові. Гастролював у країнах Європи й Америки, не раз — у Росії та на Україні (Київ, Харків, Житомир, Львів та ін.). Автор інструм. і вокал. творів, обробок укр. нар. пісень (рукопис загублено). *Л. З. Мазепа.*

БЕРНГА́РД Рудольф Богданович [20.V (1.VI) 1819, Ревель, тепер Таллінн — 3 (15).VIII 1887, там же] — рос. інженер, архітектор і педагог. Закінчив 1846 Петерб. буд. уч-ще, навчався в петерб. АМ, з 1871 — її професор. 1873—86 — директор буд. уч-ща. Проектував громад. та інженерні споруди в Петербурзі, брав участь у буд. експертизах (з приводу пошкоджень купола собору Св. Петра у Римі, 1872—76, та ін.). 1876 склав проект укріплення стін *Володимирського собору* в Києві (на основі системи *контрфорсів*). *М. Б. Кальницький.*

БЕРНЕ́С Марк Наумович (справж. — Нейман; 21.IX 1911, м. Ніжин, тепер Черніг. обл.— 17.VIII 1969, Москва) — російський актор, естрадний співак, народний артист РРФСР з 1965. Закінчив театр. курси в Харкові, працював у Харків. драм. театрі. Зіграв ряд ролей в кіно, зокрема у фільмах, поставлених на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка: інженер Пєтухов («Велике життя», 1-а і 2-а серії, 1939, 1958; реж. Л. Д. *Луков*), льотчик Сергій Кожухарьов («Винищувачі», 1939), матрос Чмига («Третій удар», 1948), Косарєв («Тарас Шевченко», 1951; реж. І. А. *Савченко*), корабельний лікар («Максимка», 1952; реж. В. О. *Браун*). Серед ін. ролей — Умар Магомет («Далеко від Москви», 1950, Держ. премія СРСР, 1951). Характеристику багатьох кіногероїв Б. часто доповнювали ліричні пісні, які актор виконував з глибокою щирістю (зокрема, пісні «Темна ніч» з кінофільму «Два бійці», 1943, «В далекий край товариш відлітає» з кінофільму «Винищувачі» та ін.). З 1950 виступав також на естраді.

Р. Б. Бернгард.

Д. С. Бертье.

Бесага.

БЕРНИКО́ВИЧ Андрій (? — ?) — укр. різьбяр 18 ст. Жив в с. Судовій Вишні (тепер Львів. обл.). 1750 виконав іконостас для Онуфріївської церкви у с. Лаврові (тепер Львів. обл.). *В. С. Вуйцик.*

БЕРСЕ́НЄВ Іван Миколайович [справж.— Павлищев; 11 (23).IV 1889, Москва — 25.XII 1951, там же] — рос. актор і режисер, нар. арт. СРСР з 1948. Навчався 1904 в *Лепковського Є. А. драматичній школі*, 1905—07 — в Київ. ун-ті. Дебютував у напівпрофес. трупі О. М. Лепковської (1904, Бердичів, Житомир). Грав у *Народному домі* (1905—07), *«Соловцов» театрі* (1907—08, 1909—11, обидва — у Києві), в трупі М. Ф. Багрова (1908—09, Одеса). Значний вплив на формування творчої індивідуальності Б. мала робота з К. *Марджанішвілі* на Україні (1907—09). Працював у МХАТі, МХАТі-2 (1911—38), з 1938 — худож. керівник Моск. театру ім. Ленінського комсомолу. З 1939 — професор ДІТМ ім. А. В. Луначарського. Ролі: Роде («Три сестри» А. Чехова), Федір Ластовкін («Робітнича слобідка» Є. Карпова). Грав у п'єсах О. Островського, У. Шекспіра, Г. Ібсена. Серед вистав — перша постановка п'єси О. Є. Корнійчука «Фронт» (1942). Знімався в кіно.

Літ.: Вендровская Л. Иван Николаевич Берсенёв. М., 1950. *В. Г. Давидов.*

БЕРТАЛІО́ТТІ Френ (Bertogliati Fran; ? — ?) — італ. архітектор 18 ст. У 1758 Б. разом з арх. Дж. Венероні був прийнятий на службу до гетьмана К. Г. Розумовського. За укладеним на п'ять років контрактом, утримання архітекторів забезпечувала Ген. військ. канцелярія (містилася у м. Глухові). Вони мали виконувати креслення, рисунки, «театральні орнаменти», підготувати по два учні. *Л. І. Сапрікіна.*

БЕРТЬЄ Давид Соломонович [справж. — Ліфшиць; 19 (31).V 1882, Літин, тепер смт Вінн. обл.— 16.V 1950, Київ] — укр. скрипаль, диригент, педагог, засл. діяч мист. УРСР з 1938, засл. професор УРСР з 1932. Закінчив

1901 Варшав. муз. ін-т (клас скрипки С. К. Барцевича), 1904 — Петерб. консерваторію (клас Л. С. Ауера). Композицію вивчав у М. О. Соколова. З 1904 — скрипаль, згодом концертмейстер симф. оркестру Муз.-істор. т-ва ім. О. Д. Шереметєва в Петербурзі. З 1918 — у Києві, концертмейстер і диригент Респ. симф. оркестру ім. М. В. Лисенка, викладач Муз.-драм. ін-ту ім. М. В. Лисенка. З 1920 — викладач Київ. консерваторії (з 1922 — професор). З 1925 — керівник симф. оркестру та оперної студії Київ. муз. технікуму. 1925—28 — організатор і керівник (разом з М. І. *Радзієвським*) симф. гуртка при Муз. товаристві ім. М. Д. Леонтовича, 1926—30 — один з організаторів «*Симфансу*», 1939—41 — диригент симф. оркестру Київ. консерваторії, з яким виконував твори В. С. Косенка, Л. М. Ревуцького, Б. М. Лятошинського та ін. Виступав у складі фп. «професорського» тріо (разом з Г. М. *Беклемішевим* та С. В. *Вільконським*). Редагував скрипкові твори М. В. Лисенка, М. Т. Коляди, К. Я. Домінчена. Серед учнів — О. М. *Пархоменко*, Д. Б. *Шейнін*, А. Х. *Штерн*.

Літ.: Едельштейн Г. Слово про вчителя. «Музика», 1982, № 5. *І. Д. Гамкало.*

БЕРША́ДСЬКИЙ Юлій Рафаїлович [9 (21).I 1869, Тирасполь — 26.IX 1956, Свердловськ] — укр. живописець, засл. діяч мист. УРСР з 1941. Навчався 1886—93 в Одес. рисувальній школі у К. К. *Костанді* та Г. О. *Ладиженського*, 1891—99 — в петерб. АМ у І. Ю. *Рєпіна*. За картину «Базар на півдні» здобув 1899 звання некласного художника. З 1900 — член *Товариства південноросійських художників*. 1907—28 керував приватною студією в Одесі, 1928—41 викладав в Одес. худож. ін-ті (з 1935 — уч-ще). Твори: «В господарстві» (1895), «Автопортрет» (1899), «Нове оповідання М. Горького» (1902), «Революціонерка» (1906), «Свято в колгоспі» (1937), «Портрет П. П. Бажова» (1943), «Автопортрет» (1954) та ін. Зберігаються в ДМУОМ, Одес., Єкатеринбур., Краснодарському ХМ та ін. худож. музеях.

Літ.: Выставка работ художника Ю. Р. Бершадского. Свердловск, 1949; Афанасьев В. А. Юлий Рафаилович Бершадский. М., 1957. *Т. В. Басанець.*

БЕСА́ГА, бисага — 1) Ткана з коноплі, льону чи вовни перекидна сумка. Локальні назви — бендюга, саква. Двосторонньо загнута неширока (бл. 50 см), видовжена (бл. 1 м) сумка. Мала поперечний розріз, що затягувався шнурком. Тканини для Б. виробляли на ручному верстаті у техніці *ремізного ткацтва*. На Бойківщині виготовляли Б. з однотонної (білої, сірої), смугастої або клітчастої тканини. В колориті домінують червоний та зелений кольори. Б. до поч. 20 ст. була поширена на всій тер. Карпат, у 20 ст.— на Гуцульщині.

С. Ф. Бесєдін. Портрет М. С. Самокиша Олія. 1939. ДМУОМ. Київ.

В. О. Бессараб.

В. В. Бесфамільнов.

Ю. Р. Бершадський. Натюрморт. Олія. 1919. ДМУОМ. Київ.

2) Орнамент. мотив у вигляді двох з'єднаних квадратів. Застосовують в різьбленні майстри декор.-ужиткового мист-ва.

Літ.: Сидорович С. Й. Художня тканина західних областей УРСР. К., 1979. *І. І. Несен.*

БЕСЄДІН Сергій Фотійович [25.IX (8.X) 1901, Харків] — укр. живописець, графік, засл. діяч мист. УРСР з 1970. Після закінчення 1929 Харків. худож. ін-ту (педагоги М. А. *Шаронов*, М. С. *Самокиш*; з 1963 — Харків. худож.-пром. ін-т) — його викладач, з 1966 — професор. Творив у портретному та істор. жанрах (портрети М. С. Самокиша (1939), І. О. Мар'яненка (1947); гра фічна сюїта «Панфіловці» (1943); серія рисунків «Велика дружба» (1954), «В. І. Ленін» (1957—66), кольор. літографії, присвячені Т. Г. Шевченку (1939—61), «Слова Леніна» (1974). Зберігаються в ДМУОМ, Харків., Одес. ХМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Мацапура М. І. Сергій Фотійович Бесєдін. К., 1965.

БЕССАРА́Б Валерій Олександрович (18.VIII 1944, Москва) — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1987. Закінчив 1965 Київ. ін-т театр. мист-ва. 1965—66 — актор Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка, з 1966 — Київ. рос. драм. театру ім. Лесі Українки. Ролі: Костянтин («Діти Ванюшина» С. Найдьонова), Ларька Тимофєєв («Я прийшов дати вам волю» за В. Шукшиним), Мямлін («Хижаки» О. Писемського), Мазаріні («Молоді роки короля Людовика XIV» за А. Дюма), Сушич («ТБЕЖ» Б. Нушича).

БЕССАРА́Б Ігор Михайлович (25.IX 1946, Львів) — укр. артист цирку, гімнаст, засл. арт. УРСР з 1985. Після закінчення 1967 Держ. уч-ща цирк. та естрад. мист-ва (Москва) працює в системі «Союздержцирку», з 1971 — в Укр. цирковому колективі.

БЕСФАМІ́ЛЬНОВ Володимир Володимирович (29.VIII 1931, Саратов) — укр. баяніст, нар. арт. УРСР з 1988. Закінчив 1956 Київ. консерваторію (клас М. І. *Різоля*). 1959—72 — соліст *Укрконцерту*, 1956—59 та з 1973 — Київ. філармонії. У репертуарі — твори вітчизн. і зарубіж. композиторів. Б.— перший виконавець концертів для баяна Я. Н. Лапинського, К. О. Мяскова, М. Й. Сільванського, І. Н. Шамо. Лауреат міжнар. конкурсів у Москві (1957, 1-а премія), Брюсселі (1958, «Кубок світу», 3-я премія), Відні (1959, 1-а премія), Всесоюз. конкурсу у Москві (1957, 2-а премія). З 1969 — викладач Київ. консерваторії (з 1990 — професор). Серед учнів — лауреати міжнар. конкурсів В. Д. *Зубицький*, Ф. Геруе (Франція), Т. Лукич (Югославія).

Літ.: Гончаренко В., Гончаренко Н. Володимир Бесфамільнов. К., 1984. *Н. В. Ярмоленко.*

БЕТХО́ВЕН (Beethoven) Людвіг ван [16 (?).XII, хрещений 17.XII 1770, Бонн — 26.III 1827, Відень] — нім. композитор, піаніст, диригент і педагог. Його творчість знаменує собою найвищий злет муз. *класицизму*. В останніх творах дедалі більше схилявся до засад *романтизму*.

У деяких творах звертався до укр. муз. фольклору. Зокрема, обробив для голосу і фп. тріо укр. нар. пісню «Їхав козак за Дунай» (у циклі «Двадцять чотири пісні різних народів», 1816; в СРСР вид. 1925), створив варіації на її основі, а також на тему укр. нар. пісні «За городом качки пливуть» [обидві — в циклі «Десять варійованих тем для фп. з супроводом (за бажанням) флейти або скрипки», 1818]. Фінал сонати для скрипки та фп. № 8 (присвячено Олександру I, 1803) написано в жанрі *козачка*. Інтонації укр. нар. пісень відчутні також в ряді ін. творів Б.: одна з тем 1-ї ч. 3-ї («Героїчної») симфонії, теми фіналів 7-ї симфонії, 4-го фп. концерту, квартету opus 130 (присвячено М. Б. Голицину), особливо у трьох квартетах opus 59 (написані 1806—08 на замовлення А. К. *Розумовського* і йому присвячені). З А. К. Розумовським, який 1790—1836 жив у Відні, Б. з 1792 підтримував постійні стосунки (виступав у його салоні, знайомився з домашньою б-кою, що містила також видання укр. і рос. нар. пісень, партитури і клавіри творів рос. та укр. композиторів, слухав виступи капели графа, яка складалася переважно з укр. півчих). 1808 А. К. Розумовський організував власний

струнний квартет (під керівництвом скрипаля І. Шуппанціга), який став першим виконавцем згаданих, а також деяких інших квартетів Б.

На Україні серед відомих інтерпретаторів творчості Б. дожовтн. часу були М. В. Лисенко [в його репертуарі — фп. концерти № 3 і 4, до якого укр. композитор написав власну *каденцію*, та ін. фп. твори; хор з опери «Фіделіо», який виконував *Київський «Боян»* (під керуванням М. В. Лисенка)], О. М. *Виноградський*, І. І. *Слатін* (в їх репертуарі — всі симфонії Б.). Відомими україн. виконавцями творів Б. стали Г. М. *Беклемішев*, Ф. М. *Блуменфельд*, М. Ф. Колесса, Н. Г. *Рахлін*, *квартет імені М. В. Лисенка*. Образ митця відтворений в картинах М. М. Божія «Апасіонато» (1975) і О. М. Лопухова «Бетховен» (1970—74), у вірші М. Т. Рильського «Бетховен».

Літ.: Каверіна Л. К. Нев'януча молодість Бетховена. К., 1970, Локощенко Г. Д. Бетховен і наша пісня. «Музика», 1970, № 6; Федорчук І. Український фольклор у творах західноєвропейських композиторів. «Музика», 1981, № 5; Альшванг А. А. Людвиг ван Бетховен. М., 1970.

Т. Ф. Гнатів

БЕ́ХЕР (Бехерт, Бейхер) Іоанн Непомук (? — ?) — скульптор 18 ст. Жив і працював у Львові. Разом з ін. львів. скульпторами Б. виступав за незалежність майстрів від цехової юрисдикції. 1758, 1765, 1766 виконував різьбярські роботи для костьолу кармелітів у м. Теребовлі (тепер Терноп. обл.), зокрема *путті*, орнамент для сповідальниці та декор. оздоблення органа. 1766 підписав контракт на виконання різьблення дубової решітки для єзуїтського костьолу у Львові.

В. С. Вуйцик

БЕХИ́ — село Коростенського р-ну Житомир. обл. Осередок ткацтва, килимарства і вишивки. Відоме з 1545. В 19 ст. тут ткали килими (в техніці «в спуск» або «переклад» та «в лавку» або «гребінку») шириною 1,5—2 м. Центр. поле килимів було смугастим, у колориті — зелений, червоний, чорний, білий кольори з украпленням жовтого і синього. Орнамент. мотиви кайми дрібніші, ніж в осн. візерунку, частіші за ритмом. Використано різні варіанти зубчастих, ромбічних, спіральних та зіркових елементів, фіто- й антропоморфні зображення («в козаки і круги», «у волове око», «в кулаки», «у вазони», «в кукурудзу», «у пасочки» і т. д.). У 1-й пол. 20 ст. декор спрощується: гладенькі смуги чергуються з орнаментованими, в колориті — чорні, темно-коричневі, червоні барви. З 2-ї пол. 20 ст. на килимах (3—4 м ширини) роблять візерунки з крупними натуралістичними трояндами, колорит — строкатий, тло — чорне.

У Б. в багаторемізній техніці ткали візерункові прошви для подушок; оздоблювали рядна, сорочки, фартухи, скатерті, рушники геометризованим, фіто- і орнітоморфним орнаментами. Композиція вишитих і тканих бехівських рушників — поперечно-смугаста. Кінці рушників оздоблено *мереживом*. Майстри — Микедиха, Т. Ф. Бех, Н. М. Бех, Н. З. Бех, Н. А. Бех, Г. С. Капитальчук. Твори зберігаються у Музеї нар. архітектури та побуту України в Києві та ін.

Літ.: Скуратівський В. Село, славне килимами. «Народна творчість та етнографія», 1970, № 6; Древлянський В. Бехівські килими. «Народна творчість та етнографія», 1972, № 1; Орел Л. Ковры на Коростенщине. «Декоративное искусство СССР», 1984, № 10.

Л. Г. Орел, М. Р. Селівачов

В. М. Бежин.

БЕ-ША [справж.— Шаповал Борис Мойсейович; 10 (22).VII 1895, Київ — 18.VIII 1968, там же] — укр. графік, засл. діяч мист. УРСР з 1967. Навчався 1913—17 у Київ. худож. уч-щі, 1920—22 — в Київ. худож. ін-ті. Працював у галузі політ. та побутової сатири, плаката, книжкової графіки; з 1922 — у газетах «Соціалістична Харківщина», «Комуніст», журналах «Безвірник», «Червоний перець», 1945—68 — у журн. «Перець». Автор рисунків «У всеозброєнні» (1952), триптиху «Слуга всіх панів» (1954), «Гарне яблучко, та червиве» (1962) та ін.

БЕШЕ́ВСЬКИЙ (Бишовський; ? — ?) — укр. композитор 17 ст. Автор духовної хорової музики. Його «Служба» і «Канон на Стрітень» (обидва — на 8 голосів) згадані в реєстрі нотних зошитів Львів. братства за 1697.

Літ.: Стешко Ф. З. З історії української музики XVII ст. «Українська музика» 1937, № 8.

Ю. П. Ясиновський.

БЕШКО́ Андрій (? — 1855) — укр. кобзар із с. Мени (тепер місто Черніг. обл.). Навчався в А. *Шута*, вивчив частину його репертуару. П. О. *Куліш* бл. 1853 записав від Б. п'ять дум: «Богдан Хмельницький та Барабаш», «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Олексій Попович», «Козак-нетяга Фесько Ганджа Андибер», «Плач невольників на турецькій каторзі». Серед учнів — П. С. *Братиця*.

Літ.: Сперанский М. Южнорусская песня и современные ее носители. К., 1904; Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. К., 1980.

Б. М. Жеплинський.

БЄ́ЖИН Віктор Михайлович [справж.— Александров; 1865, Петербург — 13 (26). VIII 1907, місто Слов'янськ, тепер Донецької обл.] — рос. актор і режисер. На Україні працював в антрепризах О. М. *Дюкової* у Харкові (1894—1905), М. Ф. *Багрова* в Одесі (1905—07). Серед ролей: цар Федір («Цар Федір Іоаннович» О. Толстого), Улян («Старий закал» О. Сумбатова). Виставив: «Вишневий сад» А. Чехова (1904, здійснена під впливом спектаклю МХТ), «Підпори суспільства» Г. Ібсена (1904), «Діти сонця» М. Горького (1906).

О. В. Попов.

БЄЛИ́ЧКО Юрій Васильович (5.VIII 1932, Харків) — укр. мистецтвознавець, канд. мистецтвознавства з 1964. Закінчив 1957 Ленінгр. ІЖСА. З 1974 — викладач, з 1978 — доцент Київ. худож. ін-ту. Працює в галузі історії укр. образотворчого мистецтва і нар. творчості, худож. критики. Брав участь у створенні «Історії українського мистецтва» (т. 4—6, 1967—70). Автор книг і статей про творчість укр. художників, зокрема Г. В. Якутовича, Г. В. Малакова та ін.; монографій «Україна в творчості І. Ю. Рєпіна» (1963), «Героїка народного подвигу. Образи і події Великої Вітчизняної війни в українському образотворчому мистецтві» (1970), «Тема — ідея — образ. Тенденції розвитку сучасного українського образотворчого мистецтва. 1945—1972» (1975), «Українське радянське мистецтво періоду громадянської війни» (1980); один з упорядників альбому «Крізь віки. Київ в образотворчому мистецтві 12—20 століть. Живопис. Графіка» (1982) та ін.

Тв.: Художник. Мистецтво. Час. Збірник вибраних мистецтвознавчих статей. К., 1982.

Г. М. Юхимець.

БЄЛІКО́В Михайло Олександрович (28.II 1940, Харків) — укр. кінооператор і режисер, засл. діяч мист. УРСР з 1988. Закін. 1963 оператор. ф-т ВДІКу, 1973 — Вищі режисерські курси (Москва). Працював на Харків. студії телебачення. З 1963 — оператор і режисер Київської кіностудії імені О. П. Довженка. Оператор фільмів: «Казка про Хлопчиша-Кибальчиша» (1964, режисер Є. Ф. *Шерстобитов*), «Варчина земля» (1969, у співавт., реж. А. С. *Буковський*) та ін. Поставив фільми: «Стара фортеця» (1973, телевіз., 3 серії), «На короткій хвилі» (1977), «Незрима робота» (1979), «Ніч коротка» (1981, 1-й приз і диплом за кращий фільм для дітей та юнацтва на 15-му Вкф, Таллінн, 1982; «Гран-прі» на Мкф у Мангеймі, Німеччина, 1982), «Які ж були ми молоді» (1986; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1986), «Розпад» (1989, золота медаль 47-го Мкф у Венеції, 1990).

БЄЛІ́НСЬКА Людмила Олексіївна (2.I 1944, с. Новостепанівка Облівського р-ну Ростов. обл.) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1979. Закінчила 1963 студію при Київ. театрі муз. комедії (педагоги О. І. *Борисов*, Б. О. Рябикін). 1963—67 — в Черкас., з 1967 — в Дніпроп. укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Юлька («Сторінка щоденника» О. Корнійчука), Олена Костюк («Райдуга» за В. Василевською), Оксана («Тил» М. Зарудного), Чаніта («Поцілунок Чаніти») Г. Мілютіна).

Л. В. Кужільна.

БЄЛІ́НСЬКИЙ Віссаріон Григорович [30.V (11.VI) 1811, Свеаборг — 26.V (7.VI) 1848, Петербург] — рос. революц. демократ, філософ-матеріаліст, літ. критик і публіцист. 1829—32 навчався в Моск. ун-ті, з якого був виключений за написання антикріпосницької драми «Дмитро Ка-

лінін». 1839 переїхав до Петербурга. Літ.-критичну діяльність почав 1831. 1839—48 співробітничав у журналах «Отечественные записки» і «Современник». 1846 разом з М. С. *Щепкіним* подорожував по Україні, відвідав Харків, Миколаїв, Херсон, Одесу, побував у Криму. В «Літературних мріях» (1834) схвально писав про драматургію Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, зокрема про його п'єсу «Дворянські вибори», яку за силою життєвої правди ставив поряд з драм. творами Д. І. Фонвізіна, О. С. Грибоєдова, О. С. Пушкіна. В рецензії «Александринський театр. Щепкін на петербурзькій сцені» увагу Б. привернули п'єси «Наталка Полтавка» й «Москаль-чарівник» І. П. Котляревського у зв'язку з грою в них М. С. Щепкіна. За оцінкою Б., в образах Виборного й Михайла Чупруна актор досяг найвищої худож. довершеності. Разом з тим дав безпідставну і брутальну оцінку поетичної творчості Т. Г. Шевченка, зокрема поем «Гайдамаки» (Повне зібр. тв. М., 1955, т. VI, с. 172—174) та «Сон» (там же, т. XII, с. 440 – 441). Вітав 13-й випуск вид. «Наши, списанные с натуры русскими» (1841), в якому було вміщено іл. Т. Г. Шевченка до оповідання Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Знахар»; схвально відгукнувся про худож. рівень вид. «Русские полководцы...» М. Полевого (1845), 12 портретів до якого намалював Т. Г. Шевченко.

Тв.: Укр. перекл.— Літературно-критичні статті. К., 1953; Думки про мистецтво. К., 1976.

Літ.: Филатова Е. М. Белинский. М., 1976; В. Г. Белинский в воспоминаниях современников. М., 1977.

С. Г. Васильєв.

БЄЛО́В Анатолій Антонович (справж.— Дубін; 3.XI 1925, Москва) — укр. артист балету, нар. арт. УРСР з 1960. Навчався в Моск. та Київ. хореогр. уч-щах. 1943—45 виступав в ансамблі 1-ї гвардійської армії 1-го Укр. фронту, 1945—64 — в Київ. театрі опери та балету. 1964—67 — педагог-репетитор Київ., 1968 — Харків., 1983—84 — Дніпроп. театрів опери та балету. Партії: Зігфрід («Лебедине озеро» П. Чайковського), Іванко («Горбоконик» Ч. Пуньї), Базіль («Дон Кіхот» Л. Мінкуса), Ромео («Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва), Шурале («Шурале» Ф. Ярулліна), Фрондосо («Лауренсія» О. Крейна) та ін. *І. В. Цебенко.*

БЄЛО́В Григорій Акинфович [6 (18).XII 1895, с. Вахонькіно, тепер Кадуйського р-ну Волог. обл.— 13.IX 1965, Ярославль] — рос. і укр. актор, нар. арт. СРСР з 1956. Творчу діяльність почав 1917, працював у театрах Дніпропетровська, Казані, Архангельська, Ярославля. Ролі: Ромодан («Крила» О. Корнійчука), Попіл, Сатін, Барон («На дні» М. Горького), Борис Годунов («Цар Федір Іоаннович» О. Толстого). Знімався в кіно: Мічурін (однойм. фільм, 1949, реж. О. П. *Довженко*; Держ. премія СРСР, 1949) та ін.

БЄЛО́В Євгеній Миколайович [справж.— Білоцерковський; 19. VIII (1.IX) 1902, м. Лубни, тепер Полтав. обл.] — рос. режисер, засл. діяч мист. РРФСР з 1957. Закінчив 1923 драм. студію П. Л. Скуратова в Києві. 1919—24 працював в армійських театрах України. Очолював театри у Сизрані, Куйбишеві, Читі, Пензі, Іваново, Комсомольську-на-Амурі. Вистави: «Дівчата нашої країни» І. Микитенка (1934), «Платон Кречет» (1935), «Калиновий гай» (1952) О. Корнійчука, «Під золотим орлом» Я. Галана (1953), «Три сестри» А. Чехова (1949), «Ромео і Джульєтта» У. Шекспіра (1960).

О. Ф. Степаненко.

БЄЛОУ́СОВ Михайло Михайлович [15 (28).II 1905, Казань — 11.XI 1960, Москва, похований у Києві] — рос. актор, нар. арт. УРСР з 1948. Закінчив 1923 Казанський театр. технікум. Працював у театрах Казані (1923—24), Ульяновська (1924—26), Астрахані (1926 — 27), Горького (1927—32, 1937—39), Ростова-на-Дону (1932—36), Тбілісі (1936—37). У 1939—60 — актор Київ. рос. драм. театру ім. Лесі Українки. Ролі: в театрі — Дон Жуан («Камінний господар» Лесі Українки), Карпо Салай («Пісня під зорями» В. Собка), Чацький («Лихо з розуму» О. Грибоєдова), Чичиков («Мертві душі» за М. Гоголем), Глумов, Незнамов, Жадов, Паратов («На всякого мудреця доволі простоти», «Без вини винні», «Тепленьке місце», «Безприданниця» О. Островського), Трофимов, Вершинін («Вишневий сад», «Три сестри» А. Чехова), Фердінанд («Підступність і кохання» Ф. Шіллера); в кіно — Пшегодський («Богдан Хмельницький», 1941), Крутов («„Богатир" іде в Марто», 1954), Чернега («Над Черемошем», 1955), Едвард Штамм («Далеко від Батьківщини», 1960), Канаріс («Іванна», 1960, всі — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка).

Літ.: Сенникова Р. Д. Михаил Белоусов. К., 1980. *С. Л. Зайончківська.*

БЄЛЯЄВ Володимир Павлович [22.III (4.IV) 1907, м. Кам'янець-Подільський, тепер Хмельн. обл.— 20.II 1990, Москва] — рос. і укр. письменник, кіносценарист. Автор трилогії «Стара фортеця» (ч. 1—3, 1937—51, Держ. премія СРСР, 1952). За її мотивами поставлено однойм. фільми (1937, Одес. кіностудія, реж. М. Л. Білинський; 1973, телевіз., 3 серії, реж. М. О. *Бєліков*) та фільм «Тривожна молодість» (1959, Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка, реж. О. О. *Алов* й В. Н. *Наумов*; в гол. ролях — Ю. С. *Лавров*, О. Л. *Хвиля*, М. Ф. *Яковченко*). Серед кіносценаріїв: «Голос Тараса» (1941), «Іванна» (1960, Київ. кіностудія, реж. В. І. *Івченко*), «До останньої хвилини» (1974, Одес. кіностудія, Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1975).

Тв.: Избранные произведения, т. 1—2. М., 1979; Укр. перекл.— Стара фортеця. К., 1985. *М. Г. Лабінський*

Є. М. Беляєв.

БЄЛЯ́ЄВ Євген Михайлович (11. IX 1926, м. Клинці, тепер Брян. обл.) — рос. співак (ліричний тенор), нар. арт. СРСР з 1967. Закінчив 1968 Моск. муз.-пед. ін-т ім. Гнесіних. З 1947 — соліст Ансамблю пісні і танцю Прикарп. військ. округу, 1953—55 — Ансамблю пісні і танцю Київ. військ. округу, з 1955 — Ансамблю пісні і танцю Рад. Армії ім. О. В. Александрова (Москва). В репертуарі — твори рад. композиторів, нар. (у т. ч. укр.) пісні.

БЄЛЯ́ЄВ Іван Іванович [2 (14). VII 1872, с. Зикеєво, тепер Спаського р-ну Рязан. обл.— 5 (18).X 1913, Кишинів] — рос. архітектор. Закінчив 1902 петерб. АМ. Представник неокласичного та конструктивістського напрямів *модерну*. За проектами Б. в Києві збудовано особняки по сучас. вул. Круглоуніверситетській № 12 (поч. 20 ст.) і П. Орлика № 3 (1911), ряд прибуткових будинків по вулицях К. Маркса № 17/1 (1909) та Великій Житомирській № 25 (1909). Брав участь у спорудженні залізничного вокзалу на ст. Жмеринка (1902). *Т. В. Скибицька.*

І. І. Беляєв.

І. І. Беляєв. Житловий будинок по вул. Круглоуніверситетській № 12 у Києві. Поч. 20 ст.

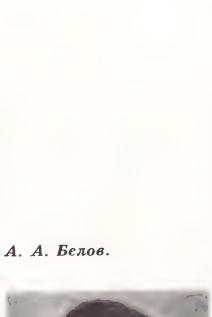

А. А. Белов.

БЄЛЯЄВА Анастасія Єрмолаївна (? — ?) — укр. актриса кін. 19 — поч. 20 ст. Дружина С. О. *Глазуненка*. Виступала в трупах М. Л. Кропивницького, С. О. Глазуненка, Д. А. Гайдамаки, О. Л. Суходольського. *Є. С. Хлібцевич.*

БЄЛЯЄВА Марія Петрівна (театр. псевд.— Іскра; 1866 — ?) — укр. актриса. Працювала в трупах П. С. Мирова-Бедюха (1888), Г. Й. *Деркача* (1893—94), М. Л. Кропивницького та ін. 1901 переїхала до Тбілісі, де організувала *Беляєвої М. П. український театр* (1903—24). *Є. С. Хлібцевич.*

БЄЛЯЄВА Тетяна Іванівна (14. VII 1933, Хмельницький) — укр. архітектор. Закінчила 1958 Київ. інж.-буд. ін-т. Серед споруд: піонерський табір «Чайка» (1979, у співавтор.; Держ. премія СРСР, 1980), піонерський табір-пансіонат ім. В. Коробкова (1980, у співавт.), пансіонат «Москва» (1980—81, у співавт.; всі — у м. Алушті).

БЄЛЯЄВОЇ М. П. УКРАЇ́НСЬКИЙ ТЕА́ТР. Ств. у Тбілісі 1903 при «Товаристві тверезості». Засновник і худож. керівник — М. П. *Бєляєва*. В складі трупи: режисери К. Н. Гаранін, Є. Г. Вишневецький, Г. Д. Чаров, А. І. Хо-

рошилов; актори Андрієвська, Артеменко, Борисенко, Богун, Гавриленко, Гамалій, Долина, Зарудний, Іваненко, Карпенко, Костенко, Марченко, Марусіна, Орленко, Островський, Петренко, Пилипенко та ін. У репертуарі: «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «За двома зайцями», «Маруся Богуславка», «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького, «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого, «Лимерівна» П. Мирного, «Тарас Бульба» К. Ванченка-Писанецького (за М. Гоголем), «Наймичка» І. Тогобочного, «Богдан Хмельницький» В. Сосновського (за романом Г. Сенкевича «Вогнем і мечем») та ін. Актори театру брали участь у ювілейних торжествах, присвячених груз. поетові А. Церетелі й акторові Л. Месхішвілі; разом з груз. громадськістю відзначили 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. Театр припинив діяльність 1924.

Літ.: Шалуташвили Н. Грузинско-украинские театральные связи. Тбилиси, 1984. *Н. М. Шалуташвілі.*

БЄЛЯЄВСЬКИЙ ГУРТО́К («Бєляєвські п'ятниці») — група петерб. музикантів, яких об'єднав у 80—90-х рр. 19 ст. муз. меценат і видавець М. П. Бєляєв. Спадкоємно пов'язаний з «*Могучою кучкою*», Б. г., проте, не висував певної ідейно-худож. програми. Осн. увага була зосереджена на питаннях підвищення профес. майстерності та вдосконалення композиторської техніки, пропаганди (публічному виконанні та виданні) власних творів і доробку рос. композиторів-класиків. Основну увагу було приділено інструментальним, іноді камерно-вокал. жанрам. Діяльність Б. г. тісно пов'язана з вид-вом «М. П. Бєляєв у Лейпцигу», «Російськими симфонічними концертами», «Російськими квартетними вечорами» (всі організував М. П. Бєляєв). Головою гуртка був М. А. Римський-Корсаков, його членами — композитори О. П. Бородін, О. К. Глазунов, А. К. Лядов та ін., виконавці Г. О. Дютш, М. С. Лавров, М. О. Соколов та ін., муз. критик В. В. Стасов. Активну участь у роботі Б. г. брали композитори і муз. виконавці, тісно пов'язані з муз. культурою України: А. М. *Алферакі*, С. М. і Ф. М. *Блуменфельди*, О. А. *Вінклер*, В. А. *Золотарьов*, В. П. *Калафаті*, М. С. *Кленовський*, В. Й. *Малишевський*, Ф. С. *Якименко*. Ряд їхніх творів вперше виконано в концертах Б. г.: «Танці чарівних дів» А. Алферакі, симф. картина «Міражі» М. Кленовського, 1-а симфонія та симф. мініатюри С. Блуменфельда. Засн. М. П. Бєляєвим премії ім. М. І. Глинки були двічі присуджені С. М. Блуменфельду (в 1909, 1917) та О. А. Вінклеру (1916, 1917). В Б. г. виконували також твори рос. композиторів на укр. теми: опери «Майська ніч», «Ніч перед Різдвом» М. Римського-Корсакова, симф. картину «Ніч на Лисій горі» М. Мусоргського.

Літ.: Глиэр Р. Встречи с беляевским кружком. «Советская музыка», 1949 № 8; Трайнин В. Я. М П. Беляев и его кружок. Л., 1975.

О. І. Малозьомова.

БЄЛЯКО́В Ігор Миколайович (3.XI 1934, Москва) — український кінооператор. Після закінчення 1963 ВДІКу працює на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. Зняв кінофільми «Суд іде» (1963), «Хочу вірити» (1965), «Варчина земля» (1969, телефільм, диплом 1-го Всесоюзн. фестивалю телефільмів, Москва, 1969), «Назвіть ураган „Марією"» (1970), «Довгі дні, короткі тижні» (1980, телефільм), «Карусель» (1983, телефільм, гол. приз фестивалю «Злата Прага», Прага, 1984); наук.-популяр. фільм «Наука про привиди» (1969, премія ім. М. В. Ломоносова АН СРСР, 1969; «Гран-прі», золота медаль, диплом Мкф у Будапешті, 1970).

БЄЛЯ́НСЬКИЙ Олександр Миколайович (31.V 1950, Луганськ) — укр. живописець, засл. діяч мист. України з 1992. Закінчив 1976 Київ. худож. ін-т (майстерня О. М. *Лопухова*), з 1987 викладає в ньому рисунок, з 1992 — доцент. Працює в галузі станкового живопису (сюжетні полотна, портрети, натюрморти), поєднуючи реалістичну манеру письма з експресивними пошуками, зверненням до т. з. романтичного модернізму. Твори: «Натюрморт в інтер'єрі» (1980), «Гандбол» (1983), «Мій дід Денис Алімович» (1988), «Юдіф» (1991), «Сад пірамід», «Дендрарій» (обидва — 1992). Учасник зарубіж. виставок з 1986. Твори зберігаються в Черніг., Херсон., Івано-Фр. ХМ, музеї м. Пещани (Словаччина), в приватних збірках США, Німеччини, Ізраїлю. Іл. див. до ст. *Автопортрет*, т. 1, с. 15.

БЄЛЬСЬКИЙ Михайло Гаврилович (21.XI 1922, с. Закромське Кромського р-ну Орлов. обл.) — укр. живописець, нар. художник УРСР з 1978. Навчався 1945—51 у Київ. худож. ін-ті (майстерня С. О. *Григор'єва* і В. М. *Костецького*). Працює в галузі тематичної картини і портрета. Твори: «Робочий ранок» (1959), «Металурги Донбасу» (1970), «Не пройдуть!» (1970—71), «Квіти переможцям» (1976), «Весна 1945» (1981), «Азовсталівці» (1985); портрети керівників партизан. руху на Україні О. Ф. Федорова, С. П. Тутученка, письменника О. Гончара (всі — 1985). Зберігаються в ДМУОМ, Донец. ХМ, Хмельн. КГ та ін. музеях.

В. Ю. Бжеська.

Літ.: Михайло Бєльський. Альбом. К. 1977.

БЄ́ЛЬСЬКИЙ Юрій (22.IX 1922, Україна) — укр. актор і режисер у Канаді. Театр. освіту здобув на Україні. 1946—49 працював у Театрі-студії під керівництвом Й. Й. *Гірняка* та О. О. *Добровольської* в Австрії й Німеччині. Один з організаторів, актор і режисер укр. драм. ансамблю «Заграва» в Канаді (з 1953). Учасник міжнар. театр. фестивалів у Франції (1981), Канаді (1982), Мексиці (1987). Серед вистав: «Сорочинський ярмарок» за М. Гоголем, «Гріхи молодості» Арнольда і Баха (сценічний варіант Б. у співавт. з С. Архангелом; показана 1990 на гастролях у Києві). Відзначений 1973 та 1974 нагородами як кращий актор фестивалів театр. труп у Торонто. *Г. В. Довбищенко.*

М. Г. Бельський.

БЖЕ́СЬКА Валентина Юхимівна [22.II (5.III) 1896, м. Біла Церква, тепер Київ. обл.— 12.I 1977, Київ] — укр. актриса, засл. арт. Узб. РСР з 1944 та УРСР з 1951. Дружина А. М. *Бучми*. Дебютувала 1924 в «*Березоля*» *творчій майстерні* в м. Білій Церкві. Працювала в театрі «*Березіль*» (1925—38, з перервами; з 1935 — Харків. укр. драм. театр ім. Т. Г. Шевченка), Київ. укр. драм. театрі ім. І. Я. Франка (1938—57). Ролі: Гордиля («Лиха доля» М. Старицького), Горицвіт («Крила» О. Корнійчука), Ярова («Любов Ярова» К. Треньова), Марія Косова («Земля» за М. Віртою), Софія («Останні» М. Горького), Розалія («Філумена Мартурано» Е. Де Філіппо). *В. І. Заболотна.*

БЖИКЯ́Н Фердінанд Погосович [1 (14).I 1905, Карс, Туреччина — 2.IX 1969, м. Дубно, похований у Тбілісі] — вірм. режисер і актор, нар. арт. Вірм. РСР з 1964, засл. діяч мист. Груз. РСР з 1946. Працював 1924—36 у вірм. театрах Харкова, 1945—69 очолював Тбіліс. вірм. драм. театр ім. С. Г. Шаумяна. Формування творчості актора проходило під значним впливом театру «*Березіль*». Б. підтримував творчі контакти з А. М. *Бучмою*. В Харкові грав роль Феногена («Хазяїн» І. Карпенка-Карого), а також ролі у виставах за п'єсами У. Шекспіра, О. М. Ширванзаде, В. М. Кіршона.

М. Г. Бельський. Металурги. Олія. 1969. ДМУОМ. Київ.

Літ.: Папазян В. Жизнь артиста. М.— Л. 1965; Мовсесян В. Про харківський вір-

менський робітничий театр. «Український театр», 1979, № 6. *Г. В. Довбищенко.*

БИ́КОВ Іван Єгорович (5.VI 1927, с. Стара Отрінь, тепер у межах Дніпропетровська) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1968. Закінчив 1948 Дніпроп. театр. уч-ще. Працював у Чернів. укр. муз.-драм. театрі ім. О. Ю. Кобилянської (1948—51), Луганському драматичному театрі (1951—59); Терноп. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (1960—88). Ролі: Гнат («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Дорош («Сині роси» М. Зарудного), Султан («Роксолана» за П. Загребельним), Матвій («Без язика» за В. Короленком), Карл Моор («Розбійники» Ф. Шіллера). *П. К. Медведик.*

БИ́КОВ Леонід Федорович (12. XII 1928, с. Знам'янка, тепер у складі смт Черкаського Донец. обл.— 11.IV 1979, Київ) — укр. актор театру і кіно, режисер, засл. арт. РРФСР з 1965, нар. арт. УРСР з 1974. З 1951, після закінчення Харків. театр. ін-ту (курс Д. С. *Антоновича*), до 1960 працював у Харків. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка. Мист-во Б. відзначалося ліризмом, м'яким гумором. Його герої — люди душевно тонкі, інтелігентні, мужні й принципові. Серед ролей: у театрі — Жанек («Не називаючи прізвищ» В. Минка); в кіно — Акішин («Добровольці», 1958), Альошка («Альошчина любов», 1961), Річард («Коли розводять мости», 1961), Зайчик («Зайчик», 1965, був і режисером фільму). 1969—79 Б. працював на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка, де поставив фільми «В бій ідуть тільки „старики"» (1974, автор сценарію і виконавець ролі Титаренка; премія Мкф у Карлових Варах), «Ати-бати, йшли солдати...» (1977, роль Святкіна). Обидва фільми за актор. і режисерську роботу удостоєні Держ. премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1977). Про Б. знято фільм-портрет «...Якого любили всі» (1982, реж. Л. М. *Осика*). На фасаді будинку в Києві, де жив Б., встановлено меморіальну дошку (1980, скульптор В. Н. *Борисенко*), на могилі — погруддя (1982, скульптор А. С. Фуженко, арх. Т. Г. Довженко).

Літ.: Кацев И. Леонид Быков. В кн.: Актеры советского кино, в. 2. М., 1966; Зоркий А. «Я очень многое понял на земле». «Советский экран», 1979, № 12. *М. Г. Лабінський.*

БИ́КОВ Микола Володимирович [18 (31).XII 1909 — 18.IV 1945, загинув в бою при взятті Бреслау, тепер Вроцлав, Польща] — укр. кінооператор. Навчався в Київ. ін-ті кінематографії. З 1929 працював кінокореспондентом, пізніше — оператором Київ. студії наук.-популярних фільмів. Фільми: «Паразитологія» (1931), «Парашут», «Боротьба з аваріями», «Теорія польоту» (всі — 1941). В роки Вел. Вітчизн. війни — оператор фронтових кіногруп. Матеріали, зняті Б., увійшли в фільми: «Кінолітопис Великої Вітчизняної війни» та «Народні месники» (Держ. премія СРСР, 1946). В 1941—42 зняв навч. військ. фільми: «Десантування повітряних військ», «Таранний удар». Брав участь у зйомках фільму «Визволення» (1939, реж. О. П. *Довженко* та Ю. І. *Солнцева*).

Л. Ф. Биков.

БИ́КОВ Олександр Володимирович (1.IX 1928, м. Ржев Твер. обл.) — укр. артист балету, засл. арт. УРСР з 1968. Закінчив 1947 хореогр. студію при Татар. театрі опери та балету (Казань). 1956—69 — соліст Ансамблю пісні і танцю Червонопрапорного Чорномор. флоту. З 1972 — худож. керівник нар. ансамблю танцю колгоспу ім. Ілліча Бахчисарайського р-ну Криму.

БИ́КОВ Олексій Олександрович [18(30).X 1897, м. Митищі Моск. обл.— 18.VIII 1964, Київ] — рос. актор, засл. арт. УРСР з 1953. Закінчив 1918 театр. студію в Москві. Працював у червоноарм. театрах (1918—24), рос. драм. театрах Ташкента (1924—28), Москви (1928—31), Миколаєва (1931—36), Маріуполя (1936—38), Луганська (1938—40) та ін. 1945—62 — актор Київ. рос. драм. театру ім. Лесі Українки. Ролі: в театрі — Кобза («Загибель ескадри» О. Корнійчука), Собакевич («Мертві душі» за М. Гоголем), Большинцов («Місяць на селі» І. Тургенєва); в кіно — Медведєв («Подвиг розвідника», 1947), Роман (фільм-вистава «Діти сонця», 1956; обидва — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка). *К. О. Силіна.*

БИ́КОВА Римма Олександрівна (5.V 1926, Севастополь) — рос. актриса, засл. арт. РРФСР з 1960. Закінчила 1951 Одес. театр. уч-ще. Працювала в Театрі Одес. військ. округу (1944—51; згодом Львів. рос. драм. театр Рад. Армії), в театрах Волгограда, Ленінграда, з 1965 — у Моск. драм. театрі ім. К. С. Станіславського. Ролі: Тоня («Старі друзі» Л. Малюгіна), Фаншетта («Весілля Фігаро» П. Бомарше), Санька («Інтервенція» Л. Славіна; всі — в Одесі). Знімається в кіно. *О. Ф. Степаненко.*

БИКО́ВСЬКИЙ Михайло Йосипович (? — ?) — укр. співак 17 ст. Закінчив Київ. академію, де співав в академ. капелі. 1652 відряджений до Москви, був солістом *Государевих півчих дяків хору*. Того ж року повернувся до Києва. *І. М. Лисенко.*

БИ́ЛЕНЬ Михайло (1768, с. Хітар, тепер Львів. обл.— 1.II 1844, там же) — укр. майстер-будівничий. Спорудив житл. будинки і 10 церков у стилі *бойківської архітектурної школи*. Останньою з них була *Воздвиженська церква* в с. Опорці Львів. обл. (1842—44). *Г. В. Дем'ян.*

М. Билень. Воздвиженська церква в с. Опорці Львівської обл 1842—44

БИ́ЛИНИ — жанр давньорус. та рос. нар. епосу. Формувався в 10—16 ст. Термін «Б.» увійшов у науку в серед. 19 ст. Перші записи Б. датуються 17 ст., тексти видано 1804, нотні записи видано 1818 (зб. Кирші Данилова). За змістом розрізняють Б. героїчні, соціально-побутові, новелістичні. Більшість героїчних Б. належить до т. з. київського циклу, який бере початок з часів Київ. Русі і присвячений захисту батьківщини від ворогів («Ілля Муромець і князь Володимир», «Як во граді стольнокиївському», «Билина про Вольгу і Микулу»). Він у свою чергу поділяється за істор. періодами на Б., що склалися під час великої навали печенігів (80-і роки 10 ст.); навали половців і київ. повстання 1068—69; за княжіння Володимира Мономаха. Специфічні особливості героїчних Б.— застосування прийомів гіперболізації, постійних епітетів (напр., «ідолище погане», «собака Калин-цар»), типових побудов певних епізодів (князівських банкетів, бою тощо), повтори. Б. київ. циклу властива сольна традиція виконання, розповідно-величавий характер. Особливості їхньої музики — метрично вільний (див. *Метроритм*) мелодизований *речитатив*. Основа наспіву Б. здебільшого однорядкова (рідше — 2—3-рядкова), що підлягає варіантному змінюванню при багаторазовому повторенні. Новелістичні Б., або билинні пісні, що передбачають хорове виконання, сформувалися в 16—17 ст. у донських, уральських, терських козаків.

Традиція Б. вплинула на формування епосу укр. народу — *думи, історичної пісні, співанки-хроніки*. Сюжети Б. використано в укр. нар. казках і легендах. Б. стали джерелом багатьох творів вітчизн. композиторів. До жанру Б. зверталися українські композитори Б. М. *Лятошинський* (опера «Золотий обруч», 3-я симфонія), Є. Ф. *Станкович* (балет «Ольга», музика до кінофільмів «Ярослав Мудрий» та «Легенда про княгиню Ольгу»), І. Ф. *Карабиць* (1-а симфонія «П'ять пісень про Україну») та ін.

Літ.: Сборник Кирши Данилова. М.— Л., 1958; Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. М., 1963; Астахова А. М. Былины. Итоги и проблемы изучения. М.—Л., 1966; Былины. Русский музыкальный эпос. М., 1981. *О. С. Зінькевич.*

БИ́РКІН Дмитро Гаврилович (? — ?) — один із засновників видової фотографії на Україні. Військ. інженер, полковник, начальник Київ. окружного військ.-інженерного управління. Працював з кінця 50-х рр. 19 ст. як фото-

граф-аматор. За рекомендацією М. В. *Закревського* 1866 виконав серію видових фотознімків Києва для Моск. археол. т-ва. Автор першої фотографічної панорами Подолу. Знімки Б. широко репродукувались у виданнях кін. 50-х — поч. 60-х рр. 19 ст.

С. І. Білокінь.

БИСТРИ́ЦЬКА Еліна Аврамівна (4.IV 1928, Київ) — рос. актриса, нар. арт. СРСР з 1978. Закін. 1953 Київ. театр. ін-т (педагог Л. А. *Олійник*). Працювала у Вільнюс. рос. драм. театрі (1953—58). З 1958 — у Малому театрі (Москва). Ролі: в театрі — Донна Анна («Камінний господар» Лесі Українки), баронесса Штраль («Маскарад» М. Лермонтова), Юлія Пилипівна («Дачники» М. Горького); в кіно — Олена Олексієнко («В мирні дні», 1950), Женя («„Богатир" іде в Марто», 1954; обидва — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка), Аксинья («Тихий Дон», 1957—58), Льоля («Добровольці», 1958), Андрєєва («Микола Бауман», 1968).

О. В. Вдовенко.

БИСТРУ́ШКІН Олександр Павлович (1.I 1949, м. Галич Івано-Фр. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1983. Після закінчення 1970 Київ. ін-ту театр. мист-ва (педагоги Д. О. *Алексідзе*, І. О. *Молостова*) — в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка. Ролі: в театрі — Долон («Кассандра» Лесі Українки), Микита («Ярослав Мудрий» І. Кочерги), Крисобій («Майстер і Маргарита» за М. Булгаковим); в кіно — Андрій («Жива вода», 1971), Федорчук («Народжена революцією», телевіз., 1973—77), Полулик («Ярослав Мудрий», 1982), Кузнецов («Якщо ворог не здається», 1982; всі — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка). *І. В. Романченко.*

БИСТРЯКО́В Віктор Петрович (7.I 1943, м. Ніколаєвськ-на-Амурі Хабаров. кр.) — укр. художник, засл. діяч мист. УРСР з 1990. Закінчив 1972 Київ. худож. ін-т (викладачі Т. А. *Лящук* і С. І. *Грош*). Працює в галузі плаката та станкового живопису. Серед творів: плакати «Рафаель Санті» (1970), «Григорій Сковорода» (1972), «Відбудуємо Успенський собор», «Любіть Україну», «26.04.86 р. (Чорнобиль)» (усі — 1989), «Знай та вивчай історію свого народу» (1990); картини «Т. Г. Шевченко», «Катерина» (обидві — 1989). Учасник міжнар. виставок у Німеччині, Польщі, Канаді; 1988 — персональна виставка в Сан-Франціско (США).

БИСТРЯКО́В Володимир Юрійович (13.XII 1946, Київ) — укр. піаніст і композитор, засл. арт. УРСР з 1987. Після закінчення 1972 Київ. консерваторії — в Київ. філармонії. В репертуарі — переважно класич. твори вітчизн. і зарубіж. композиторів. Автор естрадних пісень «Куди поїхав цирк», «По сходах», «Світ без чудес» та ін., інструм. п'єс, музики до драм. вистав і кінофільмів. Лауреат Міжнар. конкурсу піаністів ім. Б. Сметани (ЧСФР, 1971, 1-а премія).

Е. А. Бистрицька в ролі Донни Анни, М. В. Подгорний в ролі Командора («Камінний господар» Лесі Українки).

В. С. Бичкова. Збір винограду. Дерево, різьблення. 1970. Вінницький краєзнавчий музей.

А. Бишевський. Йосиф Прекрасний. Малюнок з «кужбушків» Лаврської іконописної майстерні. Туш. 1753. ЦНБ України. Київ.

«БИ́ТВА ЗА ДНІПРО́» — монумент. скульпт. ансамбль на честь подвигу рад. воїнів при форсуванні Дніпра на Букринському плацдармі. Відкрито 1985 в с. Балико-Щучинці Кагарлицького р-ну Київ. обл. Скульптор В. І. *Зноба*, архітектори С. А. Захаров, Ю. П. Платонов, В. О. Корнєєв. Фігура рад. воїна-переможця та скульпт. група «Атака» — домінанти композиції. Два горельєфи «Форсування Дніпра» (бронза, граніт) фланкують площу комплексу. На тер. меморіалу виявлено залишки дерев. фортеці Чучин, на місці якої встановлено бронзову фігуру давньорус. легендарного співця-дружинника Бояна (скульптор В. І. Зноба). *Л. О. Гурська.*

БИЧКО́ Валентин Васильович [4 (17).VI 1912, Харків] — укр. поет. Закінчив 1932 Харків. ін-т нар. освіти. Літ. діяльність почав 1930. Автор п'єси «Регламент — дві години» (1932 — Харків. перший держ. театр для дітей), лібретто (у співавт. з Б. Шелонцевим) опери «Перекоп» Ю. Мейтуса, М. Тіца і В. Рибальченка (1939 — Київ. театр опери та балету), текстів пісень. Переклав драм. твори: «Недоросток» Д. Фонвізіна (1934), «Легенда про Паганіні» В. Балашова (1976), «Міндаугас» Ю. Марцинкявічюса (1977). Респ. комсомол. премія ім. М. О. Островського, 1970. Премія ім. Лесі Українки, 1977.

Літ.: Чайковський Б. Валентин Бичко. К., 1970. *Л. М. Дворниченко.*

БИЧКО́ВА Віра Семенівна (30.IX 1899, с. Княжиці, тепер Могильов. обл.— 4.VI 1990, смт Бар Вінн. обл.) — укр. нар. скульптор і живописець, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1960. Виконала скульпт. портрети М. М. Коцюбинського (1963), Г. Г. Шевченка (1964), О. С. Пушкіна (1965), жанрові композиції «Чабан» (1959), «Збір винограду» (1970) та ін. В живописних творах зображувала краєвиди містечка Бара і його околиць, створювала натюрморти. Твори зберігаються у краєзнав. музеї Бара, Вінн. ХМ. *В. В. Титаренко.*

БИШЕ́ВСЬКА Олександра Андріївна [24.II (9.III) 1906, Київ — 1986, Москва] — укр. і рос. співачка, засл. арт. РРФСР з 1937. Закін. 1929 Київ. муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка (клас О. О. *Муравйової*). 1929—34 — солістка Київ. опер. театру, 1934—48 — Великого театру СРСР. Партії: Наталка («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Мирослава («Золотий обруч» Б. Лятошинського), Ядвіга («Кармелюк» В. Костенка), Ярославна («Яблуневий полон» О. Чишка), Ліза, Марія («Пікова дама», «Мазепа» П. Чайковського). Лауреат 1-го Всесоюз. конкурсу музикантів-виконавців (Москва, 1933, 3-я премія). Автор спогадів про О. О. Муравйову. *І. М. Лисенко.*

БИШЕ́ВСЬКИЙ Андрій (? — ?) — укр. живописець серед. 18 ст. Жив у Києві. Навчався у *Лаврській іконописній майстерні*. В альбомі «*кужбушків*» є малюнок Б. «Йосиф Прекрасний» (1753).

Літ.: Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні. Альбом-каталог. К., 1982, Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

БИШЕ́ВСЬКІ — сім'я укр. майстрів золотарської справи 19 ст. Максим Матвійович Б. (? — ?). Жив і працював у Києві. Навчався у золотаря І. В. Вінниковського. 1844 здобув звання майстра. Від Ремісничої управи був експертом по майстерності срібної справи. Для Києво-Печерської лаври виготовив золотий терновий вінець і пояс на ікону Ісуса Христа, оправив в срібло 11 Євангелій різного формату; виготовив срібні позолочені рамки для підносних ікон. Феодосій Максимович Б. (? — серпень 1890). Син М. М. Бишевського. Позолотив 1872 разом з батьком царські врата одного з іконостасів *Успенського собору* в Києві. Ксенія Матвіївна Б. (? — ?). Сестра М. М. Бишевського. Навчалася гаптування і працювала у Флорівському монастирі в Києві. Для Києво-Печерської лаври гаптувала золоті хрести і *кустодії*, реставрувала предмети культового одягу.

Твори Б. зберігаються у Києво-Печерському заповіднику.

В. В. Шиденко.

БИШКО́ВСЬКИЙ Степан Іванович (? — ?) — муз. теоретик і видавець 18 ст. Працював наглядачем у Моск. синодальній друкарні. Автор «Граматики» з *партесного співу*. В 60—70-х рр. за участю Г. М. *Головні* та співчих П. Синьковського і Я. Лавлинського безуспішно намагався схилити церковну ієрархію до видання підручників з партесного співу та добірки *партесних концертів*. Був ініціатором запровадження в Росії нотодрукування з наборних нот, т. з. київського шрифту (див. *Київська нотація*), що був спеціально виготовлений у Лейпцігу, видання збірок одноголосих *розспівів*, «Азбуки початкового навчання».

Літ.: Кунин М. Из истории нотопечатания. М., 1963. *О. С. Цалай-Якименко.*

БІА́НКІ Валентина [Фабіан-Біанкі; 1839, Вільно — 28.II (11.III) 1884, Кандава, тепер місто в Латвії] — укр. і рос. співачка (сопрано). За походженням італійка. Закінчила 1855 Паризьку консерваторію. 1862—65 співала у Маріїнському театрі (Петербург), 1865—67 — у Великому театрі (Москва), 1867—70 — солістка Київ. та Одес. рос. опер. Була членом-виконавцем Київ. відділення РМТ. Для неї М. І. Глинка аранжував романс «Соловей» О. Аляб'єва. Партії: Антоніда, Людмила («Іван Сусанін», «Руслан і Людмила» М. Глинки), Рогнеда («Рогнеда» О. Серова), Леонора («Трубадур» Дж. Верді), Валентина («Гугеноти» Дж.

Мейєрбера) та ін. Автор романсів «Прости, не помни дней паденья» (слова М. Некрасова), «Ні, ні, ти мене не забудеш».

М. І. Кузьмін.

БІБЕРО́ВИЧ Іван (1854 — 15.XI 1920, м. Коломия, тепер Івано-Фр. обл.) — укр. актор, режисер, театр. діяч. Сценічну діяльність почав 1874 в *Руському народному театрі* у Львові (1882—92 — директор, до 1888 — разом з І. М. *Гриневецьким*). Збагатив репертуар театру творами укр., рос. і зарубіж. драматургії. 1880—81 виступав у *Бачинського О. В. трупі*. З 1893 керував аматор. драм. гуртком у Коломиї. Ролі: Петро («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Гриць («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького), Анучкін («Одруження» М. Гоголя), Борис («Гроза» О. Островського).

Р. Я. Пилипчук.

БІБЕРО́ВИЧЕВА Іванна Антонівна (дівоче — Коралевич, псевд. до 1879 — Ляновська; 30.XII 1861, с. Фалиш, тепер Львівської області — 7.IX 1937, м. Коломия, тепер Івано-Фр. обл.) — укр. актриса. Дружина І. *Біберовича*.

1876—92 — в *Руському народному театрі* у Львові. Після 1892 виступала епізодично. В мист-ві Б. поєднувалася сила трагедійної експресії з м'якою ліричністю і психол. виразністю. Ролі: Галя («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Софія («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Катря («Не судилось» М. Старицького), Наталя («Лимерівна» П. Мирного), Олена («Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького), Агафія Тихонівна («Одруження» М. Гоголя), Адрієнна Лекуврер (однойм. п'єса Е. Скріба).

Р. Я. Пилипчук.

БІБИК Валентин Савич (19.VII 1940, Харків) — укр. композитор, засл. діяч мист. УРСР з 1990. Після закінчення 1966 Харків. ін-ту мист-в (клас Д. Л. *Клебанова*) — його викладач (з 1990 — професор). Твори: опера «Втеча» (за однойм. п'єсою М. Булгакова, 1976—83); балет «Гутаперчевий хлопчик» (за однойм. п'єсою Д. Григоровича, 1986—87); «Дума про Довбуша» (сл. народні, 1972), «П'ять хорів» (за романом Ю. Бондарєва «Гарячий сніг», 1975), «Сумна кантата» (сл. Т. Шевченка, 1980); 11 симфоній, «Плач і молитва» для симф. оркестру (лауреат міжнар. конкурсу композиторів ім. Мар'яна та Іванни Коць, Київ, 1992), інструм. концерти, камерно-інструм., хорова музика, вокал. цикли та ін.

БІБИКОВ Василь Герасимович (у чернецтві — Володимир; 1735, с. Сорокошичі, тепер Черніг. обл. — поч. 19 ст., м. Острог, тепер Рівнен. обл.) — укр. живописець. Син кріпака. Навчався у *Лаврській іконописній майстерні*, пізніше був її керівником. Розписував Покровську церкву в Брянську (1755—56), *Антонія і Феодосія собор* у м. Василькові Київ. обл. (1756—59). В 1772 звільнився з майстерні, виконував іконописні роботи. 1786 переїхав до м. Острога.

БІБИКОВ Сергій Миколайович [1(14).IX 1908, Севастополь — 21.XI 1988, Київ] — укр. археолог, чл.-кор. АН УРСР з 1958, засл. діяч науки УРСР з 1975. Закінчив 1931 Ленінгр. ун-т. 1955—68 — директор, 1968—85 — зав. відділом, 1985—88 — гол. наук. співробітник Ін-ту археології України. Праці присвячені археол. пам'яткам на тер. України, мист-ву *палеоліту* («Нове у вивченні найдавніших форм музично-хореографічного мистецтва», 1974; «Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта», 1981), *трипільської культури* («Культовые женские изображения раннеземледельческих племен Юго-Восточной Европы», 1951; «Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре», 1953), кримського середньовіччя [«Средневековое укрепление Исар близ сел. Чоргунь (Крым)», 1939]. Гол. редактор видання «Археологія Української РСР» в 3-х т. (1971—75), редактор книги «Феодальная Таврика» (1974), каталога «Античная скульптура Херсонеса» (1976). Держ. премія УРСР, 1977.

В. В. Шлейов.

«БІБЛІОЛОГІЧНІ ВІСТІ» — журнал, присвячений питанням бібліографії, бібліотекознавства, бібліофілії, видавництва та друкарства. Видання *Книгознавства українського наукового інституту*. 1923—31 за редакцією Ю. О. Меженка вийшло 25 номерів (перші два — машинописні). Приділяли велику увагу історії мист-ва книги, розвитку книговидавничої справи. Вміщували розвідки про книжкову графіку, зокрема про мист-во оформлення стародруків. Перші три номери 1924 присвячено 350-річчю укр. книгодруку. Опубл. матеріали до словника укр. граверів І. П. Крип'якевича (1926, № 4) й П. М. Попова (1927, № 3). Книжкову графіку пізнішого часу охарактеризовано у статтях про твори П. М. Боклевського, К. О. Трутовського, Л. С. Хижинського, М. А. Кирнарського, Р. А. Лісовського, М. В. Алексєєва, П. М. Ковжуна та ін. У «Б. в.» широко висвітлювались творчість укр. рад. художників, події мистецького життя України, маловідомі сторінки творчості укр. письменників-класиків. Два номери за 1926—27 містять статті й спогади, присвячені Г. І. Нарбутові (ілюстровані його творами). Серед авторів — М. Г. Бурачек, Ф. Л. Ернст, І. І. Врона, Ю. С. Михайлів, М. О. Рубакін, С. А. Таранушенко. Надруковано також статті про екслібриси, зокрема про перший укр. екслібрис М. Бардіїва (1930, № 1). Обкладинку і заставки «Б. в.» виконав В. Г. Кричевський.

С. І. Білокінь.

І. Біберович.

І. А. Біберовичева.

БІБЛІОТЕ́КА (грец. βιβλιοθήκη, від βιβλίον — книга і θήκη — сховище) — 1) Зібрання книг і рукописних матеріалів; приміщення або будинок для зберігання їх. 2) Культурно-осв. і наук.-інформаційна установа, яка збирає і зберігає друковані та рукописні матеріали, організовує громад. користування л-рою і проводить довідково-бібліогр. роботу. Б. поділяють на універсальні та спеціальні (галузеві). Як сховища писемних пам'яток і рукописних книг Б. були відомі ще в старод. світі (Ассірія, Єгипет, Китай, Греція, Рим). Першою Б. на тер. кол. СРСР вважається сховище рукописів у Хорезмі (3 ст. до н. е.). Перші Б. Київ. Русі — Б. *Софійського собору* (засн. 1037 Ярославом Мудрим), Б. *Києво-Печерської лаври* (11 ст.). Згодом були створені Б. Києво-Могилянської академії (див. *Київська академія*), Львів., Київ., Черніг., Луцького, Острозького *братств* (16—17 ст.); Львів. (1661), Харків. (1805), Київ. (1834), Новорос. в Одесі (1865) та Чернів. (1875) ун-тів; публічні Б. в Одесі (1830), Києві (1866), Харкові (1886). У 19 ст. виникли нар. Б. та читальні, що їх створювали т-ва *«Просвіта»*.

Спочатку Б. розміщувалися в соборах (Софійський собор), монастирських трапезних (*Братський монастир* у Києві). Спец. будинки для Б., які функціонально уподібнювалися і до музеїв, на Україні почали будувати з 1-ї пол. 19 ст. Одна з перших споруд бібліотечного і музейного призначення — *Оссолінеум* у Львові (Б. Оссолінських, тепер наук. б-ка ім. В. Стефаника), збудована 1826—27 у стилі пізнього *класицизму* за проектом арх. П. *Нобіле* (1831—33 переробив проект інж. Ю. З. *Бем*). Для археол. музею і публічної Б. в Одесі було зведено 1842 спец. будинок, на місці якого 1882—83 за проектом арх. Ф. В. *Гонсіоровського* збудовано нову споруду в стилі *неокласицизму* (тепер Одес. археол. музей). 1904—06 за проектом арх. Ф. П. *Нестурха* для публічної Б. в Одесі було зведено ще одну споруду у стилі неокласицизму (вул. Пастера № 13).

Для заснованої 1886 публічної Б. в Харкові за проектом арх.

Національна парламентська бібліотека України (колишня міська публічна) у Києві. 1911. Арх. Е. Л. Клаве.

О. М. *Бекетова* (за участю арх. В. В. *Величка*) 1889—1901 зведено споруду в стилі *неоренесансу*. Будинок міськ. Б. в Херсоні споруджено 1896 за проектом арх. Ф. В. Гонсіоровського (під керівництвом арх. М. К. Толвинського). Публічна Б. у Києві (тепер Нац. парламентська б-ка України) збудована 1909—11 за проектом арх. Е. Л. *Клаве* у стилі неоренесансу.

Буд-во Центр. наук. б-ки АН України у Києві почато 1914 за проектом арх. В. О. *Осьмака* (споруда в стилі неокласицизму), завершено 1930 за участю арх. П. Ф. *Альошина*. Нове приміщення ЦНБ АН України ім. В. І. Вернадського споруджено 1988 (арх. В. І. Гопкало, В. І. Гречина, В. П. Пєсковський, художники Б. С. Довгань, В. І. Пасивенко, В. М. Прядка, І. С. та М. Т. Литовченки). Буд-во сучас. Б. здійснюється за типовими і спец. проектами з упровадженням *синтезу мистецтв* (Респ. дитяча б-ка у Києві, 1978; арх. І. О. Цейтліна, художники О. П. Рапай, О. П. Миловзоров, Є. І. Кравченко, Б. С. Довгань).

На Україні найбільші зібрання л-ри з питань культури та мистецтва зосереджено в таких Б.: ЦНБ АН України ім. В. І. Вернадського. Засн. 1918. Фонди (на 1.I 1994) — 12 млн. одиниць зберігання, в т. ч. бл. 400 тис. рукописів, 254 тис. естампів та репродукцій, 180 тис. нотних видань. Зберігаються понад 400 приватних архівів, зокрема діячів мист-ва; пам'ятки зх.-європ. книгодрукування 15—16 ст., в т. ч. 517 інкунабул, книг початкового періоду книгодрукування, виданих з 1501, понад 2,5 тис. палеотипів. У фондах Б.— 20 тис. книг з історії та теорії музики, оперних лібретто, спец. періодичних видань. Велику наук. та культурну цінність має колекція родини Розумовських (12 тис.), в якій зібрано пам'ятки муз. культури України та Росії кін. 18 — 1-ї пол. 19 ст., муз. класики різних епох та народів. Колекція плакатів охоплює період з перших років Рад. влади до сьогодення, з них 200 — унікальні. Зберігаються також репродукції вітчизн. і зх.-європ. гравюри 18—19 ст., твори рос. та укр. графіків; є фонд документальних фотографій.

Нац. парламентська б-ка України. Засн. 1866. Фонди (на 1.I 1994) — бл. 4 млн. од. зб., в т. ч. книги, ноти, образотворча продукція; фонд рідкісної книги (15 тис. прим.) — видання кирилівського та громад. друку, колекція друкарні Києво-Печерської лаври; серед приватних колекцій — зібрання О. І. *Білецького* (1,5 тис.). Львівська наук. бібліотека ім. В. Стефаника. Засн. 1940. Фонди (на 1.I 1994) — бл. 6 млн. одиниць зберігання. Серед них — рідкісні видання, колекція стародруків сх.-слов'ян. та іноз. видань 15—18 ст., лат. стародруки, інкунабули, видання І. Федорова; рукописні матеріали та колекції в основному з історії й культури України, а також Бєларусі, Латвії й Литви; приватні зібрання М. С. *Возняка*, І. С. *Свєнціцького*. Фонди образотвор. мистецтва, зокрема гравюри, представляють майже всі зх.-європ. школи з 15 ст. (твори А. Дюрера, А. Мантеньї, Рембрандта та ін.). Одеська наукова бібліотека ім. О. М. Горького. Засн. 1829. Фонди (на 1.I 1994) — бл. 5 млн. одиниць зберігання, в т. ч. рукописи 11—15 ст., інкунабули, стародруки, колекція перших рос. газет 18 ст., колекція видань друкарні Києво-Печерської лаври. Серед колекцій — мініатюрні видання, приватні б-ки М. Толстого, М. Ф. *Комарова*, Д. Ширяєва.

Музично-театральна б-ка Київ. обл. управління культури. Засн. 1977. Фонди (на 1.I 1994) — бл. 50 тис. одиниць, у т. ч. книги, ноти, платівки, касети.

Київ. Центр. міська б-ка ім. Лесі Українки. Фонди відділу мистецтв (на 1.I 1994) — понад 50 тис. одиниць зберігання, серед них — книги, ноти, платівки; приватні колекції Р. Г. *Івицького*, Ю. М. *Бобошка*.

Фонди з питань культури та мист-ва існують і в 24 обл. Б., а також у Б. при творчих спілках, колективах, мистецьких навч. закладах.

Т. Т. Полозова, В. Г. Тимофієнко.

«БІБЛІОТЕКА МУЗИКАЛЬНА» — львів. муз. вид-во. Ств. 1885 з метою видання творів укр. композиторів. До складу працівників входили К. Й. *Студинський* (голова вид-ва), О. Й. *Нижанківський* (муз. і тех. редактор), П. Й. Нижанківський, брат С. А. *Крушельницької* — А. А. Крушельницький, Й. Партицький. Роботі вид-ва значною мірою сприяв А. К. *Вахнянин*. Випустила бл. 20 видань (у літографії А. Пришляка): вперше опубліковані хорові, камерно-вокал. та інструм. твори «Закувала та сива зозуля» П. І. Ніщинського, «Quodlibet» М. В. Лисенка, «Не чужого ми бажаєм» М. Вербицького, «Наша жизнь» і «Помарніла наша доля» А. К. Вахнянина, «У петрівку» і «Якби знала» С. Воробкевича, «Гуляли» і «Вітрогони» О. Й. Нижанківського, дві «В'язанки для цитри» М. Кумановського. Редакція «Б. м.» розсилала свої видання всім гімназіям Галичини й Буковини, диригентам хорів і композиторам (П. Й. Ніщинському, М. В. Лисенку, якому працівники вид-ва надсилали також записані ними укр. нар. пісні). При вид-ві існувала муз. б-ка з рукописним фондом. «Б. м.» припинила діяльність 1889 у зв'язку з від'їздом із Львова О. Нижанківського. Її традиції наслідувало вид-во *«Підручна бібліотека Львівського „Бояна"»* (з «Б. м.» до неї перейшли муз. б-ка та рукописи творів «Чорноморці», «Іван Гус», «Поки зійде ясне сонце», «Поклик до братів слов'ян» М. Лисенка та ін.).

Літ.: Франко І. Симпатичне видавництво музикальне. «Зоря», 1886, № 1; Студинський К. Наставник галицької молоді. В кн.: М. В. Лисенко у спогадах сучасників. К., 1968. *П. К. Медведик.*

«БІВАМА́Р» — театр ляльок у Харкові. Назва — від «Бі-ба-бо» (петрушковий театр), вантрелки (механічні ляльки), маріонетки. Засн. 1924. Керівники — скульптор, реж. і актор П. П. Джунковський, драматург і художник В. П. Білорусова. У репертуарі: «Пустельник і ведмідь», «Бабка і мурашка» за І. Криловим, «Петрушка», «Ріпка» Н. Симонович-Єфимової, «Мийдодір» К. Чуковського, «Сон нехлюйки», «Андрійко Тарєлкін» В. Білорусової, вистави «Цирк» і «Концерт маріонеток». Існував до 1930.

Г. В. Довбищенко.

БІГА́НИЧ Лука Дмитрович (10. VIII 1927, с. Волосате, Польща) — укр. скульптор. Закінчив 1955 Львів. ін-т прикладного та декор. мист-ва. Гол. тема творчості Б.— образ жінки. Виконав скульптури «Леся Українка», «Нічого кращого немає, як тая мати молодая» (обидві — 1961), портрети О. Ю. Кобилянської, М. К. Заньковецької (обидва — 1963), С. А. Крушельницької (1965, 1972), Уляни Кравченко, Індіри Ганді (обидва — 1985). Автор пам'ятників на могилах діячів науки, культури і мистецтва (М. Й. Онишкевича, В. З. Гжицького, В. М. Гнатюка та ін.). Ряд творів присвятив істор. подіям.

І. Д. Красовський.

БІГА́ТТІ А. (? — ?) — літограф 1-ї пол. 19 ст. Працював в Одесі. Виконав літографії для видань «Види різних місць Південного берега Криму» Н. Чернецова (у співавт. з Кленовим та А. Брауном; 1835), «Історія генуезьких поселень в Криму» М. Мурзакевича (1837), «Хронологічний огляд історії Новоросійського краю» О. Скальковського (1836—38) та ін.

Літ.: Обольянинов Н. Каталог русских иллюстрированных изданий. 1725—1860 гг., т. 1—2. М., 1914—15.

Л. І. Саприкіна.

БІГДА́Й Яким Дмитрович [3 (15).IX 1855, Катеринодар, тепер Краснодар — 17 (30).XI 1909, Сухумі] — укр. і рос. фольклорист і композитор. Закінчив 1878 Новорос. ун-т в Одесі. Служив мировим суддею в Катеринодарі. До 1900 очолював Катеринодар. муз. аматор. гурток, з 1900 — голова місц. відділення РМТ (утвореного на базі згаданого гуртка). Збирач і пропагандист укр. і рос. нар. пісень на Кубані. 1896—98 видав зб. «Пісні кубан-

Одеська наукова бібліотека ім. М. Горького. Гол. фасад. 1904—06. Арх. Ф. П. Нестурх.

ських і терських козаків» у 14 вип., 5 з яких (1, 3, 5, 7 і 9-й) вміщують 556 укр. нар. пісень. Пісні подано в обробці Б. для голосу та хору в супроводі фп. За пропозицією Б. 1903 Катеринодар. відділення РМТ запросило на Кубань О. А. *Кошиця* для запису козацького фольклору (1903—05; зібрано бл. 1000 нар. пісень).

Серед творів Б.— оперета «Чорноморський побит» (1896, у співавт. з П. Махровським) за однойм. п'єсою Я. Г. Кухаренка; пісні на вірші Т. Г. Шевченка «Тополя», «На городі коло броду», «Ой сяду я під хатою» (1893). Листувався з М. В. Лисенком.

БІГДА́Ш-БІГДА́ШЕВ Полікарп Микитович [22.II (6.III) 1877, м. Острог, тепер Рівнен. обл.— 1946, Москва] — укр. і рос. хормейстер, педагог, муз.-громад. діяч. Закінчив учительські курси в Житомирі та Варшав. ун-т. Муз. освіту здобув у Тамбов. муз. школі, Київ. (клас Б. Л. *Яворського*) та Моск. (закінчив 1926) консерваторіях. З 1892 вчителював на Волині, організовував нар. хори, записував укр. нар. пісні. 1903 був запрошений Тамбов. губ. комітетом тверезості на посаду хорового інструктора, організував десятки робітн. і сел. хорів, в репертуарі яких значне місце належало творам укр. композиторів та нар. пісням. 1907—09 разом з А. П. Пащенком видавав у Тамбові муз. журнал *«Баян»*. 1918 К. Г. Стеценко запросив Б.-Б. в Київ на посаду хорового інструктора в Дніпровський союз кооп. т-в, при якому він організував хори в Лубнах, Києві, в т. ч. Першу мандрівну капелу «Дніпросоюзу». Викладав музику в різних навч. закладах. З 1921 — у Москві, керівник самодіяльних хорів, 1927—31 — худож. керівник Моск. укр. хорової капели. Автор хор. обробок укр. пісень.

Літ.: Юрмас Я. П. М. Бігдаш-Бігдашев. «Музика масам», 1928, № 6.

І. Д. Гамкало.

БІГУНЕ́ЦЬ — *фриз* або суцільна смуга на площині цегляної стіни, утворена орнамент. кладкою у формі трикутних заглиблень, з протилежно розміщеними верхівками (то вниз, то вгору). На Україні використовувався у 2-й пол. 19 ст. при зведенні споруд у *цегляному стилі* та при наслідуванні форм давньорус. будівель.

В. І. Тимофієнко.

БІДЛЕ́ЦЬКИЙ (? — ?) — укр. художник 2-ї пол. 18 ст. Працював у с. Рудках (тепер Львів. обл.). Відомий його роботи портрет Бенедикта Августиновича (вивезено до Парижа 1927). Фотографія цього твору зберігається у фототеці Львів. КГ.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1968.

БІ́ДНИЙ П. (? — ?) — укр. нар. майстер худож. ткацтва 2-ї пол. 19 ст. Працював у *Кролевці*. Виготовляв рушники і скатерті, оздоблені геом. орнаментом (збереглася скатерть, 1873).

В. Бідула. Жінка з індичкою. Дерево, різьблення. Кін. 19 ст. МЕХП АН України. Львів.

О. Т. Бізюков. Автопортрет. Олія. 1948 ДМУОМ. Київ.

БІДУ́ЛА Василь (1868, с. Лапшин, тепер Терноп. обл.— 1925, там же) — укр. майстер нар. дерев. скульптури. Створював композиції з життя українців-подолян: «Жінка з індичкою», «На ярмарок», «Селянин з телям», «Жінка пасе корову», «Жебраки» та ін., а також окремі багатофігурні композиції. Сполучав наївно-реалістичну образність з професс.-ремісничою майстерністю, що характерно для нар. різьбярства Зх. Поділля. Твори зберігаються в НМЛ, МЕХП АН України.

Літ.: Будзан А. Ф. Різьба по дереву в західних областях України. К., 1960; Чарновський О. О. Українська народна скульптура. Львів, 1976; Моздир М. І. Українська народна дерев'яна скульптура. К., 1980.

БІЖЕ́ЇЧ Семен Михайлович [1837 — 21.VIII (3.IX) 1900, Псков. губ.] — рос. співак (баритон). Співу навчався в Італії у А. Буці. 1863 дебютував на сцені Маріїнського театру (Петербург). 1867—74 — соліст Київ. рос. опери. Був членом Київ. відділення РМТ. 1881 брав участь у концертах М. В. Лисенка. Згодом — у Москві та Одесі. Партії: Руслан («Руслан і Людмила» М. Глинки), Мефістофель («Фауст» Ш. Гуно), Жермон («Травіата» Дж. Верді), Оровез («Норма» В. Белліні), Плумкет («Марта» Ф. Флотова) та ін.

М. І. Кузьмін.

БІЗЮКО́В Онуфрій Терентійович [12(24).VI 1897, м. Веліж, тепер Смол. обл.— 15.III 1986, Київ] — укр. живописець. Закінчив 1918 Миргородську худож.-пром. школу, 1930 — Київ. худож. ін-т, де навчався у М. Л. *Бойчука*. Член *АРМУ* (1929—32). Твори: тематичні картини («Пилярі у лісі», 1931), натюрморти («Оранжевий глек», 1967), пейзажі («Старий Київ», 1947; «Прибій. Рига», 1953; «Весна. Ржищів», 1963; «Дніпрові кручі», 1964; «На київських пагорбах», 1966).

Літ.: Лобановський Б. Б. Онуфрій Бізюков. К., 1977.

С. І. Білокінь.

БІЙНИ́ЦЯ — отвір (або система отворів) в оборонному мурі чи башті, поєднаний з бойовим майданчиком і призначений для стрільби. В дерев. укріпленнях Б. являли собою горизонт. прорізи або прямокутні отвори у *зрубах* стін-заборол. У мурованому оборонному буд-ві довгонепальні (лучні) Б. мали з напільного боку вертикальні щілиноподібні прорізи завширшки 6—10 см і висотою 70—80 см, їхні щоки розширювалися усередину (*Кам'янець-Подільський замок*, 11—18 ст.). Вогнепальні Б. були пристосовані для ручної зброї та гармат (з 14 ст.). Більшість Б. мала в плані форму трапеції. До кін. 14 ст. менша основа трапеції була звернута до напільного боку (*Зіньківська фортеця*, 13—18 ст.). З 15 ст. зовнішні щоки Б. розширилися і трапеція перевернулася більшою основою до поля (Вірменський бастіон у Кам'янці-Подільському). В цей же період з'явилися також Б. у вигляді двох трапецій зі спільною меншою основою (*Сутковецький замок* 14—17 ст.; *Сатанівський замок*, 14—18 ст.). Деякі замки мали Б. складної форми, в яких з внутр. боку було влаштовано 2—3 отвори, що входили в заг. зовн. отвір (*Бережанський замок*, 16 ст.; *Бучацький замок*, 14—17 ст.). Особливий тип становлять *машикулі* — Б. для обстрілу підошви стіни. До Б. належать також отвори між зубцями оборонних мурів — т. з. відкриті Б. (*Генуезька фортеця* у Судаку, 14—15 ст.). У пізніх Б. для ручної вогнепальної зброї та гармат у внутр. частині мурів влаштовували камери — склепінчасті ніші. Зовн. отвори артилерійських Б. мали форму замкової щілини (т. з. ключоподібні Б. замків у Кам'янці-Подільському; *Кудринецькому замку*, поч. 17 ст.), кола, прямокутника зі склепінчастою перемичкою (*Київська фортеця*, 30—40-і рр. 19 ст.).

О. А. Пламеницька.

«БІ́ЛА АКА́ЦІЯ» — респ. фестиваль мистецтв. Проводиться щороку в Одесі з 1982. У фестивалі беруть участь театр. колективи, симф. і камерні оркестри, фольклорні ансамблі, широко представлені всі жанри естрад. мист-ва. Запрошуються колективи ін. країн.

БІ́ЛА ЦЕ́РКВА — місто Київ. обл. Виникла на тер. давньорус. городища з посадом, на місці якого було збудовано м. Юр'єв (за ін. джерелами, Гюрчев, Ґеоргев, Югрев, Юрев), засн. 1032 київ. князем Ярославом Мудрим. 1050 на високому пагорбі над р. Россю було зведено білостінну єпископську церкву. Відтоді поселення називали Білою Церквою. Вперше ця назва згадується в писемних джерелах під 1155. Забудова міста в 15—16 ст. здійснювалася за принципом радіально-кільцевого планування. 1550 було завершено буд-во дерев. замку-палацу (не зберігся). У кін. 18 ст. розгорнулися містобудівні роботи; закладено ландшафтний парк «*Олександрія*» з палацом графів Браницьких (не зберігся) та парковими спорудами.

Серед пам'яток арх-ри у стилі *класицизму: Зимовий палац* (кін. 18 — поч. 19 ст.), Миколаївська церква (1706—1852), *гостиний двір* (торг. ряди, 1809—14), склади (кін. 18 — поч. 19 ст.), будинок Дворянського зібрання (кін. 18 — поч. 19 ст., тепер б-ка), костьол Іоанна Предтечі (1812), Преображенський собор (1839), ансамбль пошти (1825—31). 1927 споруджено будинок-комуну — «Будинок соціалізму», 1936 — гол. корпус ветеринарного ін-ту (арх. О. В. *Кобелєв*) та ін. У 50-х рр. було розроблено генплан забудови міста, 1970 відкориговано. Серед нових споруд — будинок районних орг-цій (1969,

арх. І. Т. Кондратьєва), кінотеатр (1970, арх. В. І. Романчук) та ін. Відкрито пам'ятники П. К. Запорожцю (1971, скульптор І. П. *Кавалерідзе*, арх. П. Ф. *Костирко*); на честь сел.-козацького антифеод. повстання (1979, скульптор С. С. Андрейченко, арх. В. Г. Богдановський), герою визв. боротьби укр. народу 17 — поч. 18 ст. С. Палію (1980, скульптор В. П. Луцак), Богдану Хмельницькому (1983, скульптор А. М. Гончар, архітектор В. Г. *Гнєздилов*), Ярославу Мудрому (1986).

Б. Ц. має давні театр. традиції. З 2-ї половини 19 ст. поширився аматорський рух, влаштовувалися народні видовища «Коза», «Маланка», «Цар Максиміліан» («Трон»), традиції яких збереглися до 20-х рр. 20 ст. (див. *Вертеп*). У місті проходили гастролі укр. труп М. Л. Кропивницького, І. К. Тобілевича, М. К. Садовського, М. К. Саксаганського та ін. 1919 драмгурток при школі молодших командирів 45-ї стрілецької дивізії здійснив постановку п'єси про Спартака. 1920 в Б. Ц. гастролював *«Кийдрамте»*, яким керував Лесь *Курбас*. Театр давав вистави для бійців 45-ї дивізії, виступав у селах Саливонках і Гребінках (тепер смт). Вперше на укр. сцені було поставлено п'єсу «Макбет» У. Шекспіра. В серпні того ж року театр виїхав з Б. Ц. до Харкова, але після невдалої спроби створити Центр. театр республіки група акторів повернулася до міста в червні 1921. Вони були зараховані інструкторами театр. відділу Наркомосу для організації театр. справи в Білоцерківському пов. 1921 відкрився пролет. театр ім. М. Горького, Курбас очолив школу-студію театр. мист-ва, Ф. Л. *Лопатинський* — місц. театр. Спочатку «Кийдрамте», а влітку — восени 1922 Перша театр. майстерня «Березоля» (див. *«Березоля» творчі майстерні*) підготували грунт для організації профес. театру в Б. Ц. В січні 1923 в місті з молоді місц. драм. студії засн. 3-ю театр. майстерню «Березоля», що деякий час працювала як Мандрівний зразковий театр під керівництвом Я. Д. Бортника. 1925—28 цей колектив діяв під назвою «Білоцерківська округова майстерня», а з 1928 — *Білоцерківський український робітничо-селянський театр* ім. Леся Курбаса. 1934 театр реорганізовано у *Київський обласний український музично-драматичний театр*. У місті 4 палаци і будинки культури, 4 кінотеатри, 7 муз. шкіл. Працює філіал Київ. худож.-виробничого об'єднання ім. Т. Г. Шевченка, продукція якого — дит. та жін. одяг, оздоблений вишивкою, традиційною для Київщини, геом. орнаментом (провідні майстри — О. І. Дігтяр, М. С. Ветер та ін.).

Б. Ц.— батьківщина художника Л. *Долинського*, композитора і диригента Я. М. *Яциневича*. В різні часи тут бували Г. Р. Державін, О. С. Пушкін, Т. Г. Шевченко, І. С. Нечуй-Левицький та ін. Працюючи у місті 1908—09, К. Г. *Стеценко* написав музику до вистав Театру Миколи Садовського «Бувальщина» А. Вельсовського, «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка» М. Старицького, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, здійснив обробку ряду укр. нар. пісень. Місто нагороджено орденом «Знак Пошани» (1983).

БІЛА́ВА (? — ?) — укр. музикант-інструменталіст (тимпаніст) 14 ст. Згадується 1394 у списках придворної капели польс. короля Владислава Ягайла. *М. Б. Степаненко.*

БІЛА́Н Петро Ілліч (21.VII 1921, с. Новомиколаївка Запоріз. обл.) — укр. живописець, засл. худож. УРСР з 1985. Закінчив 1948 Одес. худож. уч-ще (майстерня Д. К. *Крайнєва*), 1955— Київ. худож. ін-т (майстерня С. О. *Григор'єва*). Працює в галузі станкового живопису. Серед творів: «Декрет про землю» (1957), «Наш Ілліч» (1963), «Рік 1943-й» (1975), «Наші солдати» (1980), «Весняна повінь» (1984), «Осінь» (1991). Зберігаються в НМЛ, НМІ України та ін. музеях республіки.

БІЛА́Ш Олександр Іванович (6.III 1931, Градизьк, тепер смт Полтав. обл.) — укр. композитор, нар. арт. СРСР з 1990. Закінчив 1957 Київ. консерваторію (клас М. М. *Вілінського*). 1956—61 — викладач Київ. пед. ін-ту. З 1968 — заст. голови правління СКУ, з 1976 — голова правління Київ. орг-ції СКУ. Осн. місце у творчості Б. займають пісні, що поєднують традиції укр. нар. (переважно ліричної) пісні, укр. класич. романсу, укр. хорової музики з інтонаціями сучас. естрадної музики. Серед них — громадянсько-патріотичні («Істина», сл. Б. Олійника, «Повторись у віках», «Пісня про подвиг», сл. М. Ткача, «Я жив в такі часи», сл. М. Рибалка), ліричні («Два кольори», «Явір і яворина», «Лелеченьки», сл. Д. Павличка, «Ясени», «Білі лебеді», сл. М. Ткача, «Купавонька», сл. Л. Татаренка), жартівливі («Треба йти до осені», сл. С. Пушика, «Їдемо з ярмарку», сл. В. Лігостова), пісня-романс («Цвітуть осінні тихі небеса», сл. А. Малишка), пісня-дума («Сину, качки летять», сл. М. Ткача), пісня-балада («Ровесники», сл. О. Підсухи), лірич. пісня-гімн («Мати-Батьківщина», сл. М. Ткача) та ін. Твори ін. жанрів: опери «Гайдамаки» (1965), «Прапороносці» (1985, Київський театр опери та балету), моноопера «Балада війни» (1974, концертне виконання), оперети «Легенда про Київ» (1982), «Дзвони Росії» (1983, обидві — Київ. театр оперети); інструм.-симф. поема «Павло Корчагін» (1955), «Скерцо» (1964), балетна сюїта «Буратіно» (1960); 2 концерти для фп. з оркестром (1982, 1983). Музика до кінофільмів «Роман і Франческа» (1961), «Бур'ян» (1966), «Тронка» (1971), «Женихи» (1985), до драм. вистав; хори, вокал. ансамблі. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1975. Премія Ленінського комсомолу, 1968. Респ. комсомольська премія ім. М. Островського, 1966.

Літ.: Немирович И. А. Александр Билаш. К., 1986. *Т. О. Швачко.*

Білгород. Церква Апостолів. 1197. Не збереглася. Реконструкція Ю. С. Асєєва.

О. І. Білаш.

БІЛА́ЩЕНКО Георгій Васильович (14.IV 1865 — ?) — рос. живописець. Закінчив 1897 петерб. АМ (майстерня В. Є. *Маковського*). На укр. тему написав картину «Вій» (1887), а також виконав малюнки («Останній день малоросійського весілля», «Кобзар у Запоріжжі», обидва — 1889).

БІЛГОРО́Д — давньорус. місто на р. Ірпені. Містилося на тер. сучас. с. Білогородки Києво-Святошинського р-ну Київ. обл. В літописах згадується під 980. Розкопками виявлено залишки пізньотрипільського поселення, могильник *бронзового віку*, посуд *зарубинецької культури*. У 7—9 ст. тут існувало слов'ян. поселення. У 991 збудовано дерев. фортецю. В 11—1-й пол. 13 ст. Б. — одна з резиденцій київ. князів, форпост Києва. На замовлення кн. Рюрика Ростиславича в Б. 1197 було споруджено церкву Апостолів, про яку згадується в одному із списків Іпатіївського літопису: «висотою же и величеством и прочим украшениемъ всъем вдивь удобень...». Це був шестистовпний храм з фасадами, розчленованими профільованими *пілястрами*, оздобленими поліхромними майоліковими плитками. Інтер'єр прикрашав фресковий розпис, доповнений тонкими листочками золота, подекуди накладеними на штукатурку. Б. зруйновано 1240 ордами Батия. Від давнього Б. залишилось городище, що складалося з *дитинця* та *посаду*. Під час археол. розкопок виявлено укріплення складної конструкції, фундаменти 2-х кам. храмів, залишки ремісничих майстерень (зокрема, гончарську піч); майолікові плитки місц. виробництва, вкриті кольор. *поливами*, декоровані *надглазурним розписом*, який відзначається соковитістю барв і розмаїттям орнамент. мотивів (плитками було оздоблено храми і житл. будинки).

О. О. Клименко

БІЛГОРО́Д-ДНІСТРО́ВСЬКА ФОРТЕ́ЦЯ, Акерманська фортеця — пам'ятка фортифікаційної середньовічної арх-ри у *Білгороді-Дністровському*. Розміщена на березі Дністровського лиману в сх. частині міста, на руїнах антич. міста *Тіри*. Гол. буд. роботи проводилися в період 1438—54 під керівництвом будівничого *Федорка*. Б.-Д. ф.— архіт. ансамбль з багатьма буд

Білгород-Дністровська фортеця. 13—15 ст.

нашаруваннями 13—19 ст. Фортеця у плані – неправильний багатокутник, розділений двома рядами оборонних мурів на три подвір'я (Південне, або Гарнізонне, з цитаделлю, Північне і Західне), з фортечним ровом, водяним *барбаканом*, 35 *баштами, куртинами*, 2 зовн. *брамами* (Головною, або Кілійською, та Овідіопольською) і 3 внутр. брамами. У плані цитадель — чотирикутник з 4 круглими багатоярусними баштами з *мерлонами* і *бійницями*, шатровим дахом. Мури та башти з боку подвір'я мають широкі півциркульні камери. Зовн. мури у плані — неправильний багатокутник з периметром бл. 2 км; висота до 7, товщина до 5 м. Збереглося 20 башт відкритого й закритого типу (прямокутних, напівкруглих, восьмигранних, трикутних у плані).

Систематичні реставраційні роботи в Б.-Д. ф. провадяться з 1960: зі сх. сторони споруджено з каменю і бетону захисний пояс, реставровано Кілійську браму, башти Овідія і Пушкіна, *мінарет*, частково мури. Найдавнішу частину фортеці — цитадель (Генуезький замок) зводили у 13 — 1-й пол. 14 ст., можливо, генуезці. Зараз Б.-Д. ф.— філіал Білгород-Дністровського краєзнав. музею.

БІ́ЛГОРОД-ДНІСТРО́ВСЬКИЙ — місто Одес. обл. Розташований на березі Дністровського лиману. Відомий з 6 ст. до н. е. як грец. місто-держава *Тіра*. В 9 ст.— слов'ян. політ.-економ. і торг. центр Білгород. У 14 ст. місто захопили генуезці, які перейменували його на Монкастро (Мавракастро). В 15 ст. Білгород під назвою Уетаальба (Біла Фортеця) переходить до Молд. князівства. 1484 місто загарбала Туреччина, перейменувавши його на Акерман (Білий Камінь). 1812 відійшов до Росії. На поч. 1918 у складі Бессарабії місто захопила боярська Румунія, 1940 повернуто СРСР. На тер. міста збереглися залишки кургану Попова могила (8 ст. до н. е.), городища Тіра (5 ст. до н. е.— 12—13 ст. н. е.), склепу «Скіфська могила» (2—3 ст.). Серед пам'яток історії та арх-ри — *Білгород-Дністровська фортеця* (13—19 ст.), вірменська церква Богородиці (14 ст.), підземна церква Іоанна Сучавського (14—19 ст.), грецька церква (15—16 ст.). Місто відвідали О. С. Пушкін і А. Міцкевич. Споруджено пам'ятники О. С. Пушкіну (1952),

Н. М. Білецька в ролі Клементини («Забути Герострата» Г. Горіна).

Слави (1975). У Б.-Д.— Палац культури, ансамблі нар. музики «Веселка» і нар. танцю «Дністер».

БІЛЕ́ЦЬКА Неоніла Миколаївна (27.X 1938, м. Знам'янка Кіровогр. обл.) — укр. і рос. актриса, нар. арт. УРСР з 1978. Дочка М. С. *Білецького*. Закінчила 1965 ДІТМ ім. А. В. Луначарського (Москва). Працювала в Кіровогр. рос. драм. (1956—59), Донец. укр. муз.-драм. (1966—68), Донец. обл. рос. драм. (1959—66, 1968—80; Маріуполь) театрах, з 1980 — в Київ. театрі драми і комедії. Ролі: Оленка («Голубі олені» О. Коломійця), Лідія Андріївна («Провінціалки» Я. Стельмаха), Лушка («Піднята цілина» за М. Шолоховим), Комелькова («А світанки тут тихі...» Б. Васильєва), Гертруда («Гамлет» У. Шекспіра) та ін. *І. М. Давидова.*

БІЛЕ́ЦЬКИЙ Андрій (? — ?) — укр. іконописець 18 ст. Батько Й. А. *Білецького*. Жив і працював у Києві. 1782 як «малярного собранія начальник» поручився за іконописця М. Якубовського, коли той уклав контракт на іконописні роботи в *Михайлівському Золотоверхому монастирі*. *В. А. Шиденко.*

БІЛЕ́ЦЬКИЙ Андрій Олександрович [30.VII (12.VIII) 1911, Харків] — укр. філолог, палеограф, доктор філол. наук з 1952. Син О. І. *Білецького*. Закінчив 1933 Харків. ін-т професс. освіти. 1946—87 працював у Київ. ун-ті (з 1953 — професор). Автор праць з класичної філології, заг. мовознавства, романістики, палеографії тощо («Принципи етимологічних досліджень», 1951; «Грецькі написи на мозаїках Софії Київської», 1961). Дослідник давньогрец. епосу і міфології, давньорус.-грецьких, давньорус.-візант., укр.-грец. культур. зв'язків.

БІЛЕ́ЦЬКИЙ Ієремія Стефанович (бл. 1687, Київ — 1762, там же) — укр. золотар, представник укр. *барокко*. На замовлення Києво-Печерської лаври виконав 1719 срібний потир (Києво-Печерський заповідник); 1720 — дерев. хрест у гравірованій срібній оправі (НМІ України); 1730 — для *Успенського собору* срібні хрести, ліхтарі, шати намісних ікон і 24 позолочені зірки до них, а також до коронації цариці Анни Іванівни — 2 хрестики (не збереглися). Найвищої майстерності Б. досяг у створенні оправ для книг, які зараз зберігаються

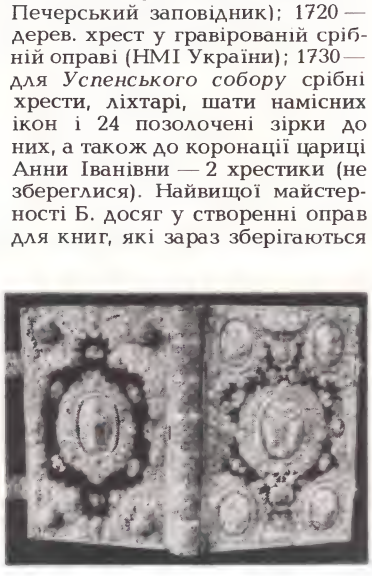

І. С. Білецький. Оправа Євангелія. Срібло, чернь. 1722. ДІМ України. Київ.

в НМІ України, Оружейній палаті в Москві, ДМУОМ.

Літ.: Петренко М. З. Українське золотарство. XVI — XVIII ст. К., 1970.

В. А. Шиденко.

БІЛЕ́ЦЬКИЙ Йосип Андрійович (1780—1841, Київ) — український іконописець, маляр. Син А. *Білецького*. Жив і працював у Києві. 1804 на замовлення Києво-Печерської лаври в дар імператорській сім'ї написав ікони «Олександр Невський», «Єлизавета» та «Марія Магдалина» (рами для ікон виконав І. М. Атаназевич), на замовлення Софійського архієпископського дому — ікони «Успіння» та «Преподобні Печерські» (1808), ікони для іконостаса в церкві 29-го єгерського полку Сергія Радонежського (у співавт. з Ф. М. *Коробкою*, 1818), переписав за старим зразком ікони для іконостаса церкви Катерини в *Михайлівському Золотоверхому монастирі* (1830), розписав приділ Стефана в *Успенському соборі* Києво-Печерської лаври (1814) та лаврську трапезну (у співавт. з Куликовським, 1823) та ін.

В. А. Шиденко.

БІЛЕ́ЦЬКИЙ Мефодій (Мефтодій) Йосипович (? — ?) — укр. живописець 19 ст. Син Й. А. *Білецького*. З 1844 — цеховий майстер. У *Михайлівському Золотоверхому монастирі* написав ікони «Воскресіння Христове» та «Св. Філарет». Писав ікони для Києво-Печерської лаври, переважно невеликих розмірів, для роздачі їх паломникам. Брав участь у поновленні живопису в *Успенському соборі* Києво-Печерської лаври.

В. А. Шиденко.

БІЛЕ́ЦЬКИЙ Микола Сергійович [24.XII 1909 (6.I 1910), с. Іванівці, тепер Волочиського р-ну Хмельн. обл.— 30.XII 1977, Кіровоград] — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1950. Батько Н. М. *Білецької*. Навчався 1938—41 в Харків. ін-ті театр. мист-ва. Працював у робітничо-колг., пересувних театрах (1941—45), Кіровогр. (1945—67, 1971—77), Закарп. (м. Ужгород, 1967—71) укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Голохвостий («За двома зайцями» М. Старицького), Іван («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Часник («В степах України» О. Корнійчука), Карпо Карпович («Не називаючи прізвищ» В. Минка).

І. М. Давидова.

БІЛЕ́ЦЬКИЙ Олександр Іванович [псевдоніми — Аскалон Андрій, Березинський А., Іжев Анфим, Побєдимський А., Річард Побєдимський, Ескалон Андрій; 21.X (2.XI) 1884, Казань — 2.VIII 1961, Київ] — укр. і рос. літературознавець, мистецтвознавець та театрознавець, драматург, театр. діяч, акад. АН УРСР з 1939 і АН СРСР з 1958, засл. діяч науки УРСР з 1941. Закінчив 1907 Харків. ун-т. З 1912 — його викладач. 1939—61 (з перервою) — директор Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР і водно-

обл.] — укр. гончар, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1971. Навчався у Я. П. Пічки, відвідував 1922—23 та 1936 опішнянську керам. майстерню і школу. 1929—84 працював на опішнян. з-ді «Художній керамік». Створює традиційний фігурний посуд, декор. тарелі, вази, керамічну скульптуру. Серед творів: посуд «Дикий кабан» (1955), «Баран» (1960); скульптури «Лев» (1971, 1977), «Баран» (1976), «Бик» (1977). Твори експонувалися на всесоюз. (срібна медаль ВДНГ СРСР) та міжнар. (диплом в Італії, 1971), виставках. Зберігаються в Музеї етнографії у Петербурзі, ДМУНДМ, МЕХП АН України, Полтав. ХМ та ін.

О. О. Клименко.

БІ́ЛИК М. (?—?) — укр. художник-аматор 18 ст. Працював у Гадячі (тепер Полтав. обл.). 1765 виконав іл. до драми Г. Конисського «Воскресіння мертвих», в яких реалістично відображено сценки з нар. життя.

БІЛИКО́ВСЬКИЙ Іван Симеонович (8.X 1846, с. Бабино, тепер Львів. обл.— 1922, Львів) — укр. композитор, педагог і муз.-громад. діяч. Музики навчався приватно у Ф. Едлічки (Львів). Вчитель музики, хоровий диригент в Самборі, Станіславі (тепер Івано-Франківськ), де 1896 був одним із засновників т-ва Станіславський «Боян». 1918—21 викладав теорію музики у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка у Львові. Автор хорових творів на вірші Т. Г. Шевченка — «Гамалія» (вид. 1909), «Три шляхи», «Думи мої», «Сонце заходить»; культової музики, обробок укр. нар. пісень («Пісні весільні» для мішаного хору і фп.); шкільного пісенника, самовчителя з теорії музики; статей про укр. композиторів П. І. *Бажанського*, В. Г. *Матюка* (у зб. «*Ілюстрований музичний календар на рік звичайний*», 1904, 1905).

Л. З. Мазепа.

БІ́ЛИК-ПОШИВА́ЙЛО Анастасія Савівна (22.VI 1930, смт Опішня Полтав. обл.) — укр. нар. майстер дрібної керамічної пластики, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1989. Навчалася у своєї сестри В. С. Іващенко. 1954—89 працювала на опішнянському з-ді «Художній керамік». Створює вкриті *ангобами* та *поливами* іграшки-свищики у вигляді птахів, звірів, вершників; скульптуру малих форм; тематичні композиції на істор., літ. та казкові сюжети, декоровані традиц. опішнянськими рослинними та геом. орнамент. мотивами. Серед творів — скульптури «Парубок» (1969), «Бариня» (1970), «Чорти-музики» (1971), «Партизани» (1985). Учасниця міжнар. виставок. Твори зберігаються в Музеї етнографії у Петербурзі, ДМУНДМ, МЕХП АН України, Полтав. ХМ та ін. *О. О. Клименко.*

БІЛИЛО́ВСЬКИЙ Кесар Олександрович [псевд.— Цезарко, Ольгин, Бел-Цезар, Білило Цезар, Бурсак Ц., Кадило Іван, Чужинець та ін.; 20.II (4.III) 1859, с. Стополівка, тепер с. Вознесенське Черкас. обл.— 28.V 1938, Сімферополь] — укр. поет, перекладач і громадсько-культур. діяч. Навчався в Дерптському (тепер Тартуський), Лейпцігському, Віден. та Йєнському (1883 здобув звання доктора медицини й хірургії) ун-тах. Поезії «В чарах кохання» та «Моя пісня» (музика М. Д. *Леонтовича*) стали нар. піснями. Автор мелодрами «Катерина» (йшла на сценах театрів Галичини). У Петропавловську (тепер Казахстан), де обіймав посаду лікаря, керував аматор. драм. трупою, з якою здійснив виставу «Наталка Полтавка» І. Котляревського (грав роль Возного). З 1892 служив у Петербурзі, був ініціатором ряду культурно-осв. заходів, що пропагували укр. слово і нар. пісню. В наступні роки працював у Петрозаводську, Феодосії, Сімферополі. В періодиці, зокрема львівській та київській, виступав з театр. рецензіями, статтями про художників, акторів. Був у дружніх стосунках з письменниками І. Я. Франком, В. І. Самійленком, художниками М. О. Волошиним, М. Й. Микешиним, І. Ю. Рєпіним (Б.— автор нотаток «В гостях у Рєпіна»), О. Г. Сластіоном, під впливом яких займався малярством. Листувався з М. В. Лисенком, М. Л. Кропивницьким, М. П. Старицьким та ін.

Тв.: Українське свято в Петербурзі. Львів, 1897; В чарах кохання. Вибрані поезії. К., 1981.

Літ.: Дегтярьов П. Про творчість Кесаря Білиловського. «Радянське літературознавство», 1976, № 8; Дегтярьов П. Кесар Білиловський. В кн.: Письменники Радянської України. К., 1987.

П. А. Дегтярьов.

БІЛИ́ННИК Петро Сергійович [1 (14).X 1906, м. Охтирка, тепер Сум. обл.] — укр. співак (ліричний тенор), нар. арт. СРСР з 1954. Співу навчався з 1931 на муз. робітфаку та 1933—36 в Харків. консерваторії (клас проф. Р. С. Вайн). Дебютував 1933 на сцені Харків. комсомол. молодіжного муз.-драм. театру (керівник В. М. *Скляренко*) в партії Берендея («Снігуронька» М. Римського-Корсакова). 1936—40 — соліст Великого театру СРСР, 1940—42 — Харків., 1942—65 — Київ. театрів опери та балету. Голос Б. відзначався яскравим тембром, об'ємним звучанням, динамічною гнучкістю. Партії: Петро, Левко, Еол («Наталка Полтавка», «Утоплена», «Енеїда» М. Лисенка), Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Тюленін («Молода гвардія» Ю. Мейтуса), Ленський («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Юродивий («Борис Годунов» М. Мусоргського), Анатоль («Війна і мир» С. Прокоф'єва), Йонтек («Галька» С. Монюшка), Лоенгрін (однойм. опера Р. Вагнера), Пінкертон («Чіо-Чіо-сан» Дж. Пуччіні). Виконував у концертах романси укр. і рос. композиторів, укр. і рос. нар. пісні. Виступав у дуеті з Б. Р. *Гмирею*, з капелою «*Думка*» та капелою бандуристів УРСР. Гастролював у НДР, Польщі та Албанії.

І. А. Білик. Лев. Глина, ліплення. 1976.

А. С. Білик-Пошивайло. Іграшки-птахи. Глина ліплення. 1967.

Д. Г. Білинський. Жебраки. Дерево, різьблення. 1930. НМЛ.

П. С. Білинник у ролі Левка («Утоплена» М. І. Лисенка).

Літ.: Стебун І. Петро Сергійович Білинник. К., 1958.

І. Д. Гамкало.

БІЛИ́НСЬКИЙ Дмитро Григорович (15.IX 1874, с. Колиндяни, тепер Терноп. обл.— 28.X 1941, там же) — укр. нар. скульптор, майстер худож. різьблення на дереві. Створював з дерева композиції та фігурки (вис. до 30 см): «Т. Шевченко», «Автопортрет», «За книжкою», «Колядники»; анімалістичну та декоративну скульптуру на біблійну тему. Твори Б. експонувались у Кракові (1948), Парижі (1949). Зберігаються у Терноп. краєзнав. музеї, НМЛ, МЕХП АН України, у приватних колекціях.

Літ.: Чарновський О. О. Українська народна скульптура. Львів, 1976; Моздир М. І. Українська народна дерев'яна скульптура. К., 1980.

М. І. Моздир.

БІЛИ́НСЬКИЙ Йосип (? — ?) — укр. майстер-ліпник 18 ст. з Канева. 1726—29 прикрасив ліпним орнаментом Успенський собор Києво-Печерської лаври після пожежі 1718. Вибагливої форми *фронтони*, вікна і *портали* були оздоблені в кращих нар. традиціях. В орнаменті поряд з класичним *акантом* використовував стиліз. мотиви укр. флори і фауни.

А. О. Леонова.

БІЛИ́НСЬКИЙ Мирон Львович [20.IX (3.X) 1904, Одеса — 30.IV 1966, Москва] — укр. кінорежисер. Закінчив 1928 Держ. технікум кінематографії (операторський ф-т в Одесі). Працював на Київ. (1928—32) та Одес. (1932—42) студіях худож. фільмів. З 1944 — режисер Київ. студії документ. фільмів. Поставив фільми: художні — «Страта» (1934), «Стара фортеця» (1937), «Сімнадцятирічні» (1939), «Ескадра повертає на Захід» (1965, спільно з М. С. *Вінграновським*); документальні — «Донбас» (1946), «Пам'яті Івана Франка» (1956), «Місто шахтарської слави» (1960) та ін.

БІЛЛЬ-БІЛОЦЕРКОВСЬКИЙ Володимир Наумович [28.XII 1884 (9.I 1885), м. Олександрія, тепер Кіровогр. обл.— 1.III 1970, Москва] — рос. письменник, драматург. У п'єсах звертався до тем міжнар. солідарності трудящих, становлення Рад. влади, відбудови Донбасу, захисту країни від загарбників. Серед вистав за п'єсами Б.-Б. на укр. сцені: «Шторм» (1926 — Одес. укр. робітничо-сел. театр; 1950 — Полтав. укр. муз.-драм. театр, реж. Б. М. *Прокопович*; 1952 — Одес., реж. В. С. *Василько*; 1956 — Запоріз., реж. В. Г. *Магар*, композитор А. Г. *Свєчников*, укр. муз.-драм. театри; 1966 — Львів. укр. драм. театр); «Голос надр» (1929 — Укр. драм. театр ім. М. Заньковецької; реж. Б. В. *Романицький*); «Прикордонники» (1937 — Дніпроп. укр. муз.-драм.

театр). Серед ін. п'єс Б.-Б., що йшли в театрах України — «Життя кличе» (1934), «Навколо рингу» (1949, друга назва «Колір шкіри»). *Л. І. Барабан.*

БІЛОБО́Г, Дід — у дохристиянській міфології наддніпрянських слов'ян гол. бог добра, творець землі, води, світла; син *Рода*, батько *Перуна*, господар *Вирію* та повелитель ін. богів. Нар. легенди зображують Б. захисником людей, який веде постійну боротьбу зі своїм братом *Чорнобогом* (символ боротьби добра і зла). Перетворювався у птаха — білого лебедя, полювання на якого суворо забороняли *волхви*. Образ Б. відображено у пісенно-танц. творчості та декоративно-ужитковому мист-ві укр. народу.

БІЛОБРИ́ЦЬКИЙ Мартин (? — ?) — укр. художник 2-і пол. 18 ст. Жив у Львові. 1774—75 виконував живописні й позолотні роботи в кам'яниці В. Ржевуського на *Ринок площі* у Львові. *В. С. Вуйцик.*

БІЛОГОРО́ДКА — село Києво-Святошинського р-ну Київ. обл., на території якого було давньорус. місто *Білгород*.

БІЛОГОРО́ДСЬКИЙ Григорій (? — ?) — укр. співак 18 ст. Закінчив Києво-Могилянську академію, де співав в академ. капелі. Брав участь у військових походах запоріз. козацтва. У 50-х рр. виступав у *Розумовського К. Г. театрі* в Глухові, деякий час — у *Придворній співацькій капелі* в Петербурзі. *І. М. Лисенко.*

БІЛОГРА́ДСЬКА Єлизавета Тимофіївна (1739 — після 1764) — укр. і рос. співачка, клавесиністка, композитор. Дочка Т. *Білоградського*. Камер-співачка при дворі імператриці Єлизавети Петрівни в Петербурзі. Виконавиця партії Прокріс в опері «Цефал і Прокріс» Ф. Арайї (1755) — першій опері з рос. текстом (лібретто О. П. Сумарокова за Овідієм). Співала також в опері «Альцеста» і в пролозі «Притулок доброчесності» Г. Раупаха. Деякий час була співачкою в італ. оперній трупі, де виступала разом з Г. Марцинкевичем. Автор першого у вітчизн. музиці інструм. варіаційного циклу — «Менуету з варіаціями» для клавесина. О. П. Сумароков присвятив Б. вірш «Мадригал».

Літ.: Штелин Я. Музыка и балет в России XVIII века. Л., 1935.

М. Б. Степаненко.

БІЛОГРА́ДСЬКИЙ Тимофій (поч. 18 ст., Україна — після 1767) — укр. бандурист, лютняр, співак, композитор. Батько Є. Т. *Білоградської*. 1733—38 перебував у Дрездені в штаті рос. посла при саксонському дворі, де удосконалювався як лютняр у С. Л. Вайса. 1739—67 (з перервами) служив придворним музикантом у Петербурзі. Після 1741 деякий час гастролював за кордоном. За словами Я. *Штеліна*, Б. грав на лютні «з великою майстерністю найважчі соло та концерти й акомпанував собі в оперних та інших аріях, які дуже приємно співав...». Автор пісень на вірші О. П. Сумарокова, що були популярними у 40—50-х рр. 18 ст.

Літ.: Штелин Я. Музыка и балет в России XVIII века. Л., 1935. *М. Б. Степаненко.*

БІЛОГРУ́Д Андрій Євгенович (1875, Житомир — 19.VII 1933) — рос. архітектор. 1901 10 навчався в петерб. АМ у Л. М. *Бенуа*. Жив і працював у Петербурзі. 1912 — викладач петербурзької АМ, 1920 — ректор, 1922—28 — декан архіт. ф-ту. Творчості Б. притаманні риси *неокласицизму* та символічного *романтизму*. На Україні за проектами Б. споруджено будинки в селах Парафіївці (тепер смт) і Качанівці на Чернігівщині (поч. 20 ст., не збереглися). Б.— автор проекта реставрації (1911—13) *Батуринського палацу*. Брав участь в архіт. конкурсі на спорудження *Держпрому* в Харкові (1925).

Літ.: Карнабед А. А., Адруг А. К. Творчество архитектора-художника А. Е. Белогруда. «Строительство и архитектура», 1976, № 6. *В. Є. Ясієвич.*

БІЛОГРУ́ДІВСЬКА КУЛЬТУРА — археол. культура пізнього етапу *бронзового віку* (11—9 ст. до н. е.). Була поширена в лісостеповій частині Правобережної України, Середньому Подністров'ї. Пам'ятки Б. к. вперше досліджено 1918 у Білогрудівському лісі (звідси й назва) на тер. сучасної Черкаської обл. Представлена трьома видами пам'яток: поселеннями, похованнями (курганними і грунтовими) та зольниками (священними місцями зсипання золи). При розкопках поселень виявлено залишки прямокутних у плані наземних жител, стіни яких усередині облицьовано товстими дерев.

Білогрудівська культура. Прикраса. Бронза. 11–9 ст. до н. е. Кістяна скульптура. 11—9 ст. до н. е. Посуд. Кераміка. 11—9 ст. до н. е.

плахами. В Б. к. було розвинуто *гончарство*, *металообробка*, косторізне ремесло (прикраси). Для ритуальних потреб племена Б. к. використовували невеликих розмірів (2–5 см) глиняний посуд (тюльпаноподібні горщики, миски, кубки) та зооморфну пластику — об'ємні глиняні фігурки птахів і тварин, в яких підкреслено найтиповіше — роги у биків, шиї — у коней, ноги — у птахів. Деякі фігурки були вкриті червоним *ангобом*.

В Б. к. поширена чорнолощена кераміка, яка усередині має яскраво рожевий колір (столовий, кухонний та ритуальний посуд), орнаментована прокресленими вертикальними лініями, зубчастим штампом (кубки, черпаки); посуд оздоблено вкрапленнями білої фарби.

Форми посуду Б. к. простежуються у скіфській кераміці. В могильниках та поселеннях Б. к. знайдено прикраси, переважно бронзові: пластинчасті, стрічкоподібні чи з круглого дроту каблучки та браслети; коло- та шароподібні, петельчаті шпильки; спіральні скроневі підвіски з круглого дроту та ін. (села Ворошилівка, Білий Камінь, Печерський могильник, всі — Вінн. обл., с. Синьківка Харків. обл., с. Чикалівка Полтав. обл.).

На ранньому етапі розвитку Б. к. мала зв'язки з фракійськими племенами культури ноа, на пізньому — з племенами *білозерської культури*. Пам'ятки мистецтва Б. к. зберігаються в Археол. музеї АН України.

Літ.: Березанская С. С. Белогрудовская культура. В кн.: Археология Украинской ССР. К., 1985.

БІЛОЗЕ́РОВА Лідія Олексіївна (31.III 1946, Херсон) — укр. актриса, нар. арт. України з 1993. Закінчила 1968 Київ. ін-т театр. мист-ва. Працювала в укр. драм. т-рах Рівного (1968—69) і Львова (1969—72); з 1972 — у Вінн. укр. муз.-драм. театрі ім. М. К. Садовського. Ролі: Аза, Маруся («Циганка Аза», «Маруся Богуславка» М. Старицького), Наталка («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Катерина («Пам'ять серця» О. Корнійчука), Марія («Святая святих» Й. Друце).

К. О. Силіна.

БІЛОЗЕ́РСЬКА КУЛЬТУ́РА — археол. культура пізнього етапу *бронзового віку* (2-а пол. 12—10 ст. до н. е.). Поширена в понизов'ї Дніпра, нижній течії Дністра та в степу Криму. Для племен Б. к. характерні наземні глинобитні житла з кам. основою стін, іноді з коридором; напівземлянки, в т. ч. багатокамерні житла (с. Зміївка Херсон. обл.). Значного розвитку в Б. к. набуло бронзоливарне виробництво (знаряддя праці, зокрема кельти з лавролистим рельєфом на бокових гранях, постачались племенам *білогрудівської культури* та ін.). Досліджено кілька бронзоливарних майстерень Б. к.

Білозерська культура. Керамічний посуд. 12—10 ст. до н. е.

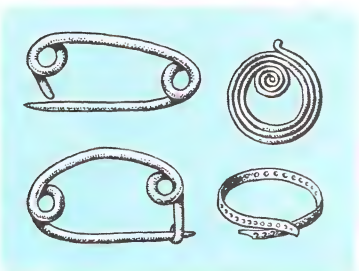

Білозерська культура Прикраси. Бронза. 12—10 ст. до н. е.

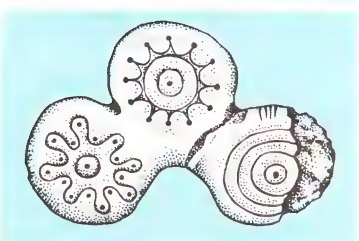

Білозерська культура. Прикраса. Кістка. 12- 10 ст. до н. е.

(побл. сіл Кардашинки, Птахівки і м. Цюрупинська Херсон. обл.). В одній з ливарних майстерень знайдено 11 матриць для кельтів з рельєфним орнаментом у вигляді одного або двох валиків, косих ліній, трикутників, зигзагів та ін. В поселеннях Б. к знайдено прикраси — браслети, шпильки з кільцеподібними чи косоперфорованими голівками, арочні фібули з одною чи двома пружинами, скроневі (круглі, спіральні, дзвоникоподібні та хрестоподібні) підвіски, пластинчаті й спіральні низки. Більшість прикрас виготовлено з бронзи, трапляються вироби з золота, на яких, як і в кераміці, позначився вплив культур фракійських племен.

У Б. к. були розвинуті ремесла: ткацтво, гончарство, різьблення на кості (буси, підвіски, деталі кінської збруї — псалії; поселення побл. сіл Дерії̈вки Кіровогр. обл. та Усатового Одес. обл.). Племена Б. к. виготовляли товстостінний кухонний посуд (глибокі миски, плоскодонні корчаги і горщики, краї вінець відігнуті назовні, невисоке горло плавно переходить в округлу форму), столовий посуд (кубки з високим циліндричним горлом і широкою приплюснутою основою, круглодонні чаші, черпаки чашоподібної форми з коротким горлом; денця кубків і черпаків невеликі, часто угнуті). Столовий посуд Б. к.— тонкостінний, струнких пропорцій, лощений, орнаментований пригладженими лініями, *канелюрами*, шишечками, зубчатим штампом. Серед орнамент. мотивів — трикутник (вершиною звернений вниз), зигзаг, а також орнаментальна косо заштрихована стрічка (шириною до 1 см). В поселеннях Б. к. знайдено буси і підвіски з скла та янтарю. Б. к. генетично пов'язана з *сабатинівською культурою*. Пам'ятки Б. к. зберігаються в Археол. музеї АН України.

Літ.: Отрощенко В. В. Белозерская культура В кн.: Археология Украинской ССР, т. 1. К. 1985.

БІЛОЗЕ́РСЬКИЙ Микола Михайлович [1833, хутір Мотронівка, тепер у складі с. Оленівки Черніг. обл.— 11 (23).VI 1896, Борзна, тепер місто тієї ж обл.) — укр. фольклорист і етнограф. Брат укр. поетеси Г. Барвінок (О. М. Білозерської-Куліш) та письменника В. М. Білозерського. Навчався у Петерб. кадетському корпусі. Був редактором «Черниговских губернских ведомостей». Автор праць «Про кобзарів і список кобзарів» (неопубл., рукопис зберігається у фондах ІМФЕ АН України), «Правила при записуванні народних дум, пісень, казок, переказів і т. п.», «Список кобзарів (бандуристів) і лірників» (обидва надруковано у зб. «Народні южноруські пісні», упорядкованій А. Л. *Метлинським* в 1854), що були першими спробами обліку укр. нар. співців-музикантів, систематизації вивчення *кобзарського мистецтва*. Б. належать також дослідження «Південноруські літописи» (т. 1, 1856), «Народ в його розповідях і пам'ятках усної словесності», «Обряди і звичаї жителів північних повітів Чернігівської губернії» (обидва неопубл.), «Т. Г. Шевченко за спогадами різних осіб (1831—1861 р.)» (1882) та ін.

Літ.: Кирдан Б. П., Омельченко А. Ф. Народні співці-музиканти на Україні. К. 1980.

БІЛОЗІ́Р Ігор Йосипович (24.III 1955, м. Радехів Львів. обл.) — укр. естрад. співак (тенор), засл. арт. УРСР з 1991. Закінчив 1980 диригентський ф-т Львів. консерваторії (клас О. І. Сотничук), 1984—88 навчався там же на композиторському ф-ті (клас В. Є. Камінського). З 1979 засновник, артист і худож. керівник вокал.-інструм. ансамблю «*Ватра*». Автор естрад. пісень та обробок укр. нар. мелодій. *Л. З. Мазепа.*

БІЛОЗІ́Р Оксана Володимирівна (30.V 1957, смт Смига Рівнен. обл.) — укр. естрад. співачка, нар. арт. України з 1994. Закінчила 1981 диригентський ф-т Львів. консерваторії. З 1979 — солістка вокально-інструм. ансамблю «*Ватра*» (Львів). *Л. З. Мазепа.*

БІЛОКІ́НЬ Надія Аврамівна [8 (20).IX 1893, с. Петриківка, тепер смт Царичанського р-ну Дніпроп. обл.— 5.II 1981, с. Радсело тих же району й області] — укр. майстер нар.-декор. розпису, майстер нар. мист-ва УРСР з 1936. Створювала традиц. для *петриківського розпису* орнамент. рослинні композиції, використовуючи квіткові мотиви

Н. А. Білокінь. Весільний поїзд. Темпера. 1961. ДМУНДМ. Київ.

цибульки, кучерявки тощо. Твори: жанрові композиції на папері, виконані аніліновими фарбами, «Колодязь у садку» (1929), «Засватана дівчина» (1931), «Дві молодиці» (1935), «Роман та Оксана» (1961), «Весільний поїзд» (1979); декор. рушники на цигарковому папері (1968). Учасниця міжнар. виставок. Твори зберігаються в ДМУНДМ, Дніпроп. ХМ та ін.

Літ.: Глуханька Н. О. Петриківські декоративні розписи. К., 1965; Статива О. Майстер декоративного розпису Надія Білокінь. К., 1966; Глухенька Н. О. Петриківські розписи. Альбом К., 1973; Петриківський розпис. Джерела та сучасність. Каталог. Дніпропетровськ, 1982.

Н. О. Глухенька.

БІЛОКІ́НЬ Сергій Іванович (1.VII 1948, Київ) — укр. історик мистецтва, джерелознавець, канд. філол. наук з 1978. Закінчив 1971 Київ. ун-т. Автор опублікованих у вітчизн. та зарубіж. виданнях розвідок про художників Г. І. Нарбута, М. Л. Бойчука, Г. Ф. Собачко, І. І. Падалку, П. М. Ковжуна, Леся Лозовського, мистецтвознавців С. А. Таранушенка, Ф. Л. Ернста, Ф. І. Шміта та ін. Упорядкував ряд бібліогр. покажчиків митців.

Літ.: Кузьменко О. Д. Сергій Білокінь Бібліографічний покажчик. К., 1989

БІЛОКОПИ́ТОВ Олександр Олександрович [22.II (7.III) 1906, Мелітополь, тепер Запорізької обл.— 15.VIII 1937, Київ] — укр. музикознавець. Закінчив 1928 Харків. муз.-драм. ін-т (клас фп. П. К. *Луценка*) і теор. ф-т (у П. О. Козицького і С. С. Богатирьова). Того ж року — член ВУТОРМ. 1929—32 — відповідальний секретар АПМУ, 1932—34 — начальник відділу Наркомосу УРСР, 1934—37 — зав. муз. редакцією Українського радіо, а також заст. головного редактора журналу «*Радянська музика*». З 1932 — член правління СКУ.

Б.— один з ідеологів АПМУ. В ряді праць спирався на вульгарно-соціологічні засади, політ. догматизм в оцінці мистецьких явищ, зокрема у книжках «Проти фокстрота і джаз-банда», «Проти циганщини в музиці» (обидві — 1931). «Музикознавство на боротьбу з ворожою музикою» (вип. 2), (1932; всі — у співавт. з Л. І. Носовим). Автор статей про творчість К. Г. Стеценка (1934), М. В. Лисенка (1937), укр. нар. пісню, з актуальних питань укр. рад. музики. Уклав словник-довідник «Композитори Радянської України» (1934). Був репресований.

БІЛОКУР Катерина Василівна [25.XI (7.XII) 1900, с. Богданівка, тепер Яготинського р-ну Київ. обл.— 10.VI 1961, там же] — укр. майстер нар.-декор. живопису, нар. художник УРСР з 1956. Читати і писати навчилася самотужки. Малювати почала з дитинства, спочатку вуглем на клаптях старих сорочок, потім на полотні. Б. сама навчилася грунтувати полотна та виготовляти пензлі й фарби. В її творчості органічно поєднуються безпосередність індивід. світосприйняття й оригінальність образного його відтворення, пластична досконалість композицій та висока майстерність. У творчому доробку художниці — натюрморти, пейзажі, портрети, автопортрети (1950, 1955, 1957). Глибоко психол. портрети («Оля Білокур», 1928; «Тетяна Бахмач», 1932—33) продовжують традиції укр. *парсуни* 18 ст. Пейзажі Б. тяжіють до реального відтворення конкретних куточків природи, натюрморти — фантастичні алегорії. Художниця не робила ескізів і начерків, великі полотна починала писати з найдрібніших деталей. Б.— майстер досконалої композиції («Квіти увечері», 1942; «Привіт урожаю», «Колгоспний достаток», обидві — 1946; «Колгоспне поле», 1948—49; «Кавун, морква, квіти», 1951). У творах простежується своєрідна «драматургія» кольору. Фарби полотен часом феєричні: пишні сонячно-золотаві хвилі з переливами темно- і світло-бузкового. У хвилястих контурах зображень відчувається особливо тонкий декор. ритм. Б. добре володіла малюнком як основою образотворчої мови («Гарбузи цвітуть», 1950; «Гілка яблуні», 1955; «Напровесні», 1958), в лінії уміла передавати напружену душевну експресію і відточену співучість ритму. В картинах Б. реально відтворені квіти — соняшники, жоржини, рожі, півонії, волошки (всього понад 100 назв) — здаються персоніфікованими. В її композиціях органічно поєднані квіти різних пір року, часто разом з плодами («Жоржини», 1940 і 1957; «Сніданок», 1950; «Рожі та троянди», 1954—58; «Півонії», 1958; «Букет квітів», 1959 і 1960; «Квіти та овочі», «Бурячок», обидві — 1959; «Натюрморт з хлібом», 1960). Створюється своєрідна живописна модель «мікрокосмосу»: квіти начебто обертаються навколо соняшника — символу сонця, сонячного знаку нар. міфології («Цар-колос», 1949).

К. В. Білокур. Автопортрет. Олівець. 1950.

Діапазон емоційно-ліричного сприйняття Б. широкий і різноманітний. У картині «Квіти» (1943) звучать трагічні ноти, викликаючи асоціації з своєрідним муз. реквієм; твори «Буйна» (1944—47) та «Декоративне панно» (1945) полонять радістю Перемоги, мирного буття. Часом життєствердні мотиви поєднуються з темою журби, смутку («Осінь», 1960). З кін. 30-х рр. Б. стала учасницею обласних, респ., всесоюз. і зарубіж. виставок. Більшість творів зберігається у Полтав. ХМ, ДМУНДМ, де щороку відбуваються вечори пам'яті К. В. Білокур (з 1980), та Яготинському істор. музеї (бл. 60 картин).

К. П. Білоокий. Миска і кашпо. Глина, розпис. 50-і рр. 20 ст.

Б. залишила епістолярну спадщину — листи, маленькі поеми у прозі. 1977 у с. Богданівці створено *Білокур К. В. садибу-музей*. Образ Б. увічнено в скульптурі (І. М. Гончар, 1961; Г. Н. Кальченко, 1972; І. Г. Білокур, 1986), живопису (С. А. Кириченко, 1962), літ. творах М. П. Бажана, О. Т. Гончара, повісті М. І. Чабанівського «Рожева заметіль», романі В. О. Яворівського «Автопортрет з уяви» (1980), телеспектаклі «Катерина Білокур» (у гол. ролі — Н. М. *Матвієнко*, 1980), короткометражному документ. фільмі «Чарівний світ Катерини Білокур» (1986), худож. фільмі «Буйна» (1991, обидва — «Укртелефільм»). За мотивами творчості художниці 1983 Л. В. *Дичко* створила одноактний балет. 1989 встановлено *Білокур К. В. імені премію*.

К. В. Білокур. Мальви. 1950. ДМУНДМ. Київ.

К. В. Білокур. Декоративні квіти. Олія. 1945. ДМУНДМ. Київ.

Тв.: Листи. «Вітчизна», 1982, № 3; 1984, № 12; 1986, № 1.

Літ.: Катерина Василівна Білокур. (Альбом). К., 1959; Катерина Білокур. Виставка живопису. К., 1966; Куницька М. Творчість Катерини Білокур. «Образотворче мистецтво», 1970, № 4; Макаров А., Найден О. Барви щедрої землі. К., 1970; Катерина Білокур. Альбом. К., 1975.

Н. І. Велігоцька.

БІЛОКУ́Р К. В. ІМЕНІ ПРЕ́МІЯ — республікан. премія (диплом, нагородний знак, грошова винагорода). Встановлена постановою Ради Міністрів УРСР від 20.VI 1989. Присуджується з 1990 нар. майстрам за створення визначних творів нар. мист-ва.

БІЛОКУ́Р К. В. САДИБА-МУЗЕ́Й. Розміщена в с. Богданівці Яготинського р-ну Київ. обл. у хаті, де 1909—61 жила нар. художник УРСР К. В. *Білокур*. Відкрито 1977. Створено на громад. засадах зусиллями Яготинського істор. музею та місц. колгоспу під керівництвом О. С. Непорожнього. В садибі зберігаються худож. твори, б-ка, мемор. речі художниці (фарби, пензлі, мольберт та ін.). На тер. садиби 1986 встановлено пам'ятник К. В. Білокур (скульптор І. Г. Білокур).

О. К. Білокур.

БІЛОНО́ЖКО Віталій Васильович (11.VI 1953, с. Слобода Сум. обл.) — укр. співак (бас), засл. арт. УРСР з 1990. Закінчив 1983 Київ. консерваторію (клас К. Д. *Огнєвого*). 1979—81 — соліст Київ. театру естради, з 1981 — Держтелерадіо УРСР (з 1992 — Укртелерадіокомпанія). Респ. комсомол. премія ім. М. О. Островського (1990).

БІЛОО́КИЙ Карпо Петрович [15 (27).VII 1888, Смотрич, тепер смт Хмельн. обл.— 28.V 1974, там же] — укр. нар. майстер худож. кераміки. Навчався гончарства у Т. Небесного. Працював разом з дружиною У. Т. Білоокою (1894—1963), дочкою Т. Небесного, яка розписувала вироби Б. Створював миски, полумиски та ін., розписані коричневими, зеленими, вохристими *ангобами* по білому тлу в техніках *ріжкування* та *фляндрування*. Декор здебільшого асиметричний із зображеннями птаха в оточенні рослинних елементів; трапляються вироби, декоровані геом. орнаментом. Твори зберігаються в ДМУНДМ, МЕХП АН України, Музеї етнографії у Петербурзі та ін.

БІЛОРУ́СИН Костянтин (1794—1858) — укр. хоровий диригент. Див. *Матезонський К.*

БІЛОСКУ́РСЬКИЙ Осип Миколайович (17.VI 1883, м. Коломия Івано-Фр. обл.— 26.III 1943, Алма-Ата) — укр. майстер худож.-пром. кераміки. Закін. 1908 Коломийську гончарну школу. З 1904 працював на керамічній ф-ці у Львові, з 1908 — майстер кераміки у Миргородській худож. школі ім. М. В. Гоголя. У 20-х рр. організував у Черкасах майстерню худож. кераміки, з 30-х рр. працював в Алма-Аті. У декоруванні виробів Б. поєднано традиц. гуцульські прийоми з полтав. та казахськими. Осн. твори — полумиски, вази; архіт. кераміка для будинків т-ва «Дністер», «Академічної громади», залізнич. вокзалу у Львові (поч. 20 ст.). Твори Б. удостоєні срібної медалі на виставці у Парижі. Зберігаються в МЕХП АН України, Миргород. краєзнав. музеї та ін. Автор книг «Кахлярство», «Як робити глиняний посуд» (обидві — 1912), «Керамічна технологія» (1928) та ін.

П. І. Арсенич.

БІЛОСТО́ЦЬКИЙ Анатолій Юхимович (15.IX 1921, Одеса — 22.VII 1993, Київ) — укр. скульптор, нар. художник УРСР з 1974. Син Ю. І. *Білостоцького*. Закінчив 1952 Київ. худож. ін-т (майстерня М. Г. *Лисенка*). Праці в галузі монумент. і станкової скульптури. Твори: портрети М. Т. Рильського (1952), Героїв

Соц. Праці В. Харитонова (1963) та І. Бушми (1975); композиції «Сім'я» (1952), «Перед боєм. Богдан Хмельницький, Іван Богун, Максим Кривоніс» (1954, у співавт. з О. О. *Супрун*), «Батьки й сини» (1967), «Земна куля – не мішень для війни» (1976), «Вистояли» (1990); пам'ятники І. Я. Франкові в Києві (1956), Т. Г. Шевченкові в Одесі (1966, обидва — у співавт. з О. О. Супрун), В. І. Леніну в Чернігові (1967), у Кам'янці-Подільському (1970, у співавт. з Г. Н. *Кальченко*, О. О. Супрун), воїнам Пд.-Зх. фронту в урочищі Шумейковому Полтав. обл. (1976; у співавт. з В. П. *Вінайкіним*) та ін. Твори зберігаються в ДМУОМ, Донец. і Одес. ХМ та ін. музеях республіки.

БІЛОСТО́ЦЬКИЙ Юхим Ісайович [16 (28).VI 1893, Єлизаветград, тепер Кіровоград — 2.X 1961, Київ] — укр. скульптор. Навчався в Одес. худож. школі (1913—18) та в Одес. вищому худож. уч-щі (1919—22) у К. К. *Костанді* та Б. В. *Едуардса*. До 1920 працював художником відділу мистецької пропаганди в «Юг-РОСТА» (з 1921 — РАТАУ); 1941–44 — гол. художник Кустанайського обл. драм. театру. 1927–33 брав участь в оформленні залізнич. вокзалу в Києві. Твори: портрети М. К. Заньковецької (1936), П. Г. Тичини (1937); пам'ятники героям-стратонавтам (1938, встановлено в Донецьку 1953), М. О. Щорсу в м. Щорсі (1939; обидва — у співавт. з Г. Л. *Пивоваровим* і Е. *Фрідманом*); Г. І. Котовському в Умані (1959); композиції «Партизанка» (1946) та «Світочі комунізму» (1960, обидві — у співавт. з Е. Фрідманом). Автор надгробків М. К. Заньковецькій (1937), М. В. Лисенку (1939) на Байковому кладовищі в Києві. Твори Б. зберігаються у ДТГ, Музеї К. Маркса і Ф. Енгельса (Москва), ДМУОМ та ін.

В. О. Толстов

БІ́ЛОТИНСЬКИЙ ФАРФО́РОВИЙ ЗАВО́Д. Засн. на поч. 50-х рр. 19 ст. у с. Білотині (тепер Хмельн. обл.). 1874 з-д переведено у с. Кам'яний Брід (див. *Кам'янобрідський фаянсовий завод*). За ін. джерелами, виробн. припинилося 1889.

Завод спеціалізувався на випуску пічних кахлів, виготовляв фарфоровий і фаянсовий посуд, здебільшого тарілки. Білотинські вироби декорували надглазурним і підглазурним розписом рослинним *орнаментом*. Монограми розміщували на бортику виробів чи по дну тарілок. Тарілки були у вигляді покладеного один на одний рельєфного листя винограду, поверхню їх тоновано люстровими фарбами. Виготовляли також скульптуру малих форм, про яку згадано в каталозі виставки кераміки у Варшаві 1913 (збереглася з червоної глини фігурка чоловіка з собакою біля ніг). Твори зберігаються у ДМУНДМ, Нац. музеях у Кракові й Варшаві, Дніпроп. істор. музеї та ін.

Літ.: Петрякова Ф. С. Украинский художественный фарфор. (Конец XVIII — начало XX ст.). К., 1985.

Ф. С. Петрякова.

БІЛОУ́С Дмитро Максимович (30.XI 1941, м. Котовськ Одес. обл.) — укр. диригент, засл. арт. УРСР з 1975. З 1959, після закінчення Київ. муз. уч-ща,— зав. муз. частиною Кіровогр., 1967—72 — Черніг., з 1972 — Закарп. (Ужгород) укр. муз.-драм. театрів. Автор музики до вистав «Любов Ярова» К. Треньова (1972), «Чаклунка синіх гір» В. Сичевського (1975), «97» М. Куліша (1976), «Ціною любові» О. Корнієнка (1976) та ін.

БІЛОУ́СОВИЧ Михайло (? — ?) — укр. майстер декор. мист-ва 18 ст. Працював у техніці фініфті (див. *Емаль*). Жив у Києві. На замовлення Києво-Печерської лаври 1775 виготовив чотири фініфтеві медальйони — «Таємна вечеря», «Умивання ніг», «Моління у вертограді» та «Покладення в труну» (не збереглися).

БІЛОЦЕРКІ́ВСЬКИЙ Левко Григорович [12 (24).VII 1896, м. Олександрія, тепер Кіровогр. обл.— 15.VIII 1966, Київ] — театр. суфлер і актор. Дебютував 1912 в Олександрії в аматор. театрі під керівництвом Г. П. *Юри*. 1920—60 — суфлер, актор, один з організаторів музею Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка. Автор спогадів і статей про видатних діячів укр. театр. культури.

Тв.: Записки суфлера. К., 1962.

М. П. Базилівський.

БІЛОЦЕРКІ́ВСЬКИЙ УКРАЇ́НСЬКИЙ РОБІТНИ́ЧО-СЕЛЯ́НСЬКИЙ ТЕА́ТР імені Леся Курбаса. Засн. 1924 на базі 3-ї *«Березоля» творчої майстерні* як мандрівний зразковий театр для села. 1925—28 називався Білоцерківська округова театр. майстерня, з 1928 — Білоцерківський робітн.-сел. театр ім. Леся Курбаса (з 1931 — стаціонарний). У трупі: режисери — П. Гайдученко, В. Губатенко; актори — М. Бродський, І. Губатенко, Н. Кольцова, Т. Заславська, В. Любимова, М. Слонова, М. Фурсенко, К. Федорчук, Г. Стефанчук, С. Талалаєвська. В репертуарі: «Промінь Жовтня», «Перший штурм», «Встає весна» — композиції членів трупи (всі — 1926); «Наймичка» І. Карпенка-Карого (1927), «Родина щіткарів» М. Ірчана (1928), «Овеча криниця» Лопе де Веги (1929), «Диктатура» (1931), «Кадри» (1933) І. Микитенка, «Вчитель Бубус» О. Файка (1933). В 1934 театр реорганізовано (див. *Київський обласний український музично-драматичний театр* імені П. К. Саксаганського).

Г. В. Довбищенко.

БІЛО́ЦЬКИЙ Анатолій Авксентійович [24.XII 1908 (6.I 1909), с. Любарка, тепер Житомир. обл.— 17.X 1968, Київ] — укр. співак-бандурист і архітектор. Гри на бандурі навчався з юнацтва у Ф. В. *Дорошка*, Г. Копана, М. В. *Опришка*. Закінчив 1933 Київ. вечірню консерваторію (клас М. П. *Полотая*) і Київ. буд. ін-т. Б.— один з перших рад. кобзарів, який виступав перед населенням Зх. України (1939). Під час Вел. Вітчизн. війни брав участь у партизан. русі. Склав «Думу про Ковпака». 1945—48 — артист ансамблю бандуристів Укр. радіо, 1950—55 — керівник ансамблю бандуристів Київ. будинку учителя, 1954—66 — ансамблю кобзарів Укр. т-ва охорони сліпих. Працював над удосконаленням *ліри*.

Б. М. Жеплинський.

БІЛОШТА́Н Яків Порфирович [23.X (5.XI) 1904, с. Моринці, тепер Звенигородського р-ну Черкас. обл.— 20.I 1985, Київ] — укр. літератор і театрознавець, доктор філол. наук з 1969. Закін. 1929 Київ. ін-т нар. освіти. Працював у Гол. редакції Укр. Рад. Енциклопедії зав. редакціями мистецтва (1958—60), л-ри, мови й фольклору (1960—63). У 1962—85 викладач (з 1969 — професор) Київ. ун-ту. Автор праць «Драматургія Івана Франка» (1956), «Іван Франко і театр» (1967), статей про творчість У. Шекспіра, І. К. Микитенка, Я. О. Галана та ін.

БІЛЯ́ВСЬКИЙ Євстахій (Остап; бл. 1740, с. Городище, тепер Зборівського р-ну Терноп. обл. — 1804, Львів) — укр. живописець. У 60-х рр. навчався в Академії св. Луки в Римі. Працював у Львові. Автор численних портретів: Холоневської (1781), І. Бачинського (1789), М. Любинецького (1796; всі — НМЛ), К. Дейми (1782), Д. Никоровича та його дружини Схоластики (обидва — 1787), Я. Мієра (всі — у Львів. КГ), вірм. єпископів Вартана Гуніана, І. та Я. Августиновичів (1801—02) та ін. Б. по-новому розумів завдання портретного жанру. Використовуючи традиції давнього портрета, особливо його орнаментально-ритмізовану композицію, гол. увагу зосереджував

А. Ю. Білостоцький.

А. Ю. Білостоцький Війні — ні! Бронза. 1982.

Ю. І. Білостоцький. Портрет П. Г. Тичини Теракота. 1937. ДМУОМ. Київ.

Білотинський фарфоровий завод Десертна тарілка. Фарфор, надглазурне тонування, люстрові фарби. 19 ст. МРМ. Київ.

Є. Біляївський. Портрет К. Дейми. Олія 1782. Львівська КГ.

на обличчі, вважаючи його дзеркалом внутр. світу людини. Розписав каплицю св. Миколая Василіанського монастиря в Крехові (Львів. обл.; 1776), виконав живопис іконостасів Успенської (Волоської) та Петропавлівської церков у Львові (1750—95).

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

БІЛЯВСЬКИЙ Іван Євграфович (1844, с. В'язове, тепер Щигровського р-ну Курської обл.— 1915, Курськ) — рос. співак (баспрофундо). Вокал. освіту здобув у Петерб. консерваторії, удосконалював майстерність в Італії. 1876—77 — соліст Київ., 1880—81 — Харків. рос. опер, 1881—87 — Великого театру (Москва). Партії: Сусанін, Фарлаф («Іван Сусанін», «Руслан і Людмила» М. Глинки), Марсель («Гугеноти» Дж. Мейєрбера) та ін.

Літ.: Абельдяев Д. И. Е. Белявский. [Некролог]. «Южный край», 1915, 22 апреля. *І. М. Лисенко.*

БІЛЯНСЬКИЙ Василь (? — ?) — український маляр 18 ст. Працював у Жовкві (тепер Львів. обл.). В архівних матеріалах згадується під 1741—89. Автор портрета жовківського міщанина І. Бачинського (1789, Львів. істор. музей).

Літ.: Свенціцька В. Словник жовківських майстрів живопису та різьби. «Українське мистецтвознавство», 1967, в. 1.

БІЛЯЦЬКИЙ Олександр Григорович (10.X 1937, Київ) — укр. режисер і актор, засл. арт. УРСР з 1977. Закінчив 1976 Театр. уч-ще ім. Б. В. Щукіна (Москва; курс нар. арт. СРСР Б. Є. Захави). 1955—61 — актор Закарп. укр. муз.-драм. театру (Ужгород), 1961—83 — в Харків. ТЮГу (1976—77 — режисер, 1977—83 і з 1991 — гол. режисер). 1983—91 — гол. режисер Харків. укр. драм. театру ім. Т. Г. Шевченка. Вистави: «Листи до друга» А. Лиханова та І. Шура (1977), «Початок фанфарного маршу» О. Біляцького та З. Сагалова (1978; обидві — Респ. комсомол. премія ім. М. Островського, 1979), «На дні» М. Горького (1979), «Міщанин у дворянстві» Ж. Б. Мольєра (1982), «Вибір» за Ю. Бондарєвим (1984), «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького (1986). У співавт. з З. Сагаловим написав п'єси «Бій іде в пітьмі, щоб закінчитися світлом» (1980), «Шлях» (1984), «705 днів до Нюрнберга» (1985).

Л. Г. Філіпенко.

БІЛЯШІВСЬКИЙ Микола Федотович [12 (24).X 1867, м. Умань, тепер Черкас. обл.— 21.IV 1926, Київ, похований у Каневі] — укр. археолог, етнограф, мистецтвознавець, культурно-громад. діяч, акад. АН УРСР з 1919. Дійсний член Моск. археол. (з 1891), Одес. істор. (з 1890) т-в, Істор. т-ва Нестора-літописця при Київ. ун-ті (з 1887), Наук. т-ва ім. Шевченка (з 1909), почесний член Укр. держ. АМ та ін. Навчався у Київ. (1887—91), Новорос. в Одесі (закінчив 1891) та Моск. (1892—93) ун-тах. Працював у архівах Москви, Варшави, в Київ.

М. Ф. Біляшівський.

політех. ін-ті, журналах *«Киевская старина»* та *«Археологическая летопись Южной России»*. В рад. час — комісар по охороні пам'ятників Києва (1917), очолював етногр. секцію відділу мист-в Наркомосу УРСР. Працював у Кабінеті укр. мист-ва, Етногр. комісії АН УРСР, Етногр. т-ві України та ін.

Б. досліджував пам'ятки первісного мист-ва, зокрема трипільської культури, давньослов'ян. та давньорус. мист-ва. Опублікував бл. 400 наук. статей. Серед них: «Десятинна церква», «Скарби великокняжої епохи, знайдені в Києві» (обидві — 1888), «Скарби великокняжої епохи на горі Киселівці» (1889), «Княжа гора» (1890), «Розкопки на Княжій горі в 1891 р.» (1892; всі — в журн. «Киевская старина»).

Досліджував і пропагував укр. нар. мист-во 15—20 ст., сприяв відродженню нар. промислів (розробив проект плану діяльності відділу худож. пром-сті Наркомосу УРСР), провів обстеження і дослідження багатьох історико-етногр. регіонів України, зібрав цінну колекцію творів нар. мист-ва (тепер — у НМІ України, ДМУНДМ, Музеї нар. арх-ри та побуту України в Києві).

Засновник і керівник Київ. кустарного т-ва (1906), тривалий час був інспектором кустарно-промислових шкіл Київщини.

Серед публікацій з питань миства, арх-ри, етнографії — «Кілька слів про переживання в царині зовнішньої культури» (1892), «Церковні предмети 14—17 ст. з Волинської губернії» (1900), «Олов'яний потир XVIII ст.» (1903), «Старовинний сволок», «Костьол у Бердичеві» (обидві — 1904), «Пам'ятка козацьких старожитностей у музеї при Одеському товаристві історії і старожитностей» (1891), «Зібрання старожитностей В. В. Хвойки у Києві» (1895), «Декілька паралелей в галузі народного мистецтва» (1910), «З поля українського мистецтва» (1913, 1914), «Побутовий малюнок 1843 р.», «Старе українське скло», «Дещо про українську орнаментику» (всі — 1913), «Про український орнамент» (1908), «Справа українського мистецтва» (1918), «Два портрети роботи Т. Шевченка» (1925) та ін.

Б. багато зробив для розвитку музейної справи на Україні, склав програми створення нац. і регіональних музеїв, музейної перебудови на Україні на наукових засадах. Фундатор істор.-краєзнав. музею Волині в м. Городку Рівнен. обл. (тепер краєзнав. музей). Один із засновників Київ. міськ. худож.-пром. і наук. музею (1902—23 — директор; згодом Всеукр. істор. музей ім. Т. Г. Шевченка, тепер ДМУОМ, ДМУНДМ і НМІ України). Під керівництвом Б. зібрано бл. 30 тис. експонатів, у т. ч. твори вітчизн. і зарубіж. художників.

Брав участь в організації худож. виставок передвижників, художників «Мира искусств», мистец. об'єднань Одеси та Києва. За участю Б. було влаштовано виставку творів Т. Г. Шевченка, М. О. Врубеля (обидві — 1911), А. А. Маневича (1914), Г. І. Нарбута (1921); три кустарно-пром. виставки Пд. Росії (1906, 1909, 1911), виставки «Народне мистецтво Буковини і Галичини» (1917), «Українські народні килими» (1921), «Всеукраїнська виставку друку» (1923), «Межигірський фаянс і порцеляна» (1925).

Б. сприяв створенню в Києві рос. КГ (разом з М. І. Мурашком і І. М. Крамським), музею зх. і сх. мист-ва (разом з Г. І. Нарбутом, А. В. Праховим і Г. К. Лукомським). Один із засновників Київ. т-ва охорони пам'яток старовини і мист-в (1910). Автор проекту першого закону УРСР про охорону пам'яток історії, культури і мист-ва (1918). Обстежив і провів фотофіксацію пам'яток у різних областях України, брав участь у роботі комісії по виданню альбомів укр. старожитностей. Член журі іменного конкурсу на пам'ятник Т. Г. Шевченку в Києві (1908—14), розробив умови міжнар. конкурсу на цей проект (разом з С. І. Світославським і В. Г. Кричевським). Один з організаторів *Національного зразкового театру*, був його консультантом з мистецько-етногр. питань. Сприяв розвитку на Україні мистецької освіти, істор. краєзнавства.

Б. одним з перших на Україні застосував фотомистецтво для потреб науки і музейництва. Брав участь у роботі Т-ва київ. фотографів як член журі конкурсів.

Серед художніх творів Б.: обкладинки каталогу виставки «Народне мистецтво Буковини і Галичини» (1917), «Гуцульська церква» (збірка Б. М. Біляшівського).

Образ Б. відтворили відомі живописці і графіки М. І. Жук (1903), М. Я. Козик (1919), К. Д. Трохименко (1920), М. І. Стратилат (1987), скульптор А. В. Кущ (1985; 1987), майстер різьблення на дереві М. Зацеркляний (1983) та ін. Встановлені мемор. знак у Києві перед ДМУОМ та мемор. дошка у Каневі (обидва — 1987, скульптор А. В. Кущ, бронза).

Тв.: Каталог украинских древностей коллекции В. В. Тарновского. К., 1898; Монетные клады Киевской губернии. К., 1889; Выставка Т. Г. Шевченка. К., 1911; Выставка народного мистецтва Буковини і Галичини. К., 1919; Выставка українських мистецтв. К., 1923.

Літ.: Грушевський М. М. Ф. Біляшівський. [Некролог]. «Україна», 1926, кн. 2—3; Єфремов С. М. Ф. Біляшівський на громадській роботі. В кн.: Записки історико-філологічного відділу, книга 9. К., 1926. Кілієвич С. Р. Академік М. Ф. Біляшівський — засновник Державного історичного музею УРСР «Архіви України». 1967, № 6; Наумова Н. М. Ф. Біляшівський і спадщина Т. Г. Шевченка. «Образотворче мистецтво», 1991, № 2; Біляшівський Б. «Наш добрий і певний товарищ». «Україна», 1991, № 21—23.

Б. М. Біляшівський.

БІЛЬСЬКЕ ГОРОДИЩЕ — *городище* скіфської доби (поч. 7 — поч. 3 ст. до н. е.), розташоване на березі р. Ворскли побл. с. Більська Полтав. обл. Складається з трьох окремих городищ, об'єднаних спільним валом і ровом у комплекс Великого городища заг. площею 4020,6 га. Це найбільше городище Сх. Європи у ранньому *залізному віці*. З Б. г. пов'язано кілька значних курганних *могильників*. На тер. городища виявлено складну систему розвинутих дерев'яно-земляних укріплень, залишки великих жител, культових споруд, кілька зольників, пов'язаних із хатніми культами. Б. г.— найбільший виробничий, політ. та реліг. центр Лісостепової Скіфії, центр розвинутого ремісничого виробн. не лише знарядь праці та побут. речей, а й бронз. худож. виробів та предметів *торевтики* (бляхи у формі оленя у *звіриному стилі*). Простежуються тісні екон. та культурні зв'язки з *античними державами Північного Причорномор'я* (керамічна тара, сх.-грец. розписна та чорнолакова кераміка тощо). В одному із святилищ Б. г. вперше в Скіфії у великій кількості знайдено мініатюрні глиняні скульптурки — антропоморфні, зооморфні, орнітоморфні, що утворюють окрему групу пам'яток мист-ва ранньоскіф. доби. Слід відзначити комплекс культової скульптури, присвячений весняному землеробському святу: фігурки волів, унікальні моделі колісниць, дишла, ярма, рала, сокири та ін. Значну групу становлять антропоморфні статуетки, виконані у стилі примітивного реалізму. Деякі дослідники вважають Б. г. залишками давнього м. Гелона, яке, за Геродотом, було «дерев'яним» і його оточувала дерев. стіна.

Літ.: Шрамко Б. А. Крепость скифской эпохи у с. Бельск – город Гелон. В кн. Скифский мир. К., 1975; Шрамко Б. А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). К., 1987.

БІЛЬСЬКИЙ Едуард Антонович (13.VII 1931, Київ) — укр. архітектор, засл. арх. УРСР з 1982. Закінчив 1956 Київ. інженерно-буд. ін-т (1969—84 викладав у ньому). Серед споруд у Києві: центр. автовокзал (1961), Палац дітей та юнацтва (1964; Держ. премія СРСР, 1967; обидва — у співавт.), житл. квартали в Дарниці (1965—68), житл. масив Виноградар (1974—84), група житл. будинків по просп. Василя Порика (1976—77).

М. І. Гончаренко.

БІОНІКА АРХІТЕКТУРНА — напрям наук. і проектно-конструкторської діяльності, що полягає у вивченні й практичному використанні законів, закономірностей і принципів природи для створення нових прийомів архіт. організації простору в *містобудуванні* й окремих спорудах, нових конструкцій і матеріалів. Б. а. сприяє кращій функціональній організації об'єктів, поліпшенню несучої здатності конструкцій, зниженню ваги будівель тощо. Прикладами застосування Б. а. можуть бути сучасні тонкостінні оболонки покриттів, що нагадують квітку; пневматичні конструкції, ребристі перекриття і склепіння; експеримент. проекти мість і мостів та ін. З 50-х рр. 20 ст. почався активний розвиток наук. і проектних досліджень у галузі Б. а. Серед зразків застосування Б. а.— споруди архітекторів Ф. Кандели (Мексіка), П. Нерві (Італія), Ф. Л. Райта, Р. Б. Фуллера (США). На Україні проблеми Б. а. вивчає Київ. ін-т типового і експеримент. проектування житл. та громад. будинків.

Літ.: Лебедев Ю. С. Архитектура и бионика. М., 1971.

В. Є. Ясієвич

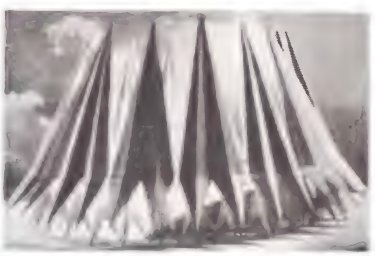

Біоніка архітектурна. Проект стадіону на 20 тис. чоловік з трансформованою покрівлею. 70-і рр. 20 ст. Арх. М. Г. Гречина, О. І. Заваров.

БІРЖА (голл. beurs, нім. Börse) — ринок оптової торгівлі товарами або цінними паперами, архітектурна споруда, будинок з великим залом для оформлення цих операцій. Торг. Б. в Європі засн. 1460, будинок для неї споруджено 1515 в Антверпені (арх. Д. де Вагемакере). Першу рос. Б. збудовано 1805—10 у Петербурзі (арх. Ж. *Тома де Томон*). На Україні будівлю для укладання контрактів на ярмарках зведено у Києві 1801—07 (арх. О. *Елдезін*; див. *Контрактові будинки* у Києві). В Одесі на *Приморському бульварі* для Б. (засн. 1796) споруджено 1829—34 спец. будинок у стилі *класицизму* (т. з. Стара Б., арх. Ф. К. *Боффо*; тепер міськвиконком). Будівля П-подібна у плані — до гол. залу з напівротондою прилягали два крила, які з'єднувала дворядна *колонада* корінфського ордеру. *Ризаліти* і другий фасад прорізано великими (на два поверхи) півциркульними вікнами. 1871—73 Б. перебудовано за проектом арх. Ф. Й. *Моранді*. Другий ряд колон гол. фасаду замінено стіною з парадним входом, подвір'я перекрито і перебудовано у Білий зал, який з'єднувався з біржевим (Рожевим) залом колонадою, зведеною на місці зовн. стіни споруди. На торцях крил споруджено ніші зі статуями Меркурія і Церери. Гол. фасад прикрашено ліпним декором та скульпт. групою (скульптор Л. Д. Іоріні). З розвитком торгівлі у 2-й пол. 19 ст. Б. будували і в ін. містах України: у Києві — в стилі *неоренесансу* (1882—83, арх. О. Я. *Шілле*), у Харкові — з елементами *ампіру* (1880,

Нова біржа в Одесі. 1894—99 Арх. О. Й. Бернардацці.

арх. Б. Г. *Михаловський*; не збереглися). 1891 О. Й. *Бернардацці* (на основі матеріалів всесвіт. конкурсу) розробив проект Нової Б. для Одеси у стилі *неоготики* (з елементами тосканської готики; збудовано 1894—99). Будівля прямокутна у плані, на високому цоколі, з внутр. подвір'ям. Потрійні аркові вікна зовні декоровано деталями з білого мармуру, прикрашено *вітражами*. Для оздоблення фасадів використано теракотову плитку, каррарський мармур, штучний та бендерський камінь. Обабіч — сходи, що ведуть до вестибюля, *ростральні колони*. Арку лоджії оздоблено орнаментами та *інкрустацією* з штучного каменю. Лоджію і вестибюль, які становлять єдиний об'єм, завершує шатрова пірамідальна покрівля. Вінчає споруду пишний аркатурний *фриз* з карнизом, *аттиком* і невеликими *фронтонами*. Інтер'єр над входом в операційний зал (пл. 910 м^2, вис. 15 м) прикрашають живописні панно «Землеробство», «Торгівля» і «Промисловість» італ. художника Кассіолі; стіни залу — розписи художника М. М. Каразіна, дерев. стелю — *кесони*. В лоджії встановлено бюст О. Й. Бернардацці (1900, скульптор Б. В. *Едуардс*). Нова Б.— одна з кращих споруд цього типу на Україні, тепер — зал філармонії.

В. І. Тимофієнко.

БІРЗГАЛ (Бірзгаліс) Ян Петрович [24.I (5.II) 1898, м. Вольмар, тепер Валмієра, Латвія — 15.XII 1968, Рига] — російський живописець і мистецтвознавець. Навчався 1916—18 в петрогр. Уч-щі тех. рисування Штігліца, 1923—26 — у М. С. *Самокиша* в Сімферополі. Делегат 1-го і 2-го Всерос. з'їздів Рад. Виконав транспаранти, якими був прикрашений актовий зал Смольного 25—26.X (7—8.XI) 1917. Організатор севастоп. відділення *АХРР* (1923); голова оргкомітету і правління Крим. орг-ції СХ СРСР (1940—48). Директор *Алупкинського палацово-паркового комплексу* (1928—39), Сімферопольської картинної галереї (1939—48; див. *Сімферопольський художній музей*). Твори: «Лютневі дні в Петрограді» (1917), «Перехід через Сиваш» (1935), «Південний берег Криму. Сімеїз» (1945) та ін. Зберігаються у Сімферопольському і Севастопольському ХМ та ін.

Р. Д. Бащенко.

БІРКОВСЬКИЙ Станіслав (? — 1589, Львів) — укр. золотар 16 ст. Жив і працював у Львові. Належав до *золотарів, живописців*

та конвісарів цеху. Виготовляв келихи, кубки тощо. *Г. В. Савчук.*

БІРЮКО́В Михайло Олексійович [справж.— Бірюк; псевд.— Куприян Диндря, Ол. Вовченко; 1 (14).X 1903, с. Новосвітлівка, тепер смт Луганської обл.— 1.II 1966, Львів] — укр. письменник. Автор п'єс «Робітфаківець» (1929), «Анна Яворенко» (1935). За творами Б., які відображають життя в зх. областях України, здійснено вистави «На високій полонині» (1953), «Вітер в Затишному» (1959), «Солдат повернувся додому» (1960) у Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької.

БІРЮКО́В Юрій Сергійович [14. (27).IV 1908, Москва — 22.X 1976, там же] — рос. композитор. Закінчив 1936 Моск. консерваторію (клас М. Я. *Мясковського*). Твори: опери, балети, симф., вокальна та фп. музика. Б.— автор мішаних хорів без супроводу на вірші Т. Г. Шевченка «Літа орел, літа сизий» (з поеми «Гайдамаки», рос. переклад О. Твардовського, 1939) і «Туман, туман долиною». У Львові були поставлені балети Б. «Останній бал» (1961) та «Про космонавтів» (1962).

БІ́СЕР (араб. busra, buser — штучні перли) — дрібні круглі або гранчасті намистинки (в діаметрі до 3 мм) з отворами із скла, металу, фарфору, пластмаси; матеріал для *нанизування, вишивання, плетіння, в'язання, інкрустації*.

Місцеві назви Б.— пацьорки, коралики, гуралики (Прикарпаття), цятки, коральки (Буковина), дьондятка (Закарпаття). Б. буває непрозорий (глухе скло; відомий з 6—4-го тис. до н. е.), напівпрозорий (2-е тис. до н. е.), прозорий (з 1 ст. до н. е.). Формування Б.— один з видів скловиробництва. Б. буває — *склярус, пронизки*. Б. із скла, виготовлений у старод. Єгипті, Індії, поширився в Римі, Візантії, ін. країнах. Б. із скла знайдено у скіфських похованнях Пазирикських курганів на Алтаї (5—3 ст. до н. е.). На тер. України Б. із скла та бронзи відомий з раннього залізного віку. Його знаходять у зарубинецьких, скіфських, сарматських (6 ст. до н. е.— 4 ст. н. е.), половецьких та слов'янських (6—11 ст. н. е.) похованнях. Б. був широко вживаний у Київській Русі. У 15—18 ст. застосовувався у вишиванні та *гаптуванні* одягу заможної верхівки, оздоблені предметів побуту та меблів, з 2-ї пол. 19 ст.— у виготовленні прикрас до *костюму народного* (*гердани*, гайтани). У 20 ст. з Б. виготовляють намисто, прикраси, оздоблюють святковий одяг (на Буковині й Прикарпатті), *костюм театральний*, предмети побуту.

Літ.: Дударева В. А. Бисер в старинном рукоделии. М., 1923; Качалов Н. Н. Стекло. М., 1959; Щапова Ю. Л. Стекло Киевской Руси. М., 1978; Литвинець Е. М. Чарівні візерунки. К., 1985.

Е. М. Литвинець.

Бісер. Жіночі прикраси. 1985. МЕХПУАН України. Львів.

БІСКВІ́Т (франц. biscuit, від лат. bis coctus — двічі випалений) — 1) Непокритий поливою *фарфор*, що пройшов перше випалювання перед глазуруванням. 2) Виріб з двічі випаленого фарфору, не покритий *глазур'ю* (зокрема, з білою матовою поверхнею, що нагадує мармур або алебастр). Б. різних відтінків створювали у 18—19 ст. на багатьох європ. мануфактурах. На Україні вироби з Б. виготовляли: в 50-х рр. 19 ст. Києво-Межигірська фаянсова фабрика; на поч. 20 ст.— *Полонський фарфоро-фаянсовий завод* А. Брічки, з 50-х рр.— Київ. експеримент. кераміко-худож. завод. *Ф. С. Петрякова.*

БІСС (Bissová) Єва Федорівна (18.VI 1920, с. Ярабина Старолюбовнянського округу, Сх. Словаччина) — укр. прозаїк і драматург. Закінчила 1953 Вищу школу образотвор. мист-ва у Празі. Працювала режисером укр. редакції Чехо-Словацького радіо у Пряшеві. Осн. тематика творів Б.— боротьба словац. і укр. населення Сх. Словаччини проти фашист. окупантів у роки 2-ї світової війни. За п'єсами Б. реж. Й. А. *Фельбаба* здійснив вистави «І настала весна» (1950), «Друзі й вороги» (1951), «Барліг» (1954), «Вже журавлі відлетіли» (1959); реж. І. М. *Іванчо* — виставу «Естер» (1964); всі — в Пряшівському українському народному театрі. Автор живописних творів, портретів, пейзажів. *М. Г. Лабінський.*

БІСТР (франц. bistre) — світлочутлива нестійка темно-коричнева акварельна фарба; дьоготь, що одержують при сухій перегонці смолистої деревини (бука). За складом близький до *асфальту*. Використовують як коричневу лесувальну фарбу (див. *Лесування*) для заливання рисунків. Широко застосовували італ. та нідерл. художники 15—19 ст. для рисунків пером і пензлем. Б. разом з *тушшю* користувався Т. Г. Шевченко (малюнки з серії «Притча про блудного сина» — «У хліві», «У в'язниці», «Кара колодкою», «Кара шпіцрутенами»; 1856—57). *П. В. Нестеренко.*

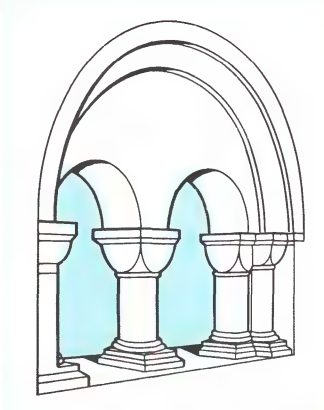

Біфорій.

БІТЬ — тонка, плоска вузенька металева смужка. Використовувалася у *гаптуванні* з 16 ст.

БІФО́РІЙ (від лат. biforis — двостулковий) — вікно або проріз з двома аркоподібними отворами, розділеними *колоною* чи стовпом. Особливого поширення в Європі набув у період *готики*. Серед прикладів застосування Б. на Україні — Консульська вежа *Генуезької фортеці* у Судаку (14—15 ст.), готель «Лондонський» в Одесі (19 ст.).

БІЧУ́Я Ніна Леонідівна (24.VIII 1937, Київ) — укр. письменниця. Закінчила 1958 Львів. ун-т. 1980 — 86 працювала зав. літ. частиною Львів. ТЮГу. Автор повісті-есе «Десять слів поета», присвяченої Лесю Курбасу і М. Г. Кулішу, літ.-муз. композиції «Я вибираю „Березіль"» (за документами, листами, щоденниками Леся Курбаса, спогадами його сучасників), показаної акторами Львів. укр. драм. театру ім. М. Заньковецької (режисер — Б. М. *Козак*) на вечорах до 100-річчя від дня народження Курбаса (1987) у Львові, Києві, Москві, по Укр. телебаченню. *М. Г. Лабінський.*

БЛАВА́ТСЬКИЙ Володимир Дмитрович [30.VIII (11.IX) 1899, Петербург — 10.XI 1980, Москва] — рос. археолог, мистецтвознавець, історик антич. культури, доктор мистецтвознавства з 1943, чл.-кор. Академії арх-ри СРСР (1944—56), чл.-кор. і почесний член ряду зарубіж. археол. товариств та ін-тів. Закінчив 1923 Моск. ун-т, з 1943 — його професор. Брав участь 1925—28 у розкопках *Ольвії*. З 1936 керував багатьма археол. експедиціями, гол. чин. у Криму і на Тамані. Автор праць з історії антич. мист-ва, досліджень худож. пам'яток Пд. України.

Тв.: Искусство Северного Причерноморья античной эпохи. М., 1947; Античная археология Северного Причерноморья. М. 1961; Пантикапей. М., 1964.

В. В. Шлейов.

БЛАВА́ЦЬКИЙ Володимир Іванович (справж.— Трач; 5.XI 1900, м. Коломия Івано-Фр. обл.— 8.I 1953, Філадельфія, США) — укр. актор і режисер. Дебютував 1919 на сцені *Руського народного театру* у Львові. Очолював театри Зх. України: «*Заграва*», *Український людовий театр*, театри ім. І. Тобілевича, ім. І. Котляревського, Львів. оперний театр. Працював у трупі В. А. Коссака, в театрі ім. Лесі Українки, «*Березолі*». З 1945 — керівник ансамблів укр. акторів у Німеччині, Австрії, США, укр. радіостанції у Філадельфії. Ролі: Малахій («Народний Малахій» М. Куліша), Платон («Платон Кречет» О. Корнійчука), Гамлет (перший виконавець цієї ролі в однойм. п'єсі У. Шекспіра на укр. сцені, 1943). Вистави: «Земля» за В. Стефаником, «На полі крові», «Камінний господар» Лесі Українки, «Народний Малахій», «Мина Мазайло» М. Куліша, «Антігона» Ж. Ануя. Автор

театрознавчих праць, спогадів про співпрацю з Лесем Курбасом.

Г. В. Довбищенко.

БЛАГОВИ́ДОВА Ольга Миколаївна [16 (29).V 1905, Петербург — 23.X 1975, Одеса] — укр. співачка (меццо-сопрано) і педагог, нар. арт. УРСР з 1969. Закінчила 1926 Одес. муз.-драм. ін-т (клас Ю. А. Рейдер). 1926—28 — солістка Одес. філармонії, 1928—31 — Великого театру СРСР, 1931—32 — Грузинського, 1932—48 — Одес. театрів опери та балету. 1933—75 — викладач (з 1951 — професор) Одес. консерваторії. Партії: Одарка («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Терпилиха («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Графиня («Пікова дама» П. Чайковського), Аксинья («Тихий Дон» І. Дзержинського), Кармен (однойм. опера Ж. Бізе), Азучена («Трубадур» Дж. Верді). Учні: Б. А. *Руденко*, А. І. *Бойко*, М. Л. *Огренич*, І. В. *Пономаренко*, З. П. *Христич*, Т. В. *Мороз*, В. В. *Олейникова*, нар. артисти РРФСР О. С. Ворошило, Л. М. Громико.

Лауреат 1-го Всесоюз. конкурсу музикантів-виконавців (Москва, 1933, 2-а премія), Всеукр. конкурсу на краще виконання творів укр. рад. композиторів (Київ, 1937, 1-а премія).

Літ.: Зимко І. У класі Благовидової. «Музика», 1971, № 2; Кочерба Є. Ольга Благовидова. Народна артистка УРСР. К., 1973; Лебедева И. А. О. Н. Благовидова — педагог. М., 1984; Лебедєва І. Школа майстерності. «Музика», 1972, № 3; Повзун В., Покровский Н. Певица и педагог. «Советская музыка», 1965, № 10.

М. Л. Огренич.

БЛАГОВІ́ЩЕННЯ — один з реліг. *двунадесятих празників*, пов'язаний з християн. міфом про архангела Гавриїла, який сповістив про майбутнє народження дівою Марією Ісуса Христа. Відзначається 25 березня (7 квітня). Зародився в Константинополі або Малій Азії у 4 ст. Сюжет популярний у культовому образотвор. мист-ві. Його іконографія склалася у Візантії, розвивалася і збагачувалася в монумент. мист-ві та *іконописі* Давньої Русі, України. Композиції сцен Б. відзначалися живописною рівноватою. Персонажі, як правило, зображено в експресивному русі, їх жести створюють замкнене коло. В цьому сюжеті художники нерідко відходили від строгої канонічності і передавали прості людські почуття. Композиція Б. часто входила до системи розписів культових споруд. Найдавніші композиції — у *Софійському соборі* в Києві (1-а пол. 11 ст.): мозаїчна на стовпах тріумфальної арки (їй властиві натхненність руху, пластичність постатей, монументальність) та дві фрески у дияконнику. Виразні композиції за мотивами Б. створено в *Горянській ротонді* (14—16 ст.) та каплиці св. Трійці у Люблині (1418).

Празнику Б. присвячені культові споруди: церква у Чернігові (1186, не збереглася), собор у Ковелі (1505, не зберігся), *Благовіщенська церква* у містах Коломиї Івано-Фр. обл. (1587), Городку Львів. обл. (1633), де ікони Б. розміщено в намісному ряду *іконостасів* (в ін. культових спорудах — у празничному ряду), собор у Ніжині (1702—16) та ін. З 15 ст. сюжети «Б.» почали зображувати на царських вратах.

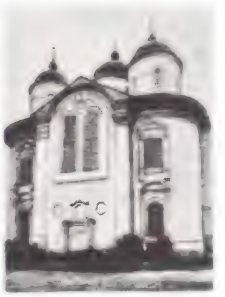

Благовіщенський собор у м. Ніжині Чернігівської обл. 1712—16. Арх. Г. І. Устинов.

Серед найдавніших ікон — «Устюзьке Благовіщення» (12 ст., ДТГ) з рідкісною іконографією — у лоні Богоматері зображено дитину. Витонченими тональними зіставленнями відзначаються подвійні ікони «Благовіщення», «В'їзд до Єрусалима» (15—16 ст., Санок, Польща), експресивним рухом — ікони з Даляви (16 ст., НМЛ) та Самбора (1579, Харків. ХМ).

Л. О. Гурська.

Благовіщенська церква у м. Городку Львівської обл. Південний фасад. 1633.

БЛАГОВІ́ЩЕНСЬКА ЦЕ́РКВА — 1) У м. Городку Львів. обл.— пам'ятка арх-ри; одна з перших мурованих споруд епохи *Відродження* на Україні. Засн. 1633. Тридільна з трьома *банями*. Центр. *неф* більший і вищий від *бабинця* та напівкруглої *апсиди*. Напівсферичні бані (до 80-х рр. 19 ст. були дерев'яні) над бабинцем і *вівтарем* розміщено безпосередньо на стінах за допомогою *парусів*, а центр. баню — на низькому восьмигранному *підбаннику* і *тромпах*. Площини стін декоровано глибокими півциркульними *нішами* вікон, білокам'яним різьбленим порталом. У кін. 19 ст. з Пн. до вівтаря прибудовано ризницю та *каплицю*. 1939 дахи з *гонту* замінено металевими.

І. Р. Могитич.

2) У м. Коломиї Івано-Фр. обл.— пам'ятка *гуцульської архітектурної школи*. Збудована 1587. Дерев., первісно тризрубна, 1709 до неї прибудовано бокові об'єми, 1845 значно подовжено зруби *вівтаря* і *бабинця*. Тепер це — одноверха п'ятизрубна споруда, невелика за розмірами, в пірамідальному силуеті якої домінує горизонтальне членування, підкреслене розпластаними зрубами, видовженими по осі Сх.—Зх. Середохрестя вінчає восьмигранний шатровий верх. Гонтове покриття, низеньке *піддашшя*, що переходить у ганок перед бабинцем, і витончені цибулясті главки на високих восьмериках довершують пластичний образ пам'ятки. Велику мистецьку цінність становить *іконостас* 19 ст. (ікони Т. Д. *Копистинського*). 1968 тут відкрито музей, 1980 пам'ятку відреставровано (арх. Б. Я. Кіндзельський, І. Р. Могитич).

В. І. Курмакова

Благовіщенська церква у м. Коломиї Івано-Франківської обл 1587.

БЛАГОВІ́ЩЕНСЬКИЙ СОБО́Р у Ніжині — пам'ятка арх-ри. Збудовано 1702—16 (арх. Г. І. Устинов). У 18 ст. собор кілька разів горів, не раз був перебудований, внаслідок чого бароккові форми доповнено класицистичними. Під час перебудови 1814 замість *фронтонів* було створено трикутні *щипці* (майстер Пєтухов), розширено вікна, зроблено нові півсферичні *куполи*, характерні для класицистичних споруд. Собор дев'ятидільний, в основі плану — рівнокінцевий хрест з прямокутними ризалітами та наріжними камерами, закругленими у плані. Споруда чотиристовпна, п'ятибанна. Склепіння і стіни розписано бл. 1722, під час пожежі 1797 живопис було пошкоджено. 1809 собор знову розписано (збереглися фрагменти живопису 18 і 19 ст.). 1967 було проведено консервацію пам'ятки.

БЛАГО́Й Олександр Миколайович (3.VIII 1948, смт Бабаї Харків. обл.) — укр. співак (бас), засл. арт. УРСР з 1985. Після закінчення 1974 Харків. ін-ту мист-в — його викладач. З 1980 — артист Ансамблю пісні і танцю КВО.

Ю. М. Боровик.

«БЛАГОРО́ДНИЙ ТЕА́ТР» у Ніжині. Засн. предводителем дворянства Ніжинського пов. І. С. Раковичем, діяв у 70-х рр. 19 ст. У ролі Наталки («Наталка Полтавка» І. Котляревського) та в деяких рос. водевілях виступала М. К. *Заньковецька*. Трупа розпалася 1880.

Літ.: Куриленко Й. Нове про М. Заньковецьку. «Український театр», 1977, № 1.

БЛАГОСЛА́В Ян (20.I 1523, м. Пшеров, Чехія — 24.II 1571, Моравські-Крумлов) — чес. громад. діяч, послідовник Яна Гуса, учень М. Лютера. Автор ряду праць про мист-во. В його «Чеській граматиці» (вид. 1857) вміщено найдавніший запис тексту укр. нар. «Пісні про Штефана Воєводу» («Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш»).

І. М. Юдкін.

БЛАЖЕЙО́ВСЬКИЙ Дмитро (21.VIII 1910, с. Вислоч Горішня, тепер Кросненське воєводство, Польща) — укр. історик, мистецтвознавець, видавець, доктор історії і теології. Навчався в перемишлянській гімназії. Студіював історію і теологію у Римі. Згодом переїхав до США, де понад 25 років працював в укр. парафіях. З 1973 — у Римі. Автор досліджень з історії укр. церкви, серед них — «Влада київських митрополитів над монахами (1596—1809)», «Митрополії, єпархії і екзархати візантійсько-київського обряду», «Українське католицьке духовенство в діаспорі (1751—1988)», «Ієрархія Київської церкви (861—1990)». 1979—84 видав три альбоми «Українські релігійні вишиви», де репродукував власні зразки для вишивання ікон, оздоблення церк.

обрусів та стихарів, подано поради щодо техніки виконання. 1992 — виставки в Україні.

Літ.: Стратілат М., Музиченко С. Праці Дмитра Блажейовського. «Народна творчість та етнографія», 1991, № 2; Стратілат М., Музиченко С. Цілюща криниця духовності. «Вітчизна», 1991, № 7.

БЛАЖКЕ́ВИЧ Іванна Омелянівна (9.X 1886, с. Денисів, тепер Терноп. обл.— 2.III 1977, там же) — укр. письменниця. Закінчила 1911 Львів. учительську семінарію. Твори: дит. віршовані п'єси з життя Т. Г. Шевченка — «Тарас у дяка» (1923) та «Діло в честь Тараса» (1924), «Вертеп» (1924), «В мамин день» (1931), «Івась-характерник» (1936; всі поставлено в 20–30-х рр. у клубах і школах Західної України); інсценізація поеми «Лис Микита» І. Франка (1936, поставлена учнями у Львів. міськ. театрі, режисер Л. С. *Кривицька*; в новій редакції опубл. 1974); зб. дит. пісень «Весна прийшла» (музика А. Й. *Кос-Анатольського*, 1971); спогади про І. Я. Франка (1956), О. Ю. Кобилянську (1962), В. С. Стефаника (1970) та ін.; нариси «Перший селянський хор у Денисові» (1966), «Етнографія села Денисів» (1972); записи нар. пісень.

Літ.: [Листи О. Кобилянської до І. Блажкевич]. В кн.: Кобилянська О. Твори, т. 5. К., 1963; Демків Б. Дорога в саду. Іванні Блажкевич — 90. «Жовтень», 1976, № 10; Баб'як П. Г., Хома В. І. Іванна Блажкевич. Бібліографічний покажчик. Львів, 1980. *П. К. Медведик.*

БЛАЖКО́В Ігор Іванович (23.IX 1936, Київ) — укр. диригент, нар. арт. УРСР з 1990. Закінчив 1959 Київ. консерваторію (клас О. Г. *Климова*), 1967 — аспірантуру при Ленінгр. консерваторії (клас проф. Є. О. Мравинського). 1959—62 — диригент Симф. оркестру УРСР, 1963—68 — диригент Ленінгр. філармонії, 1969–76 — худож. керівник і диригент Київ. камерного оркестру. З 1977 — диригент *Укрконцерту*, водночас 1983–88 — худож. керівник і диригент оркестру Спілки композиторів України «Перпетуум мобіле». З 1988 — гол. диригент Симф. оркестру України. Перший виконав в Україні ряд творів Д. Бортнянського, М. Березовського, популяризатор маловідомих в нашій країні творів зарубіж. композиторів, зокрема, представників *авангардизму*. Лауреат респ. конкурсу виконавців (Київ, 1959, 1-а премія).

Т. Ю. Філенко.

БЛАКИ́ТНИЙ Василь Михайлович [справж.— Елланський; ін. псевд.— В. Еллан, А. Орталь, Проноза, Валер, Мрійник, Прохода, Рудий, Панько, Маркіз Попелястий; 31.XII 1893 (12.I 1894), с. Козел, тепер смт Михайло-Коцюбинське Черніг. обл. — 4.XII 1925, Харків, перепохований у Києві] — укр. письменник і громадський діяч. Навчався в Київ. комерційному ін-ті (1912—15). Студентом брав участь у підпільних революц. гуртках. Був одним з лідерів партії боротьбистів. Член КП(б)У з 1920. Учасник війни з білополяками. Працював головою Держвидаву України, редактором газ. *«Вісті ВУЦВК»*. Виступив одним з ініціаторів заснування при газ. «Вісті» щотижневого додатка *«Література, наука, мистецтво»* (з 1925 — *«Культура і побут»*); журналів *«Шляхи мистецтва»*, *«Всесвіт»*, *«Червоний перець»*.

В. М. Блакитний.

Б. належить ряд статей з питань л-ри й мист-ва, зокрема, статті «Перед мистецтвом — нові шляхи», «До культури комунізму», «Пролеткульт» (всі — 1921), «Театральний „Гарт"» (1924), «Ленінізм у будівництві культури», «Лист Василя Блакитного до групи гартовців» (обидві — 1925) та ін. Автор передмови до зб. «Гартований театр. Статті. Матеріали. П'єси» (1925), багатьох рецензій на п'єси й вистави, пародій на літераторів і театр. діячів, сатирично-гумор. портретів-шаржів провідних діячів рад. культури.

Тв.: Твори, т. 1–2. К., 1958

Літ.: Смолич Ю. К. Блакитний і театр. «Нове мистецтво», 1926, № 30; Новиченко Л. Поезія революційного горіння. В кн. Еллан В (Блакитний) Поезії. К., 1983. *М. А. Шудря.*

Б. П. Бланк. Ілюстрація до комедії «Віндзорські витівниці» У. Шекспіра. Літографія. 1928.

К. І. Бланк. Флігель у садибі в с-щі Качанівці Чернігівської обл. 1770–1824.

Бленди на фасаді Ковнірівського корпусу Києво-Печерської лаври. 17—18 ст. Арх. С. Д. Ковнір.

БЛАНК Бер Пінхусович (20.VI 1897, Лібава, тепер Ліепая, Латвія — 19.VII 1957, Харків) — укр. графік. Навчався 1922—29 у Харків. худож. ін-ті у І. І. *Падалки*, С. М. *Прохорова*, М. А. *Шаронова*. Член *АРМУ* з 1929. Викладав у худож. технікумі (1930–32), худож. школі (1945–47), худож. ін-ті (1947—50) в Харкові. Працював у галузі станкової та книжкової графіки. Твори: серії гравюр «Старе і нове» (1930–31, у співавт. з М. З. *Фрадкіним*), «Біженці» (1942), «Пам'ятати» (1943—45), «Студенти» (1953); іл. до книги «Фішка Кривий» Менделе Мойхер С. Форіма (1936), збірки «Партія веде» П. Г. Тичини (1947). Твори Б. зберігаються в Харків., Бердянському ХМ, Казахській КГ та ін.

БЛАНК Карл Іванович (1728 — 26.X 1793) — рос. архітектор. Навчався з 1749 в архіт. «команді» арх. Д. В. Ухтомського. Працював у Москві. На Україні за проектами Б. було споруджено в стилі *класицизму* з елементами романтичних форм середньовіч. зодчества палац П. О. Румянцева-Задунайського в Качанівці (1770; див. *Качанівський палацово-парковий комплекс*), можливо, Успенську церкву в с. Вишеньках (1787; тепер Черніг. обл.).

В. І. Тимофієнко.

БЛАРАМБЕ́РГ Міна Карлівна [дівоче — Врангель; 31.I (12.II) 1845, Петербург — 12 (25).VIII 1907, маєток Чоргун, побл. Севастополя] — рос. співачка та драм. актриса. Дружина П. І. *Блярамберга*. 1874—76 вдосконалювала співацьку майстерність у Брюсселі. 1870—74 жила у Чоргуні, де проводила муз.-пед. та освітню діяльність серед місц. населення. Виступала під псевд. Павлової на оперних сценах Києва та Москви.

Л. І. Саприкіна.

БЛАРАМБЕ́РГ Павло Іванович [14 (26).IX 1841, м. Оренбург — 15 (28).III 1907, Ніцца, похований у маєтку Чоргун, побл. Севастополя] — рос. композитор, публіцист, педагог і громад. діяч. До 1853 жив в Оренбурзі, де під час заслання родину Б. часто відвідував Т. Г. Шевченко. Закінчив 1860 Олександрівський ліцей у Петербурзі, 1859 навчався гри на фп. у М. О. *Балакірєва*, деякий час студіював первісну гармонію у А. А. *Герке*. Посідав ряд держ., видавничих та викладацьких посад у Петербурзі й Москві.

Автор 5 опер, у т. ч. «Тушинці» (пост. 1895), «Дівчина-русалка» (1888); симф., камерно-інструм. творів, хорів без супроводу, 62 романсів (у т. ч. «В Крыму. Клонит к лени полдень жгучий» на вірші О. К. Толстого); розвідок про рос. нар. пісню, муз. життя та ін. Серед учнів — В. С. *Калинников*. Портрети Б., виконані І. Ю. Рєпіним (1884) та В. О. Сєровим (1888), зберігаються у ДТГ.

Літ.: Серова В. С. Чета Блярамбергов. «Музыкальный современник», 1915, № 1; Щетинин Б. А. Идеалист-шестидесятник. (Памяти П. И. Блярамберга) «Исторический вестник», 1907, № 6.

Л. І. Саприкіна.

БЛЕ́НДА (від нім. Blende — глухе вікно) — ілюзорне вікно. Розрізняють Б.-арку, що є, як правило, плоскою аркою, яка обмежує не проріз, а замкнуту площину; являє собою суто декор. елемент. Кілька Б.-арок складають Б.-аркаду. У середньовічному цегляному буд-ві Б. часто застосовували для членування площин. Ще частіше Б. з різними обрисами використовували, починаючи з італ. Пізнього *Відродження*, для досягнення строгого членування *фасадів*. Б.— характерний елемент дзвіниці (1551) *Вознесенського костьолу* у м. Дрогобичі Львів. обл., фасаду *Онуфріївської церкви* (16—19 ст.) у Львові та ін.

БЛЕ́ХЕР Ганс (? — ?) — архітектор 15 ст. Працював у Львові, де спорудив вежу ратуші (1489—91, не збереглася), перекрив склепінням зх. частину *кафедрального собору* над хорами (1493) там же збудував дві каплиці.

В. С. Вуйцик.

БЛИ́ЖНІ ПЕЧЕ́РИ (Антонієві печери) Києво-Печерської лаври — комплекс пам'яток арх-ри. Являють собою кільцевий лабі-

ринт, викопаний в шарі жовтого лесу. Заг. довж. 522 м, глибина від 5 до 20 м, шир. 1—1,5, вис. 2,5—5 м. Стіни і стелю в багатьох місцях обкладено цеглою, отиньковано і пофарбовано, підлогу вимощено чавунними плитами (60-і рр. 18 ст.). В Б. п. розміщено ніші з похованнями (бл. 75). За літописами, в Б. п. поховано засновника монастиря *Антонія*, давньорус. художників *Алімпія* і *Григорія*, Нестора-літописця та ін. В Б. п. збереглися три підземні церкви — Введенська і Антоніївська (обидві — 11 ст.), Варлаамівська (1691). Для них було виконано мідні золочені іконостаси (для Введенської і Варлаамівської — золотар Ф. М. *Коробка*, 1814—19; для Антоніївської — золотарі З. та Ю. *Брезгунови*, 1813). В Б. п. ведуть два ходи: один — з *Воздвиженської церкви* (1700—45), другий — з галереї (17 ст. або 1795, відбудовано 1819—28), прибудованої до *апсиди* цієї ж церкви. Композиційним центром архіт. ансамблю Б. п. є *дзвіниця*, зведена 1759—62 (за ін. джерелами, 1759—63 або 1763—68) будівничим С. Д. *Ковніром* у стилі укр. *барокко*; можливо, у створенні споруди брав участь арх. І. Г. *Григорович-Барський*. Дзвіниця двох'ярусна (нижній ярус — галерея), увінчана триярусною *банею*. Верхній ярус декоровано напівколонками *корінфського ордера*. 1977—78 в Б. п. проведено охоронні розкопки, під час яких на стінах більш як 20 підземних приміщень було знайдено *графіті*.

Г. Н. Логвин.

Ближні печери Києво-Печерської лаври. Дзвіниця. 1759—62

Т. Блотницький Надгробок історика Г. Шмітта в костьолі домініканців у Львові. Мармур. 1884.

Близниця Велика. Золотий головний убор 2-а пол. 4 ст. до н. е. ДЕ. Петербург.

БЛИ́ЗНИЦЯ ВЕЛИКА — курган на Таманському п-ові (тепер — Краснодар. кр., Росія). Розкопки проводилися 1864—66, 1868, 1883 і 1884. Знайдено чол. і жін. поховання 2-ї пол. 4 ст. до н. е. представників знаті *Боспорської держави*. Досліджено склепи (один з них оздоблений поліхромним розписом; у другому відкрито поховання жінки — жриці богині *Деметри* в багатому вбранні, на якому було нашито 2 тис. золотих рельєфних бляшок, у третьому — воїна з кошовою зброєю). Виявлено 3 дерев. саркофаги, інкрустовані слоновою кісткою, розписні вази, теракотові й кістяні фігурки, предмети кінської збруї, численні золоті прикраси. Знахідки в Б. В. зберігаються у ДЕ в Петербурзі.

БЛИНО́В Євген Григорович (6.X 1925, Єкатеринбург) — рос. і укр. балалаєчник, педагог, засл. арт. УРСР з 1960, народний артист РРФСР з 1984. Закінчив 1951 Київ. консерваторію (клас М. М. *Геліса*), 1951—64 — її викладач, 1953—64 — соліст Київ. філармонії, з 1964 — викладач Уральської (Свердловськ) консерваторії (з 1971 — професор, з 1975 — ректор). Лауреат 4-го Всесвіт. фестивалю демократич. молоді (Бухарест, 1953, 1-а премія).

К. О. Силіна.

«БЛИ́СКИ» — ілюстрований літ.-мистецький та політично-громад. журнал. Виходив 1928—29 у видві «Провесень» (Одеса; видано чотири номери). Журнал ставив своїм завданням згуртувати всіх пролетар. та сел. письменників Одещини, а також Степової України, допомагати в літ. праці молодим письменникам, сприяти піднесенню культури Пд. України. Друкував рецензії, хроніку культур. життя, гумористич. та сатирич. матеріали. У 4-му номері за 1929 вміщено привітання театру «*Березіль*», який прибув на гастролі до Одеси, портрети Леся *Курбаса*, В. С. *Василька*, В. М. Сосюри, роботи М. І. Жука.

В. В. Голота.

БЛІ́МА (Blyma) Франц Ксавер (1770 — травень 1822, Київ) — рос. композитор, скрипаль, диригент. За походженням чех. У 90-х рр. 18 ст. був капельмейстером Петровського театру в Москві, з 1818 працював на Поділлі, згодом був капельмейстером капели графа М. Комбурлея у Житомирі. Твори: коміч. опера «Старовинні святки», побудована на матеріалі мелодій рос. та укр. нар. пісень (1798; пост. 1800, Москва; 1813, Петербург); 2 симфонії (в т. ч. «Велика симфонія», вид. 1797), «Попурі» для скрипки з оркестром, «Пісня з варіаціями» для скрипки і генерал-баса та ін.

БЛОК (англ. block, нім. Block, франц. bloc) — 1) Буд. камінь значних розмірів для спорудження стін будівлі. Б. звичайно призматичні за формою, поділяються на суцільні та порожнисті. Виготовляють їх з цегли, природного каменю або з легких, пористих чи важких бетонів. Бетонні Б. великого об'єму використовують у великоблоковому буд-ві. 2) Частина об'єму будинку, що споруджується (об'ємний Б.). Виготовлені в заводських умовах і змонтовані на буд. майданчиках санітарні кабіни, кімнати чи квартири дають змогу прискорити строки й знизити вартість буд-ва. Об'ємні Б. використовують також у буд-ві громад. і пром. споруд. На Україні великоблокові конструкції впроваджено в буд-во 1929, з 1957 застосування їх набуло масового характеру.

В. І. Тимофієнко.

БЛОР (Блер) Едуард (1789—1879) — англ. архітектор і археолог, представник *романтизму*. За проектом Б. споруджено палац М. С. Воронцова в Алупці (1830—46; див. *Алупкинський палацово-парковий комплекс*).

БЛОТНИЦЬКИЙ (Blotnicki) Тадеуш (8.X 1858, Львів — 28.III 1928, Краків) — польс. скульптор. Основи мистецьких знань здобув у живописця А. Грабовського і скульптора П. Філіппі у Львові. 1874—76 навчався у Краків. школі красних мист-в під керівництвом Г. Коссовського та М. Гуйського, 1877—79 — у віденській АМ у К. Цумбуша. Продовжував освіту стипендіатом у Парижі та Мюнхені. 1880, 1883—85 та 1907—10 жив у Львові (1907—10 викладав орнаментику та скульптуру в політех. ін-ті). Різні за змістом твори Б. є типовими зразками австр. *академізму* 2-ї пол. 19 ст. Серед них — пам'ятники А. Міцкевичу в м. Станіславі (тепер Івано-Франківськ; 1898), Т. Костюшкові в м. Самборі Львів. обл. (1906, не зберігся), барельєфні композиції для оздоблення львів. кам'яниць. В галузі станкової скульптури створював портретні погруддя, побутові та алегоричні композиції («Журба», 1901—04, Львів. КГ). Б.— прообраз скульптора Возніцького в повісті Г. Запольської «Каська Каріатида», в якій описано його твори, майстерню, погляди на мист-во.

Ю. О. Бірюльов, А. А. Дорош.

БЛОХ Леонора Абрамівна [12 (24).IV 1881, Кременчук — 17.I 1943, Алма-Ата] — укр. скульптор. Навчалася в школі Петерб. т-ва заохочення мистецтв у Р. Р. *Баха* (1898), в студії О. Родена в Парижі (1898—1905). Брала участь у здійсненні ленінського плану *монументальної пропаганди*. Професор Харків. худож. ін-ту з 1935. Серед творів: портрети К. Маркса, Ф. Енгельса, Ж. Жореса, Ж. П. Марата, Леонардо да Вінчі (всі — 1918—21), О. Родена, І. Я. Франка (1932); композиція «Радість материнства» (1935); «Мікеланджело» (1938—39), «Казашка-медсестра» (1942); пам'ятники Т. Г. Шевченку в Богодухові (30-і рр.), акад. АН УРСР Д. І. Багалію (у Харкові, на могилі, 1932), О. М. Горькому в Донецьку (1933, не зберігся), проект пам'ятника В. Г. Короленку в Полтаві (1940). Автор спогадів «Як учив Роден» (1967). Іл. с. 214.

Літ.: Август І. Скульптор Леонора Блох. «Образотворче мистецтво», 1940, № 6

БЛУМЕНФЕ́ЛЬДА С. М. МУЗИ́ЧНО-ДРАМАТИ́ЧНА ШКО́ЛА — середній навч. заклад у Києві. Існувала 1893—1902. Її засновник і директор — С. М. *Блуменфельд*. У школі було 2 відділи: музичний і драми (відкритий 1894 вперше в практиці муз. шкіл). Викладання на муз. відділі здійснювалося по класах: сольного (А. М. *Ніколаєв*, О. О. Прохорова-Маурелі, К. А. *Массіні*), хорового (С. М. Блуменфельд), оперного (О. Прохорова-Маурелі) співу, фп. (С. М. Блуменфельд, М. В. *Лисенко*), скрипки (К. О. П'ятигорович), віолончелі (І. Ф. Шебелик), теорії та історії музики і сольфеджіо

Близниця Велика. Голова Деметри. Фрагмент розпису склепу. 4 ст. до н. е

(Г. Л. *Любомирський*). З відділом драми пов'язана діяльність А. І. *Долинова* і Є. Я. *Неделіна*, які викладали тут дикцію, декламацію і сценічну практику. Силами учнів і викладачів школи здійснено постановку драм. вистав «Борис Годунов» О. Пушкіна, «Ліс» О. Островського, «Царева наречена» Л. Мея на сцені *«Соловцов» театру*, влаштовувалися відкриті концерти, які високо оцінила тогочасна преса. Особливо відзначався хор, яким керував С. М. Блуменфельд. До його репертуару, зокрема, входив «Реквієм» В. А. Моцарта (вперше виконаний 1897, а згодом — на панахиді по С. М. Блуменфельду під диригуванням М. В. Лисенка, 1898). Серед учнів школи — Г. І. *Внуковський*, О. А. *Кошиць* та ін.

Літ.: М. В. Лисенко у спогадах сучасників. К., 1968.

М. І. Кузьмін.

БЛУМЕНФЕ́ЛЬДИ — рос. і укр. муз. діячі; брати. Станіслав Михайлович Б. [1850, с. Верхнячка, тепер смт Черкас. обл.— 6 (18).II 1898, Київ] — педагог, піаніст, композитор. З 1885 викладав фп. в Київ. ін-ті шляхетних дівчат. 1893 відкрив у Києві муз. школу (див. *Блуменфельда С. М. музично-драматична школа*). Автор популярних у той час романсів і фп. п'єс. Сигізмунд Михайлович Б. (1852, Одеса — 12.II 1920, Петроград) — композитор, піаніст, педагог. Навчався у Моск. консерваторії. В серед. 90-х рр. виступав з концертами у Києві як піаніст-акомпаніатор. Автор муз. творів. Фелікс Михайлович Б. [7 (19).IV 1863, с. Ковалівка, тепер Микол. р-ну Микол. обл.— 21.I 1931, Москва] — піаніст, диригент, композитор і педагог, засл. діяч мист. РРФСР з 1927. Початкову муз. освіту здобув у Г. Г. *Нейгауза* в Єлизаветграді (тепер Кіровоград). Закінчив 1885 Петерб. консерваторію. Навчався композиції у М. А. *Римського-Корсакова*. З 1885 — викладач, 1897—1905 і 1911—18 — професор Петрогр. консерваторії. 1895—1911 — диригент Маріїнського театру в Петербурзі. 1918—20 — професор і директор Київ. муз.-драм. ін-ту ім. М. В. Лисенка.

1920—22 — професор і директор Київ консерваторії; одночасно викладав у *Народній консерваторії*. Серед учнів — В. С. *Горовиць*, М. Д. *Покровський*, Г. П. *Таранов*. Як диригент *Симфонічного оркестру імені М. В. Лисенка* та Київ. оперного театру, як піаніст-ансамбліст (з П. Й. *Коханським*, Г. Г. Нейгаузом) і акомпаніатор (з О. М. Бутомо-Названовою) виконував твори рос. і зарубіж. композиторів, брав участь у концерті з творів М. В. Лисенка. З 1922 — професор Моск. консерваторії. Автор симфонії, романсів, вокал. циклів, фп. п'єс, струнного квартету, збірки обробок «Десять українських народних пісень» (вид. 1921).

Л. А. Блох. Голова дівчини. Мармур. 1917. Харківський ХМ.

Літ.: Аністратенко Ж. Ф. Блуменфельд і українська фортепіанна школа. «Музика», 1974, № 1; Шамаєва К. І. Концертна діяльність піаністів у Києві в двадцяті роки XX сторіччя. В кн.: Науково-методичні записки Київської консерваторії, т. 2, в. 2. К., 1964; Шамаева К. И. Концертная жизнь Киева 1919—1932 годов. В кн.: Из прошлого советской музыкальной культуры, в. 3. М., 1982.

К. І. Шамаєва.

БЛЮМЕНТА́ЛЬ-ТАМА́РІН Олександр Едуардович [1859 — 1 (14). XII 1911] — рос. актор, режисер, антрепренер. Закінчив 1876 театр. уч-ще в Петербурзі і дебютував в Александринському театрі. З 1883 — в Малому театрі, опереті М. В. Лентовського (Москва). Гастролював (до 1906) у Харкові, Києві й Одесі (трупа Н. І. *Новикова*), де ставив «Продавця птахів» К. Целлера, «Червоне сонечко» Е. Одрана, «Адове кохання» А. Гризера, «Гальку» С. Монюшка, «Аскольдову могилу» О. Верстовського.

Літ.: Карнеев М. В. А. Э. Блюменталь-Тамарин. СПБ, 1896; Монахов Н. Ф. Повесть о жизни. Л.— М., 1961.

В. Г. Давидов.

БЛЮМЕНТА́ЛЬ-ТАМА́РІНА Марія Михайлівна [дівоче — Климова; 4 (16).VII 1859, Петербург — 16.X 1938, Москва] — рос. актриса, нар. арт. СРСР з 1936. Дружина О. Е. *Блюменталь-Тамаріна*. Дебютувала 1886 в Олексіївському літ.-худож. гуртку К. С. *Станіславського*. Своїм учителем вважала М. М. *Синельникова*, в трупах якого працювала 1894—1910 в Ростові-на-Дону, Харкові, Одесі, в Моск. драм. театрі Ф. А. Корша. 1933—38 — в Малому театрі СРСР. Ролі: Ванюшина («Діти Ванюшина» С. Найдьонова), Кабаниха, Анфіса («Гроза», «Вовки та вівці» О. Островського), Матрьона («Влада темряви» Л. Толстого), Єлизавета Антонівна («Дні нашого життя» Л. Андрєєва). Знімалася в кіно.

Літ.: Мария Михайловна Блюменталь-Тамарина. В кн.: Актеры и режиссеры. М., 1928; Марков П. А. Блюменталь-Тамарина. В кн.: Марков П. А. О театре, т. 2. М., 1975; Синельников Н. Н. Шестьдесят лет на сцене. Х., 1935.

В. Г. Давидов.

БЛЮМІНА Ірина Михайлівна (5.X 1924, м. Тараща, тепер Київ. обл.) — укр. мистецтвознавець, кандидат мистецтвознавства з 1969. Закінчила 1948 Київ. ун-т. 1948—58 працювала в Київ. музеї зх. та сх. мист-ва, 1960—83 — у Гол. редакції Укр. Рад. Енциклопедії. Досліджує укр. та зарубіж. образотворче мист-во. Упорядник альбомів, книг спогадів, каталогів; автор вступних статей до них: видання про В. І. Касіяна, О. О. Шовкуненка, М. П. Глущенка, К. Д. Трохименка, О. С. Пащенка, В. М. Синицького, А. Й. Страхова, Т. М. Голембієвську, С. Л. Кошового, Г. С. Меліхова, В. Г. Чуприну та ін.

Тв.: В. В. Різниченко [Велентій] — художник і поет. К., 1972; Живі традиції. Художники про себе і свою творчість. К., 1985; Іван Пархоменко. К., 1987.

М. Г. Лабінський.

А. М. Бобир.

БОБИКЕ́ВИЧ Олекса Христофорович (20.II 1865, с. Малі Дідушичі, тепер Львів. обл.— 8.XII 1902, Стрий) — укр. письменник і культур. діяч. Закінчив 1888 духовну семінарію у Львові. Один з організаторів т-в «Міщанська бесіда» та *Стрийський «Боян»*. Твори: оповідання з нар. життя, комедія «Настоящі» (1893, вид. 1903, ставили 1901—14 аматор. театри Стрия, Львова та ін. міст); рецензії на вистави *Руського народного театру* у Львові (1901). Автор тексту романсів О. Й. *Нижанківського* «Верніться, сни мої прекрасні» та «У гаю».

Літ.: Франко І. Олекса Бобикевич. В кн.: Франко І. Зібрання творів, т. 34. К., 1981.

П. К. Медведик.

БОБИКЕ́ВИЧ Остап Олексійович (псевд.— Тирса Орест; 4.XI 1889, с. Слобідка, тепер Львів. обл.— 19.VII 1970, Мюнхен) — укр. композитор і піаніст. За фахом інженер. Музики навчався у Стрию та Львові. Працював на Львівщині та в Польщі. У 30—40-х рр. виступав у Львові та Перемишлі (тепер Пшемисль, Польща) з автор. концертами (за участю групи *«Богема»*) і як піаніст-виконавець. З 1950 — у Німеччині. Твори: солоспіви на вірші Т. Г. Шевченка, Лесі Українки, І. Я. Франка, Б. С. Лепкого, О. Олеся, М. Г. Філянського; пісні на власні вірші (видані окремою збіркою «Мої пісні», 1936), твори для фп. («Українська рапсодія», «Балада» та ін.) і хору.

П. К. Медведик.

БОБИ́Р Андрій Матвійович [30. XI (13.XII) 1915, с. Ничипорівка, тепер Київ. обл.— 18.V 1994, Київ] — укр. кобзар, диригент, нар. арт. УРСР з 1986. Закінчив 1931 Київ. муз.-театр. технікум (класи бандури і хорового диригування), 1947 — Київ. консерваторію (клас хорового диригування Г. Г. *Верьовки* і Г. І. Компанійця), 1951 — аспірантуру (клас оперно-симф. диригування О. Г. *Климова*). 1936—41 — співак і худож. керівник, 1946—65 — худож. керівник Ансамблю бандуристів (з 1959 — Ансамбль пісні) Укр. радіо. З 1965 — худож. керівник і гол. диригент оркестру нар. інструментів Держтелерадіо УРСР. 1938—41 і 1949—79 викладав у Київ. консерваторії. В репертуарі Б.— укр. думи і нар. пісні, твори укр. і зарубіж. композиторів. Б. належать численні обробки укр. нар. пісень для голосу і бандури, ансамблю бандуристів, аранжування творів різних авторів для оркестру укр. нар. інструментів (у т. ч. танців з опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), всі — в репертуарі Б. як соліста і диригента. Учні — М. П. Гвоздь, С. В. Баштан, Н. Т. Москвіна, Н. Є. Павленко, В. П. Третякова, Ю. П. Гамова, А. Ф. Омельченко, В. Я. Герасименко, В. І. Кухта, В. П. Лобко та ін.

БОБИ́Р Діодор Миколайович [5 (18).VI 1907, Архангельськ —

23.I 1980, Київ] — укр. письменник і перекладач. Навчався 1925—29 в Київ. ін-ті нар. освіти. Творчу діяльність почав 1926. В 1934—41 працював актором і режисером у театрах РРФСР, 1945—47 — зав. літ. частиною Чернів. укр. муз.-драм. театру, в якому 1945 в його перекладі поставлено виставу «Мачуха» за О. де Бальзаком. Спектаклі за перекладами Б.— «Старі друзі» Л. А. Малюгіна (1947), «На дні» та «Вороги» М. Горького (обидва — 1952), «Влада темряви» Л. Толстого (1954), «Гірка доля» О. Писемського (1955), «Д-р» («Доктор філософії») Б. Нушича (перекл. у співавтор. з М. Т. Рильським, 1956) — йшли в укр. театрах Києва, Запоріжжя, Тернополя. Б.— автор нового тексту лібретто опер «Катерина» М. Аркаса за однойм. поемою Т. Шевченка (1963) та «На русалчин Великдень» (муз. М. Д. Леонтовича, музична редакція М. М. Скорика; поставлено 1977 в Київському театрі опери та балету під назвою «Русалчині луки»), переклав укр. мовою лібретто опер «Чародійка» (1948), «Іоланта» (1961) П. Чайковського, «Богема» Дж. Пуччіні (1958), «Аскольдова могила» О. Верстовського (1959), «Манон» Ж. Масне (1968).

Л. М. Дворниченко.

БО́БИШОВ (Бобишев) Михайло Павлович [7 (19).XI·1885, с. Погоріле Тверської губ.— 7.VII 1964, Ленінград] — рос. театр. художник, живописець, графік, нар. художник РРФСР з 1961. Закінчив 1907 Уч-ще тех. рисування Штігліца у Петербурзі. Професор ленінгр. АМ з 1939. На Україні оформив вистави: оперу «Фауст» Ш. Гуно (1916, Київ. рос. опера), балети «Раймонда» О. Глазунова (1946) і «Корсар» А. Адана (1956, обидва — Київ. театр опери та балету).

БОБІ́НСЬКИЙ Генріх Антонович (1.II 1861, Варшава — 24.IV 1914, там же) — укр. і польс. піаніст, композитор, педагог. Вихованець Варшав. муз. ін-ту (клас Р. Штробля). Закінчив 1887 муз. уч-ще Моск. філармонічного т-ва (клас П. А. Шостаковського). 1887—93 — викладач цього уч-ща, 1893—1913 — Київ. муз. уч-ща РМТ. 1913—14 — професор Київ. консерваторії. Був членом-виконавцем Київ. відділення РМТ, учасником квартетних зібрань. Автор двох концертів для фп. з оркестром (зокрема, концерт мі мінор Б. виконував у Києві, в т. ч. 1913 на концерті, присвяченому відкриттю Київ. консерваторії; клавір видав П. Ю. Юргенсон), увертюри для симф. оркестру, варіацій для струнного квартету, п'єс для фортепіано.

М. І. Кузьмін.

БОБО́ВНИКОВ Володимир Леонідович (26.I 1941, Курськ) — укр. танцюрист, засл. арт. УРСР з 1969. Творчу діяльність починав у худож. самодіяльності. У 1957—59 — працював у П'ятигорську і Саратові, 1960 — 91 — артист, соліст *Ансамблю танцю України*.

В. Д. Туркевич

БОБО́ВСЬКИЙ Михайло (? — ?) — укр. ливарник 18 ст. Працював і жив у Бродах (тепер Львів. обл.). 1744 відлив дзвін для колегіатського костьолу в Станіславі (тепер Івано-Франківськ), оздоблений стрічкою *рослинного орнаменту* та акантовим орнаментом, укладеним у п'ятикутні плакетки. На дзвоні — зображення Богородиці, святих, а також напис з прізвищем та ім'ям майстра.

БОБО́ШКО Юрій Миколайович (7.IV 1925, Київ — 2.XII 1988, там же) — укр. театрознавець, театр. критик, педагог. Закінчив 1951 Київ. ін-т театр. мист-ва (1973—88 — його викладач). 1962—73 — наук. співробітник ІМФЕ АН УРСР. Досліджував теор. проблеми театр. мист-ва, історію дореволюц. та сучас. театру. Автор розділів у колективних працях «Український драматичний театр» (т. 1, 1967), «Шляхи і проблеми розвитку українського радянського театру» (1970), хрестоматії «Мистецтво театру» (1954, у співавт. з В. С. *Довбищенком*) та ін.; інсценізацій, зокрема «Для домашнього вогнища» за І. Франком (1966, у співавт. з А. М. Драком), п'єс для драм. та ляльк. театрів, статей в енциклопедичних виданнях.

Тв.: Віктор Миколайович Добровольський. К., 1964; Київський державний ордена Леніна академічний український драматичний театр ім. Івана Франка. К., 1970; Сьогодення українського театру. К., 1971; Гнат Юра. К., 1980; Режисер Лесь Курбас. К., 1987; Духовна спадщина Леся Курбаса. В кн.: Курбас Лесь. Березіль. Із творчої спадщини. К., 1988

М. Г. Лабінський.

БО́БРИКИ — металеві прикраси у вигляді цвяхів з великими голівками. Застосовуються у нар. дерев. різьбленні Прикарпаття.

БОБРИНЕ́ЦЬКИЙ ТЕАТРА́ЛЬНИЙ ГУРТО́К — драм. аматорський колектив, створений у липні 1854 в м. Бобринці (тепер Кіровогр. обл.). Ініціаторами організації гуртка стали представники місц. інтелігенції — М. Л. *Кропивницький*, його дядько — М. Дубровинський, а також І. К. Тобілевич *(Карпенко-Карий)* з братами — Петром (грав жіночі ролі) і Михайлом (був за суфлера) та родичкою М. К. Тобілевич (грала роль Цвіркунихи в п'єсі «Чорноморський побит» Я. Кухаренка), подружжя Кольчицьких, Л. Жулинський (батько відомих згодом акторів трупи П. К. Саксаганського — О. Л. Жулинського та Р. Л. Чичорського), А. Ворников, О. Дерев'янкін, А. Дубовецький, Є. Є. і С. Є. Мячикови, П. Новицький.

Вистави влаштовували спочатку в будинку матері М. Л. Кропивницького — Капітоліни Іванівни, згодом орендували більше, переобладнане під театр приміщення. До режисури в Б. т. г. залучався К. Голубовський (колишній актор трупи Л. Ю. *Млотковського*), який виховував аматорів на традиціях школи сценіч. майстерності М. С. Щепкіна та його послідовників К. М. Соленика, І. Х. Дрейсіга. В ролях Стецька («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка), Чупруна й Петра («Москаль-чарівник»; «Наталка-Полтавка» І. Котляревського) дебютував М. Л. Кропивницький. У репертуарі колективу були також п'єси «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Весілля» М. Гоголя, «Не в свої сани не сідай» О. Островського (в ролях — М. Л. Кропивницький, Русакова, І. К. Тобілевич), п'єси М. Львова, водевілі А. Янковського, А. Вельсовського, Д. Дмитренка та ін. У спектаклях брав участь міський шкільний хор. З виставою «Сватання на Гончарівці» колектив гастролював у Єлизаветграді (тепер Кіровоград). Восени 1863 Б. т. г. очолив М. Л. Кропивницький. Він тут поставив свій перший твір — «Микита Старостенко, або Не зчуєшся, як лихо спобіжить» (згодом перероблений у драму «Дай серцю волю, заведе в неволю»). Активну участь у розгляді вистав гуртка брав укр. письменник, публіцист і громад. діяч О. Я. *Кониський*, засланий на поселення до Бобринця.

Усвідомлення сили впливу сценічної дії на глядача визначило засади естетич. поглядів учасників гуртка на театр як на трибуну громад. діяльності. Визначились спільні ідейно-естетичні завдання, принципи побудови нац. театру, розв'язанню яких М. Л. Кропивницький та І. К. Тобілевич присвятили усе своє життя.

Б. т. г. став осередком культур. життя міста, започаткував новий етап розвитку укр. драматургії. За участю аматорів було утворено громад. б-ку, благодійні т-ва. На поч. 1865 повітовий центр з Бобринця було перенесено до Єлизаветграда, куди переїхала більшість учасників Б. т. г., зокрема М. Л. Кропивницький та І. К. Тобілевич, які стали активними учасниками *Єлизаветградського аматорського гуртка*. Після 1873 свідчень про діяльність Б. т. г. немає.

Літ.: Кропивницкий М. Л. Картины прошлого и настоящего.— Итоги за тридцать пять лет.— За тридцать п'ять років.— Спогади про Бобринець і бобринчан.— Автобіографія.— Листи до Є. С. Мячикова. В кн.: Кропивницький М. Л. Твори, т. 6. К., 1960.

Р. Г. Коломієць.

БОБРИНО́ВИЧ Копта Йосип (? — після 1612) — укр. будівничий кін. 16 — поч. 17 ст. Збудував дерев. Петропавлівську (1604) і Миколаївську (1609) церкви, Преображенський собор (1611) у *Межигірському монастирі*. Споруди не збереглися.

Л. А. Проценко.

БОБРО́В Павло Никифорович (12.VII 1903, м. Дружківка, тепер Донец. обл.— 13.V 1966, Івано-Франківськ) — укр. актор,

засл. арт. УРСР з 1957. Навчався 1920—22 у студії Петрогр. консерваторії. Працював в Одес. театрі оперети (1922—38), Донец. ім. Артема (1939—44) та Івано-Фр. (1945—65) укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Шпак («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Тугар Вовк («Захар Беркут» за І. Франком), Рудих («Люди в шинелях» І. Рачади), Оргон («Тартюф» Ж. Б. Мольєра). *П. К. Медведик.*

БОБРО́ВА-ПФЕЙФЕ́Р Елеонора Генрієта (Іда, Емілія Федорівна; 1875, Харків — ?) — укр. і рос. співачка (лірико-колоратурне сопрано). Закінчила 1897 Київ. муз. уч-ще РМТ (клас К. *Еверарді*). 1897 дебютувала у Вільні. 1897—1909 співала на сценах оперних театрів Харкова, Києва, Петербурга та ін. міст. Партії: Антоніда, Людмила («Іван Сусанін», «Руслан і Людмила» М. Глинки), Снігуронька («Снігуронька» М. Римського-Корсакова), Джільда, Віолетта («Ріголетто», «Травіата» Дж. Верді) та ін.

М. І. Кузьмін.

БОБРО́ВНИКОВ Євген Миколайович (18.XI 1918, ст. Колєно Воронезької губ.— 16.X 1988, Київ) — укр. сопілкар, конструктор укр. народних муз. інструментів, диригент, засл. арт. УРСР з 1974. Навчався 1937—41 в Артемівському муз. уч-щі, 1945—46 — в Київ. робітн. консерваторії (класи балалайки М. М. *Геліса* та віолончелі І. І. *Козлова*). 1944—79 — соліст оркестру Укр. нар. хору ім. Г. Г. Верьовки. Б.— перший профес. сопілкар на Україні. В репертуарі — обробки укр. нар. пісень, класич. творів.

Засновник (1953) і викладач (до 1957) класу сопілки у Київ. консерваторії. Починаючи з 1937 був організатором, худож. керівником і диригентом самодіяльних оркестрів нар. інструментів, ансамблів сопілкарів, фольклорно-етнографіч. ансамблів, зокрема 1979—88 — ансамблю «Дмитрівчанка» в с. Дмитрівка Києво-Святошин. р-ну Київ. обл. (з 1988 — народний, з 1990 — ім. Є. М. Бобровникова). 1989 у с. Дмитрівці створений музей Є. М. Бобровникова.

Як майстер нар. муз. інструментів Б. виготовляв сопілки, свирілі, ріжки та ін. Квартет сопілок його роботи зберігається в Музеї муз. інструментів при Держ. н.-д. ін-ті театру і музики (Петербург). Автор обробок укр. нар. пісень для хору, пісень, творів для сопілки з оркестром (у співавторстві).

Тв.: Співай, сопілко! (бесіди про методику гри на сопілці). «Піонерія», 1958, № 7- 12; Грай, музико. К., 1968.

Літ.: Нарубіна Є. Сопілкар. «Дніпро» 1958, № 8; Куштенко І. Мелодії рідного краю. «Україна», 1962, № 13; Іванов П. Сопілка в руках віртуоза. «Музика», 1970, № 6; Рябініна В. Музична родина. «Вітчизна», 1970, № 12. *І. О. Лисенко.*

БОБРО́ВНИКОВ Олексій Вікторович [11 (24).IV 1912, Київ] — укр. художник кіно і театру. Закінчив 1933 Київ. худож. ін-т. Художник-постановник Київ. кіностудії худож. фільмів (1934—41, 1944—82). Фільми: «Щасливий фініш» (1935), «У мирні дні» (1951), «Кривавий світанок» (1955), «Їхали ми, їхали» (1963), «Серце Бонівура» (1968, телевіз.), «Білий башлик» (1974) та ін.; на студії «Укртелефільм» — «В'язень Другої авеню» (1980), «Осіння дорога до мами» (1981). Працював також як театр. художник, оформив вистави: «Обрив» за І. Гончаровим (1950), «Маскарад» М. Лермонтова (1954; обидві — в Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки), «Як гартувалася сталь» за М. Островським (1947), «РВР» за А. Гайдаром (1966; обидві — в Київ. ТЮГу), «Юліус Фучік» (1950), «Петровка, 38» (1964; обидві — в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка); «Давним-давно» (1948), «Сорочинський ярмарок» за М. Гоголем (1970; обидві — в Київ. театрі муз. комедії). Працював також у галузі книжкової графіки. *О. І. Баранова.*

БОБРО́ВСЬКА Євдокія Григорівна (справж.— Цибулько; 23.XII 1930, с. Плисове, тепер Харків. обл.) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1986. Закінчила 1952 Львів. муз. уч-ще. 1952—56 — на пед. роботі. З 1957 — в Терноп. укр. муз.-драм. театрі. Ролі: Катерина («Оборона Буші» М. Старицького), Мавра («У неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською), Катерина («Пам'ять серця» О. Корнійчука), Христя («Незабутнє» за О. Довженком), Глафіра («Єгор Буличов та інші» М. Горького). *П. К. Медведик.*

БОБРО́ВСЬКИЙ Анатолій Вікторович (6.V 1935, с. Лісники Київ. обл.) — укр. режисер і актор, засл. арт. УРСР з 1967. Закінчив 1957 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс В. О. *Неллі*). 1957—71 і з 1974 — в Терноп., 1973 — 74 — в Хмельн. укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Андронаті, Івоніка («У неділю рано зілля копала», «Земля» за О. Кобилянською), Северин («Дівчина з легенди» Л. Забашти), Шамшон («Тигр і гієна» Ш. Петефі). Вистави: «Кар'єра Артуро Уї» Б. Брехта (1975), «Доля людини» за М. Шолоховим (1976), «Дикий Ангел» О. Коломійця (1978), «Данило Галицький» В. Фащука (1987), «Дженні Герхардт» за Т. Драйзером (1988). Знімався в кіно. *П. К. Медведик.*

БОБРО́ВСЬКИЙ Олександр П. (? — ?) — укр. і рос. драматург 50—60-х рр. 19 ст. Виступав у різних жанрах, писав укр. і рос. мовами. У комедії «Галушки з варениками» (1852) висміяв легковажне ставлення до навчання студентів Моск. ун-ту — дітей провінційного укр. панства. В істор. драмі «Конкуренція» (1859) зобразив широку соціальну та побутову картину життя 18 ст. Побут і звичаї селян змалював у драмі «Обжинки» (1860), яка збагатила жанрові та тематичні здобутки укр. драматургії. Нові сусп. проблеми епохи відобразив у драмі «Канікули» (1859).

Тв.: Каникулы. СПБ, 1859: Конкуренция. СПБ, 1860. *П. О. Лобас.*

БОБРУ́СОВ Михайло Павлович (1878 — 5.X 1955) — архітектор. Закінчив 1904 петерб. ін-т цивільних інженерів. Працював у Києві міськ. інженером. За його проектами було зведено житл. будинок по вул. Великій Житомирській № 8[а] (1908), залізобетонні сходи на набережній Дніпра (1913). Керував буд-вом Бессарабського критого ринку (1910—12). Після 1917 працював у Москві. *Т. А. Скибицька.*

БОБ'ЯКИ́Й Юрій та Василь (? — ?) — укр. нар. майстри різьблення на дереві 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст. Жили і працювали в с. Космачі (тепер Косівського р-ну Івано-Фр. обл.). Виготовляли меблі (скрині, столи, стільці, лави тощо), рідше — посуд. Меблі відзначаються гармонійною тектонікою конструкції і підкресленою декоративністю окремих частин: оздоблені традиц. геометр. орнаментом, а також у техніці *профілювання*, плоского і контурного різьблення у поєднанні з *випалюванням*. Посуд (бербениці, баклажки, коновочки та ін.) декорували випалюванням. Твори зберігаються у НМЛ, МЕХП АН України. *М. Є. Станкевич.*

БО́ВИЧІ — родина укр. нар. майстрів ткацтва. Жили і працювали у м. Косові Івано-Фр. обл. Іван Тарасович Б. (? — ?) та Дмитро Іванович Б. (1873—1945) виготовляли запаски, пояси, перемітки, опинки та ін. вироби, традиційні для косівської школи ткацтва. Юрій Дмитрович Б. (22.X 1910 — 29.X 1984). Син Д. І. Бовича. Навчався ткацтва у діда і батька. 1939—63 працював в Косівській артілі ім. Т. Г. Шевченка, 1963—76 — творчий майстер виробничо-худож. об'єднання «Гуцульщина». Виготовляв килими, верети, доріжки, накидки, рушники, портьєри та ін. Акцентом у тканинах виступає тло червоне, чорне, біле, сіре, орнамент. мотиви — ружі, кучері, зірнички, павучки та ін. Відновив тканння жіночих поясів, шарфиків, чол. краваток, торбинок. Учасник виставок у Польщі, Болгарії, Бельгії, Канаді. Твори зберігаються в Коломийському та Косівському музеях нар. мист-ва Гуцульщини, Івано-Фр. краєзнав. музеї, МЕХП АН України. *Я. Ю. Ткачук.*

БОГАЄ́ВСЬКИЙ Костянтин Федорович [12 (24).I 1872, Феодосія — 17.II 1943, там же] — рос. живописець і графік, засл. діяч мист. РРФСР з 1933. Навчався у Феодосії (80-і рр. 19 ст.) в О. І. Фесслера та І. К. *Айвазовського*, 1891—97 — в петерб. АМ у А. І. *Куїнджі*. Автор романтичних монумент.-декор. пейзажів на теми легендарного

минулого Півдня — Кіммерії і Тавро-Скіфії, старогрец. поселень, а також серії панорамних пейзажів з індустріальними мотивами. Серед них: живописні — «Старий Крим» (1902), «Дніпробуд» (1930), «Бібі-Ейбат», «Нафтові вишки» (1932); графічні — альбом літографій «Пейзажі Кіммерії» (1923); акварелі — «Баку» (1931). Твори зберігаються в ДРМ, Сімфероп. ХМ та ін.

Літ.: Бащенко Р. Д. Константин Федорович Богаевский. Симферополь, 1963; Бащенко Р. Д. К. Ф. Богаевский. М., 1984. *Р. Д. Бащенко.*

БОГА́ТИКОВ Юрій Йосипович (28.II 1932, м. Єнакієве, тепер Донец. обл.) — укр. естрад. співак (баритон), нар. арт. СРСР з 1985. Закінчив 1958 Харків. муз. уч-ще, 1984 — Сімфероп. ун-т. 1960—64 — соліст Харків., 1964 — 74 — Луган. філармоній. З 1974 — соліст Крим. філармонії і худож. керівник ансамблю «Крим». В репертуарі: рос. і укр. нар. пісні, популярні пісні сучасних авторів, у т. ч. вперше ним виконані («Давно не був я в Донбасі» М. Богословського, «Давай, поговоримо» Е. Ханка, «Не остуди своє серце, синку» В. Мигулі, «День Перемоги» Д. Тухманова та ін.). Гол. приз на міжнар. фестивалі естрад. пісні (Берлін, 1968), срібна медаль на міжнар. фестивалі естрад. пісні «Золотий Орфей» (Софія, 1969). Премія Ленінського комсомолу, 1983.

БОГАТИРЬО́В Анатолій Васильович [31.VII (13.VIII) 1913, Вітебськ] — білорус. композитор, педагог, громад. діяч, нар. арт. БРСР з 1968. Закінчив 1937 Білорус. консерваторію в Мінську (клас В. А. *Золотарьова*). 1938—49 — голова правління СК Білорусії, 1948—62 — ректор і викладач (з 1960 — професор) Білорус. консерваторії. Автор опер, симф., камерно-інструм. і вокальних творів, зокрема мішаного хору а капела «Сонце заходить» на вірш Т. Шевченка (1964), циклу романсів «Поставлю хату» (1961), «І широкую долину», «Од села до села», «Садок вишневий коло хати» (всі — на укр. тексти), а також — мішаного хору а капела «Пам'яті Шевченка» на вірші Я. Купали (всі — 1964). Держ. премія СРСР, 1941.

БОГАТИРЬО́В Павло Іванович [15 (27).VII 1849, Москва — 17 (30).I 1908, там же] — рос. співак (тенор). Співу навчався приватно у В. М. Кашперова. 1874 дебютував на сцені Київ. рос. опери в партії Собініна («Іван Сусанін» М. Глинки). З 1876 — концертна діяльність у Москві, Пермі, Саратові, Харкові (1880—85, організував тут разом з В. Андрєєвим-Бурлаком оперно-драм. трупу) та ін. містах. В репертуарі — рос. та укр. нар. пісні (найвідоміша — «Віють вітри, віють буйні»). Акомпанував собі на гітарі. Гастролював також у Лондоні та Парижі.

К. Ф. Богаєвський. Земля кіммерійська. Олія. 1902. МРМ. Київ.

Ю. Й. Богатиков

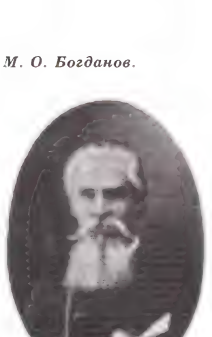

М. О. Богданов.

Літ.: Щетинин Б. А. Артист-самородок (Памяти П. И. Богатырёва). «Исторический вестник», 1908, т. 113; Шкафер В. Сорок лет на сцене русской оперы. Воспоминания. 1890—1930 гг. Л., 1936; Кузнецов Е. Из прошлого русской эстрады М., 1958. *І. М. Лисенко.*

БОГАТИРЬО́В Семен Семенович [3(15).II 1890, Харків — 31.XII 1960, Москва] — укр. і рос. музикознавець, композитор, педагог, засл. професор УРСР з 1934, засл. діяч мист. РРФСР з 1946, доктор мистецтвознавства з 1947. Навчався 1912—15 в Петербурзькій консерваторії, 1915—17 — її викладач, 1917—19 — в консерваторії ім. М. А. Римського-Корсакова у Харкові, 1922—41 — Харків. консерваторії (1941 — її директор). 1943—60 — професор Моск. консерваторії. Автор. теор. досліджень у галузі поліфонії («Подвійний канон», 1947; «Оборотний контрапункт», 1960). Твори: оркестрова, камерно-інструм. музика, пісні. Учні: К. Є. Богуславський, В. Т. Борисов, І. О. Дунаєвський, Д. Л. Клебанов, М. Т. Коляда, Ю. С. Мейтус, В. М. Нахабін, В. П. Рибальченко, М. Д. Тіц, В. С. Тольба, Г. О. Тюменєва, А. Я. Штогаренко та ін.

Тв.: Статьи и исследования. В кн.: Богатырев С. С. Исследования. Статьи. Воспоминания. М., 1972.

О. О. Великанова.

БОГАЧЕ́ВСЬКИЙ Юрій (1939, Львів) — укр. співак (бас-баритон) у США. Вокальну освіту здобув у муз. навч. закладах Нью-Йорка (зокрема, в Академії семи мист-в), вдосконалював співацьку майстерність в оперних школах Рима, Відня та в Моцартеумі (Зальцбург). З 1959 виступає на сценах «Нью-Йорк сіті опера» та «Монітор Рекордіні і К°» (Нью-Йорк). У репертуарі — твори укр. (М. Лисенка, В. Барвінського, Н. Нижанківського, В. Грудина, А. Рудницького, І. Соневицького та ін.), зх.-європ. та амер. композиторів. Гастролював у Канаді та Італії. Автор розвідки «„Анна Ярославна" — опера А. Рудницького» (1969). *І. М. Лисенко.*

БОГАЧЕ́НКО Іван Васильович [справж.— Зубарєв; 26.VI (8.VII) 1896, м. Люботин, тепер Харків. обл.— 14.VII 1981, Запоріжжя] — укр. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1954. Працював у Севастоп. драм. театрі (1917—18), укр. драм. театрах Херсона (1918—20), Києва (1924—26), Одеси (1927—28), театрі ім. М. Заньковецької (1928—47; до 1931 пересувний, з 1931 — в Запоріжжі, з 1944 — у Львові), Запоріжжя (1948—70). Ролі: Микола, Возний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Микола («Украдене щастя» І. Франка), Копистка («97» М. Куліша), Швандя («Любов Ярова» К. Треньова). Вистави: «Вій, вітерець» Я. Райніса, «З коханням не жартують» П. Кальдерона (обидві — 1952), «Назар Стодоля» Т. Шевченка (1961). *К. О. Силіна*

БОГАЧУК Олександр Теофілович (18.XII 1934, с. Сокіл, тепер Рожищен. р-ну Волин. обл.— 17.V 1994, Луцьк) — укр. письменник. Закінчив 1958 Луцький пед. ін-т. Автор п'єс «На заході сонце не сходить» (1961), «Брат із шатра» (1964), які йшли в профес. та самодіяльних театрах Луцька і Рівного, текстів пісень, покладених на музику композиторами Г. І. Майбородою («Димить туман»), К. Я. Домінченим («Тихо падає цвіт»), В. М. Верменичем («Іду я росами») та ін.

Л. І. Барабан.

БОГДА́Н (? — ?) — золотар 17 ст. Жив і працював у Києві у 30—60-х рр. 17 ст. Виконував срібні хрести, оправи Євангелій тощо на замовлення митрополита Петра Могили та архімандрита Іоакентія Гізеля. Деякі вироби подарував Києво-Печерській лаврі.

В. А. Шиденко.

БО́ГДАН Федір Омелянович (28.III 1939, с. Котельня Боярська Брест. обл.) — укр. співак (бас-баритон), засл. арт. УРСР з 1979. Закінчив 1966 Львів. консерваторію (клас П. П. *Кармалюка*). 1966—72 — соліст шахтарського ансамблю пісні і танцю «*Донбас*», 1972—75 — Ансамблю пісні і танцю Групи рад. військ у Німеччині, з 1975 — Ансамблю пісні і танцю Чорноморського флоту.

БОГДА́НОВ Іван Олександрович (? — ?) — рос. архітектор 1-ї пол. 19 ст. Був архітектором київ. *арсеналу*. Брав участь у складанні генплану Києва (1832).

І. О. Ігнаткін.

БОГДА́НОВ Микола Олексійович [22.XII 1837 (3.I 1838), Петербург — після 1918] — укр. співак (баритон) і муз.-громад. діяч. Закінчив 1861 Київ. ун-т. Один з фундаторів *Київського відділення Російського музичного товариства* (1863—69 — його член-виконавець, з 1872 — секретар, 1912—18 — голова дирекції). Постійно брав участь у концертах РМТ і філармонічного т-ва Київ. ун-ту (1858—61). В репертуарі Б.: укр. нар. пісні «Ой джигуне, джигуне», «Дощик», «Спать мені не хочеться», «Ліщинонька», баритонові партії у вокал. ансамблях Й. Гайдна, М. Глинки та ін. Був першим виконавцем солоспівів з «Музики до „Кобзаря"» М. Лисенка

(1870). У 1867 виконував роль Миколи в п'єсі «Наталка Полтавка» І. Котляревського.

М. І. Кузьмін

БОГДАНОВ Микола Павлович (? — 1900) — укр. актор. Мав муз. освіту. Творчу діяльність почав 1897 у трупі І. *Мороза*, працював у трупі І. Л. *Саратовського*. Серед ролей: Голохвостий, Печериця («За двома зайцями», «Крути, та не перекручуй» М. Старицького), Стецько («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка).

Є. С. Хлібцевич.

БОГДАНОВ Павло Іванович [14 (26).XII 1849 — 20.VI (2.VII) 1894, Київ] — укр. співак-аматор (бас) і педагог. Закінчив 1882 Київ. ун-т, викладав рос. мову в київ. військ. гімназії та кадетському корпусі. В студентські роки співав у хорі М. В. Лисенка; перший виконавець партії Голови в його опері «Різдвяна ніч» (1874).

Л. А. Проценко.

БОГДАНОВ Федір Федорович (9.I 1904, Харків — 14.VI 1981, там же) — укр. композитор, диригент. Муз. освіту здобув 1919—21 в муз. уч-щі Харків. відділення РМТ, де навчався теорії музики у Ф. С. *Якименка*, та 1928—30 — у Харків. муз.-драм. ін-ті. 1922—25 — гол. редактор муз. радіомовлення у Харкові, 1925—28 — худож. керівник самодіяльності в Донецьку, 1930—32 — зав. муз. частиною і диригент Театру робітничої молоді, 1935—41 — гол. диригент укр. драм. театру ім. Т. Г. Шевченка (обидва — в Харкові). 1941—45 — військ. диригент, 1945—47 — керівник хорової капели при Харків. будинку вчителів, 1947—61 — викладач муз. шкіл, пед. уч-ща. Твори: симфонічні — «Святкова увертюра» (1950), сюїта-поема «1905» (1955), поема «Гомоніла Україна» (присвячена Т. Г. Шевченкові, 1959; 2-а ред. — 1972, та ін.), «Фантазії на дві українські народні теми» для фп. і симф. оркестру (1964); романси, обробки укр. нар. пісень, музика до драм. вистав («Макбет» У. Шекспіра, «Правда» О. Корнійчука та ін.).

Т. П. Булат.

БОГДАНОВ Юхим Олександрович (бл. 1860, Новгород. губ.— після 1911) — укр. хормейстер, педагог, дослідник укр. церк. співу. Муз. освіту здобув у Придворній співацькій капелі в Петербурзі. З 1880 — на пед. роботі, 1884—97 — вчитель співів у Подільській духовній семінарії в м. Кам'янці-Подільському. Одночасно керував хорами згаданої семінарії та жіночого уч-ща, архієрейським хором, очолював клас співу на пед. курсах, збирав і аранжував для хору старовинні волин. та подільські культові наспіви, брав участь у підготовці до друку муз. зб. «Співаклірник». Серед учнів — М. Д. *Леонтович*, який навчався у Б. теорії та історії музики, гармонії, старовинного співацького миства. 1897 Б. передав йому керівництво семінарським хором.

Тв.: Сборник церковных напевов, издревле употребляемых в Подольской, а частью Волынской епархиях. Вильно, 1894; По поводу предполагаемого издания «Певца-лирника» (Южнорусского). «Подольские епархиальные ведомости», 1894, 17 декабря; Об устройстве певческих хоров при церквях Подольской епархии. «Подольские епархиальные ведомости», 1895, 30 сентября.

В. Ф. Іванов.

БОГДАНОВА Клавдія Іванівна [10(23).III 1905, Ашгабат — 23.I 1983, Київ] — рос. і укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1949. Закінчила 1924 драм. студію при Харків. губнаросвіті. Працювала в ленінградському «Червоному театрі» (1924—25), в харків. театрах «Пролеткульт» (1925—1928) та ХОРПС (1928—30), театрі з-ду «Арсенал» (Тула, 1930—32), Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки (1932—66). Ролі: Христина Архипівна («Платон Кречет» О. Корнійчука), фрау Мільх («Під золотим орлом» Я. Галана), Агафія Тихонівна («Одруження» М. Гоголя), Кукушкіна («Тепленьке місце» Островського), Атуєва («Весілля Кречинського» О. Сухово-Кобиліна), Меланія («Діти сонця» М. Горького).

О. М. Хурсіна.

БОГДАНОВА Надія Костянтинівна [1836, Москва — 3 (15).IX 1897, Петербург] — рос. артистка балету. Навчалася у свого батька К. Ф. Богданова. 1848—50 виступала у виставах утримуваної ним балетної трупи на сценах Києва, Харкова, Одеси. 1850—55 вдосконалювала майстерність і танцювала провідні партії у балетах паризької опери. У 1855 році відмовилась брати участь в урочистій виставі з нагоди зайняття Севастополя англо-франц. військами і, розірвавши контракт з театром, повернулася на батьківщину. Партії: Сильфіда, Жізель, Есмеральда (однойм. балети Ж. Шнейцхоффера, А. Адана, Ч. Пуньї) та ін.

Літ.: Красовская В. М. Танцовщица Надежда Богданова. В кн.: Ученые записки Научно-исследовательского института театра, музыки и кинематографии, т. 1. Л., 1958; Николаев Н. Драматический театр в Киеве. К., 1898.

БОГДАНОВИЧ Василь (1754, Галичина — 1819, Відень) — польс. композитор. Автор інструм. творів. Серед них — «Козак з варіаціями» для фп. (на одну з мелодій укр. нар. танцю *козачок*), вид. у Відні 1787.

Літ.: Українська фортепіанна спадщина, в. 1. К., 1983.

М. Б. Степаненко.

БОГДАНОВИЧ Роман (? — ?) — укр. співак (тенор) 18 ст. Закін. *Глухівську співацьку школу*. В 60-х рр.— соліст Придворної співацької капели в Петербурзі, де його називали «великим півчим». За деякими даними, був також солістом *Розумовського К. Г. театру* в Глухові (1751—53).

І. М. Лисенко.

БОГДАШЕВСЬКИЙ Юрій Борисович (29.III 1938, м. Васильків Київ. обл.) — укр. театр. критик і публіцист. Після закінчення 1962 Київ. ін-ту театр. мист-ва (педагог І. О. *Волошин*) працював у журн. «*Мистецтво*», з 1970 — в журн. «*Український театр*» (з 1990 — гол. редактор). Автор рецензій, статтей про актуальні проблеми театр. мист-ва, нові явища худож. процесу, творчих портретів діячів укр. театр. миства. Респ. премія в галузі літ.-худож. критики ім. О. І. Білецького, 1984.

Ю. В. Гаврилов.

«БОГЕ́МА» — творчо-концертна група. Ств. 1936 у Львові з метою пропаганди творчості укр. композиторів і написання муз. творів на укр. нац. грунті. Засновник і худож. керівник — В. *Балтарович*. До «Б.» входили композитори В. О. *Барвінський*, А. Й. *Кос-Анатольський*, Н. О. *Нижанківський*, жін. вокал. квартет у складі М. В. *Сабат-Свірської*, І. Купчинської, С. Михайлюківни і К. Войцехівської. Режисуру і худож. оформлення окремих концертів здійснював Л. С. *Лепкий*. В репертуарі — твори В. Балтаровича, В. О. Барвінського, М. Гайворонського, С. П. Людкевича та ін., переважно зх.-укр. композиторів, у т. ч. естрадні пісні. «Б.» влаштовувала спільні концерти з т-вом Львівський «Боян», хором «Бандурист», чол. хором під керуванням Є. Т. Козака та ін. Припинила існування 1939.

П. К. Медведик.

«БОГОГЛА́СНИК» — збірник духовних пісень (з нотами) і віршів моралізаторського змісту (*канти, псальми*), що виконувалися також поза церков. службою. Складений на основі рукописних *співаників* 17—1-ї пол. 18 ст. старослов'ян., давньоукр., частково польс. і лат. мовами із внесенням численних мовно-стилістич. виправлень у ряд пісенних текстів. Найдавніший «Б.» видано у Почаєві 1790 (примірник зберігається у фондах ЦНБ АН України); згодом його перевидавали. Тексти пісень в «Б.» написано силабічними віршами різних розмірів та строфічної будови. Нотний запис грунтується на *київській нотації*. Серед авторів — Г. С. *Сковорода*, Д. Туптало, а також Д. Левковський, І. Вольський, І. Мастиборський (їх прізвища «зашифровані» в

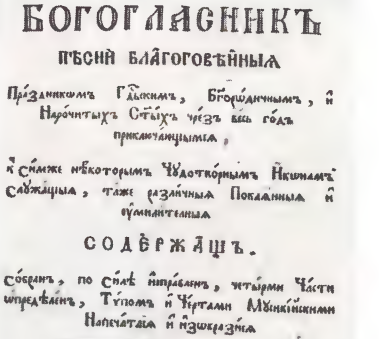
БОГОГЛАСНИКЪ
ПѢСНЙ БЛАГОГОВѢЙНЫЯ
Праздникомъ Гдскимъ, Богородичнымъ, и Нарочитыхъ Святыхъ чрезъ весь годъ присмѣщающыяся,
и сложе нѣкоторымъ Чудотворцымъ Нкшимъ Сложыя, такожъ различныя Покаянныя и умилителныя
СОДѢРЖАЩЪ.
Собранъ, по сдѣ исправленъ, четырми Частми шредѣленъ, Тупомъ и Чертами Мѵникійскими Напечатася и пзшелзма
Въ Стѣй чудотворнѣй Лавре Почаевской, Тщанїемъ Иноковъ Чину С. Василїа Великаго Лѣта отъ Рождества Христова ,аѵпѳ.

акровіршах). Включав і пісні *анонімних авторів*, муз. номери шкільних драм та ін. І. П. *Котляревський* використав мелодію пісні з «Б.» «З перших весни днів» для пісні Возного в п'єсі «Наталка Полтавка» і пісню «О горе мні, грішнику сущу» у водевілі «Москаль-чарівник».

Літ.: Перетц В. Н. Историко-литературные исследования и материалы, т. 1. СПБ, 1900; Щеглова С. А. Богогласник. Историко-литературное исследование. К., 1918. *Л. П. Корній.*

БОГОЛЮБОВ Володимир Олегович (6.X 1954, Ленінград) — соліст укр. худож.-спорт. ансамблю «*Балет на льоду*», майстер спорту міжнар. класу, засл. арт. УРСР з 1985. У трупі — з 1977. Виконавець провідних партій, серед яких Хозе («Кармен» Ж. Бізе — Р. Щедріна, 1985).

БОГОЛЮБОВ Микола Миколайович [13 (25).I 1870, побл. Бугуруслана, тепер Оренбурз. обл.— 4.III 1951, Перм] — рос. і укр. оперний режисер, педагог, засл. арт. РРФСР з 1927. Закінчив 1894 муз. уч-ще в Казані. Згодом працював режисером в оперних трупах Казані, Саратова, Одеси, Пермі. 1907—10 — режисер Київ. оперного театру, де вперше на київ. сцені поставив опери «Два П'єрро», «Мададжара» («Сестра Беатріса») Б. Яновського (обидві — 1907, перші виконання), «Борис Годунов» М. Мусоргського, «Казка про царя Салтана» М. Римського-Корсакова, «Валькірія» Р. Вагнера. 1911—17 працював у Маріїнському театрі в Петербурзі. З 1923 — професор Бакинської, з 1929 — Тбіліської, з 1945 — Одес. консерваторій. З 1949 жив у Пермі. 1924 здійснив першу постановку «Тараса Бульби» М. Лисенка на сцені Харків. рос. держ. опери. 1925 оперою «Сорочинський ярмарок» М. Мусоргського у постановці Б. було відкрито Укр. держ. столичну оперу (Харків). Того ж року Б. брав участь у відновленні після пожежі Одес. оперного театру (склав проект монтування сцени). 1934—37 працював у Луганському оперному театрі. 1932—34, 1944—49 — гол. режисер Одес. театру опери та балету. Водночас здійснював постановки в оперних театрах Дніпропетровська («Броненосець „Потьомкін“» О. Чишка, 1937; «Піднята цілина» І. Дзержинського, 1939), Вінниці, Горького («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, 1939), Свердловська, Баку, Тбілісі.

Тв.: Полвека на оперной сцене. М., 1957; Шестьдесят лет в оперном театре. М., 1967. *О. В. Ємець.*

БОГОМАЗОВ Олександр Костянтинович [26.III (7.IV) 1880, Ямпіль, тепер смт Сум. обл.— 3.VI 1930, Київ] — укр. живописець і графік. Навчався в Київ. худож. уч-щі у М. К. Пимоненка (1902—10), приватних студіях Ф. І. Рерберга та К. Ф. Юона в Москві (1906). На поч. 20 ст. викладав малювання у школах Києва, містечок і сіл України та Нагірн. Карабаху. Організатор

О. К. Богомазов. Пилярі. Олія. 1927. ДМУОМ. Київ.

О. К. Богомазов. Автопортрет. Олія. 20-і рр. 20 ст. ДМУОМ. Київ.

(1914, разом з О. О. *Екстер*) мистецького об'єднання «*Кільце*» в Києві. 1919 — співробітник Всеукр. відділу мист-в Наркомосу УРСР, керував оформленням революц. свят у Києві. Член *АРМУ* з 1925. У 1922—30 — професор Київ. худож. ін-ту. Зазнав впливу стилю *модерн*, згодом виголосив своїм методом «спектралізм», власне варіант кубофутуризму. Серед творів: динамічні за манерою та яскраві за колоритом київські і кавказькі пейзажі, побутові сцени — «Базар», «Львівська вулиця у Києві», «Тюрма» (всі — 1914), «Паровоз», «Спогади про Кавказ» (обидва — 1916), «Пилярі» (1927), «Праця пилярів» (1929) та ін.; рисунки сухим соусом — «Хрещатик», «Над Дніпром» (обидва — 1914); лінограверюри — «На конверторному заводі» (1914); «Карл Маркс» (1926). Автор теор. дослідження «Живопис та елементи» (1914, 1928), в якому виклав засади авангардного мист-ва, піддав аналізу логіку мистецького сприйняття і психологію народження худож. образу. Найповніша посмертна виставка творів Б. відбулася 1991 в ДМУОМ.

Літ.: Горбачов Д. На сонячних вантах. «Україна», 1980, № 20; Горбачов Д. Пророчий рукопис В кн.: Наука і культура. Україна, в.. 23. К., 1989; Димшиц Е., Колесников М. Олександр Богомазов. Каталог творів. К., 1991. *Д. О. Горбачов.*

БОГОМАЗОВ Юрій Андрійович (2.X 1936, Баку) — укр. артист балету, засл. арт. УРСР з 1977. Закінчив 1956 Бакинське хореогр. уч-ще, 1957 — клас удосконалення Ленінгр. хореогр. уч-ща. Працював у Баку та Кишиневі, з 1959 — соліст, 1972—81 — педагог-репетитор Ансамблю танцю України.

БОГОРОДИЦЯ, Богоматір, діва Марія — за християнською міфологією, земна мати Ісуса Христа. Один з найпоширеніших реліг. персонажів у давньоукр. мист-ві. Найдавніші зображення Богородиці (у монумент. малярстві, іконописі, книжковій мініатюрі, дрібній металевій та кам'яній пластиці) відомі з часів Київської Русі. В 17—18 ст. зразки іконографії візант. походження переосмислюються щодо естетич. уявлень та істор.-культур. ситуації України. В укр. ренесансному та барокковому мист-ві іконографія Б. поширилася на скульптуру, гравюру, шитво й гаптування, карбування, емаль, різьблення на дереві, тиснення на шкірі, пізніше — у малюванні на склі й на кахлях. В укр. мистецтві, як й у візантійському, іконографія Б. охоплює її одноосібні зображення або багатофігурні композиції з нею як гол. персонажем чи особою, що присутня при якійсь події з євангельських сюжетів. Найпоширенішими були ікони «Богородиця Одигітрія» — з поясним зображенням Марії, що тримає на лівій руці маленькою Ісуса. Збагачений різновид цієї іконографії — «Одигітрія з похвалою» (в оточенні пророків). В укр. живопису канонічне трактування Б. у кін. 16—18 ст. перейшло в ліричний образ земної жінки-матері (ікона роботи Ф. *Сенькевича*, 1599, Покровська церква в с. Ріпневі Львів. обл.; намісна ікона *Святодухівської церкви іконостаса* у Рогатині, 1650). Т. з. чудотворні ікони найчастіше були варіантами «Богородиці Одигітрії». Найпоширеніші з них — ікони Б. Холмської, Іллінської або Почаївської, яка є варіантом композиції «Богородиця замилування» («Елеуса»), здавна відомої в укр. мист-ві, особливо на Волині. Елегійний варіант композиції «Богородиця Римська» створив 1722 Й. *Кондзелевич* (НМЛ).

У мист-ві Київської Русі пізніше побутували цілофігурні одноосібні зображення («Богородиця Оранта» у Софії Київській, 1043—1046) або разом з Ісусом («Велика панагія», 11—12 ст., ДТГ, та 16 ст.— з церкви Вознесіння Христового у м. Жидачеві Львів. обл.; намісні ікони 18 ст. Троїцької і Феодосіївської церков Києво-Печерської лаври), а також зображення Богоматері, що сидить на престолі (ктиторська фреска Троїцької замкової каплиці в Любліні, майстра *Андрія*, 1418; ікони з Флоринки — в Істор. музеї в Саноку,

Богородиця. Ікона з с. Підгородців на Львівщині. 15 ст. НМЛ.

Польща, та невідомого майстра — у НМЛ).

Одним із свідчень творчого переосмислення традиц. іконографічних схем згідно з місцевими худож.-естетичними потребами є створена у Києві композиція «Печерська Богородиця» («Богородиця Свенська», кін. 11 ст., ДТГ). В укр. мист-ві ілюструвалися різні євангел. епізоди, пов'язані з образом Марії («Різдво Марії», «Введення в храм», «Благовіщення», «Зустріч Марії та Єлизавети», «Різдво Христове», «Поклін трьох царів», «Втеча в Єгипет», «Стрітення», «Юний Христос навчає в храмі», «Одруження в Кані Галілейській», «Оплакування Христа», «Вознесіння Господнє», Зішестя Святого Духа», «Успіння Богородиці»). Б. є в деісусно-апостольських рядах, в окр. композиціях «Акафістного циклу» та «Страстей Господніх», у «Страшному суді», «Покрові», «Неопалимій купині», «Соборі пресвятої Богородиці», різних композиціях «Явлення Богородиці». Масштабно невелике зображення Б. може бути на іконах чи гравюрах «Св. Микола», «Св. Варвара».

В мист-ві укр. *барокко* є складні символічні композиції (передусім у гравюрі), присвячені Б. Взаємоконтакти укр. мист-ва з мист-вом сусідніх країн у 17—18 ст. розширили іконографію Б. («Непорочне зачаття», «Коронування Богородиці»), видозмінили традиц. композиції. У 18—19 ст. стилізована «Богородиця Одигітрія» поширена не тільки у мист-ві напівпрофес. художників (ікони, скульптура, гравюра, дукачі та ін.), а й у нар. розписі на кахлях (кахля роботи О. П. *Бахматюка*, 1859; Музей нар. мист-ва Гуцульщини в Коломиї) та склі (де нерідко є й композиції «Богородиця-годувальниця»).

1990 у Львові зусиллями Львів. філіалу н.-д. реставраційних майстерень та МЕХП АН України влаштовано виставку одного шедевра — «Богородиця Одигітрія з Дорогобужа» (кін. 13 — поч. 14 ст.), проведено міжнар. конференцію «Богородиця у духовній культурі українського народу».

Літ.: Кондаков Н. П. Иконография Богоматери, т. 1—2. Пг., 1914—15; Жолтовський П. М. Український живопис XVII—XVIII ст. К., 1978; Свєнціцька В. І. Українське станкове малярство XIV XVI ст. і традиції візантійського мистецтва У кн.: Українське мистецтво у міжнародних зв'язках. К., 1983. *О. Ф. Сидор.*

БОГОРОДЧАНСЬКИЙ ІКОНОСТАС — видатна пам'ятка укр. мист-ва. Ств. 1698—1705 під керівництвом *Й. Кондзелевича* для *Манявського скиту*. П'ятиярусний ансамбль Б. і.— важлива віха у розвитку мист-ва укр. *барокко*. Він ілюструє процес стилістич. змін не тільки в живопису, а й у декор. різьбленні та архіт. конструкції іконостасів. Процес якісних змін у малярському компоненті Б. і. простежується і в композиційній

Богородчанський іконостас. Й. Кондзелевич. Тайна вечеря 1698—1705.

Богородчанський іконостас. Й. Кондзелевич. Архангел Гавриїл (лик). 1698—1705. НМЛ.

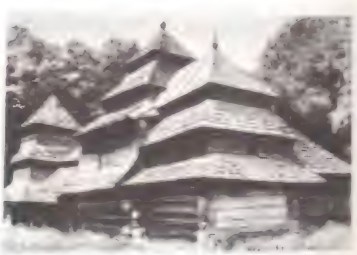

Богоявленська церква в с. Кугаєві Львівської обл. 1693.

Богоявленська церква в м. Острозі Рівненської обл. 15—16 ст. Перебудова 1887—91.

побудові та формально-пластичному трактуванні, й у використанні олійних фарб з їх можливостями тонких лесувань, і в переході до бароккової системи колориту, і, насамперед, у новому розумінні естетич. ідеалу людини з усією її багатогранністю та внутр. динамічністю. Стилістичні принципи барокко відчутні в монумент. трактуванні багатьох композицій, контрастно поєднаних в одному ансамблі з невеликими за площею зображеннями, в різноманітності ікон за конфігурацією, в активних колористичних акордах окремих композицій. Б. і. серед тогочасних пам'яток укр. мист-ва відзначається також своєрідною іконографічною програмою, введенням у його структуру численних рідкісних у вітчизн. малярстві сюжетів та персонажів. Першим склав опис Б. і. І. М. *Вагилевич* (1841).

Літ.: Драган М., Пещанський В., Свєнціцький І. Скит Манявський і Богородчанський іконостас. Львів, 1926.

О. Ф. Сидор.

БОГОСЛОВСЬКИЙ Євген Васильович [13 (25).X 1874, Нижній Новгород — 8.IX 1941, Чернігів] — російський та український музикознавець, піаніст, педагог і муз.-громад. діяч. Закінчив 1897 Харків. ун-т, 1900 — Моск. консерваторію (навчався у С. І. *Танєєва*). 1908—09 вивчав історію і теорію музики у Німеччині. Провадив пед., концертну і лекторську роботу в Москві. З 1919 — у Чернігові зав. муз. секцією Губнаросвіти, 1921—29 — викладач заснованої ним муз. школи, у 30-х рр.— пед. технікуму. Виступав як соліст, акомпаніатор та імпровізатор (у кіно). Автор книг «В. А. Моцарт» (1905), «Загальна історія музики», де є розділ, присвячений укр. музиці (рукопис), численних статей у пресі.

Літ.: Зелов Н. Музыкант-просветитель. «Советская музыка». 1969, № 11

БОГОСЛОВСЬКИЙ Микита Володимирович [9 (22).V 1913, Петербург] рос. композитор, нар. арт. СРСР з 1983. Навчався 1927—28 у О. К. Глазунова. 1930—34 — вільний слухач Ленінгр. консерваторії. Твори: бл. 300 пісень (серед яких — «Любиме місто», «Сплять кургани», «Темна ніч»); балет-казка «Королівство кривих дзеркал» (1953); 12 муз. комедій (у т. ч. «Ніч перед Різдвом», 1921; «Я люблю, Архімед!»; Одес. театр. муз. комедії, 1961); 6 симфоній, «Українська фантазія» для оркестру (1972); музика до драм. вистав і кінофільмів (зокрема, «Велике життя», «Винищувачі», «Олександр Пархоменко», «Два бійці», всі — Київ. кіностудії худож. фільмів; «Таємничий острів», «Ескадра повертає на захід» та «Золотий годинник» — Одес. кіностудії).

БОГОХВАЛЬСЬКИЙ Август (? — ?) — архітектор. 1900—14 працював у Львові. За його проектами побудовано житл. будинки в стилі *модерн* по сучас. вулицях Мельника № 7 (1905), І. Франка № 84 (1905—07), Донцова № 16 (1906), Глибокій № 8—10 (1910).

Ю. О. Бірюльов.

БОГОЯВЛЕНСЬКА ЦЕРКВА — 1) У с. Кугаєві Львів. обл.— пам'ятка *бойківської архітектурної школи*. Засн. 1693. В 1985 здійснено реставрацію. Церква дерев., тризрубна, триверха, невеликого розміру. Зруби близькі до квадратів: центральний перекритий наметовим верхом з трьома *заломами*, бокові (менші) — наметами з двома заломами. Зруби оточує *піддашшя*. В інтер'єрі — іконостас *львівської школи іконопису* (1693).

І. Р. Могитич

2) В м. Острозі Рівнен. обл.— пам'ятка арх-ри 15—16 ст. Збудована на території замку-резиденції укр. феодалів кн. Острозьких. Деякі дослідники датують її 15 ст., інші — 1521. У первинному вигляді поєднувала традиц. прийоми давньорус. арх-ри з готич. формами. 1887—91 Б. ц. було перебудовано. Об'ємно просторова структура споруди повторює хрестово-купольну схему давньорус. храмів. Пам'ятка тринефна, триапсидна, чотиристовпна, з 5 *банями*. Вівтарна частина нижча за осн. об'єм. Пн. мур церкви оборонний (товщина бл. 2,5 м), декорований

глухою *аркадою*, окрім бійниць має широкий виступ, який у давнину служив дозорним майданчиком. Пн. та зх. фасади укріплено ступінчастими *контрфорсами*. Півциркульним склепінням рамен просторового хреста відповідають *закомари* на зовн. фасадах. Первісний декор інтер'єру мав готич. характер. На стінках — олійний живопис, виконаний почаївськими майстрами 1887—91. Високою художністю відзначається дубовий різьблений *іконостас* кін. 19 ст.

Т. Г. Маніфасова.

БОГОЯВЛЕНСЬКИЙ СОБОР у Києві. Збудовано 1690—93 у стилі укр. *барокко* за проектом арх. Й. Д. *Старцева*. Зведено за зразком традиц. тринефного храму, однак від традиц. планування його відрізняв *трансепт*, який виступав з Пд. і Пн., та широкий притвор, що містився з Зх. у межах *ризалітів*. У просторовій композиції Б. с. гармонійно поєднано дві протилежні тенденції — глибинного і висотного розкриття простору. Б. с. мав 5 *бань*, його фасади вінчали фігурні *фронтони*. Після пожежі 1811 фронтон притвору було оздоблено ліпленим орнаментом. Інтер'єри були розписані укр. художником І. Квятковським та італ. художником Дж. Б. Скотті. Іконостас створено за кресленнями арх. А. І. *Меленського* (1825). Б. с. зруйновано 1935. Тут були поховані гетьман П. К. Сагайдачний, вчений, мандрівник і художник В. Г. *Григорович-Барський*. Див. також *Братський монастир*.

БОГУСЛАВ — місто Київ. обл. Вперше згадується в літописах під 1195 (Іпатіївський список). Був одним з найукріпленіших поселень на пд. кордонах Давньої Русі. Розвиток Б. припадає на 16—17 ст. Араб. мандрівник і письменник *Павло Халебський* згадує Б. як велике місто з трьома церквами, укріпленнями і цитаделлю. Був одним з центрів визв. війни укр. народу 17 ст. З істор. подіями, що відбувалися в Б., пов'язано думу «Маруся Богуславка» та пісню-баладу «У містечку Богуславі» («Про Бондарівну»). За мотивами цих творів *Карпенко-Карий* написав драму «Бондарівна» (1884), М. І. *Вериківський* — ораторію «Дума про дівку-бранку Марусю Богуславку» на сл. М. Т. *Рильського* (1923) та перший укр. балет «Пан Каньовський» (1931), А. Г. Свєчников — балет «Маруся Богуславка» (1951). Пам'ятка арх-ри — Троїцька церква у стилі *класицизму* (1862). Споруджено пам'ятники партизанці М. К. Гризун (1949, скульптор О. Ф. Аверчук; її пам'яті присвячено також балет «Поема про Марину» Б. Яровинського, 1968), легендарній нар. героїні Марусі Богуславці (1981, скульптор М. П. Короткевич, арх. В. С. Богдановський), Т. Г. Шевченку (1985, скульптор Т. М. Братерський).

К. Є. Богуславський.

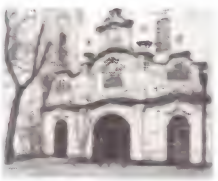

Богоявленський собор Братського монастиря у Києві. 1690—93. Притвор. 18 ст. Арх. Й. Д. Старцев. Висаджений у повітря 1935.

Б. — відомий осередок традиційного ручного узорного *ткацтва*. 1945 тут організовано пром.-кооперативну артіль (з 1960 — ф-ка, з 1990 — *Богуславська фабрика художніх виробів «Богуславка»*).

У Б. народилися художники А. *Галик* та І. М. *Сошенко* (відкрито його мемор. музей, на території якого 1982 встановлено пам'ятник художникові, скульптор І. М. Копайгоренко, арх. В. С. Богдановський). У Б. перебували Т. Г. Шевченко (про що є згадка в його повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»), Марко Вовчок, І. С. Нечуй-Левицький, С. В. Васильченко, який організував тут місц. аматор. драм. гурток.

А. К. Жук.

БОГУСЛАВСЬКА ФАБРИКА ХУДОЖНІХ ВИРОБІВ «БОГУСЛАВКА». Заснована 1945 як ткацька артіль, 1960—90 — фабрика «Перемога». Виготовляє традиц. для *Богуслава* килимові та декор. тканини, килими, налавники, скатерті, рушники, штори, покривала, серветки, доріжки, наволочки тощо. Для тканин характерна техніка човникового *ткання*, поширений орнамент. мотив — восьмипроменева зірка, серед кольорів переважає червоний, що гармонійно поєднується з чорним, синім, жовтим і білим тлом. Зразки для виробництва створюють Н. П. *Скопець* та І. Г. *Нечипоренко*; серед майстрів — С. В. Бойко, І. О. Березова, М. І. Велика, Н. І. Гуріненко, Т. Г. Кушніревська, Г. І. Сохацька, Л. І. Тарасенко. Вироби ф-ки відзначено дипломами та почесними грамотами на респ. та всесоюз. виставках. Зберігаються у ДМУНДМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Лащук Ю. П. Київська область. В кн.: Народні художні промисли УРСР. К., 1986.

А. О. Леонова.

БОГУСЛАВСЬКИЙ (Bogusławski) Войцех (9.IV 1757, Глінно, побл. Познані — 23.VII 1829, Варшава) — польс. драматург, режисер, актор, теоретик та історик театру. 1780—82 — актор, 1795—99 — директор польс. міськ. театру у Львові. Тут здійснив вистави власних комедій («Модні спазми», 1797, та ін.), польс. мовою поставив трагедію «Гамлет» У. Шекспіра (1797), опери польс. композиторів, для яких написав лібретто («Іскахар, король Гуаксари» і «Амазонки» Ю. Ельснера та ін.). Виступив ініціатором масових оперних вистав просто неба («Амазонки» Ю. Ельснера, 1796, «Агатка» А. Х. Радзивілла, 1797). Більшість творчого доробку Б. увійшла до його «Драматичних творів» (т. 1—12, 1820—23). Найкращим є лібретто коміч. опери «Вигадане чудо, або Краків'яни і гуралі» (1794, муз. Я. Стефані; пост. 1976 в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка, реж. Є. *Красовський*). Автор праці «Драматургія, або Наука сценічного мистецтва» (1812).

Л. З. Мазепа

БОГУСЛАВСЬКИЙ Костянтин Євгенович (21.V 1895, с. Павлівка, тепер Луганської обл.— 7.XII 1943) — укр. композитор, хор. диригент, співак (високий бас). Навчався в духовній семінарії (1910—14) та ун-ті (1914—15) в Харкові.

В 1915 вступив до Харків. муз. уч-ща (клас композиції С. С. *Богатирьова*), тоді ж навчався співу у приватній вокал. студії П. В. *Голубєва*. Брав активну участь у культур. буд-ві пожовтн. періоду як організатор муз. роботи при клубах і сільбудах, співак і композитор агітбригад. 1922—25 — диригент хору Школи червоних старшин, 1924—27 — вчитель музики у трудшколах, дитбудинках, керівник студії юних композиторів при Харків. палаці піонерів, з 1927 (з перервою 1929—31) — композитор, муз. редактор Харків. радіостудії.

Б.— один із зачинателів і пропагандистів укр. рад. пісні. Видав 1926 разом з П. О. *Козицьким* зб. «Масовий спів», де вміщено хоровий репертуар, упорядкований за календарем революц. свят, і практичні поради по організації самодіяльного хорового гуртка, 1928 — методичний посібник «Музична грамота, хоровий спів та оркестрова справа в клубі». Автор методичних розробок з нотної грамоти для початківців, опублікованих у журн. «Весела бригада» (1935). Твори: масові пісні та хори [серед них «Дванадцять косарів» на сл. І. Шевченка, «Юнацький марш» на сл. В. Поліщука, «Барабани б'ють» на сл. В. Еллана (Блакитного), «Комсомольське серце» на сл. М. Кожушного, збірки «Червоний юнак», «Дванадцять комсомольських пісень», «Перше травня», «Червоне село», «Піонери йдуть» та ін.]; обробки нар., зокрема ряду революц. пісень, дитячі опери «Андрійко-козак», «Годинник»; муз. комедія «Кум та ніч проти Різдва» (за повістю М. Гоголя «Ніч перед Різдвом»); струнний квартет, музика до поеми «У катакомбах» Лесі Українки та ін. Був репресований 1937.

Літ.: Грицюк Н. З пісенного літопису 20-х років. Композитор К. Є. Богуславський. «Українське музикознавство», 1974, в. 9.

Н. І. Грицюк

БОГУСЛАВСЬКИЙ Яків (? — ?) — укр. маляр 19 ст. Жив у с. Западинцях (тепер Красилівського р-ну Хмельн. обл.). Для Троїцької церкви (1790) у с. Колісці на Хмельниччині виконав 1851—52 іконостас.

Літ.: Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1899.

О. Ф. Сидор.

БОГУЧАРОВ Володимир Йосипович (27.IX 1947, хутір Нижня Річка Нехаєвського району Волгогр. обл.) — укр. баяніст і диригент, засл. арт. УРСР з 1990. Закінчив 1967 Волгогр. уч-ще

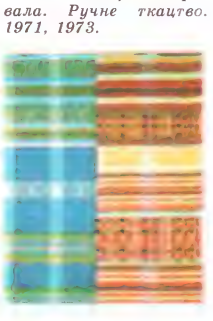

Богуслав. І. Г. Нечипоренко, Н. П. Скопець. Покривала. Ручне ткацтво. 1971, 1973.

мист-в. 1967—79 — концертмейстер, 1979—86 — артист, з 1986 — диригент оркестру фольклорно-етногр. ансамблю «*Славутич*» Дніпроп. філармонії (до 1974 — при Муз.-хоровому т-ві УРСР).

БОГУШО́ВИЧ Шимон (Богуш; ? — бл. 1644, Львів) — маляр. За походженням вірменин. Син та учень П. *Доношовича*. Згадується у львів. міськ. документах під 1605. Навчався в майстерні батька. Працював придворним живописцем у польс. магнатів Вишневецьких, Мнішеків та ін. Разом з Лжедмитрієм I побував у Москві. У зв'язку з цим йому приписують картини «Коронаційний похід і коронація Марії Мнішек» (ДІМ, Москва), «Прийом польських послів Лжедмитрієм I» (Будапешт. істор. музей), портрети М. Мнішек та Лжедмитрія I (ДІМ, Москва), Я. С. та Ю. Мнішеків (Львів. КГ). 1620 працював у Жовкві (тепер Львівська область) у замку С. Жолкевського, де написав картину «Битва під Клушином»; йому також приписують картину «Княжий бенкет» (обидві — Львів. КГ).

Літ.: Овсейчук В. Деятельность армянских живописцев во Львове (XV—XVII вв.). «Историко-филологический журнал», 1966, № 2; Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983. *В. А. Овсійчук.*

БОГУШО́ВИЧ Ян (Богуш; ? — ?) — живописець кін. 16 — поч. 17 ст. За походженням вірменин. Син П. *Доношовича*, брат Ш. *Богушовича*. Згадується у львів. міських актах під 1605. Малював у манері цехового малярства.

Йому приписують портрети короля Сигізмунда III та його дружини Анни Австрійської (Краків, Ягеллонський ун-т).

В. А. Овсійчук.

БО́ГША Лазар (? — ?) — фініфтяр 12 ст. Жив і працював у Києві. На замовлення княгині Єфросинії для Спасо-Єфросиніївського монастиря у Полоцьку виготовив 1164 дерев. напрестольний шестикінцевий хрест, оббитий 22 золотими пластинами, обрамлений *зерню*. В техніці *перегородчастої емалі* на пластинах хреста виконано сюжетні зображення («Деісус», «Євангелісти», «Патрональні святі княгині Єфросинії», «Богородиця», «Іоанн Предтеча») та орнаменти дещо позначені впливом традицій візант. мист-ва. Хрест під час нім.-фашист. окупації вивезено 1942 з Полоцька.

Літ.: Алексеев Л. В. Лазарь Богша — мастер-ювелир XII в. «Советская археология», 1957, № 3; Макарова Т. И. Перегородчатые эмали Древней Руси. М., 1975. *Л. В. Поліщук.*

БОДАРЕ́ВСЬКИЙ Микола Корнилович [12 (24).XI 1850, Одеса — 1921] — укр. живописець. Навчався в Одес. малювальній школі, 1869—73 — у петерб. АМ, її академік з 1908. З 1880 брав участь у виставках Т-ва *передвижників*, з 1900 — член *Товариства південноросійських художників*. Працював в основному на Україні. Твори: «Старий рибалка» (1883, ДТГ), «Весілля у Малоросії» (1887, ДРМ), «Перший Спас у Малоросії» (1892, Одес. ХМ); портрети Є. П. Бодаревської (1890), невідомого (1896, Одес. ХМ), письменника І. Ф. Василевського (1906), артистки Л. Я. Липковської (1916).

М. К. Бодаревський. Портрет невідомого. Олія. 1888. ДМУОМ. Київ.

Літ.: Каталог юбилейной выставки академика Н. К. Бодаревского. СПБ, 1913.

БО́ДНЯ Євдокія Степанівна [6 (19).VIII 1916, с. М'якеньківка, тепер Полтав. обл.— 25.VIII 1981, смт Решетилівка тієї ж області] — укр. майстер худож. вишивки. Працювала в Решетилівській артілі, згодом — на ф-ці худож. виробів (1933—72; з перервами), з 1967 — творчий майстер ручної вишивки. Вишивала сорочки, накидки, покривала, скатерки. Твори експонувалися на виставках у Монреалі та Лейпцігу. Зберігаються у ДМУНДМ, Полтав. краєзнав. музеї.

В. М. Ханко.

БОДЯ́НСЬКИЙ Осип Максимович [літ. псевд.— Запорожець, Ісько Материнка, М. Бода-Барвінець, І. Мастак та ін.; 31.X (12.XI) 1808, містечко Варва, тепер смт Черніг. обл.— 6 (18).IX 1877, Москва] — укр. і рос. фольклорист, філолог-славіст, історик, письменник і перекладач, чл.-кор. Петерб. АН з 1854. Закінчив 1834 Моск. ун-т, 1842—68 — його професор. 1837—42 перебував у наук. відрядженні в пд. і зх.-слов'ян. країнах, де встановив зв'язки з відомими славістами П. Й. Шафариком (деякий час працював під його керівництвом у Празі), Я. Колларом, В. Ганкою, В. Караджичем. З 1845 — секретар Моск. т-ва історії й старожитностей російських. 1846—48, 1858—77 — редактор «Чтений Московского общества истории...», де опублікував чимало матеріалів з історії та культури Росії й України (зокрема, розвідку «„Народні пісні Галицької і Угорської Русі" Я. Головацького»). Серед праць — дослідження «Про народну поезію слов'янських племен» (1837), в якому порушував питання ритміки та мелодики укр. нар. пісень. Записував тексти укр. нар. пісень. Був у дружніх стосунках з М. В. Гоголем, Т. Г. Шевченком, М. О. Максимовичем. Разом з братом Ф. М. Бодянським записав на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині тексти понад 800 укр. пісень, які упорядкував у двох рукописних збірках. Опубліковано зб. «Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських» (1978).

О. М. Бодянський.

Літ.: Кондрашов Н. А. Осип Максимович Бодянский. М., 1956; Дей О. І. Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодянських. В кн.: Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. К., 1978; Франко І. Я. Осип Бодянський. В кн.: Франко І. Зібрання творів, т. 34. К., 1981.

Л. Богша. Хрест. Срібло, коштовні камені, перегородчаста емаль. 1167.

БОЖЕ́ЙКО Володимира Іванівна (15.V 1897, с. Рокитне, тепер Яворів. р-ну Львів. обл.— 13.VIII 1955, Львів) — укр. піаністка і педагог. Гри на фп. навчалася 1915—22 у Віден. муз. академії (у Е. Зауера, А. Кессісогля і Є. Лялевича). 1921—26 — викладач Інтернац. ін-ту ім. Ф. Ліста у Відні, 1926—39 — перемишльського філіалу *Вищого музичного інституту* ім. М. Лисенка, з 1945 — концертмейстер хорової капели «*Трембіта*» і Львів. консерваторії.

З 1912 виступала з концертами у Відні, Празі, Граці, Львові та ін.

Л. З. Мазепа.

БО́ЖЕК Юлій Іванович [8 (21). V 1915, Одеса — 30.I 1994, там же] — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1973. Навчався 1938—41 в Одес. театр. уч-щі.

Працював в Одес. ТЮГу (1944—59). З 1959 — в Одес. укр. муз.-драм. театрі ім. Жовтневої революції. Актор широкого діапазону, наділений тонким почуттям гумору. Ролі: Іван («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Гуска («Отак загинув Гуска» М. Куліша), Іларіон Гроза («Сторінка щоденника» О. Корнійчука), Кисіль («Правда і кривда» М. Стельмаха), Підкольосін («Одруження» М. Гоголя), Батько («Поріг» О. Дударєва), Скапен («Витівки Скапена» Ж. Б. Мольєра), Ейнштейн («Фізики» Ф. Дюрренматта) та ін.

Л. І. Федченко.

БОЖЕ́НКО Анатолій Іванович (18.III 1920, м. Київ) — укр. письменник, драматург, перекладач. Закінчив 1948 Київ. ун-т. Автор п'єс для дітей «Її любов» (1960), «Шукачі подвигів» (1961, того ж року поставлена в Київ. ТЮГу), «Таємничий скарб» (1963), «Під рідним небом» (1969), які ставили театри України.

Л. І. Барабан.

БОЖЕРЯ́НОВ Іван Миколайович [27.I (8.II) 1852, Петербург — 8.I 1919, Петроград] — рос. історик образотвор. мист-ва, театру і музики, літератор, видавець. Видавав і редагував тижневик «Художественный хроникёр» (СПб, 1887). Автор ряду книг з питань розвитку мист-ва в Росії, «Ілюстрованої історії російського театру 19 ст.» (т. 1—2, 1903—06), а також численних статей у журналах «Русская старина», «*Киевская старина*», в «Ежегоднике императорских театров» та ін. У журн. «Киевская старина» публікував статті про художників і музикантів — вихідців з України (В. Л. *Боровиковського*, К. І. *Головачевського*, Д. С. *Бортнянського*). У тижневику «Художественный хроникёр» виступив з матеріалами про мистецьке життя України (проект статуту Т-ва красних мист-в у Києві, про *Рисувальну школу М. І. Мурашка*, Володимирський собор у Києві, Одеське т-во красних мист-в та ін.), про Т. Г. Шевченка, в т. ч. з першою публікацією рисунка «Шевченко і казахський хлопчик, що граються з кішкою», а також уривка з повісті «Художник».

Літ.: Шлейов В. Цікава сторінка Шевченкіани. «Літературна Україна», 1982, 4 березня. *В. В. Шлейов.*

БОЖИК (Борчук?) Матвій (? — ?) — художник 16 ст. У 1556 малював на дошках сцени з життя св. Домініка для каплиці собору монастиря домініканців у Львові. *В. С. Александрович.*

БОЖІЙ Михайло Михайлович [7 (20).IX 1911, Миколаїв — 1.I 1990, Одеса] — укр. живописець, нар. художник СРСР з 1963, дійсний член АМ СРСР з 1962. У 1930—33 навчався у Микол. худож. технікумі у Д. К. *Крайнева*. Працював у всіх жанрах живопису. В роки Вел. Вітчизн. війни виконував плакати для «Окон ТАСС» в Одесі (1941). Створював масштабні картини, пройняті правдою життя, ліризмом, глибиною філос. узагальнень. У портретах сучасників втілював складний внутр. світ людини: портрети Героя Рад. Союзу Р. Кушлянського (1945, НМЛ), нар. артистки УРСР Л. В. Моринець-Мацієвської (1947, Одес. ХМ), «Відмінниця Світлана Шипунова» (1950), «Медсестра», «Дівчина в синій хустці» (обидва — 1955, ДМУОМ). Виконав цикл картин, присвячених В. І. Леніну: «В. І. Ленін біля карти ГОЕЛРО» (1961), «20 століття. В. І. Ленін» (1964—67), «Новий час» (1969; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1974; всі — ДМУОМ), «Апасіонната» (1975, Черкас. ХМ), «Травень» (1981—82), «Великий мрійник» (1985) та ін.

М. М. Божій. «Думи мої, думи...» 1959—60. Олія. ДМУОМ. Київ.

Б. створив ряд картин, присвячених Т. Г. Шевченку («Думи мої, думи...», 1959—60, ДМУОМ; «Катерина. За мотивами поеми Т. Г. Шевченка», «Т. Г. Шевченко на Дніпрі», обидві — 1985—86, та ін.), сюїту «У Михайловському», в якій втілено образ О. С. Пушкіна («О. С. Пушкін і А. П. Керн», 1978, Одес. ХМ, «Світанок» і «Спогад», обидві — 1981—82). Серед ін. творів — жанрові композиції («Перший урок», 1950; «Таню, не моргай!», 1954, НМЛ; «За вишиванням», 1979; «Спогади про Іспанію. Присвята Веласкесу», 1981—83), пейзажі, натюрморти.

Літ.: Шапошников Ф. Г. Михайло Михайлович Божій. К., 1963; Михайло Божій. Альбом. К., 1977; Михаил Михайлович Божий Живопись. Графика. Каталог выставки произведений. К., 1986; Михаил Михайлович Божий Биобиблиографический указатель. Одесса, 1987.

О. В. Замостьян.

БОЖІЙ Святослав Михайлович (22.XI 1938, Одеса) — укр. живописець, засл. діяч мист. УРСР з 1969. Син М. М. *Божія*. Закінчив 1958 Респ. худож. школу (клас О. П. *Ацманчука* і О. М. *Лопухова*). Працює в галузі тематич. картини, портрета. Твори: «Червоний витязь» (1965), «Безіменна висота» (1967—69), «В. І. Ленін і Н. К. Крупська» (1980), «Портрет батька», «Г. І. Котовський» (обидва — 1982), «Жди мене» (1985). Зберігаються в ДМУОМ, Одес. ХМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Святослав Божій. Альбом. К., 1982.

БОЖКО Федір (? — ?) — укр. співак (тенор), хоровий диригент, актор і педагог 18 ст. У 80—90-х рр.— другий тенор кріпацької трупи графа М. П. Шереметєва, у складі якої брав участь в оперних виставах на сцені Останкінського театру в Москві. Одночасно викладав спів і *сольфеджіо* кріпосним співакам та жіночому складу трупи, прослуховував дітей, яких добирали до трупи. Спільно з С. А. *Дегтярьовим* і хормейстером Г. Мамонтовим керував графським хором. Разом з Б. у трупі М. П. Шереметєва співали також Петро (1796 як співак-кріпак супроводив графа до Петербурга), Григорій та Павло Божки (відомі відповідно 1789 та 1808 як малолітні півчі).

Літ.: Елизарова Н. А. Театры Шереметевых. М., 1944.

М. С. Юрченко.

БОЖКО (Божков) Федір (? — 9.VII 1745, Петербург) — укр. і рос. півчий. В 40-х рр.— уставник *Придворної співацької капели* в Петербурзі, з 1743 — дворянин. Був у близьких стосунках з укр. діячами Я. *Марковичем* і М. *Ханенком*, які згадують про Б. у своїх спогадах. Похований в Олександро-Невській лаврі в Петербурзі. *М. С. Юрченко.*

БОЖКО-ЛАЦАНИЧ Людмила Федорівна (21.VIII 1941, Полтава) — укр. співачка (сопрано), нар. арт. УРСР з 1981. Закінчила 1965 Київ. консерваторію (клас З. М. *Гайдай*). 1965—68 та з 1975 — солістка Львів. театру опери та балету, 1968—75 — Великого театру СРСР. Для Б.-Л. найхарактерніше ліричне амплуа. Партії: Мавка («Лісова пісня» В. Кирейка), Зося («Заграва» А. Кос-Анатольського), Любов Шевцова («Молода гвардія» Ю. Мейтуса), Орися («Олеська балада» Б. Яновського), Людмила («Руслан і Людмила» М. Глинки), Луїза («Дуенья» С. Прокоф'єва), Мімі, Мюзетта («Богема» Дж. Пуччіні). Гастролювала в багатьох зарубіж. країнах. *Л. З. Мазепа.*

БОЖНИК — 1) Дерев. поличка для *ікон* кутоподібного профілю. Буває складної конструкції — у вигляді підвісної шафки з шухлядкою для свічок. З 18 ст. Б.— важлива частина обладнання сільс. житла на Україні, розміщувався на покутті або вздовж двох стін. Зовні прикрашений

С. М. Божій. Спрага. Олія. 1964. Одеський ХМ.

Ю. І. Божек.

М. М. Божій.

Л. Ф. Божко-Лацанич у ролі Оксани («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського).

профілюванням, різьбленням, інкрустацією, декор. розписом. 2) Вишиваний *рушник*, яким обгортали ікону, покривали чи навішували його вздовж на поличку-божник. Місц. назви на Подніпров'ї — набожник, на Поліссі — завіска, навіска, на пн. Лівобережжі — божник, пелена, на Поділлі — наобразник.

М. Р. Селівачов.

БОЇМІВ КАПЛИЦЯ у Львові — пам'ятка арх-ри епохи *Відродження*. Збудована 1609—15, за ін. джерелами — 1607—10 або 1609—17, на кошти львів. купця Ю. Боїма як родинний мавзолей. Буд-во здійснювалося у два етапи: на першому (1609—11, за участю будівничого і скульптора А. *Бемера*, скульптора Я. *Пфістера*) створено архіт. об'єм і частину декору — фігури біблійних пророків на цоколі вівтаря, можливо, фрески з зображенням Христа і Богоматері; рельєф «Юрій Змієборець» на пн. фасаді. На другому етапі (1612—15, скульптор Г. Шольц) після перебудови вигляд споруди радикально змінився: гол. фасад невеликої квадратної в плані споруди було заповнено суцільним різьбленням (композиції, бюсти, орнаменти, написи).

Гол. фасад по горизонталі має тридільне членування. По вертикалі нижній ярус і цоколь розділено шістьма колонами, оздобленими плоским орнаментом. Середні колони обрамляють *портал*, між зовн. парами колон розміщено півциліндричні ніші з статуями апостолів Петра і Павла. На цій конструктивній основі розгорнуто килим орнаментів, фігурних рельєфів, голівки херувимів і маски левів. Над вікнами і порталом у медальйонах вміщено барельєфні бюсти пророків (Соломон, Давид, Ісайя, Даниїл, Ієремія, Захарій, Міхей, Осія). Демократичність типажів і реалізм їх трактування зближають ці зображення з нар. галицькою скульптурою. Скульпт. «цитати» над пророками пояснюють сцени «*страстей*», розміщених у верх. ярусі: «Зняття з хреста» — центр. барельєф, «Несіння хреста» і «Прибивання» — рельєфи в півкартушах і чотири скульпт. групи, встановлені між *картушами* і обеліскими.

На відміну від гол. фасаду, конструктивна цілісність якого губиться під суцільним скульпт. декором, пн. і сх. фасади оформлені *пілястрами* іонічного ордера, на східному — фрескові портрети Юрія і Ядвіги Боїмів (серед. 17 ст., можливо, худож. Ян Дзіані). Інтер'єр Б. к. щільно заповнено скульпт. творами — різними за часом і матеріалом. Комплекс вівтаря було створено у два етапи. Спочатку збудовано високий цоколь з вапняку, розчленований пілястрами і отворами дверей, декорованими арабесковим орнаментом. На пілястрах — постаті пророків. Верхню

частину вівтаря виконано з пісковику, доповнено ліпниною, поліхромним пофарбуванням, позолотою. В іконографічному оформленні вівтаря — сцени «страстей», «Страшного суду», «Вознесіння», фігури євангелістів, херувимів, що своєрідно пов'язує інтер'єр з ідейним змістом пластики фасаду. В інтер'єрі є також мармурові епітафії Боїмів (скульптор Й. Пфістер) і лави-крилоси (1736). Купольне перекриття пам'ятки оформлено *кесонами*, заповненими скульпт. погруддями отців церкви і пророків, у центрі — скульпт. композиція «Новозавітна трійця». В скульптурі Б. к. відчувається вплив Відродження. Поряд з класичною спадщиною в пам'ятці яскраво виступають риси нар. мист-ва.

Літ.: Любченко В. Ф. Львівська скульптура XVI—XVII століть. К., 1981.

Боїмів каплиця у Львові. 1609—15.

Боїмів каплиця у Львові. Й. Пфістер. Павло Боїм з синами. Фрагмент інтер'єра. Алебастр. 1611—15.

БОЙКИ́НЯ Никифор Михайлович [2 (15).VI 1901, с. Товмач, тепер Черкас. обл.] — рос. і укр. співак (баритон), нар. арт. РРФСР з 1957. Муз. освіту здобув 1931—35 у Дніпроп. муз.-театр. технікумі. Удосконалював вокал. мист-во у В. А. *Войтенка*. 1935—41 — соліст Дніпроп., 1941—44 — об'єднаних Дніпроп. і Одес. (Красноярськ), 1944—47 — Харків., 1947—63 — Пермського театрів опери та балету. Партії: Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Микола, Марс («Наталка Полтавка», «Енеїда» М. Лисенка), Запара («Щорс» Б. Лятошинського), Грязной («Царева наречена» М. Римського-Корсакова), Болотников («Іван Болотников» Л. Степанова; Держ. премія СРСР, 1951), Ескамільо («Кармен» Ж. Бізе) та ін. *І. М. Лисенко.*

БОЙКІВСЬКА АРХІТЕКТУ́РНА ШКОЛА — один з напрямів укр. нар. *дерев'яної архітектури* на тер. *Бойківщини*. Розвинулася у 17 — на поч. 20 ст. на давньорус. основі і наслідувала сх.-слов'ян. традиції. Майстри-бойки ставили *зруби* з півколод (плениць). Житл. та госп. споруди вкривали соломою, громадські — *гонтом*. Житл. будинки споруджували двох типів: окремо від госп. будівель *(хата)* або зблоковані під спільним дахом з госп. приміщеннями (довга хата). Житл. частину в обох типах споруд розміщували між сіньми та госп. приміщеннями. Вздовж двох стін, а інколи навколо будинку влаштовували *галереї*. Дахи стрімкі, втричі вищі, ніж стіни, *причілки* вписані у рівносторонній трикутник, галереї розміщено під *припусницями*. Арх-ра культових споруд Б. а. ш. вплинула на формування стилю укр. бароко. Маючи спільні риси з загальноукр. нар. арх-рою, пам'ятки цієї школи відзначаються яскравою неповторністю, яку надають їм багатозаломні верхи (до шести *заломів*). Кількість заломів (різні комбінації *четвериків* та *восьмериків*) буває різна навіть на верхах однієї церкви (завжди тридільної). Для бойківських храмів характерна *дзвіниця*, розміщена над *бабинцем*. Як правило, над бабинцем є *хори*, часто його оточували одно- і двох'ярусні галереї. Лінійні та об'ємно-просторові композиції житл. будинків і храмів мають спільні принципи побудови, які грунтуються на пропорції *золотого перерізу* та рівносторонніх трикутників, що створює гармонію і рівновагу всіх компонентів споруд. Серед пам'яток Б. а. ш.: *Богоявленська церква* в с. Кугаєві (1693), *Миколаївська церква* в с. Кривці (1763, тепер — у *Львівському музеї народної архітектури і побуту*), *Різдва Богородиці церкви* у с. Бусовиську (1780), Нижньому Висоцькому (1814) та Маткові (1838), Святодухівська церква у с. Верхній Рожанці (1804), *Воздвиженська церква* у с. Опорці (1844, майстер М. *Билень*), Михайлівська церква у с. Тухольці (1901, майстер Л. Снігур), всі — Львів. обл.; *Михайлівська церква* у с. Вишковому (бл. 1700), Миколаївська церква у с. Верхньому Студеному (1804), обидва — Закарп. обл.

Літ: Логвин Г. Украинские Карпаты. М., 1973. Жолтовский П. Н. О пропорциях в народном зодчестве украинских Карпат. «Советская этнография», 1975, № 6. *Г. Н. Логвин, І. Р. Могитич.*

БОЙКІВСЬКИЙ ЖИВОПИС — пам'ятки живопису на тер. *Бойківщини*. Збереглися пам'ятки укр. іконопису 13—15, найбільше — 16 ст., які свідчать про інтенсивну мистецьку творчість на цій території, про високий профес. рівень різних майстрів та майстерень, а також про мист-во нар. майстрів, широкі творчі зв'язки, особливо з худож. культурою народів балканського Півдня. Серед творів Б. ж. — ікони «Преображення» з с. Бусовиська (14 ст.), «Стрітення зі сценами з життя Марії» з с. Станилі (1466), «Богородиця Одигітрія» з с. Підгородців (серед. 15 ст.), «Архангел Михаїл» з с. Яблунева (2-а пол. 16 ст.), празникові ікони з м. Сколого (кін. 16 ст.); всі — у НМЛ. На Бойківщині працювали й майстри монумент. розпису (розписи Онуфріївської церкви в с. Лаврові, 1-а пол. 16 ст., Юріївської та Здвиженської дерев. церков у м. Дрогобичі, 17—18 ст.). В написах на деяких іконах Б. ж. відбито особливості бойківської говірки.

Літ.: Історія українського мистецтва, т. 2—3. К., 1967- 68; Рогов А. И. Фрески Лаврова В кн.: Византия. Южные славяне и Древняя Русь. Западная Европа. М., 1973; Свєнціцька В. І. Народний живопис. В кн.: Бойківщина. К., 1983; Свєнціцька В. І., Сидор О. Ф. Спадщина віків. Львів, 1990. *В. І. Свєнціцька.*

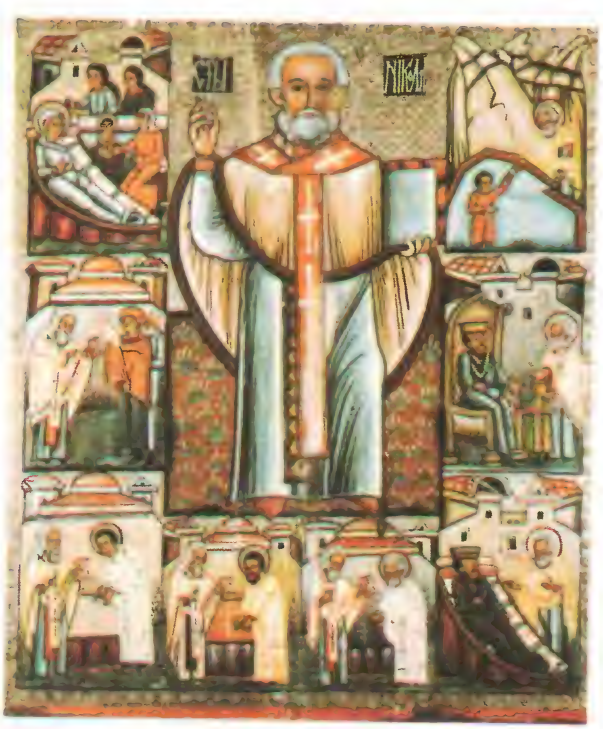

Бойківський живопис. Св. Микола з житієм. Ікона з с. Вовчого на Львівщині. Кін. 16 ст. НМЛ.

БОЙКІВЩИНА — історико-етногр. регіон на Україні, що охоплює гірські райони сучас. Львів. та Івано-Фр. областей між верхів'ями річок Сану і Ломниці, а також Закарп. обл. між річками Ужем і Торцем. Назва вперше з'явилася в наук. л-рі 1811, походить від найменування населення регіону — бойки. 1772—1918 тер. Б. перебувала під владою Австро-Угорщини, 1919—39 — Польщі, 1920—38 — Чехо-Словаччини. Возз'єднана з УРСР у складі Зх. України (1939) і Закарпаття (1945).

Декор.-ужиткове мист-во Б. — складова частина культури місц. населення. Поряд із спільними характерними особливостями, що єднає його з сусідніми етногр. зонами, має своєрідні локальні відмінності — стримана пластика об'ємно-просторових форм, лаконізм кольор. рішень і декор. сполучень. До найпоширеніших видів декор.-ужиткового мист-ва Б. належать вишивання, художнє ткацтво і деревообробка.

На Б. протягом століть з дерева виготовляли знаряддя праці, хатнє обладнання, начиння, посуд тощо. В 16—18 ст. у містах Дрогобичі, Стрию, Самборі діяли *цехи ремісничі* — столярний, бондарний, працювали окремі різьбярі-професіонали. З нар. меблів поширилися *скрині*. Кон-

Бойківська архітектурна школа. Михайлівська церква в с. Вишці Закарпатської обл. 18 ст.

струкцією і формою вони майже не відрізнялися від гуцульських і подільських. У 18 — на поч. 20 ст. виготовляли скрині з плоским і двосхилим віком, на високих ніжках або на низьких широких ніжках. Декорували їх плоским контурним *різьбленням*, використовуючи геом. і рослинні мотиви; рідше траплялися зооморфні зображення. Переважали асиметричні та стрічкові композиції. Колір декору у кінці 19 ст.— чорний; на поч. 20 ст. інколи використовували олійні фарби — чорну, коричневу, вишневу.

В кін. 19 ст. поширюється бойківський тип *мисника*, що складався з пристінної основи і нижчої передньої частини (профільовані або ажурно вирізані дошки скріплювалися зверху і знизу брусками, утворюючи стрічкову ажурну композицію). До серед. 20 ст. на Б. виготовляли різний бондарний посуд у техніці видовбування, а також з клепок (боденьки, коновки, двійнята, бербениці та ін.), який оздоблювали нескладним різьбленим і випаленим візерунком. Сільнички — циліндричної, призматичної форми (чотирикутна або з більшою кількістю кутів); ручку прикрашали *профілюванням*, по боках розміщували різьблені контуром розети, хрестики, смуги зубців тощо. В орнаментиці обрядового бондарного посуду збереглися прадавні *солярні знаки, обереги*, оточені дрібними зубчиками. Аналогічні «оберегові» мотиви тригранно-виїмчастого різьблення застосовували в оздобленні одвірків вхідних дверей хат, *сволоків*, мисників, колисок та ярем для волів. Рослинним орнаментом на Б. прикрашали царські врата в дерев. церквах (див. *Бойківська архітектурна школа*).

У 2-й пол. 40-х — 50-х рр. художня деревообробка розвивається у Дрогобичі, Самборі, Стрию, Сколому, Турці (всі — Львів. обл.). Майстри виготовляли на продаж дерев. сільнички, черпаки, ложки, дрібні госп. речі, подекуди оздоблюючи їх плоским і тригранно-виїмчастим різьбленням. Їхній традиц. декор. композиційно стриманий і вивірений. У 60—70-х рр. 20 ст. утворюються цехи та дільниці *народних художніх промислів* при підприємствах, які випускають переважно продукцію декор.-ужиткового призначення: шкатулки, альбоми, папки, декор. пластику малих форм тощо. М. Бумба та ін. майстри застосовували техніку контурного геом. різьблення по бейцованій поверхні з наступним розфарбовуванням врізаних ліній акварельними фарбами. У 80-х рр. худож. деревообробка в основному зосередилася на Сколівській ф-ці сувенірно-худож. виробів, у цехах по виготовленню сувенірів при лісгоспах у Верхньому Синьовидному, Турці, Тухольці (всі — Львів. обл.) та ін. Намітився поступовий відхід від локальних худож. традицій. Майстри засвоїли нові техніки декорування, яворівське і лемківське різьблення, розширився асортимент виробів.

Важливим видом матеріальної і художньої діяльності на Б. було ткацтво. За середньовіччя воно розвивалося як домашнє, вотчинне і цехове виробн. Перші документальні відомості про ткацтво належать до 14—15 ст. Ткацькі цехи працювали у Самборі з 1376, Дрогобичі — з 1631, Стрию — з 1664. Сільс. домашнє і вотчинне ткацтво згодом переростає у ткацькі нар. промисли, на основі яких сформувалися худож. особливості бойківських нар. тканин. Оригін. орнамент. фактурою вирізнялося біле полотно для *верет* і обрусів. Світлотінню проступала чітка узорна пластика складного саржевого переплетення від скісних рубцюватих ліній до різних лінійно-фактурних побудов (сосонки, доріжки, вічка, кружальця та ін.). Колірна й орнамент. розробка бойківських тканин була стриманою. На поперечних краях верет ткали кілька чорних, рідше червоних смуг, інколи ними заповнювали весь виріб. *Ліжники* також мали смугасту композицію на білому тлі, *коци* — клітчасту. На закарп. Б. технікою перебору (див. *Перебірне ткацтво*) виготовляли *рушники* із смугастим геометризовано-рослинним орнаментом (червоний, чорний або червоний і синій кольори). Яскравішими були тканини для одягу. Біле полотно для спідниць декорували *вибійкою*. Орнамент монохромний (чорна або синя барви) смугастої та сітчастої композицій. Про характер мотивів свідчать їхні назви: ланцюжки, ланцюжки з квітами, барвінок, цятки, звізди та ін. У Турківському р-ні розфарбовували тло, залишаючи білими узори.

В 2-й пол. 20 ст. ткацтво на Б. існує як нар. художній промисел. Організовано Сколівську ф-ку сувенірно-худож. виробів, ткацький цех колгоспу ім. І. Я. Франка у с. Шевченковому Івано-Фр. обл., які випускають декор.-ужиткові вироби — ткані серветки й рушники з нескладним геом. орнаментом. Як домашнє виробництво ткацтво існує в кількох осередках Міжгірського р-ну Закарп. обл.

Бойківщина. Царські врата з церкви у м. Сколому на Львівщині 1-а пол. 17 ст. НМЛ.

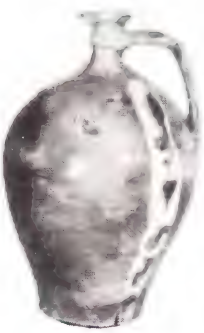

Бойківщина. Банька з Болехова на Львівщині. Глина, полива. Кін. 19 — поч. 20 ст. МЕХП АН України. Львів.

Бойківщина. Чоловічий костюм. Сколівський р-н на Львівщині 19 ст. МЕХП АН України. Львів.

Бойківщина. Жіночий костюм Турківський р-н на Львівщині. Кін. 19 ст. МЕХП АН України. Львів.

Вишивання на Б.— один з найважливіших засобів оздоблення одягу (сорочок, спідниць, запасок, хусток та ін.). Поширені техніки — стебнівка, поверхниця, *вирізування, низь, гладь, хрестик*. У серед. 19 ст. для бойківських вишивок характерний простий геом. орнамент (стрічки, зубці, кривульки, косиці, плетінки, спіралі, квадрати, ромби, зірки та ін., об'єднані у заг. смугасту композицію й виконані червоними або чорними нитками). До кін. 19 ст. вишивальниці освоїли сітчасту композицію прямого і скісного *рапорту*, а також розетові композиції, на центр. вісях яких розміщували трикутники, зубці та ін. мотиви. Колорит вишивок набуває червоно-синього забарвлення, інколи для підсилення осн. барв додають зелену і жовту. На поч. 20 ст. у бойківській вишивці з'являються рослинні мотиви, які утворюють смугасті та симетричні композиції (деревця). З 20-х рр. 20 ст. колорит поступово стає поліхромним (див. *Поліхромія*). У композиціях вишивок поєднуються геом., рослинні та орнітоморфні мотиви. Однак в останні роки зменшилася кількість застосовуваних технік. Худож. продукцію, оздоблену вишивкою, випускають на Сколівській ф-ці сувенірно-худож. виробів, у колгоспі ім. І. Я. Франка в с. Шевченковому Івано-Фр. обл., у Старому Самборі, Турці (усі — Львів. обл.), с. Перегінському (Івано-Фр. обл.), с. Торуні (Закарп. обл.) та ін.

Костюм народний бойків у 19 — на поч. 20 ст. мав свої характерні особливості. Жінки одягали тунікоподібну «брижовану» сорочку з вишитими вставками, манжетами та комірцями; вибійчану рясну, зібрану вгорі спідницю; тканий у смужки фартух, червоний пояс; оздоблені *аплікацією*, облямовані барвистим шнурком коротку сукняну безрукавку, гуньку з рукавами, сіряк, *кожух*. На голові носили білі *очіпки* і червоні *хустки*, а також обруси, півки з вишитою

по краях смужкою та ін. Чоловіки одягали поверх полотняних або суконних штанів довгу, вишиту чорними нитками сорочку, підперізували її широким або вузьким ременем з нашивками, інколи тиснутим геом. орнаментом; безрукавки, гуні, сіряки, кожухи, які відрізнялися від жіночих колоритом та скупішим декором. *Головні убори* — солом'яний, фетровий капелюх, бараняча шапка «кучма» та ін. Для бойківського одягу характерні контрасти білого полотна з темно-коричневим сукном, помірний декор вишивки, аплікація зі шкіри, сукна та шнурка. Важливим доповненням нар. жіночого одягу були прикраси з бісеру (півкруглі *кризи* у вигляді декор. коміра; вузькі стрічки, які носили на шиї). У серед. 20 ст. традиц. нар. одяг на Б. виходить із повсякденного вжитку.

Керамічний посуд у 19 — на поч. 20 ст. (баньки, горщики, миски, макітри, пампушниці) виготовляли в *Болехові* (тепер місто Івано-Фр. обл.) та Старій Солі (тепер смт Львів. обл.). Болехівські вироби розписували блідожовтим нескладним геом. орнаментом. Відомим осередком виготовлення теракотових керамічних іграшок (свищиків, тарахкалець, що зображували фігурки людей, тварин, пташок та ін.) була Стара Сіль. Їх декорували білими вертикальними смугами, інколи додаючи спіралі, кола, півкола тощо. З поч. і до кін. 19 ст. у м. Сколому діяла скловарна мануфактура *(гута)* князів Яблонських, де виробляли штофи, півштофи, чаші, бокали та ін. посуд, декорований *гравіруванням* і *декоративним розписом*.

Писанкарство на Б. набуло масового поширення в кін. 19 ст. (техніки — *батик* і вишкрябування). Радіальні риски, спрямовані до центра кола, утворювали осн. мотиви — сонечка, а розміщені під кутом — смерічки. Комбінуванням крапок і рисок досягають великої різноманітності орнамент. мотивів. Колорит писанок переважно біхромний: сполучення червоного, синього, чорного кольорів із натуральним кольором шкаралупи яйця. Звичай розписувати писанки по деяких селах зберігся до наших днів.

Розвиток системи декор. оздоблення *інтер'єра* нар. житла припадає на поч. 20 ст. (після перебудови курного опалення). Напівкурні хати вже прикрашали декор. тканинами, до різьблених сволоків підвішували дерев. голубів (Стара Сіль). У 20 – 30-х рр. побілені хати підгірної частини Б. почали прикрашати паперовими квітами і *витинанками*. Над вікнами підвішували паперові фіранки-витинанки, розписані яскравими анілінови-ми фарбами (с. Торунь Закарп. обл.).

Про худож. культуру Б. див. також *Бойківський живопис, Народна пісня, Народний танець*.

Літ.: Будзан А. Ф Народні художні промисли Бойківщини. В кн.: Народні художні промисли України К., 1979; Сидорович С. И. Художня тканина західних областей УРСР. К., 1979; Бойківщина. К., 1983; Народні художні промисли УРСР Довідник. К., 1986.

М. Є Станкевич.

«БОЙКІВЩИНА» — регіональний укр. музей. Ств. 1927 у м. Самборі (тепер Львів. обл.) на громад. засадах. Керував музеєм комітет громад. т-ва «Бойківщина». Музей збирав, науково опрацьовував та пропагував предмети матеріальної культури бойків як невід'ємної складової заг. культури укр. народу. В колекції було понад 30 тис. експонатів: твори малярства 14—18 ст., нар. мист-ва (писанки, вишивки, різьблені, кушнірські і гончарні вироби), стародруки та ін. Досвід роботи «Б.» у 30-х рр. був використаний для організації ряду місц. музеїв Зх. України: «Яворівщина» в м. Яворові, «Лемківщина» в Сяноку і «Стривігор» в Перемишлі (тепер Пшемисль; обидва в Польщі), «Верховина» в Стрию. 1954 колекцію «Б.» було розформовано і передано різним музейним закладам. *О. Ф. Сидор.*

БОЙКО Анатолій Іванович (2.VI 1945, м. Чугуїв Харків. обл.) — укр. співак (бас), нар. арт. УРСР з 1985. Після закінчення 1972 Одес. консерваторії (клас О. М. *Благовидової*) — соліст Одес. театру опери та балету. Творчу індивідуальність Б. визначають густого тембру голос, досконалі вокал. школа та майстерність перевтілення. Партії: Кончак («Князь Ігор» О. Бородіна), Борис, Хованський («Борис Годунов», «Хованщина» М. Мусоргського), Гремін, Рене («Євгеній Онєгін», «Іоланта» П. Чайковського), Тарас («Сім'я Тараса» Д. Кабалевського). Концертна діяльність. Лауреат 1-го Всесоюз. фестивалю рад. пісні (Челябінськ, 1969, 2-а премія), 4-го Всесоюз. конкурсу вокалістів ім. М. І. Глинки (Кишинів, 1973, 3-я премія), 5-го Міжнар. конкурсу ім. П. І. Чайковського (Москва, 1974, 4-а премія). *М. Л. Огренич.*

БОЙКО Вадим Анатолійович (14. VI 1947, Київ) — український гобоїст, засл. арт. УРСР з 1983. Закінчив 1971 Київ. консерваторію (клас О. І. Безуглого; з 1989 — її викладач). 1969—70 — соліст Київ. камерного оркестру, з 1970 — оркестру Київ. театру опери та балету. Концертна діяльність. В репертуарі — твори вітчизн. класики, сучас. укр. композиторів. Лауреат Респ. конкурсу виконавців на духових інструментах (Київ, 1969, 2-а премія). *І. Д. Гамкало.*

БОЙКО Вадим Григорович (3.VII 1951, Донецьк) — укр. письменник. Закінчив 1973 Київ. ун-т. Автор віршованої драми «Ніна Сагайдак» (1974 — Черніг. укр. муз.-драм. театр), драм і комедій для дітей та юнацтва «Незвичайний урок» (1980 — Миколаїв. рос. драм. театр), «Щасливий долі поворот» (у співавт. з Я. М. *Стельмахом*; 1983 — Івано-Фр. укр. муз.-драм. театр), «Даринка, Гриць та нечиста сила» (1991 — Київ. укр. драм. театр ім. І. Франка) та ін. За одноактною п'єсою «Ви замовили Діда Мороза?» знято відеотелефільм (1984) на «Укртелефільмі».

А. І. Бойко.

В. І. Бойко.

Літ.: Семенюк Г. Обрії драматургії для дітей. В кн.: Література. Діти. Час. К., 1983.

І. М. Давидова.

БОЙКО Валентина Володимирівна (15.I 1946, с. Чкалове Приазовського р-ну Запоріз. обл.) — укр. актриса, нар. арт. України з 1993. Закінчила 1967 Київ. муз. уч-ще ім. Р. М. Глієра. Працювала в Житомир. укр. муз.-драм. театрі (1967—79); з 1979 — в Крим. укр. муз. театрі (Сімферополь). Ролі: Любаша («Севастопольський вальс» К. Листова). Керрі («Сестра Керрі» Р. Паулса), Одарка («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Груня («Сорочинський ярмарок» О. Рябова). *Г. С. Фіцко.*

БОЙКО Володимир Іванович (10.IV 1928, м. Прилуки, тепер Черніг. обл.) — укр. співак (баспрофундо), нар. арт. УРСР з 1987. Закінчив 1976 Київ. ін-т культури. З 1950 — соліст Укр. нар. хору ім. Г. Г. Верьовки. Лауреат 6-го Всесвіт. фестивалю молоді і студентів (Москва, 1957).

БОЙКО Володимир Тимофійович (9.IX 1923, с. Вознесенське, тепер с-ще Микол. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1979. Після закінчення 1951 Одес. театр. уч-ща — в Одес. укр. муз.-драм. театрі ім. Жовтневої революції. Ролі: Микола («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Задорожний («Украдене щастя» І. Франка), Гастрит («Вечір» А. Дударєва), Жеронт («Витівки Скапена» Ж. Б. Мольєра).

В. В. Голота.

БОЙКО Лариса Терентіївна (10.III 1928, м. Ромни, тепер Сум. обл.) — рос. актриса, нар. арт. України з 1994. Після закінчення 1950 Харків. ін-ту (педагоги І. О. *Мар'яненко*, О. Б. Глаголін) працює в Крим. рос. драм. театрі (Сімферополь). Ролі: Катерина Михайлівна («Пам'ять серця» О. Корнійчука), Варя («Дикунка» О. Островського), Софія («Останні» М. Горького), Таня («Таня» О. Арбузова).

І. М. Давидова.

БОЙКО Михайло Іванович (1887, Харківщина — 9.II 1954, Львів) — укр. співак (тенор). Вокал. освіту здобув приватно в Петербурзі. 1912 16 соліст Театру муз. драми в Петрограді. 1924—25 і 1927—28 співав на сцені Одес. оперного театру; виступав на оперних сценах Харкова, Донецька, Баку, Свердловська, Ташкента та ін. 1949—54 — соліст капели *«Трембіта»*. Партії: Герман («Пікова дама» П. Чайковського), Садко («Садко» М. Римського-Корсакова), Радамес («Аї-

да» Дж. Верді), Каніо («Паяци» Р. Леонкавалло), Тангейзер («Тангейзер» Р. Вагнера) та ін. 1914 брав участь в ювілейному Шевченківському концерті в Петрограді.

Літ.: Михаил Бойко в «Пиковой даме». «Театр и кино» [Баку], 1926, № 10.

І. М. Лисенко.

БО́ЙКО Петро Прокопович (12.I 1918, с. Улянівка, тепер смт Білопільського р-ну Сум. обл.— 14.XII 1968, Житомир) — укр. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1965. Працював у Київ. обл. укр. драм. театрі (1936—38), колгоспному пересувному (1938—40), укр. муз.-драм. театрах (1941—69; обидва — в Житомирі). Ролі: Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Микита («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Шевченко («Петербурзька осінь» О. Ільченка), Побєдоносиков («Баня» В. Маяковського), Улдіс («Вій, вітерець!» Я. Райніса). Вистави: «Чернець-спокусник, або Викритий чудотворець» Г. Філдінга (1959), «Мачуха» О. де Бальзака (1964).

В. І. Гуменюк.

БО́ЙКО Петро Тодосьович (23. VI 1930, с. Лопатинка, тепер Вінн. обл.) — диктор Укр. радіо і телебачення, засл. арт. УРСР з 1984. Закінчив 1959 Київ. ун-т. З 1953 працював в Держтелерадіо УРСР. Ведучий радіожурналів «Слово про слово», «Пам'ятники України». Автор статей про мист-во живого слова, перекладач. 1959—90 одночасно на викладацькій роботі в Київ. пед. ін-ті, Київ. філіалі Всесоюз. ін-ту підвищення кваліфікації працівників телебачення і радіомовлення. З 1990 — священик, з 1991 — протоієрей Укр. автокефальної православної церкви.

Л. М. Дворниченко.

БО́ЙКО Роман Петрович (20.V 1942, с. Скоморохи, тепер Терноп. р-ну Терноп. обл.) — укр. співак (бас-баритон) і педагог, засл. артист УРСР з 1989. Закінчив 1972 Львів. консерваторію (клас П. П. *Кармалюка* і О. Й. *Дарчука*). 1972—74 — соліст Київ. театру оперети. З 1974 — викладач Терноп. муз. уч-ща; водночас соліст Терноп. відділення муз. т-ва УРСР, з 1986 — керівник фольклор. ансамблю «Терноцвіт». Партії: Андрій («Сто перша жінка султана» О. Сандлера), Граф («Граф Люксембург» Ф. Легара), Едвін («Сільва» І. Кальмана).

П. К. Медведик.

БО́ЙКО РАЇСИ ТЕАТР. Діяв 1926—29 як *антреприза* в зх. областях України. Гастролював у Польщі (Краків, 1927). В трупі: М. А. Комаровський (режисер і актор), Г. *Березовський*, Л. С. *Кривицька*, Е. Комаровська, І. Д. *Рубчак*. У репертуарі: «Маруся Богуславка», «Циганка Аза», «Майська ніч» М. П. Старицького, «Ревізор» М. Гоголя, «Без вини винні» О. Островського, «Пан Твардовський» (інсценізація однойм. повісті Ю. Крашевського), «Мазепа» Ю. Словацького.

Літ.: Кривицька Л. Повість про моє життя. К., 1958

П. К. Медведик

БОЙОВОЇ СЛАВИ РАДЯНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ МОНУМЕНТ у Львові. Відкрито 1970 на пл. Радянської Армії (скульптори Д. П. Крвавич, Е. П. Мисько, Я. М. Мотика, О. П. Пирожков, архітектори М. Д. Вендзилович, А. С. Огранович; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1972). В центрі комплексу на лабрадоритовому ступінчастому постаменті встановлено скульпт. групу з двох фігур: Мати-Батьківщина вручає воїну меч. Поряд височить 30-метровий облицьований гранітом обеліск з 5 мідними горельєфними зображеннями представників осн. родів військ — піхотинця, танкіста, артилериста, льотчика та моряка. Завершує композицію 30-метрова горизонтальна стела з бронзовими горельєфами, що відтворюють сторінки історії Збройних Сил СРСР.

БОЙЦОВ Олександр Данилович (20.IV 1952, Донецьк) — укр. артист балету, засл. арт. УРСР з 1983. Після закінчення 1970 Київ. хореогр. уч-ща — соліст балету Донец. театру опери та балету. Серед партій: Спартак («Спартак» А. Хачатуряна), Альберт («Жізель» А. Адана), Квазімодо («Собор Паризької Богоматері» Ч. Пуньї).

БОЙЧЕНКО Іван Васильович (29.VI 1896, с. Кобилки, тепер Курської обл.— 8.II 1959, Львів) — укр. графік і живописець. Закінчив 1928 Харків. худож. ін-т, де навчався у С. М. *Прохорова* та М. А. *Шаронова*, 1930—41 (з перервами) — його викладач. 1938—40 — голова президії правління СХУ. З 1944 жив і працював у Львові, викладав рисунок у політех. ін-ті. Автор політ. плакатів. Значне місце у творчості Б. займав жанр графічного портрета: Клара Цеткін (1925, 1938), О. С. Пушкін (1936—37, 1944), Ф. Енгельс (1936), К. Маркс, М. Горький, Ромен Роллан (всі — 1938), М. С. Самокиш (1941), Герої Рад. Союзу М. І. Черников та Я. А. Бондаренко (обидва — 1942), Богдан Хмельницький (1946). Живописні портрети — Т. Г. Шевченка та ін. Твори зберігаються в музеях Москви, Харкова, Києва, Алма-Ати.

В. О. Толстов

БО́ЙЧЕНКО Микола Романович (1896, м. Ізмаїл, тепер Одес. обл. — 1947, Угорщина) — укр. композитор, музикознавець і диригент, доктор мистецтвознавства. Закінчив 1919 Київ. консерваторію. Вдосконалював майстерність в Італії та Празі. 1919—22 працював у Києві, 1922—23, 1929—30 — в Кишиневі, де організував і очолив Спілку ліричних артистів. 1924—29 — викладач теорії музики та композиції в консерваторії св. Цецілії в Римі, 1930—32 — у Парижі. 1932—38 — у Чернівцях, зокрема був директором «*Буковинського Кобзаря*», директором і викладачем Вищої муз. школи. З 1938 — у Бухаресті. Твори: ораторія «Україна», увертюри «Лісова пісня», «Козак з Чорномор'я», фп. (у т. ч. «Українська рапсодія») та хорові твори, пісні на вірші І. С. Мазепи, Т. Г. Шевченка, Ю. А. Федьковича. Упорядник збірок укр. нар. пісень у власних обробках для хору, в т. ч. «Буковинські народні пісні із села Чункова» (1935). Автор ряду муз.-теор. праць, зокрема «Нові принципи музичної композиції» (італ. мовою, 1928).

Г. Д. Демян

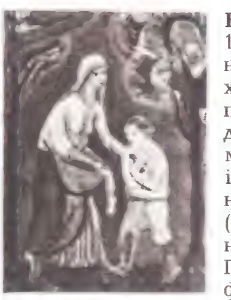

М. Л. Бойчук. Урожай. Гуаш. 1910—20

БО́ЙЧЕНКО Петро Павлович (1880, Миколаїв — 1936, м. Мічурінськ Тамб. обл.) — укр. диригент і композитор. Чоловік О. А. *Петрусенко*. Навчався у Петерб. консерваторії. Був диригентом Руського нар. театру у Львові (1905—06), *Саратовського І. Л. трупи* (1907—17), Херсон. укр. театру (1918—22), *Красенка В. К. трупи* (1925—26) та в муз. установах м. Мічурінська. Перший учитель співу О. А. Петрусенко, залучив її до театр.-концертної діяльності, написав для неї ряд романсів (всі — в її репертуарі). Автор музики до вистав за п'єсами М. Л. Кропивницького, І. К. Карпенка-Карого, М. П. Старицького та ін., романсів на вірші О. Олеся, обробок укр. нар. пісень тощо.

Літ.: Оксана Петрусенко. Спогади. Листи. Матеріали. К., 1980

П. К. Медведик.

БОЙЧУК Михайло Львович (30.X 1882, с. Романівка, тепер Терноп. обл.— 13.VII 1937) — укр. художник-монументаліст, живописець, графік. Навчався у Відень. (з 1899), краківській (за матеріальної допомоги Наук. т-ва ім. Шевченка; закінчив із срібною медаллю) та мюнхенській (1906—07) АМ. 1908—11 удосконалював свою майстерність у Парижі. Один з професорів — фундаторів Укр. академії мистецтв (Київ, 1917). З 1924 — професор Київ. худож ін-ту. 1930—32 вів кафедру композиції в ленінгр. АМ. Член Наук. т-ва ім. Шевченка (1912), Укр. наук. т-ва (після 1917) та *АРМУ* (з 1925).

Вивчаючи досягнення світової культури, Б. водночас заглиблювався в народне примітивне мист-во. Довкола Б. склалася група художників (С. О. *Налепинська-Бойчук*, М. Касперович, С. Бодуен-де-Куртене), які почали працювати колективно, орієнтуючись на монумент мист-во Візантії і Київ. Русі. Вбачаючи в ньому вершинні явища худож. творчості, Б. прагнув саме на таких засадах почати відродження нового укр. мист-ва.

Під час перебування 1910—11 в Італії Б. вивчав твори монумент. мист-ва, передусім періоду проторенесансу, опановував різні тех. прийоми у *темпері* та *фресці*. 1911—12 працював над монумент. розписами у Львові. На запрошення Рос. археол. т-ва

провів реставраційні роботи в храмі в с. Лемешах Черніг. губ. (1912—14). З 1917 працював у Києві. Реставрував кілька творів у збірці В. І. Ханенка. Запропонував метод закріплення фресок у хрещальні Софійського собору (1919). Відкрив 1924 фрескові розписи в Успенському соборі Єлецького монастиря в Чернігові. В укр. рад. мист-ві Б. виступив як новатор-монументаліст. Підготував плеяду учнів, з яких Т. Л. *Бойчук*, К. В. *Гвоздик*, А. І. Іванова, С. Г. *Колос*, О. В. Мизин, О. Т. *Павленко*, М. А. *Рокицький*, І. І. *Падалка*, В. Ф. *Седляр* (т. з. бойчукісти) втілили його творчі ідеї також у кераміці, тканині, книжковій графіці тощо. Ця група реалізовувала ленінський план монументальної пропаганди на Україні, 1919 взяла участь в оформленні Києва до 1 Травня. Під керівництвом Б. виконано розписи агітпароплава «Більшовик», *Луцьких казарм розписи* у Києві (1919), оформлення Київ. оперного театру до 1-го Всеукр. з'їзду волосних виконкомів (1919), Харків. оперного театру до 5-го Всеукр. з'їзду Рад (1921), розписи павільйону на Всесоюз. с.-г. виставці (1923), бл. 20 портретів кооп. і держ. діячів для Київ. кооп. ін-ту (1925), розписи санаторію ім. ВУЦВК на Хаджибейському лимані в Одесі (1928), Червонозаводського театру в Харкові (1933—35). Б. еволюціонував від запозичення композиційних схем творів старого мистецтва до активної творчості, співзвучної часу. Його творчі шукання були близькі новаторству мекс. художника Д. Рівери, з яким митець познайомився 1926. Монумент. твори Б. не збереглися.

З 1909 працював у галузі графіки. Відомі обкладинки для Т-ва прихильників укр. письменства, науки й штуки (Львів, поч. 20 ст.), плакат «Шевченкове свято» (1920). Разом з учнями виконав серію обкладинок для черкас. вид-ва «Сіяч» (1918; друкувалися за підписом «Робітня Б.» та анонімно). Автор ряду станкових творів — «Збори жіночого активу» (1929), портрети Б. Лепкого та С. Жеромського (поч. 20 ст.); театр. декорацій для постановок «*Молодого театру*» в Києві («Йола» Ю. Жулавського, 1918, та ін.), ескізів багатофігурного гобелена «Обжинки» (1935). Репресований 1937.

Літ.: Білокінь С. Колективізм — пафос творчості Михайла Бойчука. «Образотворче мистецтво», 1988, № 1; Михайло Бойчук. Бібліографічний покажчик. К., 1986; Михайло Бойчук. Листи до митрополита Андрея Шептицького. «Образотворче мистецтво», 1990, № 6.

С. І. Білокінь.

БОЙЧУ́К Тимофій Львович (27. IX 1896, с. Романівка, тепер Терноп. обл.— 1922, Київ) — укр. живописець. Брат і учень М. Л. *Бойчука*. Брав участь у *Луцьких казарм розписах* у Києві (1919), оформленні Київ. оперного театру до 1-го Всеукр. з'їзду волосних виконкомів («Товарообмін селянина й коваля», «Товарообмін селянки й робітника», «Жінки з полотном», 1919). Автор станкових творів «Дві жінки з насінням» (1916), «Коні на пасовиську» (1917), «Автопортрет» (1920), «Біля яблуні» (1919—20, ДМУОМ; усі — темпера). Виконав іл. до дит. зб. «Барвінок» (1919), плакат «Червоноармієць з рушницею, робітник з молотом, селянин з плугом доб'ють контрреволюцію» (1920, обидва — у співавт. з І. І. *Падалкою*). Твори Б. позначені впливом укр. нар. живопису. Після смерті Б. експонувалися на виставках *АРМУ*.

Т. Л. Бойчук. Біля яблуні. Темпера. 1919—20. ДМУОМ. Київ.

С. І. Білокінь.

БОКІ́Й Микола Миколайович (Бокій-Бикадоров; ? — 1933, м. Моздок, тепер Північна Осетія) — укр. художник. До 1930 жив у Полтаві. Член *АХРР* (з 1926), та *АХЧУ* (1927—30). Директор Полтав. КГ (1922—30). Працював у галузі живопису та графіки. Серед творів: «Дорога в селі», «Сонце сіло. Річка Псьол», «Дівчина» (всі — 1926), «Вулиця в селі» (1927), «Далечінь» (1928), «Розлив Псла поблизу Говтви» (1929). Автор ст. «Збірки художньої галереї музею» у зб. «Полтавський державний музей ім. В. Г. Короленка» (1928).

В. М. Ханко.

БОККА́ЧЧО (Воссассіо) Джованні [1313, Париж (?) — 21.XII 1375, Чертальдо, побл. Флоренції] — італ. письменник-гуманіст. Один з родоначальників л-ри *Відродження*. З 1340 жив у Флоренції. Найзначніший твір — «Декамерон» (1350—53, складається із ста новел; укр. переклади 1928 Л. А. *Пахаревського* і П. Майорського; 1969 — М. О. *Лукаша* з іл. О. Г. *Данченка*). Творчість Б. відіграла велику роль у зміцненні гуманізму в Італії, мала помітний вплив на формування *реалізму* в зх.-європ. л-рі. Інсценізації «Декамерона» на Україні здійснювали: 1981 — Харків. рос. драм. театр (реж. О. С. *Барсегян*), 1982 — Львів., Дніпроп., Сум. укр. драм., 1983 — Донец., Полтав., 1984 — Чернів. укр. муз-драм. театри.

БОКОВНЯ́ Григорій Сидорович (28.IV 1929, Черкаси) — український майстер різьблення на дереві, засл. майстер народної творчості УРСР з 1976. Навчався різьбярства в діда та батька. Автор творів анімалістич. жанру, тематичних скульпт. композицій «Орач», «Ми залізним конем всі поля обійдем» (обидві — 1974), «Після трудового дня» (1981). Твори зберігаються у Канівському музеї нар. декор. мист-ва, Черкас. краєзнав. музеї та ін.

Г. М. Заболотна

БОКОТЕ́Й Андрій Андрійович (21.III 1938, с. Брід, тепер Закарп. обл.) — укр. художник декор. мист-ва, засл. діяч мист. УРСР з 1989. Закінчив 1965 Львів. ін-т прикладного та декор. мист-ва (1965—72 і з 1988 — його викладач). Виконує декор.-ужиткові та монумент. роботи у кераміці (панно «Старий Львів», у співавт. з Л. М. *Медведем*, 1965). З 1972 створює зі скла, декор. композиції, в т. ч. монументальні люстри, світильники. Твори: композиція «Чумацький шлях» (1978); цикли «Всесвіт I» (1979), «Всесвіт II», «Зародження матерії» (обидва — 1980), «Лики» (1979—80); декор. пласти «Реквієм», «Ранок 1941 року» (обидва — 1985); серії композицій «Об'єкти у просторі» (1983—86), «Екологія» (1986—87) та ін. Учасник міжнар. виставок і симпозіумів. Твори зберігаються у ДМУНДМ, Музеї кераміки «Садиба Кусково 18 ст.», МЕХП АН України, Музеї декор.-приклад. мист-ва у Москві та музеях і приватних колекціях Бельгії, Данії, Угорщини, Польщі, США.

А. А. Бокотей. Декоративні вази «Гуцульські мадонни». Кольорове скло, гутна техніка. 1977.

Літ.: Петрякова Ф. Андрей Бакотей В кн.: Советское декоративное искусство, в. 7. М., 1984; Петрякова Ф. Скло Андрія Бокотея. Каталог виставки. Львів 1988.

Ф. С. Петрякова

БО́КОЧ Василь Андрійович (5.III 1945, с. Вільхівці, тепер Закарп. обл.) — укр. співак (баритон), засл. арт. УРСР з 1982. Закінчив 1973 Київ. консерваторію (клас Д. Г. *Євтушенка*). 1961—64 — соліст Черкас. нар. хору, 1964—77 — ансамблю КВО, 1977—78 — Київ. чол. хорової капели ім. Л. М. Ревуцького, з 1978 — Держ-

телерадіо України. В репертуарі — твори вітчизн. та зарубіж. композиторів, зокрема пісні укр. композиторів О. І. Білаша, Б. М. Буєвського, І. Ф. Карабиця, К. О. Мяскова.

БОКША́Й Іоанн (Янош, Андраш, Сидір) Бертолонович (16.VII 1874, м. Хуст, тепер Закарп. обл.— 7.V 1940, там же) — укр. і угор. композитор, хоровий диригент. Закінчив 1898 духовну семінарію в Ужгороді, де з 1899 — викладач учительської семінарії, диригент хору кафедрального собору, з 1904 — міськ. хору. З 1909 — у Будапешті (навчався у консерваторії, викладав катехізис, створив хор при кафедральному соборі), з 1912 — парох (священик) у с. Синевирі, 1920—40 — у м. Хусті. Автор п'яти літургій на церковнослов'ян. (1910, 1912, 1916, бл. 1919, 1922) і однієї — на угор. (1911) тексти, дит. оперети «На чужому бенкеті», творів для фп. («Руська фантазія», «Поминки»), голосу, хору і фп. (соло-речитатив «Надія в Бога» на сл. О. Духновича), обробок укр. нар. пісень та ін. Частина культових творів Б. увійшла до його збірки «Церковний простоспів» (1906; у співавт. з Й. Малиничем). *В. А. Шостак.*

БОКША́Й Йосип Йосипович (2.X 1891, с. Кобилецька Поляна, тепер смт Закарп. обл.— 19.X 1975, Ужгород) — укр. живописець, нар. художник СРСР з 1963, чл.-кор. АМ СРСР з 1958. У 1910—14 навчався у Будапештській Академії образотвор. мист-в у І. Ревеса. З 1918 жив в Ужгороді. Разом з А. М. *Ерделі* був ініціатором першої виставки закарп. художників (1921), створення *Ужгородської школи малювання* (1927), *Товариства діячів образотворчого мистецтва на Підкарпатській Русі* (1931). Викладав в Ужгородському уч-щі декоративно-прикладного мист-ва (1945—57) і Львів. ін-ті прикладного та декор. мист-ва (1951—57). Серед його учнів — З. І. *Шолтес*, А. М. *Кашшай*, В. Г. *Габда*, В. В. *Микита* та ін. Працював у галузі монумент. та станкового живопису, книжкової графіки. Гол. тема творчості Б.— люди й природа Закарпаття.

Твори: монументальні — плафон кафедрального собору в Ужгороді (1939); картини — «Орання на Верховині» (1925), «Ужгородський замок» (1931), «Ужоцький дзвонар» (1934), «Хустський замок» (1942), «Бокораші» (1946—47), «Весна в Горянах» (1949), «Зустріч на полонині» (1957), «Синевирські полонини» (1967) та ін. Зберігаються у ДТГ, ДМУОМ, Закарп. ХМ, НМЛ.

Й. Й. Бокшай. Радванський ліс. Олія. 1956. ДМУОМ. Київ.

Й. Й. Бокшай.

Й. Й. Бокшай. Бокораші Олія. 1947. ДМУОМ. Київ.

Тв.: Мысли художника. «Искусство», 1958, № 6.

Літ.: Курильцева В. Иосиф Иосифович Бокшай. М., 1962; Островський Г. Иосиф Иосифович Бокшай. М., 1967. *Г. С. Островский.*

БОЛГА́РИН Ігор Якович (28.VI 1929, с. Донузлав, тепер смт Красногвардійське в Криму) — рос. і укр. кінодраматург, засл. діяч мист. УРСР з 1977. Закінчив 1954 ВДІК. Літ. діяльність почав 1948. В кіно дебютував сценарієм фільму «На графських руїнах» (за А. П. Гайдаром, 1958, спільно з В. М. Скуйбіним). Автор сценаріїв документ. та наук.-популяр. фільмів, зокрема «Секрет Н. С. Є.» (1960; премія ім. М. В. Ломоносова АН СРСР, 1961), худож. фільмів «Ад'ютант його превосходительства» (за власним романом, 1970, телевізійний, спільно з Г. Л. Сєверським; Держ. премія РРФСР, 1971). На Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка за його сценаріями (у співавт. з В. В. *Смирновим*) створено фільми: «Назад дороги немає» (1970), «Тачанка з півдня» (1977), «Дума про Ковпака» (1973—76, кінотрилогія; золота медаль ім. О. П. Довженка, 1978) та «Від Буга до Вісли» (1980). Здійснив також постановку (за власними сценаріями) фільмів «Повернення Вероніки» (1964) та «Над нами Південний Хрест» (1985, обидва — спільно з В. Г. *Іллєнком*).

БОЛГА́РСЬКИЙ КОЛГО́СПНИЙ ТЕА́ТР. Засн. 1934 в Одесі як театр-студія із студентів болг. відділу Одес. театр. уч-ща. Обслуговував трудящих Одес., Дніпроп., Микол. областей, Криму, Молдавії. В театрі працювали: режисери — Д. Пихтін, А. І. *Крамаренко*, Я. Перов, К. П. *Кошевський*, Я. Лур'є (з 1939 — гол. режисер); актори — М. Гудуляна, Г. Делергієва, А. Димова, І. Кір'язов, С. Кунчева, І. Луїзов, Є. Найдьонов, Ф. Пєнков, І. Станкова, М. Яні та ін. В репертуарі: «Загибель ескадри», «Платон Кречет» О. Корнійчука, «Земля» М. Вірти, «Юність Тараса» В. Суходольського, «Цигани» за О. Пушкіним, «Одруження» М. Гоголя, «Ведмідь» за А. Чеховим. Існував до 1941. *В. В. Голота.*

БОЛГА́РСЬКИЙ РОБІТНИ́ЧО-СЕЛЯ́НСЬКИЙ ТЕА́ТР. Засн. як аматорський у січні 1927 в селі Преславі (тепер Запоріз. обл.) випускниками пед. технікуму. З травня того ж року — робітничо-сел. театр. Керівник — Н. Добружський. У складі театру — драм. трупа, хор і оркестр. У репертуарі 1927—30: твори невідомих (можливо, самодіяльних) авторів «Свекрва», «Задушниця», оперети «Харківський жених», «Сиволапинська комедія» на музику Н. Добружського, концертні програми.

Літ.: «Сільський театр», 1928, № 4, 12.

БОЛГА́РСЬКИЙ РО́ЗСПІВ — вид *розспівів*, що поширився у сх.-слов'ян., у т. ч. укр., культовій співацькій практиці наприкінці 16—18 ст. На Україні зразки Б. р. зафіксовано в рукописних і друкованих *ірмологіонах* поряд з ін. розспівами. Підпорядкований системі *осмогласся*. Включає майже повне календарно-річне коло недільних і святкових піснеспівів. Питання про походження Б. р. остаточно не з'ясоване. На думку болг. вчених В. Христева, Є. Тончевої, він виник у Болгарії та був завезений у сх.-слов'ян. землі, де і зазнав часткової зміни. Проте в Болгарії зразків Б. р. не знайдено (можливо, його пам'ятки були знищені за часів Османської імперії). Ряд вітчизн. дослідників — І. М. *Вознесенський*, С. С. *Скребков* — вказують на відмінність Б. р. від *знаменного розспіву* та риси схожості з *Київським розспівом*. Для Б. р. характерні повторюваність однієї мелодичної побудови-строфи протягом твору, наявність ряду ознак *ладотональності*.

Літ.: Вознесенский И. Осмогласные роспевы трех последних веков православной русской церкви, в. 2. Болгарский роспев. К., 1891; Корний Л. Ф. Болгарский напев в манявских рукописях XVII—XVIII ст. В кн.: Единение народов — единение культур. К., 1987. *Л. П. Корній.*

БО́ЛДИРЄВ Володимир Степанович (15.VII 1911, ст. Ханженкове, тепер Донец. обл.— 29.III 1993, Київ) — укр. живописець, графік, засл. діяч мист. УРСР з 1990. Закінчив 1939 Київ. худож. ін-т (у Ф. Г. *Кричевського* і К. М. *Єлеви*); з 1948 — його викладач, з 1991 — професор. Твори: «Похорон Т. Шевченка в Каневі» (1961), «Крейдяні гори» (1970); фронтові малюнки.

БОЛДУМА́Н Михайло Пантелеймонович [11 (23).VII 1898, Жмеринка, тепер місто Вінн. обл.— 28.XII 1983, Москва] — рос. актор, нар. арт. СРСР з 1965. Сценічну діяльність почав 1923 у м. Жмеринці. Працював у Києві в антрепризі В. М. Дагмарова (1924—26) і театрі рос. драми (1926—31), в Моск. драм. театрі (1931—33), МХАТі (1933—83). Ролі в київ. театрах: Чистяков («Яблуневий полон» І. Дніпровського), Левін («Анна Кареніна» за Л. Толстим), Скалозуб («Лихо з розуму» О. Грибоєдова), Клєщ («На дні» М. Горь-

кого), Семен («Лють» Є. Яновського), Кошкін («Любов Ярова» К. Треньова), Махов («Отрута» А. Луначарського), Степан Степанович («Мандат» Б. Ердмана), Знойко («Флавія Тессіні» Т. Щепкіної-Куперник), Квазімодо, Рустігелло («Собор Паризької Богоматері», «Лукреція Борджіа» В. Гюго). Знімався в кіно, зокрема в ролі Жученка («Свій хлопець», 1930, «Укрaїнфільм»). Держ. премія СРСР 1946 (двічі), 1951. *О. А. Пазенко*

БОЛЕЙКО Валентина Дмитрівна (19.II 1920, с. Слобідка, тепер смт Кодимського р-ну Одес. обл.) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1966. Працювала в Черніг. (1938—61), Хмельн. (1961—63) укр. муз.-драм. театрах. З 1963 — в Черкас. укр. муз.-драм. театрі. Ролі: Софія («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Роза Олександрівна («Ретро» О. Галіна), Василуца («Каса маре» Й. Друце), Ханума («Ханума» А. Цагарелі). *В. М. Присяжненко.*

БОЛЕРО (франц. bolér̀o, з ісп. bolero) — ісп. нар. танець, згодом також жанр інструм. мініатюри. Виник наприкінці 18 ст. Темп помірний. Розмір 3/4. Для Б. характерна ритмічна формула: ♬♫♫ або ♬♫♫

Серед українських композиторів, які звертались до форми Б., — В. С. *Губаренко* (балет «Камінний господар»), В. Д. *Кирейко* (симф. поема «Дон Кіхот»), К. О. *Мясков* («Болеро» для тріо баяністів). *Т. Ю. Філенко*

БОЛЕ́ХІВ — місто Долинського р-ну Івано-Фр. обл. Тут знайдено знаряддя праці *бронзового віку*. Ймовірно, на тер. Б. існувало давньорус. поселення. Вперше місто згадується в документах під 1371. У 2-й пол. 16 ст. в Б. було зведено замок, два костьоли (не збереглися). Б. — відомий осередок *кахлярства* (з 16 ст.), *гончарства* (з 2-ї пол. 19 ст.) та *різьбярства*. Для посуду характерне використання *поливи* білого кольору, елементів геом. та рослинного орнаментів. 1956 створено майстерню по виготовленню сувенірів з дерева, оздоблених *випалюванням*, плоским і об'ємним *різьбленням* (майстри Л. В. Григорська, С. М. Медвідь, Т. М. Яремко та ін.). Твори з Б. зберігаються в МЕХП АН України. Архітектурні пам'ятки: ратуша (18 ст.), житловий будинок (19 ст.), солеварня (1895). Краєзнавчий музей, музична школа. У Б. працювали укр. письменники Н. І. Кобринська, О. Ю. Кобилянська, скульптор М. О. *Гаврилко*, 1911 гастролював *Гуцульський театр*. *К. І. Матейко.*

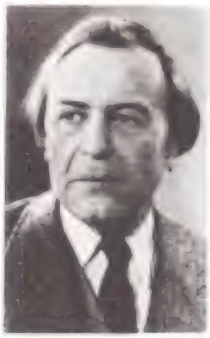

М. П. Болдуман.

Болехів. Миска. Глина, полива, розпис. Кін. 19 — поч. 20 ст. МЕХП АН України. Львів.

Л. В. Болобан.

БОЛОБА́Н Леонід Вітович [справж.— Серговський; 5.(17) VI 1893, м. Біла Церква, тепер Київ. обл.— 21.XII 1979, Харків] — укр. драматург, театр. діяч. Навчався 1913 в Київ. ун-ті, 1918—19 — в драм. студії «Молодого театру» в Києві. 1920—21 був актором і адміністратором «*Кийдрамте*», 1924 — один з організаторів Харків. театр. майстерні «*Гарт*», де здійснив інсценізацію повісті «Fata morgana» М. Коцюбинського. 1926—33 працював редактором журналів «*Сільський театр*» і «*Масовий театр*», де виступав з рецензіями і театрознавчими статтями, друкував свої драм. твори. У п'єсах «Найвища міра» (1931), «Миронова війна», «Жіночий штурм» (обидві — 1932) відтворив трудовий героїзм перших п'ятирічок. Подіям Вел. Вітчизн. війни присвятив п'єси «Наступ на Корчевицю» (1941; поставив Ташкентський ТЮЗ) і «Коли сонце повертає на весну» (1943).

Драм. поеми «Кирило Кожум'яка» (1954) і «Паризька сюїта» (1971) — про події періоду Київ. Русі. Створив соціальну драму «Реве та стогне Дніпр широкий» (1939, у співавт. з Л. Ю. *Предславичем*; використано сюжет балади «Причинна» та уривки з ін. творів Т. Г. Шевченка) і п'єсу-казку «Дерев'яний гудзик» (1959). Автор трагедії «Незабутнє» за мотивами творів О. П. Довженка (1967, у співавт. з Л. М. Коваленком), зб. п'єс «Наддніпрянці» (1963). Інсценізовані Б. (у співавт. з Л. Предславичем) «Бориславські оповідання» І. Я. Франка під назвою «Ой піду я в Бориславку» поставив 1956 Харків. укр. драм. театр (реж. О. І. *Сердюк*), 1963 — Терноп. укр. муз.-драм. театр (реж. Я. Т. *Геляс*).

Тв.: П'єси. К., 1974. *М. Г. Лабінський.*

БОЛОБА́Н Ніна Петрівна (3.I 1939, с. Ворошилове, тепер с. Провалля Луган. обл.) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1968. Закінчила 1961 Київ. ін-т театр. мист-ва. Працювала в Івано-Фр. (1961—63), Хмельн. (1963—70), укр. муз.-драм. театрах, театрі «*Слово*» (1970—73); з 1973 — у Київ. філармонії. Ролі: Харитина («Наймичка» І. Карпенка-Карого), Тетяна («У неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською), Алла («Квіти живі» М. Погодіна). Літ. програми — «Пам'ять серця» за творами рад. письменників, «Полігон» О. Гончара.

К. О. Силіна.

БОЛОЗ-АНТОНЕ́ВИЧ Ян (Погос-Антоневич; 3.V 1853, с. Скоморохи, тепер Терноп. обл.— 29.IX 1922, Бад-Ельстер, Німеччина) — польс. мистецтвознавець, дійсний член Краківської АН (з 1914). За походженням вірменин. Закінчив 1880 Краківський ун-т. Організатор і перший професор кафедри історії мист-ва Львів. ун-ту (1892—1922). Дослідник італ. мист-ва епохи *Відродження*, а також зх.-європ. мист-ва 19 ст. Започаткував дослідження вірм. худож. пам'яток на Україні. Один з перших високо оцінив творчість І. І. *Труша*, здобутки укр. нар. мист-ва.

Я. Р. Дашкевич

БОЛОТНИЙ Микола Іванович (5.XII 1935, с. Яремівка Харків. обл.) — укр. співак (тенор), засл. арт. УРСР з 1973. Закінчив 1966 Кишинів. ін-т мист-в. 1966—75 — соліст Чернів., з 1975 — Терноп. філармоній. В репертуарі — твори вітчизн. та зарубіж. композиторів, укр. нар. пісні, романси.

БО́ЛОТОВ Геннадій Георгійович (27.IX 1929, Владивосток) — укр. кіноактор, засл. арт. УРСР з 1987. У 1957—73 — актор драм. театрів в Актюбинську, Архангельську, Дніпропетровську, з 1973 — у Театрі-студії кіноактора Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. В кіно знімається з 1963. Ролі: Однойко («Вогонь», 1974), Єгоров («Дума про Ковпака», трилогія, 1974—78), Меркулов («Талант», 1977), Воргезі («Спокута чужих гріхів», 1978), Крайнюков («Якщо ворог не здається», 1983), Дружинін («В лісах під Ковелем», 1984), Волонуша («Штормове попередження», 1988).

БО́ЛОТОВ Микола Олександрович [19.II (3.III) 1904 — 16.VI 1955, Кишинів] — артист балету, балетмейстер, засл. діяч мист. Молд. РСР з 1953. Після закінчення 1928 хореогр. відділення Моск. театр. технікуму — артист балету та балетмейстер у театрах України, де разом з П. П. *Вірським* поставив балети «Червоний мак» Р. Гліера (1928), «Корсар» А. Адана (1933), «Дон Кіхот» Л. Мінкуса (1933, всі — Одес. театр опери та балету), «Есмеральда» Ч. Пуньї (1933), «Раймонда» О. Глазунова (1934, обидва — Харків. театр опери та балету), «Міщанин з Тоскани» В. Нахабіна (1936 — Дніпроп. та Київ. театри опери та балету). Разом з П. П. Вірським організував 1937 *Ансамбль танцю України*. Під час Вел. Вітчизн. війни 1941—45 — керівник військ. ансамблів. *І. В. Цебенко.*

БОЛСУНО́ВА Віра Вікторівна (21.XII 1877, м. Поріччя, тепер Демидов Смол. обл.— 31.X 1946, Київ) — укр. майстер декор. мист-ва, майстер нар. мист-ва УРСР з 1936. Працювала в галузі худож. ткацтва та вишивки. Навчалася в Київ. рисувальній школі М. О. Мурашка (1894—97) та на курсах худож. ручної праці (1909—11). Працювала у системі нар. худож. промислів у Полтаві (1914—30), *Решетилівці* та *Абазівці* (Полтав. обл.), *Клембівці* (Вінн. обл.), Києві (з 1932). За ескізами Б. виготовляли тканини й вишивані рушники, скатерті, жіночий одяг. Вироби Б. експонувалися на міжнар. виставках у Парижі (1937), Нью-Йорку (1938), Берліні (1939). Твори Б. не збереглися. *В. М. Ханко.*

БОЛХОВІТІНОВ Євфимій Олексійович [у чернецтві — Євгеній; 18 (29).XII 1767, Вороніж — 23.II (7.III) 1837, Київ] — рос. церк. діяч, історик, археолог і бібліограф. Член Рос. АН. Закінчив 1789 Моск. духовну академію. Відвідував також Моск. ун-т. З 1822 — митрополит київський

та галицький. Автор праць з вітчизн. історії, деякі з них присвячено рос. та укр. л-рі, мист-ву, археології, в т. ч. «Історичний розсуд взагалі про давній християнський богослужебний спів та особливо про спів Російської церкви» (1799), що є першою оригін. працею на цю тему, «Опис Києво-Софійського собору» (1825), «Опис Києво-Печерської лаври» (1826), «Київський місяцеслів, з доданням різних статей, які до російської історії та київської ієрархії належать», «Загальний вступ до історії греко-російської церкви» (рукопис). У своєму «Словнику історичному пробувших у Росії письменників духовного чину греко-російської церкви» (вид. 1805, 1827), згодом переробленому у «Словник російських світських письменників, співвітчизників та чужеземців, які писали про Росію» (2 т. 1845), Б. вперше подав біогр. відомості про укр. та рос. музикантів М. С. *Березовського*, Д. С. *Бортнянського*, М. О. *Львова*, І. *Прача*, І. Є. *Хандошкіна*. В істор. працях Б. почасти звертався до «Синопсису» і «Палінодії» укр. письменника-полеміста З. Копистенського, публікував матеріали з київ. архівів. У 20—30-х рр. керував археол. розкопками в Києві, внаслідок яких було відкрито фундаменти Десятинної церкви, Золотих воріт та ін.

Літ.: Пономарев С. Материалы для биографии митрополита Евгения К., 1867; Деятельность митрополита Евгения в звании председателя Киевской духовной академии. «Труды Киевской духовной академии», 1867, № 12; Шмурло Е. Митрополит Евгений как ученый. СПБ. 1888

БОЛЬШАК Василь Григорович (23.IV 1922, с. Безуглівка, тепер Згурівського р-ну Київ. обл.— 17.XII 1988, Дубулти, Латвія, похований у Києві) — укр. письменник. Закінчив 1953 ВПШ при ЦК Компартії України. Працював у журналах «Советская Украина», «Дніпро», «Україна», 1972—79 — голова Держкіно УРСР, 1979—85 — гол. редактор журн. «Український театр». Автор комедій, зокрема одноактних, які входять до репертуару самодіяльних нар. театрів: «Комісія», «Вас викликає вчителька» (обидві — 1962), «Тютін іде на пенсію», «Вернісаж» (обидві — 1965) та ін. П'єса «Іменини» увійшла до «Антології української радянської одноактної п'єси» (1981). Респ. премія ім. Я. Галана, 1967.

Тв.: Вас викликає вчителька. Одноактні п єси. К., 1974; Каиф. К., 1986.

Л. М. Дворниченко.

БОЛЬШАКОВ Микола Аркадійович [11 (23).XI 1874, Харків — 20.I 1958, Ленінград] — рос. співак (тенор), педагог, засл. діяч мист. РРФСР з 1938. Брав уроки співу в І. П. *Прянишникова* у Петербурзі та в А. Броджі в Мілані. Дебютував 1899 у виставі Харків. оперної трупи, що гастролювала в Петербурзі. 1906—29 — соліст Маріїнського театру, 1923—53 — викладач Ленінгр. консерваторії (з 1935 — професор). 1905 гастролював у Харкові і Ніжині. Концертна діяльність (до 1944). В концертах пропагував укр. музику. Партії: Петро («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Левко («Майська ніч» М. Римського-Корсакова), Хлопуша («Орлиний бунт» В. Пащенка) та ін.

І. М. Лисенко.

«БОЛЬШАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ» («БСЭ»). Видана у Москві у вид-ві «Советская Энциклопедия». Здійснено три видання. 1-е видання вийшло протягом 1926—47 в 65 томах (бл. 65 тис. статей) з додатковим томом «СРСР». 2-е — 1950—58 (51 том, 96 тис. статей), 3-є видання — 1969—78 (30 томів, бл. 100 тис. статей). Серед матеріалів, опублікованих в усіх виданнях «БСЭ», значну частину статей та ілюстрацій присвячено мист-ву України — розвитку архи, образотвор. мист-ва, музики, балету, театру, кіно.

Є окремі статті про видатні її архіт. пам'ятки, провідні музеї, ін. культур. заклади. У статтях про великі міста України подано також матеріали про їхнє культурне життя. В «БСЭ» вміщено біогр. статті про видатних діячів укр. мист-ва — М. К. Заньковецьку, О. П. Довженка, Г. П. Світлицького, В. С. Косенка, Б. М. Лятошинського, І. П. Паторжинського, Л. М. Ревуцького, Г. П. Юру, А. М. Бучму, З. М. Гайдай, М. І. Литвиненко-Вольгемут, І. А. Савченка, О. О. Шовкуненка та багатьох ін. З 1991 «БСЭ» перетворено на «Большую Российскую Энциклопедию».

Р. А. Заєздний.

БОМАРШЕ (Beaumarchais) П'єр Огюстен Карон де (24.I 1732, Париж — 18.V 1799, там же) — франц. драматург. Літ. діяльність почав 1767.

В репертуарі театрів України були вистави за п'єсами Б.: «Весілля Фігаро» (1919 — Київ. Червоноармійський театр Губвійськкому; 1920 — Театр ім. І. Франка у Вінниці, перекладач, режисер і виконавець гол. ролі — Г. П. *Юра*; Перший театр Укр. Рад. Республіки ім. Шевченка, режисер і виконавець гол. ролі — О. Л. *Загаров*; 1927 — Одес. Держдрама, в ролі Фігаро — Ю. В. *Шумський*; 1947 — Київ. рос. драм. театр ім. Лесі Українки, реж. М. О. *Соколов*, у гол. ролі — Ю. С. *Лавров*), «Севільський цирульник» (1946 — Дніпроп. укр. муз.-драм. театр).

На сюжет п'єс Б. написали опери В. А. Моцарт («Весілля Фігаро», 1786) і Дж. Россіні («Севільський цирульник», 1816), постановки яких постійно здійснюються на укр. сцені. Укр. мовою твори Б. перекладали В. І. *Самійленко* («Шалений день, або Одруження Фігаро»), С. В. *Тобілевич* та ін.

Тв.: Укр. перекл. Севільський цирульник, або Марна обережність. Х.—К., 1931; Безумний день, або Весілля Фігаро. К., 1951

М. Г. Лабінський.

БОНАЧИЧ Антон Петрович [2 (14).I 1878, м. Маріуполь, тепер Донец. обл.— 22.III 1933, Мінськ] — рос. співак (баритон, згодом — драм. тенор). Закінчив 1901 Петерб. консерваторію (клас С. І. *Габеля*). Того ж року дебютував у Харків. опері в партії Демона («Демон» А. Рубінштейна). 1902—04 — соліст Київ. рос. опери, 1905—20 — Великого театру (Москва), часто гастролював у Києві, Харкові, Одесі. 1928 заснував вокал. кафедру Білорус. консерваторії у Мінську, згодом — її завідуючий. Перший виконавець (на сцені Великого театру) партій Альбера; Паоло («Скупий лицар», «Франческа да Ріміні» С. Рахманінова, 1906), Дон-Жуана («Кам'яний гість» О. Даргомижського, 1906), Гришки Кутерьми, Звіздаря («Сказання про невидимий град Кітеж», «Золотий півник» М. Римського-Корсакова, 1908), Голицина («Хованщина» М. Мусоргського, 1912).

Літ.: Левик С. Ю. Записки оперного певца М., 1962.

М. І. Кузьмін.

БОНДАР Олександр Нестерович (15.IV 1937, с. Поромівка, тепер Житомир. обл.) — укр. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1972. Закінчив акторський (1964, курс Л. А. *Олійника*) і режисерський (1972, курс В. І. *Харченка*) ф-ти Київ. ін-ту театр. мист-ва. Працював у Житомир. (1964—74), Кіровогр. (1974—80), Рівнен. (1980—81) укр. муз.-драм. театрах; з 1981 — в Дніпродзержинському рос. драм. театрі. Ролі: Марко Безсмертний («Правда і кривда» М. Стельмаха), Террачіні («Пам'ять серця» О. Корнійчука), Городничий («Ревізор» М. Гоголя), Платон («Дикий Ангел» О. Коломійця). Вистави: «Римська баня» С. Стратієва (1977), «Маестро, туш» М. Зарудного (1979).

І. М. Давидова.

БОНДАР-БІЛГОРОДСЬКИЙ Андрій Ісакович [5 (18).VIII 1910, с. Летичівка, тепер у складі смт Монастирища Черкас. обл.— 5.XI 1987, Дніпропетровськ] — укр. актор і режисер, нар. арт. УРСР з 1969. Закінчив 1936 Київ. ін-т театр. мист-ва. Працював у *Студійних постановок театрі* (Київ, 1927—28). З 1936 — у Дніпроп. укр. муз.-драм. театрі. Ролі: Писар («Майська ніч» М. Старицького за М. Гоголем), Редька, Кирило Сергійович («В степах України», «Пам'ять серця» О. Корнійчука), Лундишов («Годинникар і курка» І. Кочерги), Князь («Ханума» А. Цагарелі), Бом («Інтерв'ю в Буенос-Айресі» Г. Боровика). Вистави: «Дванадцята ніч» У. Шекспіра (1948), «Повія» за П. Мирним (1958), «Хто сміється останнім» К. Крапиви (1962), «Фараони» О. Коломійця (1963).

І. В. Романченко.

А. І. Бондар-Білгородський.

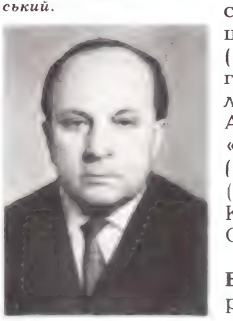

БОНДАРЕВСЬКИЙ Микола Петрович (6.III 1949, м. Козятин

Вінн. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1980. Закінчив 1970 Київ. ін-т театр. мист-ва. Працював у Полтав. укр. муз.-драм. театрі (1971), Укр. гастрольно-концертному об'єднанні (1972); з 1974 — у Крим. українському музичному театрі (Сімферополь). Ролі: Петро («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Богдан («Дума про любов» М. Стельмаха), Ржевський («Давним-давно» Т. Хрєнникова), Безсмертний («Севастопольський вальс» К. Листова). *Г. С. Фіцко.*

БОНДАРЕ́НКО Альберт Васильович (1.V 1930, Донецьк — 5.X 1987, Луганськ) — укр. і рос. режисер, засл. арт. УРСР з 1980. Закінчив 1954 Харків. театр. ін-т. Працював в Армавірському (1968—73), Брянському (1973—74, 1976—77) рос. драм. театрах, у Хмельн. (1954—57), Донец. (1966—68), Луганському (1958—63, 1977—86) укр. муз.-драм. театрах. Вистави: «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького (1977), «Дикий Ангел» О. Коломійця (1979), «Поріг» (1983), «Рядові» (1985) О. Дударєва, «Остання ніч Спартака» Р. Откоменка (1984).

БОНДАРЕ́НКО Анатолій Олександрович (25.V 1950, с. Шестаково, тепер смт Ірк. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1979. Закінчив 1972 Ірк. театр. уч-ще. Працював у рос. драм. театрах Новосибірська (1972), Липецька (1972—73), Рубцовська Алт. кр. (1972—74); з 1974 — у Луганському муз.-драм. театрі. Ролі: Незнамов («Без вини винні» О. Островського), Кочкарьов («Одруження» М. Гоголя), Антон («Піти й не повернутися» В. Бикова), Річард («Все в саду» Е. Олбі).

БОНДАРЕ́НКО Володимир Іванович [27.IX (10.X) 1906, Одеса — 4.XI 1980, Київ] — укр. живописець. Навчався 1927—28 на підготовчих курсах при Харків. худож. ін-ті у О. О. *Кокеля* і С. М. *Прохорова*, 1929—34 — у Київ. худож. ін-ті у Ф. Г. *Кричевського*. Працював у галузі станкового, монумент. та театр.-декораційного живопису. Твори: стаїкові — «Любить — не любить», «Циганка» (обидва — 1940), «Чекання» (1944—45), «Човни біля берега» (1948), «Хризантеми» (1949), «Білі півонії» (1978), «Козацька пісня» (1980); монументальні — розписи в Палаці культури в м. Новій Каховці Херсон. обл. (1953—54), у Терноп. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (1957; всі — у співавт. з Б. М. Піанидою), панно «Козацька пісня» в магазині «Кобзар» у Києві (1959—60), мозаїки на фасаді Будинку культури суднобудівників у Миколаєві (1972—73) та ін.

Літ.: Володимир Іванович Бондаренко. Каталог виставки творів. К., 1987.

І. М. Блюміна.

БОНДАРЕ́НКО Григорій Антонович [30.I (11.II) 1892, м. Новогеоргіївськ, тепер затоплений Кременчуцьким водосховищем — 31.I 1969, Харків] — укр. художник. Навчався 1911—15 в Одес. худож. уч-щі, 1915—17 — в петрогр. АМ. Закінчив 1927 ВХУТЕІН (Ленінград). З 1948 викладав у Харків. худож. ін-ті. Серед учнів Б.— А. Д. *Базилевич*. Працював у галузі станкової та книжкової графіки. Твори: «О. С. Пушкін серед циган» (1937), «Т. Г. Шевченко в Орській фортеці» (1939), «Похорон Т. Вакуленчука» (1940), «Відбудова Донбасу» (1946), «Малий Тарас слухає свого діда Якима» (1964) та ін. Зберігаються в ДМУОМ, Харків. ХМ та ін. музеях. *Л. М. Бальзак.*

БОНДАРЕ́НКО Данило Тихонович [30.XII 1899 (12.I 1900), с. Бутурліновка, тепер місто Воронезької обл.— 24.IV 1971, Дніпропетровськ] — укр. і молд. режисер, засл. діяч мист. Молд. РСР з 1950. Закінчив 1929 Київ. муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка. Керував молд. студією Одес. муз.-драм. ін-ту і разом з її випускниками 1933 став засновником Тираспольського молд. муз.-драм. театру ім. О. С. Пушкіна (з 1940 — в Кишиневі), в якому працював 1933—36 і 1948—54. Б. був режисером Донец. (1936—37), Луганського (1937—38), Вінн. (1944—48), Херсон. (1954—57), Житомир. (1957—60) укр. муз.-драм. театрів, Бердянського робітн.-селян. театру (1938—39), Луганської філармонії (1943—44). У 1960—68 — директор і педагог Дніпроп. театр. уч-ща. Вистави: «Вільний вітер» І. Дунаєвського (1952), «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького (1957), «Кремлівські куранти» М. Погодіна (1958), «Коли посміхаються зорі» О. Корнійчука (1959), «Алмазне жорно» І. Кочерги (1958).

С. Я. Левенець

Л. М. Бондаренко

БОНДАРЕ́НКО Євген Васильович [4 (17).I 1905, Харків — 23.XII 1977, там же] — укр. актор, нар. арт. СРСР з 1960. Закінчив 1929 студію «*Березоля*». Вперше виступив на сцені 1912 в ролі Матюши («Суєта» І. Карпенка-Карого) в робітн. театрі харків. Народного дому. Профес. діяльність почав у Харків. ТРОМі (1924—27). У 1929—77 — актор Харків. укр. драм. театру ім. Т. Г. Шевченка (до 1935 — «Березіль»). З 1949 — викладач Харків. ін-ту мист-в (з 1952 — професор). Серед учнів — О. О. *Зазимко*, Л. М. Мамикіна, Є. М. *Черник*. Формування акторської індивідуальності Б. проходило під впливом творчості Леся *Курбаса*, М. М. *Крушельницького*. Б.— актор широкого діапазону, володів засобами тонкого гумору і гострої сатири. Грав героїко-романтичні ролі. Ролі: в театрі — Омелько, Гнат Голий («Мартин Боруля», «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого), Довбня («Повія» за П. Мирним), Фрегат, Сом, Добвня («Загибель ескадри», «Над Дніпром», «Богдан Хмельницький» О. Корнійчука), Свічкогас («Ярослав Мудрий» І. Кочерги; Держ. премія СРСР, 1947), Дикой, Линяєв («Гроза», «Вовки та вівці» О. Островського), Павлин («Єгор Буличов та інші» М. Горького), Мальволіо («Дванадцята ніч» У. Шекспіра), Кавалер («Мірандоліна» К. Гольдоні); в кіно — Назаров («Подорож у молодість», 1956), Шпак («Шельменко-денщик», 1957), Мірошниченко («Кров людська — не водиця», 1960; «Дмитро Горицвіт», 1961; всі — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка), Кравчина («Поема про море», 1958), Роман Клунний («Повість полум'яних літ», 1961).

Є. В. Бондаренко в ролі Довбні («Повія» за П. Мирним).

Літ.: Майстри української радянської сцени. К., 1962; Попова Л. Г. Є. В. Бондаренко. К., 1963; Горбенко А. Г. Харківський театр імені Т. Г. Шевченка. К., 1979.

С. Л. Зайончківська

БОНДАРЕ́НКО Людмила Михайлівна (28.XII 1927, с. Старий Салтів, тепер Харків. обл.) — укр. і рос. актриса, нар. арт. УРСР з 1978. Закінчила 1949 Харків. муз. уч-ще. Працювала у Свердл. театрі муз. комедії (1949—51); з 1951 — у Дніпроп. укр. муз.-драм. театрі. Ролі: Одарка, Оксана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Катерина («Катерина» М. Аркаса), Мавра («У неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською), Тоня («Біла акація» І. Дунаєвського), Ханума («Витівки Хануми» А. Цагарелі), Беатріса («З коханням не жартують» Л. Кальдерона).

Л. В. Кужільна.

БОНДАРЕ́НКО Михайло Іванович (25.IX 1926, с. Дергачі, тепер місто Харків. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1967. Закінчив 1956 Харків. театр. ін-т (курс О. І. *Сердюка*). Працював в Артемівському муз.-драм. театрі (1956—57); з 1957 — в Донец. укр. муз.-драм. театрі. Ролі: Петро, Виборний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Шельменко («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Аристарх («Фараони» О. Коломійця), Курослепов («Гаряче серце» О. Островського). *І. В. Романченко.*

БОНДАРЕ́НКО Олександр Йосипович (24.XII 1940, с-ще Рутченкове, тепер у складі Донецька) — укр. і рос. актор, засл. арт. УРСР з 1978. Закінчив 1966 Київ. ін-т театр. мист-ва. Працював у Дніпроп. укр. ім. Т. Г. Шевченка (1966—67), Криворізькому рос. (1967—70) муз.-драм. театрах; з 1970 — у Луганському муз.-драм. театрі. Ролі: Муров («Без вини винні» О. Островського), Ступаков («Біла палатка» І. Стаднюка), Антон («Піти й не повернутися» В. Бикова).

БОНДАРЕ́НКО Сергій Григорович (9.XI 1954, м. Південне Харків. обл.) — укр. співак (баритон), засл. арт. УРСР з 1985. Закінчив 1979 Київ. консерваторію (клас І. М. Вілінської). 1977—79 — соліст Київ. мюзик-холу, 1979—81 — Ансамблю пісні і тан-

цю КВО, з 1981 — Київ. чол. хорової капели ім. Л. М. Ревуцького. Лауреат 5-го респ. фестивалю «Молоді голоси» (Запоріжжя, 1982, 1-а премія).

БОНДАРЕ́НКО Сергій Миколайович [15 (28).III 1910, слобода Макіївська, тепер м. Макіївка Донец. обл.] — укр. актор, майстер худож. слова, засл. арт. УРСР з 1968. В 1945—85 працював у Львів. філармонії. В репертуарі — твори Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Я. О. Галана, В. В. Маяковського.

БОНДАРЕ́ЦЬ Ганна Савівна (15. VII 1941, смт Решетилівка Полтав. обл.) — укр. майстер худож. ткацтва, килимарниця. Після закінчення 1959 Решетилівського проф.-тех. уч-ща худож. промислів працює на Решетилівській ф-ці худож. виробів. Створює традиц. полтав. килими з квітковими композиціями, а також килими за картонами профес. художників у техніці *кругляння* та гладкого ткацтва. Твори зберігаються у ДМУНДМ. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1986.

А. І. Беляєва.

БО́НДАРЄВ Юрій Васильович (15.III 1924, м. Орськ, тепер Оренб. обл.) — рос. письменник, Герой Соц. Праці (1984). Закінчив 1951 Літ. ін-т ім. М. Горького (Москва). У романах «Берег» (1975; Держ. премія СРСР, 1977), «Вибір» (1980; Держ. премія СРСР, 1983), «Гра» (1985) піднято проблеми ідейного шукання творчої інтелігенції, філософ. осмислення концепцій добра і зла, свободи й необхідності.

У театрах України здійснені інсценізації його романів «Берег» (1978 — Дніпроп. укр. музично-драм., Севастоп. рос. драм.; 1980 — Кіровогр. укр. муз.-драм. і Донец. обл. драм. театри; 1982 — Дніпроп. рос. драм. театр); «Вибір» [1983 — Вінн. укр. муз.-драм., 1984 — Київський (реж. С. В. *Данченко*, у гол. ролях — Б. С. *Ступка* й С. С. *Олексенко*) і Харків. укр. драм. театри] та ін. За сценаріями Б. поставлено кіноепопею «Визволення» (1972; Ленінська премія, 1972), фільм «Гарячий сніг» (1973; золота медаль ім. О. П. Довженка, 1973).

Тв.: Укр. перекл.— Твори, т. 1—2. К., 1984.

Л. І. Шевченко.

БО́НДАРЄВА Ольга Кирилівна (7.I 1932, с. Обуховичі Київ. обл.) — укр. нар. майстер декор. мист-ва, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1984. Працює у галузі ткацтва, якого навчалась у матері Т. Г. Козяр. З 1958 — в Київ. виробничо-худож. об'єднанні ім. Т. Г. Шевченка. Створює традиц. для Полісся рушники, серветки, скатерті, виконані ручною човниковою технікою у поєднанні з перебором, декоровані геом. орнаментом. Вироби Б. експонувалися на міжнар. виставках-ярмарках (ФРН, Португалія). Зберігаються у ДМУНДМ та ін. музеях.

Т. О. Романова.

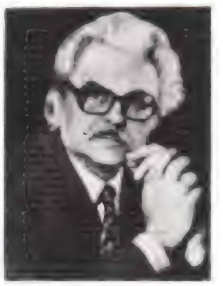

С. Ф. Бондарчук.

Бондарство. А. Ю. Паучек. Декоративні кубки. Дерево, випалювання. 1971. Чернівецька обл., м. Вижниця.

О. К. Бондарєва. Рушники. Ручне ткацтво. 1974

БОНДАРИ́ХИНСЬКА КУЛЬТУ́РА — культура пізнього бронзового — раннього залізного віків (кін. 12 — поч. 7 ст. до н. е.). Відкрита на поч. 50-х рр. 20 ст. у лісостеповому межиріччі Дніпра та Дону археологами Ін-ту археології АН України та Харків. ун-ту. Назва походить від поселення в урочищі Бондариха на р. Сіверському Донці, побл. м. Ізюма Харків. обл.

Для Б. к. характерні відкриті селища, городища та грунтові могильники (з поховальним обрядом спалення). Житла наземні та напівземлянки. Були розвинуті землеробство, скотарство (знайдено відомі кам'яні, крем'яні, кістяні та бронз. знаряддя праці), започаткована обробка заліза. Б. к. найкраще репрезентує керамічний посуд (у т. ч. лощений), оздоблений *геометричним орнаментом* (відбитки нігтів, зубчастий штамп, наколи); частина посуду по шийці прикрашена наліпним валиком. Окрему групу знахідок становить культова кераміка: курильниці, зооморфні фігурки, «хлібці». Існують гіпотези щодо фінно-угорської або балтської етнічної належності носіїв Б. к. Пам'ятки Б. к. зберігаються у фондах Ін-ту археології АН України, Харків. та Воронезького ун-тів, Воронезького пед. ін-ту.

В. В. Отрощенко.

БО́НДАРСТВО художнє — виготовлення ужиткових речей, переважно посуду (цеберки, коновки, барила, бочівочки, скіпці, маснички, сільнички), з тесаних клепок і гнутих обручів або в техніці видовбування з вставним дном. Оздоблюють *випалюванням*, рідше *різьбленням* і *декоративним розписом*. Орнаменти — геометричний і рослинний. Б. відоме на тер. України з 1 ст. н. е. В 10—11 ст. поширилося в *Київській Русі*. В 16—17 ст. у Києві, Чернігові, Львові, Кам'янці-Подільському та ін. містах діяли бондарні цехи по виготовленню різного посуду. Водночас Б. набуло масового поширення і в селах, особливо в Карпатах (*Брустурів, Космач, Річка, Яворів* та ін.). У 20 ст. виготовляють бондарський ужитковий і декор. посуд переважно на Прикарпатті і Поліссі. Майстри — І. Ю. *Грималюк*, М. Григорук, І. М. Савченко, В. С. Позник, Ф. П. Можарський та ін.

Літ.: Будзан А. Ф. Вироби з дерева. В кн.. Бойківщина. К., 1983.

М. Є. Станкевич.

БОНДАРЧУ́К Сергій Федорович (25.IX 1920, с. Білозерка, тепер смт Херсон. обл.) — рос. актор і режисер кіно, нар. арт. СРСР з 1952, Герой Соц. Праці (1980). Закінчив 1948 ВДІК (майстерня С. А. Герасимова та Т. Ф. Макарової). З 1971 викладає в ньому (з 1974 — професор). Дебютував у кіно в ролі більшовика-підпільника Валька у фільмі «Молода гвардія» (за романом О. Фадєєва, 1948, реж. С. А. Герасимов). Знімався на Київ. кіностудії худож. фільмів: зіграв ролі Тараса Шевченка в однойм. фільмі (1951, реж. І. А. Савченко; Держ. премія СРСР та премія Мкф в Карлових-Варах, обидві — 1952), Івана Франка в однойм. фільмі (1956, реж. Т. В. *Левчук*), кардинала Монтанеллі у телевіз. фільмі «Овід» (за Е. Войнич, 1980, реж. М. П. *Мащенко*; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1982).

Серед ін. ролей: лікар Димов («Вітрогонка», 1955), рос. партизан Федір (в італ. фільмі «У Римі була ніч», 1960), Астров («Дядя Ваня», 1971), Курчатов («Вибір мети», 1975), отець Сергій («Отець Сергій», 1978). Режисерський дебют — фільм «Доля людини» (за М. Шолоховим, 1959; Ленінська премія, 1960; гол. приз Мкф у Москві, 1960), в якому зіграв також гол. роль. Створив фільми: «Війна і мир» (за романом Л. Толстого, 1967, роль П'єра Безухова; гол. приз Мкф у Москві; премія «Оскар», 1968), «Ватерлоо» (1970, рад.-італ. постановка), «Вони воювали за Батьківщину» (за Шолоховим; 1975, роль Звягінцева; Держ. премія РРФСР, 1977), «Степ» (за А. П. Чеховим, 1977, роль Омеляна), дилогія «Червоні дзвони» (за Дж. Рідом, 1982; Держ. премія СРСР, 1984; фільми «Мексіка у вогні», гол. премія Мкф в Карлових Варах, ЧСФР, 1982, та «Я бачив народження нового світу»), «Борис Годунов» (1987, роль Бориса Годунова). Міжнар. премія «Академії Сімба» (Італія, 1982).

Літ.: Шалуновский В. Н. С. Бондарчук М., 1977; Слободян В. Р. Кіноактор і сучасність. К., 1987.

БОНДАРЧУ́К Степан Корнійович [25.VII (6.VIII) 1886, с. Кодня, тепер Житомир. обл.— 30.XI 1970, Одеса] — укр. актор і режисер. Закінчив 1916 Муз.-драм. школу ім. М. Лисенка в Києві (курс М. М. *Старицької*). Один із засновників *«Молодого театру»* в Києві (1916—19), *«Незалежного театру»* в Житомирі (1921—22). Працював у *«Березолі»* (1922—25), драм. театрі на Поділлі (1925—26), Одес. держдрамі (1929). Очолював 6-у майстерню «Березоля» в Одесі (1924—25; див. *«Березоля» творчі майстерні*), Київ. робітничий (1930), Вінн. драматичний (1932), Шуйський (1935—36), Бухарський (1937—41) театри. Автор п'єс «Чудотворці» (1924), «Пролог» (1926, спільно з Л. *Курбасом*).

інсценізації «Варнак» за Т. Шевченком. Ролі: Філдінг («У пущі» Лесі Українки), Гоппе («Молодість» М. Гальбе), Росія («Джіммі Хіггінс» за Е. Сінклером). Вистави: «Весняна казка» О. Олеся (1921), «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана (1922), «Бур'ян» за А. Головком (1930), «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (1936). Спогади Б. про «Молодий театр» вміщено у кн. «„Молодий театр". Генеза. Завдання. Шляхи» (К., 1991).

В. В. Голота.

БО́НДУР Сергій Олексійович (31. V 1964, Черкаси) — укр. артист балету, засл. арт. УРСР з 1989. Закінчив 1982 Київ. хореогр. уч-ще (клас В. В. *Парсегова*). 1982—84 — артист балету Львів. театру опери та балету, з 1984 — Київ. дитячого муз. театру. Партії: Паріс («Лілея» К. Данькевича), Бог («Створення світу» А. Петрова), Арлекін і П'єро («Арлекінада» Р. Дріго). Лауреат міжнар. конкурсів артистів балету у Варні (Болгарія) і Парижі (обидва — 1986, 3-я премія).

БОНІ Яків (?, да Понто, Італія — 1641, Львів) — архітектор. 1631—40 споруджував костьол і шпиталь Лазаря у Львові.

Г. І. Кос.

БОНКО́ВСЬКИЙ Денис (Діонисій) Федорович (16.IV 1816, с. Вороновиця, тепер смт Вінн. обл.— після 1869) — український поет і композитор. З сім'ї збіднілого польс. шляхтича. Працював канцеляристом у Новоград-Волинському (1834—38) та Радомишльському (1838) земських судах, секретарем у канцелярії київ. цивільного губернатора (з 1838). Автор слів та музики пісень «Гандзя» (стала народною), «Нудьга козача», «Тропак» («Ой пішла б я на музику»), пісень на вірші Т. Г. Шевченка («Нащо мені чорні брови»), І. Завадського («Де шлях чорний») та ін., які стали народними. 1869 у

С. К. Бондарчук.

Варшаві опублікував статтю «Про музику українських народних пісень». Пісні Б. вперше видав Л. В. *Ідзиковський* (Київ) в обробках С. І. *Заремби*, А. *Коціпінського*, Ф. *Яронського*.

Р. Я. Пилипчук.

БОНЧ-БРУЄВИЧ Микола Іванович (1810, Чернігівщина — ?) — укр. архітектор. Походив з кріпаків графа М. М. Миклашевського. Малювання і креслення навчався у приватних учителів, арх-ри — самостійно. Був учителем арх-ри і малювання в Стародубській школі на Чернігівщині (тепер м. Стародуб Брян. обл.). 1838 за проект губ. лікарні здобув звання вільного некласного художника, 1842 став кандидатом в академіки петерб. АМ. Серед споруд Б.-Б.— будинок кадетського корпусу в Полтаві (1832—40, реставровано 1957). Збудував також дві церкви та цивільні споруди в маєтках Миклашевського в Стародубському повіті.

Літ.: Бутник-Сіверський Б. С. Доля Миколи Бонч-Бруєвича — архітектора з кріпаків. «Українське мистецтвознавство». 1971, в. 5.

БОНЧ-ТОМАШЕ́ВСЬКИЙ Михайло Михайлович (1887—1939) — рос. і укр. режисер театру і кіно, журналіст, літератор. Очолював у Києві театр «Перепуття» (1917), Будинок інтермедій (1918), Музичну драму (1919, разом з Лесем Курбасом). У статті «Наш театр» (одноденна газ. «День пролетарської культури», Київ, 1919) виклав програму створення пролет. театру як «театру масової легенди», що мав відродити традиції давніх нар. видовищ. У дореволюц. кіно поставив бл. 50 комедій, фарсів і драм, зокрема в ательє «*Художній екран*» (Київ) фільми «Хазяїн життя» (1919), «Хазяїн і робітник» (за Л. Толстим; 1918 — 19, власний сценарій), «Що робити?» (за М. Чернишевським, 1919, спільно з О. М. Смирновим). У роки громадян. війни на Україні зняв *агітфільми*: «Повстаньте, гнані і голодні!» (роль комісара виконував комісар Першого комуністичного полку), «Слухайте, брати!», «Червоний командир», кіноплакат «Це буде останній і вирішальний бій!», кінолубок «Червона ріпка» (за власним сценарієм), «Мир хатам — війна палацам» (за сценарієм Л. В. Нікуліна; гол. роль виконував політпрацівник Червоної Армії С. Дукельський).

Г. В. Довбищенко.

БОНЯ Григорій Васильович (1.IV 1918, Градизьк, тепер смт Полтав. обл.— 26.VI 1989, Київ) — укр. живописець, засл. художник УРСР з 1978. Закінчив 1950 Київ. худож. ін-т (майстерня О. О. *Шовкуненка*). Працював у галузі станкового і монумент. живопису. Твори: триптих «Комсомол» (1958), картини «Мати-земля» (1960, Донец. ХМ), «Легенда про Гамалію» (1961, Запоріз. краєзнав. музей), «Сивий Єнісей», «В. І. Ленін у Саянах» (обидві — 1976), «Битва за Дніпро» і «Зоря. Початок століття» (обидві — 1987).

Г. В. Боня. На кордоні. Олія. 1980.

Літ.: Григорій Боня. Край Красноярський Каталог. К., 1980; Григорій Боня Вибрані твори художника. Альбом. К. 1985

БОПЛА́Н (Beauplan) Гійом Левассер де (бл. 1600, Нормандія — 6.XII 1673, Франція) — франц. інженер-фортифікатор. Перебуваючи на службі польс.

Г. Л. де Боплан. *Типи укріплень українських міст Лівобережжя в 1-й пол. 17 ст.*

Верхній ряд — Кобеляки, Кременчук, Говтва, Полтава Хорол, Лукім'я;

середній ряд — Лубни, Миргород. Лютенька, Зіньків, Гадяч, Ромни;

нижній ряд — Ічня, Лохвиця, Моковчин, Борзна, Батурин, Конотоп.

уряду, збудував на Україні фортецю Кодак (1635, не збереглася) та замки у м. Барі (1638; тепер Вінн. обл., зберігся частково), в с. Підгірцях (1635—40, див. *Підгорецький замок*) та у м. Бродах (1630—35, див. *Бродівський замок*; два останні — разом з арх. А. *дель Аква*), розробив схему укріплень *Бережанського замку* (1654). Повернувшись до Франції, Б. склав «Опис України» з картами укр. земель, зробленими за власними вимірами (1650; переклад рос. мовою 1832, 1985), що є цінним джерелом для вивчення історії України.

Образ Б. втілено в романах «Богдан Хмельницький» М. Старицького (1887), «Козацькому роду — нема переводу» О. Ільченка (1958).

Тв.: Опис України. В кн.: Боплан Г. Опис України.— Меріме П. Українські козаки та їхні гетьмани.— Богдан Хмельницький. Львів, 1990.

В. Ю. Могильовський.

БОРАКОВСЬКИЙ Григорій Максимович (1846, м. Павлоград, тепер Дніпроп. обл.— 1890, м. Новомосковськ тієї ж обл.) — укр. письменник. Закінчив 1869 мед. ф-т Харків. ун-ту, працював лікарем, здобув наук. ступінь доктора медицини. Автор водевілів, оперет, комедій, жартів: «Оказія з пампушкою», «Різдвяний вечір», «Де два цілуються, третій губ не простягай», «Старі до молодих не підвертайтесь» (усі — 70-х рр.), «Як жінки чоловіків морочать» (1872). У соціально-психол. драмах Б. відтворив зародження класових суперечностей, пробудження і піднесення почуття власної гідності в середовищі трудового селянства в пореформений період. Колізії нещасливого кохання, розбитого подружнього життя невіддільні в драмах Б. від мотивів соціальної нерівності, протесту проти несправедливих обставин життя, консервативних етичних принципів [«Як долі немає — то й щастя минає», 1881; «З житейського моря», 1886 (1890—91 йшла в *Руському народному театрі* у Львові); «Не судилося» (1905—08 була в репертуарі *Буковинського народного театру*); «Лихом щастя не добудеш», 1887]. Істор. драма «Маруся Чурай» (1887) побудована на популярному нар. переказі й сюжеті пісні «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці». Історія кохання тісно переплітається у творі з подіями нац.-визв. боротьби укр. народу, процесами класового розшарування укр. суспільства серед. 17 ст.

Тв.: Збірник драматичних творів. т. 1. Львів, 1888.
Літ.: Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. В кн.: Франко І. Зібрання творів, т. 41. К., 1984; М. К. Збірник драматичних творів Г. М Бораковського. «Зоря», 1889, ч. 1—2.

В. О. Дорошенко.

БОРДАКОВ Юрій Вікторович (21.X 1946, Ужгород) — укр. кінооператор, засл. діяч мист. УРСР з 1986. Закінчив 1980 Київ. ін-т театр. мист-ва. 1964—76 працював на Укр. телебаченні, з 1982 — на студії «Укртелефільм». Зняв телефільми: «Товариський суд» (1982), «Останній доказ королів» (1983); фільм-балет «Ольга» (1983), муз. відеофільм «Буковинські картинки» (1984), документальний фільм «Чорнобиль: два кольори часу» (фільми 1—3, 1986—88; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1990), художні відеофільми «Запорожець за Дунаєм» (1986), «Блакитна троянда» (1988).

М. М. Шевченко.

БОРДЮР (франц. bordure, від bord — край, межа) — 1) Смужка, що облямовує малюнок, текст, край *шпалер*. 2) Бортові камені чи плити, що відокремлюють проїзну частину дороги або вулиці від обочин, тротуарів. 3) У садово-парковому мистві — нешироka (20—50 см) смуга низькорослих, густо висаджених квітів чи кущиків навколо клумб, *куртин* або газонів.

БОРЕ́ЛЬ Петро Федорович (1829 — жовтень 1898, Петербург) — російський літограф і живописець-акваре́ліст. У 50-х рр. 19 ст.— вільний слухач петерб. АМ. 1855 здобув звання некласного художника акварельного портретного живопису. Твори: літографії — «Ніжин», «Ліцей князя Безбородька», портрети М. В. Гоголя, Є. П. Гребінки та ін. для кн. «Ліцей князя Безбородька» (1859); портрети Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, М. О. Максимовича, М. І. Костомарова, О. М. Вересая та ін.

Літ.: Каталог музея Украинских древностей В. В. Тарновского, т. 2. Чернигов, 1900; Кондаков С. Н Юбилейный справочник императорской Академии художеств 1764—1914, ч. 2 СПБ, 1914; Адарюков В. Я. Очерк по истории литографии в России. СПБ, 1912.

Ш. М. Гарцман.

БОРЕ́ЦЬКИЙ Адальберт Адальбертович (Войтех Войтехович; 14.XI 1910, с. Убла, Словаччина) — укр. та словац. живописець. Навчався 1927—31 у худож. школі А. М. *Ерделі* в Ужгороді. 1935—39 — член *Товариства карпато-руських художників*. Викладав в Ужгородському уч-щі прикладного мист-ва (1945—48). З 1961 — в Чехо-Словаччині. Доробок переважно в галузі пейзажного та жанрового живопису і станкової графіки. Твори: «Зустріч гуцулами Червоної Армії» (1946), «На лісопункті» (1952), «Село під горою» (1957, два останні — Закарп. ХМ), пейзажі Словаччини (1964—71), серія малюнків «Пори року» (1947), декор. панно на будинку Ерделі в Ужгороді (1940) та ін. Твори Б. експонувалися на Всесвіт. виставці в Нью-Йорку (1939). Зберігаються у музеях Братіслави, Будапешта та ін.

БОРЕ́ЦЬКИЙ Віктор Іванович (1884 — ?) — укр. композитор, хоровий диригент, музикознавець і педагог. Див. *Кривусів* В. І.

БО́РИКОВ Петро Лазарович [13 (26).I 1890, станиця Каменська, тепер м. Каменськ-Шахтинський Ростов. обл.— 1972, Херсон] — укр. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1947. З 1908 працював у рос. антрепризах, з 1913 — в укр. трупах Миколаєнка, Т. П. Колесниченка, Л. Р. Сабініна. 1918 організував власну трупу, яка 1927 стала основою театру «Металіст» у м. Олександрівську (тепер Запоріжжя; виступала перед будівельниками Дніпрельстану). 1921—23 — актор і режисер агітпоїзда ім. Т. Г. Шевченка. Працював у театрах Донбасу, Києва, Чернігова, Херсона. Ролі: Черевик («Сорочинський ярмарок» М. Старицького за М. Гоголем), Малоштан («Диктатура» І. Микитенка), Хлестаков («Ревізор» М. Гоголя), Сатін («На дні» М. Горького). Вистави: «Суєта» І. Карпенка-Карого, «Рожеве павутиння» Я. Мамонтова, «Заколот» Д. Фурманова, «Розлом» Б. Лавреньова, «Підступність і кохання» Ф. Шіллера.

Літ.: Сабінін Л. Сорок п'ять років на українській сцені. К., 1937.

К. О. Силіна.

БО́РИС Ігор Олександрович (12.I 1952, смт Розділ Львів. обл.) — укр. режисер, засл. діяч мист. УРСР з 1989. Закінчив 1975 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс І. О. *Молостової*). Працював у Запоріз. укр. муз.-драм. театрі (1974—81), очолював Запоріз. ТЮГ (1984—86). 1986—91 — гол. режисер Івано-Фр. укр. муздрам. театру, з 1991 — в Харків. укр. драм. театрі ім. Т. Шевченка. Вистави: «Ромео і Джульєтта» У. Шекспіра (1985), «Плаха» за Ч. Айтматовим (1985), «Тіні забутих предків» за М. Коцюбинським (1988), «Іуда Іскаріот» за Л. Андрєєвим (1990, у власній інсценізації), «Украдене щастя» І. Франка (1992).

Е. З. Слуцька.

Борис і Гліб. Ікона із Святодухівської церкви у с. Потеличі Львівської обл. 2-а пол. 16 ст. НМЛ.

Боришківці. Стрічкові витинанки. Папір, розпис, витинання. 1914.

БОРИ́С І ГЛІБ (кін. 10 ст.— 1015) — молодші сини вел. князя київ. Володимира Святославича, що загинули під час міжусобної боротьби і канонізовані православною церквою 1072 як перші власне руські святі. Спочатку шанувалися як зцілителі, пізніше — як воїни, заступники Русі та її князів. Сюжет «Б. і Г.» — один з поширених у давньорус. іконопису. Найдавніші зображення Б. і Г. збереглися на київ. *енколпіонах* 11—12 ст. та фресках 1146 *Кирилівської церкви* в Києві. Існує припущення, що ікони «Борис і Гліб» були в Борисоглібських соборах у Вишгороді (1112) та Чернігові (1120). Ймовірно, київ. походження й кам'яна іконка 1-ї третини 13 ст. (Рязанський музей) та ікона 13 ст. (Київ. МРМ) цієї іконографії. Серед пізніших зображень Б. і Г. в укр. мист-ві — ікони із сіл Потелича (кін. 16 ст.) та Березова (17 ст.) на Львівщині (обидві — НМЛ), ікона «Святі Володимир, Борис та Гліб» (серед. 17 ст., ДМУОМ) із смт Ратного Волин. обл.; у графіці — в київ. стародруках «Мінея святкова» (1619), «Царю Іустініану главізны поучителны» (1628), «Трубы словес проповъдных...» і «Трубы на дни нарочитыя» (1674), «Синопсис» (1680).

Літ.: Черногубов Н. Н. Икона «Борис и Глеб» в Киевском музее русского искусства. В кн.: Древнерусское искусство XV начала XVI веков. М., 1963; Алешковский М. Х. Русские глебо-борисовские энколпионы 1072–1150 гг. В кн.: Древнерусское искусство. Художественная культура домонгольской Руси. М., 1972; Рындина А. В. Шиферная икона Бориса и Глеба из Солотчи В кн.: Древнерусское искусство. Зарубежные связи. М., 1975; Жолтовський П. М. Український живопис XVII—XVIII ст. К., 1978; Николаева Т. В. Древнерусская мелкая пластика из камня. XI– XV вв. М., 1983 *О. Ф. Сидор.*

БОРИСЕ́ВИЧ Яків (бл. 1713, м. Судова Вишня, тепер Львів. обл. 1774, Домашівський монастир, тепер на тер. тієї ж області) — укр. художник. 1750 жив у Василіанському монастирі у с. Крехові (тепер Жовківського р-ну), пізніше — у монастирях у м. Добромилі, с. Лаврові та ін. (всі — Львів. обл.). Є відомості, що виконував малярські роботи у цих монастирях.

БОРИСЕ́НКО Валентин Назарович (2.V 1929, с. Озеряни, тепер Бобровицького р-ну Черніг. обл.— 8.I 1990, Київ) — укр. скульптор, нар. художник УРСР з 1976. Закінчив 1947 Київ. уч-ще прикладного мист-ва, 1953 — Львів. ін-т прикладного та декор. мист-ва (майстерня І. В. *Севери*). З 1959 — викладач, з 1969 — ректор, з 1976 — професор цього ін-ту; з 1977 — професор, 1985—88 — ректор Київ. худож. ін-ту. Працював у галузі монумент. і станкової скульптури. Автор позначених рисами героїки творів. Станкові твори виконано переважно з традиц. для укр. нар. мист-ва матеріалу — дерева. Вони сповнені виразної де-

В. Н. Борисенко.

В. Н. Борисенко. Хліб. Дерево. 1972.

Скульптори ***В. Н. Борисенко,*** *К. О. Маєвський, арх. А. Д. Консулов, конструктор Г. В. Шевчук. Пам'ятник бійцям Першої Кінної армії в смт Олеську Львівської обл. Кована мідь. 1975.*

кор. гри світлотіні, форм і ліній: «Господар Верховини», 1957; «Олекса Довбуш», 1959—60; «Данило Галицький», 1961; триптих «Земля», 1964; «Хліб», 1972 та ін.

Монумент. твори Б. відзначаються масштабністю образного мислення, вільним композиційним трактуванням форм, максимальною насиченістю образу, внутр. динамікою: пам'ятники — І. Я. Франкові у Львові (1964), Герою Рад. Союзу Г. Ф. Гевришу у Дрогобичі (1969), керівникові підпільної партизан. групи Паші Савельєвій у Луцьку (1972), пам'ятник бійцям Першої Кінної армії у смт Олеську Львів. обл. (1976; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1978), пам'ятник учасникам Хотинського повстання 1919 (1977); всі — у співавт. Створив 1982 композиції «В. І. Ленін», «Революція», «Звільнена праця» для оформлення Київ. філіалу Центр. музею В. І. Леніна (тепер — культур.-просвіт. центр «Укр. дім»), «Аджимушкай» (1984—85), «Ікар» (1985) та ін. Твори Б. зберігаються в ДМУОМ, НМЛ, Львів. КГ та ін. музеях.

Літ.: Валентин Борисенко Альбом К., 1971; Белічко Ю. Грані героїчного образу. «Образотворче мистецтво», 1986, № 3. *О. В. Замостян.*

БОРИСЕ́НКО Володимир Семенович (27.III 1925, смт Пролетарський, тепер Луган. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1980. Закінчив 1951 Харків. театр. ін-т. 1951—57 — артист Харків. театру муз. комедії, з 1957 — Київ. театру оперети. Ролі: Попандопуло («Весілля в Малиніві» О. Рябова), Чемерлига («Каштани Києва» О. Сандлера), Філіп, Льоша («Вільний вітер», «Біла акація» І. Дунаєвського), Пеніжек («Маріца» І. Кальмана).

БОРИСЕ́НКО Л. К. (1876, Київ — ?) — укр. актриса. Працювала в трупах М. Л. Кропивницького (1899), М. К. Садовського, О. З. Суслова (1901), І. Л. Сагатовського (1902) та ін. За свідченням преси, мала великий успіх у ролях наївних дівчат.

Є. С. Хлібцевич.

БОРИСЕ́НКО Олексій Григорович (1868, Область Війська Донського — 26.V 1941, Ростов) — укр. та рос. співак (тенор), оперний режисер і педагог, засл. арт. РРФСР. Вокал. освіту здобув у Придворній співацькій капелі (1887—92 — її соліст) у Петербурзі та приватно у проф. Поццо (Мілан). 1886—87 — артист *Кропивницького М. Л. трупи*, 1893–96 — соліст Київ., 1896—98 (1901 — гастролював) — Харків. опер, 1903—07 і 1913—24 — Оперного театру С. І. Зиміна в Москві (де водночас був режисером і вчителем сцени), ін. театрів Росії. Працював режисером в оперних театрах Одеси (1924—25), Баку (1925—26), Ростова-на-Дону (з 1926). Партії: Петро («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), провідні партії в рос. і зх.-європ. операх.

Літ.: Боголюбов Н. Полвека на оперной сцене. М., 1957; Гастроли А. Борисенко в Харькове. «Русская музыкальная газета», 1901, № 19—20; Юбилей А. Г. Борисенко. «Русская музыкальная газета», 1914, № 6. *І. М. Лисенко.*

БОРИ́СОВ Борис Самійлович (справж.— Гурович; 1873 — 11.XI 1939, Москва) — рос. і укр. актор театру та естради, засл. арт. РРФСР з 1927. За освітою юрист. Сценічну діяльність почав у *Кропивницького М. Л. трупі* (1895—97). Працював у театрах Києва, Харкова, Одеси (1899–1903; 1918—24, з перервою). Виступав переважно в комедійних ролях. Відомий як виконавець пісень П. Беранже, куплетист, читець, автор і виконавець романсів, муз. пародій, естрадних імпровізацій та експромтів. Знімався в німому кіно з 1911.

Літ.: Крыжицкий Г. К. Дороги театральные. М., 1976.

БОРИ́СОВ Валентин Тихонович [7(20).VII 1901, м. Богодухів тепер Харків. обл.— 25.IX 1988, Харків] — укр. композитор, педагог, засл. діяч мист. УРСР з 1971. Закінчив 1927 Харків муз.-драм. ін-т (клас С. С. *Богатирьова*). Працював муз. редактором Респ. радіо та Харків обл. радіо. З 1944 — викладач Харків. консерваторії (з 1963 — ін-т мист-в; 1944–49 — ректор, з 1977 — професор). 1944–49 — голова, з 1978 — заст. голови правління Харків. організації СКУ Б.— один з авторів музики Держ. гімну УРСР (1947). Твори: вокал.-симфонічні — ораторія «Весілля» (1972), кантати «На варті Дніпрельстанів» (1932) і «Народне свято» (1952), три симфонії (1957, 1963; № 3 для струнного оркестру, 1978), а також поема «Кармалюк» (1927), «Поема про Батьківщину» (1943), «Чотири українські пісні» (1953), дивертисмент (1972) та ін. твори для симф. оркестру; для фп. з оркестром — три концерти (1974, 1979 — присвячено М. Т. *Колядi*, 1983); для скрипки з оркестром — «Юнацький концерт» (1980); для альта з оркестром — «Романтична повість» (1977); для оркестру нар. інструментів — «Українська сю-

та» (1949); камерно-інструм. твори, в т. ч. три квартети (1926, 1928, 1965); хори, романси, пісні, обробки нар. пісень.

Літ.: Тишко Н. С. Валентин Борисов. К., 1972; Калашник П. Риси стилю творчості В Борисова. К., 1979.

БОРИ́СОВ Олег (Альберт) Іванович (8.XI 1929, Приволзьк, тепер місто Іван. обл.— 28.IV 1994, Москва) — рос. актор, нар. арт. СРСР з 1978.

Закінчив 1950 школу-студію МХАТу. Працював у Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки (1951—64), Ленінгр. Великому драм. театрі (1964—83), МХАТі (1983—89). З 1989 — в Центр. театрі Рад. Армії (Москва). Ролі: в Київ. рос. драм. театрі — Щасливцев («Ліс» О. Островського), Петро («Останні» М. Горького), Олег, Андрій («В пошуках радості», «В добрий час!» В. Розова), Часовников («Океан» О. Штейна), Сашко Птаха («Світанок над морем» за Ю. Смоличем), Дроміо («Комедія помилок» У. Шекспіра); на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка — Терещенко («Проста річ», 1957), Юзеф («Олекса Довбуш», 1959), Фімка Воронюк («Нащадки», 1960), Голохвостий («За двома зайцями», 1961), Роман («Стежки-доріжки», 1964). Держ. премія СРСР, 1978.

І. М. Давидова.

БОРИ́СОВ Павло Борисович [24.XII 1851 (5.I 1852), Волин. губ.— 23.VI (6.VII) 1904, Одеса] — укр. і рос. співак (бас-баритон). Вокал. освіту здобув 1871—76 у Петерб. консерваторії. 1876—78 — соліст Київ. рос., 1879—81 — Харків. опер, 1882—93 — «перший баритон» Великого театру в Москві, гастролював в Італії, Англії. Згодом жив в Одесі, співав на сцені Одес. опери, з 1894 викладав спів (приватно). Партії: Мазепа («Мазепа» П. Чайковського), Демон («Демон» А. Рубінштейна), Мельник («Русалка» О. Даргомижського), Валентин, Мефістофель («Фауст» Ш. Гуно).

І. М. Лисенко.

БОРИ́СОВА Ольга Миколаївна (8.VII 1912, с. Криштопівка Харків. обл.) — укр. артистка балету і педагог, засл. арт. УРСР з 1954. Закінчила 1929 хореогр. школу-студію при Харків. театрі опери та балету (викладачі — В. К. *Литвиненко*, З. М. *Лур'є*). 1929—60 — солістка і помічник балетмейстера Харків. театру муз. комедії. 1936—60 — керівник нар. ансамблю танцю Палацу культури Харків. електромех. заводу. З 1960 — викладач танцю у Харків. театр. ін-ті (1963—91 — Харків. ін-т мист-в, з 1991 — Харків. консерваторія). Лауреат 6-го Всесвіт. фестивалю молоді і студентів у Москві, 1957.

БОРИСОВЕ́ЦЬ Валентин Павлович [2 (15).I 1910, Владивосток — 4.V 1979, Львів] — укр. художник театру, засл. діяч мист. УРСР з 1957. Закінчив 1931 Київ. худож. ін-т, де навчався у К. М. *Єлеви*. Оформив вистави: «Лебедине озеро» П. Чайковського (1932 — у Київ. театрі опери та балету), «На велику землю» А. Хижняка (1949; Держ. премія СРСР, 1950), «Борислав сміється» за І. Франком (1951), «Кам'яне гніздо» Х. Вуолійоки (1957), «Блакитна троянда» Лесі Українки (1969) — у Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької; «Не судилось» М. Старицького (1961) — у Дніпроп. укр. муз.-драм. театрі; «Богдан Хмельницький» О. Корнійчука (1979) — в Одес. укр. драм. театрі.

В. П. Борисовець Ескіз декорації до вистави «На велику землю» А. Хижняка. 1949. Львівський укр. драм. театр ім. М. К. Заньковецької.

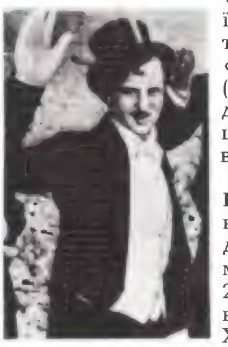

О. І. Борисов у ролі Голохвостого (фільм «За двома зайцями», реж. В. М. Іванов. 1961).

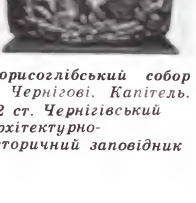

Борисоглібський собор у Чернігові. Капітель. 12 ст. Чернігівський архітектурно-історичний заповідник

Г. І. Борисоглібська в ролі Галі («Назар Стодоля» Т. Шевченка).

О. О Ріпко.

БОРИСОГЛІ́БСЬКА Ганна Іванівна [справж.— Сидоренко-Свидерська; 26.XII 1867 (7.I 1868), м. Себеж, тепер Псков. обл.— 26.IX 1939, Київ] — укр. актриса, нар. арт. УРСР з 1936. Закінчила Харків. школу доброчинного т-ва, викладала в сільс. школі, брала участь в аматор. виставах. 1888 вступила до укр. трупи М. Л. Кропивницького, де виконувала перші ролі. 1900—18 — провідна актриса в трупах П. К. Саксаганського і І. К. Карпенка-Карого, Т. П. Колесниченка, в *Садовського М. К. театрі, Національному зразковому театрі*. Працювала в Українському театрі в Галичині (1919—25), Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (1925—39). Вихованка корифеїв укр. театру, Б. вже на початку творчої діяльності виявила себе як віртуозна виконавиця характерних ролей. Мистецтву Б. притаманні органічність існування в ролі, соковитість побутових, вихоплених із життя барв, інтонаційне багатство, вміння створювати багатогранні нар. характери. М. К. Садовський писав про Б.: «Це артистка цілинного грунту народного з глибоким розумінням психології і побуту українського народу». В дожовтн. театрі Б.— виконавиця характерних ролей у творах укр. драматургів: Терпилиха («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Шкандибиха («Лимерівна» П. Мирного), Секлета («За двома зайцями» М. Старицького), Ганна, Тетяна («Безталанна», «Суєта» І. Карпенка-Карого), Риндичиха («По ревізії» М. Кропивницького). В М. К. Садовського театрі почала грати в п'єсах рос. і зарубіж. драматургів: Пошльопкіна, Сваха («Ревізор», «Одруження» М. Гоголя), Мати («Загибель „Надії"» Г. Гейєрманса), Старчиха («Вогні Іванової ночі» Г. Зудермана).

На рад. сцені вона створила сатиричні образи Мазайлихи («Мина Мазайло» М. Куліша), Півнихи, Куми («Диктатура», «Кадри» І. Микитенка), Усачихи («Майстри часу» І. Кочерги); драматичні — Орини («97» М. Куліша), Марії Тарасівни, Рижової («Платон Кречет», «Правда» О. Корнійчука); героїчні — Кароліни («Справа честі» І. Микитенка), Варвари («Богдан Хмельницький» О. Корнійчука). Ролі в кіно: Терпилиха («Наталка Полтавка», 1911, кіноконтора «Художества» І. Спектора, Катеринослав, тепер — Дніпропетровськ), Ткачиха («Щорс»), Колгоспниця («Стожари», обидва — 1939, Київ. кіностудія худож. фільмів).

Літ.: На честь сорокалітньої праці Ганни Іванівни Борисоглібської. К., 1927; Василько В. С. Микола Садовський та його театр. К., 1962; Мар'яненко І. О. Сцена, актори, ролі. К., 1964, Мистецтво франківців. К., 1970.

Ю. М. Бобошко.

БОРИСОГЛІБСЬКИЙ МОНАСТИ́Р у Чернігові — пам'ятка арх-ри 12—18 ст. Засн. на тер. *дитинця*. Зруйнований монголо-татарами 1239, відбудований у 16 ст. Монастир відійшов 1628 до домініканців, після нар.-визв. війни 1648—54 знову став православним, 1657 був відновлений як кафедральний, закритий 1786. З будівель збереглися *Борисоглібський собор* (1120—23), колегіум (кін. 16—18 ст.) та будинок архієпископа (1780). У монастирі короткий час містилася перевезена 1679 з Новгорода-Сіверського друкарня.

О. А. Прима.

БОРИСОГЛІБСЬКИЙ СОБО́Р у Чернігові — пам'ятка арх-ри 12—19 ст. Споруджено 1120—23 (за ін. джерелами — бл. 1170) місц. майстрами на фундаментах споруд поч. 11 ст. Перебудови — 1628, в кін. 17 ст. і 1857. До 1786 року Б. с. був гол. спорудою *Борисоглібського монастиря*. Характерний зразок будівлі *чернігівської архітектурної школи*. Первісно — хрестово-купольний, тринефний, шестистовпний, однобанний, триапсидний.

Фасади отиньковано з розграфленням на *квадри*, розчленовано півколонами, завершення — *закомари*. На рівні п'ят закомар — аркатурний пояс. *Портали* аркові, триступінчасті. В інтер'єрі у пн. і пд. стінах — по 3 ніші-*аркосолії* для князівських поховань. Хід на хори — у товщі зх. стіни. Б. с. оперізували *галереї* з двома хрещальнями (не збереглися). У 1857 було перебудовано сх. частину: споруджено нові *апсиди*. У 1672 році з Зх. у стилі укр. *барокко* прибудовано ротонду. Після руйнувань під час Вел. Вітчизн. війни собор реконструйовано 1957 (арх. М. В. *Холостенко*), нашарування 17—19 ст. знято. З 12 ст. збереглися різьблені плити парапетів хорів, шиферний мозаїчний *омфалій*, фрагменти первісної підлоги з керамічних полив'яних плиток, фраг-

менти *фресок* на віконних відкосах, а також срібні позолочені царські врата (1702), відлиті у Данцігу (тепер Гданськ, Польща). У 50-х рр. 20 ст. виявлено білокам'яні різьблені *капітелі* і наріжні камені, походження і датування яких не встановлено. З 1972 у Б. с. відкрито музейну експозицію.

В. В. Вечерський.

БОРИСПОЛЕЦЬ Платон Тимофійович [1805, с. Гоголів, тепер Київ. обл.— 14 (26).VII 1880, Петербург] — укр. та рос. живописець і літограф. За фахом — військовий. Як сторонній учень відвідував з 1835 класи петерб. АМ, перебуваючи під опікою Т-ва заохочування художників. Навчався у О. Заурвейда, К. П. *Брюллова*. За картину «Артилерійський парк з видом Смольного монастиря» (1835) одержав малу золоту медаль (1836) петерб. АМ, за малюнки з натури — малу (1837) та велику (1838) срібні медалі. 1843—56 жив за кордоном (Франція, Італія). Твори: картини «Королівський міст» (1843), «Портрет О. С. Даргомижського» (1845), «Проповідь апостола Андрія скіфам» (бл. 1847, *Андріївська церква* у Києві), «Портрет чоловіка з книгою у руці» (1846), «Дівчина з пташкою» (1848), «Дівчина з собачкою» (1848), «Ісус у вертограді» (1848, не закінчено), «Вид Венеції з боку моря при вечірньому освітленні» (1852, не закінчено), «Морський краєвид», «Кораблі в бухті при місячному освітленні», «Мадонна». Написав кілька ікон для Поштамтської церкви у Петербурзі, православної церкви в Італії та ін. Скопіював ряд полотен Тіціана («Покладення в домовину», 1847, «Муки св. Петра Доміниканця», 1850), Рафаеля, Сарто; займався літографією, скульптурою.

Б. був знайомий з Т. Г. Шевченком, підтримував з ним дружні стосунки протягом усього життя. Разом вони планували виїхати 1843 за кордон для вдосконалення майстерності. 1852 Б. втратив зір. Петерб. АМ обрала його почесним вільним спільником (1859). Твори Б. зберігаються в ДРМ, ін. музеях.

Літ.: Сидоренко О. І. Доля художника. В кн.: В сім'ї вольній, новій, в. 3. К., 1986. *О. І. Сидоренко*

БОРИСФЕ́Н, Бористен (грец. βορυσθένης, букв.— той, що тече з півночі) — 1) У давньогрец. міфології бог р. Дніпра, батько Фоанта — царя Тавріди (Криму); за скіфським міфом, Б.— батько прародительки скіфів.

2) Давньогрец. назва р. Дніпра. Трапляється у творах антич. істориків та географів (Геродота, Страбона та ін.). 3) Давньогрец. назва мідної (бронзової) монети, яку карбували 330—240 до н. е. в *Ольвії*. На аверсі монети зображено бородате обличчя бога Борисфена. 4) Одна з назв *Березанського поселення*.

П. Т. Борисполець. Проповідь апостола Андрія скіфам. Олія. Бл. 1847. Андріївська церква. Київ.

БОРИСЮК Костянтин Іванович (?, Брест. пов. Грод. губ.— ?) — укр. композитор поч. 20 ст. Автор музики пісні «Думи мої, думи мої» на вірші Т. Г. Шевченка (вид. 1918 в Мінську), яку в 20-і роки виконала Перша київ. капела бандуристів.

Літ.: Правдюк О. А. Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України. К., 1966.

БОРИСЯ́К Андрій Олексійович [6 (18).II 1885, Самара — 21.IV 1962, Москва] — рос. віолончеліст і педагог, канд. мистецтвознавства з 1944. Навчався в гімназії у Києві, де 1901 був обраний членом Рос. астроном. т-ва. Закінчив 1911 Петерб. консерваторію (клас О. В. Вержбиловича), 1912—13 вдосконалював майстерність у П. Казальса в Парижі. 1913—19 викладав у Харків. муз. уч-щі. З 1919 — викладач муз. технікумів та уч-щ в Москві. Автор праць «Нариси школи Пабло Казальса» (1929), «Метод органічного розвитку прийомів гри на віолончелі» (1934, 2-е вид.— 1947), «Школа гри на віолончелі» (1949).

Літ.: Гинзбург Л. С. История виолончельного искусства, кн. 3. Русская классическая виолончельная школа (1860—1917). М., 1965.

БОРИ́ШКІВЦІ — село Борщівського р-ну Терноп. обл. У кін. 19 — на поч. 20 ст.— осередок *витинання*. Виготовляли з паперу стрічкові антропо- і зооморфні композиції для прикрашання хат. Для витинанок з Б. характерні декоративність і лаконізм орнамент. мотивів. Твори зберігаються у Краків. музеї етнографії. Іл. с. 235.

Літ. Станкевич М. Є. Українські витинанки. К., 1986. *М. Є. Станкевич.*

В. П. Борищенко.

Б. А. Борін.

БОРИЩЕНКО Віктор Петрович [21.I (3.II) 1914, Харків] — укр. співак (лірико-драм. тенор), нар. арт. УРСР з 1951. Навчався 1930—33 в Харків. ін-ті інженерів залізнич. транспорту, водночас навчався співу у проф. М. Г. Михайлова і Л. Є. Кириленко. 1933—35 — соліст оперної студії при Харків. театрі опери та балету (керівник М. І. *Вериківський*) та театру муз. комедії. 1935—59 — соліст, 1962—89 режисер Київ. театру опери та балету. Партії: Петро, Левко, Вакула, Андрій («Наталка Полтавка», «Утоплена», «Різдвяна ніч», «Тарас Бульба» М. Лисенка), Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Князь («Русалка» О. Даргомижського), Ленський («Євгеній Онегін» П. Чайковського), Гвідон, Ликов («Казка про царя Салтана», «Царева наречена» М. Римського-Корсакова) та ін. Б.— перший виконавець партій Гриця («Щорс» Б. Лятошинського), Марка («Наймичка» М. Вериківського), Богуна («Богдан Хмельницький» К. Данькевича), Микешина («Зоря над Двіною» Ю. Мейтуса).

Тв.: Його пам'ятатимуть нащадки. В кн.: Михайло Роменський. Спогади. Матеріали. К., 1982; Таким я його запам'ятав. В кн.: Михайло Донець. Спогади. Листи. Матеріали. К., 1983; Сердечно дякую. В кн.: Олена Муравйова. Спогади. Матеріали. К., 1984. *І. Д. Гамкало*

БОРІН Борис Абрамович [справж.— Шварцман; 19.XI (1.XII) 1899, Одеса — 9.II 1965, Чернівці] — укр. режисер, нар. арт. УРСР з 1960. Закінчив 1923 Першу держ. театр. студію в Одесі. Працював у театрах Одеси: районному драм. (1923), «Массодрамі» (1924), рос. драм. ім. А. В. Іванова (1925—28), Театрі Революції (1928—31, 1935—44). У 1943 очолював фронтову концертну бригаду, яка виступала перед бійцями 3-го Укр. фронту. 1944—48 — режисер, 1948—65 — гол. режисер Чернів. муз.-драм. театру ім. О. Ю. Кобилянської. Вистави: «Устим Кармелюк» В. Суходольського (1940), «Отелло» У. Шекспіра (1949), «Вій, вітерець!» Я. Райніса (1951), «У неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською (1955), «Лук'ян Кобилиця» Л. Балковенка і Г. Мізюна (1955), «Тев'є-молочник» за Шолом-Алейхемом (1956), «Оптимістична трагедія» В. Вишневського (1957), «Леся» М. Андрієвич (1959), «Іркутська історія» О. Арбузова (1960).

Т. В. Сулятицький

БОРКОВСЬКИЙ Панталеон (на сцені — Борковський Леон; 8.VIII 1824, с. Катина, тепер Львів. обл.— 1.IV 1911, м. Живець, тепер Польща) — укр. співак (бас-профундо). 1853—55 приватно здобув вокал. освіту в Німеччині. 1853 дебютував у Львів. опері. Соліст оперних

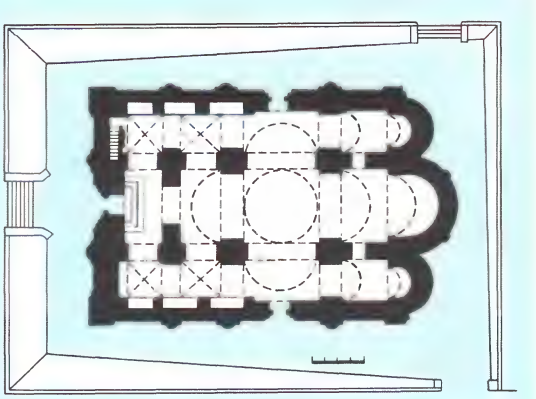

Борисоглібський собор у Чернігові. План. 1120—23.

театрів Львова (1859—60, 1872—80), Амстердама і Вроцлава (1855—56), Кракова (1856—57, 1866—67), Відня (1856, 1871), Тарнува (1857), варшав. «Театру Велького» (1857—59, 1872). Представник нім. вокал. школи. Відомий як інтерпретатор провідних партій в операх Дж. Мейербера: Марсель («Гугеноти»), Бертрам («Роберт-Диявол», дон Педро («Африканка»), Захарій («Пророк»). Серед ін. партій: Де Сільва, Спарафучіле і Феррандо («Ернані», «Ріголетто» і «Трубадур» Дж. Верді), Оровез («Норма» Ф. Белліні), Кардинал («Дочка кардинала» Ф. Галеві), Базіліо («Севільський цирульник» Дж. Россіні), Стольник («Галька» С. Монюшка) та ін.

Виступав у багатьох містах Європи з концертами, під час яких окремі твори виконував укр. мовою. У 60—80-х рр. в концертних виступах у Львові, Добромилі, Самборі, Бродах включав у репертуар твори М. В. Лисенка, М. М. Вербицького, М. Л. Кропивницького. 1881—83 — соліст укр. хору студентів (разом з Ю. Ф. *Закревським* і О. П. *Мишугою*) та чол. хору оперних співаків (диригент А. К. *Вахнянин*) у Львові. *П. К. Медведик.*

БОРМАТОВ Сергій Іванович (27.VII 1919, м. Вишній Волочок Тверськ. обл.) — рос. співак (баритон), засл. арт. УРСР з 1965. У 1939—85 — соліст Ансамблю пісні і танцю Чорноморського флоту.

БОРН Джон (? — ?) — англ. фотограф. 1852 був запрошений до Києва для фотографування будова Ланцюгового мосту. Його фотографії — перші в Києві, одні з перших у Росії. Відомо 13 знімків Б. великого розміру (до 38×51 см), виконаних контактним способом. За цими знімками зробили літографії В. Ф. *Тімм* і, можливо, М. М. Сементовський. *С. І. Білокінь.*

БОРНАШКЕ́ВИЧ Василь (? — ?) — укр. художник. Відомо, що 1773—74 працював над відновленням живопису *Успенського собору* Києво-Печерської лаври.

БОРОВИ́К Леонід Леонідович (1900—1943, Ленінград) — укр. актор і художник театру. Працював на Зх. Україні у трупі О. Міткевич (1925—26), Театрі ім. І. Тобілевича (1929—34), «Заграві» (1935—38), *Театрі імені І. Котляревського* (1938—39), Львів. укр. драм. театрі ім. Лесі Українки (1939—41).

Виконував характерні ролі: Хаїм («Маруся Богуславка» М. Старицького), Батько («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Бабич («Украдене щастя» І. Франка), Берест («Платон Кречет» О. Корнійчука) та ін. Худож. оформлення вистав Б. було позначено реалістично-романтичним трактуванням постановок. *П. К. Медведик.*

БОРОВИ́К Тетяна Василівна (13.VI 1957, Київ) — укр. артистка балету, нар. арт. УРСР з 1989. Після закінчення 1975 Київ. хореогр. уч-ща (клас Г. М. *Кирилової*) — солістка Київ. театру опери та балету. Партії: Мавка («Лісова пісня» М. Скорульського), Фрігія («Спартак» А. Хачатуряна), Ліза («Марна пересторога» Л. Герольда), Жізель («Жізель» А. Адана), Сильфіда («Сильфіда» Х. Левенхольда). Лауреат 1-го Респ. (Київ, 1983, 1-а премія) та 7-го Всесоюз. (Москва, 1984, 3-я премія) балетних конкурсів. *І. В. Цебенко.*

Т. В. Боровик.

В. Л. Боровиковський Портрет роботи І. С. Бугаєвського-Благодарного. Фрагмент. Олія. 1824. ДТГ, Москва.

В. Л. Боровиковський. Богоматір з немовлям. Ікона. 1784. ДМУОМ. Київ.

БОРОВИ́КОВСЬКИЙ Володимир Лукич [24.VII (4.VIII) 1757, м. Миргород, тепер Полтав. обл.— 6 (18).IV 1825, Петербург] — укр. і рос. живописець, портретист, іконописець, мініатюрист, акад. петерб. АМ з 1795, її радник з 1802. Син Л. І. *Боровиковського*. Навчався у батька та свого дядька. До 1788 жив і працював у Миргороді при Миргородському полку. Писав ікони та портрети в традиціях укр. живопису 18 ст. Серед них: портрети П. Я. Руденка (80-і рр. 18 ст., Дніпроп. ХМ), О. О. Капніст (кінець 1780-х рр.), Держ. літ. музей, Москва), ікони «Богоматір з немовлям» (1784), «Богоматір на троні з двома фігурами» (80-і рр. 18 ст., обидві — в ДМУОМ), «Цар Давид» (1785, ДРМ), плащаниця (Харків. ХМ). 1787 за дорученням полт. губ. предводителя дворянства і поета В. В. Капніста виконав кілька картин для палацу в Кременчуці, в якому мала зупинитися Катерина II під час подорожі у Крим (знищено пожежею 1788). У грудні 1788 оселився у Петербурзі, де спочатку користувався порадами Д. Г. *Левицького*, а з 1792 навчався у придворного живописця Й. Б. Лампі. На світогляд та естетич. погляди Б. мали вплив рос. поет Г. Р. Державін та арх. М. О. Львов. У 90-х рр. поряд з композиціями на реліг. теми («Притча про мудрих і нерозумних дів», 1790—92, Твер. обл. ХМ) писав мініатюри (акв., гуаш на кістці; «М. О. Львов з дружиною та дітьми»; «Архітектор А. Менелас», «Портрет В. В. Капніста», поч. 90-х рр., обидві — ДРМ; «Г. Р. Державін», 1794—95, ДТГ, та ін.), близькі до них за характером виконання камерні портрети (О. К. Філіппової, бл. 1790, ДРМ; «Торжківська селянка Христинія», бл. 1795, ДТГ). З 2-ї пол. 90-х рр. у портретах Б. яскраво виявляються риси *сентименталізму* (портрети Катерини II, 1794, ДТГ; В. І. Арсеньєвої, 1795, Київ. МРМ; М. І. Лопухіної, 1797, ДТГ). Образи Б., особливо жіночі, позначені спільністю ідилічного настрою. Колорит творів ніжний і прозорий, ритм письма плавний і мелодичний, що створює на полотнах ліричну атмосферу. З кін. 18 ст. у творах Б., особливо в парадних портретах, характеристики героїв поглиблюються, а живописна манера під впливом *класицизму* стає енергійнішою і чіткішою (портрети Павла I, 1800, ДРМ; київ. війта Б. Г. Борщевського, 1816, Харків. істор. музей; П. Багратіона, 1800—06; кн. Г. С. Волконського, бл. 1806, обидва — Київ. МРМ; керівника серб. повстанців Карагеоргія, 1816, Нац. музей Сербії, Белград; Д. П. Трощинського, 1819, ДТГ, та ін.). Писав також ікони для іконостасів (для т. з. угорських врат гол. іконостаса Казанського собору в Петербурзі, бл. 1809; Троїцької церкви на Смоленському кладовищі в Петербурзі, 1824—25; Троїцького собору Олександро-Невської лаври у Петербурзі, 20-і рр. 19 ст., та ін.). Наприкінці життя Б. зазнав глибокої духовної і творчої кризи. Збереглися його записи про цей період («Із записної книжки художника В. Л. Боровиковського» в кн.: «Дев'ятнадцяте століття», кн. 1, 1872). Серед учнів Б.— І. В. Бугаєвський-Благодарний, О. Г. *Венеціанов* та ін.

Літ.: Горленко В. П. Владимир Лукич Боровиковский «Русский архив» 1891, № 6; Алексеева Т. В. Боровиковский на Украине. В кн.: Ежегодник Института истории искусства АН СССР, 1960, М., 1961; Таранушенко С. А. Ще раз про творчість Володимира Боровиковського. «Образотворче мистецтво», 1969, № 1; Ейдельнант Н. Нове про В. Л. Боровиковського. «Образотворче мистецтво», 1971, № 1; Алексеева Т. В. Владимир Лукич Боровиковский и русская культура на рубеже 18—19 веков. М., 1975.

Л. І. Сапрікіна.

БОРОВИКО́ВСЬКИЙ (Боровик) Лука Іванович [? — 15 (26).IV 1775] — укр. живописець. Був на військ. службі в Миргородському полку, належав до козачої старшини. 1760 йому було присвоєно звання значкового товариша.

В. Л. Боровиковський. Портрет В. І. Арсеньєвої. Олія. 1795. МРМ. Київ.

Батько і вчитель В. Л. *Боровиковського*, В. Л., І. Л. та П. Л. *Боровиковських*. Живописцями були також його брат Іван і племінник Дем'ян.

Писав ікони для церков поблизу Миргорода на Полтавщині. Автор ікон «Благовіщення» (Миргородський краєзнав. музей), «Св. Димитрій, митрополит Ростовський» (портрет Данила Туптала). Грав на гуслях. Автор рукопису «Ноти церковних пісень» (не зберігся). *Л. І. Саприкіна*

БОРОВИКО́ВСЬКІ, брати: Василь Лукич, Іван Лукич і Петро Лукич (? — ?) — укр. іконописці кін. 18 — поч. 19 ст. Сини та учні Л. І. *Боровиковського*. Брати В. Л. *Боровиковського*. Працювали в Миргороді. Писали ікони для церков та приватних осіб.

БОРО́ВСЬКИЙ Кирило Іванович (22.VII 1940, м. Пенза) — укр. балалаєчник і диригент, засл. арт. УРСР з 1988. Закінчив 1968 Київ. консерваторію (клас балалайки Є. Г. Блінова, диригування — Ю. І. Тарнопольського). 1961—63 — соліст Ансамблю пісні і танцю Червонопрапорного Чорноморського флоту, 1968—71 — директор Макарівської дитячої муз. школи (Київ. обл.), 1971—81 — викладач і диригент оркестру нар. інструментів Ялтинського пед. уч-ща, з 1981 — соліст Кримської філармонії, де з 1982 також засновник і худож. керівник фольклорного ансамблю «Калинка». Гастролі за кордоном.

БОРО́ВСЬКИЙ Микола Степанович (14.IV 1930, м. Новогеоргіївськ, тепер затоплений Кременчуцьким водосховищем — 26.IV 1988, Дніпропетровськ) — укр. живописець, засл. художник УРСР з 1980. Зак. 1960 Київ. худож. ін-т. 1960—68 викладав у Дніпроп. худож. уч-щі. Твори: «Земля» (1967), «Саянські скелелази» (1971), триптих «Бригада Віталія Поліщука» (1974), «Хвилина мовчання» (1978), галерея портретів учасників оборони і визволення Дніпропетровська в роки Вел. Вітчизн. війни (1973—80), портрет нар. арт. СРСР Н. Сазонової (1985). Зберігаються у ДМУОМ, Дніпроп. ХМ та ін. музеях України.

В. З. Бородай.

В. З. Бородай. Мовчання. З циклу «По Єгипту». Граніт. 1961—64.

В. З. Бородай. Леся Українка. Бронза. 1954. Київ.

БОРОВСЬКИЙ-БРО́ДСЬКИЙ Давид Львович (2.VII 1934, Одеса) — укр. художник театру. Автор худож. оформлення вистав: «Комедія помилок» У. Шекспіра (1959), «Ліс» О. Островського (1962), «На дні» М. Горького (1963), «Платон Кречет» О. Корнійчука (1964), «Сенсація № 1» Л. Дмитерка (1965), «Насмішкувате моє щастя» Л. Малюгіна (1966) — в рос. драм. театрі ім. Лесі Українки; «Катерина Ізмайлова» Д. Д. Шостаковича (1964) — в театрі опери та балету; «Оптимістична трагедія» В. Вишневського (1967) — в укр. драм. театрі ім. І. Франка (всі — в Києві). З 1968 — в Моск. театрі на Таганці.

БОРОДАЙ Василь Захарович [5 (18).VIII 1917, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ] — укр. скульптор, нар. художник СРСР з 1977, дійсний член АМ СРСР з 1973. Закінчив 1953 Київ. худож. ін-т (майстерня М. Г. *Лисенка*). З 1966 — викладач цього ін-ту (1966—73 — ректор, з 1971 — професор). Серед учнів — А. В. *Кущ*, В. В. *Швецов*. 1968—82 — голова правління СХ УРСР. Автор пам'ятників та монументів, тематичних композицій, портретів. Станкові твори Б. позначено тонким ліризмом, глибиною психологічних характеристик. Серед них: «Іван Богун» (1953, НМІ), «Леся Українка» (1954, Міський парк), «Уходили комсомольцы...» (1955—57, ДМУОМ; всі — у Києві), «Пам'яті товариша» (1974), «А мати чекає» (1985); портрети — угорської студентки (1960, Закарп. ХМ), П. Й. Панча (1960), Л. М. Ревуцького (1963), В. І. Касіяна (1973), Т. Н. Яблонської (1974, всі — ДМУОМ); серія графіч. і скульпт. творів «По Єгипту» (1961—64, срібна медаль АМ СРСР, 1965). Монумент. твори Б. відзначаються складним об'ємно-просторовим рішенням, експресивністю: пам'ятник М. О. Щорсу (1953—54, у співавт.), монумент Вел. Жовтн. соціаліст. революції (1977, у співавт.; 1991 пам'ятник демонтовано), пам'ятний знак заснування Києва (1982), всі — у Києві; пам'ятник партизанам-ковпаківцям у м. Яремчі (1967; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1968; золота медаль ім. М. Б. Грекова, 1969), пам'ятники Т. Г. Шевченкові в Арров-парку побл. Нью-Йорка (1970), у м. Бялому Бурі в Польщі (1991). Б.— один з авторів *«Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр.»* (1981; Ленінська премія, 1984).

Тв.: По Єгипту. Скульптура. Графіка. Каталог. К.— М., 1964—65

Літ.: Лобановський Б. Б. Василь Захарович Бородай. К., 1964; Фогель З. В. Василий Захарович Бородай. М., 1968.

Л. О. Гурська.

БОРОДАЙ Галина Василівна (12. V 1949, Київ — 7.X 1980, там же) — укр. живописець, графік, монументаліст. Дочка В. З. *Бородая*. Закінчила 1973 Київ. худож. ін-т (майстерня Т. Н. *Яблонської*). Твори: «Сільський натюрморт» (1971), «Надвечір» (1977), «Павільйон птахів. Київський зоопарк» (1979), «Пам'яті О. Г. Венеціанова» (1980); вітражі — «Зима» (в універмазі «Дитячий світ» у Чернігові, 1974), «Людина й природа», «Біосфера» (обидва — у Київ. політех. ін-ті, 1977—80), акварелі, рисунки, офорти. Твори зберігаються в музеях України.

Літ.: Галина Бородай. Живопис, графіка, монументально декоративне мистецтво. Каталог виставки творів. К., 1985.

БОРОДАЙ Михайло Матвійович (1853—1929, Іркутськ) — рос. театр. діяч, антрепренер. Починав актором у вихідних ролях, службовцем в антрепризі М. М. *Дюкова* (Харків, 1870 — поч. 1880). З серед. 80-х рр. очолював трупи, т. з. товариства, які фактично були театрами Б.: у Харкові (1886—93), Одесі (1902), Києві (1903—06; 1907; зокрема, 1901—07 — оперний театр). У трупах Б. виступали: М. І. *Велизарій*, О. І. *Каширін*, Є. Я. *Недєлін*, М. М. *Петіпа*, М. М. *Соловцов*, Т. О. *Чужбинов* та ін. У грудні 1903 трупа Б. з нагоди ювілею М. В. Лисенка вперше на профес. сцені поставила його оперу «Різдвяна ніч» у Київ. опері. *О. В. Попов.*

БОРОДАЙ Олександр Андрійович (15.IX 1946, Дніпропетровськ) — укр. художник. 1961—66 навчався в Дніпроп. худож. уч-щі, 1966—72 — у Київ. худож. ін-ті у Т. Н. *Яблонської*. Працює в галузі монумент., станкового живопису, графіки, худож. емалі. Творчість визначається трансформуванням традицій укр. мист-ва в новітніх худож. формах. Твори: рельєфи — «Танець, музика, театр» (у Дніпроп. театрі опери та балету, 1974), «До перемоги» (в діорамі «Битва за Дніпро» в Дніпропетровську, 1975; обидва — у співавт. з В. П. Даниловим); розписи — «Т. Г. Шевченко» (в Дніпроп. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка, 1979), «Голуба планета» (в приміщенні Дніпроп. ун-ту, 1985); мозаїка в пантеоні Слави в м. Славуті Хмельн. обл. (1987—89, арх. А. Ф. Ігнащенко); цикли живописних пей-

О. А. Бородай. Червоний вечір. Олія. 1986.

зажів — «Середня Азія», «По Україні», «Крим», «Кавказ» (1976—89), емалей — «Київська Русь», «Крила», «Мамаї», «Пори року» (1982—89). Персональні виставки в Люксембурзі (1987), Будапешті (1989), Празі (1990).

Літ.: Даскалова Р. Сходження. «Україна», 1984, № 27; Бондар Л. Натхненним пензлем. «Образотворче мистецтво», 1984, № 2; Шахова К. Угорщина очима українського митця. «Всесвіт», 1988, № 12

Г. Я. Скляренко

О. П. Бородін.

БОРОДІН Олександр Порфирійович [31.X (12.XI) 1833, Петербург — 15 (27).II 1887, там же] — рос. композитор і вчений-хімік. Закінчив 1856 Медико-хірургічну академію в Петербурзі, з 1864 — її професор. З 1862 — учасник *«Могучої кучки»*, де здобув систематичну муз. освіту у М. О. *Балакірєва.*

Осн. твір Б.— опера «Князь Ігор» (на сюжет *«Слова о полку Ігоревім»*, за власним лібретто; почав 1869, закінчили після смерті композитора М. А. Римський-Корсаков і О. К. Глазунов; вперше поставлена 1890, на Україні — 1891 у Києві, укр. мовою — 1925 на сцені Харків. оперного театру, 1927 — у Київ. театрі опери та балету). У вихідній темі «Плачу Ярославни» з цієї опери відчувається вплив укр. нар. *голосінь*, мелодія жін. хору з 1-ї дії близька до укр. нар. пісні «Пливе човен», у партіях Скули та Єрошки втілено жанри й інтонації музики *скоморохів.*

У спадщині Б.— дві симфонії, зокрема 2-а («Богатирська», 1876) навіяна, за свідченням В. В. *Стасова*, образом *Бояна*, камерно-інструм. твори і романси. За участю Б. у клубі Петерб. зібрання художників регулярно проводилися *«Малоросійські вечори»* (70-і рр.), за його ініціативою тоді ж створено малорос. хор Медико-хірургіч. академії. Був у дружніх стосунках з Марком Вовчком і О. В. *Марковичем.*

Літ.: Сохор А. Н. Александр Порфирьевич Бородин. Жизнь, деятельность, музыкальное творчество. М.— Л., 1965; Гордеева Е. М. Композиторы «Могучей кучки». М., 1985; А. П. Бородин в воспоминаниях современников. М., 1985.

БОРОДІ́НСЬКИЙ СКАРБ, Бессарабський скарб. Належав до періоду *багатоваликової кераміки культури* (16—15 ст. до н. е.). Знайдений 1912 біля с. Бородіна (тепер смт Тарутинського р-ну Одес. обл.). Складався із срібних вістер до списів, кинджалу, жін. шпильки; кам'яних бойових сокир та алебастрових головок булав, бронзових пластин-окуть від дерев. посудин. Срібні речі плаковані золотом і багато орнаментовані у т. з. *мікенському стилі.* Б. с. свідчить про високий рівень розвитку *металообробки* і *золотарства* у племен Пн. Причорномор'я та про їхні тісні зв'язки з пд. та зх. сусідами. Зберігається в ДІМ у Москві.

В. І. Клочко.

БОРОЗНА-ВОЗНЮ́К Варвара Федорівна [5 (17).XII 1880, Київ — травень 1967, с. Капустин Яр Волгогр. обл.] — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1943. Дебютувала 1906 в трупі І. Л. Сагатовського в м. Рівному. Працювала в робітничо-селян., колг. театрах, Київ. ТЮГу, Луган., Запоріз. (1942—48), укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Ганна («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Мавра («У неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською), Параска («Партизани в степах України» О. Корнійчука), Кабаниха («Гроза» О. Островського). Зіграла роль матері у кінофільмі «Земля» (1930, *«Українфільм»*).

К. О. Силіна

Я. Д. Бортник.

БОРСЮК Анатолій Давидович (2.VI 1946, Київ) — укр. кінорежисер. Закін. 1974 Київ. ін-т театр. мист-ва. 1974—93 — на студії «Київнаукфільм»; з 1993 працює за контрактами. Поставив фільми: «Іван Семенович Козловський» (1978), «Метаморфози» (1979; 2-й приз 13-го Вкф, Душанбе, 1980; почес. диплом 17-го Мкф, Краків, 1980), «Подряпина на льоду» (1982; 1-й приз 14-го ВКф, Ленінград, 1983), «Зірка Вавилова» (1984; гол. приз 18-го Вкф, Мінськ, 1985; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1987), «Окшулаг» (1991; почес. диплом 1-го Всеукр. кф, Київ, 1991), «Померти в Росії» (1992).

БОРСЬКА Надія Дмитрівна [справж.— Климова; 21.I (2.II) 1885, Москва — 28.I 1963, там же] — російська актриса, нар. арт. РРФСР з 1954. Закінчила 1903 драм. відділення Моск. філармоніч. уч-ща. З 1898 працювала у трупах М. М. *Бородая*, Соколовського, С. Ф. Сабурова в Харкові, Одесі, Херсоні, Ризі, Тбілісі; з 1912 — в Моск. драм. театрі М. Ф. Корша, МХТ; 1936—54 — в Малому театрі СРСР. Ролі: Варенька («Дикунка» О. Островського та М. Соловйова), Поліна («Теплепькс місце» О. Островського). Знімалася в кіно.

О. Ф. Степаненко.

БОРТКЕ́ВИЧ Сергій Едуардович [16 (28).II 1877, Харків — 25.X 1952, Відень] — укр. та рос. композитор, піаніст і педагог. Навчався до 1896 у Харкові (з фп. у І. І. *Слатіна* та А. Ф. *Бенша*), 1896—99 — у Петерб. (клас фп. К. фон Арка, композиції — А. К. *Лядова*), 1900—02 — в Лейпцігській консерваторіях. З 1902 гастролював у містах Росії та України (в т. ч. у Харкові — 1904, 1908, 1910), в країнах Зх. Європи. 1904—14 — викладач консерваторії Кліндворта-Шарвенки в Берліні, тримав приватні фп. курси, 1914—20 працював у Харкові, де відкрив фп. курси. З 1920 — за кордоном.

Автор опери «Акробати», балет. сюїти «1001 ніч», двох симфоній, концертів для різних інструментів (у т. ч. для фп.) з оркестром, симф. поем та сюїт, камерно-інструм. та інструм. творів. У репертуарі — твори А. Г. Рубінштейна, Л. Бетховена, Р. Шумана, Ф. Шопена, власні твори. Премія ім. Ф. Шопена (Лейпціг, 1902).

О. В. Кононова.

БО́РТКО Володимир Володимирович (27.IX 1924, Курськ — 12.III 1983, Москва) — рос. режисер, засл. діяч мист. УРСР з 1968. Закінчив 1949 ДІТМ ім. А. В. Луначарського. Працював у драм. театрах на Малій Бронній (1949—57), ім. М. В. Гоголя (1957—64, обидва в Москві), де здійснив вистави «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка (1951), «Не називаючи прізвищ» В. Минка (1953; перша постановка на рос. сцені); в ін. театрах Москви, а також у Волгограді, Курську. 1964—71 очолював Одес. рос. драм. театр. Запрошувався на окремі постановки до Києва, Львова, Польщі. Був спецкором газ. *«Советская культура»* по Україні. На Україні здійснив постановки п'єс «Сто чотири сторінки про любов» Е. Родзинського (1964), «Різдво в домі сеньйора Куп'елло» Е. Де Філіппо (1965), «Втеча» М. Булгакова (1967), «Пушкін в Одесі» Ю. Динова (1969), «Пам'ять серця» О. Корнійчука (1970).

М. Г. Лабінський

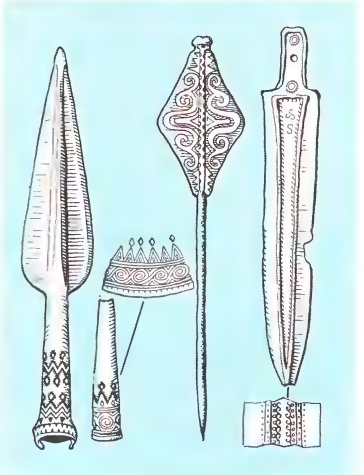

Бородінський скарб: наконечники до списів, шпилька, кинджал, фрагмент орнаменту.

БО́РТНИК Януарій Дем'янович (3.V 1897, с. Озерна, тепер Терноп. обл.— 1938) — укр. актор і режисер. Навчався у режисерській лабораторії *«Березоля»*, де працював 1922—28. Творчу діяльність почав у *«Тернопільських театральних вечорах»* під керівництвом Леся *Курбаса* і М. Г. *Бенцаля* (1915—17). Працював у *«Кийдрамте»* (1920—21), *«Веселому пролетарі»* (1927—30), Харків. театрі муз. комедії (1930—33), Дніпроп. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (1933—36), Харків. театрі Революції (1936—37). Вистави: «Шпана» В. Ярошенка (1926), «Яблуневий полон» І. Дніпровського (1927), «Змова Фієско в Генуї» Ф. Шіллера, «Вечір образів» за В. Стефаником, «Ярмарок» О. Вишні (всі — 1928), «Платон Кречет» О. Корнійчука (1935), «Соло на флейті» І. Микитенка (1936).

П. К. Медведик

БО́РТНИКОВ Микола Федорович [16 (29).I 1916, Алма-Ата] —

укр. живописець, засл. художник УРСР з 1976. Закінчив 1936 Ташкентський худож. технікум, 1950 — Моск. худож. ін-т. 1950—53 викладав у Сімферопол. худож. уч-щі (1950—52 — директор). Твори: «Пісня» (1961), «Рідна земля» (1975), «Чекісти» (1977), «Берізки» (1983), «Ідуть ешелони» (1985).

БОРТНИЦЬКИЙ Р. (? – ?) — укр. маляр 18 ст. Жив і працював у Львові. 1738—40 брав участь у розписі *бернардинців монастиря* у Львові, зокрема виконував орнаменти.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

БОРТНЯНСЬКИЙ Дмитро Степанович [1751, м. Глухів, тепер Сум. обл.— 28.IX (10.X) 1825, Петербург] — укр. і рос. композитор, хоровий диригент і муз. педагог. Почесний член петерб. АМ з 1804 і філармонічного т-ва — з 1815. Народився в сім'ї заможного міщанина С. В. Бортнянського, мати — з козацького роду. Є припущення, що до 1758 навчався у *Глухівській співацькій школі*. Семирічним хлопчиком того ж року був узятий співаком до *Придворної співацької капели* в Петербурзі, де з 1759 вивчав теорію музики. Певну роль у його вихованні відіграв М. Ф. *Полторацький*, який керував тоді капелою. Водночас Б. навчався у Кадетському корпусі, де брав участь в оперних виставах (партії Альцести і Адмета в «Альцесті» Г. Раупаха та ін.), студіював композицію в італ. композитора Б. Галуппі (Петербург, з 1769 — Венеція). За клопотанням Б. Галуппі 1769—79 Б. вдосконалював майстерність в Італії, де відвідував заняття з музики в Болонській, Римській та Неаполітанській академіях. В Італії були написані і поставлені (у Венеції і Модені) перші опери Б. на лібретто італ. мовою: «Креонт» («Антігона», 1777), «Алкід» (1778), «Квінт Фабій» (1779); створено ряд хорових та інструм. композицій. Цей період творчості Б. характеризується опануванням традицій зх.-європ. музики. У ряді хорових творів (зокрема, «Меса», «Російська вечірня», «Німецька обідня») простежується тенденція до синтезу рис зх.-європ. і вітчизн. музики, використання київ., знаменного і грец. *розспівів*. Італ. період став першим кроком до міжнар. визнання Б. 1779—96 він — придворний капельмейстер у Гатчині і Павловську, де написав і поставив 3 опери франц. мовою: «Свято сеньйора», «Сокіл» (обидві — 1786), «Син-суперник, або Нова Стратоніка» (1787). У 1796—1825 — директор Придворної співацької капели, яка при ньому перетворилася на центр вітчизн. хорової культури. Б. запровадив тут виключно спів *a капела*, домігся звільнення капели від участі в оперних виставах (для них створив окремий хор), зосередивши її діяльність на концертних виступах. Є свідчення, що композитор не раз бував на Україні з метою добору півчих у капелу. Серед них було чимало вихованців А. Л. *Веделя* (в т. ч. П. І. *Турчанінов*). З 1816 Б. за спец. царським указом виконував обов'язки гол. церковно-муз. цензора Росії.

Д. С. Бортнянський. Портрет роботи М. І. Бельського. 1788. ДТГ. Москва.

Представник *класицизму* у вітчизн. мист-ві, композитор-професіонал і майстер хорового письма, Б. увійшов до муз. культури як автор масштабних хорових композицій, в яких підсумував багатовікові традиції нац. акапельного співу, розвинув започаткований М. С. *Березовським* новий тип циклічного *хорового концерту* з елементами симф. розвитку (див. *Симфонізм*), використанням укр. та рос. нар.-пісенних джерел. Хор. творчість Б. відзначається тісним зв'язком з жанрово-інтонац. ладом епохи — від проникливої лірики (традиції *пісні-романсу*) до активних, життєствердних образів (через звернення до жанрів *канту, маршу, гімну*), широким використанням досягнень зх.-європ. *поліфонії* поряд з елементами укр. та рос. нар. *багатоголосся*. Б. підготував грунт для розвитку рос. і укр. композиторських шкіл у 19 ст. Серед його учнів — О. Є. *Варламов*.

Численні твори (кантати, гімни, пісні) Б. написав на вірші рос. поетів — своїх сучасників: Г. Р. Державіна, В. А. Жуковського, Д. І. Хвостова, М. М. Хераскова та ін. Його спадщина становить понад 100 хорових акапельних творів, у т. ч. 2 літургії («Обідня на три голоси», «Простий спів на 2 голоси»); хорові концерти — 56 однохорових (55 чотириголосих, 1 шестиголосий), 12 двохорових; 12 піснеспівів «Хвалебні»; понад 40 одночастинних хорових творів, в т. ч. 7 «Херувимських», «Німецька обідня» (нім. мовою), «Російська вечірня», 7 кантат, 3 гімни (в т. ч. масонський «Коль славен» на вірші М. М. Хераскова), перекладення для 4-голосого хору київ., грец., болг. та ін. розспівів.

Почав роботу над великим циклом піснеспівів «Коло простого церковного співу» (закінчив у 1833 С. Г. *Грибович*). Значний внесок здійснив Б. і у розвиток вітчизн. інструм. музики, створивши концертну симфонію (1790), 2 концерти для клавесина (клавічембало) з оркестром, 2 квінтети для фп., арфи, скрипки, віоли да гамба і віолончелі (в т. ч. C-dur — 1787), квартет (за участю фп.), 5 сонат для клавесина, 2 — для скрипки й клавесина й одна — для скрипки і фп. та ін. Решта спадщини композитора — камерно-вокал. твори (в т. ч. для контральто з інструм. ансамблем на лат. тексти, романси на франц. тексти), канти, пісні, зокрема «Співець у стані руських воїнів» (на вірші В. А. Жуковського, 1813; пізніше Б. назвав її «Співець на Кремль») та ін.

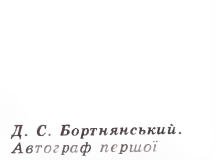

Д. С. Бортнянський. Автограф першої сторінки партитури опери «Сокіл». 1786.
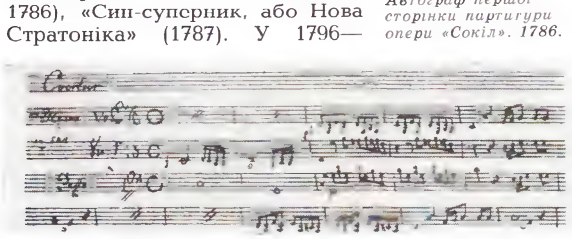
Творчість Б. справила величезний вплив на багатьох рос. (М. І. Глинку, П. І. Чайковського, під редакцією якого вийшло друком Повне зібрання творів Б., С. В. Рахманінова, С. І. Танєєва, П. Г. Чеснокова) і укр. (А. К. Вахнянина, М. М. Вербицького, С. І. Воробкевича, І. А. Лаврівського, В. Г. Матюка) та ін. композиторів.

За життя Б. його твори вперше виконувала Придворна співацька капела. 1809 у Відні — хор графа А. К. Розумовського, який складався переважно з укр. півчих. Твори Б. увійшли до постійного репертуару провідних колективів дореволюц. Росії — Придворної співацької капели в Петербурзі, Синодального хору в Москві, хору *Київської духовної академії*, «Слов'янської капели» (див. *Агренєв-Славенський* Д. О.); на Зх. Україні складали основу репертуару Перемишльського кафедрального хору (1829). Їх виконують сучасні хорові колективи: Петерб. держ. академ капела ім. М. І. Глинки, Моск. камерний хор; на Україні — капели «*Думка*» і «*Трембіта*», *Київський камерний оркестр*, *Київський камерний хор* ім. Б. М. Лятошинського та ін.

Ряд творів Б. видано ще за життя композитора: збірник романсів і пісень (1793), духовні концерти на чотири голоси (1814). Лише в наш час в Україні надруковано партитуру і клавір опери «Алкід» (1985) та ін. Деякі хорові концерти. «Концертну симфонію» записано на платівки.

У Зх. Європі високо оцінював і пропагував творчість Б. франц. композитор Г. Берліоз.

Б. мав власну картинну галерею, яку почав збирати ще в Італії (після смерті композитора продано з *аукціону*). Збереглися зображення Б., серед яких — портрет роботи М. І. Бельського (1788, ДТГ, Москва), гравюра В. Боброва з портрета роботи В. Л. Боровиковського, малюнок Д. А. Гіппіуса (1822), літографія П. Ф. Бореля з малюнка [А. К. Афанасьєва та ін. Бюст Б. роботи невід. автора зберігається в Останкінському палаці-музеї в Москві. Скульпт. зображення Б.— на пам'ятнику «Тисячоліття Росії» М. Й. *Микешина* (Новгород, 1861).

Тв.: Полное собрание духовно-музыкальных сочинений. Под ред. П. И. Чайковского, т. 1—10, М., 1881.

Літ.: Лебедев Н. А. Березовский и Бортнянский как композиторы церковного пения. СПБ, 1882; Грінченко М. Історія української музики. К., 1922.

Людкевич С. П. Д. Бортнянський і сучасна українська музика «Музичний листок», 1925, в. 1, листопад; Асафьев Б. В. Об исследовании русской музыки XVIII века и двух операх Бортнянского. В кн.: Музыка и музыкальный быт старой России. Л., 1927, Скребков С. С. Бортнянский мастер русского хорового концерта. В кн. Ежегодник института истории искусств, т. 2. М., 1948; Волинський Й. З. Дмитро Бортнянський і Західна Україна «Українське музикознавство», 1971, в. 6 Гордійчук М. М. Д. С. Бортнянський. «Музика», 1976, № 2; Рыцарева М. Г. Композитор Д. Бортнянский. Л., 1979, Іванов В. Дмитро Бортнянський. К., 1980; Гордійчук М. М. Із спадщини Д. Бортнянського. «Музика», 1981, № 2; Фильштейн С. Неизвестная переписка Дмитрия Бортнянского. «Советская музыка», 1984, № 1; Ковалев К. Посреди людской молвы... Эпизоды из жизни композитора Д. С. Бортнянского в Павловске «Прометей», 1987, т. 14, Ветлицына И. Некоторые черты русской оркестровой культуры XVIII века. М., 1987; Фільштейн С. Я. Листування Д. С. Бортнянського з канцелярією імператриці Марії Феодорівни. В кн.: Українська музична спадщина, в. 1. К., 1989.

О. О. Різник

БО́РЧЕНКО М. Н. (? — ?) — укр. актор і співак (тенор) кін. 19 — поч. 20 ст. Працював у трупах Г. Й. Деркача (1890—91), М. К. Садовського (1892—96), Д. А. Гайдамаки (1898), О. З. Суслова (1899—1902), Ф. П. Волика (1902—04), М. К. Альбиковського (1911). Серед партій: Левко («Майська ніч» М. А. Римського-Корсакова), Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Андрій («Катерина» М. Аркаса) та ін.

Є. С. Хлібцевич.

БОРЩ (Барщ; 1750—1804) — укр. живописець. Родом з Галичини. Виконав фресковий розпис у костьолі в Дрогобичі (бл. 1800).

Д. В. Борщов.

Г. Босикович-Волошин. Св. Микола. Ікона з Мелецького монастиря на Волині. 1586 (1532?). Харківський ХМ.

Борщ. Вручення привілеїв для м. Дрогобича. Розпис у костьолі в м. Дрогобичі Бл. 1800.

БОРЩАГОВСЬКИЙ Олександр Михайлович [1 (14).X 1913, м. Біла Церква, тепер Київ. обл.] — укр. і рос. драматург, театр. критик, історик театру, письменник. Закінчив 1935 Київ. театр. ін-т. Літ. діяльність почав 1933. Працював зав. літ. частиною у драм. театрах Києва — ім. І. Я. Франка (1938—40), ім. Лесі Українки (1945—46), в роки Вел. Вітчизн. війни — в армійських театрах. Один з організаторів і редакторів респ. журн. «Театр» (1936—41); 1945—46 — заст. редактора газ. «Радянське мистецтво», 1946 начальник сценарного відділу Київської кіностудії ім. О. П. Довженка, 1946—49 — зав. літ. частиною Центр. театру Рад. армії в Москві.

Б. — дослідник історії театру на Україні. Монографії: «Шевченко і театр» (1941, у співавтор. з М. К. *Йосипенком*), «Драматичні твори Івана Франка» (1946), «А. М. Бучма» (1947), «Драматургія Тобілевича» (1948) та ін.; статті про творчість М. К. Заньковецької, І. А. Кочерги, О. Є. Корнійчука, Л. С. Первомайського, Н. М. Ужвій, О. Г. Крамова, М. Ф. Романова та ін.

Автор п'єс «Дзвони Амбуаза» (1943), «Дружина» (1956), «Ведмежа шкура» (1958), «Дамський кравець» (про трагедію Бабиного яру в Києві, 1985 — Нью-Йорк, Плейс-театр); кіносценаріїв, зокрема «Третій тайм» за власною повістю «Тривожні хмари» про «матч смерті» 1942 між київ. та фашист. футболістами в Києві (1958).

І. М. Давидова.

БОРЩІ́ВСЬКИЙ СКАРБ — археол. пам'ятка, один з *волинських скарбів* срібних прикрас 2-ї пол. 10 — поч. 11 ст. Знайдений 1883 в с. Борщівці (тепер Рівнен. обл.). Складається з 7 шийних гривен, 8 скроневих підвісок (одна з Волзької Булгарії), а також 42 злитків срібла (вагою від 25 до 108 г кожний). При виготовленні прикрас використані типові для Волині прийоми худож. обробки металу: *зернь*, плетіння, *лиття*. Зберігається в ДЕ в Петербурзі.

Літ.: Корзухина Г. Ф. Русские клады IX—XIII вв. М.—Л., 1954.

Р. С. Орлов.

БОРЩО́В Дмитро Васильович (8.I 1924, с. Курячі Лози, тепер Микол. обл.) — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1979. Працював в Одес. (1946—51) та Микол. (1951—59) театрах юного глядача, Микол. укр. муз.-драм. театрі (з 1959; з 1981 — укр. театр драми і муз. комедії). Ролі: Захар Беркут («Беркути» за І. Франком), Терпрачіні («Пам'ять серця» О. Корнійчука), Андрій («Тарас Бульба» за М. Гоголем), Іван Шадрін («Людина з рушницею» М. Погодіна), Каравай («Таблетку під язик» А. Макайонка), Командор («Дон Жуан» Г. Фігейреду), Живота Цвійович («Доктор філософії» Б. Нушича), Тоот («Тоот, майор та інші» І. Еркеня). Створив образ В. І. Леніна («Революційний етюд» М. Шатрова).

В. Ф. Калашников

БОРЩО́В Ілля Григорович [19 (31).VII 1833, Петербург — 30.IV (12.V) 1878, с. Будища, тепер Сум. обл.] — укр. піаніст, муз.-громад. діяч і вчений-ботанік. Закінчив Царськосельський ліцей. З 1866 — професор Київ. ун-ту. Як член-виконавець Київ. відділення РМТ брав участь у благодійних концертах, збирав етногр. матеріали у своєму родовому маєтку в с. Будищах, записував пісні від кобзарів. Підтримував творчі стосунки з М. В. *Лисенком* (був першим виконавцем його сюїти соль мажор для фп., 1868), О. П. *Бородіним* і О. І. Герценом, які залишили схвальні відгуки про його віртуозну гру.

Літ.: Матвеев А. И. Г. Борщов (Некролог) «Киевлянин» 1878, 2 мая.

М. І. Кузьмін.

БОСЕ́НКО Ганна Єфремівна [9 (22).XI 1915, Золочів, тепер смт Харків. обл.] — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1957. Закінчила 1937 студію при Харків. ТРОМі (педагог Б. Х. *Тягно*), працювала в цьому театрі (1935—37), Дніпродзержинському театрі рос. драми ім. Т. Г. Шевченка (1940—44), Дніпропетровському (1938—40), Одес. (1944—47) і Львів. (1948—79) укр. драм. театрах. Ролі: в театрі — Запава («Сон князя Святослава» І. Франка), Василина, Галина Романівна («Калиновий гай», «Пам'ять серця» О. Корнійчука), Надія («Вороги» М. Горького), Гертруда, Віола і Себастьян («Гамлет», «Дванадцята ніч» У. Шекспіра); в кіно — Стеха («Назар Стодоля», 1954), Стефа («Полум'я гніву», 1955; обидва — Київ. кіностудія худож. фільмів).

БОСИКОВИЧ-ВОЛОШИН Григорій (? — ?) — укр. живописець 2-ї пол. 16 ст. Майстер із Сучави (тепер Румунія). Написав ікону «Св. Микола» для Мелецького монастиря на Волині (1586, за ін. даними — 1532; до 1941 зберігалася у Харків. ХМ).

БОСКЕ́Т (франц. bosquet, від італ. boschetto лісок, гайок) — частина парку або невеликий садок, засаджений гол. чином чагарниками, серед яких подекуди ростуть поодинокі чи групами великі дерева. Вистрижені у вигляді рівних стінок (шпалер) Б. з кущових порід — осн. мотив у композиції *регулярних парків* 16—18 ст. На Україні застосовано в Алупкинському і Ліва-дійському палацово-паркових комплексах

БОСПО́РСЬКА ДЕРЖА́ВА, Боспор — одна з *античних держав Північного Причорномор'я*. Перші поселення у Боспорі виникли в 6 ст. до н. е., бл. 480 до н. е. об'єдналися в державу, яка займала тер. Керченського і Таманського п-овів. Мист-во Б. д. відзначалося своєрідністю, що було зумовлено складним сплетінням еллінської та варварської традицій. Високого розвитку досягли містобудування та арх-ра, живопис, скульптура, декор.-ужит-

кове мистецтво, музика, театр. **Містобудування, архітектура** (оборонна, культова і житлова). Більшість міст Б. д. не мало регулярного планування. Воно відоме тільки в Порфмії, Ілураті, ймовірно, в Танаїсі. На підвищених частинах містилися *акрополі*, оточені оборонними мурами *(Пантікапей, Німфей)*. На схилах таких підвищень створювали *тераси*, а самі підвищення забудовували храмами, палацами, багатими житл. будинками. Вулиці — у вигляді *пандусів* і сходів. Були також торг.-адм. площі (досі не виявлено) і святилища (Німфей). Існували стічна каналізація, колодязі, водопроводи, брукові вулиці. В містах відзначалися високою досконалістю фортифікаційні споруди, осн. тип яких — поєднання мурів і башт. Брами, що фланкувалися баштами, мали аркові перемички; мури і башти увінчували зубцями; товщина мурів до 6,5 м (Ілурат). Подекуди до системи укріплень входили вали та рови. Арх-ра представлена в основному залишками храмів: іонійські *диптери* (Пантікапей), п'ятиколонні дорійські *простилі* (храм Аспурга, надгробки), іонійські простилі (зображення на монетах) тощо. Були поширені *іонічний ордер*, в період еллінізму — *доричний ордер; корінфський ордер* застосовувався рідко. За літ. джерелами, в Пантікапеї був театр. Житл. будинки відомі перистильного (див. *Перистиль*) і пастадного (див. *Пастада*) типів. Інтерес становлять поховальні споруди — склепи з несправжніми уступчастими склепіннями *(Царський курган)*, циліндричними й коробковими. Особливості арх-ри Б. д. виявились у поширенні типу п'ятиколонного простильного храму. У декор. оздобленні храмів, склепів боспорські майстри творчо використали малоазійські джерела.

Монументальний живопис зберігся в поховальних спорудах (техніка *мозаїки, фрески, енкаустики*), інколи доповнювався різьбленням на камені. Розвивався у двох напрямах — умовно-ієратичному (міфол. сюжети) і реалістичному (портрети, побутові сценки). Стилістично перебував під впливом античної школи. Місц. живописній школі властиві площинність зображення фігур, схематизм, непропорційність, відсутність перспективи, умовність кольор. рішень. Найдавніша пам'ятка декор. живопису Б. д.— розпис склепу кургану *Близниця Велика* (4 ст. до н. е.). Про живопис 4—3 ст. до н. е. свідчать розписи поховальних споруд (надгробки Аппфи — дружини Афінея та воїна в хітоні). У німфейському розписі — реалістичне зображення конкретних кораблів. Стіни склепів на схилі г. Мітрідат в Керчі, Васюрінській горі в Анапі, будинків у Пантікапеї та Фанагорії прикрашено кольор. смугами, архіт. і рослинними мотивами. Піднесення самостійного розвитку боспорського живопису датується 1—2 ст. н. е. Поширюються орнамент. і сюжетні реалістичні композиції (*Анфестерія склеп; Стасовський склеп*, обидва — в Керчі; Геракла склеп в Анапі та ін.). Пам'ятка світового значення — т. з. *Деметри склеп* в Керчі. Серед розмальованих саркофагів вирізняється керченський, на стінах якого зображено майстерню художника, мотиви «загробної» трапези, вершників, музикантів, пігмеїв, тварин, квіти. На 3 ст. припадає занепад боспорського живопису *(Сабазіастів склеп)*

Скульптура — найширше представлений вид мист-ва Б. д. Існували кругла скульптура, рельєф, дрібна пластика (з мармуру, вапняку, теракоти). Серед привізних скульпт. творів — іонійські (курос, 4 ст. до н. е., Кепи), корінфські (статуетка Кори, Пантікапей), аттічні (надгробок юнака-атлета, 1-а пол. 5 ст. до н. е., статуя Афродіти школи Праксітеля). З 4 ст. до н. е. по 2 ст. н. е. під впливом аттічного мист-ва в Б. д. розвивається місц. скульпт. школа: статуя Астарти, портрети Спартокідів, Мітрідата VI (під впливом Лісіппа), голова синда в місц. головному уборі (4 ст. до н. е., Фанагорія) та ін. Місц. типаж з рисами площинності, прямолінійності в поєднанні з впливом елліністичних традицій і рим. портрета простежується в портретах 2—1 ст. до н. е., поширюється в перших століттях н. е. в надгробних напівфігурах, антропоморфних силуетних надгробках, статуях, стелах з вершниками. З 3 ст. н. е. почався занепад скульптури, спотворення античних образів, посилився місц. вплив (зображення на німфейських склепах).

Особливого поширення набула дрібна пластика, зокрема коропластика. Вона представлена виробами майстерень Родоса, Корінфа, Афін, Танагри. Місц. майстри спочатку механічно копіювали привізні твори, пізніше працювали самостійно. Починаючи з 2 ст. до н. е. з'являються нові образи (фігурки Афродіти з гермою Пріапа та еротами, жінки біля колони, жінки з кіфарою). Майстерні коропластики працювали в Пантікапеї (4 ст. і 1 ст. до н. е.), Горгіппії (2 ст. до н. е.), Фанагорії (2—1 ст. до н. е.). Поступово зменшується інтерес до зображень людей, помітними стають схематизм, умовність, недбалість у моделюванні.

Декоративно-прикладне мистецтво. З Греції ввозився керамічний розмальований сх.-грец. посуд 6—5 ст. до н. е., аттічний чорнофігурний і червонофігурний (5—4 ст.), оздоблений орнаментом з рідкої глини, білою фарбою (3—2 ст. до н. е.), рельєфними сюжетами й орнаментами («мегарські» чаші, ситули, кубки у стилі «барботин»). У 4 ст. до н. е. з'явилася місц. кераміка, орнаментована в стилях іонійської, малоазійської та александрійської худож. шкіл. Виготовлявся поліхромний посуд, розмальований не закріпленими випалюванням фарбами, для якого характерне запозичення сюжетів з червонофігурного живопису (зокрема, задрапіровані фігури, битва з амазонками та ін.). Відоме виробн. місц. рельєфної кераміки.

На Боспорі знайдено привізні й місц. вироби *торевтики*. З Аттіки сюди привезено срібні *кіліки* 2-ї пол. 5 ст. до н. е. (Семибратній курган), золоті сережки з квадригою і фігурою Ніки (Феодосія), підвіски з головою Афіни Партенос (курган *Куль-Оба*). Ймовірно, золоті, срібні, бронзові, електрові речі, знайдені у скіфських курганах, виготовляли аттічні майстри в Пантікапеї (горити зі сценами з життя Ахілла, багато прикрашені піхви мечів, *пекторалі* з *Товстої могили*, срібна амфора зі сценами життя степових скіфів з кургану *Чортомлик*, гребінь із зображенням скіф. бою з кургану *Солоха*, чаша з кургану Куль-Оба та ін.). Місц. торевтика набула особливого розвитку у 5—4 ст. до н. е. Виробам властиве поєднання схематичних і реалістичних зображень. Пізніше боспорські майстри виготовляли дрібні вироби. З 3—2 ст. поширюється поліхромний стиль із застосуванням вставок з кольор. каміння та емалі (діадеми з Артюхівського кургану, Новочеркаського скарбу, поховання Рискупоріда II). Існувало також медальєрне мист-во (монети з зображенням боспорських царів, міфол. сюжетів та ін.).

Гліптика представлена унікальними привізними гемами Декамена, Ксілакса та ін. Вироби, виконані схематично, часто з використанням образів місц. міфології, характерні для перших століть н. е. Кістяні

Боспорська держава. Стела із зображенням Апфи — дружини Афінея. Керченський історико-археологічний музей.

Боспорська держава. Викрадення Персефони Плутоном. Розпис склепу на г. Мітрідат у Керчі. 1 ст. н. е.

Боспорська держава. Група воїнів. Деталь розпису Стасовського склепу на г. Мітрідат у Керчі. 1-а пол. 2 ст. н. е.

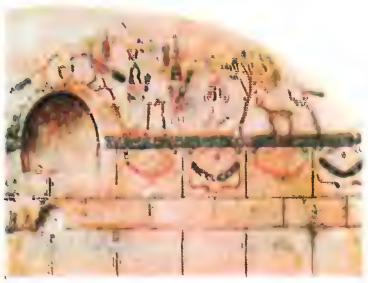

Боспорська держава. Сцена жертвоприношення. Деталь розпису склепу на г. Мітрідат у Керчі. 1 ст. н. е.

вироби прикрашали різьбленням у вигляді геом., рослинних орнаментів та аніматистичних мотивів, сюжетними зображеннями; виконували пофарбовані фігурки людей (Горгіппія), невеликі підвіски у вигляді пташок, людської руки та ін. Для саркофагів виготовляли кістяні пластини з міфолог. сюжетами (Афродіта з Еротом та ін.).

Худож. деревообробку найчастіше використовували для оздоблення дерев. саркофагів. Застосовувалися скульптурна, рельєфна, інтарсійно-інкрустаційна техніка, техніка *маркетрі*, наліпи з гіпсу, теракоти. Саркофаги прикрашали геом. і росл. орнаментами, сюжетними зображеннями (саркофаг 3 ст. до н. е. з Анапи із зображенням нереїд, які везуть зброю Ахіллу), ажурними рельєфами.

Музика, театр. Про існування театру на тер. Б. д. свідчить давньогрец. історик Полієн, а також знайдені мармурове крісло на г. Мітрідат і театр. маски. Значного розвитку досягла муз. культура. У списках дельфійських муз. змагань згадується боспорський учитель музикантів Ісілл, син Хрісолая, в Мірмекії знайдено надгробок Пасафілікати-флейтистки. Використовувалися струнні (ліра, кіфара, арфа), духові (флейта, сопілка), ударні (барабан, бубон) муз. інструменти. Пам'ятки мист-ва Б. д. зберігаються в ДЕ (Петербург), Керченському історико-археол. музеї та ін.

Літ.: Блаватский В. Д. Искусство Северного Причерноморья античной эпохи. М., 1947; Кобылина М. М. Скульптура Боспора.— Поздние боспорские пелики. В кн.: Материалы и исследования по археологии СССР, в. 19 М., 1951; Античные города Северного Причерноморья. М.— Л., 1955; Иванова А. П. Скульптура и живопись Боспора К., 1961; Денисова В. И. Коропластика Боспора. Л., 1981.

Н. О. Лейпунська.

БОСУЛАЄВ Анатолій Федотович [2(15).VI 1904, Керч — 23.IV 1964, Ленінград] — рос. художник театру та кіно, нар. художник РРФСР з 1963. Закінчив 1924 Харків. худож. технікум. У Харкові оформив вистави: «Мандат» М. Ердмана (1925), «Вірішея» В. Правдухіна за Л. Сейфуллініою (1926), «Ніч під Різдво» В. Масса та В. Тіппот за М. Гоголем (1928, всі — в *Пролеткульту театрі*); «Рейки гудуть» В. Кіршона (1928), «Квадратура кола» В. Катаєва (1929, обидві — в Харків. Червонозавод. рос. драм. театрі); «Хо» І. Микитенка (1928), «Барабан» Д. Крамського та І. Земгано (1929; обидві — в Харків. держ. театрі для дітей). У цей період зазнав впливу А. Г. *Петрицького*, В. Г. *Меллера*, О. В. *Хвостенка-Хвостова*. З 1929 жив у Ленінграді, з 1951 — гол. художник Ленінгр. академ. театру драми ім. О. С. Пушкіна. Оформив вистави: «Платон Кречет» О. Корнійчука (1935), «Оптимістична трагедія» В. Вишневського (1955), «Втеча» М. О. Булгакова (1958), «Маленькі трагедії» О. Пушкіна (1962); кінофільми: «Гарячі деньочки» (1935), «Семеро сміливих» (1936) та ін.

Літ.: Коробейникова З. Н. Анатолий Федотович Босулаев. Л., 1981.

В. Т. Габелко.

БОУБЛИК Карл (? — ?) — архітектор. 1890-–1914 працював у Львові. Будував переважно в стилі *необарокко* житл. будинки — по вулицях Дорошенка № 11 (1898); Парковій № 6, 8, 10 (всі — 1899), Січових Стрільців № 11 (1900), на пл. Возз'єднання № 1—2[а] (1901), по вул. Грабовського № 6 (1911). *Ю. О. Бірюльов.*

БОФФО Франц Карлович (1796—1867) — архітектор, представник *класицизму* і стилю *ампір*. Родом із о. Сардинії. Навчався у Турінському ун-ті. 1818 приїхав до Одеси, з 1819 — в Одес. буд. комітеті, 1822—39 — міський архітектор, 1834—60 — архітектор Рішельєвського ліцею, 1837—57 — архітектор при канцелярії генерал-губернатора. Брав участь у створенні архіт. ансамблів центру Одеси, склав проекти численних громад. і житл. споруд. Серед них — Стара біржа (1829—34, тепер міськвиконком), Ін-т шляхетних дівчат (1829—33, тепер Ін-т інженерів мор. флоту); *Потьомкінські сходи* (1837—41), *Воронцовський палац* (1824—29, тепер Палац школярів); житл. будинки на вул. Пушкінській № 2, 6 (обидва — 1835), № 11 (1834); вул. Грецькій № 35 (1835).

За проектами арх. А. І. *Мельникова* спорудив Будинок градоначальника (1826—28, не зберігся), присутствені місця (1827—30, тепер адм. будинок), будинок Завадського (1830) на *Напівкруглій площі*. 1820—22 перебудовував міськ. театр, проектував і будував пакгауз (1825, не зберігся) та ін. будівлі в карантині. В окремих спорудах Б. яскраво виявилися риси *романтизму*: в *неороманському стилі* споруджено Петропавлівську кірху (1824—28; перебудова 1897, арх. Г. К. *Шевремброндт*), у стилі *неоренесансу* — палац Шидловського на Приморському бульварі № 9 (1830, тепер Палац культури моряків). У 40—50-х рр. 19 ст. тенденції стилізації посилилися (будинки по вулицях Чайковського № 8, 1844; Академіка Павлова № 2, 1846; Ласточкіна № 26, 1852, та ін.). Спроектував палац у стилі пізнього класицизму в с. Чорномині Вінн. обл. (20-і рр. 19 ст.), постамент пам'ятника М. С. Воронцову в Одесі (1863, скульптор Ф. Бругер), пам'ятник на місці Кагульської битви (1844—49, побл. с. Вулканешти, тепер Молдова). Створив проекти будівель для ін. пд. міст та маєтків.

Ф. К. Боффо. Потьомкінські сходи в Одесі. 1837—41.

Літ.: Богословський В. О. Франц Боффо і традиції європейського класицизму на Україні. В кн.: Українське мистецтво у міжнародних зв'язках. К., 1983; Тимофеенко В. И. Одесса. Архитектурно-исторический очерк. К., 1984.

В. І. Тимофієнко.

БОХНОВСЬКИЙ Ян (? — ?) — укр. живописець серед. 17 ст. Жив і працював у Львові. Брав участь у розписах домініканського костьолу у Львові (50-і рр. 17 ст.).

БОЦЮН Павло Львович (1893, м. Лубни, тепер Полтав. обл.— 1955, Бішкек) — укр. хоровий диригент. Гри на муз. інструментах (мандоліна, гітара, кларнет, гармонь) навчався самостійно. 1914 під час служби в армії навчався в муз. школі в Петербурзі. З 1918 — учитель співів у с. Снітині на Лубенщині. Організатор самодіяльних хорових колективів: 1922 — хорової студії в Лубнах при Окружному робітн. клубі (водночас — хормейстер у муз.-драм. театрі), 1926 — капели «Сурма Донбасу» в с. Попівці (тепер — Артемівського р-ну), 1927 — хору на ст. Красний Лиман (обидва — тепер Донец. обл.). З 30-х рр. працював в Ашгабаті, пізніше — у м. Фрунзе (тепер — Бішкек). Автор статей з питань роботи з самодіяльними хоровими капелами.

Літ.: Гедзь П. П. Л. Боцюн. «Музика масам». 1928, № 2.

І. Д. Гамкало.

БОЦЯНОВСЬКИЙ Володимир Теофілович [15 (27).VI 1869, с. Скоморохи, тепер Житомир. обл.— 16.VII 1943, Москва] — рос. і укр. літературознавець, критик, письменник. Закінчив 1893 Петерб. ун-т. Популяризував укр. л-ру і мист-во, досліджував укр.-рос. культур. зв'язки («Нариси з історії українського театру», у співавт.; статті про М. К. Заньковецьку, 1908; М. Л. Кропивницького, 1910; «Т. Г. Шевченко і український театр», 1911; «Шевченко-скульптор», 1939). Автор повісті «Петербурзькі зустрічі» (про Т. Г. Шевченка; журн. «Литературный современник», 1939, № 3), п'єс «Велика пророчиця», «Патріарх Никон», «Петро III», «Золотий пісок», «Наталі Пушкіна», «Товариш Пушкін» та ін. Проводив етногр. записи на Житомирщині. Переклав рос. мовою гуморески Остапа Вишні, українською — «Ревізор» М. Гоголя.

Г. В. Довбищенко.

БОЧАРОВ Василь Васильович (1861 — ?) — укр. архітектор. Навчався в Харків. реальному учщі. 1880—85 здобув архіт. освіту в Петерб. буд. уч-щі. 1887 будував казарми у Рівному, згодом працював на Кавказі. На поч. 20 ст. був молодшим архітектором Гол. управління пошт і телеграфу. 1903 склав проекти перебудови старої пошти і нового поштамту в Катеринославі

(тепер Дніпропетровськ; 1905 буд-во здійснив арх. А. І. Миклашевський). Автор проекту адм. будинку у Харкові по вул. Гамарника № 11 (1913). *В. І. Тимофієнко.*

БОЧАРОВ Михайло Васильович [2 (14).XI 1872, Петербург — 29. IV 1936, там же] — рос. і укр. співак (баритон), засл. арт. Республіки з 1925. Закінчив 1898 юрид. ф-т Київ. ун-ту. Співу навчався в Київ. муз. уч-щі (у К. *Еверарді* і М. А. *Петца*); удосконалював майстерність в Італії. Дебютував 1900 на сцені Київ. рос. опери в партії Валентина («Фауст» Ш. Гуно). 1900—16 — соліст оперних театрів Москви, гастролював на Україні. 1916—23 та з 1928 співав в оперних театрах Одеси, Києва (1916—20), Харкова, Баку, Свердловська; 1923—28 — соліст Ленінгр. театру опери та балету. Партії: Мазепа та Кочубей («Мазепа» П. Чайковського), Воццек («Воццек» А. Берга, перший виконавець на рад. сцені, 1927) та ін. Концертна та пед. діяльність. Серед учнів — М. І. *Донець.*

М. І. Кузьмін

БОЧКА в архітектурі — форма покрівлі у вигляді півциліндра з підвищеним і загостреним верхом, що утворює на фасаді кілеподібний *фронтон*. При перетині двох Б. однакової висоти виникає «хрещата бочка», або кубувате покриття. В 17—18 ст. поширилась у дерев. рос. арх-рі. На Україні застосовувалася з 2-ї пол. 19 ст. у зв'язку зі стилізацією форм давньорус. арх-ри при буд-ві культових і громад. споруд: *Преображенський собор* у Житомирі (1864), тепла церква *Мгарського монастиря* у Полтав. обл. (кін. 19 ст.), Андріївське подвір'я в Одесі (1897), готель на вул. Енгельса № 7 у Харкові (1912), будинок на розі вул. Пушкінської і пл. Толстого в Києві (1889—1901, арх. М. Г. *Артинов*) та ін.

В. І. Тимофієнко.

БОЧКАЙ Анна (1858 – бл. 1927, Відень) — опер. співачка. За походженням угорка. 1887, 1890—91 виступала на сцені *Руського народного театру* у Львові в партіях Елізи та Арсени («Весела війна» і «Циганський барон» Й. Штрауса), Шарлотти («Гаспароне» К. Міллекера), а також у нім. театрі в Чернівцях (епізодично), польс. Міському театрі у Львові (1887—90, з перервою). 1889 гастролювала у Варшаві, Лодзі, Кракові. Серед оперних партій: Ядвіга («Страшний двір» С. Монюшка), Зібель («Фауст» Ш. Гуно).

П. К. Медведик.

БОЮРОВ Григорій (? — ?) — укр. майстер шпалерних справ 1-ї пол. 18 ст. Виготовляв *шпалери* на замовлення генерального хорунжого М. Ханенка.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. К., 1983.

БОЯН — давньорус. співець-гусляр 2-ї пол. 11 — поч. 12 ст. За «Словом о полку Ігоревім», де

*В. І. Зноба. **Боян**. Бронза. 1985. Поблизу с. Балико-Щучинки Київської обл.*

вперше згаданий Б., він уславлював давньорус. князів «старого Ярослава» (Ярослава Мудрого), «хороброго Мстислава» (Мстислава Володимировича), «красного Романа Святославича» (князя тмутараканського), оповідав про розгром печенігів під Києвом (1036), похід рус. військ у Мазовію (1041, тепер тер. Польщі) та Візантію (1043), оспівував красу дочок Ярослава Мудрого.

Ім'я Б. у вітчизн. мист-ві стало синонімом понять «поет», «співець», «оповідач». Його образ відтворили в л-рі О. С. Пушкін, К. Ф. Рилєєв, І. Я. Франко, М. Т. Рильський, в образотворчому мист-ві — В. М. *Васнецов*, В. І. *Зноба*, Г. В. *Якутович*, у музиці — М. І. *Глинка* (опера «Руслан і Людмила»), В. П. Губа (вокал.-симф. твір «Слово Бояна», 1981).

Про Б. йдеться в одному з написів у *Софійському соборі* в Києві. Його ім'ям було названо укр. та рос. хорові т-ва, муз. журнали в Дрогобичі, Петербурзі, Тамбові, а також муз. інструмент *баян*.

Літ.: Киево-Печерский патерик. К., 1870; Шляков Н. Боян. «Известия по русскому языку и словесности АН СССР», 1928, т. 1, кн. 2; Высоцкий С. Древнерусские надписи Софии Киевской в. 1. К., 1966; Рыбаков Б. «Слово о полку Игореве» и его современники. М., 1971; Лихачев Д. В защиту «Слова о полку Игореве». «Вопросы литературы», 1984 № 12.

М. І. Кузьмін.

«БОЯН» (від імені давньорус. співця *Бояна*) — муз.-хорові товариства, що існували в кін. 19 — 1-й пол. 20 ст. на Україні. Ставили завданням пропаганду досягнень україн. муз. мист-ва, піднесенню його художньо-професіонального рівня, організацію з цією метою концертного життя, створення хорових колективів, муз. вид-в та органів преси, муз. навч. закладів і б-к, влаштування конкурсів на кращий муз. твір. Виникнення «Б.» підготувала діяльність львів. т-в «*Академічне братство*», «*Теорбан*», «*Руська бесіда*», молодіжних мандрівних та студентських співочих гуртків, шевченківські концерти. Першим створений *Львівський «Боян»* (1891), згодом — в ін. містах Зх. України організовано *Перемишльський «Боян»* (1891), *Бережанський «Боян»* (1892), *Коломийський «Боян»* (1895), *Станіславський «Боян»* (1896), *Буковинський «Боян»* (1899), Снятинський «Боян», *Тернопільський «Боян»*, *Стрийський «Боян»* (всі три — 1901), *Дрогобицький «Боян»* (1927) та ін. У сх. районах було створено *Київський «Боян»* (1905) і Полтавський «Боян» (бл. 1910).

Т-ва «Б.» на Зх. Україні згуртовувалися навколо Львів. «Б.» і діяли під його проводом. У лютому 1903 за рішенням з'їзду т-в «Б.» було засн. *Союз співацьких і музичних товариств*, який взяв на себе справу організації муз. життя Зх. України. У концертах, що відбулися 1903 у Львові з нагоди 35-річчя творчої діяльності М. В. Лисенка, виступав об'єднаний хор (300 чол.) восьми зх.-укр. т-в «Б.» (під керуванням О. Й. *Нижанківського*). Т-ва «Б.» співробітничали з ін. мистецькими т-вами та закладами України.

Осн. функцією т-в «Б» стало влаштування концертів власних хорових колективів. Їхній репертуар, крім творів укр. композиторів та нар. пісень, включав світову хорову класику. Ряд т-в «Б.» мали власні нотні видава (*«Підручна бібліотека Львівського Бояна»*, *«Музичне видавництво Станіславського Бояна»*), журнал («Боян. Місячник для співацьких і музичних справ» — при Дрогобицькому «Бояні»). При багатьох т-вах існували муз. школи, при буковинському та львівському — муз.-драм. гуртки.

1939 г-ва припинили існування. З хорів т-в «Б.» створено аматор. та профес. колективи, серед яких — хорова капела *«Трембіта»* у Львові; муз. школи перетворено на профес. муз. навч. заклади, зокрема, Івано-Фр. та Чернів. муз. уч-ща.

Літ.: Людкевич С. У 40-річчя «Львівського Бояна». «Діло», 1932, № 51—54; Загайкевич М. П. Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. К., 1960; Архімович Л. Б., Гордійчук М. М. М. В. Лисенко. К., 1963.

М. П. Загайкевич.

«БОЯН» — драм. товариство. Ств. 1911 у Вінніпегу (Канада). Вистави з репертуару етногр.-побутового театру. 1922 «Б.» об'єднався з драм. т-вами ім. І. Котляревського та ім. М. Заньковецької під назвою «Театр Укр. нар. дому у Вінніпегу» і під керівництвом В. Казанівського.

Г. В. Довбищенко.

«БОЯН. Місячник для співацьких і музичних справ» — укр. муз. журнал, який видавало муз. т-во *Дрогобицький «Боян»* 1929 (№ 1—7) — 1930 (№ 1—12). Редактори «Б.» — учитель гімназії В. Сольчаник, музиканти-аматори. Існував як порадник для організаторів, керівників і учасників аматор. міських і сільс. хорів. Висвітлював питання історії та теорії музики, містив поради для співаків і диригентів щодо організації муз. гуртків і т-в, звіти про їхню діяльність, хроніки муз. життя. Вміщено публікації про М. Д. Леонтовича, К. Г. Стеценка, статті Т. Дуба, С. П. Людкевича, О. Ю. Хомінського та ін.; огляди концертів співаків О. К. Бандрівської, А. Я. Остапчук, М. Т. Голинського, піаністки Д. Гординської, укр. хору Д. Котка, хору «Бандурист»; рецензії на муз. вистави Театру ім. І. К. Тобілевича та аматорів Львова і Самбора, а також повідомлення про діяльність т-в *«Боян»* на Зх. Україні та їхніх диригентів В. В. Безкоровайного, Я. Вітошинського, Т. Дуба, І. Неділського, М. Е. Осадцу, І. Охрімовича та ін. У кожному номері був «Музичний додаток», який знайомив з обробками укр. нар. пісень

О. А. Кошиця, К. Є. Богуславського, творами С. П. Людкевича та ін. У № 4—5 за 1930 вміщено «Вісник Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка». Випуск «Б.» було припинено через нестачу коштів для видання.

Л. З. Мазепа, П. К. Медведик.

БОЯ́РЕНКО Віра Миколаївна (7. VIII 1938, м. Кролевець Сум. обл.) — укр. тележурналіст, засл. журналіст УРСР з 1982. Після закінчення 1961 Київ. ун-ту працювала редактором на Донец. студії телебачення, з 1963 — на Респ. телебаченні. Автор сценаріїв з проблем л-ри, науки і мист-ва.

І. Г. Мащенко.

БОЯ́РСЬКА Євдокія Прокопівна [за чоловіком — Богемська; 1 (13).III 1861, м. Могилів, тепер Могилів-Подільський Вінн. обл.— 6 (19).IV 1900, Чита] — укр. актриса і співачка (меццо-сопрано). Працювала в рос. трупі М. А. Максимова (1880—84, Одеса), в укр. трупах М. П. *Старицького* (1884 –90), М. Л. *Кропивницького* (1891—92, 1898), Г. Й. *Деркача* (1892—93), Л. Я. *Манька* (1894), П. С. Мирова-Бедюха (1895—98), К. П. Мирославського (1899—1900). Влітку 1899 дебютувала в Моск. драм. театрі Ф. А. Корша в ролі Катерини («Гроза» О. Островського). Серед ролей: Наталка («Наталка-Полтавка» І. Котляревського), Галя («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Маруся, Тетяна («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Юрко Довбиш» М. Старицького), Ярина («Невольник» М. Кропивницького).

Є. С. Хлібцевич.

БРАГІН Костянтин Олександрович (20.III 1843 — ?) — укр. і рос. співак, хормейстер і педагог. Закінчив 1879 Петерб. консерваторію (клас К. *Еверарді*). 1879—87 — викладач сольного співу в Київ. муз. уч-щі і керівник його хорового класу. Брав участь у концертах Київ. відділення РМТ як соліст (романси В. *Алоїза*, А. *Казбирюка*) і диригент хору Київ. муз. уч-ща, виступав на сцені Київ. рос. опери (баритонові партії в операх «Русалка» О. Даргомижського, «Євгеній Онєгін» П. Чайковського, «Фауст» Ш. Гуно). Серед учнів — В. Л. *Астаф'єва*, В. М. *Трубін*.

М. І. Кузьмін.

БРАГІН Олександр Михайлович [3 (15).XI 1881, Київ — 1955, Москва] — рос. і укр. співак (баритон), засл. арт. РРФСР з 1926. Навчався 1896—1901 в Петерб. консерваторії (клас С. І. *Габеля*). Удосконалював майстерність у Відні й Берліні. Дебютував 1900 у Київській рос. опері, 1904 — 05 — її соліст. 1905—11 — соліст Маріїнського театру в Петербурзі, 1908—09 — Великого театру в Москві, 1911—14 — Петерб. театру оперети, 1925—29 — Бакинської, 1929—31 — Одес. опер. Співав також на оперних сценах Харкова, Тбілісі, Риги та ін. З 1929 — пед. діяльність. 1930—31 — викладач Одес. 1939—41 (з 1940 — професор) — Київ. консерваторій. Партії: Єлецький, Онєгін («Пікова дама», «Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Грязной («Царева наречена» М. Римського-Корсакова), Жермон, Ріголетто («Травіата», «Ріголетто» Дж. Верді) та ін. Серед учнів — Л. Д. *Лобанова-Рогачова*.

Літ.: Михайлова Т. Виховання співаків у Київській консерваторії. К., 1970.

І. М. Лисенко.

БРАГІНСЬКИЙ Лев Мойсейович [11 (23).III 1894, Київ — 17.III 1953, Львів] — укр. диригент, педагог, засл. діяч мист. УРСР з 1947 та Пн.-Осет. АРСР з 1944. У 1910—13 навчався гри на скрипці в Муз.-драм. школі ім. М. В. Лисенка в Києві. Закін. 1917 Петрогр. консерваторію (у І. Р. Нальбандяна), відтоді у Києві — учасник струнного квартету, з 1919 — в оркестрі оперного театру. Водночас навчався композиції у Б. Л. *Яворського* та диригування у Л. П. *Штейнберга*. З 1929 — у складі фп. тріо разом з В. С. *Косенком* та І. І. *Козловим*. 1928—34 — диригент Київ. опери. Вперше на київ. сцені поставив балет «Червоний мак» Р. Глієра (1928), опери «Золотий обруч» Б. Лятошинського (1930), «Кармелюк» В. Костенка (1931), «Джонні награє» Е. Кшенека (1930). У 1934—39 — диригент Свердл. театру опери та балету, з 1936 виступав з оркестром Свердл. філармонії. 1939—41 — диригент, 1942—44 — гол. диригент Симфонічного оркестру УРСР. 1944—53 (з перервою 1949—51) — гол. диригент Львів. театру опери та балету, де поставив опери «Наймичка» М. Вериківського (1945), «Богдан Хмельницький» К. Данькевича (1953) та ін. Пед. діяльність: 1932—34 — викладач Київ. муз.-театр. технікуму, 1934—39 — Свердл., 1939—41 (з 1940 — професор) — Київ., 1944—53 — Львів. консерваторій.

І. Д. Гамкало.

БРА́ДТМАН (Братман) Едуард Петрович [23.I (4.II) 1856, Петербург — після 1918] — укр. архітектор. Закінчив 1883 петерб. АМ. З кін. 80-х рр. 19 ст. працював у Києві, 1898—1915 — міськ. архітектор. Відіграв значну роль у формуванні нових архіт. ансамблів, один з перших представників стилю *модерн* у Києві. Брав участь у перепланування тер. садиби проф. Мерінга і створенні нових вулиць — Мерінгівської (тепер вул. М. Заньковецької), Миколаївської (тепер вул. К. Маркса) і Миколаївської площі (тепер пл. І. Франка). Автор проекту цирку Крутикова (1899—1902; не зберігся). Серед громад. та житл. споруд: готель «Континенталь» (1897, у співавт. з Г. П. *Шлейфером*; після відбудови 1958 — будинок консерваторії), «*Соловцов*» *театр* (1898, у співавт. з арх. Г. П. Шлейфером; тепер театр ім. І. Франка), житл. прибуткові будинки у стилі віден. модерну по вул. К. Маркса № 9 (1900) і № 15 (поч. 20 ст.,

Е. П. Брадтман. Житловий будинок по вул. Б. Хмельницького № 10 у Києві. 1910.

обидва — у співавт. з арх. Г. П. Шлейфером), школа по вул. М. Фрунзе № 164 (поч. 20 ст.; у співавт. з арх. В. Г. Кричевським), особняк по вул. Лютеранській № 23 (1905—07), прибут. буд. по вул. Б. Хмельницького № 10 (1910), лікарня по вул. Ю. Коцюбинського № 9 (1913), пожежна частина по вул. Великій Житомирській (поч. 20 ст.), власний будинок по вул. Герцена № 6 (1914). У 1912 викладав у Київ. худож. уч-щі.

Т. В. Скибицька В Є. Ясієвич.

Й. Е. Браз. Вітряк. Олія. Кін. 19 ст. ДМУОМ. Київ.

БРАЗ Йосип Еммануїлович [10 (22).I 1873, Одеса — 6.XI 1936, Париж (?)] — рос. живописець. Навчався до 1890 в Одес. рисувальній школі у К. К. *Костанді*, з 1895 — в петерб. АМ (майстерня І. Ю. *Рєпіна*), з 1914 — її академік. У 90-х рр. удосконалював свою майстерність у приватних студіях Мюнхена, Парижа, в Голландії. 1902—04 викладав у рисувальній школі Т-ва заохочення мист-в у Петербурзі. 1918—20 – хранитель Ермітажу, 1920—28 — викладач (з 1927 — професор) *ВХУТЕІНу* в Ленінграді. З 1928 жив за кордоном. У музеях України зберігаються твори Б.: «Вітряк» (ДМУОМ), «Жінка біля вікна», «Кабінет Олександра І в Павловську» (обидва — 1906, Київ. МРМ), «На дачі» (1893), «Хризантеми» (1899, обидва — Одес. ХМ) та ін.

БРАЇ́ЛО́ВСЬКИЙ Леонід Михайлович (1868, Харків — поч. 20 ст.) — рос. архітектор, художник. Закінчив 1890 петерб. АМ. Три роки перебував за кордоном, удосконалюючи майстерність живопису в Римі й Парижі. Автор проектів прибуткових будинків і вілл у Криму, зокрема власної вілли (1906), яка стала одним з ранніх зразків *раціоналізму* в арх-рі України. Створив серію акварелей (пам'ятки арх-ри Росії), проекти інтер'єрів та меблів в *неоросійському стилі*, *російському стилі* для виставки Т-ва моск. художників.

Літ.: А. М Брайловский и его произведения «Строитель», 1905. № 9.

В. Є. Ясієвич

БРАЙЧЕВСЬКИЙ Михайло Юліанович (6.IX 1924, Київ) — укр. історик, археолог, мистецтвознавець, доктор істор. наук з 1989. Закінчив 1948 Київ. ун-т. Працював 1945—60, 1970—72 в Ін-ті археології АН України, з 1978 — там же, ст. наук. співробітник; 1960—68 — в Ін-ті історії АН України. Дослідження в галузі історії України, зокрема часів

Київ. Русі («Походження Русі», 1968; «Утвердження християнства на Русі», 1989). Значну увагу приділяє питанням археології та давньорус. мист-ва («Т. Г. Шевченко і археологія», 1964; розділи в «Історії українського мистецтва», 1966, т. 1; «Ренесансні тенденції в образотворчому мистецтві Київської Русі», 1993). Ряд статей присвячено культурі сх.-слов'ян. племен («Біля джерел слов'янської державності», 1964), середньовічному укр. мистецтву («Середньовіччя та сучасність», 1989). Автор публікацій з проблем укр. культури 20 ст., зокрема про творчість Г. І. *Нарбута*, художників-шестидесятників (А. О. *Горська*, А. Г. *Данченко*, В. І. *Задорожний*, В. І. *Зарецький*, Г. С. *Севрук*), укр. «поетичне кіно» (в т. ч. про творчість Л. М. *Осики*). Учасник респ. худож. виставок як графік і живописець, виконав малюнки до власної книжки «Скарби знайдені і незнайдені» (1992). Численні статті на захист нац. історико-культур. середовища.

БРАКМАН Яків (? — ?) — львів. будівничий 16 ст. 1581 виконував буд. роботи в м. Ланьцуті (тепер Польща).

БРА́МА — великі *ворота*, здебільшого при архіт. комплексах (міськ. укріпленнях, фортецях, монастирях).

БРАМА ЗАБОРОВСЬКОГО у Києві — пам'ятка арх-ри стилю укр. *барокко*. Колишній гол. (зх.) в'їзд до двору *митрополичого будинку* на тер. *Софійського монастиря* в Києві. Збудовано 1746—48 (або 1744—48, арх. Й. Г. *Шедель*) разом з монастирським муром (1745—46). Назву споруда дістала від імені замовника — київ. митрополита Рафаїла Заборовського. У 18 ст. брама являла собою одноповерхову мурована споруду прямокутної форми (16,5×13,5 м). У серед. частині був арковий проїзд, обабіч якого розміщувалися кордегардії (сторожові приміщення). Із зх. і сх. частин споруди над проїздами розміщувалися пишні бароккові *фронтони*. У 17 ст. до Б. З. з боку *Золотих воріт* вела вулиця, в 19 ст. у зв'язку з перепланування тер. Києва брама опинилася в глухому провулку, рівень землі перед нею підвищився майже на метр, тому 1822—23 проїзд було замуровано, кордегардії розібрано. У 20-х рр. 20 ст. проведено реконструкцію фасаду (арх. В. Г. *Кричевський*). Від первісної споруди зберігся зх. портал з мальовничим фронтоном. Півциркульну арку фланкують масивні *пілони*. Над колонами *корінфського ордера*, поставленими трохи під кутом до площини фасаду, розміщено коробову арку. Розташування колон і пілонів у різних площинах створює багатий світлотіньовий ефект. Мальовничий абрис Б. З. доповнює соковитий ліпний декор, який вкриває фронтон і площину між арками. Характер ліплення свідчить, що у створенні декор. оформлення Б. З. брали участь укр. нар. майстри. Гол. орнамент. мотив — вигнуте листя *аканта*. Фронтон оздоблено рельєф. медальйоном із зображенням митрополич. корони і схрещених пучків пальмового листя під нею, волютами, маскаронами з виноградними гронами. Над проїздом — герб Заборовського (палаюче серце).

Г. Н. Логвин.

Тріумфальна брама Петропавлівського кафедрального костьолу у м. Кам'янці-Подільському Хмельницької обл. 1781.

Брама Заборовського у Києві. 1746—48.

БРАМС (Brahms) Йоганнес (7.V 1833, Гамбург — 3.IV 1897, Відень) — нім. композитор, піаніст і диригент. Представник зрілого муз. *романтизму*, поєднував його ідейно-образні засади з принципами *класицизму*. В струнних квартетах № 1 (1873) та № 3 (1875) відчутний вплив укр. муз. фольклору. Серед найближчих друзів Б.— І. *Кнорр*, Є. *Мандичевський*. 1880 Б. гастролював у Галичині як диригент і піаніст, того ж року обраний почесним членом *Галицького музичного товариства*.

Літ.: Друскин М. Иоганнес Брамс. М., 1970; Федорчук І. Український фольклор у творах західноєвропейських композиторів. «Музика», 1981, № 5.

БРАНДТ (Brandt) Юзеф (11.II 1841, Щебжешин — 12.VI 1915, Радом) — польс. живописець. Навчався у Варшаві у Ю. Коссака, Парижі, Мюнхені (у К. Пілоті). 1860 приїздив на Україну. Написав ряд творів на укр. тему: «Похід запорожців», «Бій з татарами», «Приборкання коня», «Ярмарок на Україні», «Вітряки в степу», «Вітання степу» (1877).

Ю. Брандт. Приборкання коня. Олія. Кін. 19 ст.

БРАСЛАВСЬКИЙ Володимир Григорович (9.XII 1927, Київ) — рос. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1975. Закінчив 1947 театр. студію у Горькому (тепер Нижній Новгород), 1975 — режисерський ф-т Київ. ін-ту театр. мист-ва. З 1947 — в Криворізькому театрі рос. драми ім. Т. Г. Шевченка (до 1949 — у Дніпродзержинську). Ролі: Дормидонт («Пізня любов» О. Островського), Андрій («В добрий час!» В. Розова), Левінсон («Розгром» за О. Фадєєвим). Вистави: «Фараони» О. Коломійця (1962), «Цей дивний росіянин» В. Чичкова (1986).

І. В. Романченко.

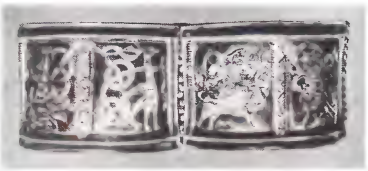

Браслет із зображенням фантастичних звірів. Срібло, чернь, гравірування. 12 ст.

БРАСЛЕ́Т (франц. bracelet, букв.— зап'ястя) — прикраса для руки, виготовлена з кістки, бронзи, золота, срібла, скла, дерева, бурштину, пластмаси та ін. матеріалів. Різні за формою Б. виконували здебільшого у техніці *лиття*, декорували коштовним камінням, *гравіруванням*, *емалями*, *черню*, *інкрустацією* тощо. На тер. України знайдено палеолітичні Б. з мамонтових бивнів, оздоблені геом. орнаментами, зокрема *меандром (Мізинська стоянка)*; неолітичні та енеолітичні Б.— литі або зігнуті з пластин чи дроту *(трипільська культура, білогрудівська культура)* та ін. Скіфські Б.— спіральні (або імітують спіраль) з бронзи, золота; на кінцях декоровані рельєфними зооморфними зображеннями.

Бронзові литі Б. створювали у 2—3 ст. н. е. *(Бережанський скарб)*. Значну худож. цінність становлять золоті і срібні Б. часів Київ. Русі (див *Київські скарби*). Особливо витончені Б. були призначені для святкового князівського вбрання. На литих пластинчастих Б.-наручах домінують зображення придворно-розважальних (сюжет з гусляром і танцівницею), обрядово-побутових сцен. На Б. цього періоду трапляються зооморфні зображення — орел, кентавр, собакоптах та ін. Давньорус. Б. оздоблювали гравіруванням, черню, кольоровими емалями. Поширені були гладенькі різних профілів Б. з прозорого та напівпрозорого скла. У 16—17 ст. львів. майстри створювали Б. з коштовним камінням та кораловими вставками, оточеними діамантами. В укр. нар. костюмі Б. імітували вишиті манжети. Гармонійним поєднанням форм і орнаментів, виконаних гравіруванням, штампуванням, карбуванням, тисненням, вирізуванням, відзначаються Б., створені у 19 — на поч. 20 ст. гуцульськими майстрами. Оригін. худож. рішення притаманні Б., які виготовляють сучасні художники-ювеліри і нар. майстри з мельхіору, пластмаси, дерева та ін. матеріалів.

Л. В. Поліщук.

БРАТЕ́РСЬКИЙ-СТАНКЕ́ВИЧ Микола Феліксович [12 (24).XII 1898, Київ — 7.VII 1956, там же] — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1949. Закінчив театр. інструкторські курси в Києві (педагог В. В. *Сладкопєвцев*). Працював у трупах П. К. Саксаганського, М. К. Садовського, Вседонбасівському укр. драм. театрі ім. І. Франка, Одес. укр.

драм. театрі ім. Жовтневої революції; в театрах Києва — Залізничному, Першому робітничо-селянському, Київ. особливого військового округу. 1924—28, 1937—56 — актор Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка. Ролі: в театрі — Михайло Гурман («Украдене щастя» І. Франка), Іван («Суєта» І. Карпенка-Карого), Потоцький, Вітровий («Богдан Хмельницький», «Калиновий гай» О. Корнійчука), Карл Моор («Розбійники» Ф. Шіллера); в кіно — Дмитро («Джальма», 1928), Степан («Вітер з порогів», 1930), Оверко Половець («Вершники», 1939), Гаплик («Райдуга», 1943); всі — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка.

О. Ф. Степаненко.

БРАТИЦЯ Павло Савич (1843, с. Мена, тепер місто Черніг. обл.— 1887, с. Терешківка, тепер тієї ж області) — укр. кобзар. У трирічному віці втратив зір. Був кріпаком поміщика Танського в с. Терешківці. Кобзарського мист-ва навчався у А. *Бешка* та Левка. Акомпанував собі на кобзі, яка мала 16 приструнків і 4 басові струни. Часто кобзарював разом з П. М. *Дубом*. У репертуарі — 10 дум і понад 50 пісень та псальмів. Думу «Хмельницький і Барабаш» записали від нього М. В. Лисенко (70-і рр. 19 ст.) і П. С. Іващенко (1874), думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» та «Козак Голота» — П. Іващенко (1874). Виконував також думи, тексти яких вивчив по збірках «Записки про Південну Русь» П. Куліша і «Народні південноруські пісні», яку упорядкував А. Л. Метлинський, у т. ч. «Івась Коновченко, Вдовиченко». Підтримував зв'язок з О. Г. *Сластіоном*.

Літ.: Иващенко П. Павло Братыця и Прокип Дуб. Кобзари Нежинского уезда Черниговской губернии. «Записки Юго-западного отдела императорского Русского географического общества», т. 2. К., 1874, Горленко В. П. Кобзари и лирники. «Киевская старина», 1884, № 1, 4; Сперанский М. Южнорусская песня и современные ее носители. К., 1904

Б. М. Жеплинський.

БРАТКІВСЬКА Теофілія Іллівна (20.VI 1924, Радимно, Польща) — укр. співачка (сопрано), засл. арт. УРСР з 1967. Співу навчалася у В. Д. Кадміної та С. А. *Крушельницької* у Львові. З 1945 — артистка хору, 1957—82 — солістка Львів. театру опери та балету. Партії: Мавка («Лісова пісня» В. Кирейка), Тамара («Демон» А. Рубінштейна), Луїза («Дуенья» С. Прокоф'єва), Адель («Летюча миша» Й. Штрауса).

Л. З. Мазепа.

БРАТКОВ Микола Григорович (25.VII 1943, с. Оріхівка Полтав. обл.) — укр. співак (баритон), засл. арт. УРСР з 1981. Закінчив 1972 Моск. консерваторію. 1972—74 — соліст Тадж. (Душанбе), з 1974 — Дніпроп. театрів опери та балету. Партії: Богдан Хмельницький (однойм. опера К. Данькевича), Онєгін («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Поргі («Поргі і Бесс» Дж. Гершвіна).

БРАТКОВСЬКИЙ Роман (2.IX 1869, Львів — 25.IX 1954, Вєлічка, Польща) — укр. живописець. Навчався в Краківській школі образотвор. мист-в (1888—90), АМ у Відні (1891—92), Мюнхені в майстерні А. Ажбе (1894—96). Постійно працював у Львові. Викладав у приватній студії мист-в разом з С. К. Батовським (з 1903). Малював ліричні краєвиди околиць Львова: «Осінь» (1899), «При повному місяці» (1904), «Перед бурею» (бл. 1905; всі — Львів. КГ); «Зимна Вода» (1897, Краківський нац. музей), «Дуби на межі» (1906, Закарп. ХМ).

Ю. О. Бірюльов.

Р. Братковський. Осінь. Олія. 1899. Львівська КГ.

БРАТСТВА — громад.-політ. і освіт. орг-ції в Україні і Білорусії в 16—18 ст. Існували при правосл. і греко-катол. церквах, проте більшість Б. об'єднувала переважно світських людей. Утворення Б. було виявом прагнення укр. міщан тісніше згуртуватися для захисту своїх інтересів в умовах посилення соціального і нац. гніту та експансії католицизму. Значну роль у боротьбі проти наступу католицької церкви відігравало *Львівське Успенське (Ставропігійське) братство* (статут його розроблено 1585). Наприкінці 16 — на поч. 17 ст. Б. виникають у містах Кам'янці-Подільському (1587), Рогатині, Галичі, Перемишлі, Дрогобичі та ін. містах. 1591 засн. Городоцьке Б., бл. 1615 — *Київське братство*, 1617 — Луцьке. У 2-й пол. 17—18 ст. Б. діяли в більшості міст і деяких селах Галичини, Волині, в багатьох містах Наддніпрянщини. Збереглися лише фрагментарні матеріали про діяльність Б. Відомо, що всі вони мали свої статути, прагнули перетворитися на органи місц. самоврядування, незалежні від влади шляхетської Польщі, обстоювали нац.-культурну незалежність, вели велику культур.-освітню діяльність. Під керівництвом Б. працювали *братські школи*. Активними діячами Б. були визначні письменники, художники, педагоги, зокрема представники *жовківської школи різьблення на дереві та малярства*. Б. давали замовлення художникам і композиторам, а також залучали до роботи диригентів і співаків; були замовниками ряду будівель, визначаючи їх стильову спрямованість. Під наглядом Львів. Успенського Б. велося буд-во кам'яниць (у т. ч. школи й друкарні), споруджено *Успенську церкву* у Львові, здійснено живописні роботи для неї (художники Ф. *Сенькович*, М. *Петрахнович* та ін.). На замовлення Б. збудовано й розписано *Хрестовоздвиженську церкву* в Луцьку, *Юра церкву* в Дрогобичі, церкви в Перемишлі, Буську, с. Бродках Львів. обл. та ін. архіт. споруди. Діяльність Б. сприяла використанню в мурованих будинках певних форм традиц. дерев. зодчества, виникненню нових напрямів в укр. арх-рі та образотвор. мист-ві. При Львів., Вільнюському, Могилівському, Перемишльському братствах існували друкарні. 1709 і 1757 *Львівського братства друкарня* видала нотні збірки — *ірмологіони*. Вона залучала до ілюстрування книг талановитих художників (А. *Яцкович*, Ф. Малаха, С. *Корунка*) і граверів (В. *Ушакевич*, Є. *Завадовський*, Д. *Синкевич*, І. *Филипович* та ін.).

Б. сприяли розвиткові *шкільного театру*, дбали про підвищення профес. рівня хорового співу та інструм. музики. У б-ках Б. зберігалися книги з естетики, музикознавства, рукописні й друковані ноти.

Літ.: Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI XVIII ст. К., 1966; Ісаєвич Я. Д. Братства і українська музична культура XVI XVIII ст. «Українське музикознавство», 1971, в. 6; Ісаєвич Я. Д. Джерельні матеріали з історії українського мистецтва XVI XVIII ст. в архіві Львівського братства. В кн.: Третя республіканська наукова конференція з архівознавства... 2 секція. К., 1968; Овсійчук В. А Українське мистецтво другої половини XVI — першої половини XVII ст. К., 1985; Ясиновський Ю П. Перші східнослов'янські нотні видання «Українське музикознавство», 1974, в. 9; Ісаєвич Я. Зв'язки братств із запорозьким козацтвом у XVII ст. «Київська старовина», 1992, № 1.

Я. Д. Ісаєвич.

БРАТСТВО (ЦЕХ) МУЗИКАНТІВ у Львові — профес. муз. об'єднання. Виникло у 16 ст., 1580 здобуло «привілеї» (статут). Спочатку об'єднувало вокалістів, канторів, органістів та інструменталістів, які обслуговували офіц., держ., церк., міські та родинні урочистості. Включало три капелії (т. з. музики): італійську (виконувала твори профес. композиторів в «італійському дусі» на струнних, духових і ударних інструментах), сербську (виконувала побутову музику на скрипках-«сербинах», цимбалах та ін. нар. інструментах) і єврейську. В 17 ст. капелії відокремилися. Див. також *Братства*.

Л. З. Мазепа.

БРАТСЬКИЙ МОНАСТИР у Києві, Богоявленський монастир — ансамбль пам'яток арх-ри 17—19 ст. Засн. *Київським братством* 1615 (див. також *Київська академія*). За свідченням мандрівника Павла *Халебського*, на тер. Б. м. в серед. 17 ст. існували дерев. Благовіщенська і Богоявленська церкви, мурована будинки трапезної і поварні. В кін. 17—18 ст. велися великі буд. роботи. 1690—93 замість дерев. церкви арх. Й. Д. *Старцев* збудував у стилі укр. *барокко* мурований *Богоявленський собор*. У цей період зведено також старий корпус Київської академії і будинок настоятеля, дзвіницю (1756—58, арх. С. Д. *Ковнір*; не збереглися). 1780 від пожежі постраждали численні будівлі Б. м., загинула б-ка; 1786 монастир було закрито, 1799 знову відкрито. 1811 згоріли всі дерев. будівлі, пошкоджено й мурована споруди. Відновлення Б. м. 1812 було доручено арх. А. І. *Мелен-*

ському. За його проектом 1815 споруджено дзвіницю. 1817 Київ. академію закрито, в тому ж році в її приміщеннях розмістилася духовна семінарія, перетворена 1819 на Київ. духовну академію. 1822—25 за проектом арх. Л. А. *Шарлеманя* (за участю арх. А. І. Меленського) в пд. частині Б. м. збудували новий великий академ. корпус у стилі *класицизму*, 1823 — келії, 1862 — проскурню. При академії 1872 засновано музей старожитностей, Церковно-археол. т-во. 1914—17 в будівлях Б. м. розміщувалися військ. заклади.

Старий академ. корпус — пам'ятка укр. цивільної арх-ри 18 ст. Збудований 1704—40 у стилі укр. барокко. Спочатку був одноповерховий, витягнутий по вісі Сх.— Зх., з високим дахом із *заломом* і відкритою аркадою-галереєю з пд. фасаду. 1732—40 корпус перебудовано за проектом арх. Й. Г. *Шеделя*. Після перебудови став триповерховим з однокупольною конгрегаційною Благовіщенською церквою. Пошкоджений під час пожежі 1811, відновлений 1824 за проектом арх. А. І. Меленського: змінено форму даху, арки галереї укріплено додатковими *пілонами*. 1863—64 за проектом арх. П. І. *Спарро* арки галереї було закладено, утворилося два коридори.

1950 в корпусі проведено ремонтно-реставраційні роботи (арх. Р. П. Бикова), 1970 відреставровано пн. і пд. фасади. Пн. і зх. фасади споруди розчленовано *пілястрами*, вікна обрамлено *наличниками*, над вікнами другого поверху — ліплений скульпт. декор. Тут розміщено з 1992 ун-т «Києво-Могилянська академія»

Трапезна з церквою Святого Духа — пам'ятка 17—19 ст. Збудована в кін. 17 ст. Спочатку була двоповерхова, в ній розміщувалася конгрегаційна церква Бориса і Гліба та академ. б-ка. Після пожежі 1811 перебудована за проектом арх. А. І. Меленського. Збережено тільки центр. об'єм, перекритий зімкнутим *склепінням*. З чотирьох боків пробито арки, до яких зроблено прибудови: сх.— для вівтаря, зх.— для притвору, пд. і пн.— для бічних *вівтарів*. Декор стін і *фронтона* вирішено у стилі класицизму. 1863 склепіння розібрали, і споруда набула сучас. вигляду: прямокутна у плані, вікна центр. частини з наличниками, фронтон прикрашено ліпним декором, стіни бічних нефів реставровано.

Поварня з келіями — пам'ятка 17—18 ст. Внаслідок перебудов втратила первісний вигляд. Одноповерхова будівля з глибоким склепінчастим підвалом, прямокутна у плані, розділена сінями на дві половини.

Будинок настоятеля споруджено 1781: одноповерховий з цокольним півповерхом; первісне планування не збереглося.

Братський монастир у Києві. 17—19 ст. Арх. Й. Д. Старцев. Й. Г. Шедель, С. Д. Ковнір, А. І. Меленський. Фото кін. 19 ст.

1846 до сх. і зх. фасадів нового академ. корпусу за проектом арх. П. І. Спарро прибудовано прямокутні у плані приміщення. 1863—64 корпус знову перебудовано. Він набув сучас. вигляду: триповерховий, складний у плані, планування коридорне. Гол. фасад підкреслено широким *ризалітом* з фронтоном, *тимпан* якого заповнює сучас. мозаїчне панно. На тер. Б. м. збереглися також келії (1823—79), проскурня (1862), сонячний годинник (кін. 18 ст., за проектом учителя математики Київ. академії Брульйона). Поруч з Б. м. розташована його *бурса* (1778—1916, арх. І. Г. Григорович-Барський). На тер. Б. м. поховано гетьмана П. К. Сагайдачного, укр. мандрівника В. Г. Григоровича-Барського.

БРАТСЬКІ ШКОЛИ — навч. заклади, що діяли в 16—18 ст. при *братствах* на Україні і в Білорусії. Високим рівнем викладання відзначалися Б. ш. у Львові (засн. 1586), Києві (1615), Луцьку (1617), Перемишлі (Польща). Навчання в братських школах поділялося на два ступені: молодші школярі навчалися грамоти і співу по нотах, старші (спудеї) вивчали укр., старослов'ян., грец., латину та ін. іноземні мови, граматику, риторику, елементи музикознавства, філософії (в т. ч. естетики). Вивчали філос. трактати і літ. твори, в яких роз'яснювалися вживані в тогочасному образотвор. мист-ві *алегорії* та *символи*. При школах діяли багатоголосі хори, кращі співаки яких були на утриманні братств. Б. ш. сприяли піднесенню профес. рівня хорового співу, утвердженню нових стилістичних напрямів, виховували кваліфікованих диригентів і виконавців. Крім шкіл підвищеного рівня (гімназіонів), у містах та окремих селах діяли численні початкові Б. ш., які мало відрізнялися від парафіяльних. У них учні навчалися по вживаних у церк. відправах текстах, які були джерелом тем для тогочасного живопису. Нотної грамоти навчали вчителі-дяки (бакаляри, дидаскали) на підставі рукописних та друкованих ірмолоїв *київської нотації*. Багато ірмолоїв переписано учителями та учнями братських шкіл на замовлення братств. Б. ш. стали першими осередками укр. *шкільного театру*, а *Львівська братська друкарня* опублікувала ряд п'єс і театралізованих деклама-

Л. С. Братченко.

Л. С. Братченко. Ескіз декорації до балету «Кавказький бранець» Б. Асаф'єва. Харківський театр опери та балету. 1956.

цій з шкільного репертуару. Серед вихованців Б. ш.— художники, композитори, майстри оформлення рукописної книги. Діяльність Б. ш. сприяла піднесенню всіх ділянок мист. життя на Україні, зміцненню міжнар. зв'язків. У 2-й пол. 17 ст. Б. ш. поступово занепадають, а в кін. 18 ст. переважно припиняють існування. *Київська братська школа* поклала початок колегіуму, який згодом був перетворений на *Київську академію*. Див. також *Львівська братська школа*.

Літ.: Мединський Є. М. Братські школи України і Білорусії в XVI—XVII століттях. К., 1958; Козицький П. Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування. К., 1971; Ісаєвич Я. Д. Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI—XVIII ст. К., 1972; Выдашенко М. Б. Львовский гравер второй половины XVII в. Василий Ушакевич. В кн.: Федоровские чтения 1980. М., 1984; Ясиновський Ю. П. З історії музики західноукраїнських земель XVI—XVII ст. «Українське музикознавство», 1986, в. 21.

Я. Д. Ісаєвич.

БРАТЧЕНКО Леонід Сергійович (3.VIII 1923, Одеса) — укр. художник театру, нар. художник УРСР з 1976. Закінчив 1951 Харків. худож. ін-т (педагоги Д. П. *Овчаренко*, Б. В. *Косарєв*). З 1955 — художник-постановник, з 1968 — гол. художник Харків. театру опери та балету. Оформив опери «Бал-маскарад» Дж. Верді (1964), «Євгеній Онєгін» П. Чайковського (1965), «Прапороносці» О. Білаша (1986); балети «Кавказький бранець» Б. Асаф'єва (1956), «Лілея» К. Данькевича (1958), «Спартак» А. Хачатуряна (1966), «Тисяча й одна ніч» Ф. Амірова (1984) та ін.

З. В. Кучеренко

БРАУН А. (? — ?) — літограф серед. 19 ст. Працював в Одесі. Виконав літографії для альбому «Збірка дванадцяти видів Криму», «Одеського альманаху» (1831), до книжок «Листи з Болгарії» В. Г. Теплякова (1833), «Боспорське царство з його палеографічними й надгробними пам'ятниками» (1848—49) та ін.

Літ.: Обольянинов Н. Каталог русских иллюстрированных изданий 1725–1860 гг., т. 1–2. М., 1914–15.

Л. І. Саприкіна.

БРАУН Володимир Олександрович [1 (13).I 1896, Єлизаветград, тепер Кіровоград — 21.VIII 1957, Київ] — укр. кінорежисер, засл. діяч мист. УРСР з 1954. У 1915—19 — студент Київ. комерційного ін-ту. Творчий шлях почав у роки громадян. війни (був організатором і керівником гарнізонного театру). В кіно — з 1923. Навчався в майстерні кінорежисера

О. В. Івановського і водночас працював на ленінгр. кіностудії «Кіно-Північ». Серед кінофільмів: «Моряки» (1939), «Морський яструб» (1941, обидва — Одес. кіностудія). Під час Вел. Вітчизн. війни брав участь у створенні короткометражних фільмів для «Бойових кінозбірників». З 1945 — на Київ. кіностудії худож. фільмів, де поставив фільми: «У далекому плаванні» (1945), «Голубі дороги» (1948), «У мирні дні» (1951, Держ. пр. СРСР, 1952), «Максимко» (1953), «Командир корабля» (1954), «Матрос Чижик» (1955), «Море кличе» (1956), «Мальва» (1957) та ін.

БРАУНЗЕ́ЙС Йосиф (29.XI 1837, Новий-Сонч, тепер Польща — 1914, Львів) — архітектор. Закінчив 1895 Тех. академію у Львові. 1864—69 працював у Бережанах (тепер Терноп. обл.), пізніше у Кракові. З 1872 — в буд. департаменті у Львові. За його проектами споруджено у Львові будинок капітулу *Юра собору* (1864—66), три корпуси клінік (1894, вул. Пекарська № 52) та гінекологічний відділ (1895, вул. Некрасова № 4) мед. ін-ту, будинок мінералогічно-хім. ін-ту (1892, вул. Ломоносова № 6; тепер корпус ун-ту); у Станіславі (тепер Івано-Франківськ) — карний дім (1885). *В. С. Вуйцик*

БРА́УНИ — польс. і укр. музиканти. Августин Томас Б. (6.III 1789, Познань — 10.XI 1861, Львів) — скрипаль, композитор і диригент. Грати на скрипці навчався у батька (вихідця з Прибалтики) та в гастролюючих віртуозів. З 1804 — скрипаль театр. оркестру у Варшаві, з 1806 — концертмейстер італ. опери в Одесі, згодом — у капелі графів Потоцьких у Тульчині. 1810—16 — диригент рос. військ. оркестру в Яссах, де збирав місц. муз. фольклор, упорядкував і видав зб. «Різні східні наспіви і танці в Яссах і Бухаресті (1810—15)». З 1816 — у Львові: соліст, концертмейстер і диригент театр. оркестру, з 1844 — диригент капели в домініканському костьолі, з 1854 — викладач гри на скрипці в школі *Галицького музичного товариства.* Автор мазурок, полонезів, музики до театр. вистав та ін.

Родерік Август Б. (6.III 1817, Львів — після 1861, м. Старокостянтинів, тепер Хмельн. обл.) — скрипаль, композитор і диригент. Син А. Т. Брауна. Грати на скрипці навчався у батька, з 1836 — у Відні. Згодом працював у театрі в Бухаресті. 1839—40 виступав як соліст у Львові, потім переїхав до Житомира. Керував оркестром Я. Чечеля в с. Самчиках побл. Старокостянтинова (тепер Хмельн. обл.). 1861 оселився у Старокостянтинові. Автор двох концертів для скрипки, варіацій, п'єс у формі нар. танців. *І. Д. Гамкало*

БРА́ЦЛАВ — смт Немирівського р-ну Вінн. обл. Уперше згадується у лит. літописі під 1362. На околиці Б. знайдено залишки городища 10—11 ст. У 14 ст. перебував у складі Литовського князівства, до 1793 — шляхетської Польщі, після приєднання Правобережної України до Росії — в її складі.

У Б. пам'ятники — Т. Г. Шевченку (1961), студентам і викладачам с.-г. технікуму, які загинули в роки Вел. Вітчизн. війни (1978). В кін. 19 — 1-й пол. 20 ст.— осередок *витинання* з паперу. В оздобленні хат характерний рядково-сітчастий принцип розташування *витинанок* «під шпалери». Витинанки мають усталені форми — квадрат, розету, зірку, їхні узори на основі центрально-променевої симетрії насичені рослинними мотивами, по краях — гостра пір'яста насічка. У Б. Будинок культури, краєзнав. музей.

М. Є. Станкевич.

БРАЧІ Себастьян (бл. 1575 — ?, Київ) — італ. архітектор. З родини флорентійських ремісників. На поч. 17 ст. Б. був запрошений до с. Низкиничів (тепер Волин. обл.). Бл. 1610 переїхав до Києва, де відбудував соборну церкву Успіння на Подолі (1613—14, не збереглася; див. *Пирогощі Богородиці церква*).

БРЕ́ГІНЬ Федір (? — ?) — укр. будівничий 18 ст. У 1739 збудував дерев. тризрубну одноверху церкву Різдва Богородиці в с. Бібщанах (тепер Львів. обл.). Ім'я будівничого і дата буд-ва вирізьблені на одвірку пд. дверей церкви. *В. С. Вуйцик.*

БРЕЗГУ́Н Петро (? — ?) — укр. гравер на міді 2-ї пол. 19 ст. Працював у Києво-Печерській лаврі. З його творів відомі гравюри «Св. Георгій на коні» (1851), «Образ святого» (заставка).

Літ.: Попов П. Матеріали до словника українських граверів. К., 1926.

Ш. М. Гарцман.

БРЕЗГУНОВИ Захарій і Юрій (? — ?) — укр. золотарі поч. 19 ст.; ймовірно, брати. Жили і працювали у Києві. Створили мідний іконостас з позолотою для церкви Антонія Києво-Печерської лаври (1813). Серед робіт Захарія Б. відома золота оправа Євангелія (1809), оздоблена коштовним камінням.

БРЕХТ (Brecht) Бертольд (10.II 1898, Аугсбург — 14.VIII 1956, Берлін) — нім. письменник, теоретик мист-ва, театр. і громад. діяч. 1933—48 — в еміграції (Данія, США, Швейцарія). З 1948 жив у НДР, де 1949 заснував театр «Берлінер ансамбль». З 20-х рр. розробляв історію і практику *«епічного театру»*. На Україні поставлено спектаклі за п'єсами Б.: «Матінка Кураж та її діти» (1965 — Чернів. укр. муз.-драм. театр), «Кавказьке крейдяне коло» (1974 — Вінн. укр. муз.-драм. театр), «Тригрошова опера» (1975 — Харків. укр. драм. театр), «Кар'єра Артуро Уї...» (1975 — Хмельницький укр. муз.-драм. театр), «Сни Симони Машар» (1984 — Львів. ТЮГ) та ін. П'єси Б. ставили також театри Києва, Ужгорода, Рівного, Дніпропетровська та ін. міст України. Досліджено питання спорідненості творчих засад Б. і Леся *Курбаса.* Міжнар. Ленінська премія «За зміцнення миру між народами», 1954.

Тв.: Укр. перекл.—Пан Пунтіла та його наймит Матті. К., 1967; Про мистецтво театру. К., 1977; Кар'єра Артуро Уї... К., 1978; Діла пана Юлія Цезаря. К., 1983; Копійчаний роман. Матінка Кураж та її діти.— Кавказьке крейдяне коло. К., 1987

Літ.: Затонський Д. Дискусії про реалізм і Бертольд Брехт. В кн.: Затонський Д. У пошуках сенсу буття. К., 1967; Чирков О. С. За ознаками подібності (Б. Брехт і Л. Курбас) «Радянське літературознавство», 1972, № 3, Чирков О. С. Бертольд Брехт. К., 1981.

М. Г. Лабінський.

Бригіток монастир у Луцьку. 1624.

П. Брезгун. Св. Георгій на коні. Мідьорит. 1851.

О. П. Брижаха.

БРИГІ́ТОК МОНАСТИ́Р у Луцьку — пам'ятка арх-ри 17 ст. Засн. 1624, збудований в серед. 17 ст. Після пожеж 1724, 1781, 1845 було проведено реставрації. У Б. м. навчалися дворянські дівчата. Монастир закрито 1878. 2—3-поверхова споруда, прибудована до пд. ділянки стіни Окольного замку. Фасади без декору, перекриття — хрестові *склепіння*, подекуди замінені на плоскі, за зображенням 19 ст. споруда мала багатий барокковий декор.

Б. В. Колосок.

БРИЖ Теодозія Марківна (18.II 1929, с. Бережниця Рівненської обл.) — укр. скульптор. Закінчила 1954 Львів. ін-т прикладного та декор. мист-ва (майстерня І. В. *Севери* та Л. І. *Левицького*). Осн. твори: станкові — «Данило Галицький — засновник Львова» (1954), цикли «Слов'янська міфологія» (60-і рр.) та «Лісова пісня» (кін. 60-х — поч. 70-х рр.); монументальні — композиція «Зоряний» для піонерського табору «Молода гвардія» в Одесі (1971), пам'ятник жертвам фашизму у м. Володимирі-Волинському (1966—68; у співавт. з Є. В. *Дзиндрою*), надгробні пам'ятники на Личаківському кладовищі у Львові (художнику Л. І. Левицькому, співачці С. А. Крушельницькій, історику І. П. Крип'якевичу та ін.). Твори зберігаються у НМЛ, Львів. КГ та ін. музеях республіки. Іл. див. до ст. *Алегорія*, т. 1, с. 40.

Літ.: Островський Г. Мистецтво Т. Бриж. «Вітчизна», 1967, № 1, Скульптура Феодосії Бриж. Графіка Євгена Безніска. Проспект виставки. Львів, 1973.

А. Дорош.

БРИЖАХА Олександр Прокопович [14 (26).V 1896, м. Лубни, тепер Полтав. обл.— 16.I 1938, Харків] — укр. хоровий диригент, муз.-громад. діяч. Закінчив

1930 Харків. муз.-драм. ін-т (клас диригування Я. А. Розенштейна, теор. дисциплін — С. С. *Богатирьова*). З 1922 — керівник шкільних, робітн. та армійських хорів у Харкові. З 1929 — хормейстер Харків. театру опери та балету. З 1930 — худож. керівник Харків. столичної капели, з якою виконував ораторію «Пори року» Й. Гайдна, «Реквієм» В. Моцарта, 9-у симфонію Л. Бетховена, оперу «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (концертне виконання); вокал.-симф. твори «Свято Жовтня» П. Сениці, «Штурм Тракторного» М. Коляди, «На варті Дніпрельстанів» В. Борисова, «Три оди Дніпрельстану» Д. Клебанова (всі — перше виконання, 1932). Підготував тематичні програми «Українська народна пісня в обробці класиків», «Українська народна пісня в обробці радянських композиторів», «Пісні народів СРСР», «Шевченко в музиці», «Пушкін у музиці», «Хорові твори Баха і Танєєва». Автор обробок укр. нар. пісень для хору. Був репресований.

І. Д. Гамкало.

БРИ́КІН Степан Васильович [27. XII 1861 (8.I 1862), станиця Раздорська, тепер Усть-Донецького р-ну Ростов. обл.— 30.VI (13. VII) 1912, Київ] — рос. і укр. співак (баритон), оперний антрепренер, педагог. Закінчив 1886 Моск. ун-т. Співу навчався в Москві у Д. М. Леонової, в Петербурзі — у С. М. Сонкі. З 1888 — хорист в антрепризі М. В. Лентовського (Москва). 1891—93 — соліст ряду оперних театрів, зокрема в Харкові, 1893—97 — Київ. рос. опери (1903—10 — її антрепренер). 1897—1900 служив в оперній антрепризі М. М. *Бородая* (Казань, Саратов), 1901—03 — його компаньйон у Київ. рос. опері. У Києві також керував оперним класом муз. уч-ща РМТ, вів клас співу в Муз.-драм. школі Миколи Лисенка, давав приватні уроки. Партії: Онєгін («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Демон («Демон» А. Рубінштейна), Ескамільо («Кармен» Ж. Бізе), Тоніо («Паяци» Р. Леонкавалло) та ін.

Літ.: Левик С. Ю. Записки оперного певца. М., 1962.

М. І. Кузьмін.

БРИЛЛЬ Юхим Олександрович [13 (25).IX 1896, Кишинів — 27. VII 1959, Київ] — рос. режисер, засл. діяч мист. РРФСР з 1940. Закінчив 1920 Одес. театр. школу. З 1915 працював в Одеській та Кишинівській антрепризах, 1921—26 — в *Одеській майстерні соціалістичної драми, Держдрамі імені Т. Г. Шевченка*. У театрах України здійснив ряд вистав: «Том Сойєр» Б. Глаголіна за М. Твеном (1923), «Отрута» А. Луначарського (1926), «Дядечків сон» за Ф. Достоєвським (1956), «Остання зустріч» О. Левади (1957), «Філумена Мортурано» Е. Де Філіппо (1957). Держ. премія СРСР, 1946.

О. Ф. Степаненко.

БРИ́НСЬКИЙ Михайло Федорович (11.X 1883, с. Долина, тепер Тлумацького р-ну Івано-Фр. обл.— 10.I 1957, Прага) — укр. скульптор. Закінчив 1926 Академію образотвор. мист-в у Празі. Працював у галузі монумент., станкової скульптури та скульптури малих форм. Твори: пам'ятник розстріляним робітникам (1912, Оттакрінгське кладовище у Відні); композиції «Еней рятує свого батька» (1916), «Ленін-учитель» (1924), «Ленін-оратор» (1949), «Ленін-мислитель» (1950); ряд зображень Т. Г. Шевченка та ін. Зберігаються у НМЛ та ін. музеях. Брав участь у міжнар. конкурсі на проект пам'ятника Т. Г. Шевченкові для Харкова (1931, 2-а премія).

Літ.: Полєк В. Т. Михайло Бринський. Бібліографічний покажчик Львів, 1968

М. П. Пекаровський

М. Ф. Бринський у майстерні.

БРИ́ТОВ Семен Георгійович (1869, Могильовська губ.— ?) — укр. актор і співак (баритон). До вступу на профес. сцену брав участь в аматор. виставах і в хорі (Київ). 1893—94 — актор труп П. К. Саксаганського, М. К. Садовського. У жовтні 1894 — соліст капели Д. О. *Агренєва-Славенського*, з якою гастролював у країнах Європи. 1896—98 навчався співу в київ. *Блуменфельда С. М. музично-драматичній школі*. 1898—99 — актор *Суслова О. З. трупи*. В укр. виставах виконував вокал. партії для баритона (Іван в опері «Катерина» М. Аркаса та ін.). Учасник укр. хорових концертів, організованих М. В. *Лисенком*.

Є. С. Хлібцевич.

БРІА́НО Джакомо (бл. 1586 або бл. 1589, Модена, Італія — 1.X 1649, Буссето, побл. Парми) — італ. архітектор, представник стилю *барокко*. Був гол. архітектором ордену єзуїтів польс. провінції (1616—21, 1630—32). Автор численних проектів костьолів та колегіумів, зокрема їх реконструкцій. Брав участь у буд-ві Петропавлівського костьолу в Луцьку (1616—17, 1619—20), вніс корективи в проект інтер'єра та фасадів *єзуїтів костьолу* у Львові (1610—36), створив проект колегіуму в Острозі (1631—32, не здійснено) та ін.

Б В Колосок.

БРО́ВКИ — декор. оформлення стіни над вікнами у вигляді виступаючих валиків більшменш складного профілю. Повторюючи форми аркових отворів, Б. збагачували пластику фасадів давньорус. храмів (*Василія церква* в Овручі, *П'ятницька церква* в Чернігові; обидві — кін. 12 — поч. 13 ст.). *В. І. Тимофієнко.*

БРО́ВЧЕНКО Іван Кузьмич [8 (20).IX 1898, м. Прилуки, тепер Черніг. обл.— 13.VII 1971, м. Ніжин тієї ж обл.] — укр. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1957. Навчався на режисерських курсах у Москві і Києві. Працював в укр. муз.-драм. театрах в Прилуках (1919—30, 1938—41, 1946—48), Ніжині (1941—46, 1960—61), у Робітничому театрі Донеччини ім. 13-х роковин Жовтня (1930—34), Вінницькому ім. О. М. Островського (1934—36), Херсон. (1936—38), Закарп. (Ужгород, 1948—50), Дубнівському (м. Дубно Рівнен. обл., 1950—59), Нововолинському (м. Нововолинськ Волин. обл., 1959—60). У 1962—71 — режисер Ніжинського нар. самодіяльного театру. Ролі: Назар («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Лукаш («Лісова пісня» Лесі Українки), Копистка («97» М. Куліша), Дудар («Диктатура» І. Микитенка), Хлестаков («Ревізор» М. Гоголя).

К. О. Силіна.

БРОДИ — місто Львів. обл. Згадується вперше під 1096 у «Повчанні Володимира Мономаха своїм дітям», вміщеному в Лаврентіївському літопису. На околиці міста виявлено археол. знахідки, що належать до *висоцької культури*. Входили до складу Київ. Русі, з 13 ст.— Галицько-Волин. князівства, з серед. 14 ст.— під владою шляхетської Польщі. 1584 Б. надано магдебурзьке право, 1779 — право вільного міста. 1772—1918 — під владою Австрії (з 1867 — Австро-Угорщина); з 1919 — Польщі. З 1939 — у складі України.

З 17 ст. Б. відомі як осередок гаптування, золототкацтва, шовкоткацтва, килимарства. В 17 ст. тут засновано мануфактуру шовкових і вовняних виробів (див. *Бродівська шовкоткацька мануфактура*). У 18—19 ст. в місті виготовляли дзвони і гармати (майстри М. *Бобовський*, І. Дублянський, Я. Киричинський, В. Китайковський, А. *Станке*, Федір Іванович)

Архіт. пам'ятки: Богородицька (17 ст.) та Юріївська (1625) церкви, Троїцька церква і дзвіниця (1726), палац (16—18 ст.), каземати (1630—35, арх. А. дель *Аква*; див. *Бродівський замок*), синагога (1742). У місті споруджено пам'ятники І. Я. Франку (1956), рад. воїнам-визволителям (1969, обидва — скульптора Я. І. *Чайки*), Герою Рад. Союзу З. А. Космодем'янській (1986, скульптор О. П. *Пилєв*). 1858 в Б. організовано муз. т-во, при ньому — муз. школу. 1924 засн. муз. т-во «Боян» з хором (бл. 60 чол.). Самодіяльному драм. колективу при Будинку культури 1961 присвоєно звання нар. театру. Муз. школа. У Б. народився диригент Я. А. *Вощак*, побл. міста — польс. письменник Ю. Коженьовський (с. Смільне), художник І. І. *Труш* (с. Висоцько; пам'ятник на честь митця, 1973, скульптор Є. В. *Дзиндра*), укр. письменник Степан Тудор (с. Пониква; встановлено пам'ятник письменнику, 1972, скульптор Д. П. Кравич).

БРО́ДІВСЬКА ШОВКОТКАЦЬКА МАНУФА́КТУРА. Засн. в м. *Бродах* Львів. обл. у 2-й чверті 17 ст. З 1641 її очолював Е. *Корфинський*. Тут працювали місц. і закордонні майстри. Виробляли високохудожні *шпале-*

ри, шовкові стрічки та занавіски, золототкані пояси, килими і тканини. В останній чверті 17 ст. мануфактура перейшла на випуск поясів. Існувала до поч. 18 ст. Див. також *Шовкоткацтво*.

Літ.: Сидорович С. Й. Художня тканина західних областей УРСР. К., 1979.

БРОДІВСЬКИЙ ЗАМОК — пам'ятка оборонної арх-ри 17 ст. у м. *Бродах* Львів. обл. Збудований 1630—35 (арх. А. дель *Аква* за участю інж. Г. Л. де *Боплана*). Бастіонні укріплення міста і замку, зведені за новоголл. та удосконаленою італ. системами, перетворили Броди на неприступну фортецю. Замок у плані — регулярний п'ятикутник з 5 *бастіонами* і *куртинами*, з кам. *ескарпами* і казематами в товщі валів. На його тер. у 17 ст. містився дерев. будинок коменданта, перебудований у 18 ст. в барокковий палац. 1809 пш.-сх. куртину з парадною *брамою* було розібрано. Від укріплень збереглися 4 куртини з казематами і каземати 3 наріжних бастіонів. Каземати розміром 6×6 м перекрито хрещатими склепіннями. Архіт. деталі виконано з білого каменю в стилі *Відродження*. *В. І. Курмакова.*

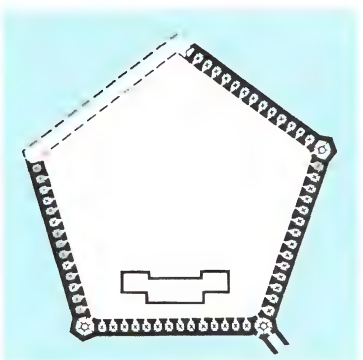

Бродівський замок. План. 17 ст. Арх А. дель Аква, інж. Г. Л. де Боплан.

БРОДЛАКОВИЧ Ілля (Вишенський; ?, м. Судова Вишня, тепер Львів. обл.— ?) — укр. живописець 17 ст. Працював у Судовій Вишні, пізніше — у Мукачевому. Автор ікон: «Покрова» (1646, НМЛ), «Архістратиг Михаїл», «Святий Микола», «Богоматір» (всі — 1666, Закарп. ХМ), «Христос Вседержитель» (1666, приватна збірка). Розходження в манері виконання творів, підписаних Б., дають підставу вважати, що існували два майстри з такими іменами, можливо, батько й син.

БРОДНИЦЬКИЙ Альберт Вікентійович (1830 — ?) — інженер. 1845—52 навчався в Петерб. буд. уч-щі. Працював у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ), з кін. 60-х рр.— губ. інженером. Склав проект і керував буд-вом костьолу (поч. 70-х рр., проект скоригував арх. П. П. Меркулов; споруда не збереглася). *В. І. Тимофієнко.*

І. Бродлакович. Богоматір. Ікона. 1666. Закарпатський ХМ. Ужгород.

БРОДО́ВСЬКИЙ (? — ?) — укр. композитор 2-ї пол. 17 — поч. 18 ст. У 17 ст. працював у Москві. Відомий як автор 4-голосих *партесних концертів*. Твори зберігаються в ДІМ у Москві.

БРОДСЬКИЙ Віктор Петрович (1825 або 1826, Охотин, тепер село Волин. обл.— 9.X 1904, Рим) — рос. і укр. скульптор. Навчався у петерб. АМ у І. П. Віталі; з 1861 — її акад. і професор. З 1855 жив і працював у Римі. Багато творів виконав для України. Серед них: пам'ятник укр. поетові Т. Падурі під Києвом (барельєф, мармур, 1877; не зберігся), «Мадонна» для костьолу у м. Кременці (Терноп. обл.), надгробок М. Понятовському для костьолу в Києві (не зберігся), а також численні бюсти, статуї та композиції на міфол. теми. Зберігаються в ДЕ та ДРМ в Петербурзі, в ін. музеях.

БРОДСЬКИЙ Ісак Ізраїльович [25.XII 1883 (6.I 1884), с. Софіївка, тепер Бердянського р-ну Запоріз. обл.— 14.VIII 1939, Ленінград] — рос. художник, педагог, засл. діяч мист. РРФСР з 1932, доктор мистецтвознавства з 1939. Навчався 1896—1902 в Одес. худож. уч-щі у К. К. *Костанді*, Г. О. *Ладиженського*, 1902—08 — в петерб. АМ у І. Ю. *Рєпіна*. З 1910 — член Т-ва пд.-рос. художників. З 1932 — професор, з 1934 — директор Всерос. АМ у Ленінграді. 1935 організував творчу поїздку студентів своєї майстерні по індустр. містах України.

Працював у галузі пейзажу («Теплий день», 1908; «Зимка», 1915), портрета («Портрет дружини», 1913), плаката і сатирич. графіки. Один із засновників лениніани у рад. мист-ві. 1920—21 під час II і III конгресів Комінтерну створив велику кількість зарисовок В. І. Леніна з натури. Серед творів: «В. І. Ленін і маніфестація» (1919); «Ленін на фоні Кремля» (1923); «Виступ В. І. Леніна на Путіловському заводі» (1926), «Ленін у Смольному» (1930, всі — Центр. музей В. І. Леніна в Москві); тематич. картини, в т. ч. на укр. тему — «Дніпробуд» (1930); «Ударник Дніпробуду» (1932); портрети, пейзажі. На Україні твори Б. зберігаються у Київському МРМ, Харків., Одес. ХМ та ін. На основі худож. колекції, зібраної Б. і подарованої м. Бердянську, створено *Бердянський художній музей* (тепер його імені).

Тв.: Мой творческий путь. Л., 1965. *Літ.:* Памяти И. И. Бродского. Воспоминания. Документы. Письма. Л., 1959; Бродский И. А. Исаак Израилевич Бродский. М., 1973; Аладина Н. В., Ярушевич И. А., Исаак Израилевич Бродский. Библиографический указатель. Л., 1985.

«БРОКГАУЗА И ЕФРОНА ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ» — найбільше універсал. енциклопедичне видання в Росії. Видавала в Петербурзі 1890—1907 видавнича фірма Ф. Брокгауза (Лейпціг) і І. А. Єфрона (Петербург). Включає 82 основні і 4 додаткові томи. Загальна редакційне керівництво здійснювали І. Ю. Андрєєвський (т. 1—8), К. К. Арсеньєв, Ф. Х. Петрушевський (всі ін. томи). Провідними редакторами з питань мист-ва були А. І. Сомов та музикознавець М. Ф. Соловйов. Серед авторів статей, пов'язаних з Україною, — І. Я. Франко, М. Ф. Сумцов, Д. І. Багалій, А. Ю. Кримський. За кількістю наук.-довідкового матеріалу, культурою викладу, наявністю бібліогр. джерел словник — одне з кращих у світі видань такого типу. Значне місце відведено висвітленню розвитку всіх видів мист-ва, в т. ч. українського і російського. Вміщено біогр. статті про видатних діячів укр. культури — письменників Памва Беринду, Т. Г. Шевченка, Б. Д. Грінченка, Олену Пчілку, Лесю Українку, І. М. Вагилевича, О. М. Бодянського, історика і публіциста М. П. Драгоманова, бібліографа й критика М. Ф. Комарова, фольклориста М. О. Максимовича, художників Алімпія, В. Л. Боровиковського, Д. Г. Левицького, М. С. Самокиша, І. І. Труша, К. О. Трутовського, скульпторів П. П. Забілу, І. П. Мартоса, гравера Л. Тарасевича, діячів театру М. Л. Кропивницького, І. К. Карпенка-Карого, М. К. Заньковецьку, композиторів М. С. Березовського, Д. С. Бортнянського, А. Л. Веделя. Вперше в енциклопедичній л-рі опубліковано статті про С. С. Гулака-Артемовського, М. В. Лисенка, О. М. Вересая, оглядову ст. «Бандуристи». Згадано про зв'язки А. І. Куїнджі з Україною. Окремі статті містять широку інформацію про архіт. споруди (Видубицький монастир, Києво-Печерську лавру та ін.); часткові відомості про існуючі на той час мистецькі заклади та архіт. пам'ятки є в статтях, присвячених містам і губерніям України. *Р. А. Заєздний.*

І. І. Бродський.

БРОН Онисим Михайлович (20. VII 1895, м. Новомосковськ, тепер Дніпроп. обл.— 2.II 1975, Москва) — рос. і укр. диригент і педагог. Закінчив Київ. консер-

ваторію (1916 — клас фп. В. В. *Пухальського*, 1918 — клас композиції Р. М. *Глієра*). 1918—22 концертмейстер і диригент Київ., 1925—26 — Харків. опер. 1930—32 — диригент Київ. театру опери та балету, водночас — викладач диригування Муз.-драм. ін-ту ім. М. В. Лисенка. 1937—44 — диригент Ленінгр. театру опери та балету ім. С. М. Кірова, 1944—48 — худож. керівник і гол. диригент Білорус. театру опери та балету; водночас викладав у Білорус. консерваторії (обидва — у Мінську), 1948—52 — керівник оперного ансамблю Всесоюз. радіо, 1952—56 — муз. керівник Ансамблю рад. опери Всесоюз. театр. т-ва (Москва). В репертуарі: під час роботи на Україні — опери «Розлом» В. Фемеліді, «Яблуневий полон» О. Чишка, «Борис Годунов» М. Мусоргського, «Пікова дама» П. Чайковського, «Північний вітер» Л. Кніппера (всі — 1930—32), у Москві — «Наталка Полтавка» М. Лисенка (1954, прем'єра, художник — І. М. Рабинович, в ролі Петра — І. С. Козловський). Автор статей «Диригент і музична культура оперної вистави» (1956), «Питання розвитку радянської опери» (1962).

Літ.: Скоробогатько Н. Нотатки оперного концертмейстера. К., 1973.

М. І. Кузьмін.

БРОНДУКОВ Борислав Миколайович (1.III 1938, с. Городецина Поліського р-ну Київ. обл.) — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1988. Після закінчення 1965 Київ. ін-ту театр. мист-ва — актор Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка, де знявся у ролях Гниди («Бур'ян», 1966), Злодія («Камінний хрест», 1968), Миколи II («Родина Коцюбинських», 1970), Бурунди («Захар Беркут», 1971), Попеленка («Тривожний місяць вересень», 1975), Явтушка Голого («Вавілон-XX», 1979). Ролі у фільмах ін. кіностудій: Федул («Афоня», 1975), Анучкін («Одруження», 1978), Наречений («Гараж», 1979) та ін.

Бронза. Хрест Марка Печерника. 11 ст. Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

Бронза. А. К. Безпалов. Аверс медалі «Стайєр» із серії «П'ятиборство». 1976.

Б. М. Брондуков.

БРОНЗА (франц. bronze, з італ. bronzo) — сплав міді з ін. металами (гол. чин. оловом), матеріал, багатий пластичними і декор. властивостями. Застосовують у монумент. і станковій пластиці, медальєрному і декор. мист-ві. Гол. техніка обробки Б.— відливання, що зумовлює компактність форм, плавність ліній, економність орнаментики, узагальненість зображень. Порошок і тонкі листки Б. (поталь) використовують для бронзування виробів з дерева, кістки, чорних металів, гіпсу тощо, при виготовленні *шпалер*. Оксидована Б. має стійкий наліт різного кольору (природна *патина*) — від блакитно-зеленого до густо-коричневого, який захищає вироби від корозійного пошкодження і вважається цінною худож. особливістю сплаву. Крім того, Б. добре піддається хім. *тонуванню, золоченню, поліруванню, куванню, карбуванню, гравіруванню.*

На тер. України Б. набула широкого вжитку з серед. 3 тис. до н. е. (див. *Бронзовий вік*). Поширившись із Стародав. Сходу, бронзоливарне виробн. мало важливе значення для розвитку первісної культури і мист-ва. З використанням Б. пов'язаний розвиток у 6—4 ст. до н. е. скіф. звіриного стилю, свідченням чого стали численні прикраси, посуд, зброя, дзеркала, кінська збруя, знайдені в скіфських курганах. Взаємовплив антич. та скіф. культур позначився на бронз. пластиці (у т. ч. *медальєрному мистецтві*) в *античних державах Північного Причорномор'я*. Наддніпрянські слов'яни в 1-му тис. н. е. широко використовували Б. для виготовлення прикрас, *амулетів, фібул* тощо. Майстрам *Київської Русі* були відомі всі гол. тех. прийоми бронзообробки країн Зх. і Сх.— використання ливарних форм, воскових моделей складної конфігурації, засобів декорування поверхні. Худож. досконалістю відзначено бронз. чаші, свічники, *енколпіони*, образки, лампади, хороси-панікадила, застібки книг, прикраси з *черню, перегородчастою емаллю*, бойові гирі та *булави*, дзеркала, знаряддя праці. В цей період формуються прийоми виливання бронз. дзвонів.

Внаслідок монг.-татар. навали центри худож. ремесла, зокрема бронзоливарного виробн., перемістилися на Галицько-Волин. землю, де монумент. ливарництво розвинулося на грунті мистецьких традицій Київ. Русі та Зх. Європи (найдавніша пам'ятка цього періоду — дзвін *Юра собору* у Львові майстра Якова Скори, 1341). З розвитком оборонного буд-ва Б. стала гол. матеріалом для виробн. гармат. З 17 ст. їх, як і дзвони, оздоблювали орнамент. *фризами* високого та низького рельєфів, *маскаронами*, епіграфами та гербами. Особливості обробки Б. спричинили об'єднання майстрів у фахові майстерні (див. *Людвісарство*). Серед відомих майстрів 16—18 ст.— майстри Л. та М. *Герле*, Г. Мільнер, Г. *Бельхович*, родина *Франке* зі Львова, *Афанасій Петрович*, *Олексій Іванович* з Києва, Й. Т. та К. Й. *Балашевичі*, І. В *Горлякевич* з Глухова. В майстернях виготовляли також високохудож. дрібні предмети: освітлювальні прилади, посуд, *каламарі*, деталі *порохівниць*. З 16 ст на Україні під впливом італ. та франц. декор. мист-ва Б. застосовували для оздоблення інтер'єрів парадних приміщень, меблів. З 18 ст. твори з Б.— важливий елемент упорядження палацових і паркових ансамблів (статуї, скульпт. групи, огорожі). В цей час почали золотити бронз. вироби (вази, чаші, люстри, свічники, бра, канделябри, годинники тощо), застосовувати Б. для виготовлення шпалер.

Виразні можливості бронз. пластики найповніше виявилися в жанрі *монументальної скульптури*. Пам'яткою раннього *бароко* є надгробок Жолкевського в *кафедральному соборі* у Львові (30-і рр. 17 ст.). Серед бронз. скульптури доби класицизму — роботи Ф. Ф. *Щедріна* (скульпт. панно на *Колоні Слави* в Полтаві 1805—11), І. П. *Мартоса* (пам'ятники А. Е. Рішельє в Одесі 1823—28; Г. О. Потьомкіну-Таврійському в Херсоні, 1829—36), В. І. *Демута-Малиновського* та П. К. *Клодта* (пам'ятник князю Володимиру в Києві, 1850—53), Ф. Бругера (пам'ятник М. С. Воронцову в Одесі, 1863) та ін.

Чимало творів у жанрі монумент. скульптури на Україні виконали рос. майстри, зокрема викладачі та вихованці петерб. АМ Р. Р. *Бах* та Г. Р. Залеман (рельєфи князя Володимира й княгині Ольги на дверях *Володимирського собору*, 1885), М. И. *Микешин* (пам'ятник Б. Хмельницькому, 1888), М. О. Чижов (пам'ятник Миколі I, 1888; всі — у Києві), І. Я. *Гінцбург* (пам'ятник М. В. Гоголю у *Великих Сорочинцях*, 1911) та ін. Для виконання своїх творів Б. В. *Едуардс* заснував 1893 в Одесі бронзоливарну майстерню. Йому належать пам'ятники рос. полководцю О. В. Суворову в Очакові (1903—07) та в Римнику (кінна статуя; 1911—13, Румунія); пам'ятник Катерині II в Одесі (1898).

Серед скульпторів кін. 19 — поч. 20 ст., бронз. пластика яких стала засобом утвердження в суспільстві нових естетич. ідеалів,— Л. В. *Позен* (композиції «Кобзар», 1883; «Жебрак», 1886; «Скіф», 1890; пам'ятники І. П. Котляревському, 1896—1903, та М. В. Гоголю, 1913—15; обидва — в Полтаві), П. П. *Забіла* (пам'ятник М. В. Гоголю в Ніжині, 1881), М. І. *Паращук*, А. Л. *Попель* (пам'ятник А. Міцкевичу у Львові, 1905—06), Ф. П. *Балавенський* (погруддя М. Л. Кропивницького

Бронза. М. І. Паращук, А. Л. Попель. Пам'ятник А. Міцкевичу у Львові. Фрагмент. Бронза, граніт. 1906.

в Харкові, 1914). В цей період світова пластика збагатилася творами О. П. *Архипенка*, виконаними з поліхромної Б. («Жінка з віялом», 1914), до розробки якої скульптор повернувся в 50- -60-х рр. Загалом же худож. виготовлення творів з Б. на поч. 20 ст. зазнає значного спаду. Для виробів все більше використовують мідні сплави низького гатунку, гальванічне золочення, мех. способи обробки; для скульпт. творів — нові дешеві матеріали (бетон, бронзобетон, залізобетон, чавун тощо).

Новий етап у розвитку укр. бронз. пластики почався після Жовтня 1917. *Агітаційно-масове мистецтво* зумовило появу монумент. бронзових творів — пам'ятників, обелісків, мемор. дощок, рельєфів на честь значних істор. подій, борців за владу Рад., парт., держ. і культур. діячів. Серед відомих скульпторів 20—30-х рр.— Й. М. *Чайков* (пам'ятник К. Марксу в Києві, 1922), М. Г. Манізер (пам'ятники Т. Г. Шевченку в Харкові, 1935; Києві та Каневі, обидва — 1939), М. Г. *Лисенко* та Л. Д. *Муравін* (пам'ятник 61 комуністові в Миколаєві, 1936) та ін. Для укр. скульпторів Б. стала одним із засобів увічнення в монумент. скульптурі подвигу рад. народу у Вел. Вітчизн. війні 1941—45 (В. З. *Бородай*, В. П. *Вінайкін*, М. К. *Вронський*, Є. В. *Вучетич*, Е. М. *Кунцевич*, М. Г. *Лисенко*, О. П. *Скобликов* та ін.). Як засіб створення монумент. образу Б. застосовують у станковому портреті, що став провідним жанром сучас. укр. скульптури (див. *Литво художнє*, *Скульптура*).

І. Л. Бронзов-Єгоров.

БРОНЗОВ-ЄГОРОВ Іван Лаврентійович [справж.— Єгоров; 24.II (7.III) 1896, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ — 20.II 1963, Харків] — укр. співак (баритон), нар. арт. УРСР з 1946. Закінчив 1925 Центр. технікум театр. мист-ва (Москва). 1925—34 — соліст Київ., 1934—41 — Дніпроп., 1941—44 — об'єднаних Одес. і Дніпроп. (Красноярськ), 1944—59 — Харків. театрів опери та балету. Партії: Богдан Хмельницький (однойм. опера К. Данькевича), Щорс (однойм. опера Б. Лятошинського), Качура («Броненосець „Потьомкін"» О. Чишка), Борис («Борис Годунов» М. Мусоргського; Держ. премія СРСР, 1952), Грязной («Царева наречена» М. Римського-Корсакова), Мазепа (однойм. опера П. Чайковського), Лістрат («В бурю» Т. Хрєнникова), Ріголетто, Амонасро («Ріголетто», «Аїда» Дж. Верді). *І. М. Лисенко.*

БРОНЗОВИЙ ВІК — період в історії людства після *енеоліту*, пов'язаний з винаходом *бронзи* та поширенням бронзоливарного виробн. для виготовлення знарядь праці, зброї, прикрас. У Пд. Ірані та Месопотамії бронза була відома вже в 4-му тис. до н. е., в країнах Малої Азії, Сірії, Палестині, Середземномор'ї, Європі — у 3-му тис. до н. е. Б. в. на тер. України умовно поділяють на три періоди: ранній (30—24 ст. до н. е.), представлений ямною, кемі-обінською, усатівською і софіївською культурами; середній (23—17 ст. до н. е.), репрезентований *катакомбною культурою*, *багатоваликової кераміки культурою*, спільністю *шнурової кераміки культур*, культурою Отомань, культурою Ньїршег-Затин, мар'янівською культурою, буджацькою культурою; пізній (16—10 ст. до н. е.), що має зрубну культуру, *сабатинівську культуру*, сосницьку культуру (див. *Східно-тшинецька культура*), *комарівську культуру*, лебедівську культуру, *білогрудівську культуру*, станово культуру, *ноуа культуру*, *бондарихинську культуру*, *білозерську культуру*, *гава культуру*. Розвиток бронзоливарного виробн. на базі місц. та привізної сировини відбувався гол. чин. на Прикарпатті, Закарпатті, в Степовому Подніпров'ї, на Донбасі. Для поселень Б. в. характерні житла двох типів — наземні та землянки. Гол. буд. матеріалами були дерево, камінь, глина (з обпаленої виготовляли вальки для підлог, печей, іноді стін; сиру використовували для обмазки приміщення). Розвивалося планування поселень. Залишки мурованих укріплень, ровів, валів на Правобереж. Україні свідчать про оборонне буд-во. Поява бронз. знарядь праці (сокир, мотик, рал, кельтів) сприяла інтенсивному розвиткові землеробства та скотарства, виділенню ремесел, товарообміну. Серед особливостей Б. в.— повсюдне поширення курганного обряду. Бронз. вироби знаходять у великій кількості в похованнях або скарбах. Мистецький смак виявлявся гол. чин. у рельєфному або пропресленому орнаментуванні бронз. та кераміч. виробів. Серед орнамент. мотивів — рослинний та геометричний орнаменти, різні *солярні знаки* (спіралі, кола, радіальні лінії), пов'язані з культом сонця та вогню. Протягом Б. в. поширюються зображення людини в камені (антропоморфні стели Придніпров'я, Степового Причорномор'я та Криму). Дрібна глиняна пластика представлена зооморфними фігурками. Різні прикраси (буси, *браслети*, підвіски, медальйони, *фібули*) виготовляли з металів, кістки, бурштину, фаянсу, перламутру тощо. Залишки глиняних пряслиць і шпильок з кістки свідчать про розвиток *прядіння* та *ткацтва*. Збереглися також кістяні муз. інструменти типу *флейти Пана*. *В. В. Отрощенко.*

Бронзовий вік. Керамічний посуд. Глина. Культура Станово.

Кухоль. Глина. Культура Отомань.

Прикраси та знаряддя праці. Бронза. Комарівська культура.

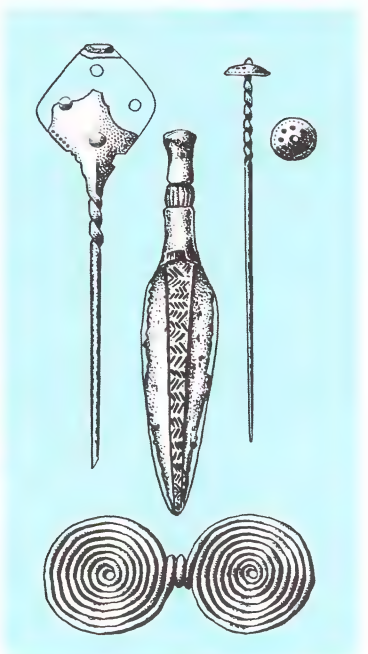

БРУКМАН Марко Борисович [Мордух Беркович; 6(18).III 1884, с. Бешенковичі, тепер смт Вітеб. обл.— 9.II 1929, Полтава] — укр. живописець. Навчався в Одес. худож. уч-щі та в петерб. АМ (1915—17). З 1905 жив у Полтаві. Член Полтав. філії *АХРР* з 1926 і *АХЧУ* з 1927. Працював переважно у жанрі портрета. Серед творів — портрети вчителя І. М. Ризенка (1926), художників С. А. Розенбаума, О. М. Донцова, Ю. С. Михайлова (усі — 1928), Ф. І. Литвиненка (1929). Б.— автор плаката «Григорій Сковорода» (1919). Більшість творів Б. загинула під час нім.-фашист. окупації, решта зберігається у Полтав. ХМ та літ.-мемор. музеї В. Г. Короленка в Полтаві. *В. М. Ханко.*

БРУН Клара Ісаківна [19.XI (1.XII) 1876, м. Сміла, тепер Черкас. обл.— 25.X 1959, Київ] — укр. співачка (лірико-драм. сопрано), засл. діяч мист. УРСР з 1938. Закінчила 1899 Віден. консерваторію. З 1899 співала в оперних театрах Києва, Одеси, Харкова, Москви та ін. міст. З 1929 — викладач Київ. муз. технікуму, 1934—52 — Київ. консерваторії (з 1939 — професор). Партії: Антоніда («Іван Сусанін» М. Глинки), Татьяна, Ліза («Євгеній Онєгін», «Пікова дама» П. Чайковського), Маргарита («Фауст» Ш. Гуно), Аїда (однойм. опера Дж. Верді). Концертна діяльність. Серед учнів — К. М. *Копійова*, Л. Д. *Лобанова-Рогачова*, Т. М. *Михайлова*, Г. С. *Сухорукова*.

Літ.: Левик С. Ю. Записки оперного певца. М., 1962; Михайлова Т. М Виховання співаків у Київській консерваторії. К., 1970.

М. І. Кузьмін.

БРУНІ Тетяна Георгіївна [24.X (6.XI) 1902, Петербург] — рос. художник театру, графік, педагог, засл. діяч мист. РРФСР з 1960. Навчалася в рисувальній школі Т-ва заохочення мист-в у Петрограді (1918—20 — у Й. Е. *Браза*), ВХУТЕІНі (1920—26). У Київ. театрі опери та балету оформила балети «Лебедине озеро» (1946, костюми) і «Спляча красуня» (1954) П. Чайковського,

«Гаяне» А. Хачатуряна (1947), «Попелюшка» (1949) та «Ромео і Джульєтта» (1954) С. Прокоф'єва, «Лікар Айболить» І. Морозова (1948), «Червоний мак» Р. Глієра (1949), «Коник-горбоконик» Ц. Пуні, «Дон Кіхот» Л. Мінкуса (обидва — 1952), «Жізель» А. Адана (1959).

Літ.: Дрозд Т. Творчество выше обстоятельств. «Советский балет», 1986, № 6; Габелко В. Закохана у балет. «Музика», 1992, № 5. *С. Мамаєв.*

БРУСЕНЦОВ Геннадій Якович (14.X 1927, м. Орел) — укр. живописець і графік, засл. художник УРСР з 1982. Закінчив 1953 Ленінгр. вище худож.-пром. уч-ще ім. В. Г. Мухіної (майстерня Г. В. Павловського). 1954—57 викладав в Ашхабадському худож. уч-щі ім. Ш. Руставелі. З 1969 працює у Севастополі. Твори: картини «На землі» (1966), «Мигдаль зацвів» (1974), «Лейтенант революції» (1977), «Оборона Севастополя» (1984), «Маки Херсонеса» (1985); акварелі «Сріблясta вулиця», «Рибалка» (всі — 60-і рр.); малюнки «Вітряк», «Курземська садиба» (обидва — 1966). Зберігаються у ДТГ, Севастоп. ХМ, Музеї образотвор. мист-в Туркменістану та ін.

Літ.: Г. Я. Брусенцов. Каталог выставки. Севастополь, 1974.

БРУ́СТУРІВ — село Косівського р-ну Івано-Фр. обл., осередок худож. ремесел. Засн. 1671. У Б. здавна поширені худож. деревообробка, *мосяжництво*, ткацтво, вишивання. 1920 відкрито різьбярську майстерню (засновник — Ф. *Дручків*); 1946 — різьбярський цех, 1969 — допоміжні худож. промисли радгоспу «Брустурівський». Традиц. вироби з металу — оздоблення люльок, порохівниць, прикраси *(згарди, чепраги, браслети)*; із шкіри — табівки, чоловічі пояси (букурії, череси). Б.— один з гол. центрів мосяжництва (див. *Дудчаки, Шмадюки*). Традиц. гуцул. вироби з дерева — тарелі, рахви, скриньки, топірці, рамки, пудреничкі, різьблені та інкрустовані перламутром, *бісером*, кольор. деревом, металом (В. *Костюк*, Л. Г. Миклащук, П. І. Ткачук, В. О. Ванджурак, М. І. Гребиняк та ін.). Вироби нар. майстрів худож. ткацтва та килимарства (*Тимофійчуки*, Г. І. Габорак, М. Ф. Кищук), вишивки (М. В. Дручків). Б.— один з центрів виготовлення нар. іграшки з сиру, т. з. коників (Ю Д. Якіб'юк, М. М. Кашевко, М. Ю. Матійчук). Архіт. пам'ятки — Вознесенська церква і дзвіниця (1785), побудовані в традиціях *гуцульської архітектурної школи*.

О. О. Слободян

БРЮ́КНЕР (Brückner) Александер (29.I 1856, Тернопіль — 24.V 1939, Берлін) — польс. філолог, член Польс. академії знань з 1888, іноз. чл.-кор. Петерб. АН з 1889. У 1872—75 навчався у Львів. ун-ті. Праці з історії польс., рос. та укр. культури, зокрема «Пісні польсько-руські» (1911), де розглянуто взаємодію укр. та польс. пісенного фольклору на Галичині до поч. 20 ст., проаналізовано *співаники* 17—19 ст., які містили укр. нар. пісні.

К. П. Брюллов. Автопортрет. Олія. 1848. ДТГ. Москва.

БРЮЛЛО́В Карл Павлович [до 1822 — Брюлло; 12 (23).XII 1799, Петербург — 11(23).VI 1852, Марчіано (Італія), похований у Римі] — рос. живописець. Син скульптора-орнаменталіста, академіка петерб. АМ П. І. Брюлло. Спочатку навчався у батька, 1809—21 — у петерб. АМ (у О. Є. Єгорова, А. І. Іванова, В. К. Шебуєва), з 1836 — її професор. 1823—35 працював в Італії. Повертаючись 1835 до Росії, відвідав Грецію, Туреччину; глибокої осені прибув до Одеси (оглянув пам'ятки арх-ри, пам'ятник А. Е. Рішельє скульптора І. П. *Мартоса*), у грудні — до Москви. З серед. 1836 — у Петербурзі. Через хворобу змушений був 1849 виїхати на о. Мадейру біля берегів Африки (по дорозі відвідав Польщу, Пруссію, Бельгію, Англію, Португалію), а 1850 — до Італії.

У творчості Б. поєднувалися кращі традиції *класицизму* з романтичною піднесеністю, елементами *реалізму*. Виступав проти умовностей *академізму*, прагнув зв'язку мист-ва з життям. Б.— майстер істор. жанру, найвідоміший його твір «Останній день Помпеї» (1830—33, ДРМ; захоплену статтю про картину написав М. В. Гоголь). Значне місце в його творчості займав реліг. живопис (серед храмів, для яких Б. виконав образи,— церква Петра і Павла в Петербурзі, Казанський собор, храм Христа Спасителя в Москві). Найцінніша спадщина Б.— портретна галерея сучасників, серед яких портрети-картини («Вершниця», 1832, ДТГ), парадні портрети («Портрет графині Ю. П. Самойлової з вихованкою Амацілією Паччіні», 1838—40, ДРМ), камерно-інтимні образи («Портрет співачки Поліни Віардо», 1844), психологічні зображення діячів культури, в т. ч. укр. архітектора К. А. *Тона* (1824, ДРМ), рос. архітектора І. А. *Монігетті* (1840, ДТГ), укр. художника Я. Ф. *Яненка* (1841, ДТГ), а також шаржові зображення А. М. *Мокрицького*, Т. Г. Шевченка. Б.— майстер акварелі й рисунка, захоплювався декоративним мист-вом (ескізи декорацій до опери О. М. *Верстовського* «Аскольдова могила»), виконав кілька монумент. робіт (ескізи розписів, картони, стінопис в Ісаакіївському соборі в Петербурзі), ілюстрації до поем О. С. Пушкіна «Бахчисарайський фонтан», «Полтава». Відомий як видатний педагог. У Б. навчалися укр. художники Т. Г. Шевченко, І. М. *Сошенко*, Д. І. Безперчий, А. М. Мокрицький [виконав 1838 портрет Б., залишив про нього спогади («Дневник художника А. Н. Мокрицкого», М., 1975)], А. М. *Горонович* (виконав кілька акв. копій робіт Б.), Ф. Л. *Ткаченко*; порадами Б. користувався також В. І. *Штернберг* (виконав 1838 портрет Б., ДТГ). Майстерню Б. відвідував 1837—39 Т. Шевченко ще кріпаком, діставав від нього поради, зустрічався з його учнями. Цей період відображено в автобіогр. повісті Шевченка «Художник» (за її мотивами Г. С. *Меліхов* написав картину «Молодий Тарас Шевченко в майстерні у К. П. Брюллова», 1947, ДМУОМ]. Б. разом з поетом В. А. Жуковським та художником О. Г. Венеціановим брав діяльну участь у викупі Шевченка з кріпацтва: 1838 написав портрет В. А. Жуковського (ДМШ), який було розіграно в лотерею і за виручені кошти викуплено Шевченка. На квартирі Б. поетові було вручено відпускну, засвідчену Б., В. А. Жуковським та муз. діячем графом М. Ю. Вієльгорським. 1839 Шевченко деякий час мешкав на квартирі Б.; 1860 виконав офорт з картини Б. «Вірсавія» (1832, ДТГ), за який одержав звання академіка. Портрети і зображення Б. виконали П. Ф. *Соколов* (1822), О. О. *Агін*, Л. М. *Жемчужников* (1850), М. Й. *Микешин* (в рельєфі на пам'ятнику «1000-ліття Русі», 1862, Новгород), І. С. *Їжакевич* (поч. 20 ст.), І. Ю. *Репін* (1912, 1918), П. П. *Горілий* (1939). Твори Б. в Україні зберігаються в Харків., Одес., Вінн. ХМ, ДМШ, МРМ у Києві.

Літ.: Говдя П. К. Брюллов и Т. Шевченко. В кн.: Русско-украинские связи в изобразительном искусстве. К., 1956; Гінзбург І. В. Шевченко і брюлловська школа. В кн.: Збірник праць дев'ятої наукової шевченківської конференції. К., 1961; Ацаркина Э. К. П. Брюллов. М., 1963.

О. П. Брюллов.

БРЮЛЛО́В Олександр Павлович [29.XI (10.XII) 1798, Петербург — 9 (21).I 1877, там же] — рос. архітектор, аквареліст, представник пізнього *класицизму*. Брат К. П. *Брюллова*. 1810—24 навчався в петерб. АМ, 1822—30 — у Німеччині, Італії і Франції. Член петерб. (з 1831 — академік, з

Брустурів. М. М. Кашевко. Іграшки. Сир. ліплення. 1986.

1832 — професор), міланської і паризької АМ. Автор проектів пам'ятника О. І. Казарському на Малому (Мічманському) бульварі в Севастополі (1834), бронз. стели в Полтаві на місці відпочинку Петра I після Полтавської битви (1841); конкурсних проектів пам'ятника князю Володимиру в Києві (30-і рр.), пам'ятника на полі Полтавської битви (1849), будинку для спільних зборів капітанів і флагманів у Севастополі. Б. одним з перших почав застосовувати в арх-рі істор. стилі.

Літ.: Оль Г. А. Александр Брюллов. Л., 1983. *О. І. Тищенко.*

БРЮММЕР Леонід Володимирович [12 (24).IX 1882, Херсон — 1 IX 1971, Джамбул] — укр. і рос. живописець. 1911—15 навчався у Київ. худож. уч-щі у В. К. *Менка* та О. О. *Мурашка*. 1917—18 був членом Київ. т-ва художників. Серед творів: «Видубицький монастир» (1913), «На Глибочиці» (1916), «Дніпро», «Веранда старого будинку» (обидва — 1917), «Море біля Ялти» (1924), «Портрет П. О. Заломова» (1937), серія «Казахстан» (50-і рр.) та ін. *Ш. М. Гарцман.*

БРЮХОВЕ́ЦЬКИЙ Никон Дмитрович (28.V 1913, с. Головківка, тепер Черкас. обл.— 4.XI 1964, там же) — укр. гончар. Навчався у свого батька Д. Брюховецького. Створював посуд, традиційний для *Головківки*, який відзначався особливою витонченістю фляндрованого розпису (див. *Фляндрування*), якістю барвників та *поливи*. Твори зберігаються у ДМУНДМ.

Г. М. Заболотна.

БРЯ́НСЬКИЙ Михайло Васильович [8 (20).XI 1830, Київ — 1908] — укр. живописець. 1850—55 навчався у К. С. *Павлова* в Києві, 1864—69 — вільний слухач петерб. АМ. Працював у Петербурзі та Києві. Писав переважно портрети і жанрові композиції. Серед них: «Портрет Є. М. Дараган» (1860, ДМУОМ), «Наречена, якій повернули обручку» (1868, Одес. ХМ), «Жіноча голівка» (1870, Нижегородський ХМ).

БУ́БЛИК Микола (? — ?) — укр. майстер худож. розпису. Працював у кін. 19 — на поч. 20 ст. в м. Ігрені (тепер у складі Дніпропетровська). Розмальовував побутові предмети рослинно-квітковим орнаментом у традиціях *петриківського розпису*. Відома розписана букетами квітів та гронами винограду скриня з авторським підписом (1906, ДМУНДМ).

М. Бублик. Скриня. Дерево, розпис. 1906.

БУ́БНІВКА — село Гайсинського р-ну Вінн. обл., осередок *гончарства*. Вперше згадується в істор. джерелах 18 ст. Простежується кілька етапів розвитку промислу. Найдавніші форми неполив'яного посуду — важкуваті, невисокі, кулясті горщики, баньки, гладущики, розписані по червонуватому черепку білими або брунатними смужечками, кривульками, крапками. Поступово у Б. склалася школа підполивної розписної кераміки, для якої характерна вишуканість форм та багатство орнамент. мотивів. У декорі посуду 2-ї пол. 19 ст., крім традиційних, з'явилися складніші геом. орнамент. мотиви; поливу використовували як оздобу у вигляді плям та рисочок або вкривали виріб однокольор. (переважно зеленою) поливою.

Оригін. систему підполивного розпису в техніках *ріжкування* та *фляндрування* створили А. *Гончар* та його учні й послідовники Митрофан і Михайло Гончарі, *Герасименки* та ін.

Рослинний орнамент на посуді в кін. 19 — на поч. 20 ст. трактовано з великою мірою стилізації, пізніше — більш натуралістично. В 19 ст. у Б. виробляли круглі розписні кахлі, які вмазувались у глиняну стіну. Серед майстрів кін. 19 — поч. 20 ст.— С. Гончар, І., М. та Я. Гончари, П. Бабак, М. Рига, Д. Гончар, Тома-Гончар та ін. На поч. 20 ст. у Б. створювали характерні для сх. Поділля *витинанки*. Орнамент. композиції — «*древо життя*», «дуб». Здавна тут розписували хати рослинним орнаментом, на поч. 20 ст. з'явився орнамент. мотив «птах на гілці». У 30-х рр. у Б. існувала гончарна артіль. 1968 відкрито гончарний цех Тростянецького райпромкомбінату (майстри — Е. І. Міщенко, В. М. Голозубова). Високим худож. рівнем відзначаються роботи братів Якима та Якова Герасименків, Ф. Міщенка, І. Бабака та ін. гончарів Б. Це переважно традиц. полив'яний посуд та іграшки, розписані рослинним орнаментом в техніках ріжкування і фляндрування з ритмічним повторенням стилізованих квітів. Твори майстрів Б. зберігаються у ДМУНДМ, МЕХП АН України, Музеї етнографії у Петербурзі та ін.

Літ.: Александрович Ю. Бубнівське гончарство В кн.: Побут, ч. 4—5. К., 1929 Спаська Є Орнамент бубнівського посуду. В кн.: Матеріали до етнології в. 2. К., 1929. *Л. В. Поліщук*

М. В. Брянський. Портрет Є. М. Дараган. Олія. 1860. ДМУОМ. Київ.

Л. В. Брюммер. Видубицький монастир у Києві. Олія. 1913. НМІ України. Київ.

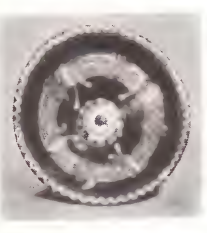

Н. Д. Брюховецький. Миска. Глина, підполивний розпис ангобами. 60-і рр. 20 ст. ДМУНДМ. Київ.

Бубнівка. Кварта. Глина, свинцева полива, розпис ангобами. Серед. 19 ст. Музей етнографії народів СРСР. Петербург.

Бубнівка. Миска, Глина, підполивний розпис. Кін. 19 — поч. 20 ст. ДМУНДМ. Київ.

Бубон

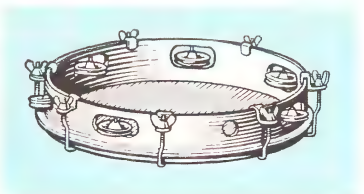

БУ́БОН — укр. нар. ударний інструмент. Складається з вузького дерев., рідше металевого обруча (обичайки), обтягнутого з одного боку шкірою. Діаметр Б.— 400—500 мм. Знизу обруч навхрест перетягнутий жильними струнами або дротинами, на які навішують дзвіночки. В спец. прорізи вмонтовуються по два метал. брязкальця, які формою нагадують мініатюрні тарілочки від барабана. Б. тримають лівою рукою, а пальцями, долонею, кулаком правої руки або невеликою дерев. колотушкою б'ють по мембрані. Б. поширений у багатьох народів. На Русі використовується з 11 ст., про що є свідчення в літопису. Входить до складу *троїстої музики*. Серед віртуозів гри на Б.— П. І. Дубровенко, Г. Г. Норець (оркестр Укр. нар. хору ім. Г. Г. Верьовки).

Літ. Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. К., 1967.

М. К. Боровик.

БУ́ГА Олена Олександрівна (31.V 1928, м. Миколаїв) — укр. нар. майстер худож. вишивки. 1982—86 створила серію сюжетних і епіграфічних рушників за мотивами укр. пісень, легенд. Твори зберігаються у Микол. краєзнав. музеї, Музеї нар. арх-ри та побуту України (Київ). Іл. с. 259.

В. В. Малина

БУГАЄ́ВСЬКИЙ Мусій (?, с. Парафіївка, тепер смт Черніг. обл.— бл. 1742, м. Глухів, тепер Сум. обл.) — укр. співак, хоровий диригент і педагог. Закінчив Києво-Могилянську академію, де співав в академ. капелі. Згодом — військ. капелан і священик церкви св. Анастасії у Глухові. Серед учнів Б. – Г. М. *Головня*.

І. М. Лисенко

БУГА́Й — укр. нар. ударний інструмент. Являє собою дерев. циліндр (барильце) завдовжки 50—70 см, вужчий отвір якого обтягнуто шкірою (мембрана) з прикріпленим до неї пучком волосся кінського хвоста. Один з виконавців тримає барильце, а другий посмикує за волосяний пучок вологими (змоченими квасом) пальцями обох рук. Утворюється звук, що нагадує ревіння бугая (звідси й назва інструмента). Використовується в ін-

Бугай.

струм. ансамблях епізодично як басовий інструмент для створення гумористичного ефекту. Поширений у зх. областях України, у Молдові, Чехії та ін.

Літ.: Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. К., 1967.

М. К. Боровик.

БУГАЙОВ Валерій Флегонтович (19.XI 1949, Львів) — укр. режисер, засл. арт. УРСР з 1978. Закінчив 1970 акторський, 1977 — режисерський ф-ти Київ. ін-ту театр. мист-ва. В 1971—81 — гол. режисер Черкас., з 1981 — Дніпроп. театрів ляльок. Вистави: «Сказання про слово сильне, зірку червону, барабани гучні» О. Антокольського (1972), «Лошарик» Г. Сапгіра (1976), «Мері Поппінс» за П. Треверс (1979) «Червоні диявольта» за П. Бляхіним (1982), «Маленький принц» за А. Сент-Екзюпері (1985).

В. І. Заболотна.

БУГАЙОВ Володимир Феодосійович (7.VIII 1933, Чернігів) — укр. і рос. режисер, засл. арт. УРСР з 1976. Закін. 1956 Київський театральний ін-т (з 1990 — його викладач). Працював у Кіровогр. (1956—59), Донец. обласному (1959—66, 1968—80, Маріуполь), Київ. (1980—84), рос. драм. театрах, Донец. укр. муз.-драм. театрі (1966—68). 1984—90 — гол. режисер Київ. ТЮГу. Вистави: «Дамоклів меч» Н. Хікмета (1964), «У списках не значився» Б. Васильєва (1974), «Снігова королева» Є. Шварца (1981), «Не було ні гроша, та раптом алтин» О. Островського (1972, 1985).

О. В. Вдовенко

БУГАЙСЬКИЙ Михайло Миколайович (? — ?) — інженер. Закінчив Петерб. ін-т шляхів. У 20-х рр. 19 ст. керував буд-вом одес. порту і забудовою *Приморського бульвару*. 1846—54 обіймав посаду попечителя Одес. навч. округу.

В. І. Тимофієнко.

БУГОВА Лія Ісаківна [1 (14).IV 1900, м. Немирів Вінн. обл.— 29.IV 1981, Одеса] — рос. і євр. актриса, нар. арт. УРСР з 1946. У 1918—20 — актриса театру політвідділу 2-ї Укр. Рад. дивізії (з червня 1919 — 46-а стрілецька дивізія). Працювала в театрах Вінниці (1920—22), Києва (євр. театр, 1921—30; театр Київ. Особливого військ. округу, 1942—45), Ташкента (1941—42), Одеси (євр. театр, 1933—39; рос. драм. театр ім. А. Іванова, 1939—41, 1945—81). Ролі: Грета Норман («Життя починається знову» В. Собка), Марчелла («Президент» В. Земляка), Катерина («Гроза» О. Островського), Ниловна, Тетяна («Мати», «Вороги» М. Горького), Комісар («Оптимістична трагедія» В. Вишневського), Цейтл («Тев'є-молочник» Шолом-Алейхема), Мати («Мати» К. Чапека).

І. М. Давидова

БУГО-ДНІСТРОВСЬКА КУЛЬТУРА — археол. культура епохи *неоліту*, поширена на тер. Правобережної України з 6-го до 1-ї пол. 4-го тис. до н. е. Засвідчена 1905 В. І. Маркевичем у басейнах рік Дністра та Пруту, виділена В. М. Даниленком (дослідження 1949, 1957, 1960, 1962) на неолітичних стоянках Пд. Бугу. Вивченням археол. пам'яток у цьому регіоні в 30-і рр. займалися Ф. А. Козубовський, О. Ф. Лагодовська, Ф. М. Мовчанівський, 1938—39 — експедиції Одес. археол. музею, Є. Ю. Кричевського.

Для Б.-д. к. характерні невеликі поселення в долинах рік побл. сіл Скибинців, Сокільців, Печери, Самчинців, Шиманівки (всі — Вінн. обл.), смт Саврані (Одес. обл.), с. Прибузького (Микол. обл.) та ін. При розкопках виявлено залишки напівземлянкових та наземних жител, знаряддя праці, гостро- і плоскодонний керамічний посуд, декорований прокресленим або штампованим геом. орнаментом.

Ранній, середній та пізній етапи Б.-д. к. представлені скибинецькою (поч.— серед. 6-го тис. до н. е.), соколецькою (кін. 6-го тис. до н. е.), печерською (5-е тис. до н. е.), самчинською (кін. 5-го тис. до н. е.); савранською та хмільницькою (обидві — 1-а пол. 4-го тис. до н. е.) фазами розвитку.

Шиподонні й гостродонні горщики (скибинецької і соколецької фаз) з прямими чи злегка загнутими у верхній частині стінками, S-подібні горщики, глибокі миски, сіролощені кубки декоровані криволінійно-стрічковими і простими лінійно-геом. орнамент. композиціями. Плоскодонний посуд печерської фази — бомбовидні горщики, ребристі миски, неорнаментовані червонуваті, сірі і чорні вази, кубки з високим піддоном, фляги з ручками, оздоблені пластичним орнаментом у вигляді шишечок і наліпних валиків. Під впливом племен *дніпро-донецької культури* керамічний посуд самчинської фази Б.-д. к. зазнав змін, спростилися технологія його виготовлення, форми і орнаментація. У савранській і хмільницькій фазах виготовляли, крім традиц. гостродонних S-подібних горщиків, відкриті чаші з ребристими або опуклими стінками, ребристі посудини з лійчастою нижньою частиною, банки і кубки.

У виробах савранського і хмільницького типів зароджуються прототрипільські форми, з'являються нові риси в орнаментації: широко прогладжені *канелюри* є основою стрічкового орнаменту; складні кутові мотиви мають в основі *шеврон* та *меандр*. Б.-д. к. характеризується формуванням осн. ознак *трипільської культури*. Пам'ятки Б.-д. к. зберігаються в Археол. музеї АН України.

Літ.: Даниленко В. Н. Буго-Днестровская культура. В кн.: Археология Украинской ССР, т. 1. К., 1985.

Л. І. Бугова в ролі Кручиніної («Без вини винуваті» О. Островського).

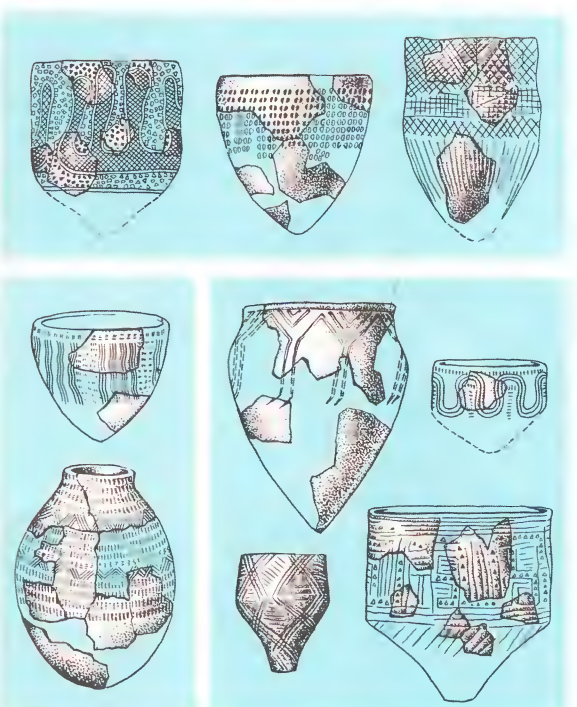

Буго-дністровська культура.
Посуд. Глина. Серед. 6-го тис. до н. е.
Посуд. Глина. Серед. 5-го тис. до н. е.
Посуд. Глина. 1-а пол. 4-го тис. до н. е.

БУГРИМОВА Ірина Миколаївна [28.II (13.III) 1910, Харків] — рос. артистка цирку, нар. арт. СРСР з 1969, Герой Соц. Праці (1979). Перша в СРСР жінка — дресирувальниця хижаків. Навчалася у Харків. торг.-пром. школі (1926—28). Артистичну діяльність почала 1929 на Україні. Разом із О. М. Буслаєвим підготувала в Харкові універсальний атракціон «Політ на санях під куполом цирку», прем'єра якого відбулася 1931 в київ. цирку. 1936—37 підготувала в Харкові номер «Вища школа верхової їзди». 1946—76 — дресирувальниця левів.

Тв.: На арене и вокруг неё. М., 1986

М. О. Рибаков

БУДАНІВ (до 1945 — Будзанів) — село Теребовлянського р-ну Терноп. обл. Вперше згадується в письмових джерелах 1549. Назва походить від прізвища засновника села Я. Будзанова. На поч. 17 ст. на місці дерев. замку було збудовано кам'яний. 1846 на його руїнах споруджено костьол з монастирськими келіями. В Б.— ряд пам'яток палацової арх-ри 19 ст. Були розвинуті ремесла, діяли шевський, гончарський, кушнірський ремісницькі цехи. 1898 засн. ткацьку школу. 1906—09 існувала гончарна школа. Б.— давній центр димленого гончарного посуду, декорованого загладжуванням (див. *Полірування*). Вироби оздоблені здебільшого нескладним геом. або рослинним орнаментами (серед майстрів — Т. Залеський та ін.).

В. В. Фенцур, К. І. Матейко

БУДАРІН Микола Іванович (? — ?) — укр. ксилограф 2-ї пол. 19 ст. У 60-х рр. працював у Києво-Печерській друкарні під керів-

ництвом запрошеного 1866 саксонського гравера Л. Квааса. Серед творів: «Києво-Софійський собор», «Велика Лаврська церква», «Велика Лаврська дзвіниця».

Літ.: Попов П. Матеріали до словника українських граверів. К., 1926.

Ш. М. Гарцман

БУДЗА́Н Антон Федорович (27. VIII 1911, с. Лозівка, тепер Підволочиського р-ну Терноп. обл.— 6.X 1982, Львів) — укр. мистецтвознавець, канд. мистецтвознавства з 1959. Закінчив 1953 Ленінгр. ІЖСА. Осн. праці: монографія «Різьба по дереву в західних областях України» (1960), альбоми — «Різьба по дереву. Роботи різьбярів Юри, Василя та Миколи Шкріб'яків» (1960), «Різьблення та художній метал» (1962, у співавт.). Брав участь у підготовці видань «Історія українського мистецтва» (т. 3—4), «Нариси з історії укр. декоративно-прикладного мистецтва» (1969), «Народні художні промисли України» (1979), «Бойківщина» (1983) та ін. *К. І. Матейко.*

БУДЗО́Н Христофор (? — ?) — архітектор 16 ст. За походженням італієць. Працював у Тернополі. В архівних документах згадується під 1565. *В. С. Вуйцик.*

БУДИ́НОК АКТО́РА республіканський у Києві (РБА) — культур.-осв. заклад *Спілки театральних діячів України* (до 1987 — *Українського театрального товариства*). Ств. 1971 на базі Київ. будинку актора. Міститься у кол. *кенасі* (1900, арх. В. В. *Городецький*). РБА здійснює методич. керівництво будинками актора у Донецьку, Львові, Одесі, Харкові. При РБА працюють театри-студії, експеримент. театр. Проходять показ і обговорення самостійних робіт творчих працівників театру, бенефіси, нові програми майстрів худож. слова, твори початкуючих драматургів тощо. Влаштовуються наук. конференції, ювілейні і творчі вечори митців, зустрічі з гастролюючими колективами, виставки.

В. Я. Шубович.

БУДИ́НОК АРХІТЕ́КТОРА республіканський у Києві — культур.-осв. заклад *Спілки архітекторів України*. Споруджений 1959 (арх. П. Ф. Петрушенко). Має зал для глядачів на 400 місць і виставочний зал, б-ку. В Б. а. працюють правління САУ та її Київ. обл. організації, творчі секції; тут влаштовують архіт. і худож. виставки, громад. заходи; розміщена редакція журн. *«Архітектура України»*.

М. І. Бударін. Брама Києво-Печерської лаври. Дереворит. 2-а пол. 19 ст. НМІ України. Київ.

Республіканський Будинок актора (колишня кенаса) у Києві. 1900. Арх. В. В. Городецький.

О. О. Буга. Рушник, Вишивка, мереживо. 1985.

БУДИ́НОК ВЕТЕРА́НІВ СЦЕ́НИ. Ств. 1959 *Українським театральним товариством* (з 1986 — *Спілка театральних діячів України*). До Б. в. с. приймають і довічно там утримують діячів укр. театр. мист-ва, які через похилий вік втратили працездатність. У Б. в. с. є б-ка, концертний зал, кіноустановка.

Т. П. Рудницька

БУДИ́НОК ІНТЕРМЕ́ДІЙ. Працював 1918 в Києві. Худож. керівник — М. М. *Бонч-Томашевський*. У репертуарі – пародійна вистава «Вампука, наречена африканська, в усіх відношеннях взірцева опера» (композитор і автор лібретто В. Г. Еренберг; з репертуару Петрогр. театру «Криве дзеркало»), пантоміма «Шарф Коломбіни» А. Шніцлера, муз. Е. Донаньї. Худож. оформлення вистав А. Г. *Петрицького*

Літ.: Крыжицкий Г. К. Дороги театральные. М., 1976. *Г. В. Довбищенко.*

БУДИ́НОК КІНЕМАТОГРАФІ́СТІВ у Києві — культурно-осв. заклад *Спілки кінематографістів України*. Споруджений 1974 (арх. З. С. Чечік, Ф. І. Боровик, С. Я. Ходик, інж. І. В. Онищенко). На фасаді — декор. рельєф з бетону (скульптори І. А. *Коломієць* та Г. Я. Хусід). Інтер'єри створено за участю художників Л. І. *Мєшкової*, Е. Сендзюк, Н. І. *Федорової*, Г. Г. Шарай, О. І. Владимирової, З. В. *Вишневської*. У Б. к. працюють правління СКУ, Бюро пропаганди кіномист-ва, творчі секції, редакція журн. *«Новини кіноекрану»*. Проводяться з'їзди та конференції СКУ, перегляди кінофільмів, обговорення, лекції та ін. культурно-масові заходи. Б. к. має 3 зали (на 50, 150 та 720 місць), б-ку.

БУДИ́НОК КОМПОЗИТО́РІВ УКРАЇ́НИ в Києві — культур.-осв. заклад *Спілки композиторів України*. Відкрито 1970. У Б. к. У. працюють правління СКУ, творчі секції. Організовуються автор. концерти членів спілки, творчі звіти її обл. орг-цій, перше виконання муз. творів, муз.-літ. вечори, культур.-освітні заходи для широкого кола любителів музики (в т. ч. для молоді та юнацтва).

БУДИ́НОК КУЛЬТУ́РИ — заклад клубного типу для проведення культурно-осв., масово-політ., спорт. та розважальної роботи. Як соціально визначена багатофункціональна споруда в перше пореволюц. десятиліття мав назви: сільбуд, колбуд, будинок праці, палац праці, палац робітників та ін. Архіт. рішення Б. к. залежно від місткості може мати компактний чи розгалужений план, стриману або розвинуту об'ємну композицію, в якій головним є зал для глядачів. В арх-рі Б. к. відбилися характерні риси кожного періоду її розвитку. В 20—30-х рр. Б. к. споруджували в архіт. формах укр. нар. стилю (клуб у Полтаві, 1924—26; арх. Ф. М. *Мазуленко*), *конструктивізму* (клуб будівельників у Харкові, 1928—29; арх. І. І. *Малозьомов*, І. Е. Мілініс, Я. А. *Штейнберг*). У повоєнний час у стилі *неокласицизму* з деякими ознаками нар. стилю (Б. к. в м. Новій Каховці, 1953, арх. С. М Вайнштейн, М. С. *Коломієць*), у формах неокласицизму (будинок техніки у Луганську, 1950—53; арх. В. П. Фадеїчев, Б. В. *Дзбановський*, М. М. Сиркін). У 60—70-х рр. — в архіт. формах раціоналістичного неокласицизму або неофункціоналізму (Б. к. у с. Кам'янці Микол. обл.; арх. Г. В. Зенькович, С. А. Якимович, П. П. Безродний; у смт Калиті Київ. обл.; арх. Ю. С. Панько).

Літ.: Архитектура рабочих клубов и дворцов культуры М 1953; Зенькович Г. В. Колгоспний клуб. К., 1957; Зенькович Г. В Сельские клубные здания. К., 1980. *В. В. Чепелик.*

БУДИ́НОК ЛІ́КАРЯ в Києві Споруджено коштом кооперативу лікарів 1928—30 за проектом арх. П. Ф. *Альошина* в конструктивістських формах. Чотириповерхова будівля по вул. Великій Житомирській № 17 має форму розгорнутих крил, об'єднаних центр. опукло-півциліндричним об'ємом. Площини фасадів оздоблено якісною кладкою неотинькованої цегли між еркерними виступами — балконилоджії, центр. частину завершує крита тераса. Житл. приміщення мають хороше природне освітлення. На будинку встановлено мемор. дошки Л. М. *Гаккебуш* і П. Ф. Альошину, які в ньому мешкали.

БУДИ́НОК ЛІТЕРА́ТОРІВ у Києві — культур.-осв. заклад Спілки письменників України. Споруджений 1879 як одноповерховий Г-подібний у плані особняк у садибі, що належала родині рос. держ. діячів Трепових. 1898 садибу придбав один з київ. підприємців, на замовлення якого архітектор В. М. *Ніколаєв* перебудував особняк у стилі т. з. київ. ренесансу, надавши йому сучас. вигляду. Споруда двоповерхова, симетрична відносно центр. осі, центр. ризаліт завершує декор. башточка. Інтер'єр оздоблений мармуром, дерев. різьбленням, інкрустацією; худож. цінність — кахляні голл. печі.

Після жовтня 1917 тут містилися різні установи, серед яких — Раднарком УРСР (з 1934), Комітет у справах мистецтв при РМ УРСР (з 1952), з 1953 — СПУ. У фойє — мемор. дошки київ. письменникам, що загинули в роки Вел. Вітчизн. війни.

М. Б. Кальницький.

БУДИ́НОК ХУДО́ЖНИКА центральний у Києві — культур.-освітній заклад *Спілки художників України*. Споруджений 1977 за проектом А. В. *Добровольського* та А. М. Макухіної. У Б. х. працюють правління

Центральний Будинок художника у Києві. 1978. Арх. А. В. Добровольський, А. М. Макухіна

СХУ, Київ. Спілки художників, творчі секції, б-ка; проводяться з'їзди і конференції СХУ, влаштовуються худож. виставки, концерти, перегляди кінофільмів, лекції та ін. культур.-масові заходи. Фасад прикрашають сім алегоричних постатей *муз*: мистецтвознавства, сценографії, скульптури, арх-ри, живопису, графіки, декор.-ужиткового мист-ва (скульптори — В. З. *Бородай*, В. Г. Калуєв, А. В. *Кущ*, Ю. А. Марченко, Є. Й. *Прокопов*, В. Г. Проскуров, О. К. *Редька*, М. В. Цвєтков, В. В. *Швецов*, Л. Ф. Ярошеня). Кімната прийомів оздоблена *петриківським розписом* (автор Ф. С. *Панко* та ін.).

«БУДІВЕЛЬНИК» — респ. вид-во виробн.-тех. л-ри з питань буд-ва, арх-ри і житл.-комунальн. г-ва. Засн. 1947 (до 1955 — вид-во *Академії будівництва і архітектури УРСР*). Видає наукові праці, збірники, довідкову л-ру. Серед видань — ілюстрований довідник-каталог «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР» (1983—85, т. 1—4), «Народное архитектурное творчество» В. П. Самойловича (1989), «Ландшафтная архитектура» (із серії «Справочник архитектора», 1990) та ін.

«БУДІВНИЦТВО СОЦІАЛІСТИЧНИХ МІСТ» — журнал Нар. комісаріату комунального г-ва й Ін-ту проектування міст УРСР. Видавався у Харкові 1933. Вийшов один спарений номер. Містив статті про реконструкцію й перепланування архіт ансамблів Харкова, Одеси, міст Донец. басейну, про специфіку організації житл. кварталів, узагальнював досвід зарубіж. країн у справі планування і буд-ва міст. *О. І. Сидоренко*

БУДІВНИЧИХ ЦЕХ у Львові — ремісниче об'єднання мулярів, каменотесів, скульпторів і різьбярів. Організовано 1572. Статут цеху складався з 12 пунктів. Цехом керували цехмайстер і його заступник. До цехової старшини належали також писар і столовий. За статутом кожний майстер міг навчати двох учнів, починаючи з 17 ст.— чотирьох. Сам майстер мав право виконувати не більше двох замовлень одночасно. Для вступу до цеху необхідно було подати свідоцтво про походження й освіту, прийняти міське громадянство. Цехи володіли монополією на ремісничу працю, зокрема у буд-ві, тому позацехові майстри (т. з. партачі, від лат. *aparte* — на стороні) не мали права виконувати роботи без згоди цеху, який міг таку роботу конфіскувати. За самовільне виконання робіт партачів притягали до суду (у Львові 1600 налічувалося 9 позацехових і 13 цехових мулярів-будівничих). Щоб стати майстром, необхідно було скласти екзамен. У програму екзамену входило виконання начерку плану будівлі та її моделі в дереві. Особливу увагу приділяли вмінню викладати різної форми *склепіння* і виконувати під них *опалубки* (т. з. букштелі). За цеховим статутом сини та родичі майстрів екзамен не складали. Починаючи з 1772 у львів. цеху екзаменаційні вимоги ускладнилися. Щоб стати майстром, будівничий мав виконати проект ратуші, палацу тощо. У 16—17 ст. цехові майстри були водночас проектантами і виконавцями, проте іменувалися мулярами і дуже рідко — архітекторами. У 18 ст. намітилася диференціація між цими поняттями (так, арх. Ф. *Кульчицький* до 1770 числився членом цеху, потім, здобувши королівський привілей і вийшовши зі складу цеху, іменувався тільки архітектором). Архітектор до Б. ц. не належав, виконання проекту здійснювали цехові майстри-муляри. Б. ц., як і ін. цехи, був своєрідною школою вдосконалення ремесла, особливо на початку існування, коли його членами були такі відомі зодчі, як П. *Барбон*, П. *Римлянин*, А. *Прихильний*, В. *Капинос*, А. *Підлісний*. Послугами Б. ц. користувалося Львівське ставропігійське братство при спорудженні *Успенської церкви* у Львові (1578—1629). Реєстр майстрів Б. ц. починається з 1582. У ньому було 16—17 чоловік, в кін. 17 — на поч. 18 ст. у зв'язку з війнами та облогами міста кількість членів зменшилася до 4—2 чол. Львів. майстри працювали на Волині, Поділлі, в Молдавії, Польщі. Б. ц. з деякими організаційними змінами існував до 19 ст. На Україні, крім Львова, такий цех був у Луцьку (згадується у документах 1661).

Літ.: Кісь Я. П. Промисловість Львова в період феодалізму (XIII- XIV ст.). Львів, 1968. *В. С. Вуйцик*

БУДКЕ́ВИЧ (Буткевич) Йосип Казимир Костянтинович [6 (18). IV 1841, Київ — 21.XI (3.XII) 1895, там же] — укр. живописець. Закінчив 1873 петерб. АМ. У 1878—79 — викладач *Рисувальної школи М. І. Мурашка*. Автор рисунків на теми рос.-тур. війни 1877—78. Одним з перших на Україні стверджував принципи пленерного (див. *Пленер*) живопису («Старі ворота. Танжер», «Арабська дівчинка»; обидва — 80-і рр.). Твори Б. зберігаються в ДМУОМ, Закарп. КГ, Псков. ХМ.

Літ. Мурашко М. І. Спогади старого вчителя. К., 1964; Степовик Д. Рисунки Й. К. Будкевича «Образотворче мистецтво», 1974, № 2.

Й. К. Будкевич. Біля воріт. Танжер. Олія. 1861. ДМУОМ. Київ.

БУДКЕ́ВИЧ Марія (Ванда) Яківна (1869, м. Бердичів, тепер Житомир. обл.— 1943) — рос. співачка (сопрано). Навч. у Київ. муз. уч-щі РМТ (класи фп., віолончелі). Вокал. освіту здобула у К. *Еверарді*. Після дебюту в Київ. рос. опері (антреприза Й. Я. *Сєтова*, сезон 1892—93) в партії Маргарити де Валуа («Гугеноти» Дж. Мейербера) співала на сценах Харків., Казанської, Сарат., Вільнюської та ін. опер, 1897—98 — у Великому театрі в Москві, 1898—1913 — солістка Маріїнського театру (Петербург). У репертуарі — провідні партії в операх рос. (М. І. Глінка, О. П. Бородін, М. А. Римський-Корсаков) і зх.-європ. (переважно Р. Вагнер) композиторів, укр. нар. пісні.

БУДЛЯ́НСЬКИЙ Олексій Михайлович (1763 — 27.XII 1819, Київ) — укр. поміщик, меценат. Володів маєтками на Чернігівщині (села Чемер і Срібне). Утримував хорову капелу і кріпацький струнно-духовий оркестр, про який збереглися спогади сучасників (історик К. П. Шаликов та ін.). З цим оркестром виступали відомі зх.-європ. музиканти (Б. Ромберг, Ф. Ріс), капельмейстером був Дж. Альбертіні. Є свідчення, що оркестр виконував і твори оркестрантів (прізвища невідомі). 1818 Б. брав участь у викупі М. С. *Щепкіна* з кріпацтва.

Літ.: Синицкий Л. Малороссия по рассказам путешественников. «Киевская старина», 1892, № 2; Ернст Ф. Кріпацькі капели на Україні. «Музика», 1924, № 1—3. *Л. І. Саприкіна.*

БУДНЕ́ВИЧ Віктор Георгійович (1891 — 20.X 1957, Чернівці) — укр. співак (баритон), режисер, засл. арт. УРСР з 1934. Співу навчався 1912—14 в Муз.-драм. школі ім. М. В. Лисенка (клас В. Л. Астаф'євої) та Київ. консерваторії (клас В. О. Цвєткова). 1922—51 — соліст Харків. театру опери та балету (з 1926 — режисер, з 1930 — головний). З 1951 — худож. керівник Чернів. обл. філармонії. Партії: Остап («Тарас Бульба» М. Лисенка), Тугар Вовк («Золотий обруч» Б. Лятошинського), Мазепа (однойм. опера П. Чайковського), Ескамільо («Кармен» Ж. Бізе), Скарпіа («Тоска» Дж. Пуччіні). Вистави: «Кармен» Ж. Бізе (1947), «Казка про царя Салтана» М. Римського-Корсакова (1949), «Наймичка» М. Вериківського, «В бурю» Т. Хрєнникова (обидві — 1950), «Мазепа», «Пікова дама» П. Чайковського (обидві — 1951).

М. І. Кузьмін

БУДНЄЦЬКИЙ Федір (? — ?) — укр. золотар 2-ї пол. 18 ст. Жив і працював у Переяславі. Навчався ювелірної і фініфтевої справи у Москві (1763). Виготовляв церковне начиння — лампади, хрести, ікони, а також обручки, персні, пряжки, гудзики, прикраси на шаблі та пістолі.

В. А. Шуєнко

БУ́ДНИКОВ Олександр Гаврилович (25.VIII 1914, станція Верх-

О. Г. Будников. Форсування Дніпра. Олія. 1947. ДМУОМ. Київ.

ній Баскунчак, тепер смт Астр. обл.— 23.XII 1982, Київ) — укр. живописець, засл. діяч мист. УРСР з 1968, канд. мистецтвознавства з 1954. Закінчив 1947 Київ. худож. ін-т (майстерня К. Д. *Трохименка*), 1946—82 – його викладач (з 1969 — професор). Працював у галузі станкового живопису. Твори: «Форсування Дніпра» (1947); «Стояти насмерть» (1949); «Канів. Вид на могилу Т. Г. Шевченка» (1954), «На землі сталінградській» (1957), «Перекоп узято» (1961), «На Капрі» (1966—69); серія пейзажів «По Італії» (1956—70); «Ленін у Парижі» (1982) та ін. Зберігаються в ДМУОМ, Харків., Полтав. ХМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Олександр Будников. Альбом. К., 1975; Олександр Гаврилович Будников. Каталог виставки творів. К., 1984.

БУДО́ВСЬКИЙ Наум Йосипович (24.XII 1918, Київ) — укр. скрипаль, засл. арт. УРСР з 1983. Закінчив 1944 Київ. консерваторію (клас Я. С. *Магазинера*), з того ж року — асистент, 1945—54 — її викладач. Серед учнів — Б. Д. *Скворцов*. 1945—53 — соліст Київ. філармонії, учасник фп. тріо. З 1954 — концертмейстер оркестру Київ. театру опери та балету. Виступав з диригентами К. Зандерлінгом (Німеччина), Н. Г. *Рахліним*, К. А. *Симеоновим* та ін. Б.— перший виконавець концертів О. Ф. Зноска-Боровського, Г. Л. Жуковського, В. П. Рождественського. Лауреат 1-го респ. конкурсу скрипалів (Київ, 1945, 1-а премія).

І. Д. Гамкало.

«БУ́ДУЧНІСТЬ» — громадсько-політ. двотижневик, який видавали 1899 (з 15 червня) у Львові Є. Левицький, В. Охримовичі, І. І. *Труш*. Вийшло 11 номерів (9 і 10-й – в одному зошиті). Друкувалися мист.-літ. матеріали, зокрема статті І. І. Труша «Арнольд Беклін», «Саша Шнайдер», «З малярської робітні. Як постає образ», «Чи можлива у нас штука?», в яких подавалися маловідомі в Галичині факти і порушувались важливі питання з теорії мист-ва. Ці матеріали були одними з перших подібних виступів у пресі Зх. України. Публікації «Б.» мали важливе значення для становлення укр. мистецтвознавства й худож. критики, підготували грунт для появи у Львові 1905 першого на Зх. Україні мистецького журн. «*Артистичний вістник*».

О. Ф. Сидор.

Будянський фаянсовий завод. Соусник. Фаянс, розпис. Кін. 19 – поч. 20 ст. Харківський ХМ

Будянський фаянсовий завод. І. П. Сень, Б. П. П'янида, О. В. Рибіна, Столовий сервіз «Веселка» Фаянс, розпис. 70-і рр. 20 ст.

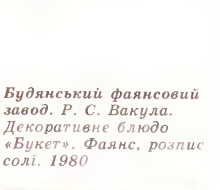

Будянський фаянсовий завод. Р. С. Вакула. Декоративне блюдо «Букет». Фаянс, розпис солі. 1980

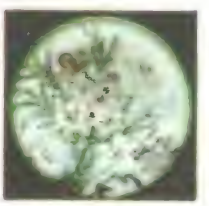

«БУДЯК» — худож. майстерня-студія. Ств. у Харкові 1.IX 1913 після закриття студії «Голуба лілія». Серед засновників — Д. П. *Гордєєв*, К. Сторожниченко, М. Недашковський. Емблемою студії було зображення будяка як символу опозиції творчої молоді всьому застарілому та її віри в майбутнє. До складу «Б.» входили художники Є. Агафонов, О. Гладков, В. *Єрмилов*, К. *Костенко*, І. Казарновський, В. Минаєв, А. Новицький, Г. *Цапок*, поети О. Гатов, В. Третьяков, К. Прокопович та ін. Існувала до 1914.

А. С. Півненко

БУДЯНСЬКИЙ Василь Іванович (19.IX 1942, с. Черняків Харків. обл.) — укр. актор, майстер худож. слова, засл. арт. УРСР з 1981. Закінчив 1969 Харків. ін-т мист-в. 1969—74 працював у Сум. муз.-драм. театрі ім. М. С. Щепкіна. Ролі: Гнат («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Султан («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Григорій Сковорода («Григорій і Параскева» І. Кавалеридзе). З 1974 — артист Сумської обласної філармонії. У програмі — твори Остапа Вишні, Б. Олійника, П. Воронька, О. Пушкіна, В. Маяковського, С. Єсеніна, М. Рильського, В. Шукшина та ін

БУДЯНСЬКИЙ Михайло Петрович [2 (15).V 1905, Єлизаветград, тепер Кіровоград — 6.II 1993, Харків] — український диригент, педагог. Закінчив 1933 Харків. муз.-драм. ін-т (у С. С. Богатирьова, Г. Б. Адлера та Я. А. Розенштейна). 1932—40 і 1953—54 — диригент Харків. театру опери та балету (серед постановок — перше виконання балету «Весняна казка» В. Нахабіна, 1954), 1940—41 — диригент симф. оркестру Харків. радіокомітету, 1946—49 — оперної студії консерваторії. 1948—50 і 1955—85 — викладач Харків. муз. уч-ща, 1950—53 — Харків. консерваторії.

І. Д. Гамкало

БУДЯ́НСЬКИЙ ФАЯ́НСОВИЙ ЗАВО́Д «СЕРП І МО́ЛОТ». Випуск продукції почав 1887 у с. Будах (тепер смт Харків. обл.), офіційне відкриття з-ду відбулося 1888. Входив у фарфорофаянсову монополію «Товариство М. С. Кузнецова». 1894—1904 крім фаянсу випускав фарфор — столові сервізи, блюда, тарілки, миски. Найоригінальніші вироби оздоблено в стилі *модерн* (техніки — друк, *деколь*) сюжетними рисунками на істор. та побутові теми, рослинним і геом. орнаментами. Простий за формою побут. посуд розписано агашкою. У 20—30-х рр. застосовували поряд з традиц. квітковим сюжетний розпис агіт. характеру. В повоєнний час на з-ді виготовляли ужитковий посуд, декорований переважно в техніках друку і деколі. З 50-х рр. асортимент розширюється, для декорування виробів застосовують ручний розпис, *аерограф*, друк, деколь. Серед відомих художників: Р. С. *Вакула*, Г. І. Кломбицька, П. Н. *Мусієнко*, М. Б. Ніколаєв, Б. П. П'яніда, О. В. Рибіна-Конарева, І. П. Сень, Г. Д. Чернова, В. Ф. Сидак, В. Н. Родіонова. Сучас. вироби з фаянсу розписують солями металів у сполученні з підглазурними фарбами, досягаючи гармонійного співвідношення кольорів. Органічно поєднуються нар., найчастіше рослинні мотиви розпису з м'якими округлими формами виробів. Продукція з-ду була представлена на виставках у Києві (1977), Харкові і Москві (1978), Харкові (1988). При з-ді існує музей зразків продукції. Твори майстрів з-ду зберігаються у ДМУНДМ, Харків., Полтав. і Сум. ХМ та ін.

Літ.: Новоселова-Хмельницька А. М. Будянський фаянс. Каталог Х., 1978; Большаков Л. Н. Рисунок на фаянсе. Х., 1986; Жоголь Л. Е. Будянский фаянс. «Декоративное искусство», 1986, № 10

В. В. Мизгіна.

«БУ́ДЬМО!» – укр. театр-студія. Засн. у вересні 1988 в Києві *Спілкою театральних діячів України* та СПУ. Худож. керівник — Я. М. *Стельмах*, режисер — С. В. Проскурня. До участі у виставах залучаються актори та солісти мистецьких колективів міста. Театр-студія орієнтується на першопрочитання творів укр. письменників. У репертуарі: вистава просто неба «Віримо, що не помрем!» за творами сучас. укр. поетів (1988), вистави «Святий вечір добрим людям», «Солом'яний бичок» О. Олеся, «Дума про братів неазовських» Л. Костенко (всі — 1989).

І. В. Романченко.

БУЄВСЬКИЙ Борис Миколайович (7.VI 1934, м. Кривий Ріг) — укр. композитор. Закінчив 1959 Харків. консерваторію (клас Д. Л. *Клебанова*). 1959—61 — викладач Донец. муз. уч-ща, з 1961 — на творчій роботі. Автор балетів «Пісня синього моря» (1965; перша пост.— 1966, Одеса), «Устим Кармалюк» (1980), ораторії «Мандрівки серця» (на сл. Л. Костенко, 1964), 9 симфоній, естрад. пісень.

БУЖАНЕ́НЬКО Іван Наумович — укр. письменник, громад. і освітній діяч серед. 19 ст. Див. *Наумович* Іван Григорович.

БУЗИЛЕ́ВИЧ Олександр Вікторович (8.V 1941, Київ) — укр. кінооператор. Закінчив 1976 ВДІК. З 1968 — на студії «*Укртелефільм*». Зняв фільми: «Нарисна геометрія» (1968), «Літо в Журавлиному» (1974), «Карпатські візерунки» (1976), «Відродження» (1979, 5 серій; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1980), «Слово про Київ» (1982), «В кожному серці голос Батьківщини» (1983), «Дім батька твого» (1986, 2 серії) та ін.

БУЗИ́ННИЙ Арсеній Максимович [8 (20).V 1877, с. Кирдани, тепер Київ. обл.— ?] — укр. художник. До 1910 навчався у Київ. худож. уч-щі. Брав участь у Київ. виставках 1913—24. Серед творів:

«Видубицький монастир», «Оранжерея», «Млин» та ін.

Ю. В. П'ядик.

БУЗЬКО́ Дмитро Іванович (1890, Новомиргород, тепер місто Кіровогр. обл.— 14.XI 1937) — укр. письменник, кінодраматург і кінознавець. Навчався в Одес. духовній семінарії, закінчив 1915 Копенгагенський агроном. ін-т. 1907 за участь у підпільних революц. гуртках був заарештований і засланий на каторгу. 1912 втік із заслання за кордон, 1917 повернувся на батьківщину. Працював редактором ВУФКУ у Харкові (1920—26), Києві (1926—30). Літ. діяльність почав 1923. Належав до літ. орг-ції *«Нова генерація»*. Твори: повісті «Лісовий звір» (1924, екранізована за сценарієм Б. 1925), «За гратами» (1930), кіноповість «Про що розповіла ротаційка» (1929), романи «Голяндія» (1930), «Кришталевий край» (1935) та ін. За сценаріями Б. на Одес. кінофабриці ВУФКУ створено фільми: «Макдональд» (1924), «Сон Товстопузенка» (1925, обидва — реж. Лесь *Курбас*, у гол. ролях А. М. *Бучма*), «Димівка», «Життя Тараса Шевченка», «Тарас Шевченко» (у співавт. з М. Панченком, реж. П. І. *Чардинін*, художник В. Г. *Кричевський*, у гол. ролі А. М. Бучма; всі — 1926). Автор багатьох статей з кінознавства. Репресований 1937, реабілітований 1957.

Тв.: Мистецтво екрана. «Література, наука, мистецтво», 1924, 13 квітня, 18 травня, 22 червня; Масова кіно-культпраця. «Кіно», 1925, № 1; УАРК. «Кіно», 1926, № 2- 3; Про боротьбу й про «Звенигору». «Кіно», 1927, № 18; Вибрані твори. К., 1990.

Літ.: Власенко В. Дмитро Бузько і його творчість. «Вітчизна», 1959, № 12; Історія українського радянського кіно т. 1. К., 1986

БУЙМІСТЕР Валерій Григорович (21.V 1948, м. Виборг Ленінгр. обл.) — укр. співак (лірич. баритон), нар. арт. України з 1994. Закінчив 1975 Київ. консерваторію (клас проф. Д. Г. *Євтушенка*). 1969—71 — соліст Ансамблю пісні і танцю КВО, 1971—73 — артист оперної студії Київ. консерваторії, 1973—74 — соліст Київ. камерного хору ім. Б. М. Лятошинського, 1974—76 — соліст хору Держтелерадіо УРСР, з 1976 — Київ. філармонії. Лауреат 10-го Міжнар. конкурсу вокалістів у Парижі (1976, «Гран-прі»).

БУКИ́НИКИ — укр. і рос. музиканти, брати. Ісай Овсійович Б. (1867, Харків — 1942, там же) — скрипаль, педагог і музикознавець. Закінчив 1887 Харків. муз. уч-ще РМТ (клас скрипки А. Ф. Пестеля). 1887—1917 — викладач музики в Сум. гімназії, концертмейстер Одес. опери, очолював власну муз. школу в Харкові, виступав як скрипаль-соліст і ансамбліст (партії скрипки та альта в струнному квартеті Харків. відділення РМТ). З 1918 — викладач муз. школи у Харкові. Концертна діяльність. У репертуарі — твори рос., укр. і зарубіж. композиторів. Автор нарису «І. Слатін» (1896), статей «Концерти П. І. Чайковського в Харкові» (опубліковано 1962), з методики навчання гри на скрипці (в журн. «Музика — масам») та ін.

Михайло Овсійович Б. [29.X (10.XI) 1872, м. Дубно, тепер Рівнен. обл.— 1947, США] — віолончеліст, композитор, педагог і муз. критик. Навчався у А. Е. *Глена* (1885—90 — у Харків. муз. уч-щі РМТ, 1890—95 — у Моск. консерваторії). Виступав як соліст і ансамбліст разом з С. І. *Танєєвим*, М. К. Метнером, К. М. Ігумновим, О. Б. Гольденвейзером, О. Ф. Гедике, В. Ландовською. 1899—1904 — викладач Сарат. муз. уч-ща РМТ, 1904—06 концертував за кордоном. 1906—18 працював у Москві. 1919—22 — професор Харків. консерваторії. З 1922 жив у США. Автор творів для віолончелі, муз.-критичних нарисів.

Літ.: Энгель Ю. Д. Глазами современника. М., 1971; Метнер Н. К. Письма. М., 1973; Танеев С. И. Дневники, кн. 1- 3. М. 1981 -85; Ипполитов-Иванов М. М. Письма. Статьи. Воспоминания. М., 1986. *О. В. Кононова.*

БУКОВЕ́ЦЬКИЙ Євген Йосипович [4 (16).XII 1866, Одеса — 27.VII 1948, там же] — укр. живописець. Закінчив 1890 Одес. худож. уч-ще (з 1937 викладав у ньому). Деякий час відвідував петерб. АМ та Академію Р. Жюліана в Парижі. У 90-х рр. Б. виступав з жанровими творами, дебютувавши картиною «В довідковій конторі» (1890). 1891 його картину «У багатого родича» купив для своєї галереї П. М. Третьяков. У кн. І. Ю. Рєпіна «Близьке й далеке» є схвальні відгуки В. В. Стасова та Рєпіна на цю картину. Творчість Б. розвивалася під впливом *передвижників*. Наприкінці 90-х рр. він працював переважно в жанрі портрета. Написав бл. 250 портретів. Серед них — портрети авіатора І. С. Уточкіна, художника П. О. Нілуса (1902), письменників К. І. Чуковського (1903), І. О. Буніна (1919), акад. В. П. Філатова (1939, за ін. даними 1940). Писав також пейзажі («Ранок на дачі», «Вечір», 1946) та натюрморти («Кошик з виноградом», 1944), жанрові картини («Фотограф-аматор», 1894; «В суді», 1895). Брав участь у виставках передвижників, був одним з ініціаторів та засновників *Товариства південноросійських художників*, *Товариства художників імені К. Костанді* (1922—29), *Одеського літературно-артистичного товариства.*

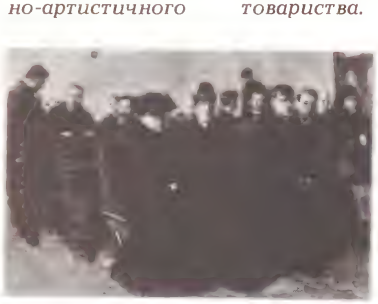

Є. Й. Буковецький. У суді. Олія. 1895. Одеський ХМ

Буковина. Є. Гарас. Килим. Вовна, ткацтво, 1930. МЕХП АН України. Львів

Персональні виставки Б. відбулися 1935, 1941, 1950 (посмертна). Твори зберігаються в ДМУОМ, Одес. ХМ, НМЛ та ін. музеях країни.

Літ.: Котляр М. Є. Й. Буковецький. «Образотворче мистецтво», 1940, № 12; Каталог посмертної виставки творів художника Євгена Йосиповича Буковецького. К., 1950. *В. О. Толстов.*

БУКОВИ́НА Північна — історико-етногр. регіон України, що охоплює тер. сучас. Чернівецької обл. З давніх часів Б. заселяли слов'яни. В 10—11 ст. була у складі Київ. Русі, в 12 — 1-й пол. 14 ст.— Галицького та Галицько-Волин. князівств, з кін. 14 ст.— Молд. князівства, 1774—1918 — Австрії (з 1864 — Австро-Угорщина), 1918—40 — Румунії. 1940 Б. возз'єднано з Україною. На тер. Чернів. обл. археологи вивчили понад 250 слов'ян. пам'яток 12—14 ст. Найдавніші городища існували в селах Бабині Кельменецького р-ну, Баламутівці Заставнівського р-ну, Горбовій Герцаївського р-ну, а також на тер. давньорус. міст Черн (тепер — *Чернівці*), *Василева*, *Хотина*. Декор.-ужиткове мист-во Б.— складова укр. культури. Вплив традицій Київ. Русі на розвиток нар. мист-ва Б. простежується не лише в пам'ятках 9—19 ст., а й у творах сучас. майстрів — застібки «чепраги», орнамент. мотиви у вишивці і ткацтві; геом. мотив ромба з гачками на фібулах, пряжках, вишивках, килимах, який залежно від місця розміщення означав землю, рослину чи жінку, був неодмінним елементом жін. головних уборів — наміток, чілець, а також ювелір. виробів, де він виступав як оберіг. Майстри худож. обробки металу донині застосовують давньорус. технологію, збереглися давні назви окремих виробів.

З 14 ст. міста Черн, Хотин, Василів стали центрами торг. зв'язків, худож. ремесел, де виготовляли кераміку, посуд з дерева і металу, сукно, килими. Згодом осередками худож. ремесел стали *Вижниця* (обробка дерева), Дихтинець (обробка металу), Хотин та *Кіцмань* (килимарство), Садгора (гончарство; тепер у складі Чернівців). За документами 15 ст., у Чернівцях і Хотині жили ремісники двадцяти професій.

Культур. зв'язки Б. з Наддніпрянською Україною не припинялися навіть у період тур. поневолення. З допомогою П. С. *Могили* 1640 в Яссах було відкрито Слов'яно-греко-лат. академію, а через рік — друкарню, де випускали книги слов'ян. мовою.

У 60—90-х рр. 19 ст. на Б. поширився рух, спрямований на збереження пам'яток укр. культури, розвиток нац. мист-ва. На заклик І. Франка підтримати це починання відгукнулися передові діячі буковинської інтелігенції Ю. Федькович, С. Воробкевич, С. Канюк, Є. Ярошинська

К. Костецька, Г. Генке, В. Залозецький та ін. 1873 було відкрито ремісниче уч-ще в Чернівцях, 1891 — школу лозоплетіння в Сторожинці, школи обробки дерева: 1895 — у Кимпулунзі, 1905 — у Вижниці (див. *Вижницьке училище прикладного мистецтва*). Буковинська укр. інтелігенція створила ряд організацій — «Руську бесіду», «Українську школу», «Народний дім», які збирали етногр. матеріал і твори нар. мист-ва, влаштовували виставки у Чернівцях, Коломиї, Перемишлі, Львові, Празі, Відні. «Спілка збирачів старовини та народовідення» показала 150 творів нар. мист-ва на виставці у Празі. У 30-х рр. 20 ст. кустарне виробництво Б. скоротилося. Матеріальна база для розвитку декор.-ужиткового мист-ва з'явилася після 1940. Було створено багатогалузеві худож.-пром. артілі: ім. Н. К. Крупської в с. Атаках (з 1947 — *Хотинська фабрика художніх виробів* ім. Н. К. Крупської), ім. Ю. Федьковича в Чернівцях (див. *Чернівецька фабрика художніх виробів* імені Ю. Федьковича), ім. Лесі Українки в Кіцмані, ім. Л. Кобилиці в Путилі, «Червоний килим» у Садгорі та ін. У 50-х рр. деякі з них реорганізовано, більшість ліквідовано. 1969 створено Чернів. ф-ку худож.-сувенірних виробів «Буковина». Працюють виробничі майстерні Спілки художників України.

Килимарство і *ткацтво* виникли на Б. у сиву давнину, про що свідчать археол. знахідки у поселеннях 3 ст. н. е. З візерунчастих тканин домашнього виробн. виготовляли найбільш декоровані елементи нац. костюма: горбатки, опинки, боярки, крайки, намітки, хустки, а також рушники, тайстри, які не вийшли з ужитку й тепер. Малюнок тканин — поперечно-смугасті композиції, геом. орнаменти, «*древо життя*», квіткові мотиви та ін. Найвідоміші майстри кін. 19 ст.— З. Гурелюк, К. Орингач, К. Голошняк. 1906 у Чернівцях т-во «Жіноча громада» відкрило ткацьку школу. За формою і малюнком буковинські килими поділяють на чотири групи: вузькі й довгі з поперечно-смугастою композицією; з малюнком, утвореним одним-двома мотивами у безперервному рапорті; медальйонної композиції з великим мотивом у центрі й широкою каймою; з горизонт. орієнтацією візерунка вазонного типу. Поширені також ліжники з простим геом. орнаментом, безворсові вироби з двостороннім узором — залавники, джерги, верети (виготовляються у селах Новоселицького, Глибоцького, Сторожинецького, Кіцманського, Заставнівського, Хотинського р-нів). У гірських районах килими переважно з нефарбованої пряжі. Відомі майстри-килимарники — І. Пастух, Є. Гарас, М.

Буковина. Декоративне оформлення Мармурового залу Чернівецького університету. Дерево, інтарсія. 2-а пол. 19 ст

Гнатишин, П. Гулей, М. Долинська, О. Француз; майстри виготовлення декор. поясів — П. Клим, С. Нагірний, І. Блажецький, рушників — П. Бурдейна, А. Чап, Г. Білоткач, В. Чабан та ін.

Вишивкою прикрашають чол. і жін. сорочки, одяг з овечої шкіри (кептарі, кожухи) і домотканого сукна (сардаки), предмети побуту (скатерті, серветки, рушники, портьєри, наволочки, попони, покривала тощо). Застосовують дві осн. групи тех. прийомів вишивання — «за рахунком» (низь, хрестик, тамбур, шиття золотом і сріблом) і вільне нанесення на тканину (гладь, *аплікація*). Відповідно добирається узор: геометричний або рослинний. Вишивка бісером тяжіє до натуралістичної передачі квіткових мотивів. Відомі майстри — П. Клим, О. Кошман, Е. Коптар, А. Гокман, В. Леко та ін.

Найдавніше на Б. *різьблення* на дереві виявлене на спорудах Ленківського городища (12 ст.). Наскрізною та плоскою різьбою прикрашали дверні отвори, наличники, опорні стовпи *галерей, брами*, дашки над криницями тощо. Оздоблювали майже всі речі побуту й праці: меблі, хатнє начиння, посуд, реманент, вози та ін. Зразки меблів зберігаються в музеї Кимпулунзького уч-ща різьблення на дереві. 1906 у Вижниці було створено школу різьби по дереву та метал. орнаментики, де викладали В. Г. *Девдюк* та В. Ю. Шкрібляк (див. *Шкрібляки*). 1911 на її базі відкрито столярно-токарний цех, яким керував П. Прокопій, а згодом перетворено на крайовий заклад для навчання столярства, токарства, різьбярства і метал. орнаментики. Роботи учнів експонувалися в Бухаресті, Відні, Парижі, Празі, Чікаго, Петербурзі. Відомі майстри — Д. Кодяк, С. Клим, М. Гайдук. Після 1940 центрами худож. обробки дерева стали також Путила, Чернівці. Виникнення дерев. скульптури на Б. пов'язано з творчістю В. Курова. Набуло розвитку рельєфне різьблення на шкатулках (М. Катернюк), рахвах (Р. Стратійчук, В. Двірник), декор. тарелях з *інкрустацією* (Т. Герцюк).

Буковина. І. Алейба. Сухарниці, бутель, корзина. Лоза, плетіння, 1960 Новоселиця.

До 15 ст. на Б. переважала ліплена *кераміка*, пізніше поширилася полив'яна (горнятка, глеки, макітри, полумиски, дзбанки, тикви). Виготовляють також димлений посуд (родини Поштарів, Буштанів, Поладійчуків). Осередки *гончарства* — Садгора, *Вашківці*, Путила, Вижниця, Хотин, Заставна, Сторожинець, Малинці та ін. До 1940 існували Чернів. ремісничий музей і Музей реліг. фонду, де зберігалися зразки кераміки. Сучас. відомі майстри — О. Шевчук, І. Поштар, Т. Буштак, І. Мазур, Ф. Мудрик, С. Горчан, В. Гончар. З 80-х рр. почали виготовляти майоліку (В. Щебрянова)

На Б. відомо кілька прийомів *металообробки*: кування, лиття, заливання, «жирування». Характерна риса — поєднання дерев. різьби та інкрустації металом. Осн. вироби — палиці, люльки, кресала, мисливські ножі, ажурні ручки, стремена. Поширено худож. оформлення перснів, чол. медальйонів, нашийних жін. прикрас, брошок для капелюхів, гудзиків, деталей череса (пояса). Нар. майстри-мосяжники працювали в гірських селах — Путилі, Яблуниці, Дихтинці, Селятині, Вижниці. Відомі люлькарі — Д. Дудчак, М. Медвідчук, В. Путиляк, І. Федюк.

Худож. обробка шкіри тісно пов'язана з обробкою металу та вишивкою, оскільки сідла, ремені, упряж прикрашали метал. застібками, кільцями тощо. *Костюм народний* також оздоблюють метал. деталями, аплікацією із сап'яну, вишивкою бісером, вовною.

Твори декор.-ужиткового мистецтва Б. зберігаються у *Чернівецькому краєзнавчому музеї* та його відділі у Кіцмані, Музеї етнографії та худож. промислу Львів. відділення ІМФЕ АН України, Коломийському музеї

Буковина. В. Леко. Блузка. Батист, вишивка 1983. Чернівці.

Буковина. Е. О. Стинова. Тайстри. Вовна, ткацтво. Поч. 20 ст. Хотинський р-н. с. Топорівці.

нар. мист-ва Гуцульщини, Нац. музеї у Львові та ін.

Муз. фольклор Б. представлений жанрами *колядок* і *щедрівок*, *гаївок* і *гагілок*, *коломийок*, вплив яких відчутний майже в усіх ін. нар.-пісенних жанрах. Крім того, розвинуті жанри *історичних пісень* (зокрема про ватажків визв. руху Олексу Довбуша і Лук'яна Кобилицю, боротьбу укр. народу з тур. поневолювачами), солдатських пісень (про службу українців у австро-угор. та рум. арміях), емігрантських пісень (їх виникнення пов'язано з масовим від'їздом укр. селян з Б. до Канади у 1-й пол. 20 ст.), *ліричних пісень*, *жартівливих пісень* (найближчих до коломийок) та ін. Численні *пісні літературного походження* — на вірші С. І. Воробкевича, І. Глібовицького, Ю. А. Федьковича. Поширена *троїста музика*, у складі якої обов'язково є *цимбали*. Серед специфічних структурних рис укр. нар. пісень Б.— коломийкова строфа, дворядковий куплет, що складається лише з однієї фрази тексту, повтореної двічі, синкопований ритм, кількаразове повторення заключного тону мелодії, генамісотоніка (насамперед збільшена секунда між 3-м і 4-м ступенями мінору), почасти вузькооб'ємний (з 3— 4 звуків) діапазон мелодії, перевага *одноголосся* над *багатоголоссям*.

Водночас наявні внутрірегіональні особливості поширення муз. фольклору Б.: у зх. частині (Вижницький р-н Чернів. обл.) — значний вплив Гуцульщини, характерне одноголосся, поширені насамперед коломийки (або гуцулки, співанки); на пн. Сх. (Кельменецький і частина Новоселицького р-нів Чернів. обл.) — багатоголосся, *протяжні пісні*, більшість з яких побутує на Поділлі і в центр. районах України; на Пд. і Пд.-Зх. (пд. частина Глибоцького і Новоселицького р-нів) — активний взаємовплив укр., молд. і рум. фольклору, насамперед в інструм. музиці і танцях. Внаслідок багатонац. складу сільс. населення на Б. поряд з власне укр. нар. танцями *(гуцулка, опришки, чабани)* поширені танці ін. народів *(кадриль*, краков'як, молдовеняска), а мелодії ряду пісень інонац. походження стали основою укр. нар. пісень (зокрема, мелодія відомої пісні «Як засядем, браття, коло чари» має нім. походження).

До муз. фольклору Б. зверталися укр. композитори С. І. Воробкевич, А. М. Кушніренко, С. О. Сабадаш, В. М. Івасюк. Серед його дослідників — М. Бойченко, С. І. Воробкевич, Я. Ф. Головацький, Б. В. Крижанівський, Г. І. Купчанко, А. М. Кушніренко, О. С. Маковей, О. І. Тимінська, Л. І. Ященко. Буковинські народні пісні й танці увійшли до репертуару *Буковинського ансамблю пісні і танцю*, Вижницького ансамблю танцю «*Смеречина*». 1993 при Чернів. ун-ті ств. Ін-т буковинознавства.

Про худож. культуру Б. див. також *Буковинська архітектурна школа, Народний танець, Народна пісня* та ін.

Літ.: Тимощук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V—IX ст. К., 1976; Бушина Т. І. Декоративно-прикладне мистецтво Радянської Буковини К., 1986.

БУКОВИНСЬКА АРХІТЕКТУ́РНА ШКО́ЛА. Сформувалася у 14—15 ст. на тер. Подністров'я (сучасна Чернів. обл.). Житл. споруди — найчастіше каркасні з глиняною обмазкою і побілкою і розвинутою *призьбою*. Житла передгірних районів — з дерева, переважно кругляка різного діаметра; *зруб* у середині житл. приміщення промазаний глиною, зовні — навколо вікон і дверей. Для центр. районів Пн. Буковини також характерне житло зрубної конструкції, але тут зруб клинцювали і з обох боків вкривали шаром глиносолом'яної суміші, потім білили. Стіни нерідко прикрашали *декоративними розписами*. Виступні кінці зрубу утворювали багатоступінчасті *кронштейни*, які підтримували кроквини. Дахи чотирисхилі, зі значними виносами, криті соломою або *гонтом*. Серед госп. споруд привертають увагу стовпоподібні двоярусні шестикрилі вітряки. У храмовому буд-ві були поширені тридільні архаїчні типи. Найпростіший з них — т. з. хатній тип з нерозчленованим дахом на чотири спади (церква Різдва Богоро́диці в с. Іванківцях, 1794). В ін. тридільних церквах влаштовували однакової ширини бабинець та неф і трохи вужчий гранчастий п'ятистінний вівтар. У досконаліших будівлях об'єм кожного зрубу виявлено тим, що вівтар і бабинець вужчі від нефа (Успенська церква в урочищі Каличанка в Чернівцях, 1783). Об'єми храмів лаконічні, без опасання, покрівля розвинута — займає дві третини всієї висоти і ховає або один верх тільки на нефі (Миколаївська церква в смт Берегометі, 1786), або три квадратні чи восьмигранні в основі верхи з дуже низькими 1—3 заломами (Дмитрівська церква в с. Луковиці, 1757; Благовіщенська церква в с. Круп'янському, 1772). В усіх церквах Б. а. ш. покрівля великого виносу (до 1,85 м) підтримується вибагливої форми кронштейнами — випусками колод зрубу. Інтер'єри буковинських храмів мальовничі й цілісні, завдяки об'єднанню окремих просторів фігурними вирізами-просвітами, які бувають простої аркової чи складної вибагливої форми (Миколаївська церква в с. Поляні, 1618; Успенська церква в урочищі Каличанка). Б. а. ш. сформувалася на поч. 16 ст., коли Молдавію і Буковину захопили турки, які заборонили будувати великі православні храми. Серед пам'яток цього типу: *Хрестовоздвиженська церква* в с. Підвальному (1561), *Миколаївська церква* (1607) і Спиридоніївська (1715) у Чернівцях, Дмитріївська у с. Буківці (18 ст.). Зводилися й мурована безкупольні споруди з *дзвіницею*, яка входила в заг. об'єм (Дмитріївська церква в с. Тернавці, 1811; Всіхсвятська церква у с. Малій Буді, 1818). В інтер'єрах церков встановлено різьблені іконостаси, стіни прикрашено розписами. Культові споруди в передгірних районах Буковини будували під впливом *гуцульської архітектурної школи*: церква Івана Сучавського в м. Вижниці (1792), Миколаївська церква у с. Нижніх Станівцях (1794). Пам'ятки Б. а. ш. зібрано у *Народної архітектури та побуту музеї України* у Києві, *Чернівецькому музеї народної архітектури та побуту*.

Літ.: Логвин Г. Украинские Карпаты. М., 1973. *Г. Н. Логвин*

Буковинська архітектурна школа. Дмитріївська церква в с. Луковиці Глибоцького р-ну Чернівецької обл. 1751.

БУКОВИ́НСЬКИЙ АНСА́МБЛЬ ПІСНІ І ТАНЦЮ, Державний заслужений Буковинський ансамбль пісні і танцю України — український вокально-хореогр. колектив. Ств. 1940 при Чернів. філармонії як хорова капела «Буковина». У 1941 припинив, 1944 — поновив свою діяльність. 1949—53 — Буковинський нар. хор. З 1953 здобув сучасну назву. У складі ансамблю — хор, танц. група, оркестр нар. інструментів. З ансамблем пов'язана діяльність Л. В. *Калініна*, Б. В. *Крижанівського*, Г. П. *Клокова*, М. О. *Мельничука*, С. В. *Попової*. Худож. керівники та гол. диригенти В. М. *Минько* (1940—41), Г. Ф. Шевчук (1944—51), А. М. *Кушніренко* (з 1962) та ін. Ансамбль створює музично-хореогр. композиції, збирає і пропагує укр. нар. творчість

Пн. Буковини. В репертуарі також одноактна нар. опера «Буковинська весна», хорові твори вітчизн. класики, укр. сучас. композиторів, нар. інструм. музика, пісні і танці народів зарубіжних країн. У складі колективу: солісти М. О. *Поляков*, Г. Є. *Січковський*, балетмейстер Д. Г. *Ластівка*. Гастролював у Румунії, Фінляндії.

Л. З. Мазепа.

БУКОВИ́НСЬКИЙ «БОЯ́Н» — укр. муз.-хорове товариство. Організовано 1899 в Чернівцях на базі «Руського драматичного товариства». 1900 мав чоловічий і мішаний хори (40 чол.), якими керували М. О. *Левицький*, А. Коллер, М. Гундич, І. Бриндзан, Д. Николишин. 1903 диригували під час гастролей Б. «Б.» М. В. *Лисенко* і Д. В. *Січинський*. Т-во широко пропагувало укр. нар. пісні і хорову творчість укр. композиторів. В концертах т-ва як соліст виступали співаки Г. А. Крушельницька, Ф. М. Лопатинська, М. Левицький, Ч. Мушинський, Б. Линський, М. Уляновський, М. І. Волошин, бандурист Г. М. Хоткевич, піаністи А. Коллер, Г. Ясеницька, А. Адлер, Г. Бухер, В. Гузар, скрипалі Є. Палаш, Є. Щедрович-Ганкевичева, Є. Перфецький та ін.; симф. оркестр під керуванням І. Костецького. Хор т-ва виступав також в ін. містах Буковини, у Львові. 1902 при Б. «Б.» засновано драм. гурток, 1904 — муз. школу (згодом — ім. М. Лисенка), де навчали сольного і хорового співу, гри на фп., скрипці, декламації. Наприкінці 1913 Б. «Б.» припинив існування. Його традиції з 1920 продовжив «*Буковинський Кобзар*».

Л. З. Мазепа.

«БУКОВИ́НСЬКИЙ КОБЗА́Р», Українське музичне, співацьке і драматичне товариство «Буковинський Кобзар». Засн. 1920 в Чернівцях з ініціативи Ф. М. *Лопатинської*, М. О. *Левицького* і А. Коллера на базі *Буковинського «Бояна»*. Мав чоловічий і мішаний (60 чол.) хори (диригенти — К. Томоруг, О. Садогорський, М. *Бойченко*, О. Микитюк, концертмейстер — Г. Василашко) та драм. секцію; а також філії у м. Заставні, Кіцмані, Сторожинці, Глибокій, Вашківцях. У репертуарі — хорові твори укр. композиторів, обробки укр. нар. пісень. У концертах т-ва брали участь солісти (співаки та інструменталісти), струнний, а з 1933 — симф. оркестри під керуванням О. Микитюка.

1921 при т-ві засн. Вищу муз. школу, яка мала відділи гри на фп., струнних (смичкових і нар.— бандурі, кобзі, балалайці, мандоліні, гітарі) інструментах, сольного і хорового співу, класи хорового диригування, композиції, оперний, вокал. та інструм. ансамблі, а також смичковий і балалайковий оркестри. Її директорами були К. Томоруг, Н. Пігуляк, М. Бойченко, О. Микитюк; серед викладачів: солоспіву — Ф. Лопатинська, Ф. Добрану, В. Копанський; фп.— Г. Василашко, М. і Н. Пігуляки, О. Орелецька; гри на скрипці — О. Орелецький; диригування і композиції — М. Бойченко. У школі був також драм. відділ, який 1931 перетворився на драм. школу (керівники В. Демчишин, В. Гунка); при ній діяли курси укр. нар. танців (керівник І. Куницький). 1933 з «Б. К.» об'єднався місц. *Чернівецький український театр*, що почав ставити переважно муз.-драм. твори, залучаючи до вистав хори, танцюристів і оркестр «Б. К.». На базі творчих колективів і шкіл «Б. К.», ін. муз. т-в і Чернівецької консерваторії 1940 створено хорову капелу «Буковина», симф. оркестр філармонії, муз. училище, муз.-драм. театр.

Л. З. Мазепа.

БУКОВИ́НСЬКИЙ НАРО́ДНИЙ ТЕА́ТР — укр. музично-драм. напівпрофесійний театр у м. Чернівцях (1901—10). Спочатку існував як аматор. гурток укр. ремісничого т-ва «Зоря» (1901—05), 1905—07 — як Руський сел. театр, 1907—10 — як Б. н. т. Організатором і керівником його був актор І. Захарко. У репертуарі — твори І. П. Котляревського, М. Л. Кропивницького, І. К. Карпенка-Карого, Ю. А. Федьковича та ін.

Літ.: Український драматичний театр, т. 1. К., 1967.

Р. Я. Пилипчук

БУКОВИ́НСЬКИХ МИТРОПО́ЛИТІВ РЕЗИДЕ́НЦІЯ у Чернівцях — історико-архіт. ансамбль. Збудована 1864—82 за проектом і під керівництвом чес. арх. Й. *Главки* на пагорбі над р. Прутом. Опоряджувальні роботи проводились під керівництвом віден. художників К. Йобста, Й. Кляйна, чеського — К. Свободи, буковинських — Е. *Бучевського*, Є. Максимовича; худож. різьбленням по каменю та ліпленням керував віден. скульптор К. Гофман. Величезний обсяг і складність робіт, широке використання каменю і кераміки спричинили створення кар'єрів у багатих вапняком та пісковиком придністровських селах, а також спорудження в Чернівцях цегляного і керамічного з-дів, заснування спец. школи майстрів.

Ансамбль виконано у синтезованому стилі ретроспективної еклектики: контури стін із зубчатими виступами свідчать про вплив романської арх-ри, вежі з куполами — у мавританському стилі, у крутих схилах дахів, декор. деталях вгадується готика. Особливої мальовничості надає ансамблю покрівля, викладена кольор. глазурованою черепицею за мотивами буковинських орнаментів.

Композиція комплексу чітка за плануванням і об'ємно-просторовим рішенням; поздовжня і поперечна осі підкреслені вертикальними акцентами будівель, ступінчасті *фронтони* надають йому романтичного вигляду. У будівлях тепер розміщено Чернів. ун-т, заснований 1875 на базі духовної семінарії. В різні роки тут викладали О. І. Калужняцький, О. С. Маковей, С. І. Воробкевич, навчалися І. Я. Франко, Лесь Мартович, Д. Я. Лукіянович, випускниками були румун. композитор Ч. Порумбеску, нім. поет П. Целан та ін. У будівлях ансамблю, які зазнали значних руйнувань під час Вел. Вітчизн. війни, здійснено кілька комплексних реставрацій.

Б. м. р. складається з трьох корпусів: центрального — митрополичого і бічних — семінарського з церквою та готельно-госп. призначення, які утворюють парадне подвір'я — *курдонер*, відмежоване з четвертого боку огорожею з монумент. трипрогінними воротами. За центр. корпусом — ландшафтний парк (1877), перед входом до якого 1937 встановлено бронз. бюст Й. Главки. У сх. частині комплексу — госп. будівлі.

Митрополичий корпус (1864—76) — гол. будівля ансамблю, цегляна, двоповерхова, у плані нагадує витягнуту літеру Н. Його парадному рішенню сприяють *ризаліт* з центр. входом, піднесений купол кол. домашньої церкви, складний рисунок і декор. обрамлення вікон, численні різьблені і керамічні деталі. Композиційним центром споруди є парадний *вестибюль* першого поверху і розміщений над ним Мармуровий зал — велике двосвітне приміщення з двоярусною арковою *галереєю* по периметру, пишно оздоблене різними породами мармуру, розписами, різьбленою дерев. стелею. Гол. вхід до корпусу акцентовано арковим *портиком* з трьома просвітами, на який виходить балкон Мармур. залу. На пн. парковому *фасаді* — відкриті аркові галереї першого поверху. Багато різьблену дерев. стелю має з'єднаний з Мармуровим Червоний зал. Внутр. планування корпусу змішане; приміщення перекриті півциркульними, хрещатими півсферичними *склепіннями*, розкішно оздоблені розписами, різьбленням по каменю і мармуру.

Семінарський корпус (1870) — П-подібний у плані, цегляний, двоповерховий, з підвалами. Внутр. планування коридорне, з однобічним розміщенням приміщень, які перекриті півсферичними, хрещатими і коробовими склепіннями, оздоблені розписами, мозаїкою з різних порід каменю, різьбленими деталями. Торцеві фасади і ризаліти бічних і зх. фасадів увінчані високими ступінчатими фронтонами.

Семінарська церква (1878) з'єднана з семінарським корпусом двоповерховими критими галереями. Цегляна, у плані — витягнутий по осі Сх.— Зх. прямокутник з *конхою* апсиди і прилеглими до неї по боках півкруглими приміщеннями. Вхід — великий орнаментований кам.

портал. Увінчує церкву великий центр. купол з чотирма малими в мавританському стилі. В інтер'єрі пучкові колони відмежовують вузькі бокові *нефи* від центрального. Декор. живопис збагачений буковинськими орнаментами. На парусах центр. купола і стінах другого поверху зберігся живопис К. Йобста.
Готельно-госп. корпус (1874) у плані має вигляд розтягнутої літери П з короткими бічними крилами, цегляний, двоповерховий, з цокольним поверхом. Внутр. планування коридорне, з однобічним розташуванням приміщень, перекритих півциркульними склепіннями. Центр. фасад має башту з годинником.
Бічні ризаліти завершено високими ступінчатими фронтонами. У минулому тут були співацька школа, музей церк. мист-ва, ф-ка по виготовленню свічок. Будівля використовувалася і як готель.
На трьох міжнар. архіт. конкурсах у 2-й пол. 19 ст. проект Б. м. р. займав перше місце.

Літ.: Храм краси і науки Путівник Чернівці, 1990.

БУКОВСЬКИЙ Анатолій Сергійович (17.XI 1925, м. Балашов Сарат. обл.) — укр. режисер, засл. діяч мист. УРСР з 1983. Після закінчення 1958 Київ. ін-ту театр. мист-ва — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. Поставив худож. фільми: «Бур'ян» (1966), «Варчина земля» (1969; диплом 2-го Всесоюз. фестивалю телефільмів, Москва, 1969), «Тут нам жити» (1972), «Підпільний обком діє» (1978, телевіз.), «Провал операції „Велика Ведмедиця"» (1984), «Повернення» (1987) та ін.

БУКОЄМСЬКИЙ (? — ?) — укр. живописець 18 ст. У 1798 виконував малярські роботи у церкві в с. Жовтанцях на Львівщині.

БУЛАВА — старод. кам'яна або металева зброя; у багатьох племен і народів — ознака влади. На тер. України Б. за археол. знахідками відома з кам. віку. В 16—17 ст.— символ найвищої посади в укр. козацькому війську, гетьманська регалія (див. *Клейноди*). Її уперше офіційно 1578 передав запорожцям польс. король С. Баторій. Б. являла собою палицю з горіхового дерева завдовжки 50—70 см зі срібною чи визолоченою кулею на кінці, оздобленою, як правило, бірюзою, смарагдом, перлами. На ній могли бути вигравірувані герб, прізвище чи вензель власника. Як символ найвищої влади Б. завжди була на видному місці. Під час виборів нового гетьмана здебільшого лежала на столі. Момент прийняття Б. від генеральної старшини означав, що даний претендент «учинився гетьманом» Війська Запорізького. Мала Б., з ребристою головкою, т. з. *пернач*, була атрибутом влади полковника; особлива Б. вручалася наказному гетьману при виконанні важливих доручень.

М. О. Булгаков

Булава.

Літ.: Сергійчук В. І. Доля української національної символіки. К., 1990.

БУЛАВИЦЬКИЙ Олекса Васильович (8.X 1916, Умань) — укр. художник. Навчався 1934—35 у приват. мистецькій школі М. М. Ярового в Києві, 1935—38 — в Одес. худож. школі у Л. О. *Мучника*, 1938—39 — у Ленінгр. АМ, 1939—41 — у Київ. худож. ін-ті (майстерня С. М. *Єржиковського*). Працював декоратором у театрах Києва та макетувальником на Київ. кіностудії худож. фільмів. Під час війни потрапив у полон. Жив у Німеччині, з 1950 — у США. Викладав малярство і рисунок у Центрі мист-в у Міннеаполісі та у приват. майстерні. Працює переважно в галузях пейзажу та натюрморту. Велику серію живописних пейзажів присвятив старим поселенням українців-емігрантів у США та Канаді. Твори художника зберігаються у багатьох музеях США, Канади, країн Європи та у приват. колекціях. 1991 побував на Україні, де виставляв свої твори в ДМУОМ у Києві.

О. В. Замостян

БУЛАВКО Володимир Олексійович (21.II 1944, м. Свободний Амур. обл.) — укр. баяніст, засл. арт. УРСР з 1982. Після закінчення 1968 Київ. консерваторії (клас М. І. *Різоля*) працює в Київ. філармонії. Одночасно веде викладацьку діяльність: клас баяна в Київ. пед. ін-ті (1971—82) і Київ. консерваторії (1984—86 та з 1989), в муз.-хореограф. уч-щі (м. Улан-Батор, Монголія, 1987—89). Автор творів для баяна. Лауреат Міжнар. конкурсу баяністів (м. Клінгенталь, Німеччина, 1975, 1-а премія).

БУЛАТ Тамара Павлівна (3.II 1933, Запоріжжя) — укр. музикознавець, доктор мистецтвознавства з 1981. Закінчила 1956 Київ. консерваторію (клас О. Я. *Шреєр-Ткаченко*), 1962 — аспірантуру при ІМФЕ АН УРСР. Відтоді — його наук. співробітник. З 1992 також ген. секретар Укр. вільної АМ (Нью-Йорк). Автор праць, присвячених укр. романсу, масовій пісні, творчості М. В. Лисенка, С. П. Людкевича, Я. С. Степового та ін. Упорядник видання «Українські класичні романси» (1983).

Тв.: Героїко-патріотична тема в творчості М. В. Лисенка. К., 1965; Український романс. К., 1979; Яків Степовий. К., 1980; Николай Лысенко. К., 1981.

О. М. Лиховид.

БУЛАХ Григорій Іванович (10. IV 1938, с. Піски Лохвицького р-ну Полтав. обл.) — укр. актор, майстер худож. слова, поет, нар. арт. України з 1993. Після закінчення 1965 Київ. ін-ту театр. мист-ва — в Київ. філармонії. У репертуарі — переважно твори укр. письменників. Автор поетич. збірок, новел. Лауреат Респ. конкурсу читців (Київ, 1975).

Тв.: Світанкова зоря. К., 1979; Злива. К., 1982.

БУЛГАКОВ Михайло Опанасович [3 (15).V 1891, Київ — 10.III 1940, Москва] — рос. письменник, драматург. Закінчив 1916 мед. ф-т Київ. ун-ту. Відвідував у Києві театр. курси М. Медведєва. Літ. діяльність почав 1921. У п'єсі «Дні Турбіних» (пост. 1926), створеній на основі роману «Біла гвардія», трактував події громадян. війни в Києві 1918—19 (1936 МХАТ гастролював з цим спектаклем у Києві, в складі трупи був автор п'єси). Автор ряду ін. драм. творів, ліричного нарису «Київ-місто» (1923). Драматургія Б. характеризується динамічністю розвитку конфліктів, витонченістю діалога та психол. розробки характерів, використанням прийомів контрасту. 1928 Б. прочитав п'єсу «Втеча» трупі Одес. рос. драм. театру, який передбачав включити її до свого репертуару. Для «Українфільму» 1934 написав сценарій для екранізації комедії М. Гоголя «Ревізор». З метою відбору місць для натурних зйомок відвідав з оператором М. П. Топчієм і художником М. А. Тряскіним Полтаву, Миргород, с. Яреськи та ін. місця Полтавщини. Творчі задуми Б. не були реалізовані. Театри України поставили п'єси Б.: «Зойчина квартира» (1926), «Дні Турбіних» (1957; обидві — Київ. рос. драм. театр), «Втеча» (1967 — Одес., 1987 — Крим. рос. драм. театри), «Останні дні» («Пушкін»; 1974 — Київ. і Харків. рос. драм. театри), «Божевільний Журден» (1980 — Київ. ТЮГ), «Майстер і Маргарита» (за мотивами однойм. роману, 1981 — Крим. рос. драм. театр; 1987 — Київ. укр. драм. театр; перекл. Б. Олійника), «Собаче серце» (1987 — Севастоп. рос. драм. театр). У будинку в Києві, де Б. жив 1906—13 і 1918—19, відкрито 1990 меморіальний музей письменника, на фасаді встановлено мемор. дошку (1982; бронз. скульптор А. В. *Кущ*).

Тв.: Драмы и комедии. М., 1965; Избранная проза. М., 1983; Пьесы. М., 19[illegible]
Літ.: Хінкулов Л. Письменник жив[illegible] Києві. К., 1982; Яновская Л. Творческий путь Михаила Булгакова. М., 1[illegible] Зленко Г. Булгаков читає «Біг». «Український театр». 1987, № 4; Дерев[illegible] Т. «Ревізор» — сценарій М. Булгакова. «Україна», 1987, № 30; Смелянский М. Михаил Булгаков в Художественном театре. М., 1989; Кончаковский А. П. Малаков Д. В. Киев Михаила Булгакова. К., 1990; Петровський М. Не стріляйте в актора. «Український театр», 1[illegible] № 6.

БУЛГАКОВ Сергій Іванович [(VII (11.VIII) 1873, с. Побіл[illegible] Орлов. губ.— 25.XI (8.XII) 19[illegible] Київ] — укр. хоровий диригент, педагог і теоретик викладання співу. Дядько письменника М. О. *Булгакова*. Закінчив 1897 Київ. духовну академію. Муз. осв[illegible] здобув у *Блуменфельда С. М. музично-драматичній школі*. 1897—1902 — вчитель співів і регент учнівського хору 2-ї київ. гімназії, з яким виступав у концертах. Був реформатором викладання співу: 1901 розробив проект нової програми з спів[illegible]

в гімназіях (відхилений). Автор праці «Значення музики і співу в справі виховання і життя людини» (1901, позитивно оцінив музикознавець В. І. *Петр).*

Л. А. Проценко.

БУЛГА́НСЬКИЙ Петро Олександрович (? — ?) — архітектор 18 ст. Навчався 1779—88 в петерб. АМ. Працював в *архітектурній команді* в Кременчуку над проектами планування і забудови пд. міст України. *В. І. Тимофієнко.*

БУЛЛЕРІА́Н Рудольф Романович [13.I 1856, Берлін — 25.XII 1911 (7.I 1912), Москва] — нім. скрипаль і диригент. Навчався в берлінській Вищій школі музики у Г. де Ані та Й. Йоахіма. 1890 — керівник нім. хорового т-ва «Лідертафель» у Москві. Виступав як диригент у Харкові, Одесі, Москві, Петербурзі, Києві, де 1896 був першим виконавцем «Східної сюїти» Б. *Яновського,* 1897—1902 диригував літніми симф. концертами, був директором *Блуменфельда С. М. музично-драматичної школи.* На поч. 20 ст. працював та гастролював в ін. країнах. *І. Д. Гамкало.*

БУЛЬВА́Р (франц. boulevard, від голл. bolverk — фортечний вал) — широка *алея* посередині міськ. вулиці або вздовж берега моря (спочатку — на місці кол. фортечних валів); *вулиця* або набережна моря з такою алеєю. На Україні Б. виник у кін. 18 — на поч. 19 ст. у зв'язку з ліквідацією міськ. укріплень: Б. у Львові на місці Гетьманських валів (прокладений 1780, тепер просп. Свободи), кільце бульварів навколо центр. частини Одеси замість оборонного рову (30-і рр. 19 ст., вулиці Старопортофранківська, Томаса та Белінського). З розвитком регулярних структур міст у 1-й пол. 19 ст. прямий і широкий Б. став важливим компонентом планувальної композиції (Бібіковський, тепер Б. Шевченка в Києві), а в ряді випадків забудований монумент. громад. і житл. будинками, він перетворився на загальноміський центр (Приморський Б. в Одесі, арх. Ф. Шаль). Особливу увагу прокладенню і забудові Б. приділяли у 2-й пол. 19 ст. при реконструкції міст, зокрема, Харкова, Києва, Одеси (Французький Б.).

Широкий Б., що дає змогу поліпшити озеленення і транспортні зв'язки, використано в містобудівній практиці на Україні — забудова у 20—30-х рр. Донецька, Макіївки, Соцміста в Запоріжжі, району тракторного з-ду в Харкові При відбудові міст у післявоєнні роки Б. став важливим архіт. елементом громад. центрів Чернігова, Тернополя та ін. У 60—80-х рр. Б.— невід'ємний компонент планування забудови нових житл. районів. *В. І. Тимофієнко.*

БУ́МБА Михайло Миколайович (18.IV 1901, м. Сколе, тепер Львів. обл.— 29.XI 1983, м. Стрий тієї ж обл.) — укр. майстер декор. мист-ва. Продовжував і розвивав традиції бойківського орнамент. плоского різьблення на дереві. Геом. орнаменти розфарбовував переважно яскравими барвами на зразок місц. вишивок. У післявоєнний період створював сюжетно-тематичні композиції, вирізьблені на поліованій підфарбованій дошці: «Хата батьків Т. Г. Шевченка» (1948), «Олекса Довбуш» (1949), «Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві» (1952), «Гуцули» (1969), портрети Б. Хмельницького, О. Ю. Кобилянської, Ю. А. Федьковича, серія «Карпатський рейд С. А. Ковпака». Твори зберігаються у МЕХП АН України, Коломийському. музеї нар. мист-ва Гуцульщини. *Г. В. Дем ян.*

БУНАКО́ВИ — сім'я іконописців 19 ст. Навчалися в Москві; перенесли на Україну традиції моск. школи іконопису. Утримували іконописну майстерню в м. Чугуєві (тепер Харків. обл.). Майстерня Б. набула популярності у 50-х рр. 19 ст. Іван Михайлович Б. (? — ?) писав портрети (З. Ф. Шеверньової, І. Ф. Шеверньова, обидва — бл. 1860, Харків. ХМ), ікони для церков. 1857—59 у нього навчався І. Ю. *Рєпін.*

БУ́НІН Михайло Миколайович [28.X (9.XI) 1887, слобода Красна, тепер село Воронезької обл.— жовтень 1941, м. Лубни Полтав. обл.] — укр. живописець. У Москві відвідував майстерні К. Ф. Юона та С. Ю. Жуковського. На формування творчої манери Б. значний вплив мав М. Г. *Бурачек.* Виконував в імпресіоністичній манері невеликі за розміром картини, в яких змальовував поетичну природу Полтавщини. Серед них: «Український краєвид», «Осінь» (обидві 1925), «Вітряний день» (1926, всі — Полтав. ХМ), «Соняшники» (1925), «Міський краєвид» (1926, обидві — Лубенська галерея образотвор. мист-ва); «Річка Сула восени» (1937, Полтав. літ.-мемор. музей В. Г. Короленка). *В. М. Ханко.*

БУ́НІНА Ірина Олексіївна (17. VIII 1939, м. Магнітогорськ Челяб. обл.) — рос. і укр. актриса, нар. арт. України з 1992. Закінчила 1961 театр. уч-ще ім. Б. В. Щукіна в Москві (педагоги — нар. артисти СРСР, професори В. А. Етуш, Є. Г. Алексєєва, Ц. Л. Мансурова). 1961—66 — актриса моск. театру ім. Є. Вахтангова. З 1966 — у Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки. Ролі: в театрі — Соніна («Хижаки» О. Писемського), Спасіч («ТБЕЖ» Б. Нушича), Анисія («Влада темряви» Л. Толстого), Олена Пчілка («Сподіватися» Ю. Щербака); в кіно — Марина («Артист з Коханівки», 1961), Варвара («Тривожний місяць вересень», 1977), Галина («Грачі», 1983), Уляна («Вир», 1983; всі — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка) та ін. *О. В Харченко*

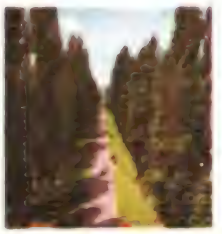

Бульвар Т. Г. Шевченка у Києві.

М. Г. Бурачек

М. Г. Бурачек. Заповідник. Вечір. Олія. 1935. ДМУОМ. Київ.

БУНЧУ́К Олександр Іванович (? — ?) — укр. актор. Працював у трупах Л. Р. Сабініна (1913), О. Л. Суходольського (поч. 20 ст.). У 1923—26 очолював власну трупу, з якою мандрував по Сибіру. Амплуа Б. — герой-коханець, драм. резонер.

Є. С. Хлібцевич.

БУНЧУ́К (татар.) — 1) Старовинна військ. регалія у вигляді палиці з кулею (маківкою) або вістрям на верхньому кінці, прикрашеному китицями чи волоссям переважно з кінського хвоста. У 16—18 ст. в укр. козацькому війську Б.— атрибут гетьманської влади (див. *Клейноди*). Офіційно 1578 Б. уперше передав запорожцям польс. король С. Баторій на знак їхньої звитяги. На Запоріжжі Б. являв собою древко завдовжки до 2,5 м з білими і червоними пасмами. Гетьманські Б. були білого, чорного або червоного кольору, з них звисали ще по дві срібні китиці. Наказним гетьманам вручалися малі Б., що мали довжину до 2 м. Б. охоронялися бунчужними. 2) У військ. оркестрах — прикраса або шумовий інструмент (з дзвіночками).

А. О. Леонова.

БУРА́ЧЕК Микола Григорович (16.III 1871, с. Летичів, тепер смт Хмельн. обл.— 12.VIII 1942, Харків) — укр. живописець, сценограф, актор, педагог, письменник, історик мист-ва, засл. художник УРСР з 1936, засл. діяч мист. УРСР з 1941. Перші уроки малювання дістав від батька художника-аматора, а також І. А. Васькова (брата художника Г. А. *Васька*) — вчителя Кам'янець-Подільської гімназії. 1889 навчався в Київ. ун-ті (виключений за участь у студент. виступах). За рекомендацією М. Г. *Савіної* 1890 прийнятий актором до Кам'янець-Подільської рос. трупи. Ролі: Расплюєв («Весілля Кречинського» О. Сухово-Кобиліна), Нещасливцев («Ліс» О. Островського). Виконав оформлення до спектаклів «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана, «Ліс» О. Островського, «Влада темряви» Л. Толстого та ін. Грав на сценах театрів багатьох міст України та Росії разом з такими майстрами, як М. Г. Савіна, В. Ф. Комісаржевська, П. М. Орленєв та ін. Відвідував *Рисувальну школу М. І. Мурашка,* де навчався у М. К. *Пимоненка* і Х. П. *Платонова.* В цей час написав картини «Сутінки» (1890, Запоріз. ХМ), «На Дніпрі в сутінки» (1898, Київ. приватне зібрання). У березні 1905 брав участь у 1-й Всеукр. виставці у Львові. У Києві познайомився з Я. *Станіславським,* за рекомендацією якого вступив до Краківської академії красних мист-в (клас Я. Станіславського, після його смерті — Ф. Рушиця). 1910 у Парижі працював у майстерні А. Матісса, пізніше — у Вільній академії мистецтв Рансона. Серед творів цього періоду: «Давид-городок.

Полісся» (1910, Запоріз. ХМ), «Подвір'я взимку», «Церква Сен-Етьєн у Парижі» (обидва — 1911, ДМУОМ).

З 1912 жив у Києві. Член Т-ва київ художників, Т-ва укр. художників. 1917—19 та в період громадян. війни — учасник культур. буд-ва на Україні: член оргкомітету *Національного зразкового театру*, один із засновників *Української державної академії мистецтв* (1917 — її викладач, 1918 — президент), член літ.-мистецьких угруповань «*Гроно*», «*Музагет*». 1920 під керівництвом Б. виконано розписи Будинку селянина в Києві. 1921—24 — шкільний учитель малювання, режисер і актор аматор. театрів на Київщині.

З 1925 працював у Харкові. Один із засновників *АРМУ*, член *ОСМУ*, експонент *АХЧУ*, голова Харків. центр. бюро мист-в.

Живописна спадщина Б. становить близько 10 тис. творів (частина загинула в роки Вел. Вітчизн. війни). Його пейзажі тонко передають колірне багатство природи, її мінливість, позначені впливом *імпресіонізму*. Серед творів — «Соняшники» (1914), «Дахи Софійського собору в Києві» (1917), «Дніпро. Хмари насуваються» (1934), «Яблуні в цвіту» (1936), всі — ДМУОМ; «Восени на Хоролі. Миргород» (1917), «Взимку. Київ» (1920), «Сутінки над Бугом. Вінниця» (1929; всі — Запоріз. ХМ), «Березень», «Вітер у березні» (обидва — 1917), «Колгоспне жито» (1935), всі — Харків. ХМ, «Причинна. Реве та стогне Дніпр широкий» (1941, ДМШ) та ін.

Як театр. художник Б. оформив спектаклі: «По дорозі в казку» О. Олеся (1918, Державний драматичний театр, Київ), «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького (1936, Харків. укр. драм. театр), «Наймичка» І. Карпенка-Карого (1938, Донецький укр. муз.-драм. театр) та ін.

Б.— автор багатьох мистецтвознавчих статей та монографій. Один з дослідників творчості Т. Г. Шевченка-художника (1928 — перша публікація «Про портрети Т. Г. Шевченка»). Атрибутував сотні його акварелей і картин, зробив хронологію живописної та графічної спадщини Т. Г. Шевченка, заклав основи наук. методології її вивчення. З 1931 був наук. співробітником Галереї Т. Г. Шевченка в Харкові. Б.— автор літ. творів. Викладав у Київ. муз.-драм. ін-ті ім. М. В. Лисенка (1918—21), Харків. худож. технікумі (1925—27) та Харків. худож. ін-ті (1927—31, з 1927 — професор). Серед учнів — М. Г. *Дерегус*, І. М. *Беклемішева*, П. М. *Горобець*, Д. І. Кульбак, Д. П. *Овчаренко* та ін.

Тв.: Спогади про Г. І. Нарбута. «Бібліологічні вісті», 1927, № 1 (14); Українське малярство М. Самокиша. Х. 1930; Моє життя. К., 1937; Великий народний художник. К., 1939.

К. Й. Бур-Бунчук у ролі Наталки Ковшик («Калиновий гай» О. Корнійчука).

Літ.: Касіян В. Знавець образотворчої спадщини Шевченка. «Образотворче мистецтво», 1941, № 3; Дюженко Ю. Микола Бурачек. К., 1967; Абліцов В. Художник досліджує художника. «Вітчизна», 1981, № 3; Абліцов В. Талант дається для життя. «Вітчизна», 1985, № 8.

В. Г. Абліцов.

БУР-БУНЧУК Катерина Йосипівна [3(15). XI 1895, Харків — 3.II 1968, Рига] — рос. актриса, нар. арт. Латв. РСР з 1955. Навчалася на вокал відділі Харків. муз. уч-ща, 1916 закінчила драм. студію А. П. *Петровського*. 1916—18 працювала в трупі М. М. *Синельникова*, 1919—22 — в театрах Петрограда, Москви, Ростова. 1923—68 — актриса Ризького рос. драм. театру. Ролі: Ковшик, Бочкарьова («Калиновий гай», «Платон Кречет» О. Корнійчука), Кручиніна («Без вини винні» О. Островського), Олена, Зоя («Дні Турбіних», «Зойчина квартира» М. Булгакова).

О. Ф. Степаненко.

БУРДЕЙНИЙ Анатолій Дмитрович (10.VI 1934, с. Котляреве, тепер Микол. обл.) — укр. артист балету, балетмейстер, засл. арт. УРСР з 1968. 1951—56 — соліст балету Херсон. філармонії, 1956—67 — Ансамблю пісні і танцю Київ. військ. округу. З 1976 — худож. керівник і балетмейстер нар. ансамблю «Дударик» Київ. комбінату хім. волокна. Сольні партії у хореогр. мініатюрах і танцях «Ми з України», «Гопак», «Повзунець», «Шевчики», «Моряки флотилії „Радянська Україна"» та ін.

В. Д. Туркевич

БУРДИК Василь Миколайович (25.IX 1945, с. Стави Київ. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1983. Закінчив 1980 Київ. ін-т театр. мист-ва. З 1967 — актор Микол. укр. театру драми і муз. комедії. Ролі: Попандопуло («Весілля в Малинівці» Л. Юхвіда), Буслай («Поріг» О. Дударєва), Дон Хуан («Дон Хуан» Г. Фігейреду).

І. І. Лісовенко.

БУРЕВІЙ Кость (справж.— Буровій Костянтин Степанович; псевд.— Едвард Стріха, Кость Соколовський, Варвара Жукова, Нехтенборенг; 2.VIII 1888, с. Велика Межинка Воронезької обл.— 15.XII 1934, Київ) — укр. письменник, публіцист, театрознавець. Освіту здобув самотужки; іспити за гімназію склав екстерном у Петербурзі, де згодом навчався на Вищих комерційних курсах. Серед ранніх літ. творів: «Колчаківщина» (1919), «Поет білого прапору. О. Блок» (1921), «Розпад. 1918—1922» (1923). З 1925 в журн. «*Червоний шлях*» друкував уривок з роману «Хами», статті про Укр. клуб, Укр. драм. студію та діяльність спілки «Село і місто» у Москві, в організації яких брав активну участь. У Москві організовував виставки творів укр. художників, зокрема школи М. Л. *Бойчука*. Відомі літературознавчі праці: «Європа чи Росія. Шляхи розвитку сучасної літератури» (1928), «Три поети» (1931; про творчість П. Г. *Тичини*, М. В. *Семенка*, В. Л. Поліщука). Написав монографію «Амвросій Бучма» (1933). Драм. твори: «Хами» (1925), «Опортунія» (1930; театр «*Веселий пролетар*», реж. Я. Д. *Бортник*), «Чотири Чемберлени» (1931, 2-а ред.— 1933; театр «Березіль», режисери Б. О. *Балабан*, В. М. *Скляренко*), істор. трагедія «Павло Полуботок» (1928; пост. 1991 Львів. укр. драм. театром ім. М. Заньковецької, режисер і виконавець гол. ролі — Ф. М. *Стригун*). Редагував монографії про художників Д. Г. Левицького та М. С. Самокиша, театр. мемуари П. К. Саксаганського, М. Л. Кропивницького, М. К. Садовського. Репресований 1934. Реабілітований 1957.

Тв.: Пародези Зозендропія Автоекзекуція. Нью-Йорк, 1955; Павло Полуботок. «Березіль», 1991, № 1.

Літ.: Лавріненко Ю. Кость Буревій (Едвард Стріха). В кн.: Лавріненко Ю. Розстріляне Відродження. Мюнхен, 19[illegible].

М. Г. Лабінський.

«БУРЕВІСНИК» — ансамбль танцю. Ств. 1968 при Палаці культури і техніки Харків. тракторного з-ду. З 1973 — народний самодіяльний. Керівник — П. І. Межубовський. В репертуарі хореогр. сюїта «Народжена Жовтнем», композиції «Співи трембіти», «Святкова слобідська», «Троїста лагідна», «Ворота», «Лелеченьки». Лауреат всесоюз. і респ. фестивалів та оглядів нар. творчості. Учасник міжнар. конкурсу в Болгарії (1978, золота медаль), Днів культури СРСР у Франції (1975). Гастролі в Сомалі, Йємені (1974), Іспанії (1981), Франції (1984), Польщі, Бельгії, Люксембурзі (1987).

В. В. Куба.

БУРЖУА Клод (? — ?) — архітектор. Родом з Франції. 1774—82 викладав у петерб. АМ (з 1777 — її академік). З 1784 працював у Херсоні під керівництвом інж. М. І. Корсакова над проектами фортифікац. і громад. споруд.

В. І. Тимофієнко.

БУРЛАКА Володимир Борисович (16.VIII 1947, Харків) — укр. артист балету, засл. арт. УРСР з 1976. Після закінчення 1964 хореогр. студії при *Ансамблі танцю України* — соліст балету Донец. театру опери та балету. Партії: Дросельмейєр («Лускунчик» П. Чайковського), Брамін, Еспада («Баядерка», «Дон Кіхот»

Мінкуса), Тібальд («Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва).
В. Д. Туркевич.

БУРЛА́КА Іван Євстратович (справж.— Кирнос; ? — 1893, Саратов) — укр. актор. Працював у рос. трупі Г. І. Матковського (Воронеж), в укр. трупах М. Л. Кропивницького (1882), М. П. Старицького, Т. П. Колесниченка, П. С. Мирова-Бедюха (1890—93). Ролі: Возний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Бичок, Гершко («Глитай, або ж павук», «Помирились» М. Кропивницького), Прокіп («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка).
Є. С. Хлібцевич.

БУРЛА́ЦЬКІ ПІСНІ — укр., рос. та білорус. нар. соціально-побутові пісні про безпритульних, самотніх заробітчан-бурлак, які наймалися чорноробами на чумацькі та риболовецькі промисли, вантажниками на водних шляхах, а з розкладом феод.-кріпосницьких відносин — на фабрики, заводи, в найми. Відгалуження *наймитських пісень* і *заробітчанських пісень*. Набули поширення на всій тер. України, особливо на Подніпров'ї та в пд областях. У Б. п. відображено типові для бурлаччини життєві ситуації та настрої: приниження у наймах, туга за рідними, смерть на чужині, зневіра в житті. Розповідь здебільшого ведеться від першої особи.

Б. п. різні за стилем, позначені локальними особливостями тих місцевостей та середовищ, де вони виникли або з яких походили їх носії. Виконуються соло або хором, пройняті тужливими інтонаціями («Да забіліли сніги», «Чом соловей не щебече», «Да не жаль мені на галочку», «Горе, горе тим сиротам», «Зібралися всі бурлаки», «Нема гірше так нікому», «Ой ти, мила моя біла»). Подекуди спостерігаються і прямі мелодичні аналогії з піснями ін. жанрів: *історичними піснями* (напр., Б. п. «Ішов бурлак із панщини, гей, гей!» подібна до історичної «Чорна рілля ізорана»), *жартівливими піснями, козацькими піснями* («Ой Одеса моя мила» близька до «Ой я козак нещасливий»). Щодо форми Б. п. притаманні такі співвідношення стоп у рядках: 4+4, 4+3, 6+6, 4+4+6, 6+6+4+4+6, строфи з внутр. повторами рядків та подовженням їх за рахунок вигуків «ой», «гей», сполучників «та», «да» та ін. Б. п. разом з наймитськими та заробітчанськими були важливою сполучною ланкою між сільс. і міськ. культурами, впливали на формування і розвиток *робітничих пісень, солдатських пісень, революційних пісень*, муз.-поетич. фольклору громадян. війни.

Образи, поетичні тропи Б. п. використав І. П. Котляревський у п'єсі «Наталка Полтавка», Т. Г. Шевченко — в поезіях «Тяжко, важко в світі жити», «Вітер з гаєм розмовляє», І. С. Нечуй-Левицький — у повісті «Бурлачка» та ін. До мелодій Б. п. зверталися і профес. композитори (серед ранніх зразків — варіації «Українка» Й. *Вітвицького* на тему пісні «Зібралися всі бурлаки», серед. 19 ст.). Обробки укр. Б. п. здійснили М. В. Лисенко, К. Г. Стеценко, М. Д. Леонтович, О. А. Кошиць, П. О. Козицький, Б. М. Лятошинський та ін. Б. п. входили до репертуару хорів М. В. Лисенка, К. Г. Стеценка, М. Д. Леонтовича, О. А. Кошиця, в наш час — до репертуару переважної більшості профес. і самодіяльних хорових колективів республіки.

Серед записувачів і дослідників Б. п. на Україні — М. І. Костомаров, М. А. Маркевич, А. М. Конощенко, М. В. Лисенко, П. П. Чубинський, Є. Е. Линьова, М. П. Гайдай, П. Д. Демуцький, Д. М. Ревуцький, А. Хвиля та ін.

Літ.: Наймитські та заробітчанські пісні. К., 1975.
С. Й. Грица.

БУРЛЕ́СК (франц. burlesque, з італ. burlesco, від burla — жарт) — у театр. мист-ві жанр пародійної, героїко-комічної вистави, заснований на контрастному поєднанні «високого» і «низького» стилів, використанні *буфонади*. У Б. піднесена тема викладається «низькими» простонародними засобами, дрібна тема — «високим штилем». Б. спрямований на висміювання застарілих мистецьких форм і канонів. Напр., проти догм *класицизму* написана «Енеїда» І. Котляревського, проти застарілих форм *романтизму* спрямовані п'єси Козьми Пруткова. Форми Б. використовуються і в укр. театрі проти штампів побутовізму, лжеромантизму, гірших зразків сцен. мист-ва. Бурлескний характер мали сценічні версії «Енеїди» І. Котляревського в *Садовського М. К. театрі* (1910), Полтав. (1976), Запоріз. (1978) укр. муз.-драм. театрах, Київ. укр. драм. театрі ім. І. Я. Франка (1986), вистави «Пошились у дурні» М. Кропивницького в «Березолі» (1924), «Вій» Остапа Вишні за М. Гоголем (1925), гопак-опера «Конотопська відьма» за Г. Квіткою-Основ'яненком в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (1982) та ін.

Ю. М. Бобошко.

БУРЛЮ́К Алла Леонідівна (27. XI 1935, с. Переволочна Полтав. обл., знято з обліку у зв'язку із затопленням) — українська і рос. актриса, нар. арт. УРСР з 1979. Закінчила 1957 Харків. ін-т театр. мист-ва (курс І. О. *Мар'яненка*). Працювала в Київ. театрі транспорту (1957—59), Донец. обл. рос. драм. театрі (1959—60), Донец. укр. муз.-драм. театрі (1962—79); з 1979 — у Київ. молодіжному театрі. Ролі: Пріся («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Секлета («За двома зайцями» М. Старицького), Марина («Марина» М. Зарудного), Сара («Іванов» А. Чехова), Мезальянсова («Баня» В. Маяковського), Комісар («Оптимістична трагедія» В. Вишневського), Гелена («Варшавська мелодія» Л. Зоріна), Барба («Вій, вітерець» Я. Райніса), Луїза («Підступність і кохання» Ф. Шіллера). Концертна діяльність.
О. В. Вдовенко.

Д. Д. Бурлюк. Автопортрет. Олія. 1921. ДМУОМ Київ

А. Л. Бурлюк.

БУРЛЮ́К Давид Давидович [9 (21).VI 1882, хутір Семиротівщина Харків. губ.— 15.I 1967, Нью-Йорк, США] — укр. та рос. художник-футурист, поет, теоретик мист-ва. Навчався 1898—99 в Казанській худож. школі, 1902, 1910—11 — в Одес. худож. училищі, 1903 — в Мюнхені у А. Ашбе, 1904 — в Парижі у Ф. Кормова, 1911—13 — у МУЖСА. На поч. 20 ст. виставляв свої твори у Херсоні, на виставках *Товариства харківських художників* (один із його засновників), *Товариства південноросійських художників* і «Салону» В. О *Ізбебського* в Одесі, у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ). Один із організаторів рос.-укр. мистецьких об'єднань «*Ланка*» (Київ, 1908), «Спілка молоді» (Петербург, 1910), «Бубновий валет» (Москва, 1910). У 1920—21 жив в Японії, з 1922 — у США. Підтримував зв'язки з музеями Києва, Харкова, Львова, Херсона. Листувався з діячами укр. мист-ва (С. А. *Таранушенком*, В. Д. *Єрмиловим* та ін.). У своїй творчості звертався до укр. теми, використовував традиції укр. нар. живопису. Твори: «Святослав» (1915, ДТГ), «Козак Мамай» (1916), «Запорожці у поході» (ДРМ), «Рибалки», «Карусель» (20-і рр., ДМУОМ). Видавав свій мистецтвознавчий журнал. У Нью-Йорку відкрито мемор. музей художника, де зберігається осн. частина його творів. Твори Б. зберігаються також у ДТГ, ДМУОМ, Тамбовській КГ.

Тв.: Единая эстетическая Россия.— Весеннее контрагентство муз. М., 1915; Віктор Нікандрович Пальмов. «Нова генерація», 1929, № 10.
С. І. Білокінь.

БУРМАГІНА Лідія Іванівна (23. XII 1926, Дніпропетровськ) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1977. Закінчила 1949 Дніпроп. театр. уч-ще (курс А. І. *Бондаря-Білгородського*). Працювала в Дніпродзержин. (1949—51), Вінн. (1952—58) і Луганському (1959—82) укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Наталка («Ніч під Івана Купала» М. Старицького), Одарка, Ганна («Фараони» О. Коломійця), Варвара («Королева тюльпанів» Ю. Мокрієва).

БУРМЕ́НКО Іван Ілліч (18.VII 1918, м. Чигирин Черкас. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1979. Закінчив 1940 Київ. театр. ін-т. Працював у Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (1946—48), Житомир. укр. муз.-драм. театрі (1948—52), Харків. театрі муз. комедії (1952—59); з 1959 — в Крим. українському музичному театрі (Сімферополь). Ролі: Возний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Довгоносик («В степах України» О. Корній-

чука), Карбишев («Коли мертві оживають» І. Рачади). *Г. С. Фіцко.*

БУ́РНЕТ Яків (? — ?) — укр. золотар 17 ст. Шотландець за походженням. Жив і працював у Львові. Належав до *золотарського цеху*. В архівних документах згадується 1637. Виготовляв *булави*, в т. ч. *перначі*, прикраси на замовлення вельмож, у т. ч. черніг. воєводи М. Калиновського. *Г. В. Савчук.*

БУ́РСА (лат. bursa — гаманець, торба, від грец. βύρσα — шкіряний міх) — спершу гуртожиток для бідних студентів в середньовічних ун-тах. Виникла у Франції, пізніше — у Німеччині. У 17—19 ст. Б. наз. гуртожиток при чол. духовній школі на Україні і в Росії. Перший будинок Б. на Україні (дерев., не зберігся) споруджено при Київ. братській школі (1615; див. *Київська академія, Братський монастир* у Києві). На його місці 1778—1816 (за ін. джерелами — 1765—1816) за проектом арх. І. Г. *Григоровича-Барського* було зведено мурований будинок у стилі укр. *барокко* (т. з. Стара Б.). Спочатку одноповерховий, прямокутний у плані, з високим дахом із *заломом*. Після пожежі 1809—11 (за ін. джерелами — 1816) за проектом арх. А. І. *Меленського* Б. було розширено і надбудовано. Споруда набула класицистичного вигляду: барокові *фронтони* і дах розібрано, центр. вхід акцентовано чотириколонним *портиком*. У серед. 19 ст. портик було замуровано. На гол. фасаді кол. Б. 1974 встановлено мемор. дошку укр. співакові і композитору С. С. *Гулаку-Артемовському*, який жив і навчався в ній 1824—30

Б. на тер. *Софійського монастиря* у Києві збудовано 1763—67 у стилі укр. барокко, за проектом архітекторів М. *Юрасова*, Ф. *Папова*. Будинок споруджували як *келії монастирські*. Після закриття монастиря 1786 тут містилася до 1917 Софійська духовна школа — Б. 1825—38 будинок було зайнято під митрополичі покої. Б. являє собою великий двоповерховий прямокутний будинок з підвалами і *ризалітами* на гол. пд. фасаді, з високим дахом із заломом. Фасади розчленовано *пілястрами* — корінфського ордера, їх завершує складний багатоступчастий *карниз*. В обрамленні вікон і характері пілястр простежується вплив рос. арх-ри 18 ст.

Бурса у Києві. 1763—67. Арх. М. Юрасов, Ф. Папов.

У 1825—38 до ризалітів прибудовано тамбури з двоповерховими портиками доричного ордера. Після перебудов у 19 ст. змінилося планування споруди, порушено початковий ліплений декор. 1976 проведено реставрацію пам'ятки (арх. В. І. Корнєєва), її фасади відновлено у формах 18 ст. Будинок пристосовано під *Архів-музей літератури і мистецтва України*. Мала Б. у Києві входить до ансамблю *Іллінської церкви* (1692), обмежує її тер. з Пн. Споруда у плані — неправильний прямокутник, одноповерхова, планування секційне.

Б. *Спасо-Преображенського монастиря* у Новгороді-Сіверському збудована 1657—67 у стилі укр. барокко. Прямокутна у плані, двоповерхова, з боку пн.-зх. фасаду — двоярусні *галереї-аркади*. Простінки між *арками* першого поверху декоровано напівколонками, *балясинами* і профільованими поясками з *гирьками*. Другий поверх прикрашено нішами. Між поверхами проходить *гурт*, над яким розміщено *поребрик*. Споруду реставровано 1954—58. *Г. І. Максимова.*

БУ́РСА-ДОЛЕ́НГА (Bursa-Dołęga) Станіслав Владислав (22.VIII 1865, с. Обертин, тепер смт Івано-Фр. обл.— 29.V 1947, Краків) — польс. композитор, педагог, хоровий диригент, муз. діяч і критик. Музики навчався в Коломиї, Кракові, Мілані, Львові (у Ф. Сломковського, М. *Солтиса*, С. Невядомського, Г. Ярецького). 1892—94 керував у Львові хором т-ва «Сокіл» (в репертуарі — хори М. В. Лисенка, М. М. Вербицького, А. К. Вахнянина та ін.), 1894—1901 — чол. хором *Галицького музичного товариства*. 1900—01 видавав журн. «Мистецькі відомості» (польс. мовою), в якому виступав за зміцнення польс.-укр. муз. зв'язків, рецензував обробки укр. нар. пісень Я. *Галля*, концерти *Львівського «Бояна»*, укр. митців (О. П. *Мишуги* та ін.).

Л. З. Мазепа.

БУ́РСИ МУЗИ́ЧНІ — муз. навч. заклади для дітей бідняків і нижчих верств населення. Від 16 ст. існували майже при всіх колегіумах Польщі та Зх. України. Їх структура і програми навчання (теорія музики, композиція, гра на муз. інструментах, співи) були близькі до тогочасних італ. консерваторій. З поч. 17 ст. Б. м. існували в Кам'янці-Подільському, Львові (1615 — при єзуїтській колегії, 1727 — при домініканському монастирі), Луцьку (1720), Станіславі (тепер Івано-Франківськ, 1743), Житомирі (1766), Кременці (1-а пол. 18 ст.), Барі, Острозі та ін. містах. *Л. З. Мазепа.*

БУ́РСЬКА Інна Володимирівна (1887, Київ — 25.VI 1954, Нью-Йорк) — укр. і рос. співачка (меццо-сопрано). Вокал. освіту здобула в Київ. муз. уч-щі. Вдосконалювала мист-во співу в Італії. 1913—16 — солістка Київ., 1916—21 — Одес. опер. З 1922 жила у США (солістка Чікагської опери та «Метрополітен-опера» в Нью-Йорку). Партії: Марина Мнішек («Борис Годунов» М. Мусоргського), Кончаківна («Князь Ігор» О. Бородіна), Любава («Садко» М. Римського-Корсакова), Амнеріс («Аїда» Дж. Верді) та ін. *І. М. Лисенко*

БУ́РЦЕВ Костянтин Якович (25.I 1924, Москва) — рос. актор, засл. арт. УРСР з 1977. Закінчив 1949 ДІТМ ім. А. В. Луначарського в Москві (курс нар. арт. СРСР М. С. Плотнікова). Працював у театрах Ростова (1949—52), Твері (1952—56), Майкопа (1956—57), Махачкали (1957—59); в Дніпроп. рос. драм. театрі ім. М. Горького (1959—84). Ролі: Авілов («Відкриття професора Авілова» Ю. Щербака), Добчинський («Ревізор» М. Гоголя), Таланов («Навала» Л. Леонова).

С. Я. Левенець.

БУ́РЦЕВА-ІСИЧЕ́НКО Таїсія Миколаївна (4.III 1924, м. Щигри Курської обл.) — укр. співачка (сопрано), засл. арт. УРСР з 1956. Закінчила 1949 Харків. консерваторію (клас М. Г. *Михайлова-Сидорова*). 1948—71 — солістка Харків. театру опери та балету. З 1969 — викладач Харків. ін-ту мист-в. Партії: Одарка («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Катерина (однойм. опера М. Аркаса), Ярославна («Князь Ігор» О. Бородіна), Леонора («Трубадур» Дж. Верді). Учні — В. Г. *Ломакін*, Л. І. *Суханова*.

І. М. Лисенко

БУРШТЕ́ЙН Ася Павлівна (1904, м. Черкаси — 1974, Львів) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1946. Закінчила 1923 драм. студію при Черкас. міськ. відділі нар. освіти. З 1924 — актриса Харків. ТЮГу (з 1944 — у Львові). Ролі: Юнга («Загибель ескадри» О. Корнійчука), Павла («Зикови» М. Горького), Андрюша («Сміх і сльози» С. Михалкова), Герда («Снігова королева» за Г. Х. Андерсеном).

С. М. Веселя.

БУРШТИ́Н — природна органічна сполука; те саме, що й янтар. Використовують для оздоблення і виготовлення прикрас.

БУРЯ́К Борис Спиридонович (6.VIII 1913, ст. Рубіжне, тепер місто Луган. обл. — 21.XI 1993, Київ) — укр. літературознавець, письменник, кінознавець, доктор філологічних наук з 1964, професор з 1973. Закінчив 1939 Київ. ун-т. 1958—61 — гол. редактор Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка, 1972—76 — зав. відділом кінознавства ІМФЕ АН УРСР. 1976—91 — зав. кафедрою кінознавства, з 1991 — викладач Київського театрального ін-ту, одночасно 1977—87 — гол. редактор респ. наук. щорічника «*Мистецтво кіно*». Автор роману «Тарас Журба» (1951), сценарію документ. фільму «Ярослав Галан» (1962), книг з питань розвитку укр. л-ри та кіномист-ва («За законами кре

си», 1963; «Прогрес і світ прекрасного», 1974, та ін.). Б.— один з авторів «Історії українського радянського кіно» у трьох томах (т. 1—2, 1986—87). Всесоюзна (1972) та респ. (1974) премії в галузі літ.-худож. критики.

БУРЯКІВСЬКИЙ Юрій Олександрович [22.V (4.VI) 1914, м. Рєчиця, тепер Гом. обл.— 18.VII 1973, Київ] — укр. і рос. письменник. Навчався в Київському політех. ін-ті, з 1932 — на журналістській роботі. Серед творів: п'єси «Зелена ракета» (1946), «Дім з двома антенами» («Спрага», 1965), «Ніч перед чудом» (1968—73), «Її перший крок» («Година пік», 1970). Найвідоміший драм. твір Б.— п'єсу «Прага залишається моєю» (1949—50) було поставлено під назвою «Юліус Фучік» у Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (1950, реж. Б. Н. *Норд*, у гол. ролі — В. М. *Добровольський*); Театрі Одес. військ. округу (1951, Держ. премія СРСР, 1952; у гол. ролі — А. І. *Аркадьєв*); Празькому нац. театрі (1951, реж. Я. Шкода), театрі «Берлінер ансамбль» (1951, у гол. ролі — Е. Буш) та ін. Автор кіносценарію «Світ, повернутий до сонця» (1964, Укр. студія хронікально-документ. фільмів). Перекладач п'єси С. Альошина «Все залишається людям».

Тв.: Пьесы. Избранное. К., 1975.

І. М. Давидова.

БУРЯКОВСЬКИЙ Аркадій (Арон) Мойсейович (20.VI 1920, с. Поліське, тепер смт Київ. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1972. Навчався 1939—41 в Київ. театр. ін-ті. У 1946—89 — актор Київ. театру ляльок. Ролі: Творець, Мартін Кабот («Божественна комедія», «Чортів млин» І. Штока), Кац («Йосиф Швейк проти Франца-Йосифа» В. Костянтинова та Б. Рацера за Я. Гашеком), Океан («Вогнище Прометея» Ю. Марцинкявічюса).

О. Ф. Степаненко.

БУРЯКОВСЬКИЙ Максим Семенович (1744, Київ — 1812, там же) — укр. живописець. Навчався і працював у *Лаврській іконописній майстерні*. Під керівництвом З. *Голубовського* брав участь у поновленні настінного живопису *Успенського собору* Києво-Печерської лаври (1773, 1774 та 1776). У кін. 1782 — на поч. 1783 в *Михайлівському Золотоверхому монастирі* писав ікони та золотив різьблення. Виконував численні картини та ікони на замовлення монастирів, військ. частин та приватних осіб, зокрема 1796 для Києво-Печерської лаври писав «підносні» ікони «Успіння».

В. А. Шиденко.

БУРЯЧОК Іван Мартинович [псевд.— І. Буруля, Невір, Нев; 28.IX (10.X) 1877, с. Лозувата, тепер Вінн. обл.— 24.X 1936, Київ] — укр. художник. Навчався в *Рисувальній школі М. І. Мурашка*, 1896—1903 — у Краків. Академії красних мист-в. Працював у галузі станкового і театр.-декораційного живопису, книжкової і сатирич. графіки. 1906 разом з Ф. С. *Красицьким*, О. Г. *Сластіоном*, В. В. *Різниченком* заснував журн. «*Шершень*», де опублікував карикатури «Від молдаванина до фінна...», «Вільна Америка», «Під сучасним режимом» та ін. 1908—18 — художник (з 1912 — гол. художник) *Садовського М. К. театру*, в якому оформив вистави «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого (1906), «Наталка Полтавка» (1912) та «Утоплена» (1913) М. Лисенка, «Камінний господар» Лесі Українки (1914) та ін. 1919—22 — художник театру Народного дому у Вінниці; 1922 – 23 — Київ. укр. драм. театру ім. М. Заньковецької, де оформив вистави «Розбійник Кармалюк» М. Старицької-Черняхівської, «Гайдамаки» за Т. Шевченком, «Розбійники» Ф. Шіллера та ін. Працював карикатуристом у газ. «Радянське село» (1923—26), «Селянській газеті» (1926—30). Серед творів: живописні — «Портрет М. В. Лисенка» (1910), «Автопортрет», «Брід через річку», «Степ», «Дозріле жито» (всі — поч. 20 ст.) та ін.; іл. до «Енеїди» І. Котляревського, байок Л. І. Глібова, казок братів Грімм та ін.

І. М. Бурячок.

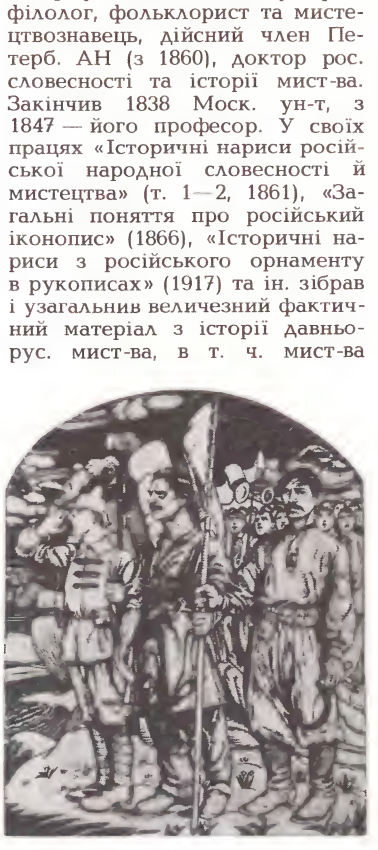

І. М. Бурячок. Інтернаціонал. Туш, перо. 1920

Літ.: Габелко В. Майстер української сценографії. «Образотворче мистецтво», 1980, № 5; Іван Бурячок, Микола Бурячок. Каталог виставки творів. К., 1982

В. Т. Габелко.

БУСЛАЄВ Федір Іванович [13 (25).IV 1818, м. Керенськ, тепер с. Вадинськ Пенз. обл.— 31.VII (12.VIII) 1897, с-ще Люблино, тепер у складі Москви] — рос. філолог, фольклорист та мистецтвознавець, дійсний член Петерб. АН (з 1860), доктор рос. словесності та історії мист-ва. Закінчив 1838 Моск. ун-т, з 1847 — його професор. У своїх працях «Історичні нариси російської народної словесності й мистецтва» (т. 1—2, 1861), «Загальні поняття про російський іконопис» (1866), «Історичні нариси з російського орнаменту в рукописах» (1917) та ін. зібрав і узагальнив величезний фактичний матеріал з історії давньорус. мист-ва, в т. ч. мист-ва *Київської Русі*. Автор досліджень про М. Й. Микешина, К. О. Трутовського.

В. В. Шлейов

БУТАФО́Р (від італ. buttafuori — помічник режисера) — працівник сцени, який виготовляє предмети *бутафорії*. На Україні Б. готує Одес. театр. художньотех. уч-ще.

БУТАФО́РІЯ — предмети сценічної обстановки, спеціально виготовлені і підроблені під справжні. До Б. належить імітація скульптури, меблів, посуду, квітів, зброї, прикрас, деталей костюму і т. д. Б. не є точною копією оригіналу, відзначається виразністю зовн. форми, зумовленої характером спектаклю і специфічними вимогами сцени. Б. виготовляють з дешевого і простого матеріалу. Предмети Б. використовували скоморохи, їх широко застосовували у 19 ст. в істор. п'єсах, оперно-балетних виставах, побутовій драмі. М. Л. *Кропивницький*, М. К. *Садовський*, П. К. *Саксаганський* почали використовувати Б. як один із засобів втілення режисерського задуму вистави.

Г. В. Довбищенко

БУТЕ́НКО Ганна Макарівна (справж.— Петрова; ? — ?) — укр. актриса 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст. У сезоні 1907—08 грала драм. ролі в *Сабініна Л. Р. трупі*, зокрема 1908 у виставі «Урієль Акоста» К. Гуцкова виступала в ролі Юдіфі.

Є. С. Хлібцевич.

БУТЕ́НКО Іван Пилипович [12 (24).I 1854, Херсонщина — 6 (18). II 1891, Москва] — рос. співак (бас). Закінчив 1876 юрид. ф-т Новорос. ун-ту в Одесі. Вокал. освіту здобув приватно: спочатку в Одесі, після 1878 — у Франції (в У. Маркезі) та Італії (в А. Буцці). Співав у театрах Мантуї, Мілана і Неаполя. 1883—85 співав в Одес. рос. опері, 1885—91 — соліст Великого театру в Москві. Партії: Тарас («Тарас Бульба» В. Кашперова), Сусанін, Руслан («Іван Сусанін», «Руслан і Людмила» М. Глинки), Дубровін («Сон на Волзі» А. Аренського), Пимен («Борис Годунов» М. Мусоргського), Мефістофель («Мефістофель» А. Бойто, перше виконання в Росії), Зарастро («Чарівна флейта» В. Моцарта).

Літ.: Кругликов С. Иван Бутенко. «Музыкальное обозрение», 1886, № 23; Кашкин Н. Д. И. П. Бутенко [Некролог]. «Артист», 1891, № 12; Гозенпуд А. А. Русский оперный театр XIX века. Л., 1973.

І. М. Лисенко.

БУТЕ́НКО Леонід Михайлович (23.II 1948, смт Васильківка Дніпроп. обл.) — укр. хоровий диригент, засл. діяч мист. УРСР з 1987. Закінчив 1972 Одес. консерваторію (клас Д. С. *Загрецького*); з 1984 — її викладач. З 1972 — хормейстер, з 1974 — гол. хормейстер Одес. театру опери та балету. Брав участь у підготовці прем'єр опери-балету «Вій» В. Губаренка (1980), опер «Незраджене кохання» Л. Колодуба (1983), «Катерина» М. Аркаса (1988), балету з хором «Війна і мир» В. Овчинникова (1990).

БУТЕ́НКО Остап Якович (бл. 1860, м. Люботин, тепер Харків. обл.— ?) — укр. кобзар. У семирічному віці втратив зір. Бл. 1876—79 навчався у кобзаря Є. Куліша. Щоліта грав біля Куряжського монастиря (побл. Люботина). Виконував думи «Про Олексія Поповича», «Про козака Голоту», «Про удову», «Про брата та сестру», пісні «Нема в світі правди», «Всякому городу нрав і права». Тексти цих творів, а також розповідь Б. про побут і світогляд кобзарів, роздуми про кобзарське мист-во записав 1901 Є. І. Кріст. Серед учнів Б.— кобзар М. Даниленко.

Літ.: Крист Е. И. Кобзари и лирники Харьковской губернии. В кн.: Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда, т. 2. Х., 1902. *Б. М. Жеплинський*

БУТКО́ Олексій Іванович (1892, м. Ізюм, тепер Харків. обл.— 1960, там же) — укр. майстер нар. кераміки. Створював скульптуру, посуд (тикви, дзбанки, макітри, двійнята). Вкривав їх потічною свинцевою поливою з зернинами окису міді або марганцю, які при випалюванні утворюють вертикальні смужки. Твори Б. зберігаються у ДМУНДМ, НМЛ. *Ю. П. Лащук.*

БУТКО́В Борис Григорович [11 (24).VII 1905, м. Калач, тепер Воронезької обл.— 15.VII 1969, Харків] — укр. співак (тенор). Закінчив 1929 Харків. муз.-драм. ін-т. 1929—59 — соліст Харків. театру опери та балету. Партії: Петро («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Лизогуб («Богдан Хмельницький» К. Данькевича), Шуйський («Борис Годунов» М. Мусоргського; Держ. премія СРСР, 1952), Ленський («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Пінкертон («Чіо-Чіо-сан» Дж. Пуччіні). *І. М. Лисенко.*

БУ́ТНИК Іван Данилович (1887, с. Баришівка, тепер смт Київ. обл.— 1927, Полтава) — укр. графік. Худож. освіти не мав. Жив у Чернігові, з 1918 — у Полтаві. Працював у галузі книжкової графіки. В ілюстраціях інтерпретував надбання укр. книжкового мист-ва, зокрема мотиви рослинного візерунка. Серед творів — іл. до «Букваря для дорослих», зб. «Українські народні думи» (всі — 1918), малюнки на шевченківську тематику («Хата батьків Т. Г. Шевченка», «Могила Т. Г. Шевченка в Каневі», 1918, Полтав. ХМ), орнаментальні віньєтки та ін. *В. М. Ханко.*

БУ́ТНИК Степан Данилович [23. XII 1873 (4.I 1874), с. Баришівка, тепер смт Київ. обл.— 3.VII 1952, Полтава] — укр. живописець і графік. Батько Б. С. *Бутника-Сіверського*, брат І. Д. *Бутника*. Худож. освіти не мав. 1890 переїхав до Чернігова, з 1932 жив у Полтаві. У ранній період творчості написав картини, в яких наслідував *передвижників* («Одна лишилась», 1902; «Спогади», 1905; «Невтішні вісті», 1905—06; «За працю», 1907 та ін.). Найзначніша частина мистецької спадщини Б.— книжкові ілюстрації. Серед них: іл. до читанки «Ясні зорі» (1918), до укр. нар. дум (1918—19), дит. книги «Омелькова сімеєчка» (1927—30), творів І. Я. Франка «Лисиця і дрозд», «Лисичка-кума» (1929), М. М. Коцюбинського «Подарунок на іменини», «Він іде», «Лялечка», «Ціпов'яз», «Сміх» (всі — 1938). 1918 у Полтаві видано серію малюнків Б. «Кобзарі і лірники». У кін. 40 — на поч. 50-х рр. працював над серією тематичних листівок «Українські загадки». Твори зберігаються в Полтав. ХМ, літ.-мемор. музеї М. М. Коцюбинського у Чернігові. *В. М. Ханко.*

БУ́ТНИК-СІВЕ́РСЬКИЙ Борис Степанович [3 (16).III 1901, Чернігів — 5.XI 1983, Київ] — укр. мистецтвознавець, канд. істор. наук з 1946. Син С. Д. *Бутника*. Закінчив 1926 Київ. археол. ін-т. Працював у галузі історії укр. образотвор. мист-ва, зокрема шевченкознавства, нар. декор. мист-ва, плаката, худож. критики. Монографії «Архітектор В. І. Беретті в Києві» (1947), «Григорій Петрович Світлицький» (1958), «Радянський плакат епохи громадянської війни. 1918—1921» (1960), «Рєпін і Україна» (1962), «Українське радянське народне мистецтво. 1917—1967», кн. 1—2 (1966—70), «Українське народне мистецтво. Живопис» (1967), «Виставки радянського образотворчого мистецтва», т. 1—2 (1967), «Народні українські малюнки» (1971), «Український радянський сувенір» (1972). Брав участь у колективних працях «Мистецька спадщина Т. Г. Шевченка» (т. 1—4. К., 1961—64); «Історія українського мистецтва» (т. 6. К., 1968).

БУТО́ВИЧ Микола (1.XII 1895, с. Петрівка, тепер Полтав. обл.— 21.XII 1961, м. Гакензан, побл. Нью-Йорка, США) — укр. живописець і графік. 1906—13 навчався у Полтав. кадетському корпусі, на поч. 20-х рр.— в АМ та Вищій худож.-пром. школі у Празі, Шарлоттенбурзькій художньо-пром. школі у Берліні, 1922—26 — в Академії графічних мист-в у Лейпцігу. В 20—30-х рр. жив у Парижі, в Югославії. У 30—40-х рр. викладав у Львів. худож. школі, працював як графік, ілюстратор в укр. видавах Галичини. Разом з П. М. *Ковжуном* і Р. *Лісовським* пропагував здобутки школи Г. І. *Нарбута*, сприяв піднесенню книжкової графіки. З 1947 — у США, де, використовуючи прийоми *лубка*, нар. картинки, лялькового театру, створив ориг. варіант стилю «неопримітивізм». Зазнав впливу *експресіонізму*. В доробку Б. переважають теми укр. нар. звичаїв, міфології, фольклору, вирішення яких позначені гумором і гротеском. Серед творів — іл. до творів М. В. Гоголя, І. П. Котляревського, П. О. Куліша, В. С. Стефаника; книжок «Українське козацтво», «Історія графічного мистецтва»; серія *деревориту* «Українські демони» (1924); живописні полотна на теми укр. фольклору; ескізи до балету «Ладо» (1951, не здійснений), видавничі знаки, екслібриси. Працював також у галузях монумент. живопису (розписи церков), кераміки, текстилю.

М. Бутович. Різдвяна листівка. 30-і рр. 20 ст.

М. Бутович. Еней. Дідона і музики. Олія. 1942.

Літ.: Січинський В. Дереворити Миколи Бутовича. «Мистецтво», 1936, № 1; Книга митців і діячів української культури. Торонто, 1954; Січинський В. Микола Бутович. Нью-Йорк, 1956. *Д. О. Горбачов, М. С. Забочень.*

БУТОВСЬКА Галина Іванівна [30.IX (13.X) 1914, с. Біляївка, тепер місто Одес. обл.— 8.VII 1983, Одеса] — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1972. Закінчила 1941 Одес. театр. уч-ще. Працювала в Балтському драм. театрі ім. Г. І. Котовського (1946—47), Одес. укр. муз.-драм. театрі ім. Жовтневої революції (1944—83 з перервою). Ролі: Секлета («За двома зайцями» М. Старицького), Ганна («97» М. Куліша), Глафіра («Єгор Буличов та інші» М. Горького).

В. В. Голота

БУТО́ВСЬКИЙ Семен Юхимович (1886—1967) — укр. актор, співак (драм. тенор), режисер. Працював у театрі М. К. Садовського (1909—15), у «*Товаристві українських артистів*» під керівництвом І. О. Мар'яненка, за участю М. К. Заньковецької та П. К. Саксаганського (Одеса, Київ; 1915—16), входив до складу худож. комісії «*Музичної драми*» (1919, Київ). З 1929 — режисер Одес., з 1931 — Дніпроп. театрів опери та балету. З серед. 40-х рр.— у Зальцбургу (Австрія) і США. Ролі: Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Еол, Левко («Енеїда», «Утоплена» М. Лисенка), Йонтек («Галька» С. Монюшка). Вистави: «Тарас Бульба» М. Лисенка (1929), «Золотий обруч» Б. Лятошинського (1930, перше виконання). *Є. С. Хлібцевич.*

БУТО́РІН Микола Миколайович [15(27).V 1893, Петербург — 1.IX 1961, Іркутськ] — рос. актор і режисер, засл. арт. РРФСР з 1945. Закінчив 1914 Петерб. драм. школу. Працював у театрах різних міст РРФСР. Був одним із засновників пед. ТЮГу ім. О. С. Пушкіна (1927), режисером укр. муз.-драм. театру ім. Т. Г. Шевченка (1928—29), рос. драм. театру ім. Горького (1938—39, всі — у Дніпропетровську), Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка (1929—30); здійснив постановки в ін. театрах республіки. Вистави: «Скупий» Ж. Б. Мольєра (1927), «Розлом» Б. Лавреньова (1928), «Місто вітрів» В. Кіршона (1929), «Загибель ескадри»

О. Корнійчука (1938), «Маскарад» М. Лермонтова (1939).

С. Я. Левенець.

БУТУРЛІН Михайло Дмитрович [1807 — 19.XI (1.XII) 1876, Москва] — рос. історик, композитор-аматор, меценат; граф. У 30-і рр. жив у Києві, мист. життя якого відобразив у «Записках», виданих 1897 у зб. «Русский архив». Праці в галузі археографії.

М. І. Кузьмін

БУТУ́РЛІН Федір Михайлович (1798—?) — укр. ювелір. Жив і працював у Києві. Належав до срібного цеху. З 1812 навчався ювелірної справи в майстерні Г. В. Деші, працював підмайстром у нього, з 1820 — у А. *Праведного*. З 1826 — майстер, самостійно виконував різні вироби на замовлення міщан, купців, духівництва, військ. частин, Києво-Печерської лаври.

В. А. Шиденко.

БУФОНАДА (італ. buffonata — жарт, блазенство) — манера, стиль, прийом комедійної актор. гри; вид театр. вистави. Заснована на максимальному підкресленні зовн. характерних рис персонажа, гострій зовн. динаміці, перебільшенні, грубому комізмі, обігруванні людської потворності, недоладності поведінки. Осн. сюжетами Б. є сварки, бійки, розиграші та ін. На Б. грунтувалось мист-во майданових нар. видовищ, виконання інтермедій у *шкільному театрі* 17—18 ст. У сучас. мист-ві Б. збереглась у цирк. клоунаді, деяких масових видовищах. Застосовується для сатирич. викриття персонажів, негативних соціальних явищ тощо. Як театр. стиль використовують в окремих комедійних виставах («Горе брехунові» Ф. Грільпарцера у постановці Леся *Курбаса*, «Пригоди бравого вояка Швейка» за Я. Гашеком у постановці Г. П. *Юри* та ін.).

Ю. М. Бобошко

БУХАРІНА-ВЛАСОВА Надія Григорівна [30.III (12.IV) 1905, Київ — 1.VII 1973, Одеса] — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1958. Закінчила Київ. хореогр. школу. Працювала в театрах музкомедії в Баку, Тбілісі, Львові (1946—53). У 1954—73 — в Одес. театрі муз. комедії. Ролі: Гапуся («Весілля в Малинівці» О. Рябова), Регіна («Вільний вітер» І. Дунаєвського), Маріетта («Баядера» І. Кальмана).

З. М. Аврутін.

БУХОВЕ́ЦЬКИЙ Савелій Григорович [1852 або 1858, м. Біла Церква — 27.IV (10.V) 1915, Умань] — рос. співак (баритон). Закінчив 1879 Петерб. консерваторію. 1879—81 — соліст Київ., 1884—85 — Одес. опер. Виступав у Великому театрі в Москві, на оперних сценах Тбілісі, Казані. Партії: Руслан («Руслан і Людмила» М. Глинки), Демон («Демон» А. Рубінштейна), Онєгін («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Ріголетто («Ріголетто» Дж. Верді) та ін.

Літ.: Гончаров Л. Концерт г. Буховецкого. «Жизнь и искусство», 1896, 18 февраля.

І. М. Лисенко

Ю. Буцманюк. Листівка учительського товариства

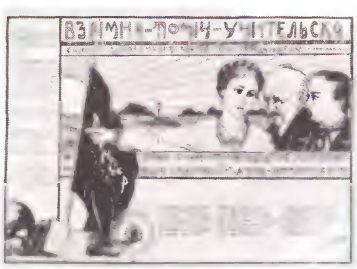

БУЦМАНЮК Юліан (3.VII 1885, с. Сморжів, тепер Львів обл.— 30.XII 1967, Едмонтон, Канада) — укр. живописець. Навчався у Львові і краківській АМ. 1914 одержав стипендію, що дало йому змогу виїхати за кордон для вдосконалення майстерності. З 1927 викладав у Львові малювання у т-ві «Рідна школа», розписав церкву в Жовкві (тепер місто Львівської області). 1950 емігрував до Канади. Виконав розписи інтер'єра укр. кафедрального собору св. Йосафата в Едмонтоні. Живопису Б. притаманні традиц. форми та елементи стилю *модерн*.

Літ.: Выставка изобразительного искусства западных областей Украины и народного творчества гуцулов Каталог. М., 1946; Книга митців і діячів української культури. Торонто, 1954; Юліан Буцманюк. Едмонтон, 1979.

М. С. Забочень.

БУ́ЦЬКИЙ Анатолій Костянтинович [21.VII (2.VIII) 1892, с. Росошново, тепер Лівенського р-ну Орлов. обл. — 27.VII 1965, Ленінград] — укр. і рос. музикознавець, композитор і педагог; доктор мистецтвознавства з 1943. Початкову муз. освіту здобув у своєї матері О. М. *Вонсовської*. Закінчив 1913 Муз.-драм. школу Миколи Лисенка (клас фп. і теорії музики М. В. *Лисенка*, А. К. *Добкевича* і Г. Л. *Любомирського*), 1916—18 навчався в Київ. консерваторії (клас композиції Р. М. *Глієра* і Б. Л. *Яворського*). 1915 закінчив Київ. ун-т (фізико-математич. ф-т). 1918 брав участь в організації Київ. муз.-драм. ін-ту ім. М. В. Лисенка, де 1920—25 вів класи фп. і композиції. З 1925 — викладач (з 1935 — професор) Ленінгр. консерваторії. Автор музики до вистав «Газ» Г. Кайзера, «Джіммі Хіггінс» за Е. Сінклером для театру «*Березіль*» (1923), а також спогадів про М. В. Лисенка.

Тв.: Непосредственные данные музыки (Опыт введения в музыку). Х., 1925; Структура музыкального произведения. Теоретические основы анализа музыкальных произведений Л.— М., 1948; Найдорожче ім'я. В кн.: М. В. Лисенко у спогадах сучасників. К., 1968.

С. Й. Лісецький.

Н. Г. Бухаріна-Власова в ролі Матвіївни («Дівочий переполох» Г. Мілютіна).

БУЧАЦЬКА ЗОЛОТОТКАЦЬКА МАНУФАКТУРА. Діяла в 2-й чверті 19 ст.— 30-х рр. 20 ст. на околиці м. Бучача (тепер Терноп. обл.). На мануфактурі (згодом — ф-ка) створювали високохудож. вироби на замовлення та на продаж (у закордонні худож. салони). Кольор., золотими і срібними нитками ткали двосторонні килими *(макати)* та пояси; шовкові тканини із золотим або срібним тлом для оббивки меблів; прошивки для декор. подушечок, які оздоблювали вузькими орнамент. смугами (бігунцями), а по кінцях — пишним рослинним орнаментом (гілки, букети тощо) В орнамент. композиціях поєднувались місц. нар. мотиви зі східними. Провідні майстри — родина ткачів *Нагірнянських*. Вироби експонувалися на всесвіт. і міжнар. виставках у Парижі, Турині, Брюсселі. Зберігаються у МЕХП АН України, Львів. істор. музеї, НМЛ та ін.

М. Є. Станкевич.

БУЧАЦЬКИЙ Володимир Хрисантович (1844, с. Яргорів, тепер Монастириського р-ну Терноп. обл.— 1912, Відень) — укр. актор і письменник. В 1864 — 65 працював у *Руському народному театрі* товариства «Руська бесіда» у Львові. Серед ролей: Гнат («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Прокіп («Верховинці» Ю. Коженьовського). Б. — автор комедії «Наші політики» (1871), переклав з франц. п'єси «Жінка замість сина» (1865), «Година подружнього життя» (1865) — всі йшли на сцені Руського нар. театру (режисер О. В. *Бачинський*).

П. К. Медведик.

БУЧАЦЬКИЙ ЗАМОК — пам'ятка арх-ри кін. 14—17 ст. в м. Бучачі Терноп. обл. Збудовано 1379 укр. феодалами Бучацькими на місці кол. дерев'яного. На поч. 17 ст. він мав оборонну стіну з двома вежами. *Бійниці* було пристосовано для ведення перехресного обстрілу. На верхньому ярусі на *консолях* споруджено дерев. бойові *галереї*. Житл. та госп. приміщення розміщувалися вздовж пн. частини оборонних мурів. 1676 замок було зруйновано тур. військом. У 1684 польськ. магнат І. Потоцький відбудував його, спорудив при ньому ренесансний палац з ажурною арочною галереєю та фонтан посередині двору. Збереглися руїни стін і веж.

В. В. Фенцур

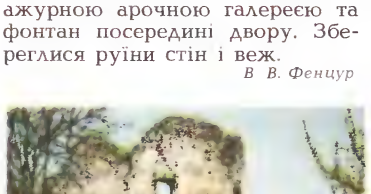

Бучацький замок. Кін. 14 ст.

БУЧАЦЬКОЇ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЦЕ́РКВИ ІКОНОСТАС — один з шедеврів *жовківської школи різьблення на дереві та малярства*. Встановлено 1743 (церкву збудовано 1610) Завершує еволюцію *барокко* у Галичині. Гол. формотворча роль в іконостасі належить архітектонічній конструкції та декор. різьбленню. Динаміка архіт. мас підкреслюється значним збільшенням висоти центр. частини іконостаса, що надає йому пірамідальної композиції, а напружена пла-

Бучацької Миколаївської церкви іконостас. Фрагмент. 1743.

стичність декору передається енергійним різьбленням, у мотивах якого переважає соковитий *акант* і виноградна лоза. Живопис стилістично пов'язаний з декор. обрамленням. *О. Ф. Сидор.*

БУ́ЧАЧ — місто Терноп. обл. Уперше згадується в письмових джерелах 1397. У 16—17 ст. був фортецею, що захищала Сх. Галичину від нападу крим. татар і турків. 1515 одержав магдебурзьке право. У 1672 був захоплений тур. військом. З 1772 Б. у складі Сх. Галичини відійшов до Австрії (з 1867 — Австро-Угорщина), з 1919 — до Польщі. З 1939 у складі Зх. України возз'єднано з Україною.

З 16 ст. у Б. розвивалися *гончарство, килимарство*, кравецька справа та ін. промисли. Діяла *Бучацька золототкацька мануфактура.* Серед пам'яток арх-ри: *Бучацький замок* (кін. 14—17 ст.), церква в урочищі Монастирок (16 ст., зразок *подільської архітектурної школи*), Миколаївська церква (1610) з дзвіницею (19 ст.; див. також *Бучацької Миколаївської церкви іконостас*), комплекс будівель (зокрема, келії) Василіанського монастиря (кін. 17 ст.), споруди у стилі *барокко* — ратуша (1750—51, арх. Б. *Меретин*), оздоблена скульптурами на міфол. сюжети роботи *Пінзеля*, Успенський собор (1761—63), Хрестоздвиженська (1753—70) і Покровська (1764) церкви (обидві — арх. Й. Шільцер) та ін. Пам'ятник Т. Г. Шевченку (1968). Музична школа, Будинок культури. У різні часи в Б. навчалися поет і етнограф І. М. *Вагилевич*, поет І. М. Гушалевич, акад. АН УРСР В. М. *Гнатюк*.

БУЧЕ́ВСЬКИЙ Епамінандос (1843, Буковина — 1891) — укр. живописець. 1868—72 навчався у віденській АМ. Був гол. художником буковинської консисторії. Автор картин на міфол. сюжети («Вакханалія», 1874), портретів буков. духовних сановників, селян, монумент. розписів. Брав участь в оздобленні *буковинських митрополитів резиденції* у Чернівцях (1866—80), розписах церкви Миколи в Яссах.

Реставратор пам'яток мист-ва на Буковині (відновлював старовинні фрески).

БУЧИ́НСЬКА Олена Григорівна (13.IV 1934, м. Батумі, Аджарія — 19.II 1992, Київ) — укр. скрипачка і педагог, заслужена арт. УРСР з 1982. Закінчила 1958 Одес. консерваторію (клас В. З. Мордковича), 1961 — аспірантуру при Київ. консерваторії (керівник Д. Ф. *Ойстрах*). З 1960 — викладач Київ. консерваторії. Концертна діяльність.

Н. В. Ярмоленко.

БУЧИ́НСЬКИЙ Захар (?—?) — укр. золотар 2-ї пол. 18 — поч. 19 ст. Жив і працював у Києві. На замовлення Києво-Печерської лаври виконав срібну позолочену раму для ікони князя Володимира в Успенському соборі (загинула 1941). *В. А. Шиденко.*

БУ́ЧМА Амвросій Максиміліанович (Максимович; 14.III 1891, Львів — 6.I 1957, Київ) — укр. актор, режисер, педагог, громад. діяч, нар. арт. СРСР з 1944. Нар. в сім'ї залізничника. Навчався в гімназії. У пошуках заробітку був наймитом на с.-г. роботах, чорноробом, муляром, кельнером, музикантом. 1906—14 виступав в аматор. колективах, працював у *Руському народному театрі* у Львові хористом і танцівником, грав у драм. і муз. виставах. 1914 був мобілізований до австро-угор. армії. 1915 як військовополонений працював на шахтах Донбасу, в Серед. Азії. 1918 навчався у Київ. муз.-драм. ін-ті ім. М. В. Лисенка. Того ж року — актор *Садовського М. К. театру*; 1919 — один з організаторів *Нового львівського театру*, на базі якого 1920 створено у Вінниці Театр ім. І. Франка. 1920 керував студією ім. І. Я. Франка в Черкасах та Херсоні, 1921 грав в укр. театрах Житомира і Києва. 1924—25 очолював разом з В. М. *Чистяковою* дитячий театр «*Молот*» у Києві. 1922—36 (з перервами для роботи в кіно) Б.— актор театру «Березіль» (з 1935 — Харків. укр. драм. театр ім. Т. Г. Шевченка), 1936—57 — актор і режисер Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка.

У перші роки роботи на сцені захоплювався імпровізацією, зовн. технікою, пробував сили в різних жанрах сценіч. мист-ва, в ролях протилежних планів — від героїчних, трагедійних до комедійних, гострохарактерних. Виконував вокал. партії Карася, Султана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Йонтека («Галька» С. Монюшка), грав ролі Освальда («Примари» Г. Ібсена), Бена Акіби і Уріеля Акости («Уріель Акоста» К. Гуцкова), Водяника («Затоплений дзвін» Г. Гауптмана), Барона («На дні» М. Горького), Аргонта («Лікар з примусу» Ж. Б. Мольєра).

А. М. Бучма.

Творча співдружність з Лесем *Курбасом* у «Березолі» відкрила нові грані обдарування актора. Головним для Б. стає проникнення в глибини драм. і трагіч. образів, психол. розробка характерів. Одночасно вдосконалював актор. техніку. Створені Б. образи відзначаються яскравістю і гостротою сценіч. форми. Він став першим трагіком укр. рад. театру. Трагедійні пристрасті, високі злети духу показав актор в образах простих людей з народу: амер. робітника-інтернаціоналіста («Джіммі Хіггінс» за Е. Сінклером), ватажка повсталих франц. селян брата Жана («Жакерія» П. Меріме), рос. революціонера Каляєва («Напередодні» та «Пролог» С. К. Бондарчука і Леся Курбаса за п'єсою «Переддень революції» О. Поповського). Новаторські аспекти знайшов Б. в ролях класич. драматургії: Пузир («Хазяїн» І. Карпенка-Карого), Аргішді («Тетнулд» Ш. Дадіані) та ін.

Духовні глибини відкривав актор в образах революціонерів, героїв громадян. війни, будівників нового життя — Гайдая, Платона Кречета («Загибель ескадри», «Платон Кречет» О. Корнійчука), Матвія Чумака, Дударя («Бастілія Божої матері», «Диктатура» І. Микитенка). Вершинами його творчості стали образи Павла Желєзнова, Івана Коломійцева («Васса Желєзнова», «Останні» М. Горького), Миколи Задорожного («Украдене щастя» І. Франка; Держ. премія СРСР, 1941).

Б. перший на укр. сцені створив образ В. І. Леніна («Правда» О. Корнійчука, «Незабутній 1919-й» В. Вишневського). У рад. сценічні здобутки ввійшли образи сучасників: Макара Діброви (однойм. п'єса О. Корнійчука; Держ. премія СРСР, 1949), Карпа Сидоровича («Не називаючи прізвищ» В. Минка). Серед ін. ролей у театрі: Лейба, Гонта («Гайдамаки» за Т. Шевченком), Тьотя Мотя («Мина Мазайло» М. Куліша), Пивоваров («Невідомі солдати» Л. Первомайського), Кришка («Плацдарм» М. Ірчана), Семен Котко («Ішов солдат з фронту» В. Катаєва), Іоакім Піно («Змова приречених» М. Вірти).

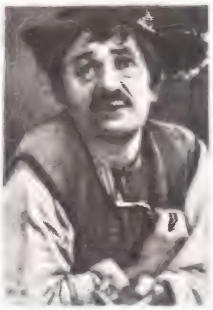

А. М. Бучма у ролях Миколи Задорожного («Украдене щастя» І. Франка), Басманова (фільм «Іван Грозний», реж. С. Ейзенштейн, 1945).

Вистави: «Загибель „Надії"» Г. Гейєрманса (1920), «Мірандоліна» К. Гольдоні (1921), «Північні велетні» Г. Ібсена (1921), «Назар Стодоля» Т. Шевченка (1942; 1951 спільно з Л. Ф. *Дубовиком*), «Хазяїн» І. Карпенка-Карого (1939), «Доля поета» С. Голованівського (1939), «Наталка Полтавка» М. Лисенка (1954, спільно з В. Д. Манзієм). З 1942 Б. працював у кіно як актор і режисер. У 1945—48 — худож. керівник Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. Здобутками укр. кі-

номистецтва є створені Б. образи Тараса Шевченка (однойм. фільм, 1926), Сашка-музиканта («Напередодні», 1928), Гордія Ярощука («Нічний візник», 1929), Басманова («Іван Грозний», 1945), Тараса Яценка («Нескорені», 1945), боцмана Дзюби («В далекому плаванні», 1947). Б.— режисер фільмів «За стіною» (1928), «Земля» (спільно з О. Ф. *Швачком*, 1954). Серед ін. ролей у кіно: Макдональд (1924), Микола Джеря (1927), Тарас Трясило (1927), Джіммі Хіггінс (1928) в однойм. кінофільмах; Еміль («Проданий апетит», 1928), Німець, отруєний газами («Арсенал», 1929), Хома Гудзь («Fata Morgana», 1931), Хома Кичатий («Назар Стодоля», 1937), Хома Габрись («Вітер зі сходу», 1941), Микола Задорожний («Украдене щастя», 1952). Викладав у Київ. ін-ті театр. мист-ва (з 1940 — професор). Серед учнів — К. П. *Степанков*, Н. К. *Копержинська*, В. П. *Туз* та ін.

Про актора створено фільм «Амвросій Бучма» (Київ. кіностудія наук.-популяр. фільмів, 1960). Б. присвятили вірші П. Г. Тичина, М. Т. Рильський (також оповідання «Останнє полювання»), роман «Козацькому роду нема переводу» О. Ільченко; скульпт. твори — Е. М. Фрідман (погруддя актора), І. П. Кавалерідзе (Б. в ролі Миколи Задорожного); живописні — художники М. І. Жук, С. М. Зарицький, К. Д. Трохименко, А. Г. Широков (портрети Б.), Й. А. Шпінель (Б. в ролях Баренда та Арно), М. К. Філенюк та В. Якубич (Б. в ролі Миколи Задорожного), В. Г. Меллер (Б. в ролі Матвія Чумака), С. Грузберг (Б. в ролі Карпа Сидоровича), Г. Савицький (замальовка «Б. на Сталінградському фронті») та ін. Його образ використав М. Г. Манізер для створення постатей селянина з жорном і селянина, що лежить, на цоколі пам'ятника Т. Г. Шевченку в Харкові. У Києві на будинку, де 1944—57 жив Б., встановлено мемор. дошку (1962, скульптор А. А. Шапран, арх. В. І. Корнєєва), на могилі на Байковому кладовищі — пам'ятник (1964, скульптор І. М. Копайгоренко, арх. Л. Ф. Лось). Ім'ям Б. названо бульвар у Києві, пароплав Дніпровського пароплавства, премію Кримського відділення СТД України за краще виконання чоловічої ролі.

Тв.: З глибин душі. К., 1959.

Літ.: Буревій К. А. Бучма. Х., 1933; Піскун І. Амвросій Максиміліанович Бучма. Х., 1940; Борщаговский А. Амвросий Максимилианович Бучма. М.— Л., 1947; Піскун І. А. М. Бучма. К., 1956; Львов-Анохин Б. Амвросий Максимилианович Бучма. М., 1959; Бжеский И. Амвросий Максимилианович Бучма. К., 1960; Бабишкін О. Амвросій Бучма в кіно. К., 1966; Косач Ю. Душі людської чародій. К., 1973; Косач Ю. Амвросій Бучма. К., 1978; Заболотна В. Амвросій Бучма. К., 1984.

Ю. М. Бобошко.

О. М. Бучма.

БУ́ЧМА Ольга Максиміліанівна (сценіч. псевд.— Бучманівна, Стефановичева, Левицька; 15. XII 1879, Пустомити, тепер смт Львів. обл.— 19.III 1925, Станіслав, тепер Івано-Франківськ) — укр. актриса, співачка (сопрано). Сестра А. М. *Бучми*. Закінчила 1894 Львів. консерваторію (клас проф. С. Невядомського). Працювала хористкою співочих т-в «*Лютня*» та *Львівський «Боян»* (1894—98), грала в *Руському народному театрі* (1898—1918, з перервою), польськ. театрі Т. *Павліковського* (1901; всі — у Львові), в *Стадника Й. Д. трупі* (1913—14), аматор. театрі ім. І. Тобілевича в Станіславі (1923—25). У 1905—06 під час гастролей М. К. Заньковецької та М. К. Садовського в Галичині була їх партнеркою. Драм. ролі: Варка («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Галя («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького), Анна Павлівна («Тепленьке місце» О. Островського), Естер («Урієль Акоста» К. Гуцкова). Серед вокал. партій: Наталка («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Одарка («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Марта («Фауст» Ш. Гуно), Сантуцца («Сільська честь» П. Масканьї).

Літ.: Медведик П. К. Краса життєвої правди. «Жовтень», 1980, № 2.

П. К. Медведик.

БУЧУ́К Дмитро (1860—1932) — нар. майстер-будівничий. Жив у с. Яворові (тепер Косівського р-ну Івано-Фр. обл.). Збудував понад 30 церков, дзвіниць і каплиць на Гуцульщині, Покутті і Поділлі (в селах Яворові, Ясеневі, Верхньому, Рожневі та в ін.). Його спорудам властиві риси *гуцульської архітектурної школи*. Вони, як правило, хрещаті у плані, дещо витягнуті по осі Зх.— Сх., однокупольні, мають широкі великі *піддашшя* на випусках-кронштейнах.

А. Г. Данилюк

БУШАНСЬКИЙ СКЕ́ЛЬНИЙ ХРАМ — комплекс приміщень в ущелинах пісковикового плато в с. Буші Ямпільського р-ну Вінн. обл. Поблизу Б. с. х.— залишки середньовіч. міста-фортеці. Деякі дослідники вважають, що храм був слов'ян. святилищем язичницької доби (1-а пол. 1-го тис. н. е.) з рельєфом (2,9×3,3 м) на міфол. сюжет; на думку інших, це культовий об'єкт пізнього середньовіччя. Розкопки 1985 і 1987 вияв. на місці храму залишки архіт. ансамблю 16—1-ї пол. 17 ст., який мав складну просторову структуру ярусного характеру: кілька скельних приміщень і коридорів, перекритих дерев. покрівлею, та наземна споруда на верх. терасі плато. Знахідки кераміки (2—5, 7—9 ст. н. е.), виявлені в основі ущелин, свідчать про присутність людей на цьому місці й у попередні епохи. Можна вважати, що за часів слов'ян. язичництва в ущелинах було святилище. Особливий інтерес становить виявлений 1883 В. Б. *Антоновичем* монумент. рельєф, який був центром ритуальних дій.

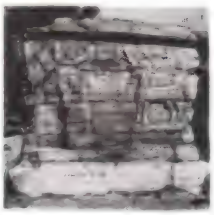

Бушанський скельний храм. Рельєф.

Він вирізьблений на пн.-сх. стіні найбільшого приміщення в скелях і зображає сцену обрядового моління. За монументальністю та іконографією сюжету рельєф з Б. с. х.— єдина такого роду скульпт. пам'ятка у Пд.-Сх. Європі.

І. С. Винокур, Р. В. Забашта.

БУШЕ́ Іван Семенович [9 (22).II 1908, економія Юківського, тепер тер. Іванівського р-ну Одес. обл.— 21.VIII 1979, Одеса] — укр. письменник-перекладач. 1931—35 навчався в драм. студії при Одес. укр. муз.-драм. театрі ім. Жовтневої революції. Працював завідуючим літ. частиною в театрах Одеси. Переклав для укр. театрів п'єси М. Горького «Диваки» (1967), М. Ф. Погодіна «Сонет Петрарки» (1956), І. В. Штока «Карнавал» (1957), М. П. Шатрова «Гліб Космачов» (1961), М. Матуковського «Амністія» та «Остання історія» (обидві — 1976) та ін., лібретто оперети І. Кальмана «Маріца», інсценізував сатиричну повість І. С. Нечуя-Левицького «Афонський пройдисвіт». Разом з Г. А. Карєвим написав п'єсу «Твій син, Одесо!» («Яша Гордієнко», 1972).

Г. Д. Зленко.

БУШЕРО́Н Емануель де (? — ?) — інженер. 1776 керував будівництвом по спорудженню Колегії піарів у Львові. 1778 виконав рисунок *Юра собору* у Львові, склав план саду біля палацу митрополита (зберігаються у НМЛ).

В. С. Вуйцик.

БУ́ЯЛЬСЬКИЙ Хома Станіслав (Наполеон Миколайович; ? — ?) — укр. художник і педагог. 1827—37 навчався в АМ у Берліні, Дюссельдорфі, Парижі. 1838 повернувся на Україну. З 1846 здобув у петерб. АМ звання некласного художника. Організував у Києві 1850 приватні рисувальні класи, більшість учнів утримував власним коштом. При класах 1853 відкрив майстерню для друкування гравюр і літографій. Пед. засади Б. набули дальшого розвитку в *Рисувальній школі М. І. Мурашка*. Відомо, що Б. розписував *Олександрівський костьол* у Києві.

БЮССЕ́ Йозеф (1775, Голландія — 1832, Львів) — живописець і графік. З 1801 працював у Львові. Викладав рисунок в Академії при Львів. ун-ті. Малював портрети, натюрморти, міфологічні композиції: «Покладення до гробу» (Львів. КГ), «Пігмаліон» (Львів. наук. б-ка ім. В. Я. Стефаника АН України), «Голова старого», «Голова у медальйоні».

Ю. О. Бірюльов.

БЮСТ (франц. buste, від лат. bustum — місце спалювання померлих) — погруддя, переважно портретне (первісно — надгробне) зображення людини в круглій *скульптурі*. З'явився в стародавніх Єгипті та Греції. Остаточно склався в портретному мист-ві Старод. Риму (до композиції Б. введено підставку). Дальшого розвитку набув у мист-ві епохи *Відродження* та нового часу (До-

Бюст. М. І. Марченко. Феофан Прокопович. Гіпс. 1982.

нателло, П. Берніні, Ж. А. Гудон, О. Роден та ін.). На Україні Б. починають створювати в кін. 16 — на поч. 17 ст. у т. з. *епітафіальному портреті* (див. також *Барокко*). Поширився з 19 — поч. 20 ст. (Л. В. *Позен*, Ф. П. *Балавенський*, І. П. *Кавалерідзе* та ін.). Значне місце зайняв у творчості українських скульпторів Г. Л. Петрашевич, Г. Н. Кальченко, М. Г. Лисенка, В. З. Бородая, О. О. Ковальова, Е. П. Миська, О. П. Скобликова, В. І. Зноби, А. В. Куща, Є. Й. Прокопова та ін.

Літ.: Німенко А. В. Українська радянська скульптура. К., 1960; Німенко А. В. Українська скульптура другої половини XIX — початку XX ст. К., 1963; Любченко В. Ф. Львівська скульптура XVI—XVII століть. К., 1981

БЮХНЕР Карл Васильович [1835, Лейпціг — 5 (17).X 1881, Київ] — укр. піаніст, композитор, педагог. Після закінчення 1852 Лейпціг. консерваторії (навчався у Ф. Мендельсона) вступив на службу до графа П. П. Лопухіна, разом з його оркестром концертував у містах України. 1871—81 — концертмейстер Київ. рос. опери, 1871—76 вів клас фп. у Київ. муз. уч-щі РМТ. Був членом-виконавцем Київ. відділення РМТ. Виступав разом з М. В *Лисенком*, Л. К. *Альбрехтом*, А. І. *Барцалом*, О. О. *Шевчиком*. Автор фп. квінтету, «Концертної парафрази на російську мелодію» для фп. (обидва — 1872), романсів (частину з них видано, зокрема у Києві, Лейпцігу).

М. І. Кузьмін.

БЯЛИК Михайло Григорович (13. III 1929, Київ) — рос. і укр. музикознавець, засл. діяч мист. РРФСР з 1982, канд. мистецтвознавства з 1969. Закінчив Київ. консерваторію (1951 — клас історії музики, 1953 — клас фп. Є. М. *Слівака* і А. М. *Луфера*). 1951—54 — викладач Дніпроп. муз. уч-ща, з 1968 — Ленінгр. консерваторії. Автор монографії про Л. М. Ревуцького, статей про Б. М. Лятошинського, Ю. С. Мейтуса, А. Я. Штогаренка, В. С. Губаренка та ін.

Тв.: Л. Ревуцький. К., 1973; Л. Н. Ревуцкий. Л., 1979; Евгений Мравинский. М., 1982.

Бюст. М. Г. Лисенко. Портрет Івана Франка. Гіпс. 1959.

Бюст. О. П. Скобликов. Микола Шорс. Мармур. 1976

Бюст. О. О. Ковальов. Портрет народної артистки СРСР А. Чернишової Бронза. 1979.

«В» (? ?) — укр. гравер на дереві 17 ст. Його гравюри вміщено у виданнях: «Тріодь цвітна» (1631), *«Євангеліє учительне»* (1637), «Акафісти» (1663) *Києво-Печерської лаври друкарні*; «Тріодь цвітна» (1642) *Сльозки Михайла друкарні* у Львові.

Літ.: Ровинский Д. А. Подробный словарь русских гравёров XVI XIX вв. СПБ, 1895; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні, кн. 1. (1574—1700). Львів, 1981.

Н. М. Присталенко

«В МИРЕ ИСКУССТВ» — літ.-мистецький журнал. Виходив у Києві 1907—10 (1907—08 — двотижневик, з 1909 — щомісячник). Друкував теор. статті та істор. огляди з питань л-ри, живопису, драм. і муз. театру; поезії; статті про творчість письменників, композиторів, зокрема М. Лисенка, художників (в т. ч. К. Костанді, М. Мурашка, М. Реріха). На сторінках журналу були опубліковані рецензії на вистави *Садовського М. К. театру*, *«Соловцов» театру* (зокрема, на вистави К. Марджанішвілі), *Київського міського театру*, на гастролі В. Ф. Комісаржевської, А. Дункан, акторів Малого театру в Києві; хроніка театр. і муз. життя Одеси, Житомира, Полтави та ін. міст України, бібліографія нових поетичних, прозових і драм. творів; вміщено репродукції з творів видатних укр. і рос. художників.

М. Г. Лабінський

«В СІМ'Ї ВОЛЬНІЙ, НОВІЙ» — міжнар. шевченківське літ.-мистецьке свято. Започатковане 1981. Проводиться в травні (до 1988 — в березні) з метою всенар. вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. У програмі — респ. худож. виставка *«Мальовнича Україна»*, кінофестивалі, тематичні концерти, цикли муз. та літ. вечорів, творчі зустрічі з укр. письменниками, літературознавцями, митцями зарубіжних країн. Проходять у Київському університеті, музеях Т. Г. Шевченка, в усіх обл. центрах республіки, а також у містах, пов'язаних з життям і творчістю Кобзаря, — в Москві, Петербурзі, Орську, Оренбурзі. 9 березня визначають лауреатів Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка. Матеріали свята (статті, виступи учасників, гостей, нові наук. розвідки й худож. твори про Т. Г. Шевченка та ін.) публікуються у зб. «В сім'ї вольній, новій» (виходить з 1984).

М. В Золотова.

ВАГА́НОВА Агрипина Яківна [14 (26).VI 1879, Петербург — 5.XI 1951, Ленінград] — рос. артистка балету, педагог і балетмейстер, нар. арт. РРФСР з 1934. Закінчила 1897 Петерб. театр. уч-ще. 1897—1916 — артистка Маріїнського театру (Петербург). З 1917 — на пед. роботі, 1921—51 — педагог Ленінгр. хореогр. уч-ща, 1946—51 — професор, зав. кафедрою хореографії Ленінгр. консерваторії. Серед учениць В. — М. Т. Семенова, Г. С. Уланова, Н. М. Дудинська, І. О. Колпакова. З укр. сценою пов'язана багаторічна діяльність вихованців В. — Г. О. Березової, А. І. Васильєвої, К. Г. Васіної, Н. В. Верекундової, Н. М. Виноградової, Г. М. Кирилової. Ім'я В. присвоєно Петерб. хореогр. уч-щу (1957). Держ. премія СРСР, 1946.

Тв.: Основы классического танца. Л., 1980.

Літ.: Агриппина Яковлевна Ваганова Статьи. Воспоминания. Материалы. М. Л., 1958; Кремшевская Г. Агриппина Яковлевна Ваганова. Л., 1981. *І. В. Цебенко*

«В.» Неділя самарянина. Ілюстрація до «Тріоді цвітної» Дереворит. 1631. ДМУОМ. Київ.

ВАГИЛЕ́ВИЧ Іван Миколайович (2.IX 1811, с. Ясень, тепер Івано-Фр. обл.— 10.V 1866, Львів) — укр. письменник, фольклорист, лексикограф, історик, етнограф, археограф і громад. діяч. Один з організаторів і керівників (1833—37, разом з Я. Ф. *Головацьким* і М. С. *Шашкевичем*) прогрес. літ.-мистецького гуртка укр. молоді «Руська трійця» у Львові. 1837 в альманасі «Русалка Дністрова», підготовленому і виданому гуртком, В. опублікував свою першу фольклористичну розвідку «Передговор к народним руським пісням», записи текстів *колядок*. 1848 — редактор газ. «Дневник руський» — органу антиавстр. політ. орг-ції «Руський собор». У 30—40-х рр. був близький до діячів польс. визвольного руху. Переслідувався уніатською церквою та австр. урядом. Збирав і досліджував пісенний та оповідний фольклор населення Карпат, вивчав його матеріальну і духовну культуру. Цій темі присвячені праці: «Гуцули — мешканці Східного Прикарпаття» (1837), «Бойки — русько-слов'янський люд у Галичині» (1839), «Лемки — мешканці Західного Прикарпаття» (1841); неопубліковані — «Весілля у слов'ян» (1841), «Празник коляда», «Слов'янська символіка» (незакінчена). Записав чимало текстів укр. нар. пісень Зх. України (вид. 1983). Залишкам давньорус. фортифікації в Карпатах присвятив наукові розвідки «Розгірчанські печери» (1838), «Берда в Уричі» (1843), «Бовди в Поляниці» (1862). У розвідці «Монастир Скит у Маняві» (1841, вид. 1848) В. дав історико-архіт. оцінку *Манявського скиту*, *Богородчанського іконостаса*.

Рукописи В. зберігаються у Львів. наук. б-ці ім. В. Стефаника, відділі рукописів Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН України.

Біографія В. покладена в основу повісті польс. письменника Я. Захар'ясевича «Учений» (1855).

Тв.: Твори. В кн.: Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. К., 1982; Народні пісні в записах Івана Вагилевича. К., 1983.
Літ.: Дем'ян Г. В. Дослідження Івана Вагилевича про гуцулів. В кн.: Культура і побут населення Українських Карпат. Ужгород, 1973; Петраш О. О. «Руська грійця». М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та їхні літературні послідовники. К. 1986. *Г. В. Дем'ян*

ВАГНЕР Іван (бл. 1844—?) — укр. композитор і піаніст. Музики навчався в *Галями Д. музичній школі*. Його виступи ще в дитячому віці високо оцінили київ. преса, а також рос. піаніст А. Гензельт. 1853 виступав у Києві в ансамблі з А. Т. *Контським*. 1854—55 давав сольні концерти. Дальша його доля невідома. В репертуарі — твори Ф. Шопена, Ф. Ліста і власні. Автор «Концертної фантазії на українську народну пісню „Гандзя"», маршу (написаний для Київ. кадетського корпусу) та ін. *М. І. Кузьмін.*

ВАГНЕР (Wagner) Отто (13.VII 1841, Відень — 11.IV 1918, там же) — австр. архітектор. Навчався (з 1857) у політехнікумі та АМ (1861—63) у Відні, 1860 — у Буд. академії в Берліні. Представник «віденського модерну». Працював у Відні. За проектом В. у Феодосії (Крим) у мавританському стилі споруджено дачу Стамболі (1909—14; тепер — санаторій «Восход»)

О. Вагнер. Дача Стамболі (тепер санаторій «Восход») у м. Феодосії. Крим. 1909—14.

ВА́ЗА (франц. vase, від лат. vas — посудина, посуд) — вид ужиткового і декор. посуду. Виготовляють з глини, фарфору, фаянсу, скла, дерева, металу та ін. матеріалів різних форм і висоти. Використовували з найдавніших часів для зберігання рідких і сипучих харчових продуктів, пізніше вони стали декор. речами. Художньо досконалі В. створювали в *античних державах Північного Причорномор'я* (див. *Вазопис* античний). На Україні В. з глини декорують *фляндруванням* та *ріжкуванням*, з фарфору та фаянсу — надглазурним і підглазурним розписом, з дерева — *підлаковим розписом*, зі скла — *гравіруванням*, *гранюванням*, розписом, різними прийомами гутної обробки та ін. В. широко використовують в оформленні садово-паркових ансамблів, громад. і житл. споруд.

ВАЗА́РІ (Vasari) Джорджо (30. VII 1511, Ареццо — 27.VI 1574, Флоренція) — італ. архітектор, художник, історик мист-ва; представник *маньєризму*. Заснував 1562 у Флоренції академію рисунка. У будівлях (Палаццо деї Кавальєрі в Пізі, 1562; ансамбль вулиці Уффіці у Флоренції, 1560—85) еклектично поєднував елементи ренесансної і маньєристичної арх-ри. Як живописець сформувався під впливом Мікеланджело (фрески в Палаццо Веккйо у Флоренції, з 1555; в Залі Реджа у Ватікані в Римі, 1571—73). Осн. твір — кн. «Життєписи найславетніших живописців, скульпторів та архітекторів» (1550) — цінне джерело відомостей про життя і творчість італ. художників епохи *Відродження*. З цією книжкою був добре ознайомлений Т. Г. Шевченко з часу його навчання в петерб. АМ, де, крім видання італ. мовою, був тоді і франц. переклад 1839—40. «Життєписи...» він згадує як правдивий твір у повісті «Художник», дає високу оцінку і в Щоденнику (23.VII 1857). Уперше укр. мовою вибрані твори В. вийшли 1937 у Києві за редакцією і з вступною статтею С. О. *Гілярова*.

Тв.: Укр. переклад — Життєписи найславетніших живописців, скульпторів та архітекторів. К., 1970.

ВАЗІН Георгій Андрійович (21 II 1940, м. Долинська Кіровогр. обл.) — український диригент, народний артист УРСР з 1990. Закінчив 1966 ф-т військ. диригентів при Моск. консерваторії. 1966—72 — диригент військ. оркестрів, 1972—82 — симф. оркестру Херсон. муз. уч-ща. З 1976 — худож. керівник і диригент організованого ним камерного оркестру «Гілея» при Херсон. філармонії.

ВАЗО́Н, вазонки, вазонок, вазончик, вазоночок — 1) Нар. орнамент, мотив, поширений на Подніпров'ї, Поділлі, Буковині, Прикарпатті та ін., осн. елементом якого є здебільшого білатеральне (двостороннє) зображення рослини. Прототип цього мотиву — міфол. образи *«древа життя»*, світового древа, в яких безпосередньо зображення вазона (посудини) часто відсутнє. Його позначають символічно — кружечком, квадратом, трикутником, трапецією тощо; рослина також не має чітко виражених ботанічних ознак. Зображення з конкретизованими рослинами: В. з гвоздиками, В. з дубовим листям, В. з соняшником і т. п. трапляються на Поділлі. 2) Горщик для квітів; квіти разом з горщиком, в якому вони ростуть. *М. Р. Селівачов.*

ВАЗО́ПИС античний — розпис антич. керамічних посудин. Розвинувся ще в кріто-мікенському мист-ві (3-є — 2-е тис. до н. е.), розквіту досяг у давньогрец. мист-ві. Вази розписували т. з. чорним лаком, білою і пурпурною фарбами. Композиція розпису органічно поєднувалася з формою посудини. В історії давньогрец. В. відомі *геометричний стиль*, «килимовий стиль», *чорнофігурний стиль*, *червонофігурний стиль* та ін. В. поширився в грец. містах Пд. Італії, Малій Азії, в *античних державах Північного Причорномор'я*. Зразки В. зберігаються в ДЕ, Музеї образотвор. мист-в ім. О. С. Пушкіна в Москві, Київ. музеї зх. та сх. мист-ва, в ін. музеях.

П. Й. Цвілик. Ваза. Глина, поливa, розпис, гравірування. 1962. ДМУНДМ. Київ.

Г. А. Вазін.

Вазон. Один з основних орнаментальних елементів

ВА́ЙДА (Wayda) Казимир (3.XII 1905, Львів — 8.V 1955, Варшава) — польс. актор. Працював у Міському театрі (1924—31), був диктором на радіостудії і одночасно виступав у театрі естради (1934—37) у Львові. Автор скетчів, діалогів, радіоп'єс. Грав 1937—48 у театрах Зх. Європи. 1948—55 — актор і режисер варшавського радіо. *О. М. Мартиненко*

ВАЙНШТЕЙН Мойсей Ісакович (20.II 1940, м. Дружківка Донец. обл.— 26.V 1981, Київ) — живописець. Закінчив 1965 Київ. худож. ін-т (майстерня М. І. *Хмелька*), 1967 — творчі майстерні АМ СРСР у Києві (керівник — С. О. *Григор'єв*). Працював у галузі станкового живопису. Серед творів: тематичні картини «Лікнеп» (1967), «Бетон першої п'ятирічки» (1969), «Григорій Савич Сковорода» (1972), «День перший» (1981), серія «Пейзажі Києва» (1979—81), портрети, натюрморти. Автор акварелеи, пластики малих форм. Твори зберігаються в Київ. музеї рос. миства, Музеї історії Києва та ін.

Літ.: Михайло Вайнштейн. Живопис, графіка, скульптура. Каталог виставки творів. К., 1987; Димшиц Е. Був такий художник. В кн.: Наука і культура. Україна, в. 22. К., 1988. *Е. О. Димшиц.*

ВАЙС Адольф Віктор (1858, м. Ярослав, тепер Польща — ?) — польс. архітектор. Закінчив 1884 архіт. відділ Львів. політех. школи. За проектами В. у Львові в 90-х рр. 19 ст. споруджено палац Дідушицьких (1894, вул. М. Лисенка № 15), мед. заклад (1891, вул. Смаль-Стоцького № 9). Спроектував і перебудував на Львівщині ряд житл. будинків, палаців, шкіл, костьолів. *В. С. Вуйцик*

ВА́ЙСБЛАТ Володимир Наумович (5.XII 1882, м. Малин, тепер Житомир. обл.— 8.I 1945, Київ) — мистецтвознавець, перекладач. Закінчив 1906 Гайдельберзький університет (Німеччина). 1909—14 працював у київ. журналах, які видавав В. С. *Кульженко*. 1908 написав п'єсу «До сонця» (під псевд. А. Гер; пост. у київ. «*Соловцов*» *театрі*). 1912—16 друкував статті з миства, зокрема українського, в журн. «Русский библиофил». Уклав «Театральну хрестоматію» (1913). Автор збірників «Читець-декламатор» (1914—17, вид-во К. Симоненка, Київ). Переклав «Народні оповідання» І. Л. Переца

(1920, у співавт. з М. К. Зеровим). 1923—35 — викладач (з 1932 — професор) *Українського наукового інституту книгознавства.* 1923—31 працював у журн. «*Бібліологічні вісті*», з кін. 30-х рр.— у вид-вах України.

Літ.: Череватенко Л. «В науку іншим людям і вікам». «Дніпро», 1990, № 6.
А. Й. Рудзицький.

ВА́ЙСМАН Григорій Зіновійович (справж.— Ентін; 1871, Біла Церква, тепер Київ. обл.— 1945, Ташкент) — євр. актор, засл. арт. УРСР з 1941. Сцен. діяльність почав 1882 хористом у євр. трупі під керівництвом А. *Гольдфадена.* Пізніше працював у євр. пересувних трупах, 1903—15 — в трупі С. Р. Камінської, 1919—20 — у театрі «*Унзер-Вінкл*», 1937—41 — в Держ. євр. театрі (обидва — в Києві), 1941—44 — в Моск. держ. євр. театрі. Ролі: Йонтл, Лейзер Вольф («Стемпеню», «Тев'є-молочник» Шолом-Алейхема), Бєлов («Сім'я Овадіс» П. Маркіша).
О. С. Підопригора.

ВАКС Борис (Бенціон) Йосипович [12(25).V 1912, Житомир — 4.VIII 1989, Харків] — укр. живописець, засл. художник УРСР з 1973. Закінчив 1932 Київ. худож. технікум, 1944—48 навчався у Харків. худож. ін-ті у М. Г. *Дерегуса,* О. О. *Кокеля,* С. М. *Прохорова.* 1948—52 викладав у Харків. худож. уч-щі. Твори в галузі станкового та монумент. живопису: картини — «Журавлі» (1957), «В бій комуністом» (1965), триптих «Хліб» (1967—68), «Тиша» (1970); живописний фриз у Палаці культури «Вугільний Донбас» у Горлівці (1960), панно «Будівельники» у Краснодонському будинку культури (1966); обидва — у співавторстві.
Літ.: Борис Йосифович Вакс. Каталог выставки... Х., 1972.

ВА́КСМАН Мойсей Аронович (1884—1953, Вінниця) — архітектор. Навчався у Київ. худож. уч-щі. Закінчив 1914 Вище тех. уч-ще у Дармштадті (Німеччина). Працював у Вінниці. Серед споруд: особняк у стилі *модерн* по вул. Пушкінській (1910—12, тепер лікарня), поштово-телеграфна контора (1910), ряд житл. будинків (1929—36), кінотеатр (1926), поліклініка (1930—31).
В. Є. Ясієвич.

ВАКУ́ЛА Раїса Савівна (дівоче — Тимін; 6.X 1930, с. Попівка, тепер Глобинського р-ну Полтав. обл.) — укр. художник-кераміст. Навчалась у Миргород. керамічному технікумі (1948—51) у Г. Я. Павелко, В. С. Панащатенка. З 1951 — на Будянському фаянсовому з-ді. Створює сервізи, набори посуду, декоровані квітково-рослинним орнаментом (сервізи «Ліс», 1976; «Троянда», 1976). Пошук нових форм виявився у створенні великого фігурного посуду: «Коза», «Цап», «Корівка» (1970—73). В. учасник зарубіж. пром. виставок-ярмарків (Нью-Йорк, Познань, Загреб, Париж, Токіо, Дамаск, Осло, Монреаль, Пловдив та ін.). Твори зберігаються у Полтав., Сум. і Харків. ХМ, ДМУНДМ та ін.
В. В. Мизгіна.

Р. С. Вакула. Чайно-кавовий сервіз. Фаянс, розпис. 1975.

ВАКУ́ЛЕНКО Віктор Дмитрович (16.XII 1921, м. Ізюм, тепер Харків. обл.) — укр. письменник, драматург. Закінчив 1950 Київський університет, 1960 — Вищі літ. курси при Літ. інституті ім. О. М. Горького (Москва). Здійснено постановки його п'єс «Пісня серця» (1954), «Зоряні ночі» (1955) — в Терноп. укр. муз.-драм. театрі. Ці ж п'єси 1956 і 1963, а також «Коли розлучаються двоє» (1959) поставлені в Пряшівському укр. нар. театрі (Східна Словаччина), на сцені Волин. (1956) і Стрийського (1957) укр. драм. театрів. Героїчне минуле укр. народу висвітлюється в драмі «Полтавська фортеця» (1957).
Тв.: Пісня серця. К., 1957; Вийди, дівчинонько. К., 1963; Так ніхто не любив. К., 1981; Шукаючи цвіту папороті. К., 1987.
Л. М. Дворниченко.

М. М. Вакуленко. Портрет народного майстра К. М. Нечипорука. Глина, 1979.

ВАКУ́ЛЕНКО Микола Миколайович (14.XII 1948, м. Алупка, Крим) — український кераміст, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1988. Виконує скульптуру малих форм, у т. ч. за мотивами творів Т. Шевченка («Кобзар», 1979), М. Гоголя («Пацюк», 1976; «Ноздрьов», 1977), О. Чорногуза («Зося Чудловська», «Матуся Карапет», обидві — 1982), М. Кропивницького, Є. Гуцала та ін. Твори В. зберіг. в Музеї нар. арх-ри та побуту України (Київ), Крим., Терноп. краєзнав. музеях, Сум. ХМ, ДМШ в Києві, Канівському музеї чортів та ін.
Літ.: Каталог выставки произведений Николая Николаевича Вакуленко. Симферополь, 1984, Кочережко Н. Фантазія і гумор. В кн.: Наука і культура України, в. 19. К., 1985.
Л. В. Поліщук.

ВАКУЛО́ВИЧ Віктор Овсійович (7.XI 1921, с. Довгалівка, тепер Чернігівської обл.— 26.V 1992, Донецьк) — укр. хоровий диригент, засл. діяч мист. УРСР з 1960. Закінчив 1965 Харків. ін-т мист-в. Працював у м. Єнакієвому: 1946—48 — зав. муз. частиною і диригентом муз.-драм. театру, 1950—56 — викладачем пед. уч-ща. 1957—67 — викладач Донец. пед. ін-ту, з 1987 — муз. пед. ін-ту. 1953—67 та 1976—86 — худож. керівник самодіяльної хорової капели Донец. залізниці, а 1969—71 — нар. капели Одес. залізниці, 1971—74 — ансамблю пісні і танцю «*Донбас*», 1973—86 — хору курсантів Донец. вищого військ.-політ. уч-ща. Автор статей з хорового мист-ва. Склав зб. «Дзвени, наша пісня» (1965).
І. Д. Гамкало.

ВАЛ Антоній (? — ?) — укр. живописець кін. 18 ст. Виконав розпис Миколаївської церкви в с. Колодному (тепер Закарп. обл.).
Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

ВАЛ — 1) Різновид найдавніших оборонних споруд, поширених у Європі. Являє собою земляний насип трапецієподібного або круглого перерізу навколо старод. поселення чи військ. табору. Нерідко перед В. був рів, заповнений водою. На тер. України збереглися *Змійові вали* (2 ст. до н. е.— 7 ст. н. е.), земляні вали *Ярослава міста* (11 ст.), оборонні вали *Київської фортеці* (кін. 17 — поч. 18 ст.), земляні укріплення 2-ї пол. 18 ст. на берегах Глибочиці (по вул. Нижній Вал у Києві) та ін. 2) Криволінійний *облом архітектурний* напівкруглого перерізу.
Ю. В. Могильовський

ВАЛА́ЄВ Рустем Георгійович [справж.— Галіат; 1(14).I 1900, Грозний — 10.X 1977, Київ] — рос. письменник. Закінчив 1924 Ленінгр. ін-т живого слова. Літ. діяльність почав 1923 як поет. Згодом писав драм. твори (комедія «Вища школа», 1928). Тривалий час жив і працював на Україні. Був знайомий з Лесем *Курбасом* (залишив спогади про нього; журн. «Україна», 1988, № 7). Автор лібретто муз. комедії «Лівша» А. Г. Новикова (1957; пост. в театрах муз. комедії Харкова, Одеси, Київ. театрі оперети), п'єси «Пригоди барона Мюнхаузена» (1972, поставлена 1973 Сімферопол., 1975 — Житомир. театрами ляльок). Писав прозові твори.
Г. Д. Зленко.

ВАЛЕ́ВСЬКИЙ (Walewski) Адольф (18.I 1852, Львів — 4.XII 1911, там же) — польс. актор, режисер. Закінчив 1871 драм. школу у Львові. Працював у польс. театрі у Львові (1872—73, 1876—1900, 1906—11), в театрах Кракова, Відня. Грав переважно характерні ролі. Вистави: «Дзяди» за А. Міцкевичем (1901), «Весілля» (1901), «Визволення» (1903), «Листопадова ніч» (1910) С. Виспянського. Автор п'єс, інсценізацій, театрознавчих праць, перекладав польс. мовою франц. драматургію.
О. М. Мартиненко.

ВА́ЛЕК Едуард Павлович [1873—8 (21).II 1915, Таганрог] — рос. і укр. композитор, диригент і муз. критик. За національністю чех. Закінчив Празьку консерваторію. До 1910 — директор Артистичного т-ва в Житомирі, керував його симф. оркестром, муз.

М. А. Вакcман. Лікарня (колишній особняк) по вул. Пушкінській у Вінниці. 1910—12.

критик газет «Голос Волыни» «Волынь» (1907), «Вестник Волыни» (1908—10). У 1910—15 — директор муз. класів Таганрозького відділення РМТ. Серед творів — опера «Помста» (пост. 1907, Прага).

ВАЛЕ́Р (франц. valeur, букв. — ціна, цінність) — в живопису і графіці відтінок *тону*, який у взаємодії з ін. відтінками передає певне співвідношення світла й тіні; послідовна градація відтінків тону в межах одного кольору, що дає можливість передавати оптичні ефекти і створювати ілюзію реального світла й простору. Застосування системи В. дає змогу більш об'ємно передавати предмети у світлоповітряному середовищі, досягати особливої глибини й багатства *колориту*, витонченості колірних співвідношень і переходів.

Літ.: Волков Н. Н. Цвет в живописи. М., 1984; Виппер Б. Р. Введение в историческое изучение искусства М., 1985.

П. В Нестеренко.

ВАЛЕ́РСЬКИЙ Валеріан Полікарпович (1903, Київщина — 1956) — рос. актор, засл. арт. Каз. РСР з 1943. Закінчив 1928 Одес. муз.-драм. ін-т. Працював в Одес. рос. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (1920—24), театрах Москви, Рибінська, Новосибірська, Алма-Ати, 1944—52 — в Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки. Ролі: в театрі — Скалозуб («Горе з розуму» О. Грибоєдова), Чепурний («Діти сонця» М. Горького), Боровський («За тих, хто в морі» Б. Лавреньова), Чугай («Ходіння по муках» за О. Толстим); у кіно — Колесников («Навала», 1944), Член колегії («Центр нападу», 1946, Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка).

О. Ф. Степаненко.

ВА́ЛИЦЬКА Марта Генріхівна (справж.— Кірхгейм; 1883, Київ — 1955, Ленінград) — укр. і рос. співачка (сопрано). 1904—08 навчалася співу в Муз.-драм. школі Миколи Лисенка у Києві (клас М. В. *Зотової*). 1908—10, 1920—21 — солістка Київ. рос. опери, 1910—17 — Маріїнського театру в Петербурзі. Партії: Ярославна («Князь Ігор» О. Бородіна), Ліза («Пікова дама» П. Чайковського), Брунгільда («Валькірія» Р. Вагнера), Електра (однойм. опера Р. Штрауса). У концертах виконувала укр., рос. нар. пісні, ін. твори.

І. М. Лисенко

ВА́ЛКИ — місто Харків. обл., осередок гончарства. Засн. 1646 як фортеця. Виготовлення гончарних виробів почалося з кін. 17 ст., промисел склався у кін. 19 ст. Виготовляли теракотові та полив'яні іграшки, ужитковий посуд, а також кахлі, декоровані у техніці *ритування* та ліпними рельєфами, здебільшого рослинного характеру. Майстри — родини гончарів Гнідих, Наріжних, Чабанів. У рад. час діяли артілі «Промінь», «Прогрес». Традиції місц. гончарства розвивають майстри, які працюють на Валківському пром. комбінаті. В його асортименті — вазони, вази для квітів, свічники, виготовлені на гончарному крузі, ліплені, декоровані кольор. поливами. Серед майстрів — Ф. І. *Гнідий*, Д. І. Наріжний, З. Б. Грунь, В. Д. Глух, І. С. Чабан, Б. М. Цибульник, П. М. і М. І. Кульбаки. Твори зберігаються в Харків. ХМ.

ВАЛЛЕН-ДЕЛАМО́Т (Vallin de la Mothe) Жан Батіст Мішель (1729, Ангулем, Франція — 7.V 1800, там же) — франц. та рос. архітектор. 1759—75 працював у Росії, викладав у петерб. АМ. Серед його учнів — архітектори В. І. Баженов, П. В. Неєлов, І. Є. Старов. За проектами В.-Д., у Петербурзі збудовано Гостиний двір (1761—85), Малий Ермітаж (1764—67) та ін. У 80-х рр. 18 ст. на Чернігівщині у Почепі (тепер Брян. обл.) за проектом В.-Д. у стилі раннього *класицизму* зведено палац К. Г. Розумовського (з флігелями та службами; споруди не збереглися) — одну з ранніх пам'яток палацово-садибної арх-ри. До складу ансамблю входила також Воскресенська церква (1765—71). Буд-во велося під керівництвом архітектора О. Г. Яновського.

В. І Тимофієнко

ВАЛОВА Світлана Петрівна (2.VI 1944, Київ) — укр. артистка муз. комедії (сопрано), засл. арт. УРСР з 1974. Після закінчення 1963 театр. студії при Київ. театрі оперети (керівник О. І. *Борисов*) — артистка Одес. театру муз. комедії. Ролі: Пепітта («Вільний вітер» І. Дунаєвського), Галина («На світанку» О. Сандлера), Адель («Летюча миша» Й. Штрауса).

З. М Аврутін

ВАЛУ́ЄВА Ольга Леонтіївна (1912, Київ — 23.XI 1963, там же) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1951. Працювала у ТРОМі (1934—37), укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (1940—41, 1950—58; обидва — в Харкові), Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (1958—63), в Сумському, Чернів. укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Наталка («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Аза («Циганка Аза» М. Старицького), Поема («Не називаючи прізвищ» В. Минка), Євгенія («На людному місці» О. Островського)

Л. А. Проценко.

ВАЛУ́ЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯ́Р 1863 — таємне розпорядження царського уряду про заборону друкування л-ри укр. мовою. Був інспірований провокаційними випадами рос. та польс. реакційної преси. Автор циркуляра — міністр внутрішніх справ П. О. Валуєв.

Заборона не стосувалася худож. літератури, проте цензура під різними приводами обмежувала її друкування. З 1863 видання книжок (у т. ч. п'єс) укр. мовою у межах Рос. імперії майже припинилося. В. ц. — один з проявів шовіністичної політики царського самодержавства, спрямованої на посилення нац. гноблення укр. народу. Підтверджений і доповнений новими дискримінаційними пунктами т. з. *Емського акта 1876*. Після рос. революції 1905—07 друкування л-ри укр. мовою почало відновлюватися.

ВАЛЮШЕ́НКО Іван (? — ?) — укр. живописець 2-ї пол. 18 ст. У 1774 брав участь у поновленні розпису *Успенського собору* Києво-Печерської лаври.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI —XVIII ст. К., 1983.

ВАЛЬКЕ́ВИЧ Раїса Андріївна (5.IX 1952, Кіровоград) — укр. співачка (лірико-драм. сопрано), засл. арт. УРСР з 1989. Після закінчення 1980 Одес. консерваторії (клас Г. А. *Поливанової*) — солістка Кіровогр. обл. філармонії, викладач Кіровогр. пед. ін-ту. Лауреат 4-го Міжнар. фестивалю молодих виконавців (Варшава, 1988).

ВАЛЬКО́ Богдан Олександрович (20.IX 1934, Львів) — укр. художник скла, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1983. З 1963 — на Львів. кераміко-скульпт. фабриці. Створює в гутній техніці вази для квітів, декор. композиції, кубки. Серед творів: набори ваз «Полум'я Перемоги» (1975), «Золота осінь» (1982), «Схід сонця» (1983); декор. композиції «З глибини пам'яті», «Веселкові», «Світанкові роси» (всі — 1985), «Російські берези» (1986). Учасник міжнар. виставок. Твори зберігаються в ДМУНДМ, МЕХП АН України та ін. музеях.

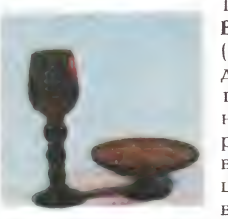

Б. О. Валько. Червоні бокали. Скло, видування, ліплення. 1970.

ВА́ЛЬМА (від нім. Walm) — торцевий трикутний схил від *коника* до *карниза* чотирисхилого (вальмового) даху. Характерна для укр. нар. арх-ри.

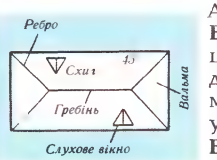

Вальма. (схема вальмового даху.

ВАЛЬНИ́ЦЬКА Софія Томівна (24.II 1896, м. Стрий, тепер Львів. обл.— 13.X 1964, Львів) — укр. мистецтвознавець. Закінчила 1924 Львів. худож.-пром. школу. Автор праці «Народна творчість Прикарпаття» (1960), статей з питань нар. та декор.-ужиткового мист-ва в журналах «Нова хата», «Вікна», «Література і мистецтво», «Декоративное искусство СССР».

ВА́ЛЬС (франц. valse, нім. Walzer, від walzen — кружляти) — танець, побудований на плавному кружлянні парами. Муз. розмір — тридольний (3/4, 3/8, 6/8). Характерна риса — акцент на 1-й (інколи на 2-й) долі. Темп переважно помірно швидкий. Виник у 70-х рр. 18 ст. як нар. сел. танець деяких областей Пд. Німеччини та Зх. Австрії. З поч. 19 ст. В. утвердився як міський побутовий салонний танець. Центром його поширення тривалий час був Відень. У 1-й пол. та серед. 19 ст. розвивався передусім як жанр легкої музики, став невід'ємною складовою т. з. віден. оперети (Й. Штраус-батько, Й. Штраус-син, Й. Ланнер та ін.). У творчості зх.-європ. композиторів-романтиків та рос. композиторів 19 ст. здобув найрізно-

манітніше жанрове трактування: від В.-мініатюри (Ф. Шуберт, Й. Брамс, Р. Шуман) до масштабної концертної композиції (Й. Гуммель, Ф. Шопен, А. Дворжак, М. Глінка). Поступово В. став однією з обов'язкових частин циклічних творів — симфоній, сюїт та ін. (Г. Берліоз, П. Чайковський, О. Глазунов); вальсовими епізодами насичені опери та балети цього періоду (Ш. Гуно, П. Чайковський, В. Ребіков). З серед. 19 ст. спостерігається симфонізація В. (П. Чайковський, «Мефісто-вальси» Ф. Ліста, «Вальс» М. Равеля). Серед авторів популярних В.— рос. рад. композитори М. Блантер, І. Дунаєвський, В. Соловйов-Сєдой, К. Листов, О. Пахмутова (пісні), С. Прокоф'єв, А. Хачатурян, Д. Шостакович, Г. Свиридов, молд.— Є. Дога (інструм. музика).

Вальсове начало притаманне багатьом укр. пісням-романсам 19 ст.: «Ой дівчино, шумить гай», «Сонце низенько», «Віють вітри, віють буйні», «Ніч яка місячна», «Не питай, чому в мене...», «Я бачив, як вітер березу зломив». До жанру В. з серед. 19 ст. зверталася більшість укр. композиторів. Найдавніші з відомих зразків укр. профес. музики — вальси для фп. П. *Сокальського* (1853, 1859, 1860) і для гітари С. *Воробкевича* (1861). В укр. класич. музиці В. мав переважно ліричне та жанрове трактування («Меланхолійний вальс» М. Лисенка, «Спогади про Відень» М. Тутковського, «Вальси-каприси» М. Калачевського, П. Сокальського, «На хвилях Дністра» Д. Січинського, вальси Я. Степового); деякі написані у масштабній, «концертній» формі («Концертні вальси» для фп. М. Лисенка, «Вальс до вправ з „булавами"» для симф. оркестру Д. Січинського та ін.). У ряді камерно-вокал. творів («Вечірня пісня» К. Стеценка, «О, не забудь» О. Нижанківського, «Бабине літо» Д. Січинського) та в епізодах деяких циклічних інструм. творів («Українська симфонія» М. М. Калачевського, симфонія В. Сокальського, трио мі мінор Н. Нижанківського) спостерігається стійка тенденція до поєднання жанрової специфіки В. і укр. лірич. пісні.

Традиції укр. вальсової музики збагачуються у творчості сучас. композиторів. Урізноманітнюється виконавський склад В.— симф. оркестр (К. Домінчен, А. Філіпенко, Б. Яровинський), голос і симф. оркестр (Ю. Рожавська, А. Філіпенко, Я. Цегляр), духовий (В. Варицький, Ю. Шуровський, Б. Яровинський), естрад.-симф. (О. Левицький), камерний (К. Домінчен) оркестри, ансамбль скрипалів (Б. Фільц), скрипка і фп. (Д. Клебанов), віолончель і фп. (М. Завалішина), фп. (М. Вериківський, В. Кирейко, В. Косенко, Л. Ревуцький, М. Скорик), баян (В. Підгорний, Г. Шендерьов), хор і фп. (А. Філіпенко), ряд духових інструментів. Жанр В. розвивається в таких різновидах: великий В. («Концертні вальси» В. Косенка, Я. Цегляра, А. Філіпенка, Б. Яровинського та ін.); В.-мініатюра («Балетна сценка» В. Косенка, «Джаз-вальс» Г. Саська, «Жартівливий вальс-шарманка» Л. Грабовського), В.-елегія, В.-скерцо різних авторів; пісня-В. («Колгоспний вальс», «Київський вальс», «Друзі хороші мої» П. Майбороди, «Києве мій» І. Шамо; «Київський вальс» А. Штогаренка, «Кримський вальс» К. Домінчена; «Світезянський вальс», «Гуцульський вальс» А. Кос-Анатольського; «Вогні Києва» В. Лукашова, «Вишні» О. Сабадаша та ін.) Емоційно-образна сфера В. стала основою хореогр. поеми «Соната-вальс» В. Асєєва, симф. поем «Меланхолійний вальс» С. Людкевича і «Вальс» М. Скорика. Ритмічну основу В. використано в ліричних та лірико-драм. епізодах великих інструм. творів: симфоній, сонат, квартетів (Б. Лятошинський), муз.-сценіч. (балет «Лісова пісня» М. Скорульського), моноопер («Листи кохання» В. Губаренка) та ін.

Літ.: Друскин М. Очерки по истории танцевальной музыки. Л., 1936; Ивановский Н. П. Бальный танец XVI—XIX вв. Л.—М., 1948. *О. О. Різник.*

ВАЛЬТЕР Сільва Яківна (17.II 1937, Одеса) — укр. артистка балету, педагог, засл. арт. УРСР з 1967. Навчалася 1951—55 в Одес. балетній школі (з 1977 — її викладач). 1955—76 — солістка Одес. театру опери та балету. Партії: Одетта — Оділлія («Лебедине озеро» П. Чайковського), Кітрі («Дон Кіхот» Л. Мінкуса), Фрігія («Спартак» А. Хачатуряна). *В. Д. Туркевич*

ВАМПІЛОВ Олександр Валентинович (19.VIII 1937, смт Кутулик Аларського р-ну Ірк. обл.— 17.VIII 1972, потонув в о. Байкал, похований у м. Черемхово, прах перенесено до Іркутська) — рос. драматург. Закінчив 1960 Ірк. ун-т. Вистави за п'єсами В. в театрах України: «Прощання в червні» (1969 — Донец., 1976 — Запоріз. укр. муз.-драм. театри; 1980 — Харків., 1981 — Київ. укр. драм. театри), «Минулого літа в Чулимську» (1975 під назвою «Побачення в передмісті» — Донец. обл. рос. драм. театр); «Воронячий гай» (1987 — Харків. укр. драм. театр) та ін.

Літ.: Зборовець І. Самобутність ліричної комедії О. Вампілова. «Радянське літературознавство», 1981, № 8.

ВАНДАЛКОВСЬКА Світлана Борисівна (22.III 1943, м. Нижній Ломов Пенз. обл.) — укр. і рос. актриса, засл. арт. УРСР з 1974. Закінчила 1966 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс І. І. *Чабаненка*). Працювала в Крим. (1966—72, м. Сімферополь), Полтав. (1972—76) укр. муз.-драм. театрах. З 1976 — в Крим. рос. драм. театрі ім. М. Горького. Ролі: Тетяна («У неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською), Харитина («Наймичка» І. Карпенка-Карого), Софія («Останні» М. Горького), Медея (однойм. драма Евріпіда), Гертруда («Гамлет» У. Шекспіра). *І. В. Романченко*

ВАНДРУ́ШКА Йосиф (11.III 1792, Львів — після 1863, там же) — укр. архітектор. З 1811 — службовець буд. дирекції намісництва у Львові, з 1818 працював на посаді повітового інженера, зокрема в Самборі, з 1834 — у Львові. З 1818 за проектами В. будували мурованні церкви на Львівщині. Збереглися храми в селах Старій Солі (1829), Підбужі (тепер обидва — смт) і Старому Місті (тепер м. Старий Самбір, 1830), Янові (1831, тепер смт Івано-Франкове), Новому Яричеві (1840, тепер смт), Бітлі і Вороцеві (1842). Реставрував будинок Єзуїтського колегіуму у Самборі, вежу ратуш у Дрогобичі. *В. С. Вуйцик.*

ВАНДУРСЬКИЙ (Wandurski) Вітольд Богдан (8.IV 1891, м. Мачки, Польща — 1937) — польс. письменник, режисер, театр. художник. За освітою юрист. Театр. діяльність почав у Росії під час 1-ї світової війни. 1919 керував рос. аматор. театром у Харкові, де поставив пролог до «Містерії-буфф» В. Маяковського. 1921—28 працював режисером і художником у театрах Польщі, викладав у драм. школі, виступав у пресі. 1929—31 керував Польським театром у Києві, для якого здійснив переробки творів польс. л-ри («Срібний сон Саломеї» Ю. Словацького, «Слово про Якуба Шелю» Б. Ясенського), пов'язаних з укр. темою. З 1931 жив у Москві. Автор п'єс «Смерть на груші» (1923), «Гра про Ірода» (1926), «В готелі „Імперіалізм"» (1929, видана в Москві), «Рабан» (в 30-х рр. поставлена в Москві та в Польс. театрі у Києві). *О. В. Вдовенко.*

ВАНЖУ́РА (Ванчура, Wanżura, Vančura) Ернест (бл. 1750, Вамберг, тепер Вімперк, у складі Чехії — 1802, Петербург) — рос. композитор, клавесиніст і диригент. За походженням чех. Профес. муз. освіти не мав. У 70—80-х рр. працював у Відні, 1783—86 — у Москві. 1786—97 служив у Дирекції імператорських театрів у Петербурзі, був керівником двох її оркестрів і клавесиністом («фортепіаністом ермітажної групи»). 1785—94 видавав франц. мовою в Петербурзі та Москві «Музичний журнал для клавесина або фортепіано, присвячений дамам бароном Ванжурою, аматором» (збереглося 9 випусків; всі — у ЦНБ АН України, фонди б-ки графів Розумовських). У ньому поряд з власними творами публікував пісні та інструм. п'єси відомих композиторів 18 ст. О. А. Козловського, М. К. Огінського та ін. Представник муз. *класицизму*, В. прагнув поєднати його традиції з слов'ян. народнопісенним

матеріалом. В.— автор 6 симфоній, зокрема «Симфонії руської, навіяної мелодіями України» (до мажор) — першої симфонії на теми укр. нар. пісень («Ой гай, гай зелененький», «Вийшли в поле косарі», «Ой коли я Прудиуса любила»), а також російських («Молодка молодая» і «Как ходил, гулял Ванюша»). Відома в клавірному перекладі, виданому без підпису в жовтн. випуску згаданого журналу за 1790, ця симфонія тривалий час вважалася анонімною. Її першу частину використовували як увертюру до опери «Мірошник-чаклун, дурисвіт і сват» М. Соколовського за п'єсою О. Аблесимова (1779). В 20 ст. виконувалася в оркестровці М. І. *Вериківського*.

1978 рос. музикознавець М. П. Пряшникова в архівних фондах Б-ки СРСР ім. В. І. Леніна (тепер Російська держ. б-ка) знайшла видані 1798 у Петербурзі франц. мовою оркестрові голоси «Трьох симфоній національних для великого оркестру, побудованих на кількох російських, українських і польських піснях, скомпонованих п. бароном Ванжурою», куди увійшли «Російська», «Польська» і «Руська» (українська) симфонії.

М. Пряшникова разом з укр. музикознавцями О. Ф. Андрєєвою і М. М. Гордійчуком реконструювали авторську партитуру. Перше виконання цієї симфонії в авторській оркестровці — 1985, «Польської» та «Російської» — 1986 (всі — в Києві, під керівництвом Ю. Никоненка).

В.— автор опер «Хоробрий і сміливий лицар Архідеїч» [лібретто Катерини II, Петербург, 1797; пізніше виконувалася під назвою «Іван-царевич» (у «Музичному журналі» наводиться як «Цар Ахрідейч»)] і «Три султанші, або Салиман другий» (1785). Збереглися також надруковані в «Музичному журналі» уривки з інших сценіч. творів В., численні п'єси для клавесина: козачки, «Полонез очаківський», «Кадриль очаківська» (обидві — після 1788) та ін. Значна частина творчої спадщини В. втрачена.

Тв.: Українська симфонія невідомого автора. Партитура. Редакція та оркестровка М. І. Вериківського. К., 1957; Три симфонії на слов'янські теми. Партитура. Клавір. Передмова М. П. Пряшникової. К., 1983.

Літ.: Пряшникова М. П. Автор відомий. «Музика», 1978, № 6. *О. О. Різник.*

ВАНІВКІВСЬКИХ ТА ЗДВИЖЕНСЬКИХ ІКОН МАЙСТЕР — живописець та його майстерня, в якій у 1-й третині 15 ст. виконано ікони для церкви Різдва Богородиці в с. Ванівці (тепер с. Ванів Львів. обл.) — «Моління», «Різдво Богородиці», «Нерукотворний образ», «Страшний суд», а також для Здвиженської церкви в с. Здвижені (тепер Львів. обл.) — «Воздвиження Чесного Хреста зі сценами з життя Христа» та «Страсті Христові»; всі зберігаються у НМЛ. У живопису цих творів відчутні відгомони візант. іконопису 14 ст., а також простежується зв'язок зі стилем мініатюр *Київського псалтиря* Спиридонія 1397. Вони відзначаються ніжною гармонією кольор. гами, ритмічністю, майстерною передачею граціозності, рухів зображуваних персонажів. В окремих іконах яскраво виражено риси нар. інтерпретації. До творів цього майстра та його майстерні, очевидно, можна віднести ряд ікон з церков на Львівщині. Деякі ікони зберігаються в музеях Польщі (у Санок, Кракові та Варшаві).

Ванівківських та здвиженських ікон майстер. Апостол Петро та архангел Михаїл. Фрагмент. 1-а третина 15 ст. НМЛ.

Літ.: Свєнціцький І. Галицько-руське церковне малярство XV—XVI ст. Львів, 1914; Свєнціцький-Святицький І. Ікони Галицької України XV—XVI віків Львів, 1929; Історія українського мистецтва, т. 2. К., 1967; Свенцицкая В. И. Мастер икон XV века из сёл Ванивка и Здвыжень. В кн.: Древнерусское искусство. Проблемы и атрибуции. М., 1977; Свєнціцька В. І., Сидор О. Ф. Спадщина віків. Львів, 1990.

В. І. Свєнціцька.

ВАНКО Амадей Францович (4.II 1815, Львів — 1849, там же) — укр. піаніст і педагог. За походженням чех. З 1838 — викладач з фп. і теорії музики у Київ. ін-ті шляхетних дівчат. У січні — лютому 1847 у нього на квартирі (тепер у будинку по вул. Михайлівській № 12) гостював Ф. *Ліст*. У цьому будинку 1852 публічно виконав свій перший твір (польку ля мінор) М. В. Лисенко. Серед учнів В.— А. Л. Крагельська.

М. І. Кузьмін.

ВАНРЕЗАНТ Вікентій В. (? — ?) — архітектор. Займав посаду міськ. архітектора м. Миколаєва. Проектував і будував військ.-адм. будинки, церкви в Херсоні і Миколаєві. З 1788 брав участь у буд-ві палацу Потьомкіна в Богоявленську (тепер у межах Миколаєва, палац не зберігся). Автор проектів кафедрального собору і Катерининської церкви в Одесі (обидва — 1795, не збереглися), вирішених у стилі *класицизму*.

В. І. Тимофієнко.

ВАНТОВІ КОНСТРУКЦІЇ (голл. want — відтяжка) — див. *Висячі конструкції*.

ВАНТУХ Мирослав Михайлович (18.I 1939, с. Великосілки, тепер Львів. обл.) — укр. хореограф, нар. арт. УРСР з 1977. Закінчив 1958 Львів. культур.-осв. уч-ще. 1962—80 — худож. керівник засл. самодіяльного ансамблю танцю УРСР «Юність» палацу культури ім. Ю. О. Гагаріна (Львів). З 1980 — худож. керівник *Ансамблю танцю України*. Постановки: «Карпати» (1983), «Український чоловічий танець з бубонами» (1986) та ін. Держ. премія України ім. Т. Шевченка, 1993.

І. В. Цебенко.

К. І. Ванченко-Писанецький.

ВАНЧЕНКА-ПИСАНЕЦЬКОГО К. І. УКРАЇНСЬКІ ТРУПИ. Діяли 1906—12 (з перервами) із змінним складом акторів на засадах товариств. Виступали в містах Поволжя, з 1909 — у Туркестані. В репертуарі: п'єси і автор. переробки К. І. *Ванченка-Писанецького* — «Мужичка» (за п'єсою О. Островського «Світить, та не гріє»), «Запорізький клад», «Тарас Бульба під Дубном» (за М. Гоголем), «Недолюдки», «Сім'я каторжника» (за П. Джіакометті), «Мазепа» О. Віламової (за Ю. Словацьким), «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Сорочинський ярмарок» М. Старицького та ін. У сезон 1910—11 К. І. Ванченко-Писанецький очолював невелику трупу театру мініатюр з репертуаром одноактних п'єс, опереток і жартів. Він практикував також недільні ранкові шевченківські вистави з дешевими вхідними квитками.

Літ.: Ванченко К. І. Спогади українського лицедія. «Червоний шлях», 1928, № 7—11. *Є. С. Хлібцевич.*

ВАНЧЕНКО-ПИСАНЕЦЬКИЙ Костянтин Іполитович (справж. — Писанецький; 1863, Житомир — 18.VII 1928, Ташкент) — укр. актор, режисер, антрепренер, драматург. Творчу діяльність почав 1879 в аматор. колективах, працював у Житомир. рос. драм. трупі П. Надімова. 1881 — актор рос. трупи М. Савіна. З 1883 — в укр. театрі; в трупах М. Старицького (1883—91), В. Грицая (1892—94), О. Суслова і О. Суходольського (1895), П. Мирова-Бедюха (1895—98), Г. Деркача (1898—1900), Ф. Левицького (1906). В 1906—12 очолював власні колективи (див. *Ванченка-Писанецького К. І. українські трупи*). Акторську майстерність опанував під впливом М. Старицького і М. Іванова-Козельського. Виконував комедійні і характерні ролі: Циган, Винник («Сорочинський ярмарок», «Майська ніч» М. Старицького), Кабиця («Чорноморці» М. Старицького за Я. Кухаренком), Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Вакула («Гаркуша» О. Стороженка). Автор драм з нар. життя «Мурло», «Рудоплави», «Недолюдки», «Запорізький клад» та переробок «Тарас Бульба під Дубном», «Вечір на хуторі» (за М. Гоголем), «Мужичка» (за п'єсою О. Островського «Світить, та не гріє»), «Відьма» (за повістю Е. Ожешко «Дзюрдзя»), «Цигани на Поділлі» (за повістю Ю. Крашевського «Хата за селом»)

М. М. Вантух.

Літ.: Ванченко К. І. Спогади українського лицедія. «Червоний шлях», 1928, № 7–11. *Є. С. Хлібцевич.*

«ВАПЛІТЕ» — 1) Літ.-худож. журнал. Видавався літ. орг-цією ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури, 1925—28). Виходив у Харкові 1927 (5 номерів). Опублікував виступ Леся Курбаса «Шляхи „Березоля"» (уривок з його доповіді «Сьогодні українського театру і „Березіль"» на театр. диспуті 1927), статтю Р. Якобсона «Про реалізм у мистецтві», нотатки з виставки укр. малярства та ін. Припинив існування разом із самоліквідацією літ. орг-ції ВАПЛІТЕ. 2) Збірник літ.-критичних статей (1926, один зошит). Вміщено статут ВАПЛІТЕ, статтю О. П. Довженка «До проблеми образотворчого мистецтва» та ін. *О. І. Сидоренко.*

ВАРВАЛЮК Семен Тимофійович [1861, с. Коржова, тепер Уманського р-ну Черкас. обл.— 1932 (?), Чернігів] — укр. актор. Працював у опереткових трупах Снігірьова і Новика в Умані (1879—85), рос. трупі у Вінниці (1886), укр. трупах М. Василенка, М. Старицького, Д. Гайдамаки, М. Ярошенка (1887—1915); у Черніг. держдрамі. Ролі: Кичатий («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Бичок («Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького), Возний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Шельменко («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Голохвостий («За двома зайцями» М. Старицького), Омелько («Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого).

Літ.: Д. Т. Сорок років на сцені. Ювілей С. Т. Варвалюка. «Нове мистецтво», 1926, № 1. *П. К. Медведик.*

ВАРВАРА, великомучениця Варвара — один з поширених реліг. персонажів в укр. іконопису. Зображували окремо і в парі з ін. мученицями півфігурою або у повний зріст. Найдавніше відоме її зображення на іконі «Св. Варвара і Параскева П'ятниця» з *Воздвиженської церкви* у м. Дрогобичі (16 ст.). У 17 – 18 ст. іконографія В. змінюється від умовності канонічно-іконописного образу до українізації реалістич. зображення (ікони «Св. Варвара» з Київщини, 17 ст., ДМУОМ; «Св. Варвара» з церкви в с. Житному на Полтавщині, тепер Сум. обл., 1741). Життєрадісно-патетичний характер образу в цих творах та стилістика монументалізованої постаті укр. дівчини в пишному орнаментованому одязі на тлі конкретного краєвиду визначаються естетичними засадами стилю *барокко*. Бароккові риси мають також ін. ікони («Св. Варвара та Катерина» з Конотопа, 18 ст., ДМУОМ). Такі риси наявні і в зображеннях В. у *гравюрі* («Акафіст... Варварі», Київ, 1698, 1741, 1776), у декор. мист-ві, зокрема у *золотарстві* (срібна карбована книжкова оправа 1-ї пол. 17 ст., майстри Києво-Печерської лаври). Зображення В. малювали на одвірках дверей в *іконостасах*, трапляється воно у нар. гравюрі, в іконах на склі, на гуцульських мальованих *кахлях*. *О. Ф. Сидор.*

Святі Варвара і Катерина. Ікона з м. Конотопа Сумської обл. Серед. 18 ст. ДМУОМ Київ.

ВАРВАРУК Стефан (? — ?) — укр. будівничий кін. 19 ст. Походив з м. Солотвина (тепер смт Івано-Фр. обл.). 1893—94 збудував дерев. Покровську церкву у с. Ганнівцях на Львівщині. *В. С. Вуйцик.*

ВАРГАН — муз. інструмент. Див. *Дримба.*

ВАРГОЛ Енді (1928, Піттсбург, США — 1987) — амер. художник, засновник поп-арту. За походженням українець. Його батько Андрій Варгол виїхав до США 1913 з с. Микова на Пряшівщині (Словаччина); мати Юлія (Уля Завадська) — 1921 з того ж села. В.— представник нової філософії та життєвого стилю, що базується на абсолютній свободі дії. Видавав спец. журнали, альбоми, фільми, організовував спілки, т-ва. Автор портретів Мерілін Монро, Джекелін Кеннеді, Мао Цзедуна, Леніна.

1987 створено Фундацію В. у Нью-Йорку. 1991 засновано Музей модерного мист-ва родини Варголів (старший брат В. Пол і племінник Джеймс — також художники) у м. Медзілаборце (Словаччина). Тут зберігаються 30 картин В., серед яких — портрети Інгрід Бергман, Леніна, композиції «Серп і молот», «Електричне крісло», «Квіти», «Камбеллів суп», «Корова», «Метелик», «Абсолютна водка» (всі — у техніці серіграфії, 1971—87), а також мемор. речі — особисті речі, сімейні фото, грамофонна платівка з укр. піснею, наспіваною матір'ю В., листи, листівки тощо. 1991 на виставці у Празі було представлено 55 творів художника.

Літ.: Мушинка М. Енді Варгол. Художник-українець з Америки. «Образотворче мистецтво», 1992, № 2.

ВАРЕНИЦЯ Марія Михайлівна (25.VII 1947, с. Стінка Терноп. обл.) — укр. нар. майстер худож. вишивки, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1985 Вишиває гладдю, хрестиком, ланцюжком, козликом, стебнівкою доріжки, серветки, наволочки, декор. та тематич. рушники та ін. Твори зберігаються у Терноп. краєзнав. музеї. *А. Є. Гриб.*

М. М. Варениця. Рушник. Фрагмент. Полотно, вишивка. 1986. Тернопільський краєзнавчий музей.

ВАРЕННЯ Микола Романович (7.XI 1917, с. Калинове, тепер смт Луган. обл.) укр. живописець і графік, засл. художник УРСР з 1987. Закін. 1952 ЛІЖСА (майстерня Р. Р. Френца, В. В. Мєшкова). Працює в галузі тематичної картини, портрета, натюрморту та пейзажу. Твори: картини «Косівський базар» (1957), «З минулого Карпат» (1964), «Обід чабанів» (1970), «Господарі полонини» (1975), «Карпатський рейд Ковпака» (1985), серії ліногравюр «Радянські жінки в Великій Вітчизняній війні» (1964), «Нафтовики Долини» (1967), «Історія Гуцульщини» (1984—85). Зберігаються у ДМУОМ, Закарп. ХМ, ін. музеях республіки.

Літ.: Виставка творів живопису і графіки Миколи Варенні. Каталог. Івано-Франківськ, 1979; Фронтові зарисовки. Виставка робіт члена Спілки художників СРСР М. Р. Варенні Каталог. Івано-Франківськ, 1987.

ВАРЕЦЬКА Валентина Федорівна [17(30).XII 1900, с. Іванівка Білозерського р-ну Херсон. обл.— 3.I 1981, Харків] — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1930. Працювала в Шостому районному театрі ім. Лесі Українки (Київ, 1921), Укр. драм. театрі ім. І. Франка (1921—28, з 1926 — у Києві), Харків. театрі Революції (1928—35; до 1931 — Харків Червонозаводський театр), Дніпроп. (1935—38), Львів. обласному ім. Галана (1946—60, м. Дрогобич) укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Донна Анна («Камінний господар» Лесі Українки), Маруся, Наталка («Маруся Чурай», «Соло на флейті» І. Микитенка), Діана («Собака на сіні» Лопе де Веги). *К. О. Силіна.*

ВАР'ЄТЕ (франц. variété, від лат. varietas — різноманітність, строкатість, суміш) — вид театру, у виставах якого поєднуються різні жанри театр., муз. та циркового мист-ва Назва походить від театру «Вар'єте», засн. 1720 в Парижі. В. як самостійна мистецька форма естради розвинулось у Франції в 19 ст., успадкувавши традиції ярмарково-майданових видовищ, кафешантанів, кабаре, а також зазнавши впливу англ. *мюзик-холу*. Програми відзначалися пишним, яскравим оформленням, великою кількістю учасників (в основному жінок), складалися з одноактних п'єс, окремих сцен, виступів співаків, читців, танцівників, музикантів, акробатів, жонглерів, фокусників. Різні за жанрами номери об'єднувалися за принципом контрасту або умовним сюжетом (огляд-*ревю*).

В Росії В. поширилися наприкін. 19 ст. Дивертисментні програми з куплетів, каскадних танців та

естрад. пісень демонструвались у ресторанах і кафе, тому й мали назву «кафешантан», а іноді — «театр-вар'єте». На цей час налічувалося 98 великих постійно діючих кафешантанів, з них 12 — на Україні. Найвідомішими були «Акваріум» у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ), «Шато-де-Флер», «Олімп» «Аполло» (у Києві), «Дю Норд», «Альказар», «Пасаж» (в Одесі), «Буфф» і «Тіволі» (у Харкові). В Одесі з 1906 виходили журн. «Театр і вар'єте» та щотижневик «Сучасний театр і шантан», у Києві — «Підмостки» (1909—11) та «Цирк і вар'єте» (1910).

Серед виконавців В. були зарубіж. співаки та танцюристи. Артисти естради часто об'єднувались у різні вокально-танц. капели (8—12 чол.): козацькі, рос., укр., циганські, матроські та ін. Репертуар, зокрема укр. капел, складався з театралізованих етногр. сценок, пісень, танців, що супроводилися грою на нац. муз. інструментах. Солістів В. з нац. репертуаром було мало, частіше це були рос. і укр. коміки-гумористи, які виступали у т. з. босяцькому або побутово-анекдотичному жанрі. У В. сформувався ряд талановитих вітчизн. артистів естради: С. Сокальський, П. Троїцький, С. Сарматов, Н. Плевицька, Ю. Убейко, І. Гурко. У перші післяреволюц. роки більшість В. було закрито. В серед. 20-х рр. вони практично зникли в СРСР. У 70—80-х рр. В. як жанр естради відродився.

Літ.: Кузнецов Е. М. Из прошлого русской эстрады. М., 1958. *І. С. Іртель.*

ВАРИВОДА Петро Семенович (12.VII 1928, станиця Старощербиновська, тепер Краснодар. краю) — український диригент, засл. діяч мист. УРСР з 1975. Закінчив 1958 Свердловську консерваторію. 1961—63 — диригент Харків., 1963—64 — гол. диригент Донец., 1973—84 — Дніпроп. театрів опери та балету. Працював також у Свердловську, Саратові, Фрунзе, Челябінську. З 1986 — викладач Дніпроп. муз. уч-ща. Постановки: «Борис Годунов» М. Мусоргського (1963), «Мазепа» П. Чайковського (1964), «Пробудження» Л. Колодуба (перше виконання 1977, Дніпропетровськ), «Грім з Путивля» В. Ільїна (1981, перше виконання), «Богдан Хмельницький» К. Данькевича (1976, Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1978). *І. Д. Гамкало.*

ВАРІАЦІЇ (від лат. variatio — зміна, різноманітність) в музиці — жанр інструм. муз. творчості, в основу якого покладено видозмінене повторення вихідної *теми* (або групи тем). Залежно від характеру перетворення теми виділяють такі типи В.: остинатні [незмінним лишається провідний голос *фактури* — бас (див. *Пасакалья, Чакона*), мелодія тощо, інші змінюються], строгі або «класичні» (незмінні осн. компоненти теми, її розміри), вільні або «романтичні» (тема суттєво змінюється, постійно образно перевтілюється; незмінні почасти тільки її поодинокі елементи). За кількістю тем, покладених в основу В., розрізняють В. подвійні (на дві теми), потрійні (на три теми) і т. д. В. створюють на оригінальні та на запозичені з ін. творів теми.

Джерела В.— в нар. музикуванні, куплетній пісенній формі. Принцип варіаційного розвитку — один з основних і в нар., і в профес. музиці. Ранні зразки В. (остинатні) з'явилися у творчості композиторів доби *Відродження* (16 ст.). Їх розвинули далі зх.-європ. і рос. композитори. Опора на нар.-пісенні жанри у творчості рос. композиторів 19 — поч. 20 ст. зумовила поширення т. з. глинкинських В. (або В. на незмінну мелодію; класич. зразок — «Камаринська» М. Глинки). В. існують як самостійні твори і як частини циклічних композицій (симфоній, сонат, сюїт тощо), муз.-сценіч. творів.

Серед перших В. в укр. музиці — «Менует з варіаціями» Є. Білоградської (серед. 18 ст.), В. на тему укр. нар. пісні «Вийшли в поле косарі» для камерного ансамблю (1792) і «Козачок» для фп. (1796) невідомого автора. Останні цикли видано в Петербурзі і є зразками строгих В., коли нац. фольклорні джерела переносилися на європейську класичну гармонічну та фактурну основу. В 1-й пол. 19 ст. спостерігалося прагнення до жанрового переосмислення теми, ускладнення фактури (цикли В. на теми укр. нар. пісень «Як сказала матуся» Гесса де Кальве, «Ой не ходи, Грицю» та «Ой у полі криниченька» О. Лизогуба), до подолання канонів строгих В. (передусім у заключних розділах твору), ладово-гармоніч. варіювання теми [цикли В. Й. Х. Вітвицького на теми укр. нар. пісень «Зібралися всі бурлаки» («Українка»), «У сусіда хата біла», «Чумак» та ін.]. З серед. 19 ст. зразки В. на Україні створювали О. І. *Дюбюк*, А. В. *Єдлічка*, М. А. *Завадський*, Р. Г. *Зентарський* та В. Р. *Зентарський*, Г. К. *Ходоровський-Мороз* (всі — для фп.), С. І. Воробкевич (для скрипки) та ін. Принципи варіаційного розвитку посідають значне місце у творах укр. композиторів-класиків — М. В. Лисенка, К. Г. Стеценка, Я. С. Степового, М. Д. Леонтовича, хоч зразків В. як окремих творів у їхній спадщині немає. Тематичний матеріал В. в українській музиці становили переважно нар. пісні й популярні романси: «Не щебечи, соловейко» М. Глинки (В. Р. Зентарський), «Соловей» О. Аляб'єва, «На світанку її не буди» О. Варламова (Й. Х. Вітвицький), «Моряки» К. Вільбоа (Г. К. Ходоровський-Мороз) та ін.

У творчості наступних укр. композиторів спостерігається поєднання принципів строгих і вільних В., частина з яких має програмний, сюжетний зміст. У 1-й пол. 20 ст. написані «Симфонічні варіації» М. Колесси (1931), фп. секстет з використанням форми В. (1915) і В. на укр. нар. тему для віолончелі (1918) В. Барвінського. Численні зразки жанру в цей час традиційно створено для фп., зокрема «Пісня до сходу сонця» (1916—19), «Елегія» (1917), «Похорон атамана» (1942, до 100-річчя з дня народження М. В. Лисенка) і «Балада» С. Людкевича, «Російські варіації в епічному стилі», «Зразкові варіації» (1949, своєрідний посібник з гармонії), «Балада у формі варіацій», В., присвячені Ф. Шопену, М. Вілінського, «Балада» Б. Лятошинського (1929), «Пасакалья, скерцо і фуга» М. Колесси (1929), ряд варіац. циклів В. Барвінського. У формі В. написано фінали фп. тріо (1942), а згодом і «Слов'янської сюїти» (1966) Б. Лятошинського. В 50—70-х рр. написані «Тема з варіаціями» В. Кирейка, «Українські писанки» Л. Дичко, «Золоті ворота» Ю. Іщенка, цикли М. Скорика, О. Киви, Б. Фільц та ін. З'явилися твори у формі В. для симф. оркестру (В. Варицький, Л. Дичко, С. Людкевич, І. Поклад, М. Полоз), віолончелі з оркестром (Г. Майборода), струнного оркестру (А. Філіпенко, Я. Верещагін), фп. і камерного оркестру (В. Бібик), оркестру нар. інструментів (К. Домінчен), квартету арф (Д. Клебанов), бандури (К. Мясков, В. Годзяцький), струнного квартету («Квартет» В. Сільвестрова) тощо. В окремих творах спостерігається синтез жанрів В. і циклу п'єс (або сюїти) — у «Відображеннях» для фп. Б. Лятошинського (1925), «Сюїті-варіаціях» для симф. оркестру С. Мамонова (1982). Жанр В. дає можливість в межах одного твору опанувати різні види виконавської техніки, тому він активно використовується у процесі навчання музикантів. Це зумовило створення численних В. для використання у пед. практиці муз. шкіл, у т. ч. укр. композиторів (І. Шамо, А. Філіпенка, І. Берковича, М. Сильванського, В. Клина, М. Степаненка, Ю. Щуровського та ін.).

Літ.: Дремлюга М. В. Українська фортепіанна музика. К., 1958; Милич Б. О. Фортеп'янна література українських радянських композиторів для дітей та юнацтва. К., 1961; Олійник О. С. Українська радянська фортепіанна музика для дітей. К., 1979; Клин В. Л. Українська радянська фортепіанна музика. К., 1980; Цуккерман В. А. Анализ произведений. Вариационная форма. М., 1987.

О. О. Ковальова.

ВАРЛААМ (?—?) — укр. іконописець 17 ст. Працював у *Лаврській іконописній майстерні*. Бл. 1669 їздив до Москви.

ВАРЛАМОВ Олександр Єгорович [15(27).XI 1801, Москва — 15 (27).X 1848, Петербург] — рос. композитор, співак (тенор), гітарист, диригент і педагог. Муз. освіту здобув у *Придворній спі-*

вацькій капелі в Петербурзі, де 1811—19 служив півчим, 1829—32 — учителем співу. Учень Д. С. *Бортнянського* (з 1811). В 1832—43 працював у Москві. Автор популярних романсів (всього бл. 200). Мелодію одного з них покладено в основу «Великих концертних варіацій на російську тему „Не шей ты мне, матушка, красный сарафан"» Й. Вітвицького В належать численні обробки рос. і укр. нар. пісень для голосу і фп ; 43 з них опубліковано в його зб. «Російський співак» (1848), у т. ч. 5 українських: «Ой гай, гай зелененький», «Ой не відтіль місяць світить», «Ой під вишнею», «Ой у полі вишня», «Їхав козак за Дунай», кожна з яких доповнюється варіаціями В. М. Кажинського.

Літ.: Листова Н Александр Варламов. М., 1968. *К. В Майбурова.*

ВАРНАВА Олександр Федорович (10.XI 1943, с. Зарічне Червоноармійського р-ну Рівнен. обл.) — укр. співак (баритон), засл. арт. УРСР з 1974. Після закінчення 1968 студії при Укр. нар. хорі ім. Г. Г. Верьовки працює в Рівнен. філармонії. В репертуарі — старовинні та сучасні укр. нар. пісні, пісні ін. народів, твори сучас. композиторів.

ВАРНЕКЕ Борис Васильович [3 (15).VII 1874, Москва — 31.VII 1944, Київ] — укр. і рос. літературознавець, історик театру. Закінчив 1898 Петерб. історико-літ. ін-т. Був професором Казанського, Новорос. в Одесі ун-тів. Після жовтня 1917 року — професор Одес. ун-ту, викладав також в Одес. театр. ін-ті. Досліджував історію антич. театру і драматургії («Спостереження над давньоримською комедією», «До історії типів», обидві — 1905), рос. нар. драм («Замітки про народну драму», 1915), історію рос. театру і драматургії 17 — поч. 20 ст. У працях, зокрема в «Історії російського театру» (т. 1—2, 1908—10), В. значну увагу приділив укр. *шкільному театрові* та його ролі в становленні сценіч. мист-ва і драматургії в Росії, драм. творчості Феофана Прокоповича, Георгія Конисського, В. В. Капніста, І. П. Котляревського, укр.-рос. зв'язкам у галузі драматургії. В бібліографію «Історії російського театру» включено матеріали про укр. театр і драматургію. Автор статей про Т. Г. Шевченка «Композиція „Назара Стодолі"», «Майстерність реаліста-маляра» (обидві — 1929).

Тв.: Античний театр. Х. К., 1929 История русского театра XVII XIX веков. М. Л., 1939.

Літ.: Алексеев М. П. Библиографический список научных трудов профессора Б. В. Варнеке 1889 1924. Одесса, 1925 *В. В. Голота.*

ВАРПАХОВСЬКИЙ Леонід Вікторович [16 (29) III 1908, Москва — 12.II 1976, там же] — рос. режисер і сценограф, засл. діяч мист. Груз. РСР з 1964, нар. арт. РРФСР з 1966. Закінчив 1931 літ. ф-т Моск. ун-ту. 1933—35 — наук. співробітник Театру ім. Мейєрхольда, розробляв методику запису репетицій, вистав, гри акторів. Працював у рос. драм театрах Алма-Ати, Тбілісі, Москви та ін. 1955—57 — режисер Київ. рос. драм. театру ім. Лесі Українки, в якому здійснив вистави: «Давним-давно» О. Гладкова, «Мораль пані Дульської» Г. Запольської (обидві — 1955), «Дерева вмирають стоячи» А. Касони (1956; також у Харків. рос. драм. театрі ім. О. С. Пушкіна), «Дні Турбіних» М. Булгакова (1957), «На дні» М. Горького (1963). Вистави в Київ. театрі опери та балету — «Бал-маскарад» Дж. Верді (1956), «Паяци» Р. Леонкавалло та «Сільська честь» П. Масканьї (1957); в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка — «Оптимістична трагедія» В. Вишневського (1961). На Респ. стадіоні в Києві поставив театралізоване свято «Молодість миру» (1962). Брав участь у створенні кінофільмів, зокрема «Мораль пані Дульської» (разом з О. Ф. *Швачком*, Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка, 1957). Репресований 1937. Реабілітований 1953.

Тв.: Наблюдения. Анализ. Опыт. М. 1978. *В. І. Заболотна*

ВАРФОЛОМІЙ (?—?) — укр. золотар 16 ст. Жив і працював у м. Рогатині (тепер Івано-Фр. обл.; з 1573), Львові (з 1576). Належав до цеху золотарів, живописців і конвісарів. Виготовляв ювелірні вироби, а також срібні ложки, оздоблені гравіруванням орнаментом, гербами, написами. *Г В Савчук*

ВАРЧЕНКО Василь (? — січень (?) 1770, м. Кодня, тепер село Житомир. обл.] — укр. кобзар. 1768 брав участь у Коліївщині в складі гайдамацького загону Ремези, до якого прийшов із Звенигородки (тепер Черкас. обл.). Своїми піснями викривав панське свавілля, піднімав бойовий дух повстанців. Страчений за вироком шляхетського суду від 26.I 1770 разом з 22 ін. гайдамаками.

Літ.: Лавров Ф. І Кобзарі. К., 1980 *Б. М. Жеплинський*

«ВАРШАВ'ЯНКА» — революц. пісня польс., а згодом і рос. пролетаріату. Автор польс. тексту — В. Свєнціцький, який написав його, будучи в'язнем Варшав. цитаделі (1878—79), на мелодію польс. повстанської пісні 1863 «Марш зуавів» В. Вольського. Текст з сучас. назвою опубліковано 1883 в нелегальному польс. журналі «Пролетаріат». Після цього пісня поширилась у Польщі. В 1897 «В.» переклав рос. мовою Г. М. Кржижановський Масового поширення в Росії і на Україні «В.» набула з часу революції 1905—07. Укр. мовою відома з 1905 (автор перекладу — М. К. *Вороний*). Обробку «В.» для хору без супроводу здійснили К. Г. *Стеценко* (1915), Л. М. *Ревуцький* [для однорідного — чол. або жін. хору (бл. 1924, вперше надрук. 1926)]. Пісня використана в опері «Розлом» В. *Фемеліді* (1929), ораторії «Люблячий тебе Ульянов...» В. *Бібика* (1979).

ВАРЯНИЦИН Олександр Михайлович [1860, Харків — 10(23).X 1914, там же] — військ. інженер, теоретик укр. арх-ри, живописець. Був секретарем і заст. голови *Українського художньо-архітектурного відділу* Харків. літ.-худож. гуртка (1912—14). Автор розписів залу будинку «Швидкої допомоги» у Харкові (1913). В 1909—14 опублікував у пресі Харкова і Москви ряд статей і доповідей про шляхи розвитку укр. архіт. стилю.

Тв.: Об украинском архитектурном стиле. «Украинская жизнь», 1913, № 1.

Літ.: А. М. Варяницын. «Украинская жизнь», 1914, № 11- 12. *В. В. Чепелик*

ВАСЕНКО Іван [?, с. Кам'янка-Струмилівська, тепер м. Кам'янка-Бузька Львів. обл.— 18.XI 1872, с. Убині, тепер тієї ж обл.] — укр. будівничий. Збудував і перебудував на Львівщині дерев. церкви в традиціях *галицької архітектурної школи*. Серед них — Михайлівська церква у с. Кізлові (1866), Покровська церква у с. Ріпневі (1869) Козьми і Дем'яна церква в с. Убинях (1872). В. збудував також Введенську церкву у Старому Яричеві (1860), Дмитріївську церкву у Кудирявцях (1865), Дмитріївську церкву у с. Яблунівці (1869). *В. С. Вуйцик*

ВАСЕЦЬКИЙ Григорій Степанович (28.XI 1928, с. Новоіванівка тепер Полтав. обл.) — укр. живописець, нар. художник УРСР з 1979. Закінчив 1955 Київ. худож. ін-т, де навчався у О. О. *Шовкуненка*. Працює в галузі жанрового живопису. Твори: «До мирної праці» (1960), «Тривожна молодість» (1965), «Перші комунари» (1967), «Опалене дитинство» (1971), «Йшла війна» (1975), «Рік 1918» (1978), «На Єнісеї» (1981), «О. С. Пушкін в Києві» (1982), «Солдатки» (1985), «Гайдамаки» (1991), «Втікачі з полону» (1992). Учасник зарубіж

О. Є. Варламов.

Г. С. Васецький.

Л. В. Варпаховський.

Г. С. Васецький. Війна. Олія. 1974

виставок (Болгарія, Угорщина, Німеччина). Твори зберігаються в ДМУОМ, Сум., Черніг. ХМ, Львів., Алма-Атинській та Красноградській КГ. *І. М. Блюміна*

ВАСИЛАЩУК Ганна Василівна (2.XI 1924, с. Шешори, тепер Івано-Фр. обл.) — укр. майстер худож. вишивки і ткацтва. Навчалася у своєї сестри П. В. Василащук та брата М. В. Василащука. У творчості В. традиц. шешорівське ткацтво (див. *Шешори*) набуло нової худож. образності, символічного змісту. Твори: рушники та верети «Гуцулка Ксеня» (1964), «Ой чого ти почорніло, зеленеє поле?» (1966—67), «Вічний революціонер» (1967), «Гетьте, думи, ви хмари осінні» (1968), «Гонта в Умані» (1969), «Степом, степом» (1981). Більшість декор.-тематичних рушників присвячено шевченківській тематиці (бл. 150 рушників). Роботи виконує човниковою та перебірною техніками ткацтва. Учасник зарубіж. виставок. Твори зберігаються у ДМУНДМ, МЕХП АН України, Коломийському музеї нар. мистецтва Гуцульщини та ін. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1968.

Літ.: Соломченко О. Г. Народні таланти Прикарпаття. К., 1969; Качкан В. А. Ганна Василащук. Альбом. К., 1985.

О. Г. Соломченко.

ВАСИЛЕВИЧ Володимир Владиславович (20.VII 1911, с. Стара Могильниця, тепер Терноп. обл.— 28.VII 1962, Адлер, похований у Львові) — укр. диригент, педагог, засл. арт. УРСР з 1956.

Закінчив 1938 вокал. ф-т Вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка у Львові. Навчався 1939—48 (з перервою) у Львів. консерваторії (клас диригування М. Ф. *Колесси*, співу — О. К. *Бандрівської*), з 1949 — її викладач (з 1961 — доцент). З 1939 (з перервами) — хорист, з 1949 — диригент капели «*Трембіта*», 1949—62 — керівник хору Львів. консерваторії (перше виконання кантати М. М. Скорика «Весна», 1960).

Серед учнів — І. Д. *Гамкало*, І. В. *Жук*, О. І. *Кураш*. Упорядник зб. «Хорові твори українських композиторів кінця 19 — поч. 20 ст.» (вип. 1—4, 1965—73), збирав і редагував твори зх.-укр. композиторів.

Т. О. Молчанова

ВАСИЛЕВИЧ Романа Володимирівна (26.V 1948, Львів) — укр. співачка (сопрано) і бандуристка, засл. арт. УРСР з 1987. Дочка В. В. *Василевича*. Закінчила 1971 Львів. консерваторію (клас В. Я. *Герасименка*). 1971—73 — викладач Чернів. муз. уч-ща, з 1974 — у складі тріо бандуристок Львів. обл. філармонії. Респ. комсомол. премія ім. М. О. Островського, 1984.

Б. М. Жеплинський.

ВАСИЛЕВСЬКА Ванда Львівна (21.I 1905, Краків — 29.VII 1964, Київ) — польська і українська письменниця, громад. діячка. Дружина О. Є. *Корнійчука*.

Г. В. Василащук.

Г. В. Василащук. Верета. Ручне ткацтво, 60-і рр. 20 ст. ДМУНДМ. Київ.

В. П. Василенко.

В. Л. Василевська.

У 1927 закін. Ягеллонський ун-т (Краків). Брала участь у польс. революц. русі. 1939 емігрувала до Рад. Союзу, жила у Львові, Києві. В роки Вел. Вітчизн. війни — член редколегії фронтової газ. «За Радянську Україну!» (редактор — М. П. Бажан), пропагандист політуправління Рад. Армії (у званні полкового комісара). З 1943 — голова Спілки польс. патріотів в СРСР. У післявоєнний період — член Всесвітньої Ради Миру.

Літ. діяльність почала 1921. Автор п'єси «Бартош Главацький» (1940 — Львів. держ. польс. драм. театр). За повістю «Райдуга» (1942; Держ. премія СРСР, 1943) 1944 знято однойм. фільм (Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка, реж. М. *Донської*, в гол. ролі — Н. *Ужвій*). Автор лібретто опери К. Данькевича «Богдан Хмельницький» (разом з О. Є. Корнійчуком), кіносценаріїв документальних фільмів «Дніпро» (1950), «Наші чемпіони» (1954), текстів пісень до худож. фільму «300 років тому...» (1956). В Києві на будинку по вул. Шовковичній № 10, де 1957—64 мешкала В., встановлено мемор. дошку (1965), на Байковому кладовищі — надгробок (1967; обидва — скульптор Г. Н. Кальченко). У *Корнійчука О. Є. музеї* в с. Плютах Київ. обл. відкрито меморіальну кімнату В. Держ. премія СРСР, 1945, 1952.

Тв.: Твори, т. 1—8. К., 1966—68.

Літ.: Усиевич Е. Ванда Василевская. М., 1953; Венгеров Л. Ванда Василевская. М., 1955; Полум'яна Ванда. К., 1985.

М. Г. Лабінський.

ВАСИЛЬЄВСЬКА Людмила Олексіївна (1861—1927) — укр. письменниця. Див. *Дніпрова Чайка*.

ВАСИЛЬЄВСЬКИЙ Матвій (? — ?) — укр. маляр 18 ст. 1756 намалював портрети львів. земського судді і графа М. Ржевуського.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

ВАСИЛЬЄВСЬКИЙ Радомир Борисович (27.IX 1930, Челябінськ) — укр. кінооператор і режисер, засл. діяч мист. УРСР з 1973. Закінчив 1954 ВДІК. Працював оператором на Кишинів. та Одес. (1954—64) кіностудіях. З 1965 — режисер Одес. кіностудії. Зняв кінофільми: «Весна на Зарічній вулиці» (1956, спільно з П. Ю. *Тодоровським*; бронзова медаль 6-го Всесвіт. фестивалю молоді і студентів, Москва, 1957), «Орлятко» (1957), «Повернення» (1960), «Приходьте завтра» (1963) та ін. Здійснив постановки фільмів: «Погоня» (1966, спільно з В. Т. Ісаковим), «Дібровка» (1968), «Крок з даху» (1971), «Квіти для Олі» (1977), «4 : 0 на користь Тетянки» (1982), «Без сина не приходь» (1986), «Гріх» 1992).

ВАСИЛЬЄВСЬКИЙ Ромуальд Вікторович (1853, Київ — 1919, Москва) — рос. співак (бас) і оперний режисер. Муз. освіту здобув у Муз. ін-ті у Варшаві. 1880—82 — соліст Київ. рос. опери. Співав також у Варшаві (1873—80), Великому театрі в Москві (1882—98; 1889—1906 — його другий режисер).

Партії: Мефістофель («Фауст» Ш. Гуно), Бертрам, Марсель («Роберт-Диявол», «Гугеноти» Дж. Мейєрбера), дон Альфонсо («Лукреція Борджіа» Г. Доніцетті) та ін. Серед постановок у Великому театрі: «Дубровський» Е. Направника (1896), «Русалка» О. Даргомижського (1900, здійснена спеціально для Ф. І. Шаляпіна) та ін.

ВАСИЛЬЄВСЬКИЙ Сергій Петрович [8 (21).III 1917, с. Хотінь, тепер смт Сум. обл.] — укр. архітектор, заслужений архітектор УРСР з 1970. Закінчив 1947 Харків. інженерно-буд. ін-т. 1955—82 — гол. архітектор Запоріжжя. Серед споруд: металург. технікум (1954), проект перебудови центру міста (1960, у співавт.; всі — в Запоріжжі); комплекс житл. будівель та парк у м. Бердянську (1952), квартал триповерхових житл. будинків у м. Токмаку (1955, обидва — Запоріз. обл.).

ВАСИЛЬЄНКИ — родина укр. антрепренерів, акторів і режисерів 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст.— О. М. *Васильєнко*, М. М. *Милославський*, К. М. *Стодоля*.

ВАСИЛЬЄНКО Анатолій Петрович (7.XI 1938, с. Нижня Ланна Карлівського району Полтав. обл.) — укр. графік, засл. худож. УРСР з 1977. 1960—61 навчався в Київ. уч-щі прикладного мистецтва. З 1960 працює в галузі газетно-журнальної та книжкової графіки, плаката. Автор рисунків для газ. «Радянська Україна» (з 1991 — «Демократична Україна»), журналу «Перець»; іл. до книжок М. Стельмаха, П. Глазового, В. Лагоди, Ф. Маківчука, І. Сочівця, О. Чорноguза, Ю. Ячейкіна та ін.

ВАСИЛЬЄНКО Василь Панасович (справж.— Капранов; 24.III 1867, Суми — 30-і рр. 20 ст., Харків) — укр. актор. Сценіч. діяльність почав 1886 у трупі П. С. Мирова-Бедюха, згодом працював у трупах М. К. Садовського (1889—97), Г. Й. Деркача (1897—98), О. З. Суслова (1904), О. Л. Суходольського (1904—06, 1909—10), Л. Р. Сабініна (1907—08, 1912—13), Т. П. Колесниченка (1916). Очолював власну трупу (1910—12), разом з Л. Р. Сабініним (1900—04). Працював 1917 в аматор. гуртках у харків клубах. З 1925 — актор Харків. нар. театру. Ролі: Цокуль, Гнат Голий («Наймичка», «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого), Карпо, Коваль («Зайдиголова», «Невольник» М. Кропивницького), Котенко, Хома («Талан», «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького). У фільмі «Остап Бандура» виконав роль батька Бандури (1924, Одес. кінофабрика ВУФКУ). Автор п'єси «Горбатий» (1911). *Є. С. Хлібцевич*

ВАСИЛЬЄНКО Віктор Іванович [31.I (12.II) 1839, с. Панське,

Полтавщина, затоплене водами Кременчуцького водосх.— 24.III (6.IV) 1914, Білики, тепер смт Кобеляцького р-ну Полтав. обл.] — укр. етнограф, дослідник нар. худож. промислів. Працював у Полтав. губ. земстві, сел. банку. Вивчав культуру, побут, економіку, ремесла, історію ярмарків, братств і цехів міст і сіл Полтавщини. Автор монографій «Кустарні промисли сільських станів Полтавської губернії» (вип. 1—2, 1885—87), «Містечко Опішня Зіньківського повіту Полтавської губернії. Статистико-економічний нарис» (1889), «Нариси кустарних промислів Полтавської губернії. Вип. 1. Прядіння й ткацтво в Зіньківському та Миргородському повітах» (1900), «Вжитки селянські на Полтавщині» (1906); довідника «Спроба толкового словника народної технічної термінології. Відділ 1-й, 2-й і 3-й. Кустарні промисли, сільське господарство і землеведення, народні приказки й висловлювання» (1902); статей «В лебединському „будинку" Г. П. Галагана» (1900), «Щодо малоросійського народного орнаменту» (1902). Наук. праці В., зокрема «Бандуристи і лірники» (1902), «До питання про школу бандуристів і лірників на Полтавщині» (1903), друкувалися у період. виданнях Києва, Петербурга, Полтави, Харкова. *В. М. Ханко.*

ВАСИЛЕ́НКО Віктор Михайлович [31.I (13.II) 1905, Влоцлавек, тепер Польща — 1992, Москва] — російський мистецтвознавець, доктор мистецтвознавства з 1970, професор з 1974. Закінчив 1930 Моск. ун-т (з 1942 — його викладач). Працював в н.-д. ін-ті худож. промисловості у Москві (1930—42). Автор праць про рос. і укр. нар. мист-во. Опублікував статті «Українське народне мистецтво» (1936), «Виставка української народної творчості» (1937), «Опішнянська глиняна іграшка» (1937), «Творчість гуцулів» (1940), «Український декоративний розпис» (1958), «Виставка „Радянська Україна"» (1961), «Естетичне багатство. Нотатки про українське декоративно-ужиткове мистецтво» (1961) та ін.

Тв.: Народное искусство. Избранные труды о народном творчестве X—XX веков. М., 1974; Русское прикладное искусство. Истоки и становление. М., 1977

ВАСИЛЕ́НКО Кім Юхимович (5.II 1925, м. Кам'янське, тепер Дніпродзержинськ) — укр. балетмейстер, дослідник народного танцю, заслужений діяч мистецтв УРСР з 1969, кандидат мистецтвознавства з 1966. Закінчив 1961 ДІТМ ім. А. В. Луначарського в Москві. Творчу діяльність почав 1943 як артист ансамблю пісні і танцю 3-го Укр. фронту. Організатор, худож. керівник і балетмейстер самодіяльних ансамблів танцю: «Дніпро» у Дніпродзержинську (1947—53, 1956—62), у Сумах (1953—56), «Дарничанка» в Києві (1962—70). У 1976—77 — худож. керівник, директор Ансамблю танцю УРСР ім. П. П. Вірського. 1964—70 — наук. співробітник ІМФЕ АН УРСР; з 1970 — зав. кафедрою хореографії Київ. ін-ту культури (з 1983 — професор). Поставив танці і хореогр. композиції: «Український весільний танок» (1956), «Купальські ігрища», «Щедра Україна» (обидві — 1960), «Ходить гарбуз по городу» (1963), «Щедрик» (1964), «Поема про Червоне козацтво» (1977), «Билина про Київ» (1982) та ін. Лауреат 6-го Всесвіт. фестивалю молоді і студентів (Москва, 1957, 1-а премія); 1-го респ. конкурсу балетмейстерів (Донецьк, 1987, 1-а премія).

Тв.: Украинские танцы на клубной сцене. М., 1960; Сюжетні танці. К., 1966; Лексика українського народно-сценічного танцю. К., 1971; Украинский народный танец. М., 1981; Композиція українського народного сценічного танцю. К., 1983; Українські народні танці для дітей. К., 1985. *В. Д. Туркевич*

ВАСИЛЕ́НКО Ніна Костянтинівна [23.XI (6.XII) 1906, Київ] — укр. режисер і художник мульт. фільмів. 1928—31 навчалась у Моск. поліграф. ін-ті. 1932—59 — художник-мультиплікатор у цеху мультиплікації Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка, студії «Київтехфільм»; 1960—75 — художник і режисер Творчого об'єднання худож. мультиплікації Київ. кіностудії наук.- популярних фільмів. Фільми: «Веснянка» (1961), «Веселий художник» (1963), «Микита Кожум'яка» (1965), «Маруся Богуславка» (1966), «Пригоди козака Енея» (1969), «Сказання про Ігорів похід» (1972; спец. приз і диплом 5-го Мкф документальних і короткометражних фільмів, м. Ньйон, Швейцарія, 1972), «Хлопчик з вуздечкою» (1974).

Б. М. Крижанівський.

ВАСИЛЕ́НКО Олександр Миколайович (справж.— Десятников; 1832, Полтавщина — ?) — укр. актор, режисер, антрепренер, драматург. 1880—1900 утримував власну трупу. 1900 в трупі В. у Черкасах виступала М. К. *Заньковецька.* Ролі: Виборний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Воронов («Доки сонце зійде, роса очі виїсть» М. Кропивницького). Автор п'єс «Кругла сирота» (1884), «Маруся Кочубей і Мазепа» (1900), «У черкеській неволі» (1900) та ін. 1914 переклав п'єси «Ревізор» М. Гоголя та «Влада темряви» (під назвою «Воля темряви») Л. Толстого. *Є. С. Хлібцевич.*

ВАСИЛЕ́НКО Олена Михайлівна (18.V 1930, с. Максимково Єршицького р-ну Смол. обл.) — укр. майстер художньої вишивки, заслужений майстер народної творчості УРСР з 1976. Закінчила 1948 Решетилівське проф.-тех. уч-ще. Навчалася у М. М. Гребенюк. Працює на Решетилівській ф-ці худож. виробів з 1948, творчий майстер ручної вишивки — з 1967. Серед виробів: жіночі блузки, чоловічі сорочки — «Солов'їні очі», «Українка», «Чумачка»; рушники, скатерті, покривала та ін. Техніки вишивання — *лиштва*, напівхрестик, *хрестик*, зерновий вивід, *вирізування*. Учасник міжнар. виставок. Твори зберігаються в ДМУНДМ, Полтав. краєзн. музеї та ін. *А. О. Леонова.*

О. М. Василенко. Чоловіча сорочка. Льон, вишивка. 1986.

ВАСИЛЕ́НКО Онопрій Омелянович [криптоніми і псевдоніми: О. В., А. Вар-ъ, Охрім Варнак, О. Васюта; 15 (27).VI 1861, с. Коврай, тепер Золотоніського р-ну Черкас. обл.— 20.XII 1921, м. Золотоноша, тепер тієї ж обл.] — укр. письменник і театр. діяч. З Криму, де перебував на військ. службі, надсилав до львів. журн. «Зоря» статті на театр. теми («Про організацію в Севастополі драмгуртка», 1892; «Деркачева трупа в Севастополі», 1893, та ін.). У Брест-Литовську (тепер Брест) організував із солдат і офіцерів хор, а також укр. театр. трупу. У виставах трупи брали участь і профес. актори Щербина, Левитський, Ленський, які відбували строкову службу. Здійснив вистави за п'єсами «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, творами М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого. В деяких спектаклях грав головні ролі. Виступав з декламацією віршів Т. Шевченка, Є. Гребінки, Л. Глібова. За рад. часу працював у золотоніській газ. «Вісті», був ініціатором створення аматор. театр. гуртків на Черкащині. *Г. Д. Зленко*

ВАСИЛЕ́НКО Сергій Никифорович [18 (30).III 1872, Москва — 11.III 1956, там же] — рос. композитор, диригент, педагог, нар. арт. РРФСР з 1940 та Узб. РСР з 1939, доктор мистецтвознавства з 1943. Закінчив 1901 Моск. консерваторію. Автор опер, вокал.-симф., оркестрових та інструм. творів, серед яких — симф. сюїта «Україна» (1945, де використано елементи укр. муз. фольклору. Держ. премія СРСР, 1947.

ВАСИЛИ́ХА — укр. нар. сольний (іноді груповий) жін. танець-пісня. Його хореогр. рисунок має імпровізаційний характер. Складається з двох рухливих частин: перша подібна до *мазурки* (розмір 3/8), друга — до *козачка* (розмір 2/4).

ВАСИЛІА́НСЬКИЙ МОНАСТИР — 1) У с. Підгірцях Бродівського р-ну Львівської обл.— пам'ятка арх-ри стилю *барокко*. Розташований поряд з літописним городищем Пліснеськ. За легендою, засн. 1180 княгинею Оленою, дочкою белзького князя Всеволода. Повторне заснування відноситься до 1659. Монастирська Онуфріївська церква збудована 1726—50, худож.-декор. роботи тривали до 70-х рр. 18 ст. Церква мурована, прямокутна у плані, із слабо вираженою тригранною вівтарною *апсидою*. Чотири могутні стовпи ділять

Миколаївська церква Василіанського монастиря у с. Крехові Жовківського р-ну Львівської обл. 1721—37.

внутр. простір на три *нефи*. Значно ширший і вищий центр. неф з *трансептом* утворюють виразний об'ємно-просторовий хрест. Перехрестя вінчає баня на восьмигранному *барабані* зі світловим ліхтарем. Зх. фасад має характерний для барокової арх-ри *фронтон*, спарені *пілястри* і білокам'яні *портали*. Оригін. форми іконостас виконано за проектом арх. П. *Гижицького* (1766—67; художники А. *Грушецький*, І. Головацький, С. *Калинович*, різьбяр Стефан з Кременця). Амвон (1771) виготовили майстри Йосиф Лоренц і Григорій Чорний з с. Микулинців на Тернопільщині. Двоповерховий корпус келій, що прилягає до церкви, збудовано 1771– 86 (арх. О. Венцлавський).

2) У с. Крехові Жовківського р-ну Львів. обл.— пам'ятка фортифікаційної арх-ри стилю *барокко*. Засн. 1618 біля с. Фійни. Над печерою було збудовано дві дерев. церкви — Петропавлівську і Покровську (існували до 18 ст.). Пізніше монастир перенесено на сучас. місце, збудовано Преображенську і Миколаївську, після 1638 — Троїцьку і Покровську церкви. До поч. 18 ст. більшість монастирських будівель були дерев'яні, мури і башти — кам'яні. Головною була тризрубна, з трьома верхами Спаська (Преображенська) церква (1660, будівничі *Андрій* і *Адам*, стінопис художника М. *Петрахновича*) — пам'ятка *галицької архітектурної школи* (не збереглася). На гравюрі 1699 (художник Д. *Синкевич*) зображено монастирський комплекс: Преображенська, Миколаївська, Троїцька і Покровська церкви, дві дзвіниці, будинки келій і госп. споруди, оточені мурами з брамами і наріжними баштами. Сучас. ансамбль В. м. утворюють Миколаївська церква, дзвіниця, будинок келій, оборонні мури з брамою та баштами. Миколаївську церкву збудовано 1721—37 біля сх. оборонного муру, оздоблювальні роботи тривали до 50-х рр. 18 ст. У 1799 її перебудовано, 1854 реставровано. Мурована, з двома банями, хрещата у плані, з укороченим *трансептом*. Центр. об'єм завершує шоломоподібна баня на восьмигранному барабані, увінчана світловим ліхтарем з главкою. Пн. і пд. фронтони декоровано трьома *нішами*. Фасади прикрашено спареними пілястрами і порталом. *Бабинець* перекрито коробовим склепінням з *розпалубками*, центр. і сх. об'єми — сферичними куполами. В інтер'єрі — фрески (1776, художники О. Білявський, П. *Витаницький*), іконостас (В. *Петранович*), декор. скульптури (М. *Полейовський*, І. *Щуровський*). Пн.-сх. ріг монастирських мурів замикає восьмигранна у плані бароккова дзвіниця, низ якої (оборонна башта з бійницями) споруджено на поч. 60-х рр. 17 ст., верхній ярус з годинником добудовано 1759—61. Келії, розміщені у пд. мурі, будували 1755, 1775—80 і 1902. Мури з брамою і баштами зводили в 17—18 ст. В. м. був добре пристосований до оборони. Мури з баштами з чотирьох боків замикають велике прямокутне подвір'я. В 1661 було зведено дві башти, 1664 завершено роботи. В'їзну браму (нову) збудовано 1775—76 у стилі барокко. Верхній ярус брами вирішено у вигляді фронтона з волютами, його прикрашала декор. скульптура і живописні вставки в нішах (художник Я. Калинович, не збереглися). *В. С. Вуйцик*

Василіївська церква у м. Володимирі-Волинському Волинської обл 70—80-і рр. 13 ст.— поч. 20 ст.

Василів. Керамічні декоративні плитки. Підполивний розпис. 12 ст.

ВАСИЛІВ — давньоруське місто. Його залишки збереглися на тер. сучасного с. Василева Чернів. обл. Вперше згадується в Галицько-Волинському літописі під 1229. Після навали орд Батия 1240 місто занепало. При археол. розкопках знайдено залишки житл. і господ. будівель, оборонних споруд та ремісничих майстерень. У В. знаходився білокам. Василівський храм 12 ст., декілька дерев. церков (не збереглися). Інтерес становлять залишки замкової дерев. церкви, виявлені в пд.-сх. частині *дитинця* В.— «Замчищі». Це була невелика прямокутна будівля, що входила в систему зрубних оборонних стін міста. Тут знайдено багато керамічних глазурованих плиток, вкритих жовтою, зеленою і темно-коричневою *поливами*. Серед них — унікальні плитки із зображеннями грифона, орла та оленя з великими розложистими рогами, які були виконані невисоким контурним рельєфом і мали символічний зміст (у ранньохристиянському мист-ві орел символізував безсмертя, грифон часто уособлював Христа, олень — ідею християнської душі). Поряд з цим зображення мали і світський характер як емблеми княжої сили й влади і тому згодом були перенесені у феод. *геральдику*. Подібні плитки на тер. Київ. Русі, окрім В., виявлені лише при розкопках у м. *Галичі*. *Б. П. Томенчук.*

ВАСИЛІЇВСЬКА КАПЛИЦЯ у с. Крилосі Івано-Фр. обл.— пам'ятка арх-ри. Споруджена бл. 1500 на фундаменті Успенського собору (1157), зруйнованого під час навали хана Батия 1241. В пд. стіні зберігся фрагмент кладки 12 ст. В. к. складено з тесаного каменю і цегли. У плані споруда квадратна, з невеликою нішею — *апсидою* в сх. частині інтер'єра, перекрита напівциркульним *склепінням*, завершена чотирискатним дахом. Вхід у каплицю оформлено арковим білокам. різьбленим *порталом*.

ВАСИЛІЇВСЬКА ЦЕРКВА — 1) У Володимирі-Волинському — пам'ятка арх-ри періоду становлення укр. нац. мист-ва. Збудована бл. 70—80-х рр. 13 — серед. 14 ст. Не раз перебудовувалася, 1844 перебудовано *нартекс*. Роботи 1900—01 докорінно змінили вигляд споруди (арх. М. І. Козлов). В. ц. набула рис *неоросійського стилю*. Над гол. об'ємом спорудили *барабан* з *кокошниками*, увінчаний цибулиноподібною банею. Схожу баньку помістили над добудованим ярусом дзвіниці. У плані пам'ятка восьмикутна, із Зх. до неї прилягають прямокутні у плані дзвіниця і ганок. Пн. стіну декоровано різьбленим білокам'яним *порталом*, західну — цегляним перспективним порталом. Стіни укріплено *контрфорсами*. Віконні прорізи прикрашають символічні зображення сонця і місяця. Центр. об'єм перекрито зімкнутим склепінням, *апсиду* — конхою. Інтер'єр було оздоблено фресками (забілено в кін. 17 ст.). 2) У Ромнах — пам'ятка арх-ри. Збудована 1751—80 на місці розібраної Успенської дерев. церкви. Первісно — мурована, тинькована, тридільна, з *дзвіницею* над центр. частиною і глибокими підвалами. 1866—67 перебудовано за проектом арх. Є. І. Червинського: споруда стала тридільною, однонефною, прямокутною у плані, з гранчастою апсидою і ярусною дзвіницею над нартексом. Неф перекрито дерев. підвісною стелею, що імітує циліндричне склепіння, вівтар — *конхою*, нартекс — зімкнутим і двома циліндричними *склепіннями*. Декор стриманий, характерний для *історизму* 60-х рр. 19 ст.; переважають форми неоросійського стилю у своєрідній інтерпретації. В. ц. в Ромнах — найпіз-

Онуфріївська церква Василіанського монастиря у с. Підгірцях Бродівського р-ну Львівської обл 1726—50.

ніший зразок типу однонефних зальних культових споруд, поширених на Україні в 17 ст.

В. В. Вечерський.

3) У с. Черчому Івано-Фр. обл.— пам'ятка дерев. *бойківської архітектурної школи.* Збудовано у 16 ст. У 1812 середній верх було звалено бурею, відбудовано в спрощених формах чотирисхилого намету. Після реставрації 1970 (арх. І. В. Старосольський) пам'ятка набула первісного вигляду: дерев'яна, тризрубна, триверха, з широким *піддашшям* на випусках вінців *зрубів.* У мініатюрній за розмірами споруді простежуються архаїчні риси бойківського буд-ва: чотиригранні намети з трьома *заломами* над центр. зрубом і по одному над бічними увінчано маківками оригін. форми, маленькі віконні отвори, ритмічний уступчастий силует. Розміщення входу у пд. стіні *бабинця,* ближче до *нефу,* запозичене з хатнього буд-ва. Лаконічна пластика інтер'єра збагачена дерев. різьбленим іконостасом (1-а пол. 18 ст.), іконами і поліхромною дерев. скульптурою (17—18 ст.).

В. І. Курмакова

ВАСИ́ЛІЯ ЦЕРКВА в м. Овручі Житомир. обл.—пам'ятка давньорус. арх-ри києво-чернігівської школи. Збудована в 90-х рр. 12 ст., ймовірно, арх. *Милонегом.* Споруджено на місці дерев'яної, збудованої, за переказом, князем Володимиром 997 і названої його християнським іменем. В. ц. не раз руйнували, зокрема татари 1240 та 1299. В 1321 її зруйнував лит. князь Гедимін, до 20 ст. вона простояла в руїнах. Від храму лишилося лише три *апсиди* та частина пн. муру з аркою перед входом у *вівтар.* Сучас. храм — результат реставрації 1907—09, виконаної за проектом арх. О. В. *Щусєва* на основі досліджень арх. П. П. Покришкіна (виконавці робіт — архітектори Л. О. *Веснін* та В. М. Максимов). Споруду відтворено в первісних формах: мурована, хрестово-купольна, чотиристовпна, однобанна, з двома круглими в плані вежами, що прилягають до зх. фасаду. Вежі й апсиди розчленовано профільованими вертикальними тягами, а фасади — складнопрофільованими пучковими *пілястрами,* декоровано рядами *поребрика* та аркатурними поясами. В декоруванні фасадів використано інкрустацію стін заглибленим у цегляну кладку відшліфованим камінням. Вздовж пд. і пн. стін інтер'єра збереглися *галереї.* В інтер'єрі — фрагменти давніх фресок з позолотою. 1910—11 храм розписали худож. О. П. Блазнов, К. С. *Петров-Водкін* і Д. С. Стеллецький. Іл. див. до ст. *Архітектура.*

В. І. Курмакова.

ВАСИ́ЛЬ з Дрогобича (? — ?) — укр. маляр 18 ст. Написав вівтарну ікону «Св. Микола» (1746) для *Воздвиженської церкви* у Дрогобичі.

***Василь.** Архангел Михаїл. Ікона з церкви в с. Козьовій Львівської обл. 1706. НМЛ.*

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

ВАСИ́ЛЬ зі Львова (? — ?) — укр. живописець 2-ї пол. 17 — поч. 18 ст. Автор ікони «Архангел Михаїл» (1706, НМЛ) для церкви в с. Козьовій (тепер Львів. обл.).

ВАСИ́ЛЬЄВ Анатолій Михайлович (16.IV 1934, Київ) — укр. і рос. актор, засл. арт. УРСР з 1982. Закінчив 1956 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс К. П. *Хохлова,* Л. А. *Олійника*). Працював у рос. драм. театрі ім. Лесі Українки (1956—59), ТЮГу (1964—69), в *Укрконцерті* (всі — у Києві). З 1978 — в Київ. театрі драми і комедії. Ролі: Баскаков («Вища точка — любов» Р. Феденьова), Михай Груя («Святая святих» Й. Друце), Ромео, Полоній («Ромео і Джульєтта», «Гамлет» У. Шекспіра).

О. Ф. Степаненко.

ВАСИ́ЛЬЄВ Анатолій Федорович (24.VI 1939, Воронеж) — рос. актор, засл. арт. УРСР з 1972. Закінчив 1960 студію при Воронезькому драм. театрі ім. О. В. Кольцова. З 1961 — актор Червонопрапорного Чорноморського флоту рос. драм. театру ім. Б. А. Лавреньова (Севастополь). Ролі: Васков («А світанки тут тихі...» Б. Васильєва), Ушаков («Стяг адмірала» О. Штейна), Дугін («Рядові» О. Дударєва), Едуард («Генріх IV» У. Шекспіра).

Г. С. Фіцко.

ВАСИ́ЛЬЄВ Борис Львович (21.V 1924, Смоленськ) — російський прозаїк, драматург, критик. Закінчив 1948 Військ. академію бронетанкових і механізованих військ. Основна тематика творчості — відображення мужності й героїзму рад. людей у роки Вел. Вітчизн. війни, охорона навкол. середовища. За творами В. в укр. театрах здійснено вистави: «А світанки тут тихі...» (1971 — Луган. муз.-драм. театр; Дніпроп. та Одес. рос. драм. театри, укр. драм. театри Харкова, Кіровограда й Чернігова; 1972 — Запоріз., Хмельн. та Донец. укр. муз.-драм. театри; 1974 — Закарп. рос. драм. театр); знято однойм. фільм (1972; Держ. премія СРСР, 1975; премія Ленінського комсомолу, 1974); «Найостанніший день» (1972 — Київ. рос. драм. театр; однойм. фільм, 1973); «У списках не значився...» (1975 — рос. драм. театри Миколаєва, Львова, Севастополя і Закарп. укр. муз.-драм. театр); «Не стріляйте в білих лебедів» (1977 — Одес., Харків., 1980 — Рівнен. укр. драм. театри), «Завтра була війна» (1987 — Київ. ТЮГ; однойм. фільм, 1987). На Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка 1975 за сценарієм В. створено фільм «Ати-бати, йшли солдати...» (режисери Л. Ф. *Биков* і К. І. *Раппопорт*).

В. Г. Давидов.

ВАСИ́ЛЬЄВ Вадим Васильович (29.XI 1933, м. Красноград Харків. обл.) — укр. актор, нар. арт. України з 1993. Зак. 1953 культ.-осв. технікум у м. Олександрії Кіровогр. обл. 1957—66 — актор Кіровогр., з 1967 — Черніг. укр. муз.-драм. театрів. Ролі: Голохвостий («За двома зайцями» М. Старицького), Мартин Боруля (однойм. п'єса І. Карпенка-Карого), Карфункель («Майстри часу» І. Кочерги), Келін («Святая святих» Й. Друце).

І. М. Давидова.

ВАСИЛЬЄВ Вадим Сергійович (25.III 1931, Харків) — укр. архітектор, засл. арх. УРСР з 1981. Закінчив 1956 Харків. інженерно-буд. ін-т. Серед споруд — житл. і громад. будинки в районі *Павлова Поля* в Харкові (1970—75); кіноконцертні зали *«Україна»* в Харкові (1963) та «Ювілейний» у Херсоні (1967); забудова Центрального бульвару (1977—83) та Будинок Рад у Запоріжжі (всі — у співавт.).

ВАСИЛЬЄВ Євген Олексійович [1778 —28.I (9.II) 1833, Харків] — рос. і укр. архітектор. Навчався 1786—93 в петерб. Гірничому корпусі в арх. Дж. *Кваренгі.* 1803 був призначений архітектором Харків. університету (з 1817 — його професор), 1820—27 — архітектор Буд. комітету. У своїй творчості звертався до традицій рос. *класицизму.* За його проектами споруджено громад. і житл. будинки, культові споруди у Харкові: садибні житл. будинки по Московському пров. № 9 (поч. 19 ст.), по вулицях Гоголя № 2 (1818, реконструкція — 1940) і К. Маркса № 26 (20-і рр. 19 ст., у співавт. з арх. А. А. *Тоном,* П. А. *Ярославським*), будинок Дворянського зібрання (1814—20; 1943 зруйновано нім.-фашист. загарбниками), новий корпус ун-ту з церквою (1823—31, відновлено у 50-х рр. 20 ст.; тепер Центр. наукова б-ка ун-ту, кінотеатр «Юність»), дзвіниця *Успенського собору* (1821—48, з 1833 — арх. А. А. Тон).

П. І. Романов.

ВАСИ́ЛЬЄВ Матвій Тимофійович [Васильєв-Святошенко; 18 (30).VIII 1863, Смоленськ — 14.II 1961, Чернігів] — укр. композитор, диригент, театр. діяч, засл. діяч мист. УРСР з 1947. Нар. в сім'ї кол. музиканта-кріпака. Був учнем-валторністом у пересувному оркестрі, згодом — у пересувній італ. опері під керівництвом Кобелло. Як диригент дебютував 1879 в оперетковій трупі Гаврилова у Воронежі. З 1881 — диригент і композитор трупи С. Новикова в Полтаві. З 1882 працював у багатьох театр. трупах України і Росії, зокрема М. Кропивницького, М. Садовського, Г. Деркача, а також у Т-ві укр. акторів М. Старицького. В 90-х рр. 19 ст. відвідував лекції з муз.-теор. дисциплін у Моск. консерваторії. 1919 — капельмейстер духового оркестру Таращанського полку під командуванням В. Н. Боженка. Після 1920 — зав. муз. частиною Артемівського укр. драм. театру, диригент муз.-драм. театрів у Донецьку, Харкові, Чернігові. 1934 — диригент Харків. театру

Революції. 1935—48 (з перервами) — зав. муз. частиною Черніг. укр. муз.-драм. театру. Автор оперет, муз. комедій («Пісні в особах», 1890; «Сорочинський ярмарок», 1894; «Республіка на колесах», 1929, та ін.), пісень, хорів, інструм. творів. Писав музику до багатьох укр. класич. п'єс, у т. ч. «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник» І. Котляревського (обидві — 1882), «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка (1883), «Наймичка» І. Карпенка-Карого (1886), «Циганка Аза» М. Старицького (1892); до творів укр. рад. драматургів, серед яких — «Правда» (1939), «В степах України» (1943) О. Корнійчука та ін. Широко використовував у своїй творчості укр. муз.-пісенний фольклор.

Літ.: Кауфман Л. М. Т Васильєв К., 1962. *Т. Ю. Філенко.*

ВАСИЛЬЄВ Микола Васильович [9 (21).XII 1875, с. Погорелка Ярослав. губ.— бл. 1940, Фінляндія] — рос. архітектор. 1896—1901 навчався в петерб. Ін-ті цивільних інженерів. Жив і працював у Петербурзі, де за його проектами споруджено кілька будинків у стилі *раціоналізму*, якого В. послідовно дотримувався у багатьох проектах. У Харкові за його проектами збудовано готель «Асторія» з міськ. купецьким банком (перша в місті багатоповерхова споруда з залізобетонним каркасом, 1910—13, у співавт. з арх. О. І. *Ржепишевським*), адм. будинок по вул. Б. Хмельницького № 4 (1912, у співавт.). Автор конкурсних проектів контрактового будинку у Києві (1913) та будинку Держпрому в Харкові (1925).

Літ.: Лисовский В. Г. Петербургские архитекторы Н. В. Васильев и А. Ф. Бубырь. В кн.: Архитектура и графика. Л., 1969. *В. Є. Ясієвич.*

ВАСИЛЬЄВ Михайло Калинович (1863, м. Лебедин, тепер Сум. обл.— 10.V 1912) — укр. етнограф і фольклорист. Закінчив Петерб. технол. ін-т. Одним з перших на Україні почав збирати *робітничі пісні* (перша публікація — «Дві цукрозаводські пісні», 1886). Його розвідка «До питання про нові мотиви в малоруській народній поезії» (1897) дістала високу оцінку В. М. Гнатюка. Серед праць В.— статті «Народні пісні про Шевченка» (1885), «Рекрутчина в малоруській пісні» (1889), «До історії народного театру» (1898) та ін.

ВАСИЛЬЄВ Олександр (?—?) — укр. і рос. півчий 17 ст. У 1652 приїхав з України до Москви, де співав у *Государевих півчих дяків хорі*.

ВАСИЛЬЄВ Петро Васильович [13 (25). VIII 1899, с. Стайки, тепер Калуз. обл.— 22.V 1975, Москва] — рос. живописець і графік, нар. художник РРФСР з 1970. Закінчив 1926 Одес. худож. ін-т, де навчався у К. К. *Костанді*, П. Г. *Волокидіна*. 1925—27 співробітничав в одес. газ. «Чорноморська комуна». З 1931

П. В. Васильєв. Засада партизанів. Олівець. 1919.

жив у Москві. Серед творів: зарисовки подій громадян. війни — «Ревком» (1918), «Засада партизанів» (1919) та ін.; картини на історико-революц. тему — «Ліквідація неграмотності» (1928), «Партизани» (обидві — 1928), «Чапаєв» (1934); живописні та графічні твори, присвячені В. І. Леніну, зокрема серія «Володимир Ілліч Ленін» (1943—45; Держ. премія СРСР, 1947). Зберігаються у Київ. МРМ, Харків., Полтав., Одес. ХМ, Львів. КГ та ін. музеях.

Літ.: Каталог виставки картин і етюдів художника П. Васильєва Одеса, 1931, Грансберг А. Петр Васильевич Васильев М., 1952; Шефов А. Петр Васильевич Васильев. М., 1973.

ВАСИЛЬЄВ Сергій (?—?) — укр. художник 19 ст. Був вільним слухачем петерб. АМ. 1858 здобув звання вільного художника портретного живопису. 1870—80 працював у Харкові. З його творів зберігся стилізований під *іконопис* «Портрет актриси» (співачки й актриси Кадміної, 1881; Харків. ХМ), виконаний для надгробного пам'ятника.

ВАСИЛЬЄВА Антоніна Іванівна [14 (27).XII 1910, Петербург] — укр. артистка балету і педагог, нар. арт. УРСР з 1946. Закінчила 1930 Ленінгр. хореогр. уч-ще (педагог А. Я. *Ваганова*). Солістка балету Ленінгр. ім. С. М. Кірова (1930—36), Одес. (1936—37) та Київ. (1937—56) театрів опери та балету. З 1956 — педагог, 1966—72 — худож. керівник Київ. хореогр. уч-ща. Партії: Одетта-Оділлія, Аврора («Лебедине озеро», «Спляча красуня» П. Чайковського), Кітрі («Дон Кіхот» Л. Мінкуса), Сванільда («Коппелія» Л. Деліба), Есмеральда («Есмеральда» Ч. Пуньї), Тао Хоа («Червоний мак» Р. Глієра), Марія («Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва), Попелюшка («Попелюшка» С. Прокоф'єва), Ганнуся («Бісова ніч» В. Йориша), Ростислава («Ростислава» Г. Жуковського) та ін. Перша виконавиця партій Лілеї («Лілея» К. Данькевича, 1940), Мавки («Лісова пісня» М. Скорульського, 1946).

Літ.: Станішевський Ю. Антоніна Іванівна Васильєва народна артистка УРСР. К., 1962. *Т. О. Швачко*

ВАСИЛЬЄВА Ніна Миколаївна (17.XII 1926, м. Солігалич, тепер Костром. обл.) — рос. і укр. артистка балету, засл. арт. УРСР з 1957. Закінчила 1946 хореогр студію при Палаці культури ім. М. Горького в Ленінграді. 1946—51 — солістка Куйб., 1951—61 — Харків. театрів опери та балету. 1962—73 — педагог-балетмейстер ансамблю «Щасливе дитинство» (Харків. палац піонерів). Партії: Вустя («Таврія» В. Нахабіна), Тао Хао («Червоний мак» Р. Глієра), Маша («Лускунчик» П. Чайковського), Айна («Лаима» О. Лепіна), Жізель (однойм. балет А. Адана).

О. І. Чепалов.

А. І. Васильєва.

ВАСИЛЬЄВА Олександра Іванівна [28.II (12.III) 1916, Донецьк] — укр актриса, лібретистка, засл. арт. УРСР з 1957. Закінчила 1936 театр. студію при Харків. ТРОМі. Працювала в Харків. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (1937—41), на Київ. кіностудії худож. фільмів (1942—43, Ашхабад), в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (1945—62). Ролі: Галя («Назар Стодоля», Одес. кіностудія), Одарка («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Варя («Порт-Артур» О. Степанова, І. Попова), Олівія («Дванадцята ніч» У. Шекспіра). Автор лібретто опер Ю. С. Мейтуса «Ярослав Мудрий», «Марія Волконська», «Вітрова донька» (у співавт. з В. В. Зубарем), «Мар'яна Пінеда», «Іван Грозний», «Анна Кареніна», «Ріхард Зорге» (у співавт. з Л. В. Смирновим) та ін.

О. М. Хурсіна.

ВАСИЛЬКІВ – місто Київ. обл. За літописом, засн. у кін. 10 ст. великим князем київським Володимиром Святославичем як м. Василів. З 1157 — центр удільного князівства. З 1797 — повітове місто Київ. губ. У 20-х рр. 19 ст. — один з центрів руху декабристів. Розкопано скіф. курган (6—5 ст. до н. е.). і відкрито давньорус. городище 11—13 ст. Біля В. виявлено залишки *Змійових валів* і фортечних валів 11 ст. У місті — *Антонія і Феодосія собор* у стилі укр. *барокко* (1756—58, арх. С. Д. Ковнір); Миколаївська церква (1792), в арх-рі якої використано елементи *класицизму* й барокко; будинок у стилі класицизму (1817), де містився штаб Черніг. полку, який брав участь у повстанні декабристів 1825. На честь цієї події у В. встановлено пам'ятний знак (1975, скульптор М. К. Вронський, арх. В. Г. Гнєздилов). Будинок культури. В с. Мар'янівці поблизу В. народився І. С. Козловський, на кошти якого тут збудовано музичну школу. В.— осередок *гончарства*. Тут здавна виготовляють традиц. для Середньої Наддніпрянщини мальований посуд, оздоблений поліхромним зображенням риб, птахів та рослинним орнаментом. У серед. 18 ст. існував *гончарний цех*. Серед виробів кін. 19 — поч. 20 ст.— теракотовий, полив'яний та димлений посуд, фігурні посудини (у вигляді барана і птаха), іграшки. Для розписів посуду, що виконуються технікою *ріжкування*, характерні рослинний (велике листя з прожилками) і геом. (кривульки, крапки тощо) орна-

Васильків. Миска і тиквач. Глина підполивний розпис ангобами. Поч. 20 ст. ДМУНДМ Київ.

мент. мотиви. 1928—34 існувала гончарна артіль «Керамік», з 1934 діє *Васильківський майолікový завод*. Серед відомих майстрів — родини Савчуків, І. та О. Вернигори, П. Середа, І. Панащенко; майстри розпису — С. Савчук, М. Кернер, О. Луцик. Міжнар. визнання здобули керамічні вироби В. С. *Протор'єва* та Н. Ю. *Протор'євої*.

У 30-х рр. 20 ст. у В. засновано вишивальну артіль, реорганізований філіал Київ. ХВО ім. Т. Г. Шевченка, де виготовляють блузи, рушники, дитячі сорочки, кептарі, оздоблені вишивками в техніках косої *гладі, вирізування, мережки*. Майстри Л. Гордина, Н. Єфименко, О. Клименко, Н. Гордовенко.

Літ.: Васильків. Фотоальбом. К., 1988.

ВАСИЛЬКІВСЬКА-ЗУБКО Надія Степанівна (18.VI 1957, смт Петриківка Царичанського р-ну Дніпроп. обл.) — укр. народний майстер декоративного розпису. Працювала на Петриківській ф-ці худож виробів (1973—76), Березнів. фарфор. з-ді Рівненської обл. (1975—76), з 1976 — на Дніпроп. ХВК (в експеримент. цеху в Петриківці). В розписах переважає традиц. петриківський орнамент: зображення квітів, птахів і комах. Серед творів: панно «Вечірнє» (1980), «Пісні літа» (1981), «Квіти» (1982), «Подарунок» (1984), «Приємний колорит» (1985), «Радість літа» (1986) та ін. Учасник міжнар. виставок. Твори зберігаються у ДМУНДМ, Дніпроп. ХМ.

Н. О. Глухенька.

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ Павло Фортунатович [справж.— Пясковський; 26.I (7.II) 1858, с. Волиця, тепер Фастівського р-ну Київ. обл.— 1929, Одеса] — укр. актор, режисер. Брав участь в аматор. виставах, виступав як майстер худож. читання. Грав у трупах П. К. Саксаганського (1890—99), О. Л. *Суходольського* (1900—01), І. Л. Сагатовського (1902—06). Ролі: Омелько, Феноген («Мартин Боруля», «Хазяїн» І. Карпенка-Карого), Максим («Доки сонце зійде, роса очі виїсть» М. Кропивницького), Пет-рициця («Крути, та не перекручуй» М. Старицького). Залишив сцену 1906. Працював режисером аматор. колективів одес. т-ва «Просвіта» та майстерень Пд.-Зх. залізниці (Одеса). Автор п'єс «Тиха вода греблю рве» (1901), «Гетьманці та запорожці, або Змія люта» (1905).

Є. С. Хлібцевич.

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ Сергій Іванович [7 (19).X 1854, м. Ізюм, тепер Харків. обл.— 7.X 1917, Харків] — укр. живописець. 1876—85 навчався в петерб. АМ у М. К. Клодта та В. Д. *Орловського*, 1886—88 як пенсіонер АМ був за кордоном, переважно у Франції, де зазнав впливу художників барбізонської школи. З 1888 жив у Харкові. Багато подорожував по Україні, бував у Криму, на Кавказі. Писав пейзажі, картини на теми історії та сучас. йому побуту України, зрідка звертався до жанру портрета («Портрет Т. Г. Шевченка», 1910—11; ДМШ), малював карикатури, вивчав і замальовував нар. орнаменти та арх-ру. Більшість істор. картин В. присвятив зображенню укр. козаків, захисників рідного краю. В полотнах істор., істор.-батального жанрів сюжет органічно пов'язаний з природою, велику роль відіграє епічний або романтично-тривожний настрій пейзажу. Серед них — «Сутичка запорожців з татарами» (1892, ДМУОМ), «Козак у степу» (бл. 1905, Сум. ХМ), «Козаки в степу» (1890 — поч. 20 ст.), «Похід козаків» (1917, обидва — ДМУОМ). У жанрових картинах В. відобразив епізоди з сел. побуту, поетичні нар. звичаї, розмаїте життя провінційного ярмарку («Колядки», ДМУОМ; «На попівському подвір'ї», Харків. ХМ; «Ярмарок у Полтаві», 1902, Сум. ХМ). Деякі побутові твори художника співзвучні нар. лірич. пісням («Подарунок», 1911, Сум. ХМ). Найяскравіше талант В. виявився в пейзажних творах, де художник зобразив укр. природу («Журавлівка», 1880, Лебединський ХМ; «Ловлять снігура», 90-і рр. 19 ст.; «Козача левада», 1893; обидві картини — Харків. ХМ; «Напровесні», «Степова річка», обидві — поч. 20 ст., ДМУОМ). В його доробку також краєвиди Криму, Кавказу, Алжіру, Італії, Франції. Пейзажі В. сповнені сонця, повітря, відзначаються багатством кольор. відтінків, живописною майстерністю. В.— один з ініціаторів пошуків укр. стилю в тогочас. міській арх-рі. Під його впливом 1903 оголосили конкурс на розпис фасаду *Полтавського земства будинку*. Разом з М. С. *Самокишем* В. створив проект орнамент. розписів цієї будівлі; 1903—07 виконав для неї картини-панно «Чумацький Ромоданівський шлях», «Козак Голота», «Обрання полковником М. Пушкаря» (загинули 1941—45). Разом з М. С. Самокишем підготував альбоми «З української старовини» (1900), «Мотиви українського орнаменту» (1912).

1902 брав участь у підготовці виставки до 12-го археол. з'їзду. За участю В. у Харкові 1912 організовано літ.-худож. гурток з архіт.-худож. відділом (В.— голова), який влаштовував виставки живопису та арх-ри, залучаючи митців з ін. міст. Був членом журі конкурсу на проект пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві (1910, 1911). Разом з М. Д. *Раєвською-Івановою*, Д. І. *Безперчим*, О. М. *Бекетовим* та ін. розробив статут для Харків. худож. уч-ща. Твори В. зберігаються в багатьох музеях України, Росії та приватних збірках.

Літ.: Безхутрий М. С. І Васильківський. К., 1954; Огієвська І. Сергій Іванович Васильківський. К., 1980; Сергій Васильківський. Альбом. К., 1987.

І. В. Огієвська.

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ КОЛГОСПНИЙ ТЕАТР. Засн. 1928 в Києві при Сільс. будинку на чолі з Ю. Я. *Лішанським*. У театрі у різний час працювали Н. О. *Байкова*, М. І. *Драк*, О. К. *Заброда-Костюк*, О. С. *Завина* (1931—34 — директор і гол. режисер), Г. П. Затворницький, А. П. *Моторний*, Б. І. *Пясецький*, А. Ю. *Ратмиров*, М. А. Склярова, С. М. *Ткаченко*, І. І. *Чабаненко*. В репертуарі: «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого, «За двома зайцями» М. Старицького, «Сорочинський ярмарок» за М. Гоголем, «Республіка на колесах» Я. Мамонтова, «Платон Кречет» О. Корнійчука, «Любов Ярова» К. Треньова, «Звичайна людина» Л. Леонова, «Старі друзі» Л. Малюгіна. Припинив існування у 2-й пол. 40-х рр.

Г. В. Довбищенко.

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ МАЙОЛІКОВИЙ ЗАВОД. Засн. 1934 на базі гончарної артілі «Керамік», організованої 1928. На з-ді виготовляють декор.-ужитковий посуд та декор. майоліку, використовуючи традиції укр. нар. кераміки. В асортименті — набори для молока, квасу, води, десерту, салатники, вази, декор. тарілки, сувеніри, анімалістична скульптура тощо. Посуд округлих, простих і стриманих форм розписано *ангобами* різних кольорів (в техніках *ріжкування* або *фляндрування*), вкрито поливами коричневого, золотисто-жовтого і зеленого кольорів. У декорі використовується геом. та рослинний орнаменти, зображення птахів. При з-ді існує музей. Серед місц. нар. майстрів — П. Я. Бідасюк, М. Н. Бібик та ін.; художників з-ду — М. І. *Денисенко*, Г. М. Денисенко, В. С. *Протор'єв*, Н. Ю. *Протор'єва*, В. М. Коваленко.

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ СОЛОВІЙ (1816 — після 1886) — укр. фольклорист, композитор, співак, актор і письменник. Див. *Карпенко* Степан Данилович.

ВАСИЛЬКО Василь Степанович [справж.— Миляєв; 26.III (7.IV) 1893, с. Бурти, тепер Черкас. обл.— 18.III 1972, Одеса] — укр. режисер, актор, педагог, театрознавець, нар. арт. СРСР з 1944. Навчався 1913—15 у Київ. ун-ті, 1922—26 — в реж. лабораторії «Березоля». Дебютував 1912

С. І. Васильківський. Чумацький Ромоданівський шлях. Олія. Поч. 20 ст. ДМУОМ Київ

С. І. Васильківський

С. І. Васильківський. Козача левада. Олія. 1893. ДМУОМ. Київ.

П. Ф. Васильківський у ролі Максима («Доки сонце зійде, роса очі виїсть» М. Кропивницького).

Києві у *Садовського М. К. театрі*. Працював у Т-ві укр. артистів під орудою І. О. Мар'яненка за участю М. К. Заньковецької та П. К. Саксаганського (1915—16), *«Молодому театрі»* (1918—1919), *Першому театрі Української Радянської Республіки* ім. Шевченка (1919—20), *«Кийдрамте»* (1920—21), «Березолі» (1922—26), очолював Харків. Червонозаводський театр (1928—33), Донец. (1933—39), Чернів. (1943—48), Одес. (1926—28, 1939—41, 1948—55) укр. муз.-драм. театри. В. як режисеру притаманне поєднання традицій укр. театру корифеїв з пошуками нових театр. форм. Вистави: «За двома зайцями» М. Старицького (1925), «97» М. Куліша (1927), «Диктатура» І. Микитенка (1929), «Ревізор» М. Гоголя (1934), «Васса Желєзнова» М. Горького (1937), «Макбет» (1938), «Віндзорські витівниці» (1941) У. Шекспіра, «Земля» за О. Кобилянською (1947), «Калиновий гай» О. Корнійчука (1950), «Гайдамаки» за Т. Шевченком (1961), «Угрюм-ріка» за В. Шишковим (1962). Ролі: Шельменко, Шпак («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Усай («Житейське море» І. Карпенка-Карого), Бублик («Платон Кречет» О. Корнійчука), Городничий, Йосип («Ревізор» М. Гоголя). Пед. діяльність почав 1929 у Харків. муз. драм. ін-ті; при всіх театрах, які очолював, організовував студії. Серед учнів — В. Галицький, В. Добровольський, В. Довбищенко, А. Оселедчик, Є. Пономаренко та ін. Театрознавчі праці: «Спогади про Л. Ліницьку» в кн. «Любов Павлівна Ліницька» (1957), «В. Ф. Левицький» (1958), «Микола Садовський та його театр» (1962). У передмові до зб. спогадів «Лесь Курбас» (1969), яка вийшла за його редакцією, В. першим узагальнив творчі досягнення і пошуки театру «Березіль». Автор інсценізацій «Земля» (1946) та «У неділю рано зілля копала» (1950) за О. Кобилянською, «Угрюм-ріка» за В. Шишковим (1953), «Одягнені в камінь» за О. Форш (1956), «Черевички» за М. Гоголем (1958), «Іспанська балада» за Л. Фейхтвангером (1963), «Одна дівчина і тисячі закоханих» за Р. Чандрою (1965), «Тіні забутих предків» за М. Коцюбинським (1969) та ін. В.— один із засновників Київ. музею театр., муз. та кіномистецтва України. На могилі В. споруджено пам'ятник (1973, скульптор М. Степанов). Його портрети створили художники А. Петрицький, В. Меллер, М. Жук та ін.

Тв.: Фрагменти режисури. К., 1967; Театру віддане життя. К., 1984; Інсценізації. К., 1987. У «Молодому театрі». В кн.: Молодий театр. Генеза. Завдання. Шляхи. К., 1991.
Літ.: Андрєєв А., Віхрєв В. В. С. Василько, народний артист СРСР. К., 1949; Кравчук П. І. В. С. Василько — режисер. К., 1980; Недзвідський А. В. Василь Василько. К., 1981. *П. І. Кравчук.*

В. С. Василько.

С. В. Васильченко.

Д. Ф. Васильчиков.

Васильківський майоліковий завод. М. І. Денисенко. Куманець «Буйноцвіт» Глина, підполивний розпис ангобами. 1970. ДМУНДМ. Київ.

ВАСИ́ЛЬЧЕНКО Павло Іванович [19 (31).I 1865 — ?] — укр. живописець і графік. 1887—88 — вільний слухач петерб. АМ. Жив у Києві. Брав участь у виставках *Товариства південноросійських художників*, Т-ва художників-киян. Твори: «Вид Китаєва в околицях Києва» (1889), «Ранок» (1893), «Хутір в околицях Полтави» (1896), «Ранок на Дніпрі» (1912), «Після заходу сонця» (1917); всі — в репродукціях у ЦНБ АН України.

Літ.: Каталог музея украинских древностей В. В. Тарновского, т. 2. Черниговъ, 1903; Кожин Н. А. Украинское искусство IV — нач. XX вв., ч. I. Львов, 1958.
Ш. М. Гарцман.

ВАСИ́ЛЬЧЕНКО Степан Васильович [справж.— Панасенко; 27. XII 1878 (8.I 1879), м. Ічня, тепер Черніг. обл.— 11.VIII 1932, Київ] — укр. письменник. Закінчив 1898 Коростишівську вчительську семінарію. 1904 навчався в Глухівському учительському інті. 1910—14 очолював відділ театральної критики в київ. газ. *«Рада»*. Автор прозових творів, п'єс (переважно одноактних), які розкривають злиденне становище сільс. вчителів («Зіля Королевич», 1913), душевну нікчемність багатіїв («В холодку», 1914), свавілля й шахрайство прикажчиків («У жнива», 1916—17). 1911 В. дебютував в *Садовського М. К. театрі* одноактною п'єсою «На перші гулі», якою з того часу, як і «Наталкою Полтавкою» І. Котляревського, театр відкривав всі сезони (1912 в гол. ролях виступили І. *Мар'яненко*, Є. Хуторна, Г. Борисоглібська). Її ставили ін. укр. драм. колективи: 1919 — *Стадника И. Д. театр*, 1920 — Новий укр. театр ім. І. Франка, 1933 — Київ. укр. драм. театр (у двох останніх — реж. Г. *Юра*). П'єси «На перші гулі» та «Зіля Королевич» 1916—17 були в репертуарі *«Тернопільських театральних вечорів»*. В 1920 подорожував з хоровою капелою «Думка» по містах і селах Лівобережної України. Створив також п'єси «Не співайте, півні, не зменшуйте ночі» (1917), «Куди вітер віє» (1919), «Під Тарасове свято» (1924), «Кармелюк» (1924, 1927), «Минають дні» (1939). У 1927—28 В. працював для *ВУФКУ*. Передбачав створити серію фільмів «Українські пісні на екрані» і вперше в укр. кінодраматургії реалізував цей задум у сценаріях «Недоросток», «Біда», «Не ходи, Грицю, на тую улицю...», «Бондарівна», «Петруня» (не поставлені). Новому побутові села, дружнім взаєминам трудівників села й міста В. присвятив кіносценарій «Олив'яний перстень» (не поставлено). В. був членом *Всеукраїнського товариства драматургів і композиторів*, працював у Першому держ. театрі для дітей (м. Харків), брав участь у роботі Моск. т-ва драм. письменників і композиторів. Пам'ятник В. споруджено на Байковому кладовищі (1974, скульптор І. Гончар). У Києві на будинку по вул. Мельникова № 1, в якому він жив і працював, встановлено мемор. дошку (1970, скульптор А. Німенко). Твори письменника ілюстрував В. І. Касіян.

Тв.: Твори, т. 1—4. К., 1959—60; Твори, т. 1—3. К., 1974
Літ.: Історія української літератури, т. 1. К., 1954; Деркач Б. Степан Васильченко — драматург. «Вісник Академії наук УРСР», 1959, № 1
М. Г. Лабінський.

ВАСИЛЬЧИКОВ Дмитро Федорович [справж.— Васильченко; 25.X (6.XI) 1883, Ростов-на-Дону — 20.II 1960, Харків] — укр. і рос. актор, засл. арт. УРСР з 1936. Закінчив 1905 Муз.-драм. школу Миколи Лисенка в Києві (педагог М. М. *Старицька*). Працював у трупах І. Карпенка-Карого, М. Садовського, Т. Колесниченка, М. Бородая, Д. Гайдамаки та ін. 1917—28 працював у театрах оперети Харкова, Ростова, Москви, Ленінграда. Один із засновників укр. рад. театру муз. комедії (Харків, 1929—40 — актор, 1944—47 — худож. керівник і директор), грав у Дніпроп. ім. М. Горького (1941—42), Моск. камерному (1942—44), Харків. ім. О. С. Пушкіна (1940—41, 1947—60) рос. драм. театрах. Яскравий комедійний актор, В. вдавався до прийомів ексцентрики, буфонади, сатири, володів мист-вом імпровізації. Ролі: Шельменко («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Голохвостий («За двома зайцями» М. Старицького), Градобоєв («Гаряче серце» О. Островського), Лука («На дні» М. Горького), Зупан («Циганський барон» Й. Штрауса), Пелікан («Принцеса цирку» І. Кальмана).

Літ.: Станішевський Ю. Барви української оперети. К., 1970; Правиков Ю. Світло незгасної зірки. «Український театр», 1986 № 5.
Ю. Б. Правиков.

ВАСІНА Клавдія Герасимівна [15 (28).IX 1909, Петербург] — укр. артистка балету, балетмейстер, педагог. Закінчила 1926 Ленінгр. хореогр. уч-ще (клас А. Я. *Ваганової*). 1926—31 — артистка Харків., 1932—41 — Київ. театрів опери та балету. В роки Вел. Вітчизн. війни виступала у складі евакуйованої до Киргизії трупи Донец. театру муз. комедії. З 1945 — педагог-репетитор Львів., 1960—73 — Одес. театрів опери та балету. Партії: Любина («Пан Каньовский» М. Вериківського, перше виконання, 1931), Одетта-Оділлія («Лебедине озеро» П. Чайковського), Есмеральда («Собор Паризької Богоматері» Ч. Пуньї). Поставила танці в операх «Борис Годунов» М. Мусоргського, «Ріголетто» Дж. Верді в Одес. театрі опери та балету.
В. Д. Туркевич.

ВАСНЕЦО́В Віктор Михайлович [3 (15). V 1848, с. Лоп'ял, тепер Уржумського р-ну Кіровської обл.— 23.VII 1926, Москва] — рос. живописець. Брат А. М. Васнецова. Навчався в петерб. Рисувальній школі Т-ва заохочення мист-в (1867—68) у І. М. Крамського та в петерб. АМ (1868—

В. М. Васнецов. Хрещення Русі. Фрагмент розпису у Володимирському соборі в Києві. 1895—96.

74); її академік з 1893. З 1878 — член Т-ва *передвижників*. У ранній період творчості виконував рисунки для журналів і нар. видань («Тарас Бульба» М. Гоголя, вид. 1874), писав картини з життя бідних міщан. З поч. 80-х рр. гол. темою творчості художника стає рос. билинний епос та нар. казки («Після побоїща Ігоря Святославича з половцями», 1880, ДТГ; «Три царівни підземного царства», 1884, варіант — у Київ. МРМ; «Богатирі», 1898, ДТГ). 1885—96 В. здійснював розпис (бл. 3000 м^2) Володимирського собору в Києві. Створив 15 великих композицій і 30 окремих постатей; за ескізами В. укр. майстри виконали орнаментування стін (крім правого нефа, який розписав М. О. *Врубель*).. Серед розписів — «Богоматір з немовлям» (гол. вівтар), «Христос Вседержитель» (гол. купол), «Хрещення Русі», «Хрещення Володимира», «Страшний суд» (над бічними входами), «Андрій Боголюбський», «Олександр Невський», «Нестор-літописець», «Михайло Тверський» (на стовпах підпружних арок); написав ікони до гол. іконостаса («Володимир», «Ольга», «Катерина», «Параскева») та ін.

У Києві В. брав участь в організації виставок творів місц. художників. Відомий також як портретист, театр. художник (зокрема, оформлення вистави «Снігуронька» О. Островського в трупі М. *Багрова* в Одесі). Портрети В. виконали М. К. *Пимоненко* (1880), І. Ю. *Рєпін* (1882), Д. М. *Кузнецов* (1891). Його твори зберігаються в музеях України — Київ. МРМ, Харків. та Одес. ХМ, Львів. КГ, Алупкинському палаці-музеї. У Києві на вул. Володимирській № 28, де художник жив 1885—96, встановлено мемор. дошку (1963, скульптор О. Супрун, арх. В. Корнєєва).

Літ.: Моргунов Н. С., Моргунова-Рудницкая Н. Д. Виктор Михайлович Васнецов. М., 1962; Шанина Н. Ф. Виктор Михайлович Васнецов. Альбом. М., 1975; В. Васнецов из собрания Государственной Третьяковской галереи Альбом. М., 1986.

П. В Нестеренко.

ВАСЮТИ́НСЬКИЙ Антон Федорович [17 (29).I 1858, м. Кам'янець-Подільський, тепер Хмельн. обл.— 2.XII 1935, Ленінград] — укр. і рос. художник, академік петерб. АМ з 1908, Герой Праці (1922). Навчався у Київ. рисувальній школі (1876—80), у петерб. АМ (з 1882 — вільний слухач, з 1884 — учень медальєрного класу), у Парижі в Ж.-К. Шаплена (1888—93). В 1893—1935 — медальєр (з 1926 — головний) Петерб. (пізніше — Ленінгр.) монетного двору. Створив, зокрема, медалі до 200-річчя заснування С.-Петербурга (1903), на честь 200-річного ювілею перемоги під Полтавою (1909), штемпелі монет випуску 1895, 1921, 1923, 1924, 1931, 1935, медаль до третіх роковин Жовтневої революції (1920) та ін. Один з авторів першого Держ. герба РРФСР і ордена Леніна. Твори зберігаються у ДЕ, ДРМ, музеї Монетного двору (всі — в Петербурзі) та ін.

В. М. Васнецов.

ВАСЯ́КІН Олександр Васильович (27.X 1925, с. Стрельниково Атюр'євського р-ну, Мордовія) — укр. скульптор, засл. художник УРСР з 1975. Закінчив 1953 Ленінгр. худож. уч-ще. Твори: портрети Т. Г. Шевченка (1961), Д. Арташова (1963), Л. М. Толстого (1965), М. Ю. Лермонтова (1964); пам'ятники О. С. Пушкіну (1972), комсомольцям-підпільникам (1990; обидва — у Кривому Розі); композиції «Монтажники» (1974), «Ф. Е. Дзержинський» (1977) та ін.

Літ.: О. В. Васякін. Каталог виставки Кривий Ріг. 1975.

Меморіальна дошка В. М. Васнецову в Києві Граніт. 1963. Скульптор О. О. Супрун, арх. В. І. Корнєєва.

ВАСЬКО́ Гаврило Андрійович (1820, с. Короп, тепер смт Черніг. обл.— після 1878) — укр. живописець. Закінчив 1844 петерб. АМ. Був у творчому відрядженні в Німеччині, Франції та Італії. 1847—63 — вчитель малювання та зав. живописним кабінетом Київ. ун-ту. Брав активну участь у громад. житті Києва. За наказом генерал-губернатора Д. Бібикова для міністра освіти графа С. Уварова написав картину (назва невідома), яка була відзначена АМ. Брав участь у зарисовках нововідкритих печер Києво-Печерської лаври. Створював реалістич. портрети, що відзначалися тонким рисунком і вишуканою колірною гамою (портрети Олександра I, К. Г. і О. Г. Розумовських, всі — 40-і рр., ДМУОМ). Особливе місце у творчості В. посідають образи, яким властиві риси романтичного ідеалу («Портрет Бориса Томари», «Портрет Василя Томари», обидва — 1847, ДМУОМ). Для музею В. В. Тарновського в Чернігові створив серію портретів істор. діячів України (не збереглися).

Г. А. Васько. Портрет Василя Томари. Олія. 1847. ДМУОМ. Київ.

Літ.: Рубан В. В. Український портретний живопис першої половини XIX століття. К., 1984.

ВАСЬКО́В Іван Андрійович (1814, Чернігівщина — після 1889) – укр. художник. Ймовірно, брат Г. А. *Васька*. Мав домашнє виховання. 1835 радою Київ. ун-ту, 1836 — петерб. АМ був удостоєний звання учителя малювання і чистописання у повітових уч-щах, 1857 — учителя малювання у гімназіях. Бл. 50 років викладав малювання у повітових уч-щах і гімназіях Глухова, Чернігова та Кам'янця-Подільського. Писав портрети, близькі до парадних зображень — *парсун* з пояснювальними написами. Серед них: «Портрет генерала С. І. Маєвського» (1837), «Портрет М. М. Політковського» (40-і рр., обидва — НМІ України), «Портрет І. М. Сбитнєва», «Портрет М. Л. Сбитнєвої» (обидва — 1843), «Жіночий портрет» (1847, приват. зібрання) та ін. Учнем В. був М. Г. *Бурачек*.

Літ.: Рубан В. В. Український портретний живопис першої половини XIX століття. К., 1984; Рубан В. Художник і педагог Іван Васьков. «Образотворче мистецтво». 1986. № 4.

ВАТАМАНЮ́К Василь Іванович (12.V 1948, с. Рожнів Івано-Фр. обл.) — укр. співак (тенор), засл. арт. УРСР з 1986. Після закінчення 1978 Київ. консерваторії (клас К. Д. *Огнєвого*) — соліст Укр. нар. хору ім. Г. Г. Верьовки

ВАТЛЄ́Т Людвіг Людвігович (1775 — ?) — рос. архітектор. З 1792 навчався у Москві в Експедиції кремлівського буд-ва. З 1813 працював архітектором Харків. навчального округу, допомагав арх. Є. О. *Васильєву* при буд-ві комплексу університетських споруд. *В. І. Тимофієнко*

«ВА́ТРА» — ансамбль танцю. Ств. 1952 при Новоселицькому районному будинку культури Чернів. обл. З 1967 — заслужений самодіяльний ансамбль танцю УРСР. Колектив очолювали Д. Лунгу (1952—65), О. Терещенко (1965—81), В. Рудейчук (1981-83), Н. Горда (1983—90), з 1990 — Д. Лунгу. В репертуарі: буковинські нар. танці «Молодійка», «Марічка — чічка», «Горянка», жартівливий укр. танець «Орав мужик край дороги», танці народів інших країн. Лауреат всесоюз. та респ. фестивалів.

Н. О. Суродейкіна

«ВА́ТРА» — вокально-інструм. ансамбль. Організовано 1979 при Львів. обл. філармонії (худож. керівник — І. Й. *Білозір*). Представник фольк-рок стилю, що базується на українському, зокрема карпатському, фольклорі. В репертуарі — нар. пісні, твори сучас. укр. композиторів. Лауреат Респ. фестивалю «Молоді голоси» (Тернопіль, 1981

1-е місце). Дипломант 12-го Всесвіт. фестивалю молоді і студентів у Москві (1985). *Л. З. Мазепа.*

ВАТУ́ЛЯ Олексій Михайлович [2(14).VIII 1891, хутір Новомиколаївка, тепер Полтав. обл. – 20.V 1955, Київ] — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1940. Навчався 1913—16 в Київ. муз.-драм. школі ім. М. В. Лисенка. Актор і один із засновників київ. «*Молодого театру*» (1917—19), Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка (1920—55). Розвиваючи традиції нац. театр. мист-ва, поєднував у своїй творчості драматизм і романтичну піднесеність. В останні роки грав гол. чин. характерні ролі, досягаючи високої майстерності перевтілення. Ролі: в театрі — Гус, Гонта («Іван Гус», «Гайдамаки» за Т. Шевченком), Михайло («Суєта» І. Карпенка-Карого), Кривоніс, Горлов («Богдан Хмельницький», «Фронт» О. Корнійчука), Яків («Останні» М. Горького), Прибитков («Остання жертва» О. Островського), Креон («Цар Едіп» Софокла), Філіпп («Дон Карлос» Ф. Шіллера); в кіно: Мазепа («Петро І», 1938, Ленфільм), Гнат («Нескорені»), Кривоніс («Українські мелодії»; обидва — 1945, Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка).

Літ.: Днєпров К. Олексій Михайлович Ватуля. К., 1940; Олексій Ватуля. К., 1975.

Ю. М. Бобошко.

ВАУ́ЛІН Петро Кузьмич (1870, Урал — 1960) — рос. художник декор. мист-ва, кераміст. Працював в Абрамцевській кераміч. майстерні (1890—04). В 1903—05 за ескізами В. Г. *Кричевського* В. створив (разом з учнями) майолікові декор. прикраси для оздоблення екстер'єру та інтер'єрів *Полтавського земства будинку*. 1903—05 працював у Миргородській худож.-промисловій школі. Серед учнів — О. Р. *Тищенко*. Мав намір 1906 налагодити роботу Опішнянської гончарної майстерні, але земство відмовило йому. Відкрив 1906 власний худож.-кераміч. з-д (Кикерино, побл. Петербурга). Автор статей з технології кераміч. виробництва. *В. М. Ханко.*

ВАХНЯ́К Євген Дмитрович (4. XII 1912, Надвірна, тепер місто Івано-Фр. обл.) — укр. диригент, композитор, педагог, нар. арт. України з 1992. Навч. 1934—36 у Люблінському та Львів. ун-тах, 1937—39 — у Вищому муз. ін.-ті ім. М. Лисенка у Львові, 1944—48 — у Львів. консерваторії (клас диригування — М. Ф. *Колесси*, співу — С. А. *Крушельницької*). З 1939 — хорист, 1941—49 — диригент капели «*Трембіта*», 1962—74 — керівник хору Львівської консерваторії. Водночас з 1947 — керівник хорової капели Львівського будинку культури працівників зв'язку. З 1956 — викладач Львів. консерваторії (з 1963 — доцент). Перший виконавець муз. картини «Нова Верховина» А. Кос-Анатольського, хору «Буря мглою небо кроет» С. Людкевича. Автор хорів «В золотих заграваах» на сл. Р. Братуня, «Вітчизні» на сл. Т. Одутька, «Підлісся», «Над Бугом» на сл. М. Шашкевича, романсів, обробок укр. нар. пісень. Праці: «Хорове аранжування» (1977), «Олександр Сорока» (1975). Учні — Б. П. *Дерев'янко*, В. П. *Пекар*, М. Я. *Попенко*. *Т. О. Молчанова.*

О. М. Ватуля.

А. К. Вахнянин. Портрет роботи К. М. Устияновича. Олія. 1895. НМЛ.

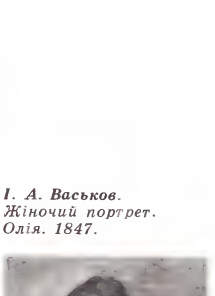

І. А. Васьков. Жіночий портрет. Олія. 1847.

ВАХНЯ́НИН Анатоль (Наталь) Климентович (19.IX 1841, с. Синява, тепер Сенява, Польща — 11.II 1908, Львів) — укр. композитор, письменник, педагог, громад. діяч. Музичну освіту здобув 1852—59 у співацько-муз. школі в Перемишлі (тепер Пшемисль, Польща) у чес. музикантів Л. *Седляка* (скрипка), В. *Серсаві* та Ф. Лоренца (муз.-теор. дисципліни). 1859—62 навчався в духовній семінарії у Львові, де почав фольклористич. і літ. діяльність, керував хором семінаристів, в якому співав і для якого написав свій перший твір — хор «Чи знаєш, де країна наша мила?» на сл. Ю. Федьковича (1862). Закінчив 1863 духовну семінарію в Перемишлі, 1868 — істор.-геогр. факультет Віден. ун-ту, де заснував і очолював студентське т-во «Січ». 1863—66 викладав укр., старослов'ян., лат. і старопольс. мови у Перемишльській гімназії. Тут він організував співацький гурток «Громада», силами якого в березні 1865 було влаштовано концерт з нагоди річниці Т. Г. Шевченка, що відтоді стало щорічною традицією.

З 1868 працював у Львові викладачем географії у польс. гімназії, з 1870 — укр. мови в укр. гімназії. Був одним із засновників львів. т-в «*Просвіта*», «*Теорбан*», *Львівський «Боян»* (також керував хором), *Союзу співацьких і музичних товариств*, *Вищого музичного інституту* імені М. Лисенка (1903—08 — його директор). Водночас В.— член правління *Галицького музичного товариства* (1873—77, 1878—80), а також його допомагаючий (1871—77) і діючий (1872—80) член, входив до складу конкурсної комісії консерваторії цього т-ва (1893—94, 1902—04), почесний член і активний діяч т-ва «*Руська бесіда*» (з 1862), заст. голови правління т-ва «*Лютня*» (1880—83). З 1907 — почесний член *Музичного товариства імені М. В. Лисенка*. 1870—87 — член Комісії по впорядкуванню видання підручників для середніх і початкових шкіл у Галичині. 1903 очолював комітет по підготовці відзначення 35-річного ювілею творчої діяльності М. В. Лисенка, з яким підтримував дружні взаємини з 1867 (листування; М. В. Лисенко 1867 написав на прохання В. свій перший твір з «Музики до „Кобзаря" Шевченка» — «Заповіт»). З 1884 підтримував стосунки з П. І. *Ніщинським*. З 60-х рр. В.— один з лідерів укр. партії «народовців», у 70-х рр.— редактор її органу — газ. «Правда», 1894—1900 був послом (депутатом) в Австро-Угор. парламенті та Галицькому сеймі.

Композиторська спадщина В.— новий етап у розвитку укр. музики в Галичині. Під значним впливом творчості свого сучасника М. Лисенка він утверджував у музиці реалістич. засади, спирався на жанри та інтонації укр. нар пісень.

В.— автор музики і лібретто першої в Галичині укр. опери «Купало» (закінчив 1882), перші сцени якої були пост. ще 1871 у Львові силами аматорів. 1929 — постановка з додатками М. І. Вериківського (фінал 3-ї дії і балетні сцени) у Харкові. Більшість творів В.— вокал. та хорові мініатюри: хори на вірші І. М. Гушалевича («Наша жизнь»), М. С. Шашкевича («Пісні свободи»), О. М. Левицького («У сні я снив»), М. Литвиновича («Я нещасний»), Т. Падури («При Чигрині») та ін.; солоспіви на вірші Т. Г. Шевченка («Тяжко, важко в світі жити», «Була колись гетьманщина»), Й. Партицького («Помарніла наша доля») та ін.; три «В'язанки» обробок укр. нар. пісень.

В.— автор музики до драм «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Бондарівна» Ф. Заревича, трагедій «Гальшка Острозька» О. Огоновського і «Ярополк Перший Святославович...» К. Устияновича, «Хор норманнів» з фіналу якої («По морю, по морю») з новими словами О. М. *Колесси* («Шалійте, шалійте, скажені кати») став революц. піснею.

Активний пропагандист укр. музики, В. присвятив численні статті й розвідки питанням її історії та актуальним проблемам розвитку: «Дмитрій Степанович Бортнянський» (1866), «Дещо про значення пісень народних у слов'ян, іменно у русинів» (1871), «Листи про музику» (1873), «В справі потреби заснування „Музичного інституту" у Львові» (1903) та ін. 1885 разом з П. І. *Бажанським* уклав та видав першу в Галичині збірку творів укр композиторів «Кобзар» (чол. вокал. квартети), упорядкував і видав «Співаник для народних шкіл» (1888). Твори укр. композиторів та укр. нар. пісні складали осн. репертуар хорів, якими керував В.

Автор автобіогр. книги «Спомин з життя» (1908). Повісті, оповідання, гумористичні опубліковані в журналах «Вечерниці», «Мета», газетах «Діло», «Правда» та ін. «народовських» виданнях.

Автор «Учебника географії для шкіл середніх» (1884). Після смерті В. у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка 1908 було встановлено стипендію його імені. Існує портрет В. роботи К. М. Устияновича (1895).

Літ.: Гриневецький І. А. К. Вахнянин. К., 1961; Студинський К. Анатоль Вахнянин. «Музика масам», 1928, № 7; Людкевич С. Анатоль Вахнянин. «Діло», 1928, № 112—113, 115. *Л. З. Мазепа.*

ВАХНЯ́НИН Богдан Іванович (16.XI 1888, м. Стрий, тепер Львів. обл.— 18.I 1940, Львів) — укр. композитор, піаніст і диригент. Син І. К. *Вахнянина.* 1903—10 навчався у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка у Львові, 1905—10 (одночасно) — вільний слухач Львів. ун-ту, де 1905 став одним із засновників і гол. диригентом студентського хору «*Бандурист*». 1924 заснував і був директором філіалу Вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка у Перемишлі (тепер Пшемисль, Польща). Працював учителем гімназії, муз. референтом товариства «*Просвіта*» у Львові. Автор опер «Гайдамаки» (за однойм. поемою Т. Шевченка), «Чорне озеро» (обидві — незакінчені), оперет «Орися», «Попелюшка» (незакінчена), ораторій «Буря на озері», «Український вертеп», творів для мішаного і чол. хору, зокрема на вірші Т. Г. Шевченка — «Дума» (з поеми «Невольник»), «Титар», «Садок вишневий», солоспівів, фп. творів (соната фа-мажор, «Веснівка», «Думка», «Козачок», «Козак», марші та ін.), обробок нар. пісень, пісенника «Закувала зозуленька» (сл. і вступ В. Г. *Щурата*, Львів, 1938), нарисів з муз. життя Зх. України. *Л. З. Мазепа.*

ВАХНЯ́НИН Іван Климентович (21.VI 1847, с. Синява, тепер м. Сенява, Польща — 5.II 1909, Львів) — укр. муз. діяч-аматор, педагог. Брат А. К. *Вахнянина.* Був викладачем Стрийської гімназії, «довголітнім співаком» (бас) і головою т-ва *Стрийський «Боян»* (1901—08), адм. директором *Вищого музичного інституту* ім. М. Лисенка у Львові (1908—09). *Л. З. Мазепа*

ВА́ЦИК Теодор Якимович (20. XI 1886, Тернопіль — 22.IV 1968, м. Пляттінг, Німеччина) — укр. живописець. Закінчив 1909 краківську АМ (клас Ю. *Панкевича*), вдосконалював майстерність у Відні (у Похвальського) і Мюнхені (у Ю. *Брандта*). Працював у Львові (1910—14), Відні (1920), Італії (1920—24), 1925—35 — на Закарпатті. Автор психол. портретів «Автопортрет» (1909), «Письменник М. Яцків» (1911), «Стара жінка», «Жінка з книжкою», «Молода жінка» (всі 1911—14); жанрових картин «В саду», «Діти у вікні», «За шахами»; пейзажів «Гірський краєвид з тополями», «Гірський краєвид влітку», «Церква в Торках» та ін. Розписував церкви в Ужгороді, с. Товстому Терноп. обл.

Частина мистецької спадщини В. залишилася в Італії, частина — у приватних колекціях на Закарпатті. *П. К. Медведик.*

ВА́ЦЛАВ з Олеська (1799—1849) — укр. та польс. фольклорист і письменник. Див. *Залеський* Вацлав Міхал.

Н. Г. Вачнадзе.

Вашківці. О. П. Гарас. Рушник. Полотно, вишивка. 1970.

Н. Ю. Ващенко.

Т. Я. Вацик. Діти у вікні. Олія. НМЛ.

ВА́ЦЛАВ Казимир (? — ?) — укр. художник 3-ї чверті 17 ст. Жив у Львові, виконував живописні роботи для домініканського костьолу.

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

ВАЧНА́ДЗЕ Нато (Наталія) Георгіївна [1 (14).VI 1904, Варшава — 14.VI 1953, Тбілісі] — груз. актриса, нар. арт. Груз. РСР з 1941. Одна з відомих актрис *«німого» кіно.* Серед ролей: Нуну («Біля ганебного стовпа»), Нено («Розбійник Арсен», обидва — 1924), Есма («Три життя», 1925), Джемма («Овід», 1928)]; у звуковому кіно — Тамара («Останній маскарад», 1934), Нані («Золотиста долина», 1937; Держ. премія СРСР, 1941), Єлизавета Ломідзе («Підкорювачі вершин», 1952). На студії «Українфільм» зіграла гол. роль у фільмі «Квартали передмістя» (1930, сценарій М. *Бажана*). 1981 в м. Гурджаані (Груз. РСР) відкрито меморіальний музей актриси.

Літ.: Жгенти Л. А. Н. Вачнадзе Тбилиси, 1967; Грузинское кино. Страницы истории. Тбилиси, 1979; Бажан М. Ната Вачнадзе. В кн.: Бажан М. Думи і спогади. К., 1982.

ВАШКІВЦІ — місто Вижницького р-ну Чернів. обл., осередок худож. ремесел. Згадується в документах 1431. Тут здавна поширені гончарство, ткацтво, килимарство, вишивка, лозоплетіння. 1904 відкрито кошикарську школу, на поч. 20 ст.— школу вишивання (з ініціативи дослідниць нар. мист-ва К. Малицької і Е. Ярошинської). З 1967 діє цех різьбярства та мосяжництва чернів. ф-ки «Буковина». Худож. твори прикрашають *карбуванням, гравіруванням,* плоскою різьбою, виготовляють скульптуру малих форм. У В. жив і працював художник-орнаменталіст Г. О. *Гарас*, твори якого використовували для вишивок, килимів, тканин нар. майстри В. Маковійчук, Є. Гарас, М. Гнатишина, М. та П. Шапка. При Будинку культури В. працюють нар. самодіяльні театр і хор (керівник — засл. працівник культури УРСР В. П. Михайлюк, автор популярних пісень «Черемшина», «Смерічка», «Стежечка», «Подаруй мені Карпати»). У В. жили і працювали письменник І. М. Бажанський, поетеса Зиновія Канюк. У В.— музей Г. О. Гараса. *Т. І. Бушина.*

ВАШКО́ВИЧ Федір (? — ?) — волин. маляр 17—18 ст. Жив у м. Гощі (тепер смт Рівнен. обл.). В *Острозькому історико-культурному заповіднику* зберігаються створені ним ікони апостольського ряду, що надійшли сюди з с. Понебель (тепер тієї ж обл.). На одній з ікон — підпис: «Феодор Вашковъч маляр Гѣкій». *О. Ф. Сидор.*

ВА́ЩЕНКО Іван Юхимович (1776, Київ — 1830, там же) — укр. золотар. Жив і працював у Києві. Належав до *срібного цеху,* з 1818 — цехмайстер, мав підмайстра й учнів. Виготовляв срібні речі на замовлення. В архів. документах згадується 1811, 1826, 1828. *В. А. Шиденко.*

ВАЩЕНКО Наталія Юріївна [8 (21).IX 1905, Полтава — 1.IV 1986, Одеса] — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1950. Закінчила 1926 студію при Першому театрі Української Рад. Республіки ім. Шевченка, в якому працювала до 1929; у 1929—36 — в харків. театрі «*Березіль*», 1936—60 — в Одес., 1960—62 — у Рівнен. укр. муз.-драм. театрах. Ролі: в театрі — Анна («Украдене щастя» І. Франка), Ярославна («Яблуневий полон» І. Дніпровського), Оксана («Загибель ескадри» О. Корнійчука), Марина Мнішек («Борис Годунов» О. Пушкіна), Кручиніна («Без вини винні» О. Островського), леді Мільфорд («Підступність і кохання» Ф. Шіллера); в кіно — Софія Петрівна («Коні не винні», 1956, Одес. кіностудія). *В. Голота*

ВАЩЕНКО-ДЄМПЕЛЬ Тетяна Гаврилівна (12.I 1908, Ялта) — укр. артистка балету, засл. арт. УРСР з 1950. Після закінчення 1928 Моск. хореогр. технікуму — солістка Одес., 1934—44 — Київ. театрів опери та балету, 1944—65 — Київ. театру оперети. Партії: Одетта-Оділлія, Аврора («Лебедине озеро», «Спляча красуня» П. Чайковського), Раймонда (однойм. балет О. Глазунова), Кітрі («Дон Кіхот» Л. Мінкуса). *В. Д. Туркевич*

ВАЩЕНКО-ЗАХАРЧЕНКО Андрій Єгорович [крипт.— W. Z.; 5(17).XII 1815, с. Маліївка, тепер Черкас. обл.— ?] — укр. драматург, актор і антрепренер. З 1833 — на військ. службі. Після відставки у 40—50-х рр. організував власну трупу, з якою виступав на Україні, в Курську, Орлі та ін. містах. У журн. «*Репертуар и пантеон*» вмістив ряд своїх рецензій на вистави, зокрема «Іще про один благородний спектакль у Кременчуку» (1846), «Кременчуцький театр» (1847). Писав водевілі та комедії, використовуючи фольклорні джерела: «Оказія з Микитою», «Тоді скажеш гоц, як вискочиш», «Один порадував, а другий потішив, або Хто лається, той кається» (1864 — *Руський народний театр* у Львові, реж. О. В. *Бачинський*), «Оглядівся, як наївся», «Козак по своїй волі в 1855 році», «Поярмаркував, або Біда од курячих овочів». У кін. 50 — на поч. 60-х рр. п'єси В.-З. входили до репертуару київ., харків. та ін. театрів і аматор. колективів. Автор інсценізації «Вечори на хуторі біля Диканьки» за М. Гоголем (1833), яка йшла на сценах петерб. і моск. театрів.

Тв.: Театр Ващенка-Захарченка, т. 1. К. 1857. *П. О. Лобас*

ВАЩУК-ВАЩИН Сергій Юхимович (справж. — Волгін; 1884, с. Райки, тепер Хмельн. обл.— 21.XII 1962, Дніпропетровськ) — укр. актор, засл. арт. УРСР з

1949. Працював у ленінгр. театрі «Жовтень» (1930—31), Дніпроп. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка (1927—29, 1932—54). Ролі: Денис («Дві сім'ї» М. Кропивницького), Микола Задорожний («Украдене щастя» І. Франка), Довгоносик («В степах України» О. Корнійчука), Щасливцев («Ліс» О. Островського).

С. Я. Левенець.

ВВЕДЕНЙСЬКИЙ Костянтин Олександрович (1851 — ?) — інженер. Навчався у Петерб. буд. уч-щі, 1875—80 працював у Подільській губ. Проектував і будував заміський будинок архієрея у Кам'янці-Подільському, гостиний двір у Вінниці (споруди не збереглися).

В. І. Тимофієнко.

ВВЕДЕННЯ ДО ХРАМУ — один з реліг. *двунадесятих празників*, пов'язаний з християн. міфом про раннє дитинство діви Марії — земної матері Ісуса Христа, коли її в трирічному віці було урочисто введено до єрусалимського храму, де вона виховувалася до повноліття. Відзначається 21 листопада (4 грудня).

Введення до храму. Ікона з церкви св. Параскеви в с. Мальневі Львівської обл. Поч. 17 ст. НМЛ.

Сюжет популярний у культовому мист-ві й арх-рі. Іконографія склалася в 7 ст. Давньоукр. мист-во розвивало візант. традицію, збагачувалося нар. іконописом. Кращі твори на цю тему, що збереглися: клеймо із станильської храмової ікони «Стрітення» зі сценами житія Марії кін. 14 — поч. 15 ст. (собор Іоакима і Анни в с. Станилі побл. Дрогобича); ікона поч. 17 ст. (церква св. Параскеви в с. Мальневі Львів. обл.); ікона 1-ї пол. 17 ст. (Волинь); клеймо з ікони «Різдво Марії» 1-ї пол. 17 ст. (Успенська церква у Львові), ікона 2-ї пол. 18 ст. (з околиць Львова) та ін.

Літ.: Свєнціцька В. І., Сидор О. Ф. Спадщина віків. Львів, 1990; Откович В. П. Народна течія в українському живопису XVII—XVIII ст. К., 1990.

ВВЕДЕНСЬКА ЦЕРКВА — 1) У м. Берославі Херсон. обл.— пам'ятка арх-ри 18 ст., рідкісний на Пд. України зразок дерев. храму. Перевезена 1781 із запоріз. фортеці Перевалочної по Дніпру. Первісна назва — Воскресенська. Зрублена з дубових колод. У плані — трикамерна, увінчана восьмигранним верхом з двома *заломами*. Осн. об'єм церкви в інтер'єрі досягає висоти 17 м. Ремонт пам'ятки проведено у кін. 19 ст. Під час Вел. Вітчизн. війни пошкоджена. 2) У с. Розтоці Міжгірського р-ну Закарп. обл.— пам'ятка дерев. арх-ри 17 — серед. 18 ст. Первісно була триверха. Можливо, 1759 перебудована і набула сучас. вигляду. Зрублена з ялинових колод. У плані — трикамерна, з баштою над бабинцем. До п'ятистінного зрубу *нефу* і *бабинця* примикає зі Сх. вузький прямокутний зруб. Біля зх. стіни бабинця під піддашшям — одноярусна каркасна *галерея*. Башта у плані — квадратна, двоярусна, з барокковим завершенням. Неф перекрито коробовим *склепінням*, над сх. частиною і бабинцем — плоскі перекриття. Зберігся темперний живопис 17—18 ст. Поруч з пам'яткою — двоярусна *дзвіниця*. 3) У м. Феодосії в Криму — пам'ятка арх-ри 8—19 ст. Складається з візант. частини (невеликої церкви зального типу) та пізніших добудов. 1829 між дзвіницею і візант. частиною церкви споруджено тринефний об'єм, ярус для *дзвонів*, світловий *барабан* з шатровим завершенням. У результаті добудов пам'ятка набула вигляду тринефної *базиліки* з неороманським *декором* фасадів.

Серед пам'яток також Введенська громада у Києві (1877), Введенська трапезна церква Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові (1677—79).

Літ.: Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР, т. 2, т. 4, К., 1985—86 *А. О. Артемов.*

ВВЕДЕНСЬКИЙ МОНАСТИР у Ніжині – ансамбль пам'яток арх-ри. Засн. 1660 вдовою старо-дубського полковника Ганною Бреславською. Дерев. Введенська та Іллінська церкви монастиря згоріли 1756. У 1778 спору-

Введенська трапезна церква Троїцько-Гллінського монастиря у Чернігові. 1677—79.

джено *Введенський собор*. 1814 зведено дзвіницю у стилі *класицизму*, Іллінську церкву та трапезну, 1848 — мури, 1856 — келії. З 1863 на тер. монастиря діяла майстерня, де навчали живопису та різьблення по дереву, працювали іконописна і золотошвейна майстерні. *О. А. Прима.*

ВВЕДЕНСЬКИЙ СОБОР у Ніжині — пам'ятка арх-ри у стилі *барокко*. Збудовано 1778, у 19 ст. здійснено невеликі перебудови, під час Вел. Вітчизн. війни 1941—45 В. с. було пошкоджено. За просторовою та планувальною композицією — тетраконх з прямокутними пд. та пн. частинами. Споруда однобанна, безстовпна. Фасади розчленовано *пілястрами*. Над пд. та пн. фасадами — *фронтони* з овальними вікнами у *тимпанах*

«ВД» (ім'я; ? — ?) — укр. гравер 17 ст. Його гравюри вміщені у виданні «Октоїх» (1629) *Соболя Спиридона друкарні* у Києві.

Літ.: Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятники книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні, кн. 1 (1574 1700). Львів. 1981. *Н. М. Присталенко.*

ВДІК — див. *Всесоюзний державний інститут кінематографії* імені С. А. Герасимова.

ВЕ́ГА КАРПЙО (Vega Carpio) Лопе Фелікс де (25.XI 1562, Мадрід — 27.VIII 1635, там же) — ісп. драматург, поет і прозаїк епохи *Відродження*. Засновник ісп. нац. драматургії. Навчався в ун-ті Алькала де Енарес і Королівській академії матем. наук. Літ. спадщина — понад 2000 п'єс (вид. бл. 500) на істор., соціально-політ., моральні й побутові теми. Драма з рос. історії **«Великий князь московський** і гнаний імператор» (1617) — перший у світовій л-рі твір про Лжедмитрія І.

До найвищих досягнень ісп. драматургії належить п'єса В. К. «Фуенте овехуна» («Овеча криниця»; 1612 –13), в якій відтворено події сел. повстання 1476. Поставлена на укр. сцені: 1919 — в Другому театрі Укр. Рад. Республіки у Києві (реж. К. *Марджанішвілі*, художник І. М. *Рабинович*, балетмейстер М. М. *Мордкін*, у гол. ролях В. Л. *Юренєва*, С. Л. *Кузнецов*, М. М. Соснін, М. О. *Світловидов*), в Житомир. драм. театрі, 1923 — в Харків. укр. драм. театрі (реж. Г. П. *Юра*), Харків. Червонозаводському рос. драм. театрі, 1926—27 — в Театрі ім. М. К. Заньковецької (реж. Д. І. *Козачківський*), 1930, 1938 — у Запоріз. укр. муз.-драм. театрі. Серед ін. п'єс, що йшли на укр. сцені:

Введенський монастир у Ніжині Чернігівської обл. 1660. Фото поч. 20 ст.

«Собака на сіні» (1618; пост. 1940 у Львів. рос. драм. театрі Червоної Армії, 1955 — в Закарп. обл. рос. драм. театрі), «Учитель танців» (1593; пост. 1950 в Київ. рос. драм. театрі, реж. М. О. *Соколов*, у ролі Тебано — В. М. *Халатов*; 1975 — у Хмельн. укр. муз.-драм. театрі); «Раба свого коханого» (бл. 1625; пост. 1976 в Донец. обл. рос. драм. театрі, м. Маріуполь); «Дурненька» (пост. 1981 в Дніпроп. рос. драм. театрі), «Закохана витівниця» (1618; пост. 1953 у Терноп., 1954, 1974 — в Запоріз., 1964 — у Хмельн. укр. муз.-драм. театрах, Донец. обл. рос. драм. театрі, 1985 — в Крим. рос. драм. театрі). П'єси В. К. укр. мовою перекладав М. О. *Лукаш*.

Тв.: Укр. перекл.— Овеча криниця. Пристосована до сучасної сцени Костем Кошевським. Х. — К., 1924; Овеча криниця.— Собака на сіні. К., 1962.

Літ.: Хорол В. Лопе де Вега — великий іспанський драматург. К., 1961; Спектакль, звавший в бой. К., 1970

В. Ф. Калашников

ВЕГЕ́РА Степан Іванович [27. XII 1897 (8.I 1898), с. Монтрезорівка, тепер с. Зорівка Київ. обл. — 26.X 1954, Київ] — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1951. Закінчив 1925 Муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка в Києві. Працював в Одес. держдрамі (1925—26), Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (1926—41), Полтав. колгосп. ім. Т. Шевченка (1941—45) і Волин. (Луцьк, 1945—54) укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Михайло Гурман («Украдене щастя» І. Франка), Микита («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Шельменко («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Аскер («Аршин мал алан» У. Гаджибекова).

Ю. В. Кобець.

ВЕГЕРЧУ́К Світлана Романівна (1.II 1940, м. Новоград-Волинський Житомир. обл.) — укр. співачка (сопрано) і педагог, засл. арт. УРСР з 1979. Після закінчення 1971 Львів. консерваторії (клас В. О. *Кобржицького*) — солістка Волин. філармонії. З 1984 — викладач Київ. муз. учща ім. Р. М. Глієра.

ВЕГЕ́РЯ — укр. нар. танець. Темп швидкий, розмір 2/4. Входить до весільного обряду. Виконується гостями, коли приносять сорочку молодої з комори. Осн. фігура — стрибки (по підлозі, лавках, столах). Супроводжується вигукуванням, тарахкотінням у сковорідки або ін. тверді предмети. Згадана в поемі «Енеїда» І. Котляревського (1798)

Літ.: Купленник В. Козацький танець в «Енеїді» Івана Котляревського. «Народна творчість та етнографія», 1991, № 5.

ВЕГМА́Н Георгій Густавович [27. VIII (8.IX) 1899, Севастополь — 2.X 1973, Харків] — укр. архітектор. Закінчив 1924 Моск. практич. буд. ін-т. Автор проектів планування та забудов житл. масиву по проспекту Ю. О. Гагаріна в Харкові (1963—71, у співавт.) та ін. Серед споруд: квартал житл. кооперативу «Промінь» у Харкові (1928—31), відбудова та реконструкція селищ з-ду ім. П. Л. Войкова в Керчі (1946) та Шостого селища у Запоріжжі (1945—48), житл. будинки в Маріуполі (1946), кіноконцертний зал ім. М. І. Глинки в Запоріжжі (1952). З 1964 викладав у Харків. ін-ті інженерів комунального буд-ва.

Л. М. Грачова.

ВЕ́ДЕЛЬ Артемій Лук'янович [Ведельський, Веделєв; 1767, за ін. даними — 1770, 1772, Київ — 14 (26).VII 1808, там же] — укр. композитор, хоровий диригент, співак (тенор) і скрипаль. Нар. в сім'ї художника Л. *Ведельського*. З 9 років навчався в Київ. академії, де здобув і муз. освіту, був керівником її великого (конгрегаційного) хору. 1788 разом з групою малолітніх півчих був відряджений київ. митрополитом С. Миславським до Москви, де до 1790 керував новоствореною капелою ген.-губернатора П. Д. Єропкіна, до 1792 — капелою О. О. Прозоровського. 1793—94 керував хором Київ. академії, 1794—96 — хором солдатських дітей і вільних людей корпусного ген. А. Я. Левандова в Києві, а 1796, після призначення останнього ген.-губернатором Харків. та Воронезького намісництв,— намісницьким хором у Харкові, який сам організував (одержав тут звання ст. ад'ютанта). 1797—98 перебував на цивільній службі в слобідсько-укр. губернатора О. Г. Теплова. Одночасно (1796—98) керував губ. хором та очолював клас вокал. музики казенного учща при Харків. колегіумі.

Прагнення В. піднести профес. і худож. рівень керованих ним колективів не здійснилися: його діяльність була практично зведена до підготовки півчих (у першу чергу всіх кращих вихованців) для столичних хорів. Це змусило митця піти у відставку та повернутися влітку 1798 до Києва. Саме на згаданий період 1796—98 припадає розквіт композиторської творчості В. Взимку 1799 він став послушником у Києво-Печерській лаврі, але через кілька місяців залишає лавру. За наказом митрополита І. Малицького у травні того ж року В. заарештували за сфальсифікованим політ. звинуваченням і оголосили божевільним. У серпні його помістили в будинок божевільних на тер. Кирилівського монастиря. Бл. 1808 батькові В. вдалося забрати його додому, де він і помер (похований на Щекавицькому кладовищі, могила не збереглася).

В. разом з М. С. *Березовським* і Д. С. *Бортнянським* репрезентує період найвищого розквіту вітчизн. хорової музики 18 — поч. 19 ст. Автор творів переважно культового призначення, але в образно-емоц. складі його музики провідним є світське начало. Це значною мірою пояснюється більш безпосереднім зверненням, на відміну від його попередників у сфері духовної музики, до укр. нар.-пісенних жанрів — *пісень-романсів, дум, кантів* (насичення творів національно специфічними, в т. ч. «думними», інтонаціями та мелод. зворотами, яскраве окреслення провідної мелод. лінії, часто вживані соло високих голосів на тлі хорового супроводу, звернення до прийомів «кантового» голосоведення та ін.). Серед ін. джерел муз. стилю творів В.— *партесний концерт, знаменний розспів* та *київський розспів*, традиції яких поєднано з майстерно опанованою зх.-європ. композиторською технікою. За образним ладом музика В. переважно лірична і лірико-драматична, його мелодиці притаманна емоц. відкритість висловлення, «наскрізна» наспівність.

Всі відомі твори В. написані для хору *a capella*. Серед них — 30 *хорових концертів*, у т. ч. видані — «Доколе, Господи, забудеш мя» (відомий ще як концерт № 3), «На річках Вавілонських», «В молитвах неусыпающую Богородицу», «Боже, приидоша языци», «Днесь владыка твари», «Гласом моїм», «Господи, Боже мой, на тя уповах», «Благословляю, Господа, вразумившего мя», «К тебе, Господи, воззову», «Слыши, дщи и виждь».

У рукописах зберігаються твори «Спаси мя, Боже, яко внидоша воды», «Пою Богу моему, донеже есмь», «Блажен разумевай на нища и убога», «Помилуя мя, Господи, яко немощен есмь», «Воскресни, Господи», «Боже, законопреступницы возсташа на мя» (1798), «Проповедника веры» (1796), «Господь спасет мя» (обидва двохорові) тощо.

Композиторові належать «Літургія для чотириголосого хору» (текст І. Златоуста), «Всеношна» (з обох надруковано окремі номери), «Херувимська» (надруковано), тріо «Покаянія отверзи ми двери», «Достойно есть» та ін. Композиторська творчість В. була органічно пов'язана з його виконавською діяльністю: він був першим виконавцем власних творів як диригент і співак (сольні епізоди в хорах). Крім того, в репертуарі В. були твори А. А. *Рачинського*.

Серед учнів В.— П. І. *Турчанінов* (до 1798, згодом листувався), П. *Левандовський*. Ряд вихованців В. з 1797 співав у *Придворній співацькій капелі* в Петербурзі.

Від часу арешту В. до кін. 19 ст. його твори було заборонено царською цензурою виконувати й видавати. Перші друковані біогр. довідки про композитора (В. Аскоченський, П. Турчанінов) містять перекручені відомості з його життя, особливо щодо причин та обставин арешту «крамольного» митця. Перше видання творів В. здійснив В. Г. *Петрушевський* 1911 до 100-річчя з дня смерті композитора, зго-

дом їх не раз друкували в різних збірках в СРСР та за кордоном. У 2-й пол. 20 ст. відбувається репертуарне відродження спадщини В. Серед перших виконавців його творів в СРСР — Держ. респ. акад. рос. хорова капела ім. О. О. Юрлова (концерт № 3 записаний на платівку). Згодом твори В. увійшли до репертуару багатьох профес. і самодіяльних хорів України (в т. ч. Київ. камерного хору ім. Б. М. Лятошинського), Росії, ін. республік. В останні десятиріччя суттєво уточнено біографію В. Нотний автограф В. (12 хорових концертів, «Літургія») зберігається у фондах ЦНБ АН України.

Тв.: Избранные духовно-музыкальные сочинения. Под. ред. В. Г. Петрушевского, в. 1—2. К., 1911.

Літ.: Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академиею, ч. 2. К., 1856; Турчанинов П. Автобиография. «Домашняя беседа для народного чтения», 1863, в. 2—6; Петрушевский В. О личности и церковно-музыкальном творчестве А. Л. Веделя. «Труды Киевской духовной академии», 1901, № 7; Грінченко М. Історія української музики. К., 1922; Миклашевський Й. М. Музична і театральна культура Харкова кінця XVIII — першої половини XIX ст. К., 1967; Кук В. С. Артем Лук'янович Ведель (Ведельський), К., 1971, Боровик М. К. Про впливи народної пісні на мелодику А. Веделя. «Українське музикознавство», 1971, в. 6; Козицький П. Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування. К., 1971; Шреєр-Ткаченко О. Я. Історія української музики, ч. 1. К., 1980; Архімович Л. Б., Боровик М. К., Булат Т. П. [та ін.]. Історія української музики, т. 1. К., 1989; Гусарчук Т. Тріумф і трагедія генія. «Культура і життя», 1991, 28 вересня. *М. К. Боровик.*

ВЕДЕ́ЛЬСЬКИЙ (Ведель) Лук'ян Власович (1730 — 24.VII 1815, Київ) — укр. художник, київ. міщанин малярського цеху. Батько А. Л. *Веделя.* Мав власну різьбярну майстерню. Ймовірно, виконав іконостас для церкви Різдва Богородиці в Києві на Подолі (не збереглася). *Л. А. Проценко.*

ВЕ́ДЕНЄВА Марія Яківна (14.X 1932, с. Андріївка, тепер смт Балаклійського р-ну Харків. обл.) — укр. співачка (меццо-сопрано), засл. арт. УРСР з 1960. Закінчила 1953 Київ. консерваторію (клас О. Д. *Ропської*). 1953—81 — солістка Донец. театру опери та балету. Перша виконавиця партій Кетрін («Вулкан» Є. Юцевича, 1961), Більшовички («Десять днів, що потрясли світ» М. Кармінського, 1970), Анни («Ярослав Мудрий» Ю. Мейтуса, 1973). Ін. партії: Марина Мнішек («Борис Годунов» М. Мусоргського), Аксинья («Тихий Дон» І. Дзержинського), Амнеріс («Аїда» Дж. Верді). *Н. І. Романкова.*

ВЕДМЕ́ЦЬКИЙ Опанас Васильович (? — 1838) — укр. золотар. Жив і працював у Києві. Навчався золотарству у Г. *Проценка*, разом з ним прикрашав ікони *Успенського собору* Києво-Печерської лаври. Роботи зберігаються у Києво-Печерському історико-культурному заповіднику. *В. А. Шиденко.*

ВЕ́ЖА — споруда, висота якої значно переважає розмір сторони або діаметр основи. Див. *Башта.*

ВЕЙ Емілій Бенедиктович (? — ?) — архітектор, родом із Швейцарії. В кін. 19 — на поч. 20 ст. працював в Одесі. Одна з кращих споруд — житл. будинок у формах франц. *класицизму* по вул. Леніна № 3. Перебудував Англійський клуб (споруджено 1842; тепер Музей мор. флоту). *В. І. Тимофієнко.*

ВЕЙМАРН Павло Платонович [1857, Петербург — 10 (23).IX 1905, Нарва] — рос. композитор і муз. критик. Муз. освіту одержав у А. Ф. *Казбирюка.* З 1888 — редактор і видавець петерб. журн. «Баян». Після 1900 працював над словником рос. музикантів. Брав участь в упорядкуванні рос. розділу муз. словника Г. Рімана (1901), куди вмістив довідку про М. В. Лисенка. 1896 співробітничав в одес. журн. «*Театр*». Автор кореспонденцій про роботу відділень *Російського музичного товариства* (в т. ч. на Україні), нарисів про рос., укр. (у т. ч. про Г. О. *Козаченка*, 1892) та зарубіж. композиторів.

ВЕЙСЕ Бартель (Бартош; ? м. Мюнстерберг, Німеччина — 1543, Львів) — конвісар, з 1521 ливарник-гарматник. Послідовник майстра *Гануша.* Відливав гармати з гербами Львова (1521), Польщі (1526), Литви (1527) та ін., прикрашені *фризами* з рослинним орнаментом. У 30-х рр. налагодив роботу *Львівської міської людвісарні.* Після пожежі Львова 1527 разом з К. *Фрішем* працював над відновленням міської артилерії. Збереглася гармата (1529), яку львів. магістрат продав 1753 кн. М. Радзивіллу для замку у м. Несвіжі (тепер Бєларусь).

ВЕ́КЛЕНКО Олег Анатолійович (17.VIII 1950, смт Бурея Амур. обл.) — український графік, заслужений діяч УРСР з 1986. Після закінчення 1972 Харків. худож.-пром. ін-ту (майстерня В. В. *Сизикова*) — його викладач. Працює переважно в галузі плаката, а також книжкової та станкової графіки. Осн. твори: плакати «Гонка озброєнь — загроза миру» (1982, оригінал в Музеї плаката в м. Лахті, Фінляндія), «...І землю, і пісню свою — захистим!» (1985); театр. плакати до опер «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Кармен» Ж. Бізе; іл. та оформлення до книги В. С. Фурмана «Полтавські самоцвіти» (1982), зб. оповідань «Орлята» (1987). Виконав серію портретів військовослужбовців під час ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (1986—87).

ВЕ́КШИНСЬКИЙ Олександр Миколайович (1859—1908) — рос. архітектор, академік арх-ри з 1898. В 1878—86 навчався в петерб. АМ, з 1895 — її професор. У 1896 проектував для Катеринослава (тепер Дніпропетровськ) будинки окружного суду (кін. 90-х рр., не зберігся) і театру (не здійснено). *В. І. Тимофієнко.*

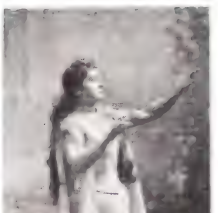

М. І. Велизарій у ролі Корделії («Король Лір» У. Шекспіра).

ВЕКШТЕ́ЙН Леонід Семенович [17 (29).VIII 1898, Полтава — 23.V 1970, Ленінград] — укр. графік, театр. художник. Навчався 1918—19 в Одес. вищому худож. уч-щі, 1922—24 — у Київ. ін-ті пластичних мист-в у Ф. Г. *Кричевського.* Член Полтав. відділення *АХРР* (з 1926) та *АХЧУ* (1927—30), Всеукр. асоціації пролет. художників (1930—32). У ранній період творчості створив ряд декор. панно. 1928 видав альбом графіч. композицій агітаційного характеру («На варті свободи», «Колесо історії не повернути назад», обидві — 1919). 1934 в Полтаві виконав 6 діорам на антирелігг. тему. Малював також портрети (художника І. Г. Мясоєдова, акв., 1919) і пейзажі, оформляв вистави у театрах Полтави і Кременчука. 1930—33 завідував Полтав. КГ. У повоєнні роки жив і працював у Ленінграді. Твори зберігаються у ДМУОМ, Полтав. ХМ, Петерб. музеї медицини та ін. музеях.

Літ.: Векштейн Леонид. Графические композиции. Л., 1929 *В. М. Ханко.*

ВЕЛИЗАРІ́Й Марія Іванівна (1864 — 1944) — російська актриса. Дружина І. М. *Шувалова.* Працювала 1893—95, 1900—02 в київ. «*Соловцов» театрі*, 1891—93, 1897—99, 1903—06 — у харків. трупах М. М. Бородая, О. М. Дюкової, А. А. Линтварьова, грала також у театрах Одеси, Катеринослава (тепер Дніпропетровськ), Полтави, Чернігова, Слов'янська, Ростова-на-Дону, Саратова, Казані та ін. міст. Під час революції 1905—07 брала участь у концертах на користь політ. в'язнів. Після жовтня 1917 працювала режисером у червоноарм. і робітничих самодіяльних колективах. Ролі: Ліза («Лихо з розуму» О. Грибоєдова), Таня («Плоди освіти» Л. Толстого), Джульєтта («Ромео і Джульєтта» У. Шекспіра), Луїза («Підступність і кохання» Ф. Шіллера) та ін.

Тв.: Путь провинциальной актрисы. М., 1938. *О. В. Попов.*

ВЕЛИ́КА ПАВЛІ́ВКА — село Зіньківського р-ну Полтав. обл., осередок нар. худож. ремесел і промислів — ткацтва, вишивання, різьблення. Засн. 1710. У 18 ст. козаки започаткували тут виготовлення з кореня клена і липи різьблених люльок, оправлених червоною або жовтою міддю, відомих під назвою «зіньківки». Продавали їх на місц. ярмарках, вивозили в Таврійську і Херсонську губернії, на Дон і Кавказ. У 20—30-х рр. 20 ст. люлькарством займався, зокрема, Л. С. *Мелешко.*

У 19—20 ст. у В. П. виготовляли також смугасті плахти і плахтові тканини, виконані в техніці *перебірного ткацтва.* У композиції вишитих виробів вводили укрупнені декор. елементи геом.-рослинного характеру. Осн. вишивальні техніки: *вирізування, штапівка*, різновиди *мережки,*

лічильна *гладь*, біль. У рад. період ткали плахти, тканини з плахтовим рисунком, смугасті багатокольорові рядна, червоні, зелені й блакитні рушники, вишивали чоловічі та жіночі сорочки, скатерті. Бригади вишивальниць В. П. було підпорядковано Зіньківській пром.-кооп. артілі «Делегатка» (1927—60), Зіньківській ф-ці худож. виробів «Україна» (1960—63). Серед майстринь — К. А. Батрак, Т. К. Шерітько. З кін. 60-х рр. виробництво тканих виробів припинено.

В. М. Ханко.

ВЕЛИ́КДЕНЬ, Пасха — одне з гол. свят в християнстві, одне з трьох головних — в іудаїзмі. Зародилося у старод. кочових іудейських племен і було пов'язане з обрядом умилостивлення богів, яким приносили очисну жертву. У православ'ї В. визначається як день *воскресіння* з мертвих Ісуса Христа в першу неділю після весняного рівнодення та повного місяця (ця дата непостійна і припадає на період від 4 квітня по 8 травня). Святкування Пасхи має урочистий і пишний обряд у церкві і поза нею. Передує Великодню великий піст. В. на Україні здавна відображено у фольклорі, декоративно-ужитковому та образотвор. мист-ві, драматургії, музиці. Не раз згадується в думах 16—18 ст. Спеціально до В. домівки прикрашали рушниками, виконували розписи, готували святковий одяг, страви. Окреме місце в обряді В. зайняла укр. нар. *писанка*, яка стала оригін. видом нар. мист-ва. З 17 ст. розвинулася укр. великодня драматургія — великодні вірші-орації, великодні привіти тощо (досліджував М. С. *Возняк*). Серед нар.-пісенних жанрів до В. приурочені гагілки. Це свято відображено в опері М. Д. Леонтовича «На русалчин Великдень» (закінчив і оркестрував М. М. Скорик, пост. 1977), кантаті К. Г. Стеценка «У неділеньку, у святую» (1918). Для великодніх церк. відправ написали окремі твори українські композитори М. С. Березовський, Д. С. Бортнянський, А. Л. Ведель, М. М. Вербицький, М. П. Дилецький, М. В. Лисенко, М. І. Вериківський, П. О. Козицький, а також композитори укр. діаспори З. Лавришин, М. Федорів, С. Яременко та ін.

З 1991 Великдень в Україні було відновлено як офіційний святковий день.

ВЕЛИ́КИЙ Яків (? — ?) — укр. маляр 18 ст. Учень *Лаврської іконописної майстерні*. В *«кужбушках»* є малюнок В. з зображенням алегоричної постаті жінки з левом (1749; ЦНБ АН України).

ВЕЛИ́КИЙ ТЕА́ТР у Москві. Засн. 1776. З 1919 — академічний. Гол. диригент — О. М. Лазарєв (з 1987), гол. балетмейстер — Ю. М. Григорович (з 1964), гол. хормейстер — С. М. Ликов (з 1990), гол. художник — В. Я. Ліветаль (з 1988). З В. т. пов'язана й укр. муз. культура. У 19 — на поч. 20 ст. це була зокрема діяльність співаків Є. Г. Азерської, І. О. Алчевського, А. П. Боначича, І. П. Бутенка, С. С. Гулака-Артемовського, П. О. Кошиця, Л. М. Люценко, О. А. Лярова, М. К. Максакова, М. Є. Медведєва, О. Г. Мосіна, Е. К. Павловської, С. Є. Трезвинського, Д. А. Усатова, М. Г. Цибушенко, диригентів І. К. Альтані, П. А. Щуровського. 1911 на сцені В. т. т-вом «Кобзар» був організований вечір пам'яті Т. Г. Шевченка з показом вистави «Назар Стодоля». Згодом на сцені В. т. неодноразово здійснювалися гастрольні вистави укр. театрів опери та балету. У рад. час з В. т. пов'язаний творчий шлях укр. митців і митців укр. походження: співаків Л. М. Балановської, П. С. Білинника, О. М. Благовидової, Л. Ф. Божко-Лаканич, В. І. Борисенко, Є. М. Вербицької, І. І. Воликівської, О. С. Ворошила, Ю. С. Гуляєва, К. Г. Держинської, С. І. Друзякіної, А. О. Іванова, О. К. Катульської, Є. Г. Кибкала, І. С. Козловського, О. П. Кривчені, В. М. Лубенцова, Ю. Й. Мазурка, І. І. Масленникової, М. В. Микиші, А. В. Нежданової, Г. М. Нелеппа, П. М. Норцова, Г. В. Олійниченко, М. Й. Рейзена, Б. А. Руденко, П. І. Цесевича, співака і режисера В. А. Лоського, солістки балету О. В. Лепешинської, диригентів М. Альтенберга, Е. А. Купера, В. В. Небольсіна, Ю. Ф. Файєра, Л. П. Штейнберга. Оформлення ряду вистав для В. т. здійснив А. І. Петрицький («Черевички» П. Чайковського, «Тарас Бульба» В. Соловйова-Седого, «Декабристи» Ю. Шапоріна). Водночас діяльність ряду провідних митців В. т. була пов'язана з Україною: співака Л. В. Собінова, балетмейстерів Р. В. Захарова, М. М. Мордкіна, диригентів У. Й. Авранека, В. І. Сука, режисерів Й. М. Лапицького, М. В. Смолича, художників В. В. Дмитрієва і Ф. Ф. Федоровського

Серед постановок творів укр. авторів у В. т.: опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (створ.— 1862), «Броненосець „Потьомкін"» О. Чишка (1938), «Від щирого серця» Г. Жуковського (1951), балети «Карманьйола» В. Фемеліді (1932), «Лелеченя» (1937) і «Світлана» (1939) Д. Клебанова, «Лісова пісня» Г. Жуковського (1961). Нагороджений 2 орденами Леніна (1937, 1976).

Літ.: Большой театр СССР, в. 1—4. М., 1973—87.

ВЕЛИ́КИХ МЕЖИРІЧІВ ПАЛАЦО́ВИЙ АНСА́МБЛЬ — пам'ятка арх-ри раннього *класицизму* у с. Великих Межирічах Рівнен. обл. Збудований 1789 за проектом арх. Д. *Мерліні* для Я. Стецького, керував роботами арх. Мерк. Ансамбль характеризується поєднанням мотивів барокко з класицистичними принципами. У просторовій симетрично-осьовій композиції центр. місце займає палац, до якого з обох боків прилягають дугоподібні, відкриті з боку парадного двору *галереї* з колонами *тосканського ордера*. Палац — прямокутний у плані, двоповерховий, з двома *ризалітами*, двома *портиками* та *бельведером*. В оздобленні фасадів застосовано *руст*, вікна оформлено *наличниками* з *кронштейнами*. Парадний зал на другому поверсі декоровано ліпниною в стилі раннього класицизму. Ансамбль оточували парк з партерним насадженням та сад.

Т. Г. Маніфасова.

Великих Межирічів палацовий ансамбль. Головний фасад. 1789 Арх. Д. Мерліні.

ВЕЛИ́КІ БУ́ДИЩА — село Диканського р-ну Полтав. обл., осередок нар. художніх ремесел і промислів. Відомі з 2-ї пол. 17 ст. У В. Б. здавна були розвинуті кахлярство, гончарство, ткацтво, вишивка, різьблення на дереві. Гончарі, використовуючи білу вогнетривку глину, виготовляли неполив'яні рельєфні кахлі, посуд, декорований рослинним орнаментом. У 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. у майстерні різьбяра М. В. Чубенка виготовляли іконостаси, кіоти, свічники для культових споруд (орнамент. мотиви — грона винограду, соняшники, квіти).

У 18—19 ст. у В. Б. різьбили дерев. форми для медяників. У майстерні різьбярів Ф. І. та П. Ф. *Юхименків* у кін. 19 — на поч. 20 ст. створювали на замовлення гарнітури меблів, каміни, статуетки зі стильовими рисами *барокко*, *ампіра*, іконостаси й портретну круглу скульптуру. Нар. меблі (мисники, лави, столи, *божники* та ін.) оздоблювали в техніці тригранно-виїмчастого різьблення (плоске різьблення), нар. орнамент. мотиви трактувалися в стилі *модерн*. У майстерні навчалися В. С. *Гарбуз*, І. Г. *Дроб'язко*, П. С. Комашко, П. М. Кримпоха. На поч. 20 ст. у В. Б. поширилася невелика дерев. нар. скульптура. 1913 на основі майстерні Юхименків земство відкрило столярно-різьбярську майстерню, де 1922 виготовили меблі для укр. посольства в Москві (почесний диплом Всерос. с.-г. та кустарно-пром. виставки в Москві, 1923).

У В. Б. ткали безворсові килими для яких характерні сполучення жовтого, білого, синього і чорного кольорів, широка кайма рослинного орнаменту. Здавна в селі розвивалася вишивка

Я. Великий. Алегорична жіноча постать. Малюнок з «кужбушків» Лаврської іконописної майстерні. 1749. ЦНБ АН України. Київ.

Серед килимарниць — Т. К. Кононенко, О. І. *Хлонь*, Л. Л. Максимова, вишивальниць — О. Є. Горячун, О. Р. Кривоніс. У 20-х рр. 20 ст. діяло кооп. т-во «Воля» (ткацтво й вишивка). Килимарський цех і бригада вишивальниць В. Б. були у системі Опішнянської промартілі (1927—32), Диканської артілі (1932—60), Опішнянської ф-ки худож. виробів (1960—73), ХВО «*Полтавчанка*» (1973—86). Припинено виробн. килимів 1983, вишитих виробів — 1986. Пам'ятка архи — Троїцька церква (1819), мурована, трикупольна, в плані хрещата, з видовженим зх. рукавом; в інтер'єрі — ікони роботи Д. Герцика (серед. 19 ст.).

В. М. Ханко.

ВЕЛИ́КІ СОРО́ЧИНЦІ — село Миргородського р-ну Полтав. обл., осередок худож. ремесел. Виникло у 20-х рр. 17 ст. під назвою Краснопіль, з 2-ї пол. 17 ст.— Сорочинці, з серед. 19 ст.— В. С. У селі здавна поширені ткацтво, вишивка, бондарство, різьблення на дереві, шевство, кравецтво. У 18 ст. у селі був ткацький цех, де виготовляли орнаментовані плахти, пояси, скатерки, рушники. В основі візерунків килимів і *ліжників* — ритмічне повторення одного або двох рослинних мотивів. Кольори — червоний, зелений, синій і білий. 1898 земство відкрило у В. С. сільс. ремісничу навч. майстерню, 1910 — філію Олефірівської навч. ткацької майстерні. З поч. 20 ст. у селі виготовляли настінні килимки, наволочки, портьєри, а також *вибійки* з традиц. килимовим орнаментом. З 1923 у В. С. діяла ткацька майстерня, з 1927 — артіль худож. вишивок і тканин (з 1961 — ф-ка, з 1971 — дільниця ХВО «*Полтавчанка*»). У довоєнні роки у В. С. виробляли масову продукцію вишитих виробів і декор. ткацтва, розробляли зразки одягу, прикрашеного нар. орнаментом; у повоєнні роки — тематичні та ювілейні рушники, плахтові тканини тощо. Ткалі — Л. Я. Лісова, Г. С. Коряк; вишивальниці — Л. Л. Богинич, М. С. Коржук, М. С. Коряк, Л. О. Кусайко, Л. І. Теряник. У В. С. здавна виготовляли бандури, меблі, речі хатнього вжитку, різьблені з дерева (Ф. К. Циб та ін.). Твори майстрів з В. С. зберігаються у ДМУІДМ, Полтав. ХМ. У селі — пам'ятка арх-ри *Спасо-Преображенська церква*, збудована у стилі *барокко* (1732—34). Пам'ятники: М. В. Гоголю (1911, бронза; скульптор І. Я. Гінцбург), погруддя М. В. Гоголю (1952), учасникам сел. повстання 1905 року (1968, залізобетон, скульптор А. Г. Скиба), пам'ятний знак на честь кобзаря М. С. *Кравченка* (1972; пісковик, граніт; скульптор Л. О. *Твердянська*), пам'ятник піонеру Павлику Теслі (1974, кована мідь; скульптори М. М. Котко, Б. П. Ульянов, арх. Р. П. Юхтовський). Літ.-мемор. музей М. В. Гоголя, історико-краєзнав. музей. У селі народилися письменники М. В. Гоголь, В. І. Самійленко, О. В. Донченко, Я. І. Шутько, кобзар М. С. Кравченко, художник Л. І. Мєшкова; працював 1913—14 О. Г. Сластіон. 1845 В. С. відвідав Т. Г. Шевченко. У В. С. — *Сорочинський ярмарок*.

В. М. Ханко.

ВЕЛИКОБУ́ДКІВСЬКИЙ СКАРБ — скарб 5—7 ст. Знайдений 1981 в урочищі Хутір побл. с. Великих Будків Недригайлівського р-ну Сум. обл. на тер. сх.-слов'янського поселення *колочинської культури*. Складався з ювелірних виробів — бронзових браслетів та фібул, срібних орнаментованих пластин, гривен тощо. Дві бронзові пальчасті фібули належать до т. з. старожитностей антів або русів і поширені в межах слов'ян. розселення. Інтерес становлять олов'янисто-свинцеві бляшки (відомо 4 типи), які, судячи з аналогічних знахідок, могли прикрашати головні убори та одяг. Деякі дослідники зв'язують звичай прикрашати вбрання нашивними бляшками зі скіфо-сарматським впливом, якого у 3 ст. до н. е.— 2 ст. н. е. зазнало слов'ян., балтське та фінно-угорське населення лісостепової та лісової смуг Сх. Європи.

О. В. Сухобоков

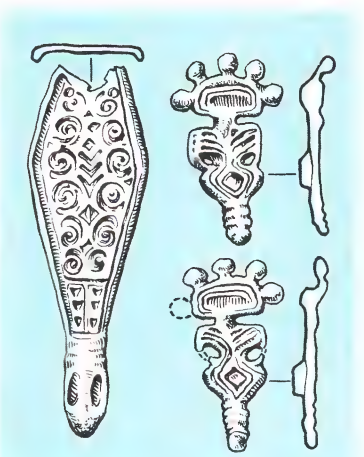

Великобудківський скарб. Бронзові фібули. 5—7 ст.

ВЕЛИКО́ДНА Олександра Кузьмівна [8 (21).IV 1914, с. Бухалівка, тепер Полтав. обл.] — укр. майстер худож. вишивки, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1977. Працювала вишивальницею в Опішнянській артілі (1935—38), Полтав. артілі, згодом ХВО «*Полтавчанка*» (з 1938, з 1968 — творчий майстер). Створила бл. 350 малюнків для традиц. полтав. вишивок. В. створює сорочки, дитячі й жіночі блузи тощо; техніки — *вирізування, мережка*, занизування, лічильна *гладь* та ін. Твори В. експонувалися на багатьох зарубіж. виставках. Зберігаються в ДМУНДМ, Полтав. ХМ та ін.

І. О. Гуніна

ВЕЛИКОЗНАМ'ЯНСЬКІ КУРГАНИ — низка могильників, розташованих в зоні *Кам янського го-*

Величка Самійла літопис. Портрет Богдана Хмельницького. 1720. Державна публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна. Петербург.

родища побл. с. Великої Знам'янки Запоріз. обл. Досліджували їх М. І. Веселовський, Б. М. Граков та В. В. Отрощенко. Розкопано 17 курганів: 2 — *бронзового віку*, 15 — скіфського часу (5—4 ст. до н. е.). Особливий інтерес становить курган № 13 (5 ст. до н. е.) з похованням воїна у залізному панцирі та літньої жінки у сукні, розшитій дрібними золотими гудзиками, бісером і бляшками зі штампованим зображенням оленя, дзьоба грифона, кабана, антилопи, лева, зайця. В похованні також знайдено античні амфори та столовий посуд (керамічний і бронзовий); дерев. чаші та кубок із золотим окуттям, прикрашеним штампованим зображенням оленя та дзьобом грифона; намисто із сердоліку і скла у золотій оправі; дерев. ритон із суцільним золотим орнаментованим окуттям з рурок і платівок тощо. В кургані № 3 (4 ст. до н. е.) виявлено срібні прикраси вуздечки фракійської роботи. Матеріали розкопок В. к. зберігаються в Музеї істор. коштовностей України та Ін-ті археології АН України.

В. В. Отрощенко.

ВЕЛИКОТОКМА́ЦЬКИЙ РОБІТНИ́ЧО-СЕЛЯ́НСЬКИЙ ТЕА́ТР. Утв. 1926 на базі аматор. театру у Великому Токмаку (тепер м. Токмак Запоріз. обл.). Його очолювали В. Раєвський, І. Меншиков. У репертуарі: «Гайдамаки» за Т. Шевченком, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «У тієї Катерини» Я. Мамонтова, «Фуенте овехуна» Лопе де Веги. Припинив існування 1927.

ВЕЛИ́ЧКА САМІЙЛА ЛІТО́ПИС — видатна пам'ятка укр. історіографії, л-ри, мови і рукописного мист-ва. Закінчено написання 1720 в с. Жуках на Полтавщині. Містить виклад істор. подій на Україні з серед. 17 до поч. 18 ст. Літопис оформлено у вигляді 3-томного кодексу з окремою пагінацією. Написаний різними почерками — дрібним півуставом і скорописом; подекуди використано форми літер нового друкарського шрифту — т. з. гражданського, оздоблений орнаментованим титулом і худож. ініціалами. Значну худож. та істор. цінність має унікальна портретна галерея укр. гетьманів. У графічній техніці легким контуром і розтяжкою чорної акварелі зображено поясні портрети Б. Хмельницького, Ю. Хмельницького, І. Виговського, І. Брюховецького, П. Тетері, П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи та ін. гетьманів України 2-ї пол. 17 — поч. 18 ст. Інтерес становить виконане у тій же техніці панорамне зображення батальної сцени — битва козацьких і моск. військ з тур. і татар. військами під Чигирином. Рукопис В. С. л. зберігається в Публічній б-ці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в Петербурзі.

Тв.: Сказание о войне козацкой с поляками. К., 1926.

Я. П. Запаско.

О. К. Великодна. Чоловіча сорочка. Полотно, вишивка. 1978.

В. В. Величко. Будинок архітектора (колишній особняк) по вул. Дарвіна № 9 у Харкові. Інтер'єр. 1912.

ВЕЛИ́ЧКО Віктор Валер'янович (1864, Варшава — 1923, Харків) — укр. архітектор. 1883—87 навчався в Петерб. АМ. 1894—95 — земський архітектор у Харкові, 1895—1917 — архітектор Харків. навч. округу і ун-ту. Був головою харків. архіт.-буд. відділу Рос. тех. т-ва (1909—16). У своїх проектах використовував форми істор. архіт. стилів *(неокласицизм, неоренесанс)*. За проектами В. у Харкові було споруджено особняки по вул. Дарвіна № 9 (1912, тепер Будинок архітектора) і № 31, по вул. Академіка Павлова № 46 (1911—12, тепер Укр. книжкова палата, у співавт. з арх. Ф. А. Кондратьєвим), по вул. Студентській № 1 (1913, у співавт. з арх. П. Толкачовим); житл. будинки по вулицях Пушкінській № 86 та Дзержинського № 46; комплекс споруд Харків. ун-ту (біол. ф-т, 1899—09; студентський гуртожиток, 1901; б-ка, 1905), інженерний корпус Харків. технол. ін-ту (1904—07, тепер політех. ін-т), будинок Музею природознавства (1899—1901).

Літ.: Лейбфрейд А. Ю., Романов П. И. Архитектор В. В. Величко. «Строительство и архитектура», 1980, № 12.

П. І. Романов.

ВЕЛИ́ЧКО Євгенія Миколаївна [справж.— Познякова; ? — 24.X (6.XI) 1901] — укр. актриса. Дружина актора М. М. *Глоби*. Працювала 1894—1900 в *Кропивницького М. Л. трупі*. Ролі: Галя («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Олеся, Одарка («Олеся», «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Софія («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Вірочка («Дочка російського актора» П. Григор'єва).

Є. С. Хлібцевич

ВЕЛИ́ЧКО Осип Михайлович (4.I 1922, с. В'язівниця, тепер Польща) — укр. нар. майстер різьблення на дереві. Як художник сформувався під впливом уроків Л. Л. *Геца*, О. Л. *Кульчицької*, творчості Н. Дровняка, а також традиц. лемківського різьблення із стилізацією рослинних елементів. В.— автор серії портретів (понад сто) істор. і культур. діячів України всіх часів — давньорус. князів, укр. гетьманів, видатних вчених, митців, у т. ч. портретів Т. Г. Шевченка (1960), Лесі Українки (1967), О. П. Довженка (1868), І. П. Котляревського (1969), О. Л. Кульчицької (1981), М. С. Шашкевича (1989). До серед. 60-х рр. працював переважно у техніці контурного різьблення на бейцованій у темний колір і лакованій деревині. З 70-х рр. працює в техніці *плоского різьблення* з тонуванням та елементами рельєфу. Твори В. зберігаються в МЕХП АН України, Бережанському, Волин., Полтав., Сосницькому краєзнав. музеях, Музеї етнографії у Петербурзі та ін.

М. Р. Селівачов

Ю. О. Величко.

ВЕЛИ́ЧКО Петро Васильович (1870—1942, Харків) — укр. архітектор. Спец. освіти не мав. До 1917 працював помічником архітекторів В. Х. *Нємкіна* та В. М. *Покровського* у Харкові. Серед споруд: власний будинок по Юріївському пров. № 11 (1909—10), особняки по Юріївському пров. № 8 (1911) та вул. Артема № 44 (1912).

П. І. Романов

ВЕЛИ́ЧКО Юрій Олексійович [24.I (6.II) 1917, м. Бендери, Молдова — 2.III 1986, Одеса] — укр. і рос. актор, режисер, нар. арт. УРСР з 1964. Закінчив 1941 драм. студію при Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка, 1974 — реж. ф-т Київ. ін-ту театр. мист-ва. Працював у Київ. (1936—44) і Чернів. (1944—65) укр. драм. театрах, Одес. рос. драм. театрі ім. А. В. Іванова (1966—79). Очолював нар. самодіяльний театр Одес. трамвайно-тролейбусного управління (1980—85). Акторські досягнення пов'язані з ролями героїко-романтич. плану. Ролі: Устим Кармелюк («Устим Кармелюк» В. Суходольського), Чацький («Горе з розуму» О. Грибоєдова), Жадов («Тепленьке місце» О. Островського), Улдіс («Вій, вітерець!» Я. Райніса), Фердінанд («Мачуха» О. де Бальзака), Артур («Овід» за Е. Войнич). Вистави: «Іспанці» М. Лермонтова (1964), «Людина із зірки» К. Віттлінгера, «Житейське море» І. Карпенка-Карого (обидві — 1965). Знімався в кіно.

Т. В. Сулятицький

ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ (? — ?) — укр. маляр кін. 18 ст. Відомо, що він виконав чотири картини на євангельські теми (зберігалися у м. Острогозьку).

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

ВЕЛИЧКО́ВСЬКИЙ Іван (Іоанн; між 1640 і 1650 — вересень 1701, Полтава) — укр. поет. У 60-х рр. навчався і, можливо, викладав у Києво-Могилянській колегії (див. *Київська академія*). Жив у Чернігові. Згодом (не пізніше 1687) служив священиком у Полтаві. Творчість В. розвивалася у руслі стилю *барокко*. У передмові до зб. «Млеко, од овці пастору належнее» (1691) — визначної пам'ятки естетичної і літературознавчої думки 2-ї пол. 17 ст.— висловив власне розуміння завдань і обов'язків поета і громадянина. Окремим творам («Беседа человека с Богом», «Ко Магдалине...») він надав діалогічної форми (див. *Діалог*), виступивши одним з ініціаторів розвитку її в давньоукр. літ-рі.

Літ.: Иваньо И. В. Очерк развития эстетической мысли Украины. М., 1981.

Г. Д. Зленко.

ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ Яків Вакулович (? — 1809) — укр. золотар. Жив і працював у Києві. Навчив золотарства М. І. *Маньківського*. Виготовляв дарохранильниці, потири, дискоси та ін. Твори зберігаються у Києво-Печерському заповіднику та НМІ України.

В. А. Шиденко.

ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ Яків Іванович [1689 — 23.III (3.IV) 1758] — укр. золотар. Жив і працював у Києві. На замовлення Києво-Печерської лаври виготовляв шати ікон, потири та ін. церковне начиння. Твори зберігаються у Києво-Печерському заповіднику.

В. А. Шиденко

ВЕЛІГОЦЬКА Ніна Іванівна (31.VII 1935, м. Конотоп, тепер Сум. обл.) — укр. мистецтвознавець, канд. мистецтвознавства з 1977, засл. діяч мист-в УРСР з 1990. Закін. 1958 Моск. ун-т. Автор численних публікацій у періодиці, книг з питань декоративно-ужиткового («Веселкові барви», 1971; «Декоративно-ужиткове мистецтво Української РСР», 1986, у співавт.), народного («Сучасне українське народне мистецтво», 1976) і монумент. мист-ва («Монументальне і декоративне мистецтво в архітектурі України», 1989, у співавт.). Член авторського колективу «Історії українського мистецтва» у 6-ти томах (т. 5, 1967).

Тв.: Співдружність. К., 1973; Марія Приймаченко. К., 1989; Погляд. К., 19[illegible]

«ВЕЛОЗАВОДЕЦЬ» — цирковий колектив. Ств. 1963 при клубі Харків. велосипедного з-ду ім. Г. І. Петровського. З 1978 — народний самодіяльний. Засновник і керівник — С. М. Вертейм. У репертуарі — групові номери велофігуристів, ілюзіоністів, акробатів, клоунада, пластичні етюди. Лауреат всесоюз. і респ. фестивалів і оглядів нар. творчості. Гастролі в Польщі, 1986.

В. В. Ку[illegible]

ВЕЛЬБАРСЬКА КУЛЬТУРА археол. культура 1—5 ст. н. е. поширена на тер. Пн. Польщі, Пн.-Зх. України та Пд.-Зх. Білорусі. Раніше була відома як венедська, оксивська та гото-гепідська. З 70-х рр. 20 ст. — сучас. назва. На тер. України (Зх. Волинь) пам'ятки В. к. відомі ще під назвою «Брест-Тришин-Дитиничі» і датуються кін. 2—4 ст. Досліджували їх Д. Н. Козак, Ю. В. Кухаренко, М. Ю. Смішко, М. А. Тиханова. На Україні пам'ятки В. к. представлені поселеннями (Лепесівка, Боратин), могильниками (Дитиничі, Любомль), окремими по-хованнями (Гірка Полонка, І[illegible]

На поселеннях відкрито наземні, напівземлянкові та землянкові глинобитно-каркасні споруди житлового і госп. призначення. Наземні будівлі мали видовжену прямокутну форму (складалися з двох приміщень), напівземлянкові і землянкові — овальну. Могильники грунтові. При розкопках пам'яток В. к. було знайдено знаряддя праці, предмети побуту, прикраси. Велику групу становить керамічний посуд — ліпний і гончарний. Найхарактерніша для В. к. ліпна кераміка — широкогорлі та біконічні горщики, тюльпаноподібні та біконічні миски, кухлики, чарки, вази тощо. Поверхня посудин дбайливо вигладжена чи мащена, часто прикрашена геом. орнаментом.

Окрему групу мистецьких виробів В. к. становлять різні прикраси та деталі одягу — фібули, підвіски, шпильки, браслети, намиста, персні, пряжки, окуття пояса. Фібули різних форм виготовляли з бронзи, рідше — із заліза та срібла. Найпоширеніші — залізні підвіски відеркоподібної форми. Своєрідними є бронз. підвіска з емаллю у вигляді спарених півмісяцевих дужок, на яких розміщено хрестовидні знаки (Дитиничі) і золота S-подібна підвіска з філігранними кінцями (Баїв-2). Крім скляного та бурштинового, відоме намисто, що складається з набору бронзових лунниць, квадратних бляшок, мініатюрних чашечок, кілець, трубок (Дитиничі). Персні були бронз. та кістяними, браслети бронз. і срібні. Знайдено також кістяні трискладові гребні з солярним орнаментом.

Творцями В. к. були сх.-германські племена, ядро яких становили готи й гепіди. Речі з розкопок пам'яток В. к. зберігаються у Волинському краєзнав. музеї, Ін-ті сусп. наук АН України (Львів).

Літ.: Козак Д. Н. Вельбарская культура. В кн.: Археология Украинской ССР, т. 3. К., 1986. *Д. Н. Козак.*

ВЕЛЬСО́ВСЬКИЙ (Велісовський) Аврамій Іванович (1804, Полтава — після 1869, Харків) — укр. драматург. Закінчив юрид. ф-т Харків. ун-ту. 1826—41, працюючи на канцелярських посадах у Петербурзі, Богодухові (тепер місто Харків. обл.), брав участь в аматор. виставах, літ. і мистецькому житті. У своїй творчості наслідував реалістичні традиції рос. і укр. драматургії, зокрема Г. Ф. Квітки-Основ'яненка та М. В. Гоголя. Комедія «Сусіди» (1846) входила 1851 до репертуару петерб. Александринського театру (гол. ролі виконували М. С. *Щепкін*, Т. М. *Домбровський*). В основу п'єси покладено частину сюжетної лінії комедії О. О. Шаховського «Сварка, або Два сусіди». Під впливом твору В. згодом написано «До мирового» Л. І. Глібова та «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка» М. П. Старицького.

У п'єсах рос. мовою «Гармидер», «Знов плутанина», «Бідова справа, або Копія з медальйона», «Кохання на Журавлівці» (усі — 50-і рр.) сатирично змальовано типові картини життя соціальної верхівки повітового міста (городничих і чиновників), порушено проблему виховання молодого покоління. Популярний водевіль «Бувальщина» (первісні назви — «Дяк Акакій Ферапонтович», «Удача від неудачі», 1860—61) був у репертуарі багатьох дореволюц. театрів, зокрема Руського нар. театру у Львові (1864), Першого руського драм. т-ва в Чернівцях (1884, 1889), театр. труп М. Л. Кропивницького (1882), М. К. Садовського (1888—98), Л. Т. Лучицького (1888—1900), Д. А. Гайдамаки (1907—17), а також в укр. виставах Київ. рос. драм. т-ва (1890), аматор. колективів. Ставили водевіль і укр. рад. театри, зокрема 1942—43 його грала фронтова театр. бригада Одес. укр. драм. театру.

Тв.: Бувальщина. К., 1961. *П. О. Лобас*

ВЕНГРИНО́ВИЧ Тирс (24.IX 1924, м. Дрогобич, Львів. обл.) — укр. графік. З 1924 живе у Сяноку (тепер Польща). Навчався спочатку у свого батька, пізніше брав уроки у Л. Л. *Геца* і П. П. *Обаля*. Після закінчення 1952 Академії красних мист-в у Кракові 23 роки працював (переважно як рисувальник) у Краків. археол. станиці АН. Опанував різні види гравюри: дереворит, лінорит, офорт (у т. ч. меццотинто). Серед станкових графіч. творів — цикл дереворитів «Українські церкви», в якому відтворено втрачені пам'ятки Лемківщини. Майстер *екслібриса*. Прізвище В. занесено до міжнар. видання «Енциклопедія світового екслібриса» (виходить окремими томами у Португалії). Понад 300 робіт В. було представлено 1990 на персональній виставці у Львові. Твори зберігаються у багатьох музеях світу, у т. ч. у НМЛ.

Літ.: Сидор О. Тирс Венгринович: українка по той бік кордону. «Дзвін», 1990, № 2.

ВЕНДЗИЛО́ВИЧ Іван Лукич (1807, с. Крампна, тепер Краків. воєводства, Польща — 21.XI 1885, с. Тернова Вижна на Сяноччині, Польща) укр. художник-самоук і графік. 1854 закінчив духовну семінарію в Перемишлі. Навчався у Львів. ун-ті. Для альманаху «Зоря» намалював портрет Б. Хмельницького. Ілюстрував кн. «Патріотичні пісні часів польської революції» (1834). За серію літографій, присвячених повстанським битвам, зображенню польс. полководців та королів, нелегально виданих і розповсюджених, 1834 був ув'язнений. Автор худож. оформлення «Служебника» (Перемишль, 1852), вівтаря для костьолу св. Анни в Дрогобичі, єпископської палати в Перемишлі, портретів проф. О. Криницького (1837, НМЛ), В. Левицького та ін.

Літ.: Історія українського мистецтва, т. 4, кн. 1. К., 1969. Франко І. До історії нашого відродження. В кн.: Франко І. Зібрання творів, т. 46, кн. 1. К., 1985.

Г. В. Демян.

ВЕНДЗИЛО́ВИЧ Мирон Дем'янович (26.VIII 1919, с. Солинка, тепер Пшемисльського воєводства, Польща) — укр. архітектор. Закінчив 1949 Львів. політех. ін-т. Серед споруд: фізичний корпус ун-ту (1967), обчислювальний центр (1968), спорт. корпус т-ва «Динамо» (1970), Ін-т декоративно-прикладного мистецтва (1972), *Бойової Слави Радянських Збройних Сил монумент* (1970; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1972); всі — у Львові, у співавторстві.

ВЕНЕДИ́КТ (? —?) — укр. іконописець 17 ст. Працював у *Густинському монастирі*. Відомо, що В. відновляв ікону «Богородиця» в с. Іржавці (тепер Черніг. обл.), яку туди перенесли козаки з с. Мошни (тепер Черкас. обл.).

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

ВЕНЕДИ́КТ (? — ?) — укр. півчий 18 ст. *Уставник* Києво-Печерського монастиря (згаданий у документах бл. 1722).

Л. М. Венедиктов.

ВЕНЕДИ́КТОВ Лев Миколайович (6.X 1924, Тамбов) — укр. хоровий диригент, педагог, нар. арт. СРСР з 1979. Закінчив 1949 Київ. консерваторію (клас Г. Г. *Верьовки*). Творчу діяльність почав 1941 у військ. ансамблях. 1949—54 та 1970—72 — худож. керівник і гол. диригент Ансамблю пісні і танцю Київського військового округу. 1954—67 — хормейстер, 1967—70 — диригент, з 1972 — гол. хормейстер, 1986—91 — директор Київського театру опери та балету. Як диригент поставив опери: «Пікова дама» і «Євгеній Онєгін» П. Чайковського, «Манон» Ж. Массне, «Фра-Діяволо» Д. Обера. Як хормейстер брав участь в оперних постановках: «Наталка Полтавка» М. Лисенка (1954), «Назар Стодоля» К. Данькевича (1961), «Отелло» Дж. Верді (1966), «Гугеноти» Дж. Мейєрбера (1974), «Катерина Ізмайлова» Д. Шостаковича (1974; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1976), «Тарас Бульба» М. Лисенка (1981, Респ. премія ім. В. М. Лисенка), «Наймичка» М. Вериківського (1984), «Борис Годунов» М. Мусоргського (1986); у т. ч. у перших виконаннях опер «Ярослав Мудрий» Г. Майбороди (1975), «На русалчин Великдень» М. Леонтовича (1977), «Іркутська історія» М. Кармінського (1977), «Прапороносці» О. Білаша (1985). Зарубіж. постановки: опери «Хованщина» М. Мусоргського (Ніцца, 1983), «Іван Сусанін», М. Глинки (Загреб, 1985). З 1959 — викладач Київ. консерваторії (з 1979 — професор). Серед учнів — В. Р. *Лисенко*. Автор статей, присвя-

час професор Київ. ун-ту. 1946—48 — віце-президент АН УРСР, з 1957 — гол. редактор журн. *«Радянське літературознавство»*. Друкуватися почав з 1909. Значна частина досліджень Б. присвячена проблемам розвитку давньої і класичної укр. та рос. літератур. Опублікував праці про Арістотеля, Есхіла, У. Шекспіра, Ювенала та ін.

У Харкові написав ряд праць з історії образотвор. і театр. мистецтва («Є. К. Редін як історик візантійського мистецтва», 1913; «З історії шекспіризму: Теофіль Готьє про комедії Шекспіра», 1916). В 1919 завідував репертуарним та історико-театр. відділами *Всеукраїнського театрального комітету* при відділі мист. Наркомосу УРСР. Під його керівництвом було розроблено каталог рекомендованих п'єс (119 назв) з детальним описом їх за систематичним планом, почато складання довідника «Що читати з історії театру і драми». Б. підготував до друку показові таблиці, призначені для драм. шкіл, гуртків, нар. читалень і б-к, для режисерів профес. театрів: схема розвитку драми, світовий репертуар у найважливіших зразках драм. л-ри всіх народів від початку театру і драми до кінця 18 ст. і із 18—19 ст. аж до теперішнього часу. У березні 1919 був обраний до складу худож. комітету *Харківського міського театру*. 1921—22 Б.— зав. літ. частиною *Харківського героїчного театру*, в якому йшла вистава «Армія в місті» Жюля Ромена в його перекладі і переробці. Б.— один з фундаторів першого на Україні театру для дітей. За його ініціативою 1922 в Харкові було засновано Театр казки на базі Вищої театр. школи, ств. 1920 (згодом — *Харківський перший театр для дітей*, з 1936 — ТЮГ ім. М. Горького), з 1944 — у Львові, в якому завідував літ. частиною. Під псевдонімом Річард Побєдимський у цьому театрі було поставлено рос. мовою його п'єси «Подвиги Геркулеса» (1921), «Гра в Спартака», «Хубеане», «Червоний генерал» (всі — 1924). Автор статей та рецензій на театр. теми. Був редактором «Підручної книги з історії всесвітнього театру» (з присвятою Л. *Курбасу*; упорядник Л. М. Дмитрова, 1929), до якої підготував передмову «Походження театру і соціальна функція театрального мистецтва» та вступні зауваження до розділів. Серед ін. театрознав. праць Б.: статті «Гете і театр» (1932), «Романтизм і натуралізм у французькому театрі 19 сторіччя» (1939), хрестоматія «Український театр. Ч. 2-а. Український новий театр від початку 19 до перших років 20 ст.» (1941, у співавт. з Я. А. Мамонтовим), монографія «Старовинний театр у Росії. Зародки в народному побуті і шкільному вжитку південної Русі — України» (1923), яку автор пізніше в укр. перекладі назвав «Зародження драматичної літератури на Україні» (1960). В ній висвітлено історію нар. і шкільного театру від давнини до 20 ст., з урахуванням наук. праць дослідників старовинного театру — І. Я. Франка та рос. вчених братів Веселовських. Рукописна спадщина Б. (у т. ч. неопубл. нарис «Театр середньовічної Європи») зберігається в Ін-ті л-ри АН України. У Києві на могилі вченого встановлено надгробок (1962), на будинку, в якому він жив,— меморіальну дошку (1973, скульптор О. П. Скобликов, арх. А. Ф. Ігнащенко).

О. І. Білецький.

Я. Білий. Святий Яцек. Фрагмент вівтаря каплиці св. Йосипа у кафедральному соборі у Львові. 1596.

Тв.: Зібрання праць, т. 1—5. К., 1965—66.

Літ.: Гудзій М. К. Олександр Іванович Білецький. К., 1959; Про Олександра Білецького. Спогади, статті. К., 1984; Бобожій С. О. І. Білецький як мистецтвознавець. «Образотворче мистецтво», 1990, № 3. *Р. Я. Пилипчук.*

БІЛЕ́ЦЬКИЙ Платон Олександрович (8.XI 1922, Харків) — укр. мистецтвознавець, доктор мистецтвознавства з 1971, засл. діяч мист. УРСР з 1991. Син О. І. *Білецького*. Навчався в Харків. худож. уч-щі (1939—41), у С. Ф. *Бесєдіна*, Ю. Х. Садиленка; Моск. худож. ін-ті (1943 — 44) у В. В. Почиталова; Київ. худож. ін-ті (1944—49) у К. М. *Єлеви*, О. О. *Шовкуненка* (з 1959 — його викладач, з 1969 — професор). До 1957 працював як живописець. Серед його творів — портрети М. В. Гоголя (1952), нар. арт. СРСР Ю. В. Шумського (1954), дійсного члена АН УРСР Л. М. Яснопольського (1954), І. Я. Франка (1956); «Іспанський танок» (артисти Л. П. Герасимчук і О. Н. Сегаль; 1956 — 57) та ін.

Автор численних праць з питань теорії та історії українського, а також старод. та зарубіж. мист-ва. Твори: «Китайське мистецтво. Нариси» (1957), «Георгій Іванович Нарбут. Нариси про життя і творчість» (1959), «Козак Мамай. Українська народна картина» (1960), «Т. Г. Шевченко в Києві» (1962), «Українське мистецтво 17—18 ст.» (1963), «Український портретний живопис 17—18 ст. Проблеми становлення і розвитку» (1968), «Скарби нетлінні. Українське мистецтво в світовому художньому процесі» (1974), «Українське радянське мистецтво» (франц. та нім. мовами, 1979), «Українське мистецтво другої половини 17—18 століть» (1981), «Георгій Іванович Нарбут» (1985), «Український портретний живопис 17—18 ст.» (1981, Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1982; срібна медаль АМ СРСР, 1985) та ін. Брав участь у підготовці *«Історії українського мистецтва»* (т. 3, 1967). Живописні твори Б. зберігаються в Музеї театр., муз. і кіномист-ва України в Києві та в музеї М. В. Гоголя у с. Великих Сорочинцях Полтав. обл. *Н. М. Присталенко.*

БІЛЕ́ЦЬКІ — українські баяністки, засл. артисти УРСР з 197[illegible] сестри. Марія Григорівна Б. (за чоловіком — Журомська; [illegible] VIII 1924, с. Краснопілля, тепер Донец. обл.). Закінчила 19[illegible] Київ. муз. уч-ще ім. Р. М. Глієра (клас М. М. *Геліса*). З 1939 — у складі квартету баяністок. 1946 — при Київ. філармонії. Лауреат Всесоюз. конкурсу виконавців на нар. інструментах (Москва, 1939, 3-я премія). Раїса Григорівна Б. (за чоловіком — Різоль; 7.I 1923, с. Краснопілля, тепер Донец. обл.). Закінчила 1951 Київ. муз. уч-ще ім. Р. М. Глієра (клас М. М. Геліса). З 1939 — у складі квартету баяністок.

М. І. Кузьмін

БІЛЕ́ЦЬКОГО О. І. ІМЕНІ ПРЕ́МІЯ — щорічна респуб. премія в галузі літ.-худож. критики. Засн. 1973 Держкомвидавом УРСР, Спілками письменників та журналістів України. З 1985 — ім. О. І. Білецького.

БІ́ЛИЙ Іван (? — ?) — укр. кераміст 18 ст. Жив і працював у Києві. Цехмістер *гончарного* цеху 1776. Виготовляв на замовлення, зокрема *Києво-Печерської лаври*, для груб і камінів кахлі синього, зеленого і білого кольорів. На білих кахлях малював синім стрічкові орнаменти. Твори зберігаються у Києво-Печерському заповіднику, ДМУОМ.

В. А. Шидер

БІ́ЛИЙ Ян (1556, Краків — ?) — польс. скульптор. Жив і працював у Кракові та Львові. Навчався в майстернях Я. Падована у Кракові (1572—73) та Я. Михайловича в Ужендові (1573—7[illegible]). Твори В. позначені впливом італ. *Ренесансу*. Виконав алебастровий вівтар каплиці св. Йосипа у кафедральному соборі (1596), кам. скульптури на фасаді *Боїмів каплиці* (1609—17, всі — у Львові).

Літ.: Любченко В. Ф. Львівська скульптура XV—XVII століть. К., 1981.

БІ́ЛИК Віктор Кирилович (7 VI 1937, с. Українка, Крим — 2[illegible] 1992, Київ) — художник. Навчався 1959—65 в Київ. худож. ін-ті у В. Г. *Пузиркова*. Працював в галузі монумент. мист-ва і живопису. Твори: стела «Г[illegible] Криворіжжя» у Кривому Розі, мозаїка «Мир, праця, [illegible] чість» у Палаці культури «Дружба народів» у Черкасах (обидві — 1979), монумент. розпис у Респ. телецентрі в Києві (1976—77), на гол. поштамтах у Києві та Сімферополі (обидва — 19[illegible]), тематичні картини «Хліборобка» (1973), «На світанку. П. М. Шмідт» (1987), «Вставайте, люди добрі, дани порвіте» (1989), «Бабин яр» (1990); пейзажі з серій «По Німеччині» (1986), «Заполяр[illegible]» (1987—88); портрети митців. Персональні виставки 1990 у Берліні, Потсдамі.

Літ.: Зінькевич О. Співдружність [illegible]. Наука і культура. Україна, в. 19. К., [illegible]. Кузʼянц О. Художник Віктор [illegible]. «Образотворче мистецтво», 1987, № [illegible].

БІ́ЛИК Іван Архипович [13 [illegible] XI 1910, смт Опішня Пол[illegible]

чених диригентському мист-ву.

Літ.: Василенко Г. Майстер хорового співу. «Музика», 1974, № 5; Яворський Е. Майстер хорового мистецтва. В кн.. У світлі рампи. К., 1981; Тольба В. Лев Николаевич Венедиктов. В кн.: Тольба В. Статьи. Воспоминания. К., 1986. *І. Д. Гамкало.*

ВЕНЕДИКТО́ВИЧ Варсонофій (? — ?) — укр. художник 18 ст. Чернець *Підгорецького монастиря*. Відомо, що 1772 для монастиря реставрував ікону «Богородиця».

ВЕНЕ́РА (лат. Venus) — у рим. міфології первісно богиня садів. З поширенням переказів про *Енея* В. була ототожнена з його матір'ю — *Афродітою*, ставши не лише богинею вроди і кохання, але й праматір'ю нащадків Енея і покровителькою римлян. Значної популярності культ В. набув у 1 ст. н. е. У мист-ві В.— насамперед втілення ідеальної жіночої вроди.

ВЕНЕРО́НІ (Venerone) Джузеппе (? — ?) — італ. архітектор 18 ст. 1758 разом з арх. Ф. *Берталіотті* був прийнятий на службу до останнього гетьмана України К. Г. Розумовського (за контрактом — на 5 років). *Л. І Саприкіна.*

ВЕНЕЦІА́НОВ Олексій Гаврилович [7 (18).II 1780, Москва — 4 (16).XII 1847, с. Поддуб'є, тепер Твер. обл.] — рос. живописець і графік, акад. петерб. АМ з 1811, один з основоположників побутового жанру в рос. живопису. Походженням з нижинських греків. Навчався у В. Л. *Боровиковського*. В ранній період творчості виконав ряд портретів, у т. ч. графічних («Портрет К. І. Головачевського з трьома вихованцями Академії мистецтв», 1811; «Портрет І. В. Бугаєвського-Благодарного», 1816; «Портрет Прокоповича», 1818, та ін.), а також карикатури. 1819 оселився в с. Сафонкові, де почав писати портрети селян і сцени з їхнього життя («На ниві. Весна», «На жнивах. Літо», обидві — 1820 р.; «Тік», 1822 — 23; «Ранок поміщиці», 1823; «Сплячий пастушок», 1824; «Женці», бл. 1825) і заснував бл. 1824 приватну школу художників (Венеціановська школа живопису), в якій навчалася обдарована молодь з народу. 1826 виконав два образи для церкви Харків. ун-ту. Серед творів цього періоду — «Портрет М. В. Гоголя» (1834). В. особисто клопотався про звільнення з кріпацтва Т. Г. Шевченка, з яким познайомив його 1837 І. М. *Сошенко*. Т. Шевченко змалював образ В. у повісті «Художник». Серед учнів В.— Є. Ф. *Крендовський*, А. М. *Мокрицький* (який залишив спогади про В. в «Щоденнику». М., 1975). Твори В. зберігаються в ДРМ, ДТГ, Дніпроп. та Одес. ХМ, Львів. КГ та ін. *Ш. М. Гарцман.*

ВЕНЖЕ́ГА Анатолій Іванович (13.IX 1944, м. Дніпродзержинськ Дніпроп. обл.— 27.V 1981, Київ) — укр. альтист, педагог, засл. арт. УРСР з 1974. Після

Венера Медицейська. Мармур. 1836. Дендропарк «Софіївка» в м. Умані Черкаської обл

Г. Венявський.

закінчення 1967 Моск. консерваторії — концертмейстер Симф. оркестру УРСР. З 1969 — викладач Київ. консерваторії (з 1979 — доцент). Лауреат Респ. конкурсу молодих виконавців (1969).

«ВЕНТИЛЯ́ТОР» — напівпрофес. естрадний театр. Ств. 1923 в Харкові. З 1927 діяв під назвою «Театр сучас. буфонади і естради „В."». Програми складались з окремих самостійних естрадних номерів: скетчів, пародій, буфонад, інтермедій, а також ораторій «Червона Армія», «Десятий Жовтень» та ін. На діяльність «В.» мали вплив колективи *«Синьої блузи»*. У трупі «В.» починали В. О. *Галицький*, О. І. *Шуров*. Існував до 1933.

Літ.: Галицкий В. А. Театр моей юности. Л., 1984. *І. С. Ігтель.*

ВЕНЯ́ВСЬКИЙ (Wieniawski) Генрик [10.VII 1835, Люблін, Польща — 31.III (12.IV) 1880, Москва, похований у Варшаві] — польський скрипаль, композитор і педагог. Закінчив Паризьку консерваторію (1846 — клас скрипки Ж. Массара, 1850 – клас композиції І. Коллета). Почесний член *Галицького музичного товариства*. 1860—72 — «соліст театрів царських» у Петербурзі, 1862—68 — професор Петерб. консерваторії. Не раз гастролював по Україні, про яку говорив: «Тут має бути вітчизна скрипалів». Виступав, зокрема, 1851 у Києві, Кременчуку, Одесі, 1857 — у Львові (разом з братом Ю. Венявським, піаністом і композитором), 1868 — у Харкові, 1872 — у Києві, 1877 — у Львові, Станіславі (тепер — Івано-Франківськ), Чернівцях, 1879 — у Києві, Полтаві, Єлизаветіграді, Одесі, Харкові. Виступав також з В. М. *Вілінським*, А. *Контським*, франц. співачкою Д. Арто (1879). Автор варіацій на тему пісні «Їхав козак за Дунай», творів: «Спогади про Москву» (1852), «Російський карнавал» (1853, всі — для скрипки і фп.) та ін. Серед учнів — І. К. *Альтані*. Був у дружніх стосунках з А. Г. *Рубінштейном*, К. *Ліпінським*, виконував їхні твори. На платівки записано чимало творів В., у т. ч. у виконанні М. Г. *Ерденка* (1930), О. В. *Криси* (1963) та ін. Іменем В. названо міжнар. конкурс скрипалів (1-й — 1935, Варшава; 2-й та наступні — з 1952, Познань). Серед його лауреатів — укр. виконавці О. В. Криса (1962, 2-а премія), А. В. Мельников (1967, 5-а премія).

Літ.: Гинзбург Л. С. Генрик Венявский в России. В кн.: Русско-польские музыкальные связи. М., 1963. *К. І. Шамаєва.*

ВЕ́ПРИНСЬКИЙ Михайло Михайлович (23.VIII 1930, Київ) — укр. сценарист. Навчався 1964—68 у Київ. ун-ті. В 1965—80 працював на Київ. кіностудії наук.-популяр. фільмів, 1982—83 — в Бюро пропаганди рад. кіномистецтва, 1983—86 — на студії «Укркінохроніка», 1986—88 — гол. редактор комбінату «Укрреклампфільм». Автор сценаріїв документ. та наук.-популяр. фільмів: «До таємниць довголіття» (1962), «Шлях до антиречовини» (1965, у співавт.; премія ім. М. В. Ломоносова АН СРСР, 1968), «Індійські йоги. Хто вони?» (1970), «Микола Амосов» (1971; премія ім. М. В. Ломоносова АН СРСР, 1973), «Паливо 21 століття» (1972; спец. великий приз, бронзова медаль та диплом 4-го Мкф тех. фільмів; Будапешт, 1973), «Біля джерел людства» (1976, співавтор дикторського тексту, гол. приз 10-го Вкф; Рига, 1977) та ін. На Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка за сценарієм В. створено фільм «Ярослав Мудрий» (1981, у співавт., диплом 15-го Вкф; Таллінн, 1982).

ВЕРА́НДА (португ. veranda; першоджерело: перс. барамда — галерея) — відкрите чи засклене одноповерхове, зрідка двоповерхове приміщення, прибудоване до будинку чи вбудоване в нього. Є додатковою житл. площею або виконує ін. функції — зимового саду, сезонної вітальні, спальні (у лікарнях, на туристських базах) і т. п. В. поширилася в 2-й пол. 19 ст. Була одним з репрезентативних приміщень *вілли*, згодом стала елементом індивід. житл. будинку. У багатоповерхових будинках В. набула форми засклені лоджії. В. може мати вигляд окремого павільйону і з'єднуватися з будинком критим переходом чи відкритою галереєю. *В. І. Тимофієнко*

ВЕРБЕ́ЦЬ Альберт Васильович (18.III 1943, с. Салтиково Пенз. обл.) — укр. драматург, рос. актор. Закінчив 1965 театр. відділення Ростов. уч-ща мист-в. З 1975 — актор Микол. рос. драм. театру ім. В. П. Чкалова. Літ. діяльність почав драм. новелою «Глибина» (1968). Серед вистав за п'єсами В.: «Дорога з чорного царства» (1979 — Київ. укр. драм. театр, Херсон. і Волин. укр. муз.-драм. театри), «Восьме чудо світу» (1982), «Новосілля», «Маслинова олія» (обидві — 1987, всі — Микол. укр. театр драми і муз. комедії).

Тв.: Экипаж «Летучего голландца». К., 1989. *С. Г. Васильєв*

ВЕРБИ́ЦЬКА Євгенія Матвіївна (1904, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ — 1965, Москва) — рос. співачка (меццо-сопрано), засл. арт. РРФСР з 1940. Закінчила 1926 Київ. консерваторію. 1926—27 — солістка Київ. опери (дебютувала в партії Поліни, «Пікова дама» П. Чайковського). 1929—48 працювала в Ленінграді, зокрема 1931—41 — в Ленінгр. театрі опери та балету ім. С. М. Кірова; 1948—59 — у Великому театрі СРСР. Партії: Ваня («Іван Сусанін» М. Глинки), Кончаківна («Князь Ігор» О. Бородіна), Ольга («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), принцеса Кларіче («Любов до трьох апельсинів» С. Прокоф'єва), Ерда («Золото Рейна» Р. Вагнера) та ін. Концертна діяльність. *І. М. Лисенко*

ВЕРБИЦЬКИЙ Михайло Михайлович (1815, с. Улуч, тепер Бжозовського пов., Польща — 7.XII 1870, с. Млини, тепер Мельники Львів. обл.) — укр. композитор і хор. диригент, один з перших укр. профес. композиторів у Галичині. Музики навчався 1829—33 у співацько-муз. школі в А. Нанке та 1846 у Ф. Лоренца в Перемишлі (тепер Пшемисль, Польща), а також у духовній семінарії у Львові (1833—42, з перервами). 1842—46 — вчитель гри на гітарі та ін. інструментах, хорист і хоровий диригент у Львові; в цей час написав багато творів для гітари і солоспіви. З 1846 працював канцеляристом у Перемишлі. Серед творів цього часу: оперети — «Гриць Мазниця» за І. Наумовичем, «Старий візник Петра III» за А. Коцебу, «Верховинці» за Ю. Коженьовським, «Панщина», «Запропащений котик»; «побутові опери» — «Козак і охотник» за А. Коцебу, «Школяр на мандрівці» за І. Вітошинським, «Жовнір — чарівник» за І. Котляревським, «Процика» за Ю. Желеховським; твори для оркестру, композиції культового призначення.

М. М. Вербицький.

1850 екстерном склав іспити у Львів. духовній семінарії і став сільським священиком у с. Завадові (тепер Яворівського р-ну Львів. обл.), з 1853 — в с. Залужій-Стрілці (тепер с. Залужани Львів. обл.), з 1855 — у с. Млинах.

З 1864 активно працював з *Руським народним театром* у Львові, для якого написав свій найпопулярніший муз.-сцен. твір — мелодраму «Підгіряни» (лібретто І. М. Гушалевича, клавір видано 1869, 1877, 1879). Прем'єра відбулась 27 квітня 1864. Згодом її поставили трупи М. Л. Кропивницького і М. П. Старицького, а також у театрах Праги й Варшави. Для Руського нар. театру написав також побут. опери «Сільські пленіпотенти», «Простачка», нар. оперети «13-й жених», «В людях — ангел, не жона, вдома з мужем — сатана», «Заручини навпомацки», «Галя», «Ружа» («Троянда»; всі — 1866), музику до істор. драм. «Настася» В. Ільницького (1864), «Федір Острозький» О. Огоновського (1866), п'єс «Чорноморський побит на Кубані» Я. Кухаренка, «І гроші ні на що, як розум ледащо» та ін. В. — автор музики до вистави «Запорожці» К. Гейнча (1866), хор з якої «Ще не вмерло Запорожжя» (сл. П. *Чубинського*) став згодом нац. гімном України — *«Ще не вмерла Україна»*.

О. М. Вербицький.

У творчості В. простежується вплив укр. нар. мелосу. В усіх муз.-сценіч. творах використано нар. пісні, у симфоніях-увертюрах (всього 12; 1855—65) стиль ранньокласич. музики поєднано з жанр. елементами *коломийки*. Елементи укр. муз. фольклору яскраво відчутні й в ін. творах В. — хорах на сл. Т. Г. Шевченка («Заповіт», 1868), Ю. Федьковича («Поклін», «Гей по горі», «Пою коні при Дунаї», серед. 60-х рр.), В. Стеблинського [«На погибель» («Тост до Русі»)], В. Масляка («Де Дніпро наш котить хвилі»), Ю. Желеховського («Туга за милою»), І. Гушалевича («Мир вам, браття», «Куди пливеш, місяцю ясний», цикл «Жовнір», всі — 1860—69) і В. Шашкевича («Заспів», «Нинішня пісня», «Сльози», «Жаль», «Прощання», «Лілея-воля», «Квітка молить», «Сиві очі», «Бувало, а нині», «На пароплаві», «Думка», всі — 1860—69).

Ця тенденція простежується і в солоспівах «Прогулянка», «Віддайте мені покій», «З далеких тут сторін», «О люба, вже весна», «Носила тебе мати в церкву», «Послухай» (всі — після 1850), дуеті «Не чужого ми бажаєм». Обробки укр. нар. пісень для голосу і гітари та для гітари соло. Ін. твори: два полонези для симф. оркестру, п'єси для фп., літургічні хорові твори (понад 30). В. належить школа гри на гітарі «Поученіе хитари ведле Мих. Вербицького» (бл. 1842, поширювана в рукописі), статті «О пінію музикальнім» (в альманасі «Галичанин», Львів, 1863), «О твореніях музикальних, церковних і мірскіх на нашей Руси» (газ. «Слово», Львів, 1870). Творчість В. відіграла значну роль у становленні укр. профес. музики в Галичині (передусім у галузі хорової музики). Серед учнів — В. Г. *Матюк*, О. Сінкевич.

Літ.: Людкевич С. Михайло Вербицький «Життя і мистецтво», 1920, ч. 4—5; Людкевич С. Михайло Вербицький і українська суспільність. «Діло», 1934, ч. 162—163; Загайкевич М. М. М. Вербицький. К., 1961; Волинський Й. Музична культура Галичини 60-х років XIX ст. В кн.: Живі сторінки української музики. К., 1965, Чубинський П. Ще не вмерла Україна. К., 1991.

Л. З. Мазепа.

ВЕРБИЦЬКИЙ Олександр Матвійович [27.IX 1875, Севастополь — 9.XI 1958, Київ] — укр. архітектор, інженер, педагог. 1898 закінчив петерб. Ін-т цивільних інженерів. Почесний член АБ і А УРСР — з 1956, професор. 1901—33 — архітектор управління Пд.-Зх. залізниці. У творчості В. особливе місце посідає розробка структури й планів будівель. У дореволюц. період В. дотримувався стилю *модерн*. У рад. час досяг органічного поєднання принципів *конструктивізму* з певними традиц. рисами укр. *барокко*. Серед споруд: Держ. банк (1901, у співавт.), житл. будинки (по вул. Лютеранській № 15, на розі вулиць Рейтарської та Стрілецької, 1904—13), товарна контора на залізничній станції (1907), адм. будинок Пд.-Зх. залізниці по вул. Пушкінській № 14 (1910—12), залізничний вокзал (1928—32), всі — у Києві, паперова ф-ка у м. Малині Житомир. обл. (1906—07), вокзал на ст. Ковель (1907), цукр. з-д у смт Верхнячці Черкас. обл. (1909—10), дит. будинок у Черкасах (1916) та ін. Працював також у галузі пейзажного живопису та графіки. Автор ряду статей з питань арх-ри. З 1909 вів пед. роботу на Вищих тех. курсах, у рад. час — у київ. худож. та інженерно-буд. ін-тах. Серед учнів — архітектори М. Г. *Гречина*, А. В. *Добровольський*, В. Г. *Заболотний*, Й. Ю. *Каракіс*, І. І. *Малозьомов*, М. В. *Холостенко*.

Літ.: Грицай М., Ігнатов О. Олександр Матвійович Вербицький «Архітектура і будівництво», 1955, № 5; Кохан С. В., Кілессо С. К. О. М. Вербицький — архітектор і педагог. К., 1966.

В. П. Мойсеєнко.

О. М. Вербицький. Залізничний вокзал у Києві, 1928—32.

ВЕРБІВКА — село Кам'янського р-ну Черкас. обл. Відома з поч. 18 ст. Біля В. знайдено 29 плит *кромлеха*, 17 з них оздоблено різьбленим геом. орнаментом. 1912—16 у В. працювала вишивальна майстерня, яку організувала художниця Н. М. Давидова (дружина Д. Л. Давидова — онука декабриста В. Л. Давидова). У майстерні виконували декор. панно та вишивки за ескізами профес. художників. Певну мистецьку спрямованість кустарному промислу у В. надала залучена до роботи над ескізами художниця О. О. *Екстер*, яка не раз бувала в селі. Вироби експонувались у Києві (1913) і Москві (1915). У В. працювали нар. майстри декор. розпису В. Я. *Довгошия*, Є. Ф. *Пшеченко*. Тут не раз бував П. І. Чайковський, вивчав укр. муз. фольклор (у В. композиторові встановлено пам'ятник, 1964). Богородицька церква (1857), давній курган.

Літ.: Дударева Д. Выставка современного декоративного искусства. «Женское дело», 1915, № 23; Горбачов Д. Вчителька багатьох. «Україна», 1984, № 45.

Г. А. Мєстечкін.

ВЕРБІВСЬКА Надія Василівна (28.X 1929, с. Старий Косів, тепер Івано-Фр. обл.) — укр. майстер худож. кераміки. Онука П. Й. *Цвілик*, у якої навчалася гончарства. З 1965 працює в кераміч. цеху Косівського худож.-виробн. комбінату Спілки художників України. Виконує побутові вироби (вази, тарілки, питтєві набори, двійнята), оздоблені в техніці *ритування*. Переважає декор рослинного характеру, в який часто вводиться зображення птахів, тварин, побутові сцени. Кольори: зелений, жовтий, коричневий, тло — біле. Твори експонувалися на міжнар. виставках. Твори зберігаються в Музеї етнографії у Петербурзі, Музеї кераміки і «Садибі Кусково 18 століття» у Москві, ДМУНДМ, МЕХП АН України, Коломийському та Косівському

музеях нар. мист-ва Гуцульщини, Всесвіт. музеї кераміки у Флоренції та ін. *Р. Р. Баран.*

ВЕ́РБНА НЕДІ́ЛЯ — один з реліг. *двунадесятих празників*. Див. *В'їзд в Єрусалим*.

ВЕРГУ́Н Наталія Іванівна (2.VII 1938, м. Охтирка, тепер Сум. обл.) — укр. живописець, засл. художник України з 1991. Дочка письменника І. О. Виргана. 1953—58 навчалася у Харків. худож. уч-щі, 1958—64 — у Ленінгр. ін-ті живопису, скульптури та арх-ри ім. І. Ю. Рєпіна, 1966—68 — у творчій майстерні АМ СРСР (керівник А. А. Мильников). Твори: цикл «Рідна земля» (1969; «Жоржини», «Літній дощ», «Вродило!», «Вдячна земля»), «Вечеря хліборобів» (1984), натюрморти з циклу «Пори року» (1982), автопортрети («Автопортрет з батьком», 1969). Твори зберігаються у Харків., Черніг. ХМ, ДМУОМ та ін. Учасник міжнар. виставок (Польща, Італія).

Літ.: Бойко А., Мизгіна В. Виставка харківських митців. «Образотворче мистецтво», 1978, № 6.

ВЕРЕЙСЬКИЙ Георгій Семенович [18 (30).VII 1866, м. Проскурів, тепер Хмельницький — 19.XII 1962, Ленінград] — рос. графік, нар. художник РРФСР з 1962, дійсний член АМ СРСР з 1949. Закінчив 1912 юрид. ф-т Петерб. ун-ту. Худож. освіту здобув у приватних студіях: харків. студії Є. Є. *Шрейдера* (1895, 1900—04), петерб. Новій худож. майстерні. 1918—30 — хранитель Гравюрного відділу ДЕ, 1921—23 — професор *ВХУТЕМАСу* (в Петрограді). Працював гол. чином як портретист. 1920 на засіданні 2-го конгресу Комінтерну зробив з натури кілька зарисовок В. І. Леніна. Створив галерею графіч. портретів рад. держ. діячів, художників, письменників, вчених, акторів (Держ. премія СРСР, 1946). Автор пейзажів, плакатів, статей з питань мист-ва. Твори зберігаються в ДТГ, у Київ. музеї рос. мист-ва, Львів. КГ, Харків. ХМ та ін. Портрети В. виконали Б. М. Кустодієв (1917, 1924), Є. П. *Єгоров* (1958) та ін. Відкрито *Верейського Г. С. музей* у Хмельницькому.

Літ.: Чернова Г. А. Георгий Семенович Верейский М., 1965; Воронихина Л. Н. Георгий Семенович Верейский. Альбом. Л., 1987

ВЕРЕ́ЙСЬКОГО Г. С. МУЗЕ́Й художньо-меморіальний у Хмельницькому. Відкрито 1980. Філіал Хмельн. краєзнав. музею. В експозиції і фондах — твори Г. С. *Верейського*, його особисті речі.

ВЕРЕКУ́НДОВА Наталія Вікторівна [30.IV (13.V) 1908, Павловськ, тепер Ленінгр. обл.— 10.II 1987, Київ] — укр. артистка балету, педагог, засл. арт. УРСР з 1953. Закінчила 1926 Ленінгр. хореогр. уч-ще (клас А. Я. *Ваганової*). 1926—27, 1934—49 — артистка, (1949—82 — педагог-репетитор) Київ., 1927—34 — Одес. театрів опери та балету. 1934—68 — викладач Київ. хореогр. уч-ща. Учні — Л. П. *Герасимчук*, Є. М. *Єршова*, О. М. *Потапова*, Р. О. *Хилько*. Партії: Медора («Корсар» А. Адана), Ефі («Фереджі» Б. Яновського), Велителька дріад («Дон Кіхот» Л. Мінкуса). *В. Д. Туркевич*

Н. В. Вербівська. Плесканка. Глина, полива, розпис. 70-і рр. 20 ст

Г. С. Верейський. Портрет Т. Н. Яблонської. Літографія 1954

В. В. Веремієнко.

Г. І. Верес. Рушник «Пісня рідної землі». Льон, ткацтво. 1986.

ВЕРЕМІ́ЄНКО Володимир Васильович [9 (22).VII 1912, м. Козятин, тепер Вінн. обл.] — укр. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1954. Закінчив 1940 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс І. І. *Чабаненка*). Працював у Волин. (1940—41, Луцьк), Уманському (1944—48), Дніпроп. (1948—49), Київському обласному (1949—55, м. Біла Церква), Кримському (1955—61, Сімферополь), Артемівському (1961—63) укр. муз.-драм. театрах. Очолював нар. театр Харків. гарнізонного Будинку офіцерів 1965—82 — на пед. роботі в Харків. ін-ті мист-в, Київ. ін-ті культури. Ролі: Виборний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Платон Кречет, Часник («Платон Кречет», «В степах України» О. Корнійчука), Фердінанд («Підступність і кохання» Ф. Шіллера), Монтанеллі («Овід» за Е. Войнич). Вистави: «Безталанна» І. Карпенка-Карого (1945), «Шалені гроші» О. Островського (1948), «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (1957), «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького (1962). *О. В Харченко.*

ВЕРЕМІЇВКА — село Чорнобаївського р-ну Черкас. обл., осередок різьблення й малювання на дереві, килимарства, ткацтва, вишивки, кушнірства й ковальства. Відома з 1617. Здавна у В. виготовляли ворсові килими без кайми із зображенням великих зірок, розміщених на чорному полі вертикальними й горизонт. рядами, *коци* та *ліжники*. В дореволюц. час була поширена деревообробна справа: зводили хати, церкви, госп. будівлі, вітряки, виготовляли вози, створювали меблі, бондарні вироби тощо. Орнаментика виробів відзначалася великою різноманітністю варіантів при незначній кількості осн. елементів (прості геом. візерунки, солярні знаки, розетки, аніміалістичні мотиви — завершення у вигляді коників). Меблі, круглу скульптуру, одвірки, наличники з віконницями тощо оздоблювали поліхромним розписом (укрупнені квіткові орнаменти, зображення риб, птахів).

Місц. майстри спорудили у В. Преображенську церкву з різьбленим іконостасом (кін. 19 ст., майстри І. та С. І. Грицаї, О. та С. О. Бугаї, П. Лавров; розібрана 1934), школу в т. з. укр. стилі (1927—28, майстер С. І. Грицай), клуб (кін. 20-х рр. 20 ст.; за проектом нар. майстра П. П. Яременка), всі — не збереглися. Худож. деревообробка, килимарство, ткацтво існували до 50-х рр. 20 ст. Розвинуте вишивання традиц. чоловічих сорочок, жіночих блуз, скатертей, наволочок, рушників у техніках: хрестик, штапівка, качалкова гладь, ретязь та ін. Бригада вишивальниць В. працювала у системі Градизької пром.-кооп. артілі (до 1954), Черкас. ф-ки худож. виробів (з 1954). Майстрині — Я. Сміликова, Г. І. Душейко, К. М. Канівець, О. Д. Бутова, Н. С. Дігтяр, Г. Г. Стеблян, Г. А. Куліш. Створюється дерев. тематична скульптура, розмальована олійними фарбами (Я. В. Власенко). Твори майстрів В. зберігаються у ДМУНДМ, ДМУОМ, Полтав. та Черкас. краєзнав. музеях, Канівському музеї укр. нар. декор. мист-ва. У різні часи В. відвідали художники П. Д. Мартинович (записав тут укр. нар. пісні, казки, виконав графічні портрети місц. козаків, селян, жанр. композиції), Л. М. Жемчужников, О. Г.Ластіон, письменники Олена Пчілка (О. П. Косач), М. П. Старицький, композитор М. В. Лисенко, кобзарі Остап Вересай, Михайло Кравченко, Федір Кушнерик.

Літ.: Лавров Ф. І. З літопису Веремієвки. «Народна творчість та етнографія», 1973, № 2. *В. М. Ханко.*

ВЕ́РЕС Валентина Іванівна (22.VII 1951, с. Обуховичі Київ. обл.) — укр. майстер худож. ткацтва. Навчалась у М. М. Пособчук та матері Г. І. *Верес*. Закінчила 1970 Київ. технікум легкої пром-сті. Створює ткані рушники, декор. панно («Космічні мелодії», 1983), тканини для інтер'єрів громад. споруд. У ткацтво вводить елементи вишивки. 1974—77 створила цикл тканих робіт «Думи мої — пісні мої» (Респ. комсомольська премія ім. М. Островського, 1978). В.— автор сценіч. тканих нар. костюмів для жін. групи Укр. нар. хору ім. Г. Г. Верьовки. Твори експонувалися на міжнар. виставках. Зберігаються у ДМУНДМ, Музеї нар. арх-ри та побуту України (Київ). *Г. А. Мєстечкін.*

ВЕ́РЕС Ганна Іванівна (21.XII 1928, с. Обуховичі, тепер Київ. обл.) — укр. майстер худож. ткацтва, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1977. Навчалась у своєї матері М. М. Пособчук. Створює традиц. поліські ткані рушники, декор. тканини та панно, яким властиві насичена образна кольор. гама, різноманітність орнамент. рішень. 1960—67 створила у техніці *перебірного ткацтва* цикл рушників і тканин «Наша дума, наша пісня» (Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1968). Твори: рушники «В сім'ї вольній, новій» (1969), «Щедрість» (1972); тканини «Київ — сад» (1975), «Щастя землі» (1985); цикл монумент. панно «Слався, Вітчизно» (1978; готель «Україна» в Москві) та ін. Твори зберігаються у ДМУНДМ та ін. музеях; експонувалися на міжнар. виставках. Творчості В. присвячено кінофільми «Ляда» (Ки-

ів. студія наук.-популяр. фільмів, 1974); «А льон цвіте» («Укртелефільм», 1980).

Літ.: Ганна Верес. Декоративні тканини. К., 1966. *Г. А. Местечкін.*

«ВЕ́РЕС» — хоровий колектив. Засн. 1960 при Рівнен. міськ. будинку культури. З 1967 — народний самодіяльний. Керівники — І. Ф. Корсюк (1960—68), П. А. Невіровець (з 1968). В репертуарі: нар. пісні, твори сучас. композиторів, вокально-хореограф. композиції. Лауреат всесоюз. та респ. фестивалів і оглядів нар. творчості. Учасник фестивалю «Дунайська весна» (Болгарія, 1987). *Л. А. Кашперський.*

ВЕРЕСА́Й Остап Микитович (прізвиська — Остап Сокиринський, Лабза, Радчишин; 1803, с. Калюжинці, тепер Черніг. обл.— квітень 1890, с. Сокиринці, тепер тієї ж обл.) — укр. кобзар. Походив з кріпаків. Батько В. грав на скрипці, був сліпим. У 4 роки осліп і В. З 15 років навчався у кобзарів С. Кошового з с. Голінки, Микити з с. Кладьківки (тепер обидва — Черніг. обл.), Є. Андріяшівського з м. Ромен (тепер Сум. обл.) та ін., але повного курсу навчання не закінчив. Кобзарську майстерність удосконалював під час численних мандрівок, слухаючи інших кобзарів. Бл. 1852 оселився в с. Сокиринцях. Виступав у Києві: 1873 — на засіданні Пд.-Зх. відділу Рос. геогр. т-ва, де були зачитані реферати М. В. Лисенка та П. П. *Чубинського* про творчість В., і 1874 — під час 3-го Археол. з'їзду; 1875 — у Петербурзі на засіданні відділу етнографії Рос. геогр. т-ва, слов'яно-етногр. концерті в Археол. т-ві, клубі художників (на відзнаку пам'яті Т. Г. Шевченка), ун-ті та ін., після чого ім'я В. стало широко відомим демократ громадськості Росії.

В.— один з представників *кобзарського мистецтва*, носіїв його давніх традицій. Майстерно втілював різні образи та характери, володів багатою гамою настроїв — від схвильованих, сповнених болю і туги, до, за висловом М. В. Лисенка, «ексцентричної веселості». У репертуарі В.: думи «Про втечу трьох братів з города Азова», «Проводи козака», «Про бідну вдову і трьох синів», «Буря на Чорному морі», «Сокіл і соколя», «Федір безродний, бездольний», «Невольники на каторзі», «Сестра і брат», «Івась Коновченко, Вдовиченко»; укр. нар. пісні — соціально-філософські та сатиричні («Нема в світі правди», «Дворянка», «Хома та Ярема», «Старий з молодою»), танцювальні («Дудочка», «Циганочка», «Козак-валець», «Ой їхав, не заїхав», «Бугай» та ін.), моралістичні, жебрацькі, псальми та ін.

Записи дум і пісень від В. та перші наук. розвідки про нього належать Л. М. Жемчужникову (з 1852; автор першого портрета В., був у дружніх стосунках з кобзарем, листувався, залишив про нього спогади), П. О. Кулішу (з 1857), М. В. Лисенку (з 1873, перша наук. розвідка про репертуар В.), О. О. Русову, П. П. Чубинському, К. Ф. Ухач-Охоровичу, П. Д. Мартиновичу та ін.

Про В. знав Т. Г. Шевченко, 1860 надіслав йому поштою примірник «Кобзаря». Високо цінував талант нар. співця П. І. Чайковський.

Творчість В. привертала увагу І. Я. Франка, С. В. Тобілевич, О. Ф. Міллера, П. П. Сокальського, О. С. Фамінцина, Ф. М. Колесси, М. О. Грінченка, О. Г. Сластіона, М. Т. Рильського, П. Г. Тичини, зарубіж. літераторів і дослідників — Р. М. Рільке, Л. Куби, Ф. Равіти, В. Ральстона, А. Н. Рамбо. Кобзареві присвячена повість «Остап Вересай» укр. письменника Ф. М. Бурлаки (1959). Портрети В. виконали живописці К. Є. Маковський, М. С. Самокиш, графіки М. М. Маловський, М. Теплов, скульптор В. І. Зноба та ін. У с. Сокиринцях 1959 відкрито кімнату-музей В., 1971 там же встановлено пам'ятник за графіч. малюнком Л. Жемчужникова (скульптор М. Харченко), 1978 — надгробок (бронза; скульптор А. І. Коломієць, арх. А. Ф. Ігнащенко). У с. Сокиринцях проведено 1988 респ. фестиваль кобзарського мист-ва «Вересаєве свято».

Літ.: Жемчужников Л. М. Полтавщина (Из записной книжки 1856 года). «Основа», 1861, № 10; Русов А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских. В кн.: Записки Юго-западного отдела императорского Русского географического общества, т. 1. Материалы. К., 1874; К-ский А. О музыке дум и песен Остапа Вересая.— Ухач-Охорович К. Ф. Кобзарь Остап Вересай, его думы и песни. «Киевская старина», 1882, т. 3, № 8; Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого, в. 2. В крепостной деревне (1852—1857 гг.) М., 1927; Грінченко М. О. Остап Вересай. «Народна творчість», 1940, № 6; Лавров Ф. І. Кобзар Остап Вересай. К., 1955; Правдюк О. А. Кобзарське мистецтво О. Вересая та розвиток української музичної фольклористики. «Нар. творчість та етнографія», 1978, № 6; Лисенко М. В. Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая. К., 1978; Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. К., 1980; Кропива П. Кобзар, «Київ», 1991 № 3.

О. А. Правдюк.

«ВЕРЕСНЕ́ВІ САМОЦВІТИ» — щорічне свято театр. мист-ва, яке відбувається у вересні на Кіровоградщині. Вперше відзначалося 1970 з нагоди 125-річчя з дня народження *Карпенка-Карого*. З 1987 — республіканське. Під час свята в *Карпенка-Карого І. К. музеї-заповіднику «Хутір Надія»* за кращі ролі року, творчі досягнення, пропаганду театр. мист-ва профес. митцям вручається премія ім. Івана Микитенка Кіровогр. обл. управління культури, аматорам — перехідні призи ім. І. К. Карпенка-Карого, ім. Юрія Яновського, кубок «Веселка», дипломи, грамоти тощо. Відбуваються творчі зустрічі майстрів сцени, письменників, науковців з трудящими Кіровоградщини, проводяться тематичні вечори, екскурсії, науково-теор. конференції, влаштовуються виставки, огляди кращих вистав профес. і самодіяльних театрів. У проведенні «В. с.» беруть участь театр. колективи з багатьох міст України.

В. Я. Шубович.

О. М. Вересай

ВЕРЕ́ТА Григорій Степанович (4.V 1951, с. Лучиці Львів. обл.) — укр. хоровий диригент, засл. діяч мист. УРСР з 1985. Закінчив 1973 Київ. ін-т культури (з 1987 — його викладач). 1973—78 — викладач муз. шкіл, з 1978 — хормейстер, з 1983 — другий диригент Держ. капели бандуристів УРСР. Твори: кантати «Партизанська» (сл. А. Малишка і П. Воронька), «Кобзарева пісня» (сл. Л. Горлача); хори «Балада про опришка» (сл. Л. Забашти), «Золоті ворота» (сл. Б. Олійника). В. належать обробки укр. нар. пісень, твори для бандури (серед них — «Дитячий альбом», «Стрілецькі пісні» для чол. хору). *І. Д. Гамкало.*

ВЕРЕ́ТА — вид традиц. укр. нар. покривала на ліжко, лавку; різнокольор. килим або ковдра. Виготовляли лляні, конопляні, напівовняні та вовняні однотонні (білі, рідше сірі), саржевого або полотняного тканння. Безузорні В. (ахроматичні та поліхромні) декоровано горизонт. біло-сіро-чорними або різнокольор. смугами та вертикальними стрічками, що взаємно перетинаються. В узорних чергуються смуги, утворені мотивами розет, ромбів, хрестоподібних фігур тощо. Іноді орнамент. смуга розташована вздовж полотнища і відіграє роль кайми. В узорних В. тло виготовляють полотняним або саржевим переплетенням, а орнамент — ручним перебором або з допомогою дошки, а також технікою закладного тканння. Безузорні смугасті В. до поч. 20 ст. були поширені майже в усіх районах зх. областей України; узорні — гол. чин. на Гуцульщині, Покутті, Поділлі; клітчасті — на Поділлі, Покутті, Бойківщині. В наш час узорні смугасті В. створюють у *Косові*, *Брустурові*, *Шешорах* (всі — Івано-Фр. обл.). Серед майстрів —

П. П. Борук. Верета «Дзвінка». Вовна, ручне ткацтво. 1986.

В. В. Верещагін. Переможці. Олія. 1877—78. МРМ. Київ.

М. Ю. *Ганущак*, О. І. *Горбова*, Г. В. *Василащук* та ін.

О. І. Никорак.

ВЕРЕЩАГІН Василь Васильович [14 (26).X 1842, м. Череповець, тепер Волог. обл.— 31.III (13.IV) 1904, Порт-Артур, загинув під час вибуху броненосця «Петропавловськ»] — рос. живописець і рисувальник. 1860—63 навчався в петерб. АМ, 1864—65 — в паризькій АМ. Брав участь у туркестанській, рос.-тур. та рос.-япон. війнах. Започаткував новий етап у розвитку рос. *батального жанру*. На противагу офіц. мист-ву В. у своїх полотнах показав війну в усій її жахливості, страждання народу від неї. Серед творів: картини «Апофеоз війни» (1871—72); «Після атаки» (1881), «Придушення індійського повстання англійцями» (1884), «Не займай — дай підійти!» (1887—95) та ін. Для альбому «*Живописна Україна*» Л. М. *Жемчужникова* виконав кілька офортів: «Старці», «Голова українця», «Дід з онуком», «Дерев'яна однобанна церква з дзвіницею». Твори В. зберігаються в ДТГ, ДРМ, Київ. музеї рос. мист-ва, Миколаїв. ХМ, якому присвоєно ім'я художника.

Літ.: Лебедев А. К. Василий Васильевич Верещагин. М., 1972; Василий Васильевич Верещагин. Л., 1987.

ВЕРЕЩАГІН Петро Петрович [1834 або 1836, Перм — 16 (28).I 1886, Петербург] — рос. живописець-пейзажист. З 1858 навчався у петерб. АМ, її академік з 1873. Мандрував по Україні та Криму. Серед творів: «Вид Севастополя з боку Малахова кургану» (1871, ДРМ), «Аю-Даг у Криму» (1872), «Палац у Ліваді», «Київська пристань» (1877, НМІ України).

Ш. М. Гарцман.

ВЕРЕЩАГІН Федір Григорович [17 (30).V 1910, Миколаїв] — укр. режисер, нар. арт. СРСР з 1977. Закінчив 1941 Київ. ін-т театр. мист-ва. Працював худож. керівником фронтової агітбригади Червоноармійського театру при політвідділі 21-ї армії (1941—42), актором і режисером Ізюмського укр. драм. театру ім. М. Л. Кропивницького (1943—44). Був організатором і очолював Вінницький (1944—45) та Ізмаїльський (1945—48) укр. муз.-драм. театри. Після об'єднання цих двох театрів з 1948 до 1986 — гол. режисер, 1955—86 — директор Вінн. муз.-драм. театру. З Вінн. укр. муз.-драм. театром, режисурою В. пов'язані формування і становлення творчої індивідуальності драматурга М. *Я. Зарудного*, першопрочитання більшості його п'єс. Вистави: «Любов Ярова» К. Треньова (1947), «Весна» М. Зарудного (1950), «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого (1951), «Сон князя Святослава» І. Франка (1954), «Емілія Галотті» Г. Лессінга (1955), «Оптимістична трагедія» В. Вишневського (1957, 1976), «Веселка» (1958) та «Фараони» О. Коломійця (1959), «Перевертень» А. Кіцберга (1962), «Гайдамаки» за Т. Шевченком (1964), «Люди не ангели» І. Стаднюка (1967), «Пам'ять серця» О. Корнійчука (1970), «Кавказьке крейдяне коло» Б. Брехта (1974), «Живий труп» Л. Толстого (1978), «Вибір» за Ю. Бондарєвим (1983), «Поговір» О. Салинського (1985).

К. О. Силіна.

В. В. Верещагін.

ВЕРЕЩАГІНА Елеонора Федорівна (7.V 1938, Київ — 4.VIII 1994, там же) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1974. Дочка *Ф. Г. Верещагіна*. Закінчила 1959 Київський інститут театр. мистецтва. Працювала у Вінн. (1959—60), Дніпроп. (1960—63, 1978—84), Житомир. (1964—68), Херсон. (1970—78) укр. муз.-драм. театрах, Одес. (1963—64), Київ. (1968—70) рос. драм. театрах; з 1984 — у Київ. ТЮГу. Ролі: Неріса («Оргія» Лесі Українки), Ярина («Дума про любов» М. Стельмаха), Лариса («Безприданниця» О. Островського), Сондра («Американська трагедія» за Т. Драйзером).

О. В. Харченко.

ВЕРЕЩАК Вадим Семенович [9 (22).IV 1914, м. Прилуки Черніг. обл.] — укр. кінооператор, засл. діяч мист. УРСР з 1978. Закінчив 1947 ВДІК. 1947—53 працював на Ризькій кіностудії, з 1953 — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. Зняв фільми: «Якби каміння говорило» (1959), «Кров людська — не водиця» (1960), «Три доби після безсмертя» (1963; приз 1-го Вкф, Ленінград, 1964), «Їх знали лише в обличчя» (1966), «17-й трансатлантичний» (1972), «Канкан в Англійському парку» (1985); телефільми — «Серце Бонівура» (1969), «Секретар парткому» (1970; 2-а премія 4-го Всесоюз. фестивалю телефільмів, Мінськ, 1971), «Юркові світанки» (1975; Респ. комсомольська премія ім. М. О. Островського, 1976), «І завтра жити» (1987).

Ф. Г. Верещагін.

ВЕРЕЩАК Ярослав Миколайович (19.VIII 1938, с. Городжів, тепер Львів. обл.) — укр. драматург і театрознавець. Закінчив 1962 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс І. О. *Волошина*). 1979—84 — зав. літ. частиною Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка. Літ. діяльність почав 1969 п'єсою «Імпровізація». Серед вистав за п'єсами В.: «Восени, коли зацвіла яблуня...» (1976 — Львів. укр. драм. театр, реж. В. М. *Оглоблін*), «Експеримент» (1976 — Донец. ТЮГ; 1978 — Одес. укр. муз.-драм. театр), «Брате мій!» (1979 — Терноп. укр. муз.-драм. театр), «Банка згущеного молока» (1983) та «Королівський особняк» (1987; обидві — Запоріз. ТЮГ), «Проба С. Б.» (1991 — Тернопільський український драм. театр).

Тв.: Імпровізація та інші п'єси. К., 1990.

С. Г. Васильєв.

М. І. Вериківський.

ВЕРЖБИЦЬКИЙ Федір Михайлович (1846 — ?) — рос. інженер, архітектор. 1867—71 навчався у Петерб. буд. уч-щі, з 1877 працював у Полтаві, з 1882 — її міський архітектор: 1877—82 перебудовував губ. земську лікарню, 1882—86 — будинок жін. гімназії, склав проекти житл. будинків для міста. В ці ж роки перебудував палац Галаганів у с. Дігтярах (Черніг. обл.) для земського ремісничого уч-ща, спроектував і збудував лікарню в Костянтинограді (тепер Красноград Харків. обл.), будинок повітової управи в Полтаві.

В. І. Тимофієнко

ВЕРИКІВСЬКИЙ Михайло Іванович [8 (20).XI 1896, м. Кременець, тепер Терноп. обл.— 14.VI 1962, Київ] — укр. композитор, диригент, педагог і муз.-громад. діяч, засл. діяч мист. УРСР з 1944. Навчався у Київ. консерваторії (1914—15 — клас контрабаса Б. І. *Воячека*, 1918—23 — клас композиції Б. Л. *Яворського*). Ще з часу навчання був викладачем Муз.-драм. ін-ту ім. М. В. Лисенка та Київ. консерваторії (з перервами до 1960, з 1946 — професор). 1919 — керівник Укр. нац. хору, 1921—28 — участь у роботі Муз. т-ва ім. М. Д. Леонтовича (в т. ч. був його головою), з 1922 керував хором-студією при ньому. 1928—30 — голова президії та зав. наук.-творчим відділом *Всеукраїнського товариства революційних музикантів*. 1926—28 — диригент Київ. 1928—35 — Харків. театрів опери та балету, де здійснив постановки опер «Тарас Бульба», «Наталка Полтавка» М. Лисенка, «Запорожець за Дунаєм» С. Гу-

лака-Артемовського, «Яблуневий полон» О. Чишка, «Кармелюк» В. Костенка, «Русалка» О. Даргомижського, «Князь Ігор» О. Бородіна, «Аїда» Дж. Верді та ін.
1940 — керівник капели «Думка». 1950—58 — наук. співробітник ІМФЕ АН УРСР.
Творчість В. грунтується на традиціях укр. композиторів-класиків 19 — поч. 20 ст. Водночас у творах «Гімни святої Терези» для голосу і фп. (сл. М. В. Семенка, 20-і рр.), «Танець і войовничий марш» для фп. (1924) відчутний вплив *експресіонізму*. В 11 маленьких прелюдіях для фп. (1957—58) і «Піснях Сафо» для голосу і фп. (1958) композитор прагнув практично втілити муз.-естетич. ідеї Б. Л. Яворського. В.— автор перших на Рад. Україні камерної опери «Діла небесні» (за О. Вишнею, 1931), балету «Пан Каньовський» (1931), ораторії «Дума про дівку-бранку Марусю Богуславку» (1923, 2-а ред.— 1954), симф. сюїти «Веснянки» (1924, 2-а ред.— 1956).
На українському народно-пісенному матеріалі побудовано сюїту для фп. «Волинські акварелі» (1943), «Українську сюїту» для скрипки з оркестром (1946), симф. панораму «Спортивне свято в Бершаді» (1951) та ін. У ряді великих творів втілено інтернац. тему, в т. ч. у кантаті «Гнів слов'ян» (сл. В. І. Лебедєва-Кумача і Р. Стієнського в перекладі М. Т. Рильського, 1941), «Варшавському циклі» для тенора, чол. хору і бандури (сл. Л. Д. Дмитерка, 1952). Ін. твори: опери «Сотник» (1939), «Наймичка» (1943, Київ. театр опери та балету, під час перебування в евакуації в Іркутську), «Слава» (1961); оперні етюди «Байка про Будяка й Троянду» (1948) і «Втікачі» (1957, Київ. радіо); муз. комедія «Вій» (1936, у 2-й ред. 1946 — комічна опера); кантати. «Першотравневий гімн» (1928), до 100-річчя з дня народження М. В. Лисенка (разом з П. О. *Козицьким*, 1942), до 25-річчя АН УРСР (1944), «Травнева кантата» (1951) та ін.; вокал.-симф. цикл «В дні війни» (на вірші укр. поетів, 1942—43); твори для симф. оркестру — «Татарська сюїта» (1928), симфонічні варіації (1940), драм. симф. поема. «Петро Конашевич-Сагайдачний» (частина нездійсненого циклу «Симфонічні портрети державних діячів України», 1944), «Закарпатська рапсодія» (1945); камерно-інструм. твори, в т. ч. струнний квартет (1923), сюїта для струнного квартету (1942), 8 новел для квартету духових інструментів (1960). Автор розгорнутих композицій для хору, солістів і фп.: фантазія «Гайдамаки» (1919), реквієми пам'яті М. Д. Леонтовича (1921) і М. В. Лисенка (1922), хори а капела (всього 26, в т. ч. «Веснянкова сюїта» на сл. І. Франка, 1956) та в супроводі (16), камерно-вокал. твори (понад 60), масові (понад 40) та дитячі (бл. 100) пісні, обробки укр. нар. пісень (бл. 100) для різного виконавського складу, в т. ч. збірки «26 волинських народних пісень» (1934), «Думи мої» (1942), «Холмська сюїта» (1944) для голосу і фп., веснянковий цикл «Крокове колесо» для солістів, хору і фп. (1926) та ін.
Писав музику до вистав театру «*Березіль*», якому присвятив однойм. увертюру (1925), Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка, Театру Революції (Харків), а також до кінофільмів (у т. ч. «Назар Стодоля», 1937, «Кармелюк», 1938; обидва — Одес. кіностудія). Здійснив муз.-оркестрову редакцію ряду творів укр. композиторів, у т. ч. опер «Наталка Полтавка» (1936), «Чорноморці» та «Утоплена» (обидві — 1949) М. Лисенка, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, до якої також написав додаткові муз. епізоди (1953), «На русалчин Великдень» М. Леонтовича, «Купальська іскра» Б. Підгорецького (обидві — 1954), «Облога Дубна» П. Сокальського, «Пан Сотник» Г. Козаченка (обидві — 1955), «Української симфонії» Е. Ванжури (вид. 1957) та ін. Написав статті з питань розвитку укр. муз. культури. Серед учнів — Л. О. *Падалко*, М. М. *Тараканов*, Є. І. *Мариківський*. В. встановлено надгробок на Байковому кладовищі (скульптор О. П. Скобликов, арх. А. Ф. Ігнащенко, 1980), мемор. дошки на фасаді будинку по вул. Пушкінській № 23, у приміщенні Київ. консерваторії (вул. К. Маркса № 1/3) у Києві.

Тв.: Вибрані твори, т. 1—4. К., 1975—1981.
Літ.: Грінченко М. О. Сучасна українська музика. «Музика», 1923, № 3—5; Грінченко М. О. М. Вериківський. «Музика», 1925, ч. 2; Герасимова-Персидська Н. О. М. І. Вериківський. К., 1959; Шурова Н. С. Михайло Вериківський. К., 1972; Толошняк Н. Камерна опера М. Вериківського. «Музика», 1986, № 6.

ВЕРЛОН (Werlon) Вільгельм (? — ?) — нідерланд. архітектор. Працював у Єлизаветграді (тепер Кіровоград), був членом буд. комісії. Брав участь у проектуванні і спорудженні будинку присутственних місць (1848—50) і «штабних будинків» для резервного кавалерійського корпусу. 1848 за «Проект шляхового палацу» петерб. АМ надала В. звання вільного художника.

О. І. Тищенко.

ВЕРМЕ́НИЧ Андрій Андрійович [22.VI (4.VII) 1897, с. Градизьк, тепер смт Полтав. обл.— 20.IX 1979, Дніпропетровськ] — укр. актор, нар. арт. УРСР з 1957. До 1934 працював в укр. пересувних театрах. 1934—79 — в Дніпроп. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка. Ролі: Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Крамарюк («Житейське море» І. Карпенка-Карого), Платон Кречет, Морж («Платон Кречет», «Чому посміхалися зорі» О. Корнійчука), Карпо Сидорович («Не називаючи прізвищ» В. Минка), Онисько («Фараони» О. Коломійця), Восьмибратов («Ліс» О. Островського), Городничий («Ревізор» М. Гоголя). Держ. премія СРСР, 1951.

С. Я. Левенець.

В. М. Верменич.

П. П. Верна. Сіяч. Дерево, 1936. ДМУНДМ. Київ.

А. А. Верменич у ролі Хряща («Навіки разом» Л. Дмитерка).

ВЕРМЕ́НИЧ Володимир Миколайович (3.VIII 1925, с. Бориси, тепер Полтав. обл.— 11.XII 1986, Київ) — укр. композитор, засл. діяч мист. УРСР з 1976. Закінчив Київ. консерваторію (1954 — клас диригування, 1970 — клас композиції М. В. *Дремлюги*). 1952—60 — викладач співу та керівник хорів у школах Києва, 1961—63 — зав. муз. відділом *Укрконцерту*, 1963—65 — викладач Київ. пед. ін-ту; з 1966 — на творчій роботі. Твори: кантата «Пісня про Буревісника» (сл. М. Горького, 1970), хорові пісні «Дніпро-Славутич» (сл. І. Неходи), «Клятва батькам» (сл. Л. Татаренка) та ін., хори *а капела*, пісні (у т. ч. «Чорнобривці» на сл. М. Сингаївського, «Бірюса» на сл. Л. Татаренка, «Заспівай мені, мамо моя» на сл. В. Коротича, «Дума про землю» на сл. В. Лебедєва-Кумача) та ін.

ВЕ́РНА Петро Петрович [24.XII 1876 (5.I 1877), хутір Гора, тепер село Київ. обл.— 3.IV 1966, там же] — укр. різьбяр на дереві, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1964. Створював портрети-барельєфи: в ранніх творах (портрети Т. Г. Шевченка, 1911; М. В. Гоголя, 1912) дотримувався відомої іконографічної схеми; пізніші — позначені психол. глибиною (портрети В. І. Леніна, 1922, 1926, 1950; Т. Г. Шевченка, 1927; О. С. Пушкіна, 1936; М. О. Щорса, 1938). Одним з перших серед нар. майстрів звернувся до тематики Шевченкових творів (композиції «На панщині пшеницю жала», 1913; «Мені тринадцятий минало», 1947, та ін.). Орієнтація на станкову скульптуру, її пластичну мову вплинула на манеру різьблення однофігурної скульптури («Сіяч», 1936). В багатофігурних композиціях прагнув створити узагальнені образи і яскраві типи, багато уваги приділяв виразності жесту, обличчя, скрупульозно опрацьовував деталі одягу. Використовував худож. прийом, коли окремо вирізьблені фігури вставляються у прямокутну підставку. Композиціям «Розподіл трудоднів у колгоспі» (1935), «Зустріч визволителів», «Німців прогнали» (обидві — 1945) властивий оповідний характер. Життєвої правди і гумору сповнені роботи на теми літ. творів М. В. Гоголя («Ніч перед Різдвом», 1941), І. П. Котляревського («Енеїда», 1948) та ін. Твори митця зберігаються в ДМУНДМ.

Літ.: Променицький К. К. Петро Петрович Верна. К., 1958.

ВЕ́РНЕР Михайло Євгенович (1881—1941) — укр. та рос. кі-

норежисер. Закінчив 1908 школу живопису в Парижі. З 1915 працював у кіно (художником, режисером). Один з організаторів і діячів *Всеукраїнського кінокомітету*. Зняв фільми: «Азіатська гостя», «Заляканий буржуй» («Радянські ліки», обидва — 1919), агітфільм «Все для фронту!» (за сценарієм О. С. *Вознесенського*, 1920). У 1920 працював у кіносекції Політуправління Балт. флоту, пізніше — на моск. кіностудіях, де в 20—30-х рр. знімав сатирич. і побутові комедії.

ВЕРНИГО́Р Лідія Володимирівна (13.IX 1956, м. Кременчук Полтав. обл.) — укр. артистка балету, засл. арт. УРСР з 1990. Після закінчення 1974 Дніпроп. театр. уч-ща (клас М. Г. Авдєйчева) — солістка танц. групи Укр. хору ім. Г. Г. Верьовки.

ВЕРНІСА́Ж (франц. vernissage, букв.— лакування) — у минулому — день напередодні відкриття худож. виставки, коли робилися останні приготування й проводилося лакування картин. У сучас. розумінні — урочисте відкриття виставки, на якому присутні запрошені особи.

ВЕРСТО́ВСЬКИЙ Олексій Миколайович [18.II (1.III) 1799, маєток Селіверстово Тамб. губ.— 5(17).XI 1862, Москва] — рос. композитор і муз.-театр. діяч. Музики навчався приватно в Петербурзі. З 1823 працював у Москві. Автор 6 опер, водевілів, кантат, романсів та ін. В операх «Аскольдова могила» (1835, найвідоміший його твір), «Чурова долина, або Сон наяву» (1841) дія відбувається у Києві за часів Київ. Русі; в них використано укр. нар.-пісенні інтонації. «Аскольдовою могилою» 1867 було відкрито перший сезон *Київської російської опери* (згодом не раз входила до репертуару оперних театрів України), на її сцені поставлено також оперу В. «Громобій».

Літ.: Доброхотов Б. В. А. Н. Верстовский. М.— Л., 1949; Доброхотов Б. В. А. Н. Верстовский и его опера «Аскольдова могила». М., 1962. *К. В. Майбурова*

ВЕРТЕЛЄЦЬКИЙ Андрій Олександрович (5.VII 1925, с. Канівське Запоріз. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1972. Закінчив 1958 ДІТМ ім. А. В. Луначарського в Москві. Працював в Запорізькому (1958—59), Миколаїв. (1959—61), з 1961 — в Закарп. (Ужгород) укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Петро («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Годований («97» М. Куліша), Мина Товченик («Незабутнє» за О. Довженком), Луїс Корвалан («Президент» В. Земляка).

І. М. Давидова

ВЕРТЕ́П — старовинний нар. ляльковий театр на Україні. Зародився в кін. 16 — серед. 17 ст., поширився у 18—19 ст. Вертепні вистави спочатку грали на різдвяні свята, складались вони з двох частин: канонічної, релігійної на тему народження Христа (т. з. різдвяна драма) і світської, нар.-побутової. Вистави розігрували у великому дерев. коробі, що називався В. (висота бл. 2 м, ширина до 1 м.). Короб поділявся на 2 яруси. У верхньому відбувалась реліг. частина вистави, у нижньому — світська. В долівці кожного ярусу прорізано щілини, які розходилися в усі боки; краї щілин виклеювали хутром, щоб зробити їх непомітними для глядачів. По цих щілинах хазяїн В. водив по кону ляльок, настромлених на дріт. Деякі ляльки з першої частини і більшість з другої були одягнені в укр. вбрання.

Найбільший інтерес становила світська частина В., яка складалася з інтермедій, не пов'язаних між собою сюжетною лінією, побутових коміч. сценок, пройнятих жартами та їдкою сатирою, насичених прислів'ями, анекдотами гострої соціальної спрямованості. Центр. постаттю був Запорожець — уособлення образу волелюбного укр. народу. Серед найпоширеніших персонажів — Москаль, Циган, Баба, Шинкар, Дяк. Схема сюжету вертепної вистави в цілому була сталою, змінювались відповідно до часу й соціальних обставин лише інтермедії. Поступово скорочувалась і канонічна частина, мова звільнялася від нашарувань реліг. висловів, церк. співу. Світська частина вертепної драми — одне з джерел реалістич. укр. комедії 19 ст. Відомо кілька варіантів укр. В.: Сокирянський, або Галаганівський (1771), Волинський (1788—91), Куп'янський (1823), Славутинський (1897), Батуринський і Хорольський (кін. 19 ст.). 1923—29 при Києво-Межигірському худож.-керамічн. технікумі існував Межигірський В. Серед ляльок цього театру — Червоноармієць, цар Микола, нім. кайзер Вільгельм, австро-угор. імператор Франц-Йосиф, франц. президент Пуанкаре, представники Антанти, Піп, Ксьондз, типи соціал-угодовців та ін. У репертуарі були агітвистави на міжнар. теми, антирелігійні п'єси. Колектив гастролював по Україні (Київ, Харків, Житомир, Прилуки). Керівник Межигірського В.— П. Горбенко, художники — Є. Я. *Сагайдачний*, І. Шахівець. У 30-х рр. В. діяв у Харкові при *АРМУ*. Серед його учасників — О. М. *Довгаль*, М. Є. *Котляревська*. Елементи естетики В. застосовуються у сучас. театр. практиці. За принципами традиц. В. поставлено «Український вертеп» (1975, Харків. театр ляльок), «Енеїду» І. Котляревського (1985, Київ. театр ляльок). Існує і т. з. живий В., у якому ролі дійових осіб виконують актори (вистава «Різдвяний вертеп», 1918, «*Молодий театр*» у Києві, реж. Лесь *Курбас*). У традиціях живого В. вирішено виставу «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка (1985, Київ. молодіжний театр). Колекція коробів і ляльок В. зберігається в Держ. музеї театр., муз. та кіномист-ва України в Києві.

О. М. Вертинський.

Літ. Франко І. До історії українського вертепу XVIII в. Львів, 1906. Горбенко П. Революційний ляльковий театр. К., 1924. Кисіль О. Український вертеп. К., 1918. Антонович Д. Триста років українського театру. 1619—1919. Прага, 1925; Марковський Є. Українськии вертеп. К., 1929; Йосипенко М. До історії народного лялькового театру. «Театр», 1918, № 5; Дворниченко Л. Вертеп — зброя агітпропа. «Український театр», 1978, № 4; Федас Й. Український народний вертеп. К., 1987. *М. Г. Табінський.*

ВЕРТИНСЬКИЙ Олександр Миколайович [9 (21).III 1889, Київ — 21.V 1957, Ленінград] — рос. артист естради, співак, поет, композитор. В кіно дебютував у фільмі «Чим люди живі» (1912, роль Ангела). На естраді з 1915 (перші виступи в Москві). З 1919 — за кордоном; виступав з концертами, знімався у фільмах. 1943 повернувся в СРСР, продовжував концертну діяльність. Автор музики і текстів багатьох своїх пісень. Створив своєрідний жанр муз. новели. Вишукано-інтимна манера виконання В. відзначалась багатством інтонацій, виразністю жестів. Знімався в кіно: Кардинал («Заколот приречених», 1950; Держ. премія СРСР, 1951), Князь («Анна на шиї», 1954) та ін. На Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка зіграв ролі пана Броневського та католицького прелата («Полум'я гніву», 1956), пана Савченка («Кривавий світанок», 1957). Вірш «Киев – родина нежная» (1956).

Тв.: Париж. Шанхай. В кн.: Федор Иванович Шаляпин. Статьи, высказывания, воспоминания о Ф. И. Шаляпине. т. 2. М., 1958; Четверть века без Родины. К., 1989.

Літ.: Петровский М. Возвращение Александра Вертинского. В кн.: Петровский М. Городу и миру. К., 1990.

ВЕ́РТОВ Дзига [справж. — Денис Аркадійович Кауфман; 21.XII 1895 (2.I 1896), Бєлосток, тепер Бялисток, Польща — 12.II 1954, Москва] – рос. кінорежисер, сценарист, теоретик кіно. Один із засновників рад. та світового документ. кіно, розробив принципово нові методи кінозйомки і монтажу. Навчався у військ. муз. школі, Психоневрологіч. інті та Моск. ун-ті. Працював 1918 у відділі хроніки Москінокомітету, брав участь у монтажі першого рад. кіножурналу «Кінотиждень» (1918—19). В роки громадян. війни знімав на фронтах. Створив фільми: «Агітпоїзд ВЦВК» (1921), «Історія громадянської війни» (1922). У 1922—26 очолював групу рад. документалістів «кіноки», які у своїх фільмах проводили різні експерименти, розробляли нові засоби кінозйомки, монтажу. Фільми і кіножурнали В., зокрема документ. тематичний журн. «Кіно – Правда» (1922—25), помітно вплинули на стилістику рад. худож. кінофільмів цих років, поклали початок новому жанру — худож.-образній кінопубліцистиці (документ. фільми: «Крокуй, Радо!» та «Шоста частина світу», обидва — 1926).

У 1927—30 працював на Київ. кінофабриці *ВУФКУ*, де поставив фільми, що стали основою укр. кінопубліцистики: «Одинадцятий» (1928), «Людина з кіноапаратом» (1929), «Симфонія Донбасу» («Ентузіазм», 1930; перший рад. звуковий документ. фільм). Новаторську побудову більшості фільмів В. зумовила форма «внутрішнього монолога», що найповніше втілено у фільмі «Три пісні про Леніна» (1934, премія Мкф у Венеції). Під час Вел. Вітчизн. війни зняв фільми: «Кров за кров, смерть за смерть» (1941), «Клятва молодих» (1944). У 1944—54 випускав кіножурнал «Новини дня». У більшості своїх фільмів В. виступав і як сценарист. Творчі і теор. пошуки В. вплинули на розвиток рад. і прогрес зарубіж. документ. кінематографії (його ідеї були підтримані Б. Брехтом, З. Кракауером, Л. Муссінаком, Ч. Чапліном та ін.).

Тв.: Статьи. Дневники. Замыслы. М. 1966, «Три песни о Ленине» М., 1972.

Літ.: Абрамов Н. П. Дзига Вертов. М., 1962; Дзига Вертов в воспоминаниях современников. М., 1976. Рошаль Л. Дзига Вертов. М., 1982; Рошаль Л. Дзига Вертов. В кн.: Летописцы нашего времени. М., 1987.

Л. Б. Горкун.

ВЕРХАРН (Verhaeren) Еміль (21. V 1855, Сент-Аман, побл. Антверпена — 27.XI 1916, Руан) бельг. поет, драматург, критик. Писав франц. мовою. Закінчив 1881 ун-т у м. Левені. Драма «Зорі» (1898) йшла на сценах укр. театрів: 1919 — в Київ. театрі Червоної Армії та в харків. Будинку освіти ім. А. В. Луначарського (реж. М. М. *Синельников*); 1921 увійшла (у поєднанні з віршами із зб. «Плуг» П. Г. Тичини) до композиції «Перший будинок нового світу», яка була поставлена в київ. театрі *«Центростудія»* (реж. М. С. *Терещенко*)

ВЕРХАЦЬКИЙ Михайло Полієвктович [4 (17).V 1904, хутір Зарудний, тепер у складі м. Лохвиці Полтав. обл.— 16.II 1973, Київ] — укр. режисер, педагог, театр. діяч. Закінчив 1930 Харків. муз.-драм. ін-т. 1926—34 — режисер «Березоля», секретар його режисерського штабу. Працював у робітн. театрі «Нова культура» (1928), ТЮГу (1932—35; обидва у Харкові), Дніпроп. укр. драм. театрі ім. Жовтневої революції (1935—36), узб. ім. Хамзи (1936—39) та рос. драм (1938—42) театрах у Коканді, ТЮГу (1942) та рос. драм. театрі (1944) в Ташкенті. Організатор і ректор (1945—52) Ташкент. театр.-худож. ін-ту. Дослідник історії узб. театру. Пед. діяльність вів з 1930; 1952—72 — в Київ. ін-ті театр. мист-ва (з 1962 — професор). Серед учнів — В. І. Баєнко, Н. М. Наум, А. Ф. Пазенко, М. Й. Сльозка, В. В. Зубарєв, Т. М. Карпова, М. С. Мартон, В. Ю. Карпенко, М. І. Мерзликін, Ф. М. Соболєв, С. Д. Молганов, О. М. Парра, В. А. Попудренко, В. Г. Розстальний, М. С. Казакова. На Україні здійснив постановки: «Полум'ярі» А. Луначарського (1926), «Безталанна» І. Карпенка-Карого (1935), «Платон Кречет» О. Корнійчука (1936), «Камінний гість» О. Пушкіна (1958), «Маклена Граса» М. Куліша (1963).

Тв.: Пролог Х., 1932; Робота актора над образом в самодіяльному театрі. К., 1956. Скарби великого майстра. В кн.: Лесь Курбас. Спогади сучасників. К., 1969.

О. Ф. Степаненко.

ВЕРХІВНЯНСЬКИЙ ПАЛАЦОВО-ПАРКОВИЙ КОМПЛЕКС — пам'ятка арх-ри в стилі *класицизму* в с. Верхівні Житомир. обл. Ансамбль утворюють палац (80-і рр. 18 ст.), флігелі (кін. 18 ст.), костьол (1810) та пейзажний парк (18 ст.). Палац двоповерховий, прямокутний у плані, з трьома *ризалітами* і восьмиколонним *портиком* із спареними колонами *корінфського ордера* по гол. фасаду, з одним ризалітом і шестиколонним портиком — по парковому (можливо, франц. арх. Блеріо). В *тимпанах* фронтонів — барельєфи на античні теми. У вел. залі збереглися барельєфний *фриз* і *плафон*. В ін. приміщеннях — *вітражі* й два каміни.

Два флігелі розміщено симетрично обабіч гол. фасаду палацу. Споруди цегляні, одноповерхові (з підвалами), квадратні в плані. У пн. флігелі містилася кухня, з'єднана підземним ходом з палацом (тепер хід завалено), у південному — кол. контора і квартира управителя, столярна майстерня. Архіт. оформлення фасадів лаконічне: їхні кути закріплені рустованими пілястрами, стіни увінчує багатопрофільний карниз. Півкруглі у плані сходи ведуть до аркового входу, фланкованого двома колонами тосканського ордера. Гладкі стіни симетрично членуються вікнами. У композиційному рішенні садиби флігелі підкреслюють величний образ палацу.

Костьол — рідкісна споруда у стилі *романтизму*. Цегляний, трикамерний, однонефний, з прямокутними *пресбітерієм* і притвором. Фасади ритмічно розчленовані прямокутними вікнами з рустованими арковими *сандриками*, декоровані ліпним фризом з витонченим рослинним орнаментом, увінчані карнизом великого виносу. Усі кути споруди заокруглено. Внутр. простір невеликий, глибинно розкритий. Вхід вирішено у вигляді ніші-*екседри*, що запозичено з палацової арх-ри *неоготики*.

Пейзажний парк (під охороною держави з 1960) вирішений відповідно до розложистого рельєфу території. На підвищенні — палац і його служби; між гол. фасадом і ставком — регулярний партер; перед парковим фасадом — мальовнича поляна, ефектно декорована групами дерев. Через яр перекинуто арковий міст (поч. 20 ст.).

Верхівнянський палацово-парковий комплекс. Палац 80-і рр. 18 ст Арх. Блеріо

Садиба — один з найзначніших палацово-паркових ансамблів класицизму в Україні. На поч. 18 ст. належала польс. магнатам Любомирським, згодом вони передали її в оренду Я. Ганському, який 1780 викупив помістя і подарував сину Вацлаву, а той згодом — дружині Евеліні Ганській. Останній володар садиби під час 1-ї світової війни емігрував до Польщі. 1920 значну колекцію картин та цінне зібрання опудал, меблів було вивезено до Сквири (тепер Київ. обл; подальша їх доля невідома). 1922 в маєтку організовано агрошколу (тепер с.-г технікум)

1847—48 і 1848—50 у Верхівні жив О. де *Бальзак*, який мав намір одружитися з графинею Е. Ганською (їх вінчання відбулося 14.III 1850 в костьолі св. Варвари у Бердичеві). Письменник залишив захоплені відгуки про палац, який порівнював з Лувром і грец. храмом, детальний опис апартаментів, усієї садиби. Тут він написав п'єсу «Мачуха», «Лист про Київ», другу частину повісті «Зворотний бік історії» (під заголовком «Утаємничений»; на рукописі напис: «Верхівня, Україна, грудень 1847 року»), продовжував роботу над ін. рукописами. Цінна бібліотечка книг, якими він користувався, зберігається тепер у Житомир. краєзнав. музеї. 1959 в одній з кімнат другого поверху палацу, де жив Бальзак, обладнано музей. 1989 на фасаді палацу в пам'ять про його перебування встановлено мемор. дошку-барельєф (скульптор В. І. Фещенко).

Літ.: Дацюк Г. «Одсвіт любові генія врятував її від забуття». «Україна» 1990, № 34.

М. П. Верхацькии.

ВЕРХНЄ МІСТО, Старе місто, Гора — істор. частина Києва, розташована на Київ. плато. Назва виникла на відміну від Нижнього міста (див. *Поділ*). Формування В. м. почалося з часів виникнення городища Кия (кін. 5 — поч. 6 ст.). У 6—9 ст. В. м. займало невелику (2 га) зх. частину *Старокиївської гори*. У 10—11 ст. включало *Володимира місто, Ярослава місто* та *Ізяслава місто*. Заг. площа В. м. становила понад 80 га. Було аристократичною частиною давнього Києва, де розміщувалися двір великого князя, мурованні собори та палаци, садиби феодалів. Внаслідок монг.-татар. навали В. м. занепало. Частина території кол. В. м. входить до складу сучас. *Володимирської вулиці*.

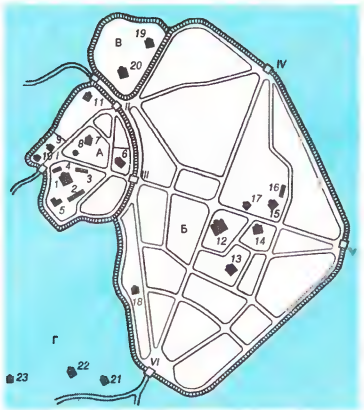

Верхнє місто. План розміщення архітектурних пам'яток.

А. Місто Володимира: 1—5 — Десятинна церква (989—996) та палаци (10 ст.); 6 — Федорів монастир (закладено 1129); 7 — Катеринінська (?) церква; 8 — ротонда (12—13 ст.); 9, 10 — Хрестовоздвиженська церква (1215) та Янчин монастир (Андріївська церква, 1131); 11 — Ярославове подвір'я;

Б. Місто Ярослава: 12 — Софійський собор (1037); 13 — церква (11 ст.); 14 — Георгіївський монастир (церкву збудовано бл. 1051—53); 15, 16 — Іринінський монастир (церкву збудовано бл. 1051—53) і палац (11 ст.); 17, 18 — церкви (12 ст.).

В. Михайлівська гора: 19, 20 — Дмитрівський (пізніше Михайлівський) монастир (закладено 1108); Г. Копирів кінець; 21—23 — церкви (11—12 ст.). I—VI — ворота (Київські, Михайлівські, Софійські, Лядські, Золоті та Західні).

ВЕ́РХНІЙ ЗА́МОК (Любарта замок) у Луцьку — фортеця поч. 14 — серед. 16 ст., пам'ятка арх-ри. Один з осн. елементів оборонної системи, до якої у 14—17 ст. входили також Окольний замок (Нижній, зберігся частково) та міські укріплення. Розміщений на одному з кол. островів р. Стиру на місці давньорус. укріплення (11—13 ст.; зруйновано 1259 татар. військами). В. з. зводився за наказами лит. князів Любарта (14 ст.) та Свидригайла (15 ст.). Простежуються два осн. буд. періоди; для другого характерні надбудови над первісним зубчастим завершенням стін та ренесансні деталі, що замінили готичні. Замок оточений мурами з шестиярусними вежами, з боку заплави — дерев. стіни з *забороламі*. Від Окольного замку відокремлювався ровом з водою, через який до В'їзної вежі було перекинуто підйомний міст. Стіни (вис. до 10—12 м) зведено цегляною кладкою готич. типу. Їхня нижня частина (шир. 2,6 м) — без *бійниць*, у верхній (0,8) — 2 яруси бійниць. Висота В'їзної та Стирової веж — бл. 30 м, Владичої — 17 м. Другі яруси веж мають півциліндричні, а треті й четверті — хрещаті *склепіння*. В'їзну вежу декоровано *зубцями* над *аттиком*, *нішами*, білокам. *наличниками*, перспективним готич. *порталом*. Реставрації В. з. проводилися в 30-х рр. 20 ст. та 1970—77. У дворі В. з.— руїни церкви Іоанна Богослова (12—13 ст.), залишки князівського палацу (серед. 16 ст.), судова канцелярія (1789), повітова скарбниця (1821, арх. Вейцлер).

Літ.: Лукомский Г. К. Луцкий замок. Пг., 1917; Логвин Г. Н. Луцкий замок. В кн.: Культура и искусство древней Руси. Л., 1967; Колосок Б. В. Луцькі Верхній та Окольний замки. В кн.: Дослідження з слов'яно-руської археології. К., 1976. *Б. В. Колосок.*

ВЕ́РХОВА ЛЯ́ЛЬКА — атрибут *театру ляльок*. Міститься вище від актора, який, як правило, схований за ширмою. Термін запроваджений рос. нар. ляльководами на відміну від *маріонетки*. З 16 ст. поширена в усіх країнах Європи. Осн. різновиди В. л.— тростева і петрушкова. Широко використовується в укр. театрах ляльок. *С. Г. Васильєв.*

«ВЕРХОВИ́НА», заслужений Прикарпатський ансамбль пісні і танцю України — вокал.-хореогр. колектив, засл. колектив УРСР з 1969. Засн. 1950 в м. Дрогобичі на базі Бойківської самодіяльної хорової капели (ств. 1946, худож. керівник П. П. Ємець), доповненої танц. групою (ств. 1948, балетмейстер Н. О. Веселова). Худож. керівники — Ю. О. *Корчинський* (1950—71), О. А. *Волинець* (1971—81), М. І. *Дуда* (з 1981). У складі ансамблю — хор (хормейстер В. М. Шуневич), танц. група (балетмейстер З. М. Гладяк), оркестр. У репертуарі: твори вітчизн. та зарубіж. класики, укр. нар. пісні і танці, вокально-хореогр. композиції («Степом, степом», «Ми з Прикарпаття», «Прикарпатська вокально-хореографічна сюїта»), хореогр. картини («Ранок Верховини», «Бойківчанка», «Чіпак», «Танець з дзвіночками», «Танець лісорубів») та ін. Лауреат 6-го Всесвіт. фестивалю молоді і студентів (Москва, 1957, 3-я премія), всесоюз. конкурсу мистецьких колективів (Москва, 1967).

«ВЕРХОВИ́НА» — самодіяльний ансамбль пісні і танцю. Засн. 1969 при Іршавському районному будинку культури (Закарп. обл.). З 1979 — народний. У репертуарі: закарпатський фольклор, народні пісні і танці Східної Словаччини, твори сучас. авторів. Композиції, створені колективом на місц. матеріалі («Бубнарський», «Бойки», «Раковецький кручений», «Рахівчанка»), увійшли в репертуар Закарп. нар. хору та Укр. нар. хору ім. Г. Г. Верьовки. «В.» — учасник міжнар. фестивалів і свят. *О. В. Рутковська.*

В. М. Верховинець.

ВЕРХОВИ́НЕЦЬ Василь Миколайович (справж.— Костів; 5.I 1880, с. Старий Мізунь Івано-Фр. обл.— 11.IV 1938, Київ) — укр. композитор, диригент, хореограф, етнограф, педагог. Навчався 1892—95 в бурсі Ставропігійського ін-ту та в укр. гімназії у Львові, 1895—99 — в учительській семінарії у Самборі (тепер Львів. обл.). 1899—1904 вчителював у нар. школах м. Калуша (тепер Івано-Франк. обл.) і Калуського пов., одночасно керував драм. гуртками та шкільними хоровими колективами. 1900—01 та 1904—06 — актор, співак (лірико-драм. тенор), хорист і хормейстер *Руського народного театру* у Львові. 1906—15 — актор, хормейстер, хореограф, диригент *Садовського М. К. театру* (Київ), де виступав у ролях Андрія («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Петра, Левка, Аполлона («Наталка Полтавка», «Утоплена», «Енеїда» М. Лисенка) Йонтека («Галька» С. Монюшка), Турріду («Сільська честь» П. Масканьї). Тоді ж В. завершив муз. освіту в Муз.-драм. школі ім. М. В. Лисенка (клас Г. Л. *Любомирського*). 1915—17 — диригент, хормейстер у «*Товаристві українських артистів*», 1917—18 — зав. муз. частиною *Національного зразкового театру*, 1918—20 — лектор з методики хорового співу на диригентських курсах Муз.-драм. ін-ту ім. М. В. Лисенка, викладач Київ. ін-ту нар. освіти, диригент Лук'янівського робітн. театру, 1923—24 — викладач Київ. муз.-драм. ін-ту ім. М. В. Лисенка, керівник (разом з М. І. *Вериківським*) хорової студії ім. К. Г. Стеценка при Муз. товаристві ім. М. Д. Леонтовича. 1920—23 та 1924—32 — зав. кафедрою мистецтвознавства Полтав. ін-ту нар. освіти (1930—33 — ін-т соціального виховання), хореограф у трудовій школі ім. І. Котляревського, керівник (разом з Ф. М. *Попадичем* та О. В. Свєшниковим) Полтав. окружної хорової капели, 1930 — засновник (разом з Є. І. *Долею*) «Жінхорансу», 1927—28 — викладач Харків. муз.-драм. ін-ту, організатор харків. окружної хорової капели «Чумак» («Червона українська мандрівна капела»), керівник Держ. столичної капели. 1929 — один з фундаторів, балетмейстер Харків. театру муз. комедії. В.— один з перших укр. рад. балетмейстерів. 1931 разом з В. К. *Литвиненком* поставив на сцені Харків. театру опери та балету перший укр. нац. балет «Пан Каньовський» М. Вериківського, за прикладом якого почали створюватися укр. нац. балетні вистави. 1935 В. разом з балетмейстером Л. О. *Жуковим* і групою солістів балету Харків. і Київ. театрів поставив «Триколінний гопак» (на власну музику) для виступу на 1-му міжнар. фестивалі нар. танцю у Лондоні, де був удостоєний 1-ї премії. Здійснив 1936 постановку обрядових танців в опері «Наталка Полтавка» М. Лисенка на сцені Київ. театру опери та балету (до 1941 виконувалися як заключний хореогр. номер опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського).

В.— дослідник укр. нар. творчості, учасник численних фольклорних експедицій. Зібрав багатий матеріал про нар. обряди, записав понад 300 укр. нар. пісень і танців. Автор наук. праць «Українське весілля» (1912), «Теорія укр. нар. танцю» (1919) «Весняночка» (1925). Твори: пісні («Більше надії, брати», «Гриміть, могутня пісня»), хори («Ми дзвіночки», «На стрімчастих скелях», «Облетіли пелюстки»), солоспіви, романси («Стежечка», «Гаї шумлять», «Ой чого ти, тополенько», «Марія»), симф. композиції — музика до п'єси М. Старицького «Богдан Хмельницький», «Українські антракти», обробки укр. нар. пісень («Та червоная калинонька», «Ой дівчина по гриби ходила», «Солоха», «При долині» та ін.), аранжування революц. пісень («За Україну», «Шалійте, шалій-

те», «Жалобний марш», «Марсельєза», «Варшав'янка», «Інтернаціонал»). У Полтаві на фасаді будинку пед. ін-ту 1982 вставлено мемор. дошку В. (скульптор В. І. Білоус). Був репресований 1938. Реабілітований 1958.

Літ.: Золочевський В. Н. Українська народна музика у творчості В. М. Верховинця. «Народна творчість та етнографія», 1960, № 3; Верховинець Я. В. В. М. Верховинець. В кн.: Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю. К., 1963; Верховинець Я. В. Митець і вихователь. «Мистецтво», 1968, № 4, Гуменюк А. І. Хореографічна діяльність В. М. Верховинця. «Народна творчість та етнографія», 1980, № 1; Дзюба Г. А. Фольклористична діяльність В. М. Верховинця. «Народна творчість та етнографія», 1985, № 1; Рильський М. Т. Чародій танцю В кн.: Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю. К., 1990.

Я. В. Верховинець.

ВЕРХО́ВНОЇ РА́ДИ УКРАЇ́НИ БУДИ́НОК. Споруджено у Києві 1936—39 за проектом арх. В. Г. Заболотного (Держ. премія СРСР, 1941). Будинок триповерховий, має компактне симетричне об'ємне рішення з чітко вираженим центр. ядром композиції, яким є зал засідань Верховної Ради (650 м²; на 1300 місць) — восьмигранне приміщення, увінчане скляним куполом. Навколо залу містяться численні робочі кімнати. Осн. мотив у рішенні фасадів — розміщені між *ризалітами* колонади стилізованого *корінфського ордера.* Шестиколонний *портик, фронтон* з рельєфним зображенням Держ. герба України надають гол. фасаду урочистості. Зовні споруда витримана в світлих тонах внаслідок застосування для стін світлого каменю. З цими тонами контрастує темний цоколь з полірованого лабрадориту. В інтер'єрі вестибюля і гол. фойє арх-ра органічно поєднується з монумент. живописом плафону роботи В. С. і Б. В. Щербакових. Різні види природного і штучного мармуру, цінні породи дерева, мідь, бронза, інкрустація з дерева; орнамент у дереві й гіпсі, що значною мірою відображає укр. нар. мотиви, й живопис створили цілісний ансамбль інтер'єра. 1949 за проектом В. Г. Заболотного до будинку було прибудовано напівкруглий корпус. 1985 перед гол. фасадом встановлено чотири алегоричні скульпт. композиції, які уособлюють науку, промисловість, сільс. г-во й мист-во (скульптор В. І. Зноба, арх. Н. Б. Чмутіна).

П. П. Вершигора.

Л. І. Вершиніна.

Верховної Ради України будинок у Києві. 1936—39. Арх. В. Г. Заболотний Загальний вигляд та план.

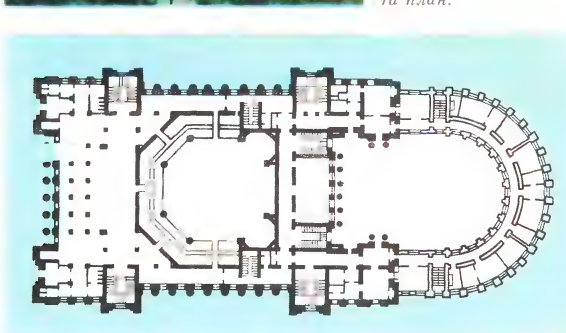

Літ.: Грачова Л. М. Архітектор Володимир Гнатович Заболотний. К., 1967; Грачова Л. М. Архітектурно-художні пам'ятки України. Будинок Верховної Ради УРСР. К., 1968; Всеобщая история архитектуры, т. 12, кн. 1. М., 1975.

Л. М. Грачова

ВЕРЦІ́НСЬКИЙ (Wierciński) Едмунд (19.II 1899, Юргув, тепер Польща — 13.IX 1955, Варшава) — польс. актор, режисер, педагог і театр. діяч. 1921—55 (з перервою) працював у т-рах Польщі. 1930—32, 1936, 1939 у міськ. польс. театрі у Львові здійснив вистави: «Гамлет», «Дванадцята ніч», «Сон літньої ночі» У. Шекспіра, «Справа Дантона» С. Пшибишевського, «Справа Дрейфуса» Г. Рефіша і В. Герца, «Дурний Яків» Т. Рітнера, «Чорне гетто» Ю. О'Ніла, «Літо в Ноані» Я. Івашкевича, «Захист Ксантипи» Л. Морштина. *Л. З. Мазепа.*

ВЕРШИ́ГОРА Петро Петрович [3 (16). V 1905, с. Сєвериновка, тепер Молдова — 27.III 1963, Москва] — російський письменник, кінорежисер, драматург, генерал-майор, Герой Рад. Союзу (1944). Закінчив 1930 Одес. консерваторію. 1930—33 працював в Одес. держдрамі (1930 грав роль Звягінцева в п'єсі «Постріл» О. Безименського). 1938—41 — актор і режисер Київ. кіностудії худож. фільмів, де 1938 створив документальну кінострічку «Буряководи України». Ввів у документ. матеріал худож. сцени. У фільмі багато укр. пісень. 1941—45 — заступник командира розвідки партизан. з'єднання С. А. Ковпака, командир Першої партизан. дивізії (1943). В 1947—54 — викладач Академії Генштабу. Автор документ.-худож. творів «Люди з чистою совістю» (1946; Держ. премія СРСР, 1947), «Карпатський рейд» (1950), «Рейд на Сан і Віслу» (1959), зб. новел та ін. Написав кілька п'єс для театру і радіо, зокрема драму-епопею «Люди з чистою совістю» (1949; Львів. ТЮГ). Твори В. перекладено укр. мовою, поставлено в театрах, на телебаченні і радіо. *Л. І. Барабан*

ВЕРШИ́ЛОВ Борис Ілліч [25.III (6.IV) 1893 — 26.XII 1957, Москва] — рос. режисер, засл. арт. РРФСР з 1948. Учень Є. Б. Вахтангова. Працював у 2-й студії МХАТу (1919—24), у МХАТі (1924—30), Театрі ім. К. С. Станіславського (1926—30, 1937—39) в Москві. 1930—37 в Києві очолював євр. театр, театр рос. драми, ставив спектаклі в театрі Червоної Армії, ТЮГу, вів пед. роботу. Вистави в київ. театрах: «Синій птах» М. Метерлінка (1934), «Далеке» О. Афіногенова, «Пугачовщина» (обидві — 1936), «На березі Неви» (1937) К. Треньова.

О. Ф. Степаненко.

ВЕРШИ́НІН Рафаїл Степанович (30.X 1931, село Руський Кукмор Медведєвського р-ну Марій Ел) — військовий диригент, підполковник, засл. арт. Бурят. АРСР з 1963, засл. діяч мист. УРСР з 1969, засл. діяч культури ПНР з 1975, нар. арт. РРФСР з 1980. Закінчив 1955 Ін-т військ. диригентів у Москві. 1955—62 — диригент військ. оркестрів і ансамблів, зокрема 1965—69 — Одес. військ. округу. З 1986 — викладач ф-ту військ. диригентів при Моск. консерваторії. Автор хорів, пісень, обробок нар. пісень. *А. І. Кузьменко*

ВЕРШИ́НІНА Людмила Іванівна (22.I 1928, Дніпропетровськ) — укр. і рос. актриса, нар. арт. УРСР з 1977. Закінчила 1948 Дніпроп. театр. уч-ще. Працювала в Дніпроп. (1948—55), Львів. (1955—58) укр. драм. театрах. З 1958 — у Дніпроп. рос. драм. театрі. Створила образи сильних, вольових, пристрасних жінок у класич. і сучас. репертуарі: Моніка («І один у полі воїн» за Ю. Дольд-Михайликом), Меланія («Єгор Буличов та інші» М. Горького), Віринея («Віринея» за Л. Сейфулліною), Клеопатра («Антоній і Клеопатра» У. Шекспіра), матінка Кураж («Матінка Кураж та її діти» Б. Брехта). Серед кращих комедійних ролей — Мотя («Рим, 17, до запитання» М. Зарудного), Анна Андріївна («Ревізор» М. Гоголя), Єржі («Прокинься і співай» М. Дьярфаша). *І. М. Давидова.*

ВЕРЬО́ВКА Григорій Гурійович [13 (25).XII 1895, м. Березна, тепер смт Черніг. обл.— 21.X 1964, Київ] — укр. хоровий диригент, композитор, педагог, муз.-громад. діяч, нар. арт. УРСР з 1960. Навчався в Муз.-драм. ін-ті ім. М. В. Лисенка в Києві (1918—22 в класі теорії та композиції Б. Л. *Яворського*); 1933 закінчив екстерном клас диригування О. І. *Орлова.* З 1919 — керівник самодіяльних робітн. хорів (один з них 1921 об'єднано з хором П. Г. Тичини в капелу-студію ім. М. Д. Леонтовича), 1935—41 — капели з-ду «Більшовик» (всі — в Києві), 1941—43 — жін. ансамблю Будинку Червоної Армії (Уфа).

Організатор (1943), худож. керівник і гол. диригент (до 1964) *Українського народного хору* (з 1965 — ім. Г. Г. Верьовки). Керував навч. хорами, викладав хорові дисципліни в Нар. консерваторії (1919—23), Муз.-драм. ін-ті ім. М. В. Лисенка (1923—27), 5-й муз. профес. школі (1925—31; був також її керівником), Першому муз.-театр. технікумі (1931—34), муз. уч-щі (1934—41), Київ. консерваторії (1934—41, 1943—64) та Башк.

відділенні Моск. консерваторії (1941—43). В 1941—45 — наук. співробітник АН УРСР (Уфа, Москва, Київ). 1948—52 — голова правління СКУ. Серед учнів — Л. М. *Венедиктов*, В. А. *Дженков*, І. М. *Луппол*, П. І. *Муравський*, Г. Ф. *Таранченко*.

В.— автор понад 200 муз. творів різних жанрів, інтонаційно тісно пов'язаних з укр. нар. мелосом. Серед них: «П'ять народних пісень» (1929) та «Вулична інтермедія» для симф. оркестру (1930), музика до драми «Назар Стодоля» Т. Шевченка (1941), соната для скрипки та фп. (1932), кантати «Дума про Леніна» (1957), «Ми ковалі своєї долі» (1961), хори, вокал. ансамблі та романси на слова Т. Шевченка, І. Франка, М. Рильського, О. Туманяна та ін.

Йому належать обробки укр., рос., польс. та ін. нар. пісень для хору, голосу з фп., у т. ч. революц. пісень «Карманьйола», «Вперед, народе, йди» (обидві — 1921), «Сміло вперед» (1922). Масові пісні В.: «Пісня комсомольців» (1921, сл. П. Тичини), «Ой чого ти, земле, молодіти стала» (1936, сл. народні), «Ой як стало зелено» (1936, сл. В. Бичка), «Клятва» (1942, сл. М. Бажана), «Комсомольці, вперед» (1948, сл. П. Воронька), «Шахтарочка» (1955, сл. С. Воскрекасенка). 1971—80 вийшло зібрання творів В. в 6 томах. Ряд статей присвятив проблемам розвитку муз. мист-ва, *диригентського мистецтва*, творчості М. Д. Леонтовича. Держ. премія СРСР, 1948. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1968. В Києві на будинку, де жив В., 1970 відкрито мемор. дошку (скульптор Е. М. Фрідман; він же автор надгробку В. на Байковому кладовищі в Києві).

Літ.: Ященко Л. Григорій Гурійович Верьовка. К., 1963; Григорій Верьовка (Спогади). К., 1972. *І. Д. Гамкало.*

ВЕРЬОВКІН Микола Миколайович (1877, Петербург — після 1917) — рос. архітектор. Навчався 1896—1901 в петерб. Ін-ті цивільних інженерів. Представник *історизму*. Працював у петерб. страховому т-ві «Саламандра». Брав участь у конкурсі на проект прибуткового будинку «*Саламандра*» у Харкові, керував його буд-вом (1914—16), додав до проекту скульпт. *картуші*, фігури. *П. І. Романов.*

ВЕРЬОВКІН Олександр Васильович (29.V 1941, Москва) — військ. диригент, заслужений артист УРСР з 1984. Закінчив 1966 факультет військ. диригентів при Моск. консерваторії. 1966—79 — диригент оркестрів військ. частин, 1979—86 — начальник оркестрової служби Київ. військ. округу, 1986—91 — Пд. групи рад. військ. З 1991 — викладач Київ. ін-ту культури. *А. І. Кузьменко.*

ВЕСЕ́ЛИЙ Євген Іванович (2.XII 1942, с. Горки-2 Моск. обл.) — укр. скрипаль, засл. артист УРСР з 1977. Закінчив 1970 Київ. консерваторію. З 1969 — артист Держ. оркестру нар. інструментів України.

Г. Г. Верьовка.

ВЕСЕ́ЛИЙ Самсон Васильович (Цар; 2-а пол. 19 — поч. 20 ст.) — укр. лірник. Жив у с. Валках (тепер Черніг. обл.). Учасник 12-го Археол. з'їзду в Харкові (1902). В репертуарі: 5 дум («Три брати Самарські», «Маруся Богуславка», «Про вдову і трьох синів», «Про брата і сестру», «Про Олексія Поповича»), укр. родинно-побут. пісні, канти, псальми, бл. 20 укр. нар. танц. награшів (у т. ч. «Тетяна» з примовками) та ін.

Літ.: Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум. В кн.: Матеріали до української етнології, т. 14. Львів, 1913; Хоткевич Г. М. Воспоминания о моих встречах со слепыми. В кн.: Хоткевич Г. М. Твори, т. 1. К., 1966. *Б. М. Жеплинський.*

«ВЕСЕ́ЛИЙ ЖАРТ» — естрадний театр. Працював 1915—16 в Києві під керівництвом І. І. *Ковалевського* та М. І. *Вільшанського*. У трупі: Є. М. *Захарчук*, С. А. *Стадникова* та ін.

ВЕСЕ́ЛИЙ КУТ — село Тальнівського р-ну Черкас. обл., поблизу якого 1975—81, 1984—87 було досліджено (О. В. Цвек) одне з ранніх великих поселень сх. ареалу *трипільської культури* (на межі 4-го і 3-го тис. до н. е.). Забудова поселення — кругова. Житлові споруди — одноповерхові, переважно двокамерні будівлі. Знайдено знаряддя праці, предмети побуту та прикраси. Тут виготовляли ліпну кераміку різних форм (кратери, кубки, миски). Переважає посуд із заглибленим спіральним орнаментом, заповненим білою пастою. В *декорі* відображено аграрну символіку, міф про двох володарок неба, поширений серед населення цього району. Особливістю пам'яток є обмежене застосування антропоморфної і поширення зооморфної (кабан, ведмідь, риба) пластики. Знахідки: посуд, мідні прикраси, що свідчать про контакти населення цього ареалу з племенами *лендельської культури*. Матеріали з розкопок поселення зберігаються в Ін-ті археології АН України.

Літ.: Цвек О. В. Особливості формування східного регіону трипільсько-кукутенської спільності. «Археологія», 1985 № 51. *О. В. Цвек.*

«ВЕСЕ́ЛИЙ ПРОЛЕТА́Р» — укр. естрадний театр малих форм. Засн. 1927 в Харкові як художньо-методологічна майстерня по керівництву самодіяльними і напівпрофес. колективами цього жанру. У трупу театру ввійшли молоді актори «*Березоля*» і випускники Харків. муз.-драм. ін-ту. Худож. керівник — Я. Д. *Бортник*. Постійну творчу допомогу «В. п.» надавали Лесь *Курбас*, Б. О. *Балабан*, М. М. *Крушельницький*, В. Г. *Меллер*, Д. Л. *Клебанов*, Ю. С. *Мейтус*. Вистави: «Клубний огляд» (1927; зіграна на відкритті театру), «Шпана» В. М. Ярошенка (1927; перенесена з «Березоля»), «Чвара» В. Ардова та Л. Нікуліна (1928), «Пригоди» за В. Стефаником, М. Левицьким, Остапом Вишнею (1928). З виставами О. Безименського «Спокійно — знімаю» (поставлена за принципом фоторепортажу) та «Постріл» (в якій використано прийоми живої газети) театр брав участь у Всесоюз. олімпіаді нац. театрів у Москві (1930). За зразком «В. п.» були створені театри в Одесі, Києві, Полтаві, Луганську. Існував до 1933.

Літ.: Гец С. Украинский государственный театр малых форм «Веселий пролетар». Х., 1930; Казимиров О. А. Народний театр політичної агітації. К., 1977. *І. С. Іртель.*

ВЕСЕЛИНІВКА (до 1946— Скопці) — село Баришівського р-ну Київ. обл., осередок ткацтва, вишивки, декор. розпису. Засн. у кін. 16 ст. 1910—16 у В. працювала навч.-показова килимарська майстерня, яку заснувала А. В. Семиградова. Керівник майстерні — художниця Є. І. *Прибильська*, інструктор ткацтва — Н. О. Залозна. Тут створювали килими з рослинними візерунками теплих червоних кольорів на чорному тлі та вишивки, традиційні для Переяславщини. Орнамент вишивок — рослинний та геометризований, техніки — *хрестик, вирізування, мережка*, полтав. *гладь*. Вишивки виконували за ескізами А. В. Семиградової, Є. І. Прибильської, пізніше — Г. Ф. *Собачко-Шостак*. Вироби експонувались на виставках у Петербурзі, Парижі, Києві (всі — 1913), Берліні (1914), Москві (1915).

У 20-х рр. за малюнками Г. Ф. Собачко-Шостак у В. виконували вишивки на замовлення «Текстильхудожекспорту» (Київ). У 30-х рр. В.— один із значних осередків худож. промислів. Його кращі майстрині були запрошені 1935 до роботи в київ. *Центральних експериментальних майстернях* при ДМУОМ. Килимарниці Н. Ю. *Вовк*, Г. Є. Сависько, М. Х. Щур, Є. Ф. Левченко (Іванець), Г. Ф. Буряк, Г. Й. Джура, Г. Ю. Дериболот виконували килими за ескізами профес. художників (зокрема, І. І. *Падалки*, Д. М. *Шавикіна*). За малюнками Г. Ф. Собачко-Шостак та П. І. *Власенко* було виконано декор. вишивки, панно і килими. До 1941 у В. діяла школа-майстерня худож. вишивки та килимарства, де навчалися килимарниці Л. С. Сафонова (Собачко), Г. С. Бойко, Т. В. Кібзуй. В повоєнний час майстрині В. працюють у Баришів. філії Київ. ХВО ім. Т. Г. Шевченка. Ескізи для вишивок створюють Г. К. Цибульова, З. Г. Сависько, М. К. Царенко, для килимів — М. М. Павлюк. Серед вишивальниць — М. П. Воловик, З. Ю. Дроботенко. Твори зберігаються у ДМУНДМ та ін. У В.— городище 12—13 ст. *Г. А. Мєстечкін.*

«ВЕСЕ́ЛКА» — вид-во дит. л-ри в Києві. Засн. 1934 як Дитвидав УРСР. У 1941—56 не діяло.

Сучасна назва — з 1964. У вид-ві, крім худож. творів для дошкільнят, школярів молодшого і серед. віку та старшокласників, виходить наук.-популярна л-ра з питань мист-ва, зокрема нариси про життя і творчість видатних укр. акторів (М. К. Заньковецької, А. М. Бучми та ін.), про музику та укр. нар. інструменти («Грай, музико!» Є. Бобровникова, 1963; «Поговоримо про музику» Г. Лєвашової, 1967; «Про трьох китів та інші цікаві речі» Д. Кабалевського, 1980), про історію кіно і створення кінофільмів («За екраном» Л. Ляшенка, 1961; «Фільми про найдорожче», 1967, та «Ілліч на екрані», 1968, обидва — Ю. Косача; «Як народилося кіно», 1966, «Таємниця білого екрана», 1970, «Золоті сторінки кіно», 1978, «Книга про кіно», 1987, всі — Б. Крижанівського); про нар. декор. мист-во, живопис України («Невичерпна скарбниця» М. Ратушного, 1960; «Прекрасне живе вічно» І. Волошина, 1961; «Сонячні барви» Н. Кочережко, 1978; «Долі шедеврів» А. Варшавського, 1988; «Чари верховинської книги» В. Качкана, «Скарби України» Д. Степовика, обидва — 1990), з історії арх-ри («Сторінки каміння і дерева» О. Кристевої та А. Ахрянова, 1970, перекл. з болг.; «Сім чудес світу» В. Замаровського, 1972, перекл. з словац.) та ін. Публікуються збірки драм. творів класич. і сучас. л-ри, інсценізацій для самодіяльних драм. гуртків («Лялькoвий театр», 1936); текстів пісень з нотами («Співаночка», 1962, «Чом, чом, земле моя», «Ой радуйся, земле», обидві — 1990). У серії «Творчість юних» вміщуються роботи учнів муз. і худож. шкіл України. У різні часи видання «В.» оформляли художники В. І. Касіян, А. І. Рєзниченко, А. Д. Базилевич, М. Г. Дерегус, Н. Й. Лопухова, В. В. Полтавець, О. Г. Павловська, М. О. Примаченко, В. І. Юрчишин, О. Н. Яблонська та ін. На бієнале дитячої книги в Братіславі 1971 художник В. В. Голубович за ілюстрації до укр. нар. казки «Два півники» нагороджений «Золотим яблуком», а на Міжнар. виставці книги в Лейпцігу 1977 — бронзовою медаллю. Художники Г. В. Якутович, О. А. Івахненко, М. А. Сторожeнко за худож. оформлення книг, виданих «В.», удостоєні Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка. «В.» нагороджено орденом Дружби народів (1984) та Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1969).

Літ.: Республіканська виставка. Художники «Веселки» - дітям. Каталог. К., 1979; «Веселка» — дітям. Бібліографічний покажчик дитячої літератури. 1934—1984. К., 1985. *Я. П. Гоян.*

«ВЕСЁЛКА» — укр. пересувний муз. театр. Діяв 1934—36 на Зх. Україні (базувався у Львові). У складі театру: Н. М. Горницький (директор, режисер і соліст), Є. О. Цісик (диригент оркестру), актори І. А. *Коссакова*, О. І. Кульчицька, Г. П. Цісикова, В. М. Мельник та ін. У репертуарі — муз. вистави, концерти, до програми яких включали одно- чи двоактні п'єси, скетчі, гуморески. Вистави: «Наталка Полтавка» і «Чорноморці» М. Лисенка, «Циганський барон» і «Весела війна» Й. Штрауса, «Циганська любов» і «Паганіні» Ф. Легара, «Орфей у пеклі» Ж. Оффенбаха, «Троянда Стамбула» Л. Фалля.

П. К. Медведик.

«ВЕСЁЛКА» — ансамбль нар. музики Білгород-Дністровського міськ. палацу культури ім. Т. Г. Шевченка (Одес. обл.). Засн. 1972. З 1977 — народний самодіяльний. У складі оркестру нар. інструменти: цимбали, кобзи, бандури, окарини, сопілки та ін. Учасник міжнар. фестивалю Придунайських країн (Югославія, 1976). В репертуарі — укр., рос., болгар., польські нар. пісні, твори сучас. композиторів.

В. П. Подкопаєв.

«ВЕСЁЛКА» — ансамбль танцю. Ств. 1946 при Старобільському районному будинку культури (Луган. обл.). З 1964 — народний самодіяльний. Керівник — Н. В. Сушинська (з 1962). В репертуарі: хореогр. композиції «Українська сюїта», «Балада про синів», «Російський сувенір», укр. нар. танці «Рогоза», «Чорбівські підківки», танці народів зарубіж. країн. Лауреат всесоюз. та респ. фестивалів і оглядів нар. творчості. Гастролі у Болгарії.

О. В. Рутковська

«ВЕСЁЛКА» — ансамбль танцю. Засн. 1947 при Долинському районному будинку культури Івано-Фр. обл. З 1967 — народний самодіяльний. Репертуар складається з кращих зразків прикарпатської, зокрема бойківської і покутської, нар. хореографії. Танці «Голубка», «Півторак», «Вишківський веселий», «Долинський дрібонький», «Козак» колектив записав у селах області. Засновник ансамблю — засл. працівник культури УРСР А. Зібаровська. «В.» — лауреат міжнар. фольклор. фестивалю у Закопане (Польща, 1976; найвища нагорода — «Золотий топірець»), слов'ян. фольклору «Червона ружа» в Руському Керестурі (Югославія, 1978), фольклорних колективів у Наусі (Греція, 1978). Гастролі в Польщі, Румунії, Німеччині.

О. В. Рутковська.

«ВЕСЁЛКА» — ансамбль танцю. Ств. 1952 при Хмельницькому міськ. будинку культури. З 1963 — народний самодіяльний. Керівник — засл. працівник культури УРСР Ю. Климчук. У репертуарі: нар. танці Поділля, хореогр. композиції на сучас. теми та на фольклор. матеріалі різних народів. Учасник міжнар. фольклор. фестивалю в Голландії (1979), фестивалю самодіяльної худож. творчості країн соціалістич. співдружності (проходив в НДР, Польщі, Чехо-Словаччині, 1980). Гастролювала також у Бельгії, Болгарії, Угорщині, Польщі, Німеччині.

О. В. Рутковська

«ВЕСЁЛКА» — ансамбль танцю. Ств. 1961 при Костопільському районному будинку культури Рівнен. обл. З 1967 — народний самодіяльний. В репертуарі — укр. народні танці, танці ін. народів. Гастролі в Угорщині, 1976.

Л. А. Кашперський

«ВЕСЁЛКА» — укр. самодіяльний танц. ансамбль у Сіднеї (Австралія). Засн. 1965 як дитячий ансамбль. З часу заснування худож. керівник — Н. Солошенко-Тиравська, адм. керівник — І. Жестовський. Пізніше до складу включено дорослу групу. Існує переважно на кошти укр. громади міста. У репертуарі — укр. нар. танці. «В.» — постійний переможець Весняного (з 1969) та Міжнац. фольклор. (з 1977) фестивалів, учасник щорічних карнавалів (всі — у Сіднеї). Гастролює по Австралії. 1985 — гастролі у Канаді і США, де «В.» разом з укр. хором «Чайка» (Мельбурн) були єдиними укр. худож. колективами, які виступили у Будинку ООН в Нью-Йорку з нагоди 40-річчя цієї міжнар. орг-ції. 1990 — перші гастролі на Україні (Київ, Луцьк, Івано-Франківськ, Тернопіль, Львів).

О. М. Базилівський.

ВЕСЕЛОВИЧ (Веселовський) Хома (Тимофій; ? — ?) — укр. живописець кін. 17 ст. Працював у м. Жовкві (тепер Львівської області). У міськ. архіві за 1693—94 значиться як «королівський маляр». Йому приписують натрунний «Портрет митрополита Досифея» (бл. 1693).

Літ.: Свєнціцька В. Словник жовківських майстрів живопису та різьби. «Українське мистецтвознавство», 1967, в. 1.

ВЕСЕЛОВСЬКИЙ (? — ?) — укр. співак і бандурист 17 ст. 1693 – 94 служив у польс. королівській капелі.

ВЕСЕЛОВСЬКИЙ Микола Іванович [12 (24).XI 1848, Москва — 30.III 1918, Петроград] — рос. археолог, сходознавець, член-кор. Петерб. АН з 1914. Закінчив 1873 Петерб. ун-т, з 1884 — його професор. Один з керівників Археол. комісії та рос. археологіч. товариства в Петербурзі. Провадив розкопки старод. городищ на тер. Серед. Азії, курганів, у т. ч. на тер. України (*Солоха, Чмирева могила*, обидва — в Кам'янсько-Дніпровському р-ні Запоріз. обл.). 1890—91 вперше дослідив наскельні зображення *Кам'яної могили*. Значну кількість наук. праць присвячено мист-ву Пн. Причорномор'я.

В. В. Шлейов.

«ВЕСЁННИЕ ЗОРИ» («Весняні зорі») — щомісячний літ., мистецький і наук. журнал. Видавалися у Чернігові в січні — квітні 1911. Вміщували теор. мистецтвознавчі статті, філос. та психол. етюди, короткі повідомлення під рубрикою «Серед жер-

ців мистецтва». Значну увагу приділяли публікаціям про творчість укр. і рос. письменників, акторів, композиторів, художників, зокрема велике місце було відведено огляду пересувної виставки, де були представлені твори В. Є. Маковського, М. К. Пимоненка, І. Ю. Рєпіна, Г. Г. Мясоєдова, В. Д. Полєнова та ін.

Н. М. Сидоренко.

ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ (у Карпатах — «ладкання») — жанр нар. пісні, функціонально пов'язаний з обрядом весілля. На Україні В. п. співають жіночі (свахи з боку молодого та молодої) і дівочі (дружки молодої і світилки молодого) хори. У тих місцевостях, де весілля має невелику кількість обрядових дій, В. п. співають переважно свахи (зокрема, на правобережжі Дністра). Хори коментують події, виступають від імені молодої, молодого, їхніх родичів, підказують дії та вчинки розпорядникам і учасникам обряду, вступають між собою у т. з. передирки, «боронячи» інтереси своїх родів.

Багатоскладовий характер весільного обряду зумовив розшарування жанру В. п. на ряд субжанрів, кожний з яких відповідає певній обрядовій дії. Так, весільний обряд на Центр. Україні найрозвинутіший серед обрядів ін. регіонів України, розрахований щонайменше на 3—4 дні, включає дії, які супроводяться певними піснями: молода запрошує дружок, а молодий — світилок і бояр («Що в садочку голубець гуде»); плетуть для молодої вінок («Ой через сінечки»); квітчають гільце («А де тее гілечко вилося»); запрошують весільних гостей («Ой яснеє сонечко вгору й іде»); печуть коровай («Та говорив коровай»); дівич-вечір — молода востаннє серед подруг («А в нас тепер дівич-вечір»); молоду вбирають до шлюбу, розчісують косу («Ой брат сестрицю розпліта»); поїзд молодого до молодої («Як налинуло сімсот голубів»); посад («Ой глянь, мати, да й на мій посад»); покривають молоду, завивають у намітку («Покриванка плаче»); молода в домі молодого («Тобі, мати, не журитися»); понеділкування, перезва, коли рід молодої відвідує молоде подружжя («Ми до тебе, Галочко, ідемо»).

Зародження жанру В. п. сягає епохи неоліту, часу існування парної сім'ї; остаточне його формування відбувалося протягом 1-го тис. н. е. Підставою для такого твердження є схожість В. п. (особливо типів мелодики) різних слов'ян. народів. Укр. В. п. містять два шари інформації: індоєвроп.-давньослов'янський та власне, укр. національний, який увібрав заг.-нар. риси і регіональні прикмети в структурі обряду, образному ладі, ритмомелодиці пісень. Давні зразки жанру споріднені з календарно-обрядовими піснями: мають риси *речитативу*, невеликий звуковисотний обсяг мелодії, здебільшого унісонне виконання. Співають В. п. гучним звуком, а подекуди (зокрема, на Поліссі) закінчують вигуком «Гу!» (т. з. гуканки), що вказує на магічно-утилітарні стимули їх виникнення і розвитку:

Що субітка да неділька,
як один день,
захворала да донечка
на весь тиждень. Гу!

Протягом останніх століть В. п. збагатилися більш розвиненими лірич., жартівливими, танц. наспівами. В них почало проникати багатоголосся. В кожній місцевості побутує переважно 2—4 весільні наспіви (деінде більше), які виконують у багатьох текстових варіантах. В. п. бувають урочистими, святковими, журливими тощо. Вони містять різну інформацію істор. змісту: згадки про давні звичаї парного шлюбу (мотиви протиборства двох родів, «продаж» молодої), прикмети матріархату (провідна роль роду молодої), язичницького світогляду (весільне гільце, вінок як залишки культу рослин та поклоніння сонцю). Звучали в піснях і теми тяжкої жін. долі, свавілля чоловіка, розрахунків родичів. Епоха Київ. Русі відбилася у В. п. сюжетами «оборони замків», назвами весільних чинів (князь — молодий, княгиня — молода, бояри, весільна дружина).

Тексти В. п. багаті на символіку («зозуля» — наречена, «калина» — дівоча честь), порівняння, епітети, пестливу лексику («калинонька красна», «квіточка рясна»), персоніфікацію явищ природи і предметів побуту:

Наша піч регоче,
Короваю хоче,
А припічок усміхається,
Короваю сподівається.

В. п. використано у сучас. обряді «Урочиста реєстрація шлюбу».

Укр. В. п. записували З. Доленга-Ходаковський, В. Залеський, К. Ліпінський (здійснив 1833 найдавніший муз. запис В. п.), П. П. Чубинський, М. В. Лисенко, І. О. Демченко, В. М. Верховинець, Й. І. Роздольський, Ф. М. Колесса, К. В. Квітка, Г. Т. Танцюра. У повоєнні роки — співробітники *Мистецтвознавства, фольклористики та етнології інституту* ім. М. Т. Рильського АН України. Серед авторів обробок В. п. (для академ. хору) — М. В. Лисенко (зб. «Весілля», вид. 1903), К. Г. Стеценко («Ой на річці, на Дунаї»), М. Д. Леонтович («Ой гай, мати, гай»), Ф. М. і М. Ф. Колесси та ін. В. п. використано, зокрема, в опері «Наймичка» М. Вериківського.

Весільна тема відображена у творчості художників І. К. Айвазовського («Весілля на Україні»), В. Є. Маковського («Дівич-вечір»), М. К. Пимоненка («Викуп молодої», «Весілля в Київській губернії», «Свати») та ін.

Літ.: Українське весілля. (З голосами). Записав Ів. Демченко. Одеса, 1905; Пісні Явдохи Зуїхи. Записав Гнат Танцюра. К., 1965; Весілля, кн. 1—2. К., 1970; Весільні пісні, кн. 1—2. К., 1982.

А. І. Іваницький.

ВЕ́СКЕ Тамара Яківна [19.III (1.IV) 1914, Таллінн] — укр. муз. діяч, педагог, засл. діяч мист. УРСР з 1979. Закінчила 1949 Харків. консерваторію (клас М. Г. *Михайлова-Сидорова*). 1949—52 — викладач і директор Харків. муз. уч-ща, з 1952 — викладач, заст. директора Харків. консерваторії (з 1963 — Харків. ін-т мист-в), з 1968 — зав. кафедрою сольного співу, з 1980 — професор. Серед учнів — Ю. Й. *Богатиков*, Л. В. *Сергієнко*, Н. О. *Ткаченко*, В. Я. *Третяк*, Г. А. *Ципола*, О. А. *Востряков*, В. М. Гришин, А. Г. *Гроза*, В. І. Підсадний, А. Е. Родилова, Л. Я. *Сєрова*, нар. арт. РРФСР Ю. Л. Гловацький.

Літ.: Цуркан Л. І труд, і натхнення «Музика», 1984, № 2.

ВЕСКЛЯ́РОВ Петро Юхимович [28.V (10.VI) 1911, м. Тальне, тепер Черкас. обл.] — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1973. Працював 1932—40 у Черкас., 1946—59 — у Волин. укр. муз.-драм. театрах, 1959—82 — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. Серед ролей: в театрі — Микола Задорожний («Украдене щастя» І. Франка), Командор («Камінний господар» Лесі Українки), Часник, Платон Кречет («В степах України», «Платон Кречет» О. Корнійчука), Городничий («Ревізор» М. Гоголя), Монтанеллі («Овід» Е. Войнич); в кіно — Панас Голуб («Іванна», 1960), дід Петрія («Олекса Довбуш», 1960), дядько Лев («Лісова пісня», 1961), Рижков («Гадюка», 1966), Будулай («Циган», 1967), Дорош та Ректор бурси («Вій», 1967), Костас («Падаючий іній», 1969) та ін. 1964—86 на Укр. телебаченні вів передачу «На добраніч, діти» (дід Панас).

«ВЕСНА» — самодіяльний ансамбль пісні і танцю. Засн. 1972 при Кіровогр. міськ. будинку культури ім. І. С. Компанійця. З 1977 — народний самодіяльний. У репертуарі: веснянки, купальські хороводи, весільні танці, ігри, побудовані на фольклорі Кіровоградщини.

«В.» — лауреат міжнар. фестивалів пісні і танцю в Зеленій Гурі (Польща, 1974), фольклорних колективів у Бірмінгемі (Англія, 1978), Каустінені (Фінляндія, 1989), Іспанії (1990). Гастролі у Голландії.

О. В. Рутковська.

«ВЕСНІВКА» — укр. жін. хор у Торонто (Канада). Ств. 1965. Засновник і диригент — К. Зорич-Кондрацька. В репертуарі — укр. нар. пісні, культова музика, твори укр. і зарубіж. композиторів. Гастролі у ряді країн світу; 1991 — вперше на Україні.

ВЕСНІ́Н — ро́с. архітектори, брати. Працювали в творчій співдружності. Засновники *Об'єднання сучасних архітекторів* (ОСА, з 1925), громад. діячі.

Леонід Олександрович В. [28. XI (10.XII) 1880, Нижній Новгород — 8.X 1933, Москва]. Закінчив 1909 петерб. АМ. Професор Моск. вищого тех. уч-ща (1923—31) і Моск. архіт. ін-ту (1932—33). Проекти переважно в галузі *містобудування*. Віктор Олександрович В. [28.III (9. IV) 1882, м. Юр'євець, тепер Іван. обл.— 17.IX 1950, Москва] — академік АН СРСР з 1943, засновник і перший президент АА СРСР (1939—49). Навчався 1901—12 в Ін-ті цивільних інженерів у Петербурзі. Професор Моск. вищого тех. уч-ща (1923—31), моск. ВХУТЕМАСу — ВХУТЕІНу (1921—30). Автор архіт. комплексу *Дніпрогесу* (1927—32; у співавт. з С. Г. Андрієвським, Г. М. *Орловим* та ін.) і частини забудови Запоріжжя (1928—30, у співавт.). Олександр Олександрович В. [16 (28).V 1883, м. Юр'євець — 7.XI 1959, Москва]. Навчався 1901—12 в Ін-ті цивільних інженерів у Петербурзі. Голова ОСА (1925—31). Викладав у ВХУТЕМАСі — ВХУТЕІНі (1921—30) і Моск. архіт. ін-ті (до 1936). Відомий як теоретик арх-ри і театр. художник. З 1923 В. створювали колективні проекти, очолюючи напрям *конструктивізму* і приділяючи особливу увагу виявленню естетич. можливостей нових конструкцій і матеріалів, функціональним вимогам споруд. Серед творчих праць В. на Україні — конкурсні проекти залізничного вокзалу в Києві (1928), будинку проектів та театру у Харкові (обидва — 1930), Урядової площі (тепер Михайлівська пл. в Києві, 1934, два варіанти).

Літ.: Пам'яті В. О. Весніна. «Вісник Академії архітектури УРСР», 1950, № 3; Ильин М. А. Веснины. М., 1960.

В. Є. Ясієвич.

ВЕСНІНСЬКИЙ Іван Дем'янович (? — ?) — укр. художник 18 ст. Значковий товариш Ніжинського полку. Розписував іконостас *Спаського собору* в Ніжині (бл. 1767; переписаний 1852 Ф. Кононовим).

Літ.: Жолтовський П. В. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983

«ВЕСНЯНИЙ ТЕАТР». Відкрився в березні 1918 в Одесі як Театр малої драми, оперети і худож. ескізів за ініціативою О. М. *Толстого*, який очолив у ньому літ. частину. До складу трупи входили Ю. Е. Озаровський (гол. режисер), П. Б. Зенкевич (зав. муз. частиною), В. М. *Мюллер* (гол. художник), актори М. Л. *Ляров*, Ю. Л. Ракітін, К. М. *Рощина-Інсарова*. В репертуарі: «Мандрівник» А. Майкова, «Провінціалка» І. Тургенєва, «Хто брат, хто сестра» О. Грибоєдова та П. Вяземського, хореогр. етюд «Душа троянди» (за М. *Фокіним*). Існував до літа 1919.

В. В. Голота, Г. Д. Зленко.

ВЕСНЯ́НКА (гаївка, гагілка — на Поділлі, в Галичині; рогулька, рогуленка — на Волині) — жанр сх.-слов'ян. *календарно-обрядових пісень*, функціонально пов'язаний з початком весняних польових робіт. Виникла в общинно-родовому суспільстві, побутує до нашого часу. Давні В., пов'язані з анімістичними віруваннями, землеробським культом, відображають прагнення людини умилостивити природу і забезпечити добрий урожай. У фольклор. побутуванні В. позначені синкретизмом слова, музики і танцю. Почасти виконання їх має інсценізований, ігровий характер («При долині мак», «Ой, ой, ой бідна ж моя та головонька»).

Мелодика давніх В. (у т. ч. українських) характеризується речитативністю, невеликим звуковисотним обсягом, часто опорою на *пентатоніку* (в т. ч. ангемітоніку), *оліготоніку*, побудована на варіюванні лаконічної вихідної поспівки («А шум ходить», «Ой, ну, ну, ну заплітати шуму»), інтонаційно споріднена з мелодіями ін. календарно-обрядових (у т. ч. *колядок*, волочебних) і давніх *весільних пісень*. З часом спостерігається посилення лірич. начала, ускладнення будови В., розширення діапазону мелодій, що зумовлено взаємодією з пізнішими весільними («Ой як, як милого собі взяти», «Ой не рости, кропе»), *протяжними піснями* («Сокіл, мамцю, сокіл»), *жартівливими піснями* («Ой летіло помело через нашеє село», «Ой козле, козле») та ін. Особливістю виконання багатьох В., зокрема тих, що побутують на укр.-рос.-білорус. пограниччі, є подовжене звучання передостаннього складу кожної строфи з пропуском або ледь чутним вимовлянням останнього складу й наступне «гукання» (вигуки «Гу!», «У!», «И!», «Уй!», «Ій!»). Ці «гуканки» є відбитком давніх магічних дій, що відбивали зв'язок людини з природою, залякування ворожих сил та ін. (дівочі перегукування на лоні природи тощо).

Розрізняють дві групи В.: ті, що виконуються на зустрічі весни (найбільшою мірою відображають специфіку язичницьких обрядів, супроводяться магічними рухами та «гуканнями»; в давнину виконувались у певний час та в певному місці — «Благослови, мати, весну закликати», «Весна, весняночка, де твоя дочка паняночка»), і ті, що виконують протягом усього весняного періоду (тісно пов'язані з побутом, працею, відбивають мотиви родинного життя, кохання, в них подекуди відображено істор. персонажі — князь Роман, Журило). У В. цієї групи найвідчутніші мелодичні і тематичні зв'язки з ін. пісенними жанрами («А ми просо сіяли», «Подоляночка» та ін.).

В. широко використовували у своїй творчості укр. композитори М. В. Лисенко (зб. обробок нар. пісень «Веснянки»), М. Д. Леонтович (хорова обробка нар. пісні «Мак»), М. І. Вериківський (перша укр. рад. симф. сюїта «Веснянки»), В. М. Верховинець (зб. «Весняночки»), С. П. Людкевич (поема-фантазія «Веснянка»), Л. М. Ревуцький (2-га симфонія, «Три веснянки»), Б. М. Лятошинський (3-я симфонія, ч. 3), Л. В. Дичко (варіації для симф. оркестру «Веснянки», камерна кантата № 1 «Чотири пори року»), Я. Н. Лапинський (концерт № 3 «Веснянка» для баяна з симф. оркестром), В. В. Шумейко («П'ять веснянок» для бандури і сопілки) та ін.

Літ.: Дей О. І. Звичаєво-обрядова поезія трудового року. В кн.: Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року. К., 1963; Гордійчук М. М. Українська радянська симфонічна музика. К., 1969; Земцовский И. И. Мелодика календарных песен. Л., 1975; Правдюк О. А. Міжнаціональні зв'язки в музичному фольклорі. К., 1982.

О. А. Правдюк.

«ВЕСНЯНКА» — фольклорно-етногр. ансамбль пісні і танцю Київ. ун-ту. Ств. 1958. З 1961 — народний самодіяльний. Засновник і керівник колективу — народний артист України, кандидат геолого-мінералогіч. наук В. М. Нероденко. В репертуарі: укр. нар. пісні, танці, обряди, вокально-хореогр. композиції. «В.» — учасник міжнар. фестивалів мист-в у Македонії (Югославія, 1971), молоді СРСР — НДР (1983), фольклор. ансамблів у Фінляндії (1988), Днів України в Словаччині (1968), Днів Києва у Флоренції (Італія, 1970), Кракові (Польща, 1985), культур. програми Олімпіади-80 (Москва, 1980), Міжнар. конгресу славістів (Київ, 1983).

В. П. Подкопаєв.

ВЕ́СТЕРФЕЛЬД (Westervelt або Westerfeldt) Абрагам (? — 24 або

А. Вестерфельд. Розгром козаками литовської флотилії на Дніпрі. Гравюра. 1651.

30.IV 1692, Роттердам) — голл художник. Служив при дворі лит. гетьмана Януша Радзивілла. В складі його почту 1649—51 перебував на Україні, був свідком подій нац.-визв. війни укр. народу, які відобразив у своїх малюнках. Є відомості про 49 творів, пов'язаних з Україною («Козацькі посли у Радзивілла», «Загальний вид Києва з боку Дніпра», «Розгром козаками литовської флотилії на Дніпрі» та ін.). Збереглися лише окремі малюнки в копіях 18 ст. На багатьох зображено види й архіт. пам'ятки Києва. Можливо, В. передбачав скласти альбом («Золоті ворота», «Софійський собор», «Києво-Печерська лавра»). Є припущення, що за малюнком В. гравер В. *Гондіус* виконав портрет Б. Хмельницького

ВЕСТИБЮ́ЛЬ (франц. vestibule, від лат. vestibulum — передпокій, вхід) — переднє прохідне приміщення в громад., рідше в житл. будинках. У *палацах* відзначався імпозантним характером ордерної арх-ри. З В. на 2-й поверх, як правило, вели відкриті парадні сходи. У громад. спорудах 1-ї пол. 19 ст. В. часто являли собою колонні зали (ун-т у Києві, 1837—42, арх. В. І. *Беретті*). Розташування В. у будинку позначалося колонним *портиком* чи колонною *лоджією* (палаци у м. Тульчині Вінн. обл., 1757, арх. Лакруа, та в с. Верхівні Житомир. обл., 80-і рр. 18 ст.), у ряді випадків — *ризалітом* (ратуша в Ужгороді, 1809). Центр. положення В. зберігається в більшості громад. будинків 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст. Їхня арх-ра відрізнялася багатством форм і вишуканістю декору (Нова біржа в Одесі, 1894—99, арх. О. И. *Бернардацці*).

В арх-рі рад. часу при спорудженні будинків громад. призначення влаштовували кілька В., які позначали вузли функціонально-планувальної організації й акценти фасадних композицій (*Держпром* у Харкові, 1925—29, архітектори С. С. *Серафимов*, М. Д. Фельнер, С. М. *Кравець*). Рішення їхніх інтер'єрів пов'язано зі стильовою характеристикою споруд.

У *метрополітенах* підземні й наземні В. мають ориг. архіт. рішення, зумовлені просторовою забудовою, худож. виразністю, використанням різних буд. і оздоблювальних матеріалів, системою освітлення. *В. І. Тимофієнко.*

ВЕ́СТНИК ОПЕР» («Вісник опер») — щоденний інформаційно-рекламний бюлетень. Виходив у Харкові у вересні 1912 — січні 1914, подавав відомості про наступні оперні вистави у місті. № 1—3 за 1913 вийшли під назвою «Театр нової опери», № 4—14 — «Програми театру нової опери». Спочатку містив лише виклад змісту опер; останні номери включали лібретто, істор. довідки, фотографії виконавців тощо. Мав додаток з переліком дійових осіб та виконавців, які брали участь у виставі. Серед опер, названих у бюлетені,— «Пісня любові, що торжествує» В. Гартевельда, «Зрада» та «Ася» М. Іполитова-Іванова, «Севільський цирульник» Дж. Россіні, «Травіата» Дж. Верді, «Кармен» Ж. Бізе, «Мефістофель» А. Бойто.

О. І. Чепалов.

«ВЕ́СТНИК ТЕАТРА» («Вісник театру») — двотижневий журнал. Виходив 1912—15 (47 номерів) у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ). Висвітлював літ.-театр. життя, естраду, цирк, кіно. Публікував інформ.-рекламні матеріали про гастролі театр. труп та вистави аматорів театр. мист-ва, фото- і графічні портрети акторів. До № 1, 4 і 20 було додано «Загальний довідковий відділ» — адресний покажчик театрів і вар'єте Катеринослава. *Г. Д. Зленко*

«ВЕЧЕ́РНИИ ЛИСТО́К ЗРЕ́ЛИЩ, СПРА́ВОК И ОБЪЯВЛЕ́НИЙ» («Вечірній листок видовищ, довідок і об'яв») — щоденний додаток до газети «*Сцена и музыка*». Виходив в Одесі протягом 1903—05. Містив програми вистав, лібретто опер і оперет, виклади змісту вистав іноз. мовами, рецензії на спектаклі, портрети акторів, хроніку театр. життя Одеси, Києва, Москви, окремих міст Європи, анонси, рекламні оголошення. Друкував гумористичні твори на театр. теми, цикли матеріалів про виступи в Одесі укр. театр. труп за участю М. Л. Кропивницького, М. К. Заньковецької, І. О. Мар'яненка, а також про гастролі М. Г. Савіної і В. Ф. Комісаржевської. *Г. Д. Зленко.*

«ВЕЧЕ́РНЯЯ И ТЕАТРА́ЛЬНАЯ ГАЗЕ́ТА» («Вечірня і театральна газета») — щоденна суспільно-екон., політ. і театр. газета. Виходила в Одесі 1902—04. Видавець — А. Ф. Федо́рів, редактор — Н. Г. Вучетич. Матеріали подавались у рубриках «Фейлетони», «Видовища», «Театр і музика», «Новини науки, мистецтва і літератури» та ін. Були надруковані оповідання і фейлетони Н. Г. Вучетича, Г. Дніпровського, Н. Гаріна, В. І. Немировича-Данченка, В. Дорошевича, театр. рецензії, статті про гастролі в місті В. Давидова, В. Комісаржевської, П. Орленєва. *В. В. Голота*

ВЕЧО́РА Тетяна Олександрівна [справж.— Вечора-Портнягіна; 27.X (10.XI) 1904, с. Олександра Невського, тепер с. Рози Люксембург Донец. обл.— 30.XII 1990, Київ] — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1946. Дружина В. С. *Довбищенка*. Закінчила 1927 Харків. муз.-драм. ін-т (курс І. О. *Мар'яненка* та І. Я. *Юхименка*), 1928 — Вищі курси мистецтвознавства при Ін-ті історії мист-в у Ленінграді. Дебютувала 1920 в театрі «*Металлист*» (1925—27 — його керівник). Працювала в студії ГАРТ при укр. драм. театрі ім. І. Франка (1923), в Народному театрі (1926), Першому держ. театрі для дітей (1928—29), театрі-студії «Молодар» (1929—30), театрі Ленінського комсомолу (1935—39; до 1937 — ТРОМ; всі — в Харкові), Донец. (1933—34), Одес. (1930—33, 1940—41), Луган. (1941—47; до 1943 — Харків. укр. драм. театр) укр. муз. драм. театрах, Київ. ТЮГу (1947—62). Ролі: в театрі — Мавка, Килина («Лісова пісня» Лесі Українки), Зінька («Дві сім'ї» М. Кропивницького), Катерина («Гроза» О. Островського), М. О. Ульянова («Сім'я» В. Попова), Гертруда («Мачуха» О. Бальзака); в кіно — Марія («Каховський плацдарм», 1933, «Українфільм», Одеса).

Т. О. Вечора.

О. А. Пазенко

«ВЕЧОРНИ́ЦІ» — щомісячний репертуарний збірник серії «Бібліотечка музичної самодіяльності». Виходили 1961—67 у вид-ві «*Мистецтво*», 1967—76 — у «*Музичній Україні*». У «В.» опубліковані вокальні й інструм. твори рад. композиторів, твори для оркестрів нар. інструментів, баяна, духових, вокально-інструм. ансамблів, окремі випуски для тріо бандуристів, нар. й академ. хорів, обробки укр. нар. пісень для голосу в супроводі фп., давні укр. нар. пісні та романси, збірники пісень з кінофільмів. З 1977 виходили під назвою «*Музичні вечори*». *Г. О. Ніколаєва*

ВЕ́ТОШНИКОВ Михайло Миколайович (1747—91) — рос. архітектор. Навчався 1762—70 в петерб. АМ, 1770 — за кордоном З 1776 — «призначений» АМ. Працюючи гол. архітектором Адміралтейства (Петербург), підписав один з перших ген. планів забудови Херсона (кін. 70-х рр. 18 ст.). *О. І. Тищенк*

ВЕ́ТРОВ Петро Сидорович [29.VI (12.VII) 1911, м. Армавір — 7.V 1980, Луганськ] — рос. і укр. актор і режисер, нар. арт. УРСР з 1954. Закінчив 1935 Ленінгр. театр. ін-т (курс нар. арт. СРСР Б. О. Смирнова). Дебютував 1935 в Ленінгр. ТРОМі. Працював у Луган. ТЮГу (1937—44; з 1941 — худож. керівник), Кіровогр. рос. драм. театрі (1944—51), Одес. театрі Рад. Армії (1951—52); очолював Луган. (1952—59), Донец. обл. (м. Маріуполь; 1960—63) рос. драм. театри, рос. та укр. трупи Луган. (1963—67, 1970—78), Донец. (1968—70) муз.-драм. театрів. Ролі: Платон, Макар Діброва («Платон Кречет», «Макар Діброва» О. Корнійчука), Жадов («Доходне місце» О. Островського) Астров («Дядя Ваня» А. Чехова), Годун («Розлом» Б. Лавреньова), Петруччіо («Приборкання непокірної» У. Шекспіра). Вистави: «Слуга двох панів» К. Гольдоні (1940), «Макар Діброва» О. Корнійчука (1948), «Дядя Ваня» А. Чехова (1949), «Варвари» М. Горького (1964), «Голубі олені» О. Коломійця (1972).

П. С. Ветров.

Літ.: Майстри української радянськ

сцени. К., 1962 Ягнич Ю. Штрихи портрета «Донбасс», 1962, № 3; Долинська О. Експонати Петра Вєтрова. «Український театр», 1971, № 5. *Г. К Костинська.*

ВЄТРОВ Юрій Олександрович (4.XI 1916, Могильов — 16.V 1983, Київ) — укр. вчений у галузі буд-ва і арх-ри, чл.-кор. АН УРСР з 1979, засл. діяч науки УРСР. Закінчив 1940 Київ. інженерно-буд. ін-т, з 1946 — його викладач (з 1964 — професор), з 1961 ректор. Осн. праці — з механізації буд-ва і теорії різання грунтів.

ВЄТРОВА Євгенія Іванівна [9 (22).XI 1913, Петербург] — рос. актриса, засл. арт. УРСР з 1957. Дружина П. С. *Вєтрова*. Закінчила 1935 Ленінгр. театр. ін-т. Працювала в Ленінгр. театрі ім. Ленінського комсомолу (1935—36), Луган. ТЮГу (1936—44), Кіровогр. рос. драм. театрі (1944—51), Одес. театрі Рад. Армії (1951—52), Ростов., Донец. обл. рос. драм. театрах (1960—63; м. Маріуполь), у Луган. муз.-драм. театрі (1952—59, з 1963).

Ролі: Анель («Для домашнього вогнища» за І. Франком), Лариса, Катерина («Безприданниця», «Гроза» О. Островського), Дульська («Мораль пані Дульської» Г. Запольської).

ВЖЕЩ (Вржеш) Євген Ксаверійович (1853, Київ. губ. — 5.IV 1917) — польс. живописець. Навчався у Житомир. гімназії, 1876—80 — в Київ. рисувальній школі, з 1884 — у петерб. АМ, пізніше — у мюнхенській АМ. Жив у Києві, брав участь у виставках *передвижників* (1885—89) та *Товариства південноросійських художників*. Писав пейзажі, зокрема на укр. тему: «Річковий пейзаж з двома човнами» (1886), «Зимовий пейзаж», «Берези», «Хата, освітлена сонцем» (всі — у ДМУОМ) та ін.

Є. К. Вжещ. Хата, освітлена сонцем. Олія. Кін. 19 ст. ДМУОМ. Київ.

ВЗУТТЯ — частина *одягу*; вироби, що захищають ноги людини від шкідливого зовн. впливу, а також полегшують її рух і працю. В. було відоме ще у пізньому палеоліті. Виготовлялося у різні часи з лика, шкіри, тканини та ін. матеріалів *плетінням*, шиттям. За призначенням сучас. В. поділяється на побутове, виробниче, спортивне і мед. (ортопедичне). Існує спец. балетне В. За типом заготовок розрізняють черевики, напівчеревики, чоботи, туфлі, босоніжки тощо.

На Україні здавна побутували такі види нар. В.: ликове плетене (личаки), шкіряне стягнене (постоли) і шите (чоботи, черевики), рідше повстяне валяне (валянці). Личаки були поширені до кін. 19 ст. тільки на *Поліссі*. Постоли (ходаки, морщенці, керпці) побутували на Україні до кін. 19 ст., в Карпатах — до 1-ї пол. 20 ст. При подібності заг форми і способу виготовлення постоли в певних етногр. районах різнилися формою носка і п'ятки, міроюю стягнення по боках, способом кріплення до ноги. На Гуцульщині, зокрема, святкові постоли мають виразні декор. ознаки: густе морщення і тиснений орнамент, гострі піднятті носки. Личаки й постоли виготовляли в домашніх умовах.

Чоботи, відомі уже в скіф. період (див. *Скіфське мистецтво*), поширилися в *Київській Русі* серед багатих верств населення. Виготовляли їх із сап'яну, шкіри (рідше — з атласу, оксамиту) зеленого, жовтого, червоного кольорів, оздоблювали *гаптуванням*, малюнками, прошивали золотим, срібним та мідним дротом. Чоботи шили на одинарній підошві, з гострими, піднятими вверх носками, м'якими халявами різної висоти.

У нар. побуті найдавнішими, вживаними до серед. 19 ст., були виворотні чоботи-«витяжки», їхні верхи з двох частин зшивали двома бічними швами, підошви мали прямі, підбиті підковами замість підборів. У 2-й пол. 19 ст. «витяжки» були витіснені виворітними чоботами з окремо викроєними деталями, подвійними, правильно окресленими підошвами. У 60-х рр. 19 ст. з міст у села проникли рантові чоботи з кріпленими зовні підошвами, на відміну від виворітних, складнішого крою і досконалішої форми.

На Україні були поширені жін. кольор. чоботи-сап'янці або комбіновані «чорнобривці» — з чорними передами і кольор. халявами. На Поділлі, Буковині й Покутті у 19 ст. шили чоботи з вел. викотами, на високих підборах, підбитих одною-двома підківками. З кін. 19 ст. поширилися чол. чоботи рипсовані (в «гармошку»), в Карпатах і на Закарпатті — жін. з твердими халявами, які мали кілька поперечних складок або низько опускалися на переди.

Пізніше з'явилися черевики, спочатку в містах, згодом і на селі у багатої молоді. В 19 ст. на Україні поширилися жін. кольор. черевички на корках (обтягнутих шкірою дерев. підборах), з окремо викроєними носками. Були чорні, темно-вишневі (рідше комбіновані) черевички з високими халявками, шнурованими кольор. стрічками або застебнутими на ряд гудзичків. Чол. черевики носили переважно міщани. Всі види святкового В. на Україні оздоблювали стібками, вирізуванням з кольор. підкладкою, набиванням цвяшків, тисненням тощо. Найбагатше оздоблювали закаблуки, каблучки, менше — носки, головки, низ халяв. Шкіряне взуття шили шевці – одна з найчисленніших на Україні ремісничих груп у містах і містечках, а з 19 ст.— у великих селах. Зразки традиц. В. зберіг. в етногр., історико-краєзнав. музеях України.

Взуття
Постоли. 30-і рр. 20 ст.

Взуття.
Жіночі черевики.
30-і рр. 20 ст.

Взуття.
Чоботи «чорнобривці»
Поч. 20 ст

Взуття.
Чоботи рипсовані
Поч. 20 ст.

Літ.: Головацкий Я. Ф. О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии. СПБ, 1877; Зубрицький М. Ходаки, обув селян Старосамбірського і Турчанського повітів. «Матеріали до українсько-руської етнології» 1909, т. 11; Матейко К. І. Український народний одяг. К., 1977; Горинь Г. Й З історії шевства на Україні. «Народна творчість та етнографія», 1981, № 6; Горинь Г. Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX — початок XX століття) К., 1986. *Г. Й. Горинь.*

ВИБИВАНЕЦЬ — елемент укр. нар. танців. Те саме, що й *дрібушки*.

ВИБИВАННЯ — спосіб створення вибивних тканин (див. *Вибійка*). На Україні побутували в різний час техніки ручного В.— олійна, кубова та запарна. Найпоширеніші і найдавніші — олійна (відома з 11 ст.) та кубова. При олійному способі В. на покриту олійною фарбою дерев. дошку з рельєфним візерунком («манеру») накладають полотно, прокочують по ньому валиком, поки малюнок не відбіється на тканині. Кубове В. виконують засобом резервування. Орнамент вибивають на тканині вапою (глина з клеєм і купоросом), після фарбування тканини її вимивають (т. з. двоколірна вибійка, найпоширеніший барвник — індиго). Інколи поєднували кубове В. з олійним (застосовували різнокольор. ручні дерев. штампи; для відтворення дрібних частинок орнаменту в дошку вбивали метал. пластинки та дротики).

У 2-й пол. 18 ст. ручне В. почало витіснятися механічним виробн. У 20 ст. вибивні тканини виготовляють здебільшого способом *фільмодруку*, поширений також ручний розпис тканин (зокрема, хусток) у техніці *батик*. У 60-х рр. 20 ст. виникає техніка В., що імітує малювання пастеллю (запроваджена П. Зайцевим на Дарницькому шовковому комбінаті в Києві), техніка акварельного (растрового) друку та ін. Сучас. техніки В. розробляють в Укр. НДІ текст. промисловості.

Літ.: Сидорович С. Й. Художня тканина західних областей УРСР К., 1979; Жук А. К. Сучасні українські художні тканини. К., 1985. *Н. О. Глухенька.*

ВИБІЙКА, вибиванка, друкованиця, малюванка, димка — вид декор.-ужиткового мист-ва; тканина з візерунком. Вибивні декор. тканини використовують для оформлення *інтер'єра* житла (обклеювання стін), оббивки м'яких меблів, виготовлення постільної білизни, рушників, занавісок, одягу тощо. Існують ручний та мех. (див. *Вибивання*) способи друкування В. На тер.

України ручна В. поширилася в 11 ст., її широко використовували у 17—18 ст. У 2-й пол. 18 ст. ручну В. починає витісняти механічне виробн. На орнаментацію В. у цей період значний вплив мав барокковий (див. *Барокко*) декор. розпис.

Для укр. В. (одноколірної і багатокольор.) характерні геом. та квіткові орнамент. мотиви (зх.-укр. області), рослинні візерунки, поєднані із зображенням птахів і тварин (сх.-укр. області). У штучних виробах часто застосовували центрову композицію (центр у вигляді розетки або квітки, замкненої у коло або багатокутник). У 1-й пол. 19 ст. у Києві виник місц. вид декор. В. (тканини з великими малюнками, що імітували парчу; темно-сині В. з жовто-гарячими «сонячними колами», майстер А. *Чернявщенко* та ін.). Осередки худож. В.— Київ, Переяслав, Кролевець, Миргород, Полтава. На поч. 20 ст. робили орнамент. В. за ескізами розписів Є. Ф. *Пшеченка* та Є. П. *Повстяного* (були представлені на виставці сел. мист-ва у Києві, 1919). У 20—30-х рр. поширилися вибивні тканини з сюжетно-тематич. малюнками агіт. характеру. В цей же період традиції орнаментики укр. барокко розвиває Є. Повстяний. У кін. 40—50-х рр. вибивні тканини створюють худож. артілі у Києві, Львові, Харкові, Одесі, Сімферополі, Луганську, Донецьку, зразки тканин для обвивки меблів та портьєр — експеримент. майстерні при *Академії архітектури УРСР*, вибивні тканини для одягу — Дарницький і Київ. (спеціалізовані вибивні цехи організовано 1951), пізніше — Черкас. шовкові комбінати, Терноп. та Донец. бавовняні комбінати. На основі елементів нар. В. та *декоративного розпису* розробляли ескізи нар. майстри П. І. *Глущенко*, М. К. *Тимченко*, В. І. *Павленко* та ін. Оригін. композиції, в основі яких здебільшого традиції нар. *рослинного орнаменту*, створили художники Н. І. Бондаренко, Н. П. *Грибань*, З. В. *Вишневська*, Т. М. Іванова, Т. В. Мороз, Е. І. Титаренко та ін.

Літ.: Бутник-Сіверський Б. С. Українське радянське народне мистецтво. К., 1966; Сидорович С. Й. Художня тканина західних областей УРСР. К., 1979; Жук А. К. Сучасні українські художні тканини. К., 1985. *Н. О. Глухенька.*

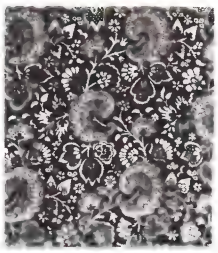

Вибійка. І-а пол. 19 ст. Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

Дошка для вибійки. Дерево, різьблення. 18 ст. НМІ України. Київ.

Видавнича марка. Друкарський знак Івана Федорова. «Апостол». 1574. Львів.

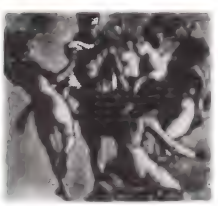

Ф. Вигживальський. Залізний капітал. Гуаш, акварель, пастель, лак, олівець. Львівська КГ.

ВИГЖИВАЛЬСЬКИЙ Фелікс (1875, Перемишль — 1944, побл. Жешува, Польща) — польс. живописець. Навчався в мюнхенській АМ (1897—99). Працював в Італії. З 1908 — у Львові: був гол. художником Львів. міськ. театру (1909—14), викладав у Вільній АМ Підгородецького (1911—14). В галузі станкового живопису створив портрети, краєвиди («Капрі», 1905; «Площа Ринок у Львові», 1908), побутові та міфол. композиції («Без роботи», 1905; «Рибалки», 1915; «Прометей», 1907). Цикл картин присвятив революції 1905—07 (триптих «Визволення», 1905; диптих «1905 рік», 1905; «Страйк», 1906; «Кронштадтський квартет», 1906; «Хліба голодним», 1907). Осн. роботи в галузі монумент. живопису виконав у Львові: оздоблення кафе «Штука», панно в залі кол. Торг.-пром. палати (обидва — 1908, тепер адм. будинки), панно «Ренесансний Львів» у кол. кафе «Ренесанс» (1912), розписи в кінотеатрі «Палац» (1925). Вітражі в кафедральному соборі Тернополя (1911). Твори зберігаються в Львів. КГ та істор. музеї, Сум. ХМ, приватних збірках. *Ю. О. Бірюльов.*

ВИГОРНИЦЬКИЙ Матвій Михайлович (1790 — після 1863) — укр. і польс. композитор, диригент, скрипаль і педагог. Був «директором музики» драм. трупи А. *Жмійовського*, у складі якої 1816 гастролював у Києві. 1820—22 — капельмейстер *Київської міської капелії*, після 1822 — диригент різних приватних оркестрів на Україні, 1858—61 — диригент студентського оркестру Київ. ун-ту. 1863 — диригент симф. концерту в фонд створення Київ. відділення Рос. муз. т-ва. Автор меси фа мажор (1859 виконувалася в Києві), музики до п'єс «Блокада Смоленська» і «Октавія» (1816 входили до гастрольної програми трупи Жмійовського в Києві). *М. І. Кузьмін.*

ВИДАВНИЧА МАРКА, друкарська марка, друкарський знак — фірмовий знак видавця або видва, що вказує на походження та належність видання; має також охоронне значення. Один з елементів худож. оформлення книги, *книжкової графіки*. Довгий час функції В. м. виконували герби, емблеми та ініціали безпосередньо видавця. Першу В. м. було вміщено 1457 нім. видавцями Й. Фустом та П. Шоффером з м. Майнца.

На Україні першою В. м. є друкарський знак І. *Федорова*, вміщений у львів. «Апостолі» (1574). Цей знак не раз повторювався в ін. львів. («Азбука», 1574) та острозьких виданнях (зокрема, в Острозькій біблії, 1581). У 17 ст. на виданнях *Львівського братства* особистий знак І. Федорова був замінений зображенням башти-дзвіниці Успенської (Братської) церкви. Серед найдавніших укр. В. м.— герб Львова на «Грецько-українській граматиці» (1616), герб Війська Запорізького у вид. «Вѣрщѣ на жалосный погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного...» К. Саковича (1621), монограма і герб З. Копистенського на його виданнях «Часослов» (1617) і «Палінодія, або Книга оборони...» (1621—22). Багато укр. видань 17—18 ст. виходили з гербами князів Вишневецьких, Корецьких, Четвертинських, київ. митрополита П. Могили, львів. архієпископа Г. Балабана (зокрема, «Лексіконъ славеноросскій и именъ тлъкованіе» П. Беринди, 1627), гетьманів І. Мазепи (видання кін. 17 — поч. 18 ст.) та І. Скоропадського (вид. «Ифіки Ієрополітіки», 1712) та ін. У 19 ст. на книгах вміщували символічні зображення, що відбивали назву вид-ва або характер і зміст його діяльності. За своїм мистецьким рівнем вони значно поступалися В. м. попередніх часів.

У 20-х рр. 20 ст. на Україні основу образного рішення В. м. становили геральдичні або символічні композиції, що відображали ідейну спрямованість і характер діяльності вид-ва. Кращі з них були позначені глибоким змістом і високою графічною культурою: В. м. роботи Г. Р. Нарбута для Всеукр. літ. к-ту (1919), А. Й. Страхова — для Держ. вид-ва України (1922) та ін. Значне зростання кількості В. м. та інтерес до створення їх з боку митців зумовлені заснуванням великої кількості галузевих, кооп. та приватних вид-в у Києві («Сяйво», «Горн», «Слово»), Харкові («Космос»), Одесі, Львові («Українська література», «Лотос» та ін.), Ужгороді («Пчілка»). Серед авторів В. м. 20—40-х рр.— В. Г. Кричевський, А. Х. Середа, П. М. Ковжун, Ю. С. Михайлів, М. В. Алексєєв, М. І. Жук, О. П. Курилас, М. Бутовий та ін. У 50-х рр. нові В. м. вид-в республіки створили І. П. Хотінок («УРЕ»), М. Л. Пікалов («Дніпро», «Молодь»), К. К. Калугін («Радянський письменник»), пізніше В. м. виконали В. Є. Перевальський («Мистецтво»), Ю. П. Щепкін («Вища школа»), В. П. Вечерський (до видань з нагоди 1500-річчя Києва) та ін.

Літ.: Січинський В. Каталог виставки знаків українських видавництв. Прага, 1926. Преварський В. Друкарська емблема Івана Федорова. «Книжник», 1991, № 2. *П. В. Нестеренко.*

ВИДОВИЙ ФІЛЬМ — різновид неігрового фільму. За тематикою бувають географічні, етнографічні, краєзнавчі, екологічні та ін.; за жанрами — нарис, дорожні нотатки, есе, замальовки і т. д.; за технологією зйомки — повнометражні, короткометражні, телевізійні, стереофонічні тощо. В. ф. виник у кін. 19 ст. майже водночас з народженням кінематографа («Живі картини» братів Люм'єр, 1895). У Росії В. ф. почали знімати з 1907 (до 1914 створено бл. 1200). Серед найвідоміших творців — П. Кобцев, М. Бремер, Д. П. Сохненко. Перші рад. В. ф. (т. з. культурфільми) з'явилися на поч. 20-х рр. Серед відомих стрічок — «Великий переліт» (1925, реж. В. А. Шнейдеров), «Лісові люди» (1928, реж. О. А. Литвинов, у співавт. з ученим і мандрівником В. К. Арсеньєвим). В. ф. цього періоду в Україні: «Київ» (реж. С. Чарський), «Конча-Заспа» (реж. В. Заноза), «Перлина степу» (реж. М. Капчинський), «Одеса — Пів-

денна Пальміра» (реж. С. І. Рапопорт), «Асканія-Нова» (автор сценарію Г. М. Тасін, оператор І. Н. Лозієв; премія на виставці в Парижі, 1925). У 30—40-і рр. знято повнометражний фільм «Квітуча Україна» (реж. О. З. Штрижак), кінонариси «Співає Україна» (реж. Ю. Мурін), «Київ» (реж. О. В. Ляховський), «Радянський Львів» (реж. Я. П. Авдієнко), «Перлина Карпат» і «По радянському Дунаю» (реж. М. І. Шапсай), повнометражний фільм «На Дунаї» (реж. І. П. Копалін, Й. М. Посельський; Держ. премія СРСР, 1941). Красі рідної землі присвячено В. ф., створені в 50-і рр.: «Земля українська» (реж. К. В. Лундишев), «В гирлі Дунаю» (реж. С. Л. Шульман) та «Софіївка-Уманська — Державний заповідник» (реж. О. В. Ляховський), «Дніпро» (реж. Л. М. Островська), «Ми їдемо до Криму» (реж. П. О. Зінов'єв, Л. З. Бодик). 1957 реж. Є. З. Григорович зняла перший в Україні широкоекранний стереофонічний В. ф. «Сімферополь — Алушта — Севастополь». У 60—80-і рр. створювали традиц. видові замальовки, нариси, повнометражні фільми, в яких відтворено соціально-екон. та культурно-істор. аспекти життя: «Краса землі рідної» (реж. Л. М. Островська), «Ранкові острови» (реж. В. Б. Преображенський), «Там, де країна Боспор» (реж. В. І. Хмельницький), «Побачення з Кара-Дагом» (реж. І. А. Негреску), «Замок в Олесько» (реж. В. В. Марченко), «Наша Україна» (реж. А. В. Удовенко), «Індія відбивається в Гангу» (реж. А. О. Серебреников), «Київська симфонія» (реж. Ф. М. Соболєв). У цей період з'являються також твори, що активно закликають до захисту природи, навколишнього середовища, порушують гострі екологічні проблеми,— «Злочин на річці» (реж. К. В. Лундишев; перший в Україні екологічний фільм), «Жива вода» (реж. С. Д. Лосєв), «Кара-Даг» (реж. В. І. Хмельницький), «Ті, що живуть поруч» (реж. Л. М. Островська), «Жили, були... морські корови» і «Південна одіссея північних котиків» (реж. І. Я. Гузєєв), «Стомлені міста» (реж. О. Роднянський) та ін. *І. О. Карева.*

ВИДУБИЦЬКИЙ МОНАСТИ́Р — пам'ятка арх-ри. Розташований на пд. околиці Києва в мальовничій місцевості — Видубичах, де, за літописом, був перевіз на лівий берег Дніпра. Засн. у 2-й пол. 11 ст. князем Всеволодом Ярославичем як родинний монастир київ. відгалуження династії Мономаховичів. 1070-88 на тер. В. м. зведено Михайлівський собор. 1096 монастир спалили половці. 1199—1200 арх. П. *Милоне́г* створив систему підпірних мурів, які захистили Михайлівський собор від підмивання водами Дніпра. В 16 ст. завалилася його сх. частина (відбудована 1766—69 арх. М. *Юрасовим*). Ансамбль монастиря почав складатися з кін. 17 — поч. 18 ст., коли на замовлення стародубського полковника М. Миклашевського у стилі укр. *барокко* було збудовано *Георгіївський собор* (1696—1701) і трапезну. На замовлення дружини гетьмана Д. Апостола 1735 збудовано дзвіницю.

Видубицький монастир у Києві. 11—18 ст.

Трапезна — витягнута у плані прямокутна споруда з одноапсидною однобанною Спаською церквою — розміщена на двох рівнях: з пн. сторони — двоповерхова, з пд.— одноповерхова. Фасади декоровано широкими *пілястрами* і *наличниками* з трикутними *сандриками*, *порталом* і *фризом* з рослинними скульпт. *орнаментами*, гербом М. Миклашевського. Дзвіниця — чотириярусна (четвертий ярус надбудовано 1829—33 за проектом А. І. *Меленського*; 1902 за проектом арх. Є. Ф. *Єрмакова* до дзвіниці з 3х. прибудовано двоповерхову споруду з напівкруглою частиною). Нижні три яруси квадратні у плані, верхній — восьмигранний. У першому ярусі — проїзд, у другому — Данилівська церква, у третьому й четвертому розміщувалися дзвони.

На тер. В. м. збудовано також будинок настоятеля (1770, арх. М. Юрасов і Ф. *Папов*; перебудований 1780, 1896 — арх. Є. Ф. Єрмаков), братський корпус у стилі *класицизму* (1846, арх. П. І. *Спарро*). 1967—82 споруди В. м. було реставровано (арх. Р. П. Бикова). Михайлівський собор В. м. відтворив Т. Г. Шевченко на офорті «Видубицький монастир у Києві» (1844).

У В. м. 1116 ігумен Сильвестр створив одну з редакцій «Повісті временних літ», тут складали Київ. літопис. На тер. монастиря поховано рос. педагога К. Д. Ушинського, укр. колекціонерів Б. І. та В. М. Ханенків, композитора П. Д. Селецького, відомих учених. У В. м. міститься *Археології інститут* АН України. *Г. Н. Логвин.*

ВИДУВА́ННЯ — процес формування скла, виготовлення з нього за допомогою склодувної трубки або на машині декор.-ужиткових виробів. В. тісно пов'язано з технікою *вільного формування*. Має 3 стадії: формування попередньої заготовки (баночки); її обробка, створення банки («пульки»); остаточне видування заготовки (при одночасному обертанні) у дерев. чи металеву форму або вільне формування її вручну. В. через склодувну трубку виникло у 1 ст. до н. е. в Александрії (Єгипет). На поч. 20 ст. процес В. було механізовано: для витягування трубок застосовували «витягальну машину» й «човники С. Корольова», з 60-х рр.— пневматичну трубку-самодувку. Скловироби масового асортименту виготовляють на пресодувних верстатах-автоматах. У процесі В. вироби декорують гарячим способом (кольорова *крихта, кракле, накладне скло, пухирці повітряні, рифлення*), після охолодження та загартування — холодним способом *(шліфування, гравірування, полірування)*. *Е. М. Литвинець.*

ВИ́ЄЗЖЕВ Олександр Миколайович [1 (13).VI 1865, с. Зміїв, тепер місто Харківської обл.— 1918, Гурзуф] — укр. живописець. 1870—71 навчався у Раєвської-Іванової М. Д. рисувальній школі (див. *Харківська рисувальна школа*), 1887—90 — у петерб. АМ. Жив у Петербурзі та Харкові. Брав участь у виставках — академічних та *передвижників* (з 1890). Був організатором *Харківського гуртка місцевих художників* (1900). Картинам В. притаманні містико-реліг. та символічний характер: «Заутреня в монастирі» (1889), «Марення», (1895), «Життям повіяло» (1896), «Сутінки», «Через море» (1898), «Кручина». Твори зберігаються у Харків. ХМ. *А. І. Півненко.*

ВИЖЕ́НКА — село Вижницького р-ну Чернів. обл., осередок нар. худож. ремесел. Згадується в літ. джерелах з 18 ст. Традиц. промисли — вишивання, ткацтво, різьблення на дереві із застосуванням буковинського геом. орнаменту. У вишивці і ткацтві переважають темно-червоні, чорні, жовті (іноді вплітаються зелені) кольори. Вироби з дерева оздоблюють у техніці *плоского різьблення*, поєднаній з інкрустацією кольор. деревом, металом і перламутром. Твори виженських майстрів зберігаються у ДМУНДМ, МЕХП АН України, Чернів. краєзнав. музеї. У В.— дерев. Іванівська церква (1792). В селі народився скульптор О. Є. Шевчукевич, бували укр. письменники Ю. А. Федькович, О. Ю. Кобилянська, І. Я. Франко, В. С. Стефаник, М. Черемшина. *Т. І. Бушина.*

Видування. Є. І. Шимоняк-Косаковська. Композиція «Гори Карпати». Скло, гутна техніка. 1988.

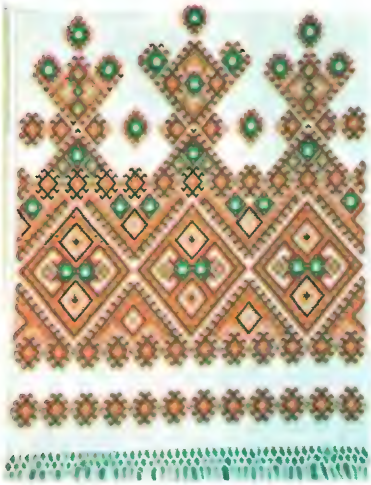

Виженка. М. І. Сорохан. Рушник. Полотно, вишивка. 1979.

ВИ́ЖНИЦЯ — місто Чернів. обл., осередок худож. ткацтва, вишивання та різьбярства. Засн. в кін. 15 ст. 1767 здобула статус торг. містечка.

1905 у В. створено крайовий навч. заклад у галузі різьбярства, токарства і металевої орнаментики (тепер *Вижницьке училище прикладного мистецтва*). Поширені різні види деревообробки, зокрема *бондарство*. Вироби оздоблюють *випалюванням, плоским різьбленням*. Різьблені, шиті і ткані речі декорують геом. орнаментом. У вишивці і ткацтві орнамент. мотиви компонують смугами, широкі смуги чергуються з вузькими. Серед кольорів домінує червоний, зрідка трапляються жовтий і зелений, всі вони переплітаються з чорним або темно-коричневим. Майстри-різьбярі — С. В. Вархола, М. К. Фірчук, Ю. І. Паучек, килимарниці — А. І. Чепіль, Є. О. Гарас, М. І. Повшак, вишивальниці — О. О. *Гасюк*, П. Ф. *Клим*, О. Г. та М. І. Клим, Л. Є. Кудринська, Г. Т. Аронець, В. А. Демчик, Ф. Т. Гулей та ін.

У В. — музична і художня школи. Тут жили і працювали художник К. М. Устиянович, письменник Ю. А. Федькович, нар. майстри В. Ю. Шкрібляк, В. Г. Девдюк, М. С. Мегеденюк, бували Леся Українка, І. Я. Франко, В. С. Стефаник, О. Ю. Кобилянська, Г. М. Хоткевич, І. І. Труш. У В. народився польс. художник Ю. Коссак. При районному Будинку культури працюють вокально-інструм. ансамбль *«Смерічка»* та ансамбль танцю *«Смеречина»*. Серед пам'яток арх-ри — дерев. церква Миколи (1746). Пам'ятник загиблим рад. воїнам (1975, скульптор А. Г. Скиба).

Є. Ф. Жуковський

Визволення Києва пам'ятник-музей у с. Нових Петрівцях Київської обл. 1958. Скульптор І. Г. Першудчев, арх. В. В. Бакланов, А. М. Милецький.

Вижниця. Г. С. Лозинська. Килимки «Цимбалісти» і «Лісова пісня». Вовна, ручне ткацтво. 1967.

ВИ́ЖНИЦЬКЕ УЧИЛИ́ЩЕ ПРИКЛА́ДНОГО МИСТЕ́ЦТВА — середній спец. навч. заклад. Готує майстрів-художників прикладного мист-ва. Засн. 1905 як «Крайовий науковий заклад для різьбярства і металевої орнаментики». Викладачами були відомі нар. майстри В. Ю. *Шкрібляк*, В. Г. *Девдюк*, М. С. *Мегединюк*. З 1916 — Нижча школа мистецтва і ремесла, 1931—40 — Індустріальна чоловіча гімназія, з 1949 — сучас. назва. Має відділи худож. обробки дерева, металу, ткацтва, вишивки, килимарства, худож. оформлення інтер'єрів.

Навч. процес побудовано на вивченні та розвитку традицій нар. мист-ва Буковини. Серед випускників — О. О. *Гасюк*, Ю. І. Паучек, І. Г. Вихренко, О. І. Чорногуз, В. А. Демчик та ін.

Е. Ф. Жуковський

ВИЗВОЛЕ́ННЯ КИЄ́ВА ПА́М'ЯТНИК-МУЗЕ́Й у с. Нових Петрівцях. Відкрито 1958 (скульптор І. Г. Першудчев, архітектори А. М. Милецький, В. В. Бакланов) на увічнення пам'яті про подвиги воїнів 1-го Укр. фронту в боях проти нім.-фашист. загарбників під час форсування Дніпра та визволення Києва. Розташований на місці, де в жовтні — на поч. листопада 1943 містився командний пункт командуючого фронтом генерала армії М. Ф. Ватутіна. Архіт. композиція пам'ятника, зведеного на високому кургані, увінчана скульптурою воїна, що символізує переможний наступ Червоної Армії. Постать воїна — з кованої міді (вис. 5,5 м), постамент — з рожевого полірованого граніту. Висота монумента разом з постаментом 25 м. Усередині постаменту розміщено музей. Портал пам'ятника-музея декоровано геральдичним рельєфом, на якому зображено меч з датою визволення Києва, емблеми родів військ і служб Червоної Армії. На мармурових плитах музею викарбувано назви всіх військ. з'єднань і частин, удостоєних найменування «Київських», а також нагороджених орденами за визволення Києва. Частина території навколо Нових Петрівців, де відновлено окопи та блін-дажі, оголошена заповідником. У травні 1980 в складі заповідника відкрито діораму «Битва за Київ». Лютізький плацдарм. 1943 р.» (художник М. С. Присекін; розмір полотна 29×7 м), 1983 — пам'ятний знак — граніт-ну стелу «Героям Лютізького плацдарму» у вигляді прапора, на якому барельєфне зображення воїнів, що форсують Дніпро (скульптори Ю. І. Колесников, С. І. Войцехівський, Ю. В. Турчанінов та ін.).

Літ.: В памяти народной. К., 1985.

ВИЇ́МЧАСТА ЕМА́ЛЬ — техніка декорування ювелірних виробів; виріб, оздоблений в цій техніці. Див. *Емаль*.

ВИЇ́МЧАСТЕ РІ́ЗЬБЛЕННЯ — сукупність технік худож. обробки дерева, кістки, рогу, каменю та ін. матеріалів способом заглиблення зображення в їхню поверхню. Див. *Різьблення*.

ВИКОНА́ВСЬКЕ МИСТЕ́ЦТВО — творчий процес втілення муз. твору в конкретну звукову форму. Зумовлене специфікою музики як виду мист-ва, що має розгортання в часі, розраховане виключно на слуховий вплив і водночас фіксус більшість муз. творів у «зорових» знаках *(нотописі)*. В. м. зростало з розвитком і ускладненням композиторської творчості (особливо у 19—20 ст.). Воно потребує наявності музиканта-соліста або колективу музикантів як своєрідних посередників між композитором і слухачем. Звукозапис дав можливість фіксувати і розмножувати зразки В. м. Має форми: сольні — *співацьке мистецтво, кобзарське мистецтво*, виконання на різних інструментах, колективні — *музичні колективи, хорове мистецтво*, а також мист-во керівників муз. колективів — *диригентське мистецтво, хормейстерське мистецтво*. Органічно взаємодіє з ін сценіч. формами (див. *Акторське мистецтво, Балет, Водевіль, Музична комедія, Опера, Оперета*).

ВИ́КРУЖКА — криволінійний угнутий облом, профіль архіт. деталі в ордерній арх-рі. Будувалася по кривих, подібних до дуг кола, за обрисом становила чверть кола. Залежно від розташування центра кола буває прямою і зворотною. Складніші варіанти В. — скоція (асиметрична В. з профілем двоцентрової дуги або складнішої кривої), астрагал (поєднання полички з валом і В.). Див. *Обломи архітектурні*.

Л. З. Панчишин.

ВИННИКІ́ВСЬКІ — укр. золотарі 19 ст. Жили і працювали у Києві Іван Васильович В. (1795—1868). Навчався у С. І. *Стрельбицького*. 1821 здобув звання майстра. Серед його учнів — відомі київ. золотарі М. Бишевський, В. Охоненко, П. Потильчак, М. Богаєвський. У творчості помітний перехід від традицій *барокко* і *рококо* до *класицизму*. Створив для Києво-Печерської лаври срібну оправу на ікону Феодосія, 4 позолочені рами до ікон «Успіння» та «Преподобні Печерські» (1827), для Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві — карбовану дошку на раку Варвари. Твори зберігаються у Києво-Печерсько-

му заповіднику. Тимофій Іванович В. (? — ?). Син І. В. Винниківського. В 60—70-х рр. 19 ст. завідував Київ. фабрикою золотих і срібних справ. На замовлення Києво-Печерської лаври виконав обрамлення на ікону «Успіння» (1870), срібні шати з 6 вінцями, карбоване стебло лампади на жертовнику та ін. в традиціях укр. нар. *золотарства*. Андріан Іванович В. (? — ?). Син І. В. Винниківського. 1869 виготовив карбовані срібні з позолотою шати на ікону «Влахернська Богородиця» (була подарована лаврою Київ. духовній академії з нагоди її 50-річчя).

В. А. Шиденко

ВИННИЧЕ́НКА В. К. ІМЕНІ ПРЕ́МІЯ. Засн. 1990 Укр. фондом культури в галузі укр. л-ри, театр. мист-ва, за благодійну діяльність. Присуджується щороку громадянинові чи колективу України, а також громадянинові чи колективу зарубіж. країни.

ВИННИЧЕ́НКО Володимир Кирилович [16 (28).VII 1880, с. Веселий Кут, тепер с. Григорівка Кіровоградської області — 6.III 1951, Мужен, побл. Канн, Франція] — укр. письменник і політ. діяч. Навчався в Єлизаветградській гімназії, 1901 вступив до Київ. ун-ту, але за нелегальну політ. діяльність у Революційній українській партії (РУП) був виключений і ув'язнений. 1907—14 — в еміграції. 1917 — заст. голови Центральної ради, в червні 1917 — січні 1918 — голова Ген. секретаріату і ген. секретар внутр. справ. З серпня 1918 — голова «Українського національного союзу», в листопаді 1918 — січні 1919 — голова Директорії. В лютому 1919 емігрував. 1920, коли повернувся на Україну, В. було прийнято до КП(б)У, введено до складу її ЦК і призначено членом ВУЦВК, заст. Голови Раднаркому та наркомом закорд. справ республіки. Проте невдовзі В. вийшов з компартії і уряду. З 1920 — в еміграції, переважно у Франції, де поблизу Канн мав власний будинок — «Закуток». У кін. 30-х рр. В. відійшов від політ. діяльності. У роки фашист. окупації Франції відмовився від співробітництва з загарбниками, був ув'язнений у концтаборі. У повоєнні роки виступав прихильником ідеї співробітництва між д-вами з різним сусп. ладом, порушував клопотання про повернення на батьківщину.

Літ. діяльність почав 1902. Вже в перших оповіданнях («Народний діяч», «Біля машини», «Краса і сила», «Хто ворог?») і повісті «Голота» відобразив сусп. настрої передреволюц. пори. В драматургії дебютував п'єсою «Дисгармонія» (1906). У п'єсах «Щаблі життя» (1907), «Великий Молох» (1907), «Memento» (1909), «Чужі люди» (1910) змалював розклад бурж. сім'ї, внутр. дисгармонію людини, яка зневажає пануючий у суспільстві кодекс моралі, але пристосовується до нього, проголошуючи принцип «чесності з собою». Персонажі В. привабливі, сильні характерами, майже герої, проте вони не мають послідовної життєвої позиції. Така, наприклад, героїня п'єси «Базар» (1910) — революціонерка Маруся. Новий період творчості В. (приблизно з 1910) характерний відходом письменника від занепадницьких мотивів та проблем. Його персонажі — цинічні й аморальні — втрачають рештки привабливості, дістають авторське осудження. Набуває глибини і суспільно-критичного спрямування драматургія В. Зростає майстерність психол. аналізу, побудови сюжету, використання сценічних ефектів, поглиблюються внутр. характеристики персонажів. Письменник досліджує життєві ситуації, відтворює безжалісний, хворобливо жорстокий драматизм реалій тогочасного суспільства. Такі його драми «Брехня» (1910) — про загибель людини, що заплуталась у тенетах обману; «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» (1911) — про трагічний розрив між високими ідеалами мист-ва й нужденною реальністю худож. богеми; «Натусь» (1912) — про загибель таланту вченого в умовах зажерливого міщанського середовища; «Дочка жандарма» (1912) — про дівчину-революціонерку, здатну прийняти смерть на знак протесту проти придушення робітн. страйку. Драма «Пригвождені» (1916) торкається проблеми трагічної залежності людини від звичаїв, середовища, передсудів, зрештою спадкових хвороб. У п'єсі «Гріх» (1918) виведено узагальнений образ жорстокого і підступного офіцера царської охранки. Драми В. виразно передають атмосферу соціальної задухи доби між двома революціями. Дотепно висміює В. представників укр. ліберальної буржуазії, «панів-патріотів», міщанську інтелігенцію у комедіях «Співочі товариства» (1911), «Молода кров» (1913), «Панна Мара» (1917). Проте у п'єсі «Між двох сил» (1918) він намагався співчутливо показати те укр. суспільство, яке не прийняло події жовтня 1917.

В еміграції написано соціально-психол. драми «Закон», «Великий секрет», «Кол-Нідре» («Пісня Ізраїля»), «Ательє щастя», «Пророк», «Над» (остання — з рад. життя).

Сценічна доля драматургії В. була складною. Здійснено постановки п'єс «Брехня» (1910) та «Натусь» (1913) в *Садовського М. К. театрі*, але актори не володіли прийомами психол. драми і грали традиційно. П'єсу «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» поставив *Руський народний театр* у Львові (1912; реж. С. М. Чарнецький). Драм. твори В. грали рос. провінційні театри. Більш вдалими були постановки п'єс з сел. побуту («Молода кров», 1913; трупа М. К. Садовського). В *Національному зразковому театрі* дістали сценічне втілення драми «Пригвождені» (реж. М. К. Вороний), «Повстання Мари» («Панна Мара», реж. Г. П. *Гаєвський*), «Брехня», «Натусь» (всі — 1917); у *«Молодому театрі»* — «Базар», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» (обидві — 1917, реж. Лесь *Курбас*), «Гріх» (1919, реж. Г. П. *Юра*); у *Державному драматичному театрі* — «Між двох сил» (1918), «Дисгармонія» (обидві — реж. О. Л. Загаров), «Панна Мара» (обидві — 1919, реж. І. О. *Мар'яненко*). Саме на сцені останнього (з 1919 — Перший театр Укр. Рад. Республіки ім. Шевченка) найповніше і художньо найбільш відповідно до автор. задуму була представлена драматургія В., здійснена реж. М. Л. *Тінським*: «Натусь» (1920), «Співочі товариства», «Молода кров» (обидві — 1921), «Великий Молох» (1922), «Гріх» (1926, реж. В. С. *Василько*). Твори В. йшли також у *«Кийдрамте»* («Базар», «Гріх», «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Молода кров»), у Театрі ім. М. К. Заньковецької («Чужі люди», «Memento», «Дисгармонія», режисери Б. В. *Романицький*, О. І. *Корольчук*, В. С. *Яременко*); театрі ім. І. Я. Франка («Гріх», «Базар», «Молода кров», «Панна Мара», «Пригвождені», всі — реж. Г. П. Юра). У цьому ж театрі йшла і п'єса «Над» (1928, режисери О. М. й О. В. *Смирнови*). Серед виконавців ролей у спектаклях за п'єсами В. досконалою акторською майстерністю вирізнялися Л. М. Гаккебуш, І. О. Мар'яненко, Є. К. Сидоренко, М. Л. Тінський.

З 20-х рр. драматургія В. стала широковідомою в Зх. Європі. Жоден укр. драматург за всю історію укр. л-ри не мав подібної сценічної біографії. Найбільший успіх випав на п'єси «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» та «Брехня», які ставили театри Німеччини, Італії, Іспанії, Румунії, Сербії, Хорватії, Данії, Норвегії, Швеції та ін. країн. Так, у 20-х рр. у Німеччині драму «Брехня» грали у театрах Берліна, Лейпціга, Нюрнберга, Мюнхена, п'єси «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Гріх» і «Закон» — у рос. театрі в Берліні. 1921 п'єсу «Чорна Пантера...» екранізовано в Берліні (у ролі Рити — О. О. *Полевицька*, реж. Г. Яновіц, Й. Гутер).

На Україні п'єси «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» («Драбина диявола») та «Брехня» 1918 екранізували приватні кіностудії. За мотивами оповідань письменника М. П. Бажан 1928 створив сценарій дит. фільму «Пригоди полтинника» («Полтинник», «Заради полтинника», Київ. кінофабрика ВУФКУ).

Драматургія В. повернулася на

укр. сцену в кін. 80-х рр. Серед поставлених п'єс — «Момент» (Київ. укр. драм. театр ім. І. Франка), «Гріх» (Харків. укр. драм. театр ім. Т. Шевченка), «Пригвождені» (Київ. молодіжний театр, усі — 1989), «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» (Львів. укр. драм. театр ім. М. Заньковецької, 1990) та ін. Знято телефільми «Закон» (1990), «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», «Гріх» (1991, всі — «Укртелефільм»). У доробку В.— бл. 100 виконаних в імпресіоністичній манері живописних полотен (зберігаються переважно в «Закутку»). В. почав малювати в 1910-і рр. Найчастіше звертався до натюрморту, писав також краєвиди передмість Парижа, р. Сени, виконав композиційні полотна («Війна», «Все, що лишилося»), портрети («Портрет дружини», «Автопортрет»). Три його картини були виставлені 1933 на виставці *АНУМ* у Львові («Автопортрет», «Квіти», «Пейзаж»). 1989 виставка малярської спадщини В. була влаштована в приміщенні *Української Вільної академії наук* у Нью-Йорку.

1990 засновано *Винниченка В. К. імені премію*. Портрети В. виконали М. П. *Глущенко*, М. І. *Жук*.

Тв.: Вибрані п'єси. К., 1991.

Літ.: Айзеншток І. В. Винниченко. Записки Кирпатого Мефістофеля. «Червоний шлях», 1928, № 8; Смолич Ю. Нові п'єси В. Винниченка. «Критика», 1929. № 4; Федченко П. Оцінюємо з класових позицій. «Київ», 1987, № 12; Жулинський М. Драматичні парадокси долі або хто такий В. Винниченко — Рудницький Л. П'єси В. Винниченка на німецькій сцені. «Український театр», 1990, № 1; Костюк Г. Світ Винниченкових образів та ідей. «Слово і час», 1990, № 7; Жулинський М. «Знайшов собі нову біду — малювання».— Келлер М. В. Винниченко — маляр. «Образотворче мистецтво», 1991, № 2.

Ю. М. Бобошко.

ВИННИЧЕ́НКО Микита Іванович (бл. 1795 — ?) — укр. золотар. Жив і працював у Києві. Навчався у О. Й. *Тумановського*. Разом з ним 1814—15 виготовив престол Іоаннобогословського приділу для Успенського собору Києво-Печерської лаври. Оббив престол позолоченими бляхами, прикрасив срібним карбованим карнизом. Створив для престолу різні карбовані зображення («Воскресіння», «Покладення у труну», «Моління у вертограді» та ін.; не збереглися).

В. А. Шиденко.

ВИННИЧЕ́НКО-МОЗГОВА Євгенія (справж. Вишнічепко; 1908, Київ — 1988, США) — укр. співачка (сопрано). Закінчила 1933 Белградську консерваторію. 1933—42 — солістка Бєлградської опери, 1942—50 виступала на оперних сценах і концертних естрадах ряду країн Зх. Європи. 1950—51 — солістка Чікагської опери, 1955—65 — оперної кампанії «Денверз Сентер Сіті» (США).

Партії: Галя («Утоплена» М. Лисенка), Розіна («Севільський цирульник» Дж. Россіні), Аїда (однойм. опера Дж. Верді), Сантуцца («Сільська честь» П. Масканьї), Мімі («Богема» Дж. Пуччіні) та ін. У концертному репертуарі твори укр., рос. і зарубіж. композиторів, нар. пісні. Записала кілька платівок у США. Лауреат конкурсу вокалістів США (Нью-Йорк, 1952, 1-а премія).

І. М. Лисенко.

ВИНОГРА́Д — нар. орнамент. мотив. Для нього характерні округлі. гранчасті або лінійні елементи, що, поєднуючись, нагадують виноградне гроно. Відомий з 2-го тис. до н. е. в орнаментиці Старод. Сходу. Широко застосовувався у мист-ві та декорі в арх-рі Київ. Русі. Здавна набув поширення в укр. мистві — у вишивці, різьбленні, ліпленні, ткацтві, розписах та ін.; характерний для стилю *барокко*.

М. Р. Селівачов

ВИНОГРА́ДІВ (до 1946 — Севлюш) — місто Закарп. обл., осередок гончарства. Виник у 9 ст. навколо слов'ян. фортеці-замку Каньковград. На тер. В. виявлено бронзові прикраси 10—9 ст. до н. е., побл. міста — скарб грецьких монет 3—2 ст. до н. е. Серед пам'яток арх-ри — *Вознесенський костьол* (13—15 ст.; збереглися білокам'яне різьблення порталів, фресковий живопис), *Угочанський замок* (14 ст.; збереглися руїни), монастир францисканців (15—19 ст., тепер — Істор. музей), палац Перені (16—18 ст.) з парком.

1892—1906 тут працювала гончарна школа. Виготовляють традиц. для Закарпаття полив'яний посуд, орнаментований білою та рудою глинами по рожевому тлу *ріжкуванням* або пензлями. Серед гончарів — Ф. Черницький. Працює *Виноградівський керамічний завод*. Пам'ятник рад. воїнам (1971, скульптори В. О. Дяченко, П. А. Мазур). Будинок культури. У В. жили і працювали угор. живописець І. *Ревес* (похований тут 1945), композитор і піаніст Б. *Барток*.

ВИНОГРА́ДІВСЬКИЙ КЕРАМІ́ЧНИЙ ЗАВО́Д. Засн. 1965. На з-ді виготовляють полив'яний мальований посуд за мотивами традиц. нар. кераміки Закарпаття, а також сувеніри. Гол. художник — І. І. Гецко.

ВИНОГРА́ДНЕНСЬКЕ СВЯТИЛИ́ЩЕ — археолог. пам'ятка 18—17 ст. до н. е., культова споруда *катакомбної культури*. Виявлене 1982 побл. с. Виноградного Запоріз. обл. Розташоване на мисі високого правого берега р. Молочної. Являло собою округлу платформу (висота — 8 м, діаметр — 80 м) з *вівтарем*, складеним з великих глиняних вальків. До вівтаря вели два радіально розташовані похилі спуски-пандуси, які починалися на висоті 4 м на передвівтарних майданчиках по боках платформи. На Пд. і Пн. від цих майданчиків також спускалися по два пандуси. Полотно спусків впорядковане каменем і посипане кам. крихтою та глиною. Зовні пандуси були укріплені кам. кладкою і гранітними плитами.

Виноград
Один з основних орнаментальних елементів.

Біля початку пн. пандуса стояла велика стела у вигляді сокири (атрибут бога грози у багатьох народів). Наявність такої сокири-руди розглядається як свідчення існування надплемінного культу у населення катакомбної спільності. Матеріали розкопок зберігаються у фондах Ін-ту археології АН України.

Літ.: Отрощенко В. В., Пустовалов С. Ж. Портреты прошлого. «Знание — сила», 1982, № 10, 1983, № 8; Рассамакин Ю. Я. Исследования на р. Молочной. В кн.: Археологические открытия 1982 года. М., 1984.

С. Ж. Пустовалов.

ВИНОГРА́ДНЕНСЬКІ КУРГА́НИ — археолог. пам'ятки епохи *енеоліту* та *бронзового віку*, могильники розташовані побл. с. Виноградного Запоріз. обл. Досліджували 1982—85 В. В. Отрощенко, С. Ж. Пустовалов, Ю. Я. Рассамакін. З 34 курганів з похованнями *ямної культури, катакомбної культури, зрубної культури* найвизначніші № 3 (див. *Виноградненське святилище*) та № 24. Знайдено знаряддя праці і зброю з кістки, каменю, бронзи (гарпуни, проколки, шила, ножі, бойові і парадні сокири та булави, наконечники списів і стріл); орнаментований глиняний посуд (горщики, чаші, амфорки, миски, у т. ч. ритуального характеру); прикраси (намиста з кістяних пронизок та орнаментовані шпильки, бронз. та срібні скроневі підвіски); циновки, вкриті ритуальним розписом. Виявлена і досліджена унікальна серія пізньокатакомбних масок на черепах, що моделювали обличчя померлих. Ряд поховань містили деталі і колеса візків. Серед пізніх поховань — могильники скіфо-сарматського часу та епохи середньовіччя.

Літ.: Отрощенко В. В., Рассамакин Ю. Я. Раскопки курганов эпохи бронзы в Запорожской области. В кн.: Археологические открытия 1985 года. М., 1987.

Ю. Я. Рассамакін.

ВИНОГРА́ДОВ Віктор Григорович [11 (24).XI 1912, Полтава — 14.I 1986, м. Новоросійськ Краснодар. краю] — укр. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1957. Закінчив 1931 курси при Ленінгр. ін-ті театр.. мист-ва. Працював в укр. драм. театрі у Тирасполі (1931—33), Старобільську (1937—38); Красноградi (1938—41), Краснодарі (1944—47), Харкові (1947—48); в Терноп. (1951—60), Рівнен. (1960—63), Закарп. (1963—66, Ужгород), Черніг. (1966—74) укр. муз.-драм. театрах.

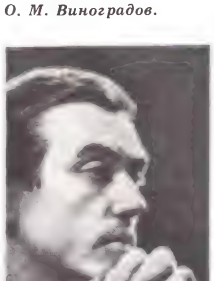

О. М. Виноградов.

Ролі: Левко («Устим Кармелюк» В. Суходольського), Жалкевський («Наливайко» І. Ле), Шелест («Веселка» М. Зарудного). Вистави: «З коханням не жартують» П. Кальдерона (роль дона Алонсо, 1952), «Дами і гусари» О. Фредро (1963).

П. К. Медведик.

ВИНОГРА́ДОВ Олег Михайлович (1.VIII 1938, Ленінград) — рос. артист балету, балетмейстер, нар. арт. СРСР з 1983. Після закінчення 1958 Ленінгр. хореогр. уч-ща працював у Новосиб. театрі опери та балету. З 1967 — балетмейстер (з 1977 — голов-

ний) Ленінгр. театру опери та балету ім. С. М. Кірова. Поставив, зокрема, балети «Золушка» С. Прокоф'єва (1968) та «Ліза і Колен, або Марна пересторога» Л. Героль̀да на сцені Одес. (1973) і Київ. (1981) театрів опери та балету. Держ. премія РРФСР, 1970. Премія Ленінського комсомолу, 1977. Премія ім. М. Петіпа, 1978 (Париж).

ВИНОГРА́ДОВА Елеонора Олексіївна (16.XI 1931, м. Грозний) — укр. хоровий диригент, педагог, засл. діяч мист. УРСР з 1978. Закінчила 1964 Київ. консерваторію (клас Г. Г. *Верьовки*), відтоді (з перервою) — її викладач. 1966—83 — худож. керівник та гол. диригент хорової капели хлопчиків та юнаків «Дзвіночок» Київ. палацу піонерів та школярів ім. М. Островського (тепер — Палац дітей та юнацтва). Упорядкувала 15 збірок творів для дитячих хорів. Лауреат 2-го Міжнар. фестивалю дитячих хорових колективів (Братіслава, 1975). *Т. Ю. Філенко*

ВИНОГРА́ДОВА Олена Іванівна [29.XII 1901 (11.I 1902), м. Борисоглєбськ, тепер Воронезької обл.— 13.VIII 1976, Харків] — укр. співачка (ліричне сопрано), заслужена артистка УРСР з 1946. Навчалась 1923—25 у Полтавському муз. технікумі. З 1926 — артистка хору, 1928—59 — солістка Харків. театру опери та балету. 1965—71 — викладач Харків. муз. школи для дорослих. Партії: Оксана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Наталка («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Галя («Назар Стодоля» В. Костенка), Татьяна («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Маргарита («Фауст» Ш. Гуно). *О. І. Чепалов.*

ВИНОГРА́ДСЬКА Марія Кузьмівна [21.VIII (3.IX) 1916, с. Дейманівка, тепер Черніг. обл.] — укр. нар. майстер ткацтва і вишивки, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1960. Тривалий час працювала на Дігтярівській ф-ці худож. виробів. Вишивала сорочки, створювала традиц. для *Дігтярів* плахти в техніці *перебірного ткацтва*. Твори зберігаються в ДМУНДМ. *О. А. Леонова.*

ВИНОГРА́ДСЬКИЙ Олександр Миколайович [24.VII (5.VIII) 1855, Київ — 4(17).X 1912, там же] — укр. та рос. диригент, муз.-громад. діяч і композитор. 1860 навчався у *Галями Д. музичній школі*. Закінчив 1876 юрид. ф-т Київ. ун-ту. В 1876—77 рр. навчався у Моск. (клас фп. М. Г. Рубінштейна), згодом — в Петерб. (клас композиції М. Ф. Соловйова, закінчив 1882) консерваторіях.

Брав уроки у М. О. *Балакірєва*. З 1884 — керівник симф. концертів Сарат. відділення РМТ, член його дирекції. 1886—1912 жив у Києві. З 1888 — член дирекції Київ. відділення РМТ, з 1889 — зав. його муз. частиною і керівник симф. концертів. Своєю діяльністю В. значною мірою сприяв перетворенню Києва на один з провідних муз. центрів: збільшив кількість концертів з 2—3 до 8—9 на сезон, залучав до участі в них провідних вітчизн. та зарубіж. виконавців (Ф. І. Шаляпіна, Л. Ауера, Й. Гофмана, Е. Ізаї, Ф. Крейслера, Т. Руффо), композиторів П. І. Чайковського (1891), С. В. Рахманінова (1911) та ін. В. регулярно знайомив киян з шедеврами світової симф. музики (всіма симфоніями Л. Бетховена, Р. Шумана, П. І. Чайковського), вперше в Росії і на Україні виконав 1-у (1897) і 2-у (присвячену В., 1898) симфонії В. С. Калинникова, симфонію ре мінор (1897) і симф. поему «Прокляти́й мисливець» (1895) С. Фра́нка, ряд творів А. Дворжака, К. Сен-Санса, З. Фібіха та ін. У концертах В. брали участь київ. митці — піаністи Г. А. Бобінський, В. В. Пухальський, М. А. Тутковський, Г. К. Ходоровський-Мороз, скрипаль М. Г. Ерденко, співаки П. О. Кошиць, М. І. Литвиненко-Вольгемут, О. П. Мишуга, хор Я. С. Калішевського та ін.

В. гастролював у Петербурзі, Москві, Одесі, Харкові та за кордоном (Париж, Відень, Берлін, Антверпен, Прага), де виконував твори рос. композиторів. Автор варіацій для симф. оркестру, симф. поеми «Монахиня», 2 струнних квартетів, сонати для скрипки і фп. та ін.

Літ.: А. Н. Виноградский (Некролог). «Русская музыкальная газета», 1912, № 42—43; Бортникова Е. Е. Забытые страницы (Альбом А. Н. и Л. М. Виноградских). В кн.: Из архивов русских музыкантов. М., 1962; Канерштейн М. Патріот вітчизняної музики «Музика» 1978, № 4. *І. Д. Гамкало.*

О. М. Виноградський.

М. К. Виноградська. Плахтова тканина. Бавовна, віскоза, ручне ткацтво. 1957. ДМУНДМ. Київ.

ВИНОКУ́РОВ Аркадій Михайлович (1.VIII 1948, Київ) — укр. скрипаль і диригент, засл. арт. УРСР з 1987. Закінчив 1972 Київ. консерваторію (клас В. К. Стеценка). 1971—72 — артист квартету Київ. філармонії, з 1972 — соліст Київ. філармонії, 1987—91 — худож. керівник і диригент *Київського камерного оркестру*. Лауреат міжнар. конкурсів, у т. ч. ім. М. Лонг і Ж. Тібо (Париж, 1975). *А. Й. Рудзицький*

ВИПАЛЮВАННЯ — техніка декорування виробів з дерева, рогу та шкіри. Візерунок наносять на поверхню виробу розжареним металевим штампом або писаком, досягаючи кольорової розтяжки від світло-золотавого до чорного. Техніка В. дає можливість підкреслити текстуру, фактурні і колористичні ефекти матеріалу. В. здавна застосовували для оздоблення бондарських виробів. Металевими штампами випалювали геральдичні знаки на дерев. межових стовпах. У 16—18 ст. у техніці В. оздоблювали рогові порохівниці, в 17—18 ст.— оправи книжок. В кін. 19—20 ст. техніку В. використовували здебільшого на Гуцульщині. Різні види дерев. посуду прикрашали геом. орнаментом. Поєднували В. з різьбленням (Ю. І., В. Ю. та М. Ю. *Шкрібляки*, В. Г. *Девдюк*, В. Потяк). У 30-х рр. І. Ю. *Грималюк* удосконалив писаки для рослинних мотивів. Бл. 40 орнамент. мотивів В. зібрав і систематизував М. П. *Тимків*. У 2-й пол. 20 ст. В. та ін. види термічної обробки широко застосовують для декорування архіт. форм, меблів, панно, плакет, іграшок, посуду, виробів із шкіри (В. В. *Гуз*, М. Ф. *Медвідчук*, І. М. Смолянець, О. С. Хованець та ін.), для створення складних композицій за репродукціями і фотографіями (О. *Й. Грицей*).

Літ.: Соломченко О. Як навчитися художньому випалюванню. «Народна творчість та етнографія», 1968, № 5. *М. Р. Селівачов.*

Випалювання. М. І. Пилипко. Предмети побуту. Дерево, виточування, випалювання. 1983.

Вирізування, гладь, полотно. Полтавська вишивка.

ВИРІ́ЗУВАННЯ — 1) Техніка *вишивання*. На Україні побутують різновиди В.— косе, хрещате, книжкове, косе з клинцями, орлове, рогатеньке, на 3, 4, 5 дірочок. При В. візерунок щільно обшивають нитками, середину вирізують ножицями, й на полотні утворюються чіткі ажурні квадратики (дірочки). У техніці В. виконують здебільшого геом. орнаменти, інколи й рослинні (гілки з трояндами та листям — т. з. яготинський візерунок). В., яке дає великі ажурні просвіти, широко застосовують у поєднанні з *лиштвою* (вишивання сорочок, скатерок). 2) Спосіб створення *витинанок*. Кінцем ножа, заточеним під гострим кутом, вирізують великі паперові фіранки (до 1 м^2) сітчастого *рапорту* та ін. Контур малюнка або фон вирізують, підклавши під папір дошку. 3) Спосіб виготовлення *аплікацій*. 4) Тех. прийоми для моделювання вручну дерев. побут., декор. виробів.

ВИРІЙ, Ирій — за давньослов'ян. легендами, острів у Всесвіті, першоземля богів, де росте першодерево — *Прадуб* з молодильними яблуками безсмертя на ньому. Творець В.— *Род*, сини

якого *Білобог* і *Чорнобог* (символи добра і зла) ведуть між собою постійну боротьбу. Від велетенського шматка родючої землі, що впав з В., утворилася, за повір'ями, прабатьківщина слов'ян — легендарний острів орачів Артанія на Славуті (Дніпрі). З повір'ями про В. пов'язані деякі давні слов'ян. ритуальні танки (весняний хоровод юнаків та дівчат, т. з. кривий танок, що символізував нелегку путь *Лади* з В. до слов'ян. земель, та ін.). Згодом уявлення давніх слов'ян про В. замінило християн. вчення про рай. Як відголосок легенди про В. на Україні збереглися перекази про країну щастя, де мешкають душі померлих і куди відлітають перелітні птахи на зиму, що відображено у фольклорі, л-рі, піснях та декор.-ужитковому мист-ві.

В. Г. Вирodова-Готьє. Портрет майстра народної творчості М. Приймаченко. Олія. 1979.

ВИ́РОДОВА-ГОТЬЄ Валентина Гаврилівна (4.X 1934, Київ) — укр. живописець, засл. діяч мист. УРСР з 1989. Після закінчення 1959 Київ. худож. ін-ту (майстерні О. О. *Шовкуненка*, В. Г. *Пузиркова*) викладає в ньому. Працює в галузі станкового живопису. Твори: портрети М. Т. Рильського (1963), Л. М. Ревуцького (1975), Г. І. Майбороди (1977), О. Гончара (1981), Є. С. Мірошниченко (1982); тематичні полотна «На колгоспному подвір'ї» (1967), «Жнива» (1970), «Хлопчики» (1984), «Сама в хаті» (1990). Зберігаються в ДМУОМ та ін. музеях України.

Лит.: Рубан В. З любов'ю до людини. «Образотворче мистецтво», 1985, № 5.

ВИРСТА Аристид (22.III 1922, с. Борівці, тепер Чернів. обл.) — укр. та франц. музикознавець, держ. доктор музикології з 1974. Навчався у Віден. (1945—47) та Паризькому (1953—55) ун-тах, Віден. (1946) і Паризькій (1948—49) консерваторіях (клас скрипки). 1949—51 — концертмейстер симф. оркестру «Бело горизонте» (Бразілія), 1950—56 — скрипаль-оркестрант ряду камерних оркестрів Парижа. 1956—87 — викладач історії музики та смичкового мист-ва у Сорбонні. Водночас з 1970 — зав. кафедрою музикознавства Укр. вільного ун-ту (Мюнхен) і член його правління. Голова Укр. академ. т-ва (Париж) з 1960. Був головою Шевченківського ювілейного комітету по відзначенню 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка (1960—61). Кавалер ордена Почесного легіону (1958).

Автор статей з питань укр. музики, зокрема в муз. енциклопедіях «Ларусс» (1957, 40 статей; вперше у франкомовному виданні), Грова (Лондон, 1980) та ін., доповідей про творчість укр. композиторів на міжнар. конференціях у Зальцбургу (1964), Кельні (1974) та ін.

За ініціативою В. у Парижі встановлено пам'ятник Т. Г. Шевченку (1978), ім'ям поета названо один з міських парків (1969).

Т. В. Золозова

ВИ́РСТА Темістокль (15.X 1923, с. Іспас, тепер Чернів. обл.) — укр. художник і архітектор. Навчався в Королівській академії (відділення арх-ри і мист-ва) в Бухаресті та паризькій АМ. Емігрував з України 1941. Жив у Румунії (1941—48), Югославії (1948—50), Італії (1950—51), з 1951 — у Франції. Спочатку працював як архітектор, з 50-х рр.— в галузях живопису, графіки, скульптури. Твори: «Від Чорногори махнув крилом» (1963), серія «Тіні забутих предків», «Змах життя» (1968) та ін. Має міжнар. мистецькі відзначення та нагороди. Персональні виставки у Парижі (1959), Берні (1964), Анконі (1976, Італія), Монреалі (1970), Детройті (1970), Нью-Йорку, Торонто (обидві — 1982).

ВИСАНИК Іван Вікторович (7. VII 1945, Ужгород) — укр. муз. педагог, засл. арт. УРСР з 1978. Закінчив 1968 Львів. консерваторію. 1970—80 — худож. керівник Закарп. філармонії. З 1980 — викладач Ужгородського муз. уч-ща.

ВИСКАРКА Петро Миколайович (29.VI 1927, с. Вовниги, тепер Дніпроп. обл.) — укр. скрипаль, педагог, засл. арт. УРСР з 1972. Після закінчення 1959 Моск. консерваторії (клас Д. М. Цигано-ва) — в симф. оркестрі Дніпроп. філармонії. 1959—84 — викладач Дніпроп. муз. уч-ща. В репертуарі — класичні твори вітчизн. та заруб. композиторів.

ВИСОВЕНЬ Василь Іванович (25. VI 1941, м. Носівка Черніг. обл.) — укр. актор, засл. арт. УРСР з 1983. Після закінчення 1969 Харків. ін-ту мист-в — актор Харків. укр. драм. театру ім. Т. Г. Шевченка. Ролі: Гриць («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького), Лука («Патетична соната» М. Куліша), Становий («Маестро, туш!» М. Зарудного), Іллюха («Пролетарський млин щастя» В. Мережка), Губанов («Комуніст» за Є. Габриловичем).

ВИСОКА МОГИЛА — курган, пам'ятка археології кін. 3 — поч. 2-го тис. до н. е. побл. с. Балок Запоріз. обл. Досліджена 1971. Курган висотою 10 м вміщував 25 різних за часом поховань *ямної культури, катакомбної культури* та кіммерійської культури. Найбільший інтерес становлять поховання землероба з дерев. ралом (2-е тис. до н. е.) і два поховання кіммерійської військової знаті (1-а чверть 1-го тис. до н. е.), в яких знайдено мідний та залізний кинджали, золоте окуття піхов кинджалів, лита золота сережка, дерев'яна чаша, оздоблена золотими платівками, сагайдачні набори з кістяними та бронз. наконечниками для стріл, а також один з кращих зразків кіммерійського мист-ва євразійських степів кін. 9 — поч. 8 ст. до н. е.— кругла золота бляха від пояса, декорована геом. орнаментом з концентричних елементів у техніках лиття, паяння, карбування та інкрустації білою пастою.

В. Ф. Високов.

Лит.: Бидзиля В. И., Яковенко Э. В. Киммерийские погребения Высокой Могилы. «Советская археология», 1974, № 1; Тереножкин А. И. Киммерийцы. К., 1976.

В. І. Бідзіля.

ВИСО́КИЙ ЗА́МОК у Львові — істор. місцевість, гора. У кін. 14 ст. тут на місці фортеці, збудованої князем Данилом Галицьким, за наказом короля Казимира III звели нову мурована фортецю, за якою закріпилася назва «В. з.». Це була невелика споруда з наріжними баштами та *донжоном*. На подвір'ї фортеці розміщувалися казарми. 1648 замком оволоділи козаки полковника М Кривоноса, 1672 — тур. війська. На поч. 18 ст. замок втратив оборонне значення, почав руйнуватися. В 30-х рр. 20 ст. на В. з. було розбито парк.

ВИСОКОВ Василь Федорович [30.IX (12.X) 1892, Вільно, тепер Вільнюс — 25.IX 1969, Миколаїв] — рос. актор, режисер, нар. арт. УРСР з 1953. Закінчив 1915 Харків. ун-т, одночасно навчався 1911—12 у приват. театр. школі О. Маслової. Дебютував 1912 в *Синельникова М. М. трупі* Працював у театрах Москви, Мінська, Баку, Архангельська, у «Товаристві драматичної трупи», основу якого становили актори київ. «*Соловцов*» *театру* (1916; Миколаїв, Полтава), в «Театрі актора» (згодом Крим. рос. драм. театр ім. М. Горького, Сімферополь; 1919—21, 1935—37); Червонозаводському (1923—25, Харків), Одес. ім. А. В. Іванова (1929—32) та Микол. (1940—62) рос. драм. театрах.

Ролі: Платон («Платон Кречет» О. Корнійчука), Юліан («Любов на світанні» Я. Галана), Чацький («Лихо з розуму» О. Грибоєдова), Протасов («Живий труп» Л. Толстого), Окайомов («Машенька» О. Афіногенова), Гамлет, Отелло (однойм. трагедії У. Шекспіра), Риварес («Овід» за Е. Войнич), Фігаро («Весілля Фігаро» П. Бомарше). Вистави: «Аристократи» М. Погодіна (1935), «Живий труп» Л. Толстого (1940), «За тих, хто в морі» Б. Лавреньова (1946), «Маскарад» М. Лермонтова (1948), «Завтра буде нашим» К. Мюфке

(1952). Викладав у драм. студіях Мінська, Харкова, Сімферополя, Одеси, Миколаєва. Серед учнів — І. В. *Шток*.

Літ.: Шток Й. Беспокойный человек. «Театральная жизнь», 1964, № 14; Калашников В. Щедроты таланта. К., 1988.

В. Ф. Калашников.

ВИСОЦЬКА (Wysocka) Станіслава Марія (псевд. до 1896 — Вільська; 7.V 1877, Варшава — 17.I 1941, там же) — польс. актриса, режисер, театр. діяч, педагог. Навчалася 1893—94 в класі дикції і декламації при Варшавському муз. т-ві. Грала в польс. трупах Петербурга, Риги, Москви (1894—95), Кракова, Варшави (1895—1911, 1920—41). Мала ангажемент у польс. театрах Львова (1904, 1909, 1914), Києва (1910). Гастролювала у Львові (1922, 1923, 1926), Луцьку (1926, 1933, 1934), Рівному (1926). Період творчості 1911—19 пов'язаний з Києвом. Працювала в польс. театрі під керівництвом Ф. Рихловського (1911—16, з перервою). Була організатором і керівником експеримент. театру *«Студія»* (1915—17); 1918 разом з К. Маркевичем керувала *Польським театром*; 1919 організувала й очолила польс. Молодий театр. Викладала в театрі «Студія», київ. *Академії театральній, Драматичній консерваторії.*

Значний вплив на актор., режисерську та пед. діяльність В. мала творчість К. С. Станіславського. Мистецькій індивідуальності В. були близькі драм. і трагедійні образи. На Україні В. зіграла ролі: Балладина («Балладина» Ю. Словацького), фру Альвінг («Привиди» Г. Ібсена), Електра («Електра» Г. Гофмансталя), Гамлет («Гамлет» У. Шекспіра). Поставила спектаклі: «Цвіркун на печі» за Ч. Діккенсом (1916), «Росмерсхольм» Г. Ібсена (1917), «Визволення» С. Вис-пянського (1918) та ін.

Літ.: Ивашкевич Я. Театр «Студия» Станиславы Высоцкой в Киеве. В кн.: Вопросы театра. М., 1965.

Г. В. Довбищенко.

ВИСОЦЬКА КУЛЬТУРА — археологічна культура кінця бронзового — початку залізного віку (10—6 ст. до н. е.), пам'ятки якої поширені на тер. Львів. і Терноп. областей. Виділив у 30-х рр. 20 ст. Т. Сулімирський, вивчали В. І. Канівець та Л. І. Крушельницька. Поселення В. к. неукріплені, з напівземлянковими житлами каркасно-стовпової конструкції з обмазаними глиною стінами. Могильники двох типів: безкурганні — на раннього та курганні — на пізньому етапах існування В. к. Під час розкопок виявлено ліпний глиняний посуд: горщики тюльпаноподібної та банкоподібної форм, прикрашені по краю вінець наскрізними проколами, валиком, ямками на плічках або корпусі; миски конічні, півкруглі, із загнутим всередину краєм; грушоподібні корчаги з конічними наліпами на корпусі; черпаки і кубки, оздоблені прокресленим або карбованим *орнаментом* (півували, зигзаг, ялинки та ін.); мініатюрні посудинки різних форм. Знайдено керамічні вироби ритуального призначення — посудини-двійники, трійники, з гострим дном, а також глиняні фігурки тварин, птахів, брязкальця та біконічної форми чарки із зображенням культових сцен, символічних знаків.

С. М. Висоцька в ролі Балладини («Балладина» Ю. Словацького).

Окрему групу мистецьких виробів В. к. становлять різні прикраси: бронзові та залізні шпильки з петельчастою, цвяхоподібною, закругленою або у вигляді спірального щитка головкою; *гривни* з перекрученого або орнаментованого косими насічками дроту, з листової бронзи з суцільним лінійним геом. орнаментом; браслети спіральні, з зімкнутими або розведеними кінцями; спіральні сережки (серед них — цвяхоподібні скіфського типу); круглі, іноді спарені бляшки; фібули з двома вісімкоподібними петлями на спинці; спіральні кільця; намистини з бронзи та глини з орнаментом у вигляді повторюваних геом. композицій. У матеріальному комплексі В. к. простежуються елементи *лужицької культури, фракійського гальштату культури, білогрудівської культури* та *чорноліської культури*. Пам'ятки В. к. зберігаються в Ін-ті археології АН України, Львів. краєзнав. музеї та ін.

Літ.: Крушельницька Л. І. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині за доби раннього заліза. Племена висоцької культури. В кн.: Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. К., 1974.

О. Г. Вангородська.

М. К. Висоцький.

ВИСОЦЬКИЙ (Wysocki) Валерій (Валеріан Войцех; 4.VI 1835, м. Радомско, побл. Лодзі — 12.X 1907, Львів) — польс. співак (бас) і педагог. Співу навчався у співацькій школі при «Театрі Вельокому» у Варшаві, 1862—63 — у Б. Праті і Дж. Ламперті в Мілані. 1861 дебютував в італ. опері в Одесі; 1863—68 — соліст і гастролер в оперних театрах Італії (в т. ч. «Ла Скала» в Мілані), Іспанії, Німеччини, виступав на сценах Варшави, Познані, Кракова, Львова.

З 1868 — у Львові, де викладав вокал у приватних муз. школах, 1870—85 — у власній школі співу; водночас професор (1873—79 і 1887—1907) консерваторії *Галицького музичного товариства*, член його правління. Серед учнів — М. П. Вітошинський, Г. Горський, А. Дідур, Я. Королевич-Вайдова, С. А. Крушельницька, М. Левицький, М. П. Менцинський, О. П. Мишуга, а також І. Богусс-Геллерова, Ю. Манн, М. Мокшицька, З. Моссочи, А. Некар, А. Оконський, Є. Страссерн, Р. Цудикувна та ін.

Літ.: Вайда-Королевич Я. Жизнь и искусство. Воспоминания оперной певицы. Л — М., 1965.

Л. З. Мазепа.

ВИСОЦЬКИЙ (Wysocki) Владзімеж [1846, с. Романів, тепер Рожищенського р-ну Волин. обл.— 30.VII (11.VIII) 1894, Київ] — польс. поет, фотограф. Закінчив Житомир. гімназію. Автор істор. поем, зокрема на укр. тематику («Оксана», 1891; «Ляшка», 1883, укр. перекл. 1912). Деякий час жив у Києві, де 1871 відкрив фотоательє. Виконав фотопортрети Лесі Українки в нар. вбранні (1884), І. Я. Франка з дружиною (1886), В. Б. Антоновича (до 25-річчя наук. діяльності, 1890). Сфотографував також багато київ. споруд.

Літ.: «Киевская старина», 1889, т № 8; «Нива», 1890, № 21; «Жизнь и искусство», 1897, № 9.

Л. І. Саприкіна

ВИСОЦЬКИЙ Володимир Семенович (25.I 1938, Москва — 25 VII 1980, там же) — рос. актор і поет. З 1960, після закінчення Школи-студії МХАТ, працював у Моск. драм. театрі ім. О. С. Пушкіна, 1964—80 — в Моск. театрі на Таганці. Серед ролей у театрі: Лопахін («Вишневий сад» А. Чехова), Гамлет (однойм. трагедія У. Шекспіра) та ін. З 1959 знімався в кіно. Перша велика роль — радист Володя у фільмі «Вертикаль» (1967, Одес. кіностудія), де виконував власні пісні. На Одес. кіностудії зіграв також ролі у фільмах «Короткі зустрічі» (1967), «Небезпечні гастролі» (1969), «Білий вибух» (1970), а також роль капітана Жеглова у гелефільмі «Місце зустрічі змінити не можна» (1979; Держ. премія СРСР, 1987). Серед ін. фільмів: «Служили два товариша» (1968), «Втеча містера Мак-Кінлі» (1975), «Сказ про те, як цар Петро арапа одружував» (обидва — 1976), «Маленькі трагедії» (1980, телефільм). 1986 на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка створено фільм «Спогад» (реж. В. Савельєв) про творчість В. Представник *авторської пісні*.

Літ.: Влади М. Владимир, или Прерванный полёт. М., 1989.

ВИСОЦЬКИЙ Михайло Костянтинович [6 (18).XI 1885, с. Недра, тепер Київ. обл.— 6.X 1950, Київ] — рос. актор, нар. арт. УРСР з 1943, засл. арт. Каз. РСР з 1944. Закінчив 1916 Одес. театр. школу Мочалова. Працював під керівництвом свого вчителя М. І. *Собольщикова-Самаріна* в театрах Одеси (1916—23), Києва (1923—25), Н. Новгорода (1933—39); грав у рос. драм. театрах Саратова (1925—27), Самари (1927—30), Сімферополя (1930—33). З 1939 — актор Київ. рос. драм. театру ім. Лесі Українки. В.— яскравий комедійний і характерний актор, у грі якого комічне часом співіснувало з драматизмом. Ролі: в театрі — Сганарель («Камінний господар» Лесі Українки), Фамусов («Лихо з розуму» О. Грибоєдова), Робінзон, Шмага, Щасливцев («Безприданниця», «Без вини винні», «Ліс» О. Островського), Ванюшин («Діти Ванюшина» С. Найдьонова), Расплюєв («Весілля Кречинського» О. Сухово-Кобиліна); в кіно — сотник Тиква («Богдан Хмельницький», 1941), Василь Іванович («В далекому плаванні», 1945), Лукашевич («Тарас

Шевченко», 1951; всі — Київ. кіностудія худож. фільмів).

О. В. Вдовенко.

ВИСО́ЦЬКИЙ Сергій Олександрович (15.VII 1923, Полтава) — укр. історик, доктор істор. наук з 1978. Закінчив 1956 Київ. ун-т. З 1967 — в Ін-ті археології АН УРСР. Більшість наук. праць пов'язана з вивченням арх-ри Києва 11 ст., зокрема *Софійського собору* (фрескового живопису, давньорус. *графіті*). Держ. премія УРСР, 1983.

Тв.: Давньоруські написи Софії Київської XI—XIV ст. К., 1968; Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити XI—XVII вв.). К., 1976; Золотые ворота в Киеве. К., 1982; Киевские граффити XI—XVII вв. К., 1985; Светские фрески Софийского собора в Киеве. К., 1989.

ВИСО́ЦЬКИЙ Яким (? — ?) — укр. сницар 18 ст. Жив і працював у Києві. 1752—53 разом з М. *Шелкевичем* зробив два різьблені клейма в стилі *барокко* (не збереглися) на парадний фронтон царського палацу у Києві (див. *Маріїнський палац* у Києві).

В. А. Шиденко.

ВИ́СПРЄВА Антоніна Петрівна [6 (19).III 1915, м. Бахмут, тепер Артемівськ Донец. обл.] — укр. співачка (сопрано), засл. арт. УРСР з 1950. Співу навчалася в А. В. *Нежданової* (1933—35 — в студії Великого театру СРСР, 1935—41 — в Оперній студії ім. К. С. Станіславського). 1941 — солістка концертного Ансамблю опери під керівництвом І. С. *Козловського*. 1943—45 — Свердл., 1945—57 — Львів. театрів опери та балету, 1957—61 — Моск. філармонії. 1948—50 — викладач Львів. консерваторії, 1961—86 — в театр. навч. закладах Москви. Партії: Марфа («Царева наречена» М. Римського-Корсакова), мадам Баттерфляй (однойм. опера Дж. Пуччіні), Недда («Паяци» Р. Леонкавалло), Галька (однойм. опера С. Монюшка)

А. І. Кушплер.

ВИСПЯ́НСЬКИЙ (Wyspianski) Станіслав (15.I 1869, Краків — 28.XI 1907, там же) — польс. письменник, художник, театр. діяч. Освіту здобув у Краків. школі красних мист-в (1887—95, у В. Лушкевича та Я. *Матейка*), в академії Коларосі в Парижі (1891—94). За рекомендацією Я. Матейка 1887 подорожував по Галичині, знайомство з нар. мист-вом і арх-рою якої позначилося у творчості В. З 1895 жив у Кракові. 1898—1905 — режисер-постановник Краків. театру; 1898—99 — керував графічною майстернею у Кракові, з 1902 викладав у краківській АМ (учні — М. І. *Жук* та І. М. *Северин*). Як художник працював у галузях графіки, живопису, театр.-декораційного і монумент. мист-ва. Представник стилю *модерн*. 1892—94 — виконав проект вітража для кафедрального собору у Львові («Обіт Яна Казімежа», «Полонія»), розписи і вітражі у францисканському соборі в Кракові (1895) та ін. Серед станкових робіт — «Портрет дівчини» (1893), «Сплячий Стась» (1904), «Материнство» (1905) Твори зберігаються у Краківському нац. музеї, Львів. КГ. Драм. твори В. присвячені істор. минулому Польщі, життю тогочасного суспільства: «Варшав'янка» (1898), «Легіон» (1900), «Весілля» (1901; йшло на сцені *Руського народного театру* у Львові), «Визволення» (1903; поставлено 1918 в Київ. польс. театрі) та ін. Ряд п'єс («Ахіллеїда», 1903; «Повернення Одіссея», 1907, та ін.) написані за антич. мотивами і сюжетами. В.— один з реформаторів європ. театру. Укр. мовою деякі вірші В. переклав В. Коптілов.

Літ.: С. Выспянский и художники его времени Каталог выставки. М., 1958; Оконьска А. Выспянский. М., 1977.

С. Виспянський. Портрет дівчини. 1893. Львівська КГ.

Витинанки. Церкви. 1887. МЕХП АН України. Львів.

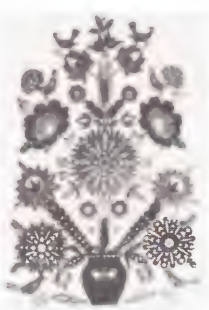

Витинанки. М. К. Муха. Вазон з птахами. 1970. НМЛ.

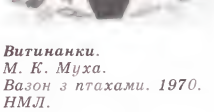

Витинанки. Г. В. Хміль. Їхали козаченьки із Дону додому. 1984 МЕХП АН України. Львів.

ВИСТАВА АРХЕОЛОГІ́ЧНА ПОЛЬСЬКО-РУ́СЬКА У ЛЬВО́ВІ» — виставка, що відбулася 9—28.IX 1885 в залах Вищої політех. школи у Львові. На ній було представлено давнє мист-во Зх. України. Мала три розділи: доісторично-археол. знахідок, предметів реліг. культу, декор.-ужиткових виробів. Серед експонатів — *Святодухівської церкви іконостас* у Рогатині, фрагменти ін. іконостасів, окремі ікони 16—18 ст., орнамент. і фігуративне шитво та *гаптування* (фелони, єпітрахилі, плащаниці), різьблені дерев. і метал. хрести, карбовані чаші, оправи для книжок, кадильниці та ін. Виставці було присвячено значні публікації Л. Вербицького (декор. мист-во) та М. Соколовського (давньоукр. малярство). Під час виставки проведено з'їзд польс. і зх.-укр. археологів, на якому розглядалися й проблеми дослідження та збереження худож.-істор. пам'яток Галичини.

Л. Ф. Сидор

ВИСТАВКА ДОСЯГНЕНЬ НАРО́ДНОГО ГОСПОДА́РСТВА УРСР (ВДНГ УРСР) — див. *Національний виставочний центр.*

ВИ́СТАВКА ХУДО́ЖНЯ 1903. Організована з нагоди відкриття пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві (скульптор Л. В. Позен). У влаштуванні виставки активну участь брали живописці С. І. Васильківський, В. О. Волков, П. Д. Мартинович, Г. Г. Мясоєдов, О. Г. Сластіон, арх. В. Г. Кричевський, письменник В. Г. Короленко. Експозиція розміщувалася в істор.-природничому музеї Полтав. губ. земства. Експонувалось понад 300 творів 32 учасників, у т. ч. офорт Т. Г. Шевченка «Приятелі» (1859), ікони В. Л. Боровиковського, ілюстрації С. І. Васильківського та М. С. Самокиша до альбому «Из украинской старины» (СПб., 1900), П. Д. Мартиновича до поеми І. П. Котляревського «Енеїда» (1873—75); картина Ф. С. Красицького «Якби ви не панич» (1898), живописні етюди та майолікові вироби О. Г. Сластіона, акварелі В. Г. Кричевського, скульптури Є. Р. Трипільської, графіка із зображенням архіт. пам'яток Полтавщини О. Л. Кульчицької. Окремі розділи — посмертна виставка творів рос. пейзажиста, акад. петерб. АМ В. Г. Казанцева (частина творів зберігається у Полтав. ХМ) і роботи майстра худож. фотографії І. Ц. Хмілевського.

Літ.: Каталог художественной выставки в память И. П. Котляревского (Полтава, 1903); В. Д. Вистава образів у Полтаві. «Літературно-науковий вістник», 1903, т. 23, кн. 9.

В. М. Ханко.

ВИ́СТАВКИ ХУДО́ЖНІ — публічний показ худож. творів, основна форма ознайомлення глядача із станковим мист-вом; у ряді випадків — показ з метою продажу творів (див. також *Аукціон*). В. х. розрізняють за територіальною належністю (всесвітні, міжнародні, регіональні), за періодичністю (щорічні, через кожні два роки — бієнале, через три — триєнале), за часом організації (весняні, осінні), за числом учасників (групові, персональні), за видом мист-ва (живопис, графіка, скульптура, нар. мист-во тощо), за жанром (портрет, пейзаж), за тематикою, з нагоди ювілеїв та ін

В. х. існували в Старод. Греції (з 6 ст. до н. е.), Італії (з 15 ст.), Голландії (з 17 ст.), Росії (з серед. 18 ст., влаштовувала *Академія мистецтв* у Петербурзі). З 2-ї пол. 19 ст. у Росії виникли неофіц. виставочні об'єднання (див. *Передвижники*). На Україні перші В. х. були організовані в кін. 19 — на поч. 20 ст. у Києві, Одесі, Львові, Полтаві та ін. містах (див. також *Товариство південноросійських художників, Товариство київських художників, «Товариство для розвою руської штуки»* у Львові, *Виставка художня 1903*). Виставка *«Десять років Жовтня»* (1927, Харків) започаткувала систематичний показ респ. і обласних тематичних В. х. до ювілейних дат. Розвитку набув обмін В. х. між рад. республіками. З 70-х рр. виставочна діяльність на Україні розширилася завдяки контактам з відомими музеями світу і колекціонерами. У Києві відбулися В. х. зі збірки А. Хаммера із США (1973), «Скарби з гробниці Тутанхамона» з Єгипетського музею в Каїрі (1974), «Сучасний живопис Японії. Школа Ніхонга» (1976), «Західноєвропейський живопис 16—17 ст.» зі збірки барона Тіссен-Борнеміса із Швейцарії (1984), «Шедеври німецьких художників 19 ст.» з Лейпцігського держ. музею образотвор. мист-ва (1984), «Нові горизонти. Американський живопис 1810—1910 рр. з музеїв США» (1988) та ін. З серед. 80-х рр. виставочна діяльність і її форми урізноманітнюються. Етапною стала респ. виставка «Молодість країни» (1987), яка продемонструвала новий підхід до організації і побудови експозиції. Поряд з традиц. В. х. влаштовують регіональні і групові за худож. напрямами, виставки од-

нієї картини (переважно в музеях), виставки-звіти про роботу творчих груп, виставки просто неба на матеріалі скульптурних *пленерів* («Медобори-89» у Тернополі, «Імпреза-90» в Івано-Франківську) та ін. Серед систематичних респ. В. х.— «Мальовнича Україна», Вітрина політичного плаката в Одесі, а також виставки естампа, акварелі і рисунка, бієнале плаката та ін. До В. х., як правило, випускають афіші, каталоги, буклети тощо. Відбулася перша всесвітня В. сучас. укр. образотворчого мистецтва «Львів — 91. Відродження», розгорнута в залах Львів. КГ, де було представлено твори понад 250 укр. художників з України, США, Канади, Швейцарії, Франції, Великобританії, Німеччини, Казахстану, Литви, Росії, Узбекистану.

ВИСТРИХАНЬ Петро (?—?) — укр. рисувальник серед. 18 ст. Навчався у живописній школі Києво-Печерської лаври. В альбомах школи, т. з. *кужбушках*, є його малюнки — «Біблійський цар» (1754), «Архістратиг Михаїл», «Св. Себастян» (зберігаються в ЦНБ АН України).

Літ.: Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні. К. 1982.

ВИСУ́НСЬК — село Березнегуватського р-ну Микол. обл., осередок худож. ремесел. Засн. 1767. Побл. села знайдено кам. антропоморфні стели 11-го тис. до н. е. з ритуальними зображеннями епохи міді-бронзи.

Худож. ремесла розвивалися здавна. На поч. 20 ст. у В. виникли артілі гончарів, каменярів (виготовляли, зокрема, фігурні профільні камені для буд-ва), токарів по дереву (створювали здебільшого посуд, оздоблений лінійним орнаментом), каретників тощо. В кін. 19 — на поч. 20 ст. у В. поширились вишивка та ткацький домашній промисел. Серед вишиваних виробів — жін. і чол. одяг, постільна білизна, рушники (з мереживними фестонами). Орнамент — рослинний (квітковий), трапляються композиції з геом. мотивами; колорит — червоно-чорний, техніки — лічильна *гладь*, *хрестик*, *мережка*. У 2-й пол. 20 ст. у В. розвинулось *лозоплетіння*. Твори майстрів В. зберігаються у Микол. краєзнав. музеї.

В. В. Малина.

ВИСЯ́ЧІ КОНСТРУ́КЦІЇ — будівельні конструкції, основні несучі елементи яких (троси, кабелі, ланцюги тощо) сприймають переважно розтягуючі зусилля. Розрізняють В. к. гнучкі й жорсткі, плоскі й просторові. Поверхня В. к. буває угнута, опукла, комбінована або ін. форм з круглим, еліптичним, многокутним та ін. обрисами у плані. В. к. легкі, економічні, архітектурно виразні; їх зводять у короткі строки. В. к. застосовують у покриттях громад. і пром. будинків, мостах та ін. Різновид В. к.— вантові конструкції, осн. несучими елементами яких є ванти (троси). Серед споруд з В. к.— Житній критий ринок (1974—80, архітектори В. Г. Штолько, О. П. Моніна), Будинок меблів (1984, архітектори Н. Б. Чмутіна, Ю. А. Чеканюк), обидва — у Києві.

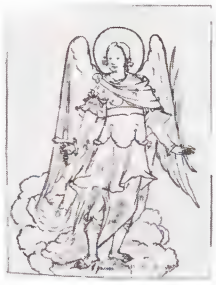

П. Вистрихань. Архангел Михаїл. Малюнок з «кужбушків» Лаврської іконописної майстерні. Туш, перо. 50-і рр. 18 ст. ЦНБ АН України. Київ.

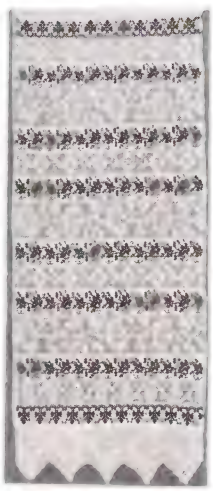

Висунськ. Г. Ф. Левченко. Рушник. Полотно, вишивка, мереживо. 1926.

Висунськ. Л. І. Пустоварка. Килим. Вовна, ткацтво. 1927.

ВИТВИ́ЦЬКИЙ Василь (16.X 1905, м. Коломия, тепер Івано-Фр. обл.) — укр. композитор і музикознавець, доктор музикології з 1929. Гру на фп. студіював у Є. Оттавової у Львові. 1925—29 навчався на музикологічному ф-ті Краків. ун-ту. 1929—33 — викладач Перемишльської філії Вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка, 1933—37 — її директор, одночасно — референт Укр. видавничого ін-ту і член музикологічної комісії Наук. т-ва ім. Шевченка у Львові (до 1939). З 1940 — співробітник Ін-ту укр. фольклору АН УРСР, викладач Львів. консерваторії і керівник муз. відділу Львів. радіо. З 1949 — у Детройті (США).

В. належать монографії про укр. композиторів: «Михайло Гайворонський», «Порфир Демуцький — лікар і музика», «Фортепіанна музика В. Барвінського»; дослідження «Українська сольна пісня в 19 ст.», «Про українські впливи в музиці Ф. Шопена» та ін., а також «Диригентський порадник» (спільно із З. Лиським і М. Ф. Колессою, 1938).

Муз. твори: «Балет-хвилинка», диптих для струнного оркестру «Пісня і танець», два струнні квартети, фп. тріо, сонатина для фп., музика до дитячих вистав «Гусеня», «Півник та Курочка», обробки укр. нар. пісень (для мішаного та чол. хорів, фп. у 4 руки) та ін.

М. Л. Білинська

ВИТВИЦЬКИЙ Йосип Хомич — див. *Вітвицький* Йосип Хомич.

ВИТВИЦЬКИЙ Софрон (криптонім — В....кий С.; 1819, Сх. Галичина — 1879, Жаб'є, тепер смт Верховина Івано-Фр. обл.) — укр. письменник і етнограф. Закінчив Львів. духовну семінарію. Був священиком у с. Жаб'є. Писав укр. і польс. мовами. Автор віршованої трагедії з історії Київ. Русі «Братняя незгода, або Посмертні дні Володимира Великого» (1862). У мелодрамі «Два голуби воду пили, два колотили» (1863) використано укр. нар. пісні і вірші Т. Падури; 1864 вона була поставлена *Лобойка К. польско-українською трупою* під назвою «Галька Подолянка».

Літ.: Левицкий И. Ем Галицко-русская библиография XIX-го столетия, т. 1. Львов. 1888; Полєк В. Витвицький Софрон. «Архіви України», 1970, № 6.

П. К. Медведик.

ВИТИНАНКИ — вид декор.-ужиткового мист-ва; орнаментальні, рідше сюжетні твори, ажурно вирізані (витяті) ножицями або ножем зі шкіри, тканин, кольор. паперу та ін. матеріалів. На Україні здавна прикрашали наплічний одяг ажурними візерунками зі шкіри і тканини. В 16 ст. з'явилися паперові В., які служили підкладками і орнамент. прикрасами відбитків печаток на документах. З 2-ї пол. 18 ст. набули популярності силуетні В.— чіткі графічні зображення з чорного паперу. Як прикраси укр. нар. житла поширилися з 2-ї пол. 19 ст. Використовували їх для оздоблення стін, *сволоків*, вікон, полиць, груб, коминів печей. Розквіт укр. В. припадає на кін. 19 — поч. 20 ст.

За кількістю взятого для витинання паперу В. поділяються на одинарні (з одного аркуша, суцільні) і багаточастинні. Останні бувають складені і накладні. За характером композиції розрізняють В. симетричні й асиметричні. Виготовляють В. з кольор. глянцевого паперу, згинаючи аркуш удвоє, вчетверо або ввосьмеро і таким чином при вирізуванні досягаючи кількаразового повторення дзеркально-симетричного мотиву («двійнята», «четверик», «восьмерик»). *Орнамент* В. здебільшого геометр. і рослинний, трапляються також антропо- та зооморфні фігурки, зображення предметів побуту та ін. У 20—30-х рр. 20 ст. В. використовували для оздоблення клубів, читалень, як декор стінних газет, плакатів тощо; з 60-х рр. застосовують для оформлення поліграф. продукції та ін. У різних регіонах України В. мають свої худож. особливості: на Прикарпатті — переважно «кочіла», «слупочки» з рослинними мотивами (П. І. Греблюк, Л. М. Процик); на Поділлі — «сонця» і стрічкові композиції (С. Я. Батюк, Ю. А. Мізік, В. И. Яскілка), симетричні «дерева» з людськими постатями (Н. П. Кушнір, О. В. Салюк, М. О. Руденко); на Придніпров'ї та Лівобережжі — складні багатоколірні рослинні компо-

Витинанки. А. А. Авдієнко. Килимок з пташкою. 1980. МЕХП АН України. Львів.

зиції, пов'язані з *настінним розписом*, символічне уквітчане дерево, вазон чи букет квітів (М. П. Павлова, Л. Є. Новицька, М. К. *Муха*, Г. В. Хміль); для Дніпропетровщини характерні композиції «весілля», «жар-птиця», «зозуля на калині», а також квітковий орнамент (Н. А. *Білокінь*, В. М. *Вовк*, П. І. *Глущенко*, Г. І. *Гречанова*). В. зберігаються у ДМУНДМ, МЕХП АН України, Музеї етнографії у Петербурзі та ін. В. із серії «Живі дерева» І. Покиданець (Миколаїв) експонувалися 1991 в Києві на респ. худож. виставці «500 літ українського козацтва».

Літ.: Гургула І. Народне мистецтво західних областей України. К., 1966; Станкевич М. Є. Українські витинанки. К., 1986.

Н. О. Глухенька, М. Є. Станкевич.

ВИТИНАННЯ, вирізування — спосіб виготовлення *витинанок*, *аплікацій* з повсті, сукна, шкіри, тканин, паперу за допомогою ножиць або ножа.

ВИТРАВЛЮВАННЯ, травлення — спосіб виконання рисунка, напису на поверхні металу, каменя, дерева, скла та ін. твердих матеріалів за допомогою кислоти, ін. їдких речовин. Використовується в декор.-ужитковому мист-ві, графіці (див. *Гравірування*).

ВИХИЛЯСНИК — елемент укр. нар. танців. Нагадує колупання землі ногою. Використовується в *гопаку*, *горлиці*, *козачку*, *метелиці* та ін. танцях. В. згадується в «Енеїді» І. Котляревського.

Літ.: Василенко К. Ю. Лексика українського народного танцю. К., 1963.

І. А. Карпович.

ВИХОДЦЕВ Григорій Олексійович [бл. 1815 — 18 (30).I 1886, Харків] — актор і антрепренер рос.-укр. труп. Походив з кріпаків. У 1-й пол. 19 ст. був директором театру в Полтаві. З власними трупами виступав в Єлизаветграді (тепер Кіровоград), Бобринці, Одесі, Харкові. Працював в одес. театрі Моркових (1871), у трупі М. М. Савіна (1875, Житомир), у харків. *Дюкової О. М. трупі* (1881), *Синельникова М. М. трупі* (1885—86). Виконував комедійні ролі. До 50-річчя творчої діяльності (1881) одержав від О. М. Островського вінок з написом «Вітаю талановитого актора. О. Островський». У трупі В. працював (1865, 1877—78) актором і режисером М. Л. Кропивницький.

Літ.: Синельников М. М. Спогади. К., 1975.

Є. С. Хлібцевич.

ВИХРОВА Мері Олександрівна (26.XI 1946, м. Тетіїв Київ. обл.) — укр. співачка (ліричне сопрано), засл. арт. УРСР з 1984. Після закінчення 1972 Київ. консерваторії (клас З. П. *Христич*) — солістка Крим. філармонії. В репертуарі: твори вітчизн. та зарубіж. класики, романси, нар. пісні.

ВИЧИГЖАНІНОВА-СТАРИКОВА Ельза Володимирівна (18.V 1941, Свердловськ) — укр. артистка балету, засл. арт. УРСР з 1972. Закінчила 1962 Пермське

Л. Вичулковський. Оранка на Україні. Олія. 1892. Національний музей. Краків.

хореогр. уч-ще, удосконалювала майстерність 1963—65 в Ленінгр. хореогр. уч-щі. 1965—68 — солістка Пермського, з 1968 — Львів. театрів опери та балету. Партії: Аврора («Спляча красуня» П. Чайковського), Раймонда (однойм. балет О. Глазунова), Джульєтта («Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва) та ін.

В. Д. Туркевич.

ВИЧУЛКОВСЬКИЙ (Wyczolkowski) Леон (11.IV 1852, Гута Мястковська, побл. м. Седльце — 27.XII 1936, Варшава) — польс. живописець і графік. Навчався 1869—73 у Варшавській рисувальній школі у В. *Герсона*; 1875—77 — в мюнхен. АМ у А. Вагнера; 1877—79 — в Краківській академії красних мист-в у Я. *Матейка*. Працював у Львові (1879—80), Ставищах, побл. Києва, Умані, Білій Церкві (1883—93), з 1893 — у Кракові та Варшаві. Один із засновників т-ва «Штука» («Мистецтво»). Малював портрети, краєвиди, побутові сцени з життя укр. селян: «Рибалки» (1891, Нац. музей, Варшава), «Оранка на Україні» (1892, Краків. нац. музей), «Сіяч» (1896, Битом музей), «Копання буряків» (кілька варіантів). Укр. мотиви розвивав у серії літографій 20-х рр. («Український альбом»). У Львів. КГ зберігаються твори «Смерека», «Верховинець», портрети та етюди укр. періоду творчості.

Ю. О. Бірюльов.

ВИШГОРОД — давньоруське місто-фортеця на правому березі Дніпра за 20 км на Пн. від Києва. Згадується у літописах під 946 як резиденція княгині Ольги — «Ольжин град». 1240 зруйнований ордами Батия. Під час археол. розкопок відкрито залишки штучних укріплень, фундамент кам'яної Борисоглібської церкви 11—12 ст. (була оздоблена фресковим розписом), залишки жител і госп. споруд, гончарських горнів, залізоробних та ювелірних майстерень. Давній В. поділявся на *дитинець* і окольний град. Археол. матеріали дають можливість припустити, що у В. були розвинуті *гончарство* (кераміч. вироби, вкриті *поливами*), *литво художнє* (мідна позолочена зброя, зокрема фігурні булави, оздоблені псевдозерню), склоробство, ювелірна справа. Вірогідно, що гончарі В. були об'єднані в ремісничу

Вишиванка з Волині. 1986. МЕХП АН України. Львів.

організацію (на зразок цехів) і забезпечували посудом В. та ін. населені пункти. В літ. джерелах є згадка про дерев. п'ятибанну церкву, збудовану за часів Ярослава Мудрого. В документах 15—16 ст. В. згадується як село, що належало *Межигірському монастирю*. 1843 побував тут Т. Шевченко, який виконав рисунок «Вишгород» (зберігається в ДМШ).

Поблизу Вишгородських висот 1979 встановлено пам'ятник воїнам-визволителям Вишгорода (арх. В. В. Климик). У В. — Будинок культури, муз. школа.

О. О. Клименко.

ВИШЕНСЬКИЙ Стефан (?—?) — укр. маляр 17 ст. Жив на Закарпатті. Для церкви в с. Тюшці виконав ікону «Страсті господні» (1686, тепер у Львів. КГ).

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

ВИШЕНСЬКИЙ Теодор (Федір) — укр. живописець 18 ст. Див. *Федір* з Вишні.

ВИШИВАНКА — укр. чол. або жін. сорочка, оздоблена *вишивкою*. Орнаментація В. тісно пов'язана з кроєм, який зумовлював розміщення вишивок. Візерунки геом., рослинні, зоо- та антропоморфні, їхній колорит, а також техніки *вишивання* залежали від традиц. оздоблення *костюму народного* в різних регіонах України. У 20 ст. помітний процес нівелювання місц. особливостей В. Укр. В. оспівана в багатьох нар. піснях.

ВИШИВАННЯ — нанесення орнамент. або сюжетних зображень на тканину, шкіру, повсть; створення *вишивки*. Виконується вручну (голкою, іноді гачком) або за допомогою спец. машини. Матеріал основи — бавовняні, вовняні, конопляні, лляні, шовкові тканини, шкіра та ін. Нитки для В. — лляні, конопляні, вовняні, бавовняні (*заполоч*, *біль*, *гарус*, зсукані нитки «коцик», вовняні шнури, шовкові, металеві — золоті і срібні — нитки *бість*, *грань*, *шир*). Використовують та-

Вишивання золотими, срібними і шовковими нитками. 1749. Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

Вишивання золотими, срібними і шовковими нитками. 18 ст. Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

кож *лелітки*, *бісер*, *гудзики*, монети, перли, корали, коштовне каміння.

На Україні побутують бл. 100 технік В., які діляться на основні, допоміжні, вільні (за малюнком, заздалегідь нанесеним на полотно) та лічильні (за кількістю ниток *основи* і *піткання*). Способи нанесення стібків на тканину — двосторонній (*гладь*, штапівка, занизування, «позад голки», виколювання, вирізування) та односторонній (*низь*, набирування, верхоплут, плетінка, ретязь, хрестик, ланцюжок-тамбур, вибиванка та ін.). Для В. різних видів виробів (одяг, інтер'єрні тканини) використовують відповідні матеріали. Так, полотняний одяг в основному вишивали лляними, вовняними нитками; вовняний (свити, кептарі, сердаки) — ще й шнурами, волічкою; перемітки оздоблювали шовковими, срібними, золотими нитками; кожухи — вовняними, шовковими, сап'яновими стрічками.

Для остаточного оформлення вишитих виробів, надання їм додаткового декор. ефекту застосовували худож. прийоми зшивання окремих деталей: підрублення та зубцювання. Підрублюють вироби рубцем одинарним з прутиком, подвійним з прутиком «через чисницю», роздільним прутиком «через чисницю»; шви — плахтовий, петельчатий, часто з прив'язаними торочками. Зубцюють одинарним або подвійним прутиком, черв'ячком, штапівкою, стовпчиком. Відоме зубцювання без прутика з черв'ячком і подвійною штапівкою та ажурне.

ВИШИВКА — вид декор.-ужиткового мист-ва, в якому *орнаменти* та сюжетні зображення виконують способом *вишивання*. В. оздоблюють одяг, предмети побуту, інтер'єрно-обрядові тканини, може бути також самостійним твором — декор. панно, портрет, картина. Худож.-образні особливості нар. В. етногр. регіонів України зумовлені специфічними техніками виконання, характерними орнамент. мотивами, сталою кольор. гамою: графічність чорних або червоночорних узорів (Поділля), ажурність наскрізного шиття білим по білому (Полтавщина, Чернігівщина), декоративність дрібноузорних композицій (Київщина), багатобарвність і насиченість складними геом. мотивами (Карпати і Прикарпаття), спорідненість з ткацтвом у колориті (червоний колір) і використання геом. орнаменту (Полісся) та ін.

Укр. нар. В. має багато спільних рис з рос. та білоруською. До кін. 19 ст. в орнаментах зберігались мотиви, що відтворювали прадавні вірування (*«древо життя», берегиня, солярні знаки*). Символічне значення мають кольори. Споріднені з В.— *гаптування*, *аплікація*.

На тер. України В. відома з часів скіфів та сарматів (див. *Скіфське мистецтво*, *Сарматське мистецтво*). Скіф. одяг прикрашався аплікацією з кольорової шкіри, декор. швами, золотими нашивками із зображенням гепардів, грифонів, левів та ін., святкові скіф. штани — узорами по боках у вигляді кружечків, зигзагів, ромбів, спіралей. Кафтани та куртки сарматів оздоблювали орнаментом на грудях, рукавах, подолі та спині, штани — переважно по боках.

Про використання В. у давньослов'ян. одягу свідчать срібні фігурки людей з *Мартинівського скарбу* на Черкащині, бронзова статуетка з могильника на Полтавщині із зображенням широких смуг геом. орнаменту на грудях та плечах (всі — 6 ст. н. е.). В. була складовою частиною худож. культури *Київської Русі*. В 11 ст. сестра Володимира Мономаха Ганна організувала в Києві першу вишивальну школу. Велику увагу приділяли гаптуванню подолів, низу рукавів та оплічча сорочки. В узорах золотого шитва — геом. і рослинні мотиви, зображення гепардів, левів, *грифонів*, величних птахів, мотив *крину* (символ життя). Найпоширеніший шов — у «прокол», з кін. 12 ст.— у «прикріп» золотими і срібними нитками. У 14—17 ст. В. притаманне використання давньорус. традицій. У 16—17 ст. посилився вплив ренесансних форм (див. *Відродження*) — риза з гербом Адама Кисіля, НМІ України; єпітрахилі, 1640, 1642, 1643, Києво-Печерський заповідник, та ін.

З 2-ї пол. 17 ст. створювали худож. В. у стилі *барокко*. Це виявилося в більшій ошатності й урочистості виробів, пишності їхнього оздоблення. Розвивалося вишивання різнокольор. шовковою гладдю, старокиївським швом та ін. (фелони 1729, 1749, 1763, завіса 1756; всі — в Києво-Печерському заповіднику). В кін. 18 — на поч. 19 ст. на Україні при поміщицьких садибах почали утворювати кріпацькі вишивальні майстерні, де оздоблювали речі панського побуту — скатерки, подушки, одяг, гаманці, чохли для меблів. Такі майстерні існували в селах Качанівці на Чернігівщині, Григорівці на Київщині, Клембівці та Яланці на Поділлі, Великих Будищах та Долині на Полтавщині. Поширилося вишивання бісером та філейне — білим шовком на тонких тканинах (шарфи, чепці, носові хусточки, різні деталі жін. одягу) для власних потреб і на продаж. У процесі соціально-екон. та культур. розвитку укр. народу в кін. 19 — на поч. 20 ст. склалися локальні особливості укр. нар. В. Нею прикрашали одяг з домотканого лляного, конопляного полотна, сукна, овчини. Кожний вид одягу (сорочки, керсетки, спідниці,

Вишивка. *Полотно, набирування, мережка. Київщина.*

Вишивка. *Полотно, пряма гладь, мережка-шабак. Чернігівщина.*

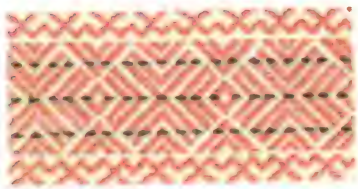

Вишивка. *Полотно, поздовжня низь. 19 ст. Волинь.*

Вишивка. *Полотно, хрестик. Львівщина.*

Вишивка. *Полотно, хрестик, штапівка. Гуцульщина.*

Вишивка. *Полотно, хрестик. Закарпаття.*

Вишивка. *Полотно, качалочка, штапівка. Буковина.*

фартухи, пояси, свити, сердаки, кожухи, кептарі) чи головного убору (очіпки, перемітки, хустки та інші) мав притаманну лише йому орнаментацію та техніку виконання. Нитки для В.— доморобні, нефарбовані (сірі, білі, воскобовані) або фарбовані органічними *барвниками* (переважно рослинними). В кін. 19 ст. з'явилися фабричні нитки (*заполоч, гарус,* металеві — *шир*) і анілінові барвники. Укр. В. властиве багатство колористичного рішення, розмаїття орнамент. мотивів.

Вишивка
Полотно, рушниковий шов. Полтавщина.

Вишивка.
Полотно, поперечна низь. Поділля.

Вишивка.
Полотно, поперечна низь.
Івано-Франківщина.

Для В. Полтавщини характерні геом. і рослинно-геом. орнаменти. В основі геом. орнаменту — найпростіші мотиви: прямий та скісний хрест, квадрат, ромб, трикутник, зірчасті мотиви з деталізованою внутр. розробкою. Комбінації цих мотивів у різних сполученнях створюють безліч варіантів композиційних побудов. Рослинно-геометризовані мотиви: ламане дерево, гілка, калина, гарбузове листя, берізка. Найпоширенішу на Полтавщині В. виконують білим по білому, до неї додають відтінки сірих, вохристих, зеленкуватих, іноді чорних ниток. Техніки виконання — *лиштва* (залежно від узору має назви: хвильова, стежкова, яблучкова, ключова, барвінкова, порічкова, метеликова) та ажурні (*виколювання, довбанка, вирізування, мережка,* затяганка, гречечка, ляхівка), які часто поєднуються.

На Київщині В. притаманні дрібно розчленовані орнамент. мотиви, з яких складаються чіткі композиції рослинно-геом. чи геом. орнаменту. Поширені мотиви — грона винограду, хмелю, гілочки з ягідками, квітками, зірочки червоного кольору з графічним окресленням чорним. У колориті переважає червоний колір, іноді додається жовтий, синій або чорний. Техніки — коса гладь, *хрестик,* мережки (овсяночка, квадратикова), набирування; змережування окремих частин черв'ячком, плахтовим швом.

На Чернігівщині В. білі, з украпленням цяточок червоного або чорного кольорів. Орнамент геом. або рослинно-геометризований, поширений мотив видовженого ромбу — човник, чернігівська берізка. Техніки — лиштва, зерновий вивід, викол, вирізування, мережки, змережування «шабаком», т. з. чернігівська розшивка.

На Серед. Наддніпрянщині різнокольоровим гарусом, вовняними нитками, аплікацією з кольорової шкіри оздоблювали кожухи. Орнамент. мотиви — сосонка, зорі, яблунька. На керсетах рослинний орнамент розміщували у верхній частині та по низу. Орнаментація рушників — у вигляді дерева-квітки або ж букету, які близькі до символічного зображення — «древа життя». Техніка — рушниковий шов, колір — червоний; на Київщині і Чернігівщині додавали синій, на Дніпропетровщині — зелений і жовтий. На межі 19 і 20 ст. поширилася тамбурна техніка (див. *Тамбур*).

Композиції В. Полісся утворені з ромбів, восьмикутних зірок, ламаних ліній. Мотиви — волові очі, конячі голови, оленячі роги (Волинь, Полісся), рожі, хміль, барвінок, берізки, гусячі лапки, сливки (Київ. і Черніг. обл., Полісся).

На Сх. Поділлі переважають геом. мотиви з мініатюрною розробкою. Техніка — *низь* чорного або чорно-червоного кольорів (за способами виконання назви: паршива, сліпа, дрібненька, квіткова). Орнамент. мотиви — кривуля, купчаки, коропова луска, раки, вовчі зуби, волові очі, жабки та ін. Рідше використовують солов'їні вічка, змережування «шабаком», козацькою мережкою; кольори — червоний, чорний, білий. У 19 ст. вишивали на бамбаку (тонке полотно) широм (срібна нитка скручена з чорною, золота — з червоною). На Зх. Поділлі В. сорочок відзначаються темним колоритом (чорний з додаванням темно-вишневого або жовтого). Нитки — вовняні. Узори суцільно вкривають усе поле рукава. Рушники на Поділлі — невеликі, техніка — качалочки; нитки також вовняні зеленого, жовтого, червоного, синього, чорного кольорів. Сюжети — фантастичні коні з вершниками, жіночі фігури з птахами, стилізовані рослинні мотиви. Карпатському регіонові (Прикарпаття, Карпати, Закарпаття) притаманне розмаїття локальних варіантів В. Їх кілька тільки на Львівщині. Так, на Сокальщині геом. орнаменти виконують переважно хрестиком, стебнівкою чорного кольору. На поч. 20 ст. поширилися рослинні мотиви, вводяться синій, жовтий, червоний кольори. У Городоцькому р-ні виділяються композиції червоного кольору, виконані т. з. городоцьким швом. Вони утворюються чергуванням розеток місяців і півмісяців та рядів ланцюжка.

На Яворівщині різноманітні головні убори та одяг (кабати запаски, камізелі, сорочки, хустки, бавниці) вишивали візерунками з дрібними мотивами — сосонки, купочки, деревця, клинці. Техніки — хрестик, стебнівка; кольори — чорний або червоно-чорний. На поч. 20 ст. поширилася В. гладдю (гапти або кладення) яскравих кольорів. Закарпаття виділяється різними техніками і барвистою кольор. гамою. У В. вводять склярус, лелітки, бісер. Рукава сорочок густо вкривають кучерявим швом заволікуванням, ажурними швами. На Буковині поширені техніки — низь, настил, хрестик, кучерявий стібок, різнокольорові мережки. У В. додавали шовк, золоту чи срібну нитку, лелітки. Вишивки Гуцульщини виділяються в особливу групу. Кожний район, село мають своє художнє обличчя. Техніки — низинка, кучерявий стіб. В с. *Яворові* переважають т. з. сливові черешневі, соснові, кручені, ріжкаті, скринькові візерунки. Колорит — червоний, який підсилено жовтим, зеленим, блакитним, чорним; в с. *Брустурові* — зелений, чорний; у Верховині домінує чорний колір, орнамент

складається з ромбів, трикутників. У Городенківському р-ні вишневий колір поєднують із зеленим, жовтим. Снятинські В. виконують білою мережкою (циркою), ¼ с. *Космачі* — дрібним хрестиком у жовтогарячій гамі. Орнаменти — дубовий лист, баранкові, качурові, лекачі. Кептарі, сердаки орнаментують яскравими вовняними шнурами з кручених ниток, обшивають кольор. сап'яном.

На межі 19 і 20 ст. на всій тер. України поширилися В. хрестиком натуралістично вирішених квіткових мотивів у червоних і чорних кольорах, які витіснили в усіх регіонах традиц. техніки та ін. кольори. У 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. почали вивчати і колекціонувати нар. В. Організуються земські школи інструкторів, курси з метою поліпшення худож. якості вишитих виробів. Навч.-кустарні майстерні було засновано у Миргороді, селах Опішні та Решетилівці на Полтавщині, Зозові на Вінниччині, Дігтярах на Чернігівщині та ін. Подібні промислові майстерні існували в містах Косові, Коломиї, Хусті. Київ., Полтав., Черніг. і Подільське земства видали альбоми узорів В. 18—19 ст. Ескізи для В. створювали нар. майстри Г. Ф. *Собачко-Шостак*, Г. К. *Цибульова*, художниці Є. І. *Прибильська*, О. О. *Екстер*, Н. М. Давидова, А. В. Семиградова та ін.

Після жовтня 1917 організовано мережу вишивальних артілей у традиц. центрах В.— у селах Клембівці та Городківці (артілі «Жіноча праця»), Решетилівці (ім. Клари Цеткін), Опішні (ім. Н. К. Крупської), Полтаві (ім. Лесі Українки) та ін. Укр. В. з успіхом демонструвалися за кордоном: 1922 — у Берліні, Празі, Гамбурзі, Лондоні; 1925 — в Лейпцігу, Мюнхені, Ліоні; 1925, 1937 — у Парижі (золота медаль). Укр. сучасна В.— складне багатогранне явище, розвивається і в сфері нар. самодіяльного мист-ва, і у творчості художників-професіоналів. Різні за асортиментом вироби виготовляють у системі *народних художніх промислів*, мережі підприємств «Укрхудожпрому», Спілки художників України та ін. Художники і майстри глибоко вивчають і розвивають у своїй творчості традиції нар. В. різних регіонів України. 1960 худож. артілі перетворено на фабрики, з 1971 — на художньо-виробничі об'єднання (*«Полтавчанка»*, *«Вінничанка»*, *«Гуцульщина»*, *«Україна»*, *Київське художньо-виробниче об'єднання* ім. Т. Г. Шевченка). Нова соціальна основа розвитку худож. промислів сприяла формуванню нар. майстрів нового типу. Фахову підготовку набувають у спец. навч. закладах (*Вижницьке училище прикладного мистецтва*, Решетилівське профес.-тех. уч-ще та ін.). Відбувається процес поглиблення індивідуальних пошуків, розвиток традиц. і введення нових мотивів. Вишитими рушниками і панно оздоблюють інтер'єри громад. будівель. У Закарп., Івано-Фр., Чернів. областях поряд з традиц. для В. матеріалами широко застосовують бісер, склярус, люрекс, значно розширена кольор. гама вишивок. Серед майстрів — П. О. Березовська, О. М. Василенко, О. К. Великодна, Г. Ю. Герасимович, Р. В. Горбач, К. І. Горобець, П. П. Горобець, Г. Ф. Грабовська, Н. Я. Гречанівська, Г. П. Гринь, Я. С. Грицишин, О. І. Гушул, О. І. Закорка, Г. В. Каніболоцька, Т. В. Левицька, Г. Д. Лялька, Е. С. Паньків, Д. М. Петкевич, М. Ф. Попадинець, З. С. Савіська, В. І. Сидоренко, М. В. Федорчак-Ткачова та ін.

Твори укр. вишивальниць зберігаються в ДМУНДМ, МЕХП АН України, Черніг. істор. музеї, Канівському музеї укр. нар. декоративного мист-ва, Косівському і Коломийському музеях нар. мист-ва Гуцульщини та ін. Укр. майстри В. не раз удостоювались нагород на міжнар. виставках.

Літ.: Українські народні вишивки. Альбом. К., 1957; Українське народне мистецтво. Тканини та вишивки. Альбом. К., 1960; Новицька М. О. Гаптування в Київській Русі. «Археологія», 1965, т. 18; Орлов Р. С. Давньоруська вишивка XII ст. «Археологія», 1973, № 12; Кара-Васильєва Т. В. Полтавська народна вишивка. К., 1983; Народні художні промисли УРСР. К., 1986; Древняя одежда народов Восточной Европы. М., 1986; Куценко М. Барви є в моїх очах. «Україна», 1990, № 49—50.

Т. В. Кара-Васильєва

ВИШИМИРСЬКИЙ Ян (?—?) — укр. золотар кін. 16 — 1-ї пол. 17 ст. Жив і працював у Львові. Належав до золотарського цеху. В архівних документах згадується 1618.

ВИШКОВЕ — смт Хустського району Закарп. обл., осередок плетіння з лози, соломи, кукурудзяних початків та листя. Відоме з 1271. У В.— цехи Хустського виробничого об'єднання худож. виробів (з 1968) та Буштинського лісокомбінату (з 1946). Виготовляють гнуті меблі, а також кошики, сумочки, шкатулки, хлібниці, декор. прикраси та ін., оздоблені нескладним геом. орнаментом. Для створення і декорування виробів використано традиц. прийоми укр. нар. плетіння. Майстри — В. С. Амбруш, Р. О. Гецел, Ю. А. Гецел, О. Є. Кардош, Р. М. Немеш, Й. Й. Попович та ін. Твори зберігаються у Львів. музеї арх-ри та побуту. Будинок культури. Городище 9—10 ст.

ВИШНЕВЕ́ЦЬКА Ганна Матвіївна (? — ?) — укр. актриса кін. 19 — поч. 20 ст. Працювала в трупах Л. Р. Сабініна (1912—13), А. І. Бунчука (її чоловіка) та ін. Виконувала ролі драм. героїнь.

Є. С. Хлібцевич.

ВИШНЕВЕ́ЦЬКИЙ Демид (? — ?) — укр. живописець кін. 18 — поч. 19 ст. з с. Дев'ятої Роти Катеринославської губ. (тепер Дніпроп. обл.). З його творів відомий «Портрет єпископа Афанасія» (1800, Дніпроп. ХМ).

Вишневецького замку художня колекція. Невідомий автор. Портрет Д. І. Вишневецького. Олія. 18 ст. НМІ України. Київ.

ВИШНЕВЕ́ЦЬКИЙ ПАЛАЦО́ВО-ПАРКОВИЙ КОМПЛЕКС — пам'ятка арх-ри 18 ст. у смт Вишнівці Терноп. обл. Кол. резиденція магнатів Вишневецьких. Складається з палацу, двох флігелів, двох брам і парку; розміщується на тер. замку, зведеного 1395. Планування і оборонна система замку остаточно склалися 1640, після руйнувань 1705 фортифікаційну систему було відновлено, 1720 збудовано новий палац. У кін. 18 ст. палац перебудовано. Після пошкоджень замку у період 1-ї світової війни його відбудовано у 20-х рр. (за участю арх. В. В. *Городецького*). Комплекс зазнав значних руйнувань під час Вел. Вітчизн. війни. В 50-х рр. проведено ремонтні роботи.

Палац — у стилі *класицизму*, складається з кількох об'ємів, об'єднаних у 18 ст. в симетричну П-подібну композицію з *ризалітами*, яка утворює *курдонер* з партерним парком. Стіни першого ярусу рустовано, центр. частину з парадним входом виділено трикутним *фронтоном* з пишним ліпленням у *тимпані*. В палаці зберігалися твори образотвор. мист-ва (див. *Вишневецького замку художня колекція*). До садиби ведуть дві брами, в арх-рі яких поєднано бароккові і класицистичні риси. Парк закладено в кін. 18 ст. (арх. Д. Міклер).

ВИШНЕВЕ́ЦЬКОГО ЗАМКУ ХУДО́ЖНЯ КОЛЕ́КЦІЯ — зібрання живопису, скульптури, рукописів, предметів декор.-ужиткового мист-ва, меблів (15—19 ст.) князя М. С. Вишневецького, що зберігалися у Вишневецькому замку. До колекції входило бл. 600 портретів, у т. ч. князів Вишневецьких, Мнішеків, Тарлів, Острозьких, Лещинських, Замойських, Сангушків, Чарторийських, Потоцьких, Тишкевичів, Фірлеїв, Понятовських, а також польс. королів з династій Лешків, Попелів, Ягеллонів та ін. Було бл. 40 картин переважно істор. змісту, серед них — «Сандомирський Рокош» (невід. автора, 1606, тепер у НМІ України), твори Я.-Б. *Плерша* «Від'їзд Катерини II з Канева», «Ілюмінація Канева в 1787 р.» (тепер у Львів. КГ); «Присвоєння Мнішекам княжого титула Оттоном III» (тепер у Києво-Печерськ. заповіднику), «Битва під Хотином» (1673; тепер у філіалі Львів. КГ — Олеському замку) та ін.

Колекцію описували укр. мистецтвознавці В. П. *Горленко*, Г. К. *Лукомський*, архітектор В. С. *Лукомський* та ін. Після смерті М. С. Вишневецького замок належав різним власникам. У 50-х рр. 19 ст. частину зібрання вивезено за кордон. Колекційні цінності не раз продавали з аукціону. Окремі експонати потрапили в музеї Відня, Кракова, Варшави,

приватні збірки. Один з володарів замку — київ. міськ. голова І. О. Толлі передав Київ. міськ. музею старожитностей та миства ряд полотен з колекції (зокрема, портрети князів Вишневецьких та ін.), які зберігаються у НМІ України.

Літ.: Горленко В. Распродажа в Вишневецком замке. «Киевская старина», 1884, № 10; Лукомский В., Лукомский Г. Вишневецкий замок. «Старые годы», 1912, № 3. *Ш. М. Гарцман.*

ВИШНЕ́ВИЧ Олександра Сергіївна (5.V 1907, Одеса) — укр. піаністка-концертмейстер. Закінчила 1926 Вінн. муз. технікум. 1928 — концертмейстер Другої пересувної опери у Вінниці, з 1929 — Крайової сибір. опери (Томськ, Омськ, Новосибірськ), театрів опери та балету Саратова, Самари, Вінниці (1935—37), Алма-Ати, Нижнього Новгорода. 1946—55 — гол. концертмейстер Львів., 1955—60 — концертмейстер, 1960—88 — головний концертмейстер Київ. театрів опери та балету. 1946—55 — викладач Львів. консерваторії. Виступала в концертах з М. Д. Ворвулєвим, М. К. Кондратюком, Б. А. Руденко, Л. А. Руденко, Г. О. Туфтіною, Є. І. Чавдар, А. І. Кікотем, В. І. Тимохіним, З. П. Христич. *І. Д. Гамкало.*

«ВИШНЕВІ УСМІШКИ» — респ. фестиваль гумору і сатири. Проводиться з 1980 щороку в Києві (починається 1 квітня). Названий за однойм. твором Остапа *Вишні*. У фестивалі беруть участь письменники-гумористи, майстри театру, кіно, муз. та образотвор. мист-ва, колективи худож. самодіяльності України. Проводяться літературно-мистецькі вечори, показ комедійних вистав та кінокомедій, виставок карикатур і гумористич. малюнків.

ВИШНЕ́ВСЬКА Зоя Всеволодівна (26.VII 1918, Верхньодніпровськ, тепер місто Дніпроп. обл.— 22.V 1976, Київ) — укр. художник декор.-ужиткового мист-ва. Після закінчення 1941 Моск. текстильного ін-ту працювала на кержацькому та єреванському, 1951—62 — на київ. шовкових комбінатах; 1962—76 — художник текстилю в Зональному н.-д. ін-ті експеримент. проектування в Києві.

За ескізами В. виконано платтяні й декор. тканини, килими, завіси для будинків культури і клубів, дитячих установ та ін. Учасник зарубіж. виставок. Твори зберігаються у ДМУНДМ. *Л. Є. Жоголь.*

ВИШНЕ́ВСЬКИЙ Автоном Іванович [1813 — 10 (22).II 1880, Київ] — укр. хоровий диригент і співак. У юнацтві та в 40-х рр. співав у митрополичому хорі в Києві, деякий час був його регентом. З 1865 на запрошення А. О. *Адабаш* служив у Флорівському монастирі, де організував профес. хор, у 70-х рр. був дияконом Введенської церкви на Подолі в Києві. Відомий також як знавець церковного співу. *Л. А. Проценко.*

ВИШНЕ́ВСЬКИЙ Всеволод Віталійович [справж.— Вишневецький; 8 (21).XII 1900, Петербург — 28.II 1951, Москва] — рос. письменник. Брав участь у Жовтн. збройному повстанні 1917 у Петрограді. 1918—20 — учасник громадян. війни, зокрема на Україні. Навесні 1919 був у Києві (згодом написав спогади про виставу «Фуенте овехуна» в *Другому театрі Української Радянської Республіки* ім. Леніна у кн. «Спектакль, що кликав до бою», 1970). Зображував у п'єсах події революції і громадян. війни, антифашистської боротьби, Вел. Вітчизн. війни та ін.

Серед вистав у театрах України: «Перша Кінна» — 1929 в Київ. рос. драм. театрі (реж. В. Б. *Вільнер*); «Оптимістична трагедія» — 1933, вперше в СРСР в Київ. рос. драм. театрі (реж. В. О. *Неллі*, у гол. ролі — Л. І. *Добржанська*), 1934 — в Дніпроп., 1957 — у Чернівецькому і Запоріз., 1977 — в Донец. укр. муз.-драм. театрах, 1986 — у Київ. театрі драми і комедії; «На заході бій» — 1932 в Одес. держдрамі, 1933 — в Харків. Червонозаводському укр. драм. театрі (реж. М. С. *Терещенко*); «Незабутній 1919-й» (Держ. премія СРСР, 1950) — 1950 в Одес. рос. драм. (реж. О. І. *Соломарський*), 1951— в Київ. укр. драм. (реж. Г. П. *Юра*) театрах. У театрах України йшли також п'єси «Останній вирішальний», «Розкинулось море широко».

Тв.: Укр. переклади — Перша Кінна. Х., 1932; Незабутній 1919-й К., 1950; Оптимістична трагедія. К., 1957.

Літ.: Неллі В. Вишневський у Києві «Український театр», 1971, № 1. *Б. О. Курицин.*

ВИШНЕ́ВСЬКИЙ Данило Іванович (1799—60-і рр. 19 ст.) — укр. майстер золотих і срібних справ. Жив і працював у Києві. З 1814 навчався у М. І. *Калиновського*, працював у його майстерні 17 років. 1832 здобув звання майстра. Мав учнів. Виготовляв на замовлення побутові речі і прикраси, культові предмети та ін. Окремі вироби зберігаються у Києво-Печерському заповіднику. *В. А. Шиденко*

ВИШНЕ́ВСЬКИЙ Іван С. (? — ?) — рос. архітектор 2-ї пол. 19 ст. Жив і працював у Петербурзі. В Києві за проектом В. і під його керівництвом було вперше споруджено будинок залізнич. вокзалу (1867—69, не зберігся) у т. з. *цегляному стилі* з елементами романо-готичної арх-ри.

Тв.: Станция в г. Киеве, «Зодчий», 1874, № 8—9. *Т. В. Скибицька.*

ВИШНЕ́ВСЬКИЙ Микола Олександрович (? — ?) — рос. архітектор 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст. Навчався у петерб. Ін-ті цивільних інженерів. Брав участь у забудові Києва у кін. 19 — на поч. 20 ст. (житл. будинки на Андріївському узвозі № 34, 1900; по вул. К. Лібкнехта № 19, 1901). *Т. В. Скибицька*

ВИШНЕ́ВСЬКИЙ Олександр Леонідович [справж.— Вишневецький; 8 (20).I 1861, Таганрог — 27. II 1943, Ташкент] — рос. актор, засл. діяч мист. РРФСР з 1933, Герой Праці (1933). У 1883—98 працював у рос. трупах в Таганрозі, Харкові, Вінниці, Катеринославі (тепер Дніпропетровськ), Одесі та ін. 1893—96 брав участь у гастролях Г. М. Федотової по Україні і Криму. 1898—1943 — актор МХАТу. Ролі: Борис Годунов («Цар Федір Іоаннович» О. Толстого), Марк Антоній («Юлій Цезар» У. Шекспіра), Говстад («Доктор Штокман» Г. Ібсена).

О. Л. Вишневський.

В. В. Вишневський.

Остап Вишня

Тв.: Клочки воспоминаний. Л., 1928. *І. В. Романченко.*

ВИ́ШНЯ Остап [справж.— Губенко Павло Михайлович; псевд. та криптоніми — О. В., Г-й, П., Г-ський, Вишня, Остап, Грунський, Павло, Кучерявенко, В., Михайленко, Павло з Грунь; 1 (13). XI 1889, хутір Чечва, тепер с. Грунь Охтирського р-ну Сум. обл.— 28.IX 1956, Київ] — укр. письменник-сатирик і гуморист. Закінчив 1907 Київ. військ.-фельдшерську школу. Навчався 1917 в Київ. ун-ті. Почав друкуватися 1919. В газ. «Вісті ВУЦВК», у додатку до неї *«Культура і побут»*, у журн. *«Червоний перець»* та ін. виступав з фейлетонами, усмішками, сатирич. нотатками. Порушував проблеми театру, кіно, музики, цирку, естради, живопису. Серед публікацій — «мистецькі силуети» А. Г. Петрицького, О. П. Довженка, Леся Курбаса, Б. В. Романицького, В. С. Василька, І. О. Мар'яненка, М. М. Крушельницького, Г. П. Юри, І. Е. Замичковського (всі — 1928), М. К. Заньковецької, Є. П. Зарницької (обидва — 1929), Г. П. Затиркевич-Карпинської, Ю. В. Шумського (обидва — 1956) та ін. В. створив новий своєрідний жанр театр. критики — гостру, дотепну рецензію-фейлетон (така його рецензія 1920 у Кам'янець-Подільській газ. «Трудова громада» на виставу Театру М. Садовського «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького). В. належать статті «Театр імені М. Заньковецької» (1924), «Державний театр ім. М. К. Заньковецької» (1930), «Одеська держдрама» (1928), фельєтон «„Березіль" мерзне» (1924), рецензії на вистави «Лісова пісня» Лесі Українки, «97» М. Куліша, «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» В. Винниченка в Укр. драм. театрі ім. І. Франка, «Наталка Полтавка» І. Котляревського в Укр. нар. театрі (обидва — в Харкові), «Калиновий гай» О. Корнійчука в Київ. драм. театрі ім. І. Франка та Малому театрі у Москві. Популярною була серія публіч. виступів письменника — «Дуже музичні рецензії на харківську оперу 1924 року» (зокрема, на вистави «Руслан і Людмила» М. Глинки, «Князь Ігор» О. Бородіна, «Казки Гофмана» Ж. Оффенбаха та ін.).

Як драматург В. відомий переробками класичних творів. Серед

них: муз. п'єса-гротеск «Вій» за М. Гоголем та М. Кропивницьким [1925, доповнена інтермедіями і цілими картинами з дійсності 20-х рр.; пост. 1925 Харків. укр. драм. театром ім. І. Франка (реж. Г. П. *Юра*), Кіровогр. робітн.-сел. театром ім. І. Я. Франка; 1926—27 — Театром ім. М. Заньковецької (реж. Д. І. *Козачківський*)], «Запорожець за Дунаєм» за С. С. Гулаком-Артемовським [1930; пост. 1931—32 Запоріз. укр. муз.-драм. ім. М. Заньковецької (реж. Б. *Романицький*), Донец. муз. комедії (реж. О. М. та О. В. *Смирнови*), Терноп. укр. муз.-драм. ім. Т. Шевченка театрами]. В.— автор перекладів укр. мовою п'єс М. Гоголя «Ревізор», «Одруження», «Гравці» (під назвою «Картярі»), О. Сухово-Кобиліна «Весілля Кречинського», В. Маяковського «Клоп» та ін.

Щороку в Києві проводиться респ. фестиваль гумору і сатири «*Вишневі усмішки*». 1990 СПУ засновано премію імені Остапа Вишні.

На могилі письменника на Байковому кладовищі 1966 встановлено пам'ятник (скульптор М. Д. Декерменджі, арх. Я. Ф. Ковбаса), на будинку по вул. Червоноармійській в Києві, де 1952—56 жив і працював письменник,— меморіальну дошку (1957, скульптор М. Д. Декерменджі). Був репресований 1934, реабілітований 1955.

Тв.: Вишневі усмішки театральні. Х., 1927; Усмішки, т. 1—4. Х., 1928; Запорожець за Дунаєм Музична комедія на 3 дії. Х., 1932.; Твори, т. 1—7. К., 1963—65

Літ.: Дузь І. Остап Вишня. К., 1965; Живий Остап Вишня Збірник спогадів про письменника. К., 1966; Журавський А. Ф. Ніколи не сміявся без любові. К., 1983; Гірняк Й. З Остапом Вишнею у таборах. «Україна», 1989, № 41—45.

М. Г. Лабінський.

ВИШНЯКОВ Денис Якович (1879, м. Городище, тепер Черкас. обл.— після 1932) — укр. актор і режисер. Закінчив 1900 театр. школу при Малому театрі в Москві, режисерські курси в Києві у П. Л. *Скуратова* та Г. П. *Гаєвського*. Дебютував 1900 в «*Соловцов*» *театрі*. До 1918 працював у театрах України, Кавказу, Росії. 1918—19 — режисер київ. театру «Мозаїка», 1919 — секретар *Київського товариства народного театру і мистецтв*, з 1920 — інструктор самодіяльного мист-ва та режисер *Звенигородського робітничо-селянського театру*. Вистави: «Учитель» І. Франка, «Квадратура кола» В. Катаєва, «Будні» К. Кошевського, «Республіка на колесах», «Рожеве павутиння», «Княжна Вікторія» Я. Мамонтова, «Диктатура», «Кадри» І. Микитенка, «Плацдарм» М. Ірчана.

Г. В. Довбищенко.

ВИЩА ТЕАТРАЛЬНА ШКОЛА. Ств. 1920 в Харкові. Мала два курси навчання: шестимісячний, розрахований на перепідготовку актор. молоді, що працювала в театрах і клубних закладах (керівник М. М. Синельников), і дворічний, на якому, крім спец. актор. дисциплін, викладали основи філософії, історію мист-в і матеріальної культури, іноз. мову. Був створений також драматургічний клас (керівник С. П. Пронський) для підготовки молодих письменників, діяльність яких передбачалась у тісній взаємодії з роботою актор. курсів. На базі В. т. ш. 1920 почав працювати показовий дитячий театр «Казка». Існувала до 1922.

Літ.: Театр для детей. Сборник статей. Х., 1926

Г. В. Довбищенко.

ВИЩЕТАРАСІВСЬКИЙ САМОДІЯЛЬНИЙ ТЕАТР. Ств. 1924 у с. Вищетарасівці (тепер Дніпроп. обл.). З 1972 — народний самодіяльний. Театр очолює з 1969 Г. А. Тищенко. Вистави: «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого, «За двома зайцями» М. Старицького, «97» М. Куліша, «Платон Кречет» О. Корнійчука, «Влада темряви» Л. Толстого, «Солдатська вдова» М. Анкілова, «Покий гарба не перекинулась» О. Іоселіані, «Річард III» У. Шекспіра. Лауреат всесоюз. та респ. фестивалів самодіяльної нар. творчості.

С. Я. Левенець.

ВИЩИЙ МУЗИЧНИЙ ІНСТИТУТ імені М. Лисенка — перший укр. вищий муз. навч. заклад на Зх. Україні (Львів). Засн. 1903 *Союзом співацьких і музичних товариств*, існував на його кошти і з оплати за навчання. З 1912 — імені М. Лисенка. Ін-т давав муз. освіту від елементарних основ до високопрофес. навичок. У перші роки його існування навчання здійснювалося із спеціальностей: теорія музики, композиція, сольний та хоровий спів, гра на фп. і оркестрових (струнних, духових і ударних) інструментах. До ін-ту приймали дітей і дорослих, які паралельно навчались у заг.-осв. школах або ін. вузах. Існували різні терміни навчання з конкретних спеціальностей (хоровий спів, ударні інструменти — 2 роки, композиція, сольний спів — 5, скрипка — 7, фп.— 8, ін. інструменти — 6 років).

1909 заклад реформовано, внаслідок чого навч. плани змінилися, строки навчання збільшилися, було запроваджено його нижчий, середній і вищий курси (кожний тривав 2—3 роки), введено обов'язкове вивчення муз.-теор. дисциплін та історії музики, хорового співу, загального фп., ансамблевої гри, ін. додаткових предметів; 1912 введено концертний курс по класу фп. У 20—30-х рр. строк навчання гри на фп. збільшено до 12, скрипки — до 10 років, додано концертний курс по класах скрипки, віолончелі, сольного співу, проведено ряд ін. змін. Осн. ініціатором і автором реформ був С. П. *Людкевич*. За його пропозицією було створено філії ін-ту в Стрию (1913), Станіславі (тепер Івано-Франківськ; 1921), Дрогобичі (1922), Борславі (1923), Перемишлі (тепер Пшемисль, Польща, 1924), Сокалі (1926), Тернополі, Самборі (обидві — 1928), Коломиї, Яворові (обидві — 1929), Золочеві (1931), Городку, Чорткові, Раві-Руській, Жовкві, Ходорові (поодинокі класи; всі — у 30-х рр.), а також Личаківську (1932) і Богданівську (1935) філії у Львові.

В ін-ті також діяли камерний (з 1912) і симф. (з 1923) оркестри, клас камерного ансамблю (з кін. 20-х рр.), струнний оркестр, оперний клас, пед. курси, дворічні курси хорових диригентів (всі — у 30-х рр.). Силами викладачів і студентів у Львові регулярно проводилися публічні академ. концерти (у філіях — з 1925). У 1903—04 в ін-ті було 66 учнів і 7 осн. викладачів: А. К. *Вахнянин* (теорія музики), Я. *Галль* (композиція), М. Криницька, Д. Шухевич, О. Прокешівна (фп.), О. Ясеницька (фп. і сольний спів; 1908—10 — в. о. худож. керівника-директора ін-ту), О. Тайтш (скрипка). 1936—37 в ін-ті та його філіях було понад 600 учнів, 59 викладачів. Директори ін-ту — А. К. Вахнянин (1903—08), С. П. Людкевич (1910—15; з 1925 — інспектор ін-ту та його філій), В. О. *Барвінський* (1915—39). В ін-ті також викладали: у Львові — Н. О. *Нижанківський* (фп. і муз.-теор. дисципліни), О. і Т. Шухевичі, Г. Л. *Левицька*, Н. Біленька-Лаврівська, М. Байлова, Р. Савицький (фп.), О. Бережницький, А. Должицький, Є. Перфецький, Ф. Кребс, М. Зуна, О. В. *Москвичів*, Р. Криштальський, К. Гладилович, Є. Козулькевич (скрипка), А. Вольфсталь, П. С. *Пшеничка* (віолончель), В. Баронч, С. *Козловська*, Р. *Любинецький*, О. К. *Бандрівська*, Л. О. *Улуханова* (спів), М. Ф. *Колесса* (диригування, муз.-теор. дисципліни, хоровий і оркестр. класи), Ф. М. *Колесса*, Б. Кудрик (муз.-теор. та істор. дисципліни), Л. С. *Кривицька* (декламація); у Перемишлі — В. І. *Божейко*, І. Негребецька (фп.), О. Вітошинський (скрипка), В. *Витвицький* (муз.-теор. дисципліни); у Станіславі — Д. М. Колесса, М. Крижанівська, Т. Лепкова (фп.), І. Сенкевич (скрипка), І. Недільський (віолончель і муз.-теор. дисципліни); у Стрию — З. Лисько (фп. і муз.-теор. дисципліни), І. Повалячек, М. Котович (скрипка); у Дрогобичі — Р. А. *Сімович*, Б. П'юрко (фортепіано і музично-теоретичні дисципліни); у Коломиї — Р. Рубінгер (скрипка, муз.-теор. дисципліни), Є. Козарук (віолончель, муз.-теор. дисципліни), Г. Лагодинська (фп.); у Тернополі — І. І. Любчак-Крих (фп., муз.-теор. дисципліни), Ю. Д. *Крих* (скрипка, муз.-теор. дисципліни), В. *Безкоровайний* (фп., муз.-теор. дисципліни) та ін.

В ін-ті навчалися М. Ф. Колесса, А. Й. *Кос-Анатольський*, Б. О.

Дрималик, Б. І. *Вахнянин*, Г. А. *Крушельницька*, О. К. Бандрівська, І. Негребецька, І. Любчак-Крих, О. Р. *Криштальський* (фп.), О. І. *Любич-Парахоняк*, М. В. Сабат-Свірська (спів), Р. Криштальський, Л. Гладилович, Ю. Д. Крих, О. П. *Деркач*, Я. І. Шуст (скрипка) та ін. З 1908 в ін-ті встановлено стипендію ім. А. К. Вахнянина, з 1914 — ім. О. П. Мишуги. У грудні 1939 на базі інституту, консерваторій Польс. музичного т-ва та ім. К. Шимановського організовано *Львівську консерваторію* (з 1992 — знову В. м. і.); 1939 на базі філій у Станіславі та Стрию створено муз. уч-ща, в ін. містах — муз. школи.

Літ.: Людкевич С. Музичний інститут ім. М. Лисенка. «Українська музика», 1937, № 7; Мазепа Л. Інститут ім. М. Лисенка у Львові. «Музика», 1984, № 6. *Л. З. Мазепа.*

ВИЩИЙ ХУДОЖНЬО-ТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ — навчальний заклад у Петрограді та Москві. Див. *ВХУТЕІН.*

ВИЩІ ОПЕРНІ І ДРАМАТИЧНІ КУРСИ — див. *Медведєва М. Ю. вищі оперні і драматичні курси.*

ВИЩІ ХУДОЖНЬО-ТЕХНІЧНІ МАЙСТЕРНІ — навчальний заклад у Москві. Див. *ВХУТЕМАС.*

ВІА (вокально-інструментальний ансамбль) — різновид *естрадного ансамблю*, оснований на співі у супроводі *електромузичних інструментів*. До складу ВІА входять: гітари (соло, ритм, бас або окремі з них), клавішні інструменти (електроорган, іоніка, піанола та ін.), ударна установка (група ударних інструментів, скріплених однією арматурою, на яких грає один музикант-ударник). Подекуди до ВІА вводять ін. інструменти (як правило, попарно) — саксофони, труби, тромбони тощо. Музиканти-інструменталісти (в першу чергу соло- і ритм-гітаристи), як правило, поєднують гру зі співом; ряд ансамблів мають у своєму складі також соліста-вокаліста або вокальну групу. Оптимальний склад ВІА — 3—12 чол. Термін «ВІА» набув ужитку на території кол. СРСР у 1970-і — серед. 1980-х рр. і застосовувався щодо вітчизн. колективів, які виникли під впливом нових явищ заруб. музики 20 ст.: біт-музики, *рок-музики*, згодом диско-музики тощо. З кін. 1980-х стосовно ВІА використовують назви, більш відповідні жанрово-темат. спрямуванню кожного конкретного колективу: диско-група, рок-група та ін.

Перші в країні ВІА з'явились у 2-й пол. 60-х рр.

В основі репертуару ВІА — пісні профес. композиторів і аматорів (у т. ч. учасників ВІА). Частина ВІА має фольклорну орієнтацію: формує репертуар з обробок нар. пісень (спеціально для ВІА) або профес. пісень у нар. стилі, включає до свого складу нар. інструменти (серед них українські — сопілка, бандура тощо), поєднуючи стильові засади поп-музики та виконавську манеру нар. музик. Серед таких ВІА на Україні — «Кобза», «Еней» (Київ), «Орфей», «Ватра» (Львів), «Водограй» (Дніпропетровськ), «Беркут» (Івано-Франківськ), «Червона рута» (Ялта). ВІА виконують функції: з одного боку — танц.-розважальну (львів. «Ореол», чернів. «Жива вода», харків. «Лелека», київ. «Червоні дияволята») і концертну (в т. ч. згадані ВІА фольклорної орієнтації), з іншого — сольну (виступають самостійно) та акомпануючу (у їх супроводі виступає переважна більшість естрадних співаків України, а деякі з них мають постійні акомпануючі ВІА). У 80—90-х рр. відбувається взаємопроникнення згаданих функцій, укр. та ін. фольклор ВІА почасти використовують і в розважальних програмах.

Від часу виникнення ВІА стали провідною формою естрадного ансамблю. Існують аматорські і професійні (переважно при філармоніях). Серед профес. колективів на Україні — «Смерічка» (один з найперших в республіці, 1970), «Краяни» (Полтава), «Свитязь» (Луцьк). Ряд укр. ВІА гастролював у зарубіж. країнах.

Літ.: Яшкин В. Вокально-инструментальные ансамбли. М., 1980; Русская советская эстрада. 1946—1977. М., 1981; Троицкий А. Рок-панорама. «Музыкальная жизнь», 1986, № 21. *П. В. Полтарєв*

ВІАДУК (франц. viaduc, від лат. via — шлях і duco — веду) — міст через глибокий яр, балку тощо. Іноді В. будують замість високих насипів, якщо зведення їх економічно або технічно недоцільне; широко застосовують в автодорожньому, особливо в залізнич. буд-ві. Найчастіше В. мають велику протяжність, багатопрольотні, на високих опорах, переважно аркової, рідше балкової конструкції. Бувають кам., метал., бетонні, залізобетонні. Поступове зростання висоти опор (інколи й розміру прольотів) відрізняє В. від естакади, що має, як правило, незначні зміни висоти опор і однакові розміри прольотів. В. відомі з часів Старод. Риму. Серед споруджених на Україні — цегляний арковий В. на високих *пілонах* при в'їзді до замку в смт Клевані Рівнен. обл.; залізничний В. побл. с. Кровинки Терноп. обл. та ін.

Літ.: Надеждин Б. М. Мосты и путепроводы в городах. М., 1964.
Л. З Панчишин.

ВІВТАР — жертовник, місце для жертвоприношень; важлива частина християн. *храму*. Первісно — підвищення з грунту або каменю просто неба. У Старод. Греції та Римі В. встановлювали перед храмами, на міськ. площах, у святих місцях. Перші В. мали форму плити, столу, скрині або саркофага. В романську епоху над В. зводили надбудову у вигляді купольного балдахіна на чотирьох *колонах* (киворій). З 11 ст. в католицьких храмах за вівтарною плитою почали ставити декоративну стінку (ретабулум), а в готич. будівлях цей елемент набув складної конструкції з трьох — п'яти секцій. У період *Відродження* поширився тип пристінного В. у вигляді кількаярусної багато оздобленої різьбленням або ліпленням (часом поліхромним) декор. стінки. Розвитком декор. пластичних елементів В. відзначалася епоха *барокко*, *класицизм* повернув В. архітектонічність.

Вівтар із с. Скнилева (тепер у складі Львова) Поч. 17 ст.

У православних храмах В. наз. сх. частину храму *(апсиду)*, відділену вівтарною перегородкою (переважно у вигляді *аркади* або невисокої стінки з проходами по обидва боки) чи *іконостасом*. У В. міститься престол для освячення дарів. Біля пн. стіни апсиди стоїть жертовник — стіл, на якому готують хліб і вино для причащання. У вівтарній частині храму містяться також найбільш шановані ікони. У храмі може бути кілька В. Так, у *Софійському соборі* і *Володимирському соборі* (обидва — у Києві) їх — три, в *Успенському соборі* Києво-Печерської лаври було п'ять (частина — на другому ярусі, головний — у центральній апсиді). Неодмінною ознакою головного В. є горнє місце — підвищення з лавами вздовж стіни вівтарної апсиди, де під час культових церемоній перебуває найвище духівництво на чолі з митрополитом, для якого у центрі підвищення встановлюється спец. крісло біля сх. стіни апсиди.

Літ.: Кресальний М. Й. Софійський заповідник у Києві К., 1960; Гуляницький Н. Ф. История архитектуры, т. 1. М., 1984. *О. А. Пламеницька.*

Віадук замку в смт Клевані Рівненської обл. 15—18 ст.

ВІГ Янош Яношевич (21.I 1947, Ужгород) — укр. архітектор, засл. арх. УРСР з 1987. Закінчив 1970 Київський худож. ін-т. Серед споруд — будинки посольства Угорщини (1974—77) та б-ки по вул. Щербакова № 51 (1980), житл. будинок АН України по вул. Стрітенській (1987), а також реконструкція Маріїнського палацу і нижньої та верхньої станцій фунікулера в Києві. Лауреат десяти всесоюз. і респ. конкурсів.

Літ.: Ткачиков И., Шарапов В. Янош Виг. «Архитектура СССР», 1991, № 3

ВІГДЕРГАУЗ Павло Ісакович (7.IX 1925, м. Артемівськ, тепер Донец. обл.) — укр. архітектор. Закінчив 1953 Харків. інженерно-буд. ін-т. Серед споруд: стадіон у Горлівці (1954, у співавт.), експериментальна школа (1956, у співавт.), серія 14-поверхових будинків (1975—76); всі — у Донецьку. Держ. премія СРСР, 1978 (за ландшафтну архітектуру м. Донецька).

ВІДБИТОК у графіці — зображення на папері або ін. основі, одержане при контакті з друкарською формою, вкритою фарбою. Залежно від форми бувають В. високого друку (*цинкогра-*

фія, лінограв'юра, дереворит та ін.), глибокого друку (мех. способом — *мідьорит, суха голка, меццо-тинто*, хімічним — *офорт*), плоского друку (*літографія, монотипія*), шовкотрафаретного друку (див. *Шовкографія*) та ін. Багатоколірні зображення одержують, поєднуючи В. різних друкарських форм або розфарбовуючи форму від руки. В. станкової гравюри наз. *естампом*. У поліграф. виробн. для виготовлення В. широко застосовують фотомех. спосіб (фотолітографія). *П. В. Нестеренко.*

ВІДЕО... (від лат. video — дивлюсь, бачу) — частина складних слів, що вказує на належність поняття до електричних сигналів, які несуть інформацію про зображення (відеосигнал), а також до систем і пристроїв, що їх використовують у системах передачі зображення (відеотелефон).

ВІДЕОДИСК (від *відео*... і грец. δισκος — коло, диск) — платівка діаметром 12,2 або 30 см з металізованої пластмаси, на якій оптичним методом фіксують зображення і звук. Застосовують як комп'ютерний засіб збереження інформації з підвищеною щільністю запису. В. винайдений 1972 спеціалістами голл. фірми «Філіпс». Технол. процес першого в світі серійного В., що стирається (запропонувала япон. фірма «Соні»), дає можливість на одній платівці записувати інформацію обсягом 270 тис. стор. тексту. В. можна повторно використовувати понад 1 млн. раз (для запису книг, рукописів, фотографій, картин, слайдів, графіки та ін.). Відтворення зображення та звуку здійснюють на відеопрогравачі, лазерне зчитування якого дає ідеальну якість. За допомогою мікропроцесора протягом 2—3 секунд можна знайти будь-яке з кількох десятків тис. зафіксованих на В. зображень і вивести його на екран дисплея. *І. Г. Мащенко.*

ВІДЕОЗАПИС — запис зорової інформації, що передається теле-, радіолокац. та ін. сигналами, з метою її зберігання й дальшого відтворення. Найпоширеніші В.— магнітний (створюється за допомогою *відеомагнітофона* на магн. стрічці або магн. барабані) і механічний (на *відеодиску* прорізується спіральна борозенка, форма якої відповідає записуваним електр. сигналам). В. застосовують у телебаченні, кінотехніці тощо.

ВІДЕОКЛІП (від *відео*... і англ. clip — зв'язка, зажим) — вид телевізійного мист-ва, спрямований на розкриття в динамічній візуальній формі змісту коротких муз. творів, переважно жанру рок-музики. Для В. характерні яскрава образність, інтенсивний монтаж (до 100 змін зображальних планів на 3—4-хвилинний ролик). Походить від рекламних відеороликів зх. телекомпаній. У серпні 1981 амер. кабельна телемережа Ем-Ті-Ві першою ввела цілодобовий показ муз. В. У кол. СРСР В. почали створювати у сер. 80-х рр. Програма з 12 В. Укр. телебачення «Відеомлин» (автор-реж. Т. В. Міллер) стала призером міжнар. телефестивалю «Золота антена» (Болгарія, 1989). *І. Г. Мащенко.*

ВІДЕОМАГНІТОФОН (від *відео*... і *магнітофон*) — апарат для записування на магнітну стрічку й наступного відтворення зображення та звуку. Цей процес здійснюється за допомогою диска з магнітними головками, які переміщуються під певним кутом до поздовжнього руху магнітної стрічки. За своїм функціональним призначенням В. діляться на три осн. типи: професійні, напівпрофесійні і побутові.

Найскладніші за конструкцією профес. В. (як правило з 4 відеоголовками) використовують гол. чин. у телевізійному мовленні. Винайдено 1954 у США. Гол. конструктором вітч. В. був В. І. Пархоменко, 1960 його апаратом здійснено перший запис програми ЦТ. З 1963 В. впроваджено на Київ. телецентрі. Укр. телебачення застосовує В. двох типів: «Кадр-ЗПМ» (ширина стрічки 50,8 мм) і «Кадр-103» (удвічі вужча стрічка). На телестудіях України працює 97 В. (1991), встановлених у стаціонарних та пересувних станціях. Напівпрофес. В. (з однією або двома відеоголовками) використовують у замкнених телевізійних системах («прикладне телебачення») або для любительських записів. Переносні малогабаритні В. входять до складу тележурналістського комплекту і застосовуються для оперативних зйомок.

Перші побутові В. котушкового типу (ширина стрічки 12,7 мм) створено 1975 у Японії. Призначені для широкого застосування. У домашньому вжитку поширені В. касетного типу. Наприкінці 80-х рр. почався перехід на побутову відеотехніку зі стандартною шириною стрічки 8 мм. Провідні світові фірми по виготовленню касетних В.: «Соні» (Японія), «Філіпс» (Голландія), «Грюндік» (ФРН), «Томсон» (Франція). *І. Г. Мащенко.*

ВІДЕОПРОГРАВАЧ лазерний — вид побутової радіоелектронної апаратури, що базується на принципі оптичного відтворення променем лазера відеофонограми, зафіксованої на *відеодиску*. Забезпечує високоякісне зображення і можливість швидкого вибору й зупинки будь-якого кадра на екрані телевізора, до якого підключений.

ВІДЕОТЕКА (від *відео*... і грец. θήκη — вмістище, сховище) — 1) Спеціалізований пункт прокату касет із записами відеопрограм і *відеофільмів*. Для відеопоказу на тер. України використовують пересувні автовідеосалони, оснащені відеоапаратурою черніг. підприємства «Кінотехпром». *Л. М. Колесников*

2) Сховище для зареєстрованих у відповідній послідовності й розміщених у спец. приміщенні записів відеофонограм, які використовують для телевізійного мовлення (на телестудіях, зокрема на Україн. телебаченні). На відеострічку фіксують важливі соціально-політ., культурно-мистецькі та ін. події, виступи відомих громад. діячів, літераторів, митців, театр. вистави, концерти, а також переводять з кіноплівки худож. та документ. фільми. В. бувають двох типів — оперативні (записи зберігають до трьох місяців, після чого плівку розмагнічують) і фондові. На Укр. телебаченні фондову В. започатковано 1980. На поч. 1991 у ній було 5100 бобін відеозаписів заг. обсягом 6700 год екранного показу. *І. Г. Мащенко.*

ВІДЕОТЕКСТ (від *відео*... і лат. textum — тканина, зв'язок) — система передачі текстової інформації абонентам по каналах зв'язку з виведенням її на екран телевізора за допомогою термінального пристрою. Вперше застосована на поч. 80-х рр. у Франції, надалі поширилася в ін. країнах світу. Абонент, підключившись до спец. банків даних, має змогу оперативно одержувати інформацію громад.-політ., культурно-мистецького, довідково-побут. характеру, а також відбитки свіжих номерів журналів і газет, сторінки енциклопедич. довідників тощо. Матеріал документується за допомогою факсимільного апарата. *І. Г. Мащенко.*

ВІДЕОФІЛЬМ (від *відео*... і *фільм*) — художній чи документальний фільм, знятий відеоапаратурою на магнітну стрічку, призначений для показу по телебаченню чи на побутовій відеоапаратурі. Виник з появою *відеомагнітофонів*, поєднав тех. і худож. можливості кіно і телебачення. У процесі створення В. широко застосовують метод *багатокамерної зйомки*, портативну відеоапаратуру, електронний монтаж, спецефекти, складні комбіновані кадри.

Перші В. на Укр. телебаченні знято в 70-х рр. Це були переважно телевистави і муз. програми. З 1982 на студії «Укртелефільм» організовано об'єднання відеофільмів, яке щороку випускає бл. 30 творів різних жанрів. Серед україн. В.: художній «Останній доказ королів» (створений за мотивами роману амер. письменників Ф. Нібеля і Ч. Бейлі «Сім днів у травні», 4 серії, 1983; реж. В. Б. Кісін, оп. Ю. В. Бордаков), «Рок-н-рол для принцеси» (1989, реж. Р. Б. Василевський), документально-публіцистичний «Чорнобиль: два кольори часу» (автори сценарію Л. П. Мужук і Х. Є. Салганик, реж. І. Д. Кобрін, оп. Ю. В. Бордаков, 3 серії, 1986—88; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1989).

З 1986 року на Київській кіно-

студії імені О. П. Довженка діє творче об'єднання «Відео».
На поч. 90-х рр. з'явилися громадсько-комерційні відеооб'єднання. Худож.-естетична специфіка В. поповнюється жанрами худож., наук.-популяр., муз.-розважального та навч. кіно.
Л. М. Колесников, І. Г. Мащенко.

ВІДОРТИ — родина укр. співаків-торбаністів 18—19 ст. Гжегож В. (Григорій Адамович; 12. III 1764, с. Небещани, тепер Польща — 1834, с. Кузьмин, тепер Красилівського р-ну Хмельн. обл.) — придворний музика графа В. *Ржевуського* (Жевуського). 1817—20 разом з господарем мандрував по країнах Середньої Азії (Туреччина, Сірія) та Європи (Франція), брав участь в Алеппському повстанні 1820 в Сірії та в польс. визв. повстанні 1830—31. Увійшов 1825 до гуртка прогресивно настроєних «польських українофілів» (В. Ржевуський, Я. *Комарницький*, Т. *Падура* та ін.) — шанувальників укр. історії, л-ри і мист-ва, що контактували з декабристами. З того ж року брав активну участь у роботі школи кобзарів та лірників, створеної і очолюваної Т. Падурою у Саврані (тепер смт Одес. обл.). Після загибелі В. Ржевуського під час польс. повстання 1830—31 жив у м. Славуті (тепер Хмельн. обл.) при дворі графа О. Сангушка.
Автор слів і музики пісень, присвячених В. Ржевускому, його бойовим подвигам,— «Подорож Вацлава Ржевуського» («Гей, отамане Кирилове!»), «Золота борода» («Злетів орел на домброву»), «Спів Ревуцький» (за ін. джерелами — «Спів Ревухи», «Як виїхав Ревуха...», її мелодію використано у струнному квартеті В. *Гартевельда*), музики «Пісні Відортової» («Не журися, мій хазяїн») на сл. Т. Падури. В репертуарі В.— «Пісня про Кармелюка» Я. Комарницького, пісні Т. Падури, дума про Саву Чалого, козац., жартівливі та ін. пісні.
Каетан В. (1804—52) — придворний музика О. та Р. Сангушків. Син Гжегожа В. Навчався у свого батька, успадкував його репертуар. Складав також пісні на честь своїх господарів (у т. ч. «Повернення з неволі» — «Встань, козаче, лицем вдар», присвячена поверненню Р. Сангушка з висилки, 1842). Навчав двірських людей гри на торбані та укр. нар. танців.
Франц В. (1831 — після березня 1892) — придворний музика Р. Сангушка (1849—81). Син Каетана В. Успадкував репертуар батька, складав також власні пісні (в т. ч. «Мадригал» на честь весілля у Сангушків). Користувався великою популярністю як виконавець, виступав у почті господаря в Австрії, Італії, Швейцарії, Німеччині, Бельгії, а також на персональне запрошення у Львові, Кракові та Берліні. Наприкінці 1891 М. В. Лисенко та О. О. *Русов* записали від нього ряд пісень Гжегожа В. і Каетана В., думу про Саву Чалого, а також історію родини В. У праці, присвяченій В., М. В. Лисенко відзначив оригінальність і самобутність їхнього мист-ва, але разом з тим критикував псевдонародні тенденції, високопарну дифірамбічність власних пісень В.

Літ.: Лисенко М. В. Народні музичні інструменти на Україні. К., 1955; Лисенко Н. О торбане и музыке песен Видорта.— Русов А. Теорбанисты Грегор, Каэтан и Франц Видорты. «Киевская старина», 1892, № 3.

ВІДРО́ДЖЕННЯ, Ренесанс — епоха в історії культури країн Зх. і Центр. Європи, а також деяких країн Сх. Європи (в Італії — 14—16 ст., в ін. країнах — кін. 15—16 ст.). Тенденції В. поступово наростали ще з часів середньовіччя (див. *Передвідродження*). Розрізняють Раннє В. (15 ст.), Високе В. (кін. 15 — 1-а чверть 16 ст.), Пізнє Відродження (2-а — 3-я чверті 16 ст.; *раціоналізм*, елементи *маньєризму* та *барокко*). Термін «В.» запровадив Дж. *Вазарі* в 16 ст. на означення зв'язку з антич. мистецькою спадщиною. Виникнення В. було зумовлено розкладом феодалізму, боротьбою проти середньовічної схоластики й аскетизму. Стверджувався новий світогляд — *гуманізм*. На цю добу припадають великі наук., тех., мед., геогр. відкриття, поширення вільнодумства, активізація єретичних рухів. Творчість діячів В. пройнята вірою в безмежні можливості людини, її волі й розуму. Пафос утвердження ідеалу розкріпаченої творчої особистості, відчуття цілісності стрункої закономірності Всесвіту надають мист-ву В. великої ідейної значимості, героїчної масштабності. В арх-рі провідну роль почали відігравати світські споруди — громад. будівлі, палаци, міські будинки. Використовуючи ордерне членування стіни, аркові галереї, колонади, склепіння, куполи, архітектори (Ф. Брунеллескі, Л. Б. Альберті, Д. Браманте, А. Палладіо в Італії; П. Леско, Д. Делорм у Франції) надавали своїм спорудам величності, гармонійності і співмірності людині. Художники (Донателло, Мазаччо, П. делла Франческа, А. Мантенья, Леонардо да Вінчі, Рафаель, Мікеланджело, Тіціан, П. Веронезе, Я. Тінторетто в Італії; Ян ван Ейк, Р. ван дер Вейден, П. Брейгель Старший у Нідерландах; А. Дюрер, М. Нітгардт, Т. Гольбейн Молодший у Німеччині; Ж. Фуке, Ж. Гужон, Ж. Клуе у Франції) послідовно оволодівали методами худож. відображення дійсності — передачею об'єму, простору, світла, зображенням людської фігури (в т. ч. оголеної) і реального середовища — інтер'єра, пейзажу.

Відродження. «Чорна кам'яниця» у Львові. Кін. 16 — поч. 17 ст. Архітектори П. Барбон, П. Римлянин, П. Красовський.

Відродження. Кругла башта Острозького замку на Рівненщині. 16 ст.

Музика епохи В. позначена високим рівнем розвитку акапельного співу та імітаційної поліфонії строгого стилю: становленням і бурхливим розвитком нових жанрів культової (в т. ч. меса) та світської (в т. ч. мадригал) музики. Світська музика звертається до нар.-пісенних жанрів та інтонацій, що за середньовіччя категорично заборонялося церквою. В цей час зароджується ряд нац. композиторських шкіл, зокрема французька (Ф. де Вітрі, Г. де Машо, К. Жанекен), нідерландська (Я. Обрехт, Й. Окегем, О. Лассо, Жоскен Депре), італійська (Ф. Ландіно, Дж. Палестріна, Дж. і А. Габрієлі), англійська (Дж. Данстейбл, У. Берд), німецька (Г. Ізаак), польська (М. Гомулка, Вацлав з Шамотул) та ін.
Використовуючи досвід античності, театр доби В. перетворився на видовище, в якому розкривалися людські характери. У театр. дійство органічно вплітались пісні, танці, музика. З'явилися п'єси, позначені оптимістичним сприйняттям земного життя (Л. Аріосто, А. Поліціано). Нар. начало театр. мист-ва найвиразніше виявилося в італ. комедії дель арте — комедії масок. В Іспанії розвиток театру В. пов'язаний з драматургією Лопе де Веги Карпйо, в Англії — з творчістю У. Шекспіра.
У 16 ст. гуманістичні ідеї й культура В. проникли у Сх. Європу, зокрема й на Україну. Цьому сприяли зародження бурж. відносин і встановлення зв'язків укр. земель з країнами Зх. Європи. Ренесанс на Україні мав своєрідний характер і хронологічно не збігався з європ. В. Його часове визначення охоплює 16 — 1-у пол. 17 ст. Це був час могутніх антифеод. і нац.-визв. рухів на Україні. Майже століття — від Люблінської унії 1569 до поч. визв. війни укр. народу 1648—54 — було заповнене класовими битвами, зовн. і внутр. війнами. Боротьба воскресила ідею нац. свободи, яка пройняла політ. і духовне життя. За відносно короткий істор. період укр. мист-во пройшло шлях від засвоєння окремих елементів В. до заг. охоплення ренесансним світоглядом. Гуманістичному рухові на Україні сприяли розвиток освіти, книгодрукування, опір агресії католицької церкви, піднесення нац. свідомості і патріотизму. Провідника-

ми гуманістичних ідей стали *братства*. Жодне з попередніх століть в історії України не зберегло такої кількості імен видатних діячів, причетних до різних сфер інтелектуальної діяльності й об'єднаних спільними цілями та естетич. ідеалами. Серед них — І. Вишенський, І. Федоров, С. Наливайко, П. Конашевич-Сагайдачний, С. Зизаній, Г. Д. і М. Г. Смотрицькі, Ю. Рогатинець, І. Борецький, З. Копистенський, П. Могила. Мист-во цього періоду підготувало ідеологічні основи визвольної епопеї 1648—54.

Нове мист-во на Україні народжувалося не скрізь, осередками ренесансної культури були окремі міста, де здійснювався синтез різнорідних худож. явищ. З ремесла мист-во почало перетворюватися на активне знаряддя пізнання, науку. Змінювалася сама худож. концепція — від символічно-декор. стилю зображення до його життєвого наповнення. Звернення на новому етапі до антич. культури, яка проникла через *Візантію* ще за часів Київ. Русі, стимулювало вивчення природи, сприяло новому

Відродження. *Каплиця Трьох святителів у Львові. 1578—91. Арх. П. Красовський.*

розумінню краси. Архіт. трактати виховували розуміння цілісності худож. образу, пропорцій, ритму і гармонійності співвідношень. Водночас з арх-рою зростала роль скульпт. декору. В живопису помітний інтерес до анатомії людини, її об'ємно-пропорційного зображення. Виняткове значення мало застосування у мист-ві законів перспективи, що вплинуло на зміну бачення світу. Ренесанс в укр. мист-ві був часом становлення і розвитку реалістич. портрета.

Для арх-ри та образотвор. мистецтва України того часу характерне поступове звільнення від реліг. канонів, проникнення в твори світських засад, життєстверджуючих тенденцій.

Ренесансний характер арх-ри України визначився вже у 2-й пол. 16 ст. Незважаючи на складність і несприятливість істор. умов, будували нові міста, зводили оборонні споруди, храми, арсенали, житл. будинки. В них ордерна система, *архітектоніка* фасадів, деталі й форми декору майстерно поєднані з заг. композицією споруд. У цей період поширювалися ренесансні принципи містобудування — регулярне планування мав Львів, містафортеці Броди, Жовква, Бережани. Розвивалося фортифікаційне будівництво, зводили нові, перебудовували з урахуванням нової військ. техніки старі замки, використовувалися досягнення європ. фортифікаційного мист-ва (Г. Л. де *Боплан*, А. дель *Аква*, П. *Щасливий*, Т. *Шомберг* та ін.). Найповніше ренесансні буд. традиції втілилися у замках (Острог, Жванець, Гусятин, Корець, Жовква, Свірж, Язлівець, Броди, Бережани, Ягільниця, Олика, Дубно, Збараж, Золочів, Старе Село, Підгірці). Замки декорували аттиками, оздобленими вікнами, порталами з фронтонами та півколонками, рустом, аркадними галереями. Виняткова роль в історії розвитку ренесансної арх-ри на Україні належить групі пам'яток у Львові, серед яких *Успенська церква* (1591—1629) з каплицею Трьох святителів (1578—90) та *Корнякта вежею* (1580); *Корнякта будинок* (1571—80), *«Чорна кам'яниця»* і ряд ін. житл. будинків по вул. Сербській (кін. 16 — поч. 17 ст.). У спорудженні їх брали участь архітектори П. *Барбон*, П. *Римлянин*, А. *Підлісний*, П. *Красовський*, В. *Капинос*, А. *Прихильний*. У будівлях поєднувалися класичні форми з традиціями укр. арх-ри. Форми В. яскраво проявилися також в арх-рі житл. будинків Жовкви, Луцька, Кам'янця-Подільського. Осн. увага приділялася декоруванню фасаду: рустування стін, портали, скульпт. обрамлення вікон і карнизів, прикрашені скульптурою аттики. Серед культових ренесансних споруд: *бернардинців монастир* у Львові (1600—30), *Хрестоздвиженська церква* у Луцьку (1619—1622), *Успенська церква* у с. Низкиничах Волин. обл. (серед. 17 ст.), *Благовіщенська церква* у м. Городку Львів. обл. (1633). Архіт. ордер, ренесансні мотиви декору надавали культовим спорудам витонченого, довершеного вигляду.

В укр. арх-рі В. худож. завдання вирішувались у синтетич. поєднанні з ін видами монумент. мист-ва — живописом та скульптурою, у взаємодії з традиціями давньорус. та укр. нар. мистецтва. Це стало животворним грунтом для широкого піднесення монумент.-декор. мист-ва, зокрема монумент. скульптури та різьблення на камені, які поширилися на Правобережжі та на зх. землях України, зокрема у Львові, Кам'янці-Подільському, Дрогобичі та ін. містах. Переважало орнамент. різьблення в архіт. деталях споруд або сюжетні скульпт. композиції, які мали відмінності, пов'язані з особливостями використання в них ордерної системи або її елементів. Було створено безліч варіантів (емблеми, маски, символи, статуї патронів) тематично-орнамент. заповнення площини *метопів* (фриз Успенської церкви, фасади каплиць Кампіанів та Боїмів, житл. будинки на пл. Ринок, всі — у Львові; костьол у Жовкві та ін.), в яких органічно поєдналися нар. оптимізм і ренесансне світосприймання. Різьбленням оздоблювали інтер'єри споруд, а також меблі (скрині, шафи, стільці й лави).

Відродження. *Богоматір Еліуса. Дерево, темпера. 15 ст. Львівська КГ.*

В мист-ві різьблення широко втілено рослинні мотиви (*акант*, грона плодів, плетінка, *розетки* й *пальмети*, *картуші*). Особливого значення набув мотив виноградної лози в оздобленні *іконостасів*, де виконував не тільки символічну, але й декор. роль. Різьблення, що еволюціонувало від невисокого, майже площинного рельєфу до пишного горельєфу з динамічним розвитком форми, простежується майже на всій тер. України. Про це свідчать іконостаси Успенського собору Києво-Печерської лаври (серед. 17 ст., не зберігся), П'ятницької (поч. 17 ст.) і Успенської (тепер перенесено в с. Грибовичі Львів. обл., 1638) церков у Львові та Святодухівської (1650) у Рогатині.

На відміну від іконостасів, в оздобленні яких відчувалося прагнення майстрів до рівноваги й гармонії, у *вівтарях* накреслювалася тенденція до наголошення експресії і в архітектоніці, і в декоративності. Для кращих з них зразком були форми львів. арх-ри (вівтар каплиці Кампіанів, 1-а третина 17 ст.).

В укр. ренесансному мист-ві розвинувся і скульпт. портрет, зокрема надгробне зображення. Чітка заг. архітектоніка надгробків, підпорядкування матеріалу задуму художника, стримана наповненість форм, природне розміщення постатей з видовженими витонченими пропорціями, багатство лінійних ритмів у драпіруванні — все це вказує на використання джерел італ. В., його гуманістичних ідей. Надгробки шляхти відзначалися громіздкими, пишно декорованими формами; чол. постаті зображувалися у стані сну, в напівлежачій позі, у лицарському спорядженні, з мечем; жіночі — з молитовником і чотками (надгробки кн. К. Острозького в Успенському соборі Києво-Печерської лаври, 1579; М. Гер-

Відродження. *Надгробок Ганни Синявської 1574. Львівська КГ*

бурта в кафедральному костьолі у Львові, 1555; О. Лагодовського, 1574; А. Синявської, 1574; Я. Гербурта та К. Драгойовської, 80-і рр. 16 ст.; усі — у Львів. КГ, та ін.). Надгробки міщан створювали у вигляді мемор. портрета (людина на колінах, іноді поясне зображення, з молитовно складеними руками перед розп'яттям), відзначалися глибинним розкриттям індивідуальності небіжчика (епітафії Боїмів, портрет Кампіанів, надгробок А. Кисіля в Низкиничах та ін.). Велика кількість пам'яток декор. та сюжетної скульптури дає підставу вважати, що в цей час на Україні працювало багато першокласних місц. і приїжджих майстрів, які формували тогочасну школу різьбярства та скульптури. Серед них — А. *Бемер*, Г. *Горст*, Г. ван *Гутте*, С. *Дріар*, О. *Проценкович*, Я. *Пфістер*, С. *Чешек* та ін.

Новаторські тенденції доби В., духовний світ людини розкривалися з належною повнотою не стільки в монумент. живопису (пам'яток збереглося небагато), скільки в станковому. *Настінні розписи*, лишаючись тематично релігійними, набули гуманістичного трактування. Технологічні прийоми виконання фресок вказують на високу профес. майстерність авторів, а стилістичні і худож. особливості творів свідчать про їхню обдарованість, широкий мистецький світогляд та обізнаність (фрагменти фресок Покровської церкви в с. Сутківцях Хмельн. обл., 15 ст.; храмів у смт Гощі на Рівненщині, 1636; Охлопові на Волині, 1638, та ін.). У ряді розписів дерев. церков (Різдва Богородиці в с. Хотинці побл. Яворова, 1615; Святодухівської в с. Потеличі, 1-а пол. 17 ст.; Воздвиженської в Дрогобичі, до 1636) відчувається спроба переосмислення ренесансних рис, своєрідне поєднання традиц. і нових прийомів, прагнення передати окремі сюжети в конкретній обстановці. Вплив Ренесансу відбився і в розписах *Спаса на Берестові церкви* у Києві (1642—44), хоч їх виконали спеціально запрошені грец. майстри.

В епоху В. найпопулярнішим та найпоширенішим видом живопису залишався *іконопис*, на ньому позначалися риси монумент. мист-ва; водночас почали з'являтися і нові сюжетні лінії; тематика збагачувалася навколишньою дійсністю. В іконопису розвинувся могутній нар. струмінь. Духовна глибина і людяність, гуманістичні тенденції виявилися ще в укр. іконі 15 ст. (ікони «Спас нерукотворний» львівських і перемишлянських майстрів, «Богородиця Одигітрія» із с. Красова). За гармонією, внутр. цільністю, за розгорнутою масштабністю близька до творів італ. В. ікона типу «Богородиця Одигітрія з пророками» (1599, майстер *Федір*). Розвиток нової худож. проблематики простежується і в іконах іконостасів церков П'ятницької, Успенської у Львові та Святодухівської у Рогатині. В них відбився інтерес до перспективи, пропорційної співрозмірності людської постаті, до об'ємного зображення та ускладнення кольор. вирішення, відчутна тема високої героїки, утвердження духовної краси і заклик до торжества гуманістичних ідеалів. Їх створювали видатні представники укр. ренесансного мист-ва — Л. *Филипович-Пухальський*, Ф. *Сенькович*, М. *Петрахнович*.

Крім іконопису, розвиваються нові живописні жанри — істор. картина, *портрет*, *пейзаж*, *натюрморт*. З'являються зображення побутових сцен. Портрет з його гуманістичною вірою в земну людину посів в укр. мист-ві рівноцінне місце з традиц. іконописом, став втіленням високих сусп. і громадян. ідей. В ньому концентрувалися вироблені ренесансним світоглядом нові потенціальні сили, покликані активно впливати на людину, пробуджувати в ній високі гуманістичні ідеали, вносити в її життя гармонію й красу (портрети С. Баторія, А. Гойської, П. Козловського, Г. Боїма). Гострота характеристики властива і парадному портретові (портрети родини Мнішеків, І. Даниловича, К. Збаразького, К. Корнякта, Е. Плетенецького, З. Копистенського, П. Могили, І. Гізеля та ін.).

Значно доповнило зміст живопису породжене новою епохою графічне мист-во. Бурхливий розвиток друкарства активізував ілюстрування видань, яке дало змогу відобразити актуальні проблеми часу, сусп. відносини, соціальну нерівність. Особливо гостро соціальний підтекст виражений в ілюстраціях до притч «Євангелія учительського» (1637). В той період над худож. оформленням книги працювали гравери П. *Беринда*, *Ілля*, *Прокопій* та ін., творчість яких, переплітаючись з європ. досягненнями, наповнювалася глибоким патріотичним почуттям, зверненням до реальної дійсності, удосконаленням засобів поглибленої інтерпретації. *Гравюра* швидко реагувала на зміни в складному тогочасному житті і завдяки мобільності й широкій аудиторії впливала на формування сусп. думки (див. також *Книжкова графіка*).

Відродження. Хрест. Дерево, різьблення. 16 ст. МЕХП АН України. Львів.

Відродження. Кахля. Рельєф, формування. 15 ст. ДМУНДМ. Київ.

Відродження. Портрет Івана Даниловича. 20-і рр. 17 ст. Львівський історичний музей.

Творам укр. декор.-ужиткового мист-ва епохи В. притаманні класична пропорційність форм, стриманість трактування сюжетів, використання антич. орнамент. мотивів. Біблійні сюжети (на металі, дереві, вишивці) наповнювалися життєстверджуючим змістом, доповнювалися побутовими елементами. Традиц. для середньовічного мист-ва зображення (виноградна лоза та ін.) втратили символічне значення, використовувалися як декор. елемент. Симетричним композиціям з рослинних орнамент. мотивів (виноград, квіти, вазон, маки, акант) властива статичність.

Найяскравіше мистецькі засади В. виявилися у виготовленні меблів, зокрема скринь. Вони мали класичні пропорції, конструювались за чітким архіт. принципом (з пілястрами, арками, карнизами та ін. елементами). В оздобленні широко застосовано мотиви антич. та укр. нар. орнаменту, переважно з фігурними прикрасами (*герми* або *маскарони*, підпірки у вигляді лап та фігур тварин). Стільці та крісла декоровано подекуди тканинами або шкірою з витисненим орнаментом на сидіннях та заплічках. В орнаментиці дерев. дошок для вибійки і пряників переважали геом. мотиви (зх.-укр. міста) та рослинні візерунки, які часто поєднували із зображеннями тварин (сх.-укр. землі).

Худож. обробка металу на Україні в епоху В. грунтувалась на мистецьких традиціях *Київської Русі*, проте зазнала певного впливу з боку нар. мист-ва, а також зх.-європ. Ренесансу. Значно розвинулось *ковальство*. Фігурні завіси до брам і дверей, архіт. завершення будівель (зокрема, *хрести*, флюгери) декорували променистими розетками, часто з паростками квітів, зображеннями півмісяця та ін. Монумент. ливарництво (дзвони та гармати, оздоблені фризами рослинного орнаменту, написами, гербами тощо) зазнало чи не найбільшого впливу зх.-європ. мист-ва [твори львів. майстрів Б. Вейсе, Вольфа Ганса, М. (Яна) Гануша, К. Фріша, Л. Герле, В. Фальтена та ін.]. Конвісарські та людвісарські вироби (литий посуд), оздоблювали емблемами різних ремесел (цехові олов'яні кубки), написами, гравіруванною і рельєфною орнаментикою (пляшки, тарілки, дзбанки, а також свічники, люстри).

В 16 ст. укр. золотарі на замовлення заможних верств виготовляли філігранні намиста, золоті

ланцюжки з емаллю, персні, шпильки, сережки, браслети; оправляли зброю (шаблі та мечі); інкрустували золотом і сріблом лицарське спорядження, стремена, шпори; робили оправи для книг (див. *Інтроліґаторство*). Застосування характерної рослинної орнаментики простежується, зокрема, в оправі Горностаєвого євангелія (1542), виконаного для Києво-Печерської лаври (див. *Вірменських колоній мистецтво* на Україні).

Своєрідністю відзначаються укр. *кахлі* 16 ст. (у формі квадрата, зірки чи круга), оздоблені горельєфними композиціями, в основі яких — зображення вершників, звірів та різні квіткові мотиви.

Тканих виробів і вишивок періоду В. збереглося мало. Гаптовані вироби створювали у Львові, Луцьку, Бродах, Києві, Чернігові. Серед них — речі церковного вжитку — *плащаниці*, *воздухи*, ризи та ін., які відзначаються розмаїттям композиційного рішення, мають схожість з ренесансними творами укр. живопису і графіки. Орнамент. мотиви у вишиванні і ткацтві збагатилися новими мотивами рослинного характеру (акант, гранат, крина), можливо, під впливом привізних, зокрема венеціанських, тканин (ікона «Св. Микола» з с. Либохори Львів. обл., кін. 16 ст.), рукописних книг (Пересопницьке євангеліє) і монумент. малярства (орнаменти *Вірменського собору* у Львові). Поширенню зх.-європ. ренесансних орнаментів в укр. гаптуванні сприяла творчість майстрів з Греції, Фландрії та Голландії, які працювали зокрема у м. Бродах на Львівщині.

В епоху В. поширилися нові форми мист-ва, які відповідали ідеології міськ. ремісничо-торг. населення. Серед композиторів — представників музики В. на Україні були Марцин зі Львова, Себастьян з Фельштина. Художні прийоми В. в укр. мист-ві були творчо переосмислені, поєднані з давніми мистецькими традиціями. Ідеї В. проникали в укр. театр кін. 16 — поч. 17 ст.— в *шкільну драму* та ляльков. видовище — *вертеп*, які загалом розвинулися у руслі мист-ва *бароко*. В їхній неканонічній, світській частині, а саме в інтермедіях, використовувалися сюжети з нар. побуту, панувала вільна думка простолюду, соціальна сатира, широко представлено зразки фольклору — мотиви козацьких дум, героїч. пісень, танці, приказки, прислів'я. Такими є жанрові сценки з вертепу — «Дід і Баба», «Циган і Циганка», «Поляк і Полячка», особливо епізоди, у яких гол. герой вертепної вистави Запорожець розповідав про боротьбу народу з поневолювачами, проганяв попа-уніата, зрештою перемагав чортів і самого Сатану. Подібний характер мали інтермедії до духовних драм М. Довгалевського, Г. Конисього, С. Ляскоронського та ін., у яких розкривалися гострі сусп. суперечності, з симпатією зображувалися численні персонажі з народу.

Особливо акцентувалися побутові та фольклорні елементи у виступах т. з. мандрівних дяків — учнів духовних закладів, які показували вистави на ярмарках, по селах тощо. Мистецькі здобутки епохи В. відіграли значну роль у формуванні тогочасної сусп. думки, гуманістичних ідей та вільнодумства, у процесах розвитку художньої культури подальших часів.

Літ.: Грузинский П. Пересопницкое евангелие как памятник Возрождения в Южной России в XVI в. «Искусство», 1911, № 1; Свєнціцький І. Галицько-руське церковне малярство XV—XVI ст. «Записки наукового товариства імені Шевченка», 1914, т. 121, Широцький К. Старовинне мистецтво на Україні. К., 1918; Тітов Ф. Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XV—XVIII вв. К., 1924; Кожин Н. А. Украинское искусство XIV — нач. XX вв., ч. 1—2. Львов, 1958; Марченко М. І. Історія української культури. З найдавніших часів до середини XVII ст. К., 1961; Бажан М. П. Люди, книги, дати. К., 1962; Логвин Г. Н Украинское искусство. X—XVIII вв. М., 1963; Міляєва Л. С., Логвин Г. Н. Українське мистецтво XIV — першої половини XVII ст. К., 1963; Голенищев-Кутузов И. Н. Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия). М., 1963; Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI—XVIII ст. К., 1966; Драган М. Д. Українська декоративна різьба XVI—XVIII ст. К., 1969; Юрченко П. Г. Дерев'яна архітектура України. К., 1970; Ісаєвич Я. Д. Львівські видання XVI—XVIII ст. Каталог. Львів, 1970; Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI—XVIII ст. Львів, 1971; Ісаєвич Я. Д. Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI—XVIII ст. К., 1972; Наливайко Д. С. Україна і європейське Відродження. «Вітчизна», 1972, № 5; Жолтовський П. М. Художнє лиття на Україні. XIV—XVIII ст. К., 1973; Таранушенко С. А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. К., 1976; Жолтовський П. М. Український живопис XVII—XVIII ст. К., 1978; Белецкий П. А. Украинская портретная живопись XVII—XVIII вв. Л., 1981; Любченко В. Ф. Львівська скульптура XVI—XVII століть. К., 1981; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні, кн. 1 (1574—1700). Львів, 1981; Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. Львів, 1983; Жолтовський П. М Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983; Овсійчук В. А. Українське мистецтво другої половини XVI — першої половини XVII ст. Гуманістичні та визвольні ідеї. К., 1985; Овсійчук В. А. Українське мистецтво XIV — першої половини XVII століття К., 1985.

В. А. Овсійчук
(образотворче мистецтво, архітектура),
Н. А. Глухенька
(декоративно-ужиткове мистецтво).

Ю. М. Бобошко
(театральне мистецтво)

Відродження. Дверний замок. Метал, кування. 16—17 ст. МЕХП АН України, Львів.

«ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ХОР» — чол. хор а капела у м. Утрехті (Нідерланди). Існує з 1951. Засновник, худож. керівник і гол. диригент — М. *Антонович*.

Основу репертуару становить укр. духовна музика (насамперед візант. обряду, звідки й назва хору), світські твори укр. і зх.-європ. композиторів. Гастролює у багатьох країнах світу, виступає з різними оркестр. колективами і солістами. 1990 — перші гастролі на Україні.

ВІЗАНТІЯ — держава, в якій на грунті рим., грец. та елліністичних традицій склалася самобутня культура, що мала величезний вплив на формування нац. худож. шкіл багатьох (гол. чином православних) країн Центр., Сх. і Пд.-Сх. Європи. Виникла в 4 ст під час розпаду Римської імперії в її сх. частині; існувала до серед. 15 ст. Назву дістала від м. Візантія (з 330 — Константинополь, тепер — Стамбул). До складу В. у період її найвищого розквіту входили значна частина Балканського п-ова, Мала Азія, Сірія, Палестина, Єгипет, частина Месопотамії, Зх. Вірменія і Зх. Грузія, *Херсонес* Таврійський та ін.

Мист-во В. мало значний вплив на розвиток культури *Київської Русі* після прийняття нею 988 християнства за грец. зразком. Того ж року до Києва разом з візант. царівною Анною, яка стала дружиною великого князя київського Володимира, прибув грец. клір. Разом з християнством Давня Русь у 10 ст. запозичила всю атрибутику візант. богослужіння і *культової музики*: типи та порядок служб; систему осмогласся як засіб організації всього мелод. матеріалу; спів *a капела* і одноголосу будову мелодій, осн. репертуар церк. музики. Особливістю поширення цього репертуару на Русі було освоєння на практиці в різні періоди візант. півчих книг («Кондакар», «Стихирар», «Мінеї» — з 11 ст., «Осмогласся» — з 15 ст., «Ірмологій», «Псалтир» — з 16 ст.); сприйняття відносно пізніших видів візант. хорової музики *(стихира, кондак* і *канон)*, спрощення їхньої структури: кондак тлумачили як короткий піспеспів урочистого характеру, канон — як читання з хор. *антифонами*. Відбулася інтонаційно-ритмічна видозміна наспівів, зумовлена, по-перше, впливом сх.-слов'ян. фольклору (ритміка почасти спрощувалася, набувала спокійного, плиннішого характеру, згладжувалася гострота звуковисотних абрисів мелод. лінії), по-друге, зміною інтонаційно-ритмічних вимог тексту, передусім акцентуації, структури строф (довжини рядків) внаслідок перекл. грец. текстів церк.-слов. мовою. Вплив візант. муз. культури на давньоруську спостерігається не лише в культовій сфері. Київ. князі, які уподібнювали себе візант. імператорам, наслідували помпезність придворного церемоніалу. Невдовзі після прийняття християнства у Києві при князівському дворі (як і при візантійському) запроваджено виступи співців-гусляpів. У 1130 грец. співаків запросив до свого двору кн. Мстислав, у 12 ст. на службі київ. князя перебував грец. співак *Мануїл*.

Своєрідним синтезом вітчизн. пісенної традиції та візант. ак-

ламацій (урочистих піснеспівів) були т. з. пісенні слави князям. Чимало спільного і в муз. інструментарії В. та Давньої Русі. Є свідчення, що при князів. дворі у Києві був орган (його зображення збереглося на одній з фресок Софійського собору). У В. були поширені *цимбали* (зокрема, існували ансамблі придворних цимбалістів), що згодом стали нар. інструментами ряду європ. народів, зокрема українського; у *військовій музиці* Київ. Русі використовувалися накри (візант. інструмент, подібний до сучас. литавр); прототип руських гусел — візант. інструмент псалтир (псалтиріон, псалтеріум).

У театр. мист-ві В. розвинулася *пантоміма*, мист-во *мімів*, які, незважаючи на жорстокі переслідування церкви, були популярними серед нар. мас. Церква культивувала в храмах *літургійну драму*. З виставами візант. театру ознайомилась 957 в Константинополі київ. княгиня Ольга та її почет. Під впливом візант. придворного побуту виступи нар. акторів-скоморохів відбувалися і на княжому дворі в Києві.

У візант. арх-рі високого рівня досягла техніка цегляного мурування і склепінчастих перекрить. Поширені були базилікальні (базиліка у Херсонесі) та центрально-купольні типи християнських храмів, пізніше — хрестово-купольні (*Іоанна Предтечі церква* в Керчі, 10—13 ст.). Давньорус. архітектори творчо опановували досягнення буд. техніки і худож. майстерності візант. арх-ри, що позначилося на таких спорудах, як Десятинна церква, Софійський і Успенський собори у Києві, Спасо-Преображенський собор у Чернігові та ін. Широко розвинувся у В. монумент. живопис — *мозаїка* із застосуванням смальти, *настінні розписи* церков, *фреска* у поєднанні з *темперою*. Гол. видом станкового живопису був *іконопис*, високого мистецького рівня досягли книжкова мініатюра і декор.-ужиткове мист-во. У скульптурі В. переважали *рельєф* і дрібна пластика. Візант. малярство мало великий вплив на розвиток давньорус. образотворчого мист-ва. З В. запрошували майстрів для оздоблення мурованих храмів мозаїчними та фресковими розписами. Привезені з В. ікони користувалися особливою пошаною («Богородиця Одигітрія», 11 ст.; «Замилування», або «Володимирська», 12 ст.). У давньорус. живопису вплив візант. культури поширився переважно на іконографічні канони та стиль, в основу якого лягли площинне трактування образу-символу і зворотна перспектива. Та, незважаючи на регламентуючі норми канонів, мистецька творчість давньорус. майстрів завжди знаходила можливості для самовияву.

Візант. вплив простежується і в укр. малярстві 14—16 ст. (схожість ікон та мініатюр з візант. мініатюрами «Менологія Василія II» — твору календарного типу з розписом євангельських подій і житій святих). Теми й образи, запозичені з «Менології», розширені в настінних розписах, іконах іконостасного та переносного характеру. Значну роль у розвитку культур. зв'язків з В. відіграли галицькі й волин. землі. Зокрема, книжкова орнаментика і сюжетна мініатюра (мініатюри *Галицького євангелія*) свідчать про риси «палеологівського» (Палеологи — остання династія імператорів В.) стилю, досить популярного у візант. малярстві 14 ст. Візант. літописці зазначали, що у галицьких князів шукали підтримки майбутні візант. імператори — Андронік Комнін і Олексій Ангел. Певно, хтось із них привіз із Візантії ікону «Ченстоховська Богоматір», яка могла стати зразком для місц. живописців. До пам'яток, пов'язаних з візант. культурою, можна віднести також ікону «Святці» з Миколаївської церкви в с. Явора Львів. обл. (кін. 12 — поч. 13 ст., НМЛ), в якій відчутні віяння з виразними елліністич. ремінісценціями. Зображення святих на іконі нагадують євангелістів з Галицького євангелія. У поширенні візант. іконографічних зразків на землях України значну роль відігравали невеликі переносні ікони, створювані на дошках у техніці мозаїки, різьбленням на камені, відлиті з металу. Ці ікони привозили з собою переселенці, мандрівні ченці, купці, які відвідували відомі місця поклоніння — Київ, Афон, Сінай, Єрусалим.

Заслуговує на увагу група галицьких ікон 14 — 1-ї пол. 16 ст. із зображенням Христа Пантократора на повний зріст, що було поширене у мист-ві Візантії і Київ. Русі, зокрема Галицько-Волинського князівства. В укр. малярстві цей сюжет відтворено в іконі кін. 14 — поч. 15 ст. (НМЛ), стилістично споріднених з нею іконах із с. Старичів Львів. обл. (серед. 15 ст.) та із смт Вільчі Київ. обл., що походить з Успенської церкви в Перемишлі (тепер Пшемисль, Польща; кін. 15 — поч. 16 ст.).

У візант. мист-ві зображення *Богородиці* на престолі не набуло значного поширення. Ікона «Богородиця Одигітрія» була паладіумом у Візант. імперії. Її іконографічний тип мав значний вплив на кристалізацію образу Богородиці, а зображення Одигітрії стало панівним в укр. малярстві. Досить поширеним варіантом був образ Марії з похвалою. У відповідності з класичним візант. варіантом виконано ікони такого типу з с. Підгородці (15 ст.) та з с. Береги Полішні Львів. обл. (поч. 16 ст.; обидві — НМЛ). Прототипом для них могли служити візант. переносні ікони

Порівняння інших пам'яток укр. середньовіч. живопису з візантійськими дає також багато свідчень про спільні риси в іконографії, композиції, стилі. Це, зокрема, ікона «Юрій Змієборець» із с. Станилі (14 ст., НМЛ), в якій є чимало спільного із зображенням цього ж сюжету на шиферній плиті з Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві (11 ст.), «Преображення» з с. Бусовиська (14 ст., НМЛ), в якій розташування постатей аналогічне мініатюрі з грец. рукопису «Теологічні твори Кантакузіна» (1370—75), «Преображення» з с. Вільшаниці (кін. 14 — 1-а третина 15 ст.), в якій поряд з елементами нар. живопису відчутні ремінесценції живописної культури Візантії 13 ст. Традиції візант. мистецької культури помітні і в живопису 17 та 18 ст., незважаючи на перевагу ренесансних і бароккових тенденцій. Прикладом живучості візант. традицій є кілька творів майстрів *риботицької народної школи живопису*.

Декор.-ужиткове візант. мист-во, якому притаманні витонченість форм, багатство узорів, мало значний вплив на давньорус. мист-во, в ньому тісно переплелись давні місц. і візант. традиції. На Русь завозили культові худож. вироби, предмети побуту. Значну частину їх знайдено під час археол. розкопок. Це високохудожні твори бронзоливарного виробн.— хороси, лампади, кадильниці, світильники, а також дрібна пластика — іконки, камеї, амулети, кістяні скриньки (знайдені в Херсонесі та ін. місцях). У Києві знайдено іконки й камеї із зображеннями св. Георгія, Федора, Стратилата, апостола Андрія; в Новгороді — камеї та іконки з Христом У Софійському соборі в Новгороді збереглися врата з гравіруванням рослинним орнаментом, шестикінцевими хрестами. До Києва та ін. міст завозили візант. полив'яний посуд. Найзначнішу колекцію срібного посуду (10 — 11 ст.) знайдено в Херсонесі — чаші з золоченням, червленими та гравірованими зображеннями придворних свят, музикантів, воїнів, звірів та птахів, Давида і Вірсавії. На Русь завозили худож. скло, розписане кольор. емалями, яке розповсюджувалося по всій тер. держави. За участю візант. майстрів у Давній Русі, насамперед у Києві, зародилося скловиробництво, у т. ч. мозаїки, виробн. полив'яного посуду, архіт.-декор. кераміки, прикрас з перегородчастою емаллю, деяких видів худож. металообробки. Під візант. впливом сформувався головний убор князівсько-боярської верхівки, відомий за скарбами 12—13 ст.; вінець, підвіски (рясна з колтами), пластинчасті браслети із

зображеннями на епічну тематику. У побуті використовували візант. шовкові тканини, парчеві стрічки, нитки для вишивки і гаптування (тканини з Михайлівського Золотоверхого монастиря та Софійського собору в Києві).

Літ.: Преображенский А. В. Очерк истории церковного пения в России. СПБ, 1910; Металлов В. М Богослужебное пение русской церкви в период домонгольский... М., 1912; Свєнціцький І. І. Іконопис Галицької України XV XVI вв. Львів, 1929; Асафьев Б. В. Византийская музыкальная культура. В кн.: Неф К. История западноевропейской музыки. М., 1938; Грубер Р. Музыкальная культура Византии. В кн.: Грубер Р. История музыкальной культуры, т. 1, ч. 1. М.- -Л., 1941, Попова О. С. Галицко-волынские миниатюры раннего XIII века. К вопросу взаимоотношения русского и византийского искусства. В кн.. Древнерусское искусство. Художественная культура домонгольской Руси. М., 1972; Даркевич В. П. Светское искусство Византии. М., 1975; Банк А. В. Прикладное искусство Византии IX--XII вв. М., 1978; Свєнціцька В. І. Українське станкове малярство XIV- XVI ст. і градиції візантійського мистецтва. В кн.: Українське мистецтво у міжнародних зв'язках. К., 1983; Лазарев В. Н. История византийской живописи. М., 1986.

В. І. Свєнціцька
(архітектура, образотворче мистецтво),
Г. М. Васильченко (музика),
Р. С. Орлов
(декор.-ужиткове мистецтво)

«ВІЗЕРУ́НОК» — оркестр нар. інструментів. Ств. 1981 при Богородчанському районному будинку культури Івано-Фр. обл. З 1987 — народний самодіяльний. Засновник і керівник — В. Стефанюк. В репертуарі: «Гуцульські візерунки», «Буковинська полька», «Угорські мелодії», «Молдавська хора» в обробці В. Стефаника, «Карпатське танго» А. Кос-Анатольського, сюїта на теми мелодій різних народів. Лауреат всесоюзних та республіканських фестивалів і оглядів нар. творчості. Гастролі в Румунії, 1988. *В. В. Олексюк.*

«ВІЗЕРУ́НОК» — хоровий колектив. Ств. 1968 при Палаці культури і техніки ВО Харків. тракторного заводу ім. С. Орджонікідзе. З 1973 — самодіяльний народний. Засновник і керівник — засл. працівник культури УРСР І. В. Бідак. У репертуарі: укр. нар. пісні в обробці І. Бідака «Якби я мала крила орлині», «Ой на Івана Купала», «Кину мичку на поличку», «Ой ти місяцю», пісні сучас. композиторів. Лауреат всесоюз. і респ. фестивалів і оглядів нар. творчості. Учасник міжнар. фестивалю-конкурсу хорових колективів «Албена-74» (Болгарія). Гастролі в Польщі 1980, 1987.

О. С. Ломейко.

ВІЗИЧКАНИЧ Гафія Петрівна (22.I 1912, с. Ганичі, тепер Тячівського р-ну Закарп. обл.) — укр. нар. майстер худож. ткацтва, засл. майстер нар. творчості УРСР з 1967. Працювала ткалею (1928—52) килимарського цеху в с. Ганичах, майстром (з 1952). Автор тематич. килимів, ескізів для них, ліжників, доріжок з геом. орнаментом, який подекуди поєднується зі стилізованим рослинним. Твори: килими «Дзвіночок» (1966), «Лісова пісня» (1970), «Бджілка» (1978); доріжки «Смерічка» (1967), «Фіалка» (1967). Експонувались на міжнар. виставках (ЧСФР, Угорщина, Румунія). Персональні виставки в Ужгороді 1978, 1982. Роботи зберігаються у ДМУНДМ, МЕХП АН України та ін.

Г. П. Візичканич. Дитячий килимок. Вовна, ручне ткацтво. 1963. ДМУНДМ. Київ.

Літ.: Жук А. К. Український радянський килим. К., 1973; Запаско Я. Українське народне килимарство. К., 1973.

Т. О. Романова.

ВІЙСЬКОВА МУ́ЗИКА — муз. твори та система виконавських засобів, що служать цілям патріотичного і естетич. виховання та стройового навчання військ. Підпорядкована загальним законам муз. мист-ва. Осн. функції В. м.— стройові (в процесі стройової та бойової підготовки), громад.-церемоніальні (під час парадів військ, урочистих церемоній, демонстрацій та ін.), культурно-освітні (пропаганда кращих зразків муз. мист-ва військ.-виконавськими колективами). Включає інструм. музику (церемоніальна музика, марші, ін. твори для духових оркестрів), сигнали («Вечірня зоря», «Розведення караула» та ін.), хор. похідні пісні. Провідний жанр — стройовий марш (похідний, парадний, колонний, фанфарний, зустрічний, траурний, концертний).

В. м. існувала в країнах Старод. Сходу, Греції, Риму, Візантії. У *Київській Русі* супроводила військ. походи (муз. інструменти — труби, сопелі, накри — візант. литаври, варгани, тулумбаси).

Укр. нац. В. м. пов'язана з козацтвом, насамперед із запорізьким військом (з 16 століття). Вона грунтувалася на укр. фольклорі, включала спів (у т. ч. *козацькі пісні*) та інструм. музику. Була невіддільна від військ. побуту. В запоріз. війську існувала спец. «ратна музика», що звучала під час військ. походів, урочистих зустрічей послів. При гетьмані існувала «генеральна» В. м., до складу якої на поч. 18 ст. входили 5 трубачів, 2 сурмачі і довбиш (литаврист); крім того, кожний козацький полк мав свою «полкову музику». Осн. козацькі військ.-муз. інструменти — труба, сурма, литаври, бубон, барабан — поряд з власне музичною виконували також військ.-сигнальну функцію (зокрема, звуками литаврів скликали на військ. ради, повідомляли про загрозу нападу, разом з барабаном їх використовували як засіб зв'язку). Литаври, бубон, як і прапор, *булава, бунчук* та печатка, були знаками *(клейнодами)* гетьманської влади. Особливу роль у Запорізькій Січі відігравали кобзарі, бандуристи та лірники, які засобами свого мистецтва пропагували патріотич., нац.-визв. ідеї. Крім Запорізької Січі (див. *Запорізької Січі мистецтво*), козацькі музики входили у полкові *музикантські цехи* в Чернігові, Ніжині, Прилуках, Стародубі (тепер м. Брянської обл. Росії) та ін. Про це свідчать «Універсал музикам на Задніпров'ї, організованим у цех, з наказом слухатись цехмістра Грицька Ілляшенка-Макушенка» Б. Хмельницького (1652, Чигирин) та універсал гетьмана І. Мазепи про Стародубський муз. цех (1705). Під час військ. походів козац. цехові музики вирушали разом з полками, в мирний час виконували функції цивільних міських оркестрів. Серед пам'яток козацької В. м.— *«Запорізький марш»*.

У 18 ст. військ. єгерські оркестри та *рогові оркестри* увійшли до поміщицького та міського громад. побуту Сх. України. З військ. музик спочатку складався Київ. магістратський оркестр (з 1707 до серед. 18 ст. мав 16 трубачів, литариста і барабанщика). З 1768 у Києві існували оркестри (капели) при озброєному іррегулярному корпусі. В. м. на Україні існувала також у загонах нар. месників — гайдамаків (кобзарі Д. *Бандурка*, В. *Варченко*, П. *Скряга, Сокового зять Михайло* та ін.; див. *Гайдамацькі пісні*) та опришків (як військ.-сигнальний інструмент використовували *трембіту*). Укр. і рос. В. м. 18 ст. зазнала стиліст. впливу вітального, урочистого і «віватного» *канта*.

Серед профес. творів укр. В. м.— пісні та гімни Д. С. *Бортнянського*, інструм. твори М. В. *Лисенка* («Запорізький марш», «Кубанський військовий марш», «Обозний марш» для фп.; пізніше стали відомі в аранжуванні для різного інструм. складу, в т. ч. для військ. духового оркестру, увертюра та хор «Гей, не дивуйте» з опери «Тарас Бульба»), С. І. *Воробкевича* («Військова музика» для духового оркестру), епізоди з муз.-сценіч. творів С. С. *Гулака-Артемовського* («Турецький марш» з опери «Запорожець за Дунаєм»), П. І. *Ніщинського* (хор «Закувала та сива зозуля» з музики до драми «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка).

Значне піднесення укр. В. м. спостерігається у військах Укр. Січових Стрільців та Укр. Галицької Армії, де була створена мережа військ. духових оркестрів (їх організатор і гол. капельмейстер — автор ряду військ. маршів М. *Гайворонський*).

Після жовтня 1917, у 20-і рр., було створено укр. нац. частини Червоної Армії СРСР, репертуар худож. колективів яких включав, зокрема, зразки укр. В. м.; на території України у Київ. військ. окрузі 1919 створено 40 духових оркестрів. Театр.-муз. секція Харків. військкому провела конкурс на революц. марш для духового оркестру, політуправління Наркомату з військ. справ України видало перший у республіці репертуарний збірник «Бойові пісні комуністів» та партитури революц. пісень, аранжованих для

духового оркестру. 1924—25 у Києві діяв капельмейстерський клас 8-і піхотної школи червоних командирів (1925 переведений до Москви), у 20-х рр. існував капельмейстерський клас у Харкові, в Одесі було відкрито школу військ.-муз. вихованців. Водночас розформування в 30-х рр. укр. нац. частин Червоної Армії, цілковита централізація Збройних Сил СРСР зупинили розвиток укр. В. м. Підготовка військово-муз. кадрів відбувалася за межами України. 1944 створено Вище уч-ще військ. капельмейстерів Червоної Армії (1950—60 — Ін-т військ. диригентів, з 1960 — військ.-диригентський ф-т при Моск. консерваторії). 1946—56 діяв військ.-музичний ф-т при Ленінгр. консерваторії. Видатним зразком В. м. стала пісня «Священна війна» О. Александрова. 1947 створено Інспекцію військ. оркестрів Збройних Сил СРСР (з 1950 — Військ.-оркестрова служба М-ва оборони СРСР).

Із створенням 1992 Збройних Сил України нац. В. м. відродилася (у репертуарі духових оркестрів — аранжування укр. нар. пісень та маршів, оригін. твори укр. композиторів тощо). Осн. колективи, що виконують В. м.,— *духові оркестри, ансамблі пісні і танцю.* При СКУ діють секції (комісії) військово-патріотич. музики.

З 1968 здійснюється випуск репертуарних збірок укр. композиторів для військ. муз. колективів «Бойовий заспівувач». Серед військових диригентів і художніх керівників військ. ансамблів — нар. артисти УРСР В. І. Охріменко, С. Є. Павлюченко, О. І. Пустовалов, І. М. Самофатов, засл. діячі мист. УРСР Б. Ф. Горбенко, В. Я. Гурфінкель, І. С. Ладановський, С. Й. Маркус, В. О. Мизников, В. М. Павелко, Е. С. Парсаданян, засл. артисти УРСР О. С. Банокін, О. В. Верьовкін, О. І. Кузьменко, В. М. Рязанцев, засл. діяч мист-в РРФСР С. О. Чернецький (автор ряду військ. маршів на теми укр. нар. пісень) та ін.

Серед творів для військ. духового оркестру: фантазії Б. Л. Яровинського, увертюри О. Ф. Зноска-Боровського, О. О. Красотова, Є. О. Юцевича, Б. Яровинського, марші, вальси та ін. п'єси Б. М. Лятошинського («Урочистий марш» та два «Похідні марші»), Б. М. Буєвського, О. Зноска-Боровського, Л. М. Колодуба, М. П. Піджаренка, С. Н. Творуна, Г. П. Таранова, В. П. Шаповаленка, Ю. С. Щуровського, Є. О. Юцевича, Г. О. Драненка. Образно-інтонаційну сферу В. м. покладено в основу програмних інструм. творів, у т. ч. «Войовничого маршу» для фп. М. І. Вериківського та «Військової музики» для духових і ударних інструментів Я. Р. Верещагіна. Елементи В. м. (трубні сигнали, барабанний дріб тощо) широко застосовують (зокрема в батальних епізодах) у творах різних жанрів: операх «Захар Беркут», «Щорс» Б. Лятошинського, «Богдан Хмельницький» К. Данькевича, «Милана», «Арсенал» Г. Майбороди, «Розлом» В. Фемеліді, «Загибель ескадри», «Мамаї» В. Губаренка; балетах «Ольга» і «Прометей» Є. Станковича, ораторії «Люблячий тебе Ульянов» В. Бібика; інструм. творах — «Партизанські картини» А. Штогаренка, симфонії № 2 і 3 Є. Станковича, № 4 К. Домінчена, «Симфонічні фрески» Л. Грабовського та ін. 1-й фестиваль укр. військ. музики «Крила України» (1994, Вінниця).

Літ.: Эварницкий Д. И. История запорожских козаков. СПБ, 1892; Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. К., 1967; Советская военная музыка. М., 1977; Іванов П. Г. Оркестр українських народних інструментів. К., 1981; Фільц Б. Музичні цехи на Україні. «Українське музикознавство», 1982, в. 17.

О. О. Різник, Н. В. Ченцова.

ВІЙСЬКОВЕ МІСТЕ́ЧКО в Єлизаветграді (тепер Кіровоград) — архіт. ансамбль кін. 40-х — поч. 50-х рр. 19 ст. у традиціях пізнього *класицизму*. Центр ансамблю — парадний плац, навколо якого згруповано всі споруди. З Пн. вздовж усього плацу розміщено палац (30—40-і рр. 19 ст.). До складу ансамблю входять будинки штабу, юнкерського уч-ща, манежу, зведені 1847—48 під значним впливом *«зразкових проектів»*, арх-рі яких притаманні деяке спрощення та схематичність. Останньою спорудою, що завершила створення ансамблю, була Покровська (Ковалівська) церква (поч. 50-х рр.) в *неоросійському стилі* з використанням деталей моск. арх-ри. Ансамбль В. м. відіграв значну роль у розвитку міста.

Л. М. Суходняєва.

ВІЙТОВИЧ Петро (1862, Перемишль, тепер Пшемисль, Польща 1936, Львів) — укр. скульптор. Навчався в майстерні скульптора Л. *Марконі* у Львові. Закінчив 1890 віден. АМ, де здобув першу нагороду і відрядження до Рима за скульптуру «Викрадення сабінянки» (1888). У 1888 та 1890 експонував на худож. виставках у Кракові скульптури «Після купелі» (бронза, 1888, Нац. музей у Кракові), «Персей», «Раб», «Людина, що кидає спис». 1894 оселився у Львові, де працював до кінця життя переважно в монумент.-декор. скульптурі. Йому належать алегоричні скульптури «Торгівля» і «Праця» для фасаду залізнич. вокзалу (1900—04), композиція «Слава» на фасаді будинку оперного театру, а також кілька скульптур для його інтер'єра («Любов цілує Амура», «Заздрість, відкинута від Любові», «Пиха»), скульптури (зокрема, «Робітник» і «Праця») над входом до гол. корпусу уч-ща худож. промислу, на фронтонах костьолу Єлизавети, будинку МЕХП АН України та ін.

Літ.: Історія українського мистецтва, т. 4, кн. 2. К., 1970.

М. І. Батіг.

П. Війтович. Алегорична фігура «Слава» на фронтоні Львівського театру опери та балету. Камінь. 1897—1900.

ВІКЕ́НТІЙ (? — ?) — укр. і рос. церковний діяч 17 — поч. 18 ст. композитор, знавець *партесного співу*. Деякий час служив у Спаському монастирі побл. Новгорода-Сіверського. 1668 політ. посланник Л. *Барановича* в Москві. 1702—05 — *уставник* моск. Новоспаського монастиря. Є припущення, що В.— автор «Партесних правил» (рукопис зберігається в Істор. музеї у Москві).

Літ.: Аравин П. У истоков русского многоголосия «Советская музыка», 1978, № 1.

Ю. П. Ясиновський.

«ВІКНА» — щомісячний громадсько-політ. і літ.-худож. журнал. Орган групи революц. письменників Зх. України — «Гроно». Виходив 1927—32 у Львові. Редактори — В. П. Бобинський, С. Тудор. У підготовці «В.» брали участь Я. Галан, П. Козланюк, Я. Кондра, С. Масляк, М. Сопілка та ін. Друкувалися худож. твори, статті, присвячені питанням л-ри і мист-ва. «В.» опублікували п'єси «Останній крейцар» І. Франка, драм. етюд «Епілог» С. Масляка, «Пурга» Д. Щеглова (переклад М. Калинчука), «Дон-Кіхот із Еттенгайму» Я. Галана (1927—28, з іл. Е. Козака), уривок з кіносценарію «Земля» О. Довженка (1930); статті та рецензії (М. П. Бажана, Ф. Я. Кона) на кінофільми «Арсенал», «Земля», «Звенигора» О. Довженка, «Злива» І. Кавалерідзе, «Борислав сміється» І. Рона та ін.; муз. твори М. Ф. Колесси на сл. М. Сопілки і П. Козланюка; репродукції творів М. П. Глущенка, К. Д. Трохименка, А. Г. Петрицького (також його макетів до вистав), дереворити В. І. Касіяна, О. Рубана, карикатури Д. Дашевського і Я. М. Струхманчука, дружні шаржі. 1930 виходив спец. додаток до «В.» — квартальник *«Жива сцена»*. У вересні 1932 видання «В.» було заборонено цензурою Польщі.

Літ.: Трофимук С. М. Розвиток революційної літератури в Західній Україні (1921—1939). К., 1957; Кізлик О. Д. «Вікна». 1927—1932. Систематичний покажчик змісту. Львів, 1966.

П. К. Медведик.

«ВІКНА УкРОСТА» — політ. плакати, які випускало 1920—21 Укр. відділення РОСТА (Російського телеграфного агентства); різновид *агітаційно-масового мистецтва*. Виходили в Харкові, Києві та Одесі («Окна ЮгРОСТА», згодом «Окна ОдУкРОСТА») за зразком «Окон сатиры РОСТА». Були оперативним засобом революц. агітації і пропаганди. Їх вивішували у вітринах (звідси й назва) магазинів, на людних місцях.

Плакати виконували гол. чин. від руки, частково — в техніці *трафарету* й *літографії*. Художники «Вікон» широко вдавалися до символіки, гіперболи, алегорії, гротеску. Кольор. палітра обмежена — червоний, чорний, коричневий. Малюнки супроводилися популярним (часто віршованим) коментарем. У створенні плакатів брали участь

художники К. Г. Агніт-Следзевський, Ю. А. Ганф, Б. Ю. Єфимов, Л. Б. Каплан, Б. В. Косарєв, О. В. Хвостенко-Хвостов, письменники Е. Г. Багрицький, В. П. Катаєв, М. Ю. Кольцов, В. І. Нарбут, Ю. К. Олеша, В. М. Сосюра та ін. Колекція етюдів до «Вікон» зберігається в Одес. ХМ.

Літ.: Бутник-Сиверский Б. Советский плакат эпохи гражданской войны. 1918–1921. М., 1960; Белічко Ю. В. Українське радянське мистецтво періоду громадянської війни. К., 1980; Абрамов В. О. Художники ЮгРОСТА. «Образотворче мистецтво», 1979, № 5.

Г. Д. Зленко, А. П. Матвєєв.

Вікно житлового будинку по вул. Шевченка в Чернігові.

ВІКНО — проріз у стіні будівлі, що служить для освітлення приміщення; один з гол. елементів архіт. членування *фасадів*. Як самостійний буд. елемент житла виникло в ранньому кам. віці. Для будівель епохи еллінізму характерні невеликі незасклені В., для споруд Старод. Риму — засклені круглої, аркової та прямокутної форм. В. давньохристиянських *базилік* та споруд раннього середньовіччя мали аркове завершення. У романській арх-рі В. були поділені колонами *(біфорій, трифорій)*, об'єднані *блендами* в групи. З 12 ст. В. оздоблювали орнаментованими *фризами*. Поряд з арковими застосовували круглі В., які мали спицеподібні віконні рами і наз. колісними; пізньоромансьні і готичні круглі В. наз. *розетками*. Аркові В. у період *готики* виконували все вищими і ширшими; широкого розповсюдження набув *вітраж*. Архітектори доби *Відродження* застосовували аркові й прямокутні В. Для *барокко* характерні В. різної форми, облямовані декор. ліпленням; для *класицизму* — простої геом. форми. В період *модерну* використовували форми параболи та ін. криволінійні обриси, оформляли *наличниками, сандриками, рустикою* та ін. пластичними засобами. Тех. можливості, а також кліматич. особливості впливали на формування місц. традицій щодо форм та розмірів В.

В укр. *хаті*, зокрема, було звичайно 3–4 В., розміщення їх і кількість зумовлювалися внутр. плануванням. За формою В. були прямокутні чи квадратні, за конструкцією — однорамні і, як правило, вмонтовані наглухо. Мали дві, чотири (на Сх. України), шість, дев'ять чи дванадцять (у Карпатах) шибок. У масовому житл. буд-ві 20 ст. осн. функція В.— відповідність сан. нормам освітлення й *інсоляції*. В громад. арх-рі В.— один з гол. елементів творення образу споруди. Для сучас. арх-ри типові також віконні стіни, які дають змогу досягти майже повної оптичної єдності зовн. і внутр. простору, а також пластичності архіт. об'єму.

ВІКОННИЦІ — дерев. щитки для захисту вікон ззовні в будинках переважно сільс. типу. Поширені, зокрема, на Україні. Старі хати мали В. здебільшого одностулкові, у сучас. будинках — двостулкові. В. також сприяють збереженню в приміщеннях тепла взимку і прохолоди влітку, відіграють декор. роль. Фарбують В., як правило, контрастно до кольору стіни або оздоблюють мальованим *орнаментом*.

Віконця. Один з основних орнаментальних елементів.

ВІКОНЦЯ, віконечко, віконце — орнамент. мотив у вигляді квадратів чи видовжених прямокутників з хрестовидним заповненням. Поширені на Україні в Лісостеповій зоні та на Підкарпатті. Відомі в енеолітичних пам'ятках України й Молдови (5-е — 3-є тис. до н. е.). *М. Р. Селівачов.*

ВІКТЄН Антон Іванович (? — ?) — архітектор 18 ст. В 90-х рр. працював у Миколаєві, де займався розбивкою кварталів міста, будував верф та соборну церкву (не збереглася). *В. І. Тимофієнко.*

ВІКТОРОВ-ПАРХОМОВИЧ В. М. (1852, с. Хомутець, тепер Полтав. обл.— не пізніше лютого 1933, Полтава) — укр. актор, театр. діяч, драматург і композитор. Походив з акторської сім'ї. Працював у рос. і укр. трупах. З 1900 — доглядач будинку Полтав. міськ. театру ім. М. В. Гоголя. Член Полтав. драм. т-ва, учасник аматор. вистав. 1926 – 28 — суфлер Полтав. оперного театру. Написав бл. 20 п'єс, серед них — оперети «Чумак, або Сироту й осіннє сонечко пригріє» (1891), «Чорноморець Семен Карокотько» (1907, спільно з Л. Лісовським), «Хлопчик з мізинчик і людожер» (1908), які входили у репертуар укр. мандрівних труп, Полтав. драм. т-ва та ін. Перекладав укр. мовою рос. драматургію. Мав театр. б-ку (бл. 2 тис. томів, у т. ч. бл. 500 — українських авторів), користуючись якою поповнювали репертуар багато театр. колективів.

Літ.: Биковець М. До уваги українському теамузеєві Про театральний архів В. Пархомовича. «Літературна газета», 1933, 5 лютого. *Г. В. Довбищенко.*

ВІКТЮК Роман Григорович (28. X 1936, м. Львів) — укр. режисер, театр. діяч. Після закінчення 1956 ДІТМ — актор ТЮГів Львова і Києва, педагог-асистент Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка, 1965—68 — керівник курсу Моск. естрадно-цирк. уч-ща. Працював гол. режисером Калінін. ТЮГу (1968—70, під Москвою), студент. театру Моск. ун-ту (1977—79), режисером Вільнюс. рос. драм. театру (1971—77), Моск. театру ім. Є. Вахтангова (1989—91). З 1991 — худож. керівник Театру Романа Віктюка у Москві. Вистави: «Все це не так просто» Г. Шмельова, «Коли зійде місяць» Н. Забіли, «Фабричне дівчисько» О. Володіна (всі — 1966, Львів. ТЮГ), «Священні чудовиська» Ж. Кокто (1987), «Уроки музики» Л. Петрушевської (1989), «Дама без камелій» Т. Реттігена (1991, всі — Київ. рос. драм. театр ім. Л. Українки), «Украдене щастя» І. Франка (1982, МХАТ). 1993 — гастролі у Києві з виставами: «Служниці» Ж. Жене, «М. Баттерфляй» Д. Г. Хуана (обидві — 1991), «Лоліта» Е. Олбі за В. Набоковим (1992). Ряд ін. вистав у театрах Москви і за рубежем — «Рогатка» М. Коляди (США, Італія), «Граємо Стріндберга» Ф. Дюрренматта (Італія), «Анна Кареніна» за Л. Толстим (Швеція). Вистави на телебаченні («Гравці» М. Гоголя та ін.). Кінофільми про В.: «Баттерфляй», «Романлюбов» (обидва — 1993).

Тв.: Ради главного. «Современная драматургия», 1985, № 3. *С. М. Грін.*

ВІЛАМОВА Олександра Іллівна [1867, Полтава — 22.V (4.VI) 1913, Ташкент] — укр. актриса. Дружина К. І. *Ванченка-Писанецького*. Після закінчення 1886 гімназії вступила до трупи М. П. Старицького. Працювала в трупах В. О. Грицая (1892—94), О. З. Суслова і О. Л. Суходольського (1895), П. С. Мирова-Бедюха (1895—98), Г. Й. Деркача (1898—1900), Ф. В. Левицького (1906); 1906—12 грала у *Ванченка-Писанецького К. І. українських трупах*. Автор п'єс «Мазепа» (за Ю. Словацьким), «Оказія з Мартином Колядою», «В лісі» та ін. *Є. С. Хлібцевич.*

ВІЛД (Вільд) Яків Фрідріхович (1734, м. Оберштайн, Німеччина — кінець 18 ст.) — нім. золотар. Жив і працював у Амстердамі, Петербурзі, Саратові, Москві. В 60-х рр. переїхав на Україну у м. Ніжин (жив у золотаря П. Францієва), служив у маєтку старшини Я. Гамалії, з 1771 — у Києві. Виготовляв срібні вироби побутового вжитку, оправляв у срібло руків'я шабель і шпаг (не збереглися). *В. А. Шиденко*

ВІЛЕНСЬКИЙ Ілля Аркадійович [2 (14).III 1896, м. Кременчук, тепер Полтав. обл.— 28.II 1973, Київ] — укр. композитор, засл. діяч мист. УРСР з 1947. Навчався 1914–18 у Петрогр. консерваторії (клас композиції В. П. Калафаті, фп.— О. А. Вінклера). 1937—41 — худож. керівник Ансамблю танцю УРСР. Осн. місце у творчості В. належить пісні, переважно на військ.-патріотич. тему. Твори: дит. опери «Горбоконик» (1936; Київ. ТЮГ), «Івасик-Телесик» (1971); муз. комедії «Сорочинський ярмарок» (1935, Київ. ТЮГ), «Роки молоді» (1958), «Шельменко-денщик» (1962, Одес. театр Рад. Армії); для симф. оркестру, оркестру нар. інструментів, духового оркестру; інструментальні; хори, пісні (в т. ч. «Перша Кінна», «Червоноармійська», «Пісня 45-ї дивізії», «Трансільванський вальс»).

ВІЛИ — у давньослов'ян. міфології богині долі, яку вони визначали під час народження дитини; також богині поезії, музики, танців, що обдаровували людей мистецьким хистом. За повір'ям, добрі В. живуть на хмарах, лікують хворих і поранених, воскрешають померлих, злі живуть у воді, насилають бурі та посухи. Відомо дев'ять

В.: Даіра, Дора, Додона, М'ята, Пелідора, Пита, Прімна, Тиха та Яніра. Образи В. були поширені у пд.-слов'ян. епічних піснях. Після введення християнства уявлення про В. збереглися в нар.-пісенній творчості.

ВІЛІНСЬКА Валерія Олександрівна (1866—1930) — укр. письменниця, драматург. Див. *О'Конор-Вілінська* В. О.

ВІЛІНСЬКА (Велінська) Феодосія Микитівна (дівоче — Ушакова; бл. 1848—1929) — укр. і рос. співачка (драм. сопрано). Дружина В. М. *Вілінського*. 1869—74 і 1877 — солістка Київ. (до 1871 — виконавиця партій в оперетах), 1874—77 — Харків. рос. опер, 1878—87 — Маріїнської опери у Петербурзі. Не раз гастролювала в Києві (1879, 1882, 1892) та ін. містах України. З 1878 виступала в концертах (у т. ч. разом з М. П. *Мусоргським*).

Серед партій: Наташа («Русалка» О. Даргомижського), Маргарита («Фауст» Ш. Гуно, обидві — у Київ. рос. опері), Панночка і Снігуронька («Майська ніч», 1880, «Снігуронька», 1882, обидві — М. Римського-Корсакова), Марія («Мазепа» П. Чайковського, 1884). В.— перша виконавиця трьох останніх партій (Маріїнська опера). Листувалася (1887) і спілкувалася з П. І. Чайковським.

М. І. Кузьмін.

ВІЛІНСЬКИЙ (Велінський) Василь Михайлович [22.VIII (3.IX) 1842, Петербург — 20.XII 1874 (1.I 1875), Харків] — укр. диригент, скрипаль, співак і актор. Вихованець 1-ї Київ. гімназії. Наприкінці 50-х рр. був студентом Петерб. ун-ту, водночас навчався музики у О. М. *Серова*. Згодом перейшов до Київ. ун-ту, де брав участь у концертах і виставах університетського філармоніч. т-ва як скрипаль, піаніст, співак і актор. Один з фундаторів, член дирекції (з 1863) та муз. директор (1872—74) *Київського відділення Російського музичного товариства*. 1863—65 — хормейстер і концертмейстер Італ. опери в Києві, 1867—74 — головний диригент *Київської російської опери*, з листопада 1874 — Харків. опери. В перервах між оперними сезонами виступав в Одесі. Як диригент брав участь у концертах М. В. Лисенка.

В. уперше на київ. сцені поставив опери «Аскольдова могила» (1867) і «Громобій» О. Верстовського, «Іван Сусанін» (1867) і «Руслан і Людмила» (1871) М. Глинки, «Рогнеда» і «Юдіф» О. Серова (обидві — 1872), «Галька» і «Страшний двір» С. Монюшка (всі — в Київ. рос. опері), «Русалка» О. Даргомижського (1867 — у Київ., 1874 — у Харків. операх). 1867 в київському Міському театрі поставив оперу «Наталка Полтавка» М. Лисенка. В концертах РМТ під керуванням В. вперше в Києві прозвучали ораторії Г. Генделя, Й. Гайдна, Ф. Мендельсона, Дж. Россіні, симфонії Й. Гайдна, В. Моцарта, Л. ван Бетховена.

Літ.: Модзалевский В. Малороссиискии родословник, т. 1. К., 1908; Чечотт В. А. Двадцатипятилетие Киевской русской оперы (1867 – 1892 гг.). К., 1893.

М. І. Кузьмін

ВІЛІНСЬКИЙ Микола Миколайович [2 (14).V 1888, містечко Голта, тепер у складі м. Первомайська Миколаїв. обл.— 7.IX 1956, Київ] — укр. композитор, педагог, засл. діяч мист. УРСР з 1951. Закінчив 1912 юрид. ф-т Одес. ун-ту, 1919 — Одес. консерваторію (клас композиції В. Й. *Малишевського*). З 1920 — викладач (з 1926 — професор) Одес., з 1941 — Ташкентської, з 1944 — Київ. (з 1948 — зав. кафедрою композиції) консерваторій. Виступав як муз. критик, рецензент, редактор зібрань творів (зокрема, зібрання творів М. В. Лисенка, 1953—56). Твори: вокально-симфонічні — кантата «Молдавія» (1939, сл. А. Корняну), солоспів «Вождю» (1924, сл. В. Ільїної), хор «Кузня миру» (1925, сл. О. Зорового); симфонічні — «Характеристичні танці» (1910), 3 сюїти на молд. нар. теми (1932, 1933, 1944); для фп., у т. ч. «Російські варіації в епічному стилі», «Елегійна сюїта», «Балада у формі варіацій», «Дитячий альбом»; камерно-інструм. музика; солоспіви на сл. О. К. Толстого, О. Пушкіна, Т. Шевченка та ін.; обробки нар. (укр., рос., узб., молд.) пісень; музика до кінофільму «Щастя бути молодим» («Укркінфільм», 1937). Статті з питань укр. і молд. музики. Учні: К. Ф. *Данькевич*, В. О. *Фемеліді*, О. І. *Білаш*, Є. М. *Зубцов*, А. І. *Муха*, А. Ф. *Водовозов* та ін

Літ.: Михайлов М. М. М. Вілінський. К., 1962. *В. Ф. Таловиря.*

ВІЛЛА (лат. villa — сільський будинок) — тип заміського будинку з садом чи парком. У Стародав. Римі В. наз. заміські маєтки, призначені для розваг і відпочинку. Мальовничо розміщені будівлі В. групували навколо відкритого двору, житл. приміщення прикрашали мозаїкою і розписом. Комплекс В. інколи включав споруди церкви, театру, канали, водойми, декор. скульптуру. В епоху *Відродження* склався новий тип В., що набула осьової композиції з гол. будинком у центрі, лоджія якого відкривалась на терасні сади. Строгість і стрункість ансамблів епохи Відродження змінила складна й вибаглива композиція бароккових В., розрахована на просторові ефекти при послідовному сприйнятті окремих частин комплексу. В 19—20 ст. В. наз. комфортабельний будинок з садом чи парком на околицях міста або в курортній місцевості.

Активне буд-во В. велося в кін. 19 — на поч. 20 ст., зокрема, в Криму аристократією та буржуазією. Архіт. вигляд В. відзначався романтич. формами, стилізацією під *готику*, Відродження, мавріт. стиль та ін. Часто в одній споруді поєднувалися форми різних стилів, що мало, крім естетичного, і функціональне навантаження. Серед характерних зразків — вілли Водарської (1902—07, арх. Є. Ф. Шретер) та «Єлена» (1912, арх. Л. М. Шаповалов) у Ялті, «Ксенія» (поч. 20 ст.) в Сімеїзі та ін.

В. І. Тимофієнко.

ВІЛЛЯНІ К. (? — ?) — італ. живописець. Працював на Україні у 2-й пол. 18 ст. Виконав фрески на стінах і плафонах у замку Любомирських у с. Рівному (тепер Волин. обл.), картини («Тайна вечеря», «Марія Магдалина» та ін.) для Петропавлівського костьолу *єзуїтів монастиря* в Луцьку.

Літ.: Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии, т. 2. Почаев, 1889; Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

ВІЛЬБОА (Вільбуа) Костянтин Петрович [17 (29).V 1817, Петербург — 4 (16).VII 1882, Варшава] — рос. композитор і диригент. Закінчив 1837 2-й кадетський корпус у Петербурзі, був регентом його учнівського хору. З кінця 1865 жив у Харкові, де відкрив безкоштовну школу співу для дітей всіх станів, читав лекції з історії і теорії музики в ун-ті, був муз. директором та капельмейстером Італ. опери, керував приватними оркестрами. На поч. 70-х рр. повернувся до Петербурга, бл. 1876 переселився у Варшаву.

Автор опер «Наташа, або Волзькі розбійники» (пост. 1861 у Великому театрі в Москві, 1868 — у Київ. рос. опері під диригуванням автора), «Тарас Бульба», «Циганка» (обидві незавершені), музики до драми «Псковитянка» Л. Мея (1864), пісень і романсів, у т. ч. дуету «Моряки» («Пелюдиме наше море», сл. М. М. Язикова), «Думка» («Бьют ключом, кипят пороги», сл. Т. Г. Шевченка, в рос. перекладі) та ін. Перебував у дружніх стосунках з С. С. Гулаком-Артемовським, був знайомий з Т. Г. Шевченком (кін. 50 — поч. 60-х рр.).

Літ.: Соколов В. Т. Из моих воспоминаний. «Исторический вестник», 1889, т. 37, № 9; Киселёв В. А. Н. Островский и К. П. Вильбоа. В кн.: А. Н. Островский и русские композиторы. М.— Л., 1937; Архімович Л. Сторінки минулого. «Музика», 1986, № 5. *О. В. Кононова.*

ВІЛЬДЕ Ірина (справж.— Полотнюк Дарина Дмитрівна; 5.V 1907, Чернівці — 30.X 1982, Львів) — укр. письменниця. Нар. у сім'ї письменника Д. Я. Макогона. Навчалася 1928—33 у Львів. ун-ті. Працювала вчителькою, у журн. «Жіноча доля» (Коломия, 1933—39), спецкором газ. «Правда Украины» (1945—49). Автор роману «Сестри Річинські» (1958—64; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1965) — широкого епічного полотна з життя Зх. України в період між двома світовими війнами. Твір ліг в основу однойм. інсценізації, здійсненої письменницею

у співавт. з Б. М. *Антковим* (вперше пост. 1969 у Львів. укр. драм. театрі, реж. О. М. *Рінко*). Серед ін. драм. творів: «Домовий» (1954 — Донец. і Хмельн. укр. муз.-драм. театри), одноактні п'єси «Сватання» (1950) та «Різними шляхами» (1952).

Літ.: Вальо М. Ірина Вільде. Львів 1962; Сто «Сестер Річинських». (Жартівливе, найкоротше) інтерв'ю з Іриною Вільде та Богданом Антковим, авторами п'єси «Сестри Річинські». «Жовтень», 1970, № 2; Сечин В. Время и семья Речинских. «Театр», 1971, № 5. *Г. Д. Зленко.*

ВІЛЬЄ ДЕ ЛІЛЬ-АДАН Емілій Самойлович [Степанович; 1843 — 31.VIII (12.IX) 1889, Одеса] — живописець. Спеціальної худож. освіти не мав. 1871 здобув у Петерб. АМ звання класного художника. У 60-х рр. і 1886—89 завідував заг.-осв. класами Одес. малювальної школи Т-ва красних мист-в. Брав участь в академ. та *передвижників* виставках. Автор акв. пейзажів, у т. ч. видів України: «Ялта з боку Ліваді» (1875, ДТГ), серії видів Херсона (окремі акварелі — у ДРМ) та Одеси (обидві — 1888). Твори художника зберігаються також у Дніпроп. ХМ.

Ірина Вільде.

ВІЛЬКОНСЬКИЙ Стефан (Станіслав) Владиславович [21.VIII (2.IX) 1870, с. Новосілки, тепер Володимир-Волинського р-ну Волин. обл.— 17.II 1963, Київ] — укр. віолончеліст, педагог, засл. арт. УРСР з 1950. Закінчив 1901 Петерб. консерваторію (клас проф. О. В. Вержбиловича), навчався також у Варшавській та Паризькій консерваторіях. З 1904 — у Чернігові, з 1908 — викладач і директор муз. класів Черніг. відділення Рос. муз. т-ва. З 1920 — викладач (з 1945 — професор) Київ. консерваторії. Концертна діяльність. Виступав у складі квартетів і тріо з Ф. Д. *Проценком*, пізніше — у складі тріо з Г. М. *Беклемішевим* та Д. С. *Бертьє*. *Л. А. Проценко.*

«ВІЛЬНА БУКОВИНА» — літ.-мистецький альманах літ. об'єднання при редакції чернів. газ. «Радянська Буковина». Вийшло два номери — в листопаді 1940 і травні 1941. «В. Б.» популяризувала твори укр. рад. письменників, висвітлювала літ. і культур. життя буковинського краю. В альманасі надруковано уривки з п'єс Г. Сушка «Захар Беркут» (за І. Франком), В. Бабляка «У неділю рано зілля копала» (за О. Кобилянською), статті про зародження й розвиток театр. мист-ва на Пн. Буковині, про збірку Чернів. краєзнав. музею, виступ худож. керівника і диригента Держ. капели «Буковина» В. Минька, дослідження про композитора С. І. Воробкевича, художника П. Ф. Видинівського (репродуковано його картину «Кармелюк», іл. до оповідання О. Кобилянської «Лісова мати») та ін. Вміщено культурно-мистецьку хроніку.

М. Г. Лабінський.

ВІЛЬНЕ ФОРМУВАННЯ — процес гарячого виготовлення скловиробів або окремих їхніх частин без застосування форм і шаблонів, вручну, використовуючи найнеобхідніші інструменти. Залежно від специфіки матеріалу, композиційного рішення використовують різні техніки, способи — *видування, лиття, ліплення* тощо. Завдяки можливості імпровізації при В. ф. зберігаються творча манера художника, індивідуальність виконання.

Ф. С. Петрякова.

В. Б. Вільнер.

ВІЛЬНЕР Володимир Бертольдович [9.III (21.III) 1885, м. Гродно — 9.VIII 1952, Київ] — укр. і рос. режисер, засл. арт. РРФСР з 1935, нар. арт. УРСР з 1940. Закінчив 1910 приватні драм. курси, 1912 — Петерб. ун-т. Працював у Новому драм. театрі (Петербург; 1911—12), у театрах Москви (1924—26, 1931—34), Ростова-на-Дону (1934—36), Ленінграда (1937—38), Куйбишева (1942—44), Моск. дирекції фронтових (згодом гастрольних) театрів (1944—47); на Україні — в трупі М. М. Синельникова (Харків, 1918—20), Харків. ТЮГу (1922—24), Одес. держдрамі (1926—28). Очолював у Києві театр рос. драми (1928—31), укр. драм. театр ім. І. Франка (1938—41), театр муз. комедії (1947—50). Вів пед. роботу з 1927 (з 1947 — професор Київ. ін-ту театр. мист-ва). Вистави: «Хубеане» Р. Побідимського (О. І. Білецького; 1924), «Яблуневий полон» І. Дніпровського (1928), «Перша Кінна» В. Вишневського (1930), «Ревізор» М. Гоголя (1938), «Остання жертва» О. Островського (1939), «Багато галасу даремно» У. Шекспіра (1940), «Вільний вітер» І. Дунаєвського (1947). На Одес. кіностудії ВУФКУ зняв фільми «Беня Крик» (1926), «Цемент» (1927), «Очі, які бачили» (1928).

Ю. М. Бобошко.

Вільхівка. М. І. Галас. Корчага. Глина, гравірування, підполивний розпис. 1967. ДМУНДМ. Київ.

ВІЛЬНИЙ ТЕАТР — театр мініатюр. Працював 1917 в Києві під керівництвом М. О. Попова та М. Урванцева. В репертуарі — комедії, водевілі, фарси за творами Г. Мопассана, А. Франса, А. Аверченка, мініатюри С. Юшкевича. М. *Бонч-Томашевського*, Г. Брейтмана. Серед акторів — Е. Крюгер, І. Руденков, Ф. Орешкович, В. Шумський, В. Я. *Хенкін*.

ВІЛЬНИЙ ТЕАТР. Ств. у вересні 1921 в Одесі з випускників театр. студії режисера і театр. критика Б. Лоренцо-Генса, який його очолив. У репетуарі: «Снігуронька» О. Островського і «До зірок» Л. Андрєєва. Припинив існування 1922. *В. В. Голота.*

ВІЛЬНИЙ ТЕАТР ПОДІЛЛЯ. Відкрився у Вінниці 21.V 1922 виставою «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» В. Винниченка. У трупі — В. С. *Василько* (гол. режисер), Л. М. *Гаккебуш*, О. І. *Корольчук*, М. Литвиненко, Є. О. *Хуторна*. В репертуарі: «Земля» С. Черкасенка, «Ельга» Г. Гауптмана, «Мірандоліна» К. Гольдоні. Існував до липня 1922.

Г. В. Довбищенко.

ВІЛЬНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР. Засн. у березні 1917 в Одесі. У трупі: М. К. *Альбиковський*, К. М. *Вукотич-Кропивницький*, Л. В. *Мацієвська*, С. Ф. Павловський (худож. керівник), Б. Чернов-Мацієвич та ін. У репертуар «Ніч під Івана Купала» М. Старицького, «Невольник» М. Кропивницького, «Степовий гість» Б. Грінченка, «Тарас Бульба» К. Ванчпка-Писанецького (за М. Гоголем), «Хмара» О. Суходольського, «Воскресіння» В. Чубатого, «Душогуби» І. Тогобочного, «Каторжна» П. Барвінського, «Богоодступниця» О. Прохоровича. Працював (з перервами) до 1920. *В. В. Голота.*

ВІЛЬНИЙ ФАКУЛЬТЕТ МИСТЕЦТВ — громад. заклад при Харків. худож. уч-щі. Ств. 1919 за ініціативою Ф. І. *Шміта*, О. І. *Білецького*, П. М. Покровського, С. А. *Таранушенка*. В його роботі брали участь директор уч-ща О. М. Любимов, С. М. *Прохоров*, П. В. Дзюбанов та ін. Метою В. ф. м. була підготовка лекторів, худож. критиків, музейних працівників. На ф-т приймали слухачів незалежно від набутої освіти. Читали лекції з питань живопису, пластики, арх-ри, музики, танцю, театру, л-ри. Робота В. ф. м. була припинена у зв'язку з подіями громадян. війни. *А. С. Півненко.*

ВІЛЬНІ ХУДОЖНІ МАЙСТЕРНІ — навчальні худож. заклади у Харкові та Одесі. Організовані 1919 на базі місц. худож. уч-щ. Пізніше перетворено на Харківський художній технікум та *Одеський політехнікум образотворчих мистецтв*, які існували на правах вищих навч. закладів. 1928 їх перейменовано в *Харківський художній інститут* та Одеський художній інститут

ВІЛЬХІВКА (до 1945 — с. Ельвеш) — село Іршавського р-ну Закарп. обл., осередок гончарства. Відома з 16 ст. Для В. характерний розпис у техніці «урізу», рідше — *підполивний розпис*. Традиц. вироби — блюда, горнятка, корчаги, довжанки, пивники та ін. Посуд на $^2/_3$ висоти вкривають *ангобом*. Нижню частину інколи обливають прозорою поливою. У розпису домінує поєднання червоно-вохристого, зеленого, білого та чорного кольорів на темному або світлому тлі. Орнамент у своїй основі рослинний, дещо збагачений геометризованими елементами. Серед майстрів — В. *Галас*, М. І. *Галас*, І. І. та М. М. Галаси, В. І. *Газдик*, І. І. Ребрик та ін. На традиціях гончарства В. у м. Іршаві працює кераміч. цех районного споживчого т-ва. Твори майстрів В. зберігаються у ДМУНДМ, МЕХП АН України, Коломийському музеї нар. мистецтва Гуцульщини та ін.

В. В. Кобаль

ВІЛЬХІВЧИЦЬКИЙ СКАРБ — археол. пам'ятка 7 ст. Знайдений 1974 в с. Вільхівчику Черкас. обл. Складається з 15 срібних прикрас

для поясів, відлитих у двобічних формах, гравірованих і полірованих наконечників, бляшок, розет. Близький до прикрас з могильників 6—7 ст. Пн. Кавказу і Криму (Чуфут-Кале, Суук-Су). Містився у горщику на тер. поселення *пеньківської культури*, що дозволяє припустити слов'ян. приналежність. Зберігається в Музеї історії Корсунь-Шевченківської битви в м. Корсунь-Шевченківському.

Літ.: Приходнюк О. М. Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI—IX ст. н. е. К., 1980. *Р. С. Орлов.*

ВІЛЬЧЕК Йосип Еммануїлович (? — ?) — укр. піаніст, педагог і муз.-громад. діяч 19 ст. У 50-х рр.— викладач гри на фп. у 2-й харків. гімназії. Двічі на місяць влаштовував камерні зібрання, в яких брав участь М. В. *Лисенко* (1855—59 — учень В.). 1864—66 — член 1-го *Харківського відділення Російського музичного товариства* як педагог з фп., 1871—74 — дирекції 2-го Харків. відділення РМТ, викладач його муз. класів (фп., гармонія). Учасник концертів РМТ.

О. В. Кононова.

ВІЛЬШАНСЬКИЙ Микола Іванович (1881, с. Мачухи, тепер Полтав. обл.— 1917, Київ) — укр. актор і режисер. Творчу діяльність почав у драм. гуртку в Полтаві, де ставив п'єси І. П. Котляревського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка та ін. 1906 працював у трупі П. К. Саксаганського, 1906—16 — в *Садовського М. К. театрі*, 1913—14 — в *Руському народному театрі* у Львові, 1915—16 разом з актором І. І. *Ковалевським* очолював естрадний колектив «Веселий жарт» у Києві. Ролі: Самрось («Дві сім'ї» М. Кропивницького), Лейба («Жидівка-вихрестка» І. Тогобочного), Досужев («Тепленьке місце» О. Островського), Дульський («Мораль пані Дульської» Г. Запольської). 1913 в Руському нар. театрі здійснив вистави «Дві сім'ї» М. Кропивницького та «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка.

П. К. Медведик.

ВІЛЬЯНОВ Аврам (Іван) Малахович (бл. 1714 — бл. 1780) — рос. архітектор. З 1748 навчався у Моск. «команді» арх. Д. В. Ухтомського. З 1765 працював у Харкові губ. архітектором. Виконав план реконструкції міста. Автор першого проекту Будинку губернатора, керував його буд-вом (1766—77) за проектом арх. М. Тихменєва (тепер навч. корпус Харків. ун-ту по вул. Університетській № 14).

В. І. Тимофієнко.

ВІМА — півциркульне *склепіння* над *вівтарем*, сх. частина гол. *нефа*. Характерна для споруд *хрестово-купольної системи* (*Софійський собор* у Києві, 11 ст.; *Борисоглібський собор* у Чернігові, 1120—23, та ін.).

ВІМПЕРГ (нім. Wimperg) — високий шпилястий декор. *фронтон*, що завершує *портали* і віконні прорізи в готич. спорудах. Поле В. звичайно прикрашали ажурним або рельєфним різьбленням, краї — кам. пластичними деталями.

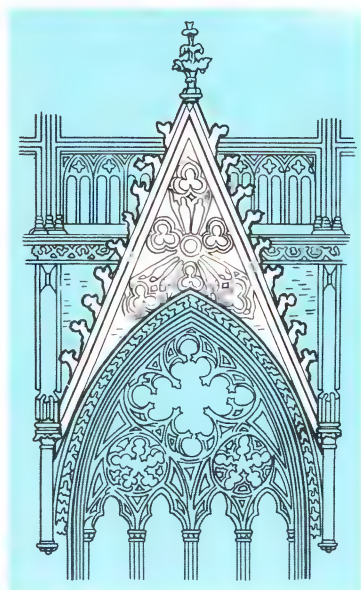

Вімперг.

ВІНАЙКІН Василь Павлович (9.I 1924, с. Шамкіне, тепер Чувашія) — укр. скульптор, засл. діяч мист. УРСР з 1971. Закінчив 1953 Київ. худож. ін-т (майстерня М. Г. *Лисенка*). Працює в галузі монумент. скульптури. Автор пам'ятника Герою Рад. Союзу М. Г. Кузнецову в м. Рівному, монумента на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією в м. Переяславі-Хмельницькому (обидва — 1961, у співавт.), пам'ятника учасникам Січневого повстання 1918 в Києві (1967), композиції «Передача зброї» у меморіал. комплексі «Укр. держ. музей історії Вел. Вітчизн. війни 1941—1945 рр.» в Києві (1981), монумента Вічної Слави в Рівному (1985) та ін.

В. П. Вінайкін. Монумент Вічної Слави в Рівному. Фрагмент. Бронза, граніт. 1985.

ВІНГРАНОВСЬКИЙ Микола Степанович (7.XI 1936, м. Первомайськ Миколаїв. обл.) — укр. письменник, сценарист, кінорежисер і кіноактор. Закінчив 1961 ВДІК. Автор ряду збірок поезії, прози, а також творів для дітей. Ролі: Іван Орлюк («Повість полум'яних літ», 1961, за сценарієм О. П. Довженка, «Мосфільм»), Дончак («Сейм виходить з берегів», 1962, Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка) та ін. Поставив кінофільми: ігрові — «Ескадра повертає на Захід» (1966, у співавт. з М. Л. *Білинським*), «Берег надії» (1967; роль Вацлава Купки), «Дума про Британку» (1970; роль Несвятипаски), «Тихі береги» (1973), «Климко» (1984); документальні — «Голубі сестри людей» (1966), «Слово про Андрія Малишка» (1983), «Щоденник О. П. Довженка» (1989, у співавторстві з Л. М. *Осикою*), «Довженко», «Чигирин — столиця гетьмана Богдана Хмельницького», «Батурин — столиця гетьмана Івана Мазепи», «Хортиця — столиця Запорізької Січі», «Дмитро Вишневецький — Байда» (всі — 1993). Автор кіносценаріїв «Світ без війни», «Первінка», «Сіроманець». Написав спогади про О. П. Довженка («Рік з Довженком», 1975). Книга поезій «Цю жінку я любив» (1990) оформлена творами Ф. Г. Кричевського. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1984.

М. І. Вільшанський.

ВІНКЛЕР Олександр Адольфович [19.II (3.III) 1865, Харків — 6.VIII 1935, м. Безансон, Франція] — рос. піаніст і композитор. Учасник *Бєляєвського гуртка*. Закінчив 1886 Муз. уч-ще Харків. відділення РМТ (клас фп. І. І. *Слатіна*), 1887 — юрид. ф-т Харків. ун-ту. Навчався 1887—90 у Парижі і Відні (приватно з фп. і композиції). 1890—96 працював у Харкові: викладав гру на фп. в Ін-ті шляхетних дівчат, муз. уч-щі. Виступав у камерних концертах. 1896—1924 — викладач (з 1909 — професор) Петерб. консерваторії; з 1907 — муз. критик газ. «Санкт-Петербургские новости». З 1925 жив у Безансоні, був професором місц. консерваторії. Твори В. переважно оркестрові (увертюра-фантазія «У Бретані», «Варіації на фінську тему для скрипки з оркестром») та камерно-інструментальні, серед яких Бєляєвський гурток відзначив струнний квартет opus 7 Бєляєвською премією (1897), сонату для фп. і варіації для двох фп.— премією ім. М. І. Глинки (1916). Автор посібника «Коротке керівництво з елементарної теорії музики» (Харків, 1895), перекладень для фп. в 4 руки творів рос. композиторів. Серед учнів В.— І. А. *Віленський, С. С. Прокоф'єв.*

О. В. Кононова

ВІННИЦЯ — місто, істор., культур. центр Вінн. обл. Розташ. на р. Пд. Буг при впадінні в нього правої притоки — р. Вишні та лівої — р. Віннички. На тер. міста та його околиць знайдено знаряддя праці доби *неоліту (буго-дністровська культура)*, поховання *бронзового віку*, а також ранньослов'ян. поселення *черняхівської культури*. З серед. 10 ст. тер. В. була заселена угличами і тиверцями, входила до складу Київ. Русі, після розпаду якої відійшла до Галицько-Волин. князівства. В документах вперше згадується під 1663 як лит. фортеця. Назву пов'язують з давньорус. словом «вѣно» — викуп, посаг.

Першою великою спорудою В. був замок «Мури» (1610; збереглася частина площею 1100 м²). Серед ін. архіт. пам'яток: комплекси споруд *домініканців монастиря* (1624, 1760) та *єзуїтів монастиря* (1610—17), *Миколаївська церква* (1746) з дзвіницею (19 ст.), садиба у П'ятничанах (кін. 18 ст.). Пам'ятники: укр. письменнику М. М. Коцюбинському (1964, скульптор І. М. Гончар), на честь Жовтневого збройного повстання 1917 (1968,

скульптор А. К. Непорожній), рос. хірургу М. І. Пирогову (1971, скульптори Н. М. Дерегус, Л. Д. Сабанєєва).

Напередодні 1-ї світової війни у В. були відкриті Міський театр та Народний дім, на сценах яких гастролювали укр. і рос. театр. трупи. 1915 тут відбулися вистави трупи Х. М. *Світлова*, в яких брали участь М. К. *Заньковецька* та П. К. *Саксаганський*. 1919 працював *Новий Львівський театр*; на його базі утворено Новий драм. театр ім. І. Франка, який діяв до 1923 (див. *Київський український драматичний театр* імені І. Франка). Працювали Показовий робітн. клуб з театр., літ., хоровою, живопису студіями (1921), *Вільний театр Поділля* на чолі з В. С. Васильком (1922), аматор. театр «Червоний галстук» під керівництвом І. А. Савченка (1925), драм. секція при Вінн. філії муз. т-ва ім. М. Д. Леонтовича (1925—26), театр «СОЗ» («Соціалістичне змагання»; 1930), Вінн. пересувний робітн.-колг. театр (1933—35), на базі якого створено Вінн. укр. драм. театр ім. Г. І. Петровського (1935—38), театр рос. драми ім. О. С. Пушкіна (1935—38); див. окремі статті. 1929—32 у Вінниці діяла *Друга пересувна опера*. 1933—40 — *Вінницький театр опери та балету* (1940 на його базі створений *Вінницький український музично-драматичний театр*, з 1957 — ім. М. К. Садовського), 1938 — *Вінницький театр ляльок*. У 20-х рр. діяли Нар. консерваторія і Хорова капела ім. М. Д. Леонтовича. 1927—28 у В. утворено вишивальну артіль «Художекспорт», 1960 її реорганізовано у Вінн. ф-ку худож. виробів ім. Т. Г. Шевченка (з 1974 — ХВО «*Вінничанка*»). Худож. вироби з дерева, килими, тканини, кераміку, скло створюють ХВМ Спілки художників України. Діють *Вінницька обласна філармонія*, обл. орг-ції спілок художників, журналістів, відкрито краєзнав. музей (засн. 1919), *Вінницький художній музей* (з 1987), літ.-мемор. музей М. М. Коцюбинського, музей-садиба М. І. Пирогова та ін.

Про осн. пам'ятки культури на тер. Вінн. обл. див. окремі статті про населені пункти Вінниччини.

ВІННИЦЬКА Ольга Наумівна [11 (24).IV 1902, Єлизаветград, тепер Кіровоград — 19.XII 1984, м. Дрогобич Львів. обл.] — укр. актриса. Закінчила 1927 Харків. муз.-драм. ін-т. Працювала в харків. театрах — Червонозаводському (1927—30) і Революції (1931—40; з 1937 — театр ім. Ленінського комсомолу); Чернів. (1940—46), Львів. обласному (1946—58; Дрогобич) укр. муз.-драм. театрах. Ролі: Мелася («Оборона Буші» М. Старицького), Мамаїха («Дума про Британку» Ю. Яновського), Наталка Ковшик («Калиновий Гай» О. Корнійчука), Кабаниха («Гроза» О. Островського). *Є. С. Хлібцевич.*

ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ФІЛАРМОНІЯ. Засн. 1937. Містилася в *домініканців монастирі*. Пропагує муз. і літ. твори, організує лекторії, концерти, творчі звіти тощо. До філармонії входили: Хорова капела ім. М. Д. Леонтовича (1937—70), ансамбль бандуристів «Вітерець Поділля» (1949—80; нагороджений 1978 Грамотою Президії ВР УРСР). У складі В. о .ф.— 11 колективів, зокрема ансамбль пісні і танцю «Поділля» (керівник — засл. діяч мист. Каб.-Балк. АРСР В. І. Газинський), струнний квартет, естрадна група «Рух», вокал.-інструм. ансамбль «Подоляни» (1985 нагороджений Почесною Грамотою Президії ВР Каб.-Балк. АРСР) та ін. З філармонією пов'язана творчість А. Ц. *Мархлевського*, О. О. *Коломієць*, О. А. *Жигалкіна* та ін. 1985—90 у приміщенні В. о. ф.— Будинок органної та камерної музики.

ВІННИЦЬКА ФАБРИКА ХУДОЖНІХ ВИРОБІВ імені Т. Г. Шевченка — головне підприємство Вінн. ХВО «*Вінничанка*». Засн. 1927—28 на базі артілі «Художекспорт». 1950 до її складу ввійшли артілі «Ткач» (с. Зозів), ім. Крупської (с. Митки), «Червона вишивальня» (м. Немирів). З 1960 — сучасна назва.

М. В. Сидоренко.

ВІННИЦЬКИЙ Омелян Маркович (23 X 1922, м. Кременчук, тепер Полтав. обл.) — укр. диригент, засл. діяч мист. УРСР з 1974. Навчався 1939—41 у Харків. (клас В. С. *Тольби*), 1945—48 у Свердл. (клас А. Е. *Маргуляна*) консерваторіях. 1950—52 — диригент симф. оркестру Крим. філармонії (Ялта), 1952—56 — гол. диригент театру муз. комедії у П'ятигорську. 1956—90 — диригент Одес. театру музичної комедії.

Вистави: «На світанку» О. Сандлера (1964), «Пізня серенада» В. Ільїна (1976; перше виконання), «Летюча миша» І. Штрауса (1983), «Граф Люксембург» Ф. Легара (1985), «Агент 00» О. Журбіна (1986), «Скрипаль на даху» Дж. Бока (1987).

З. М. Аврутін.

ВІННИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ТЕАТР РОСІЙСЬКОЇ ДРАМИ імені О. С. Пушкіна. Під цією назвою 1935—38 у Вінниці працював *Єнакіївський театр російської драми* ім. О. С. Пушкіна. 1938 переведений до м. Костянтинівки Донец. обл. У театрі виступали О. Г. *Ануров*, засл. діяч мист. РРФСР М. С. Амітов, засл. артисти УРСР Л. Г. Аргонська, М. І. Семена.

Н. М. Генцлер

ВІННИЦЬКИЙ ТЕАТР ЛЯЛЬОК. Відкрився 10.X 1938 виставою «Чарівні жорна» В. Кундзіча. Використовує переважно традиц. форми лялькового мист-ва, тростеві та петрушкові ляльки. Вистави: «Лісові друзі» В. Шестака (1946), «Сорочинський ярмарок» (1963), «Майська ніч» за М. Гоголем (1966), «Великий Іван» С. Образцова та С. Преображенського (1967), «Боги, чорти, люди» Г. Усача за мотивами «Енеїди» І. Котляревського (1972), «Чарівна лампа Аладіна» Н. Гернет (1982), «Гноми доброї Білосніжки» Г. Усача (1992).

Театр очолювали В. Г. Нейбрандт-Ковешко (1938—39), М. Р. Петляк (1939—41), В. В. *Шестак* (1944—82), з 1982 — В. М. Лісовий. З театром пов'язана творчість нар. арт. УРСР А. М. Овчаренка, засл. артистів УРСР А. М. Кривенка, Ю. І. Сікала.

С. Г. Васильєв

ВІННИЦЬКИЙ ТЕАТР ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ. Засн. 1933 на базі *Другої пересувної опери*. Серед фундаторів — С. І. *Каргальський* і М. І. *Радзієвський*. У склад трупи: диригенти М. І. Радзієвський, П. Яновський, режисери І. К. Заболотний, С. І. Каргальський, Я. Пресман, Г. Т. Шаповалов, балетмейстери Л. О. Жуков, В. В. Новицький. Художнє оформлення вистав здійснювали М. Г. Бурачек, І. Г. Курочка-Армашевський. Серед солістів театру: М. А. Бевза, Є. І. Жубр, О. С. Мариніна, Г. Н. Степова (сопрано); Р. М. Окіпна, В. В. Товстолужська, М. Юр'єва (мецо-сопрано); М. І. Акуленко, С. Ф. Волинець, С. Є. Никитенко, М. І. Рибалкін (тенори); М. Аратов, О. А. Мартиненко, В. Т. Снібровський (баритони); П. О. Гаранжа, М. А. Дейнар (баси).

Вистави: «Енеїда», «Наталка Полтавка» М. Лисенка, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Щорс» Б. Лятошинського, «Русалка» О. Даргомижського, «Пікова дама» «Євгеній Онєгін» П. Чайковського, «Князь Ігор» О. Бородіна, «Фауст» Ш. Гуно, «Аїда» Дж. Верді, «Тоска», «Чіо-Чіо-сан» Дж. Пуччіні. 1940 театр припинив існування. На базі його трупи було створено *Вінницький український музично-драматичний театр* і *Донецький театр опери та балету*.

І. М. Лисенко

ВІННИЦЬКИЙ ТЕАТР «СОЗ» («Соціалістичне змагання»). Відкрився 5.I 1930 виставою «Диктатура» І. Микитенка. В трупі: нар. артисти УРСР І. І. Садовський, Є. О. Хуторна, засл. арт. УРСР К. Ф. Загорянська, І. І. Ковалівський, В. І. Кречет, К. Л. Лучицька, І. Л. Сагатовський, І. Терентьєв (гол. режисер), М. Л. Тінський. У репертуарі: «Гайдамаки» за Т. Шевченком, «Фея гіркого мигдалю» І. Кочерги, «Мина Мазайло» М. Куліша, «Яблуневий полон» І. Дніпровського, «Кадри» І. Микитенка, «Інкогніто» за «Ревізором» М. Гоголя, «Дивак» О. Афіногенова.

Г. В. Довбищенко.

ВІННИЦЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР імені Г. І. Петровського. Засн. у лютому 1931 в Новочеркаську під назвою Крайовий держ. укр. драм. театр ім. Г. І. Петровського. 1933 театр переїхав на Украї-

ну і почав іменуватися Вінн. пересувним робітн.-колг. театром, з 1935 — Вінн. укр. драм. театр ім. Г. І. Петровського. 1938 театр перебазувався до Кам'янця-Подільського і виступав як *Кам'янець-Подільський український драматичний театр*. 1941—44 колектив театру гастролював у містах Закавказзя, Середньої Азії, Далекого Сходу, Півночі. З 1944 — у Проскурові (див. *Хмельницький український музично-драматичний театр* ім. Г. І. Петровського). В репертуарі: «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Овеча криниця» Лопе де Веги, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Чужа дитина» В. Шкваркіна (всі — 1934), «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Підступність і кохання» Ф. Шіллера, «Аристократи» М. Погодіна (всі — 1935), «Дні юності» І. Микитенка, «Кам'яний гість» О. Пушкіна (обидві — 1936), «Заколот» за Д. Фурмановим (1936), «Гірська балада» П. Нестеровського (1937), «Правда» О. Корнійчука (1938). В театрі працювали засл. діяч мист. УРСР Д. С. Лазуренко, засл. артисти УРСР Ф. К. Гловацький, Г. М. Лаврик (гол. режисер), Г. О. Плоскін, І. П. Стрельников, Є. М. Чернявська та ін. Над колективом шефствував Київ. укр. драм. театр ім. І. Франка. На постановки вистав та для участі в них запрошувались А. М. *Бучма*, М. І. *Драк*, К. П. *Кошевський*, О. Г. *Крамов*, Ю. В. *Шумський*, Г. П. *Юра*.

Літ.: Скорський М. А. Хмельницький театр ім. Г. І. Петровського. К., 1981.

О. Ф. Степаненко.

ВІННИЦЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР імені М. К. Садовського. Засн. 1940 на базі частини трупи *Вінницького театру опери та балету*. 1941—43 театр не працював. 1948 був об'єднаний з Ізмаїльським укр. муз.-драм. театром. З 1957 — ім. М. К. Садовського 1944—45, 1948—86 театр очолював Ф. Г. *Верещагін*, з 1986 — В. Є. *Селезньов*. З театром пов'язана творчість нар. артистів УРСР С. І. Оніпка, М. Є. Педошенка, І. І. Садовського, В. Я. Сироватко, І. М. Сікала, В. П. Толока, засл. артистів УРСР М. Б. Анищенка, Я. Й. Глиба, А. О. Молдована, В. С. Немченко, О. Д. Немченка, М. І. Овчаренка, М. І. Попруги, Ф. Г. Трегуба, засл. артиста Молд. РСР М. Ф. Грищенка, засл. артиста Каб.-Балк. АРСР Б. Ф. Галафутника, засл. діяча мист. УРСР К. Г. Пивоварова, засл. діяча мист. Молд. РСР Д. Т. Бондаренка, художників К. О. Вітавського, Г. І. Шевченка.

В театрі вперше на Україні поставлено вистави: «На березі Неви» К. Треньова (1955), «Емілія Галотті» Г. Лессінга (1965), «На золотому дні» за Д. Мамін-Сибіряком (1956), «Перед заходом сонця» Г. Гауптмана (1970), «Поема про любов» Г. Мусрепова (1972), «Кавказьке крейдяне коло» Б. Брехта (1974), «Прощання в червні» О. Вампілова (1976). На сцені театру перше втілення дістали 14 п'єс М. Зарудного, зокрема «Весна» (1950), «Веселка» (1958), «Мертвий бог» (1959), «Антеї» (1961); п'єси Г. Стаднюка «Люди не ангели» (1966), «Гіркий хліб істини» (1970), «Війна» (1984), О. Коломійця «Фараони» (1960), «Чеберець пахне сонцем» (1962), «Спасибі тобі, моє кохання» (1963).

В репертуарі: «Моя професія — сеньйор з вищого світу» Д. Скарначчі, Р. Табузі (1983), «Наталка Полтавка» І. Котляревського (1985), «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка (1989), «Різдвяна ніч» за М. Гоголем (1990), «Молода кров» В. Винниченка (1991), «Ой, сусідко!» за І. Нечуєм-Левицьким (1992). В трупі: нар. артисти УРСР Н. П. Кондратюк, В. М. Матковський, А. М. Овчаренко, І. К. Тарапата, Г. П. Тищенко, засл. артисти УРСР Л. О. Бєлозьорова, Л. М. Мамикіна, Н. М. Колесниченко, К. Є. Норець, В. В. Хрещенюк, засл. артист Каб.-Балк. АРСР К. Ф. Барил, засл. працівник культури УРСР, засл. діяч мистецтв Каб.-Балк. АРСР диригент Д. О. Немченко. З 1983 працює музей історії театру.

С. О. Гелятникова

ВІННИЦЬКИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ. Ств. 1987 на базі Вінн. краєзнав. музею. У зібранні понад 4 тис. експонатів. Експозиція відділу образотворчого мист-ва розташована в одному з будинків архіт. комплексу 17 ст. «Мури». Тут представлено твори художників 19 — поч. 20 ст.: російських — К. П. Брюллова, М. М. Ге, М. В. Нестерова, О. О. Орловського, К. О. Коровіна, І. М. Крамського, В. А. Тропініна та українських — О. Х. Новаківського, С. І. Світославського, Є. Й. Буковецького, П. О. Левченка, А. А. Маневича; зх.-європ. майстрів 18—20 ст.— М. Баччареллі, Г. Гольпайна, І. Б. Лампі, Ж. П. Норбліна, О. Росліна; рад. живописців, графіків, скульпторів — М. К. Анікушина, В. Н. Бялиницького-Бірулі, Д. І. Безуглого, Й. Й. Бокшая, М. П. Глущенка, М. Г. Греку, М. М. Жукова, В. І. Касіяна, М. Б. Нікогосяна, О. С. Пащенка, Г. П. Світлицького, Т. Н. Яблонської та ін. У В. х. м.— збірка фарфору і фаянсу Мейсенської мануфактури та вітчизн. з-дів — Гарднера, Баранівського, Корецької фарфорової та Межигірської фаянсової ф-к. Відділ нар. мистецтва розміщено в *Миколаївській церкві* — пам'ятці арх-ри 18 ст. В експозиції — кераміка, худож. тканини, вишивка, різьблення на дереві, декор. розпис 19—20 ст. Серед експонатів — твори П. О. Березовської, братів Якима та Якова Герасименків, І. Т. Гончара. Окремий розділ висвітлює розвиток нар. традицій у худож. пром-сті та сучас. профес. декор.-ужитковому мист-ві.

Н. Ю. Іванець.

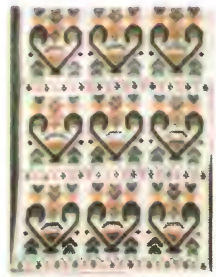

«Вінничанка». М. В. Сидоренко. Рушник. Полотно, вишивка, 1966.

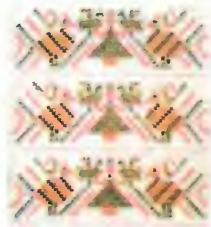

«Вінничанка». Г. М. Козак. Рушник. Полотно, вишивка. 1976.

Л. Вінтеровський Автопортрет. 1911. Львівська КГ.

«ВІННИЧАНКА», Вінницьке художньо-виробниче об'єднання — спеціалізоване підприємство по випуску худож.-пром. виробів (у системі *Укрхудожпрому*). Засн. 1974 на базі *Вінницької фабрики художніх виробів* ім. Т. Г. Шевченка (гол. підприємство), фабрик «Художня праця» (с. Городківка) та «Жіноча праця» (с. Клембівка). В асортименті — сучас. одяг, скатерки, серветки, рушники, постільна білизна, вишиті традиц. подільським орнаментом. Серед майстрів — М. Т. Коржук, П. О. *Березовська*, К. І. *Горобець*, П. П. *Горобець*, Г. М. *Козак*, художник Г. Д. Лялька. Продукція об'єднання експонувалася на міжнар. ярмарках і виставках: в Лейпцігу (золота медаль, 1968), Алжирі, Брюсселі, Марселі, Монреалі та ін. Нагороджено орденом «Знак Пошани».

М. В. Сидоренко

ВІННИЧЕНКИ — укр. золотарі 19 ст. Жили і працювали у Києві на Подолі. Іван Васильович В. (1768—1833). Належав до *золотарського цеху* (1811—20). Зробив золоту чашу для Воскресенської церкви у Києві. Лаврентій Іванович В. [1815 — 10 (22).V 1853]. Син І. В. Вінниченка. Навчався золотарства у І. Хівроненка. Звання майстра здобув 1834. З 1835 — майстер золотарського цеху, з 1846 — срібного. Виготовляв на замовлення свічники, посуд, церк. начиння. Мав учнів.

Л. А. Проценко В. А. Шиденко

ВІННІПЕЗЬКА ТЕАТРАЛЬНА РОБІТНИЧА СТУДІЯ. Ств. восени 1924 за ініціативою М. *Ірчана* та М. Волинця на базі аматор. колективу при Центр. робітничо-фермерському домі у м. Вінніпегу (Канада). Студійну роботу проводили М. Ірчан (гол. режисер), М. Волинець, Попович. У репертуарі: «Гайдамаки» за Т. Шевченком (інсценізація Леся Курбаса), «Хата за селом» М. Старицького, «Казка старого млина» С. Черкасенка, «Родина щіткарів» М. Ірчана, «Загибель Надії"» Г. Гейєрманса. 1926 культурне шефство над студією взяв Укр. драм. театр ім. М. Заньковецької (див. *Львівський український драматичний театр імені М. Заньковецької*).

Літ.: Лебідь М. Український театр за океаном (в Америці). «Сільський театр», 1928, № 3.

Г. В. Довбищенко.

ВІНОК — дівочий *головний убір*. Поширений з часів *Київської Русі*. Символ повноліття дівчини і символ нареченої. В. були звиті або обручеподібні. Широко побутували на всій тер. України. В.— складна об'ємно-просторова композиція з живих, паперових або воскових квітів. В. прикрашали кольоровими стрічками, металевими блискітками, перлами, коштовним камінням, фарбованим пір'ям тощо.

В.— також оберіг, що знімає болі, береже волосся. Квіти, що вплітались, виконували роль символу: деревій — нескореності; барвінок — життя; безсмертник —

здоров'я; квіт вишні та яблуні — материнської любові; калина — краси та дівочої вроди, символ України; любисток і васильки — людської відданності, уміння бути корисним; ромашка — здоров'я, доброти, ніжності; хміль — гнучкості й розуму. У 16—17 ст., коли йшла боротьба за нац. незалежність, у В. з'явилися мак — символ печалі і туги, волошка — символ прозріння. Всього в укр. В.— 12 квіток. До В. в'яжуть стрічки, які теж мають своє місце і значення: посередині світло-коричнева — символ землі-годувальниці, пообіч жовті — символ сонця, за ними світло-зелені — символ краси і молодості, голубі, сині — символи неба й води, жовтогарячі — символ хліба, фіолетові — символ мудрості, малинові — символ щирості, рожеві — символ достатку. В'язали до строю і білі стрічки, але обов'язково з вишитими на кінцях сріблом і золотом сонцем і місяцем (невишита біла — символ пам'яті про померлих).

Крім «вікових» В., що плелися відповідно до віку дівчини (перший виготовляла мати для трирічної дочки), в Україні були ритуальні, звичаєві, магічні та ін. В.— всього 77 видів.

Літ.: Український віночок «Україна», 1991, № 11. *Г. Г. Стельмащук.*

ВІНТЕРОВСЬКИЙ Леонард (1875, Чернівці — 1927, Львів) — укр. живописець і графік. Навчався 1894—98 в краків. АМ. З 1899 постійно працював у Львові. Виконав настінні розписи в залі Скетинг-рингу у Львові (1910, не збереглися) та в ряді церков на Гуцульщині. Автор портретів, пейзажів, натюрмортів, жанрових композицій з життя гуцулів: «Автопортрет» (1911), «Квіти» (1913), «Вид Львова», «Гуцульські лісоруби» (1905). Твори зберігаються у Львів. КГ, Львів. істор. музеї, приватних збірках.

Ю. О. Бірюльов.

ВІНТОНЯК Ганна Григорівна (10. II 1941, с. Космач Косівського р-ну Івано-Фр. обл.) — укр. майстер худож. ткацтва і вишивки. З 1970 працює майстром худож. вишивки у Чернів. ХВМ. Створює килими, ліжники, одяг та прикраси до нього. Орнамент. мотиви — розетки, зірочки, квітки в колах, віночки, ромби в різних варіантах, інколи смерічки, розташовані рядами. За колоритом твори В. традиційні для нар. мист-ва Буковини, Покуття і Гуцульщини. Учасник міжнар. виставок. Персональні виставки 1979 (Київ), 1981 (Коломия, Львів), 1982 (Івано-Франківськ). Твори зберігаються у ДМУНДМ, МЕХП АН України, Музеї етнографії у Петербурзі, Істор. музеї у Москві, Коломийському музеї нар. мист-ва Гуцульщини.

Літ.: Захарчук-Чугай Р. В. Ганна Вінтоняк. Альбом. К., 1983.

ВІНТОНЯК Микола Васильович (15.XI 1895, Косів, тепер Івано-Фр. обл.— 8.VI 1980, там же) — укр. майстер худож. обробки шкіри. Відновив давні способи шкіряного виробництва, техніки оздоблення — гаряче і холодне *тиснення, інкрустацію* металом. 1962—65 працював на ф-ці худож. виробів у Косові, 1965—67 — викладач Косівського учща прикладного мист-ва (тепер Косівський технікум нар. худож. промислів ім. В. І. Касіяна). Створював різні за формою гаманці, пояси, жіночі сумки, постоли та ін. Учасник міжнар. виставок. Твори зберігаються в ДМУНДМ, Коломийському та Косівському музеях нар. мист-ва Гуцульщини, Івано-Фр. краєзнав. музеї та ін. *М. Т. Тищенко.*

ВІНЦКОВСЬКИЙ Т. (1880—1958) — укр. композитор і хоровий диригент. Див. *Ярославенко* Ярослав Дмитрович.

ВІНЬЄТКА (франц. vignette, від vigne — виноград) — графічна прикраса в книжках, журналах та ін. друкованих виданнях. Для В. характерний зв'язок із заг. композицією сторінки і текстом твору. Застосовують також як оздоблену початкову літеру або заставку і кінцівку книжки.

ВІРАГ Юлій Георгійович (13.IX 1880, м. Хуст, тепер Закарп. обл.— 22.III 1949, Мукачеве) — укр. живописець, один із основоположників закарп. малярської школи, зокрема портретної. Навчався 1898—99 у мюнхен. АМ у Ш. Холоші, пізніше — в Будапештській школі зразкового малюнка та академії Р. Жюліана в Парижі. Відвідав Італію, Іспанію та Америку. З 1903 жив у Мукачевому. На поч. 20 ст. виконав розписи церкви Миколаївського монастиря на Чернечій горі поблизу Мукачевого і написав ряд ікон. У період перебування в австр. армії 1903—15 намалював велику кількість портретів («Портрет хлопчика Віктора Ойоки», автопортрети «Чернець», «Чоловічий портрет», «Соломон»). Створив також жанрові полотна з яскравим типажем («З ярмарку», 1937; «Декламаторка», 1949). Виконав ряд малюнків олівцем («Портрет дівчини», «Хлопчик з динею», «Портрет дружини» та ін.). Твори зберігаються в Закарп. ХМ, ДМУОМ.

Ю. Г. Віраг. Жіночий портрет. Олія. 1937. ДМУОМ. Київ.

В. В. Вірина в ролі Стехи («Назар Стодоля» Т. Шевченка).

Г. І. Нарбут. Віньєтка. 1919.

Літ.: Каталог меморіальної виставки творів художника Юлія Георгійовича Вірага. Ужгород, 1950.

ВІРИНА Віра Василівна (бл. 1874 — 12.VI 1947, Донецьк) — укр. актриса. Дочка О. І. *Віриної* Закінчила Полтав. гімназію. 1892—1940 працювала в *Старицького М. П. трупі*, у трупах М. Л. Кропивницького, П. К. Саксаганського, В. О. Грицая, О. Л. Суходольського, Т. П. Колесниченка, І. Л. Сагатовського, в *Чернігівському українському радянському театрі* та ін. Серед ролей: Олена («Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького), Харитина, Софія («Наймичка», «Безталанна» І. Карпенка-Карого), Проня, Маруся («За двома зайцями», «Маруся Богуславка» М. Старицького). *Є. С. Хлібцевич.*

ВІРИНА Олександра Іванівна (по чоловіку — Колтановська; ?, Полтавщина — 4.IV 1926, с. Куковичі, тепер Черніг. обл.) — укр. актриса. Профес. діяльність почала 1882 в *Кропивницького М. Л. трупі*, грала у трупах М. П. Старицького (1883—91), В. О. Грицая (1891—94, 1899, 1901—02, 1905—07), П. К. Саксаганського (1894—95), Д. А. Гайдамаки (1898), П. П. Юркевича (1907—08), Х. М. Свєтлова (1909), в *Чернігівському українському радянському театрі*. В останні роки життя керувала аматор. гуртками на Чернігівщині. Ролі: Секлета, Настя («За двома зайцями», «Юрко Довбиш» М. Старицького), Маруся («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Терпилиха («Наталка Полтавка» І. Котляревського). Поет Я. Ж. Жарко присвятив В. вірші («Вестник литературный, политический, научный, художественный»; 18.I 1887), драматург М. А. Янчук — п'єсу «Вихованець» (1888).

Є. С. Хлібцевич.

ВІРМЕ́НСЬКА ВУ́ЛИЦЯ у Львові — архіт. ансамбль у складі Львів. держ. історико-архіт. заповідника. Формування вірм. кварталу почалося після надання 1356 Львову магдебурзького права. Тоді вірм. квартал увійшов до середньовіч. ядра міста (обабіч сучас. В. в.). Праворуч В. в. прилягала до *Ринок площі*, ліворуч — до оборонних мурів, що простяглися до сучас. вул. Лесі Українки, утворюючи вузеньку Вірменську Нижчу вулицю; зі Сх. її замикав комплекс *домініканців монастиря*, із Зх.— забудова вул. Краківської. У 15 ст. В. в. мала кам. брук, водопостачання та зливну каналізацію. В її забудові брали участь відомі місц. та іноз. зодчі. 1527 вірм. квартал постраждав від пожежі. Після прийняття 1596 Брест. унії вірм. колонія почала втрачати свою самобутність і поступово занепала. З поч. 18 ст. верхівка вірм. купецтва переселялася на ін. вулиці, за межі міста. Після загарбання Львова австр. монархією (1772) на В. в. селилися дрібні купці з сусідніх кварталів та

Вірменська вулиця у Львові. Дзвінниця Вірменського собору. 1571. Арх. П. Красовський.

поселенці з ін. країн. Нові власники перебудовували будинки і здавали приміщення міськ. бідноті. Особливих змін забудова В. в. зазнала у 19 ст. При зведенні нових поверхів, забудові просторих дворів було пошкоджено або знищено оригін. різьблені портали, віконні обрамлення. Однак характерні риси унікального архіт. середовища збереглися.

Спочатку житл. будинки були дво- і триповерхові. На вузьких зем. ділянках уміщалися переважно тривіконні фасади. Для поліпшення зовн. вигляду споруд дахи часто перекривали високими *аттиками*. Перший поверх у житл. будинках мав здебільшого госп. призначення: там розміщували крамниці, склади, майстерні ремісників. Широка *брама* з *порталом* вела до внутр. подвір'я. На другому поверсі були кімнати господарів будинку. Простора світлиця мала два зближених вікна, а між ними різьблений стовпчик. Свою первісну структуру певною мірою зберегли житл. будинки № 4 і № 6. Вузький фасад між будинками № 6 і № 8 повністю перебудовано у стилі академ. *модерну*. Перебудовано також і наріжний будинок № 8: на його фасаді з вул. Краківської у нішах над вікнами другого поверху збереглися рельєфи з купецькою емблематикою (скульптор А. *Шімзер*). Будинок колишнього Народного дому (тепер Центр культури і дозвілля Прикарпат. ВО) зведено за проектом арх. С. Гавришкевича, в композиції фасадів і деталях будівлі помітний вплив *романтизму*.

Пам'ятками житл. арх-ри 16—17 ст. є будинки № 14, 16, 18, 20, 22 і 25. Зокрема, у будинку № 20, зведеному в 16 ст. арх. Петром із Лугано (реконструкція 1898, арх. І. І. *Левинський*), зберігся ренесансний портал, на фасаді будинку № 25 (16 ст.) — кам'яне обрамлення вікон з різьбленим рослинним *орнаментом*. В арх-рі будинку № 13 (1788, арх. Д. *Гібо*) помітний перехід від бароккових до класицистичних форм. Фігури на балконах належать різцю скульптора М. *Полейовського*. У будинках № 15 та № 17 привертають увагу бароккові балкони. У 1-й пол. 19 ст. перебудовано будинок № 21 (введено алегоричні горельєфи скульптора Г. *Вітвера*) та будинок № 23 («Будинок пір року»; горельєфи із жанровими сюжетами з життя галицького селянства скульптора Г. Красуцького). Будинок № 31 споруджено у стилі франц. *класицизму* кін. 18 ст. На В. в. розміщено також ансамбль *Вірменського собору* (1363, арх. *Дорко*; перебудова 1437, 1630, 1723, 1908—27). Див. також *Вірменських колоній мистецтво* на Україні.

Літ.: Липка Р. М. Ансамбль вулиці Вірменської. Львів, 1983.

Вірменська вулиця у Львові. Портал будинку № 20. 16 ст.

ВІРМЕ́НСЬКА ЦЕ́РКВА в Луцьку — пам'ятка арх-ри. Збудована 1427, перебудована у 2-й пол. 16 ст. Невелика споруда з прямокутною *апсидою*, крита двосхилим дахом. Внутр. простір поділено на 4 об'єми: молитовний зал, *вівтар*, ризниця та паламарня. Молитовний зал, можливо, мав плоске дерев. перекриття, ін. приміщення — хрещаті склепіння. Стіни декоровано нішами. У 50-х рр. 20 ст. В. ц. пристосовано під житло.

Б. В. Колосок.

ВІРМЕ́НСЬКИИ КОСТЬО́Л в Івано-Франківську — пам'ятка архи у стилі *барокко*. Збудовано 1742—62 на місці кол. дерев'яного. 1811, 1829, 1869, 1919—30 був реставрований та перебудований, внаслідок чого втратив бароккові завершення *веж* і *фронтон*. Костьол — тринефна *базиліка* з акцентованим *трансептом*. Вигнутий трикутний фронтон завершує зх. фасад. Вежі мають дзвоноподібні бані. Фасади та інтер'єр оздоблено *пілястрами* іонічного ордеру, *портал* — корінфськими півколонами. Перекриття споруди склепінчасте з *розпалубками*. Інтер'єр прикрашає дерев. бароккова скульптура (ймовірно, скульптор М. *Полейовський*), фрески 18 ст. («Благовіщення», «Вознесіння», «Коронування Богоматері»; художник Я. *Солецький*) та розписи кін. 19 — поч. 20 ст., мармурові портали. Збереглися дерев. різьблена сповідальня та металева кафедра.

Л. З. Панчишин.

Вірменський собор у Львові. Рельєф «Увірування Фоми» на фасаді. Камінь. Серед. 16 ст.

Вірменський костьол в Івано-Франківську. Фреска плафона «Вознесіння». 18 ст. Художник Я. Солецький.

ВІРМЕ́НСЬКИЙ РОБІТНИ́ЧИЙ ТЕАТР у Харкові. Засн. 1931 на базі напівпрофес. та аматор. труп. В організації театру брали участь Ю. К. Смолич, П. Г. Тичина, творчу допомогу подавав «*Березіль*». Відкрився в січні 1932 виставою «Місто вітрів» В. Кіршона (реж. Г. Гемоян, консультанти І. О. *Мар'яненко*, Б. Х. *Тягно*; художники театру Г. Бабаян, В. Г. *Меллер*).

У репертуарі: «Хазяїн» І. Карпенка-Карого (1933; перекладач, режисер і виконавець ролі Пузиря — С. В. Сароян; Феноген — Ф. П. *Бжикян*), п'єси О. Ширванзаде, У. Шекспіра. З театром пов'язана також творчість засл. діяча мист. Вірм. РСР К. С. Алваряна, засл. арт. Вірм. РСР А. Мелік.

Літ.: Мовсесян В. Про харківський вірменський робітничий театр. «Український театр», 1979, № 6.

Г. В. Довбищенко.

ВІРМЕ́НСЬКИЙ СОБО́Р у Львові — пам'ятка арх-ри 14 — поч. 20 ст. Споруджений 1363 (арх. *Дорко*) за участю, ймовірно, вірм. майстрів в істор. частині міста, де селилися вірмени. Має багато спільних рис із собором в Ані (Вірменія). Первісно споруда являла собою чотиристовпний хрестово-купольний храм візант. типу. В 15 ст. прибудовано бокові *апсиди*. 1437 собор з трьох боків опоясано відкритою *аркадою*, яку після 1527 перебудовано в ренесансному стилі. 1630 прибудовано *неф* (арх. А. Келар), 1671 замуровано і перетворено на закрите приміщення пн. аркаду. 1723—26 інтер'єр оздоблено в стилі європ. *барокко*, стіни отиньковано. 1731 з пн. боку собору добудовано приміщення. Останній етап буд-ва належить до поч. 20 ст.: перероблено фасад у стилі *неоготики* (арх. Ф. Менчинський), інтер'єр купола оздоблено мозаїкою (Ю. Мегоффер), стіни — розписами (Я. Г. Розен), на апсидах з'явилися різьблені півколони й орнаменти за мотивами давньовірм. арх-ри. Одночасно реставрувався собор. 1925 у віконних нішах виявлено фрагменти фресок 1-ї пол. 16 ст. Сучас. В. с.— кам'яна, чотиристовпна, тринефна, з трьома півкруглими апсидами споруда, витягнута в плані по поздовжній осі, з прибудовою на пн. і відкритою галереєю на пд. фасадах. Над середохрестям височить шатровий купол на 12-гранному барабані.

В. с.— архіт. центр комплексу, навколо нього групуються ін. споруди, створюючи три невеликі замкнуті дворики. Монастирський дворик біля пн. стіни собору з протилежного боку обмежує споруда монастиря вірм. бенедиктинок (1682). Перед ним 1881 встановлено скульптуру Богоматері (скульптор Т. *Дикас*). Галерея на зразок італ. лоджій є переходом з монастиря до собору. У стіну вмуровано два рельєфи (16 — поч.

17 ст.). Сх. дворик (т. з. Христофоровий) з'єднаний з монастирським барокковою брамою (1671), в його центрі — кам. пам'ятна колона (1726), увінчана статуєю св. Христофора. Дворик оточують споруда кол. вірм. банку (17 ст.), будинок вірм. архієпископа (кін. 18 ст.; відбудований 1802 після пожежі), дзвіниця (1571, арх. П. *Красовський*; перебудови 1676, 1778 після пожеж; сучас. вигляд сформовано у 19 ст.), апсиди собору. Пд. дворик з'єднаний із східним брамою з барокковим фронтоном (1877), а від *Вірменської вулиці* відокремлений огорожею з метал. гратами. В ніші огорожі зовні встановлено 1664 скульптуру «Мадонна з немовлям».

Л. М. Суходняєва.

ВІРМЕ́НСЬКИЙ ШКІЛЬНИЙ ТЕА́ТР у Львові. Існував у 17 ст. у школі вірм. колонії. 1668 було поставлено п'єсу «Страждання святої Рипсіме» Алоїса (Луї Марі Аїду; пролог, епілог та інтермедії — польс. мовою), також п'єси «Смерть Цезаря», «Притчи Соломона», «Смерть Гровдея», «Смерть Фадея молодшого» (всі — невід. авторів).

Літ.: Овакимян Б. Из истории армяно-украинских театральных связей В кн.: Театральные связи Ереван, 1972.

Г. В. Довбищенко.

ВІРМЕ́НСЬКИХ КОЛОНІЙ МИСТЕ́ЦТВО в Україні. Розвивалося з часів середньовіччя, коли почали формуватися вірм. колонії у правобережно-західноукр. та пн.-причорномор. регіонах, кожний з яких мав власну історію та мистецькі традиції. Рівень дослідження регіонів нерівномірний. Вірм. мист-во правобережно-західноукр. регіону почав вивчати у кін. 19 ст. Я. *Болоз-Антонович*. На поч. 20 ст. помітний внесок зробили В. Лозінський, Б. *Януш*, М. *Голубець*, Т. Маньковський. Пізніше це дослідження продовжили М. *Гембарович*, Г. Н. *Логвин*, В. А. *Овсійчук*, О. *Халпахчян* та ін., окремі питання мист-ва й культури пн.-причорномор. регіону вивчали О. Домбровський, Е. Корхмазян, В. Сидоренко, А. *Якобсон* та ін.

Правобережно-західноукр. регіон почав складатися у давньорус. період. Вірм. колонії виникли в Києві (перші згадки — у 80—90-х рр. 11 ст.) та Львові (2-а пол. 13 ст.). Протягом 14—18 ст. кількість колоній зросла до 60. Найбільші були у Львові, Луцьку (з серед. 14 ст.), Кам'янці-Подільському (з кінця 14 ст.), с. Язлівці (тепер Яблунівка Терноп. обл.; серед. 16 ст.). У кін. 17—18 ст. вірм. колонії виникли в Станіславі (тепер Івано-Франківськ), Тисмениці, Лисці, Городенці, Снятині, Кутах, Бережанах, Бродах, Жванці, Могилеві-Подільському, Балті. В деяких містах у 16 — 1-й пол. 17 ст. вірмени становили 10—20 % населення. Екон. консолідація, правова і реліг. автономія, високий рівень нац. свідомості, власні

Вірменський собор у Львові Північний фасад.

сусп.-культурні орг-ції та установи (школи, б-ки, *братства*) забезпечували розвиток самобутньої культури вірм. колоній. Вірмени прибували шляхом міграцій з Вірменії та ін. країн (Ірану, Туреччини, Балканських країн, Молдови, Криму). Вони приносили традиції вірм. мистецтва, трансформовані в країнах проміжного розселення. На Україні самобутнє мист-во колоній стало творчим синтезом вірм. мист-ва з українським. В кін. 18 — на поч. 20 ст. вірм. колонії поступово зникали, асимілюючись з місц. населенням, водночас питома вага нац. елементів у вірм. мист-ві помітно зменшувалася.

В 14—16 ст. було збудовано ряд монумент. споруд, для яких характерні риси вірм. арх-ри: *вірменський собор* у Львові (1363), церкву в Києві (ймовірно, поч. 14 ст., не збереглася), церкву св. Степана в Луцьку (1378, збереглася в перебудованому вигляді), собор Вознесіння Богородиці (1522, не зберігся) та церкву св. Миколи в Кам'янці-Подільському (1577; збереглася дзвіниця, 1633), церкву в Язлівці (1551). Вірм. поселення у Львові, Кам'янці-Подільському, Язлівці групувалися довкола вірм. адм.-культових комплексів. Тут були школи, лазарети-притулки, ремісничі майстерні, крамниці й торг. склади, кладовища, монастирі, які іноді будували за межами міста (монастир і церква св. Анни, засн. в кін. 13 ст. побл. Львова; не збереглися). Поряд з мурованим було поширене і дерев. буд-во (див. *Вірменська вулиця* у Львові).

До 16 ст. зберігалася традиція вмуровувати у стіни церков невеликі орнаментовані *хачкари*, а також різьбити на стінах вотивні хрести. До 17 ст. виготовляли надгробки з вірм. орнаментом, стилізованими написами, монограмами (кладовище біля вірменського собору у Львові). Будинки міщан прикрашали декор. різьбленими написами, церкви — рельєфною скульптурою. В інтер'єрах жител дерев. кровки декорували написами та символами. У 2-й пол. 17 ст. поширилася об'ємна скульптура, що наслідувала зх. стилі — надгробки католікосів Степаноса (помер 1552 у Львові) та Мелкісета (помер 1627 у Кам'янці-Подільському; надгробок не зберігся). Внутр. стіни церков здебільшого вкривали монумент. розписами, іконографічно пов'язаними з вірм. мініатюрою (вірменський собор у Львові).

Вірменських колоній мистецтво на Україні. Мініатюра з Євангелія. Солхат (м. Старий, Крим). 1332. Матенадаран. Єреван.

Вірм. іконопис 16—17 ст. розвивався під значним впливом українського, але зберігав етнічний тип персонажів. Портрети львів., кам'янець-подільських, тисменицьких, могилів-подільських міщан і духівництва, а також натрунні портрети (інколи на метал. пластинах) виготовляли в реалістичній манері за правилами цехового малярства. З середовища вірм. колонії у Львові в 17 ст. вийшли відомі художники (П. Б. *Доношович*, С. *Богушович*, Х. *Захнович*). Через посередництво України зх. впливи поширилися на станковий живопис Вірменії (картини *Степаноса* Легаці зі Львова, виконані в Ечміадзіні в серед. 17 ст.).

Більшість вірм. колоній (Львів, Кам'янець-Подільський, Язлівець) були центрами худож. переписування книг. Їх прикрашали поліхромними ініціалами, заставками, маргіналіями, мініатюрами. В 1-й пол. 17 ст. одночасно з копіюванням традиц. вірм. мініатюр книги ілюстрували і за зх. зразками. Біблія, яку ілюстрував 1619 у Львові *Газар Бабердці* з використанням мотивів «Апокаліпсиса» А. Дюрера, започаткувала новий етап у розвитку вірм. мініатюри. На титульних сторінках друкованих видань (друкар О. *Карматанянц*, Львів, 1616—19) співіснували елементи вірм. і зх.-європ. орнаменту. Високого рівня досягло худож. палітурництво.

Серед худож. ремесел розвитку набуло ювелірне мист-во (прикраси, культові чаші, іконні оправи, посуд, кінська збруя). Вірм. золотарі використовували переважно сх. орнаментику. Різьбленням оздоблювали печатки з вірм. емблемами та написами, худож. декоруванням — зброю. Розвивалися вишивка, худож. обробка шкіри (тиснений сап'ян, кордован). Ткачі відомі з поч. 15 ст. З 18 ст. вони працювали у магнатських ткацьких мануфактурах (Броди, Станіслав, Олесько, Лагодів) над виготовленням поясів, культивуючи близькосх. стиль орнаментування тканин. Вірм. купецтво у 13—18 ст. відігравало значну роль у торгівлі Зх. України, задовольняючи попит на килими, хустки, декор. тканини, ювелірні вироби балканського, закавказького, тур., перського, а інколи й індійського виробництва.

Вірменських колоній мистецтво на Україні. Церква св. Сергія (Саркіса) у м. Феодосії. Дзвіниця. 14 ст.

Вірм. *шкільна драма* (п'єси, інтермедії), що зародилася у Львів. вірм. колегії з ініціативи Л. М. *Піду де Сент-Олона* (постановки 1668—69; див. *Вірменський шкільний театр* у Львові), започаткувала нову добу її історії.

До кінця 17 ст. у вірм. хоровому співі панувало одноголосся,

деякі співи виконували по черзі соліст і хор. Після латинізації церк. богослужінь (Львів. синод 1691) запроваджено католицькі паралітургійні пісні з органним акомпанементом. У 18—19 ст. до вірм. репертуару увійшло понад 100 укр. мелодій. Відомості про світську музику та інструментарій не збереглися.

Пн.-причорномор. регіон складався з крим. та придунайського підрегіонів. У Криму вірм. колонії виникли в 11—12 ст. Кількість вірменів значно збільшилася у 14 ст., особливо в містах, що входили до складу генуезьких володінь або були поблизу них. Центр. колонією була Кафа (тепер Феодосія), в якій вірмени у 15 ст. становили більшість населення. Значні колонії були в Солхаті (тепер Старий Крим), Солдайї (тепер Судак), Карасу-Базарі (тепер Білогірськ), Гезлеві (тепер Євпаторія), Перекопі, Вірменському Базарі (тепер Армянськ), Бахчисараї, Ак-Мечеті (тепер Сімферополь). Існувало також бл. 40 вірм. сіл. У Криму вірм. колонії припинили існування 1778 у зв'язку з переселенням вірменів на Дон та Пд. Україну. У 15 ст. вірм. колонії виникли у містах — Акермані (тепер Білгород-Дністровський), Кілії та ін., де вони проіснували до поч. 20 ст.

Мист-во вірм. колоній пн.-причорномор. регіону в 12—15 ст. формувалося під впливом Візантії, пізніше — Італії.

У 14—15 ст. бурхливо розвивається арх-ра. У Кафі збудовано понад 30 культових споруд, Старому Криму — 9. З них до нашого часу збереглись у Феодосії церкви св. Сергія (Саркіса, поч. 14 ст.), Іоанна Предтечі (1348), св. Георгія (1385), архангелів Гавриїла і Михаїла (1403), в яких, крім останньої, переважають елементи вірм. арх-ри. Поширилося буд-во позаміських монастирських комплексів; найвідоміші з них — вірм. монастирі св. Хреста (Сурб Хач; церква 1338, решта комплексу — 15—18 ст.) і св. Георгія (поч. 14 ст.) побл. Старого Крима, св. Спасителя (14—15 ст.) побл. Бахчелі (тепер с. Багате). Вірмени брали участь в оборонному буд-ві (вірм. фортеця у складі укріплень Кафи, 15 ст.), буд-ві водогонів. У багатьох вірм. колоніях споруджували школи, *караван-сараї*, купецькі склади.

Збереглися зразки вірм. монумент. пластики (медальйони із зображенням апостолів на церкві Іоанна Предтечі). Вірм. орнаментом прикрашали пам'ятники-фонтани. Хачкари вмуровували в стіни (колекція хачкарів 14—18 ст. у церкві св. Сергія у Феодосії; хачкари 15—18 ст. у церкві Успіння Богородиці в Білгороді-Дністровському). Надгробки часто орнаментували без написів (Старий Крим). Високої досконалості досягло різьблення на дереві (орнаментовані двері церков 14—15 ст.). Церкви розписували і орнаментували у вірм.-візант. стилі. У майстернях при церквах і монастирях виготовляли ілюстровані рукописи (збереглося бл. 300 рукописів 14—18 ст., виконаних у Кафі, Солхаті, Карасу-Базарі, монастирі св. Хреста та ін.). Вірм. мініатюра, особливо у 14—15 ст., досягла високого худож. рівня, хоч залишалася еклектичною і єдина школа не склалася. На мініатюру впливали різні стилі — Пн.-Зх. Вірменії (15 ст.; Аветіс Бабердці), візантійський (поч. 15 ст.; Христосатур). Серед вірм. художників-католиків переважали італ. впливи (15 ст.; *Ованес*, син Степаноса, і Тадеос Аврамян). У 17 ст. ілюстрував рукописи Нікогос *Меланавор* (Цахкарар), розвинулося художнє виготовлення палітурок.

В Криму працювали вірм. ювеліри, ткачі, чинбарі, гончарі. Їхній самобутній стиль вплинув на розвиток мист-ва всього регіону.

Літ.: Меликсет-Бек Л. М. Связь украинского артиста и драматурга Марко Кропивницкого с армянской музыкой. «Известия Академии наук Армянской ССР. Общественные науки», 1955, № 5; Якобсон Л. А. Армянская средневековая архитектура в Крыму. В кн.: Византийский временник, т. 8. М.—Л., 1956; Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, в. 1—3. Ереван — К., 1961—71; Дашкевич Я. Р. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV—XIX веков. Ереван, 1962; Овсійчук В. А. Пам'ятники українсько-вірменських мистецьких зв'язків XIII—XVIII ст. «Українське мистецтвознавство», 1974, в. 6; Микаелян В. А. На крымской земле. История армянских поселений в Крыму. Ереван, 1974; Домбровский О., Сидоренко В. Солхат и Сурб-Хач. Симферополь, 1978; Каковкин А. О ювелирном искусстве в армянских колониях (XV—XVII вв.). «Вестник общественных наук», 1978, № 8; Дашкевич Я. Р. Армянские рельефные кресты Львова и Каменца-Подольского XIV—XVII вв. «Историко-филологический журнал», 1980, № 3; Григорян В. Р. История армянских колоний Украины и Польши (Армяне в Подолии) Ереван, 1980; Логвин Г. Н. Украино-армянские средневековые художественные связи.— Косцюв З Черты стиля музыки польских армян. В кн.: Второй международный симпозиум по армянскому искусству, т. 3. Ереван, 1981; Липка Р. М. Ансамбль вулиці Вірменської. Львів, 1983; Лапушинская Е. Армянская церковь св. Саркиса (Сергия) в Феодосии. «Вестник общественных наук», 1984, № 5.

Я. Р. Дашкевич.

ВІ́РСЬКИЙ Павло Павлович [12 (25).II 1905, Одеса — 5.VI 1975, Київ] — укр. балетмейстер, нар. арт. СРСР з 1960. Закінчив 1926 Одес. муз.-драм. уч-ще (педагог В. І. *Пресняков*), 1928 — Моск. театр. технікум. 1923—31 — артист балету і балетмейстер Одес. театру опери та балету, 1931—37 — балетмейстер Харків., Одес., Дніпроп., Київ. театрів опери та балету, 1939—43 — Ансамблю пісні і танцю Київ. військ. округу, 1943—55 — Ансамблю пісні і танцю Рад. Армії ім. О. В. Александрова. Організатор (1937), балетмейстер (до 1940), худож. керівник (1955—75) *Ансамблю танцю України* (з 1977 — його імені), де поставив танці і хореогр. картини: «Ми з України», «Рукодільниці», «Запорожці», «Флотилія "Радянська Україна"», «Ляльки», «Повзунець», «Шевчики» та ін. Разом з М. О. *Болотовим* поставив балети «Лебедине озеро» П. Чайковського (1927; 1932), «Червоний мак» Р. Глієра (1928, обидва — в Одес. театрі опери та балету), «Карманьйола» В. Фемеліді (1932, Моск. худож. балет під керівництвом В. В. Крігер), «Раймонда» О. Глазунова (1934, Харків. театр опери та балету), «Міщанин з Тоскани» В. Нахабіна (1936, Дніпроп. і Київ. театри опери та балету), «Чорне золото» В. Гомоляки (1960, Київ. театр опери та балету). У своїй творчості утверджував принципи театралізації нар. танцю, який органічно поєднував з класичним. Зробив істотний внесок у розвиток *сюжетного танцю*, збагативши його віртуозними хореогр. елементами. Держ. премія СРСР, 1950, 1970. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1965. У Києві на будинку, де жив В. (вул. Мало-Житомирська № 10), встановлено мемор. дошку (1983, скульптор Н. Д. Марченко, арх. Т. Г. Довженко), пам'ятник на Байковому кладовищі в Києві (1980, скульптор О. П Скобликов).

П. П. Віреький.

Тв.: У вихорі танцю, в. 1—6. К., 1977—82.

Літ.: Станішевський Ю. О. Павло Павлович Вірський. К., 1962.

Т. О. Швачко.

ВІСКО́НТІ Давид Іванович (1772—1838) — рос. архітектор, академік арх-ри. Представник стилю *класицизм*. За його проектами в Катеринославі (тепер Дніпропетровськ) було збудовано корпус суконної ф-ки (1826) і контору іноземних поселенців (споруди не збереглися).

В. І. Тимофієнко.

ВІСКО́НТІ Петро Іванович (1778—1843) — рос. архітектор. Брав участь у проектуванні Успенської (1837) та Троїцької (кін. 30 — поч. 40-х рр.) церков в Катеринославі (тепер Дніпропетровськ; споруди не збереглися).

В. І. Тимофієнко.

«ВІСНИК АКАДЕМІЇ АРХІТЕКТУ́РИ УРСР» — наук.-тех. журнал, який видавала у Києві *Академія архітектури УРСР*. Виходив 1946 (2 номери) та 1947—52 (по 4 номери на рік).

«ВІСНИК АКАДЕ́МІЇ БУДІВНИ́ЦТВА І АРХІТЕКТУ́РИ УРСР» — щоквартальний наук.-тех. журнал, який видавала 1958—64 у Києві *Академія будівництва і архітектури УРСР*. Публікував статті про найважливіші результати діяльності н.-д. ін-тів академії, інформував про досягнення вітчизн. та зарубіж. науки в галузі буд-ва і арх-ри.

«ВІСНИК КУЛЬТУ́РИ І ЖИТТЯ» — ілюстрований журнал. Виходив у Києві в січні 1913 (усього — 4 номери). Видавець і редактор П. Богацький, у редагуванні брав участь Г. М. *Хоткевич*. Журнал друкував статті про скульптуру С. Т. Коньонкова, японську драму, живопис Андріївської церкви у Києві, прозу Г. Хоткевича й Дж. Лон-

дона. Вів хроніку культур. життя, кооп. справ, повідомляв про новини науки і техніки, книжкового ринку. *С. І. Білокінь.*

«ВІСНИК МОД ПАРИЗЬКИХ» («Dziennik mód Paryskich») — перший у Львові журнал мод. Виходив 1840—49. Видавець і редактор — Т. Кульчицький. Ілюстрували художники-гравери — А. Вейдель, К. *Ауер*, Ю. Коссак. Високий поліграф. рівень забезпечувала друкарня Піллерів. За обкладинкою журналу мод існував практично літ.-мистецький і громад.-політ. часопис. У ньому співробітничали польс. і укр. літератори, вчені, журналісти Ю. та Л. Дудіни-Борковські, В. Поль, Ж. І. *Паулі*, А. Бєльовський, І. *Вагилевич*, І. Захар'ясевич, І. Добжанський. Велися постійні рубрики з театр., муз. життя, друкувалися статті з питань сценічної майстерності, образотвор. мист-ва (зокрема, про постановки на львів. сцені п'єс У. Шекспіра, О. Фредро, організацію і відкриття виставок, гастролі Ф. Ліста у Львові, а К. Ліпінського — в Австрії та Італії). 1848 журнал подавав хроніку громад.-політ. подій у Львові, що спричинило його закриття.

Літ.: Малець С. За обкладинкою журналу мод «Всесвіт», 1991, № 12.

ВІССАРІО́Н [1755, м. Ніжин, тепер Черніг. обл.— 23.VI (5.VII) 1826, Київ] — укр. іконописець. Худож. освіту здобув у Ніжині. 1787 прибув до Києво-Печерської лаври, де працював до 1818 у *Лаврській іконописній майстерні*. Був одним з найближчих помічників З. *Голубовського*. Збереглося кілька ікон, написаних В.,— «Успіння», дві намісні, «Мученик Ареф» (всі — у Києво-Печерському заповіднику). *В. А. Шиденко.*

«ВІСТІ ВУЦВК» — щоденна газета. Видавалися з 1918 як орган Харків. Ради робітн. депутатів, з березня по серпень 1919 — в Києві як орган ВУЦВК Рад робітн., сел. і червоноарм. депутатів і виконкому Київ. Ради робітн. депутатів. З 1920 виходили у Харкові як орган ВУЦВК і Харків. губвиконкому, з 1921 — як орган ВУЦВК. Видавалися спочатку рос. мовою, з 1921 — українською. З червня 1934 — в Києві. З липня 1938 виходили під назвою «Вісті Рад депутатів трудящих УРСР». Одним з перших редакторів був В. М. *Блакитний*.

Газета висвітлювала різні аспекти соціально-політ., екон. і культур. життя Рад. України та ін. республік. Тут вперше були надруковані худож. твори і статті Остапа Вишні (зокрема, на театр. теми), рецензії Ю. К. Смолича на вистави театру «*Березіль*». Порушувалися також проблеми розвитку музики, кіно, образотвор. мист-ва тощо. У грудні 1922, коли широко відзначалося 200-річчя з дня народження Г. С. Сковороди, газета вперше опублікувала уривки з драм. поеми П. Г. Тичини «Сковорода».

«В. ВУЦВК» широко висвітлювали заходи по увічненню пам'яті Т. Г. Шевченка, вмістили відгук письменника О. А. Слісаренка на першу постановку на укр. сцені «Макбета» У. Шекспіра (1920, «*Кийдрамте*», реж. Лесь *Курбас*) та ін. Із шаржами, карикатурами та ін. малюнками на політ. і мистецькі теми виступав О. П. Довженко (під псевдонімом Сашко). Про значну увагу газети до літ.-мистецьких проблем свідчить видання щотижневих додатків — «*Література, наука, мистецтво*», «*Культура і побут*», «*Література і мистецтво*». 1941 «В. ВУЦВК» об'єднано з газ. «Комуніст».

М. Г. Лабінський.

«ВІ́СТНИК» — щомісячний журнал з питань л-ри, мист-ва, науки й громад. життя. Виходив у Львові 1933—39 як продовження «*Літературно-наукового вістника*», що припинив існування. Друкувалися огляди виставок 1933 у Львові та Парижі, матеріали про 4-у виставку *Асоціації незалежних українських митців* (1934), спогади В. Устиянович (Корнило Устиянович, 1933), статті М. Гайворонського («З музики», 1933), С. Луцика («Вистава М. Глущенка», «Олекса Новаківський», обидві — 1935; «З виставки АНУМ», 1937; «Вистава Олекси Грищенка», 1938). *О. Ф. Сидор.*

ВІТАНИ́ЦЬКИЙ Петро (? — ?) — укр. художник 18 ст. Жив і працював у Львові. Брав участь у розписах костьолу в *Підгорецькому замку* (1765), Миколаївської церкви Крехівського монастиря (разом з Є. *Білявським*; 1776), виконав портрет для єпископського будинку у Львові (1776).

ВІТВЕР Гартман (? — ?) — скульптор кін. 18 — 1-ї пол. 19 ст. За походженням німець або австрієць. Закінчив віден. АМ. З 80-х рр. 18 ст. жив у Львові. 1818 був прийнятий до цеху львів. мулярів і каменярів. Найкращі твори В.— чотири фонтани на *Ринок площі* у Львові з декор. фігурами Нептуна, Діани, Амфітрити й Адоніса (встановлені 1793), виконані в дусі віден. *класицизму*. Виконав також класицистичні ансамблі надмогильних пам'ятників на Личаківському кладовищі (графині М. А. Пенінської, Я. Печонки, Г. Товарницького, мавзолей графів Борковських) та надгробок на могилі графині К. Яблоновської в кафедральному соборі у Львові. Автор скульпт. декор. оздоблення багатьох будинків у Львові (на Вірменській вул. № 21; Трибунальській № 10; вул. Личаківській № 1/3).

Г. Вітвер. Діана. Вапняк. 1793. Площа Ринок у Львові.

ВІТВИНО́ВСЬКИЙ Володимир Петрович (5.V 1924, с. Половинчик, тепер Черкас. обл.) — укр. співак (бас), засл. арт. УРСР з 1969. Навчався 1945—47 у Київ. муз. уч-щі, 1952—53 — у Київ. консерваторії. 1947—49 працював в Ансамблі пісні і танцю КВО, 1949—70 — соліст капели «*Думка*», 1970—79 (з перервою) — Київ. чол. хорової капели ім. Л. М. Ревуцького. В репертуарі: сольні партії з вокал.-симф. творів вітчизн. та зарубіж. класики, сучасн. композиторів, укр. нар. пісні.

ВІТВИЦЬКИЙ (Witwicki) Йосип Хомич [1813, Волинська губ.— 8 (20).II 1866, Київ] — польс. і укр. композитор, піаніст і педагог. Муз. освіту здобув у Бердичеві та Варшаві. 1840—66 працював учителем музики Київ. ін-ту шляхетних дівчат. Автор багатьох інструм. творів на теми укр. та рос. нар. пісень, серед яких цикли варіацій для фп. «Українка» (на тему укр. нар. пісні «Зібралися всі бурлаки», вид. 1836) і «Коломийка. Парафраз на тему укр. нар. танцю» (присвячений М. А. *Маркевичу*) увійшли до програми курсів з історії укр. музики у спец. муз. навч. закладах України. Серед ін. творів — цикли варіацій для фп.; великі концертні варіації на теми рос. романсів «Красный сарафан» О. Варламова, «Соловей» О. Аляб'єва, «Блискучі варіації на українську тему „У сусіда хата біла"», «Чумак. Варіації на українську популярну пісню», «Шумка. Парафраз на тему українського танцю», п'єси для фп. «Концертний вальс», «Чотири мазурки», «Друга українська шумка» (існує також в автор. перекладенні для фп. у 4 руки), «Плавба по Дніпру», «В місячному сяйві». Для скрипки і фп. В. створив концертну фантазію на теми опери М. Глинки «Іван Сусанін». Всі перелічені твори видано (в Києві, Кам'янці-Подільському, Варшаві, Лейпцігу). «Українка» записана на платівку «Музика українських композиторів 19 ст.» фірмою «Мелодія» (1983).

Літ.: Дремлюга М. В. Українська фортепіанна музика. К., 1958; Курковський Г. В. Й. Ф. Вітвицький. В кн.: Науково-методичні записки Київської державної консерваторії ім. П. І. Чайковського, т. 2, в. 2. К., 1964; Хрестоматія української дожовтневої музики, ч. 2. К., 1976. *М. Б. Степаненко.*

«ВІТЕРЕ́ЦЬ» — ансамбль танцю. Ств. 1957 в Києві при Палаці культури ВО «Точелектроприлад». З 1967 — народний самодіяльний. Керівники — А. Морозко (1957—81), В. Зубарєв (з 1981). В репертуарі: хореогр. композиція «Уральські самоцвіти», мініатюри «Синя хустина», «Жайворонок», укр. нар. танці, танці інших народів. Лауреат всесоюз. та респ. фестивалів і оглядів нар. творчості. Гастролі в НДР (1965, 1969, 1972, 1977), на Кіпрі (1972), у Польщі (1978), Чехо-Словаччині (1979).

І. П. Кебусь.

ВІТКО́ВСЬКИЙ Іван Матвійович (1777 — 1-а пол. 40-х рр. 19 ст., Харків) — укр. композитор, скрипаль, піаніст, диригент і педагог. Музики навчався у Відні у Й. Гайдна. З 1804 жив у Харкові, куди переїхав на запрошення графа С. О. Потоцького. 1805—15, 1821—30 викладав музику в Харків. ун-ті та Ін-ті шляхетних дівчат. 1806 спробував організувати при ун-ті першу в Харкові нотну друкарню, але це не було здійснено через брак коштів, 1812 вперше в Харкові відкрив власний нотний магазин, в якому продавали ноти і муз. інструменти (існував до 1845), 1813 — першу в місті фп. фабрику (існувала до 1817). В. відіграв важливу роль в організації та піднесенні муз. життя Харкова, пропаганді кращих здобутків світової музики, підвищенні виконавської майстерності місц. музикантів. Під керівництвом В. студентський оркестр виконував увертюри до опер В. А. Моцарта, Дж. Россіні («Танкред», «Єлизавета», «Турок в Італії»), К. М. Вебера («Фрейшютц», «Преціоза»), одну з симфоній Л. ван Бетховена, концерти для скрипки з оркестром Ж. Роде, твори Дж. Віотті, Л. Керубіні, Е. Мегюля, Л. Шпора та ін., а разом з архієрейським хором — ораторії «Чотири пори року» та «Створення світу» Й. Гайдна, «Свята Цецілія» К. Лейдесдорфа. Проводив збір коштів на спорудження пам'ятників Й. Гайдну та В. А. Моцарту.

Серед творів В.— ораторія, написана до відкриття Харків. ун-ту (1805, у її виконанні під керівництвом автора брали участь архієрейський хор та оркестр з музикантів кріпацьких капел Герсеванова, Захаржевського, Хлопова, Шидловського), 6 фантазій для скрипки і фп. (1807) та ін. Ряд творів В. ще за його життя було видано у Петербурзі, Відні, Лейпцігу та Бонні.

Літ.: Миклашевський Й. М. Музична і театральна культура Харкова кінця XVIII — першої половини XIX ст. К., 1967. *О. В. Кононова.*

ВІТКО́ВСЬКИЙ Лев Іванович (26.VIII 1931, Тула) — укр. живописець, засл. діяч мист. УРСР з 1980. Закінчив 1958 Київ. худож. ін-т (майстерня О. О. *Шовкуненка*), з 1958 — його викладач, з 1982 — професор. Автор

Й. С. Вітошинський.

картин «Шахтарі» (1960), «Перші будівельники» (1963), «Калина» (1967), «Брати Ульянови» (1968), «Пам'ять народна» (1972), «Знову на фермі» (1980), «Пам'яті Олександра Матросова» (1985), «Пісня» (1990). Твори В. зберігаються в ДМУОМ, Донец. ХМ та ін.

ВІТОШИ́НСЬКИЙ Антон Петрович (1849, с. Нижня Вовча, тепер Львів. обл.— 24.I 1896, с. Болозів, тепер тієї ж обл.) — укр. актор, танцюрист і співак (тенор). Брат М. П. *Вітошинського*. Працював у *Руському народному театрі* у Львові (1869—75, 1877—80, 1892—93), в трупах О. В. Бачинського (1876), Т. Ф. Романович (1882), у польських трупах Ф. Ратаєвича, С. Трапші у Замості (тепер Польща) та варшавському театрі «Ельдорадо» (1882—84). Серед ролей: Петро («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Челядник («Майстер і челядник» Ю. Коженьовського), Дон Жуан («Дон Жуан» Ж. Б. Мольєра), Іван («Чорноморський побит» Я. Кухаренка), Маргграф («Корневільські дзвони» Р. Планкета).

П. К. Медведик.

ВІТОШИ́НСЬКИЙ Іван (псевд.— Аіфалевич Іван, Іван з Вукової; 1828, м. Перемишль, тепер Пшемисль, Польща — 4.III 1890, Відень) — укр. письменник, театр. діяч. Закінчив 1853 Львів. ун-т. 1848—49 — один з організаторів і керівників укр. аматор. театру у Перемишлі, в якому здійснив вистави: «Дівка на відданню» і «Жовнір-чарівник» (обидві — переробки І. *Озаркевича* п'єс І. Котляревського «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник»; 1848), «Процихa, або Поплета часом придасться» Ю. Желіховського, «Верховинці» Коженьовського, «Гриць Мазниця» І. Наумовича, «Старий візник Петра III» А. Коцебу (1849). Автор п'єси «Козак і охотник» (1849, переробка твору А. Коцебу), яка тривалий час була популярною в репертуарі театрів завдяки введеним до неї укр. пісням та музиці М. М. *Вербицького* (зокрема, 1864—65 — в репертуарі *Руського народного театру* у Львові). Написав 1852 оповідання «Киргиз».

П. К. Медведик.

ВІТОШИ́НСЬКИЙ Йосип Сильвестрович (15.VI 1838, м. Косів, тепер Івано-Фр. обл.— 24.I 1901, с. Денисів, тепер Терноп. обл.) — укр. хор. диригент. Закінчив 1864 Львів. семінарію. Музики навчався у Л. *Седляка* у Перемишлі (тепер Пшемисль, Польща) та І. А. *Лаврівського* (Львів). 1862—64 — диригент учнівського хору Львів. семінарії. Один з перших організаторів академ. сел. хорів у Галичині: 1865—68 заснував і очолив мішаний хор у с. Зарваниці на Тернопільщині; 1868—1900 — чоловічий хор у с. Денисові, який набув широкої популярності на Зх. Україні, дістав високу оцінку в публікаціях І. Я. Франка, М. І. Павлика, чес. етнографа Ф. Ржегоржа. Хор гастролював по містах Тернопільщини, Львівщини, Прикарпаття, брав участь у вечорах пам'яті Т. Г. Шевченка, Ю. А. Федьковича, М. С. Шашкевича. В репертуарі — твори Д. С. Бортнянського, М. В. Лисенка, М. М. Вербицького, С. І. Воробкевича, І. Лаврівського, В. М. Матюка, Л. ван Бетховена. 1884 В. відкрив при хорі нар. школу хорових диригентів, яку закінчило понад 100 чоловік. Одночасно організував у Денисові духовий оркестр, керував хорами хлопчиків та мішаним (з 80-х рр.). В. належать записи укр. нар. пісень, які опублікував П. І. *Бажанський* у зб. «Русько-народні галицькі мелодії», 1905—11.

Літ.: Блажкевич І. Перший сельянський хор у Денисові. «Народна творчість та етнографія», 1966, № 3. *П. К. Медведик.*

ВІТОШИ́НСЬКИЙ Лео (Левко; 23.VI 1941, Відень) — австрійський гітарист і педагог укр. походження. Закінчив 1964 Віденську музичну академію (клас Л. Волькер). Вдосконалював виконавську майстерність у А. Сеговія і Н. Женеса. З 1964 — професор Вищої муз. школи в Граці (1980—88 — її проректор). Перший виконавець ряду творів зх.-європ. композиторів (у т. ч. «Думки» Р. Лойкайфа на укр. теми). Гастролі в багатьох країнах світу (в т. ч. на Україні з 1975). Лауреат міжнар. конкурсу гітаристів в Алессандрії (Італія, 1968).

І. Д. Гамкало.

ВІТОШИ́НСЬКИЙ Модест Петрович (1.I 1856, с. Нижня Вовча, тепер Львів. обл.— 12.VIII 1901, Київ) — укр. співак (баритон). Брат А. П. *Вітошинського*. Навчався 1880—82 у консерваторії Галицького муз. т-ва у Львові (клас вокалу В. *Висоцького*), водночас (до 1883) — соліст і член управи Львівського чоловічого хору (під керівництвом А. К. *Вахнянина*), 1884—90 — соліст хору т-ва «*Лютня*», 1891—92 — т-ва *Львівський «Боян»*, 1893—1900 виступав у концертних ансамблях Києва. В репертуарі: сольні партії з опер «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Наталка Полтавка» М. Лисенка, «Купало» А. Вахнянина, з оперет «Підгоряни» М. Вербицького, «Інвалід» В. Матюка, камерно-вокал. твори А. Вахнянина, О. Нижанківського, Д. Січинського, П. Чайковського. У шевченківських та ін. концертах виступав з С. А. *Крушельницькою*, П. *Борковським*, М. *Левицьким* (квартет

Л. І. Вітковський. Перші будівельники. Геодезисти. Олія. 1963. ДМУОМ. Київ.

«Один у одного питаєм» Д. Січинського — перше виконання, 1892; 4-а сцена з опери «Купало» А. Вахнянина).

Лит.: М. П. Вітошинський (некролог) «Діло», 1901, 19 вересня.

П. К. Медведик.

ВІТОШИ́НСЬКИЙ Роман Зенонович (7.XI 1940, м. Монастириська Терноп. обл.) — укр. співак (лірич. тенор), нар. арт. УРСР з 1990. Закінчив 1969 Львів консерваторію (клас О. Й. *Дарчука*). З 1968 — соліст Львів. театру опери та балету. Партії: Одзакі («Ріхард Зорге» Ю. Мейтуса), Ленський («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Ликов («Царева наречена» М. Римського-Корсакова), Дубровський (однойм. опера Е. Направника), Герцог («Ріголетто» Дж. Верді), Надір («Шукачі перлин» Ж. Бізе), Рудольф («Богема» Дж. Пуччіні).

Л. З. Мазепа.

ВІТОШИНСЬКИЙ Ярослав (1869, с. Глибока, тепер Богородчанського р-ну Івано-Фр. обл.— 3.XII 1946, Львів) — укр. хоровий диригент і педагог. Закінчив 1892 Віден. ун-т. 1899—1930 — диригент чоловічого хору учнів та вчитель музики Львів. укр. академ. гімназії. 1903—06 — диригент хору т-ва *Львівський «Боян»*. У репертуарі — хорові твори Д. С. Бортнянського, М. В. Лисенка, М. М. Вербицького, С. П. Людкевича, П. І. Ніщинського та ін. укр. і зарубіж. композиторів. Серед учнів — М. М. *Крушельницький*, Ф. Л. *Лопатинський* та ін.

П. К. Медведик.

ВІТОШИ́НСЬКИЙ Ярослав Дем'янович (31.XII 1919, с. Воробіївка, тепер Підволочиського р-ну Терноп. обл.) — укр. громад.-культур. діяч, режисер, засл. діяч мист. УРСР з 1974, засл. діяч культури ПНР з 1978. Закінчив 1939 Вищий муз. ін-т ім. М. Лисенка у Львові. Очолював Львів. обл. управління культури, працював заст. міністра культури УРСР, директором Київ. театру опери та балету; 1982—93 — директор Респ. будинку актора. Сценарист і режисер концертів майстрів профес. і самодіяльного мист-ва.

ВІТРАЖ (франц. vitrage, від vitre — віконне скло) — твір монумент. мист-ва, сюжетна, орнамент., декор. композиція з кольор. чи безбарвного скла, ін. природного або штучного прозорого матеріалу, скріпленого металом (свинцем, алюмінієм, сталлю) або цементом, бетоном. Збагачується розписом кераміч. фарбами, *гравіруванням, витравлюванням*. Використовується в арх-рі як засіб освітлення приміщень і декорування віконних та дверних прорізів переважно культових і громад., рідше житл. споруд.

Виготовляється за ескізом і картоном художника. У буд. практиці В. також наз. часткове або суцільне засклення фасаду.

Найпростіші В. виготовляли у 2-му тис. до н. е. у Старод. Єгипті, Сірії, з 1 ст. н. е.— у Старод. Римі. В ранньохристиян. базиліках Рима (Санта Сабіна, бл. 430) і Равенни (Сант-Аполлінаре ін Классе, 549) віконні рами заповнювали алебастром і селенітом, декор. ефект створювали їхні природні узорні прожилки. У візант. (9—12 ст.) та романському (10—12 ст.) мист-ві визначилися принципи створення сюжетного паяного вітража. Вирізані за контуром шматки безбарвного і кольорового скла, вкриті *емалями*, окреслювалися свинцевими штабами. Найвидатніші В. 12 ст.— у церкві монастиря Хора (Кахріє-Джамі), в церкві храмового комплексу Христа Пантократора (Зейрек-Джамі; обидві — у Константинополі, Візантія), соборі Нотр-Дам у Шартрі (Франція); соборі в Аугсбурзі (Німеччина). У період *готики* в Зх. Європі В. стали гол. видом худож. виробів із скла. Багатобарвні композиції повчального змісту дарували храмам монархи, великі феодали, духовні особи, ремісничі корпорації. Особливістю готич. В. був конденсований синій колір, безбарвне скло використовували гол. чин. для створення блискучих цяток. У Київ. музеї зх. та сх. мист-ва зберігається один із зразків готич. вітражного мист-ва Франції — фрагмент триметрового вертикального В. «Апостол Павло» (1-а чверть 13 ст.)

У 14 ст. художники все частіше зверталися до вітражної *гризайлі*, свинцеве плетиво стає менш помітним, рисунок нагадує книжкову мініатюру (вітражні ансамблі у соборі в Евре та церкві Сент-Овен в Руані у Франції).

У 14—18 ст. мист-во готич. В. розвивається в Англії (Вестмінстерське абатство в Лондоні, собор в Уелсі та ін.), Італії, Польщі, Швейцарії. В епоху *Відродження* ескізи і картони для В. створюють відомі художники (Л. Гіберті, П. Уччелло — в Італії, А. Дюрер — в Німеччині). Значну роль у В. починає відігравати живопис на склі

В 16 ст. В. використовують також для оздоблення житла (однотонні «кабінетні» В. на світські сюжети). В епоху зх.-європ. *барокко* і *класицизму* В. майже зовсім зникає з інтер'єра, трансформуючись у настінні картинки на склі.

Інтерес до готич. мист-ва у 2-й пол. 19 ст. зумовив використання В. для декор. стилізації інтер'єрів споруд. Справжнє відновлення вітражного мист-ва почалося 1900 з В. у стилі «ар нуво» франц. художника Ф. Годена. В 20—60-х рр. 20 ст. було створено ряд сюжетних (Л. Барілле, Е. Грюбер, М. Інгран, Л. *Молодожанин*, Ле Шевальє) та абстрактних (Р. Біссьєр, А. Манесьє, А. Матісс, Ж. Л. Перро, М. Роше, Й. Сім, М. Шагал) В. для реставрованих і нових церков Зх. Європи, США та ін.

Нові матеріали (пластмаса, пластоцемент, залізобетон та ін.), тех. прийоми (піскоструйна обробка, лиття, пресування), характер арх-ри з серед. 50-х рр. сприяли урізноманітненню типів В. (В.-стіна, В.-перегородка, В.-панно з підсвітленням тощо).

На Україні розвиток вітражного мист-ва пов'язаний з поширенням, починаючи з 14 ст., переважно на зх. землях стилів готичної та ренесансної арх-ри (*кафедральний собор* у Львові, 1360—1479; *Вознесенський костьол* у Дрогобичі, 1551; *Троїцька церква* у с. Межирічі Рівнен. обл., 15—17 ст.). Біблійні, євангельські та міфол. сцени виконували в класичній техніці паяного В.; пензлем прописували гол. чин. обличчя та руки святих, складки одягу.

В 17—18 ст. В. використовували лише в бароккових культових спорудах з готичними і ренесансними рисами (Петропавлівська церква у с. Буцнові Терноп. обл., 1744). В епоху класицизму мист-во В. занепадає. Інтерес до нього зростає у 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст., особливо з розвитком *модерну*, в арх-рі якого поліхромні і безбарвні В. стали одним із засобів худож. рішення інтер'єрів культових, громад. і житл. споруд (*Миколаївський костьол* у Києві, 1899—1909; Нова біржа в Одесі, тепер будинок філармонії, 1894—99; *Держбанк* у Києві, 1902—05; житл. будинок арх. О. М. Бекетова у Харкові, тепер Будинок вчених, 1898). Справжньому відновленню вітражного мист-ва сприяли в цей період роботи по реставрації кафедрального собору у Львові (1892—1930, художники С. *Батовський-Качор*, Я. *Матейко*, Ю. Мегоффер), Вознесенського костьолу в Дрогобичі (кін. 19 ст., С. *Виспянський*, Я. А. Матейко, Ю. Мегоффер), *Петропавлівського костьолу* у м. Кам'янці-Подільському Хмельн. обл.

Р. З. Вітошинський у ролі Ликова («Царева наречена» М. Римського-Корсакова)

Вітраж у житловому будинку у Львові. Поч. 20 ст.

Вітраж у Будинку вчених (колишній особняк Бекетових) у Харкові. 1898.

Вітраж у НМІ України. 1977. Художник О. В. Ворона.

(у вікнах пресбітерію в 50-х рр. 19 ст. встановлено В. з богемського скла), *Успенської церкви* у Львові (1926, П. І. *Холодний*) та ін.

З 30-х рр. 20 ст. укр. В., увібравши образну основу і худож. тенденції укр. настінного живопису, *іконопису, парсуни*, книжкової мініатюри, розвивався як самостійний вид творчості. Традиційно піднесений характер вітражних творів зумовив використання їх як важливого елемента оздоблення музеїв («Могила Т. Г. Шевченка» в музеї-заповіднику Т. Г. Шевченка в м. Каневі Черкас. обл., 1938, В. Г. *Кричевський*; серія «Київська Русь» в археол. музеї в м. Переяславі-Хмельницькому Київ. обл., 1973—74, І. Г. Левитська; «Епоха Ярослава Мудрого» і «Епоха Нестора-літописця» в НМІ України, 1977, О. І. Мельник; триптих «Асклепій», «Панакея» і «Гігієя» в Центр. музеї медицини України, 1982, І. З. Толкачов, О. В. Монджелей; обидва — в Києві), виставочних павільйонів (на Всесоюз. с.-г. виставці, 1939, П. І. *Власенко*; на ВДНГ, 1954, Г. В. *Боня*, В. В. Давидов, С. А. *Кириченко*), палаців культури («Дружба народів» в м. Новій Каховці Херсон. обл., 1956, колектив авторів; «Наука» у Дніпродзержинську, 1969, Е. І. Котков; «Культура» і «Мистецтво» у смт Чорноморському в Криму, 1978, О. М. Мединський, О. Т. Гнєдаш; серії «Пісня молодості» та «Театр» у м. Рубіжному Луган. обл., 1982—84, С. М. Климченко), громад. споруд (триптих «Т. Г. Шевченко» в гол. корпусі Київ. ун-ту, 1967, Ф. Т. *Глущук*, В. Ф. *Задорожний*, В. Є. Перевальський; за мотивами «Енеїди» І. Котляревського в кафе Будинку літераторів у Києві, 1967, Є. В. Ковтун; цикл В. у школі міліції в Харкові, 1975—79, В. Б. Грицюк; триптих «Історія розвитку Зуївської ГРЕС» в адм. будинку Зуївської ГРЕС у м. Зугресі Донец. обл., 1977—78, Л. Ф. Етенко; «Весілля» у ресторані «Дружба» в Харкові, 1980, Ю. Л. Винник; серія «Медицина» в мед. ін-ті у Дніпропетровську, 1983, В. П. Данилов).

У 70—80-х рр. укр. митці творчо використовують досвід лит. вітражистів, розробляючи тип В., схожого на скульпт. рельєф, із товстого литого скла, армованого пластоцементом. Серед перших — «Міцна сім'я — міцна держава» в Палаці одруження в м. Олександрії Кіровогр. обл., 1970, І. С. *Литовченка*, В. М. Прядка. Якщо худож. образ В. з тонкого скла обумовлений гол. чин. графіч. засобами — візерунок свинцевими прожилками, прорисовка пензлем, то у В. з товстого скла декор. ефект створюють кольор. плями. Нові конструктивні якості дали змогу застосовувати В. для поздовжніх та торцевих стін фасадів будівель («Наша пісня» у фойє Будинку культури м. Кременчука Полтав. обл., 1972, В. Ф. Задорожний; серія «Історія медицини» в Обл. лікарні в Києві, 1976, В. Ю. Карась, М. Є. Левханян), стель та перекриттів у спорудах («Знаки Зодіака» в кімнаті казок Респ. дит. б-ки в Києві, 1984, О. П. Миловзоров; «Квіти України» на нижній станції фунікулера в Києві, 1986, М. О. Шкарапута), перетворювати їх на окремі арх. елементи інтер'єрів («Кобза» в Будинку культури у м. Бердянську Запоріз. обл., 1973, А. В. *Гайдамака*; «Гармонія» в НДІ чорних металів у Донецьку, 1978, Л. Ф. Етенко). Модифікація литого В., орієнтованого на природне освітлення, глибоко національна і самобутня («Прогрес», «Людина», «Всесвіт» у машинобуд. об'єднанні в Сумах, 1978, Д. Б. Нагурний; «Бережіть, люди, Землю!» в Будинку культури шинного з-ду в м. Білій Церкві Київ. обл., 1980, В. Ф. Задорожний). Експеримент. пошуки укр. монументалістів щодо використання товстого скла зумовили появу нових худож. і тех. прийомів. Унікальні за складністю виконання вітражні твори Л. Ф. Етенко (видувне багатошарове скло, армоване дюралюмінієм, чорними металами з використанням металопластики, зварювання), В. Ф. Задорожного і Д. В. Нагурного (лите скло, пластоцемент), В. Ю. Карася і М. Є. Левханян (лите скло з ліпним рельєфом, бетон), М. О. Шкарапути (багатошарове скло, армоване клепаним алюмінієвим рельєфом; лите рельєфне скло 450 варіацій кольорів, сталь) — найвищі здобутки укр. монумент.-декор. мист-ва.

У кін. 70-х рр. монументалісти України відновили свої худож. пошуки в техніці класичного В. з тонкого скла («Північ», «Південь», «Схід», «Захід» в агентстві Аерофлоту в Дніпропетровську, 1977, О. А. *Бородай*; «День» і «Ніч» в ін-ті «Промтехоснащення», 1978, Л. Я. Красюк; «З історії медицини» в ін-ті урології, 1985, С. О. Лопухова та О. С. Подерв'янський; всі — у Києві; цикл В. в готелі «Одеса» в Одесі, 1987, В. Л. Басанець, Ю. М. Єгоров, В. В. Маринюк).

Тяжіння до образності станкового мист-ва є характерною рисою В. 70—80-х рр. («Історія української музики» в Будинку творчості композиторів у смт Ворзелі Київ. обл., 1974—77, І. Г. Левитська; «Людина і природа» в КПІ, 1978—80, Г. В. *Бородай*, С. В. Одайник; «Пори року» в НДІ комбікормів, 1982, О. Т. Гнєдаш; «Ранок», «День», «Вечір», «Ніч» у магазині «Квіти України», 1985, С. В. Олійник; всі — у Києві). У 80 — на поч. 90-х рр. з'являються абстрактні й орнамент. композиції, розраховані на асоціативне сприйняття (серія «Мотиви Києва» в міськ. онкодиспансері, 1982, Д. В. Нагурний; композиція у вестибюлі ДМШ, 1988, А. В. Гайдамака; серії «Стародавній Київ» і «Стара Варшава» в готелі «Інтурист», 1990, В. Ф. Григоров; всі — у Києві).

З. А. Чегусова.

Вітраж. Фрагменти триптиха «Т. Г. Шевченко» в Київському університеті. 1967. Художники Ф. Т. Глущук, В. Ф. Задорожний, В. Є. Перевальський

ВІТРЯК, вітряний млин — госп. споруда, що розмелює зерно на борошно за допомогою вітряної енергії. В Європі відомі з 11 ст. На Україні поширилися з серед. 18 ст. Будували В. до 30-х рр. 20 ст. На Сх. і Пн. України В. переважно дерев'яні, рублені, у лісостеповій смузі — каркасні, обшиті дошками, у пд. районах — кам'яні. Механізм виготовляли найчастіше з дерева. Крила В. (від 4 до 8 м) каркасної конструкції, обшиті полотном або дошками. Дах дво- або чотирисхилий, рідше — наметовий, вкритий соломою, очеретом, дранкою. Існувало два типи В.: стовпові — каркасні, обшиті дошками невеликих розмірів, у яких за вітром повертався весь корпус, і голландського типу — високі, баштоподібні, багатоярусні, рублені або кам'яні, у яких за вітром поверталася верхня дерев. частина разом з крилами. В. ставили на пагорбах за межами поселень. Часто вони мали декорат. оздоблення, різьб-

Вітряки. Музей народної архітектури та побуту України Київ.

лені лобові дошки фронтону, колони і перила ганків. Значна колекція В. з усіх регіонів України зберігається в *Народної архітектури та побуту музеї України* у Києві.

Літ.: Таранушенко С. А. Вітряки. «Народна творчість та етнографія», 1958, кн. 1, № 1—3. *В. В. Вечерський.*

ВІТРЯК, млин, млинки — нар. орнамент. мотив, поширений на всій тер. України у *писанках*, ткацтві, *вишивці* та ін. Специфічна риса В.— геом. хрестова композиція. Ранні аналоги В. трапляються в орнаментиці Близького Сходу та Серед. Азії, енеолітичних пам'ятках України і Молдови (5-е — 3-е тисячоліття до н. е.). *М. Р. Селівачов.*

ВІТТ Ян де (Віт, Вітте; бл. 1700, Кам'янець-Подільський — 24. XII 1785, там же) — військ. інженер, архітектор. Спорудив Маріїнський костьол у Бердичеві (1739—54, разом з арх. Г. *Тарнавським*), брав участь у зведенні *домініканців костьолу* у Львові (1749). Комендант Кам'янець-Подільської фортеці. Перебудував у Кам'янці-Подільському фасади всіх костьолів (з 50-х рр.), Замкової (80-і рр.) і Кушнірської (1785) брам. З 60-х рр. перебудовував і ремонтував старі укріплення. Спорудив дзвіницю костьолу *францисканців монастиря* (80-і рр.), казарми фортеці (1780—88), порохові склади (1778—79), павільйон над вірм. колодязем (60-і рр.), Підзамецьку (1771) і Тріумфальну (1781) брами. У спорудах В. яскраво виявилися риси стилю *барокко* з багатою пластикою фасадів і виразністю силуету. *О. М. Пламеницька.*

ВІТЧЕНКО Дмитро Іванович (26.V 1937, Луганськ) — рос. актор, засл. арт. УРСР з 1972. Закінчив 1959 ДІТМ ім. А. В. Луначарського. Актор Донец. обл. рос. драм. театру (1960—63; м. Маріуполь), Луган. муз.-драм. театру (1955, 1959—60 та з 1963). Ролі: Нил («Міщани» М. Горького), Андрій («Характери» В. Шукшина), Шиндін («Ми, що нижче підписались...» О. Гельмана), Тесман («Гедда Габлер» Г. Ібсена).

«ВІТЧИЗНА» — літ.-худож. та громадсько-політичний місячник Спілки письменників України. Засн. 1933 в Харкові (з 1934 виходив у Києві) під назвою «Радянська література». У першому номері було надруковано п'єсу І. Микитенка «Дівчата нашої країни». З 1941 під назвою «Українська література» видавався в евакуації (Уфа). З листопада 1943 — в Москві, з березня 1944 — знову в Києві, з січня 1946 — сучас. назва. Гол. редакторами журналу були І. Ю. Кулик, І. К. Микитенко, Ю. І. Яновський, О. Т. Гончар, Л. Д. Дмитерко та ін. 1933 в оформленні брав участь А. Г. Петрицький

Журнал постійно звертається до мистецтвознавства і худож. критики, друкує п'єси, кіноповісті, творчі портрети діячів культури, статті з питань театру, кіно, образотворч. мистецтва, музики, арх-ри. Опубліковано п'єси В. К. Винниченка, М. Г. Куліша, І. А. Кочерги, О. Є. Корнійчука, Л. Д. Дмитерка, В. М. Собка, О. Ф. Коломійця, М. Я. Зарудного, О. М. Підсухи, Ю. М. Щербака, В. Г. Дрозда, В. В. Канівця, Я. М. Стельмаха, кіноповісті В. С. Земляка, О. С. Левади та ін.; мемуари «Сторінки спогадів» М. П. Бажана, «Розповідь про неспокій триває» Ю. К. Смолича, «З музами в дружбі» І. П. Кавалерідзе, «З минулих літ» М. І. Литвиненко-Вольгемут, «Дві прем'єри „Молодого театру"» П. М. Самійленко, листи художників К. В. Білокур, О. Т. Павленко, В. Ф. Седляра.

Проблеми драматургії і театру висвітлювали Й. М. Кисельов, В. В. Гаккебуш, П. І. Тернюк, Н. Б. Кузякіна, А. М. Драк; про театр. практику ділилися своїми думками Н. М. Ужвій, О. Я. Кусенко, Б. С. Ступка. З питань розвитку кінематографа виступали І. Т. Денисенко, І. Ф. Драч, А. Є. Жукова, Р. М. Корогодський, Л. І. Брюховецька та ін.

Постійно звертається «В.» до образотворч. мист-ва. Опубліковано наук. розвідки і нариси про художників — Т. Г. Шевченка, О. П. Архипенка, Г. І. Нарбута, В. І. Касіяна, О. О. Шовкуненка, А. Г. Петрицького, І. І. Падалку та ін. У 60-х рр. на спец. вклейках у «В.» було опубліковано «Образотворчу шевченкіану», за що журнал нагороджено пам'ятною медаллю Шевченківського комітету по відзначенню 150-річчя з дня народження поета. З 1966 ведеться постійна рубрика «Наш виставочний стенд», де представляються репродукції худож. творів, супроводжувані мистецтвознавчими статтями. Широко були репродуковані нові худож. твори і зразки укр. мистецької спадщини. «В.» постійно представляє також різні види і жанри образотворч., декор.-ужиткового, монумент., самодіяльного мист-ва, доробок діячів театру, кіно, телебачення, фотохудожників. Журнал періодично знайомить з мист-вом зарубіжних країн. Редакція журналу з 1982 щороку присуджує премію ім. Ю. Яновського за кращі твори в галузі новелістики. Нагороджений орденом Дружби народів (1983).

Літ.: Малишевський І. Художники «Вітчизни». «Вітчизна», 1983, № 1. *І. Ю. Малишевський.*

ВІТЧИ́ЗНА-МА́ТИ — узагальнений образ Батьківщини, символ вшанування нар. подвигу, утвердження життя, протесту проти війни. Уособлює тріумф Перемоги, стійкість народу, його нездоланність, материнську скорботу за полеглими синами й дочками. Скульпт. зображення «В.-м.» стали композиційним центром багатьох мемор. комплексів і ансамблів, присвячених Вел. Вітчизн. війні 1941—45, у

Вітчизна-мати. Меморіальний комплекс загиблим радянським воїнам і громадянам у Харкові. Граніт. 1977. Скульптори В. І. Агібалов, Я. И. Рик М. Ф. Овсянкін.

т. ч. «*Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр.*» у Києві, *Бойової Слави Радянських Збройних Сил монумента* у Львові, меморіалу «*Пагорб Слави*» у Черкасах та ін. Див. також *Вічної Слави пам'ятники, Жертвам фашизму пам'ятники.*

ВІХЕ́РСЬКИЙ (Wicherski) Олександр Зигмунд (1809, Поділля — 1857, Одеса) — укр. та польс композитор, піаніст, муз. критик, поет і художник. Музики навчався у Відні. З 1843 працював адвокатом у м. Кам'янці-Подільському, згодом — в Одесі, з 1854 — у Житомирі, Літині, с. Баланівці (обидва — на Вінниччині). Автор камерно-інструм., фп. творів і пісень, праці «Естетика музики», підручника з гармонії. *Л. З Мазепа.*

ВІЦЬКО́ Іван Михайлович (16.VI 1930, с. Крутий Берег, тепер Полтав. р-ну Полтав. обл.) — укр. художник, засл. художник УРСР з 1982. Закінчив 1951 Миргородський керамічн. технікум, 1959 — Львів. ін-т прикладного і декор мист-ва (викладачі — І. В. *Севера*, В. А. *Манастирський*). Працював на Баранівському (1951—53; 1959—64) та Полтав. (1964—84) фарфор. з-дах. Викладав у Миргородському керамічн. технікумі (1984—85). Творам В. властиве сучасне трактування нац. традицій. У розписах — рослинні мотиви, «древо життя», птахи та ін. Техніки декору — підполивний розпис солями, рифлення тощо. Твори:

І. М. Віцько. Набір «Ювілейний». Фарфор, розпис. 1972. ДМУНДМ. Київ.

чайні сервізи «Золотистий» (1976), «Жнива» (1981); тематичні вази «Жовтень» (1967), «Гуцул» (1976); декор. тарелі «Шевченко-солдат» (1963), «Птах» (1969), «Дельфіни» (1979); декор. набори «Гуцульська сім'я» (1975), «Софія Київська» (1981) та ін. Учасник міжнар. виставок. Твори зберігаються в ДМУНДМ, Дніпроп., Полтав., Сум. і Харків. ХМ.

Літ.: Заслуженый художник Української РСР Іван Михайлович Віцько. Каталог виставки творів. Полтава, 1983; Ханко В. Фарфор И. Вицько и ковры Л. Толстухи. В кн.: Советское декоративное искусство, в. 6. М., 1983. *В. М. Ханко.*

«ВІЧНИЙ РЕВОЛЮЦІОНЕ́Р» — пісня-гімн, слова І. Я. Франка (1880), музика М. В. Лисенка (1905). Написаний композитором для чол. хору, згодом аранжований О. А. *Кошицем* для мішаного хору (в цьому варіанті виконується і до нашого часу). Вперше його виконали 1905 (кон-

Вітряк. Один з основних орнаментальних елементів.

спіративно) учні *Музично-драматичної школи Миколи Лисенка* під керуванням автора. У наш час «В. р.» входить до репертуару провідних профес. і самодіяльних хорових колективів республіки, широко виконується за її межами (текст перекладений мовами багатьох народів світу). На вірш І. Франка написав також хор «В. р.» С. П. Людкевич (1898, 2-а ред.— 1913).

Вид.: Франко І. Вічний революціонер. [Музика М. Лисенка]. Львів, 1986.

Літ.: Булат Т. П. Героїко-патріотична тема в творчості М. В. Лисенка. К., 1965; Булат Т. П. Пісні звитяги (З історії революційної пісні на Україні). К., 1968.

ВІЧНОЇ СЛАВИ ПАМ'ЯТНИКИ — одна з форм увічнення подвигу рад. воїнів, партизанів та підпільників, здійсненого у роки Вел. Вітчизн. війни 1941—45. Ці переважно одно- або багатофігурні композиції, в яких відтворено героїчні образи рад. людей, являють собою синтез монумент. скульптури, архіт. елементів (*обеліск, пілон* тощо) та природного середовища (*парк*, лісовий масив та ін.). До композицій вводять Вічний вогонь, що символізує безсмертя нар. подвигу. 1) Вічної Слави мемор. комплекс у Дніпропетровську (1967; скульптори В. І. Агібалов, М. Ф. Овсянкін, арх. А. О. Максименко). Складається зі скульптур воїна, партизана та підпільника, висічених із світлого граніту, та 4-гранного, облицьованого гранітними плитами пілона (вис. 29,5 м), на якому — відлита з титану постать жінки з пальмовою гілкою в руці (вис. 4,5 м), що уособлює Батьківщину-матір. Біля підніжжя — Вічний вогонь. 2) Монумент Слави у м. Барвінковому Харків. обл. (1969; скульптор В. М. Савченко, арх. М. Ф. Черноморченко). На фоні стели у вигляді опущеного прапора (вис. 12 м) — гранітна скульптура Вітчизни-матері (вис. 6 м). Біля її підніжжя — Вічний вогонь. На стелі напис: «Живые, помните — они отдали жизнь за ваше счастье». 3) Вічної Слави мемор. комплекс у Луцьку (1977; скульптор М. К. Вронський, арх. В. Г. Гнєздилов). У центрі комплексу — 40-метровий чотиригранний обеліск; перед ним — бронзова скульптура жінки з пальмовою гілкою (вис. 8,5 м) на п'єдесталі, два рельєфи, на яких зображено події, пов'язані з визволенням Волині. Перед входом у некрополь встановлено фігуру пораненого воїна. На стелі довжиною 65 м викарбувано назви 107 спалених нім. фашистами сіл Волині. Біля підніжжя обеліска — Вічний вогонь. 4) Вічної Слави монумент у Хмельницькому (1983; скульптор В. І. Зноба, архітектори В. М. Громихін, Є. Є. Перекрест). До композиції входять бронзові скульптури рад. воїнів і партизана (вис. 6,5 м); поряд з ними — 28-метровий обеліск з титану. Тут же встановлено сім стел з полірованого граніту, на яких викарбувано назви з'єднань і частин Червоної Армії, а також партизанських загонів, що брали участь у визволенні області від нім.-фашист. загарбників. Біля стел — Вічний вогонь.

Близькими за своєю структурою до В. С. п. є ін. численні композиції по увічненню подвигу рад. народу у Вел. Вітчизн. війні: Невідомому солдатові (матросові) пам'ятники, Холм Слави (1958) і Бойової Слави Радянських Збройних Сил монумент (1970, обидва — у Львові), пам'ятник Солдатської слави у Полтаві (1969), мемор. комплекс «Пагорб Слави» у Черкасах (1977), мемор. парки і композиції по всій республіці на честь рад. воїнів-визволителів, рад. солдатів, офіцерів і громадян, закатованих нім. фашистами.

Літ.: В памяти народной. К., 1985.

В'ЇЗД В ЄРУСАЛИМ, Вербна неділя — один з реліг. *двунадесятих празників*. Пов'язаний з християн. міфом про в'їзд у дні перед *Великоднем* Ісуса Христа на ослиці (символ покірливості і миролюбності на противагу бойовому коню) в оточенні дванадцяти *апостолів* до Єрусалима, де він зазнав долі безправних людей — шмагання і наступного розп'яття на хресті. Відзначається за тиждень до пасхи. Сюжет празника популярний в культовому мист-ві й арх-рі. Іконографія склалася у ранньовізант. малярстві. Перше відоме в укр. мист-ві зображення цього сюжету — мініатюра в *Київському псалтирі* 1397; до ранніх належать фреска на пн. стіні нави в Троїцькій каплиці Люблінського замку у Польщі (1418; виконали укр. майстри під керівництвом *Андрія*) та зображення на клеймі ікони «Воздвиження» із с. Звижень Львів. обл. (15 ст., НМЛ). Особливості сюжету дали змогу укр. художникам збагачувати іконографію

В'їзд в Єрусалим. Ікона з с. Поляни Львівської обл. Серед. 16 ст. НМЛ.

персонажами, ускладнювати їх взаємодію, зосереджувати увагу на відтворенні пейзажу, архіт. споруд, деталей одягу. Сюжет побутував у різних видах давньоукр. мист-ва (іконостас П'ятницької церкви у Львові, 40-і рр. 17 ст.; гравюри з «Тріоді цвітної», Київ, 1631; дерев. різьблений ручний хрест, 1727, НМЛ).

О. Ф. Сидор.

ВЛ (криптонім; ? — ?) — укр. гравер по дереву 2-ї пол. 17 ст. Рання з його гравюр вміщена в «Анфологіоні», виданому 1678 друкарнею Л. Барановича у Новгороді-Сіверському. Переважна більшість творів — у виданнях *Києво-Печерської лаври друкарні* 70—90-х рр. 17 ст.

Літ.: Попов П. Матеріали до словника українських граверів К., 1926; Попов П. Матеріали до словника українських граверів. Додаток І. К., 1927; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні, кн. 1—2 (1574—1764). Львів, 1981—84.

Н. М. Присталенко.

ВЛ. Ангельський собор. Ілюстрація до Апостола. Дереворит. 1695. ДМУОМ. Київ.

ВЛАДИКА (? — ?) — укр. маляр 14 ст. Працював у Перемишлі та ін. містах Польщі, виконував замовлення короля Владислава Ягайла. Очолював артіль майстрів, які розписували костьол Чесного хреста (1393—94) в м. Лисці (побл. Кракова) та опочивальню (1394) в королівському замку Вавель у Кракові.

ВЛАДИМИРОВ Андрій Гаврилович (28.III 1946, Ленінград) — укр. кінооператор. Після закінчення 1972 Київ. ін-ту театр. мист-ва працює на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка. Зняв фільми: «Побреханька» (1974), «Місце спринтера вакантне» (1976), «Відлюдько» (1977), «Смужка нескошених диких квітів» (1979), «Чорна курка, або Підземні жителі» (1980, у співавт.; золотий приз конкурсу дит. фільмів на 12-му Моск. Мкф, 1981; спец. призи Мкф дит. фільмів у Джіфоні, Італія, 1981; Турі, 1982, і Пуатьє, 1983, Франція; 1-й приз і диплом серед фільмів для дітей та юнацтва 16-го Вкф, Вільнюс, 1981).

ВЛАДИСЛАВСЬКИЙ Володимир Олександрович [1 (13).VI 1891, Київ — 5.X 1970, Москва] — рос. актор, нар. арт. СРСР з 1967. Дебютував 1912 в Одесі в антрепризі Д. І. Басманова. Працював у театрах Києва, Харкова, Житомира, Ростова, Владикавказа. З 1925 — в Москві; з 1933 — у Малому театрі СРСР. Ролі: Хрипун («Фронт» О. Корнійчука),

Расплюєв («Весілля Кречинського» О. Сухово-Кобиліна), Ленчицький, Абуладзе («Бійці», «Велика сила» Б. Ромашова; Держ. премія СРСР, 1948). Знімався в кіно, зокрема у фільмі «Все для фронту» (1920, Київ. кіносекція Всеукрревкому).

ВЛА́ДИЧ Леонід Володимирович [справж.— Ройзенберг Іоанн Вольф Пінхасович; 4 (17).XI 1913, Житомир — 5.VI 1984, Київ] — укр. мистецтвознавець, канд. мистецтвознавства з 1964. Закінчив 1958 ІЖСА в Ленінграді. З 1960 викладав у Київ. худож. ін-ті (з 1967 — доцент). Автор монографій про укр. художників І. С. Їжакевича (1955), О. С. Пащенка (1957), Т. Н. Яблонську (1958), Л. В. Позена (1962), К. Д. Трохименка (1969), С. Т. Адамовича (1977), В. І. Касіяна (1978), О. О. Шовкуненка (1983).

Тв.: «Живописна Україна» Тараса Шевченка. К., 1963; Мовою графіки. К., 1967; Автопортрети Тараса Шевченка. К., 1973; Український політичний плакат. К., 1981; Живі традиції. К., 1985 (у співавт.); Майстри плаката. К., 1989.

І. М. Блюміна.

ВЛАДКО́ Володимир Миколайович [26.XII 1900 (8.I 1901), Петербург — 21.IV 1974, Київ] — укр. письменник. Навчався у Воронезькому ін-ті нар. освіти. Працював редактором газ. «*Радянське мистецтво*» (1947—51). В публіцистичній творчості В. значне місце посідають нариси, огляди, рецензії, фейлетони на мистецькі, зокрема театральні, теми. Окремими виданнями вийшли в перекладі В. драм. твори: «Голос Америки» Б. Лавреньова (1960), «Шакали» (1953) й «Ангел-хранитель з Небраски» (1954) А. Якобсона. *Г. Д. Зленко.*

ВЛА́СЕНКИ — родина укр. майстрів плетіння з рогози. Всі родом з с. Городища Полтав. обл. Михайло Григорович В. (поч. 50-х рр. 19 ст.— поч. 30-х рр. 20 ст.). Удосконалив традиц. форми й методи *рогозоплетіння*, розширив асортимент виробів. Виготовляв кошики (т. з. решітчасті, рогаті прості молочники), кошелі, підсумки, чемодани, взуття. Вироби В. експонувалися на виставках: с.-г. та кустарній 1895 і 1896 в Кременчуку, Всерос. худож. і пром. 1896 у Нижньому Новгороді (похвальний лист), Всесвітній 1900 в Парижі, Всерос. кустарно-пром. 1902 в Петербурзі (бронзова медаль). Викладав у ремісничому класі при Городищенському земському нар. училищі (1899 — поч. 20 ст.). Тетяна Михайлівна В. [5 (17).I 1894 — 1. XII 1973]. Працювала інструктором пром. артілей «Кошиков'язалець» і «Допомога» (довоєнний період) та філії Чорнухинського пром. комбінату (повоєнний період) у с. Городищі. Учасниця дореволюц. виставок: с.-г. і кустарно-пром. 1912 у м. Ніжині (велика срібна медаль), с.-г. у Москві (золота медаль). Інші члени родини майстрів: Степан Михайлович В. [30.VII (12.VIII) 1901 — 20.I 1970], його дочка Надія Степанівна Онищенко (27.IX 1935), Ісак Йосипович В. (1884—1942), Ісак Ісакович В. (18.VIII 1915).

В. М. Ханко.

ВЛА́СЕНКО Аллін Григорович (30.VI 1938, Челябінськ) — укр. диригент, засл. діяч мист. УРСР з 1986. Закінчив 1961 Харків. консерваторію (по класу кларнета), 1966 — аспірантуру Київ. консерваторії (клас оперно-симф. диригування М. М. *Канерштейна*). 1966—71 — диригент Симф. оркестру УРСР, з 1971 — Київ. театру опери та балету, де поставив балети «Сильфіда» Г. Левенсгольда (1980), «Марна пересторога» Л. Герольда (1983), «Баядерка» Л. Мінкуса (1985), «Лускунчик» П. Чайковського (1986). Диригує також оперними виставами та симф. концертами. В.— перший виконавець 4-ї симфонії В. Кирейка, концертів для баяна з оркестром К. Мяскова та Я. Лапинського. З 1965 — викладач, з 1992 — професор Київ. консерваторії. *І. Д. Гамкало.*

ВЛА́СЕНКО Лариса Кирилівна (11.IV 1948, смт Олесько Львів. обл.) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1981. Після закінчення 1969 студії Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка (курс О. Я. *Кусенко*) — актриса Хмельн. укр. муз.-драм. театру ім. Г. І. Петровського. Ролі: Лія («Алмазне жорно» І. Кочерги), Наталка («Горлиця» О. Коломійця), Віра («Гіркий хліб істини» за І. Стаднюком), Еліза («Моя чарівна леді» за Б. Шоу), Софія («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Голда («Поминальна молитва» Г. Горіна). *Є. Й. Фінкель.*

ВЛА́СЕНКО Параска Іванівна [10 (23).XI 1900, с. Скопці, тепер с. Веселинівка Київ. обл.— 6.X 1960, Київ] — укр. майстер декор. розпису, майстер нар. мист. УРСР з 1936. Працювала в *Центральних експериментальних майстернях* (1936), Київ. худож.-пром. уч-щі (до 1947), Ін-ті монумент. живопису АБ і А УРСР (з 1947). За ескізами В. виконано численні килими, декор. панно, кахлі, вази тощо. Брала участь в оформленні павільйону УРСР на с.-г. виставці у Москві (ескізи вітража фасаду, 1939, і розписи в інтер'єрі павільйону, 1940), Палацу культури в Новій Каховці (1953) та ін. Серед ін. творів: «Райський птах» (1935), «Птахи у винограді», «Соняшники» (обидва — 1937), «Квіти у вазоні» (1947), «Букет у глечику» (1949) та ін.

П. І. Власенко. Сірий птах. Папір, розпис, 1949—50. ДМУНДМ. Київ.

В. О. Владиславський у ролі Расположенського («Свої люди, поквитаємось» О. Островського).

О. В. Власов.

1937 роботи В. удостоєні срібної медалі на Всесвітній виставці у Парижі. Зберігаються у ДМУНДМ, Канівському музеї нар. декор. мист-ва та ін.

Літ.: Белічко Ю. Квітка Параски Власенко. «Народна творчість та етнографія», 1967, № 3. *Н. О. Глухенька.*

ВЛА́СЕНКО Сергій Васильович (24. VIII 1934, с. Красне Дніпроп. обл.) — російський актор, заслужений артист УРСР з 1974. Закінчив 1967 ДІТМ ім. А. В. Луначарського. Працював у рос. драм. театрах Ташкента, Душанбе, Миколаєва, в театрі Групи Рад. військ у Німеччині. З 1969 — в Червонопрапорного Чорномор. Флоту рос. драм. театрі ім. Б. Лавреньова (Севастополь). Ролі: Олексій («Оптимістична трагедія» Вс. Вишневського), Віктор («Іркутська історія» О. Арбузова), Ромео («Ромео і Джульєтта» У. Шекспіра).

Г. С. Фіцко.

ВЛАСКО́ Семен Сидорович (1904, с. Кудрівка, тепер Черніг. обл., за ін. даними — м. Сосниця — січень 1967, с-ще Ясенівка тієї ж області) — укр. кобзар. Гри на бандурі та співу навчався у П. В. *Кулика*, разом з яким тривалий час мандрував і виступав. Грав також на гармошці й бубні. Жив у Ясенівці, виступав на ярмарках і базарах, брав участь в етногр. вечорах і концертах. 1925 Д. М. *Ревуцький* записав від В. і П. В. Кулика їх власну пісню «Було колись на Вкраїні». В репертуарі — понад 250 творів, у т. ч. думи, чумацькі, бурлацькі та ін. пісні. Серед учнів В.— кобзарі Є. Ф. Леміш, Л. Г. Ступак.

Літ.: Виноградський Ю. Спогади про кобзарів та лірників Менського району Чернігівщини. «Народна творчість та етнографія», 1964, № 1.

Б. М. Жеплинський.

ВЛА́СОВ Володимир Григорович (5.II 1927, Одеса) — укр. живописець, засл. художник УРСР з 1972. Закінчив 1947 Одес. худож. уч-ще (клас Л. О. *Мучника*), 1953 — Моск. худож. ін-т (майстерня Д. К. Мочальського). Твори: «Майбутні офіцери» (1953), «Підводники» (1955—60), «Прикордонники» (1965), «Літо» (1974), «У морі» (1984) та ін. Зберігаються у ДМУОМ, Одес. ХМ та ін. музеях республіки.

Літ.: Володимир Власов. Альбом. К. 1981. *Т. В. Басанець.*

ВЛА́СОВ Олександр Васильович [19.X (1.XI) 1900, с. Велика Коша, тепер Селіжаровського р-ну Твер. обл.— 25.IX 1962, Москва] — рос. і укр. архітектор, дійсний член АА УРСР з 1945 та АА СРСР з 1947, президент АА СРСР (1955—56), віце-президент АБ і А СРСР (1956—62), перший секретар правління СА СРСР (1960—62). Закінчив 1928 Моск. вище тех. училище. 1929—32 — член ВОПРА (див. *Всесоюзне об'єднання пролетарських архітекторів*). В 1944—50 — гол. архітектор Києва, 1950—55 — Москви. Осн. споруди в Москві: будинок ВЦРПС (1938—58), Кримський міст (1936—38, інж.

О. В. Власов. О. І. Заваров, О. І. Малиновський. Будинок Київської міської Ради народних депутатів 1952—57.

Б. П. Костянтинов), спорт. комплекс у Лужниках (1955—56, у співавт.; Ленінська премія, 1959). Працюючи в Києві, керував роботою по проектуванню забудови *Хрещатика* (1944—48, з 1947 — у співавт. з архітекторами А. В. *Добровольським*, В. Д. *Єлізаровим*, О. І. *Заваровим*, О. І. *Малиновським*) та розробкою генплану відбудови міста (1949). За застосування в забудові Києва нових облицьовувальних матеріалів удостоєний Держ. премії УРСР (1950). Брав участь у проектуванні Зеленого театру на 4,5 тис. місць на схилах Дніпра (1949), архіт. частини проекту пам'ятника В. І. Леніну на бульварі Т. Г. Шевченка (1946, скульптор С. Д. *Меркуров*). Автор понад 150 проектів і споруд (у т. ч. з творчими колективами). У творах В. використано класичну спадщину, художньо освоєно нові буд. матеріали.

Літ.: Александр Васильевич Власов. В кн.: Мастера советской архитектуры об архитектуре, т. 2 М., 1975.

М. В Кальницький.

ВЛО́ДЕК Лев Львович (1842 — поч. 20 ст.) — укр. архітектор. Закінчив 1864 петерб. Ін-т цивільних інженерів. Працював в Одесі в Управлінні гол. інженера Новорос. комерційних портів, де вивчав властивості матеріалів, зокрема поєднання бетонних масивів з цегляними стінами, що пізніше використав у композиціях фасадів, їх оздобленні. З 1871 — архітектор при одес. градоначальнику. Представник одес. архіт. школи *історизму*. Серед споруд з неоренесансними та необарокковими мотивами: дит. притулок (1892), тюремний замок (1891—94, у співавт. з арх. А. О. Томішком), водогінна насосна станція біля Чумної гори 80-і рр.), рятувальна станція в Люстдорфі (1900), прибуткові будинки та особняки по вулицях Гоголя № 5 (1899) та № 7 (1901, за участю арх. С. А. Ландесмана), Пушкінській № 59 (1893), Баранова № 4 (1892—95), Артема № 11 (1898), Островидова № 79 (1898), просп. Миру № 41 (1903). Багатством декору та скульпт. пластики відзначаються будинки по вул. Пастера № 31 (кін. 19 ст.), Мерінга № 30 (поч. 20 ст.). Інші твори позначені впливом *модерну*, в композиції фасадів цих споруд гол. роль відведено декор. антропоморфній і флороподібній скульптурі (пасаж на розі вулиць Дерибасівської і Радянської Армії, 1898—99, готель «Великий Московський», 1901; обидва — у співавт. зі скульптором Т. Л. Фішелем). *В. Є. Ясієвич.*

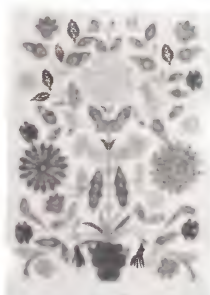

В. М. Вовк. Декоративне панно. Папір, витинання. 1936.

Л. Л. Влодек. Готель «Великии Московський» в Одесі. 1901.

ВЛО́ДЕК Флор Тодосович (1879 — після 1934) — укр. співак (тенор) і драм. актор. Навчався у Петерб. консерваторії. Бл 1901 оселився у Києві. Співав у хорі М. В. Лисенка, виступав як соліст у концертах М. В. Лисенка та хору К. І. Стеценка. Був актором *Старицького М. П. трупи*. В рад. час — учитель співу в різних школах. У репертуарі — камерно-вокальні твори М. Лисенка (в т. ч. «Чи ми ще зійдемося знову», дует «Коли розлучаються двоє», який виконував з В. В. *Курдиновським*), укр. нар. пісні.

ВНУКО́ВСЬКИЙ Григорій Іванович (1879 — ?) — укр. співак і актор. Вихованець *Блуменфельда С. М. музично-драматичної школи* (клас співу К. А. *Массіні*, у якої після 1898 навчався приватно). 1899—1900 — артист *Суслова О. З. трупи*. 1901—07 співав на оперних сценах Казані, Петербурга, Тбілісі, Харкова, 1907—20 — Києва. На запрошення М. В. *Лисенка* 1903 брав участь в урочистому відкритті пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві. Був постійним учасником (1907—14) концертів *Київського «Бояна»*, *«Просвіти»*, *«Українського клубу»*, клубу *«Родина»*, брав участь у *шевченківських концертах*. З 1926 співав у хорі Київ. опери. Один з перших виконавців партії Андрія в опері «Катерина» М. Аркаса (1899), перший виконавець соло тенора в кантаті «На вічну пам'ять Котляревському» М. Лисенка (1903).

М. І. Кузьмін.

ВОВК Василь Митрофанович [31.X (13.XI) 1910, смт Петриківка, тепер Царичанського р-ну Дніпроп. обл.— травень 1947, там же] — укр. майстер нар. декор. розпису. Навчався 1939 у Київ. худож.-пром. уч-щі. Створював традиц. для *Петриківки* розписи на папері — «Квітка» (1936), «Весілля» (1937), «Букет» (1940). Автор *витинанок* «Вазон з квітами та птахом», «Рукавичка» (обидві — 1936), «Казка про попа і наймита його Балду» (1937). Учасник респ., всесоюз. (з 1936) та міжнар. (з 1938) виставок. Твори зберігаються в ДМУНДМ, Дніпроп. ХМ.

Літ.: Глухенька П Петриківські декоративні розписи. К., 1965. *Н. О. Глухенька.*

ВОВК Іван (25.IX 1921, с. Кривчунка, тепер Черкас. обл.) — укр. композитор і педагог. Навчався 1935—40 в Одес. консерваторії (в т. ч. по класу гармонії у С. Д. *Орфеєва*), 1945—53 — у Школі Сезара Франка (Париж). 1961—77 — викладач з фп. у Сан-Франціско (США). З 1977 живе у м. Курітібі (Бразілія). Твори: симф. увертюра «Захар Беркут», варіації для фп. і симф. оркестру, концерт для скрипки з оркестром; твори для струнного квартету, фп., скрипки; для хору; цикл пісень на вірші Лесі Українки, обробки укр. нар. пісень.

ВОВК Наталія Юхимівна [1 (13). X 1896, с. Скопці, тепер с. Веселинівка Київ. обл.— 16.X 1970, Київ] — укр. килимарниця, майстер нар. мист. УРСР з 1936. Працювала в *Центральних експериментальних майстернях* у Києві (1936). Виховала ряд килимарниць. Створювала тематичні килими та гобелени за ескізами художників-професіоналів (М. Г. Дерегуса, Д. М. Шавикіна та ін.). Твори: «К. Є. Ворошилов та С. М. Будьонний приймають парад Червоного козацтва» (1936), «Т. Г. Шевченко» (1938), «Возз'єднання України з Росією» (1957) та ін. Зберігаються у ДМУНДМ.

ВОВК Олександр Іванович (22.XI 1922, Київ) — укр. живописець, засл. художник УРСР з 1985. Закінчив 1950 Київ. худож. ін-т, де навчався у О. І. *Сиротенка*, О. О *Шовкуненка*. Твори: «Молодь Каховки» (1957), «У рідному краї» (1964), «Леся Українка на Полтавщині» (1971), «1941 рік» (1975), «Спогади» («Гвардії підполковник І. Г. Юрченко», 1983), «Перемогу завойовано» (1985).

ВОВК (Волков) Федір Кіндратович [псевд.— Волк, Кондратович Ф., Сірко Ф., Новостроєнко, Яструбець та ін.; 5(17).III 1847, с. Крячківка, тепер Полтав. обл.— 29.VI 1918, м. Жлобин, тепер Білорусь] — укр. етнограф, антрополог, археолог, фольклорист, громад.-політ. діяч. Навчався з 1865 у Новорос (Одеса), з 1867 у Київ. ун-тах. 1873—76 був співробітником Пд.-Зх. відділу Рос. геогр. т-ва у Києві. Один з організаторів «Молодої громади», редагував журн. «Громада». Брав участь (як один з упорядників) у зарубіж. укр. виданнях творів Т. Г. Шевченка («Кобзар», т. 1—2, Прага, 1876; «Кобзар», Женева, 1878), де було вміщено безцензурні твори поета. В. належить стаття «Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя» («Громада», 1879, № 4). Наук. праці В. цього часу: «Відмітні риси південноруської орнаментики» (у «Трудах третьего археологического съезда в Киеве»), «Словник народних українських назв рослин» (у «Записках юго-зап. отдела географического общества», К., 1873). За участь в укр. нац. русі зазнав переслідувань з боку царського

уряду. 1879—1905 — в еміграції у Франції, де працював у Брока по фіз. антропології, згодом — асистентом у Г. Мануврієр; з 1905 — доктор Сорбонни. Вивчав етногр. колекції в музеях Європи. Друкувався в «Мемуарах Паризького антропологічного товариства». У 80-і рр. публікував статті також у журн. «Киевская старина». Автор праць з етнографії та фольклору: «Весільні обряди в слов'янських народів» (1830—94; болг. мовою), «Братання на Україні» (1891, укр. і франц. мовами), «Шлюбний ритуал та обряди на Україні» (1891—92, франц. мовою; 1927, укр. мовою у Празі); досліджував похоронні обряди, нар. повір'я тощо. Підтримуючи зв'язки с укр. вченими і культур. діячами (в т. ч. з 1878 з І. Я. Франком та М. І. Павликом), В. взяв активну участь у виданні у Львові з 1899 етногр. комісією Наук. т-ва ім. Шевченка «Матеріалів до українсько-руської етнології», де вмістив свої праці «Передісторичні знахідки на Кирилівській вулиці в Києві», «Українське рибальство у Добруджі», «Програма до зібрання відомостей, дотичних народній побутовій техніці»

1901—05 викладав антропологію, первісну археологію і етнографію в Рос. вищій школі соціальних наук у Парижі. Повернувшись до Росії, був з 1905 хранителем етногр. відділу Рос. музею в Петербурзі, де зібрав цінні колекції з укр. етнографії Галичини та Буковини. Розробив план-проект етногр. експозицій для музеїв України, який було застосовано в експозиційній практиці 20-х рр. В. здійснив багато археол. експедицій по Україні (уперше 1875—76 у складі експедиції під керівництвом В. Б. *Антоновича* до Київ. та Волин. губерній), був одним з перших дослідників пам'яток *палеоліту*, зокрема *Мізинської стоянки* (1912 на Міжнар. археол. та антропологічному з'їзді в Женеві удостоєний міжнар. премії Кана).

З 1907 — приват-доцент, з 1917 — професор Петерб. ун-ту. Був одним з упорядників «Географічного нарису Російської імперії». У книжці «Український народ в його минулому і сучасному» (т. 2, 1916) опублікував дві узагальнюючі праці — «Етнографічні особливості українського народу» та «Антропологічні особливості українського народу», в яких на підставі власних наук. досліджень обстоював думку про українців як єдиний тип, який співпадає з т. з. дінарською расою і відхилення від якої становлять домішок чужорідної крові (золота медаль Рос. геогр. т-ва та звання «Honoris cause» Петерб. ун-ту).

29.X 1917 був обраний професором Київ. ун-ту (зав. кафедрою географії та етнографії), одержав запрошення взяти участь в організації Укр. академії наук. Але по дорозі до Києва застудився і помер від запалення легенів. Наук. спадщину В. перевіз до Києва його учень О. Г. Алешо (зберігається в архіві Ін-ту археології АН України). Його ж зусиллями 1921 при Укр. академії наук було відкрито один з перших на Україні етногр. музеїв — Музей антропології та етнографії ім. Ф. Вовка (з 1922 — кабінет; у 30-і рр. ліквідований).

Літ.: Сумцов Н. Современная малорусская этнография. «Киевская старина», 1895, № 10; Стельмах Г. Ю., Приходько М. П. Ф. К. Вовк. «Український історичний журнал», 1967, № 3; Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України, К., 1989; Франко О. Вже й запрягли коней... «Україна», 1989, № 52; Вовк Г. Бібліографія праць Федора Вовка К., 1929.

ВОВЧА́К Теодор (4.III 1870, с. Фрага, тепер с. Ягодівка Івано-Фр. обл.— 1920) — укр. актор. Закінчив школу хорових диригентів у Станіславі (тепер Івано-Франківськ); 1892—94 диригент міськ. хору при станіславському т-ві «Просвіта». Працював 1895—1900 у *Руському народному театрі* у Львові, з 1901 — в аматор. театрі (Львів). Серед ролей: Степан («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Скорик («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка), Султан («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), король Філіпп II («Війт Заламейський», переробка І. Франка за П. Кальдероном де ла Баркою).

П. К. Медведик.

ВО́ВЧОГО СЕЛА́ МА́ЙСТЕР-ІКОНОПИ́СЕЦЬ — невідомий автор (або кілька малярів однієї майстерні) ряду ікон останньої чверті 16 ст., виконаних у с. Вовчому (тепер Львівської області). Серед творів — ікони намісного ряду іконостаса («Богородиця Одигітрія з пророками», «Спас у силах», «Микола з житієм», «Архістратиг Михаїл») та деісусного чину («Розп'яття з пристоячими»), виконані в нар. манері. Для зображень характерні переважно вкорочені пропорції людської постаті, здебільшого круглі лики, підкреслена графічність, висвітлення одягу поздовжніми білими смугами, світлі кольори з переважанням блакитного та червоно-вохристого, подекуди білого. Тло ікон сріблене, злегка тоноване під золото, тиснене в хрестики або в короткі стилізовані гілочки, а на німбах та берегах — у кружечки; підкреслена площинність форм, на поземі — горіхово-вохристого кольору густа, умовно стилізована рослинність у вигляді кущиків трави. Ікони зберігаються у НМЛ.

Літ.: Свенціцький-Святицький І. Ікони Галицької України XV–XVI вв. Львів, 1929; Історія українського мистецтва, т. 2. К., 1967; Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В. Український середньовічний живопис. К., 1976.

В. І. Свенціцька.

ВОДЕВІ́ЛЬ (франц. vaudeville) — один з різновидів *комедії*; комедійна вистава з музикою, куплетами, танцями. Характерні риси В.: фабула, побудована на анекдотичній ситуації, нагромадження випадковостей, фарсові трюки, словесні каламбури, танці, куплети (обов'язково у фіналі мораль всієї історії), перевдягання (трансформація).

Як жанр сформувався у Франції. Спочатку В. наз. куплети-пісеньки з приспівом, які виконували у п'єсах ярмаркових театрів. У кін. 18 ст. під час бурж. революції він набув політ. змісту. Легкість і гнучкість жанру, куплети на популярні мелодії давали змогу оперативно відгукуватись на актуальні події дня. З В. значною мірою пов'язані боротьба проти застарілих традицій класицизму і розвиток комедійного актор. мист-ва 19 ст. В. вимагав від актора гострої спостережливості, відбору характерних життєвих деталей, природності, безпосередності, імпровізаційної легкості діалогу, вміння налагодити живе спілкування з глядачем. Згодом став розважальним жанром.

У Росії В. з'явився на поч. 19 ст., розвинувся на основі комічної опери і під впливом франц. В. Сюжети брали з побуту та вітчизн. історії, в музиці використовували нар.-пісенну творчість (композитори О. О. Аляб'єв, О. М. Верстовський, К. А. Кавос та ін.). Ці риси характерні для водевілів О. О. Шаховського. Зокрема, йому належать В. з укр. побуту «Козак-віршописець» (1812, прообразом героя, ймовірно, був харків. поет С. *Климовський*), «Актор у себе на батьківщині» (присвячений акторові Я. Д. Шумському, який був родом з України), «Українська наречена» (переробка франц. В.). Водевілі писали О. С. Грибоєдов, М. І. Хмельницький, О. І. Писарєв. У 2-й чверті 19 ст. поширились і почали витісняти серйозний репертуар розважальні, пустопорожні, а іноді й вульгарні В., які піддали критиці М. В. Гоголь, В. Г. Бєлінський. Кращі В. серед. 19 ст. відбивали передову сусп. думку, характеризувалися особливою увагою до «маленької людини». Зокрема, широкої популярності набув В. «Лев Гурич Синичкін» Д. Т. Ленського. До реалістичної комедії нравів наближались твори М. О. Некрасова (псевд.— Перепельський) «Актор» (1841) і «Петербурзький гендляр» (1844). У 2-й пол. 19 ст. В. майже розчинився в драмі й опереті. Нових рис надав йому А. П. Чехов. Відмовившись від традиц. куплета, він зберіг типово водевільну будову сюжету (пародоксальність, стрімкість розвитку дії, несподіваність розв'язки), збагатив характери героїв. Найпопулярніші його В. «Ведмідь» (присвячений М. Соловцову), «Ювілей», «Весілля» ввійшли до репертуару сучас. театру.

Укр. В. виник одночасно з російським як цілком оригінальний жанр, що живився переважно темами з життя села, простого

народу, широко використовував нар. гумор, муз. пісенну культуру. Елементи В. містили «малоросійські опери» І. П. Котляревського («Москаль-чарівник», 1819; написано для *Полтавського вільного театру*; образ Чупруна на укр. і рос. сцені створили М. С. *Щепкін*, К. Т. *Соленик*, С. С. Гулак-Артемовський) і комедія В. П. *Гоголя* (Яновського) «Простак, або Хитрощі жінки, перехитрені солдатом» (бл. 1813—14 або 1823—25, написана для домашнього театру Д. П. Трощинського). Триактну «малоросійську оперу» Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Бой-жінка» (1841) невідомий автор переробив на одноймен. одноактний В. (1867). Відомі водевілі І. Х. Дрейсіга «Два брати з Санжарівки, третій із Хорола» (1846), «Чумак-чародій» А. Змійовського (1834, написаний на «малоруському діалекті»), «Муж старий, жінка молода» С. Петрушевича (1849; І. Я. Франко назвав його галицьким «Москалем-чарівником»). Серед авторів укр. В.— А. Вельсовський («Бувальщина»), Д. Дмитренко («Куммірошник, або Сатана в бочці»), О. Заремба («Максим Лобода та його біда»), А. Є. Ващенко-Захарченко («Один порадував, другий потішив, або Хто мається, той кається»), А. Янковський («Чумак український»), І. А. Тогобочний («Пропечатали»), М. Янчук («По ярмарку»), П. Козловський («Гласний»). В. займали чільне місце в репертуарі укр. аматор. гуртків і профес. труп. Чимало В. мало псевдонар. характер, були позбавлені високих худож. якостей. Соціального звучання набули В. у творчості М. П. Старицького («Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка», 1874; «По-модньому», 1887; «Чарівний сон», 1899), М. Л. Кропивницького («За сиротою і бог з калитою», 1874; «Пошились у дурні», 1875; «По ревізії», 1882; «Дійшов до розуму», 1909), С. В. Васильченка («На перші гулі», 1911). Водевільні мотиви міцно увійшли в багатоактну укр. комедію, традиційно пов'язану з музикою, піснями, фольклор. гумором («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «За двома зайцями» М. Старицького). В сучас. драматургії В. зблизився з лірич. комедією та сатирою. Зокрема, в укр. драматургії традиції В. простежуються у творчості І. І. Барабаша, О. Ф. Коломійця, І. А. Кочерги, Є. С. Кравченка, В. П. Минка, Ю. О. Мокрієва, О. М. Підсухи, Л. А. Юхвіда та ін.

Літ.: Український водевіль. К., 1965; Бувальщина. Комедії Драми. Діалоги Водевілі. К., 1990. *В. І. Заболотна*

ВОДЕ́ЦЬКИЙ Ф. (? — ?) — рос. гравер серед. 19 ст. У 1857—58 працював у Києво-Печерській друкарні. Серед його творів — гравюра «Види Києва», на якій зображено 12 сюжетів: «Дзвіниця Києво-Печерської лаври»,

Ф. Водецький. Види Києва Гравюра на сталі 1857

«Пам'ятник Хрещення Русі», «Новий міст Києва на Дніпрі», «Золоті ворота», «Анатомічний театр», «Пам'ятник св. Володимиру», «Софійський собор», «Обсерваторія», «Залишки церкви св. Ірини», «Михайлівський монастир», «Інститут шляхетних дівчат», «Університет св. Володимира» (всі — 1857). Зберігається у НМІ України.

Літ.: Попов П. Матеріали до словника українських граверів. К., 1926.

Ш. М. Гарцман.

ВОДЗИ́ЦЬКА Марія Іполитівна (4.VIII 1878, Обезьож-Познань, тепер Польща — 17.III 1966, Львів) — укр. живописець. Навчалася в паризькій АМ (1910—13), продовжувала освіту в Дрездені й Відні (до 1924), після чого жила й працювала у Львові. В ряді ранніх творів інтерес до життя укр. народу і його мист-ва («Писанкарка», 1911) поєднано з відчутним впливом неоакадемізму («Гуцулка», «Музика», обидва — 20-і рр.). Пейзажі («Вид Мукачевого», «Вид Кременця», обидва — 40—50-і рр.) і натюрморти («Гуцульський натюрморт», 40-і рр.; «Натюрморт», 50-і рр.) позначені впливом *імпресіонізму* та рисами наступних пошуків зх.-європ. живопису. В повоєнний час створила галерею портретів (О. Л. *Кульчицької*, М. І. *Рудницького*, Л. І. *Левицького*, С. М. *Гебус-Баранецької*), а також жанрові твори («До школи», «Прийом гуцульських школярів у піонери», «Хороша кукурудза»).

О. Ф. Сидор.

ВОДИ́НСЬКИЙ (Wodinski) Юзеф (1884, с. Підгірці, за ін. даними — с. Павлокома, побл. Ясло — 1947, Поляниця-Заруй, Польща) — польс. художник. Навчався у краків. АМ (1902—07) у Л. *Вичулковського* та Ю. Мегоффера, в Мюнхені та Парижі. Працював у Львові (1909—14), Києві, Закопане, Кракові та Варшаві. У стилі львів. *сецесіону* виконував ілюстрації для журналів, плакати, театр. костюми та картини з характерною спрощеністю кольор. плям й орнамент. фоном. У Львів. КГ зберігається картина В. «Старий з годинником» (бл. 1911—12).

М. І. Водзицька. Писанкарка. Олія. 1911. НМЛ.

Ю. Водинський. Старий з годинником. Олія. Бл. 1911—12. Львівська КГ.

М. Г. Водяной у ролі Попандопуло («Весілля в Малинівці» О. Рябова).

ВОДОВО́ЗОВ Альберт Федорович (3.IV 1932, смт Вільхівка Донец. обл.) — укр. композитор, засл. діяч мист. УРСР з 1990. Після закінчення 1956 Київ. консерваторії (клас М. М. Вілінського) — викладач Донец. муз. уч-ща, 1959—61 — муз. керівник ансамблю пісні і танцю «Донбас».

Твори: вокал.-симф. триптих «Повернення» (1982), симф. поеми «Прометей» (1956), «Свято в Донбасі» (1967), «Молодіжна святкова» (1969), концерт для фп. з оркестром (1967), концерт «Діалоги» для фп. і органу з оркестром (1983); твори для оркестру нар. інструментів, естрад. і духового оркестрів, квартету, фп., скрипки; солоспіви, пісні та ін.

«ВОДОГРАЙ» — вокально-інструм. ансамбль Дніпроп. обл. філармонії. Ств. 1974. Організатор і худож. керівник В. В. Марковський. У репертуарі — твори рад. композиторів, обробки укр. нар. пісень. З ансамблем пов'язана діяльність його солістки Л. М. *Артеменко*.

ВОДО́ЛЬСЬКИЙ Іван (на афішах — А. І.; ? — ?) — укр. скрипаль і педагог 19 ст. Наприкінці 50-х рр. вів клас скрипки у 1-й Київ. гімназії та пансіонаті Є. В. Лєвашової. 1860—63 навчався у Варшав. муз. ін-ті. 1863 брав участь у створенні *Київського відділення Російського музичного товариства*, 1864 — викладач його курсів, з 1867 — соліст оркестру Київ. рос. опери, 1869—75 — викладач Київ. муз. курсів РМТ (клас скрипки). Протягом 1863—75 брав активну участь у симф. зібраннях та ін. концертах РМТ, давав сольні концерти. В репертуарі — твори К. В. *Бюхнера*, зх.-європ. композиторів. Виступав у ансамблі з М. В. *Лисенком*, Г. *Венявським*, В. О. *Кологривовим*, В. М. Мешковим. Серед учнів В.— П. П. Золотаренко, О. А. *Колаковський*, Й. Й. *Котек*, К. О. П'ятигорович.

Літ.: Богданов Н. А. Очерк деятельности Киевского отделения императорского Русского музыкального общества... К., 1888.

М. І. Кузьмін.

ВОДЯНО́Й Михайло Григорович (23.XII 1924, Харків — 11.IX 1987, Одеса) — укр. актор, нар. арт. СРСР з 1976. Навчався до 1943 у Ленінгр. театр. ін-ті (тепер Петерб. ін-т театру, музики і кіномистецтва). 1943—45 — артист П'ятигорського, 1945—53 — Львів., з 1954 — Одес. (1979—83 — його худож. керівник) театрів муз. комедії. Ролі: Боні, Зупан, Тоні («Сільва», «Маріца», «Принцеса цирку» І. Кальмана), Міккі, Яшка Буксир («Вільний вітер», «Біла акація» І. Дунаєвського; однойм. фільм, 1958), Мишко Япончик («На світанку» О. Сандлера), Попандопуло («Весілля в Малинівці» О. Рябова; однойм. фільм, 1967), Альфред Дулітл («Моя чарівна леді» Ф. Лоу), Гарольд, Джордж («Мій

шалений брат» Г. Цабадзе), Санчо Панса («Людина з Ламанчі» М. Лі). Ролі в кіно: Сосін («Інспектор карного розшуку», «Будні карного розшуку», обидва — 1971), Батько («Небезпечний вік», 1981; всі — Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка). Лауреат 3-го Вкф (Ленінград, 1968, 1-а премія).

Літ.: Дьяконова З., Новоселицька Л. Михайло Водяний. К., 1972.

З. М. Аврутін.

ВОЗДВИЖЕННЯ, Здвиження — один з реліг. *двунадесятих празників*, пов'язаний з християн. міфом про віднайдення та воздвиження для поклоніння на *Голгофі* хреста, на якому було розіп'ято Ісуса Христа. Відзначається 14 (27) вересня. Сюжет В. популярний у культовому мист-ві й арх-рі. Іконографія склалася в 7 ст. у візант. мист-ві. Традиційно в центрі композиції В. представлений на амвоні священик або архієрей (якому можуть служити диякони) з хрестом. Обабіч амвона — групи людей, серед яких — цар Костянтин з царицею Оленою, священнослужителі, ченці, віруючі різних соціальних станів. Посилення реалістич. тенденцій у давньоукр. мист-ві зумовило численні видозміни канонічної композиційної схеми. Найдавніші з відомих зображень в укр. мист-ві — на 137-му аркуші *Київського псалтиря* 1397 (Держ. публічна б-ка ім. М. Салтикова-Щедріна, Петербург), на іконі з с. Звижня (15 ст., НМЛ). Дальший розвиток цієї іконографії ілюструють ікони з с. Журавне (16 ст., НМЛ), з церков на Волині (1-а пол. 17 ст., Харків. ХМ). Ікона з с. Ситихова (2-а пол. 17 ст., НМЛ) відзначається тонко відтвореними психол. характеристиками персонажів, майстерним введенням у традиц. іконографію трактованих в побутовому жанрі зображень півчих з регентом на хорах церкви. Сюжети В. побутували у нар. та профес. малярстві, є вони і в київ. старо-

Воздвиженська церква у м. Дрогобичі Поч. 16 ст.

Воздвиженська церква Києво-Печерської лаври. 1700—75.

Вознесенська церква у смт Коропі Чернігівської обл. 1764.

Воздвиження Чесного Хреста. Ікона з церкви Успіння Богородиці в с. Ситихові Львівської обл. 2-а пол. 17 ст. НМЛ.

друках («Меч духовний», 1666; «Труби словес проповідних...» і «Труби на дні нарочиті...», 1674; «Мінея загальна з святковою», 1680). Оригін. композиційний варіант В. створив Й. *Кондзелевич* у Богородчанському іконостасі (1698—1705, НМЛ).

О. Ф. Сидор.

ВОЗДВИ́ЖЕНСЬКА ЦЕ́РКВА. 1) У Дрогобичі — пам'ятка *галицької архітектурної школи*. Дерев'яна, тризрубна, з двома верхами. Збудована 1502, перебудована 1661 (над *бабинцем* зведено Предтеченську каплицю). Центр. зруб, квадратний у плані, домінує над бічними, вкритий чотирискатним шатром з восьмигранним верхом. Бабинець критий восьмигранним шатром, має галерею-аркаду. В інтер'єрі між центр. зрубом і *вівтарем* — великий трикутний отвір, між центр. зрубом і бабинцем — *портал*.

Інтер'єр оздоблено темперними розписами (сх. зруб — 1613, центр. зруб — 1736, каплиця — 1675). На сх. стіні нефа — сцени мученицької смерті апостолів, на хорах — розписи з канонічною тематикою. У колориті переважають коричнево-червоні, вохристо-жовті фарби, майстерно виписано ландшафти й аксесуари. В *аркаді* — фігури апостолів, на *парусах* — барокові *картуші* із зображенням євангелістів. 1970—71 проведено реставрацію пам'ятки (архітектори І. Р. Могитич, І. В. Старосольський). Відновлено склепіння, реставровано живопис. Біля В. ц.— дерев'яна, триярусна дзвіниця каркасної конструкції. Тепер у В. ц. міститься історико-краєзнавчий музей.

2) *Києво-Печерської лаври* — пам'ятка арх-ри стилю укр. *барокко*. Збудована 1700 на місці дерев. церкви над входом до *Ближніх печер*. Тридільна, з трьома банями. 1740—45 зі сх. боку (можливо, за проектом арх. Й. Г. *Шеделя*) прибудовано одноповерхову *галерею*, на поч. 19 ст. за проектом арх. А. І. *Меленського* її надбудовано. 1839 із Зх. прибудовано *трапезну*. Пд. портал В. ц. прикрашено ліпними гірляндами. Церкву розписували у 18 ст., збереглися олійні розписи 1894—95 (художник Д. Давидов). 1769 було встановлено триярусний різьблений золочении іконостас (різьбяр К. Шверін; розписаний лаврським майстром З. *Голубовським*). Збереглися ікони 18 ст. Пам'ятку реставровано 1970—75.

3) У с. Опорець Львів. обл.— пам'ятка *бойківської архітектурної школи*. Збудована 1842—44 (майстер М. *Билень*). Дерев'яна тризрубна, з трьома багатозаломними верхами (подвійні *восьмерики* на подвійних *четвериках* з шатровими завершеннями з маківками), оточена *піддашшям*. По боках вівтарного зрубу — невеликі приміщення з двосхилою покрівлею і трикутними *фронто-*

Воздвиженський костьол у с. Новому Милятині Львівської обл. 1780—90. Арх. Ф. Кульчицький.

нами. В інтер'єрі — розписи 1900. На пн. Сх. від В. ц.— дерев., триярусна, квадратна в плані дзвіниця, перекрита восьмигранним шатром. Нижній ярус — зруб, верхні — каркасні, з ажурними галереями.

4) У Тернополі — пам'ятка арх-ри кін. 16 ст. Первісно невеликий однонефний храм з півкруглою *апсидою*. 1627 прибудовано оборонну триярусну вежу-*дзвіницю*. Об'єми споруди: *неф*, перекритий півциркульним, притвор — хрестовим, апсида — чвертьсферичним *склепінням*. Метал. двосхилий дах осн. об'єму завершує невелика *сигнатурка*. Розписи стін інтер'єра не збереглися. Частково зберігся іконостас кін. 18 — поч. 19 ст. Храм входив до системи укріплень Тернополя 16—17 ст. Пам'ятку реставровано 1959.

В. В. Фенцур.

ВОЗДВИ́ЖЕНСЬКИЙ КОСТЬО́Л у с. Новому Милятині Львів. обл.— пам'ятка арх-ри. Збудований 1780—90 за проектом арх. Ф. *Кульчицького* на місці кол. костьолу (1740). На поч. 19 ст. зведено ризницю та дияконник, виконано оздоблювальні роботи. 1870—74 В. к. реставровано. За планово-просторовою схемою — хрещата тринефна *базиліка* з *куполом* над середохрестям, увінчана ліхтариком. В оформленні фасадів поєднано стильові риси арх-ри *барокко* і *класицизму*. Архіт. декор інтер'єра відповідає багатій пластиці гол. фасаду: широко застосовані колони *корінфського ордера*, складнопрофільовані *карнизи*, *фронтони*, декор. розписи, скульптура. Біля пн. стіни *пресбітерія* — мармуровий пам'ятник А. Рациборській (1808, скульптор Г. *Вітвер*).

В. І. Курмакова.

ВО́ЗДУХ — покривало для церк. посуду з причастям. Багато вишиті і гаптовані (див. *Гаптування*) В. створювали в майстернях *Флорівського монастиря* у Києві та ін.

ВОЗНЕ́НКИ — укр. золотарі 18—19 ст. Жили й працювали у Києві на Подолі. Семен Лук'янович В. (1756 — після 1834). Майстер *золотарського цеху*. Мав учнів. Створював церк. начиння та прикраси — персні, скриньки, ла-

Воздух. Оксамит, гаптування золотими і срібними нитками. 1683. Києво-Печерський історико-культурний заповідник

данки, рамки, чарочки, ланцюжки, кубки; оправляв сріблом з позолотою шаблі, шпаги та пістолети. З його тв. зберігся потир (1784, НМІ України). Гнат Семенович В. (1794 — ?). Виготовляв шати до ікон, оправи до книг, хрестики, іконки, каблучки тощо. Твори зберігаються у Києво-Печерському заповіднику. Мико́ла Гнатович В. (? — після 1852). Майстер *срібного цеху*.

Л. А. Проценко, В. А. Шиденко.

ВОЗНЕСЕ́НСЬКА ЦЕ́РКВА. 1) У смт Березні Черніг. обл.— пам'ятка укр. арх-ри. Збудована 1759 з соснового бруса на цегляному підмурку ніжинським майстром П. *Шолудьком* (не збереглася). Була розташована на замковищі в центрі Березни. В основі — хрещата п'ятидільна, п'ятиверха з прибудованими двома «слупами» (баштами), з'єднаними балконом, перед *бабинцем* та двома ризницями обабіч вівтаря. Для композиції пам'ятки характерні компактність архіт. форм і їх динамічне спрямування угору. В інтер'єрі підкреслено розмах простору 5 верхів, об'єднаних в єдине ціле широкими фігурними арками-вирізами. У бабинці — обширні хори, над ними — *лоджія* (відповідно зовн. балкону). Майстер застосував кілька нововведень у конструкціях (додаткові зрубики на границях вівтарів та ін.), а також відмовився від традиц. стяжок. Оздоблена стриманим різьбленим декором. Архіт. тип В. ц. в Березні не набув поширення.

В. В. Вечерський.

2) У с. Волиці-Деревлянській Львів. обл.— пам'ятка *галицької архітектурної школи*. Збудована 1680. Дерев'яна, тризрубна, одноверха, в композиції домінує центр. об'єм. Зі Сх. до центр. зрубу примикає гранчастий п'ятистінний *вівтар*, із Зх.— квадратний *бабинець*, перекритий зімкненим склепінням. Центр. *зруб* перекрито шоломоподібним верхом. Широке *опасання* на великих фігурних *кронштейнах*. Між бабинцем і центр. об'ємом вирізано фігурну *арку*. В інтер'єрі зберігся різьблений барокковий іконостас і живопис ікон (1680—82, художник І. *Рутковичі*).

Г. Н. Логвин.

3) У м. Глухові Сум. обл.— пам'ятка арх-ри. Збудована 1767 артіллю нар. майстрів під наглядом арх. А. В. *Квасова*. Первісно тридільна, одноверха. Після пожежі 1784 перероблено баню, прибудовано пн. і пд. приділи та дві ризниці. Із Зх. прибудовано дзвіницю. 1867 за проектом арх. А. Гросса добудовано трапезну і ризниці. Після перебудов споруда стала тринефною. На Зх. фасаді розміщено *ганок* у вигляді чотириколонного портика, над ним — двох'ярусну дзвіницю з куполом і шпилем. Поздовжню і поперечну осі на фасадах підкреслено трикутними *фронтонами*. Над основним корпусом храму — приземкуватий циліндричний *барабан* з півсферичним *куполом* і маківкою. Декор виконано у стилі пізнього класицизму: стіни та *пілястри* рустовано, карниз невеликого виносу, вікна з простими *наличниками*. Первісні частини будівлі перекрито циліндричними склепіннями, приміщення під дзвіницею — хрестовим, частини, добудовані 1867, мають плоскі балкові перекриття. Центр. об'єм споруди (1767) — зразок архаїчного типу культових будівель на Лівобережній Україні.

В. В. Вечерський.

Вознесенська церква в с. Волиці-Деревлянській Львівської обл. 1680.

4) У Києві — пам'ятка арх-ри в стилі *барокко*. Збудована 1722—32. Займає центр. місце в ансамблі *Флорівського монастиря*. Пошкоджена під час пожежі 1811; згодом відбудована. Тринефна, з чотирма опорними стовпами, трьома півсферичними грушоподібними банями, розташованими по одній осі (не збереглися). Кубічний масив споруди завершено спрощеним *антаблементом* з розвинутим *карнизом*. Фасад декоровано *лопатками* та *наличниками* з трикутними та лучковими *сандриками*. Пд. та пн. фасади завершуються парними фігурними *фронтонами*. Із Зх., Пн. і Пд. до церкви прибудовано невеликі паперті. В інтер'єрах збереглися фрагменти розписів 18—19 ст.

Г. Н. Логвин.

5) У смт Коропі Черніг. обл.— пам'ятка арх-ри доби переходу від *барокко* до *класицизму*. Збудована 1764 на замовлення отамана Генеральної артилерії П. Юркевича. Створена під впливом твóрчості арх. А. В. *Квасова* та І. Г. *Григоровича-Барського*. В. ц.— баштоподібний тетраконх; однобанна. Розрахована на круговий огляд, тому всі фасади вирішено художньо рівноцінно. Незважаючи на ремонти та перебудови в 19 ст., збереглися первісні форми. До центр. хрещатого об'єму, увінчаного *восьмериком* з *куполом* і ліхтариком, прилягають чотири низенькі екседри, що створює строго центричну структуру з пірамідальним силуетом. Внутр. простір єдиний, нерозчленований, висотно розкритий. Декор фасадів стриманий: *пілястри*, невеликі слабо розкреповані карнизи. Вікна екседр мають характерні для 2-ї пол. 18 ст. наличники.

В. В. Вечерський.

6) У смт Лужанах Чернів. обл.— пам'ятка *буковинської архітектурної школи* з елементами давньорус. зодчества. Збудована 1453—55, правила за фортецю. Первісно тридільна, безверха. В кін. 18 ст. із Зх. зроблено дерев. прибудову, а на дахах поставлено три невеликі восьмигранні верхи. *Бабинець* і *неф* однакової ширини, розділені *аркою* і перекриті циліндричним *склепінням*. *Апсида* зовні гранчаста, всередині півкругла, з чвертьсферичним склепінням. В інтер'єрі — *фрески* (1455), у т. ч. портрет ктитора церкви Ф. Вітольда.

І. Р. Могитич.

7) У Ромнах — пам'ятка арх-ри в стилі *класицизму*. Збудована 1795—1801 на місці дерев. церкви поч. 18 ст. Тридільна, триверха, з круговим обходом. По осі Зх.— Сх. згруповано циліндричні об'єми *бабинця*, центра та вівтаря, перекриті сферичними куполами. Обабіч бабинця і вівтаря — по дві невеликі циліндричні баштоочки, увінчані сферичними банями. Ця структура включена у занижений циліндричний об'єм кругового обходу, що виконує функцію зовн. *галереї* і має односхилий дах. Стіни прорізані великими арковими вікнами, розчленовані *пілястрами*. Поздовжні й поперечні осі споруди на фасадах підкреслено трикутними *фронтонами*. Стіни завершує профільований розкріпований *карниз*. Характерні для зрілого класицизму форми вікон: круглі й півциркульні. На пд. Зх. від В. ц.— Трьохсвятительська тепла церква з дзвіницею (збудована 1753—63, перебудови — 1814, 1879). У 1895 надбудовано другий ярус дзвіниці. Прямокутна в плані, двокамерна, з тамбуром. Вівтарний об'єм перекрито циліндричним склепінням з розпалубками, центральний має плоске балкове перекриття. Фасади горизонт. тягами поділено на два яруси, завершено карнизом із зубцями. Стіни рустовано. Дзвіниця увінчана барокковим куполом з *люкарнами* та маківкою. В. ц. з дзвіницею — унікальний ансамбль культових споруд епохи класицизму на Україні.

В. В. Вечерський.

8) У Чернівцях — пам'ятка *буковинської архітектурної школи*. Збудована у кін. 17 ст. Дерев'яна, тридільна, безверха — класичний зразок храму хатнього типу. Вівтар п'ятистінний, центр. *зруб* та *бабинець* — квадратні, однакової ширини. Високий, критий *гонтом* дах прикриває перекриття зрубів: бабинець має чотиригранний верх, центр. зруб і вівтар — восьмигранні. Об'єми бабинця і центра спираються на дві пари опорних стовпів на стінах. Перехід від *четвериків* до *восьмериків* здійснено за допомогою плоских *парусів*. Зруби об'єднано фігурними *арками*-вирізами. Значний винос даху утримується ступінчастими *кронштейнами* — випусками верхніх вінців зрубів. Стіни бабинця та центр. зруб обшито дошками,

стіни вівтаря потиньковано і побілено. Невелика двоярусна дерев. дзвіниця каркасної конструкції з *опасанням*. Перший ярус зашитий дошками, другий — відкритий. Завершує дзвіницю чотиригранне *шатро*.

9) У м. Чорткові Терноп. обл.— пам'ятка *подільської архітектурної школи* 18 ст. Збудована 1738 в кол. передмісті Вигнанці. Дерев'яна, тризрубна, з трьома заломними верхами і декор. маківками. В плані *неф* восьмигранний, *бабинець* прямокутний, вівтарний *зруб* п'ятигранний. Церква має широке *піддашшя*. Піддашшя, об'єми зрубів над ним і дах вкриті *гонтом*. У композиції домінує центр. зруб.

Т. Г. Маніфасова

ВОЗНЕСЕ́НСЬКИЙ Іван (Іоанн) Іванович [5(17).IX 1838, с. Вознесенське, тепер Макар'ївського р-ну Костром. обл.— 8 (21).XII 1910, Кострома] — рос. дослідник церк. співу. Закінчив 1864 Моск. духовну академію. Вивчав традиції церковного співу, ряд його досліджень побудовано на матеріалі укр. *ірмологіонів*.

Серед праць — «Осмогласні розспіви трьох останніх століть православної руської церкви...» (3 випуски): 1-й вип.— «Київський розспів» (1888); 2-й — «Болгарський розспів» (1891), 3-й — «Грецький розспів у Росії» (1893); «Церковний спів православної Південно-Західної Русі по ірмологіонах 17—18 століть» (вип. 1—4, 1898—99). *Ю. П. Ясиновський.*

ВОЗНЕСЕ́НСЬКИЙ Олександр Сергійович (справж.— Бродський; 1880 — 22.I 1939) — укр. кінодраматург, критик, теоретик кіно. Творчу діяльність почав 1904 в Одесі. За його сценаріями 1911—12 було поставлено понад 20 фільмів. Серед них: «Німі свідки» (1914), «Королева екрана» (1916, обидва — реж. Є. Ф. Бауер), «Жінка завтрашнього дня» (дві серії, 1914—15, реж. П. І. *Чардинін*), «Цар Микола II, самодержець всеросійський» (1917, режисери О. Івонін, Б. Міхін), «Слухайте, брати!» (1919, реж. М. М. *Бонч-Томашевський*), «Все для фронту!» (1920, реж. М. Є. *Вернер*) та ін.

1918—23 керував кінокурсами (пізніша назва — «Студія екранного мистецтва») у Києві. З 1924 — пед. діяльність у Ленінграді. Виступав у пресі (зокрема, у журналах «Театральне життя», «Журнал журналів») з кінознавчими статтями. Автор теор. праці «Мистецтво екрана» (К., 1924).

Літ.: Гинзбург С. С. Кинематография дореволюционной России. М., 1963; Шупик О. Б. Становлення українського радянського кінознавства. К., 1977.

ВОЗНЕСЕ́НСЬКИЙ КО́МПЛЕКС — споруда культового призначення (8 ст.). Виявлений 1930 побл. с. Вознесенки (тепер на тер. Запоріжжя) під час будівництва *Дніпрогесу*. Досліджений В. А. Грінченком. Був укріплений кам'яно-земляним валом і ровом. Вал, споруджений з привезеного вапняку і місц. граніту, завширшки 11 м, висотою 0,82 м, оточував прямокутну площу (62 м × × 31 м), посеред якої було викладено кам. кільце діаметром 8—9 м. Поряд виявлено дві овальні ями: більша — з перепаленими і сирими кістками тварин, менша — з великою кількістю золотих (1,246 кг) і срібних (1,782 кг) прикрас, зброї, кінського спорядження переважно візант. походження, візант. монет 602—688.

Найцінніші твори мист-ва — срібні фігурки орла і лева, які були військ. штандартами (навершя). Добре збереглася фігура орла, на грудях якого вигравірувано хрест з грец. монограмою імені Петра. Серед сріб. виробів — пластинки із зображеннями левів, собак та *акантом*, із золота — наконечники піхов шабель, накладки, пряжки, інкрустація на заліз. стремені та ін. З дорогоцінних металів зроблено понад 1500 бляшок. Прикраси містилися вкупі зі зброєю: трьома шаблями, десятками наконечників стріл, стременами, вудилами. Прикраси виготовлено з використанням різних технік обробки металу: *литво художнє, карбування, гравірування* та ін.; деякі мотиви орнаменту — з дрібної зерні.

Функціональне призначення В. к. спірне. Можливо, це поминальний (каганський) храм, що є спробою створити держ. культ померлих царів у тюркомовних кочових племен 8 ст.

Літ.: Грінченко В. А. Пам'ятка VIII ст. коло с. Вознесенка на Запорожжі. В кн.: Археологія, т. 3. К., 1950, Амброз А. К. О Вознесенском комплексе VIII в. на Днепре — вопрос интерпретации. В кн.: Древности эпохи великого переселения народов V—VIII веков. М., 1982.

Р. С. Орлов.

ВОЗНЕСЕ́НСЬКИЙ КОСТЬО́Л. 1) У с. Винниках Львів. обл.— пам'ятка арх-ри. Збудований 1738. У плані витягнутий прямокутник, розділений в інтер'єрі *пілястрами* на три прясла, перекриті хрестовим склепінням. 1889 до зх. стіни прибудовано притвор. Зх. фасад прикрашено пілястрами з іонічними капітелями, розвинутим *антаблементом* і барокковим *фронтоном*. Аналогічний фронтон має і притвор. Бічні фасади розбиті на три дзеркала. Стіни та склепіння розписані (1912). *І. Р. Могитич*

2) У м. Виноградові Закарп. обл.— пам'ятка готично-романської арх-ри. Збудований у 13 ст. Незважаючи на окремі втрати (первісне склепіння, декор інтер'єра), пам'ятка зберігає об'єми 13—15 ст. В. к.— однонефна *базиліка* з восьмигранною баштою над зх. порталом. На пд. фасаді — перспективний романський *портал*. П'ятнадцять *контрфорсів* та *аркбутан* надають споруді яскравого готичного характеру. У такому ж стилі оздоблено профільований стрілчастий портал у башті та сліпі *аркади* над ним. Інтер'єр теж має готичні ознаки: розвинута хорова частина; різьблений кам. балдахін над ковчегом оздоблений готич. декор. елементами *(фіали, краби)*. *Л. А. Пляшко.*

Собор Вознесенського монастиря у м. Переяславі-Хмельницькому Київської обл. 1695—1700.

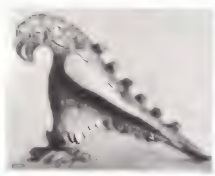

Вознесенський комплекс. Срібний орел і бронзові позолочені бляшки. 8 ст.

3) У Дрогобичі — пам'ятка арх-ри. Збудований 1392—1410 у стилі *готики* на місці давньорус. князівського терема, одна стіна якого збереглася на всю висоту і є частиною пн. стіни *вівтаря*. Протягом століть зазнав значних руйнувань, був відбудований (до 1511). Реставрації 1798 та 1906 значно змінили первісний вигляд. Споруда квадратна у плані, з видовженим *пресбітерієм* і гранчастою *апсидою*, двома *каплицями* (16 і 19 ст.). Великі площини стін і *контрфорси* декоровано ромбовидним *орнаментом* з полив'яної червоної та чорної цегли. Осн. об'єм увінчано характерними для готики ступінчастими *фронтонами*, а сх. фасад прикрашено елементами скульптури великих розмірів, вмонтованими в стіну. В інтер'єрі 4 стовпи несуть систему хрещатих *склепінь* і поділяють зал на 3 нефи. Вівтар перекрито готичним нервюрним склепінням, на якому зберігся рослинний орнамент і декор гуртів (1410). В гол. нефі — ренесансний мармур. пам'ятник К. Рамултової (1572, арх. С. Чешек). Вітражі виконано за малюнками художників Я. *Матейка*, С. *Виспянського* та Ю. Мегоффера (поч. 20 ст.); фрески А. *Солецького* (1791) та *Борща* (бл. 1800).

В. І. Курмакова, Н. І. Сліпченко.

4) У м. Золочеві Львів. обл.— пам'ятка арх-ри. Збудований 1731—63 у стилі *барокко*. Під час реставрації 1878 на гол. фасаді зведено башту з годинником, фасад прикрашено скульптурою, інтер'єр розписано. Другу реставрацію проведено 1907. Тринефна *базиліка*, в якій занижені бічні нефи оточують хор з півциркульною у плані апсидою. Гол. фасад пишно оздоблено архіт. декором у вигляді *пілястрів* з *капітелями корінфського ордера* та *іонічного ордера*, розвинутих *карнизів*, лучкових та складнопрофільованих *сандриків*, білокам'яним різьбленням та скульптурою в нішах. Парадно декорований центр. неф перекрито склепінням подвійної кривизни, бічні нефи — циліндричним склепінням з *розпалубками*.

В. І. Курмакова.

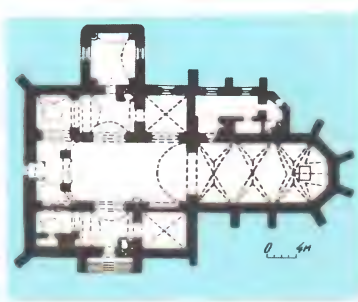

Вознесенський костьол у м. Дрогобичі Львівської обл. План. 1392—1410.

ВОЗНЕСЕ́НСЬКИЙ МОНАСТИ́Р у Переяславі-Хмельницькому Київ. обл.— пам'ятка арх-ри кін.

17—18 ст. Ансамбль монастиря почав формуватися з часу будівництва собору (1695—1700). У 1738 на тер. В. м. було відкрито *колегіум*, дерев. приміщення якого згоріло 1748. Нову мурована споруду колегіуму зведено 1753—57. Завершила архіт. ансамбль дзвіниця (1770—76). В 1782 до її сх. частини була прибудована Варваринська церква (зруйнована 1941—45). У кін. 18 — на поч. 19 ст. із сх. боку монастирської території збудовано двоповерховий корпус (не зберігся), де розміщувалися торг. ряди з підвалами-складами і гуртожиток для бурсаків, а в кін. 19 ст.— монастирська школа. В. м. оточувала висока мурована стіна (не збереглася).

Собор споруджено у стилі укр. *барокко*. У плані — хрещатий, дев'ятидільний, однобанний; зх. частина споруди трохи видовжена, між кінцями хреста — квадратні приміщення. Силует собору своєрідний: основний масив споруди дуже високий і завершується вишуканими *фронтонами* та чотирма шатровими верхами, над якими підноситься струнка баня увінчана високим двоярусним верхом. Отиньковані стіни декоровано *пілястрами*, нішами та викладеними з цегли зірками. Під час ремонту в 1-й третині 18 ст. *портал*, обрамлення вікон і грані барабана купола оздоблено ліпним орнаментом. Центр. об'єм має багато вікон, розміщених у два яруси. Хрещатий внутр. простір висотно розкритий, підпружні арки легко несуть у височінь гранчасту баню.

Дзвіниця розміщена на пд. Зх. від собору. У плані — квадратна, з угнутими сторонами, триярусна, увінчана грушоподібною банею. Будівлю прикрашають колони, пілястри, розкріповані карнизи, перший ярус оформлено стрічковим рустом.

Колегіум — у плані видовжена будівля з трьома окремими входами, обрамленими порталами, з ліпним рослинним орнаментом і символами науки. Чотири великі аудиторії перекрито півциркульними склепіннями з розпалубками над великими вікнами. 1753 тут викладав Г. С. *Сковорода*. У будівлях В. м. розміщено музеї та відділи *Переяслав-Хмельницького історико-культурного заповідника*.

Г. Н. Логвин.

ВОЗНЕСІ́ННЯ — один з реліг. *двунадесятих празників*, пов'язаний з християн. міфом про повернення *Ісуса Христа* після завершення його земного життя в божественну сферу — «вознесіння на небо» через 40 днів після *воскресіння*. Відзначається на 40-й день після *Великодня*. Сюжет В. популярний в культовому мист-ві й арх-рі. Іконографія В. склалася у ранньовізант. мист-ві. Найдавніші із збережених укр. пам'яток цієї іконографії — три мініатюри з *Київського псалтиря* 1397, а також фрескові розписи пн. стіни вівтаря Троїцької каплиці Люблінського замку (тепер Польща, 1418; укр. майстри під керівництвом *Андрія*). Дальша еволюція іконографії В. в укр. мист-ві привела до монумент. барокових композицій на тлі панорамних ландшафтів з архіт. мотивами (фрагмент *Богородчанського іконостаса*, 1705; Й. *Кóндзелевич*, НМЛ). У 17—18 ст. В.— популярний сюжет як в іконописі (ікона з Преображенської церкви в с. Великих Сорочинцях Полтав. обл., 18 ст.), так і в книжковій гравюрі, золотарстві (карбована книжкова оправа, 18 ст., Черніг. істор. музей), гаптуванні (17 ст., Києво-Печерський заповідник), різьбленні на дереві (ручний хрест, 1727, НМЛ). Виставка графіки «Від Благовіщення до Вознесіння» відбулася 1991 у Львів. істор. музеї (експонувалося 115 творів 18—20 ст. на реліг. тему).

Вознесіння. Ікона із смт Войнилова Івано-Франківської обл. Серед. 17 ст. НМЛ.

О. Ф. Сидор

ВОЗНИ́ЦЬКИЙ Борис Григорович (26.IV 1926, с. Ульбарів, тепер с. Нагірне Рівнен. обл.) — укр. мистецтвознавець, засл. працівник культури УРСР з 1972. Закінчив 1962 ЛІЖСА. З 1962 — директор *Львівської картинної галереї*. З 1977 — член Рад. к-ту Всесвітньої ради музеїв (ІКОМ). Дослідник і збирач творів вітчизн. мист-ва, засновник ряду музеїв на правах відділів Львівської картинної галереї: музею-заповідника *Олеський замок* (1975), музею рос. та укр. першодрукаря І. Федорова (1977), музею М. Шашкевича (1986), *П'ятничанська оборонна вежа* (1987); виставоч. залів у Львові та с. Білому Камені (1978, 1982). Автор наук.-популярних видань «Олеський замок» (1977), «Каплиця Боїмів» (1979), співавтор путівників «Львівська картинна галерея» (1972, 1975, 1979), «Олеський замок» (1981), «Історія Львова» (1985), написав наук. статті про дослідження пн.-зх. частини городища літописного Звенигорода, творчість укр. художника Й. Кондзелевича, скульптора М. Полейовського, живописця С. Дзенгаловича та ін. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1990.

О. О. Ріпко

ВОЗНЯК Михайло Степанович (3.X 1881, с. Вільки-Мазовецькі, тепер с. Волиця Жовківського р-ну Львів. обл. – 20.XI 1954, Львів) — укр. літературознавець, історик театру, акад. АН УРСР з 1929. Закінчив 1908 Львів. ун-т, з 1939 — його професор. З 1951 — зав. відділом укр. л-ри Ін-ту сусп. наук АН УРСР у Львові. 1924—39 публікував свої праці у журналах «*Вікна*», «Нові шляхи», «Культура», 1926—30 — у радянських виданнях «*Життя і революція*», «*Глобус*», «*Україна*» та ін. Досліджував історію давнього укр. театру і драматургії: «Різдвяні й великодні вірші-орації кінця 17 — початку 18 ст.» (1910), «Великодні привіти пиворізів» (1911), «Початки української комедії 1619—1819», «Діалог Й. Волковича з 1631» (обидві — 1920), «Знадобки до української великодньої драми» (1927) та ін.; розвиток аматор. і профес. театру: «Українські драм. вистави в Галичині у 1-й пол. 19 ст.» (1909), «Перша вистава „Назара Стодолі" в Галичині» (1911), «Стосунки М. Кропивницького з галицькими українцями» (1930) та ін.; творчість драматургів: «Із кореспонденції Р. Моха» (1908), «П. Свєнціцький» (1913), «З початків нової української комедії» (1925), «Хто перший: В. Гоголь чи І. Котляревський» (1935), «Свідомо скалічена драма „Руфін і Прісцілла"» (1951). Вперше опублікував п'єси І. Я. Франка «Послідній крейцар» і «Рябина» (1-а редакція) та його переробку «Війт Заламейський» (за твором П. Кальдерона де ла Барки).

В. досліджував укр. фольклор. Надрукував 1912—27 рукописні збірки пісень 17—18 ст.—*співаники*, упорядковані І. Пашковським, Вагановським, Кондрацьким, Шелестинським (з передмовами та коментарями), а також статті до видання «Матеріали до історії української пісні і вірша. Тексти і замітки» (1913—25), «Два співаники половини й третьої чверті 18 ст.» (1922), «Дума про козака Голоту в записках кінця 17 ст.» (1928), «Волинський співаник С. Білецького» (1929), «Цікава пам'ятка української писемності» (1929), «Чиї записи пісень у „Русалці Дністровій"» (1937) та ін. Праці В. відзначаються багатим фактажем, наук. обгрунтованістю.

Літ.: Мороз М. О. Бібліографія наукових праць академіка М. С. Возняка. «Укра-

М. С. Возняк.

інське літературознавство», 1968, в. 4; Мороз М. Невтомний трудівник науки. «Жовтень», 1981, № 10. Лазечко Л. Бібліотека академіка. «Дзвін», 1991, № 10.

П. К. Медведик.

ВОЇНЬ — місто-фортеця в гирлі р. Сули, пам'ятка давньорус. фортифікації. Містилася побл. кол. с. Воїнської Греблі Полтав. обл. Існувала з кін. 10 до 1-ї пол. 13 ст. Вперше згадується в літопису під 1055. У 1184 була спалена ханом Кончаком, 1240 остаточно зруйнована ордами Батия. Точне місцеположення В. визначив 1897 В. Г. Ляскоронський. Археол. дослідження проводили В. Й. Довженок, В. К. Гончаров, Р. О. Юра (1956—59). Місто виконувало роль укріпленої гавані. Складалося з дитинця та неукріпленого посаду. В кін. 10 — на поч. 11 ст. дитинець був укріплений двома ровами і двома валами сирцевої кладки, у 12 ст.— масивним валом з двома рядами дубових зрубів-терас всередині. Верхня частина зрубів здіймалася над валом, утворюючи масивну стіну — заборола, можливо, були вежі. З внутр. сторони валу до зрубів-терас примикали приміщення госп. чи житл. характеру. Тер. міста була забудована наземними та напівземлянковими житлами. Серед знахідок переважає керамічний посуд, у т. ч. візант. амфори, військ. спорядження (перехрестя від шабель, наконечники списів, бойові сокири, панцирі, кольчуги, кістяні деталі лука і сагайдака тощо). Частина знахідок пов'язана з ювелірною справою: ливарні форми, срібний хрест із зображеннями (центр. постать — св. Георгій), виконаними в техніці черні. Серед ін. знахідок — вироби з кістки (гребінець, похідні сільниці, навершя для рукоятей канчуків, гудзики), скляні прикраси (браслети, персні, намисто). Про культуру і торг. зв'язки свідчать стилі (писала), бронз. дзвін і лампадки, візант. монети, прибалт. шпилька, керамічні фігури воїнів, полив'яні писанки. Значна кількість закорд. виробів вказує на велику роль в історії В. шляху «із варяг у греки». Рідкісна знахідка — свинцева висла печатка князя Ізяслава Ярославича із зображеннями чотирипелюсткової розетки і фігури князя в імператорському вінці, зі списом і щитом; навколо — напис по-грецьки «Димитрій». Сфрагістичне зображення князя має певні риси візант. іконографії і пов'язане з монетними типами. Осн. типи прикрас характерні для міст Пд. Русі. Тепер залишки В. затоплено водами Кременчуцького водосховища. Матеріали розкопок В. зберігаються в Археологічному музеї АН України, НМІ України.

Літ.: Довженок В. Й., Гончаров В. К., Юра Р. О. Давньоруське місто Воїнь. К., 1966; Юра Р. А., Кучера М. П. Воинь. В кн.: Археология Украинской ССР, т. 3. К., 1986.

Р. С. Орлов.

ВО́ЙНИЧ (Vojnich) Етель Ліліан (11.V 1864, Корк, Ірландія — 28.VII 1960, Нью-Йорк) — англ. письменниця. Закінчила 1885 Берлінську консерваторію. 1887—89 жила в Росії. 1895 приїздила до Львова (у справі організації перевезення нелегальної л-ри до Росії), де познайомилася з І. Я. Франком та М. І. Павликом, з якими листувалася. Опанувавши укр. мову, на поч. 90-х рр. стала перекладати укр. нар. пісні («Чайка» та ін.) і твори Т. Г. Шевченка. Її переклади віршів укр. поета з його біографією вийшли в Лондоні 1911. У романі «Овід» (1897) створила яскравий образ революціонера. Вистави за цим твором були здійснені в Одес. рос. драм. (1922), Дніпроп. укр. муз.-драм. (1926, реж. Л. І. Кліщєєв, і 1953, реж. А. І. *Бондар-Білгородський*), Київ. рос. драм. (1948, реж. М. О. *Соколов*, в гол. ролях — Ю. С. *Лавров*, М. Ф. *Романов*), Чернів. укр. муз.-драм. (1948), Харків. укр. драм. (реж. О. Б. Глаголін), Запоріз., Донец. (всі — 1949) та Хмельн. (1955, інсценізація Я. О. *Галана*, реж. М. Д. *Станіславський*) укр. муз.-драм. театрах. 1980 на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка створено фільм «Овід» (реж. М. П. *Мащенко*, в гол. ролі — А. *Харитонов*; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1982). На сюжет «Овода» створили опери рад. композитори, зокрема А. Е. Спадавеккіа (1957; Харків. театр опери та балету).

Тв.: Укр. перекл.— Овід. К., 1985.

Літ.: Полєк В. Т. Етель-Ліліан Войнич і Україна. Бібліографічний покажчик. Львів, 1970.

М. Г. Лабінський.

ВОЙНО́ВИЧ Володимир Володимирович [25.V (6.VI) 1891, Ізмаїл — 22.VIII 1978, Ленінград] — рос. актор і режисер, засл. арт. УРСР з 1949. Дебютував 1913 у Ніжинському драм. театрі. Працював у рос. драм. театрах Одеси (1914—26), Донецька (1930—33), Миколаєва (1934—35), Слов'янська (1938—54), а також Самари, Томська, П'ятигорська. Ролі: Платон («Платон Кречет» О. Корнійчука), Чацький («Лихо з розуму» О. Грибоєдова), Жадов («Тепленьке місце» О. Островського). Вистави: «Думка» Л. Андрєєва, «Ліс» О. Островського, «Васса Желєзнова» М. Горького, «Мачуха» О. де Бальзака.

К. О. Силіна.

ВО́ЙНОВИЧ (Vojnović) Іво (9.X 1857, Дубровник — 30.VIII 1929, Белград) — хорв. драматург. Закінчив 1880 ун-т у Загребі. За нац.-патріотичну діяльність переслідувався австр. урядом, був ув'язнений. У своїх драмах показував соціальну несправедливість, обстоював ідею об'єднання пд. слов'ян у боротьбі проти іноз. поневолювачів. Драму В. «Рівнодення» (1895) поставив 1913 під назвою «Осіння буря» *Руський народний театр* у Львові (реж. Й. Д. *Стадник*). Під час гастролей театру в Кракові 1914 видано поштову листівку з фотографією Леся *Курбаса* і К. А. *Рубчакової* в ролях Івана та Олени — героїв цієї драми.

Тв.: Рос. перекл.— Буря равноденствия (Эквиноццио). М., 1955.

ВОЙТЕ́НКО Василь Андрійович [2 (14).I 1881, с. Волокитине, тепер Сум. обл.— 16.VI 1951, Харків] — укр. і рос. співак (драм. тенор), засл. арт. УРСР з 1933. Вокальну освіту здобув приватно у М. Ф. Маркевича (1901—02, Петербург) та у Д. Оксілія (1911—12, Мілан). 1912—20 — соліст Театру муз. драми в Петербурзі, 1920—23 — Опери Народного дому (Петроград), 1923—24 — Бакинського, 1924—25 — Харків., 1925—26 — Новосибір., 1927—28 — Київ., 1928—32 — *Державного робітничого оперного театру*, 1932—41 — Дніпроп. театрів опери та балету, 1941—44 — об'єднаних Дніпроп. та Одес. театрів опери та балету (Красноярськ, Іркутськ). 1944—51 — доцент Харків. консерваторії. Партії: Андрій («Тарас Бульба»; перше виконання, 1924), Степан («Купало» А. Вахнянина), Кармелюк (однойм. опера В. Йориша), Радамес («Аїда» Дж. Верді), Каніо («Паяци» Р. Леонкавалло) та ін. У концертах виконував укр. нар. пісні.

І. М. Лисенко.

ВОЙТЕ́НКО Емма (Хейвед) Іллівна [2 (15).V 1913, Одеса] — рос. і укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1968. Закінчила 1936 студію при Одес. ТЮГу. Працювала в цьому театрі (1935—41), Уфимській філармонії (1941—43), Кемер. театрі (1943—44), Волин. укр. муз.-драм. театрі (Луцьк, 1944—81). Ролі: Ліда («Платон Кречет» О. Корнійчука), Любов Шевцова («Молода гвардія» за О. Фадєєвим), Гертруда («Мачуха» О. де Бальзака), Тісбе («Анжело» В. Гюго).

Ю. В. Кобець.

ВОЙТЕ́НКО Микола Якович (26. XI 1951, с. Лазірки Полтав. обл.) — укр. артист балету, засл. арт. УРСР з 1981. Закінчив 1970 Київ. хореогр. уч-ще. 1970—73 — артист Харків., з 1974 — соліст Дніпроп. театрів опери та балету. Партії: Принц («Лускунчик» П. Чайковського), Спартак (однойм. балет А. Хачатуряна), Тібальд («Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва).

ВОЙТЕ́ЦЬКИЙ Артур Йосипович (23.X 1928, Вінниця — 22.V 1993, Київ) — укр. кінорежисер, засл. діяч мист. УРСР з 1990. Закінчив 1954 Київ. ін-т театр. мист-ва (1966—71 — керівник реж. майстерні в ньому). З 1953 — на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка; з 1990 — керівник об'єднання «Дебют». Поставив фільми: «Народжені бурею» (1957, у співавт.), «Десь є син» (1962), «Знічев'я» (1967), «Тронка» (1971, співавтор сценарію), «Розповіді про кохання» (1980), «Історія одного кохання» (1981; диплом 9-го Вкф телефільмів, Єреван, 1981), «Десь гримить війна»

(1986), «Тепер от прославився син людський» (1990), «Господи, прости нас грішних» (1993). Автор сценарію фільму «Ще до війни» (1982, приз 10-го Вкф телефільмів, Алма-Ата, 1983).

ВОЙТЕЧЕ́НКО (Войтиченко) Андрій (бл. 1890, Чернігівщина — ?) — укр. цимбаліст. На поч. 20 ст. навчався у Київ. худож. уч-щі. 1906—08 виступав як віртуоз у концертах т-ва *«Просвіта»*, *«Українського клубу»*, 1909 гастролював за кордоном, 1910 — в Ясній Поляні. Гру В. високо оцінив Л. М. Толстой. В репертуарі — переважно власні імпровізації на теми укр. нар. пісень.

Літ.: Цетляк С. Слухаючи українські мелодії... «Музика», 1986, № 6.

ВО́ЙТКО Павло Іларіонович (5.VI 1926, с. Мирославка, тепер Житомир. обл.) — укр. художник-реставратор. Закінчив 1948 худож. реставраційне уч-ще у м. Загорську (Моск. обл.), 1970 — Київ. худож. ін-т. 1949—68 працював художником-реставратором у Держ. н.-д. майстерні М-ва культури УРСР. Один з реставраторів картин з Дрезденської КГ, брав участь в організації *Воронцовського палацу* в Алупці. З 1968 — у Київ. міжобласних спец. наук.-реставрац. виробничих майстернях Держбуду УРСР. Брав участь у реставрації іконостасів у Софійському та Володимирському соборах, Кирилівській церкві, Києво-Печерській лаврі (всі — в Києві), реставрував настінний живопис церкви св. Духа у с. Потеличі Львів. обл., очолив реставрацію іконостаса Спасо-Преображенської церкви у с. Великих Сорочинцях Полтав. обл. та ін.

Л. А. Пляшко.

ВО́ЙЦЕХ (? — 1689) — укр. маляр. Жив і працював у м. Жовкві (тепер Львівської області). 1686 виконав портрети членів сім'ї короля Яна Собеського, а також декор. розпис у королівській лазні.

Літ.: Свєнціцька В. Словник жовківських майстрів живопису та різьби. «Українське мистецтвознавство», 1967, в. 1

ВОЙЦЕХІ́ВСЬКА Аліна Мартинівна (1869, с. Вознесенка, тепер Херсон. обл.— 1949, Київ) — укр. актриса. Дружина В. І. *Розсудова-Кулябка*. Працювала в трупах М. Л. Кропивницького (1890, 1897—99), П. К. Саксаганського (1891—93, 1895—96, 1906—08), М. К. Садовського (1894, 1903), Г. Й. Деркача (1898), О. Л. Суходольського (1900), П. К. Саксаганського і М. К. Садовського (1904); 1909—17 — в колективах І. О. Мар'яненка та ін. Була режисером аматор. гуртків (1918—20), разом з П. К. Саксаганським виступала в робітн. клубах на околицях Києва (1922). Виконувала переважно ролі ліричн. героїнь: Олена, Ярина («Глитай, або ж Павук», «Невольник» М. Кропивницького), Харитина («Наймичка» І. Карпенка-Карого), Наталя («Лимерівна» П. Мирного), Галя («Назар Стодоля» Т. Шевченка). Написала спогади про зустрічі й роботу з корифеями укр. театру (не опубліковані; зберігаються в Музеї театр., муз. та кіномист-ва).

Є. С. Хлібцевич.

А. М. Войцехівська.

ВОЙЦЕХІВСЬКИЙ МОГИЛЬНИК — археол. пам'ятка епохи *енеоліту* та *бронзового віку*, курганні поховання. Виявлені побл. с. Войцехівки (тепер с. Колосівка Хмельн. обл.). Досліджено С. С. Гамченком (1924), О. Ф. Лагодовською та Ю. М. Захаруком (1948) 13 курганів і 28 невеликих поховань, гол. чин. родинних. Серед них — поховання кулястих амфор культури, *східнотшинецької культури* із залишками тризн у вигляді вогнищ та битого посуду, кісток тварин. В чол. похованнях знайдено зброю (крем'яні ножі, наконечники стріл та дротиків), у жіночих — прикраси (бронз. браслети з прямими та закрученими кінцями, шпильки, фібули, кільця та ін.). Кераміка усіх поховань представлена посудом — рожевими або жовтуватими орнаментованими, в т. ч. наліпним валиком, тюльпаноподібними горщиками, півсферичними мисками, конічними, шоломоподібними дворучними кубками, а також декорованими пряслами.

Літ.: Лагодовська О. Ф. Войцехівський могильник бронзової доби на Волині. «Археологія», 1948, в. 2; Лагодовська О. Ф., Захарук Ю. М. Нові дослідження Войцехівського могильника. В кн.: Археологічні пам'ятки УРСР, т. 6. К., 1956.

О. Г. Вангородська.

ВОКАЛІ́З (франц. vocalise, від лат. vocalis — той, що звучить; співучий) — система жанрів *вокальної музики*, що включає твори для співу без слів на голосний звук. Представлений творами концертного («Вокаліз» С. Рахманінова, «Концерт для голосу з оркестром» Р. Гліера, «Вокаліз у формі хабанери» М. Равеля та ін.) і навч. призначення (етюди, п'єси, вправи). Як система концертних жанрів розвинувся в 20 ст. Спів без слів поширений у вокал.-симф. (кантатах, ораторіях та ін.), муз.-сценіч. (операх, балетах з хором) та ін. творах. Ряд В. створили укр. рад. композитори, зокрема *концерти* для голосу з оркестром — Г. І. Майборода (1969), М. М. Жербін (для колоратурного сопрано — 1967; для меццо-сопрано — 1977, 2-а ред.— 1981), *солоспіви* — Л. М. Соковнін (1928), О. І. Білаш (1961). В. для різних голосів М. С. Завалішиної та С. О Павлюченка мають переважно навчальне призначення.

Вокзал у Львові. 1904. Арх. В. Садловський, Ю. Захаревич, скульптор П. Вітович.

ВОКА́ЛЬНА МУ́ЗИКА (від італ. vocale — голосовий) — система муз. жанрів, в основу яких покладено спів. Включає твори з текстом (деякі з них наз. муз.-поетичними) та без тексту (див. *Вокаліз*), з інструм. супроводом та без нього (див. *А капела*), *хорову музику*, вокал. *ансамбль*, твори для сольного співу. Втілена у фольклорі, в галузях профес. мист-ва і аматорств, у світській музиці та *культовій музиці* (в т. ч. у церковному *розспіві*, *партесному концерті*). Осн. жанри В. м.— муз.-сценічні (*опера*, *оперета*, *музична комедія*, *мюзикл*), вокал.-симфонічні (*ораторія*, *кантата*, *симфонія* з хором або сольними співацькими партіями, *концерт* для голосу з оркестром), камерно-вокальні (*солоспів*, вокал. *мініатюра*, вокал. цикл), масово-побутові (*пісня*, *кант*, *псальми*, *пісня-романс*, *романс*, *балада*), муз.-поетич. епос (*билини*, *думи*, *голосіння*). Див. *Співацьке мистецтво*.

ВОКА́ЛЬНЕ МИСТЕ́ЦТВО — див. *Співацьке мистецтво*.

ВОКАСЮ. Вторая образцовая киевская артель столичных ювелиров (Друга зразкова київська артіль столичних ювелірів) — ювелірна фірма. Існувала 1905—17. В її складі — майстри золотих і срібних справ та ювеліри моск. і петерб. фірм Хлєбникова, Овчинникова, Фаберже, Сазикова та ін. ВОКАСЮ створювала різні золоті та срібні вироби в стилі *модерн*: кубки, жетони, блюда, речі до пам'ятних істор. подій, предмети побутового і декор. характеру тощо. В Києво-Печерському заповіднику збереглася рака Стефана, виконана майстром ВОКАСЮ І. П. Тараброви́м.

В. А. Шиденко

ВОКЗА́Л (від англ. Vauxhall — назва саду для розваг у лондонському передмісті, що належав у 17 ст. Дж. Вокс) — комплекс споруд для обслуговування пасажирів на станціях шляхів сполучення. Розрізняють залізничні, річкові, морські, авто- та аеровокзали. Залізничні В. на Україні почали будувати у 2-й пол. 19 ст. Їхня арх-ра значною мірою відображала функціональне призначення, класність, типи планування, домінуючі стилістичні напрями. Серед кращих архіт. творів кін. 19 — поч. 20 ст.— В. у Києві (1867—69, арх. І. С. Вишневський), Одесі (1879—83, арх. В. О. Шретер), Катеринославі (тепер Дніпропетровськ, 1880), Харкові (1896—1901, арх. Ю. С. Цауне), Ковелі (1903, арх. О. М. Вербицький, всі споруди не збереглися), Львові (1904, архітектори В. Садловський і Ю. Захаревич; будинок прикрашають композиції «Торгівля» і «Праця» П. *Вітовича*).

На поч. 20 ст. В. став важливим центром містобудування, своє-

рідною візитною карткою міста, навколо якого формувалися привокзальна площа, сквери, адм. споруди, переважно управлінь залізниць. Інтер'єри В. прикрашали монументальною скульптурою, живописом, мозаїкою на теми сучас. життя. Стилістичною виразністю й оригін. рішенням центр. залу (висота — 35 м з параболічними залізобетонними арками) відзначається В. у Києві (1929—32, арх. О. М. Вербицький; реконстр. 1978—80).

Під час Вел. Вітчизн. війни майже всі В. в Україні були зруйновані.

У повоєнне десятиріччя проведено велику роботу по їхній реконструкції (Київ, Львів, Івано-Франківськ, Жмеринка та ін.) і буд-ву нових (Харків, Одеса, Сімферополь, Дніпропетровськ, Тернопіль). За композицією об'ємів і планувальною організацією більшість з них має центрально-осьову схему, де гол. місце відведено *вестибюля*, з обох боків від нього розміщено зали чекання, каси і службові приміщення. Типовим щодо цієї схеми є В. у Дніпропетровську (1954, арх. А. Н. Душкін). Це значна за довжиною фасаду споруда (165 м), виходить на привокзальну площу. Центр. найвища частина прорізана великою *аркою* з вікном-вітражем, до неї примикають два двосвітних зали. Інакше спроектовано В. у Сімферополі (1953, арх. А. Н. Душкін): створено асиметричну просторову композицію з внутрішнім подвір'ям, що використовується як зал чекання. Одна з найзначніших транспортних споруд, збудованих за центрально-осьовою схемою,— Харківський В. (1956, архітектори Г. І. Волошин, Є. О. Лимар, Б. С. Мезенцев).

Морські та річкові В. з'явилися у 19 ст. як архіт. частини причалів. Найдавніша з архіт. споруд морських причалів — *Графська пристань* у Севастополі (1846, інж. С. І. Уптон). Серед сучасних — мор. В. в Одесі (1967, архітектори В. К. Головін, В. П. Кремляков). Один з перших річкових В. збудовано у Києві (1872, арх. В. Н. Ніколаєв); він був дерев., виконаний у *неоросійському стилі* (не зберігся). Виразне архіт. рішення має сучас. Київ. річковий В. (1957—61, архітектори В. І. Гопкало, В. Є. Ладний, Г. М. Слуцький та ін.). Будинок нагадує пароплав, увінчаний баштою. Інтер'єри залів оздоблено мозаїчними композиціями з історії Києва (художники Е. І. Котков, В. С. Ламах, І. С. Литовченко).

Автовокзали як архіт. тип сформувалися в кін. 40 — на поч. 50-х рр. 20 ст. Являють собою комплекси споруд для пасажирів і стоянки автобусів. Перший з них — у Рівному (1951, архітектор Я. М. Назаркевич). 1957—61 збудовано автовокзал у Києві (архітектори А. М. Мілецький, І. М. Мельник, Е. А. Більський) у дусі індустр. арх-ри (крім вестибюлів і залів має готель). В інтер'єрах – мозаїчні панно (художники В. В. Мельниченко, А. Ф. Рибачук). 1976 зведено автовокзал у Луганську (архітектори Г. Г. Головченко, В. М. Боканьов та ін.).

Авіавокзали (аеровокзали, аеропорти) з'явилися також у перше повоєнне десятиріччя, тоді ж почалося інтенсивне формування їхніх типологічних архіт. рис. Для них характерні великі зали чекання, диспетчерські башти, адм. і побутові приміщення. За планувальною і об'ємно-просторовою композицією перші аеровокзали були близькі до залізничних В. з центрально-осьовою композицією (у Львові, Сімферополі, Харкові). Один з найбільших — Київ. аеропорт Бориспіль (1965, архітектори А. В. Добровольський, О. І. Малиновський, Д. П. Попенко) — віднесений до міжнар. класу. В центр. частині споруди — двоярусний вестибюль з операційним залом, перекритий збірною залізобетонною оболонкою (47×57 м). По діагоналі зал перетинає широкий пандус, який веде на другий поверх. В інтер'єрах залу другого поверху — керамічні панно «Київ» і «Авіація» (художники І. С. Литовченко, В. П. Ламах, Е. І. Катков). *В. Є. Ясієвич.*

ВОЛА́НЖ, Волянж (? — ?) — артист балету 1-ї пол. 19 ст. Танцював у балетній трупі Одес. театру. З 1817 жив у Петербурзі і Москві. Журнал «Украинский вестник» (червень 1816) називав В. «одеським вихованцем». Це перше свідчення про профес. хореогр. освіту на Україні.

Літ.: Глушковский А. П Воспоминания балетмейстера. Л.– М., 1940; Бахрушин Ю. А. Балет русской провинции начала XIX века «Советский балет», 1982, № 1 *С. Г. Мамаєв*

ВО́ЛГІНА Тетяна Іллівна [20.VI (3.VII) 1911, м. Жмеринка, тепер Вінн. обл.— 14.VI 1981, Київ] — рос. і укр. поетеса, драматург, перекладач. Закінчила 1934 сценарно-редакційний ф-т Київ. інту кінематографії. Автор п'єс для дітей молодшого шкільного віку, сценарних планів для проведення свят у дитячих дошкільних закладах, зокрема «Політ на Місяць» (переклад Л. О. Компанієць), «Новорічна ялинка» (1972; текст укр. і рос. мовами; переклад з рос. М. А. Познанської; музика А. Д. Філіпенка). Переклала рос. мовою кілька оперних лібретто, зокрема опери К. Ф. Данькевича «Богдан Хмельницький» для Одес. театру опери та балету (1951, нова ред.— 1954). *Г. Д. Зленко*

ВО́ЛИК Федір Парамонович [17.II (1.III) 1877, лісництво Гринцеврог, побл. ст. Ков'яги, тепер Харків. обл.— 23.X 1946, Київ] — укр. архітектор, актор-аматор, антрепренер (див. *Волика Ф. П. трупа*). Написав спогади про діяльність трупи, про М. К. Заньковецьку, яка останні роки життя провела в сім'ї Волика. *Є. С. Хлібцевич.*

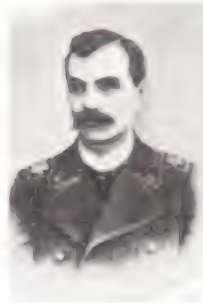

Ф. П. Волик.

ВО́ЛИКА Ф. П. ТРУ́ПА. Діяла з травня 1903 по серпень 1904. Виступала в Харкові, Полтаві, Ромнах, Одесі, Миргороді, Лохвиці, Золотоноші, Черкасах, Лубнах, а також у Петербурзі, Самарі, Ростові-на-Дону. Навесні 1903 під керівництво Ф. П. Волика перейшла *Суслова О. З. трупа*, а також актори М. Н. Борченко, К. М. Вукотич-Кропивницька, М. К. Заньковецька (була також режисером вистав, у яких грала), Г. К. Запорожець, Г. П Затиркевич-Карпинська, Л. К. Квітка, М. Л. Кропивницький (режисер з травня 1903), Ф. В. Левицький, І. О. Мар'яненко, М. Р. Маційович, О. П. Полянська, Є. О. Хуторна, Н. А. Чарновська. В репертуарі — п'єси І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, опери М. Аркаса, С. Гулака-Артемовського.

Літ.: Марко Лукич Кропивницький. Збірник статей, спогадів і матеріалів. К., 1955. *Є. С. Хлібцевич.*

І. І. Воликівська.

ВОЛИКІ́ВСЬКА Ірина Іванівна [справж.— Підопригора; 22.IV (5.V) 1902, с. Засулля, тепер у складі м. Ромен Сум. обл.— 29.I 1979, Одеса] — укр. співачка (сопрано), нар. арт. УРСР з 1941. З 1918 працювала у муз.-драм. театрі в м. Ромнах. Закінчила 1928 Київ. муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка (клас О. О. *Муравйової*). Одночасно брала уроки сценіч. майстерності у П. К. *Саксаганського*. З 1928 — солістка оперних театрів Києва, Одеси (1929—30), Харкова, Тбілісі, Великого театру СРСР (1935—36). У 1936—41 і 1944—57 — солістка Одеського театру опери та балету, 1941—44 — оперного театру в Алма-Аті. Партії: Оксана, Одарка («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Наталка («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Мирослава («Золотий обруч» Б. Лятошинського), Ядвіга («Кармалюк» В. Костенка), Татьяна, Марія («Євгеній Онєгін», «Мазепа» П. Чайковського), Аїда (однойм опера Дж. Верді), Баттерфляй («Чіо-Чіо-сан» Дж. Пуччіні).

Літ.: Покровський М. Ірина Воликівська «Музика», 1972, № 2. *В. С. Максименко.*

ВОЛИ́НЕЦЬ Олексій Андрійович (7.I 1935, с. Світязь, тепер Волин. обл.) – укр. хоровий диригент, засл. арт. УРСР з 1976. Закінчив 1963 Львівську консерваторію. 1962—65 — худож. керівник і диригент хору Львів. ун-ту, 1965 –71 — чол. хору «Прометей» (його організатор), 1970—80 — худож. керівник ансамблю пісні і танцю «Верховина», з 1982 — чол. хорової капели «Орфей» Львів. політех. ін-ту, з 1984 — також ансамблю пісні і танцю «Черемош». Автор хорових творів, обробок нар. пісень. *Л. З. Мазепа.*

ВОЛИ́НЕЦЬ Степан Григорович (? — ?) — укр. і рос. півчий 17 ст. Служив співаком при

царському дворі. 1687 брав участь у Кримському поході рос. військ. Пізніше перебував на службі у боярина Л. К. Наришкіна, 1692 відпущений на Україну. Згодом постригся в ченці Києво-Печерського монастиря.

Ю. П. Ясиновський.

ВОЛИНЕЦЬ Стефан Федорович (1.VII 1894, Перемишль, тепер Пшемисль, Польща — 27.IV 1938, Вінниця) — укр. співак (тенор). 1919 переїхав на Рад. Україну. 1928—30 — соліст Харків., 1930—33 — Одес., 1933—35 — Дніпроп., 1935—38 — Вінн. театрів опери та балету. Партії: Степан («Купало» А. Вахнянина), Ленський («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Князь («Русалка» О. Даргомижського), Каварадоссі («Тоска» Дж. Пуччіні). Був репресований, реабілітований 1958.

І. М. Лисенко.

ВОЛИНКА, дуда, коза, баран, міх — давній нар. духовий інструмент. Складається з двох-трьох язичкових трубок, вмонтованих у шкіряний (козячий, овечий або телячий) міх. В нього через надувну трубку з клапаном вдувають повітря, яке при натисканні ліктем на міх потрапляє в ігрові трубки. В одній з трубок є отвори, і на ній виконують мелодію; з ін. трубок під час гри безперервно лине монотонний низький звук (басовий або квінтове співзвуччя — органний пункт). Діапазон ігрової трубки — від до першої октави до мі другої. Звук у В. дещо верескливий, з гнусавим відтінком. Поширена у різних народів, особливо в Шотландії, має різні назви: дуда (рос., білорус.), коза (польс.), чимпой (молд.), гайда (болг.), дудельзак (нім., голл.), корнемюз (франц.) та ін. На Україні з'явилась у 16 ст. на Волині (звідки й назва). Найпоширеніша на Зх. Україні. Згадується в нар. піснях (зокрема, «Дударик» в обробці М. Леонтовича). Серед укр. виконавців на В.— М. *Додяк*, Д. Т. Жикаляк, Ю. П. Кречуняк, І. М. Мартищук, М. Г. *Харінчук*, *Івасюки*, *Шкрібляки*.

Літ.: Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. К., 1967.

М. К. Боровик.

ВОЛИНОВ Станіслав Петрович (6.V 1933, Оренбург) — військ. диригент, підполковник, засл. діяч мист. УРСР з 1980, засл. працівник культури ПНР з 1985. Закінчив 1955 Ін-т військ. диригентів у Москві. 1955—66 — диригент оркестрів у військ. частинах Київ., 1966—70 — Далекосхідного, 1970—75 — начальник оркестру штабу Забайкальського, 1975—77 — Одес. військ. округів. 1977—84 — начальник оркестр. служби Одес. військ. округу, з 1984—92 — Пн. групи Рад. військ.

А. І. Кузьменко.

ВОЛИНСЬКА АРХІТЕКТУРНА ШКОЛА. Сформувалася у період феод. роздробленості на тер. Волині. Найдавніші мурован і споруди датовані 12 ст., належать до київської архітектурної школи та В. а. ш. Одна з найдавніших споруд В. а. ш.— Дмитріївська церква в Луцьку (1132, у перебудованому вигляді простояла до 60-х рр. 19 ст.). У серед. 12 ст. князь Мстислав Ізяславич перевіз до міста-фортеці Володимира (з 1795 — Володимир-Волинський) переяславську буд. артіль, яка, можливо, будувала Стару Катедру в урочищі Федорівщина (збереглися залишки стін і фундаментів), *Успенський собор* (1156—60) та ще дві відомі за археол. дослідженнями церкви. Успенський собор і Стара Катедра близькі до пам'яток Києва цього періоду, але їхні стіни та стовпи тонші. Видовжений по осі Сх.— Зх. (вплив романської арх-ри) план Успенського собору став характерним для наступного етапу розвитку давньорус. арх-ри.

З 2-ї пол. 12 ст. формувалися прийоми В. а. ш.— вироблявся свій особливий лад присадкуватих пропорцій, лаконізм у композиції мас та стриманий декор. Своєрідність волин. архітектури найповніше виявилася у кафедральній Іоанна Богослова церкві (1170), збудованій на тер. *Верхнього замку* в Луцьку (збереглися фундаменти і стіни). Споруда мала вузькі бічні *нефи*, що свідчить про висотну композицію. З кін. 12 ст. волин. архітектура набула ранньоготичних ознак, про що свідчить поява нових типів споруд, буд. техніка та архіт. деталі. Споруджували нові міста, замки, оборонні вежі, культові споруди. У 70—80-х рр. 13 ст. за князювання Володимира Васильовича збудовано міста Берестя (Брест) з церквою Петра, Кам'янець (тепер Біларусь) з церквою Благовіщення та ряд ін., церкву Георгія у Любомлі (збереглася частково), *Василіївську церкву*-ротонду (70—80-і рр. 13 — серед. 14 ст.), можливо, тоді ж збудовано Михайлівську ротонду у Володимирі-Волинському (збереглися фундаменти)

У 14- 16 ст. (певною мірою і в 17 ст.) волин. арх-ра зазнавала впливу готики. Це помітно виявилося у зх. частині Волині, зокрема в арх-рі костьолів, просторова структура яких була близькою до давньоруських: компактні однонефні та тринефні споруди часто нагадували церкви хрестово-купольного типу. Характерні готичні ознаки мали Троїцький костьол у Любомлі (1412, пізніше перебудований), *Троїцька церква* у Межиріччі (15—16 ст.), *Богоявленська церква* в Острозі (15—16 ст.), *Успенська церква* у с. Зимному Волин. обл. (1495). Елементи готики наявні в арх-рі замків Луцька (14—15 ст.), Кременецького (14—15 ст.), Острозького (15—16 ст.) та Олицького (16 ст.) замків.

Майстри В. а. ш. створили ряд просторово-конструктивних систем, частина з яких пізніше поширилася в арх-рі України: *Троїцька церква* у Зимному (1465—75) дала початок новій конструктивній системі побудови внутр. простору між нефом і банею на основі зрізаного замкнутого склепіння *(залом)* із застосуванням підпружних арок. Естетичні засади *Відродження* в мурованій арх-рі В. а. ш. втілені перш за все у своєрідно трактованому *ордері архітектурному*, рівновазі й гармонії композицій мас та особливому ладі присадкуватих пропорцій (тринефна трибанна *Хрестоздвиженська церква* у Луцьку, 1619—1622; хрещата п'ятибанна *Успенська церква* у с. Низкиничах Волин. обл., серед 17 ст.). У дерев. арх-рі були поширені храми баштового типу — одноверхі (*Преображенська церква* у с. Нуйно, 16 ст.), триверхі (*Дмитріївська церква* у с. Гішині, 1567; обидві — Волин. обл.). В оборонній арх-рі форми Ренесансу своєрідно поєднувалися з місцевими, внаслідок чого споруди набули яскравого нац. колориту. Гол. рисою цих споруд є мальовничість, створена декор. *аркатурами* та фігурними *парапетами* (башти *Острозького замку*, *Меджибізького замку*, *Дубнівського замку*).

Спорудам В. а. ш. епохи барокко властиві динаміка компонування архіт. мас, контрастність у розвитку форм, пластична виразність і мальовничість: *Стрітенська церква* у с. Залісочому (1784), *Покровська церква* у с. Піддубцях (1745). У дерев. арх-рі майстри В. а. ш. розробляли тему триверхого храму з присадкуватими пропорціями і монумент. формами, з вишуканими арками-вирізами в інтер'єрі (*Різдва Богородиці церква* у Камені-Каширському, 1723). Під впливом *придніпровської архітектурної школи* створювали споруди з високими об'ємами та верхами з кількома заломами [Дмитріївська церква у с. Серниках, тепер Рівнен. обл. (18 ст.)]. Поширення *класицизму* та заборона Синоду 1803 будувати храми в «українському стилі» поклали край розвиткові школи.

Г. Н. Логвин

ВОЛИНСЬКА ІКОНОПИСНА МАЙСТЕРНЯ — худож. осередок на Волині в 1-й третині 18 ст. Ймовірно, існувала в р-ні м. Острога. Одна з ікон — «Св. Миколай» *(Острозький історико-культурний заповідник)* датована 1721. Ікони майстерні виявлено в околицях міст Острога, Ізяслава, Дубна, Кременця. Вони відзначаються життєрадісно-оптимістичним характером худож. образів, вільним і динамічним компонуванням, декоративністю колориту та орнамент. мотивів, що характерно для живопису укр. *барокко* в його нар. варіанті. Майстерня виконувала іконостасні ансамблі й окремі композиції, серед яких одна з найпоширеніших — символічна ком-

позиція «Христос-виноградар» у багатьох видозмінах. Твори художників майстерні зберігаються в ДМУОМ, НМЛ, Волин. краєзнавчому музеї (Луцьк) та ін. музеях. *О. Ф. Сидор.*

ВОЛИ́НСЬКА ОБЛАСНА́ ФІЛАРМО́НІЯ. Засн. 1939 у Луцьку. В її складі були 2 агітбригади, 3 солісти, Волин. хорова капела, яку 1945 реорганізовано у *Волинський народний хор* (існував до 1959, з 1978 поновив свою діяльність). До складу філармонії (1992) входять також вокал.-інструм. ансамбль «Світязь» (з 1974), камерно-інструм. ансамбль, вокал. тріо Мареничів (з 1973) та ін. З обл. філармонією пов'язана творча діяльність диригентів — нар. арт. УРСР А. М. Пашкевича, засл. артистів УРСР О. О. Самохваленка (худож. керівник філармонії 1959—74), Л. М. Пашина, вокалістів — нар. арт. УРСР В. І. Зінькевича, засл. арт. УРСР С. Р. Вегерчук, В. А. Карпося (худож. керівник з 1987), засл. арт. УРСР А. О., С. О. і В. П. Мареничів, І. Л. Секлея, балетмейстера засл. арт. УРСР А. Й. Іванова, засл. працівників культури УРСР — Г. А. Максименка (худож. керівник 1980—87), Г. П. Місана (директор з 1971) та ін.

Л. З. Мазепа.

ВОЛИ́НСЬКА ШКО́ЛА ІКО́НОПИСУ — давньоукр. школа малярства. У 13—16 ст. продовжувала й розвивала мистецькі здобутки *Київської Русі*. Впливове значення для становлення мистецьких форм В. ш. і. мали контакти Волині з країнами Зх. Європи і Балкан, з рос. мистецтвом. Ікони 14 ст. відзначаються узагальненою монументалізацією образу, лаконізмом і гармонійною єдністю виражальних засобів («Дорогобузька Богородиця», Рівненський краєзнав. музей; «Волинська Богородиця», ДМУОМ). Ікони 15—16 ст. свідчать про високий рівень майстерності художників, для творчості яких характерна стриманість заг. ладу («Пантократор з апостолами» з Троїцької церкви у с. Річиці Зарічненського р-ну Рівнен. обл., Рівнен. краєзнав. музей; «Спас у силах», 16 ст., ДМУОМ). З серед. 16 ст. у живопису ікон спостерігаються зміни, що підготували його наступний розквіт («Спас», «Богородиця Одигітрія» з Дубенської Хрестовоздвиженської пустині, Харків. ХМ. Фрагменти царських врат з Успенської церкви в с. Клесові Рівнен. обл., Рівнен. краєзнав. музей).

В. ш. і. 17—18 ст. у своїх ознаках склалася в основному в 1-й пол. 17 ст. на грунті волин. іконопису попередніх століть і впливів зх.-європ. мист-ва. Серед її осередків — м. Турійськ (тепер смт) і кол. Михнівський монастир (був на тер. сучас. Волин. обл.), м. Острог і смт Степань Рівнен. обл. Відзначалася своєрідною інтерпретацією традиц. іконографічних схем та особливими рисами худож.-профес. письма. В іконах поширився далекий від канонічного типаж персонажів, що грунтувався на нар.-естетич. розумінні ідеалу (мав лагідноліричний характер, іноді портретні риси). Переважала описово-розповідна тенденція, широко застосовувалися елементи пейзажу, натюрморту, побутового жанру. Відчутно зросла роль кольору й орнамент. мотивів, урізноманітнилась композиційна й просторова побудови. Твори цього періоду своїми образно-стильовими ознаками є органічною частиною малярства укр. *бароко*. Зберігаються у музеях Луцька, Рівного, Києва, Острога, Львова, Житомира, Харкова, Мінська, Кракова.

Літ.: Сидор О., Скрентович Н. Шедевр волинського малярства. «Образотворче мистецтво», 1987, № 3; Сидор О. Чи почуємо тривожний дзвін? «Дзвін», 1991, № 4.

О. Ф. Сидор.

ВОЛИ́НСЬКЕ ПО́ЛЬСЬКЕ ТЕАТРА́ЛЬНЕ ТОВАРИ́СТВО. Діяло в Луцьку 1931—39. Організ. Польський театр ім. Ю. Словацького.

ВОЛИ́НСЬКЕ УКРАЇ́НСЬКЕ ТЕАТРА́ЛЬНЕ ТОВАРИ́СТВО. Діяло в Луцьку 1933—39. Надавало фінанс. підтримку *Волинському українському театру*, сприяло організації укр. аматор. драм. гуртків, хорів, нар. оркестрів.

Волинська школа іконопису. Волинська Богородиця. Ікона з Покровської церкви в Луцьку. 14 ст. ДМУОМ. Київ.

Волинська школа іконопису. Спас в силах. Ікона з Волині. 16 ст. ДМУОМ. Київ.

Волинська школа іконопису. Старозавітня Трійця. Ікона з Миколаївської церкви в с. Шубкові Рівненської обл. Кін. 15 — поч. 17 ст. Рівненський краєзнавчий музей.

ВОЛИ́НСЬКИЙ Йосиф (? — ?) — укр. майстер срібних справ 1-ї пол. 19 ст. Жив і працював у Ромнах. Збереглися виготовлені В. хрест (1818, НМІ України) та свічник у вигляді фігурки ангела (1835, Києво-Печерський заповідник). Іл. с. 372. *В. А. Шиденко.*

ВОЛИНСЬКИЙ П. Й. (? — ?) — укр. живописець 1-ї пол. 18 ст. У 1738—40 брав участь у виконанні фрескового розпису костьолу бернардинців (див. *Бернардинців монастир* у Львові).

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

ВОЛИ́НСЬКИЙ ІКОНОПИ́СЕЦЬ — 1) В. і. 1630 (умовна назва) — укр. художник. Його майстерня, ймовірно, містилася у м. Турійську (тепер смт Волин. обл.). Стилістика творів грунтується на класич. традиціях давнього укр. іконопису зі схильністю до ліричн. трактування й декоративізму. Ікони: «Св. Георгій Змієборець з житієм» (1630), «Св. Георгій Змієборець» (2 композиції), «Богородиця Одигітрія», «Спас», «Покрова Богородиці» (всі — у Волин. краєзнав. музеї), «Спас», «Успіння Богородиці», «Преображення», «Вознесіння. Зішестя св. Духа» (всі — у Київ. музеї нар. арх-ри та побуту України), «Воздвиження Чесного Хреста», «Святий Василій» (обидві — у Львів. КГ), «Введення до храму», «Старозавітна трійця» (обидві — у Харків. ХМ).

2) В. і. 1750 (умов. наз.) — укр. художник. Працював побл. м. Турійська. Його худож. манера зазнала впливу тогочасного стилю зх.-європ. *бароко*. Композиції творів відзначаються експресією форми й кольору. Ікони: «Св. Онуфрій» (1750), «Св. Георгій Змієборець», «Старозавітна трійця», «Коронування діви Марії», «Архангел Михаїл» (всі — у Волин. краєзнав. музеї), «Св. Василій Великий» (1745), ікони апостольського ряду (всі — у Київ. музеї нар. арх-ри та побуту України), «Св. Онуфрій у пустелі» (Мінський музей давньорус. культури).

Літ.: Сидор О. Волинське малярство

Волинська школа іконопису. Пантократор. Ікона з с. Дорогиничів Волинської обл. 1-а пол. 17 ст. Волинський краєзнавчий музей. Луцьк.

XVII—XVIII ст. «Образотворче мистецтво», 1988, № 2. *О. Ф. Сидор.*

ВОЛИНСЬКИЙ КРАЄЗНА́ВЧИЙ МУЗЕ́Й. Засн. 1940 у Луцьку. Розміщений з 1985 у реконструйованому триповерховому будинку. Має понад 120 тис. експонатів осн. і 50 тис. наук.-допоміж. фонду. Є філіал — літ.-мемор. музей Лесі Українки в с. Колодяжному. В. к. м. підпорядковані на правах відділів Музей волинської ікони в Луцьку, музей партизанської слави в урочищі Лопатень Ківерцівського району, Кортеліський історичний (Ратнівський район) та в Луцьку Волинський художній музеї. Серед експонатів: Качинський скарб срібних речей 5 ст. н. е., скарб срібних давньорус. прикрас з с. Городища Луцького р-ну, стародруки з б-ки Луцького братства 17 ст. Значну частину зібрання становить колекція зарубіж. та вітчизн. живопису, графіки, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва, які з 1973 експонуються в Шляхетському будинку (збуд. у 18 ст.) на тер. *Верхнього замку*.

Експозиція худож. творів має розділи зх.-європ., рос. та укр. дожовтн. і рад. живопису, графіки і скульптури. В колекції зх.-європ. живопису — «Святий Ієронім» Х. Рібери, «Еліазар і Ревекка» Н. Пуссена, дві роботи під назвою «Баталія» Бургіньйона (Ж. Куртуа), два пейзажі А. Маньяско, картина «Скотний двір» Ф. Лондоніо. Широко представлений портрет 18—19 ст.: «Портрет королеви Лещинської» невід. польс. майстра 18 ст., «Портрет Зигмунда Красінського» А. Шеффера, роботи Ф. Вінтерхальтера, Г. Гольпайна, Ю. Нейгебауера та ін. Окрему групу творів становить польс. мист-во, представлене творами В. Коссака, Я. Суходольського, картинами «Допит» Ю. Брандта, «Битва» Л. Лефлера та ін.

У колекції пам'яток вітчизн. мист-ва — твори представників *волинської школи іконопису* («Параскева» і «Христос Вседержитель» невід. майстрів 17 ст., «Спас на престолі» Й. Кондзелевича). Серед творів дореволюц. рос. і укр. живопису — картини «Шторм на морі» І. К. Айвазовського, «Молодиця» А. Г. Лазарчука, «Берег моря. Штиль» Р. Г. Судковського; рад. періоду — полотна М. П. Глущенка, А. А. Коцки, О. М. Лопухова, Ф. Ф. Манайла, А. Г. Сафаргаліна, графіка С. Т. Адамовича, М. І. Жука, В. І. Касіяна, О. Л. Кульчицької, О. О. Шовкуненка. Серед скульпт. творів — роботи М. К. Вронського, І. П. Кавалерідзе, А. В. Німенка та ін. Нар. декор.-ужиткове мист-во представлене колекціями виробів ткацтва, вишивки, зразками волин. нар. костюма, плетіння з соломки, коріння та лози, різьблення на дереві, виробами з кори, гончарними виробами, писанками.

***Й. Волинський.** Свічник підвісний. Срібло, карбування, гравірування. 1838. Києво-Печерський історико-культурний заповідник.*

В музеї зберігаються твори вишивальниць З. І. Магеровської, Н. І. Горлицької, ткаль Г. В. Гладищук, О. І. Голодюк, О. А. Губчик, О. П. Шліхти, гончарів В. О. Бондаря, А. М. Васильчука, В. Ю. Ковальчука та ін.

Літ.: Волинський краєзнавчий музей Путівник. Львів, 1988. *А. М. Силюк*

ВОЛИ́НСЬКИЙ НАРО́ДНИЙ ХОР. Ств. 1945 при Волин. обл. філармонії на базі Волин. хорової капели. 1959 припинив, 1978 поновив свою діяльність. Складається з мішаного хору, хореогр. групи (балетмейстер А. Й. *Іванов*) та оркестру нар. інструментів (керівник Р. М. П'ятачук). Худож. керівники — О. О. *Самохваленко* (1945—59), А. М. *Пашкевич* (з 1978), диригент — Л. М. *Пащин*. У репертуарі: укр. (у т. ч. волин. регіону), рос., білорус. нар. пісні і танці, твори укр. сучас. композиторів, а також вокал.-хореогр. композиції «Ми з Волині», «Волинські притупи» (обидві — 1978), «Край мой родны, вольны» (білорус., 1984), «Летять журавлі» (1985), «Весно, трудівнице» (1987). Лауреат респ. огляду-конкурсу профес. хорових колективів (Дніпропетровськ, 1986, 1-е місце).

Л. З. Мазепа А. М. Пашкевич

ВОЛИ́НСЬКИЙ ОБЛАСНИ́Й ПЕРЕСУВНИ́Й ТЕА́ТР. Засн. 1946 у м. Горохові. 1947—48 базувався у Ковелі; 1948—58 — Володимир-Волинський пересувний театр; з 1958 — Нововолинський укр. драм. театр. Театр очолювали А. Н. Мацкевич, Е. М. *Ольшевський*, Л. М. *Отрюх*. З театром пов'язана творчість А. В. Альошина, І. К. *Бровченка*, І. Б. Занкевича, М. Є. *Гонти*, Д. Г. Зінченка, М. С. *Курганської*, І. В. Сахна. Вистави: «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого, «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» М. Кропивницького, «У неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською, «Котовський» Ю. Мокрієва, «Леся» М. Андрієвич, «Історія одного кохання» К. Симонова, «В добрий час» В. Розова, «Остання зупинка» Е. М. Ремарка, «Тайфун» Цяо Юя. Існував до 1963. *В. Т. Денисюк.*

ВОЛИ́НСЬКИЙ ТЕА́ТР ЛЯЛЬО́К. Засн. 1975 в Луцьку. Відкрився 19.III 1976 виставою «Військова таємниця» за А. Гайдаром. Театр очолювали Ю. І. *Сікало* (1978—80), А. І. Поляк (1983—92), з 1992 — В. І. Богданець. У театрі використовують *верхові ляльки, маріонетки*, «живий план». Вистави: «Котигорошко» Г. Усача (1979), «Годинник із зозулею» С. Прокоф'євої (1979), «Божественна комедія» І. Штока (1980), «Вікентій Прерозумний» Я. Стельмаха (1982), «Лускунчик» за Е. Гофманом (1984), «Дорога до сонця» за Г. К. Андерсеном (1985), «Вертеп» (1992). *Д. А. Поштарук.*

ВОЛИ́НСЬКИЙ УКРАЇ́НСЬКИЙ МУЗИ́ЧНО-ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР імені Т. Г. Шевченка. Засн. 1939 у Луцьку. З 1950 — ім. Т. Г. Шевченка. Відкрився 29.II 1940 виставою «Платон Кречет» О. Є. Корнійчука. У трупу ввійшли випускники курсу І. І. *Чабаненка* Київ. ін-ту театр. миства. Діяв до червня 1941. Поновив роботу 1944. У 1945 до театру влилась трупа Миргородського пересувного укр. драм. театру ім. Т. Г. Шевченка. Театр очолювали М. Друкар (1940—41), В. І. Силич (1945—50), Б. А. *Лур'є* (1951—53, 1967—73), В. Г. *Грипич* (1953—58), М. Ф. Янковський (1958—62), М. А. *Мальцев* (1962—67), Е. М. *Ольшевський* (1973—82, 1983—87), А. П. Поляк (1982—83), М. В. Ілляшенко (з 1987). З театром пов'язана творчість нар. артистів УРСР Ф. О. Балабухи, Б. Х. Боріна, Г. М. Канишевського, М. М. Клименко, А. І. Юницького, засл. діяча мист. Л. А. Олійника, засл. артистів УРСР І. Й. Бернацького, С. І. Вегери, В. В. Веремієнка, Е. І. Войтенко, М. Д. Горленко-Морозової, В. Ф. Мусієнка, Г. Я. Пташник, Н. Г. Фіалко. П. Ю. Весклярова; Н. Є. Никитенка. 1945, 1949 у виставах театру брали участь А. М. *Бучма*, Н. М. *Ужвій*. Вистави: «Устим Кармелюк» В. Суходольського (1940), «Неспокійна старість» Л. Рахманова (1941), «Єгор Буличов та інші» М. Горького (1941), «В степах України» (1944), «Правда» (1948), «Пам'ять серця» (1970) О. Корнійчука, «Навіки разом» Л. Дмитерка (1950), «Лісова пісня» Лесі Українки (1951, 1971), «Весілля Фігаро» П. Бомарше (1955), «Дядя Ваня» А. Чехова (1956), «Вовчиха» за О. Кобилянською (1967), «Іркутська історія» О. Арбузова (1960), «Соловейко-Сольвейг» І. Драча (1980), «Конотопська відьма» за Г. Квіткою-Основ'яненком, «Лісістрата» Арістофана (1987), «Плаха» за Ч. Айтматовим (1988), «Бояриня» Лесі Українки, «Чорна рада» П. Куліша (обидві — 1991), «Ромео і Джульєтта» У. Шекспіра (1993). У трупі (1993): нар. арт. України Н. В. і А. І. Гурські, Л. Ю. Приходько, засл. арт. України Л. Ю. Дяченко, М. Ф. Ярошенко, О. П. Якимчук. *С. Л. Зайончківська.*

ВОЛИНСЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ТЕА́ТР. Діяв 1928—39 в Луцьку. Ств. на базі аматор. драм. гуртків. Організатор — М. Г. Певний. У репертуарі — 30 вистав, переважно укр. класики.

ВОЛИНСЬКІ СКАРБИ — археол. пам'ятки, срібні прикраси та злитки 10—11 ст. Знайдені на тер. *Волині*. Найзначніші з них — *Борщівський скарб*, Юрковський та Копіївський скарби. Представляють місц. та привізні (з Волзької Булгарії) шийні гривни, лунниці, скроневі кільця т. з. волинського типу, які виготовляли з окремих пластин або тиснених деталей і декорували плетінням, геом. орнаментом з найдрібнішої *зерні*. За межами Волині виявлені в с. Гущині Черніг. обл. та с. Гнездовому Смолен. обл. Аналогії В. с. про-

стежуються серед візант. та зх.-слов'ян. прикрас.

З серед. 12 ст. під впливом загальної давньорус. традиції худож. металообробки, що склалася в майстернях Києва і Чернігова, характер В. с. змінився (Дорогобузький скарб, знайдений 1975 побл. м. Рівного), збільшилася кількість масивних, плетених із срібного дроту гривен, обручів (Городищенський скарб, знайдений 1988 побл. м. Луцька). Прикраси з В. с. зберігаються в краєзнав. музеях України, НМІ України, ДЕ в Петербурзі.

Літ.: Гущин А. С. Памятники художественного ремесла древней Руси X—XIII вв. Л., 1936; Корзухина Г. Ф. Русские клады IX—XIII вв. М.—Л., 1954. *Р. С. Орлов.*

ВОЛИНСЬКОЇ ІКОНИ МУЗЕЙ. Засн. 1992 в Луцьку. Розміщений у приміщенні кол. жін. гімназії. В експозиції — понад 60 реставрованих ікон 16—18 ст., у т. ч. ікони Й. *Кондзелевича.*

ВОЛИНЦЕВСЬКА КУЛЬТУРА — археол. культура сх.-слов'ян. населення Лівобережжя Дніпра 7—8 ст. н. е. Представлена більш як 50 поселеннями та могильниками. Пам'ятки В. к. виявлено також на правому березі Дніпра побл. Києва. Серед найкраще досліджених — археол. пам'ятки побл. сіл Волинцевого (розкопки 1948—49 і 1965—66, Д. Т. Березовець), Малих Будок та Костянтинівки (1906, М. О. Макаренко), Битиці (1953, І. І. Ляпушкін), всі — Сум. обл., смт Сосниці Черніг. обл. (1948, Н. С. Виноградський; 1949, Д. Т. Березовець).

Значні за розмірами неукріплені (за винятком Битицького городища) поселення мали нерегулярну забудову, розташовувалися на невисоких берегових терасах. Включали напівземлянкові споруди житл., виробничого і ритуального призначення (зрубного, стовпового та каркасного конструювання). Житло мало двоскатний дах, що вільними кінцями спирався на поверхню поза його межами, а також глиняну піч, вогнище, ями-комори.

Неподалік від поселень розміщувалися безкурганні (грунтові) могильники, поховання в яких здійснювали після кремації в спец. урнах.

Для кераміки В. к. характерна ліпна і кружальна технології. На Битицькому городищі посуд виконували і на гончарному кругі. Домінуюча форма посуду — корчагоподібні горщики, миски та сковорідки, орнаментовані пальцево-нігтьовими защипами, відбитками пальців, паличкою або мотузкою (16 орнамент. мотивів). У групі кружальної кераміки виділено 5 типів горщиків, 3 типи мисок, 2 типи привізних амфор, а також глечики, кружки, плошки, декоровані частковим або суцільним сітчастим *лискуванням, фризом* ялинкового чи зигзагоподібного (утвореного гострою гребінкою) орнаменту між широкими пролискованими лініями

Серед прикрас — бронз. та срібні пластинчасті і круглі в перерізі браслети з розширеними кінцями, персні, скляні та пастові намистини, зіркоподібні скроневі кільця та ін. (Харківський, Фотовизький, Битицький скарби). Є нечисл. зразки зброї.

В. к. і генетично пов'язана з нею *роменська культура* розглядаються як різні етапи існування сіверянського племінного союзу сх. слов'ян Лівобережжя.

Літ.: Березовець Д. Т. Лівобережжя Дніпра (пам'ятки волинцевського та роменського типів). В кн.: Археологія Української РСР, т. 3. К., 1975; Юренко С. П. Волынцевская культура. В кн.: Этнокультурная карта территории Украинской ССР в 1 тыс. н. э. К., 1985. *С. П. Юренко.*

«ВОЛИНЯНКА» — ансамбль танцю Луцького міськ. будинку культури. Ств. 1959. З 1960 — народний самодіяльний. Збирає і відновлює зразки нар. хореографії Волині. На місц. фольклор. матеріалі створено танці «Крутях», «Буянський скакунець», «Полька-волинянка», хоровод «Кладочка», обрядова композиція «Рушничок на щастя» та ін. «В.» — лауреат міжнар. конкурсів і фестивалів: Придунайських країн у Бач-Кішкуні (Угорщина, 1971), Загребі, Нові-Сад (Югославія, 1972, 1988, 1990), сербської нар. музики (Німеччина, 1980); фольклор. фестивалів у Чехословаччині (1984), НДР (1985); конкурсу слов'ян. фольклору «Червона ружа» у Руському Керестурі (Югославія, 1987). Ансамбль гастролював у Польщі, Туреччині, Лівії, Тунісі, Греції, на Мальті. Видано збірник «Танці Волині» (з репертуару «В.», К., 1975). *О. В. Рутковська.*

ВОЛИНЬ, Волинська земля — історико-етногр. регіон, що охоплює сучас. Волин. і Рівнен. області, частини територій Терноп., Хмельн., Житомир. областей України у басейні правих приток Прип'яті і верхів'ях Зх. Бугу. Назва походить від м. Волині, що було центром Волин. землі. З кін. 10 ст.— у складі Київ. Русі, входила до Володимиро-Волин. князівства, з кін. 12 ст.— до Галицько-Волин. князівства. У 16—18 ст.— до Волин. воєводства у складі Речі Посполитої. Після другого 1793 і третього 1795 поділів Польщі Правобережну Україну приєднано до Росії, Волин. воєводство ліквідовано. 1793—97 частина тер. В. входила до Волин. намісництва, а з 1797 — до Волин. губ. Рос. імперії. 1921 зх. частина В. за Ризьким мирним договором відійшла до Польщі. Після 1939 — у складі України.

У 3-му тис. до н. е. на тер. Волині існувало ткацьке виробництво. До цього періоду належать глиняні прясельця для веретен, виявлені у с. Зимному (побл. м. Володимира-Волинського), глиняні грузила від примітивного ткацького верстата, знайдені на тер. Луцька. Деталі ткацького верстата горизонт. типу (11—13 ст.) виявлено при розкопках

Волинь. Царські врата. Дерево, різьблення, розпис. Кін. 17 ст.

городища в с. Райках Житомир. обл. У 17—18 ст. створювали безворсові килими з рослинним орнаментом. Існувала фабрика Чарторийських у м. Корці (тепер Рівнен. обл.), майстерня гобеленів у м. Горохові (тепер Волин. обл.).

У кін. 19 — на поч. 20 ст. на В. поширилися декор. ткані рушники вузької видовженої форми з орнамент. поперечними смугами. Побутували петельчасті рядна-постілки з одностороннім орнаментом.

Багато декоровані килими виготовляли переважно у м. Кременці (тепер Терноп. обл.). Ткані рушники, предмети нар. костюма створювали в перебірній техніці. В колориті — червоний колір у поєднанні з блакитним, зеленим, жовтим. Стрічкові композиції утворювалися з геом. або геометризовано-рослинних мотивів. У традиціях узорного ткацтва працюють майстри Волин. ХВМ, в асортименті — рушники, серветки, доріжки.

Характерна техніка вишивки — занизування, яке імітує візерункове ткацтво. Рослинні орнаменти вишивали *хрестиком.* Поширилась вишивка «білим по білому» (біль). Осн. колір вишивок — червоний, додавали також чорний або синій кольори. Переважає геом. орнамент, доповнений рослинними мотивами; композиції — лінійні. Вишивкою оздоблювали волин. нар. костюм, рушники, скатерки та ін.

Гончарний посуд на тер. Волині відомий з *неоліту* (5—3-е тис. до н. е.). Збереглися відомості про худож. кахлі 14—15 ст., які походять з Луцька, Острога (тепер Рівнен. обл.). На кахлях, знайдених на тер. Луцького замку, відтворено сюжети тогочасного побуту («Кликун», «Вершник»). У 16—17 ст. центрами по виробн. кахлів були Острог, Кременець, Шумськ (тепер смт Шумське Терноп. обл.). Гончарні вироби орнаментували рельєфними композиціями. У 17 ст. осе-

Волинь. Гобелен. 18 ст. МЕХП АН України. Львів.

редками по виготовленню глиняного посуду були Володимир-Волинський, Вишнівець (тепер смт Терноп. обл.), Кременець, Торчин (тепер смт Волин. обл.). У с. Сураж (тепер Терноп. обл.) 1724 діяв цех гончарів. Цехова управа гончарів існувала до 70-х рр. 19 ст. при магістраті у Володимирі-Волинському. В кінці 19 — на поч. 20 ст. гончарним ремеслом займалися у містах Луцьку, Рівному, Острозі, Здолбунові (тепер Рівнен. обл.), с. Кульчині, Мощаниці (обидва — тепер Волин. обл.). У с. Рокиті (тепер Волин. обл.) виготовлявся димлений посуд.

В.— один з осередків фарфорового виробн. на Україні. У 2-й пол. 18 ст. засн. *Корецьку фарфорову фабрику*, пізніше — *Городницький фарфоровий завод, Баранівський фарфоровий завод, Барашівський фарфоровий завод, Довбиський фарфоровий завод*. У 13—14 ст. на В. поширюється худож. обробка дерева (церква Іоанна Златоуста в Холмі, тепер Хелм, Польща; різьбяр *Авдій*). Розквіт різьбярства припадає на 17—18 ст. Пишною рослинною орнаментикою у стилі *барокко* прикрашали *царські врата*, створювали різьблені ікони («Пустельник Онуфрій», 18 ст.), побутові вироби з дерева. Сучасні художні вироби з дерева виготовляють сувенірні цехи лісгоспзагів.

Склоробні майстерні *(гути)* здавна існували побл. Житомира, Новограда-Волинського, Чуднова, Кременця. Виробляли посуд для напоїв, переважно для панського та міщанського побуту. Зокрема, на Чуднівській гуті у 2-й пол. 18 — на поч. 19 ст. виготовляли кришталеві келихи, штофи, карафки. У серед. 19 ст. у Волин. губ. було 17 склобродних з-дів. На В. здавна поширені різні види металообробки. У 13—14 ст. розвинулось худож. ливарництво (Володимир, Луцьк, Любомль). З літопису відомо, що на замовлення князя Володимира Васильковича для церкви Георгія у Любомлі відливали дзвони. Пам'ятки волин. ливарницько-ковальської роботи 16 ст.: гармати з *Дубнівського замку*; оздоблений орнаментом дзвін монастиря у с. Зимному (1566), прикрашений рельєфами олов'яний саркофаг із с. Низкиничів (обидва — тепер Волин. обл., 17 ст.). На 2-у пол. 16 ст. припадає діяльність луцьких майстрів-золотарів Стася Золотаря і Яна Маланковича. Відомі центри *золотарства* — Острог, Кременець, Володимир-Волинський.

В. багата на буд. матеріали (пісковик, вапняк, граніт, базальт). Ще в період Київ. Русі широко використовували шифер з Овруча (зокрема, для оздоблення храмів, палаців), лабрадорит із с. Головиного та ін. У 18—19 ст. на тер. сучас. Житомирщини формуються осередки каменерізного промислу (села Кам'янка, Підлісне, Черняхів). Розвинута худож. обробка каменю. З граніту виготовляли скульптуру, надгробки.

У 16 ст. на В. було багато майстрів шкіряного виробн. (Луцьк, Кременець, Торчин, Клевань). Далеко за межами В. славились вироби кожухарів Степані (тепер смт Рівнен. обл.), с. Нової Вижви (тепер Волин. обл.). Кожухи декорували тасьмою, стібками, згодом — вишивкою. Переважав рослинний орнамент. Відомими осередками худож. плетіння на В. були села Жари (тепер Житомир. обл.), Чевель, Мстишин (обидва — тепер Волин. обл.). Використовуючи природні рослинні матеріали (рогоза, солома, лоза), виготовляли різні брилі, кошики, корзини. 1956 організовано цех лозоплетіння при Ратнівському райпромкомбінаті Волин. обл.

Про худож. культуру В. див. також *Волинська школа іконопису, Волинська архітектурна школа.*

О. Ф. Ошуркевич.

«ВОЛИ́НЬ» — громадсько-політ. і літ. газета. Видавалася 1883—1917 у Житомирі. Висвітлювала явища й події місц. життя, вміщувала матеріали з питань л-ри і мист-ва, зокрема про гастролі театр. труп, рецензії на вистави за п'єсами І. К. Карпенка-Карого, М. П. Старицького, М. Л. Кропивницького, М. Горького та ін. 1897—98 в редакції газети працював М. М. Коцюбинський, який вів розділ «Світло і тіні російського життя». Авторами «В.» були письменники О. В. Купрін та В. Г. Кравченко, етнограф Л. Я. Штернберг, художник В. Козановський, муз. критик В. П. Валек.

«ВОЛИ́НЬ» — укр. наук. т-во у Вінніпегу (Канада). Ств. 1949. Спільно з *Інститутом дослідів Волині* (засн. 1951) вивчає історію та культуру волин. землі, здійснює численні видання.

ВО́ЛІН Олексій Михайлович [6 (18).X 1898, с. Круподеринці, тепер Полтав. обл.— 3.V 1975, Харків] — рос. і укр. актор, нар. арт. УРСР з 1956. Закінчив 1920 студію при Таганрозькому рос. драм. театрі. Дебютував 1920 в Петрогр. театрі мініатюр «Летюча миша», працював у Таганрозі, Краснодарі, Ставрополі; 1926—34 — у театрі *«Шахтарка Донбасу»*, 1934—70 — в Харків. рос. драм. театрі ім. О. С. Пушкіна. Ролі: Чебутикін («Три сестри» А. Чехова»), Робінзон, Муравецький, Шмага («Безприданниця», «Вовки та вівці», «Без вини винуваті» О. Островського), Расплюєв («Весілля Кречинського» О. Сухово-Кобиліна).

Літ.: Волін Олексій Михайлович. В кн.: Майстри української радянської сцени. К., 1962. *О. Б. Полонська.*

ВО́ЛКОВ Борис Іванович (5.III 1923, Харків) — укр. художник-оформлювач, засл. художник УРСР з 1981. Автор оформлення павільйонів («Електрифікація», «Хімія» та ін.) ВДНГ УРСР (1958—67; тепер Національний виставочний центр), Будинку культури н.-д. ін-ту «Хіммаш» у м. Сєвєродонецьку Луган. обл. (1966—68), Палацу культури у м. Кременчуку Полтав. обл. (1977—79, разом з В. Ф. *Задорожним*), експозицій НМІ України (1977), *«Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр.»* (1971—81, разом з арх. В. Г. Корольовим) та ін.

О. М. Волін.

ВО́ЛКОВ Василь Олексійович [21.III (2.IV) 1840, Петербург — 22.IV (5.V) 1907, Полтава] — укр. художник. Навчався 1858—63 в петерб. АМ. Викладав малювання у Петровському кадетському корпусі (1875—1907) та Ін-ті шляхетних дівчат (з 1875) у Полтаві. Член т-ва рос. акварелістів (з 1865), т-ва пересувних худож. виставок (1898—1901). Організував власну худож. студію. Працював у портретному, побутовому та істор. жанрах. Портрети: «Автопортрет», нареченої Є. Г. Прейс (обидва — 1862), царя Олександра II (1865), «Українець» (1872), художника М. О. Ярошенка (1876), дочки Антоніни (1878), скульптора Л. В. Позена (1885) та його дружини (1886), художника І. К. Зайцева (1888), дочки Юлії (1898). Захоплення творчістю М. В. Гоголя привело В. на Україну. З 1868 жив у Полтаві. Гоголівська тема посіла центр. місце в його творчості. В. зробив численні замальовки, рисунки, етюди з натури: будинку самого М. В. Гоголя (1880) та будинку його батьків, церкви, ставка в їх садибі в с. Василівці (всі — 80—90-і рр. 19 ст.). Худож.-документ. та іконографічне значення мають картини В. «Гоголь слухає лірника» (три варіанти; 1882, 1892, 1902) та «Гоголь у Василівці» (1902). В.— автор істор. картини «Петро I відвідує в тюрмі наказного гетьмана Павла Полуботка в 1724 р.» (два варіанти, кін. 19 — поч. 20 ст., доля оригіналів невідома; копія Я. Вінглянського, 1911). Створив мальовничі краєвиди Полтави («Околиці Полтави», 1876; «Павленки», 1878), жанрові композиції («Зі страстей», два варіанти — 1898, 1905; «Няня», поч. 20 ст.). Разом зі своїм учнем Л. В. Позеном розробив ескіз надгробка на могилі І. П.

***В. О. Волков.** Петро I відвідує в тюрмі наказного гетьмана Павла Полуботка в 1724 р. Олія. Кін. 19 — поч. 20 ст.*

Котляревського в Полтаві (серед. 90-х рр. 19 ст.). Був головою організаційного к-ту *виставки художньої 1903* з нагоди відкриття пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві. Твори зберігаються в Полтав. ХМ, Полтав. краєзнав. музеї, ЦДАМЛ України та ін.

В. М. Ханко.

ВО́ЛКОВ Володимир Олександрович (25.XII 1946, м. Паневежис, Литва) — український актор, засл. арт. УРСР з 1979. Закінчив 1971 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс М. М. *Рушковського*). Працював в Одес. ТЮГу (1971—79), 1979—87 — Молодіжному театрі, з 1987 — у театрі на Подолі (обидва в Києві). Ролі: в театрі — Корчагін («Драматична пісня» М. Анчарова та Б. Равенських), Миша («Я завжди посміхаюсь» Я. Сегеля), Швандя («Любов Ярова» К. Треньова), Велосипедкін («Баня» В. Маяковського); в кіно — Зубов («Ар-хі-меди», 1975), Серафимов («Депутатська година», 1980), обидва — Одес. кіностудії. *В. І. Заболотна.*

ВО́ЛКОВ Микита Іванович [псевд.— Дмитро Волков; 8(20). IV 1890, Харків — 3.V 1971, там же] — укр. співак (баритон), засл. арт. УРСР з 1951. Навчався співу 1910—14 в Харків. муз. уч-щі (клас П. В. *Голубєва*). З 1917 почав виступати у Харкові в антрепризі К. П. Грекова. 1922—34 працював у муз. театрах Москви, Ростова, Одеси, Мінська, Києва, Баку та ін. 1934—58 (з перервою) — артист Харків. театру муз. комедії, 1941—45 — соліст Сарат. театру опери та балету. Ролі: Назар, Левко («Весілля в Малинівці», «Майська ніч» О. Рябова), Георг («Вільний вітер» І. Дунаєвського), Прокіп («Трембіта» Ю. Мілютіна), Едвін («Сільва» І. Кальмана). *О. І. Чепалов.*

ВО́ЛКОВ Микола Миколайович [10 (23).III 1900, Баку — 12.VI 1985, Москва] — рос. актор, засл. арт. УРСР з 1956, засл. арт. РРФСР з 1972. Закінчив 1921 театр. студію в Баку. Працював у Баку, Казані, Пермі, Іваново, Ташкенті; в Одес. рос. драм. театрі ім. А. Іванова (1933—41, 1947—68). Ролі: в Одес. театрі — Чацький («Лихо з розуму» О. Грибоєдова), Тузенбах («Три сестри» А. Чехова), Громов («Аристократи» М. Погодіна), Отелло («Отелло» У. Шекспіра), Доменіко («Філумена Мартурано» Е. Де Філіппо); в кіно — монах Даниїл («Полум'я гніву», 1955, Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка), Хоттабич («Старик Хоттабич», 1956). *Б. Я. Барська.*

ВО́ЛКОВ Михайло Давидович (справж.— Вільф; 26.IX 1932, Проскурів, тепер м. Хмельницький) — укр. та рос. актор, засл. арт. РРФСР з 1978. Закінчив 1954 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс В. Б. *Вільнера*). Працював у Микол. рос. драм. театрі ім. В. П. Чкалова (1954—57), Київ. ТЮГу (1957—61); з 1961 — в Ленінгр. Великому драм. театрі ім. М. Горького. На Україні зіграв ролі: в театрі — Степан («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Іван («Дні юності» І. Микитенка), Арбенін («Дивна людина» М. Лермонтова; перший виконавець на укр. сцені), Воробйов («Неспокійна старість» Л. Рахманова); в кіно — Керенський («Родина Коцюбинських», 1970; Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка). Серед ін. ролей: Молчалін («Горе з розуму» О. Грибоєдова), Милий, Князь, Офіцер («Історія коня» за Л. Толстим). *Л. М. Новоселицька.*

ВО́ЛКОВА Аліна Іванівна (30. XII 1930, м. Артемівськ Донец. обл.) — укр. співачка (сопрано), нар. арт. УРСР з 1990. Закінчила 1957 Київ. консерваторію (клас В. О. Метелецької та З. М. *Гайдай*). Солістка Ташк. (1957—62), Мін. (1962—68), Одес. (1968—83) театрів опери та балету. З 1983 — у Київ. філармонії. Серед партій: Оксана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Гелена («Богдан Хмельницький» К. Данькевича), Мар'яна («Арсенал» Г. Майбороди), Аїда (однойм. опера Дж. Верді), Тоска (однойм. опера Дж. Пуччіні). В камерному репертуарі — твори укр., рос. та зарубіж. композиторів, вітчизн. та зарубіж. класика, старовинні романси, нар. пісні.

ВО́ЛКОВА Віра Вікторівна (7.IX 1949, Запоріжжя) — укр. артистка балету, засл. арт. УРСР з 1976. Після закінчення 1967 Моск. хореогр. уч-ща — солістка Одес. театру опери та балету. Партії: Одетта-Оділлія («Лебедине озеро» П. Чайковського), Кітрі («Дон Кіхот» Л. Мінкуса), Фрігія («Спартак» А. Хачатуряна).

В. Д. Туркевич.

ВО́ЛКОВА Віра Олексіївна (справж.— Волкова-Погрібна; 25. VI 1936, м. Невинномиськ Ставр. кр.) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1972. Закінчила 1959 Ставр. муз. уч-ще. Працювала у Луганському муз.-драм. театрі (1960—62); з 1962 — у Полтав. укр. муз.-драм. театрі ім. М. В. Гоголя. Ролі: Наталка («Наталка Полтавка» І. Котляревського; премія Респ. конкурсу за краще виконання ролі Наталки, 1969), Оксана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Аза, Гордиля («Циганка Аза» М. Старицького), Ася («Голубі олені» О. Коломійця).

О. Ф. Степаненко.

ВО́ЛКОВА Клавдія Василівна [24.XII 1908 (6.I 1909), м. Шуя, тепер Іван. обл.— 23.IX 1985, Ставрополь] — рос. актриса, нар. арт. УРСР з 1974. Закінчила 1925 студію Пролеткульту. Працювала в театрах Іванова, Ярославля (1925—45), в Київ. (1946—52), Севастоп. (1952—85) рос. драм. театрах. Ролі: Фекла Іванівна («Одруження» М. Гоголя), Простакова («Недоросток» Д. Фонвізіна), Кабаниха, Корінкіна, («Гроза», «Без вини винуваті» О. Островського), Мати («Свята простота» А. Макайонка), Дульська («Мораль пані Дульської» Г. Запольської), Францішка («Дім матінки Францішки» Д. Голуя). *І. М. Давидова.*

А. І. Волкова в ролі Тоски («Тоска» Дж. Пуччіні).

К. В. Волкова.

Д. Волковедський. Медальйони на оправу Євангелія. Фініфть. Серед. 18 ст. Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

ВО́ЛКОВА Наталя П. (? — ?) — укр. актриса. Працювала в трупах М. Л. Кропивницького (1882), М. П. Старицького (1883—91), М. К. Садовського (1892—94), Г. Й. Деркача (1897—98), О. М. Чарова-Сабініна (1898) та ін. Серед ролей: Христя («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Наталка («За двома зайцями» М. Старицького), Химочка («Пилип-музика» М. Янчука). *Є. С. Хлібцевич.*

ВОЛКОВЕ́ДСЬКИЙ Даміан (? — ?) — майстер фініфтевого розпису 2-ї пол. 18 ст. Жив і працював у Києві. З його творів збереглися фініфтеві медальйони на оправу Євангелія, виконані в стилі *барокко* (1759, Києво-Печерський заповідник).

ВОЛКОВИЧ Іоаникій (? — ?) — укр. письменник 1-ї пол. 17 ст. У 1630—31 був учителем *Львівської братської школи*, священиком і проповідником при *Успенській церкві* у Львові. За дослідженням І. Я. Франка, В. був організатором театралізованого показу віршованих біблійних діалогів силами учнів школи. 1631 видав окремою книгою у Львові «Розмышлянє о муцъ Христа...» — першу відому укр. драму на реліг. тему, що зображує страждання і воскресіння Ісуса Христа. Поставлена під час великодніх свят 1631. У виставі брали участь 13 учнів, зокрема Буневський, Георгієвич, Лангиш (син купця Г. Лангиша, якому присвячено книжку).

Тв.: Розмышлянє о муцъ Христа... В кн.: Хрестоматія давньої української літератури. К., 1967.

Літ.: Возняк М. Діальог Іоаникія Волковича з 1631 р. «Записки Наукового товариства імені Шевченка», 1920, т. 129; Рєзанов В. І. Драма українська, в. 1. К., 1926; Білецький О. І. Зародження драматичної літератури на Україні. В кн.: Білецький О. І. Зібрання праць, т. 1. К., 1965; Франко І. Я Дещо про літературну спадщину Іоанникія Волковича В кн.: Франко І. Зібрання творів, т. 39. К., 1980. *Г. Д. Зленко.*

ВОЛКО́НСЬКОЇ М. М. ТЕА́ТР. Засн. у кін. 50-х — на поч. 60-х рр. 19 ст. у с. Вороньках (тепер Черніг. обл.) М. М. Волконською — дружиною декабриста С. Г. Волконського, після їх повернення із сибірського заслання. З 1865 турботи про театр взяла на себе О. С. Кочубей — дочка М. М. Волконської і дружина М. М. Кочубея, власника с. Вороньків. Для театру було збудовано окреме приміщення, в якому, крім залу для глядачів, містилася б-ка і фотолабораторія, в парку обладнано майданчик зі сценою, де влітку вистави проходили просто неба. В складі аматор. театру були переважно селяни, зокрема Н. М. Шута — талановита виконавиця ролі Наталки в «Наталці Полтавці» І. Котляревського, П. І. Половець, М. В. Діатковський (згодом став директором Одес. опери).

У репертуарі: «Москаль-чарів-

ник» І. Котляревського, «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Безталанна» І. Карпенка-Карого, «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького, «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» М. Кропивницького, «Челядник» (невід. автора). Заради розширення репертуару М. М. Кочубей вдався до переробок ряду творів М. В. Гоголя. Так, за мотивами «Сорочинського ярмарку» було написано п'єсу на одну дію «Халепа», за мотивами «Ночі перед Різдвом» — п'єсу на три дії «Оксана». Щоб обійти заборону укр. мови, М. М. Кочубей тексти укр. п'єс записував рос. правописом (увійшли до зб. «М. М. Кочубей. П'ять театральних п'єс малоросійською мовою». К., 1904). Театр, «приступний і для народу» (як його назвав чеський фольклорист Л. Куба, що був присутній 1886 на виставах), діяв до 1905.

Літ.: Серіков А. Театр Марії Волконської «Український театр», 1976, № 6.

М. Г. Лабінський.

ВОЛНЕ́НКО Анатолій Никонович (21.XI 1902, Харків — 21.VIII 1965, Київ) — укр. художник театру, засл. діяч мист. УРСР з 1958. Закінчив 1918 Харків. худож. уч-ще, де навчався у С. М. *Прохорова* і М. С. *Федорова*, 1929 — Харків. худож. ін-т (майстерня О. В. *Хвостенка-Хвостова*). 1925—35 — художник-постановник Харків. театру опери та балету. Робив малюнки і карикатури для журн. «Червоний перець», плакати для «Вікон УкРОСТА». 1929 працював у Держ. пересувній правобережній опері (Вінниця), 1931—32 — у Держ. пересувній лівобережній опері (Дніпропетровськ). 1935—41 — у Москві. З 1946 — художник-постановник Київ. театру опери та балету. Оформлення до вистав: «Весілля Фігаро» В. А. Моцарта (1929), «Борис Годунов» М. Мусоргського (1934, обидва — Харків. театр опери та балету), «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Катерина» М. Аркаса (обидві — 1956). «Лісова пісня» М. Скорульського (1957), «Назар Стодоля» К. Данькевича, «Есмеральда» Ц. Пуні (обидві — 1961), «Тіні забутих предків» В. Кирейка (1963); всі — Київ. театр опери та балету. В 1944—64 створив цикл з 30 картин «Стародавній Київ».

Літ.: Габелко В. Анатолій Волненко. К., 1983; Заслужений діяч мистецтв Української РСР Анатолій Волненко. Живопис. Театрально-декораційне мистецтво. Каталог виставки творів. К., 1983

З. В. Кучеренко.

ВОЛНУ́ХІН Сергій Михайлович [8 (20).XI 1859, Москва — 11.VI 1921, м. Геленджик, тепер Краснодар. кр.] — рос. скульптор, акад. петерб. АМ з 1910. Закінчив 1886 МУЖСА, де вчився у С. І. Іванова та В. Г. Перова, 1895—1918 викладав у ньому, 1917—21 — у ВХУТЕМАСі. З 1890 брав участь у виставках *передвижників*. Твори: «Дівчинка» (1891), портрети М. С. Щепкіна (1893), П. М. Третьякова (1899), К. Д. Ушинського (1916); всі — бронза, ДТГ. Пам'ятник І. Федорову у Москві (1909). Брав участь у конкурсі на проект пам'ятників М. В. Гоголю для Москви (1906—07) та Т. Г. Шевченку для Києва (1913—14). За ленінським планом монументальної пропаганди створив пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Москві (відкритий 1918, не зберігся).

ВОЛОБУ́ЄВ Євген Всеволодович [17 (30).VII 1912, с. Варварівка Вовчанського р-ну Харківської обл.] — укр. живописець, засл. діяч мист. УРСР з 1963. Закінчив 1940 Київ. худож. ін-т, де навчався у Ф. Г. *Кричевського*. Твори: «Навесні» (1949), «Натюрморт» (1954), «На Дніпрі» (1960), «З минулого» (1964), «До людей» (1987), «Коли люди беззахисні» (1990). Твори зберігаються в ДМУОМ, Дніпропетр., Луган. і Харків. ХМ.

Літ.: Евгений Волобуев. Каталог. К., 1976; Євген Волобуєв. Каталог. К., 1990.

А. Н. Волненко. Ескіз декорації до балету «Тіні забутих предків» В. Кирейка. Київський театр опери та балету. 1962.

ВОЛОВИ́К Григорій Володимирович [16 (29).V 1902, м. Конотоп, тепер Сум. обл.— 7.VII 1967, Львів] — укр. режисер, засл. арт. УРСР з 1948. Закінчив 1923 Київ. муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка. Працював у театр. об'єднаннях «Рух» (Біла Церква, 1921—22), «Березіль» (1922—24), робітн.-сел. театрі «Гарт» (Київ. обл., 1924—25), Одес. укр. театрі (1925—26), Подільській укр. держ. драмі (Вінниця, 1927—28). Очолював Київ. єврейський театр (1928—29), Артемівський (1929—32, 1954—57), Черніг. (1932—41), Кіровогр. (1945—48), Закарп. (1948—53), укр. муз.-драм. театри, Бійський рос. драм. театр (1941—45). Вистави: «Тарас Шевченко» Ю. Костюка (1939), «Васса Желєзнова» М. Горького (1949), «Ревізор» М. Гоголя (1950), «Севільський цирульник» П. Бомарше (1951).

Літ.: Кордіані Б. На оновленій землі К., 1960

Н. М. Генцлер

Г. В. Воловик.

Є. В. Волобуєв. Натюрморт. Олія. 1950. ДМУОМ. Київ.

С. М. Волнухін Пам'ятник Т. Г. Шевченку в Москві. 1918. Не зберігся

ВОЛОДИ́МИР (? — ?) — укр. іконописець 18 ст. Працював у Києві. 1759—69 був начальником *Лаврської іконописної майстерні*. Відомо, що він автор ікони «Богоматір» (не збереглася).

Літ.: Петров Н. Альбом достопримечательностей церковно-археологического музея при Киевской духовной академии в. 2. К., 1913.

ВОЛОДИ́МИР ВАСИ́ЛЬКОВИЧ (? — 1288) — давньорус. громад. і культурний діяч. З 1272 — князь Волинський. Уславився своєю освіченістю. За ініціативою В. В. були переписані й поширені у вишуканій оздобі осн. давньорус. церк. півчі книги: Мінеї, Тріодь, Октоїх, Ірмолой, Пролог та ін. (подаровані В. В. церквам і монастирям Чернігова, Володимира-Волинського, Перемишля, Луцька тощо).

Літ.: Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М., 1950

ВОЛОДИ́МИРА МІ́СТО — назва київ. *дитинця* кін. 10 — 1-ї пол. 13 ст., збудованого за часів князювання (980—1015) великого князя київського Володимира Святославича. Розташовувалося на плато між *Старокиївською горою* і *Володимирською гіркою*, було оточене земляним валом і ровом. Площа В. м. дорівнювала бл. 10 га. Композиційним центром була *Десятинна церква* (986—996), навколо якої розміщувалися кам'яні палаци. Пн.-сх. частину дитинця займав великий княжий двір. На його території відкрито залишки кам. *ротонди* 12—13 ст. Поряд містилися родові князівські й боярські садиби. Було споруджено Андріївський (Янчин, 1086) та Федорівський (1123) монастирі, Василівську (Трьохсвятительську, 988) та Здвиженську (1215) церкви (усі не збереглися). На перехресті сучас. Великої Житомирської і Володимирської вулиць були кам'яні Градські ворота (пізніше наз. Софійськими). За літописом, у В. м. розміщувалася площа — Бабин торжок з бронзовою квадригою (четверик коней, запряжений у колісницю) та антич. статуями, вивезеними Володимиром з *Херсонеса*. На схилах Старокиївської гори розміщувалися житла челяді і ремісників, звідки й назви місцевостей — Кожум'яки, Дегтярі, Гончарі.

ВОЛОДИ́МИР-ВОЛИ́НСЬКИЙ — місто Волин. обл. Вперше згадується в літопису під 988 як містофортеця Володимир, засн. київ. кн. Володимиром Святославичем. У 12 ст. входив до Володимиро-Волин., з 1199 — до Галицько-Волин. князівств. У 2-й пол.

13 ст. був зруйнований ордами Батия. У 2-й пол. 14 ст.— під владою феод. Литви. 1431 дістав магдебурзьке право. Після Люблінської унії 1569 відійшов до шляхет. Польщі. За 3-м поділом Польщі (1795) у складі Зх. Волині відійшов до Росії і перейменований на В.-В. 1921 місто відійшло до Польщі, 1939 у складі зх.-укр. земель возз'єднано з Україною.

За середньовіччя В.-В. був відомим торг. і культур. центром. В місті збереглися земляні оборонні вали 12—13 ст. Археол. розкопками виявлено залишки храмів, мурованих укріплень і житл. будівель 10—14 ст. У 16 ст. збудовано дерев. замок з п'ятьма баштами на валах, оточених ровами, що могли заповнюватися водою. В 17—18 ст. замок втрачає стратегічне значення і руйнується.

Перший храм на тер. В.-В., який згадується в літопису під 992, – кам. церква Успіння Богородиці, споруджена кн. Володимиром як усипальниця князів. Залишки церкви на околицях міста (т. з. Федорівщина) мають назву Стара Катедра. З В.-В. пов'язана важлива мист. пам'ятка 11 ст.— т. з. кодекс Гертруди, або «Трірська псалтир» (зберігається в м. Чівідале-дель-Фріум, Італія), до якої місц. художники виконали *мініатюри*. У В.-В. побував літописець Нестор.

Архіт. пам'ятки: *Успенський собор* (1156—60 — типовий зразок арх-ри Київ. Русі, реставрація в кін. 19 ст.); *Василіївська церква* (кін. 13 — поч. 14 ст.); дім із дзвіницею (1494); палати єпископів (16 ст.); цегляні стіни з воротами 17 ст., що оточують Успенський собор; два бароккові костьоли — послання Апостолів (1718—55) та Іоакима і Анни (1752, арх. М. *Радзімінський*); Миколаївська церква в стилі раннього *класицизму* (1780).

У 16 ст. місто славилося гончарами і ливарниками. 1670 засновано Володимирський колегіум. Тут навчався, а згодом і викладав Феофан *Прокопович*; відбувалися вистави учнівського театру та публічні наукові диспути.

У В.-В. 1945—63 працював *Волинський обласний пересувний театр*, 1972 створено *Володимир-Волинський театр* самодіяльний. 1966 споруджено мемор. комплекс жертвам фашизму (скульптори Т. М. *Бриж*, Є. В. *Дзиндра*, арх. Я. І. Назаркевич). У місті діє історико-краєзнав. музей (до 1992 — філіал Волин. краєзнавчого музею). У В.-В. народилися укр. вчені А. *Кримський*, О. *Цинкаловський*, на околицях міста — укр. живописці М. *Рокицький*, І. Бенъковський.

Літ.: Ісаєвич Я. Д., Мартинюк А. І. Володимир-Волинський. Львів, 1988.

ВОЛОДИ́МИР-ВОЛИ́НСЬКИЙ ПЕРЕСУВНИ́Й ТЕА́ТР — див. *Волинський обласний пересувний театр.*

ВОЛОДИ́МИР-ВОЛИ́НСЬКИЙ ТЕА́ТР. Утв. 1972 при Володимир-Волинському районному будинку культури (Волин. обл.). З 1976 — народний самодіяльний. Вистави: «Лісова пісня» Лесі Українки, «Бути чи не бути» О. Левади, «Провінційні анекдоти» О. Вампілова, «Місто без кохання» Л. Устинова, «Антігона» Ж. Ануя. Учасник міжнар. фестивалю аматор. театрів «Сценічна жатва» у м. Мартіні (Чехо-Словаччина, 1984).

О. М. Мартиненко.

ВОЛОДИ́МИРІВКА — село Новоархангел. р-ну Кіровогр. обл., поблизу якого було знайдено поселення середнього етапу трипільської культури (поч. 3-го тис. до н. е.). Археол. дослідження 1940, 1946, 1947 проводила Т. С. Пассек. Під час розкопок виявлено культові, житл. та госп. (наземні і напівземлянкові) споруди. Забудова поселення кругова. Житла — глинобитні, прямокутної форми, одноповерхові, багатокамерні будівлі, зовні та всередині оздоблені розписом. В інтер'єрі — купольні печі, глинобитні лежанки, полиці та хрестоподібні жертовники, орнаментовані заглибленими концентричними колами.

Знайдено знаряддя праці та предмети побуту. Особливий інтерес становить ліпна кераміка, різна за формами та орнаментацією, прикрашена здебільшого розписом чорною фарбою по жовтогарячому або червоному тлу. Іноді в складних комбінаціях монохромного розпису є космогонічна символіка. Поверхня кухонної кераміки (широкогорлі горщики з плоским дном, посудини на чотирьох ніжках) вкрита смугастим згладжуванням і оздоблена біля основи шийки гусеничним (зрідка шнуровим) орнаментом або зооморфними наліпами. Заглиблений орнамент (спіраль та ряди незімкнених трикутників) здебільшого прикрашав грушоподібні посудини та шоломоподібні кришки. На більшості керам. виробів заглиблений орнамент поєднано з поліхромним або монохромним фарбуванням. На поселенні були поширені зооморфні посудини у вигляді фігур бика та барана. Глиняна пластика представлена антропоморфними та зооморфними (бик) зображеннями. Унікальним твором старод. мист-ва є глиняна модель громад. або культової споруди, оздоблена триколірним розписом.

Літ.: Пассек Т. С. Трипольское поселение у Владимировки (Раскопки 1940 г.). «Вестник древней истории», 1941, № 1 (14); Археология Украинской ССР, т. 1. К., 1985.

О. В. Цвек.

ВОЛОДИ́МИРСЬКА ВУ́ЛИЦЯ в Києві — пам'ятка містобудування, одна з гол. вулиць міста. Названа на честь вел. князя київського Володимира Святославича. Найдавніша її частина виникла за часів Київської Русі у центрі *Верхнього міста* між *Старокиївською горою* і *Золотими воротами*. В 10—12 ст. у цій місцевості були площа — Бабин торжок, *Десятинна церква* (986—996), великокнязівські палаци, Софійські ворота, через які до центру міста вдерлися орди Батия. З кін. 17 ст. на цій території вели археол. розкопки, які дали велику кількість знахідок матеріальної культури Києва 10—12 ст. Опис давнього міста залишив франц. інж. Г. Л. де *Боплан* (1640), вона відображена у малюнках голл. художника А. *Вестерфельда* (1645—51). За постановою РМ УРСР 1944 ця зона давнього Києва заповідна. Серед найдавніших споруд на В. в.— *Софійський собор* (1-а пол. 11 ст.), який разом з комплексом будівель кін. 17—19 ст. входить до складу архіт.-істор. заповідника «Софійський музей»; *Золоті ворота* (11 ст., реконструкція 1982); *Андріївська церква* (1749—53, арх. Ф. Б. Растреллі).

Сучас. планування В. в. здійснено за генпланом Києва 1837, складеним арх. В. І. *Беретті* у зв'язку з буд-вом за його проектом Київ. ун-ту. Великомасштабний гол. корпус ун-ту, зведений у стилі *класицизму* (1837—42), став однією з визначних споруд, що формували забудову вулиці. Збереглися споруди пізнього класицизму: ректорат ун-ту (№ 64, 40-і рр. 19 ст.), пансіон графині Лєвашової (№ 54, 50-і рр. 19 ст., арх. О. В. Беретті; тепер Президія АН України), будинок О. В. Беретті (№ 35, 1848), Присутствені місця (№ 13, 15, 1854—57, архітектори К. А. Скаржинський, М. С. Іконников, І. В. Штром). У кін. 19 — на поч. 20 ст. на В. в. будували споруди підвищеної етажності, в арх-рі яких переважають риси двох стилів: *історизму* — будинок № 36 (готель «Прага», згодом «Київ»; тепер готель «Ленінградський», арх. О. Я. Шілле), житл. будинки № 39 (1900, арх. К. Ф. Ші-

Володимира місто. Фрагмент макета. Художник Д. П. Мазюкевич. Архітектурно-історичний заповідник «Софійський музей». Київ.

ман, інж. О. Т. Гілевич), № 43 (арх. В. М. Ніколаєв), № 45 (1892, арх. О. Р. Хойнацький, тепер Київ. будинок учених), № 47 (архітектори О. Я. Шілле, В. І. Сичугов) та *модерну* — № 10 (Земельний банк, 1903, арх. О. В. Кобелєв; тепер Центр. телеграф), № 63/11 (архітектори І. А. Зекцер, Д. Г. Торов), № 33 та 55. Серед фонової забудови В. в. виділяються об'єкти громадського призначення: будинок земства (№ 33, 1913, арх. В. О. Щуко; тепер адм. установа), Міський театр (1899—1901, арх. В. О. Шретер; тепер *Національний театр опери та балету* ім. Т. Г. Шевченка), Педагогічний музей (1909—12, арх. П. Ф. Альошин; тепер Будинок учителя), Ольгинська гімназія (№ 55, 1906—27, арх. П. Ф. Альошин; тепер конференц-зал АН України), Центр. наук. б-ка (№ 62, 1914—30, архітектори В. О. Осьмак, П. Ф. Альошин) та ін. Об'ємно-просторова структура вулиці відзначається багатством пластики і силуету, доповнюється зеленими скверами (Золотоворітський) і парками (ім. Т. Г. Шевченка, закладено у 60-х рр. 19 ст., кол. Миколаївський, арх. Хрістіані), площами (Софійською, Театральною), пам'ятниками Т. Г. Шевченку, Б. Хмельницькому, М. В. Лисенку.

З 19 ст. В. в. стала одним з центрів культур. життя міста: у будинку № 42 містився *«Український клуб»*, в діяльності якого брали участь Леся Українка, М. В. Лисенко, М. П. Старицький; у будинках № 46, 47 — *Рисувальна школа М. І. Мурашка*, у будинку № 34 мешкав колекціонер і меценат В. В. Тарновський, у будинку № 43 народився співак О. М. Вертинський. На будинках В. в. встановлено мемор. дошки письменникам І. С. Нечую-Левицькому (№ 7), Г. М. Косинці (№ 24-б), Я. Гашеку (№ 36), М. Г. Терещенку (№ 51-а), художникам В. М. Васнецову (№ 28), Г. І. Нарбуту (№ 64), В. І. Касіяну і М. П. Глущенку, скульптору М. Г. Лисенку (всі — № 14), артистам А. М. Бучмі і Ю. В. Шумському (№ 14), композитору М. А. Скорульському (№ 48), історику М. С. Грушевському (№ 35), архітектору В. Г. Заболотному (№ 22). На фасаді гол. корпусу ун-ту встановлено мемор. дошку Т. Г. Шевченку. На В. в. розміщено *Архів-музей літератури і мистецтва України, Національний музей історії України.*

ВОЛОДИМИРСЬКА ГІРКА у Києві — парк, закладений у серед. 19 ст. на придніпровських терасах київ. пагорбів. У давнину наз. Михайлівською горою. Тут розміщувався *Михайлівський Золотоверхий монастир* (12—18 ст.). Упорядкування схилів В. г. почалося в 30—40-х рр. 19 ст. Бл. 1900 на В. г. було споруджено панораму «Голгофа» (не збереглася). Композиційним центром В. г. є *Володимиру князю пам'ятник* (1853). У пн. частині парку — фунікулер (1905, інженери М. К. П'ятницький і М. І. Баришников; реконструкція 1984), ажурна металева альтанка (кін. 19 ст.). На схилі В. г. 1982 споруджено Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна (з 1992 — Держ. культурно-просвітницькии центр «Український дім»).

ВОЛОДИМИРСЬКИЙ СОБОР. 1) У Києві — пам'ятка арх-ри 2-ї пол. 19 ст. Збудований 1862—82 у *неоросійському стилі* (з елементами візант. арх-ри). Первісний проект склали архітектори І. В. *Штром* (1859) і П. І. *Спарро* (1861). У 1862 проект П. І. Спарро переробив арх. О. В. *Беретті*. У спорудженні собору брали участь архітектори Р. Б. *Бернгардт*, К. Я. *Маєвський*, В. М. *Ніколаєв*. Собор трінефний, шестистовпний, з трьома *апсидами*, увінчаний 7 куполами (2 з них розміщено над баштами-дзвіницями). Фасади, куполи та вікна мають аркові завершення. Ступінчасті *контрфорси* підсилюють мальовничість мас споруди.

Значну худож. цінність мають розписи інтер'єру, які виконали 1885—96 художники В. М. *Васнецов*, М. В. *Нестеров*, М. О. *Врубель*, В. Д. *Замирайло*, М. К. *Пимоненко*, С. П. *Костенко*, В. О. *Котарбінський*, П. О. *Сведомський* під керівництвом мистецтвознавця А. В. *Прахова*. В. М. Васнецову належить розпис гол. нефа, в якому, крім реліг. сюжетів («Богоматір з немовлям», «Євхаристія»), велике місце займають істор. композиції («Хрещення киян», «Хрещення Володимира») та портрети канонізованих істор. діячів (князів Михаїла Тверського та Михаїла Чернігівського, Нестора-літописця). На перепоні гол. вівтаря — ікони «Христос», «Богоматір на троні з немовлям на колінах», ікони із зображенням князів Володимира, Олександра Невського, княгині Ольги. На *парусах* — зображення євангелістів. М. В. Нестеров створив ікони для дияконника і жертовника (серед них — істор. портрети, ікона «Варвара Великомучениця» та ін.), твори для перепон вівтарів другого поверху, композиції на стінах хорів («Різдво Христове» і «Воскресіння»), у хрещальні («Богоявлення»). За ескізами В. М. Васнецова на стовпах гол. нефа М. В. Нестеров написав князів Бориса і Гліба. У бічних нефах П. О. Свєдомському належать композиції «Моління про чашу», «Таємна вечеря», «В'їзд в Єрусалим», «Суд Пілата», В. О. Котарбінському — «Вознесіння», розписи плафонів, «Створення світу».

Розписи собору в єдине декор. ціле об'єднує орнамент, він вкриває стіни, стовпи, арки, склепіння (за ескізами В. М. Васнецова розписували укр. майстри). Найчастіше повторюються мотиви пальмового листя, гірлянд з квітів, які переплітаються з хрестами і виноградними лозами. Орнамент пд. нефа частково виконав М. О. Врубель. Він створив також ескізи розписів В. с., які не було затверджено (зберігаються у Київ. музеї рос. мист-ва). С. П. Костенко намалював херувимів біля «Богоматері з немовлям», одного з ангелів у «Євхаристії» (другого написав художник О. А. *Курінний*), брав участь у створенні композицій «Хрещення киян», «Переддвер'я раю», «Страшний суд». В. Д. Замирайло виконав золотом слов'ян. написи на стінах, вівтарі, арках, стелі і стовпах. М. К. Пимоненко написав дві ікони («Св. Анна» і «Микола Мірлікійський»). 1946—52 під керівництвом художника Л. П. *Калениченка* розписи було реставровано.

Прикрашає В. с. також *мозаїка* (в інтер'єрі її виконали венец.

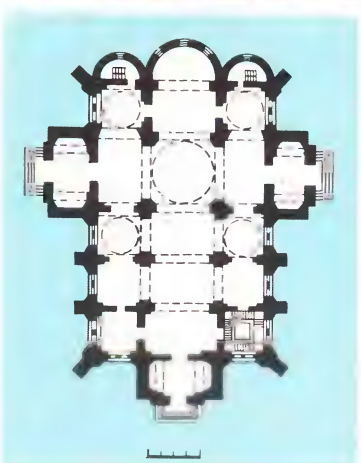

Володимирський собор у Києві. Загальний вигляд та план. 1862—86. Арх. І. В. Штром, П. І. Спарро. О. В. Беретті,

Володимирський собор у Севастополі. 1859—68. Арх. Д. І. Грімм.

майстри, постаті Ольги, Володимира, Олександра Невського на фасаді — у Петерб. мозаїчній майстерні). Вівтарні стовпи різьблені з карарського мармуру, бронзові двері притвору виконано за ескізами А. В. Прахова (скульптори Р. Р. Бах, Г. Р. Залеман). Різьблені меблі для собору (комоди, столи, шафи), створили укр. нар. майстри.

Літ.: Корольков И. Н. Монография по Владимирскому собору. К., 1910; Царьова М. В. Кам'яний свідок. К., 1968.

2) У Севастополі — пам'ятка архри 2-ї пол. 19 ст. Закладено 1854 за проектом арх. К. А. *Тона* на міськ. пагорбі, який домінує над старою частиною міста. Під час Кримської війни 1854—56 роботи було припинено. З 1862 буд-во В. с. вели за проектом арх. О. О. *Авдєєва* (закінчено 1888). Собор хрестово-купольний, двоярусний, використано форми візант. та давньорус. арх-ри. Над зх. входом прибудовано дзвіницю. У нижньому ярусі — усипальниця адміралів Чорномор. флоту. На пн. і пд. фасадах собору встановлено чорні граніті плити, на яких викарбувано імена флотоводця і мореплавця М. П. Лазарєва, героїв оборони Севастополя В. О. Корнілова, П. С. Нахімова, В. І. Істоміна. В інтер'єрі верх. ярусу збереглися тематичні й орнамент. темперні розписи.

3) У Севастополі — пам'ятка архри 2-ї пол. 19 ст. Міститься на тер. Історико-археол. заповідника Херсонес Таврійський (див. *Херсонес*). Зведено 1861—79 у формах візант. арх-ри за проектом арх. Д. І. *Гримма* над руїнами давньогрец. храму, який вважали місцем хрещення великого князя київського Володимира Святославича. Споруда входила до складу Володимирського монастиря (засн. у серед. 19 ст.). Собор хрестово-купольний, з трьома гранчастими *апсидами*, розділений на два яруси: у нижньому — церква Богородиці і руїни давньогрец. храму, у верхньому — церкви Володимира і Олександра Невського. Під час Вел. Вітчизн. війни (1942) було зруйновано центр. частину В. с. (купол, барабан), майже не збереглися монумент. розписи (художник О. І. Корзухін та ін.).

А. О. Артемов.

Володимиру князю пам'ятник у Києві. 1853. Скульптори В. І. Демут-Малиновський, П. К. Клодт, арх. К. А. Тон.

ВОЛОДИ́МИРУ КНЯЗЮ ПАМ'ЯТНИ́К у Києві. Відкрито 1853 на честь великого князя київського Володимира Святославича на нижній терасі *Володимирської гірки*. Автори — скульптори В. І. *Демут-Малиновський* і П. К. *Клодт*, арх. К. А. *Тон*. Бронзова постать князя (вис. 4,5 м, відлита в Петербурзі) в мантії з хрестом і великокнязівською шапкою в руках височить на 16-метровому бронзовому постаменті, що має вигляд 8-гранної каплиці у псевдовізант. стилі, і квадратному стилобаті з чавунних плит. На постаменті — барельєф «Хрещення Русі» та давній герб Києва (1853, скульптор В. І. Демут-Малиновський). Пам'ятник видно з лівого берега Дніпра. 1953—54 реставровано.

П. Г. Волокидін. Автопортрет. Олія. 1921. ДМУОМ. Київ.

Волокитинський фарфоровий завод. Статуетка «Українка». Фарфор, ліплення, надглазурний розпис, тонування. 40—50-і рр. 19 ст. МРМ. Київ.

ВОЛОДІЄ́ВСЬКА Олена Пилипівна (справж.— Козенко; ? — ?) — укр. актриса. Прийомна дочка Г. І. *Затиркевич-Карпинської*, дружина актора Ю. А. *Лисенка*. Виступала 1880—1900 в укр. профес. трупах.

Є. С. Хлібцевич.

ВОЛО́ДІН Володимир Сергійович [справж.— Іванов; 8(20).III 1891, Москва — 13.II 1958, там же] — рос. актор, нар. арт. РРФСР з 1947. Закінчив 1906 театр. школу І. Р. Пельтцера в Москві. 1914—18 працював у театрах Харкова, 1929—58 — в Моск. театрі оперети. Ролі: в театрі — Яшка-артилерист («Весілля в Малинівці» Б. Александрова), Черевик («Сорочинський ярмарок» О. Рябова); в кіно — Старший лоцман («Волга-Волга», 1938), Талдикін («Світлий шлях», 1940), Мудрецов («Кубанські козаки», 1950, Держ. премія СРСР, 1951).

О. В. Вдовенко.

ВОЛО́ДСЬКИЙ Олександр Федорович [псевд.— Балясний Валентин; 23.XI (5.XII) 1875, Чернігівщина — після 1932] — укр. драматург, актор. Навчався у Київ. ун-ті. Очолював у Чернігові аматор. драм. гурток (1898—1908), до складу якого входили письменники М. К. Вороний, В. І. Самійленко, Б. Д. Грінченко та ін. Працював у трупах М. Л. Кропивницького під керівництвом П. К. Саксаганського і М. К. Садовського за участю М. К. Заньковецької (1901), І. Л. *Сагатовського* (1902—06), Т. П. *Колесниченка* (1909). В 1910 очолював Т-во укр. акторів (1913 — разом з П. П. *Юркевичем*). У переджовтневе десятиріччя брав активну участь в організації та розробці положення статуту Укр. театр. т-ва, роботі з'їзду укр. сценіч. діячів (1907). В рад. час керував драм. гуртками. Переклав твори «Вознесіння Ганнеле Маттерн» («Ганнуся») Г. Гауптмана, «Ревізор» М. Гоголя, «Вона всьому призвідниця» Л. Толстого. Написав бл. 20 п'єс, які було поставлено в дожовтн. час більшістю укр. труп: «Орися» («В каламутній воді», 1901; пост. 1903 *Суходольського О. Л. трупою*), «Під крамницями» (1903), «Панна штукарка» (1906, пост. 1907 *Саксаганського П. К. трупою*, 1909 — *Колесниченка Т. П. трупою, Руським народним театром* у Львові; 1910 — *Садовського М. К. театром*, у гол. ролі — Л. П. *Ліницька*; 1910—12 — *Українським людовим театром* у Львові; 1913 — *Оршанова-Лучицького Б. Л. трупою*, в гол. ролі К. Л. *Лучицька*); «Як вони женихалися» (1907), «На бідного Макара» («Сполоханий заєць»), «Хатня революція» (обидві — 1909; йшли в трупі Т. П. Колесниченка, театрі М. К. Садовського), «Холод життя» (1910), «Я — не я», «Хвороба» (обидві — 1911, остання — у співавт. з В. І. *Самійленком*). У п'єсах В. висміював обмеженість і потворність міщанського життя, викривав соціальну несправедливість у суспільстві, відображав події 1905—07 на селі.

Є. С. Хлібцевич.

ВОЛОКИ́ДІН Павло Гаврилович [10 (22).XII 1877, с. Архарово, тепер Орлов. обл.— 16.III 1936, Київ] — укр. живописець. Навчався 1898—1905 в Одес. рисувальній школі (тепер Одес. худож. уч-ще) у К. К. *Костанді*, Г. О. *Ладиженського*, 1905—06 — в петерб. АМ у В. Є. Савинського, Я. Ф. Ціонглінського. З 1907 жив в Одесі, член Т-ва пд.-рос. художників (з 1907), Т-ва ім. К. К. Костанді (1922—29). Викладав у серед. школах Одеси (з 1907), Одес. худож. школі (1918—22), 1922—34 — професор Одес., з 1934 — Київ. худож. інтів. Зробив значний внесок в укр. портретний живопис. Майстер виразних психол. портретів. Серед них: «Курсистка» (1918), «Автопортрет» (1921), портрети проф. М. К. Лисенкова (1922), негритянської співачки Арле-Тіц (1926), дружини В. (1935) та ін. Створив також ряд колоритних пейзажів і натюрмортів: «Пристань у Херсоні» (1914), «Айстри» (1920), «В Одеському порту» (1923), «Пагорбок взимку» (1924), «Квіти в синій вазі» (1934). В останні роки життя працював над картинами «Зустріч робітниками Одеси Червоної Армії в 1919 р.» та «Народне гуляння», які не завершив. Твори зберігаються в ДМУОМ, Одес. і Харків. ХМ, Київ. музеї рос. мист-ва та ін.

Літ.: Кричевський Ф. Г. П. Г. Волокидін. «Малярство і скульптура», 1936, № 5; Виставка творів П. Г. Волокидіна. Х., 1937.

ВОЛОКИТИНСЬКИЙ ФАРФО́РОВИЙ ЗАВО́Д — одне з найвідоміших фарфорових підприємств на Україні. Збудовано 1837—38 поміщиком А. М. Миклашевським у с. Волокитиному (тепер Сум. обл.). 1838—51 директором був франц. майстер Франсуа Дарт; його брат Огюст — спеціаліст по горнах — будував печі у Волокитині. Згодом з-д очолив Ф. К. Петруня (з кріпаків). Для виробн. використовували місц. сировину — високоякісний каолін (родовище біля с. Полошок). В асортименті: ужитковий та декоративний посуд, скульптура малих форм, фарфор. галантерея (туалетні флакони, люльки), речі декорат.-інтер'єрного призначення (канделябри, люстри, корпуси годинників, обрамлення для камінів, свічники, рами для дзеркал, ікон) тощо. З-д випустив бл. 200 зразків *фігурного посуду*, мініатюрної скульптури алегоричного, пасторального, історико-літ. характеру («Українка», «Уральський козак», «Жанна д'Арк»). Найвизначніший твір В. ф. з.— головний іконостас церк-

ви в с. Волокитиному (1857), дерев. каркас якого був обрамлений деталями з фарфору (колони, карнизи, рами, декор. решітки, пласти для ікон). Типові прийоми декорування — живописні, скульпт. елементи, *тонування, золочення.*

З В. ф. з. пов'язаний розвиток в укр. фарфорі стилістичного напряму — т. з. другого рококо. Твори відзначаються одночасним, іноді суперечливим, використанням найрізноманітніших декор.-орнамент. форм, деякою схильністю до спрощення в опрацюванні декору при збереженні певної розкішності. При з-ді працювала школа для дітей кріпаків по підготовці майстрів розпису по фарфору.

Вироби В. ф. з. експонувалися на всерос. мануфактурних виставках 1839, 1849, 1851, 1853. Діяв до 1861.

Твори майстрів В. ф. з. зберігаються в ДМУНДМ, Сум. ХМ, ДЕ, ДІМ у Москві, Музеї кераміки і «Садибі Кусково 18 ст.» (Москва). *Ф. С. Петрякова.*

Літ.: Петрякова Ф. С. Украинский художественный фарфор. (Конец XVIII — начало XX ст.). К., 1985.

ВОЛОНТИ́Р Михай (Михайло) Єрмолайович (9.III 1934, м. Бєльці) — молд. актор, нар. арт. СРСР з 1984. З 1957 — актор Молд. муз.-драм. театру ім. В. Александрі (м. Бєльці). Серед ролей в кіно — прапорщик Волентир («В зоні особливої уваги», 1978; золота медаль ім. О. П. Довженка, Держ. премія РРФСР, 1980), Будулай («Циган», 1979; «Повернення Будулая», 1986; обидва — Одес. кіностудія). На Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка зіграв ролі Петра Вершигори («Від Бога до Вісли», 1980), слідчого («Звинувачення», 1984).

ВО́ЛОС, Велес — у дохристиян. віруваннях сх. слов'ян один з гол. богів, покровитель скотарства та музик, захисник людей і тварин від громовержця *Перуна*, володар світу мертвих, зцілитель, учитель *волхвів*. Крім того, В., імовірно, був і богом родючості, як це доводить давньоукр. звичай женців зав'язувати на початку чи в кінці жнив жмут незрізаних колосків — «зав'язувати бороду Волосу», при цьому співали обрядові пісні. У «Слові о полку Ігоревім» *Бояна* названо Велесовим онуком, що ніби вказує на його значення як слов'ян. *Аполлона*. Зображували В. на різних прикрасах-амулетах, у вигляді дерев., вапнякових, рідше кам. ідолів, використовуючи для їх розпису яскраві фарби. Літописні джерела свідчать про існування в 9—10 ст. у Києві на Подолі, біля р. Почайни, крім християн. храму, капища В. з його ідолом. Зображення В., як вважають, є божество на нижньому ярусі *Збруцького ідола*. З прийняттям християнства образ В. злився з образами святих Власія, Миколи, Юрія.

О. Я. Волосков. Готичний міст у Сокиринському парку. Олія. 1848. Чернігівський ХМ.

ВОЛОСКО́В Олексій Якович (1822—1882) — рос. художник-пейзажист. Навчався у петерб. АМ (одночасно з Т. Г. Шевченком), 1845 закінчив курс навчання зі званням некласного художника й виїхав на Україну. Як пенсіонер *Товариства заохочування художників* користувався покровительством членів т-ва укр. меценатів — Г. П. Галагана та Г. С. Тарновського, які запросили його до своїх маєтків у Сокиринці та *Качанівку* на Чернігівщині (див. *Сокиринський палацово-парковий комплекс*). Тут В. створив картини «Альтанка у Сокиринському парку» (1848, Черніг. істор. музей), «Готичний міст у Сокиринському парку» та «Церква у Сокиринцях» (обидві — 1848, Черніг. худож. музей), «Біля чайного столу. В маєтку Григорія Степановича Тарновського. Качанівка» (1851, ДРМ), «Вид садиби Григорія Гнатовича Галагана у селі Лебединці на Прилуччині» (1857, Черніг. істор. музей) та ін. Перебуваючи в маєтку Г. С. Тарновського в с. Потоках на Київщині, давав уроки малювання В. В. *Тарновському*, майбутньому відомому збирачеві укр. старовинного живопису, малював види садиби та її інтер'єри. Працював учителем малювання у Ржеві до 1858. У 1859 одержав запрошення від В. В. Тарновського-старшого, власника Качанівки, оселитися у нього назавжди, але не скористався з цього. Картини В. зберігаються також у ДТГ, Твер. і Тюмен. КГ, Омському музеї образотвор. мист-в, Псков. історико-худож. музеї, Сум. ХМ.

Літ.: Каталог художественных произведений городской галереи Павла и Сергея Третьяковых. М., 1916; Смирнов Г. В. А. Я. Волосков и его картина «За чайным столом». «Сообщения Государственного Русского музея», 1961, в. 7; Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого Л., 1971. *Т. В. Деркач.*

ВО́ЛОХ Петро Іванович (1699, Валахія, тепер Румунія — травень 1768, Київ) — український золотар. Представник *барокко*. Навчався у І. А. *Равича*. Створив митру (1736), брав участь у виготовленні мідного позолоченого карбованого іконостаса для церкви Феодосія на Дальніх печерах Києво-Печерської лаври. 1747 для іконостаса *Софійського собору* в Києві виконав срібні царські врата (разом з І. *Завадовським*, за моделлю С. Тарановського). Вони були оздоблені карбованим орнаментом, горельєфними сценами «Благовіщення» і «Стрітення», постатями євангелістів, царя Давида та ін. (не збереглися). *В. А. Шиденко*

ВОЛОШЕ́НКО Григорій Петрович (1738, Київ — 1770, там же) — укр. золотар. Син П. І. *Волоха*. Мав власну майстерню, де навчав *золотарства* учнів з різних міст України. Виготовляв золоті й срібні речі для Києво-Печерської лаври, зокрема 6 срібних стаканів для київ. митрополита П. Тобольського.

ВОЛО́ШИН Іван Васильович (1844, с. Тухолька, тепер Львів. обл.— 1914, там же) — будівничий, різьбяр. Будував церкви і хати. У Львів. музеї нар. арх-ри та побуту експонується збудована В. 1910 хата старости з с. Тухольки. Вона має галереї зі зрубними огорожами, арковими *порталами*, двері з широкими одвірками, прикрашеними виїмчастим різьбленням. *А. Г. Данилюк.*

ВОЛО́ШИН Іван Іванович [27.IX (10.X) 1905, Київ — 15.VIII 1973, там же] — укр. письменник. Навчався у Київ. худож.-пром. технікумі. Працював як журналіст і художник-графік у редакції газ. «Комуніст», вивчав етногр. малюнок. Писав про народних майстрів та профес. митців у повістях, оповіданнях і нарисах: «Самоцвіти» (1952), «З моря народного» (1955), «Дні художника» (1958), «Прекрасне вічно живе» (1961). Ролі мист-ва в житті суспільства присвятив п'єсу «Золоті артезіани» (1949), роман «Художники» (1963).

Літ.: Гурладі М. Іван Волошин. Літературний портрет. «Жовтень», 1960, № 7. *Г. Д. Зленко.*

ВОЛО́ШИН Іван Олексійович [26.IV (9.V) 1908, м. Кам'янка, тепер Черкас. обл.— 1.XII 1993, Київ] — укр. театрознавець, канд. мистецтвознавства з 1950. Закін. 1930 Київ. муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка, працював (з перервою) в Київ. ін-ті театр. мист-ва. Досліджував джерела нар. ігор і театр. видовищ на Україні. Більшість текстів нар. видовищ («Коза», «Лодка», «Трон», «Цар Ірод», «Калита» та ін.) записав на Полтавщині, Кіровоградщині, Житомирщині, Чернігівщині. Праці про М. С. Щепкіна і Т. Г. Шевченка, корифеїв укр. театру П. К. Саксаганського, М. К. Заньковецьку, М. Л. Кропивницького та ін. Автор вступних статей і упорядник книг «Корифеї українського театру» (1982), «Гнат Юра. Моє життя» (1987). Серед учнів — Ю. М. *Бобошко*, Ю. Б. *Богдашевський*, Я. М. *Верещак*, І. І. Посудовська, Р. Д. Сенникова, Л. К. Білецька.

Тв.: Джерела народного театру на Україні К., 1960; Панас Карпович Сакса-

ганський. К., 1960; Т. Шевченко і М. Щепкін. К., 1963; Михайло Щепкін і Україна. К., 1963; Корифеї українського театру. К., 1982; Актор Щепкін на Україні. К., 1988.
В. Ф. Калашников

ВОЛО́ШИН Максиміліан Олександрович [справж.— Кирієнко-Волошин, 16 (28).V 1877, Київ — 11.VIII 1932, Коктебель, Крим] — рос. письменник, художник, літ.-худож. критик. В. писав: «Моє родове ім'я Кирієнко-Волошин, і йде воно із Запорожжя». Навчався 1897—1900 на юрид. ф-ті Моск. ун-ту. З 1901 — за кордоном (Берлін, Париж та ін.). Вивчав історію мист-в, писав статті про образотворче мист-во, театр, л-ру тощо. 1903 В. повернувся до Коктебеля і почав будувати власний будинок з майстернею — майбутній Дім поета, в якому з 1917 жив безвиїзно, створивши, за його словами, «художню колонію для поетів, учених і художників» (див. *Волошина М. О. будинок-музей*). У роки революції і громадян. війни докладав зусиль проти знищення худож. цінностей. Малювати почав 1901 в Парижі, писав темперою, олією, виконував рисунки олівцем. З 1914 звернувся до акварелі, започаткувавши цикл «музично-барвистих композицій на теми кіммерійського пейзажу», над яким працював до кінця життя і який налічує тисячі аркушів. Працював не з натури, а за уявою. Написи на акварелях дають можливість знайти мовний еквівалент зображеному і поглибити враження від пейзажу: «Медный бубен ночи», «Твой влажный свет и матовые тени дают камням оттенок бирюзы», «В зелёно-палевых туманах грустят осенние холмы» та ін.

Як поет В.— портретист (цикл «Образи»), філософ (цикл «Шляхами Каїна»), співець Парижа, Кіммерії; майстер сонета, верлібра, «наукової поезії»; перекладав з франц. та нім. мов.

Як літ.-худож. критик співробітничав з альманахами і журналами «Северные цветы», «Весы», «Золотое руно», «Аполлон» та ін. Автор книжок «Про Рєпіна» (1913), «Суриков» (1985), статей про творчість К. Ф. *Богаєвського*, М. С. Сар'яна, А. С. Голубкіної та ін. художників.

В.— учасник худож. виставок т-в «*Мир искусства*» (1916, Москва; 1917, 1924, Петроград), «Жар-цвет» (1924, Петроград; 1925, 1928, 1929, Москва), одес. ім. К. К. Костанді (1925—29), зарубіж. виставок рад. мист-ва (1929, Амстердам; 1930, Лондон). Персональні виставки відбулися 1927 у Москві й Ленінграді. 1984 вперше акварелі (49 аркушів) з колекції Будинку-музею М. О. Волошина експонувалися в Києві. Більшість худож. творів В. зберігається на Україні — у музеях Коктебеля, Феодосії, Сімферополя, Севастополя, Одеси, Києва, Харкова, Донецька. Портрети В. виконали О. Я. *Головін*, А. П. Остроумова-Лебедєва, Б. М. Кустодієв, К. Є. *Костенко*, Г. С. *Верейський*, П. Пікассо, Д. Рівера та ін.

Тв.: Лики творчества. Л., 1988; Коктебельские берега. Поэзия, рисунки, акварели, статьи. Симферополь, 1990.

Літ.: Куприянов И. Т. Судьба поэта (Личность и поэзия Максимилиана Волошина). К., 1979; Кобан Ю. Акварелі Максиміліана Волошина. «Образотворче мистецтво», 1984, № 4; Климчук О. Євангеліє від Максиміліана. «Україна», 1990, № 37; Топачевський А. Острів порятунку. «Вітчизна», 1991, № 11.
Н. Ф. Харчук.

ВОЛО́ШИН Михайло Іванович (1877, с. Ролів, тепер Львів. обл.— 29.VII 1943, Львів) — укр. хоровий диригент, співак (тенор), композитор і муз. критик. Закінчив 1906 юрид. ф-т Віден. ун-ту. Працював адвокатом. Навчався також у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка у Львові (клас співу Г. Ясеницької). З 1898 брав участь у діяльності *Львівського «Бояна»* (член його правління, журі конкурсів, 1903—13 — диригент хору), з 1903 — *Союзу співацьких і музичних товариств*, з 1908 — *Музичного товариства імені М. В. Лисенка*. 1902—03 — учасник вистав *Руського народного театру* у Львові (партії Андрія в операх «Катерина» М. Аркаса, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), 1904—07 — вистав драм. та оперної студії при Львівському «Бояні» і *Товаристві драматичному імені І. П. Котляревського* у Львові. 1900—14 — організатор і учасник (співак, хоровий диригент) шевченківських та ін. концертів у Львові, Дрогобичі, Стрию, Кракові, де виконував, зокрема, твори зх.-європ. композиторів в ансамблях з С. А. і Г. А. Крушельницькими, Ф. М. *Лопатинською*. 1903 брав участь у ювілейному концерті М. В. Лисенка у Львові, 1912 був у складі делегації від Галичини на похованні композитора.

В.— автор солоспівів «Ой гляну я, подивлюся», «Засни» та чол. хору «Чого мені тяжко» на вірші Т. Г. Шевченка; статей з актуальних проблем муз. життя Галичини: «Вищий музичний інститут у Львові», «Львівський Боян» (обидві 1903), «Сегорічна артистична прогулка музичного гуртка „Академічної громади"» (1905), «Хор учнів академічної гімназії у Львові» (1907), «„Наталка Полтавка" серед наших робітників» (1908), «М. Менцинський в світлі німецької музичної критики» (1911), «„Кавказ" Ст. Людкевича» (1914), рецензій (1903—19) на вистави Руського народного театру у Львові, концерти Львів. «Бояна», С. А. та Г. А. Крушельницьких, Ф. М. Лопатинської, О. *Любич-Парахоняк*, М. О. *Менцинського* та ін.
П. К. Медведик.

ВОЛО́ШИН Олександр Федорович [псевд.— Александр Хведорович; 24.XI (6.XII) 1855, м. Бобринець, тепер Кіровогр. обл.— після 1929] — укр. фольклорист і етнограф. У дитинстві співав у церк. хорі, навчався гри на скрипці у М. Л. *Кропивницького*. Після закінчення Херсон. учительської семінарії 1873—84 вчителював. 1884—85 працював в Єлизаветграді (тепер Кіровоград). 1885—87 — хормейстер і суфлер трупи М. Л. Кропивницького. 1887—95 жив у Одесі, 1895—1905, 1911—15 працював у земських управах міст Ананьєва, Вовчанська, Харкова, Полтави, Дубно, 1906—11 і з 1915 — в Києві, з 1921 — в Одесі. Працюючи в земствах, В. сприяв улаштуванню укр. театр. вистав і концертів укр. музики та поширенню л-ри укр. мовою. Збирав укр. нар. пісні, з 1879 надсилав їх М. В. Лисенкові, з яким постійно спілкувався з серед. 70-х рр. Обробки цих пісень М. В. Лисенко вмістив у «Збірнику народних українських пісень», у т. ч. для голосу і фп.— у 4-му (№ 27) і 5-му (№ 10, 22, 23, 29, 32, 34, 35, 40) випусках, для хору і фп.— в 11 і 12-му «хорових десятках». В. упорядкував і видав в Одесі під псевд. А. Хведорович «Збірник українських пісень з нотами» (100 пісень, 1896, 1906).

Контактував з Ф. С. *Красицьким*, якого 1892 готував до вступу в Одес. рисувальну школу.

Літ.: Квітка К. В. Фольклористична спадщина Миколи Лисенка. В кн.: Квітка К. В. Вибрані статті, ч. 2. К., 1986.

М. О. Волошина Будинок-музей у смт Коктебелі. Крим.

ВОЛО́ШИНА М. О. БУДИ́НОК-МУЗЕ́Й — літ.-мемор. музей у смт Коктебелі у Криму. Відкр. 1975 у будинку, що належав М. О. *Волошину* і який він подарував 1931 рад. письменникам. Згодом тут було створено Будинок творчості письменників «Коктебель». До мемор. частини входять «Майстерня», «Їдальня», «Зимовий кабінет» (реставрація 1984). Діє постійна експозиція, присвячена життю і діяльності М. О. Волошина та перебуванню в «Коктебелі» відомих діячів культури: В. Я. Брюсова, Андрія Бєлого, О. І. *Білецького*, К. Ф. *Богаєвського*, В. В. Вересаєва, О. *Гріна*, Я. О. *Галана*, А. П. Остроумової-Лебедєвої, К. С. Петрова-Водкіна, М. Т. *Рильського*, М. І. Цвєтаєвої та ін. Фондова колекція налічує бл. 50 тис. експонатів, серед них — понад 2 тис. творів образотворчого мист-ва, зокрема роботи М. О. Волошина та ін. художників. На подвір'ї будинку — бюст М. О. Волошина (1985, скульптор А. Григор'єв).
І. Т. Купріянов.

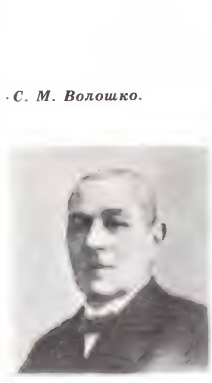

С. М. Волошко.

ВОЛО́ШКО Степан Матвійович (псевд.— Відман, Волошка; 15.III 1853, м. Жовква, тепер Львівської області — 4.XII 1928, Варшава) — укр. актор, співак (тенор) і педагог. 1877—78 навчався співу у Я. Добрського (Варшава), у вокал. студіях у Парижі (у Г. Сбіглії) та Відні (у Й. Ганобахера). 1874—77 виступав у театрах Львова, Кракова, Любліна і Варшави. Був солістом оперних театрів Варшави (1878—81, 1891—1903), Стокгольма (1882—83), Праги (1885), Відня

(1886—90), Львова і Кракова (1895). В 1895—1920 — викладач співу у Варшаві. Серед учениць — польс. співачки М. Гембажевська, Г. Збоїнська-Рушковська і М. Шпакевич.

Партії: Йонтек («Галька» С. Монюшка), Альфред («Травіата» Дж. Верді), Хозе («Кармен» Ж. Бізе), Макс («Вільний стрілець» К. Вебера), Фауст («Фауст» Ш. Гуно), дон Оттавіо («Дон Жуан» В. Моцарта). Партнерами В. на варшав. сцені були С. А. Крушельницька і О. П. Мишуга. У камерному репертуарі В.— твори М. М. *Вербицького* та ін.

Літ.: Наш земляк Волошко. «Червона Русь», 1890, 24 березня. *П. К. Медведик.*

ВОЛОЩУ́К Михайло Якович (4.XI 1906, с. Старі Кути, тепер Івано-Фр. обл.— 31.VII 1959, там же) — укр. нар. майстер худож. кераміки. Навчався гончарства у свого батька і П. Г. *Кошака*. Виготовляв декор. кераміку та ужитковий посуд — макітри, горщики, тарілки, двійнята, глеки, вази, куманці, плесканці. Оздоблював вироби рослинним та геом. орнаментами, у техніці *ритування* та *ріжкування*. Колорит виробів традиційний для косівської школи кераміки: на білу ангобовану поверхню нанесено розпис жовтими, зеленими, коричневими підполивними фарбами, інколи — синіми. Твори зберігаються у ДМУНДМ, МЕХП АН України, Коломийському музеї нар. мист-ва Гуцульщини.

О. О. Слободян.

ВОЛОЩУ́К Стефанія Михайлівна (28.II 1928, м. Косів, тепер Івано-Фр. обл.— 27.VII 1985, там же) — укр. нар. майстер худож. кераміки. Гончарства навчалася у своїх батьків Г. Й. та М. І. *Рощиб'юків*. З 1957 працювала в кераміч. цеху на Косівській ф-ці худож. виробів ім. Т. Г. Шевченка, 1965—85 — в кераміч. цеху ХВМ Худож. фонду УРСР. Разом з чоловіком Ф. А. Волощуком створювала дзбанки, вази, підноси, тарілочки, декоровані в техніці *ритування* (на білому глі) або контурним розписом (на червоно-коричневому тлі). Орнамент. композиції часто складаються з двох ярусів рослинних мотивів, доповнених зверху і знизу геом. елементами. Учасниця міжнар. виставок. Твори зберігаються в МЕХП АН України, ДМУНДМ, Коломийському і Косівському музеях нар. мист-ва Гуцульщини та ін.

Р. Р. Баран.

ВОЛОЩУКИ́ — родина укр. нар. гончарів 19—20 ст. Жили і працювали у м. Косові (тепер Івано-Фр. обл.). Створювали гончарні вироби, традиційну для косівської школи димлену кераміку. Петро В. (? — ?). Виготовляв полив'яний та димлений посуд, зокрема горщики приземкуватої форми з широкими шийками та невеликими денцями. В розписах відчувається вплив творчості О. П. *Бахматюка* та П. Г. *Кошака*. Михайло В. (1870—1932). Серед виробів — миски, оздоблені в техніці *фляндрування*. Орнамент. мотиви нанесено традиц. для Косова фарбами на білий або темно-коричневий фон. Гончарством займалася і М. М. Волощук (див. *Тим'як* М. М.). Катерина Іванівна В. (14.III 1902 — 17.IX 1976). Походить з родини косівських гончарів Тутурушів. У ранній період виготовляла димлений посуд, декорований лощенням. З 20-х рр. творчо розвивала худож. традиції родини В. Разом з чоловіком К. В. Волощуком (1900—45) створювала миски, тарілки, вази, оздоблені підполивними ріжкованими і фляндрованими розписами. Геометр. орнамент компонувала у горизонтальні та вертикальні смуги. Гончарством займаються і дочки К. І. та К. В. Волощуків — М. К. Крушницька та Г. К. Волощук.

О. О. Слободян.

Волощуки. К. І. Волощук. Сметанник. Глина, підполивний розпис. 1959.

Поклоніння волхвів. Ікона. 1-а третина 18 ст. Острозький історико-культурний заповідник.

Волощуки. М. Я. Волощук. Цукорниця. Глина, розпис, полива. 1959. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини.

ВОЛХВИ́ — 1) У сх. слов'ян — жерці, служителі язичницького культу. 2) У християн. переказах — царі, маги, мудреці-астрологи, які прийшли з дарами вклонитися новонародженому Ісусу Христу. В укр. іконографії утвердився характерний для середньовіч. Європи сюжет про трьох В. (за сірійською та вірм. міфол. традиціями, їх було 12), що відображено у творах монумент. та станкового живопису. Серед них: фресковий розпис «Дари волхвів» (14 ст.) у церкві-ротонді св. Миколи в с. Горянах, ікона «Поклоніння волхвів» (серед. 16 ст., НМЛ) із с. Бусовиська; обидва — Львів. обл.

ВОЛЧКОВ Василь Олексійович [14(26).IV 1871, м. Людиново, тепер Калуз. обл.— 7.VIII 1921, Запоріжжя] — укр. нар. скульптор, майстер худож. литва. Працював на чавуноливарних з-дах у м. Людинові, з 1914 — в Катеринославі (тепер Дніпропетровськ) і Олександрівську (тепер Запоріжжя) здебільшого як майстер дрібної пластики. Серед творів: статуетки «Слон і сім слоненят» (1916), «Наполеон» (1917), «Мефістофель» (1919), прес-пап'є «Лев» (1914), попільнички з алюмінію (1915), свічник «Залізничний» (1916), таріль (1918). Твори зберігаються у Запоріз. краєзнав. музеї.

С. В. Латанський.

ВОЛЮТА (італ. voluta — завиток, спіраль) — архіт. мотив у вигляді спіралеподібного завитка з кружечком (т. з. очком) у центрі. Характерна складова іонічної *капітелі*, входить також у композицію коринфської і композитивної капітелей. Форму В. іноді мають архіт. деталі, що служать для з'єднання частин будівлі, а також консолі *карнизів*, обрамлення *порталів*, дверей, вікон. В. широко використовували для оздоблення *фронтонів* (гол. чин. в арх-рі пізнього *Відродження, бароко, еклектизму*). Оригінальними є В. пізнього бароккового фронтону *Троїцького костьолу* в м. Любомлі Волин. обл. (1412). В. капітелей із соковитою ліпниною були характерні для споруд І. Г. *Григоровича-Барського*; унікальний прийом моделювання В. (вигин у зворотному напрямі) використано в капітелях кутових пілястрів *Георгіївського собору* Видубицького монастиря в Києві (1696—1700). В. оздоблено п'єдестал пам'ятної колони (1736) перед *бернардинців монастирем* у Львові.

Літ.: Михайловский И. Б. Теория классических архитектурных форм. М., 1944.

Л. З. Панчишин.

ВОЛЯ́НСЬКА Богдана Олегівна (6.I 1948, м. Райне, Німеччина) — укр. хормейстер, педагог, композитор і муз.-громад. діяч у США. Сестра Л. О. *Волянської*. Муз. освіту здобула 1968—76 в ун-тах Нью-Йорка. 1972—78 — викладач гри на гітарі і муз.-теор. дисциплін, керівник молодіжного хору, танц. ансамблів і естрадних оркестрів укр. школи св. Юрія в Нью-Йорку, з 1988 — гол. адміністратор Нью-Йоркського відділення Українського музичного інституту Америки. Водночас з 1973 — засновник, худож. керівник і диригент першого на амер. континенті укр. камерного хору «*Промінь*». У 1988 — хормейстер постановки опери «Ярослав Мудрий» І. Соневицького, здійсненої у Вашінгтоні збірною укр. оперною трупою з нагоди 1000-ліття християнства на Русі. Автор творів для бандури, гітари, обробок укр. народних пісень, пісень січових стрільців, аранжувань камерно-вокал. творів (у т. ч. укр. сучас. композиторів) для камерного хору та ін.

Т. Ю. Філенко.

ВОЛЯ́НСЬКА Лілея Олегівна (28.VI 1945, м. Падерборн, Німеччина) — укр. співачка, художник, мистецтвознавець і педагог у Канаді. Худож. і мистецтвознавчу освіту здобула в коледжі (1967) та ун-ті (1971) в Нью-Йорку, пед.— в Альбертському ун-ті (1979), диригентську — на курсах при Укр. муз. т-ві Альберти (клас В. А. Колесника, 1984; обидва — в Едмон-

тоні). Співу навчалася приватно у Д. Йохи-Березенця, 1984—89— в Альбертській консерваторії в Едмонтоні (клас Д. Астора і Л. Петрілло), 1991—92 стажувалася в Київ. консерваторії і Київ. театрі опери та балету. Виступала у складі Торонт. укр. оперної компанії, укр. збірної оперної трупи під керуванням В. А. Колесника (Торонто — Едмонтон). Партії: Наталка («Наталка Полтавка» М. В. Лисенка), Оксана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), сольні партії в хор. концертах Д. Бортнянського (1985—87), у творах укр. композиторів діаспори, у т. ч. в літургії «Тисячоліття» Ю. Фіали, ораторії «Неофіти» М. Кузана.

Записала 3 персональні магнітофонні касети з творів укр. композиторів (1989, 1991 — дві). Виступає з концертами; 1990— вперше на Україні.

Виконала розпис іконостаса в церкві Непорочного зачаття у Сан-Франціско (США, 1972), ряду громад. споруд в Едмонтоні. Автор посібників для педагогів та учнів укр.-англ. шкіл.

Т. Ю. Філенко.

ВО́ЛЬНИЙ Федір Григорович [1 (14).I 1908, с. Північне, тепер у межах м. Єнакієвого Донец. обл.— 16.VI 1974, м. Красний Луч Луган. обл.] — рос. і укр. письменник. Закінчив 1939 Київ. худож. ін-т. Як драматург дебютував 1930. Переважна частина творчого доробку — п'єси, присвячені життю і праці донец. шахтарів. Вистави за його творами в театрах України: «Суперники» (1940 — Слов'янський рос. драм. театр ім. В. Маяковського, Донец. пересувний укр. драм. театр), «Дорога щастя» (1949 — Луганський рос. драм. театр), «Міра любові» (1954 — Єнакієвський обл. рос. драм. театр ім. О. Пушкіна), «Сувора повість» (1957 — Чистяковський рос. драм. театр ім. В. Маяковського, у 60—70-х рр.— в укр. драм. театрах Полтави, Вінниці, Кіровограда, Коломиї, Житомира, Білої Церкви), «Я люблю тебе, життя!» (1960 — Донец. укр. муз.-драм. театр ім. Артема).

Літ.: Костинская Г. «Этих людей я знаю и люблю». Драматургия Ф. Г. Вольного на сценах театров Донбасса. «Донбасс» 1975, № 6. *Г. Д. Зленко.*

«ВОЛЬНЯНОЧКА» — вокальний ансамбль. Ств. 1967 при Вільнянському районному будинку культури Запоріз. обл. З 1973 — народний самодіяльний. Керівник — Л. І. Романенко. В репертуарі: укр. нар. пісні «Летіла зозуля», «Закувала зозуля» (обробка М. Леонтовича), твори сучас. композиторів А. Пашкевича, І. Сльоти, Є. Мартинова та ін. Гастролі в Польщі, 1974. Лауреат всесоюз. і респ. фестивалів та оглядів нар. творчості, обл. комсомол. премії ім. М. М. Андросова (1977). Нагороджена Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, 1986. *В. С. Чаюха*

ВО́ЛЬСЬКА Надія Василівна [23.II (7.III) 1871, Київ — після 1930] — укр. піаністка. У 80-х рр. навчалася у Київ. муз. уч-щі (клас фп. В. В. *Пухальського*), згодом — у Відні у Т. Лешетицького. З 1911 — викладач і концертмейстер Муз.-драм. школи Миколи Лисенка, 1918—30 — Муз.-драм. ін-ту ім. М. В. Лисенка у Києві. Учасниця концертів т-в *Київський «Боян»*, *«Просвіта»*, *«Українського клубу»*.

М. І. Кузьмін.

ВО́ЛЬСЬКА Тамара Дмитрівна (25.XII 1926, Могильов) — укр. актриса, засл. арт. УРСР з 1974. Працювала в Чимкент. філармонії (1943—47), Поліському театрі ім. Я. Купали (1947—51), Львів. укр. драм. театрі ім. М. Заньковецької (1966—68), Запоріз. укр. муз.-драм. театрі (1952—66, з 1968). Ролі: Мавка («Лісова пісня» Лесі Українки), Дженні («Вантаж» Я. Галана), Комісар («Оптимістична трагедія» В. Вишневського), Гертруда («Мачуха» О. де Бальзака). *О. В. Вдовенко.*

ВО́ЛЬСЬКИЙ Давид Семенович [13(25).V 1896 — 19.II 1957, Тула] — діяч укр. цирку. 1928—40 — директор Київ. цирку. Брав участь у постановці багатьох цирк. номерів, зокрема першої на Україні водяної пантоміми «Бунтар Кармалюк» (1930), пантоміми «Будь напоготові!» (1932), танц. сюїти «Запорожці» (1932). Організував при Київ. цирку майстерню по підготовці нових номерів (1936—38), яка сприяла розвиткові цирк. мист-ва на Україні (ансамбль канатоходців «Цовкра», акробатичні номери братів *Ялових* та ін.).

М. О. Рибаков.

ВОЛЬТЕ́Р (Voltaire, справж.— Марі Франсуа Аруе; 21.XI 1694, Париж — 30.V 1778, там же) — франц. письменник, філософ-просвітитель, історик, енциклопедист, член Франц. академії з 1745, почесний член Рос. АН з 1764. Освіту здобув у єзуїт. колежі Людовіка Великого. Автор 54 драм. творів, серед яких найвідоміші — трагедії «Брут» (1731), «Заїра» (1732), «Смерть Цезаря» (1736), «Магомет» (1742), спрямовані проти деспотизму, тиранії, святенництва. Проблему рівності людей порушив у комедії «Наніна» (1749). В книгах «Історія Карла XII» та «Історія Росії за Петра Великого» (1759—63) згадував Україну. Вистави за п'єсами В. на Україні: «Наніна» (1795—96 — *Харківський вільний театр*, 1823—29 — київ. польсько-укр. рос. трупа О. Ленкавського); «Абати й папство» (1932 — Одес. держдрама). Опери Дж. Россіні «Танкред» і «Семіраміда», написані на сюжети творів В., ставила італ. оперна трупа в Одесі у 20-х рр. 19 ст. Система естетичних і етичних поглядів В. сприяла поширенню вільнодумства в Росії й на Україні. Укр. мовою твори В. перекладали В. Підмогильний, М. Терещенко, Л. Івченко, М. Рильський.

Тв.: Укр. перекл.— Вибрані твори Х.— К., 1932; Рос. перекл.— Избранные произведения. М., 1947; Эстетика. Статьи. Письма. М., 1974.

Літ.: Кузнецов В. Н. Франсуа Мари Вольтер. М., 1978

ВОЛЬТИ́Ж, вольтижування (від франц. voltiger — пурхати, літати) — вид гімнастичних вправ. В. поділяють на гімнаст. і акробатичний. В. на коні — самостійний вид кінного спорту (кінного цирку). Входить до обов'язкової програми навчання верхової їзди. На осідланому спец. вольтижувальним сідлом коні, який рухається по колу на корді (довгій мотузці), виконують різні гімнастичні вправи (стойки, піраміди, зіскоки). В. гімнастичний — це вправи на рухомих трапеціях (переліт гімнаста з однієї трапеції на іншу). В. акробатичний — вправи з силової акробатики з підкиданням партнера. Виконують попарно або групою. Всі види В. демонструють як циркові номери.

ВОЛЬФ (Wolf) Фрідріх (23.XII 1888, Нойвід — 5.X 1953, Леніц, поблизу Берліна) — нім. письменник, член АМ НДР. В 1933—45 — в еміграції в СРСР. П'єси «Це ти» (1919) і «Чорне сонце» (1920) позначені впливом *експресіонізму*. П'єса «Бідний Конрад» (1924) засвідчила утвердження реалістич. методу в творчості В. Вистави за п'єсами В. на укр. сцені: «Ціанистий калій» (1930 — Запоріз. укр. муз.-драм. театр, Одес. театр санкультури; 1934 — київ. Всеукр. театр. нар. комісаріату здоров'я), «Каттарські матроси» (1932 — Донец. укр. муз.-драм. театр, реж. В. С. *Смишляєв*, художник О. В. *Хвостенко-Хвостов*), «Професор Мамлок» (1935 — київ. Всеукр. театр нар. комісаріату здоров'я, реж. В. С. *Довбищенко*). В. високо оцінив «Патетичну сонату» М. Г. Куліша, написав передмову до нім. перекладу п'єси, в якій назвав її «досі найбільшою українською драматичною поезією», підкреслив актуальність її для нім. глядача.

Тв.: Укр. перекл.— Боротьба на шахтах. Х., 1932; Каттарські матроси. Х., 1932; Професор Мамлок. К., 1936; Літаючі блюдця. Львів, 1975, Зайчик Перекидайко і Дракс. К., 1983.

Літ.: Довбищенко В. С. Драматургия Фридриха Вольфа. В кн.: Довбищенко В. С. Театр. К., 1984. *М. Г. Лабінський.*

ВОЛЬФО́ВИЧ Йосип (? — бл. 1602) — укр. живописець. Див. *Шольц-Вольфович* Й.

ВОНДРЕ́ЗДЕН Гануш (? — 1573, Львів) — укр. золотар. Жив і працював у Львові. Імовірно, син золотаря Г. *Клейна*. Належав до цеху золотарів, живописців та конвісарів. Оправляв шаблі, інкрустував золотом та сріблом залізну зброю, виготовляв срібні кубки, золоті обручі, пояси тощо. Виконував замовлення стрільців Львів. братства.

Г. В. Савчук.

ВОНСО́ВСЬКА Олена Миколаївна (Буцька; 1858, Вільно — 14.I 1942, Ташкент) — укр. та рос. скрипачка і педагог. Народилася в сім'ї композитора і піаніста

М. І. Вонсовського. Мати А. К. *Буцького*. Закінчила 1877 Моск. консерваторію (клас скрипки І. В. Гржималі), гармонії навчалася у П. І. Чайковського. 1880—1904 — викладач гри на скрипці у Пензі, Воронежі, Курську. Гастролювала у Києві (з 1878, виступала в концертах Київ. відділення РМТ), Харкові, Одесі, Полтаві. На запрошення М. В. Лисенка приїхала до Києва. 1904—18 — викладач, 1912—15 — директор *Музично-драматичної школи Миколи Лисенка*, 1918—28 — *Музично-драматичного інституту імені М. В. Лисенка*. Одночасно брала участь у концертах т-в *Київський «Боян»*, *«Просвіта»*, *«Українського клубу»* та клубу *«Родина»*. Виступала разом з М. В. Лисенком, була першою виконавицею його скрипкових творів. З 1928 жила у Ленінграді. Серед учнів В.— М. Б. *Поляхін*.

Літ.: Буцькой А. Найдорожче ім'я. В кн.: М. В. Лисенко у спогадах сучасників. К., 1968.

М. І. Кузьмін.

ВОНСО́ВСЬКИЙ Еразм (? — 1697, м. Яворів, тепер Львів. обл.) — польс. художник. Працював у містах Жовкві та Яворові (тепер обидва — Львів. області). Для костьолу у Жовкві виконав ікону «Св. Лазар».

Літ.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст. К., 1983.

ВОПРА — див. *Всесоюзне об'єднання пролетарських архітекторів*.

«ВОПРО́СЫ ТЕО́РИИ И ПСИХОЛО́ГИИ ТВО́РЧЕСТВА» («Питання теорії і психології творчості») — посібник для вищих і серед. навч. закладів. 1907—23 у Харкові та Петрограді вийшло 8 томів. Видавали прихильники т. з. психол. напряму у вітчизн. літературо- й мовознавстві. Значну увагу приділяв питанням *театрознавства*. Вміщено ряд праць із загальних проблем естетики й худож. творчості, в т. ч. монографіч. нарис О. І. Білецького «У майстерні митця слова», в якому йдеться і про досвід вітчизн. та зарубіж. драматургів.

Г. Д. Зленко.

ВО́РВУЛЄВ Микола Дмитрович [9 (22).I 1917, м. Павловськ, тепер Воронезької обл.— 29.VIII 1967, Київ] — укр. і білорус. співак (баритон), нар. арт. СРСР з 1956. Навчався в Артемівському муз. уч-щі (клас В. Ф. Каріна-Вишкарьова). Брав участь у червоноарм. худож. самодіяльності, з 1939 — соліст Ансамблю пісні і танцю Білорус. військ. округу. Дебютував 1946 на сцені Білорус. театру опери та балету в партії Ескамільо («Кармен» Ж. Бізе), 1946—57 — соліст театру. Одночасно навчався у Білорус. консерваторії, яку закінчив 1954 (клас проф. Є. Е. Вітінга). 1957—67 — соліст Київ. театру опери та балету. Творчу індивідуальність В. визначали своєрідний тембр голосу, висока вокальна і драм. майстерність. Партії: Богдан Хмельницький (однойм. опера К. Данькевича), Максим («Арсенал» Г. Майбороди), Грязной («Царева наречена» М. Римського-Корсакова), Онєгін, Єлецький, Роберт («Євгеній Онегін», «Пікова дама», «Іоланта» П. Чайковського), Петруччіо («Приборкання непокірної» Д. Шебаліна), Апанас («Дівчина з Полісся» Є. Тикоцького), Амонасро, Жермон, Ріголетто («Аїда», «Травіата», «Ріголетто» Дж. Верді), Тельрамунд («Лоенгрін» Р. Вагнера), Скарпіа («Тоска» Дж. Пуччіні). У концертах виконував твори укр., рос. та зарубіж. композиторів, укр. нар. пісні.

Т. О. Швачко.

Н. Вороб'їнський. Портрет Хаченка. Олія. 30-і рр. 19 ст. ДМУОМ. Київ.

Є. В. Воробйова.

М. Д. Ворвулєв.

М. Д. Ворвулєв у ролі Тельрамунда («Лоенгрін» Р. Вагнера).

ВОРОБ'Ї́НСЬКИЙ Наум (1809—?) — рос. живописець. Сторонній учень петерб. АМ (1828—31). 1848 здобув звання вільного художника істор. і портретного живопису. Серед творів: портрети адмірала Грейга, Д. Левицького (1828, ДІМ у Москві), Хаченка (30-і рр., ДМУОМ).

ВОРОБЙО́ВА Євгенія Василівна (18.IV 1932, Харків) — укр. і рос. актриса, нар. арт. УРСР з 1977. Закінчила 1957 Харків. театр. ін-т (курс І. О. *Мар'яненка*). Актриса Севастоп. ім. А. В. Луначарського (1957—58), Білгородського (1967—70), Червонопрапорного Чорноморського флоту (1970—71, Севастополь) рос. драм. театрів, Сум. (1959—67), Донец. (з 1971) укр. муз.-драм. театрів. Ролі: Тетяна («У неділю рано зілля копала» за О. Кобилянською), Катерина («Пам'ять серця» О. Корнійчука). Ніна («Маскарад» М. Лермонтова), Сара («Іванов» А. Чехова), Гурмижська («Ліс» О. Островського), Марія Сергіївна («Золота карета» Л. Леонова), Василуца («Каса маре» Й. Друце), Дженні («Дженні Герхардт» за Т. Драйзером), Клара Цеханесян («Візит старої дами» Ф. Дюрренматта).

О. О. Устинов

ВОРОБЙО́ВА Роза Георгіївна (14.I 1925, Псков) — рос. актриса, засл. арт. УРСР з 1978. Закінчила 1943 студію при Горьковському драм. театрі ім. М. Горького. Працювала в міськ. театрі м. Павлова (тепер Нижегород. обл.; 1945—48), Луган. рос. драм. театрі (1948—52), з 1952 — у Львів. рос. драм. театрі Рад. Армії (до 1954 — в Одесі). Ролі: Поленька («Тепленьке місце» О. Островського), Аня («Океан» О. Штейна), Роза Олександрівна («Ретро» О. Галіна).

С. М. Веселка.

ВОРОБКЕ́ВИЧ Сидір (Ісидор) Іванович (псевд.— Данило Млака, Демко Маковійчук, Морозенко, Семен Хрін та ін.; 5.V 1836, Чернівці — 19.IX 1903, там же) — укр. композитор, письменник, диригент, педагог, муз.-громад. діяч. Брат поета Г. І. Воробкевича. Муз. освіту здобув 1848—57 у гімназії, 1857—61 навчався в духовній семінарії у Чернівцях, 1868 підвищував кваліфікацію у Віден. консерваторії (клас проф. Ф. Кренна), де отримав диплом викладача співу і регента хору. Ще під час навчання написав перші муз. твори для цитри, гітари, фп., у селах Буковини вперше записав укр., молд., рум. нар. пісні. З 1861 працював сільс. священиком, водночас був диригентом сільс. хорів, вивчав фольклор. З 1867 — учитель хорового співу в духовній семінарії, дяківській школі, гімназії, де читав лекції на муз. теми; 1875—1901 — професор музики ун-ту; водночас керував хорами, в т. ч. хором т-ва «Бесіда» (всі у Чернівцях). За ініціативою В. у багатьох містах і селах Буковини було організовано хорові гуртки. В.— один із засновників і редакторів журн. «Буковинська Зоря», альманаху «Руська хата», вів слов'яно-рус. відділ рум. журналу «Кандела». У 70-х рр. видавав календар «Буковинсько-руський місяцеслов». 1869 — один із засновників чернів. т-ва «Руська бесіда», з 1876 очолював т-во укр. студентів «Союз». З 1884 — голова першого «Руського літературно-драматичного товариства» (1899 за ініціативою В. перетворено на *Буковинський «Боян»*), голова т-ва «Руська школа», один із засновників товариства «Народний дім». Серед композиторського доробку В.— 26 муз.-драм. творів (їх літ. основа також належить В.): оперети «Козак і бандурист», «Іван і Олена» (обидві — 1864, пост. *Руським народним театром* у Львові 1872), «Три грації» («Каспар Румпельмайєр», 1873), мелодрама «Гнат Приблуда» (1875), опера «Убога Марта» (1878), комічні оперети «Золотий мопс» (1879), «Пані молода з Боснії, або Пантелеймон Трубка» (1880), «Янош Іштенгазі», комедія «Пан Мандатор» (1882), пародія «Новий двірник» (1883), п'єси «Петро й Настуся», «Микола Добущук» та ін. (більшість з них вперше поставлено укр. театр трупами за життя В.). В.— автор істор. драм з музикою «Петро Конашевич Сагайдачний», «Василько Ростиславич» (обидві — 1882), «Кочубей і Мазепа» (1891), кількох одно- і двоактних «комедій-сміховинок» для дітей, у т. ч «Смерть зими» (1891, клавір вид. у Львові). Написав музику до 14 п'єс ін. авторів, зокрема до «Назара Стодолі» Т. Шевченка, «Нового Дон Кіхота» О. Фредро «Добоша» А. Стечинського. Серед інструм. спадщини — марш «Травневе свято» (1882) і кадриль «Розголоси Буковини» (1880) для симф. оркестру, твори для духового («Військовий марш») і камерного («Серенада») оркестрів. В. належать перші на Буковині укр. камерно-інструм. твори: два квінтети (1865), тріо для двох скрипок і флейти «Романеска» (1878), «Полька» для струнного квартету (1880), «Полька-мазурка» для інструм. ансамблю (1894); численні композиції для окремих інструментів, у т. ч. для скрипки і фп.—

концерт (1894), варіації на тему укр. думи; для фп.— попурі «в'язанки» «Розголоси з України», «Травнева композиція» (обидві — 1859), «Розголоси з Буковини» (1870), «Національні розголоси» та ін., в яких В. поряд з українським звертається до рум. фольклору. Більшість творів В.— хори (понад 400, переважно мішані), з яких бл. 250 – на власні вірші. Серед них: «Кантата на роковини знесення панщини» (1898); хори патріотичного змісту — «Цар-ріка, наш Дніпро» (ств. 1875 під враженнями від поїздки до Києва), «Збудилась Русь» («Задзвенімо разом, браття», 1898; з 1902 відомий як «Пісня галицьких трударів» з текстом М. І. Павлика); ліричні — «Заграй ми, циґане старий» (вперше вид. 1878), «Над Прутом у лузі» (1885), а також «застільні», жартівливі та ін. 30 хорів написано на слова Т. Г. Шевченка, зокрема 12 чол. хорів *a капела* (частину вид. 1887 в Лейпцігу, повністю — 1906 у Львові за ред. Д. В. *Січинського*, найвідоміший — «Огні горять», 1867); ряд хорів на сл. І. Я. Франка («Весно, що за чудо», «Розвивайся, лозо, борзо»), Ю. А. Федьковича, М. С. Шашкевича, Я. П. Головацького, О. Поповича. Крім того, В. належать хори культового призначення (псалми, гімни та ін.) на укр., рум. та грец. тексти. Камерно-вокал. спадщина включає понад 40 солоспівів на власні тексти, 20 вокал. дуетів і квартетів у супроводі фп. Окремі хорові та камерно-вокал. твори написані на рум. (зб. романсів і дуетів «Квітки з Буковини», 1870) та нім. тексти. Серед хорових обробок нар. пісень В.— «в'язанки» (цикли) «Руська кадриль», «Гей, слов'яни, брати мої», «Вінок, сплетений з 36 рідких квіток» та ін.

Автор ряду методич. і музикознавчих праць: «Збірника пісень для шкіл народних, нижчих і реальних» (Відень, 1870—72, згодом перероблений, розширений і вид. 1889 як «Співаник для шкіл народних»), посібника «Короткі загальні основи музики для школи і дому» (1871, нім. мовою), однієї з перших фольклористич. розвідок на Буковині «Наша народна пісня» (1865), циклу статей «Наші композитори», серед яких — статті про М. І. Глинку (перша на Буковині) та М. М. Вербицького (обидві, 1879), ін. наук.-популяр. статей (у т. ч. «Дещо про музику древніх євреїв», 1875), опублікованих у чернів., львів. і віден. газетах і журналах. На вірші В. написано тріо «Сонце ся сховало» М. Лисенка. У В. вчилися П. І. *Бажанський*, Є. *Мандичевський*, Ч. Порумбеску. Архів В. зберігається в Ін-ті л-ри АН України. На фасаді будинку в Чернівцях, де жив композитор, встановлено мемор. дошку-барельєф (1986, скульптор М. М. Мірошниченко).

С. І. Воробкевич.

Тв.: Вибрані твори. К., 1987.

Літ.: Гнатюк В. Ізидор Воробкевич. «Літературно-науковий вістник», 1903, т. 24, кн. 10; Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. К., 1960; Білинська М. Сидір Воробкевич. К., 1982. *Л. З. Мазепа*

ВОРОБО́ЇН Іван (?—?) — ливарник 17 ст. Працював у Києві. Відливав дзвони, зокрема для *Преображенського собору* Троїцького монастиря в Чернігові.

ВОРО́ВСЬКИЙ Вацлав Вацлавович [псевд.— П. Орловський, Шварц, Жозефіна, Фавн, Профан, Чорномор, Кентавр, Мухомор та ін.; 15 (27).X 1871, Москва — 10.V 1923, Лозанна, похований у Москві на Красній площі) — рос. революц. діяч, дипломат, публіцист, літ. і театр. критик. У 1891—97 навчався в Моск. вищому тех. уч-щі. Виступав в одес. пресі з ст. про шляхи і напрями розвитку рос. і європ. драматургії. Ряд публікацій присвячено гастролям в Одесі відомих польс. акторів М. Пшибилко-Потоцької та К. Камінського, постановці опери «Вільгельм Телль» Дж. Россіні в Одес. оперному театрі. Привертав увагу громадськості до складних умов діяльності провінційних труп, критикував низькопробні драматичні твори деяких одес. авторів, комерційну продукцію вітчизн. кінематографа. У статті «Музика для всіх» (1910) порушив питання про муз. виховання.

Тв.: Укр. перекл.— Літературно-критичні статті. К., 1957.

Літ.: Семеновский О. В. В. Воровский в Одессе. Одесса, 1962; Морозова Э. Ф. В. В. Воровский. Семинарий. Х., 1964; Слободянюк Р. Д. Воровський-публіцист. К., 1975; Черноуцан И. С. Эстетика и литературная критика Воровского. М., 1981. *Г. Д. Зленко*

ВОРО́НА Олександр Васильович (25.V 1925, м. Скадовськ, тепер Херсон. обл.) — укр. художник-монументаліст, плакатист, засл. діяч мист. УРСР з 1968. Навчався 1948—51 у Львів. ін-ті прикладного та декор. мист-ва, закінчив 1954 Харків. худож. ін-т (майстерня В. Ф. *Мироненка*). З 1974 — викладач, з 1985 — професор Київ. худож. ін-ту. Автор плакатів «Торгувати, а не воювати!» (1957), «Прокляття вбивцям» (1968), «Обережно — сталінізм!» (1989) та ін. Монумент. твори: фрески «Революція», «Перемога», «Наука», «Праця» у Київ. ун-ті (1967, у співавт. з А. Д. *Базилевичем* та Ю. П. Ільченком), вітражі «Перемога» в НМІ України (1977), у Будинку культури в м. Комсомольську-на-Дніпрі (1991).

О. В. Ворона. Мозаїчне панно «Наука» на будинку Тернопільського політехнічного інституту. 1985.

Літ.: Олександр Ворона. Каталог. К., 1976.

ВОРОНЄ́ЦЬ-МО́НТВІД Катерина Дмитрівна (справж.— Монтвіді; 1883, Харків — 1955, Німеччина) — українська і рос. співачка (лірико-драм. сопрано). Навчалася 1901—06 у Харків. муз. учщі (клас співу Ф. Бугамелліі). 1908—30 (з перервами) — солістка Київ., 1911—12, 1916—17 та 1927—28 — Одес., 1930—31 — Бакинської опер. З 1931 — солістка укр. театру «*Жовтень*» у Ленінграді. Співала також на оперних сценах Москви (Великий театр), Праги, Берліна, Відня, Варшави, Бухареста, Парижа та ін. Провідні партії в операх П. Чайковського, Дж. Верді, Дж. Пуччіні, С. Монюшка. 1923 у Празі брала участь у ювілейному концерті, присвяченому О. Олесю. Голос В.-М. записаний на платівку фірмою «Екстрафон» (1909). З 1943 жила у Німеччині.

І. М. Лисенко

ВОРОНИЙ Микола Кіндратович [псевд. і криптоніми — Арлекін, Віщий Олег, Ното, Кондратович, Микольчик, М. В., К-ич М. та ін.; 24.XI (6.XII) 1871, Катеринославщина (тепер Дніпропетровщина) — 7.VI 1938, Одеса] — укр. поет, критик, історик і діяч театру, актор, журналіст, перекладач. Навчався у Віден. та Львів. ун-тах. У Львові близько зійшовся з І. Я. Франком, який справив великий вплив на формування його світогляду, естетичних поглядів. З 1895 виступав зі статтями про театр і драму, ужиткове, образотворче та муз. мист-во. З 1895 — режисер *Руського народного театру* у Львові, в якому поставив «Честь» Г. Зудермана, «Війт Заламейський» І. Франка (за П. Кальдороном), «Федько Острозький» О. Огоновського, 1897—1901 — актор в укр. та рос. мандрівних трупах. Виконував героїчні ролі в п'єсах У. Шекспіра, водевільні — у франц. комедіях. 1910 оселився в Києві, працював у *Садовського М. К. театрі*. 1917 — один із засновників *Національного зразкового театру*. В київ. Троїцькому нар. домі здійснив виставу «Хуртовина» С. Черкасенка. 1918—19 — режисер, актор і зав. літ. частиною Держ. нар. театру.

В. — один з організаторів театр. пед. справи. 1913—17 викладав дикцію й декламацію у *Київській драматичній школі Товариства мистецтв і літератури*. Засновник і керівник Укр. вищих драм. курсів (Київ, 1918–19). 1920 емігрував за кордон. Жив у Варшаві, невдовзі переїхав до Львова. Викладав в укр. драм. школі при Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка, був її директором. 1925 — режисер гротескного театру у Львові. Після повернення 1926 на Рад. Україну вів пед. і театрознавчу діяльність. Завідував літ. частиною

Харків. (1926) та Київ. (1927—30) театрів опери та балету.

В.— один із засновників театр. теорії та критики на Україні. У книзі «Театр і драма» (1913) розглядав театр як худож. прояв нац. культури, обстоював орієнтацію театру на пролет. глядача, критикував декадентську драматургію з позицій критич. реалізму. Автор праць «Режисер», «Дещо про міміку і рухи тіла», «Український театр», «Еволюція українського театру», «Український театр у Києві», «Український театр під час революції», режисерських коментарів до драми «Ніч під Івана Купала» М. П. Старицького та ін., статей про театр. діячів — М. С. Щепкіна, А. А. Переверзєву, М. Л. Кропивницького, Ж. Б. Мольєра; рецензій на «Казку старого млина» С. Ф. Черкасенка, перші томи збірки творів І. К. Тобілевича та ін.

Переклав драми О. С. Пушкіна, «Підступність і кохання» Ф. Шіллера, лібретто до опер «Любов до трьох апельсинів» С. Прокоф'єва, «Трільбі» О. Юрасовського, «Фауст» Ш. Гуно, переробив переклад П. Куліша трагедії «Ромео і Джульєтта» У. Шекспіра та ін. Переклади й переспіви з ін. літератур, зокрема революц. пісень «*Інтернаціонал*» Е. Потьє, «*Марсельєза*» К. Ж. Руже де Ліля, «*Варшав'янка*» В. Свєнціцького та ін. Писав про балети С. Прокоф'єва, творчість О. Й. *Нижанківського*, художників С. І. *Васильківського*, О. П. *Архипенка*, О. Л. *Кульчицької*, про вишивки Сх. Галичини та ін. Теоретичні й критичні праці В. мали значний вплив на розвиток укр. театру, зокрема «*Молодого театру*» Леся Курбаса (1916—19). Репресований 1934, 1938, реабілітований 1957.

Тв.: Театр і драма. К., 1913; Пензлем і пером. Прага, 1923; Драматична примадонна. Львів, 1924; Режисер. Львів, 1925; Поезії. Х., 1929; Твори. К., 1989.
Літ.: Білецький О. І. Микола Вороний. В кн.: Вороний М. Вибрані поезії. К., 1959; Куценко Л. Другий вирок Миколи Вороного. «Україна», 1991, № 3; Охріменко О. Микола Вороний і світова література. «Березіль», 1991, № 11.

О. К. Бабишкін.

М. К. Вороний.

О. П. Воронович.

ВОРОНОВИ́ЦЬКИЙ ПАЛАЦО́ВО-ПА́РКОВИЙ КО́МПЛЕКС — пам'ятка арх-ри раннього *класицизму* у смт Вороновиці Вінн. обл. Палац (кін. 18 ст.) у плані — триповерховий прямокутний, до нього симетрично примикають два дугоподібні крила. Центр. об'єм акцентовано *портиком*, що складається з восьми спарених колон *корінфського ордера* на рустованому п'єдесталі з *аркадою*. Планування палацу анфіладне і коридорне. Збереглися у первісному вигляді інтер'єри овального і круглого залів з ліпленим декором на антич. теми. Перед гол. фасадом — великий круглий парковий *партер*. Частково зберігся пейзажний парк. У кол. палаці розміщено школу і Музей історії авіації ім. О. Ф. Можайського, одного з основоположників рос. авіації, який жив тут 1869—76.

Вороновицький палацово-парковий комплекс. Палац. Кін. 18 ст.

ВОРОНО́ВИЧ Олександра Петрівна [8 (20).VII 1898, с. Куніно, тепер Яросл. обл.— 15.VII 1985, Москва, похована в Харкові] — рос. актриса, нар. арт. СРСР з 1954. Дружина О. Г. *Крамова*. Після закінчення 1918 студії при Моск. драм. театрі О. Л. Суходольського (педагоги — І. М. *Пєвцов*, О. Г. Крамов) працювала в театрах Москви. 1933—62 — в Харків. рос. драм. театрі ім. О. С. Пушкіна. Ролі: Предслава («Сон князя Святослава» І. Франка), Ольга («Доля поета» С. Голованівського), Анна Кареніна, Катюша Маслова («Анна Кареніна», «Воскресіння» за Л. Толстим), Ліза Калітіна («Дворянське гніздо» за І. Тургенєвим), Ніна («Маскарад» М. Лермонтова), Лариса, Негіна, Туліна («Безприданниця», «Таланти і поклонники», «Остання жертва» О. Островського), Варя, Ірина, Олена Андріївна («Вишневий сад», «Три сестри», «Дядя Ваня» А. Чехова), Марія Олександрівна Ульянова («Сім'я» О. Попова).

Літ.: Попова Л. Г. Александра Петровна Воронович. К., 1960.

Л. Г. Попова.

ВОРОНЦО́ВСЬКИЙ ПАЛА́Ц. 1) В Одесі — архіт. ансамбль у стилі *класицизму*. До його складу входять палац (1824—29, арх. Ф. К. *Боффо*), стайня, *бельведер*, флігель. Домінантою ансамблю є двоповерховий палац на високому цоколі. Пн. фасад має гранчасту півротонду, східний — плоский портик іонічного ордера, вздовж пд. та зх. фасадів широко розставлено тосканські колони, які утворюють одноповерхову галерею (кол. зимовий сад). У парадних залах — візерунчастий паркет, стелі оздоблено живописом і ліпленням (в одному з приміщень — плафон, розписаний художником І. Ковшаровим), мармурові каміни, кришталеві та бронзові люстри, інкрустовані двері. Тепер тут Палац дітей та юнацтва ім. Я. Гордієнка. 2) в Алупці — див. *Алупкинський палацово-парковий комплекс*.

А. О. Артемов.

ВОРОНЯ́К Микола Михайлович (27.XII 1922, с. Ванівка, тепер Польща — 26.VI 1974, Тернопіль) — укр. диригент, засл. працівник культури УРСР з 1973. Закінчив 1952 Львів. консерваторію. З 1945 керував сільс. хорами на Тернопільщині, з 1947 — студентськими хорами у Львові. 1952—62 — худож. керівник першої профес. хорової капели Тернопільської філармонії, з 1963 — худож. керівник цієї філармонії.

І. Д. Гамкало.

ВОРОНЬКО́ Платон Микитович [18.XI (1.XII) 1913, с. Чернеччина, тепер Охтирського р-ну Сум. обл.— 10.VIII 1988, Київ] — укр. поет. Навчався 1938—41 в Літературному інституті ім. О. М. Горького. Під час Вел. Вітчизн. війни на слова В., який був командиром підрозділу в партизан. з'єднанні С. А. Ковпака, було написано ряд пісень, що, видані у вигляді листівок, здобули популярність серед партизанів. Драм. поема «Казка про Чугайстра» (1957) поставлена в Київ. та Львів. ТЮГах (1965), Хмельн. театрі ляльок (1985). За цим твором знято однойм. фільм (1978, Київ. студія наук.-популяр. фільмів). Поезії В. поклали на музику А. Я. Штогаренко (хори «Ленін іде по планеті», «Весільна партизанська», «Галичанка», «У Києві на Подолі», «Ой, як жалко», всі — 1972; «Партизанському з'єднанню, двічі Герою Радянського Союзу С. А. Ковпаку до 100-річчя з дня народження присвячується», 1987), В. Д. Кирейко (хор «Партизанський триптих», 1973), О. Д. Левич (пісня «Липка», 1987), Ю. С. Мейтус (хори «Ходімо, кохана, у ліс», «Вечірня пісня», «Ой на горі село горить», всі — 1950; романси «У нашому серці є ласка хороша», 1974; «Затанцюй мені, циганко», 1988) та ін. Держ. премія СРСР, 1951. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1972.

Тв.: Твори, т. 1—4. К., 1982—83.
Літ.: Сердюк П. Платон Воронько. К., 1963; Русакієв С. Платон Воронько. К., 1973.

Л. М. Дворниченко.

ВОРО́ТА, брама — отвір для проїзду в будинку, *башті*, оборонному мурі або огорожі, самостійна архіт. споруда. Виникли в епоху неоліту. Архіт.-художнє оформлення В. почалося в антич. культурах Передньої Азії (В. Іштар у Вавілоні). У Старод. Греції було два типи В.— осьові (фланковані двома баштами) і тангенціальні (в отворі між паралельними стінами). У Римі — з гратами, що опускалися. У 3—2 ст. до н. е. в Італії поширилися аркові В. з баштами, згодом — з 3—4-арковими прольотами й аттиковим верхом. Їхні фасади

Ворота будинку охорони у садибі в смт Шарівці Харків. обл. Кін. 19 ст.

було членовано *колонами* та *пілястрами*. Внаслідок змін римські В. дедалі наближалися до *тріумфальної арки*. Залежно від функціонального призначення В. поділяють на кілька архіт.-худож. типів.

Укріплені В. (брама) становлять частину оборонної системи *замку, фортеці*, монастиря, міських мурів. У давні часи мали вигляд квадратної або круглої башти з проїздом, перед яким був рів і підйомний міст (башта в с. П'ятничанах Вінн. обл.; В. замку в м. Добромилі Львів. обл.). Над В. нерідко вирізьблювали герби власників або засновників замків та укріплень: В. Язловецького замку в с. Яблунівці (14 ст.), замку в с. Підзамочку (16 ст., обидва — Терноп. обл.), Польська брама в м. Кам'янці-Подільському (13—16 ст.). За середньовіччя оборонні В. часто мали підйомну решітку, т. з. герсу. Стулки В. здебільшого були окуті залізом. У 2-й пол. 17 — на поч. 18 ст. оборонне значення В. в укріпленнях зменшилося, проте зросла їхня репрезентативна роль. Більше уваги почали приділяти архіт.-худож. оздобленню — розвинутим *карнизам, фризам*, пілястрам та *аттикам*: Московські та Очаківські В. Херсонської фортеці (кін. 18 ст.), Московські (верхні) В. *Київської фортеці* (1765).

Як самостійні архіт. споруди В. будували в огорожах монастирів, *палаців*, садиб: В. Василіанського монастиря в с. Крехові Львів. обл. (17 ст.), комплексу *Успенського собору* у м. Володимирі-Волинському (17 ст.), *брама Заборовського* в Києві (1746—48). Поєднані з монастирською церквою, В. утворили самостійний тип надбрамної церкви: *Троїцька надбрамна церква* (12 ст.) та *Всіхсвятська церква* (17 ст.) Києво-Печерської лаври, надбрамна церква *Спаського монастиря* в Путивлі (17 ст.). В. влаштовували також у дзвіницях (*Єлецький Успенський монастир* у Чернігові, 17 ст.; Софійський монастир у Києві, 18—19 ст.).

У культовому буд-ві В. обрамляли багато декорованими *порталами*. В арх-рі палаців і садиб вони також виконували декоративно-парадну функцію. В. як акцентований елемент огорожі підкреслювали гол. планувальну вісь садиби, вели до гол. *алеї* тощо. В. у вигляді кам. будівлі з проїздом архітектурно

Воронцовський палац (тепер Палац дітей та юнацтва ім. Я. Гордієнка) в Одесі. 1826—30. Арх. Ф. К. Боффо.

Ворота біля будинку Кабінету Міністрів України. 1948. Арх. В. Д. Єлізаров, Т. Михайлова.

імітували середньовічні брами з *аркатурою* та *бійницями* (садиба в смт Шарівці Харків. обл., 19 ст.) або укріплені брами (садиба в смт Любешеві Волин. обл., 18 ст.). Іншим архіт. типом є В. у кам. огорожах садиб, оздоблених пілястрами й барокковими алегорич. скульптурами на стовпах, з метал. кованою решіткою між ними. (В. у с. Оброшиному Львів. обл., 1730—2-а пол. 18 ст.).

З часом суцільні муровані огорожі садиб змінилися ажурними металевими, а В. відповідно виділялися розвинутим декором опорних стовпів, прикрашених рустом й увінчаних геральдичними елементами, декор. пластикою кованих грат (див. *Литво художнє*), вензелями, гербами власників садиб, орнаментами (садиба в смт Антонінах Хмельн. обл., 18 ст.). Важливу декор. роль відіграють В. у садово-парковій арх-рі (парк *«Софіївка»* в м. Умані Черкас. обл., 1796; Наталіївський парк у смт Володимирівці Харків. обл. 1884).

Тріумфальні В. (арки) зводили на честь урочистих подій, в'їздів до міст видатних осіб: Московські В. у м. Глухові Сум. обл. (1774), тріумфальні В. у містах Кам'янці-Подільському (1781) та Новгороді-Сіверському (1866—87).

В. селянських садиб становили частину периметру огорожі. Розташовані переважно з боку гол. входу на подвір'я, В. мали вигляд двох стовпів під двоскатним дашком, між якими кріпилися на завісах стулки. Прикрашалися різьбленим орнаментом. У міськ. будинках і садибах В. будували з боку площі чи гол. вулиці, іноді — з тилу ділянки. Мали декор. різьблення порталів (В. житл. будинків на площі Ринок у Львові). В. широко використовувалися в арх-рі громад. споруд, приватних особняків та прибуткових будинків.

Літ.: Яблонский Д. Н. Порталы в украинской архитектуре. К., 1955; Самойлович В. П. Народное архитектурное творчество. К., 1977.

О. А. Пламеницька.

ВОРОТНИКО́В Павло Максимович [1804, Ревель, тепер Таллінн — 23.IV (5.V) 1876, Москва] — рос. композитор, хоровий диригент, педагог. Навчався музики самостійно. Після закінчення 1829 кадетського корпусу в Петербурзі перебував на військ. службі в Єлизаветграді (тепер Кіровоград), де керував військ. хорами та аматор. оркестрами, згодом жив у Новгороді. З 1842 — учитель співу Придворної співацької капели в Петербурзі. 1851—63 працював на Україні: з 1851 — у Херсоні, з 1853 — в Єлизаветграді, з 1860 — в Одесі. Організовував концерти і муз. вистави.

Автор культової музики, романсів, творів для духового оркестру та ін. Один з перших біографів М. С. *Березовського* («Березовський і Галуппі», 1851).

Літ.: Преображенский Ант. П. М. Воротников и его статьи по церковному пению. «Русская музыкальная газета», 1902, № 41, 44.

ВОРОШИЛОВГРА́Д — у 1935—58 і 1970—90 назва м. *Луганська.*

ВОРСО́ВИЙ КИ́ЛИМ — один з видів українського народного *килима.* Створюється вузликовою технікою. Висота ворсу 5 см. Переважає геом. та геометризовано-рослинний орнамент. Для фарбування пряжі застосовують натуральні *барвники.* Виробн. В. к. було поширене у 17—18 ст. на Харківщині, Полтавщині, у 2-й пол. 19 ст. занепало. У наш час В. к. створюють на Гуцульщині. *І. І. Несен.*

ВОСКОБО́ЙНИКОВ (? — ?) — укр. живописець 18 ст. У 60-х рр. виконав ікони для іконостаса Трьохсвятительської церкви в с. Лемешах (тепер Черніг. обл.).

Літ.: Горностаев Ф. Строительство графов Разумовских в Черниговщине. М., 1911.

ВОСКОВИ́Й ЖИВО́ПИС — техніка живопису, в якій зв'язуючою речовиною є віск. Завдяки невеликій хім. активності і вологостійкості воску виконані в цій техніці твори протягом багатьох століть зберігають первісний колорит, щільність і фактуру фарбового шару.

В. ж. використовували з 14 ст. до н. е. в Старод. Єгипті для оздоблення фасадів храмів. Технологія найміцнішого В. ж.— *енкаустика* (т. з. гарячий спосіб) виникла в Старод. Греції в 5 ст. до н. е.., її використовували у станковому живопису і монумент. розписах. У *фаюмських портретах* (1 ст. до н. е.— 4 ст. н. е.) і візант. іконах (до 12 ст.) енкаустику поступово витіснили воскові фарби на скипидарі (т. з. холодний спосіб) і воскова темпера (емульсії з домішками летючих масел) — менш стійкі, але й менш складні техніки. В. ж. використовують в сучас. мист-ві, при реставрації живопису.

ВОСКОВИ́Й РО́ЗПИС — техніка ручного розпису *писанок* (див. *Капанка*) та тканин (гарячий *батик*).

ВОСКРЕСЕ́НСЬКА Людмила Володимирівна (13.IX 1930, Алма-Ата) — рос. і укр. артистка балету, балетмейстер, засл. арт. РРФСР з 1969. Закінчила 1955 ДІТМ ім. А. В. Луначарського в Москві. Працювала в Казах. (Алма-Ата, 1948—50), Молд. (Кишинів, 1955—58), Туркм. (Ашхабад) та Челяб. (1961—73) театрах опери та балету. 1973—88 — гол. балетмейстер Дніпроп. те-

атру опери та балету, де поставила балети «Лебедине озеро» П. Чайковського (1974), «Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва (1975), «Спартак» А. Хачатуряна (1975), «Тисяча і одна ніч» Ф. Амірова (1982), «Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва (1985).

В. Д. Туркевич.

ВОСКРЕСЕ́НСЬКА ЦЕ́РКВА — 1) У смт Батурині Черніг. обл.— пам'ятка арх-ри, одна з перших споруд зрілого *класицизму* на Україні. Збудована 1790—1803 як родова усипальниця останнього гетьмана України К. Г. Розумовського (похований тут 1803). Пізніше в інтер'єрі встановлено скульпт. надгробок роботи І. П. *Мартоса* (збереглися фрагменти). Споруда хрещата у плані, з заокругленою *апсидою*, однобанна, цегляна, отинькована. Над зх. *притвором* — дзвіниця з високим шпилем. Церква збереглася без перебудов. З трьох сторін просторового хреста — чотириколонні портики *тосканського ордера* з трикутними *фронтонами*. Сферична баня з ліхтариком спирається на масивний циліндричний *барабан* з невеликими круглими віконцями. Стіни розчленовано *пілястрами*, високими вікнами з півциркульними перемичками та неглибокими нішами.

Воскресенська церква в смт Батурині Чернігівської обл. 1790—1803.

В інтер'єрі збереглися ковані двері поч. 19 ст. *В. В. Вечерський.*

2) У Києві — пам'ятка арх-ри в стилі *барокко*. Збудована 1698 на тер. *Київської фортеці*. Будівля однокупольна з трьома апсидами. Фасади прикрашено пілястрами, карнизами, наличниками. В інтер'єрі зберігся живопис 19 ст. До 1786 належала *Києво-Печерській лаврі*. 1860 – 63 арх. П. І. *Спарро* за проектом інж. Духоніна прибудував із Зх. триярусну дзвіницю. 1867 зведено чотири дерев. верхи (1880 згоріли). 1884 відбудовано за проектом В. М. *Ніколаєва*.

Воскресенська церква в м. Лебедині Сумської обл. 1789

У 50-х рр. 20 ст. проведено ремонт, з 1978 велися реставраційні роботи; з 1991 — діюча.

3) У м. Лебедині Сум. обл.— пам'ятка *слобожанської архітектурної школи*. Збудована 1789 в центрі приміської слободи Кобищі (тепер у складі Лебедина) на місці однойм. дерев. церкви, спорудженої 1676. Церква дерев'яна, первісно тридільна, триверха, з двозаломними верхами, центр. зруб квадратний зі зрізаними кутами, бабинець і вівтар 6-гранні. Зазнала перебудови 1867: із Зх. добудовано притвор та двоярусну дзвіницю з шатровим завершенням, зі Сх. дияконник і жертовник, з Пн. і Пд.— чотиригранні приділи з двоярусними верхами, а також змінено форму бань, які після ремонту стали непропорційно низькими й масивними. Тоді ж розширено вікна, їх обрамлено дощатою лиштвою з трикутними *сандриками*. 1937—39 розібрано бабинець, притвор і дзвіницю, у 70-х рр. влаштовано тамбур. Архітектурні форми монументальні, приземкуваті. В інтер'єрі зруби поєднано арками-вирізами. Бічні грані восьмериків стягнуто ригелями, помережаними різьбленням. *В. В. Вечерський.*

4) У смт Старій Солі Львів. обл.— пам'ятка дерев. арх-ри. Збудована 1460. Церква-ротонда, первісно тризрубна, двоверха. До квадратного нефа примикають гранчастий вівтар та прямокутний бабинець. Над нефом і вівтарем через *залóм* за допомогою парусів поставлено низькі *восьмерики* з наметовими верхами. Над бабинцем — трапецієподібна стеля з двосхилим дахом. У 17 ст. до бабинця прибудовано каркасну двоярусну дзвіницю з наметовим дахом. Всю церкву оточує широке *піддашшя* на випусках зрубів та кронштейнах. *І. Р. Могитич.*

5) У с. Старому Кривині Хмельн. обл.— пам'ятка *волинської архітектурної школи*. Збудована 1763. Дерев'яна, тризрубна, триверха. Квадратний у плані центр. зруб ширший за бічні, квадратний вівтар і видовжений бабинець (перебудова кін. 19 ст.). Стіни всіх зрубів рівновисокі, перекриті наметовими верхами на восьмериках, що поставлені на зруби через заломи за допомогою *парусів*. Церква має *опасання*. *І. Р. Могитич.*

6) У Сумах — пам'ятка *слобожанської архітектурної школи*. Зведена 1702. Цегляна, тинькована. Двоповерхова, тридільна, трибанна, з трьома двоповерховими притворами-ганками. Всі об'єми у плані прямокутні. На першому поверсі розміщена тепла церква Андрія Первозваного, на другому — холодна Воскресіння. У середині 19 ст. з Пн. прибудовано криті сходи, що ведуть у верхню холодну церкву. Нижня тепла церква перекрита системою циліндричних склепінь з розпалубками. У верхній — простір кожного об'єму розкрито до верху бані. Перехід від четвериків до масивних восьмериків здійснено за допомогою тромпів. Середній верх значно вищий від бічних. Грані архіт. форм підкреслено півколонками, вікна мають ордерні *наличники* з фронтончиками. В декорі помітний вплив рос. мурованої арх-ри 17 ст. Споруда має унікальні відмінності: на її кутах пучки півколон з перехватами, віконні отвори — шестикутної форми. Абриси пам'ятки відзначаються струнками пропорціями, вишуканістю та підкресленим вертикальним спрямуванням. На Пн. від церкви розташована висока чотириярусна дзвіниця (1906). У 1978 завершено реставрацію споруди (арх. М. М. Говденко). Тут розміщено експозицію декор.-ужиткового мист-ва Сум. ХМ.

В. В. Вечерський.

7) В. ц. *Флорівського монастиря* у Києві — пам'ятка арх-ри в стилі класицизму. Збудована 1824 за проектом А. І. *Меленського*. Церква-ротонда, до якої примикають з Пн. і Пд. прямокутні у плані об'єми лікарняних келій. Фасад ротонди прикрашає колонада *доричного ордера*. На галереї бічних крил ведуть криволінійні у плані сходи. Завершується церква півциркульним куполом з банькою.

ВОСКРЕСІ́ННЯ — за християнськими реліг. уявленнями, повернення *Ісуса Христа* до життя після його смерті на хресті і поховання. Євангелія розповідають, що Христос не раз віщував свою насильницьку смерть і В. «у третій день». Оживання тіла Христа і його вихід із гробниці, заваленої камінням, не описується; повідомляється лише про вигляд вивільненої з-під каміння порожньої гробниці із складеним в ній саваном, на якій сидять ангели, а також розповідається про явлення воскреслого Христа своїм послідовникам (за переказами, найперше він явився діві Марії). Явлення Христа і його бесіда з учнями тривали 40 днів і завершилися *вознесінням*. Мотив переможного явлення Христа над скинутим гробовим каменем з білою *корогвою*, на якій червоний хрест, склався в католицькому мист-ві пізнього середньовіччя, згодом перейшов у пізній культовий живопис православ'я. В укр. мист-ві 17—18 ст. серед зразків сюжету В.— настінний розпис у *Юра церкві* в Дрогобичі, розпис вівтаря у церкві с. Колодного Закарп. обл., «*кужбушки*» учнів і викладачів *Лаврської іконописної майстерні* та ін. Композицію «Воскресіння» на стінах хорів *Володимирського собору* в Києві виконав М. В. *Нестеров*. Серед ескізів розписів М. О. *Врубеля* для цього собору — акварель «Воскресіння» (Київ. МРМ).

Літ.: Панич І. Воскресіння. «Вітчизна», 1991, № 10.

ВОСТРЯКО́В Олександр Андрійович (10.I 1944, смт Каргапілля Кург. обл.) — укр. співак (тенор), нар. арт. УРСР з 1991. Закінчив 1973 Харків. ін-т мист-в (клас Т. Я. *Веске*). 1974—76 — соліст Харків., 1976—83 — Дніпроп., з 1983 — Київ. театрів опери та балету. Партії: Петровський («Пробудження» Л. Колодуба, перше виконання, 1977), Микола («Грім з Путивля» В. Ільїна, перше виконання, 1981). Самозванець («Борис Годунов» М. Мусоргського), Андрій («Мазепа» П. Чайковського), Максим («Золотий обруч» Б. Лятошинського), Радамес («Аїда» Дж. Верді), Каварадоссі («Тоска» Дж. Пуччіні). Гастролі в країнах Зх. Європи.

«ВОСХО́Д» («Схід») — літ.-мистецький тижневик. Виходив в Одесі 1918. Публікував статті, фейлетони, спогади, портрети акторів, рекламував спектаклі, зокрема репертуар укр. трупи О. З. *Суслова*. *В. В. Голота.*

ВОСЬМЕРИ́К — восьмикутна у плані споруда або її частина, яка звичайно була основою для *шатра* чи *купола*. Часто В. опирався на чотирикутні (т. з. восьмерик на четверику), іноді хрещаті у плані стіни. Поширився у культовому — дерев. (*Юра церква* в м. Дрогобичі Львів. обл., 1670; Борисоглібська церква в с. Шумлянах Терноп. обл., 1711—72) та кам. (*Іллінська церква* в Києві, 1692; *Воскресенська церква* у Сумах, 1702) буд-ві. Композицію В. використовували також як вінцеву частину громад. будинків (*колегіум* у Чернігові, кін. 16—18 ст.; будинок Гол. командира Чорномор. флоту, 1794, арх. П. В. Неєлов, тепер Микол. музей суднобудування і флоту), *башт* (1823—25, с. Осіч Черніг. обл.). *В. І. Тимофієнко*

Восьмерик. Загальний вигляд Іванівської церкви у м. Городку Львівської обл. 1755.

ВОТИ́ВНІ ПРЕДМЕ́ТИ, вотиви (від лат. votivus — присвячений богам, від votum — обіт, бажання) — ритуальні речі, які приносили з давніх часів на священне місце або до храму з метою одержати від божества зцілення, порятунок, на відзнаку подій особистого, родинного і громад. життя, а також на виконання обіту, заповітів. В Україні В. п. були розповсюджені на Волині і в Галичині з 16 ст., на Лівобережжі з 18 ст. у вигляді невеликих мідних посріблених або срібних табличок овальної, квадратної чи серцеподібної форми, які мали гофрований край, карбовані або гравіровані (рідко — мальовані) зображення. Виготовляли їх ювеліри і нар. майстри. На оздобленні В. п. позначилися худож. особливості різних епох і мист. стилів. *А. О. Леонова.*

ВО́ХРА (грец. ὤχρα, від ὠχρος — блідий, жовтуватий) — природна мінеральна фарба з глини та оксидів заліза. Колір від блідо-жовтого до темно-бурого. На тер. України застосовували вже в *палеоліті*. Використовують для фарбування деревини, *фарфору* тощо.

ВО́ШВИ — декор. оздоблення одягу (рукавів, коміра) за часів Київської Русі у вигляді трикутних клаптиків атласу або оксамиту, розшитих золотом, перлами, шовком, металевими бляшками.

ВОЩАК Ярослав Антонович (19. II 1921, м. Броди, тепер Львів. обл.— 2.III 1989, Мінськ) — укр. диригент, нар. арт. СРСР з 1980. Навчався 1929—38 у філії Вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка в Стрию, 1938—39 — в цьому ін-ті у Львові, 1939—41 — у Львів. консерваторії. 1940—63 — диригент (з 1953 — головний) Львів. театру опери та балету; головний диригент театрів опери та балету в Одесі (1963—64), Воронежі (1967—70), Казані (1970—71); з 1972 — в Мінську (з 1980 — диригент). Перші виконання: опер — «Лісова пісня» В. Кирейка (1958), «Назустріч сонцю» А. Кос-Анатольського (1957; 2-а ред.— «Заграва», 1959), «Украдене щастя» О. Мейтуса (1960); балетів — «Сойчине крило» (1956), «Хустка Довбуша» (1951) А. Кос-Анатольського. Ін. постановки: «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Утоплена» М. Лисенка, «Назар Стодоля» К. Данькевича, «Іван Сусанін» М. Глинки, «Князь Ігор» О. Бородіна, «Мазепа», «Пікова дама» П. Чайковського, «Фауст» Ш. Гуно, «Кармен» Ж. Бізе. Виступав також як диригент симф. оркестрів. *Л. З. Мазепа.*

ВО́ЮЦЬКИЙ Віктор (? — ?) — київ. фотограф. 7.V 1861 сфотографував труну з останками Т. Г. Шевченка, що була встановлена біля церкви Різдва на Подолі у Києві під час перевезення її з Петербурга до Канева. *С. І. Білокінь.*

ВОЯЧЕК Богумил (Федір) Іванович (10.VI 1857, м. Лубна Раковніцького округу, тепер Чехія — 3.IV 1934, Київ) — український музикант, диригент, композитор і педагог. Закінчив 1879 Празьку консерваторію. 1883—1915 — контрабасист оркестру Київ. рос. опери (був запрошений до Києва Й. В. *Прибиком*), 1885—1913 — викладач Київ. муз. уч-ща, 1913—34 — професор Київ. консерваторії (клас контрабаса). Одночасно з 1916 — керівник оркестру *Бергоньє театру*, диригент літніх симф. концертів; регулярно брав участь у камерних концертах РМТ. 1917—25 — капельмейстер оркестру київ. міліції, згодом грав у симф. оркестрі Київ. радіоцентру.

В. належать оркестровки опер «Катерина» М. Аркаса (1898, пост. 1899) і «Ноктюрн» М. Лисенка (1913), створені до їх першого виконання. Автор опери «Вій», симфонічної поеми «Пам'яті Чайковського», двох увертюр, урочистої кантати, присвяченої *«Соловцов» театру*, маршів для духового оркестру, в т. ч. «Урочистого актового маршу» (присвяченого 100-річчю 1-ї київ. гімназії, 1909), творів для віолончелі, фп. та ін.

Літ.: Шамаєва К. Чеські музиканти в Києві «Музика», 1981, № 5.

К. І. Шамаєва

ВР. Увірування Хоми. Ілюстрація до «Тріоді цвітної». Дереворит. 1631. ДМУОМ. Київ.

ВР (криптонім; ? — ?) — укр. гравер на дереві 30—90-х рр. 17 ст. Його твори вміщено в численних виданнях *Києво-Печерської лаври друкарні*.

Літ.: Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв. СПБ, 1895; Попов П. Матеріали до словника українських граверів Додаток 1. К., 1927.

ВРА (криптонім; ? — ?) — укр. гравер на дереві 17 ст. Його твір вміщено у виданні «Октоїх» (1629) *Соболя Спиридонова друкарні* у Києві

Літ.: Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв. СПБ, 1895. *Н. М. Присталенко*

О. М. Врабель.

ВРА́БЕЛЬ Олександр Михайлович (26.II 1931, с. Іванівці, тепер Закарп. обл.) — укр. співак (баритон), нар. арт. УРСР з 1972. Закінчив 1960 Львів. консерваторію (клас О. В. *Карпатського*, навчався також у П. П. *Кармалюка*), з 1977 — її викладач. З 1957 — соліст Львів. театру опери та балету. Дебютував у партії Сільвіо («Паяци» Р. Леонкавалло). Партії: Султан («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Іван («Катерина» М. Аркаса), Гнат («Назар Стодоля» К. Данькевича), Михайло Гурман («Украдене щастя» Ю. Мейтуса), князь Ігор (однойм. опера О. Бородіна), Грязной («Царева наречена» М. Римського-Корсакова); провідні партії в операх П. Чайковського, С. Рахманінова, С. Прокоф'єва, Дж. Верді та ін. Перший виконавець партій Перелесника, Гриця («Лісова пісня», 1958, та «У неділю рано...», 1966, обидві — В. Кирейка), Ріхарда Зорге (однойм. опера Ю. Мейтуса, 1976), Петра Бородіна («Відроджений травень» В. Губаренка, 1974), Івашка («Олеська балада» Б. Янівського, 1987). Лауреат Респ. конкурсу виконавців (Київ, 1959, 1-а премія), Міжнар. конкурсу оперних співаків (София, 1963, 3-я премія). *Л. З. Мазепа.*

«ВРЕ́МЯ» («Час») — вокально-інструм. ансамбль. Ств. 1970 в Донецьку при Палаці культури і техніки Донец. металургійного з-ду ім. В. І. Леніна. З 1977 — народний самодіяльний. Керівник — Є. А. Лукашенко. Учасник 12-го міжнар. фестивалю робітн. молоді (Болгарія, 1988; Велика золота медаль). Гастролі в Німеччині (1976), Польщі (1980). *Т. Н. Жовнова.*

ВРО́НА Іван Іванович (29.IX 1887, с. Отроч на Холмщині, тепер Польща — 5.I 1970, Київ) — укр. мистецтвознавець, кандидат мистецтвознавства з 1951, засл. працівник культури УРСР з 1968. Навчався 1912—14 в худож. студії К. Ф. Юона в Москві. Закінчив 1913 Моск. ун-т. 1919 студіював монумент. мист-во в майстерні М. Л. *Бойчука*. 1924—30 — перший ректор Київ. худож. ін-ту (викладав у ньому 1930—33, 1945—48). Одночасно обіймав посади директора Київ. музею зх. та сх. мист-ва (1925—31), голови Вищої кінорепертуарної комісії при Наркомосі УРСР (1926—30). 1933 репресований і позбавлений волі на п'ять років. В 1944—50 — наук. співробітник ІМФЕ АН УРСР, 1956—70 — зав. сектором Ін-ту теорії та історії арх-ри. Один з організаторів і голова Центр. бюро *АРМУ* (з 1925). З ініціативи і за редакцією В. був виданий альманах *«Мистецько-технічний ВИШ»* (1928). Автор статей про укр. мист-во 20-х рр., монографій про творчість К. Д. Трохименка (1957), М. Г. Дерегуса (1958), А. Г. Петрицького (1968). Брав участь у колективній праці «Історія українського мистецтва» (т. 5, 1967). Портрети В. виконали Д. М. Шавикін (1956), В. І. Касіян (1968).

Тв.: Мистецтво революції і АРМУ. К. 1926; Українська радянська графіка. К. 1958.

Літ.: Матеріали до словника мистецтвознавців УРСР. «Українське мистецтво-

знавство», 1970, в. 4; Шлейов В. Шляхи пройденого. «Образотворче мистецтво», 1987, № 6; Афанасьєв В. А. Вчений і педагог І. І. Врона. «Народна творчість та етнографія», 1987, № 6. *І. І. Верба.*

«ВРОНСОБСА́М» — театр мініатюр. Існував 1918 в Одесі. Назва — від прізвищ його керівників В. Вронського і М. І. Собольщикова-Самаріна. Серед акторів — В. Я. *Хенкін.* У репертуарі — сатиричні мініатюри, скетчі, одноактні п'єси («Кохання іспанки», «Театр купця Єпшкіна», «Рудий Джим») та ін.

В. В. Голота.

ВРО́НСЬКИЙ Вахтанг Іванович [справж.— Надірадзе; 28.VIII (10.IX) 1905, Тбілісі — 27.II 1988, Київ] — укр. балетмейстер, нар. арт. СРСР з 1962. Закінчив 1923 балетну школу в Тбілісі. З 1923 — соліст балету, з 1932 — балетмейстер у театрах Ростова-на-Дону, Саратова, Баку, Ташкента. 1940—54 — гол. балетмейстер Одеського, 1954—69 — Київ. театрів опери та балету. Худож. керівник і балетмейстер 1961—73 укр. худож.-спорт. ансамблю «Балет на льоду», 1980– 86 *Театру класичного балету* (Київ). Постановки: «Есмеральда» Ч. Пуньї (1940, 1962), «Лілея» К. Данькевича (1945, 1956), «Олеся» Ю. Русинова (1947), «Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва (1955), «Шурале» Ф. Яруллі́на (1952, 1955), «Ростислава» Г. Жуковського (1955), «Лускунчик» П. Чайковського (1950, 1956), «Лісова пісня» М. Скорульського (1958), «Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва (1962), «Франческа да Ріміні» на муз. П. Чайковського (1961), «Спартак» А. Хачатуряна (1964), «Княгиня Волконська» Ю. Знатокова (1966), «Поема про Марину» Б. Яровинського (1968). У «Балеті на льоду» здійснив постановку хореогр. картин «Ніч перед Різдвом» О. Рябова, «Весняна казка» та «Про що співала трембіта» К. Домінчена. В Театрі класичного балету поставив «Українське гран-па» Ю. Русинова, «У Солохи» О. Рябова, «Легенду про Київ» К. Домінчена. Постановки В. відзначаються органічним синтезом класич. та нар. танцю.

Літ.: Долохова Л. В. Балетмейстер Вахтанг Іванович Вронський. К., 1966.

Т. О. Швачко.

ВРО́НСЬКИЙ Макар Кіндратович [1 (14).IV 1910, м. Борисов, тепер Білорусь] — укр. скульптор, нар. художник УРСР з 1963. Закінчив 1945 Київ. худож. ін-т (майстерня М. І. *Гельмана*, М. Г. *Лисенка*), викладав у ньому з 1945 (професор — з 1963). Працює в галузі станкової та монумент. пластики. Твори: станкові композиції — «Леся Українка» (1947), «Устим Кармелюк» (1948); портрети — І. П. Кавалеридзе (1957), М. М. Амосова (1961); пам'ятники — В. І. Леніну у Дніпропетровську (1957), Харкові (1963), Рівному (1967), Житомирі (1970), Ужгороді (1974), всі — у співавт.; Д. З. Мануїльському (1966), А. В. Іванову (1976),

В. І. Вронський.

М. О. Врубель. Автопортрет. Олівець. 1885. МРМ. Київ.

М. К. Вронський.

Скульптори М. К. Вронський, О. П. Олійник, арх. В. Г. Гноздилов Пам'ятник Б. Хмельницькому в м. Чигирині Черкаської обл. Бронза, граніт. 1967. Реконструкція. 1974.

обидва — у Києві; Б. Хмельницькому в м. Чигирині Черкас. обл. (1967, реконструкція 1974), «Декабристи у Кам'янці» (Черкас. обл., 1975), героям Колківської демонстрації 1935 в смт Колки Волин. обл. (1975), мемор. комплекс Вічної Слави у Луцьку (1977), всі — у співавт.

Значне місце в творчості В. посідає шевченківська тема: композиції «Т. Г. Шевченко» (1950—51), «Думи мої, думи...» (1964) та ін.; пам'ятники Т. Г. Шевченку для Палермо в Канаді (1949—50; Держ. премія СРСР, 1951), Переяслава-Хмельницького (1954), Донецька (1954), в селах Моринцях (1956), с. Шевченковому (1957), Шполі (1961), Корсуні-Шевченківському (1960), всі — Черкас. обл., м. Шевченко (з 1992 — м. Актау, Казахстан, 1982; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1984). Твори зберігаються в ДМУОМ, ДМШ.

ВРУ́БЕЛЬ Михайло Олександрович [5 (17).III 1856, Омськ — 1 (14).IV 1910, Петербург] — рос. художник. Навчався 1880—84 в петерб. АМ у П. П. *Чистякова*, з 1905 — її академік. Працював у галузях станкового, монумент. і театр.-декораційного живопису, станкової та книжкової графіки, декор.-ужиткового мистецтва, арх-ри. У худож. пошуках В. простежуються риси *символізму*, *модерну*, суб'єктивно-містичне трактування тем і образів.

В останніх класах гімназії В. навчався в Одесі, де водночас відвідував *Одеську малювальну школу* (приїздив сюди також влітку 1885).

1884 почався київ. період творчості В., коли його, ще учня АМ, за рекомендацією П. П. Чистякова, було запрошено для реставрації *Кирилівської церкви*. У перші місяці перебування в Києві В. мешкав у М. І. *Мурашка* (згодом викладав у *Рисувальній школі М. І. Мурашка*). У церкві виконав постаті архангела Гавриїла в сцені «Благовіщення», двох ангелів у хрещальні, обличчя пророків, погрудне зображення Христа, розписи «Надгробний плач» (у притворі), «Зішестя Святого Духа» (на хорах). Для іконостаса написав 1885, під час перебування у Венеції, чотири ікони — «Христос», «Св. Афанасій», «Св. Кирило», «Богоматір з немовлям» (в основу образу покладено портретні риси Е. Л. Прахової — дружини А. В. *Прахова*). На запрошення А. В. Прахова брав участь у розписі *Володимирського собору* у Києві. Виконав орнамент. розпис правого нефа. 1887 розробив акв. ескізи до стінопису пн. нефа — чотири варіанти «Надгробного плачу» і два — «Воскресіння» (зберігаються у Київ. МРМ). Відсутність у творах реліг. єлейності, духу покори, оригінальність трактування біблійних сюжетів спричинили відмову буд. к-ту собору втілити задум В. Романтичне захоплення Сходом, казковими мотивами виявилося в картині «Дівчинка на тлі перського килима», акварелі «Східна казка» (обидві — 1886, Київ. МРМ). Могутній злет фантазії дозволив йому у першому творі перетворити модель — дочку власника позичкової каси з Києва на поетичний образ. У Києві виконав також твори: «Автопортрет» (1885, Київ. МРМ), «Портрет В. Д. Замирайла» (1887—89, ДТГ) та ін. Брав участь у відновленні живопису в *Софійському соборі* (три фігури архангелів у куполі).

1887 перебував у маєтку М. Я. Тарновського в Мотовилівці під Києвом, де для сільс. церкви писав «Моління про чашу».

Наприкінці 1889 В. переїхав до Москви, де остаточно сформувалась його худож. манера, характерні риси якої визначилися у творчості київ. періоду. Зв'язки В. з Україною тривали. 1896 В. одружився з укр. співачкою Н. І. Забілою (див. *Забіла-Врубель* Н. І.), рідна тітка якої була дружиною художника М. М. *Ге*. Її образ В. втілив у картині «Царівна-лебідь» (1900, ДТГ), багатьох портретах («Н. І. Забіла-Врубель», 1898; «Після концерту. Портрет Н. І. Забіли-Врубель», 1905; обидва — ДТГ). Не раз працював у майстерні М. М. Ге на хуторі Іванівському (тепер с. Шевченка) на Чернігівщині. Тут були написані полотна «До ночі», «Бузок» (обидва — 1900, ДТГ), в яких передано органічне злиття світу людських почуттів і природи. 1901 В. разом з дружиною приїздив до Києва на її гастролі. 1903 перебував у Києві разом з дружиною і сином (3 травня син помер).

Драм. сприйняття світу В. найповніше втілив у роботі над темою Демона — гол. темою його творчості моск. періоду («Де-

М. О. Врубель. Дівчина на тлі перського килима. Олія. 1886. МРМ. Київ.

мон», 1890; «Демон зборений», 1902; обидва — ДТГ). У ці ж роки працював над ілюструванням творів М. Ю. Лермонтова («Демон», «Ізмаіл-бей», «Герой нашого часу»). Декор. пошуки В. пов'язані з участю в діяльності абрамцевського худож. гуртка мецената С. І. Мамонтова: виконав панно і станкові твори («Венеція», 1893; «Іспанія», 1894), ескізи театр. декорацій (зокрема, до опер М. А. Римського-Корсакова), ескізи архіт. деталей і майолікової скульптури для абрамцевської кераміч. майстерні («Єгиптянка», «Мизгир», «Купава», всі — 1899—1900), виступив як архітектор (проект фасаду будинку С. І. Мамонтова у Москві, 1891) і майстер декор.-ужиткового мист-ва. Філос. глибини сповнені портрети (С. І. Мамонтова, К. Д. Арцибушева, В. Я. Брюсова), пейзажі та натюрморти.

З 1900 творчість В. набула характеру трагічної сповіді, а іноді й рис хворобливого надлому (з 1902 В. страждав тяжкою душевною хворобою, 1906 осліп).

У Києві на фасаді будинку № 14 по вул. Десятинній, де жив В., встановлено 1962 мемор. дошку (скульптор І. П. *Кавалерідзе*, арх. Р. П. Биков).

Літ.: Яремич С. Михаил Александрович Врубель. Жизнь и творчество. М., 1911; Прахов Н. Михаил Александрович Врубель. В кн.: Прахов Н. Страницы прошлого. К., 1958; Врубель. Переписка. Воспоминания о художнике. Л., 1976; Беличко Ю. Врубель на Україні. «Образотворче мистецтво», 1983, № 4; Суздалев П. Врубель. Личность Мировоззрение. Метод. М., 1984. *Н. Ф. Харчук.*

ВРУБЛЄВСЬКА Валерія Василівна (19.XI 1938, Житомир) — укр. прозаїк і драматург, кандидат філос. наук з 1974. Автор худож.-документ. роману «Соломія Крушельницька» (1979; 2-е вид.— 1986; за романом на Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка 1982 знято худож. фільм «Повернення Баттерфляй»). У театрах України поставлено драм. твори В.: «Кафедра» (1979 — Львів. укр. драм.; 1980 — Вінн., Дніпроп., Одес., Чернів., 1981 — Житомир., Черкас. укр. муз.-драм. театри; 1980 — Київ., Сімферопольський, Харків. рос. драм. театри), «...І проросте зерно» (1985 — Полтав., Кіровогр. укр. муз.-драм. театри, Крим. укр. театр драми і муз комедії), «Візаві» (1981 — Львів. укр., Київський рос. драматичні театри).

Тв.: П'єси. К., 1985. *Г. Д. Зленко.*

ВСЕДОНБА́СІВСЬКИЙ УКРАЇ́НСЬКИЙ ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР імені І. Я. Франка (філіал Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка). Ств. на базі *Донецької державної драми*. Відкрився 22. XI 1930 виставою «Кадри» І. Микитенка. Худож. керівник — Г. П. *Юра*, гол. режисер — О. П. *Юра-Юрський*. З театром пов'язана творчість артистів В. Б. *Вільнера*, Т. Г. *Терниченка*, А. Іванченка, П. Т. *Коваленка*,

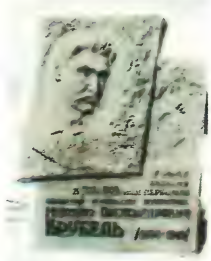

Меморіальна дошка М. О. Врубелю. Граніт. 1962. Скульптор І. П. Кавалерідзе арх. Р. П. Биков.

М. О. Врубель. Зішестя Святого Духа. Розпис у Кирилівській церкві у Києві. 1884—89.

художників М. І. *Драка*, Б. Р. *Ердмана*, Г. А. *Цапка*. В репертуарі: «Гайдамаки» за Т. Шевченком, «Лісова пісня» Лесі Українки, «Справа честі» І. Микитенка, «Постріл» О. Безименського, «Страх» О. Афіногенова, «Гута» Г. Кобця, «Пригоди бравого вояка Швейка» за Я. Гашеком. Існував до 1933. *Г. В. Довбищенко.*

ВСЕРОСІЙСЬКЕ ТЕАТРА́ЛЬНЕ ТОВАРИ́СТВО (ВТТ) — добровільна громадська творча орг-ція театр. діячів Росії. Виникло 1883 в Петербурзі як «Товариство для допомоги сценічним діячам, які зазнали нужди». 1894 перетворено на Російське театральне товариство (РТТ).

У березні 1897 в Москві відбувся 1-й Всерос. з'їзд сценіч. діячів, на якому, зокрема, виступили М. К. *Заньковецька* та М. П. *Старицький*. Вони наголосили на необхідності ліквідувати тяжкі й принизливі обмеження, яких зазнавав укр. театр у царській Росії. На пропозицію комісії по організації з'їзду *Карпенко-Карий* підготував «Записку», яку виголосив на з'їзді П. К. *Саксаганський*. В ній містилися вимоги щодо поліпшення репертуару, критичного осмислення дійсності в сценіч. мист-ві, заборони кафешантанних видовищ, доступності театрів широким колам трудящих, зменшення цензурних перешкод і ліквідації мовних обмежень для нац. театрів, поліпшення умов праці акторів, пропонувалося створити фонд матеріального забезпечення митців — ветеранів сцени.

1932 РТТ перетворено на Всерос. театр. товариство. 1917—64 ВТТ очолювала О. О. Яблочкіна (див. *Яблочкіни*), 1964—86 — М. І. *Царьов*. 1986 ВТТ перетворено на Спілку театральних діячів РРФСР (з 1992 — Росії), яку очолив М. О. Ульянов. Нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора (1983).

І. Д. Безгін.

ВСЕРОСІЙСЬКІ ХУДО́ЖНЬО-ПРОМИСЛО́ВІ ВИ́СТАВКИ. Започатковано 1882. Демонстрували досягнення вітчизн. профес. образотворчого мист-ва, арх-ри, нар. мист-ва, кустарних промислів. Першу виставку організовано в Москві. На ній експонувалися і твори митців з України: живопис Є. В. Годуна, О. Д. Литовченка, О. Ю. Рокачевського, В. Д. Орловського, М. С. Самокиша, Р. Г. Судковського, Я. М. Жемчужникова, скульптура П. П. Забіли, гончарний посуд П. І. Калашника, Ф. Р. Падалки, вироби з кістки, рогу й соломи з Золотоніського пов., роботи учнів Дігтярівського ремісничого уч-ща. Учасниками Всерос. с.-г. виставки у Харкові 1887 були гончарі з Харківщини Ф. Р. Падалка, Ф. Г. Сивопляс, М. А. Тарасенко; зразки ткацтва й вишивки виставляли кролевецькі майстри із Сумщини, різьблені вироби — з Полтавщини. Наступну Всерос. худож. і пром. виставку було влаштовано 1896 в Нижньому Новгороді. Серед експонатів з України — барельєф різьбяра Ф. І. Юхименка, кошики майстра плетіння з рогозу М. Г. Власенка, фотографії І. Ц. Хмілевського.

За правилами, розробленими на поч. 20 ст., на всерос. кустарних виставках мала бути представлена нар. худож.-кустарна творчість різних регіонів Рос. імперії. Учасниками могли бути губ. й повітові земства, навч. заклади й майстерні, установи, окремі особи. На виставці 1907 успіхом користувалися вироби укр. майстрів — мисники різьбяра Ф. І. Юхименка, мальований гончарний посуд В. В. Поросного. На 1-й Всерос. кустарно-пром. 1902 і Всерос. кустарній 1913 виставках у Петербурзі експонувалися вироби майстрів з Полтавщини, Київщини, Чернігівщини, Харківщини, Херсонщини, Катеринославщини, Поділля: панно й вишивки за малюнками Г. Ф. Собачко (див. *Собачко-Шостак* Г. Ф.), гончарні вироби К. В. Масюка, Ю. Ю. Різника, В. В. Поросного та Ф. М. Чирвенка, килими М. С. Максимович, Я. Киверко, ткані вироби О. М. Ребрик, І. Т. Овсійко, худож. різьблення Г. І. Кулька, П. Ф. Юхименка, П. С. Комашка, В. С. Гарбуза, люльки Л. С. Мелешка. Золотими медалями на Всерос. кустарній виставці 1913 у Петербурзі були нагороджені Дігтярівська й Олефірівська ткацькі майстерні, Ре-

шетилівський ткацький пункт, почесним дипломом — Полтав. губ. земство.

На Всерос. виставці 1913 у Києві були представлені: Поділля — зразки вишивки з *Клембівки*, вишивки по «бомбаку», килими, посуд, вироби із шкіри; Чернігівщина — кролевецькі ткані рушники; Київщина — гончарний посуд Є. Проценка і М. Моргуна з *Дибинців*, килими та *вибійка* з Оленівки, скатерті з с. *Сунків*; Полтавщина — проекти *земських шкіл* у т. з. укр. стилі О. Г. Сластіона, майолікові вироби П. К. *Ваулі́на*, вироби учнів *Миргородської художньо-промислової школи*, нар. дерев. меблі Полтав. столярно-різьбярської майстерні. 1923 організовано останню Всерос. с.-г. і кустарно-пром. виставку. Почесні дипломи одержали вироби укр. майстрів з Дігтярів, Клембівки, Кролівця, *Решетилівки, Опішні, Великих Будищ*, Переяслава (див. *Переяслав-Хмельницький*), *Миргорода*, дипломами відзначено також роботи Г. Ф. Собачко-Шостак, В. Ю. Шкрібляка, О. І. Ковпака, Я. Р. Халабудного. *В. М. Ханко.*

«ВСЕСВІТ», журнал іноземної літератури — літ.-мистецький та громад.-політ. місячник. Засн. 1925. Виходив 1925—34 у Харкові як ілюстроване літ.-мистецько-політ. видання з різною періодичністю (щотижня, двічі й тричі на місяць). Першими гол. редакторами «В.» були В. М. Блакитний, Є. Касьяненко. В його оформленні брав участь О. П. *Довженко*. Видання відновлено 1958 у Києві як щомісячний журнал — орган СПУ, Укр. т-ва дружби і культур. зв'язку з зарубіж. країнами, з 1976 — і Укр респ. к-ту захисту миру. Гол. редакторами «В.» були О. І. Полторацький (1958—71), Д. В. Павличко (1971—78), В. О. Коротич (1978—86), з 1986 — О. І. Микитенко. Вміщує укр. переклади творів сучас. зарубіж. письменників, нові переклади видатних творів світової класики, статті про іноз. л-ру й мист-во, публіцистичні матеріали про міжнар. події та життя зарубіж. країн, висвітлює життя українців за межами України, друкує фоторепортажі, хроніку.

З 20-х рр. «В.» друкує статті, нариси, інформацію про різні види і жанри укр. мист-ва, висвітлює культур. і мистецьке життя світу. Систематично публікує статті укр. та іноз. авторів про міжнар. зв'язки укр. мист-ва. Вміщує кольорові й чорно-білі репродукції живописних, скульптурних і графіч. творів. «В.» нагороджений 1985 орденом Дружби народів.

Літ.: Микитенко О. «Всесвіт»: сторінки історії. В кн.: Микитенко О. Шляхами дружби. К., 1985. *О. І. Микитенко*

ВСЕСВІТНЄ БІЄНАЛЕ АРХІТЕКТУ́РИ у Софії (Інтерарх) — виставка архіт. проектів і реалізацій. Проводилася з 1981. Програма включала виставку-конкурс проектів і реалізацій, симпозіум архіт. теорії і критики, перегляд кіно- і відеофільмів з архіт. тематики, молодіжний форум, виставку книг і журналів у галузі арх-ри та ін. Кращі архіт. твори, доповіді, фільми, книги і журнали відзначали медалями і дипломами. У В. б. а. брали участь укр. архітектори. Серед них нагороджені дипломами виставки-конкурсу О. Я. Боднар за проект варіабельних житл. структур, П. А. Красильников, П. Ф. Маркман і В. П. Смирнов за проект залу органної музики в Сумах, Г. М. та В. І. Проскурякови за проект театру нового типу. Почесними дипломами відзначено доповіді О. П. Зінченка і А. П. Мардера; золотими медалями — книги А. П. Мардера «Метал в архітектурі», В. Є. Ясієвича «Бетон і залізобетон в архітектурі». *В. П. Дахно.*

ВСЕСОЮЗНЕ ОБ'Є́ДНАННЯ ПРОЛЕТА́РСЬКИХ АРХІТЕ́КТОРІВ (ВОПРА). Засн. 1929 (з 1932 — Всерос. т-во пролетарських архітекторів). До його складу входили К. С. Алабян, О. В. *Власов*, А. Г. Мордвинов та ін. Члени ВОПРА декларували створення нової пролет. архи (на основі механізації, стандартизації та досягнень буд. техніки), класової за змістом і формою, яка мала задовольняти потреби нового колективного побуту. 1938 ввійшло до складу Спілки рад. архітекторів.

ВСЕСОЮЗНИЙ ДЕРЖА́ВНИЙ ІНСТИТУ́Т КІНЕМАТОГРА́ФІЇ імені С. А. Герасимова (ВДІК) — вищий навч. заклад. Засн. 1.IX 1919 у Москві як Держкіношкола (випускала режисерів, акторів, операторів, художників). З 1934 після ряду реорганізацій — ВДІК, з 1986 — ім. С. А. Герасимова, з 1992 — ДІК.

Має ф-ти (1991): постановчий з відділеннями режисерським (при якому майстерні — худож., наук.-популяр., документальних та навч фільмів) і акторським; сценарно-кінознавчий; операторський; художній (готує художників-постановників, художників-мультиплікаторів); економічний. Заочне відділення, аспірантура; н.-д. сектор, 10 навч. лабораторій, навч. кіностудія, фільмотека (бл. 3,5 тис. копій фільмів). З ВДІКом пов'язана викладацька діяльність укр. режисерів О. П. Довженка, І. Я. Савченка. Серед випускників — укр. кіномитці Б. В. Барнет, М. Я. Слуцький, М. О. Бєліков, І. Я. Болгарин, Р. Б. Василевський, В. С. Верещак, М. С. Вінграновський, В. С. Гресь, В. С. Довгань, В. Г. Іллєнко, М. Ф. Ільїнський, В. М. Шевченко, Є. Ф. Шерстобитов, В. Г. Шкурін та ін.

ВСЕУКРАЇ́НСЬКА АКАДЕ́МІЯ НАУК (ВУАН) — з червня 1921 до лютого 1936 назва *Академії наук України*.

ВСЕУКРАЇ́НСЬКА АСОЦІА́ЦІЯ ПРОЛЕТА́РСЬКИХ МИТЦІ́В (ВУАПМИТ). Засн. 1930 у Харкові з членів *Асоціації художників Червоної України* (АХЧУ). Існувала до 1932.

ВСЕУКРАЇ́НСЬКА АСОЦІА́ЦІЯ ПРОЛЕТА́РСЬКИХ ХУДО́ЖНИКІВ (ВУАПХ). Засн. 1931 у Харкові з членів *Асоціації революційного мистецтва України* (АРМУ) та окремих членів об'єднання «*Жовтень*». Існувала до квітня 1932.

ВСЕУКРАЇ́НСЬКА ДЕРЖА́ВНА СТУ́ДІЯ — експериментальний театр-студія в Києві (1920—25). Див. «*Центростудія*».

ВСЕУКРАЇ́НСЬКА МУЗИ́ЧНА СПІ́ЛКА — муз.-громад. організація. Ств. 1991 в Києві на базі кол. *Музичного товариства УРСР*. Об'єднує профес. музикантів-виконавців, музикантів-педагогів, виконавські колективи, а також аматорів муз. мистецтва. Головою спілки обрано А. Т. *Авдієвського*

ВСЕУКРАЇ́НСЬКА РА́ДА МИСТЕ́ЦТВ — керівний орган *Всеукраїнського відділу мистецтв* Наркомосу УРСР. Засн. 22.I 1919 в Харкові. Після переїзду уряду республіки до Києва в березні 1919 В. р. м. об'єднала Всеукр. відділ мист-в з Київ. комісаріатом нац. культури і мист-в. В. р. м. випускала художньо-літ. видання «Литературно-художественная неделя», «Мистецтво», «Зорі», «Рабочий журнал», «Музыкальный вестник», «Театр» та ін. До складу В. р. м. входили відомі діячі укр. і рос. культури: вчений і громад. діяч О. К. Гастєв (голова ради), Л. В. Собінов (голова муз. к-ту), поет і перекладач Г. М. Петников (голова літ. к-ту), К. Марджанішвілі (комісар київ. театрів), Я. С. Степовий (член муз. к-ту), історик Ф. І. Шміт, мистецтвознавець С. А. Таранушенко (члени колегії Всеукр. к-ту охорони пам'яток історії і старовини) та ін. З 15.VI 1919 В. р. м.— дорадчий і теор. орган Відділу мист-в Наркомосу УРСР. *Т. С. Осташко.*

ВСЕУКРАЇ́НСЬКА СПІ́ЛКА КОБЗАРІ́В — творча громад. орг-ція. Ств. 1990 при Укр. фонді культури. Об'єднує кобзарів, лірників, виконавські колективи, дослідників укр. нар. муз. мист-ва. До її складу входять професіонали й аматори, представники України та укр. діаспори. В. с. к. ставить за мету відроджувати і розвивати *кобзарське мистецтво* як унікальний вид муз.-поетич. творчості і культурно-громад. діяльності укр. народу. Головою Спілки обрано В. С. *Литвина.*

ВСЕУКРАЇ́НСЬКЕ ЕТНОГРАФІ́ЧНЕ ТОВАРИ́СТВО — об'єднання науковців, викладачів вузів, студентів, вчителів та ін. Виникло 1928 на базі Етногр. т-ва, засн. в 1925 в Києві. Т-во розробило ряд програм для збирання етногр. матеріалів. Видавало журнал «*Побут*» (№ 1—7, 1928—30), «Записки Етнографічного товариства» (кн. 1, 1925) та «Бюлетень»

(1927—28). У 30-х рр. припинило діяльність. *В. Ф. Горленко.*

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ДРАМАТУ́РГІВ І КОМПОЗИТО́РІВ (ВСЕУКОМДРАМ). Засн. 1926 в Харкові. До 1931 — Укр. т-во драматургів і композиторів (УТОДІК). У його структурі сектори — драматичний, сектор малих форм та музичний. Драм. сектор підтримував тісні контакти з профес. та аматор. театрами розглядав їхні репертуарні плани, аналізував творчі заявки драматургів і проводив конкурси п'єс, організовував творчі бригади письменників і режисерів по створенню п'єс для дит. театрів, стимулював роботу драматургів, які писали для робітн. і сел. колективів. Видавав *«Театральну бібліотеку»* (вид-во *«Рух»*). В редакційно-орг. комісію б-ки входили М. К. Куліш (голова), Лесь Курбас, М. С. Майський, Р. Пример.

Президія ВСЕУКОМДРАМу 1932 встановила премію ім. М. О. Скрипника за кращий драм. твір сезону (першу премію присуджено М. Ірчану за п'єсу «Плацдарм», 1932). Проводились семінари для драматургів-початківців і членів товариства з філософії (академіки В. О. Юринець, С. Ю. Семковський), техніки драми (О. І. Білецький), режисури (Лесь Курбас). Бюро перекладачів очолював М. Ірчан, рецензентів — Ю. К. Смолич.

Сектор малих форм працював над репертуаром для естради, санітарних театрів, театрів сатири, малих форм, самодіяльних колективів. Його очолював М. В. Семенко. До роботи залучались О. Ф. Влизько, К. О. Гордієнко, Т. Г. Масенко, В. Поліщук, Ю. К. Смолич, Й. І. Фельдман.

Музичний сектор приділяв велику увагу створенню масової пісні, проводив конкурси. У Всеросійському т-ві драматургів і композиторів укр. товариство представляли І. Д. Дніпровський та М. Г. Куліш. З т-вом співроб. Я. М. Мамонтов, Олесь Досвітній, М. Т. Рильський, О. Ф. Володський. У 1933 т-во реорганізовано у драмсекцію при оргкомітеті Спілки рад. письменників України. *Г. В. Довбищенко.*

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИ́СТВО РЕВОЛЮЦІЙНИХ МУЗИКА́НТІВ (ВУТОРМ) — укр. муз.-громад. організація. Ств. 1928 внаслідок реорганізації *Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича.* Об'єднувало композиторів, музикантів-виконавців і музикознавців. На початку свого існування ставило за мету консолідацію муз. сил України, пропаганду нових творчих здобутків, розвиток н.-д. діяльності, підвищення профес. рівня муз. мист-ва республіки. Згодом під тиском політ. ситуації в країні у діяльності ВУТОРМу почали переважати соціально-вульгаризаторські тенденції, прагнення обмежити мистецтво його агіт.-пропагандистською функцією. Центр. правління ВУТОРМу містилося в Харкові, філіали — у Києві, Дніпропетровську, Житомирі, Одесі, Проскурові (тепер Хмельницький), Ромнах, на Донбасі та ін. Керівники т-ва — П. О. *Козицький* (голова центр. правління), М. І. *Вериківський*, Д. Альтшулер (заступники голови), С. С. Богатирьов, В. Т. Борисов, Д. Грудина, Н. Рабичев, М. Христовий (члени правління), І. Ницай (секретар правління). Серед ін. членів ВУТОРМу: В. М. Верховинець, М. А. Гозенпуд, М. О. Грінченко, О. Т. Дзбанівський, Л. С. Кауфман, Л. Л. Лісовський, В. П. Рибальченко (1931 всі були виключені з товариства під час зміни його ідеологічної орієнтації). Найхарактерніші твори членів ВУТОРМу — пісні та хори «Марш Дніпрельстану» О. Бернда, «Пісня 25 000 ударників» К. Богуславського, «Гасла ВКП(б)» Л. Лісовського, «У наступ» В. Нахабіна, «Ударники» В. Овчаренка, «Всі на прорив» М. Тіца.

ВУТОРМ брав участь у виданні журн. *«Музика — масам»*, Словника муз. термінології (разом з ВУАН, 1930), сприяв підготовці та випуску ряду книжкових і нотних видань. 1931 ВУТОРМ реорганізовано у *«Пролетмуз»*. *О. В. Шевчук.*

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ФОТОКІНОУПРАВЛІ́ННЯ (ВУФКУ) — держ. установа, якій були підпорядковані кінопідприємства і кінотеатри України. Ств. у березні 1922 після реорганізації *Всеукраїнського кінокомітету*. Правління ВУФКУ спершу перебувало в Харкові, з 1924 — в Києві. Йому було підпорядковано кінофабрики в Києві, Ялті, Одесі, бл. 600 кінотеатрів України та Криму. Укр. економічна Рада 2.V 1922 затвердила статут ВУФКУ, який передбачав широке розгортання кіновиробництва в республіці. 1925 ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про роботу ВУФКУ». Було розширено кіномережу, зросла тех. база підпорядкованих кінофабрик: 1926—27 реконструйовано Одес. кінофабрику, 1928 завершено буд-во кінофабрики в Києві, оптико-мех. з-ду «Кінап» в Одесі. Велика увага приділялась вихованню кінематографіч. кадрів (1923 кіноакторів готували студія екранного мист-ва в Києві, кіновідділення Київ. театр. технікуму, Держ. кінокурси ВУФКУ в Одесі; з 1924 підготовку спеціалістів було зосереджено в Одесі у Держ. технікумі кінематографії. З 1922 почалося планомірне виробн. фільмів. Перший фільм, створений ВУФКУ,— «Шведський сірник» (1922, реж. Лесь Курбас, Одеса). Виходили худож., агіт., культурно-освітні та ін. фільми; серед них — «По Європі блукає примара» (1922), «Остап Бандура», «Слюсар і канцлер», «Отаман Хміль» (всі — 1924, реж. В. Р. Гардін), «Генерал з того світу» та «Укразія» (обидва — 1925, реж. П. І. Чардинін), «Лісовий звір» (1925, реж. А. Ф. Лундін) та ін.

З 1922 систематично виходили хронікально-документ. кіножурнали «Маховик» і «Хроніка ВУФКУ», що складалися з короткометражних стрічок (періодичність видання 13—14, іноді 19 випусків на рік). З 1927 відділ кінохроніки ВУФКУ почав випускати кіножурнал «Кінотиждень» (1927 було створено 52 номери).

Виходили періодичні видання: журнали *«Фото-кіно»* (з 1922, Харків), *«Кіно»* (з 1925, Київ), газ. *«Кінотиждень»* (1927—28, Київ). З ВУФКУ пов'язана діяльність провідних письменників, поетів, скульпторів, художників, фотографів, театр. режисерів та акторів, зокрема М. П. Бажана, О. П. Довженка, В. М. Сосюри, Ю. І. Яновського, Д. П. Демуцького, І. П. Кавалерідзе, Дзиги Вертова, В. Р. Гардіна, Леся Курбаса, А. В. Кордюма, Л. Д. Лукова, Г. М. Стабового, Г. М. Тасіна, П. І. Чардиніна, А. М. Бучми, І. Е. Замичковського, Д. Л. Капки, П. О. Масохи, С. А. Свашенка, Ю. В. Шумського та ін. 1929 ВУФКУ було перейменовано на *«Українфільм»*. *Л. Б. Горкун.*

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОЛОГІ́ЧНИЙ КОМІТЕ́Т (ВУАК) — н.-д. установа, створена 1924 у Києві на базі Археол. к-ту при Історико-філол. відділі АН УРСР. Складався з археол. та мистецтвознавчого відділів, до яких входили комісії: софійська (мала завданням дослідження і охорону Софійського собору в Києві), золотарська (вивчала коштовні речі музейного значення) і трипільська (досліджувала пам'ятки *трипільської культури*). ВУАК видавав зб. «Хроніка археології та мистецтва». 1934 на базі ВУАК було створено Ін-т історії матеріальної культури АН УРСР, який 1938 реорганізовано в *Археології інститут* АН України.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ВІ́ДДІЛ МИСТЕ́ЦТВ Народного комісаріату освіти (Наркомосу) УРСР. Ств. згідно з декретом Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України від 29.I 1919.

У складі В. в. м. було створено комітети, кожний з яких очолив роботу в галузі л-ри, театру, музики, образотворчого мист-ва та кінематографії: *Всеукраїнський театральний комітет, Всеукраїнський музичний комітет, Всеукраїнський кінокомітет, Всеукраїнський літературний комітет, Всеукраїнський комітет образотворчих мистецтв, Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини.* При В. в. м. була створена *Всеукраїнська рада мистецтв.*

Наркомос та його відділи з січня до квітня 1919 працювали в Харкові, з квітня до серпня 1919 — у Києві (до захоплення його денікінцями). У лютому 1920 знову створено Наркомос

УРСР з відділами, в т. ч. В. в. м. 1922 В. в. м. був підпорядкований новому підрозділу у складі Наркомосу УРСР — Головполітосвіті. *І. Д. Безгін.*

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИ́ЧНИЙ МУЗЕ́Й імені Т. Г. Шевченка. Бере початок від Міського музею старовини і мистецтва, створеного 1899 в Києві. Його засновниками були М. Ф. *Біляшівський*, В. В. *Хвойка*, Д. М. *Щербаківський*. З 1924 — В. і. м. ім. Т. Г. Шевченка, згодом перейменований на Київ. держ. істор. музей (з 1992 — *Національний музей історії України*).

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КІНОКОМІТЕ́Т. Ств. 27.I 1919 у Харкові при *Всеукраїнському відділі мистецтв* Наркомосу УРСР, у березні того ж року переведений до Києва. Мав відділення у Харкові, Катеринославі (тепер Дніпропетровськ), Одесі, Ялті, Ростові-на-Дону. До складу В. к. входили відділи: технічний, фотографічний, науково-пед., дитячий, кінохроніки, виробництва фільмів, експлуатаційний та кіношкола. З лютого 1919 у відділі кінохроніки Всеукр. к-ту почав виходити перший на Україні кіножурнал «Живий журнал», який розповідав про важливі події сусп. і політ. життя республіки, складався з хронікальних сюжетів («Вручення прапора від Московської Ради робітничих і селянських депутатів Київському гарнізону», «Відкриття Всеукраїнського з'їзду волосних виконкомів», «Перший пересувний пароплав-сцена імені Подвойського» та ін.). В. к. налагодив виробн. хронікальних, культурно-осв. та агіт. фільмів. 13.III 1922 В. к. реорганізовано у *Всеукраїнське фотокіноуправління* (ВУФКУ).

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕ́Т ОБРАЗОТВО́РЧИХ МИСТЕ́ЦТВ (ВУКОМИС). Ств. у лютому 1919 в Харкові при *Всеукраїнському відділі мистецтв* Наркомосу УРСР. У завдання к-ту входило об'єднання митців, регулювання процесів у галузі образотвор. мист-ва на Україні, створення умов для самовиявлення творчих сил. Мав відділи: худож.-прикладний, архітектурний, навчальний та популяризації мист-ва. Керувала ним колегія у складі художників В. Г. Вольського (голова), Л. І. Тракала, Е. О. Штейнберга. 1919 к-т націоналізував 7 худож. навч. закладів, 53 існували на дотації д-ви. К-т організував 1919 ряд худож. виставок (у Києві — виставка сучасного селянського мистецтва, 4-а весняна виставка художників Києва, Москви й Петрограда, виставки-звіти *Української державної академії мистецтв* та *Архітектурного інституту*; у Харкові — виставка пролет. художників). Крім того, к-т провів конкурси на кращий проект *Герба державного України*, ескізів бойових прапорів червоноармійських частин і з'єднань, сприяв здійсненню монумент пропаганди.

Активну участь у діяльності місц. відділів к-ту брали художники і скульптори І. П. Кавалерідзе, М. Л. Бойчук, О. О. Мурашко, Г. І. Нарбут, А. Г. Петрицький, І. М. Чайков, А. І. Страхов, Г. С. Теннер, В. Д. Єрмилов, І. М. Рабинович, Б. М. Кратко (голова ВУКОМИСу) та ін. У листопаді 1920 ВУКОМИС скликав у Харкові Всеукр. з'їзд діячів мист-в. Згодом 1920 увійшов до складу Головполітосвіти Наркомосу УРСР. *Т. С. Осташко.*

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕ́Т ОХОРО́НИ ПА́М'ЯТОК МИСТЕ́ЦТВА І СТАРОВИ́НИ (ВУКОПМІС). Ств. у лютому 1919 при *Всеукраїнському відділі мистецтв* Наркомосу УРСР.

До складу комітету входили секції: музейна, архітектурна, бібліотечно-архівна та етнографічна. Всі значні збірки пам'яток мист-ва, а також речі, що мали музейну цінність, згідно з декретом Раднаркому України (від 1.IV 1919), переходили (з виплатою винагороди власникам) у відання к-ту та його місц. органів. 1919 ВУКОПМІС націоналізував торгово-пром. музей, колекції Б. І. і В. М. Ханенків та О. Г. Гансена — в Києві; провів заходи по збереженню приватних колекцій (С. Таранушенка, кн. Рєпніних та ін.); взяв під контроль замки в Острозі, Межиріччі, садиби в Клевані (всі — тепер Рівнен. обл.), Тульчині та ін.; почав археол. дослідження на тер. Софійського собору, Андріївської і Десятинної церков, Кирилівського монастиря (всі — в Києві). 18.VI 1919 архівна секція була реорганізована в Головне архівне управління. Активну участь у роботі ВУКОПМІСу брали відомі укр. вчені, художники й архітектори: В. О. Барвінський, М. Ф. Біляшівський, Ф. Л. Ернст, Г. К. Лукомський, В. Л. Модзалевський, С. А. Таранушенко, Ф. І. Шміт, Д. І. Яворницький та ін. Діяльність ВУКОПМІСу була перервана у серпні 1919 у зв'язку із захопленням Києва денікінцями. Згодом к-т діяв при Головполітосвіті Наркомосу УРСР. 1922 його перетворено на Головмузей. *Т. С. Осташко.*

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУ́РНИЙ КОМІТЕ́Т (ВСЕУКРЛІТКОМ). Ств. 1919 в Києві при *Всеукраїнському відділі мистецтв* Наркомосу УРСР. Очолював к-т С. Д. Мстиславський, згодом — Г. М. Петников. У березні 1919 при к-ті створено секції: поезії (керівник Й. Е. Мандельштам), журналістська (очолював В. Й. Перцов), лекційно-інструкторська (керівники — О. І. Білецький, Г. М. Петников). У роботі секцій активну участь брали П. Г. Тичина, Л. В. Нікулін, О. Й. Дейч, І. Г. Еренбург. 10.III 1919 випущено одноденну газ. «Неделя искусства, литературы, театра и др.».

У травні — липні к-т видав 6 номерів журн. «*Мистецтво*». Діяльність припинив у зв'язку з захопленням Києва денікінцями. Після 1920 відновив її у Харкові.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ МУЗИ́ЧНИЙ КОМІТЕ́Т (ВУКМУЗКОМ). Ств. у лютому 1919 при *Всеукраїнському відділі мистецтв* Наркомосу УРСР. К-т очолювали М. О. Біхтер (до 15.VII 1919), Л. В. Собінов (з 15.VII 1919). Керівниками відділів були М. Д. Леонтович (концертний), Р. М. Глієр (репертуарний), М. П. Домбровський (історико-теоретичний), В. М. Дроздов (пед., до травня 1919), Ф. С. *Якименко* (пед., з травня 1919). Діяльну участь брали Я. С. Степовий, К. Г. Стеценко, Б. Л. Яворський. Комітет реорганізував *Симфонічний оркестр імені М. В. Лисенка* і перевів його на держ. забезпечення, влаштовував безплатні концерти на фабриках, заводах, у військ. частинах, госпіталях, формував муз. програми в клубах, парках, робітн.-сел. театрах. Зокрема, влаштував свято червоноармійця з нагоди 1-ї річниці Червоної Армії, Тиждень мист-ва, л-ри, театру (березень 1919), День пролет. культури (6.IV 1919), День червоного командира (29.VII 1919), День допомоги командних курсів дітям Росії (25.VII 1919). В серпні націоналізував вищі муз. заклади України — три консерваторії і Муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка. ВУКМУЗКОМ разом з *Всеукраїнським театральним комітетом* входив до Комітету пропаганди мистецтв (уповноважений від ВУКМУЗКОМУ — Р. М. Глієр). Концертна і театр. діяльність тривала до кінця серпня 1919, коли Київ зайняли денікінці. *М. І. Кузьмін.*

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ТЕА́ТР НАРО́ДНОГО КОМІСАРІА́ТУ ЗДОРО́В'Я УРСР. Відкрився в Києві 1934 виставою «Ціанистий калій» Ф. *Вольфа*. Театр очолював В. С. *Довбищенко*. З театром пов'язана творчість нар. арт. СРСР В. Г. Магара, засл. діяча мист. РРФСР В. О. Галицького, засл. артистів УРСР М. Ф. Братерського, А. М. Моторного, артиста М. А. Тінського, художників Ф. Ф. Нірода, М. Б. Уманського. В репертуарі: «Чужа дитина» В. Шкваркіна, «Варвара Лях» В. Нестеренка (обидві — 1934), «Професор Мамлок» Ф. Вольфа (1935). Припинив існування 1935. *О. А. Пазенко.*

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТРА́ЛЬНИЙ КОМІТЕ́Т (ВУТЕКОМ). Ств. в лютому 1919 при *Всеукраїнському відділі мистецтв* Наркомосу УРСР. К-т здійснював заг. керівництво театр. справою на Україні і сприяв організації та розвитку театр. самодіяльності. При ВУТЕКОМі було створено відділи: робітн. театру, історико-театр., репертуарний, сценіч. виховання, нар. театрів, дит. та шкільного театрів, а також те-

атр.-прокатний склад декорацій, бутафорій, гриму, перук, театр. костюмів, реквізиту для вистав сел. і робітн. драм. гуртків. Діяло консультативно-довідкове бюро з усіх питань народних театрів з показово-довідковим музеєм і центр. театр. б-кою; було засновано інструкторсько-режисерські курси.

З 15.III 1919 за постановою *Всеукраїнської ради мистецтв* київ. театри оголошувалися націоналізованими (див. *Київ*).

За ініціативою ВУТЕКОМу протягом 1919—20 були створені нові профес., робітн., червоноармійські та сел. театри: Нар. театр київ. профспілки артистів сцени і арени «*Синяя птица*», Театр першого Комуністичного Червоноармійського полку, «*Кий-драмте*», *Театр Червоної Армії*, міський Залізничний театр, вагон-театр ім. М. Подвойського, агіт. поїзд ім. Жертв Революції (див. *Агітпоїзд*), театр «*Арлекін*» у Києві; укр. рад. драм. театр у Чернігові, укр. і рос. драм. театри у Вінниці (зокрема, Новий драм. театр ім. І. Я. Франка), в Юзівці, Житомирі, Миколаєві, Одесі (театр «Массодрам», театр ім. А. В. Луначарського, театр ім. К. Маркса, театр ім. Т. Г. Шевченка), Ромнах, Сумах та ін. Сім пересувних театр. труп було сформовано для роботи в частинах Червоної Армії. Проводилися свята Революції і Робітничо-Селянської Армії. З 1922 ВУТЕКОМ був перетворений на театр. відділ Головполітосвіти Наркомосу УРСР. *М. Г. Лабінський.*

ВСІХСВЯ́ТСЬКА ЦЕ́РКВА Києво-Печерської лаври — пам'ятка арх-ри укр. *барокко*. Споруджена над Економічною брамою 1696—98 одночасно з буд-вом нових мурів. Споруда хрещата у плані, п'ятидільна, п'ятибанна, двоярусна. У першому ярусі — проїзд і кордегардії, у другому — церква, куди ведуть криті сходи, вхід на які — з чотириколонної *аркади*, добудованої 1718 після пожежі. Фасади підкреслено масивними *пілястрами* з численними горизонт. тягами, стіни завершено багатообломним профільованим *карнизом*. Вікна видовжених пропорцій оформлено парними півколонками з трикутними розірваними *сандриками*. Нижче вікон проходить ярус багатоступчастих ніш різної конфігурації. Характерні капітелі пілястр з волютами, поверненими вгору. Важливим декор. акцентом є фігурний *фронтон* аркади з рослинним ліпленням. Завершують храм двоярусні бані витончених обрисів з ковнірами (перехватами). В інтер'єрі домінує висотно розкритий простір центр. дільниці, використано традиц. прийом укр. нар. арх-ри — т. з. *залом*.

Збереглися клейові кін. 17 ст. та олійні сюжетні й орнаментальні розписи, виконані 1906 учнями *Лаврської іконописної майстерні* під керівництвом І. С. *Їжакевича*. В інтер'єрі — багатоярусний іконостас, різьблений, позолочений, встановлений після пожежі 1718. Ряд ікон («Образи мучеників», «Володимир» і «Костянтин» та ін.) належать пензлю художника А. *Галика*.

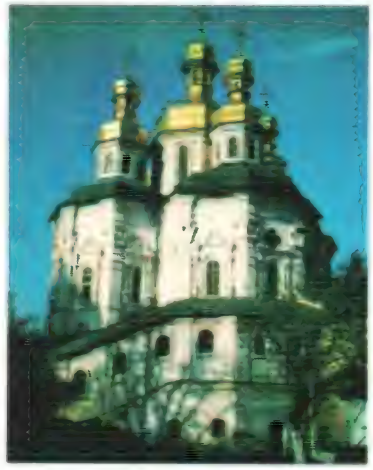

Всіхсвятська церква Києво-Печерської лаври. 1696—98.

В. В. Вечерський

ВУАПМИ́Т — див. *Всеукраїнська асоціація пролетарських митців*.

ВУАПХ — див. *Всеукраїнська асоціація пролетарських художників*.

ВУ́ГІЛЬ — сухий м'який матеріал для тонального малювання. Виготовляють методом обпалювання гілля різних порід дерев (переважно ліщини та верби). У Старод. Греції майстри використовували В. для попередніх начерків композицій на вазах. Як самостійний матеріал утвердився в кін. 15 ст. У сучас. мист-ві В. застосовують для виконання підготовчих начерків і оригін. графічних творів.

П. О. Яровенко.

ВУДЯ́НСЬКИЙ Ераст Іванович (1863, с. Польова, тепер смт Харків. обл.— ?) — укр. кобзар. Акомпанував собі на кобзі, зробленій майстром з с. Вільшан (тепер смт Харків. обл.). Учень Г. Т. *Гончаренка*. В репертуарі: думи «Про Олексія Поповича», «Про вдову і трьох синів», «Про брата і сестру», псальми (в т. ч. «Про Охтирську Божу Матір») та ін.

Літ.: Тиховский П. Кобзари Харьковской губернии В кн.: Труды предварительного комитета по устройству XII археологического съезда, т. 2. Х., 1902; Крист Е. Кобзари и лирники Харьковской губернии. Х., 1902. *Б. М. Жеплинський.*

ВУЗЛОВЕ́ — експериментально-показове село Львів. обл. Автори проекту — архітектори А. М. Шуляр, І. Є. Оксентюк, В. С. Марченко, В. С. Скуратовський, О. М. Пантеліна, В. Б. Бартенєв, А. І. Бахматов. У селі зведено двоквартирні мансардні будинки компактного планування. В оформленні використано елементи нар. арх-ри. 1986 авторський колектив у складі архітекторів А. М. Шуляра, І. Є. Оксентюка, В. С. Марченка та В. П. Скуратовського, агронома-озеленювача Й. С. Парубочого, будівельника І. М. Карплюка був удостоєний Держ. премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка.

Вулик. Дерево, різьблення. 19 ст. Чернігівщина.

Вузлове. Мансардні житлові будинки. 1973—75.

Літ.: Архитектура Украины на современном этапе. К., 1984; Архитектура Советской Украины. М., 1987.

ВУКМУЗКОМ — див. *Всеукраїнський музичний комітет*

ВУКО́ТИЧ-КРОПИВНИ́ЦЬКИЙ Костянтин Маркович [21.V (2.VI) 1870, м. Бобринець, тепер Кіровогр. обл.— серпень 1919, Одеса] — укр. актор і режисер. Син М. Л. *Кропивницького*. Закінчив Одес. комерційне уч-ще. Працював у *Кропивницького М. Л. трупах* (1890—1903), трупі Ф. П. Волика (1903—04), керував аматор. театрами Нар. аудиторії та при заводі Гена в Одесі. Серед ролей: Петро («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Хома Кичатий («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Остап («Тарас Бульба» М. Старицького за М. Гоголем), Влас, Семен, Зінько («Олеся», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Чмир» М. Кропивницького), Старшина («Борці за мрії» І. Тогобочного), війт Гонорій («Підгоряни» М. Кропивницького за І. Гушалевичем).

Є. С. Хлібцевич.

ВУ́ЛИК — спец. дерев'яна скриня або видовбана колода для утримання бджіл. Бувають вертикальні, горизонтальні, плетені з соломи, корпусні рамкові. Перший у світі рамковий розбірний В. створив 1814 на Черніговщині П. І. Прокопович (у Батурині Черніг. обл. 1975 встановлено пам'ятник бджоляреві, скульптор І. А. Коломієць).

У 19 ст. на Чернігівщині (міста Конотоп, Батурин) побутували В., що мали циліндричну форму, дещо звужену верхню частину, фігурне та барельєфне різьблення. Фігурні зображення — світські та духовні особи, святі, зокрема Юрій Змієборець, барельєфні — леви, геральдичні знаки та ін. Часто зображення розфарбовували. Збереглися відомості про В., різьблений 1859 майстром К. П. Низовим. У 19 ст. на Поділлі (с. Балин) та Полтавщині (с. Диканька) створювали В., розмальовані в традиціях укр. нар. розпису. Сюжети — сцени з життя укр. народу. В ДМУОМ зберігається В., на якому зображено гоголівського персонажа — пасічника Рудого Панька (19 ст.).

М. І. Моздир.

ВУЛИЦЯ — простір для руху пішоходів і транспорту, обмежений двома рядами архіт. споруд, частина об'ємно-просторової композиції міста, села. Мережа В. утворює планувальну структуру населеного пункту. Планувальні системи мають різну композицію (живописну, ре-

гулярну, радіальну, кільцеву, мішану). Формування міст *Київської Русі* відбувалося за радіально-кільцевою схемою. Центром був *дитинець*. Його оточувало *окольне місто*, осн. В. якого простягалися від воріт дитинця. В. мали живописний характер, оскільки формувалися за обрисом ярів та річок. Зразком регулярної середньовіч. забудови може бути Львів 14 ст., коли він займав територію правильного квадрата (600×600 м), класич. планувальної структури — Полтава (ген. план 1803—05), Миколаїв, Севастополь, Херсон, Одеса та ін. міста.

Для укр. сіл майже до кінця 19 ст. характерні вільно сформовані композиції В., що утворювались внаслідок пристосування забудови до місцевих природних умов. Благоустрій вулиць у Київ. Русі здійснювався з 10—11 ст.: гол. В. мостили деревом, яке застосовували на Україні як матеріал до кін. 19 ст. Архівні дані по Києву свідчать про опорядження 1832 двох В.— Іванівської (тепер вул. Інститутська) та Мостової (тепер Володимирський узвіз) сосновими пластинами. За їхнім зразком мали упорядковувати ін. В. Тротуари дозволялося робити з цегли в дерев. обрубках, тільки за умови «мостити не на ребро, а плазом».

Риси В. змінювалися протягом століть, на кін. 19 ст. сформувався принцип *кварталу*, т. з. периметральна забудова, де В. має вигляд коридору. Будинки розміщуються по *червоних лініях*, подекуди — з відступом від них, у *курдонерах*. У серед. 20 ст. нові соціальні умови спричинили суттєві зміни у формуванні В. Квартал замінюється *мікрорайоном* з вільною планувальною структурою.

Ширина В. у різні істор. часи коливалась у межах 1,5—5,0 м (антична *Ольвія*), 3—6 м (давньорус. Поділ у Києві), 6—11 м (середньовічний Кам'янець-Подільський). Ширина сучас. магістральних В. досягає кількох десятків метрів. Різночасна забудова В. утворює своєрідні архіт. ансамблі, які становлять пам'ятки містобудування (*Хрещатик*, вулиці Володимирська, К. Маркса, Андріївський узвіз, Вел. Житомирська — у Києві; Сумська — у Харкові, В. Старого міста — у Львові, Дерибасівська — в Одесі та ін.).

О. І. Авраменко, О. М. Пламеницька.

П. Л. Вульф.

ВУЛЬФ Павла Леонтіївна [7 (19). VII 1878, м. Порхов, тепер Псков. обл.— 8.VI 1961, Ленінград] — рос. актриса, засл. арт. РРФСР з 1927. Закінчила 1900 Петерб. театр. уч-ще (учениця В. М. *Давидова*). Дебютувала в Москві. На Україні працювала в Одесі (1904—05, 1907—08; антрепризи А. І. *Долинова* та В. І. *Нікуліна*), Києві (1914—15, *Мевеса Д. М. антреприза*), Харкові (антреприза М. М. *Синельникова*). Брала участь в організації *Першого радянського театру* в Криму. 1928—29 — актриса Дніпроп. рос. драм. театру. Ролі: Саша, Соня, Аня («Іванов», «Дядя Ваня», «Вишневий сад» А. Чехова), Настя («На дні» М. Горького), Оль-Оль («Дні нашого життя» Л. А. Андрєєва).

Гв.: В старом и новом театре. Воспоминания М., 1961

О. В. Попов.

Ф. Вунш. Обсерваторія у Миколаєві. 1821—27.

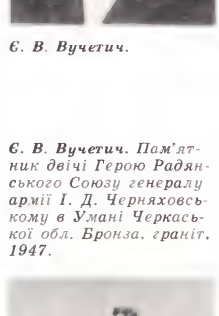

Є. В. Вучетич.

Є. В. Вучетич. Пам'ятник двічі Герою Радянського Союзу генералу армії І. Д. Черняховському в Умані Черкаської обл. Бронза, граніт. 1947.

ВУНШ Федір (? — ?) — архітектор 1-ї третини 19 ст. У 1805—07 — херсон. губ. архітектор, 1810—30-х рр.— архітектор Чорномор. флоту. Розробляв проект забудови Севастополя. 1803 склав ген. план Миколаєва, проект місц. кадетського корпусу, а також проекти Чорномор. госпіталю в Херсоні (переробив арх. А. Д. *Захаров*), губернської поштової контори і поштового будинку в Одесі (1804, переробив арх. Ф. Фраполлі). Автор проекту обсерваторії у Миколаєві (1821—27).

В. І. Тимофієнко.

ВУОЛІЙОКІ (Wuolijoki) Гелла Марія (псевд.— Юхані Тервапяя, Фелікс Тулі; 22.VII 1886, Хельме, Естонія — 20.II 1954, Хельсінкі) — фінська письменниця і громад. діячка. Вивчала фольклор та історію в Хельсінкському ун-ті. Писала ест. і фін. мовами. За антифашист. діяльність зазнала репресій. Автор п'єс про життя фін. суспільства 80-х рр. 19 — поч. 50-х рр. 20 ст., з яких у театрах України поставлені: «Жінки Ніскавуорі» («Кам'яне гніздо»; 1957 — Львів. укр. драм., Запоріз. укр. муз.-драм. театри; 1958 — Одес. рос. і Закарп. обл. рос. драм. театри); «Молода господиня Ніскавуорі» (1978 — Чернів., 1980 — Харків. укр. драм. театри); «Юстина» (1959 — Криворізький рос., 1962 — Львів. укр. драм. і Запоріз. укр. муз.-драм. театри).

ВУРМА́НСЬКИЙ Я. (? — після 1941) — рос. актор. Дебютував 1903 в Одесі в театрі Народного дому. 1915—41 працював у київ. театрах «Соловцов», рос. драми. З 1916 знімався в провідних ролях на приватних кіностудіях Києва й Одеси. Ролі: в театрі — Бубнов («На дні» М. Горького), Дробний («Дивак» О. Афіногенова), Член Центробалту («Розлом» Б. Лавреньова), Креон («Цар Едіп» Г. Гофмансталя); в кіно — Комунар («Герой і мученики Паризької комуни»), Поміщик («Квіти на каміннях»; обидві — Всеукр. кінокомітет, Київ, 1921); Начальник поліції («Кришталевий палац», «Українфільм», 1934).

Г. В. Довбищенко.

ВУТЕКО́М — див. *Всеукраїнський театральний комітет.*

ВУТО́РМ — див. *Всеукраїнське товариство революційних музикантів.*

ВУФКУ — див. *Всеукраїнське фотокіноуправління.*

ВУЧЕ́ТИЧ Євген Вікторович [15 (28).XII 1908, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ — 12.IV 1974, Москва] — рос. скульптор, нар. художник СРСР з 1959, дійсний член АМ СРСР з 1953, Герой Соц. Праці (1967). Навчався в Ростов. худож. школі (1926—30) та ленінгр. АМ (1931—33). Автор монумент. комплексів і пам'ятників, що увічнюють подвиг рад. народу у Великій Вітчизн. війні, портретів сучасників. На Україні за проектами В. встановлено пам'ятник генералу армії М. Ф. Ватутіну в Києві (1948), бюсти двічі Героїв Рад. Союзу генерала армії І. Д. Черняховського в Умані (1947), контр-адмірала І. Д. Папаніна в Севастополі (1956), пам'ятник Герою Рад. Союзу О. М. Матросову в Дніпропетровську (1975). Автор проекту худож.-архіт. рішення *«Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941—45 рр.»* у Києві. Ленінська премія, 1970. Держ. премія СРСР, 1940, 1947, 1948, 1949, 1950.

Літ.: Федоров А. Евгений Викторович Вучетич. М., 1972.

І. І. Верба.

ВѲ (або ВФ), **ВѲЗ, ВѲZ, ВѲЗДК** (криптонім; ? — ?) — укр. гравер на дереві 40—70-х рр. 17 ст. Жив у Львові. Його гравюри вміщено в численних виданнях переважно Львів. братської *Сльозки Михайла друкарні*, а також друкарень Арсенія Желиборського й Унівського Успенського монастиря.

Літ.: Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв. СПБ, 1895; Попов П. Матеріали до словника українських граверів. К., 1926; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні, кн. 1 (1574 -1700). Львів, 1981.

Н. М. Присталенко.

ВХУТЕ́ІН, Вищий художньо-технічний інститут — навч. заклади, створені 1922 у Петрограді і 1926 на базі *ВХУТЕМАСу* в Москві. Ін-ти готували гол. чином художників станкового мистецтва. Серед випускників — укр. художники Г. А. *Бондаренко*, О. В. *Сальман*, Л. С. *Хижинський*. Після злиття живописного і скульпт. ф-тів моск. і ленінгр. ін-тів 1930 в Ленінграді було створено Ін-т пролет. образотворчих мист-в (після 1932 — Ленінградський інститут живопису, скульптури та архітектури).

На базі архітектурного ф-ту моск. ВХУТЕІНу та архіт. відділення буд. ф-ту Моск. вищого тех. уч-ща 1930 створено Вищий архіт.-буд. ін-т (з 1933 — Моск. архіт. ін-т).

ВХУТЕМА́С, Вищі художньо-технічні майстерні — 1) Навч. заклад у Москві, створений 1920 на базі моск. 1-х і 2-х Вільних худож. майстерень, Уч-ща живопису, скульптури і архітектури та Строгановського художньо-

пром. уч-ща. Мав ф-ти: живописний, скульптурний, архітектурний, поліграфічний, текстильний, керамічний, деревообробний і металообробний. Процес навчання був побудований на вільному виборі студентами майстерні одного з професорів-керівників. У ВХУТЕМАСі вперше почалася підготовка художників-конструкторів, завдяки чому йому належить значна роль у формуванні принципів рад. і світового *дизайну*. Викладання в майстернях базувалося на власних творчих засадах кожного з керівників, серед яких були художники різної орієнтації: А. Ю. Архипов, В. А. Фаворський, П. Я. Павлінов, В. Є. Татлін; Й. М. Чайков. У ВХУТЕМАСі навчалися укр. художники М. Г. Гельман, Ліна По, А. Г. Петрицький, І. О. Усачов. 1926 ВХУТЕМАС було перетворено на *ВХУТЕІН*. 2) Навч. заклад у Петрограді, створений 1921 на базі АМ. 1922 перетворений на ВХУТЕІН.

ВШЕЛЯЧИ́НСЬКИЙ (Wszelaczyński) Владислав (1847, м. Копичинці, тепер Терноп. обл.— 12.II 1896, Львів) — укр. і польс. піаніст, композитор, диригент, педагог. Музики навч. у Зеебальда в Тернополі та у К. *Мікулі* в консерваторії Галицького муз. т-ва у Львові (60-і — поч. 70-х рр.). 1880—81 і 1887—96 — професор цієї консерваторії. 1876—87 — засновник, директор і диригент симф. оркестру та хорів польс. «Т-ва друзів музики», з 1878 — у муз. школі в Тернополі. Виступав як піаніст у Тернополі і Львові, де був також одним з диригентів т-ва «Лютня». Автор фп. творів, солоспівів, есе «Про життя і творчість Фридеріка Шопена» (1885) і «Адам Міцкевич у музиці» (1888). Серед учнів В.— Д. В. Січинський. *Л. З. Мазепа.*

В'ЯЗА́ННЯ — виготовлення трикотажного полотна; вироби з нього. Розрізняють В. ручне (гачком або спицями) і машинне. В техніці В. на в'язально-мережив-них машинах та вручну створюються мереживні тканини та *мереживо*. Для В. здавна використовують грубопрядену ручну або фабричну вовну, рідше лляні та бавовняні нитки різних кольорів. З 2-ї пол. 20 ст. широко побутують меланжеві вовняні нитки.

З літописних джерел відомо, що в 11 ст. ченці Києво-Печерської лаври в'язали головні убори (клобуки). На Україні здавна виготовляли різні види нар. жін., чол. та дитячого одягу. Сучасні в'язані вироби — кептарі, гуні, куртки, пальта-свитки, оздоблені традиц. кольор. китицями, крученим шнуром, *аплікацією*. Довгі гуцул. шкарпетки (капчурі) декорують у верх. частині або по всій довжині простим геом. орнаментом. В'язані вироби створюють нар. майстри, які працюють в системі *Укрхудожпрому України, Спілки художників України*. Худож. зразки В. зберігаються в ДМУНДМ, Музеї нар. арх-ри та побуту України (Київ), МЕХП АН України та ін.

Літ.: Стельмащук Г. Г. В'язання, мереживо. В кн.: Народні художні промисли УРСР. К., 1986.

ВЯЛЬЦЕВА Анастасія Дмитрівна [1871, Харків — 5(18).II 1913, Петербург] — рос. естрадна співачка (сопрано), артистка оперети. Співу навчалася в Петербурзі (приватно — у С. М. Сонки). Сценічну діяльність почала 1887 як статистка київ. балетної трупи С. С. Ленчевського. 1888 — в оперетковій антрепризі І. Я. Сєтова та А. Е. Блюменталя-Тамаріна (обидві — Київ). 1893 — в трупі моск. театру «Акваріум», 1893—97 — у трупі С. О. Пальма (Петербург), де виконувала провідні партії опереткового репертуару. Пізніше — концертна діяльність, виконувала циганські романси. Ролі: Саффі («Циганський барон» Й. Штрауса), Перікола, Єлена («Перікола», «Прекрасна Єлена» Ж. Оффенбаха), Клеретта («Дочка мадам Анго» Ш. Лекока) та ін.

Літ.: Нестьев И. В. Звёзды русской эстрады. М., 1974.

М. О. Рибаков.

а. о. — автономна область (з назвою)
АА — Академія архітектури
АБ і А — Академія будівництва і архітектури
абх.— абхазький
австр.— австрійський
австрал.— австралійський
автор.— авторський
агіт.— агітаційний
адж.— аджарський
адиг.— адигейський
адм.— адміністративний
адм.-тер.— адміністративно-територіальний
азерб.— азербайджанський
азіат.— азіатський
акад.— академік
академ.— академічний
акв.— акварель, акварельний
актор.— акторський
алб.— албанський
алюм.— алюмінієвий
АМ — Академія мистецтв
аматор.— аматорський
амер.— американський
АН — Академія наук
АН України, з 1994 — НАН України — Національна академія наук України
англ.— англійський
антич.— античний
АПМУ — Асоціація пролетарських музикантів України
араб.— арабський
аргент.— аргентинський
АРКУ — Асоціація революційних композиторів України
АРМУ — Асоціація революційного мистецтва України
АРУ — Асоціація (об'єднання) архітекторів-урбаністів
арх.— архітектор (з прізвищем)
арх.— архангельський (у назвах)
археол.— археологічний
архіт.— архітектурний
арх-ра — архітектура
АСМ — Асоціація сучасної музики
АСНОВА — Асоціація нових архітекторів
ассір.— ассірійський
афг.— афганський
афр.— африканський
АХРР — Асоціація художників революційної Росії
АХЧУ — Асоціація художників Червоної України
балет.— балетний
балт.— балтійський
башк.— башкирський
бельг.— бельгійський
бібліогр.— бібліографічний
білорус.— білоруський
біогр.— біографічний
б-ка — бібліотека
бл.— близько
болг.— болгарський
брит.— британський
бронз.— бронзовий
буд.— будівельний
буд-во — будівництво
бурж.— буржуазний
бурят.— бурятський
в т. ч.— в тому числі
ВДІК — Всесоюзний державний інститут кінематографії імені С. А. Герасимова в Москві
ВДНГ УРСР — Виставка досягнень народного господарства УРСР (з 1994 — Нац. виставочний центр)
вел.— великий
верх.— верхній
в'єт.— в'єтнамський
вид.— видання, видано
вид-во — видавництво
визв.— визвольний
вип.— випуск
виробн.— виробництво
віден.— віденський
візант.— візантійський
військ.— військовий
вінн.— вінницький
вірм.— вірменський
вітчизн.— вітчизняний
Вкф — Всесоюзний кінофестиваль
внутр.— внутрішній
воєн.— воєнний
вокал.— вокальний
волин.— волинський
ВОПРА — Всесоюзне об'єднання пролетарських архітекторів
ВР СРСР — Верховна Рада СРСР
ВР України — Верховна Рада України
всесоюз.— всесоюзний
вул.— вулиця (з назвою)
ВУТОРМ — Всеукраїнське товариство революційних музикантів
ВУФКУ — Всеукраїнське фотокіноуправління
ВУЦВК — Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет
ВХУТЕІН — Вищий державний художньо-технічний інститут
ВХУТЕМАС — Вищі державні художньо-технічні майстерні
г.— гора (з назвою)
газ.— газета (з назвою)
галиц.— галицький
г-во — господарство
ген.— генеральний
геогр.— географічний
геом.— геометричний
герм.— германський
Герой Соц. Праці — Герой Соціалістичної Праці
голл.— голландський
гол.— головний
гол. чин.— головним чином
госп.— господарський
грец.— грецький
громад.— громадський
громадян.— громадянський
груз.— грузинський
губ.— губернія (з назвою), губернський
даг.— дагестанський
дат.— датський
д-ва — держава
ДДМТ — Державний дитячий музичний театр у Києві
ДЕ — Державний Ермітаж у Петербурзі
декор.— декоративний
демократ.— демократичний
деп.— департамент (з назвою)
дерев.— дерев'яний
держ.— державний
див.— дивіться, дивись
дит.— дитячий
ДІМ — Державний історичний музей (у власній назві)
ДІТМ — Державний інститут театрального мистецтва імені А. В. Луначарського в Москві
ДМТМК — Державний музей театрального, музичного та кіномистецтва України у Києві
ДМУНДМ — Державний музей українського народно-декоративного мистецтва у Києві
ДМУОМ — Державний музей українського образотворчого мистецтва у Києві
дніпроп.— дніпропетровський
донец.— донецький
драм.— драматичний
ДРМ — Державний Російський музей у Петербурзі
ДТГ — Державна Третьяковська галерея в Москві
екон.— економічний
експеримент.— експериментальний
енерг.— енергетичний
епіч.— епічний
ест.— естонський
естет.— естетичний
естрад.— естрадний
етногр.— етнографічний
євр.— єврейський
європ.— європейський
єгип.— єгипетський
жанр.— жанровий
житомир.— житомирський
житл.— житловий
жін.— жіночий
жовтн.— жовтневий
журн.— журнал (з назвою)
зав.— завідуючий
заг.— загальний
закарп.— закарпатський
закін.— закінчити
закорд.— закордонний
заліз.— залізний
запоріз.— запорізький
зарубіж.— зарубіжний
засл. арт.— заслужений артист
засл. діяч мист.— заслужений діяч мистецтв
засн.— заснований
заст.— заступник
зат.— затока
зб.— збірник, збірка (з назвою)
з-д — завод
зовн.— зовнішній
Зх.— Захід
зх.— західний
івано-фр. — івано-франківський
ІЖСА — Інститут живопису, скульптури та архітектури імені І. Ю. Рєпіна в Петербурзі
іл.— ілюстрація
ім.— імені
ІМФЕ АН України — Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського АН України
ін.— інший
інд.— індійський
індонез.— індонезійський
індустр.— індустріальний
інж.— інженер (з прізвищем)
іноз.— іноземний
інструм.— інструментальний
ін-т — інститут
інформ.— інформаційний
ірак.— іракський
іран.— іранський
ірл.— ірландський
ісл.— ісландський
ісп.— іспанський
істор.— історичний
італ.— італійський
каб.-балк.— кабардино-балкарський
кавказ.— кавказький
казах.— казахський (але Каз. РСР)
калм.— калмицький
кам.— кам'яний
канад.— канадський
канд.— кандидат
каракалп.— каракалпацький
карел.— карельський
КГ — картинна галерея (у власній назві)
київ.— київський
кирг.— киргизький
кит.— китайський
кін.— кінець
кіровогр.— кіровоградський
КМ України — Кабінет Міністрів України
кн.— книга (з назвою)
кн.— князь (з прізвищем)
кол.— колишній
колг.— колгоспний
кольор.— кольоровий
комсомол.— комсомольський
кооп.— кооперативний
кор.— корейський
КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України
КПЗУ — Комуністична партія Західної України
КПРС — Комуністична партія Радянського Союзу
краєзнав.— краєзнавчий
крим.— кримський
к-т — комітет
кубин.— кубинський
культур.— культурний
лат.— латинський
латв.— латвійський
латис.— латиський
ленінгр.— ленінградський
лит.— литовський
ліван.— ліванський
літ.— література (в бібліографії)
літ.— літературний
літогр.— літографський
л-ра — література
луган.— луганський
львів.— львівський
м.— місто, море (з назвою)
мавріт.— мавританський
мал.— малюнок
малоазіат.— малоазіатський
м-во — міністерство (з назвою)
мекс.— мексіканський
мелод.— мелодійний
мемор. — меморіальний
метал.— металевий

металург.— металургійний
мех.— механічний
МЕХП АН України — Музей етнографії та художнього промислу Львівського відділення ІМФЕ АН України
микол.— миколаївський
мист-во — мистецтво
міжнар.— міжнародний
Міжнар. Ленінська премія — Міжнародна Ленінська премія «За зміцнення миру між народами»
місц.— місцевий
міськ.— міський
міфол.— міфологічний
Мкф — Міжнародний кінофестиваль
млн.— мільйон
млрд.— мільярд
молд.— молдовський
монг.— монгольський
монумент.— монументальний
мор.— морський
морд.— мордовський
моск.— московський
МРМ — музей російського мистецтва (у власній назві)
МУЖСА — Московське училище живопису, скульптури та архітектури
муз.— музичний
Музей Революції — Центральний музей Революції у Москві
мульт.— мультиплікаційний
мусульм.— мусульманський
МХАТ — Московський художній академічний театр імені М. Горького
МХТ — Московський художній театр
н. е.— наша ера
навч.— навчальний
наз.— називається
напр.— наприклад
нар.— народний
Наркомос — Народний комісаріат освіти
нас.— населений
наук.— науковий
наук.-популяр.— науково-популярний
нац.— національний
н.-д.— науково-дослідний
НДІ — науково-дослідний інститут
невід.— невідомий
неп — нова економічна політика
нідерл.— нідерландський
нікараг.— нікарагуанський
нім.— німецький
НМІ України — Національний музей історії України у Києві
НМЛ — Національний музей у Львові
норв.— норвезький
о., о-ви — острів, острови (з назвою)
обл.— область (з назвою), обласний
образотвор.— образотворчий
одес.— одеський
однойм.— однойменний
оз.— озеро (з назвою)
ок.— океан (з назвою)
опубл.— опублікований, опубліковано
орг-ція — організація
оригін.— оригінальний
орнамент.— орнаментальний
осв.— освітній
осет.— осетинський
ОСМУ — Об'єднання сучасних митців України
осн.— основний
офіц.— офіційний
пакист.— пакистанський
панам.— панамський
партизан.— партизанський
Пд.— Південь
пд.— південний
пед.— педагогічний
перекл.— переклад, перекладено
перс.— перський
петерб.— петербурзький
петрогр. — петроградський
п-ів — півострів (з назвою)
пл.— площа (з назвою)
пластич.— пластичний
Пн.— Північ
пн.— північний
побл.— поблизу
пов.— повіт (з назвою), повітовий
пол.— половина (з цифрою)
поліграф.— поліграфічний
політ.— політичний
полтав.— полтавський
польс.— польський
пом.— помічник
португ.— португальський
пост.— постановка, поставлено
поч.— початок, початковий
прим.— примірник
пров.— провінція (з назвою)
прогрес.— прогресивний
пролет.— пролетарський
пром.— промисловий
пром-сть — промисловість
проф.— професор (з прізвищем)
професс.— професійний
псевд.— псевдонім
психол.— психологічний
р.— річка (з назвою)
рад.— радянський
РАПМ — Російська асоціація пролетарських музикантів
РАПХ — Російська асоціація пролетарських художників
РАТАУ — Радіотелеграфне агентство України
революц.— революційний
ред.— редакція і редактор (з прізвищем)
реж.— режисер (з прізвищем)
реліг.— релігійний
респ.— республіканський
рим.— римський
рівнен.— рівненський
РМ СРСР — Рада Міністрів СРСР
РМ УРСР — Рада Міністрів Української РСР
РМТ — Російське музичне товариство
р-н — район
РНК — Рада Народних Комісарів
робітн.— робітничий
рос.— російський
РОСТА — Російське телеграфне агентство
рр.— роки (50-і рр. 20 ст.).
РСЧА — Робітничо-Селянська Червона Армія
рум.— румунський
рус.— руський
с.— село (з назвою), сторінка (з цифрою)
СА — Спілка архітекторів
сан.— санітарний
сан.-гіг.— санітарно-гігієнічний
САУ — Спілка архітекторів України
св.— святий
с.-г.— сільськогосподарський
с.-д.— соціал-демократичний
севастоп.— севастопольський
сел.— селянський
серб.— сербський
серед.— середина, середній
симф.— симфонічний, симфонія (з номером)
сільс.— сільський
сімфероп.— сімферопольський
СК — Спілка кінематографістів; Спілка композиторів (у контексті)
сканд.— скандінавський
скіф.— скіфський
СКУ — Спілка кінематографістів України; Спілка композиторів України (у контексті)
скульпт.— скульптурний
сл.— слова (з прізвищем автора)
словац.— словацький
словен.— словенський
слов'ян.— слов'янський
смт — селище міського типу
СП — Спілка письменників
спец.— спеціальний
співавт.— співавторство
спорт.— спортивний
справж.— справжнє (прізвище, ім'я та по батькові)
СПУ — Спілка письменників України
ст.— століття (з цифрою); стаття, станція з назвою
ставр.— ставропольський
старод.— стародавній
ств.— створений
СТД — Спілка театральних діячів
сум.— сумський
суспільний
сучас.— сучасний
Сх.— Схід
сх.— східний
СХУ — Спілка художників України
с-ще — селище
т.— том, томи (з цифрою)
т. з.— так званий
табл.— таблиця
тадж.— таджицький
танц.— танцювальний
ТАРС — Телеграфне агентство Радянського Союзу
татар.— татарський
тв.— твори (в бібліографії)
т-во — товариство
театр.— театральний
теор.— теоретичний
тер.— територія (у контексті)
терноп.— тернопільський
тех.— технічний
технол.— технологічний
тис.— тисяча, тисячоліття (з цифрою)
торг.— торговельний
традиц.— традиційний
трансп.— транспортний
ТРОМ — театр робітничої молоді
тур.— турецький
туркм.— туркменський
ТЮГ — театр юного глядача
тюрк.— тюркський
УАН — Українська академія наук
угор.— угорський
удм.— удмуртський
узб.— узбецький
укр.— український
ун-т — університет
уругв.— уругвайський
УТТ — Українське театральне товариство
уч-ще — училище
фашист.— фашистський
феод.— феодальний
феодос.— феодосійський
фізіол.— фізіологічний
філол.— філологічний
філос.— філософський
фін.— фінський
фінл.— фінляндський
ф-ка — фабрика
флам.— фламандський
фольклор.— фольклорний
фп.— фортепіано, фортепіанний
франц.— французький
ф-т — факультет
харків.— харківський
ХВМ — художньо-виробнича майстерня
ХВО — художньо-виробниче об'єднання
хім.— хімічний
ХМ — художній музей (у власній назві)
хмельн.— хмельницький
хорв.— хорватський
хореогр.— хореографічний
християн.— християнський
худож.— художній
ЦВК — Центральний Виконавчий Комітет
ЦДАМЛМ України — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
ЦДІА України — Центральний державний історичний архів України
центр.— центральний
церк.— церковний
цирк.— цирковий
ЦНБ АН України — Центральна наукова бібліотека імені В. І. Вернадського АН України
ЦНПМ АН України — Центральний науково-природничий музей АН України у Києві
ч.— частина
черкас.— черкаський
чернів.— чернівецький
черніг.— чернігівський
чес.— чеський
чехосл.— чехословацький
чечен.— чеченський
чіл.— чілійський
чл.-кор.— член-кореспондент
чол.— чоловічий, чоловік (з цифрами)
чувас.— чуваський
швед.— шведський
швейц.— швейцарський
шотл.— шотландський
шт.— штука, штат /з назвою/
югосл.— югославський
ЮНЕСКО — Комісія Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
юрид.— юридичний
якут.— якутський
япон.— японський

Наукові консультанти і рецензенти

АЛЕКСАНДРОВИЧ В. С.
(кандидат історичних наук),
АПАНОВИЧ О. М.
(кандидат історичних наук),
АРСЕНИЧ П. І.,
БЕЗГІН І. Д.
(доктор мистецтвознавства),
БІЛОКІНЬ С. І.
(кандидат філологічних наук),
БОБОШКО Ю. М.
(кандидат мистецтвознавства),
БУЛАТ Т. П.
(доктор мистецтвознавства),
ВАСИЛЬЄВ С. Г.,
ВЕЛІГОЦЬКА Н. І.
(кандидат мистецтвознавства),
ВЕЧЕРСЬКИЙ В. В.,
ВІРАНОВСЬКИЙ Г. М.,
ГАЙДАБУРА В. М.
(кандидат мистецтвознавства),
ГЕРАСИМОВА-ПЕРСИДСЬКА Н. О.
(доктор мистецтвознавства),
ГЛУХЕНЬКА Н. О.
(кандидат мистецтвознавства),
ГОЛОВАЩЕНКО М. І.,
ГОРБАЧОВ Д. О.
(кандидат мистецтвознавства),
ГРИЦА С. Й.
(доктор мистецтвознавства),
ДАХНО В. П.
(кандидат архітектури),
ДАШКЕВИЧ Я. Д.
(кандидат історичних наук),
ЗЛЕНКО Г. Д.,
КАРА-ВАСИЛЬЄВА Т. В.
(доктор мистецтвознавства),
КАПЕЛЬГОРОДСЬКА Н. М.
(кандидат мистецтвознавства),
КАРНАБЕД А. А.
(кандидат архітектури),
КОЛОМІЄЦЬ Р. Г.
(кандидат мистецтвознавства),
ЛОБАС П. О.
(кандидат філологічних наук),
МОГИТРИЧ І. Д.
(кандидат історичних наук),
МОЙСЕЄНКО В. П.
(кандидат архітектури),
ОВСІЙЧУК В. А.
(доктор мистецтвознавства),
ОРЕЛ Л. Г.,
ОСТРОВСЬКИЙ Г. С.
(доктор мистецтвознавства),
ПАВЛИШИН С. С.
(доктор мистецтвознавства),
ПАРХОМЕНКО Л. О.
(доктор мистецтвознавства),
ПЕТРОВА О. М.
(доктор мистецтвознавства),
ПЕТРЯКОВА Ф. С.
(кандидат мистецтвознавства),
ПРОЦЕНКО Л. А.,
СВЄНЦІЦЬКА В. І.
(кандидат мистецтвознавства),
СЕЛІВАЧОВ М. Р.
(кандидат мистецтвознавства),
СИДОР О. Ф.,
СТАНІШЕВСЬКИЙ Ю. О.
(доктор мистецтвознавства),
СТЕПАНЕНКО М. Б.,
СТАНКЕВИЧ М. Є.,
СТЕПОВИК Д. В.
(доктор мистецтвознавства),
ХАНКО В. М.,
ЧЕПЕЛИК В. В.
(доктор архітектури),
ЮФЕРОВА З. Б.
(кандидат мистецтвознавства),
ЯКИМОВИЧ Б. З.
(кандидат історичних наук).

Працівники видавництва «УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ» ім. М. П. БАЖАНА

КУДРИЦЬКИЙ А. В.—
керівник науково-редакційного опрацювання першого тому ЕМУ
(директор видавництва, кандидат історичних наук)

Наукова редакція енциклопедії «Мистецтво України»

Завідуюча редакцією — *Харчук Н. Ф.*,
(завідуючий до липня 1988 — *Верба І. І.*);
ст. наукові редактори — *Довбищенко Г. В.* (до червня 1991), *Замостьян О. В., Лабінський М. Г., Різник О. О.*;
наукові редактори — *Внукова Л. І.* (до квітня 1992), *Горкун Л. Б., Гурська Л. О.* (до серпня 1989), *Поліщук Л. В.* (до січня 1989);
редактор — *Красій Н. І.*

Відділ наукової звірки та бібліографії

Наукові редактори-бібліографи — Вдовенко Г. П., Іванисенко С. Г., Шумова Л. Ю.

Наукова група мовно-літературного контролю

Керівник групи — *Вівдиченко Г. І. (до листопада 1991)*;
наукові редактори — *Латник Г. В., Петрановська З. П.*

Наукова група реєстру слів та алфавітного покажчика

Керівник групи — *Нілова С. А.*;
науковий редактор — *Агейченко Л. В.*

Група художнього оформлення

Керівник групи — *Гутман М. Б.* (до квітня 1994) (зав. редакцією ілюстрацій до квітня 1987 — *Вечерський В. П.*);
ст. науковий редактор — *Данильчук В. П.*

Фотолабораторія

Завідуючий — *Косарьков С. К.*;
фотограф — *Саржинська Е. М.* (до грудня 1991)

Коректорська група

Керівник групи — *Гутаріна К. В.*,
ст. коректори — *Глухова С. В.*, *Грицик Л. М.*, *Лещенко Г. Д., Мороз Т. Д., Степанюк О. Б., Шевченко К. Г., Ясиреєв М. В.*

Ст. технічний редактор — *Новик Н. П.*

Група комплектування

Зав. відділом комплектування до жовтня 1990 — *Гапонова С. Я.*,
диспетчер *Бурдейна Н. П.*

Група передруку рукописів

Керівник групи — *Дьоміна Г. Г.*

Художнє оформлення — *Ойхман С. Р., Хороший І. Г.*

Графіка — *Сергій Л. Б.*

Фото, слайди — *Бусленко Ю. М., Дєдов В. П., Кропивницький І. О., Логвин Г. Н., Пилип'юк В. В.*, *Соловський В. Б.*, *Щербаков В. І.*

Довідкове видання

МИСТЕЦТВО УКРАЇНИ.
Енциклопедія. Т. 1.
Київ.
Українська енциклопедія
ім. М. П. Бажана

Здано до набору 24.04.91. Підписано до друку 07.06.94. Формат 60×84 1/8. Папір крейдяний. Гарнітура «Балтика». Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 46,50. Умовн. фарб.-відб. 186,0. Обл.-вид. арк. 78,33. Тираж 5500 прим. Зам. № 1—1763.

Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана
252601, Київ-30, МСП, вул. Богдана Хмельницького, 51.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига».
252057, Київ, вул. Довженка, 3.